

KAZINCZY FERENC MŰVEI

KAZINCZY FERENC MŰVEI

ELSŐ OSZTÁLY
EREDETI MŰVEK

KRITIKAI KIADÁS

Sorozatszerkesztő
BORBÉLY SZILÁRD
DEBRECZENI ATTILA

Kazinczy Ferenc

ERDÉLYI LEVELEK

Sajtó alá rendezte
SZABÓ ÁGNES

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2013

A kötet az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport
programja keretében jött létre.

A könyv megjelenését a K81585 sz. OTKA kutatási program támogatta

OIKA

Lektor
ÖTVÖS PÉTER

A térképeket rajzolta
SZABÓ GERGELY

ISBN 978 963 318 291 8

Kiadta: a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja

Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi főigazgató

Tördelés, tipográfia: Juhászné Marosi Edit

A nyomdai munkálatok a Kapitális Nyomdában készültek

Felelős vezető: Kapusi József

Készült Debrecenben, 2013-ban

TARTALOM

SZÖVEGEK

FELJEGYZÉSEK

1. Károly fejérvár. 1816. Aug 19 és 20d.....	11
2. Cseresznyés András.....	11
3. Heltai Gáspár Magyar Bibliája, Kolozsvártt 1551. in 4°.....	12
4. Első Rákóczy György Fejedelem nagy Biblia-olvasó.....	12
5. Psalterium Hungaricum MS. de anno 1508.....	12
6. HOLVAL.....	13
7. [Homeri Opera].....	13
8. [Domokos Lajos levele].....	14
9. [Bethlen Gáborné és Pázmány Péter].....	14
10. [Pázmány Péter levele].....	14
11. Pázmány Péter így írta nevét.....	15
12. A' Károlyfejérvári Nagy Templom.....	15
13. [Erdélyi Mappa].....	17
14. Branyicska.....	17
15. [Települések, szállásadók].....	18
16. [Jósika János].....	19
17. [A települések közötti út távolsága].....	20
18. [Tájszavak jelentése].....	20
19. Erdély.....	20
20. Branyicska, Hunyad Vgyében Aug. 11d. 1816.....	20
21. Vajda Hunyad. Aug. 13. 1816.	21
22. [A mázsaházban].....	23
23. [Arany- és vasbányászat].....	24

MUTATVÁNYOK

24. [Az Erdélyi Levelek Tudományos Gyűjteményben megjelent részletei, 1817–1818].....	25
[1817. 2. szám].....	25
[1817. 4. szám].....	28
[1817. 7. szám].....	29
[1818. 1. szám].....	32
[1818. 8. szám].....	39

AZ ERDÉLYI LEVELEK SZÖVEGEI

25. [Kazinczynak Erdélyi Leveli]	50
26. Kazinczynak Erdélyi Leveli Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI.	213
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816.	356
28. [Utazások] Erdélybe. 1816.	438

JEGYZETEK

1. SZÖVEGFORRÁSOK ÉS KELETKEZÉSTÖRTÉNET	521
1.1. A szövegforrások áttekintése	521
1.2. A Feljegyzések szövegforrásai	524
1.2.1. A kötetünkben közölt szövegforrások	524
1.2.2. A kötetünkben nem közölt szövegforrások	525
1.3. A mutatók szövegforrásai	531
1.3.1. A kötetünkben közölt szövegforrások	531
1.3.2. A kötetünkben nem közölt szövegforrások	534
1.4. Az Erdélyi Levelek szövegforrásai	537
1.4.1. A kötetünkben közölt szövegforrások	537
1.4.2. A kötetünkben nem közölt szövegforrások	540
1.4.3. Az Erdélyi Levelek szövegállapotai és változatai	545
1.5. A mű keletkezéstörténete Kazinczy levelezése alapján	547
1.5.1. Az Erdélyi Levelek pályafordulatként való értelmezése	547
1.5.2. A mű fogantatása és a mutatók fogadtatása	549
1.5.3. A koncepció és a narratíva formálódása	551
1.5.4. Az Erdélyi Levelek Kazinczy által említett kidolgozásai	552
1.5.5. Változatok, kidolgozások és időrend	568
2. KÉZIRATHAGYATÉK ÉS KIADÁSTÖRTÉNET	570
2.1. Guzmics, Döbrentei, Toldy öröksége	570
2.2. Irányadó kiadások	571
2.2.1. A Toldy–Bajza-kiadás, 1839.	572
2.2.2. Az Abafi-kiadás, 1880.	572
2.3. Az irányadó kiadásokat követő kiadások	574
2.3.1. A Toldy–Bajza-kiadást követő kiadások	574
2.3.2. Az Abafi-kiadást követő kiadások	574
2.4. Folyóiratbeli forrásközlések	575
2.4.1. Felső Magyar Országi Minerva, 1831–1832.	575
2.4.2. Történeti Lapok, 1874.	575
3. A JELEN KIADÁSRÓL	576
3.1. A szövegválogatás elvei	576
3.2. A szövegek közlés elvei	576
3.3. Filológiai apparátus	578
3.3.1. A szövegmező	578
3.3.2. Az oldaltükör	580

3.4. A jegyzetmező és a magyarázatok.....	582
3.4.1. A jegyzetmezőkről.....	582
3.4.2. A jegyzetmező felépítése.....	583
4. MAGYARÁZATOK.....	585
4.1. Kronológia.....	585
4.2. Térképek.....	589
4.3. A szövegekben gyakran előforduló személyek.....	594
4.4. Jegyzetmezők.....	597
5. TÁBLÁZATOK, MUTATÓK.....	807
5.1. A szövegmezők összefoglaló táblázata.....	807
5.2. Bibliográfia.....	824
5.3. Névmutató.....	840
5.4. Helynévmutató.....	877
5.5. Képjegyzék.....	887

SZÖVEGEK

FELJEGYZÉSEK

1.

Károly fejérvár. 1816. Aug 19 és 20d.

A' Bibliotheca áll most mintegy HARMINCZEZER Kötetből.

29, 309, 423, 500, 624

Ennek gyűjtéséhez a' Püspök még fiatal korában kezdte. Itt van a' Sz. Máté és Sz. Márk Evangeliomaiknak egy Kézírása, melyet a' Püspök Rómában léte alatt veve négyszáz aranyon. A' betűk unciálisok és arannyal vannak írva hasított oszlopokon, melyeket cifra¹ 's nagy gonddal festett négysegek fognak körül. A' Kézírás épen ezer esztendő, mert anno post Christum 800 van írva.

29, 156, 310, 424, 501

156, 308, 423, 499

Fundusúl a' Püspök reá mintegy 40 ezerből álló Capitálist hagyta, mely áll Fejérvárt négy házból, Sárdon tíz jobbágyból 's bizonyos számú földekből, rétekből, 's ugyan ott két szőlőből.

A' Bthecát itt senki sem használja a' Bthecárius Cseresznyés András Kánonokon kívül, 's a' Kánonokok szeretnék, ha nem volna, hogy a' reá hagyott Capitális övék lehessen.

29, 155, 308, 422, 499

A' Bthecába csigagrádicson van a' feljárás, mely a' Csillagnéző toronyba is vezet. A' grádics szűk pitvarkájából egyenesen a' Bthecárius szobájába lép az idegen 's onnan a' nagy Palotába 's egy mellette álló szobába. Ha a' Btheca gyarapítatik, szobát is kell építeni a' felrakandó könyveknek, mert a' hely mind el van foglalva. Mártonfi Püspök 1809 Maximilián Herczegnek ajándékozta Titus Liviusnak legelső kiadását, holott a' könyv nem az övé volt, 's Cseresznyés eléggé protestált.

156

29, 156, 309

2.

Cseresznyés András

kisdéd, kövérke ember, piros képpel, 's még fekete hajjal. Tanult Paviában 1790–94. – Báró Josika Jánossal volt Olaszországban 1799. de 1800 a' Francziák' győzedelmei miatt csak Turinig és Bononiáig mehettek.

¹ *czifr* <ázott> Az á ékezte áthúzva.

3.

Heltai Gáspár Magyar Bibliája, Kolozsvártt 1551. in 4°.

Itt sem eleje a' könyvnek, sem hátúlja.

157, 310, 423, 500

Az *Mm* ív' első lapján a' Tíz parancsolat közzül sor 16 áll *Ne paráználkodgyál*, 's sor 17 el van ugorva a' *Ne lopij, ne uröz*; és ez, így, oda csak tollal van be írva. (Matthisson beszéli, hogy a' Betüarakó' botlása által egyy Német Bibliában² a' 6dik parancs így van be nyomtatva: *Du sollst ehebrechen*.)

Ugyan ezen Bibliában az *LI* ív' utolsó lapján sor 3 *Egiptus* mondatik, nem *Egiptom*.

4.

Első Rákóczy György Fejedelem
nagy Biblia-olvasó.

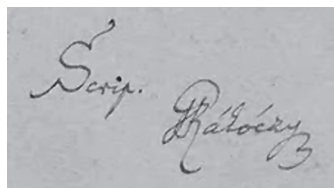
157, 309, 423, 500

Ennek Visolyi nyomtatású Bibliája itt tartatik. A' Bthecarius mutatta a' II. Kötetet, hol az Apocalypsis végén Rákóczy Györgynek e' sorai állanak:³

157, 423, 500

Anno 1619. 4ta die Augusti Az én kegielmes Istenemnek kegyes engedelmevel veztem el ez könivel együtt az egész Bibliának olvasását itt Sáros Patakon 6 és 7 óra között reggel. Kiért legyen áldott és Szent és dicseretes az én kegyelmes Istenemnek nagy neve és engegye ezutánis ezen kegyes atyai gondviselését reám eredni. Amen, Amen, Amen.

Non est currentis, neque volentis, sed miserentis
Dei. Rom. 9 v. 16.

1. kép
Scrip.
GRákóczy

5.

Psalterium Hungaricum MS.
de anno 1508.

29, 158, 310, 424, 501

Bertalan pap bereg varmegei halabori faluból nemzett: ez zoltart irta ziletés után ezer ot zaz nolt eztendoben.

² Bibliában Bibliából-ból javítva.

³ áll<á>nak az á-n az ékezet áthúzva.

Mind meg van a' 150 Zsoltár, és ezen felül a' négy Evangeliom szerint írt Passio. 29, 158, 310, 424, 501

Minthogy Kultsár Istvánnál is van egy Ms. Psalterium de 1539 per Fratrem Paulum de Pápa, mellyet Beregszászi említ is a' maga Dissertatiojában (Pesthini 1815. lap⁴) megtörténhetik, hogy a' Károlyvári és a' Pesti Códexek egy fordítás' másaik. E' szerint jónak láttam ki írni valamit az első paginából: 29, 158

Zenth David Zidofagnak kiral'a zerzette zoltár.

158, 311, 424, 501

Bodog ember ki nem iart keg'otleneknek tanacaba. es ki dognek zekiben nem v'lt. De v' akaratt'a vrnak toruéniben ijel es nappal: vneki torvénebe gondolkodik. Es ol'an lezen mikint fol'o vizek mellet vltetet fa, ki v idein v g'omolciit ag'a. Es v levele el nem hull, es valamit tevend, zerenceztetik.

A' Kultsár Codexében sincs csak egyszer is a' nyelvünket olly csúffá tevő sok AZ vagy A', 's könnyen megeshetik, hogy ez a' Károlyvári Psalterium és a' Kultsaré egyek.

6.

Holval

Én e' szót annyinak vettem mint *néha*, mint *hébe-hóba*.

Azonban a' 91. Zsoltár itt így fordítatik: Io vrnak vallania, es te felseges nevednek dicoseíteni holval te irgalmadot hirdetni. – Ezen utolsó így van deákban: Mane annunciare misericordiam tuam.

A' HOLVAL tehát MANE, és nem ALIQVANDO.

Lássd Szemerének levelet dto 4. Nov. 1816.

7.

[Homeri Opera]

Homeri Opera, quae exstant, omnia Graece. Florentia per Bernardum Nerlium. 29, 156, 310, 424, 500
1488. 2. Voll. in folio.

Meg van itt, minden kár nélkül.

Az Ilias végén ez áll.

ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ Ο
ΜΗΡΟΥ
ΙΑΙ
Α
ΔΟΚ

156

⁴ A lap után hosszú szóköz hagyva.

157 A' második kötet végén ez:

Η ΤΟΥ Ομηρου ποιησις απασα ευτυπωθεισα περας ειληφεν ηδη συν Θεν εν φλωσεν Τια αναλωμασι
μεν των ευγενων και αγαθων ανδρων, και πεσι λογους ελληνηκους σπουδαιων βεσυαδου και νησιου
Ταναιοος Του νεσιλιου φλωσεν Τινοιν. Πγνω δε και δεξιοτητι δημητριου μεθιολανεως κσηΤος Των
λογιων ανδρων χαςω και λογων ελληνηκων εφιεμενον. Ετει τω αττο της Χζιςου γεννησεως χιλιοσω
ΤεΤσακοσιοζω ογδοηκοσδω ογδωω, μενος Λεκεμβριω εναΤη.

8.

[Domokos Lajos levele]

29, 159, 309, 423, 500

A' Dobai Székely Sámuel Gyűjteménye néhány⁵ Kötetekben ide jutott. Ezeknek
eggyikében megláttam Domokos Lajosnak is levelét Székelyhez.

9.

[Bethlen Gáborné és Pázmány Péter]

29, 157, 309, 423, 500

XVI folio Kötetben Magyar Dolgok állanak, és ezek nagy részben Originális Levelei

157, 309, 423, 500

a' Királyoknak, Fejedelmeknek, 's Nagyoknak és Tudósoknak.

157, 309, 423, 500

Cardinális Pázmánynak kezét itt láttam először. Itt a' Bisterfeldét is.

29, 157, 310, 424, 500

Bethlen Gáborné

így végzé minden leveleit férjéhez:

Kegyelmednek szeretettel szolgál

Az Kegylemed szolgáló leánya

és a' mi itt következik az Asszonynak tulajdon kezével:

Az Felséges Betthlen Gábielné

Károli Susanna

m. pr.

10.

[Pázmány Péter levele]

Megígértem, hogy nem tudatom mindennel, leginkább nem pedig, hogy hol vettem:
– Pázmány úgy viselé magát, hogy a' Magyar Nemzet őtet a' maga ellenségének néz-
heté. A' Catholicismus miatt többet is teve mint kellett volna. Azonban a' mi időnkig
jőve Pázmánynak egy levele nem tudom kihez, a' mellyben ez áll titkos betűkkel írva:

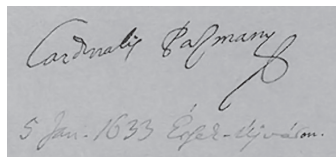
⁵ Gyűjteménye <sok> néhány Az áthúzott rész felé írva.

Jó, hogy a' szomszédban van valamelly szakálas fejedelem (a' Török); mert itt a' mi szakálunkat kitépnék (a' Németetek.)

11.

Pázmány Péter így írta nevét.

Copisáltam ezt sietve, de eléggé híven, Aug 20dikán, midön a' Bthecárus már indúlt a' Püspök (Rudnay Sándor) által tartandó Nagy Misére, hol Kánonok Dömével egy sorban követte a' sereget.

2. kép
Cardinalis Pazmany
5. Jan. 1633 Érsek-Újváron.⁶

12.

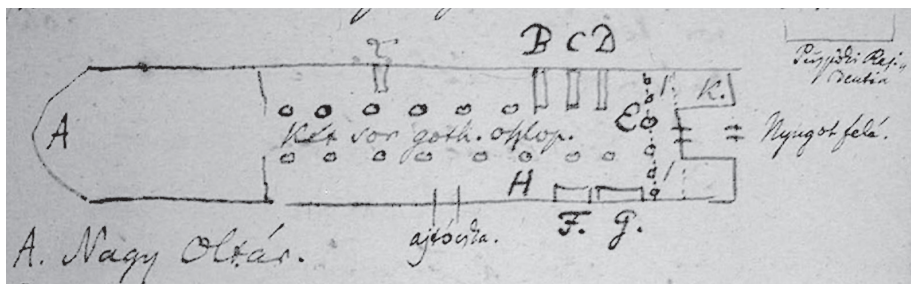
A' Károlyfejevári Nagy Templom

Láttam először 1816. aug. 19d.

Belépven a' Torony alatt való nagy ajtón, jobbra három Sarcophagus áll, balra kettő.

28, 153, 306, 420, 497,
619

28, 153, 306, 420, 497

3. kép

[A kép közepén] Két sor goth oszlop.

[A kép jobb oldalán] Püspöki Residentia / Nyugat felé.

A. Nagy Oltár.

B. Hunyadi László Sarcophagusa.

C. Hunyadi János Gubernátoré.

D. Hunyadi Jánosé. Reá⁷ van metszve: Johannes Miles de Hunyad.

28, 154, 306, 420, 497

⁶ Az aláírás külön lapon beragasztva.

⁷ Jánosé, <a' Mátyás' fijáé>. Reá A vessző felesleges, elhagytuk.

28, 308, 422, 499

E. Az Orgona Karja előtt⁸ a' mint a' Templomba belépsz, a' melly oszlop jobboldra első, ott fekszik Cardinális Martinusius, de minden jel nélkül. Nincs felette semmi ki-jegyző kő.

F. Joannes Sigism. Nagy Király Sarcophagusa fejér márványból.

28, 154, 161, 307,
421, 498

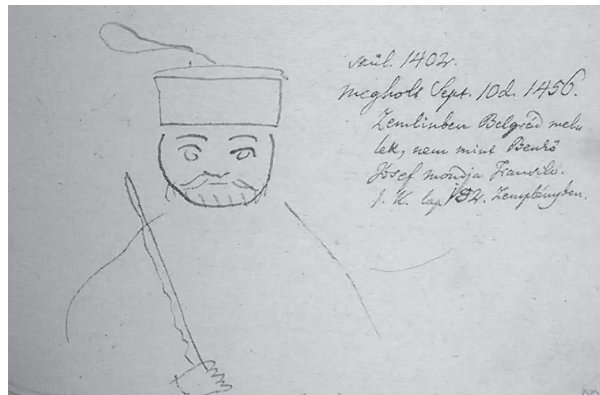
G. Isabella Királynéé, a' Zapolya János feleségéé. Hasonló pompás kő.

H. Első Rákóczy György és Bethlen Gábor fejedelmi fekete márvány kőből dolgozott emlékjeiknek darabjai. Ezen két emlék fekete márvány darabjaiból Mártonfi György Első Püspök, 1716. midőn a' Templom a' Kalvinistáktól elvételűt, négy Oltárt faragtata, 's ez az Oltár még most is itt áll. A' Rákoczy' deák versekkel felig eltöltött nagy fekete márvány tablája a' János Zsigmond labai mellé van letéve.

Azon soron, a' hol a' három Hunyadi sarkofágjaik állanak, van egy Oltár. Egy két eszt előtt ott találtatott a' Bethlen István koporsója. Hihető itt temettetett a' batyja is Bethlen Gábor Fejedelem, 's hogy itt állott emlékje.

28, 154, 307, 421, 498

A' Hunyadiak' Sarcophágja fejér kő, nem márvány. A' Gubernátor vállára pallást van adva. Taláris dolmánya elől fel van kötve, hogy térde ki lássék. Bajusza volt 's kisdéd szakála. Süveg a' fején, tollal, még pedig csak 3 vagy négy ujnyi magasságú süveg.

4. kép

szül. 1402. megholt Sept. 10d. 1456. Zemlinben Belgrád mellett, nem mint Benkő József mondja Transilv. I. K. lap. 182. Zemplényben.

I. Orgona karja.

K. az Erdélyi Archivum Capitulare.

L. Az az Oltár, hol Báthori Istv koporsója találtatott.

A' Sarcophagusok üresek.

⁸ Karj <ának, első oszlopa> előtt. Az á ékezte áthúzva.

13.

[Erdélyi Mappa]

Az itt következő kis Erdélyi Mappát kaptam ajándékban Gáldtőn Gróf Bethlen Imre Küküllei Fő Ispántól 1816. Aug. 23dikán.

metszette azt Prof. Nagy Sámuel Kolozsvárt.⁹

14.

Branyicska

752

B. Jósika Jánoshoz.

Martinuzinak itt áll kápolnája, 's az útas
Áltnéz a' Maroson, 's áldva¹⁰ sohajtja nevét.
A' kápolna ledől, de az útas látja¹¹ hol állott,
'S a' bíbort viselő nagy Papot emlegeti.
Tűnnek az esztendőök, szeretett nagy 's tűnsz¹² te is eggyser,¹³
'S a' maradék keres: 's nem leli nyomdokodat
Oh, mikor itt megyen-el,¹⁴ bár azt is mondja: Kazinczy¹⁵
Itt lele férjfit az hely' jó Ura' karjai közt.

Voltam Branyicskán,
Aug 11d. 1816.

Széphalom Oct. 20. 1816.

Hozzá

Oct 21d.

Én a' Mélt. Bárót tiszteltem minekelőtte láttam volna, 's Aug. 11. előttem örökre emlékezetes nap marad, olly nagynak, olly nemesnek, olly hírnek találtam azt, a' kit nagynak, nemesnek hívnek képzeltem, a' millyenek óhajtottam volt. 'S én a' Mélt. Úr erám kegyességei miatt is le vagyok kötelezve. De ha tartozásomat ismerem is, ezeket örömet elválasztom a' hála érzéseitől, hogy tiszteletem annál tisztább maradjon, mert ollyaknak is tartozhatunk a' kiket tisztelnünk nem lehet. 'S mint emelte érzéseimet annak tudása, hogy a' hol az a' Jó lakik az valaha Martinuzinak birtoka vala. Így leve ez az Epigram, melly itt következik. Én a' gondolatoknak és a' versezetnek e' formáját

⁹ A térkép hiányzik.

¹⁰ áldva áldja-ból javítva.

¹¹ útas <nézi> látja

¹² nagy <férjfi> 's tűnsz

¹³ te is <tűnsz> eggyser,

¹⁴ itt <men> megyen-el,

¹⁵ bár [...] Kazinczy Áthúzás nélkül felé írva: mondja ezt is: Az egykori Vendég

annyira megkedvelém a' Görög Anthologia után, hogy az nekem szint oly kedves mint az Olaszoknak a' maga sonettója, melly egészen Epigram, de csak rímezett soru, és 14 soru, midőn a' Görög nem kíván egyebet, csak hogy igen hosszú ne legyen. Mások is mondják, magam is érzem, hogy nyelvem csak azoknak érthető, a' kik azt érteni belé tanultak. Így legyen szabad azt prózába öntve is ide tenni, meg pedig mind azon gondolatokkal, mellyek a' versben benne vannak.

Ime amott áll Mnak már már öszve omlandó kápolnája 's a' ki a' tulparton elmegyen állt pillant a' Maroson, 's áldást mond a' szerencsétlenül elveszett nagy ember nevére, kinek halálát még most is szánja. A' kápolna ledől; de a' hazáját szerető útas megáll, 's kérdi az itt lakókat: Hol állott az a' kápolna, mellyben a' Cardinál misézgete? 's emlegeti a' Római bíborral megtiszteltetett. Ah, minden múlandó! az esztendők mindeket meg emésztenek! A' mi egykor Martinuzié volt, most Tied, 's mint ő te is elfogsz tűnni. De mint őtet keresé itt a' tiszteletére lelkesedett útas, úgy fog tégedet is keresni egy más útas valaha, 's nem lel. Oh, mikor házad előtt elmegy és Téged emleget, mondja ezt is: Ki boldogabb vala mint én; ő láthatta azt a' nagy embert, én nem láthatom! Melly szép szerencse vala neki attól, ki itt csudála, megöleltetni.

Valóban, Mélt. Úr, az a' meleg érzés, melly utolsó pentameteremet elfoglalta, nem csak azért áll ott, hogy a' Versezet nyerjen vele, hanem azért inkább mert¹⁶ szívemben letem. Maga a' Mélt. Úr mind azon beszédjeinkkel, mellyek a' forrás mellett a' kertben folytak, és a' hol a' Mélt. Urtól Müllernek¹⁷ (Magyar. Orsz. Hist.) Munkája felől kedves hírt hallottam (hogy Erdélyben meg van valakinél) a' tiszteletre méltó Grófné azon SZENT érzésekkel, az a' kedves kis tánczoló, az a' kedves kis tipegő, ki az én Zsenimet, vagy Branyicskai nevével Milimet, annyira megkedvelé, hogy elereszteni magától, vagy tőle elmaradni nem akart, örökké előttem lebegnek.

15.

[Települések, szállásadók]

755

Krasznáról Kolozsvárig ezen a' helyeken kell mennem.
 Policzka.
 Perje, oláhul *Prie*.
 Nyíres, Ebédre ide.
 Nagy Almás. Vasné jószága. Istálló. Reitschüle.
 Kis-Petriből; Egeresbe nem kell mennem, hanem jobbra.
 Gyerő. Vásárhely. – *Gyerőfi-szöktető*. Gróf Haller Gábor Udvarában szállás.
 Kapus.
 Gyalu. Rákóczi és két Cserei itt veszték.
 Szász-Fenes.
 Kolozsvár. – Négy órányi távolság Gyerő-Vásárhelytől.

¹⁶ inkább <hogy> mert¹⁷ Urtól <Munka> Müllernek

Kolozsvár.

Szép úczában B. Wesselényi háza.
 Gr. Teleki József.
 Katona Zsigmond.
 Inczédi
 Kenderesi
 Koros. [?]
 Buzna.
 Buczi.
 Prof. Szilágyi.
 Oláh Esperest. Lemény.
 Körmöczy Unitar. Superint.¹⁸
 Az új képfarago.
 Simon, antik metsző.
 Protomedicus Pataki.
 Patikárius Mankfeh.

Bodor Pál Pomologus.
 Cseh János Pomologus.
 Kánonok Szabó Plebánus.
 Secretarius Lázár.
 Ő Exc. Daniel Istvánnéhoz
 Krasznáról köszöntést.
 Gr. Gyulay Sámuelné
 Kenderesi
 Fekete Fer.
 Katona

Maros Vásárhely.
 Gr. Teleki József Gernyeszegen.
 B. Bornemisza József. Krasznáról köszöntés
 <Ő. Exc. Daniel Istvánné (Gr. Mikes Kisassz. és elébb B. Bornemiszáig)>
 Bojér a' Festő.
 Dr. Kovácsnál Antal¹⁹ az Erdélyi Gyümölcsök képei és kertjei NB.
 Prof. Tompa.
 Prof. Bolyai.
 Prof. Szabó András a' Bthecában.
 Zejk Dániel és Aranka.
 Cserei Farkas az Ítéző Mester.

16.

[Jósika János]

B. Józika János Gr. Vasné veje. Most talán Hunyad Vgy
 Ugra és Vásárhely közt balra egy dombon a' Haller familia Mausoleuma.
 Az Installatio lesz Szebenben 15e Jul.

104, 269, 383, 462

¹⁸ Unitar. <Rector.> Superint.¹⁹ Antal Sor alatti betoldás.

17.

[A települések közötti út távolsága]

Bujtúrról (Hunyad és Déva közt) NVáradra.

Bujturhoz Déva 2 óra, oda Maros Németi 1, Brád Zarándban 5, Körös-Bánya 1, Hal-
mágy 3, Guravoj 5, Józás 4, Boros-Sebes 4, Bél Biharban 4, Ökrös 4, Tenke 4, NVárad
6. = 43 óra.

Váradról Gyulára, oda Világos var[?] 8, Ménes 6, Arad 8 óra.

18.

[Tájszavak jelentése]

czibikéltni = nehezen lépdelni.
nékelesztetem magamat = piperézem

19.

Erdély.

5. kép

20.

Branyicska, Hunyad Vgyében
Aug. 11d. 1816.

Eltöröltetvén a' Szerzet, az öreg Báró Józika elvette Gróf Teleki²⁰ leányát, 's itt lakott. Több²¹ ezer darabokból álló Bibliothekája volt itt Branyicskán, 's maga szünetlenül tanult. A' Bthecát a' Hora és Kloska haramia serege elpredálta, a' midőn az épület is felgyújtott 's megrongáltatott. Reggel jött a' hír ide hogy támadás van, 's két órákor már égett a' ház. A' Báró reggel mingyárt szaladt gyermekeivel.

B. Józika János elébb Cancell. Gr. Teleki Samuel, azután Gubern. Gr. Bánffy György körül practizált. Cseresznyés Andr. nevű Pappal, ki most Püspöki Bthecárius Károlyvártt, jára Olasz Orszban, 's mostani Major Gróf Bercsényivel, kit én ez útamban Lúgoson láték. (Aug. 6d²² és 7d.) Turinban jöve-öszve. – Joh. v. Müller látatá vele Bécsben az általa dolgozott Magy. Országai Históriát, de kiköté, hogy azt B. Jósika le ne írassa. Erdélyben megvan kézírásban ez a' História: de kinél? azt a' Báró el nem mondá. 138, 410

A' Grófné Gróf Csáky Jánosnak és Gróf Bethlen Rosaliának szerencsétlen házasságokból született. Gyermekei négyen vannak, én csak a' 6 vagy 7 esztdős Pepiet és a' talán 3 esztdős Toniet láttam. Pepie csorba, kihullottak már fogai, fekete haju 's szemü, mint atyja 's anyja, Tonie veres haju, 's kék szemü. Pepie és Vice Notar. Mákra Antal tánczolták a' gyertyán spallér közt elöttünk a' Hátszegi tánczot, 's Pepie képzelhetetlen Gratziával. A' kis Tonie is próbálgatta magában a' láb tipegést. – Gróf Gyulainé tavaly oda ment. A' gyermek aludt. A' mint felnyitá szemeit, azonnal hányá ujjain a' Grófnéra a' csókokat. Genievel mind a' kettő mint barátoközök öszve. Tonie felültette magát a' kocsira 's jönni akart Milivel. – Mili nekik minden leánygyermek. 139, 294, 410, 485

Branyicska Card Martinuziusnak jószága 's lakja volt. Még áll a' kápolna vakolatlanul. Alól az itt csörgő forrás mellett Római oszlop darabok 's két figura mellyek mind itt találtattak, nem a' Veczeli vár' omladékiban.

21.

Vajda Hunyad. Aug. 13. 1816.

Négy erkély a' perpendicularis támaszfalakon egymáshoz ragasztva folyosót csinál. Alatta foly a' Zalasd vize 's a' vár hídja alatt malom. 27, 143, 296, 412, 487, 614

Az Ország háza jobbra²³ a' hídtól föld szint. Most vas depositorium. Veres²⁴ márvány oszlopokon áll a' boltozat, 's rendes, hogy ezek a' Márvány oszlopok az épületnek az az palotának épen közepén, és így csak egy sorban, mennek végig. Az egyik oszlop capitaljai körül egy pantlika van körül faragva, mellyen német fraktur betűkkel deák nyelven az áll, hogy hoc Opus csináltata Magnificus Joannes Hunyadi anno M CCCC LII az az 1452. A' mint az oszloprend és jobb és bal fal között a' gothus élesszegű boltozat öszve és mindenütt egy egy czímert latni, vagy virágot, 's íme némelyike 27, 143, 296, 412, 487

²⁰ A szó után hosszú szóköz hagyva.

²¹ lakott. <Ezerekből> Több

²² Aug. <5>6d

²³ háza <balra> jobbra

²⁴ Veres Sor feletti betoldás.

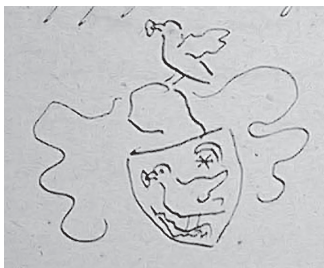
6. kép

Nº 2. Hunyadiak régi

Nº 3. Hunyadiak új címere.

Nº 4. Szilágyiak vadkecskéje.

a' híd és nagy kapuval csak nem által ellenben van a' kápolna. Ennek ajtaja felett a' Hunyadi címér.

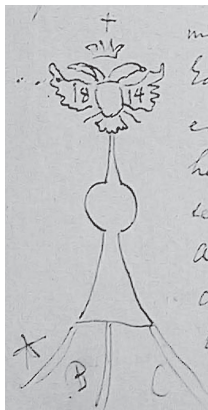
holló. Orrában gyűrű a' faágon.

7. kép

297, 413, 488

A' Templom boltozatján ismét a' Hunyadi címér, és egy más, vad kecske. Ez a' vad kecske áll a' kar parapetje közepén is.

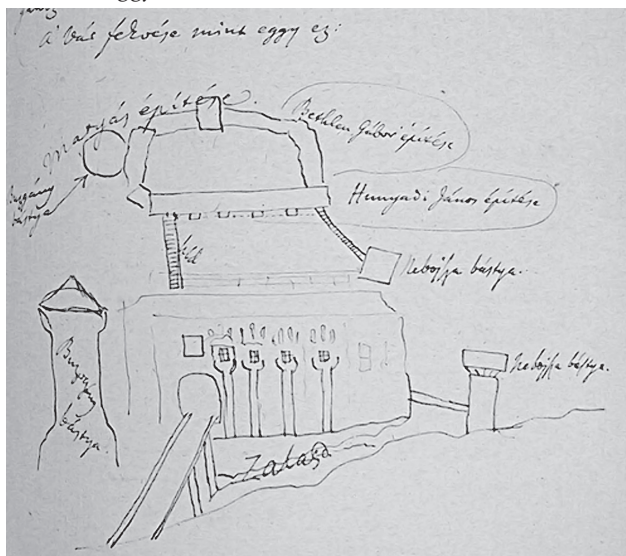
Osdolai BÖGÖZI Antal Vajda Hunyadi Cameralis Administrator Urnál valánk ebéden. Ez azt beszéllé hogy 11. Jun. 1815. (az az tavaly) bált ada közelítő neve napja miatt. 'S midőn tánczolnának, nagy zivatar jöve, 's háromszor üte be a' várba a' mennykő. Nyolczvan asszony személy melly sikoltozást teve! Az egyiknek fejéről lekapta a' főkötőt 's hajait megperzselt. Másnak itt (a' tánczó palotában) senkinek nem ártott. A' Buzogány-bástyáról leütötte a' vitorlát melly most is a' Vas Magazinban áll, mellyről feljebb szállék. Láttam azt ott. Letörte a' kétfejű sas felett álló korona keresztjét.

'S minthogy ennek (a' mint itt A B C) három vas pléh farkazatja volt, mellyel a' vitorla még erősebben szegeztetett a' zsindelyezethez, a' mennykő is három útát teve, 's nem gyújtott, de tört, rontott. A' legvastagabb falakon keresztül is betört a' Cancelláriába, a' rizma papirosokat le kapta 's messze tette-le. A' stukatúra drótjain felkereste 's végig ment rajtok, 's így a' stukaturát elrontotta. Az udvaron egy négyszegbe rakott öl fát felkapott 's 4 vagy 5 ölnyt távolabb úgy tette-le, hogy alig látszott a' farakáson valamelly változás. Egy cselédet megölt. A rabokat és a' konyhán levőket úgy eltonyította, hogy némelyike dörzsölések által 3 nap mulva jött magához.

8. kép

A' Vár fekvése mint egy ez:

9 kép

Buzogány bástya. Buzogány bástya – Mátyás építése. / Bethlen Gábor építése / Hunyadi János építése / Nebojsza bástya. / Nebojsza bástya. / Zalasd

22.

[A mázsaházban]

144

A' Vas Magazinum és Sóház pitvarában a' Mázsa áll. Megkínálának bennünket hogy magunkat méressük meg. A' leányom elébb vonogatta magát, de végre mindnyájan reá adánk magunkat.

Comtesse Lotti nyomott 80 fontot

Fanny – 79.

Constance – 73.

Grof Gyulay Lajos – 85

A' leányom Eugénie – 32

Én magam – 97

Döbrentei később jöve, 's nyomott 134²⁵ fontot.

Én frakkban 's könnyű fűzött stiefelettben, Döbrentei is frakkban, de vastag bőr csizmában.

A' gyönyörű kinézés a' Zarándi hegyekre végig a' Kis Pestes és Barcsai völgyön mellynek két felein fátlan²⁶ de szántott földek állanak.

²⁵ A 134 133-ból javítva.

²⁶ felein <kopár de> fátlan

23.

[Arany- és vasbányászat]

¹⁴⁴ Erdély 1815 adott harminczhat mázsa aranyat, hiteles sőt semmi kétséget nem szenvedő calculus szerént. Admin. Bögözi Úr szájából.

A' Vajda Hunyadi Uradalom pedig húsz ezer mázsa vasat. Mázsája költ 30 ftjával.

MUTATVÁNYOK

24.

[Az Erdélyi Levelek Tudományos Gyűjteményben megjelent részletei, 1817–1818]

[1817. 2. szám]

Töredékek Kazinczynak Erdélyi Leveleiből.

Bogártelke, Jún. 29-d.

[1] Mit állottak-ki ma lovaim, mit magam, nem képzelheted, 's én szinte rettegek, 66, 610
annyszor panaszlani előtted az út' alkalmatlan voltát. De viszont azt a' gyönyörűséget
sem képzelheted, a' mit nekem a' szép nap ada. Maga ez méltó vala, hogy ide jöjjenek,
hogy magamat ma kifárasztam.

[2] Csereimtől kínos érzések közt váltam-el. Rettegtem, hogy szemei engem töb- 66
bé meg nem látnak, ha útatam Kraszna felé veendem is; mellyet annyival inkább óhaj-
tok, mert sem magával, az igen nemes lelkűvel, nem éltem-ki magamat, sem nagy kin-
cseivel. — — — Az eső mindég esett, 's mind inkább romlottak az utak. [3] Horváti, Gróf 67, 239
Teleki Lajos' gyermekeinek birtoka, balra maradt, 's egy óra alatt Perjére értem, egy
nagy hegynek lábánál. [4] Cserei megmondá, hogy ott hat ökör készen fog várni, mert 67, 239, 439
meg akará kémélni lovaimat, [5] 's a' mint a' faluba értem, a' szarvas-forspont az úczán 67, 358, 439
áll.

[6] A' hely romantisch, 's jól hasonlít a' mi Zemplényi tót faluinkhoz Sztropkó' 67
táján. [7] Hoszzan¹ nyúlt-el, noha kicsiny, 's a' dombokról sok apróbb patakok omla- 67, 240, 358, 439
nak a' nagyba, melly a' helységen végig szalad. [8] Én leányommal 's szobaleányával 67, 240, 358, 439
kiszállék a' szekérből, lovaimat előre küldém a' hegy bérceire, 's gyönyörködve néztem
mindenfelé az erdők' igen szép szakait. [9] Egy lovas, ki Kraszna felől jött, 's Bánffy- 67, 240, 358, 439
Hunyad felé igyekezett, utól-ére, leszálla lováról, 's magyarázóm lett; mert farspontosaim
Oláhok voltak, [10] 's én az ő nyelveket úgy nem értém, mint ők nem az enyémet. 67, 240, 358, 439

[11] Azt a' jövendőlést, hogy Erdélyben olly hegyeket fogok mászni, mint a' Tokaji 67, 240
szép fok, előre nézván Nyíres felé, 's Kraszna felé hátra, többé nem lehete nagyításnak
vennem, mert ez nem alacsonyabb, ha nem olly meredek is. 'S ezt leginkább a' leeresz-
kedőn érzém; mert gyalog menvén-fel 's víg enyelgések közt a' szeretett gyermekkel,
ki virágokat szedett, 's a' hegy tetején Sophie! Sophie! nevet kiáltoza, 's Thaliét, Emílt
és Antonínt, 's testvéreie mellett a' Bárá Prónay Phigieét, 's szememet a' szép erdősé-

¹ Hoszzan Sajtóhiba em.

67, 358, 440 gen legeltetvén, feledtem az út' alkalmatlan voltát. [12] 'S végre egészen eltikkadva a' legfőbb ponton valék.

67, 240, 358, 440 [13] Barátom, melly frappant pillantás! Elöttem fekvék az egész Erdély; 's bár eléggé érthetőleg önthetném szóba a' mit láttam! De ha a' tájfestés szóval, és nem rajzolatban, mindég sikeretlen is: legalább azokat segélleni fogja, a' kik hozzád-írt Leveleimet; ha majd megjelennek nyomtatásban, Erdélyi útjok alatt vezérekké veendik. – Megfordulék sarkamon, 's valamerre tekinték, déltől keletig, 's onnan éjszakig és ismét enyészetig, dombot láttam és völgyet, 's nem egy arasnyi lapályt is; 's úgy dombot és völgyet, mint midőn a' Kertész spallérjait sinór után nyirdeli. Egyedül egy hegy üté-ki magát, a' merre Belgrádot képzelém, mert a' nap esős fellegek közzé rejtezett vala el, ezen örök dombok' és völgyek' síksága közzül, 's annak oldalain még most is fejrlett a' hó. Szótlan állék itt, 's megrezzenve. Úgy tetszék, mintha valamelly Isten egy magasan-kiálló pontról nézte volna sok ideig a' habokban-hánykódó tengert, 's tündérbotjával egyet útvén, épen most parancsolta volna, hogy a' tenger azon alakban váljon földdé, benőve erdőkkel, melyben egy percz előtt még hánykódó hab volt. 'S még nem vala megteremtve az új föld' embere 's állatai, mert innen nem lehete látni semmi falut; sőt nem csak egy kalibát is, 's a' táj ember nélkül, marha nélkül, madár nélkül volt.

68, 241, 359, 440 [14] Messze mértföldekre terjedett-ki horizonom, 's képzelheted a' kék szín mint vesze-el szemem előtt, a' feketés-zöldön kezdve a' csaknem vereses-sárgás kékig, hol az az ég' fejrő színétől alig lehete megkülömböztetni, a' színeknek ezen prizmagrádi-csain. Ha a' táj itt tárgya lehetne egy festőnek, óhajtánám hogy ezt valaki festené.

68 Akármelly nagy négszegben igen szerencsés munka ez nehezen fogna lenni. [15] Ellenben melly Panoráma!

Dédács, Aug. 13d.

140, 299, 613 [16] Meg akarám látni Demsust, hol még áll egy templom, melly Római mívnek tartatik; de meggyőzettem e' vélekedés' hiu volta felől: az oszlopok nem egyrendűek, 's a' templom így nem lehet Római nép' munkája, hanem egy később időé, melly az oszlopokat eminően amonnan öszvehordá 's újabb épületté alkotá. [17] Az helyett tehát, hogy Demsusra menjünk, elvégzénk, hogy ma Vajda-Hunyadra megyünk-által, a' leglelkesebb Magyar' egykori birtokát 's fényes lakját venni tekintetbe.

142, 295, 411, 486, 614 [18] Azon gyönyörű nyíláson, melly Szebentől fogva Hunyad Vármegyén végig megyen, egy más völgy nyílik közel Dédácshoz, 's ez vezet Hunyadra. A' völgy felett emelkedő igen lapos tetők szántva vannak, a' völgy pedig fűvet ad, és török-búzáat. A' mezőség igen gazdag. A' völgyen egy sebes patak fut végig, 's ennek szélein Barcsa és Kis-Pestes fekszenek. Hunyad megett mindenfelől hegyek emelkednek, 's azoknak bérceik felett messzére fejrlik-elő az örök hóval elfedett kék Retyezár.

142 [19] Barcsán nehány Úri házak állanak, de egyik sem mutatja hogy, ez a' nemzet valaha fejedelmet ada Erdélynek. Balra, egy dombnak oldalán, látszik a' nemzet' temető boltja, 's az is pusztulást mutat.

[20] Tíz órákor már Hunyadon valánk. [21] A' vár, melyet én tetőn kerestem volna, 142, 295, 411
mint a' Dévai, csak akkor tűne szembe, midőn a' helység mellynek az déli, igen kis 142, 295, 411, 487
emeletű szögében fekszik, már előttünk vala. Magas falai, a' sok csudás szegletekkel 's
csudás zsindelezettel, a' sok alantabb fekvő épületek között csaknem egészen ki
hagyták azt teszeni, 's Hunyadinak emlékezete, 's az a' gondolat, hogy a' hol én vagyok
most, hogy a' mit most én látok, ott valaha Hunyadi járt, azt valaha Hunyadi is látta, 's
magáénak látta, minden tárgyat még nagyobbá, felséggé tett előttem. A' hogy gyer-
mekes képzeletünk közönségesen nagyobb gyanánt festi előnkbe a' minek nagyságát
csudáljuk, úgy hogy, meglátván végre, 's a' gigászi nagyság közönséges emberi alak'
nagyságává válván, ítéletünk az igazság' mértékénél is alábbra süllyed, 's egy Friedrich,
egy Kánt, előttünk annyikká sorvadnak, mint a' mik mi vagyunk: úgy viszont vannak
esetek, mellyekben a' jelenlét meghaladja a' képzelet' festéseit, 's többet lelünk, mint
váránk, mert a' múlt kortól kevesebbet váránk, mint a' magunkétól szoktunk. Ez fog-
lala-el, 's a' Hunyadi' tettei, 's azon inségeknek emlékezete, mellyek az ő két fíjait,
mingyárt a' hogy ő elhúnya, érték, midőn a' tiszteletre olly igen méltó Grófnéval 's
eggyik gyermekével egy szekérben, a' minden fénytől régen megfosztott helységbe
beérünk, 's az Oláhokkal eltölt héti-vásáron keresztül-vergődénk. [22] A' vár' árkan 143
innen olly tágasságú udvar van elkerítve kőfallal, hogy azon némelly kisded falu el fogna
férhetni, 's útunk ezen vive-el. A' vár' hídja előtt kiszállánk szekereinkből.

[23] A' vár egyenetlen négyszeg, a' szerént épülve a' hogy azt a' kőszikla-félsziget, 21, 143, 296, 412, 487
[24] mellyen áll, épülni hagyá; 's az éjszaki igen rövid soron kívül, de a' vár' falával 143
eggyesülve, egy kerek és temérdek vastagságú oszlop' formájára az úgy nevezett
Buzogánybástyát látni. A' délestei szegleten kívül egy más négyszegű bástya áll, tor-
náccsal eggyesülve a' várhoz. Ez vakolatlan, az a' másik geometriai vonásokkal 's czifra
színekkel van megtarkázva. A' széles és eléggé hosszú hidat izmos kőfal oszlopok tart-
ják, [25] 's a' szirtes-oldalu árokban szalad-el a' Zalasd, 's szinte a' híd alatt malomke- 21, 143, 296, 412, 487
reket forgat. [26] A' nyugotra-fekvő oldalt, mellyen a' híd' kapuja vagy, Hunyadi 143, 296, 412, 487
János építette, az északit és keletit, a' mint mondják, fíja, Mátyás Király, a' délit a' már
említett vakolatlan toronnyal Bethlen Gábor fejedelem. Melly nevek!

[27] Csaknem által ellenben a' híddal, a' keleti oldalon, van a' kápolna; [28] hol is- 143, 297, 413, 488
mét a' Capistrán' emlékezete lebege körül. [29] Az udvar [30] szűk és délről éjszak felé 143
hárántas; alja kemény szirt, minden föld nélkül. 143, 296, 412, 487
143

[31] A szűk és sokszor megtört grádicson Administrátor Mélt. Osdolai Bögözi 143
Antal Úrhoz vezetének-fel, ki bennünket ebédre tartóztata, és mind azt nyájasan elő
mutatá, a' mi nézést érdemel. [32] Az igen tágas szobáknak mind eggyikéből egy egy 21, 143, 296, 412, 487
ajtó nyílik éjszakra azon négy erkély felé, melly egy igen keskeny folyosó és nyolcz
ajtó által eggyüvé foglalva a' kapus sor felső emeletén szép galleriát csinál. Ezek az er-
kélyek ugyan annyi támaszfalakon állanak. Fejünk szédült midőn ezeknek ablakaikból
a' Zalasd' árkába lepillantánk. [33] A' kinézés csak Kis-Pestes és Barcsa felé szabad, de 144
arra gyönyörű, kivált hogy túl azon látszanak a' Zarándi szép tetők. A' galleria' járója
veres-márvány táblákkal volt kirakva, 's az ajtók is, a' magok éles boltjaikkal, márvány-
ból voltak, a' mint beszéllék; de most be vannak meszelve.

[34] A' Szála alól van, jobbra fordulva a' híd' kapuja' belső nyílásától. Egy sor veres 21, 144, 296, 412,
márvány oszlopok osztják hosszában kétfelé, 's az utolsónak fejezete felett egy pánt- 488
lika fut körül, mellyre goth betűkkel deák nyelven van felfaragva, hogy azt Gubernátor

- 144 Hunyadi János építette 1452. [35] A' hol ez a' Hős hajdan a' Haza' Nagyjait és Vitézeit maga körül látta, ott most eladó vas eladó só tartatik.

[1817 4. szám]

Kazinczynak Erdélyi Levelei közzül

KÁROLY FEJÉRVÁR

Aug. 19 ikén.

- 15, 153, 306, 420, 497, 619 [36] Első kimenésem a' nagy templomba volt. [37] Az Sz. Mihálynak van szentelve, 's igen nagy, de nem cifra, a' ki nyúgotra nyíló nagy ajtaján lép be, álaellenbe a' nagy oltárral, melly a' templom' keleti végében áll, jobbra három kő-koporsót lát, fejjel értetve a' falhoz, 's minden felpolczozás nélkül. [38] Ezek közt annyi hely van hagyva, hogy a' Néző közéjek férhessen. Középen a' Gubernátor fekszik; jobbjá mellett fija, László, kit az istentelenség hohérpallos által hagyva veszni; a' harmadik a' Katonák katonájának (Joannes miles) a' Hunyadi János' testvérének koporsója. Porond kőből vannak faragva, 's a' felsőbb boríték kövön képeiket láthatni, egész testállásban. Üres mind a' három sarcophagus; a' vad kezek elszórták a' Nemzet' Szentjeinek hamvaikat.
- 16, 154, 307, 421, 498 [39] A' Vajda' fején négyűjnyi magasságú süveg van, hasonló ahhoz mellyet a' Szigethi bajnok Zrínyi' fején látunk rezein, 's mellé egy széles hajlékony toll van szúrva, mint a' Spanyol süvegeken. [40] Orrának nem kegyelmezett meg az idő; de ha az 154 sas-orr volt volna, feljegyzette volna Bonfin, kitől tudjuk, hogy piros-arczú, tólt képű, 154 fodor hajú 's magas nyakú volt. [41] Szakált visele, mellyről kételkedni sem lehet, noha Mátyásnak nem csak szakála, de bajusza sem volt; de ez a' szakál nem vala lenyúló; alig 154 fedte el nyakát. [42] A' faragó tudhatta ezt, mert, én úgy hiszem, hogy a' kő a' nagy embernek mingyárt halála után faragtatott, 's szükségesnek tartom feljegyezni, hogy ha valaki a' Hősnek ideális képét fogja festetni, a' szerént ne tévedjen meg, mint a' ki 16, 154, 307, 421, 498 Kisfaludynak Hunyadija elébe rajzolja a' külömben szép rezet. [43] Sarkáig érő dolmányának jobb szárnya felvan akasztva övéhez, hogy térde kitetszhessék. Jobbjában egy feltartott kard, vállán pallást.
- 16, 154, 161, 307, 421, 498 [44] A' bal sor' nyúgoti szögletében, hosszában a' fal mellett, fekszenek Isabella Királynénk, és lábainál a' fija, János Zsigmond, fehér márvány 's igen is nagy gonddal faragott koporsójikban. A' Zápolya' lábai előtt sok fekete márvány darab, nevezetesen egy igen nagy tábla vala elvetve, melly valaha az elsőbb Rákóczy György' temetőjét ékesítette. Midőn 1716. ez a' templom' a' Reformátusoktól elvétellett, az első Püspök, Mártonffy György, ennek és Bethlen Gábornak fekete márvány emlékekből négy oltárt szelveltete, 's a' márványt még sem tudá feldolgoztatni. Hol áll a' Bethlen Gábor' teste nem tudta senki többé, míg kevés esztendőök előtt reá akadának testvérének Istvánnak, a' Fejedelemnek, koporsójára. Ha az, a' mint hinni lehet, a' bátyjái mellett állt, úgy a' két testvér Bethlen Fejedelmek ott találának vég nyugalmat, a' hol most, a' három Hunyadi során, egy fekete márvány oltár szemléltetik.
- 16, 308, 422, 499 [45] Cardinális Martinúsiusnak nincsen semmi köve. De az orgonát tartó oszlopok közt az, melly első annak a' ki a' nagy ajtón jöve be 's innen fordul a' három Hunyadi felé, kijegyzi a' szerencsétlen ember' fektét. Szorosan ezen oszlop előtt fekszik.

[46] A' Bibliothéca és a' Csillagnéző egy épületet tesznek az Erdőség' est-éjszaki szögletében. [47] Alsó szobái Nyomtató-műhelynek valának hagyva, a' Bibliothéca az első emeletet foglalja el. Egy alkalmatlan grádics viszen fel a' Bibliothecárius' szobájába, mellynek közbülső ajtaja a' Bibliothéca' palotájának is. [48] Ebből ismét egy szoba nyílik, 's itt van az igazi kincs: a' Magyar dolgokra tartozó Kéziratok, és a' Classicusoknak vagy princeps, vagy legrégibb kiadásaik. – [49] Gróf Batthyáni Ignácz Püspök a' szép Intézetet a' Hazának ajándékozta [50] 38,200 forint árú fekvő jószággal, [51] 's azon tilalommal, hogy azt sem egészben sem darabjaiban elajándékozni ne lehessen. [52] Azonban Püspök Mártonffy 1809. egy Fő Vendégének adá a' Livius' princeps Kiadását. [53] XVI. Kötet Eredeti Kézírások, Magyar dolgokra tartozók, [54] ide, úgy hiszem, a' néhai Székely Sámuel Gyűjteményéből jöttek; ebből azt is tanultam, hogy [55] Bethlen Gáborné így írta alá nevét férjéhez intézett Leveleiben: az Kegyelmed' szolgáló leánya: *az Felséges Bethlen Gáborné, Károli Susánna. m. pr.* A' dőlt betűkkel kirakott szók tulajdon kezével vannak írva. – [56] Nekem legnagyobb figyelmemet voná magára egy Magyar Psaltérium. [57] Meg van benne mind a' 150. Zsoltár, 's túl azon még a' Passio a' négy Evangélium szerint, [58] e' jegyzéssel: *Bertalan pap bereg Vármegei halabori faluból nemzett: ez zoltárt írta ziletés után ezer öt záz niolt esztendőben.* [59] A' fordítás nem az a' mellynek darabjaival bennünket a' Nemzeti Újság' tiszteletre méltó Kiadója ajándékoz meg. – [60] Homérnek első Kiadása, nem csak épen, hanem szépen is, az az szenny és befirkálások nélkül, itt van két folio kötetben, per Bernardum Nerlium, Florentiae, 1488. [61] Bibliothecárius Kánonok Cseresznyés Úr már dolgozza a' tudományos Catalogust, melly sajtó alá fog adatni. [62] A' Sz. Máté és Sz. Mark Evangéliumaikat, pergamenre, 's igen sok szép czifrázatokkal, literis uncialibus, Batthyáni Rómában vette négyszáz aranyon. Az Christus után 800-dik eszt. íratott, és így ezer esztendőös. – [63] A' Bibliothéca nagyobb mint a' Bruckentháli Szebenben, de kisebb mint a' Cancellárius Teleki Sámuelé Vásárhelytt, [64] melly midőn *Júl. 8-dikán láttam*, 36,096. Kötetektől áll.

Kazinczi Ferencz

[1817. 7. szám]

I. Értekezések.

Erdélyi Cancellárius Gróf Teleki Sámuel Excell. Bibliothecája Maros-Vásárhelytt.

[65] A' Cancellárius' épületje homlokkal délre, 's az úczára, fekszik, 's annak keleti szárnyában állanak könyvei. A' ház kétsor ablakú. A' Bibliothécát egy felől az udvar, másfelől egy kertecske veszi körül, 's így nincs kitéve azon veszedelemnek, hogy a' szomszéd olly épületet állíthasson mellette, mellyről a' ház meggyúlhatna.

[66] Custosának lakjától egy rövid folyosó viszen ajtajához, 's ez felett ez olvastatik: 93, 255, 372, 452, 631

Mysis Patriis Gratisque Posteris D. D. Sam: S. R. I. Comes Teleki.

Az Előszobából egy kisebb szoba is nyílik. Az előszoba és a' Bibliothéca között szűk grádics viszen fel a' Galériába, melly a' templom magasságú épület' hajóját megkerüli.

Hogy a' látogató végig tekinthessen a' könyvek' hátain, azonban a' könyvek az ellopás' veszedelmének kitéve ne légyenek, az almáriomok' záros ajtaji sárgaréz dróttal vannak által szöve. Az almáriomokban, valamint az Előszobában is, és az ebből nyíló Cabinetben nincs többé üres hely, sem a' Bibliothecába új almáriomok nem hozathatnak, hanem ha az ásványok' Gyűjteménye más szobákba vitetnék.

Általellenben a' Bibliothéca' ajtajával a' nagy lelkű alkotó' képe függ, egész állásban, a' Szent István' Nagy-Kereszteseinek innepi öltözetekben. Soha kép igazabban eltalálva nem volt, 's ez, azon felül hogy igen híven, igen szépen is vagyon festve. A' Mívész nem jegyzé fel a' vásznan nevét, de tudva van, hogy azt T u s c h J á n o s dolgozta, a' Cs. K. Galeria' Custósa Bécsben; a' melly képe a' Cancelláriusnak Hickel Udvari Festőtől, a' Bihar Vármegye' második Palotájában Váradon függ, és a' melly után Orosházi Czetter Sámuel metszé a' Catalogus' Első Kötetéhez a' rezet, koránt sincs olly hiv mint ez a' Tusché.

Alól, a' plafondot és a' Galeria' felsőbb és alsóbb boltozatjait tartó vastag pilastereknek két elsőji előtt, a' Cancelláriusnak 's megholt hitvesének, Iktári Gróf Bethlen Susanának, rézben öntött, 's ismét mind igen hív, mind igen szép büszkjeik fekete márvány oszlopokon állanak, e' jegyzettel: F. Thaller Tyrolens. fec. Vindob. 1805.

94 [67] Az Építő-mester értelemmel 's nagy szerencsével tette a' rajzolatot. A felsőbb Galérián, pilaster és pilaster között, vas rostély balüsztrádok mellől lehet a' hajóba letekinteni. Így a' hajó világosabb, 's bátorságosabb az oda-lépés.

94, 255, 373, 453

[68] A' hajót a' már említett képen felül többek is ékesítik. Általellenben a' Cancellárius képével, az ajtó felett, a' Teleki Mihályé áll, ki Ország' Generálisa 's a' Cancelláriusnak, (Sándor atyja által) nagy atyja volt, a' Bethlen Gábor és Apafi Mihály Fejedelmek' képeik között. Itt van a' Gubernátor Bruckenthalé is, a' Poeta Lázáré, az Erdélyi Püspök Batthyáni Ignázté, magáé a' Cancelláriusé – a' mint gyanítani lehet, külföldi útazása alatt – 's a' Gróf Teleki József Korona őré, 's Ugocsai Fő-Ispáné (de nem Kreutzinger²től, melly a' feledhetetlen embernek minden képei között a' leghivebb és legszebb) a' Palatinus Wesselényié, a' Gróf Rhédey Zsigmondé, és Wesselényi Katáé. – Gróf Széchényi Ferencznek és Sógorának Gróf Festetics Györgynek képeik, valamint a' Mátyás Királyé is, mellyet a' Cancellárius Strassburgban a' Prof. Schöflin' Bibliothecájában függőről másoltatott vala le, és a' mellyeknek valósága felől nem lehet kételkedni, mert megegyez azon másikkal, mellyet ez a' nagy Király maga ajándékoza a' Bécsi-Újhely' Magistratusának, kirakva még nincsenek. – Igéretet tévék, hogy ide küldöm Baróti Szabó Dávidnak olajban Klimesch Tamás által Kassán 1788. festett 's igen szerencsésen eltalált képét, hogy a' tiszteletet érdemlő ember ott fogadhassa el, a' mivel neki a' Maradék tartozik, a' hol született.

94 [69] Bibliothecát fél nap végig tekinteni nem lehet, mi pedig Vásárhelytt sokáig nem mulathatánk, mind hogy Gróf Gyulai Ferencznét megmentjük rettegéseitől, hogy a' rettenetes vizáradásban Lajosát veszedelme nem érte, mind hogy annál bizonyosab-

² Krentzingertől Sajtóhiba em.

ban megjelenhessek Szebenben, hogy Júl. 15-dikén Gróf Haller Gábor Erd. Kincstartó Exc. a' Szász-nemzet Ispánját hivatalába bévezetni fogja. [70] Így meg kelle elégednem azzal, hogy a' Görög és Római Írók' vagy legelső, vagy az újabb időkben Királyi pompával készült Kiadásaikat, mellyek itt igen nagy sokaságban állanak – illyen a' Pármai, Párizsi, 's az Angolok, a' Virgil' és Horátz' rézben metszett kiadásaik, a' Don Gabriel Spanyol Infans' Sallustja, 's több. sietve lássam. Azonban két nevezetesebb munka' czímjét itt is feljegyzem.

Biblia Sacra. Cod. MS. Sec. XI. in membr. tenuiss.

Tacitus Cod. MS. ex Bibliotheca Matthiae Corvini regis. – a' többit bővebben más helytt.

Servetusnak Restitutio Christianismi 1553. itt nincsen meg többé; azt a' Gróf II. Józsefnek ajándékozta a' Bécsi Bibliothéca' számára. De megvan másában, a' tavaly megholt Ud. Agens Vitéz József Úr' kezével írva, kit a' Cancellárius, szép írása miatt, a' Debreczeni Togátusok közzül maga mellé vett volt; meg van azon újabb kiadásban is, mellyet Murr a' Cancellárius' kézírásából, 's a' Cancelláriusnak tudta nélkül, kinyomtatott.

Üres időmet ezeknek megtekintése után a' Museum Pio-Clementinum és a' Piranési Rómájának kötetei foglalák el, mellyet ha ismerünk is már, mindég kell nézni, valamikor erre alkalmatosság adatik.

A' Cancelláriusra őseiről semmi könyvek nem maradtak. Maga fogott e' temérdek kincs' gyűjtéséhez ezelőtt 57 esztendőök előtt, midőn Bázalbe, Párizsba, Hollandiába tanulás végett, László testvérenek és Rháday Eszternek a' Cancelláriusnál idősb fiával, a' Korona örrel 1759. kiment. 'S vásárlásaiban az a' kívánság vezeté, hogy olly könyveket szerezhessen a' hazának, mellyek a' magok nemekben vagy legjobbak, vagy ritkaságok miatt is becsesek, és a' mellyeket nagy árok miatt magányos Bibliothecákban hijába fognánk keresni. Catalogusainak három Kötetei már kijöttek, 's nem sokára a' negyedik is sajtó alá megyen.

A' Könyvek' száma, melly naponként szaporodik, 36,096 Köteteket teszen. A' Cancelláriusné osztozni akara nagy férjének érdemében, 's a' Magyar Könyvek a' Grófné szerzeményei; az Ásványok, a' mint gyanítom, szeretett fajoknak Domonkosnak gondjai által gyűlte, 's a' Cancellárius nagyon megszorította. A' Numismák még nem érkeztek le Bécsből. Sajnálottam, hogy ennek a' hamar kiholt igen nemes lelkű ifjúnak képét itt nem találám. Ő idővel második atyja fogott volna lenni.

A' kincs fidei-commissum gyanánt a' Teleki familiának hagyatik, egy Vásárhelytt a' piaczon-álló roppant és szép ház' jövedelmével, hogy a' Bibliothecárius fizettethessék, 's a' könyvek ezután is szaporíthatassanak.

Bibliothecárius Szabó András Úr, tavaly még Professora B. Wesselényi Miklósnak a' Philosophiában, nem elégedék meg azon kedvezéseivel, hogy reggeli 7 órától fogva csak nem 11-ig velünk múlata, hanem jelentést tévén Theol. Prof. Tompa János Úrnál, a' Reform. Collégium' Bibliothecájába is elkísért. Ez magában is kicsiny, 's melly kicsinynek kelle ama' nagynak nézéséből jövő előtt tetszeni. [71] De ha ennek látását így nagy nyereségnek nem tekinthettem is, Prof. Tompa Úrnak ismeretsége valóban az volt. Jó fej, 's nem csak tudós, hanem szeretetre igen méltó ember is eggyes' smind.

[72] Bibliothecárius Úr ebédre hívta bennünket, hogy minden pillantásunkat haszonra fordíthassuk, 's a' tanulni-szerető 's tanulni-tudó az illy elkészült, szerény, de el

nem zárt férjfitől sokat tanulhat, kivált midőn a' tanító és a' tanuló egy úton járnak, 's így a' bizodalom köztők minden lépten szorosbban szövődik. Ebédünk Socraticus ebéd volt. [73] Midőn elakaránk jönni, Szabó Úr kénytelen vala még egyszer megnyitni a' Bibliothecát, hogy felpillanthassak a' Cancellárius' képére 's büsztjét illethessem. Eltelve azon tisztelettel, mellyet a' halhatatlan férfi minden Magyartól, tőlem pedig különösen 31. eszt. olta tapasztalt kegyeiért kívánhat, azzal vevém vég búcsúmat a' képtől, a' mit a' 493. esztendőbeli Consul Scipio' kövére metszetének fel tisztelőji

96 HONC OINOM PLVRIMEI COSENTIENT DVONORVM OPTIMOM FVISSE VIROM. [74] Felpillanték a' Bethlen Gáboréra 's Wesselényi Ferenczére is, 's eljövék, szerencsésnek nevezvén az órát, melly elmosá rólam azt a' szenny, hogy nemzetemnek e' kincsét mind eddig nem láttam.

96, 455 [75] A' Cancellárius egyszer'smind Fő-Ispánja Biharnak, 's a' Józsefi uralkodás alatt Kir. Commissáriusságot visele, 's tagja a' Göttingi, Jénai és Varsói Tudom. Társaságoknak.

KAZINCZY FERENCZ

[1818. 1. szám]

343, 646

[76] Megczáfolása azon bitang hírnek, hogy Hunyadi János Magyar-Országi Kormányzó és Erdélyi Vajda vad ölelésből eredett.
Kazinczynak Gróf Dezsöffy Józsefhez írt Erdélyi Levelei közzül.

Dédács, Aug. 14-dik 1816.

[77] Hunyadinak születése felől különböző vélekedésben vagynak Történet-Iróink: némellyike ötet vad ölelés' gyümölcsének adja-ki, mások alacsonyorsú szülék' gyermekének, 's ismét mások majd Havas-alföldi, majd Lengyel, majd Romai Nemesek' maradékának tartják; 's minthogy a' lelketlenség mindég hajlandó a' legrosszabbat venni való gyanánt, a' mi Hunyadink felől is elhatalmazott közöttünk a' gyáva bitang hír. Hogy ez a' nagy ember Zsigmond Császárnak és Morzsina Erzsébetnek gyermeke; azt Heltai terjeszté-el; 's minekutána olly tekintetű Tudós mint Benkő József (Transsilvania. Viennae, 1778. – Tom. 1. pag. 559.) Heltait követi, ő, a' ki előbb Heltai ellen perle: nagy gyanu szállhat meg bennünket, hogy az igazság azoknak felén áll, a' kik ezt a' nagy férjfiat meg nem szentelt ágyból hagyják eredni. Ha Hunyadi vad tűz' gyermeke, ne vítaskuk hogy nem az; a' Benkő által példaképen felhozott Jephtén kívül is vagynak, a' kik így termettek, és még is tiszteltetnek; mert tiszteletesek voltak. De ha nem az, ha semmi ok nem hagyja hinnünk, a' mit a' gondolatlanok beszélnek: toljuk-el a' Magyar ég' legdicsebb ragyogású csillagáról a' ködöt, mellyet születésére Történet-Iróinknak szunnyadékonysága vont.

298 Zágoni Aranka György Úr, Bírása az Erdélyi Fő-Ítéltő-Széknek, egy Értekezésével ajándékozza meg Vásárhelyt, mellyben igyekezett megmutatni, hogy Hunyadi János Magyar-Országi Kormányzó és Erdélyi Vajda H u n y a d i O l á h V o j k n a k törvényes gyermeke volt, és hogy familiáját, sőt magát is a' Vajdát, H u n y a d i S z é k e l y n e k is hívták. Megjelent az Értekezés Kolozsvárt 1811. 8. rétbén 32 lapra. Óhajtanunk lehet, hogy a' sok polgári érdemei 's hűsége miatt szíves tiszteletet érdem-

lő férjfiu fordított volna több szorgalmat nem csak az előadásra, melly csínatlan és zavaros, hanem a' dolog' mélyebb kinyomozására is: azonban így is alkalmas a' munka, hogy velünk némelly előbbre-lépéseket tétethessen. – Onnan, hogy a' hős' atyjának Hunyadi Oláh Vojk tartatott; 's a' szerint a' mit Bonfin (Dec. III. 9.) mond, Hunyadi Buthi Vojk, nem következik hogy a' Heltai által elterjesztett hír nem való; ez a' Hunyadi (Oláh, Buthi, Székely) Vojk elvehető a' Zsigmond által megszeplősített leányt, 's a' gyermek, Vojknak házánál születvén, Vojkénak tartathatott. De tehát meg kellene bizonyítani, hogy a' mi beszéltetik, nem csak megtörténhetett, hanem meg is történt. Ellenben ha az a' fél, a' mellyen Aranka áll, bebizonyítja, hogy Hunyadi Jánosnak eleji is Hunyadi Székelyeknek hívtattak, 's Nemesek és birtokosok voltak, 's így a' Vajda a' maga birtokát, 's nemességet 's a' czímet nem nyerte Zsigmondtól, a' hogy azt Heltai beszéli: úgy a' hírt teljes okkal bitang hírnek tekintethetjük.

[78] Aranka, Kerzelich után elbeszéli, hogy a' Zágrábi 's Varasdi Nemesek, panaszt tévén a' Vajda ellen 1447. a' Magyar Rendekek előtt, ötet Hunyadi székely Jánosnak, 's alább csak Székelynek nevezték, jószágáról kapott praedicátumát, úgy mint keresztnevét is, itt elhallgatván: Noveritis, quod Magnus Johannes Székely de Hunyad, Gubernator Regni Hungariae ... és per eundem Székely sic potentialiter occupatas ... De a' Hunyadi Székely familia Zsigmondnak ideje előtt már virágzott; a' Budai Káptalannak 1331. költ Levele említ egy Hunyadi Mihályt, Hunyadi Székely Jánosnak fiját. Az itt mondottak szerint a' Vajda és Kormányzó Hunyadi Székely Jánost e' familia' tagjának, a' Hunyadi (Székely és Oláh és Buthi) Vojk' fijának kell tartanunk, sőt az itt említett Hunyadi Székely Mihály unokájának 's Hunyadi Székely János' kis unokájának is szabad tekintenünk; melly által a' Heltai által elhíresztelt mese, hogy a' mi Vajdánkat Zsigmond ajándékozá meg Hunyaddal, 's ezzel együtt az is, hogy ötet Zsigmond nemzette, öszveroggyan. 344, 491

Aranka úgy véli, hogy az itt említett Hunyadi Székely Mihály, 's atyja János, 's fija Vojk, 's unokája a' Vajda, azon Székelyek közzül eredtek, kiket István Király Arad Vezér alatt Hunyadba szállított volt, hogy Erdélynek széleit a' be-beccapó Oláh-Országiak ellen ótalmaoznák. Az itt megtelepedett Székelyek kiirtották az erdős helyeket, 's mint Kenézek (Kinézők, Felnézők, Felvigyázók, Elöljárók) a' Hátszegi és Dévai Várak' segélyére jövevény oláhokkal megnépesítették, később a' Királyoktól felkérték, megvásárlották, 's a' vidéknek urai lettek.

Hogy a' mi Hunyadink' atyja Hunyadi Oláh és Hunyadi Vojk neveket viselt, azt bizonyítja Albertnek 1439. költ Adomány levele, mellyben a' mi Vajdánk és az ő testvér-öccse, a' Miles Militum, hasonlóul János, így említetnek: Johannes, et alter Johannes, uterque filii Oláh de Hunyad; és egy később 1440. költ Ulászló' Adomány levele: utrique Johanni, filiis quondam Vojk de Hunyad.

[79] Velem lévén ezen Értekezés, velem Benkőnek Erdélye is, 's itt találván Heltait, Bonfint, Práyt, Katonát, csak Kerzelichet nem, most, midőn lelkem Vajda-Hunyadnak meglátása után még inkább eltölt annak a' nagy embernek emlékezetével, a' ki huszonkétszer verte meg a' Törököt 's a' Török által csak kétszer verettetett meg, 's a' ki nagy volt a' koronát magáévá nem tenni, holott azt magáévá tehetne volna, 's a' nemzetnek javára tehetne volna magáévá: öszvehasználtam a' két ellenkező vélekedést, 's sietek

gondolkozásomat, kedves barátom, a' te ítéleted alá terjeszteni. A' te szíved érzeni fogja mint örvendek én, hogy ennek a' nagy Embernek, ennek a' nagy Magyarnak fénye én általam tisztult meg egy szennyétől, melly azt, mint sírkövét a' por, elfogta volt. Ezután, úgy hiszem azt, a' Benkők és Palmák nem fogják ötet vigyázatlanságból annak mondani, a' minek ellensége Ulrich kajánságból szidalmazta. – Tekintsük, mit mond Heltai után a' historiai apostata Benkő.

343, 489 [80] Heltai a' CXI. Részben úgy adja elő a' történetet: – E' helyett szólanom kell Hunyadi Jánosnak eredetéről, a' hogy történetet azoktól hallánk, a' kiknek szüléjék Hunyadival sok ütközetekben forogtak. (Ne feledjük, hogy Hunyadi 1456. holt meg, Heltai pedig 1574. nyomtattatá Krónikáját, hihető a' Krónikának' dolgozása alatt, a' mint egyik ív a' másik ív után elkészült; mert övé volt a' műhely 's az ő házában állott, 's még akkor nem voltak Censorok. Száztizennyolcz esztendő múlva azoknak unokáik, a' kik Hunyadival együtt harczoltak, sokat sokféleképen beszélhetének 's Heltai nem vizsgálta szorosán a' mit hallott, talán örült is, hogy úntató Krónikáját egy rendes történetecskének elbeszélése által felelevenítheté).

Meghalván a' Havas-elvői Vajda, az ő két fiai Dán és Mircse öszveháborodtak. Dánt a' Török, Mircsét Zsigmond védte, mert ez a' föld Koronánkhöz tartozott volt. Zsigmond maga is megjelent 1392. a' seregnél, 's míg az Erdélyi Vajda a' maga népét felszedé 's az alföldi hősek a' Király után érkezének, tábort üte a' Sztrigynél. Elúnván az özvegyiséget, komornyik-inasaival szólni kezde, ha valamelly szép asszonyi-állatotkat és leányokat láttanak vala e ott a' környékben valahol. Ezek felelének, hogy egy igen szép leányt láttanak volna egy gazdag Bójernél, kinek mása nem volna messze földön. A' Király a' leányért bocsátá inasait. Mikoron elhozták volna a' leányt, 's az szembe állana estve a' Királlyal, és így szóla: Felséges Uram, én nemes leány vagyok a' Morzsina nemből való; ha velem közösülni akarsz, együld megterhesülök tőled, mint lenne annakutána magamnak és az én magzatomnak dolga? – a' Király jószágot ígér, jobban megnevesítést, méltóságokat.

Nem szinte négy holnap múlva a' Király győzelemmel visszafordúl, 's ismét előhozatja a' szép leányt. Ez terhesnek vallja magát, 's a' Király kivoná újjából a' gyűrűt, és adá azt a' Morzsinainak. Ada neki czédulát is, 's bőv költséggel 's újabb ígérekkel elereszté, 's maga visszatért Budára.

343, 489 [81] Buthi Vojk Havas-elvői Bojer – (de ha az volt e vallyon?) – midőn Dán és Mircse miatt lángolt a' háború, elhagyta vala honját, 's Hunyad Vármegyében múlata. A' leány tudatá a' vendég emberrel mi érte ötet, 's ez, elfogva a' leány' szépsége 's a' Király' nagy ígéretei által, elvév a' nemszűzet. Azonban Mircse kiizene Buthihoz, hogy minden csendesen van, már haza mehet; 's Buthi ment, 's magával vitte szép feleségét, 's az ott lebetegedett, 's gyermekét Jankulának keresztelteté.

[82] Zsigmond másod izben ment Havas-elvőbe, 's Buthi Vojkné bemutatta neki Jankulát a' gyűrűvel és czédulával. A' Király megörült a' gyermeknek, 's meghagyta, hogy az asszony hozná-fel Budára.

343, 490 [83] Buthi megholt, 's az özvegy visszatére testvéreihez. Gáspár bátyja engede kéréseinek, 's megígéré, hogy ötet Budára elkéséri. A' szép asszony útnak készül, 's szappanyozza ruhájit. És vala egy Holló, és az meglátá a' gyermek' kezében a' gyűrűt, és oda repülván, kikapá azt az ő kezéből, és felvivé a' fára. Jankula pedig síra vala, hogy a' Holló a' gyűrűt elvitte vala. És az anyja elhagyá a' szappanyozást, és elfutamék a' gyer-

mekhez, és meglátá, hogy a' gyűrű a' Holló' orrában fénylik vala, és hogy a' Holló a' gyűrűn praktikál vala. És előkiáltá bátyját, kinek neve Gáspár vala, és ez megragadá vala íját és tegzét, és rá lő vala a' madárra, de a' nagy hirtelenségben hibát tőn vala. 'S most más nyilat vőn vala, és azzal meglövé a' Hollót, hogy az aláesék mind gyűrűstül, és nagy örömben lőnek mind ketten. – Heltainak olly rendesnek tetszék az istória, hogy felejté kérdeni, ha valónak veheti e vagy nem. Sőt mintha Drámát írt volna, nem Históriát, elmondja előttünk, mint alkudozott a' Királlyal a' szép Morzsina; a' mit, reménylem, a' Hunyadival együtt harczolók' unokáji 's kis unokáji a' Kolozsvári Predikátornak 's Krónika-Írónak nem mondtak el.

Buthiné, eljutván Budára, bémutatta a' Királynak a' gyermekeket, a' ki parancsolá, hogy Bán Ferencz látná gondjokat. 'S ez általvivé őket Pesté (Pestre), 's beszállítá egy polgár' házához, és ott mindennap jól tartá őket, mintha menyeközben lagnának. 'S a' Király egy holnap múlva megajándékozá Jankulát Hunyaddal 's a' környüle fekvő jószággal, 's a' Hollót czímerül adá neki és az egész Morzsina nemzetnek. [84] És a' Morzsina nemzetnek szép jószágot ada a' Hátszegben. Az asszonyt pedig megajándékozá nagy summa arany forintokkal, és egy hatlovú kólyával.

A' történetet nem Heltai költötte; Bonfín is említi azt (III. 9) Matthias, antiqui sui generis haud inscius, – régi ház lehetett a' Hunyadi Székely ház, ha Mátyás a' Római Corvínuszok' familiájából nem eredett is – nil molestius ferre videbatur, quam si quis ex invidis, obscuritatem sibi gentis objecisset. – Alamanni, suapte natura Vngaris infensi, auctore Ciliae olim comite, fabulam haud quaquam insulsam commenti sunt. – Quodsi vero haec fabula fuisset, quis ambigat, Sigismundum, profusissimae prodigalitatis Imperatorem, non solum agro, sed regno, quum virili prole careret, hunc esse donaturum? – Ha éppen ezt nem tette volna is Zsigmond, nem lehet e feltenni, hogy minekutána a' mi hősnünk ragyogni kezdé, úgy nevezte volna fijának mint Mátyás a' maga Hanzlikóját 's Ötödik Károly az Austriai Jánost? 's ezt azért is, hogy megemlékezvén Siklósról, a' veszedelmes időkben erős támasza legyen benne.

[85] Benkő a' maga állítását következő okokkal igyekezik támogatni: – 1. mert a' 343, 490 történetet így beszéli az egész Erdély, így azok is, a' kik Hunyadi Jánosnak mostoha testvéreitől származtak; – 2. mert a' Jankulának adott Donátio' ideje is erre mutat. Tudniillik Hunyad nem akkor adatott Hunyadi Jánosnak – (de adatott e?) – midőn ő már érdemeket teve, hanem még bölcsőjében; – 3. mert Hunyadi soha nem neveztetett Buthinak; – 4. mert a' Cziléji Gróf ötet o l á h n a k és e b f a j t á n a k szidalmazta; – 5. mert Zsigmondnak kaczér erkölcsi felől az illyet feltehetni; – 6. mert midőn a' Magyarok Mátyásnak halála után Királyt választának, 's némelyek Hunyadi Jánosra, Mátyásnak törvénytelen derék fiára voksolának, 's az egyik fél az ő szennyes származását hánytorgatá, a' jó fél' emberei azzal támogatták Hanzlikót,³ hogy a' Vajda, kit most már irigyei is tiszteltek, vad tűz' gyermeke volt, mint ő.

[86] A' történet, melly megtántorítá Benkőt és Pálmát, de nem Práyt, nem Katonát, olly igen hasonlít a' regéhez, hogy azt minden annak fogja gyanítani, ha józan. Gyengéje az embereknek, hogy midőn szertelen érdem vakítja-el szemeiket, készek azt hinni, hogy valamint azok igen nagyok a' kiken olyat látnak: úgy az azok eredeteknek is igen

³ Hanzlikót Sajtóhiba em.

nagynak, igen fényesnek, csudásnak kell lenni. A' táborból haza jött katona sokat tud, 's a' szeretett Vezér felől sokat s z e r e t is beszélni, 's azon távol időkben még nem olvastatának Újságlevelek 's Biographiák. Hunyadinak barátjai hűségéből és hiúságból beszélék a' regét, irigyei pedig kapva kaptak rajta; ezek, mert az elhomályosította annak születését, a' ki őfelettek vakító fénnel ragyogott; amazok, mert nekik törvénytelen ágyból születni, de királyiból, kevesebb gyaláznak tetszett, mint nagy fénynek, Királytól, bár renden kívül. Heltai szerint a' történet szülte a' czímert a' hollóval és
 490 gyűrűvel: [87] én pedig csudálkozom, hogy rajtam kívül még senki sem juttat arra a' gondolatra, hogy a' czímer szülte a' Heltai által beszélt regét, [88] a' czímer a' Bonfín' meséjét is, hogy a' mi Vajdánk Római Corvínuszok' maradéka, és ama' másikat, hogy a' mi Vajdánk Hollóson született, melly felől azt sem tudjuk, hol kell keresnünk abrosza-
 344, 490 inkon. [89] A' még nem férjfi, hanem csak ifjú Hunyadi Lovaggá és Szentelt-Vitézzé Zsigmond alatt leve, Zsigmond alatt játszott pánczéjátékokat (tourner), 's e' játékokban olly paizzsal jelene-meg, mellyen a' gyűrűt-tartó holló vala kifestve; 's a' magyar Troubadour neki-állá, 's egy rendes Novellácskává változtatta a' mit a' paizson látott, a' hogy ezelőtt még ötven esztendővel a' mi Verselgetőink magyarázták heraldico-poetice a' magok Megholtjaiknak czímereiket, még ha a' magyarázatot magok ők, 's ollykor a' hallgató sokasággal együtt, nevelték is.

[90] Az az ok, mellyet Benkő az első Szám alatt említ, alig érdemel feleletet, 's hogy a' történetet az egész Erdéllyel, magok a' Csolnakosi Urak is így beszélék, az ugyan a' dolgot hihetőbbé nem teszi. Hunyadi János a' Periclesz' hazájában nem egy kevés érdemű 's sokban igen gonosz Király' fija volt volna, hanem a' Jupiteré, 's a' Macedo Sándor' maradéka, ha hagyott volna ollyat, esküdne, hogy Olympia' és a' kigyó-Isten szerelemben voltak.

A' második ok olly gyenge, hogy alig érthetni, miként hagyható el Benkőt jó órája, midőn azt papirosra veté. Semmi nyoma a' Donationának 's Statutóriának, de ő r e m é n y l i, hogy azok e l ő f o g n a k k e r ű l n i. Quod si contingat, omnis de Joannis ortu controversia terminabitur – akkor magunk is apostatákká válunk – terminata jam nobis (!!!).

3. Hogy a' Vajda neveztetett e, vagy nem, B u t h i n a k, nem tudom: de neveztetett V o j k ' f i j á n a k, 's az, a' régi idők' szokása szerint, épen annyi.

4. Ulrichnak szitka – szitok.

5. 'S minthogy Zsigmond a' legtisztessbb nyoszolyákon is ejte mocskot, megtörtént e a' mi megtörténhetett?

A' 6. szám alatt felhozott ok legtöbbet nyomna azoknak sorában, a' mellyekkel Benkő harczol, ha magával nem hozná a' czáfolást. Hát ha a' jó fél a' kajának' kiáltozásaira egyedül azért hagyá azt szó nélkül, mert a' bitang hírt megczáfolni nem akkorára való volt? Hát ha azok, a' kik azt akarták, a' mit mindnyájan megtörténtnek óhajtunk most, még örültek, hogy a' köz-ember és a' kajánság a' Vajda Hunyadit is annak mondogatá, a' mi Hanzlikó tagadhatatlanul volt, hogy így a' lelkes ifju azon Királyi székre felléphessen, a' hova így nem jutott volna el a' Dobzse, 's az ő Mohácsnál elvesszett 's a' hazát boldogtalanná tett fija.

Ha azon okokat, mellyekkel Benkő él, a' hércz' egyik serpenyőjébe tesszük, a' másikba pedig az itt említetteket, nem látjuk, ki tarthatna tovább Benkővel és Pálmával. Én itt még egy két Jegyzést teszek:

[91] 1. Ötödik Lászlónak Pozsonyban 1453. Februárius' elsőjén költ Diplomája, 344, 490
 mely által ez Hunyadi Jánosnak ősi hollós címerét, annak emlékezetére, hogy ő neki megtartotta 's mintegy ajándékképen nyújtotta a' Magyar Koronát, egy koronát tartó 's nyújtó oroszlánnal bővítette, ezeket is mondja: Hactenus siquidem ex gracia precessorum nostrorum divorum Hungariae regum prefatus Comes Johannes pro armis seu nobilitatis insigniis pro genitoribus suis et domui beneficio munere collatis, corvum in campo flaveo seu celestino, alas paululum elevantem, sub colore naturali depictum, ac formam annuli aurei in ore gestantem habuit... (Katona Hist. Crit. Tom. XIII. p. 866.)

[92] 2. Ha Hunyadi János Zsigmondtól nyerte Hunyadot, miképen neveztetett atyja is Hunyadi Buthi, Oláh, Vojknak? Ezt Aranka nem következteti, pedig ez szorosán szorít. 'S miképen osztozhatott az ifjabb János Hunyadban? hiszen ezt még az ellenkező fél sem tartja Zsigmond' gyermekének. Azt mondhatnánk ugyan, hogy a' Vajda testvéri érzésből eltűrte, hogy az öccse részt vegyen a' jószágból, 's anyjának férje, de a' ki neki atyja nem volt, vezetéknev gyanánt bitangolhassa az őtet magát illető jószág' nevét? De mi szükség magyarázatokat ott költeni, a' hol az illy magyarázatok nélkül is magyarázhatunk, mihelytt olly történetet teszünk-fel, mely a' renddel egyez?

Sajnálunk kell, hogy Történet-Íróink Hunyadi János felől fel nem jegyezték, a' mennyire ugyan tudom, hogy hány esztendőket élt. Práy (Annal. III. 186.) azt állítja, hogy a' Vajda Hunyadi, Zsigmond Császárnál legfeljebb is három vagy négy esztendővel volt ifjabb. A' Vajda, Bonfin szerint (III. 4.) Zecchy Demeter Zágrábi Püspöknél Udvari-Nemes-gyermek volt, ez pedig 1375 – 79 űlt a' Zágrábi Fő-Papi székbén. Ha Jankulát akkor tizenöt évűnek tekintjük, mond Pray, úgy neki 1368. kellett születnie, a' midőn, a' Synchronus Barthósius Chronicon szerint, Zsigmond is született. Hunyadi Zimonyban Belgrád mellett (nem Zemplényben, mint Benkő mondja) 1456. August. XI-dikén hala meg, 's Hunyadi így nyolczvankilencz esztendőt élt. Nagy kor ugyan, mond Práy, 's kétleni lehet, ha az illykoru ember harcolhat e még: de hihetőbb mint az, hogy ő a' magával egy idejű vagy csak három négy évvel idősb Zsigmondnak gyermeke volt legyen. – Nekem elhihetetlen mind az, hogy a' 89 esztendejű ember, bár melly athléta alkotásúnak képzeltessek, harcolhatott, mind az, hogy a' 89 esztendejű harcolónak kora elhallgattathatott volna. Capistrán Szalankemenből jelenté be Callistus Pápának, hogy a' Vajda megholt, 's a' nagy kort nem említi. Bonfin hasonlóul hallgat e' felől. Inkább hiszem, hogy a' kiktől Bonfin híreket veve, neki csak azt mondák, hogy a' Vajda egy valamely Zágrábi Püspöknél neveltetett, 's az olasz ember, ki Magyar-Országra későcskén jött, 's a' régibb dolgokat nem tudhatta, itt megtévedve a' Cardinális süveggel megtisztelt Érseket nevezte meg egy későbbi Zágrábi Püspök helyett.

E' kétségek közt vezető-fényűl az ő két fíjainak, Lászlónak és Mátyásnak, esztendejüket vehetnénk. Lászlót Bonfin huszonhat esztendősnak mondja, midőn 1457. Martz. 16-dikán hohérpallas által égre kiáltó istentelenséggel elveszett, Mátyás pedig 18-dik esztendejét töltötte, midőn Királynak kikiáltatott. Erről tudjuk, hogy Kolozsvárt 1440. Martz. 27-dikén született, Lászlónak pedig születése 1430 tájára esik. Ha a' Vajdát 1456. nyolczvankilencz évűnek vesszük, úgy hatvanhárom esztendősnak kelle lennie midőn László fíja született, 's hetvenhárom, midőn Mátyás. Nem hihető, hogy illy későn há-

zasodott volna. Ellenben ha, Pálmával, 1393. táján születettnek képzeltek, hatvannégy esztendő volt, midőn meghala, 's harmincznyolcz, midőn Lászlónak, 's negyvennyolcz, midőn Mátyásnak atyja lett; 's ez hihetőbb mint amaz. Csak azt ne feledjük, hogy ez megtörténhetett, ha ő természetes és törvényes gyermeke volt is Hunyadi Vojknak.

344, 490 Azoknak ellenvetéseikre, a' kik Hunyadi Jánost Havas-alföldivé, Bonfínnal Római ösök' maradékává, Cornidesszel Lengyelek' rokonává csinálják, teljesen megfelel Budai, Histor. Lexic. II. Dar. 1. 239–247. Egyedül azt kellene még vizsgálat alá vennünk, mennyiben illik az a' mi Hunyadinkra, hogy ő szegény sorsú volt, 's első ember a' maga nemzetségében. De az önnként ötöl szemünkbe. Ahhoz képest a' mi lett, az volt, ha atyja 's eleji Hunyadot már bírták is. [93] A' ki katonaságát úgy kezdé, hogy csak öt legényt vezetete táborba, új ember az Erdélyi Vajdák' sorában. De maga ez, hogy öt legényt vezetete a' táborhoz meghazudtolja eléggé Heltait; nem csak öt legényt vezetett volna ő, ha egészen bírta volna Hunyadot az e' körül fekvő falukkal. [94] Sokkal hihetőbb, hogy ő nem gazdag, de régi nemes ház' gyermeke volt, Hunyadon másokkal bírt, 's a' katonai pályán előmenvén, ott másoknak birtokaikat pénzen megszerezte, 's magát olly jószágúvá tette, hogy a' Vajdai 's Kormányzói méltóságokat illendően viselhesse. Elvévén Szilágyi Erzsébetet, mind ezeket annál könnyebben lehetett teljesítenie.

* * *

Morzsina Erzsébet első férjének halála után Jariszlóhoz, Chionakos (ma Csolnakos) helység' urához méne férjhez, 's ennek négy fiakat szült. Benkő (Transilv. 1. p. 567) felhossa a' Vajdának Karánsebesen 1448. ezen mostoha rokoninak javokra adott Exemptionalist, valamint az ezelőtt álló lapon, ugyan ennek 1446. adott Statutoriáját említi: Nobilium Daan, filii quondam Jariszló de Chionakos, necnon Vojk ac Petri et Joannis... 'S a' Csolnakosi familia ezt az ő elejeknek még a' Vajda' ideje előtt bírt jószágát, a' gyűrűt-tartó holló címerrel 's azon példátalan felszabadítással, melyet a' Vajdától veve, még ma is bírja. A' nem nagy hely egy kisded Respublicának képzeltehetik, 's Status in Statu. Minthogy ártalmas a' nagy Testnek ez a' kis testecske épen nem lehet: méltó hogy elsősegei tovább is tiszteltessenek. Nem mernék itt hinni Benkőnek is, ha Bárá Jósika János, Hunyad Vármegyei volt Fő-Ispán 's mostan Tartománybeli Fő-Bíztos, 's Felső-Szállás-Pataki Kenderesi Mihály Hunyad Vármegyei volt Fő-Bíró, most Kormányzéki Tanácsos Urak bizonyossá nem tettek volna, hogy a' dolog nincs különben. Coloni hujus vici, mond Benkő, tributum non solvunt; Comitatus jurisdictioni non subjacent; Causae eorum Criminales coram Dominis suis Terrestribus vertuntur (mert a' falu maga tesz egy független Jurisdictiont), salva apellatione ad Tabulam Regiam (mint a' Vármegyéken lefolyt hasonló perek); Mandata Regia apud eos virtute destituuntur, nisi Sigillum majoris fratris Dominorum Csolnakosiorum, tanquam Inspectoris (Kenézii) Loci accesserit – melly csak annyit tesz, mintha Benkő a' Vármegyéről szólván, azt mondotta volna, hogy ott a' Királyi Parancsolatoknak semmi erejek nincs, míg nem publicáltatnak. – Ez a' Csolnakos falu egész San-Marinos Erdélynek Testei között.

Széphalom, Octób. 12-d. 1817. Távol lakván a' nagy Bibliothecáktól, meg kelle elégednem azzal, a' mit könyveimből 's a' Dédácson találtakból szedhettem-össze. Azt a' mit itt megmutatnom kellett, úgy hiszem, alkalmasint megmutattam: de óhajtanám, hogy azok, a' kik Történeteinkben járatosak, 's közel laknak nagy Bibliothecáinkhoz, határoznák meg közelebből a' Vajda' születése' idejét.

KAZINCZY FERENCZ

[1818. 8. szám]

Az Erdélyi Szászok. – Gubernátor Báró Bruckenthal Sámuelnek
Bibliothecája, Kép-gyűjteménye.
(Kazinczynak Erdélyi Leveleiből.)

Ebesfalva. Júl. 18d. 1816.

[95] Segesvár a' gyönyörű Fejér-Egyházához, Erdélynek O c e l l i jéhez, fél órányira fekszik. Ez a' legelső Szász hely, melyet láttam. – A' Város' első házai közt, a' nagy úczán, Gróf Wasnak szekere elakada a' pocsolyában; ökröket kelle fogadnia, hogy a' szeker kiszabadíthatassék. Míg cselédeink a' szekerekkel bajoskodának, körültekinténk a' Várost, 's Prof. Binder Úr vala vezetőnk a' tetőn álló Templomhoz. Oda egy egyenes, meredek, 193. lépcsőjű fedeles grádics viszen fel, mellynél az Olasz Országaiak sem lehetnek mocskosabbak. A' Sz. Miklós' Temploma a' hegyen Luthernek születése' esztendejében 1483. készült el, 's nagy, de semmit nem bír, a' mi gondosabb vizsgálatainkat kívánhatta volna. Oltár-tábláját Stock András Szebeni festő dolgozta 1788 körül, 's az épen nem szép: az Idvezítőt adja elő a' Gecsemáni kertben. – Az Iskola' épületének homlok-falát, a' szokott medenczék helyett, két itten készült réz glóbusok ékesítik, 's a' gondolat szerencsés. A' nem nagy, de igen csinos épület 1792. állott fel.

108, 270, 384, 463,
654

[96] Héti-vásár vala, 's sokat forgánk az adók és vevők között, hogy hallhassuk a' Szász- nyelv' kietlen hangzását, mely hasonlít a' Mecczenzöfökhöz, Kassa táján, 's láthassuk öltözeteiket, arczáikat. [97] A' physionomiák vadak; egyet sem láttam, a' mit szépnek lehetne mondani. – [98] Hogy a' Szász, belépvén hatvanadik esztendejébe, szakált nevelni tartozik; azt tagadák azok, a' kiket ez éránt megkérdeztem; olly kötelező törvény vagy törvény-erejű szokás nincs, 's egész falukat lehetne bejárni, a' hol egy szakállas Szász sem lakik. Annyi azonban való, hogy némelly Szász nevel azt, 's mellettünk is elméne egy két illen. [99] A' fél Magyar, fél Német, fél Török 's sem nem Török, sem nem Német, sem nem Magyar különös érzéseket támaszta bennem. – [100] Egy két éltes asszony prémes sipkában, 's fekete posztó, apró redős 's prémetlen pallástban méne el mellettünk. Ez a' pallást gyönyörű neme az öltözetnek, 's csudálni lehet, hogy a' Journal des Modes kiadói ismét szokásba nem vétették.

108, 270, 385, 464

109, 270, 385, 464

108, 270, 385, 464

270

108, 270, 385, 464

[101] De most két Togátust látánk kapcsos talárisban, mellyre pallástot vetettek. Ez a' pallást egészen ollyan valamint egykor a' Debreczenieké, 's olly négyszögű posztószelet függé tógájoknak hátakon is, 's a' Debreczeni Togátusokétól csak annyiban különbözött, hogy az ezeké, még az én gyermeki esztendeimben, zöld vala, ez itt fekete. Ezt a' pallástot mind a' két Togátus balja alá szorította, hogy a' járásban alkalmatlanságára ne legyen. Haja szinte a' bőrig vala lenyírve, 's magasbb három szögű kalapot,

109, 270, 385, 464

mint a' melly e' kopaszra nyírt főket fedé, lehetetlen látni, 's képzeln. A' Reformátzió idejére emlékeztető fekete pallást és három újni hosszaságú laposra vert kapocs, feje érczből, 's a' Francia háborúkra emlékeztető nyírt fej és rettenetes kalap, – ez a' monasticus ruha 's ezek a' csak nem pajkosan hetyke lépdellések, ez a' büszke széllép-pillantás olly ellenkezésben állanak egymással, hogy lehetetlen vala meghatározni, Világnak fiai e' ezek, vagy Deákok. – Álmélással hallám, hogy a' Szász földön Luther is uniformázza a' maga nevendégeit, mellyet Magyar Országon csak Calvin cselekszik, ő pedig sem Magyar Országon sem a' Német földön nem.

271, 385, 464 [102] A' Templom' és Iskola' dombján magasra nőtt fák' árnyékában széled el a' tanuló sereg midőn leczkére felgyűl, vagy onnan eleresztetik. A' hely valaha meg volt erősítve. [103] Innen mutattatám ki magamnak Prof. Binder Úrral, hol fekszik Nagy-Szölös, Seges-várhoz két órányira, hol Kemény János Fejedelem 1661. Január. 23-d. az Apafit védő Törökökkel megütközött. A' csata' mezeje egy szűk völgy. – Az eltaposott Keménynek még áll itt, a' mint mondják, emléke, de besippadva, előre görbülve, 's a' felül-írás olvashatatlanná lett. – Az életben való sok Kemények közt még eddig senki nem találtatott, a' ki az ő reá legalább a' viselt Fejedelmi korona 's Autographiája által fényt-lövellő Ösének emlékeztetét megtisztelte volna. – Olly dolgokban nem vagyunk hiúk, a' mikben hazafiúságból volna szabad azoknak lennünk, 's ollyanokban vagyunk azok, a' mikben azoknak lennünk ezért sem volna szabad!

109, 271, 386, 465 [104] Elhagyván Segesvárt, 's felkapaszkodván egy tetőre, előttünk vala az a' szép sik, mellyen Ebesfalva a' maga két tornyú Templomával 's cseréppel fedett házaival 110 kevélykedve fekszik. [105] A' hely nagy, 's látni mindenben, hogy Örmény lakóji pénzesek. [106] A' Magyar a' maga zselléreinek engedé a' kereskedést, melly inkább gazdagít 110 mint a' természet. – [107] Megnyittatánk a' Templomot, 's abban sok aranyozást, márványozást láttunk: de a' nagy szépségűeknek hírelet festések felől igen sok jót mondanom lehetetlen. – [108] Az Apafiak' kastélya elpusztult, 's felejtve van, mint boldogtalan nevek.

110, 271, 386, 465 [109] III. Leo Arméniai Királynak ifjabb fja Hagagh fellázada Ocsin bátyja ellen, 's segédjére szöllítá a' Törököket és Perszákat. A' segélők azt tevék itt is a' mit mindég szoktak: elnyomák a' felsegéltet, megölték, 's feloszták birtokát. A' nép elszélede, és több mint háromezer háznép Moldvában 's Lengyel Országban telepedék meg. – 1672. megfutottak a' Moldvába berontó Török előtt, 's Erdélybe jövének által, hol őket 1. Apafi Mihály befogadta. Tulajdon Bírakat engede ugyan nekik, de úgy, hogy azok azon két helyek' Előljárójiktól függenek, a' hol lakát vettek. Végre 1. Leopold Szamos-Újvárt és Ebes-falvát által eresztette nekik, 's ez a' két hely 1747. a' Szabad. Kir. Városok' jusaikat megnyerte, de azoknak számába csak az 1790. Ország Gyűlése alatt íratott.

271 [110] Almakereken, négy órányira Seges-várhoz, Apafi György, 's unokája a' II. Mihály, vannak eltemetve. Az elsőbb Mihály Fejérvártt fekszik. – Az Erdély' utolsó Fejedelmének nincs semmi köve: de nagy-atyjának olly czifra van, hogy arról azok, a' kiknek nincsen ízlések, nem győznek elég magasztalót beszélni. Ismertem azt Gróf Teleki Domonkosnak utazásaiból, 's így elmúlt kedvem oda térni miatta. Az útas nem veszteni, hanem nyerni fog vele, ha tovább folytatja útját.

Szelindek, Júl. 19-d.

[111] Tegnap ebéd után beérék a' Szász földre – mert Seges-várt, mellyen csak 111
keresztül jövénk, nem lehet ide számlálnunk. – [112] A' falusiak itt mind igen szépen 111, 272, 387, 466
épült kő alházakban laknak; hasonlíthatatlanul szebbekben mint a' mellyeket az útas
Pozsony és Bécs között talál. A' házak' gébely-falaikat (melly egyenesen megy a' fedél'
csúcsáig) német versek czifrájták 's Bibliái helyek. [113] Ez a' nép nem ismeri a' Feudumi 111, 272, 387
alkotmányt, mint nálunk a' Jász, Kún, és Hajdú. Abból áll minden terhe, hogy adót fi-
zet, katonának megyen mikor – v i s z i k , 's dézmáját Predikátorának adja, kik olly
gazdagok, hogy van számokban ollyan is, a' ki esztendőt által negyvenezeret von. Melly
boldog lehet a' kinek ennyi jövedelme van, és a' kitől a' bévett rend, mellyet tisztelni a'
Bölcs is tartozik, nem kívánja, hogy egy főzőjénél, egy sepergetőjénél, egy kocsisá-
nál egyéb cselédjei legyenek, 's a' más' házában bérfizetés nélkül lakik! Csak hogy arra
hogy boldogok legyünk, egyéb is kell, mint negyvenezer jövedelem a' Prédikatori rang
mellett. Egy illy Luther. Papnak nem tudom melly helységben, négy gyermekei
vagynak, 's ő ezeknek számokhoz képest négy házat veve-meg Szebenben. A' mi egye-
be marad, azzal eggyaránt fognak osztolni gyermekei. Itten tehát a' Predikátorság az a'
neme az életnek, a' mellyben legbizonyosabb és legkönnyebb az előhaladás. Ha Pre-
dikátor Úr sokat gyűjtött, 's taníttatta, nevelte gyermekeit, ezek mindenné lehetnek,
domi nobiles (Sallust). 's a' mindenné-lehető, ha úgy hozza a' sors, Predikátor lesz is-
mét, vagy Kalmár, vagy Szebeni Bíró, sőt Szász-Ispán; 's ebben nincsen soha kár, ha-
szon pedig vagyon, 's sokszor igen nagy. A' hol minden előtt nyitva az út, ott sokan
törekednek előre jutni, 's a' sok közzül szerencsésebben esik a' választás, ha lelki-is-
méret szerint esik.

[114] Melly szép volna, ha az Útas illy falukat láthatna Erdélyben mindenütt? De ha 272, 387
óhajtanám e mindenütt illyennek látni Erdélyt, hogy mindenütt illy falukat láthassak?
Azt az örömet ugyan nem szeretném illy drága áron megvásárlani. Magyar Országon
sok csinos földből vert 's náddal vagy gyékénnyel fedett házakat látunk a' könnyen fel-
szökellett ákácok' árnyaikban, 's azok nekem kedvesebbek mint ezek a' czifra kőhá-
zak, mert ott lelket lelek, itt nem lelek; – itt fogják a' katonát, még midőn a' haza ve-
szélyben van is: amott több csap fel mikor kívántatik mint a' mennyi kívántatik; ott
egy magával sokat nem gondoló, büszke szilaj szabad nép, itt egy magába sugorodott,
könnyen élést szerető 's csak azt ohajtó uratlan tűn szemembe. – Mi lehetne a' Magyar
nyelvű föld' lakosaiból, ha ők a' nemzet' szükségéhez és géniuszához illő nevelést kap-
nának! Ime ez a' Német nyelvű Magyar közelebb lehetne már e' ponthoz, 's kultúrája
a' – kőház.

[115] Megszállánk ebédre, 's ámbár a' hely igen nagy; 's közel vagyon Szebenhez, a' 113, 274, 388, 466
Bécsből ide került nápész fogadósnál, a' kőházakban lakó uratlan Szászok közt, úgy
nem kapánk semmit, mint Bácsón nem és Nyíresen. Kiküldénk cselédinket mindenfe-
lé, noha Meggyesről hozánk annyit hogy nem maradtunk volna éhen, ha itt semmit
nem kaptunk volna is; 's mint hogy ez a' keresés elég ürügy vala megismerkedetni a'
lakosokkal, magam is elindulék a' questára. Egy ablakon zsalúkat 's czifra vas rosté-
lyokat láttam; ez azt mutatta, hogy gazdája a' tehetősebb gazdák' számába tartozik; itt
kezdem tehát szerencsém. A' Jász-Berényi vagy Hajdú-Böszörményi Gazda, a' maga
kék puszlijában, kék nadrágban, fekete báránybőr ötüjnyi süvegével, örült volna hogy
idegent lát, 's komoly de szíves nyájassággal fogta volna tőlem tudakozni: Hol van laká-

sa Nagy Jó Uramnak? bevitt volna házába, 's letett, vagy talán szép bátorsággal fején fejtett süvegével leültetett volna asztala mellé, mellyen abrosszal befedve áll a' temérdek nagyságú búza kenyér, 's megkínált volna vele, unszolt volna, hogy szeljek tetszésed szerént, 's előmbe tette volna kulacsát, megtöltve borral. Ez itt megelégedik vele, hogy fel nem kelve helyéről, 's rám sem nézve, azt felelé, hogy semmije nincs. Így bána velem a' második, így a' harmadik, így a' negyedik, így az ötödik; 's már a' gazdag jövedelmű Predikátorhoz akarék menni, noha igen éhen nem valánk, 's kenyérünk, semlyénk, sajtuk, 's szalámink volt; de a' Fogadós nevetve mondá ki, hogy oda megyek még jó helyre!

- 111 [116] Nekem úgy tesz, hogy engem az Ádám ösünk' gyermekei' egyenletlenségeknek hirdetőjévé nem igen szült a' születés 's nem teve igen a' gondolkozás, 's az az egy két embertársam, kit az én házhelyem' lakosává tett a' sors, érzi hogy alattam lakni 's tőlem függeni nem épen kín: mindazáltal nem rettegtem kérdeni a' Bölcssektől, kik nagyon szeretnék, ha minden egyenlő, az az apró, maradna, ha ez így jobb e a' hogy itt látjuk, vagy a' hogy a' dolog az én hazám' boldogabb tájain az olly Földes Úr alatt van, a' ki, ismervén kötelességeit, nem csak Patrónusa, hanem Paterfamiliása is a' maga Clienseinek? IV. Henrich örült hogy a' Franczia paraszt legalább vasárnap, tyúkot ölhetett: Biharban sok Földes Úr találattik, a' kinek embere Januarius' első napján kezdve December' utolsó napjáig, búza kenyeret eszik, és mindennap húst, 's Kólyi bort iszik mellé, 's az a' Földes Úr örül, hogy magát jól bíró embere van. Báró Orczy József, a' nemes lelkű, 's Báró Palocsay József, a' kit vadnak néztek, mert egy időben félfényire lebegett orra alatt a' bajusz, szeliden bántak embereikkel, 's mind a' kettő halálos ágyokban is azt az intést adák gyermekeiknek, hogy a' szegénységet embertársaiknak tekintsék.

Elnézvén itt ezeket a' kö házakban 's cserépfedél alatt lakó falusiakat, némelly kérdések támadtak lelkemben, mellyekre szeretném ha azok, a' kik ezt a' fajt ismerik, jó lélekkel felelnének: – Ez a' könnyen élő nép mivel áll előbb mint az a' nem könnyen élő másik? Az Iskolák itt jobbak e, mint azon Magyar helyeken, a' mellyeket ezekhez hasonlíthatunk: Ez a' nép rettegi e a' babonát? 's félt e minap, hogy el fog sülyyedni a' világ? általlátja e a' himlőoltás' jótétét? Vannak e' kórházai? – mert ezek itt lehetnének. A' koldusokkal 's ügyefogyottakkal mi történik? A' Mesterségek és Kézi művek itt virágzanak e? Millyen Politziája arról a' Gróf Was' kocsisa szólhat, a' ki Segesvárnak úczáján hol a' Városnak is, a' Szász Széknek (Vármegyének is) Tisztviselőji vannak, elakada. A' negyvenezert vonó Predikátor hordat e' Tudós Újságokat, könyveket? társalkodása által annak szeretetét, a' mi által az ember nemesebbé vál, terjeszti e? szereti é azt a' hazát, melly ötet olly gazdagon fizeti, a' hogy negyven Vice Ispánjainak nem fizettetnek? 's mit teszen azon Vallásért, melly ötet illy gazdagon fizetteti? A' Segesvári Professorok' fizetése hasonlít a' Calvinéhoz, ki Genevában 60 forintért, 1 hordó borért, 6 köből búzáért szolgál; 's kél e segédjére ezen nyomorgó férfiaknak? A' Segesvári Bibliothekácska miért olly gazdag már, mint a' Kolozsvári 's Vásárhelyi Collégiumoké? 'S a' Szászföld miért nem dicsekedhetik több Typographiával egy felette rossznál? 'S ezek a' bővségben élő Urak miért nem dolgoznak úgy mint a' Saxoniai Predikátorok? 's úgy adnak e' exament, ha szolgálatjoknak ideje alatt tanultak e, 's haladtak e' az idő 's szellemében, mint a' Saxoniaiak mindég adnak, még pedig igen szorost, valamikor egy Ecclesiából másba kívánnak általtétetni.

[117] Nem nézem én irígy szemekkel a' Szászoknak sorosokat, 's arra hogy ők is Földes Uraság alá essenek, semmi gondom. Sem az nem bánt, hogy Predikátorjaik gazdagok; a' jót egyedül a' gazdagok segélhetik; 's Pázmány, Bakacs, Oláh, Dóczy, Eszterházy Károly, sőt csak Andrásy Antal Rozsnyai Püspök is, a' ki sem gazdag Andrásy sem gazdag Püspök nem volt, 's a' nagylelkű Dréta nem teheték volna a' mit tettek, ha szegénységgel küszködtek volna. Sőt akarom hogy a' hazának minden tagja részt vegyen a' köz boldogságban, mellyhez mind az által hogy ők ennek fiai, mind az által hogy azért ők is tesznek valamit, tagadhatatlan jusok vagyon. 'S a' bölcs igazgatás tudja, hogy valamint abban vagyon haszon, ha egy katonai sereg nem csak gyalog, nem csak huszár, nem csak dragonos, vasas vagy pattantyús csapatokból áll: úgy haszon abban is vagyon, ha a' polgári test különböző részekből szerkeztetett, csak egy pontra erányoztassék, melly nem egyéb, és a' mellynek nem szabad egyébnek lenni mint a' *M i n d e n e k ' b o l d o g s á g a*, 's csak a' *N e m z e t i b e c s ű l e t* tüze által élesztessék. Egy ábrándozó, világot és természetet nem ismerő Pseudo Philosophushoz illik azon sovárgani, hogy bár csak mindnyájan *e g y e n l ő k k é* tétethetnének. Ne egyenlők legyünk, hanem csak mindnyájan lehessünk boldogok, 's legyenek közöttünk nagyobbak is kisebbek is, de úgy, hogy az iparkodás és érdem elő mehessen. – E' gondolatok támadtak fel újra lelkemben, midőn e' helyeken keresztül menék, 's Fejér Eggyházakat sohol nem találtam, sohol nem olly szép kertet, olly szép lakót, olly szép lelkű lakót. Ez a' csak szántó-vető népből álló föld, hol minden Cultúra a' Városokba szorúlt, hasonlónak látszott nekem a' homok síkhoz, hogy az útas fél napig mehet, a' nélkül hogy embert találjon. – Cultúrát mind a' Földes Urnak mind a' köznépnek, 's jól lesz minden. Ez nélkül semmi nem jó, semmi nem lehet jó.

Szerdahely, Júl. 21. d.

[118] Nagy-Csűr mellett meglátánk a' szép Szebent. Éjszokról délre hosszú lapály 113, 275, 389, 467, 661
vonúl el, 's annak alig érezhető emelkedésén fekvék előttünk a' Város; túl rajta a' Karpát' magas tetőji meredeztenek kis távolságban. Még messzéről látni, hogy a' hon' jövedelmei régolta költetének el, hogy Szeben századok olta hízik. Igazítva vala az út, jobbra és balra gazdag gabonájú holdak húzódtak el.

[119] A' külső városon egy igen hosszú alházban árvák és katona-gyermekek nevel- 275, 389, 467
tetnek. Az és a' Város közt fut a' szűk-vízű Szeben, melly a' Városnak nevet ada, vagy talán nevet veve a' Várostól.

[120] Döbrentei, azonnal hogy megszállánk, ment, megtudni, ha Gróf Haller Gábor 113
Exc. még itt vagyon e, 's kéri a' Bruckentháli ház' Gondviselőjét, hogy más nap reggel eresztetnének kincseinek látásához. Megtörténhetvén hogy a' Szász Ispán' beiktatásának pompája miatt, Báró Naláczy István Úr is megjelent és még itten mulat, felkeresé hitvesét. A' Báróné azt felelt, hogy férje, igen is, itten van, 's meg fog jelenni vacsorájánál, mellyre Döbrentei is marasztatott: de hol legyen szállva, azt a' Báróné megmondani nem tudta. – Égtem meglátni a' geniális, 's a' Pataki volt Professor Sípós 's némelly Erdélyi barátim által magasztalt 's melegen szeretett embert, de a' kit olly sokan mo-

solyganak, kevélyen szánnak, kárhozzatnak, 's nyugtalanul várám a' reggelt, melly is-meretségébe eljuttatni fog.

113, 275, 389 [121] Az estvét járkálásokkal tölténk el, 's megjelenénk a' sétálóban, melly a' keleti kerítés alatt vonúl el, keskenyen, de hosszan. Honi és Külföldi fák veszik árnyékba, 's két szűk-vizű szökő-kút ékesíti. Az utolsó fák közt egy elmésen rajzolt Vacsoráló várja az itt mulatókat; 's közel ehhez túl az ide vezető úton egy magas falu kazárma emelkedik, 's neveli a' hely szépségét.

114, 275, 390, 467 [122] A' vacsora mellett, a' Koronánál, Tiszteket 's itt szolgáló, itt lakó Uraságokat találtam nagy számban. Barna-arcú Musikusok gyönyörködtették jó ideig füleinket a' mi Lavotánk⁴ lelkes Compositiójival, mellyek valóban szívet-ragadók, 's a' hajdani idő keserves darabjával, melly szívet nem kevésbé ragad meg, a' hol talál, bár nem olly tanult. – Midőn ezek elmentek, az előttem ismeretlen Vendégek közt a' Világ' el nem sült vége felől folya a' beszéd. Csak három széket lelénk üresen, 's mind a' hármát távol egymástól, 's így sok ideig némán kelle maradnunk. – A' fogadós' emberei azt óhajták, hogy bár minden holnapban jövendölnének ill veszély; mert ők sok hetekig nem vesznek be annyit mint Július' 18-dika' éjjelén. – – – Mellettem egy jó képű Idegen ült, kivel azon szóvalan nyájasságok által, mellyeket az isméretlenek eránt is szabad mutatnunk, a' nélkül hogy azok tolazkodásoknak nevezethetnének, beszédbe juték. Láttam hogy lelkes ember, 's óhajtottam hogy valamelly történet engedje tudnom ki ő, midőn D. felkele székeről 's vele beszédbe erede, a' nélkül hogy köztte és közttem elfoglalta volna a' helyet. 'S ez most, egy két suttogva tett szó után felém fordúlt, megnevezé magát, 's beszélé hogy Pataki Prof. Kézy Úrhoz Göttingába írt leveleimet olvasta. Székely Mózes Úr vala, Physicát tanító Prof. az Unitáriusok' Kolozsvári Collégiumokban. – – – Prof. Székely Úrnak kereszt neve itt egy jegyzést tétet velem, melly kicsinységet illet ugyan, de olykor a' kicsinység nem kicsinység. Erdély felette szereti a' Bibliai neveket, 's itt az az Ádámok, Mózesek, Abrahámok, Dávidok, Sámuelek, Danielek, Simonok, Rákhelek és Rebekák, sőt az Ábelek és Timotheusok is, folyó nevek. – E' föld nagyon szereti a' Farkasokat, 's a' Polyxenát és Drusiánát is; 's ezek Diminutivumban Póli és Druzsi, mint az Ábel, Ábi, a' Borbála Biri, az Anna Ánikó, a' Mária Máriskó, 's a' Kata Titi.

114, 276, 390, 467 [123] Ki akaránk menni reggel Báró Naláczihoz, 's onnan a' Bruckentháli Kép-gyűjteménybe, midőn Döbrentei, ki az egyik cselédet valahova kiküldötte volt 's kénytelen vala bevárni vissza jövetelét, a' neki tulajdon hévvel és hangossággal idvezle valakit a' folyosón, míg Gyulai és én a' szobában fel és alá járánk. Az idegen erántam tudakozódék, 's minekelötte Gy. felelhete kérdésemre, belépe Döbrenteivel. Az Naláczi volt. – – – [124] Közelítése mindenben mint a' jól-nevelt Francziáé: hidegen nyájas; előző ugyan, de úgy, hogy magát által nem adja egészen, de úgy, hogy sem az Idegennek nem nyújt sokat, sem magától sokat el nem vesz; de úgy, hogy figyelmet mutat inkább az Idegen eránt mint hozzá-vonszódást; 's mind ezeket nem elkészülés és eszmélet után látszott tenni, hanem mivel ezek neki fogásában vagynak. Nyugalom volt minden cselekedete, minden szava, míg én viszont, a' ki ötet annyi leírások és annyi poetai tetteinek hallása után ismertem, 's láttam hogy ez a' hidegség merő nyög, egészen neki

⁴ *Lavotánk'* Sajtóhiba em.

eresztém magamat annak tetszeni a' mi vagyok, 's teljes mértékben éreztetni vele, hogy ismeretségbe egyszerre akarom beszöktetni magamat, hogy barátságát első meglátása olta bírni óhajtom. – Feloldá azon fáradás alól, hogy nála megjelenjünk, 's ámbár még délig el kelle hagynia a' Várost, elakara kísérni a' Galériába, tudván azok után a' miket Sípóstól hallott, hogy minden pillantatimat elveszetteknek veendem, a' mellyek Szebenben onnan elvonhatnának. – [125] Midőn oda menénk, elbeszélé, hogy ezt a' Képgyűjteményt egyszer a' Konstantinápolyból Párizsba visszamenő Chioseul Gouffier' társaságában is látta, sőt elmondá a' Követnek ítéletét is a' Galeria felől: On pourroit former un joli petit cabinet de tout cela. Két nap láttam a' Galériát, és úgy láttam azt, hogy a' Bibliothecában csak fél órát mulaték, az Ásványok', Pénzek', Régiségek' Cabinétjét pedig éppen nem láttam, 's így alkalmasan ismerhetem azt, 's ítéletem egészen egy a' Követével. Az újabb Athén' emberének Euphemismussát a' Félbarbár így fogta volna ejteni a' fiacredialectjén: „Átkozott! be sok derék darab a' még több rettenetesen rossz között!”

114, 276, 390, 467

[126] Báró Bruckenthal Sámuel, ki Theresia alatt, a' nélkül hogy megtette volna azt a' lépést, a' melly nélkül előmenni akkor kevés tudott, egy Bethlenekkel, Bánfiakkal, Telekiekkel, Keményekkel, Hallerekkel gazdag hazában szinte a' Gubernátorságig emelkedett-fel, 's II. József alatt még a' Szent István' Nagy Keresztjét is megnyerte, mellyet akkor kevesebben hordottak mint most, Erdélytől, sőt az egész Magyar Nemzettől örök hálát érdemel e' kincsekért. Úgy mondják, ő úgy viselte hívatalát itt számadás nélkül, mint Gr. nálunk. De szíves tisztelem mellett, mellyet szívesebben nálamnál a' nagy férjfiú eránt kevés Magyar-Magyar, sőt kevés kevés Szász-Magyar érezhet, ki kell mondanom, hogy ő a' festéshez olyan formán érte mint Mummiusz a' Korinth' kirablásakor. Ezt mutatja az is, hogy ő minden itt függő képei közt legfeljebb becsülte Tenniernek egy Keresztelő Szent Jánoskáját. [127] A' gyermek egy szikla előtt áll, hova egy báránya kíséré. [128] Mint ért az a' festéshez, a' ki ott, a' hol Guidót, Correggiót, Rúbenst, Van-Dyckot csudálhatni, Tennier előtt áll-meg, 's ezt a' gyermeket, 's talán a' bárány' gyapját, 's a' forrás' ömlését, csudálgatja? De hogy ő a' festéshez keveset érte, azt neki nem veszem vétkül; sőt, látván hogy nem tulajdon örömei miatt vásárolta össze e' kincseket, hanem hogy a' Gráphisz' Múzája által még meg nem kedvelt nép közt ennek szeretetét gyarapítsa, 's a' nemzetnek új fényt adjon, még inkább tisztelem érdemét, még inkább áldom hamvait. A' nemzetek egymás után jutnak azon szerencsére hogy az Apollón húgai 's az a' három leány által, a' kiket Cythera választá társaivá, meglátogattassanak. A' mi Hídvölgyink' idejében a' Bécsiek sem igen dicsekedhetének azzal hogy a' festéshez és faragáshoz sokat értenek, noha I. Ferencz Római Császár mindent elkövette, 's I. Ferencz előtt már Eugén Szavóji Herczeg, hogy Bécsnek is virradjon; 's midőn Schmutzer a' maga megjelent Theodosiuszából Bécsben el nem tudá adni öt nyomtatványt, Párisból azt a' hírt vevé, hogy a' beküldött háromszáz nyomtatvány elkölt, 's hogy ismét küldjön háromszázat. Austria Kaunitzknak, 's Sonnenfelsnek fogja köszönhetni hogy a' Szép' érzése 's a' Mesterség' szeretete közön-ségessé lett; 's semminek nem inkább mint hogy az igyekezetet az Udvar és a' Nagyok nem csak nem hátrálták, de gyámolították is. Albert Lengyel Királyfi pedig, ki nem csak ért, hanem fest is, költ, 's becsüli a' Mivészeket.

114

[129] Vezetőnk ide Seivert Úr vala, Bruckenthalnak testvére' gyermekétől született unokája, 's Bibliothecárius Róth Úr. Úgy tetszik, ez csak a' Könyvek' ismertetében

276, 391, 468

nagy, nem a' képekében is, és hogy Seivert Úrnak sem volt soha alkalma, ízlését e' részben nevezetesen kimívelni. Azonban előttem mind a' kettőnek ismeretsége igen becses volt, nevezetesen Seivert Urat annyira megkedvelém, hogy ha a' történet Szebenben tette volna lakásomat, e' Palotát inkább keresném lakójáért mint kincseiért; egy érett-lelkű, tudós, és a' mi nem ér kevesebbet, t i s z t a ember. Letette az Erdélyi Kormányshéknél viselt Titoknoki hivatalt 's nőtelenül él, magának és a' tudományoknak, szeretve, becsülve minden jóktól. Lakása benn vagyon a' Bruckentháli háromsor ablakú 's két udvarra osztott Palotában, melyet a' nagy Megholt József Mihály öccsének hagyott, harmincz hat ezer tőkepénzzel a' nagy Intézet' fenntartására, szaporítására.

114, 276, 391, 468

[130] Azok szerint a' miket itt érték, a' Galeria' legfőbb diszének a' Magyar Szent, Hieronymusz, tartatik, 's ezt az itt megjelent Idegenek nem győzők magasztalni. – A' történet nincs tudva előttem, de elmondom a' mit a' képből elérheték. – az Anachoréta a' maga barlangjában ascétai elmélkedésekbe vagyon elmerülve; válla, teste, lábai nagy részben ruha nélkül vagynak hagyva; ágyékát skarlát lepel fedi, előtte Cardináli süveg függ. Megette kürtöt látni a' felhőben; a' Szent érti a' mennyei szózatot, megfordul felső testével, 's felfülel a' kürt' szavára. A' történet legérdeklőbb perczében vagyon felfogva, 's arcz, musculatúra 's leplezés el van telve erővel. Guidó' munkájának tartják, 's a' kép nem méltatlan e' névre. – De ime ezen hét vagy nyolcz látnyi kép mellett, mely ezerekre becsültetik, egy kisebb függ, kezek nélkül. Szemem ezt magától vette észre; Vezetőim nem tettek figyelmessé rá; 's ez engem annyira megragada, hogy ha a' kettő közül választanom kellene, nem azt nézvén hogy ez vagy az mit ér, hanem hogy egyikében vagy másikában mint fogom leltni örömeimet; ámbár tudom mely különbség van az olly kép között, mely a' figurát egészen adja, és az között mely csak kezek nélkül: én ezt a' Sebestyént venném, 's számot adhatok magamnak ízlésem felől. És noha ez óráig a' két képnek hírért sem hallám, tudom, hogy nem én vagyok az első, a' ki felőlök így ítél. A' Hídvölgyi Galériájának S e b e s t y é n a' fő díszé.

115

[131] Vezetőim egy Albánót, egy két Corregiót magasztaltak, 's meg akarának velem szerettetni egy Madonnát is. Én ezt az utóbbat portrének nézem. Hol ezen a' Máriai-fennség? hol ezen az a' bájoló, a' melyet a' Mária-főken szabad és kell keresnünk? A' szem tüzes, 's csak nem csintalan; az orr épen nem szép; 's ez elég ok, hogy a' főt ideálisnak ne tekintsem. Portrait, a' mint mondják, a' Mengsz Mariája is, az isteni gyermekkel a' Bécsi Belvédérben: de azt lehet nem portrének tekinteni, 's felejtjük hogy ennek a' Mariának a' Festő hitvese ült, 's a' gyermek az ő gyermeke: ezt itt nem lehet.

115, 277, 392

115, 277, 392, 468

[132] A' szobák tömve vannak igen szerencsés Rubensi, Van-Dycki, 's Rembrandi copiákkal. Ezeket úgy tekintém itt, mint régibb igen kedves ismerőseimet. [133] Így találtam itt Correggiónak Ióját is, a' mint Seivert Úrtól értém, Maytensnek ecsetjétől, 's az isteni mív itt is a' szerint ragadoza olly örömökre, melyeket az avatatlan, ki még itt nem lát, nem képzelhet egyébként mint affectálnak, a' hogy originálja ragadozott egykor a' Bécsi Galériában, 's két utolsó Bécsben létem alatt már csak a' Heinz' copiája; mert a' Correggio' eredeti darabja már akkor nem vala ott. – A' kép a' legszebbek közzé tarozik melyeket valaha láttam, 's hazánkban is lehet majd jobb majd rosszabb, majd felette rossz sok másait látni. A' gyönyörű-testű callipygosz leány háttal ül a' néző felé, 's egyedül hitte magát. Azonban Jupiter ködbe-rejtve közelít felé, 's a' le-

ány csak akkor sejtí meg az Istent, midőn a' csók már ajakára nyomúl 's véknyát ennek jobbjá illetti. Hirtelen kapja félre arczát, 's jobb lába, védőleg, bal térdéhez rándúl fel. Az egész szép növés nem lehet gyönyörűbb, 's bájos a' hátra-rántott 's így erősen – skurzírozott arcz is. – 'S ezt a' gyönyörű darabot egy igen keskeny és hosszú szobának legsötétebb szögébe dugák, fel a' párkányozathoz, úgy hogy a' néző nem is állhat azon távolságban mellyet a' kép, illy magasan függve, kíván. Azt a' szigorú Moralista veszedelmesnek nézé. Pedig a' Galerának egy darabja sincs, melly inkább érdemlené a' kedvező helyet.

[134] Hasonló vétket követtek-el Rákóczy Ferencznek, az Elsőnek, Kupeczky által 115, 277, 392, 469 festett képével is. A' félszegség ezt a' hátulsó szobáknak egyikébe dugatta, nem állaellent az ablakkal, hanem a' sötétebb falra. A' kép már az által, hogy Magyarak míve, még pedig annak a' Magyarak, a' kihez csak az egy Lengyel-Királyi Udvari-Festő M á n y o k i közelített, érdemlette volna hogy itt díszes és világos helyre tétessék; de azt belső érdemére nézve is kívánhatta. – A' szerencsétlen Fejedelem, ki az csak névvel volt, mert atyja 's anyja Erdélyt a' Rákóczy névtől elidegenítették⁵ pánczéba öltözt; vállán nyusztakacagán vagy on elvetve – (melly bölcseséggel, a' haszontalan hercegi bíbor helyett!) – jobbjá megmarkolá a' t ö r ö k n y e l ű kardot – (ismét melly bölcsességgel.) – 's az hüvelyéből félig már ki van rántva. Levont szemöldöke elfedi a' vad szemet, 's ajkai elharapják keble' dühét. – A' Festő' gondolatja magas, 's a' legnagyobb dicséretet érdemli a' dolgozás is. És ha az Erdély' Nagyjai itt forognának, megtanúlhatnak mint kelljen festetniek magokat vagy őseiket. Életekből ki kellene keresniek a' legemlékezetesebb történetet, 's bíznák azt Fügerre, Kreutzingerre,⁶ Kraftra, hogy a' képet ezek fessék, nem a' hogy ők kívánják, hanem a' hogy ezeknek tetszik.

Kupeczkynek e' munkáját Artaria Bécsi Rézmetszési Kereskedő Westermeyer által metszeté vonásos (schraffirt) munkában, melly a' tanult szemnek kedvesebb a' pontozásoknál, és a' melly Kupeczkynek erővel teljes dolgozásaihoz inkább illett. [135] Az réz ismeretlen marada nálunk, 's bár intésem után az ne maradna tovább! Három forintot egy nyomtatványért a' legszegényebb Magyar is örömmel hagyhatna Artariánál a' Kohlmarkt nevű úczán. És ha még hármat volna kedve ott hagyni egy olly Magyar' képéért, kit Füger feste, megvehetné a' Born Ignázt is, mellyet Kininger hánytott (geschabt). Born azon úgy adatik elő mint egy lámpája mellett elméllő Bölcs, író-asztaláról legördül a' volumen – talán arra czélozván, hogy tudós deáksággal írt; homlokát által fogta jobbjával; válláról pallást foly le; az aljban (Grund) az Isis Multimammia' (mindent-ápoló Természet) szobra mellett egy Bölcs czirkalommal dolgozik.

[136] Midőn e' kicsavarodásomból vissza akarok térni az elhagyott nyomba, egy másik kicsavarodásba érzem elkapattatni magamat. – Egyikében a' Galeria' hátulsó 115 szobájának egy történet engem Vezetőimmel 's társaimmal nagy Ismerőnek nézete, holott az csak azt mutatá inkább hogy, ők nem azok. Külön Catalogust kap minden szoba, 's a' képek' száma papiros-szeleteken áll a' kép és ráma közt. D. egy vásznan tollas állatokat láta meg, 's csudálá a' festő ügyességét 's elfáradhatatlan gondjait a' tollakon. Tudni akará a' Mívész' nevét. Roth Úr megbotlott a' Catalogusban, 's itt olly nevet olvasa fel, melly ide épen nem illett. Elfelejtve magamat, megszóallék, hogy az

⁵ elindegénítették Sajtóhiba em.

⁶ Krentzingerre Sajtóhiba em.

nem lehet az; Olasz-Iskola' Nagyja nem adta magát Kakas' és tyúk' festésére; én a' darabot H o n d e k o e t e r é n e k nézem. R. Úr megsejté tévedését, 's a' másik Catalogus itt valóban Hondekoetert nevezte. Barátim' álmélkodásokat nevelte az, hogy midőn egy más érthetetlen darabot néztek, 's D. ismét tudni akará a' Mívész' nevét, én azt Breugelnek mondtam. – Mint az nem mondathatik még Humanistának, a' ki, hallván hogy egy Óda Virgilnek, 's egy Elegia Horátnak tulajdonítatik: úgy az van még távol attól hogy az Értő' nevét érdemelje a' ki a' P o k o l f e s t ő B r e u g e l' nevét és a' híres Tyúkfestőét hallotta 's egy két darabjaikat látta, hogy ecsetjekre rá ismerhet.

115, 278, 392, 469

[137] Egy szobában némelly új portrék 's Erdélyi Festők' munkái függenek. Ezekről irtózva szöknék vissza a' szem, ha a' Néző a' több szobákból nem jönne is.

A' Képgyűjtemény tizenöt szobát tölt el, 's ezer kilenczvenkét darabból áll. – A' Bibliotheca mintegy tizenhatezer Köteteket tészén. Az Ásványok nyolcz almáriomokat töltenek el, 's kivált Erdélyi arany termésekben igen gazdagok. A' Pénzek' száma tizennyolcz ezer.

Hidvölgyinek tiszteletére most készül egy Emlékpénz Seivert Urnak találmánya után. Az előfelen áll Bruckenthalnak képe Római öltözetben, nevével és a' mi volt; alól a' metszésben születése eszt. 1721. 's haláláé 1803. A' túlfelen Hercules Musarum, e' lemmával: INVIA VIRTUTI NVLLA EST VIA. Az alsó rekeszben a' Szász címér. – A' ki enyhit tett a' Magyar Nemzet' javáért és dicsőségéért –

Dem folgt ein Ruhm, der ewig bleibt.

KLOPSTOCK.

A Kenyér' vize mellett, Júl. 22-d.

– [138] Az utak itt csinálva vagynak 's jó gondban tartatnak; a' faluk olly szépek mint Meggyes körül. A' szép vidék látásától elszokott szemnek jól esett balra erdővel elborított nagy hegyeket, jobbra keresztekkel gazdagodni kezdő holdakat látni. Minden mutatja melly boldog lak ez. De a' Tell' maradékai, kikhez e' népet hasonlítani lehetne, nem szaladnak-meg a' kocsitól midőn reájok kiált az Útas, 's a' hely' neve eránt teszen kérdést, 's bátor szívvel beszélnek a' nem vad Útassal, mint a' Magyar szokott bizonyos kort érvén. Mert a' magyar legények délczedségből és jó kedvből néha olly feleletet adnak, hogy a' Kérdő nem tudja, káromkodjon e' vagy nevensen, 's végre csak neveti a' délczeg ifjat. Négy Szászt szólítottam-meg, 's felelet nélkül hagyta mind a' négy, a' Predikátor pedig elvoná magát ablaka mellől, midőn szekereinket a' ház előtt elhajtani látá. – Melly medvefaj.

119 – [139] A' két Szebeni Szász leány egy történetre emlékeztet, mellyet vadsága miatt, és hogy egy előtttem még nevéről is ismeretlen bohócskát megcsapolhassak, el kell mondanom. – Egy Szebenben szolgáló Mágnás egy gyönyörű Szász leánnyal tánczola a' Szász Ispán' innepén. Egy idegen Mágnás kérdést teve ennél, melly Comtesse lehet az a' kit leteve kezéről, mert ő nem ismeri, 's maga is szeretne tánczolni vele. A' felelet az volt, hogy az egy Szebeni Polgár' Kisasszonya, 's olly jól nevelt a'

melly szép. Gondolod e' mit teve a' gubó? nem vitte tánczra. – [140] A' nagy Friedrich egy legénykét, a' ki Vallást csúfolta, 's botránkoztató tettet teve, arra kárhoztatta, hogy míg azt, a' minek szentnek kell lenni, csúfolni merné, tanulja-meg a' Kátét a' hely' Plebánusánál. Ha nekem volna szabad megbüntetni ezt a' magyar legénykét, a' ki a' szép és jól-nevelt Szászleánnyal, a' Szász-innepen, nem tánczolt, mert az nem Magyar Comtesse, én zárva tartanám a' Méltóságos Urfit, valamíg Rollint végig nem olvasná, hogy felelni tudjon e' kérdésemre: Mit perolála Canuléjusz? 's melly következései voltak annak Rómára, hogy az egyik testvérleány' ajtaját megkopogtatták, a' másikat nem? Egész Európa utálattal nézi hogy a' Hibernus csak akkor tartatik Anglusnak, mikor terhet kell viselnie, 's javalva nézi, hogy az Alsatiai lakos Francziának tartatik, 's magát Francziának tartja.

AZ ERDÉLYI LEVELEK SZÖVEGEI

25.

[Kazinczynak Erdélyi Levelei]

ELSŐ LEVÉL.

Ip, Jún. 25d.

235, 356, 675

[1] Alig hagyám-el egy két órányi távolságra Szalárdot, Biharban, hol Gróf Csáky Antalnak,¹ festést és muzsikát szerencsével gyakorló jó és szép hitvesének,² Báró Wécsey Nincsinnek,³ társaságában egy kedves napot éltem;⁴ 's íme minden nyommal kezdém érzeni, hogy új világba jutok. Vége itt azon temérdek síknak, mely Várad mellett a' Bihari hágón (tetőn) Belgrádig és Pestig meg nem szakadva nyúl; vége azon jól-mívelt és mindent buján-termő mezőségeknek, mellyen Ér-Semlyéntől, gyermeki esztendeim' honjoktól, Váradig, a' Diószegi, Jankai 's Vajdai szelíd szőlőhegyek alatt, mellyek el vannak hintve nem pompás de néhol rendes alakú⁵ pajtákkal, és a' mellyeken a' sok olasz-nyárfák nagy számban állának, elmentem. Vége azon gyönyörű kertnek, mert a' szép táj érdemli hogy kertnek nevezzem; mellyen útam Anarcs és Petneháza, 's Levelek és Mária-Poocs, 's Szakoly és Debreczen körül, 's Debreczentől Vámos-Pércs Hajduvárosig 's Ér-Semlyénig, hol szép holdföldeken, hol egész órákig eltartó kies ligeteken keresztülment, és a' mellyeknek szent éje a' nap' égető melegében, a' legkívánatosbb menedékbe fogadott. Vége a' Nyíreggyházi homokpusztáknak, hol a' szem égnél 's szántott vagy legelő földnél 's a' kisebb vagy nagyobb tavaknál egyebet nem láthat, és a' mellyet a' mi Tokajunk' szép foka, mint egy óriási-nagyságú elbomlott pyramisz, 's a' Hegyaljának mértföldekre terjedő igen szép hegylánczai, 's távolabb az Ungváriak és Beregiek amphitheáterként fognak-körül. E' szemnek-kedves tájak helyett most egy Krajnai sivatag tűne-fel előttem, a' merre Zoványt gondolám, 's kivagdalt, de még ki nem irtott erdőség, 's kákaival benőtt holdak, semlyékes kaszálók mindenfelé. Fél nap menván, két lovas embert, 's három négy oláhszekeret találtam-elő, 's ezek, midőn egymást köszönténk, nem azon lélekkel pillantottak rám, mellyet a' Debreczen körül lakó Magyarnek képén, még ha az szilajsággal van is öszvekötvé, látni

¹ Antalnak Antalnál-ból javítva.

² hitvesének hitvesénél-ből javítva.

³ Nincsinnek Nincsinél-ből javítva.

⁴ napot <töltök> éltem Az áthúzott rész felé írva.

⁵ alakú Sor feletti betoldás.

olly igen szeretek. Ezeknek nézése szabad, 's az ilyeneknek látása emeli a' lelket; a' mint itten láték, tartózkodó vala, alattomos, szolgálai.

[2] Még nem menénk két három órányira, midőn jobbra Micske tűne-fel előttem egy hegynek aljában, balra Margita; amaz a' Bihari Első Al-Ispán Baranyi Gábor' egykori birtoka, ez most a' Gróf Csáky Sándoré, 's gyermeki esztendeimre emlékezem, midőn anyai nagyatyámnak,⁶ Baranyi Gábornak legbelsőbb barátjával 's Dietai Követársával, a' Margitai 's Szúnyogdi hegyeken szüretelgeték. Magam előtt látám a'⁷ két közönségesen tisztelt 's rettegett embert, 's kevélykedtem vala magam előtt, hogy ennek unokája vagyok. Az elmúlt század' hetedik tízede előtt ők igazgatták B. Patatich Ádám Püspök Fő-Ispánsága alatt a' Megyét; Baranyi Gábor cum, Bossányi Ferencz sine imperio; mert ez még ifjúságában letette Fő Notáriusi és Fő Szolgabírói hívatalát, 's többé szolgálni nem akart. Minden kornak voltak, vannak és lesznek nagyjai, 's ezek és azok különböznek és hasonlítanak is mind érdemiben mind gyengeségekben egymáshoz: de még nem is tudom, nem nyernénk e vele, ha az egykori erőből több maradt volna a' mi korunkra, mintha az a' kor részesülhetett volna a' mi kultúránkból.⁸ 'S ez a' két ember e' nélkül sem szűkölködött, mert Bossányi beszélt és olvasott németül, Baranyi pedig franczia fogságában, hol a' Kalvín' vallását követő elfogott Magyar legénységnek Predikáziókat tartta, francziául tanúla-meg, 's a' most említett gyakorlás által lett, a' mint hiszem, azzá a' nagy Beszéllővé, a' kit benne a' Vgye és az Ország Gyűlésein csudáltak. Én nem vagyok sem a' mult idők' boldogtalan magasztalójának egyike⁹ sem az a' ki nemzetemnek elaljasodást jövendöljek; tudom ugyan melly veszedelmes a' félvilágosság, de azt is tudom, hova viszen az az út, a' mellyen megyünk, 's a' magyar faj jó faj; azonban még¹⁰ is kétlem, nagyon kétlem, a' később kor fogja e úgy emlegetni a' mostaninak embereit, mint a' miénk emlegeti még e' kettőt. Azoknak fejek, lelkek, kezek¹¹ tiszta volt, 's azok a' pillogást 's a' patkoncza (nem teljes, üres) fényt úgy kerülték, a' mi kezünk 's lelkünk ritkán tiszta 's¹² veszve veszünk azért, a' mi ezekben nem kelle.

Az út az éjjeli¹³ eső által, melly még mindég szemze, megnyálkásodott, 's¹⁴ úgy tet-szék, mintha itt már ezelőtt is esett volna; 's úgy szekerem nehezebben haladott mint gondolám. – Kocsisom¹⁵ néhány helytt meg akara állani, de szénát nem kapott, noha azzal a' kaszálók tele voltak. Végre a' Vámos-Lázi fogadóban talált annyit, a' mennyi egy étetésre elég vala, 's kifogatók. Egy hatvan esztendő meghaladott Gazdasszony, ki tizenhárom esztendő korában ment vala férjhez, azt nem csomókban hányla-le padjáról, hanem kötetlen. Zab és enni-való volt velem, 's cselédim kaptak bort és szil-

⁶ midőn <ez anyám' atyjával,> anyai nagyatyámnak, Az áthúzott rész felé írva.

⁷ látám <azt> a'

⁸ mi <korunkból> kultúránkból

⁹ magasztalój <a> inak egyike Az áthúzott rész felé írva.

¹⁰ faj: <de> azonban A lap bal margójára írt betoldás. még

¹¹ fejek, Sor feletti betoldás <'s> kezek

¹² kerülték, <mint a' hogy azért mi> a' mi kezünk 's lelkünk ritkán tiszta 's Az áthúzott rész felé írva.

¹³ éj<szakai>jeli Az áthúzott rész felé írva.

¹⁴ megnyálkásodott, <nehézzé lett> 's

¹⁵ gondolám. – Kocsisom A gondolatjel sor feletti betoldás.

vapályinkát. – A' hol¹⁶ az Útazók vagy a' mezőn fognak-ki, 's azt esznek a' mit hazulról hoztak vagy a' legközelebb fekvő város' piacznán vásárlottak, az Uraságok pedig a' Predikátoroknál vagy valamelly Urasághoz, szállanak-meg,¹⁷ ott a' fogadókbá nem lehet keresni azt a' rendet, a' mellyet a' Pesti és Bécsi úton találunk. Ott az a' rend jobb, itt, e' pénztelen 's ritkán járt úton, ez. 'S én Cseh- és Morva-országban¹⁸ is éhesen mentem nem egy helytt tovább, 's kaczagtam azon idegeneknek peczkeskedéseket, kik¹⁹ nálunk mindent gáncsolnak; s felejtik mint van holmi nálok is. Ebéd után, minekutána Széplakon még egyszer kifogattam, hogy, ha későn is, Krasznára beérjek, magam előtt látám Erdélyt. [3] Azt Magyar-országtól, Széplak Bihari és Ip Kraszna Vármegyei helyek között, egy keskeny völgy választja-el, mellyen a' Berettyó-vize fut keresztül, mely itt az én Csereimnek egy Tusza nevű erdejében veszi eredetét. [4] A' lefektetett buja fű ezen a' réten mutatá, melly nagy vizeknek kelle itt a' hetekben lenni, holott egész útamban, eső²⁰ nem vert. Lovaim öszvedőlengezték.²¹ [5] Innen a' réten mintegy kétszáz ember igazítá az utat, henyén és állongva, mint nálunk és mindenütt a' hol azt a' föld' népe csinálja. Az új út ott méne a' hol a' régi, 's itt most ásaték először árok, mellyből azt lehete kihúznom, hogy az most igazítatik először. 'S²² minthogy az árokból kihányt föld az útra vettetett,²³ még pedig a' nélkül, hogy az út' közepe domborítatott volna leginkább, lovaim a' nem könnyű szekérrel csaknem elakadtak. – A' mi Zemplényünk, édes barátom, mellynek Galiciától fogva Körömig olly sok csinált és olly sok csinálni-való útjai vannak, végre igen bölcs gondolatot kapa-fel, hogy e' munkát esztendő olta Mecczenzöfökkal 's pénzért téteti. Azon felül hogy a' munka így serényebben is megyen, 's a' kik abba belé tanultak, azt jobban 's tartósabban csinálhatják, ámbár úgy látszik, hogy a' szegény ember könnyebben dolgozik mint a' hogy fizet, nem lehet tagadni, hogy az itt említett mód által a' föld' népe is nyer; a' mit amúgy négy öt nap dolgozott volna, leróvja egy napi-számmal, 's nem jó messze földről elő, nem megy messze földre haza, 's maga 's marhája nem koplal.

Az igen alkalmatlan út miatt, bésötétedett midőn Ipra értem, 's kénytelen valék megszállani. A' jó szerencse kocsim mellett hagyá elmenni a' Helység Bírját, a' ki nem szűne-meg biztatni, hogy az egyik vagy másik Úrhoz szállhatok, mert azok szívesen látják²⁴ a' vendégeket. Nem bizatlanságból, mert falun-lakónak örömet hoz vendég,²⁵ hanem hogy szabadabban lehessek; egy lakoshoz hagyám²⁶ magamat beszállítani,²⁷ ki-

¹⁶ szilvapályinkát. – A' hol A gondolatjel sor feletti betoldás.

¹⁷ 1. Predikátoroknál 4. vagy 5. valamelly 6. Urasághoz, 2. szállanak- 3. meg A szórend sor feletti számzással javítva.

¹⁸ és Morva- Sor feletti betoldás.

¹⁹ peczkeskedéseket <a'> kik

²⁰ holott <engem> egész útamban, <tizenöt nap olta már,> eső

²¹ Lovaim <itt> öszvedőlengezték.

²² 'S 's-ből javítva.

²³ útra <hánytatott> vettetett Az áthúzott rész felé írva.

²⁴ azok <örömet> szívesen Az áthúzott rész felé írva. a' Sor feletti betoldás.

²⁵ hoz <minden> vendég

²⁶ lehessek; <'s megírhassam e' leveletem,> egy lakoshoz <szállítattám-be> hagyám Az áthúzott rész felé írva.

²⁷ beszállítani Sor feletti betoldás.

nek udvarán egy elég nagy kapujú csúrt láték; hol²⁸ szekerem 's lovaim helyet találhattak.²⁹ 'S a' gazdának, kit nem lehet gazdag lakosnak³⁰ tekintenem, másfél boglyányi tavalyi szénája vala, a' mi nálunk már³¹ ilyenkor ritka. – A' szűk konyhán csakhamar lobogni kezd a' tűz, mely nem csak leányomnak, de nekem is kedves volt, mert az eső elhűtötte a' levegőt; 's a' sürgő forgó öreg gazdasszony megterítte egy kisdéd asztalt a' pitvar' ajtaja előtt, 's cselédjeit 's napszamosait zsendiczével vendéglé-meg, 's tejjel³² leforrázott salátával. A' munkások oláhosan voltak öltözve, 's vacsorálások alatt nem ejtettek csak egy hangot, nem csak egy mosolygást is. –

Ip törzshelye a' Büdösküti háznak, 's ennek fiai 's leányai által bíratik. A' lakosok' házaiknak szalmás fedeleik éktelenül magasak, mint a' régi német fedelek. Annak magassága a' Görögöknél, kiknek nem vala sok³³ havok, és³⁴ a' kik e' szerint nem félhetek³⁵ hogy a' nagy hó be fogja horpasztani zsendelyezetjeiket, az úgy álla a' ház' szélességéhez képest, mint háromhoz³⁶ áll egy: itt, ha szemem nagyon meg nem csala, mint háromhoz az öt. 'S a' nyomtatott szalma a' léczre nem háránt rakatik, 's nem csomókba kötve,³⁷ hanem fekvé és szabadon. Kéménye ritka háznak van, 's így a' szalmafedél az eszterha alól kijövő füst által egészen feketévé festetik. Az idegen, ha ezt itt látja először, azt hinné, hogy a' háztetőken láng futa-végig. Vedd ezekhez, hogy az eső' sok esztendőnk mulva hornyolásokat ejt oldalaikon, a' hogy azt a' fekete-agyagon, a' hegy-patakok szoktak, 's ezekből olykor szálás gyom nő.

MÁSODIK LEVÉL.

Kraszna, Jún. 26dikán.

Minekelőtte azt beszélleném, mint jöttem ide, hagy elmondanom, mi történt velem 1805. Octób., nem messze azon helyektől, a' mellyeket most másod ízben látok.

Egy bizonyos faluba³⁸ napszállat után érvén-be, 's megértvén hogy Zsibó olly távol van, hogy oda néhány óra mulva sem érhetek, kértem a' gazdát,³⁹ kinek háza előtt szekerem megállott, fogadna-be hálásra. Mentegeté⁴⁰ magát hogy beteg gyermekei vannak, nem fogna lenni nyugvásom, semmivel nem lehetne szolgálatomra, de a' Mélt. Úrfiak a' vendéget szívesen szokták látni, kivált a'⁴¹ Magyar-országiakat, ki közt rokonaik

²⁸ *hol* *hová*-ból javítva.

²⁹ *lovaim* <beállíthatnak.> *helyet találhattak*. Az áthúzott rész felé írva.

³⁰ *gazdag*<nak> *lakosnak* Az áthúzott rész felé írva.

³¹ *már* Sor feletti betoldás.

³² 's <lef> *tejjel*

³³ *sok* Sor feletti betoldás.

³⁴ *havok*, <úgy mint az északi< <aknak,>> *népeknek*>, és

³⁵ *a' kik* <egés> e' szerint Az áthúzott rész felé írva. *nem félhetek*<,>

³⁶ *mint* <eggy a'> *háromhoz*

³⁷ *csomókba* <akva> *kötve*

³⁸ *faluba*<n>

³⁹ *kértem* <azt> a'

⁴⁰ *hálásra*. <Az> *Mentegeté* Az *M m*-ből javítva.

⁴¹ *kivált* <hogy> a' Az áthúzott rész felé írva.

vagynak. Felbátorítva így, az Udvarház' elébe vezettem magam', beküldém cseléde-met, elakadásomat elpanaszoltatám, 's kértem a' Mélt. Úrfiakat, hogy azon szívességet, melyet mások éránt vesztegetve gyakorlanak, nekem is szabad⁴² lehessen élnem. – A' Mélt. Úrfiak a' legújabb metszésű frakkokban 's hónig-érő nadrágban fogadták az ajtó előtt vendégeket; ezek a' nadrágok akkor tájban újságok voltak*); 's én magamnak azt ígérém, hogy az estvét nagy örömök közt, 's talán a' fortepiano mellett is, fogom tölt-hetni.

Első kérésem papiros volt, hogy B. Wesselényi Miklósnak még akkor nap tudtára adhassam közellétemet⁴³ 's az elkésés' okát, 's a' háznál nem találtattól fél⁴⁴ ív papiros-nál több. Előhozódott⁴⁵ a' háború, 's ha papirost és viaszat a' háznál nem találtam is, nem láttam lehetetlennek, hogy kapok Újságleveleket. „Ah, a' város egy órányira van ide, 's kétszer fárasztani-be egy hétben embert⁴⁶ az afféléért, nem érdemli.” Ha valaha, mondtam, most érdemelhetné; az ellenség által jött a' határon; 's eddig történhetett valami a' két sereg között.

„S⁴⁷ mint támada megint ez a' háború?” – Láttam kikkel van dolgom, de egy bizo-nyos valami engem az illy esetekben mindég elakaszt. Elmondám tehát nekik, hogy az Európa' fejedelmei nem nézhetik nyugalomban, hogy egy nemes-ember⁴⁸ a' Bourbonok' székére fellépe, 's magát Császárrá koronáztatá.

„Császárra? Hol?”⁴⁹ – Ha ez nápészság e? kérdém magamtól.

„S ki koronázta?”

„Mellyik?”

„Mikor?”

„Mi ezt soha nem hallottuk. – 'S⁵⁰ tizenegy holnap előtt? – Lehetetlen! – ”⁵¹ Nem jobb volna e, gondolám magamban, addig hordani egy frakkot, míg rajta minden öltés széllyel nem foszol, 's akkor még megfordítani, csak hogy annyit tehessünk félre, hogy a' Magyar Kurírért azt az egynehány forintot megfizethessük; 's összeátkoztam a' hó-

*) Legelső <köztünk> Gróf Berényi György volt, a' ki Párizsból megjővén, nyírt fővel és illy nadrágban jelene-meg köztünk. Nevettek még az ifjak is, az öregek bosszankodtak, hogy a' magyar mente is olly rövidre vágattatott mint az <kis> egy arasznyi mellyre-való alatta. Esztendő alatt a' bosszankodók is így öltöztek. [Kazinczy jegyzete]

⁴² szabad Sor feletti betoldás.

⁴³ közellétemet<, >

⁴⁴ fél ék. em.

⁴⁵ fél ív Sor feletti betoldás. papirosnál több<, > A nál több sor feletti betoldás. <'s minthogy bakom' Magazinjából én <<a' magamét>> író-táskámat átallottam elővételni, a' levél pecsét nélkül küldetett-el.> Előhozódott

⁴⁶ hétben <eggy> embert

⁴⁷ „<De> 'S

⁴⁸ eggy <fényetlen születésű kis> nemes-ember

⁴⁹ „Császárra? <–> Hol?”

⁵⁰ hallottuk<!/>. A pont a felkiáltójelből javítva. – <„>'S

⁵¹ Lehetetlen! – <De való e ez?”>

nig-érő nadrágot a' setétkék frakkal, melly sok Mélt. Úrfival⁵² az Újság-hordatást elmúlasztatja. – Azonban a' nyalka⁵³ frakkal 's nadrággal megbékélék, midőn láttam, hogy a' kik azt itt⁵⁴ hordják, meleg szívvvel magasztalák Weselényit,⁵⁵ az árvák dolgainak bátor pártfogójokat,⁵⁶ és azt a' nemeslelkű Urat, ki a' szükség' idején megnyitattá góréjít, 's tengerijét emberei között⁵⁷ ingyen osztatá-ki, holott azt drágán adhatta volna el. 'S⁵⁸ ámbár a' tapasztalás azt sugdosá fülembe, hogy ne higgyek,⁵⁹ ne reményljek:⁶⁰ elhítem magamat, azt hagytam magammal reményleni, hogy a' ki a' más' szép tettét magasztalja, kész is lesz azt⁶¹ követni, valahol az ollyan⁶² tőle kitelik. – Nyalka frakk, és hónig-érő nadrág,⁶³ csak ti ne volnátok! – [6] De most Ip és Kraszna között vagyunk.

238, 357, 438, 677

Kraszna olly közel van Szalárdhoz, hogy jó útban egy nap alatt ide érhettem volna; de a' nagy sár 's a' Berettyó- 's Kraszna-vizeiknek kiáradások annyira elkésleltetének, hogy midőn ide ma megérkezém, Cserei Farkas József Kamarás és Major Úr, 's tiszteleltre-méltó hitvese, Gróf Haller Christíne*) 's egy Minorita Szerzetes, ki Miséjít a' háznál mondogatja, asztalhoz leülének. Házi-gazdám kevés⁶⁴ hetek előtt gyógyúla-fel egy reá két ízben esett forró hidegből, 's feje, bal szemének fájdalmai miatt, melyet Orvosa az elhomályosodástól kezdve félteti, feje kendővel vala általkötve. Megrezzentem látására; így őtet meg nem ismertem volna más háznál; de ő nevemet kiáltá mihelytt meglátott, 's jött elfogadásomra. – Boldog percze az életnek, mellyben két szerető⁶⁵ barát annyi esztendőök után⁶⁶ egymásnak karjaiba eshetik!

[7] Somlyónak venni útamat, melly a' Bátor ház'⁶⁷ egyik ágának nevet adott, kerülés volt volna; 's így Zoványnak tartottam,⁶⁸ hol szemem a'⁶⁹ már említett magas házfedelet ismét álmélkodott. Úgy mondják, a' Kalatai-szögben (ez a' neve itt egy tájnak, melly a' Vlagasza nevű hegy körül fekszik) azok még magasbbak. Egy illyet még távolról csak keskenyebb oldaláról pillantván-meg, – a' sөvény elfogta vala szemem elől a' ház' falát – egy ideig el nem tudtam érteni, mit akar itt ez a' szalmaobe-

*) Ez a' szelídlelkű szeretett asszony, leánya Gróf Haller Gábor Erdélyi Kincstartó Exc.nak, ez idén (1816) Decemb. 4dikén megholt, magzatok nélkül. [Kazinczy jegyzete]

⁵² melly <a'> sok Az áthúzott rész felé írva. Mélt. Úrfi <akkal>val Az áthúzott rész felé írva.

⁵³ a' <czifr> nyalka

⁵⁴ itt Sor feletti betoldás.

⁵⁵ Wesselényit, Sor feletti betoldás.

⁵⁶ bátor Sor feletti betoldás. pártfogój<át>okat Az áthúzott rész felé írva.

⁵⁷ emberei Sor feletti betoldás. között köznek-ből javítva.

⁵⁸ 'S 's-ből javítva.

⁵⁹ higgyek higgyem-ből javítva.

⁶⁰ reményljek<, >:

⁶¹ azt Sor feletti betoldás.

⁶² az ollyan Sor feletti betoldás.

⁶³ nadrág<!, >, A vessző a felkiáltójelből javítva.

⁶⁴ Házi-gazdám <gyó> kevés

⁶⁵ két <egymást> szerető

⁶⁶ annyi esztendőök után Sor feletti betoldás.

⁶⁷ Bátor <Erdélyi Fejedelmeket 's Lengyel Királyt szült,> ház'

⁶⁸ Zoványnak <vevém útamat> tartottam

⁶⁹ szemem ismét álmélkodott a' már említett magas házfedeleten. A szórend átnyilazással javítva.

liszk. – Egy lakos megintett, hogy a' szokott úton ne menjek; a' víz elhordta a' hídát; 's kért tartsak⁷⁰ a' szőlőknek. Messze kikerülve végre beértem az Udvarházakkal eltölt Nagyfaluba, melly Bánffy-birtok, és szép épületeivel a' tájnak dísz⁷¹ ad.

A' táj Kraszna és Nagyfalú közt görbe és igen alkalmatlan, de sok szép apró partiakkal⁷² gyönyörködteti a' szemet, 's⁷³ minthogy Flóra épen most öltöztet⁷⁴ a' maga gyermekeit legpompásabb öltözeteikbe, mellyekhez képest a' Salamon' palástja is semmi,⁷⁵ felejtém az út alkalmatlan voltát.⁷⁶ Mind lányom, mind olykor magam is több⁷⁷ ízben szállítánk-le a' cselédet, hogy azt vagy amazt szakasztaná-le, 's ezt itt az általmeg által-ázott embernek annál kevésbb kéméletével, minthogy útunk ahhoz vive, a' ki nekünk azokat megnevezheté.⁷⁸ – A' nomenclatiót eltanulni kis nyereség; de kis gondba is kerül, 's olykor érdemli a'⁷⁹ nem nagy fáradságot.

Könnyű képzelned, édes barátom, melly kedves vala nekem tizenegy esztendő mulva ismét azon falak közt, ismét azon asztal mellett, ismét azoknak társaságokban⁸⁰ lelnem magamat, a' kikkel itt egykor⁸¹ néhány boldog napokat töltöttem, a' kikhez szívem' óhajtsái oly sokat ragadoztak. 'S a' széplelkű, minden jót oly szívesen elősegéleni óhajtó Cserei nekem barátom a' sírig, és túl azon. Engemet őhozá a' szeretetnek, a' tiszteletnek minden érzései vonszanak, 's köszönöm neki, hogy nemzetünkre a' külföldön, hol őtet inkább kedvelik és ismerik mint honjában, fényt von. Midőn tavaly Májusban nevét Boosnak Schönbrunnban említettem, ez felsikolta, 's beszélé, melly örömmel⁸² nézte Cserei⁸³ azon növényeket, mellyeket⁸⁴ ő és az atyja Párizsból hoztak-el. [8] Wildenow és Klaproth Berlinben⁸⁵ leveleztek vele, 's az elsőbb sok természetsekkel szaporította kertjét.⁸⁶ Ugyan-azt teszi most Párizsban Regnault, az Orvosi Tudományok' Journálja' Institutumának Directora, és Médecin consultant du roi, 's egyszersmind Fő-Orvosa a' Gárdának, 's Berlinben Otto, Prágában Gróf Canal és Dr. 's Prof. Nowodworski. De növényeket 's magokat Bécsből, Ulmából, Regensburgból, Dresdából, 's Nápolyból is szokott kapni, 's egy sárga virága, a' Malmaisoni

⁷⁰ kért, <megtanítá, hogy a' Templom alatt menjek-el, 's> tartsak A kért az áthúzott rész felé írva.

⁷¹ tájnak <nagy> dísz

⁷² partiákat-ból javítva.

⁷³ gyönyörködteti a' szemet, A főszöveggel párhuzamos, a lap aljára írt betoldás, a főszövegben jelezve: ꞑ <ád;> 's

⁷⁴ is <csak> semmi

⁷⁵ semmi <szemem nem voltak gyönyörűségek nélkül.> felejtém az út' alkalmatlan voltát. Az áthúzott rész felé írva.

⁷⁶ is <sok> több

⁷⁷ megnevezhe<tet>té

⁷⁸ <meg>érdemli <azon> a'

⁷⁹ azok <közt>nak társaságokban Az áthúzott rész felé írva.

⁸⁰ egykor Sor feletti betoldás.

⁸¹ felsikolta, <örömben,> 's <el>beszélé, melly <örömmel>egen vevé részt> örömmel

⁸² Cserei Sor feletti betoldás.

⁸³ mellyeket A ket sor feletti betoldás.

⁸⁴ Wildenow<, > és <és> Klaproth <és Otto> Berlinben Az <és Otto> A főszövegre merőleges, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ꞑ

⁸⁵ kertjét.<,>

kertből vett magból kél.⁸⁶ – [9] Némelly külső országi Tudós és nem-Tudós azt hiszi, 's⁸⁷ Schlözer után azt mondja, hogy Erdély az a' föld, a' hol véget⁸⁸ ér az emberiség; nyilván azért, mert⁸⁹ Erdélyen túl már Moldva fekszik; de midőn innen egy Csereinek levele jut hozzájuk, kénytelenek lesznek⁹⁰ felkiáltani: Et heic dii⁹¹ sunt!

Cserei elbeszélé nekem, hogy Vásárhelyig és Szebenig Döbrentei és az ő kedves tanítványa, Gróf Gyulay Lajos; úti-társam lesznek; és hogy a' Gyulai⁹² lovait már Kolozsvárt fogom találni. A' melly igen örvendek, hogy ők⁹³ velem jőnek, úgy óhajtom⁹⁴ hogy a' Gyulai⁹⁵ lovai még Kolozsvárra még be ne érkeztek⁹⁶ légyenek, mert előre látom, hogy így⁹⁷ ott sokáig múlatni nem fogunk; ismerem a' Grófné anyai szívét,⁹⁸ 's tudom melly nyugtalanúl fogja várni⁹⁹ fiját, kit nagyon szeret.¹⁰⁰

Valóban jól esett, hogy én az én Csereimet éppen ebédnél találám, 's¹⁰¹ olly szobában, hol szemeimet semmi nem¹⁰² ragadozta magára; mert a' ki látni tud, őnála¹⁰³ sokat láthat. Így lelkeink szabadon éldellék-ki magokat a' barátság' érzéseiben, 's csak akkor menénk-álta a' Grófné' nappalijába, midőn egymással egy részben eltélénk. Itt, vagy a' hol az én barátom írogat, beszédünk nem lehetett volna sok ideig meg nem szaggatott, mert ez a' két szoba annyi becses dolgokkal van tele tömve, hogy nem¹⁰⁴ lehet csudálni, ha a' vendég szemei, akár ért az ilyenekhez, akár nem, elfogatnak.¹⁰⁵ Az enyémekeket¹⁰⁶ némelly családi nem szépen de alkalmasint jól eltalálva festett portréken felül, a'¹⁰⁷ nagy Friedrich, 's¹⁰⁸ a' Voltaire' gipsz büsztje –

⁸⁶ 's egy sárga virága, a' Malmaisoni kertből vett magból kél. A főszöveggel párhuzamos, a lap aljára írt betoldás, a főszövegben jelezve: 7. A virága után hosszú szóköz hagyva.

⁸⁷ 's Sor feletti betoldás.

⁸⁸ a' hol <megs> véget

⁸⁹ azért, <hog> mert

⁹⁰ kénytelenek lesznek Az ek és nek sor feletti betoldások.

⁹¹ heic <diic> dii

⁹² úti-társam lesznek Sor feletti betoldás. ; <B. Wesselényi Miklós velem nem jöhet, mert <<lábán>> lovának szerencsétlen megbukása miatt; még az esztendő' első holnapjai olta egy veszedelmes sok vagyon; 's> és hogy a' Gyulai Gyulay-ból javítva.

⁹³ örvendek, <annak>, hogy <Döbrentei 's Gyulai> ők

⁹⁴ úgy <nem örülök> óhajtom

⁹⁵ Gyulai Gyulay-ból javítva.

⁹⁶ Kolozsvár<tt>ra még be ne érkeztek Részben az áthúzott rész, részben a sor felé írva.

⁹⁷ így Sor feletti betoldás.

⁹⁸ Grófné<t> anyai szívét, Sor feletti betoldás.

⁹⁹ várni Sor feletti betoldás.

¹⁰⁰ fiját fija'-ból javítva. <megérkezését várni, kit nagyon szeret, <és igen méltán szeret.>

¹⁰¹ 's Sor feletti betoldás.

¹⁰² semmi <tárgy> Sor feletti betoldás. nem

¹⁰³ tud <itt> őnála Az áthúzott rész felé írva.

¹⁰⁴ hogy <itt> nem

¹⁰⁵ elfoga <tta>tnak

¹⁰⁶ enyémekeket én szemeim-ből javítva.

¹⁰⁷ felül, <'s> a'

¹⁰⁸ 's Sor feletti betoldás.

Dont la taille et le cou de grue,
Et la mine très peu joufflue¹⁰⁹
Fassent rire le connoisseur. –

'S a' Rousseaué vonta legelőbb¹¹⁰ magára, vagy igazábban vissza-taszította magától, valamikor tekintetem akaratom nélkül oda reppent. Bizony ha valaki a' connoisseurséget nem affectálja is, csak szeme legyen; a' Voltaire' rettenetes fején mulatni nem fog, 's annyival¹¹¹ inkább nem fog, mert itt még egy negyediket is lel, melly ideális¹¹²

238, 357, 438 [10] A' nagy Király'¹¹³ feje azon arany papagájra emlékeztete, melly e' szobában¹¹⁴ tartatik; 's kértem barátomat, engedje ismét¹¹⁵ látnom; ismét illetnem. A' madár' nyakán álló örv[et]¹¹⁶ ki lehet srófolni; ebben a' szelenczében áll a'¹¹⁷ orvosi-por, mellyel a' Király a' táborban élni szokott volt,¹¹⁸ azon kalánnal együtt, melly arra szolgált hogy vele egy dózis kivéttessék.¹¹⁹ A' madár-alakú szelencze' alján látni¹²⁰ a' Prússziai koronát és a' Fridericus Rex első betűjít. Ezt a' nagy kincset Referendár. Cserei ajándékban¹²¹ kapá egy Magyar-oroszági Referendáriustól, kinek azt egy Oberster rokona adta. Melly kár hogy nem tudatik, hol és miképen jutott ez ellenségi-kézre, 's kinek köszönheti nemzetünk ezen irígylést érdemlő birtokát.¹²²

66, 238, 357, 438 [11] Minekutána társalkodásunk¹²³ egy kis pihenést engede, én a' Metszett-kövek' 's Intagliók' Gyűjteményét vevém-elő; 's ezek után némelly csinos munkákat a' Wedgwood'¹²⁴ fabricájából, az étrusque edényeket, Római hamvcsuprokat, stbb.¹²⁵ a' csigákat, egy tengeri Herbáriumot, a' két Indiák'¹²⁶ gyümölcseit, kemény masszában, a' természet szerint csinálva, néztem végig. Mind¹²⁷ ezek közzül a' Metszett-kövek' 's

¹⁰⁹ mine <très> peu Az áthúzott szó a sor után megismételve. joufflue <, >

¹¹⁰ legelőbb Sor feletti betoldás.

¹¹¹ 's <itt> annyival

¹¹² melly <et> <minthogy az> ideális Az áthúzott rész felé írva. <örömmel nézhet, mert az ideális. Hogy ez <<Miért áll a' Voltaire büszte>> a' Wieland' szobájában, is állott <még pedig együtt a' Socratesével>> Russen von Karamsin, – könnyű érteni. >

¹¹³ A' <Friedrich> nagy Király' Az áthúzott rész felé írva.

¹¹⁴ melly <a' nagy Királyé volt, 's> e'

¹¹⁵ engedje <azt> ismét

¹¹⁶ nyakán <örv áll, 's azt itt> álló örv[et] Az áthúzott rész felé írva.

¹¹⁷ áll a' <a' szelenczében áll> az

¹¹⁸ táborban <élt> élni szokott volt A szokott volt sor alatti betoldás.

¹¹⁹ melly <el dózisát kivénné szeretete. > arra szolgált, hogy vele egy dózis kivéttessék. Az áthúzott rész felé írva.

¹²⁰ alján Az ékezet áthúzva. látni látszik-ból javítva.

¹²¹ Cserei <, az én Csereim' atya> ajándékban

¹²² érdemlő <sze> birtokát

¹²³ Minekutána <a' beszédben> társalkodásunk

¹²⁴ Wedgwood' th. em.

¹²⁵ hamvcsuprokat <'stbb. Eze után> 'stbb.

¹²⁶ Herbáriumot, <és a' Sickel> a' két Indiák' Az áthúzott rész felé írva.

¹²⁷ néztem végig A főszövegre merőleges, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: = <És> Mind mind-ből javítva.

Intagliók' Gyűjteményét ide nem vevén, egy¹²⁸ szép proportiójú alabaszter-medenczét fogtam volna választani, melly sok holmival egyébbel Lipsiából¹²⁹ jött a' Rost' boltjából. Oldalán domboru¹³⁰ munkával áll az oroszlán' hátán ülő Szerelem a' lanttal, mellyet Montfauconból is ismersz. Mint csak luxus' czikkelye ez nem igen érdemli hogy felőle szót tegyek: de mint szép mív, 's lelket-emelő mív, érdemli.

[12] Az eső szüntelen omlott, 's nem engedé, hogy a' kertbe kimenjek, 's megtekintsem, tizenegy eszt. olta mint nevedektek az ültetések; de végre csak szemzett, 's ekkor¹³¹ elloptam magamat barátomtól, 's¹³² fél óra múlva általázva jöttem-elő, úgy hogy egészen újra kelle öltöznöm. Ámbár óhajtottam hogy holnap szép idő legyen, 's Cserei kijöhessen 's magyarázhasson, most örültem hogy magam meheték. A'¹³³ vezetők csak megzavarnak bennünket az első látás alatt. – [13] Az a' szép sűrű, melly a' kert' kerítését elrejtí, és a' melly első ittlétemkor még csak serdültében¹³⁴ volt, most teljes¹³⁵ magasságában álla itt, 's az alantabb fák közzül messzére felnyúló olasz-nyárfák kedvesen suhogtak a' szélben és esőben. Nem lehete kilátni rajta hogy ültetés,¹³⁶ olly szent vad-ságot mutata; nem mint az a' másik¹³⁷ a' nyirbált falakkal, melly alatt a' Remeteház áll, és a' melly, minthogy sem napfény sem szél¹³⁸ nem járhatja, penész-szaggal üti-meg azt, a' ki alá lép. Egy kis tóban aranyhalakat, egy rekeszben pedig ezüst fázánokat leltem. Egy szép vénülni már elkezdett Keleti-Platant¹³⁹ alatt reá-akadtam a' Wesselényinek emelt kőre; de Nyugoti-Platant¹⁴⁰, melly nekem nyirbált levelei miatt, kedvesebb mint társa,¹⁴¹ sohol nem leltem. Most a' Wesselényi' emléke rossz helytt áll, közel a' kerítéshez; de a'¹⁴² kerítés innen el fog vettetni, 's így a' gáncsnak nem lesz helye. – Midőn tavaly¹⁴³ Májusnak első napjaiban körültekintém a'¹⁴⁴ Bécsi Botanicus kertben, teljes virágában álla előttem a' Tatár-Lonicéra, a' maga hol¹⁴⁵ bágyadt hol piros¹⁴⁶ rózsa-szín virágival, mint egy tüzes¹⁴⁷ bokor, pirulva tövénél kezdve növéseinek hegyéig,¹⁴⁸

¹²⁸ Gyűjteményét Gyűjteményén-ből javítva. <örül egy> ide nem vevén, egy Az áthúzott rész felé írva.

¹²⁹ egyébbel <Leipzigből> Lipsiából Az áthúzott rész felé írva.

¹³⁰ Oldalán <egg> domboru

¹³¹ 's <ott> ekkor Az áthúzott rész felé írva.

¹³² barátomtól, <bogy> 's

¹³³ meheték. <,> A' a'-ból javítva

¹³⁴ csak <fél növésben> serdültében Az áthúzott rész felé írva.

¹³⁵ most <a' maga> teljes

¹³⁶ bogy <az> ültetés

¹³⁷ nem <úgy> mint az a' másik <,>

¹³⁸ sem <a'> napfény sem <a'> szél

¹³⁹ Keleti-Platant <us>

¹⁴⁰ kőre, <Epigrammomnak első distichjével; de Nyugoti-Platant <usz>

¹⁴¹ nyirbált levelei miatt, Sor feletti betoldás. kedvesebb mint <a' Keleti,> társa, Az áthúzott rész felé írva.

¹⁴² de <ez> a'

¹⁴³ helye. – Midőn A gondolatjel sor feletti betoldás. <én> tavaly

¹⁴⁴ körültekintém <magam> a'

¹⁴⁵ maga <barackvirágszínű> hol Az áthúzott rész felé írva.

¹⁴⁶ hol piros Sor feletti betoldás.

¹⁴⁷ mint <a> egy <égő> tüzes

¹⁴⁸ hegyeiig th. em.

's azonnal figyelmessé tevém Csereit a' szép csemetére, 's íme a' szép csemete¹⁴⁹ már Krasznán is meg volt.¹⁵⁰ Most ötet a' Gróf Vondernothné Szilvási kertje után Zemplényben,¹⁵¹ a' Crataegus coccineára tevém figyelmessé, mellynek veres igen nagy¹⁵² galagonyáji a' szemet gyönyörködtetik,¹⁵³ de az is, előttem álla már. Kevés esztendőök mulva a' kertnek nagy Gleditschiáji lesznek mind a' három nemből, 's a' Liriodendron Tulipifera virítani fog.

Az estvét némelly levelek' olvasásával töltöttük-el, mellyek közt méltán legelő¹⁵⁴ említhetem azokat a' mellyeket¹⁵⁵ a' mostani Gubernátor Gróf Bánffy György Exc. hitvese, a' Herczeg Palm leánya,¹⁵⁶ Csereihez magyar nyelven írt. Ez a' lelkes asszony Erdélyben tanult-meg magyarul, 's úgy írt a' hogy Magyar-országban sok született Magyar nem tud.¹⁵⁷ <'S midőn neked ezt mondom, velem együtt te is emlékezni fogsz a' mi¹⁵⁸ Generális Bárány Miklósnénkra, ki a' Rajna¹⁵⁹ és Neckar mellett születvén és neveltetvén, úgy megtanulta nyelvünket, hogy sem beszélésén sem írásán nem ismerhetni-meg, hogy nem magyar szüléktől vette lételét. 'S illy kedves emlékeztetés után aludj csendesen.>¹⁶⁰

Üvegház. Lovak.¹⁶¹

HARMADIK LEVÉL.

Kraszna, Jún. 27d.

Az a' gondolat, hogy az én barátom' szemei elvakúlhatnak, megkeseríti örömeimet, mellyek¹⁶² közt az elrészegülésig élhetnék,¹⁶³ ha ötet szabadon kaptam volna; 's e¹⁶⁴ gond annál kevésbbé van helyén kívül, mivel Anyját is ez a' szerencsétlenség érte. Ma várja Orvosát, ki a' szemgyógyításhoz derekasan ért. – Az¹⁶⁵ Idvezítő megszánta a' szenvedőt, 's annak baját egy sereg tisztátalan állatba bocsátotta. Óhajtanám, barátom, hogy az én Csereim' szenvedéseivel és a' mi ötet fenyegeti, én is illy valamit tehetnék;

¹⁴⁹ szép <növényre> csemetére, Az áthúzott rész felé írva. 's íme a' szép <növény> csemete

¹⁵⁰ Krasznán is meg volt. Sor feletti betoldás.

¹⁵¹ Zemplényben A lap tetejére írt, a főszöveggel párhuzamos betoldás, a főszövegben jelezve: ¬

¹⁵² 1. mellynek 3. igen 4. nagy <1. és> 2. veres A szórend sor feletti számozással javítva. 3. igen Sor feletti betoldás.

¹⁵³ szemet <nagyon> gyönyörködtetik

¹⁵⁴ legelő Sor feletti betoldás.

¹⁵⁵ azokat a' mellyeken Sor feletti betoldás.

¹⁵⁶ hitvese <nek>, ék. em. a' Herczeg Palm leányá <nak> Az utolsó á-n az ékezet áthúzva.

¹⁵⁷ nem <ér> tud

¹⁵⁸ a' mi Sor feletti betoldás.

¹⁵⁹ R <h> ajna

¹⁶⁰ A sorok balról jobbra tartó keresztirányú vonalakkal áthúzva.

¹⁶¹ A kiegészítésre váró sorok a kézirat oldal alján.

¹⁶² örömeimet, <a' mellyek közt> mellyek

¹⁶³ elrészegülésig <élhetek> élhetnek

¹⁶⁴ 's <ez> e

¹⁶⁵ ért. – Az A gondolatjel sor feletti betoldás.

sok tisztátalan állatot találhatnánk, a' kinek éppen olly káros hogy lát, mint a' hazának volna az, ha Cserei elsötétednék. –

Kimentem mihellyt felnappalodott, 's még egyszer bejártam a' kertet, és azt a' szép rétet, melly a' kert mellett elvonúl. Ez nekem még kedvesebb mint a' kert, mellynek egy része négyszegű táblákba van szabdalva. A' kinézés innen, ha elzárt is, mindenféle kedves. Széleit talán¹⁶⁶ nagyobb foltokban mint kellene, olasz-nyárfák veszik-körül. Túl rajta egy új malom áll, mellynek szombatnapi jövedelmét az én barátom a' Splényi és¹⁶⁷

Regementnek nevéndékeinek ajándékozta. A' Cserei' dolgozó szobájában egy hatlábnyi szép candelábre áll Rostnak Lipsiai boltjából. Bizony Cs. köszönetét érdemli a' Publicumnak, hogy ő effélékre költ. A' ki az Erdély¹⁶⁸ határain ki nem lépe az illyet csak rézmetszésekből ismerheti. Valljuk-meg, barátom, ez a' közönséges¹⁶⁹ és semmi hasznot nem adó portéka úgy bujálkodás, úgy hiuság, mint a' módi luxusnak egyéb czikkelyei. De nem jobb vala e ezt hozatni, hogy a' ház' Ura 's Asszonya 's Vendégei a' régi ízlésen gyönyörködjenek, mint a' mit más gazdagok szoktak, egy nagy munkával kirakott kanapét és asztalt, mellynek látása mellett a' lélek semmit nem gondol, vagy nem egyebet mint azt, hogy a' kinek szobájában illyet lát, az gazdagabb mint mások. És ha még is ez a' czifra kanapé 's asztal a' honni iparkodás segélené, a' helyett hogy pénzünket fogyasztja. Sok¹⁷⁰ czifra házaink hasonlítanak¹⁷¹ az Egyiptusz' templomaihoz, mellyeknek oltárjaikon¹⁷² ollykor macska, eb, majom és krokodil,¹⁷³ 's nem ritkán még бүдös és keserű hagyma is tiszteltetett. Olly igen jól esik látnunk, hogy néha a' birtokkal¹⁷⁴ együtt lélek is van.

<E' szobában függ Fytnek két darabja vaddal és gyümölcscsel, 's rajta az 1636. eszt., 's¹⁷⁵ hogy a' munka Fyté, azt az ecsetnek minden vonásai mutatják. Ez a' háznak minden festései közt a' legjobb; a' többi inkábbára portré, 's eléggé nem jól festve. Illyen a' Cancellárius Gróf Teleki Sámuelé, a' Koronaőr 's Ugocsai Fő-Ispán Gróf Teleki Józsefé, ki az én Csereimnek keresztatyja volt, és a' kitől az én Csereim az atyjától reá általment Farkas név mellé a' József-nevet is¹⁷⁶ vette; a' Gubernátor Gróf Bánffy Györgyé, 's a' volt Gubernátor Bárá Bruckenthálé, az Aranka Györgyé, a' Gróf Haller Gábor Kincstartóé, Gróf Gyulay Ignátz Báné, a' Jezsuita Kaprinaié, ki Referend. Csereit nevelte, a' Cserei Lőrinczé, ki¹⁷⁷ a' Referendáriusnak fija és az én Csereimnek testvér bátyja volt; a' Consil. és Septemvir Vay Józsefé, 's <<az én barátom' háló szobájában>> a' B. Wesselényi Miklósé, mátkás-korában és még <<akkor>> midőn a'¹⁷⁸ Bethlen Magyar

¹⁶⁶ kedves. <Ennek> Széleit, <körül> talán

¹⁶⁷ A szó után hosszú szóköz hagyva.

¹⁶⁸ az <illy> Erdély'

¹⁶⁹ a' <nagy> közönséges

¹⁷⁰ hogy <most> pénzünket fogyasztja. <Nekünk> Sok

¹⁷¹ házaink házunk-ból javítva. hasonlítanak hasonlító-ból javítva.

¹⁷² oltár<jain>aikon Az áthúzott rész felé írva.

¹⁷³ krokodil crocodil<usz>-ból javítva.

¹⁷⁴ a' <nagy> birtokkal

¹⁷⁵ eszt., <de>'s Az áthúzott rész felé írva.

¹⁷⁶ is Sor feletti betoldás.

¹⁷⁷ ki Sor feletti betoldás.

¹⁷⁸ <<akkor>> midőn a' Az áthúzott rész felé írva.

Lovas Regementjében mint¹⁷⁹ Kapitány szolgált.¹⁸⁰ A' nagy embert ezen ifjúkori képétől is egyszersmind kiismerhetni, 's nem tudom, ha ez nekem nem kedvesebb e, mint a' mellyet Wagner, 1790 táján, pastellben, 's szépen ugyan nem, de még is eléggé híven feste. Ha Csereinek hívnának, én famíliám' férjfiainak képekből galeriát állítanék, 's azt kérdeném, ha Erdélynek van e sok háza, mellyekben megszegényíthetne. De e' munkát nem bízám Mázolókra.>¹⁸¹ E' szobában a' vad- és gyümölcs-festő Fytnnek két darabja függ, 's látni minden vonáson, hogy a' név nem hazug név. Az¹⁸² egyéb darabok inkább portrék, 's legnagyobb részben mostaninak. Idővel ezek is régiek lesznek. Örömmel látám itt a' Referendárius Cserei Farkas' fejét, 's nevelőjét a' Historicus Kaprinai Istvánnét, 's óhajtom, hogy ennek mását a' Pesti Pantheonba vitessék,¹⁸³ mint-hogy az origináltól barátom¹⁸⁴ a' hála' érzései miatt sem fogja magát megfosztatni engedni.¹⁸⁵ Wesselényi Miklósnak, akkor még a' Bethlen Ádám, Lovas¹⁸⁶ Magyar Regementje' Kapitányának, mátkás korában festett képén, a' lelkes¹⁸⁷ embernek még most is el lehet ismerni physionomiáját, 's kedves pillantatom vala megállani a' kép előtt, 's róla emlékezni.

Cserei kijöve velem a' kertbe, 's meg tekinté, Kertésze¹⁸⁸ az ő betegeskedései alatt mit csinála az igen gazdag¹⁸⁹ üvegház' vedreivel és csupraival, 's némellyikét ezeknek,¹⁹⁰ veszőben látván, visszaküldé, mert a' kül levegő nekiek hideg vala még. Azután sok rhebarbara ültetésein méne végig, 's mutatta nádját, mellyből barátainak pálczákkal kedveskedik. Mutatá a' Nyugoti Platánt is, mellyre e' sokaságban nem akadhaték. De a' nedves idő¹⁹¹ és szemezni ismét elkezdett eső nem engedé hogy sokáig kívül legyen.

Üvegház. lovak.¹⁹²

¹⁷⁹ *Regement*<beli>jében mint Az áthúzott rész felé írva.

¹⁸⁰ *szolgált* Sor feletti betoldás.

¹⁸¹ A sorok balról jobbra tartó kereszthirányú vonalakkal áthúzva.

¹⁸² *név.* <Van egy Szent Antal is, melly jó munka.> Az

¹⁸³ *a' <Széchenyi által alkotott 's hazánknak ajándékozott Bibliothéca bírja,> Pesti Pantheonba vitessék,* Az áthúzott rész felé írva.

¹⁸⁴ *origináltól <azon könyvek mellől, mellyeket ez a' tudós Jezsuita ide hagyott,> barátom*

¹⁸⁵ *fogja <magát elszakasztani.> magát, megfosztatni engedni.* Az áthúzott rész felé írva.

¹⁸⁶ *Ádám, <később Barkó, 's most> Lovas*

¹⁸⁷ *a' <nagy> lelkes* Az áthúzott rész felé írva.

¹⁸⁸ *'s <most mustrálá> meg* Az áthúzott rész felé írva. *tekinté <meg>, Kertésze* Az áthúzott rész felé írva.

¹⁸⁹ *igen gazdag* Sor feletti betoldás.

¹⁹⁰ *ezeknek,* Sor melletti betoldás.

¹⁹¹ *idő* Sor feletti betoldás.

¹⁹² A kiegészítésre váró sorok a kéziratos oldal alján.

NEGYEDIK LEVÉL.

Kraszna, Jún.¹⁹³ 28d.

[14] Dél után Cserei elvive Bibliothecájába, melly egy nagy szobának két hosszabb falát csaknem egészen elfogja, és a' melly így az Erdélyi¹⁹⁴ magányos Bibliothecák között igen tiszteletes helyett foglal-el. Azt a' tudós Referendárius kezdé gyűjteni, Kaprinai kedves tanítványára hagyta a' magáét egészen, Lőrincz pedig külföldi utazásai alatt nagyon öregbítette. Catalogusát azalatt míg visszatérek, Csereim le fogja számomra íratni, 's én¹⁹⁵ közleni fogom veled. Úgy¹⁹⁶ hiszem, hogy itt kincseket¹⁹⁷ találunk.

[15] Alig fogánk¹⁹⁸ a' nevezetesebb darabok' nézéséhez, 's¹⁹⁹ még csak a' Cardinális Báthori András' gothus betűkkel pergamenre nyomtatott Breviáriumát nézhetém-meg, 's a' Don Quixotte' első spanyol kiadását, melly ide a' Birkenstock' könyvei közzül jött, midőn a' cseléd jelenti, hogy vendég érkezik. [16] Az Gróf Teleki József volt, Lajosnak, a' Rendek' Elölülőjének, 's Gróf Told²⁰⁰ Sárának fija, a' mi Szerencsy Fannynknak férje, és testvére, Kormányszéki²⁰¹ Tanácsos Gróf Teleki Józsefné által²⁰² a' Koronaőr 's Ugocsai Fő-Ispán József fijának²⁰³ sógora, 's egy kedves rokonom Kóji Comáromy György Úr, 's hitvese Vay Anna, Gróf Teleki Józsefnek cousine-je, Otományból. Így el kelle hagyni a' Bibliothécát, hova, a' mint sejdítém, idegenek nem örömet bocsátatnak; 's az²⁰⁴ annál inkább kelle fájlalnom, mivel a' Bibliothécát,²⁰⁵ a' rettenetes hideg miatt első ittlétem alatt is csak kevés pillantatig láthatám.²⁰⁶

A' Gróf Göttingát, Londont és Párizst nevelő bátyjának Gróf Teleki Józsefnek két fijaival, Somogy Vgyei Administrator és Kir. Táblai Bíró Gróf Teleki Lászlóval és a' már említett Kormányszéki Tanácsossal járta-meg.²⁰⁷ – Megbocsáss, barátom, hogy leveleim a' személyeket illy genealogiai szoros kimutatásaikkal²⁰⁸ festik; leszen ennek haszna, kívált, minekutána ezek kinyomtatattak, a' később időkben. – [17] Emlékeztetém²⁰⁹ a' Grófot azon vacsorára, mellynél atyjának 's Cancellárius Gróf Teleki Sámuel Exc.nak

¹⁹³ Kraszna, <Estve> Jún. 28d.

¹⁹⁴ Erdélyi Sor feletti betoldás.

¹⁹⁵ írva <tta> tni, 's én Az én kiemelt rész sor feletti betoldás.

¹⁹⁶ veled. <Én> Ugy ék. em.

¹⁹⁷ itt <sok> kincseket

¹⁹⁸ Alig <kezdenk> fogánk Az áthúzott rész felé írva.

¹⁹⁹ nézéséhez, <mi> 's

²⁰⁰ Gróf <Teleki> Told[i]

²⁰¹ testvére <által,> Kormányszéki

²⁰² Józsefné <k, és> által Az áthúzott rész felé írva.

²⁰³ fijának <,>

²⁰⁴ bocsátatnak; <'s ezt <<mellyet>> 's az Az áthúzott rész felé írva.

²⁰⁵ mivel <ezt> a' Bibliothécát, Az áthúzott rész felé írva.

²⁰⁶ 5. első 6. ittlétem 7. alatt. 8. is. 1. a' 2. rettenetes 3. hideg 4. miatt, 9. csak A szórend sor feletti számozással javítva.

²⁰⁷ Tanácsossal ék. em. <Józseffel> járta-meg

²⁰⁸ szoros <megi> kimutatásaikkal

²⁰⁹ <Én> Emlékeztetém E e-ből javítva.

társaságában²¹⁰ Váradon mind ketten jelen valánk, és a' hol Generális Báró Vay Miklóssal Párizsi 's Londoni második útját beszélteténk. Cserei ezt nagy örömeikkel hallá, 's én viszont nagy örömmel beszélem-el neked.

- 261 [18] A' Generális' szemei Belgrádnál annyira elgyengültek, hogy neki azoknak gyógyítások miatt Bécsbe kellett felmennie. Az orvosok ott kifáradtak gyógyításában, 's József engedelmet ada a' Bárónak, még akkor Kapitánynak a' Genie' Corps-nál, hogy
259 szerencsáját Párizsban 's Londonban kereshesse. [19] A' Generális Londonban megismérkedék Ramsdennel, az Instrumentumok-csinálójával, Herschelnek nagy barátjával, 's tőle sok holmit vásárolt,²¹¹ sőt csináltatott is; mert, péld: ok: a' Hajmérót, R. a'
259 Báró' kívánságára találta 's készítette. [20] A' Báró Londonból Hamburg²¹² felé vette útját, hogy Klopstockot láthassa, 's onnan ment-le Göttingába. Ott akkor két Kir. Herczeg tanult, 's ezek a' Báró, és a' Báró' kedvéért sok Professorokat, ebédre hívták.
261 Mint azt tudták Londonban még minekelőtte a' Báró Párizst elhagyá, [21] hogy a'
260 Báró, első Párizsban-léte alatt a' szerencsétlen Lajost Cherbourgig kísérte, [22] úgy²¹³ tudták azt Göttingában, hogy ő²¹⁴ az a' Magyar Mágnás, a' ki Ramsdennek barátságát annyi megnyerte, 's tőle olly sokat vásárolt; 's a' két Királyfi kéré a' Generálist, hogy engedje látniok a' mit hoz. Jágere azonnal ment, 's felhozatá a' bak' nagy ládáját. Eggy más ebédnél a' két Királyfi, a' Professorok' kívánságára, azt a' kérdést tette a'²¹⁵ Bárónak, ha a' mutatott instrumentumok közzül nem akarna e néhányat a' Göttingai Univerzitas' Muzéumának eladni, 's a' Báró azt felelte, hogy birtokát meg nem csonkíthatja. – [23] Nehány²¹⁶ esztendő mulva, Ramsdennek halála után, Zsolczára írt az Univerzitas, hogy a' Generális egyikét ezeknek, talán a' Hajmérót, küldené-fel bizonyos experimentum megtétele végett, 's a' Generális azt felküldé. Barczafalvi Szabó Dávid, Pataki Prof., volt az a' ki felvitte és ismét vissza is hozta. – Et heic dii sunt!
259 [24] Teleki beszélé, hogy midőn Ramsdennél magokat felvezetteték, mihelytt vele nemzeteket tudaták, Ramsdennek az vala első kérdése, ha ismerik e Vayt; – (éntőlem is ezt kérdé Füger 1812ben) – 's²¹⁷ midőn a' három Teleki azt felelé, hogy ők Vaynak rokonai, R. őket meleg szívvel fogadá. –²¹⁸

[25] Klopstocknak kedvéért Vay néhány napot múlata Hamburgban. <Szabad lesz <<viszont>> nekem is azt mondanom, hogy a' Generálist viszont Klopstock kérdé, <<ki vagyok>> ha ismer engem? Melly nagygyá tesz engem a' magam' szemeimben e' kérdés!>²¹⁹ Klopstock nem sokkal elébb jöve-meg Párizsból, hova, a' mint tudva van, két ifju barátjainak, a' testvér Gróf Stolbergeknak, társaságában, az emberiségnek azt a'

²¹⁰ Exc.nak <társaságában 's Generális B. Vay Miklósnak> társaságában

²¹¹ sok <instrumentumokat> holmit Az áthúzott rész felé írva. vásárolt, <csa> sőt

²¹² Londonból <Klopst> Hamburg

²¹³ 1. Londonban, 8. hogy 9. a' 10. Báró, 14. a' 15. szerencsétlen 16. Lajost 17. Cherbourgig 18. kísérte, 11. első 12. Párizsban-léte 13. alatt, 2. még 3. minekelőtte 4. a' 5. Báró 6. Párizst 7. elhagyá, 19. úgy A szörend sor feletti számozással javítva.

²¹⁴ hogy <ez> ő Az áthúzott rész felé írva.

²¹⁵ tette <neki> a'

²¹⁶ csonkíthatja. – Nehány A gondolatjel sor feletti betoldás.

²¹⁷ 1812ben) <noha én vele nem akkor szólék először> – 's

²¹⁸ fogadá. – <Klopstock>

²¹⁹ A sorok vízszintes és balról jobbra tartó keresztirányú vonalakkal áthúzva.

nagy történetét látni ment vala; 's még tetszett magának Franczia Polgári méltóságában,²²⁰ míg vele azon változások, mellyeket²²¹ Ódái festenek, e' kevélykedését el nem feledteték. A' hazáját szerető Német Német volt, 's vissza küldé nekik a' Franczia-Polgárság felől szóló Diplomát. Az elnyomásnál az ő nagy lelke nem ismért azon nyomorúságok' rendében, a' mellyek egy nemzetet érhetnek, nagyobb, 's annak eloltása neki annyi vala mint gyilkosság.²²² – De hagyjuk az ítéletet ezek eránt, 's²²³ érezzük Klopstockkal, 's a' Görögökkel és Rómaiakkal, hogy a' lelket semmi nem emeli inkább mint a' haza' szent szeretete.

Pirulva de eggyzersmind kevélykedve kell elmondanom,²²⁴ melly szép bizonyosságát⁶⁷⁷ adá Cserei erántam az ő barátságának; a' gondolat az övé, 's nékem minden befolyásom nélkül teljesítette azt. Főmet azon réz után, mellyet John metsze rézbe felküldé²²⁵ Rostnak, hogy azt a' legjobb Mívész által faragtassa²²⁶ jasp-onyxba. A' mostani öltözet egy görög lepelle, a' haj – alig merem²²⁷ mondani melly régi fej' fürtöztetje szerént – van²²⁸ elváltoztatva, 's a' kő gyűrűnek van befoglalva 's vedd²²⁹ hozzá a' szép gondolatot:²³⁰ huszonkét nagytüzű Magyar-országi opál veszi-körül. Ez nekem kedvesebb mintha körülé²³¹ ugyan-annyi gyémánt lövellné tüzeit.²³²

<Csereinél> wie folgt: Üres óráimat γ <Holnap korán reggel γ>²³³

dieser § kommt in dem vom Zsibó datierten

Brief.²³⁴

<Cserei kérésemre kihozatá istálójából paripájit, mellyek közt egy Zsibóról ide került aranszörű pelly vala a' legszebb. Láttam másfél esztendő²³⁵ csikajit és, 's ezeknek számokban kettő három sokat ígért. A' legszebbiket Cs. itlétem' emlékezetéül nekem ajándékozta. Nagy Atyja testvére volt a' Zsibói Caesárnak, anyja²³⁶ Csereinek arabsz kanczája vala, mellyről a' Belgrádi háborúban egy Basát lőttek-le. Nem lévén

²²⁰ Polgári <charakterében nagyogott> méltóságában Az áthúzott rész felé írva.

²²¹ <a'> mellyeket

²²² annyi <volt> vala Az áthúzott rész felé írva. mint <a'> gyilkosság

²²³ eránt, <a' józan szandeknak>, 's Az egyik vessző az áthúzással feleslegessé vált, elhagytuk.

²²⁴ elmondanom Az igeikötő sor feletti betoldás.

²²⁵ metsze <Kíniger után> rézbe Az áthúzott rész felé írva.

²²⁶ által <metszettesse> faragtassa Az áthúzott rész felé írva.

²²⁷ haj – <pirulok> alig merem Az áthúzott rész felé írva.

²²⁸ szerént – van A gondolatjel sor feletti betoldás.

²²⁹ gyűrűnek gyűrűbe-ből javítva. van be Sor feletti betoldás. foglalva foglaltatott-ból javítva <, >
<-'s Vedd>'s vedd Az áthúzott rész felé írva.

²³⁰ A kettőspont felkiáltójelből javítva.

²³¹ körülé Sor feletti betoldás.

²³² lövellné <körülé> tüzeit

²³³ A kiegészítésre váró mondat a kéziratos oldal alján.

²³⁴ A kézirat fejlécén olvasható mondat.

²³⁵ másfél esztendő Sor feletti betoldás.

²³⁶ Caesárnak A nak sor feletti betoldás. <fajtájából eredett aranszögű pelly>, > anyja

még neve²³⁷ a' csikónak, Cs. reám hagyá, hogy annak²³⁸ nevet adjak. Én Bolbolnak neveztem-el, melly arabiai nyelven fülemilét teszen.>²³⁹

58, 238, 357, 438

[26] Üres óráimat a' Metszett Kövek' s Intagliók' Gyűjteménye' végig tekintésével töltöttem-el,²⁴⁰ 's az étrusque és Wedgwood fabricájából eredett edényeknek, 's a' Referend.²⁴¹ által szerzett rezeknek, mellyek közt öröömöm vala látni a' Balechou által metszett Vernet tengertárait is. Elfelejtém²⁴² feljebb mondani hogy a' Bthecának némelly olajfestései is vannak, 's ezek közt²⁴³ egy Szent Antal igen jó darabnak tetszett. Itt, minden ékességei közt a' Grófné nappalijának, egy igen szép proportiójú alabaszter medencze vonta magára szememet, mellynek közepén domboru munkával vala fel-metszve az oroszlánon ülő Ámor a' lanttal, mellyet Montfauconból is ismersz. Ez árá-ra nézve²⁴⁴ nem érdemlé hogy említsem, de mint lelket emelő szép mív érdemlé.

<NEGYEDIK LEVÉL.

Kraszna,²⁴⁵ Jún. 28d.²⁴⁶

25 [27] Csereinél még egy napot töltöttem. Rettegek szeméiért. Az Orvos reményt nyújt; de mikor nem nyujtanak ők reményt? Az eső egész nap ömlött, 's az utak még rosszabbak. Melly útam lesz!>²⁴⁷

Holnap korán reggel indulok, és ha Kolozsvár nincs messzebb mint képzelem, 's ha jobb talál lenni az út mint a'²⁴⁸ földön eddig volt, estve már barátimnak karjai közt lelem-fel magamat.

ÖTÖDIK LEVÉL.

Nyíres, Jún. 29d.

25, 610 [28] Mit állottak-ki ma lovaim, mit magam, nem képzelhezed, 's én szinte rettegek annyiszor emlegetni az út' alkalmatlan voltát. De viszont azt a' gyönyörüséget sem

²³⁷ neve <, >

²³⁸ annak Sor feletti betoldás.

²³⁹ A sorok balról jobbra tartó keresztirányú vonalakkal áthúzva.

²⁴⁰ tekintésével <nezt> töltöttem-el

²⁴¹ a' <régibb> Referend.

²⁴² Vernet <tájfestéseit> tengertárait Az áthúzott rész felé írva. is. <látni> Elfelejtém

²⁴³ vannak, <mellyek> 's ezek Az áthúzott rész felé írva.

²⁴⁴ nezeve th. em.

²⁴⁵ <Nyíres> Kraszna Az áthúzott rész felé írva.

²⁴⁶ 28d. 29d.-ből javítva.

²⁴⁷ A szövegrész bekeretezve és balról jobbra tartó keresztirányú vonalakkal áthúzva.

²⁴⁸ mint <ezen> a'

képzelted, a' mit nekem e' szép nap ada. Maga ez megérdemlé hogy ide jöjjen, meg, hogy magamat így kifárasztassam.

[29] Perjéig, Krasznától mintegy két órányira, nem jöttem nagy bajjal. Az út szán- 239, 358, 439
tott, dombos, de nem görbe, nem meredek fekvésű földek közt méne, [30] Horváti,²⁴⁹ 25, 239
a' megholt Gróf Teleki Lajos' még osztozatlan gyermekeinek birtoka²⁵⁰ balra maradt,
nem messze az úttól.²⁵¹ [31] Cserei megmondotta volt, hogy Perjén hat ökör fog készen 25, 239, 439
várni; mert ő, meg akarván kímélni lovaikat, előre küldte a' hely' Bírájához;²⁵² [32] 's a' 25, 358, 439
mint a' faluba beértem, a' szarvas forspont az úczán álla.

[33] A' hely jól hasonlít a' mi Zemplényi tót faluinkhoz Sztropkó' táján. [34] ²⁵
Hosszan nyúlt-el, noha nem nagy, 's a' dombokról sok apró patakok omlanak a' nagy- 25, 240, 358, 439
ba, melly végig-futja a' helységet.²⁵³ [35] A' mint a' hely emelkedni kezd, kiszállék 25, 240, 358, 439
leányommal 's szobaleányával a' szekérből, lovaikat előre küldém a' hegy bérceire, 's
gyönyörködve nézém mindenfelé az erdők' szép szakaikat, [36] 's Tyrolisnak szelídebb
vidékeire emlékeztem. [37] Egy²⁵⁴ lovas-ember, ki Kraszna felől jött, 's Bánffi-Hunyad 25, 240, 358, 439
felé igyekezett, utól ére, leszálla lováról, 's magyarázóm lett, mert az ökröket-hajtók
oláhok voltak, [38] 's én az ő nyelveket úgy nem értém²⁵⁵ mint ők nem az enyémet. 25, 240, 358, 439

[39] Midőn útamnak indulék,²⁵⁶ egy barátom azzal ijesztgete, hogy olly hegyeket 25, 240
fogok mászni, mint a' Tokajé, 's a' szót nagyításnak vettem; 's íme, magam előtt látván
ezt itt, nem merém kétségbe²⁵⁷ venni szavát,²⁵⁸ ha azt mondani nem mertem is, hogy ez
van ollyan; – az²⁵⁹ egyedül áll, elszakadva a' Keresztúri 's Zombori hegyektől, a'²⁶⁰
Szarvas, melly azt ezekkel öszvecsatolja, tekintetbe nem jó; ez pedig több²⁶¹ más he-
gyek' sorában 's²⁶² messzére nyúlt-el lábaival. 'S magasságát inkább érzém a' leereszke-
dőn, mert gyalog menvén-fel, 's víg enyelgések közt a' szeretett gyermekkel, a' ki vi-
rágokat szede, 's a' hegy' tetején anyja' nevét kiáltozá, 's testvéreiet, 's a' Báró Prónay
Phigiét, 's szememet a' szép erdőségen legeltetvén, feledém hogy alkalmatlan az út. [40] 26, 358, 440
Végre egészen eltikkadva a' legfőbb ponton valék.

[41] Melly rezzentő²⁶³ pillantás! Ime előttem fekvék az egész Erdély; 's bár eléggé 26, 240, 358, 440
érthetőleg önthetném szóba, a' mit itten láttam. De ha a' tájfestés, szóban és nem raj-
zolatban, mindég sikeretlen is: annak a' mit itt mondok, lesz az a' haszna, hogy segél-
hetni fogja azokat, a' kik hozzád írt leveleimet vezérekké teendik Erdélyi útjok alatt. –

²⁴⁹ méne, <balra hagyván> Horváti <t>

²⁵⁰ birtok<át> A magánhangzón az ékezet átúzza.

²⁵¹ balra maradt, nem messze az úttól. Sor feletti betoldás.

²⁵² Bírájához bírájához-ből javítva.

²⁵³ 1. melly 3. a' 4. helységet 2. végig-futja <, > A szórend sor feletti számozással javítva.

²⁵⁴ szelídebb vidékeire Sor feletti betoldás. emlékeztem, <a' hol a' természet ott nem vad>. A mon-
datközi vessző felesleges, elhagytuk. Egy

²⁵⁵ értém <, >

²⁵⁶ Midőn <elindultam hazulról> útamnak indulék Az áthúzott rész felé írva.

²⁵⁷ merém <azt> kétségbe

²⁵⁸ szavát, Sor feletti betoldás.

²⁵⁹ ollyan; – az A gondolatjel sor feletti betoldás.

²⁶⁰ hegyektől, – A gondolatjel sor feletti betoldás. <mert> a'

²⁶¹ pedig <-> több

²⁶² sorában, <áll> 's

²⁶³ Melly <frappant> rezzentő Az áthúzott rész felé írva.

Megfordulék sarkamon, 's valamerre tekinték, déltől keletig 's onnan éjszakra és ismét napnyugot felé, dombot láttam és völgyet, 's nem csak egy arasznyi lapályt is, 's úgy dombot és völgyet, mint midőn a' Kertész sinór után nyirbálja spallérjainak tetejét. Egyedül egy hegy üté-ki magát, a' merre Belgrádot képzelém, mert a' nap esős felhők között rejtezett vala el (a' Vlagasza)²⁶⁴ ezen örök dombok' és völgyek' síksága között, 's annak oldalain még most is fejrlett hó.²⁶⁵ Szótalanul állék itt, 's megrezzenve. Úgy tetszék, mintha valamelly Isten egy magasán-kiálló²⁶⁶ pontról nézte volna sok ideig a' habokban hánykódó tengert, 's tündérbotjával egyet ütvén, épen most parancsolta volna, hogy a' tenger azon alakban váljon földd, benőve erdőkkel, mellyben egy percz előtt hánykódó hab vala. 'S még meg nem vala teremtvé az új föld' embere, még meg nem valának teremtvé²⁶⁷ állatai, mert innen nem leheté látni semmi falut, sőt nem csak egy kalibát is, 's a' táj ember nélkül, marha nélkül, madár nélkül volt.

26, 241, 359, 440

[42] Messze mértföldekre terjede-ki horizonom, 's képzelheted a' kék szín mint vesze-el szemeim előtt, a' feketés-zöldön kezdve a' vereses-sárgás²⁶⁸ fejrég, hol azt az ég' fejrő színtől alig leheté megkülömböztetni, a' színeknek ezen prizmagrádicsain. Ha a' táj itt egy Festőnek tárgya lehetne, óhajtanám, hogy festené valaki. Akármelly nagy négszegekben ez nehezen fogna igen szerencsés munka lenni, 's kifárasztaná Claude-Lorrain és Vernétet, kik mind ketten egy vonással képzelhetetlen messzesé-
26 get vittek-által vásznaikra. [43] Ellenben melly Panoráma lenne ez!

688

[44] Itt felülénk a' szekérbe; kívált hogy az eső, melly eddig inkább permetezett, nagy szemekben kezde hullani, 's a' sok²⁶⁹ kimosott árkokon keresztül²⁷⁰ végre beértem azon csinált útra, melly Váradról Kolozsvár felé viszen, 's Pajknak 's Fekete-Tói útnak neveztetik. Lovaim itt nyargaltak, miolta Magyar-országot elhagyám, legelébb.

E' csinált mellett jobbra egy kerítésben két juharfát látának-meg szemeim, mellyet Acer rubrumnak ismerék. Levelei hasonlítottak²⁷¹ nagyságban is metszésben is a' szőlő 's lógesztenye' leveleihez. Tyról 's Cseh-ország és Austria olta ez a' legelső, mellyet vadon-teremve láték, 's meglepettetésem igen édes volt. Félórányira a' Baváriai szélekhez egy nagy fa állá mintegy háromszáz lépésnyire ablakom előtt, 's nem győztem volt gyönyörködni igen szép lombjátékain,²⁷² midőn az²⁷³ megázva állott az esőben, 's a' szél ingatta ágait. – Meg²⁷⁴ kellett volna állanom, hogy cselédem hozzon róla nehány²⁷⁵ levelet, de szántam a' lucsokban leszállítani, 's úgy hittem, hogy olyat tovább is találók

²⁶⁴ (a' Vlagasza) <, >

²⁶⁵ fejrlett <a'> hó

²⁶⁶ magasán-kiálló Az an sor feletti betoldás.

²⁶⁷ <meg>teremtvé

²⁶⁸ -sárgás Sor feletti betoldás.

²⁶⁹ sok Sor feletti betoldás.

²⁷⁰ keresztül Sor feletti betoldás.

²⁷¹ Levelei <sokat> hasonlítottak

²⁷² lombjátékain lombjátékaiban-ból javítva.

²⁷³ az Sor feletti betoldás.

²⁷⁴ ágait. – Meg A gondolatjel sor feletti betoldás.

²⁷⁵ róla <eggy> nehány

még, hogy a' faj²⁷⁶ itt nem idegen. Nem találtam mását, 's azt kezdem hinni, hogy sze-meim megcsaltak.*)

A' csinált út nem tarta sokáig; 's ismét igen nehéz útra jutottam. Messze földre itt sem láték semmi falut, mert azok itt völgyekben épülnek, 's a' völgyek szűkek, csavargók. Közel egy óra mulva azután beértem Nyíresre, 's mint örvendék, hogy itt fogadót 's állást találtam, még pedig kettőt egymás mellett. De ez a' fogadó itt csak annyiban használt, a' mennyiben sem magunk nem ázánk, sem lovam és szekerem nem tovább. Éhen megyünk-el²⁷⁷ innen.

HATODIK LEVÉL.

Bács, Jún. 30d.

Kísértetbe jövök minden lépten elmondani a' mit a' darunyakú Apoll²⁷⁸ Algarottihoz írt Epitejében Westphalia felől monda:

O détestable Westphalie,
Vous n' avez chez vous ni vin frais,
Ni lits, ni _ _ _
Et vous manquez de cabarets.
Quiconque veut vivre sans boire,
Et sans dormir, et sans manger,
Fera très bien de voyager
Dans votre chien de territoire.

De midőn ennek a' szeretetre-méltó könnyü Bölcsnek e' rendeit²⁷⁹ elmondom, felejttem hogy éhen vagyok, 's békével²⁸⁰ tűröm Erdélyi útamnak minden bajait, mellyek, ha igazat kell mondani,²⁸¹ nem kevesek.

Melly²⁸² csúnya föld ez! 's melly csúnya föld lehet ez még midőn²⁸³ az idegen ide

*) Irtam eránta Csereinek, hogy Kertészét küldené-ki, tekintetné-meg, 's szakasztana mutatót ágaiból; de ez a' fára nem akadt. Úgy tartom, megtévedtem a' fában, mert Gróf Haller János is bizonyossá tett Fejér-Eggyházán, hogy ez a' faj Erdélyben nem találhatik. [Kazinczy jegyzete]

²⁷⁶ *hogy <a' faj> olyyat* Az áthúzott rész felé írva. *tovább is <fel>találok még, hogy <az> a' faj* Az áthúzott rész felé írva.

²⁷⁷ *megyünk mentünk*-ből javítva -el Sor feletti betoldás.

²⁷⁸ *darunyakú <Fennéy> Apoll*

²⁷⁹ *szeretetre-méltó <szabad> könnyü* Az áthúzott rész felé írva. *Bölcsnek <ezeket> e'* Az áthúzott rész felé írva. *rendeit verseit*-ből javítva.

²⁸⁰ *'s <inkább> békével*

²⁸¹ *mellyek, <bizony> ha igazat kell mondani,* Az áthúzott rész alá írva.

²⁸² *<Barátom>, Melly melly*-ből javítva. A vessző felesleges, elhagytuk.

²⁸³ *még <akkor is,> midőn*

száraz időben jó is!²⁸⁴ Ha nem szégyelném hogy hazámnak²⁸⁵ ezt az egyik felét soha nem láttam, 's ha nem képzelném mely örömök várnak Kolozsvártn, 's²⁸⁶ Vásárhelytn, Szebenben és Károlyvárattn, 's Andrásfalván és Dédácson, 's Tordoson és Bábolnán,²⁸⁷ ha nem tudnám, hogy ezen útam sok nagybecsű ismeretségekkel fog gazdagabbá tenni:²⁸⁸ innen fordulnék-vissza az én kimondhatatlanul szebb hazámba. És²⁸⁹ ha ismét megkísértene a' gonosz lélek, hogy jöjjen ide, Wurstba űlnék; nem fedeles szekérbe, 's sódarokkal rakatnám-meg szekeremet, hogy meg ne haljak éhen az úton, mert itt sohol nem kapni semmit.

Úgy eléhezve mint Ugolíno, ma²⁹⁰ egy órákor beértem ide, 's mint örültem-meg, midőn láttam, hogy itt végre egy nem nagy, de elég szép, 's paizsczégérrel felczifrált²⁹¹ fogadó vagyon. Itt, mondtam, kapok valamit. De itt minden ígéreteim mellett sem kaptam egyebet igen igen rossz kenyérenél, igen rossz sajt nál, mely így is csak két szelet volt,²⁹² rossz bornál, 's talán jó szilvapályinkánál. Az Erdély' fő-városának szomszédsága, 's az, hogy a' hely a' Váradi útban fekszik, semmit nem használtak. A' fogadós biztata,²⁹³ hogy egy óra alatt Kolozsvártn lehetek, mely²⁹⁴ azt tévé, hogy ott megszánhat valaki, 's jól tart; 's engedtem a' helyes oknak.

241, 359, 440, 689

[45] Útam ma is hegynagyságú 's igen meredek dombokon ment, 's olykor söppe-dékes vápákon inkább mint völgyeken, 's ennyi baj közt csak az az örömünk sem vala, hogy szemeink szép tájat láthassanak. A' föld parázs, alja pedig kemény agyag; 's így midőn a' felső föld ősszel és tavasszal magába szedi a eső- és hó-vizet, a' hegynagyságú dombok' oldalai a' tetőn kezdve le a' dombok' lábaiig, 's olykor fél órányira távolságra is²⁹⁵ megindulnak, 's grádicos repedésekben besippadnak a' völgyekbe. A' szem pusztulásban látja maga előtt a' természetet, mely nálunk, kivévén a' Hernád' bal partját²⁹⁶ Kassa és Dobsza táján, a' maga épségében és szépségében jelen-meg mindenfelé, 's az útas itt azt érzi, a' mit akkor fogna, ha ellenségi kezek által felperzselt tartományon mennek végig. 'S Kassa körül az illy meguszamodott²⁹⁷ hegyoldalokat bokrok fedik-el a' szem elől: itt ezek pusztán állanak.

Nem sokára azután hogy tegnap Nyíresen nem ebédelve ebédeltam, kifordulván egy keskeny völgyből, magam előtt látám Nagy-Almást, Gróf Was Samuelnének elég-

²⁸⁴ is Sor feletti betoldás.

²⁸⁵ hogy <Magyar létemre> hazámnak

²⁸⁶ 's Sor feletti betoldás.

²⁸⁷ Tordoson <, Nyíresről> és Bábolnán, Az áthúzott rész alá írva.

²⁸⁸ tenni: <,>

²⁸⁹ hazámba. <,> És és-ből javítva.

²⁹⁰ Ugolína, <éhezett>, ma Az egyik vessző felesleges, elhagytuk.

²⁹¹ 's paizsczégérrel felczifrált A főszövegre merőleges, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ⊥

²⁹² mely így is csak két szelet volt, Sor feletti betoldás.

²⁹³ fogadós <azzal> biztata

²⁹⁴ lehetek, <'s ott az> mely Az áthúzott rész felé írva.

²⁹⁵ a' tetőn kezdve le a' dombok' lábaiig, 's olykor fél órányira távolságra is A főszöveggel párhuzamos, a lap aljára írt betoldás, a főszövegben jelezve: ⊥

²⁹⁶ p b-ből javítva.

²⁹⁷ meguszamodott th. em.

gé nagy, de nem szépízlésű lakjával. A' Grófné leánya Kincstartó²⁹⁸ Gróf Bethlen Miklósnak és Gróf Csáky Katának, 's elsőbb, a' Római Szék által széllyel-bontott házasságában²⁹⁹ Kolozsvári Fő-Ispán Gróf Csáky Jánosné volt, Erdélynek egyik leglelke-sebb leányát látni nem vala szerencsém, mert ekkor más jószágában mulatott; de neve-zetes istállóját 's a' fedett lovaglót megtekintettem. A' lovak közt leltem nagyokat is, talán nagyobbakat mint a' Zsibói spanyol fajúak, hol a' lovak' fő érdemének nem a' nagyságot nézik, hanem a' szépséget és tüzet.

HETEDIK LEVÉL.

Kolozsvár, Jún. 30d.

[46] Bácsnál vidúlni kezde a' vidék, mert egy szőlővel beültetett hegyen túl széle- 242, 360, 441, 691
sebb völgyet látánk megnyilni magunk előtt, 's úgy gyanítám, hogy Kolozsvár annak közepében³⁰⁰ fog fekünni, 's két három óra alatt még e' nehéz útban is ott lehetek.³⁰¹ Azonban előfordulván ezen szőlős-hegyecske mellől, mintegy másfél óra mulva azután hogy szekerembe ismét felültem, előttem vala a' Traján' Hatodik Coloniájának Clusa nevet viselt városa.³⁰² Az a' szőlős domb inkább mint hegy az úgy nevezett Fellegvár' dombja volt, 's annak keleti és déli lába³⁰³ alatt fekszik a' semmi nevezetes épülettel nem díszeskedő előváros a' Szamosnak jobb³⁰⁴ szélén, Kolozsvár pedig, körülkerítve magas falakkal, a' balon.

[47] Krasznán előadatám magamnak; hol kelljen keresnem a' Wesselényi-házat, 's 243, 691
ezen útasítás után a' helyre lehetetlen volt reá nem találnom. Wesselényi, Gyulai³⁰⁵ Lajos, Döbrentei 's Farkas Sándor, a' Bölöni, együtt ülének a' ház' alsó szobájában; a' Gyulai' szállásán, 's épen azt kérdék egymástól, ha valyon meg fogok e' érkezni, midőn egy sötétzöld lakkú kocsí, 's a' Magyar-országi gubás Kocsis, Debreczeni sötétkék lajbliban³⁰⁶ és nadrágban, négy³⁰⁷ mindenféle színből összeállított lovával, az úczán lefordúla, 's közel a' házhoz megállá. Barátim, azalatt míg a' cseléd a' ház után tuda-kozódék, egyszerre szekerem' ajtajánál termettek, 's onnak nyújták nekem elfogadó idvezléseiket. W. vala az első a' ki megölelt; a' virító³⁰⁸ szép ifju, de³⁰⁹ most még férjfibb,

²⁹⁸ leánya <a'> Kincstartó

²⁹⁹ házasságában <, >

³⁰⁰ annak <a' völgynek> közepében

³⁰¹ 1. 's 6 még 7 e' <rett> 8 nehéz 9 útban 10 is 2 két 3 három 4 óra 5 alatt 11 ott 12 lehetek A szórend sor feletti számozással javítva.

³⁰² Clusa nevet viselt városa. A főszövegre merőleges, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: 7

³⁰³ déli <éjszaki> lába

³⁰⁴ Szamosnak jobb

³⁰⁵ találnom. <Itt leszállítám a' cselédet, hogy tudakozná, melyik itt a' ház.> Wesselényi, Gyulai Gyulay-ból javítva.

³⁰⁶ gubás <'s sötétkék puzlis és nadrágos> Kocsis, Debreczeni sötétkék <ujas> lajbliban

³⁰⁷ nadrágjában, <'s> négy

³⁰⁸ megölelt; <az> a'

³⁰⁹ ifju, a' <ki nálam ezelőtt búsz holnappal (Novemb. 3d. – 6dikáig, 1814) Velencei útazásából visszatérván Zsibóra, megjelent volt;> Az a' felesleges, elhagytuk.

teljesebb, érettebb. Gyulayt és Farkast most láttam először, de mind ezt mind azt nem lehetett el nem ismernem; Döbrenteire³¹⁰ csak hangjáról, csak hevéről ismerheték, oly annyira megtölt, 's oly hasonlatlanná lett 1809. olt a' bajusz által magához.

[48] Wesselényinek fakó nankinet nadrága bal térdétől fogva bokájáig pantlikamáslikkal volt öszve-kötözgetve, mert a' jegen megbotlott lova sebet ejte lábszárán.³¹¹ Egy újabb lovaglás a' már hegedni kezdő sebet még veszedelmesebbé tevő, úgy hogy az³¹² végre metszést kívánt.³¹³ Azt a' szenvedő maga vitte véghez Orvosainak jelenlétekben. Külömben barátim mindnyájan a' legteljesbb egységben voltak.

W-nek nagylelkű 's az egész Erdély által valamelly felsőbb nemű valóságként tisztelt anyja, ki külömben mindég falun tölti a' telet, fijának sebe miatt néhány holnapok olt itt mulat, de most kiment vala a' háztól. Így barátim engem a' Gyulai' szobájiba vezettek. Pataki Mózesnek halála után³¹⁴ a' Bároné nem bízhatta egyetlen fiját jobb kezekre, maga³¹⁵ W. nem kívánhata,³¹⁶ 's nem kívána³¹⁷ más barátot, mint Döbrenteit, Patakinak legszorosbb barátját; 's minthogy ötet Gyulai mellől nem lehet, nem akará³¹⁸ elvonni, Gyulai és Döbrentei a' Wesselényi-házhoz költöztek-által.

Nem tölt bele egy negyed, midőn egy ismeretlen lépe-be szobánkba. Az³¹⁹ Buczy Emíl Ex-Piarista Aldozó-Pap vala; Nevelője a' Gróf Kornis Ignátz' gyermekeinek. Melly öröm, hogy ezt a' szeretetre igen méltó embert is, a' nélkül hogy azt remélhetém vala, itten kaphatám! Bécsben láttam először 1808. Septemberben, három nappal azután hogy ott Pappá felkenettetett, 's annyira elváltozva találtam,³²⁰ hogy nem vala csuda ha reá nem ismerék.³²¹ – Sok ember képén viseli lelkét, 's Buczy ezeknek számokból való.

[49] Még itt, el-el ragadva örömeink által, magunkon kívül valánk, Döbrentei elveszett közzülünk, 's senki nem gyaníthatá, hova lett. Végre egy ismeretlennel lépe-bé, kinek külsőjén látni vala, hogy itt azoknak egyike áll³²² előttünk, a' ki magában leli nagyságát. Az Kormányszéki Tanácsos Mélt. Kenderesy Mihály Úr volt. Ez a' tisztelt ember, a' ki Erdélyben Virágnak érdemeit elébb ismerte-meg mint talán mindenek mások, és a' ki mind azt, a' mi a' Nemzetet a' tökéletesedés' útján elébbre léptetheti, példája 's buzdításai által segíni meg nem szűn, és a' ki erántam is sok barátságot bizonyíta levelezése által, kikötötte vala Döbrenteinél, hogy ez ötet azon órában hozza a' házhoz, mellyben én Kolozsvárra beérek; 's örökre le vagyok kötelezve mind Döbrentei mind maga a' széplelkű férjfi eránt, hogy e' szerencsémrel éltetni siettek. Kenderesin az első

³¹⁰ ismernem; <de> Döbrenteire

³¹¹ 4 lova 3 megbotlott 1 a' 2 jegen <és> 7 lábszárán <a' kengyellel> 5 sebet 6 ejte. A szórend sor feletti számozással javítva.

³¹² az <t>

³¹³ metszést <kellett> kívánt.

³¹⁴ halála <olt> után

³¹⁵ Bároné 3 egyetlen 4 fiját 1 nem 2 bízhatta jobb A szórend sor feletti számozással javítva. kezekre <'s> maga

³¹⁶ kívánhata kívánhatott-ból javítva.

³¹⁷ kívána kívánt-ból javítva.

³¹⁸ nem akará Sor feletti betoldás.

³¹⁹ szobánkba, <a' Gyulai' és Döbrentei' szállásán>. Az

³²⁰ elváltoz <ott>va találtam Az áthúzott rész felé írva.

³²¹ ism <é>rek Az ékezet áthúzva.

³²² egyike <vala> áll Az áthúzott rész felé írva.

vele-létel alatt kilátni, hogy ő nem egyedül sok és mély ismeretei, hanem tántoríthatatlan elméje, 's tiszta lelke miatt³²³ is tiszteletes. Eggykor Hunyad Vármegyének Fő-Bírája (ez annyi mint nálunk az Első Al-Ispáni hivatal, és Vice-Ispán Erdélyben annyi mint nálunk a' Szolgabíró) volt; 's mind ezen hivatalában mind Dietai Követsége alatt úgy ragyogott, hogy elébb Titoknoknak, végre Tanácsnoknak neveztetett-ki az Erdélyi Fő-Kormánysház mellett.

[50] Báró Wesselényiné visszajöve házához, 's a' Báró megtartóztatá vacsorájára mind a' Consiliáriust, mind Buczyt. E' szerént estvém az Erdély' legtiszteltebb aszszonyának, az Erdély' legnagyobb reményű ifjának, az Erdély' eggyik leglelkesebb nagyjának, 's két olly főnek mint Döbrentei és Buczy eggy³²⁴ olly szeretetre-méltó, szelíd ifjúnak mint az igen gondos és szerencsés neveltetésű Gyulai, ki Döbrenteinek kevélysége, 's eggy olly más ifjúnak, mint az általam csudált Farkas, társaságokban úgy mult-el, hogy ez³²⁵ estvét életem' legszebb estvéji közzé számlálhatom. – A' Báróné meghallá Farkasnak hírét, és hogy őbelőle mi válhat³²⁶ ha a' szebb társaságokba avattatik, 's parancsola fijának, hogy a' nagyreményű ifjat hívja-meg asztalához mindenkorra. 'S minthogy Farkas csak az éjszakákat tölti szállásán, ez a' ház négy barátot láta falai közt, kik Erdélynek eggykor díszei lesznek, és már is azok. És ha Farkas az lesz Nyelvünknek és Literatúránknak, a' mit én az ő első³²⁷ kevés sorainak olvasásakor megjövendöltem: úgy a' később maradék áldani fogja ennek a' Római nagyságú Asszonynak hamvait, ki nélkül az én barátom az, a' mi lesz, bizonyosan nem lett volna.

Midőn már ágyba akaránk menni, W. megfogta kezemet, 's eggy képhez vezete, mellyen zöld kárpit függött. Nézzd ezt, mondá a' fájdalom' hangjával, 's kezem szorítást érze. Az Patakinak igen jól eltalált képe volt, Dónátnak kezétől, ki hazánkat harmincz esztendő k óta annyi sok szép festésekkel³²⁸ ékesítette. Patakit a' tükör sem adta igazában mint ez a' kép. Titkon pillanták a' csupa láng Wesselényire, midőn ő a' világot a' képhez feltartotta, 's orczáji még elevenebb tűztől piroslottak. Nem³²⁹ vontale szemét tanító-barátjáról. – A' tafota nem azért függe a' képen, hogy a' kép vagy a' gazdag Galéria-i-ráma el ne piszkoltassék, hanem hogy rossz szemektől ne szenvedjen profanációt; 's ez az érzés Wesselényit szemem előtt új fényben ragyogtatá.

Ami Fréron azt ítéli felőlem, hogy én barátimat mérték nélkül szeretem; 's ámbár a' dicséret gáncs gyanánt van reám mondva, úgy hiszem, hogy azt, akár gáncs, akár dicséret, nagyon érdemlem. A' mit Batori István monda magáról a' Lengyeleknek, hogy ő bonis bonus, malis malus, szeretem ha a' Freronok és nem Freronok rólam is mondják,

³²³ lelke <, tiszta keze > miatt

³²⁴ Buczy <ezt> eggy Az áthúzott rész felé írva.

³²⁵ ez <alatt>

³²⁶ válhat <,>

³²⁷ ő <ke> első

³²⁸ szép <képekkel> festésekkel Az áthúzott rész felé írva.

³²⁹ piroslottak. <-> Nem

's jaj annak,³³⁰ a' ki az én magasztaltjaimnak³³¹ érdemeiket elérteni nem tudja!³³² Mél-
 243 tóvá akarom tenni magamat a' gáncsos dicséretre, 's feljegyzem itt: [51] Ez a' szép
 társaságú ház a' Közép-úcza' bal felén, a' mint oda a' Híd-úczáról lefordulnak, a' szeg-
 lettől számlálván³³³

Lesz olly idő, úgy hiszem azt, melly e' ház' ablakaira tisztelettel fog feltekinteni.

NYOLCZADIK LEVÉL.

Kolozsvár, Júl. 3dikán.

[52] Lehetetlen vala megállanom a' mit neked fogadtam, hogy a' nevezetesebb helye-
 ken mindennap foglak azok felől, a' miket akkor nap láttam, tudósítani, de most kipó-
 tolom az elmúlástottakat. Az első két nap' szédelgővé tette fejemet ez a' reám tolong-
 va jött öröm.

Késő vala, igen késő, midőn Gyulaival egy szobában lefeküdtem, 's a' két napi
 útazás 's az estve' örömei annyira elfárasztottak, hogy reggel meg nem sejtém, midőn
 Döbrentei a' szomszéd szobából kiment; Gyulai pedig még tovább aludt min én. Így,
 míg ez felébrede álmából³³⁴ 's Döbrentei vissza jött, elég időm vala, körültekintem
 magamat a' szobában. A' legelső a' mi itt szemembe tűnt, Fügernek egy tuschban
 másolt darabja volt: Antiochusz és Stratonice. Gyulai a' rajzolásban annyira nem me-
 hetett, hogy a' képet³³⁵ az ő munkájának tekinthessem; 's ezt még inkább hittem a'
 midőn³³⁶ végig forгатám³³⁷ porte-feuilljét, 's ennek papirosai közt eléggé ügyesen dol-
 gozott leveleket is leltem ugyan, de még is nem ollyakat, hogy az ő kezét és am azt
 öszve-tévesztethetném. 'S most egy szögben egy befördített olajfestést sejték-meg; az
 Gyulainak portréja volt Döbrenteinek számára. Ezt Avenarius Úr festette; egy Casseli
 születésű férjfi, ki Párizsban és Rómában is mulatott, 's Gróf Haller Jánoshoz jöve-be
 hozzánk Fejér-Eggyházára,³³⁸ most pedig Küküllői Fő-Ispán Gróf Bethlen Imrénél raj-
 zolást³³⁹ és muzsikát tanít: a' tuschban lavírozott Antiochusz a' Rézmetsző Nagy
 Sámuel' munkája, Bécsi tanuló-korában készítette azt, az Académiai examenre, 's éret-
 te jutalmat nyert. – Avenárius Úr ügyesen fest; a' fej el van találva, 's nem vált idegen

³³⁰ A' mit Bátori [...] jaj A főszöveggel párhuzamos, a lap aljára írt betoldás, a főszövegben je-
 lezve: 7 <Jaj> annak

³³¹ <dicséretjeimnek> magasztaltjaimnak Részben az áthúzott szó felé, részben az áthúzott szóra
 írva.

³³² elérteni Sor feletti betoldás. nem <érte> tudja Az áthúzott rész felé írva.

³³³ A szót üres félsor követi. A hiányzó szó: ötödik.

³³⁴ álmából<,>

³³⁵ hogy <azt> a' képet Az áthúzott rész felé írva.

³³⁶ hittem <akkor> a' midőn

³³⁷ forгатám forgattam-ból javítva.

³³⁸ Fejér<e>-Eggyházára Az E az áthúzott rész felé írva.

³³⁹ Imrénél <f> rajzolást

arcczá, mint sokaknak különben jól eltalált képeik. – Erdélynek ezt a' Művészet örök dolgozásban kellene tartani.

Minekeltötte a' nagy látogatások' órája elérkeznek, hasznomra akarám fordítani időmet, 's Döbrenteivel Kánonok Döme Úrhoz menénk,³⁴⁰ kit az új Püspök, Rudnay Sándor Exc., Izsai Plebaniájából elvont, 's Segéd-Kánonokjává neveze-ki. Ezt a' barátomat 1789. olta, midőn még a' Pozsonyi Semináriumban neveltetett, csak egyszer látam. Kiment volt. A' Püspök' cselédje önn-magától, 's nem a' mi kérdésünkre, jelenté,³⁴¹ hogy ha talán Urával akarnánk szólni, azt megtehetnénk, mert Ő Exc. régen fenn vagyon. – A' Püspök, ki csak harmad nap olta érkezett-be ide, úgy fogada bennünket, mint a' ki tudja, mind ketten melly pályát futunk, 's mi tisztelettel vevénk figyelmét, nem személyünk hanem ügyünk miatt. Erdély Batthyáni és Mártonffi után ismét olly Püspököt kapott, a' ki a' tudományokért 's a' haza' Nyelvéért és Literatúráért bizonyosan fog tenni valamit.

Döbrentei innen Kánonok 's Kolozsvári Plebánus Szabó János Úrhoz vezete-el, kit lehetetlen volt volna meg nem kedvelnem,³⁴² ha vezetöm³⁴³ el nem mondotta volna is, benne kit fognék találni. Midőn onnan eljövénk, D. ennek egy munkáját adá kezembe, melly 1803. e' czím alatt jelene-meg: „A' Szent Írás' és a' Természet' szava a' földnek és az emberi nemnek némelly főbb változásairól' 's kért, hogy legalább a' Mártonffi Püspökhöz szóló³⁴⁴ Ajánlást olvasnám-meg, melly mind a' tisztafejű Püspököt mind a' tisztafejű Írók velünk egész fényekben látatja. A' munkát meg nem olvasva is, alkalmassint tudhatni, hogy az Író mit mondott 's mit³⁴⁵ mondhatott e' tárgy felett, 's az ellenkezésben lenni látszó két vezetőt mint egyeztetheti-össze: de az illy Munkák' megjelenésének minden eszes ember örvendhet. 'S mi az illyenek' megjelenését még mostanáig sem tudhatjuk, mert Criticus Írásunk nincs, 's azon jelentésekből a' mellyeket Újságleveleinkben³⁴⁶ olvasunk néha, jó e a' könyv vagy nem, el nem lehet érteni; olly rettenetesen tészik azt Írójik,³⁴⁷ félvén az igen is érzékeny Könyvcsinálót³⁴⁸ megérinteni.

Első kimenetelem valamivel Consil. Kenderesinél vala, kinek szobájában, már a' belépéskor, Zombori Lászlónak, Buczynak és Piarista³⁴⁹ Elekesnek képeik foglalák-el szemeimet. Ez ellenkezik a' bevett renddel, 's Maecenásnak egy ismeretes szava szerint, idegen háznál a' vendégnek vaknak és siketnek kellene lenni, de a' hibámról nem tehetek, 's tenni nem is igen igyekezem. Nem illetlen kurkászás lévén forrása, hanem az a' vágyás, hogy ismérteim szaporodjanak, a' ház' gazdája nem bántathatik-meg általa,

³⁴⁰ *Döbrenteivel Döbrenteim-ből javítva. <által> Kánonok Úrhoz <vezettetém el magamat> menénk, Az áthúzott rész felé írva.*

³⁴¹ *jelenté<tt>*

³⁴² *kedvelnem kedvellem-ből javítva.*

³⁴³ *vezetöm Sor feletti betoldás.*

³⁴⁴ *szó<l>ló*

³⁴⁵ *'s <mind> mint*

³⁴⁶ *a' mellyeket <némelly> Újságleveleinkben*

³⁴⁷ *Írójik, Sor feletti betoldás.*

³⁴⁸ *érezékeny <Író> Könyvcsinálót Az áthúzott rész alá írva.*

³⁴⁹ *Lászlónak, <a' még akkor Piarista> Buczynak és <hasonlóképen> Piarista*

's olykor complimentnek is veheti.³⁵⁰ – 'S már e'³⁵¹ képek is mutatják, hogy a' szobának lakóját mely lélek lelkesíti; nem kérdi ő, ki melyíék felekezet' tagja: azt kérdi, van³⁵² e érdeme, szereti e a' hazát, 's alkalmas e arra, hogy a' nemzet az ő igyekezetei által a' kultúra' pályáján előbbre vitethessék. 'S³⁵³ az ilyenek kedvesek előtte akár az felekezeten állanak, mely inkábbára úgy is a' születés' és neveltetés' munkája, akár egy máson. – Ha Pataki Prof. Vályi Nagy Ferencz Úr Erdély' lakója volna, most itt függene³⁵⁴ az ő képe is, mert ez a' tőlem igen szeretett ember Kenderesi által különösen kedveltetik.³⁵⁵ Általadtam neki idvezletét, 's jelentettem, hogy ez a' barátunk az Iliásnak már XIXdik Énekéig ment-elő – [53] Kenderesi³⁵⁶ volt az, és a' megholt Kanyó László, a' kik Vályi-Nagyot arra vevék, hogy magát e' nehéz munkának alá-adja, 's én úgy hiszem, a' haza tudni fogja, nékik és a' nagy jutalomra méltó Fordítónak mit köszönhet.

[54] Mind a' mellett hogy a' Consiliárius engem néhány eszt olta³⁵⁷ becsülhetetlen barátsága által tisztele-meg,³⁵⁸ kettőnk között igen sok dissonantia van, de a' mit szíveink érzeni soha nem fognak. Kenderesi meg nem foghatja, miként lehet a' németnek azt állítania, hogy prozodiája néki is van,³⁵⁹ 's annyiival inkább nem, hogy³⁶⁰ ezt nekik mint engedheti-meg a' magyar, kinek füle a' quantitásaikat³⁶¹ egészen a' görög és deák mód szerént veszik. Hát még az, hogy a' h' hangját én és némely magyar Író nem tekinti consonánsnak, hanem³⁶² olyannak, mely ennek is, vocálisnak is vétethetik! 'S legközelébb új³⁶³ perünk táma a' Sípos' barátom' Philosophiája felett, mely a' Consiliáriusnak épen nem Philosophia, és a' melyet én mind magáért, az előadott dologért,³⁶⁴ mind az igen szép előadásért, nem győzők csudálni – magas³⁶⁵ az, tiszta, 's jóltevő. Úgy tetszik, mi egymást e' pontokban soha nem fogjuk megérteni; 's van e kár benne, hogy meg nem értjük? Miért ne lehetne más is oly nemes mint Locke és az ő szabadgondolkodású barátja, kik egymást gondolkozásbeli³⁶⁶ antagonismusok mellett is szerették, és annyira szerették, hogy ha egyike³⁶⁷ vagy másika, olvasgatásai alatt valamire akadt, a' mit barátjának nem lehetett örvendve nem fogadnia, ámbár amannak gon-

³⁵⁰ 's tenni nem [...] is veheti. – A főszöveggel párhuzamos, a lap aljára írt betoldás, a főszövegben jelezve: ¬

³⁵¹ már <ezek> e'

³⁵² kérdi, <ha> van

³⁵³ vitethessék<, >. 'S 's-ből javítva.

³⁵⁴ itt Sor feletti betoldás. <a' szobában> függene

³⁵⁵ Kenderesi <előtt igen kedves.> által különösen kedveltetik. Az áthúzott rész felé írva.

³⁵⁶ ment-elő – Kenderesi A gondolatjel sor feletti betoldás.

³⁵⁷ Consiliárius <erántam> engem néhány eszt olta Az áthúzott rész felé írva.

³⁵⁸ barátság<ot>a <mutat mind most, mind eddig leveleiben, mit> által tisztelele-meg Az áthúzott rész felé írva.

³⁵⁹ állítania 1 hogy 3 néki 4 is 5 van 2 prozodiája A szórend sor feletti számozással javítva.

³⁶⁰ nem, <pedig ezt,> hogy

³⁶¹ a' <syllabák'> quantitásaikat

³⁶² tekinti Sor feletti betoldás. consonánsnak, <veszi,> hanem

³⁶³ legközelébb <eggy> új

³⁶⁴ az előadott dologért, Sor feletti betoldás.

³⁶⁵ csudálni – magas A gondolatjel sor feletti betoldás.

³⁶⁶ egymást <fej> gondolkozásbeli

³⁶⁷ ha <az> egyike

dolgozását erősítette és ellenkezett a' magáéval, véteknek tartotta volna barátjával nem közleni.

Vége Báro Wesselényi Miklós és Gróf Gyulai Lajos felvezetének a' nyolczvan esztendő's, 's tíz esztendő olta világtalan Báro Daniel Istvánné, szül.³⁶⁸ Exc.nál.

Molnár Borb és az Erd Poetrikák³⁶⁹

Buczy tudtomra adá, hogy Gróf Kornis Ignátzné, szül. Gróf Teleki Anna, kinek egy fiját és egy leányát ő Szent-Benedeken Dees mellett neveli, látni akarja azon Epistolám' Íróját, melyet Döbrentei az Erdélyi Muzéum' II. Füzete' 93dik lapján felveve. Az az az Epistola, melyet én az ipamhoz írtam volt, midőn Cosmogoniai leckéjével kifárasztott. – 'S Dáma értette volna e azt? kérdém egy hanggal, melyben magát nem a' férjfiúság' kevélysége, hanem csak a' hinni nem tudás érezteté. Buczy megérté hangomat, 's minden felelete ez volt: Jer, 's lássd! – Ez a' tiszteletre-méltó asszony egykori Kincstartó Gróf Teleki Károlynak leánya, kit Erdély soha sem fog tisztelet nélkül említeni, sem szent hűsége 's egyéb polgári érdemei, sem mívelt lelke miatt. Az ő örömei a' Római Classicusok voltak, 's úgy nevelte e' leányát, hogy lelkének örököse lehessen. – Nem³⁷⁰ tudom, ha Takács Juditon kívül Magyar-országnak van a három leánya a' ki Epistolámat megértse, 's íme Erdélyben azt olly asszonyság érti, a' kinek fiamos tölti húszadik esztendejét. Oh boldogabb haza!³⁷¹ –

Rettegve mentem-fel a' grádicson, hogy a' Grófné velem könyvírás és versek felől fog beszélni, 's köszönöm a' szépézésű asszonynak, hogy e' hírt³⁷² messzéről sem illette-meg, nagyon köszönöm. Társalkodásunk' tárgya Sógor-asszonyom,³⁷³ a' Szathmári Fő-Ispán leánya, 's Magyar-országi ismerősei voltak. – Az³⁷⁴ én szívem ritkán van felmelegedés nélkül mikor Telekieket lát, a' Cancellárius 's kedves megholt fiam Domok 's Generális Wartenslébenné miatt, ki az öcsémet az 1807ben megholt Oberstert, Lászlót, azon szerencsére juttatá, hogy férje szemei előtt 's házában kezdje a' szolgálatot, 's egy olly katona 's olly tiszta moralitású embert tehesse példányává. 'S ez a' ház vagy tudósokat, vagy tudomány kedvelőket ad a' hazának. 'S hogy Gróf Kornisnét láthatám, azt Erdélyi útam' legszebb szerencséji közzé számlálom.

[55] Gróf Teleki Józsefet, a' Koronaőr fiját, itt látám elsőben. A' Reform. Collégium' 245, 363, 443, 699 examenéből jött, mellynek Insp-Curátora,³⁷⁵ 's kezénél fogva hozta fiját. [56] Midőn nála más nap megjelentem³⁷⁶ a' tanítás' módja felől folyt társalkodásunk, Döbrenteinek jelenlétében. A' Grófnak épen az az értelme a' mit én Pataki Professor barátimnak

³⁶⁸ A szó után hosszú szóköz hagyva.

³⁶⁹ A kiegészítésre váró sorok a kézirat oldal alján.

³⁷⁰ lehessen. – Nem A gondolatjel sor feletti betoldás.

³⁷¹ haza! – <De vizszont Epigramjaimat itt sem akarta Szacsvai érteni.>

³⁷² hogy <ezt> e' hírt Az áthúzott rész felé írva.

³⁷³ tárgya <a'> Sógor-asszonyom

³⁷⁴ voltak. – Az A gondolatjel sor feletti betoldás.

³⁷⁵ Insp-Curátor A szerkezet első tagja sor melletti betoldás.

³⁷⁶ fiját. <Én épen így leányomat. Más nap tiszteletemet tévém nála, 's> Midőn nála más nap megjelentem Az áthúzott rész felé írva.

mindég mondok. – A³⁷⁷ tudományon minden esztendőben, sőt, mivel Patakon esztendő alatt kétszer kap a' Professor új tanítványokat, minden fél esztendőben³⁷⁸ végig kellene menni, végig még az olly széles kiterjedésűekben is, mint a' Közöséges História. És hogy a' Hallgató tudhassa, mi az a' hova vezetetni fog, hogy előre végig tekinthesse a' tudományt, azt³⁷⁹ várnám tőle, hogy az első holnapban menjen végig az egész cursoson,³⁸⁰ a' második holnapban azt valamivel bővebben, harmadikszor legteljesebben adja-elő,³⁸¹ végre pedig³⁸² az utolsó hetekben recapitulálja. Midőn³⁸³ én Patakon a' Természeti Törvény' Hallgatói közzé vitettem, Tanítóm Grótiusnak nagy könyvét a' közepén tanította 's semmi gondja nem volt reá, érttetik e az új Hallgatók által, vagy nem; neki elég vala, hogy a' tudomány eltanítatott.³⁸⁴

Ő Exc. a' Gubernátornál is Döbrentei vala felvezetőm, ki menyének³⁸⁵ magyar nyelvben ad leczkéket; mert a' ki Erdélyben magyarul nem ért és nem beszél, bízvást siket és néma lehet. A' fejedelmi pompájú szobák, karmazsin szín damaszkkal bevonva 's sok aranyozásokkal,³⁸⁶ 's a' Gubernátornak leereszkedő, nyájas, de fejedelmi tónja³⁸⁷ elhitete, eláltata, hogy Bécsben vagyok. Ez az Úr itt közöségesen szerettetik, 's Erdély egyenesen ennek köszöni,³⁸⁸ hogy felőle sok fenyegető veszedelem³⁸⁹ elhárítatott. Minkeelőtte nála felléptem, tudtam ezt, és sok igen nemes cselekedeteit,³⁹⁰ 's tisztelő szeretettel közelítettem felé, 's midőn tőle eljöttem, még inkább³⁹¹ hittem a' közöséges vélekedés' szavát. Nagy kora mellett is kitetszik, hogy valaha Szép Úr volt, 's még hasonlít ifjúkori képéhez, melly metszet is vagyjon; 's fekete térdig érő mentéjének bal oldalát elborítja a' Sz Istv Rendének csillaga 's a' Sz. Leopoldé, mellyen felül még egy vagy talán 2 kereszt is függ.³⁹²

Mélt. Fricsi Fekete Ferencz Úr egyike az Erdély' legtiszteletesebb férjfiainak. Ez egy házból vette eredetét, melly itt a' legelsőkkal rokonságban van; 's személye az³⁹³ Europa' legnevezetesebb országaiban gyűjtött tapasztalás, sok tudományai, szelíd lelke 's igen nagy nyájassága miatt méltán leve tiszteletessé. Egyszerűbb embert Erdély nem

³⁷⁷ mondok. – A' A gondolatjel sor feletti betoldás.

³⁷⁸ esztendőben <, >

³⁷⁹ tudományt, <az első hol> azt

³⁸⁰ egész <napban végig kellene <<illénék>> mennie a'> cursoson

³⁸¹ legteljese <n első kellene adni> bben adja-elő Az áthúzott rész felé írva.

³⁸² pedig Sor feletti betoldás.

³⁸³ recapitulálja recapitulálni-ből javítva <kellene.> Midőn

³⁸⁴ eltanítatott. <Képzeled így mi haszna volt tanításának.>

³⁸⁵ A szó után hosszú szóköz hagyva.

³⁸⁶ karmazsin szín damaszkkal bevonva 's sok aranyozásokkal, Sor feletti betoldás.

³⁸⁷ tónjá Az ékezet áthúzva.

³⁸⁸ egyenesen <neki> ennek

³⁸⁹ veszedel <mes> A szó nincs átjavítva veszedelem-re, em.

³⁹⁰ és sok igen nemes cselekedeteit, Sor alatti betoldás.

³⁹¹ még inkább Sor alatti betoldás.

³⁹² Nagy kora [...] függ. A főszövegre merőleges, a lap aljára írt betoldás, a főszövegben jelezve: ∟

³⁹³ az Sor feletti betoldás.

igen bír,³⁹⁴ 's az mindég csálhatatlan³⁹⁵ igazi nagyságnak³⁹⁶ jele. Itt lakik, 's úgy lakik itt, mint, ha falun lagnék, 's a' mint városi lakásában egyesítette öszve a' falusiságot³⁹⁷ és városiságot, úgy találni³⁹⁸ fel a' kettőt egész valóságában. Az a' nyájasság és melegség, mellyel első³⁹⁹ megjelenésemmel fogadott, nekem örökre feledhetetlen lesz. – Döbrenteitől tudom, hogy ő az Anglus Spectatort magyarra fordította, 's azzal ugyan igen nevezetes ajándékot teve a' nemzetnek.⁴⁰⁰

[57] Gubernális Titoknok Mélt. Inczédi László Úr, egy szeretetre-méltó rokonomnak, Báró Kemény⁴⁰¹ férje, egy estvémet tölteté-el velem igen kedvesen. Götingából Párizsba ment vala le, 's akkor vala ott, midőn a' Császárság' felállítása felől vala kérdés. Csak akkor nap⁴⁰² tudák-meg hogy Gyűlés leszén, a' mikor annak tartatnia kellett, 's már nem vala idő billétet szerezni. A' négy Magyar⁴⁰³ tehát, ki együtt utazott, magyar öltözetben teve próbát, ha béeresztetnek e. Midőn a' Palotához közelítének, a' strázsa aux armes-t kiállta, 's béereszté az úczáról, a' nélkül hogy billétjeik eránt kérést tenne; így a' második csapat is, és osztán a' harmadik. Az Előülő kérte Carnót, venné-vissza ellenzését, minthogy egyedül marada; de ez tántoríthatatlan maradt értelmében. – [58] E' vacsoránál vala szerencsém a' Kormányshéknak némelly más tagjaival is jutni ismeretségbe.

A' Reform. Collégiumban, mellynek Inczédi Úr Inspector Curátora, most tartatának az exámenek. Döbrentei elvezete oda, 's Histor. Prof. Szilágyi Ferencz úr mellett juta ülésém. Az Auditórium még nem vala teljesen elkészülve; új egy része az egész Collegiumnak is, 's nem szép épület. Az exáment-tartó Publicus Praeceptor virágokkal⁴⁰⁴ körülkoszorúzott polczon álla, 's egy Római Író magyaráltata tanítványival.⁴⁰⁵ Jelentést tett volt, hogy tanítványai görögül is tanultak; 's alig vártam hogy láthassam, úgy tanulják e azt Erdélyben mint nálunk, vagy több gondnal kedvvel.⁴⁰⁶ A' felolvasott sorokban előfordult a' Cynoscephalae név, 's titkon⁴⁰⁷ megkértem prof. Szilágyi Urat, hogy a' nevet magyaráltassa. A' felelő, társainak segedelmével, meg tudá mondani, hogy a' kephale fejet jelent; de minek hívja a' görög az ebet, azt Prof. Szilágyi Úrnak kelle megmondani. A' mint sejdítém, tout comme chez nous, édes barátom! 's valljuk-meg: elég nem jól van.⁴⁰⁸

³⁹⁴ embert <alig képzelhatsz> Erdély nem igen bír, Az áthúzott rész felé írva.

³⁹⁵ az <előttem> mindég <az> csálhatatlan Az áthúzott rész felé írva.

³⁹⁶ nagyságnak A nak sor feletti betoldás.

³⁹⁷ fa <lusi lakást, úgy egyesítette öszve> lusiiságot

³⁹⁸ találni találom-ból javítva.

³⁹⁹ <a'> mellyel <engem> első

⁴⁰⁰ ajándékot teve a' nemzetnek. Sor feletti betoldás.

⁴⁰¹ A szó után hosszú szóköz hagyva.

⁴⁰² nap Sor feletti betoldás.

⁴⁰³ M m-ből javítva.

⁴⁰⁴ Praeceptor <eggy> virágokkal

⁴⁰⁵ tanítványival. <, >

⁴⁰⁶ vagy <jobbán> több gondnal kedvvel. Az áthúzott rész felé írva.

⁴⁰⁷ név <e>, 's <én> titkon

⁴⁰⁸ valljuk-meg <, >: <Est bene, non poterat dicere.> elég nem jól van. Az áthúzott rész felé írva.

'S ez helytt legyen szabad magamat egy kedvelt tárgy által⁴⁰⁹ elkapattatni. Nem lehet tagadni, hogy iskoláinkból az ifjak most többet hoznak-ki mint harmincz esztendő előtt,⁴¹⁰ és hogy a' Római Classicusokat ezek most inkább értik inkább kedvelik mint azok, ha egyes esetek ellenkezőt mutatnak is. A' ki Virgílt Heynet 's Horátzot Mitscherlichnek és Nitschnek vezérlése mellett olvassa, többre megyen, mint a' kinek vezetője a' Minelliusok voltak, 's Heyne és társa iskoláinkban⁴¹¹ is ismeretesek.⁴¹² Ám nevezzünk azok közt egy Kézyt, ha tudunk. Mi⁴¹³ lehet az oka, hogy a' kik a' Római Classicusokat annyira megszerették, nem szerették-meg a' Görögöket is? Pataknak⁴¹⁴ újabb fiai közzül én csak Mokrit, Solymosit és Ungvár-Némethi Tóth Lászlót tudom nevezni, kik⁴¹⁵ ennek egész gonddal neki-feküdtek; mert Prof. Vályi Nagy Ferencz Úr nem Patakon tanult. – Így ment ez Bécsben is, míg az ifjabb Swieten, ki görögül úgy tudott, a' hogy az azt tanító Professornak kell tudni, példával és jutalmakkal az ifjakat fel nem serkentette, 's íme már⁴¹⁶ a' Bécsiek tudnak. Azt kellene óhajtanunk, hogy támadna nálunk is egy nagy, a' ki a' Swieteni példát követni akarná. Buzdítások, jutalmazások 's megkülömböztetések nélkül az nehezen fog menni.

Csak hamar ott hagytam az exament, 's Prof. Szilágyi Úr elvezete a' Bibliothecába, melly kérdés nélkül sokkal, 's talán felényinél is többel, kisebb mint a' Pataki, 's nincs elrendelve, minthogy most még helye sincs, 's a' könyvek a' Templomnak sekrestyéjében tartatnak, hova egy sötét 's rossz grádics vezet. A' mi Magyar Régiséget 's Ritkaságot itt láttam, nem vala sem sok, sem nevezetes.

243, 361, 442
243, 361, 442

[59] Kolozsvárnak három nagy úczáji vannak T formájára, [60] 's a' Cathol. templom ott áll, a' hol ez a' három öszveér egymással, 's a' templom körül igen tágas piacz nyílik. Ez gyönyörű maradványa a' nagyot és erőst építeni-szerető kornak, de benne nincs semmi festés, semmi faragás, a' mi a' tudós szemet magára vonhatná. A' Piaristák' két-tornyú templomát is hamar ott kelle hagynom; annak kérdésen kívül a' szép formájú torony minden dísze. Az Unitáriusoké új munka, 's csínos és nagy. Zúgott⁴¹⁷ benne az orgona, midőn egy déleesti isteni-tisztelet' kezdete alatt belé léptem; de⁴¹⁸ alig lelttem benne tíz embert, 's úgy tetszett, hogy ketteje egyedül nézni jött, mint én. A'

⁴⁰⁹ *egy* < *meg* > *kedvelt* < *gondolatom* > *tárgy* Az áthúzott rész felé írva.

⁴¹⁰ *hoznak-ki* A *nak* sor feletti betoldás. *mint* < *ezelőtt* > *harmincz esztendő <vel>, <előtt* Az áthúzott rész felé írva.

⁴¹¹ *iskoláinkban* th. em.

⁴¹² *ha egyes* [...] *ismeretesek*. A főszöveggel párhuzamos, a lap aljára írt betoldás, a főszövegben jelezve: ∟

⁴¹³ *tudunk*. < *De* > *Mi* *mi*-ből javítva.

⁴¹⁴ *is?* < *A'* > *Pataknak*

⁴¹⁵ *nevezni*, < *a'* > *kik*

⁴¹⁶ *íme már* A főszöveggel párhuzamos, a jobb, illetve a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ∟

⁴¹⁷ *nagy*. <, > *Zúgott zúgott*-ból javítva.

⁴¹⁸ *léptem*; < 's > *de* Az áthúzott rész felé írva.

Lutheránusokénak, vagy a' mint őket Erdélyben hívják, a' Szászokénak, most rakják fundamentomát. [61] Mostani Predikátorjokat, Liedemann Márton Urat, ezelőtt Lőtsei Rectort, 's Göttingi tanuló-társát Prof. Schédius Lajos,⁴¹⁹ 's Superint. Kis János 's a' megholt Győri Rector. Jobbaházi Németh László Uraknak, nagy örömem volt itt találni.⁴²⁰

[62] Kolozsvár nem dicsekedhetik még sok épületekkel. Azok közt a' mellyeket láttam, legpompásabb a' Gubernátoré, hornyolt (cannelírt) oszlopú balkonjával; 's ilyen oszlopok veszik-körül az udvaron a' folyosót is; de a' hely nincs szerencsésen választva, mert két fénytlen ház között áll, 's ezek öszve vannak ragasztva a' pompás épülettel. Szép, 's városi háznak elég nagy, a' Gróf Teleki Lászlóé is a' Reform. Collégium' úczáján. Az elsőseget azoknak számokban a' mellyekben voltam, a'⁴²¹ Gróf Toldalagi Lászlónéénak adnám.⁴²² Az eléggé nagy, világos, falai 's ablakai 's ajtaji magasak, 's a' szobák benne nem aprók. Kenderesi itt szállásol földszínt, jobbra.

[63] A' város' úczáji ki vannak rakva,⁴²³ melly midőn a' Kormányszék 1790ben Szebenből ide áthalhozott, még nem vala. A' külváros, kivált a' Közép-úczán, messzére nyúl ki, 's el van terítve apró-házakkal, majorokkal, kertekkel.

[64] A' Kormányszék a' maga üléseit⁴²⁴ 244, 361

[65] Theátere Kolozsvárnak⁴²⁵ 249

[66] Ország háza.⁴²⁶

[67] [Galentaria]ban illy nemű portékákat, a' másikon könyveket árul, 's itt sok jó darabokat találtam minden nyelvből minden nemből, 's mind haszonra-valót, mind mulatságra. Hogy ennek is legnagyobb részét a' fabrikák' Románjai teszik,⁴²⁷ nem lesz szükség mondanom; Tieltsch azzal kénytelen, mert kereskedését most kezdi, 's vevőkre van szüksége. – Ha az Uraságok és a' kiknek könyv kell,⁴²⁸ innen vásárlanának, 's nem Bécsből hordatnák a' mit bírni óhajtanak, ez a' kereskedés tökéletesedésre jutathatna, 's nyerne mind Tieltsch, mind ők magok, mind Erdély.

[68] B. Nálaczi József. Bocskai háza, hol Gr. Teleki József tarta szólást. Gyűléske[?] 246, 364, 444
Dnél. [69] Neuhäuser Gottfried.⁴²⁹ 248, 366, 445

⁴¹⁹ Schédius <z> Lajos, <Úrnak,> 's

⁴²⁰ itt <látni.> találni

⁴²¹ voltam, <nem ismerék, mint> a'

⁴²² Lászlónéénak A nak sor alatti betoldás. adnám Sor feletti betoldás.

⁴²³ vannak <k> rakva

⁴²⁴ Félbehagyott mondat.

⁴²⁵ A kiegészítésre váró mondat a kézirat oldal közepén olvasható.

⁴²⁶ A kiegészítésre váró mondat a kézirat oldal alján olvasható.

⁴²⁷ teszik, Sor feletti betoldás.

⁴²⁸ könyv <re van szüksége> kell, Az áthúzott rész felé írva.

⁴²⁹ A kiegészítésre váró mondat a kézirat oldal alján olvasható.

KILENCZEDIK LEVÉL.

Torda, Július' 4dikén.

250, 710 [70] Döbrentei négy ökröt fogata szekereembe, 's azt a' Feleki tetőre vonatá-fel, melly Kolozsvárnak délre-fekvő széle mellett emelkedik; mi négyen, ő és Gyulai 's én és leányom, a' Gyulai' szekeren 's hat szürkéjin hagyánk oda a' várost. – Némellyek nálunk, a' rossz szomszédok kislelkűsége szerint, azzal is akadoznak az Erdélyiekbe, hogy ők közönségesen hat lovan⁴³⁰ járnak, fullajtárral, holott nálunk inkább gubás kocsis hajtja a' négy öt lovat; 's mi nagyon igazságtalanok vagyunk szomszédjaink, még pedig rokon szomszédjaink eránt. Debreczen' táján, és még nálunk is, kiknek tájékainkat a' Szebeni 's Bihari ember görbe országnak csúfolgatja, a' hat lóra ritkán van szükség, de Erdélyben nyárközépen is van. 'S minekutána Erdély szép lovak' honja, úgy⁴³¹ óhajtanám hogy ott minden, a' kitől az kitelik, hat lovan és szép lovan járjon, a' hogy azt óhajtanám, hogy nálunk minden⁴³² jobb házaknál, Tokaji és Márcsi butelliák ürítessenek.

250, 367, 447 [71] Felek, olly közel az Erdély' fő-városához, ennek a' sippadozó, 's a' szekerek' kerekei által, mellyek új meg új utakat kénytelenek keresni, öszve⁴³³ vagdalt hegynek tetején fekszik, 's olly szegény, a' millyennek a'⁴³⁴ Vlagyasza alatt fekvő falukat képzelhetem, mellyeknek lakosaik olly apró⁴³⁵ lovakon mint az esztendő csikó, hordják széllyel Biharba fa-edényeiket, minthogy, szántások nem lévén, minden élelmek ez. A' falut oláh lakosok lakják, 's egyenesen ez az oka szegénységeknék.⁴³⁶ A' melly nép nem ismer semmi boldogságot a' pályinkán kívül, 's képzelete sincs a' lélek' szükségei⁴³⁷ felől, az századokig sem fog előbb haladni. Adjunk nekik iskolákat, 's Papokat, a' millyennek a' mi újabb Orosz-Papjaink, nyissuk-fel⁴³⁸ nekik is az utat, hogy a' köz boldogságnak részesei lehessenek, 's a' dolog nálok is menni fog. Míg ezt nem tesszük, a' Feleki oláh, ha természetseit minden héti-vásárban jól eladhatja is, kivált midőn, a' bőjt⁴³⁹ elkeseríti, az első pályinkát-áruló háznál hagyja a' mit bevett.

Túl a' falun, a' hegynek ereszkedőjén, útunk olly helyeken méné-el, a' hol igen nagy gömbölyű⁴⁴⁰ kövek termenek. Alig⁴⁴¹ hihetem hogy nem⁴⁴² emberi kéz faragta. A' kő sárgás porondkő, 's alkalmas arra hogy belőle oszlopok 's párkányozatok faragtassanak. – Jobbra és balra gazdag erdőségek vonultak-el, 's szép partiákat csinálnak. Alább

⁴³⁰ hat <fullajtáros> lovan⁴³¹ honja, <részemről> úgy⁴³² nálunk, <a'> minden Az áthúzott rész felé írva.⁴³³ utakat <keresnek> kénytelenek keresni, Sor alatti betoldás. <öszve meg> öszve⁴³⁴ a' millyennek <én> a'⁴³⁵ lakosaik <esztendő csikók' nagyságú> olly apró Az áthúzott rész felé írva. lovakon <hordanak> mint az esztendő csikó, Az áthúzott rész felé írva.⁴³⁶ egyenesen Sor feletti betoldás. ez az oka <a'> szegénységeknék⁴³⁷ a' <lelki> lélek' <cultúrája> szükségei Az áthúzott rész felé írva.⁴³⁸ Orosz-Papjaink, <'s a' cultura> nyissuk-fel⁴³⁹ a' <sanyaru> bőjt⁴⁴⁰ gömbölyű ék. em.⁴⁴¹ termenek; <ha ezeket nem itt láttam volna,> Alig alig-ból javítva. A pontosvessző helyére pontot tettünk.⁴⁴² hihetem <volna el,> hogy <őket> nem

szép kaszálókat ' gazdag máléföldeket találtam, 's nagy fogadókat, állásokkal 's szekérszínekkal, de Tordáig, melly a' városhoz két⁴⁴³ posta, nem többé semmi falut.

Torda, a' maga sok templomaival és tornyaival, 's messzére sokat-ígérő házaival igen kieszen fekszik egy szőlővel elborított szelíd hegy' lábainál. [72] Túl rajta mind kelet, mind déli-nyugot felé, szép sík terjede-el, 's mintegy másfél órányi távolságra az a' szirthasadék látszik,⁴⁴⁴ mellyből, az ismeretes rege szerint, a' Kéményseprő ki nem tud többé jönni. Itt kezdődik dél felé a' híres⁴⁴⁵ Keresztes-mező, hol Decebalusz Traján által megveretett, 's elcsüggedvén, magát megölte.

A' nap még fenn vala, 's Döbrentei kérdést teve, nem⁴⁴⁶ volna e kedvünk éjszakára Alsó-Szent-Mihályfalváig menni, hogy Gedő József Urat lássuk, 's örömmel rá-állánk a' mire bennünket hajtani igyekezett.⁴⁴⁷ Ez a' lelkes ember nem ír, de Nyelvünk 's Literatúránk' előmenetele felől helyesebben ítél, mint igen sokan még jobb Íróink közzül is. Álmélkodva olvastam három⁴⁴⁸ levelét Döbrenteihez. 'S midőn azt látom, hogy a' jőféjű nem dolgozók ítélnék így, 's hogy az illyeneknek nem homályos a' mi⁴⁴⁹ homályos az olly olvasónak mint Szacs vay, a' ki Anachio Pittorát kiáltoza ránk, mert⁴⁵⁰ az Újságíró volt, egy⁴⁵¹ új oknál fogva hiszem, hogy az igazság nem a' nyelv' tisztaságáért buzgó' felén áll. A' nyelvnek tisztának is kell ugyan lenni, de egyébnek is mint csak tisztának. 'S azonfelül hogy az élő nyelv soha meg nem állapíthatatik, nem ismeri a' miénket,⁴⁵² a' ki azt hiszi, hogy már ott áll a' hol⁴⁵³ már megállapíthatatik.⁴⁵⁴

[73] Ámbár így soká mulatnunk nem kelle, reá-vettem barátimat, hogy a' Predikátor Gyöngyösi János Úrhoz térnénk-be 's megígértem nekik,⁴⁵⁵ hogy ez úttal megelégszem láthatásával; 's mivel félek,⁴⁵⁶ hogy ha megneveztetem, bele ereszkedünk a' beszédbe⁴⁵⁷ 's időnk eltelik, kikötém,⁴⁵⁸ hogy nem mondják ki vagyok, hanemha azt a' jó öreg kívánni fogja. Láttam tehát ezt a' nevezetes Írónkat is, 's ámbár leonínusi csengését⁴⁵⁹ nem kedvelhetem, szívem vonszódott az ember felé.⁴⁶⁰ Úgy tetszik, délutáni szenderegéséből csak akkor ébrede-fel, mert nyájasan fogada ugyan, de zavara volt. Nem

⁴⁴³ A szó után hosszú szóköz hagyva.

⁴⁴⁴ szirt<repedés,> hasadék látszik, Az áthúzott rész felé írva.

⁴⁴⁵ kezdődik <—> dél felé a' <——> híres

⁴⁴⁶ teve, <ha> nem

⁴⁴⁷ rá-állánk <óhajtásán> a' mire bennünket hajtani igyekezett. Részben az áthúzott rész felé, részben a sor felé írva.

⁴⁴⁸ olvastam <eggy> három Az áthúzott rész felé írva.

⁴⁴⁹ homályos <az> a' mi

⁴⁵⁰ Szacs vay, <volt> a' ki Anachio Pittorát kiáltoza ránk, mert Az áthúzott rész felé írva.

⁴⁵¹ volt, Sor alatti betoldás. <és egy más dolgozónk, ki éltét könyvsínálásban tölti, még inkább>

eggy

⁴⁵² állapíthatatik 3 a' 4 minket 1 nem 2 ismeri A szórend sor feletti számozással javítva.

⁴⁵³ azt <tudja felőle, hogy> hiszi, hogy már ott áll, a' hol Az áthúzott rész felé írva.

⁴⁵⁴ Az egész mondat a két bekezdés közé utólag betoldva.

⁴⁵⁵ megígértem <ezeknek,> nekik, Az áthúzott rész felé írva.

⁴⁵⁶ félek féltem-ből javítva.

⁴⁵⁷ beszédbe<,>

⁴⁵⁸ eltelik, <kértem> kikötém

⁴⁵⁹ leonínusi <versei módját> csengését Az áthúzott rész felé írva.

⁴⁶⁰ kedvelhetem, 1. szívem 3. az 4. ember 5. felé 2. vonszódott A szórend sor feletti számozással javítva.

kérdé, ki vagyok; ismerte Döbrenteit 's Gyulaiját, 's⁴⁶¹ azt fogta hinni, hogy a' Grófnénak szolgálatjában álllok.⁴⁶² – <Ismered képét Versei előtt, Czetttertől Bergmann után; tökéletesen el van találva, csak hogy a' rezen igen tiszta és tán orczájának még matt és lángoló színét a' réz nem adhatja, 's az ember épen olly kedves, a' milyen sava-nyú a' rezen.>⁴⁶³ Rövid nála-múlatásuk alatt meg nem nyitám ajakimat, 's a' bővebb ismeretséget akkorára halasztottam, midőn útamot vissza fogom venni.

[74] Lovaink a' nehéz útban annyira kifáradtak, hogy őket meg kelle étetnünk, 's észre nem véve hanyatlott a' nap; látánk;⁴⁶⁴ hogy vesztég kell maradnunk. E' szerint végig-tekinték a' Mezővárost. Az nagy, 's sok apróbb házai között egyedül a' Vármegye'-háza tündöklék-ki. [75] Piacza tágas;⁴⁶⁵ 's az itt Vásárhely 's Károlyvár felé vivő utak, 's még inkább gazdag sóbányái miatt, mindég tele van. Ezek a' bányák már a' Rómaiak' idejében is híresek voltak, és Torda akkor Salinae nevet visele; nyilván mivel ezt par excellence érdemlé.⁴⁶⁶ [76] Az Unitáriusoknak itt egy kis, és ha az épület után következtetni szabad, igen szegény iskolájok vagyon. [77] Templomok' tornyán, a' nálunk szokott vitorla vagy kakas helyett, egy teke áll, mint egy buzogány; 's így Erdélyben talán minden tornyain⁴⁶⁷ a' három Protestans Felekezetnek, melly Magyarországon⁴⁶⁸ egészen szokatlan.

[78] Döbrentei ismeretségben áll ezen iskola' Rector Professorával, 's elvezete hozzá. Nem leltük. De midőn a' fogadóban vacsoránktól felkelénk, 's már ágyba kezdénk menni, az⁴⁶⁹ vissza-adá látogatásunkat. Én e' hitnek sorsosait először Kolozsvárt látám, 's ott annyira el valék foglalva, hogy tanításaik eránt kérdést tenni időm 's kedvem nem lehet. Hasznomra⁴⁷⁰ fordítam tehát az órát, 's kértem Prof. Szabó Sámuel Urat, beszélné-el, miben különböz felekezete az egyéb keresztyén felekezetektől, 's ki-mondám neki, hogy én egy mintegy húsz esztendő előtt Erdélyben nyomtatott Professiójokat olvastam ugyan, de gyanúm támadta, hogy vagy nem értem, vagy talán meg nem érthetem. 'S⁴⁷¹ a' széplelkű embert teljes bizakodással teljesíté kérésemet, felhevülések⁴⁷² nélkül, azzal a' nyugalommal, melly előttem feje' jóságát szépen festé. Magyarázatai nem tartottak sokáig, 's igen nagy öröömre azt hagyták hinni;⁴⁷³ hogy az Igazság minden felekezetből vesz követőket palástja alá, 's a' Szeretet azokat is

⁴⁶¹ 's Sor feletti betoldás.

⁴⁶² hinni, 1. hogy 5 a' 6 Grófnénak <2 valamely 3 Tisztje 4 vagyok> szolgálatjában álllok Az áthúzott rész felé írva. A szórend sor feletti számozással javítva.

⁴⁶³ r<é>zen Az ékezet áthúзва.

⁴⁶⁴ nap; <és> látánk

⁴⁶⁵ Piacza <nagy> tágas Az áthúzott rész felé írva.

⁴⁶⁶ érdemlé érdemlette-ből javítva.

⁴⁶⁷ minden <Protestans> tornyain tornyon-ból javítva.

⁴⁶⁸ melly <a'> Magyar-országon

⁴⁶⁹ az Sor feletti betoldás.

⁴⁷⁰ lehet<,>. Hasznomra H h-ből javítva.

⁴⁷¹ érthetem<,>. 'S 's-ből javítva.

⁴⁷² kérésemet, <azon melegség> felhevülések

⁴⁷³ hagyták <velem> hinni-ből javítva.

egymáshoz csatolja, a' kiknek vélekedéseik egyben 's másban különbözők. Ezekhez is az a' két isteni vezető szól⁴⁷⁴ a' kik mihozzánk szólanak.⁴⁷⁵

[79] A'⁴⁷⁶ szegényül-fizetett 's magát kevéssel is beérni tudó ember lefordította sok esztendőök előtt már Marmontelnek Inkájit, 's a' most épen úgy nem ismert mint egykor közönségesen kedvelt Mezei-Éjeket, és sok holmit még e' kettőn felül, mellynek nevét meg nem tartám. Minthogy Erdélyben a' Nyomtató-műhelyek olly rossz állapotban vannak, a' minél rosszabban nem lehetnek, és minthogy Nagyjaink abban, hogy neveik nagy betűkkel; az Ajánlások előtt paradírozzanak, többé örömet nem lelnek, melly a' régibb időkben sok jó 's rossz⁴⁷⁷ Kézíratot boldogíta:⁴⁷⁸ úgy tesz, Prof. Szabó Úrnak dolgozásai nyomtatatlan mennek a' maradék' kezébe. Épen oly csuda az, hogy a' mi Literatúránk csak ennyire is ment 1770 olta, mint az nem csuda, hogy a' németeké másfél század alatt teljes ragyogásra juthatott. Ónások élelem-kereset miatt is dolgozik az Író, 's a' Nyomtató 's a' Publicum serkentgeti őket a' dolgozásra: itt mind ez mind az lankasztja tüztét, 's nincs Recensens a' ki ingerelje, a' gondosabban-dolgozásra emlékeztesse.

Szabó Úr Abrud-bányán született 1756. Karácson'⁴⁷⁹ első napján, 's 1791. látta Göttingát. Felejthetetlen marad előttem, mint fogadtatott Berlinben Udv. Pred. és Prépost Spalding által, ki a' kistermetű szelíd látogatót karjaiba fogadta, megcsókolta. E' szép orája⁴⁸⁰ felől Prof. Úr felgyúladt hála⁴⁸¹ érzéseivel emlékezett.

TIZEDIK LEVÉL.

Bogáti, Júl. 6dikán.

[80] Huszonnégy órája hogy a' Maros' kiáradása miatt itt múltunk, 's szerencsénk lesz, ha még egyszer huszonnégy után tovább fogunk indulhatni. A' rég olta tartó eső csaknem olly károkat teve itt, mint négy esztendő előtt nálunk, midőn a' Tárcaiz kastély és templom egy éjszaka alatt el vala seperve, 's a' mi Szebenünkben (Sáros Várm.) a' lakosok harmad napig a' házak' tetején laktak. – Ezen ürességemet⁴⁸² arra fordítám, hogy újra dolgozzam hozzád írt leveleimet, 's hézagjaikat kipótóljam.⁴⁸³

[81] Torda alatt a' Hernádi-sebességű 's szélességű Aranyos foly, 's azon egy zsin-
dellyel befedett erős és szép híd áll. [82] Túl ezen balra vevém útamat a' Báró Wesselényi

⁴⁷⁴ szól<l>

⁴⁷⁵ szó<l>lanak

⁴⁷⁶ <Ez a'> A' Az áthúzott rész felé írva.

⁴⁷⁷ időkben <sokáig> sok jó 's rossz Az áthúzott rész mellé, a bal és a jobb margóra írva.

⁴⁷⁸ boldogít<á> Az ékezet áthúzva.

⁴⁷⁹ Karácson<y>

⁴⁸⁰ <[olvashatatlan szó]> orája Az áthúzott rész felé írva.

⁴⁸¹ hála<val>

⁴⁸² Ezen <időmet> ürességemet Az áthúzott rész felé írva.

⁴⁸³ 1. 's 3. kipótóljam 2. hézagjaikat A szórend sor feletti számozással javítva.

József' és Gróf Toroczkai⁴⁸⁴ házaikkal ékes Gyéres-Szent-Király⁴⁸⁵ felé. – Az áradások' pusztításai itt mindég⁴⁸⁶ nagyok lehetnek; a' rétek tele vannak ültetve fűzfákkal, 's az a' két kis falu, melly Gyéres-Szent-Király és Torda közt fekszik, szegénységet mutat.

Ezekenek egyike' végén egy sátorban lakó cigánytábort látánk-meg, 's azoknak apróbb és nagyobb gyermekeik szaladtak felénk, 's félig 's egészen is meztelenül forgatni kezdék kerekeiket. Gyulai, az első kocsin, egy marok pénzt vete-ki nekik, 's eltoltotta a' forgástól. Egy csapat az én szekeremhez jött, 's nekem is producálgatá forgásait, de én semmit nem adtam, félre fordítám szemeimet, 's örömeiben kaczagó gyermekemmel éreztetni kezdém, melly kínos a' jobb-gondolkozásának az emberiséget ebben az elaljasodottságban látni. Kocsisom és a' bakon-ülő cseléd pénzt is vetettek nekik, bízatták is⁴⁸⁷ hogy még többet kapnak, 's minthogy nem tudtak oláhul, kezeikkel integettek, hogy forogjanak tovább. Mint a' Spartai atya vitte gyermekét a' megrészegedett Helóta' szemlélésére, én úgy engedtem, hogy ezeknek teljen kedvek, mert így Zsenimmel éreztethetém, melly különbség van köztünk és cselédjeink közt. Az inas embertelen volt épen akkor inteni a' forgónak, a' midőn előre látá, hogy ezek, elkapva karikázásaik által, egy pocsolyába fognak esni, 's ő a' bakról, kocsisom a' nyeregből csaknem lehullottak nevetekben, hogy a' fiúkkal, kik közt egy felserdült leány is vala, ezt a' tréfát teheték. 'S ekkor őket vadságoktól olly hangon tiltottam-el, hogy kedvek elmúlhata. – [83] Egy útzó (Reisen eines Russen, von Nicolai Karamsin, Leipzig, 1802.) beszéli, hogy illyet Zurich mellett is látott; 's így, ha a' rútért, mivel ollyan más helytt is esik, pirulnunk nem kellene, magunk előtt mentve lehetnénk.

Beérénk a' faluba, 's egyike az itt tábor-verteknek kinyujtá felém jobbját, 's némaság' hangjával koldult. Thersítész ehhez képest Alcibiád volt; nem képzelhetek, undokabb képű, szerencsétlenebb teremtet. Megszántam a' némát, a' sántát, a' bénakezűt, a' púpost, 's a' mit a' karikázó seregtől megtagadtam, ennek adám magának. De alig méne-el mellőle⁴⁸⁸ a' szekér, midőn kocsisom figyelmessé teve, hogy a' biczegő teremtés magasra szökdelve szalad a' gazdag alamizsnával. A' mit kocsisomnak 's inasomnak hinni nem akartam, szemeimnek kénytelen valék elhinni.

253, 370, 450

[84] Erdély, egyikében legközelebb tartott Dietájinak, gondoskodott az emberiségnek ezen szánást és útálatot érdemlő classisa felől, 's azt végezte, hogy ezeknek az Uraságok állandó⁴⁸⁹ lakót adjanak, 's mivel a' szántáshoz nem szoktathatnak,⁴⁹⁰ dolgoztassák ugyan, de étellel tartsák is. Tudom én mit nyer az az igazgatás, a' melly minden görbe fát egyenessé kíván tenni, 's nem csudálom hogy némelly Projektmacher úgy látja megcsalatra magát reményeiben,⁴⁹¹ a' hogy tapasztaljuk: de ha a' végezések teljesítenének is, nem volna ennyi baj.

⁴⁸⁴ A szó után hosszú szóköz hagyva.

⁴⁸⁵ Gyéres-Szent-Király A Gy y-ja sor alatti betoldás.

⁴⁸⁶ mindég Sor feletti betoldás.

⁴⁸⁷ is <, >

⁴⁸⁸ mellőle mellőlem-ből javítva.

⁴⁸⁹ Uraságok <lakjanak> állandó

⁴⁹⁰ nem <akarnak> szoktathatnak

⁴⁹¹ reményeiben Sor feletti betoldás.

Az Aranyos egy parázs-földü csaknem végig-láthatatlan domb alatt foly-el, 's annak oldalait mindég mossa, tépi, úgy hogy az mindenfelé omladást mutat. A' domb oda-fenn lapos; jele, hogy az Aranyos ezredek olta pusztít már, és hogy ez az egész sík valaha a' jobbra-kelő dombokig ért. – Miolta Erdélybe beléptem, szemeim némelly kised partiakon kívül, még nem láttak szép tájt. De előttem a' Mezőség, 's a' Gubernátor vigasztalt, hogy ott vége lesz panaszimnak. 'S valóban ez a' szép sík boldogabb földet is mutat, mint mind ez a' mit eddig itt láttam. [85] Gyéres-Szent-Király mellett olly nagy szálú volt a' rozs mint Biharban lehet, 's a' kövérség miatt úgy feküdt-meg, mint ott szokott; 's itt láttam az első kalangyát is (kereszt⁴⁹² a' mi aratóinknál), ámbár az élet a' sok eső miatt tökéletesen még meg nem ért. – Midőn hazulról⁴⁹³ eljöttem, már fakadoztak a' rózsák, 's eddig Széphalmon elvirítottak: Kolozsvárt ekkor voltak virágzásoknak legszebb korában. – Leányommal⁴⁹⁴ ott ezt a' verset tanultatá-el valaki: Ritkán kelő híves szellő fuj tebenned, Kolozsvár, Csak Szent-János 's Kisasszony közt vagy benned egy kis nyár. Ezidén Szent János olta sincs.

[86] Előttünk egy két ablaksorú bizarr épület, és egy spalléros kert tűne-fel; ez 253, 450 Gróf Kemény Farkasé, amaz Praeses Gróf Kemény Sámuel Exc., Gerenden, a' víz' szélén. A' kastély L formára van építve, a' két sor azonegy hosszúságú, 's a' két végében egy egy szobányi ragaszték van, úgy hogy ez, a' hosszabb líneának előbbre lép. A' rendes gondolat egy ideig elfogva tartott.

Az eső mindég ömlött, 's Keczen, ámbár még nem vala ebédnek ideje, ki akaránk fogatni. [87] Leányom' kísérője, kit a' Hegyaljai nevet rendesnek lelő Erdélyiek Máriskónak nevezének-el, Tordán annyi kenyeret és igen jó ízű sajtot veve, hogy a' megéhezéstől nem lehetete rettegünk; 's minthogy a' nyomorult viskókból álló faluban, melly bennünket a' cigányok' sátoraira emlékeztethete, megszállani⁴⁹⁵ nem lehetett felette nagy kedvünk, engedénk Döbrentek' kívánságának, ki bennünket bízata,⁴⁹⁶ hogy ebédre korán Bogátiban lehetünk, a' kevés hetek előtt gyermek nélkül, özvegy nélkül megholt Gyulai István' jószágába, ki Ferencznek, a' Lajos' atyjának, testvér bátyja volt. [88] Nem vettem vala észre, melly rettentő magasságú hegyek közzé jutunk; – Erdély⁴⁹⁷ ezt nevezi Mezőségnek, nyilván, mivel⁴⁹⁸ rajta nem erdő, de csak egy tövisbokr sincs, 's kaszálók gyanánt szolgál; [89] midőn körültekintém magamat,⁴⁹⁹ már késő volt az étetésről gondolkozni. Mintegy húsz asszony, leány és gyermek elszéledve 's fazekakkal jövének-vissza a' hegyek közzül, 's számóczát hoztak és gombát, melly az ezidei éhségben most minden eledelek. Az első szekér megállott, 's előkiáltotta őket, 's a' vad nép szaladásnak adta magát; azt hitték, meg akarjuk fosztani attól a' mit az esőben 's annyi fáradsággal szedtek. Egyike megbátorodott, 's akkor a' többi is előjött; 's látván hogy fizetjük, azt is ide akarák adni, a' mire magunknak 's cselédeinknek szükségek nem volt. Csak arra kértek bennünket, hogy fazekaitat visszaadjuk; at-

⁴⁹² (<nálunk> kereszt

⁴⁹³ ért. – Midőn A gondolatjel sor feletti betoldás. <én> hazulról

⁴⁹⁴ korában. – Leányommal A gondolatjel sor feletti betoldás.

⁴⁹⁵ megszállani Sor feletti betoldás.

⁴⁹⁶ bennünket <azzal> bízata

⁴⁹⁷ jutunk; – Erdély A gondolatjel sor feletti betoldás.

⁴⁹⁸ nyilván, <azért> mivel

⁴⁹⁹ midőn <észre vettem hol vagyok,> körültekintém magamat, Az áthúzott rész felé írva.

tól még pénzünkért sem akartak megválni. Azt képzeltem, kivált az utolsó kérést hallván, hogy a' Cayenne' partjaira vetett-ki valamelly Tündér.

Tovább menvén, 's mindnyájan kiszállván a' szekérből, hogy lovainkon könnyítsünk, szédelgően néztem-le az iszonyú meredekségbe, 's meg nem foghatám, minek kaszálják ezeket a' szörnyű⁵⁰⁰ hegyeket, 's mint hordhatják-le⁵⁰¹ a' faluba a' szénát. 253, 370 Gyulainak⁵⁰² kocsisa megmagyarázá. [90] Felgyűjtetvén az igen kövér fű, szekereken szánok hozattatnak-fel a' hegyre; a' szánok megrakattatnak; akkor egy taszítás adatik nekik, 's a' szán a' völgyig viszi-le terhét. Ott kazlakat csinálnak belőlök. Valamivel⁵⁰³ tovább menvén, hat ilyen tavalyi termés kazlat láttam-meg.

[91] Két óra vala dél után, 's már hat órát tölténk útban étetés nélkül, 's minthogy a' hegy' tetején sem láték semmi falut, ki akarám fogatni lovaimat, hogy fűveljenek: de ezzel mind Döbrentei, mind kivált kocsisom ellenkezett, mert úgy lovaim szénát nem 253, 371, 451 ettek volna örömet. [92] Végre három és négy között meglátánk Ludast és az alatta elszéledt tengert; 's még nagyobb bajjal mint a' hogy a' hegyre feljöttünk, de rövidebb ideig tartóval, a' meredekségen leereszkedénk. [93] Boldog tája az én lakásomnak, hol az illyekről képzeletünk sincs; ámbár Towson a' Pálházi utak felől alkalmasan igazat monda!

253, 371, 451 [94] A' Gubernátor' menyének, ki a'⁵⁰⁴ Gróf Kemény Farkas Exc. leánya, udvarában a' Gyulai' szolgálatjában volt Tiszt mind magunkat mind lovainkat jól tartá. A' lakó nagy, alkalmas, noha csak földszint épült szobákból áll, a' csűr, az igen hosszú sok sorokból álló tengeri-góré, a' gabona-ház, a' nagy és szép istálók mutatják a' birtok' nagyságát. 254, 371, 451 [95] Tudakoztam, ha a' szobákban függenek e képek, 's lehetne e látni;⁵⁰⁵ 's sok régiebb idejű Erdélyiekkel ismerkedém-meg, de a' mellyek között egynél nem találtam többet, hogy az ecset miatt is érdemelhetne volna a' megtekintést. Ez egy Cardinálisnak igen csillogó ecsettel festett képe, 's Római munka, vagy Római munkának copíja lesz; [96] talán a' Csáky Miklósé, de nem öreg korában; méltó, hogy a' Bruckentháli Galériába, vagy, ha a' Cardinális Magyar volt, a' Vásárhelyi Bibliothekába vitessék. – A' Kemények érzik, melly fényt von az reájok, hogy egyikik ősök Erdélynek uralkodó székén ült, 's csudálni lehet, hogy olly képeit tartják, mellytől⁵⁰⁶ a' szem úgy irtózik, mint a' Barcsaiak' szemének kell. – Éjszakára általjövénk Bogátiba.

⁵⁰⁰ szörnyű Sor feletti betoldás.

⁵⁰¹ hordhatják-le A -le sor feletti betoldás.

⁵⁰² szénát. <A'> Gyulainak

⁵⁰³ belőlök. <'s> Valamivel V v -ből javítva.

⁵⁰⁴ A szó után hosszú szóköz hagyva.

⁵⁰⁵ e <őket> látni

⁵⁰⁶ <a'> mellytől

TIZENEGGYEDIK LEVÉL.

Vásárhely, Júl. 8dikán.

[97] Két napi heverésünk után, ma reggel elhagyánk Bogátit. Gróf Gyulainé nem értette, miért kés fija, 's látván hogy a' vizek mindenfelé nagy⁵⁰⁷ pusztítást tettek, rettegett, nem⁵⁰⁸ érte e a' mi Lajosunkat⁵⁰⁹ szerencsétlenség, 's elébe küldé Huszárját. 'S⁵¹⁰ ennek ugyan⁵¹¹ nagy hasznát vevénk, mert valahol a' vizeken gázolnunk kellett, őtet⁵¹² küldénk-ki megvizsgálni az útát.

[98] Gyulai huszonnégy embert rendele a' rév' vonására 's hajtására; 's minthogy a' Maros' tulsó partján útunk egy réten méne-végig, bivalyokat fogata mind a' maga szekerébe, mind az enyémbé. Így biztosabban menénk a' víznek, 's menésünk romantisch vala.

Én nem tudtam levonni szemeimet⁵¹³ hol a' Szent-Páli Urak' lakóháza a' kert' szép sűrűjével, mellyből igen szép grouppokban lövellettek-fel az olasz-nyárfák, Bogáti felé igen kedves tableaux ada.⁵¹⁴ De közelítvén a' hely, oda leve az áltatás. – Igy⁵¹⁵ vesztí-el előttünk sok morális dolog a' maga becsét, mihelytt látásához⁵¹⁶ közelébb juthatunk, 's a' csalattatás itt még kínosabb.

Nem sokára előttünk vala Radnót, melly még inkább család-meg reményeim. Ez Kincstartó Gróf Bethlen József Exc. jószága, 's zálogban Gróf Bethlen László Hunyadi Fő-Ispánnál volt, ki látván hogy kevés esztendeig lesz már kezében, nem⁵¹⁷ igyekezett felépíteni a' mit különben romlani nem hagyott volna. A' Rákóczyak' nem igen nagy négyszegű kastélyok az újabb pusztuló épületeken túl áll.

[99] Továbbad Gyalakutát, és ismét tovább a' leginkább⁵¹⁸ Gróf Rhédey⁵¹⁹ házával 's kertjével ékeskedő Szent-Györgyöt látánk. Közel a' cseréppel fedett két sor ablakú házhoz, egy eléggé magas domb' oldalában, szőlős-kertje áll, mellynek közepében a' tőkék úgy vannak ültétve, hogy a' C. R. betűt az ott elmenő kiismérhesse, 's az egyik domb' tetején a' temető boltot látni. Úgy tetszik, Ura szereti birtokát; 's e' szerencsét⁵²⁰ minden birtoknak kellene óhajtánunk.⁵²¹

262, 376, 456, 721

⁵⁰⁷ mindenfelé <melly> nagy Az áthúzott rész felé írva.

⁵⁰⁸ rettegett, <ha> nem

⁵⁰⁹ a' mi Lajosunkat Sor feletti betoldás.

⁵¹⁰ Huszárját. <, > 'S 's-ből javítva.

⁵¹¹ ugyan Sor feletti betoldás.

⁵¹² kellett, <neki> őtet

⁵¹³ A szó után hosszú szóköz hagyva.

⁵¹⁴ ad<ának> Az ékezet lehúzva.

⁵¹⁵ áltatás. – Igy A gondolatjel sor feletti betoldás.

⁵¹⁶ mihelytt <hozzá> látásához

⁵¹⁷ kezében, <a' birtok,> nem

⁵¹⁸ leginkább Sor feletti betoldás.

⁵¹⁹ A szó után hosszú szóköz hagyva.

⁵²⁰ e' szerencsét Sor feletti betoldás.

⁵²¹ birtoknak <ezt a' szerencsét> kellene óhajtánunk óhajtani-ből javítva.

[100] A' táj itt valóban szebb mint mindenütt a' hol Erdélyt eddig láttam: de a' víz⁵²² pusztítása mindenfelé elbusít. El vannak hordva, be vannak iszapoltva a' kukuricza-mezők, 's a' föld' népét iszonyú éhség várja.

372, 710 [101] Ugra, Gróf Haller Gábor, eddig elébb Küküllői Fő-Ispán,⁵²³ majd a' Kir. Tábla' Előülője,⁵²⁴ továbbad Erdélyi Fő Provinciális Commissárius,⁵²⁵ 's Leopold Rendbeli Commendátor,⁵²⁶ Excell. birtoka, ki épen most neveztetett ki Erdélyi Fő-Kincstartónak, 's Szebenben Júl. 15dikén fogja Mélt. Tartler Urat a' Szász Nemzet' Cómeszi székébe iktatni. Oda ma reggel indúla, 's a' házat üresen lelénk.

[102] A' hely téren fekszik, 's a' kastély és a' kert mutatják a' lelkes, de hívtaljai által első ifjúsága olta házától elvont birtokosának mind fényét, mind ízlését. Itt, e' szobákban, szólala-meg magyarul a' Fenelon⁵²⁷ Telemachja; annak⁵²⁸ fordítója atyja vala a' ház' és hely' mostani birtokosának. Religiosus tisztelettel léptem-fel a' grádicson, léptem-be a' szobákba. Midőn⁵²⁹ Haller László élt, senki sem írt úgy magyarul, 's ő vala az, a' mi később Báróczi vala; kevésbé nyelvrontó mint ez; mert akkor nem vala még szabad annyit merni. Mint óhajtottam, hogy bár⁵³⁰ a' mi Döbrenteinkkel és velem,⁵³¹ Szemere, Kölcsei, Szent-Miklósi, Farkas, az én⁵³² Helmeczim és az, a' ki ennek⁵³³ karjain lépe a' köz hódolás' elfogadására, Berzsenyi,⁵³⁴ együtt lehettek volna itt!⁵³⁵

Egy ifjú szelíd Franciscánus, Káplánja a' háznak, vezérünk⁵³⁶ vala a' már nem új ültetésű kertben, melly el van töltve szép bokor-partiákkal. Amott a' Diogenesz' hordaja áll téglából építve, 's olly tágasan, hogy egy kártyázó társaságot magába fogadhasson; e' hányt halmon paraplú csengeti üvegharangjait; ott egy Liliputi falucska áll, olly apró házakkal, hogy általhágatsz rajtok, 's ezeknek lakosaik⁵³⁷ fejeir nyúlnak; itt a' fájdalom emelt obeliszket a' Gróf' fegyver által elesett fijának. – A' szelíd-arczú fiatal Barát jól tarta bennünket Urának nevében. – Haller Lászlónak olajban-festett képe nem függött itt most; által⁵³⁸ van adva Prof. Nagy Sámuel Úrnak, hogy rézre metszettessék. A' helyett a' Hallerek' törzsökfáját nézegeténk, melly, olajban 's vászonra festve, a' háznak egyik oldalát elfoglalta; 's az elzárt, de üveg alatt álló kis Könyvtartó' darabjait. – Erdélyben a' francziául-olvasókat a' Gróf tartja könyvekkel, 's így a' legszebb Biblio-

⁵²² víz' Sor feletti betoldás.

⁵²³ Fő-Ispán <nak>

⁵²⁴ Előülője <ének> Az ékezet lehúzva.

⁵²⁵ Commissárius <nak>

⁵²⁶ Commendátor <nak>

⁵²⁷ a' <Fontanable> Fenelon' Az áthúzott rész felé írva.

⁵²⁸ Telemachja; <mert> annak

⁵²⁹ szobákba. <Akkor> Midőn M m-ből javítva.

⁵³⁰ bár Sor feletti betoldás.

⁵³¹ és velem, Sor feletti betoldás.

⁵³² Farkas, az én Sor feletti betoldás.

⁵³³ a' ki <az ő> ennek Az áthúzott rész felé írva.

⁵³⁴ elfogadására, <az én> Berzsenyi <m>

⁵³⁵ itt! <velem>

⁵³⁶ háznak, <vendégünk> vezériünk Az áthúzott rész felé írva.

⁵³⁷ 's <a'> ezeknek Az áthúzott rész felé írva. lakosaik lakosuk-ból javítva.

⁵³⁸ által <ad>

théca is el szokott fogyni; mert a' szép asszonykáknál semmi sem vész-el könnyebben, mint ez.

Mintegy két órányira Ugrától egy szép táj nyúla-el előttünk, 's igen szép csikók legeltek közel útamhoz, 's a' mint látszák, őrző nélkül; itt egy kettő, ott már több. Később értém-meg, hogy azok az Özveggy Gróf Haller Zsigmondnéi voltak, kinek itt jobbra az úttól, egy terrassze forma dombon egy szőlőcskéje 's szép gyümölcsöse áll. Még nem tudtam hogy a' csikók és ez az ékes hely egy olly asszonyság' birtokai, a' ki erántam sok esztendők olta kegyességet érze, és a' ki eránt így nekem hálát illik ézenem; de ezt mondanám felőlők, ha asszonyok eránt ézenem⁵³⁹ semmit nem kellene is. 'S azon a' tágas völgyen a' hol Vásárhely egy hegynek napnyugoti oldalán ül, sok faluk vagynak elhintve, melly előtttem, ki eddig szűk völgyeken jöttem keresztül, most új jelenés vala. A' város messzére többet ígér, mint a' mit belé lépve benne látunk. Nagy sárfészek, 's úczáji egyenetlenek.⁵⁴⁰ A' Cancellárius háza, hol könyvei tartatnak,⁵⁴¹ 's a' Gróf Kendefié, 's a' Reform. Collégium' épülete messze kitündöklének, mert partos helyen állanak. Égtem látni a' Bibliothécát; 's minekutána a' Gróf Haller Gábor' házá-nál megszállánk, siettünk Bibliothecárius Szabó András Úrhoz, Wesselényinek ezelőtt fél esztendővel a' Philosophiában házi tanítójához, 's megnyertük tőle, hogy oda, ám-bár már sötétedett, bevezetessünk,⁵⁴² 3 holnap kincseit velünk látassa.

[103] Az estvét látogatásokra akaránk fordítani, de az Uraságok, a' Praeses Gróf Ke- 375
mény Sámuel Exc., 's Gróf Teleki Domonkos Úr kísértáltak,⁵⁴³ mert az eső megszűnt;
's⁵⁴⁴ a' Kir. Tábla Assessorai, törvénynyugta⁵⁴⁵ lévén, elhagyták vala a' várost. [104]
Azonban⁵⁴⁶ egy fiatal-ember, ki az egyik Assessornak Író-Deákja volt, bizonyossá
teve, hogy Mélt. Cserei Miklós Assessor és Háromszéki Administrátor Úr itt vagyon,
's kész vala hozzá elvezetni. Melly örömet ígértem magamnak, hogy ezt a' barátomat
végre, 's itt váratlanul,⁵⁴⁷ meg fogom ölelhetni, 's mint csalattatám-meg, midőn Mélt.
Cserei Farkas Urat láttam-meg, a' Protonotáriust, nem Miklóst, az Administrátort. A'
nyavalyás ember szolgálatra igen is nagy készségében, nem gondola vele, teljesíti e ked-
vemet, vagy nem; neki elég vala hogy szolgálhatott. De ha nem ahhoz vitt is el a' kit
kerestem, olly tisztviselőhöz vitt, a' ki hivatalának több fényt ad mint a' mit attól vé-
szen, 's az ilyeneket látni mindég nyereség.

Midőn innen eljövénk, Döbrentei megszólíta két idegent, kik velünk öszveakadtak.
Ezeknek⁵⁴⁸ egyyike Dr. Kovács András Úr vala, kinek gondjai 's hűsége Cserei Farkast,
a'⁵⁴⁹ Krasznait, kevés hetek előtt visszahozá azt életre, és a' ki felől nekem ez a' barátom
azt mondá, hogy ez hivatala' kötelességeinek szent teljesítései 's vesztegető adakozása

⁵³⁹ ézenem Az m sor alatti betoldás.

⁵⁴⁰ egyenetlenek, <'s némelly házak benne csaknem pompásak>.

⁵⁴¹ könyvei <állanak> tartatnak Az áthúzott rész felé írva.

⁵⁴² beveze <ssek> tessünk Az áthúzott rész felé írva.

⁵⁴³ ki <siettek> sétáltak Az áthúzott rész felé írva.

⁵⁴⁴ megszűnt; <vala> 's Az áthúzott rész felé írva.

⁵⁴⁵ Assessorai, <juris> törvénynyugta

⁵⁴⁶ várost. <,> Azonban azonban-ból javítva.

⁵⁴⁷ barátomat <mingyárt> végre, 's itt váratlanul, Az áthúzott rész felé írva.

⁵⁴⁸ öszveakadtak. <,> Ezeknek Az E e-ből javítva.

⁵⁴⁹ Farkast, <barato> a'

által a' maga beteget körül⁵⁵⁰ épen az Vásárhelynek, a' mi Kassának volt Viczay. Szívem vert a' széplelkű féjfi felé, 's köszöntem neki hogy Csereit a' hazának és nekem megtartotta, köszöntem, hogy a'⁵⁵¹ szerént veszteget, mint az én megholt barátom. 'S mint-hogy Csereitől tudtam; hogy a' kettő között még a' kertek' szeretete is teszi a' hasonlóságot, bátor valék kérni, hogy, ha dolgai miatt lehet, vezetne-el kertjébe. Teljesíté a' kérést, 's így alkalmatosságom vala a' szeretetre-méltó emberrel bővebben megismerkedni. – Eggy⁵⁵² keskeny 's haszontalan árkot foga-fel, 's tele ültette, hasznomra és gyönyörködésre; 's a' kert a' legjobb nemű gyümölcsöket termi. Csudálkozám a' többek között, hogy Erdélynek annyi nemű köszmétéji, vagy a' mint itt hívják, egresei vagynak, 's a' mint Dr. Kovács Úrtól értém, nem⁵⁵³ csak a' Pomologusoknál [találtnak].⁵⁵⁴ – Egyéberánt ez a' kert az által is emlékeztete a' Viczayéra, hogy egymást⁵⁵⁵ érő játékaival, cabinetjeivel, felülírásaival hasonlít a' Guckkastenekhez. – Midőn elválánk, Gyulai, ki⁵⁵⁶ csupa szív, nekem köszönte-meg viszont a' mit Dr. K. Úrnak én köszöntem; 's megvallom neked, édes barátom, hogy ha ez a' szeretetre olly igen méltó ifju⁵⁵⁷ velem nem volt volna, meg fogtam volna azzal elégedni,⁵⁵⁸ hogy a' nemes gondolkozású embert néma tisztelettel nézzem: de tudom én mit ér fiatal emberek előtt illyeket tenni, 's nem felejttem mit köszönhetek az én kedves ipam' illyen forma tanításainak. Könnyen megtörténhet, hogy az az idegen, a' ki Dr. K. Úrral állott az úczán⁵⁵⁹ midőn őket Döbrentei megszólította, szemeket mereszte⁵⁶⁰ arra, a' ki magát az emberiség' Szószólójának tekinti, 's annak nevében Kovács Úrhoz hála-adreszeket tart. De mennyi jó mulasztatikkal úgy, ha az illy szemmeresztőkkel gondolunk? Ne legyünk semmit affectatióval, de a' mi jót szívünk sugall, legyen erőnk rettegés nélkül teljesíteni, 's ne hagyjon-el az a' szép hit, hogy megértetünk.⁵⁶¹

⁵⁵⁰ a' maga beteget körül Sor feletti betoldás.

⁵⁵¹ hogy <a' szűkölködőkért> a'

⁵⁵² megismerkedni. – Eggy A gondolatjel sor feletti betoldás.

⁵⁵³ értém <annyi neműek úgy, hogy azok> nem

⁵⁵⁴ Pomologusoknál <láthaték.> <találtnak>.

⁵⁵⁵ hogy <mind a' kettőnek> egymást

⁵⁵⁶ Gyulai, <a'> ki

⁵⁵⁷ ez <Gyulai> a' szeretetre olly igen méltó ifju Az áthúzott rész felé írva.

⁵⁵⁸ volna, <a' szókból öltöztetett köszönet helyett> meg fogtam volna azzal elégedni, Az áthúzott rész felé írva.

⁵⁵⁹ úczán <,>

⁵⁶⁰ mereszte <tt>

⁵⁶¹ megérté <tte>tiünk

TIZENKETTEDIK LEVÉL.

Szent-Benedek, Júl. 9dikén.

[105] A' Cancellárius' épületének két szárnya vagyon, 's annak jobbikában áll a' 29, 255, 372, 452, 631
Bibliothéca. [106] Custosának lakjától egygy folyosó viszen ajtajához, 's ez felett e' szók
sorok olvastatnak:

MVSIS PATRIIS
GRATISQVE POSTERIS
D.D.
SAM. S. R. I. COMES TELEKI.

Itt a⁵⁶² könyvekkel eltöltött előszobába léptem, melyből egy oldalszobácska nyílik; 's az előszoba és a' Bibliotheca között egy szűk⁵⁶³ grádics viszen-fel a' galeriába, mellynek falai tele vannak könyves almáriomokkal. Hogy a' látogató végig tekinthessen a' könyvek' hátán, de a' könyvek az ellopás ellopás' veszedelmének ki téve ne legyenek, az⁵⁶⁴ almáriomok' záros ajtajai sárgaréz-dróttal⁵⁶⁵ vannak általszőve. Az almáriomokban nincs⁵⁶⁶ semmi üres hely, sem a' Bibliothecába⁵⁶⁷ új almáriomok nem hozhatnak többé, hanemha az Ásványok⁵⁶⁸ Gyűjteményének más szobák nyitattának.

Általellenben⁵⁶⁹ a' Bibliothéka' ajtajával a' nagy lelkű Alkotó' képe függ, egész állásában, 's a' Szent István' Nagy-Kereszteseinek innapi-öltözetekben. Soha kép igazabban el nem találtatott; 's nem csak igen híven, hanem igen szépen is van festve. A' Művész nem írta-fel reá nevét, de tudva van,⁵⁷⁰ hogy azt Tusch János úr, a' Bécsi Galeria' Custósa, dolgozta. A' Hickel' képe, melly a' Bihar' Vármegye' egyik Palotájában, Váradon függ, és a' melly után Czetter metszé a' Cancellárius' képét, Catalogusának⁵⁷¹ Első Kötetéhez, koránt sincs illy hív mint ez a' Tusché.⁵⁷²

Alól, a' plafondot 's Galéria' két boltozatjait tartó pilaszterek' két⁵⁷³ elsőji előtt, a' Cancelláriusnak, 's megholt hitvesének, Iktári⁵⁷⁴ Gróf Susánának, rézben-öntött ismét

⁵⁶² Itt <egygy> a' Az áthúzott rész felé írva.

⁵⁶³ egygy <z> szűk

⁵⁶⁴ téve Sor feletti betoldás. né légyenek, <téve,> az

⁵⁶⁵ ajtajai <kon dro> sárgaréz-dróttal

⁵⁶⁶ almáriomokban <többé> nincs

⁵⁶⁷ a' Bibliothecába Sor alatti betoldás.

⁵⁶⁸ Ásványok Á á-ból javítva.

⁵⁶⁹ <Az épület egy emeletű, az az két sor ablakai vannak, de a' Bibliothéca' hajója a' mit önként értesz, nincs bolthajtás vagy stukkatura által a' szerint felső és alsó szobává.> A hajója sor mellett betoldás, a főszövegben jelezve: 7. Általellenben

⁵⁷⁰ de <én magától a' Cancelláriustól tudom,> tudva van, Az áthúzott rész felé írva.

⁵⁷¹ képét, <indexének> Catalogusának Az áthúzott rész felé írva.

⁵⁷² Tusché <Úré>

⁵⁷³ Alól <az> elsőji előtt <két oszlop mellett,> a' plafondot 's Galéria' két boltozatjait tartó pilaszterek' két Az áthúzott részek felé írva. A ji előtt sor alatti betoldás.

⁵⁷⁴ Iktári Sor feletti betoldás.

igen híven dolgozott büszkjeik fekete márvány oszlopokon⁵⁷⁵ állanak e' jegyzéssel: F. Thaller Tyrolensis fec. Vindob. 1805.

30 [107] A' Galeria, a' palota' hajójának két oldala körül,⁵⁷⁶ két emeletre van osztva, 's a'⁵⁷⁷ felsőbb Galériáról vas balusztrádok mellől lehet a' hajóba letekinteni. Az Építőmester⁵⁷⁸ szerencsésen 's értelemmel tette a' rajzolatot.

30, 255, 373, 453

[108] Itt még más kisebb képek is függenek: A' Cancelláriusé, ifjúkorában, 's talán még Akadémiai útja alatt, a' Gubernátor Bruckenthálé, a' Poeta Lázáré, ki szép ember vala, a' Fejedelem Bethlen Gáboré, 's idősbb Apafié,⁵⁷⁹ 's általellenben a' Cancellárius nagy képével, a' Teleki Mihályé; a' Galérián pedig az Erdélyi Püspök Gróf Batthyáni Ignátzé, és a' Koronaőr 's Ugocsaí Fő-Ispán Gróf Teleki Józsefé, de nem Kreutzingertől, melly ennek a' nagy embernek minden képei közt a' leghívebb 's legszebben festett képe. Igéretet tévék Bibliothecárius⁵⁸⁰ Szabó Urnak, hogy ide küldöm Baróti Szabó Dávidnak olajban Klimesch Tamás által festett 's igen szerencsésen eltalált képét, hogy a' tiszteletre-méltó ember ott fogadhassa-el mivel neki a' maradék⁵⁸¹ tartozik, a' hol született. – Hunyadi Mátyás Királynak képét, mellyet a' Cancellárius Strassburgban a' prof. Schöflin' Bibliothecájában függő képről másoltatott le, nem találtam itt. Palatinus Wesselényinek képe, 's a' Gróf Rhédey Sigmond 's hitveséé Wesselényi Kata a' Bthéca előszobájában függenek.⁵⁸²

30 [109] Bibliothecát két három óra alatt végig tekinteni nem lehet, mi⁵⁸³ pedig a' Gróf Gyulainé' rettegései miatt Vásárhelytt soká nem múlathatánk; [110] 's így meg kelle elégednem azon szerencsémrel, hogy a' Görög és Római Classicusok' legelső és az újabb időkben királyi⁵⁸⁴ 's pompájú Kiadásaikat, a' millyen a' Pármai, sietve láthatám. Ezekhez képest a' Spanyol Infans Don Gabriel' Sallustja nem szép Kiadás. Üres időmet ezeknek látása után a' Museum Pio-Clementinum és a' Piranési Kötetei' foglalták-el.

31, 256, 374, 454

A' Grófra öseiről semmi könyvek nem maradtak; maga fogott e' temérdek kincs' gyűjtéséhez ezelőtt ötvenhét esztendő előtt, midőn Bázélbe, Párisba 's Hollandiába⁵⁸⁵ tanulás végett testvérének Lászlónak fiával a' Koronaőr Józseffel, 1759.⁵⁸⁶ kiment.⁵⁸⁷ 'S vásárlásaiban az a' kívánság vezeté, hogy olly könyveket szerezhessen-meg a' hazának,

⁵⁷⁵ <poltzozatokon> oszlopokon Az áthúzott rész felé írva.

⁵⁷⁶ két <sőt négy> oldala Az áthúzott rész sor feletti betoldás. <mellett> körül

⁵⁷⁷ 's <ezen> a'

⁵⁷⁸ Az <Architectus jól tette meg> Építő-mester Az áthúzott rész felé írva.

⁵⁷⁹ 's idősbb Apafié A főszövegve merőleges, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ꞛ

⁵⁸⁰ tévék <Bthc> Bibliothecárius

⁵⁸¹ mivel neki Sor feletti betoldás. a' maradék<'>

⁵⁸² a' Bthéca előszobájában függenek A főszöveggel párhuzamos, a lap aljára írt betoldás, a főszövegben jelezve: ꞛ

⁵⁸³ 1. Bibliothecát 6 végig 8 nem 9 lehet 2. két 3 három <olt> 4 óra 5 alatt 7 tekinteni, 10 mi A szőrend sor feletti számozással javítva.

⁵⁸⁴ Classicusok' <princeps Editiójikat> 's> legelső és az újabb időkben királyi Az áthúzott rész felé írva.

⁵⁸⁵ Bázélbe<n>, Párisba<n> 's Hollandiába<n>

⁵⁸⁶ testvérének Lászlónak fiával a' Koronaőr Józseffel, 1759. A főszövegve merőleges, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ꞛ

⁵⁸⁷ tanulás <miatt> végett Az áthúzott rész felé írva. <múlatott> kiment Az áthúzott rész felé írva.

mellyek a' magok nemekben vagy legjobbak, vagy ritkaságok⁵⁸⁸ miatt is becsesek, és a' mellyeket nagy árok miatt,⁵⁸⁹ magányos Bibliothecákban hijába⁵⁹⁰ fognánk keresni. Catalogusainak már kijöttek három Kötetei, 's nem sokára a' negyedik is sajtó alá adatik.

A' könyvek' száma eddig 36,096⁵⁹¹ Köteteket teszen. A' Cancelláriusné osztolni akara nagy férje' érdemében, 's a' Magyar Könyvek a' Grófné szerzeményei; az Ásványok' pedig,⁵⁹² a' mint gyanítom, szeretett fioknak, Gróf Teleki Domonkosnak gondjai által gyűlte, 's⁵⁹³ naponként szaporítatnak.⁵⁹⁴ A' Numismák még a' Cancellárius' kezében állanak.

A' Bibliothéca a' Teleki familiának Fidei-commissum gyanánt hagyatik, egy itt Vásárhelyt álló roppant és szép ház' jövedelmeivel, hogy a' Bibliothecarius fizettethessék 's a' könyvek szaporíthatassanak.

Biblioth. Szabó Úr nem elégedék-meg azon kedvezéseivel, hogy velünk itt reggeli héttől csaknem tizenegyig múlata, hanem jelentést tévén Theol.⁵⁹⁵ Prof. Tompa János Úrnál, a' Reform. Collégium' Bibliothecájába is elkísért. Ez magában is kicsiny, 's melly kicsinynek kelle ama' adna' nagynak látásából jövők előtt tetszeni! [111] De ha 31 ennek látását nagy nyereségnek nem tekintheténk is, a' Prof. Tompa Úrral való megismérkedés valóban az volt; igen jó fej, 's nem csak tudós, hanem szeretetre igen méltó ember is eggyzersmind.

[112] Olly helyeken a' hol nézni-való van, én még szoros barátimmal sem szeretek 375 legelső fellépésemmel lenni, 's a' magyarázó Csicsserónékat hallgatni⁵⁹⁶ hagyom; 's e' miatt nem keresém-fel eddig Mélt. Aranka György Assessor Urat, kit szerencsém van harmincz esztendőök olta barátimnak számokban látni, és a' kit 1794. a' Tályai szüreten láték már. De most, általesvén⁵⁹⁷ a' Bibliothéca' megtekintésén, siettem hozzá.⁵⁹⁸ A' nagy Purista és a' leggonoszabb Neologusz, a' nem tudom melly Philosophiai iskola' barátja 's az a' ki az Idealismuszt kedveli, 's⁵⁹⁹ a' jó egek tudják melly különböző, ellenkező⁶⁰⁰ gondolkozások' sokaságai mellett is egymást szerető két ember illy véletlenül együtt, és csak kevés időre! [113] mert bennünket Biblioth.⁶⁰¹ Szabó Úr ebédre kért – 31 képzelheted millyennek kelle ennek az együttlétnek lenni. [114] De nem magam lévén nála, a' beszéd meg volt osztva másokkal, 's az az illetén esetekben mindég nagy baj-

⁵⁸⁸ <leg>ritkaságok

⁵⁸⁹ árok<hoz képest> miatt

⁵⁹⁰ hijába<n>

⁵⁹¹ A hosszú szóköz miatt valószínűsíthetjük, hogy a számadat utólagos betoldás.

⁵⁹² Ásványok' <Gyűjteménye> pedig

⁵⁹³ által <szerezettek; <de>> 's azokat a' Cancellárius> gyűlte, 's Az áthúzott rész felé írva.

⁵⁹⁴ szaporítatnak szaporítják-ból javítva

⁵⁹⁵ Theol. Sor feletti betoldás.

⁵⁹⁶ Csicsserónékat <és> hallgatni

⁵⁹⁷ már<:>. A pont a kettőspontból javítva. De most, Sor feletti betoldás. <de> általesvén

⁵⁹⁸ siettem <a' szeretet-méltó <még>> öreghez> hozzá.

⁵⁹⁹ kedveli <'s> 's Az áthúzott rész felé írva.

⁶⁰⁰ különböző, <egymással> ellenkező

⁶⁰¹ bennünket <Prof.> Biblioth.

ból-kisegélő szokott lenni, – Krasznán⁶⁰² függő képét Bergmann valóban igen szerencsésen festette, 's el van rajta találva nem csak arcza, hanem a' mint illik, lelke is. A' víg öregnek különösségei közzé tartozik, hogy egészen ellenkezőleg mint mások, házánál parókat⁶⁰³ téssen-fel, de azt kilépvén innen, mindég leveszi fejéről, 's hajatlan fővel mégyen az⁶⁰⁴ úczára. Együtt menénk-el Assessor Mélt. Zejk Dániel Úrhoz, ki hitvé-sének, a' Septemvir Mélt. Vay József Úr' leányának, betegsége miatt nem méne-ki jó-szágába; 's nem lehetett⁶⁰⁵ el nem mosolyodjam, midőn egy gyümölcсарос asszony-nak Alázatos szolgálja formulával, nem kötődésből, hanem, a' mint mondá, hogy azt⁶⁰⁶ emberségre tanítsa, köszönt. – E'⁶⁰⁷ rendesség' előbeszélésével miért⁶⁰⁸ ne mosolyog-tassalak-meg téged is? Az⁶⁰⁹ illy apróságok gyakorta inkább festik az embert mint a' miket a' Biographusok feljegyezni méltatlannak nem tartanak. – Született⁶¹⁰ a' közön-ségesen szeretett hazája'⁶¹¹ boldogulásáért mindég buzgo⁶¹² férjfi Szék városban Doboka Vármegyében 1737. Septb. 15dikén; 's nagy kora mellett is ép, egészséges, magát könnyen bírja, és, a' mint látod, jó kedvű. Bár hetvenkilenczedik esztendőkbén mi is mind ezek lehessünk. – Abba hagyá a' versek' írását, 's most egyedül a' Philosophiának 's Hazai Történeteknek él.

32, 257, 374, 454

[115] Midőn Szabó Urtól eljövénk, kénytelen vala még egyszer megnyitni a' Bibliothécát, hogy a' Cancellárius' képére felpillanthassak. Eltelve⁶¹³ azzal a' tisztelet-tel, a' mellyel a' halhatatlan férjfiu éránt⁶¹⁴ mint hazám' fija, és azzal a' hálával mellyel harmincz egy esztendő olta tapasztalt sok kegyességeiért tartozom, azt mondám ma-gamban, a' mi a' 493. esztendőbeli Consul Scipio' sírkövén állá: HONC OINOM PLVURIMEI
32 COSENTIENT DVONORVM OPTIMOM FVISSE VIROM. [116] Felpillanték⁶¹⁵ a' Bethlen Gábor' képére, 's a' Wesselényiére is⁶¹⁶ az előszobában, 's eljövék szerencsésnek⁶¹⁷ nevezvén azt az órát, melly elmosta rolam azt a' szenny, hogy nemzetemnek ezt a' kincsét mind eddig nem láttam.

32, 455

[117] A' Cancellárius egyszersmind Fő-Ispánja Bihar Vármegyének, hol József alatt Királyi Commissariusságot visele, 's tagja a' Göttingi, Jénai és Varsói Tudom. Társaságoknak.

⁶⁰² lenni, <'s időnket nem vesztegettük el olly értekezésekre, a' miknek haszna ritkán van.> – Krasznán
A gondolatjel sor feletti betoldás.

⁶⁰³ házánál <mindég> parókat

⁶⁰⁴ mégyen <ki> az

⁶⁰⁵ nem <állhatám-meg, hogy> lehetett Az áthúzott rész felé írva.

⁶⁰⁶ azt Sor feletti betoldás.

⁶⁰⁷ köszönt. – <Nem állhatám-meg hogy> E' e'-ből javítva.

⁶⁰⁸ előbeszélésével <meg> <téged is> Az előző áthúzott rész felé írva. miért Sor feletti betoldás.

⁶⁰⁹ mosolyogtassalak<, >-meg téged is? Az áthúzott rész felé írva. Az az-ból javítva.

⁶¹⁰ tartanak. – Született A gondolatjel sor feletti betoldás.

⁶¹¹ szeretett <és> hazája'

⁶¹² buzgo<tt>

⁶¹³ felpillanthassak<,>. <meg> Eltelve

⁶¹⁴ a' mellyel <neki> a' halhatatlan férjfiu Az áthúzott rész felé írva éránt <a>

⁶¹⁵ VIROM. <'s> Felpillanték Felpillantván-ból javítva.

⁶¹⁶ is Sor feletti betoldás.

⁶¹⁷ 's Sor feletti betoldás. eljövék <nagy> szerencsésnek

[118] A' Reform. Collégiumban tanuló ifjúság száma⁶¹⁸ öszveséggel megyen, a' 258, 375, 455, 721
 Tojátusoké⁶¹⁹

Szándékunk az vala, hogy útunkat a' Gyulai tantja, Özvegy⁶²⁰ Gróf Bethlen Ádámné felé vegyük, Bonyhádnak, 's⁶²¹ Özvegy Gróf Haller Sigmondné felé; de a' vizek ez örömtől megfosztottak. Igy, el Koronka⁶²²

Koronka⁶²³ mellett, melly Toldalaki birtok, [119] Szent Benedek felé vevénk utun- 258, 375, 455
 kat⁶²⁴ Az éjszakát Oberster Báró Szent-Kereszti⁶²⁵ Úrnál akaránk tölteni; 's
 már kiérénk Szent Benedekről,⁶²⁶ midőn az itt lakó Uraság' cselédje utánunk szalada,
 's Gróf Toldalagi Sigmond Urnak 's Grófnéjának nevekben,⁶²⁷ hálásra meghítt, akárkik
 legyünk; előnkbe⁶²⁸ terjesztette, hogy veszedelmes vízen fognánk keresztül-menni. A'
 jó szívűségnek 's hospitalitásnak ez az aktja⁶²⁹ megillette bennünket, 's ámbár Gyulai
 sietett anyja' aggodalmait eloszlatni, megfordulánk. 'S itt egy bajuszos de szakálatlan
 Oláhnak gondolt Pap⁶³⁰ méne-el szekereink mellett, kék talárisban, 's maga is, cselédje
 is hermelin színű, nagy, de nem legszebb fajtájú kanczákon. Én a' hátulsó szekérből
 néztem, hogy Döbrentei a' nyeregben ülő Pappal beszél, midőn ez hirtelen sarkantyút
 ada lovának, 's hozzám nyargalt. Az Szent-Gericzei Unitárius Predikátor Kozma Ger-
 gely Úr vala. A' nemes lelkű 's Nyelvünk' 's Literatúránk' boldogulásáért buzgó ember
 örült hogy azt, a' kit levele által ezelőtt tizennégy esztendővel megszólított vala, láthat-
 ja is, 's egy két pillantatig tartó beszélgetéseink után, siető útja miatt, tovább ment. De
 nem valánk még egy óráig a' háznál, midőn útjából visszafordult, 's a' gyönyörű estvét
 a' hold' legteljesebb fényében a' kert' ernyőji alatt velünk tölté. A' ház' gyermekei 's az
 én leányom itt⁶³¹ a' Házi-Tanító 's Klavír-Mester' muzsikája mellett táncznak eredtek,
 's⁶³² később az Erdélyiesen gazdag vacsorához ülénk, [120] hol, minthogy a' Grófné 258, 456
 Vay leány, Krasznáról, Septemvir Mélt. Vay Josef Ur 's testvér öccse Generális Báró
 Vay, 's a' Septemvir⁶³³ fija Abrahám 's hitvese Kazinczy Sophie felől kelle szólanom. A'

⁶¹⁸ száma em.

⁶¹⁹ Befejezetlen mondat.

⁶²⁰ Özvegy Sor feletti betoldás.

⁶²¹ A szó után hosszú szóköz hagyva.

⁶²² Befejezetlen mondat.

⁶²³ <Ebédután> Koronka

⁶²⁴ birtok, <felette nehéz úton menénk el, 's még korán elérénk Szent-Benedekre.> Szent Benedek felé vevénk utunkat Az áthúzott rész felé írva.

⁶²⁵ A szó után hosszú szóköz hagyva.

⁶²⁶ kiérénk <a' faluból> Szent Benedekről, Az áthúzott rész felé írva.

⁶²⁷ nevekben, Sor feletti betoldás.

⁶²⁸ legyünk; <'s> előnkbe

⁶²⁹ az <actusa> aktja Az áthúzott rész felé írva.

⁶³⁰ gondolt, <de Unitárius> Pap A feleslegessé vált vesszőt elhagytuk.

⁶³¹ én <gyermekem> leányom itt Az áthúzott rész felé írva.

⁶³² eredtek, <a' kertben> 's

⁶³³ a' <Consiliárius> Septemvir Az áthúzott rész felé írva.

távolra-jutott a' magái közzé visszatéve képzeli magát midőn az idegenek előtt ezeket emlegetheti, 's ez a'⁶³⁴ szép est' örömeit nevelte előttem.

TIZENHARMADIK LEVÉL.

Andrásfalván, Júl. 14d.

[121] Igen jól történt, hogy Szent-Bendeken meghálánk; más nap veszedelmes árkon kelle keresztül vergődnünk. Rettenetes az a' pusztítás a' mi e' tájt éré,⁶³⁵ 's Erdély, ha valaha, most félhet az éhségtől. A' kár Szent-Benedeken már félszáz ezerre mehet, melly⁶³⁶ annál rettentőbb, mivel Erdélynek tavaly sem volt aratása, 's a' tengeri a' nedves időkben meg nem érhetett, 's így a' mi termett is, megromlott. Midőn Debreczenen keresztüljövök, az Erdélyből oda kijött Oláhok csoportosan állottak a' piacon, hogy munkát 's az által élelmet kapjanak, 's többen lévén mint a' mennyire szükség volt, éhen tértek-vissza honjokba. Bethlen Miklósnak, az elmúlt század' elején, igazsága⁶³⁷ volt, midőn azt akará törvényül tétetni, hogy a' tengeri-termesztés tiltassék-meg; azt egy esztendőről más esztendőre nem lehet úgy eltenni mint a' földnek egyéb termésit, 's így a' nép az éhség' veszedelmeinek inkább ki van téve. Bár most az a' törvény hozatnék, hogy a' szegénység krompélyt ültessen, hol⁶³⁸ a' soványabb föld a' rozst meg nem termi.

A' föld' népe Erdélyben a' tengerit azért is veti, mert ennek termesztése nem kíván annyi szántást mint a' gabonának más nemei, sőt a' marhátlan embert ezt szántás nélkül is elveti,⁶³⁹ egyedül a' kapa után.⁶⁴⁰ 'S a' két három esztendő olta tartott szükség arra vitte a' gazdákat, hogy minden marhájikat eladják. A' melly helységben ezelőtt hatvan pár ökör találtatott, ott most nem találni négyet.

Az a' vidék, a' mellyen Szent-Benedekről Júl. 10dikén jöttem végig, sivatag hegy 's igen sovány vidék. [122] A' Lóczi fogadó egy igen magas és⁶⁴¹ nehéz útú tetőn⁶⁴² áll, 's ott fogatánk-ki lovainkat. Gazdasszonyunk fején konty helyett egy kiskarimájú kerek kalap ült,⁶⁴³ 's az bennünket a' Helvétzia' 's Tyrolis' leányaira emlékeztete. 'S beszéde éneklőbb volt mint az egyéb Erdélyieké lenni szokott. [123] Nem értém, mit akar, midőn, valamelly más asszonnyal szólván, ezt mondá ennek: Legény! be nagy dolog! míg Döbrentei meg nem magyarázá, hogy ennek a' vidéknek lakosai a' legény szóval az

⁶³⁴ ez <nekem> a'

⁶³⁵ mi <ezt a'> e' Az áthúzott rész felé írva. tájt <érte> éré Az áthúzott rész felé írva.

⁶³⁶ mehet, <és ez> melly Az áthúzott rész felé írva.

⁶³⁷ elején, <-> igazsága

⁶³⁸ ültessen, <vagy a' mint Bogártelken, Nyíres és Bács között hallám neveztetni, pityirkót,> A főszöveggel párhuzamos, a lap aljára írt betoldás, a főszövegben jelezve: 7 <a'> hol

⁶³⁹ elveti, Sor feletti betoldás.

⁶⁴⁰ után. <,>

⁶⁴¹ magas <h> és

⁶⁴² útú <hegyen> áll Az áthúzott rész felé írva.

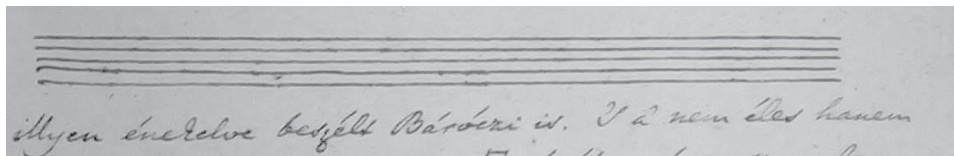
⁶⁴³ kalap <volt> ült, Az áthúzott rész felé írva.

ilyen fordulatokban annyit akarnak mondani, mint a' Debreczen körül lakó falusiak, ezzel: Egek,⁶⁴⁴ be nagy dolog? Mint juthatott ez a' szó ehhez a' jelentéshez, azt fel nem tudom érni.

[124] Egészen idegen és értetlen szóllás lesz előtted ez is: Mi jó barátokul elférünk egy szobában: de hát a' lovak hol találhatnak szállást? az az, mi mind, kik jó barátok vagyunk. –⁶⁴⁵ Erdélyiekül, annyi mint mi mind, Erdélyiek. 264, 378, 458

A' volna kétszeri előfordulását a' Maros-Székben így kerülik-ki: Ha én ne legyek, téged megcsapott volna az ág. Az ellipsist, melly itt nem kicsiny, ez pótolja-ki; Ha az nem jött volna közbe, hogy én ott legyek.⁶⁴⁶

[125] Döbrentei megszólítja néhány útasokat, kik itt deszkával megterhelt szekerekkel kifogtak, 's ezt kapá tőlök feleletül: Doczkát viszünk Megyesre. A' szót olly énekelve mondá a' Székely, hogy modulatióját így lehetne lekótázni. 263, 376, 456

10. kép

[126] 'S ilyen énekelve beszélt Báróczi is. [127] 'S a' nem éles hanem nehéz accentű e a' Meggyesre végében éreztette velem, hogy a' Magyaroknak háromféle e-jek vagyon, a' mit mind eddig érteni soha nem tudtam. Csak hogy midőn nekik azt vallom-meg, hogy a' Magyarnak tehát három féle e-je van, azt a' magyarázatot kell vetnem szavaimhoz, hogy a' Magyar alatt, Palócz és Hiencz 's Székely Magyarokat értek. [128] <Minden tisztelettem mellett, mellyel a' Vilmányi Libécz' pentameterere eránt viseltethetem, kénytelen vagyok kimondani, hogy én ilyen e-kkel⁶⁴⁷ beszélő Székelynek tartani nem vágyok.>⁶⁴⁸ 263, 376, 456

Az⁶⁴⁹ út itt is sippadozó-oldalú hegyeken ment, úgy hogy sok helytt azt levert karókkal kelle a' leszaladástól óvni.

Nagy és hosszas fáradság mellett⁶⁵⁰ felérvén a' tetőre, meglátánk azt a' keskeny völgyet, a' hol Andrásfalva fekszik, 's túl azon a' mi Tatránk' óriási⁶⁵¹ nagyságú kisebb testvéreit, 's örvendénk hogy nyomorúságos útunknak végét láthatjuk, mert ezek a' szép hegyek azt látszottak ígérni, hogy ezután Magyar-országi tájakra jutok; örvendénk, hogy egy imádott asszony' 's a' szeretetre legméltóbb háznép' társaságában három négy nap megpihenhetünk.

⁶⁴⁴ ezzel: <Ejnye!> Egek

⁶⁴⁵ A kézirat következő lapja ki van vágva, Kazinczy oldalszámozása folyamatos.

⁶⁴⁶ legyek. <, >

⁶⁴⁷ <é>-ekkel Az ékezet lehúzva.

⁶⁴⁸ A sorok balról jobbra tartó keresztirányú vonalakkal áthúzva.

⁶⁴⁹ <A' hegyen menő> Az áthúzott rész felé írva.

⁶⁵⁰ mellett<, >

⁶⁵¹ óriási ék. em.

- 265, 725 [129] Tizenkét esztendeje múlt-el, hogy én⁶⁵² a' Grófnét, ifjúságom' barátnéját, nem láttam, hogy nem láttam Comtesse Lottit, ki engem levelezésünkben⁶⁵³ atyjának fogada, és a' kinek szerencsém volt barátságát, éltemnek egyik legszebb örömét, megnyerni, 's ez a' pillantás vissza fog tenni életem' legszebb szakába, meg fog ifjítani. [130] Előttem vala az a' szép kor, mellyben⁶⁵⁴ a' tiszteletre 's szeretetre legméltóbb ember, az ipam, még akkor teljes erejében 's a' nem érdemlett csapásoktól meg nem hajtva, gyermeki ártatlanságú napam, 's Theréz, a' leglelkesebb, legfeddtelenebb, legjobb, szép és fiatal asszony, 's⁶⁵⁵ a' Grófné és megholt testvére, 's⁶⁵⁶ én, ki iskolai 's Pesti pályámat csak egy két esztendő előtt futottam vala meg, Kassán lakánk,⁶⁵⁷ 's magunkat, egy atya' 's egy anya' gyermekeinek képzelénk,⁶⁵⁸ 's boldog voltam ez emlékezésben.
- 460 [131] Feleségem, akkor hét esztendő's gyermek, látván hogy atya 's anyja engemet fajoknak néznek, bátyját nézte bennem, 's térdeimen tanult-el némelly⁶⁵⁹ mesét, némelly verset; 's midőn látta hogy én a' szép Süsie' szemléletében olvadozom, elvont tőle, 's maga mellé ültetett, mert, ugymond, tudhatom, hogy én övé vagyok.⁶⁶⁰ [132] 'S most én mind ezeket leányomnak beszélém-el, 's megmondám neki, hogy valamint én Lolottnak fogadott atya vagyok, úgy ő első meglátása olta neki fogadott leánya lesz.
- A' Gyulai' szekere hamarabb ért a' házhoz mint az enyém, 's Döbrentei azt mondá a' Grófnénak, hogy leveleim érkeztek Kolozsvárra, 's kénytelen valék vissza-fordulni.⁶⁶¹ De egy negyed mulva egy más szekér érkezik, 's a' Grófné, ki Helytartói Consiliárius Puky László Úrral a' ház előtt üle, kiszállani lát szekeremből, még pedig leányommal.
- 379, 459 [133] – Még⁶⁶² most is az a' nagy szépségű asszony a' ki harmincz esztendő előtt volt, még most is azok a' gyönyörű nagy szemek, ugyan-azok a' rózsák és liliomok, és a' mi mind ezeknél többet ér, ugyan-az a' tiszta⁶⁶³ lélek; de most két annyi testtel mint akkor. – [134] A' sok esztendő'k után való egyyüvé-találkozás csaknem teljes pótolék azoknak, a' kiket a' sors egymástól eltépett.
- Lolotte, kit égttem, lángoltam látni, nem vala a' háznál; Fanny és Constance testvéreivel kimentek⁶⁶⁴ azon meredek tetőkre, mellyek Andrásfalvát téiben a' naptól annyira elfogják, hogy ott örök éj⁶⁶⁵ lakozik. Lajos és Döbrentei elikbe mentek, 's vitték a' hírt, hogy vissza kelle térnem. [135] De most jöttek; 's én általadám leányomat új⁶⁶⁶ anyjának. 'S e' pillantat olta Carolína⁶⁶⁷ és Eugénie elválaszthatatlanok.

⁶⁵² én Sor feletti betoldás.

⁶⁵³ levelezésünkben Sor feletti betoldás.

⁶⁵⁴ kor, <a'> mellyben

⁶⁵⁵ 's Sor feletti betoldás.

⁶⁵⁶ testvére, <Gróf Barkóczy Ferencz, Vicza>, 's

⁶⁵⁷ lakánk laktunk-ból javítva.

⁶⁵⁸ gyermekeinek <képzelünk> képzelénk, Az áthúzott rész alá írva.

⁶⁵⁹ tanult<a>-el <testvérevel együtt, <tőlem,>>> némelly

⁶⁶⁰ én övé felé betoldva: hogy nekem övének kell maradni.

⁶⁶¹ vissza-fordulni A gondolatjel sor feletti betoldás.

⁶⁶² leányommal. – Még A gondolatjel sor feletti betoldás.

⁶⁶³ a' <gyermeki ártatlanságú> tiszta Az áthúzott rész felé írva.

⁶⁶⁴ testvéreivel testvérevel-ből javítva. <'s Gróf Was György Fő-Hadnagy cousinjokkal>, kimentek

⁶⁶⁵ éj<szaka>

⁶⁶⁶ általad <t>ám leányomat <az> új Az áthúzott rész felé írva.

⁶⁶⁷ olta <Lolotte> Carolína Az áthúzott rész felé írva.

[136] Consil. Puky rég olta itt van, mint vizsgáló⁶⁶⁸ Kir. Commissáriusa azon pana- 266
szoknak, mellyeket tizenhárom Szászföldhöz tartozó⁶⁶⁹ faluk beadtak.⁶⁷⁰ Ennek
örök⁶⁷¹ becsületére tartozik, hogy ő, az Urbáriális dolgok' Referense, a' Helytarto
Tanácsnál,⁶⁷² nálunk igen⁶⁷³ is szorosnak tartatik; 's az Erdélyiek, kikhez ez a' vélekedés
behatott Budáról, rettegtek tőle. Nem tartozik kisebb becsületére, hogy Erdély azt
mondja felőle, a' mit Tacitus az ipa felől: rara animi moderatione maluit invenisse bo-
nos,⁶⁷⁴ quam fecisse. Az Erdélyiek ötet úgy szeretik, mint a' hogy rettegtek.

[137] A' Grófné mindent elkövet, hogy nekem örömekeket adhasson, 's meghívta Dr. 266, 380, 460
Gyarmati Sámuel Urat, a' Grammaticust; Döbrentei⁶⁷⁵ pedig a' Székely udvarhelyi
Plebania' Administratorához, Zsombori József Úrhoz küldé-álta, hogy jőne hozzánk.
Ennek szép tollát egy Értekezéséből ismerem, melly az Erd. Muzéum' IVdik Füzetében
áll, 's egy Kötet szépen-írt Predikatiojából; Gyarmathi⁶⁷⁶ Urat nincs szükség
magyaráznom, ki legyen.⁶⁷⁷ Grammatikáját 's Nyelvünknek a' Lapp Nyelvvél való ha-
sonlatossága felől írt Munkáját ismered. Gy. eljött, de Zsnek meglátásától az a' történet
foszta-meg, hogy Plebánusa, az Erdély' Jezsuitáinak legöregebbike, legutóbbika, most
haldokol. – [138] Dr. Gyarmathi Sámuel Úr szül. 1751. Július 15d. Kolozsvártt. Bécsben
1776 – 1782ig tanulta az orvosi tudományokat, 's akkor Göttingába ment, 's Berlinbe és
Hamburgba. Onnan visszatérvén, Gróf Ráday Pál és megholt öccse Gedeon mellé ren-
deltetett nevelőül, 's velek vala Pozsonyban is, hol 1784. Révai után a' Ráth által kezdett
újságleveleket folytatta.⁶⁷⁸ olta Nagy-Búnon lakik, Gróf Bethlen Gergelynél,⁶⁷⁹
mint Rousseau élt volna Ermenonville-ben, ha élete tovább nyult volna; [139] 's abba 267, 381, 460
hagyván a' Grammatikázást, etymologizál,⁶⁸⁰ botanizál. A' legtiszteltebb jámbor
öreg, kit az egész táj, az egész Erdély kedvel, mert az illy nyájas, ártatlan, sok tudomá-
nyú öreget nem lehet nagyon nem kedveli.

Olvastad a' Magyar Kurírnak azon jelentését, mellyet⁶⁸¹ Pánczél Úr' teve ennek
Etymológiai⁶⁸² Lexicona felől. Harmincz öt Lexiconokon ment végig, hogy szavaink-
nak rokonságaira 's eredetére akadjon, 's a' mintegy nyolcz ívből álló Munkának eddig
meg kellett volna jelenni, ha elég Subscribenseket kapott volna. A' Munka' elakadása
éreztheti velünk hidegségünket, mert, ha az illyen Munka nem mindennek való is,
pirulnunk kell, hogy nyomtatatlan marad. – Én⁶⁸³ e' végre egy Lexiconon sem men-

⁶⁶⁸ vizsgáló <ja> Sor feletti betoldás.

⁶⁶⁹ tartozó <tt>

⁶⁷⁰ faluk <a' magok Földes-Uraik ellen> beadtak

⁶⁷¹ Ennek <az Úrnak> örök

⁶⁷² a' Helytarto Tanácsnál, Sor feletti betoldás.

⁶⁷³ nálunk <igen is hírnek 's> igen A nek sor alatti betoldás.

⁶⁷⁴ invenisse <probos> bonos

⁶⁷⁵ Grammaticust; <ki Nagy Búnon lakik, Gróf, Bethlen Lajos Úrnál,> Döbrentei

⁶⁷⁶ Gyarmathi <,>

⁶⁷⁷ szükség <veled megismertetnem, mert> Grammatikáját

⁶⁷⁸ A szó után hosszú szóköz hagyva.

⁶⁷⁹ Bethlen <Lajosnál> Gergelynél Az áthúzott rész felé írva.

⁶⁸⁰ etymologizál, Sor feletti betoldás.

⁶⁸¹ jelentését, <a'> mellyet

⁶⁸² ennek <az Úrnak> Etymológiai

⁶⁸³ marad. – Én A gondolatjel sor feletti betoldás.

tem-végig, de sok illyen⁶⁸⁴ jegyzéseket tettem, kivált⁶⁸⁵ a' tót nyelvből, melyet nem igen tudok ugyan, de minthogy nálunk azt már beszéli a' magyar mellett a' köz nép, hallani van alkalmatosságom. 'S Dr.⁶⁸⁶ Gyarmathi Úr sem azt nem tudta, hogy a' pelly a' francia couleur de bai-ból jó, sem azt nem hogy a' fakó a' falb-ból, sem hogy a' zsu-fa és couleur de soupe egyek. Ha a' munka kijő, az Erdélyi Muzéumban egy Toldalékot fogok letenni hozzá; de óhajtottam volna, hogy szavainkat a' tót nyelvvél Sándor István hasonlítsa-össze nagy gonddal, ki,⁶⁸⁷ a' mint látszik, tótul még inkább tudott mint magyarul.

[140] Óráim a' Grófnénak 's szeretire-méltó, nagy gonddal és nagy bölcsességgel nevelt gyermekeinek, Cons. Pukynak, Gróf Wasnak, 's a' jó öregnek, és az én Döbrenteimnek, 's Fekete Ferencz Úrnak, ki Puky mellett Acturiusságot visel, társaságokban,⁶⁸⁸ 's hol a' fortepiano körül,⁶⁸⁹ hol a' kertben, a' virágokkal elhintett réten, 's a' cseresznyés tetőkön sétálva, hol a' Gyulai' igen szép Minerologiai Gyűjteményének 's Metszett-köveinek végig nézésében, hol olvasgatva, igen kedvesen múlnak-el; de a' haza-vágyás sokszor reám rohan, 's mennék, ha lehetne. De benne vagyok, 's⁶⁹⁰ Szebent, 's Brassót is talán, 's Hunyadot nem hagyom látatlan. Az esők az útát úgy⁶⁹¹ elrontották, hogy ha a' hídak épségben maradtak volna is, a' rettenetes sár miatt innen⁶⁹² men-nem nem lehet.

A' Grófné a' maga aratóji közzül kiválogattatá a' legjobb tánczos Oláh legényeket 's leányokat, 's láttatá velem mint tánczol ez a' nép. – A'⁶⁹³ táncz mint a' nép. A' férjfiak lomha mozgásban egy ideig magok szökdösnek karikában, 's a' leányság körülök áll; 's akkor kiki tánczosnét választ, még pedig, a' kiknek tetszik, jobbába két leány' balját szorítván. 'S a' táncz abból áll, hogy előre bicczennek, meg hátra; olykor⁶⁹⁴ holmi csin-talanságokat mondanak⁶⁹⁵ mellé, 's ölbe fogják a' tánczosnét, 's egyet kettőt forganak vele. Midőn vége a' táncznak, nem a' legény köszöni meg a' leánynak, hanem a' legény-nek a' leány, hogy vele⁶⁹⁶ tánczolni méltoztatott,⁶⁹⁷ – 's ítéletem szerént nagy méltán, csak hogy ellenére annak a' tekintetnek 's elsőségnak, mellyet⁶⁹⁸ a' szép nemnek a' nem orientális politesse adni szokott. Némely nézők⁶⁹⁹ a' leányok és menyecskék közzül ezt és amazt igen szépeknek lelték: az én szemem rajtok nem láta semmi szé-pet, 's ez az öltözet a' legszebbet is rúttá tenné. Nyakoknál be van fűzve az ing, 's tá-

⁶⁸⁴ *illyen* Sor feletti betoldás.

⁶⁸⁵ *tettem*, <én> *kivált*

⁶⁸⁶ *Dr. Prof-ból* javítva.

⁶⁸⁷ *gonddal*, <a'> *ki*

⁶⁸⁸ *visel*, <és előttem azért is tiszteletes mert jó férj, 's felesége felől melegen emlékezik,> *társaságokban*

⁶⁸⁹ *fortepiano* <mellett> *körül*, Az áthúzott rész felé írva.

⁶⁹⁰ *vagyok* <az útban,> 's

⁶⁹¹ *útát* <itt> *úgy*

⁶⁹² *innen* Sor feletti betoldás. *mennem* Az utolsó *m* sor alatti betoldás.

⁶⁹³ *nép*. – A' A gondolatjel sor feletti betoldás.

⁶⁹⁴ *ollykor* Sor feletti betoldás.

⁶⁹⁵ *mond* <ogathat> *anak* Az áthúzott rész felé írva.

⁶⁹⁶ *vele* Sor feletti betoldás.

⁶⁹⁷ *táncz* <ra vitte> *olni méltoztatott* Az áthúzott rész felé írva.

⁶⁹⁸ <a'> *mellyet*

⁶⁹⁹ *Némely* <lyek> *em. nézők* Az áthúzott rész felé írva.

gan⁷⁰⁰ áll az emlőkön. A' Festő legalább úgy vét⁷⁰¹ leplet a' tagokra, hogy azok a' leplen által is mutassák contourjaikat.

TIZENNEGYEDIK LEVÉL.

Andrásfalva, Júl. 16d.

[141] Mint a' bárka' galambja, úgy mentem-ki tegnap⁷⁰² Döbrenteiével Fejér-Eggyházig, megtekinteni egy könnyű kocsin, ha nehezebb szekereinken indulhatnánk e már, mert én is mennék, a' Grófnénak is útja van Dédács felé Hunyadban; 's meghoztuk a' zöld ágat: ha újabb esők nem rontják-meg az utakat, holnap indulunk, Döbrentei Gyulaival⁷⁰³ és velem Szeben felé, a' Grófné pedig holnap után Hunyadi 's Zarándi⁷⁰⁴ jószágaiba. Ott ismét fogom látni a' szeretetre legméltóbb háznépet, 's a' mint mondják, olly kies vidéken, mint a' melly vad ez a' tömlöcz itt.

'S ez nekem még kietlenebb miolta Fejér-Eggyházát és a' két Búnt láttam. – Mintegy egy óra mulva azután hogy szekérbe ültünk, kiérénk Sárdnál e' vápából, 's előttünk gyönyörű⁷⁰⁵ sík terjede-el, melly csaknem egész útunkban osztán egész hosszában feküdt előttünk,⁷⁰⁶ 's zsákfenekében (cul de sac) a' Segesvári templomokkal⁷⁰⁷ és házakkal elhintett dombot úgy láttatá, mintha Kis-Bún, Fejér-Eggyháza és Segesvár egy várost tennének. Jobbra is balra is szépbérczű hegyek látszanak, 's a' Búni 's Fejér-Eggyházi kastély, 's Búnon a' megnyesett fenyők a' ház mellett, dísz, életet adá a' vidéknek. Feléledtem látására, 's érzettem, hogy tömlöczből szabadultam-ki.

[142] Fejér-Eggyházánál szebb helyt Erdélyben még nem láttam, 's vígasztalhatatlan volnék; ha lelkes Urát holnap sem lehetne látnom; mert Döbrentei éjszakára oda viszen. A' hely az itt szűkülni kezdő réten fekszik. Midőn a' faluba érénk, két gyermek szalada megnyitni előttünk a' falu' kapucskáját, 's az mellett egy⁷⁰⁸ nagy tábla kérte⁷⁰⁹ az utasokat, hogy míg a' falun végig mennek, ne pípázzanak. Eggy ház' kapufél-fájára egy kisebb, hasonlóúl veres táblácska vala felszegezve, e' szóval: Nagy János, Esküdt. Bal kézre a' hegy' oldalán mívelt földek és a' vadas-kert' kerítése látszott. Túl a' romnak indult templomon,⁷¹⁰ annak épen szomszédjában, olly agg⁷¹¹ fák állának mint a' Szépkútiak Bécsnél, 's fejrlik a' Gloriette az út mellett. [143] Két nagyszépségű fekete,

⁷⁰⁰ 's <az> tágan

⁷⁰¹ vét<nek>

⁷⁰² mentem-ki <én> tegnap

⁷⁰³ Döbrentei <és én> Gyulaival

⁷⁰⁴ 's Zarándi Sor feletti betoldás.

⁷⁰⁵ előttünk <eggy> gyönyörű

⁷⁰⁶ hosszában <f> feküdt <al> előttünk

⁷⁰⁷ Segesvári <(Schaesburg)> templomokkal

⁷⁰⁸ 's <én> az mellett <a kapucska mellett> Részben az áthúzott rész, részben a sor felé írva.

⁷⁰⁹ táblá<t láttam> <vala> Sor feletti betoldás. <felszegezve. Az> kérte

⁷¹⁰ templomon t T-ből javítva.

⁷¹¹ olly <gazdag, szépségű nagy> agg Az áthúzott rész felé írva.

mellyet⁷¹² az Istáló-mester, most szoktata szekeret vonni, öszvetépte istrángjait, 's a cselédek szaladtak a' lovat kiszabadítani bajából.

268, 383, 462 [144] A⁷¹³ rommá változott templom⁷¹⁴ mellett az út befordult jobbra, 's itt egy nagy töltő-ház áll a' előtttem, 's igen nagy tengeri-górék, bezindelyezett sövénykerítéssel, 's mind ez⁷¹⁵ éreztette velem a' hely⁷¹⁶ Urának mind gazdagságát, mind gondjait. Balra útam⁷¹⁷ két üvegház mellett méne-el, 's⁷¹⁸ a' négyszegű klastrom⁷¹⁹ forma, régi 268 kastélyba⁷²⁰ értem. Az óra verte a' tizenegyet. [145] Józsa Praefectus felvezete, 's jelenté hogy Grófja nincs a' háznál, de éjszakára, vagy holnap ebédre megérkezik,⁷²¹ 's kért, várnánk-be. Döbrentei Krietsch Szász-születésű Nevelő eránt tudakozódott, 's ez jöve kilencz esztendő szép növesű 's arczú⁷²² tanítványával; a' másik épen a' fortepiano 268, 383, 462 mellett⁷²³ veve leczkét Mesterétől. [146] Én az ablakhoz vonattam, 's láttam magam előtt a' gyönyörű tót 's a' hattyút rajta, 's túl a' tón tíz tizenkét obeliszekké nyírt száz esztendő fenyőt, és ezek közt az úcza' szélén a' most épült Gloriettet, mellynek legalsóbb részei most vakoltatának 's⁷²⁴ két felől a' tó mellett az említett erdőt a' megaggott fákkal. Le, le, a' kertbe, kiáltám Döbrenteinek, 's Krietsch Úr azon grádicson vezete-le, a' mellyen feljövénk. – A'⁷²⁵ Gróf elseperteté a' Glorietten túl álló házakat, hogy a' kinézés az ablakból⁷²⁶ a' mezőre 's a' vadas kert szép⁷²⁷ hegyeire szabadon legyen. – Nagy Jupiter, csak ezt, és életet mellé!⁷²⁸ *aequum mi animum ipse parabo.*

Az Udvarból grádicson visznek-fel egy balkonra, 's itt⁷²⁹ egy kerek palotába lépünk. Annak magas falai az architrávig fekete márványként vannak befestve; az erek a' márványban, 's az oszlopok' kapitelyei 's lábai⁷³⁰ aranyozva vannak. Az architráv felett festett galériáról Hallerek néztek-le ránk olly tömött sokaságba, hogy több figura fel nem fért; ez pánczélban 's zászlóval, amaz spanyol köntösben, ez lovagi palástban, 's két talán Jezsuita. Némellyiknek feje felett számok voltak; Krietsch⁷³¹ Úr megmagyarázta,⁷³² hogy a' Haller háznak⁷³³ egy négyujnyi vastagságú foliántja van, mellyben a'

⁷¹² fekete, <-szürke,> mellyet

⁷¹³ bajából. <Minden <<mutatá hogy itt>> érezteté, mit fogok láthatni.> A'

⁷¹⁴ t T-ből javítva.

⁷¹⁵ mind ez Sor feletti betoldás.

⁷¹⁶ a' hely Sor feletti betoldás.

⁷¹⁷ Balra <itt> útam Az áthúzott rész felé írva.

⁷¹⁸ méne-el, <útam,> 's

⁷¹⁹ klastrom k K-ből javítva

⁷²⁰ régi <formájú> kastélyba

⁷²¹ ebédre <bizonyosan> megérkezik

⁷²² szép növesű 's arczú Sor feletti betoldás.

⁷²³ fortepianómellett A szóköz em.

⁷²⁴ vakolta<tott>tának Az áthúzott rész felé írva. <é>'s

⁷²⁵ feljövénk. – A' A gondolatjel sor feletti betoldás.

⁷²⁶ az ablakból Sor feletti betoldás.

⁷²⁷ szép Sor feletti betoldás.

⁷²⁸ életet <hozzá!> mellé! Sor alatti betoldás.

⁷²⁹ itt Sor feletti betoldás.

⁷³⁰ 's lábai Sor feletti betoldás.

⁷³¹ voltak; <'s> Krietsch

⁷³² megmagyarázta A meg sor feletti betoldás.

⁷³³ Haller <familiának> háznak Az áthúzott rész felé írva.

Hallerek, kiki a' maga neki-tulajdon számja alatt, festve vannak, 's e' számok arra mutatnak.

[147] E' kerek palota előtt a' kert felé⁷³⁴ egy még⁷³⁵ tágasbb balkon van, hol egy számos⁷³⁶ társaság is töltheti az estvét. A' szellő bennünket az itt nagy táblákban ültetett rezéda' illatjával csapkoda-meg.

Balra tértünk, 's a' tó' szélén, a' Szépkúti-szépségű⁷³⁷ fák alatt, kerültünk a' Glo-riettnek, gazdag virágtáblák mellett. A' gyep-partiakban még virítottak a' rózsák, 's a' Delphiniumnak néhány neme⁷³⁸ kékellett. Túl ezeken egy nyirbált fenyő spallér vont-a-el falát, 's egy holt ugró-kúthoz vitt volna-le, de én a' tóhoz vettem útam, hol két Babyloni-fűz az űlőt úgy elfedte, hogy csak akkor lehet megsejtenem, mikor hozzá értem. Egy sajka a' maga czövekéhez vala kötve.

Az ángolkert' tekervényein végig-menvén, melly el⁷³⁹ van töltve külföldi fákkal, és csemetékkel, a' gazdag gyümölcsösbe⁷⁴⁰ értem, hol Vezetőnk⁷⁴¹ a' holnapos eprek' 's igen nagy, minden színű⁷⁴² köszméték' táblájához vitt, 's addig étete, még tovább nem vivém⁷⁴³ hogy az üvegházat, vagy inkább az az előtt álló botanicus kertet tekinthessem-meg. 'S itt ére az ebéd' ideje.

Az ebéd' végénél volt ugyan⁷⁴⁴ dinnyénk is, de én⁷⁴⁵ inkább maradtam az igen ízletes cseresznye mellett, melly olly jó volt mint a' mi Toronyi 's Gönczi cseresznyéink, <'s az eper és köszméték mellett. Az utolsók közt legédesebb volt a' setétzöld színű.>

[148] Asztal után még egyszer megjártam a' kertet, 's siettünk; még⁷⁴⁶ estig két helytt kelle⁷⁴⁷ megtenni látogatásunkat: Kis-Búnón Gróf Bethlen Sándornál és Báró Kemény Mariánál; Nagy-Búnón a' Gyarmathi' Ermenonvilljében,⁷⁴⁸ Gergelynél, Lajosnak és Wesselényi Annának fijánál, és Gróf Bethlen Kláránál, a' Generális' leányánál.

269, 384, 463

[149] Gróf Bethlen Gergely első látásra megszeretteti magát. Képén van festve az a' nyűgodalom, melly lelkében ül. A' Gróf⁷⁴⁹ nem akar egyéb lenni, mint a' mivé a' történet tette; melly annál becsesbb, minél⁷⁵⁰ ritkább tulajdonság a' mi pillogni-szerető⁷⁵¹

⁷³⁴ a' kert felé Sor feletti betoldás.

⁷³⁵ még Sor feletti betoldás.

⁷³⁶ egygy <nagy> számos Az áthúzott rész felé írva.

⁷³⁷ -szépségű Sor feletti betoldás.

⁷³⁸ a' <szép> Dalphiniumnak <elatum> néhány neme Az áthúzott rész felé írva.

⁷³⁹ melly <te>el

⁷⁴⁰ fákkal, <a' szép> és csemetékkel, a' gazdag Az áthúzott rész alá írva.

⁷⁴¹ V v-ből javítva.

⁷⁴² igen nagy, minden színű Sor feletti betoldás.

⁷⁴³ vivém <, >

⁷⁴⁴ végénél <kút> volt ugyan Az áthúzott rész felé írva.

⁷⁴⁵ is Sor feletti betoldás. <volt>, de <a' fűtő házból, 's így> én

⁷⁴⁶ siettünk; <mert> még

⁷⁴⁷ helytt <akaránk> kelle Az áthúzott rész felé írva.

⁷⁴⁸ a' Gyarmathi' Ermenonvilljében, A főszöveggel párhuzamos, a bekezdés végére írt betoldás, a főszövegben jelezve: ∟

⁷⁴⁹ ül <, 's> A' Gróf Sor feletti betoldás.

⁷⁵⁰ tette; <egygy> melly Az áthúzott rész felé írva. annál <inkább> becsesbb, <mentől> minél Az áthúzott rész felé írva.

⁷⁵¹ a' mi <ped> pillogni-szerető

korunkban. Nem csuda az, hogy itt Gyarmathi élni szeret. A' hely egy erdő' szomszédjában fekszik, 's egészen⁷⁵² egyez szeretetre-méltó Ura⁷⁵³ 's lakója' lelkével: Itt jár Gyarmathi, 's fűvet szed, 's leül a' helységbeli gyermekek közt, 's enyeleg velek jóra tanítja őket,⁷⁵⁴ 's nevetetik érte⁷⁵⁵ némely vendégtől. – A' Gróf kérésemre kivezetteté a' Zsibói istálóból ide jött Jupitert és Bucephált, kik atyjoknak neveket viselik, 's a' kiken⁷⁵⁶ kiismerém, hogy Zsibói fajak. Hat még tanulatlan zsemlyeszin pelly lovának árát tizenkét ezer forintra határozta, 's ez mutatja, melly ára van a' lovaknak Erdélyben.

TIZENÖTÖDIK LEVÉL.

Ebesfalva, Júl. 18dikán

Andrásfalvát, hol hetedfél napot töltöttem nagy örömök közt, tegnap dél után hagyánk-el, Gróf Was Györgynek és Dr. Gyarmati Úrnak társaságában. Azolta hogy itt harmad nappal elébb elmentem, az emberek elkezdettek aratni, 's⁷⁵⁷ más kalangyákat látánk az út mellett. Egy kalangyába huszonegy kéve rakatik, 's hogy a' szél fel ne fordíthassa, karók veretnek közepébe. Sok az, ha az ilyen kalongya a' jobb esztendőkből is három vékát ad; 's a' mi tizennyolcz 's néhol tizenhét kevés keresztjeinknek nem kellene karók.

Sárdtól Bún felé görbe az út; 's ámbár ismerem kocsisom ügyességét, kinek dicséretére kell elmondanom, hogy e' rettenetes földön sem dőjtele, félnem kelle, hogy itt⁷⁵⁸ ér utól a' szerencsétlenség, midőn hátunk megett lármát hallánk, 's a' Gróf Was' kocsiján annak cselédje 's a' mi leányunk, kinek helyét az én szekerem Dr. Gyarmathi Úr foglalta vala el, földre valónak terítve. Nem esett semmi bajok azon felül, hogy a' Grófnak egy kedves fegyvere⁷⁵⁹ meggörbült, 's a' szeker' valami kevés kárt szenvedé.

Dr. Gyarmathi Úr negyed napi együtt létünk után⁷⁶⁰ Bún mellett vála-el tölünk, 's vitte Andrásfalván gyűjtött Herbáriumma új leveleit; a' Flamula Jovist⁷⁶¹ 's kevés idő mulva beérénk az Erdély cellumába, 's szerencsénk volt, Urát hon lenni. Egy deli férjfi, ki minden tekintetben méltó szerencséjére.

⁷⁵² 's <melly> egészen

⁷⁵³ szeretetre-méltó <lakója> Ura'

⁷⁵⁴ jóra tanítja őket Sor feletti betoldás.

⁷⁵⁵ érte<->

⁷⁵⁶ a' <mellyeken> kiken Az áthúzott rész felé írva.

⁷⁵⁷ emberek <ott is> elkezdettek Az áthúzott rész felé írva. aratni, <kezdének,> 's

⁷⁵⁸ hogy <rajtam> itt

⁷⁵⁹ kedves <is> meggörbült

⁷⁶⁰ negyed napi együtt létünk után Sor feletti betoldás.

⁷⁶¹ Andrásfalván gyűjtött <szerményeit> Herbáriumma új leveleit; Az áthúzott rész felé írva. a' Flamula Jovist. A főszöveggel párhuzamos, a lap aljára írt betoldás, a főszövegben jelezve: 7

A' jószág Gróf Haller Jánosra, Sigmondnak fiára,⁷⁶² kétszáz ezer forint teherrel jutott,⁷⁶³ 's a' lelkes Urk első dolga az volt, hogy embereinek ökröket vásárla. A' teher a' jószágon többé nem fekszik;⁷⁶⁴ az a' gond, melyet⁷⁶⁵ említettem, mutatja mit tesz mint gazda; 's most özvegyen már, két nagy reményű fiainak él, 's magának, 's az Erdély' becsületének.

Az estve csendes vala, 's fényle⁷⁶⁶ a' hold. A' kávé, Erdélynek kedves itala, a' balkonyra⁷⁶⁷ hozatott fel, hol eggy⁷⁶⁸ órát a' rezedák' illatjában tölténk. Zseni kísérijével a' tó' szélén járt, 's nézte a' hold' rezgését a' víz'⁷⁶⁹ tükreben, míg a' hattyú hozzánk viszsza nem kergeté.⁷⁷⁰

Ha azokat a' fenyő⁷⁷¹ obeliszkeket, ha azt a' nyirbált fenyő falat nem kellene e kivágnatni? – Nem. A' régi alaku kastély 's azok a' régi-ízlésű nyirbálások harmoniában vannak egymással.

A' tó' szépségét neveli az, hogy a' kastély felé, az egész hosszú sor rendes deszkarostélyzattal van bekerítve. A' kertet eggy Fő-és eggy AlKertész 's 16 eggyaránt öltöztetett legények tartják a' legtisztább 's legmiveltebb állapotban.

Döbrenteitől tudtam hogy Dr. Baumgarten a' Gróf' költségén utazott-ki az országból Botanikai célra. A' Gróf mutatta Flora Transilvanica-jának első Kötetét, mely éppen most jelene-meg nyolczad rétbén, képek nélkül; 's ez⁷⁷² annál kedvesebb jelenés a' tudomány' kedvelőjénél, mert a' növényeknek magyar és oláh neveiket is felrakta.

Némelly nevetlen növényeknek nevet az Erdélyi Familiáktól veve, 's eggyet⁷⁷³ hívnak.

A' Gróf előnkbe tételé a' Trattinick' Munkájának Füzetjeit, 's beszéllé, mint⁷⁷⁴ örvende ez⁷⁷⁵ a' Gróf' levelének, hogy az ő Munkája még Erdélyben is ismeretes. – Azok a' Német Tudósok azt hiszik hogy mi most is a' Volga és Dón megett lakunk.

<Felhozatám dinnye és virág magvaimnak egész csomóját, 's megosztottam⁷⁷⁶ azt a' Gróffal, mert jobb kezekkel azokat⁷⁷⁷ meg nem oszthattam; de zsebjeimet, mint⁷⁷⁸

⁷⁶² Gróf Haller Jánosra, Sigmondnak fiára, Sor feletti betoldás.

⁷⁶³ jutott juta red-ből javítva

⁷⁶⁴ 1. A' 2 teher <be van> 6 nem 7 fekszik 5 többé 3 a' 4 jószágon A szórend sor feletti számozással javítva.

⁷⁶⁵ gond, <a>'> melyet

⁷⁶⁶ csendes <volt,> vala, Az áthúzott rész felé írva. 's fényle<tt>

⁷⁶⁷ a' <kerek palota> balkony<á>ra

⁷⁶⁸ hol <mintegy> eggy

⁷⁶⁹ a' <hold> víz'

⁷⁷⁰ nem <kergette.> kergeté

⁷⁷¹ a' <nyírt-oldalu> fenyő

⁷⁷² 's <az> ez

⁷⁷³ A szó után hosszú szóköz hagyva.

⁷⁷⁴ beszéllé, <hogy ez> mint

⁷⁷⁵ ez Sor feletti betoldás.

⁷⁷⁶ megosztottam megosztotam-ból javítva.

⁷⁷⁷ azokat Sor feletti betoldás.

⁷⁷⁸ mint minél-ből javítva.

mindég szoktam⁷⁷⁹ mikor kertben vagyok, tele szedtem itt is magokkal, hogy másoknak is adhassak a' mijek nincs.>

Krietsch Úr a' nagyobbik Urfit görögül is tanítja. Kértem, olvastatná előttem; kértem, abba ne hagyja, 's ne álljon-meg ott a' hol közönségesen szoktak.

El találám hűteni magamat, 's egész éjjel nem aludtam. Éjjélkor a'⁷⁸⁰ rettenetes vihar csaknem levetette a' ház' fedelét, 's a' zápor ömlött.⁷⁸¹ Másnap reggel hallám, hogy e' napra a' világ elsüllyedése vala jövendőlvé, és hogy a' babonások bizonyosnak hitték a' jövendőt. Pirultak volna talán bohóságokon, ha nem jött volna reánk a'⁷⁸² zivatar; de az jövendőlésnek ismét hittek volna.

Minekelőtte elindulánk, a' Gróf kérésemre⁷⁸³ kihozata paripáját, 's megjártatá előttünk. Egy megöregedett szép spanyol⁷⁸⁴ fakó még most is mutatta, mi volt valaha. Egy pár seregely szürke eladó volt, valamint az a' két fekete is, melyet minap láték; ennek ára harmadfél, amannak nyolczezer, 's mind ez mind az a' Grófnak maga neve-lése.

Azzal a' hittel hagytam-el a' szép Fejér-Eggyházát, hogy a' földnek egy Fejedelme sem boldogabb, mint ennek lelkes és szerencséjé⁷⁸⁵ teljes mértékben érdemlő Ura a' szép helynek.⁷⁸⁶

[150] Segesvár ide fél órányira fekszik, 's útja homokos, és így jó. Ez az első Szász hely a' melyet láték. A' város' első házai közt a' Gyulai' szekere⁷⁸⁷ elakada a' pocso-lyában, 's ökröket kelle hozatnia, hogy kivonják. Minket a' lakosok egy oldalúczára igazítottak. Szekereinket⁷⁸⁸ cselédjeinkre bízánk, 's magunk bemenénk a' városba, körültekinteni azt; 's Prof. Binder Úr, Döbrentének barátja elvive bennünket a' domb' tetején álló templomhoz és Iskolához. Oda egy egyenes lineájú meredek és hosszú befedett grádics viszen-fel. A' templomban nincs semmi nézni-való, valamint az Iskola' épületjén sem igen van⁷⁸⁹ sok. De tetszett az, hogy ennek frontján a'⁷⁹⁰ szokott medencze helyett, a'⁷⁹¹ két globus áll.

[151] Épen héti vásár vala, 's sokat forgánk az adók és vevők közt, hogy ezeknek ruházatjaikat, beszédeiket, arcaikat nézhessük és hallhassuk, melyek valóban nagyon különbözők a' mieinktől. [152] A' Szász, mihelytt hatvanadik⁷⁹² esztendejébe belép, szakalat nevel. [153] Nehány vén Burgerné prémes sipkában, 's fekete igen apró redőjű posztó 's prémetlen pallástkában méne-el mellettem, mely csaknem térdig ér, ujak nél-

⁷⁷⁹ szoktam <, >

⁷⁸⁰ Éjjélkor <eggy> a' Az áthúzott rész felé írva.

⁷⁸¹ 's 3 ömlött 1 a' 2 zápor A szórend sor feletti számozással javítva.

⁷⁸² reánk <ez> a'

⁷⁸³ kérésemre Sor feletti betoldás.

⁷⁸⁴ szép <fakó> spanyol

⁷⁸⁵ és <a'> szerencséjét

⁷⁸⁶ szép helynek A főszöveggel párhuzamos, a sor után írt betoldás.

⁷⁸⁷ Gyulai' <lovai ki> szekere

⁷⁸⁸ igazítottak. <Mi> Szekereinket

⁷⁸⁹ van Sor feletti betoldás.

⁷⁹⁰ frontján <mellet> a' Az n sor alatti betoldás.

⁷⁹¹ a' Sor feletti betoldás.

⁷⁹² mihelytt <a'> hatvanadik

kül, és ez⁷⁹³ igen szép neme az öltözetnek. [154] A' physionomiák vadak; nem⁷⁹⁴ lát- 39, 270, 385, 464
tam egyet is, melyet szépnek mondhatnék, [155] 's B.⁷⁹⁵ Úrnak olly csontos állkapczáji
vannak, a' millyeket semmi magyar képén nem látni, de igen a' Mecczenzőfén. [156] 39, 270, 385, 464
Két Togátus méne-el mellettem, egészen⁷⁹⁶ úgy szabott fekete palástban, mint a'
millyen valaha a' Debreczeni Deákoké⁷⁹⁷ volt; azzal a' négyszegű lefityegővel a' háta-
kon; fekete felöltött⁷⁹⁸ talárisban a' lapos vas csatokkal, 's a' legmagasbb⁷⁹⁹ háromszegű
kalappal; büszke⁸⁰⁰ lépésekkel, 's azzal a' szabad széllyel-nézéssel, mely a' monasticus
élet' embereihez úgy nem illett, mint a' katonához⁸⁰¹ nem illene a' monasticus élet'
embereinek meghunyászkodások. Nyírt fejek katona a' nyaktól fogva le papok. –⁸⁰²
Azt hittem, hogy Kalvínna⁸⁰³ tanítványai, 's itt talán látogatás vagy segedelem-szedés
végett vannak; 's álmélkodva⁸⁰⁴ hallám, hogy így uniformírozott fiai Luthernek is van-
nak. [157] Ha a' Külföldiek közzé kivinné egyik vagy másik Segesvári Deák ezt az
öltözetet,⁸⁰⁵ 's elbeszelné előttök, hogy ők ilyenbe öltözve tartoztak közöttünk járni,
holott a' Német-oroszági Deákok úgy öltöznek mint minden más, csuda volna e tovább
is, ha azt hinnék, hogy Erdély ott fekszik, a' hol vége van az emberiségnek? Mert mind
egy ugyan, palástban járunk e vagy rövid ruhában: de bizonyos tekintetek miatt épen
nem mind egy.⁸⁰⁶

[158] Másfél⁸⁰⁷ órányira itt-múlásunk után elhagyánk Segesvárt, 's kilésénk, 40, 271, 385, 464
mellyik hely lehet az, a' hol Kemény Jánost az⁸⁰⁸ Apafit segélni-akaró Török-sereg
eltaposá, 's sirattuk hazánk' és nemzetünk' sorsát, mely mint a' vadász' hálójába teker-
gőzött oroszlán, lábra nem tudá állani, 's néhány haszontalan és rossz ember' játéka
lön. Azonban mostanig⁸⁰⁹ is alig tudjuk elhinni, hogy tanulnunk kellene, 's elmélkedve
érezve olvasnunk hazánk' történeteit.

[159] Csak hamar előttünk vala az a' szép sik, melyen Ebesfalva,⁸¹⁰ vagy más nevé- 40, 271, 386, 465
vel Erzsébethfalva, a' maga nagy templomával 's sok cseréppel fedett épületjeivel fek-

⁷⁹³ ez Sor feletti betoldás.

⁷⁹⁴ vadak; <én> nem

⁷⁹⁵ 's <Prof.> B.

⁷⁹⁶ mellettem, <fekete palástban> egészen

⁷⁹⁷ D d-ből javítva.

⁷⁹⁸ felöltött Sor feletti betoldás.

⁷⁹⁹ 's <olly> a' legmagasbb A a' leg az áthúzott rész felé írva.

⁸⁰⁰ háromszegű <modi> kalappal; <a' millyet a' Franczia Generálisok fejeiken láttunk,> büszke

⁸⁰¹ katonához katonához-ből javítva

⁸⁰² Nyírt fejek katona a' nyaktól fogva le papok. – A főszöveggel párhuzamos, a lap aljára írt betoldás, a főszövegben jelezve: 7

⁸⁰³ hogy <a'> Kalvínna A nak sor feletti betoldás.

⁸⁰⁴ 's <csudálkozva> álmélkodva Az áthúzott rész alá írva.

⁸⁰⁵ az <szép> öltözetet

⁸⁰⁶ palástban járunk e vagy rövid ruhában: de bizonyos tekintetek miatt épen nem mind egy. Sor alatti betoldás.

⁸⁰⁷ <Mintegy> Másfél M m-ből javítva.

⁸⁰⁸ hely Sor feletti betoldás. lehet<ett> az, <a' hely,> a' hol <a' Barcsay' gyilkosát a' Török sereg által segélt nyavalyás> Kemény Jánost Az áthúzott rész felé írva. az Sor feletti betoldás.

⁸⁰⁹ lön. <és még> Azonban mostanig Az áthúzott rész felé írva.

⁸¹⁰ sik, <a'> melyen <előttünk> Ebesfalva

⁴⁰ szik.⁸¹¹ [160] A' hely nagy, 's mindenben látszik,⁸¹² hogy lakóji gazdagok. [161] Meglátogatánk híres templomát, abban⁸¹³ pompát, nagyságot ugyan láttunk, de semmi szép festést nem láttunk; pedig bennünket azzal is bízattak. – Minthogy ennek a' népnek történetei nem minden előtt ismeretesek, nem lesz haszontalan éránta feljegyezni, a' mit Benkő József a' maga Erdélyében (Bécs, 1778. lap 484.) mond:

40, 271, 386, 465

[162] III. Leo Arméniai Királynak, Hagagh nevű ifjabb fija feltámad a' bátyja Oscín ellen, 's segédjére szólíta a' Törököket és Perszákat. De ezek Hagághnak segélőjiből néki elnyomójjá levének, 's megölvén magát, az országot magok között feloszták. Az elnyomott Örményeknek egy része Krímiába, egy más része Persziába, 's több mint háromezer háznép Moldva- és Lengyel-országba költözött. Zendülés támadván 1668. a' Moldvai Fejedelelem ellen, a' Törökök már közelítének Kamienyec Podóliai város felé.⁸¹⁴ Az Örmény-nép, látván az ötet fenyegető veszedelmet, a' hegyek között keresse szabadulást, 's 1672. Erdélybe jöve-által, 's itt I. Apafi Mihály Fejedelelem őket kegyesen fogadá. E' szerént Gyergyó-SzentMiklóson, Csík-Szépvízen, Beszterczén, Görgényben, Felfaluban, Petelén, Ebesfalván megtelepedének, 's tulajdon Bírájoktól függöttek, de a' ki viszont azon helyek' Elöljárójától függjön, a' mellynek lakosaivá lettenek. Leopold Császár végre hatalmat ada nekik hogy Szamos-Újvárt⁸¹⁵ 's Ebesfalvát vegyék lakásul, melly két hely⁸¹⁶ VI. Károly alatt⁸¹⁷ a' Mező-Városok' száma közzé íratott, az elsőbb 1726ban, Ebesfalva pedig 1738ban. De még itt sem állapodtak-meg: 1747. Febr. 27d. a' Szabad Királyi Városok jusaikat valának szerencsések megnyerni, a' nélkül hogy azoknak nevét⁸¹⁸ is megnyerhették volna.

271, 386, 465

[163] Dogmájikra nézve az Erdélybe jövetel előtt Eutyhusznak tanításait követték, de⁸¹⁹ Oxendius Verzireski társok, ki⁸²⁰ tizennégy esztendeig tanult Rómában, őket a' Római Anyaszentegyház' kebelébe hozta-által, mellynek tanításait olly buzgón követik, hogy buzgóbban senki nem más. De különös az, hogy a' Mise nálok örmény nyelven olvastatik.

⁸¹¹ *épületjeivel <feküdt> fekszik*

⁸¹² *mindenen <mutatja> látszik, Az áthúzott rész felé írva.*

⁸¹³ *templomát, <de> abban*

⁸¹⁴ *város <ellen> felé*

⁸¹⁵ *hogy <az elpusztult> Szamos-Újvárt*

⁸¹⁶ *hely<et>*

⁸¹⁷ *alatt* Sor feletti betoldás.

⁸¹⁸ *nevét nevüket-ből javítva.*

⁸¹⁹ *de* Sor feletti betoldás.

⁸²⁰ *ki* Sor feletti betoldás.

TIZENHATODIK LEVÉL.

Szelindek, Júl. 19dikén.

[164] Tegnap ebéd után beérénk a' Szász-földre. [165] A' faluk' lakóji itt mind igen 41
szép kőházakban laknak, szebbekben mint a' mellyeket⁸²¹ Bécs és Köpcsény körül lát- 41, 272, 387, 466
ni; 's a' házak' gébely falaira német versek vannak írálva,⁸²² mint a' Szepesi falukban
és városokban. [166] Ez a' nép Respublika,⁸²³ 's nem ismeri a' feudumi systemát; abból 41, 272, 387
áll minden terhe, hogy adót fizet, katonáskodik, 's dézmáját a' Papnak adja, kik olly
gazdagok, hogy van közöttök, a' ki⁸²⁴ esztendő által negyven ezret von. Melly boldog
lehet, a' kinek⁸²⁵ ennyi jövedelme van, és a' kitől a' bevett rend nem kívánja, hogy egy
főzőjénél, egy házseprőjénél 's egy⁸²⁶ kocsisánál egyéb cselédet tartson! De a' bol-
dogságra nem csak gazdag jövedelem kell.

Egy illy Lutheránus Papnak, nem tudom hol, négy gyermeke van, 's ő⁸²⁷ ezeknek
számokhoz képest négy nagy házat veve Szebenben. Pénzével eggyeránt fognak osz-
tozni gyermekei. E' földön tehát a' Papság az a' neme az életnek, a' mellyben legbizo-
nyosabban 's legkönnyebben lehet boldogulni. Ha a' Predikátor sokat gyűjtött, 's fíjait
jól nevelte, tanította, ezek mindenné lehetnek a' magok honjokban, 's ezeknek a'
Mindeneknek gyermekeik, ha úgy hozza a' sors, ismét Predikátorok lesznek, vagy sza-
bók 's kalmárok, 's még ebben nincs nagy kár.

[167] Nekem úgy tetszik, hogy én nem vagyok az, a' kit az Ádám' gyermekei egye- 42
netlenségek' hirdetőjévé szült volna⁸²⁸ a' születés, 's tett volna⁸²⁹ a' gondolkodás, 's az
a' kevés embertársam, a' ki tőlem függ, érzi, hogy nem nagyítom terhét, hogy alattam
élni nem kín: mindaz által nem rettegem kérdeni, ha ez, az egészre nézve, így jobb e, a'
hogy itt látjuk, vagy nem így? Vannak mindenütt, 's itt is lesznek, olly nemes-gondol-
kozásúak, mint Báró Orczy József s Báró Palocsay kik⁸³⁰ arra tanították
gyermekeiket, 's azt az intést adták nekik még haldokolva is, hogy a' föld' népével
bánjanak szelíden, atyaikepen, igazságosan, 's ne feledjék, hogy ezek nékiek embertár-
saik, – melly⁸³¹ az utóbbiktól annál váratlanabb tetszhetett mind azok előtt a' kik a'
színen akadnak-fel, mert P. félférnyi bajszot libegtete alatt, 's a' paszománnyal-elhin-
tett ruha mellé Brüsszeli bőrből⁸³² varrata csizmát. – Tudom ugyan hogy a' jó Földes-
Úr, épen úgy mint IV. Henrich, szereti ha az alatta-való, legalább vasárnap, tyúkot ölet-

⁸²¹ *mellyeket* Az et sor alatti betoldás.⁸²² *írkálva írálva*-ból javítva.⁸²³ *Respublika* R r-ből javítva.⁸²⁴ *hogy* <nem> van közöttök, <ollyan is,> a' ki⁸²⁵ *lehet,* <az,> a' kinek⁸²⁶ *eggy* Sor feletti betoldás.⁸²⁷ *ő* Sor feletti betoldás.⁸²⁸ *volna* Sor feletti betoldás.⁸²⁹ *volna* Sor feletti betoldás.⁸³⁰ *Palocsay* A szó után hosszú szóköz hagyva. <kiknek> kik⁸³¹ *embertársaik,* – *melly* A gondolatjel sor feletti betoldás.⁸³² *Brüsszeli* <csizmából> bőrből Az áthúzott rész felé írva.

het, – a' Bihar Vármegyei magát jól bíró⁸³³ lakos búza-kenyeret eszik, és vasárnapi ebédje olta szombat esti vacsorájáig mindég húst is; – 's⁸³⁴ öröm látni az illy falukat, mint ezek a' cseréppel-fedett házakból állók, az illy gond nélkül 's kéjekre élő embereket. De ez a' gazdagfizetésű Lelki-Pásztorok által legelt nyáj, ha elébb áll e ez a' culturában mint a' Bihar Vármegyei lakos, vagy a' Hegyaljai? És ha nem áll elébb, mivel boldogabb sorsa mint amannak? Mert a' melly tekintetből a' dolgot én nézem, az hogy az posztóruhában jár, ez gubában, hogy ez talán sokat is izzad, amaz talán épen nem izzad, hanem csak cselédjét 's napszámosait izzasztatja, nem teszen külömbiséget. Az iskolák jobbak e itt mint más helyeken? 's a' lakos 's felesége 's gyermekei olvasnak e populáris írásokat? a' negyvenezer forint jövedelmű Pap hordat e Tudományos-Ujságleveleket, 's társalkodása által az isméréteket 's a' jónak és szépnek szeretét terjesztgeti e? Oltják⁸³⁵ e itt a' himlőt? Vannak⁸³⁶ e kórházak, patikák és Orvosok? Mi esik az ügyefogyottakkal, kik koldulni kénytelenek? A' honnak vagynak e Mesteremberei, manufacturáji? Ha ez nem talál⁸³⁷ a' szerént lenni a' mint itt várni méltán lehetett, úgy ez a' kőházban lakó Német-Magyar nem sokkal több mint az Oláh 's a' zabkenyérrel 's bandurkával⁸³⁸ élő Krajnyai Tót. Én legalább nem tudom, ki kívánhatná hogy Erdélynek minden helysége, első⁸³⁹ Városán kezdve utolsó falujáig,⁸⁴⁰ illy cseresep házakból álló 's illy lakosok által lakott helyekké váljon. Úgy most Erdélynek nem volna Fejér-Eggyházája.⁸⁴¹

272, 386, 465

[168] Midőn Sároson keresztül-menénk, két hatlovas és egy négylovas szekérbe fogták a' fogadóban⁸⁴² a' lovakat, 's az én Lottim, elmellőzvént testvére' kocsiját, jött leányát megölelni. – Feledém⁸⁴³ vala neked előbbi levelemben mondani, hogy Was tölünk Segesváron innen elmarada. – Melly nagy volt örömünk hogy⁸⁴⁴ e' kedves barátainkkal véletlenül⁸⁴⁵ összeakadhatánk!⁸⁴⁶ Útunk Meggyesig együtt ment; a' Grófné onnan Küküllővárnak vette útját, mi pedig Szeben felé térénk-el balra. Meggyes, olly⁸⁴⁷ kisdéd kerített Szab. Kir. Város, mint a' Sáros Vármegyei Szeben, 's olly formán vannak építve házai mint ennek 's a' Szepesi Városoknak. Döbrentei úgy vette valakitől, 's hihető a' köz hír úgy beszéli, hogy Szilasi János és Nadányi Gergely az itt⁸⁴⁸ 1614. Bethlen

⁸³³ a' <Debreczen táján lakó Magyar> Bihar Vármegyei magát <bíró> jól bíró Az első áthúzott rész felé írva.

⁸³⁴ is; – 's A gondolatjel sor feletti betoldás.

⁸³⁵ Oltják irtják-ból javítva.

⁸³⁶ V v-ből javítva.

⁸³⁷ ez <lenni> nem talál<, >

⁸³⁸ 's <gurully> <gurulyával> bandurkával Az áthúzott rész felé írva.

⁸³⁹ helysége, <az> első

⁸⁴⁰ kezdve <az> utolsó

⁸⁴¹ Én legalább [...] Fejér-Eggyházája. A főszöveggel párhuzamos, az előző mondatok felé írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▯

⁸⁴² a' fogadóban Sor feletti betoldás.

⁸⁴³ megölelni. – Feledém A gondolatjel sor feletti betoldás.

⁸⁴⁴ hogy Sor feletti betoldás.

⁸⁴⁵ véletlenül Sor feletti betoldás.

⁸⁴⁶ összeakadhatánk összeakadni-ből javítva.

⁸⁴⁷ Meggyes<, deákiul Média, németül Médiassch,> olly

⁸⁴⁸ az itt Sor feletti betoldás.

Gábor alatt tartott Ország-Gyűlésében a⁸⁴⁹ Város' közepén álló templom' tornyáról vettetének-le, hogy Bátor⁸⁵⁰ Gábort, ezt a' gazerkölcű Tarquínuszt, Váradon, midőn a' várból kikocsizott, összevagdalták. Nekem hihetőbb, hogy a' bátyákról repítetének-le; 's az⁸⁵¹ olly Fejedelemtől mint Bethlen Gábor volt, azt vártam volna, hogy ezt a' két szerencsétlent élni hagyja. A' Bátor⁸⁵² ház egy semmire való emberben ér véget, ki sok vétkeit⁸⁵³ még azzal is tetézte, hogy miatta két szebb-érezésű fiatal ember elveszett.⁸⁵³

[169] Iszonyú nagyságú hegyeket mászván-meg, ebédre ide érénk; 's ámbár a' hely igen nagy hely, 's közel van Szebenhez, a' kőházakban lakos 's uratlan németek között úgy nem kapánk semmit enni, azon felül a' mit a' Meggyesi piacon vettünk, mint Bácsón nem, Kolozsvár mellett. Kedvünk volt volna meglátogatni a' gazdagjövendelmű Papot; de a' Fogadós megszólala: Oh⁸⁵⁴ igen! annál kapnak még az Urak! Nem annyira az ő ironiája, mint a' rettenetesen meleg nap, felejtették velünk a' szándéklott próbát, mellynek czélja valami egyéb akara lenni, mint az, hogy talán eloltja éhségünket.⁸⁵⁵ – [170] A' helynek egy vára volt valaha, melly most arra szolgál, hogy a' lakosok a' még össze nem roskadt szobákban életjeiket tartják.

TIZENHETEDIK LEVÉL.

Szeben, Júl. 21dikén.

[171] Nagy-Csűr körül előttünk fekvék a' szép Szeben. Túl rajta a' Karpathus magas és sziklás hegyei állanak; a' város egy tágas lapályt foglal-e, alig érezhető emelkedésben. Megtetszik rajta hogy az Országnek jövedelmei itt költettek-el, 's ezer esztendőök olta hízik. Az út jó, 's jobbra balra jól-mívelt szántó-földek vonultak-el mellette.

[172] Estve vala midőn beérénk, 's Döbrentei ment, megtudni, ha Ő Exc. Gróf 43 Haller Gábor Fő-Kincstartó az ezelőtt hat nappal tartott innep után, mellyen mi is megjelentünk volna, ha a' vizek a' hídakat el nem tépték 's az utakat el nem rontották volna, itt mulat e még, 's Báró Naláczi István itt vagyon e, 's bejelenteni bennünket a' Bruckenthali Galeria és Bibliotheca' gondviselőjinél, hogy ma⁸⁵⁶ reggel annak látására eresztethessünk, 's jött az óhajtott hírrel, hogy Ő Exc. itt van; itt van Báró Naláczi is; szólt a' Bárónéval, de ez meg nem tudá mondani, férje hol szállásol, azonban várná-be D, vacsorájára bizonyosan meg fogna jelenni; és hogy Seivert Úr, egykor Secretárius a' Fő-Kormányshéknél, bennünket várni fog. [173] Elindulánk tehát, 's körültekinték 44, 275, 389

⁸⁴⁹ Ország-Gyűlésében <alatt> a' A ben sor alatti betoldás.

⁸⁵⁰ Bátor <h>ori

⁸⁵¹ 's <egy> az Az áthúzott rész felé írva.

⁸⁵² ki <nek még> <iszonyú> Az áthúzott rész felé írva. sok Sor feletti betoldás.

⁸⁵³ ember <megöletett> elveszett

⁸⁵⁴ Oh <,>

⁸⁵⁵ mellynek [...] éhségünket A főszöveggel párhuzamos, az oldal aljára írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▮

⁸⁵⁶ gondviselőjinél, g G-ből javítva. hogy <holnap> ma

a' város' nevezetesebb úczájit, és a' szép sétálót a' város' kőfala alatt a' hegyek felé. Egy keskeny de hosszú hely be van ültetve honi és külföldi fákkal, két szökő-kút lövelli sугárocskáját, 's a' hely' végén egy vacsoráló van fából felette elmésen-gondolt rajzolat szerént.

44, 275, 390, 467 [174] El valánk fáradva, 's vacsoránkat megévén a' Koronánál,⁸⁵⁷ [175] benn a' városban, siettünk lefekünni.

44, 276, 390, 467 [176] Ma már indulni akaránk a' Galériába, midőn Báró Nalaczi látogatásunkra jöve.

44, 276 [177] Ez az Úr egyike vala azoknak, a' kiket Erdélyben látni leginkább óhajtottam. Növése nem sokkal nagyobb mint a' tiéd és az enyém, de mind kettőnkénél testesebb, szőke, kopaszodni kezdett,⁸⁵⁸ csak nem szemöldöketlen, szép⁸⁵⁹ metszésű orral, melly kevésbé meg van hajtva; bajusz nélkül. Semlyeszín nankin nadrágban, letűrt szárú saruval, mellynek vonóji lefüggtenek, 's begombolt, inig-érő só-és borsszínű kabátban. Abordja az a' mi a' jó-nevelésű franciáé, melly nyájas, megelőző, de úgy hogy magát nem adja-ide egészen, 's nem felejtí magát. Belé szerettem volna, ha régen nem szerettem volna is. Gyulai mondá neki, hogy hozzá 's tőle a' Galériába mentünk volna, 's

45, 276, 390, 467 Nalaczi jött velünk, mert azt látni neki is öröm. [178] Én azt, ugy monda, egyszer Choiseul-Gouffier-nek társaságában láttam, midőn ő Konstantinápolyból jöve, 's elmondom mit ítélé felőle: On pourroit former un joli petit cabinet de tout cela. Értém a' francia' euphamismuszát; egy barbarus ezt így tette volna ki: Kár, hogy ez a' kevés jó ennyi sok rosszal van egyyüvé keverve. 'S most, minekutána a' Galériát láttam, épen azt ítéltem volna felőle. [179] Holnap újra meg fogom azt látni, 's elmondom, minek találtam.

45, 276, 391, 467 [180] Báró Bruckenthal Sámuel Erdélyi Gubernátor 's Szent István Rendebeli Nagy-Keresztes, nagy ember volt; Erdély kevély lehet e' kincsre mellyet tőle bír: de a' képeket úgy választotta⁸⁶⁰ mint Mummius Corinthban:⁸⁶¹ nem érte hozzá, 's mindent megvett a' mi tetszék szemének: Testvérének fíja Seivert Úr mutatta Tenniernek egy Keresztelő

45 Szent-Jánoskáját, [181] ki egy szép vidéken egy sziklából omló forrás mellett van, 's azt mondá, hogy azt az ő onkele különösen kedvelte. Nem rossz; de valóban az, a' ki ennyi jó mellett ezen leli különös örömét, magát velem Connoisseurnek nem tekintetheti.

46, 276, 391, 468 [182] Seivert és Bibliothecárius Roth Urak egy Guidónak mondott Szent Hieronymuszra tettek figyelmessé, melly nagysága miatt is szemembe ötlött volna. A' gondolat nagy. A' történet ismeretlen előttem; de gondolom, ez a' Szent Cardinális fog ott lenni. Imádságaiba, elmélkedéseibe volt elmerülve, egy szózatot hall, félre kapja testét nagyságának érzésével, 's felfülel. A' musculatúra erővel teljes, a' tekintet méltósággal. A' kép bizonyosan egyik legjobb⁸⁶² darabja a' Galériának. De az én szememet egy Szent Sebestyén vonta vala magára, mellyel eltetni nem tudtam. Sebestyén csak staffeleyi darab, Hieronymusz egy ölnél is nagyobb talán; amannak csak karjai

⁸⁵⁷ Koronánál K k-ból javítva.

⁸⁵⁸ <el>kezdet

⁸⁵⁹ szemöldöketlen, <eggy> szép

⁸⁶⁰ úgy <vásárlotta> választotta Az áthúzott rész felé írva.

⁸⁶¹ Muirmius <Cartha> Corinthban

⁸⁶² legjobb Sor feletti betoldás.

vannak, kezek nélkül: a' Hieronymuszé⁸⁶³ az egész figurát adja; 's én talán még is amazt választanám.

[183] A' Galeria nem mind Originálokból áll; Van Dycknak 's Rembrandtnak néhány portréit copiákban bírja; de Maytensnek keze által dolgozott copiákban. [184] Cópia a' Corregiói Io is, de benne feltalálám a' Bécsi Belvédér' szép mását; 's sikoltottam örömemben. Én nem vagyok az a' ki előtt csak az új szép, és ha ezt a' szép Iót szobámban láthatnám, nem mulna-el egy napom, hogy vele ne töltenék egy két perczet. [185] Mások megszerettek egy Madonnát is; én nem: a' szemek igen szépek; az orr épen nem az. –

[186] A' Galeria' Catalogusai külön ívekre vannak írva, 's így midőn társaim a' tollas állatok' nagy munkával tett darabján álmélkodtak, 's tudni akarák a' Mester' nevét, 's Bibliothecárius Úr, megtévedve, egy más⁸⁶⁴ szoba' ívébe tekint, 's egy olasz Mívész' nevét hallatá, kénytelen valék megszólani; hogy az nem lehet; hihető hogy Hondekoeteré. A' Bibliothecárius' észre-vevé megtévedését, 's a' más ívbe pillanta, 's a' képet a' Hondekoeterének találá. Láttad volna, melly változást szüle ez az arcokon. – 'S a' kik Galériában csak kevés órákat is töltöttek, ezt szint úgy kitalálhatták volna, mint én. Erre is születni kell, mint mindenre, 's óhajtanunk kellene, hogy a' kik Bécsben laknak, vagy Bécsbe gyakrabban járnak, idejüket töltsék inkább a' Galériában 's a' Képző Mesterségek' Academiájában, 's a' Bécs' nevezetesebb Festőji körül, mint az úczákon.

[187] Rákóczi Ferencznek, az Elsőnek, Kupeczki által festett 's Artaria által Westermeyer által rézre-metszett képét a'⁸⁶⁵ hátulsó szobákban találtam, a' nem-nevezetesebb darabok között; 's magasan állván a' kép, nem ítélttem-meg biztosan, ha az copia e vagy originál. De⁸⁶⁶ ha Originál volna, Magyar Mívész' munkája lévén, jobb helyt fogna állani. Még midőn csak festői szemmel kelle is tennem jegyzéseimet, nem állhatám-meg, hogy ne mosolygjak, mint lehete ezt a' gyáva embert ezen attitűdben festeni: pánczélba van öltözve, 's már vonja kardját hüvelyéből, szeme bosszút szikráz, 's ajaki elharapják a' haragot.

[188] Két három szoba olly képekkel van eltöltve, mellyeket legalább az idegennek soha sem kellene látatni. Azonban dicséretet érdemel, hogy a' Gondviselő ezeknek azt vallják, hogy ezek nem belső becsek miatt függenek itt. A' tiszteletet 's örök hálát érdemlő férfji, a' ki e' kincseket gyűjtötte, nem tanulta-meg Hesiodusztól, hogy a' fél némelly esetekben több mint az egész.

Valóban, ha előttünk is a' példa Gödölőben, hogy egy ember is csudát tehet, ha segíli a' Szerencse, nem lehet álmélkodni azon, a' mit ez a' Gubernátor itt összevgyűjthete, 's az ő neve örök tiszteletben fog maradni a' nemzetnél a' Cancellárius Telekiével és a' Püspök Batthyániéval. Ha Bruckenthál csak képeit, vagy csak könyveit, csak ásványait, csak fegyvereit, csak pénzeit gyűjtötte volna is, már többet tett volna a' köz jóért és a' nemzet' becsületéért, mint ennek a' földnek húsz Fejedelmei négyet ötöt kivévén. 'S a' mit ez a' nagy ember tett, annál nagyobb érdemű, mert ha Erdélyben némelly fegy-

⁸⁶³ Hieronymusz <nál>é Az áthúzott rész felé írva.

⁸⁶⁴ más <'>

⁸⁶⁵ képét <az első> a'

⁸⁶⁶ originál <;>. A pont a pontosvesszőből javítva. De de-ből javítva.

vert⁸⁶⁷ 's pénzt, és igen sok ásványokat ajándékban is kaphatott: a' két elsőbb nemből talán mindent saját⁸⁶⁸ erszényéből veve.

[189] A' Bibliothéca koránt sincs olyan, hogy a' Telekivel öszvehasználtathassék, ezt maga Seivert Úr is kész vala megvallani. Döbrentei és Gyulai itt néztek holmit, én annyira el valék telve a' Galériával, hogy itt semmit nem illetheték, 's az ásványok', pénzek' és fegyverek' Gyűjteményét holnap sem fogom megtekinteni.

469 [190] Ó Exc. Gróf Haller Gábor Urat itt vala szerencsém először látni. Együtt neveltetett a' két Orczyval, Józseffel⁸⁶⁹ és Lászlóval, 's meleg szívvel emlékezett rólok. Negyvenkilencz eszt. hogy szolgál, 's még oly friss, oly eleven, minha ugyan-annyi esztendő volt. A' francia cultúra kitetszik minden szaván, minden mozdulásán, 's képzelem melly méltósággal viselék itt Július' 15dikén a' Királyi Commissáriusságot, midőn a'⁸⁷⁰ Szász nemzetnek Cómeszi székebe Mélt. Tartler János Kormányshéki Tanácsos Urat ültette.⁸⁷¹ Egy szép, szálas és eléggé testes Úr. A' ház, mellyben udvarlásunkat elfogadta és a' mellyben holnap nála ebédelni fogunk, tulajdona, 's még azon öséről maradt a' Hallerekre; a' ki⁸⁷² Nürnbergről ide költözött és a' kinek unokája⁸⁷³ elébb Szászokká, utóbb Magyarokká lettenek. A' Gróf ismerte szenvedelméimet, 's engedé látnom familiájának azon négy ujnyi vastagságú folio Kötetét, mellyben a' Hallerek kinek-kinek⁸⁷⁴ Biographiai jegyzéseivel, be van írva, 's valóban ha mit ezt, különös kedvezés gyanánt vettem. Mutatta azt az aranyat is, mellyet egy Tisztünk Nürnbergből most hoz a' Grófnak: az egy Hallernek nevével és képével van megjegezve. Ha fényünkkel dicsekedni érett férjfihoz nem illik is: sok örömeitől fosztjuk meg az oly vendégünket, a' ki látni, hallani, ismereteket⁸⁷⁵ gyűjteni szeret, ha a' félszeg tartalék eránta bizatlanná teszen, 's elnémít.

[191] Innen egyenesen Feldmarschall-Lieutenant⁸⁷⁶ Bárány Splényi Ferenchez 's hitveséhez Mélt. Macskásy Anikó Asszonyhoz menénk, Erdélynek egyik Gratiájához, kinek ismeretségében állani már szerencsém vala. Melly öröm, édes barátom, ennyi földre lelni valakit, a' ki a' mieinket, a' ki feleségemet 's rokonimat 's barátimat ismeri! Előhozattál te is, te is egyik kedves tárgya vala emlégetéseinknek. Az Erdélyi út nekem kibeszélhetetlen örömetek ada: de ezt tennem⁸⁷⁷ akkor kellett volna, midőn reá egy egész esztendőt lehetett volna fordítanom.⁸⁷⁸

⁸⁶⁷ fegyvert <, >

⁸⁶⁸ saját Sor feletti betoldás.

⁸⁶⁹ Orczyval, <L> Józseffel

⁸⁷⁰ midőn <itt> a'

⁸⁷¹ Urat <hívatalába bevezette>

⁸⁷² a' ki <t>

⁸⁷³ költözött költöztett-ből javítva. <és> és a' kinek unokája Sor feletti betoldás.

⁸⁷⁴ <a'> mellyben a' Hallerek, <elágazása> kinek-kinek

⁸⁷⁵ hallani, <tanul> ismereteket

⁸⁷⁶ egyenesen <Generális> Feldmarschall-Lieutenant Az áthúzott rész felé írva.

⁸⁷⁷ 1. ezt 3. akkor 4. kellett 5. volna, 2. tennem, A szórend sor feletti számozással javítva.

⁸⁷⁸ lehetett volna Sor feletti betoldás. fordítanom fordítani-ből javítva.

Ebéd után, melly mellett Kolozsvári Unitár. Prof.⁸⁷⁹ Székely Mózes Urnak⁸⁸⁰ jutottam szomszédságába,⁸⁸¹ ki Prof. Kézy Úrral együtt vala Göttingában, 's ezen barátunkhoz írt leveleimből közelebből ismert, [192] Döbrentei elvive a' Hochmeister' Könyv-
 áros-boltjába. Az tele vala azon portékákkal, mellyek mindenütt leginkább kerestet-
 nek: Nevelésre valók, Románok, Theáteri darabok, pompás rezekkel ékes Almanachok,
 Utazások. 'S képzeld, itt találtam Rajnisnak Virgiliusi Eclogájit is, mellyet már Lan-
 derernél is mind elfogytak,⁸⁸² 's az általam fordított La Rochefoucauld' Maximájit, 's
 ennek annál inkább örültem-meg, mert⁸⁸³ azon egy exemplárján kívül, mellyet nekem
 Geistinger küldé, midőn általvevé az egész nyomtatást, még többet sohol nem láttam.
 Nagyon meg lévén szekerem terhelve, e' két darabnál többet itt nem vettem.

[193] Tudtam a Tituláréból, hogy Szebenben két Cserei van szolgálatban, 's Gyulai
 annál örömebb vezető-fel Mélt.⁸⁸⁴ Cserei Mihály Kincstartói Tanácsos Úrnál, mivel
 itt különben is meg akara jelenni. Magát nem lelénk, de igen egy számos asszonyi
 társaságot. [194] Már vígasztalhatatlan valék, midőn egy igen ifjú Úr bejöve, Gyulai
 közt és közöttem széket fogá, 's beszélé, hogy Franczia-országból most jó, mert sere-
 ge mellynél⁸⁸⁵ szolgálni kezdett, benn⁸⁸⁶ volt. Megszerettem a' szép készületű lelkes
 ifjat, 's óhajtanám, hogy minden Tisztjeink így használták volna a' külföld' látását. Az
 a' ház' fija volt, József, cadet a' Császár' Huszárijainál, 's Lúgoson fekszik. Minthogy
 oda ő is indul, én is menni szándékozom, előre örvendek hogy vele megújíthatom ismer-
 etségemet. – Később ismét előjövénk ide, 's a' Consiliáriusban azt a' nagy férjfit, talál-
 tam a' kit reménylettem. A' Csereiek jó vért, jó lelket kaptak.

[195] Gyönyörű vala az estve, mellyet barátimmal 's egy két idegennek társaságá-
 ban a' sétáló helyen tölténk; de onnan a' theáterbe kell mennünk, minthogy egy cse-
 kely érdemű darab ígértetett, nekem kedvem ellen. A' Wellingtoni Uniformis adatott, 's
 nem csalattatám-meg várakozásomban; rosszúl játszottak, 's nem jó darabot. A' theáter
 nem nagy, mert a' Publicum sem nagy; de az Építő-mester értette mesterségét; 's egy
 ilyennek munkáját látni, már az is öröm.

[196] Én az alsó lózsik fala mellé jutottam, hol⁸⁸⁷ egy pár Szebeni fiatal leány ült, 's
 a' nélkül hogy velek beszédbe eredtem volna, mellyet vakmerőség és bántás gyanánt le-
 hetett volna vennie, a' legnagyobb gyönyörűséggel hallgattam örömek' kifakadozásait.
 Az ártatlankák előtt még új vala mind a' theáter, mind a' világ; 's az szép kora az életnek.
 Leányom, mellettem és más oldalról kísérője mellett, le nem voná szemeit a' játszókról,
 's Bécsre emlékeztete, hol tavaly az Operák 's Ballétek voltak legfőbb örömei.

⁸⁷⁹ mellett <Phys.> Kolozsvári Unitár Az áthúzott rész felé írva. Prof.

⁸⁸⁰ Urnak Úrral-ból javítva.

⁸⁸¹ jutottam <ismeretségbe> szomszédságába Az áthúzott rész felé írva.

⁸⁸² Landerernél <sem találtak> is mind elfogytak, Az áthúzott rész felé írva.

⁸⁸³ Maximájit, <mellynek> 's ennek annál inkább örültem-meg, mert Részben az áthúzott rész,
 részben a sor fölé írva.

⁸⁸⁴ vezető-fel <vala> Mélt.

⁸⁸⁵ serege <benn volt> mellynél

⁸⁸⁶ kezdett, <most> benn

⁸⁸⁷ jutottam, <melly> hol

Júl. 22dikén.

Egy óra múlva indulunk, de Döbrentei 's Gyulai kimentek, 's így nem tehetek jobbat, mint ha mingyárt most írom-meg leveletem:

Naláczki tegnap elhagyá Szebent, 's így csak magunkban járánk-meg a' Galériát. Seivert Úrnál fél órát tölténk-el, de az nem vala veszett idő, ha a' Galeria' nézésétől loptuk is el. Egy tudós, józan-fejű, meg nem romlott szívű, érett férjfi, kinek óhajtanám gyakor társaságát. A' Galériából, hol három órát töltöttem, szédelőfővel jöttem-ki, mint tegnap. Hogy az érzékeny Nézellő az illy helyeken kiédelje magát, heteket kell benne töltenie.

⁴⁷⁰ [197] Seivert Úr tudakozta, ha nem szándékom e, meglátni a' Nemzet' Grófját, 's azt felelém, hogy innen egyenesen hozzá megyek. A' megbecsülhetetlenebb jóssággal ajánlá magát felvezetőnknek. A' ház előtt négy levágott fiatal fenyő vala leszúrva, annak jeléül, a' régi szokás szerint, hogy a' Nemzet' Grófja ott lakik; a' Város' Bírāja' háza előtt három.⁸⁸⁸ 'S ide menőben az úczán egy idegen nevemen szólíta, frakkban 's bajusszal. Nem ismertem. Báró Rosenfeld vala az, az egykori Munkácsi Kerületbeli Kir. Commissárius B. Rosenfeld András Exc. fíja, itt a' Thesaurariátusnál Titoknak, ki Kassán neveltetett. Felkísére ez is. A' Comes' megpillantása annyira megzavart, hogy küzdenem kelle magammal, nehogy észre vegye hogy kijöttem csendemből: az⁸⁸⁹ én szelíd tónusú tisztelt ipamra emlékeztete, azzal a'⁸⁹⁰ szívet-rabló 's lelke' egész nemességét festő móddal.⁸⁹¹ Szerencsém vala hogy nem magam léptem-fel nála, hanem ötöd magammal; és hogy Mélt. Horváth Dániel Úr tőle épen búcsúját vette. A' Comes tudakozá, millyennek lelem Erdélyt, 's magyarázám érzéseimet, mellyeket azzal rekesztettem-be, hogy örömöm csonka fogott volna lenni, ha hazámnak e'⁸⁹² Szászok által lakott részét is nem láttam volna, és hogy, ha az eső fel⁸⁹³ nem forgatta volna igyekezeteimet, jelen voltam volna Beiktattatása' innépén.⁸⁹⁴ Szó esvén arról, hogy az idegen alig lelheti-fel⁸⁹⁵ magát ezen nem nagy országban, mellyet három különböző törvényű 's alkotmányú nép lakja, mindnyájunknak értelme az volt, hogy a' Menénusz Agrippa isméretes Allegóriája szerint, az egyenetlen tagokból álló test is jó állapotban lehet, ha mindenike arra törekszik, hogy az Egész legyen boldog. B. Rosenfeld ada-elő valamit a' legújabb történetekből, melly ennek az igen szép készületű ifju Urnak talentomait előttem bőven festé, 's így a' Comesnek, Seivert Úrnak, 's B. Rosenfeldnek társaságokban életemnek ismét egy szép óráját éltem-el.

[198] Az ebéd Gróf Hallernél egy más szép órát ada, 's lelkes vendéglőnk eleven-ségben tarta bennünket. Az Erdélyiek Erdélyt festék nekem, én az Erdélyieknek Magyar-országot, 's a'⁸⁹⁶ társaság mulattató, oktató leve⁸⁹⁷ mind a' két résznek. Gróf

⁸⁸⁸ előtt <négy> három

⁸⁸⁹ csendemből: <egészen> az

⁸⁹⁰ emlékeztete, <kinek> azzal a' Az áthúzott rész felé írva.

⁸⁹¹ festő <módját> móddal

⁸⁹² e' Sor feletti betoldás.

⁸⁹³ eső <meg> fel Az áthúzott rész felé írva.

⁸⁹⁴ Be<iktatása' napján.> iktattatása' innépén. Az áthúzott rész felé írva.

⁸⁹⁵ alig <leli-fel> lelheti-fel

⁸⁹⁶ a' az-ból javítva.

⁸⁹⁷ oktató <vala> leve Az áthúzott rész felé írva.

Lázár Pál, Titoknok a' Thesaurariusnál, 's a' mostani Thesauráriusnak testvérétől született öccse, az előbbeninek pedig (Gróf Bethlen Józsefnek) veje, egyike vala a' vendégeknek; 's minthogy ez az Úr a' Magyar-országi Bánya-városokat látta, 's sokat ismer azok közzül a' kik szóban forgottak, a' beszéd nyert.⁸⁹⁸ [199] Minthogy az effé-
léket papirosra tenni nem engedi a' becsület'és a' hála' érzése, ezek helyett neked csak
azt beszélem, hogy az említett innép éjén némelly itt megjelent fiatal Mágnások a'
Thesauráriusnál szolgáló barátjaiktól kérdék, az⁸⁹⁹ a' kivel tánczolnak, 's hallván hogy
nem Grófok és Bárók,⁹⁰⁰ hanem csak Szász Urak' gyermekei, finnyásan csudálkoztak,
hogy ezek magokat a'⁹⁰¹ tánczolás által megalacsonyították. Miolta Erdélyben vagyok,
még nem láttam több jelét a' бүдös gögnek. A' kik egy társaságban vannak, azoknak
feledni kellene⁹⁰² hogy nem egy renden⁹⁰³ állanak; 's mit várhatunk egyebütt, ha ezt
még a' tánczpalotában sem felejtethjük? Rómában nagy történetet szűle az, hogy egy
Patricius' háznál a' Lictor megkoczogtatá az ajtót, nem a' Plebájus-háznál is. Egyenlők
nem lehetünk, de a' nagyobbak az egyenletlenséget nem kellene a' kisebbel éreztetni
mind azért mert az kárt szűlhet, mind azért is, mert az olyan szebb gondolkozású
emberhez nem illik, 's a' nagy ember mereszkedés nélkül is nagy.

[200] Generális Báró Splényinétől Döbrentei és Gyulai szállásunkra jövének, hogy
cselédjeink készüljenek, de⁹⁰⁴ én nem hagyhatám-el úgy Szebent, hogy még egyzer
búcsúmat ne vegyem Mélt.⁹⁰⁵ Cserei Mihály Úrtól, kinél most szerencsés valék lelmi
testvérét is Eleket. A' Consiliáriusné a' grádicson jöve le midőn én felmentem, 's
mondá, hogy férje ma azon óhajításával kele-ki ágyából, hogy még egyszer láthasson.
Rosenfeld itt vala, 's a' ki illy házaknál leli örömét, az méltó az illy társaságra. Nagy
megindulással váltam-el új barátimtól, 's ím mondja valaki, hogy én barátimat e' hévvel
csak kevéségből magasztalom.

[201] Szebeni tudósításaimat nem végzem-el illetlenül, ha mind ezeket azon jelenté-
semmel rekesztem-be, hogy itt a'⁹⁰⁶ Disznódi cseresznyét meg⁹⁰⁷ kóstolhattam. Az
most, Júliusnak vége felé vala divatjában van, 's egy Oláhtól egy nagy kosárral vettem
az útra két forintot. A' cseresznye nem ok nélkül híres az egész Erdélyben.

⁸⁹⁸ 1. látta, 10. a' 11. beszéd 12 <sokat> 13 nyert 2. 's sokakat 3. ismer 4. azok 5. közzül 6 a' 7 kik 8 szóban 9. forgottak, A szórend sor feletti számozással javítva.

⁸⁹⁹ kérdék, <kinek> az

⁹⁰⁰ hogy <azok> nem Grófok és Bárók Gróf és Báró-ból javítva.

⁹⁰¹ magokat <az azokkal> a' Az áthúzott rész felé írva.

⁹⁰² feledni <ill> kellene

⁹⁰³ egy <linedában> renden

⁹⁰⁴ cselédjeinket Az et sor alatti betoldás. készül<jenek, én pedig> de em.

⁹⁰⁵ egyszer ne vegyem búcsúmat Mélt. A szórend átnyilazással javítva.

⁹⁰⁶ itt <még> a' Az áthúzott rész felé írva.

⁹⁰⁷ meg Sor feletti betoldás.

TIZENNYOLCZADIK LEVÉL

Dédács, Júl. 24-dikén.⁹⁰⁸

279, 393, 471, 732

[202] Harmadik 's negyedik ízben vagyok a' tiszteletre legmúltóbb asszony' társaságában, 's igen jó, igen kedves leányai közt, 's itt meg fogok pihenni a' képzelhetetlenül szép 's egyéb tekintetekben is igen nevezetes tájon. [203] Nem fogom-meg, mi vonszhatja a' Grófnét a' Cimmériai Andrásfalvára, mikor jószágai 's bőv jószágai itt is vannak, hanemha annak emlékezete, hogy házassági életének első esztendejét ott élte, 's férjének hamvai ott fekszenek; melly az illy tiszta lélek előtt, igen is, hogy nyomos ok, 's a' Grófnét még tiszteletesebbé teszi.

279, 393, 471

[204] Szebenből vasárnap dél után, Júl. 21-dikén, jövének-el, 's Szeredahelyen hálánk. [205] Útunk olyan vala mint a' deszka, 's a' faluk még szebbek, sokkal szebbek, mint a' mellyeket Meggyesen innen és túl találtunk. A' szép vidékek' látásától alkalmasan elszokott szemnek jól esett balra gyönyörű, erdővel elborított hegyeket, jobbra kereszttekkel gazdagodni kezdő földeket látni. Minden mutatá, melly boldog lak ez. De a' Tell' népe nem vonta volna vissza magát a' kocsitól, midőn abból az idegen a' helység' neve eránt tett volna kérdést; 's bátor szívességgel⁹⁰⁹ eredett volna vele beszéllgetésbe, mint a'⁹¹⁰ jószívű jámbor Magyar szokott.⁹¹¹ – Ha ez nem hazafiúi hajlandóság, nem hazafiúi idegenség e bennem? Nem az, barátom; jók és rosszak minden nemzet közt vannak; de a' Magyar Népek ezt a' tulajdonát, ezt az érdemét, még az idegenek is megvallják; csak az nem vallja-meg, a' kinek nem tetszeni valóban nem nagy szerencsétlenség.

Itt a' zsindelezésnek olly nemét láttam, mellyet még sehol nem láttam. A' sorok parallela lineákban futnka a' fedél' tetejével és aljával, de a' háromlábnyi hosszúságú 's mind két felén rovatlan zsindeley nem perpendiculáris állásban szegeztetik ezen sorokon a' léczekre, hanem fektetve. Miért⁹¹² így, az nem kíván magyarázatot: e' szerint fektetve szegeztetvén-fel, még pedig úgy, hogy a' következő zsindeley ennek szélét egyujnyira elfedi, az eső lefut a' fedelen 's nem csoroghat be a' házra. – 'S néhány helytt az utak mellett a' forrás felett egy el nem zárt kápolna forma épület áll, melly egyéb mocsoktól mint a' mit az eső⁹¹³ és szél tehetnének benne, nem védheti a' vizet, de legalább rendesen áll, 's a' tájnak dísz ad.

279, 393, 471

[206] Szászsebes sokkal kisebb Kir. Város mint Meggyes, 's benne kevés van, a' mi az utazó' szemét magára vonhatná.⁹¹⁴ De itt az az örömünk vala, hogy jobbra meglátánk a' Károlyvári templom' tornyát, 's előre képzelém, melly örömmel fogok élni kevés hetek mulva ebben a' templomban 's a' Bibliothecában.

279, 394, 471, 733

[207] Döbrentei az ebédnél megtaníta, hogy egy negyed alatt a' Kenyérmezei csata' helyén leszünk, hol Batori István Vajda 's Kinizsi Pál 1479. November 13-dikán Ali Béggel, ki, a' mint némellyek mondják negyven, a' mint mások hatvan, 's ismét mások

⁹⁰⁸ 24-dikén 23-ból javítva.⁹⁰⁹ bátor bátran-ból javítva. <'s> szívességgel⁹¹⁰ mint <Diószeg és Kálló körül> a'⁹¹¹ szokott. Sor feletti betoldás.⁹¹² fektetve. <Az nem> Miért⁹¹³ a' mit Sor feletti betoldás az eső<n>⁹¹⁴ vonhatná vonzatná-ból javítva.

százezer embert vezérle, 's a' Maros' táját tűzzel vassal pusztította volt, megvitt, a' törökök között⁹¹⁵ hatvanöt, vagy csak harmincz ezret levágott,⁹¹⁶ 's a' haza' földjéről az ellenséget elkergette, maga csak nyolczezer Magyar és Székely vitézt vesztvén azon felül hogy a' Maros kétezér Szászt és Oláhot nyele-el. A' katonai-áldomás az elhullott ellenségi testeken tudva van, tudva, hogy Kinizsi miként tánczola itt⁹¹⁷ egy holt törököt ruhájánál fogva fogai között⁹¹⁸ tartván. [208] Közel a' Kenyér-vize igen tiszta⁹¹⁹ és széles patakjához most egy Postaház áll, és annak szomszédjában egy kápolnának alapkövei látszanak⁹²⁰ az út mellett. Úgy beszélük, hogy Batori alatt a' ló, midőn itt elmenne, megbotlott 's azt a' Vajda szerencsétlen⁹²¹ jel gyanánt vette. Örömeiben, hogy meg nem történt rajta a' mit várt, ő állítatá a' kápolnát, 's abban a' csata' napján minden esztendőben⁹²² Misék mondatk az elhullt Keresztyének' lelkeikért. [209] Kár hogy a' hely pusztán áll, és hogy legalább egy oszlop nem emlékezteti az itt elmenőt, hogy a' hely a' mellyen megyen, szent hely.

A' tér olly tágas, hogy azon elérhete másfélszáz-ezernyi sokaság a' Kenyér-vizétől Szászvárosig, 's közel érvén Benczenczhez, Döbrentei hozzánk küldé az egyik cselédet, hogy Báró Orbán Antalnének kerti filagoriáját nézném, melly felől azt mondják, hogy annak dombja az oda-temetett törökök' testeikből támadott. A' gondolat görög phantasia' míve.

Úgy hittük, hogy a' Grófné már régen Dédácson vagyon, midőn nem tudom melly történet miatt elmaradt szekerünkről látám, hogy Gyulai a' maga szekeréből kiszálla, és valamelly más szekerekhez közelíte. Az az ő imádott anyja volt. Felcserélénk az űlést, 's én Gyal mártól fogva a' Tordosi határig együtt menék, keresztül Szászvárosra, mellynek kisdied Collégiumában Sípos Pál barátom egy ideig Professori hívatalt visele, míg 18⁹²³ Patakra hívatott-meg Physicát és Mathézist tanítani. A' Grófné itt letett, 's mi, az az én és Döbrentei 's Gyulai, Tordosra térénk; megígérvén hogy holnap, szeretett házi-gazdánkkal együtt, még ebéd előtt meg fogunk jelenni.

Szászsebes és Szerdahely körül még csak kezdték az aratást: itt az egész mező tele volt kalangyákkal 's olly sűrűségben, hogy többet a' legszerencsésebb esztendőben sem lehet kivánni. 'S Sípos itt hat hét háznépéből álló Felekezetnek Papja, de olly Felekezeté,⁹²⁴ mely az egész Erdélyben a' leggazdagabbika a' Reform. Ecclesiáknak. 'S ő gyermektelen, nőtelen ember, 's a' legphilosophusabb életet éli, mellyet valaha⁹²⁵ eszes ember élt; jól él, de nem fénnel, 's így elege marad, adni annak a' ki reá szorúl, 's örömet osztja-meg gazdag jövedelmét másokkal.

⁹¹⁵ megvitt, <vagy> a' törökök között Az áthúzott rész felé írva.

⁹¹⁶ ezret ezer-ből javítva <emberével megvitt, 's> levágott

⁹¹⁷ itt Sor feletti betoldás.

⁹¹⁸ ruhájánál fogva Sor feletti betoldás. fogai <n> között Sor feletti betoldás.

⁹¹⁹ igen <szép> tiszta Az áthúzott rész felé írva.

⁹²⁰ látszanak Sor feletti betoldás.

⁹²¹ szerencsétlen <ül>

⁹²² minden Sor feletti betoldás. esztendőben esztendőnként-ből javítva.

⁹²³ A szám után hosszú szóköz hagyva.

⁹²⁴ Papja, <volt> de olly Felekezeté Felekezetnek-ből javítva.

⁹²⁵ mellyet <eggy> valaha Az áthúzott rész felé írva.

Irtam neki, mind hazulról mind Kolozsvárról, hogy jövök, 's Naláczi tudósítá, hogy együtt valánk Szebenben; 's ámbár későbbben jöttem mint várt, elmúla rettegése,⁹²⁶ hogy a' sok esők miatt visszafordultam. Ismered módját, csendét, mely a' falak közzé zártat, az Elméllőt – a' szó rossz formatiójú, de a' Denkert másképen kimondani nem tudom – egészen festi, de ismered benne a' legszívesebb, a' legnyájásabb barátot is, 's⁹²⁷ képzeled hangját, midőn ezt mondá ölébe fogadván: Azt hiszem hogy az egész Patak itt van, hogy tégedet láthatlak! 'S a' formulát azután még két ízben mondá-el, mintha arra reá-készült volna.

Az ártatan, gyermeki ember megcsokolá leányomat, 's ment, 's kertjéből egy két rózsát hozza neki. Legyetek mint a' gyermekek – barátom, ez szent szó. 'S ez a' mélység és az az egyszerűség! – És még is hány ember nem tévede-meg már ebben a' nagy emberben!

Midőn Sípos Patakra jött, alig tudták megérteni, miként juthatott ez arra, hogy hozánk ajánltassék, 's a' Bölcssek vállat vonítottak reá, 's azt mondák, hogy megtetszik hogy Particulából (kis-tekintetű Collégiumocskából) jött; azt mondák, hogy a' ki talán jó vala egy kis Collégiumban, nem következik hogy jó lesz a' nagyban is. A' széplelkű ember tudta mit mondanak felőle, 's hallatlannak vette a' szót. – Erdélyből Patakra? kérdé a' másik; Erdélyből? 's meg nem fogható, hogy ez a' Názáreth is szülhessen nagyot. Végre egy Examen alatt a' Patronátus' parancsolatjára az egyik vagy másik Professornak az Iskola' Vice-Curátorának,⁹²⁸ Kóji Comáromy György Úrnak tiszteletére Halotti-Predikázióznak kelle tartania,⁹²⁹ 's a' sors Sípost érte.

Jelen valék, 's elcsudálkoztam a' Beszélőnek mind mélységén mind ékes szólásán, 's Consiliárius – Úrnak orczáján könnyek csepegtek. 'S Patak elhallgata. Többé nem kérdé, miért hozták ezt Erdélyből.

Sípos egy Munkát ada Censorunk' kezébe. Az új Philosophiát magyarázá. A' Kánt' ellenségei 's nevetőji felejték a' szép Predikáziót, 's ismét azt kérdék, a' mit elébb kérdettek. De most Sípos deák verseket írt, 's az ő példája ragadá-el Prof. Kézy Urat is, hogy hasonlót dolgozzon; 's Patak ismét nem kérdé, mért hozák ide Sípost Prof. Kézy Úrnak⁹³⁰ verseit Gróf Eszterházy József Zemplényi Fő-Ispán Exc. velínre nyomtattatá Dégennél, 's ötven nyomtatványt a' Bécsi Udvarnak⁹³¹ ada-által, ötvent a' Párizsinak küldé. – 'S⁹³² mint Wieland és Johannes Müller ítélte azt a' Somsich' Ódájáról, hogy ez: Ad arma, cives, nobile fortium sanguen virorum, talán a' legszebb mív a' mely deákban a' Római kor olta íratott, úgy ezt a' Kézy' hexameterei felől Gróf Eszterházy, és mások igen sokan, – 's a' Sípos' versei a' magok' nemekben szint olly szépek voltak mint a' Kézyéi.

Ez a' Sípos Philosophiája sokaknak⁹³³ egyéb mint a' legirtóztatóbb, de elrejtett, és épen ezért még veszedelmesebb Mysticismus, 's a' mi Biestereink és Nicolaiink nagyon

⁹²⁶ elmúla <az a'> rettegése

⁹²⁷ is, <melly> 's

⁹²⁸ Iskola' <ice> Vice-Curátorának Az utolsó szótag sor alatti betoldás.

⁹²⁹ tiszteletére <eggy> Halotti-Predikázióznak kelle tartania

⁹³⁰ Sípost<, > <'s n> Prof. Az áthúzott rész felé írva. Kézy Úrnak Sor feletti betoldás.

⁹³¹ Bécsi <ötvent> Udvarnak

⁹³² küldé<, >. – 'S 's-ből javítva.

⁹³³ Sor feletti betoldás.

szeretnének üveget rakni szemeikre, hogy kileslessék, ha a' Sípos' fején nincs e titkos nyírás. Mások ismét azt hiszik, hogy Vallástalanságot akar tanítani, de azt nem meri világosan,⁹³⁴ mert Tordosnak ő a' Földes-Ura; csak⁹³⁵ hogy viszont nem foghatják-meg, hogy a Vallástalan olly igen jó ember lehessen. Minthogy a' nem-értők neki nem ártnak, békét hagy nekik; tudja ő honnan jó az, hogy ezek őket meg nem értik. Barátjai között lévén, 's olly barátjai között, a' kik őtet, kivált ha néhol magyarázatjai által⁹³⁶ segédjekre költ, megérthetik, szelíd élességgel beszélé, mik esnek nem annyira vele mint azzal a' mit ő ír.

Eljöve ide velünk, de estve felé el is ment, mert neki most van a' gazdasággal legtöbb baja. Sok ember megszorult, 's kénytelen ideji terméséből élni; 's az ő engedelme 's czedulája nélkül a' mezőről életet haza hozni nem mer; nem jó volna, hogy az ő örömei miatt a' megszorult szenvedne.

TIZENKILENCZEDIK LEVÉL.

Dédács, Júl. 24dikén.

[210] Dédács két sor hegy között fekszik egy vídám téren, 's a' két sor hegy⁹³⁷ egymástól mintegy másfél 's néhol két órányira vonúl-el. Ezen szalad végig Fejérvár⁹³⁸ és Tordos alól az igen sebes Maros, 's a' Sztrigy a' Grófné' kertje alatt ömlik amabba. Délre szántott földek vannak, 's ott megyen a' postaút Dévától Szeben felé; túl a' Maroson pedig messzére elnyúlt kaszálók zöldellenek. A' hegyek szép lánczolásúak, 's el vannak borítva erdőkkel, 's délre túl Vajda-Hunyadon kékellemek a' hóval elfedett Retyezár és társai. Itt az Arany⁹³⁹ nevű falu hegye áll, mint egy rosszul sült kenyér, amott a' dombon a' Dévai vár lebeg a' város felett. [211] A' mint a' kertből kilépsz, előtted egy csolnak a' Sztrigyen, 's ez között és a' Maros között fövennyel behintett játékos út viszen ama' boglyas szilasba, melly a' legsütőbb délben is híves éjszakába fogad. A' Grófné ezen erdőn végig hasonló utakat nyesete.

Ott hagyánk a' házat, 's a' kert' kapuja mellett fogunk ülést, 's nézzük miként szaladnak-el előttünk a' sóval megterhelt hajók, nézzük mint huzzák vissza hosszú köteleiken a' hajósok kiürített⁹⁴⁰ hajóikat. Vagy együtt megyünk az agg erdőbe, hol Döbrentei magának ülést és asztalt csináltata, és a' hol⁹⁴¹ Gyulai egy szomszéd fa alatt hasonló⁹⁴² asztal mellett olvas. – Beülünk a' csolnakba, melly olly hosszú és olly bőv,

⁹³⁴ azt Sor feletti betoldás. *nem meri* <azt> világosan

⁹³⁵ Földes-Ura, <'s ott olly helyen lakik, a' hol nem kell szolgálnia, hanem ha kedve tartja>; csak

⁹³⁶ magyarázatjai által Sor feletti betoldás.

⁹³⁷ Sor feletti betoldás.

⁹³⁸ végig <Károlyvár> Fejérvár Az áthúzott rész felé írva.

⁹³⁹ Arany <os>

⁹⁴⁰ hajósok <a'> kiürített

⁹⁴¹ a' Sor feletti betoldás.

⁹⁴² alatt <egy> hasonló

hogy tízünket is elfogadhat, 's Döbrentei 's két cseléd hajtja a' hajót, 's messzére eltávoztán⁹⁴³ a' Sztrigyen általlökött pallótól, visszatekintünk, 's a' Grófnét a' maga fejér öltözetében a' Maros' szélén álló vén almafa⁹⁴⁴ alatt látjuk űlni, míg Lolotte és Zseni⁹⁴⁵ egymást kergetik a' zöld gyepen, 's Fanny és Stanzi őket nevetik.

Messze elhalada csolnakunk, 's hallánk hogy kiáltják neveinket. Egy idegen vára a' víz' szélén közel a' pallóhoz, 's a' Grófné és gyermekei figyelmet mutattak eránta. Az Mélt. Zejk Miklós Úr vala, egyike azoknak, a' kit én a' Sípos által velem közlött levelek után látni leginkább óhajtottam. Döbrentei tudósítá⁹⁴⁶ hogy itt vagyok, és hogy azért nem megyek hozzá, hogy a' társaságot meg ne bontsam; 's ez az Úr általjöve, noha akkor nap is lelél hideg 's másnap Kolozsvárra kelle indulnia. Ez érti Síposnak Philosophiáját, 's Vallása felől azt mondá, hogy az a' Keresztyénség a' maga legfelségesebb fényében. – 'S midőn látjuk,⁹⁴⁷ hogy Sípost nem értik, Zejk pedig és Naláczi érti, melly fél felé kell hajlanunk?⁹⁴⁸ Igen is hogy látni mindennek a' maga szemével kell. De a' legjobb szem is csak ott lát, a' hol láthat; ezt nem kellene semmi esetben felejtenuünk, 's nem volna ennyi per sem s' Nyelv' Philosophiája sem a' Philosophia' philosophiája felől.

281 [212] Ez a' szeretetre-méltó ember legjobb korában van; a' mint ítélnék még nincs negyven: de egésége 's alkotása gyenge. Láta Göttingát, és megszűnés⁹⁴⁹ nélkül tanúl. Ment, 's nem merénk tartóztatni. Gyalog jött a' vízig, 's innék hajón tért vissza Kéméndre.⁹⁵⁰ Vigasztalhatatlan volnék, ha nála egy napot nem lehetne majd⁹⁵¹ töltenem.

Hajón lele Mélt. Bája István Úr is, Déváról; 's minthogy csak akkor szállánk csolnakba;⁹⁵² utánunk jött, 's együtt menénk-fel a' szilasis. Ez az Úr rajzol és fest; Bécsben szorgalmasan⁹⁵³ jára-el az Academiába, 's Döbrentei⁹⁵⁴ mondja, hogy⁹⁵⁵ kivált miniatúrben, jól is szépen is dolgozik. 'S ezt egy birtokos Úr, 's Erdélyben.⁹⁵⁶ Olly vad e ez az ország, a' millyennek némelly⁹⁵⁷ nálunk képzele?

[213] Szeretnék itt múlatni, itt lakni, 's bár vagy szép⁹⁵⁸ tájt tehetném a' Hegyalja' szomszédjába,⁹⁵⁹ vagy azt hozhatnám ide; mert én azt a' mi szép földünket és a' kiket ott hagytam-el, itt és ezek között sem felejtetem. De holnap indulok a' Banátba, hogy

⁹⁴³ *eltávoztán elbogyván*-ból javítva.

⁹⁴⁴ *vén <és nagyágú fa> alamafa* Az áthúzott rész felé írva.

⁹⁴⁵ *Zseni <e>*

⁹⁴⁶ *Döbrentei <megírá> tudósítá* Az áthúzott rész felé írva.

⁹⁴⁷ *midőn <azt> látjuk*

⁹⁴⁸ *hogy <mások úgy ítélnék> Sípost nem értik, Zejk pedig* Az áthúzott rész felé írva. *<így mit kell binnünk>* és *Naláczi érti, melly fél felé kell hajlanunk?* Az áthúzott rész felé írva.

⁹⁴⁹ *megszűnés szűnétlenül*-ből javítva.

⁹⁵⁰ *Kéméndre* Sor feletti betoldás.

⁹⁵¹ *majd* Sor feletti betoldás.

⁹⁵² *szállánk <a'> csolnakba*

⁹⁵³ *szorgalma <to>san*

⁹⁵⁴ *'s <a' mint> Döbrentei*

⁹⁵⁵ *hogy* Sor feletti betoldás.

⁹⁵⁶ *A pont felkiáltójelből* javítva.

⁹⁵⁷ *a' millyenek <azt> némelly*

⁹⁵⁸ *vagy <ezt a'> szép*

⁹⁵⁹ *szomszéd <ság>jába*

Augustusnak 4dikén ismét⁹⁶⁰ Déván lehessek.⁹⁶¹ Miolta Erdélyben ide 's oda járok az⁹⁶² az egyik legfőbb óhajtásom, hogy valamelly Vármegyének Gyűlésén megjelenhessek, 's Hunyad Vármegye 5dikben azt fog úlni, mert Fő-Ispánja, ki Gróf Teleki József és Katona Mihály Urakkal most neveztetett-ki Kormányszéki Tanácsosnak, ekkor vesz búcsút Megyéjéből. – Erdélyben egy személynek⁹⁶³ két hívatalt nem szabad együtt viselni. 'S íme itt, midőn már azt reményleni is alig mertem, az a' szerencse ére, hogy Erdélynek⁹⁶⁴ egyik legnevezetesebb Megyét fogom egybe-gyűlve látni, és azon actusában,⁹⁶⁵ a' midőn tőle egy igen szeretett és nagykészűletű Fő-Ispánja vál-el.

HUSZADIK LEVÉL.

Dobra, Júl. 25dikén.

[214] A' Grófné egész házával Maros-Németibe jött-átal, mely a' Gyulai-háznak ^{283, 737} praedicátumot adott, és a' hol fijára, az az idén Május 2 dik n⁹⁶⁶ megholt sógoráról Gróf Gyulai Istvánról, egy csak férjfi-ágot illető jószág 's egy nem új, nem szép, de elég nagy alkalmas udvarház maradt. [215] A' ház' kerítése 's kapuja előtt foly-el a' Maros; túl azon egy nem nagy, de vad hegy emelkedik, mellynek egyik nyílásán Záránd felé viszen az út; 's az úcza és a' Maros közt álló szűk de⁹⁶⁷ hosszú hely szerencsés gondolattal van kertnek fordítva: egy része gye, 's ennek közepén⁹⁶⁸ egy elég tágas cabinet áll; a' másik része gyertyánokkal van beülte, egyenes sorú utakban. Ez az ültetés el van töltve Római⁹⁶⁹ felülírásokkal, oltárkövekkel, oszlop és párkánytöredékekkel, mellyeket a' megholt Gróf a' Veczeli-vár' omladékai közül hozata ide. 'S ott a' hol⁹⁷⁰ leghosszabb út megyen-el egy gerliczetartóig a' vízszélén,⁹⁷¹ egy pár szobor tart strázsát; Cs⁹⁷² fiatal-embernek munkája, ki szerencsétlen órában áll a' Művészek' seregébe, 's minthogy ügyességét tilalmas portékák csinálására⁹⁷³ fordította, vétke miatt Szamos-újvárt lakol. – Az árnyas partiának ezen felül egy remeteháza van, és egy nyírhasábokból öszverakott gömbölyű kápolnája, mellyben Pán tiszteltetik. Ha a' hely enyém volna, én itt tölteném napjaimat, 's mikor abba hagynám a' dolgozást,

⁹⁶⁰ *ismét* Sor feletti betoldás.

⁹⁶¹ *lehessek* <*ismét*>

⁹⁶² *az* Sor feletti betoldás.

⁹⁶³ *eggy* <*hívatalt*> *személynek*

⁹⁶⁴ *hogy* <*az*> *Erdélynek*

⁹⁶⁵ *és azon* <*mellyet valaha Kenderesi kormányzott, 's Erdélynek egyik*> *actusában*

⁹⁶⁶ *2 dik*[é]n

⁹⁶⁷ *szűk* <*hely*> *de*

⁹⁶⁸ *ennek közepében* Sor feletti betoldás.

⁹⁶⁹ *Római* Sor feletti betoldás.

⁹⁷⁰ *ott* Sor feletti betoldás. *a' hol* A *hol* sor alatti betoldás.

⁹⁷¹ *vízszélén*-ből javítva.

⁹⁷² A szó után hosszú szóköz hagyva.

⁹⁷³ *ügyességét* <*rosszra*> *tilalmas portékák csinálására* Az áthúzott rész felé írva.

a' víz' szélén elvivő út mellett járnánk fel 's alá, 's a' Barcsai Ábrahám' vad hegyét nézném 's az alattam elsuhanó hajókat.

Nagy érdeme az Erdélynek, hogy itt a' házak családi képekkel vannak eltöltve, és hogy az Uraságok itt Wagnert, a' pastellban-festőt, ki csak híven akara dolgozni, mert a' nem tudós szem azt inkább kívánja, 's még bosszankodik, ha a' Művész szép képet is csinál,⁹⁷⁴ sokat dolgoztaták. Melly örömöm nekem vala péld: Nagy-Búnon, hogy ott⁹⁷⁵ egy nagy számú távollévőkkel és holtakkal lehet⁹⁷⁶ megismerkedném! Itt⁹⁷⁷ a' két testvér Gyulainak, Istvánnak és Ferencznek, 's testvéreknek⁹⁷⁸

Özvegy Gróf Bethlen Ádámnének, 's megholt leányának, a' Fejéregyházi Gr. Haller Jánosnénak, 's még néhány másoknak portréjeiket volt örömöm látni, de a' mellyek közt egy sem vala több lélekkel festve, mint a' még e' képben is egész asszonyiságát mutató Gr. Gy. Ignázt⁹⁷⁹ Bánnénak, szül. Báró Edelsheim nak,⁹⁸⁰ a' Generális Báró Vayné, szül. Báró Adelsheim Joanna' barátnéjának⁹⁸¹ 's földinénének, kik lélekben úgy hasonlítanak egymáshoz, a' mint testvériségeket a' két családi név jelentgeti. – [216] Gróf Gyulai Ferencznek, ez én Lajosom' nagyatyjának,⁹⁸² Weickart által talpig festett szép képét, elzárva lévén az a' szoba, a' mi a' mellyben⁹⁸³ a' kép függ, nem láthatám; de láttam mását Andrásfalván, 's azt ítélem felőle, hogy a' Cancellárius' nagy képén és⁹⁸⁴ a' Ludason függő Cardinálisén kívül⁹⁸⁵ hova a' Wess. és Pataki Donát által Pesten festett képeihez is tehetem,⁹⁸⁶ Erdélynek ez lesz legszebben⁹⁸⁷ festett portréje. [217] <Mi Magyar-országnak e részben szerencsésebbek vagyunk; az Abaujvár megyei Palota Kassán Oclenhajntól bírja Báró Orczy Lászlót, Szilvás Hickeltől Generális Báró Splényi Mihályt, Nagy-Mihály Weickardtól a' haza' legjobb 's legmíveltebb⁹⁸⁸ lelkű leányát, a' napadat, Cancellárius Gróf Eszterházy Ferencznek gyermekét, Széphalom Kreutzingertől egy férjfi főt 's Donáttól három asszonyit, 's Dónát harmincz eszten-

⁹⁷⁴ mert a' nem tudós szem azt <kívánja leg>inkább<, > [...] csinál A főszöveggel párhuzamos, a lap aljára írt betoldás, a főszövegben jelezve: 7

⁹⁷⁵ nekem péld: Nagy- Sor feletti betoldás. Nagy-Búnon, <Gróf Bethlen Gergelynél>, hogy ott Az áthúzott rész felé írva.

⁹⁷⁶ és holtakkal lehet Sor feletti betoldás.

⁹⁷⁷ megismerkedném! <(Kis-Búnon azon kevés idő alatt, mellyett itt töltheték, Szebeni Tájfestő Neuhäuser Úrnak két superportját << – tájdarabokat – >> néztem meg örömmel, melly igen ügyesen volt dolgozva)> Itt

⁹⁷⁸ A szó után hosszú szóköz hagyva.

⁹⁷⁹ Gr. Gy. Ignázt Sor feletti betoldás.

⁹⁸⁰ A szótag előtt hosszú szóköz hagyva.

⁹⁸¹ barátnéjának<, >

⁹⁸² Ferencznek, <az István' és Ferencz'> az én Lajosom' nagyatyjának A nagy-ig az áthúzott rész felé írva.

⁹⁸³ szoba, a' mi < Grófnénknak Gróf Bethlen Ádámnének megeseendő osztályáig > a' mellyben em.

⁹⁸⁴ a' Cancellárius' nagy képén és A főszöveggel párhuzamos, a bekezdés alá írt betoldás, a főszövegben jelezve: 7

⁹⁸⁵ Cardinális<é>én Az áthúzott rész felé írva. <képén> kívül

⁹⁸⁶ hova a' Wess. és Pataki Donát által Pesten festett képeihez is tehetem, A főszöveggel párhuzamos, a bekezdés alatt írt betoldás, a főszövegben jelezve: 7

⁹⁸⁷ lesz <a'> legszebben

⁹⁸⁸ leg<<lelkesebb>> műveltebb

dő olta, Stunder Pesten, Lőcsén, Kassán és Beszterczén, Neugast és Kahrling Pesten, és Cancig Lőcsén sok vagy igen jó igen hív képekkel ékesítették hazánkat.>⁹⁸⁹

A' mi barátaink 's barátink Branyicskáig kísértek-el bennünket, 's Döbrentei mutatá, egy kukuricza-földben, hol állott⁹⁹⁰ valaha a' Veczeli Római vár, mellynek négyszegű nagy kövei arra fordítottak, hogy a' Branyicskával áltellenben elmenő utat a' leomlástól ótalmazzá; a' Grófné pedig Gróf Bethlen László Hunyad Vármegyei Fő Ispánt festette előttem, ki⁹⁹¹ ezt az utat, melly annakelőtte sokszor járhatatlan volt, olyanná tette, végig az egész Megyén, még pedig megsiketülve a' lármázók' panaszai eránt, hogy ez most azzal vetekedik, melly Köpcsénytől fogva Győr mellett Budáig megyen, 's hasonlíthatatlanul jobb mint a' Bécsiek.⁹⁹² Nagy jótét⁹⁹³ az egész: Erdélynek, mert a'⁹⁹⁴ portékák ide Budáról Temesvár és Lugos felé ezen⁹⁹⁵ hozatnak-bé, 's a' postaszekér⁹⁹⁶ Szebenig és Brassóig erre jár.⁹⁹⁷ 'S a' mindenben a' nagyot kereső Bethlen e' munkát úgy téteté, hogy azalatt míg a' szegénység ezen dolgozott, neki a' magáéból kenyeret süttete. – Bethlen⁹⁹⁸ László érdemli, hogy⁹⁹⁹ neve a' Cancellárius Teleki, a' Gubernátor Bruckenthal, a' Püspök Batthyáni neve mellett tiszteltessék. Egy torony-magasságú kőszikla a' víz és út¹⁰⁰⁰ mellett egy fatáblát tart, melly már olvashatatlaná vált betűkkel a'¹⁰⁰¹ nagy embernek nevét említi.¹⁰⁰² Lesz egy idő, melly a' tett' emlékezetét maradandóbb táblán adja-által a' maradéknak, 's én azt itt megelőzőm.

A' vidék poetai 's pittoresque. Elővettem olmomat, 's lerajzolám azt, hogy a'¹⁰⁰³ skizz segédjére kelhessen képzeletemnek. Iríglyém azoknak sorsokat, a' kiket a' történet e' gyönyörű tájon hagyta születni, 's sajnáltam, ha az ide-szokás érzéseiket eltompította. – Én¹⁰⁰⁴ a' Toronya' szőlős és erdős hegyeit, a' Borsi' szép síkját, az Újhely' általad is csudált pyramiszait, a' Hallgató' 's Fekete-hegy' 's a' Bistei rengetegeket, 's a' Gálszécsi Nápolyi-bérczeket ablakaimból 's házam' tájáról mindennap látom, 's még is mindennap azzal a' gyönyörködéssel, mintha először látnám őket. 'S láthatni e' szebb-formájú hegyet az országban mint a' Tokaj' óriási foka' a'¹⁰⁰⁵ Petrahai tetőről, 's az Újhely' Sátor vagy Várhely bérceiről,¹⁰⁰⁶ 's a' Szőlőskei szőlők' széléről, hol¹⁰⁰⁷ felet-

⁹⁸⁹ A sorok balról jobbra tartó keresztirányú vonalakkal áthúzva.

⁹⁹⁰ *hol <fekü> állott*

⁹⁹¹ *<a'>ki*

⁹⁹² *Bécsi <körül menők.>ek*

⁹⁹³ *jótét<et>*

⁹⁹⁴ *mert <most már> a'*

⁹⁹⁵ *felé <Szebenig, 's a' Postaszekér erre> ezen* Az áthúzott rész felé írva.

⁹⁹⁶ *p* *P-ből javítva.*

⁹⁹⁷ *Brassóig <ez út mégyen-el> erre jár* Az áthúzott rész felé írva.

⁹⁹⁸ *süttete.* – Bethlen A gondolatjel sor feletti betoldás.

⁹⁹⁹ *érdemli, <ezt, a' tiszteletet> hogy*

¹⁰⁰⁰ *és út* Sor feletti betoldás.

¹⁰⁰¹ *betűkkel <ennek> a'*

¹⁰⁰² *nevét <fenn tartja,> említi*

¹⁰⁰³ *a'* Sor feletti betoldás.

¹⁰⁰⁴ *eltompította.* – Én A gondolatjel sor feletti betoldás.

¹⁰⁰⁵ *foka <? szebb> a'*

¹⁰⁰⁶ *Várhely <tetőjiről> bérceiről* Az áthúzott rész felé írva.

¹⁰⁰⁷ *<a'>hol*

tek az erdő kezdődik, 's őket¹⁰⁰⁸ az éjszaki szelektől ótalmazza? Előttem a' képe annak, édes barátom, mintha vászonra-festve¹⁰⁰⁹ látnám, mint lebeg a' mértföldekre elnyult sík erdők felett világos-kék színében, míg a' leszálló nap az eget körülé crócus-színével öntötte-el, 's felsohajtók kedveseim után, kik szokatlan távollétemet hosszúnak fogják találni, 's vádolnak hogy késsem.

292, 407, 483, 741

A' bal kézre útam felett emelkedő hegyek' szélén¹⁰¹⁰ nagy sokaságban láttam a' campanulákat, mellyek itt, az örök árny miatt, nem nevelkedhettek természeti nagyságokra, 's a' hegyből igen sok apró források csorgottak, 's¹⁰¹¹ olykor zajgással omlottak kisdud csatornákon a' Marosba. Ennek jobb szélén, nem messze Branyicskától, Illye feküdt, mellyet familiád perel. Áldva pillantottam-által arra a' helyre, hol Erdélynek leglelkesebb Fejedeleme, ki a' Bibliát huszonhatszor olvasá végig, de a' mellett másképen toda uralkodni mint a' hasonló szenvedelmű Rákóczy Elsőbb György, és a' maga idejét órák-felvonására, a' Wendelínus¹⁰¹² Theológiájának lefordítására 's boritalra vesztegető Apafi, kit a' Gondviselés haragjában öltöztete a' nyusztos zöld bársony palástba; 's a' ki hazájának fíjait nem csak török hanem hóhér-pallos által is fogyasztá. <'S a' nyavalyás¹⁰¹³ embert nem minden átkozza, mert az Enyedi Collégiumnak is hagyva valamit!>

Ezen az úton élet 's mozgás van; 's mindenfelé jó fogadókat találék; jó az is a' mellyben e' leveletem írom. Szobácskám alkalmas; két ágy van benne vetve, 's lovaim zabot 's magunk egy nem nagy, de jó vacsorát kaptunk. Mélt. Bája Úr egy levele által ajánlott szállásra egy itt-lakó Úrnak; de minthogy itt is megszállhaték, nem fordítám hasznomra jóvoltát. – Szekerem mellett két sereg vad lovak hajtának-el, mellyeket a' Banáti lókereskedők a' szomszéd országban olcsón vesznek-meg, 's kihajtanak Temesvárra, Debreczenbe, Pestre, 's tizenhét 's huszonegy lovas¹⁰¹⁴ portékával megrakodott 's Pestről jövő 's Pestre menő dihócz-szekerek mentek-el mellettem. – Leányom, az alatt én leveletem írom, megferdett a' falu forma városkán keresztül futó¹⁰¹⁵ patakban, 's kedvére alszik, mellyet már magam is követni akarok. Nyugvást nektek is, kedves barátim, a' szép, az áldott földön! Oh, hogy az álom közzétek vihetne-által, míg öt hat hét mulva áltatására nem lesz többé szükségem!

¹⁰⁰⁸ őket Sor feletti betoldás.

¹⁰⁰⁹ mintha <képe> vászonra-festve

¹⁰¹⁰ hegyek' <szál> szélén

¹⁰¹¹ 's Sor feletti betoldás.

¹⁰¹² a' <Theol> Wendelínus

¹⁰¹³ a' <ezt a'> nyavalyás

¹⁰¹⁴ lovas lovás-ból javítva.

¹⁰¹⁵ keresztül <menő> futó

HUSZONEGGYEDIK LEVÉL.

Szpata, Júl. 28dikán.

Tegnap dél előtt értem ide, 's kedves Sógorasszonyomat 's férjét házoknál 's épség-⁷⁴²ben leltem. Öröömöm vala nálok venni hírt az enyéimnek felől, kiket nem ért semmi veszély, semmi kár. Nehány napig itt pihenek-meg,¹⁰¹⁶ 's így elég ürességem marad, folytatni¹⁰¹⁷ utazásom' történetit, 's Leveleim' hézagjait kipótolni.

Csénél egy meredek vad hegy emelkedék előttem, de itt is csinált út vára. Nem ez ijeszt engem, hanem azok a' megszűnni soha nem tudó dombok és völgyek, mellyeket előbbi leveleim festettek; az apróbb tartós baj itt is, mint a' morális világban, olykor¹⁰¹⁸ nagyobb baj mint a' nagy; a' nagynak a' nemesbb elme gyakorta még örül, 's tetszik magának benne, hogy vele megvívhat. – [218] Kossovánál, a' hegynek épen¹⁰¹⁹ bérczén, ^{283, 397, 474}léptem-be a' Banátba. [219] Az kevés esztendőök olta Gyika Emanuel Úrnak, az én Csehym' kedves barátjának, birtoka, 's familiájának praedicátumot ada; 's így magamat kétszeresen képzelém hazámba általtéve.

[220] Facseten a' Szolgabíró háza előtt állék-meg, tőle akarván érteni, merre vegyem ^{283, 397, 474}ide utamat, 's ha sógorom felől nem adhatna e híreket. Az ember ebédje mellett ült, egyedül, 's székéről fel nem kelve, engemet székkal, annyival inkább ebédjével meg nem kínált,¹⁰²⁰ mellyet el nem fogadtam volna ugyan, de szabad volt igen nagy neveletlenség' jelének vennem. Az ő utasítása szerint, mert ő Járását ismérheté,¹⁰²¹ ámbár a' Karacs' Mappája egyebet javasolhatott, Bulcsnak vettem utamat, gyönyörű erdőségeken által, 's igen jó úton. [221] Ezek a' csererdők, a' magok sötétzöld kimetszett leveleikkel mind magamat mind leányomat gyönyörködteték. Egyéberánt az egész táj olyan vala, mint az Amerikai coloniák, hol az erdők most vágattatnak-ki, hogy szántó-földekké változtathassanak.

[222] Beállván a' fogadóba, 's azt az egy szobát, melly itt a' szállók' számára vala ^{284, 397, 474}hagyva, elfoglalva találván, mert az itt-lakó Kamarai-Tisztek az Arendát épen akkor licitálák, lovaimat 's szekereimet cselédeimre bízam, magam¹⁰²² pedig leányommal 's ennek társával, végig sétálék a' helyen, 's kimentem a' mezőre. A' mint onnan visszajövék, egy idegen, kinek külsője jó-tónú¹⁰²³ embert mutata, megszólított, hogy nyilván engem is az a' baj ért a' mi őtet, hogy nem kapék szállást. Leülénk a' fogadóval által-ellenben álló ház' kapuja előtt a' padon, 's örültem hogy e' vad helyen társaságom akada. A' nap még fenn volt, 's egy eperfa 's a' ház' kerítése hívesbe fogada. Itt ülén egy jól-öltözött Urat látánk lejőni az úczán, sötétké frakkban, galambszínű pantalonban, 's pípázva. Meglátván bennünket, 's vagy azért mivel azt hitte, hogy nekünk az ő társasága örömet adhat, vagy mivel bántotta a viszketeg, megtudni kik legyünk, felénk jöve, mellénk ült, 's tudakozá kik vagyunk. Engemet a' bor', a' szilvapályinka' 's a' dohány'

¹⁰¹⁶ itt <múlat> pihenek-meg¹⁰¹⁷ marad <uta> <leveleimet> folytatni¹⁰¹⁸ olykor Sor feletti betoldás.¹⁰¹⁹ hegynek <fels> épen¹⁰²⁰ kínált<a>¹⁰²¹ Járását <jobban> ismérheté¹⁰²² bízam, <hogy> magam¹⁰²³ külsője <mívél> jó-tónú

illatja olly kedvetlenülül illete-meg, hogy minden kedvem elvesze, vele mély beszédbe ereszkedni, 's hamar adtam neki feleletemet, 's ugyan-ezt tevő idegen társam is. A' píp-ázó Úr elkapá tőle magát, 's szemeit rá meresztette. Was Teufel? 's az Úr a' megholt R...? – Nem, Uram, mondá az idegen mosolyogva; én nem csak meg nem holtam, de mondhatom Uraságodnak, hogy meghalni nem is felette nagyon vágyok. – Az¹⁰²⁴ idegen meg szólalt; de az Úr azt mondá, hogy az Úr R... – Igen; Uram, én R... vagyok, de az élő R..., nem az a' ki, a' mint hallom, megholt – Orvos¹⁰²⁵ Úr ivott ugyan, és a' mint a' bűz mutatá, nem keveset; de a' rendes meg nem értésnek nem lehet a' bor az oka; lépései nem bottorkáztak, 's ajka nem rebegett. Valahogy elvégzik a' Processust, 's akkor a' questonálás' kínjainak én valék kitéve; azt akará tudni, mi vagyok. Én semmi nem vagyok, mondám neki. Fejemen a' veres posztaju Zrínyi lévén, azt hitte, hogy valaha szolgáltam, 's mondám neki, hogy nem. De hát talán azért vagyok itt, hogy licitáljak? talán Camerális Tiszt vagyok? talán Vármegyei? – „Mondom Uraságodnak, ich bin Nichts.” – Alter Herr, mondá, Sie sind doch ein Edelmann. – Vielleicht gar ein Grundherr? – So? ich bitte Sie um Vergebung, Domine Spectabilis; wirklich, ich habe mich sehr geirrt, Domine Spectabilis. Ich bitte Sie nochmahls um Vergebung, Domine Spectabilis.¹⁰²⁶ – Sógorasszonyom mondja, hogy a' Grundherr itt a' legfőbb titulus, mert ollyan itt kevés van. – Meghallván, hogy idegen vagyok, hogy az útát nem tudom, parancsolni¹⁰²⁷ akara a' Bírónak, hogy¹⁰²⁸ szekerembe, mivel az elég nehéz, 's az út mindég bérczeken megyen, lovakat rendeljen,¹⁰²⁹ 's vígasztalhatatlan volt, hogy szolgálatjával élni nem akarék. Azonban azzal csakugyan éltem, 's magam kértem, hogy útmutatót adasson, félvén a' tévedéstől. 'S az¹⁰³⁰ elég hosszú tortúra után ott hagyta. 'S még is inkább illy Orvost, mint amollyan Szolgabíró.

Eggy sánta rongyos Csizmadia, ki előttünk elméne, tudott magyarul. Megszólítottam, kérné azt a' gazdát, kinek háza előtt ültem, hogy az fogadna-be házához. A' ház csínos volt, rótt fából építve, 's kívülről be nem tapasztva. A' ház' földje ki volt deszkázva, az ablakkarikák, hatszegre szedve, ólomban állottak, 's az ajtóról, sínóron,¹⁰³¹ egy papirosból csinált 's aranyfüsttel felczifrázott galamb fityege-le az asztal felett, hogy valamikor az ajtó megnyílt 's betétezt, a' galamb fel 's alá szálljon. Ezt azért emlitem, hogy ismerd miben leli¹⁰³² az itt-lakó nép¹⁰³³ gyönyörködését. Ágyainkat kiszedeténk a' párnasákból, 's minekutána tejből álló vacsoránkat megettük, lefekvénk.¹⁰³⁴ – Másnap a' leányom' Máriskója figyelmessé teve, hogy a' csak oláhul tudó, de Pápista gazdaszonynak fogasán¹⁰³⁵ tengeri nyullal prémezett 's báránnyal bélelt zöld selyem bun-

¹⁰²⁴ *vágyok.* – Az A gondolatjel sor feletti betoldás.

¹⁰²⁵ *megholt* – Orvos A gondolatjel sor feletti betoldás.

¹⁰²⁶ *Domine Spectabilis* Sor feletti betoldás.

¹⁰²⁷ *tudom,* <ajánlotta szolgálatjait, hogy azonnal> *parancsolni*

¹⁰²⁸ *akara a'* Sor feletti betoldás. *Bírónak* <lovak> *hogy*

¹⁰²⁹ *megyen,* <vegig> *lovakat* <parancsoljon> *rendeljen* Az áthúzott rész felé írva.

¹⁰³⁰ 'S <így> *az*

¹⁰³¹ *ajtóról,* <eggy> *sínóron*

¹⁰³² *miben leli* Sor feletti betoldás.

¹⁰³³ *nép* <'>

¹⁰³⁴ *lefekevénk lefeküdtünk*-ből javítva.

¹⁰³⁵ *fogasán* Sor feletti betoldás.

dája fityeg. Nem hihettük, hogy az övé, 's¹⁰³⁶ az volt. Ezek téiben illyet vesznek magokra midőn templomba mennek. – Az oláh nyelvű de nem oláh vallású lakosoknak itt Sokácza a' nevek. – [223] 'S idén ez a' selyem bundás feleségű gazda is az éhhez-elhalástól retteg; tavaly és harmad éve kipusztítá magát csaknem minden marhájiból; ez idén kénytelen lesz ökrét 's két teheneit eladni. 286, 400, 476

Szpata, melyet Lapusnyikkal együtt D' Ellevaux¹⁰³⁷ Filep Úr Consiliáriusa a' Budai Magyar Udvari Kamarának¹⁰³⁸ húsz ezer forinton veve-meg, és a' melyet csak hamar azután nyolczvanon adhatott volna-el, egy rettentő domb' tetején fekszik, 's most sokkal többet hoz-be esztendő alatt mint a' min az egész két nagy helység megvétellett. De inkább kevesebbet bírni mint itt lakni! A' vidék, az emberek eggyeránt vadak. Nincs itt a' kivel szólhass. Azonban sokára megszokjuk 's megkedveljük a' mi nekünk élelmet ad.

[224] Meglátogatánk a' hely' Papját, a' ki nekem, általkötött hosszú ingében 's láb- 287, 401, 477
ravalójában, nem látszott annak a' mi volt, vagy csak az által látszott egyébnek mint a' mi volt, hogy fején egy a' két füle felett felkötött kalap űlt, 's egy kised Spitzbartot nevelt. Meg vala híva ebédre, de nem jelent-meg. Eggykor eljött a' Sógoromhoz, a' ki őtet kedveli, 's akkor feje említett öltözetére egy be nem gombolt öszve nem fogott kék posztó talárist veve-fel, mely oly ritkán van rajta, hogy még unokájának is szolgálhat. Megállott a' pitvar' ajtaja előtt, 's ott várta míg beszólítatik. Oláh nyelvén kívül semmi nyelvet nem ért, 's így hozzá vethetsz, miből áll culturája.

[225] A' Sógoromnak Lugosról százötven munkásai jöttek, mint egy tábor. A' férfiaknak egy forint, az asszonyoknak tizenöt garas volt napi-számok, 's napjában háromszor pályinkát 's kenyeret kaptak; mind Erdélyi nép, kiket az éhség hajta ennyi földre. Ezek kapálák a' temérdek tengeri földeket, míg a' lakosok a' rozst és gabonát aratták.

A' nem kis Bibliothéca, melyben sok jót kaptam, a' Nouvellista français' Füzetjei, melyekben Gróf Morskinak egy elmés¹⁰³⁹ levelét annál több részvétellel olvastam-meg, mert szerencsém vala az Írótnak ismerni, 's a' Grisellini' Temesvári Banátja azon óráimat, melyeket magamban fogom tölthetni, elfoglalhatják. Nem ismeretlen előttem az utolsó; de azt egészen más magamnál, 's más itt olvasni.

HUSZONKETTEDIK LEVÉL.

Szpata, August.¹⁰⁴⁰ 4dikén.

[226] Holnap végre elhagyom Szpatát, 's gazdám és gazdasszonyom elkísérnek Lú- 287, 401, 477
gosig, mellyről bennem nagy ideát támasztottak. A' Sógorom' testvére, Szolgabíró D'

¹⁰³⁶ övé, <de> 's Az áthúzott rész felé írva.

¹⁰³⁷ eggyütt <<<Mélt.>>> <Camealis Consiliarius> D' Ellevaux

¹⁰³⁸ Consiliáriusa [...] Kamarának A főszövegre merőleges, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: 7

¹⁰³⁹ Morskinak <Prandéhoz írt> egy elmés Az áthúzott rész mellé a margóra írva.

¹⁰⁴⁰ August. Julius-ból javítva.

Ellevaux László Úr, szeredán bábra vár; 's ott elég alkalmatosságom lesz e' környék' uraságaival összeismerkednem.

A' Sógorom' gazdasága derekasan megyen; olly nagyságú szílvásai vannak mint nálunk a' szőlők; 's a' mult esztendőben tizenkét ezeret veve-bé ennek terméséből. Nem vala elég edénye a' hova a' szílvát szedethette volna, 's gödrökbe hányatta-be a' a' termést, míg kifőzethetett. E' táj, sok erdeje lévén, ebből veszi a' legbizonyosabb jövedelmet, mert a' kertek a' szílvának különböző nemeivel vannak beültetve, 's így ritkán csalják-meg birtokosaikat. Nagy számból áll gulyája is.

Az oláh-asszony, orientálishi módra, szolgálója férjének, ki neki igaz névvel Ura. Szántam ezeket a' szerencsétlen teremtetéseket, kik gyermekeket egy tekenőcskében fejeken viszik, két kezekben pedig ugyan annyi kosarat, vagy guzsalyokat¹⁰⁴¹ övökhöz szúrván, menve is fonnak. Én közöttök nem láttam egy szépet is, 's öltözetek szememet nem gyönyörködtetheti. Elöl hátul egy opréggyzs-nek nevezett, magok által szőtt tarka szőnyeget kötnek-fel, melly csíkok 's virágok által felcífrázva ér térdekig; attól fogva bokáig egymást érő rojtok függenek-le róla, 's ezek a' rojtok minden mozdulásokra rázódnak. Ingeik bugyogva állanak karjaikon, 's mind itt mind mellyeken
288 vagy kék vagy veres pamutlall vannak igen ékesen kivarrva. [227] Egy vénasszony végig-jöve¹⁰⁴² az úczán, 's egy más asszony öszvetalálkozik vele; mi a'¹⁰⁴³ ház előtt állánk, 's látánk őket. Akkor ez amannak félre rántá ingét, 's¹⁰⁴⁴ egy marok félig-ért szílvát kiveve kebeléből¹⁰⁴⁵ 's előttünk kezdé enni. El kell fordulnom. A' vén asszony ingét szedte vala tele gyümölccsel, 's szabad kézzel ment haza, eltele mint a' dob.

[228] Egy nap lóháton, más nap Wurstba fogva általmenénk a' Sógorom' szomszédjaihoz, 's a' melly útát a' gyalog egy negyed alatt megtett volna, mi egy óráig tévénk, a' Maeanderi¹⁰⁴⁶ völgy miatt. A' folyók nem tesznek nagyobb kerengést mint ezek a' völgyek. Lúgos ide téli nap egynapi járó; ugyan-annyi Lippa is; 's képzeled mit teszen itt fekünni betegen, 's az Orvost várni.

HUSZONHARMADIK LEVÉL.

Lugos, August. 7dikén.

Tizenegykor elhagyánk Szpatát, 's lement a' nap midőn ide beérénk. A' Sógorom ökröket rendele, hogy¹⁰⁴⁷ szekerünket azon a' nagy-dombon¹⁰⁴⁸ e vagy hegyen, nem tudom minek illik inkább nevezni, melly a' Szpatai határ' szélén Bara felé emelkedik, felvonják; 's minekutána a' Lunka nevű nagy lapályon 's erdőn keresztül vergődénk,

¹⁰⁴¹ vagy <más terhet,> guzsalyokat

¹⁰⁴² Egy <assz> vénasszony <fel's el> végig-jöve

¹⁰⁴³ mi <az úczán> a'

¹⁰⁴⁴ ingét, <a' mellyén> 's

¹⁰⁴⁵ kiveve <belőle,>'s> kebeléből

¹⁰⁴⁶ a' <kerengő> Maeanderi Az áthúzott rész felé írva.

¹⁰⁴⁷ rendele, <melly> hogy

¹⁰⁴⁸ nagy-dombon A kötőjel sor feletti betoldás.

megláttuk azt a' szép sikot, mellyen¹⁰⁴⁹ a' szép Lugos a' Temes' két szélén pompás két tornyával 's sok nagy épületeivel kevélyen fekszik.

[229] Kostélynél kiszállánk szekerünkből, megtekinteni azt a' királyi kinccsel épített zsilipet, melly a' Bega' vizét a' Temesbe ereszti. Illyenek lehetnek azok, a' mellyek a' Longuedoki csatorna körül állanak. – Innen egyenes és fákkal beültetett út vive egész Lugosig. 289, 404, 480, 746

A' nap hév volt, 's feljöve a' hold a' maga teljes fényében. Körüljáránk a' város' nevezetesebb úczájit, hogy más nap' a' nagy hőségben ne kelljen ezért fáradnunk. Ez második Várad lehetne, ha még több gazdag lakosai,¹⁰⁵⁰ ha két Püspökje, ha egy temérdek gazdagságú Káptalanja, ha Akademiája 's Vára volna, mint Váradnak van.

[230] Más nap, hétfőn, héti-vásár vala, melly olly nagy, mint némelly kisebb helyeken az országos. Két oldala a' tágas piacznak arkádós házakkal van körülvéve. Temérdek volt az adók' vevők' sokasága; inkábbára oláhok. Egy tizenhárom esztendősz gyenge leánynak már konty vala fején; egy kereskedő kérdéseket teve neki, 's megmagyarázta, hogy két hét olta asszony. Testén kék¹⁰⁵¹ selyem puszli, lábán fekete kordován csizma, testén¹⁰⁵² vékonyabb-fonalu opreggyzs volt, 's a' rojtok ezüst keskeny paszománttal valának¹⁰⁵³ az opreggyzsre varrva. Ez volt a' leggazdagabb, sőt az egyetlen egy oláh dáma, a' mellyeket eddig láték. 289, 405, 480

[231] Ablakunk előtt egy kocsi méne-el egy pár fekete courteaun. Megértém hogy az Kapitány Zsejben György Úré, a' Császár' nevét viselő Huszárok közül, és hogy ez¹⁰⁵⁴ most betegeskedik. Mentem látni a' soha nem látottat.¹⁰⁵⁵ Kapitány Úr, mondtam neki, a' Csehitől szeretett Kazinczy bátorkodik a' Csehy' barátját a' magáénak is nézni, 's a' beteg felkölt, 's ölébe szorított.¹⁰⁵⁶ Egy szép ifju-ember, a' legtisztább képpel 's még hosszas hidegglelése után is lángoló orczával, 's igen fekete szemekkel 's bajusszal. Csehy volt beszédünk' tárgya. 290, 406, 482

[232] Azután Mélt. Piacsekné Asszonynál jelenék-meg Sógorasszonyommal 's sógorommal, 's ezen alkalmatossággal ismeretségébe¹⁰⁵⁷ jutottam Liechtenstein¹⁰⁵⁸ Regamentjebeli Huszár Obristlieutenánt Gróf Bercsényinek ki most Bécsből,¹⁰⁵⁹ tavaly pedig Párizsból jöve. A' társaságnak épen a' Mesterség felől beszéle¹⁰⁶⁰ a' Gróf midőn belépénk, 's a' beszéd folytatva volt. Képeled örömemet; Sógorasszonyom gonoszúl nevete rám; de én féltettem a' Grófnak csak egy szavát is elveszteni. A' Gróf ezekről annál inkább beszélhete, mert maga is fest. – Anyja ötet¹⁰⁶¹ egész nagyságában festeté 482

¹⁰⁴⁹ <a'>mellyen

¹⁰⁵⁰ lakosai <k>

¹⁰⁵¹ Testén <eggy> kék

¹⁰⁵² csizma <farán> testén Az áthúzott rész felé írva.

¹⁰⁵³ paszománttal <voltak> valának Az áthúzott rész alá írva.

¹⁰⁵⁴ ez Sor feletti betoldás.

¹⁰⁵⁵ látottat. Az at utólag beszúrva. <embert>

¹⁰⁵⁶ szorított szorítam-ból javítva.

¹⁰⁵⁷ <meg>isméretségbe-ből javítva.

¹⁰⁵⁸ jutottam <B.> Liechtenstein

¹⁰⁵⁹ most <Párizs> Bécsből

¹⁰⁶⁰ felől <szóla> beszéle

¹⁰⁶¹ ötet Sor feletti betoldás.

David¹⁰⁶² által, [233] 's nem állhatám-meg hogy ne kérdejem, mit fizetnek az ilyenért ennek a' nagy Művésznek. Négyezeret. – Tudakozám, melly behatást teve rá, midőn először látá-meg a' Vatikáni Apollt, 's a' Medicziek' Venusát, 's a' Gróf még azt is elmondá, hogy ez hány láb és hány hüvelyk. Én tudtam hogy a' Mediczéi Venusz' szobra kicsiny; jól¹⁰⁶³ ismerem gipszöntevényét; de azt el nem tudtam volna mondani. Nevezetes hír vala előttem még az, hogy a' Szent-Ilona lakosa, visszajövé¹⁰⁶⁴ Elbából, minekutána legsürgetőbb dolgain általesett, legelső látogatását Davidnál tette. A' Gróf sokat beszéle a' nagy Mívész felől, valamint Isabey felől is, de azok előttem nem valának újságok. 'S a' ki a' Parizs' topographiai Plánját olly gonddal tanulta, a' mint az Országok' Geograph Mappáiját – 's magunk közt légyen mondva, az érdemlené, hogy mindnyájan tanultuk légyen – 's olvasta az Útazókat, a' Gróf' beszédeiből sokat tanulhatott, mert a' Beszélő sokat mondhat a' mit az Író nem mondhat. Ez az órá¹⁰⁶⁵ jobban el nem telhetett, 's a' Gróf előttem feledhetetlen marad. Mívelt lelkű szép ifju férjfi.

Azután Vice-Ispán Szi, Fő Notárius Petrovics 's Fő Szolgabíró Zsirics Urakat látogatám-meg. Az utolsó nagy barátja Literatúránknak, 's érti, hogy Nyelvünket némmelty változásokon keresztül kell mennie; de miért kevertem a' Yorick' Utazásaiba anynyi franczia szólásokat, azt olly sokakkal másokkal, ez az Úr sem értette, 's csuda e, hogy az olly originális Író' különösségeit nem érti minden? Azonban¹⁰⁶⁶ örvendenem kelle, hogy ez az Úr megértette magyarázatomat, mellyeket tenni olly kevesen akarnak.¹⁰⁶⁶ – Fő Notárius P. Úrnál is igen kedves vala mulatásom; benne egy szeretetre igen méltó ember találtam, és ollyat, a' ki hivatalának becsületet csinál; Vice-Ispán Úrral más nap egy egész estvét tölték, 's ennek az Úrnak köszönhetem, hogy a' Banáti dogokat bővebben ismerem.

Herczeg Schwarzenberg¹⁰⁶⁷ e' Vgyebeli jószágainak¹⁰⁶⁸ Felhatalmazottja Asbóth Úr nem vala Lugoson; de szép háza'-népénél a' fortepiano' zengése alatt egy szép órá¹⁰⁶⁹ tele-el. E' napnak sok örömeit azzal rekesztém-be, hogy a' Temes' szép vizében a' hold' nappallal vetekedő fényében megferedénk.

481 [234] Más nap ' Mélt. Piacsekné Assz. házánál¹⁰⁶⁹ és ebédje mellett a' Lugos'¹⁰⁷⁰ és Krassó Vármegye' Publicumának egy nagy és szebb részét láttam, 's valamint a' város' fekvése és épületjei, úgy ez a' Lucullusi ebéd is Váradra emlékeztete. Ezt D'Ellevaux Szolgabíró Úrnál a' táncz követé,¹⁰⁷¹ mellyen Özveg¹⁰⁷² Báró Bruckenthalné szül. Gróf Teleki¹⁰⁷³ Exc. is ki¹⁰⁷⁴ ide két órányira fekvő jószágaiban lakik most,

¹⁰⁶² festeté <talpig> David

¹⁰⁶³ kicsiny; <láttam> jól

¹⁰⁶⁴ lakosa, <alta> visszajövéⁿ

¹⁰⁶⁵ <De> Azonban Az áthúzott rész felé írva.

¹⁰⁶⁶ tenni olly Sor feletti betoldás. kevesen akarnak. <érteni>

¹⁰⁶⁷ Schwarzenberg<nek>

¹⁰⁶⁸ e' Vgyebeli jószágainak Sor feletti betoldás.

¹⁰⁶⁹ Assz. <ebédje mellett és> házánál

¹⁰⁷⁰ A szó előtt ugyanaz a szó áthúzva.

¹⁰⁷¹ Itt új sorban folytatja Kazinczy a mondatot.

¹⁰⁷² mellyen <az itt a' Krassó Vármegyei jószágaiban lakó> Özveg

¹⁰⁷³ A szó után hosszú szóköz hagyva.

¹⁰⁷⁴ is <megjelene> ki

megjelent. Örvendék ismeretségének, mellyhez itt vala első szerencsém, 's egészen fel-találtam benne atyjának a' Rendek' Előülőjének, Lajosnak, leányát. A' francia fogoly tiszték, kik a' Grófnét magyarul, oláhul, németül,¹⁰⁷⁵ francziául egy eránt hallák szó-lani; nem értették, melly nemzet' leánya. [235] A' Grófné nekem sok becses magyará-zatokat ada férje' onkelének Galériája felől, 's én örvendék, hogy a' Grófné Szent Sebestyén eránt teve nálam kérdést;¹⁰⁷⁶ mellyet én, noha csak staffeleyi¹⁰⁷⁷ kép 's lábak nélkül van, egy érzéssel, mellyet nem tarték szükségesnek magam előtt is magyarázni, a' Galeria' minden egyéb képeinek elébe tettem. Láttam a' kérdésből, hogy azt nem én csudáltam legelőbb. – A' Grófné ifju de nagyon felszökelett leányai közt az én két arasz leányom is végig tánczolá az éjet, melly kivált az Ecossaisban eléggé rendesen jöve-ki, 's a' jelenvalókat megmosolyogtatá. A' Grófné háromkor éjfélt után hintóba ült, 's kiment jószágaiba; én még¹⁰⁷⁸ két órát szenderegtem,¹⁰⁷⁹ 's akkor elhagytam a' szép Lugost.

HUSZONNEGYEDIK¹⁰⁸⁰ LEVÉL.

Dédács, Aug. 10dikén.

[236] Útam Lugosról eddig másfél napig tarta. [237] A' ház, az udvar üres volt. A' 292, 406, 482, 751 Grófné 's minden gyermekei lementek volt a' kertbe, 's onnan a' Maros mellé. De sze-kerem' zörgésére előszökdelték a' cselédek,¹⁰⁸¹ 's a' Grófné' komornáji szaladtak elfo-gadni barátnejókat, 's beszélék, melly nyugtalansággal váratatom, és hogy barátimat gondokba ejté késedelmem.¹⁰⁸² – Kézen fogva mentem-le gyermekemmel a' kertbe, 's ő kért, hogy, ha a' Grófné 's a' kis társaság a' kis kapu mellett ül ismét, lessük ki hol vannak, eggyeszerre¹⁰⁸³ sikoltsuk-el a' kedves Lolott' nevét, 's úgy lépünk elikbe. A' kapu mellett senki nem volt. Kiléptünk a' kertből, 's egy fűz mellé vontuk-meg ma-gunkat, hogy általuk¹⁰⁸⁴ meg ne pillantassunk, míg ideje lesz. – A' Grófné egyedül ült szokott helyén, az agg fa¹⁰⁸⁵ alatt; a' négy testvér a' Sztrigyen átalvetett karos pallóról nézé,¹⁰⁸⁶ mint igazítanak valamit a' csolnakon, Döbrentei pedig valamivel továbbról

¹⁰⁷⁵ oláhul, <fia> németül,

¹⁰⁷⁶ eránt <tudakozódott, érántem,> teve nálam kérdést; Az áthúzott rész felé írva.

¹⁰⁷⁷ csak <fel> staffeleyi

¹⁰⁷⁸ én <pedig> még

¹⁰⁷⁹ szenderegtem-ből javítva.

¹⁰⁸⁰ HUSZON<HARMADIK>NEGYEDIK Az áthúzott rész felé írva.

¹⁰⁸¹ a' <szekerek> cselédek Az áthúzott rész felé írva.

¹⁰⁸² késedelmem <,>. <hogy bennünket baj ért.>

¹⁰⁸³ vannak, <'s> eggyeszerre

¹⁰⁸⁴ Eredetileg: általunk Emendálva.

¹⁰⁸⁵ agg <szí> fa

¹⁰⁸⁶ nézé Sor feletti betoldás.

ugyan-azt. Zrínyim' színe szemébe¹⁰⁸⁷ ötlött, 's egyszerre kiáltá nevemet, egyszerre a' szeretett Lotti a' Zseniét, 's mindnyájan siettek elfogadni vendégeket.

Múlatásom nekem felejthetetlen örömekeket ada, de egy olly örömtől is fosztott-meg, mellyel kevélykedtem volna. Báró Jósika János Hunyad Vármegyei Fő-Ispán megérté hogy Megyéjében járok, és hogy meg fogok jelenni azon Gyűlésen, mellyet a' Rendecktől leendő búcsúvételére rendelt, 's olly szándékkal vala, hogy Táblabíróvá¹⁰⁸⁸ nevez-ki, 's így Erdélyivé tészen. Laudari a viro laudatissimo, ez nem egyedül Enniusznak és Cicerónak vala kedves; én a' Fő-Ispánt nem ismertem, de rég olta tudom¹⁰⁸⁹ felőle, hogy Erdélynek legjobb fejei közzé tartozik, 's így érzem, melly megtsiszteltetés-től¹⁰⁹⁰ estem-el, te pedig érzed, hogy ezt nem magam miatt, hanem egy szebb oknál fogva sajnálom. – Meg fogok jelenni Branyicskán, 's megviszem a' tartozott köszönetet.

292, 406, 482

[238] Nem messze Lugostól, szép szőlők közt emelkedém-fel, mellyek a' várost kelet és észak felől veszik-körül. Azokon innen igen¹⁰⁹¹ jó gond alatt álló csererdőket találtam, kivágva az út' két felén olly távolságra, hogy onnan a' veszedelmes időkbén az elmenőkre lőni nem lehessen. [239] Ezen¹⁰⁹² a' földön az olly időktől tartani lehet; most is nyomoztatik egy kis csoport haramia; 's nem voltam volna gondok nélkül, ha Vice-Ispán Úr bizonyossá nem tett volna, hogy azok a' Facseti úttól távol vannak. Az utak és erdők között emitt amott sok kiseded sövényfalu¹⁰⁹³ kalibák állanak, olly magasan-hagyott ajtócskákkal, hogy beléjek mászva kell bemennie az ott hálai vagy az eső ellen megmenekedni akaró pásztor-embereknek. – [240] Egy helytt háromfelé nyílt az út, 's egy csínosan-faragott Útmutató magyar és oláh nyelven mutatta-ki, mellyike melly felé vezet. – Itt a' kereszték is igen nagy gonddal czifráztatnak-ki, 's szemem ezt az oláh-ízlést¹⁰⁹⁴ gyönyörködve nézte, talán mert előttem új volt.

292, 406, 482

[241] Lovaimat Bosúron fogatám-ki a' derék fogadóban, 's kocsisom itt mind szénát mind zabot talált,¹⁰⁹⁵ leányom és cselédjeim ebédet is;¹⁰⁹⁶ mert én magam az álmatlan éj után inkább aludtam. A' nap rekkenő hőségű vala, 's rettegтетett, hogy zivatar¹⁰⁹⁷ fog előkapni. Még messze vala az este, midőn Kossovához közel értem, 's reménylenem lehete, hogy még korán érek Csöszedre,¹⁰⁹⁸ 's tovább hajtatték. Azonban nem mentem fél óráig, midőn a' szakadó zápor utól-ért, rettenetes dörgések között. Kossovát messze elhagyánk, 's Csöszed, a' mennyire emlékezém, nem igen vala távolabb, 's így megfordulnom többé nem volt ideje. Leginkább leányomért rettegtem. Kocsim' előfedele nem menthete-meg attól, hogy valami az első ülésben volt, és lábaink alatt, meg ne ázzon. Az eső omlott, mintha felettünk megszakadtak volna a' felhők; 's midőn a' villám

¹⁰⁸⁷ *színe* <elak> szemébe

¹⁰⁸⁸ *hoggy* <a'> Táblabíróvá

¹⁰⁸⁹ *rég olta* Sor feletti betoldás. *tudom tudtam*-ból javítva.

¹⁰⁹⁰ *megtsiszteltetés-től* Az igekötő sor feletti betoldás.

¹⁰⁹¹ *innen*, <messze földre,> *igen*

¹⁰⁹² *lehessen* <, mert> *Ezen E e*-ből javítva.

¹⁰⁹³ *kiseded* *sövényfalu* Az áthúzott rész felé írva.

¹⁰⁹⁴ *oláh-ízlést oláh-ízlésen*-ből javítva.

¹⁰⁹⁵ A vessző pontosvesszőből javítva.

¹⁰⁹⁶ *ebédet ételt*-ből javítva. *is* Sor feletti betoldás.

¹⁰⁹⁷ *hoggy* <égi-háború> *zivatar* Az áthúzott rész felé írva.

¹⁰⁹⁸ *érek* <el> *Csöszedre*

fellobbana, úgy csillámlott előttem az út mint a' tükör, úgy az erdők' lombjai is, 's a' víz minden nyomon patakok' módjára hembergett le a' völgyekbe. A' leányom' társa rettegve fohászzkodott ez egekre; de ez emlékezők azon oktatásról, melyet, keresztüljővén Patakon, neki Phyt. Prof. Kézy Urat tartott vala, 's beszéllé Marcsának, hogy ő látta¹⁰⁹⁹ hogy a' kézből is szikra jó-ki. 'S most mind a' ketten nézték, mikor esik-le a' villám veresebben, mikor sápadtabban, 's messze eshetett e le vagy közelébb. A' meredek úton nagy veszedelmek közt, de baj nélkül ereszkedénk-alá,¹¹⁰⁰ 's végre Csöszeden valánk. De¹¹⁰¹ mivel a' Postaházat nézénk fogadónak; 's ott szállást adni nem akarának, sem senki nem találkozik a' ki bennünket a' fogadóhoz vezetni akart volna, kifáradván abban, hogy az oláhok a' mi beszédünket nem érték, 's mi nem az övéket, ámbár az eső mindég szakadt, 's a' sötét meg nem szűnt bízván kocsisomnak¹¹⁰² most is megbizonyított ügyességébe, tovább hajtáték, 's igen későn a' Cséji nagy állású fogadóhoz szerencsésen elértem. – Midőn a' baj elmúl, 's kártétel nélkül múlt-el, még örülünk, hogy bajban valánk; 's én¹¹⁰³ a' mainak legalább azt köszönhetém, hogy a' leczkét leányommal el¹¹⁰⁴ lehetne értetnem.

[242] Az én kedves Lajosom megmondá anyjának, hogy más¹¹⁰⁵ nap Branyicskára 408, 484 készülő, 's azzal a' hírrel jöve hozzám, hogy az egész ház elkísér. Így ma¹¹⁰⁶ reggel mindnyájan általmenénk. – [243] Déván Bája Úr jó vala látni velem dolgozásait, 408 mellyek valóban igen szépek¹¹⁰⁷ voltak, és, Döbrenteinek 's Gyulainak állításaik szerint, kik¹¹⁰⁸ azokat, a' kiknek fejüket itt látám, ismerik,¹¹⁰⁹ hívek is. Mennyi örömet szerezhet az, a' ki ebben tökéleteségre ment, magának és másnak! 's¹¹¹⁰ miként van az, hogy miközöttünk alig van valaki, a' ki ebben¹¹¹¹ gyönyörűséget lelje? Illetlennek tartjuk e, hogy jószágos ember' fíja ezt űzze, holott Albert Herczeg addig gyakorla magát benne, hogy¹¹¹² egyik munkáját Schmutzer méltónak találá rézbe vésni? Vagy talán¹¹¹³ azért nem tudjuk, mert tanulni nem vala alkalmatosságunk? De eljő nekünk is a' jobb idő, 's Consil. Szathmári József Úrnak e' nevű fíja, Boldván, Borsodban, Prof. Kövy Urat emlékezetéből rajzolta is, véste¹¹¹⁴ is, 's olly ügyességgel, hogy¹¹¹⁵ a' réz nyomtatványain ki lehet találni, kit mutatnak.

¹⁰⁹⁹ ő <látta az electrumot,> látta

¹¹⁰⁰ ereszkedénk-<le> alá Az áthúzott rész felé írva.

¹¹⁰¹ valánk<,>. De de-ből javítva.

¹¹⁰² kocsisomnak Az utolsó szótag sor feletti betoldás.

¹¹⁰³ én Sor feletti betoldás.

¹¹⁰⁴ a' leckét Sor feletti betoldás. <azt> leányommal <elértethetem> el

¹¹⁰⁵ hogy <az> más

¹¹⁰⁶ Így <k> reggel

¹¹⁰⁷ igen <szeb> szépek

¹¹⁰⁸ szerint, <igen hiv> kik

¹¹⁰⁹ látám, <igen sz> ismerik

¹¹¹⁰ és<,> másnak! <'s 'S> 's

¹¹¹¹ a' ki <magát> ebben

¹¹¹² Herczeg<nek> addig gyakorla magát benne, hogy Részben az áthúzott rész felé, részben a sor mellé írva.

¹¹¹³ Vagy vagy-ból javítva talán Sor feletti betoldás.

¹¹¹⁴ is, <metszette> véste Az áthúzott rész felé írva.

¹¹¹⁵ olly ügyességgel, hogy Sor feletti betoldás.

293, 409, 484, 752

[244] Branyicskának romantos fekvéséről¹¹¹⁶ előbbi leveleimben már írtam valamit. A' Maros' bal szélén egy erdővel elborított hegy kél, olly közel a' vízhez, hogy azt innen kőfallal kellett eltiltani. Jobb szélén a' víznek egy dombocska áll, 's azon épült az a' kétemeletű nem nagy ház, melyben a' volt Fő-Ispán lakik. A' Maros annak alatta fut.¹¹¹⁷ A' ház előtt egy kőfal vonult-el, melynek keletre fekvő¹¹¹⁸ szegletén egy vakolt, a' délestin pedig¹¹¹⁹ egy vakolatlan épület áll, 's ez így fog hagyatni minden szépítés nélkül, hogy mutassa, hogy az Cardinális Martinusiusnak, ki a' jószágot bírta, kápolnája volt. A' ház' jobbja¹¹²⁰ felé egy gyertyán spallérok által árnyékba borított kertecske van, 's ennek végében egy Múlató;¹¹²¹ a' spallér és Maros között pedig, szkárpokkal, egy kisded más kert, melyben egy forrás szökik alá. Ez körül van rakva Római töredékekkel, melyek itt¹¹²² ásattak-ki a' földből.

20, 294, 409, 485

[245] A' hely' Ura most harminczhat esztendő, 's olly egésséges alkotású, hogy a' leghosszabb éltet reménylheti. Atyja¹¹²³ volt, ki ifjú Jezsuita korában Szerzete által arra vala kiválasztva, hogy Mártonffy György társával, ki később Erdélyi Püspök leve, Missionárius legyen Chinában. A' Szerzet' eloltása után elvette Gróf Teleki nek¹¹²⁴ leányát, 's életét olvasásban töltötte. – A'¹¹²⁵ zenebonások 1785. gazdag Bibliothecáját vagy elégették, vagy kisded részben, mert nekik könyv nem kelle, elhurczolták, 's az épület' lángok' prédája leve. Maga a' volt Fő-Ispán, elhagyván iskolájit, Cancellárius Gróf Teleki mellett tölte bizonyos időt, 's 1796. Károly-fejérvári¹¹²⁶ Kánonok és Bibliothecárius Cseresznyés András Úrral Olasz, Franczia és Németországot meg akará járni, de Turínból, az ellenségi sereg' előbbre-nyomulása miatt, kénytelen vala megfordulni. [246] Bécsben Johannes von Müllernek annyira megnyerte volt hajlandóságát, hogy ez a' tisztelt Tudós az ifju barátának megengedé, hogy Magyarországi Historiáját, mely még most is nyomtatatlan, 's bár olly kezekben legyen hogy valaha kiadathassék! megolvashassa de azon ígérete mellett, hogy azt nem fogja leíratni.

21, 410

[247] A' hely' asszonya leánya Kolozsvári volt Fő-Ispán Gróf Csáky Jánosnak és Gróf Bethlen Rozaliának, 's arcza 's szálas termete kitaláltatta volna velem, ki' gyermeke legyen, ha ezt nem tudtam volna is; sokat emlékeztete mind atyjára, kinek Erdély a' már említett háborgás alatt igen sokat köszön, mind az általad és általam olly igen szeretett széplelkű onkelére, Gróf Csáky Antalra, Szepesnek nem csak örökös hanem valóságos Fő-Ispánjára is. [248] Gyermekei között találánk a' háznál, a' kis Pepiet és Tóniet, 's így leányomnak is leve társasága. A' kis Milie bennünket nem sze-

293

21

¹¹¹⁶ *romantis <el> fekvéséről*

¹¹¹⁷ *fut <nak>*

¹¹¹⁸ *mellynek <eggyik> keletre fekvő* Az áthúzott rész felé írva.

¹¹¹⁹ *<a'> a'* Az áthúzott rész felé írva. *délestin <szegletén> pedig*

¹¹²⁰ *ház' <bal> jobbja*

¹¹²¹ *Múlató múlató-ból javítva.*

¹¹²² *mellyek <nem a' Veczeli várból hozattak ide, hanem> itt*

¹¹²³ A szó után hosszú szóköz hagyva.

¹¹²⁴ A szótag előtt hosszú szóköz hagyva.

¹¹²⁵ *töltötte.* – A' A gondolatjel sor feletti betoldás.

¹¹²⁶ *-fejér* Sor feletti betoldás.

ret! mondá az ifjabb, ki minden idegen gyermeket Milinek bérnál-el, panaszosan a'¹¹²⁷ Grófnénak, 's a' gyermekek most űzték egymást a' gyertyánfalak között.

Míg ide érénk, Gróf Gyulainé nekem sokat beszéle e' két gyermek' természetes gratziája felől, 's megvallom, rettegetem, hogy szüléjinek vagy nevelőjöknek gyengesége a' gyermekeket bábokká változtatta, a' mitől irtózom;¹¹²⁸ de nem kelle több egy pillantásnál, 's érzém,¹¹²⁹ hogy ezt a' bájoló kedvességet a' gyermekeknek a' természet még inkább adta mint a' nevelés. Midőn a' Fő-Ispán installáltatott, a' kis idejű Pepie oláhleánynak öltöztetve tánczolt a' gyertyák közt az asztalon, 's – nem szabad elhallgatnom, hogy a' Megye' Uraságai közzül, talán a' kik a' Hátszegi Járásban bírtak jószágot, ezt gúnynak, bántásnak vették! – Gróf Gyulainé egyszer általjótt ide, 's megérte a' Komornától, hogy Tonie alszik. Maga is gyermek még mindég lelkében, ment,¹¹³⁰ 21 öszvecsókolni a' szép gyermeket, de vigyázva, hogy álma el ne űzettessék. A' gyermek megnyitá 's azonnal befogá ismét szemeit, 's úgy nyujtá csokoló ajakit a' szép Grófné' csókjai után:

<Megeshetik, barátom, hogy ha te e' levelemet másokkal is olvastatod, nevetni fognak rajtam de¹¹³¹ te nem nevetsz, 's az nekem elég. Consil. Puky meg nem foghatá, miként¹¹³² juthattam én arra a' szokatlan¹¹³³ gondolatra, hogy leányomat, e' kis korban, anya nélkül miként hozhatám¹¹³⁴ illy nagy útra, 's mint terhelhetem magamat azzal, hogy magamnak legyen gondom reá, minekutána vele csak egy szobaleányt, 's nem Gouvernantot is, hozhatom. Mintha a' gondolat rossz gondolat volna mert szokatlan, és mintha ez a' felvigyázás teher volna; 's te ismered ezt a' leányt, 's tudod, hogy e' mellett gyermekemre kevésbb gondnak kell lenni, mintha vele Gouvernante jött volna.>¹¹³⁵

[249] A' Báró a' kertbe parancsolá legszebb arató leányait 's asszonyait 's a' legszebb 21, 294, 410, 485 oláh legényeket, hogy a' csompolya- (duda) szó mellett tánczolják-el előttem tánczaiakat. De én annyira el valék foglalva a' lelkes Gazda' 's a' két Grófné' társaságában, hogy, ha e' figyelmet erántam Gróf Gyulainé Andrásfalván nem bizonyítottá volna is, erre sokat nem ügyelhettem volna. 'S ezt Dédácson talán minden nap láthatám, hol a' Grófné őket, nem az én örömeim, hanem az övék miatt, tánczoltatja, éteti és itatja. – De most Vice-Notárius Mákra Úr vevé tánczra a' kis Pepiet, 's ugyan e' muzsika alatt, a' Hátszegi-tánczot kezdé vele járni. Ezt előttem festenem kell. Tánczos¹¹³⁶ 's Tánczosné két kezeikkel fogják egymást, 's ez is az is azon időben most a' jobb, majd a' bal, 's ismét a' jobb lábok' hegyével három három ízben illetik-meg sietve a' földet, 's hármat szöknek jobbra, ott ismét megteszik a' háromszor három tipegést, 's hármat szöknek előbbi helyekre, 's ez így méne mindég 's a' meddig kedvek tartá, 's mindég el nem eresztett kezekkel. Akkor ölbe kapák egymást 's forogtak, 's újra kezdék az előbbi

¹¹²⁷ *panaszosan* <ang> a'

¹¹²⁸ a' mitől <én> irtózom

¹¹²⁹ 's érzém Sor feletti betoldás.

¹¹³⁰ lelkében, <a' Grófné> ment

¹¹³¹ rajtam <hogy öszs hajjal olly> de

¹¹³² foghatá, <hogy én> miként

¹¹³³ a' <különös> szokatlán

¹¹³⁴ miként <lehet> hozhatám

¹¹³⁵ A bekezdés keresztirányú vonalakkal többször áthúzva.

¹¹³⁶ kell. <Mákra Úr a' kis Pepiének mind a' két kezét> Tánczos

tánczot. Míg Pepie kimondhatatlan kellemmel így tánczola atyjának szeretett Vice-Notáriusával, ki igen jó tánczosnak tartatik, a' kiseded Tonie megállott, 's magában próbálgatá a' hármas tipegést, melly ért annyit mint a' legszebb táncz' látása.

758 [250] A' Fő-Ispán tudakozá, ha már láttam e Vajda-Hunyadot, 's az vala feleletem, hogy oda holnapután akarok menni; meg nem fognám magamnak bocsáthatni, ha a' legnagyobb Magyaroknak lakhelyét 's Károlyvárt majd koporsó-kövét meg nem nézném; 's így osztán majd, ha Demsust is meg fogom látni, repülök honnom felé. Vajda-Hunyad felől igen nagy ideát kaptam a' Fő-Ispántól; beszélé hogy Grófnéjával épen akkor méne-el egyszer oda, a' midőn Fesslernek Hunyadiját együtt olvasták végig; hogy a' hely előttök annál interesszantabb legyen, annál inkább értethessék: [251] de hogy Demsusra fáradjak, azt nem tartá méltónak. Szinte meg rezzentem ennek hallására, de meg vagyok győzve az állítás' való volta felől. Ott az oszlopok nem egy rendűek, 's az elég jele, hogy az épület nem Római, ha¹¹³⁷ a' később időben eminnen amonnan össze-szedett oszlopok egy épületbe rakattak is; 's illy¹¹³⁸ épület' megtekintése nem érdemli hogy¹¹³⁹ oda fáradjak, mert Dédácstól messze van, 's útja nehéz.

26, 299, 613

757 [252] A' Grófné örömet leli a' Botanica' ismertetében, 's Doctor Gyarmathi¹¹⁴⁰ Úr-nak ez az asszonyosság a' legnagyobb¹¹⁴¹ idóljá. A' szűk¹¹⁴² kert, mellyben valánk; erre¹¹⁴³ nem enged helyt; de¹¹⁴⁴ a' mint a' gyertyánok' árnyékából a' szkárpoláson a' forráshoz menénk-le, láttam egy Liriodendront 's némelly más külföldi fát. Itt egy felejthetetlen órámm tölt-el¹¹⁴⁵ a' Fő-Ispánnak 's Döbrenteinek 's Gyulainak társaságokban; a' Báró, kit, a' mint látod, Metalepsisszel még mindég Fő-Ispánnak nevezek, meleg szívvel emlegeté a' Cancelláriust, 's¹¹⁴⁶ Magyar-országnak és Erdélynek élő és már megholt Nagyjait, kiket én is ismertem, 's Müllert és Birkenstock; 's ez illy beszéd¹¹⁴⁷ nem folyhat úgy hogy az egyik a' másiktól új meg új híreket ne vegyen. – Melly kár, hogy¹¹⁴⁸ az illy órák' gyűjteményeit¹¹⁴⁹ papirosra nem tesszük, és minthogy mindent nyomtatva elmondani sem nem lehet, sem nem kell, 's csak azért sem kell, mert sok Olvasó azt nem tartja olyannak a' mi az elbeszélést érdemlette volna:¹¹⁵⁰ legalább azokkal hagy-nánk tudni, a' kik nem a' közönséges Olvasók számába tartoznak. Énelöttem péld. ok. még az affélét is igen kedves érteni, hogy a'¹¹⁵¹ Koronaőr Teleki a' Pesti úczákon úgy

¹¹³⁷ 1. az 3. nem 4. Római, <nem> 2. épület, 5. ha A szórend sor feletti számozással javítva.

¹¹³⁸ 's <egy> <ez> Az áthúzott rész felé írva. illy

¹¹³⁹ érdemli <fáradásomat> hogy

¹¹⁴⁰ Gyarmathi<, >

¹¹⁴¹ legnagyobb A leg sor feletti betoldás.

¹¹⁴² szűk Sor feletti betoldás.

¹¹⁴³ erre Sor feletti betoldás.

¹¹⁴⁴ helyt, <nem mert szűk;> de

¹¹⁴⁵ tölt-el<, >

¹¹⁴⁶ 1. nevezek, 4. emlegeté 5. a' 6. Cancelláriust, <kit> 2. meleg 3. szívvel A szórend sor feletti számozással javítva. <tisztel> 's

¹¹⁴⁷ beszéd<ben>

¹¹⁴⁸ kár, <az,> hogy

¹¹⁴⁹ gyűjteményeit Gyűjteményeit-ből javítva.

¹¹⁵⁰ volna<,>:

¹¹⁵¹ kedves <volna> érteni, hogy <Gróf T> a'

járt, hogy pálczáját általvetette hátúl¹¹⁵² térdig érő mentéjén, 's annak két végét a' két kezébe fogta; vagy azt,¹¹⁵³ hogy midőn 1792. mi ketten; te és én, hozzá mentünk, 's az azelőtt való nap' nyert Excellenzíasságának gratulálánk, ezt megköszönte, 's ezt monddta, hogy a' nyert kegyelmet kegyelemnek nézi ugyan, de néki a' Kamarás-kolcs kedvesebb mint ez a' titulus, mert azt olyak is kaphatják, a' kiknek öseik nem voltak, azt ezek nem. Legalább a' régi Írók nem átallák feljegyezni, hogy Phócion kezeit ritkán vette-ki palástja alól, 's Cicero arra szoktatá magát, hogy kezével állát általmarkolja. Igen is, az Anekdotenkrämerey nevetséges pulyalelkűség, 's érzenünk kell, hogy tudatni másokkal, a' mit ez vagy az nekünk bizodalommal mondott, nagy hálátalanság, 's elárulása a' barátságnak: de viszont az is hiba, ha a' nagy tartalék bennünket egészen némákká teszen.

[253] Minthogy még ez nap Solymoson Oberster Barcsayné, szül. Gróf Bethlen 294 Susánna Assznál, 's Déván Báro Bánffy nál,¹¹⁵⁴ Bája Urunk sógoránál, be akaránk szólani, fogatnunk kell; [254] a' Grófné¹¹⁵⁵ 's a' három Kisaszony 's az én leányom elmaradásának tőlünk. Olly¹¹⁵⁶ megindulással váltam-el a' Bárótól, a' mennyit azon örööm képzeltehet veled, hogy egy teljesen elkészült 's nemeslelkű Nagynak rég olta óhajtott ismeretségébe végre eljutottam, 's kevélykedém szerencsém, hogy karjai közt hevet érzettem, nem azt a' haszontalan szokás' követését, melly mellett szívem elfagy, és a' melly sok esetekben nem is megtiszteltetés.

[255] A' Veczeli vár' árka és kőfalai mellett megállék, mind hogy szent helyre lépjenek lábaim – valóban szent,¹¹⁵⁷ mert egyike a' legnagyobb fejedelmeknek, és legjobb embereknek, a' szeretetre olly méltó Traján,¹¹⁵⁸ valaha járt itt – mind hogy Prof. Vályi Nagy Ferencz Úrnak innen legalább egy téglát vihessek. A' mező messzére el vala borítva kukuriczával, 's a' várnak nem látszott-ki¹¹⁵⁹ semmi nyoma. Döbrentei 's Gyulai vezetőm voltak. Nem leltem egyebet egy egyenes lineánál, melly, minthogy a' falak' kövei a' Branyicskai úthoz, az apróbbak pedig talán az itt vont postaút¹¹⁶⁰ feltöltésére vitettek-el, néhol már ki sem tetszik.

Valamint Branyicska¹¹⁶¹ alatt, úgy Solymosnál is, által kelle mennünk a' Maroson. – 757 Sípós már tudatta a' Grófnéval, hogy megholt férjének tisztelője¹¹⁶² megérkezett, 's nála is meg fog jelenni. A' jó Özvegylőtt mind azok kedvesek, a' kik ez érzéssel járulnak hozzá. – Melly érzés vala az bennem, midőn azon fedél alá léptem, melly alatt a' hazáját-szerető lelkes Barcsay lakott, midőn azon szobákban látám magamat, a' hol

¹¹⁵² <men> hátúl Az áthúzott rész felé írva.

¹¹⁵³ kezébe <n tartotta, és> fogta; vagy azt, Az áthúzott rész felé írva.

¹¹⁵⁴ A szótag előtt hoszú szóköz hagyva.

¹¹⁵⁵ a' Sor feletti betoldás. <A'> Grófné

¹¹⁵⁶ tőlünk. <Olly elmaradás> Olly

¹¹⁵⁷ valóban <szép h> szent

¹¹⁵⁸ a' szeretetre olly méltó Traján, A főszöveg alatt, az oldal alján olvasható betoldás. A főszövegben jelezve: 7

¹¹⁵⁹ -ki Sor feletti betoldás.

¹¹⁶⁰ vont <ország> postaút'

¹¹⁶¹ Branyicska Branyicská-ból javítva.

¹¹⁶² férjének <nagy> tisztelője

ő,¹¹⁶³ igen is könnyen, verseit írta, a' hol olvasott! Előttem vala a' szépnövésű, széparcú Alcibiád, 's az ő kopasz barátja, 's mind azok, a' kiket ő Bécsben, Magyar-országon 's itt szeretett, 's láttam mint lövelli épétlen de keserű nyilait, mellyekkel magának annyi ellenségeket szerze. Az együgyűn ez a' szerencsétlenség nem esik-meg, 's ő¹¹⁶⁴ lelke' jámborságában azt hiszi, hogy eszének köszönheti a' mit olly olcsón vásárol. [256] Az¹¹⁶⁵ eszes embernek ollykor¹¹⁶⁶ kötelessége, hogy mást, ha értte lakol is, bántson.¹¹⁶⁷ Tacitusz azt mondja, hogy a' Burrhusz' és Thræsea Paetusz' idejében ignavia pro sapientia vétetett. Így mennének e dolgaink, ha közöttünk kevésbb volna a' bölcs?

Déván egy negyedet múltánk, 's Döbrentéinek és Gyulainak társaságában, a' holdnak fogyni elkezdett fényében 's¹¹⁶⁸ a' jó úton, kár és baj nélkül érek barátneimhoz. Leányom előmbe szalada, 's nevetve beszélé, hogy ötet Pepie és Tonie el nem akarák eresztetni, 's mivel ötet¹¹⁶⁹ meg nem tartóztathaták, Tonie felült a' Grófné' szekérébe, 's a' révig hozatá magát, 's sírva ment-vissza szülőjéhez. A' tapasztalás sokszor meghazudtolja állításunkat, de ne álljunk-el annak szép hitétől, hogy a' gyermekek nem csak arczokban hasonlítanak szüléjükhöz, 's így Erdély valaha örvendeni fog a'¹¹⁷⁰ Branyicskai ház' gyermekeinek.

HUSZONÖTÖDIK LEVÉL.

Dédács, Aug. 13d.

[257] Azon gyönyörű nyílason, melly Szebentől fogva Hunyad Vármegyén végig-megyén, egy más völgy nyílik közel Dédácshoz, 's ez vezet Vajda-Hunyadra. A' völgy felett emelkedő lapos tetők jobbra balra szántva vannak, a' völgy pedig fűvet ad, és málét, gazdagon. Eggy¹¹⁷¹ sebes patak fut végig a' völgyen, 's ennek szélein Barcsa és Kis-Pestes fekszenek. Hunyad megett mindenfelől hegyek emelkednek, 's azoknak bérceik felett messzére fejrlik-elő az örök hóval elfedett kék Retyezár.

26 [258] Barcsán néhány Űri-házak állanak, de egyik sem mutatja hogy ez a' nemzet valaha fejedelmet ada Erdélynek. Balra egy dombnak oldalán, látszik a' 'família' temető-boltja, 's az is pusztulást mutat.

[259] Már tízszor Hunyadon valánk. – [260] A' vár, mellyet magas hegy' tetőjén fogtam volna keresni, csak akkor tűne szemembe, midőn már előttünk vala a' helység, mellynek az déli igen kis-emeletű szögében¹¹⁷² fekszik. Magas falai, a' sok csudás szeg-

¹¹⁶³ ő, Sor feletti betoldás.

¹¹⁶⁴ ő Sor feletti betoldás.

¹¹⁶⁵ vásárol, <'s ollykor> Az az-ból javítva.

¹¹⁶⁶ ollykor Sor feletti betoldás.

¹¹⁶⁷ <meg>bántson

¹¹⁶⁸ fényében <, > 's Az áthúzott rész felé írva.

¹¹⁶⁹ mivel <ez nem lehet> ötöt

¹¹⁷⁰ fog <ezeknek> a'

¹¹⁷¹ gazdagon. <A' mezőség gazdag.> Eggy

¹¹⁷² kis-emeletű <szegletében> szögében Az áthúzott rész felé írva.

letekkel 's csudás zszindelyezettel, a' sok alantabb fekvő épületek közzül csaknem egészen ki hagyák tetszeni,¹¹⁷³ 's Hunyadinak emlékezete, 's az a' gondolat, hogy a' hol most vagyok, hogy a' mit most látok, ott valaha Hunyadi járt, azt valaha Hunyadi is látta, még pedig magáénak látta, nagyobbá, felségesebbé tevé előttem minden tárgyat. A' hogy a' gyermekes képzelet közönségesen nagyobb gyanánt festi előnkbe a' minek nagyságát csudáljuk, úgy hogy, meglátván végre, 's a' gígászi nagyság közönséges emberi alak' nagyságává válván,¹¹⁷⁴ ítéletünk az igazság' mértékénél is alábbra süllyed, 's egy Friedrich, egy Kánt, előttünk annyikká sorvadnak mint mi vagyunk: úgy viszont vannak esetek, melyekben a' jelenlét meghaladja a' képzelet' festéseit, 's többet lelünk mint váránk, mert a' múlt kortól kevesebbet váránk, mint a' magunkétól szoktunk. Ez foglalja-el, 's a' Hunyadi' tettei, 's azon inségeknek emlékezete, melyek az ő két fíjait mingyárt a' hogy ő elhúnya, érték, midőn ifjúságom' barátnéjával 's Comtesse Constance-szal egy szekérben a' minden fény nélkül szűkölködő helységbe beérünk, és a' temérdek oláhnéppel 's a' sok nyeregben-ülő asszonnyal eltölt héti-vásáron keresztül-vergődénk. [261] A' vár' árkan innen olly tágasságú udvar van elkerítve¹¹⁷⁵ kőfallal, 21, 27 hogy azon némelly kisded falu el fogna férhetni, 's útunk ezen vive-el. A' vár' hídja előtt kiszállánk szekereinkből.

[262] A' vár egyenetlen négyszög,¹¹⁷⁶ a' szerént épülve, a' hogy azt a' szikla-félsziget, [263] melyet egészen elfoglal, épülni hagyá; 's az éjszaki igen rövid soron kívül 21, 27, 296, 412, 487 27 ugyan, de a' vár' falaival egyesülve, egy kerek 's igen vastag oszlopformán, az úgy nevezett Buzogánybástyát látni. A' délelti szegleten kívül egy más bástya áll, tornác által egyesítve a' várhoz. Ez vakolatlan: a' másik geometriai vonásokkal 's tarka színekkel van felczifrázva. A' széles és hosszú híd az izmos kőfaloszlopok tartják. [264] Ennek 21, 27, 296, 412, 487 alatta, a' szirtes oldalú árokban, a' Zalasd' vize szalad-el, 's szinte a' híd¹¹⁷⁷ alatt malmot forgat.

[265] A' nyugotra-fekvő oldalt Hunyadi János építette, az éjszakit és keletit a' fíja, 27, 296, 412, 487 Mátyás, a' délit, a' már említett négyszegű vakolatlan bástyával Bethlen Gábor; a' Fejedelem. – Melly nevek!¹¹⁷⁸

[266] Csaknem álaellenben a' híddal, a' keleti oldalon, a' templom áll, [267] hol 27, 297, 413, 488 ismét a' Capistrán' emlékezete lebege-körül. [268] Az udvar [269] szűk, és délről 's 27, 296, 412, 487 27 éjszak felől hárántas, 's alja igen kemény szirt, minden föld nélkül. [270] Alig lehet érteni, miért nem egyenesítették-ki az udvart, melly akár a' szirt' feltörése, akár az éjszaki rész' feltöltése által nem volt volna nehéz.

[271] A' szűk, sokszor megtört, 's régiségét éreztető grádicson Administrátor Mélt. 27 Osdolai Bögözi Antal Úrhoz vezetetténk, ki bennünket ebédre tartóztata, és mind azt nyájasan előmutattatá, a' mi nézést érdemel. Az igen tágas szobáknak mindenikéből egy egy ajtó nyílik, nyugotnak, azon négy erkély felé, melly, egy igen keskeny folyosó és nyolcz ajtó által egyyüvé-foglalva, szép galeriát csinál. [272] Ezen erkélyek a' 21, 27, 296, 412, 487

¹¹⁷³ ki <k>hagyák <azt> tetszeni Az azt a margón megismételve.

¹¹⁷⁴ nagyságává <változván> válván

¹¹⁷⁵ elkerítve <,>

¹¹⁷⁶ egyenetlen <négyszeg> négyszög

¹¹⁷⁷ a' <malom> híd

¹¹⁷⁸ Melly <eml> nevek!

mélységből emelkedő 's a' vár' falával egyszerre rakott támaszfalakon állanak; 's a' galériának¹¹⁷⁹ nyolcz vagy kilencz ajtaja, gothusi ízlés¹¹⁸⁰ szerént, éles-bolt küszöbű, 's olly alacsony, hogy a' szálabb növéseknek¹¹⁸¹ vigyázniok illik, hogy homlokokat¹¹⁸² meg ne üssék. – Szédült fejünk midőn ennek ablakaiból a' Zalasd' árkába lepillantánk.

27 [273] A' kinézés csak Kis-Pestes és osztán Barcsa felé szabad, de arra gyönyörű, mert e' völgy felett látszanak a' Zaránd' Vármegyei hol erdős hol sziklás vad tetők.¹¹⁸³ A' galeria nem deszkával hanem veres márvány darabokkal volt kirakva; némelly helyeken még most is látni azokat. Úgy beszélék, veres márványból állanak az ajtók is, de azok rég olta meszeltetnek, [274] 's nem jöve kedvünk próbát tenni, ha a' hír való e.

21, 27, 296, 412, 488 [275] Jobbra a' híd' kapujától egy¹¹⁸⁴ ajtó nyílik, melly keresztül egy előszobán¹¹⁸⁵ a' Palotába vezet. Azt egy sor veres-márványoszlop¹¹⁸⁶ osztja két egyenlő félre, eléggé szerencsétlen gondolattal. Az éles-szegü boltozat' ágait ezek a' márványoszlopok tartják, 's a' plafondon némelly czímerek látszanak. A' legutolsó oszlop' kapitelye felett egy pántlika fut-körül, mellyre goth-betűkkel deák nyelven fel vagyon faragva, hogy azt Magnificus Dominus Joannes de Hunyad 1452. építette. [276] Nem szenved tehát kétséget és kérdést, hogy a' vár' legpompásabb része a' Vajda 's nem a' Király' munkája. 28 – [277] 'S a' hol ez a' Hős hajdan a' Haza' Nagyjait és Vitézeit maga körül látá, ott most 23 vaspáhó (Magazin)¹¹⁸⁷ van, az előszobában pedig sópáhó. – [278] Az a' Tiszt, a' ki a' söt árulja, kérdést teve, nem volna e kedvünk magunkat megmázsáltatni. Leányom¹¹⁸⁸ első vala a' ki a' hérczre (Wage) fellépe,¹¹⁸⁹ 's 32 fontot nyomott, Gyulai 85., Döbrentei 134., én 97t.

297, 413, 488 [279] A' tisztelet-érdemlő Administrátor semmit sem enged megromlani; 's a' szobákat tulajdon költségére tette abba a' karba, [280] a' mellyben a' mi időnkben voltak, minekelőtte egy két előbbi Tiszt nem¹¹⁹⁰ csak veszni hagyá, de rontotta is; 's örömmel látánk, hogy a' vas páhóban a' márvány-oszlopok vastag tölgydongákkal voltak körül-ábronszolvá, hogy a' vas darabok az oszlopokat ne tördelhessék.

Ebéd előtt még Gyulai és én megkerülénk a' várat, hogy annak 's a' városnak fekvését ismerhessük. Dél és est felé szőlőkertek állanak, 's a' Zalasd mellett vashámorok. Az Urodalom tavaly húszezer mázsá vasat termeszte,¹¹⁹¹ 's mázsája harmincz forinton költ-el.

¹¹⁷⁹ a' galériának <aj> nyolcz A nak sor feletti betoldás.

¹¹⁸⁰ gothusi <architectu> ízlés

¹¹⁸¹ szálabb <embernek> növéseknek Az áthúzott rész felé írva.

¹¹⁸² homlok<át>okat Az áthúzott rész felé írva.

¹¹⁸³ vad <hegyek> tetők

¹¹⁸⁴ kapujától <az udvarból> egy

¹¹⁸⁵ 1. melly, 3. egy <nagy> 4. előszobán, 2. keresztül A szórend sor feletti számozással javítva.

¹¹⁸⁶ veres- Sor feletti betoldás.

¹¹⁸⁷ vaspáhó vaspáhót-ból javítva. (Magazin) A főszöveg alatt, az oldal alján olvasható betoldás, a főszövegben jelezve: Γ

¹¹⁸⁸ megmázsáltatni <, > Leányom leányomból javítva, k. em.

¹¹⁸⁹ a' ki <felugrott> a' hérczre (Wage) A főszöveg alatt, az oldal alján olvasható betoldás, a főszövegben jelezve: L. fellépe

¹¹⁹⁰ Tiszt <azt> nem

¹¹⁹¹ vasat <táma> termeszte

Közel ide egy borostyánerdő áll, melyet, midőn virágzásában vagy, méltónak tartanak a' megtekintésre. – Te csudálkozol? Nincs szükség reá; a' borostyán nem laurus, hanem syrinx, az az, Magyar-országon szolván, orgona-fa.

Ma is a' hold' fényében érék Dédácsra, oly jó úton mint a' Győriek.

HUSZONHATODIK LEVÉL.

Benczecz, Aug. 18d.

[281] Dédácsot 15dikben, tegnap a' szeretetre 's tiszteletre legméltóbb asszonyt, 's engedd újra¹¹⁹² elmondanom, mert azt most még teljesebb meggyőződése után mondhatom, a' legjózanabban, a' leggondosabban nevelt gyermekeket hagytam-el, 's holnap a' kedves Lajost, a' kedves Döbrenteit is el fogom hagyni. Mikor látom-meg őket megint? mikor a' szép Dédácsot? 's azt a' szép völgyet, a' melyet ők, a' melyet velek együtt Sípos és Nalácsi laknak? 'S meg fogom e? – Elkésérít ez a' gondolat. Mi volna keserű az életben, édes barátom, ha benne elszakadás nem volna?¹¹⁹³ – De éljünk szerencsékkel míg tart, 's ne kérdjük mi következhetik.

[282] A' Grófné megígéré Gróf Bethlen Ádámnénak, hogy¹¹⁹⁴ utána megyen a' 301, 415, 492, 739 Gyógyi feredőbe, és hogy pótolékok kaphassak azon veszteségért; hogy a' Grófnéhoz Bonyhára nem lehet a' vizek miatt kerülnöm, oda engem is elviszen. [283] Sípos 301, 415, 492 Dédácsra szóval, azután levele által is, meghíva 16dikára,¹¹⁹⁵ 's megígértette magának velem, hogy nála legalább egy napot fogok tölteni. [284] Ezt én örömmel tettem, és hogy ez a' nála töltendő nap nekem ne csak örömet adjon, hanem ismereteimben gazdagodást is, kértem Lajost és Döbrenteit, hagyjanak magamat menni. A' beszéd kevésbbé szaggattatik-meg, ha csak négy szem közt foly, 's Sípos szabadabban ereszkedhetik magyarázatokra, nem mintha tanításai gyanúsok volnának, hanem azért, mert a' való subjectív portéka;¹¹⁹⁶ 's más meg más szemnek hol kevesebbet kell mutatni, hol többet is lehet. Osztán ismersz engem a' más' jelenléte ott, a' hol a' dolog egész figyelmet kívánja, mindég megzavar. – Ezek teljesíték kérésemet, 's magamat hagyának menni; [285] az¹¹⁹⁷ én Lolotom még többet teve: megtartá leányomat, 's azt nekem csak 301, 415, 492 Gyógyon adja-vissza.¹¹⁹⁸

[286] Döbrentei hijába marada-el tőlem. Alig foga leczkéljéhez Sípos, midőn Báró 301, 415, 492 Nalácsi István megérkezék, 's köztünk marada egész estig. [287] Szabad szokelletet

¹¹⁹² engedd <még eg> újra

¹¹⁹³ ha <az> benne Az áthúzott rész felé írva. elszakadás nem volna? <benne?>

¹¹⁹⁴ 1. megígéré 4. Gróf 5. Bethlen 6. Ádámnénak, <2. férje> 3. testvérének, > 7. hogy A szórend sorfeletti számozással javítva.

¹¹⁹⁵ 15dikére javítva 16dikére, a rag em.

¹¹⁹⁶ subjectív <-> portéka; Az áthúzott rész felé írva.

¹¹⁹⁷ menni; <'s> az

¹¹⁹⁸ Gyógyon <fogja> adja- Az áthúzott rész felé írva. vissza<adni.>

engede kifogyhatatlan elmésségének, melly nem keresve¹¹⁹⁹ lobog, és a' melly annál kedvesebb azoknak a' kiknek társaságokban múltat,¹²⁰⁰ mivel tudománnyal van fűszerezve; 's szavaiban mélység van. Neki nem csak a' természet, hanem a' nevelés és a' soha meg nem szakasztott tanulás is igen sokat adott. Enyeden öt esztendeig volt a' fenntebb tudományok' hallgatóji közt, 's mindeneknek vallások szerint ő vala az Iskola' legjobb feje. Bécsben is múltatott, 's napjai éjei az öröm¹²⁰¹ és a' legszorgalmasabb tanulás alatt folytak-el. Szerettetett, csudáltatott mindenütt, 's mindenütt szeretettni 's csudáltatni fog minden sok különösségei mellett. Köztted és köztte, kiknek módotok 's nyelvek francia-magyart mutatnak, én azt a' különbséget lelem, hogy ő affectálatlan eruditus kedves oynismusszal az, te affectálatlan atticismusszal.

Síposnak minden meghívott vendégei nem érkeztek-meg, meghítt pedig mindent, a' ki e tájon lakik, 's társaságunkba illett; 's illyen vala a' Szászvárosi Predikátor és Professor Borsos János és Keresztes Dániel 's az ugyan ott szolgáló Luther Pap¹²⁰² kik felől az én barátom annyi kedvest monda, hogy meg nem jelenéseket valóságos veszteségnek vettem. Neki itt ezek legszorosabb¹²⁰³ barátjai. [288] Két Szászvárosi Togátus is jelen¹²⁰⁴ vala, F. Lészai Dániel és¹²⁰⁵ 's szinte bosszankodom, hogy Sípos, látván hogy azok, fiatal-embert igen ajánlható szerénységek szerint,¹²⁰⁶ magokat velem el¹²⁰⁷ nem ismértették, csak akkor monda¹²⁰⁸ melly lélek lakozik benne, midőn én ővele más nap' egy szekerem mentem által Bábolnára.¹²⁰⁹

[289] Midőn már Naláczinak 's a' többieknek jelenlétében folyna beszédünk, nem tudom melly Philosophus eránt vala kérdés, 's egyikünk bizonyossággal állítá a' mit a' másikunk tagadott. Sípos kihozá oldalszobácskájából a' Hoffmann' Lexiconát, 's felolvasá a' cikkelyt.¹²¹⁰ A' könyv alig vala letéve kezéből, midőn én felvettem, 's a' könyv előtt álló fejrő papírost tekintém-meg. Nem érté mit akarok, 's felakada különösségem, 's még inkább csudálkozék rajtam, midőn tőle arra kértem engedelmet, hogy azt a' fejrő papírost kiszakaszthassam 's elhozhasam. De mi téteti veled e' különös kérést? kérdé, 's én előmutatám neki ajándékát. Az Páriz-Pápay Ferencznek kézírása. – [290] Autographiai Gyűjteményem e' barátom' ajándékából bírja Kaestner Göttingai Professornak egy, és a' Berlíni Astronomis Bode Urnak két leveleit is. – [291] Minekutána Nalácsi tőlünk elment, végig néztem könyveit, ha nem találnék e hasonló kincsre; de azon legfeljebb száz darab könyvben, a' mellyről a' Sípos' egész Bibliothecája áll, semmi

¹¹⁹⁹ melly <önkényt> nem keresve Az áthúzott rész felé írva.

¹²⁰⁰ társaságokban <vagy> múltat Az áthúzott rész felé írva.

¹²⁰¹ öröm <mel>

¹²⁰² A szó után hosszú szóköz hagyva.

¹²⁰³ ezek <a'> legszorosabb

¹²⁰⁴ jelen <e>

¹²⁰⁵ A szó után hosszú szóköz hagyva.

¹²⁰⁶ szerénységek <miatt> szerint Az áthúzott rész felé írva.

¹²⁰⁷ el Sor feletti betoldás.

¹²⁰⁸ monda<, >

¹²⁰⁹ más nap' Sor feletti betoldás. szekerem mentem által <más nap> Bábolnára.

¹²¹⁰ a' <textust> cikkelyt. Az áthúzott rész felé írva.

névre nem találtam, a' mire szükségem volt. – Az éjet nagy részében álmatlanul töltém,¹²¹¹ kivált, hogy Sípos előttem a' tiszta égen a' csillagzatokat magyarázgatá.

[292] A'¹²¹² Sípos dézmaélete bé vala hordva, 's ő ez idén temérdek pénzt fog beven- 301
ni. Három nem asztag, hanem kazal élet álla megtöltött csüre mellett. A' kinek ennyije van, 's kívánságai szükségéi illy kevesek; a' ki hét ház népből álló Ecclesiát szolgál, 's minden vasárnap kap predikáló Togátust Szászvárosról, ha akarja; a' ki tanul, mert tanulni neki gyönyörűség; a' ki mint ember szerettetik, mint Predikáló annyira bec-sültetik, hogy Erdély ötet ismeri első Predikálójának; a' ki feleségre nem vágy, mert ha volna is arról, már, a' mint mondja,¹²¹³ lemondhatna; a' ki még életét¹²¹⁴ sem félti, mert tudja hogy innen előbb utóbb el kell menni, 's érzi, hogy tisztjeit betöltvén, nem élt haszontalanul: az nem kérhet egyebet mint ezt: *Propria haec mihi munera sunt!* az illyen talán azon sem bánkódék, ha ezekről egy vagy más történet miatt el kellene esnie. De úgy teszik, a' bölcseségnek ez a' fenn polcza nem embereknek való; én leg-alább nem óhajtom.

[293] Más nap egy szekeren mentem által vele Báró Naláczihoz, 's az én barátom' elméjét, melyet különben sem tapasztaltam¹²¹⁵ soha kedvetlennek, vígabbnak még¹²¹⁶ nem láttam. A' Báró bennünket nyílt karokkal várt, 's¹²¹⁷ örömünk csak azon hír által verettetett-le, hogy Gróf Gyulainé itt nem fog betérni, hanem egyenesen megyen Gyógyra. A' Báró' szobájában egy asztal el vala hintve könyvekkel, 's ezek között messzére kitündökle a' mi kedves házi-gazdánk' örök barátja, Lucián. A' nap a' vesztegetésig 's vesztegetésen túl gazdag ebéd és vacsora 's a' leglelkesebb beszélgetések alatt múlt-el, 's azalatt¹²¹⁸ míg mi körüle csevegénk, elalvék. [294] De¹²¹⁹ midőn a' szomszéd 415
szobában, már két óra után reggelre, még folya beszélgetésünk, 's egy bizonyos Polygraphus felől vala szó, megpattanánk¹²²⁰ nevettünkben, mert az, a' kit alunni gondolánk, ezt kiáltá-ki: *Non amo eruditum Pri – ismum!* 's ismét elaludt.

[295] Sípos, midőn lovainkat fogák, szokatlanul meglágyultnak tetszék, 's kért, hogy a' jövő esztendőben legyek ismét látogatásokra. Naláczi azt vetette mellé, hogy a' te társaságodban lássam-meg Erdélyt, 's képzeled, kelle e több Döbrenteinék. – Én ezt az útát¹²²¹ minden esztendőben szeretném tenni, és, ha tudtam, ha képzelhettem volna, hogy illyen ez a' föld, ezt nem most láttam volna először. – Elfojtott fájdalommal vál-tunk-el egymástól.

[296] A' Gyógyi ferdő' Ura Báró Bornemisza Leopold jelen vala a' ferdőben, 's 302, 416, 493
vendéglette a' kik itt valának. Gróf Gyulainé egész házával, 's így én is, meg valánk hívá,

¹²¹¹ *töltém töltöttem-ből javítva.*

¹²¹² *magyarázgatá* <Más nap jökor> A'

¹²¹³ *arról* Sor feletti betoldás. *már;* <róla> a' *mint mondja* Az áthúzott rész felé írva.

¹²¹⁴ *még* <az> életét

¹²¹⁵ *sem* <láttam> tapasztaltam Az áthúzott rész felé írva.

¹²¹⁶ *kedvetlennek,* <soha> vígabbnak még Sor feletti betoldás.

¹²¹⁷ *várt,* <melly es> 's

¹²¹⁸ *alatt* <sétálással> múlt-el, 's <a' mi gazdánk,> azalatt

¹²¹⁹ *elalvék,* <azonban> De

¹²²⁰ *Polygraphus* <felől folya közöttünk> felől vala szó, megpattanánk Az áthúzott rész felé írva.

¹²²¹ *Én* <ezt> ezt az útát Az áthúzott rész felé írva.

302, 416, 493 's én előbb mint ide értem. De szállást nem kapánk, 's a' Grófné kérte Alsó-Fejér¹²²² Vármegyei Fő Notárius Baczka-Madarasi¹²²³ Kis József Urat, hogy hármunkat, fíját, Döbrenteit és engemet, fogadna-be éjeli szállásra magához. [297] Midőn portékáink ott lerakatának, gazdánk talán a' vízben ült, 's én könyveket látván az asztalon, látni akarám, melly lélek' fíja a' kihez jutottam. Az a' Práy' rövidre húzott Magyar-oroszági Historiája volt, 's Smith, a' Nemzeti Gazdagság felől. Sok Fő Notárius és Vice-Ispán van az országban, a' ki illyet nem olvas, 's értettem kivel lesz szerencsém megismerkedni. Siehe die folgende Seite Θ¹²²⁴

✕ Báró Bornemisza Leopold¹²²⁵

303, 495 [298] Θ A' Grófné, 's gyermekei 's az én lyányom a' vízben voltak midőn megérkeztem. Velek együtt mentem Báró Bornemisza Leopold Úrhoz, hol Generális Kerekest, a' mi¹²²⁶ halhatatlan Ország-Bíránknak, Ürményi József Excell. vejét, Báró Bornemisza Pált, Gróf Bethlen Pált, Lászlónak fíját,¹²²⁷ Gróf Lázár Benedeket és a' Grófnét, testvérét Gróf Haller Jánosnak, Gróf Stubenberget, ki a' házasság által Magyarra leve, talál-tam. Itt vala szerencsém látni Gróf Bethlen Ádámnét is, egy szép arczú, szép növésű, 's igen szép culturájú Asszonyiságot, ki Erdélynek díszé volt, és a' ki,¹²²⁸ minthogy a' Grátziák nem öregedhetnek, még most is az. [299] Azok, a' kik kártyával nem ölik-el idejüket, jók valának nekem megmutatni azt a' szép cascádot, melly Helvetziában sem volna híretlen. A' meszes víz, melly a' ferdőben, a' domb' legfenntebb tetőjén igen sok forrásban¹²²⁹ fakad, nagy patakká vál alább, 's a' hegymagasságú domb' oldalán két ággá válva fut-alá a' völgybe. Egyik ága¹²³⁰ malmokat hajt; 's minthogy útjában sok kődarabok állanak, nagy zajgással 's fecskendésekkel játszva szalad-el.¹²³¹ Nem közel ehhez, túl egy szilvás és¹²³² málés kerten, melly felette kedves partiává változtathatnék, itt¹²³³ omlik-le a' másik ág. Egy toronymagasságú 's meredek hegyoldal be van növe gazzal, komlóval és bokrokkal; bokrok borítják-el tetejét is, 's onnan szakad alá nagy zuhanással a' patak. Útjában egy csúcs üti-elő magát, 's itt a' víz nem esik többé, hanem széllyel fut a' köveken. A' nézők alatt, kik a' szilvás ágaikba kapaszkodnak, hogy szédelgés és osztán veszedelem ne érhesse,¹²³⁴ nagy mélység nyílik-meg, 's az el van borítva vad surjánnyal. A' ki cascádot¹²³⁵ csak Aberli' 's Gessner' rezein látott, képzelete

¹²²² Alsó- Sor feletti betoldás.

¹²²³ Notárius <Kis> Baczka-Madarasi

¹²²⁴ A folyamatos szöveg a kéziratos oldal közepén megszakad, az új bekezdés a következő oldalon kezdődik. Kazinczy korrektúrázását követve közöltük a szöveget.

¹²²⁵ A kiegészítésre váró, befejezetlen mondat a kéziratos oldal alján olvasható.

¹²²⁶ Kerekest, <Ő Excell.> a' mi

¹²²⁷ Lászlónak fíját, Sor feletti betoldás.

¹²²⁸ a' ki, Sor feletti betoldás.

¹²²⁹ tetőjén <fakad> igen sok <szem> forrásban

¹²³⁰ Egyik <két> ága

¹²³¹ játszva <fe> szalad-el

¹²³² szilvás <kerten> és

¹²³³ változtathatnék, <'s ez> itt

¹²³⁴ ne <eng> érhesse

¹²³⁵ cascádot Cascádot-ból javítva.

sincs arról, a' mit itten¹²³⁶ lehet látni, mert a' kép, annyival inkább a' réz, a' víz' tajtékzását és azt a' szép játékot a' mellyet ez, egy eleven lepel' módjára elöntve a' kő' csúcsain szünetlen mozgással 's csillámlással teszen, nem adhatja. Magát a' víz' esését könnyű képzelni: a' csorgást a' kő' csúcsain látni kell: 'S ha az illyet a'¹²³⁷ festés nem rajzolhatja, mit rajzolhatná szó? Jer, lássd ezt, 's bukkj térdre az előtt, a' ki azt csinálná, a' mit semmi mesterség nem csinálhat. Siehe die folgende Seite bey dem Zeichen.^{99 1238}

⁹⁹ Ez a' víz mészrészeket rak-le, mellyek sok esztendőök mulva ott is követ természetnek, a' hol az nem volt elébb. Számtalan incrustatiókat letem a' víz mellett, 's egy szép darabot el fogtam volna hozni, ha töredékenysége miatt elhozni lehetett volna. De ha a' sok esztendőök ott is csinálnak követ, a' hol az nem volt elébb: viszont azt is csinálják, hogy ne legyen a' hol volt. A' lábaim alatt megnyílt torokban egy nagy illyen szirt fekszik, mellyet a' víz és a' kő' terhe a' magasságról leszakasztott. – E' scálán mérve melly rövid az emberi élet, 's miolta áll már ez a' Minden, hogy most így állhat már?

Siehe die vorhergehende Seiten bey dem Zeichen $\bowtie$ ¹²³⁹

[300] $\bowtie$ Azon gyönyörűséghez a' mit¹²⁴⁰ itt a' vízomlás adott nekünk, még egyget kell számlálnom, melly egy kevésbbé nemes érzéké.¹²⁴¹ A' fákon már érni kezde a' gömbölyű apró szilva, 's tele rakám zsebeimet, engedelme nélkül ugyan annak a' szegény olá hasszonynak, a' kinek kertjében azt szedtem, de kára nélkül is. A' gyümölcs nem vala a' legízletesebb, de gyümölcs volt, 's az ágak úgy el¹²⁴² voltak hintve vele, hogy minden ágat egy bokrétának lehete venni.

[301] Feltettem magamban, hogy virradatkor ide jövök, 's a' felkelő nap' tűzében nézem ezt a' szép jelentést. De Fő Notárius Úrral hálván egy szobában, virradtig tarta beszédünk, mellyet ekkor is egyedül azért hagyánk abba, mert szó esvén a' szomszéd szobában, látánk, hogy Generális Úr miattunk nem alhatott. A' természet megkívánta a' maga adóját, 's midőn felébredtem, magasan az égen vala a' nap.¹²⁴³ – [302] Egész útamban nem találtam embert, a' kitől Erdélynek ennyi ismertetét vehettem volna, 's nem tehettem semmi Historiai, Politikai,¹²⁴⁴ 's Statisticai kérdést, mellyre¹²⁴⁵ a' legnagyobb pontossággal ne tudott volna felelni. Ha Erdélynek sok Kis Józsefei 's Kenderesijei vannak, örvendhet sorsán.¹²⁴⁶

¹²³⁶ a' mit <ezek látnak> itten

¹²³⁷ a' Sor feletti betoldás.

¹²³⁸ A következő bekezdés nem követi közvetlenül a szöveget, a kézirat következő oldalán olvasható. Kazinczy korrektúrázását követve közöltük a szöveget.

¹²³⁹ Kazinczy korrektúrázását követve közöltük a szöveget.

¹²⁴⁰ gyönyörűséghez <felől> a' mit

¹²⁴¹ kevésbbé Sor feletti betoldás. nem <telenebb> es Az áthúzott rész elé betoldva. érzéké

¹²⁴² úgy <tele> el Az áthúzott rész felé írva.

¹²⁴³ mellyet [...] nap. – A mondatrész a főszöveggel párhuzamos, a lap aljára írt betoldás, a főszövegben jelezve: $\neg$

¹²⁴⁴ 1. semmi 3. Politikai, 2. Historiai A szórend számozással javítva.

¹²⁴⁵ mellyre mellyet-ből javítva.

¹²⁴⁶ sorsán <ak>

304, 417, 495

[303] Lovainkat a' kiseded falu' végéig előre küldénk, Gróf Gyulainé 's Fő Notárius Úr kikésére addig bennünket, 's én elfogódott szívvel csókolám-meg a' Grófné' 's az én Lolottom' kezét¹²⁴⁷ 's Fő-Notárius Urat, 's elhagytam lelkemnek kedveseit.

763

Gróf Lázár Benedek, ki úgy hitte, hogy erántam tartozik lefizetni azon csekély tartozást, mellyel¹²⁴⁸ anyám eránt viseltetik, hogy a' midőn katonai sebeit a' Várad feredőben gyógyította, ez a' Grófot anyai szánással szánta volt, megígérteté magának velem, hogy ebédre hozzá megyek, 's ott hagyá a' feredőt, hogy Benczenczen elfogadhasson. Meg kelle magamat adnom kéréseinek, 's a' Gróf is fogatott, mihelytt mi menénk. Azonban Döbrentei nem szűne-meg sürgetni, hogy Gyógyon térnénk-be Gróf Kún Sigmondhoz, kit úgy feste, mint szeretetre igen méltó Urat, 's szíves barátját Literatúránknak. A' Dédácsi háztól válván-el, 's lelkem egész teljességében érezvén fájdalmát, és osztán azért is, mivel lelkem a' Tordosi, Bábolnai 's Gyógyi örömek között kifáradt, makacsul ellene szegszém magamat a' Döbrentei' kívánságának. Némelly rossz óránkban nem tudjuk azt festeni a' mit festenünk kellene, 's az én barátomnak most ez a' rossz órája jött vala¹²⁴⁹ fel; a' helyett hogy azt tudatta volna velem, kit fogok lelteni a' ház' Urában, csak közönséges magasztalások' formulájival festegette a' Grófot. Elúnván az ellenkezést, megadtam neki magamat, 's elcsudálkoztam rajta, melly szíves embert lelek itt. Gróf Lázár utól-ére, 's betért hozzánk, 's kért, hogy álljunk-meg szavunkat; Gróf Kún tartóztatta a' Grófot is; én, a' ki nehezteléssel tértem vala be, én, a' ki feltettem, hogy semmi erővel nem fogom magamat megtartóztatni, most magam kértem Döbrenteit is, Lázárt is, hogy maradjunk, [304] 's a' Gróf az én Erdélyben szerzett barátim között olly helyen áll, hogy nála-múlatásom' óráját soha sem fogom felejteni. Erdély vendégszerető ország, 's az Erdélyi Uraságok vesztegető asztalt tartanak; kenyerek ollyan, hogy azzal el nem lehet telni, 's én Andrásfalván és Dédácson magamat el-el-felejtve inkább azt ettem mint akármelly kedves ízű 's drágább¹²⁵⁰ étkeket; 's a' kávé 's a' rozólis, Erdélynek igen kedves két itala, napjában négyszer ötször hozatnak-fel, a' mi nálunk szokatlan. De¹²⁵¹ az Erdélyiek nem csak az asztaladással bizonyítják, hogy szeretik a' vendéget; ez a' szép, ez a' jó nép még nincs annyira elvesztve mint mi. Ezt tapasztalám én Gróf Kúnnál is, 's itt mint másutt; felejtém azt a' gazdag ebédet, a' hol az ételt körülhordó cselédek szinte elúntam eltolni magamtól. A' Grófnak meleg szíve, érett 's bolondságokra nem vágyó lelke, nemes¹²⁵² tónja az, a' mi velem ötet annyira megkedveltették. [305] A' Grófné Barcsai Özvegy, 's én a' háznál egy felserdült Barcsait leltem. Kifeselvén búcsúnk alatt a' Gróf' karjai közzül, én viszont ezt az ifjút csókolám-meg, 's kértem, emlékezni, hogy a' Barcsai ház' tagja,¹²⁵³ melly Abrahámot szülte. Az énelőttem több, 's bár őelőtte is több legyen, mint hogy az Fejedelmet is szült Erdélynek.

304

¹²⁴⁷ kezét<, >

¹²⁴⁸ <a'> mellyel

¹²⁴⁹ vala Sor feletti betoldás.

¹²⁵⁰ akármelly <ritka> kedves, ízű 's drágább Az áthúzott rész felé írva.

¹²⁵¹ De de-ből javítva.

¹²⁵² lelke, <szelid,> nemes

¹²⁵³ a' Sor feletti betoldás. Barcsai <nevet visel> ház' tagja Az áthúzott rész felé írva.

[306] Gróf Lázár Benczenczen elvezete az Özveggy¹²⁵⁴ B. Orbán Antalné szül.¹²⁵⁵ 121, 734 házához, hogy csinos kertjét 's azt a' filagoriát láthassuk, melly a' török testek' halmán épült. Döbrentei mondja, hogy a'¹²⁵⁶ Verseket, mellyek ennek falain olvastatnak, Muzéuma' 5dik Fűzetében meg fognak jelenni. Igen igen gonosz versek. De akkorra ez is elég volt. – A' Gróf mutatta paripájit, mellyek között egy igen szép vala. De engem annyira elnyoma az álmatlanság, hogy alig vártam hogy ágyba mehessek.¹²⁵⁷

HUSZONHETEDIK LEVÉL.

*Károlyvár, Aug. 19dikén*¹²⁵⁸

[307] A' reggeli mellett ülénk, elfojtott szívvel mindnyájan,¹²⁵⁹ mert érzénk a' vég- 304, 418, 495, 763 ső¹²⁶⁰ elválás' közelítő óráját; 's az én Döbrenteim nem itta most kávéját azzal a' gyönyörrel mellyel mindég szokta, midőn Báró Bornemisza Pál hozzánk betért, 's beszélé, hogy elhagyott barátnéink kisírt szemmel jöttek-elő háló-szobájikból, 's köztök még ma is mindég rólunk foly a' beszéd.¹²⁶¹ Az én szemeimből csak¹²⁶² az öröm fakaszthat könnyeket; elszoznak azok¹²⁶³ fájdalmokban sírni; de most nedvesülni érzettem. Elöttem vala a' Grófné azokkal a' még mindég igen szép nagy szemekkel, előttem vala a'¹²⁶⁴ lányommal együtt engem is szerető kedves és jó Lolotte, előttem ifjabb két testvérei, a' szerény, szép¹²⁶⁵ Fanny – kiről neked egy szép scént kell festenem, hogy lelkét ismerd. [308] A' Grófné kifárada marasztani Andrásfalván, alkalmasint kifárada Lolotte is, 's¹²⁶⁶ ennek megmakacsodva szegzém magamat ellene, mert tudtam, hogy ő; épen úgy mint imádott anyja, a'¹²⁶⁷ megtagadást hidegségül venni nem fogják. Lolotte új ostrom alá veve, 's az új ostrom ismét haszontalan volt. Fanny addig némán álla körünkben. Én a' Mélt. Urat, mondá Erdélyiesen szólítván a' Magyar-országi vendéget, marasztani nem is merem, mert hogy boldoguljak én ott, a' hol¹²⁶⁸ anyám 's testvérem haszontalan kér? Desarmírozva voltam; 's én pedig, mondam, nem a' Grófné' kedvéért,

¹²⁵⁴ Özveggy Sor feletti betoldás.

¹²⁵⁵ A szó után hosszú szóköz hagyva.

¹²⁵⁶ *hogy <ezen> a'*

¹²⁵⁷ *ágyba <fekhessem> mehessek*

¹²⁵⁸ <Gáldtő> Károlyvár; Az áthúzott rész felé írva. Aug. 19dikén 15dikén-ből javítva.

¹²⁵⁹ *mindnyájan* Sor feletti betoldás.

¹²⁶⁰ *a' az-ból javítva végső* Sor feletti betoldás.

¹²⁶¹ *a'* Sor feletti betoldás. *beszéd<et>*.

¹²⁶² *szemeimből <nem> csak*

¹²⁶³ *azok* Sor feletti betoldás.

¹²⁶⁴ *vala <az engemet is> a'*

¹²⁶⁵ *szerény, <magához nem bízó>, szép*

¹²⁶⁶ *is, <az> 's*

¹²⁶⁷ *anyja, <megtagadott> a'*

¹²⁶⁸ *boldoguljak<at> én* Sor feletti betoldás. *ott, <az én> a' hol*

nem az én Lolotomért, hanem egyenesen a' magához nem bízó¹²⁶⁹ leánykáért maradok-meg; érezze Nagysád, melly igazságtalan volt inkább maga eránt mint erántam. 'S¹²⁷⁰ alig volt elég eszmélet bennem, hogy csak kezét csókoljam-meg, nem gyönyörű kék szemeit; melly a' fejrhajú embertől nagy gondolatlanság volt volna. 'S Fanny, kinek arcza külömben is olly piros és olly fehér, mint az anyjái volt harmincz esztendő előtt, eltüzesedett képpel 's elnémulva vonta félre magát közölünk. – 'S ez a' szó a' szép Fanny' ajakiról annál kedvesebb lehete, mert ezek a' gyermekek az effélét nem eltanult, keresett phrázisokként mondják.

305, 418, 495 [309] Bornemisza megívá findzsáját, 's ment, 's nekünk is fogtak. Gróf Lázárnak megköszöntem erántam mutatott megbecsülhetetlen jóságait; de Döbrenteinek, de Gyulainak tenni köszöntést, arra nem leltem szót. Midőn Gyulai csókola-meg végső csókjával, ő¹²⁷¹ a' ki csupa szív, hány ízben mondtam ezt felőle magának és másoknak! – még inkább érzettem hogy igaz a' mit felőle mondtam. – [310] Szeretetre-méltóbb lelkeket én egy háznál még soha sem láttam mint a' Dédácsinál, 's hogy a' gyermekek ilyenek, az ennek a' gyermeki ártatlanságú, egyedül gyermekeiben élő anyának, 's az én szeretett, az én tanítványában kevélykedhetni óhajtó 's már is kevélykedő Döbrenteimnek munkája, 's a' természeté, mellynek ajándékai nélkül sem a'¹²⁷² Süsiek sem a' Döbrenteiek nem fognak soha jó gyermekeket nevelni.¹²⁷³

305, 419, 496 [311] Most végre elhagyva, egyedül, látám magamat, – mert eddig Erdélyben, Kolozsvár olta Dédácsig, és onnan Benczenczig, mindenütt együtt voltam Döbrenteivel és Gyulaival, 's harminczhárom napig voltam együtt. Annyira egymáshoz szoktunk, hogy ez az elszakadás nem lehete mind hármunknak nem kínos. Kipillanték szekereimből a' Kenyér-mezéjére, 's azonnal magamba vonultam ismét, mert szívemben most
305, 419 egy érzésnél több nem lele helyt. [312] Zseni, midőn a' Kenyér-vízen áthalajta kocsi-som, mutatta hol áztatta ő is, Döbrentei bácsi is, Lajos is, lábait azalatt míg én a' fogadó folyosóján elszunyadtam volt,¹²⁷⁴ 's hogy törtek-el ott az egymásra-lökdösések által egy butelliát, 's én a' gyermek' szavaira nem figyelmezttem. – Itt¹²⁷⁵ hagynám én ezt a' falut, ha lehetne, Ha engemet kicsiny¹²⁷⁶ anyám nem szeretne! ezt kezdé énekelni nevetve, de a' harmadik soron a' nevetés sírássá vált. A' dalt¹²⁷⁷ a' Grófné komornyikjától tanulta-el 's Lottijának nevét fonta a' második sorba.

¹²⁶⁹ magához <igazságtalan> nem bízó Az áthúzott rész felé írva.

¹²⁷⁰ erántam <, >. 's 'S-ből javítva.

¹²⁷¹ végső csókjával, ő, Sor feletti betoldás.

¹²⁷² a' Sor feletti betoldás.

¹²⁷³ A mondat után a következő befejezetlen bekezdés többszöri javítás után teljes egészében áthúzva: <Most végre elhagyva látám magamat, mert eddig Erdélyben, Kolozsvár olta Dédácsig, és onnan Benczenczig, mindenütt együtt voltam Döbrenteivel és Gyulaival, 's Döbrenteivel, kit levelei által sok esztendőök olta ismertem, de a' kinek társaságában eddig csak három napot éltem-meg (1809) most harminczhárom nap>

¹²⁷⁴ azalatt [...] volt, A főszöveggel párhuzamos, a lap aljára írt betoldás, a főszövegben jelezve: ∟

¹²⁷⁵ figyelmezttem. – Itt a gondolatjel sor feletti betoldás.

¹²⁷⁶ Ha <Comtesse Lottina> kicsiny

¹²⁷⁷ A' <nóta> dalt

[313] Lestem hol lehet Alvincz, 's látni akarám azt a' szobát, a' hol Cardinális Martinúzi Decemb. 17d. 1551. gyilkosan¹²⁷⁸ megölettetett, de nem vala ember, a' ki kimutas-sa a' falut, 's lelkem' elborulásában nem vettem észre, hogy már elhagytam a' helyet. Maros-réven, melyet megbocsáthatatlan gondatlansággal itt minden, még a' föld' népe is, Maros-Portusnak mond, [314] kiszállék szekereimből, hogy a' hely' fekvését magamnak¹²⁷⁹ kimutathassam, 's szántam a' szerencsétlen nagy¹²⁸⁰ ember' esetét. Sok Protestáns Iróink gyűlölségből, mert a' Reformatiónak sok gátlásokat vetett ellenébe, rágal-mazzák ezt a' nagy ember; de Thuánus 's¹²⁸¹ a' maga egész¹²⁸² kora nagy embernek tartották.¹²⁸³ A' Török Császár megkönnyezte, 's a' Tridenti Zsinat eloszlott halálának hírét hallván. A' pöröly és az üllő közt lenni bajos, 's olykor a' legszorosbb Moralista is megengedi, hogy a' szükségnek engedjünk; mert a' heroismusnak¹²⁸⁴ is csak akkor van helye, mikor azt az ész javalja, az az, mikor az nem haszontalan, annyival inkább pedig nem káros.

[315] Marosrév¹²⁸⁵ sok Kamarai épületekkel van eltöltve, 's a' sónak itt temérdek páhóji, a' só körül szolgáló Tiszteknek, kiknek száma, ide számlálván a' Papot és Isko-lamestert is, a' tavalyi Tituláréban 31re tétetik. A' só itt rakatik-le¹²⁸⁶ 's innen vitetik a' Maroson tovább. [316] Élet és mozgás vala mindenfelé a' merre tekinték.

[317] Károlyvára ide igen közel van. [318] Az erősség egy nagy tágasságú nem ma-gas 's simává tett hegyet foglal-el,¹²⁸⁷ 's körül van sánczolva; kőfalai 's pompás kapuja, melly felett VI. Károlynak lovagszobra látszik, [319] a' Bécs' kőfalaira 's legpompásabb kapujára emlékeztet. Károly szomjuzta az örökkévalóságot, 's érdemlette azt. – A' vá-ros a' vár alatt¹²⁸⁸ kelet felé fekszik. Ámbár Fő-Notárius Kis Úrtól adreshem vala egy¹²⁸⁹ magát jólbíró Úrhoz, hogy annál szabadabban legyek, a' Fejér-galamb fogadó-ban szálék-meg, hol igen¹²⁹⁰ alkalmas szobát, és mindent kaptam, a' mire szükségem vala.¹²⁹¹

[320] Első kimenésem a' Templomba volt. [321] Bejövén a' nagy ajtón, jobb kézre a' fal mellett,¹²⁹² minden grádics és polcz nélkül, három sarcophagus tűne szemembe.

¹²⁷⁸ 13d. 19d.-ből javítva. 1551. <itt meg> gyilkosan

¹²⁷⁹ fekvését <megmutathassam> magamnak

¹²⁸⁰ nagy Sor feletti betoldás.

¹²⁸¹ Thuánus <és Voltaire kit ha poetai Historiusnak lehet és kell is venni, annak nézhetünk, a' ki a' maga helyén, 's midőn tüze el nem kapá, jól ítélni tudott,> 's

¹²⁸² egész Sor feletti betoldás.

¹²⁸³ embernek <tartják> tartották

¹²⁸⁴ a' <leg> heroismusnak

¹²⁸⁵ Marosrév <en>

¹²⁸⁶ A szó után hosszú szóköz hagyva. A hiányzó szavak: Maros-Újvárról és Tordáról.

¹²⁸⁷ tágasságú <helyet> nem magas 's simává tett hegyet Az áthúzott rész felé írva. foglal-el

¹²⁸⁸ vár <nak> alatt Az áthúzott rész felé írva.

¹²⁸⁹ vala <itt> egy

¹²⁹⁰ hol <egy> igen

¹²⁹¹ szükségem <volt> vala

¹²⁹² a' fal mellett Sor feletti betoldás.

16, 28, 161, 307, 421, 498 Valaha¹²⁹³ ezekben feküdt a'¹²⁹⁴ három Hunyadi. [322] Bal¹²⁹⁵ kézre, épen a' szegletben, ismét két sarcophagus áll, az Isabelláé, és¹²⁹⁶ lábai mellett fijáé, Szápolya János Zsigmond Fejedelmé. Ez mellett sok fekete márvány darabok állanak egymásra rakva, mellyek közt egy igen nagy négyszegletű táblára pillantván, mert hogy lehetett volna itten időm annak felülírását is megolvasni? láttam, hogy az Első Rákóczy Györgynek koporsó-köve volt, kit a' komoly Történet sokkal jobb embernek 's¹²⁹⁷ fejedelemnek, mint boldogtalan fiját, nem igen mondhat. Hol fekszik Bethlen Gábor, az Erdély' leg-lelkesebb Fejedelme, azt senki nem mondhatá-meg, mert a' templom üres volt,¹²⁹⁸ 's így visszatértem a' Hunyadiakhoz.

16, 28, 306, 420, 497 [323] Közben a' Vajda¹²⁹⁹ fekszik, 's jobbja mellett, de annyi hézaggal, hogy a' két koporsó közzé szorongás nélkül lehet elmenni, szerencsétlen fíja, László, 's balja mellett ismét János, (Joannes Miles¹³⁰⁰) a' mint hiszik, a' Vajdának testvére; mert az akkori idő e' nevet annyira szereté, hogy az atyák olykor minden fijaikat Jánosnak keresztelték. Ezek a' sarcophagusok nem márványból hanem porondkőből vannak faragva.

28, 307, 421, 498 [324] A' Vajda' fején a' sarcophagus' felső tábláján¹³⁰¹ négyujnyi magasságú süveg van, melly oly formán néz-ki, mint a' Szigethi Zrínyi Miklós'¹³⁰² fején a' csákó, 's mellé

16, 28, 307, 421, 498 egy széles toll (Schwungfeder) vagy szúrva. [325] Nem csak bajusza volt, mint a' Kisfaludi' Hunyadija előtt álló szépen-metszett rezen,¹³⁰³ hanem szakála is; még pedig ez¹³⁰⁴ apró, és a' melly nem csak nem fedte-el mellyét, mint a' spanyol Albáé, hanem

16, 28, 307, 421, 498 nyakát is engedhette látni a' nagy bajnoknak. [326] Sarkig-érő dolmányának jobb szárnya fel van akasztva övéhez, hogy térde kitetszhessék. Kezében kard e, vagy uralkodó

28 pálcza. [327] Ezeket a' costume' és a' Vajda' személye' ismerete miatt jegyzem-fel. Ha ő hosszú szakált hordott volna, a' faragó¹³⁰⁵ azt nem változtatta volna el, mert a' kő akkor készült, mikor még életben voltak az ő egykorúji, 's hinni lehet, hogy a' Mívész

28 a' Vajdát maga is ismerte. [328] Az orr a' köven el van törve, 's így nem mondhatom-meg, egyenes vala e, vagy sasi. [329] A' test' nem vala sem szárazabb, sem kövérebb mint lennie illik.

¹²⁹³ szemembe <, >. <ez> Valaha Az áthúzott rész felé írva.

¹²⁹⁴ feküdt <ek valaha> a'

¹²⁹⁵ Hunyadi <, >. Bal bal-ból javítva.

¹²⁹⁶ szegletben, <János királyunk' özvegyének, Isabellának> ismét két Az áthúzott rész felé írva. sarcophagus <a> áll, <'s lábai mellett a' fijáé, János Zsigmondé.> az Isabelláé <n>, <a' János' Királyunk' özvegyén> és

¹²⁹⁷ embernek <mint> s'

¹²⁹⁸ mert [...] volt, A főszöveggel párhuzamos, a bekezdés alá írt betoldás, a főszövegben jelezve: ⊢

¹²⁹⁹ a' <Gubernátor> Vajda

¹³⁰⁰ Miles <, >

¹³⁰¹ a' sarcophagus' felső tábláján Sor feletti betoldás.

¹³⁰² Zrínyi <fej> Mikós'

¹³⁰³ Hunyadija <'>előtt álló <rezen> szépen-metszett

¹³⁰⁴ ez Sor feletti betoldás.

¹³⁰⁵ <kő>faragó

A' János Királynée 's a' fijáé fejér¹³⁰⁶ márványból van faragva, 's igen nagy gondolat. Öszevetve e' két követ a' Vajdáéval¹³⁰⁷ eszembe jutta a' mit Voltaire-nek mond:¹³⁰⁸

[330] 's visszatértem a' Hunyadiakhoz. Végig¹³⁰⁹ olvasni az írást a' köveken nem vala 312, 425, 502, 624 sem időm sem kedvem; zárni akarák a' templomot. De hogy zsebórámnak¹³¹⁰ nagyobb becsét adjak, kivontam azt, 's reá tettem a' Vajda a' kövére, reá gyűrűmet is.

[331] Ebéd után mentem megtekinteni a' Bibliothécát. – Döbrentei az én Auto-graphiai Gyűjteményemet egy erről szóló jegyzéssel gazdagította, melly a' legközelebb megholt Püspöknek, Mártonffy József Exc.nak, írása. Imhol az; noha az Erd. Muzéum' II. Füzete 8dik napján már le vagyon nyomtatva: „A' Károly-Fejérvári Batthyániánium Institutum a' Gróf Batthyáni Ignátz' halála után az új Astronomus Kánonok Mártonfi Antal' igazgatása alatt volt, a' ki is épen eszt. mulva meghalálózván, az új Püspök, régi gondolattját 's javaslatát megtartani akarván, az Observatorimnak külső részét és az egész épületnek födelét, újra építtette, mivel az égi-víz ellen nem volt jól óltalmazva. Azután az akkori Adjunctust (most már Kánonok és Astronomus Bede Urat) Bécsbe küldötte bővebb gyakorlás végett. Innen, Német és Olasz-országba utazván, haza jött, és folytatja hívtalját. Most épen készíti a' nagy muralis quadranst (1814.)

„A' Bibliothécát drága editiókkal szaporította és szaporítja a' mostani Püspök. A' régi pénzeknek is maradt Gyűjteménye Gróf Batthyáni Ignátznak egy címéliumban. Egy új címélium készült a' mostani Püspöktől, melly, némelly régi pénzeken kívül, foglalja magában a' minapi históriának folyamatját pénzekben, mellyek valaha régiek lesznek.

„A' Museum Naturalium és Antiquitatum¹³¹¹ némelly jeles darabokkal szaporodik, kivált a' hazai még kevésbé ismeretes jeles példákkal. Ennek rendbe-szedése és öregbbítése eránt igen érdemessé tette és teszi magát Kerczi Apát és Kánonok Hene Úr.

Ha a' Papságon és némelly Utazókon kívül több Olvasók volnának itten, találnának mindenkor valami tudós élelmet lelkeknek. Sajnáljuk, hogy csak akkor volt ez az Institutum, 's kivált a' szép és drága Bibliotheca telve Olvasókkal, mikor francia Tisztek voltak itt fogságban.”

M.m.pr.

Elkészülve ennek megolvasása által annak megtekintéséhez¹³¹² a' mit látni fogok, Bibliothecárius Kánonok Cseresznyés András Úrhoz vettem útam.

[332] A' Bibliotheca és a' Csillagnéző torony egy épületet tesznek, a' vár' estéjszaki 29 szögletében. [333] Külsője még be sincs egészen vakolva, 's igen nagyot kívülről nem 11, 29, 308, 422, 499 mutat, szűk és alkalmatlan csiga grádicsa pedig elijeszti a' látogatót. Az alsó szobák

¹³⁰⁶ *fijáé <fekete> fejér*

¹³⁰⁷ *Öszevetve e' két követ a' Vajdáéval* Sor feletti betoldás.

¹³⁰⁸ *Voltaire-nek <verse> mond* A szó után üres sorok.

¹³⁰⁹ *Hunyadiakhoz <köveikhez, mellynek ezekhez képest igen is alázatosak>.* Végig

¹³¹⁰ *zseb* Sor feletti betoldás.

¹³¹¹ *Antiquitatum <,>*

¹³¹² *annak <látásához> megtekintéséhez* Az áthúzott rész felé írva.

29, 309, 423, 500 Nyomatató-műhelynek építettek, az első emelet három szobából áll, 's ott van a' Bibliothecárius' szállása a' Csillagnéző alatt. [334] Ezen szobának középső¹³¹³ ajtaja ajtaja a' Bibliothéca' palotájának¹³¹⁴ is, melyből, általellenbe a' most említettek még egy kisebb szobába lehet¹³¹⁵ lépni, 's ez is tele van könyvekkel, mint a' palota.¹³¹⁶ [335] Ha a' később Püspökök szaporítani fogják a' Bibliothecát, szaporítaniok kell az épületet is. 308, 422, 499 [336] A' palotának csak nyugot felé van ablaka, 's a' Csillagnéző' felső részén e' szók olvastatnak:

vraniae
pos.
c. ignat. Batthyáni
episc. transilv.
mdccxciii

29, 309, 423, 500 [337] Batthyáni¹³¹⁷ ezt a' szép Intézetet ennek a' Hazának ajándékozta, [338] meg-
29, 309, 423, 500 hagyván, hogy azt¹³¹⁸ semmi névvel nem szabad elidegeníteni sem az egészben, sem
11, 29, 309 darabjaiban. [339] (Azonban a' legközelebb megholt Püspök egy nagy Vendégnek
29, 309, 423, 500 ajándékozta Titus Liviusnak princeps Editióját.) [340] Hogy az intézet ezután is
szaporodhassék, harmincznyolcz ezer és kétszáz forintokat érő fekvő jószágot, az az
Fejérvártt négy házat, 's Sárdon tíz gazdát, 's szántó-földeket, réteket 's két szőlőt
hagya neki.

11, 308, 423, 499 [341] A' könyvek' gyűjtéséhez a' Püspök még fiatal korában kezde. – [342] Láttam
11, 29, 310, 424, 501 a' Szent Máté és Szent Márk Evangeliumaiknak épen¹³¹⁹ ezer esztendő's kézírását per-
gamenen 's unciális betűkkel. A' megvasított oszlopok igen szépen-festett¹³²⁰ négysze-
gű karimák közzé vannak kerítve, 's sok rajtok az aranyozás. Irva van a' Kézirat Krisztus
Urunk' születése után 800ban.

13, 29, 310, 424, 500 [343] A' kisebb Bibliothecában, az az azon szobában, melyből a' palotából¹³²¹ lép-
13 ék-által, a' Magyar Történetekre tartozó dolgok és a' Classicusok' legelső Kiadásai tar-
tatnak, 's sok Király lehet Európában, a' ki ezt illy számban nem bírja. [344] Itt láttam
13 Homért görögül, Florentiae per Bernardum Nerlium, 1488. 2. Voll, in folio. – [345] Az
elsőnek végén ez áll:

TEΛOC THΣ O
MHPOY
IAI
A
ΔOC

¹³¹³ középső Sor feletti betoldás.

¹³¹⁴ p P-ből javítva.

¹³¹⁵ lehet Sor feletti betoldás.

¹³¹⁶ p P-ből javítva.

¹³¹⁷ <A' Püspök> Batthyáni Az áthúzott rész felé írva.

¹³¹⁸ ajándékozta, <mint Fidei Commestumot, melyet> meghagyván, hogy azt Az áthúzott rész felé írva.

¹³¹⁹ Evangeliumaiknak evangeliumaiknak-ből javítva <eggy> épen

¹³²⁰ -en-festett Sor alatti betoldás.

¹³²¹ p P-ből javítva.

a' másodikén pedig ez: Η ΤΟΥ Ομηρου ποιησις απασα ευτυπωθεισα περας ειληφεν ηδη συν Θεν εν 14
 φλωσεν Τια αναλωμασι μεν των ευγενων και αγαθων ανδρων, και περι λογους ελληνηκους σπουδαιων
 βεσυαδου και νησιου Ταναιοος Του νεσιλιου φλωσεν Τινοιν. Πγνω δε και δεξιότητι δημητριου
 μεθιολανεως κρηΤος των λογιων ανδρων χαςω και λογων ελληνηκων εφιεμενον. Ετει τω αττο της
 Χζιζου γεννησεως χιλιοσω ΤεΤσακοσιοςζω ογδοηκοςδω ογδω, μενος Λεκεμβριω ενΑΤη. – Α' papi-
 ros tiszta, az exemplár el nincs roncsolva, el nincs iskálásokkal piszkolva; a' betűk
 olyanok a' millyeneket görögben azon kortól lehet kívánni.

[346] XVI. folio Kötetben Magyar Dolgok állanak, [347] és ezek nagy részben ere- 14, 29, 309, 423, 500
 deti Levelei a' Királyoknak, Erdélyi Fejedelmeknek, Nagyoknak és Tudósoknak. [348] 14, 309, 423, 500
 Rázni kezdte a' hideg midőn ezeket megpillantottam, és ha ezek eladók volnának, 's
 engem egy Tündér gazdaggá tenne, e' kincs enyém volna, ha értte birtokomnak¹³²²
 felét oda kellene is adnom. [349] Cardinális Pázmánynak kezét itt láttam először, [350] 14, 15, 309, 423, 500
 'S Bibliothecárius Úr megengedte, hogy holnap, velint és olmot hozván,¹³²³ lemásoljam.
 [351] Bethlen Gáborné férjéhez írt¹³²⁴ leveleit így végzé: 14, 29, 310, 424, 500

Az Kegyelmed
 szolgáló leánya:
 Az Felséges Betthlen Gábielné
 Károli Susanna
 m.pr.

[352] Rákóczy György, az Első, a' Visolyi Biblia' utolsó lapjára, az Apocalypsizs' 12, 309, 423, 500
 végénél, ezt írta:

Anno 1619. 4ta die Augusti. [353] Az én kegielmes Istenemnek kegyes engedelmevel 12, 423, 500
 vegeztem ez könnel együtt az egész Bibliának olvasását itt Sáros Patakon 6 és 7 óra
 között reggel. Kiért legyen áldott és szent és dicséretes az én kegyelmes Istenemnek
 nagy neve és engegye ezutánis ezen kegyes atyai gondviselet¹³²⁵ ream eredni. Amen,
 Amen, Amen.

Non est currentis, neque volentis, sed miserentis
 Dei. Rom. 9. v. 16.

Scrip.

GRákóczy.

Úgy tetszik, ez a' sok kegyelmes és kegyes eléggé festi a' Fejedelem' fejét, épen úgy
 mint stílusát,¹³²⁶ melly, midőn a' *bogy'* elugrathatása miatt infinitivussal élt, neologizál.

[354] A' Heltai Gáspár' Magyar Bibliája, Kolozsvártt 1551., negyed rétbén, itt na- 12, 310, 423, 500
 gyon rongyos állapotban tartatik. Az Mm ív' első lapján a' tíz-parancsolat czikkelyei
 közül a' Betűrakó kihagyá ezt: *Ne loj, ne urozz*; 's az így, a' hogy ide írjuk, csak tollal
 van beszúrva. (Matthison beszéli, hogy a' Betűrakónak botlása által egy német

¹³²² értte <egész> birtokomnak

¹³²³ olmot <hozzak, 's> hozván, Az áthúzott rész felé írva.

¹³²⁴ férjéhez írt Sor feletti betoldás.

¹³²⁵ Az utolsó két e-éből javítva.

¹³²⁶ mint <talentum> stílusát

Bibliában,¹³²⁷ a' Lutheránusok' szerint hatodik parancsolat hagyja¹³²⁸ a' mit tiltani kell, mert az ott így áll: *Du sollst ehebrechën*.

[355] Nékem legnagyobb figyelmemet az ilyenek körül egy 1508ban írt Magyar Psalterium vonta vala magára. [356] Mind meg vagyon benne a' 150. Zsoltár, 's ezeken felül megvagyon a' négy Evangelista szerint írt Passio is. – [357] Kultsár István Úr is bírván egy illyét, (Psalterium Anno domini 1539 per fratrem Paulum de Pápa)¹³²⁹ kértelkednem lehetett, hogy a' kettő nem azon-egy fordításnak mása e. [358] E' szerint jónak láttam kiírni valamit az első lapról. Imhol az:

Zenth David Zidofagnak¹³³⁰ kiral'a zerzette zoltár.

Bodog ember ki nem iart keg'ötleneknek tanacaba: es ki dögnek zekiben nem v'lt. De v' akaratt'a vrnac toruen'iben ijel es nappal: vneki torvenebe gondolkodik. Es ol'an lezen mikint fol'o vizek mellett vltetet fa, ki v idein v g'omolciit ag'a. Es v levele le nem hull, es valamit tevend, zerenceztetik. –

Ki fogom kérni Kultsártól az ő Códexének e' helyét, 's látni fogjuk, a' kettő egy fordítás e. (Lássd itt a'¹³³¹ Levelet.)¹³³²

Mit nyert volna nyelvünk, ha elhagytuk volna a' hol elhagyni szabad, az articulusokat, és ha úgy mertek volna Íróink eleitől fogva neologizálni mint ez a' Fordító, [359] ki nevét¹³³³ így jegyzé-fel: „Bertalan pap, bereg vármegei,¹³³⁴ halabori faluból nemzett: (Bartholomneus Sacerdos, in pago Halabor Comitatus Beregiensis natus) ez zoltart írta ziletés után ezer öt zaz nolc esztendőben.

[360] De most a' Museum Napoelon' két első Köteteit néztem végig, melly Bibliothecárius Urnak asztalán fekvék. Azon tavaly Bécsben a' Képző¹³³⁵ Mesterségek' Aca-demiája' Bibliothecájában szaladtam keresztül, melly ott akkor már XVI. Kötetben állá. 'S¹³³⁶ minthogy reám estvededék, búcsút vettem,¹³³⁷ engedelmet kérvén, hogy holnap korán megjelenhessek.¹³³⁸

¹³²⁷ A szó után hosszú szóköz hagyva.

¹³²⁸ *parancsolat* <*parancsolja*> *hagyja* Az áthúzott rész felé írva.

¹³²⁹ *Pápa* [y] Az *a* szétfolyó tinta miatt elmosódva.

¹³³⁰ f s-ből javítva.

¹³³¹ A szó után hosszú szóköz hagyva.

¹³³² *Levelet.* <*alább*>

¹³³³ *ki* <*magát*> *nevét* Az áthúzott rész felé írva.

¹³³⁴ *b* B-ből és *v* V-ből javítva.

¹³³⁵ *a'* <*Fels*> *Képző*

¹³³⁶ *állá.* <,> 'S s-ből javítva.

¹³³⁷ *búcsút* <*vevék*> *vettem*, Az áthúzott rész felé írva.

¹³³⁸ *megjelenhessek*, <.*'s a' Püspöknek akartam*>

HUSZONNYOLCZADIK LEVÉL.

Gáldtő, Aug. 20dikán.

[361] Bethleni Gróf Bethlen Imre, Küküllői Fő-Ispán, Szent-István' Rendebei Lovag, 's Fő-Curátora az Enyedi Reform. Collégiumnak, megérté Gróf Gyulainétól¹³³⁹ 427, 503, 766 hogy Erdélyben vagyok, és hogy a' Grófné magához vár Dédácsra, 's kérte a' Grófnét, küldene Gáldtőre; vagy, ha talán az idő¹³⁴⁰ azt tennem nem engednie, adná tudtára, mikor leszek Dédácson, 's a' Gróf maga fog látásomra lejönni. [362] E' kegyesség tisztemmé tette, meglátnom Erdélynek a' nagy Tisztviselőjét, kit én házánál látni különben is szándékoztam. Elhagyám tehát a' Püspök' ebédjét és azoknak társaságokat, a' kik a' mai nagy innep' ebédjére hozzá meg voltak híva, 's kocsira ülven fél óra mulva a' Mise után, (mert a' Püspökhöz, ki tegnap és ma reggel el vala fogva, csak templom után férhettem) még idejében itt valék ebéd előtt; de a' Grófot nem találtam. Gyűlést tartá Dicső-Szent-Mártonon, 's Küküllőn múlata. Emberei nem eresztettek, meg vala nekik hagyva, hogy tartóztassanak, 's én tartóztatás nélkül is megmaradék; 's itt fogom várni haza érkezését csendesen és béketlenség nélkül, 's írom hozzád leveleimet, 's mikor ebbe is belé únok, a' szép partiájú kertben mulatok.

Ma reggel olly korán menék-el Bibliothecárius Cseresznyés Úrhoz, hogy pirultam volna tettemért, ha ahhoz nem lehetett volna bíznom, hogy érette még szeretni fog, és ha Báró Jósika Jánosnak csak szóval hozott ajánlása alkalmatlankodásomért nem volt volna elég mentség; a' Fő-Ispán azt hagyá, hogy ezt az Urat első belépésem olta tekintsem úgy mint az ő barátját és a' magamét. Neki esénk azon XVI. Kötet Magyar Dolgoknak, mellyeket már említék, 's sokáig forgattuk. [363] Úgy tetszik, az a' Dobai Székely Sámuel Sáros Vármegyei Táblabíró' Gyűjteményei közzül jött ide, kit talán tíz esztendő's koromban, Eperjesen keresztül menvén, láttam. [364] Vivit siliquis et pane secundo, 's az effélék voltak az a' neme a' gazdagságnak, mellyet magáéva tenni óhajtott. Szép azt nyomozni, édes barátom, hogy a' jobb ember' példája mint¹³⁴¹ vet Szikrát más jobb ember' lelkébe, és a' köz ügy ekként mint gyarapodik. Székely Sámuel Fejérváry Károlyt szülte, mint Kovachich szülte Jankovich¹³⁴² Miklóst, 's Cornides Teleki Józsefet 's ez a' fiját Lászlót,¹³⁴³ 's Wespémi István Nagy Gábort, kinél a' Debreczenben 1811. April 3dikán támadt tűz XXXIII. folio bekötött Mindennemű Kézírásokat, 's ezeken felül III. olyan emészte-meg, melly mind Eredeti vala, és a' mellyeknek eggyikében megvoltak minden Erdélyi Fejedelmek alatt Erdélyben tartott Dieták' Actái 's Articulusai, a' Fejedelmeknek tulajdon aláírások és pecsétjek alatt. Gazdagoknak való szenvedelem: de az ilyenek, gyűjtésében a' nem-gazdagok¹³⁴⁴ is sokra mehetnek, ha el nem vesztik kedveket; 's ezeknek annál inkább illek gyűjteni, mivel amazok inkább a' kész vásárolják.

14, 29, 309, 423,
500, 624
766¹³³⁹ Gyulainétól<, >¹³⁴⁰ idő<m>¹³⁴¹ példája <hogy> mint vet vét-ből javítva.¹³⁴² szülte <Szirmay Antal> Jankovich¹³⁴³ Lászlót, <'s a' dolog szerencsésen terjed. De néha> Az áthúzott rész új sorban kezdve.¹³⁴⁴ nem- Sor feletti betoldás.

Kánonok Cs. Úr emlékezete, hogy a' Püspök' Miséje, mellyen neki is meg kell jelen-ni, kilencz órakor kezdődik, 's tovább épen nem múlathat. E' szerént ott hagyám a' Bibliothécát, a' nélkül hogy a' Speculába felmehettem volna, 's a' templom felé vettem útam, mert tartanom kelle, hogy nem lesz helyem.

Nagyszámú katonaság lepte-el igen hosszú és sok sorokban az igen tágas piacot, 's végre a' templom közép útját két sorban elfoglalta. A' Püspök egy igen szép és nyájas tekintetű, virágában lévő Úr közöttök¹³⁴⁵ jött-be, cseresznyeszínű schleppes öltözetében, hermelín prémjével, 's mindenfelé osztotta-áldásait. Előtte a' Kis-Papok' négy rendi fejér rövid ingeikben mentek, 's az első vitte a' magas nyelű keresztet; kiket osztán a' fenntebb karu Papok, 's végre a' Kánonokok, majd casulákban, majd dalmaticákban 's más öltözetekben,¹³⁴⁶ mellyeknek neveiket nem is tudom, követték. A' Püspököt segéd-Kánonokja Döme Úr 's a' Bibliothecárius kísérte, mind ketten rövid fejér ingben. A' Püspök' Tisztjei, 's a' Város' Bírása és Tanácsa, 's végre a'¹³⁴⁷ két Udvari-Huszár, világos kékben, ezüsttel, 's szürke báránnyal prémezett mentékekkel, berekesztette a' menést. A' Püspök felüle a' székre, 's a' két Huszár lábaira adá¹³⁴⁸ ol-tári papucsát, 's kifordult a' templomból. A' pontificálás elkezdődött.

Az illetén Mise tisztelet' érzéseit támaszthatja a' Protestans' elméjében is, 's elég alkalmatosságot ad neki öszvehasználtani a' maga vallását azzal, a' mellynek cultusát itt látja. Ha a' fej jó fej, úgy ez az óra bizonyosan toleránssá fogja tenni; 's még toleránsab-ba úgy, ha arra emlékezik, hogy maga az, a' ki az én felekezetemnek nevet adott, egy helytt¹³⁴⁹ Institutiójiban, igazságtalanoknak mond minket, midőn mi¹³⁵⁰ a' Jupiter' szobra előtt áldozó pogányt egy¹³⁵¹ kedvetlen névvel nevezzük ezért. Mert, ugymond midőn ez áldozott, nem a'¹³⁵² szobornak gyújta tömjént,¹³⁵³ hanem az Istenségnek, mellyet ő, neveltetése' szerencsétlensége miatt, csak a' Jupiter' ideája alatt keresé és talál.

A'¹³⁵⁴ Római Ecclesia' cultusa nélkül Európának most sem Architecturája, sem Faragása, sem Festése, sem Muzsikája nem volna; 's ez igen nagy szó annak, a' ki a' dolgok' becsét érti. A' Római Anyaszentegyház segí a' Mesterségeket, gyámolítja, gyarapítja a' Lutheránusok keveset,¹³⁵⁵ a' miénk és az Unitáriusoké épen¹³⁵⁶ nem segí-li; a' Keleti Vallás csak a' festést vette pártfogása alá, és hogy nemzeti festése legyen, olly

¹³⁴⁵ közöttök Sor feletti betoldás.

¹³⁴⁶ majd <V> dalmaticákban 's más <egy> öltözetekben

¹³⁴⁷ végre <a' tartol> a'

¹³⁴⁸ Huszár <felvonta> lábaira adá Az áthúzott rész felé írva.

¹³⁴⁹ az, a' ki [...] helytt A főszövegre merőleges, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: 7

¹³⁵⁰ maga <Kalvín atyjána> 7 <azt mondja egy helytt> Institutiójiban <hogy> igazságtalanok <vagynak mi>nak mond minket, midőn mi Az áthúzott rész felé írva.

¹³⁵¹ pogányt <ezért, midőn azt> egy

¹³⁵² ezért <, >. Mert, mert-ből javítva. ugymond Sor feletti betoldás. midőn <én> ez Az áthúzott rész felé írva. áldozott, <ugymond> Sor feletti betoldás lehúzza. nem <ennek> a'

¹³⁵³ gyújt <a> <a'> tömjént

¹³⁵⁴ talál. <Én Villersnek Munkáját soha nem olvastam, nem is gondolom hogy valaha olvasására időt kapjak; de azok a' kik olvassák, 's magasztalni nem győzik, azt <úgy> Sor feletti betoldás áthúzza. nem mondják, hogy egy általam emlegetett gondolatlanul is említ, azt, hogy> A'az-ból javítva

¹³⁵⁵ a' Lutheránusok keveset, Sor feletti betoldás.

¹³⁵⁶ és az Unitáriusoké épen Sor alatti betoldás.

Mesterséget véd, melly közel jár a' Chínaihoz; a' Zsidó és a' Török az emberi alak' festését, melly a' Mesterségnek fő tárgya, még bűnné is teszi. – Melly¹³⁵⁷ örömetől van ott megfosztva az emberiség, 's melly fennségtől van eltiltva! Mert az ember annál inkább távozik-el a' jászol' állataitól, minél több érzéssel van a' Szép Mesterségek eránt, 's annál közelebb van ezekhez, minél kevésbé illethetik-meg általok.

A' Mise alatt, melly olly pompával sokáig tart, elég időm vala nem csak a' Religiók', hanem a' Philosophia' sectájin is végig menni, 's ez az eggy két órárm úgy nem vala nagy haszon, mint sok öröm nélkül.

Midőn a' Püspök kiment, Kánonok Döme Úrnak szemei öszve-akadtak az enyéim-mel, 's jelentettem neki, hogy templom után meglátom. Bibliothecárius Úr még elhorda a' templom' nem ismért helyeire, 's kimutatta a' helyet, a' hol Martinúzius fekszik, 's Bethlen Gábor feküdt. A'¹³⁵⁸ Cardinális az orgona-karját tartó azon oszlop¹³⁵⁹ előtt fekszik, melly a' templomba belépőnek jobbjá mellett első, de a' hely semmi felülírással semmi czímerrel nincs megjegyezve. Bethlen Gábor kétség nélkül ott vala eltemetve, a' hol kevés esztendőök előtt testvérenek¹³⁶⁰ Istvánnak koporsójára akadtak; a' melly oldalon a' három Hunyadi üres kő-koporsóji áll,¹³⁶¹ látni eggy oltárt, 's az az a' hely. Ez azt gyanítatja velem,¹³⁶² hogy Rákóczy György ennek erányában a' más felén feküdt. Midőn a' templom 1616. elvétellett a' Reformátusoktól, Mártonffy György Első Püspök szélllyel hányatta ezt a' két koporsót, 's temérdek fekete márványából¹³⁶³ négy oltárt faragtata, 's elhányatta a' hamvakat. – A' három Hunyadi' kő-koporsója való-névvel cenotáphium most, mert a' dühösködő kezek ezeknek hamvaikat sem tisztelték.

A' templom' fala magas; királyi-nagyságú¹³⁶⁴ munka. Az oltár aranyozott faoszlopokat mutat, igen szép rajzolat szerént. A' templom kívülről sok igazítást kíván, 's tornya fénytlen. Maga a' vár pusztuló épületekből áll, 's ilyen a' Püspöki lak is. A' Garnizonnak ez nem lehet kedves hely.

16, 154, 307, 421,
498, 619

¹³⁵⁷ teszi. – Melly A gondolatjel sor feletti betoldás.

¹³⁵⁸ feküdt. <Midőn az, a' ki a' nagy ajtón lép a' templomba, az orgona karját tartó oszlopok alá ér jobbjának> A'

¹³⁵⁹ az orgona-karját tartó Sor feletti betoldás. azon <első> oszlop

¹³⁶⁰ előtt <a' B> testvérenek

¹³⁶¹ kő-koporsóji <k> áll <anak>

¹³⁶² hely. <Így azt hiszem,> Ez azt <így> gyanítatja velem, Az új mondat az áthúzott rész felé írva.

¹³⁶³ márványá <ik>ből

¹³⁶⁴ magas; <nagy> királyi-nagyságú Az áthúzott rész felé írva.

XXX. LEVÉL.¹³⁶⁵

Gáldtő, Aug. 21dikén,¹³⁶⁶
reggel.

⁷⁶⁸ A' Fő-Ispán még sincs, 's én csak a' ház' két ifjabb gyermeke' Nevelőjével, 's egy ifjú Festővel töltöm időmet, ki belé kapott a' rajzolásba 's festésbe, 's most Bécsbe szándékozik, addig pedig míg oda indulhat, itt tölti idejét, 's a' kertben igazgat némelly újításokat. Ennek¹³⁶⁷ Poene, amannak Nyakas a' neve; 's képzelheted, hogy az Enyedi Collégium' Curatora' gyermekei mellé nem vett az Iskolából olyt fejet, melly nagy reményeket nem támaszthat. Beszéllgetéseink a' Professorok 's az úgy nevezett legújabb Philosophia felől folynak, melly az által hogy új, nem¹³⁶⁸ jobb, de épen nem is rosszabb, mintha régi volna, mert a' Philosophia az újon nem kap, de¹³⁶⁹ azt nem kerüli; – és az iskolai igazgatásról. [365] 'S minthogy az eső megszűnik, minden időmet a' kertben töltöm, mellynek sok szép partiái vannak.

Ez eddig négyszegű táblákra volt szaggatva. Az új ízlés azokat szélyvel-bontatja; de a' mi¹³⁷⁰ az illyes kerti reformatióknak mindég szerencsétlenségek, némelly általültetésre már öreg fáknak megkímélések miatt, a' rajzolat nem mindég úgy esett, mintha a' hely szabad volt volna. Az egyik tárgy, az egyik kerti-játék nyomban éri a' másikat, 's az itt járó' lelke ezen örök változások alatt meg nem tud pihenni, a' minden lépten új erányzatra elhajló útak elszédítik fejét. [366] Itt egy surjány áll oly tömötten, hogy alig férsz-el köztte; amott egy Chínai üvegharangokat csengető paraplú egy¹³⁷¹ hányt dombon; itt egy asztal 's egy kerges fából font nyújtózó 's négy öt szék fogad-el; amott egy négy szegű tó ásatott, hogy a' kertnek terrasza legyen; itt Báró Wesselényi Annának emelt medenczét hív leánya, ki anyjával méltán kevélykedik, itt a' patak egy fát játékosan kerül-meg. Az egyik ablakból a' Marosig egy igen széles egyenes út vezet; egy másik a' Palota' grádicsaitól viszen, keresztül a' gyeppartján, hova a' Kertész az üvegház' narancs és citrom-fáit rakta-ki, egy veres boltú Peripteronhoz, melly egy szép rét' végében nyolcz¹³⁷² gömbölyű oszlopon áll, 's minden kérdésen kívül ez lesz a' kert' legszebb része, ez fogja elfelejtetni amannak igen is apró 's egymást úzó játékeit. A' szem itt szabadon tekint szélyvel, 's látja az Abrudbánya felé fekvő vad hegyeket: amott el van zárva. Melly szép hely lesz ez, ha itt egy pár Nyugoti Platan¹³⁷³ 's négy öt Gleditschia, amott egy szép nagyra-nevekedett Liriodendron, 's viszont amott egy gyásznyír, vagy egy gyászfűz, itt egy fenyőgroupe a' lecsüggő ágakkal, de úgy fognak állani, hogy a' rétet egyetlen egy tekergő út szabdalja-fel, 's a' szem alig vegye észre, hogy a' réten fák is állanak. Mert mi szebb az illy helyeken, mint a' szép gyp,

¹³⁶⁵ <HUSZONKILENCZEDIK> XXX. Az áthúzott rész felé írva. A javítást követően a 29. sorszám kimaradt.

¹³⁶⁶ 21dikén 22dikén-ből javítva.

¹³⁶⁷ újításokat <,>. Ennek ennek-ből javítva.

¹³⁶⁸ új, <sem> nem

¹³⁶⁹ kap, <'s> de Az áthúzott rész felé írva.

¹³⁷⁰ a' mi <kb>

¹³⁷¹ paraplú <áll> egy

¹³⁷² végében <áll> nyolcz

¹³⁷³ Platan <,>

mint a' teljes virágzásában lévő kaszáló? Erdő és bokorpartiáknak¹³⁷⁴ mindég elég a' másík.

[367] Nem messze a' négyszegű tó¹³⁷⁵ terraszához ennek vize, egy valóban kies helytt, két kő oszlop' architrávján szökik hatlábnyira alá: A' kő oszlop megett egy cabinetecske van, 's a' víz ennek felette foly-le bádóg válúján. A' két oszlop köze föld-szint egy sor virágcsuprokkal van elfoglalva, 's ezek eső gyanánt áznak a' pataktól. Ha a' cabinetben állok-meg, 's keresztülnézek a' szakadó víz' karpitján, minden tárgyát elváltozva látok; ha a' vízomlás előtt ülök-le, háttal fordulva a' lemennő napnak, a' víz ezer szikrákat perczeg a' leplen, a' szerént a' hogy azt a' szellő inkább vagy kevésbbé emelgeti.

[368] Ide vittem-ki Prof. Kovásznai Úrnak Temetési Beszédeit és Verseit, Brydonnek Siciliei Utazásaival, mellyekkel B. Náláczí ereszte-el magától, 's Brydont azért, hogy ha a' Deák Beszédek 's Versek ki találnának fárasztani, mellytől rettegtem,¹³⁷⁶ ez nyujthas-son örömet.

Prof. K. Úr deákúl bizonyosan tudott 's igen jól tudott, 's a' mit neki épen nem veszek rosz neven, szerette éreztetni hogy tudott; de ollykor jó volt volna ezt sugni fülé-be: saltare elegantius, quam necesse est probae. Nem lehet nem mosolygani a' quod praefiscine dixerim és a' homo infantissimus cifrákon. 'S mint kínná magát az Erdély' legnagyobb fíjához írt Ajánlásban, holott maga kínnása nélkül is lehetett volna szólani, mert ott a' tárgy nem volt sovány mint¹³⁷⁷ midőn egy Illustrissimus Comes adolescens felett 34 lapnyi Beszédben veszté-el magát. Midőn igen akarunk valamit, közel járunk ahhoz, hogy még a' könnyű célt is el ne érjük.

Lap 187 az I. Ferencz Császár, Magasztaló Beszéd áll, melly valóban nagy, mint az az Uralkodó a' kit fest: Qui memoriam summorum in rebupl. virorum oratione funebri praedicare consueverunt, Aud. Orn, horum plerique sub initium statim, in duram fatorum necessitatem et inclementiam inveci, miseram esse mortalium sortem, circumscriptam hominum naturam, quam nec ipsa principum in terris majestas aeternam ac immortalem praestare queat, acerbissime conqueruntur; nec quidquam certius nobis esse, quam in certam esse vivendi conditionem, quantolibet illa sit felicitatis fastigio suffulta: fallaces spes esse nostras, fragilem humanarum rerum fortunam, quae cum ad apicem perducta sit, casu, quo minime putabamus, corruat et prolabatur. Etsi vero haec omnia vera nimis esse, nemo unus post hominum memoriam majore exemplo comprobavit, quam Franciscus Stephanus, hoc nomine Primus, sacratissimus Romanorum Imperator, mortalitate nuper admodum interceptus: mihi tamen de tanti principis laudibus in praesentia dicturo, non tam cum rebus humanis et caduca vitae conditione videtur expostulandum, quam Deus O. M. initio dicendi precandus, ut ex ingenti illo laudum omnis generis cumulo, quo is, dum vita manebat, effulsit, ea diligere possim, quae ad propagandam virtutem quam maxime comparata videantur. Nam uti qui nullum dolori modum, nullam planctibus et fletui muliebri finem efferendis suorum funeribus ponunt, non nimis christiane facere videntur; ita providendum omnino putem, ne, si

¹³⁷⁴ és bokor Sor feletti betoldás.

¹³⁷⁵ tó' Sor feletti betoldás.

¹³⁷⁶ mellytől <valóban> rettegtem

¹³⁷⁷ volt vala-ból javítva. <olly> sovány

justis, tam casto et sancto Deique simillimo principi persolvendis, nimium inclementer fatis et rerum naturae dicam, in ejusdem auctorem naturae et conservatorem fatique Dominum injurius esse deprehendar. Sed neque nunc eorum in dicendo consuetudinem sequi juvat,¹³⁷⁸ qui magnorum virorum ac optime de universo hominum genere meritorum laudes in amplissimo aliquo consessu persecuturi, id sibi ante omnia, selecto verborum paratu, faciendum putant, ut eorum, qui adsunt, gratiam aucupentur; sibi quoque majus, quam pro viribus onus impositum esse deprecantur. Ego vero, quod vix dictu credibile est, hoc quoque veniae¹³⁷⁹ a vobis petendae labore supersedere possum, neque de maximi Caesaris virtutibus dicendi difficultate vel minimum deterri. Nam quibus ista vel infantiae suae, vel temporis excusatione uti mos est, hi eos, apud quos verba facere instituerunt, tantam de se expectationem opinionemque concepisse persuasum habent, ut non modo virtutibus defuncti animo consequendis, sed et orationibus luminibus exornandis pares esse putentur. (Gyönyörűen!) Mihi vero, sive Caesaris Aug. divinitatem, seu vestram sapientiam considerare velim, longe diversa dicendi conditio fuit hodierno die subeunda. Cum enim certo mihi constet, neminem eorum, qui me norit, ornatam a me, regioque dignam culmine orationem exspectare; ipsa illa mihi dicendi inopia vobis omnibus nota et explorata, hanc sollicitudinem eximit, propterea, quod quantumvis oratio mea infra Caesaris Majestatem jacuerit, nullius hoc ipso talem de mea facultate fallam opinionem. Jam vero illa amplissima ac uberrima rerum laudendarum seges, qua dominus noster indulgentissimus effloruit, quaeque adeo timorem copiosissimis et exercitatis hominibus incutere merito deberent, magno mihi et levamento sunt et voluptati. Ut enim ingenio qui nimum confidunt, vel Busiridem in coelum efferre se posse arbitrantur: sic e contrario in principe nostro laudando nullum ita vox vel infantissimum hominem deficere potest, quin¹³⁸⁰ ex tam abundanti bonorum varietate particulas quasdam decerpere, ac pro viribus quamvis exiguis, si non ornare, at enarrare certe idoneus reperiatur. Huc accedit denique non mea me sponte in editum hunc locum conscendisse, sed ejus imperio viri longe illustrissimi, cujus auctoritate nostra omnium in hac civitate litterarum studia diriguntur. Ego itaque quod imperatum est, non gloriae vel doctrinae periclitatione, sed necessitate ac officii ratione impulsus, utcunque vires ferent, subivi; vestrum est, Aud. Orn., me, dum breviter simpliciterque hoc parentale sacrum augustis Manibus debitum peragam, sic, ut facere instituistis, benique attenteque audire velle.

– Melly szép, melly ékesen görgő, felséges beszéd, 's melly Római bővség van előntve rajta.

De mint tetszenek ezek a' hexameterek? – Gróf Lázár Jánosnak temetését festi az Alföldi Iskola' Művészeinek apróságos manierjokban. A' tárgy is Tennieri.

Pracedunt juvenes, bini, seriemque togati
 Servando incedunt, venientiaque agmina ducunt,
 Cantantes pariter, gressum pariterque moventes
 Praecentor propter graditur, qui carminis omnem

¹³⁷⁸ *sequi* <*jubet*> *juvat*

¹³⁷⁹ *quoque* <*a*> *veniae*

¹³⁸⁰ *potest*, <*quisse*> *quin*

Orditur princeps versum; silet inde parumper.
 Syllaba sed cum jam trahitur postrema, repente
 Excipit hanc, unusque, aliis cessantibus, ipse
 In varios suavi producit gutture flexus.
 Abrumpit tandem, rursumque exorsa sequenti
 A numero ut cepit, subito chorus insonat omnis.
 Ille tacet, solus secum spatiat, et olim
 Excreat, aut dictis regit increpitatque silentes.
 Haec inter vero mixtim vox assa canentum
 Et clangor de turre datus perlabitur aures.

Azt hinné az ember, hogy csúfolkodni akar! – De halld tovább:

Inde sacerdotum sequitur venerabilis ordo,
 Aspectu haud similis, duplicem distinctus amictum.
 Ille, peregrinis si quis didicisset Athenis,
 Pallia fert, ficto caput integiturque capillo,
 Caetera pars patris habitu vestita, vetusti
 Moris adhuc servans, albenti gutture vulpis,
 Aut fulva cervice, togam per colla, per oras,
 Quin etiam nigra crisper de pelle bidentis,
 Praetextam gestat, nativa crine decora.

„Jobb a’ kutya, mint a’ macska.” – Úgy tetszik, a’ tudós ember inkább szereté azon bohóságokat, melyek a’ Virgíl’ nevét bitangolják, mint magát Virgílt. – Az itt előbbet verssekhez Chodowicky, a’ ki olyan szerencsésen festé a’ parókás és parókátlan Luther. Papokat, igen szép rezeket fogott volna adhatni, ’s Hogarth az Éneklők’ seregéhez. ’S¹³⁸¹ akkor még inkább nevetnék mint most.

XXXI.¹³⁸² LEVÉL.

Gáldtő, Aug. 22dikén estve.

[369] A’ Fő-Ispán ma délben megérkezett. Két egész nap vártam itt, [370] és ha ma 504
 meg nem jött volna,¹³⁸³ most Balásfalván volnék, meglátni a’ Fogarasi eggyesült Görög
 Püspököt, ki¹³⁸⁴ azon sok jótétei miatt, melyeket a’ Nevendék Papokkal közöl, és a’
 melyek által a’ maga Felekezetét a’ kultúrának fentebb grádicsaira igyekszik léptetni,

¹³⁸¹ *seregéhez* <, >. ’S ’s-ből javítva.

¹³⁸² <HARMINCZADIK> XXXI. Az áthúzott rész felé írva.

¹³⁸³ *nem* <érkezett> jött Az áthúzott rész felé írva.

¹³⁸⁴ *ki* <t>

itt közönségesen tiszteltetik.¹³⁸⁵ 'S azon felül hogy egygy illy érdemű Úr ismeretségébe juttattam volna magamat, azon felül hogy Seminariumát¹³⁸⁶ 's a' gyűlni még csak kezdő¹³⁸⁷ Bibliothécát tekintettem volna meg, eggyzersmind¹³⁸⁸ megnéztem volna istálójit¹³⁸⁹ és ménését is, melyet látni nekem mindenütt¹³⁹⁰ öröm.

314 [371] A' Grófné testvére Gróf Bethlen Gergelynek Nagy-Búnon, 's Erdély ezt legmíveltebb lelkű leányai közzé számlálja.¹³⁹¹ A' mit vele teve anyja, azt teszi maga is leányaival; megosztja Nevelőjikkal, Tanítójikkal nevelések' gondjait. Míg meg nem érkeztek, Bene úr bevitt Comtesse Nínának szobájába, hogy tusokban dolgozott tájdarabjait lássam, 's azok igen csinos munkák. Ebben 's a' fortepianóban Avenárius Úr a' mestere, ki mostani¹³⁹² útjokban sem marada-el két tanítványaitól. [372] 'S a' szobában sok jó magyar, német, franczia és olasz könyveket pillantottam-meg, melyek a' Grófné' culturájára mutatnak. Nina Kisasszony az elmúlt esztendőben a' Mathézisből olly exáment ada, úgy hallám azt Döbrenteitől, mellyen minden jelenvalók álmélkodtak. Tudom én, mit mondhatta¹³⁹³ erre sok hím és sok nőtény, a' ki ennek hírért hallá; ők a' szép Nína' kezéből kivennék a' czirkalmot, 's a' guzsalyt adnák kezébe. 'S miért is ne? Egykor a' királyok' leányai is magok fonták a' gyapjat, 's még régebben karjokra vették a' korsót, 's kimentek a' kútra. De mit árt az, hogy a' helyett Madame de Chatelet inkább tanulta a' mit Newton írt? 's nem úgy kell e nevelni leányainkat, hogy megértsék az épületek' rajzolatjait, ha azokat az Architect¹³⁹⁴ elejébe teszi, és hogy, ha özvegyen maradnak, fiú gyermekeiket is nevelhessék? 'S ámbár, a' Lessing' Orsinája szerént is,¹³⁹⁵ a' magát tudósnak tartani¹³⁹⁶ akaró asszony alkalmasan olly nevetséges teremtés mint az a' férjfi, a' ki arczát fejérré 's pirosra keni: már ma senki sem igen óhajt olly feleséget, 's gyermekeinek olly anyát, a' melly ne tudjon egyebet mint gyapjat fonni.

Azalatt míg a' Fő-Ispán még meg nem érkezett, tudván hogy Berkenyesen szép istálója van, látni akarám itt is lovait. A' Nína' paripáján kívül nem láttam semmi szembe-tűnőt, mert az Erdélyi Uraságok gyakran úgy bánnak a'¹³⁹⁷ lovakkal, mint mi Hegyaljaiak borunkkal: vett bort iszunk, 's a' magunkát eladjuk, 's a' jót csak innepekre tartjuk-meg.

315, 428, 506 [373] A' Fő-Ispán tudni akará, meddig mulathatok házánál, 's megértvén hogy Enyedre szándékozom, és hogy látni vágyok a' mit a' Bibliothéca Bod Pétertől, Benkő Józseftől 's Báróczitól bír, megígére, hogy oda maga elviszen, 's¹³⁹⁸ előre küldé emberét

¹³⁸⁵ itt <minden> közönségesen Az áthúzott rész felé írva.

¹³⁸⁶ hogy <a'> Seminariumát

¹³⁸⁷ A főszövegre merőlegesen, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: 7

¹³⁸⁸ eggyzersmind Sor feletti betoldás.

¹³⁸⁹ istálójit istálóját-ból javítva.

¹³⁹⁰ mindenütt Sor feletti betoldás.

¹³⁹¹ 's <eggyik> Erdély<nek> ezt Az Erdély-től áthúzott rész felé írva. legmíveltebb lelkű leányai <Erdélynek> közzé számlálja <k> Az áthúzott rész felé írva.

¹³⁹² ki <ezen> mostani Az áthúzott rész felé írva.

¹³⁹³ mond<a>hata Az áthúzott rész felé írva.

¹³⁹⁴ Architect<ur'> <elébe> elejébe Az áthúzott rész felé írva.

¹³⁹⁵ a' Lessing' Orsinája szerént is, Sor feletti betoldás.

¹³⁹⁶ tudósnak <asszonynak> tartani

¹³⁹⁷ Erdélyi<ek> Uraságok gyakran Az áthúzott rész felé írva. úgy bánnak <mint> a'

¹³⁹⁸ <é>'s

a' hírrel, hogy holnap estve ott leszek; várnának elkészülve. – [374] Szabad e kérdenem, barátom, melly Erdélyi Útazó tapasztalna nálunk ennyi figyelmet? Oh, én örökre le vagyok kötelezve Erdély eránt, ámbár hiúságom nem szédít annak hitelére, hogy e' jeleit az Erdély' lakóji' széplelkűségeknek más is ne tapasztalja.

[375] A' Bethlen família az Erdélyi házak között az egyik legfőbb helyet foglalja-el, 313, 427, 504 akár régiséget, akár fényt, akár érdemet tekintsünk. 'S kitől vehettem volna¹³⁹⁹ kérdésbe 's kétségbe vehetlenebb tudósítást a' két Historicus Bethlen felől, mint attól, a' ki neveket viseli? Hagyd tehát elmondanom a' mit hallék:

[376] Bethlen János, Cancellárius, 's a' Rerum Transilvanicarum Írója,¹⁴⁰⁰ az Ország 428, 505 Generálisának Farkasnak és Kemény Katának, a' Fejedelem' testvérének fija volt. Elsőbb felesége Várad Borbála vala, leánya a' Kolozsvári Bíróinak, ki egyszersmind Kolos Vármegyei Fő-Ispán volt; 's ez férjéhez száz ezer ezüst tallért hozott; a' második Triesi Fekete Klára, később Pekri Lőrincznek, az Ország' és Kurucok' Generálisának hitvese.

[377] Bethlen Farkas, ismét Cancellárius; egy időben élt Jánossal. Felesége Ostrosith Borbála, a' Croatiai Bán leánya. Históriaja Keresden, Felső-Fejér Vármegyében jött-ki.

[378] Bethlen Miklós, ismét Cancellárius. Ez készíté a' Leopoldinum Diplomát, 313, 427, 505 mellyre az Erdély' Urai megeskünni szoktak, és a' mellyért ő Gróffá tétetett. Máramosi örökös Fő-Ispánná neveztetett; de József fija azt, atyjának megbukása miatt, elvesztette. Magyar Nyelven írta Autobiographiáját, 's francia nyelven azt, a' mi a' Histoire de Troubles de Hongrie utolsó Kötetében áll. Noe galambja nevet viselő munkája miatt megfogattatott, 's tizenkét esztendőt tölte Bécsi és Bécs-újhelyi rabságában, hol meg is holt. Ezek mind hárman Protestánsok voltak.

[379] A' Rende' Elölülőjének Gróf Bethlen Ádámnak Gróf Bánffy Klárától, az Erdélyi első Gubernátor Bánffy György' leányától, három fija volt, Gábor, 's Miklós és Ádám.¹⁴⁰¹ A' két elsőbb elhagyá atyjának vallásokat, a' harmadik nem.

Gábor, Albert Sax-Tescheni Herczeg 's Lengyel Királyfi¹⁴⁰² 's Magyar Ország-Helytartónak¹⁴⁰³ Udvari Fő-Mestere, továbbad Erdélyi Cancellárius és Arany Gyapjas Vitéz, Herczeg Kevenhüller asszony által atya volt a' tavaly megholt Thesaurarius Józsefnek, a' Gróf Zichy Josepha férjének.

Miklós, a' Kincstartó. Hitvese Gróf Csáky Kata, 's egyetlen leánya Rosália, elébb Kolozsvári Fő Ispán Gróf Csáky Jánosnak, ettől lett elválása után pedig Gróf Was Samuelné.

Ádám, Generális. Ez volt a' legelső Protestáns, a' ki a' Theresia' Rende' Commandeuri Keresztjét megkapta. Gróf Bánffy Susánától nem maradtak semmi gyermekei.

¹³⁹⁹ volna vólna-ból javítva.

¹⁴⁰⁰ 's a' Rerum Transilvanicarum Írója, Sor feletti betoldás.

¹⁴⁰¹ Gábor, <József és> 's Miklós és Ádám. és Ádám Sor feletti betoldás.

¹⁴⁰² 's Lengyel Királyfi Sor feletti betoldás.

¹⁴⁰³ Ország- <Bel> Helytartónak

314, 504 [380] A' Fő-Ispán, azalatt míg örömöm¹⁴⁰⁴ vala szobájában mulatni, hívtalos Leveleinek megolvasása¹⁴⁰⁵ és aláírása által néha elfoglaltatott, 's így itt engem az a' szerencse ért; hogy a' Guberniumnak egynehány Rendeléseit láthatám, melly vagy személyhez vagy a' Megyéhez jött. Az effélék eránt egy később levelemben fogod venni tudósításaimat. Míg a' Fő-Ispán nékem a' Vármegyei dolgok' folyamatját magyarázá, Nína és Róza Kisasszonyok a' szomszéd szobában vettek leczkét a' fortepiánón; de akár mint vonszatám oda, hogy a' zengést hallhassam, melly szenvedelmemet másszor meggyőzni¹⁴⁰⁶ soha nem tudom, most ez eránt is siket tudtam lenni.

XXXII.¹⁴⁰⁷ LEVÉL

Harasztos, Aug. 24dikén.¹⁴⁰⁸

313 [381] Három egész napot töltöttem a' szép Gáldtőn; magamban kettőt,¹⁴⁰⁹ a' ház' Urának 's Asszonyának társaságokban egyet. [382] De¹⁴¹⁰ ha az az egyedül töltött két nap elég idő volt is¹⁴¹¹ arra, hogy megpihenhessek¹⁴¹² egymást-érő sok örömeim után, mellyek a' lelket úgy fárasztják-ki, mint némelly neme a' szenvedéseknek:¹⁴¹³ az utolsó harmadik napom azon¹⁴¹⁴ örömökre, a' mellyekkel itt élnem lehetett volna, igen is rövid volt;¹⁴¹⁵ el kellett volna fogadnom a' Grófnak 's a' tiszteletre méltó Grófnénak kegyességeket, 's huszonnégy óráig még itt mulathaték vala.¹⁴¹⁶ Alig tudom megbocsátani magamnak sietésem' vétkét; 's minthogy a' Fő-Ispán a' vélem-lételt egy nappal megtoldá, 's így vesztésem' félig kipótoltatott: a' szerént vágyék-vissza a' Fő-Ispánéhoz, mint leányom a' vele csaknem egyidejű Comtesse Rózához, kit emlegetni ma sem szűne-meg. – Igen is, barátom, eléggé rendes gondolat az, hogy én ezt a' gyermeket anyjának karjai közzül kivettem, 's e' nagy útra magammal elhoztam, és, a' mi sokak előtt a'¹⁴¹⁷ dolog' rendességét nevelhetni fogja, csak egy szobaleány' társaságában; de

¹⁴⁰⁴ *míg* <szerencsém> örömöm Az áthúzott rész felé írva.

¹⁴⁰⁵ *Leveleinek* <leír el> megolvasása

¹⁴⁰⁶ 2. *soha* 3. *nem* 1. *meggyőzni*, *most* A szórend sor feletti számozással javítva.

¹⁴⁰⁷ <HARMINCZEGGYEDIK> XXXII. Az áthúzott rész felé írva.

¹⁴⁰⁸ *Aug.* Sor feletti betoldás.

¹⁴⁰⁹ *Gáldtőn*; <3> *magamban* <ott> *kettőt*

¹⁴¹⁰ *társaságokban* <3> *egyet*: *De* *de*-ből javítva.

¹⁴¹¹ *egyedül töltött* Sor feletti betoldás. *két nap elég idő volt is* Az *elég idő* [...] *is* A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▢

¹⁴¹² *megpihenhessek* Sor feletti betoldás.

¹⁴¹³ 1. *mellyek* 4. *úgy* 5. *fárasztják-ki* 2. *a'* 3. *lelket* 6 *mint* 9. *a'* 10. *szenvedéseknek*, 7 *némelly* 8 *neme*<*i*>, <*elég idő volt is*>: A szórend sor feletti számozással javítva.

¹⁴¹⁴ *napom* <*ugyan*> *azon*

¹⁴¹⁵ *rövid* <*idő*> *volt*

¹⁴¹⁶ *óráig* *órát*-ból javítva. *még* Sor feletti betoldás. *itt* <*kellett volna még*> *mulathaték* *mulathatnom*-ból javítva. <*volna*> *vala*. Az áthúzott rész felé írva.

¹⁴¹⁷ *előtt* <*még*> *a'*

a' kit, magunk nevelése lévén, ismerünk¹⁴¹⁸ bizodalunkra inkább méltók, mint igen¹⁴¹⁹ sok Gouvernante. Tessék¹⁴²⁰ rendesnek, ha ki annak leli; tudom én mint fejtette-ki a' gyermek¹⁴²¹ lelkét ez az út, mint ez a' tavalyi, mellyet vele anyja¹⁴²² társaságában, Bécsig tevék; 's óhajtanám, hogy ifjabb testvéreivel is illy utakat tehessek. 'S melly haszna, melly örömei lehetnek neki idővel is még ezen útjából! Nem fogja ő soha felejteni Dédácsi¹⁴²³ anyját, 's ez az emlékezet ébresztője lesz, olyan igyekezzék lenni mint az ő Lolottja; nem soha Gáldtőt és Branyicskát, 's a' történet élete' fonaljait úgy szövheti,¹⁴²⁴ hogy a' kik egymást első decenniumokban megszerették, később esztendejekben egykori barátságokat megújíthassák.¹⁴²⁵

'S miért tartózkodjék azt az mondani néked¹⁴²⁶ jó atyának, a' ki egész boldogságát háza' csendes körében leli,¹⁴²⁷ hogy midőn a' gyermek mellettem űlt a' szekérben, még e' messze földön is honn lenni gondolám magamat?¹⁴²⁸ A' te szíved engem bizonyosan megért.

A' vidék, mellyen¹⁴²⁹ jövénk, sík volt, 's az út Tövis és Enyed közt csinált. A' más 775 nap' Tövisen-tartandó Országos-vásár miatt sok ember méne-el szekerünk mellett, 's láttam sok szép lovakat is, de a' mellyeket a' Fő-Ispán annak nem néze. Az Erdélyi szem ezeket másként tekinti¹⁴³⁰ mint a' miénk, mert a' miénk ritkábban lát Erdélyi-szépségeket.

[383] Enyed egy domb és egy szőlős-hegy közt fekszik, 's sokat hasonlít a' mi 315, 429, 506 Újhelyünkhöz, csak hogy ennek nagy úczáján városi módra épült házakat is látni melly Újhelyben nincsen így.¹⁴³¹ Piaczán azon egy kerítés közt áll a' Reform. nagy és Luther. kisebb templom; 's közel ehhez a' Reform. Collégium' igen hosszú épülete 's a' Professorok¹⁴³² lakásaik egy egész úczát elfoglalnak. A' szőlő szinte¹⁴³³ a' Collégium' épületéhez nyúl alá. Az egy hosszában két udvarra osztott négyszeget teszen; az Auditóriumok, a' Bibliothéca, a' Muzéumok a' belsőbb sorokon állanak, a' külső pedig Togátusoknak szolgál szállásúl. Az épület régi, alacsony, szűk, sötét, dísztelen. Olly

¹⁴¹⁸ a' kit <annak ismerünk, a' ki> magunk nevelése lévén, ismerünk Az áthúzott rész felé írva.

¹⁴¹⁹ igen Sor feletti betoldás.

¹⁴²⁰ Gouvernante. <mert tulajdon nevelésünk.> Tessék

¹⁴²¹ fejtette-ki <az ő> a' gyermek' Az áthúzott rész felé írva.

¹⁴²² vele <tavaly> anyja'

¹⁴²³ felejteni <Lolottját, nem soha Branyicskát 's Gáldtőt, Lolottot> Dédácsi

¹⁴²⁴ a' 1. történet 4. úgy 5 szövheti, 2 élete 3. fonalait<,> hogy A szórend sor feletti számozással javítva.

¹⁴²⁵ megújíthassák. <Igy horda engem már e' gyenge esztendeimben az én jó atyám, 's <<én>> érzem, hogy szeretetének e' részben is köszönhetek valamit.>

¹⁴²⁶ mondani <egy> néked, Az áthúzott rész felé írva.

¹⁴²⁷ a' ki egész boldogságát háza' csendes körében leli, A főszöveggel párhuzamos, a bekezdés alá írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▮

¹⁴²⁸ leli, <azt hiszem, hogy honn vagyok?> honn lenni gondolám magamat? Az áthúzott rész felé írva.

¹⁴²⁹ <a'> mellyen

¹⁴³⁰ másként <nézi> tekinti Az áthúzott rész felé írva.

¹⁴³¹ melly Újhelyben nincsen így. Sor feletti betoldás.

¹⁴³² Professorok' <nak>

¹⁴³³ szinte Sor feletti betoldás.

férjfi vette-által a' kormányt, a' ki gondoskodni fog, hogy az Iskolának e' részben is adjon díszet; 's¹⁴³⁴ bár a' rajzolat hozzá Bécsben tétessék, hogy valaha ez a' felekezet is bírjon¹⁴³⁵ már jó-ízlés szerént alkotott épületet.

315, 429, 506 [384] A' Refomátusoknak Erdélyben ez a' legfőbb 's leggazdagabb tanuló-helye. A' legvirágzóbb Iskola e'¹⁴³⁶ földön legelőbb az Unitáriusoké volt: Gyulay-Fejérvártt a' Fejedelmeknek akkori lakójokban, de azt 1580. elfoglalták a' Reformátusok. Bethlen Gábor 1627.¹⁴³⁷ ujra alkotta, Décse,¹⁴³⁸ Miriszló, Fel-Enyed, Musina és Heningfalva öt¹⁴³⁹ egész helységekkel, 's¹⁴⁴⁰ Fejérvári Bethlenárium Collégiumnak elnevezte. Virágzani kezdett az, 's a' lelkes Alkotó¹⁴⁴¹ a' külföldről is nevezetes embereket híva belé Tanítóknak, a' millyen Opitz volt, a' Német Költőknek a' maga idejében fejedelme, 's Alstédius és Bisterfeld, és még mások; de berontván Erdélybe a' Második Rákóczy György esztelen gőgje miatt a' Tatár¹⁴⁴² és Török nép, a' Fejérvári Iskola elszéledett, 's épületjei 's Bibliothecája elégettettek. Tanulók¹⁴⁴³ és Tanítók Kolozsvárra vonták-meg magokat, 's itt nyomorgottak, míg I. Apafi Mihály Fejedeleme 1663. az iskolát ide hozá-által, 's így annak második Alkotója leve. [385] Hac virtute redemptus a criminibus dirissimis!

316, 429, 506 [386] Az Iskolának most nyolcz Professora van; több tehát mint akármelly Iskolának e' Felekezeten az egész két testvér-hazában. Fő-Togátusok' száma¹⁴⁴⁴ megyen, a' fel nem öltözött ifjaké, kik amazokkal azon-eggy leczkékre járnak, az az Publicusoké a' Classisokban tanuló gyermekeké¹⁴⁴⁵

316, 429, 506 [387] A' Bibliothéca 1800., midőn Prof. Benkő Ferencz Úr ennek az Iskolának Történeteit 's Ritkaságait Parnassusi Időtöltésének VII. Darabjában kiadta, 4955 Köteteket tevé.¹⁴⁴⁶ – [388] A' Báróczi' hagyományai két almáriomot foglalnak-el, 's deák, magyar, német és franczia könyvek.¹⁴⁴⁷ [389] Nagy részek Alchymiára való. Sok Köteteket 's csomókat tesznek Kézírásai is, melly között¹⁴⁴⁸ negyedréti Kötet tulajdon kezével van írva. Szántam a' szeretetre-méltó embert, a' jó fejet és tiszta lelket, hogy becse idejét, Nyelvünknek 's Szép Literatúránknak kárával, e' haszontalanságra vesztegette-

¹⁴³⁴ 2. fog. 1. gondoskodni, hogy az Iskolának e' 1. részben 2. is 4. díszet; 3. adjon <, > 's A szórend sor feletti számozással javítva.

¹⁴³⁵ valaha <ez én> ez a' felekezet <en> bírjon bírasson-ból javítva.

¹⁴³⁶ Iskola <'s> e'

¹⁴³⁷ Reformátusok <, 's Beth> Bethlen Gábor Gergely-ből javítva. <ezt> 1627

¹⁴³⁸ alkotta, <'s a' maga nevével Fejérvári Bethleniarum Collegiumnak nevezte, megaján> Décse

¹⁴³⁹ öt Sor feletti betoldás.

¹⁴⁴⁰ helységekkel, <a' Nagy Enyedi dézmával, 's a' Debreczen által esztendőnként fizetni szokott 2000 forintból álló <<dézmával>> taxával megajándékozta,> 's

¹⁴⁴¹ az, <mert Bethlen Gábor> 's a' lelkes Alkotó Az áthúzott rész felé írva.

¹⁴⁴² és még mások; Sor feletti betoldás. de 3. a' 4. Második második-ból javítva. 5. Rákóczy 6. György' 7. esztelen 8. gőgje 9. miatt 1. berontván 2. Erdélybe 10. a' Tatár A szórend sor feletti számozással javítva.

¹⁴⁴³ elégettettek. <A'> Tanulók'

¹⁴⁴⁴ A szó után hosszú szóköz hagyva.

¹⁴⁴⁵ tanuló <ifjaké> gyermekeké A szó után hosszú szóköz hagyva.

¹⁴⁴⁶ Köteteket Kötetektől-ből javítva <állott> tevé. Az áthúzott rész felé írva.

¹⁴⁴⁷ könyvek <ből állanak>.

¹⁴⁴⁸ A szó után hosszú szóköz hagyva.

el,¹⁴⁴⁹ 's meg nem tudtam fogni, hogy az, a' ki ezeket életében semmi kérés, semmi jutalom miatt nem mutatta volna idegen szemeknek, miként ellenkezhett annyira magával, hogy holta után olly helyre tégye-le, a' hol minden forgathatja, valakit a' viszketeg bánt, 's az annak végig-nézésére fordított óráját elvesztett időnek nem tekinti.

Egy folio Kötet, tulajdon kezével írva, e' czímet viseli: „A' mostani Adeptus, vagy is való s á g o s (?) titka a' Szabad-Kőműveseknek.” – (És így a' Szabad-Kőműves és az aranycsináló Adeptus synonymoknak?) – „Francziából fordította Báróczi Sándor, Magyar Nemes Testőrző.” – A' Munka 222 lap, az Ajánló-Levél a' Magyar Ifjakhoz¹⁴⁵⁰ 2, az Előljáró-Beszéd 55. – Ennek utolsó sorait kiírtam; imhol vannak:

„Azzal¹⁴⁵¹ rekesztem-be azért ezen védelmező írásomat, melly jóllehet hosszúságával egy Előljáró-Beszédnek rendes határát sokkal felülhaladta is, annak a' heves vágyódásnak mindazáltal, mellyel elejétől fogva égtem hazám' szolgálatjához, még is koránt sem ért utolsó czéljára – azzal rekesztem-be, mondom, hogy legyen bár csalatkozás is ez a' tudomány, megérdemli ugyan csak, hogy a' mi nemzetünk előtt is, legalább mint celebris error, közelebből legyen ismeretes.” –

Én a' franczia Originált nem olvastam soha, sem soha, ha bár addig élnek is mint Mathuzsalem, megolvasni nem¹⁴⁵² fognám, 's ámbár érzem, hogy meg nem olvasott könyv 's nem ismert dolog felől ítéletet hozni, 's azt kárhozzatni, nem¹⁴⁵³ csak igazságtalanság, hanem elmétlenség is egyszersmind: szánnám az olly ifjat, a' ki az énáltalam szívesen tisztelt Báróczi' szavai által arra hagyná magát szédíttetni, hogy a' veszedelmes error'¹⁴⁵⁴ vizsgálatásban idejét,¹⁴⁵⁵ pénzét, becsületét, 's még eszét-is elveszítse. Ha kinek olly igen nagy kedve van e' vizsgálatokra ereszkedni, igen jól tenné, ha előbb számot vetne magával, jó dózisban kapta e a' természettől azt az ajándékot, melly¹⁴⁵⁶ a' mi szomszédunk' nyelveken Mutter-witznek (józan észnek) neveztetik; igen jól tenné, ha előbb hogy¹⁴⁵⁷ az aranyfőzéshez áll, a' Chemiát tanító Professortól a' közönséges Iskolákban leczkéket venne.¹⁴⁵⁸ Mert ezek az Adeptusok olly dolgokat tanítanak, a' mit a' Logica valónak venni nem tud; péld: ok: hogy van hatás a' távolvalókra is; 's Chemiához¹⁴⁵⁹ nem értő tanítványaikat, ha ezek gazdagok, az által szokták orra buktatni, hogy olly kéneseit töltenek tégyeikbe, mellyből könnyű aranyat főzni, mint-hogy ebben a' kéneseiben fel vala, de¹⁴⁶⁰ a' tanítvány' híre nélkül, olvasztva az arany. Az Adept hogy magát tisztának mutassa, a' legelső leczkén öszveteszi két kezét, 's nem

¹⁴⁴⁹ el Sor feletti betoldás.

¹⁴⁵⁰ Ifjakhoz Ifjúsághoz-ból javítva.

¹⁴⁵¹ Azzal Azért-ből javítva.

¹⁴⁵² megolvasni <vala> nem

¹⁴⁵³ azt <még> kárhozzatni <is>, nem

¹⁴⁵⁴ veszedelmes <tudomány> vagy inkább celebris> error'

¹⁴⁵⁵ vizsgálatásában <által> idejét

¹⁴⁵⁶ <a'> melly

¹⁴⁵⁷ Mutter-voitznek <,az Iskolásoknál, pedig Logicának neveztetik, 's minekelőtte> (józan észnek) neveztetik; igen jól tenné, ha előbb hogy Részben az áthúzott rész alá, részben fölé írva.

¹⁴⁵⁸ 1. áll <tanulná meg> 10. venne 9. leczkéket 2. a' 3. Chemiát 4. tanító 5. Professortól 6. a' 7. közönséges 8. Iskolákban <, > A szórend sor feletti számozással javítva.

¹⁴⁵⁹ 's <a'> Chemiához

¹⁴⁶⁰ de Sor feletti betoldás.

nyúl semmihez, a' tanítványával dolgoztat mindent;¹⁴⁶¹ kéri ezt, mondaná-meg, mi az a' mi ím ez üvegben áll, 's ez felel, hogy kénese. – De ha az e? kérdi az Adept; ám töltse-álta más üvegbe, 's meg vissza, a' mennyiszer magának tetszik; 's ez ismét felel, hogy kénese, ő azt jól ismeri. – De ha nincs e valami egyébbel elegyítve? kérdi az Adept; 's a' megcsalt tanítvány ismét által meg által tölti, 's hiszen szemének, 's felel; Nincs! a' leg-tisztább kénese! – Ekkor hozzá fognak a' főzéshez; a' kénese elenyész, az arany a' té-gelyben marad, 's a' gömpöly úgy hiszi, hogy az Adept igazán tud aranyat főzni. Akkor tér eszéhez, midőn az Adept az igen gazdag didactrummal látatlanná leve, 's ő a' pati-kákból vett¹⁴⁶² kénest maga főzé-ki, 's megtanulta, hogy semmiből semmi lesz. – Szerencsére az aranyfőzés, épen úgy mint a' lelkek' előidézése, 's a' mágiai tűkrökből való jövődölgetés, 's a' mi bolondságokat ezek a' Tátosok űztek, kikopának a' módí-ból; 's minekutána a' Philadelphiák 's Philidórok köz helyeken 's pénzért mutogatták Mesterségeiket, megtanultuk, hogy sok csudának tetsző dolog a' legtermészetesebb módon megyen véghez, ha a' Mester' ügyessége szemeinket megcsalja is: a' Schröpferek és Cagliostroók csak az olly fejeket szédíthetik-el, a' mellyek nem igen méltók, hogy szánjuk. De ezek az idők ismét előjöhetnek, mert mindég lesznek gyengék és megszo-rultak, a' kik rend kívül való útakon óhajtanak is reménylenek is kivergődni bajaikból, 's így nem haszontalan szó az, a' mit itt szeretett¹⁴⁶³ barátom' intése ellen hallattatok.

'S még egy szót, kedves barátom, bizonyos nemű könyvekre. Némelly¹⁴⁶⁴ könyv nem egyébbe való, hanem hogy a' megszorult Könyvírónak 's Könyvnyomtatónak ter-hén könnyítsen, 's nagy része azoknak, a' mik¹⁴⁶⁵ e' csomók közt állanak, ezeknek számokba való.

317, 430, 507

[390] Báróczinak ifjabb esztendeijben Fuchs által festett 's igen jól eltalált képe itt függ. [391] Ide hagyta két más képét is, melly amazzal nála egy szobában függött. Az egyike valamelly Adepté, de a' kinek nevét elfelejtettem; a' másika egy parókás¹⁴⁶⁶ öregé, kinek nevét B. előttem meg nem nevezte; nagy okom van annak hitelére, hogy őtet ez vezette a'¹⁴⁶⁷ celebris error' vizsgálataira.

Prof. Hegedűs Úr látatá velem a' Bibliothecának nevezetesebb könyveit, de a' mellyek közt nagy ritkaságot nem igen találtam. Itt¹⁴⁶⁸ áll a' Thuróczi András Chro-nikája, Brünn, 1488. – Oratio Dominica centum lingu. London, 1700. – Biblia lingua Zingalica. Colomba. 1738. – 's a' Muzéumban.¹⁴⁶⁹

Komjáti Benedek' Szent Pál' levelei. Krakkó, 1533.

Pesti Gábor Négy Evangyeliom. Bécs, 1536.

¹⁴⁶¹ kéri <tanítványát> 's tanítványával dolgoztat mindent; Az áthúzott rész felé írva.

¹⁴⁶² patikákból <bordott> vett

¹⁴⁶³ itt <a'> szeretett

¹⁴⁶⁴ könyvekre. <Emlékszel, egy valaki melly igen örvende, hogy 30 vagy 40 forinton a' Sz. Cloudi ház' titkait megvásárolható, 's melly erős bittel hitte, hogy ezen elég nagy áron az ott történt dolgok' ismé-retéhez eljuthata; 's mint nem fogható-meg, hogy együgyűségén csudálkozánk.> Némelly

¹⁴⁶⁵ a' <mellyek> mik Az áthúzott rész felé írva.

¹⁴⁶⁶ parókás párókás-ból javítva.

¹⁴⁶⁷ vezette <ezen> a' Az áthúzott rész felé írva.

¹⁴⁶⁸ találtam. <Illyen> Itt áll Az áthúzott rész felé írva.

¹⁴⁶⁹ A szót a következő korrektúrajel és megjegyzés követi: ⊠ Siehe die folgende Seite bey <≠> A felsorolt művek külön lapon. Kazinczy korrektúrájának megfelelően közöljük a szöveget.

Székely István Kis Katechézis. 1538.

----- Sz. Dávid Zsoltára. Krakkó, 1548.

Serestély János Új Testamentoma. Szeged, 1541.

Dávid¹⁴⁷⁰ Ferencz Tudománya. Fejérvár, 1568. (És így az Unitáriusok' Iskolájának Nyomtató-műhelye is volt.)

Magyar Versek 1201. eszt. nyomt. Kolozsvártt 1577.

Bornemisza' Dominikáji. 1584.

Rákóczi Ferencz' mindennapi Könyörgése, 1705.

[392] Azon időmet, melyet itt töltheték, inkább fordítám az itt függő képek' nézésére. Illyen a' Bethlen Gábor és Apafi I. Mihály fejedelmekén kívül a' Rákóczy II. György, ki legalább szép férjfi volt, ha a' két hazának nagy romlására élt is.¹⁴⁷¹ Itt a' Prof. Ajtaié, Borosnyaié, a' Dr. Gyarmatié, 's a' Tordai Predikátor és Poeta Gyöngyösié, melly Versei mellé rézbe metszetett. A' kép el van találva, de olly savanyu ábrázat, a' melly nyájas, kedves és szép maga az ember. Itt a' legközelebbi Fő Curátor, 's Kormányszéki Tanácsos Gróf Bethlen Gergely Exc., és az egykori Curátor Thesaurarius Báró Bánffy Farkas Exc. is, mind kettő talpig, 's az utolsóbb a' Szent István' Rende' Commandeurjeinek formaruhájokban. Bergmann, ki inkább igyekezett híven festeni, mint szépen, 's nagy Colorista nem volt, ennek karmazsin-barsony scapuláréján olly szépen vetette a' redőket, a' hogy¹⁴⁷² azt tőle nem lehet¹⁴⁷³ vární. [393] Ennek a' két Úrnak a' Collégium becses ajándékot köszönhet: Bánffynak a' Thuróczi pergamenre írt Kézírást, 's¹⁴⁷⁴ az Ajándékozónak tulajdon élete' leírását, és azon iskolai írásait, mellyeket Hollandiai mulatása alatt teve; Bethlennek pedig egy gazdag Ásvány-Gyűjteményt. 317, 430, 507

[394] Prof. Benkő Ferencz Úr inkább leányomnak teve kedves szolgálatot mint magának, hogy a' Muzéum' kincseit előmutatni 's magyarázni ki nem fáradott; én inkább a' Metszett-kövek' 901 darabból álló Gyűjteményét néztem végig, 's¹⁴⁷⁵ a' Római maradványokat, ezeket¹⁴⁷⁶ nem mint szép miveket, hanem mint ollyakat, a' mellyek engem a' legnagyobb nemzet' dolgaira emlékeztetének. Vagyon itt egy kisded 's mintegy másfél mázsát nyomható porondkőből faragott Jupiter, melly ide talán Tordáról jöve; van egy bikával-birkózó ifju bas-reliefben, mitrás fővel, 's holmi apróságok, de a' mellyek¹⁴⁷⁷ a' megtekintést érdemlik.

A' régibb Kézírások közzül itt áll: Apafi I. Mihálynak mindennapi Könyörgése, 1690. – Régi Magyar Krónika, 1462. mellyből Thuróczi szóról szóra írta-ki a' maga Kronikája első részeit. – Rákóczi Ferencznek az Ország' Gyűlése által lett megfosztattatása a' Fejedelemségtől, 1703. Originálban. –

¹⁴⁷⁰ 1541 <Veres Balás De> Dávid

¹⁴⁷¹ is <Bár soha ne született volna!>.

¹⁴⁷² a' Sor feletti betoldás.

¹⁴⁷³ lehet Sor feletti betoldás.

¹⁴⁷⁴ A szó előtt hosszú szóköz hagyva.

¹⁴⁷⁵ a' Metszett-kövek [...] A főszöveggel párhuzamos, a bekezdés alatt olvasható betoldás, a főszövegben jelezve: ▮

¹⁴⁷⁶ maradványokat <nézellém> ezeket Az áthúzott rész felé írva.

¹⁴⁷⁷ de a' Sor feletti betoldás.

HARMINCZHARMADIK¹⁴⁷⁸ LEVÉL.Kolozsvár, Júl.¹⁴⁷⁹ 25dikén.

318, 430, 507, 779

[395] Még nem ütötte-el a' kilenczet, midőn Tordára beértem, 's vasárnap lévén, kifogatám lovaimat ugyan azon fogadóban, a' hol Döbrenteivel a' mult holnapban hál-tam vala, hogy jelen lehessek egy Unitárius' isteni-tiszteleten. Rector Prof. Szabó Sámuel Úr kiment volt nem tudom melly szomszéd helyre, 's így fija által Predikátor Barabás Sámuel Úrhoz vezettetém-el magamat; 's megértvén ettől, hogy egy Deák fogná tartani a' tanítást, kértem, engedné-meg, hogy székében foghassak helyet. Ez ál-tal azt célzám, hogy ha valami eránt magyarázatra leszen szükségem, kielégítő feleletet vehessek.

A' Predikátor tehát, fekete talárisban 's egyg azon felül felöltött taláris 's prémetlen más öltözetben, melly a' Lugosi Oláh Esperessétől csak abban látszott különbözni,¹⁴⁸⁰ hogy ennek nem vala sem veres bélése sem veres öve, belépe a' templom' küszöbén, 's elvitt a' maga székéhez, mellyben a' Deák már ült; állva maradt, szeme elébe tartá ka-lapját, elmondá a' segélyre-hívást, 's leült. Én minden imádság nélkül leültem.

Azt hittem, körültekintvén magamat, hogy tulajdon felekezetem között vagyok. A' templom' belsője mint a' miénk. A' férjfiak úgy mondják Invocatiójokat fenn állva, 's kalapjokat szemeik elébe tartva, mint minálunk szokás; egyedül az asszonyoknak van az a' privilégiumok, és a' leányoknak, hogy ők, mihelytt székeikbe befordulnak, letele-pedhessenek, 's sietve 's szégyellőskén, tout comme chez nous, a' szék' karjára legör-bülnek, 's elmondják a' mit tudnak. Sok itt is semmit sem mond,¹⁴⁸¹ mint nálunk, de úgy tesz mintha mondana; 's a' dolog nem látszik egyébként mint szokásnak. De ha az elmondott formula alatt a' lélek jelen nincs is, és ha a' lélek' jelenléte nélkül mondott imádság épen nem imádság: az a' jó van benne, hogy a' kik ezt látják, emlékeztet-nek,¹⁴⁸² hogy a' hely szent hely, és hogy itt azoknak, a' kik ide tartoznak, buzgósággal, a' kik pedig csak a' látás miatt jöttek, tisztelettel kell magokat viselni.

Énekes-Könyvök a' Molnár Albert' Zsoltárjai és azok az Énekek, mellyek a' mi templomi Könyveinkben Dicséretnek nevezete alatt állanak. 'S ezeknek melodiájok is az, a' mi a' mi énekeinké.

A' papoló Deák végre a' maga rövid dolmányában, mellynek felibe egy sarkat-verő bárányszőrrel prémzett sötétkék (Erdélyiesen szederszín) mentében veve, fellépett a' cathedraba, 's valamit monda, mellyből kitetszik, hogy az aratás' idejéhez képest, a' Munkásság felől fogja tartani tanítását. Ezt nyomban a' Könyörgés követte. Akkor felolvasá a' szent helyet, 's hozzá foga tanításához. A' Predikátzio collégiumosan vala felpiperézve a' sok Zsidó, Görög és Római Bölcsék', Királyok' és Hadi-vezérek' neveikkel, 's csak hamar látám, hogy minden kár nélkül szabadíthatom-fel füleimet a' szolgálattétől. A' mennyire tehát az illendőség engedé, végig repdestetém szemeimet

¹⁴⁷⁸ HARMINCZ <KETTE> HARMADIK Az áthúzott rész felé írva.¹⁴⁷⁹ <Aug. > Júl. Az áthúzott rész felé írva.¹⁴⁸⁰ látszott Sor feletti betoldás. különbözni különbözött-ből javítva.¹⁴⁸¹ mond <a>¹⁴⁸² látják, <erre> emlékeztetnek

a' férjfiak' és asszonyok' soraikon, kik egymástól elválasztva ültek. De sem¹⁴⁸³ az egyik sem a' másik nemből nem vala arcz, nem növés, melly gyönyörködtethetett volna: a' férjfiak mind mesteremberképűek voltak; a' test' gondjai elölték arczaikon¹⁴⁸⁴ a' lélek' munkájának nyomait; az asszonyok 's leányok, mint a' millyeket mindenütt látni. Nem vala képeiken semmi lélek, semmi tűz.

Már magamba kellett volna húzódnom; mert itt hagyni a' templomot illetlen volt volna, minekutána e' székben fogék helyt; midőn a' Predikátzió' eleje táján¹⁴⁸⁵ egy még igen fiatal szép leány az ajtón belépe, 's jobbra a' fal mellett álló székben leüle. Fejér csinos öltözte két rend falbalával 's a' meggyszín nagy kendő vállain, mutatták, hogy jó sorsú atya' gyermeke. Sötét haja homloka felett kétfelé osztva, csinosan, de különös gond nélkül volt elkészülve, 's kígyói vonásban folyt füleihez; a' tekercset egy közép-szer nagyságú fésű akasztá a' felsőbb hajhoz, 's kezében zöld nappaizst hozza. Belépven a' székbe, leült; érzé hogy ruhája nem a' szerént áll mint illenék, 's hátra csapta azt bal czombja megé, melly a' székből jól kitűnt, úgy hogy azon a' Festő sem hagyot volna semmit igazítani. Végre kurtácska imádkozása után, maga elébe nézett, még egyszer megigazítá czombján ruháját, 's elmerülve üle ott, lelke' teljes nyugalmaiban. Ollykor körülvivé fekete szép szemeit a' templom' népén, egyszer kétszer felnéze a' Deákra is: de lelke semmin nem veve részt; a' mit magában lele, az őtet inkább érdeklé mint minden egyéb. Gyönyörű ártatlan, mondám; illyen lehete Klárika, míg megláta Egmontot; te szobádban élsz, kis konyhádban, virágos kertecskédben, 's teljes nyugalmadban nem is álmodod még, mi vár reád. A' templomban nem volt senki, a' ki észre vehette volna, hogy szemeim a' lyánykán lebegnek, mert ott senki nem volt, a' ki elérthette volna, hogy azt csak festői szemek nézik; leginkább nem vette pedig észre maga a' kis Szép. Nem látom-meg többé azt a' leányt,¹⁴⁸⁶ a' kit Joshua Reynolds feste, melly a' Bause' rezéi közt a' kis Csinytalan (La petite Rusée) neve alatt találtatik, hogy a' Tordaira ne emlékezzem.

Midőn kimondhatatlan öröömre vége vala a' Deák' tanításának, 's ez immár le akara lépni székéből, buzdítást teve híveihez, hogy bizonyos Lutheránus templom' építésére adakozzanak. Alig hittem füleimnek, 's kénytelen valék a' Predikátortól tudakozni, miként esik az. – Erdélyben a' templomot építeni akaró, de magát erre elégtelennek érző Gyülekezet a' Kormánysejtnél bé jelenti szükségét¹⁴⁸⁷ azon engedelem' megnyeréséért, hogy e' végre segédet gyűjthessen; melly ha a' Gubernium által neki megadatik, akármelley felekezethez tartozzék a' segédre-szorult Gyülekezet, szükségé¹⁴⁸⁸ az országnak minden Religióbéli templomaiban kihirdettetik. – 'S ennek tudása megérdemlé, hogy két órát minden haszon, minden öröm nélkül itt vesztegettem-el.

[396] Midőn kijövék innen, a' Cathol. templomba gyűlt a' nép. Leányom e' feleke- 780
zet' követője lévén, szállásomra mentem, 's őtet felvezettem a' Misére. A' templom olly

¹⁴⁸³ De <én> sem

¹⁴⁸⁴ elölték <azokon> arczaikon Az áthúzott rész felé írva.

¹⁴⁸⁵ táján <, >

¹⁴⁸⁶ a' <szép> kis Szép. Az áthúzott rész felé írva. <Illyen lehete az a' leány>, Nem látom-meg többé azt a' leányt Az áthúzott rész felé írva.

¹⁴⁸⁷ bé jelenti szükségét bé és szükségét Sor feletti betoldás.

¹⁴⁸⁸ Gyülekezet, <a'> szükségé

nagy a' gyülekezethez képest, hogy több mint fele fedél nélkül áll. Az oltár új, 's a' Károlyváriának hasonlatosságára van faragva, minden aranyozat és festék nélkül.

Tizeneggykor ebédlek, 's szekerem Tisztel. Gyöngyösi János Úrnak háza előtt állam meg olly feltéttel, hogy nála félórát fogok tölteni, 's elbeszélgetem, melly esztendőben 's micsoda történet sugallá neki azt a' tanácsot, hogy distichonokat¹⁴⁸⁹ írjon, de rímekkel, 's minapi némaságomért most adok neki is magamnak is teljes pótolékot. Hitvese mondá, hogy ma Communio napja vagyok, 's férje, e' roskadt öreg, a' sok beteghez vitte-ki a' lelki vigasztalást. Veszteségemet nagyon érzettem, és ha Kolozsvár nem volt volna olly távol, 's az út nem olly nehéz, kifogattam volna lovaimat, 's ebédje után kerestem volna fel.¹⁴⁹⁰ –

Az idő szép vala, 's az út nem olly nehéz mint a' midőn minap itt elmentem volt, 's így kiesebbnek tetszett a' valóban szép táj. 'S kivált annak örültem, felérvén a' Feleki tetőre, hogy előttem most elterülve fekvék a' város, a' maga Fellegvárával, 's nagy helyt elborító külvárosával; mert így elég alkalmatosságom vala fekvésével¹⁴⁹¹ megismerkednem, mellyet nyolcz hét előtt az esőben 's az egész fedelű szekérben nem teheték. Minthogy most sem Wesselényi sem Gyulay nem vala itt, a' Közép-úczá előtt álló fogadóban vettem szállást; benn a' városban nincsenek fogadók; 's szaladtam Consil K. Úrhoz, 's az estvét nála 's Secretárius Inczédi Urnál töltém. 'S itt az az öröm ért; hogy Gróf Gyulainének Magyar-országi Fiscalisával összejövök, 's híreket kapék Kassáról 's az enyémeokről.¹⁴⁹²

LEVÉL.¹⁴⁹³

Kolozsvár, Aug. 26dikán.

Consil. Kenderesi Úrtól értém, hogy Gróf Toldalagi Lászlóné, szül. Báró Korda¹⁴⁹⁴ nehezteléssel vevé, hogy ismerőseim, midőn a' mult holnap' első napjaiban itt

¹⁴⁸⁹ *hogy* <rímetlen verseket> distichonokat Az áthúzott rész felé írva.

¹⁴⁹⁰ *volna fel.* – <Az idő szép <<volt>> vala, Az áthúzott rész felé írva. 's az út nem olly<<an>> nehéz Az áthúzott rész felé írva. mint a' midőn <<itt>> minap menek, 's így szebbnek tetszett az egész táj. Kivált pedig annak örültem, <<hogy>> felérvén a' Feleki tetőre, hogy előttem elterülve <<láthattam Kolozsvárt, 's nagy külvárosát>> fekvék a' szép város a' maga nagy külvárosával, 's mind addig láthatám, Az áthúzott rész felé írva. valamíg a' sippadozó dombra leérek<<, >> <<Így ennek fekvésével megismerkedhetém.>> most midőn a' minap itt elmentem, az eső miatt, melly szakada, körül nem tekinthetém magamat, 's a' város környékével meg nem ismerkedhetém. – Így ennek-től a' főszöveggel párhuzamos, a lap aljára írt betoldás, a' főszövegben jelezve: 7. Az estve Mélt. Kenderesi Urnál töltém; <<'s e'>> ez Az áthúzott rész felé írva. vala az, a' kit legelsőbbem kerestem-fel. De a' város nekem pusztának tetszik, mert nincs itt Wesselényi, nincs Gyulay és Döbrentei, nincs Farkas, nincs Buczy.> A bekezdés balról jobbra tartó keresztirányú vonalakkal áthúzva.

¹⁴⁹¹ *vala, <a' város> fekvésével*

¹⁴⁹² A bekezdés külön lapon.

¹⁴⁹³ A sorszám helye üresen hagyva.

¹⁴⁹⁴ A szó után hosszú szóköz hagyva.

valék, nála fel nem vezetének. Ez tisztemmé tette, hogy a' mit elmúlasztottam, kipótoljam, 's a' Consiliáriusné leve bemutatóm. 'S midőn be akaránk lépni az előszobába, két asszonyság jöve szembe¹⁴⁹⁵ velünk: Generális Báró Splényi Ferenczné, 's tántja, Gróf Gyulai Sámuelné. Minap nem leltem a' Grófnét; kiment vala jószágaiban, 's úgy hittem, hogy kinn fog nyaralni; nem¹⁴⁹⁶ reméltem többé hogy láthassam. Annak a' nagy ifjembernek látni illy véletlenül hitvesét, a' ki lelkemnek örök feledhetetlen marad, 's azt a' tiszteletes asszonyságot látni, a' ki ifju, szép, 's megáldva a' Gráziáknak minden bájaikkal, sok kerőji¹⁴⁹⁷ közzül egynek jobbát sem fogadta-el, mert, mint a'¹⁴⁹⁸ Róma' jobb leányai, úgy hitte, hogy az Erdély' Marcelluszának tartozik ez áldozattal – csuda e, barátom, ha szavaim olly forróak levének, a' melly forrók voltak érzéseim? Hevem általment a' Grófnéra, 's így a' rövid scéna igen érdeklő lett. – Ma, minekutána a' reggelt a' Consiliáriusnál töltém, 's később Szimon Kőmetsző körül, első kimenésem a' Grófnéhoz volt.

A' Grófné, leánya Báró Dániel Istvánné Exc.nak, a' Generálisnéval, Misén vala, 's várakoznom kelle megérkezésekig. Minthogy anyja¹⁴⁹⁹ a' szomszéd házban lakik, 's a' két ház közt ajtó nyitattott, általmenék oda. A' nyugalmas Szerencsétlenek¹⁵⁰⁰ látása az értelem¹⁵⁰¹ lelkének erőt ad, és minekutána a' boldogokat a' szép Religió' érzésére, elfásította az öröm,¹⁵⁰² az, a' kinek szíve ezt a' mennyei vígasztalót meg nem tagadta, örömmel nézi hogy még most is vannak,¹⁵⁰³ a' kik a' Gondviselésbe hisznek,¹⁵⁰⁴ 's tisztelik annak csapkodó¹⁵⁰⁵ kezét. Azt a' legszédítőbb Philosophia sem kárhoztatja, még ha kárhoztatni látszik is.¹⁵⁰⁶ – A' Báróné' vallásosságát öreg korán 's szemeinek elsötétedéseken felül neveli ez, hogy nem a' születés és neveltetés által Protestáns; mert az illyenek, a' tapasztalás szerint 's felforgathatatlan Psychologiai okokra nézve, újabb vallásokhoz szorosbban tartozkodnak mint a' kik benne születtek.¹⁵⁰⁷ Midőn általmentem, a'¹⁵⁰⁸ belsőbb szobából, kitöre reám a' zsoltár' harsogása, 's Házi-Predikátora jelen volt, hogy imádkozzák vele, és hogy talán még valamit fel is olvasson. Minthogy nekem soká mulatnom nem lehet, visszatértem a' Grófnéhoz.

Zörge a' székér, 's a' ház' asszonyát én fogadám a' grádics' aljánál. Beszédünk a' megholt Gróf vala, testvére a' mostani Bánnak 's Generális Gróf Gyulai Albertnek, 's Samuelnek fija. Splényiné nagyanyjához méne-által, 's mi magunkban maradánk. A'

¹⁴⁹⁵ szembe Sor feletti betoldás.

¹⁴⁹⁶ nyaralni; <'s> nem

¹⁴⁹⁷ kerőji <nek>

¹⁴⁹⁸ mint <az Erdély'> a'

¹⁴⁹⁹ Minthogy <meg> anyja

¹⁵⁰⁰ nyugalmas <elcsüggedhetetlen 's enyhüléseket a' Religióban a' Gondviselésbe vetett hitben találó> Szerencsétlenek'

¹⁵⁰¹ értelmek <nek> Emendálva.

¹⁵⁰² 1. boldogokat 7. az 8. öröm, 6. elfásította 2. a' 3. szép 4. Religió' 5. érzésére A szórend sor feletti számozással javítva.

¹⁵⁰³ örömmel <nézi azokat> nézi hogy még most is vannak, Az áthúzott rész felé írva.

¹⁵⁰⁴ Gondviselésbe <vetett szép Hi> hisznek

¹⁵⁰⁵ annak <még> csapkodó

¹⁵⁰⁶ A főszövegre merőleges, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ⊥

¹⁵⁰⁷ A főszövegre merőleges, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ⊥

¹⁵⁰⁸ általmentem, <az el> a'

Grófné bizonyossá¹⁵⁰⁹ teve, hogy férje felőlem minden alkalmatosságokban baráti indulatokkal emlékezett; ellágyulánk mind ketten, 's egyikünknek könnyei elnedvesülni hagyák a' másikának szemeit. Én annyira magamon kívül valék, hogy a' szebb társasági rend' törvényei ellen, a' Grofné' kezzeit illetni 's ajakomhoz vinni mertem. Érzé, ő,¹⁵¹⁰ hogy az nem tiszteletlen közelítés, 's én nem láttam szükségesnek hogy vétkemért bocsánatot kérjek. Barátom, mi szép látni hogy a' megholtat illy sok esztendőök mulva is síró szemek tisztelik, és hogy a' mi barátunk, bár kedveseink ismeretlenek előttök, miattunk ezeknek is barátjaik! 'S melly becse lehet a' barátságna, bár a' legédesebbnek, ha az csak a' sírig tart, és ha azoknak elhidegülésekkel a' kiket szerettünk és a' kik bennünket szerettek, szívünk is elhidegszik őerántok?¹⁵¹¹ – 'S minket kettőnket e' sors vár e, vagy az a' másik, az a' szebb? Te most éled negyvenhatodik esztendődet, én tizeneggyel vagyok idősebb, 's életünk nem egyformán folyt: én téged nem foglak kesergeni. Egy szent szava keblemnek azt kiáltja, hogy a' ki életemben¹⁵¹² fő dicsőségem volt, dicsőségem lesz holtom után is, és hogy gyermekeink úgy fogják egymást szeretni mint mi szerettük egymást.

Ez a' mindenk által szeretett 's csudált Gyulai szokatlan halállal hagyá-el az életet, még minekelőtte dicsőségének élhetett volna. Szólt, 's az, a' ki ellen felemelte vala szavát, ifjuságára emlékezteté a' Szólót. Ő a' kiben semmi nem vala fél vagy középszerű, nem még az indulat is, mellyet a' természet a' Jókban nem ok nélkülűk teve nagygyá, felhevültében rosszúl leve, 's semmi orvosi segéd által nem tartathatott-meg. És hogy a' dolgot még tragicusabbnak talál; vedd ezekhez, hogy atyja megérkezik, siet megölelni minden más gyermekei felett szeretett fiját, 's azt – kiterítve leli. – A' Grófné atya volt, de ez a' gyermek sincsen már.

Próbát tevék ismét ha a' szomszédban előeresztethetem e? de a' könyörgés még is tartott. Megfosztva azon szerencséműtől, hogy e' példás asszonyságot láthassam, az előszobában álló leánynál kérdést tevék, ha nem lehetne e Molnár Borbálával szólanom. Ez a' legrendesebb megtévéddel nem csak azt felelé, hogy benn vagyon az isteni-tiszteleten, hanem egyszersmind felveve valamelly papirost, mutatá hogy a' Poetria most melly német Munkát fordít, nem hogy az kinyomtatassék, hanem hogy Ő. Excnak felolvashassa, mert a' Báróné németűl nem ért. Tudtam hogy ez a' ritka adományú asszony nem sok esztendőök előtt idegen nyelvet még nem tudott, 's így kedvem volt volna megtekinteni mint fordít; de nem néztem szabadosnak ennek engedelme nélkül írásába pillantani, 's a' leány' megtévéddel vissza nem éltem, 's eljöttem, mert az ebéd' ideje közel vala, 's tartanom lehetett, hogy utánam várni fognak.

319, 431, 509, 782

[397] Gróf Toldalaginé éltés és beteges asszony, 's nem fekszik ugyan, de vendégei közzé ki nem jó. [398] Itt el lehetne mondani azon Epigrammot, mellyet Fernýben hagyta egy útas, kit a' dolgai által elfoglalt gazda sok napi ott mulatása alatt magához nem ereszte, de illendően vendégle. [399] Gyönyörű az, hogy ez a' nagybirtoku asszonyság mind azoknak asztalt terített, a' kik a' Kormányszéknél szolgálnak, 's még gyönyörűbb, hogy nem csak a' felsőbb Tisztviselők vannak hozzá meghíva, hanem az

319, 431, 509

¹⁵⁰⁹ bizonyossa <n>¹⁵¹⁰ ő, Sor feletti betoldás.¹⁵¹¹ őerántok őerántunk-ból javítva.¹⁵¹² a' ki <nekem> életemben Az áthúzott rész felé írva.

alsóbbak is. Ez úttal a' Grófné' canapéja körül Mélt. Gyárfás és Sebes Secretárius Urak ültek,¹⁵¹³ midőn én Consil. Kenderesivel, hitvesével 's Kisasszonyával beléptem: három vagy négy ifju vendége be sem jöve, 's csak az ebédelőben várá a' leülés idejét, 's ebéd után ment. 'S minthogy a' két Secretárius Úr egyéb tudományaikon felül nevezetesen a' Világ' és a' Haza Történeteiben gyűjtöttek nagy ismereteket, képzelheted,¹⁵¹⁴ hogy a' beszélni-szerető Consiliárius melly mulattatóvá 's oktatóvá tette ez órát is. [400] Én az illy társnak mindég örülök, mert az illy társtól mindég tanúlok. Némellyeknek ez is hiba: úgy¹⁵¹⁵ hiszik, a' szóló csak azért szól, hogy magát hallassa. Vallyon nem azért hallgat e némelly szerény,¹⁵¹⁶ mert érzi hogy okosabbat nem tehet? Mint gyertyát gyújtunk a' más gyertyájánál, úgy szökik által az illy társaságokban egy főből más főbe a' gondolat, 's az érzés az egyik szívből a' másikba; 's sok ifju egy óra alatt gyakorta annyit gyűjt,¹⁵¹⁷ ha van hova gyűjtenie, mint hetekig-űzött tanulgatásai által.

[401] És osztán azok az elmés gondolatok, mellyek a' szempillantás' teremtséi, azok a' tréfák 's történetek,¹⁵¹⁸ mellyek az együttvalók' lelkeiket annyira felderítik! Hallj egyet kettőt ezeknek számokból. –¹⁵¹⁹ De tiltsd-el a' bölcseket, hogy ne hallják; idegen nyelven írt könyvekben szépnek fognák lelni, a' minek elbeszélése¹⁵²⁰ magyarul nekik¹⁵²¹ megbocsáthatatlan gondolatlanság lesz.¹⁵²² – Egy szívére 's fejére nézve tiszteletes ember vagyonját bővebben költé mint közönségesen szokás, 's volt valaki, a' ki jónak látá, meginteni érte rokonát. Ez gyertyavilágnál vevé a' levelet, 's a' mint azt elolvasá, a'¹⁵²³ gyertyának vivé minden szó nélkül, 's papirosához, tollhoz nyúlt, 's ezt írá válaszul: Megismertem hogy az Excellentiád' tanácsai bölcsek, és hogy egyedül az én esztendeimnek hibájok az, hogy nálam sikerek nem lehet; ha ifjabb koromban vettem volna, nálam is volna foganatjok. Excellentiádnak két nevét viselő rokona vagyon, a' kinek az intés épen úgy adathatik mint nekem adathatott; 's minthogy ők ifjabbak nálamnál, ha a' levél nekik dózisonként adatik-be, nem kétlem, meg lesznek gyógyítva erőtlenségeikből. 'E végre íme hamuvá-égetve visszaküldöm azt. Rajtam többé nem igen fog semmi tanács, 's öregebb vagyok mint hogy egyéb tudhassak lenni mint a' mi eddig voltam.

A' bőv költés a' jószágra sequestert vont. Azonban bizonyos Örmények, kiknek ez a' nagy talentomú ember adós vala, jelentést tevének a' Fő-Kormányshéknél, hogy kielégítetések parancsoltassék.¹⁵²⁴ A' Rendelés kiment. Ez csakhamar beküldé tudósítását, hogy Hitelezőjit ennyi 's ennyi czigányaival kifizette, 's ezekkel azért, mert Először,

¹⁵¹³ *ültek* *ültettek*-ből javítva.

¹⁵¹⁴ *ismereteket*, <beszéll> *képzelheted*

¹⁵¹⁵ *hiba*: <azt> *úgy*

¹⁵¹⁶ *e* <a'> *némelly* Az áthúzott rész felé írva.

¹⁵¹⁷ *annyit* <tanúl,> *gyűjt*

¹⁵¹⁸ *teremtései* <és a'> *azok a' <z elmés> téfák 's történetek*, Az első áthúzott rész felé írva.

¹⁵¹⁹ A gondolatjel sor feletti betoldás.

¹⁵²⁰ *lelni*, <a' mit így> <a' mi> a' *minek elbeszélése* Az áthúzott rész felé írva.

¹⁵²¹ *magyarul* <beszélve> *nekik*

¹⁵²² *megbocsáthatatlan* <vétek> *gondolatlanság* Az áthúzott rész felé írva.

¹⁵²³ *elolvasá*, <minden szó nélkül> a'

¹⁵²⁴ *kielégítetések* <ba> *parancsoltassék*.

a' törvények az executiót valamig mobilis¹⁵²⁵ portéka találtaik, ezekből hagyják tétetni; már pedig mobilisabb portéka a' világon nincs mint a' czigány; – Másodszor: mert az ő hitelezőji és az executióba¹⁵²⁶ ment mobilis emberek, a' mint ezt arcaiknak bőre is tagadhatalanul bizonyítja, rokon valóságok; honnan remélni lehet, hogy atyafiságoknál fogva ezek új urokban kímélő Urakat találnak. Két vagy három hasonló támogató okait elfelejtettem.

782 [402] Ő Exc. a' Gubernátor nem vala a' városban; kiment vala jószágaiba. Ez az Úr tudja, hogy őtet Erdély nagyon szereti: de bízom kegyességéhez, nem vette volna vakmerőségnek, ha egy idegen azt mondotta volna neki, hogy egész utazása alatt, mindenfelé ő is tapasztalja. Ez a' hon, melly örökké fogja átkozni Báthori Gábort és¹⁵²⁷ a' Gyalu mellett megvert Rákóczit, Bánffyt mindég fogja áldani. 'S így ez a' kérdés, ki hol állott, hanem hogy a' hol állott, mint állott.

Kormányszéki Tanácsos Gróf Teleki József Úrnak siettem hírt vinni Erdélyi útazásaim felől. – Ez az Úr nevelni fogja atyjának nagy fényét, 's én minden nagy érdemei közt azt a' megvesztegethetetlen lelket tisztelem legfeljebb benne, mellyet nem csak azok a' tekintetek nem tántoríthatnak-meg, a' mik¹⁵²⁸ a' közönséges embereket szokták, de nem még a' sophismák is, egyetlen szirtjei a'¹⁵²⁹ jobb nagyoknak. Sietésem nem engedte-meg hogy magának 's László bátyjának könyveit és a' kitömött madarak' és lábas állatok' Muzéumát megtekinthessem.

Mélt. Fekete Ferencz Urat néhányszori tudakolásaim után sem találám. Tudom, hogy ennek az Urnak az én tiszteletem' újabb bizonyításaira szüksége nincs: de nekem vala szükségem arra, hogy azt a' szeretetre-méltó öregnek újra meg újra mondjam.

Búcsút vevék Kánonok Szabó János és¹⁵³⁰ Unitar. Prof. Molnos Dávid Uraktól is, 's azon kedves érzéssel váltam-el tőlök, hogy benne barátimat hagyom el. Prof. Szilágyi Úrhoz, kit nem csak jó feje 's tudományai 's nemes lelke hanem egész gondolkozása miatt is szeretek, elmenni, nem marada időm, mert ebéd után szakada az eső.

Azalatt míg én Vásárhely¹⁵³¹ és Szebent bejártam, a' kis Kelemen Lajos egy nagy-tűz Odárionát küldé¹⁵³² Döbrenteihez, 's az megérdemlé, hogy a' derék gyermeket meglátogassam, kivált, hogy atyját, ki Diplomatikai Professor a' Lycéumban, kérnem kelle, ne tiltsa a' gyermeknek, hogy arra menjen, a' merre tüze ragadozza. Született ő 1801. Octób. 8dikán, itt Kolozsvártt, Sigmond atyától és Istvánffy Mariától. Bár a' korán-fakadó virágot a' derek le¹⁵³³ ne forrózák! bár ő is olly ápoló kezeket találjon, mint az ő iskolai házi-tanítója Farkas Sándor lele!

[403] 'S hol tölthetném jobban hátra-maradt órámat, mint az én Kenderesimnél, 's mivel tölthettem volna jobban mint némely hazai történetekre tartozó Írások' nézésé-

¹⁵²⁵ valamig <ingó> mobilis

¹⁵²⁶ az <exenál> executióba

¹⁵²⁷ és <Rákócz Györgyöt> a'

¹⁵²⁸ tántoríthatnak-meg, <a'mik> mellyek Az áthúzott rész felé írva.

¹⁵²⁹ szirtjei <azoknak, a' kiket a' sors kedvézése> a'

¹⁵³⁰ János <Úrtól> és

¹⁵³¹ én <Kol> Vásárhelyt

¹⁵³² Odárionát <közlé> küldé Az áthúzott rész felé írva.

¹⁵³³ derek <meg> le Az áthúzott rész felé írva.

vel 's olvasásával?¹⁵³⁴ melyeknek számokban Benkő Józsefnek Erdélyi Geographiáját 's Fesslernek a' Consiliáriushoz írt¹⁵³⁵ levelét kell említenem. E a' Consiliáriust bizonyos könyveknek megszerzésére 's beküldésére kérte-meg, melyekre hazánk' Híztoriajának írása alatt leszen szüksége. Ez a' Győri-születésű ember nem felejteti azt a' földet, mely őtet nem nekünk, hanem a' külföldnek 's a' külföldi Literaturának adta, 's úgy hiszem, nem felejténé, ha a' sors neki ott inkább kedvezett volna.

[404] Itten valék midőn valaki jöve, 's jelenté, hogy Consiliarius Úr nem tudom³¹⁹ mely lépése által valakinek neheztlését voná magára, 's félő, hogy ennek következtetése lehetnek. Én siket és néma valék. A' nagylelkű ember nyugalomban hallá a' szót, 's elmerülése érezteté velem is, hogy számot vet magával, bánhatott e különben. A' nyugalom, a' hallgatás még mindig tart; a' hír sem arcza sem állásában nem tett semmi változást; de előre látam hogy a' portentózus nemaságot¹⁵³⁶ csattanás fogja követni, 's az meglevé. „Mert én bizony vele nem gondolok: de lelkem' ismerete ellen tenni¹⁵³⁷ semmit soha nem fogok.”

[405] A' szép napot szép estve rekeszté-be. Secretárius Mélt. Inczédi¹⁵³⁸ László Ur^{313, 364, 784} vacsorára hívá nemelly kedveltebb barátjait. Míg ezek felgyülekezének, felolvasá előtt azon Tragoediájának első rajzolatját, melyet ki fog dolgozni. A' történet itt is honi; mely annyi szerencsétlen próbák után szinte elrettentett. Egy Kemény Simon annyira hasonlíta Hunyadi Jánoshoz, mind arcza mind növésre, hogy a' kik egyikét 's másikat közelebb nem ismerték, benne igen könnyen megtévedhetének. Kemény látván hogy Szent-Imrénél a' csatázó Törökök magának a' Vajdának elfogására törekednek, sok kérései után reá vevé a' Vajdát, hogy az ő köntösébe öltöztvén, magát a' hazáért feláldozza, 's ez meg lesz, Hunyadinak alacsonyysága nélkül, 's a' magyar fegyver győz. Minden jól van motiválva, 's az öszvekeverés 's a' feloldás szerencsés. – [406] Csak Inczédi-nek is az a' szép scénák' teremtésében szerencsés Mázoló ne legyen¹⁵³⁹ szemei előtt, a' kit a' mi Olvasóink, úgy mint a' Németek, szeretnek! csak a' Lessing' Dramaturgiájával, 's a' Lessing, Góthe' és Schiller' Mestermíveikkel ismerkedjék-meg tökéletesen! csak a' dialogusra 's a' nyelvre is fordítson gondot, és hamarább ne bocsássa közre, mint Horáth engedi! Az a' mi előttem felolvastatott, messze maga megett hagyja minden várását, 's én a' munkának szerencsét jövendőlök. – Ismerék egynél több ifjút, a' ki théateri darabokon kezdi pályáját, 's megborzadok vakmerőségén; az annyi mintha a' portrétező Mívész egy ugrással a' Fügerek' és Davidok' mezejébe akarna ugratni; 's az legszebb, hogy a' théáterrel semmi ismeretségek nincs.

¹⁵³⁴ olvasásával<, >? Az áthúzott rész felé írva.

¹⁵³⁵ A szó előtt hosszú szóköz hagyva.

¹⁵³⁶ portentózus <hallgatást> nemaságot

¹⁵³⁷ ellen <semmit nem teszek> tenni Az áthúzott rész felé írva.

¹⁵³⁸ rekeszté-be <Mélt.> Secretárius

¹⁵³⁹ ne <volna> legyen Az áthúzott rész felé írva.

LEVÉL.¹⁵⁴⁰

Tihó, Aug. 28dikán.

320, 432, 510, 785

[407] Egész éjjel ömlött az eső, ömlött akkor is midőn Kolozsvárról kiindultam, 's egész nap ömlött, mintha a' földnek víz által kellett volna elvesznie; 's zengés és villám-lások nélkül ömlött, melly által a' nap rettenetesebb, de eggyzersmind kevésbé bús is fogott volna lenni. – Illy únalmas¹⁵⁴¹ napom egész hosszú útazásom alatt nem volt. – [408] A' Bácsi út balra marada-el, 's olly tetőnek indultam, melly a' Felekinél nem vala alkalmatlanabb sem alacsonyabb. Sippadozó ez is, 's sok helytt levert karók 's töltések védék az iramló földet. 'S midőn a' tetőre felértem, hogy végét gondolása bajaimnak; elbúsúlva láttam, hogy előttem más tető kél, 's most a' harmadik, most a' negyedik, ötödik. 'S ámbár szekeremnek első fele is be vala vonva a' fedélbőrrel, 's úgy ülénk ott mint egy egész fedelűben, az eső bécsapa hozzánk, ruháink által áztak, 's papiros-cso-móim lábaink alatt, mind a' mellett hogy viasszas-vászonba gondosan be voltak kötve, piszkot kaptak. Szemem nem láta semmit, a' mi a' lelket felvidíthatta volna, 's útam reggeltől fogva egész estig falun sem ment keresztül. Magamba-vonulva ültem ott, 's elmúlt örömeimről emlékeztem, 's azokat festém-ki, a' mellyek Tihón, 's majd Zsibón, 's nem sokára honomban¹⁵⁴² várnak, 's elkeseredéseimben azzal vígasztalám magamat, hogy a' menny' boldogságai felé is épen ilyen út vezet.

320, 432, 510

[409] Szenvedéseim¹⁵⁴³ még azzal is nagyobbodák,¹⁵⁴⁴ hogy inasom, kit Kolozsvártt gyógyíthatni igyekeztem, még rosszabbúl leve, 's nem tarthatá veszedelmes helyeken a' kocsit. De Raphael Angyal gondjaiba vett, 's közel egy óra múlva azután hogy az ég setétebb¹⁵⁴⁵ leve mint a' korom, Esküllőbe szerencsésen beérék. Az eső még is ömlött.

320, 433, 511

[410] Az első ház nál, mellynek ablakforma lyukán világot látánk, bekoczogtaték, hogy a' lakos jőne-ki, 's az oláh-asszony ijedtében eloltá a' világot. Tovább menék, 's ismét kihívatám a' lakost. Tót kocsisom vele semmire nem tudta menni. Barátim Kolozsvártt bátorítottak, hogy ha Drágra nem érhetnék, Mohai Urhoz szálljak-be, mert itt fogadó nincs; 's így az oláh előtt elmondatám a' Mohai nevet, 's az kezével inte kocsisomnak, hogy a' tudakozolt ház még tovább van. Az Eperjesi születésű 's magyarul tótosan beszélő kocsist egy részről, más részről ezt a' vad oláht hallani, a' ki nyelvünket a' helybeli dialekt szerint sem érté, azon nem leheté még e' baj között is nem nevetnünk. – Neki eresztém magamat a' jó Szerencse' kéjének, 's azon erős hit által¹⁵⁴⁶ tá-mogatva hogy a' mai egész napi szenvedést is valamelly örvendetes catastropha re-kesztendi-be; 's¹⁵⁴⁷ a' mi ért annyit mint ez az erős hit, azzal a' magam'-elszánásával, hogy ha különben nem lehet, a' bajt békével tűröm, 's ki sem szállok szekeremből, tovább hajtatók. A' kocsis végre hírt ada, hogy az elsőbb ló előtt, jobbra, valami olly formát lát, mint egy zsindeyes-tetejű kapu. Beküldém tehát, tekintené-meg, ez e a'

¹⁵⁴⁰ A sorszám helye üresen hagyva.¹⁵⁴¹ *únalmas* Sor feletti betoldás.¹⁵⁴² *sokára* <majd> *honomban*¹⁵⁴³ *Szenvedéseim* <nek>¹⁵⁴⁴ *is* <kelle> *nagyobbodák*¹⁵⁴⁵ *ég* <olly> *setétebb*¹⁵⁴⁶ *hit* <tel> *által* Az áthúzott rész felé írva.¹⁵⁴⁷ *rekesztendi-be; <ha pedig> 's*

Mohai Úr' háza; 's ha az, beszélné-el inségemet, 's kérné az Urat, hogy fogadna-be házához. – Erdélyi hospitalitással fogadtatám itt is, 's a' beteg feledé hogy beteg, 's egy óra mulva azután hogy nála mulaték, felkölt ágyából; feledém én is a' mit ma szenvedék, 's midőn végre lefeküdtem, még örültem szerencsétlenségemnek, mert e' nélkül nemeslelkű, magyar-szívű vendéglőmnnek¹⁵⁴⁸ ismeretségébe nem jutottam volna el; 's áldást mondva mind azokra, a' kik az Optimismust predikálják, mellynél jobb hitet a' nyomorúságok alá vetett embereknek nem lehet tanítani, csendesesen elaludtam. Ha a' Kandid' Írója még élne, 's kezembe adnák a' Fátumok, istentelenségéért, hogy pajkoságának feláldozá ezt a' szép hitet, illy időben, illy útban küldeném Kolozsvárról Eszüküllőre, 's nem engedném, hogy olly vendéglőt találjon mint én, 's lakolni fogna bűnéért.

[411] Ma reggel a' felkelő¹⁵⁴⁹ nap' tüzes sűgárai ébresztének-fel álmomból; elmúlt az eső, de az ősz már éreztetni kezdé magát, reszkettem minden tetemimben. Leányunk azt a' hírt hozá, hogy az inas még rosszabbul van mint volt. Azok szerint a' miket Mohai Úrtól hallék, ebédre el lehetett volna érnem Tihóra, de a' mai napot Drágon akarám eltölteni, Oberster Báró Wesselényi István Úrnál, László öcsémnek egykori legkedvesebb barátjánál, az pedig ide egy kis mértföld, 's ott, mondtam, az inas megpihenhet. Fogatni hagyék tehát, 's köszönetem, mellyel megbecsülhetetlen gazdámtól, hitvesétől 's napától elválék, nem vala érzés nélkül elmondott formula.

[412] Az Óberster nem vala Drágon, 's mivel az ebéd' ideje még távol volt, tovább 512 hajtatték. [413] Egy könnyű kocsi szekerem mellett hajta-el, 's minthogy azon¹⁵⁵⁰ rettenetes tetőn, mellynek katlanjában Drág fekszik, az az Úr is mi is gyalog menénk, bátor valék megszólítani, nem Tihóra igyekszik e; 's kértem, jelentené-be Háromszéki¹⁵⁵¹ Administrátor Mélt. Cserei Miklós Úrnak, hogy éjszakára én is nála leszek.

Híd-Almásan a' nem fehér bőrrű örmény fogadás és fogadósne cselédeimnek semmit sem tudni adni, semmit sem tudni szerzeni a' faluban, mint szilvapályinkát, mert magának semmijére nem vala szükségem. A' Kolozsvári piacon vett kenyér megszegyenít minden süteményi nyalánkságokat – oh, e' részben adja-meg hazám az elsőséget Erdélynek, 's Debreczen és Miskolcz 's Győr és Komárom Kolozsvárnak – 's vala gyümölcsünk és sajtunk is; 's Lolott, a' leányom által mindég emlegetett kicziny Mama, szekerem' egyik zsebjebe egy üveg málnarozsolist tétete, mellyet én olly kényesen hörbölgeték, mint Döbrentei szokta kávéját. Inasom csakugyan kapa levest, 's ámbár ellenzettem, mert láttam forráságát, pályinkát kívánt. Midőn végre indulnom kelle, kimondá, hogy neki tovább jőni lehetetlen. Ott hagyám, 's a' fehérbőrű ember' gondjaira bízta, megmondván nekik, hogy értette küldök Tihóról.

[414] A' sebes és pusztító Almás itt egy tágas völgyet mosa, [415] mellyen egyik 321, 434, 512 falu úgy váltja minden nyomon a' másik kisded falut, a' hogy tegnap egész nap egyen sem mentünk keresztül, 's útunk mellyett csak kettőt látánk. A' völgy egy hosszú keskeny szép kert, 's a' víz itt sok kedves scéneket szül. Egyik bokros és erdős hegy-

¹⁵⁴⁸ nélkül <ennek a'> nemeslelkű, magyar-szívű <gazdámnak> vendéglőmnnek Az áthúzott rész felé írva.

¹⁵⁴⁹ a' <nap' tüzes feljövettel> felkelő

¹⁵⁵⁰ minthogy <a' Drági> azon

¹⁵⁵¹ jelentené-be <Mélt.> Háromszéki

oldalon, nekünk jobbunkra, három 's négy igen nagy kőmasszákból álló strátum vonúl-el, 's olly formán néz-ki, mintha valamely elpusztult vár' kerítése volt volna. – Tihó már fejezlék előttünk.

Itt az Almáson ismét keresztül kelle mennem. Ennek bal szélén¹⁵⁵² malom 's vasolvasztáshoz tartozó épületek vannak, jobb szélén magasra nyúló fűzek rekesztik-el a' kertet és udvart: [416] Erdélynek a' Wesselényi' halála olta első Beszélője a' ház előtt álla vendégével, 's közelíte kocsimhoz, [417] 's Jer, barátom, úgy monda, hadd szorítsalak melyemre valaha. – Igen is, felelém, de parancsolj embereidnek, hogy ajtómat nyissák-meg, különben ki nem kelhetek. 'S azt a' nagy embert, kinek mindenik levele, az elsón kezdve az utolsóig, nekem tanítóm, új meg új ideákra vezérlőm volt, 's a' kinek nem csak szeretetet, hanem tanítást is köszönheték, most magam előtt láttam, 's egészen másnak láttam mint a' minek képét másoknak¹⁵⁵³ hibás, hiányos 's egymással ellenkező rajzolatjaik után, phantaziám festette. Úgy képzelém, hogy ő hozzád fog hasonlítani, kedves barátom; de ő tehozzád csak érdemben hasonlít. Egy szálás, erős növésű, de nem testes férfi, szög hajjal 's bajusszal, 's kék szemekkel, melyek rezgenek. Beszéde Erdélyisen éneklő, éneklőbb mint mind azoknál a' kikkel itt szóltam. Mint levelei oktatók, úgy az társalkodása is, a' nélkül hogy ő azt keresné, akarná.

Hitvese Gróf Mikes Biri (e' név itt diminutívja a' Borbálának) egy ifju szép aszszonyság, ki arcának mind vonásai mind igen tiszta színe által, szép, de hízni elindult növésevel, 's egy valamivel a' minek nevet nem tudnék adni, de a' mi egész valóságán el vagyont öntve, látójában tiszteletnek érzéseit támasztja. 'S mint ez vala két esztendő előtt még egyike az Erdély' legszebb leányzóinak, úgy az most az igen szép képű, igen kedves beszédű leánya az én barátomnak, Druzsi (Druzina). Cserei most harmadik házasságában él; két elsőbb hitvesei, Gróf Lázár testvérek, elholtanak 's ő, hogy a' másodiknak elvételére engedelmet nyerhessen, maga ment Rómába; 's kérése' megnyerésében kétség kívül segéltetett azon történet által, hogy ő, még iskolai esztendejében, elhagyá szüleiinek vallásokat.

E' levelet az ő dolgozójában írom, azon asztalon, 's¹⁵⁵⁴ talán azon tollal, a' mellyel ő írta hozzám utolsó¹⁵⁵⁵ levelét. Ágyam felett, hol már alszik gyermekem, Referend. Csereinek, asztalom felett pedig Mihálynak, a' Thesaur. Consiliariusnak képeik függnek. Tisztelettel tekintek-fel mind a' két képre, 's óhajtanám, hogy a' Csereiek egész galeriát csinálnának hazaiknál nemzetek' férjfijainak képeikből. Könyvei el nem zárva állanak a' szoba' egyik falánál, 's holnap reggel az lesz első dolgom, hogy azokon szaladok végig.

¹⁵⁵² bal <jobb> szélén

¹⁵⁵³ képét <phantaziám festette azoknak> másoknak Az áthúzott rész felé írva.

¹⁵⁵⁴ asztalon, <melly> 's

¹⁵⁵⁵ hozzám <a' maga> utolsó

XXXVI. LEVÉL.

Zsibó, Aug. 30d.

A' könyvek közt Tihón sok jót találtam, de nem semmit a' mit nem ismerék; 's így a' Wieland' négyrétű Kiadásának rezeit tekintém-végig, mellyek felől kénytelen valék újra azt ítélni, a' mit eddig ítélttem. Klopstockot Göschen egészen másként adta-ki, 's az a' hat Kötet csak a' John' Füger és Schnorr után metszett rezei miatt¹⁵⁵⁶ is megérdemli hogy megvitéssék. Értem én melly különbség van a' schraffírozott és punktirozott darabok közt; a' kettő alkalmasan úgy áll egymáshoz, mint az olajfestés és a' miniatúr; de valljuk-meg, hogy John e' hat rezen 's a' Dréta Apát' 's a' Batsányi' fejeiken olly munkát teve, hogy nem lehet csudálni, ha Josephína¹⁵⁵⁷ Császárnének egyk Udvarlója a' maga képét vele metszeté, 's nem Párizsban, hol kényesen sok kéz dolgozik.¹⁵⁵⁸

A' földön még egy rakás könyv fekvék, 's végig tekintém ezeket is: Gróf Teleki Domonkosnak Élete önn-magától, versekben, 's Zsombori Józsefnek XII. Predikatioja, mind ez mind az több nyomtatványokban. A' mint a' Verseket forgatám, örömem vala Generális Gróf Fekete Jánosnak verseit lelteni, ki franczia verseket – mind a' mellett, hogy Voltaire a' neki ajándékban küldött két általag Tokaji bort 's két Kötet Rhapsodiákat azon complimenttel köszöné-meg, hogy Feketének jobb a' bora mint a' verse – egy kevésé jobbakat írt mint magyarokat. Zsomborinak első Predikatioját elolvasám, 's nem csudálom, ha az a' szívhez szóló 's igen ékesen-szóló Pap közönségesen szerettetik; nem csudálom ha az Erdélyi Reform. és Unitárius Deákok e' Predikatiokat eltanulják 's templomaikban elmondják. Bár ezt mondá vala el az is, a' kit Tordán kelle végig hallgatnom.

Cserei tudta, hogy nekem kedves dolgot teszen, ha négy tájdarabjait, mellyeket a' három testvér Neuhäusereknek nem tudom mellyike feste, velem látatni fogja, 's felvive felső szobájába, a' hol ezek függennek. Azoknak ketteje valóban jól vagyon dolgozva, 's köszönöm neki, hogy ízlésem eránt e' figyelmet mutatá. [418] Előttem álla itt a' Turbuczai hegy, mellyet Zsibón Wesselényi látata velem, 's halljad a' történetet: 321, 434, 513

Rákóczy Ferencz, a' Második, tudta, hogy a' Német sereg közelít, 's kevés népét a' Karika falu egyk dombján hirtelen körülsánczoltatá, 's elállatta az utakat, mellyen ellenségei a' kis tábor felé közelíthetnének, hogy a' Bercsényi' megérkezéséig, ki Lengyel segédet hozott, halaszthassa a' csatát; de egy oláh Pap a' német hadat olly közre vezette, mellyet a' Kuruczok őrizet nélkül hagyának. Így a' győzedelem oda hajlott, a' hol nagyobb szám, jobb rend, sok ágyú és sok élelem vala, 's Rákóczi kénytelen vala megszabadni, 's elhagyá népét. A' győzedelmesek önn-magát ötet igyekeztek megkapni, de ő az erdő felé nyargalt, 's ott hirtelen balra csapván, keresztül úsztatá a' Szamost, 's a' Turbuczai hegyet megmászta 's Kővár'-vidékén keresztül elhaladott Máramarosba, 's úgy osztán¹⁵⁵⁹ Lengyel-országba. – [419] A' csata' helyén még ma is találunk golyóbisokat, még pedig olyakat is, mellyek lánczczal vannak egymáshoz kötve.

¹⁵⁵⁶ rezei <után is> miatt¹⁵⁵⁷ ha <Napoleon> Josephína'¹⁵⁵⁸ dolgozik. <és ha John ezért négyezret kapá, 's azon felül még száz aranyat kedveskedésképen.>¹⁵⁵⁹ hegyet <a' Karikai táborral által ellenben> Az áthúzott rész sor feletti betoldás. megmászta, 's <úgy szökött-ki> Kővár [...] osztán Az áthúzott rész felé írva.

Tihó az Almási völgynek végén fekszik, hol a' Nagy-Szamos¹⁵⁶⁰ két más völgyet nyitott: azt, a' mellyen ide Dees tájékáról letekeredik,¹⁵⁶¹ és azt a' másikat, a' mellyen, megfordulván a' Turbuczai hegy és a' Karikai tábor' helye között, Zsibó alatt Magyarországra felé elsiet. 'S így Tihónak zárt¹⁵⁶² ugyan, de igen ékes fekvése vagyon. Tihó hajdan Diód, 's még régebben Tohó nevet visele, 's határán, Szurdok felől, egy délről észak felé nyúló hegy¹⁵⁶³ lapos hátán egy régi vár' omladéki láttatnak. A' vár Római maradvány, mert Csereinek kertje innen bír egy követ e' felülírással GENIO SEPTIMI METRI 's egy másikat, mellyen már csak ezek olvastathatnak: ANUS. AUG. PR. P. Később azt a' Templáriusok bírták, 's a' Szerzet' eltörlése után Bebek Vajda, 's ez után ennek egyik leánya által a'¹⁵⁶⁴ Balassák, 's ismét leányágon a'¹⁵⁶⁵ Csákiak. [420] Hogy Tihó a'¹⁵⁶⁶ Tuhutum' nevérol, kit Arpád Erdély felé küldé-ki, vette nevét, könnyű elhinni, mert ennek¹⁵⁶⁷ vára hajdan *Tohot várának* nevezetett.

[421] Cserei, mihielyt megérkeztem, embert küldé e' hírrel Szent-Benedekre, Dees mellé, mert megígérte volt Buczynak, hogy ezt vele tudatni fogja; embert¹⁵⁶⁸ küldé hozzá ugyan e' hírrel Wesselényi is, 's már itt a' válasz, hogy holnap délre ő és Gróf Kornis Mihály, Ignátnak idősbb fija, megjelennek. Így két három napom a' szeretetregelmúltóbb emberek' társaságában igen kedvesen fog eltelni.

Tihón egy napot mulattam, 's Cserei általkísére. Az út alkalmasint alkalmatlan, de nem veszedelmes; 's jobbra a' Szamos 's a' Turbuczai pyramidalis hegy, balra az út mellett az Őrmezői határon egy meredek 's igen magas¹⁵⁶⁹ sziklafal, mellyet a' tájfestő gyönyörködve vinne-által vásznára, 's előttem a' fejedelmi Zsibó, öt pavillonjával 's veres fedelével, 's hosszú lineájú istállójával, olly szép vidéket terjeszte-el szemem előtt, mellynek látásában el nem telheték. 'S az út itt¹⁵⁷⁰ a' legkedvesebb ember' társaságában úgy múlt-el,¹⁵⁷¹ hogy ha csak ez volt is jutalma minapi szenvedéseimnek, de lehetne mondanom, hogy jövőndölésem nem marada teljesedés nélkül.

Én Zsibót tizenegy esztendő előtt láttam, 's olly időben, midőn hirtelen fagyott, midőn a' kert' dombján, az öreg Wesselényim által¹⁵⁷² vezetve, nyeregben kelle lemen-nem,¹⁵⁷³ de a' hely, mind a' mellett hogy azolta itt sok épület költ, 's a' bokrok ligetek-ké nőttek-meg,¹⁵⁷⁴ 's az obeliszk, melly akkor magasan nyúla-ki a' surjányból, most csaknem látatlanná leve, olly ismeretes volt előttem, mintha itt kevés holnapok alatt

¹⁵⁶⁰ Nagy- Sor feletti betoldás.

¹⁵⁶¹ *tájékáról* <jő> *letekeredik*, Az áthúzott rész felé írva.

¹⁵⁶² *Tihónak* <igen> *zárt*

¹⁵⁶³ *nyúló* <lapos> *hegy'*

¹⁵⁶⁴ *a'* Sor feletti betoldás.

¹⁵⁶⁵ *a'* Sor feletti betoldás.

¹⁵⁶⁶ *Hogy* <a'> *Tihó* <már> *a'*

¹⁵⁶⁷ *mert* <'s> *ennek*

¹⁵⁶⁸ *fogja*; <'s így néhány napomat kedvesen fogom tölteni> *embert*

¹⁵⁶⁹ <fal> *meredek* <ségű> 's igen magas Az áthúzott rész felé írva.

¹⁵⁷⁰ *itt* Sor feletti betoldás.

¹⁵⁷¹ *úgy* <tölt>-el *múlt* Az áthúzott rész felé írva.

¹⁵⁷² *Wesselényim* <társas> *által* Az m sor feletti betoldás.

¹⁵⁷³ *lemennem* *lemenni*-ből javítva.

¹⁵⁷⁴ *ligetekké* <változ> *nőttek-meg*

voltam volna. De a' szobák¹⁵⁷⁵ – melly változás! – Nem leltem azt a' nagy embert, a' ki kandallója előtt éjjeli két óráig vala fenn¹⁵⁷⁶ mindennap velem, a' kinek lábai közt a' kilencz esztendő szép gyermek nyájasan fetrengett, 's a' gyertya' lecsorgó viaszából paripákat tapasztgata,¹⁵⁷⁷ 's gyermeki foglalatossága közben is hallgatta beszédinket. A' fal' festése ugyan-az a' melly akkor volt, dohányyszín; 's a' bordúr' arabeszkjei közt dohányylevelek: de a' hol az a' nagylelkű ember, megdőlvé díványa' zöld-marroquin párnáján¹⁵⁷⁸ kényességgel füstölgött, ott most Miklósnak könyvei állának. Elfogódott szívem, megszorítám a' hely' új Ura' kezét, 's kimentem azon kis kertecskébe, melly a' Bibliothéca' pavillonjára vezet, hogy lelkem megkönnyüljön.

Cserei, 's Mihály fija, 's ennek Piarista nevelője, éjszakára visszatérének Tihóra, mi pedig¹⁵⁷⁹ elalván a' ház' asszonyától, Farkasnak társaságában éjjel utánig a'¹⁵⁸⁰ kandalós szobában együtt mulatánk. Azt kelle neki beszélnem, mint találtam Erdélyt, 's én kifogyhatatlan vagyok, mikor festenem¹⁵⁸¹ ezt kell.

Wesselényi reggel¹⁵⁸² a' kávé a' ház és a' Bibliothéca' pavillonja között álló kert' gyer-tyánernyőjébe parancsolá, 's egy ideig ott olvasánk Klopstocknak ódáját, mellyeket W. maga declamált. Alig tudám várni a' lovaglás' óráját, melly végre beállott. A' fedett lo-va glóba¹⁵⁸³ menénk, 's a' legdrágább ménekre Wesselényi maga üle-fel. Illy szépségű lovakat látni, 's rajta egy húsz esztendő férjfit, ezzel a' musculósus tagokkal, ezekkel a' lángoló orcákkal, ezekkel a' szikrázó szemekkel, 's illy¹⁵⁸⁴ tanult lovaglót. Bal lábán nem vala még behegedve a' seb, de az nem tartóztatá, hogy a' legtüzesbb lovakat is ki ne fárassza, hogy rajtok barriért, 's néha kettőt, ne szögdössön-álta. Midőn az egyikről leszálla, egy Pajzán nevű szürke kanczáról, nankín¹⁵⁸⁵ nadrágán bal térdéből keresztül serkedett a' vér; ha illy erősen nem tartózkodott volna rajta, le kellett volna repülnie a' kimondhatatlan tűző lóról. Némelly lovait az Istáló-Mester, volt Uhlánus-Hadnagy, Weiss Friedrich Úr, némellyiket Farkas vette jártatásba; egyet kettőt az istáló' cselédjei, nevezetesen egy már megöregedett ember, kit Wesselényi Debreczen' táján mint forspontos ficzkót megszerete, ide hozta, 's nagy lovaglóvá tevé. Ez kengyel¹⁵⁸⁶ nélkül vitt-meg az alatta ágaskodó paripákkal, 's kengyelre szüksége nem volt.

<A' vén¹⁵⁸⁷ Bucephaluszt még itt leltem; az most 28 esztendő, de még elég¹⁵⁸⁸ ifju tűzében. Térdeket verő fejér serényét elvesztette, 's talán még horpadtabb háta mint első itt létem alatt volt. Itt leltem a' szép Armidórt is, 's Jupitert, kinek most nem vala

¹⁵⁷⁵ szobák <!/>

¹⁵⁷⁶ vala <fenn> fenn mindennap Az áthúzott rész felé írva.

¹⁵⁷⁷ paripákat <besszíroz> tapasztgata

¹⁵⁷⁸ zöld-marroquin <dívánján> párnáján Az áthúzott rész felé írva.

¹⁵⁷⁹ Tihóra, <'s> mi pedig A pedig sor feletti betoldás.

¹⁵⁸⁰ utánig <tölténk ébren valánk> a'

¹⁵⁸¹ én <ollyankor> kifogyhatatlan vagyok, mikor <azt kell> festenem

¹⁵⁸² reggel Sor feletti betoldás.

¹⁵⁸³ lovaglóba lóva glóba-ból javítva.

¹⁵⁸⁴ 's <egy> illy

¹⁵⁸⁵ kanczáról, <nadrága' bal> nankín

¹⁵⁸⁶ kengyel <ses>

¹⁵⁸⁷ vén Sor feletti betoldás.

¹⁵⁸⁸ elég Sor feletti betoldás.

az a' téli szőre, melly tizeneggy esztendő előtt Octóbernek utolsó 's Novembernek első napjaiban szépségének ártott. Az ifju Caesar, 's Fox és Pitt nem valának itt már.>¹⁵⁸⁹

322, 435, 513, 789

[422] A' Zsibói istálló¹⁵⁹⁰ úgy megérdemli hogy róla bővebben szóljak, mint a' Vársárhelyi, Szebeni 's Károlyvári Bibliothéca 's a' Galeria Szebenben, mert az Erdélynek úgy kevélysége mint amazok. Engedd tehát felhordanom egész bővségében, a' mit felőle Pataki Mózesnek hozzám írt¹⁵⁹¹ levelei után mondanom¹⁵⁹² lehet.

Állította a' ménest Pál, a' most élő Miklós nagyatyjának nagyatyja 1660 táján, válogatott Erdélyi kanczákból, 's a' ménes már akkor tekintetbe tévé magát. István, Pálnak fija, a' Praesidens,¹⁵⁹³ látá a' szerencsés kezdetet, 's hogy a' ménes gyarapodjék, török és tatár lovak által nemesítgette.¹⁵⁹⁴ Ennek két fiai, Ferenc és István, megosztóznak a' ménessel, 's István, a' mi Miklósunknak nagyatyja, elhagyván a'¹⁵⁹⁵ katonaságot, a' neki-jutott részt Nápolyi lovak által igyekezett nagyobb¹⁵⁹⁶ termetűekké tenni: de csak hamar tapasztalván, hogy a' Nápolyi faj nem illik az ő Orientalis fajához, valami így megkorcsosult, méneséből kivette, 's Generalis Brentanótól egy *Galant* nevű 28. esztendő s ritka szépségű mént kétszáz aranyon és 14 három-esztendő csikón veve-meg, mellynek atyját a' Spanyol-örökségért folyó háborúban a' Pyreneeken által hoztak-ki, 's ez leve minden Zsibói lovaknak, atyai vagy anyai ágon, törzsatyja.

Istvánnak özvegye Báró Daniel¹⁵⁹⁷ Polyxéna ménesét¹⁵⁹⁸ a' nemtelen lovaktól őrizkedés, a' fajoknak gondos megkülömböztetése, a' Protocoll' pontos vitele, az ifju lovaknak költséges nevelése és tanítását által még nagyobb fénybe hozta. Híres Lovász-Mestereket tartott, nevezetesen egy Gründel nevűt, ki a' mi Miklósunk' atyját leczkézéseibe vette. – Báró Wesselényi Miklós 1775.¹⁵⁹⁹ egy *Monarch* és egy *Brillant* nevű Spanyol-eredetű mént hozta-ki a' Lengyel Király' istállójából, és egy törököt, anyja' halála után pedig 1776. Gróf Haller Jánostól a' híres *Cicerót* vevé-meg, melly I. Ferencz Császárnak Spanyol ménű és Spanyol kanczájú méneséből erede, és a' melly Zsibót a' maga hasonlíthatatlan Caesar fiával ajándékozta-meg. 1773. Hiam angol Lójátékostol egy négyesztendő s szürke mént veve, 1779. pedig Herczeg Kaunitz Domonkostól egy

¹⁵⁸⁹ A bekezdés balról jobbra tartó kereszthirányú vonalakkal áthúzva.

¹⁵⁹⁰ Zsibói <méne> istálló

¹⁵⁹¹ hozzám írt Sor feletti betoldás.

¹⁵⁹² után <mellyek velem itt vannak> mondanom

¹⁵⁹³ a' Praesidens Sor feletti betoldás.

¹⁵⁹⁴ által <kezdé n> nemesítgette.

¹⁵⁹⁵ a' Sor feletti betoldás.

¹⁵⁹⁶ nagyobb <á>

¹⁵⁹⁷ Báró <Wes> Daniel

¹⁵⁹⁸ Polyxéna <a'> ménesét

¹⁵⁹⁹ Miklós <Lengyel-országból> 1775.

Andaluzó nevű lovat,¹⁶⁰⁰ melyet ennek atyja, a' Minister,¹⁶⁰¹ mint Követ hozza-ki Spanyol-országból; 's végre 1792. egy originalis arabszra is szerencsés volt szert tenni.

A' *Monarch* és *Brillant* lengyel fajták többé nincsenek-meg a' Zsibói ménesben. Ennek törzsatyjai ma már csak öten vagynak: 1) a' *Brentáno* vagy *Első Galant*, mellynek vére minden Zsibói lóban vagyon; 2) *Cicero*; 3) *Andaluso*. 4) a' Hiamtól vett *Alexander*;

5) [423] az *arabsz*

323, 435, 514

[424] A' Brentáno' fajából ragyogtak a' *Második* és *Harmadik Galant*, a' *Superbo*, a' *Daru*, az *Amico*, a' *Kakas*, a' *Kedves*, a' *Bucephalusz*, a' *Jupiter*, a' *Bucephalusz Daru* fija, a' *Hannibál*, és a' *Pajzán*, a' *Philosoph*.¹⁶⁰² – [425] Wesselényi Istvánné a' Darut testvérének Báró Daniel Istvánnak adta, 's ez lett a' híres, de már elenyészett Dániel-ménésnek törzsatyja. – [426] Az *Amico* katona-kori lova volt Wesselényi Miklósnak; nagy osko-

323, 436

323, 436

lás; bejárta Lengyel-országot és Siléziát, 's harmincz esztendő korában holt-ki a' nélkül hogy egyik vagy másik tetemében megbénult¹⁶⁰³ volna. – A' *Kedvesnél* Zsibó még nem látott tanultabb lovat. Ez vala az, a' mellyen Wesselényi a' maga nyolczesztendő fíját az iskolás lovaglásra tanítani¹⁶⁰⁴ elkezdette. Kiholt a' nevét méltán érdemlett ló 1813.

A' *Cicero* fajból virágoztak a' hozzá hasonlíthatatlan lángszín *Caesar*, a' *Csínos*, a' courbettoló *ifjabb Cicero*, *Brutus*, a' *kisebb Caesar* és *Armidór*, a' szép és iskolásságáról híres *Madár* kancza.

[427] *Andaluzónak* sok szép fiai vannak még most is.

323, 436

[428] A' Hiámtól vett szürke *Alexander*' fajából eredtek¹⁶⁰⁵ *Fox* és *Pitt*, az *Admirál*, az *Eclipsz*, az *Alexander*.

324, 436

[429] Ő Nagys. az özvegy Bároné férjének halála után semmiben nem távozott-el azon törvényektől, a' mellyeket a' megholt Báró követett, 's mostan már gazdaságának¹⁶⁰⁶ e' nemét általadta fíjának. Három eszt. előtt, a' midőn Pataki nekem e' jegyzést küldötte, a' ménes állott száz anya' kanczákból 's ezeknek négyesztendei szaporodásokból. Ezek közt egy ló sem volt, mellynek genealogiája tudva nem volna, 's a' fajok olly tisztán tartattak, hogy a' ki az öt fajt ismeri, mindenik lóvat (sic!) kitalálhatja, melly fajból eredett. 'S a' Zsibói ménes maga neveli maglovait. Illyen akkor tizenöt volt:¹⁶⁰⁷

A' *Galant* fajából: *Bucephalusz*, ezidén 28. esztendő; – háta behorpadt, feje¹⁶⁰⁸ sérénye, melly tizenegy eszt. előtt perpendicularis lineában szinte térdéig folyt-le; most megrövidült; feje nem a' legszebb, de ollyan hogy a' ló' szépségéből semmit le nem von; nyaka görbült, 's nagy kora mellett is olly tűzű, hogy sok fiatalabbakat megszügyenít. Színe fakó. – *Daru*, a' *Bucephalusz*' fija; egyik első dísze az istálónak, 's szépségben

¹⁶⁰⁰ *nevű* <originális Spanyol> lovat

¹⁶⁰¹ a' *Minister* Sor feletti betoldás.

¹⁶⁰² a' *Bucephalusz*, a' *Jupiter* [...] *Philosoph*. A főszöveggel párhuzamos, a lap aljára írt betoldás, a főszövegben jelezve: ∟

¹⁶⁰³ *meg*<csönkult>*bénult* Az áthúzott rész felé írva.

¹⁶⁰⁴ *lovaglásra* <maga> tanítani

¹⁶⁰⁵ *fajából* <meg> eredtek

¹⁶⁰⁶ *már* <a'> gazdaságának

¹⁶⁰⁷ *Illyen* <van> tizenöt volt: <most>

¹⁶⁰⁸ *behorpadt*, <térlet verő> fejér

több mint híres atyja. – *Philosoph*, tizenhat markos; színe szürke¹⁶⁰⁹ 's igen szép, 's remekje az oskolás lovaknak. Lépése olly kimért, olly méltóságos, hogy nevét nem ok nélkül viseli. A' megholt Báró ezt különösen kedvelte. – *Jupiter*, barna pelly; minden teteme szép ugyan, de fő díszé a' hattyunyak, mellynél hajlottabbat soha nem láttam. – *Hannibál*, a' Jupiter' testvére a' Caesar' *Kedves* nevű lányától. – Ezek mellé kell számlálnom a' mostani Báró' kedves *Pajzán* nevű szürke kanczáját, melly azon felül hogy tökéletesen ki van oskolázva, olly úszó-trappal bír, olly fáradhatatlan, 's mozdulásai olly pattanósok, hogy álmélkodás nélkül senki által nem láttathatik.

A' *Ciceró*' fájából; *Armidóro*, fija a' vén Caesárnak, melly Erdélynek legszebb lova volt. Tizenegy eszt. előtt csukaszn szürke, most csaknem feje már. – *Scipio*, az *Armidór*' hasonló szépségű, de atyjánál valamivel nagyobb fija *Spagniola* kanczától.

Az *Andalusó*' fájából: – Ifjabb *Andalusó*; szürke, 's pompásan passagieroz (lábát felszedi 's élbe teszi a' másíknak, mellyen áll, 's ezen attitűdjében kevésé megpihen, míg most egyet lép, 's a' másíkával ugyanezt cselekszi.) – *Tüzes*, rettenetes tekintetű; neve festi tulajdonságát. – *Spagnioló*. – *Superbo*; az előbbnek fija. – *Ráró*, a' 'Tüzes' fija. – Kifogytam a' dicséretből, de ezek azt szint úgy érdemlik mint az előbbieket a' magokét.

323, 436 – [430] 'S ide tartozik a' *Spagnola* kancza, melly mindenkor igen szép fiakat szült. Gróf Károli József ezért 700 aranyat ígére a' Bárónak, de ez még szoros¹⁶¹⁰ barátságának tekintete miatt sem vála-meg tőle.

[431] Az *Alexander*' fájából van két igen szép magló: *General* és *Eclipsz*, 's két híres kancza: *Fanny* és *Jenny*, mellyek legkisebbet sem távoznak-el az eredeti¹⁶¹¹ fajtól.

324, 436 [432] Az *Araber* fájából ez idén nem vala több egy maglónál, melly *Almanzor* nevet visel. Csak tizen négy markos, 's színe szürke. Szebb lovat Neptún soha sem teremte; 's a' Salamon Királyig felvitt Kocláni arabsz ménes nem szégyeletné tagjának vallani.

[433] Az Erdélyi nevezetesebb ménesek innen¹⁶¹² szereztek magoknak méneket, 's el lehet mondani nagyítás nélkül, hogy az Erdély' méneseinek a' Zsibói volt az anyaménese.

De a' kik nem értenek eléggé a' lovakhoz, ezt az Erdély' legelső istálóját sem hagyják gáncs nélkül: azt mondják, hogy apró lovakat termeszt. Való a' mit mondanak, csak hogy a' gáncs dicséret. Az angol fajtát kivévén, a' 15 markot itt kevés ló haladja-meg; többnyire 15 és 14 marok az ő mértékeik. Wesselényi paripákat akart nevelni, nem hámos-lovakat, 's a' paripa ezt a' mértéket kívánja. De a' 15 markos is elég nagy hámos lónak. Sok Erdélyi ménes az által vesztette-el minden érdemét, hogy Ura Nápolyi mént hozza-be, némelly még Stíriait is, 's korcsokat szaporíta. W. nem keverte össze az egyyüvé nem illő fajokat, 's a' szépséget nem áldozá-fel a' magas termetnek.

¹⁶⁰⁹ színe szürke Sor feletti betoldás.

¹⁶¹⁰ ez <tőle> még <a'> szoros

¹⁶¹¹ az <Originális> eredeti Az áthúzott rész alá írva.

¹⁶¹² ménesek <Zsibóról> innen Az áthúzott rész felé írva.

LEVÉL.¹⁶¹³

Zsibó, Aug. 31dikén.

Zsibó domb alatt fekszik, 's vásáros hely. A' Nagy-Szamos keleti-éjszak¹⁶¹⁴ felől jő-⁷⁹² le Deesnek tájékáról, itt tekeredik ismét éjszak felé, hol Magyar-országra ömlik-ki.¹⁶¹⁵ A' kastély homlokkal éjszakkak; a' domb lapos ormán áll,¹⁶¹⁶ 's mingyárt a' kastély mellett egy más domb emelkedik, a' temető bolttal.¹⁶¹⁷

A' kastély négyszeg, 's az éjszaki soron három pavillonja van, a' délinek végein¹⁶¹⁸ kettő; 's ez, 's az éjszaki sornak zsindeleyezetje, veres színnek vannak bekenve. A'¹⁶¹⁹ keleti 's déli-sor istálokat 's szekér színeket foglal magában,¹⁶²⁰ 's fedeleiket egészen elrejtí a' fal olasz ízlésű párkányozatja;¹⁶²¹ a' nyugoti pedig fel van töltve, 's kertecskének¹⁶²² szolgál. A' kapu ezen négyszeghez a' déli-sor' közepén van hagyva, 's az éjszakinak palotája alatt, mellyen, a' két pompás gradics közt, a' külső udvarba lehet kimeni. Itt balra a' nagy istáló áll és a' fedett lóiskola; jobbra a' kert nyúl alá a'¹⁶²³ domb' meredek úczájáig; 's¹⁶²⁴ az udvar' és a' kert' kerítései közt azon alacsony soktetejű házat látni, mellyben Wesselenyinek eleji a' múlt századokban laktak.

A' vidék gyönyörű; éjszakra a' Nagy-Bányai sivatag hegyeket 's a' Szamos által mossott hosszú völgyet, keletre a' Rákóczy' hegyét Turbuczánál, 's a' Tihói síkot lehet látni, az Őrmezői szép sziklafallal; délfelé a' megvert tábor' sánczait Karikának határán, és egy harmadik völgyet, mellyre az út Zilaj és Kraszna felé viszen. – Ha az én barátom visszajő útazásiból, ez a' része a' Zsibói határnak valamit fog mutatni, a' mi tiszteletére ragadhatja mind a' hont mind a' külföldet.

A' temető' dombja' alján a' csűr és major 's istálok állanak; megette erdős hegyek vonakodnak-el nagy messzeségre; a' fedett loiskola felé pedig szántásokat látni. – A' város és a' Szamos közt áll a' fáczános-kert, 's a' szarvasoké és őzeké, 's a' csikókat szoptató kanczáké. – Ezen rajzolat után tökéletes képzeleted lehet Zsibó felől, 's köszönni fogod, hogy apróságos gondjaim vele olly teljesen ismertetének-meg, mintha képét tettem volna elődbe. – A' vendégek elkerülik a' belső udvart, 's a' nyugoti sor' pavillonja 's kertecskéje¹⁶²⁵ mellett jönnek-fel a' homloksor' pavillonjához, hol gradics nélkül lépnek a' felsőbb szobákba.

¹⁶¹³ A sorszám helye üresen hagyva.¹⁶¹⁴ Nagy-Szamos <melly> keleti-éjszak¹⁶¹⁵ Magyar-országra <négy> ömlik-ki¹⁶¹⁶ 1 A' 6 domb<nak> 7. lápos 8 ormán áll, 5. a' <veres zsindeleyezetű négyszeg> 2. kastély<, > 3. homlokkal 4. éjszakkak A szörend sor feletti számozással javítva.¹⁶¹⁷ domb <kél, mellyen> emelkedik, a' <Wesselenyiek>' temető <belépéssel látni> bolttal.¹⁶¹⁸ van, <a' délin kettő. Ezek> a' délinek <két> végein¹⁶¹⁹ bekenve. <A' három más <<soroknak>> melly sor> A'¹⁶²⁰ istálokat istálokból-ból javítva. 's szekér színek<ből áll,>et foglal magában, Az áthúzott rész felé írva.¹⁶²¹ olasz ízlésű párkányozatja; Sor feletti betoldás.¹⁶²² kert<nek>ecskének Az áthúzott rész felé írva.¹⁶²³ alá <egy meredek> a' Az áthúzott rész felé írva.¹⁶²⁴ úczájáig; <'s a' kerítés és> 's¹⁶²⁵ 's kertecskéje Sor feletti betoldás.

Minekutána a' reggelt ismét a' kertecske' ernyőjében olvasás és beszélgetések közt tölténk, 's az istállóban, kértem Wesselényit, vinne-fel atyjának sírhelyéhez. Nem felele, de vitt. Némán mentünk-fel, 's midőn oda érénk, ő elmarada tőlem, 's elnyult, csendes bánattal, a' gyepen. Ismerned kellene Wesselényinek tűzlelkét, 's látnád, hogy ez a' megindulás nem alakoskodó bánat vala; az illet csak azoknál szabad keresnünk, a' kiknek lelkeiket eltompították az esztendő 's a' szenvedések; tudja Wesselényi, mit köszönhet annak a' két tanítványának 's barátjának, a' kik itt egymás mellett fekszenek.

A' temető' épületje olly tele van, hogy itt már nem vala hely, a' hová Wesselényi Miklós eltétesék. Az épülethez olly közel, hogy ez és az egyé ragasztathassék, tehát gödröt¹⁶²⁶ ástak, 's beboltolták, 's olly bőven hagyták azt, hogy férje tetemei mellett a' Báróné' koporsója is elférhessen valaha. De egy véletlen történet miatt ez a' hely¹⁶²⁷ másnak foglaltatott-el.

250 [434] Pataki Mózes az én Wesselényimet tízedik esztendeje olta nevelte, elébb a' háznál, majd Kolozsvárt. Szeretetre-méltóbb párt nem láthatni mint ő vala a' maga ifjú barátjával. Nálam is együtt voltak 1814. Novemb. 3 – 6kái, midőn Velencei útból tértek haza felé, 's én nem győztem álmélni, melly bölcseséggel folyt-özve a' Pataki' személyében a' nevelő és a' barát, 's a' társ és a' tanító; úgy hogy sem a' tanító 's nevelő nem felejthette soha hogy ő társ és barát; 's Wesselényije' születésének 's személyének tartozik valamivel, sem a' társ és barát nem soha, hogy ő tanító és nevelő is. Carlosz és Posa voltanak itt együtt, 's a' ki a' kettőt együtt látta, ezt¹⁶²⁸ a' kettőt látta benne. Tézte egyike a' másikat, 's mint W. a' nemes büszkeségű lovat szelíd bölcseséggel vezeti, úgy vezeté őtet Pataki a' legnemesbb bízodalommal, mert tudta, hogy W. ezt érdemli. Egy Úr Bécsben megszólítá Patakit, hogy tartsa szemmel tanítványát, 's P. kevélyen ezt felelé ennek: Mélt. Úr, mi ketten, W. és én, ismerjük egymást. –

Tíz hét mulva azután¹⁶²⁹ hogy W. és P. tőlem eljövénék, Döbrentei nekem azt a' szomorú hírt küldé, hogy Patakit egy tüdőgyulladás megölte. Wesselényinek bánatja határtalan volt. Engedelmet nyert anyjától, hogy ezt a' második atyját atya mellé temettesse, 's a' test Kolozsvárról ide hozatott, 's a' Wesselényi' koporsója mellé tétetett. – Ennek a' két nagy embernek boltjok felett¹⁶³⁰ állék-meg, 's magamhoz szólítottam barátomat. 'S a' hasonlíthatatlan ifju érzé, hogy őtet úgy szeretem, mint nem senkit mást.

325, 436, 514 [435] Buczy és tanítványának testvér bátyja Gróf Kornis Mihály, hús esztendő
325, 514 ifjú, megérkezének.¹⁶³¹ [436] Ő Nagys. a' Báróné a' kertben terítete asztalt, közel az obeliszkhöz, a' domb' bokrai alatt. [437] Hallánk jöni Buczyt, 's W. és én elejébe menénk a' domb' tekervényei közt. Itt adá által nekem¹⁶³² Buczy Kornist, 's e' szókkal

¹⁶²⁶ egyé <épület> ragasztathassék, tehát <egy> gödröt

¹⁶²⁷ miatt Sor feletti betoldás. ez <t> a' hely <et>

¹⁶²⁸ látta, <nem tudta érteni minek ennek a' <<Carlosznak>> lelkes és kész ifjúnak a' nevelő> ezt

¹⁶²⁹ azután Sor feletti betoldás.

¹⁶³⁰ embernek <sírhelyei> boltjok

¹⁶³¹ megérkezének Sor feletti betoldás.

¹⁶³² 1. adá 3. nekem 2. által A szórend sor feletti számozással javítva.

adá-által: Scribe tui gregis hunc, et fortem crede, bonumque, 's Kornis érdemli az illy ajánlást.

Ezek, Wesselényi, Farkas, és én, azon szép forrás mellé vontuk magunkat, melly itt egy urnát tartó nagy négyszegből szökik-elő, 's egyenes csatornában fut-le az üveg és hevítő-házak megett álló tóba. Kedves a' víz' csergése, kedves árny is, mellyet itt a' teljes magasságú olasznyarak, öszveelegyítve¹⁶³³ a' boglyat-eresztő alantabb fákkal, hogy a' hely homályt kapjon, adnak. Az értelmes¹⁶³⁴ Kertész ezeket a' nyarakat egyenes lineában 's igen sűrűn ültette a' csatorna és forrás körül. A' helyet lehetetlen volt még szebbé tenni. Itt ére az estve, 's a' hold,¹⁶³⁵ a' maga mennyei teljes fényében, a' suhogó¹⁶³⁶ olasznyarak között tekinte-alá az egymást szeretőkre. [438] Az öreg Wesselényi 325, 514
vala beszédünk, 's én olly történeteket is beszélék felőle, mellyeket fija sem tud. –
[439] Halld te is a' mit a' hely enged, erről a' lelkes, 's sokak által nem ismért, félre- 325, 514
ismért emberről.

[440] Báró Wesselényi Miklós született Zsibón 1750. Decemb. 11dikén, 's megholt 326, 514
ugyan-ott 1809. Octób. 25dikén. Nem vala még hét esztendő, midőn atyját Istvánt, Istvánnak, a' Közép Szolnoki Fő-Ispánnak, Királyi Tábla' 's továbbad az Erdélyi Rendek Elölülőjének 's Belső Titkos Tanácsosnak Erdélyi¹⁶³⁷ legelső Gubernátor Gróf Bánffy György' Kata' leányától született fiját, elvesztette. Anyja Báró Dániel Polyxéna volt, Istvánnak Gróf¹⁶³⁸ Pekri Polyxénától született leánya, egy mívelt 's igen nemes lelkéről tiszteletesen ismért asszonyág.

Első Nevelője Wesselényinek a' Historicus Cornides volt, kit a' W. atyja küldé-ki Német-országra, hogy ott magát¹⁶³⁹ fiják¹⁶⁴⁰ nevelésére elkészíthesse; 's a' mi Wesselényinknek minden szerencsétlensége innen eredett: Cornides inkább tanult mint tanított; 's az egyetlen-egy gyermek, minekelőtte engedelmeskedni tanult volna, parancsolni szokott-meg, 's lelkét azok körül, a' kik kéjeit nem teljesítették, elmérgesedett. A' fenntebb iskolák miatt Kolozsvárra vitetett Deáki Pál' gondviselésére vala bízva neveltetése; 's itt Wesselényit épen az a' szerencsétlenség érte, a' mi Cornides alatt. De nem tagadhatni, hogy ez a' szertelen élesség meg vala már vérében is, 's azt örökségül kapta anyjától, melly minden csudálásra-méltó tulajdonai mellett kiütötte belőle sok esetekben magát. Az vala még hátra, hogy az iskolájit elhagyott ifju katonává légyen, 's ott a' Martiális tűz által hibájában még inkább megörökösödjék. Ezen nagy és veszedel-

¹⁶³³ olasznyarak, <mellyek> öszveelegyítve

¹⁶³⁴ Az <elmés> értelmes Az áthúzott rész felé írva.

¹⁶³⁵ a' hold, Sor feletti betoldás.

¹⁶³⁶ a' Sor feletti betoldás. <a' hold a'> suhogó

¹⁶³⁷ Tanácsosnak <Gróf Bánffy Katától, az> Erdélyi

¹⁶³⁸ Istvánnak Istvántól-ból javítva. <és> Gróf

¹⁶³⁹ magát Sor feletti betoldás.

¹⁶⁴⁰ fijá[na]k

mes¹⁶⁴¹ gyengeségét semmi igyekezete, semmi philosophiája nem olthatta-el: de menti példás tiszta erkölce, nemes gondolkozása, szánakodó szíve, az üldözteknek pártfogása, igaz-mondósága, a' vagyonnak semmibe-hajtása csaknem a'¹⁶⁴² nemes tékozlásig, az érdemnek még ellenségeiben is becsülése, kevéségtelen nagysága, 's alacsonyságtalan leereszkedése, annak a' mi Szent' rettenthetetlen védelmezése, 's a' philosophia' 's hisztoria' ismérete által nemesített¹⁶⁴³ hazai-szeretet, mellytől még egy Wesselényi sem tántorodott-el.

[441] A' német, francia és deák nyelveket tudta, az anyait imádta, 's rajta csínosan beszélt, könnyű kellemmel írt¹⁶⁴⁴ és fordított; flautravert és hegedűt ügyesen játszott; 's úgy lovaglott, mint Európának első lovaglőji.

326, 515 [442] Tizenhét esztendő's korában, mint Hadnagya az akkor Bethlen, később Barkó és Stipsics nevet viselő Magyar Lovas Seregnek, katonáskodni kezde, 's anyja által Oberster Barkónak vala ajánlva, ki a' seregnek Tulajdonosa leve. Galiciának¹⁶⁴⁵ elfoglalásakor 1772. már mint Kapitány szolgált, 's escadronjával¹⁶⁴⁶ 's bizonyos számú gyalogsággal Bukovinába küldetett, 's itt embereit gyakorlásból eléggé zaklatta, olykor holdvilágnál is felültette; de ellenben hópénzeiket pótolta, minden legénynek esztendőnként a' rendes köntös mellé a' Zsibói posztó-fabrikából egy más¹⁶⁴⁷ köntöst adott, 326 's lovaikat maga tanította, [443] 's ezek miatt¹⁶⁴⁸ József Császárnak egy mustra' alkalmatosságával nagy javulását nyerte-meg. De Tisztársaira is kiterjedett jótevősége, 's nevezetesen hópénzét egy sok gyermekkel megterhelt¹⁶⁴⁹ Fő hadnagyának adta, 's strázsamesterét holtig udvarában tartotta.

326, 515 [444] 1777. Referendárius Cserei Farkasnak¹⁶⁵⁰ nagyszépségű 's a' legszerencsésebb nevelést kapott leányát elvette, és ezzel együtt ment 1779ben táborba Silesiába. Oberstere Wransics mind ezért, mind némely más tekintetek miatt, Wesselényit addig ingerlé, míg az elúnván Előljárójinak sértegetéseit, a' szolgálattól elbúcsúzott, 's jószágaiba visszatért, hogy gazdagságát, melly anyja' halála olta hanyatlani kezde, virágzásba hozza.

Legfőbb öröme a' magát honjába vont Wesselényinek lovai voltak; ezeket akarta még nemesebbé tenni. E' végre egyik szomszéd barátjától, a' Gorbói Gróf Haller Jánostól, egy Cicero nevű spanyol mént megvett. A' lovon nyolcz¹⁶⁵¹ nap mulva kiüté magát a' colera, 's kisült, hogy a' ló Gorbón is hibás volt. A' barátság a' két ház között így fogyatkozni kezde. Továbbad Wesselényinek Lovászmestere, a' nélkül hogy eleresztetett volna a' szolgálatból, Gorbóra fogadtatott-meg, kit most egyik Lovásza követett. W. visszakérte embereit, 's azt kapta válaszul, hogy ott nincsenek. Wesselényinek haragja

¹⁶⁴¹ és veszedelmes Sor feletti betoldás.

¹⁶⁴² csaknem a' <tékozlásig> a'

¹⁶⁴³ által fel<világosított>nemesített Az áthúzott rész felé írva.

¹⁶⁴⁴ írt<, >

¹⁶⁴⁵ leve. <Lengyel-> Galiciának

¹⁶⁴⁶ 's <az> escadronjával

¹⁶⁴⁷ eggy <eggy> más

¹⁶⁴⁸ ezek miatt Sor feletti betoldás.

¹⁶⁴⁹ eggy <Kapitány> sok gyermekkel megterhelt Az áthúzott rész felé írva.

¹⁶⁵⁰ Cserei <Miklósnak> Farkasnak Az áthúzott rész felé írva.

¹⁶⁵¹ lovon <eggy> nyolcz

nem ismért határt. Visszakérlette cselédjeit ismét, 's tudatá,¹⁶⁵² hogy tudva van ottléték, de ez nem használt. Inkább tréfából tehát; mint hogy hatalmaskodást akart volna elkövetni, négyszáz emberével 's huszonnégy fegyveres hajdújával néki ment Gorbónak, 's egy pompásan felnyergelt vezetőket vitt magával, hogy azon az elfogatandó szomszédot triumphusban hozza magához, 's megvendégelvén úgy ereszti szabadon, mint midőn Turbucza falujának határán az Oculánsokat elfogatta, megvendégelte, 's bántás¹⁶⁵³ nélkül haza küldötte. A' Faustrecht' Lovagja a' paripán nem szomszédját, hanem annak Cancellistáját hozhatá-el; visszakívánt Lovázmestere 's lovásza elszöktettetének.

A' Fő-Kormányshék látta hogy az egész történet gondolatlan tréfa volt, 's kiküldé Gróf Kemény Farkast, hogy a' panaszkodót és a' bevádlottat egyeztetné¹⁶⁵⁴ össze; de H. elment házatól, hogy az egyeztetés meg ne történhessék, 's így a' per a' Kir. Táblán W. ellen elkezdődött.

Ez az Itélő-shék a' bevádlottat két esztendei házi-fogságra, a' Gubernium csak egy esztendeire ítélte; Bécsben a' büntetés' helyéül Kufstein neveztetett-ki, még pedig határozatlan időre; 's minthogy W. az erdőben bujkált, személyes leírása körülhordatot a' helységeken mindenfelé.

Radnót mellett, a' Savoyi Dragonosoknak egy századja hajnalban körül veszi a' házat, 's a' bevádlottat elfogja, 's vason viszi Maros-Vásárhelyre,¹⁶⁵⁵ 's néhány hetekig őriztetvén ott, 1785. Martz. 13d. elindítatik.

[445] A' Báróné férjétől Kolozsvártt, a' Zöld-fa fogadóban veve vég búcsút egy kis leányával. Azután harmad nappal szülé Pál fiját, de az is, minden testvéreivel, mindnyájan hatan, egymás után megholtanak. Egymás mellett fekszenek a' Zsibói temetőben, 's emlékezeteket ez az írás tartja fenn:

Siehe das Ms.¹⁶⁵⁶

A' Kufsteini fogság Wesselényinek azt a' főfáját szerezte, mellyben azután mindég kínlódott. De ő ott sokat tanult, 's Montesquieunek Munkájit talán ott kedvelé-meg, és a' francziák' nevezetes Írójikat. A' Báróné ki vala vetkeztetve férje' jószágainak birtokából, 's annak kormányzása a' W. sógorának,¹⁶⁵⁷ B. Bánffy Györgynek adatott-által. Ez a' példás asszony mindent elkövetett, hogy férjét kiszabadíthassa, [446] melly 1789. 328, 516 Decemb. 15dikén végre meg is történt.

A' Császár, midőn ő keresztüljőve Bécsen, visszaadatá Kamarási kolcsát, 's egy szabad sereg' felállítása eránt teve neki ajánltatást. De a' Császár másfél hónap mulva megholt, 's így W. visszajött Zsibóra.

Itt jószágá, fabrikáji, 's ménese pusztulásban voltak. Legelébb is istálójába ment, 's örvende, hogy Amico nevű katonasága-kori¹⁶⁵⁸ kedves lova, mint Ulysszesre az eb,¹⁶⁵⁹

¹⁶⁵² 's <megírta hogy> tudatá

¹⁶⁵³ 's <eleresztette> bántás

¹⁶⁵⁴ egyeztetné <k>

¹⁶⁵⁵ V v-ből javítva.

¹⁶⁵⁶ Kiegészítésre váró, emlékeztető bejegyzés.

¹⁶⁵⁷ s S-ből javítva.

¹⁶⁵⁸ katonasága-kori A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelöletlen.

¹⁶⁵⁹ Ulysszesre <ebe> az eb, Az áthúzott rész alá írva.

reá ismert, 's urát röhögésével idvezlé W. megörült, kihozatta, reá-ült,¹⁶⁶⁰ 's ámbár a' lovon öt eszt. olta nem volt nyereg,¹⁶⁶¹ az még is minden iskolájit hiba nélkül csinálta, 's szeretett Urát megbékelteté a' sorssal.

W. kevés napok mulva azután hogy haza érkezett, által küldé Gróf Hallerhez, hogy ha neheztelés nélkül fogadja, látogatására lészen. Megújult barátságok, 's a' Grófnak elhalásáig tartott. –

Midőn én Zsibón voltam, W. sok vendégeinek jelenlétében mondá e' szót: Én érdemltem a' büntetést, mert mást polgári csendében háborítottam-meg; 's a' szó annál tiszteletesebbé tette őtet előttem, mert elhallgathatta volna.

[447] Midőn 1791. a' mostani Gubernátor Gróf Bánffy György installáltatott, e' fényes napra minden Vármegyéből és Székekből öszvesereg a' fegyveres Nemesség, 's ezeknek W. tétetett Fő-Vezérekké. W., egynapi gyakorlás után, kimutatta mit tehet ő, mint tehet ez a' széptüzzű nemzet az illy vezér alatt.

353, 446 [448] Az Erdélyi¹⁶⁶² Magyar Játszó Társaság 1791. Kolozsvártt Patkó Kocsi János alatt felállván,¹⁶⁶³ ámbár az Ország Gyűlése alatt sokat kerestek,¹⁶⁶⁴ a' Játszók' gondolatlan élete¹⁶⁶⁵ miatt el fogott volna oszlan. W. pártjokra fogta, 's az 1794diki Dietának¹⁶⁶⁶ 55diki Űlésében ezt az Előterjesztést tette: Tekintetes Statusok γ.¹⁶⁶⁷ Erre Mélt. Fricsi Fekete Fer Úr, akkor Assessora a' Kir. Táblának, kiküldetett, hogy készítsen¹⁶⁶⁸ plánt, végre pedig Wess., Gróf Bethlen Farkas, 's Fekete Fer Urakra bízott végre-hajtása.

A' dolog nem mehe úg a' mint illett, mert a' Játszó Társaságnak nem vala sem elég pénze sem hitele. E' szerint Kocsitól¹⁶⁶⁹ elvétellett az entreprenőrség, 's annak kormányzását Gr. Teleki Lajos Rendek' Elölülője, 's B. Wesselényi Miklós vevék-által. Így ment a' Szín' igazgatása három esztendőig, 's végre az annyira eladósodott, hogy már ruházatjait 's decoratióit is el akarák foglalni a' hitelezők. Ekkor Teleki lemondá felvigyázói hatalmáról, W. pedig, látván hogy áldozattételek nélkül a' dolog elsüllyed, legelsőben is 5000 forintot lefizet¹⁶⁷⁰ a' hitelezőknek, azután annak új alkotmányt ad, a' Játszókat maga szegődteti-be, 's azt hagyja, hogy télen által Kolozsvártt, nyárban pedig Szegeden és Debreczenben játszanak. Még így is sok bajjal kelle megvívnia; voltak a' kik ide idegen nyelven játszó Társaságot igyekeztek behozni, 's azon voltak, hogy a' Magyar Színjátzókat egymással öszvesztvén, azt elsüllyeszthessék. De W. elosztatá a' ködöket, 's huszezer forint áldozatot tévén érte, annak örök Státora leve.

Igy vitte a' Szín' nem csak költséges hanem felette alkalmatlan igazgatását Wesselényi, 's húsz ezeret költött a' nagy célra. De végre a' Társaság rajt ereszte; 's egyik fele

¹⁶⁶⁰ *kihozatta*, <megjáratta>, *reá-ült*, Az áthúzott rész felé írva.

¹⁶⁶¹ *1 olta 4 nyereg, 2 nem 3 volt*, A szórend sor feletti számozással javítva.

¹⁶⁶² *Erdélyi Sor* feletti betoldás.

¹⁶⁶³ *Patkó Kocsi János alatt Sor* feletti betoldás. *felállván* <'s> *ámbár*

¹⁶⁶⁴ *kerestek keresvén-ből* javítva.

¹⁶⁶⁵ *élete* <*k*>

¹⁶⁶⁶ *1794dik* <*en*> *i* <kezdődött> *Dietának*

¹⁶⁶⁷ Kiegészítést jelző korrektúrajel.

¹⁶⁶⁸ *készítsen készítsén-ből* javítva.

¹⁶⁶⁹ *szerént* <*Patkó*> *Kocsitól*

¹⁶⁷⁰ *forintot* <*érett*> *lefizet*

Szegeden 's Debreczenben¹⁶⁷¹ Ernyi Mihálynak vezérlése alatt telepedett-meg, 's W. azt Pest Vármegyének oltalma alá ajánlá; a'¹⁶⁷² másik fele tovább is télben Kolozsvártt, nyárban Debreczenben játszott, 's¹⁶⁷³ játszik most is, noha most, a' mit Wnek haláláig tenni nem mertek, idegen Játszók által gyengítve.

[449] W. azon Vármegyének a' mellyben lakott, és a' mellynek Követségét az 328, 516 1794diki Dietán viselte, [450] 1806. Júliusban¹⁶⁷⁴ Fő Ispáni Administrátorává neveztetett-ki.¹⁶⁷⁵ [451] Kevéssel azelőtt egy Gyűlésben annak Fő Ispánjával a' Gyűlésben össze- 328, 516 kapott volt; a'¹⁶⁷⁶ dolog panaszra ment, 's Wesselényi, mivel az ő felén áll a igazság, győze. Hét vagy nyolcz esztendő fíját elvitte az egyik Gyűlésre, hogy az korán kezdjen¹⁶⁷⁷ ismerni a' dolgokat, 's minekelőtte a' Fő-Ispán bejött az Ülésbe, a' kis fiu kérte a' Rendeket, hogy mint egy második Papírúsz, ötöt magok között szenvednék-meg. [452] Ennek a' fíjának nevelése volt most legfőbb gyönyörűsége; [453] magával vitte el 329, 516 minden hova, 's a' gyermeknek bizonyos alkalmatossággal meg kelle köszönteni a' Gubernátort. – Oh, az én barátom nem csak ezt tevő: képzeld! 14 esztendő korában egy maga által készített Predikátiót monda-el a' Zsibói templomban. Anyja jelen volt, 's nem sírt: de az öreg Pap megszakadhatatlan könnyeket öntö, emberei pedig a' templom előtt össze meg össze csókolák a' Méltóságos kis Tiszteletet.

[454] Nádorunk Ő Cs. K. Herczegsége 1809. Martzius 23d Nagy-Károlyban tekinté- 329, 516 meg¹⁶⁷⁸ a' felkölt Nemességet, 's Wesselényi, a' maga Vármegyéje felköltjeinek Vezére, 13 esztendő fíjával, ki neki Segéd-Tisztje vala, 's felköltjeivel, általment a' Nádor' tiszteletére, 's ennek jelenlétében fíja által¹⁶⁷⁹ tétete gyakorlást a' kis sereggel. A' Nádor és minden jelen voltak álmétkodtak a' férjfi-gyermekek, [455] 's W. és fíja a' Nádor' asztalánál¹⁶⁸⁰ ebédelték.

W. nekem a' mint ezt 1805. monda, olly szándékkal vala, hogy¹⁶⁸¹ fíjának akkori nevelőjét Tőkés Mihály Urat kiküldi a' Német földre és Párizsba, 's midőn ez haza jövend,¹⁶⁸² maga viszi-ki ezzel¹⁶⁸³ együtt fíját. 'S Tőkés Úr 1808ban onnan haza is jöve: de nem felele-meg a' W. reményeinek. Kedvetlenségek támadták W. között és öközötte, leginkább némelly gondolatlan szók¹⁶⁸⁴ után, mellyeknek beszélgetéseivel Tőkést a' köz hír terhelé.¹⁶⁸⁵ 'S Pataki ekkor jöve a' házhoz.

¹⁶⁷¹ Debreczenben Sor feletti betoldás.

¹⁶⁷² ajánlá; <halála előtt esztendővel; mert hosszas betegsége miatt igazgatását nem vihette.> a'

¹⁶⁷³ játszott, <Wnek halála árván hagyá ezt, 's ámbár némelly Uraságok ennek talán vesztét óhajtották, most is télben Kolozsvártt játszik.> 's

¹⁶⁷⁴ viselte, <mivel Administ> 1806. Júliusban Az áthúzott rész felé írva.

¹⁶⁷⁵ neveztetett-ki <, >.

¹⁶⁷⁶ volt; <és> a'

¹⁶⁷⁷ korán <szokjon az érzéshez> kezdjen

¹⁶⁷⁸ tekinté <tte>-meg

¹⁶⁷⁹ fíj <nak> által Az á-n az ékezet áthúzva. Az áthúzott rész felé írva.

¹⁶⁸⁰ Nádor' <ebédjénél> asztalánál

¹⁶⁸¹ a' mint [...] vala, Sor feletti betoldás. <azt beszélé,> hogy

¹⁶⁸² jövend jó-ból javítva sor feletti betoldással.

¹⁶⁸³ viszi-ki <vele> ezzel Az áthúzott rész felé írva.

¹⁶⁸⁴ gondolatlan <hírek> szók Az áthúzott rész felé írva.

¹⁶⁸⁵ 4. terhelé 1 a' 2 köz 3 hír A szórend sor feletti számozással javítva.

⁵¹⁶ [456] Ezen csendesen-élt idő közben W. négy theáteri darabot írt és fordított: Atila, Fessler után; Hippias és Hipparchus, Fesslernek Arisztidje és Themistoclesz¹⁶⁸⁶ szerint, Regulusz, Collinból fordítva; Wesselényi Ferencz, a' Nádor, eredeti mív. Ollykor versele is, 's az előtte igen kedves Hallerből lefordítá ezeket: Ueber die Ehre. Neber Vernunft, Aberglauben und Unglauben. Die Tugend. De ezeket nem szerette másokkal látatni. Ime itt az eleje¹⁶⁸⁷ az első Költeménynek:¹⁶⁸⁸

Siehe das Ms.¹⁶⁸⁹

[457] Magasztalására van Wesselényinek az a' három pontú Előadás, a' melly köztte és Gróf Tholdi Sigmond között az egyenetlenséget szülte: Azt kívánta ő, hogy a' rabok tartásáról tétessenek jobb rendelések. Azon egész télen ezeket W. tartotta, 's mivel köztök nagy volt a' halandóság, tulajdon költségén gyógyította; 2. hogy egy Kir. Perceptor Özvegye 's árvái' nevében tétessék kérelem a' Fő Kormányzékhez; 3. hogy a' Vármegyében, mint a' Dicasteriumoknál, az előforduló dolgok osztassanak szakokra. Midőn következő nap a' Jegyző-könyv felolvastatnék, W. látta hogy az ő propositióji elmellőztettek, hathatósan sürgette azoknak bevitelét, 's ezen a' Fő Ispán annyira megindult, hogy székét kirugta, 's szobájába vonta magát. W. utána ment, harag nélkül,¹⁶⁹⁰ 's engesztelni akaró szándékkal, hogy a' Gyűlésbe visszahívja. Tholdi tüzes lett, 's így osztán az lett W. is; Mélt. Hatfaludi Ferencz¹⁶⁹¹ akkori Vice- Ispán, később Kir. Táblai Assessor volt az, a' ki a' becsődülteket elcsendesítette.

A' Fő Kormányzék megtudván mi történt, minden körülállásaival, eltiltotta a' W. ellen hozott végezést, 's minthogy a' Fő Ispán csakhamar azután megholt, székébe¹⁶⁹² W-t ültette-be.

³²⁸ [458] Az árvák' dolga soha illy pártfogóra nem talált; rettenetes, sőt bosszús gyűlölője a' gyámok' megszokott csalárdságaiknak, őket személyválogatás nélkül számoltatta a' gyermekeknek¹⁶⁹³ nem csak vagyonjaikért hanem neveltetésekért is.¹⁶⁹⁴

[459] A' perekben az igazság őalatta semmi mesterkedések által el nem nyomattott. Dicső panasz volt az őellene, hogy az ő előlülése alatt atyafijai 's barátjai legtöbbször elvesztették kereseteiket. A' Nemesei-just tisztelte, de mindent tisztje' teljesítésére szorított.¹⁶⁹⁵ Az adózó népnek nagy barátja 's épen atyja volt. Az illy Tisztviselőt kiki tiszteli, de sokan – gyűlöllik.

³²⁸ [460] Hívtatalának fizetését a' raboknak ajándékozta; soha a' Megye' emberei neki nem dolgoztak; ellenben ő a' Megye' Tisztjeit gazdagon segéllé a' magáéból.

¹⁶⁸⁶ Themistoclesz <éből>;

¹⁶⁸⁷ itt <vannak> az eleje Az áthúzott rész felé írva.

¹⁶⁸⁸ első <rendejei> Költeménynek

¹⁶⁸⁹ Kiegészítésre váró, emlékeztető bejegyzés.

¹⁶⁹⁰ harag <és bosszú szánd> nélkül

¹⁶⁹¹ Hatfaludi <volt> Ferencz

¹⁶⁹² megholt <Ad> székébe

¹⁶⁹³ a' gyermekeknek Sor feletti betoldás.

¹⁶⁹⁴ 276 A szám a bal margón bekarikázva.

¹⁶⁹⁵ szorított <a>

Hevessége soha ötet az Elölülői-székre nem kísérte, soha ott ki nem pattant, ámbár gyakor ízben ingereltetett. Kémélettel volt a' Megye' tagjai eránt; a' megbotlottat megintette, megfeddette, 's a' hol makacsságot tapasztalt, hangosan 's kelletténél néha feljebb is: de senki ellen nyilván sem titkon bosszút nem forralt. Rettegték mindenek, de a' jók szerették is; a' nem jók alkalmatosságra vártak, hogy reá törhessenek.

1809. Diéta tartatott a' felkelés' megállapítása eránt, 's szó vala az Ország' Generálisa' megválasztása eránt. Erdély hármát választ,¹⁶⁹⁶ 's a' Fejedelem nevezi ezek közzül a' kit legméltóbbnak néz. Ezen hármak' számába 1790. bement vala Wesselényi, 's most onnan kihagyatott. Az¹⁶⁹⁷ elmellőztetés fáj a' maga becsét ismerő nagy férjfinak; 's hogy az neki fájhatott, a' legsanyarúbb Moralista is megvallja.¹⁶⁹⁸

Júliusban az Ország' Gyűlése eloszlott. Ott hagyá Kolozsvárt W. is, 's haza tért, hogy a' felkelést végre-hajthassa. A' Megye e' gondot négy férjfira bízta, kik közzül három,¹⁶⁹⁹ Wesselényinek egykor kedveltjei, mintegy összebeszélve törtek ellene. A' negyedik tántoríthatatlan maradt. W. úgy hitte, hogy ezek akarva csinálják a' zavart, 's jelentést teve a' Kormányshéknél, hogy mivel¹⁷⁰⁰ ő, nehéz betegsége miatt, az ellene koholt czimborával nem bír, tégyen rendeléseket a' Kormányshék nehogy¹⁷⁰¹ a' köz ügy szenvedjen.¹⁷⁰² Mélt. Csödő László Úr, Wesselényinek nagy barátja, kiküldetett, 's ez meghagyá a' Vice-Ispánnak, hogy az Adminisztrátor' felgyógyulásáig a' dolgot, mint Al-Elölülő, felelet' terhe alatt kormányozza.

[461] Wesselelényit, hosszas betegeskedésén felül, most egy veszedelemes inhideg fogá-ki. Magához hívatá azt, a' ki neki eddig hálás, örökre leköteleztetett barátja volt, volt, 's ez nem jött. Ezek a' bánások a' nagy ember' lelkét szertelen meghatották. A' nyavalya nagyobb erőt vett, 's végtére elolta életét. Úgy hala-meg, a' mint élt; érzékenyen véve búcsút hitvésétől, fíjától, 's szeretett Papjától. – Öreg régi barátom, mondá ennek, taníts-meg engem, mint hal-meg a' Keresztyen. – A' mint élt, mondá barátja 's hív tisztelője; Istenbe vetvén reményeit, 's lelki ismérte' szokott csendességével. – Jó, felele a' beteg; én így éltem, 's így halok-meg. – Fiam, monda most Miklósának, én a' te nevelésedet el nem végezhetem: de az a' nagy atya oda fenn kipótolja a' mit én tettem volna; 's látván a' sírást ágya körül, még ezt vetette az előbbiekhöz: Azonban elvál-sunk talán később lesz. – Az, a' kit elébb hálás 's örökre leköteleztetett barátjának neveztem, kevés órák mulva azután hogy W. elaludt, megjelene, de a' testhez nem mert közelíteni, megvallván, hogy arra elég ereje nincs. De nagylelkű Özvegyének bántására, tettel és szűrös levelekben, arra elég ereje volt. – Szomorú¹⁷⁰³ sorsa az embereknek, kik közt illy példát sokszor látni.¹⁷⁰⁴

¹⁶⁹⁶ választ <-ki>

¹⁶⁹⁷ kihagyatott <'s> Az az-ból javítva

¹⁶⁹⁸ is <megismerheti> megvallja

¹⁶⁹⁹ közzül <kettő> három

¹⁷⁰⁰ Kormányshéknél, <'s kérte ezt,> hogy <minthogy> mivel Az áthúzott rész felé írva.

¹⁷⁰¹ ne Sor feletti betoldás.

¹⁷⁰² úgy <ne> szenvedjen

¹⁷⁰³ volt. – Szomorú A gondolatjel sor feletti betoldás.

¹⁷⁰⁴ látni. <De az ilyen annál inkább fáj a' jobbaknak, minthogy ők készebbek volnának veszni, mint így bánni>

Siehe die folgende Seite bey dem Zeichen. ‡¹⁷⁰⁵

[462] ‡ Némelly kis ember nem türheti hogy kicsiny, 's addig hunyázkodik a' Nagyok körül, míg azok ötet magokhoz felvonják; 's minekutána oda feljuta, mind addig semminek¹⁷⁰⁶ tekinti magát, míg azokat, a' kik neki minden voltak, semmivé nem teheti. Tudni illenék a' Nagyoknak hogy a' rossz kicsinyek' hunyázkodása csak¹⁷⁰⁷ ravaszkodás. Végre önn-magoktól is szégyenlik hogy jótétet vettenek.¹⁷⁰⁸

328 W. mint mindenben, nagy volt a' Beszédtartásokban is. [463] Minden előre-készülés
328 nélkül úgy folyt az ajakiról, mintha a' mit mondott, eltanulta volna. [464] 'S izmos de nem nagy¹⁷⁰⁹ testének minden mozdulása, 's az a' méltóság melly minden szavában, minden tekintetében mutatta magát, beszédének még több erőt adott. Nem rettegett soha, mert soha sem szóla meggyőződése ellen, 's sem bért nem keresett, sem a' közönséges csudálást; egyedül azt óhajtotta, hogy szólása¹⁷¹⁰ a' jobbak' értelme' kimagyarázásának¹⁷¹¹ vétethessék. [465] Egy igen nagy tudományú 's nagy ékes-szólású Úr egykor papirosból olvasta-fel Beszédét, de a' melly Wesselényi előtt igazságtalanságot látszott tanácsolni, 's W. nem tudta, hogy az a' szólás tartatni fog. Azonban most ő kelef: Ékesen szólni nem tudok, ugymond, de nem is akarok; mert az igazságnak nem cifra, hanem¹⁷¹² csak tiszta 's egyszerű előadásra van szüksége. 'S ekkor elmondá vélekedését. Oberster Barcsay szólalt-meg utána: W. úgy mond, meg nem állá meg szavát; – 's¹⁷¹³ körül tekinté, 's leste, mit fog W. tenni; tűzbe jött – Nem¹⁷¹⁴ állá-meg, mondom szavát; mert soha még ember ékebben nem szólott. A' végezés az leve a' mit W. tanácsolt vala.

328, 516 [466] Az ő beszédeit némelly gyorsírók, mint Rómában az akkori nagyokét, mingyárt akkor a' midőn azokat tartotta,¹⁷¹⁵ lekapák, 's azok még sok Erdélyi Uraknál megvagnak.

[467] Én Wesselényit csak egyszer láttam indulatban. Az istálóban valék egy reggel, 's hallánk haragja' lobogásait. Midőn oda jöve, megtekinté a' Kőművesek' munkáját, 's látta, hogy a' pallér valamit igen oktalanul a' rajzolat ellen rakott. Ez gyúlasztá haragra. A' pallér reszkete minden tetemeiben. Azt hitte, hogy így jobb lesz. W. megparancsolá, hogy bontsa-el a' mit rakott, 's jöjjön-elő a' hírrel, hogy parancsolatja teljesítetett. A' pallér ismét előjött, 's meghozta a' hírt. Akkor W. nem haragudott tovább, 's méltósága' egész érzésében ereszté-el. Más talán épen megkövette volna, hogy megbántá kifakadásával.

¹⁷⁰⁵ Kazinczy korrektúrájának megfelelően közöltük a szöveget.

¹⁷⁰⁶ *addig <nem szűne-meg előre tolázkodni míg> semminek*

¹⁷⁰⁷ *hogy <némelly> a' rossz kicsinyek'* Az áthúzott rész alá írva. *hunyázkodása <kevélysége> csak*

¹⁷⁰⁸ A bekezdés a kézirat következő két oldalán (MTAKK Tört-Föld. 4-r. 3. sz., 153a., 153b.) olvasható, a főszövegben jelezve: +

¹⁷⁰⁹ *de nem nagy* Sor feletti betoldás.

¹⁷¹⁰ *hogy <úgy> szólása*

¹⁷¹¹ *jobbak' <gondolkozások> értelme'* Az áthúzott rész felé írva.

¹⁷¹² *cifra <előadás <ok>>ra,> hanem*

¹⁷¹³ *szavát; – 's* A gondolatjel sor feletti betoldás.

¹⁷¹⁴ *W. tenni; <–> tűzbe jött – Nem* A gondolatjel sor feletti betoldás.

¹⁷¹⁵ *tartotta<k>*

Kassa Városa Consul Fülöp János Urat 1800¹⁷¹⁶ táján Zsibóra küldé-ki méneket vásárolni. F. bejelenteti magát, 's W. maga elébe nem ereszté; Fülöpnek¹⁷¹⁷ egy két óráig kelle várakoznia.¹⁷¹⁸ De végre bebocsátatik, 's azon kezdi szólását, hogy egy távol útról jövő idegennel egy két órát vesztetni-el, széplelkű emberhez nem illik. W. elnyelte a' leczkét, látta hogy a' panasz igazságos, 's vétkét egy paripával hozta helyre. Wesselényi Fülöp felől, épen úgy mint Wesselényi felől Fülöp, soha szíves melegség nélkül nem szólott.¹⁷¹⁹

Apróságokkal töltöm-el leveletem, holott nagy tettekkel is el lehetett volna töltenem. De te nem vársz ezért mentséget. Ha nagy tetteit akarod ismerni, jer Erdélybe, 's halld azokat élő szóval tett beszédekből. De itt még azt, hogy a' Zsibói kis iskolát nagy virágzásba hozta, embereinek a' magok' gyermekeiket hatodik¹⁷²⁰ esztendejeken kezdve a' tizennegyedikig iskolába kelle jártatniok, 's az Iskola' igazgatója a' kis Wesselényi volt, mert ez a' foglalatosság az ő erejéhez hozzá illett már, 's magának is ösztöne volt. Oh, hozzá-fel¹⁷²¹ az ég a' napot,¹⁷²² hogy az elhintett magv nem sokára virágot 's gyümölcsöt teremjen,¹⁷²³ 's az én barátomban az ő nagylelkű atyja, nagylelkű anyja, nagylelkű nevelője¹⁷²⁴ megdicsőítenek!

LEVÉL¹⁷²⁵

Zsibó, Septemb. 2dikán.

Cserei Miklós tegnap is, Aug. 30dikán is, által jöve látogatásomra, 's én érzettem mit kíván tőlem megbecsülhetetlen figyelme, mit a' jobb emberek közt ismeretes rend: de Zsibóról magamat kívájnóm lehetetlen volt; csak levél által köszöném-meg barátságát 's cselédem körül tett gondjait, kit Híd-Almásról magához hozata 's nekem általküldé.¹⁷²⁶ Ha útja nem volna, ma csakugyan által menénk vala hozzá, 's így magam előtt durvaságom miatt mentve vagyok, 's¹⁷²⁷ nála, úgy hiszem azt, még inkább mentve leszek. – W. Cserei Farkashoz is embert küldé, 's mind ketten kérénk, hogy minthogy én repülnék, ha lehetne, haza felé, jönne ő közinkbe, 's öröminnkben venne részt. Mentette magát, hogy egészsége miatt ezt az utat nem teheti; 's néhány levelet küldé mutatóul azon juharfáról, melyet Kertésze a' Fekete-Tói út mellett talált. Ez acer¹⁷²⁸ platanoides,

¹⁷¹⁶ *Urat* <egg> 1800

¹⁷¹⁷ *Fülöpnek* Sor feletti betoldás.

¹⁷¹⁸ *kelle* Sor feletti betoldás. *várakoznia várakoztatta-meg*-ből javítva.

¹⁷¹⁹ *szólott* <ak>

¹⁷²⁰ *gyermekeiket* <bét> *hatodik* Az áthúzott rész felé írva.

¹⁷²¹ *Oh*, <engedje> *hozza-fel* Az áthúzott rész felé írva.

¹⁷²² *a' napot* Sor feletti betoldás.

¹⁷²³ *gyümölcsöt* <hoozon> *teremjen*, Az áthúzott rész felé írva.

¹⁷²⁴ *nagylelkű* <barátja> *nevelője* Az áthúzott rész felé írva.

¹⁷²⁵ A sorszám helye üresen hagyva.

¹⁷²⁶ *általküldé általküldé*-ből javítva.

¹⁷²⁷ 's Sor feletti betoldás.

¹⁷²⁸ *Ez* <az> *acer*

nem rubrum;¹⁷²⁹ 's a' kettőt ki téveszthetné-el egymással? Megcsalának szemeim, úgy hiszem; vagy a' Kertész nem akada talán¹⁷³⁰ a' fára. Ez a' Kornis¹⁷³¹ szeretetre igen méltó ifju; igen örvendek ismeretségének.¹⁷³² Gyönyörű hallani¹⁷³³ panaszát, hogy iskolájában nem azt a' szerencsés nevelést vette, melyet Buczynak gondjai alatt veszen ifjabb testvére 's húga; 's a' ki húszt esztendő korában panaszolja ezt, 's Buczyval társalkodhatik, azt nem igen illeti ez a' panasz, mert a' kárt könnyen kipótolhatni. 'S ez a' szeretetre-méltó szerénység, a' melyet a'¹⁷³⁴ jó ifjunak minden szaván, minden tekintetén, minden mozdulásán látni! oh ez ér annyit, 's még többet, mint sok ifjainknak haszontalan pillogások azzal a' mit az iskolákból kihoztak!¹⁷³⁵ Wesselényi az ernyőcskében, hogy csak egy kisdéd asztal fér-el, és a' melyet mi öten, mert Farkas szüntelen köztünk van, egészen eltölténk, az eránt beszéle, hogy mint kellejen neki valaha szüléjinek temető-helyeket felékesíteni, 's Kornis azt kérdé, hogy hát ő ki által faragtas-sa márványban anyjának mellyképét? Ez a' lelkes asszony neki egész kevélysége; az ő gondjainak köszöni mind azt a' jót, a' mit magában lél; 's képzel azok után a' miket neked felőle Kolozsvári első leveleimben írtam volt, tiszteletem eránta ez által¹⁷³⁶ mint nevedekett.

Buczy szertelen olvasású ember, 's még csak harmincz egy esztendő, 's azzal az iríglyést érdemlő szerencsével bír, hogy a' mit megszeretve olvas, el is tudja mondani, melly ajándék nekem nem jutta. Magyarúl, németül, francziául, olaszul, angolul, spanyolul, deákul, görögül ért, 's ezen nemzetek' jobb Írójikat ismeri. Kérdést tevék nála, nem mondhatná e meg, kinél¹⁷³⁷ áll az a' szó, melyet Brútusz monda Philippinél, midőn magát általveretteté: Τλγμουv άςετγ, stbb., 's Dio Cassiusznak XLII. Részére útásíta. 'S¹⁷³⁸ ez az útásítás nekem igen kedves; régen keresem azt, 's régen kerestetem társaimmal, 's reá nem akadhatánk.

Reggeleink e' két nap is olvasás és víg beszélgetések, 's a' lóiskolában tölttek-el; ma estve W. a' fáczános kertbe vive-ki anyjának igen szép két hermelínjein. Leülénk a' Szamos' szélén, arcczal a' Turbuczai tető felé, melly engemet¹⁷³⁹ az Újhely' pyramidális Magas-hegyére emlékeztete, 's ott tölténk-el örömben egy órát. Onnan gyalog jövének vissza a' csikós kanczák' kertjén keresztül, 's csudáltuk a' szép fajzatokat, 's a' Bárónénak bika-szépségű teheneit 's igen szép bornyait. A' ménes 1815. képzelhetetlen veszteséget¹⁷⁴⁰ szenvedé; százezer felé megyen a' kár, melyet ez a' szerencsétlen esztendő Wesselényinek okozta, 's az arabsz fajból egyedül az Almanzor mén marada-meg; kanczák és csikók ebből is vannak. W. ezt a' szép teremtet, 's a' vén Bucephaluszt, 's ezenfelül

¹⁷²⁹ *nem* <a'> *rubrum*

¹⁷³⁰ *talán* Sor feletti betoldás.

¹⁷³¹ *Ez a' <z ifju> Kornis*

¹⁷³² *örvendek* <szerencsén> *ismeretségének*

¹⁷³³ *Gyönyörű* <azt> *hallani*

¹⁷³⁴ *a' mellyet* <ennek> *a'*

¹⁷³⁵ *ki* Sor feletti betoldás.

¹⁷³⁶ *eránta ez által* Sor feletti betoldás.

¹⁷³⁷ *meg,* <hol> *kinél*

¹⁷³⁸ *útásíta* <,> 'S 's-ből javítva. k. em.

¹⁷³⁹ *melly* <sokat hasonlít> *engemet*

¹⁷⁴⁰ *képzelhetetlen* <károkat> *vesztéséget* Az áthúzott rész felé írva.

még néhány nagyszépségű méneit kihozata az udvarra, hogy még egyszer lehessen örömem őket látni. 'S a' huszonnyolcz esztendő's horpadt-hátú mén ifjúnak mutatta még¹⁷⁴¹ magát. Kihozák Jupitert is, 's a' szép Armidórt, az öreg Wesselényinek egykori kevélységét, mert ez és az ifju Caesar lovai közt az egész Monarchiában 's a' Monarchián kívül is ismeretes idősbb Caesarhoz leginkább hasonlítottak.

'S most az alsóbb istáló lovait hozták-ki egyszerre. Melly mozgás, melly szökdelések, melly nyerítés!¹⁷⁴² W. nekem fordult, 's hatalmat ada, hogy válasszak közzőlők. Azt én másszor első szavára tettem volna: de most, ennyi kára után, semmi bátorítások után¹⁷⁴³ nem. Úgy én választok helyetted, mondá; 's inte egyik¹⁷⁴⁴ lovászának, hogy azt a' piros angol heréltet hozná-elő, 's általadá nekem. Ez a' te növéseidhez legillőbb mondá; nem nagy, de az Almanzornál semmivel nem kisebb. De minekelőtte kiadom kezemből, hadd legyen az az örömem, hogy még egyszer reá ülhessek, mondá, 's¹⁷⁴⁵ rá ült, 's néhány kerengést 's szökést teve vele. A' ló gyönyörű; Eclipsznek fija, 's kurtírozva van; szép minden teteme, 's kivált a' hatyúnyak, melly a' lónak fő dísz; méltó fija Zsibónak. Szép feje is; 's orra lámpásos, jobb lába fejr. Viszem magammal, 's örvendek hogy azt Zsibóról bírom. – De angol nevet neki, mondá W., mert eddig, török anyjáról török nevet visele. 'S én Bruce, Hutchinson és Wilson neveiket mondám-ki, 's ők a' Bruce nevét mondák utánam.

'S Brüsömön kívül itt a' Lovász-mestertől egy másfél esztendő's méncsikót vettem-meg 200 forinton, de az itt marad, 's érette fogok küldeni. – Ezen felül Cserei Farkas is megajándékoza egy másfél esztendő'ssel, nála-létem' emlékezetéül. Atyja az ő istálójában áll, Zsibón, a' Ciceró fajából; anyja¹⁷⁴⁶ Csereinek arabsz kanczája vala, mellyről egy¹⁷⁴⁷ Basát löttek-le¹⁷⁴⁸ Belgrádnál. Minthogy még ennek sem volt neve, 's Cserei tudni akarja, mely nevet adok neki, én azt Bolbolnak neveztem. Az arabsz nyelven és a' Hafiz' verseiben fülemilét tesz.

Az álom éjféli után nem jöve szemekre, kivált hogy Buczy előttünk¹⁷⁴⁹ azon órájít festé, mellyeket, Bécsben 1808. a' Semináriumban lakván, Cancellárius Gróf Teleki Sámuel Exc. körül töltött. Ez a' nagy ember szabad hozzá-járást engede a' rásába-öltözött ifjúnak, 's együtt olvasgattak, egyszer három óráig egy végben. Hány kis ember van,¹⁷⁵⁰ a' ki azt hinné, hogy ez nem illik az ő nagyságához. De ki nem tudja, hogy ez a' nagy ember nyájasabban fogadja a' semmi külső fénnel nem ragyogókat is, ha megsejti, hogy fejek van, 's tanulni szeretnek, mint azokat, a' kik csak külső fénnel ragyognak? – Buczy Bécsben akará magát Pappá kenetni, 's akadályokat talált. A' Cancelláriust kérte-meg, hogy méltóztatnék pártfogásába venni 's céljához juttatni. Az Érsek,

¹⁷⁴¹ még Sor feletti betoldás.

¹⁷⁴² egyszerre. <Képzeled ezt a'> Melly Az áthúzott rész felé írva. mozgás <t>, <ezt a'> melly Az áthúzott rész felé írva. szökdelések, <ezt a'> melly Az áthúzott rész felé írva. nyerítés <t>!

¹⁷⁴³ semmi <képen> bátorítások után Az áthúzott rész felé írva.

¹⁷⁴⁴ inte <az> egyik

¹⁷⁴⁵ 's Sor feletti betoldás.

¹⁷⁴⁶ Zsibó <ról azt ada, 's> n a' Ciceró fajából; <ezzel> anyja

¹⁷⁴⁷ mellyről <valaha> egy

¹⁷⁴⁸ löttek-le lövének-le-ből javítva.

¹⁷⁴⁹ Buczy <felől> előttünk

¹⁷⁵⁰ ember <te> van

mihelytt B. nála a' Cancellárius' izenetével 's kérésével jelene-meg, teljesíté a' mit óhajtott. Én ott azután harmadnappal látám Buczyt legelébb.

LEVÉL.¹⁷⁵¹

Hadad, Septemb. 5dikén.

[468] Zsibót Sept. 3dikán hagyám-el dél után. Kornis és Buczy kocsin, Wesselényi és Farkas paripákon kísérték. [469] Még akkor nap itt leheténk vala, de csakhamar azután hogy a' vadas-kertben a' kanczák és¹⁷⁵² kanczacsikók' ménesét megtekinténk, olly rettenetes zápor jöve ránk, 's a' zápor olly sokáig tartott, hogy Nagy-Monban meg kelle szállanunk, 's ide csak dél tájban érénk. Báró Wesselényi József Közép-Szolnoki Fő-Ispáni Adminisztrátor Úrnál a' ház' gyermekei veres himlőben feküdtek, 's így leányomat testvéréhez küldé-fel, hová ebéd után magunk is felmenénk. – Buczy és Kornis¹⁷⁵³ dél után, Wesselényink¹⁷⁵⁴ és Farkas ma reggel virradtakor hagyának-el.

Töltsük együtt az éjt mondá nekem a' szeretetre-legméltóbb ifju, 's tedd a' barátságna ezt az áldozatot, ne feküdj-le, míg elmegyek; 's tudod, mit mondhattam megszólítására. Egy ideig Farkassal 's a' ház' gyermekeinek Tanítójával mulatánk; de azután félre vonánk tőlök magunkat, 's úgy műla-el éjjelünk, mint a' legboldogabb a' mit ember tölthet. Midőn virradt, lekísérém barátimat paripájikkhoz, és hogy azt mondhasam, hogy barátim közt W. vala az, a' ki Erdélyben utolszor csókola-meg, Farkasnak nem engedtem, hogy ajakával illessen. Egy csóktalan öleléssel váltam-el tőle.

[470] 'S itt az az öröm ért, a' melly nem sohol Erdélyben. B. Wesselényi Farkas, Farkasnak fija, 's Józsefnek, 's Istvánnak az Obersternek testvére, nagy kedvelőji a' Muzsikának, 's abban Mester. Egy Clavíer-mestert tart, és egy Éneklőt, kik estvének, sőt az egész két napot, olly örömök közt hagyták elfolyni, mellyek¹⁷⁵⁵ bennünket a' Bécs' Játékszínjére emlékeztethetének. Caudéla Úr Glucknak 's Bethóvennek 's Mozartnak darabjait verte, Ménard pedig, ki a' Párizsi Conservatóriumban neveltetett a' theáteri éneklésre, énekelt. [471] Él e egy Fejedelem boldogabban mint a' Wesselényiek? – A' két ház' asszonyai nem voltak hon; ennek a' háznak gondjait azalatt Gróf Toldalagi Józsefné, testvére a' Bárónának, vitte.

Ez a' ház a' régi Hadadi várnak udvarán épült, jó ízléssel és erősen; 's kivált ovál-palotája igen szép.

A' vár köveiből a' megholt Báró egy oldal épületet állíta, és a' mi kő megmaradt, elhordatá, hogy a' vár' tornya' helyén kertje legyen. Az üvegház' egyik vége megindulván a' domb, mellyen az áll, megszakadozott. Ámbár szemem az efféléknek¹⁷⁵⁶ látásá-

¹⁷⁵¹ A sorszám helye üresen hagyva.

¹⁷⁵² *kanczák* és Sor feletti betoldás.

¹⁷⁵³ és *Kornis* Sor feletti betoldás.

¹⁷⁵⁴ *után*, <ment> *Wesselényink*

¹⁷⁵⁵ *elfolyni*, <mintha a> *mellyek*

¹⁷⁵⁶ *szemem* Sor feletti betoldás.

hoz hozzá szokhatott már Erdélyben,¹⁷⁵⁷ elborzadva néztem ezt a' romlást. Mi lenne abból ha végre a' Bárónak lakó-házát is ez a' szerencsétlenség érné!

Báró Wesselényi Ferencz, ezen két itt lakó Uraknak testvére, az öcsém' compániájában szolgált, mint Hadnagya a' Wartensleben' gyalog német seregének, 's Valencienne alatt vesze-el, igen közel állván az öcsémhez; egy ágyú-golyó elsodorta mind két lábát térdei alatt. Az öcsém ezt a' kedves barátját kiviteté a' csata' helyéről, 's kérte, engedné levétetni használhatatlan csontjait. De ez a'¹⁷⁵⁸ kérésnek nem engede, 's teljes maga' megadásával negyed¹⁷⁵⁹ nap mulva azután hogy a' csapás ér, megholt. Testvére még bírja a' Hadadi várnak e, vagy már csak tornyának képét, melyet az elesett ifju egykori ittléte alatt rajzolt.

Báró Wesselényi Farkas, 21. esztendő korában már Fő-Ispánja Közép-Szolnoknak, 's Istvánnak a' Praesidensnek, Ferencz atyja 's Gróf Rhédei Susána által, unokája, Erdélynek legnagyobb pénzű Ura volt. Tiszta fej, ki¹⁷⁶⁰ a' bolondságot nem nézte nem bolondságnak, 's a' ki életét úgy tölté a' Horátz' olvasásában, mint az Erdély' hajdani fejedelmei az egyében Horátziuszi¹⁷⁶¹ módon élt, vonva magát a' füsttől és lármától; de azzal¹⁷⁶² a' külömbséggel, hogy ez a' nagy gazdagságban érte-bé magát kevéssel; melly¹⁷⁶³ irigylést-érdemlőbb sors. Még képén is, melly itt, igen¹⁷⁶⁴ jól eltalálva függ,¹⁷⁶⁵ kezében van kedves¹⁷⁶⁶ könyve. Embereitől szerettetett, szerettetett közönségesen is, noha azt nem kereste, 's fényt és szemeket magára vonni nem igyekezett, 's ez jele igazi nagyságának. Non vixit male, qui natus, moriensque, fefellit; élete ezt látszik Mesterének szavaival tanítani.

Szíves tiszteletet érdemlő gazdám nem ereszte; meg kelle maradnom, 's örömet megmaradtam. Az illy háznál öröm mulatni. Dél után ismét zenge az igen excellens fortepiano, 's Mons. Ménárd megint énekle; estve a' Báró előhozatá igen derék telescopiumát; nézénk a' Saturnust, a' hold' foltjait, és a' több csillagokat; 's éjjel utánig valák fenn¹⁷⁶⁷ a' Báró' és a' Tanító' társaságában; ki¹⁷⁶⁸ bennünket iskolai esztendejinek 's elméje 's character-e kifejtődésének történeteivel ismértete-meg. Feledém, hogy az elmúlt éjjel nem aludtam, 's korán reggel búcsú nélkül jöttem-el.¹⁷⁶⁹

¹⁷⁵⁷ már <szemem> Erdélyben Az áthúzott rész felé írva.

¹⁷⁵⁸ ez <azt> a'

¹⁷⁵⁹ megadásával <holt meg> negyed

¹⁷⁶⁰ <a'> ki

¹⁷⁶¹ egyében <, és a' ki> Horátziuszi

¹⁷⁶² de <nem olly> azzal

¹⁷⁶³ kevéssel; <'s nem szorult az Augustuszokéra 's Maecenászokéra, 's az> melly Az áthúzott rész felé írva.

¹⁷⁶⁴ itt, <noha holta után festve,> igen

¹⁷⁶⁵ eltalálva függ találtatott-el-ből javítva.

¹⁷⁶⁶ van <a'> kedves

¹⁷⁶⁷ valán fenn Sor feletti betoldás.

¹⁷⁶⁸ társaságában; <ébren> ki

¹⁷⁶⁹ <el>jöttem-el

LEVÉL.¹⁷⁷⁰

Nyír-Bátor, Sept. 7dikén.

⁷⁹⁹ Közel Szoporhoz, mintegy tíz óraker, nyilni kezdének az Erdély' örök dombjai, 's csak hamar egy gyönyörű sík vonult-el tekinteteink előtt, melynek széle öszveére az ég' szélével. Ez ismeretlen látvány az Erdélyiek előtt, mert a' hol nekik valami kevés síkjok vagyon is, ott szemeiket az ezeknek szélein emelkedő rengetegek tömlöczözik. Mint a' tengereken-kóválygók kiáltozzák, midőn hosszas evezések után feltűn szemeik előtt valamelly tartomány, hogy földet látnak: akként kiáltánk mi is, hogy előttünk Magyar-ország! De a' víg kiáltozás alatt ránk rohana az a' bús gondolat, hogy elhagyjuk azt a' földet, melynek keblében Zsibó 's Dédács fekszik. Elsüllyedtem e' gondolatra. Bántam hogy a' Nyíresi tetőnek nem vehetém most is útamat, hogy a' szeretett honon szemem még egyszer végig nem tekinthete, 's érzéseim áldásért esedező könyörgéssé váltak. Lelkemnek e' felhevülésében támada Erdélyhez egy Epistolám, mely estiglen munkában tartott.

B. Wesselényi Farkas, kit én még ágyban hagyék, fél óra mulva azután hogy házától eljöttem, könnyű szekerén elrepüle mellettem, 's kezembe adá egy levelét Tiszt-tartóájához, kinek megparancsolta, hogy fogadna szívesen, 's kért, hogy térnék arra, mert Károlyba e' sáros útban ma már el nem érhetek, 's útamban sohol jó szállásom nem lesz. A' levelet általvettem ugyan, de csak hogy e' nemes tett eránt hálatalannak ne láttassam; én alkalmatlanságok' tűrésére meg vagyok edzve, 's így szoktattatik gyermekem is. Az est még az Erdély' szélén Gencshez nem messze álló fogadó körül lepe-meg, 's itt akarék hálai; Szoporban már hallottam hogy haramiák támadtak Szathmár, Szabolcs és Bihar Vármegyékben, 's a' Nagy-Károlyi vásáros¹⁷⁷¹ Mester-emberek részegen 's¹⁷⁷² kurjongva nyargaltak-el szekerem mellett. A' fogadónak nem vala üres szobája. Lovaimat tehát rúdambhoz köttetém, 's magam, leányom 's kísérője a' szekérben maradtunk; a' beteg inast beküldém a' házba, 's midőn kocsisom aludt, magam valék vigyázaton.

Itt, valamint Szoporon is, lehetetlen volt enni-valót kapni; de az Erdélyiek nem csak házaiknál étetik agyon vendégeiket, hanem sülttel 's kenyérrel eresztik tovább, mely mikörültünk szokatlan; 's így W. is Hadadon. 'S a' jó kenyér és a' jó Lolott inynek 's orrnak hízelkedő itala felejteté velem, hogy terített asztal mellett nem ülök.

A' kedves Erdélyt az én kedves hazámtól igen közel a' fogadóhoz egy ér választja-el. Olly érzéssel mentem-által a' hídon, mely magam előtt is váratlannak tetszett, 's nem veszem neked balúl, kedves barátom, ha az a' kétség száll-meg, ha ez az ellágyulás nem vala e keresett ellágyulás. 'S ha az volt is egy részben – az csak azt mutatja, hogy Erdélyt szeretem, 's Erdélyt azt tőlem érdemli.

Ház, kapu, udvar 's minden a' mit láték, éreztette velem, hogy Magyar-oroszagon vagyok; semmi sem ollyan itt többé mint Erdélyben volt. A' Károlyi kastély körül azok az ültetések, a' mellyek 1794.¹⁷⁷³ még új ültetések voltak, már ligetekké váltak, 's az

¹⁷⁷⁰ A sorszám helye üresen hagyva.

¹⁷⁷¹ vásáros Sor feletti betoldás.

¹⁷⁷² 's Sor feletti betoldás.

¹⁷⁷³ a' mellyek <et én> 1794.

akkor még új ház nem vala többé új ház. Kiszállék szekeremből, 's azt a' fogadóba küldém, 's bejártam a' kertet. Nem eléggé értelmesen ültetett kert; de a' ligetek természet' keze által látszanak ültetve lenni, 's az kedvesebb mint minden apró játékaik ezeknek a' mi nevetséges új kerteinknek. A' vegetatio benne buja, 's nem sokára dolgot ad a' fejszéknek; 's erre kivált az üvegház szomszédjában lesz szükség, hol az egyik gyászfűz a' másikat éri. Egy Rhus Coriaria vonta magára leginkább szememet; nem hiszem hogy valaha szebbet láttam volna.

A' Megye Rendei együtt valának, 's Vice-Ispán Isaak Sámuel Urat kerestem-fel. Még nem vala felöltözve. Ez a' tisztelt barátom alig hiheté szemeinek hogy itt lát. Emberek jövőnek hozzá, 's midőn magamat körökből félre vonám, egy ablakban az Ó és Új Magyarok egy nyomtatványát látám-meg. Itt látni ezt, a' hol a' Rende Professor Beregszászi Pál Urnak Philologiai Ertekezését (de vocabulorum formatione ac derivatione in linguam Magyarica. Pest. 1815.) ezer forintnál többel jutalmazák-meg, éppen nem vala csuda. B. Urnak Értekezése a' jutalmat nem érdemlette – miként írhatna az jót e' nemben, a' ki Literaturánkat, és így Nyelvünket is, nem ismeri; 's ismérheti e az azt, a' ki 1815. April. 19dikén hallá legelőbb, hogy egy olly¹⁷⁷⁴ valaki, a' kit Baróti Szabó Dávidnak 's Pápay Samuelnek hívnak, existált? a' ki ezt az újságot tíz tizenkét barátink' jelenlétében tőlem hallá, 's midőn én szavaiban csintalankodást és epécskét kerestem, égre földre esküdt, hogy e' két igen nevezetes és tiszteletes igen érdemlő Írónkat nevérol sem ismerte eddig, annyival inkább hogy valamit írtak, nem tudta¹⁷⁷⁵ – de a' Megye' cselekedete gyönyörű cselekedet. Ez az Írónk a' külföldön egy más Értekezést írt (Abhandlung über die Aehnlichkeit der magyarischen Sprache mit den Morgenländischen¹⁷⁷⁶) 's száz aranyát, mellybe a' könyv' nyomtatatása került, belé vesztette. Ezért a' soktudományú férjfinak pótolékot adni 's terhen könnyíteni, felette nemes 's igazán hazafiúi tett vala. Osztán akarta legalább a' jót; 's a' ki azt akarja, méltó hogy pártfogást kapjon.¹⁷⁷⁷ Csak abban téveszté-el a' dolgot, hogy eltelve azon ideával, hogy újabb Íróink kárára vannak, 's nem hasznára, a' nyelvnek; 's¹⁷⁷⁸ magyarul csak az van jól a' mi a' Károli Gáspár' és Szenczi Molnár Albert' Magyarságával egyez, újabb Íróinkat nem is tartja méltóknak a' megolvasásra; 's midőn őket czáfolja, a' Mondolatból szedi-ki helyeiket. 'S Ususnak csak azt veszi, a' mit az eddig sanctionált, nem azt is a' mit ezután is. Pedig a' Horáitz' értelme szerént, ez is Usus.

Ez a' per még mindég foly, és azoknak számokba való, mellyek folyni mindég folynak; mert a' nyelv soha sem lép arra a' pontra, míg élő nyelv marad, és ki nem hal¹⁷⁷⁹ mint a' görög és deák, hogy a' mi némeltyeknek nem sok, soknak ne tessék másoknak, 's szükségtelennek ne az ezeknek, a' mi azoknak igen is szükséges. De kívánja e azt a' dolog, engedi e a' természet, hogy minden a' mi vélekedésünkön legyen? Hagyjuk-meg kinek kinek, hogy meggyőződését kövesse; őket erővel vonni a' mi felünkre, az nekik éppen olly kedvetlen volna, mint nekünk volna az kedvetlen, ha bennünket ők vonnának

¹⁷⁷⁴ *eggy* Sor feletti betoldás. *olly* <an>

¹⁷⁷⁵ *tudta*) Mivel a zárójel nyitó eleme hiányzik, elhagytuk.

¹⁷⁷⁶ A szó után hosszú szóköz hagyva.

¹⁷⁷⁷ *hogy* <szerettség> *pártfogást kapjon*. Az áthúzott rész felé írva.

¹⁷⁷⁸ 's és-ből javítva.

¹⁷⁷⁹ *hal* <,>

erővel a' magokéra; 's a' Nyelvnek arra is van szüksége, hogy olyan, arra is, hogy nem olyan Iróink legyenek. Mondja-ki minden mi tart jónak¹⁷⁸⁰ vagy nem jónak; csak czimborákat ne szövjön, csak ígéretek által ne csináljon proselytusokat, csak rettegtetések által ne kövessen, mint S. akart, a' más szabadságán erőszakot. Ha az egyik fél is, a' másik is szabadon, bátran, sőt merészen, 's olykor harsogva mondja-el a' mit elmondani szükségesnek gondol, végre ott állapodik-meg a' dolog, a' hol kell. A' korholódások kedvetlenek, de szükségesek, mert csalhatatlanok, megtévedhetetlenek sem mi nem vagyunk, sem ők nem azok, 's mind nekünk van; mind nekik, a' minek le kell tördeltetnie, ha simákká válni akarunk.

Vice-Ispán Úr teljesíté kérésemet, 's elvezete az Első Al-Ispán Consil. Ötvös Sándor Úrhoz, kinek látásához most adatott első szerencsém. Ez a' két Úr egy lélek által lelkesítetik, 's barátságokat a' tisztársak között tapasztalni sok helyeken szokott alantas indulatok soha még meg nem gyengítette, melly mind az egyiknek mind a' másinak nemességét bizonyította. Itt láttam Ajtay Sámuel Urat is, a' Löhr' Világ' Történeteinek (Pest, 1814. II. Köt.) fordítóját, 's köszöntem az érdemes ifjúnak hogy hazánkat a' derék Munkával megajándékozá; itt Vice-Notar. Mátyás Péter Urat, ki e' Megyének nagy reményeire nevedik.

Szathmár felől szólván, engedd mondanom, kedves barátom, hogy ez a' Megye, egy nekem igen kedvetlen megtévedése¹⁷⁸¹ által, magát általam nagyon megbántva lenni gondolá, 's tartok tőle, hogy ezt a' neheztelést még mostanáig sem voltam eléggé szerencsés egészen eloszlatni.

Nem-eggyesült görög hitű társaink között Vitkovics Mihály volt¹⁷⁸² az első,¹⁷⁸³ a' ki magyarul írt, még pedig igen csinosan írt; egy barátom, kit mind józan feje, mind meleg és szeplőtelen szíve, mind gyönyörű tolla, mind teremő phantasiája 's tudományai 's nevezetesen a' Horátz' szeretete miatt én különösen kedvellek. Midőn 1809. minde-nikünk retteghete, hogy a' háboru' inségeiben elveszhetünk, engem az a' gondolat szálla-meg, hogy fenn kellene valamely írás által tartanom annak emlékezetét, hogy a' Cyrill' és Methódusz' emberei között ez a' barátom dolgoza legelőbb magyarul, még pedig úgy, hogy a' Bibliothecák¹⁷⁸⁴ Indexeiknek Irójik ezt kénytelenek légyenek terjeszteni. Erre nézve egy Epistolát írtam Vitkovicshoz, mellynek némely helyei az Ibam forte via sacra-ra emlékeztetik az Olvasót. Gonosz Génuszom egy bohót teremtettem velem; a' ki azt mondja a' mit hallani szoktunk, hogy¹⁷⁸⁵ így osztán megköthessem koszorúmat a' Napkeleti Keresztyénnek. A' bohónak név kelle, 's szokatlanabb keresztnéveink között a' Mátét választám, nehogy azt valaki magára vehesse; 's mint-hogy Mátéknak lakját is meg kelle mondanom, Máté-Szalkának lakójává tettem azt. Máté-Szalka Szathmárban fekszik, 's így Szathmárban tettemet¹⁷⁸⁶ annál inkább vevék

¹⁷⁸⁰ jónak<, >

¹⁷⁸¹ megtévedése<k>

¹⁷⁸² között <1809ig> Vitkovics Mihály <barátom> volt

¹⁷⁸³ első Sor feletti betoldás.

¹⁷⁸⁴ a' <munka címje> Bibliothecák'

¹⁷⁸⁵ szoktunk, <hogy csak az én hitem' sorsosai tudnak magyarul,> hogy

¹⁷⁸⁶ Szathmárban <azt> tettemet Az áthúzott rész felé írva.

akart bántásnak, mivel Máté-Szalkán,¹⁷⁸⁷ a' mit akkor még nem tudtam, van valaki, a' ki verseket ír.

Nevelte a' neheztelést ellenem az, hogy Epistolámnak egy helye azt mondja, hogy a' Tisza' szélei Sylvester olta nem hallák a' magyar lant' zengését. E' soraim elhittették a' Megye' tagjait, hogy a' bántás akart bántás. Még barátim közt is voltak némelyek, a' kik nekem az Epistolát rosszul vevék, 's el nem hitethetém velek, hogy az én Böngésző Böngész Mátém (olvassd így a' H. H. M. nevet) nem egyéb mint ideális személy. Hijába mondtam nekik, hogy Horácz a' Fundi Város' Bíróját nem csak bolondnak mondja, 's úgy festi mint a' kit minden Olvasójának lehetetlen nem mosolygani, de becsületes Úri nevét is hallatja vele, hijába mondtam hogy Moliere egy Limozíni bohót a' Párizsi theáteren egy kis chirurgiaí szerrel halálíg gyötret, 's Cervantesz a' maga Don Quixotját La Manchában hagyá születni; a' neheztelés mindég tarta, 's egy Hexametrista Episztolával¹⁷⁸⁸ felelt Episztolámra, 's tudatta velem,¹⁷⁸⁹ hogy Czirjék János és Mihály testvérek Szathmáriak voltak, az elők közzül pedig itt lakik Hanulik, és még tizenhárom vagy tizennégy a' ki verseket ír.¹⁷⁹⁰ – Minthogy tehát a' magyar lant itt is zeng, az említett sorokat kitörlém: de óhajtanám, hogy a' Megye, melynek én is tagja vagyok, méltóztatnék tiszteletlenségnek nem venni, hogy az egész Episztolát szélllyel nem bonthatom. Arra erőt magamban nem érzek, 's szükség reá, a' mondtok szerént, nincsen is. Jókat, rosszakat, minden hon terem.

Hannulikot keresém, 's azt a' feleletet kapám a' Piaristáknál hogy tegnap temettetett-el. Megholt Sept. 3dikán egy újabb gutaütésben. Született volt Predméren Trencsén Várm. 1745. Júl. 22d. Nehány eszt. olta ágyba ejtette egy gutacsapás, 's Cserei¹⁷⁹¹ Farkas barátom, Krasznán, enyhítette kedves tanítójának inségét. Helyette Rector Endrődi Urat vala szerencsém lenni, kit Kassán ezelőtt 25 eszt. ismertem, 's kit Nyelvünk 's Literaturánk némelly nyomtatott Munkáji 's a' haza¹⁷⁹² egykor egy Magy. Lovas Seregnél, most az ifjúság nevelése körül tett hasznos szolgálatjai 's jó feje miatt tisztel.

LEVÉL.¹⁷⁹³

Széphalom, Octób. 13d.

Erdélyből érkező leveleim két halált jelentenek, melynek hallására nem valék elkészülve. Helytartói Tanácsos Puky László Úr Kolozsvárt Sept. 10dikén, az én kedves barátom Sípos Pál pedig Szászvároson Sept. 15dikén kimúltak; amaz 1753. Januar első vagy második napján Gombán Pest Vgyében, ez Enyeden 1759. Octób. 16dikán szüle-

¹⁷⁸⁷ mivel <ott> Máté-Szalkán, Az áthúzott rész felé írva.

¹⁷⁸⁸ Hexametrista <egy> Episztolával

¹⁷⁸⁹ Episztolámra, <mellyben arra is tanít,> 's tudatta velem, Az áthúzott rész felé írva.

¹⁷⁹⁰ a' ki verseket ír. Sor feletti betoldás.

¹⁷⁹¹ 's <kedves tanítványa> Cserei

¹⁷⁹² a' haza Sor feletti betoldás.

¹⁷⁹³ A sorszám helye üresen hagyva.

tett. Puky Abaujnak Fő-Szolgabírája, 's elébb Második, továbbad Első Vice-Ispánja volt: Sípos elébb Házi-Tanító a' Cancellárius' házánál Bécsben, továbbad Szászvárosi Rector Professor, honnan Patakra hozatott Physicát tanítani, végre 1810 olta Tordosi¹⁷⁹⁴ Predikátor. Két tiszta lelkű, igen tiszta fejű ember, kik mind azok előtt a' kik őtet ismerték, feledhetetlenek maradnak.¹⁷⁹⁵ Puky meg vala romolva midőn vele Andrásfalván mulaték, 's a' legbeszédesebb ember, kinek soha sem volna elég ideje mind kimondani a mit mondani akart, és a' ki tíz eszt. előtt még maga tartá beszéddel a' legtömöttebb társaságot, most némán űlt körünkben, némán járta be a' kertet velem; – de Sípos még sokáig élhetett volna. Egy veszedelmes hideg ölte-el. Megrettenés nélkül hallá hogy indulnia kell a' nagy útra. Isten neki! pályámat megfutottam! ez vala utolsó szava, 's elaludt.

Igen is, nemes-lelkű férjfi, te megfutottad pályádat, mert egész életed használt. Tanításaid, életed kihintette a' jónak magvát, 's hányunkban láttad azt csirákra fakadni, sarjadni, kalászkokra kelni! 'S szent erkölcsaid magasztalására vannak azon szent, de sokak által nem értett tudománynak, mellyet te a' maga legmennyeibb tisztaságában tanítottál. Még a' kik ezt vádolták is, tisztelték erkölcsidet, mint a' Spinózáét ellenségei.

Sípos engem barátságával, oktatásaival tisztele-meg az én tisztem lesz viszont őtet úgy tisztelni-meg, hogy emlékezete egy ideig még fenn maradhasson közöttünk.

Tordai Predikátor Gyöngyösi Úr nékem¹⁷⁹⁶ két levele által ada pótolékot azon vesztésemért, hogy azt a' szeretetre-méltó embert egy holnap előtt házánál nem lelém, annakelőtte pedig némán űltem. Halljad tudósításait:

Született 1741.¹⁷⁹⁷ Novemb. 4dikén. Krasznán, hol atyja Predikátor volt. Tanult Kolozsvártn, és három esztendeig Lejdában; Pappá lett 1771., 's Tordán 45. eszt. olta lakik. Kiadott Verseinek két Kötetei mellé most szándékozik kiadni a' III. Kötetet, hol már rímetlen metricus versei fognak állani.

Leginkább azt óhajtám tudni, melly történetet vezette arra, hogy metricus verseket írjon; mert én még iskoláimban voltam, midőn már láttam némelly munkájit. – Láttam még gyermekkoromban, úgy mond, egy 's más koros magyar könyvekben annak példáját imitt amott, de leonína forma nélkül. Az ilyen példák mozdították-meg érzésemet, mikor érzénem, melly igen alkalmas legyen a' mi nyelvünk, hogy ilyen rámára is vonattassék. Majd azután 1764. és 65. két esztendeig Praeceptorságot viselvén a' közönséges Poetica Classisban, ott tanítványaimmal gyakorlásba vétettem, de a' leonína formát tőlök eltiltottam, mivel az a' gyakorlást megnehezítette volna. Irtam elejébe regulákat egy kis magyar Prosodiáról, de annak terjedése azután, hogy kiszármaztam, megszűnt, nem akadván gyakorlóji. E' felett unalmat is tapasztaltam abban, hogy mindég csak azzal a' négyes megszokott strófákkal éljünk; úgy is azok is az asclepiadéa formából vétettek vala által, minden metrum nélkül, az egyenlő hangú végezetekkel csupán elformálva. Azért szükségesnek érzettem, hogy valamint a' mező annál gyönyörűsegebb, mentől több színű és formájú virágokkal ékeskedik: úgy nagyobb gyö-

¹⁷⁹⁴ olta <Sz> Tordosi

¹⁷⁹⁵ feledhetetlenek <lesznek> maradnak

¹⁷⁹⁶ Úr <engem> nékem

¹⁷⁹⁷ Született <Krasznán>, 1741.

nyörűsége szolgálna, ha a' verselésnek mezején több különböző és a' Római 's görög metrumok szerint formált versek láttatnának és terjednének.

Hogy pedig a' leonína formára is hajlottam azután, annak oka volt a' Magyar Közönségnek akkori közönséges írzése, mellynek semmi nem volt kedves, hanemha efféle csemegével trágýztatott. Ugy gondolkoztam azért, hogy ez által a' csemege által, hamarább lehet megízéltetni a' görög és Római Verse'k' formájit, melly nélkül azok ízetlenek, búzetlenek voltak, kivált az asszonyi nem előtt. Tudva vagyon, hogy egy nemzetet az ilyen gyermekségi gustustól, mint a' gyermeket a' csecstől nem lehet egyszeriben elválasztani, hanem csemege által kell lassanként elszoktatni valósságabb eledelre, nemesebb írzésre. Azon kívül is csak meg kell vallanunk, hogy bajos dolog a' füleket megcsalni, és azokat megszokott kedves muzsikájoktól általjában megfosztani. Azt is tapasztaljuk hogy semmiféle megrögzött és majd természetté vált szokást csak egyszeriben ketté vágni nem tanácsos; hanem annak reformatiójában tapogatva kell, és halkkal, elébb elébb menni, míg mintegy észre-vehetetlenül tökéletességre lehet vinni. Még a' vallásnak nagy Mestere és az ő Apostolai is halkkal reformáltak, és egy darabig sok régi dolgot, a' mi indifferens vagy hasznos is volt, – (ha hasznos, nem csuda ha meghagyták: de az csuda volna, ha meghagyták volna az ártalmast is) – hogy kedvezzenek az emberi gyarlóságnak, és könnyebben megnyerhessék annak hajlandóságát. Ellenben hogy a' mi XVI. Századbéli Reformatorkink egyszeribe ketté vágtak minden vallásbeli visszaéléseket, tudjuk micsoda sok bajjal, és még külső erővel is, igen nehezen terjeszthették-el az Evangyeliomi tisztább tudományt. Nem rossznak látszik hát azt a' regulát követni a' Magy. Poesis reformatiojában is, hogy engedjünk előbb abban, a' mi magában indifferens, úgy mint az úgy nevezett cadentiában, melly olly igen megrögzött kedves a' közönség' nagyobb része előtt. Nem is tartanám dísztelennek hogy a' Római köntösre azt a' kis magyar paszomántot is ottan ottan reá-varrjuk, hogy inkább tessék, csak hogy annak valóságát ne abban keressük; ne legyen egyedül való forma és közönséges, hanem szabad tetszés szerint való, minthogy bajos dolog a' gustus ellen disputálni. Azt sem láthatom-által, hogy ha a' rímet öröme' megcszenvedjük négyes stropháinkban, miért ne lehetne megcszenvednünk a' görög és Római formájú magyar versekben is. Azt felelik, azért, mert ezekben épen nem volt szokás: én tehát az ellen ne csináljak idéten formát, melly azokhoz nem illik. Igen is ne, ha deák verseket írok. De ha magyart, más a' tekintet; mert a' magyar nyelv szabad élő nyelv lévén, nem köteles hogy mindenben rabszolgája legyen a' régieknek, hogy azokkal maga gustusa ellen ne élhessen. Ha¹⁷⁹⁸ a' régi görög építményeknek formája a' mostani Európai módival némelly részben egybe foglaltatik és formáltatik; ha¹⁷⁹⁹ egy antik kép egy újmódi kép¹⁸⁰⁰ szép rájáiba tétetik,¹⁸⁰¹ nincsen talán abban semmi dísztelenség. Ha nekem tetszik a' magyar nadrágra német stífelt vonni, vagy a' kuruczos magyar mente mellé kalpag helyett kalapot tenni fejembe, keresvén benne én commoditásomat: szabadságomban vagyon; abból nekem senki nem parancsolhat, és senki nem csúfolhat dísztelenséggel; szabad vagyok magam gustusommal. – (Azzal, igen is, szabad vagyok:

¹⁷⁹⁸ élhessen. <Illő, hogy ha más nemzetet követnünk valami> Ha

¹⁷⁹⁹ formáltatik; <leg> ha

¹⁸⁰⁰ újmódi <sz> kép

¹⁸⁰¹ rájáiba <foglaltatik> tétetik

de más kérdés, hogy nem vádolhat e azzal, hogy olyat csinálók, a' mi díszetlen.¹⁸⁰² 'S a' hasonlatosság úgy szorítana, ha a' Római tógához szabad volna német stiefelt és háromszegű kalapot vagy huszárkalapot venni.) – Még az Evangyeliomnak nagy Szerzője is nem tartotta dísztelennek, hogy a' zsidó czeremoniáknak szokásaikból sokakat általformált a' tiszta vallásra, és egyben foglalta; még sem merjük mondani, hogy ez díszetlenség legyen, sőt azok a' szokások ékesebbekké lettek az Evangyeliomi formában. Illyen felséges példánál pedig sokkal kisebb egy Nyelv' vagy Poesis' tárgya.

Ezek bírtak engem arra, hogy még igen ifjúságomban a' görög és Római formát gyakorlásba vegyem és hogy cadentiákba öltöztetni illetlenségnek ne tartsam. De nem akarom magam felől azt a' képtelenséget¹⁸⁰³ gondoltatni, mintha én a' cadentziás verseket bálványomnak és¹⁸⁰⁴ a' versírás' valóságának¹⁸⁰⁵ tartanám. Írtam inkább ezelőtt illyent; mert ezt is eltűrhetőnek véltem, sőt szükségesnek a' külömbbségre nézve, mert én annál tökéletesebbnek tartom a' nyelvet, mentől több formákra szabattathatik, de csak jó móddal. – ('S mellyik az a' jó, 's mellyik a' rossz mód?) – Méltónak tartom ezt is a' türelemre, legalább, hogy a' kik illy ízléssel vannak, találjanak azok is a' miben gyönyörködhessenek. Én természetesnek találom hogy engedjünk még a' Poesis ízlésének is olyan szabadságot, mint a' vendégségekben a' készüléteknek, mellyekben külömbféle ízű és készülettű 's nemű ételek tétetnek-fel, hogy kik maga ízlése szerént ehessék. Mikor én az illyen verseket írtam, nem tapasztaltam hogy a' Közönség kedvetlenül fogadta volna, sőt még most is vannak hazafiak elegen, kik felől meg kell vallanunk hogy mind tudományok, mind jó-érzések vagyon, kik épen illy ítélettel vagynak, de a' kik azért érzékenyítő Critica alá vonattatni nem méltók. Csak ugyan én, látván már vénségemben a' nevedő erőt, az olyan színű mértelmes verseknek kiirtására, legottan rím nélkül való afféle forma verseket is eleget írtam, hogy a' Critikának kemény ítélete alatt ne maradjak, és a' mellyekben én épen úgy gyönyörködöm: hanem örökösen még is a' rímesekekről egészen le nem mondhatok, ne láttassam azt ezért cselekedni, hogy a' sok pirongatása megszegyeltem volna magamat és kárhoznám előbbi bűnömet.

Hagyjuk gyönyörködni¹⁸⁰⁶ a' tiszteleltre-méltó öreg a' maga ízlésében, 's tiszteljük érdemeit, hogy a' jót ő is gyarapította. A'¹⁸⁰⁷ németek között is voltak, a' kik a' régi vers'¹⁸⁰⁸ sorait rímekkel végzették, 's Ratschky szebbnek tartá így az Alcaeuszi dal' stróphájit.¹⁸⁰⁹

¹⁸⁰² a' mi <nem illik együvé> díszetlen

¹⁸⁰³ a' <gondo> képtelenséget

¹⁸⁰⁴ bálványomnak <tartanám> és

¹⁸⁰⁵ valóságának <gondolnám> tartanám

¹⁸⁰⁶ Hagyjuk <meg> gyönyörködni Az áthúzott rész felé írva.

¹⁸⁰⁷ gyarapította <, 's örvendjünk> A'

¹⁸⁰⁸ a' <distichon> régi vers' Az áthúzott rész felé írva.

¹⁸⁰⁹ A szöveg a kézirat (MTAKK Tört-Föld. 4-r. 3. sz., 167b.) alján megszakad.

26.

Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez. MDCCCXVI.

ELŐBESZÉD

[1] Magyar-ország nem ismeri Erdélyt. Megszokván nyugotnak venni útunkat, vala- 356, 597
mikor honunkból¹ kiindulunk, felejtjük hogy kelet felé egy rokon nép lakik, melyet
ismernünk sok tekintetekben illenék. 'S e' föld felől Utazóinktól sem vehetjük, a' mit
érteni óhajtánánk; mert Gróf Teleki Domonkos Erdélynek kevés lapokat hagyta, Gróf
Batthyáni Vinczének pedig kisded részén méne-keresztül útja, 's nem a' nevezetesbbi-
ken. 'S a' lelke, tudományai, mint külső fénye által tiszteletes Író' dolgozásának az a'
nemes tartózkodás adja egyik méltóságát, mely sok említést érdemlő dolgokat elmel-
lőz: midőn én, azon igyekezve, hogy földieimnek a' testvérhont,² a' később Erdélynek
a' mostanit, minél hűbben és bővebben festhessem, még keresém a' mit elhagynom le-
hetett és kellett volna, kész valék vétkesnek találatni, hogy Olvasóm mind vegye a' mit
óhajt és én adhatok. Egy gáncs fog érni igen méltán: hogy míg gondjaim apróságokon³
múlatoznak, mélységet keres Olvasóm hijába; hogy sok könnyed holmim elégnek
tartám könnyeden elsíklani. De a' tapasztaltak kellnek majd mentségemre, 's a' bajnak
némelly nemei közzül csak hibás⁴ lépések felejtetik-ki az elakadtat.

Mindenek-felett az ügyekezém kerülni, hogy híreim nem valóknak, vagy a' mi nem
sokkal jobb, sokszor rosszabb, félig-valóknak ne találtathassanak, 's dolgozásomat olly
férfiakkal olvastatám-meg, kik Erdélyt ismerni tartoznak és ismerik. Ezért maradt-el
illy későre megjelenése. Az idegen szem és kéz⁵ itt kérdésen kívül sokat javíta; de van
valami, a' mit ronta is: oda az a' szabad, az a' meleg öntevény, mellyel a' legelső dolgo-
zás magát némellyeknél megkedveltette volt.

Az helyett tördelt darabokat adok, tartalékkal, bár⁶ híven, hibás és sokszori forrasz-
tásokban. Engednem kelle a' parancsoló kéréseknek, 's első dolgozásaim' csomójit tűz-
be löktem.

A' Külföld örömét leli az Útazások' olvasásában, 's így Fordítót e' Levelek is talál-
hatának. Magam szándékozám adni németül is, de tilt időm. Ha talán valaki fordítaná,
akarnám, láttassa előbb velem dolgozását, míg azt sajtó alá ereszti. Idegennek holmit
bővebben, holmit másképen, holmit épen nem kell elmondanunk, mert itt sok van, a'
mit ők nem értenének, a' mi egyedül nekünk kívánhatja figyelmünket.

¹ hon <j>ukból

² testvérhon <j>t

³ gondjaim <az> apróságokon

⁴ csak <a'> hibás

⁵ és <idegen> kéz

⁶ tartalékkal, <de> bár Az áthúzott rész felé írva.

[2] MUTATÓ

BEVEZETÉS.

I. LEVÉL. A' Szilágyban. Krasznán, Majór, és Kamarás Nagy-Ajtai Cserei Farkas Úrnál. Bibliothecája. Gyűjteménye, 's ebben a nagy Friedrich' szelenczéje. Kertje. Atyjának a' Referendáriusnak, testvérének, és atyja'⁷ Nevelőjének Kaprinainak emléke.

II. LEVÉL. Által a' Meszesen, Nyírjesig.

⁷ és <Nevelőj> atyja'

ERDÉLYI LEVELEK 1816.

BÉVEZETÉS

Gondosabb Utazóink e' földre Karacsnak Lipszky után négy Táblára metszett Magyar- és Erdély-országi Abrosza nélkül megindulni nem fognak. Szükség ezenfelül, hogy Benkő Józsefnek Transilvania című Munkájával (Bécs, 1778. két Köt. 8.), a' Bethlen János, Farkas, Miklós Cancellariusokéval (ezen utolsó áll a' Histoire des Revolutions de Hongrie VI. kötet.), Rumynak Monumenta Hungarica⁸ Práynak Epistolae Procerum Hungariae, Gróf Bethlen Eleknek Ansichten von Siebenbürgen című dolgozásaikkal, Engelnek és Fesslernek Magyar Történeteikkel, 's Bárá Hormayr József Udvarbíró Úrnak Oesterreichischer Plutarchjával, 's ennek és a' tiszteletet olly nagy mértékben érdemlő Bárá Mednyánszky Aloyz Úrnak Historiái Zsebkönyveikkel megismerkedjenek; beérvén pedig ide az Erdély⁹ Tiszti-Kalendáriumát, honnan sok világosságot fognak meríthetni, megszerezze. Hogy Olvasóinkat azoknak értésére, a' miket itt lelni fognak, elkészítsük, mi itt tészünk-le Kijegyzéseinknek egy részét; és ha ezek igen szűkek is, és csonkák, minthogy a' hely bővebben kiterjeszkednünk nem engedé, úgy hisszük, hogy már¹⁰ a' történetek évszámainak halmozva felhordott¹¹ sokasága által is¹² nekik nem nyujtánk kisded szolgálatot.

Erdélyt három Nemzet teszi. A' Magyarok Arpáddal¹³ jövének Európába 889 eszt.; a' Székelyek magokat az ide Balamberrel 374. kijött Hunnok' maradékinak hirdetik; a' Szászokat II. Gyéza 1142. hívta-elő Saxoniából és Flandriából. A' három eggyesüle (Tordán 1545., és legújebben az 1744diki Törvényczikkely által), de megtartván mindenike saját szabadságait, szokásait. – A' föld' neve 1130ig Erdélyia vala, tovább Transilvania, mivel Királyainknak túl fekvék a' Szilágyságon. – Nagy-Fejedelemségre Maria-Therésia emelé 1765. Novemb. 2d. (a' Diploma Benkőnél, az eml. h. I. 38.) – A' Magyar Nemzet' czímere Sas, emelkedő szárnyakkal; a' Székelyeké Nap és Hold; a' Szászoké hét Vár, 's innen az egész föld' neve az ő nyelveken.

A' Magyar-föld Vármegyékre és Vidékekre van osztva: 1. Felső-Fejér (Comit. Albensis Superior); 2. Alsó-Fejér, 's ez a' legnagyobb; 3. Küküllő; 4. Torda; 5. Kolozs; 6. Doboka; 7. Belső-Szolnok (Interior); 8. Közép-Szolnok (Mediocris); 9. Kraszna; 10. Hunyad; 11. Zaránd; és a' két Districtus: 1. Kövár-Vidéke, és 2. Fogaras-földje (Distr.

⁸ Hungaric<ájának,> A á-n az ékezet áthúzza. Práynak

⁹ Erdély<i>'

¹⁰ már Sor feletti betoldás.

¹¹ halmozva <-> felhordott

¹² is Sor feletti betoldás.

¹³ <Á>rpáddal Az ékezet áthúzza.

Kövár, és Distr. Terrae Fogaras). – A' Vármegyék' Fő-Tisztviselői itt is Fő-Ispánoknak mondatnak, a' két¹⁴ Districtusban Fő-Kapitányoknak.

A' Székely-földnek Székei (Sedes) vagynak: 1. Udvarhely, cum filiali Bardocz; 2. Háromszék, eggyé-forrádva a' Sepsi, Kézdi, Orbai Székekből; ennek leánya Miklósvár; 3. Alsó és Felső Csik, 's Gyergyó és Kászón; 4. Maros; 5. Aranyos; 's ezek deákban is megtartják magyar neveiket. – A' Székely-föld' Kormányzóji, Fő-Ispáni ranggal, Fő-Királybíráknak vagy Fő-Tiszteknek mondatnak.

Székei vagynak a' Szász-földnek is, és Districtusa:¹⁵ 1. Szebeni (Sedes Cibiniensis, Herrmannstädter Stuhl); 2. Segesvár (deákul és szászúl Schässburg); 3. Brassói¹⁶ (Distr. Coronens, Kronstädter); 4. Meggyesi (Mediens, Mediasch, három rövid vocálissal az idomtalan nyelven); 5. Besztercze (Distr. Bistricens); 6. Szász-Sebes (Sabaesens); 7. Nagy-Sinki (így deákul is); 8. Szeredahelyi (Mercurensis, Rossmarkt); 9. Kőhalmi (Rupens., Rips); 10. Újhegyházi (így deákul, szászúl Leschkirch); 11. Szászvárosi (szászúl Brosser Stuhl.)

Erdélynek kiterjedése a' Határszélekkel, ezer-kétszáz négyszög mértföld, népessége másfél millió. Városai 's nagyobb 's kisebb 's legkisebb helyei, egyetemben, kétezer-ötszáz-tizenhárom. A' Határszélek' népessége állott 1810. százharminczhat-ezer százharmincznégy lélekből. A' Fegyverfoghatók két Székely és egy Oláh gyalog-, és egy Székely lovas Regementekre osztatának. A' kiállított sereg, együtt a' felkölt Nemes-ségével, 1809. teve ötvenezer főt.

Erdélynek adója 1822. 's conventionális pénzben, egymillio-ötszáz kilenczvenhat-ezer¹⁷-hét-százhatvanhat for. hét xr. volt; 1823. egymillio-ötszázhatvannégyezer-száz-ötvenegy for. tizennyolcz és fél xr.

¹⁴ két A főszöveggel párhuzamosan, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▮

¹⁵ és <eggy> Districtusa

¹⁶ Brassói A szó aláhúzva, majd az aláhúzás törölve.

¹⁷ ezer Sor feletti betoldás.

ERDÉLY-ORSZÁG' ADÓJA. Convention. Pénzben					
VÁRMEGYÉK.		1822d. Eszt.		1823d. Eszt.	
1. Felső-Fejér	Első Kir. Perceptor Második...	35 917 27 390	40 92	35 132 26 824	34 20
2. Alsó-Fejér	Első Kir. Perceptor Második...	75 000 57 741	27 30	72 788 56 251	32 41
3. Küüllő.	Első Kir. Perceptor Második...	37 684 43 543	56 50	36 518 42 294	41 22
4. Torda	Első Kir. Perceptor Második...	41 133 34 187	9 5	38 720 33 650	1 12
5. Kolozs.	Első Kir. Perceptor Második...	52 333 23 574	52 46	50 493 23 166	42 1
6. Doboka.	Egy Kir. Perceptor	26 388	42	26 167	47
7. Belső-Szolnok	Első Kir. Perceptor Második...	26 837 32 069	32 48	26 670 31 422	53 1
8. Hunyad.	Első Kir. Perceptor Második... Harmadik...	38 254 32 541 18 967	18 35 31	37 022 31 495 17 134	22 4 –
9. Közép-Szolnok	Első Kir. Perceptor Második...	22 922 20 421	42 13	23 013 20 053	24 9
10. Kraszna	Egy Kir. Perceptor	25 382	9	24 777	17
11. Zaránd	Egy Kir. Perceptor	30 029	48	28 436	29
12. Kővár-Vidéke	Egy Kir. Perceptor	28 249	5	28 357	19
		730 572	30	709 389	51

SZÉKELY-SZÉKEK					
1. Udvarhely.	Első Kir. Perceptor Második...	25 356 29 746	41 2	24 371 23 486	29 23
2. Maros.	Első Perceptor Második...	27 541 29 131	41 2	26 559 27 909	24 32
3. Háromszék.	Első Perceptor Második...	16 654 12 029	30 49	16 081 11 751	49 54
4. Csik.	Első Perceptor Második...	9 689 3 296	39 37	9 490 3 237	50 45
5. Aranyas.	Egy Perceptor	13 870	2	13 379	2
		163 361	57	156 268	8
SZÁSZ-SZÉKEK		1822d. Eszt.		1823d. Eszt.	
1. Szebeni.	Első Perceptor Második	62 894 71 043	42 41	62 282 71 017	29 39
2. Segesvári	Egy Perceptor	39 433	44	39 658	27
3. Meggyesi.	Egy Perceptor	65 076	26	65 131	54
4. Nagy-Sink	Első ¹⁸ Perceptor Második...	46 407 23 532	25 54	46 033 23 685	35 40
5. Kőhalmi.	Egy Perceptor	21 385	44	21 365	40
6. Szász-Sebesi.	Egy Perceptor	27 414	58	27 054	29
7. Szeredahelyi.	Egy Perceptor	26 480	53	25 934	29
8. Újegyházi	Egy Perceptor	22 464	34	22 189	26 ^{1/2}
9. Szászvárosi	Egy Perceptor	25 123 ¹⁹	7 ²⁰	25 590 ²¹	3 ²²
10. Brassói Districtus.	Első Kir. Perceptor Második...	75 041 69 001	48 20	73 997 65 354	54 17

¹⁸ <Egy> Első Az áthúzott rész felé írva.

¹⁹ <25 723> 25 123

²⁰ <1> 7

²¹ <28 780> 255 189

²² 3 <7>

11. Beszterczei Districtus	Eggy Perceptor	45 507	11	46 039 ²³	47 ²⁴
12. Fogaras-földje	617 408 ²⁵		27	615 534	49 ^{1/2}
		1822d. Eszt.		1823d. Eszt.	
Fogaras-földje	Eggy Perceptor	33 348	32	32 034	52
TAXALIS HELYEK					
1. Kolozsvár és Felek falu.		24 732 ²⁶	14	24 481	21
2. Maros Vásárhely...		9 769	13	9 703	52
3. Károly-Fejérvár a' Zsidókkal.		5 292	53	5 049	39
4. Ebesfalva...		4 603	22	4 254	41
5. Szamos-Ujvár...		7 715	59	7 433	5
		52 113	41	50 922	38
ÖSSZESZÁMÍTÁS.					
1. Minden Vármegyék...		730 972	30	709 389	51
2. Minden Székely-Székek...		163 316	57	156 268	8
3. Minden Szász-Székek...		617 408	27	615 535	49 ^{1/2}
4. Fogaras-Földje...		33 348	32	32 034	52
5. Minden Taxális-Helyek...		52 113	41	50 922	38
Erdélynek egész Adója		1 596 760	7	1 564 151	18 ^{1/2}

²³ <41 287> 46 039

²⁴ <14> 47

²⁵ <12. Fogaras földje> 617 408

²⁶ 24 732 <24 481>

ERDÉLYNEK TÖRTÉNETEI.

Erdély a' legrégibb időben Dacia Mediterranae nevet visele. A' mi a' Tisza, Duna, Maros közt fekszik, Dacia Ripensis volt, 's Alpestris, a' mi Erdély és a' Fekete-Tenger közt. A' Dák-nép Nagy-Sándor' idejében Sarmis Királytól²⁷ függ; tovább Cotisótól, Boeribistától, Dorpaneustól, Decebáltól. Ez megveré Domitiánt, 's Rómát adózójává tévé. Traján letörlé a' szennyet, Chr. ut. szül.²⁸ a' 102. eszt., 's Decebál orgyilkosokat küldé rá. Az előjőve Moesiából (a' Duna' jobb feléről), 's a' megvert Decebál kardjába ereszkedék.

Erdélyt a' keresztyén időszáml. 274. esztendejéig Dákok és Gothok bírák, ezentúl Hunnok a' nagy Etelye' haláláig (454.). Az ő meghasonlott három fíját (Ellák, Dencsik, Hernyák) Aldorich Gepida Király elkergeté, míg viszont (554.) az Avarok, kiket Alboín Longobard Király szállított vala segédül ezek ellen, a' Gepidákat tolták-el.

Midőn a' Magyarok 889. az Urál hegye 's a' Volga, Jajk, Tobol folyamok' tájairól Európába jöttek, Erdélyben Gyelo uralkodott. Tihó* elfoglálá országát, 's Arpád,²⁹ kit a' Nép már Munkács mellett Fő-Vezérnek választá-meg, 's polgári Kormányzónak és Bírónak (Fejedlemnek) egyszersmind, neki hagyá a' nyert földet, de hogy ő és maradéki a' Nép' köz Fejdelmetől függjenek. Tihó után fíja Horka vevé-által az ország-lást; ettől fíja, az idősb Gyula; a' szerint, a' hogy Arpádot,³⁰ (Alomnak³¹ fíját, Elődnek unokáját, Ögyögnek kis-unokáját) fíja Zoltán követé; ezt Tas (Toxus); ezt Gyéza; ezt fíja Vajk, keresztyén nevével István.

Horka Fejedlemnek Zombor második fíjától született unokája, az ifjabb Gyula, nem tűrheté, hogy István Király a' Népnek, melly Azsiában és itt a' természet nem ismert Génuszát források körül tiszelté, mivel az áldását, a' mindeneket-táplálót, ott bugyogtatja-ki kebeléből világosan, Európai vallást ada, 's magát Királynak³² tituláztatá, 's fegyverre kele az Újító ellen. Elfogatott, 's István őtet, 's Bua és Bukna fíjait, megkeresztelté, Erdélyt pedig az ifjabb Zoltán' igazgatására hagyá. Ennek követőji, ha királyi vérből eredének, Dux, ha a' Nép' nagyjai közzül választatának, Vajvoda nevezetet viselének.

<Így állának a' dolgok ötszáz esztendeig, 's Vajda Erdélyben II. Lajos alatt Zápolya János vala, akkor a' legtekintetesebb Magyar. Nemzetsége már a' Nagy-Lajos' korában fő méltóságokat visele köztünk, 's mind az atyja, István, mind ennek testvére, Imre, Nádoraink voltak. Atyját Mátyás Királyunk Kormányzójává nevezé a' fegyverrel megvett Bécsben, és midőn Rendeink egyet nem tudának érteni, hogy Mátyás után Királynak kit válasszanak, a' kérdés eldöntése Zápolya Istvánra bízott. Anyja Jánosnak Hedvig Tescheni Herczegasszony, testvére pedig (Borbára) hitvese Zsigmond³³ Lengyel Ki-

* A' magyar hangot leírni nem tudók Tihó Vezért Tuhutummmá változtaták-el. Lehet-e valaki Tuhutum? [Kazinczy jegyzete]

²⁷ *Királytól* ék. em.

²⁸ *szül. ut. th.* em.

²⁹ <Á>*rpád* Az ékezet áthúзва.

³⁰ <Á>*rpád* Az ékezet áthúзва.

³¹ <Á>*lomnak* Az ékezet áthúзва.

³² *magát <Európaisan> Királynak*

³³ *hitvese <vala> Zsigmond*

rállyak, a' mi Ulászlónk' testvérének. Birtoka, itt és a' külföldön, temérdek; Magyarországon hetvenkét Vár és Urodalom vala övé, 's nehány Királyi-Város, 's rá-néze az igen gazdag Újlaki Lőrincznek minden kincse, minden jószágá. Gyakorlott katona, ki már tizenkilencz eszt. korában vitézül³⁴ harczola, 's nem mint Al-Tiszt, hanem mint Vezér; 's olly kimíveltetésű, ki polgári kormányra is alkalmasnak ítéltetheték.* A' Dózsa György' pórhadát ő nyomta-el, 's e' nagy szolgálatért neki ígérterített a' korona.

Szolimán jöve a' maga kétszáz-ezerével, 's Zápolya János parancsot veve, hogy népeit hozná a' Király után; hova? azt neki meg nem izenék; de hogy útjában fogná venni az utasítást, merre forduljon. Ez ment, 's még Szegeden sem lelvén a' várt rendelést, Követet indíta a' Királyhoz. Igazságtalan és meg nem gondolt vád, hogy ő akarva késett. Sőt inkább, mivel egész sereg nem haladhat sebesen, szekérre akara ülni, hogy legalább maga vehessen részt a' tanácsban és csatában. De Tomori és mások nem láták szükségesnek bevárni Zápolyát, a' negyven-ezer Erdélyi néppel, és Frangepán Kristófot, a' tizenöt-ezer Horváltal; 's még késik vala a' Követ, midőn Zápolya a' köz hírből tudá-meg, hogy hadaink (Mohácsnál 1526. Aug. 29d.) meg vagynak verve, és hogy a' Király elveszett.

E' híre a' Vajdában nem lelete azon gondolatnak nem támadni, hogy magát Királlyá tétesse. Gracchus-Verbóczi a' Rákosi és Hatvani lármás Dietán³⁵ 1505. végzést-hozata, hogy idegen többé Királlyá ne választathassék, 's azoknak száma, kik nem szereték a' mi szomszédunkban szövődött, igen nagy volt. Ellenben az egy részről IV. Friedrich és I. Maximilián Császárok 's más részről a' Dobzse-Ulászlo között 1491. Novemb. 23d. költ Alku és az 1515. Júl. 22d. a' Bécsi, Szent-István' Templomában véghez ment Há-zassági-Kötés szerint** koronánkat Ferdinánd a' legnagyobb igazsággal kívánhatá; 's

* Vranich (Verantius) fennmarasztá [Kazinczy jegyzete] Beszédét, mellyet Zápolya János az ő jelenlétében tarta a' Rendekhez. – Engel őtet még rossz katonának is szeretné tartatni, a' hogy megvetéssel tótnak nevezi. [Kazinczy jegyzete]

** Maximilián Császár, az az örök nagy dísze az Austriai felséges Háznak, úgy akará, hogy Filep fijától született unokájának egyike vagy másika, az Ötödik [Ötödik ötödikből javítva – Sz. Á.] Károly és Első Ferdinánd, vagy ha ezek nem, maga ő, ezeknek nagyatyjok, vegye a' Dobzse-Ulászlo Anna leányát, Lajos pedig, az Anna' testvére, Máriát, a' Károly és Ferdinánd testvérét; még pedig azon kötés mellett, hogy a' kölcsönös sógoroknak egyike mag nélkül találna meghalni, a' fennmaradott ennek birtokaiban is örökösüljön. Az Alku és Kötés a' Bonfín' Magy. Történ. mellé fel vagyon véve, Istvánffy pedig beszéli a' VI. Könyvben, mik következének. [A mondatot a következő megjegyzés követi: *Siehe unten* – Sz. Á.] Wiedemann Beatusnak Írását: Iustificatio quod Ferdinandus et conthoralis ejus Anna sint et esse debeant legitimus Rex et Regina, heresque Coronae Hung. lásd Práynál, Annal. T. V. p. 134. Pray ugyan azzal épen nincs megelégedve, de annak vétkeit jóvá tevék a' később idők; nevezetesen az I. József megválasztása, még pedig az Austriai ház' férfiágán örökösen; 's a' Pragmatica Sanctio VI. Károly alatt. [A Wiedemann-tól a lap alján olvasható a lábjegyzet, a lábjegyzet főszövegében jelezve: ψ – Sz. Á.]

³⁴ A főszöveg csúcsos zárójelek közötti részét Kazinczy többször átjavította, majd egy külön lapon letisztázva illesztette a főszöveghez. Ezt a szövegrészt közöljük.

³⁵ Dietán Dieták-ból javítva.

hogy a' mi boldogságunk is azt kíváná, mutatják a' boldogtalan idők, melyben birto-kunkért a' két hatalmas szomszéd mindég versenyge*

<II. Szolimán sieté Buda felé, 's Zápolya úgy hitte, hogy annak temérdek és győzel-mében szilajkodó hadait, a' köz riadásban 's kisedd sergével, el nem fogja akaszthatni. Nem ennek elébe méne tehát, hanem fel Tokajba,** mely az ő birtoka volt, hogy itt hadat gyűjthessen, 's azokkal a' kik itt, mint egyetlen menedékökhöz fognának futni, mind a' hon' védelme, mind a' Királyság eránt végezhesen. Várdai Pál Egri Püspöknek az Esztergomi Érseki-Széket ígéré-meg, ha őtet megkoronázandja, a' Koronaőr Perényi Péternek az Erdélyi Vajdaságot, 's Öröklevelet a' Pataki Várra 's Uradalomra***, 36 ha neki a' Szent Koronát kiadja. Míg itt múltat, Szolimán elhagyá Budát, mert közelíte a' tél, 's kitakarodék az Országból. Zápolya ekkor sieté Fejérvár felé, a' Lajos' testét, mely a' Csele-patakjában lovával együtt megtaláltatott, eltakarítatá, magát Novemb. 10d. Királlyá megválasztatá, 's más nap Várdai Pál által 's a' Szent Koronával feléke-síteté.>³⁷

Ecsedi Bátori István Nádor, régi engesztelhetlen ellenje Zápolyának, törvénytelen-nek hirdeté a' Fejérvári Dietát, azon oknál fogva, hogy azon a' Nádor, azaz Ő, jelen nem vala. Más Dietát hirdete tehát, és azon, Pozsonyban, Ferdinándot Királlyá vá-

* Imhol az egész rokonság: – Ferdinándnak nagyatyja és nagyanyja: Első Maximi-lián Császár és Mária, örököse a' Burgundi Herczegségnek. – Atyja és nagyanyja: Filep, a' Szépnek nevezett, Castíliai Király, és Joanna, ki szüléjítől, Ferdinandus Catholicus Arragoniai Királytól és Isabella Castíliai Királynétől az egész spanyol Monarchiát vevé örökségül. – Testvérei és sógorai: 1. Ötödik Károly Római Császár, Spanyol Király; 2. Mária, a' Mohácsnál veszett II. Lajos Magyar Király gyermektelen özvegye. 3. Isabella, Christiernus Dán Király' hitvese. Ezen utolsónak Christierna leánya ment Ferencz Lotharingiai 's Barii Fejedelemhez, kinek ismét Ferencz nevű unokája törzsatyja leve a' rajtunk dicsőségben uralkodó Habsburgi-Austriai-Lotharingiai [*Habsburgi Hapsburgi*-ből javítva – Sz. Á.] Háznak. [Kazinczy jegyzete]

** A' kik tagadják, hogy Zápolya Tokajba felkerült, meg vagynak czáfolva Zápolya Jánosnak onnan Bártfa Városhoz küldött Levele által. Ex. Tokaj, in festo B. Galli Confess. 1526. Joannes de Zápolya Wajvoda Transilv. Paul de Warda Episc. Agriens. Petrus de Perén, Comes Temesiens, ceterique Dni et Nobb. in Conventu in Opp. Tokaj constitutio congregati. – *Anton. Szirmay Notit. Hist. Cott. Zemplin.* p. 49. Ex Originali Civit. Bart-phens. [Kazinczy jegyzete]

*** Patak, Zemplény Várm., ma Regéczi Breckenheim Ferdinánd Herczegnek, a' Ká-roly-August idősb fijának, lakja, egykor Szab. Királyi, régebben Királynéi Város, a' Bodrognak partos jobb szélén, a' Mohácsnál elesett gyermektelen Pálóczi Antal Zemp-lényi Fő-Ispán' birtoka volt. Prényi Péter, Pálóczinak rokona, azt fegyverrel foglalta-el, 's sánczokkal és bástyákkal megerősítette. [Kazinczy jegyzete]

³⁶ *Uradalomra* <, >***), *ha*

³⁷ A főszöveg csúcsos zárójelek közötti része egy külön beragasztott lapon olvasható.

lasztatá, 's 1527 Novemb. 3d., ismét Fejérvartt, ismét Várdai Pál által³⁸ 's ismét a' Szent Koronával megkoronáztatá. Ferdinánd is Érsekké tevő Várdai Pált, 's Prényit megerősíté a' Pataki Uradalom' birtokában.

Frangepán azt tanácslá János Királynak, hogy csapna haladék nélkül Austriára, 's Ferdinándnak adna dolgot a' maga földén. De János látá a' mik következhetnének, 's az helyett egy szál kardra hívá-ki Ferdinándot, hogy a' pör csak kettejek közt igazítassék-el, a' mit ez, királyi méltósága szerint, el nem fogadhata. Az ellenségeskedések elkezdődének, 's János verve vala. Testvérének férjéhez futa-által, de az nem akara fegyvert fogni Austria ellen; 's a' megfutamlott veszve volt volna, ha Lasky Jeroním a' Törököt nem bírta volna pártfogásra, egy magyar születésű Paulinus pedig, ekkor Prior Cens-tochowban, a' Magyarokat.*

Szolimán hozá a' kívánt segédet, 's a' német hadak visszatolatának, 's maga Bécs is ostrom alá juta, honnan Szolimánt nem fegyver hajtá-el,³⁹ hanem a' beállott tél. Kitakarodván innen, Budát, az elfoglalt helyeket, és a' Prényi Péterrel együtt elfogott Szent Koronát, pártfogolt barátjának hagyá.

Ezt az Anyaszentegyház' villáma sujtá-meg, mivel Keresztyének ellen hitetlenek' segédjével éle, Ferdinánd pedig nép, pénz és főképen katonai tűz nélkül, igen is hajlandó vala, békélni. Váradon (1538. Febr. 24d.) egyike Királytársának ismeré a' másikat, 's megígérteték Jánosnak, hogy ha meg fogna házasodni, 's fija lenne, annak nő adatik a' Felséges Austriai házból, 's hogy a' Zápolya-ház' birtokai ennek hagyatnak⁴⁰ Szepesi Herczeg titulussal: ellenben a' János halálával Erdély, az általa bírt Vármegyék, és a' Szent Korona, Ferdinándra szálljanak.

* Ez Martinúzi György vala. – Eredetével önmaga ismertet-meg bennünket (Práy Annal. T. V. p. 271.) Született egy Corátiai fő házból Kamisacz Várában. Atyja Utisenics György a' Török ellen harczolva esék-el; anyja Martinúzi Anna, Velencei Patrícusnak gyermeke volt. Nyolczadik éve után a' tizenharmadikig Vajda- Hunyadon vesztegeté-el idejét a' Gubernátor-Vajda Hunyadi' udvarában; mert anyjának Kanonok testvére pirult maga körül tartani a' nevetlen gyermeket. Onnan Zápolya Istvánnéhoz, az eml. Tescheni Herczegnéhez, méne-által, hihetőleg mint cseléd. Elúnván élte' terheit, Paulínussá leve, a' mint a' Szerzet' Elöljáróji hitték, hogy örökké Fráter maradjon; de négy évig élván egy tudós Szerzetes' oktatásával Sajó Ládön [Ládön<, > – Sz. Á.] (Borsod Várm.), olly előmenetelt teve, hogy Pappá szenteltetheték, 's a' Szerzetben ragyoga. János Király az ő kezeibe akará letenni némelly drágaságait, de Martinúzi [de<azt> Martinúzi – Sz. Á.] azokat el nem fogadta. Ellenben három útát teve Magyarországra, télben és gyalog, 's itt a' Papságot, a' Nemességet, a' föld' népét tüzelgeté, ne hagynák a' magyar születésű Királyt. – A' Szerzeti F r á t e r nevezet általméne testvérére 's ezeknek maradékaira, 's az É r - K e s e r ú i F r á t e r familia ma is fenn áll Biharban, Szabolcsban, Nógrádban. [Kazinczy jegyzete]

³⁸ Pál<lal> által Az által a margón olvasható, a főszövegben jelezve: ψ

³⁹ fegyver <tolá el> hajtá-el,

⁴⁰ hagyatnak A h m-ből javítva.

János most elvevé sógorának a' Lengyel Királynak Sforzia Bouna második hitvesétől született Isabella leányát, 's az neki Budán 1540.⁴¹ Júl. 7d. István fiat szüle (a' gyermeket Szolimán atyjáról Jánosnak, anyja anyai-nagyatyjáról Zsigmondnak nevezék, 's a' János-Zsigmond név eltola amazt.) Jánosnak bal tetemeit megüté a' guta, 's ő Szász-Sebesen gyógyítgatá megbomlott egészségét. Öröme a' vett híren még betegbé tette, 's megholt ott Július' 21d.

Ferdinánd most a' Váradi kötésre emlékezteté az Özvegyet. De Martinúzi, már Váradi⁴² Püspök, Királyi Kincstartó, Minister, 's a' Király' testamentoma által Isabelának Corregense, János-Zsigmondnak Gyámja, tagadá, hogy az Országról az Ország-nak híre nélkül végezni lehetett, mert az Ország nem birtok, hanem a' Királyság csak hívatal; kikíséré a' testet Székes-Fejérvárra, azt a' Királyok' sírboltjába eltemetteté, 's a' gyámlott csecsemőt Szent Koronánkkal megkoronáztatá.

Láták a' Ferdinánd emberei hogy a' Pap-Corregenssel boldogulni nem fognak, 's gyanússá tevék azt a' hiu és hiedékeny asszony előtt, 's vele titokban alkudozának. Martinúzi látá hogy ez magát és a' gyermeket elveszti, 's az asszonyt szobájiba elzárta. Rogendorff álgúztatá Budát nagy tűzzel, de Martinúzi által elűzetett.⁴³ Árulásra bír a' Várbelieket, 's német-beszédű katonájit éjjel a' várba fellépdelteté, vagy nem bízván a' magyar Révaihoz, vagy ettől a' fényt irigyelvén, 's a' német szó felfedé a' fortélyoskodást, 's azok leszabdaltatának. A' Pap-Generális lóra ült, 's maga vezeté mészárlásra seregét, 's a' megfutamlott Rógendorff vett sebeiben Komáromnál hala-el.

A' hírre Szolimán megtelepedék Pest mellett, 's elaltatván a' rettegve-bízó asszonyt, a' Várost lézengve felment katonáji által elfoglaltatá, nem hogy magáévá tegye, a' mint mondá, hanem hogy János-Zsigmondnak megtartsa. Ezt, anyját 's a' Corregenst Erdélybe küldé, hogy Isabella és Martinúzi azt a' gyermek' nevében kormányozzák. A' haza így három részre vala tépve: Erdélyt a' János' özvegye, Budát és Alsó Magyarországot a' Török, a' felső részeket 's az Austriával és Stíriával határos Vármegyéket Ferdinánd bír.

Isabella 's gyáva Tanácsosai, 's kivált Petrovics Péter, Zápolyának rokona, Tanácsnokja, 's Generálisa, meg nem emésztheték, hogy az a' Szerzetes-Barát, ki magát Leveleiben pauper et egens Monachus-nak szereti nevezgetni (Práy, Epist. Procer.) egy sorban áll egy Király' leányával, egy Király' özvegyével,⁴⁴ egy Király' anyjával, 's fenntebb mint ők; ez viszont nem, hogy az Ő elmellőzésével alkudozgatának az Ő hazája 's azon Ország eránt, mellyet nagy részben Ő szerze és Ő tartá-meg, mellynek kormányát a' gyermek felnevekedéséig az ő királyi barátja az Ő ismért hűségére, 's Ferdinánd által is csudált és irigylett nagylelkére bízta. Vádlójinak van e igazok, Martinúzinak e, nem ezeknek szidalmaiktól illik felfüggeszteniünk; az emberek előtt mindég az vétkes, a' ki veszti; hanem a' dolgoknak nyugalmas és bátor végig-tekintéséből. Nincs kétség, hogy a' szakadások vétkesek voltak, hogy török-vazallá lenni irtóztató vala. De minekutána Martinúzi a' János' felén állá, 's Corregens vala és Gyám, neki minden vétke abban fog állani, hogy a' gyermeket a' haza' felkent Urának, még pedig valóban

⁴¹ 1540 1740-ből javítva.

⁴² már <Bud> Váradi

⁴³ Martinúzi <még nagyobb elverte> által elűzetett Az áthúzott rész felé írva.

⁴⁴ Király' <Oz> özvegyével

kegyes Urának;⁴⁵ fel nem áldozá. Práy (az eml. h.) közli azoknak Martinúzit terhelő valásaikat, kik neki barátjai nem voltak, és hogy azok nem voltak, még⁴⁶ dicsekedve is említik: szabadlelkű Historiographusnak kötelessége volt volna azt is közleni, a' mit baráti vallának, és a' mit maga felől Ő monda, Ő mondhatta. Király akara lenni; azt mondják. Mintha, név nélkül, az nem volt volna! 'S kívánhatta egyéb lenni mint volt? Corregens, Gyám, Minister, Kincstartó, Generális. – Midőn Petrovics és a' Rendek tiszteletlenül bántanak vele, 's ötet a' Gyula-Fejérvári várba béereszteni nem akarák, 's amaz a' falakat addig álgyúztatá, míg a' kapuk megnyittatának, nem ereszté e szabadon Petrovicsot és a' Szent Koronát? nem eléglé e meg, hogy ezeket itt, Isabellát Szász-Sebesen hatalmasan megdorgálá, 's őket és a' Királynét, hogy neki mivel tartoznak, emlékezteté? Mi könnyű vala neki akkor Petrovicsot, Isabellát, a' gyámlott gyermeket feláldozni, 's a' koronát magának fejére tenni. Kedvetlen dolog az a' Török Udvarnak épen nem volt volna.*

De végre látá hogy a' Török ótalmához keveset bízhatni; hogy a' lelketlen asszony örök tétovázásaiból meg nem tér; hogy Ő öregszik; 's a' mit mindeddig ellenzett vala, most maga tevé-meg; hübb a' gyermekhez e' lépésben is mint anyja, kit nem szűn meg kérni, inteni, alkudoznék szemesen. Erdély, a' Túlatiszai Vármegyék (a' Dunáig),⁴⁷ 's a' Szent Korona áltmenének Ferdinándra, 's az özvegy Királyné 's a' gyámlott gyermek Kassára költözének, 's a' szegény Opúliába; Martinúzi, most már Esztergomi Érsek, Prímás, Cardinális, Váradi Püspök egyszersmind, vesztég marada. Azonban János-Zsigmond, Martinúzinak undok veszte után**, ismét előjöve, 's Ferdinánd a' Töröknek

* Ez hosszas kitérés a' rövide-re-front előadásban, de a' kajánság' vádjait szükség vala felvilágosítani. [Kazinczy jegyzete]

** Történt az 1551. Decemb. 17d. hajnalban, Práy szerint e' környülményekkel: Martinúzi Lippának ostroma alól, hol a' német Vezérnek ő a' Török felé látszott hajlongani, Alvinczra ment. Castaldo, a' Fő-Vezér, beszállott nála. A' Cardinális más nap Maros-Vásárhelyre készült, Dietát tartani, 's kapuja virradatkor megnyittatott, hogy konyhaszekerei induljanak. A' Castaldo Titoknokja, Marco Antonio Ferrájo, bjelenteté magát a' Cardinálisnál, ki még csak félöltözötten Vas Ferencz szolgájával olvasá Breviariumát, azt ürügyelvén, hogy siető levelei vagynak, mellyeket aláíratni kíván. 'S a' mint Martinúzi a' papiros felibe hajlek, a' gyilkos nyakszirtjába veri a' tört. „Jesu, Maria! kiált ez; o Domine, quare hoc mihi? (Mások szerint az izmos Öreg megragadá a' nyavalyást, 's azt földbe szegte.) Sforzia Pallavicíni bérohan, 's ketté hasítja fejét; a' sok olasz, a' sok spanyol összelövöldözi, összeszabdálja. Annak jeléül, hogy a' tett el van követve, eggyik fülét, mellyen hajas szömölcs vala, [vala, <keresztül lövöldözik> siető – Sz. Á.] siető Követ vitte Prágába. – Castaldo ezt írá Nádasdi Tamásnak: Placuit omnipotenti Deo Illrum Dn. Cardinalem Varadinensem falcis recordationis ad aliam vitam ducere, morte quadam repentina... Ex Zaz-Sebes d. 17. Decemb. 1551., 's az Utóíráásban: Marcus Antonius primus inter omnes pugione in quitture bis trafixit Rndissimum. – Ezek az emberiség' mocsikai még játékot űzének Istennel. Ampringen így írja Zemplénynek, hogy lángoló könyörgéseket fog Isten elébe önteni a' Megye' boldogságáért. [Kazinczy jegyzete]

⁴⁵ *kegyes* <atyának> *Urának*

⁴⁶ *meg* ék. em.

⁴⁷ *D<ú>náig* Az ékezet áthúzva.

harmincezer aranyat fizete esztendőnként. – Isabella megholt 1559. Septemb. 15d.; János-Zsigmond, nő nélkül, 1571. Martz. 13d.

Erdély a' tavalyi alku következtében⁴⁸ szabadon választthata Vajdát, 's II. Maximilián, Ferdinándnak elsőszülötte 's követője* e' méltóságot Békési Gáspárnak óhajtá. A' Rendekek Somlyai Bathori István Váradi Kapitányt választák 1571. Máj. 15d. A' Török nem késett ennek átküldeni a' Vazalli címert (kucsmát, buzogányt, kardot, zászlót, paripát); 's így azt Maximilián sem tagadá-meg; de Báthori kénytelen vala esk alatt ten-ni ígéretet, hogy méltóságáról lemond, mihielyt az neki parancsolva lesz. A' Császár Békésit pártfoglá Báthori ellen. Ez megverte a' pártfoglottat, 's a' vele tartó hiteszegett Székelyeket orr és fül nélkül ereszté haza. Meghalván az utolsó Jagello (Zsigmond), a' Lengyelek Báthorit hívák országlásokra. Ment ő, 's Erdélyt testvérbátyjának Kristófnak hagyá, ennek kilenczévű fiját pedig, Zsigmondot, Erdélyi Fejedelemmé választatá. Született a' koronát-viselt Báthori, a' Vajda Istvántól** és Thelegdi Katától 1553. Septemb. 27d.; megkoronáztatott Krakkóban 1576. Máj. elsőjén; megholt 1586. Decemb. 16d. Gyermekeket a' magánál tizennyolcz esztendővel idősb Jagello Annától nem hagyott. – Kristóf meghala 1581. Máj. 27d; élet. 51d. eszt.

* Ferdinándnak második fija a' Tudományok és Mesterségek' szeretete, az Amb-rászi Szoborgyűjtemény' alkotása, 's a' Welser Philippine' szerelme által elhíresedett Ferdinánd Fő-Herczeg vala. A' Császár, érezvén hanyatlását, Nádasdi Tamás Nádort 's némelly Nagyjainkat Bécsbe szállítá, hogy választanák-meg Maximiliánt. Ezek Dietát kívánának, 's megígérék, hogy rajta lesznek, hogy Ferdinánd Fő-Herczeg Királynak választassék. Nádasdi azon eszt. 1562. Máj. 4d. meghala, 's a' Nádori szék 1608ig üresen hagyott. Oláh Miklós Prímás Helytartó leve, 's kivitte a' mit az Udvar óhajtott. [Kazinczy jegyzete] [Az 1562. előtt egy zárójel nyitó fele látható, de a záró fél hiányzik, ezért az első is elhagytuk – Sz. Á.]

** Zamosci Lengyel Cancellárius, a' Báthori Kristóf' Grizeldis nevű leányának férje, hitvesének nagyatyját, azaz a' Király Báthori István' atyját, [*hitvesének <nagyatyját ennek [olvashatatlan szó] és >István' <Királynak> atyját,* – Sz. Á.] ennek sírkövén Palatínusnak nevezé; és ez megtéveszthetné a' vigyázatlanokat, hogy a' Királyt a' santa Bátori István' fijának vegyék, ki Ferdinándot Zápolya ellen Királynak választatá. A' santa Nádor, a' Báthori ház' Ecsedi ágán, Andrától és Drágfi Júliától vette lételét, 's ez az András testvére vala a' Kenyér-mezei hős [*hős <nek>* – Sz. Á.] Istvánnak, 's 1535. hala-meg; ellenben a' Király' atyja a' Báthori-ház' Somlyai ágáról erede, [*eredé, <'s Erdélynek Vajdája volt,>* – Sz. Á.] 's hű Zápolyához [*'s hű <marada> Zápolyához* – Sz. Á.] mind halálíg, melly 1534. történt. Zamosci a' Palatínus nevezettel a' nemzetnek első Tisztviselőjét (a' Vajdát Erdélyben) jegyzette. [*<[olvashatatlan szó]> jegyzette* – Sz. Á.] – Ez a' Nagy Lajos, Nagy [*Nagy nagy*-ból javítva – Sz. Á.] Mátyása a' Lengyeleknek, már első Beszédében, mellyet koronáztatása' innepén tartott, kimutatá nagyságát: „Honesto loco natus libertatem meam semper amavi, quam nunc etiam tueri est animus. Volo itaque regnare, rex esse, non fictus, pictus, sed verus; bonis bonus, malis malus.” [Kazinczy jegyzete]

⁴⁸ következtében ék. em.

Báthori Zsigmond⁴⁹ már gyermekkorában sok gondot csinála nagybátyjának, a Királynak. Nyugalomban maradni a' versenygő hatalmas két szomszéd közt, legtanácsosabb volt volna, de Zsigmond hírre vágyott, és hogy a' Törököt biztosabban támadhassa-meg, Rudolf felé szíta, 's a' kik tartóztaták, rakásra öldöstette. A' nagy és gazdag Erdélyt elcserélé a' kised és szegény Opúliával 's Ratiborral, 's úgy hitte, jól cserélt, mert Illustrissimus titulust kapott toldásúl, 's Sacri Rom. Iump. Princeps címet, 's az Aranygyapjat, 's nőül Maria Christiernát, az I. Ferdinánd' fijának, Károly Stíriai Hercegnek leányát, a' II. Ferdinánd' Császár testvérét. Kötését Rudolffal azonban először, másodszor, harmadszor, negyedszer megszögé, Erdélyt elhagyá 's meg⁵⁰ visszajött; lemonda méltóságáról, 's arra ismét felesküdt; szép és tiszteletes nőjét haza küldötte, 's midőn az már indult, letartóztatta; Cardinálissá vágyott lenni, megvarratá a' skarlát bíbort, 's magának tetszve jára fel és alá tűkrei előtt. Vármi Püspök Cardinális Báthori Andrást, kit elébb halálra szánt vala el, a' hogyan ennek testvérét Báthori⁵¹ Boldizsárt kötéllel végeztette vala ki, előszóllítá Lengyel-országból, neki a' fejdelemséget áltadta; de ennek veszte után (agyon veretett 1599. Novemb 3d.) véletlenül megjelent, hogy a' kétségbe-esésig sanyargatott Erdélyt a' Rudolf' Helytartójának, Mihály Moldvai Vajdának, 's Vezérének Bászta Györgynek kezeikből kiragadja, 's első dolga az volt, hogy ezeknek alkuképen eressze-által. Ekkor Rudolffhoz vevé magát Prágába 's 1602 olta halálíglan (1613. Martz. 27d.) ott tartaték szabad fogságban. Szül. Váradon 1573. Aprilis holnapban.

Székely Mózes Fejedelemmé kiáltatá-ki magát 's a' Városokat egymás után szedé-vissza, de a' had! koczkája hamar megváltozék; győze Radula Vajda; maga elesett, 's Nagyjai 's ezek közt Bethlen Gábor Magyar-országra vonultak-ki. Bászta Erdélyben, Belgiojosa Kassa körül, most annál szabadabban 's dühösebben dúltak, fosztottak, vérengyeztek. A' köz elcsüggedésben mindeneknek szemei Kis-Marjai Bocskai Istvánra* fordúltanak; de ezt semmi kérés, semmi erőszak nem indíthatá-meg, hogy a' hon' felkentje ellen fegyvert ragadjon. (I. Testamentomát, Rumynál). De midőn Belgiojosa az ő birtokát is foglalgatá (Kerekit és Szent-Jóbot, Biharban), és most már személye után ólálkodék, Fejedelemmé kiáltatván-ki a' Magyar-országra kivonakodott Erdélyiek által (Szerencsen, Tokaj mellett, 1605. Apríl. 17d.,⁵² és osztán Meggyesen, Erdélyben, Septemb. 14d.), fegyvert ragada. Bethlen Gábor a' Székely Mózes' maradványaival, a' két Balázs, Lippai és Német, a' Hajdu-Városok' erejével, mellé állának, 's Kassa, a' nyomorgatott, szabadítójinak megnyitá kapujit. Mehmet Budai Basa koronát nyujta neki, 's Magyar-országi Királynak kiáltatá-ki. Ő és hada a' polgári 's vallásbeli szabadságért küzdének. A' háborgást megszünteté a' Bécsi Béke, megkötve a' Rudolf' részéről Má-

* Testvére vala Erzsébetnek, a' Báthori Kristóf Fejedelem' nőjének. Magyar-országi jószágiba vontá vala ki magát, kitiltva Erdélyből Generális Csáky István által, mivel ő egyike vala azoknak, kik Báthori Zsigmondot Opúliából 1600. visszaszóllították. Magtalan nője Hagymási Kata előbb Varkucs Miklósné vala. [Kazinczy jegyzete]

⁴⁹ Báthori <G> Zsigmond

⁵⁰ meg<e>

⁵¹ Báthori<,>

⁵² 1605. <Júl.> Apríl. <15d.,> 17d.,

tyás Fő-Herczeg, a' Bocskaiéről Illésházy István Nádor által 1606. Aug. 6d. – Bocskai ezen eszt. hala-meg Kassán, Decemb. 28d.)⁵³ a' mint hitték, méreg által, melyért Can-celláriusa Kátai Mihály összekonczoltatott.

Bocskai az Erdélyi Rendeeknek, testamentomában, a' lelkes gazdag, ifju Homonnai (Drugeth) Bálintot ajánlotta. Azok Homonnainak ipát, a' beteges, öreg és fősvény Rákóczy Zsigmondot választák-meg, ki Erdélyt, Bocskainak harczolásai alatt, mint ennek Gubernátora, bölcsen és szelíden igazgatta volt. Rákóczy a' fejedelmi méltóságot fel nem akará vállalni, 's sírva eskedteték-fel, 's azt 1608. Martz. 3d le is tette, 's kincseivel kiméne Felső-Vadászra, Abaujban.

Somlyai Báthori Gábor, fija Istvánnak, a' Cardinális-Fejedelem testvérének, Rákóczytól pénzen vásárolt méltóságát elébb igen dicséretesen viselé, továbbá igen gonoszúl. Bevádoltatván a' Török Udvarnál, Követeket küldé oda, kik mentenék, 's Géczi nem menté, hanem vádlá, Bethlen Gábor pedig, ki néki, míg jó vala, leghűbb barátja volt, ki is téteté. Báthori rettegven a' feje felett függő veszélyt, ellenségének Mátyás Császárnak segédjéhez folyamodék, 's Varadra szökött-ki, hogy ott múlasson, míg a' német sergek megérkezendenek. Eggy nap (Octób 27d. 1613.) a' meleg ferdőbe kocsizott-ki, 's két megpiszkolt ifju férj által szekerekben agyon vagdaltatott.

Fejedlemmé, a' melly nap' Báthori eléré a' mit érdemle, Bethlen Gábor választaték-meg, az Erdély' trónusának legnagyobb dísze, dicsősége. Nőtt a' vallásbeli gyűlölködés, itt, mint a' Németeknél, 's azért is nőtt, mert az szent cím vala a' polgári tekintetek' előségelésére, 's kevés akara emlékezni az I. Ferdinánd' és II. Maximilián' bölcs ország-lására, hol nem vala panasz, mert nem vala nyomás. II. Lajos alatt 1525. végzés hozaték, hogy a' ki Lutheránus, elevenen égjen-meg, 's a' gonosz Tanácsnokok 's a' gazdagodni szerető Vezérek elfordíták a' jó Fejedelmektől a' népek' szívét. A' tüzes Bethlen segédre szállítva a' Magyar és Cseh panaszkodók által, tizennyolcz-ezer emberrel (1619. Septemb.) áltjőve a' Messzesen, megcsalá a' Császári sergeket, 's Kassa, a' Bánnyavárosok, Nagy-Szombat, Pozsony, és itt a' Szent Korona, annak őrjeivel, Révai Péterrel és Pálffy Istvánnal, 's Forgács Zsigmond Nádorral, kezébe esének; 's⁵⁴ hadai Bécsig nyomultanak-elő. Octób. 11d. Pozsonyban Magyar-ország' Fejedelmének választaték-meg, 's az itt hozott XXIV Törvényt Kassán 1620. Február. 24d. írta-alá. Ugyan-azon⁵⁵ eszt. Aug. 25d. Besztercze-Bányán (Zólyom Várm.) Magyar-ország' Királyának kiáltatott-ki, 's elkezdé élni a' nevezettel, a' Szent Koronát azonban fejére nem téteté, okosságból inkább, mint szerénységből. A' háborgásoknak, közötté és II. Ferdinánd között, a' Nickelspurgi béke vete véget 1621. Decemb. 31d.; a' második Nickelspurgi 1624. Júl. 4d.; a' harmadik Nickelspurgi 1626., 's ezen utolsót Bethlen Lőcsén írta-alá Decemb. 28d. – Bethlennek nagy hasznát veheténk vala, he engedte volna gyűlölködés és irigység. Ajánlást tön Ferdinándnak, hogy a' Törököt kiűzi Európából, csak engedtessek vallásbeli szabadság itt és a' külföldön; a' mit közös erővel a' Duna' jobb felén nyerendenek, légyen Ferdinándé: ő Erdélyt tartja-meg, Dáciai Király nevezettel, de kiterjesztve a' Fekete-Tengerig. Eszterházy Miklós Nádor tanácsosabbnak vélé a' levelet a' Töröknek megküldeni, hogy az lássa kit pártfogol. Bethlen írást és pecsétet az ő vesztére koholt-

⁵³ 28d. 29d.-ből javítva.

⁵⁴ 's Sor feletti betoldás.

⁵⁵ Ugyan ugyan-ből javítva.

nak hazudá (Kemény' Autobiograph. Rumynál.), 's Eszterházy, Bethlennek engesztelhetlen ellenje, a' Töröknek hajta igen nagy szolgálatot. – Meghala Bethlen, vízkórságban, 1629. Novemb. 15d., élet. 49d. eszt.; 's magzatok nélkül ez is, mind Károlyi Süssánától (ez mh. 1622. Jún. 2d.), mind a' Brandenburgi Katalintól. (Menyegzője ezzel Kassán. L. Rumyt.)

Közelgetni látván végét, második hitvesét még 1626. Máj. 24d. Fejedlemmé választatá-meg. Ez most 1630. Január. 15d. felkenetett, mellé adatván Bethlen István,⁵⁶ Gábornak testvére és Gubernátora, tizenkét Tanácsnokokkal. De a' Kolozsvári Dieta még azon eszt. Septemb. megfosztá méltóságától az özvegyet, megbántva az által, hogy Csáky Istvánt férjül óhajtotta, 's neki titkon szült.

Bethlen István alig merte reményleni, hogy a' Katalin' levetése után ő választassék-meg, 's meghívá Sáros-Patakról Rákóczy Györgyöt, a Fejedelem' fiját, hogy a' méltóságot keresse. Ez jött, 's útjában megérté, hogy Bethlen megválasztaték. Segesvárt újjobban vokstra ereszteté a' kérdés,⁵⁷ 's Bethlen bukott.

A' négyszer kötött béke meg nem szünteté a' panaszokat, 's Rákóczy frígyet köte a' Német-országban harczoló Svédekkel, 's Morváig hata. Megköteté az ötödik is, Linzben 1645. Septemb. 16d., 's kilenczven Templom visszaadaték a' panaszkodóknak. A' háboru' szerencsés vége úgy remélteté Rákóczival, hogy a' Lengyelek nem lesznek idegenek ötet választani Királyoknak Ulászlójok után, 's Varsóba küldé Bethlen Ferencz hívét, hogy neki vásároljon barátokat; de a' halál kiforgatá nagy reményeiből.

Fija, a' II. György, még atyja' életében, 1642. Febr. 19d. Erdélyi Fejedelemnek vala kikiáltva, 1649. pedig, Január. 23d. méltóságába nagy fénnel be is iktattatott. Ez egyetemben bír, a' mit Országlóban óhajtanak: lelket, tüzet, gondosan mívelt elmét, ifjúságot, a' legdelibb termetet, igen szép arcot. Atyjától 's anyjától örökségben, a' Bethlen Gábor' özvegyétől ajándékban, sokat veve; 's még többet nőjével; 's vitésége adózójivá tette a' Moldvai 's Havas-alföldi Vajdákat. Erdély ragyogni kezde az Európai hatalmasságok sorában, 's ennek Fejedelmei Rákóczyt követségeik által tisztelgeték. De a' legszebb remények eltűnének, mint egy arany álom. Király vágya ő is lenni, 's kéretlen vive segélyt a' Lengyeleknek, kiket ott a' Svéd, itt a' Kozákok és Perekopí* Tatárok háborgatának. A' Lengyel Király Rákóczynak Ferencz fiját gyermekének fogadá, és sok Magyart meghonnosíta. De Rákóczy megcsalva nézé magát a' Lengyelek által, 's most ellenségeiknek kele segédjekre, kik össze szelídültenek. Elvesztve huszonöt-ezerből húszat, alig vergődheték Ecsedre, hol háza-népét hagyta volt, 's az utána omló bosszús Lengyelek Munkács' és Patak' táját pusztíták, a' Tatárok és Kozákok Erdélyt.

A' Török tiltotta Rákóczyt e' hadtól, 's megtörténvén a' szerencsétlenség, parancsola, hogy Erdély válasszon új Fejedelmet. A' Rendeek engesztelőket küldenék Konstantinápolyba, 's ezeknek visszaérkezésekig a' kormány Máramarosi Fő-Ispán Rhédey Ferenczre bízaték. Ez hűség' eskére kényszeríté a' Várbeli őrizeteket, nem csak a' honnak, hanem személyének is, 's Gyulai Ferencz Várad Kapitány, egy Római lélekben

* Perekop a' Krímiái félsziget' torkában. Innen Íróinknál a' Prekopita-Tatár nevezet. [Kazinczy jegyzete]

⁵⁶ *adatván* <testvére 's> Bethlen István

⁵⁷ *a'* <dolo> kérdés

nevelt 's tudós férfit, azt tevő, a' mit honjának szabadsága 's a' nemzeti becsület⁵⁸ parancsola; 's a' nagy példát követő Ujlaki Lőrincz, Jenői Várnagy. Rákóczy, bízva ezekhez, éjjel üte a' Meggyesen dietázó Rendekre, 's Rhédeyt haza kergeté, 's újra áltvette a kormányt. (1658. Január. 24d.)

A' Török Barcsai Ákost hirdetteté-ki Fejedelmnek, 's tolongva jövének hadai megalázni a' vakmerőt. A' csata Gyalunál tartaték 1660. Máj. 22d. Kolozsvár és Fenes táján. Rákóczy veszte; de ragyogó dicsőségben. Tizenhét Törököt szaba-le saját karjával; alóla négy ló löveték-ki, az ötödikén menté-meg életét, átlólve jobb oldalában,⁵⁹ bal oldalában álddöfve, három veszedelmes sebbel fején. Ájulások közt viteték Váradra, 's Orvosai feje' csontjait felnyitották, de életét meg nem leheté tartaniok. (Ortelius.)

Kemény János kiváltá magát Krími fogságából. Barcsai elébe küldé, 's megkínálá méltóságával. A' Rende Keményt Fejedelmnek ismerék Szász-Régenben 1660. Decemb. 24d. Ez tarta, nehogy a' Török Barcsait vissza kívánja állítani, 's orgyilkosai által megöleté.

Ali Apafit öltözteté a' nyusztos kaftányba. Kuczuk Basa megvíva a' németek által segélt Keménnyel 1662. Január. 23d. Nagy-Szőlős mellett. Kemény lefordúla lováról, 's a' nagy tolongásban elapostatott.

Apafi nem láta semmit tanácsosabbat, mint Erdélyt Leopoldnak ótalmába ajánlani. A' kötés Bécsben készülé-meg titokban 1686. Jún. 25d. Később Károly Lotharingiai Herczeg 1687. Octób. 27d. kötö egy másikat, 's ennek következésében a' Császári sergek Erdélyt ellepék. Végre 1688. Május 9dikén jelentés küldeték-fel Caraffa által, ki magát az Eperjesi Mészárlás által 1687. olly híressé tette, hogy Erdély a' Magyar-ország' Királyának kormánya alá visszakívánkozik, csak polgári 's vallásbeli szabadságaik tiszteltessenek. Leopold elfogadá az ajánlást, Jún. 17d., 's Erdély elére valaha boldogságát. Apafi meghala 1690. April. 15d.,⁶⁰ élet. 58d. eszt. Fija, a' II. Mihály az Erdélyi Fejedelm' titulusa helyett a' Római Sz. Bir. Herczegét vette-fel, 's esztendőként tízezer forintot vona. Meghala ez Bécsben 1713, hitvесе, a' gyermektelen Bethlen Kata, 1724.

Gróf Késmárki Thököli Imre megzavará a' csendet. Láng és vér ömlék-el a' szerencsétlen hazán, melly több inséget kül ellentől sem szenvedhetett volna. Gallyakat kötöztetvén a' lovak' farkaikhoz, példátlan merészséggel a' legmeredekebb tetőken jöve-álta Töröcsvárnál, 's hős tettét a' Nemzet' legcsillogóbb tettei közzé kellene számlálnunk, ha magunk ellen nem volna elkövetve. Olly szerencsével víva-meg 1690. Aug. 21d. Zernyestnél (Brassó táján), hogy Leopoldnak majd minden Vezérét vagy elhullának, vagy elfogatának. A' dicsőség' mezején tette-le életét Teleki Mihály is, Apafi alatt Ország' Generálisa, ki maradékinak a' Római Sz. Bir. Gróf nevezetet hagyá, melly fénnel a' Szent Bir. megszüntéig (1806. Aug. 6d.) egy magyar házunk sem ékeskedett.

A' Rákóczy ház nem feledheté egykori nagyságát, és még voltak, kik szerették volna, hogy az újra fejedelmi méltóságára emelkedjék, mert még igen is közel vala az iszonyatos Ampringenek', Cobok', Spandauk', Caraffák' emléke. De Erdély el vala idegenítve a' Rákóczy névtől, <'s ámbár Ferencz, a' II. György' fija, még 1652. Február.

⁵⁸ nemzeti <szab> becsület

⁵⁹ jobb <karjában> oldalában

⁶⁰ 15d<, >.,

18d. meg vala választva, 's viselé az üres czímet,>⁶¹ kormányra soha ők⁶² többé⁶³ nem juthattak.⁶⁴

Ferencznek özvegye Zrínyi Heléna (a' Német-Ujhelyben 1671. Apríl. 30d. hóhérpallos által vezett Zrínyi Péter Bán' és Frangepán Kata' leánya) 's két gyermeke, Júliána és a' II. Ferencz Munkácson 1688. Január. 14d. elfogatának 's Bécsbe vitetének, 's a' két gyermek Cardinális Kolonics Leopoldnak és Generális Gróf Csáky Istvánnak felvigyázása alatt a' Római Eggyház és az Austria' hűségében nevelteték. De Ferenczet elkeseríté a' történetek' emléke, 's hogy Bécsből ki nem vala szabad lépni, hogy meg nem házasodhaték, hogy Herczegnek nem hívatott. Buzdítva itt a' békétlenek, kívülről a' mindent ígérő 's keveset tevő XIV. Lajos által, fegyverhez készüle nyulni. Levelei, melyeket Longueval francia születésű Austria Kapitány által Párizsba küldött, ettől Linzben elvételtek, 's így Rákóczy Sárosi udvarában Eperjes mellett,* 1701. Apríl. 18d. elfogatott, 's Német-Ujhelybe vitetett. Kiszökve onnan Lehmann Kapitány' segédjével Novemb. 8d. és 9d. közt, Lengyel-országba futott-átal, 's ott várá szándékainak megérését. Végre 1703. Július' 7d. Munkácson ereszté-ki Manifestumát (Recrudescent), 's Fő-Vezére 's Helytartója Széki Gróf Bercsényi Miklós egy másikat Tokajban, 's a' tűz lángot vete. Azt a' Szathmári béke (Apríl. 22d. 1711.) oltá-el, örök bizonyságúl, hogy a' békétlenségek' elfojtásában az egyenesség és kegy többet ér mint minden erőszak. A' történetek' feledése ki vala terjesztve Rákóczyra is, de ő azzal élni, a' maga 's háza a' vesztére nem akara.

A' RÁKÓCZYAK.

(lásd bővebben Minerva. Kassán, 1826. IV. Negyed. l. 941.⁶⁵)

A' ház' törzse Bogáth-Ráadvány. IV. László alatt éle Gyapoly, és ennek fija Pál, 1278.; Mátyás alatt 1464. Benedek, Mihály, Gábor, Rakonczi Lászlónak fiai, 's András, Pál, Gáspár, Menyhért a' Rakonczi Istvánéi; II. Ulászló alatt Ferencz és Zsigmond. Ezen utolsóbb megvevé Felső-Vadászt, Abaujban, 's a' hely a' Zsigmond maradékinak előnevet ada, a' Ferencz' maradékai magokat tovább is Rákóczról nevezék.

* Rákóczys non longe Tokajino diversatus, cum Steph. Szirmay et Adamus Vay 29. Maji comprehensus... mond Práy. – Rákóczy nem a' Tisza körül, hanem Generális Solari által Sároson, a' helységben, nem a' Várban (*Hist. des Revol. de Hongr.*) fogatott-el, és nem csak e' kettővel, hanem Vay Lászlóval és Mihállyal is, April. 18d. mond maga az elfogott Szirmay. Rákóczyt nem fogák-el [*fogák el <elébb, mi> később* – Sz. Á.] később mint társait. Szabolcsban a' három Vay fogatott-el, Szirmay István Szent-Mihálytt, Sárosban. [Kazinczy jegyzete]

⁶¹ A főszöveg csúcsos zárójelek közötti része vízszintes vonalakkal áthúzva.

⁶² *kormányra* <mindazáltal soha> *soha ők* Az áthúzott rész felé írva.

⁶³ *többé* Sor feletti betoldás.

⁶⁴ *juthattak juthatnak*-ból javítva.

⁶⁵ l. 941. Sor feletti betoldás.

Zsigmond nemzé Györgyöt és Jánost. György 1526. Vice-Ispánja vala Zemplénynek, 1542. pedig a' Náadori méltóság' Helytartója. János nemzé Ferenczet, Vice-Ispánt ott 1583–88. ki Lipóczi Keczer Dorotheától Jánost és az Erdélyi Fejedelmet Zsigmondot.

Zsigmondnak a' Fejedelemnek, hitvesei: 1. Alaghi Judith; 's ettől leve Erzsébet, Homonnai Bálintné (lássd ezt feljebb Bocskay alatt) 2. Gerendi Anna, kitől György Fejedelem, 's Zsigmond és Pál. 3. Thelegdi Borbála, a' magtalan. Ez özvegyen maradván, Pál mostohafiját a' Római hitben nevelé. – Pál Sárosi és Tornai Fő-Ispán, 's Ország-Bírája mh. 1636. Martz. 12d. Ennek Hetesi Pethe Annától László, Sárosi Fő-Ispán, és Anna-Mária Apácza. László a' Váradi Vár' kapuja előtt esék-el⁶⁶ 1664. Májusban, 's Bánffy Erzsébettől csak Erzsébetet hagyá, két Erdődyek hitvesét, 's így a' Pál ága kiszáradá. – A' Fejedelem Zsigmond megholt 1608. Decemb. 5d. élet. 64d. eszt. 's Szerencsen temettetett. Ritka érdemei emelék előbb Szendrői, tovább Egri Kapitányságra, Borsodi Fő-Ispánságra, Erdélyi Gubernátorságra.

Fija György, az Elsőbb, Erdélyi Fejedelem, Bethlen Gábornak egyik lelkes Vezére, mh. 1648. Octób. 11d. Gyula-Fejérvártt. élet. 55d. eszt. Serkei Lórántffy Susánától, a' Pataki Vár' gazdag örökösétől, nemzé a' II. Györgyöt, Zsigmondot, és Ferenczet. Ferenc élet. 5d, Zsigmond⁶⁷ házasságának, a' Palatinátusi Fejedelem Henrietta leányával, első eszt. 1652. Febr. 2d. mulla-ki himlőben.

A' II. György dicső sebeiben hala-meg 1660. Jún. 7d. Menyegzőjét Báthori Sófival Fejérvártt tartá 1643. Febr. 3d., 4d., 5., napj. Megholt ez az asszony 1680. Jún. 14d. Patakon, élet. 51. eszt., 's Kassán temett., a' maga és fija által épített Templomban. (Rumy, T. 1.)

Ferencz, a' II. Györgynek egyetlen gyermeke, szül. 1645. Fejedlemmé⁶⁸ még atyja' éltében 1652. Febr. 18d. megváasztaték, de a' czímet csak üresen viselte. Menyegzője Zrínyi Helenával Zborón 1666. Martz. elsőjén. Megholt ugyan-ott 1676. Júl. 8d.

Ferencz hagyá a' II. Ferenczet, és ennek nénjét, Juliána-Barbarát, Generális Gróf Aspremont Ferdinánd-Góbertnét, kinek e' nevet viselő utolsó⁶⁹ maradéka Maria, Gróf Erdődy Györgyné maga tartja-fenn szerencsétlen öseinek bús emlékezetét.

A' II. Ferencz szül. Zemplény Várm. Borsi nevű faluban, Újhely mellett 1674. Sept. 4d. – A' Széchényi Gyűlés ötöt 1705. Septemb. 16d. a' Confoederatio' Vezérének, a' Maros-Vásárhelyi Dieta 1707. Martz. 28d. Erdélyi Fejedelemnek megváasztotta, 's mint ilyen jelene-meg sergének legjobb férfija, deli szálas termetben, lobogó fekete hajjal, bajusszal, szemekkel, lilomfejérségű homlokkal, rózsapirosságú orcával, az Ónodi Dietán (1707. Májusban), Miskolcz mellett. Megbukván itt Berchényinek és Forgács Simonnak visszázkodásaik miatt leginkább, Lengyel-országba, Angliába 's Párizsba méne-által; itt hosszabb ideig mulatott, 's megírta hazája', háza, 's személye' történetét (Hist. des Revol. de Hongrie. Amsterdam 1736. négy és nyolcz rétb., így VI. amúgy II. Köt.) Jól eltalált képe a' könyv előtt áll. Megholt Rodostóban a' Marmorai tenger' nyugoti szélén 1735. Apríl. 8d., Nagypéntek nap.

⁶⁶ *esék-el* A kötőjel sor alatti betoldás.

⁶⁷ *5d, <eszt> Zsigmond*

⁶⁸ *Fejedlemmé Fejedlemmé-ből javítva.*

⁶⁹ *utolsó* Sor feletti betoldás.

Carolína-Amália Hessen Wanfriedeni Herczegasszonytól születének neki József és György (ez másoknál Ferencznek mondatott), 's atyjok az ifjabbat Makoviczai Herczegnek nevezteté. Mind ketten Bécsbe vitetének, 's famíliai nevek Józsefnél Markgraf von Sankt Karl, Györgynél Markgraf von Sankt-Elisabeth nevekre változtatott-el. Szökve hagyák-el Bécset, 's József a' Török-földről kezde mozgani VI. Károly ellen, mellyért XII. Kelemen kirekeszté az Anyaszentegyház' kebeléből. Megholt Csernavodán, Bulgáriában, 1738. Novemb. 18d., élet. 38d. eszt. György elvevé Párizsban Marquise de Bethúnt, 's magzatokat nem hagyva dőle-ki 1739.

Zrínyi Heléna, előbb Rákóczy Ferenczné, tovább Thököli Imréné fogva tartaték Bécsben, 's cserébe adaték-ki a' Töröcsvárnál elfogott Marsal Donatus Heisler Heitersheimbi Grófért. Férjét kísérte bujdosásiban. Megholt Nicomédiában 1703. Febr. 18d.; maga Thököli ugyan-ott 1705. Septemb. 13d. – A' két utolsó Zrínyi, testvérei Helenának, Péter és Boldizsár, fogságban holtanak-el; amaz Gréczben, Péter Kufsteinben, 's ez fogsága' 24d. eszt.

Kihala a' Rákóczi-Rákóczy ág is, Andrásban, a' Fúzi Mária' férjében 1754. Rákócson, Zemplény Várm.

A' BÁTHORIAK.

A' német Péter királysága⁷⁰ alatt egy Guthkeled nevü Svéviai Vitéz jöve közzénk. Ennek egyik maradéka vala Bereczk 1310., Andrásnak fija. Bereczknek leve I. János, 2. András Váradi Püspök, 3. Lewkes (Lucas).

Jánosnak leve László, az I., 1351ben Szabolcsi Fő-Ispán. Ennek hitvесе Somlyóval gazdagítá a' Batori-ház' birtokait, 's fajok Szaniszló elkezdé magát Somlyai-Báthorinak írni. Fija István 1422. Erdélyi Vice-Vajda volt, 1458. Királyi-Asztalnok.

Istvánnak fija István 1529. Erdélyi Vajda, híve Zápolyának. Megholt 1534. élete' 57d.; hitvесе Thelegdi Kata; mh. 1547. élet 55d.

Ezeknek nyolcz gyermekeik közzül itt elég hármat nevezni: 1. Andrást, mh. 1562.; 2. Kristófot, és 3. Istvánt, Erdélyi Fejedelmeket, kik közzül István eggyzersmind Lengyel- Király is vala.

Andrásnak Mailáth Margittól leve: 1. Boldizsár, kit az eszelős Batori Zsigmond 1594. hurokkal vesztete-el; 2. András, a' Cardinális-Fejedelem 's Vármi Püspök; 3. István.

Ezen Istvánnak Pelsőczy Bebék Sófiától, Gábor, a' Fejedelem; második hitvesétől,⁷¹ Kosztka Sófiától, András; ennek pedig Zakreska Anna lengyel asszonyságtól 1. Hedvig, Lupstovski lengyel Úr' özvegye 's később Apácza, és 2. Sófia, Rákóczy II. György' hitvесе, az I. Ferencz' anyja. – A' fényes, S o m l y a i - B á t h o r i ház férfiágon Gáborban, a' gonoszban, leányágon⁷² Sófiában, a' nemjóban dőle-ki. – Következnek az E c s e d i - B á t o r i a k :

⁷⁰ királysága Királyságá-ból javítva.

⁷¹ hitvesétől ék. em.

⁷² leányágon ék. em.

A' legelébb említett Lewkesnek Péter fija osztályban Ecsedet kapá, 's innen a' név. Péternek fija, János, 1400 nemzé Istvánt, Ország-Bíráját, ki Varnánál 1444. elesett.

Istvánnak fiai 1. István, a Kenyérmezei hős, Erdélyi-Vajda és Országbíró, mh. nőtelen 1493.; 2. András, az Ecsedi Vár' megújítója; 3. Miklós, 4. László Váczi Püspök, kit Galeottus Martius emleget; 's leánya Margit, Horogszegi Szilágyi Mihály Gubernator' nője.

Andrásnak nevezetesebb fiai: 1. István, a' sánta Nádor; mh. 1535. Egyetlen gyermeke Klára, Károly Münsterbergi Herczeghez vala mátkásítva, de menyegzője előtt elhott. 2. András Belgrádi Bánnak neveztetett-ki, de Enyingi Török Bálint oda bé nem eresztette. Fő-Ispánja vala Szathmárnak.

Ez az András hagyá 1. Andrást (más nevével Bonaventúrát) Szathmár és Szabolcs Várm. Fő-Ispánját, Tárnokot és Ország-Bíráját; mh. 1566. Octób. 4d. 2. Györgyöt, 3. Miklóst, 1568. Országbíró.

Györgytől és Somlyai-Báthori Annától születék István, Ország-Bírája,⁷³ Somogy, Szathmár és Szabolcs Várme. Fő-Ispánja; mh. 1609. Júl. 25d., élet. 56d. eszt. Testvére ennek Erzsébet, Nádasdi Ferencz⁷⁴ Fő-Lovászmester' hitvese, ki isméretes vérferdeje miatt örök tömlőczre vala kárhoztatva, 's⁷⁵ 1614. Aug. 21d. hala-el.

Mint a' Somlyai-Báthori ágon utolsók Gábor volt, a' Fejedelem, és Sófia, Rákóczy II. György' özvegye: úgy valának az Ecsedi-Báthoriak közt utolsók István, és testvére Nádasdiné.

Ezen utolsó István Gábort, a' Fejedelmet, még gyermeki esztendejiben azon ígéret alatt fogadá gyermekének, ha a' Római hitet elhagyja, 's az övére áltmegyen; a' mit az bátyjának temérdek gazdagságáért megtenni annál készebb vala, mivel atyja István, rettegven hogy testvérenek Boldizsárnak sorsára juthat, Erdélyből Lengyel-országba szökött-által, 's megfutamlása miatt elszegényedett.

KIRÁLYAINK AZ AUSTRIAI DYNASTIÁBÓL.

330, 437, 517, 610

I. Ferdinánd, szül. Alcalában 1503. Martz. 10d.; mh. Bécsben 1564. Júl. 25d.

II. Maximilián, fija I. Ferdinándnak és a' Magyar Annának, szül. Bécsben 1527. Aug. elsőjén; mh. a' Régensburgi Dietán 1576. Octób. 12d.

II. Rudolf, fija II. Maximiliánnak és Mariának, az V. Károly' leányának, szül. 1552. Júl. 18d.; mh. Prágában nőtelen, 1612. Jan. 20d.

II. Mátyás, Rudolfnak testvére, szül. Bécsben 1557. Febr. 24d.; mh. ugyan-ott 1619. Martz. 20d. Hitvese⁷⁶ Anna, a' Tyrolisi Ferdinánd Fő-Herczeg' gyermektelen leánya.

⁷³ Ország<bír>-Bírája

⁷⁴ Ferencz<né>

⁷⁵ 's Sor feletti betoldás.

⁷⁶ 20d. <, > Hitvese hitvese-ből javítva.

II. Ferdinánd, a' Stíriai Károly Fő-Herczeg' fíja, szül. Gréczben, 1578. Júl. 9d.; mh. Bécsben 1637. Február. 15d. Hitvese Anna, Bajor Herczegasszony.

III. Ferdinánd, fíja a' II. Ferdinándnak. Szül. Gráczen, Júl. 13d.; mh. 1657. April. 2d.

IV. Ferdinand, III. Ferdinándnak és a' Tyrolisi Leopold Fő-Herczeg Leopoldína leányának fíja. Megholt atyja előtt, 1654. Júl. 9d.

I. Leopold, IV. Ferdinándnak testvére, ennek halála után nem leve többé Pappá, a' mint készült vala. Szül. 1640. Jún. 9d.; mh. 1705. Máj. 5d.

I. József, Leopoldnak⁷⁷ és Eleonóra Magdaléna Theresia Palatinatusi Herczegasszony fíja; szül. 1678. Júl. 26d.; mh. 1711. April. 13d. himlőben, fiumagzat nélkül.

VI. Károly, Józsefnek testvéröccse, koronázott Spanyol-Király. Bátyja' véletlen halála után visszatére Barcellonából Bécsbe. Szül. 1685. Octób. els.; mh. 1740. Octób. 20d., fiumagzat nélkül. Benne hala-ki a' Habsburgi-Austriai ház.

Maria-Theresia VI. Károlynak és a' Braunschweig-Lüneburgi Elisabetha-Christína' leánya. Szül. 1717. Máj. 13d. – Férjül vette Ferencz⁷⁸ Lotharingiai 's Barii Herczeget, Toszkánai Nagy-Fejedelmet, ki 1745. Római Császárrá koronáztaték, 1736. Február. 12d.; 's anyja leve a' dicsőséggel⁷⁹ uralkodó felséges Austriai-Lotharingi háznak. Megholt 1780. Novemb. 29d.

II. József Theresiának és Ferencznek fíja. Szül. 1741. Martz. 13d.; mh. 1790. Febr. 20d. Bécsben. Magzatjai nem maradtak.

II. Leopold, Józsefnek testvére, 's ennek haláláig Toszkánai uralkodó Fejedelem. Szül. 1747. Máj. 5d.; mh. 1792. Martz. elsőjén.

I. LEVÉL.⁸⁰

[3] Alig hagyám-el Szalárdot,⁸¹ Biharban, hol Gróf Csáky Antalnál, nemes-lelkű 50, 356, 675
szép hitvesének Báró Vécsey Annának, fortepianója 's rajzasztala mellett, egy kedves
napot élék, 's íme minden nyomon kezdém érzeni, hogy útam egészen új világba vezet.
Vége itt azon temérdek síknak, melly Tokajtól, a' Máramarosi, Nagy-Bányai, Erdélyi
hegyekig, 's Belgrádig Pestig,⁸² sohol meg nem szakadva terjed, egykor a' Magyar-
föld' tengere. Vége azon buja mezőségnek, mellyen útam⁸³ Ér-Semlyéntől, születésem'

⁷⁷ I. József, <I.> Leopoldnak

⁷⁸ vette <,> Ferencz

⁷⁹ dicsőséggel ék. em.

⁸⁰ <EL> I. LEVÉL.

⁸¹ <egy két órányi távolyn> Szalárdot A távolyn távolyságrá-ból javítva.

⁸² <é>'s Belgrádig, <'s> Pestig

⁸³ útam A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: F

és gyermekéveim' kedves honjoktól, a' kevély Nagy-Váradig, a' Diószegi, Jankai, Vajdai, pajtákkal és sűgár olasz-nyarakkal játékosan elhintett szőlő-, nem hegyek, hanem hal-mok alatt elméne. Vége azon szép kertnek, mert a' kies táj érdemel kertnek neveztetni, mellyen Anarcs és Petneháza, Levelek és Mária-Pócs, Szakoly és Debreczen körül, 's a' Magyarságnak ezen népes, gazdag anyavárosától, Vámos-Pircs Hajdu-városig* és Ér-Semlyénig, hol gazdag holdmezőken, hol egész órákig eltartó ligeteken keresztül, jövők, mellyeknek⁸⁴ szent éje a' napnak égető melegében, az Űtast enyhítő menedékbe fogadja. Vége a' Nyíreggyházi pusztáknak, Tokajtól Debreczenig, hol a' szem égnél és szántott vagy legelő homokföldnél, a' számtalan kisebb 's nagyobb, sárcsákkal és csé-vékkal 's líbiczekkel körülörpkedett tavaknál egyebet nem lát, és a' melly homokten-gert a' Zemplény' Tokajának szép foka – dél és éjszak felől tekintve mint valamelly könnyű⁸⁵ lebegesű étheri test; keletről⁸⁶ tekintve mint egy óriási összebomlott pyramisz; nyugotról⁸⁷ tekintve, mint egy magát elnyeldest formátalan Vulkán, – 's a' Hegyal-jának mérföldekre-terjedő kék lánczolatja, 's távolabb az Ungvári 's Máramarosi he-gyek veszik-körül. E' nagy-szépségű tájak helyett itt egy⁸⁸ szemet 's szívet összeszo-rító sivatag tűnt-fel előttem; kivagdalt, de ki nem irtott erdőség, kákás holdak, semlyé-kes kaszálók; világos jelei a' testi lelki szegénységnek. Fél nap jöttem, 's két lovast és három oláh-szekeket találtam-elő. Az Oláh ugrék talyiga-szekeiről, mihelytt bennün-ket megpillanta, 's verte marháját, hogy az út szabadon maradjon a' kocsinak. Azt a' Bihari 's Szabolcsi Magyar is megteszi; mert az elsőbbség' érzése természetnek érzé-se, mint az idősbb koré. De midőn azt az Oláh ijedésből, a' Magyar jó kedvéből teszi, a' kettő között van különbség, 's igen nagy.

[4] A' Szepes Vármegyei Német,⁸⁹ a' Sárosi Tót,⁹⁰ az Abaúji 's Zemplényi, és osztán a' Bihari és Szabolcsi Magyar,⁹¹ 's végre itt az Oláh⁹² között, melly szembe-tűnő külömbözések! – lélekben, testben, nyelvben, öltözködésben, gondolkozásban.⁹³ Kifogások vagynak mindenhol és mindenben; de valóban nép és nép úgy hasonlatlanok,⁹⁴ mint személy és személy, 's ezt lesni, a' fő, a' középszer, a' legalsóbb rendnél, gyönyörűség;⁹⁵ 's leginkább az utolsóbbnál, melly a' saját színt, nevelés és társalkodás által, nem veszi

* <Districtus Oppidorum Hajdonicalium Szabolcs Vármegye által vagyon békerít-ve. Anyahelye Böszörmény, Debreczen mellett. Szabad helyek, mint a' Jász és Kún föld.> [Kazinczy jegyzete] [A lábjegyzet vízszintes és keresztirányú vonalakkal áthúzza – Sz. Á.]

⁸⁴ *jövőek*, <és a> *mellyeknek*

⁸⁵ *nicht könnyű* Kazinczy megjegyzése a bal margón.

⁸⁶ *test*; <–> *keletről*

⁸⁷ *pyramisz*; <–> *nyugotról*

⁸⁸ *itt* <egyszerre> *egy*

⁸⁹ *Német német*-ből javítva.

⁹⁰ *Tót tót*-ből javítva.

⁹¹ *1. a' 4. Szabolcsi 3. és 2. Bihari 5. Magyar* A szórend sor feletti számozással javítva.

⁹² *Oláh oláh*-ből javítva.

⁹³ *gondolkozásban* <!/>. A pont a felkiáltójelből javítva.

⁹⁴ *hasonlatlanok* Az *ok* sor feletti betoldás.

⁹⁵ *rendnél* <nagy> *gyönyörűség*

mint⁹⁶ a' két elsőbb. A' reggel olta estig szent énekeit mondó, 's a' szűk föld által munkássá, takarékosná tett Német,⁹⁷ 's a' Debreczeni zömök, inas, jól-élő, költeni-szerető Magyar⁹⁸ nem látszanak azon egy Ádám' maradékinak; 's midőn az összeszorult szívvel siet napi-munkájára, ez lihegi a' viadalt, mint a' maga erejében szilajkodó⁹⁹ bika, vagy elterül a' földön, míg a' mezők' munkája ismét dologra szállítja; nyájas, ha nyájas vagy hozzá, 's láng és tűz, ha ingerled.

Midőn Debreczenből kijövék, egy tizennégy esztendő's legényke szekere mellett méne-el, fekete fürtös-gubácskájában, és mezítláb, mert az eső csepegett, 's vállán vitte fékjeit. Gyönyörködve nézém a' gyermek könnyü járását, és a'¹⁰⁰ tömött, inas lábikrákat. „Hova mégy?” mondá neki inasom¹⁰¹ a' mint mellette elhajtánk. „Hova megyek? arra ni!” felele ez, 's egyet löke állával maga elibe. Mindnyájan elneveténk magunkat a' gyermek' büszke feleletén; bántotta¹⁰² a' bátor megszóllítás. Kocsisom¹⁰³ valamit igazíta hámjain, 's¹⁰⁴ a' legényke ismét elballaga mellettünk;¹⁰⁵ 's itt én szállítám-meg. Legényke, mondám, te nehezen vevéd cselédem' megszóllítását; haragszol még rá? Nekem mereszté tüzes fekete szemeit, feketévé-sült szép ábrázatjával, 's hallgatott. Folytatám az ingerkedést, 's ismét mosolygott és hallgatott. Ha¹⁰⁶ nem volt elég az inasának, ezt fogta gondolni, itt az urának is majd adok egyet. Hallgatása tiszteletét mutatá, az a' szép csendes mosolygás szabad lelkét, és hogy ön becsét ismeri. Lovaihoz ment vala ki, mellyek a' mezőn legeltek.

Ugyan e' tájon egy állásba hajtatték, melly a' liget' közepén álla. Az tele vala a' Csárdás' hat ökrével. Őrzőjök azonnal ott terme, 's felveré kérődzésekből. Bagaméri születésűnek mondotta magát. Te tehát Oláh¹⁰⁷ vagy,¹⁰⁸ kérdém tőle. „Oláh vagyok?” felele, elrettenve feltémetől; „nem én, Uram, mert én igazi Kálvinista.”

Látni akarám, mennyire érdemli a' kevély-hangzású epithetont; de csak hamar tapasztalám,¹⁰⁹ hogy az ő vallása úgy van inkább szívében mint fejében, mint az enyém. Abba hagyám tehát a' kátézást, 's szűléji 's testvérei felől tettem neki kérdéseket; tudni¹¹⁰ akarám, nem vitték e katonának. „Oda is ember kell,” mondá. 'S te embernek tartod magad'? hiszen még bajuszod sincs. „De lesz!” felele, 's szája felé kapott, mintha látni akarta volna, ha azt megpederheti e már. 'S ha katona volnál, 's háborúnk volna a'

⁹⁶ veszti <el úgy, > mint

⁹⁷ Német német-ből javítva.

⁹⁸ Magyar magyar-ből javítva.

⁹⁹ erejében <viaskodó b> szilajkodó

¹⁰⁰ és <azokat> a'

¹⁰¹ neki <az> inasom Az om sor feletti betoldás.

¹⁰² <meg>bántotta

¹⁰³ megszóllítás. <Midőn egy helytt> Kocsisom

¹⁰⁴ igazíta <a' szekeren> hámjain, 's

¹⁰⁵ elballaga <szekere> mellettünk

¹⁰⁶ mosolygott<, > és hallgatott<, >. Ha ha-ból javítva.

¹⁰⁷ Oláh oláh-ból javítva.

¹⁰⁸ vagy<ok>

¹⁰⁹ hamar <látván,> tapasztalám, A tapasztalám a főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

¹¹⁰ neki <egy két> kérdéseket; <'s> tudni

Törökkel, Tatárral,¹¹¹ 's szánnád e? hiszen azok is emberek. „Igen biz én szegényt,” mondá; épen annyi malítiával, mint a' mennyivel a' kérdés téve volt; mert a' csárdából kiáltották. Mozdulása, 's a' bunkó, mellyet kezében tartott, 's a'¹¹² hang, mellyel az utolsó szót ejtette, egészen mondák, mit tenne, ha kellene.¹¹³ – Kicsinységek; de a' Psychologusznak érnek annyit, mint a' Botanicusznak egy új csemete, vagy a' mit ismer ugyan, de kedvelve néz, valahol találja.

52, 357, 438 [5] Magyar-országot a' Szilágytól, Erdélynek pitvarától, Széplak Bihari és Ip Krasznai helységek közt, a' Berettyó vize választja-el, melly itt egy Tusza nevű erdőben fakad. 52 [6] A' lefektetett buja fű, a' melly völgyben a' kisded folyam elfut, mutatá, hogy e' tájon sok eső jára, míg nálunk majd megaszánk; lovaim összedőlengének a' sárban. 55, 357, 438, 677 [7] Ez, 's a' Kraszna' kiáradásaik,¹¹⁴ 's a' kerülés, mellyet ez miatt Zovány és a' Bánffiak által lakott Nagyfalu közt tennem kelle, elkéslelének, hogy ámbár ide Szalárdról egy nap' elérheték vala, Cs. Kir. Kamarás és Majór¹¹⁵ Nagy-Ajtai Cserei Farkas¹¹⁶ barátomat, 's hitvesét Gróf Haller Chrisztínát, a' Thesaurárius Gábor' leányát, és a' Telemach' fordítójának, Lászlónak, unokáját, ebédjeknél találtam, midőn más nap ide érek.

Házi-gazdám kevés hetek előtt inhidegéből gyógyúla-fel; mostan pedig szemeire szenvedé, 's ez miatt még az ebédnél kénytelen volt ágyba menni. Orvosai eltoltának társaságától. Hogy időmet a' szakadó esőben kényem szerint használhassam, a' Grófné áltvive¹¹⁷ nappalijába, felnyitá előttem férje' fiókjait, 's magamra hagyta, elfogva gondjai által kedves betegek körül.

58, 357, 438 [8] Égtem ismét látni, ismét illetni a' szelenczét, mellyben a' nagy Friedrich hordá zsebjében orvos-porát, 's a' Grófné előmbé tevő azt. A' szelencze egy kisded papagáj, 's fenekén a' Prussziai korona, a' Friedericus Rex monogrammal. Benne a' kisded kalán is, mellyel a' por meríthetik. Azt Referendárius Cserei Farkas, az én barátom' atyja, egy Magyar-Cancellariai Referendárius tisztársától vevő ajándékban, ki viszont egy Huszár rokonától, 's annak bizonyosságként, hogy tellyesíteni¹¹⁸ igyekezett bátyja' óhaját. Feledve a' dicső ifju' neve, ki hazánknak e' fényt nyeré, 's nincs a' ki tudassa, a' szelencze hol leve zsákmányunk.

58, 66, 357, 438 [9] Kiélvén magamat a' szobák' festésinek és rezeinek nézeltekben, mellyek közt a' Balechou által mesteri kézzel metszett Vernet' Zivatarát is találtam, de nem Csendét is (Calme), 's Fittnek két kisded tábláját, vaddal, madárral; (rajta a' név is, 's nem hazudva, 's az eszt., 1636.) a' Metszett-kövek' Gyűjteményét vettem-elő. Nagy szépségű darabok.

Tovább azon rendes edénykéik mulattatának, mellyek a' Wedgewood' nevét viselik, 's a' Római hamvcsuprok, az Etrüszk és Herculánumi Maradványok, a' Tengeri-Herbárium, a' Nemes-kövek' Gyűjteménye, mellyet egy nem-nemes lopás nagyon megfo-gyasztott, 's a' két India' termései, kemény térsztában, természeti nagyságokban 's szí-

¹¹¹ Tatárral <'> ,

¹¹² 's <az> a'

¹¹³ ha <tehetné> kellene

¹¹⁴ Kraszna' <és Berettyó> kiáradásaik,

¹¹⁵ és Majór A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

¹¹⁶ Cserei <Miklós> Farkas

¹¹⁷ áltvive <k>

¹¹⁸ hogy <az> tellyesíteni A telly <é> síteni Az ékezet áthúzva, lly a jobb margón megismételve.

nekkel, a' hogy az Európaiakat Sickel öntögeti. Keveset értek mind ezekhez; nagy részint épen nem: de ismérteim terjedének, 's a' Mesterség' darabjai gyönyörködteték szememet, lelkemet.

[10] Bibliothecáját első ittlétemkor a' tűrhetetlen hideg, most barátom' szenvedései miatt nem tekinthetém-meg; azonban a' Grófné még is lele egy két szabad pillantatot, hogy oda is elvezethessen. A' könyvek' száma lehet négyezer, 's itt van, valamit a' híres Kaprinay, a' Referendárius' házi-nevelője, bírt. Sokat ez is vásárla, 's még többet fíja Lőrincz, Német- és Francia-országi útazása alatt, hol, nagy kárára a' hazának, már vőlegény a' Broglie háznak egy szép gyermekével, elholt.

[11] A' Gyűjtemény bír Incunabulákat,¹¹⁹ Princeps Edítiókat, Kézíratot. Itt a' Bethlen Farkas' Híztóriájának Keresdi Kiadása, a' Cardinális és¹²⁰ Fejedelelem Bátori András' Breviáriuma, a' Don Quixot' első spanyol kiadása.

[12] Az én barátomnak egyik kedves foglalatossága a' Kertészkedés, 's kertje ritkaságokban gazdag.¹²¹ Dr. Baumgarten, tudós szász-hazánkíja, Erdélyi Flórájában az eddig nem ismért csemetéknek Magyarokról ada nevet, 's egyike ezeknek SILENE CSEREIA¹²² nevet viseli. [13] Mihelytt az eső megszűnt, bejártam a' kertet, 's álmélkodám gazdagságain, nem mint Értő, hanem mint mind annak, a' mi szemét gyönyörködtetheti, Kedvelője.¹²³ [14] Klaproth és Wildenow, Berlinben, levelezének Csereivel, 's ez, és Regnaut, Párizsban, Gróf Canál, 's Prof. Dr. Nowodworszky, Prágában, 's a' Brasíliából gazdagon visszatért Maximilián Wied-Neuwiedi Herczeg, sok termésekkel szaporíták¹²⁴ a' Krasznai kertet, 's a' Xeranthémum bracteatum ide a' Josephína Császárné' Malmaisoni kertjéből jött. Erdély nagy részben Krasznáról vette, a' mit kertjeiben már most mindenfelé nevel.

II. LEVÉL.

[15] Perjéig, másfél órányira Krasznától, nem jövék bajjal; az út szántott és dombos, de nem meredek földön méne. [16] Horváti, a' most elholt Gróf Teleki Lajos Rendek-Előülőjének birtoka, balra maradott, nem messze az úttól.¹²⁵ [17] Cserei embert küldött vala előre, hogy engem ökrök¹²⁶ várjanak; mert lóforspontot itt nem találni, sőt sohol nem Erdélyben, [18] a' Székely- és a' Szász-földet kivévén. A' Tisztviselők azt találják a' Magyar-föld' Praetoriális helyein, hol e' végre a' Vármegyéknek fizetett kocsisaik tartatnak, 's hámos lovaik.

¹¹⁹ Incunabulákat, <*>

¹²⁰ és Sor feletti betoldás.

¹²¹ ritkaságokban <igen> gazdag

¹²² SILENE CSEREIA A szavak kezdőbetűi kétszer aláhúзва és megismételve a jobb margón.

¹²³ szemét gyönyörködtetheti <,> <'s tanulni nem restel,> Kedvelője

¹²⁴ szaporít <j>ák

¹²⁵ úttól A tt szétfolyó tinta miatt megismételve a bal margón.

¹²⁶ engem <itt> ökrök

- 25, 67, 358, 439 [19] A' hely felejtett szegénység' képét viseli. [20] Hosszan nyúlt-el, noha nem nagy, 's dombjairól, talán ugyan csak esős időben, zuhogva omlanak a' patakok a' nagyobbba, melly végig-futja a' falut. [21] Fekünne Helvetziában, Gessner nem pirult volna felvenni rezei közzé, 's Perjét ismerné egész¹²⁷ Európa. – Béfogák¹²⁸ ökreinket, a' nélkül hogy mi az Oláhokhoz 's az Oláhok mihozzánk szállottanak volna; [22] mi, mert látni vala képeiken, hogy nyelvünket nem értik;¹²⁹ ők rettegőségek miatt.
- 25, 67, 358, 439 [23] A' mint a' hegy emelkedék, kiszállottam szekereimből, 's eltele gyönyörűségekkel nézém mindenfelé az erdőség' szép szakait, [24] 's vissza meg vissza tekinték a' kedves fekvésű falura, 's azon nekem kedves helyre, melly olly kincseket, olly lelkeket rejteget kebelében. [25] Eggy¹³⁰ Bánffi-Hunyad felé igyekező lovas utól-éré szekeremet, 358, 439 leszálla lováról, 's tolmács leve közöttem és az Oláhim közt. [26] Haszontalan vala minden mesterségem; lehetetlen vala kikapnom némaságokból.
- 25, 67 [27] A' szót, hogy Erdélyben olly magasságú hegyeket fogok megmászni, mint az Újhelyiek, nagyításnak vevém elindulásomkor, olyanokkal szállván, kik Erdélyt látták. Előre nézván itt a' bércz felé, 's Kraszna felé hátra, nagyításnak nem vehetém; nagy nagyítás ugyan épen nem vala. Csak hogy ez a' bércze a' Magyar-országot¹³¹ és Erdélyt elválasztó Meszesnek a' maga csúcsai' sorában áll, 's így a' szem, alólról tekintve, fel nem veheti magasságát. 'S meredeksége még inkább érezteté velem magát az ereszkedőn, hol sok helytt veszélyben forgottam, összezúztatni. Lyányom' enyelgése közt, ki kendőjét tele szedé virágokkal, 's anyja' 's testvérei', 's vele egykorú barátnéja' nevét a' tetőn elsikoltozá, feledém a' mi szemeimet ijesztgeté.
- 26, 67, 358, 440 [28] Hah, melly rezzentő pillantat! Elöttem fekvék az egész Erdély. És bár eléggé érezhetőleg öntheném szóba a' mit láttam! De ha a' tájfestés szóval és nem ecsettél, mindég sikeretlen is, minthogy a' beszélő egymás után számlálgatja a' részeket, 's az egészet egyszerre nem adhatja, vagy a' mint az iskolások szóllanak, minthogy az efféle leírások nem az Űr', hanem az Idő' tárgyai: ha majd Leveleim a' mint azt, tisztelt kedves barátom, elindulásom előtt Te kívánád, nyomtatásban jelennek-meg, ez a' czikkely segíhetni fogja azoknak érzéseiket, kik ezt itten olvassák-meg. Megfordulék sarkamon, 's valamerre tekinték, éjszokról keletig, 's onnan tovább dél és nyugot felé, dombot láték és völgyet; 's úgy dombot és völgyet minden lapály és megszakasztó hézag nélkül, mint midőn a' Kertész¹³² spallérjának tetejét sinór után nyírdeli. A' Karpát' ága, melly Késmárk mellől Máramaroson, 's tovább osztán a' Székely- földön, lemegyen, Fogaras mellé, a' távol miatt elvesze szemeim elől, elveszének az Abrudbányai és Hátszegi rengetegek is. Egyedül a' Blagásza üté-ki magát, a' merre Belgrádot képzelhetém, a' dombok' völgyek' örök síkjából, 's a' hó még most is fejrlett oldalán. Szóttalan állék. Úgy tetszett, mintha valamelly Istenség egy magas partról nézellette volna sok ideig a' habokban hánycódó tengert, 's tündérbotjával egyet-ütvén, épen most parancsolta volna, hogy a' víz azon alakjában változzék földdé, de már benőve erdővel, mellyben egy percz előtt hánycódott. 'S előttem még meg nem vala teremve az új föld' embere, még

¹²⁷ ismerné <az> egész¹²⁸ Béf<ó>gák Az ékezet áthúzza.¹²⁹ A kettőspont sor feletti betoldás.¹³⁰ lelkeket <art> rejteget Az áthúzott rész felé írva. kebelében. <elrejtve.> Eggy¹³¹ -országot Sor feletti betoldás, a jobb margón megismételve.¹³² Kertész <'>

nem állatjai; mert innen nem vala látnom semmi falut, semmi tornyot, semmi kalibát. A' táj ember nélkül, nyáj és marha nélkül, madár nélkül volt; mint egy szép halott.

[29] Láttam én hazámnak sok nevezetes tetőjit, 's nem könnyen fosztatám-meg magamat azon örömtől, hogy a' legmeredekebb bérczeket is megmászván, rólok körültekinthessek; 's ismervén a' különbséget azok és ezek között, elmondhatom, e' látvány¹³³ egygyetlen a' maga nemében, 's planetánknak talán semmi más pontján nem találhatik. A' királyi Tátra, a' Budai, a' Pozsonyi, a' Tihanyi, a' Tokaji, 's csak az Újhelyi tetők is, szebb tájat terjesztenek-el¹³⁴ a' szem előtt; ott nagyobb és kisebb, csúcsosabb és dombosabb¹³⁵ hegyeket, ott messzére-elnyúlt síkot, ott városokat, falukat, legelő nyáját, utazó vagy munkás embereket látni, a' hajókat és szálakat vivő Dunát 's Tiszát, az árkaiból szélesen kiömlött Bodrogot; 's így a' festés ott staffírozva van. Itt mind ezekből épen semmi; itt egyedül valék, lovaimmal, szekeremmel, cselédimmal. [30] A' mi rémítő ezen érzésben vagyon, még nagyobbodék az által, hogy a' nap rejtve volt, 's az ég' 359, 440 boltozatját felettem bús fellegek vonák-be mindenfelé.

[31] Temérdek távolra terjede horizonom, 's képzelhetni, mint veszett-el a' kék szín a' veresen-sárgáló fejéig, hol azt a' szem az ég' színétől meg nem különböztethet. Ha a' mit itten láték, tárgya lehetne a' Művész' ecsetjének, óhajtanám, festené valaki. De e' sötét, bús egyenlő, minden változás nélkül, vásznan, annál inkább rézbe-metszve,¹³⁶ nem tehetne kívánt hatást; mint egy csendes tenger nem, part és szikla, hajó¹³⁷ 's és légi-perspektív nélkül,¹³⁸ 's a' Claude-Lorraineket és Verneteket, kik egy könyed rándítással mérhetetlen messzeséget tudnak átvinni darabjaikba, kifárasztaná. [32] Itt 359, 440 magát kell látni az egyszerű, pusztá, nagy természetet, 's illy bús fellegzetek alatt.

[33] Útam Nyíres olta hegynagyságú 's meredek dombokon, 's olykor söppedékes 70, 359, 440, 689 vápákon inkább, mint völgyeken, méne, 's annyi baj és inség közt az az örömem sem vala, hogy szemeim szép tájt láthassanak. A' dombok' oldala parázs föld, alja kemény agyag; 's így midőn a' felső föld, ősszel és tavasszal, magába szedi az eső-és hóvizet, a' domboldalak, a' tetőn kezdve le lábaikig, 's olykor félórányi távolra¹³⁹ megindulnak, 's grádicsos repedésekben le sippadnak a' völgybe. A' szem pusztulásban látja Erdélynek igen sok részeiben a' természetet, melly nálunk a' maga szépségében és épségében jelen-meg, vagy a' hol a' sebes Hernád, Kassa mellett, a' szőlődombokat szaggatja is, bokrokkal rejtí-el pusztításait. Az Útas itt azt érzi, a' mit az ellenség által feldúlt tartománynál fogna.*

* <Olvasóim, a' ki Erdélyt látni fogja, ámbár az által a' mit mondék, el lészen készítve, csudálkozni fog ezen messzére eltartó repedéseken. Hadadon Báró Wesselényi Farkasnál az Űvegházak haszna-vehetetlenekké tétettek ezen baj által, 's az utak levont gerendák által őriztetnek helytt a' sippadás ellen.> [Kazinczy jegyzete] [A lábjegyzet balról jobbra tartó keresztirányú vonalakkal áthúzva. – Sz. Á.]

¹³³ e' Sor feletti betoldás. <a> látvány

¹³⁴ tájat <tekintene> terjesztenek-el

¹³⁵ dombos<á>bb Az ékezet áthúzva.

¹³⁶ rézbe<,>-metszve A rézbe rézre-ből javítva.

¹³⁷ szikla, <nélkül,> hajó

¹³⁸ légi-perspektív <Luftperspektív> nélkül

¹³⁹ távol <ságra>ra Az áthúzott rész felé írva.

Nagy-Almás, özvegy Gróf Vas Sámuelné, szül. Gróf Bethlen Rosaliának¹⁴⁰ lakójával, szűk völgyben fekszik. A' hely' asszonyát, Erdélynek egyik legnagyobb tekintetű leányát, nem letem; más jószágaiban mulatott: de híres Istálóját 's fedett-Iskoláját megnézém. Itt Bucephál a' fő dísz. A' szög Zultán' nagy termete 's kevés tüze gyanút támaszta bennem, hogy az Erdély' nem magas, de tüzes kanczáji tunya német ménekkel házasítatnak-össze. Nem fogom a' Grófné' embereire a' mit nem tudok, de ha gyanúm meg nem csalt volna, ezt világos tévedésnek kellene nevezni, legalább míg a' jobb természet az idegent feledtetné; 's ennek hitelére annál inkább érzem vonatni magamat, mert én az Almási Istálónak¹⁴¹ néhány neveltjeit ismerem, mellyek valóban szépek voltak.

360, 441 [34] II. József, tekintetbe vévén egyik útja alatt a' Herczeg Grasalkovics' Istalóját,¹⁴² intést ada Lovászmesterének, ki nálunk cseh fiakat akara nevelni, hogy a' seregnél Huszároknak is van lovakra szüksége, nem csak Vasasoknak. – Idvezséges tanács, 's eggynél több tekintetben; 's¹⁴³ még a' Neologusznak is.

690 A' tájt egyfelől a' kisdéd Vár' romja ékesíti, egy domb' hajlásában. Az hajdan a' Templom' Vitézeié vala, a' mint hirdeti a' monda; később Bebék Vajdáé, 's vejéé Balassa Imréé, 's erről a' Csákyaké, kiktől a' Grófné is ered. Más felől azon szép Emlék¹⁴⁴ ad díszet neki, mellyet a' hely' gazdag és lelkes asszonya, közel a' Kolozsvári úthoz, egy szomszéd hegyecske' oldalán, megholt férjének emele. Valóban szép; 's azért is szép, mert nem hasonlít kertjeink' 's temetőink' bábjátékaikhoz; nagy, mint a' ki emelte és a' kinek emeltetett, mint a' veszteség és fájdalom: – egy félbe-tört, vastag-diameterű, hornyolt oszlop; 's azon a' hamvder,¹⁴⁵ áltölelve a' tartósság' symboljával, a' kígyóval. Gyásztűzek veszik-körül három oldalát, 's ezek ki fognak vagdaltatni. Felírásait a' piedestál' két oldalain Gróf Haller Gábor Excell., a' Kincstartó, dolgozá: az első táblán, és az utolsón az enyéim állanak.

III. LEVÉL.

71, 360, 441, 691 [35] Bácsnál vídúlni kezd a' vidék, 's egy szőlővel beültetett dombon túl szélesbb völgyet láték nyíltni, mint a' mellyen útam eddig jöve. Azt várhatám, Kolozsvárt¹⁴⁶ a' völgy' közepében látom-meg, és hogy a' nagyon-elnehezedett útban is ott lehetek nem sokára. Azonban előfordulván a' szőlőhegyecske mellől, előttem fekvék a' Traján' VI. Gyarmatának C l u s a nevet viselt Városa, mellyet az Oláh¹⁴⁷ még ma is Kluzsnek mond; az, mellyben a' Nemzetnek egy nagy Királya, Erdélynek egy kevés ideig élt nem tunya Fejedelme, született. A' szőlőhegy a' Fellegvár' dombja volt, 's lába alatt

¹⁴⁰ Ros <á>liának Az ékezet áthúзва.

¹⁴¹ Istálónak istálónak-ból javítva.

¹⁴² Istalóját istalóját-ból javítva.

¹⁴³ 's Sor feletti betoldás.

¹⁴⁴ Emlék emléke-ből javítva és az E a jobb margón megismételve.

¹⁴⁵ nicht W sondern zwey VV neben einander. Kazinczy kiegészítése a bal margón.

¹⁴⁶ Kolozsvárt <t>

¹⁴⁷ Oláh <, >

fekszik a' semmi nevezetes épülettel¹⁴⁸ nem ékes külváros a' Kis-Szamos' bal szélén, Kolozsvár pedig, körülkerítve magas falakkal, a' jobbon. Túl rajta, 's olly közelben,¹⁴⁹ hogy a' Városnak eggyik széle ennek lábát lepte-el, ismét magas domb kél.

[36] <Csereinek útasítása szerint nem vala nehéz rá találnom, a' Wesselényi-házra, 71, 691 hol barátim, Váradról írt levelem után, várának. A' Gubernátor' czifra, de nem nagy és nem hosszú palotáját, balkonával és hornyolt oszlopaival,¹⁵⁰ balra hagyám, a' Nagy-Templomot jobbra, 's befordulék az úgynevezett Közép-úczára.¹⁵¹ A' ház, melly nekem felejthetetlen örömeket ada, az, hol Kormányászéki Tanácsos Kenderesi Mihály, az ifju Gróf Gyulai Lajos, 's Farkas Sándor, a' Bölöni; legelébb ölelének-meg; hol ezekkel, 's Báró Wesselényi Miklóssal, Döbrenteivel, 's Buczy Emillel, akkor az ifjabb Gróf Kornis' Nevelőjével,¹⁵² most Theológiát tanító Professorral a' Károly-Fejérvári Semináriumban, eggy szép estvét töltöttem; [37] ötödik annak balja felé, ki ezen úczára a' Híd-úczáról 74 lép. E' jegyzés ügyünk' később barátinak nem lesz kedvetlen. Hála¹⁵³ érzéseivel mennek-el azon falak előtt, honnan nemzetünk az Erdélyi Muzéum' Füzeteit vevé.¹⁵⁴ Mert az elsőbkek a' Gróf Gyulai Ferenczné' házából menének-ki, tőle és Pataki Mózes barátjától, a' Plebania' során.>

[38] Kolozsvár nem nagyobb a' nem nagy, de hasonlíthatlanúl szebb Kassánál, 's 361, 442 koránt sincs olly pompásan, olly szerencsésen épülve. [39] Három legszebb úczáji T formán vonúlnak; tágasak,¹⁵⁵ vídámok, de nem hosszúak; oldalúczáji keskenyek, görbék, [40] 's még nem bír sok házat, melly figyelmet érdemelhetne. [41] Miolta a' Gubernium Szebenből (1790.) ide költözék, kiköveltetének nevezetesbb úczáji. A' Közép-úcza¹⁵⁶ előtt, mellynek kapuja, a' maga őrházával, 's nagytáblájú órájával, a' Németországi Városok' kapujira emlékeztet, tágas piacz vagyon üresen hagyva, hogy vásárjai kívül¹⁵⁷ tartassanak; ne tovább is a'¹⁵⁸ Városban.

[42] A' Nagy-Templomot, az említett három úczának csaknem közepében, Zsigmond Királyunk építeté 1342.;¹⁵⁹ János-Zsigmond fél-Királyunk pedig a' maga felekezetének adá. Az építmény nagy sztilű, de nem czifra; 's így annál szebb. Festés, faragás, a' mit a' Mesterség' barátja látni óhajthatna, sem itt nincs, sem a' Piaristáknál, kiknek kettős tornya, rézzel fedve, nagy díszére van a' Városnak. A' Reformátusokénak külsője elijeszti a' szemet. A' Collégium' kisded Bibliothecája ennek rekeszében tartatik; szűk, sötét, mocskos; 's grádicsain nem volna nehéz kezét lábat törni. (Azolta szépen

¹⁴⁸ *épülettel* ék. em.

¹⁴⁹ *olly <közelségben>, közelben*, A *közelben*, a főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: 7

¹⁵⁰ *oszlop <á>aival* Az ékezet áthúzva. Az *ival*, a bal margón megismételve.

¹⁵¹ *Közép-úczára* A kötőjel sor feletti betoldás.

¹⁵² *Kornis' <Mihály> Nevelőjével*

¹⁵³ *kedvetlen*. <Haza> Hála'

¹⁵⁴ *Muzéum' <később> Füzeteit <Döbrenteitől> vevé*

¹⁵⁵ *vonúlnak; <el> tágasak*

¹⁵⁶ *úczáji*. <az előtt a' marha a' sárban> A' Közép-úcza

¹⁵⁷ *vásárjai <k> kívül*

¹⁵⁸ *is <benn> a'*

¹⁵⁹ 1342 1542-ből javítva. A szétfolyó tinta miatt az évszám a jobb margón megismételve.

elkészült.)¹⁶⁰ A' Lutheránusokénak akkor rakák talpfalait,¹⁶¹ midőn ott járék, a' Híd-és Magyar-úcza' szögletében. Az Unitáriusoké, az azzal együtt-álló Collégiummal, újz-
 361, 442 lésű, csínos. Harsogott orgonája a' Zsoltár mellé, midőn egy délután ott elmenék. [43] Belől a' Templomban e' felírás áll: Az egyetlen-egy Isten' tiszteletére.; kívül: In honorem solius Dei. MDCCXCVI. Templomnak felírás nem kell; kiki tudja, micsoda, és ki tiszteletére épült, 's bölcs parancsa volt a' Bölcsnek, hogy az a' gyakor és szükségte-
 len emlegetés által ne profanáltassék: de itt az Építetők még örvendének a' pleonasticus szóllásnak; 's ki akarhatná őket nem olcsó örömkben megháborítani? De hány Temp-
 lomainkon áll ugyan-az nekünk is, minden más normájú Keresztyéneknek,¹⁶² 's nem kevesebb igazsággal? Sőt az Eggyet hívé a' polytheisza Görög és a' pantheista Bölcs is; az elsőbb sok Istent azért mondván, mert az Eggy' munkáját, meleg képzelete' szép tévedésiben, többek között osztotta-fel, a' másik Mindent mondván, 's felejtván, hogy a' Minden is Eggy. – De tiszteljük a' tanításokat, ne feszegezzük.

81, 361 [44] A' Gubernium az Erdélyben, a' mi nálunk a' Helytartó-Tanács; de nevezetes különbözőségekkel. Illyen az, hogy Erdélynek nincs Septemvirátusa, 's a' Királyi-Táblán elítélt pörök ide hozatnak, fenntebbi megítélés végett, némelly nemű pörök a' Cancelláriára is. (A' Gubernium 1820. két részre oszlott: Politicumra és Juridicumra; 's ez miatt Consiliáriusai megszorítottak, 's a' Gubernátor mellé egy Vice-Praeses rendeltetett, Borberek Fabján Daniel Excell., egykor Consiliárius az Erdélyi Cancellarián, tovább a' Maros-Vásárhelyen ülő Királyi-Tábla' Praesese.) –

A' Gubernium még most is megtartja hajdani fényét, melyben a' honi Fejedelmek alatt Országgló-Tanács vala, 's Consiliáriusainak titulusa ez: Illustrissimus Excelsi Gubernii Regii Consiliarius Actualis Intimus. A' Consiliáriusok' fizetése 2000 for.; a' tizenkét elsőbb Titoknoké 1200, a' két utolsóé 1000. Két Concipista 800, nyolcz 600 forintot von.

Az Országgló-Szék I. Leopold által Gyula-Fejérvárra vala rendelve. Fija Károly Kolozsvártt mutatá-ki állandó lakását. Az Ország-Gyűlése¹⁶³ 1743.¹⁶⁴ Szebenben tartatván, a' Kormánysház is oda költözött, 's elműlván a' Dieta, ott felejtetett, míg a' háboru alatt 1788. a' Levéltárnak egy részét tanácsosnak találák a' szélekről beljebb szállításra. Erdély is II. Józsefnek köszönheti tehát szerencsáját, hogy Kormánysháza ott legyen, a' hol lennie illik; mint Magyar-ország, hogy a' Helytartó-Tanács az Ország' régi kívánságai szerint, 1784. Pozsonyból Budára hozatott-által.

362, 442 [45] Gubernátor Gróf Bánffy György, fija a' pompa-szeretéről híres Dienesnek és Barcsai Ágnesnek, eggyeránnyal kedvelteté Udvar és Haza által, hűsége, 's szerénysége miatt. Nem nyoma senkit, 's nem felejté, hogy a' magái között élt. Kedvesebb vala neki szeretve látni magát, mint rettegve. Úgy beszéllek előttem, a' kik azt tudhatták, hogy ő és Cancellárius Teleki nem szereték egymást, 's annál szebb, hogy mind ketten szeret-

¹⁶⁰ (Azolta szépen elkészült.) A főszöveggel párhuzamos, a lap aljára írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ. A korrektúrajelhez a következő megjegyzés kapcsolódik: *siehe die letzte Zeile an dieser Seite; die in dem Text gehört.*

¹⁶¹ *talp* A főszöveggel párhuzamos, a lap aljára írt betoldás, a főszövegben jelezve: Γ. A szót a következő megjegyzés követi: *die talp in dem Text gehört*

¹⁶² *Keresztyéneknek keresztyéneknek*-ből javítva. A *K* megismételve a jobb margón.

¹⁶³ *Ország<'>-Gyűlése*

¹⁶⁴ A szám mellett a margón: (*kein neuer Endepunkt*).

vén a' mit szeretnie kelle, magányos indulataikat a' köz' dolgaiba által nem vitték, 's annak mind ketten boldogító Génuszai voltak. A' Szent István' csillaga, és ez alatt a' Szent Leopoldé, 's ezen czifrákon kívül a' polgári arany kereszt villogának¹⁶⁵ prémietlen fekete mentéjén, 's hajatlanságát nyírt paróka fedé, fodorítások nélkül. Szájából nem hallék egyéb hangot mint magyart; 's megholt hitvese, a' Herczeg Palm' leánya, olly jól megtanulta nyelvünket, hogy azon folytában szóllhatott, 's igen jól írt. De e' földön nem is hallani más beszédet; 's midőn ezen álmétkodva örvendék, barátim, kevélykedve Erdélyiségeken, biztatának, ezt fogom mondani, midőn a' Tokaji hegyet ismét meglátom is. És valóban bételyesedék a' mivel biztatának: Magyar ember, magyar asszony és leány, velem egész útam alatt más nyelven nem szóllott; 's ezen szóllott a' Szász¹⁶⁶ Nemzet' legfőbb Tisztviselője is, Tartler¹⁶⁷ Úr, 's olly tisztán, mint Te, vagy én; így szóllának némelly idegen földről ide-szakadtak is. Egy asszonyság szóllott; de az Magyar-oroszról ment oda, 's régen; 's magyarul még sem tud.

[46] 'S itt a' társasági együttlétekben is valami szívesebb, melegebb, jobb vagyon, mint nekünk némelly korcs tájainkon. A' tizenhárom Magyar és öt Székely Megyéből álló kis Országban mindenek ismerik egymást, nagy részben rokonok, 's a' rokonok nem felejtik mint mi, hogy rokonok.¹⁶⁸ Atyám, apám, anyám a' nevezet, mellyel gyermek szüléjéhez szóll, 's együttlétekben szünetlenül cseng a' Mélcás Bátyám vagy Öcsém Uram, 's Mélcás Néném vagy Húgom Asszony. Az igen bátor Bátyám 's Öcsém Uram, 's a' hideg Uram Öcsém 's rettegő Uram Bátyám, így¹⁶⁹ meg vagynak nemesítve, vagy elkerültetnek.

[47] Csak vallást kell tennem előttem, hogy Erdélyben két három helytt álmétkodva hallák, hogy én Magyar-orzági Magyar olly jól tudok magyarul, mint ők, 's ezt egy fiatal Tisztviselő nekem complimentként mondotta. Ha nem láttam volna, hogy soha sem hallotta nevemet, elmondottam volna, hogy azt némelly társaim¹⁷⁰ nem vallhatják; de az a' gondolat, hogy én is Könyvgvártó vagyok, elnémít mindég. Szomszédja az asztalnál megillenté könyökével, 's képzeled, melly zavarodásba jutott. Most, minekutána a' nagyon előregedett, elgyengült Gubernátorról halála után, szabadabban szóllhatok, el lehet mondanom, hogy ez is csudálkozva hallá, hogy magyarul öltözött lengyel vendége¹⁷¹ olly derekasan megtanulá nyelvünket; pedig felvezetőm nevemet –nszky¹⁷² végzet nélkül ejtette. De a' Püspök, hazánknak tiszteletes Prímása, midőn nála, itt és Féljérvártt, udvarlásomat tevém, tudta, melly ügyet szolgálók.

[48] Gróf Teleki Józsefet, a' Koronaőr József' fíját, a' jó ügy' nagy kárára elholt Septemvir és Somogyi Adminisztrátor László' öccsét, végre örömem vala meglátni. A' Cancellárius, és a' mi itt még több, maga anyja is, Királyfalvi Róth Johanna, egyik nagy

¹⁶⁵ villogának A v megismételve a szó felett.

¹⁶⁶ Szász <ok>

¹⁶⁷ <Mélt.> Tartler

¹⁶⁸ A szórend a sor feletti számozással javítva: 1. felejtik 4. hogy. 5 rokonok<, >. 2. mint 3. mi<, >

¹⁶⁹ így Sor alatti betoldás.

¹⁷⁰ némelly<ek> társaim A társaim a főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

¹⁷¹ lengyel vendége lengyelvendége-ből javítva.

¹⁷² -nszky A főszöveggel párhuzamosan, a jobb margón megismételve. A toldalékot a következő megjegyzés követi: als ein Wort zu Setzen.

dísz asszonyainknak, 's ez épen Cincinnátuszi szép kevélykedéssel, olly képét festék előttem, hogy útamnak egyik legbecsesbb szerencsáját ennek meglátásában keresém. A' Collégiumból jöve, mellynek Inspector-Curátora, 's kezénél fogva hozá vele nyájaskodó kiskoru fiját. [49] Maga ő a' legkomolybb ifju-férjfi, kit valaha láttam; 's borúja,¹⁷³ ha nem tudám vala kit látok, és ha hasonló komolyságú atyjára nem emlékeztem volna, vissza¹⁷⁴ fogott volna tolni. A' gyermek' játéka tehát, 's az az atyja' 's gyermeke' együttmenése kézen fogva¹⁷⁵ 's az úczán, egészen festé előttem lelkét. Kilencz holnap múlva azután halála' hírért hallám. Élete' utolsó napjait az 1817diki példátlan éhségben a' szűkölködők' táplálása által tevő ragyogóvá; nehány ezret áldozta e' czélnak, 's példája társaságba¹⁷⁶ fűze másokat, kik osztán a' Rumford' levele által érdemlék-meg a' polgári koronát.

Teleki birtokosa azon háznak, 's én itt valék nála, mellyben Fejedelem Bocskay István született. Atyja és anyja fogva tartanának Zápolyának, mert az Ausztriai ház' hűségétől elállani nem akartak. Egy régi kő, deák versekben, hirdeti annak a' születés' szerencsés péntekét, 's Bocskaynak egyéb nevezetes péntekait, a' ki itt belép. A' kő, hogy szabad ég alatt el ne máljon, itt tétetett falba.

Közel ehhez állá, 's Heltai szerint szemben azon úczával, melly az Óvárba vezet, így tehát a' mostani Ispotály' helyén, hol Horogszegi Szilágyi Gereb Erzsébet az Erdélyi Vajda 's Magyar-országi Gubernátor Hunyadi Jánosnak 1440. Martz. 27d. szülé Mátyás fiját, 's hazánknak egy sok-gyengeségű igen nagy Királyt, a' világnak egy kora felett lelkes embert.

Kevés lépésekkel áll ismét e' kettőn, ablakaival a' Nagy-Templom' felé, az, mellyben 1772. II. József szállásola; 1817 pedig a' Gubernátor Bánffy' már említett palotáját éré azon szerencse, hogy mostan uralkodó Fejedelmünk, felséges hitvesével Carolína Augusta Bajor Királyi-Herczegasszonnyal, abban töltsön nehány napokat.

[50] Az Erdélyi Muzéum' barátjai felgyülekezének, 's¹⁷⁷ így örömem vala együtt látni ügyem' férfiáját, és ezek közt kettőt, kiknek egyike a' pályát régen elhagyá, a' másika oda most lép-fel: Báró Nálácz Józsefet, ezelőtt Zarándi Fő-Ispánt, és Kormányszéki Titoknok Nagy-Várad Inczédi László Urat.

Amaz együtt szolgálá a' Testőrző-seregnél Báróczival, Barcsaival, Bessenyeivel, Czirjék Mihállyal, az Abelárd' és Heloíz' czifra Leveleinek czifra-beszédű és hosszúbeszédű fordítójaival; [51] ez Göttingát látta, és Párizst, 's azon nevezetes időszakban, midőn az Első Consul Májusban 1804. Császárnak kikiáltatott. [52] Az öreg Nálácz még eléggé erősnek érzé magát, az ifju Wesselényi' kezéből, ki most veszen leczkéket a' szabdalkozásban, kivenni a' rapíert, 's végig-tartá vele gyakorlását. [53] De a' ki a' vadbajuszú Öreget meglátja, vastag gyászában, és ez miatt durva prémjével, ki hihetné, hogy ez egyike vala nemzetünk' szép ifjainak a' Therésia' palotájában, és hogy Euphemiát ez¹⁷⁸ szállaltatá-meg magyarul? A' lelkes Öreg előttem nem szikráztatá tüzét: de

¹⁷³ 's <hogy> borúja Az 's az áthúzott rész felé írva.

¹⁷⁴ vissza ék. em.

¹⁷⁵ fogva <, >

¹⁷⁶ példája <által> társaságba

¹⁷⁷ felgyülekezének <Döbrenteinél>, 's

¹⁷⁸ hogy <Euphemiát> Euphemiát Az Euphemiát a főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▮

egy két szava fenn fog maradni emlékemben, míg az tőlem egészen el nem távozik. Jó fej, jó lélek.

[54] Erdélynek szabad dicsekedni, hogy Literatúránk' gyümölcsei annak felvirradásában itt termének, és nem nálunk: nekünk, hogy a' jobb ízlést 's Nyelvünk' igazi csinosodását nem ők adák, hanem mi – ha tudnillik a' számból Báróczit és Baróti-Szabót, ezt a' Rómaiak', azt a' Francziák' követésében, kiveszem. Némelly házak' férfi és leány gyermekei fordítgatának, Nevelőjiknek 's szüléjüknek felvigyázások alatt, 's olykor ezeknek segédjekkel is, 's atyjákat nem tartóztatá fonák szégyellés, a' gyermeki próbát sajtó alá eresztteni. Belisairt ketten fordíták; itt adá Czídet Teleki Ádám; itt kesergé atyjának 's kedves testvérének halálát Teleki József, egy felejthetetlen Elegiában, melly legalább folyó szép beszéde, könnyen-ömlő versei, 's philosophiai 's politicai leczkéji által érdemlé, hogy közönséges tapssal fogadtaték; 's Teleki sok ideig első, sőt egy Verselőknék tartatott, 's az idegen íz' gyűlölőjinél a' Czíd fordítóját is elhomályosította; Gyöngyösi János itt írta rímes disticheit, míg nálunk, a' Szép' nemében, alig találtaték egy két Író, kit a' nemzet ismerni akara. 'S az Erdélyiek, hívek a' szokáshoz, úgy hitték, még mindég van valamelly hijánya neveléseknek, ha gyermekeiket a' külföldre ki nem küldik, a' mit mí igen kis számban cselekvénk. Az Erdélyiek így, ha nem tanultak is, láttak, hallottak, könyveket hoztak haza, olykor rezeket, metszett-köveket; fitogtatásúl talán¹⁷⁹ magokra nézve, de másoknak nagy hasznokra.

[55] Kenderesi, egykor Fő-Bírája Hunyadnak, e' hivatalában, 's tovább Megyéjének 72, 365, 445
Követe az 1790diki Dietán, olly fényt vona magára lelke, tanulása, ékesen-szóllása, munkássága, szent érzései által, hogy a' Kormányshéknél előbb Titoknoknak, majd Tanácsosnak nevezteték. Azolta ő is kihala. Egyenessége, melly nem mindég jár sajátságok nélkül, olykor, a' mint vádoltatik, az élességig ment, 's a' lelkes férfi magát új meg új összeütődésekben látta mindennap. De a' szertelen érdem itt is meghaladá a' kedvetlenségeket, 's Kenderesi¹⁸⁰ közönséges tekintetben álla, 's még azoknál is, kiknek ellene méltó panaszok volt. A' jót, kivált a' mi fényt hozza nemzetünkre, segéllé tellyes¹⁸¹ ereje szerint. [56] Innen az, hogy őt Kovachich annyira tisztelte; hogy Fessler levelezett vele 247, 365, 445
Sareptából, 's történeteink' megírásában tőle kért majd segélyt, majd világosítást; hogy Benkő, 's Erdélynek egyéb Tudósai, őtet barátjoknak, védőjöknek, boldogítójoknak tekintették; de épen ez által olykor el is hitették vele, hogy a' jót elég szeretni. [57] 365, 445
Poetai ihlet és poetai ízlés neki nem jutott nagy mértékben, mint mélység nem, hogy a' Kant' tanításait bírálhassa; és még is ebben és abban tiszteltetni akará ítéleteit, 's meg nem foghatá, hogy másnak lehessen igaza. Ellenben nem épen ő ismeré e meg Virág Benedeknek érdemeit előbb minden másoknál hogy, verseiket, mint a' Magyarországiak, dolgozzák¹⁸² Görög és Római szchemák szerint? [58] Az Iliász' fordítására 76, 365, 445, 691
ő nyerte-meg Vályi-Nagyot; ő támogatta, segélgette, ő hozta tekintetbe a' jobb főket; ő hintegette fáradhatatlanul a' jó' magvát, melly később fog, de bizonyosan fog, virágra fakadni. [59] És a' mi egyike az ő legszebb érdemeinek, híven szerette felekezetét, 's 365, 699

¹⁷⁹ talán Sor alatti betoldás.

¹⁸⁰ 's <'s> Kenderesi

¹⁸¹ tellyes A lly a jobb margón megismételve.

¹⁸² 1. hogy, 3. mint 4. a' 5. Magyar-országiak, 2. verseiket 6. dolgozzák A szórend a sor feletti számozással javítva.

távoly vala azoknak hamis játékoktól vagy tévedésektől, kik,¹⁸³ nem akarván igazságtalanoknak tetszeni mások eránt, magok eránt lesznek azok: de felekezetének szeretetét a' jó szeretetének gyönyörködve volt kész mindenkor alája hajtani, 's a' ruha' színét az emberen soha nem tekintette. [60] Megholt az Erdélynek felejthetetlen férjfiu 1824. Apríl. 26d. Született 1758. Novemb. 17d. Képét Nagy Sámuel metszette mint a' Gróf Teleki Józsefét, és a' Telemach' fordítóját is, 's mind ezek, a' festő által, nincsenek rosszúl eltalálva. A' melly képe a' Tudom. Gyüjt. egyik Kötete előtt¹⁸⁴ áll, úgy Kenderesi, mint Te vagy én.

[61] Kolozsvárnak van Mestere a' francia és olasz nyelvben, muzsikában, lovaglásban, tánczban, szabadalkozásban. A' rajzolásban kettő van: Prof. Neuhausér, a' Normális Iskola mellett, testvére Ferencznek, a' Szebeni Professornak, kit 1805. Zsibón találtam¹⁸⁵ a' Szálát festve 's a' Szobákat,¹⁸⁶ 's ezeknek egyikét vászonra, olajjal; festve, 's az épen említett Nagy Sámuel, a' Reform. Collégiumban. A' portrékban rég olta bővölködő Erdélynek Arczfestője¹⁸⁷ most nincs, 's azt¹⁸⁸ neki Bergmann ad, és Avenáriusz, vagy ha valamelly Útazó ide érkezik, 's Erdélynek ezen egykori szerelmét nem kellene felejteni; ez az első lépés a' Mesterség' gyarapításában. Prof. Nagy Enyeden született 1783. Febr. 7d. A' Mesterségnek csaknem minden ágát kilencz esztendeig tanulá Bécsben; az nem Művészségre vezet, hanem Művészi polyhistorságra, minél nincs veszedelmesebb; nem, mivel maga akará úgy, hanem mivel tőle az kívántatott. Mivé nem válhatott vala a' lelkes, ügyes férjfiu, ha egy ágnak adhatta volna magát! Most a' Calligraphiában ad leczkéket; 's midőn Bécsből megérkezők, kénytelen vala falakat márványozni, hogy élhessen.

Schmelzer szobrokat ügyesen farag, 's még ügyesebben fogna, ha tőle nem csak szobrok kívántatnának, hanem szép szobrok is. Ellenben Szimon olly gyűrűköveket ad, antikok és réztáblák után, mellyek a' legmíveltebb, legkényesbb ízletet is kielégíthetik.¹⁸⁹ Egy épen nem nagy carniólon, mellyet Petersburgból vett levél után metsze, egy nyargaló Lovanczot láttam nála, francia körülírással, melly azt hirdeti, hogy a' gyűrű' német birtokosa

Lelkét Istenének,
Életét Urának,
Szívét Kedvesének,

kleinere Schrift. die mittlere
Zeile mehr rechts.

tartja. Ló, Lovancz, az igen apró 's igen olvasható betűk nem lehetnek szebbek. Bohó perigraphja nélkül irígyleném a' követ Orosz-német-francia birtokosának.

¹⁸³ *tévedésektől*, <a'> *kik*,

¹⁸⁴ *előtt* Sor feletti betoldás.

¹⁸⁵ 1805. <a'> Zsibón <szobákat festett,> találtam A Zsibón Zsibót-ból javítva.

¹⁸⁶ a' Szálát festve <;>, 's a' Szobákat A vessző pontosvesszőből javítva.

¹⁸⁷ Arczfestője arczfestőjé-ből javítva.

¹⁸⁸ 's <ezt> azt

¹⁸⁹ *kielegíthetik* ék. em.

[62] Typographiája a' helynek kettő van, de arról 1816. még nem volt jó szólni. El 366
van törölve e¹⁹⁰ szenny is, 's egy Magyar-országi Írónk nem mondhatja többé, a' mit
egy Erdélyben nyomtatott Munka' megpillantására monda, hogy ez a' föld nagyon
szereti az „antiquitást”. Az 1823-diki Tiszti-Kalendárium már szép-metszésű betűkkel
van kiadva, 's a' Chirurgus és Protocollum többé nem Chyrurgus és nem Prothocollum
itt; Anacharszisznek Útazásai pedig, ha heterographiájára szemeinket néhol behuny-
juk, még szebben. Ennek Fordítója 's Kiadója polgári koronát érdemlettek. Jobb köny-
vet alig bírunk, 's nagy vétek, hogy kevesek bírják.

[63] Tieltsch Galanterie-áros tudta, hogy némelly könyv úgy bujálkodás' cikkelye 81, 367
mint a' fichűk, bijouk, 's fejr és piros kenőcs, melly felől a' rossz nyelv azt beszéli,
hogy az Erdélyben is nagyon kél, 's egyesíté a' test' és lélek' szükségait. Rendes látni
nála, hogy a' shwalponyvákkal, ingbodrokkal, porcellánnal és fayansszal mint állanak
baráti szomszédságban a' nagy halom elegánt-kötésű¹⁹¹ áhítatos-könyvek, a' sok ve-
línre-nyomtatott német fabrikai Románok.¹⁹² Magyar könyvet? az Tieltsch nem árult
még akkor. – Most¹⁹³ már talán igen.

[64] Színjátésoi Kolozsvárnak csak télben vagynak. Theátrumát visszajöve tekin- 81
tem-meg. Nagy, 's közelget elkészüléséhez.

IV. LEVÉL.

[65] Gyönyörűségeim, Kolozsvártt, úgy tolták, űzték egymást, mint a' Mágiai-
lámpás' festései; idő kell rá, míg azokat magamban elrendelhetem, tisztára hozhatom.
Ez a' hét nap valóban életem' legszebb napjai közzé tartozik, 's vádlok sorsomat, hogy
a'¹⁹⁴ jó földet hamarabb nem láttam.

Ha miközzénk jönne egy Vendég, mit tennék mi vele? Hideg nyájassággal fogad-
tatnék; a' ház' Ura eszébe juttatná magának Tánczmestere' leczkéjit, 's a' mit Madame
Etiquette első nevelőjétől tanult; ebédünkre, kávénkra, ozsonnánkra, 's kártyázni, ko-
csizni hívnánk-meg, 's inkább kívánnánk láttatni vele magunkat, mint ötet mulattatni.
Engem itt sem a' Herr Tanzmeister', sem a' Madame Etiquette' tanítványai nem kín-
zának-el; az helyett itt¹⁹⁵ az a' szerencse ére, hogy nagyok, kicsinyek, felvidult arcczal
jöttek felém, midőn nálok magamat felvezettetém, vagy, a' mit még örömebb teszek,
a' hol a' rend nem tiltja, magam nevezem-meg magamat; 's egy indulatos megölelés,
egy meleg kézszorítás, ellenére a' Tánczmesteri leczkének, azt mondotta nekem, hogy
régén ismerjük egymást, hogy keblünkben egy láng ég. Így fogada Kenderesi, már le-
veleink által rég olta barátom; így a' tiszteletet öreg Fricsi Fekete Ferencz, egykor

¹⁹⁰ törölve <a'> e'

¹⁹¹ elegánt-kötésű Sor alatti betoldás.

¹⁹² R<ó>mánok Az ékezet áthúzva.

¹⁹³ akkor. – Most A gondolatjel sor feletti betoldás.

¹⁹⁴ hogy <ezt> a'

¹⁹⁵ helyett <engem> itt

Bírája a' Királyi-Táblának; így egy nagytekintetű ember, ki az én Daykámmal együtt neveltetett a' Pesti Semináriumban, 's az én Daykám szerette; így egy tiszta-fejű, tiszta-lelkű más férjfi, barátja Síposnak, a' Bölcsnek; így egy más Tudós, kit szeretetre-méltó szerénysége úgy ajánl, mint mély és széles ismeretei; így egy nagy tekintetű Asszonyosság, ki előtt kevélykedve omlanék térdre, hogy elmondjam neki mint imádom lelkéért 's atyja' nagy fényéért, ha azt tiszteletem engedné.

192, 792 [66] Wesselényi, Velenczéből jöven 1814., felém kerüle az ő Patakijával, kit ekkor láttam legelébb, 's feleségem, elnézvén a'¹⁹⁶ két nem Tanítót és Tanítványt, hanem egymásra olly igen méltó barátot, őket Karlósznak és Pózának nevezte-el, 's a' kettő elhűlve 's örömmel elhűlve fogadá-el az igen szerencsés¹⁹⁷ elnevezést. Alig menének-el tölünk, midőn vesszük a' hírt, hogy Pataki elhala, 's könyek siratták a' szeretetre-méltó ifjú-férjfit. Tisztemnek ismerém most rég olta ágyban sínlő, 's igen érzékenyen megbántott atyját megtisztelni látogatásommal, 's a' szenvedés által még tiszteletesebb¹⁹⁸ Öreg' ágya körül eltöltött órák religiói tett vala; nem a' szenvedőnek adtam vigasztalást, hanem szívemnek táplálatot. Örvendve jegyzem-meg a' még akkor ifjú Wesselényiről, hogy ő a' testet Kolozsvárról Zsibóra küldé-ki, 's megnyerte nagylelkű anyjától, hogy nevelő-barátja atyja mellé temettessék; örvendve, kevélykedve jegyzem-meg,¹⁹⁹ hogy a' koporsót Erdélynek első emberei vitték a' szekérhez, és hogy azt sok fényes szekerek kísérték a' határig. Mit teve egy nemes-lelkű a' megszorodott²⁰⁰ ház' egyik tagjával, azt elmondom nem szabad.²⁰¹ Az illy jelenések ismét életet adnak a' misanthropiára hajlani akaró szívnek. –

82, 710 [67] Döbrentei négy ökröt fogata szekerembe, 's felvonatá a' Feleki tetőig, melly a' Város' végén kél. Mi négyen, ő és Gyulai 's én és a' lányom, a' Gyulai' hat szép szürkéjén hagyánk oda Kolozsvárt. A' kapaszkodó nagy, 's száraz időben is alkalmatlan. A' hegy' oldalát szélesen felvagdálák a' szekerek, mint az alföld' nedves lapályain, hol az út szélessége ollykor harmincz ölet, 's még többet foglal-el.

82, 367, 447 [68] Felek, olly közel Erdélynek Fő-Városához, a' sippadozó hegy' ormán fekszik, 's annyira szegény, millyennek a' Blagýásza' tövében álló falukat képzelhetni, kiknek lakosai csikónyi-kisdedségű lovaikon hordják-széllyel Debreczen' táján dézsáikat; mert a' zordon vidéken ez minden keresetek. A' falut Oláhok lakják, 's innen szegénysége. A' melly nép nem ismer boldogságot a' maga kedves pályinkáján kívül, mellynek a' lélek' szükségei felől semmi képzelete, századok multával sem fog előlépni; 's a' Feleki Oláh az első csapszéken hagyja, a' mit a' héti-vásárjában béveve. Kivált midőn elkiseríti a' bőjt.

Míg túl Feleken egy Kolozsvárt magamhoz vett írást olvasgaték, lányom figyelmessé teve, hogy útunk mellett szokatlan alakú kövek termenek, magoktól simulva henger és gömbölyű formákra. Ezekből szeletnek az oszlopok, 's innen az Almási em-

¹⁹⁶ elnézvén <ezt> a'

¹⁹⁷ igen szerencsés A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

¹⁹⁸ mégtiszteletesebb th. em.

¹⁹⁹ jegyzem-meg A jegy-jel-ből javítva.

²⁰⁰ megszorodott megszorított-ból javítva.

²⁰¹ elmondom <a' tisztelet tiltja> nem szabad A nem szabad a főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelöletlen.

lék is. Jobb és bal felé gazdag erdőségek vonúlnak-el, 's gyönyörű szakokat csinálnak. A' táj, domb és völgy, 's völgy és domb mindenfelé,²⁰² el van borítva kaszálókkkal 's gazdag tengeri-földekkel; 's nagy fogadókat találtam, 's szekér-állásokat,²⁰³ de Tordáig, melly Kolozsvárhoz két posta, nem semmi falut.

Torda kieszen (ein Wort) fekszik egy szőlődomb' nyugoti lábainál, 's Templomai 's egyéb épületei sokat ígérnek távolra. [69] Római birtok alatt ennek neve Salinae volt, 84, 368, 447 már akkor is gazdag sóbányájiról, mellyek a' lapos tető' ormán nyílnak. Piacza nagy, mind az itt kétféle szakadó országút, mind a' sóbányák, mind az Abrudbányi rengetegekre nézve, hova a' sivatag hegy szekérutat sem enged.

[70] Predik. Gyöngyösi János Urat, Leoninisztaínek' Antistesztét, szerencsés valék 83, 368, 447 meglátni. Az embert látván magam előtt, alig hihetém, hogy azokat a' rossz ízetű verseket, mellyeknek azonban könnyű ömlését lehetetlen nem csudálni, ez terjesztette légyen el. Ezt még iskolájiban kezdé, 's azért rímezé-meg hexameterreit 's pentameterreit, úgy ír nekem egyik levelében, mert ugrást tenni semmiben nem tanácsos; és mivel látá, hogy kocczanóji a' hexameternek még azok közt is szerzenek barátokat, kik azt, e' kocczanók nélkül, versnek sem ismernék. 'S ezen alaptalan állítását még szent példák által is támogatá, meg nem sejtven, hogy azok épen az ellenkezőt, az ugrás' tanácsosságát, bizonyítják. Behúnyám szememet a' szeretetre-méltó Öreg' gyengeségére. Valljuk-meg, füleit még akkor gyönyörködteté a' rímes distichek, 's tetszett magának, 's nem ok nélkül, hogy a' nehézséget úgy győzte-meg, a' hogyan azolta sem még senki más, 's pirúlhat e ő, hogy ízlése egykor megtévedett? De nem igen szép e viszont, hogy a' nyolczvanadik évének indult Öreg, látván mások mit csinálnak, ámbár még mindig találkoznak, kik csudálják dolgozásait, 's tőle illyeket kívágnak, elég erővel bírt megtenni a' mit illet, 's rímeiket többé görög szchémaíj verseihez nem fűz? Én Gyöngyösitől valóban olly érzésekkel jöttem-el, mintha a' legszebb verseket írta volna. Egy igen tiszta-bőrű, még most is lángarcú, kisdéd, roskadt Öreg. Bergmann híven adá képét, Versei előtt. De a' ki rezét látja, azzal a' sokfürtű parókával 's abban a' kínos feszességben, magának az embernek jámbor szerény lelkét meg sem álmodhatja. [71] Szül. 368, 448 Krasznán, hol atyja Predikátor volt, 1741. Novemb. 4d.; mh. Tordán, 1818. Mártz. 14d. [72] Leánya nem neveltetett Poetriának, és még is az leve, de verseivel nem kérkedik; 's bosszúságára atyjának, újabb Poetáink' dolgozásait, 's még a' Daykáéit is, és a' Poetai Berek' darabjait, könyv nélkül tudja. Atyja ezeket nem kedvellé, mert idegen-ízlésűek.

[73] Barátim az Unitáriusok' Collégiumába vezeték-el. Ha annak kisdéd, földbesüllyedt, képzelhetetlenül rossz épületéről szabad volna következtetni: úgy e' tudományos Intézet felől sok jót mondani épen nem lehetne. A' XVI. század szurdékai! [74] 369, 448 Templomok új, 's ízlés nélkül épült, sőt ízlés ellen. [75] Az Unitáriusok' tornyaikon, 84, 369, 448 valamint a' két más rokon felekezetéin is, az egész Erdélyben, kakas, csillag, vagy kereszt helyett, nincsen egyéb egy tekénél. Mintha egy rövid rúd' végére almát szúrtak volna fel.

[76] Rector Prof. Abrudbányi Szabó Sámuel Úr akkor jöve hozzánk, mert nem találtuk vala házánál, midőn épen fekünni akaránk; egy lelkes, szíves kisdéd Öreg, kinek arczán látni vala, a' mi lelkében lakott. Éltem az óra' kedvezésével, 's egyéb dolgom lé-

²⁰² mindenfelé<'>,

²⁰³ szekér-állásokat<;>, A vessző a pontosvesszőből javítva.

vén Kolozsvárt mint²⁰⁴ hogy dogmák eránt akarhattam volna tenni kérdéseket, kéréim, nézne annak, ki, bár mit halland, megborzadni ugyan nem fog, 's beszélne-elő, felekezetemet az övétől melly tanítások választják-el. Teljesíté²⁰⁵ kérésemet zelőtai lángolások 's theologiai tudományosságának fitogtatása nélkül. A' mit monda, nekem nem látszott egyességben azon Professióval, melly itt e' század' eleje' körül magyar nyelven 's negyed rétben nyomtatott; 's Rector-Prof. Úr úgy adá feleletét, hogy egy két pillantat mulva bízvást egyéb tárgyak felől szállhatánk. Talán nem tanultam tőle egyebet mint azt, hogy a' Sociniánus név nekik nem kedves, az Antitrinitárius még kevésbé; és hogy ők Erdélyben, beszédben és írásban, Unitáriusoknak neveztetnek.

85, 369, 449 [77] Sokat dolgozott magyar nyelven, 's első ifjúsága olta. Fordította Marmontelnek Enkájit (Incas), és a' Mezei Éjeket; mellyeknek sem egyike sem másika nem volt soha kedves olvasásom. Dolgozásai mind kéziratban maradának. Szül. Abrudbányán 1756. Karácson' elsőjén; Göttingát 1791. látta. Felejtethetlen előtte a' nap, mellyben Berlínben Spalding Préposthoz rettegéssel lépe, titkolni akarván, melly²⁰⁶ felekezet' tagja, de a' kitől még is örvendezve jött-el; mint nekem az, melly engem egy más színt hordó, de jó ember' ismeretségébe jutott. [78] <Helyébe, a' legszerencsésebb választással, Rákosi Székely Sándor lépe, kit a' Hébe' Olvasóji velem együtt szeretnek. Gens aeterna est, in qua nemo nascitur.>²⁰⁷

85, 370, 449 [79] Torda²⁰⁸ alatt a' nem nagy, de sebes Aranyos akkor²⁰⁹ zsindeellyel, most²¹⁰ cseréppel fedett harminczöt lépésnyi szélességű, lábatlan²¹¹ híd vagy on átalvetve; egy 85, 370, 450 Erdélyi születésű, 's külföldöt nem látott Ács' munkája. [80] Útunk²¹² itt balra tért, 's annyira elázott lapályon, hogy a' kaszálót fűzekkel kelle beültetni. Két kisdéd és szegény falu, e' kövér földön, 's a' sokat-emésztő Torda' szomszédjában, tudatá velem első megpillantására, hogy lakosai Oláhok.

Egyiknek végén sátorokba-verekedett cigányhadat láték. Legényei, leányai, nagyobbak, apróbbak, szaladának, mihelytt meg valának pillantva, 's forgatni kezdék kezeiket, 's tánczolgattak, félig vagy egészen meztelenül. Az első szekérből pénz röpi feléjük, de intéssel, hogy hagyják abba. Egy másik csapat mellettem mutogatá mestersegeit. Béfogám szemeimet, 's semmit nem adtam. Cselédim urabbak²¹³ voltak uroknál; adtak, 's intének, hogy mesterségeiket úznék tovább. Az Inas embertelen vala akkor buzdítani őket, midőn előre látá, hogy elkapva a' forgás által, pocsolyába esnek, 's ekkor kezdődék osztán a' hahota. Talán enyhítheti a' dolgot, hogy a' cigány ezt Franczia- és Német-országban is teszi, és hogy ott is találkoznak, kik ennek látásában mulatságokat

²⁰⁴ mint <, >

²⁰⁵ Teljesíté Teljesíté-ből javítva.

²⁰⁶ akarván, <hogy ő> melly

²⁰⁷ A főszöveg csúcsos zárójel közötti része balról jobbra tartó keresztirányú vonalakkal áthúzva.

²⁰⁸ jutott. <, > Torda

²⁰⁹ akkor Sor feletti betoldás.

²¹⁰ zsindeellyel < fedelű> most A zsindeellyel zsindeellyes-ből javítva.

²¹¹ most cseréppel fedett harminczöt lépésnyi szélességű, lábatlan A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: #

²¹² egy <melly Erdélyben is olly szokatlan látás mint nálunk.> Erdélyi születésű, 's külföldöt nem látott Ács' munkája. Erdélyi-től a bekezdés feletti betoldás, a főszövegben jelezve: #

²¹³ urabbak urasbak-ből javítva.

lelik. De hogy rút máshol is esik, nem ok, hogy mi azért nem pirúljunk, a' mi nálunk esik.

[81] Erdély gondoskodott, hogy az emberiségnek ezen megvetést és szánakozást 86, 370, 450
érdemlő faja a' kóborlástól elvonattassék, 's helyt parancsola nekik, hol²¹⁴ megteleped-
hessenek, 's az Uraságok gyermekeiket cselédeknek nevelik, 's haszonnal. Mi felaka-
dunk ezen, 's rendesnek leljük a' sötét-bőrű cselédet. Ha a' gőg gyönyörködve nézi,
hogy őt szerencsen szolgálja, a' nemesebb gondolkodású ember gyönyörködve nézhet-
né, hogy őtet fél-szerencsen szolgálja, és hogy egy teremtést megnesemesített.

Az Aranyos egy temérdek dombnak itt egészen elmosta felét; látni martján, hogy
az századok, ezredek előtt a' jobbra-maradt dombokig ére. 'S most nyílni látám a' völ-
gyet, hol Traján végképen veré-meg Decebált; azt ma is Traján' Rétjének nevezik, az
Oláh Ritu-Trajánulúnak; 's tellyesedni²¹⁵ a' mivel Kolozsvártt bízattatám, hogy itt, a'
Mezőségen, egyenesbb tájakra jutok. Úgy reménylém, e' Mezőség az lesz, a' mit mi
nevezünk annak; erdőtlen gazdag nagy térség; de tévedésem nem tarta sokáig; Erdély
nem tudja mi a' lapály. [82] Gerendnél, melly Kemény birtok, és a' mellyet Kemény 87, 450
Jánosában Gyöngyösi István is emleget, áltmenék a' vizen, 's az út Kecze oláh-falunál
meredek kopasz hegyek közzé csavarodott.

[83] E' hihetelen magasságú tetőket Mezőségnek nevezik, mert rajta úgy nem látni 87
egy rózsá-, vagy galagonya-, 's kökény-bokrot is, mint Tokaj és Nyíregyháza között.

[84] Fel nem legelve állott a' hegyek' oldalán a' kövér fű. 88, 370

Kaszálatik az, 's szekereken hordják-fel a' szánt, mihelytt a' széna fel van gyűjtve.
A' megrakott szánon egyet taszítanak, 's az a' völgyig fut, hol osztán kazlak rakatnak.
A' tavalyi kazlak most is ott állanak még.

[85] Hosszas és alkalmatlan útunk után, előttünk lapúla-el Ludas, körülfogva egy 88, 371, 451
kisdéd tengertől, 's barátaim a' Gubernátor' menyének, Generális Gróf Bánffy György-
nének, házánál behajtatának.

[86] A' tágas, alkalmatos alház, a' maga sok oldalépületivel, csűrével, sok és hosszú 88, 371, 451
górójival, (tengeri-kas)²¹⁶ mutatja a' birtok' nagyságát, [87] mert ez a' tenger az ezidei
esőzések' munkája. [88] Pedig a' helyt nem maga bírja a' Grófné. Erdély kevés falut 371, 451
mutathat, mellynek több urai nem volnának; a' testvérek, lányok, férfji, itt, kivén a'
Székelyeket,²¹⁷ eggyeránytt osztoznak; hívebbek a' természethez, mint a' hol egyedül a'
legidősb fiu nevezheti magát atyja' gyermekének. Erdélyben²¹⁸ Majorátus és Senioratus
egy sincs.²¹⁹ De a' gazdag Udvarház és a' szegény falu! Ez azonban nem a' bánás' kö-
vetkezése. Robotáz a' Bogártelki lakos is; és még is a' kinél hálék, nem vala szegény.
Csűre mellett négy²²⁰ igen szép ökörborju fűvelgete, 's a' munkás gazdasszonynak nagy
halomban állának pokróczai, magának, lányainak, menyének kezek' munkája.

²¹⁴ nekik, <a'> hol

²¹⁵ tellyesedni teljesedni-ből javítva.

²¹⁶ (tengeri-kas) A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

²¹⁷ itt, kivén a' Székelyeket, A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

²¹⁸ gyermekének. <E' földön> Erdélyben

²¹⁹ Erdélyben Majorátus és Senioratus egy sincs. A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt be-
toldás, a főszövegben jelezve: Γ

²²⁰ négy egy-ből javítva és bal margón megismételve.

88, 371, 451 [89] A' ház' falai tele valának rakva portrékkal; rosszúl-festettekkel ugyan, de az ilyenek hisztoriai tekintetben még többet érnek mint az idealizáló Művész' dolgozásai. Illyen a' Gróf Kemény Farkasé, ki Rendek' Előülője volt, 's fíja Lászlónak, a' Gubernátornak, és a' kinek viszont egy gyermeke Anna, a' hely' mostani gyermektelen asszonya. Illyen a' Fejedelem Keményé is, irtóztató mázolatban. De a' nagyszámú igen rosszak közt egy Cardinálisi főt találtam itt, ellepve porral, mocsokkal, pókhálóval, a' legcsillogóbb, legpajkosabb²²¹ ecsettel²²² festve. Senki nem tudá megmondani, ki' feje. A' sovány arcz, a' lenszínű haj, és minden vonás, német születésre mutatnak. Én Római munka' másolatjának gondolom.

V. LEVÉL.

89, 371, 451 [90] E' táj' lakosai nem emlékeznek illy özönre, 's a' Maros' kiáradása harmad napig zára Bogátra bennünket. Hasonlít ahhoz, mellyet 1813. Abaujban²²³ a' Hernád, Sárosban a' Tárcaza tevének, hol amaz kazlakat emele-fel, 's ott tette-le, hol partosabb hely költ a' víz' tükre alatt, még pedig emberekkel, 's egy boglyát, mellyben egy farkas találá medvéket; a' Tárcaza pedig a' vastagfalú Kastélyt és a Templomot, August. 26dikának éj-jelén, úgy elhordá, hogy midőn a' lakosok felvirradának, nem tudák megmondani, egyyike és másika hol állott.

Gróf Gyulai Lajos, ki Bogáton vendéglőnk leve, mert a' mult Májusban özvegy és magzatok nélkül elholt nagybátyja, István, itt házat hagyá rá, huszonnégy embert rendele, hajtani a' hídast, és vonni. 'S minthogy útunk a' Maros' szélén víz alatt álló réten méne; bivalyokat fogata szekerekbe. Menésünk a' fekete elefántokon valóságos Amadiszi menet vala.

Míg itt mulatánk, ki-ki-járék a' ház előtt elfolyó víz' szélére, 's leülék a' fedett lóczán a' kis kapu mellett, hogy Kutyalvára tekintgethessek, melly az előttem elterült tenger' szélén Bogát felé egy kies Wouwermanni táblát ada. A' hely téren fekszik, de megette dombok és távolabb hegyek kelnek, 's a' szerény lakó-ház kedvesen²²⁴ láttatja magát a' hosszúan elnyúlt sűrűség' végében, mellyből messzére szökellénk-fel az olasz-nyarak, 's annál szebben, mivel nem nagy számban, 's nem úntató monoton sorokban. Szendergő lelkem szerete átszállongani, 's kedves kis világot teremte ott magának. Midőn végre Bogátot elhagyánk, alig várom, hogy közelebb jussak a' helyhez, 's megismerkedjem fektével. De az áltatás' játéka elenyésze, 's a' megkedvelt hely közönséges, dísztelen, mocsáros faluvá vála előttem. Bár az erkölcsi világban²²⁵ ne látnánk illy csalódásokat! sóhajtám; az keservesebb.

²²¹ *legpajkosabb* A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

²²² *legpajkosabb* <pajkos> ecsettel

²²³ *Abaujban* A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: Γ

²²⁴ *lakó* <k>-ház <szerényen> kedvesen

²²⁵ *világban* <!>

Nem sokára azután Radnót tűne-fel előttünk, játékos épületeivel, melyeknek fő szakokon egy villámhárítónak gondolt rúd nyúla-fel, de környülkerítve a' Bethlen-ház' kigyójával. Túl ezen újakon áll a' régi Kastély, Bethlen Gábornak építménye; pusztán ez is, de míg azok az újak már öregek, ez az öreg még ifjú, 's a' lelkes Útas²²⁶ örül e' jelenésen. Ebben egyszernél többszer tartatának Dieták; 's Radnót onnan is nevezetes, hogy Bátori István Fejedelem itt veré-meg Békési Gáspárt 1575., ki miatt, olly türelemes és felemelkedett-lelkű külobben, ellenének hite-sorsosait, az Unitáriusokat, sanyargatni meg nem szűnhete.

[91] Estve volt, midőn Vásárhelyre beérénk. Cancellárius Gróf Teleki Sámuelnek háza egy távol fekvő²²⁷ szőlős domb' oldalából tündökle felénk a' Város' déli részén. Bibliothecája annak keleti szárnyát foglalá-el, elválasztva szomszédjától egy keskeny kert által. [92] A' rajzolat elmés, 's érdemli hogy fesse.

372, 452

[93] Bémenetel ide az alsó sor' folyosójáról esik. Ajtaja felett e' szerény felírás: MVSIS PATRIS GRATISQUE POSTERIS D. D. SAMUEL S. R. I. COMES TELEKI; az év' megjegyzése nélkül. Itt egy Előszoba, 's ez mellett egy Cabinet, az Őr' szükségeire, a' kert felé. Az Előszobából a' Bibliothéca' hajójába van a' bémenetel. Azt alól, felül,²²⁸ kar veszi-körül mind a' négy oldalai felé, 's a' felső karba balfelé viszen a' grádics az ajtónál. A' hajó egészen üres; azt egyedül képek ékesítik. Az ablakok' erányában, pilaszter és pilaszter közt, vas rostély könyöklők hagyattak, 's így a' hajó elég világot kap. A' könyvek sárga-réz drótból font ajtók megett²²⁹ állanak a' karokban, hogy a' könyvek' czímeit látni lehessen, 's a' szép tolvajság megelőztessék.

29, 93, 373, 453

Általellenben az ajtóval áll a' nagy Alkotó' képe, a' Szent-István' Nagy-Kereszteseinek innepi öltözetekben, Tusch Jánostól. Illyen²³⁰ vala a' szálás, vékony-testű, barna-hajú 's szemű Teleki egészen, 's a' festés egyesíti a' szépséget a' hisztoriai hűséggel. Igen hű képe az is, melly Váradon, Bihar Vármegyének kisebb Szálájában függ, a' híres portaitoló Hickel Józseftől. Orosházi²³¹ Czetter Sámuel, most Professora a' maga Mesterségének Petersburgban, ezen utóbb után metszé azt, melly a' Cancellárius' Bibliothecája' Catalogusa előtt áll. De a' Czetter' keze még akkor gyakorlatlanabb volt, mint hogy dolgozásával meg lehetne elégedni.

Alatta ennek az első két pilaszter előtt áll, szembe egymással a' Cancellárius' melyképe, érczből, és a' Cancelláriusnéé, szül. Iktári Gróf Bethlen Susánáé, fekete-márvány polczozaton. Rajtok a' Művész' neve: F. Thaller Tyrolens. Vindob. 1805. [94] A' Cancellárius el van találva, a' Grófné nincs, mert büszkje halála után készült, egy régiebb festés után.

373, 453

[95] A' jobb soron függenek, féltetben, ismét a' Cancellárius, Académiai útja alatt; Gróf Festetics György, a' Georgicon' alkotója; Gróf Széchényi Ferencz, a' nagy, a' nemes; Gubernátor Báró Bruckenthal Sámuel; a' bal soron a' Cancelláriusné; Mátyás, a'

30, 94, 373, 453

²²⁶ lelkes <lát> Útas

²²⁷ távol fekvő A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

²²⁸ felül felől-ből javítva, az ű megismételve a margón.

²²⁹ megett A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: Γ

²³⁰ Jánostól. <a' Bécsi Belvederben.> Illyen

²³¹ Józseftől. <függ.> Orosházi

Király; Bethlen Gábor, a' Fejedelem; Eugénus, a' Sabaudiai Herczeg – tudományok' pártfogása által megszentelt nevek.

A' Püspök Batthyáni Ignáczé, ha az a' lack-testszín meg nem csal, Bergamanntól, 's nem eléggé híven, és hidegen, 's a' Koronaőr²³² Teleki Józsefé, kezek nélkül, a' felsőbb karban tartatnak.²³³ Telekit Kreutzinger is festette, 's olly szépen és igazán, hogy nem lehet érteni, miért nem ezt tették-le itt; Kohl ezen aláírással: Non est mortale, quod opto, a' Kreutzinger' festését metszette. Az Előszobában függ Teleki Mihály, az Albai²³⁴ szakállal; Apafi Mihály; a' Nádor Wesselényi Ferencz, kinek szép lelke el van öntve szép arczán; nyírt fővel, borzas üstökkel, zöld-bársony bővújú²³⁵ dolmányban; és mások. – Csak²³⁶ hamar azután hogy Erdélyből visszajöttem, ide küldém a' Baróti Szabó Dávidét, olajban festve, Kassán 1788., hogy a' halhatatlan Székely a' Székely-földön fogadja-el a'
454 neki olly méltán tartozott tiszteletet; [96] de meg kell jegyezmem, hogy az a' Cagliostroí görbült fej, mellyet a' kéznek a' festő, Klímes Tamás, ada, sem nem a' Festő' vétke, sem nem a' Szabóé, sem nem az enyém, hanem egy más valakié, ki²³⁷ távolylétemben, a' Festőt mesterezé. – [97] Mi lehetne ez a' ház, ha az Erdélyiek ide küldenék-be nemzet-seégeiknek nevezetesebb tagjai' képeiket! De a' festés' vásznára, hátul, fel kellene jegyeztetnie, 's olvasható betűkkel, a' személynek nevét, hívtalait, szüléjit, lakását, születése' 's halála' napjait, hogy a' támadható kétségek eltávoztassanak. E' gondot sok tekintetek tanácsolják.²³⁸

Az én 1826. Június 7d. megholt igen kedves barátom Igaz Sámuel²³⁹ az 1821diki Zsebkönyvet Mátyás Királynak képével ékesítette. Az az ő Mátyása, és a' melly itten függ, két egészen különböző arczra mutatnak. A' Telekié arról vétetett, melly a' Strassburgi Prof. Schöfflin' Bibliothecájában²⁴⁰ függ, és a' melly mindenben hasonlít ahhoz, mellyet maga Mátyás ajándékoza a' Német-Ujhely' Magistrátusának: az Igazé német²⁴¹ arcz; soha magyar-ember olly arczot nem viselt. Erdélyi Leveleim' Kötetét a' Teleki' Mátyása ékesíti.

374, 454 [98] Bibliothecárius Szabó András Úr, kevéssel előbb házi-tanítója Wesselényi Miklósnak, Zsibón, nagy készséggel, sőt örömmel rakta előnkbe a' Bibliothéca' kincseit.

31, 94, 374, 454 [99] Azok után én akarám gyönyörködtetni szemeimet a' Classicusoknak vagy leg-régibb, vagy királyi-pompájú Kiadásaikkal. Itt találám a' Bodóni' Virgíljét, Horátzát, a' Don Gabriel' spanyolra fordított Szallusztját, a' Piranesi Rómáját, a' Museum Pio-Clementíniumot, a' Herculanumi Régiségeket, mellyek, ha ismerjük is már, mindég érdemlik, hogy lássuk, a' hol láthatjuk. Az Útas ne feledje előmutattatni magának Tacituszt, 's Catulluszt és Propertiuszt, a' Mátyás' Budai Bibliothecájából.

²³² Koronaőr A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: 7

²³³ karban <függének> tartatnak A tartatnak a főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: 7

²³⁴ Mibály, <az> Albai

²³⁵ bőv <ú> jú Az ékezet áthúzza.

²³⁶ mások. – Csak A gondolatjel sor feletti betoldás.

²³⁷ valakié, <a'> ki

²³⁸ tanácsolják. <Igaz Sámuel> Az

²³⁹ <Igaz Sámuel> Az én 1826. Június 7d. megholt igen Az áthúzott rész felé írva.

²⁴⁰ Schöfflin' <nél> Bibliothec <á> jában Az á-n az ékezet áthúzza.

²⁴¹ Igazé <zseb> német

Servétusnak *Restitutio Christianismi*, 1533. című munkáját a' Cancellárius II. Józsefnek ajándékozta az Udv. Bibliothéca' számára; magának Vitéz József²⁴² Cancellistája, később Udv. Agens által íratta-le. Murr tudta hogy a' könyv itt megvagyon, 's lopva mását vétette, újobban kiadta.

Telekire²⁴³ őseiről semmi könyvek nem maradának. Maga fogott a' gyűjtéshez 1759, midőn László testvér-bátyjának fijával, a' Cancelláriusnál egy esztendővel ifjabb Józseffel, később Koronaőrrel, tanulás végett Helvetziába, Párizsba, Hollandiába, kiment. A' könyvek' száma, az nap, midőn én itt valék, harminczhat-ezer kilenczvenhat Kötetet teve, ide nem számlálván, a' mit a' Cancellárius magánál tartott. Számokat naponként szaporította, ez lévén egyetlen szenvedelme. Hitvese osztolni akara férje' érdemiben, 's a' Magyar Munkákat ő gyűjtötte, mint Rádayné is férje mellett; az Ásványokat korán-elholt Domonkos fajok, a' Cancelláriusnak igazi mása.

A' kincs mint fidei-commissum ment-által egyetlen fijára Ferenczre, egy itten-vett roppant ház' jövedelmével, hogy a' könyvek, maradékinak terhe nélkül, mindég szaporíthatassanak,²⁴⁴ 's Örjök fizettethessék.

Szabó Úr bennünket most még a' Reform. Collégiuméba vive-által. Melly kicsinynek kelle most ennek tetszeni ama' másik után!

[100] Midőn menni akaránk, még egyszer kívánám látni a' Cancellárius' képét, 32, 96, 374, 454 még egyszer illetni a' bronz büsztöt.²⁴⁵ HONC OINOM PLVRIMEI COSENTIONT DVONORVM OPTIMOM FVISSE VIROM, mondám azon szavakkal mellyeket a' 493. esztendőbeli Consul Scípio' sírkövére barátjai metszetének, [101] 's ez vala hálám azon kegyeiért, mellyekkel 374, 454 erántam harmincz esztendőnél régebben viseltetett. Maga Horátnak e' szavait vetteté Orosházi által metszett képe alá: *Secundis temporibus dubiisque rectus*, 's pecsétjére Seneca után: *Recte factorum merces est fecisse*; 's ki ismerte a'²⁴⁶ valóban tiszta 's nagy embert, a' ki utána nem esküszí, hogy igazán esküdött? Illyenek ismeré Therésia, József, Leopold, Ferencz; Albert Sax-Tescheni Lengyel-Királyi Herczeg egykori Helytartónk, Maria-Theresiának veje; Károly Fő-Herczeg; Dahlberg Német-országi Prímás; Hohenwarth Bécsi Érsek; Erdély és Bihar, 's egész Nemzetünk.²⁴⁷

VI. LEVÉL.

[102] E' levelem, tisztelt, szeretett barátom, egy vétkes, de néked kedves digressiót 721 téssen. De ha az az Írója a' Régiségnek, a' kit én minden prosaicuszok közt leginkább csudálok, örök, vétkes, de szép, kitérései által mentségemre nem kelne is, 's arra nem tanítana, hogy a' szép vétek jobb mint a' nem szép nem vétek; merném azt, mert tu-

²⁴² József János-ból javítva.

²⁴³ Telekire Telekiről-ből javítva.

²⁴⁴ szaporíthatassanak szaporíthassanak-ból javítva.

²⁴⁵ büsztöt <!/>. A pont a kettőspontból javítva.

²⁴⁶ ismerte <ezt> a'

²⁴⁷ 's <az> egész <Magyar> Nemzetünk

dom, hogy valaki ezt olvasni fogja, ezt kiáltja: Bár Leveleim sok illy vétkekkel kevélykedhetnének! Hallj végig csendesen tehát, 's emlékezzél egy barátod' nagyságára, kit hamvaiban is tisztelsz.

97, 375, 455 [103] Vásárhelytől Óbester Báró Szent Kereszti Sámuel Úrhoz akarám vinni Gyulait és Döbrenteit, megújítani egykori ismeretségemet; mert az Óbester, akkor Hadnagy egy Vasas-seregnél, Zemplényben feküdt. 'S²⁴⁸ a' mint Szent-Benedek mellett elmenénk, egy kék-talárisú Pap, bajusszal és szakál nélkül, hermelín kabaláján, hasonlóan cselédje is, megáll a 'Gyulai' szekere mellett. A' kék taláris Magyar-országon sem szokatlan, valamint a' bajusz nem némelly Papoknál, szakál nélkül; de nem értém azt az ismeretes, biztos bánást. 'S íme most a' Pap sarkantyút ada lovának, 's sebesen jöve felém, a' mit még inkább nem értettem. Egy férfi²⁴⁹ vala, kit szerencsém volt mind leveleiből ismerni, mind dolgozásaiból: Kozma Gergely Úr, Szent-Gericzei Unitárius Predikátor, a' Gályarabok' fordítója.

neuer Paragraph.²⁵⁰

Még beszélnék vele, midőn egy cseléd jött, 's kére Urának nevében, térjünk-be, akárkik vagyunk; a' vizek elhordák a' hídakat; veszélyes árkokon fognánk áltmanni, 's estve van. – Szállást adni az idegennek keresztyéni jóság, 's Erdély örömmel fogadja a' vendéget: de valóban, a' ki Gróf Toldalagi Zsigmond Úrnak e²⁵¹ meghívását hidegen vehette volna, érdemlé vala, hogy az elhordott hidak' veszedelme megtanítsa. Megfordulánk.

Kozma Úr kínosan vála-el tőlünk; halaszthatatlan dolgai voltak. Rá-gondolá magát útjában,²⁵² 's dolgait cselédjére bízta, maga jött, 's társaságunkban tölté az estvét. Megilleté jósága, 's úgy felejtém kék talarisát, 's bajuszát szakála nélkül, mint hitét, mellyre semmi gondom. Szeretem a' meleg vért, a' meleg érzést; több az mindennél.

A' hold teljes karimájában kele-ki, 's a' számos társaság csoportokra-oszolva járt a' kertben. A' ház' gyermekei és az enyém a' Claviérmester' és a' Házi-tanító' violínje 's hárántsípja mellett táncznak eredének. Nem képzelhetni szebb estvét.²⁵³

97, 456 [104] A' Grófné Vay leány, Krasznáról, Minthogy a' Septemvir Vay József' fija, Ábrahám, (1825. Elsőbb Al-Ispánja 's Dietai Követe²⁵⁴ Borsodnak) házasságban az atyám' testvérének, Péternek, Sophie leányát tartja; a' Grófné ezen rokonink felől teve kérdéseket, 's a' Septemvirről, 's ennek testvéréről Generális Báró Vay Miklósról. Lelkem felmelegült emlékezetekre, 's melegen beszélnék a' meleg szívű hallgatók előtt, valamit felőlök tudtam. Egyike megkért, hogy ezt önteném papirosra, hogy legalább másolatokban maradjon-fenn emlékezete, 's itt tellyesítem²⁵⁵ azt. Olvasóim gondolják hogy ezt nem olvassák, hanem a' Gróf' vacsorája mellett hallják, 's digressióm mentve lesz.

²⁴⁸ feküdt. <, > 'S Az 'S 'S 's-ből javítva.

²⁴⁹ fér <j> fi

²⁵⁰ Homlokszöveg.

²⁵¹ Úrnak <ezt a'> e'

²⁵² útjában A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: Γ

²⁵³ estvét. <mint ez vala>

²⁵⁴ 's Dietai Követe A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

²⁵⁵ tellyesítem teljesítem-ből javítva, a lly a jobb margón megismételve.

[105] Biharnak Restauratiojára²⁵⁶ 1803. Septemberben, a' Generális is megjelene 684 Nagy-Váradon, 's engem Dienes testvér-öcsémnek házában lele.* Megjelent ott Statuum Praesidens Gróf Teleki Lajos Exc. is, fiával, Józseffel. A' Generális úgy akará, hogy míg Váradon mulat, tőle el ne maradjak, 's én, a' ki soha beszéllgetésből²⁵⁷ többet mint tőle nem tanultam, igen is kész valék tellyesíteni²⁵⁸ kívánságát. Vágytam, hogy szálljon ismét útazásai felől, de tartottam, hogy azt végre elúnja, vagy itt alkalmatlannak találhatná.

[106] Ezen kétségeskedésimben legjobbnak látám megkérni Gróf Teleki Józsefet, 63 hogy azon pillantatban, midőn leülünk a' vacsorához, kezdené a' beszédet Vayval, útazási felől, nehogy más tárgy²⁵⁹ által megelőztessünk. A' Gróf örömmel ígéré azt, de nem tellyesítette.²⁶⁰ Rettegvén hogy más tárgy kezdetik, én szállalék-meg, 's Telekitől kérdém, melly esztendőben látá Angliát. – „Angliát?” mondá a' Generális, meg nem sejtven fortélyomat; 's olly hallgatók között, mint a' tudományokat-szerető Cancellárius és Gróf Teleki Lajos, nagy bosszúságára másoknak, az egész vacsorán végig, Anglia 's Franciaország felől folyt a' beszéd; 's én, a' ki mindég raktam a' fát a' talán hamvadzani kezdő tűzre, nem gondolék vele, hogy a' beszélni is, enni is szerető Generális éhen fog felkelni.

[107] Midőn mi két Teleki Józsefek, én és a' sógorom (a' Koronaőr' fja, Gubernális 64 Consiliárius, a' Lajos' Sophie leányának férje) Londonban Herschelnél és az instrumentumok' csinálásáról elhíresedett Ramsdennél, magunkat felvezetteténk, megértvén egyike és másika, hogy Magyarok vagyunk, első kérdések az vala, ha ismerünk e egy Báró Vay Ingenieur-Kapitányt, mondá a' Gróf;²⁶¹ 's hallván, hogy nem csak ismerjük, hanem vele atyafiságban is állunk, nincs az a' neme a' szívességnek, mellyet erántunk tellyesíteni²⁶² készek nem valának. [108] Vay Ramsdent nem az által kötelezé-le, hogy 64 tőle sokat vásárlott, hanem azzal inkább, 's azt Ramsden maga hirdeté, hogy Vay ada neki problémákat új szerek' feltalálására, 's a' világszerte-ismeretes Művészt algebrai számolgtatásiban segítgette. Így történhete, és úgy történt, hogy Vay olly portékákat hozza honjába, mellyeket a' Ramsdené sem bír. [109] A' Göttingiak Zsolczáról (Bor- 64 sodban) kértek egy illy szert kölcsön 1793., hogy valamelly experimentumot tehesse nek, és azt Vaynak ismét visszaküldötték. – [110] Midőn Vay másod ízben hagyá-el 64

* Egy szót emlékének: Szül. 1761. Február 22d. Biharnak 1784 olta előbb Vice, majd Fő-Notáriusa, 1803 olta 1811ig második Vice-Ispánja leve, 's megsujtatván a' guta által, <Consiliárius> lemondta szolgálatjáról, 's Consiliárius nevezettel tiszteltt-meg. Megholt Váradon 1824. Ápril 30d. nő nélkül. 1808. Követ vala a' Pozsonyi Dietán, 's Megyéjében tapsolt Szólló, mint egykor ott-élt nagyatyánk Bossányi Ferencz. [Kazinczy jegyzete]

²⁵⁶ *Restaurati* <ó> *jára* Ékezet áthúзва.

²⁵⁷ *beszéllgetés* <ek> *ből*

²⁵⁸ *A lly* a jobb margón megismételve.

²⁵⁹ *tárgy* A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

²⁶⁰ *tellyesítette teljesítetté*-ből javítva, a *lly* a jobb margón megismételve.

²⁶¹ *mondá a' Gróf* A főszöveggel párhuzamos, a bal jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelez-

ve: □

²⁶² *tellyesíteni teljesíteni*-ből javítva.

Londont, 's a' Klopstock' látásáért, kit az Ángolyok mind poetai érdemei, mind eggy-szerre antigallicánussá változott gondolkozása miatt annyira tisztelének, Hamburgnak vevé útját, 's onnan Göttingába méne-le; az akkor ott tanuló két Királyfi, tudván miket hoz hazájokból, ötet, és az ő kedvéért²⁶³ az egész Professori Kart, ebédre hívá-meg.

64 [111] Ebéd után kérdést tevének, ha nem lehetne e látniok, a' mit Vay Ramsdentől hoz.

A' Londonból hozott hintó tehát előállá a' tömött magazínnal. Eggy más ebédnél kérdés téteték, ha ezek közzül nem engedné e által a' Göttingiaknak némelly darabot. – Hazánk csonkaság nélkül bírja a' kincset.

[112] Vay tudta, hogy nincs neme a' tudományoknak, melly tekintetet és tanulást nem érdemlene; de azt is tudta, hogy jót csak attól várhatni, a' ki el nem szórja erejét, 's körültekint ugyan az egész nagy mezőn, de eggynek fekszik. A' mi által használni akara, a' Mathesis volt, és a' Gazdaság' Tudománya. A' Szép Mesterségekre nem terjedének-ki gondjai; sőt midőn azt vítatgatá, hogy fonák dolog festéseken 's faragásokon gondoskodni, míg jól-épült házaink nincsenek, kénytelen valánk emlékeztetni, hogy az úgynevezett solidus Tudományoknak a' Poesisz és társai készítenek útát. Ő tehát Londonban a' Gazdaságot, Párizsban a' Chemiát tanulta, 's azokkal társalkodék leginkább, a' kik e' kettőben voltak nagyok. Erszénye kész vala minden áldozatot tenni, 's ezzel olykor tiltott lakatokat vert-le; mert a' tudományok' kincseihez az egész emberiségnek van jusa, 's az nem feltalálójáé. Landsdownál heteket tölte falusi jószágában, hogy lássa is a' mit a' Mesterektől hallott. Banksnek szoros barátságát nyerte-meg. Londoni elsőbb útjával nem csak a' Fonó-szer' modelét hozta-ki, hanem órákat, pisztolyokat, kardokat, apróbb és nagyobb késeket, ekét, kapáló-boronát, kerti és mezei vetemény-magokat, 's ezeknek nagy részét mahagóni gerendákból összerakott ferslágokban, minthogy a' betűt-tisztelő ország' törvényei szerint, a' fától vámot fizetni kelle, de a' ferslágtól nem²⁶⁴ kelle; 's ezek Fiuménál rakatának-ki a' hajóból. A' hétszáz forint árú magok²⁶⁵ kicsiráztanak a' tengeri hosszú út alatt, vagy míg Fiuméből Pestre tétetének-által; azok²⁶⁶ most báldog szelenczékben hozatának-meg, 's tengelyen. Kevés haszna lett az ekéknek is. Jelen valék, midőn béresei legelsőbben szántának az ángolyékén, 's zúgolódva. Ezt két ökör vona, a' szokottakat hat. Vay előttem veré-széllyel az ekét, 's ismét összeraká, 's a' béres' panasza megszűnt. Az ökörnek könyebb, mondá ez, de az én karomnak nehezebb. És minthogy a' béres nem az ökör' könyebbségét nézi, hanem a' magáét, mind ezek végre is haszontalan próbákká levének.

Vay Patakon tanúlt, eggy időben velem. Elszökött az iskolából, mert Praeceptor Celláriussal kínzotta. Visszahozák. A' Mathesis miatt el nem szökött. 1776. Bécsbe ment, a' Leingrúbeni²⁶⁷ Academiába. Eszt. múlva meglátogatám. Eggyik Tanítója, rojtos karddal és kalappal, a' grádicson talált. Csizmát²⁶⁸ látván lábaimon, midőn a' Németek cipőben jártak, szóba erede velem, 's elbeszélé, melly álmélkodásra ragadtatának ők, midőn, a' kit keresek, kezeik alá jutott, 's exáment ada itt. Ezt viszont én mondám-el

²⁶³ kedvé<k>ért

²⁶⁴ fizetni kelle, de a' ferslágtól <fizetni> nem

²⁶⁵ árú <vélemények> magok

²⁶⁶ tétetének-által; <'s> azok

²⁶⁷ Lei <mg>rgrúbeni

²⁶⁸ talált. <Magyar> Csizmát A Csizmát csizmát-ból javítva, és a jobb margón megismételve.

Vaynak, kertjekben. Gyanítám, monda, hogy velem valamennyire meg valának elégedve; 's kérdésekre, hogy ezt hol tanultam, kevélykedve honommal azt felelém, hogy a' Bernoulli' tanítványától és Patakon. Ez Szilágyi Márton vala, a' Debreczeni Szuperintendens' fija. Vay soha nem felejté, a' hol illet, hogy ő Magyar.

[113] Himlő által kisded korában elgyengült szemét Belgrád alatt az éjszakázások és 64 erőltetett munka még inkább elgyengítették. A' Bécsi Orvosok nem merék biztatni. Így 1790. Párizsba utazott, 's Leopoldnak Frankfurti koronázására jelent-meg. Beteg szemét végre is kénytelen vala kivétni.

[114] Párizst elsőbben 1786. látta, a' téli 's tavaszi hónapokban. Elkíséré XVI.²⁶⁹ La- 64 jost Cherbourgba ő is, [115] megtekinteni a' révet. Onnan lement Languedokba, a' csatornát szemlélni. Ekkor is látta Londont, 's Bécsbe 1788. Júniusban ére-vissza. 1792. Dietai Követje vala Borsodnak, 's 1796. a' Szabolcsi Felkölteket vezérlé, mint Öbersterek; tudva²⁷⁰ van, serge melly előmenetelt teve a' hadi-gyakorlások' megtanulásában, 's kevés hetek alatt. 1805. Generálissá neveztetett. Az Ország' Gyűlése rá-bízá a' Tisza' jobb folyamatjának jobb intézetét.

Az asszonyi szerénység kevésbé tűri a' kitételt, mint a' férjfi-nem, 's a' Hasonlíthatatlan felől szóllani tiszteletem tilt. Atyjának testvére Fő-Vadászmester a' Bádeni Nagy-Herczégsgben, mint nálunk az illynemű foglalatosságokról elnevezett Ország' Nagyjai, 's Báró Adelsheim Joanna azon Udvarnál neveltetett, hol az Orosz Császárné, Svéd és Bájor Királynék. Két gyermekeket, Miklóst és Lajost, maga ez a' nagy lelkű, 's érzésiben és nyelvében egészen Magyarra vált asszony nevelte, 's a' Patakon, Heidelbergben, és Pestalozzinál tanult Szilvási Szabó János Úr.

A' Septemvir' Vay József idősb fija, József, hét esztendő tölte Göttingában, Angliában, Franciaországban, 's egy gyilkos inhideg eloltá, Párizsban, a' hon' nagy reményeit. Banks²⁷¹ a' fiatal-embert nem tartá érdemetlennek szoros barátságára;²⁷² Campe pedig, Hamburgban, nem áttallá hirdetni, hogy az²⁷³ az ifjak' nagy ideálja, kit ő írásiban feste, Vay József. –

Generális Vay nincs többé. Május' 11d. 1824. Pesten hala-el. Született 1756. Septemb. 6d., Ábrahám atyától és Czegei Gróf Vas anyától. Nemesbb gondolkozású, nemesbb érzésű halandó kevés volt, kevés lesz.

Ezen hosszú Episódionom után, de a' mellyet Olvasóim nem igen fogtak elünni, ha az,²⁷⁴ a' mit beszéllék, Erdélyi Leveleim közzé nem tartozik is, kísértetbe jövök egy más Magyart ismértetni-meg velek, ki fényt nem keresse, de fényt terjeszte.

²⁶⁹ XVI. A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt bejegyzés, a főszövegben jelezve: ▮

²⁷⁰ Öberterek; <'s> tudva

²⁷¹ Banks Bans-ből javítva és megismételve a jobb margón.

²⁷² szoros <ismeretségére> barátságára;

²⁷³ az Sor feletti betoldás.

²⁷⁴ az, Sor feletti betoldás.

Pallásthy Márton, házi-tanítványa a' Piarista Koppi Károlynak, hervadozó²⁷⁵ ifjúságában letette szolgálatját a' Cancellaria mellett, de Bécsben lakott, mind mivel ott Orvosait válogathatá, mind barátjaiért, kiknek számokban a' nagy Széchényit és a' nagy Pászthoryt is látta. A' nyári holnapokban olykor tudós Utazásokat teve. Swieten, az ifjabb, Tudományok' Ministere II. József alatt, ismerte fejét 's lelkét, 's felhatalmazá, hogy Német-országban a' nevezetesebb embereket igyekezzék az Ausztriai Monarchiának megszerezni. Pallásthy Jénában E...t,²⁷⁶ Göttingában Hissmannt, az Erdélyi születést, erre megnyerte. Hissmann megholt, minekelőtte útnak indulhatott: E...²⁷⁷ pedig megváltoztatá szándékát, azért, a' mit beszélni fogok.

E...²⁷⁸ késett jelentést tenni a' Weimári Herczegnél, kinek szolgálatjában állott, 's a' szándék hírbé ment. A' Herczeg megtevé a' rendelést, hogy Jénában várják ebédre, 's meghívátá a' Professorokat. E...²⁷⁹ meg vala zavarodva. Az ebéd' vége felé a' Herczeg kérdést teve, ha²⁸⁰ való e a' hír, hogy Bécsbe szándékozik. Ez vallást teve, 's jelenté, hogy épen esedezni akara már eleresztetéséért. A' Herczeg tudni akará, melly fizetés mellett? Elmondá az alkudott pénzt, és az mellett a' Consiliáriusi titúlust. Professor Úr, mondá a' Herczeg, az én erszényem nem mérkezzetik-össze a' Császáréval; de tudja az Úr, hogy valamint az én gyermekeim volnának, ha meghalnék, az Úréi, úgy, ha az Úr meghalna, az Úr' gyermekei volnának az enyéimek; a' Consiliáriusi titulust én is megadom az Úrnak, 's megjavítom fizetését; kérem az Urat, maradjon vesztég! E... sírva szállalameg, 's ígéretet teve, hogy ötet a' Herczegnek ezen kegyessége után semmi tekintetek nem vonhatják máshova. – A' következtetéseket megtenni²⁸¹ Olvasóimra hagyom. <, de kevélykedem vele, hogy Swieten és Pászthory alatt, általok kedvelve, szolgáltam; hogy Koppi és Pallásthy engem is szerettek.>²⁸²

VII. LEVÉL.

89, 376, 456, 721

[116] Útam a' Florindájáról, deák és magyar verselgetéseiről, 's nem eggyenemű hamiskodásairól, jól és nem-jól híres Gróf Lázár János' egykori lakja Gyalakuta mellett méne; tovább keresztül Szent-Györgyön. Itt azt tanulám, hogy a' szőlőkertet mint megbélyogozni;²⁸³ mert azt nem talán.²⁸⁴ – Urának emberei kivagdaltaták a' tőkétet,

²⁷⁵ Károlynak, <mint később Gróf Deszöffy József,> hervadozó

²⁷⁶ Jénában <Eichhorn,> E...t, Az E...t, a főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

²⁷⁷ indulhatott <Eichhorn> E... Az áthúzott rész felé írva.

²⁷⁸ <Eichhorn> E... Az áthúzott rész felé írva.

²⁷⁹ <Eichhorn> E... Az áthúzott rész felé írva.

²⁸⁰ teve, <Eichhornnál,> ha

²⁸¹ megtenni A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: Γ

²⁸² A sorok vízszintes vonalakkal át vannak húzva. Az is sor feletti betoldás.

²⁸³ mint <lehet> durchschossen Az áthúzás alá írva. megbélyogozni

²⁸⁴ nem <kell> durchschossen Az áthúzás alá írva. talán

hogy neve²⁸⁵ két első betűjének vonásaiban ültethessenek újakat. A' monogramm messzére kitűnik a' domb' oldalából, 's az Útas tudja, kit²⁸⁶ irányelhet.

Temető-kápolna van itt is az egyik hegymagasságú domb' tetőjén. Tetszik a' gondolat; ott nem könnyen fognak háborgattatni a' szent ereklyék, 's a' maradék kevélykedve tekint-fel az egész nemzet által tisztelt ösére, 's annak lelke, mint egy intő tuteláris Génusz, emlékezteti unokájit, hogy viszont ő is kevélykedni óhajt benne. Szerencse a' nemzetre, mikor az intés értetik; mert az szereti tisztelni a' jókat.

[117] Ebédre a' Lóczi fogadóban pihenék-meg. Tornyos folyosócskáján fogánk 98, 376, 456
ülést. Gazdasszonyunk sürge, forga, kalaposan, kisdéd karimával, mint a' Tyról' és
Schweitz' asszonyai 's leányai. Ennek beszéde még éneklőbb vala mint minden más az
Erdélyieké a' kiket eddig hallék; [118] az annyira csapkodja, köznépnél, Uraságoknál, 376, 456
füleimet, hogy csúdálkozásomat elrejteti dolgot ad; kótázni lehetne utánok. [119] Illy 99, 376, 456
éneklő beszéd folyt a' Báróczi' ájakiról is, 's ő honjának fél-recitatívjét Bécsben, annyi
Magyar-ország Magyar között, el nem tudá felejteti.

[120] Kérdésünkre, beljebb Erdélyben, egy szekeres ezt felelé: *Doczkát viszünk* 99, 376, 456
Meggyesre. [121] Az első és utolsó e a' szóban olly palóczosan ejteték, mint a' mellyet 99, 376, 456
a' Túlادunai ajak a' szóban²⁸⁷ hallat, 's a' közbülső egy tertiával mélyebb hangú mint
két szomszédja.

[122] Belé-ereszkedvén a' Nyelvet illető dolgokba, engedd elődbe tennem tapasztalásimat. 376, 456

Mart és *Part* különböznek jelentésekben. A' *mart* meredek oldalu magasság, mint a
folyamok' szélei: a' *part* dombos hely, meredekség nélkül.

Nagy garral; nagy göggel. Hallani a' szebb társaságokban is.

Reg, *Esk*, folyó szók a' Székelyeknél. A' *reg* úgy jegyzi a' reggelt, mint a' nappalt és
éjjelt a' *nap*²⁸⁸ és *éj*; 's az *esk* gyökérszó, nem csonkált.

Arcz, in statu absoluto: in constructo *arcza*; nem *arczája*. És hogy Erdélynek 's a' fél
Magyar-orzágnak van igaza, mutatják ezek: *arczra* borulni, *arczon* csapni, mellyet senki
sem mond így: *arczára* borúlok előttem, *arczán* csapni. A' Túlادunai *arcza* cselekvé,
hogy ez között és az *orcza* között²⁸⁹ meghomályosodék a' külömség, 's a' gondatlan a'
kettőt cserélgeti.²⁹⁰

Pozsár, *ponty*, deminútumával *pontyka*,²⁹¹ (carpio). Nálunk *potyka*.

Séta; egy éltés, és egyedül magyarul tudó Grófné' szájából, ki bizonyosan nem
tudta, hogy vagynak szógyártók. Gyökere a' *sétálás* szónak, 's annak jelentésében.

Pázmás eső; csapatonként jövő. A' szót a' fonók' Lexicon adá.

Megnyívusztani; fojtogatva ölni.

Kimenúlt, *kimarjúlt*; kificzamodott.

Czibikélgni; csöszögni, nehezen menni, lökődve.²⁹²

²⁸⁵ *hogy* <Urok'> *neve*'

²⁸⁶ *tudja*, <ki az a' boldog,> *kit*

²⁸⁷ *a'* <Ked Kedd>

²⁸⁸ *nap* <ot>

²⁸⁹ *orcza* <(genitív)> *között*

²⁹⁰ *cserélgeti*. <De ezt tiltja Versegi.>

²⁹¹ *pontyka* <;>, A vessző a pontosvesszőből javítva.

²⁹² *lökődve* *lökődni*-ből javítva.

Nékelészteti magát; piperézi.

Zábé; kapufélfa.

Lagymatag; félmeleg, langy.

Vizegenyes; vizenyős.

Kisdég; kisdéd.

Szederjes; sötétké, francia-kék.

Katárga; góré, kukuricza-kas.

Borostyán; orgona-, vagy szelencze-fa, *Hollunder*; botanikai neve *Syrinx*. 'S a' fejeír-
virágú Erdélyben közönséges.

Folnag; Villicus; oláhul *Folnozs*. Így neveztetnek a' magyar-nyelvű szász falukban
a' Falusi-Bírák; szászúl *Hann*. Falu nagygya.

Erősen meleg van; erősen haragszik; erősen hiszem; az az, nagyon. Így már Heltai is.
De Homér is így:

Δι δε κςατεςως ενεμεσσα. –

Anyám édes; csak²⁹³ az ötödik esetben, 's csak az egyes számban; annyi, mintha az
adjectívum előtt állana a' másíknak.

Elment lesz eddig; a' mint hiszem, eddig már elment; *wird abgegangen seyn*.

99, 378, 458 [123] *Mi jó barátokú! testvérekú! Erdélyiekú!*; mi, kik jó barátok, testvérek, Erdélyiek
vagyunk.

A' volna kétszeri előfordultát a' Maros-Székiek hyperellipsisszel így kerülíki: *Ha
én itt nem legyek, te elestél volna*; az az, *ha az nem történt volna, hogy én itt legyek, te most
elesél*.

98, 378, 458 [124] *Legény, be nagy dolog!* mondá a' kalapos asszony egy másíknak 's én elakadék
a' szón, mert közel hozzájuk semmi legény nem állott. – A' legény e' földön *suspirii*
vox, mint a' Románok' nyelvében az *Egek!*

378, 458 [125] A' nemes-születésű, de nem fényes-sorsu asszony e' földön *Ifjasszony*, ha
Hekuba is. A' mi ennél még több *Tejns Asszony*; pleno titulo *Tekintetes*. A' Székely, ha
feleségét keresik, 's ez, ha férjét, 's ez vagy az nincs a' háznál, így adja feleletét: „A'
nömös-ömbör, a' *nömös asszony* nincs itthon.” – Nevetséges, kétségen kívül; de ne ne-
vessünk, mert az az *én Grófom és Grófném*, 's az a' *mein Herr és meine Frau* szint úgy
nevetségesek. Így a' német; nem a' francia, kitől az effélét, a' neki olly igen tulajdon
simaság után, inkább várhatnánk. A' Magyar pirúl oldalbordáját *asszonyának* vallani,
bár ollykor nyög is alatta. – *Verba valent usu*, 's a' titulus – titulus.

Gaudet prae nomine molles auriculae. Engedd²⁹⁴ dévajkodva rekesztenem-bé a' so-
vány levelet. – II. József egyik útazása alatt egy csoport udvarlókat láta összegyűlni
Erdély és a' Tisza közt. A' bajszos, fűsű Magyarok közt vala egy bajszatlan, fel-
pomádézott, felpúderezett, igen igen alázatos Uraság is, térdig-érő mentében, bok-
kancsban. A' Császár²⁹⁵ tudni akará neveiket, 's ez magán kezdé a' nomenclálást: „Hof-
rath...” mondá alázatos görbedezéssel. *Und was machen Sie hier?* kérdé a' Császár, úgy

²⁹³ édes; <de így> csak

²⁹⁴ *auriculae*. <–> Engedd

²⁹⁵ Császár császár-ból javítva.

hivén, hogy Dicastérium mellett szolgál, 's köz dologban forog itt. Ez, elveresedve mint a' rák, alig lele szót, kimondani, hogy neki állandó lakása a' szép Város. – "Ú-ügy?" (als ein Wort zu O setzen U-ügy) mondá hosszan-elnyújtott hanggal a' lelkes Fejedelem; 's a' Hofráth meg nem foghatá, mi Istenek' csudája az, hogy a' Császár a' görbe-fűsű-sökhöz fordula-el, 's vele nem szólla többé.

VIII. LEVÉL.

Elértem óhajtasim' fő célját, édes barátom, 's e' levelemet Oláh-Andrásfalváról vé- 725
szed, Gróf Gyulai Ferencznétől. Napjaim itt azokhoz hasonlítanak, mellyeket egy Majusi November hoz az Augustus' forrasztó hőisége 's a' September' perzselő derei után, hogy Psyche ismét feléled aludni-kezdett altából, 's bujálkodva röpkedi-körül az őszi-tavasza'²⁹⁶ ibolyájit. Hanyatló korom, mellyben poltoléket reménylettem találni életemnek²⁹⁷ kétezer háromszáz nyolczvanhét napi csorbájáért, nem érez²⁹⁸ egyéb kedvetlenséget, mint hogy az Epistolográppal én is elmondhatom:

Mon coeur est étonné de se voir sans désirs*

de itt panaszomnak²⁹⁹ vége. Ittam a' Léthe' vizét; felejtve vagynak szenvedéseim, de úgy, hogy örömeim felejtve nincsenek, sőt ezeket, egy tündéri csudátét által újra felvirítva, szemlélem.

[126] Tizenkét éve múla-el, és még több, miolta én a' Grófnét nem láttam, 's tizen- 100
hat, hogy csak harmad napig, gyermekeit soha nem, Lottin kívül, ki engem még gyenge gyermek, levelei által barátságába fogadott. Erdélybe azért jövék, hogy a' Grófnét lás- sam; azért hozám ide Zsenit, hogy ő lássa, a' kihez, hogy egykor hasonlítson, óhajtot- tam. [127] Vissza térhetni reménylettem magamat életemnek azon mosolygó aranyko- 100, 380, 459
rába, mellyben Theréz, az Eggyetlen, mellyben a' Grófné, 's tiszteletes szerencsétlen testvére, két három jó ember, és ezekkel én, magunkat a' Török Lajos' és Rógendorff Aloysia' gyermekeinek, barátjainak,³⁰⁰ társainak érzénk; 's reményem tellyesedve³⁰¹
van, 's fentebb, mint a' magának ígérni mere.

[128] Carolína és Zseni elválhatatlanok, 's a' gyermek itt Lottié, nem enyém. Ágya 100, 380, 459
mellett hál Kisanyjának,³⁰² (durchschossen, nicht cursiv) mellette ül asztalnál, az idege-

* *Elrémiül e' fa szív, hogy már nincs semmi vágya!* [Kazinczy jegyzete]

²⁹⁶ *őszi-tavasz* Szétfolyó tinta miatt a bal margón megismételve.

²⁹⁷ *életemnek* A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▢

²⁹⁸ *ér<é>z* Az ékezet áthúzza.

²⁹⁹ *itt <ezen> panaszomnak*

³⁰⁰ *b<á>rátjainak* Az ékezet áthúzza.

³⁰¹ *tellyesedve teljesedve*-ből javítva, a *lly* a margón megismételve.

³⁰² A szó előbb aláhúzza, majd az aláhúzás törölve.

380 nek meg nem sejtik hogy enyém, 's én felejem hogy atya vagyok. [129] Ne piríts; az igazán boldog, a' ki részeg örömeiben. –

[130] 'S egy nevezetes³⁰³ férfiu,³⁰⁴ kivel Kassán együtt éltem azon boldog szakot, osztozik öröimben, de ő félig már elhalva: Helytartói-Tanácsos Puky László Úr. Az a' tüzes, lángoló, szikrázó ember, kinek ötlet Te is mindég ismerted; az, a' ki nem gondolatokban akadt-el, de a' ki soha sem találta elég időt kifercegetetni gondolatjait; elsülylyedve, némán ül körünkben, 's a' fel-fellobbant³⁰⁵ tűz, és az is hidegen, mutatja, hogy végső elalváshoz közelít. Borzadom elváltozásán. Egy nap' össze akadém vele a' kertben; meleg szívvel jött felém a' mint megpillanta, 's elnémult.

Kifogyasztám minden erőmet, hogy lelkét felderíthessem; emlékeztetém gyermeki-re, barátinkra, elholt szép feleségére; de mind haszontalan. Ellágyult, 's szeretettel, midőn feleségét hoztam-elő; lányom írja, mondá, hogy holt híreket hallá; 's³⁰⁶ azt felelém neki, hogy magam írom-meg, ha³⁰⁷ meghalok; 's e' szóval elhagyott. – Egy meghasadt, egykor kedves-szavú harang!

101 [131] Tizenhárom Küküllő-Vármegyei szász-falu, még a' Bruckentháli időkben, hasonlónak akará magát tétetni a' Szász-széki falukhoz. A' Fejedelmek' Donatiói 's a' Sacrum Diploma Leopoldi, Erdélynek Magna Chartája, ellent-állának óhajtaiknak, 's a' Földes-Uraságok győzének a' perben. A' határok articulariter (Proportionális per által) fel valának osztva; az a' gyúlasztgatni-szeretők nem nyughatának: Urbáriumi panaszkodással vegyíteték-össze keresetek. Puky, az ismeretes kemény Urbarialista, mint Királyi-Bíztos küldeték-be Erdélybe Budáról. Itt mindent elrettente a' név, de a' rettenés hamar eltűnt: Puky itt is igaz Bírónak ismérteték, 's annak, ki³⁰⁸ azon tartalék által, hogy igazságtalannak ismértetik ha igazságtalan nem lesz, magát megtántorítani nem engedé. Ő megholt (Kolozsvárt 1816. Sept. 10d.), 's a' munka' végre-hajtása olly férjfi-úra bízott, kinek³⁰⁹ lelkéhez mind a' két fél eggyeránnyal bízott, akkor Hunyad Vármegyei Fő-Bíró, majd Fő-Ispán, tovább Guberniális Consiliárius, most Referendárius Szilvási Nopcsa Elek Úrra.

101, 380, 460 [132] A' Grófné – hogy magamat nála el ne únjam, mondá mosolygó csípősséggel – elküldé a' Grammaticus Dr. Gyarmathi Sámuel, és az Udvarhelyi Plebania' Administrátora, később Esperest és Kanonok Zombori József Urakért. Az elsőbb jött: a' másikat Plebánusának, Vízi Ferencz Úrnak, ki az Erdély' Jezsuitái között utolsónak maradt, haldoklása tilalmazá általjóni hozzánk. [133] Ezt én nem csak mint Nyelvünk' barátját, hanem úgy is, mint felemelkedett-lelkű, tiszteletre nagyon méltó Papot, óhajtam láthatni. Egy Kötet Predikáziói jelentek-meg nyomtatásban, 's azokat Református és Unitárius Deákok szelvében megtanulják, mondogatják; a' mi dicséretére³¹⁰ válik mind a' derék ifjaknak, mind lelkes Tanítójiknak; de kinek válhatna inkább dicséretére, mint magának a' szeretetre-méltó Írónak? Így terjed a' jó, bár igen halkkal,

³⁰³ nevezetes A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: 7

³⁰⁴ fér<j>fiu

³⁰⁵ a' <néha néha fel> fel-fellobbant

³⁰⁶ 's Sor feletti betoldás.

³⁰⁷ írom-meg, <neki,> ha

³⁰⁸ annak, <a'> ki

³⁰⁹ bízott, <a'> kinek

³¹⁰ mi <'s az> dicséretére

's érezteti, hogy gyorsan is terjedhetne, ha a' Jók magát a' jót akarnák, és nem egyebet a' jó' színe alatt; 's ha azt igazán és jól akarnák. Nagy veszteségemnek fogom mindég nézni, hogy a'³¹¹ lelkes embert nem láthattam, meg nem ölelhettem, barátságát meg nem nyerhettem.

[134] Dr. Gyarmathi Úr nem űzi többé, a' mit mind a' külföldön, mind ide haza sok ideig, nagy tűzzel és nem kevésbb munkával, űze: a' Grammaticai nagy kicsinységeket; azok helyett most a' Botanica foglalta-el egészen. Itt is, valamikor lehetett az eső miatt, ellopóskodott társaságunkból, 's nagy örömmel tére-vissza Herbáriumának új kincseivel. Etymologiai Lexiconát Bécsben épen akkor nyomtaták. Annak kedvéért XXXV Lexiconokat forgata végig. Nem ért a' dologhoz, a' ki ezen apró gondokat haszontalanságnak nézi: de viszont az Adelungok tévednek-meg, midőn ők akarnak lenni a' mi Mestereink, 's kedvek-telve lövellik ránk villányaikat;³¹² mert az Aesthetica és a' Grammatica két egészen különböző táj, 's a' mi egyikben vétkes, nem mindég vétkes a' másokban. Hogy a' Kalászszedők itt lelnek munkát, azt előre lehete látni; ez a' sorsa minden igyekezetnek, melly első a' maga nemében. Erre itt mingyárt egy kisded bizonyosság: was folgt, kleinere Schrift.

Pelly; francziául³¹³ *couleur de bai*.

Zsufa-fakó; francziául³¹⁴ *couleur de soupe*. Mint *borzsufa*, németül Weinsuppe. A' *fa-kó* elébb *falbkó* volt, a' német *falb* után.

Tézsla, németül *Deichsel*. A' még akkor vastag S-t, 's nem *ajt*, hanem *éjt* szerető Sváb a' szót *téjselnek*, *tézslnék* mondá, a' hogy a' *Meistert* mondá *meisternek*, honnan *Mester* leve nálunk; 's a' tézslből *tézsla* leve.

Hörcsök; totul *hrcsek*.

Hebeburgya; francziául *hurluberlu*.

Gyér, ritka; francziául *guère*.

Bitó; francziául *bitton*.

Bojtár; görögül *bóter*.

Elme; olaszul *álma* (lelek).

Fekély; németül *Fleckel*.

Tengely; németül *Stängel*.

Furfang; olaszul *forfante*.

Kapcz, meredek tető; tótul *kopecz*.

Kaczagán; francziául *casaquin*.

Léha; tótul *lichá*.

Pálya-posztó (vastag gyásznak); *boy*.

Pohos (hasas); a'³¹⁵ német *Bauch*³¹⁶ után

Tüstént; olaszul *tosto*.

³¹¹ *hogy* <ezt> a'

³¹² 's *kedvek-telve lövellik ránk villányaikat*; A főszöveggel párhuzamos, a lap aljára írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▮

³¹³ *francziául* <, >

³¹⁴ *francziául* <, >

³¹⁵ a' Sor feletti betoldás.

³¹⁶ *német* <ül *bauchos*> *Bauch*

Csődör; németül Zelter.

Czáfolni; németül³¹⁷ bezweifeln.

Súgár (az ostor' végén); tótul smigár.

_____ der Strich bleibt nicht eng.

103, 382, 461

[135] A szüntelen ömlő esők után vidámabb napok jöttek-elő, 's látni akaránk, indulhatunk e a' sarak miatt, mert a' Grófné menni vágyott Zaránd és Hunyad Vármegyei jószágaiba, mi Szeben felé. Döbrentei egygökö kolbász-szekeren 's hat erős lován Fejéregyházára vive-ki magával; 's mint a' bárka' galambja, estvére meghozánk a' zöldellő ágat.

382, 462

Sárd mellett derülni kezd a' vidék, 's szemeim előtt szép, de keskeny és rövid sík terjedezék, 's zsákfenekében úgy láttatá a' Segesvári dombot, mintha Kis-Bún, Fejéregyháza, és Segesvár együtt tennének egy Várost. Jobbra, balra, szépbérczű erdős hegyek vonódtanak-el, 's a' Kis-Búni és Fejéregyházi Kastélyok, 's Kis-Bún a' felnyesett öreg fenyvek a' kertben, életet adnak a' vidéknek, és dísz. [136] Bún még élének nekem Bethlen János és Miklós Cancelláriusok, 's ennek Nevelője Apáczai Csere János; az a' tiszteletes, az az áldott Magyar, ki hamarabb kezdé tanítani a' hon' nyelvén, a' fenntebb tudományokat, mint Thomásius a' Németeknél; Ez 1694: Apáczai-Csere 1653. 'S hol maradánk mi a' Németek megett e' részben, mivel³¹⁸ gazdag földünk parlagon hagyatott!

103, 382, 462, 729

[137] Fejéregyháza síkon fekszik a' szűkülő-látszó rét' szélén, mellyen³¹⁹ keresztül csapong a' kártékony Küküllő (*Cicellus, vagy Cucullus*). Két strázsára-rendelt gyermek megnyitá előttünk a' falu' vesszőből-font kapuját (oláhul *vranyicze*), 's be is tevé utánunk. Egy kiszegzett veres tábla inté az Útasokat, szünnének-meg itt pipázni; egy kissebb, a' telek' kapufélfáján, jelenté nekik, hogy Ökrész Balázs Esküdt-ember itt lakik. Balra, a' hegy' oldalán, gondos mivelésű holdakat 's a' Vadas' kerítését látánk. Túl a' pusztulásának-indult Templomon, 's annak tő-szomszédjában, agg tölgyek mutogatták gazdaglombú fejeiket; az Útas a' vén épületet kerti-romnak vehetné. A' Gloriette, lapos fedelével, messzére fejrlett az alatta elmenő országút' szélén; [138] a' Kőművesek akkor végzék munkájokat rajta. [139] Két nagy-szépségű ló, melly most tanúla szekeret vonni, összetépdélé hámjait, 's a' kert' legényei szaladának, kiszabadítani bajokból. Készen állott előttem a' szép tábla; bízvást lehetett volna festeni, 's minden változtatás nélkül.

104, 383, 462

[140] A' Kastélyt fedve tartják a' bolyas tölgyek és a' lakosok' házai. De most útam behajlék a' Templom' szöglete mellett, 's az feltűne szemem előtt, gazdagsági sok épületeivel 's a' kert' üvegházaival. Ostrom ellen vala építve. – [141] A' hely' Urát, Gróf Haller Jánost, nem találánk: igen néhány napok múlva.

104

104, 383, 462

[142] Le! le! kiáltám, kitekintvén az ablakon, 's megpillantván a' tót a' Kastély és a' Gloriette, 's a' századokat-élt tölgyek és a' Gyümölcsös között, 's túl a' tó' túkrén tíz

³¹⁷ németül A főszöveggel párhuzamos, a sor után írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▮

³¹⁸ részben, <mert> mivel Az áthúzott rész felé írva.

³¹⁹ melly en

vagy tizenkét obeliszekké-nyírt fenyőt a' Gloriette körül, 's a' királyi hatyút a' tó tükren.

Vezetőnk az udvaron végig-vive egy kerek palotához, melly velem, midőn grádicsa- 19
in felléptem, nem várata egyebet egy egészen elhagyott üres palotánál. De melly meg-
lepetés! a' Hallerek' Pantheonjában látám magamat. Magas falai a' párkányozatig feke-
te-márványként bemázolva; fejezet, lábazat, arany; arany az ér is a' fekete-márványban.
A' balusztrád megől Hallerek pillantanának-alá. Tömött sokaság! Ez pánczélba-öltözve
's zászlóval; amaz spanyol-öltözetben; itt egy Lovagpallástban; ott két Pap, hihetőleg
a' Loyola' baretjével, 's ezek közt aranyfonalu mentében, dolmányban, egy Haller,
talán a' Gubernátor, púderes, fodorított hajjal, 's bajusz nélkül. Némellyik felett arabiai
számok, a'³²⁰ família' könyvének, hol a' Hallerek festve vagynak, lapjaira mutatván.

[143] A' Haller-ház³²¹ a' XIdik század olta isméretes. Péter Nürnbergi Patrícus jöve- 383, 463
által a' Magyar-földre 1551., Bízosa a' Ferdinánd' sergeinek, és Kir. Tanácsos. Tovább
Consul leve a' Szászok közt, 's 1553. ajándékban vevé Fejéreggyház és Longodár hely-
ségek 's Balázstelki birtokát. Isabella megerősíté méltóságaiban, birtokiban. Megholt
Szebenben 1570. Decemb. 12d.

[144] Az összezavart régi ízlés és új ízlés, az épületben és kertben, harmoniában áll 384
a' régi és új Hallereket mutató házzal, 's azt és ezt egy ízlésre vonni vétek volna.
<Midőn Eszterházy Püspöknél csudálkozott egy Asszony, Egerben, hogy ezüst-
jeit újra nem önteti, igaz volt felelete: Nem pirulok hogy ezüstje nagyatyámnak³²² is
volt.>³²³

[145] Dél után kevés pillantatra megjelenénk előbb Kis-Búnon, azután Nagy-Búnon, 105, 384, 463
ott Gróf Bethlen Sándor, itt Gergely³²⁴ Uraknál, Lajosnak fíjánál. A' két házban hem-
zsegtek a' gyermekek, 's gond van nevelésekre. Gyönyörű ház, mondám, míg sok más
látója ezt fogja mondani: Rettenetes! 'S hány példa mutatá, hogy az rettenetes, a' hol
egy vala! *Gaudebis minus, et minus dolebis: Gaudebis magis, et magis dolebis.* Az bol-
dog, a' ki nyugtan veszi a' mi van, 's túl emelkedhetik bajain; mert bajt gazdagnak és
szegénynek, nagynak és kicsinynek, eggyeránytt ada az igazságtalannak szidalmazott
bölcs és igaz Pepromene, 's nem eggyformán, de egy mértékben. Az én Theodiczéi³²⁵
hitem ezt tanítja,³²⁶ az én életem³²⁷ ezt bizonyítja.³²⁸

³²⁰ számok, <mellyek> a'

³²¹ Haller-ház A kötőjel sor feletti betoldás.

³²² ezüstje <a'> nagyatyámnak

³²³ A sorok vízszintes és keresztirányú vonalakkal áthúzva.

³²⁴ itt <Lajos> Gergely

³²⁵ Theodi<kája>czéi Az áthúzott rész alá írva.

³²⁶ ezt tanítja, A főszöveggel párhuzamosan, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▮

³²⁷ életem<, >

³²⁸ bizonyítja<ák> A magánhangzón az ékezet áthúzva.

IX. LEVÉL.

39, 108, 384, 463, 654

[146] Segesvár Szabad Királyi Város félórányi távolyan fekszik Fejéregyházhoz.³²⁹ Ez az első szász hely, melyet láték. A nagy-úczán, nem sikátoron, Gróf Vas és Gyulai, kik az én szekeremre ülének, míg Döbrentei és én a' Vasén, elakadának a' pocsolyában; ökröknek kelle előállani hogy a' szekér kirántassék. Melly panaszt hallanánk, melly lármát, melly vádakat, ha ez Debreczenben történt volna egy Szász' szekérével, 's a' nagy-úczán! – Körültekinténk a' Várost, 's Prof. Binder Úr szíves vala, láttatni velünk az Iskolát, a' Templomot, és saját számos Könyveit. Az Iskola' 's Templom' dombjára egy meredek, egyenes, száz kilenczvenhárom lépcsőjű fedett grádics viszen; mocskos, mint egykor az Olasz-országiak! A' Szent-Miklós' Temploma Luthernek születése' évében (1483.) készült; nagy, de benne nincs mit látni. Oltártábláján az Idvezítő a' kertben; Stock András Szebeni Szásztól, 1788. <Közönséges munka, 's a' tárgy sovány, mert a' tábla csak egy figurából áll, 's tétel nélkül, elmélkedésben.>³³⁰ Az Iskola 1792. kele, 's új ízlés szerint. Homlokfalát, a' szokott medenczék helyett, a' két Sphaera ékesíti, 's Segesvár méltán dicsekszik, hogy ezek itt készültek.

39, 108, 385, 464

39, 109, 385, 464

39, 108, 385, 464

39

39, 108, 385, 464

[147] Héti-vásár vala, 's elindulék az adók' vevők' sokasága közt, hogy hallhassam a' szász-ajak' vad dialektjét, hogy láthassam öltözeteiket, arcaikat. [148] Láttam őket, 's egy arczat sem óhajtottam még egyszer meglátni. [149] Nem való,³³¹ hogy a' Szász, ha meghaladj a' hatvant, szakált eresztetni tartozik; de való, hogy némelyíke nevel azt, 's e' sokaságban vala egy, de nem több mint egy, ki³³² azt horda. [150] A' fél-Német, fél-Magyar, fél-Zsidó, 's sem nem Zsidó, sem nem Német, sem nem Magyar, különös érzést támaszta bennem. [151] Egy éltes asszony prémes sipakban, prémetlen fekete pallástban, egymást érő perpendiculáris apró³³³ redőkkel járkála a' tolongók közt. Gyönyörű neme az öltözködésnek, 's csudálni lehet, hogy a' *Journal de*³³⁴ *Modes*' Kiadójí még szokásba nem véteték.

39, 109, 385, 464

[152] Most két Togátus méne-el előttünk, fekete talárisban, fejr-ércz kapcsokkal, mellyre fekete pallástot vetének. A' pallást, mint hajdan a' Debreczenieké. Olly négy-szögű posztószelet függé-alá hátok' közepéig: de a' Debreczeni, még 1770 körül is, zöld vala, nem mint a' taláris, fekete. Haja a' két Deáknak nyírott, szinte a' bőrig, 's magasbb háromszögű derelye-kalapot, mint a' melly e' kopasz főket fedé, lehetetlen látni, lehetetlen képzelni. A' Reformátio' századára emlékeztető pallást, melyet a' két protestans Monachus balján vete-által, hogy járásában gátlására ne legyen, 's az a' fekete taláris tunica, a' lapos övvel; a' Napoléon' háborújira emlékeztető nyírt fej és a'³³⁵ rettenetes kalap; az a' szerzetes ruha és a' délczeg, szinte pajkos lépdelések, olly ellenkezésben állanak egymással, hogy az idegen nem értheti, minek vélje mind azt. Valamelly Reform. Collégium' kiküldöttjeinek nézém őket, kiknek kedvek jött, parádájokban

³²⁹ Fejéregyházához Fejéregyházhoz-ból javítva, a ggyházához a bal margón megismételve.

³³⁰ A főszöveg csúcsos zárójelek közötti része vízszintes vonallal áthúzva.

³³¹ Nem <tart> való

³³² egy, <a'> ki

³³³ apró Sor feletti betoldás.

³³⁴ de<s>

³³⁵ és <az> a'

láttatni magokat a' Szász-helyen. De Erdélyben Luther is unifomázza Novítiuszait, a' mit Magyar-országon és a' külföldön nem téssen. 'S bár itt se! mert minek az?

[153] A' Templom' dombja valaha erősítve volt. [154] Innen mutattatám-ki magam- 40, 385, 464
nak, merre Nagy-Szóllós, két-óránnyira Segesvártól, hol Kemény az Apafit védő Ku- 40, 109, 385, 464
czuk-Basa ellen, segítve a Németek által, megütközék. Még áll emléke, hol³³⁶ eltaposva
találák testét, besippadva, félre-dőlve, 's az írás elmállott.

[155] Kevés órák múlva elterüle előttünk a' szép sík, mellyen Szent-Erzsébet, a' 40, 109, 386, 465
maga kéttornyu Templomával 's cserépfedelű házaival, kevélyen fekszik. [156] Apafinak 386, 465
Kastélya az ezzel összeragadt Ebesfalván áll. Bornemisza Anna már érzé a' szülés fáj-
dalmait, midőn a' Csauz³³⁷ jőve, hogy a Basa' sátorában Fejedelemmé tétessék, a' hogy
a' Proféta kené azt Királynak, ki³³⁸ atyja' szamarait fel nem tudá³³⁹ találni.³⁴⁰ Apafi érzé
hogy ő nem igazgatásra született, 's vonogatta magát; de vitték. Még nem³⁴¹ érének-ki
a' határból, midőn hozá a' hírt³⁴² a' nyargaló³⁴³ cseléd, hogy fija született – [157] Kas- 40
télyának³⁴⁴ nyoma sincs többé.

[158] Hagág, ifjabb fija III. Leo Arméniai Királynak, fellázada Oxin bátyja ellen, 's 40, 110, 386, 465
segélyére szállítá szomszédait, a' Törököket és Perzsákat. A' segéllők itt is megtevék a'
mit szoktak: feloszták birtokát, magát megölék. Népe elszélede, 's háromezer háznép
Moldvában telepedett-meg, és Lengyel-országban.³⁴⁵ Most Moldvát is el kelle hagyniok,
mert a' Török 1672. oda csapott, 's Apafi befogadá. Tulajdon Bírákat engede nekik, de
alája veté a' helybeli Elöljáróknak. I. Leopold a' helyt egészen nekik hagyá, 's Szamos-
Ujvár és Szent-Erzsébet, más nevével Erzsébetváros, elébb Mező-, tovább Szab. Kir.
Városokká lettenek. [159] A' nép gyarapodik, mert kereskedést űz, 's érdemli szeren- 386, 465
cséjét, mert a' Nemzet nyelvét, öltözetét, szokásait szereti, 's magát a' Magyar-földön
idegennek nem³⁴⁶ nézi, idegennek nem³⁴⁷ nézeti.

[160] Ide jövedelek előtt Eutychesznek³⁴⁸ követék tanításait, de Oxendius Verziarsky 110, 386, 465
társok, ki tizen négy esztendeig lakott Rómában, visszavezeté az Anyaszentegyház'
kebelébe, mellynek olly buzgó gyermekei, hogy még buzgóbb senki nem lehet. Miséjek
örmény nyelven olvastatik, mint az Eggyesült-Oroszoknál és Oláhoknál a' magokén.

[161] Almakereken, négyóránnyira Segesvártól, Erzsébetvárostól balra, Apafi György 40
fekszik, és Mihály, a' Fejedelem. Ennek nincs koporsó-köve, Györgynek van, elhintve
cziprával. Annyi dicséreteit hallám ennek a' sok cziprának, hogy nem lehetne kedvem
megtekinteni. –

³³⁶ <a'> hol

³³⁷ Csau <s>z A szó a bal margón megismételve.

³³⁸ Királynak, <a'> ki

³³⁹ tudá Sor feletti betoldás.

³⁴⁰ találni talála-ból javítva.

³⁴¹ n<é>em Az ékezet áthúzva.

³⁴² hozá a' hírt A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▮

³⁴³ <utól-éré> a' nyargaló

³⁴⁴ született – Kastélyának A gondolatjel sor feletti betoldás.

³⁴⁵ Lengyel-országban A kötőjel sor feletti betoldás.

³⁴⁶ idegennek <többé> nem

³⁴⁷ idegennek <többé> nem

³⁴⁸ Eut<y>chusznak Eutychesznek A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás.

112, 386, 465

[162] Meggyes igen kieszen fekszik, körülfogva távolról-emelkedő dombokkal és hegyekkel. Nem nagy, nem pompás; de magas kerítése 's régi-alaku kapuja, 's azoknak emléke a' mik valaha itt történtek; két három kilovaglott Tiszt, két három jól-öltözött Asszony, kik szekereink mellett kocsizának-ki; szabadon-lézenszó katonák, egy két szerelmeske, a' boldog ifju' karjain; itt meg' ott játszó gyermekcsoportok, kedves élet' képeivel tölték-el lelkemet, midőn az igen forró nap' esti gőzében, crócsusz-színű ég alatt, a Városhoz közelítének. De szép csalódásom eltűnt, midőn bemenve a' kapun, a' minden eddig-látott Szabad Királyi Városoknak ezt a' miniatűrjét végig-pillantám. Egy lakosa mutatá a' tornyot, hova a' Batori Gábor' Brútusza és Cassziusza, Szilassy János és Nadányi Gergely, futottak volt, 's innen, ámbár őket Bethlen Gábor és a' Rendekek védék, 's tetteket nem kárhozták,³⁴⁹ leröpitetének. Itt vesze Gritti Lajos, nem védve, nem szánva senkitől. Reggel két keze, délben két lába, estve feje csapatának-el. Méltán lakolt; de így Kannibálok büntetnek.

41, 111, 387, 466

[163] A' falusi Szász kőházakban lakik, 's cseréppel-fedettekben, 's azok hosszában fordítanak udvaraikra, nem ki az úca felé, hogy egyik érje a' másikat. Gébelyfalaik német versekkel vagynak megjegyezve, 's Bibliából szedett helyekkel, a' hogyan a' német-nyelvűek máshol is régebben; mert a' szokás hanyatlak. Illy házakat Bécs és Pozsony körül a' falukban nem látni.

41, 111, 387

[164] A' Szász nem ismer földes-úri hatalmat, mint a' mi Jász, Kún és Hajdú helyeink. Abból áll terhe, hogy adót fizet, hogy katonának viszik, hogy dézmáznak Predikátorainak, kik között temérdek gazdagságuk találatnak. Ők a' Szászok' dézmájának többnyire három negyed részét veszik.³⁵⁰ Van egy, negyvenezer forint jövedelemmel; melly, ha talán fizetéséhez valamelly kamat járul, kivált 1811 előtt, nem volt volna hihetlen.

Itten tehát a' lelki-pásztorság az az élet' neme, mellyben legbizonyosabb, legkönynyebb a' haladás. Ha a' meggazdagodott Predikátor gondosan nevelé gyermekét, ezek mindenné lehetnek, *domi satis nobiles*. 'S ebben ugyan kár soha nincs, haszon van, 's igen nagy; mert a' hol minden előmehet, ott minden előre fog törekedni, 's a' sok közűl szerencsésebben eshetik a' választás, csak tisztán essék, ne a' személy', hanem a' köz jó' tekintetéből. [165] Csak hogy ez így van nálunk is, bár tetemes külömbiséggel; a' mit tagada ugyan Gergely³⁵¹ barátunk; mert ő, mikor rá jött a' rossz kedv, szerette is, tudta is tagadni vagy állítani, sőt hinni, a' mit tagadni 's állítani, minden lármás igazság-szeretete³⁵² mellett, akart és kívánt és óhajtott: de a' mindennapi tapasztalás és a' Tisztikalendárium, tele olly nevekkal, miktől a' magyar-fül iszonyodik, kiáltva kiáltanak.

41, 387

[166] Mi szép volna illy kőházakat láthatni mindenfelé a' Magyar-földön! Mert, dicseret és dicsőség az igazságnak,³⁵³ ezek még is csak szebbek mint a' bogárteknőjű viskók Árokszállás körül. De ha óhajtanám e mindenhol³⁵⁴ ilyennek látni Erdélyt,

³⁴⁹ kárhozták <t>ták³⁵⁰ Ők a' Szászok' dézmájának többnyire három negyed részét veszik. A főszöveggel párhuzamos, a lap aljára írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ³⁵¹ ugyan <Berzeviczy> Gergely³⁵² igazság<'>-szeretete³⁵³ igazságnak <!>, A vessző a felkiáltójelből javítva.³⁵⁴ mindenhol A nhol a jobb margón megismételve.

hogy mindenhol illy házakat láthassak? Azt a' tisztes falusi-Szászok³⁵⁵ kívánni tőlem talán nem fogják, ha fajokat úgy szeretnék³⁵⁶ is, mint én a' magamét. Nem rosszúl tette természet³⁵⁷ és történet, hogy különbözünk, és az úgynevezett Philosophus, ki³⁵⁸ mindent egyformává szeretne tenni, úgy nem tudja a' mit tudnia kellene, a' hogy' erejével nem vete jól számot. Mindenkor elég, ha ott hasonlítunk, a' hol az szükséges, és ha egyikünk a' másika' kára nélkül áll. Debreczen' táján, a' zsíros-szajú Magyaroknál, sok csinos, földből-vert vagy vályogból rakott, náddal-fedett házat látunk a' vígan-fel-szőkellett ákác' vagy boglyas eper' árnyékában, 's felelek értte, ebben több csínosságot találunk, mint a' kőfalú 's cserép vagy zindely-fedelű gazdasszonyoknál, itt vagy a' külföldön; sorsot sorshoz hasonlítva. 'S az el nem foglalt Útazó amazokban lelket lát: azt itt látni, nekem legalább, szerencse nem adatott. Ott egy magával nem gondolkodó, büszke, szabad, szilaj nép lakik, 's egy jószívű, nyájas, beszédes, felmelegülhető: itt egy magába-sugoródott, könnyen-élést és jól-élést szerető, 's csak azt óhajtó. Mi volna a' mi népünk, ha a' régi idők neki a' kimivelődésre nyugalmat, az újabbak ahhoz erőt adának vala! Ez a' könnyen-élő nép a' ponthoz közelébb állhat, 's mind az, a' mit nekik irigyleni tudok, a' kőház és cserépfedél!

[167] Bokros paripán űlni, mely mindenre meghortyan, a' mit eddig nem látott, fe- 388
lette alkalmatlan portéka, azt mondja Yorick, 's idvességesbb intést idegen földre menőnek adni nem igen lehet, mint a' mit a' francia öreg Tiszt ada neki a' maga Pro et Contrájával. Annyi mindazáltal való marad örökkön és örökké, hogy tulajdon arcza úgy van minden népnek, bár elmés és tompa, 's jó és rossz, nyájas és durva, a' Magyar-nép között is van, mint minden személynek. – Belgrád körül II. József, egy kissebb, de tüzes verekedés után lóra üle, 's bejárja a' küzdés' helyét. Bizonyos távolra³⁵⁹ egy csoport gyalogot látam meg tűzők mellett, összeverve bokájikat. Hozzájuk nyargala. Mit csináltak, legények? kérdé, látván hogy, szalonájokat sütik, 's vígan vannak. Eszünk, iszunk, jó kedvünk van; felele egyik 's nyujtja báldog kulacsát a' bort nem ivó Császárnak, e' szókkal: „Tessék, József Uram!” – De hát szátokat mi lelé? hiszen feketék vagytok, mint az ördögök. – Nem vala sójok, 's puska porral hinték-be szalonájokat 's kenyereket. – Vegyük a' legényt, ki csikorgó télben, maga elébe fordítja fűrtös gubáját, 's egy ingben, gatyában, hajtja lovait, 's mikor a' jószívű Útas résztveve kérde tőle, ha hideg van e? Hideg biz', Uram, oda-ki! ugymond; mintha ő³⁶⁰ oda-benn volna a' guba alatt; 's egyet fohászkodva, vagy víg kedvvel egyet mordulva – neki az is fohászkodás – tovább hajt. Az illy nép csak még is más mint a' mely minden baja mellett óbégat. – És osztán az a' szíves beszédesség,³⁶¹ az a' meleg ömledezés, az a' jámbor pajzánság, az a' szeretetre-méltó vadság legényeinknél, mint öregeinknek³⁶² tiszteletes komolysága. 'S hol az a' tiszteletes Magistrátus, mely örömmel ne tekintse társának némelly Bihar

³⁵⁵ Szászok szászok-ból javítva.

³⁵⁶ szeretnék A tnek a jobb margón megismételve.

³⁵⁷ tette <azt> természet

³⁵⁸ Philosophus, <a'> ki

³⁵⁹ távol<yságra>ra Az áthúzott rész felé írva.

³⁶⁰ ő Sor feletti betoldás.

³⁶¹ szíves <barátság> beszédesség

³⁶² öregeinkn <é>k Az ékezet áthúzza.

Vármegyei magyar helység' Bíráját? – Nem,³⁶³ ez nem vak önszeretet! Nem ott állunk a' hol lehetne és kellene, de teremtőnk ellen ugyan zúgolódní nincs okunk;³⁶⁴ 's ámbár Uralkodók' dolgaihoz nem értek, úgy képelem, nekik nem sok okaik vagynak azoknak örvendeni, a' kik nemzetek felől hidegen és alantan gondolkoznak, a' kik egyébbé vágnak válni, mint a' mivé őket a' születés tette.

'S ezen érzéseim mellett mit mondhatok a' falusi-Szász felől? mert a' Városi felől itt nincsen szó. Azt, hogy valamint fajom felé vonzódom, viskójikhoz közelítvén, úgy érzem magamat visszatolva a' falusi-Szászoktól, midőn emlékezem, millyeknek tapasztalám őket a' cserépfedelű kőházakban. [168] Szelindeken a' nápész Fogadós, a' maga Hans-Michel képével, könyedkén bána velünk; kimondá hogy semmije nincs, 's ment. Szekereink' táskáji nem voltanak üresen, 's az ő ebédje nélkül elleheténk; de a' nap' olvasztó hevében epedénk a' tejért. Kiküldénk tehát cselédinket, 's minthogy az elég ürügy vala beszédbe eredni a' kőház' lakójival, 's meglátni architecturájokat, bútorjaikat, telkeik' felosztását, 's velek összeismerkedni, magam is elindulék a' questára. Ahhoz egy tehetős gazdánál fogtam; legalább a' czifra ablakrostély ollyannak gyanítatá. A' Jászberényi, a' Böszörményi lakos, a' maga kék puszlijában, kék nadrágában, báránybőr süvegével, örült volna hogy idegen embert lát, és, ha talán kérésemet nem tellyesíthette³⁶⁵ volna is, bizonyosan megtevé vala e' kérdést: Hol lakása Nagy Jó Uramnak? Mi jóban fárad e' földön? Nincs e otthon dolga, hogy ennyi földre csak azért jó, hogy lássa, mi itt mint vagyunk? 's egyik kérdés, egyik felelet biztos beszédet szöve vala közttem és öközte. A' durczás Szász laconicus feleletére méltóztatott; 's ámbár szállásom, öltözetem, beretvált ajakom nem gyanítatók vele, hogy egy vérből nem származánk, elfordítá tőlem képét. Úgy hittem, összekoczkodott kedves oldalbordájával, ki tőle távolyka üle, 's tovább menék. Epen így bána velem a' második, harmadik, negyedik. Egy más helytt megállíték egy Szászt a' mezőn, 's tudni akarám, mint hívják a' falut, mellyre mutattam. Nem felelt. Ismét megszólítottam egyet. Nem felelt. Szekereink a' Predikátor' háza mellett menének-el. Félre voná magát, mihelytt megpillanta. – A' kiknek ezeket beszéllém, Erdélyben és itthol, épen nem álmélkodának; úgy járanak ők is. – Olvasóm, ha oda jut, emlékezzék állításomra, 's szállaltassa-meg őket, ha tudja.

[169] Az angoly Townson Debreczenre, a' francia fordítás szerint, *lugubris* epithétet ragasztott, 's nem ok nélkül; nem szeretnek nevetni; még benne az orientális kedvetlenség és komolyság. De nagyon hihető, Towson őket akkor látá, midőn Templomból omlának-ki. Vígatlanabb teremtest, mint ők illyenkor, nem könnyen képelek. Fellegességek azonban csak addig tart, míg a' férfiak³⁶⁶ a' keskeny-gallérú kék köpenyeget vagy fűrtös fekete gubát, az asszonyok a' rókaprémes mentét, a' lyányok zsoltárjokat 's bokrétájokat leteszik. Áltestvén a' nagy dolgon, ifja, örege, kész mulatni az idegent, 's megkínálja azzal, a' mije van. És ha a' Német akként kezdi vele a' szállást, mint én a' Szelindeki Szászokkal, az a' komor ember, 's az a' bársony-főkötős asszonyka, 's az a' piros-pozsgás pártás és pántlikás leány, még meg is idés-nímet-uramozzák³⁶⁷ azonfelül. –

³⁶³ Nem <!/>, A vessző a felkiáltójelből javítva.

³⁶⁴ 1. *ugyan* 3. *nincs*. 4. *okunk*; 2. *zúgolódní* <;> A szórend sor feletti számozással javítva.

³⁶⁵ *tellyesíthette* A *lly* a jobb margón megismételve.

³⁶⁶ *fér<j>fiak*

³⁶⁷ *ides-nímet-uramozzák* A *nímet német*-ből javítva és a *ním* a jobb margón megismételve.

X. LEVÉL.

[170] Nagy-Csűr mellett meglátánk a' szépfekvésű Szebent. Éjszokról délre hosszú lapály terül-el itt, 's annak alig-érezhető emelkedésén álla előttünk a' Város. Túl rajta a' Karpát' magas csúcsai meredeztek kisdud távolban. Még messzéről látni hogy Szeben századok olta hízik. Igazítva vala az út; jobbra balra gazdag gabonaholdak vonúltak-el. 43, 113, 389, 467, 661

[171] A' külvároson, balra az út mellett, egy temérdek hosszaságú alházban, árvák és katona-gyermekek neveltetnek. A' ház' talpköve 1770. Marz. 25d. tétetett-le. Túl ezen fut a' szűkvízű³⁶⁸ Szeben, melly a' Városnak nevet ada, vagy talán attól vett nevet. 43, 389, 467

[172] Az estet járkálással tölténk, 's megjelenénk a' sétálóban, melly a' keleti kerítésen kívül vonúl-el, keskenyen, de hosszan. Honi fák veszik árnyaik alá, és némelly külföldiek, 's két szökő-kút ékesíti, mellynek egyedül azt vehetni hibául, hogy vize nincs. Az utolsó fák között elmés rajzolat után épült Vacsoráló várja a' vendégeket, 's túl rajta magas falaival emelkedik a' Kaszárnya, 's neveli a' hely' szépségét. 44, 113, 389

[173] Vacsoránk mellett, a' Koronánál, Tiszteket 's itt lakó, itt szolgál Uraságokat találánk, 's nagy számban. Barna-arcú Muzikások gyönyörködteték a' mi Lavotánk' darabjaival, mellyek szívet ragadnak, és a' hajdani idők' keservesével, melly szívet nem kevésbé ragad, a' hol talál, bár nem olly tanult. Nem lelénk helyt egymás mellett, 's így, én legalább, ki itt senkit nem ismerék, némán ültem. A' minapra jövendőt világ' vége forga beszédben. A' fogadó' legényei hetekig sem veszik-be a' mit Július 18dikán. Egyik társunk báná hogy a' Proféta magát hazugságon kaptatá-meg. A' halálon egyszer úgy is által kell esni, ugymond; 's ma e, holnap e, tíz húsz év múlva e, az neki mind-egynek látszott. Térdet és főt hajték magamban a' Bölcs előtt, mert én e' szédítő teőtőig felemelkedni még soha sem tudtam, midőn társa kacaját támaszta egy szavával, végig az asztalon. A' Bölcsnek valóban bölcsnek kelle lenni, mert a' kacajon meg nem indult. Egy ifjabb azt jegyzé-meg, hogy jobb kedvvel soha meg nem halhatunk; egyikünk sem siratta volna másikat. Ennek szívet hajték. Egy társunk kész vala vacsorájával, magára vette a' mit kelle, 's elvégezvén egy olasz daltöredéket, nevén szóllítá gyapjas pudliját, 's ment – gyapjas pudlijával. 44, 114, 390, 467

Mellettem egy jóarcú idegen üle, kivel azon figyelemnél fogva, mellyet idegenek,³⁶⁹ nem-ismertek eránt is kell mutatni, beszédbe juték. Óhajtám, valamelly történet engedé tudnom nevét, midőn Döbrentei felkele székéről, 's úgy álla balja mellé, hogy az idegen között és közötttem, üresen maradott a' hely. Ez most hirtelen fordúla felém, megnevezé magát, 's Prof. Kézy Úr felől teve kérdéseket, kivel együtt vala Göttingában: Székely Miklós Úr hasonlól³⁷⁰ Physicát-tanító Professor az Unitáriusoknál, Kolozsvártt. Társaságában kedvesen és haszonnal mulla-el estvém, 's más nap örömem vala ismét meglátni, még pedig ekkor már Szebeni³⁷¹ Reform. Predik Keresztes István Úrral, ki most nevezteték Theológiát tanító Professornak Enyeden.

Prof. Kézy Mózes Úrnak izraelitai neve egy jegyzést tétet velem, melly kicsinység; de az Útazó', és Utazásokat-olvasó' figyelmét kicsinységek is érdemlik; a' ki a' kicsiny-

³⁶⁸ szűkvízű Szétfolyó tinta miatt a szó megismételve a jobb margón.

³⁶⁹ mellyet <az> idegenek

³⁷⁰ Úr <vala,> hasonlól

³⁷¹ Szebeni Szeben-ből javítva, az eni a bal margón megismételve.

ségeken nem kap, bízvást vesztég maradhat; a' nagyokat honn is meghallja: Erdély erősen szereti a' Bibliái neveket, főkép az Ő-Testamentomiakat. Itt az Ádámok, Mózesek, Abrahámok, Sámuelek, Dávidok, Dánielek, Simonok, Rebekák és Rákhelek, Juditok és Eszterek, folyó nevek. Sőt a' mi nálunk épen hallatlan, vannak itt Ábelek is, és Timotheusok, 's a' Manassé a' Székelyek közt közönséggé vála. Szereti e' föld a' Farkast is, és a' Drusiánát, Polyxénát, 's ezeknek deminutívumok Ábi, Druzsi, Póli, a' Borbárée Biri, az Annáé Ánikó, a' Mariáé Máriskó, a' Kristináé Titi.

44, 114, 390, 467 [174] Báró Nalácz István Úr meghallá ittlétünket,³⁷² 's midőn más nap a' Bruckentháli Galeriába³⁷³ készülénk, megelőző látogatásunkat, 's velünk jöve; mingyárt azután el-
45, 114, 390, 467 hagyá Szebent. [175] Kedves vala tőle értenem, még szállásunkon, hogy a' Képgyűjteményt Choiseul-Gouffier' társaságában nézé-végig, midőn a' Követ Konstantinápolyból tére-vissza, 's elmondá ítéletét: *On pourroit former un joli petit cabinet de tout cela*. – A' Követnek igaza van; sok becses darab a' temérdek középszerű és nem jó

44, 114 közt. – [176] Nalácz lelkes és sok-olvasású ember, 's módjaiban egészen francia. [177] Nem csuda hogy őt Generális Le-Brune megszereté, 's elválásokkor, Temesvártt, nem reményle a' Rajna' túlsó széléig hasonlóra találhatni. *Ita vir bonus est, convivique comis*. Sok oktatásokat köszönhetek neki a' Bibliothecában, mert míg két társam mutogatata holmit magának, én Naláczi valék hagyva, 's tőle nem olly dolgokat tanultam, a' miket csak mutogatás után tudunk.

45, 114, 391, 467 [178] Báró Bruckenthal Sámuel, ki Therésia alatt Gubernátorságig³⁷⁴ emelkedék, Józseftől pedig a' Szent-István' nagy keresztje által tiszteltetett-meg, Erdélytől, sőt az egész Magyar-nemzettől, örök hálát érdemel e' kincsekért, 's annál szívesebbet, mert csak honjának, nem a' Mesterségnek szeretetéből 's értéséből gyűjte. Láta, hogy ezen ismereteket szükség elterjeszteni köztünk is, noha ezekben maga értelmes gyönyörködésit nem találta. De az ő ifjúságában köztünk, mint akkor még a' Bécsiek közt, a' Gráphisz Múzájának kevés³⁷⁵ tisztelője volt. Ítéletemet ízlése felől Tenniersnek egy Keresztelő-Jánoskája igazolja, mellyet minden képei közt leginkább csudálgatott.

45, 391, 468 [179] Vezetőnk Seivert János Úr vala, unokája a' Bruckenthal' testvérének. Ha lakásomat a' történet Szebenben mutatta volna ki, gyakran látogatnám-meg e' palotát, 's gyakrabban szeretetre-méltó lakója mint kincsei miatt. Seivert Úr letette Titoknoki hívatalt a' Guberniumnál, 's nőtelen él itt, magának, és a' Tudományoknak, kedvelve, becsülve minden jóktól. A' palota két udvarra osztatott, 's ablakai az úczára három sorban állanak. Azt a' nagy Megholt, harminczhat-ezer³⁷⁶ tőkepénzzel az Intézet' fenntartására, József-öccsének³⁷⁷ hagyá.

46, 114, 391, 468 [180] A' Képgyűjtemény' fő díszének itt a' magyar Szent tartatik – Hieronymusz. Pannoniában születvén, Csáktornya körül, prolepsissal úgy nevezhetjük Magyarak, a' hogy a' Festők Cardinálissá csinálták, 's bíborba öltöztették. Az Anachoréta, a' maga barlangjában, ascétai elmélkedésekbe merült. Megette kürtöt látni a' felhőben; érti a'

³⁷² <megérkezésü>nket ittlétünket Az ittlétünket az áthúzott rész felé írva.

³⁷³ Ga<I>leriába A Galer megismételve a bal margón.

³⁷⁴ Gubernát<ó>rságig Az ékezet áthúзва.

³⁷⁵ Múzájának <még> kevés

³⁷⁶ h<á>rminczhat-ezer hárminczhat-ezer-ből Az ékezet áthúзва.

³⁷⁷ József-<Mihály> öccsének

mennyei parancsoló szózatot, 's felé fordul. A' történet a' legérdeklőbb perczben vagy felkapva, 's arcz, musculatúra, leplezés, el vagynak telve erővel, 's a' Mesterség' mély értésére mutatnak. Válla, teste, lábai meztelenek, ágyékát skarlát fedi. A' műv Guidoénak tartatik, 's nem méltatlan e' névre. De ezen egyölnyi magasságú tábla mellett egy kisebb függ, kezek nélkül, lepel nélkül, 's az engem úgy megragada meleg ecsetjével, hogy ha a' kettő közzül választanom kellene, nem becseket tekintvén, hanem örömeimet, én – Sebestyén mellett maradnék.

[181] A' Képgyűjtemény tizenöt szobát tölt-el, 's ezer kilenczvenkét darabból áll. 391, 468 Nagy részben az Alföldi Iskola' művei és másolatok: de a' ki gyűjteni kezd, veszi a' mit kap, 's Olasz-Iskolai darabokat már akkor is nehezebb vala venni. 'S vagyon becse a' jó másolatoknak is, mint a' jó fordításoknak, jó rezeknek. Rend kellene más, és gazdagabb ráma. A' képek' megvételében Meytens volt a' tanácsló, 's a' mit ő ajánla, nem lehet rossz.

[182] Én Jeronym és Sebestyén után legnagyobb örömeimet régi ismeretségeim, régi szerelmeim körül találtam; inkább ezeket, mint a' Van Huysum' virágait, a' Potter' teheneit, a' Salvator Rosa' kecskéit, Hamilton' lovait, a' Hondekoeter' kakasát, tyúkját; 46, 115, 392 [183] 's boldog pillantásokat éltem Io és Jupiter körül, mint már serdülő ifjuságomban a' Bécsi Belvederben, hol a' Correggio' műve még akkor a' Heinz' csillogó másolatja mellett függ. A' darab a' Mesterség' első rendű művei közzé tartozik, 's minden bájaiktól a' nem legszerencsésebb kéz sem foszthatja-meg. Gondolat, rajzolás, festéklés, melly csudát tevének itt! 's mint ragadtatik-meg itt szem és szív! Correggio Virgíle a' Festőknek. 46, 115, 392, 468

'S a' szigorú Morál ezt itt egy magas-falu keskeny szoba' sötét szögébe dugatá-fel, hogy a' Néző helyt se foghasson szemlélésére. A' gond szolgál e a' Morálnak, nem tudom: a' Mesterségnek árt; 's a' Mesterség' Templomában ez az első, nem amaz. A' castrált Classicusok jutának eszembe, és a' ki magát Nadrágfestőnek csúfoltatá, min-hogy lepletlen képeire leplet mázoltatott.³⁷⁸

[184] Rossz helytt áll, és a' hátulsó szobákban, az idősebb Rákóczy³⁷⁹ Ferencz portréje³⁸⁰ is, Kupeczkitől. A' darab már az által is érdemlé a' díszesebb és jobb-fényű helyt, mert Magyar' dolgozása.³⁸¹ A' hősnek épen nem született Quasi-Fejedelem pánczéba öltözk; vállán kaczagán van elvette, nem a' kevesebbet mondó hercegi bíbor; jobbj megmarkolá a' török-nyelű kardot, 's azt félig kirántotta. Haja a' két homlokszög közt beretvált; akkor úgy hordák; lehúzott szemöldje elfedi vad tekintetét; ajkai keble' dühét harapdálják. A' bölcs Festő így mondá a'³⁸² török nyéll, a' mit a' Történetíró beszél-lene. – A' kép megjelent rézben is, Westermayer által, 's Artariánál Bécsben három forinton árútatik. Hogy a' fej a' Rákóczyé, bizonyítja Kupeczkinek egy más darabja hánytott³⁸³ munkában. 47, 115, 392, 469

³⁷⁸ mázoltatott mázoltata-ból javítva.

³⁷⁹ az idősebb Sor feletti betoldás. <a'> Rákóczy

³⁸⁰ Ferencz <portraije> portréje Az áthúzott rész mellé, a bal margóra írva.

³⁸¹ dolgozása. <De azt kívánhatta belső érdemére nézve is.>

³⁸² mondá <a' mit> a'

³⁸³ darabja <is,> hánytott

48, 115, 392, 469

[185] Egy szobát új portrék töltenek-el, Erdélyi Festőktől. Ezekről irtózva szöknék-vissza a' tanult és nem-tanult szem, bár³⁸⁴ a' Néző nem ama' szobákból jönne. De³⁸⁵ valamint a' Könyvgyűjtők előtt nincs rossz könyv, azaz, szükségtelen: úgy ezeknek idővel nagy becsek lehet; bizonyítani fogják, a' Mesterség nálunk mint hága egyik lépcsőről a' másakra.

A' Könyvgyűjtemény tizenhat-ezer darabból áll. Az Ásványok nyolcz almáriomban tartatnak, 's ezek Erdélyi aranyban igen gazdagok. A' pénzek' száma tizennyolcz-ezer.

A' ki ennyit teve a' Magyar nemzet' 's annak Szász-népe' dicsőségéért,

Dem folgt ein Ruhm, der ewig bleibt.

kleinere Schrift.

Klopstock.

Szül. 1721.; megholt. 1803.

393, 470

[186] Szebennek Oláh-Temploma is van, 's itt lakik Püspökök. A' Reformátusokét, a' házak' sorában, csak igen szép³⁸⁶ felírása ismértettetheti Templomnak:

Deo

Creatori Redemptori Sanctificatori

S.

Coetus fidelium Helv. Confess.

MDCCLXXVI.

XI. LEVÉL.

732

[187] Kifáradtam örömeimben, kedves barátom, és ha volna Tündér, ki meghallgassa könyörgésemet, repülnék azon kis domb³⁸⁷ felé, hol nékem az élet' minden örömei virítanak; 's kiéledvén magamat hitvesem' és gyermekeim' ölelésekben, Szent-Mihályra repülnék-álta, hogy a' legtiszteletesebb nő' és anya' és asszony' és barátné' lábainál, ültetései' árnyékában mondhassam-el néked, mennyi tisztelőd és barátod van e³⁸⁸ földön is, 's mint óhajtják, hogy kedved jöjön Erdélyt megtekinteni, hogy szemlélhessék a' kit szeretnek. De ezek benned csak a' lelkes és tanúlt Embert, 's a' bájos, csudált³⁸⁹ Beszéllőt ismerik; 's mi mind ez ahhoz képest, a' mit Tébenned mi szeretünk, mi csudálunk, kiknek az a' szerencse juta, hogy közelebről ismérhessenek? Az a' te tisztaságod, melly a' mocsoknak csak árnyékát sem tűri magán; azok a' nemes érzések, mellyek által mindeneknek szerelmévé lettél; az a' nagyságod az indulatokban, melly azt teszi, hogy legkedveltebb barátid is félénk tisztelettel közelítenek feléd, 's javalásodtól függesztik-

³⁸⁴ *bár ha*-ból javítva.

³⁸⁵ *jönne* <is.> *De*

³⁸⁶ *igen szép* Sor alatti betoldás.

³⁸⁷ *kis* <halom> *domb*

³⁸⁸ *van* <néked> *e'*

³⁸⁹ *csudált* A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▯

fel ön becseket; azt a' tántoríthatatlan férfit,³⁹⁰ és azt a' Grátziák' és Ámor Papját, ki-
ben³⁹¹ ez a' két ellenkező olly szerencsésen egyesüle belsőjében és külsőjében, mint a'
Művész önti, a' Bacchusz' szobrában, a' férjfiúi 's asszonyi szépségeket, egyyüvé. Ezt
nekik én beszéllem, 's tetteid emlegetésével.

[188] Minden léptem távoljabbra viszem honomtól, 's melly nagy már is az út, 393, 471
mellyet tevék! De még hátra Vajda-Hunyad, hátra Fejérvár, és a'³⁹² helyek, hol a' Nem-
zet' Szentjei éltek, jártak, 's halhatatlan tetteket tettek. Azokat látnom kell, illetnem
kell sírköveiket, 's azon érzést adni magamnak, hogy nagyobb lettem ereklýéjek' illeté-
se által. Még egyszer annyi időt kíván útam mint a' mennyit már töltöttem, 's akkor
mégyek, 's repűlni fogok karjaidba.

[189] Útunk³⁹³ Szeben olta Dédácsig, Hunyadban hol ismét Gróf Gyulainénál élem 120, 393, 471
napjaimat, völgyön méne, mellynél Erdélyben sem szebbet nem láték, sem áldottabbat.

[190] A' portékák Pestről Dévára, Szászvárosra, 's onnan vagy balra Fejérvárnak, vagy 393, 471
Szebennek jobbra, 's Brassónak, és osztán Bukarestre ezen úton jőnek, mint Váradról
Kolozsvárra; 's így itt az útra gond vagyon. Fejérvárnak csak magas, alacsony-süvegű
tornyát látám még. A' *Marusius* alatta csap-alá, 's a' Bábolnai, Rápolti, itt³⁹⁴ Hegyaljának-
nevezett, 's híres fehér borokat termő hegyek alatt fut-ki Magyar-országra, elborítva
sót-vivő szálakkal, mellyeket vissza emberek, nem lovak, vonnak. [191] Szeredahely, 120, 393, 471
[192] 's két Szabad Királyi Városkák, Szász- Sebes és Szászváros, útamban valának; 120, 393, 471
kisdedek, és kivált az csalta-meg várásomat, a' mit nagynak és pompásnak képzeltem
vala; a' középső. Ki gondolhatná, látván e' pusztaságot, hogy itt valaha Uralkodók
múlattanak?

[193] Közel a' Kenyér nevet viselő nem folyamhoz, hanem csak patakhhoz, egyy Pos- 121, 394, 471, 733
taház áll, 's mellette még látszanak a' Kápolna' kövei – úgy beszélle a' monda – mellyet
Bátori István Vajda *ex voto* építete. Tudnillik midőn sergét itt³⁹⁵ vezetné Ali ellen, lova
megbotlék vele, 's ő azt rossz jósolatnak vevé, magának, vagy sergének. Meg nem tör-
ténvén a' mitől tarta, ott, hol a' ló alatta megbotlott, felépíteté a' Kápolnát, 's rendelést
teve, hogy a' nap' visszafordulójin az elhullottakért halotti-áldozatok mondassanak.³⁹⁶

[194] A' csata, az a' dicső, az a' nagy 1479. Octób. 13d. méne véghez. Ali-Bég a' he- 120, 394, 471
gyek és a' Maros közt fekvő tért ulte vala el, 's Bátori Fejérvár felől jöve, Kinízi Pál
Temesi, Bán³⁹⁷ Branyicska felől. Ali, Bonfín szerint harmincz-ezret veszte: Bátori
nyolcvezret, azonfelül hogy a' Maros kétezer Szászt és Oláhot elnye. Mint méne-
véghez a' hős-áldomás, tudva vagyon; még emlegetjük hogy Kinízi fogai közzé fogá a'
leszelt kövér törököt, 's tánczolt vele. [195] Vad tett, de négyszáz esztendő, 's a' szent 394, 471
öröm a' Szenteket is elragadja.

Alsó-Fejérnek Fő-Notáriusa Baczka-Madarasi Kis József Úr megígérteté magának
Püspök Batthyáni Ignác által, hogy a' Kápolnát ismét felépíteti, 's a' két hősnek emlé-

³⁹⁰ *fér <j>fit*

³⁹¹ *Papját, <a'> kiben*

³⁹² *és <azok> a'*

³⁹³ *karjaidba. <Itt ülök egyy magányos csárdában> Szeben*

³⁹⁴ *Rápolti, <Czelnai,> itt*

³⁹⁵ *sergét <Fejérvárról> itt*

³⁹⁶ *halotti-áldozatok <tétesse> mondassanak*

³⁹⁷ *Bán <,>*

ket állít; de Batthyáni kiholt, minekelőtte a' szándék tellyesedésbe mehetett. A' ki ki-vetőjét, Mártonffyt, ismeré, még inkább csudálhatja³⁹⁸ hogy az a' nélkül maradott, és hogy ez a' Püspök, ki szerencsésen költe, legalább egy Epigrammal nem ékesíté a' követ. Döbrentei egy Ossziáni ízlésű Éneket ada a' tett' dicsőítésére. De ha a' tettnek Ének kell, a' helynek Emlék kell, és nem kicsiny.

Az én lelkemben egy ének támada, a' mint itt³⁹⁹ elmenék. Nem illik a' tette, de ide tészem még is, mert itt támada, 's a' ki Leveleimet itt olvassa, osztozni fog érzésimben. Azon időbe tevém-által magamat, midőn Erdély a' Török' járma alól kiszabadúlt.

Szabadon lihegsz, szeretett Haza!
Szabadon lihegsz megint; karunk
Béklyóidat összetöré!
Itt vesztenek ők, itt hülltanak-el!
Lobogó tüzeit seregekre
Az isteni bosszu⁴⁰⁰ lövellé!

kleinere Schrift.

Nem ejte-le minket erő;
Bízakodás tevé rabjaivá
Minket a' pogánynak.
Esküdt, 's mi, jók, hivénk szavát;
'S ő a' hívőket, bízakodókat,
Cselébe voná, megbuktatá.

Hegyeink' aranyát, ugarinknak
Gazdag termésit irígylé,
És a' mit táplál a' mező.
Paripáink néki nyihogtak,
Gyapját neki nyírta-meg a' nyáj,
'S a' mit nem vett-el, ellopá.

Magyarra vivé-ki a' Magyart,
'S vicsorogva dühében, hogy a' két
Testvérhad egymást értte ölé.
Éh gyermekeinket maszlagon
Hízalta pribégjeivé, hogy ők
Verdessék, a' mi még nem ing.

Mi nyögénk a' vad dölýf' kéjeit,
'S viselénk, de mérges fájdalomban,
Az alázó sullyos igát.

³⁹⁸ csudálhatja <, >

³⁹⁹ mint <a' mezőn> itt

⁴⁰⁰ bossz <ú> Az ékezet áthúzza.

Hunyadink' nagy lelke⁴⁰¹ nem hagyott-el;⁴⁰²
Hunyadink' nagy lelkét nem hagyánk-el,
'S lepattogának lánczaink.

Itt vesztenek ők, itt hulltanak-el;⁴⁰³
Lobogó tüzeit seregekre
Az isteni bosszu lövellé.
Szabadon lihegsz, szeretett Haza!
Szabadon, Szeretett, szabadon megint!
'S mi törénk-le, mi! lánczaidat.

XII. LEVÉL.

[196] Dédács, kétórányira Dévától, gyönyörű⁴⁰⁴ napokra vára bennünket. A' hideg 123, 395, 473, 734
Sztrigy (*Sargetina*) a' délfelé fekvő havasokból siet a' völgybe, 's a' kert alatt omlik
egygyüvé a' sebes Marossal, az Erdély' vizeinek fejedelmével. Deltájokat, hova a' Sztri-
gyen könnyű hídacska viszen, a' legszebb gyepszőnyeg,⁴⁰⁵ keleti szélesebb végét egy
boglyas szílerdő foglalta-el, végig-szeldelve játékos útakkal. Túl a' tinta-feketeségű
szilason egy rendesen költ kopasz hegy, az úgynevezett Aranyi, ad új díszet a' vidék-
nek; mint egy rosszúl domborodott kenyér; 's messzéről magára vonja azoknak sze-
meiket, kik Szeben felől jövőn, a' keskeny kies völgyet a' két sor rengetegek között, 's
magok előtt a' Dévai tetőt, eltelhetetlen örömmel nézzelik. [197] E' két sor igen szép 395, 473
alakú rengetegeknek a' Retyezát adja-meg fő díszét, melly délre, Vajda-Hunyad megett,
kél-ki alantabb társai között, 's kékelő oldalain mutogatja a' téli hó' maradványait;
mint a' völgynek a' Dévai vár, egy kerekded hegy' tetején, hol Dávid Ferencz, a' Krisz-
tus-tagadó, 1565. tömlöczre veretett, 's holtáig, sok esztendőket töltött; Barcsai Ákos
pedig Bánffy Erzsébetének karjai között felejté nyomorúságait, míg a' szép nőért
Bethlen Miklós titkon epedezék (Hist. des Révolutions de Hongrie T. VI.)

[198] A' postaút néhány száz lépésnyire mégyen-el a' falu felett, 's így alig van nap,
hogy vendégeink nem⁴⁰⁶ volnának, 's gyakran igen számosak. *Ezekre ugyan szükségem*
nincs: örvendek azonban, hogy a' nem-ismert föld' nevezetesebb fijaival és leányaival
ismerkedhetem. Számokban⁴⁰⁷ nevezhetem a' Thesaurárius Gróf Haller Gábort; kit
Szebenben láték, [199] 's⁴⁰⁸ Zeyk Miklós és Bája István Urakat; kik között amaz két 124

⁴⁰¹ *lelke lelkét*-ből javítva.

⁴⁰² *hagyott-el hagyánk-el*-ből javítva és a jobb margón megismételve.

⁴⁰³ *hulltanak-el* <!>; A pontosvessző a felkiáltójelből javítva.

⁴⁰⁴ *gyönyörű* ék. em.

⁴⁰⁵ *gyepszőnyeg* <'>

⁴⁰⁶ *nem* Az *m* sor alatti betoldás.

⁴⁰⁷ *ismerkedhetem.* <*Ezek*> *Számokban*

⁴⁰⁸ 's Sor feletti betoldás.

ízben látta Göttingát, 's életét a' legszebb homályban tölti, a' Tudományokéban: ez ügyesen rajzol és fest, 's miniatűrben portrékat úgy dolgozik, hogy az által kenyerét kereshetné, ha születés és birtok e' kénytelenségtől meg nem mentették volna.

396, 473 [200] A' Grófné' Zarándi embereivel, kik kétszázan gyűltenek ide, 's a' csimpoj' (börduda) dongása mellett űzik az aratást, sok multságom van. Az reggel olta késő estig soha el nem némúl, mint midőn a' sereg leteszi sarlóját; 's ha egyikét elhagyja lehelle, másik veszi-átal.

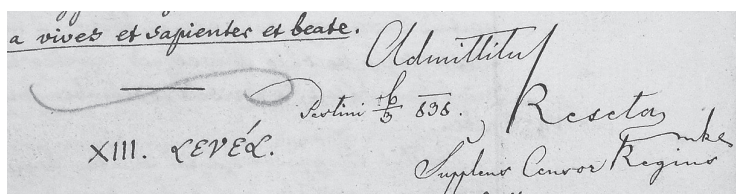
kleinere Schrift. Cantantis pariter, pariter data fila trahentis
Fallitur ancillae decipiturque labor.

Sőt zeng muzsikájok a' munka' elmúltával is; mert az udvarban, hol őket a' Grófné táplálja, tánczolva töltik az éj' egyik felét. Nekik az aratás' idejében van farsangok. Honjukban, a' zordon hegyek közt, szegényül tengenek: itt dolgoznak, de jól-tartva.

737 A' föld buján termi a' vetést, 's sétálásaink alatt megmértem a' rozsnak némelly szálaít, 's hét lábnynál is nagyobbak találtam. De az Oláh még itt is szegény, mert kevéshez szokván, restté vált, 's a' gyakor innep elvonja dolgától. Házaik' kapuja mellett hosszú rúdra szalmacsóvát szúrnak, babonából. A' mi hajdan a' Zemplényi, Ungvári, Máramarosi Oroszok közt is szokásban vala, itt is gyakoroltatik Topánfalván, – tudnillik a' szerint, a' hogy azt némellyek állítják, 's erősen, mások tagadják, 's még erősebben, és több hihetőséggel; mert ha gyakoroltatnék, senki nem tagadhatná, minden tudná. A' leánnyal atyja 's anyja 's testvérei megjelenének a' vásárban, 's a' leány sátort üte, kiraká mutatóban minden portékáit, 's menyasszonyi drágaságaiban államag sátora előtt, 's várá szerencsáját. A' nősző végig-jára a' sorokat, 's a' mint neki sátor vagy lyány, vagy együtt mind ketteje, leginkább megtetszenek, a' hajadon' tenyerébe csapott, nem kérde, ha viszont ő tetszik e; a' szakálás víg Pópa összeeskété azon perczben, 's férj és menyecske más nap' haza ballagának. Borzadsz? Nem ok nélkül: itt meg van alacsonyítva az emberiség; 's minek rútúl tenni, a' mit szépen lehet? De nézzük körül magunkat, nem épen ezt teszik e gyakran⁴⁰⁹ a' főbb Kasztok is? A' leány ezeknél, mint az Oláhoknál Topánfalván, csak dolog, és nem személy; 's kérdd, ha Topánfalván több rossz házasság kötetik e vaktában, mint máshol calculus szerint? Boldogságunkat, így vagy amúgy, mindég az teszi, ha tisztjeinkhez hívek maradunk, és ha a' mit sors vagy választás miénkké tevé, kedveljük.

Laetus sorte tua vives et sapienter et beate.

[201]

11. kép

Admittitur Pestini 6/3 838 Reseta m. k. Supplens Censor Regius⁴¹⁰

⁴⁰⁹ gyakran A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: L

⁴¹⁰ Cenzori bejegyzés.

XIII. LEVÉL.

Ne kívánd hogy mondjam-el, mint válék-meg azoktól, a' kiket lelkem szeret; mert íme nem vagyok többé nálok, 's levelem hozzád nem Erdélyből indul.⁴¹¹ Minél nagyobb az öröm mellyel élénk, annál nagyobb a' keserű melly azt követni bizonyosan fogja; úgy akará Nemesisz, a' hajthatatlan, engeszthetetlen. De légyen a' szenvedés, millyennek a' komoly Visszafigető azt akarja, tűröm békével, sőt sorsomnak, gyötrelmimnek örvendő, mert a' múltak' emléke ezeket megédesítheti; csak poharam csordultig teljék-meg, 's ezt mondhassam, mint itt: „ÉLTEM!”

[202] A' Grófné Maros-Németiig kísére-által egész háza' népével, hol a' mi La- 125, 737
josunknak szép lakja van, a' Maros szélén. A' hely praedicátumot ad a' Gyulai háznak, 's⁴¹² a' Generális Gróf Gyulai Samuel' két Generális fiai, Ignác,⁴¹³ Horvát-országi Bán, és Albert, által is bíratik. A' Lajos' részét ennek atyjától Ferencztől, kit a' ház, mint ifjabb testvért, illetett volna, bátyja István az osztálykor testvéri szeretettel vette-által, de ez nem szerencsés házasságából nem hagyta maradékot, 's a' történet jóvá tevő, a' mit a' két testvér szép atyafisággal vétkenesen tevé. [203] Józsefnek, a' Lajos nagyatyjának 126, 409, 484
képe, Weickardtól, egész testben, 1790., itten függ, 's azon képek közt mellyeket⁴¹⁴ Erdélyben leltem, a' Cancellárius Telekié után kétségen kívül ez a' legjobb; örök kedves kincse a' Gyulai háznak. [204] Wagner, a' Pasztelfestő itt is eltöltö⁴¹⁵ portréjival a' szo- 484
bákat, mint Erdélyben sok más helyeken, 's elébb nálunk, [205] azután Orosz-országban; nem szebbítve, a' hogy a' magát és Mesterségét becsülő Mívésznek mindég kelle-ne, hanem a' mint szeme látott, 's a' viselt costúmben, még pedig az innepiben. –

[206] Erdélyt Magyar-országtól sivatag hegyek választják-el, hova, még a' csinált és 397, 474, 742
jó karban tartott úton is, fáradással lehet feljutni. [207] De a' ki Kosovánál szélllyel- 129, 397, 474
tekint, déli-nyugot felé, mértföldekre elnyúlt síkot lát elterülni szemei előtt, 's emlé-keztetés nélkül érti, hogy a' hova lép, az Erdély többé nem lehet.

[208] Karacsnak Abrosza 's Vármegyéinknek megbecsülhetetlen Atlásza, valahol 397, 474
megszállok, elterül előttem, 's ezektől kérde, merre vegyem útam Szpata felé, Lippa mellett. De a' szóval vett tudósítások hitelesebbek; mert hogy a' legegyszerűbb út leg-rövidebb út, igaz leczke lehet az Iskolák' Geometrijában: a' Kocsisokéban a' leghami-sabb a' mit képzelhetni.

[209] Beérvén tehát Facset Mező-Városcába, megállék a' Vármegye' Quártély háza 129, 397, 474
előtt, mellyben Krassónak Fő-Szolgabírája lakik, 's az út eránt értekezém. Bulcsnak igazítva. Elébe terjesztvém, hogy úgy Abroszim⁴¹⁶ szerint nagyot kerülnék; hogy úgy egy alkalmatlannak látszó hegyet kétszer kellene megmásznom. Szolgabíró Úr kipil-lanta ablakán,⁴¹⁷ 's meglátá nehéz szekeremet, 's most még inkább tanácslá a' Bulcsi

⁴¹¹ indul. <tovább>

⁴¹² 's Sor feletti betoldás.

⁴¹³ Ignác Ignácz-ból javítva, a cz, a jobb margón megismételve.

⁴¹⁴ képek közt, <után, > mellyeket

⁴¹⁵ <t>el<e>tölté

⁴¹⁶ Abrosz<a>im

⁴¹⁷ kipillanta <szoba> ablakán

utat; arra, ugymond, kivagdalt erdőket talállok; erre szekerem' fedele minden nyomon elakadna a' cserek' ágaiban. Vakon alá vetém magamat akarattjának.

129, 397, 474

[210] Bulcson ma kótyavetyélék a' csapszékeket, 's a' kisded hely tömve vala idegekkel. A' fogadócska egy vendégszobáját elfoglalva találám; de lovaimnak maradt vala helyek. Így embereimre bízam szekeremet, 's lányommal kísétálék a' mezőre, végig az inneplő helyen.

Visszatérvén onnan, egy azalatt érkezett idegen, ki úgy nem találá szobát mint én, 's úgy szomjúzá a' társaságot, szónak erede velem, engedném társaságomban tölteni estvését. A' nap még fenn vala, 's hévvel süttött. Áltellent a' fogadóval megpillantánk egy lóczát a' sövény mellett a' boglyas⁴¹⁸ eper' árnyékában, 's jónak látánk ülést fogni.

Alig valánk így egy negyedig, midőn egy úrforma valami, frakkban, pantalonban, végig-füstölve hosszú-szárú pipájából az úczát, felénk jöve, 's elmerültnék látszott. De csak hamar magához tére andalgásából, nekünk vevé útját, megbillenté a' módi kerekkalapot, 's irigylést érdemlő természetességével mellénk üle, a' nélkül, hogy szükségesnek ítélte volna, e' szabadságra engedelmünket kikérni.

Ki légyen ő, nem mondotta, 's mi nem igen vágyánk tudni; de ő bennünket feleletre szoríta, mintha Bulcson neki volt volna jusa kívánni azt. Társamnak engedém az elsőseget; az pedig érzetlenné tette az impertinentziát, 's a' dohány'- és bor' és pályinka' kedves illataitól derekasan párázó Uraságnak elmondá, kinek hívják. „Ördögöt! 's az Úr igazán a' megholt Gy...? kérdé a' német-ember. Lyányom ijedten simúla hozzám, 's a' pipázó Uraságra mereszté szemeit.

Uram, felele az idegen, én nem csak meg nem holtam, de fogadom Uraságodnak, 's ha szükség, becsületemre, hitemre, meghalni nem is felette nagyon óhajtok. A' pipázó Uraság nem érté a' feleletet. „Hogyan? hiszen most mondá az Úr, hogy Gy...nak hívják?” Igen is, Uram, én Gy...vagyok, testestül és lelkestül: de az élő Gy..., 's nem az a' másik, a' ki, a' mint szerencsém vagyon érteni, földi pályáját megfutotta. Mind ez fejébe nem fért az embernek; inkább tetszék azt hinnie, hogy a' kivel szóll, a' megholt Gy..., mint hogy a' nevet egynél többen viselhetik.

Megtudván, társam honnan jó, hova megyen, melly dologban, mivel, és miért, engem vona kérdőre. Megnevezvém magamat jó kedvvel. Nem elég; azt is akará tudni, mi vagyok. Feleletem abból álla, hogy semmi sem vagyok. Titkot kerese tagadásomban; hogyan lehetne valaki semmi? de én makacsúl megmaradék első szavam mellett. Fejemen a' Zrínyi' kucsmáját látta veres posztóból, asztrakáni báránnyal, lábaimon fűzött csizmát, lábikráim felső széléig, 's gyanu környékezé-meg az ő lelkét, hogy míg esztendeim engedék, Királyomat kardommal és karommal szolgálám, mint ő. Bizonyossá tőm, hogy gyanujánál semmi nem lehet képtelenebb, széles e' világon. „De ez a' kucsma; 's Generálisi színből? de ez a' stiebllette, a' mit ő csak külfölden látott, nem itt senkin?” – Uram, mondám dévaj kedvvel, Uraságod bizonyosan olvasá Musáriornt – feje billentése igent monda, zavarodása, hogy nem – 's egy értelemben lesz a' szép leánnyal: *Mich dünkt, ein weiser Mann trägt sich wie andre Leute*. Látja Uraságod, Musarionnal és Wielanddal én is egy hiten és egy valláson vagyok, 's ok nélkül nem örömet térek-el a' járt útról; tudnillik a' hol az eltérést hatalmas okok nem mentik és igazolják. De

⁴¹⁸ a' <egy> boglyas

rheumám e' kucsmát kívánja a' nem szeletlen nyári napokon is, 's a' veres színt hordom 's azt a' szabást, mert 1790 körül mindnyájan ezt hordánk; a' mi pedig ezt a' csizmát illeti, jobbat mint ez nem képzelhet Uraságod; én ugyan ezt viselem mind halálomig. – Hijába igyekszém magamat kisíklatni kezei közzül a' Res Vestiáriai magyarázatok által; tudni akará, 's igen indulatosan, de mi vagyok hát? Csak mondjam-ki, úgy e Kamarai-Tiszt vagyok, azért küldve, hogy lessem-ki ezeket az impostorokat? vagy hát Vármegyei-Tiszt?

Dermedeze mérgében. Soha ötlet ember így el nem akasztotta! „Az eleven ördögrel úgy hát csak kell lenni valamidnek. Talán ugyan Nemes-ember vagy? *od'r gár a Grundherr?*” –Tudnod kell, édes barátom, hogy Bánságunkban a' Nemes-ember, kivált ha nem maga lett Kasznárból azzá, valami; a' Grundherr pedig sok is.

Megszállá a' gonosz lélek, venném nehézken, hogy rajtam egyyiket és másikat ki nem ismerte, 's hogy kínjainak véget vessek, elmondám Ő Uraságának, hogy mind egyyike mind másika vagyok, a' millyen vagyok. Rettenetesen megszeppene, 's hirtelen kapa félre-vágott módi kalapocskájához. „Bitte um Vergebung, Tóminé Spectáábilis! fertelmesen megtévedtem, Tóminé Spectáábilis! még egyszer bocsánatot, Tóminé Spectáábilis!”

Mostan tehát békét hagyja a' vallatásnak, 's csak azt akará tudni, merre jövék, merre megyek, hol leszen nyugtom, 's megkínála csekély szállásocskájával. Szekerem neki nagynak is terhesnek is látszott; bizonyossá teve, hogy görbe, hogy járatlan úton fogok menni. Forspontot akara parancsolni erőnek erejével. Jóvoltát köszönettel fogadám, de nem vala kedvem élni vele; inkább kifárasztom lovaimat, mint hogy magamat a' nemismért kocsisal kiterítsem. Hogy kalauzt parancsoljon, arra magam kértem.

Szívességeit azzal tetéző-be, hogy rheumám ellen, csudatevő szert tanácsola, mert ő egyyike vala az Idvezséges Mesterség' férfinak;⁴¹⁹ 's ment, 's ez az ő szava, hogy a' fogadóban egyy messzelykét hörpenthessen. – A' szegény hörpöntgető többé nem hörpöntget, 's kára nélkül beszéllhetem a' bohó történetet.

Questionneuröm után elméne társam is. Azon gondolkozám, hogy az⁴²⁰ Oláh-gazdát, kinek epre alatt ülénk, melly pantomímmel kéreljem-meg, hogy fogadna fedele alá, midőn egy sánta, felgyürközött, süvegetlen, rongyos, mezítlás Csizmadiácska, égő képpel és izzadtan közelíté a' csapszék felé, 's magyar szót hallván, letelepedék a' dohány' bor' és pályinka' szagaitól illatozó Chirurgus' helyére, 's tudni akará, hol lakom. Tokajt említém neki, a' szerint kevélykedvén a' névvel, mint a' franczia szokott, midőn a' föld' asszonyát, a' Dea Lutétiát, idegenek közt említi. Volt benne, 's jó kenyérrel élt, jó borral, jó hússal, és kecskével. Jóvoltomért, hogy elmondám neki a' mit tudni vágyott és nem vágyott, felugrék, futa, 's szállást kére a' Sokácztól. 'S a' Sokácz kész vala befogadni; 's a' sánta, felgyürközött, rongyos, süvegetlen, mezítlás, égő-képű, égő-torkú Csizmadiácska ment, szekeremet tolt is, vont is; leoldotta, behordotta ládáimat, párnaszákomat; parancsaimtól függe egészen; akkor estve 's más nap' reggel.

A' Sokácz – így nevezik magok magokat, a' kik csak nyelvekben oláhok, nem vallásokban is – boldogabb életet él, mint mi, jobb tájak' lakóji, hihetnénk. Háza ki vala deszkázva; ablakkarikáji ólomban, felszeldelve hatszögekre, fala kívülről rótt fából és

⁴¹⁹ *fér< j>fijainak*⁴²⁰ *hogya < azt> az*

gyalulva, mint a' gályák⁴²¹ oldalai. Ajtajáról sinegen egy papiros galamb függé asztala felett, hogy a' mint az megnyílt vagy bezáródott, a' galamb is, megpettyegetve aranyfüsttel 's veres és kék színnel, feljebb szálljon, és alá. Gazdag szegénységet mutata minden a'⁴²² háznál. Edényei közt még findza is állott, és tintatartó, vendégiért. Feleségének zöld tafota bundája, fehér-nyúllal prémezve 's fehér-báránnyal bélelve, 's szorosan ez mellett anyja' elnyűtt rókás mentéje, mellyben mint menyasszony fél század előtt lépe az eskető Pap' elibe. [211] Mint⁴²³ midőn a' Wakefield' Horátza mellett egy Nürnbergi Kiadásút látunk a' szép Kiadásokon kapó, de Minelliuszra szorult ifju' könyvei közt.

400, 476

131, 400, 476

[212] 'S ezidén ez a' gazdag szegény-ember is rettegi az éhenhalást. A' két utolsó nehéz esztendőben eladogató minden marháját, 's nem marada egyebe két ökrénél, 's ugyan-annyi tehenénél.

Szpatára csinátlan, járatlan⁴²⁴ úton, nehéz kapaszkodókon jövék. Ezt, és a' szomszéd Lapusnyikot sógorom' atyja Consiliárius⁴²⁵ a' Budai Kamaránál, vevé-meg, és a' kinek atyja mint katona szolgált, itt egy Báró Hunyadi leányt elveve, 's francziából magyarrá lett. Vad táj, vadak lakosai; útja még nyárban is rettenetes.

400, 476

[213] Az Oláh alatt, a' hol én lakom, rabláshoz, gyilkolásokhoz szokott népet képzelünk; 's ámbár magamat az igen ijedősök közzé számlálni nem merném, kénytelen vagyok vallást tenni, indulásomkor⁴²⁶ megkörnyékezett a' félelem, hogy útamban érhet szerencsétlenség. Most itt bátran járok, mint a' Szkárosi hegyekben, Újhely és Kassa közt. Jók és nemjók minden népnél vagynak, 's nagy szerencse, hogy német, szász, oláh végre is ember; és ha gondolatom' szökését nem vennéd igen is nagynak, kimondám, hogy Epaminondaszt és Pindárt Théba szülte, 's hány gonosztevőt, hány⁴²⁷ undokat Athén! – A' kikkel Dédácson az 1784-diki történetek felől szölkék, annyi példáját hozák-fel a' hűségnek, mellyet ura eránt ez irtózatossá időben némelly Oláh bizonyíta, hogy többet Magyartól sem várhatnánk.⁴²⁸ Bája barátunk' szüléjit egyik oláh-embere tudósítá, mi fogna történni más nap, 's ál útakon vezeté-ki a' bizonyos veszélyből; 's midőn a' zaj elmúlt, elásva tartott pénzeket, ezüstjüket, kezekbe juttatá, fogyatkozás nélkül.

Az Oláh vad, mert tellyes elhagyatásban⁴²⁹ nevelkedik, 's nem lát követésre vezető példát. Vallásos ismérteit abban határozódnak, hogy a' kihirdetett napokat munkátlanságban kell eltölteni, és hogy börtöt szegni igen nagy bűn; pedig ő kétszáz és harmincznyolc napot börtöl esztendőt által. Ez maga is segéli romlottságát, mert éhen szomjan csapszéket keres, 's koplalása' kínjait pályinkával enyhíteti. Szegény, szegény nép!

⁴²¹ *gyályák* A *gály* megismételve a jobb margón.

⁴²² *a'* Sor feletti betoldás.

⁴²³ *elibe* <, >. *Mint* A *Mint mint*-ből javítva.

⁴²⁴ *járatlan* <, >

⁴²⁵ *atyja* <D' Ellevaux Úr;> *Consiliárius*

⁴²⁶ <*meg*> *indulásomkor*

⁴²⁷ *hany* ék. em.

⁴²⁸ *várhatnánk* *várhatánk*-ből javítva, a *tn* a bal margón megismételve.

⁴²⁹ *mert* <*teljes*> *tellyes* A *tellyes* főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelöletlen.

Fél nap utazván Erdélynek egyik táján, három négy akasztófát láték – az Erdély Juristái azt *törvényfának* hívják – de még is üresen, és sohol nem egyébként, mint üresen. Azoknak állítását nyomos okoknak kelle tanácsolni; annyi azonban való, hogy annak látása szomorú látás. Az oktatás nélkül maradt, munkához nem szoktatott, és ezért gonosz ember nem lehet fenyték nélkül, mint a' gyermekek, kik körül a' vesszőt az Apostol is hasznos paedagogiai szernek tekinti. De a' mely háznál vesszőt látunk minden szögben, és még is rossz gyermekeket, ott bizonyosan nem úgy áll a' dolog a' mint állhatna, 's az a' szem előtt álló vessző nem jobba teszi a' rossz gyermeket, hanem rosszabbá.

[214] Látni akarám a' hely Papját. Sógorom ebédre hívá, de annak érzése hogy ő kicsiny – mely nem emberhez illő érzés! – el nem fogadtatá a' hívást. Így mi menénk látogatására. Általövedzett hosszú ingében, posztó-ruha nélkül, bocskorban, egyedül az által tetszheték egyébként, mint a' minek nézheténk, hogy szakálacskája kezdett nőni, 's kalap fedé fejét, mely két füle mellett parallele volt felkötve. Szilvásában járt fel és alá, minden foglatosság nélkül. Bibliothecája két Ritualéből állott, 's oláh-nyelven kívül mást nem ért. Sógorom ötet igen becsületes embernek ismeri, 's hívnek házához.

[215] Midőn Sípos Tordosi Predikátorra iktatott, megjelene nála a' helybeli Oláh-Pap is. Félénken közelíte Földes-ura felé, mert Sípos, azaz, a' Tordosi Predikátor, itt az, 's meg akará csókolni kezét. Ez úgy hitte, hogy jobbra csak baráti illetés végett kívántatik, 's önkénytt nyújtá-oda a' Papnak; alig maradt ideje, elrántani csókja elől.⁴³⁰ Az helyett most ötet, Előljáróji 's Predikátor-társai előtt, megölelte. A' szegény Pap majd lerogyott ijedtében. – Szegény, szegény nép!

XIV. LEVÉL.

[216] Szpatáról Lugosig fél nap menénk, előbb iszonyu domboknak, tovább a' Lunka nevű ligetes lapályon, hol kerekünk majd a' sárban, majd a' magasan levagdalt fiatalok' törzsökei között nehányszor akadának-el. A' föld termékeny, 's még a' dombokon is, mellyek egymást érik; de minden nyomon látni, hogy a' lakosok nem régen ébrednek szorgalomra. Ennek egyik czikkelye a' pályinkafőzés. Szilvásaik tehát olly nagyok, mint a' Hegyalján a' szőlőkertek, 's minthogy ezt minden ház főzi, messzére bűdöslenek az úczák az olajszagú moslékból.

Az Oláhné épen úgy⁴³¹ igen munkás, a' hogy férje igen dologtalan, 's ő ezt itt nevezheti nagy méltán urának. Az anyák teknőcskében vagy kosárban viszik fejeiken csecsemőjüket. Két kezekben ugyan-annyi szerszám vagy edény; mikor pedig azt nem visznek, öveikhez van szúrva guzsalyok, 's járva⁴³² is fonják a' gypját. Ingeik szertelenül bőveek 's tászlisok, 's kebleiken karjaikon szélesen ki vagynak czífrázva vagy veres, vagy kék pamuttal. Testeikre előlről és hátúlól egy-egy szőnyeget kötnek; egyikét szok-

⁴³⁰ csókja <előtt> elől Az áthúzott rész felé írva.

⁴³¹ épen <azonként> úgy

⁴³² járva járá-ból javítva.

nya, másikat kötény gyanánt. Az csíkkal, virággal tarka', 's térdig ér; onnan fogva bokájokig rojtok függenek róla, 's rendes látni, a' tömött hosszú rojtok minden lépéseikre mint rázódnak. Lyányok, asszonyok, ezen *oprég*-eket magok fonják, magok szöv-
 401, 478 vik. [217] A' hajadonok' keble rakva üveg-klárisokkal. Míg még tartott az arany-idő, arany és ezüst pénzt hordottak, 's három négy sorra fűzve.

132 [218] Egy vén asszony végig-jöve az úczán, 's egy fiatalabb összetalálkozik vele. Ez amannak melyén félre-rántá ingét, 's kimarkolván onnan a' félig-ért szilvát, enni kezdé. Elfordulék az undok látástól. Az a' vén tele tömte vala ingét gyümölcscsel, 's szabad kézzel méne haza felé szilvásából, eltömve, mint a' dob.

402, 478 [219] Minthogy az oláh nyelvben sok deák szó fordul-elő, 's Erdélyben hajdan Római nép forgott: mi vala természetesebb mint azon gondolatra tévedni, hogy az Oláh Rómaiak' maradéka, kivált hogy ez magát Rumunynak nevezi? Consiliárius Tököli Szabba egy Értekezésben az ellenkezőt⁴³³ mutatá-meg: *Erweis, dass die Valachen nicht römischer Abkunft sind, und dies nicht aus ihrer italienisch-slavischen Sprache folgt.* Halle, 1823 8. 31 lapra. Az Oláh úgy nem Római maradék, noha beszéde összekorcsosult a' Rómaival, mint a' Franczia, Spanyol, Portugéz nem az, noha az is összekorcsosult vele. De, mint ezek, az Oláh is összekorcsosult vele. A' nagy gonddal 's tudománnyal írt Értekezés úgy állítja, hogy a' Kara-Vlach (fekete Oláh – így neveztetnek ők Törökországban, Sclavoniában, Croatiában) nem egyéb mint Dáciai 's Moesiai Szláv, mint a' Czinczár (más nevével a' Koczo-Valch) Görög, noha nyelvét a' Római járom alatt ez is az összekeverte az Olasszal.

402, 478 [220] Alaxi János épen most eresztik-ki egy Oláh Grammaticát, mellynek végében egy kisded Lexikon is találatik. [221] Utazóink azt magokkal hozzák e' földre. Én, Lexiconcskám helyett, egy Zsombori László által csinált verset tészek ide, hogy Olvasóim a' Nyelv' hangzásához vethessenek; egyedül azt jegyezvén-meg, hogy az el van halmozva diphthonguszokkal és nehéz-accentuszokkal.

kleinere Schrift.

Zikecsinye cseo zicse,
 Szorà misze kágye mie.
Krèpe dráku gyenekász,
Jógye szorà nu malász.

Akárki bár mit mondjon,
 Engem illet a' húgom.
Pukkanj, ördög, mérgedben,
Húgom én nem eresztem.

Az ördög' neve *dráco*, 's sok bajok van vele. Mindég hallani nevét beszédekben. –

⁴³³ az ellenkezőt A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: Γ

[222] Kostely falunál kiszállánk szekereinkből, megtekinteni a' Zsilipet, melly a' 133, 404, 480, 746
Bégát Becskerek felé ereszti. *Regis opus!* – Azt Gróf Mercy voná 1763, 's tizennyolcz mértföldnyi messzeségre.

A' nap olvasztó hőségű vala, 's le készüle szállani, midőn Kostelytól két sor fűz között Lugosra beérünk. Azután csak hamar tellyes⁴³⁴ fényében kele-fel a' hold. Félre vonám magamat a' számos társaság közzül Szolgabíró D' Ellevaux László Úrnál, hogy Lugosnak fekvését, körüljárván a' nevezetesebb úczákat, ismerjem. Második Várad, mellyhez az által is hasonlít, hogy a' Temes úgy szeli ketté, mint a' Körös amazt. De Lugosnak nincs két gazdag Püspökje, igen gazdag Káptalanja, Academiája, Vára, annyi Uraságai, 's azt látni épületein.

[223] Feredő férfiakat⁴³⁵ 's asszonyokat láték a' Temesben. Visszatérék tehát ven- 404, 480
déglömhöz, ki lopám leányomat, 's menénk, követni a' jó példát. Cselédeink a' víz' szélén örzék ruháinkat, mert ott sok nép jára fel és alá. A' hold' bájfényében, melly világos vala, mint a' nap ősszel, elnyúlánk a' folyamban, közel a' hídhoz, melly felett a' hold tündöklött; 's hol a' víz' szikrázását, hol a' nyár' esti meleg gőzét, 's az abból kikelő tornyokat 's magasbb épületeket, hol a' sötét' és világ' masszáját,⁴³⁶ e' tündér fényben, eltetni nem gyönyörrel nézellém. Nem pirúlok ezt említeni a' Mesterségbe fel nem avattak előtt, mert a' ki Wutky körül tölte valaha egy két órát, 's látta, hogy az ő színei mint égnek vásznán, vagy a' ki a' Vernet' Éjeire emlékezik, érteni fog. [224] Egy Ke- 405
reskedő, mintegy ötven lépésnyire tőlünk, karszéket tétete-le a' kövecses folyamban, 's lábait áztatá, orientális némaságban, 's tömjénezvén magát hosszú-száru pipájából. Ganymédje, 's egynél több ízben, kulacsot nyújtogatott a' füstölgő Jupiternek.

[225] Más nap héti-vásár tartaték, nagy, mint némelly kissebb helyeken az ország- 133, 405, 480
sok lenni szoktak. A' piacot hajdan arkádós házak vevék-körül, mint a' Lőcseit, hogy a' gyaloglók eső és nap ellen védessenek, 's néhány háznak⁴³⁷ még most is vagyon ilyen folyosója.⁴³⁸ A' '439 Sáfrányosok' sátorai előtt kontyot láték egy tizenhárom esztendő's lyányka' fején. Felső ruhája világos-kék tafota, az alsó két oprég, de vékonyabb szövésű mint a' mellyet eddig láték, 's annak rojtjai keskeny ezüst paszomántocskából függenek. Ez lévén az első és utolsó⁴⁴⁰ Dámácska, melly⁴⁴¹ egész útam alatt előmbe ömlött,⁴⁴² a' tót-nyelvű, de oláhul is szólló Sáfrányost kértem-meg tolmácsomnak. Tudni akarám, hol lakik, ki' gyermeke, kontyot miolta hord, férje fiatal e, szép e, 's édes semmiket mondék neki, hogy lássam, Dámácska e lelkében. A' nép össze csődült; tudni⁴⁴³ akarák, mit akar az ősz ember a' gyermek-menyecskével. Különösnek vevék szavaimat, sőt a' gondolatot is, hogy azzal szónak állék. 'S minthogy a' Dámácska' lelke úgy oláh

⁴³⁴ hamar <tellyes> tellyes

⁴³⁵ fér<j>fiakat

⁴³⁶ világ<os>meleg> masszáját

⁴³⁷ néhány háznak A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

⁴³⁸ vagyon ilyen folyosólya. A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

⁴³⁹ folyosólya <látni némellyeket illy folyosókkal.> A'

⁴⁴⁰ út<ó>lsó Az ékezet áthúzva.

⁴⁴¹ melly<et>

⁴⁴² alatt <láték> előmbe ötlött Az áthúzott rész mellé írva a lap bal margójára.

⁴⁴³ csődült; <látni> tudni Az áthúzott rész felé írva.

vala mint a' sokaságé, valami csekélységét vettem neki emlékül, 's ott hagyám. – A' kis konty egy gazdag Molnár' leánya volt, 's oláhok közt illykorú⁴⁴⁴ menyecskét látni; nem újság.

133, 406, 482 [226] Ablakaink előtt két hámos courteaud repüle-el; a' Kapitány Seiben Úréi, az itt-fekvő Császár-Huszárok közzül. Más nap első kimenésem a' Kaszárnýába vive. – Kapitány Úr, mondám a' hosszas hideg által elgyengített széparczú ifjúnak, a' Csehy által szeretett idegen az ő leginkább szeretetett barátját a' magáénak is nézi. Nevem' hallására felszökölt fektéből, 's jobbaink összeszorultak.

Csehy megholt, minekelőtte nagy tettei őt a' hazával megismérmetheték. Így tisztetem⁴⁴⁵ elmondani, benne mit vesztenk, 's nagy részben tulajdon jegyzései 's hozzám írt levelei után.

406, 482 [227] Csehy József szül. Olgyán, Pozsony Várm. 1778. Martzius' 2d. Atyja András Táblabíró, Curiális Ügyész, 's a' Pálffy és Berényi házak' pöreinek Directora volt, anyja Udvarnok Rosália. Szorgalma neki 1789. stipendiumot nyere, 's 1794. Martz.⁴⁴⁶ 26d. a' másod-évü Philosophusok közt Dugonics alatt a' negyedik, Domíny alatt harmadik, Schédius alatt második, Schönwiesner és Koppi alatt első Eminensnek ítéltetett.

Atyja Prókátorak akará nevelni, de ez kimondá, hogy a' törvénykezés' tudományában még a' mit tud is, felejteti akarja. 'S mit felelsz majd Felpörösednek, ha jószágodat kívánja? kérdé ez. „Ha tiéd, vedd!” felele a' nemes-lelkű ifju. – Hajlandósága a' katonaszkodás volt. Atyja úgy hitte, fíját is az arany kardrojt 's a' tisztelkedő fegyver csalogatja más pályára, mint a' mellyet ő szerencsével járt, 's ellenzé a' szándékot. Ez, nem győzvén atyját ostromlani, 1799. Novemb. 17d. egy igen tiszteletes Huszár-Tisztnek beadá kezét. Nyugtatást lele azon gondolatban, hogy így a' szolgálatnak minden részét fogja ismerni, 's ön magának köszönheti emelkedéseit.⁴⁴⁷

Következő nyáron Tiszté leve, 's esztendővel később Generális Walther, tovább Báró Mohr mellett, Segédttiszté; 's az marada ha tanulási előmentét tekintjük, igen nagy szerencséjére, valamíg Kapitánnyá nem neveztetett.

„Katonaságom olta írogatott Naplóimat szedem rendbe (ezt írja egyik levelében, 1803.), 's eggyzersmind La-Caille' csúcsos vágásai 's Le-Blond' Fortificatiója foglalnak-el. A' Tactica Mathesist kíván. Robertson új tekinteteket nyit szemeim előtt, 's érezte-ti velem, melly külömbség van a' természet' törvényein és a' találmányok képtelenségein épült intézetek között. Mi, kiknek Schwartner esztendeig szagatá süvöltő Diplomaticájával füleinket, csak a' Városi-Architectúrát sem tanultuk; mintha több szükség volna holmi obscurus ember' pecsétjét ismerni, mint arra, hogy építeni tudjunk. Nálam *nulla dies sine linea*, hogy a' tizenkét lenyűhölt iskolák' tompáját kifenjem. Kinézésim kedvezők legyenek, vagy nem kedvezők, csak előmenésem alkalmas létemen ne múljon soha, azon ugyan épen nem törődöm. Negéd és fennhéjázás nekem mindedig kevésbb gondot és bút szerzének.”

Mind azon népek' nyelvét, mellyek közt forga, megtanulá tökéletesen, 's útjaiban felkeresé a' kik tudományaik 's dolgozásaik által ragyognak. Szuperint. Kis és Prof.

⁴⁴⁴ 's <az> oláhok közt <nem újság> illykorú

⁴⁴⁵ Így <nekem> tiszttem

⁴⁴⁶ 1794. <a> Martz

⁴⁴⁷ emelkedéseit emelkedését-ből javítva.

Kresznerics elhülének, midőn hozzájuk lépe egy lengyel ködmönkébe öltözött Tiszt: de még inkább azon, a' mit a' lengyel ködmönkébe öltözött Tisztben találtak, midőn elment.

Leveleinek mindenike festi a' nemes-gondolkozású Embert, a' derék Katonát, a' hű Magyar. – „Éltemet a' Szerencse megtartotta: én soha nem kíméltem; ezt írja 1812. Septemb. 11d. Hadi-Jelentésünk ugyan nevemet említeni nem fogja: de ha a' Strichowi attakot fogod olvasni, Kobryn mellett, August. 13d. gondolj reám. Generálisunk a' csata' mezején szorítá-meg kezemet, 's köszönte a' mit tevék.”

E' csatázás felől Hadnagy Ladányi Úr ezt írja Majór Csereinek, Krasznára: „Századunk parancsot veve Kobrynnál, hogy a' nálunknál háromszorta több Oroszokkal csapjunk-össze. Eleinte visszanyomatánk; én leghátul látám magamat Csehyvel, kit figyelmessé tevék az eránt a' mi történik. Semmit ne féljen, mondá Csehy az akkor még új katonának; csak nézzen bátran szemek közzé! Ekkor nekik-rugtatván, szemem előtt szaba-le két Orosz dragonyost, 's több mint negyven legényen keresztül-csapott. Engem kiszabadíta azoknak⁴⁴⁸ kezeiből, kik vittek. Kardján sok mély vágást láttam; magán nem volt semmi seb.”

Elesett a' derék Csehy Lithvaniában Luboml mellett 1812. Septemb. 29d., egy orosz álgúy által, melly szívét és bal vállát, lovának⁴⁴⁹ fejével szakasztotta-el. Teste a' Templom mellé temetetett. – *Spargite humum foliis...*

Testamentomának egyik czikkelye egész fényben láttatja a' széplelkű férfit.⁴⁵⁰ Költ az 1812. Június' 18d. Lublín körül, marsa alatt. „A' többit a' Nemes Regiment ne sajnálja Emánuel Gyika Constantín⁴⁵¹ kedves barátomnak, Szala Várm., a' Belatinczi Uradalom' mostani birtokosának, kezéhez szolgáltatni, oly kötelezéssel, hogy ezen érték' egy harmadát Kazinczy Ferencz barátomnak küldje-által Széphalomra, Újhely mellett, Zemplény Várm.; más harmadát pedig Virág Benedek barátomnak, Budára; egy harmadát maga Emánuel barátom fordítsa a' Magyar Literatura' elősegelésére.” – A' rendelésnek nem vala semmi sikere; de ki kérheti azt? nekem elég volt a' köz ügy' baráttal tudatnom, Csehy mit akart. Érdemlő ő, hogy az⁴⁵² illy érzésű, illy kimíveltetésű, illy tettű ifju-férfinak⁴⁵³ szeretetével dicsekedjem; hogy azzal, a' szó' legtulajdonabb értelmében, kevélykedjem és kérkedjek. Légyen az nekem egyetlen ragyogásom, hogy én Csehyt, a' soha nem látottat, és több olyakat, mint Csehy, barátimmá tettem.

[228] Még Sejbennél mulaték, midőn Cadet Cserey József Úr, fija a' Thesaurariátusz' ⁴⁰⁶ Tanácsosának,⁴⁵⁴ Mihálynak, belépe, 's nekem azt az engem emelő hírt hozá, hogy lelkes atyja még mindig emlékezik rólam, 's a' szerint szeret, a' hogy nekem irigylést érdemlő sorsom leve, a' Csereyektől szerettetni.

[229] 'S midőn e' levelemet bevégezém, elfog az a' gondolat, hogy ezt a' te Auréled, Marcelled, Emíled, 's az én Emílem, Antonínom, Bálintom, Lajosom olvasni fogják, 's

⁴⁴⁸ azoknak Sor feletti betoldás.

⁴⁴⁹ vállát, <feje> lovának

⁴⁵⁰ fér<j>fit

⁴⁵¹ 3. Constantín 1. Emánuel 2. Gyika A szórend sor feletti számozással javítva.

⁴⁵² hogy <én> az

⁴⁵³ ifju-fér<j>finak

⁴⁵⁴ Tanácsosának ék. em.

a' mint reménylem és óhajtom, meleg szívvel. Lökjön szikrát az ő lelkeikbe Csehynek és Csohánynak emléke, kiket a' Haza' Géniusza sirat. Melly reményeink levének oda a' két hős ifjában!

XV. LEVÉL.

135, 406, 482, 751 [230] Útam Dédácsig⁴⁵⁵ másfél nap tartott. [231] Csererdőket értem innen a' Lugosi
136, 406, 482 szőlődombon. Szélesen ki⁴⁵⁶ voltak vagdalva az út mellett, hogy a' menők bátorság-
136, 406, 482 gal haladhassanak. [232] A' hol az háromféle nyílt, igen csinos Útmutató jelentené,
magyar és oláh betűkkel, melly ága hova viszen.

406, 482 [233] A' Feszűletek' keresztjei Kosova' táján, majd fából vagynak állítva, majd kő-
ből, 's ezek egy darabban. A' kő-keresztek nem magasak és nem vékonyak, hogy meg
ne pattanjanak, midőn emelik⁴⁵⁷ A' fa-kereszteken egyik cifra a' másikat éri; kisdéd
karikák, fél diametereik által csillagokra osztva. Más szent jelek, 's festett vagy papiros-
407 ra-nyomtatott, 's durván bekent képek paraplú-fedél alatt állanak. [234] Ha kertjeink-
ben a' Chínai házikókat 's a' török kioszkokat gyönyörködve látjuk; miért ne az oláh-
cifrákat is?

407, 483 [235] A' csererdők közt egy éltés asszonyember könyörögve közelített szekere-
hez. Színe mutatá, melly inség alatt nyög. Nem adék neki fősvény kezekkel; láttam
sokra van szüksége; elvév a' marok pénzt, és még is kére. Most papiros-pénzt⁴⁵⁸ adtam
neki, 's még sem szűnt-meg kérni. Úgy hittem, elfogyott ereje, 's szekere-re kívánc-
zik; megnyitattam tehát ajtaját, de felülni nem akara. Lyányom' kísérője megérté be-
szédében a' *píte* szót, 's nyujtotta neki a' kenyeret. Az öreg mohon harapott belé. –
Melly borzasztó kinézés várja e' tájt! Gomba és éretlen szilva most⁴⁵⁹ minden eledlek.

[236] Mellettünk néhány portékákkal megrakott dihány-szekerek menének-el,
némellyike tizen négy, egyike huszonegy lóval. Cselédim elálmélkodának a' kerek-
es bárkán és a' befogott ménesen. Találánk néhány folt lovakat is. Azok Oláh- és Moldva-
országból hajtának Temesvárra, Debreczenbe, Pestre, míg egyenként elkelnek.

128, 407, 483, 741 [237] Illye, Bethlen Gábornak birtoka 's születési helye, balra maradt egy szép
lapályon. Épületeit nem lehet tisztán kivenni, a' távoly miatt. De ha azok kevés-
ek is, a' helyt inkább nemesíti annak neve ki itt született, mint minden pompája.

127, 407, 483, 740 [238] Csak hamar azután egy magas és meredek szikla alatt menék-el, mellynek
oldalába egy deszkatabla szögözöttetett, annak emlékére, hogy az utat itt Hunyadnak
Rendei 's Fő-Ispánja Gróf Bethlen László vonaták. A' ragyogni-szomju Bethlen, míg a'
munka tartott, kenyérrel tartá-ki a' munkásokat, 's a' magából. Nem csuda tett, és nem
hallatlan tett: de dicső tett, 's érdemli hogy ismértessék; hogy a' nem-tudni-tudók tud-

⁴⁵⁵ Útam <Lugosról> Dédácsig

⁴⁵⁶ ki <t>

⁴⁵⁷ midőn emelik A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

⁴⁵⁸ papiros-pénzt A kötőjel sor feletti betoldás.

⁴⁵⁹ most A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: L

ják, 's midőn Gergely barátunkkal azt szeretik csudálgatni a' mit máshol látnak, de nem⁴⁶⁰ teszik a' mit itthol látnak,⁴⁶¹ mondják ezt kínokban: *Et heic dii sunt!*

Midőn Komárom 1808. új árkokat és sok egyéb építményeket kapa, kitértem Pozsonyi 's Bécsi útból, hogy azt én is láthassam. Egy öreg Úr komoly léptekkel lépdelle Felköltjeink' öltözetekben, kardosan, tarsollyal, csákóban. Utána három fiai, így öltözve azok is; 's a' mi a' látást érdeklőbbé tette, sántítva az egyik, sőt ha emlékem meg nem csal, mankón. Ezeket proconsuláris csoportban követék néhány ifjak, kik az öreg Úr' költségén menének-fel Erdélyből, látni a' Magyar Dietát Pozsonyban, és osztán Bécset. – A' ki így öltözve vezeti így öltözött fiai; a' ki ennyi nem gazdag, de derék, 's tanulni szerető ifjat viszen oda, a' hol látni és hallani lehet; tiszteletes, ha talán azon emlék' lidérczi kísértete, hogy ő rokon-maradéka az Erdély' leglelkesebb Fejedelmének, és Gergelynek 's Ferencznek és Jánosnak, 's Farkasnak, Miklósnak, a' korlátton messzére kicsalta volna is. Mi, kik nem merünk hiúk lenni, mosolygani szeretnénk a' kik magokat hiúknak mutatni merik.⁴⁶² Nem látjuk, hogy a' hiúságnak némelly neme igen derék portéka, midőn azt vagy ész intézi, vagy eszesek.

Bethlen egyike vala az Erdély' leghatalmasbb Beszédtartójinak. Kevély lelke pirult rossznak ismertetni.

Végő éveit betegen töltötte, 's lelkének gyakor eltávozásában. Vesztegette nem csak jövedelmeit, hanem örökét is. Voltak a' kik tüzelék gyermekeit, hogy a' jószágot vettesék zár alá, nehogy kopaszon maradjanak. A' szeretetre-méltó philopátorok készebbek valának romlani, mint szerencsétlen atyjok ezen egy örömeiben megháborítani. – Melly ragyogó tett, 's azon korban, mellynek bálványa a' pénz!

[239] Most Branyicska mellett méne-el útam, mint a' minap is már, egy meredek 138, 409, 484, 752
hegy alatt, melly a' Marosból látszik kikelni. Lába el van seperve, 's a' régi Tiriscum' négyszögű nagy kövei ide hordatának, hogy a' keskeny útat a' Maros' áskálásai ellen ótalmazzák. Ennek jobb szélén áll a' falu, túl a' vízen, a' Branyicskai Jósika ház' három Kastélyával. A' helyt egykor Cardinális Martinúzi bírú; még áll a' ház, mellyben lakott, midőn bele útván az uralkodás' gondjaiba, oda-hagyá Gyula-Fejérvárt, és a' hiú, makacs asszonyt, ki maga sem tudta mit akar; még áll a' Kápolna, mellyben Miséjit mondogatá. A' ház új ízlést véve magára, minden egyéb épületivel: de a' Kápolna fekete falakkal áll,⁴⁶³ 's csudás zsindelyezetével.⁴⁶⁴

[240] A' tiszteletes épület' ura Báró Jósika János Excell., most Gubernium' Praesese, 409, 485
midőn pedig Branyicskán ebédelék, Hunyadnak Kormányshéki-Tanácsosságra léptetett Fő-Ispánja volt. [241] Asszonyára rá-ismertem volna első megpillantásával, ha nem 138
tudtam volna is, hogy benne egykori Kolozsvári Fő-Ispán Gróf Csáky János' gyermekét fogom találni; annyira hasonlít hozzá arczában, növéseben.

⁴⁶⁰ *de* <azt> *nem* A *nem sem*-ből javítva.

⁴⁶¹ *lát*<*hatná*>*nak*

⁴⁶² *merik*<!*>*.

⁴⁶³ *Kápolna* <*a' hogy a' hajdan, > fekete falakkal áll* Az áll a főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: L

⁴⁶⁴ A jobb margón más tintával, idegen kézírással: N° 13

20, 138, 409, 485

[242] A' Praeses' atyja, Antal, Kolozsvári Fő-Ispán, ifjabb esztendeijben Jezsuita volt, arra rendelve;⁴⁶⁵ hogy Mártonffy József társával, a' későbbi Püspökkel, mint Missionárius, Chinába küldessék. Eltöröltetvén a' Szerzet, visszatére a' világba, 's elvevé Gróf Teleki Ferencznek testvérét, Josephát. Élte' örömeit olvasásban találta. Nevezetes számú⁴⁶⁶ könyveit a' Hora' és Gloska' társai elégették, elhordották. Maga a' Praeses 1796. Károly-Fejérvári Kanonok és Bibliothecárius Cseresznyés András Úr' társaságában készüle megjárni Olasz- és Franciaországot; de az előre-tolakodó ifju Generális Buonaparte Napoléon útjokat elakasztotta. Kénytelenek valának Turínból visszafordulni.

21, 139, 410, 485

[243] A' Fő-Ispán előparancsolá aratóji közzül a' legszebb oláh legényeket és leányokat, 's ezek ropták tánczaikat a' kertben, *terrae graves*. A' barbarusoknak e' részben nem mosolygának a' Kegye' szüzei. A' férjfiak kezdik, 's egyedül. Karimákban járdogálnak, vonogatván elébb tovább lábaikat, eggyike a' másika után; nem mint a' magyar legény, ki ezt hol pajkosan meggörbedve, hol néki-egyeneseve elkeseredésében, 's bús örömei közt eggyet sóhajtvá, tenné. Lyányok, asszonykák, csoportba-verekedve állanak, 's várják szerencséjeiket. 'S most eggyik tánczos, majd a' másik, úgy osztán sorban a' többi, előránt eggyet a' csoportból, tombol vele, 's olly valamit mond mint a' vers, ölbe fogja a' lyányt vagy menyecskét, 's megforgatja. Némelly tánczos nem elégli-meg eggyel; két leánnyal indul tánczra, 's a' kettő' balját⁴⁶⁷ jobbájában tartja, 's duetto helyett triót jár. – A' táncz mint a' bőrduda' dongása, 's a' dongás mint tánczosa 's tánczosnéja.

A' Fő-Ispán előkiáltá Vice-Notárius Mákra Antal Urat, hogy a' kisdedkoru Pepiével tánczolná-el a' Hátszegit. Tánczos és tánczosné két kezeiken fogják egymást, szembe a' kettő, 's azon időben jobb lábok' hegyével ez is az is hármát tippantanak, majd bal⁴⁶⁸ lábok' hegyével ugyan-annyit, és még egyszer hármát a' jobbal, mint elébb. Kezeiket a' táncz' kezdete olta a' táncz' végéig soha el nem eresztvén, hármát szöknek a' lány' jobbja, most balja, 's ismét jobbja felé; 's ekkor újra kezdődik a' tippantás, 's azt ismét az ide oda szökés váltja-fel.⁴⁶⁹ Végre a' legény ölbe kapja tánczosnéját, 's megforgatja, mint a' magyarban, 's ismét kezdik a' hármast tippantást, a' hármast szökellést. Ebből áll a' Hátszegi, a' maga szent számjaival.

Míg gyengekorú néje Mákra Úrral tánczola, 's nagy ügyességgel, teljes gratziával, a' kis Tonie megállá, 's magában próbálgatá a' tippantásait. 'S a' kedves gyermek' félénk tippantásai többet értenek, mint a' legügyesebb, legtanultabb tánczos' mozgásai.

141, 758
141, 410, 486

[244] Gyulai fogata, mert még Dédácsig dolgaink valának. [245] A' hajdani Tiriscum' (Veczeli- vár)⁴⁷⁰ árkaiknak pusztá helyénél kikelénk szekerekből, hogy lábaink szent helyre lépjenek.⁴⁷¹ Valóban szent! mert eggyike a' legjobb fejedelmeknek, legjobb embereknek, a' nemes Hódoltató, valaha itten járt; – Trajánt értem. Mielőtt a' kövek Branyicskára, az apróbbak a' postaút' töltésére hordattak-el, itt egy egyenes gödörnél

⁴⁶⁵ volt, <'s> arra <volt> rendelve⁴⁶⁶ számú Számú-ból javítva.⁴⁶⁷ kettő' <jobbát> balját⁴⁶⁸ bal Sor feletti betoldás.⁴⁶⁹ váltja-fel A kötőjel sor feletti betoldás.⁴⁷⁰ Tiriscum' <ma> (Veczeli-vár)⁴⁷¹ helyre <lépessenek> lépjenek

egyebet nem látni; 's ez is annyira bé van már hányva, hogy kevés eszt. alatt, senki sem mondja-meg, hol állott valaha a' Vár.

Solymoson Óbester Barcsay Abrahámné, szül. Gróf Bethlen Susána, örömmel fo- 757
gada bennünket, mint mind azokat szokta, kiket férje szeretett. Előttem lebege a' szép arczu, deli termetű férjfi' képe, kék szelíd szemeivel, szög hajával, Párizsi módjaival; ő, ki valaha királyi palotákban forgott; 's most, belé-csömörölvén a' világnak minden czifrájiba, e' csendes szögben találá-fel öreg napjai' nyugalmát. Még látám mint lövellé hegyes, néha keserű nyilait, mellynek neki annyi ellenséget csinálának; és épen azért, mert nyilai a' rosszakra voltak löve, annyi barátokat a' jók közt.⁴⁷² Barcsai véthete, 's véte: de ő vétkeiben nemes volt.

XVI. LEVÉL.

[246] Azon gyönyörű völgyen, melly Szebentől, Hunyadon⁴⁷³ végig, Magyar- 26, 142, 411, 486, 614
ország felé nyúl, egy más kisdé völgy nyílik, közel Dédácshoz, délfelé; 's az visz azon helyre, melly nemzetünk előtt örökre szent marad, mert a' legtiszteletesebb Magyar-
nák birtoka, még pedig ősi birtoka, sőt szülője is volt – Vajda-Hunyadra. Szántva vagynak
e' völgy körül a' lapos tetők; maga a' szűk völgy fűvet terem, és sok kukuriczá. Sebes
patak fut-el rajta, 's a' patak' szélén két falu áll, Barcsa és Al-Pestes. Hunyad megett
alantabb és szálas hegyek emelkednek mindenfelé, 's ezek közt messzére kél-fel 27800
ölnyi Retyezát, gyalult tetejével.*

[247] Már tízkor dél előtt Hunyadon valánk. [248] Fellegvárat reménylettem találni 27, 142, 411
itten is, melly a' szerint uralkodjék az alantabb táj felett mint a' Dévai; 's íme ez itt nem 27, 142, 411, 487
elébb tűnt szemembe, csudás-szögű, csudás fedelű magas falaival, mint midőn már
előttem vala a' Mező-Városka, minden dísz nélkül, hasonló egy nagyocskább faluhoz,
mellynek a' Vár nyugoti szögét foglalta-el. Hatalmasabban kele most lelkemben az⁴⁷⁴ a'
gondolat, hogy a' hol vagyok, hogy a' mit látok, ott Hunyadi is volt, azt Hunyadi is
látta, magáénak látta; 's az naggyá teve előttem minden tárgyat. A' hogyan gyermekes
képzeletünk közönségesen⁴⁷⁵ nagyobbnak festi a' mit csudálgatunk, hogy meglátván
végre, 's⁴⁷⁶ a' gígászi nagyság közönséges növéssé lohadván, ítéletünk a' való' mértéké-
nél is alábbra süllyed, 's a' nagy halandó, kit érdemeink csudáltkban Atlásznak gondo-
lánk, kisdeddé sorvad, mint mí vagyunk, földnek egyéb szüleményei: úgy vagynak vi-

* A' Tátra Krivánja, Késmárk felett, csak tizenennyolcz öllel nagyobb a' Lomniczi-
tető csak háromszázzal. Retyezát oláh szó, 's elcsapott tetőt jelent. Ollyan ez, mintha
horizoni vonásban szelték volna el tetejét. [Kazinczy jegyzete]

⁴⁷² barátokat <eggyzersmind> a'jók közt Az áthúzott rész felé írva.

⁴⁷³ Szebentől, <Hunyadon> Hunyadon

⁴⁷⁴ az Sor feletti betoldás.

⁴⁷⁵ közönséges <ebb>en

⁴⁷⁶ 's Sor feletti betoldás.

szont esetek, hol a' jelenés túlhaladja⁴⁷⁷ a' nagyító képzeletek' festését, 's többet lelünk mint váránk; 's engem itt ez ére. Elevenebben tűnt-fel lelkem előtt ama' szerencsétlenek' emléke, az az ő hajdani erejek, nagyságok, midőn most Vajda-Hunyadra beérünk, 's a' nyeregben-ülő asszonyok és lányok' sokaságán, mert épen héti-vásár vala, keresztül vergődénk.

[249] A' Vár' udvara egyenetlen négyszög, a' szerint épülve, a' hogy azt kelni engedé a' márvány-félsziget. [250] Éjszaki oldalát, honnan a' híd van általvetve a' széles és mély várgödrön, Hunyadi építeté, a' Vajda és Magyar-országi Gubernátor; keleti oldalát fija Mátyás, a' Király, szinte a' Kápolnáig; a' mi azon túl van, az innen kinyúlt bástyával, Bethlen Gábor, a' Fejedelem.

[251] Udvara [252] legpartosabb a' Bethlen' soránál, a' Mátyásénál legalantabb, 's amaz jóval szélesebb mint ez. Ellenben a' Bethlen' sora csak szükségre vala építve; a' Királyé 's a' Gubernátoré pompára is. Legszebb kinézés a' Király' sora' erkélyéről van, melly az épület' testéből kihasadik.

[253] Midőn a' Vajda építeni kezdé, itt kétségen kívül állának épületek, mert a' hely alkalmas vala, a' puskaapor' feltalálása előtt, erősséggé fordítatni; 's az épület nem egyszerű, nem kész⁴⁷⁸ rajz után tétetett, hanem a' mint idő, szükség, érték engedék;⁴⁷⁹ ezt bizonyítja a' sok szög és szög, ezt a' csudás fedél. Neki elégnek tetszetett bevégezni a' maga sorát, a' híd' oldalában, 's általellenben a' Kápolnát; melly nem vala kevésbé szükséges, mint egy bástya.

[254] A' Hunyadi János' alkotmánya egyenes sorban emelkedik a' Vár' árkából. Onnan emelkedik az a' négy oszlop is, melly a' négy erkélyt tartja, 's egyszerre épült a' fallal. A' négy erkély kilencz ajtón által nyit egy sétáló Corridórt. Szédüle főnk, midőn ennek ablakaiból a' Vár mélyébe lepillantánk;⁴⁸⁰ [255] 's a' négy erkély' rettentő vastagságú pilasztereit, 's a' híd-tartó magas és izmos oszlopot;⁴⁸¹ elnézünk. Ezen oszlopok' magassága nyolczvanhét láb; ugyan-annyi a' Vár' faláé, a' hol⁴⁸² az legtetősebb; 's így a' Vár' foka, ha a' mérés nem hibás, huszonkilencz öllel volna feljebb mint [256] a' Zalasd' patakja, melly kétfelé válván a' Bethlen' sora felett, a' híd' oszlopai között fut-el, 's itt malmot forgat.

[257] A' Palota földszínt áll, alatta a' Vajda' lakó-szobáinak. Boltozatját négylábnyi diameterű, háromlábnyi magasságú, nyolczszögű veres-márvány oszlopok tartják, a' Palotát hosszában osztván két egyenlő részre. A' hol a' boltozatok' éles szeletei bezárják magokat rózsákat látni, a' Haza', a' Hunyadiak', a' Szilágyiak', 's mások' címereikkel. Az ajtóhoz legközelebb oszlopra ez van faragva, hosszass szögletes betűkkel: *Hoc opus fecit fieri Magnif. Dn. Joannes de Hunyad Regni Hungar. Gubernator anno dni 1452.*

⁴⁷⁷ túlhaladja

⁴⁷⁸ nem <előtt> kész

⁴⁷⁹ engedék A déke a bal margón megismételve.

⁴⁸⁰ Vár mélyébe <árkába> lepillantánk A mélyébe a főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: Γ

⁴⁸¹ oszlopot oszlopait-ból javítva.

⁴⁸² faláé, <is> a' hol

[258] Csaknem általellenben a' híddal áll a' Templomocska. [259] A' Hunyadiak' 27, 143, 413, 488
hollója a' gyűrűvel, 's a' Szilágyiak' vadkecskéje, itt is láttatja magát, és sok ízben. Az 22, 413, 488
udvaron, a' grádics mellett, veres-márványban látni a' Hunyadi-ház' megújított, meg-
bővített czímerét: a'⁴⁸³ pajzs' első és utolsó mezejében a' hollót, a' másodikban és har-
madikban a' koronát-nyújtó Oroszlánt, a' sisak felett két emelkedő szárnyat.

A' Mátyás' sora mellett egy bástya kél, melyet Buzogány-bástyának mond a'
Magyar, az Oláh Pisztriczenek, az az, tarkának; mert külső színe négyszögekre van
felszeldelve, 's bé van mázolja feje, kék, veres színekkel. Ennek tölcser-tetejéről az égi-
tűz 1815. Június' 11d. lehasítá vitorláját, a' kétfejű sast; azolta lehullott a' tölcserfedel is,
's nem sokára boltja fog beomlani. [260] Az Uradalom' akkori Kamarai Administrá- 144, 413, 488
tora, Osdolai Bögözi Antal Úr, sokat költe saját erszényéből, hogy a' mi romlani elke-
zett, épségben maradhasson; [261] Uralkodónk pedig, esztendővel azután hogy én ott 413, 488
valék, harmad napot mulatván a' Hunyadi Várban, harmincz-ezer forintot fizettete-ki
a' szükséges igazításokra.

Egy másik bástyája Nye-bojsza⁴⁸⁴ (ne félj!) nevet visel. Ez, a maga kémény-alakú
tetejével, egy folyosó által van a' Bethlen Gábor' sorához csatolva.

A' Várat Borbátvízi Bája István Úr két különböző szempontokból festette, nagy
hűséggel; elébb nekem, azután Döbrentének, 's ez kőbe-messzve adá-ki az utolsóbbat.
Én is ezt adom itt, mert ez többet mutat mint⁴⁸⁵ az elsőbb; nevezetesen a' két bástyát,
a' Várbeli-Kápolna' oltárvégét, 's a' Városbeli Templomot.

Mi volt valaha Hunyad, és mi az most! A' Palota, hol Hunyadinak Nagyjai gyűltek
vala össze, most só és vas-páhó. Nagy és tiszta-lelkű férfi, mely kevés örömet érzél
vala te, munkás és örök tusakodások közt élte napjaidban, ha láthattad volna, béte-
kintvén a' Végzése' könyvébe, mi várja hunytod után hazádat és házádat!

Nem hagyhatám-el a' szent helyt azon emlékezés nélkül, hogy itt egy ember szol-
gála a' konyhán, hogy itt egy ember fűjtögeté a' kemenczét, ki később Várad Püs-
pökké, egy Király' Kincstartójává, Ministerévé, egy özvegy Királyné' Corregensévé,
egy Királyi gyermek' Gyámjává leve, 's tovább Magyar-országi Prímássá 's Esztergomi
Ersekké, Cardinálissá; a' kit ellensége mindenek felett irigylett Királyának, a' kit egész
Európa tisztelt, csudált – a' magyar Ximenesz.

kleinere Schrift. Szirt, rendíthetetlen, mint karja és keble rakódnak,
Nagy mint Ő, nagy, mint társai, mint fija nagy!
Hol van Urad? hol van Mátyása? hová leve László?
Hol van az egykori zaj?⁴⁸⁶ hol van az egykori fény?
„Nincsenek?” így dörmög falaidnak kriptái⁴⁸⁷ csöndje.
Nincsenek? ah! De mi ez? látom e nyílni kapud?
Látom; zászlóját már szélnek ereszti Kapisztrán;

⁴⁸³ a' A'-ból javítva.

⁴⁸⁴ Nye-bojsza A szó aláhúzza, majd az aláhúzás törölve.

⁴⁸⁵ mutat <áll>, mint A mutat a főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben
jelezve: ψ

⁴⁸⁶ egykori <dísz> zaj?

⁴⁸⁷ kriptai A pt a jobb margón megismételve.

Íme indul, 's vezeti győzedelemre hadát.
Szóll a' tárogató, a' síp, a' trombita, 's a' Hős
Néma haragjában most maga léptet-elő.
Jobbja és balja felől László szökdelteti ménét;
Atyjának vészi és osztja parancsolatit...
Szirt; mi vagy, és mi valál egykor! Megborzadok. A' hív
Érti⁴⁸⁸ a' szent jelentést, 's felriad álmaiból.

XVII. LEVÉL.

32, 646 [262] Zágoni Aranka György, Assessora a' Kir. Táblának, engem egyg Értkezésével
ereszte-el magától Maros-Vásárhelytt, mellyben meg akará⁴⁸⁹ mutatni, hogy a' miket
Heltai Hunyadi Jánosnak származása felől terjeszte-el, 's Benkő elébb hamisnak is-
mert, tovább, szerencsétlen megtévedéssel, valónak vétetni erőlködött, nem egyéb mint
mese. Aranka a' jó ügy mellett kele-fel; 's való a' mit állít; de gondolatjait sem szépen
nem adá-elő, sem világosan és jó rendel, itt pedig a' bizonyítás csonka is azonfelül.
Felkapám okait, 's a' kérdést a' szerint igyekeztem felfejteni, hogy Olvasóm az előadás-
ban legalább csonkaságot ne találjon. Bár a' szennyet, melly a' tiszteletes Hős' születé-
sén századok olta ül, teljesen láthassuk valaha eltörölve. <*>

345, 491 Értkezésem mellé teszem azon Jegyzéseket is, mellyek egyg újabb Útazónak a'
Demsusi Templom' megtekintésében és az Ulpia-Trajána' nyomozásában felvilágosítá-
sokat adhatnak. Én magam azt meglátni most nem fogom. De nem halok-meg úgy, ha
külömben az a' három rokkás leány, ki életem' fonalát rózsaszín és fekete szálakból
olly igen tarkásan fonja, a' hogyan igen kevesekét, annak⁴⁹⁰ végét hamar nem hozza-elő,
hogy a' nekem olly kedves tájt ismét meg nem lássam. Akkor ki lesz poltolva, a' mit
most elmúlaték.

* <Épen midőn Leveleim nyomtattatnak, Ponori Thewrewk József Úr újra kiereszti
a' mit Aranka, én, 's Galics-országbeli Guberniumi Tanácsos és Brzsáni Kerületbeli
Kapitány Kriebel Úr e' tárgyról íránk, 's én a' Toldalékban itt rövidítve adok.> [Ka-
zinczy jegyzete] [A lábjegyzet balról jobbra tartó keresztirányú vonalakkal áthúzza. –
Sz. Á.]

⁴⁸⁸ Érti A bal margón megismételve.

⁴⁸⁹ meg<ak> akará

⁴⁹⁰ kevesekét, <Annak> annak Az annak a főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a
főszövegben jelezve: ▮

I.

A' DEMSUSI TEMPLOM.

[263] Közel Vajda-Hunyadhoz Hátszeg mellett, Demsus nevezetű oláh-faluban egy Templom áll, melly némelyek által Római alkotmánynak tekintetik, mások által olyannak, mellyet az újabb idők alkottak, de Római építés' maradványaiból. 26, 140, 613

[264] A' Templom' képeit Hohenhausen Majórnak Alterthümer Daciens in dem heutigen Siebenbürgen. Wien, 1775. 4. című felette ritka Munkájából vettem.

Külső szélessége 14 lépés, hossza 30. Ugyan-annyi a' torony' magassága is, ugymond Hohenhausen; ki a' 30 lépést 12 ölnek mondja. Bár egy újabb Útazó, a' távolságokat Zseböllel mérje, lábok és hüvelykek, nem lépések szerint.

A' szögletek faragott kövekből vagynak rakva. Téglái erősek mint a' vas, veresek mint a' cinóber, porok apró mint a' hamu. Ajtó, oltár, és az Isten' szobra, a' Kis-Templom' végében, egyike a' másika megett állanak.

Másfél-lépésnyi szélességű, három-lépésnyi hosszúságú, egymástól két-lépésnyire⁴⁹¹ álló polczozatokon, négy négy-ölnyi⁴⁹² magasságú oszlop tartja a' kéményt az oltár felett; 's a' kémény, minthogy magas, 's minthogy templomban áll, toronynak tekintetik. De a' Régieknél ismeretlen volt a' torony, 's ki láta illy szűk tornyot?

A' négy' oszlop' lábköveinek oldalaikra lovat faraga a' tanúlatlan Művész, 's ezek támaszták azon nem méltatlan gyanút, hogy itt a' Harczok' Istene tiszteltetik. Van ezen lábköveken néhány temetési-felírás⁴⁹³ is, de azokból semmit nem tanulhatni.

A' nagyobb és kisebb Templom' keleti fala mellett folyosó, nyugoti felén két szokatlan hasasságú oszlop. Vagy Hohenhausen téveszté-el a' rajzolást, vagy az oszlop később kor' míve.

II.

VÁRHELY

Seivert (*Inscriptiones Monumentorum Romanorum in Dacia Mediterranea*. Viennae, 1773. 3.) úgy hiszi, hogy Szármicz, más nevével Sarmisegethusa, 's Ulpia-Trajána azon egy helynek nevei, de különböző korokban; mert Kanonok⁴⁹⁴ Meserícus Ulpia-Trajanában, az az, a' mai Várhelyen, Hátszeg mellett, egy régi Város' maradványira talált. – Az, hogy a' Várhely' helyén régi Város állott, és hogy a' régi Ulpia-Trajána volt, mutatja e, hogy Ulpia-Trajána és Szármicz azon egy helytt állottanak?

⁴⁹¹ két-lépésnyire A kötőjel sor feletti betoldás.

⁴⁹² négy-ölnyi A kötőjel sor feletti betoldás.

⁴⁹³ temetési-felírás A temetési a főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: □

⁴⁹⁴ mert <Hátszeg mellett> Kanonok

Az Erdélyi Fejérvár Rómaiak' birtoka alatt *Apulum* nevet visele, 's a' Dákok' idejében, úgy mondja Benkő, *Transilv.* I. 13., *Tarnicz*-nak mondatott. És még is nevetséget⁴⁹⁵ állításnak nevezi, lap 23, hogy *Szármicz* és *Tarnicz* azon egy hely voltanak légyen; de felejté elmondani, miért⁴⁹⁶ nevetséges. A' *Szármicz* és *Tarnicz* nagy⁴⁹⁷ hasonlósága ugyan épen ellenkezőt hágy⁴⁹⁸ gyanítanunk, mert a' T és S, 's az N és M, 's az S, CZ, CS rokon hangok, 's gyakran cserélgetik egymást: jövÉS, jöveT, *azoNban*⁴⁹⁹ és *azoMban*, *leoparduS* és *párduCZ*, *graduS* és *grádiCS*, *lucaS*⁵⁰⁰ és *lukáCS*. Így az attikai dialectusban a' Görögöknél; így az Angolyoknál és Hollandusoknál az SZ és T, így az *iNprobus* és *iMprobus*.

Moesiai táborából Trajánnak a' Karánsebesi völgy látszhaték legtanácsosabbnak a' bejövésre, mert az egyenes és tágas völgyen kéje szerint foszlathatá-ki seregét, 's a' Duna mellől utána hozhaták az eleséget; és ha meg találá veretni, visszavonúlhatott.

Erdélybe Karansebes mellől két nyílás vezet: egyike, melly most Várhelyinek mondatik, más nevével Vaskapui: másika a' Dobrai, más nevével Branyicskai. Traján az elsőbbit választá.

Előjövén a' Marga-patakig, elfoglaltatá a' hegyoldalakat könyed-lovagival (*Vérites*), mert ott a' hegyek szűkülének, 's ezeknek védlések alatt előbbre nyomúla.

Itt egy négyszögü körülárkolt táborban szálla-meg, mellynek mindenik oldalát 750 lépésnyire vonatá, A. der Setzer setze dieses A. und was weiter unterstrichen vorkommen wird, cursiv. Az árok' nyomait még 1765., midőn Hohenhausen itt jára, világosan ki lehete ismerni.

Innen méne elébe a' Szármiczból közelítő Decebálnak. – Ha⁵⁰¹ ez való, úgy Szármicz, és az ez helytt épített Ulpia-Trajána, nem lehete egyg.

Gyalogjait a' dombok' oldalain állította-ki, B.; lovagjai a' síkot foglalák-el, C.

A' legiók' könyed-fegyveresei⁵⁰² a' Klopotiva-patak' szélén fogának helyt, D., a' seregéd-seregeké a' dombokon, E., 's a' Brazovai és Bresztyáni oldalokon, F.

A' had jó renddel visszavonúlhatott négyszögü táborába, 's a' tábor mellett emelkedő dombokra, G., és még tovább a' Marmorai hegyre.

Nem lévén alkalmasbb hely a' hadi munkálásokra az egész Hátszeg' táján, bizonyosan állíthatni,⁵⁰³ úgy mondja Hohenhausen, hogy Traján itt foga helyt. És valóban itt foga, mutatják az itt talált omladványok' sokaságai.

A' csata történt Chr. szül. ut. 102. Traján győze a' Dákokon, de őket el nem nyomhatá, 's győzelme sokba került. Visszatére tehát szállására.

Itt ötölnyi szélességű, négyölnyi mélységű, kétölnyi magasságú töltést hányata, azt hegyes karókkal békerítette, 's a' Hobicza-patakot keresztül-vezettette a' táboron.

⁴⁹⁵ nevetséget <nek>

⁴⁹⁶ elmondani, <ez> miért

⁴⁹⁷ Tarnicz <csak> nagy

⁴⁹⁸ ellenkezőt <mutat> hágy

⁴⁹⁹ jöveT, <lábaS, lábaTlan>; azoNban

⁵⁰⁰ lucaS lukaS-ból javítva és a szó megismételve a jobb margón, a főszövegben jelezve: ψ

⁵⁰¹ Decebálnak. – <Traj> Ha

⁵⁰² könyed-<lovagjai> fegyveresei

⁵⁰³ bizonyosan <adá> állíthatni,

Országútat vonata a' táborhely⁵⁰⁴ alatt, körülárkoltatta azt is, 's bástyát állíta *H.* annak védelmére. Katona-házakat építete, *I.*, 's a' hozzá-pártolt Dákoknak, *K.*, szállást ada.

Megszaporodván ezeknek száma, lakóul nekik kimutattatá a' síkot, *L.*,⁵⁰⁵ az új hely' ótalmára két bástyát állíta, *M.* és *N.*; 's midőn maga előbb ment, a' kiszolgált katonákra bízta őrzését. A' Tanács ide gyarmatokat küldte, 's az egygyé vála a' katonasággal 's a' megtelepedett Dákokkal. Így kele itt később egy Város, mond Hohenhausen, melyet Amphitheátrum is díszesíte.

Az Ulpia-Trajána' építése azon helytt, hol a' mai Várhely áll, ezen előadás által az szerint motiváltatik, hogy minekutána Hohenhausen mind a' négyszögü tábornak, mind az országútnak, 's az országút' bástyájának nyomaira rá-akadott, állítását nem valónak nem vehetjük.

XVIII. LEVÉL.

[265] A' Grófné meg akará látogatni elholt férje' testvérét, özvegy Gróf Bethlen 145, 415, 492, 759
Ádámné, a' Gyógyi hév vizekben, [266] 's elvégeznék, hogy leányomat⁵⁰⁶ oda viszi, 145, 415, 492
[267] én pedig Sípos és Báró Naláczi István barátinkhoz kerülök, 's úgy megyek utánok. 145, 415, 492
[268] Síposnál Tordoson fél napot élék⁵⁰⁷ együtt Naláczival, [269] Naláczinál egy na- 145, 415, 492
pot és egy álmatlanul töltött éjt Sípossal;⁵⁰⁸ [270] 's az elsőbbnél együtt ebédlek az 415, 492
általa nagyon⁵⁰⁹ kedvelt Ponori Thewrewk Józseffel, kit azolta Szép-Literatúránk⁵¹⁰ 146, 415
barátjai lelkes dolgozásaiból ismernek.

[271] Tordos, Szászváros és Bábolna között, a' Maros' bal szélén, Szász-földhöz 147
tartozik. Lakosai oláh-nyelvűek, 's a' Szász-helyek' szokása szerint Predikátorjoknak
dézmaznak, ki itt a' Reform. felekezet' tagja, de Luther. Capitulum alatt áll. E' feleke-
zetnek Erdélyben nincs gazdagabb Predikátorsága, sem kevésbb-terhű, mert az Ecclé-
siát hét háznép teszi, kik a' magyar-nyelvű templomi-szolgálat által tartóztatnak a'
nyelv' felejtésétől. 'S minthogy ezeknek nincs sokra szükségek, 's a' mire van, azt a'
Szászvárosi Togátusoktól vehetik; Sípos ezekkel tartat tanításokat, 's ezeket oktatgatja,
hogy hallgatójit oktassák.

[272] Sípos Pál nincs többé. Egy veszedelmes inhideg kikapá barátjai közzül. 416, 492
Született Enyeden 1759. Octób. 16d.; megholt 1816. Septemb. 15d. Még iskolájiban elmé-
je, szorgalma, lyányi jámborsága, csínos deák tolla által megnyeré Előljárójának figyel-

⁵⁰⁴ a' <térségen> táborhely

⁵⁰⁵ L<'>., Az, L., megismételve a jobb margón.

⁵⁰⁶ hogy <a' Grófné> leányomat

⁵⁰⁷ napot <élék> élék

⁵⁰⁸ Sípossal Síposnál-ból javítva.

⁵⁰⁹ a'<z> <Sípos> általa nagyon A nagyon a főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▮

⁵¹⁰ Szép-Literatúránk A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

meket, 's elébb Báró Nalácz Józsefnek József fiját Bábolnán, továbbá a' Koronaőr Telekinek ismét Józsefét, végre a' Cancellárius Telekinek Ferenczét nevelé, 's ezen utolsót Bécsben. 1783. Octób. Rectora leve a' Szászvárosi Collégiumnak; ugyan-annak 1798. Septemb. 23d. Rector Professora, 's ezen hívatalt ott ő kezdette. 1805. Septemb. Patakra jött-által, Physicát tanítani, de Tordos 1810. Júliusban visszanyerte. [273] Kéziratban egy deák nyelven dolgozott Munkája van letéve a' Kolozsvári Reform. Collégium' 146, 493 Bibliothecájában, 's más példányban, saját kezével írva, nálam: Kanti tanítások. [274] Nálam vagynak Bode Berlíni Astronomusznak két levelei is őhöz, és egy Göttingi Prof. Kaestnertől, algebrai calculusokkal. [275] Deák Verseit 1810. a' Bécsi nagy Menyegzőre, az Újságlevelekben vette tapsolással a' haza, 's mind Erdély, mind mi, benne nagy predikálót ismertünk, barátjai a' legnemesbb gondolkozású, szelíd, ártatlan em- 416, 493 bert. [276] Nőtelen hala-meg, mint a' kiket olly igen tisztele: Newton és Kant.

[277] A' Gyógyi ferdőben olly nagy volt a' Vendégek' száma, hogy ha a' Grófné előre nem gondoskodott volna szállásom felől, az ég alatt kellett volna hálnom. De a' baj és elakadás által a' jó Istenek a' föld' szegény lakóinak sokszor csak reménytelen örömet akarnak nyújtani, 's szívem ezt az ő megkedvelt hitét ismét igazlottnak találá: egy férfiu⁵¹¹ vendégévé tevének, kinél felejtém, hogy a' múlt éjjel, Bábolnán, szemeimet bé nem hunytam; míg két szomszédomnak egy szava virradatkor mutatá, hogy a' vékony fal lassúbb hangunkat is általeresztette. Gazdám Erdélynek egyik legnevezetesebb Tisztviselője vala: a' már egyszer említett Alsó-Fejér Vármegyei Fő-Notárius Kis József Úr.

[278] Midőn Vay József, a' hívatalt akkor még nem viselő, először szólla II. Józseffel, a' Császár elereszté Vayt, 's így szólla azokhoz, a' kik körül állának: Bejárám minden országimat, 's illy főre még nem találtam. Próbát akarék tenni, 's ide oda szökdöstem a' tárgyakon; de ennek mind egy vala, akár azt kérdjem, mennyi aranyat adnak⁵¹² évenként⁵¹³ a'⁵¹⁴ magyar bányák, akár hogy egy véka lisztből hány font kenyér sülhet; 's mí,⁵¹⁵ kik a' nagy férfiat⁵¹⁶ ismerénk, valljuk, hogy a' Fejedelem' szava igaz volt. Nem szerény a' hasonlítás; de az nem közttem és a' Császár, hanem Kis és Vay között esik, 149, 416, 493 's Vay igazlaná szavaimat: [279] én⁵¹⁷ sem kérheték Kistől Erdélynek Statisticájára 's Történeteire kérdést, hogy a' választ készen ne találjam, 's azok eggyezének olvasásából 's hallásból tett jegyzésimmel. De ezt várnom lehete attól, kinek dicsérete eltölté 148, 416, 493 Erdélyt, és [280] a' ki az öröm', pihenés' és gyógyulás' helyeire is Práyt hozá magával, és Smithet, a' Nemzeti-Gazdagságról.

⁵¹¹ fér<j>fiu⁵¹² ad<ja>nak⁵¹³ évenként A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▮⁵¹⁴ évenként <azon időben esztendőként> a'⁵¹⁵ mí A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelöletlen.⁵¹⁶ fér<j>fiat⁵¹⁷ én En-ből javítva.

[281] A' ferdő' egyik ura, a' gazdag Kászonyi Báro Bornemisza Leopold, vendéglé 148, 495
az összegyűlteket. Az nekem újabb alkalmat ada, Erdélynek némelly tisztelt fijaival 's
leányival megismerkedni,⁵¹⁸ 's még inkább megkedvelni a' lelket, melly az Erdély' lakójit
éleszti.

[282] Barátim bennem, 's már Kolozsvártt, nagy várast támasztának egy Helvé- 148, 416, 494
tziaihoz hasonlító Vízo mlás felől, mellyet Gyógyon fogok látni, 's a' szó nekem hihe-
tetlennek látszék, midőn Gyógyot még nem láttam; midőn megláttam, még hihetle-
nebbnek; mert hogyan lehetne e' dombon, nem hegyen, hogy lehetne e' magas dom-
bon, nem vad hegyen, Zuhanó? Most önkénytt vallom, hogy várakozásomat kevés
esetekben látám inkább felülmúlva, mint e' hihetetlenkedésemben, 's a' természetnek
e' csudáját legbuzgóbban én hirdetem.

A' ferdő a' dombnak épen tetején van, 's ott a' falu is. Ott bugyog-elő a' föld' kebe-
léből a' víz számtalan forrásokban, 's patakká válván, két ágra szakad.

Útunk ide, le a' ferdő' sok épületjei közzül, azon ága mellett méne-el, melly egy
két rossz malmot hajt, és, minthogy árkában sok apróbb nagyobb kődarabok állanak,
nagy zajgással és tajtékokat hányva fut tovább. Melly kedves volna itt egy Claude-Lor-
raini éjt tölteni a' hold' szelíd fényében! Vagy midőn a' fellegek pusztítást készítve tor-
lódának, egy Ossziánit!

Másik ága ettől mintegy kétszáz lépésnyire ömöl alá. A' kettő közt kukuriczás,
gyümölcsös kertek fekszenek. Látám meredekké válni a' domboldalt, de hihetetlen-
kedésem el nem hagyta. 'S íme most a' Kaszkád előtt állánk. A' falmeredekségű hegyol-
dal nem várt, nem képzelhetett magasságban, be van nőve felülről bokrokkal; alól a'
mélységben vad surjány borítá-el a' víz' futását. Első szabad esése, le a' mogyorók' ár-
nyékiből, egy pár ölnyi; de itt egy csúcs kél elébe, 's felkapja a' patak' esését, 's úgy
szalad ezer apró mozdulásokban, millio meg millio csillám közt, alá a' mélységbe,
mint egy ezüst eleven lepel. Az Armída' kertjeinek nem lehet szebb⁵¹⁹ forrása, és a' ki
oda járult⁵²⁰ volna, úgy hihetné, hogy benne a' bájos leány' életét látja elfolyni. Magát a'
legfelsőbb szökést könyű képzelni egy kifúrt hordónál is: az eleven leplet, e' csillámló
számtalan rezgésekkel, látni kell.

És osztán az a' szédítő tető, onnan, a' hol a' víz esik, addig, hol az lábaink alatt le
rohant, ki vethet ahhoz, ki képzelheti illy nagynak!

A' víz mészrészeket rak-le, 's ezek sokára követ természetnek, a' hol nem volt; de
viszont az idő azt is teszi, hogy ne légyen a' hol volt. A' melly torok megnyílt lábaink
alatt, hogy barátneink kénytelenek valának a' gyümölccsel-gazdag szilvafák' ágaiba fo-
gózni, ott illy szirt fekszik, befutva szederinakkal 's egyéb gazzal. A' kő' terhe 's a'
szakadó víz lerepesztették toronynyi⁵²¹ magasságáról.

[283] Virradtakor akarék itt lenni, hogy a' szép forrást a' nap' szikráztatásiban lát- 149, 417
hassam, mert délután árnyékban áll. De a' ki Kis József Úrral csak éjjel lehet, annak
nappallá válik éjszakája, és minthogy a' természet el nem engedi adóját, éjjellé viszont

⁵¹⁸ megismerkedni megismerkednem-ből javítva.

⁵¹⁹ lehet <el> szebb

⁵²⁰ járult járúlva-ból javítva, a lt a bal margón megismételve.

⁵²¹ toronynyi A ny ny a bal margón megismételve.

nappala; 's elszunnyadásunk azután, hogy szomszédink miatt elcsendesedénk, e' remélt örömemtől megfosztott.

150, 417, 495 [284] Sorba járam a' kikkel itt összeismérkedni szerencsém vala, és a' kiknek e' szíves látást köszönhetém. Szekereink a' kisded falu' végén várának. A' Grófné, minden gyermekei, 's Fő-Notárius Kis Úr, elkísértek. Némán, elfogott, összeszorult szívvel csókolám-meg a' legjobb anya', a' legjobb leány' kezét, 's most még egyszer a' Grófnéét, 's lelkemnek örök kedvesei elmaradának. – –

763 Gróf Lázár Benedek Úr úgy hívé, hogy erántam tartozik valamivel azon részvételeért, melyet, midőn katonai sebeit a' Váradi ferdőben gyógyítgatá, az anyám, egy szerencsétlen 's tartós betegségben elholt katona' anyja* eránta⁵²² bizonyított, 's megígérteté velem, hogy Benczenczen nála fogok ebédelni. Nem akarám elvonni örömeitől, de végre is meg kelle magamat adnom, 's fél órával azután hogy mi Gyógyot elhagyánk, fogatott a' Gróf is. Azonban barátim Alsó-Gyógyon bevittének Gróf Kún Zsigmond Úrhoz, 's⁵²³ én annyira megszeretém az otlétet, hogy midőn nyájas Vendéglőm utó-
150 lére⁵²⁴ és sürgeté menésünket, én kérém, engedne veszteglenünk. [285] Merészke volt egy tettem, melyet itt elköveték, de olykor a' merész tettek sem rosszak; 's nem⁵²⁵ lesz rossz elmondanom:⁵²⁶ egy ifju Barcsai Úrtól azon⁵²⁷ kéréssel váltam-el, hogy Fedelem ösére ne emlékezzék, de annál többet Ábrahámra, a' Költőre.

XIX. LEVÉL.

151, 418, 495, 763 [286] A' reggeli mellett ülénk Benczenczen, elfojtott szívvel mindnyájan; érzénk az elválás' közelítő pillantását, midőn Báró Bornemisza Pál Úr betére hozzánk, 's beszéllé, hogy elhagyott barátnéink kisírt szemekkel jövének-elő hálójokból, 's bennünket emlegetnek. Vártam azt, tudtam hogy úgy lesz, és még is örültem a' hírnek, mintha váratlan ért volna. Az én szemeim rég olta el szoktak sírni fájdalomokban; könnyeket nekem csak édesbb⁵²⁸ ellágyulásokban enged az elkeményedés; de most nedvesedni kezdenek, 's el kelle fojtanom keblem' sóhajtását. Előttem vala a' Grófné, azzal az angyal és gyermek lélekkel, előttem az én örök barátném, 's testvérei Fanny és Constance. 'S Fanny

* Ez László testvér-öcsém volt, Óbester a' Dávidovics' gyalog Magyar seregében. Született Alsó-Regmeczen, Abaujban, 1763. Június' 19d.; megholt Bécsben 1807. Július' 16d. [Kazinczy jegyzete]

⁵²² eránta <m>

⁵²³ 's és-ből javítva.

⁵²⁴ utólére <, >

⁵²⁵ 's nem Sor feletti betoldás.

⁵²⁶ lesz rossz elmondanom A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▮

⁵²⁷ Úrtól <itt> azon

⁵²⁸ csak <ez> édesbb

felől, kit leveleim mindeddig nem is neveztek egy történetet, hogy⁵²⁹ e' lelkeket ismér⁵³⁰ – – [287] De nem! leveleim sajtó alá jutnak; lehetne Olvasó, ki azt hidegen vehetné. Életünk' boldog pillantatai profanálva vagynak, ha olyanok lesznek tanúji, kik ismerni⁵³¹ nem méltók. – 418, 495

[288] Bornemisza ment. Fogának nekünk is. Lázárnak megköszöném megbecsülhetetlen jóságát: de⁵³² hogy két barátimnak köszönjem-meg a' mit érettem tevének, arra nem lelék szót. Midőn Gyulait szorítottam melyemre, őtet, ki csupa szív – hány-szor mondtam 's mondom ezt felőle magának és másoknak! – még inkább érzem a' mit mindég mondok: midőn Döbrentei szoríta karjaiba,⁵³³ érzettem, hogy barátságunk a' sírig fog⁵³⁴ tartani. 152, 418, 495

[289] Végre elhagyva, egyedül látám magamat. Harminczhárom napot tölték velek, 's annyira egymáshoz szokánk, hogy az elszakadás nem lehete mindnyájunknak nem fájdalmas. Kitekinték szekerekből a' Kenyér-mezőre, feltekinték a' Csórai bércz felé, hol Barcsai kedvelt almafája alatt fekszik, mint Gárdai 's Írói társa Bessenyei György, Berettyó-Kovácsiban, Debreczen és Várad közt; 's azonnal ismét magamba vonulék; szívemben most nem lele helyt⁵³⁵ több érzés eggynél. [290] Zseni fecsegni kezde, 's si- 152, 419
ket valék a' szeretett gyermek' csevegéseire. Most énekelt: „Itt hagynám én e'⁵³⁶ kis falut, ha lehetne, Ha engemet kicziny anyám nem szeretne”... Ezt kezdé énekelni, még selyp ajakkal, 's sírva 's nevetve pillanta-fel rám. Felcsókoltam könyét, 's sóhajtottam. 152, 419

[291] A' hely, hol menék, emlékezetes történetinkben. Lesém Alvinczot, hogy ki- 153, 419, 496
szálljak a' szekérből, 's⁵³⁷ lássam a' ház' romjait, mell yben Martinúzi vesze. Lelkem elborulásában későn sejtém-meg, hogy a' hely elmaradt.

Maros-Rév – mert mi szükség azt Maros-Portusnak mondani? – [292] el van töltve 153, 419, 496
Kamarai épületekkel és só-páhókkal. Az itt szolgálók' száma, ide nem értvén a' sok cselédséget, igen a' Papot, Mestert, Orvost és Seborvost, Tiszti-Kalendáriomom szerint harminczkét fejre megyen. A' só ide Maros-Ujvárról és Tordáról hordatik, 's víz szállítja Szegedre. [293] Erdély évenként egy millio mázsát ad, úgy mondja Gróf Bethlen 419, 496
Elek, *Ansichten von Siebenbürgen* című írásában, 's Maros-Ujvár olly gazdagon, hogy azon apróbb daraboktól, mellyeket a' török kénytelenek elvetni 's a' Marosba hánynak, egy két mérföldnyire minden hal kivész. [294] Alba-Carolina olly közel fekszik 153, 419, 496
Maros-Révhez, hogy az idegen ezt csak külvárosnak vehetné. [295] A' Vár dombja 419, 496
előttem balra emelkedék, a' Város téren fekszik, keletre a' Vártól, 's azzal bizonyos távolságban. Itt laktanak az Erdély' Vajdái 's Fejedelmei; itt a' Római Proconsul; itt, a' mint ugyan én hiszem, maga Decebál, 's a' hely akkor Szármicz és Szármiszegethúsa, tovább Apulum, még később Gyula-Fejérvár nevet viselé. Erősségnek a' mai időkben

⁵²⁹ történetet <kell beszélnem>, hogy

⁵³⁰ 1. hogy 4. e' lelkeket<,> 3. ismér A szórend sor feletti számozással javítva.

⁵³¹ kik <azokat> ismerni

⁵³² A margón más tintával, idegen kézírással: Sz, 14 353 l.

⁵³³ karjaiba karjain-ból javítva.

⁵³⁴ sírig <tart> fog

⁵³⁵ helyt A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: Γ

⁵³⁶ én <ezt> e'

⁵³⁷ szekérből, <hogy> 's Az áthúzott rész felé írva.

többé nem alkalmatos, mert közel hozzá egy még magosbb hegy emelkedik: igen arra, hogy fegyver, élelem, katonai-ruházatok,⁵³⁸ bútorok itt tartassanak; minekutána Erdélynek minden egyéb erősségei, Fogaras, Déva, Szamos-Ujvár, Kolozsvár, Maros-Vásárhely, Brassó, II. József hagyására elrontatának, 's Erdély ez eggynél többet most nem bír. Itt a' pénzverő is, 's az Erdélyi verés'⁵³⁹ jegye az *E.*, mint a' Körmöczié a' *B.*, 's a' Nagy-Bányaié a' *G.*

153, 420, 496 [296] A' Vár' dombját, VI. Károly alatt Generális Steinville keríteté-körül árkokkal és sánczokkal, 's olly pompásan állítá a' kaput, hogy az a' Bécsiekkel bátran összemérkezhetik. Ez felett áll a' Császár' lovagszobra, merész emelkedésben. [297] Alapköve 1715. Novemb. 4d. téteték-le, 's a' Gyula-Fejérvár Károly-Fejérvárra való változtatva. – De mint tűnik-el az idegen' várakozása, midőn a' vesztegetéssel-épített kapun belép, 's rongyolott, pusztulásnak-indult házakat, páhókká-fordított⁵⁴⁰ Templomokat lát, 's nem semmit, a' mi ama' pompához illen! A' Püspöki-lak, a' Bibliothéca, az Erdélyi Fejedelmek' hamvait őrző Templom szegénységet mutatnak, és tellyes⁵⁴¹ elhagyatást, 's a' tágas piacon szállongó katonáknál 's rongyos gyermekeknél egyebet nem látni.

15, 28, 153, 420, 497, 619 [298] Mentem a' Szent Mihály' Templomába, hogy láthassam kincseit, minekelőtte az, a' már közel ebéd előtt, bezáratik. [299] Termés-kőből épült; oldalairól darabonként pattogzik a' vakolás, 's magas tornyát alacsony zsindelyezet fedi. Szegény, de nagy, de méltóságos. Ez fája szememnek, szívemnek még kedves is vala; oda a' hajdani fény! ezt érezteté velem. Közép ajtaján léptem-be, melly mellett az egyik kaputól a' másikhöz megyen a' nem hosszú⁵⁴² út;⁵⁴³ 's ámbár gondom a' sírkövek voltak,⁵⁴⁴ az arannyal egészen elborított oszlopokból álló oltár, minden festés és festék nélkül, a' legszebb sztílnben, magára ragadák szemeimet, hogy⁵⁴⁵ helyemből sokáig meg nem mozdulhaték. [300] Körülvívén végre szemeimet a' nagy Templomon, három sarcophagust láték-meg a' déli felen, falnak értetve fejjel, minden polczozat nélkül. Koporsó és koporsó közt csak annyi hézag hagyatott, hogy egy Néző közzéjek férhessen. 15, 28, 153, 420, 497 [301] A' Vajda-Gubernátor közben⁵⁴⁶ fekszik; jobbra mellett fija László; balra a' a' Miles-Militum, János az is, testvér-öccse a' Vajda-Gubernátornak. De a' három sírkő üres. Vad kezek szórák-el a' Nemzet' Szentjeinek hamvaikat.

420, 497 [302] Felírást egyedül az utolsón hagyta a' Faragó. Ennek lapos felső táblája' karimáján ez áll, szögletes betűkkel: *miles vocatus frater gubernatoris sit iunctus coelicis choris anno dni mccccxxxiii*⁵⁴⁷ – *de hunyad hic est tumulatus iohs miles minor de hunyad vocatus frater eius.* A' Hős pánczélosan fekszik a' köven, 's lábai oroszlánt taposnak. Az oldal-

⁵³⁸ *katonai-ruházatok* A kötőjel sor feletti betoldás.

⁵³⁹ *verés <ek>*

⁵⁴⁰ *házakat <reg> páhókká-fordított*

⁵⁴¹ *tellyes teljes-ből javítva és a szó megismételve a bal margón*

⁵⁴² *a' nem hosszú* A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▮

⁵⁴³ *hosszú < az út > út*

⁵⁴⁴ *volt <á> k* Az ékezet áthúzva.

⁵⁴⁵ *szemeimet, <úgy> hogy*

⁵⁴⁶ *Vajda-Gubernátor <' testvér-öccse, János> közben*

⁵⁴⁷ *dni <mdxx> mccccxxxiii*

kövek' közepében boglár, a' bogláron czímer; jobbról egy madár, talán sas, repülő szárnyakkal; balról a' hazai négy folyam; a' lábkő boglárában a' holló, gyűrűjével.

A' maga tábláján van kiterülve a' Gubernátor is. [303] Szakála rövid.⁵⁴⁸ [304] Fején félarasz-magasságú süveg, nem kalpag, 's abból egy toll, 's lobogva, mint a' spanyol sipakokon; melly nyilván a' Faragó' játéka, mert Magyar hajlongó lapos⁵⁴⁹ struczttolat soha nem hordott. [305] Jobbjában a' kormánypálcza, baljáról szablya függ. Testén sarkig-érő dolmány, mellynek egyik vége övéhez van felakasztva, hogy térde kitessék, 's papi-talárisnak ne lehessen venni. [306] Az egyik oldalkövön lovas ütközet, a' másikon török foglyok, hátra-fűzött kezekkel, a' lábkő' felén paizs, 's azon a' Gorgon' feje. Valamelly később kéz, 's igen tanulatlan, a' fő' vánkosaiba ezt vészkélé: JOHANNES HUNYADI CORVIN. in dem letzten Wort muß das o minuskel genommen werden. – Ha ez a' Gubernátor' köve e igazán? Az;⁵⁵⁰ ezt kiáltja a' pallást, ezt a' kormánypálcza, 's a' két oldalkő' bas-reliefje. 'S ez, és a' Miles Militum' köve egy korra mutatnak. Később Fejedelemlnek cifrábbat faragtak volna. 'S a' ki e' három követ előbbi helyéből ide tétet-álta, hihetőleg együtt lelte a' hármat.

László is oroszántapost a' felső táblán. A' kő jobb oldalán Génusz tartja a' Hunyadi-ház' czímerét; a' másik oldalon ismét egy Génusz egy oroszánfőt, kinosan kinyújtott nyelvvel; a' lábkőven valamelly állat' lába, átlóve kopiával. A' szűkképzletű Mívész nem tudta jobbat gondolni mint a' vitézség' spóliumát az egyik oldalra, 's a' láb helyhez lábakat – hanemha talán az oroszánfő oda célzana, hogy a' hóhérpallos egy oroszán-erejű hőst olta-el, és hogy az előre-hágdosó lábakat a' Halál elakasztá futásokban. – Az a' későbbi faragcsáló ide is bevésé a' nevet: LADISL. HUNYA. CORV. das o auch hier minuskel. A' lábkő' boglárán F. C. A. K.; ismét valamelly kéretlen kéz' munkája.

Porondkőből van mind a' három sarcophág, de a' boglárokhoz fejér márvány véte-tett.

[307] Az orgona alatt, a' Templom előtt álló tágas piacz felé, áll az Isabella' sírköve, épen a' szögletben, lábbal az oltárnak, 's szorosan ez mellett a' János-Zsigmondé, hogy az anyáénak csak jobbik oldalkövét lehet látni, a' fiuének lábkövét is. Túl e' két fejér-márványból igen cifrán faragott sarcophágokon sok nagy darab fekete-márvány hever, valamint a' tornácban is, a' torony⁵⁵¹ alatt. Azok a' Bethlen Gábor' és a' Rákóczy elsőbb György' sírboltjaikat ékesíték. Midőn 1716.⁵⁵² a' Templom a' Reformátusoktól elvételét, Báró Mártonffy György Püspök a' két Fejedeleml emlékéből négy nagy oltárt szelelte, 's a' márványt még sem tudá mind feldolgoztatni.⁵⁵³ Kevés évek előtt ráakadának a' Bethlen István' kő-koporsójára is, ott a' hol most, a' Hunyadiak' során, a' márvány-oltár áll. Így nem szenved kérdést, hogy ennek, 's bátyjának Gábornak,⁵⁵⁴

⁵⁴⁸ Szakála <igen> rövid

⁵⁴⁹ lapos Sor alatti betoldás.

⁵⁵⁰ Az <'>

⁵⁵¹ a' <Templom> torony

⁵⁵² Az évszám a jobb margón megismételve.

⁵⁵³ 1.'s 4. még 5. sem. 2. a' 3. márványt 7. mind 8. feldolgoztatni A szórend sor feletti számozással javítva.

⁵⁵⁴ bátyjának <Bethlen> Gábornak

tetemei oda voltak temetve, hol⁵⁵⁵ a' márvány-oltárt látjuk. A' Rákóczyé, csak a' symmetria miatt is, ezzel átallellent állhata.

28, 422, 499 [308] Martinúzinak nincs emléke, és nem volt. Azok a' rettegők⁵⁵⁶ eltemetni sem merék testét, 's igen sok ideig. Nékem a' helytt Kanonok⁵⁵⁷ Cseresznyés Úr mutatá-ki: – azon oszlop előtt fekszik, melly az orgonát tartók között jobbra⁵⁵⁸ első a' torony alatt
422 bejövőnek. [309] Neki nincs jele, míg Isabella 's lelketlen gyermeke kevélykednek márványaikban.

422, 499, 624 [310] Az Ország' Levéltárja a' Templom' délnyugoti szögletében a' Kanonokok alatt őriztetik.

A' Püspöki lak, egykor talán a' Fejedelmekének egyik része, szűk, alkalmatlan, rongyos.

Vezető nélkül a' Csillagnézőre rá nem akadhaték. Batthyáni, ki a' pompás oltárt⁵⁵⁹ építeté, itt⁵⁶⁰ fukar pazarló volt.

VI. Károly, elhagyván a' spanyol koronát, Trinitáriusokat hozá-ki 1711. Cataloniából, 's ezeknek itt Templomot és Klastromot ada. Unokája II. József eltörlé a' Szerzetet, 's a' Templomot és Klastromot katonai-páhóknak 's ispotálynak használtatá. Ennek testvére-öccse II. Leopold azt és ezt a' Kis-Papságnak adá. Batthyáni a' Klastromot meg-hagyá nekik, a' Templomot Bibliothecává változtatá.

11, 29, 155, 422, 499 A' Templom' magas hajója felső és alsó sorra osztaték boltoztatja által, 's végéhez egy szoba toldatott. A' felső sort a' könyv foglalák-el, az alsót⁵⁶¹ a' Természeti dolgok' és a' Régiségek' Muzéuma. Templom' és ragaszték' hossza, mert⁵⁶² a' Templom' vége kitoldatott, tizenhat öl, szélessége hat. [311] A' két torony' csutorás fedelét elhordák, 's a' kettő' közét az Őr lakásává változtaták.⁵⁶³ Az egyik torony' csigagrádicsnak van használva, a' másik a' Bibliothecárius' hálója, [312] a' Csillagnéző pedig ennek nappalija⁵⁶⁴ felett áll. Ennek homloksfalán ezen egyszerű, de csonka, felírás olvastatik: VRANIAE POS. C. IGNAT. BATTHYÁNI EPISC. TRANSILV. MDCCXCIII.

156, 422, 499 [313] Elmarada a' MVSISQVE SORORIBVS. A' Csillagnéző itt legkisdedebb tekintetű kincs.
423, 499

11, 156, 423, 499 [314] Batthyáni, Egri Nagy-Prépost, 's legifjabb esztendeiben Jezsuita, ide nem hozá könyveket, 's itt semmi könyvet nem talált. Előbb Lőcséről veve-meg egy Bibliothécát, azután Bártfáról egy másodikat, 's tovább Cardinális Bécsi Érsek 's Váczi Püspöki-Adminisztrátor Migázzi Kristóftól egy harmadikat, 's mind ezek Scolastica Theológiára 's Jus Canonicumra tartozó Munkákban igen is gazdagok.

⁵⁵⁵ <a'> hol

⁵⁵⁶ a' <lelk> rettegők

⁵⁵⁷ helytt <Bibliothecarius> Kanonok A Kanonok a főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▢

⁵⁵⁸ jobbra A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▢

⁵⁵⁹ ki <aszt> a' pompás <aranyos oszlop> oltárt

⁵⁶⁰ építeté <szembe> itt

⁵⁶¹ alsót A szó a jobb margón megismételve.

⁵⁶² mert <, >

⁵⁶³ változtat <t>ák

⁵⁶⁴ ennek <lakás> nappalija

Később Cardinális Garampi által vásároltata sok⁵⁶⁵ jót az Olasz-és Német-földön.⁵⁶⁶ A' mit Rómában, Nápolyban, Velenczében, az oda e' végre kiküldött Daniel Imre Pap és ezen Gyűjtemény' Őrje szerzett, leghasználhatóbb. Nagy kincseket veve Konstantinápolyból is.

[315] A' Könyvtár Erdélynek van hagyva [316] azon idvezsleges tilalom mellett, 29, 156, 423, 500
hogy sem egészen, sem darabonként el ne idegeníthessék. [317] Azonban Líviusznak 29, 156, 423, 500
Princeps Edítiója nincs többé benne; azzal a' tudományokat kedvelő Mártonffi 1809. 11, 29, 156
egy Vendégének kedveskedék, eskéhez hű Bibliothecáriusának ellenkezésével nem
ügyelvén. [318] Hogy az intézet szaporodhassék, Batthyáni harmincznyolc-ezer és 29, 156, 423, 500
kétszáz forintot veve-meg egy fekvő jószágot, 's azt mellé hagyta. [319] A' könyvek' 11, 29, 423, 500
száma, midőn ott járék, még nem érte vala fel a' húszezeret, azonban a' két szoba töm-
ve van. [320] A' Lőcseiek, Bártfaiak, Migázzitól-vettek, által vándorolhatnak a' Kis-Pa-
pok' szobájiba.

[321] Az igazi kincset a' kisebb szoba⁵⁶⁷ bírja. Itt állanak az Incunabulák, * itt a' Ma- 29, 156, 423, 500
gyar-dolgok.

[322] Az Eperjesen lakott tudós Kapitány Dobai Székely Sámuel' eredeti Gyűjte- 14, 29, 159, 423, 500
ménye Pécssett van, Klímó György Püspök' és Helytartói Tanácsos' Gyűjteményében;
de figyelmet érdemel az is, a' mit tőle Fejérvár bír. [323] Mi itt minden egyéb azon XVI 14, 29, 157, 423, 500
fólio-Kötethez, [324] melly az Erdély' Fejedelmeinek és sok más Uralkodóknak, Mi- 14, 157, 423, 500
nistereknek, Hadi-Vezéreknek, Tudósoknak tulajdon kezekkel írt vagy jegyzett levelei-
ket foglalja magában! [325] Itt láttam többeket Cardinális Pázmánytól is, tulajdon se- 14, 157, 423, 500
bes kezével írva, 's magyar nyelven. [326] Bírja a' Bibliothéca tintatartóját is, tálczájával. 423, 500

[327] Az elsőbb Rákóczy György feljegyzé Vizsolyi kiadású Bibliája' utolsó lapjára, 12, 157, 423, 500
hogy az egész Biblia' olvasását Patakon végzé-el 1619. Aug. 4d., 6 és 7 óra között. [328] 423, 500
Az Erdélyi Fejedelmek nagy Bibliaolvasók voltak; Bethlen Gábor huszonhat ízben
ment végig rajta; de Rákóczynak ide vetett sorai mutatják, hogy az csak szakmány volt,
nem egyéb, 's mérget szívtak a' szent és tiszteletes könyvekből, nem mézet; – a' szere-
tet⁵⁶⁸ vallása' szent könyveiből fegyvert a' gyűlölködésre; 's így idvezsleges cseleked-
ték volna, ha békét⁵⁶⁹ hagyának vala olvasásának⁵⁷⁰ Apafi Fejedelem, pirító lelki ismé-
rete' furdalásai közt, leróvát a' reggeli pensumot, 's egy két Fejezetet azonfelül a' Ven-
delínus' Theológiájából 's más hasonló-becsű grapsából, 's végig-vonogatván zsebbeli
és asztali sok órájit, az ekekre bízát az Ország' dolgát, hogy védjék és oltalmazzák,⁵⁷¹ ha
akarják hogy fenn álljon; 's forgatá kupájit,⁵⁷² míg Ő Nagyságát a' csatlósnak kelle alvó-

* Így neveztetnek az 1499ig megjelent nyomtatványok, 's ezek egybecsűek a' Kéz-
íratokkal. [Kazinczy jegyzete]

⁵⁶⁵ vásároltata <igen> sok

⁵⁶⁶ Olasz olasz-ból és Német német-ből javítva.

⁵⁶⁷ a' <ragaszték> kisebb szoba Az áthúzott rész felé írva.

⁵⁶⁸ mézet; – a' szeretet' A kötőjel sor feletti betoldás.

⁵⁶⁹ ha <neki> békét

⁵⁷⁰ olvasásának A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

⁵⁷¹ és <olt> oltalmazzák

⁵⁷² és <addig> forgatá

jába bévezetni, többére béemelni. Érzé Erdély, mi haszna volt a' híres Fejedelem' áhítatoskodásainak.

12, 157, 423, 500

[329] A' Heltai Gáspár' Bibliája Kolozsvártt, 1551. 4. nagyon elrongyolott állapotra jutott, talán valamely Fejedelem' kezeiben. Bibliothecárius Úr figyelmessé teve a' Betűszedőnek egy váratlan megbotlására: a' X. Parancsolat' részei közzül kifelejte egyet, 's a' könyv' egykori birtokosa azt tollal írta a' sorok közzé. Én viszont Bibliothecárius Úrnak beszéllém, hogy egy⁵⁷³ Hálai nyomtatású német Bibliában, a' mit a' Heltai' felekezete a' VI. Parancsolatban tilt, nem tiltatik, hanem parancsoltatik. Az ígésző előtt a' vagy gondatlan, vagy idétlenül-dévaj Betűszedő kihagyá a' *nicht* szócskát.

14, 29, 157, 424, 500

[330] Bethlen Gábornénak egyik levele férjéhez, idegen kézzel írva, de saját kezével signálva, e' szökon végződik:

a' Kegyelmed' szolgáló leánya:

AZ FELSÉGHES BETTHLEN GÁBRIELNÉ

KÁROLI SUSÁNNA M.PR.

die 3 Zeilen aus einer grössere antiqua Minuskel Schrift.

29
424, 500

[331] Cseresznyés Úr készíti a' Catalogust, 's nyomtatás alá. [332] A' Princseps Editiók' és az Incunabulák' száma nagyobb mint várni mertem. Ezek⁵⁷⁴ közzt legrégibb itt Apulėjus és Gellius, 's Pliniusnak Természeti Históriája. A' két elsőbb Rómában⁵⁷⁵ jelen-meg, az utolsó Velenczében,⁵⁷⁶ de mindenike 1469. [333] Homérnek minden Munkáji, Florentziában 1488. két Köt. fol., csonkaság 's tintázások és minden szenny nélkül állanak; soha sem nyúlt hozzá birtokosa, 's a' mit meg sem álmodott, jóltevője leve az Emberiségnek.

13, 29, 156, 424, 500

11, 29, 156, 424, 501

[334] A' kik itt csak únalmokban jelennek-meg, nem tehetnek jobbat, mintha magoknak a' két elsőbb Evangelista' Munkáját mutatattják-elő. Pergamenre van írva, uncialis betűkkel, in folio, hasított oszlopokban, anno Christi DCCC., és így 1816 épen⁵⁷⁷ ezer és tizenhat esztendő. ⁵⁷⁸ Festése a lapok' korlátjain 's az aranyozás, fris,⁵⁷⁹ mintha tegnap készült volna.

29, 158, 424, 501
424, 501

[335] Vagyon itt egy magyar nyelven készült Psaltérium is, [336] melyet nékem vala szerencsém Nyelvünk' barátjaival legelébb ismertetni. (*Tudom. Gyűjtem.* 1817. IV. K. 35. l.) [337] Fordítója ekként jegyzé-fel nevét: wo im Manuscript ein Q vorkommt, kehre der Setzer sein Ó um. „Bertalan pap, bereg varmegyei,⁵⁸⁰ halabori falubol⁵⁸¹ nemzett, ez zoltart írta ziletés után ezer ötaz nolc eztendőben.” [338] A' Zsoltárok megett

12, 29, 158, 424, 501

13, 29, 158, 424, 501

⁵⁷³ *hogy* <a'> egyy Az áthúzott rész mellé, a bal margóra írva.

⁵⁷⁴ *mint* <reméltem> várni mertem.

⁵⁷⁵ *elsőbb* <Velenczében> Rómában

⁵⁷⁶ *utolsó* <Rómában> Velenczében, A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

⁵⁷⁷ 1816 <most midőn Erdélyi Leveleimet végre kieresztem,> épen

⁵⁷⁸ tizenhat <huszonöt> esztendő

⁵⁷⁹ aranyozás <-zás> fris

⁵⁸⁰ varmegyei vármegyei-ből javítva.

⁵⁸¹ falub <ó>! Az ékezet áthúzva.

az ugynevezett Passio, a' négy Evangélisták szerint. [339] Gyönyörű magyarság, 's látni rajta, mit nyert volna nyelvünk, ha elhánytuk⁵⁸² volna articulusainkat, 's ha⁵⁸³ az idegen szépítő szóllásoktól nem idegenkedénk vala. 13, 158, 424, 501

“Zent dauid zidosagnak kiral'a zerzette Zoltar.”

„Bodog ember, ki nem iart keg'etleneknek tanacaba, es ki dögnek zekiben nem v'lt. De v' akaratt'a urnak toruen'iben ijel es nappal, v'neki toruen'ebe gondolkodik. Es ólán lezen mikint fol'o vizek mellett v'ltetet fa, ki v'idein v' g'omolciit ag'a. Es v' levele le nem hull, es valamit tevend, szerenceztetik.”

Ugyan-ezt harmincz egy eszt. később, 1539, fordítá Frater Paulus de Pápa:

„Boldog ember, kij⁵⁸⁴ keg'etleneknek tanachijaba nem iarth, ees kij bijneseeknek wtaba nem alloth, es kij veszedelemnek zekijbe nem wlth. De w akaratija wrnac terwenijebe gondolkodijk; wneki terwenijebe eijel es nappal. Es lezen mijkeppen⁵⁸⁵ folyo viznek mellette ijltetett fa, ki w ideijebe adija w gijemwlchet. Es w lewele el nem hwl, ees mindeneket tezen bewltethnec” (bővülködőnek).”

Bár egy valaki a' kettő betűről betűre adná-ki, és ezekkel együtt a' Heltaiét, Kál-diét, Károli Gáspárét, és a' mit ügyes kézzel maga dolgozna osztán a' Halabori Bertalan Pap⁵⁸⁶ és Pápai Pál Barát' szellemében. A' dolgot meg nem változtatni többé nem lehet,⁵⁸⁷ 's a' mi Puristáink a' magok articulusaiktól, a' magok hogyjaiktól a' nyelvet⁵⁸⁸ megfosztatni nem⁵⁸⁹ engedik: de Poesisunk' nyelve nyerne a' szerencsés példa által, 's jobb prosaicusaink⁵⁹⁰ addig követnék, míg az Orthologia' emberei elúnnák a' panaszt.⁵⁹¹
– Én itt próbáját adom:

„Szent Dávid Zsidóság' Királya' Zsoltárai.
Boldog, ki kegyetlenek' tanácsában nem járt, és ki bű-

⁵⁸² *elhánytuk elhagytuk*-ból javítva, az *nyt* a kiemelt rész a jobb margón megismételve.

⁵⁸³ *ha* Sor feletti betoldás.

⁵⁸⁴ *kij* A szó a bal margón megismételve.

⁵⁸⁵ *mijk<é>ppen* Az ékezet áthúzva.

⁵⁸⁶ *Bertalan <és pap> Pap'*

⁵⁸⁷ *nem lehet* A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: Γ

⁵⁸⁸ *a' nyelvet* A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

⁵⁸⁹ *megfosztatni <többé> nem*

⁵⁹⁰ *jobb <Íróink> prosaicusaink*

⁵⁹¹ *elúnnák <kiabálni> a'panaszt <Feszíts-meg>*

nősök' székiben nem üle. De akarhatja Úrnak törvényiben
éjjel nappal; Úrnak törvényiben gondolkodik. És leszen, miként
fa vizek⁵⁹² mellett, ki idejében adja gyümölcsit. És le nem hull
levele 's valamit teend, szerencsézve leszen."

155, 425, 502, 619

Kevésnek fogna tetszeni a' fordítás, de a' kevésnek nagyon; 's az olyan igen nem rossz.
[340] Még egyszer betérek a' Templomba, megállék az általam forrón tisztelt
Martinúzi' hamvain, 's áldást mondtam rájuk; 's órátat 's szerencsés gyűrűmet
feltevém a' Hunyadi sírkövére, hogy megszentelve mehessen-által maradékimra; [341]
's búcsút vevék a' Püspöktől, hazánknak mostani Prímásától, kit érdemei 's a' választá-
sokban olly szerencsés Fejedelmünk' kegyelme az Esztergomi Érseki székre ültetének,
és a' ki Esztergomot méltósága' érzésében ékesíti. Segéd-Kanonokjának⁵⁹³ Fő-Tiszt
Döme Károly Úrnak az udvaron válék-el öleléséből.

Isten hozzád, szent hely! mondám magamban, midőn vég pillantatot veték a' Temp-
lomra; Isten hozzád, Born Ignátnak is hazája! Magától tudom, hogy ő itt leve. Ke-
vélykedve nézé magát hazám⁵⁹⁴ fijának.

425, 502, 767

XX. LEVÉL.

[342] kleinere Schrift.

Sztrigy' s' Maros' Istenei, kiket a' gyep' szőnyege szállít
Tánczra, és tí, kiket az agg szilas' éje fődöz,
És te, kies völgy itt, sziklás vadonidnak ölében,
Mellyre a' Dévai vár' orma busongva nevet.
Vendégtek megyen; ő titeket most lát-meg utolszor.
Oh, de ti hagyjátok zengeni néha nevét!
És mikor Ő ide lép, 's a' víz' szélére hanyatlik,
És mikor a' szeretett Lotti kiáltja Zsenit,*
Zúgjátok neki: távozik az, 's messzére! de lelke
Hozzád, élte' kegyes Angyala, vissza sohajt. –

Dédácsnak gyönyörű félszigetébe tevém-által magamat, hol kevés napok előtt még
olly boldog valék, 's akarám, boldogságomnak maradjon-fel emléke, hogy ha ügyünk'
barátjai közül valaki e' szent helyre lép, mondja-el itt Epigrammat, 's nevemet
nevezze; hogy a' hely légyen enyém, mikor én már nem leszek is; 's lángjaim e' sorok-

* Deminitívuma [Deminitívumából javítva – Sz. Á.] az Eugéniának. [Kazinczy jegy-
zete]

⁵⁹² fa <folyam> vizek

⁵⁹³ ékesíti <és>. Segéd-Kanonokjának

⁵⁹⁴ magát <Magyarnak> hazám'

ban ömlének-elő⁵⁹⁵ keblemből, 's olly melegen és igazán, ha érzésem meg nem csal, hogy merem reményleni a' mit óhajtok. Igen is, léssen egy idő, hogy ez a' szép gyepp enyémnek fog neveztetni; hogy ügyem' barátjai ide jövéen, keresni fogják nyomaimat, hol mi mindnyájan, 's a' ház' vendégei, összegyűlénk a' Grófné körül; mutatják hol járánk a' Maros'-szélén⁵⁹⁶ 's a' fekete szilas' lombjai alatt, 's ezt fogják mondani: Nem lehte minden érdem nélkül, kit e' Jók szerettenek. –

[343] Örvendék Fejérváron gyűjtött ismételtemnek. De ha azon tudós lomot tekintem, mellyek a' Bibliothéca gazdagított, érdemlé e az, hogy érzésem, a' mikkel Gyógyról eljövök, helyt adjanak ennek? Azok most új erővel esének rám, 's hálátlansággal vádlám magamat, elhűléssel; [344] míg a' Szent-Imrei téren, Fejérvár és Gáldtő között, 427 hatalmasan foglalá-el egy dicső tett' emléke, 's kiragada⁵⁹⁷ egymással ellenkező érzésim közzül. [345] Kemény Simon, annyira hasonlító a' nagy Hunyadihoz arczban és 181, 364, 784 természetben, hogy a' ki őket egyszeri látás után ismeré, egyikét másika helyett vehette, látván, hogy itt a' Törökök egyenesen a' Vajda' személyét tevék célul, 's ennek igyekeznek elfogásán, kéré ezt engedné-által neki öltözetét, paripáját, címjeit, 's hagyná⁵⁹⁸ hogy érte ő veszessen. 'S Kemény elesék Hunyadiért és a' Hazáért, 's akkor szerze nekünk diadalmat, midőn mi veszünk volna. Történt a' csata 1440 és 43 közt, 's a' Vezér Mezet maga is elesék fiastúl, és midőn lehetetlennek vélé hogy ne győzzön, húszszeret veszte, mi hármat. Hunyadi az itten nyert zsákmányból Templomokat építete; azt, mellyben hamvai fekszenek, a' Szent-Imreit, Tövisit, Nagy-Bányait.

[346] Gáldtő, egy órányira Fejérvárhoz, kelet felé, életemnek négy napjait ismét 168, 768 felejtethetlenné tette, mind kies fekvése 's kertjei, mind kivált lelkes Urának 's Asszonyának minden becsét felülhaladó kegyességek 's oktató társaságok által. [347] Ő Excell. Gróf Bethlen Imre Úr, akkor Küküllő, tovább Alsó-Fejérvári Fő-Ispán 's Szent-István Lovagja, egykor Göttingi lakos, 's Curátora az Enyedi Collégiumnak, kéréseimre⁵⁹⁹ felejté hogy magunk és famíliánk felől szólni az úgy nevezett jó társaságok' törvényével ellenkezik, 's nemes bízakodással mondá-el valamit tőle öseiről vagy magáról az idegen hallani óhajtott. Az újabb idők úgy szégyellik elejüknél füstös képeiket láttatni, a' hogy atyánk az ollyannal kevélykedtek is. Úgy teszik, itt is, mint mindenhol, jobb igazaknak lennünk, mint magunkat hamis színben mutatunk; 's⁶⁰⁰ részemről öseinknek örvendezve tett emlegetését vallásos⁶⁰¹ érzésnek tekintem; mert ez az öröm hála Erántok és a' Gondviselés eránt.

[348] A' mit itt, kivált Cancellárius Gróf Bethlen Miklós felől érttettem; azt valóban 167, 427, 505 nyereség gyanánt nézem. A' valóban nagy ember annyira el vala keseredve hálátalan⁶⁰² földije eránt, hogy még fogsága után is Bécsben marada inkább mint hogy Erdélybe

⁵⁹⁵ ömlének-elő A kötőjel sor feletti betoldás.

⁵⁹⁶ Maros' <-> szélén

⁵⁹⁷ 's <el> ki Az áthúzott rész felé írva. ragada A kiragada a bal margón megismételve.

⁵⁹⁸ címjeit, <engedné> 's hagyná Az áthúzott rész felé írva.

⁵⁹⁹ Collégiumnak, <engede> kéréseimre

⁶⁰⁰ 's Sor feletti betoldás.

⁶⁰¹ emlegetését <ér> vallásos

⁶⁰² keseredve <eránt> hálátalan

visszatértjen, sőt meghagyá, hogy tetemei se vitessenek-le oda.* Irtóztató, iszonyu gondolat, 's Bethlentől annál váratlanabb,⁶⁰³ mert neki mind feje mind szíve olyan vala, a' millyenek lenni kellett; de a' környülményekkel a' jók és nagyok sem parancsolhatnak mindég, 's a' rossz időkben a' hibás lépés és a' jó vétkeknek, a' vétkes jónak vétetik.

168, 504 [349] Míg engemet a' Fő-Ispán familiájáról és Erdélyről tett beszélléseivel gyönyörködtete, 's látnom engedé, hogy a' Gubernium a' Vármegyékkel mint úzi levelezéseit, Comtesse Nína a' szomszéd szobában verte fortepianóját, 's így lelkem kettős örömek közt hullámozik.

166 [350] Gróf Bethlen Rosália, Nagy-Búnból, egyike az Erdély' legnagyobb kimíveltetésű 's legszebb Asszonyságainak, 's a' négy gyermek úgy neveltetik, hogy rajtok a' Wesselényi Anna unokáját ki lehessen ismerni. Avenáriusz Úr itt ad leczkéket festésben, 162, 427, 503 muzsikában, 's francia és olasz nyelvekben. [351] Az Udvar síkon fekszik, 's a' kastélyt egy vad nyárliget zárja-el a' Küküllő' kartékony áradásaitól, melly épen azért szép, mert vad, a' hogyan a' természet hagyá lenni. Nincs elrekesztve a' kerttől, sőt inkább azzal egy egész tetészen. A' négyszögü táblákra felszabdalt régi kert⁶⁰⁴ új ízlésre van véve, és minthogy itt nem lehet mind azt csinálni, a' mit óhajta a' hely' asszonya, a' kerthez van véve a' szomszéd rét is, honnan gyönyörű a' kinézés a' rengetegekre, mellyeknek erdős lánczából messzére kitűnnek⁶⁰⁵ a' Kecskék⁶⁰⁶ kopasz sziklái, 's a' tájnak varázsdísz adnak. – Gróf Gyulainé meghagyá nekem, hogy a' Vízrohanó mellett emlékezném rólok és Theréztől. Üresen levén a' házat, midőn itt megérkezém, első 427, 504 gondom vala, azt keresni-fel, 's a' patakot vevém vezetőmmé. – [352] Erythia! kiáltám; emlékeztén a' Gessner' vignettjére, Idylljeinek négyrétű pompás Kiadásában. [353] 163, 427, 504 Közlöm Olvasóimmal az igen elmés alkotmányt. [354] A' patak' menésében egy nyolcz⁶⁰⁷ lányi hosszaságú és⁶⁰⁸ magasságú fal emeltetett, 's a' fal elébe két oszlop. Ennek párkánygerendájáról a' megette álló⁶⁰⁹ falig, és valamivel még tovább, báldog vállú vagyont vetve, hogy a' víz azon menjen az említett gerendáig, 's a' két oszlop közt esék-le. A' ki így a' fal előtt a' báldog vállú alatt megáll, egy vízkárpitot lát legördülni a' két oszlop közt, 's a' vízkárpiton keresztül minden tárgyat csudaalakban lát megjelenni; ha pedig ezen három részein nyílt Cabinetből kilép, 's a' kárpitot kívülről tekin-

* Debreczeni Consul Fáji Fáy János rokon barátomnak, a' Pécsi Püspök Klímó' testvére' fijának, gazdag Gyűjteményében van egy Emlékkönyv, mellyben ez áll: „Per multas afflictiones oportet nos ingredi in regnum Dei. Actor. XIV. 22. In se quotidie experiens scripsit magnis mundi honoribus indutus et exutus vano titulo Comes Nicolaus de Bethlen, anno Salvatoris nati 1711., scribentis anno 70mo, captivitatis Dei 8vo, Viennae 21. Septemb.” – A' hosszas lassú szenvedés elgyengítheti az erős lelket is, kivált öreg testben; de nem áll e a' valóban nagy emberen nagyobbnak érzeni magát, mint az az eltűnt 's sohajva emlegetett külső nagyság? [Kazinczy jegyzete]

⁶⁰³ *varatlanabb* ék. em.

⁶⁰⁴ *k<é>rt* Az ékezet áthúзва.

⁶⁰⁵ *kitűnnek* *kitűnik*-ből javítva.

⁶⁰⁶ *a' <kopasz hegyes berczű> Kecske<hegy> kő* Az áthúzott rész felé írva.

⁶⁰⁷ *eggy <hat>nyolcz* Az áthúzott rész felé írva. *lábnyi*

⁶⁰⁸ *és* Sor feletti betoldás.

⁶⁰⁹ *álló* ék. em.

ti, ezer brillantokban látja azt szikrázni a' naptól, a' hogy a' kárpitot a' leggyengébb szellő is lebegteti. Süsie és Théréz! kiáltám, belépvn a' Cabinetbe, 's az ő neveikkel szenteltem-meg örök emlékül a' szép helyt.

[355] Széphalom Jún. 23d. 1827. 767

Ma olvasám, a' mit itt írtam, Erdélyi Leveleimnek Bécsből visszaérkezett Manuscriptumában, 's a' Gróf Gyulainé' emlékezete, mint a' tör járja keresztül lelkemet. Ma esztendeje hala-el Kolozsvártt. Gyermekei, közelíteni látván végét, stafétát küldének ifjú 's öreg napjai' leginkább kedvelt barátnéja után, ki már útban volt felé, midőn a' hír útnak indúlt, 's hogy lelkének mása veszedelemben van, csak akkor tudta-meg, midőn hozzá belépett. A' szólni már nem bíró rá-ismere Angyalára, 's mindaddig tartá kezei közt jobbát, míg lenni meg nem szűnt. Hála neked, szent Végezés, hogy nekik, ifju esztendein' két Vezércsillagának, ez örömet adád. – „Isten visszaszívá lehelletét, 's Süsie megholt!” Született 1767. Septemb. 27dikén.

'S ím az a' nap, melly nekem olly sok ízben ada mennyei tisztaságú örömeket, már második ízben leve gyászom' napjává: tavaly ezt a' szép és jó asszonyt; 1810. ipamat⁶¹⁰ vesztém-el, kinél tisztább lelkű halandót soha nem ismertem. –

De az illy fájdalomak nem kívánnak idegen szemektől láttatni, 's elhallgatok. A' jók nézzék-el panaszomat hűségem' jelenségéért. A' mi nekik az, a' kit ők tisztelnek minden mások felett, az vall nekem ez az igen jó ember, ez az igen jó asszony!

XXI. LEVÉL.

[356] Gróf Bethlen azzal tetéze kegyességeit erántam, hogy nála mulatásomat előre tudatá az Enyedi Collégium' Professoraival, maga is bekísért hozzájuk, 's gondja vala, hogy mindent láthassak a' mit látni óhajtok. 166, 428, 506

[357] Enyednek fekvése sokat hasonlítana a' Zemplény Ujhelyééhez, ha hegyei sokkal tetősebbek, 's tére kelet felé tágasbb volna. Collégium és a' Professorok' lakásai egy egész hosszú úczát foglalnak-el a' Város' éjszaki szélében, a' szőlőkertek' lábaiig. A' Deákság' szobáji, az Auditóriumok, a' Bibliothéca irtóztató. [358] De Gróf Bethlen Imre eltörlé a' szennyet, 's már kél az új épület. Annak alapköve 1827----- van letéve. 169, 429, 506, 775 429, 506

[359] Az Iskola ide Fejérvárról jöve-által. Ott az Unitáriusoké volt, hihetőleg számokra az ő János-Zsigmondjoktól alkotva. A' Reformátusoké 1580. leve. Bethlen Gábor újra teremté, 's megajándékozó Décse, Miriszló, Fel-Enyed,⁶¹¹ Muzsina, Orbó, Hen- 170, 429, 506

⁶¹⁰ ipamat<, >

⁶¹¹ F<é>l Az ékezet áthúzva.

ningfalva egész helységekkel, 's elnevezé Fejérvári Bethlenianum Collégiumnak, mint a' Német-oroszági Fejedelmek a' magokét a' magok neveikről. Tanító-székeibe⁶¹² nevezetes férfiakat híva-be. Illyen vala Opitz, első Költője akkor a' Németeknek, 's Alsted, és Biesterfeld. De a' Rákóczy Györgyöt úzó Tatárok és Törökök Bibliothecáját és minden épületeit elégeték, 's az Iskola elszélede. Tanítók és Tanulók Kolozsvárra költözének-által, 's mindaddig ott nyomorgának, míg Cancellárius Bethlen János 1663. őket Apafival vissza hívatá. [360] Az Iskola' új Státora Páriz-Pápai Ferencz vala, a' Lexicographus.

170, 429, 506 [361] Rendes Professora Enyednek hét vagyon, 's a' Tanulók' száma nem igen haladja-meg az ezeret. Togátus és Publicus (így neveztetnek ezen Vallásbeli Felekezetenél a' felsőbb Osztályoknak világi czélra nevedkedő, és így ezt a' monachális öltözetet nem hordó ifjai) vagyon kétszáz; a' többi a' Grammaticai tudományokban oktattatik. – 429, 506 [362] Jóval kevesebb tehát mint Debreczenben vagy Patakon.

170, 429, 506 [363] Bibliothecájok 1816. nyolczezer Kötetből állott. [364] Az igen előregedett Philos. Prof. Benkő Ferencz ezer Kötet könyveit ezer forint tőkepénzzel hagyá az Iskolának, hogy a' pénz' kamatján a' legújabb Philosophiai Munkák szereztessenek-meg. Philosophushoz illő gondolat, 's nem olyan a' mi álmélnkodást támaszthasson; de a' Philosophiae Professor nem mindég Philosophus.

Bod Péternek itt három Munkája tartatik nagy becsben: 1. *Histor. Litter. Hung. III. Köt.* 2. *Antiq. Hung.* 3. *A' Magy. Ecclesiák' Történ.*

Engem leginkább az vona magához, a' mit a' Bibliothéca Benkő Józseftől bír, az Erdély' Kovacsicsától. Valahol régi írásokat találá, nem lele nyugtot, míg azoknak megtekintésekhez nem eresztetett, 's mint juta azon szerencséhez, hogy az⁶¹³ illyet nem csak láthassa, hanem magáévá is tegye, ajándékozá e neki, vagy csak kölcsön kérte 's magánál felejtette, azt a' jó Istenek tudják. Illyen az a' fólio-Kötet, mellyben a' legelső Teleki Mihály' Levelei 's az ehhez írottak együtt állanak; valóságos kincs, és olyan, mellynek⁶¹⁴ csak egyyüvé-kötetéséért is Benkő polgári koronát érdemel. [365] A' régi házak' tagjainak azt kellene örökké predikálanunk, szóval és írva, hogy valami leveleik birtokok' védelmére nem tartoznak,⁶¹⁵ köttessék egyyüvé, nehogy lánykájik rajtok pogácsákat süttessenek 's a' ház' egyéb szükségére fordítsák. Én illy helyről bírom a' Rabutin' aláírását, de csak aláírását. De midőn az intést a' régi levelek eránt adjuk, a' jobbak értik, hogy a' most írottak is régiek lesznek egyykor.

429, 506 Elkészítette e Benkő, a' mit Transilvaniája' Előbeszédében ígért, Historiam Transilvaniae Theresianam, és ha szavát állotta, az hol van letéve, nem⁶¹⁶ tudhatom. [366] 506 Erdélynek Specialis Geographiája most forog Consil. Kenderesi Úrnak kezeiben, [367] hogy megigazítván botlásai, sajtó alá esztethessék. Bár megbecsülhetetlen Transilvaniája is újra jelenhetne-meg, mellynek minden nyomtatványai elfogytak.

[368] Kézírása Benkőnek igen csinos volt, 's betűjit gonddal vonta. Annál inkább csudálhatni tehát szorgalmát, hogy négy év alatt négyszáz ívet íra nyomtatás alá. Ken-

⁶¹² Tanító <k>

⁶¹³ hogy <ok> az

⁶¹⁴ <a'> mellynek

⁶¹⁵ tartoznak tartoztak-ból javítva.

⁶¹⁶ A margón más tintával, idegen kézírással: 15 337

deresi engem egy hatvan lapnyi írásával ajándékoza-meg, melyl előttem nem csak autographoni tekintetből becses. Az elsőbb Rákóczy György' Udvari Diáriuma valamely annak vitelére rendelt embere által. Az eredeti írás a' Kolozsvári Reform. Collégium' Bibliothecájába nem letéve. Elejét, hátulját elrágták (ugymond B.) az egerek; a' mi megmaradt kezdődik Apríl. 16dikán, 's szakadatlan folyamatban tart Júl. 23dikáig 1632.⁶¹⁷ 's azt beszéli, hogy a' Fejedelemhez kik érkeztek, kik ebédeltek 's vacsoráltak nála, 's vadászatában mit ejtének-le; – péld: „Szombat. 17. (Apr.) Ebéd után: Hozot Cornicz (Kornis) Sigmond Vram szolgaja...leueljet....Azután eö⁶¹⁸ Naga ki ment Vadasznyi, és csak késő estuere jeöt bé és fogatot eö Naga 1 gimot, 3 össet, 6 nyulat és 2 rókát... valanak⁶¹⁹ eö Naga Asztalanal Cancellarius Vram eö Naga, Capi Andras Vram és Naga Alstedius Vram eö Kme Balon Peter Vram eö Kme.”

[369] Benkő négyesztendő deák hagyá-el Enyedet, 's olly helyre méne-ki Papnak, 429 hol tudományait nem vala alkalma szaporítani. Innen a' gyanu, hogy ő Hermányi Dienes Enyedi Predikátor rokonának tollaival páváskodott. Mintha a' jó fejeket az Iskola csinálná, és mintha mindent nem a' későbbi igyekezet szerzene.⁶²⁰ Az irígység' elmétlen vádját meghazudtolja a' szín, melyl neki minden dolgozásiban egy, és az, hogy ötet társalkodása úgy mutatá Tudósnak, mint dolgozásai. Született 1740. Decemb. 20d.

Életének utolsó napjaiban egy csapás éré, melyl fényt vona rá. Összeeskötven a' rendelések ellen egy házas-párt, pörrel támadtatott-meg. Felelete az volt, hogy ő nem büntetést érdemel, hanem hogy a' Prytaneumban holtig tápláltassék. Bírái pénzfizetésre kárhoztaták; de magok fizették-le azt.

[370] A' mit Báróczi hagna Enyednek, Francia és Római Classicusokból áll, és 170, 430, 507 Theosophiára tartozó írott és nyomtatott haszontalanságokból. [371] A' Bibliothéca 172, 430, 507 bírja Fuchs által már 1786 előtt olajban festett képét is, melyl szobájában függött, [372] 430, 507 's az Enyedi Kórház tízezer forinttal gazdagítatott általa.

[373] A' Collégium Báró Bánffy Farkas Erdélyi Kincstartó 's Szent-István Rendbeli 173, 430, 507 Commendátor, 's Gróf Bethlen Gergely Kormányzéki Tanácsos Fő-Curátoraitól nagybecsű ajándékokat bír. Az elsőbbtől az 1462. pergamenre-írt Magyar Chronicont, melyből Turóczi szóról szóra vette elsőbb Fejezeteit, 's magának Bánffynak Autobiographiáját, 's Hollandiában írkált iskolai Csomójit: Bethlentől egy gazdag Ásvány-Gyűjteményt, [374] 's ennek és annak képeiket, életi nagyságban. A' Dr. Gyarmathi 173 Úr' képe még életében függesztetett-fel itt, sok más Erdélyi Tudósokéval, 's a' Fejedelmekével.

[375] <Az új épület' talpköve 1819. tétetett-le. Legelőbb a' Bibliothéca kele-fel, azután a' Muséumok, és Auditóriumok. Lészen Csillagnézője is, és Botanicus-kertje, felékesítve a' Régiség' szobraival, kemény maszából, hogy hideget meleget kiállhassanak.>⁶²¹

Itt, mint már elébb Károly-Fejérvártt, örömem vala látni a' Museum Napoléont, tudnillik a' Louvre' szobrainak és festéseinek rézbe-metszett másaikat, magyarázó

⁶¹⁷ 1632. A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

⁶¹⁸ Azután <ö> eö

⁶¹⁹ val<á>nak Az ékezet áthúzva.

⁶²⁰ szerzen<é> Az ékezet áthúzva.

⁶²¹ A főszöveg csúcsos zárójelek közötti része balról jobbra tartó keresztsírányú vonalakkal áthúzva.

textusszal. Autographiai Gyűjteményem Püspök Mártonffynak egy jegyzését bírja, melyből látom,⁶²² melyly kevélykedve forgaták azt az ott fogva-tartott francziák; 's kevélykedések igazságos vala. Mi azon kevélykedünk, hogy azt nálunk láták.

XXII. LEVÉL.

174, 430, 507, 779

[376] Vasárnap vala, 's még nem ütötte-el a' kilenczet, midőn Tordára beértem. Látni akarám az isteni-tiszteletet az Unitáriusoknál, 's Predik. Barabás Sámuel Urat megkértem, mondana olly tanítást, melyből ismérhetém, mik választanak-el bennünket egymástól. Rosszkor jövék; a' predikátiót ma egy Kolozsvári kiküldött Deáknak kelle tartani.

Ha nem tudtam volna, melyly felekezet' Templomába léptem, az enyéimek közt véltem volna magamat; a' kettőnek Temploma, Énekei, melodiája, azon-eggyek. Úgy tetszik Invocatiojikat a' férjfiak is, szemek' elibe tartván kalapjaikat, mint mi, és a' hogy azt tavaly láttam tenni a' Prussziai Királyt, Bécsben. A' szép nem él azon elsőséggel, hogy ülve görbed székére.

A' Deák fekete rövid dolmányban, fekete sinórból-vert övvel, sarkat-verő sötétkék 's báránnyal-prémzett⁶²³ magyar mentében, melyet pallást gyanánt lebegtete vállain, álla-fel, 's beszédét annak jelentésén kezdé, hogy az aratási időhöz képest a' Munkásság felől fog elmélkedni. Ekkor felolvasá a' szent Leczkét. Predikátiója⁶²⁴ collégiumosan vala feltarkázva az Egyiptusi, Görög, Zsidó, Perzsa, Assyrius Királyok, Bölcsek, Hadi-Vezérek neveikkel. Megbánám hogy életemnek két óráját így vesztém-el minden haszon, minden öröm nélkül.

Valaha valahára vége vala iszonyú kínaimnak, 's a' Deák most buzdítást teve a' Socín' híveihez, hogy Luthernek valamelly szász és így gazdag, felekezetét a' Templom' építésében segéllének. Kérdést tevék Barabás Úrnál, ki megengedé, hogy a' 'Zrínyi' veres kucsmájával papi-székében foghassak helyt, miként⁶²⁵ történik ez. Erdélyben a' Templomot építeni akaró, de erre magát elégtelennek érző, bójelenti szükségét a' Kormányshéknél, 's megnyervén annak engedelmét, az kihirdettetik minden relígióbeli Templomban, akármelly felekezeten legyen. – Soha életem'⁶²⁶ két óráját jobban, mint itt, el nem vesztegettem!

180, 431, 508, 783

[377] Kenderesinek számot kelle adnom, mit láték, hallék, tapasztalék. Akarta volna, hogy leveleimben ne mellőztem volna el a' Statistiai híreket;⁶²⁷ de makacsúl megálapodtam feltétemben; az affélék inkábbára gyanúsak. E' végre előmbé tevő Benkőnek már feljebb említett bővebb Geographiáját, hogy forgatnám-végig.

⁶²² melyből <gyönyörködve> látom,

⁶²³ báránnyal-prémzett ék. em.

⁶²⁴ Predik<á>tziója Az ékezet áthúzza.

⁶²⁵ helyt, <– E> miként

⁶²⁶ Soha <én> életem'

⁶²⁷ Statistiai<k Statusok> híreket

[378] Midőn ez foglalatoskodtata, egy valaki jelentést teve, hogy nem tudom melly 181
lépése valakit megbántott, 's a' dolognak reá-nézve következhetséi lehetnének. Ne csinál-
na annyi ellenségeket, midőn kikerülheti. A' szó, bár olykor lassongva, figyelemre
vont. A' tanácsot, a' talán jó indulatból jövé, mély elcsendesedés követé. Ujaim közt
tekinték oda, 's változást Kenderesiben nem lelék. „M e r t én bizony vele nem gondo-
lok”, mondá egyszerre; „de lelkem érzései ellen s o h a s e m m i t nem cselekszem!”
– [379] A' vadacska m e r t , 's a' csattanó s o h a s e m m i t, a' bölcsesség' férjiját, azt
a' tanácsadót, elremítette. Kapta kalapját, 's ment. Egész életében nem szólla ő illy
vadúl. De homlokát nem is ütötte oly gyakran a' küszöbbe; 's meg kell vallani, az
olyan fáj.

Kenderesi nem tartozék azon egyszínű kis Nagyok közzé, kik nevetni nem mer-
nek.

Narratur et prisci Catonis
kleinere Schrift. Saepe jocus caluisse virtus.

A' hol ő vala, a' tüzetlen is tüzet kapott. [380] Felejtethetlen lesz előttem mindég az 178, 431, 509, 782
ebéd, melyet Gróf Toldalaginénál vele, [381] 's Secretárius Gyárfás és Sebes Urak' tár- 178, 431, 509
saságában ettem, hol tudomány, komoly kedv, dévajkodás,⁶²⁸ váltogaták egymást, és a'
hol óráimat mind hárman, de kivált a' beszélni-szerető 's beszélni-tudó Consiliárius,
olly oktatóvá, oly mulattatóvá tevék.

[382] És osztán azok az elmésségek, melyeket kedvem volna lélek' perczengésinek 179, 431, 509
nevezni; azok az apró, olykor bohó történetek, melyek papirosra vetve, nyomtatás-
ban, alacsonyoknak tetszhetnének, de élő szóval, 's az öröm' helyén elmondva, éle-
tünk' legszebb pillantásit teszik; 's bizonyosan többet érnek mint az őrzött órák'⁶²⁹
minden feszes bölcsesége! Próbát⁶³⁰ tések, nem, ha téged egynek kettőnek elmondá-
sa által tudnának e mulattatni, ki facetiáiddal minden másokat felyűlműlsz, 's így az
ilyeket leginkább bírálghatod, hanem hogy elbeszélése Olvasóimnak úgy adhatna e
örömet, mint nekem az, midőn barátaimtól beszéltetni⁶³¹ hallottam.

Egy szívére, lelkére, tudományaira tekintet érdemlő, de különöségeket kedvelő
valaki bővebben költe mint szokás; 's rokona jónak vélé, meginteni az abnormis em-
bert, élne okosabban. A' levél nagyocskán fogta éreztetni a' tanácsló' felsőbbségét, 's a'
szeretetre-méltó bűnös azt, a' melly pillantatban megolvasá, gyertyája felibe tartotta, 's
vígán nézé, mint ég hamuvá. Akkor vevé a' tollat, 's ezt írta-vissza. „Megismerem⁶³² hogy
a' tanács igen bölcs, 's egyenesen az én vétkem, hogy sikertelen. Ha ifjabb esztendeim-
ben volt volna szerencsém venni,⁶³³ haszna volna nálam is. Épen jut eszembe, hogy
Excellentziádnak még közelebbi rokonai vagynak⁶³⁴ mint én; hogy ifjabbak mint én, 's

⁶²⁸ <ke>dévajkodás

⁶²⁹ őrzött <pillan> órák'

⁶³⁰ bölcsesége! <Próbál> Próbát

⁶³¹ barátaimtól beszéltetni A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben
jelezve: Γ

⁶³² Meg<i>smerem Az ékezet áthúzza.

⁶³³ szerencsém <azt> venni

⁶³⁴ vagynak<, >

olly gondolatlanok mint én. Bizonyos vagyok benne, hogy ők a' tanácsnak, ha az nekik dózisonként adatik-be, nagy sikerét tapasztalják; 's erre nézve a' levelet, hamuvá égetve, itten küldöm-vissza; öregebb vagyok mint hogy egyéb lehetnék mint eddig voltam."

A' költés sequestert vont jószágaira. Azonban bizonyos sötétarczú hitelezőji panaszt tevének újabb adósságai eránt, 's kielégíteni kívántak a' kéznél-maradt birtokból. A' rendelés kiment, kívánságok szerint. A' Vádlott megkéré Védőjét,⁶³⁵ tenne jelentést, hogy sötétarczú hitelezőjit ennyi 's ennyi⁶³⁶ czigányok általeresztésével teljesen kielégítette, 's okát adá, miért épen czigányaival: „1. mert míg az adósnál mobilis portéka találtatik, addig fekvő birtok executióba venni nem szabad; már pedig mobilisabb portéka, kerek e' világon, mint a' czigány, nincs. 2. mert az executióba-vett czigányok' arcza 's az ő hitelezőjinek sötét ábrázataik atyafiságra mutatnak⁶³⁷ közöttök; következésképen véle azt hitetik, hogy a' czigányok' új Urai,⁶³⁸ arczok' színe által is bebizonyított atyafiságoknál fogva, ezekkel szelíden és a' humanitás' érzései szerint fognak bánni." Még két más franczia könyedséggel 's csípős sóval említett okait felejteni vagyok kénytelen.

432, 510 [383] És még egy történetet; de más nemből. Fő-Ispánjaikat, vagy székeleyesen szólván Fő-Királybírájikat, a' Székely nép maga választja. Meghalálozván az Udvarhelyi Székben, hol egy nagy-lelkű 's nagy-birtokú, 's kora által is tiszteletes Báró Kordáné közönséges tekintetben állá, a' Fő-Tiszt,⁶³⁹ e' földnek⁶⁴⁰ egyik lakója erőnek ezen aszszonyságot akará Fő-Királybírónak választani; hijába igyekeztek mások, éreztetni vele kívánsága' képtelenségét. „De ha asszony kormányozhat országokat, még pedig dicséretesebben mint sok férjfi: egy Székely-Széket is kormányozhat!" felelé a' természet' jámbor gyermeke.

XXIII. LEVÉL.

182, 432, 510, 785 [384] Kolozsvárról reggel jöttem-el, és sötét éjjel értem Esküllőre. Onnan eddig úgy nem találánk falut mint Kolozsvár és Torda között. Az eső egész nap esék, lomhán, szomorúan, nem víg csapatokban, nem rettentő, de szép szikrázásokkal, nem pompás dörgeésekben. Hosszú útam alatt ez vala legúnalmasabb menésem.

182, 432, 510 [385] Inasom Enyeden rosszúl leve, 's annyira elgyengült, hogy le sem szállhata szeréről. 182, 433, 511 [386] Esküllőn tehát a' legvastagabb sötétben, 's térdig-érő híg sárban, kocsisomnak kelle nyergéből lelépni, hogy bekopogjon egy háznál, mellynek kised ablaklyukán világot láték. Az Oláhné, meghallván a' tót-ember' köszöntését, hirtelen kiönté

⁶³⁵ Védőjét A Véd Vád-ból javítva.

⁶³⁶ 's <en> ennyi

⁶³⁷ mutatnak A nak sor alatti betoldás.

⁶³⁸ Urai urai-ból javítva.

⁶³⁹ a' Fő-Tiszt A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ı

⁶⁴⁰ földnek fölnek-ből javítva.

a'⁶⁴¹ csupor vizet tűzére,⁶⁴² 's a' tót-ember káromkodva jött vissza⁶⁴³ a' szekérhez.⁶⁴⁴ Egy más házból az Oláh kocsimhoz csalatá ugyan magát; de sem kérelem és pénzcsörtetés, sem harag és fenyegetések nem indíthaták-meg, hogy befogadjon, vagy, mivel azt lehetetlennek mondotta, velünk⁶⁴⁵ a' Mohai Úr' házához elhabuczkoljon. Meghagyám tehát, hogy menjünk a' merre a' ló viszen, 's a' tót-ember nagy örömmel felkiálta, hogy a' föld' gőzétől még vastagabbá vált sötétben olly valamit lát mint egy galambbúczos udvarkapu. A' nélkül hogy tudtam volna, kié az udvarház, behajtaték. A' vak szerencse Mohai Úrhoz vive, kihez Kolozsvári barátaim útasítának, ha talán Drágra, Oberster Báró Wesselényi István Úrhoz, a' László öcsém' kedves tisztársához, barátjához, nem érthetnék.

Mohai Úr betegen fekvék, midőn megszorúlt vendége átalkodva, pirulással, félve panaszlá⁶⁴⁶ baját, nyomorúságát, szükségait. De most felkele ágyából; rakásra ölette tulkait, madarait, 's minden becset felülhaladó szívességei által, mellyek nem az étetésből, itatásból, hanem a' víg kedvvel-látásból állanak, a' bátortalannak leczkét ada, hogy becsületes-embernek becsületes-emberhez bízva kellene járulni.

'S ez a' jó Erdély valóban nem csak a' szíves-látás, hanem az étetés és itatás miatt is, olly dicséretet érdemel, a' hogy kevés nemzet a' nap alatt. Kenyere ollyan van, hogy haki⁶⁴⁷ azt megkóstolja, zsemlyét, kalácsot, 's a' Debreczeni, Miskolczi kenyeret nem dicséri többé. Kávét háromszor isznak napjában, 's rozólist azonfelül. Hideg embereink oda csak azért is elmehetnénk, hogy tanuljanak⁶⁴⁸ felmelegülni; gourmándjaink pedig, hogy a' szerint térhessenek-vissza, mint Epikúrnak az a' hízni-szerető állatocskája, mellyet Horázt, 's alázatos követés nélkül, nevén nevez.

[387] Más nap egy kies völgyen, mellyet játékos csavargásokban fut-végig az Al- 183, 434, 512
más-vize, [388] Erdélynek egyik lelelkesebb Tisztviselőjéhez, Szóllójához, Em- 184, 434, 513
beréhez juték, [389] akkor Háromszéki Fő-Királybírói Helytartó,⁶⁴⁹ elébb a' Maros- 434, 513
Vásárhelyi Királyi-Táblának Assessora, most Kormányszéki-Tanácsos Nagy-Ajtai⁶⁵⁰
Cserey Miklós Urhoz, Tihóra. Ötet lélek, tudomány, tapasztalás, szív, csudált Beszédei,
's nagy tettei teszik most tiszteletessé, egykor felejthetlenné. Ismét egy gyönyörű-
en elmúlt, oktató napon.

[390] Tihó, a' mint neve 's várának romjai gyanítatják, hajdan Tihó Vezérnek birto- 186, 434, 513
ka, kétórányira fekszik Zsibóhoz, [391] 's a' völgy a' két hely között nevezetes 185, 434, 513
Történeteinkben. A' Nagy-Szamos, Dézs felől jöve, megkerüli a' Turbucza-hegyet, 's
ezt jobbra, Karika nevű helységet balra hagyja. Rákóczy a' dombon sánczoló-körül
magát, hogy a' közelítő német Vezérrel megütközni kénytelen ne légyen, míg Bercsényi
a' várt lengyel segéddel, megérkezend. Embereivel megtömé a' völgyet, feledve, hogy a'

⁶⁴¹ a' Sor feletti betoldás.

⁶⁴² víz<é>t Az ákezet áthúzza. <a'> tűzére

⁶⁴³ 2. a' 3. szekérhez 1. vissza A szórend sor feletti számozással javítva.

⁶⁴⁴ vissza<!/>. A pont a kötőjeltől javítva.

⁶⁴⁵ velünk A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: r

⁶⁴⁶ panaszlá<,>

⁶⁴⁷ h<á>ki Az ékezet áthúzza.

⁶⁴⁸ tan<ú>ljanak Az ékezet áthúzza.

⁶⁴⁹ Helyt<á>rtó Az ékezet áthúzza.

⁶⁵⁰ Kormányszéki-Tanácsos <Melto> Nagy-Ajtai

szoros nyíláson meglepethetik, 's egy Oláh-pap a' Németeket a' nyitva maradt résnek igazítá. A' győzők ez nap' 1705. Novemb. 11d., leginkább Rákóczynak személye ellen törekedének. Ez látá ezt, erdőnek vevé magát, ott balra csapott, általúsztatá lovával a' Szamost, 's a' Turbuczai-hegynek vévén útját, Kővár-Vidéken és Máramaroson keresztül ment Lengyel-országba.

188, 435, 513, 789

[392] A' Zsibói Istáló⁶⁵¹ azon szerint érdemel bővebb előadást, a' hogy a' Vásárhelyi, Szebeni, Fejérvári Gyűjtemények, mert ez Erdélynek úgy kevésége mint amazok.

A' Ménest Wesselényi Pál, a' most élő Miklós' nagyatyjának nagyatyja állítá 1660 táján, válogatott Erdélyi kanczákból, 's az magát már az ő idejében tekintetbe hozta volt.

István, Rendek' Előülője, Pálnak fija, látta a' szerencsés kezdetet, 's Ménését török és tatár kanczák által nemesítette.

Fijai, Ferencz és István, megosztóznak. István, a' mi Miklósunk' nagyatyja, Nápolyi méneket hozza-be, hogy a' török faj magasbb természetűvé váljon. Látta hogy a' két faj nem illik egygyüvé, 's valami megkorcsosult, kihányata. Most megveve Generális Brentánótól egy huszonnyolcz esztendő *Galant* nevű mént, kétszáz aranyon és tizennégy darab harmadfű csikón. Ennek atyját akkor hozák által a' Pyrenéeken, midőn VI. Károly Barcelónában megkoronáztaték, 's ez leve törzsöke, atyai vagy anyai ágon, minden Zsibón nevelt lovaknak.

Istvánnak özvegye, Vargyasi Bárány Daniel Polyxéna, még nagyobb fénybe hozá a' Ménest. Óvta a' nemtelen lovaktól, a' fajokat megkülömböztette, Jegyző-Könyveit nagy gonddal vitette, az ifju lovakat nagy költségesen neveltette, tanítatta. Ügyes Lovász mestereket fogada szolgálatjába, nevezetesen Gründelt, ki Mestere lőn Miklósnak.

Ez, akkor Kapitány a' Bethlen Ádám' Huszárjai közt, 1775. egy *Monarch* és egy *Brillant* nevű spanyol-eredetű mént hozá a' Lengyel Király' istálójából, és egy Törököt.

Anyja' halála után 1776., a' Gróf Haller János' Gorbói istálójából egy *Cicerót* veve-meg, melly I. Ferencz Római Császárnak spanyol-ménű spanyol-kanczájú lovai közzül erede; –

Hiam Ángoly Lójátékostól 1773. egy négyesztendő *Alexander* szürke mént;⁶⁵² –

Herczeg Kaunitz Domonkostól pedig 1790. egy *Andalúso* nevű spanyolt, mellyet a' Herczeg' atyja, a' Minister, maga hozott-ki Spanyol-országból; –

Végre 1792. szerencsés vala szert tenni Gróf Mikótól egy *Müzir* nevű originális arabszra.

A' *Monarch*' és *Brillant*' maradékait nem tartotta-meg Zsibó.

A' mostani Ménés⁶⁵³ nevel spanyol, ángoly, arabsz fajokat. Ezeknek törzsökeik:

a' Spanyol-fajtában:⁶⁵⁴ 1. *Galant*, más nevével *Brentáno*; 2. a' Hallertől vett szürke *Cicero*; 3. a' Kaunitztól vett *Andalúzo*;

⁶⁵¹ Istáló istáló-ból javítva.

⁶⁵² mént <vásárla>;

⁶⁵³ Ménés <t>

⁶⁵⁴ Spanyol spanyol-ból javítva.

az Angoly-fajtaban: 1. a' Hiámtól vett *Alexander*; [393] 2. a' II. Miklós által Angliából
1822.⁶⁵⁵ kihozott *Cáto*;

[394] az Arabsz-fajtaban: a' Gróf Mikótól vett *Muzír*.

189, 435, 514

I.
SPANYOL-FAJ.

[395] grösser, aber auch Minuskel. 1) Brentáno' neme.

189, 436

Ebben ragyogtanak a' II. és a' III. *Galant*, a' *Superbo*, *Daru*, *Amico*, *Kakas*, *Kedves*,
Bucephál, *Jupiter*, a' Daru' *Bucephál* fija, *Hannibál*, *Pajzán*, *Philosoph*.

[396] *Bucephál*; 1816. huszonnyolcz esztendő volt. Színe sárgás fakó, serénye és
farka fejr, 's serénye igen tömött, hosszú, perpendiculáris. Feje busa, háta horpadt. És
még is egyike az istáló' fő díszeknek, Urának egyik öröme.

Philosoph; tizenhat markos, szürke,⁶⁵⁶ remekje a' tanult lovaknak, 's innen a' név. Az
I. Miklós' kedvencze, méltósággal teljes lépdelései miatt.

Jupiter; barna-pelly; fő éke a' hattyunyak.

Pajzán; szürke kancza. Teljesen iskolázott. Olly úszó trappos, mozdulásai olly pat-
tanóság, olly fáradhatatlan, hogy álmélkodás nélkül nem láthatni.

[397] *Amico*, Wesselényinek már katonaságában⁶⁵⁷ is kedvese, Lengyel-országban, és
Siléziában. Harminczhat esztendőt élt.

189, 436

Kedves; Zsibónak legtanultabb nevelése. Miklós a' maga nyolczesztendő Miklósát
1805. ezen kezdé iskolázní.

2) CICERO' NEME. grösser, aber auch Minuskel; wie oben.

Legnevezetesbb gyermekei a' lángszínű *I. Caesar*, Zsibónak, sőt az egész Erdélynek,
örök dísze, a' külföldnek irígysége. Kiholt 1804., maga helyett hagyván a' hasonló színű
II. Caesárt, a' *Csinost*, a' courbettoló *ifju Cicerót*, 's *Armidórt*, az ifjabb Caesar' anyai
testvérét, a' szép *Madár* kanczát, [398] és *Scípiót*, Armidórnak és Spagnolának fíját, ki
szép, mint atyja, 's nagyobb.

436

leere Zeile

[399] 3) ANDALÚSO' NEME. wie oben.

189, 436

Az *ifjabb Andalúzo*, a' *Tüzes*, *Spagnolo*, *Superbo*, *Ráró*, és *Spanyóla*, híres kancza.

[400] Ez nem vala czifra ló, de mindég⁶⁵⁸ igen szép fiakat szült.⁶⁵⁹ Gróf Károlyi József

190, 436

⁶⁵⁵ Angliából <kihól> 1822

⁶⁵⁶ markos <;>, szürke <;>, A vesszők a kettőspontokból javítva.

⁶⁵⁷ katona <sogában> ságában Az áthúzott rész felé írva.

⁶⁵⁸ de <fijai> mindég

⁶⁵⁹ szült <ek>

érette 700 aranyat ígért. „Annyit nem ér, mondá Wesselényi; ’s nekem a’ ménes-tartás olly kötelességem, mellyel öseim’ emlékezetének tartozom.”

II. ÁNGOLY-FAJ.

189, 436 [401] Alexandernek leghíresbb gyermekei: *Fox, Pitt, Admirál, Eclipsz, ifjabb-Alexander*, ’s *Fanny és Jenny*. – [402] Eclipsznek egy szép fiját, *Bruce*, én vettem ajándékban, 1816.

435, 514
436 [403] Az ifjabb Miklós 1822. Februáriusban indúla-ki együtt Kapitány Gróf Széchényi István Úrral, a’ nagy Széchényi’ fiával, Londonba és Párizsba, ’s Angliából hozá *Cáto* nevű, sötétbarna, tizenöt markos három hüvelykű ménét. Született Cáto 1809⁶⁶⁰ Lord Stawelnél (*General Studbook*. II. K. 133. l.) Atyja volt Sancho, anyja Gipsy. Gipsynek atyja Trompator; ennek Conductor; ’s ez unokája vala Matchimnek, ’s Cadének második unokája. Cade Godolphin ángoly atyától származott (I. K. 169. l.) Gipsynek anyja Herodtól és Snap leányától ered, ki Childersnek unokája volt (II. K. 342. l.) Sancho atyja Don Quixot; ennek anyja High-flyer (I. K. 155. l.) Don Quixot Chaunters’ fija, Eclips’ unokája (I. K. 86. l.)

III. ARABSZ-FAJ.

190, 436 [404] Müzirnek minden mén maradékai közzül egyedül *Almanzor* éle 1816., de feleségei ’s⁶⁶¹ lányai voltak. Csak tizen négy markos; színe szürke. Neptún nem teremte soha szebbet, ’s a’ genealogiáját⁶⁶² Salamon’ idejéig felvivő Kochláni Ménes kevélykedve⁶⁶³ nevezhetné fijának. [405] Ha valamelly Fejedeleme a’ legigazságosabb háborúban meggyőzte volna ellenségét, annak triumphuszát Almanzoron kellett volna tartani. [406] A’ ló, igen öregén és hektikában, nagy⁶⁶⁴ áron vétetett meg a’ Drezdai Udvar’ számára.

A’ felső Istálóban, a’ fedett Iskolával egy fedél alatt, az én utóbbi otlétemkor balra⁶⁶⁵ ezek állának, ’s e’ renddel: 1. *Superbo*, 2. *Zoroaster*, 3. *Jupiter*, 4. *Armidór*, 5. *Scípió*, 6. *Büszke*, 7. *Bucephál*, 8. *Tibar*, 9. *Kakas*, 10. *Andalúsó*, 11. *Eclipsz*, 12. *Arioso*, 13. *Almanzor*,

⁶⁶⁰ *Cáto* <178> 1809

⁶⁶¹ *feleségei* ’s A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

⁶⁶² *genealogiáját* Sor feletti betoldás.

⁶⁶³ *Ménes* <ezt> *kevélykedve*

⁶⁶⁴ *hektikában*, <igen> *nagy*

⁶⁶⁵ *balra* A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ∇

14. Daru, 15. Philosoph. Az Udvar felé ezek: 1. Generál, 2. Mariandel, 3. Lámpás, 4. Pajzán, 5. Ráró, 6. Batalladór, 7. Astéreon, 8. Oskár, 9. Caesáreon; 's⁶⁶⁶ a' ház' Asszonya' négy feketéje, és két hermelínje.

A' húsz mén, három kancza, egy metszett körül, szolgál 1 Lovászmester, 8 legény, 2 ficzkó, és a' lovaglók.

Az alsóbb-Istáló, a' Kastély' keleti szárnyában, tele van hasonlóúl már kitanult, vagy most oskolázott lovakkal.

A' lovak a' Wesselényi-czímert viselik bal farkokon, a' rózsát-tartó Szírént; nem a' név' első betűjit.

XXIV. LEVÉL.

[407] Gróf Kornis Mihály és Buczy Emíl általjövének Zsibóra Szent-Benedekről, 192, 436, 514, 792
hogy Erdélyben töltendő utolsó napjaim' örömeit neveljék. [408] E' figyelmet a' Gróf' 514
tisztelt anyjának, az eggykori, minden jóktól-szeretett Thesaurárius Gróf Teleki Ká-
roly' méltó leányának, köszönhetem.

[409] A' kertben ülénk a' szép Csorgó mellett, [410] 's az öreg Wesselényi felől be- 192, 514
széllénk, kit Miklós tizenharmadik évében veszte-el, 's eléggé nem ismerhetett. Én 193, 514
adám-elő a' mit részint magától, részint barátjaitól, részint vádlójától hallék, 's beszé-
dem részvételt talál. [411] Melly character! kiáltá Buczy, 's melly gondatlanság, hogy 514
az illy nagyságú ember' életét valaki papirosra nem önti, 's minden fényével, minden
árnyékával. A' Jók' árnyéka még neveli fényeket; 's a' kinek keble van, érti, hogy a' ter-
mészet a' Jók' hibáit érdemek' emelésére adá. – 'S mit nyernénk⁶⁶⁷ vele, ha az affélét
valaki papirosra tenné is? mondám neki. Gondolod e, hogy az affélét, bár⁶⁶⁸ barátink'
kezeikbe, bátran tehetnénk-le? Az emberek azt sem tűrik, ha az Író jót mond felölök;
hogyan midőn gyengeségek érintetik-meg? Higgy nekem, okosabb osztályrész nincs
mint hallgatni, vagy a' szerint változtatnunk színeinket mint a' Chamaeleon. *Omnia*
adsentiri – *is quaeastus*⁶⁶⁹ *nunc est longe uberrimus!*

Neheztelnék, mondá Buczy, ha a' szó szívedből jönne; de ez a' tartalék nem sajátja
lelkednek. Te ismeréd Wesselényit, 's kevélykedel szeretetével. Oldd-fel a' nem könyű
problémát; tartozol vele árnyékának. – [412] Vallást tevék hogy életét megírtam, hogy 193, 514
Patakitól a' hézagok' kipótlására sok tudósításokat vettem, Wesselényinek már halála
után; 's azt itt teszem-le. [413] A' ki szebbnek nézi a' Chínai ízlésben festett főket mint
a' Rembrandéit, szűnjön-meg ezt olvasni, mert itt a' fejnek⁶⁷⁰ több mint három negyed
profilja árnyék, sötét árnyék, de szép árnyék.

⁶⁶⁶ *Casáreon*; <a> 's

⁶⁶⁷ *nyernénk* A *nk* a bal margón megismételve.

⁶⁶⁸ *affélét*, <még> *bár* Az áthúzott rész felé írva.

⁶⁶⁹ *quaeastus* Az *ae* sor feletti betoldás és szó a margón megismételve.

⁶⁷⁰ *f<é>jnek* Az ékezet áthúzva.

193, 514 [414] Báró Wesselényi Miklós, Cs. Kir. Kamarás és Közép-Szolnokban a' Fő-Ispáni méltóságnak Helytartója, született Zsibón 1750. Decemb. 11dikén; megholt ugyan-ott 1809. Octób. 25d. Még nem vala hét esztendő, midőn atyját Istvánt* elvesztette. Anyja Vargyasi Báró Daniel⁶⁷¹ Polyxéna, leánya Istvánnak, a' *Könyvek*' Írójának, Gróf Pekri Polyxénától.

Miklósnak első Nevelője Cornidesz Dániel leve, a' későbbi Historicus,'s Prof. a' Pesti Universitásban, 's Wesselényinek ez vala minden szerencsétlensége, veszedelme; a' ki tanulni szeret, nem mindég szeret tanítani. A' fényes ház' egyetlen gyermeke magára⁶⁷² hagyva látván magát, parancsolgatott, 's lelke azok körül, kik vakon nem teljesíték kéjeit, elkesernyésedék. Ugyan-e' szerencsétlenség éré tovább Kolozsvári Predikátor Deáki Pálnak házánál. Azonban nem tagadhatni, hogy a' szertelen élesség, melly neki egész életében kínzója vala, már vérében volt; örökség gyanánt vette azt anyjától, ki minden nagy, sőt csudálást-érdemlő tulajdonai mellett a' szenvedhetetlenségig kemény vala. Nevelé szerencsétlenségét, hogy vele katonai-szolgálatot⁶⁷³ vétetének, hol szoros engedést kívánhatván alattvalójától, gyengesége még inkább erőt veve.

194, 515 [415] Tizenhét esztendő vala, midőn szolgálni kezde, az akkor Bethlen Ádám, tovább Barkó és Stipsics neveket viselő Huszárok⁶⁷⁴ közt. Őt eszt. alatt Galíciának elfoglalásakor (1772.) már Kapitány vala, 's svadronával's bizonyos számú gyalogsággal Bukovinába küldetett. Embereit fenytékben tartotta, a' szolgálatban gyakorlotta, olykor megzaklatta; de poltolta hópénzeket, a' Zsibói posztó-fabrikából nekik új köntőseket
194 adata, maga tanítgatta legszilajbb lovaikat; [416] hópénzét egy gyermekekkel megterhelt Tisztársának hagyta.

II. József látni akará a' Zsibói Istálót, 's azt az Asszonyt, ki a' Róma' Írójít a' Róma' nyelvén olvasta, 's azon szóllott és írt, 's levelet kívánt tőle fíjához, Galíciába. A' Wesselényi' svadrona megkülömbözteté magát minden másokéi felett a' gyakorlatban, 's a' Császár a' sereg előtt dicsérte-meg a' Kapitányt; 's hosszabban beszélvén vele, bizonyossá tévé, hogy királyi kegyeire minden esetekben számot tarthat.

194, 515 [417] A' ház' egyetlen fíja nem maradhata nő nélkül. Ő Referendárius Cserey Farkasnak Heléna leányát óhajtotta; egy nagy szépségű leányt, kiben a' nagy szépség legkisebb érdem volt. Menyegzőjök 1777. méne véghez, 's Menyasszony a'⁶⁷⁵ Siléziai táborba ment férjével.

Wesselényi mindentől szeretve látá magát Regimentjénél, csak Óbersterétől nem. Szó⁶⁷⁶ nélkül tűrte ennek hidegségét. Egy estve hívatik; Óberstere már feküdt. Által-

* Ennek atyja ismét István, Közép-Szolnoki Fő-Ispán, tovább [tovább <Rendek' Elölülője> – Sz. Á.] a' Királyi-Táblának, végre a' Rendeknek Elölülője, 's Titkos Belső Tanácsos. Anyja Bánffy Kata, leánya Györgynek az első Gubernátornak. [Kazinczy jegyzete]

⁶⁷¹ D<á>niel Az ékezet áthúzza.

⁶⁷² gyermeke <nem mindég> magára

⁶⁷³ katonai-szolgálatot A kötőjel sor feletti betoldás.

⁶⁷⁴ H<ú>szárok Az ékezet áthúzza.

⁶⁷⁵ a' Sor feletti betoldás.

⁶⁷⁶ nem. <Ez> Szó A Szó szó-ból javítva.

esvén, 's kedvetlenségek nélkül, egyéb czikkelyen, az Óbester emlékezteté a'⁶⁷⁷ parancsra, melly a' Tiszteket eltiltá magoknál tartani hitveseiket. A' boldogságában kevés Sze-relmes legérzékenyebb oldalán vala megérintve; a' világért sem vált volna meg Ked-vesétől; 's a'⁶⁷⁸ mint⁶⁷⁹ az Óberster a' Bárónét Kapitányné Asszonynak titulázta, tűzbe jött. Az Óberster érezteté vele felsőbbbségét, Wesselényi pedig emlékezteté, hogy kato-nai parancsok nem fekvé adatnak. Indulatjának sem egyik sem másik nem vala Ura, és ha a' csataj össze nem szított volna másokat, kard végezte volna el a'⁶⁸⁰ fellobbanást. Wesselényi beadá jelentését, hogy eleresztetni kíván.

Fő gondja most ménese volt. Szomszéd barátjától, Gorbón, megvevé a' már említett Cicerót, 's nem kevés ezere. Nyolcz nap múlva a' lovon kiüté magát a' kolera, 's nem lelete tagadni, hogy a' ló hibáját amott ismerték. Wesselényi, ki irtózik minden ala-csonyságtól, 's illy tettel koronát⁶⁸¹ sem akart volna bírni, megelégedék vele, a' történe-tet általizente. Csak hamar azután a' külföldről nem ki költséggel hozatott Lovászmaster eltűnt Zsibóról, 's Gorbó befogadá. Most egy Lovász tűnt-el, 's az is Gorbón lele menedéket. Wesselényi barátságosan visszakíváná embereit. Tagadtatott otltétek. Ez Wesselényit tűzbe hozá. Octób. 16d. 1781. több mint kétszáz negyven embereivel 's huszonnégy Udvari-hajdújival ment elégtételt venni.

A' szomszéd, látván a' közelítő hadat, megszalada, a' két szökevénnel. Wesselényi feltöreté a' kapukat, 's a' Gorbón talált Cancellistát (a' többiek mind futottak) üresen-hozott czifra-szerszámú paripáján, mintegy triumphusban, Zsibóra általhozta, meg-vendégelte, 's minden bántás nélkül eleresztette... <E' cselekedet' következése a' Kufsteini fogság lett.

A' megriadott vétkes' panaszára a' Kormányszék kiküldé Gróf Kemény Farkast, összebékeltetni ezt és megtámadóját. Az, hogy meg ne békéltethessenek, bé nem várá a' Kiküldöttet, sőt megújítá panaszát, 's pöre a' Kir-Táblán, 1782. Martz.' elsőjén, elkezdődék.

Wesselényi itt kétesztendei házi-fogságra ítéltetett, a' Kormányszék által esztende-ire; Bécs azt Kufsteini fogsággá változtatá, határozatlan ideig.

Wesselényi erdőkbe voná magát, 's jelentést teve, hogy önkénytt fogja magát általad-ni a' Guberniumnak, csak Szebenbe, hol az akkor űlt, szabadon mehessen. Midőn most Dátoson meghála, Torda Várm. Radnót mellett, egy százada a' Savoyi Herczeg Eugénus Dragonosaiknak körülfogá a' házat, 's Wesselényi vason vitetett Vásárhelyre, a' Kir. Tábla elibe. 1785. Martz. 13d. Tyról felé indítatott. [418] A' Kufstein' tornyában Nro. 5. űlt.>⁶⁸²

⁶⁷⁷ emlékezteté <Wesselényit> a'

⁶⁷⁸ a' Sor feletti betoldás.

⁶⁷⁹ mint<hog>

⁶⁸⁰ el <a' kettő közt> a'

⁶⁸¹ tettel <eg> koronát

⁶⁸² A főszöveg csúcsos zárójelek közötti része keresztirányú vonalakkal a cenzor által erősen áthúzva.

195, 516 [419] Fogságát olvasás és jótételek nemesíték. Szabadságát József 1789. Decemb. 15d. adá-vissza, Kamarási kolcsával,⁶⁸³ 's emlékezvén, millyennek találta a' Regementnél, egy Szabad-sereg' felállítással kínálta-meg.

Hitvese Bécsig siet⁶⁸⁴ elibe. Zsibóra érvén, nem szobájiba hanem lovaihoz. *Amicója* nyerítve idvezlé Urát. „Rám ismerel kiálta Wesselényi; mint az eb a' haza-tért Ulysszra!” Kihozatá azt, 's kevélykedék vele, hogy hiba⁶⁸⁵ nélkül csinálá minden iskoláját; pedig rajta öt eszt. olta nem volt nyereg. Le szállván a' lóról, megveregette azt, 's „Ah, ugymond, te békéltetsz-meg sorsommal!”

Kevés napok múlva általizene Gróf Haller Jánoshoz, hogy ha őt neheztelés nélkül fogadhatja, megjelen Gorbón. Megújula barátságok, 's holtig tarta.

A' féketlen lángokra lobbangó, de legnemesbb lelkű ember kevélység nélkül vallá vétkesnek magát számos Vendégei⁶⁸⁶ közt az én jelenlétemben, ugymint a' ki mást polgári nyugalmban megháboríta. De,⁶⁸⁷ úgy gondolnám, a' ki tudva ad-el, több ezen, 's barátjának, hibás lovat; a' ki a' más' szökevényeit befogadja; a' ki eltagadja a' mit tagadni nem lehet és nem kell; az csaknem annyit szenvedé, látván ennek 's hitvesének szenvedést, mint ezek. Keservesen lakola azért, hogy neki baja nem volt. –

197, 516 [420] Az 1794diki Dietán Wesselényi Követe vala azon Megyének, melyben Zsibó
197, 516 fekszik, még pedig igen fényesen, [421] 's 1806. Júliusban, Fő-Ispáni székébe üle-be,
198 mint annak Helytartója. [422] Fizetését mindég a' rabok vonták. Kevélyebb volt, 's
gazdagabb, mint⁶⁸⁸ hogy szolgálatja által hasznot kereshetett volna, 's hogy ugyan-azt
tegyék mások, gazdagon segélé nem⁶⁸⁹ gazdag Tisztviselőit.

Székében soha ki nem pattant, noha azt keresék némellyek. Kímélettel vala az erőtlenség éránt, a' bottlottakat titokban feddette-meg, 's csak a' fejeskedőket hangosan. Bosszút nem forralt, nem tett, nem túrt.

198 [423] Árvák buzgóbb pártfogóra nem találtak. Előttem is áldatott ezért neve. A' Gyámokat szorosan számoltatá nem egyedül a' jövedelemről, hanem a' gyermekeknek nevelésekért is, 's ezért sokkal inkább.

516 [424] Erdély ötet nézé egyik leglelkesebb, legszerencsésebb Dietai Szóllójának.

200 [425] Nem rettegván, nem keresvén, nem óhajtván semmit, 's minden dicsőségét abban találván hogy tisztának ismértessék, belső sugallatai ellen soha nem szólla; 's útálta a' félszegecskéket, kik a'⁶⁹⁰ két ellenfél közt habozván, nem veszik észre, melly nevetségese, midőn végre magok sem tudják melly nevetségese, midőn végre magok sem tudják melly helytt állanak, 's okosságnak látszó nem okosságok, melly mindég a' szerencsét csillogtatja előttök, mint teszi szerencsétlenekké. [426] Beszédit a' Gyorsírók
200, 516, 200, 200 utána írák, [427] a' hogy ő azokat előre-készület nélkül⁶⁹¹ mondani szokta volt. [428]

⁶⁸³ kolcsával Kolcsával-ból javítva, a *k* a bal margón megismételve.

⁶⁸⁴ Bécsig <ment> siet A sieté főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

⁶⁸⁵ hogy <az> hiba

⁶⁸⁶ Vendegei ék. em.

⁶⁸⁷ De, de-ből javítva és a bal margón megismételve.

⁶⁸⁸ A margón más tintával, idegen kézírással: 16. 36r.

⁶⁸⁹ segélé <a'> nem

⁶⁹⁰ kik <mind> a'

⁶⁹¹ nélkül ék. em.

Egy felolvasott, igen nagy gonddal készült Beszédre ő akara felelni. „Ékesen szóllani nem tudok, ugymond, de azt nem igen sajnálom; az igazságnak nincs szüksége pipe-rékre...” (Egy nem nemes, de nemességet-érdemlő ember mellett szólla.) Ellenkezője vitatá állításait, 's a' Czimereket foná beszédébe. Wesselényi időt akara neki engedni, hogy tüzéből magához térhessen, 's szinte Arthurig 's az ő kerek-asztaláig tére-fel; de az sem használá; sőt azt nyeré, hogy az ennek indulatosságát hordá-elő, 's fogságát érinté-meg gyengédeden, nem hogy az Wesselényinek ne fájjon, hanem hogy maga nem láttassék annak a' minek találatni pirúlt. Wesselényi azon nyugalmában, mellyel ágas-kodó lovain úlni szokott volt, felfogta a' szót; megismeré a' mivel vádoltatott, tüzet, melly igen⁶⁹² gyakran igen messzére ragadozza, 's fogadta, hogy az illy pillantatokban emlékezni fog az intésről.⁶⁹³ De, ugymond, nem egyedül a' féketlen tűz kap-el bennünket a' jótól: vagynak egyéb indulatok is, a' mik épen azt cselekszik, 's elébe rakta az egész hosszú Litaniát. Ha viszont Ő Urasága is úgy találná, hogy ezeknek egyike vagy másika néki is csinál bajt, emlékezzék szavára, 's kövesse példáját. A' mint ez megszűnt szóllani, 's a' másik hallgatva maradt, Oberster Barcsay kele-fel. „Wesselényi, ugymond, nem állá-meg szavát,” 's elhallgatott. Wesselényi fellobbant, 's várta, mi következhetik. „Igen is, monda Barcsay; mert soha még ember az igazat szebben, lelkesebben nem védelmezte.”⁶⁹⁴ –

[429] Wesselényit hamar azután, hogy az Ország-Gyűlése 1809. Júliusb. eloszlék, 199 elővéve fejbeli rheumája, melly ötet fogságában szállá-meg, 's ahhoz inhideg járult, és az a' nagy embereket kísérgető csapás, hogy épen azok a' kik egykor kevélykedének hozzájuk-ereszkedésével,⁶⁹⁵ a' kiket ő mindenképen boldogíta, feltámadának ellene. A' halál megmenté ezeknek látásától. Némellyike megmért jelenni özvegye előtt, de a' kiterítetthez közelíteni nem mert. –

[430] Fő gondja 's öröme egyetlen fíja' nevelése volt. [431] Szerette emlegetni előt- 197, 516 te azon Americánus' mondását, mellyet Franklín ismértete-meg, 's éreztette a' gyermekkel, melly rút, midőn a' születéssel nem dicsekedhető haladja-meg a' porphyrogenitusokat, és a' kik magokat illyeneknek hiszik. Akarta hogy a' gyermek dicsértessék, de lángokba lobbant, ha valaki hízelkedett neki. [432] Midőn az, a' kit Nemzetünk az 197, 516 imádásig szeret, 1809. Martziusban, tekintetébe vevé Szathmárnak Felköltjeit, Wesselényi⁶⁹⁶ Nagy-Károlyba vezeté Vármegyéje' Vitézeit, kiknek ő vala Vezére, fíja pedig Kapitánya, 's neki Segédtszjtje; 's a' Közép-Szolnoki sereget itt a' tizenhárom esztendő's Kapitány gyakorlá Nádorunk előtt, Ennek 's minden jelenvalóknak álmélkodásokra.

[433] Képe a' Neidl' rezén, Wagnernek pasztele után, híven el vagyon találva. Erős 517 de nem magas⁶⁹⁷ alkotású, zömök testű, barna haju és szemü szép férjfi, kinek szava, tekintete, mozdulása el vala telve nemességgel, méltósággal. Ezek voltak minden csele-

⁶⁹² melly <ötet> igen

⁶⁹³ az <épen vett> intésről

⁶⁹⁴ nem <mondotta>” védelmezte”

⁶⁹⁵ hozzájuk <'>-ereszkedésével

⁶⁹⁶ Felköltjeit, <Nagy-Károlyban,> Wesselényi

⁶⁹⁷ de nem magas A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▮

kedeteinek bélyegei, még hibájában is, 's az alacsonyság őhozzá semmi alakjában nem fért. Barátjai úgy hiszik, hogy Epigrammom igaz képét adja:

Kétled e, hogy lelkünk jár, vándorol? Ott fene Cato
'S lágyszívű Brútusz, itt Wesselényi valék.
Erdély, szüntessed sírásidat: él fiam, él nőm,
'S díszedet eggy jobb kortt újra megadja Zsibó.

XXV⁶⁹⁸ LEVÉL.

204, 437, 517 [434] Wesselényi Miklós és Farkas Sándor, Gróf Kornis Mihály és Buczy, elkísérének
204, 437, 517 Hadadig. [435] Itt az örömnnek azon neme ére, melly után már rég olta szomjúztam: Caudélla, híres Hangmester a' Wesselényi Farkas' szolgálatjában, 's Ménard, ügyes Énekész, mulattatának bennünket; 's az első reggel olta éjjfélig, 's nem csak a' legújabbak' dolgozásaival, hanem azt is adván, a' mit Gluck, a' két Bach, Pergolése, 's mások, ihletve teremtének. – [436] Midőn Erdélyben Miklós nyomta ajakimra a' végső csókot, 's paripájáról, Bár⁶⁹⁹ túl a határon, mondám, a' Dessewffy⁷⁰⁰ ölelésének futhatnék ellenébe!

437, 517 [437] Melly írgylést érdemlő szerencse juta nekem, hogy Erdélyt láthatám 's így segítve láthatám! ezt kiáltám-fel, visszatekintvén Nagy-Károly mellett az elhagyott hal-
mokok felé, 's áldást könyörgék az annyi jó fiak', az annyi jó leányok' szülőjére.

Jó föld, tiszták és nem tiszták mindenhol vagynak a' hol emberek vagynak; nálad mint nálunk, 's nálunk mint nálad. De te nem romlál-meg úgy mint mi, 's színed jobb. E' vallással tértem onnan haza, 's úgy hiszem, később vendégi⁷⁰¹ igaznak fogják találni szavamat.

⁶⁹⁸ XX<I>V.

⁶⁹⁹ Bár bár-ból javítva és a B a bal margón megismételve.

⁷⁰⁰ Dessewffy' Dezsőffy-ból javítva. A sewffy a bal margón megismételve.

⁷⁰¹ vendégi<d>

[438] TOLDALÉKOK.

I.

I. FERENCZ ÉS CAROLÍNA AUGUSTA,
Kolozsvártt, 1817. August.

698

kleinere Schrift.

Es gibt kein' schönren Anblick in der Welt,
Als einen Fürsten sehn, der klug regiert,
Das Reich zu sehn, wo jeder stolz gehorcht,
Wo jeder nur sich selbst zu dienen glaubt,
Weil ihm das Rechte nür befohlen wird.

GÖTHE.

Ő Felségek ide Lembergi útjokból érkezének-meg az Iluczai nyíláson. Mint fogadtatának, hosszasan beszéllék Ujságleveleink. Mi jobbat fogunk, mint a' tisztelkedés fénye, a' maradéknak általadni.

Más nap a' Katonai-Rend, a' Kormányszék, a' Királyi-Tábla⁷⁰² tette hódolását, bemutatva az első Báró Kienmayer Országbeli Fő-Hadi-Vezér, a' második Gubernátor Gróf Bánffy György, a' harmadik a' Királyi-Tábla⁷⁰³ Elölülője Gróf Kemény Sámuel Exc. által. [439] Ezeket a' Vármegyék' és Székely-Székek Követei válták-fel, és az 443 Asszonyságok, a' Császárhoz özvegy Gróf Was Samuelné, szül. Gróf Bethlen Rosália, a' Császárnéhoz Gróf Eszterházy Jánosné, szül. Gróf Bánffy Ágnes Exc. által vezetve. A' Császárné' megszóllítására⁷⁰⁴ egy⁷⁰⁵ Asszonyság késve felelt; 's midőn a' Bémutató ennek mentségére gyakorlatlanságát említé a' német nyelvben, egy harmadik, ki németül igen jól tudott, megszóllala: Mi gyaláztatnak tartanánk Fejedelmünk' nyelvét jól nem tudni; az elméje, nagy kimiveltetése, 's szíve' kegyessége által ragyogó Császárné ennek így felelt: „Sőt inkább; idegen nyelvet nem tudni, nem szégyen: a' hazáét jól tudni, kötelesség.” – [440] Gróf Kemény Sámuelné, szül. Gróf Iktári⁷⁰⁶ Bethlen Katalin Ő Exc., azon jelentéssel mutattatott-be, hogy németül nem beszéll, de számtalan jótétei és nemes tettei Ő Felségeknek kegyelmeire méltóvá teszik; 's az illyek által királyisan ragyogó Felség ezt felelé: „Mi tehát szó nélkül értjük egymást.”

Aug. 20d., Szent-István Királyunk' innepén, Ő Felségek a' Nagy-Templomban jelenének-meg, nemzetünk' öltözetében mind ketten, mint itlétek alatt mindennap. A' szent szolgálatot a' Püspök, most Esztergomi Érsek és Prímás Herczeg tartotta. Dél után a' Császárné azon Intézetet tekinté-meg, melly a' múlt télen állott-össze, 's az

⁷⁰² Tábl<á> Az ékezet áthúзва.

⁷⁰³ a' Királyi-Tábla' A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

⁷⁰⁴ A' Császárné' megszóllítására Sor feletti betoldás.

⁷⁰⁵ egy⁷⁰⁵ Egy-ből javítva

⁷⁰⁶ Iktári A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: q

példátlan éhség' pusztításai közt néhány ezer ember' életét tartotta-meg. A' Császárné hatezer forintot ada ruházásokra.

22d. a' Császár a' Kormányzókban foglalá-el az előlülést. Minden nap új jeleit adá az Ő Felsejék' mindenre kiterjedő gondjainak 27d.⁷⁰⁷ Tordának vevék útjokat, onnan Szebennek, Dévának.⁷⁰⁸

II. A' BÉVEZETÉSHEZ.

⁸⁰² Olly igen különböztvén nálunk és Erdélyben a' köz dolgok' folyamatja, 's a' Tisztviselők' száma és fizetése,⁷⁰⁹ 's maga az is, hogy míg nálunk a' Vármegyei szolgálat nem csak igen díszesnek, hanem a' főbb polczokon ragyogónak is tekintetik, Erdély azt nem nézi igen tiszteletesnek, 's álmélkodással hallá, hogy Helytartói-Tanácsos Puky Úr Abaujnak⁷¹⁰ Szolgabírája volt egykor, Nógrádnak az Maria Therésia alatt hatlovan járó Esküdtjei voltak;⁷¹¹ Szabolcsnak most is van egy, ki félmillió⁷¹² bír, Zemplénynek egy másik, a' kire közel félmillió néz: ide tészem-le a' Hunyad Vármegyei Tisztviselő-Kart:

Fő-Ispán; 1200 for. esztendei fizetéssel.

Fő-Bíró, három; mert annyi a' Járása. 300⁷¹³ f.

Vice-Ispán, három; 250 f.

Regius Perceptor három; 300 f. (Regius nevet onnan visel, mert Királyi Cassába gyűjti az adót. Erdélynek Cassa Domesticája nincs, 's ez⁷¹⁴ egyből fizettetnek a' Vármegyék' és Székek' Tisztviselőji, ebből építetnek 's igazítatnak⁷¹⁵ a' Vármegye házak, ebből tétetik ezekben minden közönséges költség, ebből építetnek hidak, utak; ebből tartatik a' katonaság. A' Sacrum Diploma Leopoldi szerint Erdély négyszáz-ezer forintot fizet, háború' idején még egyszer annyit.) Mindenik Regius Perceptor (nicht cursiv) alatt van két Rectificator Commissarius, 100 f. 's ezek midőn rectificálnak, az az, megteszik a' Dicalis Conscriptiót, minden ezer forint után öt forintot veszenk jutalmúl.

Fő-Notárius, egy; 250 f. Vice-Notárius, kettő, 200 f. Archivárius, egy; 100 f. Protocollista, egy; 60 for. Scribe négy, 50 f.

Szolgabíró, tizenkilencz, ö t v e n (!) forinttal.

⁷⁰⁷ gondjainak <Aug.> 27d.

⁷⁰⁸ onnan <Vásárhelynek,> Szebennek, <Tordának> Dévának

⁷⁰⁹ és <[olvashatatlan szó]> fizetése

⁷¹⁰ Úr <[olvashatatlan szó]> Abaujnak

⁷¹¹ Esküdtjei <vagynak> voltak;

⁷¹² egy, <a'> ki <t> félmillió

⁷¹³ 300 <,>

⁷¹⁴ 's <ebből> ez Ez-ből javítva.

⁷¹⁵ 's igazítatnak A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▮

Ordinarii Assessores, in Sedibus Generali et Filiali. Nincs kiszabott számok, és fizetések. Ezekre eszt. által ki van rendelve 1200. f. Az eszt. végével felvettetik, ki hány nap munkálkodott, 's a' szerint osztoznak.

Fiscalis Procurator, eggy 80 f. Pauperum Advocatus, eggy, 60 f.

Viarum Inspector, eggy; 300 f. két Vice-Inspector, 200 f.

Arendae Decimarum Perceptor, fizetés nélkül, melly helyett a' begyűlt pénznek tízed részét veszi. (A' hajdani Fejedelmek kiosztván a' Fiscusra szállott jószágokat, fenn tarták magoknak a' dézsmát, 's az Arendae Decimarum Perceptor ennek árát szedi-be. Az illy dézsma-kalangyát a' helybeli Földes-Úr négy garásával beválthatja.)

Stationális Commissárius, három; 60 f.

Silvarum Director, eggy; 300 f.

Geometra, eggy; 400 f.

Physicus, eggy; 400 f. Chirurgus, három; 80 f.; Bába, három, 50 f. – Carcerárius, eggy, 100 f. Obequitátor (levélhordó) négy; 80 f.

Az Erdély' Vármegyéjiben az első Tisztviselő Fő-Ispán, a' két Districtusban Fő-Kapitány, a' Székely-Székekben Fő-Királybíró, deákul Supr. Jud. Reg.; 's ezek egymással egytekintetű hivatalok. A' Szászoknál csak a' Nationis Saxonicae Comes annyi mint amazok.

A' második Tisztviselő a' hajdan Magyar-országához tartozott Vármegyékben (Közép-Szolnok, Kraszna, Zaránd) ma is Vice-Ispán; az egyéb Várm. és Székekben Fő-Bíró (Supr. Judd. Nobb.); a' két Districtusban Vice-Kapitány.

A' harmadik Tisztviselő a' megnevezett három Várm.⁷¹⁶ Fő-Szolgabíró, mint nálunk; egyébütt kötelességeiket az Assessorok viszik. A' mi ezeknél Szolgabíró, az a' Székelyeknél Dúló, magyar és deák nyelvben; a' többes számban Dulones.

'S midőn Magyar-orzágon a' Dicastériumok' férjfiái tiszteltetnek Fő-Ispáni méltósággal, 's maga a' Nádor is Fő-Ispán: Erdélyben a' Fő-Ispán lesz Guberniumi Consiliárius, 's Vármegyéje a' Gubernatornak sincs.

III. ERDÉLYNEK GUBERNÁTORAI 1692 OLTA.

1. *Gróf Bánffy György*, 1692. Január. 10d. olta, haláláig, 1707. Novemb. 15d.
2. *Gróf Kornis Zsigmond*, 1713 olta, haláláig, 1731. Decemb. 15d.
3. *Gróf Haller János*, 1734 olta, hal. 1756. Octób. 18d.
4. *Gróf Kemény László*, 1758. Júl. 6d. olta 1762. Május' 22d. (Ennek hivatalát átvette *Báro Buccow Adolf Miklós* Generális, mint Gubernium' Praesese, 's felállítja a Határnok-katonákat. Megholt 1764. Máj. 18d. Követé *Gróf Hadik András*, később Föld-Marschal, azon eszt. Aug. 7dikéig; 's ezt *Gróf Auersperg Mária*

⁷¹⁶ Várm. ék. em.

- József, 1770 – Buccownak nagy barátja, a' ko rk.[?] Gubernátor, 1774. Gubernium' Praesese leve.)
5. *Báró Bruckhental Sámuel* 1777 olta Gubernátor. Letette hivatalát 1787. Május' elsőjén
 6. *Gróf Bánffy György*, Vice-Cancelláriusból II. József által kinvezve, 1790. a' Rendekek által megválasztva. Szül. 1747. Decemb. 23d. megholt Kolozsvártt, 1822. Júl. 5d.
Báró Jósika János, Bánffynak segédjére Guberniumi Vice⁷¹⁷ Praesesnek nevezetett-ki, halála után pedig azon eszt. Novemb. 25d. Guberniumi Praesesnek.

IV. AZ V. LEVÉLHEZ. A' TELEKI-HÁZ.

E' ház' tagjai a' XII. század olta a' XV. végéig *Garázda de Mecsenics* nevet viselének. A' hely' fekvése nincs tudva; de a' Ház Dalmatziai, 's csaknem minden kétségen kívül maradéka az ottan uralkodott Despotáknak.

Régibb Armálisát nem bírja, igen azt, mellyet Zsigmondtól 1409. nyert, 's ama' régibbet magában foglalja.

A' Mecsenicsi-Garázda törzsök két ágat ereszte; az elsőbb megtartá Garázda nevét, a' másik azt Szilágyivá változtatta. Gubernátor Szilágyi Mihály egy Adomány-levelelében, mellyet a' Ház ma is bír, a' Szilágyi-Garázdákat rokoninak (*consanguineus*) mondja. Erre mutat a' Szilágyi, Garázda, Teleki házzal közös czímer is, a' Vadkecske.

Horogszegi Szilágyi László, 's Garázda Miklós és Dienes, már a' XV. század elején tekintetes jószágok' Urai valának Bosznijában. Nekik köszönheté Zsigmond,⁷¹⁸ hogy a' láz Hervója Spalatrói Herczeg megaláztaték, 's a' Zvorniki⁷¹⁹ Vár a' Király' hűségében megmarada.

Szilágyi László nemzé Mihályt⁷²⁰ a' Vajdát és Magyar-oroszági Gubenátort, és Erzsébetet, a' Vajda és Gubernátor Hunyadi' hitvesét; hol egyedül azt jegyezzük-meg, hogy a' Szilágyi Ház az akkori több neveket engedő⁷²¹ szokás szerint, Gerébnek is mondatott.

Bosnya a' Törökök által 1414 felpredáltatván, a' Garázdák Magyar-oroszra költözének-által, 's Bihar, Arad, Békés és Zaránd Vármegyékben fogtak lakást. Megszerezvén itt⁷²² Zágorkhíd, Szék és Telek helységeket, egyyike Zágorkhídi, másika Széki, harmadika Teleki Garázdának hívaták magokat. A' Széki-Garázda ág most egyy leányban álla fenn,

⁷¹⁷ Vice A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: Γ

⁷¹⁸ köszönheté <Miklós> Zsigmond

⁷¹⁹ Zvorni <s>ki A rmi és ki a jobb margón megismételve.

⁷²⁰ Mihályt<, >

⁷²¹ <s>eng<y>edő A szó megismételve a jobb margón.

⁷²² Megszerezvén <oly> itt

’s azt egy Teleki-Garázda vette-el. Eggyesülvén így a’ Széki ág a’ Teleki ággal, ezeknek szülöttjeik anyjoknak nevét praedicátumként vevék atyjoké mellé, ’s az ág magát SZÉKI-TELEKI névvel nevezi.

A’ Gyula-Fejérvári nagy Templom’ falán még a’ múlt század’ elején fekete márványban lehet olvasni egy Epitáphiumot:

Quem non livor edax, alienaque gloria torquet,
Perlegat haec Latiis carmina caesa notis.
Tres fuimus clari cognato sanguine vates,
Pannoniam Dravus qua rigat almus humum.
Unus erat Janus, patrias qui primus ad oras
Duxit laurigeras ex Helicone Deas^{*)}. siehe S. 199. ganz unten.⁷²³
Alter erat Petrus, genitus de stirpe Garázda,
Qui tulit Aoniae plectra sonora lyrae.
Ultimus hos ego sum cognata e gente secutus,
Tertia doctarum gloria Pieridum.
Strigonia Petrus requiescit in arce: Joannem
Ipsa suum sedes pontificalis habet.
Hic mea, si dederit sors, ossa recondite: si non;
Nil nostra, jaceant quolibet illa loco.
Vivens scripsi A. D. 1507.
Vixi annis XXXVII.

— — MEGENECHEN ARCO — —

A’ XVI. Százban már tündöklék Garázda János. Lengyel Cancellárius és Testőr-Kapitány Zamosci elvévén Báthori Griseldát, a’ Kristóf’ Fejedelem’ leányát, a’ menyasszonyt ez kíséré jegyeséhez, ’s ott marada sok évekig, ’s Báthori István Király alatt mint két Lovas-Ezredek’ Vezére a’ Lithványok és Moszkvák ellen vitézül harczolt. Még megvan a’ Király’ levele,⁷²⁴ mellyel ez Garázda Jánost, a’ Grizelda’ halála után, elhalmozva dicséretekkel honjába visszaereszté.

Megérkezvén Erdélyben, elvette Fejér Juditot, ’s Anna egyetlen gyermekét nemzé. Maga a’ csata’ mezején hala-meg Batori Zsigmond alatt, ’s a’ Garázda-ház ezen egy leányában álla fenn. Atyja azt *Széki Teleki Mihályhoz* adá-ki, Testőr-Kapitányhoz a’ Batori Zsigmond’ és Bocskay István’ Udvarokban, ’s leányát és vejét minden jószágiban örökösének nevezte.

^{*)} (wie hier folgt, gehört zur Seite 198.) Janus Pannonius Pécsi Püspök, poetai ’s tudós nevével; atyai nevével *Cesinge*, anyai nevével *Vitéz*. Ez testvére [*Testvére*-ből javítva – Sz. Á.] vala az Esztergomi Érsek Vitéz Jánosnak. [Kazinczy jegyzete]

⁷²³ Kazinczy lábjegyzete a verset követő oldalon, a kézirat 199-es (MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 52. sz. III., 199.) oldalán olvasható.

⁷²⁴ [*é>vele* Az ékezet áthúzva.

Ezen Első Teleki Mihálynak János fia, Jenői Várnagy, Zarándi Fő-Ispán, Hajdúk Vice-Kapitánya, elvevé Berhidai Bornemisza Lászlónak Anna leányát (Lászlónak testvére vala Pál, kinek hasonlóul Anna leánya Apafi Mihály Fejedelem hitvese volt), 's nemzé 1. Mihályt, a' Másodikat; 2. Katát, Stepán Ferencznét, 3. Annát, elébb Vas Lászlónét, majd Keresztúri Jánosnét.

SZÉKI TELEKI MÁSODIK MIHÁLY,
törzsatyja minden későbbi Telekieknek.

Ez a' Teleki Második Mihályt kit Erdély közönségesen a' Nagynak szokott nevezni, született Nagy-Váradon, Biharban, 1634. A' Rákóczyak' udvarában neveltetett, 's Kapitány leve a' II. György' Testőrjeinek. Ennek halála után általméne Apafihoz, kinek hitvese az ő anyjával két-atyafi-gyermekek vala, 's Minisztere lett a' Fejedelemnek, Ország' Generálisa, Huszt és Kővár Várainak, Csik, Gyergyó, Kászón; Sepsi, Kézdi, Orbai Székek' Fő-Kapitánya, Fejér és Torda 's Máramaros Vármegyék' Fő-Ispánja, minden Kir. Dézmák' és Harminczadok' Fő-Árendása, Apafinak halála után Erdélynek kinevezett Gubernátora, végre pedig annak jutalmául, hogy Erdélyt a' Magyar Király kormányja alá vissza hajtá, Római Szent Birodalombeli Gróf. Elesett, Thököli Imre ellen harczolván Tölcsvárnál 1690. Aug. 21d. – A' magas helytt állók nincsenek sem magasztalók sem rágalmazók nélkül, 's Telekire gyanút vet ez a' sok hívtal, 's az a' nagy hatalom, mellyel⁷²⁵ Apafiné által Apafira 's az Országra bírt; 's az emberek az akaratot a' kimeneteltől mérséklék, nem látván, mit engedtek, tanácslattak, parancsoltak a' környülállások, 's midőn az történik, a' mit nem vártak vagy nem kedvelnek, hűtlenséget, árulást emlegetnek, nem szükségét, nem kénytelenséget. Így vádoltatnak Martinúzi, így a' szent hazafiságú Nádasdi Tamás, így Rádai Pál, kik nem mindég voltak egy felel, és még is mindég a' hazáén. Eggy Tudósunk, kinek tiszta lelke ismeretes, olvasta Telekinek levelezését Sobiesky Lengyel Királlyal, Pater Dunottal, Leopold' Császárnak Ügyviselőjével, 's alkudozásit, 's Leopold biztatásait, bizonyossá téssen bennünket (Tudom. Gyűjtem. 1823. Január. I. 88.) hogy Teleki eggyike vala a' maga kora' legnagyobb férjfjainak, jó hazafi, mély belátású politicus, vitéz hadi-ember, hív férj,⁷²⁶ hív atya, hív barát, tiszta minden haszonkeresettől, 's egyedül hazája 's vallása' javát óhajtó.

Első jegyese, Torma Juliána, még az összekelés előtt hagyá özvegyen; Pekrovicz Pékri Ferencznek Sónia leánya hat hónapig élt házasságban vele; Körös-Tarcsai Vér Judit ellenben, özvegy Tholdi Miklósné, neki hat fiu és hét leány gyermeket szűle: 1. Anna, elébb Apafi Miklósné, tovább Kemény Jánosné; 2. János, tizenhatodik eszt. halamag, már ekkor kinevezett Kővár Vidéki Kapitány; 3. Susána, Vay Mihályné; 4. Kristina, Kendeffi Pálné, tovább Barcsai Abrahámné; 5. Kata, Báró Bánffy Pálné; 6. Mihály, a'

⁷²⁵ <a'> mellyel

⁷²⁶ férj <fi>

III.; 7. László; 8. Judit, Pongrácz Jánosné; 9. József; 10.⁷²⁷ Pál, a' Tudós; 11. Borbála, Vay Lászlóné; 12. Sándor; 13. Erzsébet, Macskási Lászlóné. –

Az életben-maradt öt fiúnak ugyan-annyi Táblát adunk:

I. TÁBLA. Mihály, a' III.

Kővár Vidéki Kapitány. Hitvese Toroczkai Kata. Gyermekai: 1. János; 2. Mihály a' IV.; 3. Sámuel; 4. Borbára; 5. Anna.

I. János, Kővári Kapitány; általment a' Római katolikus⁷²⁸ hitre. Hitvese Vay Borbála. Gyermekai: *a)* Pál; *b)* János; *c)* Sándor; *d)* Mária, Bárány Péterné, *e)* Kata, Statuum Praeses Gróf Lázár Jánosné; *f)* Sára, Gróf Bethlen Pálné; *g)* Klára, Gróf Bethlen Dávidné.

a) Pál, Dobokai Fő-Ispán. Hitvese Gróf Haller Borbára. Gyermekai: *aa)* Ferencz, Obristlieutenant; ismeretes francia elmésségéről; *bb)* Tamás, Majór, mind ketten maradék nélkül; *cc)* Mihály, az V. Paszmoson, Kolozs Várm.; hitvese Dózsa Agnes; *dd)* Anna, Bárány Toroczkai Gergelyné, tovább Bárány Ozmann Vilhelmné; *ee)* Maria-Josepha, Bárány Jósika Antal Kolozsvári Fő-Ispánné, anyja a' Gubernium' mostani Praesesének.

A⁷²⁹ *cc)* jegy alatt megjegyzett Paszmosi V. Mihálynak lettek: 1. Pál; ifjan kiholt; 2. Mihály, a' VI. Harinán, Dobokában; mh. 1823. Toldalagi Ágnessel nemzé Ágnessel, Lúzátt, Mariát, Rózát 's Trant Amaliától Lászlót; 3. Ferencz, a' mi lelkes Költőnk, Paszmoson. Hitvese Gróf Teleki Carolína, a' Samuel és Gróf Serényi Francisca' leánya. Gyermekai: Edvárd, Adolf, Carolína.

b) János, már a' IV.; Vay Annától nemzé 1. Borbálát, elébb Boldogfalvi Czóbel Lászlónét, tovább Vay Jánosnét, Anarcson, Szabolcsban; 2. Ágnessel, Berzenczei Jánosnét; 3. Józsefet, a' II. Sármason, ki Gróf Mikes Mariával nemzé Jánost, az V; ennek hitvese Gróf Mikes Susána; 4. Annát, Hollakinét.

c) Sándor, a' II.; ifjú korában hala-ki.

II. Mihály, a' IV. Kormányzéki Tanácsos, és az Exactorátus' Praesese. Hitvese Gróf Bethlen Miklósnak Klára leánya. Gyermekai: Mihály, a' VII., kinek hitvese Gróf Kendeffy Rákhel. Gyermekai csecsemő-korokban holtak-el; magát egy kő, mely a' boltozatról⁷³⁰ leesett, agyon sujtotta.

III. Sámuel, az I. Generális. Hitvese Ötvös Mária. Gyermekai Imre, az I., Assessor a' Királyi-Táblánál. Ennek Kraus Mariától Imre, a' II., Hosszufalván, Nagy-Bánya mellett. Hitvese Gróf Brunszvik Karolína, Antalnak, a' mostani Ország-Bírája testvérének, leánya. Gyermekai: 1. Bianca, 2. Carolína, 3. Maximilián.

⁷²⁷ József; <az I. > 10.

⁷²⁸ *katolikus* Sor feletti betoldás.

⁷²⁹ A' a'-ból javítva.

⁷³⁰ *boltoz <á>tról* Az ékezet áthúzza.

II. TÁBLA.
László, az I.wie S. 201.⁷³¹

Kormányzéki Tanácsos és Fejér Várm. Fő-Ispán. Hitvese Vay Anna. Gyermeke Susána, Gróf Kemény Lászlóné.

III. TÁBLA.
József, az I.

Fejér Várm. Fő-Ispán, 's Curátora a' Maros-Vásárhelyi Collégiumnak. Lakott Keresesorán, Fogaras-Földén Gróf Kurta Borbálától nemzé Kristinát, Gróf Tholdi Ádámnét. Második hitvese volt a' Bod Péter' munkáji által megtisztelt Gróf Bethlen Kata.

IV. TÁBLA.
Pál, az I., a' Tudós.

Gyermekei Vay Katától 1. Éva, Gróf Vas Miklósné; 2. Ádám, az I., Generális.⁷³²

Ennek Báró Wesselényi Susánától Susána, Báró Korda Györgyné; Gróf Toroczkai Klárától a) Ádám, a' II., a' Czíd' fordítója, II. József Császár uralkodása alatt Kir. Commissárius és Dobokai Fő-Ispán, azután Kormányzéki Tanácsos. Szül. 1740. mh. 1792.; lakott Kendi-Lónán. Gyermekei Báró Wesselényi⁷³³ Mariától, az I. Miklós' testvérétől, 1. Mária, Gróf Teleki Lászlóné; 2. Polyxéna, Gróf Kendeffi Jánosné; 3. Anna, Gróf Dégenfeld Maximiliánné.

V. TÁBLA.
Sándor, az I.

Kormányzéki és Belső Titkos Tanácsos. Lakott Gernyeszegen, Torda Várm. Első hitvese Gróf Bethlen Júlia, a' második Petki Nagy Susána. 'S ezen két boldog anya ismét ugyan-annyi osztályt kíván.

⁷³¹ A kézirat 201-es oldalára utaló megjegyzés.

⁷³² I., <a'> Generális

⁷³³ Wess<é>lényi Az ékezet áthúzza.

I.

Gróf Bethlen Júliától,
Cancellárius Grof Bethlen Miklósnak' leányától: levének 1. Miklós, 2. László, 3. Lajos, 4. Judit, Vargyasi Daniel Istvánné.

I. Miklós, az I.

Obristlieutenánt. Hitvese Gerhárd Kata. Gyermekei: 1. Károly, Catholicussá leve. Erdélyi Kincstartó; tiszteletes lelke, szíve, hűsége, polgári érdemei által. Ez Gróf Haller Júliától nevelé a) Pált, a' II., a' tudományok' és hazai nyelv' barátját. Hitvesének Macskási Klárának nincsenek magzatjai. b) Annát, özvegy Gróf⁷³⁴ Kornis Ignácznét, Szent-Benedeken, Dézs mellett, méltó leányát nagy nemzójének. – 2 Juliánnát,⁷³⁵ Báró Kemény Zsigmondnét.

II.) László, a' II.

Kormányszéki és Belső Titkos Tanácsos, Gernyeszegen. Szül. 1710. Aug. 14. d.; menyegzőjét tartá a' nagyhírű Ráday Pál' leányával, a' tudós Gróf Ráday első Gedeon' testvérével, Eszterrel, Péczelen, Pest Várm., 1732. Június 24d.; megholt Martz. 16d. 1778.⁷³⁶ Gyermekeik I. József. 2. Eszter, Gróf Toroczka Zsigmondné, 3. Klára, Generális Gróf Wartensleben Wilhelmné, Gömrőn, Pest Várm.

József, a' II., szül. 1740. August. elsőjén; megholt 1796. Septemb. elsőjén. Ifjabb éveiben Assessor az Erdélyi Királyi-Tábla mellett, 's a' Kolozsvári Reform. Collégium' Inspector- Curátora; 1783. Békésben Fő-Ispáni Administrátor; 1784. Ugocsa Fő-Ispán; tovább a' Tudom. és Iskoláknak Kir. Fő-Igazgatója a'⁷³⁷ Pécsi Kerületben; Cs. K. Kamarás, 1792. olta Excell., végre a' Szent Koronának egyik Őrje, a' Dunamelléki Superintend. Fő-Curátora. Elvette Királyfalvi Róth Joannát, egy nagy fényű 's birtokú házunk' utolsó csemetéjét, 1761. Szirákon, Nográd. Várm. Született a' lelkes asszony 1742., megholt 1813. Octób. 12d., 's adta 1.⁷³⁸ Joannát, Báró Prónay Sándornét, Tóth-Almás, Pest. Várm. Gyermekek nélkül hala-el Pesten 1812. Apríl 20d.; 2. Lászlót, a' III.; 3. Józsefet, a' III.

a) László, a' III., Cs. K. Kamarás, 's elébb Assessor az Erdélyi Királyi Tábla mellett, tovább⁷³⁹ a' Kir. Tábla' Bárója, majd Septemvir, és Somogy Várm. Fő-Ispáni Administrátor; a' Marczibányi Tudom. Intézet' Elölülője, a' Dunamelléki Superint. Fő-Curátora; szül. 1764. Septemb. 7d.; mh. Pesten 1821. Martz. 24d. Életét, 's igen hív és igen szépen metszett képét lásd a' Tudom. Gyűjt. 1823. Január. I. 87–105.) Első hitvesétől Gróf Teleki Mariától (I. IV. Tábl.) lettek 1. Ádám, Cs. K. Kam., Kapitány a' Nádor⁷⁴⁰

⁷³⁴ Króft h. em.

⁷³⁵ nemzójének – 2 <) > Juliánnát A kötőjel sor feletti betoldás.

⁷³⁶ 1778. A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: 7

⁷³⁷ a' Sor feletti betoldás.

⁷³⁸ I. Sor feletti betoldás.

⁷³⁹ Assessor az Erdélyi Királyi Tábla mellett, tovább Sor feletti betoldás.

⁷⁴⁰ Nádor' ék. em.

Huszárjainál. Szül. 1789. Júl. 19d. 2. József, a' IV., Cs. K. Kam., elébb Titoknok a' Helytartó-Tanács mellett, majd 1824. a' Kir. Tábla' Bárója, 's ugyan azon eszt. a' Tisza melléki Superint. és a' Sáros-Pataki Collégium' Fő-Curátora. Szül. 1790. Octób. 24d. 1828, Csanádi Fő Isp.⁷⁴¹ 3. Sámuel, Pest Várm. Vice Notárius, szül. 1792. Novemb. 9d. – Második nagy lelkű, nagy szépségű hitvesétől, Szoboszlai Báró Mészáros Joannától, a' Pesti Asszonyi Eggyesület' Elölülőjétől, szül. 1. László, a' IV., és 2. Augusta. (Siehe S. 228.)⁷⁴²

b) József, a' III., Cs. K. Kam., 1816 előtt Assessor a' Maros-Vásárhelyi Kir. Táblánál, azolta Kormányzéki Tanácsos, a' Kolozsvári Reform. Collégium' Inspector-Curátora. Szül. 1777. Decemb. 25 d., mh. Kolozsvárt 1817. Apríl. 7d. Életét, és képét⁷⁴³ a' nem jól festettet, nem jól metszettet lássd az Erd. Muzeum előtt Fűzet X. l. 78–105. Hitvесе Gróf Teleki Lajos Rendek' Elölülőjének Sophia leánya. Gyermekai 1. István, 2. Károly, 3. Juliána, 4. Gábor mh. 5. Domonkos, 6. Borbála, Gróf Ráday Gedeonné 1829.⁷⁴⁴ 7. Sophia, 8. Josepha.⁷⁴⁵

III. Lajos, az I.

megholt 1758. Gróf Bethlen Katától nevelte 1. Lajost, a' II., 2. Domonkost, az I, 3. Sámuel, a'⁷⁴⁶ .., 4. Mihályt, a'⁷⁴⁷ 5. Borbárát, Zejkfalvi Zejk Danielnét, 6. Katát, Báró Nalácz Károlynét, 7. Esztert, Vay Abrahamnét, Krasznán.

1) Lajos, a' II., Rendek' Elölülője, a' Sz. Leopold Rend' Commendátora, Cs. K. Kam., Excell. Gróf Tholdi Sárától lettek 1. József, az V., Cs. K. Kamarás. Hitvесе Szigethi Szerencsy Francisca, a' József és Radványi Radvánszky Therésia leánya. Eggyetlen gyermekek Joanna; 2. Kristina, Báró Bruckenthal Mihályné; 3. Kata, Boros-Jenői Tisza Lászlóné, Biharban; 4. Juliána, Gróf Toroczka Pálné; 5. Sophia, özvegy Gróf Teleki Józsefné.

2) Domonkos, az I. Katonai szolgálatjai után Tordának Fő-Ispánja. Gróf Bethlen Judittól nevelé Annát, Báró Kemény Simonné; Gróf⁷⁴⁸ Kendeffi Susánától a) Rákhelt, Báró Kemény Pálnét; b) Polyxénát, Báró Kemény Miklósnét; c. Eleket; d) Kristinát.

3) Sámuel, a'⁷⁴⁹ .., egykor Kapitány. Gyermekait hitvesének Gróf Serényi Franciscának vallásában nevelte a) Carolína, Gróf Teleki Ferenczné, Paszmoson (l. Tábl.); b) József, az V., elesett Aspern mellett 1809, elsodratván, mind két lábszára. c) Ferencz, elhagyván a' Semináriumot, elébb Titoknok, majd Tanácsos a' Helytartó Tanácsnál, Budán, 's 1825. Kormányzéki-Tanácsos Erdélyben. d) Kristina.

⁷⁴¹ 1828, Csanádi Fő Isp. Sor feletti betoldás.

⁷⁴² A kézirát 228-as oldalára utaló megjegyzés, a kézirát oldalszámozását elhagytuk.

⁷⁴³ és képét A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ⌈

⁷⁴⁴ Gróf Ráday Gedeonné 1829. Sor alatti betoldás.

⁷⁴⁵ Josepha. <Siehe S. [olvashatatlan szám]>

⁷⁴⁶ A szó után hosszú szóköz hagyva.

⁷⁴⁷ a ap. em. és a szó után hosszú szóköz hagyva.

⁷⁴⁸ Gróf gróf-ból javítva.

⁷⁴⁹ a ap. em. és a szó után hosszú szóköz hagyva.

4. Mihály, a⁷⁵⁰., Maros-Széki Fő-Királybíró, Cs. K. Kam. és Excell., Fő-Curátora a' Maros-Vásárhelyi Collégiumnak. Megholt 1826. Január. 28d. Gróf Földvári Drusianától fíja Lajos, 's ennek⁷⁵¹ Gróf Kendeffi Annától a) Miklós, b) Mihály, c) Lajos⁷⁵²

Petki Nagy Susánától.

Gyermekei 1. Sándor, a' II., kinek Adám a' ., 's ennek első hitvese Gróf Toldalagi⁷⁵³ Kristina; második Horváth Juliána – 2. Samuel, a' Cancellárius.

Sámuel, a'⁷⁵⁴., Erdélyi Udv. Cancellárius, Bihari⁷⁵⁵ Fő-Ispán, a' Szent-István Rendének Nagy-Keresztese, Cs. K. Kam. és Excell., a' Göttingi, Jénai, Varsói, Tudom. Társ. tagja; első ifjúságában Küküllői Fő-Ispán, azután Kormányshéki Tanácsos, 1784–1790. Kir. Commissarius a' II. József alatt alkotott Várad Kerületben. – Gróf Iktári Bethlen Susánától nevelte 1. Domokost, Cs. K. Kam., a' Maros-Vásárhelyi Kir. Tábla' Assessorát, a' Magyar és Erdély-Országi Utazások' Íróját. Szül. a' nagy lelkű, 's nagy készületű ifju 1773. Septemb. 5d.⁷⁵⁶ mh. 1798. Septemb. 17d. – 2. Ferenczet, Cs. K. Kamarást, kinek Bárány Erzsébettől lettek a) Samuel, b) Erzsébet, c) Agnes, d) Rosína. – 3. Máriát, Gróf Rhédey Ádám Dobokai Fő-Ispán' hitvesét.

A' Cancellárius szül. 1739. Novemb. 17d., megholt Bécsben 1822.⁷⁵⁷ Aug. 7d., élet. 83d. eszt. Tetemei a' Sáromerki kriptában nyugszanak, közel Maros-Vásárhelyhez. Fijának és leányának még életében kiadá részeiket, a' mellett nekik nevezetes summákat hagyta még életében is. Bibliothékára és Iskolákra nyolcszáz-ezernél többet költe. A' nagy fiakat szülő háznak lelke, szíve, tudományai, polgári érdemei 's belső 's külső fénye által a' Cancellárius és a' Koronaőr valának két legelső nagyságú csillagai.

József, a' Koronaőr, már akkor eltölté hírével a' hazát, Bécsset, 's magát az Udvart is, midőn Académiai útjából megérkezett. A' Francia Király arany emlékek jutalmazá-meg szorgalmát a' tanulásban, 's La-Caille, Párizsban, igen kedvező Bizonyáglevelével eresztette-el tanítványai közzül, és a' mi az ifjat a' Császárné előtt igen ajánlá, Orthodoxiája' bebizonyításául, Amsterdamban 1761. egy kisded munkában mutatta-meg a' Keresztény Vallás igazságát, ezen epigrammai czím alatt: Sur la foiblesse des esprits-forts. Atyja, László, ekkor jelenteté-be magát Első Ferencz Római Császárnál, 's az ezen kérdéssel jöve elébe: „Maga a' tudós Teleki?” – Nem vagyok, Fels. Uram, felele a' boldog atya; az a' fiam. – Nem tartozik ugyan tárgyamra, de méltó, hogy ide tégyem a' második kérdést is: „S miért nem felel nekem németül a' nem deák kérdésre?” Ah, Fels.

⁷⁵⁰ a ap. em. és a szó után hosszú szóköz hagyva.

⁷⁵¹ Megholt 1826. Január. 28d. Gróf Földvári Drusianától fíja Lajos, 's ennek A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

⁷⁵² Miklóst <a> b) Mihály, <a., L> c) Lajos <a .,>

⁷⁵³ Gróf <Teleki> Toldalagi A Toldalagi főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

⁷⁵⁴ a ap. em. és a szó után hosszú szóköz hagyva.

⁷⁵⁵ Bihari Bihári-ból javítva.

⁷⁵⁶ 5d. A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: Γ

⁷⁵⁷ 1822 1722-ből javítva.

Uram, mondá Teleki, az én gyermekkoromban a' Magyar még nem tanúlt idegen nyelveket. – Való a' felelet; de Rákóczy Ferencz és Vay Ádám, úgy beszéllének francziául és németül mint magyarul, 's hány Magyar beszéle olaszul a' Nádasdi Tamás' korában?

Örülve olvassuk hogy Cicero általmarkolgatá állát, midőn beszédeit tartá; hogy Friedrich pálczája' csakányán rakta egymásra két kezét; 's azt úgy szorítá bal honja alá, hogy a' pálcza' vége felfelé álljon; hogy a' mi időnknek egy példátlan szerencsésű 's szerencsétlenségű hőse keresztbe vetett karokkal szerete állani és járni; 's így nem lesz illetlen a' később időnek elmondanom, hogy a' Koronaőr Telekinek is voltak efféle különöségei. Úgy jára a' Pesti hídon és úczákon, egyedül cselédje által kísérve, hogy térdig-érő, felöltött mentéjén⁷⁵⁸ átalveté pálczáját, 's annak egyik 's másik végét kezeibe fogta. Feje ritkán állott centruma felett, ' vállait is kigömbítette, hogy az egyike feljebb és kiljebb állott a' másíknál. Szemöldökei magasak, szemei feketék, színe tiszta, de szederjes foltokkal, és néha pattanásokkal. Haját copfban hordta, 's fodorítással, egykor elvágatta, 's megint megnevelte. Papirosból mondott Beszédei, magyarul vagy deákul, lelkesekek, ékesek, a' hogy kevesekéi, de papiros nélkül várakozás alatt csaknem mindég, 's ő is azt bizonyítá, hogy írni 's szóllani nem mindég jár együtt. Sajátságaihoz tartozék ezenfelül, épen nem szeretni az újat, 's hevesen ragaszkodni a' régihez, 's inkább meggyőzhetetlen ízletből mint okok után. Innen azok az örök összeütődések a' Pesti Synodusban, 's a' Gyűlésekben, a' legjobb fejekkel, 's még a' Cancelláriussal is, kivel gondolkozásban⁷⁵⁹ gyakran nem egyezett; innen az, hogy a' Göttingi Professorok, kik olly igen nyugtalanul várák megjelenését a' Leopold' Frankfurti koronázásáról, midőn végre megjelent, és hallották, alig tudák, beszédét annak vegyék e, a' minek vétetni akarja.

Leánya 's két fíja osztozának tiszteletre-méltó atyjoknak és anyjoknak lelkeikben, 's mind hárman boldogítva Hymen által, 's László mind kétszer, boldogok voltak. Ennek ritka szépségű, ritka kimiveltetésű Özvegye új fényt hozott a' ragyogó házra, 's nem egyedül azzal, hogy érdemes vala a' Pesti Asszonyi-Egyesület' fejevé választatni, hanem szívének egyéb csillogó rényei mellett, az által is, hogy mostoháját Ez nevelé inkább, mint hivatála, örök tanulása, 's hazafiúi dolgozásai 's Bibliothecájának gazdagításai által egészen elfoglalt tiszteletes férje. –

At genus inmortale manet, multosque per annos
Stat fortuna domus, et avi numerantur avorum.

⁷⁵⁸ *mentéjé* <hez>n Az n a bal margón megismételve.

⁷⁵⁹ *gondolkozásban gondolkozásban*-ból javítva.

V.

A' XVII. LEVÉLHEZ.

[441] HUNYADI JÁNOS, A VAJDA ÉS GUBERNÁTOR, törvényes ágy' gyermeke.

32, 646

[442] Heltai Gáspár Kolozsvári Luther. Predik. és Typogr., Hunyadit (Kronik. CXI. 34, 489 Rész.) a' Zsigmond' Császár és Morzsina Erzsébet' gyermekének hirdeté, azok szerint, a' mint mondja, a' miket maga ő hallott a' nagy Hunyadi alatt szolgált Vitézekről. De Zsigmond 1437. hala-meg, Heltai⁷⁶⁰ pedig 1575. írta 's nyomtatta Kronikáját, 's a' két eszt. közt száz és harmincznyolcz esztendőnyi hézagocska van. Heltai nem gondolta-meg mit mond, midőn állításának ezzel igyekezett hitelt szerezni. Tetszett neki a' rege, 's úgy hitte hogy az untató Kronikájának elevenséget ad.

A' Havas-elvői⁷⁶¹ Vajda – (elvő annyi vala hajdan mint *tulsó*) megholt, 's Dán és Mir-cse fiai összeháborodának. Dánt a' Török segélé, Mircsét Zsigmond, mert Transalpína akkor koronánk' része volt, 's Zsigmond 1392. megjelent a' seregnél. Eljutván a' Sztrigy-hez, egy nemes-születésű leányt hozata-elő, hogy annak karjaiban feledhesse az özvegység' unalmait. Nehány holnapok mulva visszatért a' táborból, 's ismét látni akará a' leányt, 's egy gyűrűt ada neki és egy írást, hogy a' gyermeket ezekkel együtt hozná Budára.

[443] Egy Havasalföldi Bojer, neve Buti, Hunyad Vármegyébe voná-meg magát a' 34, 489 háboru' bajai elől. Meglátta a' nemleány leányt, elvette, 's vissza ment ezel honjába, mert a' háboru elcsendesedett. A' gyermek' meglett, 's ő azt Jankulának keresztelteté.

[444] Butiné özvegyen marada, 's visszatére szüleihez. Kéré Gáspár testvérét, kí 34, 490 sérje-el Budára a' Királyhoz; útjuk nem leszen haszontalan. Gáspár kész⁷⁶² volt teljesíteni,⁷⁶³ a' kívánságot, 's Erzsók szappanozzá ruhájit.

Hogy a' gyermek hozzá ne vágyjon, kezébe adá a' Király' gyűrűjét. Egy holló meglátá a' csillámló karbunkulust, elkapta azt a' gyermektől, 's felszállott vele a' fára. De Gáspár teve a' bajról; lelőtte a' hollót, 's megmondá a' hűgának, hogy meggondolja mit csinál. Zsigmond Budán, meghallá, melly veszedelemben forga a' gyűrű, 's a' hollót a' gyűrűvel címerül adá Jankulának, 's megajándékozá azt Hunyaddal és a' Hunyad körül fekvő helységekkel. [445] Eddig Heltai.

490

[446] Benkő haragudott, ha a' mesét valaki hitte.⁷⁶⁴ De olly nagy az igazság' hatalma, 35, 490 hogy végre maga is mellé állott, 's most ő vátatá, a' mit elébb tagadott. (Transilv. I. K. 559. l.) Az ő ellenállhatatlan okai íme ezek:

1. Mert azt az egész Erdély úgy beszéli. – Pedig a' mit az egész Erdély beszéli, nem lehet nem igaz.

2. Mert Czillei Ulrich Hunyadit Oláhnak szidta, 's ebfajunak. – És így Hunyadi a' Zsigmond gyermeke.

3. Mert Jankula még bölcsőjében kapá Hunyad felől a' Kir. Adomány-levelet. – 'S kapta igazán? Azt Benkő állítani nem meri, sőt lelke' jámborságában vallást teszen,

⁷⁶⁰ *hala-meg*, <Zsigmond> Heltai

⁷⁶¹ *Havas-<alfold> elvői*

⁷⁶² *kész<en>*

⁷⁶³ *t<é>ljesíteni* Az ékezet áthúzva.

⁷⁶⁴ *valaki <nem> hitte*

hogy azt ereditijében vagy másolatiban, szem még nem látta, 's a' Hisztoriophiluszoknál nyoma épen nincs; de reményli, feltalálja valaha valaki. – Úgy hihetné az ember, hogy a' tudós férjfiu dévajkodik.

4. Mert Zsigmondnak erkölcei felől az effélét feltehetni; nem első dolga – 'S a' mi megtörténheték, megtörtént?

5. Mert midőn Mátyás megholt 's némelyek azért nem voksolának a' derék Hanzlikóra, mivel ő nem szentelt ágyból vette származását, a' jók azt felelék a' kajánoknak, 490 hogy így terme a' Vajda-Gubernátor is. – [447] 'S Benkő fel nem érheté-fel, hogy ezt a'⁷⁶⁵ Jók per inconcessum mondták. –

Azonban annyi való, hogy a' rege beszélteték, 's az igazság' barátjának tiszte kérdeni, hogy vehette az eredetét?

36, 490 [448] Az ifju Hunyadi Lovaggá és Szentelt-Vitézzé Zsigmond alatt leve. Zsigmond alatt játszó pánczéjátékokat, 's pajzsán a' szokás szerint familiai címere vala kifestve, a' holló a' gyűrűvel. A' magyar Troubadour eléneklé a' címerről a' mit akart, mint Búcsúztatóink a' múlt száz' közepén; 's a' történetet a' Troubadournak senki sem hitte, mert hihetetlen volt, de minden beszéltte, mert rendes volt.

38, 490 [449] Hunyadi öt legényt vive táborba, midőn szolgálni kezdett. Ötöt vitt volna e, vagy ötvent inkább, 's talán ötszázat, ha Hunyadot 's a' Hunyad' környékét ő bírta volna?

37, 490 [450] Ötödik László, az Utánszült, Hunyadinak *öseiről rá-maradt* hollós címerét bővítette: „Haectennus siquidem ex gratia praecessorum nostrorum, divorum Hung. regum praefatus Comes Joannes, pro armis, seu nobilitatis insigniis *progenitonibus suis et domi benefico munere collatis*, corvum in campo flaveo seu coelestino alas paululum elevansem, suo colore naturali depictum, ac formam amnuli aurei in ore gestantem habuit.” (Katona *Hist. Crit.* XIII. 566.) [451] Zsigmond előtt már élénk címerekkel.

33, 491 [452] Kercselicsnél (Notit. Praelim. de Regnis Dalm. Croat. Sclavon. I. 270. a' Zagrabi Nemesek panaszt tettek 1447. a' Magyar Rendeik előtt: „Noveritis quod Magnif. Johannes Székely de Hunyad Gubern. Regni Hung...; és alább per eundem Székely potentialiter occupatas... De a' Hunyadi-Székely ház Zsigmond előtt már virágzott, 's a' Budai Káptalannak egy 1331. költ Levele említ egy Hunyadi Mihályt, *Hunyadi Székely Jánosnak* fiját. A' mondtak szerint a' Gubernátort e' ház' tagjának, a' Hunyadi Székely János kis-unokájának, a' Hunyadi-Székely Mihály' Unokájának, 's a' Hunyadi-Székely és Oláh és Buti Vajk' fijának szabad is, kell is, tekintenünk.

Albertnek egy 1439. költ Adomány-levelében a' Vajda Gubernátor Hunyadi János, és testvére, a' Miles Militum, Hunyadi⁷⁶⁶ ismét⁷⁶⁷ János ez is, így említetnek: „Joannes, et alter Joannes, uterque filii Oláh de Hunyad.” Egy más Adomány-levelben, az I. Ulászlóban, 1440., a' két testvér így neveztetik: „Utrique Joanni, filiis quondam Vojk 491 de Hunyad. [453] Bonfín ezt Butinak is mondja Decad. III. 9. És ha az olasz eredetű

⁷⁶⁵ ezt <Benkő per> a'

⁷⁶⁶ Hunyadi A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▮

⁷⁶⁷ ismet ék. em.

Tudós a' maga hősét ártatlannak tekintett hazugsággal Római ház⁷⁶⁸ maradékának hirdeti is: felteheti e, hogy egy időben élvén hősével, ennek nagyatyját is hazug névvel merete volna nevezni? Egy Gubernátor' és Vajda' eredete az első ízben és akkor midőn az élt, nem lehet nem isméretes.

Bonfini említi, hogy Mátyás alig tűre valamit nehezebben, mint midőn irigyei tagadni szerették volna régi eredetét. Ha igazok volt volna, a' neheztelés csak ingerlette volna a' csevegőket.

Ponori Thewrewk 1825.⁷⁶⁹ ereszté-ki Értekezésemet az Arankáéval, és a' mit a' tárgy-^{298, 491} ról Halics-országi Kormányshéki-Tanácsos 's Brzsáni, most Stryi⁷⁷⁰ Kerületbeli Kapitány Kriebel János Úr hozzám íra. A' hely nem engedé, hogy itt mindent elmondjak.

ULPIA TRAJÁNA.

[454] <Várhelyen két padimentom taláztatott, masív munkában⁷⁷¹ a' föld alatt, nem⁸⁰⁴ olly mélyen mint a' Herculanumi⁷⁷² és Pompeji régiségek, 's nem olly becses,⁷⁷³ de szint úgy tiszteletes,⁷⁷⁴ és méltó,⁷⁷⁵ a' miket hogy⁷⁷⁶ az Utazó megszemlélje.⁷⁷⁷ A' hely' birto-
kosai, Referendárius Nopcsa Elek Úr,⁷⁷⁸ és Csebi 's Nagy Klopativai⁷⁷⁹ Pogány László Hunyad Várm. Királyi Adószedő Urak békeríteték, bēfedeték,⁷⁸⁰ azt, hogy romlást ne
valljon.>⁷⁸¹

⁷⁶⁸ Római <eredetű> ház'

⁷⁶⁹ Thewrewk <epen most> 1825 1826-ból javítva más tintával, idegen kézzel.

⁷⁷⁰ most Stryi A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

⁷⁷¹ masív munkában Sor feletti betoldás.

⁷⁷² Herculanumi <ek>

⁷⁷³ becses <ek>

⁷⁷⁴ tiszteletes <ek>

⁷⁷⁵ méltó <k>

⁷⁷⁶ <a' miket> hogy A hogy betoldás a margón olvasható, a főszövegben jelezve: Γ

⁷⁷⁷ megszemlélje <n>

⁷⁷⁸ Úr, Sor feletti betoldás.

⁷⁷⁹ Nagy <Kopati> Klopativai

⁷⁸⁰ bēfedeték Sor alatti betoldás.

⁷⁸¹ A bekezdés balról jobbra tartó kereszti irányú vonalakkal áthúzza.

VI.
A' XIX. LEVÉLHEZ.
ERDÉLYNEK PÜSPÖKJEI 1715 OLTA.

1. *Karczfalvai Báró Mártonffi*⁷⁸² György, 1712ig.
2. *Antalffi János*.
3. *Bárá Sorger János*. Temett. 1739. Octób. 7d.
4. *Zétényi Bárá Klobusiczky Ferencz Xavér* 1741 olt.⁷⁸³
Innen Zágrábba 1748., 's 1751. a' Kalocsai Érsekségre.
5. *Bárá Sztojka Zsigmond*, 1749 olt.
6. *Gróf Batthyáni József*, fija Lajosnak, a' Nádornak; 1759. Aug. 22d. Erdélyi Püspök, 1760. Kalocsai Érsek, 1776. Esztergomi Érsek és Magyar-országi Prímás, 1783. Cardinális. Megholt 1799. Octób. 23d.
7. *Bárá*⁷⁸⁴ *Bajtay József Antal*, egykor Piarista, II. József' egyik Tanítója, 1760 olt. haláláig 1773.
8. *Pius Manzador*, e Congreg. Clericor. Regul. S⁷⁸⁵ Pauli. Megholt 1773.
9. *Gróf Kolonics László*, Olmutzi Kanonok, 17 __; innen Váradra 17 __; tovább a' Kalocsai Érsekségre 17 __
10. *Gróf Batthyáni Ignác*, Imrének fija,
11. *Rudnai és Divék-Ujfalusi Rudnay Sándor*; 1816 olt. 1820 midőn innen Esztergomi Érsekké 's Prímás Herczeggé kineveztetett.
12. *Négyesi Bárá Szepesi Ignác* egy Eszt. Egri Kanonokból Egri Kis-Préposttá, 's onnan Erdélyi Püspökké neveztetett a' választásokban olly szerencsés Fejedelem által.

VII.
GRÓF KEMÉNY SÁMUEL,
Rendek' Előülője, a' nemes-lelkű.⁷⁸⁶

grösser
als das übrige.

Dicső tetteket hirdetni öröm és kötelesség, 's kötelesség mind azok eránt a' kik azt elkövették, mind magunk és⁷⁸⁷ mások eránt, mert így a' jó' magva új gyümöl-

⁷⁸² 2. Bárá 1. Karczfalvi 3. Mártonffi A szórend sor feletti számozással javítva.

⁷⁸³ olt. <Innen>

⁷⁸⁴ Bárá A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▮

⁷⁸⁵ <'>S

⁷⁸⁶ nemes-lelkű. <Ember és Hazafi>

⁷⁸⁷ magunk <nem> és

csök' termésére⁷⁸⁸ hintetik-el.⁷⁸⁹ Majór Cserei Farkas, Krasznán,⁷⁹⁰ mint segítette a'⁷⁹¹ jószágaiban lakó⁷⁹² szegényeket az 1817diki nagy éhségben, és mint gondoskodott előre, hogy illy inség ezután ne érhesse, más helytt mondottuk-el: itt azon nemes-lelkű 's felvilágosodott elméjű férjfira emlékeztetjük Olvasóinak, ki⁷⁹³ méltó, hogy Erdélyben a' szerint tiszteltessék, mint nálunk a' nagy Szécsényi, 's a' nagy Szécsényi' fja.

Kezünkbe akadt azon lenyomatott levele, melyet Gróf Bánffy György Gubernátor Úrhoz 1809. Július' 2d. írá,⁷⁹⁴ 's mi azt a' Kassai Minerva' II. Füzetében lap 155. ismét kiadtuk. Abban Harasztosi jószágát, Aranyos-Székbén, olly feltételek alatt adta áldozatul a' Hazának, hogy a' Kormányzó-Tanács⁷⁹⁵ azt tíz egyenlő részre osztva adja tíz Székely-Insurgensnek,⁷⁹⁶ ki⁷⁹⁷ a' csatapiacson vett sebei miatt élelmének keresetére alkalmatlaná tétetett vagy a' csatapiacson elesett Székely-Insurgens' gyámolatlan özvegyének, árvájinak.

A' jótételben gyönyörködő férjfiu, Királyi-Tábla'⁷⁹⁸ Elölülője lévén, azonfelül hogy mindég tizenkét ifjat tartott asztalánál, minden Judiciális Perioduson (az az, Magyarországisán szóllván, Terminuson; 's illyen Erdélyben eszt. által öt vagyon) öt szegényebb sorsu, de feddhetetlen, szorgalmas, jó-erkölcsű Tabuláris-Cancellistának (az az Jurátusnak) ötven forintot ajándékozott.

Hitvese követte férjének dicső példáját, 's vetélkedet vele a' jótételekben. Ő volt egyyike a' Maros-Vásárhelytt felállított Kórház' boldogítójinak. Számtalan titkon-tett jótételeiket csak azok ismerik, a' kiknek⁷⁹⁹ orcájikról letörlötték a' könyeket, 's lelkek, és az Ég, melynek méltóbb áldozatok nem nyujtathatnak.

⁷⁸⁸ új gyümölcsök' termésére A főszövegre merőlegesen, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ⊥

⁷⁸⁹ <el>-hintetik-el

⁷⁹⁰ Farkas, Krasznán, A főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ⊥

⁷⁹¹ a' Sor feletti betoldás.

⁷⁹² jószágaiban <fekvő lakó 's tőle> lakó

⁷⁹³ <a'>ki

⁷⁹⁴ ír<á> Az ékezet áthúзва.

⁷⁹⁵ a' <Fele> Kormány<szék>zó-Tanács

⁷⁹⁶ Székely-Insurgensnek A Székely a főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ψ

⁷⁹⁷ Insurgensnek, <Székelynek,> ki

⁷⁹⁸ Királyi Királji-ból javítva

⁷⁹⁹ kiknek<,>

VIII.
A' BETHLEN-HÁZ.

Eredetet a' fényes háznak Sarolta adott, Szent-István' testvére.⁸⁰⁰ Ez, első férjének, Aba Királyunknak halála után, ismét férjhez ment, 's Marhárd Grófot szülé, ez Péter Grófot; ez Gudát.

Péternek három fiai maradtak: Mihály, Salamon, Lőrincz (Laurentius Bult But).

Lőrincznek öt fija: 1. Boczon; ennek fija Pál, 2. Bocz, 3. Bencze Gróf (Benedictus), II. István' kedveltje, 's atyja Máté Mesternek és Mihálynak, 4. Csák, ki Domonkost nemzé, 5. Bethlen, ki czímerül a' királyi almába harapó kígyót kapá, czímerét a' Bethleni-Bethleneknek még ma is.⁸⁰¹

Bethlennek három fija vala: 1. Péter, 2. Miklós, 3. Olivér; 's e' három Keresztnevek elibe felvév a' Bethlen nevet.

Pétértől ered az IKTÁRI-BETHLEN ág; Miklós kihala; Olivért az APAFI-BETHLEN és a' BETHLENI-BETHLEN ág tekinteti törzsökének.

Iktári-Bethlen ág.

Péternek az ág' törzsök atyjának volt két fija, Miklós és Domonkos, 's ennek János. Ez úgy löve le egy lövéssel két hatyút, hogy a' nyil kettőnek ment által nyakán. Zsigmond a' két meglőtt madarat czímerül adá neki, azonban a' régibb czímer' kígyója el nem marada a' paizsról; telamonként öleli körül azt. – János Gergely fiat hagyta.⁸⁰²

Gergelynek és Ábrámfi Margitnak gyermekei: 1 Domokos, erdélyi vajda 1452 körül; 2 Gábor, budai várnagy; 3. Gergely, Karánsebesi bán és atyja Istvánnak.

Domokos, a' vajda, kit Butinak is mondtak, nemzé 1. Gábort, ki Mohácsnál 1526. hatezer dzsidásokat vezérle, 's János Királyunknak tanácsosa s udvari sergének hadnagya volt; 2. Gergelyt, János-Zsigmondnak tanácsosát, Péternek atyját, Jánosnak nagy-atyját; s ettől leve Domonkos, atyja Istvánnak.

Gábor, Domokos Vajdának fija, nemzé Farkast, Bátori István királynak főkapitányát, 's tanácsosát.

Farkastól és Szárhegyi Lázár Drusiánától született 1. GÁBOR, erdélyi fejedelem és hercege a' római szent birodalomnak. 2. ISTVÁN elébb tanácsosa, majd Gubernátora a' testvérének, Hunyad és Máramaros Várm. főispánja végre maga is választott fejedelem. Ez Mihályi Csáki Kristinától nemzé 1. Gábort, 2. Istvánt, 3. Farkast, 4. Pétert Hunyadi és Maramarosi főispánt. Ez a' Péter elvév Illésházy Gáspárnak egyetlen leányát, 's megholt 1646. Aug. 3d.

⁸⁰⁰ *Szent-István' <Királyunknak> testvére*

⁸⁰¹ Innen más, feltételezhetően Gyarmathi Sámuel kézírásával folytatódik a szöveg (MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 52. sz. III. köt., 217–225.).

⁸⁰² 400 A margón más tintával, idegen kézírással.

Domokos vajdának második fija Gergely János-Zsigmondnak Consiliarius Pétert és Jánost nemzé, János Domokost, 's Domokos Istvánt. Istvántól és Macskási Judittól szül. 1698. febr. 10d. Sámuel, kir. tábla' bírája; mh. 1767. mart. 19d. Fijai Domokos és Sámuel.

Az Iktári-Bethlen ág a' Hederfáján Küküllő Várm. 1818. megholt Sámuel Domokos fijában áll fenn.

Apafiak és Bethleni-Bethlenek

Törzsöke a' két ágra ment vérségnek az említett Olivér, Bethlennek fija, 's Péternek és Miklósnek testvér öccse. Ez nemzé Jánost, ki kegyes indulatjai 's példás élete miatt APA névvel szokott vala neveztetni. Gyermekai 1 Miklós más nevével Apafi; 2 Gergely, a' magtalan; 3. Jakab, kitől a' Bethleni-Bethlenek erednek. Jakab nem ismert okból, Nagy-nak neveztetett.

I) Apafiak.

Apafi Miklósnek fija Gyegyus /Gergely/ kitől János, kitől Péter és László. Péternek Miklós, és György.

Miklós Péternek fija, magát Apa Nagyalváról kezdé iratni, 's czímerül egy karddal általütött fejvasat veve föl, mellyből leveles, és gerezdes szőlő nőtt. Fija László volt, 's a' Lászlóé Mihály erdélyi vajda.

Mihály vajdának gyermekei: 1 Ferencz Miklósnek atyja 's Ferencznek nagyatyja; 2 Zsigmond. 3 Lénárd 4 Miklós. Zsigmond magtalan hala ki. Lenárdnak fijai György és László, az Gábornak atyja, ez Imrének, de a' kik elhalának.

Miklósnek fija Farkas; ennek pedig István (mh. 1584.) és Gergely.

Gergely, tanácsosa Isabellának és János Zsigmondnak, nemzé Lénárdot, Boldizsárt, Miklóst.

Miklós nemzé 1. Györgyöt, Küküllői főispánt, Bethlen Gábor tanácsosát, 's kir. tábla bírját /mh. 1635. febr. 18d., élete' 47. eszt./ és 2 Ferenczet, Batori Gábornak fő Komornyikját.

Ez a' György, küküllői főispánt, Derzsi Petki Borbálától, a' Cancellárius' leányától, nevelé 1. Gergelyt, I. Rákóczy Györgynek komornyikját /mh. 1637. Júl. 18d./ 2. Istvánt Consiliáriust, belső-Szolnoki főispánt, ki Lorántfi Katától Györgyöt és Miklóst, 's ez Györgyöt. 3. Boldizsárt; mh. a' tatár-fogságban, de Barcsai Évától Ferencz fiat hagyta; 4. MIHÁLY fejedelmet; 5. Ferenczet; 6. Miklóst, és öt leányt.

Mihálynak a' fejedelemnek, a' jenői vár' és az udvari Katonaság' főkapitánya Bornemisza Pál' Anna leányától kilencz magzatjai lettenek; de csak az ifjabb MIHÁLY fejedeleme marada meg. Az Apafi háznak 1714. ebben szakadt magva.

II) Bethleni-Bethlenek.

Jakab, a' kit Nagy-nak neveztek vala el, 1300 után élt, 's hat fiat hagyta: 1 Jakabot, a' magtalant; 2. Andrást, atyját Miklósnak és Andrásnak, 's András által Jánosnak nagy-
atyját; 3. Miklóst; 4. Jánost; 5. Apát; 6. Dienest. Miklós, Apa, Dienes hamar elholtak.

János, Jakabnak negyedik fíja GERGELYT nemzé, ki 1358 és 1393 között élt, 's Zsigmond Királytól Bethlen-Szent-Miklóst és Alsó Kápolnát nyeré, 's Nikápoly alatt Bajzát ellen harczolván, elesett. Úgy tetszik a' Bethlenek ezen ösöket tisztelik, midőn gyermekeiknek a' szokatlanabb Gergely nevet adják.

Gergelynek leve János, ennek pedig 1. Miklós atyja Márknak, 's Bernárdnak Miklós-
nak, Eustachiusznak nagyatyja; 2. Antal; 3. Gergely, ki Bethlen várát /Belső-Szolnok-
ban/ Albert Király' idejében építeté.

Antal, Apafi Mihály vajdának 1447. gyámja, Gergelyt nemzé; ez Eleket és Balázst, 's e' kettőből két új ág sarjadzott.

a) ELEK' ÁGA.

Elek vice vajdának Losonczy Bánffy Drusianától három fíja született: 1. Mihály, Ferencznek atyja; 2. Ferencz, I. Ferdinánd' asztalnokja; 3. György Isabella és János – Zsigmond' tanácsosa.

Györgynek fíja Miklós, ismét Consiliárius nemzé Ferenczet.

Ferencz fejér vármegyei főispán, a két Rákóczy Györgynek udvari marsallja, III. Ferdinándhoz egyszer, a' lengyel királyhoz és nemzethez hatszor követje, vallására nézve Unitárius, Kamuthi Susánával két leányt, Kemény Katával, a' Boldizsár leányával, János fejedelemnek testvérével, hat fiat nevelte: 1. Györgyöt; 2. Miklóst; 3. Farkast; 4. Gergelyt; 5. Eleket; 6. Istvánt és Katát, Kapy Györgynét; Évát, elébb Haller Györgynét, tovább Csáky Lászlónét. Farkas, Gergely és Elek atyjok' ragyogását nevelték.

I. FARKAS, nagy szépsége miatt Absolonnak nevezve; már ifjú esztendeiben Fejér vármegyei főispán, később I. Apafi Mihálynak Cancelláriusa és Ministere. Keze alatt lévén a' hon Archívuma, deák nyelven írta meg az Erdély' történeteit. De 1679. életének 40dik eszt. meghalván, sem el nem végezheté a' munkát, sem ki nem ereszteté. Hitvese Gelentinczi Ostrosics Borbála volt, leánya a' horvát Országi bánnak és korona-örnek; egyetlen fíja pedig László, Kormányszéki tanácsos, Küküllői főispán 's Curátora a' reform. ecdésiáknak. Megholt 1717 / Ennek temetésén tartaték Vásárhelyi prof. Zilay András által a' halotti beszéd, Keresden majus 12d. az eml. eszt. mellyből mind Benkő mind én vevénk híreinket; de én az enyéimeket meg tekintetve Dr. Gyarmaty Urral./

Lászlónak Folti Mariától születének 1. Ferencz, 2. László, 3. Lajos, és 4 az anyja' méhében hátrahagyott Gergely. Egyedül Lajos és Gergely maradának életben; Lajos magtalan, Bethlen és Nagy-Bún helységeknek ura, Gergely a' Bethlen-Szent-Miklósé és Folté.

Gergelynek és Naláczi Borbálának gyermekei 1. Lajos. 2. László, hunyadi főispán, ki magát a' branyicskai út' csináltatása által is felejtethetlenné tette. 3. Gergely, Kormányszéki tanácsos; 4. Ferencz, és Borbála, Bánffy Lászlóné.

Lajosnak gyermekei Wesselényi Annától: a) Gergely, Nagy-Búnon; hitvese generális gróf Bethlen Pálnak Klára leánya, 's gyermekei Lajos, László, Kristina, Borbála, Poly-

xéna; b) Lajos, Kerlésen, Belső Szolnokban, híres a' maga kertjéről, melly Erdélyben legelsőnek tartatik, mint hogy itt a' természet segédjére költ a' mesterségnek. c) Rosália, gróf Bethlen Imréné Gáldtön és Berkenyesen.

Lászlónak, a' hunyadi főispánnak gyermekei a) Pál, Herepen, Fejér Várm; b) József Iklandon Torda Várm; c) Ferencz, Kapitány; d) Mária, gróf Lázár Benedekné, Berenczenczen.

II. GERGELY, a' historiographus Farkasnak és az itt nyomban következő Eleknek testvére, Kükölli főispán, Fogaras, és Udvarhely székek' főkapitánya, Ország' generalisa nyolcz gyermeket hagyta: a) Klárát, az első Gubernátor gróf Bánffy György' hitvesét; b) Ferenczet; c) Christinát; d) Mihályt; e) Lajost; f) Mariát, Naláczinét; g) Katát, a' második Apafi Mihály fejedelem' hitvesét; h)⁸⁰³ Lázár Györgynét.⁸⁰⁴ – Ugy hiszik Kata, Apafiné, írta ezen isméretes szent Éneket: Mint gyors szarvas kit vadász sért... 's melly szép sor az által, hogy kétszer hagyá el az Articulust,⁸⁰⁵ asoisztussal összetéveszti az ige idejét.

III. ELEK, belső szolnoki főispán, elébb Apafi tanácsosa, tovább a' Leopoldé, 's Rendeke' előlölője. Azon felül hogy a' Bethlenek neki köszönik elágazások' kinyomozását, azzal tevénévét az egész nemzet előtt tiszteletessé, hogy Kerekesdi Kastélyában, Felső Fejérben, typographiát állíta 's abban 1687. Farkas testvérének Historiáját közre eresztette. A munka 1601 óta 1630ig folytatva van, de nyomtatlanul hever. – Gutaütés kapá ki az élők közzül 's Elek' fija Pál, elébb aranyos széki fő királybíró, majd tordai főispán, 's Kir. tábla praesese. Pált nemzé, a' generálist, és Farkast, Kir. Tábla Assessorát.

Pálnak, a' generalisnak gyermekei: 1 Elek 's az ezé Pál; Pál, 's az ezé Gábor és Farkas. 3. Károly 's az ezé Esther 4 Juliána Kormányszéki tanácsos Katona Zsigmondné; 5. Sára, Feketené; 6 Kristina, Bíróné; 7 Klára, Bethlen Gergelyné, Nagy-Búnon.

b) BALÁZS ÁGA.

Balázs, Ulászló komornikja, Thurzo Angalittól nemzé Gergelyt – Zapolya János – Zsigmondnak tanácsosát, 's ez Jánost és Györgyöt; György Gergelyt és Györgyöt.

Jánosnak fija FARKAS, Kükölli főispán Ország' generalisa, Szamos – újvári főkapitány, és Consiliárius, tizenhet tiszteletes sebeket visele, 's Kemény Annától, a' fejedelem testvérétől, nemzé 1613. Jánost Erdélynek Barcsai, Kemény és Apafi fejedelmek alatt Cancelláriusát, Fejér Várm. főispánt, Udvarhely Széki Királybíró.

Ez a' JÁNOS Lengyel országba kísérte el Rákoczy Györgyöt, honnan hazájába baj nélkül vissza érkezvén, mind köz hivatalokban szolgált, mind a' vallás' és tudományok' ügyében. Elpusztítván a' török és tatár által az enyedi Collégium, 's az ifjúság magát Kolozsvárra vonván, ő tanácslá, hogy az Enyedre vitessék. Erdélynek történeteit 1629 óta 1663ig deák nyelven meg írta 's a' könyv ezen eszt. Szebenben ki jött, a' követk. pedig Amsterdamban újra sajtó alá bocsátatott. Azután azt 1674ig folytatá, de a Toldalék mindedig kézírásban marada. Megholt vízi kórságban, mellyet kiaszás követe, 1678. febr 28d. Elsőbb hitvesétől Váradi Borbálától nemzé Miklóst, Pált, Sámuel.

⁸⁰³ A betű után hosszú szóköz hagyva.

⁸⁰⁴ A margón idegen kézzel, más tintával: +

⁸⁰⁵ A margón idegen kézzel, más tintával: +

MIKLÓS, Cancellarius, szül. 1642. Kis-Búnón. Legelőbb atyjának is tanítója Keresztúri Pál, továbbad Fejérvártt és Kolozsváron és itt Apáczai Csere János nevelték. Heidelbergbe 1661. Leydába és Utrechtbe 1663, 's onnan Angol és Franczia Országokba mene által. Haza 1665. jött, hogy részt vehessen a' török ellen kezdett háborúban. Bécsben Szeleptsenyi György primás és helytartó vezeté az udvarhoz, Párisban Türenne. Kedvelve vala Zrinyitől is, 's jelen volt a' vadászaton, 1664. novemb. 18d., melyben ez a' hazánk' és nyelvünk' hőse olly siralmas halállal elvesze. Udvarhely széknék fő Király birája leve, 's Huszti fő Kapitány, 's Marmarosi főispán; 1689 óta titkos belső tanácsos és⁸⁰⁶ udvari Cancellárius. Ő készíté az úgy nevezett Leopoldinum Diplómát, 's azért gróffá, 's mamarosi örökös főispánná neveztetett, 's negyven ezer forint ajándékot kapa. Későbbi szerencsétlenségei József fiját már megfosztották minden nyert méltóságaitól. Kiadott munkai ezek: 1. Gemebunda Transylvania ad pedes Augusti Caesaris projecta. 1685. 2 Columba Noe cum ramo olivae, seu amphora aquae ad restinguendum ignem. 3. Sudores et oruces Nicolai Bethlen. 4. Apologia pro ministris helv Confess ad trirames condemnatis, 1675. 5. Korabeli történetei franczia nyelven a' Histoire des troubles de Hongrie VI. Kötetében. Amsterdám, 1736. 6. Autobiographiája, magyar nyelven. Német-Újhelytt tizenkét esztendeig raboskodott. Eleresztvén végre, nem akará látni honját, 's Bécsben hala meg 1716. Octob. 27d Kún Ilonától Mihály fiat, Rhedey Juliánától Józsefet hagyá.

Mihály nemzé Istvánt; ez Lászlót, a' bényeit, ez Farkast, 's ez Györgyöt.

Józseftől maradának 1. Samuel, 2. Elek. 3. Olivér, 4. Gergely az obester.

Ezekből levének 1 Miklós 2. Daniel 3 Samuel. Jánosnak és Klárának gróf Bethlen Lajosnének, atyja.

A' Cancellárius Bethlen János második Pál fiától leve János, ettől Dávid, ettől Sándor, Assessor a Királyi táblán.

Sándornak fiai. 1. Sándor, Kis-Búnón, 's ennek gyermekei a) Sándor, b) János, c) Kata báró Naláczai Józsefné, d) Carolina e) Elisa f) Joanna, g) Maria. – 2 Imre Küköllői, majd alsó-fejérvári főispán, Sz-István keresztese Cs. Kir. Kamarás és belső titkos tanácsos.

Cancellarius Bethlen Jánosnak harmadik Sámuel fijától leve. 1 István, 2. György, atyja Györgynek és Lászlónak. 3. Ádám fejér vármegyei főispán, Kormányszéki tanácsos,⁸⁰⁷ Rendekek előlölője, mh. 1748 Sept. 8d Kolozsvártt, 4. Sámuel, 5. Imre Kormányszéki tanácsos. 6. Farkas generális maga a hat fiu' és két leány' atyja mh. 1708. febr. 7d.

Ádámnak /itt a' 3dik Szám alatt/ Bánffy Klárától születtek:

GÁBOR. fő Udvari mester. Albert Sachstescheni herczeg, lengyel Királyfi és magyarországi helytartó mellett, továbbad Udv. Cancellárius 's arany gyapjas lovag. Ennek Herczeg Khewenhüller hitvesétől szül. József fija az 1815 meg halálozott thesaurarius, ennek pedig gróf Zichy Josephától 1. József 2 Leopold 3. Albert, 4. Ferencz 5. Ludvica gróf Bethlen Pálné 6. Josepha báró Miskéné 7. Theresia, gróf Lázár Pálné, 8. Antonia, gróf Haller Gáborné.

2. ÁDÁM, a' Generális, Tulajdonosa egygy Magyar Lovas Ezrednek. Első Protestáns, ki a' Maria-Therésiai Rend' Közép-Keresztjével megtiszteltetett.

⁸⁰⁶ A margón más tintával, idegen kézírással : 18. 409.

⁸⁰⁷ tanácsos ék. em.

3. MIKLÓS, Erdélyi Kincstartó. Gróf Csáky Katától csak egy leányt nemze, Rosáliát, előbb Kolozsvári Fő-Ispán Gróf Csáky Jánosnét, majd a' Római Cúria előtt történt elválások után, Gróf Was Samuelnek hitvesét, özvegyét,⁸⁰⁸ Nagy-Almásan, Kolozs. Várm. Megholt 1826. előtt. Febr. 4d. élet. 74d. eszt.

Az Ádámtól és Bánffy Katától született három testvér közül egyedül a' Generális Ádám marada-meg szüléjiknek vallásokban.

Sámuelnek, a' Sámuel' fijának, 's Cancellarius János unokájának, leve Lázár Mariától Ferencz és János. Ennek ismét Tholdi Borbárától Ádám, Gróf Gyulai Katának férje, atyja Ádámnak és Josephának, a' Gróf⁸⁰⁹ Haller János megholt hitvesének, Fejéregyházán.

<Több Erdélyi Házak' Genealogiáját meg nem nyerheténk. Bár az Erdély' Tudósaink egyike, kivált a' nagyon elágazottakat, dolgozná-ki, felrakván a' születés' és halálozás' napjait, a' lakások' helyét, és a' nevezetesebb tetteket, mellyeket kiki elkövete. Ha osztán a' Munka minden félszázadban újra nyomtattnék, kitoldva az újabb sarmadzatokkal, annak ugyan mind magok a' házak' tagjai, mind a' hazai történetek barátjai örvendhetnének.>⁸¹⁰

IX.

A' KOLOZSVÁRI JÁTEKSZÍN' TÖRTÉNETEI.

[455] Elkezde a' ház épülni 1804. 's tökéletességre vitetett 1821. Nagysága, szépsége, pompássága olyan, hogy tartományinknak bár melly más Városában is, Bécset ki nem véve, helyt érdemlene.

Magyar Színjászó Társaság 1790. előtt nem volt; akkor álla ott egy össze. Erdély mingyárt pártfogással viseltetik éranta, buzdíttva erre leginkább Báró Wesselényi Miklós által, ki, ha valaki más, érzé, hogy annak a' Nemzeti Csinosodásra melly következései lesznek.

A' segélt Játsszók kötelességeknek ismerék hálájokat bizonyítani azon nagylelkű és mély belátású hazafiak éránt, kik érántok részvételt mutatának, 's 1792. b'jövénnek Erdélybe.

Az 1794. tartott Dieta felvevé ügyöket, 's elfogadá azon tanácslást, hogy Játékszínjek' építésére húsz, szükségeire pedig tíz, és így összeleg harmincz ezer forint szabad adakozásként gyűjtessék-össze. Biztosoknak e' részben kineveztetének Fricsi Fekete Ferencz, egykor Assessora a' Királyi-Táblának, ki a' tanácslást dolgozta; Gróf Teleki La-

⁸⁰⁸ hitvesét, <most> özvegyét

⁸⁰⁹ a' <megholt> Gróf

⁸¹⁰ A zárójeles rész kereszttirányú vonalakkal áthúzva és a margón: *Das bleibt.*

jos, később Rendek' Elölülője, Obristlieutenant Gróf Teleki Ferencz, és Báró Wesselényi Miklós. A' Társaság azonközben bérbe-vett házban adá mutatóványait.

Első dolgok a' Bíztoasságnak az volt, hogy a' Reform. Collégiumtól megveve egy telket a' Farkas-úczán ötezer forinton, 's annak árát Gróf Teleki Lajos és Ferencz, Wesselényi, Gróf Toroczka József és Báró Bánffy József saját erszényekből fizették.

A begyűlt adakozások tizenhat ezerre mentenek-fel, 's kezdődék az építés. De a' Bíztoasságnak kihalának némelly tagjai, bekövetkezének a' háborúk, 's a' pénz elfogyott. A' Dieta 1811, minden Nemesre egy-egy paraszt-telkétől ötven xrt vete. Abból száz-ezernek kell vala begyűlni. De a' papiros-pénz becsét egy ötöd részére leszállító Rendelés (1811. Martz. 15d.) a' százezeret húszezerre olvasztotta.

Új Bíztoassók neveztetének-ki: Kolozsvári Fő-Ispán, Báró Kemény Ignác, 's azon Várm. Fő-Bírája Nagy Lázár.

A' Kormányshék⁸¹¹ mostani Elölülője, Báró Jósika⁸¹² János Excell., fát ígére a' Valkói havasokból, mennyi kívántatni fog 's a' Kolozs Vármegyei Nemesség magára vállalá behozatását. Így az épület 1814. be vala fedve, sőt az a'⁸¹³ belső fa-készületeknek is ki vala faragva egy része.

Elfogyván a' pénz, a' Bíztoasság jónak látá örök juson adni-el a' lózsikat. Egy lózsit kétszáz forintba számlálván, így kétezer begyűlt.

Tetézék azt Mártonffy Püspök Exc. ezer, Gróf Teleki László és József testvérek, a' Koronaőr' fiai, másfél ezer, 's a' derék két Örmény város, Szamos Újvár és Szent-Erzsébet, 's Abrudbánya, Fejérvár, 's más Magyar-és Székely Városok ismét másfél ezer forinttal; 's tizenkét ezer vétetvén Kolozsvártól, az épület teljesen elkészült.

Széle tizenkét öl, hossza huszonkettő. A' Szín ebből hatot foglal-el. Hat öl magassága is.

Lózsijainak száma ötven. Mindenikében megfér négy személy; a' Gubernátoréban, és a' melly ennek alatt és felette van, hat. A' három sor lózsín kívül van a' parterre és a' paradicsom.

Decoratióji Bécsben készültek, 's a' Színre szekérrel is fel lehet menni.

Elfér az épületben harmadfél ezer Néző; 's ha⁸¹⁴ mindnyájan ülnek, ezerhatszáz.

Megnyittatott 1821. Marz. 12d., 's Zrínyi adatott legelsőben, Uraságok által. Másnap Hunyadi Mátyást a'⁸¹⁵ Társaság' tagjai játszá.⁸¹⁶

⁸¹¹ *Kormányshék* A' főszöveggel párhuzamos, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ¶

⁸¹² *Bárá* <*Branyicskai*> *Jósika* A *Branyicskai* sor feletti betoldás.

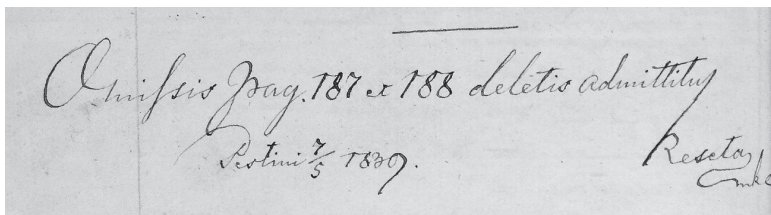
⁸¹³ *az* <*épü*> a'

⁸¹⁴ 's <*hogy*> *ha*

⁸¹⁵ *Mátyást* <*adatott*> a'

⁸¹⁶ *tagjai* <*által*> *játszá*

[456]

Amisssis pag. 187 et 188 deletis admittitur
Pestini 7/5 1830.
Reseta

12. kép

Amissis pag. 187 et 188 deletis admittitur Pestini 7/5 1830[?]. Reseta m. k.⁸¹⁷

⁸¹⁷ Cenzori bejegyzés.

27.

[Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816.

ELSŐ SZAK.

GRÓF DESSEWFFY JÓZSEFHEZ.

213 [1] Teljesítem parancsodat, tisztelt szeretett barátom, 's íme mennek tudósításim azok felől a' miket itt látok,¹ hallok, tapasztalok. Mi Magyar-országiak megszoktuk nyugotnak venni útunkat valamikor honunkból kifordulunk, 's feledjük hogy kelet felé egy rokon nép lakik, melyet ismernünk sok tekintetekben illenék; és mivel e' föld felől Utazóinktól sem hallhatjuk a' mit érteni óhajtánánk, nem ismerjük Erdélyt. De ne várd hogy neked azt beszéljem, bányáji évenként mennyi aranyat adnak, 's lakosa mennyi, mennyi az adója; ha ki ezeket akarja tudni, felleli könyveiben. Én azon öröme-
ket szeretném megosztani veled a' mellyekkel én élek itt, 's mulattatni akarnálak, nem oktatni. Engem ide szív hozza, 's szerencsésnek tartanám magamat, ha érzésim hozzád rezeghetnének által.

1.

50, 235, 675 [2] Alig hagyám el Szalárdot, közel Váradhoz, hol Gróf Csáky Antalnál, nemes lel-
kű és szép hitvesének, a' te rokonodnak, fortepianoja 's gouache festései körül egy becses napot élék, 's eggyyszerre vadon táj fogott el. Vége itt azon temérdek síknak, melly Tokajtól a' Máramarosi, Nagy-Bányai, Erdélyi hegyekig, 's Belgrádig és Hatvanig, sohol meg nem szakadva terjed, egykor a' magyar föld' tengere. Vége azon buja mező-
ségnek, mellyen útam Debreczentől és Ér-Semlyéntől a' kevély Nagy-Váradig, a' Dió-
szegi, Jankai, Vajdai, pajtákkal és sűgár olasz-nyarakkal elhintett, inkább szőlőhalmok mint szőlőhegyek alatt elméne. Vége azon szép kertnek, mert a' kies táj érdemel kert-
nek neveztetni, mellyen Anarcs és Petneháza, Levelek és Mária-Poocs, Szakoly és Debreczen körül, a' Magyarságnak ezen népes és gazdag anyavárosától Vámos-Pércsig és tovább, hol gazdag holdmezőken, hol egész órákig eltartó ligeteken keresztül jövék, mellyeknek szent éje a' nap' égető melegében az Utast enyhítő menedékbe fogadja. Vége a' Nyíreggyházi pusztáknak, Tokajtól Debreczenig, hol a' szem égnél és szántott vagy legelő homokföldnél, a' számtalan kissebb 's nagyobb, sárcsákkal és csévékkel 's líbuczokkal körülrepedett tavaknál egyebet nem lát, és a' melly homoktengert a' To-
kaji szép fok – dél és észak felől tekintve mint valamelly könnyed lebegésű aetheri test, keletről tekintve mint egy összebomlott óriási pyramisz, nyugotról tekintve mint egy magát elnyeltesett, formátalan Vulkán – 's a' Hegyaljának mérföldekre terjedő kék lánczolatja, 's távolabb az Ungvári és Máramarosi hegyek veszik körül. E' nagyszép-
ségű tájak helyett itt egy szemet- szívet-összeszorító sivatag tűnt fel előttem; kivag-

¹ látok láttam-ból javítva.

dalt és ki nem irtott erdőség, kákás holdak, semlyékes kaszálók; világos jelei a' testi lelki szegénységnek. Félnap jöttem, 's² két lovast és három oláh-szekeket találtam elő. Az oláh ugrék taliga-szekeiről, mihelyt bennünket megpillanta, 's verte marháját, hogy az út szabadon maradjon a' kocsinak. Azt a' Bihar és Szabolcs Vármegye' Magyarja is megteszi; mert az elsőbbség érzése természeti érzés, mint midőn az idősebb kor eránt mutatunk figyelmet. De midőn azt az Oláh ijedésből, a' Magyar jó kedvéből teszi, a' kettő közt van különbség, és igen nagy.

2.

[3] Magyar-országot a' Szilágytól, Erdélynek pitvarától, Széplak Bihari és Ip 52, 238, 438
Krasznai helységek közt a' Berettyó vize választja el, mely itt egy Tusza nevű erdő-
ben fakad. [4] Ennek kiáradása és a' Kraszna vizéé, e' példátlan esőzésekben, és a' ke- 55, 238, 438, 677
rülés, melyet ez miatt Zovány és a' Bánffyak által lakott Nagyfalú közt kelle tennem,
elkészlelének, hogy ámbár Szalárdról Krasznára egy nap elérheték, Cserei Farkas Ka-
marás és Major Urat, 's hitvesét Gróf Haller Christínát, a' Thesaurárius Gabor' leányát,
ebédeknél találám, midőn más nap ide értem.

Házi-gazdám kevés hetek előtt inhidegből gyógyúla ki, most pedig szemeire szenvedé, 's ez miatt még ebédjétől kénytelen vala ágyba kelni. Orvosai kértek hagy-
nám magát; nyugalomra van szüksége. Hogy időmet a' szakadó esőben kényem szerint
használhassam, hitvese áltvive nappalijába, felnyitá előttem férje' fiókjait, 's magamra
hagya, elfogva gondjai által kedves betege körül.

[5] Égtem ismét látni, illetni a' szelenczét, melyben a' nagy Friedrich hordá zseb- 58, 238, 438
jében orvos porát. A' szelencze egy kisdéd papagáj, 's fenekén a' Prussziai korona, a'
Király' monogrammjával; benne a' kalán is mellyel a' port merítette. Azt az én barátom
atyja Referendárius Cserei Farkas, egy Magyar-Cancellariai Referendárius barátjától
vevé ajándékban, ki viszont egy huszár rokonától, 's annak bizonyosságaként, hogy
teljesíté a' mit tőle bátyja várt. Feledve van a' dicső ifjú' neve ki hazánknak e' fényt
nyeré, 's nincs ki tudassa a' szelencze hol és miként leve zsákmányunkká.

[6] Kiélvén magamat a' szobák' festéseinek és rezeinek nézeltekben mellyek közt a' 58, 66, 238, 438
Balechou által mesteri kézzel metszett Vernet' Zivatarát is találtam, de nem Csenedt is,
és a' Ferdőket, – 's Fittnek két kisdéd tábláját vaddal, madárral, a' Metszett-Kövek'
Gyűjteményének állék. Nagy szépségű munkák!

Tovább a' Wedgewood' edénykéji mulattatának, és a' Római hamvcsuprok, az Et-
rusque és Herculanumi maradványok, a' Tengeri Herbarium, a' Nemes-kövek' Gyűj-
teménye, melyet egy tolvaj cseléd nagyon megfogyasztott, 's a' két India' termései
kemény téstában, természeti nagyságaikban és színeikkel, miként az Európaiakat
Sickel öntögeti. Keveset értek mind ezekhez, 's nagy részben épen nem; de isméretim
terjedének, 's a' Művészség' darabjai gyönyörködteték szememet lelkemet.

[7] Bibliothecáját első ittlétemkor a' tűrhetetlen hideg, most barátom' szenvedései 63, 239, 439
miatt nem tekinthetém meg; de Csereiné lele még is időt hogy oda is elvezethessen. Itt
van valamit Kaprinay, a' Referendárius' Nevelője, bírt. Sokat vásárla maga a' Referen-

² jöttem, <és> 's

dárius is Bécsi lakozása alatt, 's még többet Lőrincz fja Német és Franczia országban utazván, hol már vőlegény a' Broglie háznak³ egy leányával, a' haza' nagy kárára elholt.

239, 439 [8] Csereinek egyik kedves mulatsága a' kertészkedés, 's kertje ritkaságokban gazdag. Dr. Baumgarten az eddig nem ismért csemetéknek Magyarokról ada nevet, 's
59, 239, 439 egyyike⁴ SILENE CSEREIA czímet visel. [9] Valamikor az eső megszűnt ömleni,
56, 239, 439 bejárám a' kertet, és álmélkodám kincsein. [10] Klapróth és Wildenow, Berlinben,⁵ levelezének vele, 's ez, és Regnaut, Párizsban, Gróf Canál és Prof. Dr. Nowodworszky, Prágában, 's a' Brasiliából visszatért Neu-Wiedi Maximilián Herczeg, a' Krasznai kertet sok termésekkel szaporították, 's a' Xeranthemum bracteatum Krasznára⁶ Malmaisonból jött által. A' külföld' terméseit ma módiból is szaporítják mindenfelé, mert nagy részben arra sem tudomány sem gond nem kell, 's a' hiuság abban találja fel a' mit elérni vágy hogy értést tétet fel, bár nincs; de ez legalább nem kártékony hiuság. Kraszna azzal dicsekedhetik hogy Erdély⁷ innen vevé legelőbb és legnagyobb részben, a' mit mindenfelé nevel, 's bőven nevel.

3.

67, 239, 439, 610 [11] Perjéig, másfél órányira Krasznától, nem jövék bajjal; az út szántott, dombos,
25, 67, 439 de nem meredek földön méne. [12] Itt készen vára az ökörforspont, mert alkalmatlan hegyet kelle másznom.

240, 439 [13] A' hely felejtett szegénység képét viseli. [14] Hosszan nyúlt el, noha nem nagy,
25, 67, 240, 439 's dombjairól, talán ugyan csak esős időben, zuhogva omlanak a' patakok a' nagyobbba,
240, 439 melly a' falun végig fut. [15] Fekünnék Helvetziában, Gessner nem pirult volna felvenni rezei közzé, 's Perjét most ismerné egész Európa. Béfogák ökreinket a' nélkül hogy
25, 67, 240, 439 mi az Oláhokhoz és az Oláhok mihozzánk szálljanak; [16] mi, mert látni vala képeiken hogy nyelvünket nem értik: ők rettegőségek miatt.

25, 67, 240, 439 [17] A' mint a' hegy emelkedék, kiszállottam szekeremből, 's elteve gyönyörrel nézém mindenfelé az erdőség' szép szakait, [18] mellyek megáztatva a' sok esőtől, lombjaikkal még inkább kevélykedének; 's vissza meg vissza tekinték a' kedves fekvésű oláhfalura, 's a' nékem kedves helyre melly olly kincseket, olly lelkeket rejteget keblében.

25, 67, 240, 439 [19] Egy Bánffi-Hunyadra igyeksző lovas utólére, 's tolmács leve közöttem és az oláhok között. [20] Haszontalan vala minden mesterségem; ki nem tudnám kapni némaságokból, nevetésre 's mosolyra nem tudám eleveníteni. – [21] Irtóztató látni hogy ember embertől fél, hogy ember a' nyájaskodótól is retteg!

26, 67, 440 [22] Most a' bércz' tetején valék. – [23] Hah, melly rezzentő pillantat! előttem
26, 67, 240, 440 fekvék egész Erdély. – És bár eléggé érezhetőleg önthetném szóba a' mit láttam!

De ha a' tájfestés szóval, és nem ecsettel, mindég sikeretlen is, minthogy a' beszélő egymás után számlálgatja a' részeket, 's az egészt nem adhatja egyszerre; vagy a' hogy szólni az Iskolák szeretnek, minthogy az afféle leírások az Idő' és nem az Ūr tárgyai:

³ *haznak* ék. em.

⁴ *eggyike* <t>

⁵ *Berlinben Bedlínben*-ből javítva.

⁶ *Krasznára Krasznáról*-ból javítva.

⁷ *hogy* <*Krasznáról*> *Erdély*

ha majd a' mit itten beszéllek, megjelenend nyomtatásban, lesz az a' haszna, hogy némelyeknek érzéseit, a' kiknek talán magyarázóra volna⁸ szükségek, segélleni fogja, ha a' könyv velek lesz. – Megfordulék sarkamon, 's valamerre tekinték, éjszokról keletig 's onnan tovább dél és nyugot felé, dombot láték és völgyet, 's úgy dombot és völgyet, minden lapály és megszagató hézagok nélkül, mint midőn a' Kertész spallérja' tetőjét sinór után nyirdeli. A' Karpát' ága, mely Kézsmárk mellől Máramaroson és tovább osztán a' Székely-földön lemegyen Fogaras mellé, a' nagy távoly miatt elvesze szemeim elől, elveszének az Abrudbányi és Hátszegi rengetegek is. Egyedül a' Blagásza üté ki magát a' merre Belgrádot képzelhetém, a' dombok' völgyek' örök síkjából, 's a' hó még most is fejele oldalán. Szótlan állék. Úgy tetszett mintha valamely Istenség egy magas partról nézelle vala sok ideig a' habokban hanykódó tengert, s tündérbotjával egyet ütvén épen most parancsolta volna hogy a' víz azon alakjában változzék földdé, de már benőve erdővel, melyben egy percz előtt hanykódott. 'S előttem még nem vala teremtvé az új föld' embere, még nem állatai, mert innen nem vala látnom⁹ semmi falut, semmi tornyot, semmi kalibát. A' táj ember nélkül, nyáj és marha nélkül, madár nélkül volt; mint a' szép halott!

[24] A' mi rémítő ez érzésben van, még nagyobbodék az által hogy rejtve vala a' nap, 241, 440 's az ég' boltozatját felettem bús fellegek vonák be mindenfelé.

[25] Temérdek távolyra terjede horizonom, 's képzelhetni mint vészett el a' kék szín 26, 68, 241, 440 a' veresen-sárgáló fejéig, hol azt a' szem a' menny' színétől meg nem különböztetheté. Ha a' mit itten láték, tárgya lehetne az ecsetnek, óhajtanám festve látni. De e' sötét bús egyenlő, minden változás nélkül, vásznan, annál inkább rézbe metszve nem tehetne kívánt hatást; mint a' nyugalmas tenger nem, part és szikla 's hajó és légi-perspectív nélkül, 's a' Claudokat és Verneteket, kik olly csudákat tudtak teremteni, kifárasztának.

[26] Itt magát kell látni az eggyyszerű, pusztá, nagy természetet, 's nem víg napfényben, 241, 440 hanem e' bús fellegzés alatt.

4.

[27] Útam Nyíres olta hegynagyságú 's meredek dombokon, 's ollykor sippedékes 70, 241, 440, 689 vápákon, inkább mint völgyeken, méne; 's annyi baj és inség közt azon örömem sem vala hogy szemeim szép tájt láthassanak. A' dombok' oldala itt parázs föld, alja kemény agyag; 's így midőn a' felső föld ősszel és tavasszal, magába szedi az eső- és hó-vízet, a' domboldalok, a' tetőn kezdve le lábaikig, 's ollykor félórányi távolyra, megindulnak, 's grádicsos repedésekben lesipadnak a' völgybe. A' szem pusztulásban látja Erdélynek igen gyakor részeiben a' természetet, mely nálunk mindenütt a' maga épségében és szépségében jelen meg, vagy a' hol a' sebes Hernád, Kassa alatt a' szőlődombokat szagatja is, bokrokkal rejtje el pusztításait, Erdélyben el nem rejtje, mert ennek dombjai kopaszok. Az Útast itt az éri, a' mit egy ellenségi sereg által feldúlt tartomány' látása alatt¹⁰ érzene.

⁸ magyarázóra <lo> volna

⁹ látnom látni-ból javítva.

¹⁰ látása <által> alatt

5.

Nagy-Almás, özvegy Gróf Was Samuelné, szül. Gróf Bethlen Rosáliá' lakójával,¹¹ szűk völgyben fekszik. A' hely' igen nagy mívelésű asszonyát nem leltem; más jószágában mulatott; de én híres istállóját 's fedett iskoláját is megtekintettem. – Itt Bucephal a' fő dísz. A' szög Zultán' nagy termete 's kevés tüze gyanút támaszta bennem, hogy Erdélynek nem magas, de tüzes kanczáji tunya német ménekhez házasíthatnak. – Nem fogom a' Grófné' embereire a' mit nem tudok; de ha gyanúm nem csalt volna meg, ezt világos tévedésnek fognám nevezni; legalább míg a' jobb természet azt az idegent ismét lerázhatná.

242, 441 [28] II. József tekintetbe vévén sok útjainak egyike alatt a' Herczeg' Grasalkowics' istállóját, 's látván hogy az magyar paripák helyett cseh nehéz lovakat szaporít, meginté a' Lovászmestert, hogy a' seregnél Huszároknak is van szükségük lovakra, nem csak Vasasoknak. – Idvezséges intés, 's egyenél több tekintetben.

690 A' tájnak egyfelől a' régi kisded vár'¹² egy négyszögű bástyája ad dísz, másfelől egy szép új emlék. Úgy mondják amaz egykor a' Templom' Vitézeié vala; később Bebék Vajdáé, 's vejéé Balassa Imréé, 's erről a' Csákyaké, kiktől a' Grófné is ered. Az emléket a' hely' asszonya, elébb Kolozsvári Fő-Ispán Gróf Csáky János¹³ hitvese, de a' kitől a' Római Szék elválasztotta, közel a' Kolozsvári úthoz, egy szomszéd hegyecske oldalában második férjének emelt. Valóban szép, 's azért is szép, mert nem hasonlít kertjeink' 's temetőink' bábjátékaikhoz; nagy, mint a' ki emelte, mint a' kinek emeltetett, és mint a' veszteség és fájdalom; egy félbe¹⁴ tört, vastag diameterű, 's hornyolt oszlop, 's a' tört oszlopon a' hamvveder,¹⁵ áltöelve az állandóság' symboljával, a' kigyóval. Felírásait a' piedestál' két oldaltábláján Gróf¹⁶ Haller Gábor, a' Thesaurárius dolgozta, az elsőn és utolsón, énelem tétet a' Grófné.

6.

71, 242, 441, 691 [29] Bácsnál vidúlni kezde a' vidék, 's egy szőlővel beültetett dombon túl szélesebben látám megnyílni a' vidéket, mint a' mellyen eddig jövék. Azt várhatám, Kolozsvárt a' völgy' közepében fogom lelni. Azonban előfordulván a' szőlőhegyecske mellől, előttem fekvék a' Traján' hatodik gyarmatának C l u s a nevet viselt Városa, melly a' régi Diplomákban magyarul is Klúzsának mondatott, a' hogy ma is hívja az oláh;¹⁷ az a' város, mellyben a' nemzetnek egy nagy Királya 's Erdélynek egyik nem tunya Fejedelme, Hunyadi Mátyás és Bocskay István, születének. A' szőlőhegy a' Fellegvár' dombja volt; 's lába alatt fekszik a' semmi szembe tűnő épülettel nem ékes külváros a' Kis-Szamos'

¹¹ Rosália' <, > lakójával

¹² vár <nak>

¹³ János József-ből javítva.

¹⁴ félbe ék. em.

¹⁵ *vv nicht w* A főszöveggel párhuzamos, a bal margóra írt betoldás.

¹⁶ oldaltábláján <a' nemes> Gróf

¹⁷ o O-ból javítva.

bal szélén, Kolozsvár pedig, körülvéve magos falakkal, a' jobbon. Túl rajta, 's olly közelben, hogy a' város' egyik széle ennek lábát ellepte, ismét magos tetők kelnek.

[30] Kolozsvár nagyobb Kassánál; de hol lehet olly szép úczát látni mint a' Kassáé', 243, 442, 691
's melly városnak nem ada díszthet gothus ízlésű nagy temploma? – [31] Három legszebb 80, 243, 442, 699
úczái T formán vonúlnak, tágasak, vidámak, nem hosszúak; oldalúczái keskenyek, görbék, [32] 's még nem bír sok házat melly figyelmet érdemelhetne. [33] Miolta a' 81, 243, 442, 691
Gubernium Szebenből 1790.¹⁸ ide költözék, kiköveltetének nevezetesebb úczái. A' 81, 243, 442
Középúczá előtt mellynek kapuja, a' maga őrházával 's nagytáblájú órájával, a' Német-országiakra emlékeztet, tágas piacz van üresen hagyva hogy vásárai künn tartassanak; ne mint előbb, a' városban.

[34] A' Nagy-templomot, a' három úczának csaknem közepében, Zsigmond Királyunk építeté 1342.; János-Zsigmond fél-Királyunk pedig a' maga felekezetének adá. 80, 243, 442
Az építmény nagy sztilú, de nem czifra, 's így annál szebb. Festés, faragás, mit a' Mesterség' barátjai¹⁹ látni óhajthatnának, sem itt nincs, sem a' Piaristáknál, kiknek ket-tős tornya, rézzel földve, a' városnak nagy díszére van. A' Reformátusokénak külsője ijeszti a' szemet. A' Collégium Bibliothecája ennek rekeszében tartatik; szűk, sötét, mocskos; grádicsain nem volna nehéz kezét lábat törni. A' Lutheránusokénak most rakják talpfalait, a' Híd- és Magyar-úczá²⁰ szögletében. Az Unitáriusoké, az azzal együtt álló Collégiummal,²¹ új ízlésű, csinos. Harsogott orgonája a' Zsoltár mellé, midőn egy délután ott elmenék. [35] Belől a' templomban e' felírás áll: Az egyetlen 244, 442
egy Isten' tiszteletére; kívül: In honorem solius Dei. MDCCXCVI. – Templomnak felírás talán nem is kell; kiki tudja az épület micsoda, és kinek épült tiszteletére: de itt az építetők talán még örvendének a' pleonasticus magyar szóllásnak; 's ki akarhatná őket nem olcsó örömkben megháborítani? De hány templomunkon áll ugyan-az²² nekünk is más normájú keresztyéneknek. Sőt csak egyet hive a' polytheista Görög és a' pantheista Philosophus is, az elsőbb sok Istent azért mondván,²³ mert az Egy' munkáját meleg képzelete' szép tévedésiben többek között osztotta fel; a' másik²⁴ Mindent mondván, 's feledvén hogy a' Minden is Egy. – De tiszteld a' tanításokat, ne feszegessd.

7.

[36] A' Gubernium az itt, a' mi nálunk a' Helytartói-Tanács, némelly különbözése- 81, 244
sekkel. Illyen, hogy Erdélynek nincs legfőbb Törvényszéke mint nálunk a' Septemvirátus, 's a' Királyi Tábláról az elítelt pörök ide hozatnak fenntebb megítélésül, némelly neműek a' Cancelláriára. Négy esztendővel később mint ott járék, 1820. a' Gubernium két részre osztatott, 's²⁵ egyike az Országglás', másika a' Törvénykezés' tárgyait²⁶ viszi. Ez

¹⁸ 1790. Sor feletti betoldás.

¹⁹ barátjai ék. em.

²⁰ Híd<ú>- A kötőjel sor feletti betoldás.

²¹ Collegiummal Collegiumével-ből javítva.

²² ugyan-az Sor feletti betoldás.

²³ azért <vallva> mondván

²⁴ másik ék. em.

²⁵ 's Sor feletti betoldás.

²⁶ tárgyait ék. em.

miatt Consiliáriusainak száma megszorítottattott, 's a' Gubernátor mellé Vice-Praeses rendeltetett, Borberekí Fabián Daniel Excell., egykor Referendárius az Erdélyi Cancellarián, tovább a' Kir. Táblának Maros-Vásárhelytt Előülője. A' Gubernium még ma is birtokában vagyon régi fényének, annak, mellyben a' honi Fejedelmek alatt, mint Országló-Tanács állott, 's Tanácsosainak titulusa ez: Illustrissimus Excelsi Gubernii Regii Consiliarius Actualis Intimus. – Ezeknek esztendei fizetések 2000 fr., a' tizenkét elsőbb Titoknoké 1200, a' két utolsóé 1000.; két Concipista 800, nyolcz pedig 600 ftot von.

Az Országló-Szék' helyét I. Leopold Gyula-Fejérvárra rendelé. Fija, VI. Károly onnan áltához Kolozsvárra. A' Dieta 1743. Szebenben tartatván, oda költözék a' Gubernium is, 's midőn annak vége leve, ott felejtették, míg a' háború alatt 1788. a' Levéltár' egy részét tanácsosnak tekinték a' szélekről beljebb szállításra. Erdély is II. Józsefnek köszöni tehát szerencsését hogy Kormány széke ott van a' hol lennie illik, mint Magyarországnak, hogy a' Helytartói-Tanács, a' mit az Ország régen kívánt, 1784. elhagyá Pozsonyt, és Budára költözék.

8.

244, 442

[37] Gubernátor Gróf Bánffy György, fija a' pompaszeretéséről ismert Dienesnek és Barcsay Ágnesnek, eggyeránt kedvelték Udvar és Haza által, hűsége és szerénysége miatt. Nem nyoma senkit, nem felejté hogy a' magái közt él. Kedvesbb vala neki szeretve látni magát mint rettegve. Úgy beszéllék a' kik tudhaták hogy ő 's Cancellárius Teleki nem szereték egymást; 's annál szebb hogy mindketten szeretvén a' mit szeretniük kelle, magányos indulataikat nem vivék által a' köz' dolgaiba, 's annak mind ketten halát érdemlő Geniuszai voltak. Bánffy sok elakadt jónak fogá pártját, és sokat mente meg az őket fenyegető veszélytől. A' Szent István csillaga és a' Szent Leopoldé villogott fekete prémetlen mentéjén, 's ezen kívül a' polgári érdem arany keresztje, midőn nála valék, 's hajatlanságát paróka fedé czopf és fodorítások nélkül; termete kisded, húsa nem sok, arcza egykor kedves lehetett, hajai szögek. Szájából egyéb²⁷ hangot magyarnál nem hallék, 's elholt hitvese, leánya Herczeg Pálmnak, olly jól tanulta meg nyelvünket, hogy azon folytában szollhatott, sőt írt is, 's hiba nélkül. De e' földön nem is halani egyebet, 's midőn ezen²⁸ álmélkodva örvendék, barátim, biztatának, hogy ezt fogom majd mondani mikor Magyarországra ismét vissza térek is; 's meglett a' mit jövendőlték. Így szólla velem az a' nem öreg férfi is,²⁹ kit spanyol köpenyegben, papi veres sipkácskában, 's fehér és piros színekkel kikent arcczal találtam szobájában, a' hogy az egész föld' kerektségén egyedül ő öltözködik, ezen még inkább kelle álmélkodnom mint öltözetén 's kikent képén. Ezekhez³⁰ inkább illett volna az idegen szó.

²⁷ egyéb ék. em.²⁸ ezen Sor feletti betoldás.²⁹ az <is, a'> a' nem öreg férfi is, kit Az áthúzott rész felé írva.³⁰ képén. <azért> Ezekhez

9.

[38] 'S itt a' társasági egygyüttlétekben is valami szívesbb, melegebb, jobb vagyon, 245, 443
mint nekünk némelly elkorcsosodott tájainkon. A' tizenhárom Magyar és öt³¹ Székely
Megyékből és Székekből álló kis Országban mindenike ismeri egymást, nagy részben
rokonok, 's a' rokonok nem felejtik, mint mi, hogy rokonok. Atyám vagy apám, 's
anyám a' nevezet mellyel gyermek szüléjihez szóll, 's egygyüttlétekben szüntelenül
cseng a' Mélcsás Bátyám vagy Öcsém Uram, 's a' Mélcsás Néném vagy Húgom
Asszony. Az igen is bátor Bátyám Uram 's a' hideg Uram Öcsém meg vannak nemesít-
ve vagy elkerültetnek.

10.

[39] Gróf Teleki Józsefet, a' Koronaőr és Királyfalvi Róth Joanna' második fiját, 's 77, 245, 443, 699
Gróf Teleki Lajos' vejét, végre örömem vala meglátni. A' Collégiumból jöve mellynek
Inspector-Curátora, 's kezénél fogva hozá vele nyájaskodó kiskorú fiját. [40] Vissza 246, 443
fogott volna tolni komolysága, ha épen ez a' ború is nem emlékeztetett volna nagy lelkü
atyjára; de jól tette a' természet hogy nem önte mindnyájunkat egy modellbe. Kilencz
holnap mulva azután hogy vele megismerkedtem, elholt. Élete' utolsó heteit az³²
1817diki példátlan éhségben a' szűkölködők' táplálása által tette ragyogóvá; néhány
ezer forintot áldoz a' célának, 's példája társaságba fűze másokat, kik a' Rumford' le-
vese által igyekezének érdemleni a' polgári koronát, és a' mi minden koronánál többet
ér, az önmagok' becsülését.

Teleki birtokosa azon háznak, 's én itt valék nála, mellyben Bocskay István Fejedelem
született. Atyja 's anyja fogva tartatának Zápolyánál, mert az Ausztriai ház' hűségétől
magokat elvonatni nem engedék, 's Bocskay szüléjinek ezen fogva tartatások alatt szü-
letett. Egy régi kő deák³³ versekben hirdeti annak a' születési nap' szerencsés pénte-
két, 's minden egyéb nevezetes péntekait annak, a' ki itt az igen is hosszú versezetet
végig olvasni nem rest. Teleki a' követ, hogy eső 's jég ne árthassanak, a' kapu' boltozat-
ja alá téteté falba. – A' Tudomány. Gyűjt. 18³⁴ közlötte a' felírást.

11.

Közel ehhez állá, 's Heltai szerint, szemben azon úczával melly az Óvárba vezet, így
tehát a' mostani Ispotály' helyén, az a' ház, mellyben Horogszegi Szilágyi Erzsébet
Magyar-országi Gubernátor Hunyadi Jánosnak 1440. Martz. 27d. szülé Mátyás fiját,
hazánk egy nagy tulajdonú 's nagy gyengességű Királyát, a' világnak egy kora felett
lelkes embert.

³¹ és <O> öt

³² az Sor feletti betoldás.

³³ kő<, > deák

³⁴ A szám után hosszú szóköz hagyva.

12.

Kevés lépésekkel áll innen e' kettőn, ablakaival a' Nagy-templom felé az, melyben II. József 1772. szállásola; 1817. pedig Gubernátor Bánffynak palotáját éré azon szerencse, hogy most országló Fejedelmünk, felséges hitvesével Carolina Augusta Bajor Királyi Herczegasszonnyal, abban töltsön néhány napokat.

13.

81, 246, 444 [41] Báró Naláczi Józsefet, egykor Zaránd Várm. Fő-Ispánját, örömem vala meglátni. Együtt szolgálta Báróccival a' Gárdánál, 's egyike azoknak, kik Nyelvünk' 246, 444 elővitelében dicséretes részt vevének. [42] De a' ki a' vadbajszu öreget most látá, vastag gyászában és ez miatt kecskeprémmel, miként hihette volna hogy Euphemiát fordígtatta? Előttem nem szikráztatá tüzeit, noha azt hallani óhajtottam, de némelly szava, melyet minden emleget, nekem is megmarad emlékemben. Jó fej, jó lélek.

14.

181, 313, 784 [43] Kormányszéki Tanácsos, akkor Titoknok, Nagy-Váradi Inczédi László Úr Kemény Simonát olvasá fel előttem, de melyet még csak akkor dolgozott. Ez a' Szent-Imrei téren, közel Gyula-Fejérvárhoz, Déciusi nagysággal vesze. Kemény (Istvánffi a' magyar neveket deákos hangzásúakká³⁵ átváltoztatni szerető Komonyának mondja) annyira hasonlítá Gubernátor Hunyadihoz, hogy a' kettőt nem vala nehéz összetéveszteni. Látván tehát Kemény hogy a' török, nem is kételkedve győzedelmén, itt leginkább a' Hunyadi elfogására törekedik, és hogy a' mieink sokkal kevesebbek mint ellenjeink; kéré a' Vezért engedje néki öltözetét, fegyverét, paripáját, hogy így érette veszhessen. Hunyadi meg vala bántva a' feltét által, de amaz meggyőzé az által hogy ezt kívánja, parancsolja az ügy; ha Hunyadi veszne, minden veszne. Kemény tehát elesék, 's akkor szerze nekünk dicső maga feláldozása által diadalt, mikor a' veszélyt bizonyosnak nézheténk. Történt a' csata 1440 és 1443 között, 's Mezet Vezér fíjastúl és húszezred magával elesett. Mi csak háromezret vesztenk. A' Gubernátor a' gazdag zsákmányt a' Gyula-Fejérvári, Szent-Imrei, Tövisi, Nagy-Bányai templomok' építésére fordította.

79, 246, 444, 699 [44] Inczédi látá Göttingát és Párizst, 's jelen vala itt három társával³⁶ azon nevezetes napi ülésben, mely az Első-Consult 1804. Május' 18d. örökös Császárnak nevezé. Még új vendégek Párizsban csak az reggel tudák meg, mely kérdés fogna eldöntetni, midőn az összegyűlés' órája már közel volt. Követünk már nem segélhete rajtok, 's billétjét eladni senki nem akará. Ezen elakadásokban az a' gondolat szállá meg őket, hogy mind négyen öltözzenek magyarba. Így közelítvén a' házhoz, az úczára rendelt katonaság' Tisztje Aux armes!-t kiálta csoportjának; 's a' négy idegen, kiket³⁷ Követségünkhöz tartozóknak nézének szabadon ereszteték; szabadon a' grádics' alsó 's

³⁵ hangzásuakká hángzásuakká-ból javítva.

³⁶ három társával Sor feletti betoldás.

³⁷ kiket Az utolsó szótag sor alatti betoldás.

majd a' felső végén is; oda pedig, nekiek szörnyü megzavarodásaikra, még megkülömböztetett hely is mutattatott ki nekik.

15.

[45] Kenderesi Mihály egykor Hunyad Vármegyei Fő-Notárius, majd Fő-Bíró (a' 72, 247, 445, 691 mi nálunk Első Vice-Ispán), végre Követ az 1790diki Dietán olly fényben ragyogott, hogy elébb Titoknoknak, majd Tanácsnoknak nevezteték a' Kormányszéknél. <Lelkes, céljaira elkészült, munkás férfi, 's szerencsés előadású, 's tántoríthatatlan érzésiben; abban szerencsétlen hogy egyenessége olykor az élességig ment, és hogy meg nem menekedheték azon tévedéstől melly a' jó lelkeket szokta megszállani, hogy látni ott is akarnak a' hol érzieniek kellene hogy akarni nem elég, 's meg nem foghatják, miként lehetne a' dolog nem a' hogyan ők látják. Ez a' tévedés a' tiszteletes embert sok kedvetlenségekbe hozta másokkal; de a' szertelen érdemei meggyőzé a' kedvetlenségeket, 's Kenderesi köz tekintetben állá, 's még azoknál is, kiknek ellene méltó panaszok volt. A' jót segélé teljes erejével, 's nem ritkán ereje felett is. [46] Ezért szerette őtet Kova- 247, 445, 699 chich, 's Fessler a' Volga' széléről levelezett vele, 's történeteink megírásában tőle kére hol világosításokat, hol segélyt. Benkő és Erdélynek egyéb Tudósai őtet barátjoknak, védőjöknek tekintették, mert az volt; de épen ez által magok erősíték meg veszélyes tévedésében hogy ő érti a' jót, mert szereti; [47] hogy kormányozhatja a' nem értett 247, 445 ügyet, mert szívesen óhajtja gyarapodását. Így történt hogy Bírájává tevő magát a' Magyar³⁸ Nyelv körül támadt kérdéseknek, mellyet nem tanúlt; hogy tiszteltetni akará ítéleteit a' poetai dolgozások körül, holott neki poetai ihlés és ízlés nem juta; hogy ő mondotta ki, van e igaza Kantnak, a' ki meg sem érheté mit taníta Kant. Illy önszemeikkel látóink vannak minden színben és minden nemben, de a' tiszteletes és a' maga pályájin elkészült Kenderesi méltó, hogy a' semmi pályára el nem készülteknek és még is harsogóknak példáulú tétessek. – Ellenben övé a' dicsőség hogy tüzelé ott a' lelkesbb ifjakat, Virágnak indulni el nyomain;>³⁹ [48] övé a' dicsőség, hogy négyszáz forint 76, 247, 445 ígéret alatt tüzelé Vályi-Nagyot az Iliász' fordítására, [49] 's hogy Enyedre akará Theol. 247 Professornak meghívatni, és ezt azon igen jó szándékkal, hogy az ifjakat ott nem csak Theológiára, hanem a' verselgetésre is vezesse. – És melly gyönyörű vonás az az ő characterében, hogy tüzesen szeretvén ugyan felekezetét, 's távolý lévén ugyan némellyeknek hamis játékaiktól, kik hogy igazságtalanoknak⁴⁰ 's hidegeknek ne tessenek mások eránt, a' magokéi eránt hidegek és igazságtalanok; felekezete' szeretetét a' jó' szeretetének mindég alá hajtotta, 's a' jóban soha nem nézte ruháját, mellyet olykor nem is maga választ, hanem⁴¹ magát. Kenderesi egyike azon keveseknek, kiket én meglátások után még inkább megszerettem mint míg⁴² csak leveleiből ismertem volt. – [50] Termete kicsiny, 's⁴³ nem száraz; hajai barnák, úgy szemei; orcájának ifjabb

³⁸ Magyar msgyar-ból javítva.

³⁹ Az egész oldal egy balról jobbra tartó keresztirányú vonallal áthúzva.

⁴⁰ igazságtalanoknak ék. em.

⁴¹ választ, <hanem rá marad,> hanem

⁴² mint <vol> míg

⁴³ 's Sor feletti betoldás.

korában lángolni kelle; víg kedvű, 's a' társaságokban beszédes, hogy sokszor más nem is szállhata, de a' minek a' hallgatók még örülhetének; 's nem pedánt, bár néha fészecs-
248, 445 ke. [51] Képét Nagy Sámuel metszé, nem szerencsével, bár a' rajzolat hív volt. Szül. régi házból 1758. Novemb. 17d.; megholt 1824. Ápríl. 26d.

16.

81, 248, 445 [52] Kolozsvárnak van mestere nyelvekben,⁴⁴ muzsikában, tánczban,⁴⁵ lovaglásban, szabdalkozásban, rajzolásban kettő, Prof. Neuhäuser a' Normális Iskolában, a' Ref. Collégiumban Prof. Nagy Sámuel; de festője nincs; holott az Erdélyi házak tele vannak új és régi portrékkal; Bergmannak ritkán⁴⁶ van dolga, Avenárius pedig nyelv és muzsika mesterré leve.

Nagy Sámuel Enyeden szül. 1783. Febr. 7d. Nagy hajlandóságot tapasztolván benne a' Collégium' Előljáróji a' festésre, Bécsbe küldék fel, 's ott kilencz esztendeig tanútaták vele az egész cyclust, melly polyhistort csinál, nem művészt. Végre lejött, 's itthol kénytelen vala falat márványozni hogy élhessen. Most Calligraphiai leczkéket ad, 's mappákat, portréket metsz.

17.

Schmelzer szobrokat farag, 's ügyesen fogna ha tőle ügyesek kívántatnának. Ellenben Szimon, olly gyűrűköveket ad, antikok és réztáblák után, mellyek a' legtanultabb szemeket is kielégíthetik. Eggy épen nem nagy carniolon eggy nyargaló Lovagot láték nála, melly a' gyűrű német születésű, orosz szolgálatú⁴⁷ birtokosa' nevében franczia nyelven hirdeti, hogy az –

Lelkét Istenének,
Életét Urának,
Szívét Kedvesének,
Hírt, nevet magának –

tartja. A' kövön csak a' három elsőbb sor áll: A' Dieu mon ame, Ma vie⁴⁸ au roi, Mon coeur aux dames, l' honneur à moi. – Ló, lovancz, 's az igen apró, és még is igen jól olvasható, 's igen szép alakú betűk javalást érdemlenek.

18.

249 [53] Typographiája Kolozsvárnak kettő vala, 1816., de azokról még akkor nem leheté jót szólni. Prof. Méhes Úr még e' tekintetben is hálát érdemel hogy megbecsülhetlen

⁴⁴ ny Ny-ből javítva.

⁴⁵ tánczban, Sor feletti betoldás.

⁴⁶ Bergmannak <és Aven> ritkán

⁴⁷ szolgálatú ék. em.

⁴⁸ ame, <Mon coeur> Ma vie Az áthúzott rész felé írva.

Munka, a' Deáki Filep Sámuel által fordított Anacharsisz Utazásai' kedvéért szebb betűket hozatott. Az Erdélyben nyomtatott könyveknek közönséges vétkek a' vétkes Orthographia, még ha deákot nyomtatnak is. Mert mi mentheti azt, a' ki nem pirúl Chyurgust, Prothonotáriust, Systhémát írni,⁴⁹ 's edgyet magyarban, 's a' suffixumot itt j, ott y által jegyezni. A' kinek az mind egy, mutatja hol áll.

19.

[54] Könyváros-boltja Kolozsvárnak nincs; de egy Kammerdienerségből Galante- 81, 249
riehändlerségre avanszolt⁵⁰ idegen, tudván hogy a' könyv, tudnillik a' szép nyomtatású, 's⁵¹ szép kötésű, szint úgy luxus' cikkelye mint a' mit tőle az a' fejérre és pirosra vakolt orczájú Úr a' maga spanyol köpenyegében 's Cardinálási kupakocskájában, vásárlani szokott, teve a' bajról, 's gyönyörködve látám hogy a' sok shwalponyva,⁵² a' sok fichű, 's az eau de Cologne palaczkok közt mint állának nála baráti szomszédságban a' nagy halom imádságos könyvek 's a' még nagyobb halom hol velínre, hol ivópapirosra nyomtatott német Románok. Eddig az ember már talán magyar munkákat is fogad be boltjába, 's talán bajuszt nevelé, mert az Urat mutat, 's az a' fő dolog mindég és mindenben, hogy azoknak látszassunk; úgy hiszi romlott korunk.

MÁSODIK SZAK

20.

[55] Felek, olly közel Kolozsvárhoz, a' sippadó hegy' ormán fekszik, 's elannyira 82, 250, 447, 710
szegény mintha a' Blagyásza' tövében állana. A falut oláhok lakják, 's innen ered szegénysége. – Elborzadsz szavamon, 's emlékeztetni fogsz hogy az oláh is ember. – Bizonyosan! De a' melly nép nem ismer boldogságot pályinkáján kívül, a' melly népnek a' lélek' szükségei felől semmi képzelete nincs, az századok múlva is csak ott fog állani, a' hol most. 'S a' Feleki oláh eladván a' mit a' héti-vásárra⁵³ bevive, az első csapszéken hagyja ismét. Kivált ha elkiseríti a' bőjt.

21.

Míg túl Feleken egy írást olvasgaték, mellyet Kolozsvártt vettem vala kölcsön, cseledim figyelmessé tevének, hogy útunk mellett szokatlan alakú kövek termenek, ma-

⁴⁹ írni <!> ,

⁵⁰ o a-ból javítva.

⁵¹ nyomtatású <,>'s Az áthúzott rész felé írva.

⁵² sok <shal> shwalponyva

⁵³ héti-vásárra héti-vásáron-ból javítva.

goktól simúlva henger és gömbölyeg formákra. Ezekből szeldeltetnek e⁵⁴ tájon az oszlopok; innen a' Nagy- Almási emlék is. Jobb és bal felé gazdag erdőségek vonultak el, 's gyönyörű⁵⁵ szakokat csinálnak. A' táj domb és völgy 's völgy és domb mindenfelé, 's el van borítva kaszálókkal 's gazdag tengeri földeket. Nagy fogadók, nagy szekér-állások, mint nálunk; de Tordáig, mely Kolozsvárhoz két posta, nem találni útban semmi falut.

22.

84, 251, 447 Torda kieszen fekszik egy szőlődomb' nyugoti lábainál, 's templomai 's egyéb épületei sokat ígérnek távolra. [56] Római birtok alatt ennek neve Salinae volt már akkor is gazdag sóbányájiról, melyek a' lapos tető' ormán nyilnak.

Piacza nagy, mind az itt kétféle szakadó országút, mind a' sóbányák, mind az Abrudbányai rengetegek tekintetiben, hova a' sivatag hegy szekérutat sem enged.

83, 251, 447 [57] Predikátor Gyöngyösi János Urat, a' Leoninistát, szerencsés valék meglátni. Az embert látván magam előtt, alig hihetém hogy mindnyájunktól útált verseit, de melyekben a' könnyű ömlést igazságtalanság nélkül nem lehet nem irigyleni, nem csudálni, ez terjesztette légyen el. A' rossz útra még iskolájiban tévede, 's hexameterait és pentameterait azért rímezté meg, úgy ír nekem később, mert ugrást tenni semmiben nem tanácsos; és mivel látá hogy koczanóji a' hexameteknek még azok közt is szereznek barátokat, kik a' hexametert magyarban kocczanók nélkül versnek sem ismernék. E' gyanús állítását még szent példákkal is támogatá, meg nem sejtven hogy a' szent példák, a' régi és új időkben, azt tanítják inkább hogy a' szükséges ugrást ugorva kell tenni. – Valljuk meg, füleit akkor még gyönyörködteté⁵⁶ a' rímes distichonok; valljuk meg, még akkor tetszék magának, és nem ok nélkül, hogy a' technica' nehézségeit úgy győzté meg a' hogy nem még azolta is, senki más; 's kell e neki azért pirulni hogy ízlése, akkor még, hamis csillogáson kapott, 's olly tapsokon, a' millyeket a' ki ügyét és magát becsüli, soha nem kap, sőt fut. De nem ollyan e az a' mivel ő kevélykedhetik, hogy látván másoknál a' jobbat, elég erővel bírt általtérni a' jobbra, 's rímeket többé distichonaihoz nem fűze; 's ezt közelítven nyolczvanadik évéhez!

251, 448 Olly érzésekkel jövék el tőle, mintha soha sem írt volna leonínusokat. – Arcza igen tisztabőrű; orczáji lángolának; termete alacsony. Bergmann híven adá képét, mely Versei előtt áll. De a' ki a' rezet látja, sokfürtű parókájával, 's abban a' tudós feszben 's alázatos pöfben, magának a' szeretetre-méltó embernek jámbor és szerény lelkét meg nem álmodhatja. – [58] Szül. Krasznán 1741. Nov. 4d.; megholt Tordán 1818. Mártz. 14d.

23.

84, 251, 448 [59] Gróf Gyulai Lajos, ki útbán vezetóm és vendéglóm leve, 's Udvari Tanítója Döbrentei Gábor, most Budai Provinciális Commissárius Úr, elvivének az Unitáriusok Collégiumokba. Ha annak kised, földbe sülyedt, képzelhetetlenül rossz épületéről szabad volna következtetni, úgy e' tudományos intézet felől igen sok jót mondani épen

⁵⁴ szeldeltetnek <itt> e'

⁵⁵ gyönyörű ék. em.

⁵⁶ még <inkább> gyönyörködteté

nem lehetne. – A' XVI. század' szurdékjai, mint a' Debreczeni volt hajdan, hol most a' Corinthusi oszlopokkal felczifított új áll, és mint a' Patakiban a' keleti sor, egykor Franciscánusok celláji.

[60] Temploma ezen felekezetnek új, de ízlés nélkül, sőt ízlés ellen, mint minden mesteri mív, mellyet sok ember igazgat. In omni autem bene constituta civitate curandum imprimis, ne plurimum valeant plurimi – ugymond Cicero, az Angelo Máji által⁵⁷ feltaláltakban. – [61] Tornaikon, valamint a' két más rokon felekezetekéiken is, végig az egész Erdélyen, kakas, csillag vagy kereszt helyett nincs egyéb egy tekénél. Mintha egy rövid rúd' végére egy nagy almát szúrtak volna fel, vagy mint⁵⁸ ha ott egy buzgány volna perpendiculáris állásban. 251, 448 84, 251, 448

[62] Rector Prof. Abrudbányai Szabó Sámuel Ur akkor jöve hozzánk, mert nem találtuk vala házánál, midőn fekünni akaránk. Melegszívű öreg, kinek arczán látni vala a' mi lelkében lakott. Éltem az óra' kedvezésével, 's előre bocsátván hogy nekem Kolozsvárt egyéb dolgom vala mint dogmák eránt szedni felvilágosításokat; kértem, nézne annak, a' ki bár mit halland, borzadni ugyan nem fog, 's beszélné elő, felekezetemet az övétől és viszont melly tanítások választgatják. Teljesíté kérésemet készen, 's zelótai lángolások 's theologiai tudosságának fitogtatása nélkül. Szavai nekem nem lát-szának egyyezni azon Professióval, melly Erdélyben nem sok eszt. előtt magyar nyelven és negyedrében nyomtattatott, 's a' Rector Prof. úgy adá rövid feleletét, hogy már tehát egyéb tárgyak felől lelete szöllanék. Mint a' Luther és Calvin (inkább Zwingli) neve nem legkedvesebb nem tanítványainak, úgy nekik nem, sem a' Sociniánusi, sem az Antitrinitáriusi, 's ők Erdélyben már nem is neveztetnek, hanem beszédben és írásban Unitáriusoknak. 84, 251, 448

[63] Tudományokat Blandrata György, Zápolya János Királynénk Orvosa, hozta be Lengyel-országból. Ettől azt Dávid Ferencz Zápolya János-Zsigmondnak Református Udvari Predikátora kedvelte meg; 's már most Unitárius, mit Ura is, Kolozsvártt, a' Hídúcza' szögében felállá egy lapos kőre, 's a' felcsődült sokaságnak nagy tűzzel predikálá a' keresztyén színbe öltöztetett Deismust. A' sokaság, meghatva a' Dávid Ferencz' tüze 's ritka ékességű beszéde által, körül fogá az új hit' Apostolat, 's vitte a' Nagy-templomba, Heltai Gáspár Papjok által erre még néki bátorítva, ki maga is a' Dávid' tanításaira tért, 's a' Nagy-templom az Unitáriusoké leve. 449

[64] Szabó Úr sokat dolgoza magyar nyelven, 's ifjabb esztendejiben lefordítá Mar-montelnek Enkáját és a' maga idejében pillogott Mezei Éjeket, de ezek írásban maradtak. Göttingát 1791. látta. Megkaczagtata annak előbeszélése által hogy Reform. Pré-post és Berlíni Udv. Pap Spalding elébe mint járúla reszketve, 's az ötlet mint⁵⁹ bocsátá el csókjával. Tőlem sem méne az nélkül. 85, 252, 449

⁵⁷ *altal* ék. em.

⁵⁸ *mint* <h>

⁵⁹ *mint* <h>

24.

85, 252, 449 [65] Torda alatt a' nem nagy, de sebes és pusztító Aranyos vizén egy akkor zsin-dellyel, most cseréppel fedett híd van⁶⁰ általvetve, melly érdemli a' látást. Lábai a' víz-ben nincsenek, 's a' Tordaiak kevélykednek vele hogy azt külföldöt nem látott Erdélyi ácsmester építette.

85, 252, 450 [66] Útam itt balra tére; jobbra az Enyedre viszen; 's annyira elázott lapályon, hogy a' kaszálót fűzekkel kelle beültetni. Két kisdéd szegény⁶¹ falu a' kövér földön, 's a' sokat emésztő Torda' szomszédjában, tudatá velem első megpillantására hogy lakosai oláhok. Nem jó dolog az a' sok innep, az a' sok bőjt; Papjaik is szeretnék megkevesítenni.

Egyikének végében sátorokba verekedett cigányhadat láték. Legényeik, leányaik, nagyobbjaik, aprójik szaladának mihelyt a' két kocsit megpillanták, 's forgatni kezdék kerekeiket, tánczolgatának, félmeztelen, 's egészen némellyike. Béfogám szemeimet, 's semmit nem adtam nekik. Cselédim hihetőleg szégyenlék hogy semmit nem adtam, 's urabbak voltak uroknál; adtak, de intve, hogy mesterségeiket űznék tovább. Az⁶² inas embertelen vala, akkor buzdítani őket forgásra, midőn előre látá, hogy elkapva karikázásaik által, pocsolyába fognak esni. – Talán enyhíthetné a' dolgot, hogy cigány ezt Német- és Franciaországban is teszi, és hogy ott is lelik ennek látásában multságokat. De hogy rút máshol is esik, nem ok hogy azért ne piruljunk, a' mi rút nálunk is esik.

86, 253, 450 [67] Erdély gondoskodék hogy az emberiségnek e' megvetést és szánakozást érdemlő faja a' henyétől és kóbortól elvonassák, 's helyt parancsola megtelepedésekre, 's az Uraságok cselédeknek nevelik gyermekeiket 's haszonnal. Ha gyönyörrel nézi a' gőg hogy őt s z e r e c s e n szolgálja, miért szégyeljük hogy bennünket f é l s z e r e c s e n? 's nem öröm e azt érzni hogy a' teremtsnek egy elhagyott tagját megnevesítettünk?

25.

Az Aranyos egy temérdek halomnak⁶³ itt egészen elmosá felét; látni meredek martján hogy az századok, ezredek előtt a' jobbra maradt dombokig lankásan nyúlt vala ki. Mennyi ezrek kíváncsátának arra hogy az a' félhalom elmosassék!

Most nyílni látám a' völgyet, hol Traján végképen veré meg Decebált. Azt ma is Traján' Rétjének nevezik, oláhul Ritu Trejannulu; 's teljesedni a' mivel Kolozsvártt bíz-tattatám, hogy itt, a' Mezőségen! szelídebb tájakra jutok. De mi Magyar-oroszágiak, mezőségek mérőföldre kiterjedt erdőtlén⁶⁴ és bokratlan sík földet nevezünk, 's a' görbe, dombból völgyből álló Erdély nem tudja mi a' sík; a' Mezőség itt bokratlan magos hegy.

88, 253 [68] Álmélkodva látám itt hogy a' fű ezeken a' pusztá hegyeken fel nincs legelve; 's a' Gyulai' cselédjei mondák hogy az kaszáltatik. Akkor szekereken hordják fel a' tetők-re a' szánokat, ezekre felrakják a' szénát, 's egyet taszítván a' szánon, a' széna lemegyen

⁶⁰ *van ván*-ból javítva.

⁶¹ *kisdéd* < *falú* > szegény

⁶² *tovább*. < *Az ember nem* > Az

⁶³ *temérdek* < *dombnak* > *halomnak* Az áthúzott szó felé írva.

⁶⁴ *kiterjedt* < *el* > *erdőtlen*

a' völgybe, hol osztán kazlakba rakatik. Így láttam, keresztül menvén a' Gyöngyösi István' verseiben is emlegetett Gerendnél, a' vizen, Kecze körül illy tavalyi kazlakat még Júliusban is.

26.

[69] Hosszas és alkalmatlan útunk után előttünk lapúla el Ludas, körülfogva kiseded tengerétől, mert a' sok eső, és ez a' soha még nem látott vízfakadások elboríták a' völgyet, 's Gyulai a' Gubernátor menyének Generális Gróf Bánffy Györgynének házánál behajtata. 88, 253, 451

[70] A' tágas, alkalmatos alház, a' maga sok oldalépületivel, csűrével, sok és igen hosszú göréjival (Erdély e' szót nem ismeri, katarkának mondja Erdély) mutatja a' birtok' nagyságát. [71] Pedig a' helyt nem maga bírja. Erdély kevés helyt mutathat mellynek csak egy ura van. A' testvérek lány és férfi, kivévén a' Székelyeket, eggyeránt osztoznak, hűbbek a' természethez mint a' hol csak a' fiu, még pedig a' legidősebb fiu, nevezheti magát atyja gyermekének. Majorátus és Seniorátus Erdélyben egy sincs. – De a' gazdag ház és a' szegény kalibák a' faluban? Ez azonban nem a' bánás' következése. Robotáz a' Boglárteleki lakos is; és még is a' gazda kinél háltam, nem vala szegény; csüre mellett négy igen szép ökörborju füvelgete, 's a' gazdasszonynak nagy halomban állának pokróczai, magának, lányainak, menyének munkájok. 88, 253, 451

[72] A' ház' minden szobájának falai rakva valának olajban festett portrékkal; Ludast Arczképek' gyűjteményének nevezhetném. Rosszúl vannak ugyan festve, valóságos mázolások, de látni hogy az arcok találva voltak, 's az illyek' becse historiai tekintetben nagyobb mint midőn az idealizáló Művész szinte a' hazugságig szépít. Illyen a' Gróf Kemény Farkasé, ki Rende' Előülője volt, 's fíja Lászlónak, a' Gubernátornak, és a' kinek viszont eggyetlen gyermeke Anna, a' helynek gyermektelen asszonya. Illyen a' fejedelem Kemény Jánosé, 's az még irtóztató! De a' nagyszámu rosszak közt egy Cardinálst találtam itt, ellepve porral, mocsokkal, pókhálóval; a' legcsillogóbb, a' legpajkosabb ecsettel festve. A' Grófné' Tisztje meg⁶⁵ nem tudá mondani,⁶⁶ kinek feje; a' sovány arcz, a' lenszínű haj, és minden arczvonás német születésre mutatnak. Római mív' másolatjának gondolom. 88, 254, 451

27.

[73] A' Maros' árja harmad napig zára Bogátra bennünket. Hasonlít ez az özön⁶⁷ ahhoz, mellyet 1813. Abaujban a' Hernád, Sárosban a' Tárca tevének, hol amaz kazlakat emelt fel 's ott tette le, hol partosabb hely költ a' víz' tükre alatt, még pedig, a' kazalra felfutamodott emberekkel, és egy boglyát, mellyen egy farkas találá menedéket; a' Tárca pedig a' vastagfalu kastélyt és templomot August. 26dikának éjjelén úgy elhordá, hogy a' lakosok, felvirradván, meg nem tudák mondani egyike 's másika hol 89, 254, 451

⁶⁵ meg Sor feletti betoldás.

⁶⁶ tudá <meg> mondani

⁶⁷ ez az <esőzés> özön Az áthúzott szó felé írva.

állott. Hihetetlen dolgok azoknál a' kik későn fogják soraimat olvasni, de mi megtörténni látánk.

Gyulai, ura most a' házát illető résznek Bogáton, mert atyjának testvére, István,⁶⁸ Májusban özvegy és magzat nélkül hala⁶⁹ el, huszonnégy embert rendele hajtani és vonni hidasunkat. És minthogy útunk a' Maros' szélén víz alatt fekvő réten méne, bivalyokat fogata szekereinkbe. Menésünk a' fekete elefántokon így Amadiszi menés vala.

Míg Bogáton mulatánk, ki ki járék a' ház előtt elfolyó víz' szélére, 's leülék az ernyős lóczán a' kis kapu mellett (nálunk illy ernyős⁷⁰ lóczák nincsenek) hogy Kutyalvára tekinthessek, melly az előttem elterült tengerecske' szélén Wouwermannak némelly darabjaira emlékeztetet. A' hely téren fekszik, de megette dombok 's távolabb⁷¹ hegyek kelnek; a' szerény lakház kiesén láttatja magát a' hosszúan elnyúlt sűrűség' végében, mellyből magasra szökellének fel az olasznyarak, 's annál szebben mivel nem nagy számban 's nem úntató monotoniában. Szendergő lelkem szerete áltszállongani,⁷² 's kedves kis világot teremte ott magának. Midőn végre elhagyánk Bogátot, alig várám hogy közelébb jussunk a' helyhez, 's megismerkedjem fektével. De az áltatás' játéka elenyésze, 's a' megkedvelt hely közönséges, dísztelen, mocsáros faluvá vála előttem. – Bár az erkölcsi világban ne kellene illy csalódásokra ismernünk! kiáltám. Az keserve-sebb!

28.

Nem sokára azután Radnót tűne fel előttem, játékos épületeivel, mellyeknek fő szakokon egy villámhárítónak gondolt rúd nyúla fel. Közelébb érvén, láttam hogy azt a' Bethlen-ház' kígyója tekergi körül. Túl ez új kastélyon a' régi áll, Bethlen Gábornak, a' Fejedelemnek, építménye. Pusztán ez is; de míg ezen újak már öregek, ez az öreg még ifju, 's az Útas örül e' jelenésnek: úgy nem fog soha öregedni építőjének neve. – Radnótnál veré meg Báthori István, a' Fejedelem és később Lengyel Király, 1575.⁷³ az ellene áskálódó Békési Gáspárt, az Unitárius-hitűt, ki miatt ő, olly türelmes külömben, és nagylelkű, ennek hite' sorsosait olly keményen sanyargatá.

29.

[74] Ugrán ebédlnék, Gróf Haller Gábornak házánál; maga ma reggel indúla Szebenbe, beiktatni hívtatalába a' Szász Ispánt; [75] 's estve vala midőn Maros-Vásárhelyre beérünk. Cancellárius Telekinek háza egy szőlődomb oldalából tündöklött⁷⁴ felénk, a' város⁷⁵ déli szélében. Bibliothecája annak keleti szárnyát foglalá el, elválasztva szomszédjától egy keskeny kert által. [76] A' rajzolat elmés, 's érdemli hogy fesse:

⁶⁸ atyjának testvére, István, Sor feletti betoldás.

⁶⁹ nélkül <elholt már, István, > hala

⁷⁰ ernyős érnys-ből javítva.

⁷¹ távolabb ék. em.

⁷² szerete <el> áltszállongani

⁷³ Király, <17> 1575.

⁷⁴ tündöklött tündöklött-ből javítva.

⁷⁵ a' <Var> város

[77] A' bémenetel az alsó sor' folyosójáról esik. Ajtája felett e' szerény felírás: Musis patriis gratisque posteris D. D. Samuel S. R. I. Comes Teleki – Itt egy előszoba, 's ez mellett kelet felé Cabinet, a' Bibliothéca' Örje szükségire. A' Bibliothéca' hajójába az előszobából esik a' belépés. 29, 93, 255, 453

A' hajót alól és felül kar keríti el mind a' négy oldal felé; 's a' felső karba balra mennek gradicon, az ajtó mellett. A' hajó egészen üres; azt egyedül képek ékesítik. Az ablakok' erányában, pilaszter és pilaszter közt vas rostély könyöklők hagyattak; 's ezen által a' hajó elég világosságot kap. A' könyvek a' felső és alsó kar' négy corridórjain állanak sárgaréz drótból font, záros ajtók megett, hogy a' könyvek' címjét olvasni lehessen, de ne kelljen tolvajlástól tartani.

Áltellenben az ajtóval áll a' nagy⁷⁶ Alkotó' képe, a' Szent István' Nagykereszteseinek⁷⁷ innepi öltözetekben Tusch Jánostól. Illyen, egészen illyen vala a' szálas, vékonytestű, barnahaju 's szemű, fenn szemöldökű, vékony hajlott hosszú orrú Teleki, 's a' festés egyesíti a' szépséget a' historiai hűséggel. Hív és szép képe függ a' Bihar Vármegye' kisebb szálájában is, Váradon, Hickel Józseftől, de a' kép ott savanyu. Orosházi Czetter Sámuel, most Professora a' maga mesterségének Petersburgban, ezen utóbb után metszé azt, melly a' Cancellárius Bibliothecájának Catalogusa előtt áll; de a' Czetter' keze akkor még gyakorlatlanabb volt, mint a' mivel megelégednünk lehetne.

Alatta ennek, a' két első pilaszter előtt, áll szembe egymással a' Cancellárius' melyképe, és a' Cancelláriusnéé, szül. Iktári Gróf Bethlen Susánáé, érczből mind ketteje, fekete-márvány féloszlopon. Rajtok a' Művész' neve: F. Thaller Tyrolensis. Vindob. 1805. – [78] A' Cancellárius itt is el van találva: nem a' Grófné is, mert ennek büszkje, 255, 453 egy régi festés szerint,⁷⁸ halála után készült.

[79] Jobb soron függenek fél testben ismét a' Cancellárius, ifjú korában, sőt Academiái útja alatt; Gróf Festetics György, Gróf Széchényi Ferencz; Gubernátor Bárok Bruckenthal Sámuel; – bal soron a' Cancelláriusné, Hunyadi Mátyás, Bethlen Gábor, Eugén Sabaudiai Herczeg, Musagéták. 30, 94, 255, 453

A' Püspök Batthyáni Ignázté, Bergamanntól, nem híven, 's épen lelketlenül, 's a' Koronaőr Teleki Józsefé, a' felső karban tartatnak. A' Koronaőrt Kreutzinger is festette 1790., 's olly híven és olly szépen, hogy nem lehet érteni, miért nem tették azt ide. Kohl ezen itt dicsértet metszette ezen aláírással: Non est mortale, quod opto.

Az Előszoba' falai tele vannak rakva képekkel. Ott függ nevezetesen Teleki Mihály, hosszú szakállal, 's Apafi Mihály, rokona 's boldogítója a' fényes háznak. Ott a' Nádor Wesselényi Ferencz, kinek szép lelke el van öntve szép arczán, csak nem beretvált fővel, de borzas üstökkel; bővujú zöld dolmányban. A' melly képét Wiedmann rézben adá azt e' szókkal jegyzette meg: ad vivum pinx. et sculps. Minthogy ez az itt függő hasonlít a' Wiedemann' rezéhez, nem kételkedhetünk, hogy ez Wesselényinek hív képe. A' melly a' Kassai Minerva' egyik Kötete előtt áll, épen nem Wesselényi.

Csak hamar azután hogy Erdélyből visszajövék, ide küldém én is a' Baróti Szabó Dávidét, olajban festve Klimesch által, Kassán 1788., hogy a' halhatatlan Székely honjában fogadja el a' neki olly méltán tartozott tiszteletet.

⁷⁶ <'> nagy

⁷⁷ Nagykereszteseinek em.

⁷⁸ festés <után> szerint

256, 454

31, 94, 256, 454

[80] Bibliothecárius Szabó András Úr, kevésse előbb Nevelője Wesselényi Miklósnak, nagy készséggel rakta előnkbe kincseit. [81] A' hazai dolgok után a' Classicusok' legrégibb vagy királyi-pompájú nyomtatásaikat kértem⁷⁹ hogy láttatná, 's a' Piranési Rómáját, a' Museum Pio-Clementinumot, a' Herculanumi Régiségeket, mellyek mindég érdemlik hogy lássuk, bár ismerjük. Itt áll Catull és Propertz, itt Tacitus a' Mátyás' Budai Bibliothecájából.

Servetusnak Restitutio Christianismi, 1533. című munkáját a' Cancellárius II. Józsefnek ajándékozá az Udv. Bibliothéca' számára, hol az meg nem volt; magának Vitéz János Cancellistája által íratta le, ki később Udvari-Ágenssé leve. Murr tudá hogy a' könyv Telekinél megvan, 's lopva mását vétette, 's újra kiadta.

A' Grófra szüléjiről semmi könyvek nem maradának. Maga fogott⁸⁰ a' gyűjtéshez 1759, midőn László testvérbátyjának fiával, a' Cancelláriusnál esztendővel ifjabb Józseffel, a' későbbi Koronaőrrel és Ugocsa Fő-Ispánnal, tanulás végett Helvetziába, Parizsba, Hollandiába kiment. A' könyvek' száma a' melly nap én itt valék harmincz-hatezer és kilenczvenhat Kötetet teve, ide nem számlálván a' mit a' Cancellárius magánál tarta Bécsben. Hitvese osztolni akara férje' polgári érdemeiben, 's a' Magyar munkákat ő gyűjtötte, mint Szent-Péteri Katalin is Ráday Gedeon mellett. Az Ásványok⁸¹ a' Cancellárius' korán elholt Domonkos fiának gondjai által gyűltek.

A'⁸² kincs fidei-commissumként méne által egyetlen fiára Ferenczre, egy Vásárhelyt álló roppant ház' jövedelmivel, hogy a' könyvek, maradékinak terhe nélkül mindég szaporíttassanak, 's Örjök fizettethessék.

Szabó Úr még a' Reform. Collégiuméba vive által. Melly igen kicsinynek kelle most ennek tetszeni ama' másik után.

32, 96, 257, 454

[82] Midőn a' Szabó Úr' ebédje után még egyszer kívánám látni a' Cancellárius' képét, még egyszer illetni a' bronz büsztöt, felkiálték: HONC OINOM PLURIMEI COSENTIONT DVONORVM OPTIMOM FVISSE VIROM, azon szavakkal mellyeket a' Róma' 493. esztendőbeli Consul' sírkövére barátjai metszetének, [83] 's ez vala hálám azon megbecsülhetetlen kegyeiért,⁸³ mellyeket a' külső fénye 's belső érdeme által egyenlően ragyogó nagy és jó ember 1785 olta erántam bizonyított. Maga Horátzból ezt vetteté Orosházi által metszett képe alá: secundis temporibus dubiisque rectus, és pecsétjére Seneca után: recte factorum merces est fecisse. Illyenek ismerték őt Theresia, József, Leopold, Ferencz fejedelmeink, illyennek Nadori-Helytartónk Albert Sax-Tescheni Herczeg és Lengyel Királyfi, Károly Fő-Herczegünk, Dahlberg Prímás, Hohenwarth Bécsi Érsek, Erdély és Bihar, 's egész nemzetünk.

455

[84] Megholt Bécsben 1822. Aug. 7d., 's tetemét levitték Sáromberkre,⁸⁴ két órányira Vásárhelyhez.

⁷⁹ nyomtatásaikat <raká előmbe> kértem

⁸⁰ Maga <gyuj> fogott

⁸¹ Ásvány <ok>

⁸² <Szabó> A'

⁸³ kegyeiért em.

⁸⁴ Sáromberkre Sárombérkre-ből javítva.

30.

[85] Arankát csak azután mentem látni midőn a' Bibliotheca⁸⁵ megtekintésével ké- 95
szen voltam, nehogy oda kísérjen, 's megzavarja örömmet. Eggyzersmind mivel tud-
tam, hogy mindaddig fog téríteni míg tőle el nem válok. Nagy balogság az emberek
közt hogy az együttlét örömeit azzal szagatják meg a' mi az embereket egymástól
eltolja; pedig annyi a' tárgy, a' mi egymás felé vonható!

Előhozá a' Magyar Nyelvet, 's én a' Magyar Történetekre csaltam által, 's mikor ott
is majd megölt mikrologiáskodásával 's paradox állításaival, hirtelen a' legújabb történe-
teket hoztam neki elő, 's mikor Kántra vezette ki fegyvereit, az asszonyokat. Nem en-
gedtem neki azt az örömet hogy elkínózhasson. Tovább élt a' sok nemes tetteket tett
férfi, mint⁸⁶ neki kellett volna, 's az is baj.

[86] Zejk, Assessora a' Kir. Táblának, 's⁸⁷ a' nagy Vaynak veje, el akara vinni Gróf 91
Kemény Sámuelhez, a' Kir. Tábla Előülőjéhez, de nem mulathatánk; [87] Gróf Gyulai- 89, 721
né, látván a' sok esőzést és a' nagy áradásokat, gondokban volt eggyetlen fija eránt, 's
előnkbe küldé Huszárvát. [88] Igazán szölván, még akkor nem tudám melly ἰδοεος
ember Kemény, és melly hozzá egészen méltó az ő hitvese Gróf Bethlen⁸⁸. Ha
tudtam volna azt, kevés ideig mulaték vala a' Bibliothecában, mert minden látást-ér-
demlő dolgok közt leginkább érdemel azt az illy ember.

31.

[89] Szent-Benedek alatt elmenénk, 's olly szándékkal hogy Óbester Báró Szent- 97, 258, 455
Kereszti Sámuelnél háljak meg, kit midőn Zemplényben quártelyozott, ismertem volt.
Egy kéktaláriusú Pap, bajusszal, de nem szakállal is, szembe jöve velünk, hermelín
kabaláján, hasonló színű kabaláján egyházfija is, 's megállá a' Gyulai' szekere mellett,
melly az enyémnek az ismeretlen földön vezetője vala. A' kéktaláris nálunk sem szo-
katlan; hordják oláh és orosz Papjaink, de ők szakalat is, ha bajuszt. Nem értém tehát
mit jelenthet az a' biztos beszéd, a' mellyel ez az elsőbb kocsihoz szólla. De a' Pap most
sarkantyút 's korbácsot ada kabalájának, 's jöve sebesen felém. A' Pap Kozma Gergely
Úr vala, Unitárius Pap Szent-Gericzén, a' Gályarabok' fordítója, kit leveleiből ismer-
tem, kit rég olta szerettem.

Még vele beszélénk, midőn jöve egy cseléd's kére Uraságának nevében, kérnénk
be, bár kik vagyunk;⁸⁹ a' vizek mind elhordák a' hídakat, 's késő este van.

Szállást adni idegennek a' kitől az kitelik keresztyéni jóság,⁹⁰ 's szépérsű ember-
nek öröm; de a' ki Gróf Toldalagi Zsigmondnak e' megszólítását hidegen vehette vol-
na, érdemlé hogy megtanítsa a' jövőndölt veszély. Befordulánk.

⁸⁵ *Bibliotheca Bibliothecát*-ból javítva.

⁸⁶ *férfi*, <ez is baj> *mint*

⁸⁷ *Táblának*, <el ak> 's

⁸⁸ A szó után hosszú szóköz hagyva.

⁸⁹ *kik* <legyünk> *vagyunk*

⁹⁰ *keresztyéni* <öröm és> *jóság*

Befordúla később valamivel a' Szent-Gericzei Pap is. A' hold teljes karimájában keleti, a' számos társaság csoportokra oszolva járt fel 's alá a' kertben. A' ház' gyermekei és az enyém, a' Claviermester' és a' Házi-Tanító Dózsa Ur', most kijegyzett Prof. a' Vásárhelyi Collégiumban, violínje 's hárantsípja mellett táncznak eredének.

32.

89, 262, 456 [90] Útam a' Florindájáról, deák és magyar Verseiről, 's nem eggyenemű hamiskodásairól nagyon elhíresedett Gróf Lázár János' egykori lakja Gyalakuta mellett méne el, tovább keresztül Szent-Györgyön. 'S itt azt tanulám meg miként l e h e t megbélyegezni a' szőlőt; mert azt talán nem kell.

A' ház' Tisztje kivagdaltatá a' tőkét, hogy ura' neve első betűji vonásban ültethessen újokat. A' monogramm letündöklök a' völgyben elmenő útashoz, 's az tudja kit irígyeljen.

Az egyik hegymagasságú domb' tetőjén gyászkapolnát látni. – Tetszik a' gondolat, 's inkább mint a' szőlőbélyegzése; ott nem könnyen fognak háborgattatni a' szent ereklők, 's a' maradék kevélykedve tekint tisztelt ösére, 's annak lelke, mint egy tuteláris Génus, emlékezteti az unokát,

Αει αδοτευειν –

33.

98, 263, 456 [91] Ebédre a' Lóczi fogadóban szállánk meg, 's tornyos tornáczkájában ülénk eggyüvé. Gazdasszonyunk, egy kisedd karimájú kalapban, mint a' Tyról' és Schweitz' asszonyai 's leányai, sürgő, forga,⁹¹ 's kongott untalan. Ennek beszéde még éneklőbb
263, 456 vala mint a' mind azon Erdélyieké kiket eddig hallék; [92] az annyira csapkodja füleit, köz népnél Uraságoknál, hogy el nem tudom rejteni csudálkozásomat; utánok
99, 263, 456 lehetne kótázni azt. [93] Illy éneklőleg folyt a' beszéd a' Báróczi' ajakiról is⁹²

99, 263, 456 [94] Egy bizonyos ember, ki Magyar-országról származza Erdélybe beszéll mint csapta meg fülét ez a' félének és félbeszéd, midőn megszóllítására, a' szekeres így felelt:
99, 263, 456 „Doczkát viszünk Meggyesre.” [95] Az első és utolsó E az utolsó szóban olly paloczosan vala ejtve, mint a' mellyet a' Tuladunai ajak a' K e d szóban hallat, 's a' közbülső egy harmaddal mélyebb hangú mint két szomszédársai⁹³

34.

263, 456 [96] Ím közlöm a' mit az Erdélyi Idioticonra gyűjtöttem.

Mart, meredek-oldalu⁹⁴ magasság, mint a' folyók' elmosott szélei: part,⁹⁵ dombos hely, minden meredekség nélkül.

⁹¹ sürgő <fu> forga

⁹² A szó után hosszú szköz hagyva.

⁹³ A szó után hosszú szóköz hagyva.

⁹⁴ Mart <Mart>, meredek-oldalu

⁹⁵ szélei: <szélei>: part, Az egyik kettőspont felesleges, elhagytuk.

Domb, domború⁹⁶ magasság, mellyről szaladva lehet⁹⁷ lejönni; halom, szelíden⁹⁸ emelkedő magasság.

Gar, gög, Nagy garral ezt mondta; kevélyen, dölyffel.

Reg, est. Folyó⁹⁹ szók a' Székelyeknél. A' *reg* úgy jegyzi a' reggelt mint a' *nap* és az *éj*¹⁰⁰ a' nappalt, éjjelt.

Esk, esküvés. Élő szó Erdélyben.

Arcz, nem *arcza*, in statu non constructo, 's így nem *arczája*, hanem *arcza*; tehát¹⁰¹ facies ejus *arcza*, facies *arcz*. És hogy ebben Erdélynek és a' fél Magyar-országnak van igaza, mutatják ezek: *arczna* borulni; *arczára* borúl annyi mint *facie sua provolvi*.¹⁰² A' Túlادunai *arcza*, in statu absol., cselekvé hogy az *arcza* és *orcza* elcseréltettek, 's a' kettő közt elhomályosodék a' különbség. *Arcz* facies: *Orcza* genea

Mós, atyám és anyám' férfi testvére; *oncle* francziául;

Tancs, atyám és anyám' asszony 's leány testvére; *tante*.

Ját, drusza. István Istvánt, Anna Annát nálunk druszának hívja, a' Székelyeknél játtnak.

Úrmé, Herrin azaz úri hatalmú asszony. Megvan már Párizzpápainál, megvan az életben, péld. Küküllő Várm.

Pozsár, carpio, nálunk *potyka*. Erdélyben *ponty* is. A' miénk a' kis pontyból, *pontykából* leve.

Bocs, kölyök, de csak a' medvéről mondják.

Séta, egy éltés, csak magyarul tudó Grófné' szájából; primitívuma a' sétálásnak.

Csiha marha; szilaj.

Írálni, incantare.

Pázmás eső, csapatonként jövő. A' fonók' Lexiconából.

Megnyívvasztani; fojtogatva ölni.

Kimenült, *kimarjult*; kificzamlott.

Szívtojulás, *szívtolódás*, midőn a' vér szivre reked.

Czibikelni,¹⁰³ csöszögni, löködvé menni.

Zábé, kapufélfa, Küküllő Várm.

Törvényfa; akasztófa.

Lágymatag; félmeleg;¹⁰⁴ Veszprémben *langy*.

Lang,¹⁰⁵ accentus nélkül; láng.

Vizegenyes; vizenyős.

Kisdég; kisdéd.

Szederjes szín, sötétkék.

⁹⁶ *Domb* <*Domb*>, *domború*

⁹⁷ *szaladva* <*jő*> *lehet*

⁹⁸ *halom*, <*halom*> *szelíden*

⁹⁹ *est* <,>. <*reggel, este*>. *Folyó* Az egyik pont felesleges, elhagytuk.

¹⁰⁰ *az* <*est*> *éj*

¹⁰¹ *tehat* ék. em.

¹⁰² *sua* [olvashatatlan szavak] *provolvi*. Az áthúzott rész felé írva.

¹⁰³ *Czibikelni* *Czibikél*ni-ből javítva.

¹⁰⁴ *felmeleg* ék. em.

¹⁰⁵ *Lang* *Láng*-ból javítva.

Sötét, így Erdélyben; nem *setét*.

Ezek a' *csenténék*, a' többes, ez a' *csenténé* az egyes számban; cserépedény.

Csempe, kályha.

Borostyán, orgona, más nevével szelencze-fa. Botanikai neve *Syringa* – 's Erdélyben a' fejevirágú is közönséges.

Dusza, szalmazsák.¹⁰⁶

Kerlán, esztendő's bárány.

Belény, bika.

Barkó, pofaszőr.¹⁰⁷

Gozár, míveletlen arannyal titkon kereskedő.

Folnagy, *falnagy*; villicus, oláhul *folnózs*. – Így neveztetnek a' magyarnyelvű száz falukban a' falusi bírák, szászúl *Hann*. – A' *folnagy* talán ebből leve: *falu'* *nagyja*.

Erősen meleg vagyom; *erősen* haragszik, *erősen* hiszem, azaz, nagyon. Így már Heltai is. De Homér is így:

Δι δε κραιτερος ενεμεσσα. –

Anyám édes – csak az ötödik esetben, és csak az egyesben; édes anyám.

Elment lesz eddig; úgy lesz hogy elment eddig.

99, 264, 458 [97] *Mi jó barátokúl, testvérekúl, Erdélyiekúl, egész országúl* – azaz, mi mind barátok, mi mind testvérek, mi mind kik Erdélyiek vagyunk, mind az egész Országot tevők.

A' *volna* kétszeri gyilkoló előfordultat a' Maros-Széki Székelyek hyperellipsisszel így kerülük ki: *Ha én itt nem*¹⁰⁸ *legyek, te elesél vala* – azaz, ha az nem történt volna hogy én itt legyek, te elesél vala.

98, 264, 458 [98] *Legény, be nagy dolog!* – mondá a' dudogó a' másíknak. Felakadék a' szón, mert közel hozzájok nem állá legény. – A' *legény* e' földön *fohász* szava, mint a' Románok' nyelvében az *Egek!*

264, 458 [99] A' nemes születésű, de nem fényes sorsu asszony e' földön *Ifjasszony*, ha olly öreg is mint Hecuba. A' mi ennél több, az *Tejns Asszony*, pleno titulo *Tekintetes*. – A' Székely, ha feleségét keresik 's ez nincs házánál, vagy az, ha férjét, így felel: A' *Nömös-ömbör*, a' *Nömös-asszony*, nincs itthon. Nevetséges, kétségen kívül; de vissza adják nekünk a' kölcsönt: az *az én Grófom*, *Grófném*, a' *mein Herr*, a' *meine Frau* nem kevésbbé nevetségesek. Így a' német; nem a' franczia is, kitől azt, a' neki - saját simaság után várhatánk. A' magyar-ember pirúl oldalbordáját¹⁰⁹ *asszonyának* vallani, ha nyög is alatta. – *Verba valent usu*, 's a' titulus titulus.

Eine Zeile leer.

Gaudent praenomine molles auriculae. – hadd rekesszem be dévajkodva a' sovány levelet. – II. József, egyik utazása alatt egy csoport udvarlókat láta összegyűlni Erdély és a' Tisza között. A' bajszos, fűsűs seregben vala egy bajszatlan, felpomádézott, felpúderezett, igen igen alázatos Uraság is, térdiglen érő mentében, bakkancsal. A'

¹⁰⁶ *szalmazsák* ék. em.

¹⁰⁷ A szó a bal margón megismételve.

¹⁰⁸ *nem* Az *m* sor alatti betoldás.

¹⁰⁹ *oldalbordáját*, A szó aláhúzza, majd az aláhúzás törölve.

Császár tudni akará neveiket, 's ez magán kezdé a' nomenclatiót. Hofrath ____, monda alázatos görbedezésekkel. – *Und was machen Sie hier?* kérdé a' Császár, úgy híven hogy Dicasterium mellett szolgál, 's köz dologban küldetett. Ez, elveresedve mint a' rák, alig lele szót kimondani, hogy neki állandó lakása a' szép város. – *Úgy?* monda, hosszan-elnyújtott hanggal a lelkes Fejedelem, 's a' Hofráthtól a' fűsűsökhöz fordult el.

HARMADIK SZAK

35.

Elértem óhajtásim' fő céljához, tisztelt szeretett barátom, 's e' levelemet András-⁷²⁵ falváról veszed, Küküllő Vármegyében, Gróf Gyulai Ferencznétől. Napjaim itt azokhoz hasonlítanak, mellyeken egy Májuszi November hoz az Augustus' forrasztó¹¹⁰ hő-sége 's a' September' perzselő derei után, hogy Psyche ismét feléled elkezdett altából, 's bujálkodva röpkedi körül az őszi-tavaszi ibolyáit. Hanyatló korom, mellyben pótolékot reménylettem találni életem' csorbájáért¹¹¹ nem érez egyéb kedvetlenséget mint hogy nekem is el kell mondanom:

Mon coeur est étonné de se voir sans désirs.

de itt panaszomnak vége van. Ittam a' Léthe vizét; felejtve vannak szenvedésim, de régi¹¹² örömim felejtve nincsenek, sőt ezeket egy tündéri csudatét által újra felvirítva szemlélem.

36.

SOPHIEHOZ.

[100] Miért nem vagy itt, édes, édes barátném! és miért nem élheted együtt velem⁴⁵⁹ e' szép örömeket! [101] Süsie egészen az a' mi huszonöt év előtt vala; egyedül abban^{100, 459} változott el, hogy az a' gyengetestű leányka, kit akkor négy ujjommal áltfoghaték, most egy nem vékony, egy liliombőrű, rózsaaarcú ifjú matróna, szint olly tűzű fekete szemekkel mint egykor, de a' mellyeknek tűzét az a' meggyőzhetetlen félénkség egészen megszelidíti. [102] Nem felejté ifju kora' boldogságait, 's egyedül azoknak emlékeze-tekben él, nem gondolva a' mostani kedves vagy nem kedves történetekkel. A' szerint emlékeztet egy vagy más szóra, mintha egy két héttel mondatott volna, 's midőn el-melegedve mulattatom a' társaságot, minden összeszövés, minden mosoly nélkül kérdi, ha még szeretem e az *impossible* nevet viselt színt. Minap elmerülve üle vendégei közt,

¹¹⁰ forrasztó forrasztó-ból javítva.

¹¹¹ életem <kétezer háromszáz> csorbájáért

¹¹² de <hogya> régi Az áthúzott rész felé írva.

's már azt kezdém rettegni, hogy kedvetlenség érte; 's íme minden szó nélkül balja hüvelykét és mutatóját le és fel ismét 's ujra le vonja orrán, a' szemgödrön kezdve, hogy felszököm a' székről, 's összecsókolom kezét karját. Csak ő, csak én értjük egymást, 's örömünk annál becsesbb, mert nincs profanálva azok által, kik mind ezt látják 's nem értik.

100, 265, 459 [103] Vissza térteknek látom boldog óráimat, melyben ő, 's az Eggyetlen, 's az ő szerencsétlen testvére, 's két három nemes lelkű barát magunkat atyád' és anyád gyermekinek, kedveltinek nézénk, és az a' gondolat, hogy azok vagyunk, bennünket jobbakká, nemesebbekké teve: Hányszor mondtam magamban:

Semmi Isten
Nem hozhat vissza titeket!

'S ím vissza hozta nékem Süsieban. Kinek juta az a' szerencse, hogy őket kétszer élhesse!

460 [104] Hagyja azt! monda tegnap, 's beszélljen nekem Sophieról, már kétszer hallám, de mondja harmadszor is. 'S akkor beszéltem neki mint érkezél haza szüleidtől, 's hallván hogy boraimhoz mentem, gyalog jővél utánam, kísérve négy öt komondortól, kiket úgy szoktatál magadhoz, mint a' Góthe Lilije a' maga állatjait. Beszéltem hogy midőn Bécsbe indulék, 's már fogák lovaimat, te mint küzdél fájdalommal, 's könnyeid mint törének elő; hogy midőn haza érkezém 's benéztem zsaluimon, 's nevedet hallatám, te
460 mint jővél sikoltva nem az ablakhoz, hanem előmbbe. – [105] Mindég megjövendőttem, monda, hogy boldog léssz, mert boldoggá fogod tenni hitvesedet; 's midőn egyik ebédünknél valaki felől vala szó, ki érdemlé hogy szerencsés legyen, de nem leve szerencsés, Annak, monda, olly férj kellett volna mint az én barátom.

100, 265, 459 [106] Lyányod elválhatatlan az én kedves Lottimtól, 's a' gyermek azon pillantat olta hogy ide érénk, övé, nem enyéem. Ágya mellett hál kiczinyanyjának, ¹¹³ (cz und nicht
266 cs) mellette ül asztalnál, 's én felejtgetem hogy atyja vagyok. – [107] Oh ne piríts, kérlek; csak az boldog, a' ki részeg örömben. –

[108] Ma még ágyban¹¹⁴ valék, midőn Zseni egy medaillal jó, hogy nézzem ugyan, de azonnal vissza is küldjem. Felnyitám, 's a' gyermek visszaszökött sikoltásomtól, Lajos pedig, kivel egy szobát lakom, felserkent szendergéséből. Visszaküldém, de el is hagytam az ágyat, hogy ált mehessek hozzá. –

37.

101, 266, 460 [109] Hogy el ne únjam magamat nála, monda a' Grófné mosolygó csípőösséggel, elküldte a' Grammaticus Dr. Gyarmathy Sámuel és az Udvarhelyi Plebania' Adminisztrátora, később Esperess, Zsombori József Urakért. Az elsőbb jött, a' másikat Plebanusának Vízi Ferencznek, ki az Erdély' Jezsuitáji közt utolsónak maradt, haldoklása tartóztatá. [110] Azolta ő maga is elholt,¹¹⁵ 's így megfosztva látom magam' azon öröm-

¹¹³ *anyjanak* ék. em.

¹¹⁴ *ágyban* ék. em.

¹¹⁵ *elholt elhala*-ból javítva.

től hogy szeretetét megnyerhettem volna. Egy Kötet Predikázióji jelenének meg nyomtatásban, 's azokat Reform. és Unitár. deákok széltében tanulják és mondogatják, a' mi dicséretekre válik mind a' derék ifjaknak, mind lelkes tanítójiknak. Így terjed a' jó egy jó által, ki ragadja osztán magával a' jókat; így terjed, bár halkkal, 's érezteti hogy gyorsan is terjedhetne, ha a' jók magát a' jót akarnák, és ha azt igazán akarnák.

[111] Gyarmathy nem úzi többé a' mit mind a' külföldön, mind sok ideig itt tűzzel 's fáradhatatlanul úze: a' Grammaticai kicsinységeket. Azok helyett most a' Botanica foglalá el. Valamikor az esőzések engedék, el el lopá magát társaságunkból, 's örömmel tére vissza midőn Herbárium a egy két dudvával gazdagodék. Dudva is kell, mint Grammatica. – Etymologiai Lexiconkáját akkor nyomtaták Bécsben. Annak kedvéért XXXV. Lexicont forgata végig. Nehéz munkát teve, de a' mit előre lehet látni, itt a' mezgélők is szedhetnek még kalászokat. Én egy lapot sem olvastam végig e' czélra; de ide teszem a' mi történetből juta eszembe.

Pelly; *couleur de bai*.¹¹⁶

Zsufafakó; *couleur de soupe*. Mint *borzsufa*, németül *Weinsuppe*. A' *fakó* elébb *falbkó* vala, azaz *kisded falb*.

Tézsla,¹¹⁷ *Deichsel*. Ki hinni azt, tisztán ejtvén az egyik és másik szót? – A' Sváb az sz hangú s betűt vastagon ejtette, 's az *ei* hangját *ej*-nek nem *áj*-nak, 's lett *dejsl*, *tejsl* 's innen *tézsla*.

Hörccsök; tótul *hrcsek*.

Hebehurgia; francziául *hürlüberlü*.

Gyér (ritka); francziául¹¹⁸ *guère*, azaz *ritkán*.

Bitó fa; francziául *bitton*.

Bojtár; görögül *bóter*.

Elme; olaszul *álma*, – lélek.

Fekély; németül *Fleckel*.

Tengely, németül *Stängel*.

Furfang; olaszul *forfante*.

Kapcz (meredek tető);¹¹⁹ tótul *kopecz*.

Kaczagán; francziául¹²⁰ *casquin*.

Léha, liha; tótul *lich*.¹²¹

Pályaposztó, *boy*.

Pohos (hasas);¹²² a' német *Bauch* után.

Tüstént; olaszul *tosto*.

Csődör; Csöldör;¹²³ németül *Zelter*.

¹¹⁶ *de <pa> bai*

¹¹⁷ *Tézsla* A szó aláhúзва, majd az aláhúzás törölve.

¹¹⁸ *franciaul* ék. em.

¹¹⁹ ; A betoldás a jobb margón, a főszövegben jelezve: ▮

¹²⁰ *Kaczagán*; *<olaszul casa> francziául*

¹²¹ *tótul <lih> lich*.

¹²² *Pohos <, > (hasas)*

¹²³ *Csőldör Csöldör*-ből javítva.

Czáfolni; eltévesztett¹²⁴ értelemmel, *bezweifeln*.

Súgár (az ostor' végén); tótul *smígár*.

38.¹²⁵

103, 268, 461

[112] A' szüntelen esők után vídámabb napok jövének elő, 's látni akaránk, indulhunk e a' sarak¹²⁶ miatt; mert a' Grófné menni vágyott Zaránd és Hunyad Vármegyei jószágai, mi pedig Szeben felé. Áltmenénk tehát Fejéreggyházára, 's mint a' bárka¹²⁷ galambja estvére meghozám a' zöldellő ágat.

268, 462

Sárd mellett derülni kezde a' vidék, 's szemeim előtt szép, de keskeny és rövid sík terjedezék, 's zsákfenekében úgy láttatá a' Segesvári dombot [Seges etc nicht Segges etc] mintha Kis-Bún, Fejéreggyháza és Segesvár egygyütt tennének egy várost. Jobbra, balra, szépbérczű erdős hegyek vonódtanak el, 's a' Kis-Búni és Fejérvári kastélyok, 's Kis-Búnon a' felnyesett öreg fenyvek a' kertben életet¹²⁸ adnak a' vidéknek és¹²⁹ dísz; mert fenyőt Erdélyben¹³⁰ sohol¹³¹ nem láttam. [113] Búnon nekem még élének Bethlen János és Miklós Cancellariusok, 's Miklósnak nevelője¹³² Apáczai-Csere János, az a' magyar, ki honja' nyelvén tanítani a' felsőbb tudományokat elébb kezdé, 's már 1653., mint a' németeknél 1694. Thomásius, és így kilencz eszt. híján fél századdal elébb. Nagy leczke azoknak a' kik ezzel kérkedünk, de nem akarjuk látni mit mutat az, hogy a' németek azolta tovább mentek, mert merték a' mit merni kell.

39.

103, 268, 462, 729

[114] Fejéreggyháza síkon fekszik a' szűkülő látszó¹³³ rét' szélén, mellyen keresztül csapong a' kártékony Cicellus és Cucellus, magyar nevével Küküllő. Két órnek rendelt gyermek megnyitá a' falu' vesszőből-font kapucskáját, 's nyomban be is tévé a' szekér után. Ez rendre mutat, mondám, mert ezt Erdélyben, mint nálunk is, nem láttam. Egy kiszegzett veres tábla kéré az Útasokat, szünnének meg pipázni míg a' helységen keresztül-mennek; egy kisebb, ismét veres tábla pedig jelenté annak a' kinek baja találna lenni, hogy Ökrész Balázs Esküdt-ember e' háznál lakik. – Balra a' hegy' oldalában gondosan-mívelt holdakat láték,¹³⁴ és a' Vadas hosszan elnyúlt kerítését. – A' helység' közepében a' Reform. temploma mutogatá pusztulásnak indúlt fedelét 's annak szomszédjában századokat élt tölgyek a' magok' gazdaglombú fejeiket, úgy hogy az itt elmenő a' templomot kerti-romnak vehetné. A' Gloriette, lapos fedelével, messzére

¹²⁴ *eltevesztett* ék. em.

¹²⁵ 38 39-ből javítva.

¹²⁶ *sarak salak*-ból javítva.

¹²⁷ *a' <Bárka> bárka'*

¹²⁸ *kertben* <, > *Erdélyben*

¹²⁹ *vidéknek* <, > és

¹³⁰ *fenyőt* <én> *Erdélyben*

¹³¹ *sohol* Sor feletti betoldás.

¹³² *nevelője* *Nevelője*-ből javítva.

¹³³ *szűkülő* <kezdő> *látszó*

¹³⁴ *láték látok*-ból javítva.

fejérlék az alatta elfutó országút' szélén; [115] a' kőművesek akkor végzék rajta munkájokat.¹³⁵ 268, 462

[116] A' kastélyt elzárják az útaxó' szemei elől a' boglyas tölgyek és a' lakosok házai. De most behajlánek az említett templomka' szöge mellett, 's az feltűnt szemem¹³⁶ előtt, gazdagsági sok épületivel 's a' kert' üvegházaival. A' ház ostrom ellen vala építve századok előtt, 's a' szükséghez illőleg nem esztelen göggel. 104, 268, 462

[117] Mingyárt a' hogy a' szobába lépénk, felejtven, ha a' mit tesztek, illik e; ki! ki! mondám, a' kertbe! mert megpillantám a' tó' tükren túl a' Gloriettet, 's az körül tíz tizenkét obeliszekké nyirbált fenyőt, 's a' királyi hatyút teljes boldogságában úszkálva tavában. Ez az összekeverése az új és régi ízlésnek mind abban a' mit láték, gyönyörködteté, nem bántá szememet; azt érezteté velem, hogy a' ház' urai régen is urak voltak. 104, 268, 462

Gróf Haller János nem vala honn, 's zárva vala a' szoba, honnan a' kertbe rövidebb úton meheténk. Vezetőm tehát az udvaron vive végig. Most egy kerek palotához lépdellénk biczegő fa grádicsokon,¹³⁷ hol nem várék egyebet mint pókhálóval tele töltött lomtárt. De – mely meglepés! A' Hallerek' Pantheonában látám magamat. 19

A' falak fekete-márvány arany erekkel, arany lábazatokkal 's fejezetekkel, 's az architráv' könyöklőjiről csoportosan¹³⁸ álló Hallerek pillantának le. Tömött sokaság! ez pánczélba öltözve 's zászlóval; amaz spanyol mentében; itt egyik lovagpallástban; ott két pap, hihetőleg a' Loyola' baretjével, 's ezek közt egy aranyfonalu mentében, púderes és fodorított hajjal. Némelly fő felett arabiai szám; a' famíliai könyv' lapjaira mutatva.¹³⁹

[118] Eltöltem tisztelettel a' ház' nemlátott ura eránt. Nem mondhatám hogy nagy gyönyörűségemet lelem benne, ha itt meg ott genaologiai törzsfákat látok a' falokon, üres gögből; de nem religiósus, hálás¹⁴⁰ érzet építé e itt templommá ezt a' századok olta hijába álló rotondát? És¹⁴¹ midőn e' küszöbön lép be egy ifju Haller, nem kell e szívében annak a' gondolatnak támadni benne, hogy pirulni fog ha idővel érdemetlennek találatnék azokhoz, kiket¹⁴² itt festve lát? – A' Házi-Istenek úgy érdemlik tiszteletünket¹⁴³ mint a' Honi-Istenek, 's baja van annak, még pedig nagy, noha szégyelli megvalását, a' ki neveti az eszes Aristocratismust.

[119] A' Haller-ház¹⁴⁴ a' XI. század¹⁴⁵ olta ismeretes. Péter Nürnbergi Patrícus leve magyarrá 1551., Bíztoza az I. Ferdinánd' sergeinek és Consiliárius. Tovább Consul leve a' Szászok közt, 's 1553. ajándékban vevé Fejéreggyház és Longodár helységeket és a' 269, 463

¹³⁵ *rajta <épen> munkájokat*

¹³⁶ *szemem szemeim-ből javítva.*

¹³⁷ *gradicsokon* ék. em.

¹³⁸ *könyöklőjiről <a' plafondon> csoportosan*

¹³⁹ *lapjaira <mutattak> mutatva*

¹⁴⁰ *religiósus, <hiszen> hálás*

¹⁴¹ *És* és-ből javítva.

¹⁴² *találatnék <fog> azokhoz <találni fog k> kiket* A találatnék Sor feletti betoldás.

¹⁴³ *érdemlik <a'> tiszteletünket*

¹⁴⁴ *Haller-ház* A kötőjel sor feletti betoldás.

¹⁴⁵ *század* ék. em.

Balázstelki birtokot. Isabella megerősíté méltóságaiban, birtokaiban. Megholt Szebenben 1570. Decemb. 12d.

463 [120] Áldott ház, teremj ismét Telemach¹⁴⁶ fordítóját és Józsefet!¹⁴⁷ kiáltám, kijővén a' Hallerek' Laráriumából, 's a' Máramarosi Fő-Ispánra emlékeztvén, ki korunknak egyik nagy díszje volt.

40.

105, 269, 463 [121] Délután kevés pillantatokra betérék előbb Kis-, azután Nagy-Búnon, Sándornál amott, itt Gergelynél, a' Lajos' fijánál; látni akarám a' helyt, hol azok a' nagyok termettek, nevedtek, éltek, és a' melly a' Teleki ház' egyik nevezetes ágának is ada egy tiszteletes törzsanyát. Nagy-Bún még kevélykedik a' Wesselényi Anna' nevével, 's kevélyen mutogatja annak Glorietjtét agg tölgyű hegye' bércezen. A' két ház tele volt gyermekekkel, 's az ollyat látni kedves a' jó embernek. Mások irtóznak tőle, 's csak azt forgatják hogy nem lehetnek majd Urak. –

41.

269 [122] Nem felejhetém a' mit Fejéregyházán láték, és azokat az aristocraticus érzéseket mellyek bennem a' ház, a' kert, az udvar, 's leginkább a' Rotonda' látása alatt támadtak, 's az Egri Püspöknek egy szava juttat eszembe, mellyet lehetetlen el nem mondanom, mert ide illik. Egy fényes ebédjénél valamelly asszonyvendége álmélkodék hogy¹⁴⁸ a' Püspök a' maga ezüstjeit újra nem önteti; a' formák elavultak. – Én nem szégyenlem, ez vala a' felelet, hogy atyáimnak is volt ezüstje. – A' szónak úgy van jó oldala mint rossz.

42.

39, 108, 270, 463, 654

[123] Segesvár (Schässburg és Sabesum) Szabad-Királyi-Városnál beléptem a' Szászok által lakott földre; 's eltelve azon gondolattal, hogy ez az uratlan nép a' testi 's lelki culturának azon pontján áll, mellyet elérni lehet.¹⁴⁹ Tudtam, hogy cseréppel fedett házaik vagynak a' falukon is, 's az a' gondolat hogy német nyelvű magyarok közzé lépek, nem ijeszte el inkább mint midőn oláh nyelvű magyarok közzé lépek, vagy midőn honom határin túl németek közzé; azok is emberek.

A' külvárosnak nem oldalúczáján, nem, a' n a g y úczáján! szekerem úgy elakada a' sárban, hogy ökröket kelle szerzenem, mellyek kiszabadítsák. Nem hittem volna a' panaszt, ha mástól hallanám; igaz volta felől felelek. Illy sárfészket szenvedni meg a' Szász Szabad- Királyi-Város' n a g y úczáján, 's j e l nélkül, melly az idegent megintse hogy azt kerülni kell, – azt ugyan nem vártam a' képzelt culturától. Melly lármát hallanánk,

¹⁴⁶ ismét <egy> Telemach

¹⁴⁷ és <egy> Józsefet!

¹⁴⁸ álmélkodék <azon> hogy

¹⁴⁹ lehet. <!/>

ha a' Szász akadt volna el így a' követlen Debreczenben, mint én itt a' köves és fővenyes Segesváron!

Professor Binder Úr szíves vala elvezetni az iskolába, templomba. A' kettő egymás mellett áll egy meredek tetőn hova egy egyenes lineában vont, fedett, és 193 lépcsőjű¹⁵⁰ grádics viszen, mocskos, bűdös, mint egykor az Olasz-országiak!

Az iskola' épülete új és szép. Homlokfalát medenczék helyett a' két sphaera ékesíti, 's iskolához az illett. Bibliothécáját akarám látni, de a' sok könyvet bíró Prof. azt mondá hogy az iskolának nincsenek könyvei.

A' Szent-Miklós' temploma azon eszt. épült,¹⁵¹ mellyben Luther született, 1483. Nagy, de abban nem volt mint látni; mocskos az is, 's sekrestyéjének¹⁵² egy kitömött gödény vala minden¹⁵³ ékessége.

Az Oltártáblát Stock András Szebeni Szász¹⁵⁴ festette 1788. A' szenvedésihez készülő Christus. Maga, minden Angyal nélkül, a' mit más Festő, örvendő megtiszteltetésnek, nem hagyott volna el.

[124] A' templom körül, a' tető' oldalain fák, 's azok alatt a' megholtak' sírjaik, nagy sokaságban. [125] Innen mutattatám ki magamnak, merre fekszik Nagy-Szőlős, két órányira Segesvártól, hol Kemény János, a' németekkel,¹⁵⁵ gyógyzni akara a' Kucsuk Basától segített Apafin, 's eltapostatott. Még áll emléke, 's az helyt, hol lováról lefordult 's halva találtatott, de besippadva, 's az írás a' kövön elmállott.

[126] Héti-vásár vala, 's hallani akarám a' szász dialektet, látni a' szászok' arczát, öltözetét. [127] Szakált hordani a' Szász, ha meghaladja a' hatvan esztendő, nem tartozik, de vannak a' kik hordanak, 's e' sokaságban is volt egy, de csak egy. [128] Szép arczot férfin, asszonyon, öregén, ifjan, nem láttam, legalább nem olyat, melly megragadhasson. – [129] Egy éltes asszony prémes sipkában, prémetlen fekete pallástban, egymást érő perpendiculáris keskenyke redőkkel a' Rembrand' anyja' szép képére emlékeztete; 's ez az egy öreg asszony volt itlétemnek minden öröme.

[130] De most két valami méne el közel hozzám, fekete talárisban, fehér ércz kapcsokkal övéig, mellyre fekete pallástot vetének. Egy Szásztól tudakolám mi az; Segesvári¹⁵⁶ Luther. Togátusok. – A' pallást úgy szabva mint hajdan a' Debreczenieké; olly négyszegű posztószelet függé alá hátok' közepéig. De a' Debreczeni, még 1770 körül is, és még tovább, zöld.¹⁵⁷ Haja a' két deáknak oldalt és hátul, nyírva, szinte a' bőrig, 's magasbb háromszögü derelyekalapot, mint a' melly e' koppasztott főket fedé, lehetetlen látni, lehetetlen képzelni! A' Reformátzio' századára emlékeztető pallást, mellyet a' két Protestans Monachus balján vete¹⁵⁸ által, hogy járásában gátlására ne légyen, 's az ércz-kapcsos fekete tunica a' lapos övvel, a' Napoleon' háborújira emlékeztető nyírt fej és rettenetes kalap; a' klastromi öltözet és a' délczeg, nem monachális lépdelgés, olly

¹⁵⁰ *lépcsőjű lépésőjű*-ből javítva, ék. em.

¹⁵¹ *eszt. <született> épült* Az áthúzott rész felé írva.

¹⁵² *sekrestyéjének sekrestyéjében*-ből javítva.

¹⁵³ *minden* A bekezdés végénél betoldva, a főszövegben jelölve: ▢

¹⁵⁴ *Szebeni <fest> Szász*

¹⁵⁵ *németekkel* ék. em.

¹⁵⁶ *az;* <'s jelenté hogy azok> *Segesvári*

¹⁵⁷ *zöld* <,>.

¹⁵⁸ *vete vele*-ből javítva.

ellenkezésben állanak egymással, hogy a' ki először látja, nem érti, mit lát. Szegény fiúk az újmódi kalappal és nyírt fejfel kénytelenek bosszút állani a' gyűlölt palláston és kapsos reverendán. – Nem tudtam hogy Luther is uniformisban jártatja a' maga rekrutájit valahol, mert náluk és a' külföldön azt nem teszi. Bár itt se! mert minek az?

43.

40, 109, 271, 465 [131] Kevés órák múlva elterüle előttem azon szép sík, mellyen Szent-Erzsébet ke-
271, 465 vélyen fekszik kéttornyu templomával és cserépfedelű házaival. [132] Az Apafi Mihály' kastélya az ezzel összeragadt Ebesfalván állt. Bornemisza Anna már érzé a' szülés' fájdalmait, midőn megjöve a' Csauz, 's vitte Apafit Basája' sátorába, hogy ott Fejedemlémmé neveztessek. Apafi érzé hogy ő nem született mást igazgatni; de itt nem kérdék tőle, ha akar e. Még nem ére ki a' határból midőn nyargalva hozák utána a' hírt, hogy meglett a' gyermek, még pedig fiu.

40, 110, 271, 465 [133] Hagág ifjabb fija III. Leo Arméniai Királynak, fellázadott Oxin bátyja ellen, 's segédére szállítá ellene szomszédit, a' Perzsákat, Törököket.

Ezek jöttek felsegélteni őtet, de az országot fel is oszták magok közt, 's Hagágot megölték. A' nép elszélede, 's háromezer ember Moldvában telepedett meg 's Lengyelországban. Most Moldvát is el kelle hagyniok, mert a' Török 1672. oda csapott. Apafi befogadá. Tulajdon Bírakat engede nekik, de a' helybeli Előljáróktól függőket. I. Leopold a' helyt egészen nekik hagyá, 's Szamos-Ujvár és Erzsébet-város előbb Mező-,
271, 465 tovább Szabad-Királyi-Városokká lettenek. [134] A' nép gyarapodik, mert kereskedést űz, 's érdemli hogy gyarapodjék, mert szereti a' Nemzetet, 's annak nyelvét, öltözetét, szokásait, 's magát a' Magyar-földön nem akarja többé Arménia' lakosának tekintetni.

110, 271, 465 [135] Idejöttök előtt Eutycheszt követék; de Oxendius Verziarsky társok, tizen-négy esztendő tölve Rómában, mostani hitekre tanította, mellynek ők olly buzgó tagjai, hogy még buzgóbb senki nem lehet. Papjaik a' Misét órmény nyelven olvassák, mint az eggyesített Oroszoké 's Oláhoké.

44.

112, 272, 465 [136] Meggyes (Media, szászúl Mediasch) gyönyörűen fekszik, körülfogva távolyról emelkedő dombokkal és hegyekkel. Nem nagy, nem pompás; de magas kerítése 's régi alaku kapuja, 's azoknak emléke a' mik valaha itt történtek, 's két három kilovagló Tiszt, két három jól-öltözött asszonyság kik szekerem mellett kocsizának ki, 's szabadon lézengő katonák, 's egy két szép leány a' boldog ifju karjain, 's itt meg ott játszó gyermekcsoportok,¹⁵⁹ kedves élet' képeivel tölték el örülni szerető lelkemet, midőn az igen forró nap' esti gőzében, crócus-színű ég alatt, a' parányi városkához közeliténk.

De szép csalódásom eltűnt, midőn bemenve a' kapun, a' minden eddig látott Szabad-Királyi-Városoknak ezt a' legkisdedebbikét megpillantám. De hogy tarthata itt egy Ország Dietát? De hogy fordúlhatta meg itt a' kétségbe esett Rákóczy II. György, midőn ide fegyveres kézzel betört, 's Rhédey Ferenczet haza kergeté? – Kérdeztem egy

¹⁵⁹ játszó <-> gyermekcsoportok

német embertől, ha nem tudná e megmondani, hol az a' torony, hova Szilassy János és Nadányi Gergely az Erdélyi Tarquín' összekonczolói futottak volt, és a' honnan, ámbár őket védé a' Fejedelem Bethlen és a' Rendeke, 's a' tettnek örvendének, lerepítettek? Itt vesze Gritti Lajos is, 's ezt senki nem védé, senki nem száná. Reggel két keze, délben két lába, estve feje csapatott el. Méltán ugyan, de így csak Kannibálok büntetnek.

45.

[137] A' falusi szász kőházakban lakik 's cseréppel fedettekben. Azok hosszokban udvaraikra fordítanak, nem ki az úca felé. Gébelyfalaikon versecskéket lehet látni, 's Bibliai helyeket, a' mit a' német nyelvűek máshol is szerettek régebben, mert a' szokás hanyatlak. Illy szép házakat Bécs és Pozsony körül falukban nem látni. 41, III, 272, 466

[138] Szász nem ismér földes-úri hatalmat, valamint a' mi Jász, Kún, és Hajdú helyeink. Abból áll terhe hogy adót fizet 's¹⁶⁰ katonának viszik, és, hogy dézmáz Predikátorainak, kik közt temérdek gazdagságának találtnak. A' Szászok' dézmájának a' Papok veszik három negyedét. Van egy köztök, úgy mondá nekem egyvalaki, ki negyvenezret vona esztendőként. Nem lehet hinni; de 1811. előtt nem vala lehetelen, kivált ha a' dézmán felül valamely tőkepenz' kamatját is voná. 41, III, 272

Itten tehát a' lelkek' pásztorlása az az élet-neme¹⁶¹ mellyen legbizonyosabb, és legkönnyebb a' haladás. Keserű szolgálat,¹⁶² de nem hálátlan. Ha a' meggazdagodott Predikátor gondosan nevelé gyermekét, ezek mindenné lehetnek, *domi nobiles*. 'S ebben kár soha nincs, haszon van, 's igen nagy, mert a' hol minden előmehet, ott minden előre fog törekedni, 's a' sok közzül szerencsésebben eshetik a' választás, csak tisztán essék, ne hogy a' személy kapjon hívatalt, hanem a' hívatalt embert.

[139] Mi szép volna illy kőházakat láthatni mindenfelé a' Magyar-földön! Mert dicseret és dicsőség az igazságnak, ezek csak még is szebbek mint a' bogárteknőjű viskók a' Jászságon. De ha kell e óhajtanunk hogy Erdélyt illyennek lássuk mindenhol, mert illy házakat szeretnénk mindenhol látni? Azt én nem gondolom. Nem rosszúl tették természet és történet hogy különbözünk, 's a' melly Philosophus mindent egygyformává szeretne tenni, úgy nem tudja a' mit tudnia kellene is, lehetne is, a' hogy erejével nem vete számot. Mindenkor elég ha ott hasonlítunk a' hol az szükséges, és ha egyikünk a' másika' kára nélkül áll. Debreczen táján, a' zsíros-hajú Magyaroknál, sok csinos, földből-vert vagy vályogból-rakott, náddal, gyékénnyel fedett házat látunk a' vígan felszőkellett ákác' vagy boglyas eper' árnyékában, 's felelek érte, ebben lelünk annyi csinoságot mint a' kőfalak közt lakóknál, itt 's a' külföldön, sorsot sorshoz hasonlítva. 'S az el nem foglalt Útas amazokban¹⁶³ lelket lát: azt itt látni nekem legalább szerencse nem adatott. Ott egy magával nem gondoló, büszke, szabad, szilaj nép lakik, 's egy jószívű, nyájas, beszédes, felmelegedhető: itt egy magába-sugorodott, könnyen-élést és jól-élést szerető 's csak azt óhajtó. Mi volna a' mi népünk, ha a' régi idők neki a' kimívelődésre nyugalmat, az ujjabbak ahhoz erőt adának vala! 41, 272

¹⁶⁰ *fizet* <, > 's

¹⁶¹ *élet-neme* A kötőjel sor feletti betoldás.

¹⁶² *Keserű* <*kenyér*> *szolgálat*

¹⁶³ *Útas* <*itt*> *amazokban*

273 [140] Bokros paripán ülni, melly mindenre meghortyan a' mit még soha nem látott, felette alkalmatlan portéka, azt mondja Yorick, 's idvezségesebb intést idegenre indulónak adni nem igen lehet mint az volt, a' mit neki ada az öreg Tiszt a' Pro és Contra által. Annyi mindazáltal való marad örökkön és örökké; hogy bár kifogások minden regula alatt vannak, tulajdon arcza úgy van minden népnek mint minden személynek. Belgrad e vagy Szabács körül II. József egy kisebb, de tüzes verekedés után bejár a' küzdés' helyét. Bizonyos távolyban egy csoport gyalogságot lát a' tűzők mellett, összeverve bokájikat. Hozzájok nyargala. – Mit csináltak, legények? kérdé látván hogy sütik szalonájokat 's vígan vannak. – Jó kedvünk van, 's vígan vagyunk, felele egyyike, 's nyujtá bádog kulacsát: „Tessék, József Uram!” – De hát szátokat mi lel? hiszen feketék vagytok, mint az ördög.¹⁶⁴ – Nem vala sójok, 's puska porral hinték be szalonájokat, kenyereket.

Vegyük a' legényt, a' ki csikorgó télben maga elébe fordítja fürtös gubáját, 's egy ingben, gatyában hajtja lovait, 's mikor a' jószívű Utas részvéve kérde tőle, hideg e az idő. Hideg biz', Uram, oda ki! ugymond, mintha oda benn volna a' guba alatt, 's egyet fohászkodva, vagy egyet mordúlva – neki az is fohászkodás – félre vágja süvegét, 's hajt. Az illy nép csak még is más mint a' melly minden baja mellett óbégat.

És osztán az a' szíves beszédesség, az a' meleg ömledezés, az a' jámbor pajzánság, az a' szeretetre-méltó vadság legényeinknél, mint öreginknek tiszteletes komolysága! 'S hol az a' tiszteletes Magistrátus melly örömmel ne tekintse társának némelly Bihar Vármegyei falusi- bírót? – Nem, ez nem vak önszeretet! Nem ott állunk a' hol lehetne és kellene, de teremtőnk ellen zúgolódn, arra ugyan nincs okunk.

'S e' szent érzésem mellett mit mondjak a' falusi szászok¹⁶⁵ felől?¹⁶⁶ mert a' városiak felől itt nincsen szó. Azt, hogy valamint fajom felé vonzódom, midőn viskóijához közelíték, úgy érzem magam' visszatolva a' falusi szászoktól, ha eszembe jut, millyeknek tapasztolám őket a' cserépfedelű kőházakban. [141] Szelindeken a' nápész fogadós, a' maga Hans-Michel képével, könnyedkén bána velünk; kimondá hogy neki semmije nincs, 's ment, dolgához lát. Szekereink' táskái nem voltak üresen, 's az ő ebédje nélkül elleheténk; de a' nap' olvasztó hevében epedénk a' tejért. Kiküldénk tehát cselédinket, 's minthogy az elég ürügy vala megismerkedni a' kőház' lakójival, 's látni architecturájokat, bútorjaikat, telkeik' felosztását, magam is elindulék a' questára. Ahhoz egy tehetős gazdánál fogtam; a' virágos ablakrostély legalább azt tétethet fel. – A' Jászberényi, a' Böszörményi lakos, a' maga kék puszlijában, kék nadrágában, báránybőr süvegével, örült volna hogy idegent lát, és ha talán kérésemet nem teljesíthette volna, bizonyosan megtevé vala e' kérdést: Hol lakása Nagy Jó Uramnak? Mi jóban hozta e' földre? Nincs e' otthon dolga hogy ennyi földre csak azért jó, hogy lássa mi itt mint élünk? 'S egyyik kérdés, egyyik felelet biztos beszédet szőtt volna köztem és közte; az pénzbe nem kerül. – A' durczás szász laconicus feleletekre méltóztatott; 's ámbár szóllásom, öltözetem, beretvált ajakim nem gyanítaták vele hogy nem egy vérből származánk, elfordítá tőlem képét. Úgy hittem, összekoczkodott kedves oldalbordájával, ki távoly tőle egy szögbe vonta meg magát, 's lesütötte szemeit. Épen így bánt velem a'

¹⁶⁴ ördög <ök>

¹⁶⁵ falusi <-> szászok

¹⁶⁶ felől <, >?

második, harmadik, negyedik. Túl Szebenen a' mezőn megállíték egy szász, 's tudni akarám, minek hívnak bizonyos helységet. Nem felelt. Ismét megszólítottam egyet. Nem felelt. Szekereink a' Predikátor' háza mellett menének el. Félre voná magát, a' mint megpillanta. – A' kiknek ezeket beszéllém, Erdélyben még, és már itthon, rajta éppen nem álmélkodának. – Azok a' gazdagon fizetett Predikátorok arra is taníthatnák szász hallgatójikat, hogy nyájasan bánni az idegennel, 's velek legalább szóllani, mind keresztyéni tiszt, mind emberi, 's öröm azonfelül.

[142] Az ángoly Townson Debreczenre, a' franczia fordítás szerint, *lugubris* epithetet 274, 466 ragasztott, és éppen nem ok nélkül: nem szeretnek nevetni. Még benne a' keleti komolyság, kedvetlenség. Nagyon hihető hogy Townson őket akkor látá,¹⁶⁷ mikor templomból omlának ki. Vígatlanabb teremtetést mint ők ilyenkor, nem könnyen képzelek. Fellegetések azonban csak addig tart, míg a' férfiak a' keskenygallérú kék köpenyget vagy füstös fekete gubát, asszonyaik a' széles rókaprémű mentét, lyányaik zsol-tárjokat 's bokrétájokat leteszik. Áltestvén a' nagy dolgon, ifja, örege,¹⁶⁸ kész múltattni az idegent, 's megkínálja kenyérével, borával. És ha a' német akként kezdi velek a' szóllást mint én a' Szelindeki szászokkal, az a' komor ember, az a' bársony főkötős asszonyka, az a' piros pozsgás pártás pántlikás lány még meg is ídes¹⁶⁹ nímet uramozzák azonfelül.

46.

[143] Nagy-Csűr mellett meglátánk a' kiesén fekvő Szebent. Északról déjre hosszú 43, 113, 275, 467, 661 lapály terül el itt, 's annak alig érezhető emelkedésén állá előttünk a' város. Túl rajta a' Kárpát¹⁷⁰ magas csúcsai meredeznek kétórányi távolyban. Még messzéről látni hogy Szeben századok olta hízik. Igazítva vala az út; jobbra balra gazdag gabonaholdak vonultak el.

[144] A' külvároson, balra az út mellett, egy temérdek hosszúságú alház¹⁷¹ előtt 43, 275, 467 menénk el, mellyben árvák 's katona gyermekek neveltetnek. A' ház' talpköve 1770. Marz. 25d. tétetett le. Túl ezen fut a' szűkvizű Szeben, melly a' városnak nevet ada, vagy nevet talán attól vett.

[145] Az estet járkálással tölténk's megjelenénk a' sétálóban melly a' keleti kerítésen 44, 113, 275 kívül vonúl el, keskenyen, de hosszan. Honi fák veszik árnyaik alá és némelly külföldiek, 's két szökőkút¹⁷² ékesíti, mellynek egyedül azt vehetni hibául¹⁷³ hogy vize nincs. Az utolsó fák közt elmés rajzolat után épült Vacsoráló várja a' vendégeket, 's túl rajta magas falaival emelkedett a' Kaszárnya 's nevelte a' hely' szépségét. – Azolta¹⁷⁴ hogy azt láttam, a' Kaszárnya összedőlt.

¹⁶⁷ *akkor* <omlanak ki> látá Az áthúzott rész felé írva.

¹⁶⁸ *ifja* <és> örege

¹⁶⁹ *is* <nem> ídes

¹⁷⁰ *Kárpát* ék. em.

¹⁷¹ *Alház* <ban>

¹⁷² *szőlőkút* th. em.

¹⁷³ *vehetni* <egyedül> hibául

¹⁷⁴ *szépségét.* – *Azolta* A gondolatjel sor feletti betoldás.

47.

44, 114, 275, 467

[146] Vacsoránk mellett, a' Koronánál, Tiszteket 's itt lakó, itt szolgáló Uraságokat találánk, 's nagy számban. Barna arcú Muzikások gyönyörködteték őket a' mi Lavotánk' darabjaival, mellyek szívet ragadnak, és a' hajdani idő' keservesével, melly szívet nem kevésbé ragad a' hol talál, bár nem olly tanult. Nem lelénk helyt egymás mellett, 's így én legalább, ki itt senkit nem ismerék, némán ültem. A' mi napra jövendőt világ vége forga beszédben. Egyike a' jelenvalóknak báná hogy a' Proféta magát hazugságon kaptatá meg; a' halálon egyszer úgy is által kell esni, ugymond; ma e, holnap e, az neki mind egynek látszott. Térdet főt¹⁷⁵ hajték magamban a' Bölcs előtt; mert én e' szédítő tetőig emelkedni soha sem tudtam, midőn társa egy szót ereszte ki száján, mellyre az egész társaság kacajra fakadt. Egy ifjabb azt jegyzé meg hogy jobb kedvvel soha sem halhatunk meg; egyikünk nem siratá vala a' másikat, 's ennek főt is, szívet is hajték. Amaz kész vala vacsorájával, magára vevé a' mit kelle, 's elvégezvén egy olasz daltöredéket, nevén szöllítá gyapjas pudliját, 's ment, – gyapjas pudlijával.

48.

Mellettem egy jóarczu idegen üle, kivel azon figyelemnél fogva, mellyel a' nem ismertek eránt is kell mutatni, beszédbe juték. Egy valaki megsugá neki nevemet, 's ez most hirtelen felém fordúlt, megnevezé magát, 's Pataki Prof. Kézy Mózes Úr felől teve kérdéseket, kivel együtt vala Göttingában, – Székely Miklós Úr, hasonlóan Physicát tanító Prof. az Unitáriusoknál, Kolozsvártt. Társaságában kedvesen és haszonnal műla el estvém, 's más nap örömem vala ismét meglátni, még pedig ekkor már Szebeni Predikátor Keresztes István Úrral, ki most nevezteték Theológiát tanító Professornak Enyeden.

Prof. Kézy Mózes Urnak Ízraelítai neve egy jegyzést tétet velem, melly kicsinység; de némelly kicsinység nem kicsinység, 's figyelmét érdemli az Utazónak; 's a' ki kicsinységeken nem kap, vesztég maradhat honjában; a' mi nagy, azt honn is hallhatja. – Erdély erősen szereti a' Bibliai neveket. Itt az Ádámok, Mózesek, Abrahámok, Samuelek, Davidok, Danielek, Simonok, Rebekák és Ráchelek, Juditok és Eszterek, folyó nevek. Sőt a' mi nálunk épen hallatlan, itt vannak Abelek is, és Timotheusok, 's a' Manassé a' Székelyek közt közönséges név. Szereti e' nép a' Farkasokat is, és a' Drusiánát, Polyxénát; 's ezeknek diminutívumai Ábi, Druzsi, Póli; a' Borbáláé Biri,¹⁷⁶ az Annáé, Ánikó, a' Máriáé Máriskó, a' Kristináé Titi.

49.

44, 114, 276, 467

[147] Báró Naláczi István Úr meghallá ittlétünket, 's a' mint más nap a' Bruckenthali Galériába készülénk, látogatásunkat megelőzé 's velünk jöve, 's mingyárt azután elhagyá Szebent. [148] Kedves vala tőle értenem 's még szállásunkon, hogy a' Gyűjtemény

45, 114, 276, 467

¹⁷⁵ Térdet <hajték> főt¹⁷⁶ Borbáláé <, > Biri,

Choiseul Gouffier' társaságában nézé-végig, 's elmondá ítéletét: *On pourroit former un joli petit cabinet de tout cela.* Azt mondom én is, 's azt mondtam volna ha nem hallottam volna is a' Követ' ítéletét.

[149] Báró Bruckenthal Sámuel, ki Therésia¹⁷⁷ alatt már Gubernátorságig emelkedék, 45, 114, 276, 467 Erdélytől, sőt az egész Magyar Nemzettől, örök hálát érdemel e' kincsekért, 's annál szívesebbet, mert csak honja' szeretetéből gyűjte, nem a' nem a' művészség' értéséből is, 's így az áldozat nem magának vala téve, hanem a' köznek. De az ő ifjuságában köztünk, mint akkor még a' Bécsiek közt, a' Gráphisz' Muzájának kevés tisztelője volt. Ítéletemet ki nem mívelt ízlése felől egy gyermek Keresztelő Jánosa igazolja Ténierstől, mellyet minden képei közt leginkább¹⁷⁸ csudálgatott.

[150] Vezetőim ide Seivert János Úr vala, unokája a' Bruckenthal' testvérének. Ha 45, 276, 468 lakásomat a' történet Szebenbe mutatta volna ki, gyakran látogatnám meg e' palotát, 's gyakrabban szeretetre méltó lakója mint kincsei miatt. Seivert Úr letette Titoknoki hívatalát a' Guberniumnál, 's nőtelen él itt, magának és a' tudományoknak, kedvelve 's becsülve minden jóktól. A' palota két¹⁷⁹ udvarra osztatott, 's ablakai az úczára három sorban állanak, 's így a' ház¹⁸⁰ kétemeletű,¹⁸¹ az udvarra csak egy.¹⁸² Azt a' nagy Megholt harminczhatezer forint tőkepénzzel az Intézet' fenntartására József öccsének hagyá.

[151] A' Képgyűjtemény' fő díszének a' magyar Szent tartatik – Hieronymusz. Pan- 46, 114, 276, 468 noniában születvén, Csáktornya körül, prolepsisszal úgy nevezhetjük Magyarnek, a' hogy a' Festők Cardinálissá csinálák 's bíborba öltözteték. Az Anachoréta, a' maga barlangjában, ascétai elmélkedésekbe merült. Megette kürtöt látni¹⁸³ a' felhőben; érti a' hívást, 's felé fordult. A' történet legérdeklőbb perczben vagyon felkapva, 's arcz, musculatúra, leplezés, el vannak telve erővel. Válla teste, lábai meztelenek, ágyékát skárlát fedi. A' mű Guidoénak tartatik, 's nem méltatlan a' névre.

De ezen hat¹⁸⁴ vagy hét lábnyi magasságú festés mellett egy kisebb függ, 's ez kezek és leplezés nélkül, 's az a' maga meleg ecsetével annyira megragada, hogy ha a' kettő közül választanom kellene; ámbár tudom mennyivel¹⁸⁵ több egy igen jó képet egész testben bírni mint egy hasonló jóságút¹⁸⁶ karokkal, én – Sebestyén mellett maradnék.

[152] A' Képgyűjtemény tizenöt szobát tölt el, 's ezerkilenczvenkét darabból áll. 277, 468 Nagy részben az Alföldi iskola' művei és másolatok. De a' ki¹⁸⁷ gyűjteni kezd, veszi a' mit kap, 's Olasz- iskola' darabjait venni már akkor is nehezebb volt. 'S van becse a' jó másolatoknak is, mint a' szerencsésen dolgozott rézmetszeteknek. Rend kellene más, és gazdag rámak, vagy semmi rámak inkább; mindenek felett pedig az, hogy a' rossz

¹⁷⁷ ki <Guber> Thersia

¹⁷⁸ közt <olvashatatlan betű> leginkább

¹⁷⁹ ket ék. em.

¹⁸⁰ a' ház Sor feletti betoldás.

¹⁸¹ kétemeletű <ek>

¹⁸² egy. <emeletű> Azt

¹⁸³ kürtöt <lehet> látni

¹⁸⁴ ezen <egy> hat

¹⁸⁵ tudom <melly> mennyivel

¹⁸⁶ jóságút ék. em.

¹⁸⁷ ki Sor feletti betoldás.

darabok hányassanak ki, a' nem jók pedig tolassanak egy külön szobába. Némelly darabokat Meytens másola, a' mint hallám, 's az ajánlható a' darabot, mert Meytens tudhatta miben¹⁸⁸ áll¹⁸⁹ a' Művész¹⁹⁰ különössége, 's mit kell általvinni¹⁹¹ az ő munkája' másolatába.

46, 115, 277 [153] Jeronym és Sebestyén mellett nekem legtöbb örömet itt régibb¹⁹² szerelmim
46, 115, 277, 468 adának, [154] 's boldog pillantásokat éltem Io és Jupiter körül, mint első ifjuságomban a' Bécsi Belvedérben, hol a' Correggio' originálja még akkor a' Heinz' csillogó másolatja mellett függe. Gondolat, rajzolat, festéklés, melly csudákat tevének azon, 's mint ragadtatik meg annak látása alatt szem és szív. Correggio Virgílj a' Festőknek; a'¹⁹³ néző alig tudja mi bájolja, de érzi hogy bájolja van.

'S a' szigoru Morál ezt itt¹⁹⁴ egy magasfalu keskeny¹⁹⁵ szoba' sötét szögébe dugatá fel, hogy a' Néző helyt se foghasson szemlélésére.

A' gond szolgál e a' Morálnak, nem tudom; a' Mesterségnek árt, 's a' Mesterség' templomában ez első, ez minden. A' castrált Classicusok jutának eszembe, és a' kik magokat Nadrágfestőknek csufoltaták, mert némelly tagokra leplet mázoltatának.

47, 115, 277, 469 [155] Rossz helyen áll, és a' hátulsú szobákban az idősb Rákóczy Ferencz portréja is, Kupeczkitől. A' darab már az által is kívánható¹⁹⁶ a' díszesbb, a' jobb fényű helyt, mert magyar születésű mester' dolgozása. A' hősnek nem született tituláris Fejedelem páncélba öltözék, vállán kaczagán van elvetve, nem a' kevesebbet mondó hercegi bíbor; jobbjá megmarkolá a' töröknyelű kardot, 's azt már félig már kirántotta. Haja a' két homlokszeg közt beretválva; akkor úgy hordák; lehúzott szemöldökei elfedik vad tekintetét, ajkai keble' dühét harapdálják. A' bölcs Festő így mondá el a' töröknyelű karddal a' mit a' Történetíró beszéll.

A' kép megjelené rézben is negyedré té formában Westermayer által, 's Artariánál árútatik. Hogy a' fej a' Rákóczy Ferenczé bizonyítja Kupeczkinek egy másik darabja hánytott munkában.

48, 115, 278, 469 [156] Egy szobát új portrék töltenek el Erdélyi festőktől, 's a' gond tisztelést érdemel, mind biographiai tekintetekben, mind az Erdélyi Mesterség' historijára. Ezekről irtózva szöknék vissza a' szem, bár a' Néző nem ama' szobákból jönne. De valamint a' Könyvgyűjtők előtt nincs rossz könyv, azaz szükségtelen; úgy ezeknek idővel nagy becsek lehetne, ha nem mind portrék volnának.

A' Könyvgyűjtemény tizenhatezer Kötetből áll. Az Ásványok nyolcz almario-mokban tartatnak, 's ezek Erdélyi aranyban igen gazdagok. A' pénzek' száma tizen-nyolczezer.

¹⁸⁸ tudhatta <mit kel> miben

¹⁸⁹ áll<ott>

¹⁹⁰ a' <mívelt> Művész

¹⁹¹ kell <és> általvinni

¹⁹² itt <a'> régibb

¹⁹³ Festőknek<'>; <az ember> a'

¹⁹⁴ ezt <igy> itt

¹⁹⁵ keskeny<'> szoba

¹⁹⁶ kívánható<n>

A' ki ennyit teve az Emberi nemzet' nemesítésére 's a' Magyar nemzet 's annak Szász népe' dicsőségéért –

Dem folgt ein Ruhm, der ewig bleibt. kleine Schrift Klopstock

Szül. Bruckenthál 1721.; megholt 1803.

50.

[157] Szebennek Oláh-temploma is van, 's itt lakik Püspökjök. – A' Reformátusokét, a' házak' sorában, csak szépízlésű címje ismérteti templomnak:

278, 470

DEO
CREATORI REDEMPTORI SANCTIFICATORI
S.
COETUS FIDELIUM HELV. CONFESS.
MDCCLXXVI.

NEGYEDIK SZAK.

51.

[158] Minden lépés távolabbra viszen honomtól, 's már is melly nagy az út mellyet tevék! De még hátra van Vajda-Hunyad, hátra Fejérvár, hátra a' Demsusi templom, 's az Ulpia Trajána' romjai. Látnom kell a' helyeket, hol a' Nemzet, hol az Emberiség' Szentjei éltek, jártak, halhatlan tetteket tettek. Látnom kell, illetnem kell sírköveiket, 's azt az érzést adni magamnak, hogy nagyobb lettem, mert illettem ereklyéjüket.¹⁹⁷

279, 471, 732

[159] Útam Szeben olta Dédácsig, Hunyad Várm., hol ismét Gróf Gyulainénál élem napjaimat, völgyen méne, mellynél Erdélyben sem szebbet nem láték, sem áldottabbat.

120, 279, 471

[160] A' portékák Pestről Dévára, Szászvárosra, 's onnan vagy balra Fejérvárnak, vagy jobbra Szebennek, Brassónak, és osztán Bukarestbe, ez úton jönnek, mint Váradról Kolozsvárra; 's így itt az útra gond vagyon. Fejérvárnak még csak magasfalú, alacsony süvegű tornyát látám meg. A' Maros alatta csap alá, 's a' Bábolnai, Rápolti híres fejér borokat termő hegyek alatt fut ki Magyar-országra, elborítva sót-vivő szálakkal, mellyeket vissza emberek vonnak, nem lovak. [161] Szeredahely, [162] 's Szász-Sebes és

120, 279, 471
120, 279, 471

¹⁹⁷ illettem <sírköveiken azokat> ereklyéjüket

Szászváros útamban valának; a' két utolsóbb Szabad-Királyi Város, de kicsiny, 's a' ki a' Szász-Sebest most látja, nem hiheti hogy ez volt valaha az Erdélyi Fejedelmek' múlattatója.

52.

121, 279, 471, 733

[163] Közel a' Kenyér nevet viselő nem folyamhoz, hanem csak patakhöz, egy posztaház áll, 's ez mellett még látszanak a' kápolna' kövei, úgy beszéli a' monda, melyet Báthori István Vajda ex voto építete. Itt vezetvén sergét Ali ellen, lova megbotlott, 's ő azt rossz jósolatúl vevé magának vagy sergének. Meg nem történvén a' mitől tarta, a' hol lova megbotlott, felépíteté a' kápolnát, 's rendelést teve, hogy a' nap' visszafordulójin az elhulltakért halotti- áldozatok mondassanak.

120, 279, 471

[164] A' csata, a' dicső, az a' nagy, 1479. Octób. 13d. méné véghez. Ali-Bég a' hegyek és a' Maros közt fekvő tért űlte vala el, 's Báthori Fejérvár felől jöve, Kinizsi Pál Branycska felől. Ali, Bonfin szerint, harminczezet veszte: Báthori nyolczezet, azonfelül hogy a' Maros kétezer Szászt és Oláhot elnyele. Mint méné véghez a' hős áldomás, tudva van; még emlegetjük hogy Kinizsi fogai közzé fogá a' leszelt kövér törököt, 's tánczolt vele örömében. [165] Vad tett, de négyszáz esztendő, 's az öröm a' szenteket is elragadja.

279, 471

A' hely emlék nélkül áll, 's nincs énekelve érdeme szerint. Alsó Vármegyének akkori Fő-Notáriusa, most Vice-Ispánja, Baczka-Madarasi Kis József Úr megígérteté magának¹⁹⁸ Püspök Gróf Batthyáni Ignázt által, hogy a' kápolna ismét felépül és a' két hősnek emlék fog állíttatni; de Batthyánit elkapta a' halál. Követője Mártonffy József is csak ígéré hogy az emléket felállítja, 's csudálni lehet hogy ő, ki latinul szerencsével versezett, egy Ódájával nem tisztel meg a' hon' szabadítójit.

Lelkemben midőn itt elmenék, egy ének támada, melyet, bár szorosan ide nem tartozik, itten tészem le, mert itt támada. Azon időbe tevém által magamat, midőn Erdély a' dühös ellen' jármából magát kitepte.

Szabadon lihegsz, szeretett Haza!¹⁹⁹

Szabadon lihegsz megint! karunk

Béklyóidat összetöré!

Itt vesztenek ők, itt hulltanak el;

Lobogó tüzeit seregekre

Az isteni bosszu lövellé.

Nem ejte le minket erő;

Bízakodás teve rabjaivá

Minket a' pogánynak.

Esküdt, 's mi jók hívénk szavát,

'S ő a' hívőket, bízakodókat,

Cselébe voná, megbuktatá.

¹⁹⁸ *magának* <, > *Püspök*

¹⁹⁹ *szeretett* <*bazám*> *Haza*

Hegyeink' aranyát, ugarinknak
 Gazdag termésit írigylé,
 És a' mit táplált a' mező.
 Paripáink neki nyihogtak,
 Gyapját neki nyírta meg a' nyáj
 'S a' mit nem vett el, ellopá.

Magyarra vivé ki a' Magyart,
 'S vicsorogva dühében hogy a' két
 Testvérhad egymást érte ölé.
 Éh gyermekeinket maszlagon
 Hízlalta pribékjeivé, hogy ők
 Verdessék a' mi még nem ing.

Mi nyögénk a' vad dölyf' kéjeit,
 'S viselénk, de mérges fájdalomban,
 Az alázó sullyos ígát.
 Hunyadink' nagy lelke nem hagyott el,
 Hunyadink' nagy lelkét nem hagyánk el,
 'S lepattogának lánczaink.

Itt vesztenek ők, itt hulltanak el
 Lobogó tüzeit seregekre
 Az isteni bosszu lövellé.
 Szabadon lihegsz, szeretett Haza!
 Szabadon, Szeretett, szabadon megint!
 'S mi törénk le, Mi! lánczaidat.

52.²⁰⁰

[166] Dédács, kétórányira Dévától Szeben felé, gyönyörű napokra vára magában. 123, 281, 473, 734
 A' hideg Sztrigy (*Sargetia*) a' dél felé fekvő havasokból siet a' völgybe, 's a' kert alatt
 ömöl eggyüvé a' sebes *Marusiussal*, az Erdély' vizei' fejedelmével. Deltájokat, hova a'
 Sztrigyen könyű hidacska visz, a' legszebb gyepszőnyeg, keleti szélesbb végét pedig
 egy boglyas szílerdő foglalta el, végig szeldelve játékos útakkal. Túl a' tintafeketeségű
 szilason egy rendesen-költ kopasz hegy, az úgy nevezett Aranyi, ad új dísz a' vidék-
 nek; mint egy rosszúl domborodott kenyér, 's messzéről vonja magára azoknak sze-
 meiket, kik Szeben felől jönnek, 's a' kies völgyet a' két sor' rengetegei közt, 's a' Dévai
 várat pedig a' völgy' végében eltelhetetlen gyönyörűséggel nézellik. [167] E' két sor 281, 473
 meredek kelésű rengetegeknek a' Retyezát adja meg fő díszét, melly délre, Vajda-Hu-
 nyad megett, kél ki alantabb társai közzül, 's horizonti vonásban elcsapott tetején 's
 kékelő oldalain mutogatja a' téli hó' maradványait; mint a' völgynek a'²⁰¹ Dévai vár,

²⁰⁰ Az alfejezet száma itt tévesen megismétlődik.

²⁰¹ *völgynek* <a' dísz> a'

eggy kerekded hegy' tetején, hol Dávid Ferencz 1565.²⁰² tömlöczre veretett, 's holtáig űlt; Barcsai Ákos pedig Bánffy Erzsébetnek karjai közt rettege elveszteni a' fejedelmi pallástot, míg a' szép nőért Bethlen Miklós titkon epedez (Hist. des révolut. de Hongrie T. VI.)

53.

282, 473

[168] A' Grófné Zarándi embereivel, kik kétszázan gyűltek ide, 's a' csimpoj' don-gása mellett űzik az aratást, sok mulatságom van. Az reggel olta késő estig soha el nem némúl, mint midőn a' sereg elveti sarlóját, és ha egyyiket elhagyja lehellete, a' csimpojt más veszi által. Sőt zeng muzsikájok a' munka elmúltával is; mert az udvarban, hol az egész munka' ideje alatt tápláltatnak, tánczolva töltik az éj' egyyk felét. Nekik az aratás' idejében van farsangok. Honjokban a' zordon hegyek közt szegényűl tengenek: itt dolgoznak, de jól tartva.

737

A' föld buján termi ' vetést, 's a' rozs leghosszabb szálait hétlábnyinál hosszabbnak találtam. Ez esős esztendőben az nem a' csudák számába illik, 's olly hosszaságú szála-kat nálunk is találni. 'S az oláh még itt is szegény, mert kevéshez szokván, restté leve, 's a' gyakor innep elakasztja munkájában. Házaik' kapuji mellé hosszú rúdra szalmacsávát szúrnak, babonából; úgy a' boszorkányok el nem vihetik teheneik' tejét.

A' mi hajdan a' Zemplényi, Ungvári, Máramarosi oroszok közt is szokásban vala, itt is gyakoroltatik Topánfalván, – némellyek állítják, 's erősen; mások tagadják, 's még erősebben, és több hihetőséggel, mert ha gyakoroltatnék, senki nem tagadhatná, minden tudná – a' leánnyal atyja 's anyja 's testvérei megjelenének a' vásárban, 's a' leány sátort űte, kiraká mutatóban minden portékájit, 's menyasszonyi drágaságaiban állá meg sátora előtt, 's várá szerencsáját. A' nősző végig járja a' sorokat, 's a' mint neki sátor vagy lyány, vagy együtt mind ketteje, leginkább megtetszének, tenyerébe csapa a' hajadonnak, nem kérdve ha viszont ő tetszik e; a' szakálás víg Pópa összeeskete azon perczben, 's férj menyecske²⁰³ más nap haza ballagának. – Borzadsz? Nem ok nélkül; itt meg van alacsonyítva az emberiség, 's minek rútúl tenni a' mit szépen lehet? De nézzük körül magunkat, nem épen ezt teszik e a' főbb Kasztok is? A' leány ezeknél, mint az oláhnál Topánfalván, csak dolog, nem személy. 'S kérdjed, Topánfalván több rossz házasság kötetik e vaktában, mint máshol arithmetikai calculusok szerint? A' Topánfalvi oláhasszony, ha rosszúl űte ki házassága, túri baját, 's hív marad tisztjeihez: amazok tesznek bajaikról, 's elébb rosszak lesznek, azután szerencsétlenek. – Boldogságunkat, így vagy úgy, mindég az teszi, ha kedveljük a' mit sors vagy választás miénkké teve. *Laetus sorte tua vives sapienter et beate.*

²⁰² Ferencz <16> 1565.²⁰³ férj <és> menyecske

ÖTÖDIK SZAK.

54.

[169] Erdélyt Magyar-országtól sivatag hegyek választják el, hova még a' csinált és jó karban tartott úton is, fáradvá lehet feljutni. [170] De a' ki Kosovánál széllyel tekint déli nyugot felé, mérföldekre elnyúlt síkot lát elterülni szemei előtt, 's emlékeztetés nélkül érti, hogy a' hova lép, az Erdély többé nem lehet. 283, 474, 742 129, 283, 474

[171] Karacsnak Magyar-országi abrosza négy táblában Lipszky után, 's Vármegyéink²⁰⁴ Atlásza mellyet a' Magyar-Hírmondó megbecsülhetetlen Kiadói metszetének, elterül előttem valahol megszállók, 's ezektől kértem, merre vegyem utamat Szpatának, közel Lippához. De a' szóval vett tudósítások hitelesebbek, mert a' hosszabb út olykor rövidebb út, 's azt az abrosz nem mondja. [172] Beérvén tehát Facsetre, megállék a' Quártélyház előtt, melyben Krassónak egyik Fő-Szolgabírája lakik, 's az út eránt értekezém. Az Bulcsnak igazíta. Elébe terjesztém, hogy abroszom szerint úgy egész hármomszöget fognék tenni, hogy úgy egy alkalmatlan hegyet kétszer volnék kénytelen megmászni. A' Szolgabíró kipillanta ablakán, meglátá nehéz szekeremet, 's most még inkább tanácslá az utat Bulcs felé. Arra kivagdalt utat fogok találni; szekerem erre minden nyomon elakadna a' cserfák' ágaiban. 283, 474 129, 283, 474

55.

[173] Bulcson ma kótyavetyélék a' csapszékeket, 's a' kisded hely tömve vala idegekkel. A' fogadócska' vendégszobáját elfoglalva találám, de lovaim²⁰⁵ maradt vala helyek. Embereimre bízván tehát szekeremet, leányommal kísétálék a' mezőre, végig az inneplő helyen; azért leginkább hogy valakivel összeakadhatnék, 's hírt vehessenek sőgorasszonyom felől. 129, 284, 474

Azalatt egy más idegen is érkezett 's úgy nem találván szobát mint én, szónak erede velem, engedném²⁰⁶ társaságomban töltenie estvójét. A' nap még fenn vala 's hévvel süttött.²⁰⁷ Áltellent megpillantánk egy lóczát a' sövény mellett egy boglyas eper' árnyékában, 's ülést fogánk rajta.

Még nem ülénk itt hosszasan, midőn egy úrforma valami, sötétkék²⁰⁸ frakkban, hamu szín pantalonban, végig-füstölve hosszuszárú pipájából²⁰⁹ az úczát, felénk jöve, 's meghökkenve látszott megpillantásunkra. De néki-bátorodva, megállá előttünk, meg-

²⁰⁴ Vármegyéink ék. em.

²⁰⁵ Helyesen: lovaimnak.

²⁰⁶ engedném Az utolsó betű sor alatti betoldás.

²⁰⁷ süttött<, >.

²⁰⁸ sötét<frakkban>kék

²⁰⁹ pipájából ék. em.

billenté módi-kalapkáját, 's irigylést érdemlő természetességgel mellénk üle, a' nélkül hogy e' szabadságra engedelmmünket kikérni szükségesnek vélte volna.

Ki légyen, nem mondotta, 's mi nem igen vágyánk tudni; de bennünket feleletre szállíta, mintha Bulson azt kívánni az ő jusa volt volna. Az elsőséget a' felelésben én társamnak engedém; az pedig érzetlenné tévén az impertinentziát, a' dohány' és bor' és pályinka' kedves illataitól gyönyörűen párázó Uraságnak elmondá a' mit tudni vágyott. – „Ördögöt? 's az Úr volna a' megholt Gy...?” Lyányom elijedve simúla hozzám, 's a' pipázó Uraságra mereszté gömbölyü szemeit. – Uram, felele az idegen, én nem csak meg nem holtam; de fogadom Uraságodnak, 's ha szükség, becsületemre, hitemre, meg halni felette nagyon nem is óhajtok. A' pipázó Uraság azt vitatá hogy ő a' megholt Gy...; hiszen most mondá az Úr, ugymond, hogy Gy...nek hívják, 's ő tudja hogy Gy... megholt. – Igen is, Uram, én Gy... vagyok testestül és lelkestül, de az élő Gy..., nem a' ki, azok szerint a' miket érteni szerencsém van, földi pályáját megfutotta. – Mind ez fejébe nem fére az embernek, inkább hajlék azt hinni hogy a' kivel szóll, megholt, mint hogy a' nevet egynél több viselheti.

Megtudván, társam honnan jó, hova igyekszik, melly dologban, mivel, és miért, engem vona kérdőre. Megnevezém neki magamat jó kedvvel. – Nem elég; azt is akará tudni, mi vagyok. Feleletem abban állá hogy semmi nem vagyok. – Titkot keresé tagadásomban; ember nem lehet semmi; de én makacsúl megmaradék első szavam mellett. – Fejemen a' Zrínyi' kucsmáját látá, lábaimon fűzött csizmát, 's gyanu környékezé meg az ő lelkét hogy ifjabb esztendeimben Királyomat karommal és kardommal szolgáltam. – Bizonyossá²¹⁰ tevém hogy gyanujánál semmi nem lehet igazságtalanabb széles e' világon. – De az a' kucsma, 's ebből a' színből? de ez a' stieblette; ő illyet csak külföldön látott? Részeg emberrel én nem állok szóba, 's ha tudtam volna hova menjek ez idegen helyen, mentem volna, mihelyt leült; 's osztán valljuk meg az igazat, az ember nem is volt még egészen részeg. – Uram, mondám neki dévaj kedvvel, Uraságod bizonyosan olvasta Musárioront. – Feje billentése igent monda,²¹¹ zavarodása hogy nem. – Egyg értelembe lesz tehát a' szép leánnyal:

Mich dünk, ein weiser Mann trägt sich wie andre Leute.

Az igaz! az igaz! mondá. – Látja Uraságod,²¹² Musárioronnal és Wielanddal én is egy hiten és egy valláson vagyok, 's²¹³ ok nélkül nem térek el örömet a' mások által is járt útról; de rheumám e' kucsmát kívánja a' nem szeletlen nyári napokban. A'²¹⁴ mi pedig csizmám' illeti, jobbat ennél, Uraságod nem képzelhet, 's nekem eltökélt szándékom hogy ezt hordani fogom mind halálig. Könnyű, mint a' czipők, 's ha megázik is, inasom nem rángatja le lábamról.

²¹⁰ Bizonyossá Bizonyosak-ból javítva.

²¹¹ monda monda-ból javítva.

²¹² Urasagod ék. em.

²¹³ vagyok, <'s örömet nem> 's

²¹⁴ napokban. <,> A', a'-ból javítva.

Hijába igyekszem kifejteni magamat kezeiből a' Res Vestiariai magyarázatok által. Tudni akará, 's indulatosan, mi vagyok tehát. Csak mondjam ki, ugy e Kamarai Tiszt, kilesni ezeknek imposturájikat. – Vagy talán Vármegyei Tiszt?

Dermedeze mérgében. Soha ötlet ember így még el nem akasztotta. De ha semmi nem vagy is, valamidnek csak még is kell lenni. Talán ugyan Nemes-ember vagy? *Őr gar a Grundherr?*

Mostan tehát békét hagyja a' vallatásnak, 's egyedül azt akará tudni, merre jöttem, merre megyek, hol lesz nyugtom; megkínála csekély szállásocskájával. Szerkerem nagy-nak is, terhesnek is látszott, mert itt járatlan és görbe úton fogok menni. Forspontot akara parancsolni erőnek erejével. – Jóvoltát megköszöném, de nem láttam jónak élni vele. Inkább kifárasztom lovaimat, mint hogy magamat a' nem ismért kocsisokkal felforgattassam. Hogy kalauzt parancsoljon, arra kértem is.

Szívességét azzal koronáza be, hogy rheumám ellen csudatevő szert tanácsola, mert ő egyike volt az idvezséges Mesterség Felkentjeinek; 's ment, 's ez az ő szava, hogy a' fogadóban egy messzelykét hörpenthessen. –

Questionneuröm után elméne társam is. – Azon²¹⁵ gondolkozáim most, hogy az oláh nyelvű gazdát, kinek epre alatt ülénk, melly pantomími jelekkel kérleljem meg hogy éjszakára fogadjon fedele alá, midőn egy sánta, felgyürközött, süvegetlen, rongyos csizmadiácska, égő képpel és izzadtan közelíte a' csapszék felé, 's hallván hogy lányommal²¹⁶ magyar nyelven beszéllek, letelepedék a' dohány', bor' és pályinka szagától kellemesen illatozó Chirurgus' helyére, 's tudni akará hol lakom. Tokajt említém neki, a' szerint kevélykedvén a' névvel mint a' francia szokott, midőn a' Föld²¹⁷ asszonyát a' Dea Lutétiát, idegenek közt említi. – Volt benne; jó kenyérrel élt, jó borral, hússal, kecségével. – Jóvoltomért hogy elmondám a' mit tudni vágyott és nem vágyott, felugrék, futa, 's szállást kére a' Sokácztól. 'S a' Sokácز kész vala befogadni; a' sánta, felgyürközött, rongyos, süvegetlen, mezítlábas, égő képű, égő torkú csizmadiácska pedig ment, 's szeremet tolt is, vonta is; oldta, hordta párnazsákomat, ládáimat; 's akaratomtól, tetszésemről függe egészen, akkor estve 's más nap reggel.

56.

A' Sokácز – így nevezik őket mások, így nevezik magok is magokat, a' kiknek csak nyelvek oláh, de nem az vallások – boldogabb éltet él mint mi jobb tájak' lakóji hihetnénk. Háza ki vala deszkázva; ablakkarikáji ólomban, felszeldelve hatszögekre; fala kívülről róvott fából és gyalulva mint a' gályák' oldalai. Ajtajáról sinegen papiros-galamb függe a' padlásolatról asztala felett, hogy a' mint az ajtó megnyílt vagy bezáródott, a' galamb is, megpettyegetve aranyfüsttel és kék és veres színnel, feljebb szálljon vagy alább. Gazdag szegénységet mutata minden a' háznál. Edényei közt még findza is állott, és tintatartó; vendégeinek ez is, az is. Feleségének zöld selyem bundája, fejér nyullal prémezve 's fejér báránnyal bélelve,²¹⁸ 's szorosan a' tafota bunda mellett anyjá-

²¹⁵ is. – Azon A gondolatjel sor feletti betoldás.

²¹⁶ lányommal lállyommal-ból javítva.

²¹⁷ Föld föld-ből javítva.

²¹⁸ báránnyal <prémezve> bélelve

286, 476 nak elnyűtt veres-rókás sötétzöld posztó mentéje, melyben félszázad²¹⁹ előtt lépett
vala elébe eskető²²⁰ Plebánusának. [174] Mint midőn a' Wakefield' Horátza mellett egy
Nürnbergi kiadású másikat látunk a' szép kiadásokon kapó, de Minelliusra szorúlt ifju'
könyvei közt.

131, 286, 476 [175] 'S ez idén a' gazdag szegényember is retteg az éhen halástól. A' két utolsó
nehéz esztendőben eladogatta minden marháját, 's nem marada egyebe két ökrénél, két
tehenénél.

57.

Szpatára csinátlan és járatlan úton, nehéz kapaszkodókon jövék. Ezt és a' szom-
széd Lapusnyikot a' sógorom' atyja, Consilliárius D' Ellevaux Úr, a' Budai Kamaránál,
vevé meg, és a' kinek franczia eredetű atyja itt katonáskodván egy fő ház' leányát
elvevé, 's magyar anyja által magyarnak neveltetett. – Vad táj, vadak lakosai; útja nyár-
ban is rettenetes.

286, 476 [176] Az oláh alatt a' hol oláhot nem látnak, rabláshoz, gyilkolásokhoz szokott népet
képzelnek; 's ámbár magamat az igen ijedősek közzé számlálni nem merném, kényte-
len vagyok még is vallást tenni, indulásomkor megkönyékezett a' félelem, hogy útam-
ban érhet baj. Most másként gondolkozom, 's e' járatlan, ismeretlen úton, magyar ina-
sommal, tót kocsisommal, olly bátran megyek mint a' Szkárosi hegyek közt, ha Kassára
megyek. Jók és nem jók minden nép és minden nem 's²²¹ minden osztály közt vannak,
's nagy szerencse, hogy német, szász, oláh végre is úgy ember mint a' magyar; és – ha
gondolatom' szokellését nem vennéd igen is keresettnek, kimondanám hogy Epami-
nondaszt és Pindárt Thébe szülé, 's hány gonoszt és undokot Athén!

Az oláh vad, mert teljes elhagyatásban nevededik, 's nem lát követést érdemlő pél-
dákat. Vallásos ismeretei abban határozódnak hogy a' kihirdetett napokat munkátlanság-
ban kell eltölteni, hogy bőjtöt szegni irtóztatós bűn; pedig ő kétszáz és harmincz nyolcz
napot bőjtől esztendőt által. Ez maga is segíti romlottságát; mert éhen csapszéket ke-
res, 's koplalása' kínjait palyinkával enyhítgeti. – Szegény, szegény nép! – És még is
hány nem hiszi, hogy úgy van jól, ha egy része az emberiségnek nem érti mit tanít az
ész!

Félnap utazván Erdélynek²²² egyik táján három négy akasztófát is láték; de hadd
vessem sietve hozzá, üresen, és sohol nem másként mint üresen. Azok' felállítását bizo-
nyosan igen nyomos okok fogák tanácsolni; az nélkül ki juthatna olly gondolatra? de
annyi mindég való hogy az igen szomorú látás. – Oktatás nélkül maradt, munkához
nem szoktatott, és ezért gonosz ember nem lehet fenyték nélkül, valamint a' gyerme-
kek, kik körül a' vesszőt az Apostol is hasznos paedagogusi szernek hirdeti. De a' melly
háznál vesszőt látunk minden szögben, és még is rossz gyermekeket, ott bizonyosan
nem úgy áll a' dolog a' mint állhatna. 'S a' mindég szem előtt forgatott, a' mindég suho-
gó vessző nem jobbá teszi a' rossz gyermeket, hanem még rosszabbá.

²¹⁹ *mellyben <mennyaszony akkor> félszázad*

²²⁰ *elébe <az> eskető*

²²¹ *nem<,> 's Az áthúzott rész felé írva.*

²²² *Erdélynek Erdélyben-ből javítva.*

[177] Látni akarám a' hely' Papját. Sógorom ebédre hívatá. De annak érzése hogy ő 131, 287, 477
kicsiny, nem engedé neki hogy a' hívást elfogadja. Látogatására tehát mi menénk. Áltö-
vedzett hosszú ingében, posztó ruha nélkül, bocskorban, egyedül az által tetszheték
egyébnek mint a' minek néznünk kelle, hogy szakálacsát nevelt, 's kalap fedé fejét,
melly két füle mellett egyenlő távolyban volt felkötve. Szilvásában járkált munka nél-
kül. Bibliothecája²²³ két Ritualébol²²⁴ állott. Oláh nyelven kívül soha nem halla mást.

[178] Midőn Patakon Physcát tanított Prof. Sípos Pál Tordosi Predikátornak hívat- 287, 477
tatott meg, 's Egyházi Előljáróji megjelentek ötet beiktatni, megjelené a' helybeli Oláh
Pap is, mint Patrónusához, mert a' hely ott a' Reform. Papé, 's meg akará csókolni Sí-
posnak a' kezét. – Sípos jobbát látván kéretni, úgy hitte hogy az csak baráti 's tisztjár-
si illetés végett kívántatik, 's önkényt nyujtá azt a' Papnak; alig maradt ideje elrántani
azt csókja elől. Az helyett az oláh Papot, a' maga Előljáróji 's Predikátortársai előtt,
megcsókolta. A' Pap majd lerogyott ijedtében a' hely' földes-ura' csókjától.

Szegény, szegény nép!

58.

[179] Szpatáról Lugosig²²⁵ félnap mennénk, elébb iszonyu domboknak – látni kell 131, 287, 477
azokat, 's úgy venni epithetumomat nagyításnak – tovább a' Lunka nevű ligetes lapá-
lyon; hol kerekünk majd a' sárban majd a' magaskán levagdalt fiatalok' törzsökei közt
nehány ízben akadának el. A' föld termékeny, még a' dombokon is mellyek egymást
érik; de minden nyomon látni, hogy a' lakosok nem rég olta ébredenek szorgalomra.
Ennek egyik cikkelye a' pályinkafőzés. Szilvásaik tehát nagyok mint Zemplényben
a' legnagyobb szőlőkertek. 'S minthogy ezt minden ház főzi, az olajszagú mosléktól
messzére bűdöslenek az úczák.

Az oláh' felesége olly igen munkás a' hogy maga dologtalan, 's itt nevezheti az asz-
szony igazán urának a' férjét. Az anyák teknőcskékből vagy kosárcákban viszik fejei-
ken csecsemőjüket. Egy kezekben egy szerszám, a' másokban másik; mikor pedig azt,
vagy valamelly edényt nem visznek, öveikhez van szúrva guzsalyok, 's járva is fonják a'
gyapjat. – Ingeik szertelenül bővek és tázslisok; kebleiken 's karjaikon szélesen ki van-
nak czifrázva veres vagy kék pamuttal. Testeikre elől és hátul egy egy szőnyeget köt-
nek, egyiket szoknya, másikat kötény gyanánt. Az csíkkal, virággal tarka 's térdig ér;
onnan fogva bokájokig rojtok függenek alá, 's rendes látni, a' tömött egyarasznyi roj-
tok minden lépéseikre mint rázódnak. Lyányok asszonyok ezen oprékeket magok fon-
ják, magok szövik. [180] A' hajadonok' keble rakva üvegklárisokkal. Míg még tartott 288, 478
az arany idő 's a' Belgrádi háború alatt 1788. sok pénz marada e' tájon is, nem üvegkláriszt
horda a' szép leány, hanem arany és ezüst pénzdarabokat, 's három négy sorra fűzve.

²²³ Biblioth<é>cája Az ékezet áthúzva.

²²⁴ Ritualébol Ritualé-ból javítva.

²²⁵ L<ú>gosig Az ékezet áthúzva.

59.

- 288, 478 [181] Minthogy az oláh nyelvben sok deák szó fordul elő, 's Erdélyben a' Traján' és mások' idejében Rómaiak harczoltak 's gyarmatoltak; az oláh magát Római maradéknak nézi, 's annál nagyobb bízakodással, mert neve is Rumin. – Consiliárius Thököli Szabba²²⁶ egyg Értekezésében tagadja ezt: *Erweis, dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind, und dies nicht aus ihrer italienisch²²⁷ slavischen Sprache folgt.* Halle, 1823. 8. 31. – Az Oláh úgy nem Római maradék, ugymond, noha beszéde összekorcsosult a' Rómaival, mint a' franczia, spanyol és portugéz nem Római, noha nyelve ezeknek is összekorcsosult a' Rómaiakéval. – Ezen Értekezés szerint a' *Kara Vlach* (fekete Oláh, a' Török 's Croátiai 's Sclavoniai) nem egyéb mint Daciai 's Moesia Szláv; a' hogy a' Czinczár Görög-országi Szláv; noha Nyelvét a' Római járom alatt ez is, az is olasszal
- 478 keverte össze – [182] A' kérdést döntsék el a' Historicusok. Hogy az oláh nyelvben sok latín szó van, 's hogy a' Római katona sok oláh leányt vett itt feleségül – *conjuge barbara turpis maritus* – hogy²²⁸ ugyan az történt Galliában 's a' két Hispaniában, 's ezek magokat még is Rómaiaknak tartatni nem akarják, nem szenved kérdést. Ezek és az Oláh közt csak azon különbséget látjuk, hogy azok magokat Rómaiaknak nem nevezék el: igen az Oláh.

60.

- 288, 478 [183] Már van Grammaticájok 's²²⁹ Lexiconok, Alaxi Jánostól, 's 1829. Zsebkönyvet
- 478 is kaptak Budán, 's Moldvában Újságlevelek nyomtattatik.²³⁰ [184] Ki ne örvendjen annak látásán²³¹ hogy az emberi nemnek egy osztálya emelkedik a' kimívelődés' pályáján, 's nyelve fejtegetni kezdi erejét. – Itt közlöm ezen népnek egy dalát magyar orthographiával:

kleinere Schrift

In csáj vergye gregyinucze
Segy o dálbe kokonyicze,
Pe vátre gye kálámir
Szupt umbre gye trándáfir.

Segye mindrá à durmite
Kovor vergye veluite;
Otyi jij ká zafiru,
Buzele ká rubinu.

²²⁶ Szabba <s>

²²⁷ italienisch <en>

²²⁸ maritus – <nem szenved kérdést> hogy

²²⁹ Grammaticájok <, > 's Az 's sor feletti betoldás.

²³⁰ nyomtattatik adják-ból javítva.

²³¹ annak <hogy> látásán

Vojnyik pe à kolo trécse
 Si gyin gráj à se grèjestye:
 Ále dele Kokonyicze!
 Szpunye mie ku kregyincze,
 Jesty tu fáte?
 Jesty nyevászte?

“Nics nusz fáte,
 “Nics nyevaszte
 “Jó misz flàre gye pe máre
 Csiny’ me vègye, gye dór máre.”

Zwischen diese²³² zwey Zeilen eben so viel leeren Platz zu lassen wie bey den übrigen Strophen

Gy’ aj fi flàre gye pe máre
 N’aj segye gyin csáj kemáre
 S’ aj jesi pe lumá fáre.

Dieser Strich muss stehen

Ama’ zöld kertben²³³
 Űl²³⁴ egygy fejár asszonyszemély,²³⁵
 Pázsit pamlagon
 Rózsának árnyéka alatt.

Űl a’ Szép andalogva²³⁶
 Zöld lepellel beburkolva
 Zafír szemekkel,
 Rubín ajakkokkal

Vitéz mégy el mellette,
 ’S ezt adja ki lehellete:
 Hallod e te, asszonyszemély
 Mondd meg nekem jó lélekkel:
 Leány vagy?²³⁷
 Menyecske vagy?

²³² Helyesen: *diesen* a végén pont.

²³³ *zöld* <(vergyen)> *kertben*

²³⁴ *Űl* *ül*-ből javítva.

²³⁵ *egy* <(o)> <délbe> <fejár> <(délbe)> *asszonyszemély*

²³⁶ *Űl* <(segye)> <mindra> *a’ Szép* <(mindrá, in fem)> *andalogva*

²³⁷ *vagy* <e>?

Nem vagyok lyány
 Nem menyecske.
 Hanem virág tengeren túlról
 A' ki meglát, meghal kívántában.”

Ha tengertúli virág volnál
 Nem ülnél mindég rejtekedben
 'S kijönél világosságra.

Csáj, amaz; o, eggy; gye, terminatio genitivi. *Mindra*, szép, genesis femin; a' mascul. *mindrü*. *Kovor*, lepel, ernyő. *Oty*, szem; *otyi*, szemek. *Buze*, ajak, *buzele*, ajakok. *Si*, és; *gyin*,ból,ból. *gráj*, lehellet.

A *greji*, szállani. – *Kokon*, úr; *Kokóne*, urné; *kokonyicze*, kisasszony. – *Szpunye*, mondd meg. *Mie*, nekem; *ku*, val, vel. – Kregyincze, a' *credo* szótól. – *Nusz*, vagyok. *Jó* (*io* olaszúl) én. *Csinye*, a' ki. – *végye*, (*videt*) lát. – *Dór*, kívány. – *Kemáre*, kamara, rejtek. – *Lumà*, (*lumen*) világosság.

61.²³⁸

133, 289, 480, 746

[185] Kostély falunál kiszállánk szekereinkből megtekinteni a' zsilipet melly a' Bégát Becskerek felé eresztí. – *Regis opus!* – Azt Gróf Mercy voná 1763, 's tizennyolcz mérföldnyire!

A' nap olvasztó hőségű vala 's le készüle szállani, midőn Kostélytól két sor fűz között Lugosra beérénk. A' közember itt térdig érő fejr ingben jár, a' leányok különös fonású tekercekből hordják hajaikat. Azután csak hamar teljes fényében kele ki a' hold. – Kilopám magam a' Szolgabíró D' Ellevaux László' vendégei közzül, hogy Lugosnak²³⁹ fekvésével megismerkedhessem. – Eggy másik Várad, mellyhez az által is hasonlít, hogy Lugost a' Temes a' szerint szeli ketté mint a' Körös amazt, de a' hasonlítás csak kicsinyben talál helyt. Lugosnak nincs két gazdag Püspökje, igen gazdag Káptalana, Academiája, Vára, Uraságai.

62.

289, 480

[186] Feredő férfiakat, asszonyokat láték a' Temesben; nem együtt, és lármásan, hanem mindent külön, nyugalomban. Visszatérék tehát vendéglőmhöz, 's kilopám gyermekemet, 's az ő kísérlőjét és az én inasomat, 's menénk követni a' szép példát. Ezek a' víz' szélén őrzék ruháinkat, mert ott sok nép jára fel és alá. – A' hold' bájfényében melly világos vala, mint ősszel a' napé, elnyúlánk a' folyamban, közel a' hídhoz. Annak épen felette tündöklött teljes tányrában a' hold. 'S itt látni a' hold' játékát, az est' meleg gőzét, az abból kinyúló tornyokat, a' sötét' és világ' tündéri masszájit, olly gyönyörűség, mellyet egész nagyságában csak az érezhet, a' ki phantasiája' játékit a' Wutkyak' dolgozait csudálgatva emelé annál feljebb a' mi a' közembereknek jutott.

²³⁸ XVI. A szám mellett más tintával.

²³⁹ L<ú>gosnak Az ékezet áthúzza.

[187] Itt látám én igazán mint tanulta 's miből tanulta Udv. Festő Fischer azt a' bájoló gőzt, azt a' sokszínű léget, sokszínű vizet, melyet a' Báró Mednyánszky' munkáján²⁴⁰ is: *Festői Utazások a' Vág' mentében*, de az Orczy Lászlónak olajban²⁴¹ dolgozott két táblán is csudálgattam.

[188] Egy görög Kereskedő, mintegy ötven lépésnyire tőlem és leányomtól, csak 289 lábait akará meghűsíteni; 's karszéket tétete le a' kövecsalju folyamban. Anatoli²⁴² (keleti) nyugalomban 's boldog indolentiában üle meg ott²⁴³ magának, 's hosszuszárú pipából tömjénezgeté saját istenségét. Ganymedje egyszernél többszer vivé kulacsát a' füstölgő Jupiternek. – Melly gondolatok hánykodtak valyon lelkében? az e csak, hogy dohánya, bora jó e, 's nem vett e részt belőle cselédje? azt e csak, hogy hol lesz megint vásár, 's ez 's²⁴⁴ amaz contója nem marad e fizetetlen? Vagy a' férji, atyai vágy²⁴⁵ is, remény is²⁴⁶ rettegés is, és a' mi az embert, öröm és szenvedés által, kikapja a' marhák' sorából? Ezt óhajtám tudni.

63.

[189] Más nap héti vásár tartaték, nagy itt, mint az országosok némelly kisebb helyeken. Kimenék megtekinteni azt, 's ismét hír nélkül a' háznál, hogy senki ne kísérjen, 's azt tehessem a' mi magamnak tetszik. 133, 289, 480

A' piacot hajdan arkádok vevék körül, mint a' Lőcseit, hogy a' sétálók eső és nap ellen védve²⁴⁷ légyenek. Még némelly háznak itt mint Lőcsén is, áll ilyen folyosója. –

Oláhnak nemesbb portékára nincs szüksége, 's így itt kevés szép holmit láthaték. Fel 's alá őgyelegtem tehát a' tolongó sokaságban, 's néztem arcaikat, növéseiket, bánásokat, öltözködéseket, 's beszédek' nem értett hangzását hallgattam. Új neme vala az örömmel mindent ismeretlent látni, valamit láték, hallék, tapasztalék.

Mennyit hallám magasztaltatni az oláh asszonyok' 's leányok' szépségét! Én sem itt, sem Dédácson, sem Andrásfalván nem láttam egy növést, egy arcot is, a' mit magasztalni lehessen;²⁴⁸ egészséges testek, minden lélek nélkül; 's az a' bővűjű ing elrejtí²⁴⁹ a' növést, holott a' Festő, hogy²⁵⁰ veti leplét²⁵¹ a' testre, hogy az elrejtett szépségek a' leplen álsúgarozzanak. – A' sáfrányosok közt kontyot láték egy leánygyermek' fején. Felső ruhája világos-kék tafota; oprége ennek is, és kettő, de vékonyabb szövésű mint a' miket eddig láték, 's rojtjai keskeny ezüstpaszomántba szegve. Ez lévén az első és utolsó oláh Kisasszony vagy hát már Dáma, melly egész útam alatt szemembe ötlék, meg-

²⁴⁰ Mednyánszky' <által írt Vág táj' Festő Utazás mezein is> munkáján

²⁴¹ olajban Sor feletti betoldás.

²⁴² folyamban. <, > Anatoli, Az Anatoli anatoli-ból javítva.

²⁴³ ott Sor feletti betoldás.

²⁴⁴ 's Sor feletti betoldás.

²⁴⁵ atyai <szív> vágy

²⁴⁶ is <, > Az is és-ből javítva.

²⁴⁷ védve végvé-ből javítva.

²⁴⁸ lehessen <tett volna> A sen az áthúzott rész felé írva.

²⁴⁹ elrejtí <k>

²⁵⁰ Festő, <ha leplet képtelen is festeni, azt> hogy

²⁵¹ leplét Sor feletti betoldás.

kérém a' tót nyelvű de oláhul²⁵² is beszéllő sáfrányost, lenne tolmácsom, 's tudja meg, hány esztendő's, mikor ment férjhez, ki leánya, 's férje kicsoda, micsoda, hány esztendő's a' férje, 's szereti e férjét. A' menyecske csak most műla tizenharmadik esztendéjét, 's már nehány holnapja hogy kontya van; az atyja molnár; fiatal a' férje is, 's az ollyat könnyű megházásítani. – Látni akarám, ha lelkében is oláh dámácska e, 's édes semmit mondogaték neki²⁵³ a' tót tolmács által; de az oláh dámácska arra csak egy elmosolyodással sem felelt. – A' sokaság körül fogja. Látni akarák mit akar az az őszfejű azzal a' fiatal menyecskével, 's már azt sem érték mint juta eszembe hogy megszólítsam.

64.

133, 290, 482 [190] Ablakaink előtt két courteand repűle el egy székérkével, 's Kapitány Sejbent emlegették a' vendégek. A' Kapitány Lugoson vala quartélyban, 's betegen feküdt. Más nap reggel mentem hozzá.

Kapitány Űr, mondám a' hosszas hideglelés által elgyengített, ebénfeketeségű hajú 's bajszerű, 's tiszta, de most elsárgult bőrrű szép ifjúnak, a' Csehy által szeretett idegen a' Csehy' legkedveltebb barátját magáénak is nézi, 's nyúltam jobbjá után. Sejben nevem' hallására, felsikoltott, kiugrott ágyából, 's megölelt. Mind ketten Csehyt csókolánk ezen ölelésünkben; ő vala hosszas beszéllgetésünk' tárgya. [191] Életét más helyt adom.

290, 482 291 [192] Még Sejbennél mulaték, midőn az Erdélyi Thesaurariátus' Consiliáriusának Cserei Mihály Urnak József fija, Kadet a' Császárnevet viselő Huszárok közt, kit²⁵⁴ én atyja' házánál Szebenben letem volt, belépe, 's nekem azt a' hízelkedő hírt hozta, hogy atyja rólam örömmel emlékezik. Azt egyedül a' Consiliárius' kegyességének tulajdoníthatom, mondám, 's azon szerencsémnek hogy nekem sorsom leve mind azoktól szeretettni a' kiket Csereieknek hívnak. Hálásan hirdetem ezt, visszaemlékezvén mint fogada midőn meglátott, mint fogada²⁵⁵ elébb hogy meglátott, Guberniumi Consiliarius Cserei Miklós, 's az a' kit már elébb festettem, Farkas, Krasznán.

65.²⁵⁶

135, 292, 482, 751 136, 292, 482 [193] Útam Lugostól Dédácsig másfél nap tartott. – [194] Csererdőket letem innen a' Lugosi szőlődombokon. Szélesen ki valának vagdalva az út mellett, hogy a' menők bátorságban haladhassanak. – [195] Hol az háromféle nyílt, igen csinos, sőt épen cifra útmutató jelentés magyar és oláh betűkben, az útnak ez 's amaz ága hova viszen. [196] Az oláh szereti a' nagyon cifrárt.

292, 482 [197] A' feszületek' keresztjei²⁵⁷ Kosova' táján majd fából vannak állítva, majd kőből, 's a' kő feszületek egy darabban. Ezek nem magasak, nem vékonyak; megpattannának midőn felemelik. Amazokon egyik karika másikat éri, csillagokra osztva fél diametereik

²⁵² *oláhul* *Oláhul*-ból javítva.

²⁵³ *neki* <, > *a'*

²⁵⁴ *közt*, <*belép*, > *kit*

²⁵⁵ *meglátott*, <*mint*> *mint fogada* Az áthúzott rész felé írva.

²⁵⁶ *XVII* A szám mellett ceruzával.

²⁵⁷ *keresztjei* *Keresztjei*-ből javítva.

által; végig az egész fán, 's elől oldalt és hátul. Más szent jelek 's festett vagy papirosra nyomtatott 's durván bekenet képek paraplúie fedél alatt állanak. – [198] Ha kertjeinkben a' Chínai házikókat 's török Kioszkokat látjuk gyönyörködve, miért nem az oláh ízlésű cifrát is. 292

[199] E' csererdők közt egy éltes asszonyember könyöregve közelíte szekerehez. Színe mutatá melly inség alatt nyög. Nem adtam neki fösvény kézzel. Elvévé a' marok pénzt, és még is kére. Most papiros-pénzt is adtam neki, és még is kért. Szekeremre kívánczozik, gondolám; megnyittatám neki az ajtót, 's a' cseléd emelé a' szekér felé, de felúlni nem akara. Knaut Klaviermesterünk' mostani²⁵⁸ özvegye, akkor még fiatal leány, megérté beszédében a' *pite* szót, 's megtanulván útunk alatt hogy az kenyeret jelent, elővoná a' mit Lugosról hozánk, 's nyújtotta neki. Az²⁵⁹ öreg mohon kapta azt, mohon harapott belé. – Melly²⁶⁰ borzasztó napok várják e' tájt ezidén. Lakosainak most gomba és éretlen szilva minden eledelek. 292, 483

66.

[200] Illye, Bethlen Gábor Fejedelem' ősi birtoka 's születési helye balra maradt egy szép lapályon. Épületit nem leheté tisztán kivenni a' távol miatt. De ha azok kevélyek volnának is lenni, a' helyt inkább nemesítené annak neve a' ki itt született mint minden pompa mellyet bírhatna. [201] Erdély több és nagyobb érdemű fejedelemet nem láta thrónusán. Ajánlást teve II. Ferdinándak hogy a' Töröktől kiveri Európából azon feltét alatt, hogy Magyar-ország és a' mit hozzá a' Töröktől elnyerni fognak, maradjon a' Magyar Koronáé: ő Erdélyt bírja kiterjesztve a' Fekete-Tengerig Dák Király nevezet alatt. – [202] Bethlennek engeszthetetlen ellenje Eszterházy Miklós jobbnak látá Bethlennek e' levelét a' Nagyúrnak megküldeni, hogy az²⁶¹ Bethlen ellen haragítassék (*Kemény Autobiogr. Rumynál*) 's Bethlen a' legbizonyosbb veszélyből csak az által fejtheté ki magát, hogy levelét kézírásával és pecsétjével,²⁶² az ő vesztére hazudá koholt-nak. 128, 292, 483, 741

67.

[203] Branyicskához közelítvén, jobbra az út mellett, egy magas szikla oldalában, egy deszkatáblát láttam meg, melly azt hirdeti hogy az útát itt Hunyad Vármegyének Rendei 's Fő-Ispánjok Gróf Bethlen Lászlót vonaták. A' ragyogni szerető Bethlen a' munkásokat saját kenyerével tartotta. Ki irígyelje az illyentől hogy ragyog? Bár sokan ragyognának így! 's bár így azokat is láthatnánk ragyogni a' ki a' Bethlen hiúságait kaczagják. 127, 292, 483, 740

²⁵⁸ *Klaviermesterünk'* <akk> *mostani*

²⁵⁹ *neki.* <-> *Az*

²⁶⁰ *belé.* – *Melly* A gondolatjel sor feletti betoldás.

²⁶¹ *az* <t>

²⁶² *és* <pecsétjével> *pecsétjével* A szétfolyó tinta miatt újraírva.

Midőn Komárom 1808. új árkokat, új bástyákat kapa, kitérék Pozsonyi útamból, hogy azokat én is láthassam.²⁶³ Egy éltés úr komoly léptekkel lépdellgete Felköltjeink' öltözetében, kardosan, tarsollyal, csákóval. Utána három fija lépdelle, 's úgy öltözve ezek is, 's az egyik sántítva és mankóval. Ezeket proconsularis csoportja követé;²⁶⁴ Erdélyi ifjak, kik az öreg-úr' kölcségén menének látni a' Dietát és Bécset. A' ki így öltözve vezeti így öltözött fijait; a' ki ennyi derék de nem tehetős, tanulni-óhajtó ifjat viszi olly helyekre hol láthatnak, hallhatnak, előttem ugyan tiszteletes, bár azon emlék' lidérczi kísértete, hogy ő maradéka Gábornak, Gergelynek, Ferencznek, Jánosnak, Farkasnak, Miklósnak, kicsalta volna a' korláton. A' hiuság mindég gyengeség, néha nevetséges, néha utálatos is, mert esztelen és néha gonoszság kíséri; de midőn a' hiuságot vagy ész intézi, vagy eszesek, derék dolog, 's az ál szerénységnél jobb és szebb.

Bethlen egyike vala az Erdély' leglelkesebb Beszédtartójinak. Kevély lelke pirult volna rossznak nézetni.

Végző éveit betegen tölté, 's lelkének gyakor²⁶⁵ eltávozásiban. Vesztegette nem csak jövedelmit, hanem örökét is. Gyermekait tüzelék mások, hogy a' jószágot vettessék zár alá nehogy kopaszon maradjanak. A' szeretetre, csudálásra méltó philopátorok készebbek valának romlani, mint szerencsétlen atyjokat ez egy örömében megháborítani. – Melly ragyogó tett, 's egy korban mellynek bálványa a' pénz!

HATODIK SZAK.

68.²⁶⁶

137, 484, 751

[204] Gróf Gyulainé maga akara lenni vezetőm Branyicskára, megtenni tiszteletemet Báro Jósika János Urnál,²⁶⁷ 's meglátni azt az udvart melly²⁶⁸ valaha a' Martinúzié volt, kinek még ma is áll Kápolnája, hol Miséjit mondogatta. Kétszer mentem el a' hely mellett; midőn ki mentem Szpatára, és midőn onnan visszajöttem, de akkor nem múlathaték; 's most a' kápolnán kívül a' nevezetes Udvarház' és Kápolna' Urát is akarám látni.

137

[205] <Déván a' Grófné Bája István Táblabíró Úrhoz vive be, ki gyönyörűen rajzol és fest, 's ezen előttem igen nagybecsű ismeretségnek köszönhetem azt a' szerencsém, hogy a' Dévai 's a' Vajda-Hunyadi várak' képeimet bírhatom. Bája a' festést Bécs-

²⁶³ *láthassam láthassám*-ból javítva.

²⁶⁴ *követé követé*-ből javítva.

²⁶⁵ *lelkének <ta>* gyakor

²⁶⁶ XVIII. A szám mellett ceruzával.

²⁶⁷ *Urnál Urlál*-ból javítva.

²⁶⁸ *udvart <hol>* melly

ben tanulta, 's olly előmenetellel, hogy ha arra kényszerített volna a' történet, véle ke-
nyerét is kereshetné.²⁶⁹

[206] Maros-Németiben a' mi Lajosunk vala gazdánk. A' hely csak²⁷⁰ férfi ágon is- 126, 283, 484, 737
meri urainak a' Gyulaiakat. Udvara és a' Maros közt fut el az út; 's túl ezen²⁷¹ egy igen
keskeny kert. vonúlt el tömve²⁷² megszokott²⁷³ játékokkal 's Római faragványok' töre-
dékivel. A' ház bírja Gróf Gyulai²⁷⁴ Józsefnek, a' Lajos' nagyatyjának Weikardt által
egész testben nagy hűséggel festett képét, melly nem csak a' Gyulai-háznak, hanem
Erdélynek is egyik kincse. Legszebb portréja e' földnek a' Cancellárius Telekién kívül,
mellyet láttam.

69.

[207] Branyicska a' Maros' jobb szélén áll szelíden elhúzódott halmon; az út a' ba- 138, 293, 484, 752
lon, egy vadan költ hegy alatt, melly a' folyamból látszik kikelni. Ennek lába el van
seperve, 's a' régi Tiriscum' (ma Veczeli-Vár) nagy bálványkövei ide hordatának, hogy
az út maradjon a' hegy alatt, 's azt a' Maros' áskálásai ellen óvják. A' ki a' tájfestészet-
hez ért, képzelheti melly szép képet adna ez a' hegy és a' vele áltellenben álló Branyicska:
– A' Néző' baljára a' vakmerően költ bokrokkal fákkal borzas hegy, 's lába alatt az út
a' Veczeli vár' négyszegű köveivel 's²⁷⁵ a' korlátfákkal; a' kép' közepében a' Maros, a'
maga hídasával, melly a' menőket az egyik partról a' másikig viszi; jobbára pedig a'
Jósikák' négy kastélya, mellyeknek számokban ez az itt említett áll elől. Az emeletes
kisded háznak (a' hely nagyobbat nem engede) kerítése van a' víz felé; 's ennek szegle-
tében kél, magasbban mint a' kerítés, a' fekete falu kápolna. Csuda formájú zsindelezete
bántja a' szemet, a' szívet szent érzésekkel tölti el.

[208] A' kép' fenekében látszik a' fenntebb említett kőszikla a' Bethlen László' táb- 485
lájával, és az a' szelíd lapály, mellyen Illye terült el. 'S mind ez a' legvidámabb világtás-
ban: csak az erdős hegy balra setét árnyékban. – Ha ólom volt volna velünk, most ad-
hatnám a' hely' képét.

70.

[209] A' ház' Ura addig míg ott jártam, Hunyad Vármegyei Fő-Ispán, akkor kine- 293, 485
vezett Kormányzéki Tanácsos, most Erdélynek Kormányzója, Gubernii Praeses neve-
zet alatt, fíja vala Antalnak és Gróf Teleki Josephának, a' Ferencz testvérének. [210] 20, 138, 294, 485
Antal, Kolozsvári Fő-Ispán, ifjabb esztendejiben Jezsuita, Szerzetétől arra vala rendel-
ve, hogy Mártonfi József társával, ki később Erdélyi Püspök leve, Chinába küldessék;
de eltöröltetvén Szerzetek, Jósika visszatére e' világba. Maga a' Praeses Cancellárius

²⁶⁹ A bekezdés keresztirányú vonalakkal áthúzva.

²⁷⁰ hely <'> csak

²⁷¹ ezen azon-ból javítva.

²⁷² kert, <melly> vonúlt el, Az áthúzott rész felé írva.

²⁷³ tömve <van el> megszokott

²⁷⁴ Gyulai Gyulai-ból javítva.

²⁷⁵ köveivel <, > 's

Gróf Teleki Samuel²⁷⁶ körül kezdé szolgálatjait, 's 1796. Fejérvári Kánonok Cseresznyés András Úr' társaságában szándékozték megjárni Olasz- és Francia-országot; de az előre-tolakodó ifju Generális Buonaparte Napoléon elakasztá útjokat. Kénytelen vala viszsza fordulni Túrínból.

21, 138 [211] A' Báró' beszédjeiből a' Martinúzi' kápolnája alatt azt tanultam hogy Johann von Müller, a' Bécsi Udv. Bibliothecárius, 's később Tudományok²⁷⁷ Ministere Westphaliában, Magyar-országi Históriát is dolgozott, és azt láttatá mind Cancellárius Telekivel, mind Jósikával, de felfogadtatván előbb, hogy le nem íratják. Ha tisztelem is a' két nagy férfiban hogy szavakkal nem játszottak, de sajnálom hogy azt tették.²⁷⁸ Ki tudja, a' Munka nem vezett e el a' nemzetnek. Pedig egy Müller' munkája nem olyan, a' minek elvesztét keseregni nem kellene.

139, 294, 485 [212] A' Grófné míg a' Kápolna' tájáról visszajövénk hozzá, aratóji közzül előparancsola a' legszebb oláh legényeket és leányokat, 's ezek ropták tánczaikat a' gyertyánspaller között, *terrae graves!* A' barbarusoknak e' részben nem mosolygának a' Kegyszüzek. Azt a' férfiak kezdik, és egyedül. Karikában járdogálnak, vonogtatván előbb tovább lábaikat, 's egyike a' másika után, minden tűz, minden elragadtatás nélkül. Fáták,²⁷⁹ nyeveszták azalatt csoportra verekedve állanak, 's várják szerencséjeiket, tűz nélkül ezek is, mintha majd kendert nyűni hívatnának. 'S most egyik ficsur, majd a' másik, úgy osztán a' többi, előránt egyet a' csoportból, tombol vele, 's olly valamit mond mint a' vers, ölbe fogja tánczosnéjét, 's megforgatja. Némelly tánczos nem elégli meg egyet; két leányt ránt tánczra, jobbja markolván a' kettőt, duetto helyett triót jár. – A' táncz mint a' bőrduda' dongása, 's a' dongás mint a' tánczos és tánczosné.

A' Bárónak meg kelle rajtam sejtienie hogy a' táncz nekem kevés örömet ad, 's előkiáltá Mákra Antal Urat, hogy gyengekorú idősb leányával Pepievel tánczolna Hátszegit. – Tánczos és Tánczosné két kezeiken tarták egymást, szembe a' kettő, 's jobb lábok' hegyével egyszerre az is ez is hármat tippantának, majd bal lábok' hegyével hármat, és még egyszer hármat a' jobbal, mint elébb. Kezeiket a' táncz' kezdete olta el nem eresztvén, hármat szöknek a' leány' jobbja, most balja, 's ismét jobbja felé; ekkor újra kezdék a' tippantást, 's azt újra a' szökdelések válták fel. Végre az ifju ölbe kapá a' kis leányt, 's megforgatta, mint a' magyarban, 's újra kezdék tippantásokat, hármas szökdeléseket. Ebből áll a' Hátszegi, a' maga szent számjaival.

71.

141, 294, 486, 758

[213] A' hajdani Tiriscum' árkainak pusztá helyénél kikelénk szekereinkből, hogy lábaink szent helyre lépjenek. Valóban szent; mert egyike a' legjobb embereknek, legjobb fejedelmeknek, az a' nemes H ó d o l t a t ó, valaha itten járt. Trajánt értem. – Miolta a' vár' nagy kövei Branyicskára, az apróbbak a' postaút' töltésére elhordatának, itt nem látni egyebet mint egy igen hosszú gödröt; és még ez is annyira be van már hanyva, hogy kevés eszt. mulva nem lesz a' ki megmondhassa, hol állott valaha Tiriscum.

²⁷⁶ Samuel <nél>

²⁷⁷ később <Westph> Tudományok'

²⁷⁸ azt <nem> tették

²⁷⁹ nélkül. <Leányok, nyeveszták, fáták> Fáták

72.

Solymoson betérénk Oberster Barcsai Abrahám' özvegyénél, szül. Gróf Bethlen 757
Susánánál. A' háznak nincsenek gyermekei; Barcsai későn házasodott. – 'S e' csendes
falusi lakban lakhatott az a' tüzes szép ifju? kérdém magamban;²⁸⁰ 's a' ki hajdan királyi
palotákban járdalt, csudálva mind azoktól a' kik ott láták; a' ki ebédeknek, vacsoráknak
éltet ada elméskedéseivel, e' szelíd, e' szótlan jó asszonyt vehette e el? De ifjúnak játék,
öregnek nyugalom. – Még látám mint lövelgeté hegyes, néha épen keserü nyilait,
mellyekkel annyi ellenségeket vont magára; de minthogy nyilait mindég rosszakra lőtte
ki, annyi barátokat is a' jók közt. Barcsai véthete 's véte: de Barcsay vétkeiben is nemes
volt.

73.

[214] <Azon gyönyörű völgyen melly Szebentől Hunyad Vármegyén végig 26, 142, 295, 486, 614
Magyar-ország felé terjed el, egy kisdedebb szűkebb nyílik, közel Dédácshoz, dél felé.
Az visz azon helyre, melly nemzetünk előtt örökre szent marad; mert a' legtiszteletesbb
Magyarnak birtoka, még pedig ősi birtoka, sőt szülője is volt.>²⁸¹

HETEDIK SZAK

73.

Azon szép völgyen melly a' Kenyér mezőn kezdve Hunyad Vármegyén végig
Magyar-ország felé terjed, egy kisdéd másik nyílik dél felé, 's az visz azon helyre,
melly nemzetünk előtt örökre szent marad; mert a' legtiszteletesbb Magyarnak birto-
ka, még pedig ősi birtoka, sőt szülője is volt – Vajda-Hunyadra. Szántva vannak a' völgy
körül lapos tetőji; maga a' völgy²⁸² füvet ad és kukoriczát. Sebes patak fut el rajta a'
Marost keresvén, 's a' patak' szélén két falu áll: Barcsa, és Kis-Pestes. Hunyad megett
dél felé szálas hegyek emelkednek, 's²⁸³ ezek közt messzére kél fel a' 7800 ölnyi Retyezát,
gyalult tetejével. [215] A' Tátra' Krivánja csak 18 öllel magosbb, a' Lomniczi tető 300 487
öllel. Egyik nagy dísze a' sok szépségekkel gazdag Dédácsi völgynek.

[216] A' Grófné ide is maga vala vezetőm, [217] 's már tízkor Hunyadon valánk. 487
[218] Fellegvárat reméltem találni itten is, melly uralkodjék az alantabb táj felett mint a' 27, 142, 295
Dévai; 's íme ez itt nem előbb tűnt szemembe, csudás szögü, csudás fedelü magas fala- 27, 142, 295, 487

²⁸⁰ *magamban* <?>; A kettőspont a kérdőjelből javítva.

²⁸¹ A bekezdés jobbról balra tartó keresztirányú vonalakkal áthúzva.

²⁸² *a' <fü> völgy*

²⁸³ 's Sor feletti betoldás.

ival, mint midőn már előttem vala a' Mező-városka, minden dísz nélkül; hasonló egy nagyobb rendű faluhoz, mellynek nyugoti szélét foglalta el a' vár. Hatalmasabban kelet fel most lelkem előtt a' gondolat, hogy a' hol vagyok, hogy a' mit látok, ott Hunyadi János is volt, azt ő is látta, 's magáénak látta. Az nagyvá tevé előttem minden tárgyat. A' hogyan gyermekes képzeletünk közönségesen nagyobbnak festi a' mit csudálgatunk, hogy meglátván végre,²⁸⁴ 's a' gígászi nagyság közönséges növéssé lohadván, ítéletünk a' való' mértékénél is alábbra süllyed, 's a' nagy halandó, kit érdemeinek csudáltában ekeket-tartó Atlásznak képzeletünk volt, kiseddedé sorvad a' millyek mi vagyunk, föld' egyéb szüleményei: úgy vannak viszont esetek, hol a' jelenés túlhaladja a' nagyító képzeletek' festéseit, 's többet lelünk mint váránk; 's engem itt ez ére. Elevenebben tűnt fel itt lelkem²⁸⁵ előtt azon szerencsétlenink' emléke, az az ő hajdani erejek, nagyságok, midőn most Vajda-Hunyadra beérünk, 's a' nyeregben ülő asszonyok' és leányok' sokaságán, mert épen héti-vásár vala, keresztül vergődénk.

21, 27, 143, 296, 487 [219] A' vár' udvara egyenetlen hosszas négyszög, a' szerint épülve a' hogy azt kelní engedé a' márvány-félsziget. [220] Ejszaki oldalát, honnan a' híd van áltvetve a' széles és mély várgödrön, Hunyadi János építeté, az Erdélyi Vajda 's Magyar-orosz Gubernátor; keleti oldalát fia Mátyás a' Király, szinte a' Kápolnáig, melly hihetőleg a' Vajda' építése, mert akkor vár Kápolna nélkül nem állhatott; a' mi azon túl van, az innen déli nyugot felé kinyult bástyával, Bethlen Gábor, a' Fejedelem. – Melly három név!

27, 143, 296, 487 [221] Udvara [222] legpartosabb a' Bethlen' soránál, 's az itt jóval szélesebb mint a' Király' sora. Ellenben a' Bethlen' sora csak szükségre vala építve: a' két másik pompára is. Legszebb kinézés a' Király' sora erkélyéről van, melly az épület' testéből kihasasodik.

296 [223] Midőn a' Vajda építeni²⁸⁶ kezde itt, kétségen kívül már állának némelly épületek; mert honnan hát ez a' sok szeg és szug, ez a' csudás fedél? Hogy az épület nem egyszerre téteték, 's nem elkészült rajz után, hanem a' mint szükség, érték; idő engedék, azt itt minden kiáltozza. Neki elégnék tetszheték bevégezni a' maga fundamentomából épített sorát, jobbra²⁸⁷ a' hídon bejövőnek.

21, 27, 143, 296, 487 [224] A' Hunyadi János' alkotmánya egyenes sorban költ a' vár' árka' márványsziklájá' szélein. Onnan kél az a' négyszögű vastag négy oszlop is, melly a' négy erkélyt tartja, 's ezek egyszerre épülének a' magok falaikkal, és nem később. A' négy erkély kilencz ajtón végig nyit egy sétálót. Szédülének fejeink midőn ennek ablakaiból a' vár' mélyébe lepillantánánk, [225] 's a' négy erkély' vastag pilasztereit 's a' hidat-tartó magas és izmos oszlopot elnézünk. A' híd' oszlopának magassága 87 láb; ugyan-annyi a' vár' faláé, hol az legtetősb; 's így a' vár' foka 29 öllel volna feljebb mint [226] a' Zalasd patakja, melly kétfelé válván a' Bethlen' sora felett, a' híd alatt fut el,²⁸⁸ 's itt malmot forgat.

21, 27, 144, 296, 488 [227] A' palota földszint áll a' Vajda igen tágas lakó szobáji alatt. Ablaka az árok felé nincs. Boltozatját négylábnyi diameterű, háromölnyi magasságú, nyolczszögekre fara-

²⁸⁴ *vegre* ék. em.

²⁸⁵ *itt* <előtt> *lelkem*

²⁸⁶ *Vajda* <itt> *építeni*

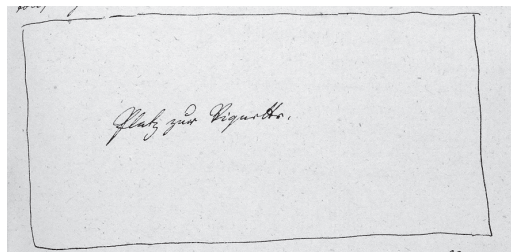
²⁸⁷ *sorát*, <délre> *jobbra* Az áthúzott rész felé írva.

²⁸⁸ *fut* <-> *el*

gott veres márvány oszlopok tartják, a' palotát hosszában osztván²⁸⁹ két hasonrészekre. Hol a' boltozatok' éles szeletei bezárják egymást, rózsákat látni, az Ország', a' Hunyadiak', Szilágyiak' címereikkel. Az ajtóhoz legközelebb oszlopra e' szók vannak faragva: HOC OPUS FECIT FIERI MAGNIF. DNUS JOANN. DE HUNYAD, REGNI HUNG. GUBERNATOR ANNO DNI 1452.

[228] Csaknem áltellenben a' híddal a' templomocska. [229] A' Hunyadiak' Hollója a' gyűrűvel, 's a' Szilágyiak' Vadkecskéje itt is láttatja magát, és sok ízben. Az udvaron a' grádics mellett veres-márványban látni²⁹⁰ a' Hunyadi ház' megújított, megbővített czímerét.

27, 143, 297, 488
22, 297, 488

13. kép
Platz zur Vignette.

A' Mátyás' sora mellett egygy bástya kél, mellyet Buzogány-bástyának mond a' magyar, az oláh Pisztricának (tarkának), mert külszíne négyszögekre van felosztva, 's be van mázolva fehér, veres, kék festékekkel. Ennek tölcseretetőjéről az ég' tüze 1815. Június' 11d. lehasítá vitorláját, a' kétfejű sast. [230] Az Uradalom' akkori Kamarai Administ-rátora, Osdolai Bögözi Antal Úr, sokat költe saját erszényéből, hogy a' mi romlani el-kezdett, épségben maradjon. [231] De még vígasztalóbb az, hogy mostani Ural-kodónk harmad napot mulatván 1817. a' Hunyadi várban, a' szükséges igazításokra harmincz ezer forintot rendele.

144, 297, 488

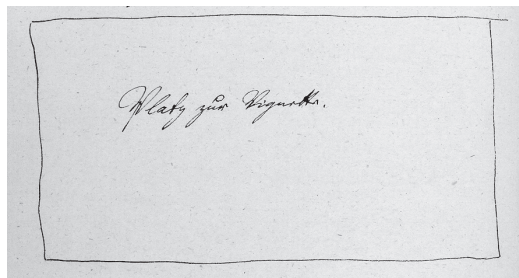
297, 488

Másik bástyája Nyebojsza (ne félj!) nevet visel. Ez a' maga kéményalaku tetejével folyosó által van a' Bethlen Gábor sorához csatolva.

A' várat Borbátvízi Bája István Úr, Hunyad Várm. Táblabírája és Felkeltjeinek Ka-pitánya festette nagy hűséggel. Ezen látni a' Hunyadi János által épített négyerkélyű sort; a' Hunyadi Mátyás előre-hasasodó erkélyét; a' Buzogánybástyát és a' Nyebojszát; a' Kápolna' oltárvegét, és a' helységben a' Franciscánusok' templomát.

²⁸⁹ hosszában <szelvéen> osztván Az áthúzott rész felé írva.

²⁹⁰ veres-márványban <láttatja magát> látni

14. kép
Platz zur Vignette.

Mi volt valaha Hunyad, és mi most! Palotája, hol az ő Nagyjai össze²⁹¹ gyülekezének, most sót és vasat áruló rekeszték. – Nagy és tisztaelkü férfi, melly kevés örömeket érzél vala te munkás és örök tusakodások közt töltött éltedben, ha láthatád vala, bétékintvén a' Végzése' könyvébe, mi várja hunyod után hazádat²⁹² és házadat!²⁹³

Nem hagyhatám el a' helyt azon emlékezés nélkül, hogy itt egy ifjú szolgálja a' konyhákon, hogy itt egy ifjú fűtögete kemenczéket, ki később Váradi Püspökké, Királyi Kincstartóvá, Ministerré, az özvegy Királyné' Corregensévé,²⁹⁴ királyi barátja' gyermekének Gyámjává, Esztergomi Érsekké, Magyar-országi Prímássá, Cardinálissá leve; kit Királyának ellensége ennek inkább irigyle mint sergeit; kit egész Európa tisztelt csudált – a' nagy Martinúzi!

*

Szirt, rendíthetetlen mint karja és keble rakódnak,
Nagy mint ő, nagy mint társai, mint fija nagy!
Hol van urad? hol van Mátyása? hová leve László?
Hol van az egykori zaj? hol van az egykori fény?
N i n c s e n e k – így dörmög falaidnak kriptai csendje.
Nincsenek? ah – De mi ez? látom e nyilni kapud?
Látom; zászlóit már szélnek ereszti Capisztrán;
Ime indul, 's vezeti győzedelemre hadát.
Szóll a' tárogató 's a' síp 's a' trombita; 's a' hős
Néma haragjában most maga léptet elő.
Jobbja és balja felől László szökdeltetí ménét;
Atyjának vészi 's osztja parancsolatit. –
Szirt, mi vagy, és mi valál egykor! Megborzadok. A' hív
Érzi a' szent jelentést 's felriad álmaiból.

²⁹¹ össze Sor feletti betoldás.

²⁹² hazádat házadat-ból javítva.

²⁹³ házadat hazádat-ból javítva.

²⁹⁴ Királyné' <Kincstartó> Corregensévé

NYOLCZADIK SZAK

74.

[232] A' Grófné meg akará látogatni elholt férje' testvérét özvegy Gróf Bethlen Ádámné a' Gyógyi hév vizekben; [233] én pedig Sípós Pál Tordosi Predikátor barátomhoz vágytam, hogy utolszor élhessem ki magamat a' tudós és szeretetre minden tekintetben méltó emberrel. Összebeszélénk tehát hogy én múllassak Tordoson és a' szomszéd Bábolnán Báró Naláczi István Úrnál; [234] de Zseni maradjon Lottinál; Gyógyon adják nekem vissza. 145, 301, 492, 759 145, 301, 492

[235] Sípós álhívá magához Báró Naláczi 's némelly barátit Szászvárosról, [236] 's ezek közt a' Szászvárosi Collégiumnak két tanulóját Ponor Thewrewk Józsefet és Lészai Dánielt, ezt most már Orvos Doctort, amazt Magyar- és Erdély-országi felesküdtött Űgyészt, 's a' Magyar Pantheon' Kiadóját. [237] Az igen sok olvasású 's nagyon elmés Naláczi' társasága együttlétünket²⁹⁵ felélesztette. Tanulás és kacagások múlt el az. 145, 301, 492 146, 301 492

[238] A' következő napot Sípósna velem Bábolnán kelle tölteni; Naláczi meg nem engedé hogy elmaradjon. Sípós és én egy szobában hálánk. Töltsd álmatlanul kedvemért ezt az éjt, mondá Sípós; ki tudja, leszünk e valaha ismét együtt. Én érzettem mit nyerek a' kérés teljesítése által, 's valóban egész éjjel bé nem hűnyánk szemeinket. [239] Naláczi reggel felé felébrede. Non amo eruditum. – smum! kiálta hozzánk, 's ám-bár mi mind ketten nagyon kacagánk, ő kieresztvén száján a' szót, azonnal hortyogni kezdé. 301, 492 147

[240] Sípósna két szerelme volt, sőt három inkább: a' Metaphysica, a' Matheziis, a' Verseks, latin²⁹⁶ nyelven. A' Kant ideájiban élt egészen, 's deák nyelven dolgozá ezen Philosophiának nevezetesebb Fejezeteit. A' mint egyikkel elkészült, postán küldé meg azt, 's minthogy ő nem igen olvashatólag írt, én azokat lemásoltam, 's visszaküldém neki, hogy tekintse végig még egyszer, 's adja sajtó alá. A' Világi Censor el nem tudta rajta igazodni, 's közlé Kenderesivel, 's képzelhetni hogy a' tiszteletes ember melly²⁹⁷ tűzzel fáradozék Sípóst a' veszedelmes tévedésiből megtéríteni, 's melly követkeése leve a' térítésnek. A' Kézírat most áttadatott az Eggyházi Censornak. Ez jónak vallá ugyan a' munkát, de azt állítá hogy a' Theologusnak és Philosophusnak különbözök a' critériumai; a' Sípós' dolgozása az ő normájával nem egyezik mert nem egyezhetik, és így nem is az ő széke elébe tartozik. 492

[241] Eggy levelében nekem azt a' Fejezetet küldé, melly a' Metaphysicában előforduló Szabadság felől szöll. – Ha ezt a' badar beszédet ált lehetne e magyarba önteni? kérdém magamban. Jámbusokba szedém azt. Eggy Prologust elébe 's Epilogust a' végébe, mondám, melly dévajkodása által felélessze a' sötét tárgyat. Toldy felvévé Poetai 492

²⁹⁵ együttlétünket ék. em.²⁹⁶ latin <ban>²⁹⁷ ember <mint> melly

Kézí-Könyvébe. – Megküldém Síposnak, 's elszomorítottam. Alig tudta megérteni hogy játékomba epe nem keveredett.

- 301, 492 [242] 'S Sípos nincs többé; egy veszedelmes inhideg kikapta barátjai közzül. Szül. Enyeden 1759. Octób. 16d.; mh. Szászvároson, 1816. Septemb. 15d. – Még serdülő ifju szorgalma, lyányi jámborsága, csinos deák tolla által megnyeré Előljáróji' figyelmét, 's elébb Báró Naláczi Józsefnek József fiját, tovább Cancellárius Telekinek Ferenczét, 's a' Koronaőrnek Józsefét nevelé. A' Szászvárosi Collégiumnak 1783. Rectora, 1798. Rector-Professora leve. Általjöve hozzánk Patakra 1805. Physicát és Mathezist tanítani, 's itt deák versei 's Predikálásai által nagy fényt vona nevére; de a' gazdag jövedelmű
- 302, 493 Tordos 1810. visszanyerte Júliusban, Erdélynek. – [243] Nőtelen hala meg, mint a' kiket olly igen tisztele – Newton és Kant.

75.

- 147, 302, 493 [244] A' Gyógyi ferdőben olly nagy vala a' vendégek' száma, hogy ha szállásomról a' Grófné nem gondoskodék vala, az ég alatt kellett volna hálnom. De a' baj és elakadás által a' jó Istenek a' föld' szegény lakójinak sokszor csak reménytelen örömet akarnak nyujtani, 's szívem itt azt az ő megkedvelt hitét ismét igazlottnak találá: – egy férjfiu' vendégévé tevének, kinél felejtém hogy a' múlt éjjel Bábolnán szemeimet bé nem hunytam volt; míg két szomszédunknak egy szava virradatkor mutatá, hogy a' vékony fal lassúbb hangunkat is álteresztette. Gazdám itt Erdélynek egyik legnevezetesebb tisztviselője vala a' már említett Baczka-Madarasi Kis József Úr, most Alsó-Fejérnek Vice-
- 149, 302, 493 Ispánja. [245] Semmit sem kérheték én ettől Erdélynek Történeteire, 's Statisticájára, hogy a' választ a' sötét szobában is készen ne találjam, 's azok egygyezének olvasásból 's hallásból tett jegyzéssel. De ezt várnom lehetne attól, a' kinek dicsérete eltölté
- 148, 302, 493 Erdélyt, [246] és a' ki az öröm' és megpihenés' helyeire is Práyt hozá ki magával, és Smithet, a' Nemzeti Gazdagságról.

76.

- 148, 303, 494 [247] Barátim bennem, és már Kolozsvártt, nagy várakozást támasztának,²⁹⁸ hogy itt egy Helvétziai vizszakadáshoz hasonlót fogok látni. A' szó nekem hihetlennak tetszett míg Gyógyot meg nem láttam, 's még hihetlenebbnek, mikor megláttam;²⁹⁹ mert miként lehetne e' dombon, e' nem vad, nem sziklás helyen, Zuhanó? Most önkénynt vallom hogy várakozásomat kevés esetekben látám inkább felülmúlva mint e' hihetlenségemben, 's a' természetnek e' csudáját legbuzgóbban én hirdetem.

A' ferdő e' dombnak épen tetején van; ott a' falu is. Ott bugyog elő a' föld kebeléből a' víz' számtalan³⁰⁰ forrásokban, 's patakká válván, két ágra szakad.

Útunk ide, le a' ferdő' sok épületjei közzül, azon ága mellett méne el, melly egy két rossz malmot forgat, és mivel árkában apróbb 's nagyobb kövek állanak, zajgva 's tajtékokat fercsege fut tovább.

²⁹⁸ *tamasztának* ék. em.

²⁹⁹ *lattam* ék. em.

³⁰⁰ *számtalan* ék. em.

A' másik ág egy pár száz lépéssel tovább ömöl alá. A' kettő közt veteményes és gyümölcsös kertek fekszenek. Látám a' fák' gallyai közt hogy a' domboldal meredekké kezd válni, de hihetlenkedésem még el nem hagyta. De végre a' kukuriczaszárak 's a'szilvafák között kiérénk, 's a' Kaszkád előtt állánk.

A' falmeredekségű hegyoldal, nem várt, nem képzelhetett magasságban, be van nőve felülről bokrokkal; alól a' mélységben³⁰¹ vad surjány borítja el a' víz' futását. Első³⁰² szabad esése, le a' mogyorók'sötétiből egy két ölnyi; de itt egy csúcs kél elébe, 's felkapja a' patak' omlását, melly most úgy szalad ezer apró mozdulásokban, millio meg millio szikrázások közt alá mint egy ezüst eleven lepel. Az Armída' kertjeinek nem lehet szobos forrása, és a' ki ezt oda képzelné által, abban a' bájos tündér életét láthatná elfutni. Ama' legfelsőbb szökést könnyű képzelni egy kifúrt hordónál, az eleven leplet, e' csillámló számtalan rezgésekben, látni kell.

És osztán az a' szédítő tető, onnan hol a' víz esik, addig hol lábaink alatt elsuhan, ki vethet ahhoz!³⁰³ ki képzelheti eléggé nagyra!

A' víz mészrészeket rak le 's ezek sokára követ teremtenek hol az nem volt; de viszont az idő azt is cselekszi, hogy a' hol kő volt, ne legyen. A' melly torok lábaink előtt nyílt, hogy az én barátném kénytelen vala a' gyümölcscsel gazdagon elhintett szilvafák' ágaiba fogózni, ott egy ilyen leszakadt iszonyu kődarab fekszik befutva sűrűen szederjinakkal 's egyéb gazzal. A' kő' terhe 's a' szakadó víz lerepesztették toronnyi (nicht toronnyi) magasságáról.

[248] Virradtakor akartam vala itt lenni hogy a' szép forrást a' nap' szikráztatásiban láthassam, mert midőn itt valék, a' hanyatló nap a' forrás' falát árnyékban tartotta. De a' ki Kis Józseffel csak éjjel lehet, annak midőn vele van nappallá válik éjszakája; és minthogy a' természet el nem engedi a' neki tartozott adót, éjjellé viszont nappala. Elszunyadásunk azután hogy két szomszédunk³⁰⁴ miatt elcsendesedénk, ez óhajtott, e' remélt örömemtől megfoszta. 149, 303

[249] Szekezem a' kisdéd falu végén vára. Gróf³⁰⁵ Gyulainé, mind a' négy gyermekével, 's Kis, addig kísérték. Némán, elfojtott szívvel csókolám meg a' legjobb anya, 's a' legjobb leány' kezét, 's még egyszer a' Grófnéét, 's lelkemnek örök kedveltjei³⁰⁶ elmaradának. 150, 304, 495

³⁰¹ a' <vad> mélységben

³⁰² futását. <A'> Első

³⁰³ ahhoz<'>!

³⁰⁴ szomszédunk ék. em.

³⁰⁵ vára. <Szeben> Gróf

³⁰⁶ kedveltjei <n>

KILENCZEDIK SZAK

77.

⁷⁶³ Gróf Lázár Benedek, Benczenczen, úgy hívé, hogy erántam tartozik valamivel azon részvételéért, melyet eránta, midőn katonai sebeit a' Váradí ferdeőkben gyógyítgatá, az anyám, egy szerencsétlen halálú katona' anyja, bizonyított, 's megígérteté velem hogy nála ebédelek. Nem akarám elvonni örömeitől,³⁰⁷ mellyekkel a' Gyógyi ferdeőkben élt; de végre is meg kelle magamat adnom, 's fél órával azután hogy Gyógyot elhagyánk, Gróf Lázár is fogatott. – Azonban Gyulai bévive Gróf Kún Zsigmond Úrhoz Alsó-Gyógyon, 's én a' lételt ott annyira megszeretém, hogy midőn vendégleni akarónk utól ére, és sürgeté menésünket, még én kéré, 's inkább mint a' marasztgató házi-gazda, engedne vesztglenünk. Ott ebédlénk hát, 's csak éjszakára menénk Benczenczenre.

78.

151, 304, 495, 763

[250] A' reggeli mellett ülénk Benczenczen, elfojtott szívvel mindnyájan; érzénk az elválás' közelítő pillantását; midőn Báró Bornemisza Pál Úr betére hozzánk, 's beszélle hogy elhagyott barátnéink kisírt szemekkel jövének elő hálójikból, 's bennünket emlegetének. Vártam azt, tudtam hogy úgy lesz; és még is örültem a' hírnek, mintha az váratlan ért volna. – Előttem vala a' Grófné, azzal a' magába-zártnak látszó és még is hév lélekkel – angyal és gyermek eggyzersmind – előttem Lotti, az én örök barátném; előttem Fanny és Constance, ez most midőn ezt utolszor írom, Gyógy lakosa 's Gróf Kún Lászlóné. – 'S Fanny felől, kit leveleim mindeddig nem is nevezének, egy történetet, hogy ismerd az ő lelkét is. – [251] De nem, tisztelt, szeretett barátom, dolgozásom nyomtatás alá megyen, 's olyan is olvashatja a' kinek szíve nem tud melegülni. Éltünk' boldogságai elvesztik becseket ha olly tanúji is vannak, kik nem méltók hogy ismerjék. –

305, 495

79.

152, 305, 495

[252] Bornemisza ment, 's nekünk is fogának. Lázárnak megköszöném minden hálat felülmúló jóságát, 's a' szó nem vala hideg formula; de Gyulainak köszönni meg a' mit érettem Kolozsvár olta teve, arra nem lelék szót. Midőn ötet ölelém meg, ötet, ki csupa szív – hányszor mondtam azt magának és másoknak! hányszor mondom mindég! még inkább érzém a' mit mindég mondok! – Kitéptem magam karjaiból, 's mentem. –

³⁰⁷ elvonni <azon> örömeitől

80.

[253] Íme elhagyva látám magamat. Harminczhárom napot tölték Gyulaival, 's any- 152, 305, 496
nyira egymáshoz szokánk hogy az elválás nem lehet mind kettőnknek nem gyötrel-
mes. – Kitekinték szekeremből a' Kenyérmezőre, feltekinték a' Csórai bércz felé, hol
Barcsai kedvelt almafája alatt fekszik mint barátja Bessenyei György, Berettyó-
Kovácsiban, Debreczen és Várad között; 's azonnal ismét magamba vonulék; szívem-
ben nem lele helyt több érzés eggynél. – [254] A' lyányom felejté a' sírast, 's fecsegni 152, 305
kezde Marcsájával, 's siket valék e' Lottimtól³⁰⁸ is szeretett gyermek' csevegésire. Most
énekelt, 's még selyp ajakkal, egy más nép helyett melly az énekben állt a' „kicziny
anyám” nevet szővte; mert úgy nevezé Lottiját. –

81.

[255] A' hely hol menénk, emlékezetes történetinkben. Lesém Alvinczot, hogy ki- 153, 305, 496
szálljak a' szekérből, 's lássam a' ház' romjait, mellyben Martinúzi vesze. Lelkem elbo-
rulásában későn sejtém meg hogy a' hely már elmaradt.

82.

Maros-Rév – mert mi szükség a'³⁰⁹ magyar helyt Maros-Portusnak mondani? – [256] 153, 305, 496
el³¹⁰ van töltve Kamarai épületekkel, sópáhókkal. Az itt szolgálók' száma, ide nem ért-
vén a' cselédséget, de igen a' Papot, Mestert, Orvost és Seborvost Tiszti-Kalendariumom
szerint harminckét fejre megyen. A' só ide Maros-Ujvárról és Tordáról szállítatik, 's
vizen megyen Szegednek. [257] Erdély évenként egy millió mázsát ad, így mondja 305, 496
Gróf Bethlen Elek, Ansichten von Siebenbürgen³¹¹ című írásában, 's Maros-Ujvár olly
gazdagon, hogy a' melly apróbb darabokat a' fészítők kénytelenek elvetni 's a' Marosba
hányanak, annyira elsózzák a' vizet, hogy két mérföldnyire Ujvárhoz minden hal kivesz
belőle.

83.

[258] Alba Carolina olly közel fekszik Maros-Révhez hogy az idegen ezt csak³¹² 153, 305, 496
külvárosának vehetné. [259] A' várdomb balra emelkedék, a' város téren fekszik, kelet- 305, 496
re a' vártól, 's ehhez távolynak.

Itt a' várban lakának az Erdély' Fejedelmei; itt a' Római Proconsul, itt, a' mint ugyan
én hiszem, Decebál, 's a' hely akkor Szármicz' és Szármiszegethúsa, tovább Apulum,
's a' nem-Római időkben többé Gyula-Fejérvár (Alba Julia) nevet viselt. Erősségnek, a'
mai Stratégia' törvényei szerint, nem alkalmas többé, mert közel hozzá nyugotra na-

³⁰⁸ Lottimtól Lottitól-ból javítva.

³⁰⁹ szükség <azt> a'

³¹⁰ Maros-Portusnak <nevezni> mondani? – el A gondolatjel sor feletti betoldás.

³¹¹ von <Ungarn> Siebenbürgen

³¹² ezt <a' vár> csak Az áthúzott rész felé írva.

gyobb hegyek emelkednek; igen arra, hogy fegyver, élelem, katonai bútorok itt tartassanak, mert Erdély ez egy váránál többet most nem bír; II. József elrontatta. Itt van a' Pénzverő is, 's az Erdélyi verés' jegye az E betű, mint a' Körmöczié a' B., a' Nagy-Bányaié a' G.

153, 306, 496 [260] A' várdombot VI. Károly alatt Generális Steinville keríteté körül árkokkal és sánczokkal, 's kapuját olly pompásan építeté hogy az a' Bécsieket egy részben megszégyenítheti. Ez felett a' Császár' lovagszobra emelkedik igen merész kelésben. [261] Alapköve 1715. Novemb. 4d. téteték le, 's a' hely ezentúl nem Gyula, hanem Károly Fejérvárának mondatott. – De mint tűnik el az idegen várakozása, midőn belépvén a' vesztegetéssel épített kapun, pusztulásnak indult, elrongyolt házakat, páhokká fordított templomokat lát, 's nem semmit a' mi ama' pompához illene! – A' Püspöki lak, a' Bibliotheca, az Erdélyi Fejedelmek hamvait őrző templom, szegénységet mutatnak és teljes elhagyatást; 's a' tág piaczon szállongó katonáknál 's rongyos katonagyermeknél egyebet nem látni.

84.

15, 28, 153, 306, 497, 619 [262] Mentem a' Szent-Mihály' templomába, hogy láthassam kincseit, minekelőtte az, a' már közelítő ebéd előtt bezáratik. – [263] Termés kőből épült; oldalairól nagy darabokban pattogzik a' vakolás, 's magas tornyát alacsony zsindeleyezet fedi. Szegény, de nagy, de méltóságos. Ez fája szememnek; szívemnek még kedves is vala. Oda hajdani fényem! ezt kiáltozá rám.

Középajtaján léptem belé, melly előtt az Erősség' egyik kapujától a' másikig mégyen az út, keletről nyugotnak, 's ámbár gondom egyedül sírköveire volt 's oda sieték; a' nagyoltár, minden festés, faragás nélkül, arannyal egészen elborított nagy és szép oszlopokból állítva, annyira elfogák szememet hogy helyemből ki nem mozdulhaték. A' Véső' munkája semmi összehasonlításban nem állhat a' Festőével és Szobrászával, 's nem szeretném ha a' vésések minden templomban elvennék a' festések és szobrok' helyeit; itt azonban meg valék lepve, 's szemem elakará velem hitetni hogy az az egész oltár egy öntéssel öntetett színaranyból.

85.

15, 28, 153, 306, 497 [264] Most körülvivém tekintetemet a' tágas templomon, 's túl a' székeken három³¹³ sarcophagust láték meg, fejeikkel a' déli falhoz értetve, minden polczozat nélkül. [265] Koporsó és koporsó közt csak annyi hézag, hogy a' Néző közzéjek férhessen. Itt fekszik a' három Hunyadi; a' Vajda Gubernátor közben; jobbjá mellett fija, László; balra a' Miles Militum, testvéröccse a' Vajda Gubernátornak, az³¹⁴ is János, mint ő. De a' három sírkő üres. Vad kezek szórák el a' nemzet' Szentjeinek hamvaikat.

306, 497 [266] Felírást a' Faragó egyedül az utolsón hagyta; lapos felső táblája' karimáján e' szók' állanak: MILES VOCATUS FRATER GUBERNATORIS SIT IUNCTUS COELICIS CHORIS ANNO

³¹³ székeken <, > három

³¹⁴ Gubernátornak, <mert> bár

DNI MCCCCXXXIII. DE HUNYAD HIC EST TUMULATUS IOHS MILES MINOR DE HUNYAD VOCATUS FRATER EIUS.

A' hős pánczélosan fekszik a' sírfedél' tábláján, 's lábai oroszlánt taposnak. Az oldalkövek közepén boglár (*cartouche*), 's a' bogláron címer: jobbról egy madár, hihetőleg sas, reppenő szárnyakkal; balról a' haza' négy folyamjai. A' lábkő' boglárában a' holló gyűrűstül.

Táblájára van kiterítve a' Gubernátor is. [267] Szakála kerek és rövid. [268] Fején félarasnyi magasságú süveg (nem prémes kalpag), 's a' süvegből széles toll, mint a' spanyol sipakokon; a' mi nyilván a' Faragó játéka, hozzá szokott ollyat látni, faragni a' külföldön, de magyar hajlongó lapos strucz tollat nem viselt. [269] Jobbjában a' kormány pácza, baljáról szablya függ. Testén sarkig érő dolmány, 's annak egyik vége felakasztva övéhez, hogy térde kitessék, 's papi talárisnak ne ismerje a' szem. [270] Az egyik oldalkövön lovascsata; a' másikon törökfoglyak, hátrafűzött kezekkel. A' lábkő' felén paizs, 's azon a' Gorgon' feje, rettegést terjesztve, és halált. Valamelly később kéz, 's igen tanulatlan, a' fej' vánkósába ezt véskélé: JOHANNES HUNYADI CORVIN. in dem letzten Wort muss der o minuskel setzen alles übrige Versal.

Ha ez a' Gubernátor' köve e? – Az! ezt kiáltja a' pallást, ezt a' kormány pácza, és a' két oldalkő' bas-reliefje; 's ez és a' Miles Militum' köve egy korra mutatnak. Később Fejedelemnek czifrábbat faragának vala, 's el nem hagyták volna nevét. 'S feltehetni, hogy a' ki a' három követ előbbi helyéből ide téteté, amott együtt lel a' hármat és ott többeket is talált; 's hogy a' többek közzül ide e' hármat azért hozatta, mert ez³¹⁵ tartaték akkor is már a' Jánosénak³¹⁶ 's Lászlóénak.

László is oroszlánt tapos a' maga felső tábláján. A' kő' jobb oldalán Génusz tartja a' Hunyadi ház' címerét; a' másik oldalán egy más Génusz egy oroszlánfőt, melly kínosan nyújtá ki nyelvét; a' lábkövön valamelly állat' lába átlólve láncsával. A' szűk-képzeletű Szobrász ide nem tudta egyebet gondolni mint az egyik oldalon a' vitézség' spóliumát, 's a' lábhelyre lábakat. Hanemha talán az oroszlánfő oda játszanék, hogy a' hohérpallos oroszlánerejű hősnek vette fejét, és hogy az előre hatalmasan hágdosó lábakat futásokban akasztá el³¹⁷ a' Halál. Ama faragcsáló itt is hagyá keze' nyomát: LADISL. HUNYA. CORV. – A' lábkő' boglárán F. C. A. K. ismét kéretlen kéz' karmolása.

Porondkőből van mind a' három sarkophág. A' boglárokhoz fejér márvány van véve.

86.

[271] Az orgonakar alatt az északnyugoti szegletben áll az Izabella' sarcophagusa, lábbal a' nagyoltár felé, 's az Izabella' lábánál a' fijáé. Így az Izabelláénak csak jobb oldalkövet és fedelét, a' János-Zsigmondénak lábkövet is lehet látni. A' két sarcophagus nagy fejérségű márványból³¹⁸ van faragva, 's a' Szobrász elhintette czifrájival.

A' János-Zsigmond' lábainál sok nagydarab fekete-márvány hever, úgy a' tornácban, a' két torony alatt. Azok egykor a' Bethlen Gábor és I. Rákóczy György' sírkövet

³¹⁵ mert <hogy> ez

³¹⁶ Janosenak ék. em.

³¹⁷ el él-ből javítva.

³¹⁸ marvány ék. em.

díszesítették. Midőn a' templom 1716. a' Reformátusoktól elvételék, Báró Mártonffy György Püspök a' két Fejedelem' emlékét elhányatta, 's négy nagy oltárt szeldeltete márványaiból, de feldolgoztatni nem tudta.

87.

Kevés évek előtt rá-akadának a' Bethlen István Fejedelem koporsójára is, hol most a' Hunyadiak' során a' márványoltár áll. E' szerint nem szenved kérdést, hogy ennek, 's testvér bátyjának Gábornak, oda voltak temetve tetemei, hol az említett oltárt³¹⁹ látjuk. A' Rákóczyé, csak a' symmetria miatt is az ezzel áltellent állóval fogott helyt.

88.

16, 28, 308, 499 [272] Martinúzinak nincs emléke, 's nem volt. A' rettegek el sem merék temetni testét, 's több hetekig hevert szobájában hol meggyilkolák. Ha ki a' torony alatt lép a' templomba 's megáll az orgonát tartó oszlopok³²⁰ sorában az előtt, melly neki jobbra első volt, hamvai felett fogja látni magát; úgy magyarázá azt nekem ott Kanonok Cse-
308 resznység. [273] Martinúzinak ma sincs jele, míg János-Zsigmond, 's az a' makacs hiu asszony kevélykednek márványaikban.

89.

308, 499, 624 [274] Az Ország' Levéltárja a' templom' délnyugoti szögében őriztetik. A' Püspöki lak, a' mint gyanítom, egy része a' hajdani Fejedelmek' lakjainak. Szűk, alkalmatlan, rongyos.

90.

Vezető nélkül nem akadhaték a' Csillagnézőre. Batthyáni Püspök fukar pazarló vala.

VI. Károly oda hagyván a' spanyol-koronát, Trinitáriusokat hozza ki magával Cataloniából, 's ezeknek itt templomot, klastromot ada. Unokája II. József eltörlé a' Szerzetet, 's a' templom és klastrom katona-ispotály 's hadi-páhó leve. II Leopold visszáda Papnevelő házúl. Batthyáni nekik meghagyá a' klastromot, a' templomból Bibliothécát csinált.

11, 29, 155, 308, 499 A' templom' hajója tehát felső és alsó sorra osztaték, 's végéhez egy szoba toldott. A' felső³²¹ sort könyvek foglalák el, az alsót a' Természeti Dolgok' és a' Régiségek' Muzéuma. Templom' és ragaszték' hossza tizenhat öl, szélessége hat. [275] A' két torony' csutorás fedelét elhordák, 's a' mi a' kettő közt áll, a' Bibliothéca' Őrjének adatott lakásúl. Az egyik torony csigagrádics, a' másik a' Bibliothecárius' éjjeli szobája. – [276] A' homlokfalan ezen egyszerű, de csonka felírás olvastatik:

³¹⁹ <ó>ltárt Az ékezet lehúzva.

³²⁰ oszlopok <nak>

³²¹ felső <t>

VRANIAE
Pos.
COMES IGNATIVS BATTHYÁNI
EPISC. TRANSILVAN.
MDCCXC

[277] elmarada a' MVSIQVE SORORIBVS. A' Csillagnéző itt legkisebb tekintetű kincs. 308, 499

91.

[278] Batthyáni, fia Imrének, Pinkafelden, elébb Egri Nagy Prépost, ifjabb éveiben Jezsuita, ide nem hozza könyveket, 's itt nem talált. Előbb Lőcsén veve meg egy Bibliothécát, azután Bártfán egy másodikat, egy harmadikat Cardinális Migázzitól, Scholastica Theologia és Jus Canonicum tanítóji. Az jó a' mit később Olasz és Német országokban Cardin. Garampi által vásároltata; legjobb pedig a' mit Rómában, Nápolyban, Velenczében az oda kiküldött Daniel Imre Pap szedett, később Örje e' Könyvgyűjteménynek. Kincseket veve Konstantinápolyban is. 11, 156, 308, 499

[279] A' Könyvtár Erdélynek van hagyva [280] azon idvezsége tilalommal, hogy sem egészben sem darabjaiban el ne idegeníthetessék, [281] 's egy harmincz nyolcezer kétszáz forintot vett fekvő jószággal. [282] A' könyvek' száma, midőn láttam, nem ment húszezer Kötetre. 29, 156, 309, 500
29, 156, 309, 500
11, 29, 309, 500

[283] Az igazi kincset a' kisebb szoba bírja; itt a' Magyar Dolgok, itt az Incunabulák. 29, 156, 309, 500

[284] A' Dobai Székely Sámuel Gyűjteménye Pécsen áll, a' Püspöki Bibliothécában; azonban az is figyelmet érdemel a' mit ez a' Könyvtár bír ezen Eperjesen lakott tudós Kapitánytól. [285] Mi itt minden egyéb azon XVI. fólio Kötethez, [286] mely az Erdély³²² Fejedelminek 's más Uralkodóknak, Ministereknek, Generálisoknak, Tudósoknak tulajdon kezekkel írt vagy neveik aláírásával jegyes leveleiket foglalja magában. 14, 29, 157, 309, 500
14, 157, 309, 500
[287] Itt láték többeket Cardinális Pázmánytól, tulajdon sebes kezével írva 's magyar nyelven. 14, 157, 309, 500
[288] Bírja a' Bibliothéca' tintatartóját, porzóját, tányérostúl.³²³ 309, 500

[289] Az első Rákóczy György feljegyzé Vizsolyi kiadású Bibliája' utolsó lapján, hogy ő az³²⁴ e g é s z Biblia' olvasását Patakon végzé el 1619. August. 4dikén 6 és 7 óra közt. – [290] Az Erdély' Fejedelmei szörnyű Biblia' végig-olvasói voltak; Bethlen Gábor huszonhat ízben olvasá végig, 's az a' végig-olvasás, 's a' Rákóczy pontos feljegyzése mutatják, hogy azt nem azért cselekvék, hogy haszonnal tegyék, hanem csak hogy meglegyen, 's elmondhassák hogy megvan. [291] Rákóczy még nagy hálákat ad az ő kegyelemes Istenének, hogy azt neki kegyelmesen megengedé. [292] Apafi lelki isméréte' furdalásaitól akara megszabadulni, 's a' reggeli pensummal leróvá a' tegnap estveli trinkoskodást, míg estve ismét tele itta magát hogy legyen mit leróvni. 12, 157, 500
500

[293] A' Heltai Gáspár' Bibliáját, Kolozsv. 1551. 4. nagyon elrongyolt állapotban lelém itt. Vezetőm láttata velem, hogy a' Betűszedő a' X. Parancsolat' egyiket kifelejté. 12, 157, 310, 500

³²² Erdély< i>'

³²³ tányérostúl ék. em.

³²⁴ ő < AZ EGÉSZ> az

Én viszont Vezetőmnék³²⁵ beszélém el, hogy egy Hálai nyomtatású német Biblia, a' mit a' VI. Parancsolatban tiltania³²⁶ kellene,³²⁷ a' Betűszedő' vagy vigyázatlansága vagy éretlen dévajkodása miatt, parancsolja; a' verbum elől ki van hagyva a' tiltó particula.

14, 29, 157, 310, 500

[294] Bethlen Gábornénak, az elsőbbnek, egyik levele férjéhez, saját kezével signálva, e' szókon végződik: – „a' Kegyelmed' szolgáló-leánya:” – a' mi következik a' Fejedelmné maga kezével írta alá: – „*az Felsőghes Betthlen Gábríelné Károli Susánna. m. pr.*”

310, 500

[295] Az Incunabulák' és Princeps Edíciók' száma nagyobb mint reményleni mérém; – (Incunabuláknak neveztetének az 1499ig³²⁸ nyomtatott könyvek, 's ezek egybecsűek a' régi kézírásokkal; Princeps³²⁹ Edíciók a' Classicusoknak legelső kiadásai) – Legrégibb itt Apulėjus és Gellius, 's Pliniusznak Természeti Historiája; ez Velenczében, a' két elsőbb Rómában, mind a' három 1469 – [296] Homérnak minden Munk., Florentziában 1488., két Kötet, fől., csonkaság, tintázások, szenny nélkül, mintha most jött volna ki sajtója alól.

13, 29, 156, 310, 500

11, 29, 156, 310, 501

[297] A' csak nézni jövők magoknak egy gyönyörű Kézíratot mutattatnak: a' két elsőbb Evangelista' Munkáját. Pergamenre van írva, unciális betűkkel, in fólio, hasított oszlopokkal; anno Christi DCCC. és így most 1829ben ezer és huszonkilencz esztendő. Festése a' lapok' korlátjain, 's az aranytinta, nem lehetne szebb, nem lehetne eleve-nebb, ha tegnap készült volna is. A' fukar Batthyáni ezért nyolczszáz aranyat fizete.

92.

29, 158, 310, 501
310, 501

12, 29, 158, 310, 501

13, 29, 158, 310, 501

13, 158, 311, 501

[298] Bír a' Bibliotheca egy magyar nyelven készült Psaltériumot, [299] mellyet osztán nekem vala szerencsém legelébb ismertetni meg a' Nyelv' barátival. (Tud. Gyűjt. 1817. IV. Köt. 35. lap.) – [300] Fordítója ekként jegyzé nevét: (wo im MS. ein Q vorkommen wird, kehre der Setzer sein Ó űm) „Bertalan pap, bereg varmegyei, halabori faluból nemzett, ez zoltart írta ziletés után ezer ötaz nolc eztendőben.” nirgends accent. – [301] Zsoltárjai mellett az úgy nevezett Passio, a' négy Evangelisták szerint. – [302] Gyönyörű magyarság, 's mutatja mit nyerénk vala, elhagyván articulusainkat, 's nem idegenkedvén attól a' mi szép, bár idegen.

Eine Zeile leer.

“ZENT DAVID ZIDOSAGNAK KIRAL'A ZERZETTE ZOLTAR.”

„Bodog ember ki nem iart keg'etleneknek tanacaba, es ki
 “dögnek szekiben nem v'lt. De v' akaratt'a vrnak tőruen'iben
 “ijel es nappal v'neki tőruen'ebe gondolkodik. Es ol'an lezen
 “mikint fol'o vizek mellett v'ltetet fa, ki v' idein v' g'omolciit

³²⁵ Vezetőm vezetőm-ből javítva.³²⁶ Parancsolatban <a' Para> tiltania³²⁷ kellene kellett-ből javítva.³²⁸ A szétfolyó tinta miatt az évszám megismételve a szó felett és a margón.³²⁹ kézírásokkal <a'> Princeps

“ag’a. Es v’ leuele le nem hull, es valamit teuend, zerenceztetik.”

Eine Zeile leer.

Ugyan-ezt harminczeggy évvel később, 1539, fordítá Frater Paulus de Pápa:

Eine Zeile leer.

“Bodog ember, kÿ keg’etleneknec tanachÿaba nem ÿarth, ees kÿ
 “bÿneseknec wtaba nem alloth, es kÿ vezedelemnec zekyjbe nem
 “wlth. De w akaratÿa wrnac terwenÿebe gondolkodÿk; wneki
 “terwenÿebe eijel es nappal. Es lezen mÿkeppen folÿo viznec
 “mellette ÿltetett fa, ki w ideÿebe³³⁰ adÿa w gÿemolchet. Es
 “w leuele el nem hwl, ees mindeneket tezen bewltethnec” –
 (bővültnek, bővölőnek, bővölködőnek.)

92.

[303] Minekelőtte Fejérvárt³³¹ elhagynám, még egyszer betérék a’ templomba, 155, 312, 502, 619
 megállék a’ Martinúzi’ hamvai felett. Megállék a’ Hunyadi János’ ’s a’ Hunyadi László’
 sírkövénel,³³² ’s feltettem rájok órámat, fel jegygyűrűmet, (a’ kettő egyé van olvasztva)
 hogy azt maradékim megszentelve vehessék tőlem.

TÍZEDIK SZAK.

93.³³³

[304] BÁRCZAY FERENCZHEZ,
 Bárczán³³⁴ és Kérben,
 Abaujban.

312, 502, 767

Sztrigy’ s’ Maros’ Istenei, kiket a’ gyp’ szőnyege szóllít
 Tánczra, és tí, kiket az agg szilas’ éje fődöz!³³⁵
 És te, kies völgy itt, sziklás vadonidnak ölében
 Mellyre a’ Dévai vár’ orma busongva tekint!

³³⁰ w <ey> ideÿebe

³³¹ Minekelőtte <Fejér Var> Fejérvárt

³³² sírköv <é>eiknél Az ékezet áthúзва.

³³³ XXIII. A szám mellett ceruzával.

³³⁴ Ferenczhez, <BÁRCZÁN ÉS KÉRBEN> Bárczán

³³⁵ fődöz<,>!

Vendégtek megyen; ő titeket most lát meg utolszor;
 Oh de ti hagyjátok zengeni néha nevét!
 És mikor Ő ide lép 's a' víz' szélére hanyatlik,
 És mikor a' szeretett Lotti kiáltja Zsenit;
 Zúgjátok neki: Távozik az 's messzére! de lelke
 Hozzád, élte' kegyes asszonya, vissza sohajt.

Dédácsnak gyönyörű félszigetébe tévém által magamat, édes barátom, hol kevés napok előtt még, olly boldog valék, 's akarám, boldogságomnak maradjon fel valamelly³³⁶ emléke, hogy ha ügyem' barátjai közzül valaki a' szent helyre lép, nevezze³³⁷ itt³³⁸ nevet; hogy a' hely legyen enyém mikor én többé nem leszek is, 's lángjaim e' sorokban ömlének elő kebelemből; és, ha minden érzésem meg nem csal, olly igazán, olly melegséggel, hogy merem reményleni a' mit óhajtok.³³⁹ Igen is elhitetém magammal, leszen idő, melyben ügyemnek velem rokon lelkű barátja, elmenvén e' tájon, keresni fogja itt nyomaimat; keresni a' helyt hol Süsie, kedves almafája alatt a' Sztrigy' és a' Maros' öszeömlésénél üle, 's gyermekei és én összegyűlénk körülé és lábainál. 'S akkor itt mondja el Epigrammat a' hol őket láttam, 's árnyékom örvendve gyönyörködve fogja hallani az Elysium' nyugalmaiban is, hogy nevem a' Süsie és Lottié mellett a' szép gyepen 's a' Maros' habjain ismét zeng.

503 [305] Te, édes barátom, jelen valál nekünk, mi előttünk látánk lebegni képedet. Süsie és te, két testvér' gyermekei; együtt nevedétek, barátok már, 's játszó társak, gyermeki korotokban, tovább midőn a' hideg eszmélet elriaszta, csak rokonok, de végre szerelmesek, valamíg a' hű leány maga tilta el annak a' mit óhajtott, akart, üzésétől, mert az akadályok elijesztették. Hymen elkapá a'³⁴⁰ szeretett ifjútól, elkapá a' maga barátjától és az ezétől. Én huszonhat eszt. alatt négy nap láthatám, te³⁴¹ sem sokkal hosszasan. De míg ezek a' könnyen gyúladt tüzeccskéi olly hamar elalszanak a' melly hamar felgyúladtak, az ő hűsége erántad 's a' tiéd őeránta el nem alvék, 's szép tavaszunk emlékezete a' gazdag nyár' és ősz' napjaiban újult erővel akkor rohan osztán³⁴² elő, midőn a' tél beáll, 's szemeinkre alvást húz. [306] Így Süsie felőlünk, mint a' jók az elhagyottakhoz, bár a' Léthét már kóstolák. Altalhíva magához 's én itt látám, te Kassán ismét, a' megöregedett a' szép nem ifjút. – Isten visszaszívá magába lehelletét, 's a' mi Süsünk nincs többé. Eltompúl lelkem ha ezt meggondolom. De Susie él nekünk, 's gyönyörködve látja hogy utána sóhajtunk, és hogy a' kiket ő kedvelt, érette is szeretik egymást. Közel vagyunk mind ketten a' szélhez; de akár én szállítassam elébb, akár te, úgy hiszem, kötelékünk meg nem szakad, 's barátságunk emlékezete gyermekeinkre és a' Süsiejira is, általmégyen.

³³⁶ *fel* <[olvashatatlan szó]> *valamelly* Az áthúzott rész felé írva.

³³⁷ *lép*, <*mondja* [olvashatatlan szavak]> *nevezze*

³³⁸ *itt* Sor feletti betoldás.

³³⁹ *mit* <*ígérek*> *óhajtok*

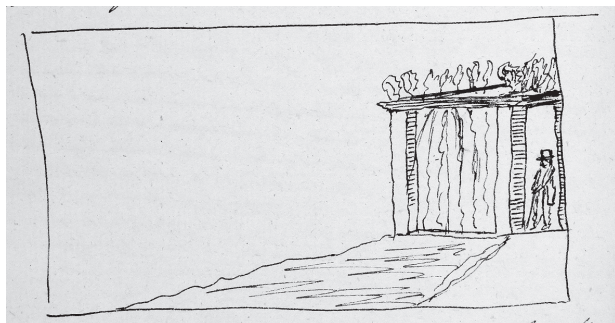
³⁴⁰ *a'* Sor feletti betoldás.

³⁴¹ *láthatám*, <*de*> *te*

³⁴² *osztan* ék. em.

[307] Gróf Gyulainé megígéré Gróf Bethlen Imre 's Imréné Excelljoknak, hogy el 159, 503, 768
nem kerülöm Gáldtőt, [308] 's Fejérvárról a' Szent-Imrei téren,³⁴³ melyet a' Kemény 313, 784
Simon' ön feláldozása örök fénnel tölte el, ide jövék. [309] Üresen lelém a' házat; de 503, 768
Gáldtő el nem úntatja vendégét ha ura 's asszonya távol vannak is.

[310] A' hely a' kártékony Küköllő' szélén fekszik, nem szűk lapályon. Gyönyörű 162, 314, 503
hegyek veszik körül, mellyeknek kékellő sorában a' szirtes Kecsekő' csúcsai tündök-
lenek ki magasságok és kopaszságok által. A' kastélyt vadonnőtt topolyliget veszi körül
egy felől másfelől egy gondban tartott kert, mellyhez most egy szomszéd nagy rét
fogaték. Mihelyt ide értem, bejárám a' kertet, hogy feltaláljam a' Gyulainé' kedves
ülőjét. Az valóban igen szép, 's imhol adom képét:

15. kép

[Gyulay Ferencné pihenője]

[311] A' kerten keresztül futó patak' medre feltöltetett, hogy esése legyen. Elébe 163, 314, 504
egy másfél ölnyi hosszúságú fal vonatott ugyan annyi magasságra,³⁴⁴ 's négy lábnyira a'
fal' elébe két oszlop állítatott.

A' két oszlop most egyike a' másikával és a' fallal gerendák által köttetett össze, 's
a' patak' vize bádogg teknőn³⁴⁵ a' két oszlop közt eresztetik esésre. A' fal és a' két oszlop
közt állván meg, 's keresztül tekintvén a' vízkárpiton, minden tárgy csudás alakban
jelen meg; a' ki pedig kívülről tekint a' kárpitra, ezer szikrázásokban látja azt lebegni,
a' hogy azzal szél 's nap játszik. – [312] Gessner így ada Erythiáját, Idylljeinek pompás 314, 504
négyrétű kiadásában, de a' patakot természeti teknőről szöktetvén alá.

[313] A' Fő-Ispán engede kéresemnek, 's tartózkodás nélkül ismértete meg familiá- 167, 313, 504
jának elágazásával, 's nevezetesebb régi és újabb tagjaival, értvén hogy az idegen ezt tőle
azért kéri, mert mástól illy hihetőséggel³⁴⁶ nem várhatja. Sok, nagy, és igaz fényű ház,
[314] 's Miklós a' Cancellárius melly nagy! 's már ifju korában is melly nagy! de ki nem 167, 313, 505

³⁴³ *terén téren*-ből javítva.³⁴⁴ *magassagra* ék. em.³⁴⁵ *bádogg* <gerendán a'> *teknőn*³⁴⁶ *illy* <*biza*> *hihetőséggel*

borzad későbbi³⁴⁷ gyengeségeitől! Szabadon eresztették végre, és még is Bécsben marada meg, 's ott akara meghalni inkább mint hálátlan³⁴⁸ földjei közt, sőt meghagyta hogy oda hamvai se vitessenek le. – Ellenségeink³⁴⁹ nem keseríthetnek el soha, hogy elhidegedhesünk az eránt, a' mi szeretünket olly sok és szent okoknál fogva kívánhatja. Egy Emlékkönyvbe ezt írta: – „Per multas afflictiones oportet nos ingredi in regnum Dei. Actor. XIV. 22. In se quotidie experiens scripsit magnis mundi honoribus indutus et exutus, vano titulo Comes Nicolaus de Bethlen, anno Salv. nati 1711., scribentis septuagesimo, captivitatis dei octavo, Viennae 21. Septemb.” – Azonfelül hogy egy nagy emberhez illetlen³⁵⁰ nyavalygani a' világ' nagy méltóságainak eltűntén, használ e az a' nyavalygás; és ha igazán hitte hogy azok az afflictiók oda vezetnek, talán megörülhetett volna is nekik. – [315] Jánost előttem annál tiszteletesebbé teszi egy Apafihoz írt³⁵¹ szelíd lelkű és emberiség' érzésére hajtogató levele. – [316] A' háznak most nevededik egy új fénye a' Fő-Ispán' Imre fiájában, ki Pataknak 1826, 27. díszje volt, még pedig nagy.

95.

504 [317] A' Magyar-országi Olvasó örvendve fogja látni itt a' Guberniumnak egy Vármegyéhez küldött Rendelését, hogy lássa a' mi módunk és az Erdélyi miben hasonlítanak és különböznek.

Kivül: „4549. Inclytae Universitati Inclyti Cottus de Küküllő consignandum”. Ex offo. Dicső-Szent-Márton.”

Belől: „4549. 1828. – Sacrae Caes. Reg. et Apost. Majestatis, Magni Principis Transilvaniae et Siculorum Comitiss, Dni Dni nostri Clementissimi nomine. – Inclyta Universitas! Salutem et gratiae Caes. Regiae incrementum! Idei Július' 21d. napjáról ide tett azon jelentésekre, melly szerint Serbán Péter' részére Virág András ellen 5000 Rfor. tiszta adosság' felvétele végett Vármegyei erőt ajánlottak rendeltetni, a' záratékok leküldése mellett visszaíratik ezennel Kegyelmeteknek, hogy a' Királyi Gubernium az ajánlott Vármegyei erőt mai napon megadatni határozta, 's azt annál fogva Kegyelmetek az ellent-álló adós Virág Adám ellen egy előre való tizenötöd napi megintés után kivithetetik. In reliquo atefata sua Maj. Ssma bgne propensa manet. E Regio Magni Principatus Transilvaniae Gubernio. Claudiopoli, die 5. Septemb. 1828. – B. Joannes Jósika mpr. – C. Ladisl. Lázár Cancellarius. mpr. B. Franc. Kemény, Secretárius mpr.”

96.

166, 315, 506 [318] Gróf Bethlen azzal tetéze kegyeit erántam hogy ittlétemet előre tudatá az Enyedi Collégium' Professoraival, hogy maga is bekísére hozzájuk 's gondja volt hogy mindent láthassak a' mit meglátni óhajtok.

³⁴⁷ későbbi Sor feletti betoldás.

³⁴⁸ hálátlan ék. em.

³⁴⁹ vitessenek le. – Ellenségeink A gondolatjel sor feletti betoldás.

³⁵⁰ illetlen Sor feletti betoldás.

³⁵¹ Apafihoz <írt> írt A szétfolyó tinta miatt a szó megismételve.

[319] Enyednek fekte sokat hasonlítana a' mi Ujhelyünkéhez, ha sokkal tetősebbek volnának hegyei, 's tére keletfelé tágasabb, annak tudnillik a' ki itt Gáldtő, amott Patak felől jön belé. Collégium és Professorok' lakásai egész hosszú úczát foglalnak el a' Város' éjszaki szélében a' szőlőkertek' lábaikig. A' Deákok' lakásai, az Auditóriumok, a' Bibliothéca – irtoztató! [320] De el lesz törölve a' szenny; az új Collégium' alapköve 1827. van letéve, 's a' Múzák kétszáz esztendő, földbe sippadt szurdékjaikból díszes lakba mennek által!

[321] Az Iskola ide Fejérvárról jöve által. Ott az Unitáriusoké volt, hihetőleg számokra János-Zsigmond által építve; 1580. elfoglalák a' Reformátusok, Bethlen Gábor újra teremté, 's megajándékozta Décse, Miriszló, Felenyed, Murzsina, Orbó, Henningfalva egész helységekkel, 's elnevezé Fejérvári³⁵² Bethlenianum Collegiumnak, mint a' Német-orosz Fejedelmek a' magok' Iskoláikat a' magok neveikről. Tanító-székeikbe nevezetes férfiakat híva be. Illyen vala Opítz, a' németeknek akkor első³⁵³ Költőjük, 's Alsted, és Biesterfeld. De a' Rákóczy II. Györgyöt űző tatár és török sereg elégette Bibliothecáját és minden épületeit, 's az ifjúság és tanítóji elszéledtenek. Cancellárius Bethlen János őket 1663. Kolozsvárról a' maga Apafija által visszahívata. [322] Az Iskola' újabb és igazi státora Pápai-Páriz Ferencz vala, a' Lexicographus.

[323] Rendes Professora Enyednek hét vagyon, 's tanulójinak száma nem haladja meg az ezeret. Tógás ifjú a' felsőbb tudományokban a' nem-tógásokkal együtt mintegy kétszáz. – [324] Enyednek e' szerint sokkal kevesebb az ifjúsága mint akár Debreczennek, akár Pataknak.

[325] Bibliothecája a' Collégiumnak 1816. nyolczezer Kötetből álla.³⁵⁴ [326] Az igen előregedett Philos.³⁵⁵ Prof. Benkő Ferencz ezer Kötet könyveit ezer forint³⁵⁶ tőkepénzzel hagyá az Iskolának hogy annak kamatján a' legújabb philosophiai munkák' szereztesse meg. – Ki nem hallja az illyet örömmel? Mert valljuk meg, a' Philos. Professor nem mindég philosophus.

Bod Péternek itt három Munkája tartatik nagy becsben,³⁵⁷ 's kéziratban mind hárma: 1. Historia Litteraria Hungariae III. Köt.; 2. Antiqq. Hungar.; 3) Magyar Ecclesiák' Történetei.

Én leginkább azt óhajtám látni a' mit Benkő József hagyta. Illyen az a' fólio Kötet, mellyben az első Teleki Mihály' levelei 's a' hozzá-írtak bekötve állanak. Transilvaniajának minden nyomtatványai elfogytak. [327] Az Erdély' Specialis Geographiáját Consil. Kenderesinél láttam, kéziratban. [328] Benkő sok igen jót, sok igen hasznost írt, de mindent gyilkos hosszúságában.

[329] Benkő négy esztendő deák hagyá el Enyedet, 's olly helyre méne Papnak, hol nem volt alkalmá tudományait szaporítani. Innen a' gyanu, hogy Hermányi Dienes rokonának tollaival játszá páváskodását. A' szín neki minden dolgozásiban egy, 's ő társaságokban is tudósnak mutatta magát, 's ez a' gyanút megszügyenítheti.

³⁵² Fejérvári A szöveggel párhuzamos betoldás a lap tetején, a főszövegben jelezve: ⊥

³⁵³ akkor <legi> első

³⁵⁴ alla ék. em.

³⁵⁵ előregedett <Prof>Philos

³⁵⁶ ezer <10> forint

³⁵⁷ becsben <;> ,

Éltének utolsó napjaiban csapás éré, mely rá bajt is vont, de fényt is. Rettenetes szegénységgel küszködve, egy házasulni akaró párt a' parancsolt formalítások nélkül összeeskette. Perrel támadtatott meg. Minden felelete az volt, hogy ő honjától nem büntetést érdemle, hanem hogy az őtet halálíg táplálja³⁵⁸ Prytaneumában. Bírági pénzfizetésre kárhoztaták, de azt magok fizették meg érette.

170, 317, 507 [330] Báróczi Enyednek minden Könyveit;³⁵⁹ Római és francia Classicusok és
317, 507 Theosophiai lomok; [331] az Enyedi Kórháznak tízezer forint tőkepénzt. [332] Itt
172, 317, 507 függ Fuchs által már 1786. előtt festett képe is, de az neki nem hív képe.

173, 317, 507 [333] Báró Bánffy Farkas Erdélyi Kincstartó's a' Szent István Rende' Commendátora's Gróf Bethlen Gergely Kormányszéki Tanácsos Fő-Curátorok nagybecsű ajándékok által érdemlék a' Collégium' háláját: ez egy gazdag Ásvány-Gyűjteményt ada, az elsőbb egy irhára még 1462. írt Magyar Chronicont, saját Biographiáját, és Hollandiában irkált iskolai csomójit.

97.

174, 318, 507, 779 [334] Vasárnap vala, 's még nem harangozának be, midőn Tornára³⁶⁰ értem. Látni akarám az isteni tiszteletet az Unitáriusoknál.

Azt hihetém vala itt hogy a' magaméi közt vagyok; a' két felekezetnek templomi ékeik, énekeik, melodiájuk eggyek. Úgy tetszik Invocatiójokat az ő férfijak is mint a' mieink, állva 's kalapjaikba nézve: lyányaik és asszonyaik ülve 's a' szék' fejének görbülve.

Predikátor Barabás Sámuel Ur engem maga mellé ültete, mert helyette egy Kolozsvári Unitárius deák papolt; fekete rövid dolmányban, 's sinórból vert ővvel, Erdélyi fekete báránnyal prémzett sarkat verő magyar mentében, melyet pallást gyanánt lebegtete vállain. Mi predikázióinkat imádságon kezdjük; ők előbb elmondják miről fogják tartani tanításaikat. A' Supplicans ekkor imádkozék osztán, 's felolvasá a' textust. Tanítása collégiomusan fel vala czifrázva az Egyiptombeli, Görög, Zsidó, Persa, Asszýrius Királyok', Bölcsék, Hadi-Vezérek neveikkel. Nagyon megbánám hogy éltemnek két becses óráját így vesztém el minden haszon, minden öröm nélkül.

De valaha végre az én kínjaim is megszűntek, 's a' Deák most buzdítást teve hallgatójához, hogy valamely Lutheránus felekezetet segélnék a' templom' építés' terheiben. Erdélyben minden Lutheránus Szász; ott szászon kívül nincs Lutheránus, nem foghatám meg tehát, hogy a' gazdagpapa helyek segédre szorulhassanak; de azon nem akadtam fel; ki tudhatna minden környülállást? Azon akadtam fel inkább, a' mire példát nálunk nem tudok, hogy Unitáriusok serkentettek segélleni a' templomot építő Lutheránusokat. Barabás Úr dicsekedve magyarázá meg, hogy Erdélyben, ha valamely helység 's falu lakosai templomot akarnak építeni, vagy igazítani, szükségöket bejelentik a' Kormányszéknél, 's az megengedi a' gyűjtést minden religióbelielieknek mindenik religióbeli templomban, végig az egész Erdélyen. – Soha én életem-

³⁵⁸ *taplalja* ék. em.

³⁵⁹ *Könyveit könyveit*-ből javítva.

³⁶⁰ Helyesen: Tordára.

nek két óráját jobban el nem vesztegethetém, mint midőn füleim' elkínzásokon illy szép tudást vásárlék meg itt.

TIZENEGGYEDIK SZAK.

98.

[335] Consil. Kenderesinek szoros számot kelle adnom mind arról a' mit láttám, hallottam, tapasztaltam, 's megszerettem vagy meg nem szerethettem. Megigazítá a' mi jegyzésimben hibás volt, 's kibővítette a' mi csonka. – [336] Vendégévé vive Gróf Tol-dalagi Lászlónénak kihez híva volt. [337] Az ebédet ott tudomány, 's komoly és dévaj kedv élesztgeték; mert Kenderesi nevetni is tud. 180, 318, 508, 783

[338] 'S azok az elmésségek, mellyeket kedvem volna lélek perczengésinek nevezni; azok az apró bohó történetek, mellyek papirosra vetve 's nyomtatásban alacsonyoknak tetszhetnének, de élő szóval az öröm' helyén mondva, éltünk' igen szép pillantásit tesz- 178, 319, 509, 782
zik. Próbát tészek, tisztelt barátom, nem hogy téged tudnálak e elbeszélések által mulattatni; ki facetiákban is minden másokat felülmúlsz; hanem hogy azt érhetém e el velek Olvasóimnál a' mit Kenderesi nálam, midőn ebéd felett mindnyájunkat megne- 178, 319, 509
vettete.

Eggy szíve, lelke, tudományai által tekintetet érdemlő, de különösségeket kedvelő valaki bővebben költe mint szokás, 's Excellenzias rokona jónak vélé meginteni az abnormis bölcslet, hogy élne mint mások. A' levél nagyocskán fogta éreztetni a' tanácsló' felsőbbségét; a' szeretetre méltó bűnös tehát, áltesvén a' levél' megolvasásán, gyertyája felibe is tartotta azt, 's vígan nézé mint ég hamuvá. Akkor az inkább feddeni mint tanácsolani akarónak ezt írta: „Megismerem hogy a' tanács igen bölcs, 's hogy egye- 179, 319, 509
nesen az én hibám hogy nincsen sikere. Ha ifjabb esztendeimben vehettem volna azt, volt volna sikere nálam is. De épen jut eszembe hogy Excellenziádnak még közelebbi rokonai vannak mint én, hogy olly gondolatlanok mint én, 's hogy ifjabbak mint én. Illy bölcsességű tanács nálok nagy hatást fog tenni; ha az nekik dózisonként fog beadatni. Mire nézve a' levelet hamuvá égetve visszaküldöm. Én öregebb vagyok mint hogy egyéb tudhassak lenni, mint eddig voltam.”

A' költés sequestert vona birtokára. Azonban némelly hitelezőji újabb adósságai eránt tevének panaszt, 's³⁶¹ abból kívánák kifizettetni magokat a' mi élelmére vala hagy-
va. A' bevádlott egygességre lépe hitelezőjivel, 's áltadván nekik bizonyos számú czi-
gányait, őket teljesen kielégítette; de akkor jelentést is teve a' kielégítés felől, 's előadta
hogy ő a' maga hitelezőjit cigányjaival elégitette ki; azért cigányjaival 1. mert míg az
adósság móbilis jószágból kitelik, immobilist illetni nem szabad; már pedig móbilisabb

³⁶¹ 's Sor feletti betoldás.

dolog mint a' cigány, széles e' világon nincs; 2. Minthogy a' hitelezők' sötétszínű arcza és az általeresztett cigányoké azt bizonyítják hogy a' kettő atyafiságban áll egymással; ő ezeknek földes úri hatalmokban eresztvén által cigányait,³⁶² oda célzott hogy cigányainak sorsán könnyíthessen, 's úgy hiszi, hogy ez az emberiség' sugalltából eredett igyekezet³⁶³ el is ér a' célhoz, mert vér nem válik vízzé. Két három francia játék okait kénytelen vagyok felejtetni.

320, 510 [339] És még egy bohó történetet, de más neműt. – Udvarhely Székben a Fő-Ispán (a' Székelyek közt Fő-Királybíró) meghala, 's a' Székelyek azt magok választván, ösz-szegyültek, 's abban állapodának meg hogy nekik nem kell más Fő-Ispán mint Báró Kordáné, egy lelkes, nagy birtokú 's éltes asszonyság. Voltak, a' kik kérék, gondolnák meg mit csinálnak; a' Gubernium abban soha sem fog megegyezni; az asszony úgy nem lehet Fő-Ispán, mint pap lem lehet. – De bizony jobban tudjuk mi azt, mondák a' természetnek ezen boldog jámbor gyermekei; ha Király lehet asszony, lehet Fő-Királybíró is!

99.

100.

510, 785 [340] Az embert néha az öröm, néha a' baj veszi őröbe, nem mintha kedvezést vagy bosszút érdemlett volna, hanem hogy megmutassa hogy a' szerencse makacs kéje szerint űzi a' halandók között uraságát. Így űze engem ma a' baj, szinte az elcsüggedésig.

182, 320, 510 [341] Kolozsvárról megindulván reggel, éjszakára Esküllőre értem. A' hogy a' Tordai úton nem találtam egész nap falut,³⁶⁴ úgy ma sem az Esküllőin. Láttam falukat, de az út rajtok nem méne keresztül.

'S eső, reggeltől estig; lomha, hideg, szomorú. Nem a' mi víg csapatokban jött és ment, nem szép szikrázása, nem muzsikai dörgésű. Az ilyen rettent a' lelket, de éleszt-ti is, és mulattatja: az a' lassú csak elbusítja, leveri.

182, 320, 510 [342] Inasom megbetegedék. Kolozsváron akarám hagyni jó gondok alatt, mert láttam hogy bajom lesz vele az úton. Azt hazudta hogy jobban van, hogy egy két nap alatt semmi baja nem lesz. Hittem neki, 's meg vagyok csalva. Saját erejével fel nem tud űlni³⁶⁵ a' szekérre, le nem tud szállni a' szekérről.

A' beteg inas miatt lassan lelete haladnom, 's már béestveledék, midőn még távolyra³⁶⁶ látánk Esküllőt. Olly setét leve az esős időben, hogy sem eget sem földet nem láthatánk. A' kocsis lovainak vezérlésére bízta magát.

511 [343] Ugatást hallának füleink, apróbb ebek' ugatását, 's az elhite bennünket hogy beérénk a' faluba. De emberszó nem hallatszék, semmi ablakon nem vala látni világot, semmi udvaron nem tüzet, a' mit a' hűves esőben nem lehetne nem várni.

³⁶² cigányait cigányaitól-ból javítva.

³⁶³ eredett <czél> igyekezet

³⁶⁴ falut falút-ból javítva.

³⁶⁵ űlni <, >

³⁶⁶ távolra távolról-ból javítva.

[344] Jó ideig ballagánk így, midőn szemeink egy kisdéd nimbust látának meg, 182, 320, 511 egy laptányi nagyságban.³⁶⁷ Minthogy a' mysticus kisdéd jelen kívül semmi egyéb tárgyat nem láték, alig tudám érteni hogy az valamelly szoba' világa lesz egy ablakkarikán. Állj meg, kiáltám a' kocsisnak, menj be, 's kérj szállást; de mondd meg, hogy ha nem adnának is, én tovább nem megyek; erővel szállók rájuk.

*Scseszcze vam Bozse dáj!*³⁶⁸ mond a' tót ember, rá nyitván az ajtót az oláh-asszonyra. Az, mit hihete³⁶⁹ egyebet, mint hogy itt a' gonosz lélek kezd valami nem jót?³⁷⁰ 's kapta a' tűzpadon³⁷¹ a' fazakat, 's egyszerre beönté tüzt.³⁷² 'S minthogy a' tót kocsis azon mértékben ijede el a' víz és tűz' sustorgásától, mint az oláh asszony a' tot ember' figurájától 's a'³⁷³ tót beszéd' hangzásától; az oláh asszony legjobbnak látá, némán guggolni le a' setétben, a' tót vitéz pedig minél előbb ott hagyni a' mezőt, hol nevére örök fény és³⁷⁴ dicsőséget ragaszthata³⁷⁵ volna. Lélektelen habuczkaált tehát lovához, 's most kezdé osztán a' mit a' legigazságosbb neheztelés ada szájába: *Zsebi ju siczki peruni ... siczki gyabli ...* mondá. Gyönyörűség volt hallani mint folyt a' félig tót félig magyar formula a' bátor legény' száján.

Sokáig ballagván a' híg sárú úczán, meglátánk hogy egy udvarban sok ember a' kis³⁷⁶ tüzecske³⁷⁷ mellett fűtözik. Kocsisunk leszállá itt is, 's ment, hoza egy oláhot.

Az oláh a' mi nyelvünket, 's mi az oláhét nem értünk; de úgy gondolkodék, hogy bár nyelvét egymásnak nem értjük, ha³⁷⁸ közel jó hozzánk, 's mi az ő képét, ő a' miénket, meg látjuk, érteni fogjuk a' conversációt. Fellépe³⁷⁹ tehát a'³⁸⁰ hágomra, 's fejét a' szekér felkapcsolt első fedele alá béüté, 's elkezdé pergetni nyelvét. 'S íme az oláh a' mi magyar szavainkból megértette hogy nekünk szállás kellene, mi pedig az övéből hogy azzal most nem szolgálhat. Pedig ebből álla az egész dolog. Pénzt nyomtam tenyerébe,³⁸¹ de nem vette el; úgy fogta hinni hogy ha elveszi a' pénzt, jussom lesz megkívánni³⁸² a' mit adni nem akar, 's így a' Mohai nevet fonogatta beszéde közzé, minden búcsúvétel nélkül a' hágóról leszállott.

Kocsisunk most kezdé igazán a' maga *Strela- ho-jit*. Nem vala látni semmi tárgy, 's lovaink habuczkaáltak a' híg sárban.

³⁶⁷ *nagyságban magasságban*-ból javítva.

³⁶⁸ <*Daj Bozse* [olvashatatlan szavak]> *Scseszcze A Scseszcze vam Bozse dáj!* Az áthúzott rész felé írva.

³⁶⁹ *hibete* <*tt*> *tehetett*-ből javítva.

³⁷⁰ *jót* <*;*>?

³⁷¹ a' <*tűz mellett*> *tűzpadon*

³⁷² *beönté* <*vele a'*> *tüzt*

³⁷³ a' Sor alatti betoldás.

³⁷⁴ *örök fény* és Sor feletti betoldás.

³⁷⁵ *ragaszthata ragaszthatott*-ból javítva.

³⁷⁶ a' *kis* Sor feletti betoldás.

³⁷⁷ *tüzecske tüzecskejé*-ből javítva.

³⁷⁸ *értjük*, <*is*,> *ha*

³⁷⁹ *fellépe fellépve*-ből javítva.

³⁸⁰ a' Sor feletti betoldás.

³⁸¹ *nyomtam* <*ke*> *tenyerébe*

³⁸² *megkívánni* ék. em.

De most felkiálta, hogy neki úgy tetszik, mintha jobbra egy galambbúczos kapu állana. Nézénk, de nem látánk. De igen még is. A' setét éjt még sűrűbbé tette a' föld gőze az egész napi eső után. A' nélkül hogy tudnám kié a' ház, behajtaték. – A' vak Szerencse Mohai Úrhoz vive bé; maga betegen fekvék. Átalva közelíték ágyához.³⁸³ Csenedesen végig hallgatá mentegetőzésemet, 's azt mondá, hogy becsületes ember becsületes emberhez bizakodással szokott közelíteni; tudja hogy engem Wesselényi Miklós szeretett, az öcsémet pedig Wesselényi István az Oberster, Drágon; 's felkölt ágyából, 's rakásra ölette tulkait, madarait. Midőn más nap tovább menénk, alamizsnával ereszte útra. Úgy szokás Erdélyben.

101.

- 183, 321, 512 [345] Most egy kies völgyen, melyet játékos csapongásokban fut végig az Almás'
 184, 321, 512 vize, [346] Erdélynek egyik leglelkesebb férfinájához, Tisztviselőjéhez, Szollnokjához,
 321, 513 Nagy-Ajtai Cserei Miklós Úrhoz juték, Tihóra. [347] Előbb Assessor vala a' Királyi-Táblán, azután dicsérettel végezvén be némelly Bíztoassagot, mint péld. a' pestis' el-
 513 akasztását Brassó táján, a' Háromszéknek nevezett fényes Megyében Fő-Ispáni hatalommal viselő Gróf Nemesnek képét. Végre a' Kormányshék' Tanácsosa leve, de titulá-
 513 sával 's fizetésével nyugalomra ereszttetett. [348] Iskolájit úgy végzé a' mint illet, 's a' Római Classicusok' szerelme vigasztalója üres órájainak. Tacitust ő is fordítá, mint előbb már Ócsai Balog Péter, Zólyomi Fő-Ispán.
 512 [349] Csereit szeretetére bizakodására mind végig méltónak találá Wesselényi Miklós, de a' mindenek szeretetét megnyerni nehéz, megtartani lehetetlen, elveszteni olykor nem rút. Én sok dolog³⁸⁴ eránt³⁸⁵ egy vélekedéssel vagyok Csereivel, és ha én lehetek ilyenben mellék czélok nélkül, akarám tudni, miért kell mellékczélokkal Csereit³⁸⁶ vádolni. Nagy tekintetben állá Cserei Cancellarius Teleki és Septemvir Vay József előtt is.
 186, 321, 513 [350] Tihó a' mint neve 's vára' romjai mutatják, hajdan birtoka Tihó vezérünknek, kit a' magyar hang hallására 's leírására alkalmatlan régibb Írók Tuhutumnak neveztek el, mintha lehetne Tuhutum valaki! két órányira fekszik Zsibóhoz, 's a' völgy e' kettő
 185, 321, 513 közt nevezetes a' nemzet' történeteiben. – [351] A' Nagy-Szamos, Dézs felől jöve, megkerüli a' Turbucza hegyet, 's ezt jobbra hagyja, Karika nevű helységet balra. Rákóczy körülsánczolá magát a' dombon, hogy kénytelen ne légyen a' közelítő németekkel megvívni, míg Bercsényi a' várt lengyel segédet előhozhatja. A' völgyet megtövé népével, de felejté hogy a' szoros nyíláson meglepethetik. Azokat egy oláh pap a' nyitva hagyott résen vezeté Rákóczyra. Ez látta hogy itt 1705. Novemb. 11d. leginkább az ő elfogásán törekeshetnek, az erdőnek csapott, áltusztatá a' Szamost, 's a' Turbucza hegyén, Kővár Vidékén, és Máramaros Vármegyén Lengyelországba vette magát.

³⁸³ közelíték <hoz> ágyához³⁸⁴ dolog <ban>³⁸⁵ eránt Sor feletti betoldás.³⁸⁶ kell <jen Csereit> mellékczélokkal <vádolni> Csereit

TIZENKETTEDIK SZAK

102.

[352] A' Zsibó' istállója úgy díszé Erdélynek mint a' Vásárhelyi és Fejérvári³⁸⁷ 188, 322, 513, 789 Bibliothéca, 's a' Szebeni Galeria, 's méltó hogy arról szólljak.

Ménest itt Wesselényi Pál állíta, nagyatyja a' most élő második Miklós' nagyatyjának, 1660 körül, Erdélyi válogatott anyalovakból. Pálnak fija István, Rendek Elölülője, látá a' szerencsés kezdetet, 's ménesét török és tatár kanczák által nemesítette.

Istvánnak két fiai Ferencz és István megosztozának a' lovakban is. István Nápolyi méneket hozá be, hogy a' török apró faj magasbb termetűvé váljon. Láta hogy a' két faj nem illik egygyűvé, 's mind azt a' mi megkorcsosúlt, kihányta.

Most megveve Generális Brentánótól egy huszonnyolcz esztendő's Galant nevű mént, kétszáz aranyon, és tizennégy darab harmadfű csikón. A' Galant atyját a' VI. Károly Barcelonai koronázásakor hozák keresztül a' Pyrenéeken. Ezentúl minden Zsibón lett lovak' törzsátya, atyai vagy anyai ágon, ez a' Galant, más nevével Brentánó, leve.

Istvánnak özvegye Báró Daniel Polyxéna a' ménest óvá minden nemtelen lovaktól, megkülömbözteté a' fajokat, Jegyző-Könyveit nagy gonddal vitette, az ifju lovakat kölcségesen³⁸⁸ neveltette, tanította, ügyes lovászmestereket fogada szolgálatjába, nevezetesen Gründelt, ki mestere lón az idősbb Miklósnak.

Ez, Kapitány a' Bethlen Ádám' huszárjai közt, egy *Monárch*, és egy *Brillánt* nevű spanyol eredetű mént hozá ki 1775. a' Lengyel Király' istálójából, és egy *Törököt*.

Anyja halála után 1776. megvevé Cicerót a' Gróf Haller János' Gorbói istálójából, melly I. Ferencz Császár spanyol ménű és spanyol kanczái közzül erede; Hiam ángoly lójátékostól 1783. egy négyesztendő's Alexander szürke mént; Herczeg Kaunitz Domonkostól pedig 1790 egy Andalúzo nevűt, mellyet a' Herczegnek Minister atyja maga hozott vala ki Spanyol-országból. Végre 1792. Gróf Mikótól egy Müzir nevű szürke originális araboszt.

Zsibó nem³⁸⁹ tartá meg a' Monarch és Brillant maradékit; nem felelének meg várakozásának, spanyol fajtát hármát nevele, a' Galant a' Cicero és Andalúzo fajtát, egy ángolyt, Alexandertől, [353] és egy araboszt,³⁹⁰ Müzirtől.

189, 323, 514

[354] Miklósnak fija, Miklós, 1822. Februáriusban utazott Angliába, együtt Gróf Széchenyi Istvánnal, 's onnan hozta ki magával *Cátót*. Anyja, Referendárius Csereynek Heléna leánya, a' ménes' gondjait³⁹¹ áltadá ezen egyetlen gyermekének, 's ez 1827. leté-

324, 514

³⁸⁷ és <Szebeni 's> Fejérvári

³⁸⁸ kölcségesen ék. em.

³⁸⁹ Zsibó <elhajta> nem

³⁹⁰ araboszt Araboszt-ból javítva.

³⁹¹ gondjait gondjait-ból javítva.

vén a' spanyol és arabsz fajtáról, minden méneit és céljaira nem szolgáló³⁹² kanczájit és csikajit eladatá, 's egyedül az angoly fajta által tartja fenn háza' ösi dicsőségét.

189, 323 [355] A' Brentáno' nemében fényt vona Zsibóra a' II. és a' III. Galant, Superbo, Daru, Amico, Kakas, Kedves, Bucephál, Jupiter, a' Daru' Bucephál fija, Hannibál, Pajzán, és Philosoph. – [356] *Bucephál* 1816. huszonnyolcz esztendő's vala. Színe sárgás-fakó, serénye 's farka 1805. igen tömött és egészen fejjér; haja hosszan nyúlt alá perpendicularis vonásokban. Feje busa, háta horpadt. És még is egyike az istáló' fő díseinek, 's urának egyik nagy öröme. – *Philosoph* tizenhat markos, szürke; remekje a ' tanult lovaknak, 's ez adta neki a' nevet. Urának egyik kedvencze, méltósággal teljes lépdelé-siért. – *Jupiter* barnapelly; fő éke a' ritka görbülésű hattyunyak. – *Pajzán*, szürke kancza; olly úszó trappos, mozdulatai olly pattanások, olly fáradhatatlan, hogy álmélkodással
189, 323 nézték a' legelső lóismerők is. – [357] *Amico* urának már a' Regementnél is kedvese. Harminczhat évet élt. – *Kedves* Zsibónak legtanultabb nevelése. Miklós a' maga nyolcz esztendő's Miklósát 1805. ezen kezdé iskolázni.

Cicero' nemében legnevezetesebb volt a' lángszínű *I. Caesar*, Zsibónak, sőt egész Erdélynek, örök dísze, a' külföldnek irigysége. Kiholt 1804., maga helyett hagyván a' hasonló színű *II. Caesárt*, a' *Csínost*, a' courbettolól *ifjabb Cicerót*, 's *Armidórt*, az if-
323 jabb³⁹³ *Caesar*' anyai testvérét, a' szép *Madár* kanczát, [358] és *Scípiót*.

189, 323 [359] *Andalúzó*' nemében ragyogtak az *ifjabb Andalúzó*, a' *Tüzes*, a' *Spagnioló*,
190, 323 *Superbo*, *Ráro*, és *Spagniola*. [360] Az utolsó nem tetszett szépnak, de mindég igen szép fiaikat szüle. Gróf Károlyi József hétszáz³⁹⁴ aranyat ígére érte, de Wesselényi azt a' barátságának sem adá. Annyit nem ér, de én a' lovak' nevelésével öseim' árnyékának tartozom.

189, 324 [361] Alexandernek leghíresebb gyermekei: Fox, Pitt, Admirál, Eclips, ifjabb Alexander, 's Fanny és Jenny.

190, 324 [362] Müzirnek minden férfi maradékai közzül, 1816. egyedül a' szép Almanzor éle. Neptún ennél szebbet soha nem teremte, 's a' Kochláni ménés, melly³⁹⁵ lovai' genealogiáját szinte Salamon Királyig felviszi, ezt kevélykedve nevezhetné fijának. [363] Ha valamelly megtámadott Fejedelem meggyőzte volna igazságtalan bántóját, jól tenné ha triumphuszában Almanzorra ülne, 's maga előtt vitetné lánczaiban a' gonoszt.

324 [364] Wesselényi engem egy gyönyörű ki courteanddal ereszte el Zsibóról; a' rőth Brüsszel, Eclipsz és egy török kis kancza fiával.

103.

192, 325, 514, 792 [365] Gróf Kornis Mihály és testvér öccsének nevelője Buczy, áltjövének Szent-Benedekről hogy neveljék utolsó napjaim' örömét, mellyeket Erdélyben fogok³⁹⁶ tölteni.

³⁹² szolgáló ék. em.

³⁹³ ifjabb A szó aláhúzáva, majd az aláhúzás törölve.

³⁹⁴ hétszáz ék. em.

³⁹⁵ Kochláni ménés, melly Sor feletti betoldás.

³⁹⁶ fogok Sor feletti betoldás.

[366] Ezek, 's Wesselényi és Bölönyi-Farkas Sándor, elkísérének Hadadig. [367] Itt engem, 's a' hol már nem várám, az örömnék azon neme ére, melly után Andrásfalva és Gáldtő olta mindég sóhajtozám: – Caudéla, híres Hangmester Báró Wesselényi Farkas' szolgálatjában, 's Menard, ügyes Énekész, mulattatának, az első mivel az uj nem fárad ki olly hamar mint a' tüdő, reggel olta éjfélig, 's nem csak a' legújabbak' dolgozásival, hanem azt is adván a' mit Gluck, a' mit a' két Bach, 's Pergolése, és mások, ihletve teremtének.

204, 330, 517
204, 330, 517

104.

[368] Melly iríglyést érdemlő szerencse juta nekem hogy Erdélyt láthatám, 's így segélve láthatám! Ezt kiáltám visszatekintve Nagy-Károly mellett az elhagyott halmok felé, 's áldást könyörgék az annyi jó fiak' az annyi jó leányok' szülőjére.

330, 517

Jó föld, tiszták és nemtiszták vannak, valahol emberek vannak; nálad mint nálunk, 's nálunk mint nálad. De te nem romlál meg úgy mint mi, 's színed jobb. E' vallással tértem onnan haza, 's úgy hiszem, később Magyar-országi vendégei valónak lelik szavam, ha értik jelentését.

NYOLCZADIK KÖNYV

1817 –

28.

[Utazások] Erdélybe. 1816.

KAZINCZY
ERDÉLYI LEVELEI

I.

52, 238, 357, 675

[1] Magyar-országot a' Szilágytól, Erdélynek pitvarától, Széplak Bihari és Ip Krasznai helységek közt a' Berettyó' mocsáros folyamja választja el, melly itt egy Tusza nevű erdőben fakad. [2] Ennek kiáradása, és a' Krasznáé, e' példátlan esőzésekben, 's a' kerülés, mellyet ezért Zovány és a' Bánffiak által lakott Nagyfalu közt tennem kelle, nagyon elkéslelének.

55, 238, 357, 677

Vendéglőm Cserei Farkas Kamarás és Major Úr kevés hetek előtt ideglázából gyógyula fel; most pedig szemeire szenvedett. Orvosai kértek, hagynám magában; nyugalomra van szüksége. Hogy időmet kényem szerint 's hasznomra élhessem, tiszteletre méltó hitvese, leánya Gróf Haller Gábor Kincstartónak, áltvive nappalijába, 's felnyitván előttem férje' fiókjait, magamra hagyott, elfogva gondjai által a' kedves beteg körül.

58, 238, 357

[3] Égtem ismét látni a' szelenczét, mellyben a' Prusszok' nagy Friedriche gyógyporát¹ hordá zsebjében. Az arany szelencze egy kisded papagáj; fenekén a' Prusszokorona, a' Fridericus Rex' monogrammjával; benne még most is a' kalánka, mellyel a' Kiraly a' polychrestus sőt merítette, 's szájához vitte. Megtestesülve állá előttem a' mult század egyik fő díse, a' maga kopott kék kabátjában, lötyögő fekete pelüche (szőrbársony) nadrágával, 's bal hónja alá szorított csákánygombú nádpálczájával a' hogyan képét, a' Cuninghám' festése után Cunego metszette. A' szelenczét az én barátom' atyja Referendárius Cserei Farkas, egy Magyar-Cancellariai Referendárius barátjától vevé ajándékban, ki viszont huszár rokonától, 's annak jeleként, hogy a' derék ifju teljesíté a' mit tőle bátyja várt. – Feledve van az ifjú' neve, ki hazánknak e' fényt nyeré, 's nincs ki szólhasson, hogy a' szelencze hol és miként leve zsákmányunkká.

58, 66, 238, 357

[4] Kiélvén magamat a' szobák' festéseinek és rezeinek nézeltekben, mellyek közt a' Vernet' Zivatarát is találtam, még pedig Balechou által metszve; de két nevezetes társai, a' Csend és a'² Ferdők (Calme, és Les Baigneuses) nélkül; most a' Metszett-kövek gyűjteményének állék. – Nagy szépségű munkák!

Tovább a' Wedgewood' edénykéi mulattatának, a' Római hamvcsuprok, az Etrüszk és Herculanumi maradványok, egy Tengeri-Herbárium, a' Nemes-kövek' gyűjteménye, de a' mellyet egy tolvaj cseléd nagyon megfogyasztott; 's a' keleti és nyugoti Indiák' gyümölcsei, kemény térsztában, természeti nagyságaikban és színeikkel, a' mint Sickel az Europaiakat öntögeti.

¹ Friedriche <orvos-p> gyógyporát

² a' Sor feletti betoldás.

[5] Bibliothecáját első ittlétemkor (1805.) a' tűrhetetlen hideg nem engedé megte- 63, 239, 357
kintennem, 's most ezt vágytam látni mindenek felett. Cserei maga akara lenni vezetőm;
hogy Incunabulájit, princeps editiójit, a' kéziratokat, 's a' Cardinál-Fejedelem Báthori
András' pergamenre írt Breviáriumát, 's a' Bethlen Farkas Historiajának Keresdi kiadá-
sát vélem látathassa; de szemeinek fájdalmai nem engedé hogy sokáig fenn legyen. Itt
van valamit a' Jesuita Kaprinay, a' Referendárius' nevelője, bírt. Ez maga is sokat vásárla
Bécsben, Lőrincz fija pedig még többet, Német és Franczia-országi útazása alatt, hol,
már mátkája a' Broglie fényes ház' egy leányának, a' hon' és a' tudományok' nagy ká-
rára, megholt.

[6] Csereinek egyik öröme a' kertészkedés, 's Kraszna ritkaságokban gazdag. Dr. 239, 358
Baumgarten az Erdélyben talált növényeknek magyarokról ada nevet, 's ezeknek
egyike SILENE CSEREIA nevezetet visel. [7] Valamikor az eső megszűnt, bejárom a'
kertet, álmélkodva gazdagságain. [8] Klaproth és Wildenow Berlinben, Regnaut Pá- 59, 239, 358
rizsban, Gróf Canal és Prof. Dr. Nowodworsky Prágában 's a' Brasíliából visszatért
Neu-Wiedi Maximilián Herczeg Krasznát sok magvakkal, hagymákkal és csemetékkal
gazdagítottak, 's a' Xeranthemum bracteatum ide Malmaisonból jött. Kraszna dicse-
kedhetik, hogy Erdély nagy részben innen vevé, a' mit most már mindenfelé nevel kert-
jeiben; tudomány nélkül többére, és csak érzésből. De haszna az ollyannak is van.

II.

[9] Útam Krasznáról Kolozsvár felé a' Meszes hegyén méne, [10] 's Cserei előre 67, 239, 358, 610
küld Perjére, hogy engem várjon készen a' hatókrú forspont. [11] Midőn oda értem, az 25, 67, 239
oláhok már készen vártak. 25, 67, 358

[12] A' hely felejtett szegénység képét viseli. [13] Hosszan nyúlt el, noha nem nagy, 240, 358
's dombjairól, talán ugyan csak esős időben, zuhogva omlának a' patakok azon nagyob- 25, 67, 240, 358
ba, melly a' falut végig futja. [14] Fekünnék Helvetziában, 's Gessner felvéve rezei köz- 240, 358
zé, 's Európa most ismerné Perjét. [15] Béfogák szekerembe az ökröket a' nélkül hogy 25, 67, 240, 358
én és cselédim az oláhokhoz 's az oláhok hozzánk szóljanak; mi, mert látni vala képei-
ken hogy nyelvünket nem értik: ők rettegősségek miatt.

[16] Emelkedék a' hegy, 's kiszállék szekeremből, 's gyönyörködve nézém az erdő- 25, 67, 240, 358
ség' szép szakait, [17] mellyet megázva az esőben, lombjaikkal most még inkább ke- 240, 358
vélykedtek. Vissza vissza tekinték a' játékos fekvésű oláh falura, 's még inkább a' ne-
kem olly kedves helyre, melly keblében annyi kincset, olly³ lelkeket rejteget. [18] Eggy 25, 67, 240, 358
Bánffi-Hunyadra igyekező cseléd leszálla lováról, 's magyarázá előttem a' miket tudni
óhajtottam, 's tolmácsom leve forspontosimnál. [19] De itt hijába vala minden mester- 240, 358
ségem; ki nem tudám kapni némaságokból. [20] Még a' pénzt is öröm' és hála' érzései 358
nélkül vették el kezemből, 's elrettenve vonták el tőlem magokat, mikor vállokat nyá-

³ kincset, <annyi> olly

jaskodva megveregettem. – Lehet e irtóztatóbb mint azt látni hogy ember embertől fél, 's még attól is fél, a' ki felé barátsággal közelít!

26, 67, 358
26, 67, 240, 358

[21] De íme felértem a' bércz' homlokára. – [22] Hah, melly rezzentő pillantat! Előttem terült el Erdély. – 'S bár érezhetőleg önhetném szóba a' mit láttam!

De ha a' tájfestés, szóval, és nem ecsettel, mindég sikeretlen is, minthogy a' beszélő egymás után számlálgatja a' részeket, 's az egészt nem adhatja egyetemben és egyszerre, vagy, a' hogyan a' mi metaphysicáló Művésznink szólani szeretnek, mivel az efféle leírások nem idő', hanem ür' tárgyai, úgy hiszem még is, hogy a' mit itten mondani készülök, segíteni fogja azoknak érzéseit, a' kik ezt a' maga nemében egyetlen helyet levelem' olvasásával⁴ fogják meglátni. – Megfordulék sarkamon, 's valamerre tekinték, éjszokról keletig, s onnan tovább dél és nyugot felé, dombot láték és völgyet, minden lapály, minden hézag nélkül, mint midőn a' kertész sinór után nyirdeli spallérja' tetejét: A' Karpát' ága, melly Lomnicz és Késmárk mellől Máramaroson végig, és tovább osztán a' Székely-földön Fogaras mellé nyúlt el, a' nagy távoly miatt elvesze szemeim elől, elveszének az Abrudbányai és Hátszegi rengetegek is. Egyedül a' Blagásza üté ki magát, a' merre Belgrádot képzelhetém a' dombok' és völgyek' örök síkjából, 's a' hó fejezlék oldalán. Szóval állék meg. Úgy tetszék, mintha valamelly istenség egy magas orom' tetőjéről nézelle vala sok ideig a' habjaiban hánykódó tengert, 's tündérbotjával egyet ütvén, most parancsolta volna, hogy a' víz azon alakjában változzék földdé, de már benőve erdővel, mellyben egy percz előtt hánykódott. 'S előttem még nem vala teremtvé az új föld' embere, nem még állatai, mert innen nem vala látnom semmi falut, semmi tornyot, semmi kalibát. A' szép táj ember nélkül, nyáj és ember nélkül, madár nélkül volt. Egy szép halot!

241, 359

[23] A' mi rémítő az érzésben vagyon, még nagyobbodék az által, hogy rejtve volt a' nap, 's az ég' boltozatján felettem mindenfelé bús fellegek vonultak el.

26, 68, 241, 359

[24] Temérdek távolyra terjede horizonom, 's képzelhetni mint veszett el prizmai játékkal a' színek egész lajtorjája, a' feketélő kéken kezdve a' veresen-sárgáló fejeig, hol azt a' szem az ég' színétől nem választhatá. Ha a' mit ez helyen láték, tárgya lehetne az ecsetnek, óhajtanám festve látni. De ez a' setét bús egyenlő, minden változások nélkül, vásznan és színekkel, annál inkább rézbe metszve, nem tehetne kívánt hatást, mint a' nyugalmas tenger nem part és szikla 's hajó és fellegek nélkül. [25] Itt magát kell látni az egyszerű, pusztá, nagy természetet, 's nem vídám napfényben, hanem e' bús fellegzés alatt.

241, 359

III.

70, 241, 359, 689

[26] Útam Nyírjesig nem csak alkalmatlan vala, hanem veszedelmes is, mert a' sok eső árkokat mosott a' dombok oldalaiban; 's ennyi baj és inség közt az az örömem sem vala, hogy szemeim kies tájokat láthassanak. A' dombok' földje itt, és a' mint később láttam, Erdélynek egyéb helyein is, parázs, alja pedig kemény nyirok; 's így, midőn

⁴ olvasásával ék. em.

ősszel és tavasszal a' felső föld magába szedi az eső és hó-vizet, a' domboldalok, a' tetőn kezdve le lábaikig, 's olykor félórányi távolra, megindúlnak, 's grádicsos repedésekben sippadoznak lefelé. A' szem pusztulásban látja a' természetet, a' mit Magyarországon is látni ugyan néhol, de a' természet nálunk mindenhol a' maga épségében és szépségében jeleng, vagy a' hol péld., sebes Hernádunk a' Kassai szőlődombokat szagatja, bokrokkal rejti el pusztításait, a' mi Erdélyben nem így van, mert ennek igen magas dombjai többére kopaszok. Mint egy omladásnak indult ház, melynek falain egy veszedelmes földrengés ezer repedéseket ejte.

Nagy-Almás, özvegy Gróf Was Sámuelné, szül. Gróf Bethlen Rosalia lakjával, szűk völgyben fekszik. A' hely' nevezetes asszonyát nem lelem, 's így megelégedtem azzal, hogy istállóját 's fedett iskoláját láthattam. Itt Bucephál a' fő dísz. A' szög Zultán' nagy termete 's kevés tüze gyanút támaszta bennem, hogy az Erdélynek nem szálas, de tüzes kanczáji szálas tunya német ménekhez házásátatnak. Nem fogom az istáló' embereire a' mit nem tudok, de⁵ ha gyanúm meg nem csal, ezt tévedésnek nevezném, legalább míg a' jobb természet azt az idegent, azt a' miénkhöz nem illőt, ismét lerázhatná.

[27] II. József tekintetbe vévén gyakor útjainak egyike alatt a' Herczeg *** istállóját, 242, 360 's látván hogy az magyar paripák helyett nehéz cseh lovakat szaporít, meginté a' Lovázmestert, hogy a' seregnél huszároknak is van szükségük lovakra, nem csak vasasoknak. Idvez intés, 's eggynél több tekintetben.

A' szűk tájnak egy felől a' régi váracska' bástyája ad dísz, más felől egy szép új 690 emlék. A' váracska egykor a' Templom' Vitézeié vala, később a' Bebék Vajdáé 's vejéé Balassa Imréé, 's erről a' Csákyaké, kiktől a' Grófné is ered. Az új emléket a' hely' asszonya, előbb Kolozsvári Fő-Ispány Gróf Csáky János' hitvese, de kitől Róma elválasztá, közel a' Kolozsvár felé vivő úthoz, egy szomszéd hegyecske' oldalában második férjének emelte. Valóban szép, 's azért is szép, mert nem hasonlít kertjeink' 's temetőink' báb-obeliscuszaihoz. Nagy az mint a' ki emelte és mint a' kinek emeltetett, mint a' veszteség és fájdalom; egy félbe-tört, vastag diameterű, hornyolt oszlop, 's az oszlopon a' hamvveder (nich w, sondern vv) áltöelve az állandóság' symboljával, a' kígyóval. Felírásait a' lábkö' két oldaltábláján Gróf Haller Gábor, a Kincstartó, dolgozá: az első és utolsó táblán az enyéim találtak helyt.

IV.

[28] Bácsnál vidúlni kezde a' vidék, 's egy szőlővel beültetett dombon túl széle- 71, 242, 360, 691 sebbre láttam azt nyílni mint a' mellyen jöttem. Azt várom, hogy Kolozsvárt annak közepében fogom lelni. Azonban előfordulván a' szőlőhegyecske mellől, előttem fekvék a' Traján' hatodik gyarmatának C l u s a nevet viselt városa, melly régen magyarául is Klúznak mondatott, hogyan az oláh még ma is hívja; a' város, mellyben nemzetünknek egy nagy Királya 's Erdélynek egyik nem tunya Fejedelme, Hunyadi

⁵ tudok, <ha> de

Mátyás és Bocskay István, születének. A' látott szőlőhegy az úgy nevezett Fellegvár dombja; 's lába alatt fekszik a' semmi szembe-tűnő épülettel nem ékes külváros a' Kis-Szamos' bal szélén, Kolozsvár pedig, körülvéve magos falakkal, a' jobbon. Túl rajta, 's olly közelben, hogy a' város' egyik széle ennek alját ellepé, ismét magos tetők kelnek.

243, 361, 699 [29] Kolozsvár nagyobb mint a' mi Kassánk, de fekvése nem olly tér mint az ezé, 's
80, 243, 361 mellyik városunknak van olly széles olly hosszú úczája? [30] Itt a' három legszebb egy
81, 243, 361 T betű formájában vonúlnak; tágaskák, eléggé vídámak, 's nem hosszúk; oldalúczái
81, 243, 361 keskenyek, görbék, [31] 's még kevés háza van, melly figyelmet érdemlene. [32] A'
81, 243, 361 Középúcza előtt, mellynek kapuja, a⁶ maga őrházával a' kapu felett, 's nagy táblájú
81, 243, 361 órájával a' Német-országi⁷ kapukra emlékeztet, tágas piacz van hagyva, hogy vásárjai
kinn tartassanak, ne a' városban többé.

80, 243, 361, 691 [33] A' nagy Templomot, a' három úczának csaknem közepében, Zsigmond Császár
építeté 1342.; János-Zsigmond pedig a' maga felekezetének, az Unitáriusoknak, adá.
Az építmény nagy, de nem cifra, 's így annál szebb. Festés, faragás, melly érdemlené a'
megtekintést, sem itt nincs, sem a' Piaristáknál, kiknek kettős tornya, rézzel fedve 's
kedves alakban, a' városnak nagy dísz ad. A' Reformátusokénak külsője ijeszti a' sze-
met. A' Collegium' Bibliothecája ennek rekeszében tartatik; szűk, setét, mocskos; grá-
dicsain épen nem volna nehéz kezét lábat törni. A' Lutheránusokénak akkor rakák
talpfalait a' Híd- és Magyar-úcza' szögletében, midőn ott járék. Az Unitáriusoké, az
244, 361 azzal együtt álló Collégiummal, új ízlésű, csínos munka. Harsogott orgonája a' ma-
gyarúl éneklett zsoltár⁸ mellé, midőn egy délután azt megtekintettem. [34] Belől a'
templomban e' felírás áll: „Az egyetlen-egy Isten' tiszteletére;” künn ez: „In honorem
solius Dei. MDCCXCVI.” Az építetők, igen is hihetőleg, itt még örültek a' magyar
pleonasmusnak, 's ki akarhatná őket nem olcsó örömeikben megháborítani? Csakhogy
a' polytheismus' görög 's a' pantheismus' bölcse is csak egyetlen-egyet, azaz,
egyet, hive; amaz sokat azért mondván, mert az egy munkáját, meleg képzelete' szép
tévedésiben, többekre osztotta fel; a' másik egy⁹ mindent mondván, 's feledvén hogy a'
minden is egy. – De minek ezek a' szerencsétlen feszegetések, vitétasok.

244, 362 [35] Gubernátor Gróf Bánffy György, fija a' pompaszeretéről ismért Dienesnek és
Barcsay Ágnesnek, egyaránt kedvelteték az Udvar és polgártársai által, hűsége 's sze-
líd szerény¹⁰ lelke miatt. Nem nyoma senkit, 's nem felejté hogy a' magái között él.
Kedvesb vala a' jónak szeretve látni magát mint rettegve ugyan, de gyűlölve is. Úgy hi-
szik a' kik azt tudhaták, hogy Bánffy és Cancellárius Teleki épen nem szereték egy-
mást; annál szebb tehát, hogy mind ketten szereték a' mit szeretniük kelle; hogy magá-
nyos indulataikat által nem vívék a' köz dolgaiba; hogy annak mind ketten hálát érdem-
lő génuszai voltak. Bánffy sok elakadt jónak kele segédjére, és sokakat mente meg
veszélytől. A' Szent-István' csillaga villogott fekete prémetlen mentéjén, mikor nála
valék, és a' Szent Leopoldé az mellett, 's a' kettőn kívül a' polgári érdem' arany kereszt-
je. Hajatlanságát paróka fedé, copf és fodorítások nélkül. Termete kisded; húsa nem

⁶ kapuja, <előtt> a'

⁷ Német-országi A kötőjel sor feletti betoldás.

⁸ zsoltár ék. em.

⁹ másik <mindent> <egy> mindent Az egy -től az áthúzott rész felé írva.

¹⁰ szelíd <lelk> szerény

sok; arca egykor kedves; hajai szögek. Szájából egyéb hangot a' magyarnál nem hallék, 's elholt hitvese, leánya Herczeg Palmnak, úgy megtanúlá új honja' nyelvét, hogy azon folyva beszélt és írt, 's hibák nélkül. De e' földön egyebet már 1816. sem lehetett hallani, 's midőn annak álmélkodással örvendék; mert nálunk akkor még voltak némelly félisteni házaink, hol a' nemzet' szavát hangzatni véteknek tartatott; biztatának barátim, hogy ezt fogom visszatértemkor is mondani; 's meglőn a' mit jövendőlének.

[36] Itt történt az 1817, hogy midőn most országló Királynénknak Carolína Augusta Bajor Királyi Herczegnének, egy éltes Erdélyi Asszonyság, kit nemes lelke és sok dicső tettei tesznek tiszteletessé, azon jelentéssel mutattatott be, hogy Ő Felségével mivel nemzete' nyelvén kívül egyebet nem tud, nem szólhat, a' kegyes Fejedelem-asszony azt jegyzé meg, a' Grófné' jóltevőségére czélozván, hogy van egy ideg, mellynél fogva lelkeik egymáshoz közelítenek; 's ehhez ezt veté: Idegen nyelveket érteni, szerencse, a' magunkét tudni, kötelesség. – A' később idők alig fogják érteni, hogy lehete kor, mellyben bennünket az esztelenségnek ez¹¹ a' neme gyötrött. –

[37] 'S itt a' társasági egygyüttlétekben is valami szívesebb, melegebb, jobb van, mint nekünk némelly elkorcsosult tájainkon, hol a' gyermek a' maga szülőjében nem atyját és anyját nézi, hanem az Urat, az Úrnét.¹² A' tizenhárom magyar és öt székely Megyéből álló kis Országban minden ismeri egymást, nagy részben rokonok, 's nem felejtik hogy rokonok. Atyám és apám, 's anyám a' nevezet, mellyel a' gyermek szülőjéhez szól, 's egygyüttlétekben szüntelen cseng a' Mélcás Bátyám vagy Öcsém Uram, a' Mélcás Néném vagy Húgom Asszony. Az igen is bátor Bátyám Uram 's a' hideg Uram Öcsém így meg vannak nemesítve, vagy elkerültetnek. A sanscülött Philosophus azt sem tartja szükségesnek; de én a' Philosophusoknak semmi sectáját nem gyűlölöm inkább mint a' sanscülöttistákat, 's előttem örökké tiszteletes marad B...Ferencz Úrnak ez a' vad szava: „Kentek miatt már Úr sem lehet az ember.” Egy az azzal, a' mit Plátó monda a' szőnyegtaposónak.

V.

[38] Gróf Teleki Józsefet, a' Koronaőr ifjabb fiját 's a' Teleki Lajos Statuum Praesidens' vejét, végre örömem vala meglátni. A' Collégiumból jöve, mellynek Inspector-Curátora, 's kezénél fogva hozá vele nyájaskodó kiskoru fiját. [39] Visszatolt volna komolysága, ha épen ez a' boru is, mint mind az a' magasztalás, mellyet fölöle Cancellárius Telekitől, 's Cincinnatusi kevélységekre ömledező anyjától hallottam, nagylelkű 's nagy tudományú atyjára nem emlékeztetett volna. Erdély ötet nézte Marcellusának. Kilencz holnap múlva azután hogy nála valék, elholt. Élete utolsó heteit az 1817diki példátlan éhségben a' szűkölködők' táplálása által tette ragyogóvá. Nehány ezer forintot áldozza e' célnak, 's példája társaságba fűze némelly másokat, 's a' még akkor is iskolájit el

¹¹ bennünket <ez> az esztelenségnek <gyöt> ez

¹² az <Assz> Úrnét

nem végzett Wesselényi Miklóst és Gyulai Lajost, kik a' Rumford' levese által törekedtek érdemleni a' polgári-koronát, és a' mi minden koronánál többet ér, ön keblek' javalását, ön becsülhetéseket.

Teleki birtokosa a' háznak, 's én abban valék nála, hol Bocskay István, a' Protestantismus' nagy hőse, született. Atyja 's anyja fogva tartanának Zápolyánál, mert az Austriai háztól őmellé általtérni nem akarának, 's ő szüleiinek fogságok alatt született. Egy régi kőtábla deák versekben hirdeti a' születési nap' szerencsés péntekét és Bocskaynak minden egyéb nevezetes péntekait. Teleki a'¹³ követ, hogy eső és jég meg ne ronthassák, beviteték az úczáról a' kapu' boltozatja alá.

Közel ide állott, 's Heltai szerint, szembe azon úczával, melly az Ó-várba vezet, így tehát a' mostani ispotály' helyén,¹⁴ az a' ház, hol Horogszegi Szilágyi Erzsébet Magyarországi Gubernátor és Erdélyi Vajda Hunyadi Jánosnak 1440. Martz. 27d. szülé Mátyás fiját, nemzetünknek nagy ragyogású Királyát, a' világnak egy kora felett lelkes embert.

Kevés lépésekkel áll, innen a' kettőn, ablakaival a' nagy Templom felé az, mellyben II. József 1772. szállásola; 1817 pedig Gubernátor Bánffinak palotáját ér az a' szerencse, hogy most országló fejedelmünk, I. Ferencz Császár fels. hitvesével, abban töltson néhány napot.

VI.

81, 246, 364 [40] Báró Naláczi Józsefet, egykor Zarándnak Fő-Ispányát, örömem vala meglátni. Eggyütt szolgálta a' Testőrek közt Báróczival, Barcsaival, Bessenyeivel, 's eggyike azoknak, kik nyelvünk' elővitelében dicséretes részt vevének. [41] De a' ki a' torzonborz bajuszú öreget most látá, vastag gyászában, és ez miatt kecskeprémmel, miként hitethette volna el magát, hogy ez az, a' ki Euphemiát szólaltatá meg nyelvünkön. Elöttem nem szikráztatá tüzeit, noha lestem azt; de némelly mondása, melly nálunk is ismeretes, fenn fog maradni emlékemben. Az eszes jó embert még az eszes rossz és kénytelen tisztelni: az¹⁵ eszes rosszat a' rossz sem tisztelheti, bár azt szeretné.

79, 246, 364 [42] Kormányiszéki Tanácsos, akkor Titoknok, Nagy-Váradi Inczédy László látá¹⁶ Göttingát és Párizst, 's három út-társaival jelen vala azon nevezetes nap' (1804. Május 18d.) melly az első Consult örökös Császárnak nevezé. Még új vendégek Párizsban, azon reggel tudák meg, melly kérdés fogna eldöntetni, midőn a' gyűlés' órája már közel vala. Követségünk sem segélhete rajtok, 's billettjét eladni senkinek sem vala kedve. Elakadásokban az a' gondolat szállá meg, hogy öltözzenek honjok' köntösébe, 's a' gondolat segíté bajokon. Az úczán szolgáló Tiszt őket Követség' embereinek tekinté, aux armes! kiálta csoportjának, 's a' csoport tiszteletét nyujta nekik fegyvereikkel, 's

¹³ Teleki <, > a'

¹⁴ ispotály' <helyén> helyén

¹⁵ tisztelni <.>; az

¹⁶ László <, > látá

szabadon ereszte őket, nekik kimondhatatlan örömökre, de kimondhatatlan megzavaródásokra is, mert a' palotában még megkülömböztetéssel is fogadtának.

[43] Kenderesi Mihály elébb Notárius, majd Fő-Bíró (nálunk Vice-Ispány) Hunyadban, végre 1790. Követ, nagy fényben ragyogott a' Dietán, 's ezért elébb Titoknoknak, majd Tanácsnoknak nevezetett a' Kormányshéknél. Lelkes, czéljaira teljesen elkészült, munkás férfi; szerencsés előadásában, észében tántorodni nem tudó, szinte a' macacsságig, 's olykor darabos is; 's kész minden áldozatokra, ha kíváná a' köz' java; hív felekezetéhez, de soha nem károkka az oda nem tartozóknak, 's az érdem' becsülője, nem a' színé; csípős és bántó, mikor szükségét látta, különben felejtve hogy ő honja' Kormányshékének Tanácsosa, 's nagy emberhez illik ez az önérzés, ez a' szép kevélység. [44] Övé az a' dicséret is, hogy ámbár ízlése annyira míveletlen volt, hogy szépeknek lelé egy Erdélyi nyirettyűs' Ódáját, 's a' mi szép volt szépeknek nem tudá ismerni, tüzelgeté az ifjakat, hogy magokat a' görög szchenájú versekben, [45] 's Vályi-Nagyot négyszáz forint ajándékkal kötelezé az Íliász' fordítására. [46] Pártfogója, bizodalma, szerelme a' jobb fejeknek Erdélyben és Erdélyen kívül, ' barátja Kovachicnak, és a' Saratowban is hív magyarnak, Fesslernek. – [47] Született az igen nagy érdemű, de sokak által 's nem minden ok nélkül gyűlölt ember 1758. Novemb 17d., megholt 1824. Apríl. 26 d. Az Erdélyi Muzéum' számára metszetett, de oda tartalékból, fel nem vett képe¹⁷ Deutschmeister után Nagy Sámuelről, jól hasonlít hozzá: mellyet a' Tudom. Gyűjt. Kiadóinak küldé fel valaki, azt Kenderesinek ismerni senki nem fogja.

[48] Kolozsvárnak van Mestere Nyelvekben, Muzsikában, Tánczban, Lovaglásban, Szabdalkozásban. Rajzolásban kettő van: Neuhäuser Úr,¹⁸ a' Normális iskolában a' Reform. Collégiumban Nagy Sámuel. Festője¹⁹ nincs. Bergmann nem itt lakik; Avenáriusz pedig Nyelv'- és Muzsika'- 's Rajzolás'- mesteréve leve.

Nagy Sámuel Úr Enyeden született 1783. Február 7d. Collégiumi Tanítóji hajlandóságot tapasztolván benne a' festésre, béajánlák Előljárójiknak, 's azok felküldék Bécsbe, de azt kívánák, hogy az egész cyclust tanulja meg. Így mindent tanult, de semmit sem jól, mire kilencz év mindég kevés idő. Azonban tusban mozdalt darabja Füger után, mellyet láttam, gyönyörű munka, 's mutatja mire²⁰ mehetett volna. Lejővén végre Bécsből, kénytelen vala élelmét falmárványozással keresni. Most Calligraphiai leczkéket ad, 's geographiai abroszokat metsz, olykor portrékat is, a' mi nem a' maga vétke.

Schmelzer szobrokat faragott, nem gonddal,²¹ hanem olcsón. Ellenben Szimon, kit Batthányi Püspök typographiai betűk' metszése végett hoz a' magyarföldre, olly gyűrűköveket ad antikok és réztáblák után, mellyek a' legnehezebb ízlést is kielégíthetik. Egy épen nem nagy carniólon egy nyargaló lovanczot láték nála, ki német birtokosa' nevében 's francia szókkal azt hirdeti, hogy a' tisztos lovancz

Lelkét Istenének,
Életét Urának,

¹⁷ vett <jól eltalált képét,> képe

¹⁸ Úr Sor feletti betoldás.

¹⁹ Sámuel. <Urak> Festője

²⁰ mutatja <hogy> mire

²¹ nem <ügyesen,> gonddal Az áthúzott rész felé írva.

Szívét Kedvesének,
Hírt nevet magának

kíván tartani. Ló, lovancz, 's az igen apró, és még is igen jól olvasható 's nagy szépségű betűk teljes javalást érdemlenek, ha azt a' bohó gondolat nem igen érdemel is. De – sehe jeder, wie er treibe – Und der steht, dass er nicht falle!

VII.

196, 353, 708

[49] A' Szín 1804. kezde épülni, 's 1821. készüle el. Nagy, bölcsen van elrendelve, 's olly díszes, hogy Pesten is állhatna.

Felállván Pesten 1790. Színészeink' Társasága, Wesselényi Miklós, a' mi Miklósunk' atyja, azonnal pártfogásába vevé őket, 's nem szűne meg addig tüzelni polgártársait, míg azok őket két eszt. múlva magok közzé meghívák. Itt őket, a'²² sok csapás után, maga a' Kormányszék is pártfogolta. Már az 1794. és 1795. tartott Dieta elfogadá azt a' tanácslatot, hogy a' Szín' építésére szabad adakozásként gyűjtsék össze harmincz ezer forint, 's Biztosoknak a' tanácslat' készítőjét Fricsi Fekete Ferenczet, eggykor az Erdélyi Kir. Tábla' eggyik Bíráját, Gróf Teleki Lajost, akkor Kormányszéki Tanácsost, később Rende'k' Elölülőjét, Ezredes-Hadnagy Gróf Teleki Ferenczet, Gróf Bethlen Farkast és B. Wesselényi Miklóst nevezé ki,²³ hogy a' nagy czélt teljesítsék. Azonban a' Színészek bérbe-vett házban adák mutatványaikat.

Ezek a' Reform. Collégiumtól a' Farkas-úczán ötezer fnton vásárlottak meg egy telket, 's a' pénzt érte Gróf Teleki Lajos és Ferencz, Wesselényi, 's Gróf Toroczky és Báró Bánffy Józsefek tulajdon erszényeikből fizették.

Az adakozások tizenhat ezerre mentek fel, 's hozzá fogának az építéshez. De a' Biztosok közzül többen kiholtak, a' költséges háboru békövetkezett, a' begyűlt pénz elfogyott, 's így a' munkának félbe kelle szakadni. Az 1811diki Dieta eggy-eggy telektől²⁴ minden Uraságra ötven xrt vetett, 's abból százezer fntnak kell vala begyűlni. De a' papirospénz ötödére szállván alá, a' százezer húszezerre olvadt.

A' kiholt Biztosok' helyébe újak választattak; Elölülő leve Kolozsvári Fő-Ispány Báró Kemény Ignázt, Építési-Biztos pedig azon Várm. Fő-Bírája Nagy Lázár.

Báró Jósika János Exc., most Elölülője a' Kormányszéknek, a' Valkói havasokból megígéré a' szükséges fát, 's behozatását a' Kolozsvár megyei Nemesség vállalá magára.

A' fedél 1814. már fel vala rakva. De eggy része a' pénznek bé nem jött, a' másikat a' munka megemésztette.

A' Biztoság jónak látá örökös áron adni el a' lózsikat, 's így kevés napok alatt nevezetes pénz gyüle be. Tetézik azt Erdélyi Püspök Mártonffi József Exc. 1000, Gróf Teleki László és József testvérek (a' Koronaőr' fiai) 1500, Szamos-Újvár és Szent-

²² a' Sor feletti betoldás.

²³ nevezé <Biztosok> ki,

²⁴ eggy-eggy <parasz> telektől

Erzsébet örmény lakosú 's Abrudbánya, Fejérvár és más városok 1500 fnttal 's minek-utána a' Bíztoóság Kolozsvár várostól tizenkétezer fntot kölcsönzött, az épület teljesen elkészüle.

Szélessége tizenkét öl, hossza huszonkettő, 's a' Játzóhely ebből hatot fog el. Magassága hat öl. Lózsija van ötven, 's mindenikében megfér négy személy, a' Gubernatoriban pedig, és a' melly ennek felette és alatta van, hat. E' három lózsisoron kívül van a' parterre, és az úgy nevezett paradicsom. Elfér az épületben kétezeröttszáz néző, ezerhatszáz pedig benne ülést is talál.

Megnyittatott 1821. Marz. 12d., 's a' legelsőbben játszott darab Zrínyi Miklós volt, 's azt Uraságok adák; Mátyást más nap a' Színészek.

VIII.

[50] Felek, olly közel Kolozsvárhoz, sippadozó hegy' ormán fekszik, 's elannyira szegény, mintha a' Blagyásza' tövében állana. A' falut oláhok lakják, 's innen ered szegénysége. – Borzadsz szavamra, 's emlékeztetni fogsz, hogy az oláh is ember? – Bizonyosan; azt én nem hiszem kevésbé mint a' legtüzesb Cosmopolíta. De a' melly nép nem ismer boldogságot a' maga kedves pályinkáján kívül, a' melly népnek a' lélek' szükségai felől semmi képzelete, az századok múlva is ott fog állani a' hol most. 'S a' Feleki oláh,²⁵ eladván a' mit a' héti-vására bévive, az első csapszéken hagyja mind azt a' mit érte adtak. Kivált midőn elkeserítette a' böjt.

Míg túl Feleken egy írást olvasgatók, mellyet Kolozsváron kértem vala ki, cselédim figyelmessé tévének, hogy az út mellett szokatlan alakú kövek termenek, magoktól simúlva henger és gömbölyeg formákra. E' tájon ezekből szeldeltetnek a' faragványok; innen az Almási emlék is. – Jobb és bal felé gazdag erdőségek boríták el a' tetőket, 's gyönyörű szakokat csináltak. A' táj domb és völgy 's völgy és domb mindenfelé, 's el van fedve kaszálókkal 's gazdag tengeri-földekkel. Nagy fogadóok, nagy szekérállások, mint a' Hegyalján; de Tordáig, melly Kolozsvárhoz két posta, az útban nem találni semmi falut.

Torda kieszen fekszik egy szőlődomb' nyugoti aljában, 's templomai 's egyéb épületei távolra sokat ígérnek. [51] Római bírtok alatt neve Salinae volt, már akkor is gazdag sóbányájáról, mellyek a' lapos tető' ormán nyílnak. Piacza nagy, mind az itt kétféle szakadó országút, mind a' sóbányák, mind az Abrudbányai rengetegek miatt, hova a' sivatag hegy szekérutat sem enged.

[52] Predik. Gyöngyösi János Urat, a' leoninistát, szerencsém vala láthatni. Az embert látván magam előtt, felejtém irtóztató dongású verseit, de a' mellyeken a' könnyű ömlést nagy igazságtalanság nélkül nem lehet meg nem vallani, nem lehet meg nem csudálni, nem irigyleni.²⁶ A' rossz útra még iskolájában tévede, 's hexa- és pentameterreit azért

²⁵ Feleki <O> oláh

²⁶ irigyleni irigyleni-ből javítva.

rímezé meg, úgy írá nekem később, mert ugrást tenni semmiben nem tanácsos; és azért, mivel látá, hogy koccanóji a' hexametereknek még azok közt is szereznek barátokat, kik a' hexametereket koccanók nélkül versnek sem ismernék. E' gyanús állítását még szent példákkal is támogatá,²⁷ meg nem sejtván, hogy a' szent példák a' legregibb, a' közép, és a' legújabb időkben, az ellenkezőt is tanítják. Valljuk meg a' szeretetre-méltó ember' képében, füleit akkor még csiklándották a' rímes distichonok; valljuk meg, akkor még tetszék magának, és nem ok nélkül, hogy a' technica' nehézségeit úgy győzé meg a' mint azolta sem más senki; 's kell e neki azért pirúlnia, hogy ízlése akkor még, hamis csillámokon kapott; 's olly tapsokon, millyeken a' ki ügyét és magát becsüli, soha nem kap, sőt azt futja. De mellyükünk kevélykedhetik azzal, kivéven Superint. Kist, a' mivel ő, hogy látván másoknál a' jobbat, elég erővel bírt eltérni járt ösvényéről, 's distichonait többé meg nem rímezte? 'S ezt nyolczvanadik évéhez közelítván.

Olly érzésekkel jövék el a' tiszteletet érdemlő embertől, mintha leonínusokat soha nem írt volna. Sokat szenvede dicsősége mellett, mert szegényt még a' szelíd Ráday is megleczkézté, mint a' Teleki József, és mi sokan; 's ki tudja, nem ez az ostrom vezette e e' szép maga' elsánására? Arcza igen tiszta bőrrű; orczáji, még aggott korában is, lán-golók; termete kisdéd; módja feszeske; de pőf nélkül, 's beszéde kevés. Bergmann híven adá rézre is metszett képét. De a' ki a' rezet látja, sokfűrtű parókájával, abban a' tudós feszen, magának a' tiszteletes öregnek jámbor szelíd lelkét meg sem álmodhatja. Jó fej
251, 368 azonfelül, 's barátja a' világosságnak. – [53] Szül. Krasznán, 1741. Novemb. 4d.; megholt Tordán, 1818. Martz. 14d.

84, 251, 368 [54] Gróf Gyulai Lajos, ki útamban vezetóm és vendéglóm leve, az Unitáriusok' Collegiumába vitt el. Ha annak kisdéd, földbe süllyedt, képzelhetetlenül rossz épületéről szabad volna következtetni, úgy e' tudományos intézet felől igen sok jót mondani épen nem mernék. A' XVI. század szurdékjai, mint hajdan a' Debreczeni volt, hol most a' Corinthuszi oszlopokkal felczifított új áll; és mint a' Patakiban a' még most is fenn álló régibbek;²⁸ egykor Franciscánus barátok' cellácskájai.

251, 368 [55] Temploma e' felekezetnek új; 's nem ízlés nélkül, hanem ízlés ellen, mint minden mesterműv, mellyhez sok ember szól. In omni bene ordinata civitate curandum imprimis, ne plurimum valeant plurimi. – ugymond Cicero, az Angelo Mai által feltalált darabokban; 's a' szó igaz szó, ha hamis²⁹ értelemben nem vétetik, és csak azért igaz,
84, 251, 368 mert olyanok szólanak belé, a' kik a' Mesterséghez nem tudnak. – [56] Tornyaikon, valamint a' két rokon felekezet' tornyain is, végig az egész Erdélyen, kakas, csillag, vagy kereszt helyett egy teke áll; mintha egy vastag rúd végére egy nagy almát szúrtak volna fel, vagy mintha ott egy buzogány állana.

84, 251, 368 [57] Már vetkezénk a' fogadóban, midőn Rector Prof. Abrudbányai Szabó Sámuel Úr, kit nem találánk házánál, visszadá látogatásunkat. Meleg szívű öregecske, kinek látni vala arczán a' mi szabad lelkében lakott. Éltem az óra' kedvezésével, 's előre bocsátván hogy most vagyok előszer olly földön, hol az ő hitesorsorsait a' törvény polgároknak ismeri, és hogy Kolozsvárt Prof. Molnos Dávid Úrnál, a' Thucydides' fordító-jánál is egyéb dolgom volt mint dogmák eránt szedni felvilágosításokat; kértem, nézne

²⁷ támogatá ék. em.

²⁸ regibbek ék. em.

²⁹ ha <a'> hamis

annak, a' ki bár minket halland, megborzadni ugyan nem fog, 's beszélene elő, felekeztet az enyémtől mely tanítások választják el. – Vettem észre hogy könnyen által akar esni kérdésesen, de megragadtam; 's egy rövidke hallgatás után, mely éreztette velem hogy ő kedvesebb textust is ismér a' társalkodásra; zelótai lángolások és theologiai eruditiojának fitogtatásai nélkül, hozzá foga magyarázatjaihoz. Szavai nekem nem látszának egyezni azon Fidei Professióval, mely Erdélyben nem sok eszt. előtt magyar nyelven és negyedrében jöve ki; 's a' mint kétségemet elébe tevém, a' szeretetre méltó ember úgy adá feleletét; hogy azonnal más tárgyakra ereszkedheténk. – Csak azt jegyez meg, hogy a' mint a' Luther' és Calvin' tanítványainak nem kedves ha ezeknek nevekről neveztetnek, úgy nekik nem az, ha akár Sociniánusoknak, akár Antitrinitáriusoknak mondatnak; az ő nevek Erdélyben, mind írva a' mindennapi beszédben, nem más mint Unitárius. – Én a' magam Mesteremét nem szégyellem, csak csipősen ne adassék.

[58] Tudományokat Zápolya János Királynénknak Udvari-Orvosa³⁰ Blandrata 369 György hozta be Lengyel-országból. Ettől azt a' fijának János Zsigmondnak Udvari Predikátora Dávid Ferencz kedvelte meg; 's ez Kolozsvárt a' Hídúcza és Középúcza' szegletében felállá egy lapos kőre, 's az összecsdűlt sokaságnak nagy tűzzel predikálá a' keresztyén színbe öltöztetett Deismust. A' sokaság, meghatva ennek tüze 's ritka ékességű beszéde által, körülfogá az új tudomány' hirdetőjét, 's vitte az akkor Protestansok által bírt nagy Templomba, 's papjok Heltai Gáspár nagy örömmel fogadta annak küszöbén, 's népével együtt a' Dávid Ferencz³¹ tanításaira tért.

[59] Szabó Úr sokat dolgozott magyar nyelven, 's ifjabb esztendeijében lefordítá 85, 252, 369 Marmontelnek Les Incas című munkáját és egy az édeskésen keserű³² Mezei Éjeket; de ezek kézírásban maradtak. – Göttingát 1791. látta. Hangos kaczagásra fakasztá bennünket annak elbeszélése által, hogy Reform. Prépost és Udvari-Pap Spalding elébe mint járult reszketések közt, 's azon erős feltétel mellett, hogy ha tortúra alá vonják is, meg nem vallja, mely akolhoz tartozik; de midőn a' Prépost, meg sem gyanítván a' mit hallani fog, ártatlanul és szelíden kérdezgeté, végre csak kimondá: "Confiteor, Illustrissime Praesul, me esse Unitarium." – 'S a' mosolygó Prépost a' szegény rettegőt egy csókkal bocsátá el magától.

Mintha eszes ember, jó embert látván, kérdené hogy az mit hiszen!

IX.

[60] Torda alatt a' nem nagy, de sebes és pusztító Aranyos vizén egy akkor zsin- 85, 252, 370 dellyel, azolta cseréppel fedett híd van áltvetve, mely érdemli a' látást. Lábai nincsenek a' vízben, 's a' Tordaiak kevélykednek vele, hogy azt Erdélyi ember építette, még pedig olyan, a' ki az Erdély' határán túl soha nem lépett.

³⁰ Udvari Sor feletti betoldás.

³¹ Dávid <'> Ferencz

³² és <eggy> az Az áthúzott rész felé írva. édeskésen <mást [olvashatatlan szavak]> keserű

[61] A' híd felett egy sok sorokból álló felírás van, 's olyat sok helyt láttam Erdélyben. Voltairtól az kívánták, hogy Párizsban egy Színház dolgozna felírást, 's az öreg ezt³³ tanácslá nekik: „Irájátok rá: THEATRE.” 's a' bölcs tanács elfogadtatott. Hídnak ugyan erre sincs szüksége; de ha fel kell jegyezni, ki építette, és mikor, annak nem kell sok beszéd.

85, 252, 370

[62] Útam itt balra tére; a' másik Enyedre viszen; 's annyira elázott lapályon,³⁴ hogy az fűzekkel kelle tele ültetni. Két kisded szegény falu az igen kövér földön, 's a' sokat megvásárló Torda' szomszédjában, tudatá velem első megpillantására hogy lakosai oláhok. Nem jó dolog az a' sok innep, az a' sok böjt. Sok pályinka kell hozzá.

Egyike' végében sátorokra verekedett cigányhadat láték. Legényeik, leányaik, nagyobbjaik, apróik szaladának, mihelyt megpillanták a' két kocsit, 's forgatni kezdék kerekeiket, tánczolgatának, félmeztelen, 's egészen némellyike. Béfogám szemeimet, 's semmit nem adtam nekik. Cselédim hihetőleg szégyellék hogy semmit nem adtam, 's urabbak voltak uroknál; adtak, de intve, hogy mesterségeiket úznék tovább. Az inas embertelen vala akkor buzdítani őket, midőn előre látá, hogy elkapva karikázásaik által, pocsolyába fognak esni. – Talán enyhíthetné a' dolgot, hogy cigány ezt Német- és Franciaországban is teszi, és hogy a' nép' sepreje ott is leli mulatságát az effélék' látásában. De hogy rút máshol is esik, nem ok hogy azért, a' mi nálunk is esik, ne pirúljunk. Legalább a' jobb meginthatnék gyermekeiket, hogy a' mások' szenvedésén, 's magok' megalacsonyításán örömet leljen, illetlen.

86, 253, 370

[63] Erdély gondoskodék hogy az emberiségnek e' megvetést és szánást érdemlő faja a' henyétől és kőborgásoktól elvonassék, 's helyt parancsola megtelepedésekre, nem külön a' falukban, hanem elszórva az egyéb lakosok közt; 's az Uraságok itt cselédeknek nevelik a' cigány gyermekeket, 's haszonnal. – 'S miért ne? Ha a' gőg tetszik magának hogy őt szerezsen szolgálja: miért ne szolgáltatassuk magunkat félszerezsen által annak érzetében, hogy jót teszünk midőn azt tesszük? A' szokatlant keresni, pillogásért, kislelkűségre mutat: de az is mutat valamire, midőn azért nem tesszük a' jót, mert szokatlan.

Az Aranyos egészen elmossa felét egy temérdek halomnak; világosan látni meredek partján, hogy az századok ezredek³⁵ előtt a' jobbra maradt dombokig lankásan nyúlt vala ki. Óhajtom, hogy a' kik ott elmennek, ne hagyják azt figyelem nélkül. – Most nyíltni látám a' völgyet, hol Traján véggépen veré meg Decebált; azt ma is Traján' Rétjének nevezik, oláhul Ritu Trejannulu; 's teljesedni a' mivel Kolozsvárt bíztatának, hogy itt, a' Mezőségen! szelídebb tájakra jutok. De mi Magyar-országiak, mezőségnek mértföldre kiterjedt erdőten és bokratlan síkot nevezünk, 's a' görbe, dombból völgyből álló Erdély, legalább eddig, nem tudja mi a' sík. A' Mezőség itt bokratlan magos hegy.

87, 253

[64] Gerendnél, mellyet a' Murányi Vénus éneklője ismeretessé teve literatúránk' barátjai előtt, és a' mellynek mostani birtokosa a'³⁶ szíve 's³⁷ lelke által tiszteletes Gróf

³³ ezt azt-ból javítva.

³⁴ elázott <kaszáló> lapályon

³⁵ századok <előtt> ezredek

³⁶ birtokosa <Grof> a'

³⁷ 's Sor feletti betoldás.

Kemény Sámuel Rendek' Előülölője 's nagy férjéhez méltó özvegye Gróf Bethlen Kata új fényt adának, áltmenénk a' vizen, 's megmászván a'³⁸ nagy áradások miatt a' kopasz, de szénát³⁹ termő igen magas hegyeket, [65] végre előttünk lapúla el Ludas, körülfogva kis tengerétől. Gyulai a' Gubernátor menyének Generális Gróf Bánffy Györgynének házánál behajtata. 88, 253, 371

[66] A' tágas, alkalmas alház, sok oldalépületeivel, csűrével, sok és hosszú göréjival (Erdély ezt katárkának mondja) mutatja a' birtok' nagyságát. [67] Pedig a' Grófné a' helyt nem egyedül bírja. Erdély kevés helyt mutat, mellynek egy ura van. A' testvérek, a' lányok mint a' férfiak, kivén a' Székelyeket, eggyeránt osztoznak, hűbbek a' természethez mint a' hol csak a' fiu, még pedig csak a' legidősb fiu, nevezheti magát atyja gyermekének. Majoratusi 's Senioratusi birtok Erdélyben nincs. – De a' gazdag ház és a' szegény kalibák a' faluban? Ez azonban nem a' bánás' következése. Robotáz a' Bogártelki lakos is; és még is a' gazda, kinél háltam, nem vala szegény; csüre mellett négy igen szép ökörborju füvelgete, 's feleségének nagy halommal állának pokróczai, magának, lányainak, menyének munkájok. 88, 253, 371

[68] A' ház' minden szobájának falai rakva valának olajban festett portrékkal, 's Ludast arczképek' galeriájának nevezhetném. Rosszúl vannak ugyan festve; valóságos mázolások; de látni hogy az arcok találva voltak, 's az ilyenek' becse historiai tekintetben nagyobb, mint midőn az idealizáló Művész szinte a' hazugságig szépít. Hanyadik érti, a' mit már Boufflers taníta, hogy a' portrét jól nem elvégezni, hanem elkezdeni kell.⁴⁰ Ha a' rajzolás találta el az ült, és ha lelke van megkapva, még köszönöm a' Festőnek, ha hazudva szépít. – A' Gróf Kemény Farkasé, ki Rendek' Előülölője volt, és a' kinek viszont eggyetlen gyermeke Anna, a' hely' gyermektelen asszonya, irgalmatlan mázolás, de a' mint a' házi-tiszt mondá, hív kép. De mit mondjak ennek a' nagy embernek ízlése föl a' ki a' Fejedelem Kemény Jánosét szenvedheté meg e' minden képzelet felülmúló irtózatosságban? – Az egész gyűjteményben egyedül egy Cardinális' képét lehete botránkozás nélkül, sőt örömmel látnom. 88, 254, 371

Az valamelly⁴¹ Római' festés' másolata lesz, 's talán nem rossz másolata, mert a' sok esztendei por 's a' pókháló nem engedék jól látnom. Lenszínű hajai 's az idegen⁴² arczvonalások azt mutatják, hogy a' fő nem magyar.

X.

[69] A' Maros' áradása harmad napig zárt Bogátra bennünket. Ez hasonlít ahhoz, mellyet 1813. Abaujban a' Hernád, Sárosban a' Tárca tévének, hol amaz kazlakat emele fel és ott teve le, a' hol partosabb hely költ a' víz' tükre alatt; a' Tárca pedig az igen 89, 254, 371

³⁸ meg<kerülvén> mászván<, > Az áthúzott rész felé írva. a'

³⁹ de <fel> szénát

⁴⁰ A pont kérdőjellel javítva.

⁴¹ Az <talán> valamelly

⁴² 's <ez> idegen

vastag falu régi kastélyt⁴³ és azonfelül a' templomot, August. 26dikának éjjelén, úgy elhordá, hogy a' lakosok, felvirradván, meg nem tudák mondani, egyike 's másika hol állott. Hihetetlen dolgok azoknál, a' kik soraimat későn fogják olvasni, de a' mit mi megtörténni látánk. Illyeket említ Báró Mednyánszky Aloyz az eml. évi kártétekről a' Vág vize' festői leírásában.

Gyulai, ura most a' házát illető résznek Bogáton; mert atyjának, Ferencznek, István testvére a' múlt Májusban özvegy és magzat nélkül hala el; huszonnégy embert rendele hajtani és vonni hídasunkat. És minthogy útunk a' Maros' szélén víz alatt fekvő réten méné, bivalyokat fogata szekerekbe. Menésünk a' fekete elefántokon így Amadiszi menés volt.

Míg Bogáton mulatánk, ki-kijárék a' ház előtt elfolyó víz' szélére, 's leülék az ernyős löczán a' kis kapu mellett, hogy Kutyalvára tekinthessek, mely az előttem elterült tengerecske szélén Wouwermanni táblává vált.

A' hely téren fekszik, de megette dombok 's távolabb hegyek kelnek. A' szerény ház kiesén láttatja magát a' hosszúan elnyúlt sűrűség végében, melyből magasra szökellénk fel az olasz-nyarak – (jegenyének nevezi a' köznép, és ezzel a' gondolatlanok; a' jegenye' német neve Fichte, mint a' fenyőé Tanne) – 's annál szebben, mert nem nagy számban, nem úntató monotoníával. Szendergő lelkem szerete áltszállongani, 's kedves kis világot teremte ott magának. Midőn végre Bogátot elhagyánk, alig várák hogy a' szép helyhez közelébb jussunk, 's megismérkedhessem fektével. De itt elenyészett az áltatás' játéka, 's a' megkedvelt hely dísztelen mocsáros faluvá vála előttem. – Mint az erkölcsi világban! kiáltám sohajtva; 's ezt vetem mellé egy újabb sohajtással: De az ott keservesebb!

Nem sokára azután Radnót tűne fel előttem játékos épületeivel, mellyeknek pavilonán egy messzéről villámhárítónak gondolt rúd nyúla fel. A' mint közelébb érénk oda, láttam hogy a' rúdat a' Bethlen-ház' kígyója tekergi körül. Túl ezen újon áll a' régi kastély, Bethlen Gábor Fejedelem' építménye. Pusztán ez is; de míg ezen újak már öregek, ez az öreg⁴⁴ még ifjú, 's a' hív útas örül a' jelenésnek. – E' tájon veré meg Báthori István Fejedelem és később Lengyelek' Királya 1575. az ellene ólalkodó Békési Gáspárt, az Unitárius-hitűt, ki miatt ő, olly türelmes küömben, és olly bölcs és nagylelkű, ennek hite-sorsosít is üldözte.

XI.

29, 93, 255, 372, 631

[70] Este vala, midőn az igen nehéz útban Maros-Vásárhelyre beérénk. Cancellárius Telekinek háza egy szőlődomb' oldalából tündöklök az érkezők felé, a' város' déli végében. Bibliothecája annak keleti szárnyát foglalja el, 's ez egy keskeny kert által van elválasztva a' ház' szomszédjától. [71] A' rajzolat elmés, 's érdemli hogy fessek.

⁴³ *kastélyt* ék. em.

⁴⁴ *az <ifjú még új> öreg*

[72] A' bemenetel az alsó sor' folyosójáról esik. Ajtaja felett ez áll: Musis patriis 29, 93, 255, 373
gratisque posteris d. d. Samuel S. R. I. Comes Teleki – az eszt. száma nélkül. Itt egy
előszoba; 's ez mellett, a' keskeny kert felé egy cabinet, az Őr' szükségeire A' Biblio-
thecába az előszobából esik a' belépés.

A' hajót, alól és felül, kar keríti el mind a' négy oldal felé, 's a' felső karba balra men-
nek az ajtó mellett. A' hajó egészen üres; azt egyedül képek ékesítik.⁴⁵ Az ablakok
erányában, pilaszter és pilaszter közt, vas-rostély könyöklők hagyattak, 's ezeken által
a' hajó elég világosságot kap. A' könyvek a' felső és alsó kar' nagy corridójain állanak,
sárgaréz-drótból font záros ajtók megett, hogy a' könyvek' címjét látni lehessen, 's a'
könyveket járhasa a' szél, de a' lopástól ne kelljen tartani.

Áltellent az ajtóval a' felső kar' sorában függ a' nagy Alkotó' képe, a' Szent-István'
Nagykereszteseinek innepi öltözetekben, Tusch Jánostól. Illyen, egészen illyen vala a'
szálas, vékonytestű, barnahajú és szemű Teleki, 's a' festés egyesíti a' szépséget a' hű-
séggel. Hív és szép képe függ a' Bihar Vármegye' kisebb palotájában is, Váradon,
Hickel Józseftől, melyet Orosházi Czetter Sámuel, most Professora a' maga mestersé-
gének Petersburgban, a' Cancellárius Bibliothecája Catalogusa elébe metszett. De a'
kép a' Czetter' rezén hideg, savanyú. A' jeles hazafi' keze akkor még gyakorlatlanabb
volt mint hogy metszésével megelégedni lehetne. A' mit Ehrenreich metsze Pesten, el-
rémíti a' szemet.

Alatta ennek, de a' két első pilaszter előtt, áll, szembe egymással a' Cancellárius'
melyképe, és nőjéé, szül. Gróf Iktári-Bethlen Susánáé;⁴⁶ érczből mind ketteje fekete-
márvány polczozaton. Rajtok a' szobrász' neve: F. Thaller Tyrolens. Vindob. MDCCCV.
– [73] Teleki itt is találva van, de nem a' Grófné; ennek büszkje holta után készült, egy 255, 373
régí festés szerint.

[74] A' hajó egyik falán függenek, féltetben, ismét a' Cancellárius Academiai útja 30, 94, 255, 373
alatt; Gróf Festetics György, 's két testvéreinek férje Gróf Széchenyi Ferencz; Erdélyi
Kormányzó Bárá Bruckenthal⁴⁷ Sámuel; a' másik falon, a' kert felé, a' Cancelláriusné;
Mátyás, a' Király; Bethlen Gábor, a' Fejedelem; 's Eugén, Sabaudiai Herczeg.

A' Püspök Batthyáni Ignázté, Bergmanntól, nem híven, lelketlenül, de úgy még is,
hogy sokára benne találhatjuk,⁴⁸ 's a' Koronaőr Telekié, a' felsőbb karban tartatnak. A'
Koronaőrnek sok helyt látni képeit; de néki minden képei közt az a' legszebb és leg hí-
vebb, melyet 1790. Bécsben Kreutzinger feste, és a' melyet Ádám vezetéknévű német
ezen aláírással metsze: Non est mortale, quod opto.

Az ajtó felett, a' Cancellárius' nagy képével szembe, függ Teleki Mihály, a' régi ház'
felelevenítője, hosszan lenyúló hegyes szakálával; 's az előszobában Apafi Fejedelem,
rokona a' Telekieknek.

Ugyan-itt, az előszobában függ Wesselényi Ferencz is, a' Nádor, kinek szép lelke el
van öntve szép arczán, beretvált fővel, de borzas üstökkel; bugyogó ujjú zöld bársony
dolmányban. Mennyivel szebben itt, mint a' mely a' Pest Várm. palotájában, veres bár-
sony begombolt és áltövedzett dolmányban, veres posztó nadrágban, fekete csizmá-

⁴⁵ képek <nemesíti> ékesítik

⁴⁶ Grof <Iktári> Iktári-Bethlen Susánáé A Grof ék. em.

⁴⁷ Bruckenthal Bruckenthál-ból javítva.

⁴⁸ találhatjuk<;> ,

ban, függ. Figyelmet érdemel, hogy a' melly képét Wesselényinek képét Wiedemann festette és rézbe metszette, azon e' szók olvastatnak: *ad vivum pinx. et sculps.* Innen látjuk, hogy a' melly képét a' Kassai Minerva a' Hormayr' és Mednyánszky' Zsebkönyve után adja, a' nevezetes férfinak épen nem hív 's lelketlen képe.

A' Baróti Szabó Dávidét, olajban festve 1788. Klimesch által, én küldöttem ide, hogy a' mi halhatatlan Székelyünk a' Székelyföldön fogadja el az őtet olly méltán illető tiszteletet. [75] Azt Kohl rézre metszette, 's a' kép igen jól hasonlít Szabóhoz. Szint úgy jó képe azon másik is, melly az Aeneis' fordítása előtt áll, Kininger után, kinek az a' nagy ajándék juta, hogy szépíte ugyan minden fejen, de úgy hogy az arcot egész hűségében is adá. A' melly munkája ítéletemet meghazudtolja, 's⁴⁹ ilyen a' Gróf Teleki Lászlóé, ott a' vétek a' Metszőé. Szerencsére ennek képét, Dónát után Johntól bírjuk, 's az teljesen el van találva.

256, 374 [76] Bibliothecárius Szabó András Úr, kevéssel előbb tanítója Wesselényinek Zsibón, 31, 94, 256, 374 nagy készséggel rakta előmbe kincseit. [77] A' hazai dolgok után a' Classicusok' vagy legnevezeteseb, vagy királyi pompájú nyomtatásaikat néztem meg, 's a' Piranesi' Romáját, a' Museum Pio-Clementinumot, ... mellyek mindég érdemlik⁵⁰ hogy lássuk, bár ismerjük. Itt áll Catull és Propertz,⁵¹ itt Tacitus, a' Mátyás' Budai tárából.

Servetusnak Restitutio Christianismi, 1533. című munkáját a' Cancellárius II. Józsefnek ajándékozá az Udvari-Bibliothéca' számára, hol az meg⁵² nem volt. Magának Vitéz János Cancellistája által íratá le, kit osztán Udvari Ágenssé tett. Murr tudta hogy a' könyv Telekinél megvan, lopva leíratta, 's kiadta.

Telekire atyjáról semmi könyv nem maradt. Maga fogott a' gyűjtéshez 1759, midőn László atyjai⁵³ testvéreinek magánál csak kilencz holnappal ifjabb József fiával, ki később Koronaőr és Ugocsa Fő-Ispány vala, tanulás végett Helvetziába, Párizsba, Hollandiába utazott. A' könyvek' száma, a' melly nap én ott valék, harminczhat ezer kilenczvenhat Kötetet teve; ide nem számlálván a' mit a' Cancellárius magánál Bécsben tarta. Hitvесе osztozni akara férjének polgári érdemeiben, 's a' magyar munkákat úgy gyűjtögeté, mint Szent-Pétery Katalin Ráday Gedeon mellett, Péczelen. Az ásványok a' Cancellárius' korán elholt Domonkos fiának gondjai által gyűltek.

A' kincs fidei commissumként méne által eggyetlen fiára, Ferenczre, egy Vásárhelyt álló nagy ház' jövedelmeivel, hogy a' könyvek maradékinak terhe nélkül mindég szaporodhassanak, 's Örjök fizetést vonhasson.

Szabó Úr innen a' Reform. Collégium' Bibliothecájába vive által. Melly igen kicsinynek tetszheték ez most, ama' másik után!

32, 96, 257, 374 [78] Minekelőtte innen elmenék, még eggyeszer kívánám látni a' Cancellárius' képét, még eggyeszer illetni a' bronz büsztöt, 's felkiálték: HONC OINOM PLVRIMEI⁵⁴ 257, 374 COSENTIONT DVONORVM OPTIMOM FVISSE VIROM. [79] Ez vala hálám megbecsülhetetlen kegyeiért, mellyeket a' külső fénye 's belső érdeme által egyenlően

⁴⁹ meghazudtolja, <ott a' vétek 's ilyen az a' rémítő kép> 's

⁵⁰ mindég <elte> érdemlik

⁵¹ Propertz Az e betű a szétfolyó tinta miatt a szó felett megismételve.

⁵² meg még-ből javítva.

⁵³ László <te> atyjai

⁵⁴ PLVRIMEI PLVRIMEI-ből javítva, a V megismételve a margón.

ragyogó nagy és jó ember 1785 olta erántam elholtáig bizonyított. Maga Orosházi által, Horátzból, ezt vetteté⁵⁵ képe alá: *secundis temporibus dubiisque rectus* – pecsétjére pedig, Seneca után: *recte factorum merces est fecisse*. – Tisztának és jónak ismerék őt Therésia, József, Leopold és Ferencz fejedelmeink; annak Náadori-Helytartónk Albert Sax-Tescheni Herczeg és⁵⁶ Lengyel-Királyfi, Theresiának veje, 's Károly Fő-Herczegünk Dahlberg Prímás, Hohenwarth Bécsi Érsek, Erdély és Bihar, 's az egész nemzet. [80] Első ifjúságában Küküllői Fő-Ispány vala, azután Kormányszéki Tanácsos, 1784. Kir. Commissárius a' II. József által felállított Nagy-Váradi Kerületben, tovább Gróf Pálffy Károlynak Fő-Cancellarius-sága alatt Gróf Majláth Józseffel Al-Cancellarius, Mailath Magyar- Teleki⁵⁷ Erdély-oroszági; míg a' két Cancellaria [81] II. Leopold alatt ismét külön választott, 's Teleki az Erdélyinek fejévé tétetett. A'⁵⁸ Göttingi, Jénai és Varsói Tudós Társaságok Tagjoknak választották, [82] 's Teleki Heynéval, Európának akkor első Humanistájával, szoros levelezésben⁵⁹ állott.

[83] Született a' nagy férfi 1739. Novemb. 17d.; megholt Bécsben 1822. Aug. 7d. Tete-
meit Sáromberkre hozták le, úgy akarta maga, két óránnyira Vásárhelyhez.

XIII.

[84] Sieténk Vásárhelyről, hogy éjszakára Óberster Báró Szent-Kereszti Sámuel Úr-
hoz érhessek el, kit, midőn negyven eszt. előtt Zemplényben fekvék, ismertem. De el-
hajtatván Szent-Benedek mellett, egy kék taláriuus Pap, bajusszal, de szakál nélkül,
szembe jöve velünk, hermelinszínű kabaláján; hasonló színű kabaláján cselédje is, 's
megállta a' Gyulai' szekere mellett, melly az enyémnek az isméretlen földön vezetője
vala. A' kék taláris nálunk sem egészen isméretlen öltözet; hordják oláh Papjaink, de
ezek szakált is, ha bajuszt. Már sokallám hogy Gyulai a' Papot, vagy ez ötet, tartóztatja;
de az most sarkat ada kabalájának, 's jött felém. – Ki hitte volna? a' Pap Kozma Gergely
Úr volt, Unitárius Predikátor⁶⁰ Szent-Gericzén, a' Gályarabok' fordítója, kit sok esz-
tendők előtt leveleiből ismertem, ki becsültem, szerettem.

Még tartá beszédünk, midőn egy cseléd urának, Gróf Toldalagi Zsigmondnak, ne-
vében kére, térnénk be hozzá, bár kik vagyunk; a' víz elhordá a' hídakat, 's árkokon
fognánk keresztül vergődni.

Elfogadánk a' meghívást, 's az éjet ott tölténk. Kozma Úrnak halaszthatatlan útja
vala, 's elvála tőlünk; de más gondolat érte; cselédjét küldé oda a' hol várattott, 's kérte
a' kikkel dolga volt, hogy ötet várják holnapra.

⁵⁵ ezt <veté ke> vetteté

⁵⁶ Herczeg és Sor feletti betoldás.

⁵⁷ Magyar-<országi,> Teleki

⁵⁸ tétetett. <-> A'

⁵⁹ szoros <eggyesse> levelezésben

⁶⁰ Unitárius <Pap> Predikátor

Meginteni az idegent, hogy ne menjen a' veszélynek, 's éjszakára 's asztalához fogadni be házához, nem épen hősi tett ugyan,⁶¹ 's a' vendéglátás nálunk is, 's kivált Erdélyben, nemzeti szép bélyeg; de melly szívnek kellene annak lenni, a' melly az illy szívességet
97, 258 hidegen vehetné? [85] 'S itt engem az az öröm is ére, hogy a' Grófné, Vay születés, kérdéseket téve Septemvir Vay József Úr 's gyermekei felől, 's így én magamat a' magaméi közzé általtéve láthatám.

89, 262, 376 [86] Útam más nap a' Florindájáról, deák és magyar verseiről, 's nem eggyenemű könnyűségeiről elhíresedett Gróf Lázár János' egykori lakja Gyalakuta mellett méne el, tovább keresztül Szent-Györgyön. Egy helyt azt tanulám meg, mint l e h e t megbélyegezni a' szőlőket, mert azt tenni talán nem k e l l. – A' ház' tisztje a' szőlő' közepében úgy rakatá a' tőkéket hogy azok ura' nevének első betűit láttassák a' völgyben elmenő útassal. – A' példa, a' mennyire tudnom lehet, még nem talált követőt.

Az eggyik domb' homlokán gyászkápolnát láttam. – Tetszik a' gondolat. Ott nem könnyen fog háborgattatni a' szent erekye, 's a' tisztelést érdemlő ös' árnya, melly ott lebeg, mint egy védgénusz, emlékeztetni fogja unokáját, hogy nevekre, mellyeknek ő dísz adott, gyalázatot ne vonjanak. Oh, hogy az intés siker nélkül ne maradjon!

XIV.

98, 263, 376 [87] Ebédre a' Lóczi fogadóban szállánk meg, 's tornyos tornáczkájában ülénk eggyüvé. Gazdasszonyunk, kised karimájú fekete kalapban, mint a' Tyról' és Schweitz' asszonyai 's leányai, sürge forga, 's kongott úntalanúl. Ennek beszéde még éneklőbb
263, 376 vala mint minden Erdélyieké, kiket eddig hallék, [88] 's az annyira csapkodá füleimet, köznépnel és Uraságoknál, hogy álmélkodásomat alig tudám elrejtteni; muzsikusz utánok kótázhatja. [89] Illy éneklőleg hajlongott a' beszéd a' féleletét Erdélyben kívül eltöltött Báróczi' ajakiról is. Honja' accentusát nem tudá felejtteni.

99, 263, 376 [90] Valaki beszélé, hogy bémenvén Erdélybe, 's tudakozván a' vele összetalálkozott szekereseiket, honnan jönnek, és hova, ezek neki ezt mondák: „Doczkát (deszkát) viszünk mEggyesE.” [91] Az első és utolsó E itt olly palóczosan vala ejtve, mint a' mellyet a' Túladunai ajak a' Ked szóban hallat; 's a' közbülső eggyharmaddal mélyebb hangú mint szomszéd társai. De az Erdélyi éneklőség nem eggyes hangokban, hanem az egész mondás' modulálásában, érezteti magát.

263, 376 [92] Belé ereszkedvén a' Nyelvet illető tárgyba, íme közlöm a' mit az Erdélyi Idioticon' ismételére gyűjtöttem.

Eine Zeile leer

Mart, meredek oldalu magasság; *part*, dombos hely, meredekség nélkül.

Domb, domború magasság;⁶² mellyről szaladás nélkül nehéz lejönni: *halom*, szelíden emelkedő magasság.

⁶¹ *ugyan* <;>, A kettőspont felső része áthúzva.

⁶² *magasság* <;>, a kettőspont felső része áthúzva.

Gar, gög, dölyf, pöf. Nagy garral jött neki; kevésen.

Reg, és Est; folyó szók a' Székelyek közt. *Reggel, Estve*, adverbiumból csinált névszók, mint a' Nappal Éjjel.⁶³ Sem nappalom, sem éjjelem.

Esk, esküvés. Élő szó e' földön.

Arcz, in statu non⁶⁴ constructo. Innen *arczom; arczod, arcza*, nem *arczám, arczád, arczája*. Innen *arczra borúlok*,⁶⁵ nem *arczára borúlok; arczon csapni*, nem *arczán*.

Mós, atyám 's anyám' férfi testvére; francziáúl: *oncle*. –⁶⁶

Tancs, atyám' 's anyám' asszony vagy leánytestvére; francziáúl: *tante*.

Ját, drusza; Jánosnak János, Annának Anna.

Úrné, nem Úr' nője, hanem úri hatalmú asszony; *Herrin*. (Lásd Páriz-Pápaít.) Küllőben élő szó.

Pozsár,⁶⁷ nálunk *potyka*. Erdélyben ponty is. A' miénk annyi mint *potyka*.

Bocs, kölyök, de csak a' medvéé.

Séta,⁶⁸ egy éltés és csak magyarul tudó Grófné' szájából, 's komoly, nem szeszélyes beszédéből. Gyökere a' *sétálok* ígének.

Csiha *marha*, szilaj.

Írálni, in *cantare*

Pázmás eső, csapatonként 's hirtelen jövő 's menő. A' fonók' *Lexiconából*.

Megnyívvasztani; fojtogatásokkal gyilkolni.

Kimenült, kimarjúlt; kificzamlott.

Szívtojulás, midőn a' vér szívre tolódik.

Czibikéltni, csöszögni, lökődésekkel lépni.

Zábó, kapufélfa.

Törvényfa; der Galgen.

Lágymatag; félmeleg, Veszprém Várm. *langy*.

Lang, accentus nélkül. Nálunk accentussal.

Gágó, élheterlen, eggyügyü, tompa ember.

Vizegenyes; vizenyős.

Kisdeg; *adject.*,⁶⁹ *kisded*.

Szederjes színű; sötétkék, franczia kék.

Csenténák, a' többes számban, *csenténé*, az egyes' Nominatívusában; cserépedény.

Csempe; kemencze, kályha.

Borostyán; orgonafa, botanikai neve *Syringa*; igazi nevével szelenczefa – és, hogy azt is említsem, Erdélyben a' fejevirágú közönséges.

Dusza; szalmazsák.

Karlán; esztendő's bárány.

Belény; bika.

⁶³ *Nappal* <(dies)> *Éjjel*

⁶⁴ *statu* <absoluto> *non*

⁶⁵ *borúlok* Az utolsó szótag sor feletti betoldás.

⁶⁶ *oncle*. <–>

⁶⁷ *Pozsár* *Pózsár*-ból javítva.

⁶⁸ <*Labia*> *Séta*

⁶⁹ *Kisdeg*; <*adverb*> *adject*

Barkó; pofaszőr.

Gozár; a' bányák' miveletlen aranyát titkon árúlgató.

Folnagy és *falnagy*; villicus, oláhul folnózs. Így neveztetnek a' magyar nyelvű szász falukban a' falusi bírák, szász nyelven szász falukban a' falusi bírák, szász nyelven *Hann.* – Ha a' folnagy 's falnagy nem ebből leve e falu' nagyja?

Erősen meleg van; *erősen* haragszik; *erősen* hiszem – azaz, nagyon. Így már Heltai is. De Homér is így:

Δι δε κςατεςως ενεμεσσα. –

dieses würde mit lateinischer Schrift so geschrieben werden Dii de kraterws enemessa. dieses stehe hier für den Setzer zur Leitung.

Anyám édes; – csak az ötödik esetben, és csak az egyes számban teszik a' substantívum után az adjectívumot.

Elment lesz eddig; – úgy lesz, hogy elment eddig.

99, 264, 378 [93] *Mi jó barátokul – testvérekul – Erdélyiekul – egész országul* – azaz, mi mind, kik jó barátok, testvérek, Erdélyiek vagyunk, kik az országot teszük.

A' *volna* kétszeri gyilkoló előfordúltát a' Maros-széki Székely hyperellipsisszel így kerüli ki: *Ha én itt nem legyek, te elesél*, mely ezt jelenti: *Ha az nem történt volna hogy én itt legyek, te most elesél*. 'S miért ne így: *Ha én nem vagyok itt, te elesél*.

98, 264, 378 [94] *Legény, be nagy dolog!* monda a' dudogó kalapos asszony egy más asszonynak. Felakadék a' szón, mert közel hozzájuk semmi legény nem állott. – A' *legény* e' földön fohász' szava, mint a' Románok' nyelvén az *Egek!*

264, 378 [95] A' nemes-születésű, de nem fényes sorsú asszony e' földön *Ifjasszony*, ha oly öreg is mint *Hecuba*. A' mi ennél is több, az már *Tejns Asszony* – plenissimo titulo *Te-kintetes*. – Buda *Kegyednek* akarná mondani de⁷⁰ a' *Kegyed* közelébb áll a' *Kend*-hez, mint hogy azt elfogadhasák, bár mint erőlködjék az újító. – A' Székely, ha feleségét keresik, 's ez nincs házánál, vagy az, ha férjét, így felel: A' *Nömös-ömbör*, a' *Nömös-asszony*, *nincs itthon*. – Nevetséges, kétségen kívül: de nevetségesbe mint ezek: az én *Grófom*, az én *Grófném*, mein *Herr*, meine *Frau*? Így a'⁷¹ német, de nem a' francia is, kitől az ollyat nagy⁷² városisága után, inkább várhatnánk. – A' magyar ember pirúl oldalbordáját *asszonyának* vallani, ha nyög is papucsá alatt. – De *verba valent usu*, 's a' titulus – titulus.

Eine Zeile leer

Gaudent praenomine molles auriculae. – A' sovány levelet hadd rekeszem be dévajkodva. – II. József, nem nagy barátja a' czifrának, egy csoport udvarlókat láta összegyülni Erdély és a' Tisza közt. A' bajszos, görbefűsű seregben vala egy bajszatlan, felpomádézott, felpuderezett, igen igen alázatos uraság is, térdiglen érő mentében,

⁷⁰ *mondani* <minden[?] mellett de abhoz, kevés reménység, mert az után> de

⁷¹ *Így* <az utol> a'

⁷² *ollyat* <a'> nagy

bakkanccsal. – A' Császár tudni akará neveiket, 's ez magán kezdé a' nomenclálást. "Hofrath...y", mondá alázatos görbedéssel. – *Und was machen Sie hier?* kérdé a' Császár, úgy híven hogy ez a' Tanácsadó Dicasterium mellett szolgál, 's köz dologban küldetett le. – Elveresedve mint a' rák, alig lele szót, kimondani, hogy neki állandó lakása a' szép város. – Úgy? (zwey ú nach einander) mondá, hosszan elnyújtott hanggal a' lelkes Fejedelem, 's a' kinyalt ember mellől a' fűsösökhöz fordult el.

XV.

E' levellem már Andrásfalváról mégyen hozzád, tisztelt barátom. – Napjaim itt azok- 725
hoz hasonlítanak, mellyeket egy Májusi szépségű November hoz az Augustus' for-
rasztó melege 's a' September' perzselő dere után, hogy Psyche ismét feléled altából, 's
vígán röpkedi körül az őszi-tavaszi ibolyáit. – Ittam a' Léthéből, 's feledve vannak
szenvédésim. – De profanálva vannak éltünk legtisztább, legszentebb örömei, ha őket a'
körön kívül tudatjuk, és így hagyj hallgatnom.

XVI.

[96] De miért nem lehete velem jönöd néked is, édes, édes barátném, miért nem él- 379
hetd te is e' szép örömeket, a' szeretetre legméltóbb asszony és jó gyermekeinek társa-
ságokban! Úgy látom itt tekintve magamat, mintha szorosan hozzájuk tartoznám,
mintha mindég együtt éltünk volna, és mintha haza tértem volna egy hosszú útamból.
[97] A' Grófné még most is az a' mi huszonhat eszt. előtt Kassán volt, 's az még kül- 100, 379
sójében is; azokkal a' szép barna szemekkel, azzal a' rózsza, 's azzal a' vakító fejérségű
színnel, gazdag sötét hajaival, de a' Grátzia-alakú leány most már a' meg nem ismér-
hetésig elhízott. [98] Theréz szüntelen textusa beszélgetésinknek, és szerencsétlen 100, 265, 380
testvére, 's a' két Ferencz, és az⁷³ atyád, kit Süsie azzal a' gyermeki tisztelettel szeret,
mellyel⁷⁴ én szerettem mindég, és jó anyád; eggyik kedves tagja a' történetek által
szélllyel tépett kis körnek.
[99] Lyányod nem enyém többé; az én Lottim elfoglalá, mihelytt megérkezénk. Ő 100, 265, 380
a' bábja; ágya mellett hál, ebédinknél vacsoráinknál⁷⁵ mellette ül, 's felejtí hogy atyja
vagyok.

⁷³ és <kívált> az⁷⁴ szeret, <a'> mellyel⁷⁵ vacsoráinknál Az utolsó szótag sor feletti betoldás.

380 [100] Felőled is sokszor foly a' beszéd, 's el kell mondanom, mint fejlél ki a'
 100 Salesiánák kezeik⁷⁶ közt, mint láttalak haza jövelelemmel, [101] és a' mi közted és köz-
 tem hét esztendő korodban játék vala, mint leve valósággá később. Még említi, még
 mosolyogja, hogy midőn egyszer az anyádnál székéhez törlőszködém, mint kapál el
 380 mellőle e' szóval: „Hát nem tudja hogy maga enyém?” – [102] 's pirít, hálátlansággal
 vádol, ha holmire nem emlékezem a' mire ő olly elevenen, mintha tegnap történtek
 volna.

De nem csak feddései pirítanak: pirítanak kegyei is. – Minap, számos vendégei közt,
 's ebédjénél, egy tiszteletet érdemlő de szerencsétlen valakiről vala szó, 's áltmarkolván
 bal karom' fejét, ezt hallatá: „Annak olly férj kellett volna mint a' mi barátunk.”

[103] Gyermekei ellen egy panaszom van: – båtortalankák. Boldog férj, a' kinek
 båtortalan leány juta, 's boldog leány a' kit båtortalan ifju szeret! Illyen vala Súsie, 's
 illyen most Lajos és a' te lyányod' kicziny Mamája, – így nevezi Lottit selyp ajakkal;
 illyen a' szép Fanny és a' szép Constance.

XVII.

101, 266, 380 [104] Hogy el ne únjam körülle magamat, mondá mosolygó csípősséggel a' Grófné,
 meghívá a' Grammaticus Dr. Gyarmathy Sámuel és az Udvarhelyi Plebania' Administ-
 rátorát, később Esperest, Zombori József Urakat. Az elsőbb megjelent: a' másodikat
 Plebánusának Vízi Ferencznek, ki az Erdély Jezsuitáji közt utolsónak marada, haldok-
 266, 380 lása tartóztatá. [105] Azolta Zombori is megholt, 's így magamat megfosztva látom
 azon örömtől, hogy megnyerhettem volna szeretetét, melyet elérni annyira vágytam.
 Egy Kötet Predikatóriji jelentenek meg nyomtatásban, 's azokat Reform. és Unit.
 Deákok egyre tanulják 's mondogatják; a' mi mind a' derék ifjaknak, mind lelkes
 tanítójiknak, de leginkább magának a' tiszteletre méltó embernek, dicsőségére válik.
 Így⁷⁷ terjed a' jó egy jó által; így terjed, bár nem sebesen; 's érezteti velünk, hogy sebe-
 sen is terjedhetne, ha a' jók magát a' jót akarnák, és ha úgy akarnák, a' mint kell.

101, 267, 381 [106] Dr. Gyarmathy Úr nem űzi többé, a' mit mind Göttingában, mind sok ideig
 itt, tűzzel és fáradhatatlanul űze – a' Grammaticai' szükséges szükségstelenségeit. Azok
 helyett most a' Botanica foglalá⁷⁸ el. Valamikor az örök eső kevés ideig megszűnt, el-
 lopá⁷⁹ magát társaságunkból, 's örömmel tére vissza, midőn Herbariuma egy két dud-
 vával⁸⁰ gazdagodék. Kell a' dudva is; mint Grammatica. – Etymologiai Lexiconát akkor
 nyomtaták Bécsben. Annak kedvéért harminczöt Lexicont forgata végig. De utána⁸¹ a'

⁷⁶ Salesiánák <a'> kezeik

⁷⁷ Így Tévesen két vessző a szó felett, az egyik áthúzva.

⁷⁸ foglalá foglalja-ból javítva.

⁷⁹ ellopá ellopja-ból javítva.

⁸⁰ két <dudv> dudvával

⁸¹ utána Sor feletti betoldás.

mezgélők mindég fognak még kalászokat szedhetni. – Itt teszem le, a' mi a' könyv' végig-tekintése alatt eszembe juta:

leere Zeile.

Pelly; francziául *couleur de bai*.

Zsufafakó; francziául *couleur de soupe*; mint borzsufa,⁸² németül *Weinsuppe*. – A' *fakó* is idegen; a' német lovász után falbkónak, kisdéd falbnak, mondd a' magyar.

Tézsla, a'⁸³ német *Deichsel* után. – Ki fogná ezt hinni? De a' sváb az *sz* hangú *s* betűt vastagon ejtette, 's az *ei* hangját *éj*-nek, nem mint mi *áj*-nak, 's a' *d* betűt *t*-nek. Így leve elébb *déjzsel*, tovább *téjzsel*, végre *tézsla*.

Hörcsök; tótul *hrcsek*.

Hebeburgya; francziául⁸⁴ *hürlüberlü*.

*Gyér*⁸⁵ (ritka); francziául *guère*, ritkán, nehezen.

*Bitó*⁸⁶ (ágas, mellyhez marhát kötnek); francziául *bitton*.

Bojtár; görögül *bóter*.

Elme; olaszul *alma*, lélek.

Fekély; németül *Fleckel*.

Tengely, németül *Stengel*, *Stange*.

Furfang; olaszul *forfante*.

Kapcz (meredek tető); tótul *kopecz*.

Kaczagán; francziául *casquin*.

Léha, liha; tótul *licha*.

Pályaposztó (gyászhoz); francziául *boy*.

Pohos (hasas); a' német *Bauch* (bauch-os) után.

Tüstént; olaszul *tosto*.

Csődör; németül *Zelter*; honnan elébb *Csőldör*.

Úcza; tótul *ulicza* – mint *pálcza*, (vétkes kimondással *pácza*) totul *palicza*.

Czáfolni; tévesztett jelentéssel,⁸⁷ *bezweifeln*.

Súgár (az ostor' végén); tótul *smigár*.

XVIII.

[107] A' szüntelen esők után vídámabb napok jövének elő, 's látni akaránk, indulhatunk e a' sarak miatt; mert a' Grófné menni vágyott Hunyad és Zaránd Vármegyei jó- 103, 268, 382

⁸² *borzsufa* Sor feletti betoldás.

⁸³ *Tézsla*, <*Deichsel*> a'

⁸⁴ *francziául* <,>

⁸⁵ *Gyér* <,>

⁸⁶ *Bitó* <,>

⁸⁷ *tévesztett* <és> *jelentéssel*

szágaiba, mi pedig Szeben felé. Áltmenénk tehát Fejéreggyházára, 's mint a' bárka' galambja, estve meghozám a' zöldelő ágot.

Sárd mellett derülni kezd a' táj;⁸⁸ 's szemeim előtt szép, de keskeny sík terjedezék, 's zsákfenekében úgy láttatá a' Segesvári nicht mit doppeltem g, sondern wie es geschrieben steht. dombot, mintha Kis-Bún, Fejéreggyháza és Segesvár együtt tennének egy várost. Jobbra balra szépbérczű erdős hegyek vonódtanak el, 's a' Kis-Búni és Fejérvári kastélyok, 's Kis-Búnon a' felnyesett öreg fenyvek a' kertben, életet adnak a' kertnek és dísz; mert én fenyves erdőt, sőt csak gyalog fenyőt is, Erdélyben sohol nem láttam. [108] Búnon nekem még éltenek Bethlen János és Miklós Cancelláriusok, 's Miklósnak nevelője Apáczai Csere János; az a' tiszteletes magyar, ki az iskolai tudományokat honja' nyelvén tanítani már 1653., és így kilencz eszt. híján fél századdal előbb, kezdette, mint 1694. Thomásius.

[109] Fejéreggyháza síkon fekszik a' szűkülő látszó rét' szélén, mellyen keresztül csapong a' kártékony Küküllő, régi nevével *Cicellus* és *Cucullus*. Két órnek rendelt gyermek megnyitá előttünk a' falu' vesszőből font kapucskáját, 's nyomban be is tévé a' szekér után, hogy lúd és tyúk 's egyéb házi-állat a' vetésben kárt ne tehessen. Egy kiszegzett veres tábla kéré az útasokat, szünnének meg pipázni míg a' falu' végére érnek; egy másik kissébb pedig, veres az is, azzal, a' kinek talán baja volna, tudatá, hogy Ökrész Balázs falu' Esküdt-embere e' háznál lakik. Balra a' hegy' oldalán gondosan művelt holdakat láték, és a' vadas' hosszan elnyúlt kerítését. A' helység' közepében a' Reform. templom mutogatá pusztulásnak indult fedelét, 's annak szomszédjában századokat keresztül-élt tölgyek gazdaglombú fejeiket, úgy hogy a' templomot itt kerti romnak lehete gyanítanom. A' Gloriette, lapos fedelével, messzére fejejlék az országút' szélén. [110] A' kőművesek akkor végzék rajta munkájokat.

[111] A' kastélyt elrejtik az úczán végig menők' szemei elől a' boglyas tölgyek. De most behajlánk a' templomka mellett, 's a' klostromformájú lak feltűne előttünk, gazdasági sok épületeivel 's a' kert' két üvegházával.

[112] Beérvén a' szobába 's kipillantván az ablakon, vettem süvegemet, 's mentem a' kertbe, mert a' Gloriettet láttam meg körülvéve tíz tizenkét nyirbált fenyvobeliszkeivel,⁸⁹ 's a' királyi hatyút, kevély nyugalomban úszva a' tó' tükren. – Ez az összekeverése a' régi és az új ízlésnek mind abban a' miket láték, nem bántá szememet, hanem gyönyörködteté: – együtt láttam a' mostannal a' hajdant, 's az új és régi Haller-ház' birtokában.

Gróf Haller János nem vala honn, 's zárva vala a' szoba, honnan rövidebb úton meheték alá. Vezetőim tehát az udvaron vittek végig. Most egy kerek palotához lépdelenk, biczegő fa grádicsokon. Nem vártam egyebet mint egy pókhálóval eltölt lomtárt.

De melly meglepés! A' Hallerek' Pantheonában látám magamat!

A' falak fekete márvánnyá voltak festve, arany erekkel, 's az oszlopok' lábozatja 's fejezete arany. Az architrávról csoportokra verve pillantanak alá a' Hallerek' házi-istenei. Tömött sokaság! ez pánczelban 's zászlóval; az spanyol mentében; itt egyik lovagpallástban; amott két pap, hihetőleg a' Loyola' rendéből, feltett barettel; és itt egy bajszatlan, púderes, pomádés, fodorított hajjal, aranyfonalú felöltött mentében; hihe-

⁸⁸ a' <vidék> táj

⁸⁹ fenyvobeliszkeivel fenyvobeliszkekkel-ből javítva, az *ivel* megismételve a jobb margón.

tőleg László, a' Gubernátor. Némelly fő felett arabiai szám, melly a' famíliai⁹⁰ könyv' lapjaira mutat.

[113] A' Haller-ház a' XI. század olta virágzik. Magyarra Péter Nürnbergi Patrícus 269, 383 leve 1551., Bízta az I. Ferdinánd' sergeinek 's urának Tanácsosa. Tovább Consul leve a' százszok közt, 's 1553. ajándékban vevé Fejéregyháza és Longodár helységeket és a' Balázstelki birtokot. Izabella megerősíté itten szerzett birtokaiban. Megholt Szebenben 1570. Decemb. 12d.

[114] <A' magyarra lett háznak a' mi időnkben 's Magyar-oroszág József vala fő 384 dísz, Kir. Commissárius II. József alatt a' Nagy-Várad Kerületben, minekutána Teleki az eggyesült Magyar és Erdély-oroszági⁹¹ Cancellariához felvitetett, Máramarosi Fő-Ispány 's Kir. Lovászmester. Erdélyben>⁹²

XIX.

[115] Sieték a' nékem kedves Andrásfalvára, de a' Bethlen János' és Miklós' 's a' 105, 269, 384 Csere' árnyaik Kis- és⁹³ osztán Nagy-Búnra szólítottak, 's sem kedvem sem erőm nem volt ellent állani a' hívásnak.⁹⁴ Kis-Búnon Sándort láttam, Nagy-Búnon Gergelyt, a' Lajos' fíjait.⁹⁵ A' két ház tömve vala gyermekekkel, 's az ollyat látni öröm.

Az erdős hegyek közzé rejtett Nagy-Bún még kevélykedik Wesselényi Annának nevével, s gyermekei 's unokái tisztelettel néznek fel ennek tornyos mulatójára, melly az aggtölgyü bérceztől azon szép völgyre tekint alá, a' hol ez nap' végéig mentem. A' hős anya onnan küldi le rájuk még ma is áldásait, 's a' híveknek nem sikeretlenül.

XX.

[116] Segesvár – Római⁹⁶ nevével Sabesum, a'⁹⁷ némettel Schässburg –⁹⁸ vala az a'⁹⁹ 39, 108, 270, 384, 654 hely, hol legelőbb léptem százszok által lakott földre, eltelve azon gondolattal, hogy e'

⁹⁰ *famíliai* A szétfolyó tinta miatt az utolsó két betű megismételve a jobb margón.

⁹¹ *Magyar<-> és Erdély-oroszági*

⁹² A bekezdés függőleges és keresztirányú vonalakkal áthúzva.

⁹³ *Kis-<Búnra> és*

⁹⁴ *hívásnak<,>.*

⁹⁵ *fíjait fíjait-ból javítva.*

⁹⁶ *Segesvár<,> – Római* A gondolatjel sor feletti betoldás.

⁹⁷ *a'* Sor feletti betoldás.

⁹⁸ *Schässburg – vala* A gondolatjel sor feletti betoldás.

⁹⁹ *az <az> a'*

nép elére a' testi 's lelki cultúra' fő pontjára; legalább azon tovább haladott mint a' kik közt lakik.

'S alig érek be ezen Szabad Királyi Városba, 's szekeren a' külvárosnak nem oldal-úczáján, – nem, a' nagyúczán! – elakadott a' sárban. Ökröket kelle fogadnom, mellyek azt kiszabadítsák. 'S a' sárfészek mellett nem vala semmi jel, melly az idegent a' veszélyre figyelmessé tegye. Ez nagyon megcsökkenté képzelgéseimet.¹⁰⁰ Melly panaszt hallanánk, ha szász ember akadt volna el így a' követlen és kavacsatlan Debreczenben és Kecskeméten, mint én itt a' köves és fövényes Segesváron. De túrjuk kölcsönösen egymásnak fogyatkozásait; van olyan mindenütt a' hol emberek laknak; 's jó hogy van: szelidekké¹⁰¹ tesz bennünket.

Prof. Binder Úr szíves vala elvezetni az iskolába, templomba. A' kettő egymás mellett áll, meredek tetőn, hova egy 193 lépcsőjű, egyenesen vont, fedett grádics viszen; mocskos, bűdös, mint egykor az olaszföld' házakéi.

Az iskola' épülete új és szép. Homlokfalát medenczék helyett a' föld és a' csillagos ég' sphaeráji ékesítik. Iskola' épületéhez az illett. Bibliothecája az iskolának még nem volt. Magának Prof. Úrnak nagy volt.

A' Szent-Miklós' temploma azon esztendőben épült, a' mellyben Luther született, 1483. Nagy, de az is csíntalan.

Az¹⁰² oltártáblát Stock András Szebeni szász festette 1788. Christus, a' kertben; angyal nélkül.

[117] A' templom körül, a' tető' oldalain, fák, 's azok alatt sírok, sűrű sokaságban.

[118] Innen mutattatám ki magamnak merre fekszik Nagy-Szölős, két órányira Segesvártól, hol Kemény János, egyesülve a' német hadakkal, győzni akara a' Kucsuk Basától segélt Apafin, 's eltapostatott. Még áll emléke, 's az helyt áll, hol halva találtatott; de besippadva, 's az írás a' körül elmállott.

[119] Héti vásár vala, 's vágytam hallani a' szász ajak' hangzását, látni arcaikat, öltözeiteket. [120] Szakált hordani a' szász, ha meghaladja a' hatvan esztendőt, nem tartozik; de vannak a' kik hordanak, 's volt 'e nagy sokaságban is, de csak egy. [121] Szép arcot asszonyon és férfin, ifjan és öregen, nem láttam; nem egyet is, mellyet másodszor is óhajtottam volna látni. [122] Egy éltes asszony, prémes sipkában, prémetlen fekete pallástban, egymást erő perpendiculáris keskeny redőkkel, a' Rembrand' anyja' szép képére emlékeztete; 's ez az öreg volt ittlétemnek minden öröme.

[123] 'S most két ifju méne el előttem, fekete talárisban, fehér ércz kapcsolak, mellyre fekete pallástot vetének. A' pallást úgy szabva, mint hajdan a' Debreczen' Tógátusaié; négyszögü posztószelet függő hátok' közepéig; de a' Debreczenieké 1770. is zöld pallást még. Nem tudtam hogy van hely, hol Luther is uniformisban járhatja rekrutájit, mint azt nem, hogy az minek kell.

¹⁰⁰ megcsökkenté <remeny> képzelgéseimet

¹⁰¹ van: <az> szelidekké

¹⁰² csíntalan. <Szekrestyéjében egy kitömött pókhálóval beszótt, összeromlott gődény ijesztgeti azt, a' ki oda belép.> Az

XXI.

[124] Kevés órák múlva megláttam Szent-Erzsébetet egy kies sík öblében. Kevélyen fekszik ott kéttornyú templomával 's cserépfedelű házaival. [125] Apafi az ezzel össze- 40, 109, 271, 386
ragadt Ebesfalván lakott. Bornemisza Anna már érzé a' szülés' fájdalmait, midőn meg- 271, 386
jelent a' Csauz, 's vitte Apafit Basája' sátorába, hogy ott rá adják a' bársony dolmányt
's kezébe a' fejedelmi buzogányt. A' jó ember érzé hogy ő nem született mást igazgatni;
de a' Basa nem kérdé, ha tud e és akar e. Még ki nem ére a' határból, midőn cseléde
nyargalva hozá¹⁰³ utána a' hírt, hogy fija született.

[126] Hagág, ifjabb fija III. Leo Arméniai Királynak, fellázadott Oksin¹⁰⁴ bátyja el- 40, 110, 271, 386
len, 's segédére szólítá ellene szomszédit, a' Perszát és Törököt. Ezek jöttek, segélék
Hagágot, de meg is ölték, hogy a' védett országgal osztozhassanak. A' nép elszélede, 's
háromezer fő Moldvában 's a' Lengyel-földön telepedék meg. De a' Török 1672. ott is
űzte őket. Bethlen János az tanácslá Apafinak, hogy őket fogadja be, 's engedjen nekik
tulajdon Bírakat, de a' kik a' helybeli Elöljáróktól függjenek. I. Leopold a' helyt egé-
szén nekik hagyá, 's Szamos-Ujvár és Erzsébet-város előbb Mező-, tovább Szab. Kir.
Városokká¹⁰⁵ lettek. – [127] A' nép gyarapodik, mert kereskedést űz; 's érdemli hogy 271, 386
gyarapodjék, mert szereti a' nemzetet 's annak nyelvét, öltözetét, szokásait, 's magát
köztünk nem akarja többé Arméniai lakosoknak álmodni.

[128] Előbb Eutycheszt követék; de Oxiendus Verziarsky társok, tizennégy eszten- 110, 271, 386
dőt töltvén Rómában, mostani hitekre tanította, mellynek olly buzgó tagjai hogy még
buzgóbb senki nem lehet. Papjaik a' Misét örmény és nem deák nyelven olvassák.

XXII.

[129] Meggyes gyönyörűen fekszik, körülölelve távolabbról és közelebből emel- 112, 272, 386
kedő hegyeivel 's dombjaival. Kisdéd hely, 's nem gazdag; de magas kerítése 's régi
alaku kapuja múltakra emlékezteti azt, a' ki ide közelít. Örülni szerető lelkem felejté a'
múltakat, midőn két három Tisztet ellovaglani, két három Asszonyt lát-
tam szekerek előtt, 's amott szabadon lézengő katonákat, egy két szép leányt a' bol-
dog ifju karjain, 's itt meg ott játszó gyermekcsoportokat, az igen forró nap' esti gőzé-
ben 's crócuuszínú ég alatt. – Kedves képei az életnek.

De szép csalódásom eltűnt, midőn bémenvén a' kapun a' mindeddig látott Szab. Kir.
Városoknak ezen legkisdededbét végig-pillantám. 'S Bocskay itt kiáltatott ki Fejede-
lemnek az Erdélyi Rendeik által? 'S Rákóczy innen veré e haza a' pünkösdi-királyságút?
Beszédbe eredék egy tisztas szásszal, 's tudni akarám, mellyik toronyból röpitetle
Bethlen Gábor az Erdélyi Tarquín' összekonczolójit; de az nem hallá hírét sem Bá-

¹⁰³ hozá<k>¹⁰⁴ fellázadott <Oskin> Oksin¹⁰⁵ Varosokka ék. em.

thorinak sem Bethlennek. – Itt vesze Gritti Lajos is; reggel két keze, délben két lába, estve feje csapatott el. Méltán vesze; de így csak Kannibálok büntetnek.

41, 111, 272, 387

[130] A' szász e' boldog földön kőházakban 's cseréppel fedettekben lakik. Azok hosszában vonúlnak el telkeiken, mint a' magyar faluk' lakosaiéi. Gébely falaikra verseket íratnak, 's Bibliából szedett mondásokat. De a' szokás hanyatolni kezd.

41, 113, 274, 388

[131] Szelindeken ebédre szállánk meg, 's a' fogadóban. A' Bécsből ide szakadt fogadós a' maga Hans-Micheli csúf és nápész arczával, sajnálkozás nélkül kimondá, hogy neki semmiye nincs, 's ment, 's ott hagyta bennünket. Szekereink' táskái épen nem voltak üresen, 's ebédje nélkül ellehetnénk; de én a' nap' olvasztó¹⁰⁶ hevében epedék az aludt tejért. Neki az sem volt. Kiküldénk tehát a' cselédeket, 's minthogy a' questa elég ürügy volt bémenni a' szász lakosok' házaikba, 's megismérkedni telkeik' felosztásával, architecturájokkal, bútoraikkal, öltözeteikkel, foglalatosságaikkal, magam is elindultam az úczán. A' durczás ember úgy bánt velem mint az a' laconicus Hans-Michel. Úgy hittem, rossz órában jöttem hozzá; hogy talán összekocczana kedves oldalbordájával, ki egy szögbe vonta meg magát, 's ott hagyám őket. De így fogada a' második, harmadik, negyedik szász is. – Túl Szebenen a' mezőn szólíték meg egy rám szembe jövőt, 's kértem, nevezné meg nekem a' helységeket, 's az némán ballaga el mellettem. Ugyanazt a' kérdést tevém egy másiknak. Az sem felelt. Szekerem egy helyt a' Predikátor' háza előtt méne el. Félre vonta magát az ablakból, mihelyt a' két szekeret közelíteni látá. – A' kiknek ezt mind Erdélyben, mind itthon panaszlám, panaszomon fel nem akadának; a' szász nem szereti a' nem száaszt, még ha német jut is közéjük. – Most értém én miért hítták hajdan a' németeket némáknak. – Neheztelésemben az vala minden óhajtasom, hogy azt láthatnám, mit tesz itt¹⁰⁷ a' falusi szász¹⁰⁸ legény mikor nagyon belé szeret valami fajabeli leányba. Az gyönyörű scéna lehet.

274, 389

[132] Az ángoly Townson Debreczenre *lugubris* epithétet ragasztá a' francia fordításban, és épen nem ok nélkül: lakosai nem szeretnek nevetni. Még benne a' keleti komoly, a' kelet kedvetlen. Nagyon lehető hogy az ángoly ember őket akkor látá, midőn a' sovány dogma hallgatása után búsan omlanak hazafelé templomokból. Vígatlanabb teremtest mint ők ilyenkor, nem képzelhetni. Borújok azonban csak addig tart, míg a' férfiak keskeny gallérú sötétkék köpenyegeiket vagy a' sűrűfürtös gubát, asszonyaik négyujnyi¹⁰⁹ szélességű rokaprémés mentéjeket, lyányaik zsoltárjaikat, bokrétaikat leteszik. Áltesvén a' nagy dolgon, ifja örege kész mulattatni az idegent, 's megkínálja kenyérével, borával. És ha a' német akként szól hozzájuk, mint én a' Szelindeki szászokkal, az a' komoly tisztas ember, az a' bársony főkötős gömböcz asszony, az a' pártás pántlikás leány, még *aó ídés nímet uramnak* is fogja titulálni.

¹⁰⁶ *nap'* <beve> olvasztó¹⁰⁷ *itt* Sor feletti betoldás.¹⁰⁸ *szász* Sor feletti betoldás.¹⁰⁹ *asszonyaik* <zsoltárjaik> négyujnyi

XXIII.

[133] Nagy-Csűr mellől megpillantánk Szebent. Gyönyörű lapályon foga helyt an- 43, 113, 275, 389, 661
nak alig érezhető emelkedésén. Túl rajta a' mi Tatránk lyányainak csúcsai¹¹⁰ meredez-
nek, két órányi távolyban. Még messzéről látni hogy Szeben századok olta hízik.
Igazitva vala az út, 's jobbra és balra gazdag gabonaholdak vonúltak-el.

[134] A' külvároson egy igen hosszú alház mellett¹¹¹ ment el útam hol atyátlan és 43, 275, 389
katona-gyermekek neveltetnek. Túl ezen fut a' szűkvizű Szeben, melly nevet adott a'
városnak vagy talán vett tőle.

[135] Vacsoránk mellett, a' Koronánál, Tiszteket; 's itt lakó 's itt szolgáló ismeretlenek 44, 114, 275, 390
találánk, 's nagy számban. Barna arczu hegedűsök gyönyörködteték füleiket a'
mi Lavotánk' darabjaival, mellyek szíveket ragadnak, és a' hajdan' keservesével, melly
szívet nem kevésbé ragad a' hol talál, bár nem olly tanúlt. – Az, a' kinek szomszédja
történetből én levék, Székely Miklós Úr¹¹² Physicát tanító Prof. az Unitáriusok'
Kolozsvári Collégiumában, egy időben vala Göttingában Pataki Prof. Kézy Mózes
Úrral, 's minthogy felőle¹¹³ miolta ez onnan Párizsba ment, kevés¹¹⁴ hírei voltak,
örvende hogy azokat most vehete.

Prof. Kézy Urnak izraelita neve egy jegyzést tétet velem, melly kicsinység, de fi-
gyelmünket kicsinységek is érdemlik; ha ki csak a' nagy dolgok tudásán kap, nem szük-
ség hogy honjából kiforduljon; az affélét ott is megtanúlhatja; – Erdély erősen szereti az
Ó Testamnetomi¹¹⁵ neveket, mint Anglia. Itt az Ádámok és Évák, Ábrahámok és Sárák,
Mózesek, Sámuelek, Dávidok, Danielek, Simonok, Rúbenek, Rebekák és Ráchhelek,
Juditok és Eszterek folyó nevek. Még¹¹⁶ az Ábelre Timotheusra¹¹⁷ 's Manasséra is van
példa. Szeretik a' Farkast is, 's a' Drusiánát és Polyxént; 's ezek' diminutívjei¹¹⁸ Ábi,
Druzsi, Póli;¹¹⁹ a' Borbárée Biri, a' Christínée Tini, a' Katáé Titi, az Annáé Ánikó, a'
Mária Máriskó.

[136] Báró Naláczi István Úr meghallá ittlétemet, 's megelőze látogatásával, midőn 44, 114, 276, 390
más nap a' Bruckenthal¹²⁰ Galeriajába készülénk; elkísére oda, de mivel Szebent sietve
kelle elhagynia, ott is hagyott. [137] Kedves vala nékem tőle hallanom, hogy a' Kons- 45, 114, 276, 390
tantinápoly Párizsba visszatért Követ Choiseul-Gouffier néhány eszt. előtt az ő társa-
ságában nézéz végig itt a' Könyv- és Kép-gyűjteményt, 's erről mit ítéle: „On pourroit
former un joli petit cabinet de tout cela.” – 's a' Követ' ítéletét egészen elfogadom.

[138] Báró Bruckenthal Sámuel, ki még Therésia alatt Gubernátorságra emelkedék, 45, 114, 276, 391
örök hálát érdemel Erdélytől és a' Magyar nemzettől e' kincsekért, 's annál szívesebbet,

¹¹⁰ lyányainak <m> csúcsai

¹¹¹ alház<at hátul> mellett

¹¹² Úr Sor feletti betoldás.

¹¹³ felőle Sor feletti betoldás.

¹¹⁴ ment, <felőle> kevés

¹¹⁵ Ó Testamentomi ó testamentomi-ből javítva.

¹¹⁶ nevek. <Az> Még még-ből javítva.

¹¹⁷ Ábelre <is, 's még> Timotheusra

¹¹⁸ diminutívjei diminutívjelek-ből javítva.

¹¹⁹ Druzsi, <Pold> Póli

¹²⁰ Bruckenthal Bruckenthál-ből javítva.

mert a' gyűjtésre inkább indítá a' hon'mint¹²¹ a' mesterség' szeretete,¹²² 's áldozatját itt nem önmagának tevé, hanem a' köznek. De az ő ifjuságában köztünk, mint még akkor a' Bécsiek közt, a' Gráphisz' Múzájának kevés tisztelője vala. Itéletemet ki nem mívelt ízlése felől Tenniersnek egy Keresztelő-Jánoskája igazolja, mellyet, a' mint beszélík, minden képei közt leginkább csudálgatott. Gyaníthatám egy okát, 's így a' dolgon fel nem akadnék; de más még is valamit leginkább kedvelni 's leginkább csudálni.

45, 276, 391

[139] Vezetőm itt Seivert János Úr volt, unokája a' Bruckenthal' testvérének. Ha lakásomat a' történet Szebenben mutatta volna ki, gyakran látogatnám meg e' palotát, 's gyakrabban szeretetre méltó Felvigyázójáért, mint kincseiért. Seivert Úr letette Titoknoki hívatalát a' Kormányseknél, 's nőtlen él itt, magának és a' tudományoknak kedvelve 's becsülve minden jóktól.

A' palota két udvarra osztatott, 's ablakai az úczára három sorban állanak; az udvaron csak egyemeletűek, 's ott van a' Bibliothéca; a' képek az úcza felé az első és második emeleten, 's a' két szárny' szobájiban. A' nagy Megholt azt, harminczhatezer fnt tőkepénzzel az Intézet' fenntartására, József öccsének hagyá.

46, 114, 276, 391

[140] A' Képgyűjtemény' fődíszének a' magyar Szent tartatik – Hieronymus, Guidótól. Pannoniában születvén, közel a' mai Csáktornyához, prolepsisszel a' szerint mondhatom én is magyarnak, a' hogy a' festők Cardinálissá csinálják 's skarlátba öltöztetik. Az Anachoréta a' maga barlangjában ascétai elmélkedésekbe merült. Megette kürtöt látni a' felhők közt; érti a' hívást, 's megfordul felé. A' történet' legérdeklőbb perczében van felkapva, 's arcz, a' hatalmas musculatúra, a' leplezés olyanok a' millyeket kívánhatni. Válla, teste, lábai megtelnek; ágyékát skarlát fedi. A' tábla érdemli hogy¹²³ a' Guidóéna tartatik.

De a' hét vagy nyolcz lábnyi vászon mellett egy stafeleii darab függ, karok és leplezés nélkül, de még is természeti nagyságban, 's az, midőn történetből oda pillanték, míg Seivert Úr azt beszélé, hogy bizonyos ángoly a' Guidó Réni' darabját sok ezerekre¹²⁴ becsülte, annyira megragada, hogy ha a' kettő közül választanom volna szabad, bár tudom mennyivel több az egész mint a' fél testű darab, én, csak örömeimet tekintve, Sebestyén mellett maradnék. Melly meleg tinte! melly igaz, erővel teljes rajzolat!

277, 391

[141] A' Képgyűjtemény tizenöt szobát tölt el, 's ezer kilenczvenkét darabból áll. Nagy részben az Alföldi Iskola művei és másolatok, de olly másolatok, a' mellyeket Meytens tarta méltóknak a' megvételre. 'S becse a' jó másolatoknak is van, mint a' szerencsésen dolgozott rézmetszeteknek és a' jó Írónál nem rosszabb Fordító' munkájának. A' ki gyűjteni kezd, veszi a' mi nem rosszat talál, 's az Olasz-Iskola' darabjait a' Therésia' uralkodása alatt sem vala könnyű találni. Rend kellene más, és vagy gazdag, vagy semmi ráma inkább mint szegények.

46, 115, 277, 392

[142] A' Correggio' Íóját a' szigoru Morál itt egy magas falu keskeny szoba' sötét szögébe dugatá fel, hogy a' Néző helyt sem foghat szemlélésre. A' gond szolgál e' Morálnak, nem tudám megmondani, a' Mesterségnek árt, 's a' Mesterség' templomá-

¹²¹ hon' <szeretete mint a' szükség> mint

¹²² mesterség' <értése> szeretete

¹²³ hogy Sor feletti betoldás.

¹²⁴ sok <ezek> ezerekre

ban ez első, ez minden. A' castrált Classicusok jutának eszembe, és a' ki magát Nad-rágfestetőnek csúfoltatá, mert némelly lepletlenségeket a' képeken bémazoltata.

[143] Rossz helyt áll, 's a' hátulsú szobák' egyikében az idősb Rákóczy Ferencz' képe is, a' mi Kupeczkinktől. A' darab már azért is kívánhatá a' megkülömböztetést, mert magyar Művész' munkája. A' hősnek vagy nem született, vagy szerencsétlen anyja 's nevelőji által elrontott tituláris Fejedelem itt pánczéban áll előttünk; vállán prémkaczagán van elvetve, nem a' kevesebbet mondó hercegi bíbor; jobbjá megmarkolá, 's félig már kirántá a' töröknyelű handzsárt. Haja a' két homlokszeg közt borotválva; akkor, sőt némelly öreg az én időmben is még, úgy hordá; lehúzott szemöldjei elfedik vad tekintetét; ajkai keble' dühét harapdálják. A' bölcs Festő így beszéli a' török-nyelvű karddal, és a' mi csak félig van kirántva, a' mit a' Történetíró szóval. 47, 115, 277, 392

A' nagy figyelmet érdemlő kép megjelene rézben is, negyedréf' formában, Westermeyer által, 's Bécsben Artariánál árultatik. Hogy a' fej az I. Ferenczé, bizonyítja Kupeczkinek egy másik, hánytott munkában kiadott darabja.

[144] Egy szobát új portrék töltenek el Erdélyi Festőktől, 's a' gond tisztelést érdemel, mind biographiai tekintetekben, mind az Erdélyi Művészség' historiajára. Ezekről irtózva szöknék vissza a' szem, bár a' Néző nem ama' szobákból jönne. De valamint a' Könyvgyűjtők előtt nincs szükségtelen könyv, úgy ezeknek idővel nagy becsek lehetne, ha nem csak portrék volnának. 48, 115, 278, 392

A' Könyvgyűjtemény tizenhat ezer Kötetből áll. Az ásványok nyolcz almáriomban tartatnak; a' pénzke' száma tizennyolcz ezer.

II. József itt utazván el, azon szobákban szálla meg, a' mellyekben most a' képek függenek. Tekintet akara ez által bizonyítani kedvencze eránt, kit a' Szent-István' Nagykeresztjével is megajándékoza. Külömben ő mindég vendégfogadó házakban szálla meg.

Szül. Bruckenthal 1721.; megholt 1803.

A' ki ennyit teve az emberi nem' megnevesítésére, 's a' magyar nemzet' 's annak szász felekezete' dicsőségéért,

Dem folgt ein Ruhm, der ewig bleibt.

kleinere Schrift.

Klopstock.

XXIV.

[145] Kincstartó Gróf Haller Gábor urat itt találtam. Előbb a' Maros-Vásárhelyi Kir. Tábla' Elölülője volt, most az Erdélyi Kamaráé. Atyja László, a' Telemach' fordítója, megszeretteté vele a' francia literatúrát, 's ő egyedül annak volt¹²⁵ barátja, de a' francziák sem vallási, sem political gondolkozását nem tudták megtántorítani; keblében

¹²⁵ volt A főszöveggel párhuzamosan, a jobb margóra írt betoldás, a főszövegben jelezve: ▮

hordá az antidotumot mérgeik ellen. A'¹²⁶ XIV. Lajos' korabeli francziák' világában élt, 's előttem néhány ízben hangzék szájából a' *mon maitre*. Szeretett francziául írni, verselni; a' szép nemnek szépségeket mondani; 's Ugrán egyik falát familiája' tőkéje borítja el. Azt neveti a' ki olly valamit nem igen mutathat; 's valljuk meg, falon tartani nem is van nagy szüksége; de azokat tisztelni a' kiktől létünket és mindenünket vettük, religiósus érzés, 's azért pirulni a' sanscülott-szellemű¹²⁷ korban sincs ok.

[146] Mint Erdélyben vala most a' ház'¹²⁸ fő dísz Gábor, úgy¹²⁹ vala az nálunk József. Kir. Commissárius II. József alatt a' Váradi Kerületben, minekutána Teleki az egyesített Magyar és Erdély Cancellariához¹³⁰ szólítatott, 's Máramarosi Fő-Ispány, 's Fő-Lovász Mester; tiszteletes nemes lelke, tiszta feje, 's rettenthetetlen lelke által.

118 [147] A' Szász nemzet' Cómeséhez, Tartler úrhoz, rokona Seivert Úr vezete el, 's e' kedvezését, a' tisztelt férjfinak csaknem akként köszönöm, mint hogy a' Galériában áldozá nekem egy pár óráját. Itt ismere rám Báró Rosenfeld is, fíja Andrásnak, ki II. József alatt a' Munkácsi Kerület' Kir. Commissáriusa volt, 's ez a' fíját Kassán is neveltette.

117 [148] De a' német nyelvű városban leginkább leltem fel magamat a' Thesaurariátusi Tanácsos Cserei Mihály Úr' házánál. Tudta melly kegyességgel viseltetik erántam házának ragyogó dísz Bátor Wesselényi Miklósné, Zsibón, 's mint szeretnek famíliai rokonnai Miklós, ekkor Kir. Tábla' Assessora 's Háromszéki Fő-Ispányi Adminisztrátor, és 119 Farkas, a' Major, Krasznán, 's első meglátása¹³¹ olta barátom lett. [149] Midőn már fogva valának lovaím, még szaladtam hozzá, hogy még eggyser, 's bizonyosan utolszor, láthassam.

117 [150] A' Rájnis által fordított Virgilius Eclogákat, mit már sohol nem találni, 's La-Rochefoucauldoknak egyetlen egy nyomtatványát, melyet vagy magányos' kezében vagy Könyváros' boltban láttam, a' vak történet a' Szebeni Könyváros' boltjába vetette, 's mind a' kettőt elhozám onnan. [151] Nem lehetetlen, hogy a' francziák, kiknek a' könyv¹³² Breviáriumok, Geistingertől 1809. mind elvitték a' franczia, német és magyar nyomtatványokat. Mind azon dicséret mellett, mellyek La Rochefoucauld felől Voltaire és Superint. Kis, 's ez gyönyörűen dolgozott Előbeszédében, szólottak, a' könyv nálunk magát meg nem tudá szerettetni; a' mit elpanaszolni szükségesnek látok, a' könyvre nézve, nem magamra. És mi még is azt hisszük, hogy van ízlésünk, hogy már culmínálunk!

117 [152] A' Színben Kotzebűnek egyik mázolása adatott; a' mint a' nem jó darab érdemlé. A' Szín nem nagy, de Szebennek eléggé tágas, és szép.

278, 393 [153] Az Oláhok' Püspöke itt lakik. – A' Reformátusok' templomát, a' házak' sorában, csak szépízlésű címje ismérteti templomnak, melly a' gyalogajtó felett áll.

¹²⁶ ellen. <Ő a'> A' Az A' a'-ból javítva és megismételve a margón.

¹²⁷ sanscülott<[olvashatatlan betű]>-szellemű

¹²⁸ a' ház' Sor feletti betoldás.

¹²⁹ Gábor, <a' háznak,> úgy

¹³⁰ Erdély <ország> Cancellariához

¹³¹ meglátása<nak>

¹³² könyv<'>

DEO
CREATORI REDEMPTORI SANCTIFICATORI
COETUS FIDELIUM HELV. CONE
MDCCLXXVI.

XXV.

[154] Minden lépés távolabbra viszen honomtól, és már is melly nagy az út mellyet 279, 393, 732
tevék! De még hátra van Vajda-Hunyad, hátra Fejérvár, hátra a' Demsusi római nép
által épített oláh templom, és az Ulpia-Trajána' romjai. Látnom kell a' helyeket, hol a'
nemzet, hol az emberiség' Szentjei éltek 's halhatatlan tetteket tettek. Látnom kell a'
Hunyadiak' sírköveiket, 's azt az érzés adnom magamnak,¹³³ hogy nagyobbá lettem,
mert illetem ereklényüket.

[155] Útam Szeben olta Dédácsig, Hunyad Várm., hol ismét az én Grófnémnál élem 120, 279, 393
napjaimat, völgyen méne, mellynél Erdélyben sem szebbet nem láték, sem áldottabbat.

[156] A' portékák Pestről Dévára Szászvárosra, 's onnan vagy balra Fejérvárnak, vagy 279, 393
jobbra Szebennek 's Brassónak, és osztán Bukarestbe, ez úton jőnek; mint Váradról
Kolozsvárra.¹³⁴ Így itt az útra gond vagyon. – Fejérvárnak még eddig csak magas falu,
alacsony süvegü¹³⁵ tornyát láttam. A' Maros a' Bábolnai, Rápolti, híres fejér borokat
termő hegyek alatt fut ki Magyar-országra, elborítva söt-vivő szálakkal, mellyeket visz-
sza emberek vonnak, nem lovak. [157] Szeredahely [158] és Szászváros útamban estek; 120, 279, 393
a' két utóbb Szab. Kir. Város de sokkal kisebb Meggyesnél; 's a' ki a' pusztá, kisedd
Szász-Sebest¹³⁶ most látja, el nem tudja hinni, hogy az Erdélyi Fejedelmek' kedves mú-
latója volt valaha.

[159] Közel a' Kenyér nevet viselő nem folyamhoz, hanem csak patakhöz egy pos- 121, 279, 394
taház áll, 's ez mellett még látszanak a' kápolna' kövei, úgy beszéli a' monda, mellyet
Báthori István Vajda *ex voto* építete. Itt vezetvén sergét Ali ellen, lova megbotlott, 's ő
azt rossz jósolatnak vevé magának vagy seregének. Meg nem történvén a' mitől tarta, a'
hol paripája megbotlott, felépíteté a' kápolnát, 's rendelést tőn, hogy a' nap' visszafor-
dulójin az elhullottakért halotti áldozatok mondassanak.

[160] A' csata, az a' dicső, az a' nagy, 1479. Octób. 13d. méne véghez. Ali Bég a' he- 120, 279, 394, 733
gyek és a' Maros közt fekvő tért űlte vala el, 's Báthori Fejérvár felől jöve, Kinízi Pál
Branyicska felől. Ali, Bonfín szerint, harminczezet veszte: Batori nyolczezetet, azonfe-
lül hogy a' Maros kétezer szász és oláht elnye. Mint méne véghez a' hős áldomás,
tudva van; még emlegetjük hogy Kinizsi fogai közzé fogá a' leszelt törököt; a' monda,
poetásan, azt még kövérnek is beszéli azonfelül; 's tánczola vele örömeiben. – [161] Vad 279, 394
tett, ha való; de négyszáz esztendő, 's az öröm a' Szenteket is megragadja.

A' hely emlék nélkül áll, 's nincs érdeme szerint énekelve. Baczka-Madarasi Kis
József, Alsó-Fejérnek sok ideig Fő-Notáriusa, később Vice-Ispánya, megígérteté Püs-

¹³³ adni <én> magamnak Az adnom adni-ből javítva.

¹³⁴ Kolozsvár<nak>ra Az utolsó szótág az áthúzott rész felé írva.

¹³⁵ alacsony <tetejű> süvegü

¹³⁶ kisedd<, > Szász-Sebest

pök Batthyáni által, hogy a' kápolna ismét felépül 's a' két hősnek emlék fog állítatni; de Batthyánit elkapá a' halál. Követője Mártonffy József is megtette az ígéretet, de az csak ígéretben maradt. Csudálni lehet, hogy ő, ki a' Róma' nyelvén szerencsével ír verseit, a' hon' megszabadítójinak egy Odát, legalább egy Epigrammot nem szentele.

Lelkemben, a' mint itt elmenék, egy dal támada, mellyet, bár szorosan a' Kenyérmezei csatára nem tartozik, itten tészek le, mert itt támada. Azon időbe tevém által magamat, mellyben Erdély lerázta lánczait.

kleine Schrift.

Szabadon lihegsz, szeretett Haza,¹³⁷
Szabadon lihegsz megint! karunk
Béklyóidat összetöré.
Itt vesztenek ők, itt hulltanak el,
Lobogó tüzeit seregekre
Az isteni bosszu lövellé.

Nem ejte le minket erő;
Bízakodás tevé rabjaivá
Minket a' pogánynak.
Esküdt, 's mi jók, hívénk szavát,
'S ő a' hívőket, bízakodókat,
Cselébe voná, megbuktatá.

Hegyeink' aranyát, ugarinknak
Gazdag termésit irígylé,
És a' mit táplált a' mező.
Paripánk néki nyihogtak,
Gyapját neki nyírte meg a' nyáj,
'S a' mit nem vett el, ellopá.

Magyarra vivé ki a' magyart,
'S vicsorogva dühében, hogy a' két
Testvérhad egymást érte ölé
Éh gyermekeinket maszlagon
Hízalta pribégjeivé, hogy ők
Verdessék a' mi még nem ing.

Mi nyögénk a' vad dölýf' kéjeit,
'S viselénk, de mérges fájdalomban
Az alázó sullyos igát.
Hunyadink' nagy lelke nem hagyott el,
Hunyadink' nagy lelkét nem hagyánk el,
'S lepattogának lánczaink.

¹³⁷ Haza <!>, A vessző a felkiáltójelből javítva.

Itt vesztenek ők, itt hulltanak el;
 Lobogó tüzeit seregekre
 Az isteni bosszu lövellé.
 Szabadon lihegsz, szeretett Haza!
 Szabadon, szeretett, szabadon megint!
 'S mi törénk le, mi! lánczaidat.

XXVI.

[162] Dédács, két órányira Dévától, Szeben felé, gyönyörű napokra vára magába. 123, 281, 395, 734
 A' hideg Sztrigy (*Sargetia*) a' dél felé költ havasokból siet alá a' völgybe, 's a' kert'
 dombja alatt ömöl egyyüvé a' sebes Marusiussal, az Erdély' vizei fejedelmével. Deltá-
 jokat,¹³⁸ hova a' Sztrigy' hidacskája viszen, a' legszebb gyepszőnyeg, keleti szélesb végét
 pedig egyy boglyas szilerdő foglalta el, végig szeldelve játékos utakkal. Túl a' tinta-fe-
 keteségű szilason egyy rendesen költ kopasz hegy, az úgy nevezett Aranyi, ad új dísz-
 t a' vidéknek; mint egyy rosszúl domborodott¹³⁹ kenyér, 's messzéről vonja magára azok-
 nak szemeiket, kik Szeben felől jőnek, 's a' kies völgyet a' két sor' rengetegei közt, a'
 Dévai fellegrvárát pedig a' völgy' végében, el nem telhető gyönyörrel nézellik. [163] 281, 395
 E' két sor meredek kelésű rengetegeknek a' Retyezát adja fő díszét, melly délre, Vajda-
 Hunyad megett, kél ki alantabb társai közzül, 's horizoni vonásban elcsapott tetején 's
 kékelő oldalain mutogatja a' téli hó' maradványit; mint a' völgynek a' Dévai vár egyy
 kerekded hegy' ormán, hol Dávid Ferencz 1565. tömlöczre veretett és holtáig fogva ült,
 és a' hol Barcsai Ákos Bánffy Erzsébetnek karjai közt rettege elveszteni a' fejedelmi
 pallástot, míg a' gyönyörű asszonyért Bethlen Miklós (*Hist. des revolüt de Hongrie T.*
VI.) titkon epedezék. [164] A' Grófné Zarándi embereivel, kik kétszázan gyűlték ide, 282, 396
 's a' csimpoj (börduda) zúgása mellett űzik az aratást, sok mulatságom van. Az reggel
 olta estiglen csak akkor némul¹⁴⁰ el, midőn a' sereg elveti sarlóját; és ha az egyyike el-
 hagyja lehellete, a' csimpolyt más veszi által. Sőt dong muzsikájok a' munka megszűné-
 sével is; mert az udvarban, hol az aratás egész ideje alatt tápláltatnak, tánczolva töltik az
 éj' egyyik felét. Nekik a' munka ideje a' farsangok. Honjokban, a' zordon hegyek közt,
 szegényűl tengenek: itt dolgoznak, de jól tartva.

Az oláh még e' buja földön is szegény, mert kevéshez szokván restté leve, 's a' gya- 737
 kor innep elakasztja munkájiban. Házaik' kapuja mellé szalmacsávát szúrnak egyy
 hosszú rúdra, babonából, hogy a' boszorkány tehene' tejét el ne hordhassa.

A' mi hajdan a' Zemplényi, Ungvári, Máramarosi oroszok, sőt Coxe után, Orosz-
 országban is, szokásban vala, még ma is gyakoroltatik Topánfalván. Némellyek tagad-
 ják, mások erősen, állítják, de a' tagadók több hihetőséggel; mert ha gyakoroltatnék, ki
 merné tagadni? A' leánnyal atyja 's anyja 's testvérei megjelenének a' vásárban, 's a' le-

¹³⁸ *D<é>ltájokat* Az ékezet áthúzva.¹³⁹ *rosszúl <sült> domborodott*¹⁴⁰ *ném <ú>l* Az ékezet áthúzva.

ány sátort üte, kiraká mutatóban minden portékájit, 's menyasszonyi drágaságaiban megállá a' sátor előtt, 's várá szerencsáját. A' nősző legény vagy özvegy végig jár a' sorokat, 's a' mint neki lány vagy sátor vagy együtt mind ketteje leginkább megtetszenek, a' hajadon tenyerébe csapa, nem kérdvén ha viszont ő tetszik e; 's a' szakálás Pópa összeeskete őket, 's férj és menyecske más nap haza ballagának. – Borzadsz? Nem ok nélkül; itt meg van alacsonyítva az emberiség, 's minek rútlul tenni a' mit szépen lehet? De tekintsük körül magunkat, 's kérdjük, nem ugyan-ezt teszik e a' főbb kasztok is. A' leány nálok, mint az oláhnál Topánfalván, dolog és nem személy. Kérdjük, Topánfalván több szerencsétlen házasság kötetek e vaktában, mint az urak közt arithmetikai okok szerint. Az oláhné, ha rosszúl üte ki házassága, tűrte baját, 's hív marada tisztjeihez: ezek tesznek bajaikról, 's elébb rosszak lesznek, azután szerencsétlenek. – Boldogságunkat, így vagy úgy, mindég az teszi, ha kedveljük a' mit a' sors vagy választásunk mienkké tevé. *Laetus sorte tua vives sapienter et beate.*

XXVII.

283, 397, 742 [165] Erdélyt Magyar-országtól sivatag hegyek választják el, hova még a' csinált és
129, 283, 397 jó karban tartott úton is fáradva lehet feljutni. [166] De a' ki Kosovánál széllyel tekint déli nyugot felé, 's mértföldrekre nyúlt síkot lát elterülni szemei előtt, emlékeztetés nélkül érti, hogy a' hova lép, az Erdély többé nem lehet.

283, 397 [167] Karacsnak Magyar-országi abrosza, négy táblában, Lipszky után, 's Vármegyéink' Atlásza, mellyet a' Magy. Hírmondó' megbecsülhetetlen Kiadójai metszetének, elterüle előttem valahol megszállék, 's ezektől kértem, merre vegyem útam Szpatának, közel Lippához. De a' szóval vett tudósítások hitelesbek, mert a' hosszabb út olykor
129, 283, 397 rövidebb, 's azt az abrosz nem mondja. [168] Beérvén tehát Facsetre, megállék a' Vármegye quártélyháza előtt, hol Krassó Várm. Fő-Szolgabírája lakik, 's ezzel értekezém útam eránt. Bulcsnak igazíta. Elébe terjesztém hogy úgy egész hármomszöget tennék, hogy úgy egy alkalmatlan hegyet két ízben kellene megmásznom. A' Szolgabíró ki-pillanta ablakán, meglátá nehéz szekeremet, 's annál inkább tanácslá a' kerülést Bulcs felé. Arra kivagdalt erdők közt fog vezetni útam: szekerem erre minden nyomon el-akadna a' cserfák' ágaiban.

129, 284, 397 [169] Bulcson ma kótyálák a' csapszégeket, 's a' kisdéd hely tömve vala idegenekkel. A' fogadócska egygyetlen szobáját elfoglalva találám, de lovaimnak maradt helyek az istállóban. Embereimre bízván tehát szekeremet, lányommal kísértáltam a' mezőre, végig az innepet ülő helyen. Úgy hittem hogy az úczán találok valakit, kivel szólhatok, 's időmet, mert a' nap még nem hanyatlott, únalom nélkül tölthetem.

Visszajövévén sétálásamból, egy idegen, ki azalatt érkezék 's úgy akada el mint én, megszólíta, hogy engedném társaságomban tölteni az estvét. Leülénk tehát egy löczán, áltellenben a' fogadóval.

Mintegy fél óra múlva egy úrforma valamit látánk felénk közelíteni, sötétkék frakkban 's pantalonban végig-füstölve hosszuszárú pipájából az úczát. Meghökkene

látásunkra. De csak hamar néki bátorodék; hozzánk jöve, megbillenté módi kalapját, 's iríglyést érdemlő természetiséggel leüle mellénk, a' nélkül hogy, e' szabadságra engedelműnket kikérni szükségesnek vélte volna.

Ki légyen, nem mondotta, 's mi tudni nem igen vágyánk; de ő nyoma bennünket. Én az elsőseget a' felelésben az idegennek engedém; ez pedig nem érzetté tévén az imper-tinentziát, a' dohány és bor' és pályinka' kedves illatjaitól gyönyörűen párázó uraságnak elmondá a' mit tudni vágyott. – „Ördögöt? 's az Úr volna a' megholt Gy...?” – Uram, felele az, én nem csak meg nem holtam, de fogadom Uraságodnak, im ganzen Ernst, hogy meghalni nem is felette nagyon ohajtok. – A' pipázó Uraság vitatá hogy ő a' megholt Gy...; mert ő bizonyos hírből tudja, hogy Gy... megholt. – Igen is, Uram, mondá az idegen egy kis kesernyés szeszéllyel, én Gy... vagyok, testestül és lelkestül; de az élő Gy..., nem a' ki, azok szerint a' miket érteni szerencsém van, földi pályáját megfutotta. – A' mi emberünknek fejébe nem fért hogy ő nem a' megholt Gy...vel beszél; hajlandóbb vala azt hinni, hogy a' kivel szól, megholt, mint hogy a' vezetéknévet egynél több Gy... viselheti.

Megtudván így, hogy társam honnan jó, hová igyekszik, melly dologban, mivel és miért, engem vona kérdőre. – Egy lehelettel elmondám, valamit hallani akart, 's Gy... Úrral akarám folytatni beszédemet, de a' félrészeg ember nem engedé. Úgy e, Uram, te Kamarai Tiszt vagy, 's azért jövék hogy kilesd ezeknek az impostúrájokat.

Nem boldogúlhatván velem, egyedül azt akará tudni, merre jöttem, merre mégyek, hol lesz hálásom, 's megkínála szállásocskájával. Szekerem neki nagynak is, terhesnek is látszott, mert itt járatlan és görbe úton fogok menni. Forspontot akara parancsolni erőnek erejével. Jóvoltát megköszöném, de el nem fogadám; később vagyok kifárasztani lovaimat, mint hogy magamat a' nem ismert kocsisokkal felforgattassam. Hogy kalaúzt parancsoljon, arra kértem is, 's megtette.

Quaestionneuröm után társam is elment. – Most azon gondolkozáim, hogy oláh nyelvű gazdám, kinek sövénye mellett ülék, melly pantoním jelekkel kérleljem meg, hogy éjjelre fogadjon fedele alá; midőn egy sánta felgyürközött, süvegetlen, rongyos csizmadiácska, égő képpel és izzadtan közelíte a' csapszék felé, 's hallván hogy a' lyá-nyommal magyarul szölok, letelepedék a' dohány',¹⁴¹ bor', és pályinka-szagaitól kellemesen illatozó ember' helyére, 's magyarul tudakolá, hol lakom. Tokajt említém, kevélykedvén a' névvel, mint a' franczia, midőn a' Dea Lutétiát idegenek közt hallatja. – Volt benne; jó kenyérrel élt, jó borral, jó hússal 's kecségével. Jóvoltomért, hogy elmondám a' mit tudni vágyott és nem vágyott, felugrék, futa, 's szállást kére a' sokácztól. 'S a' sokácztól kész vala befogadni; a' sánta, felgyürközött, rongyos, süvegetlen, mezít-lábas, égő arczu, égő torku csizmadiácska pedig ment, 's szekeremet tolt, vont; oldozta,¹⁴² hordotta párnazsákomat, ládáimat, 's akartomtól tetszésemről¹⁴³ függe egészen, akkor estve 's más nap reggel.

A' sokácztól – így nevezik őket mások, így magok magokat, kiknek csak nyelvek oláh, de nem az vallások – boldogabb éltet él, mint mi jobb tájak' lakóji hihetnénk; ha tudnilik

¹⁴¹ *dohány* ék. em.

¹⁴² *oldozta* <;>, A vessző a kettőspontból javítva.

¹⁴³ *akartomtól* <függe> *tetszésemről*

az boldog, a' kinek van mit ennie,¹⁴⁴ 's kevés gond nyomja. Szobájának alja deszkás volt; ablakkarikái ólomban hatszögekre szeldelve; fala kívülről rótt fából és gyalúva, mint a' gályák' oldalai, és csak belől kitapasztva, kimeszelve. Ajtajáról sinegen papiros-galamb függött asztala felett, hogy a' mint az ajtó nyílt vagy záródott, a' galamb is feljebb vagy alább szálljon, megpettyegetve aranyfüsttel, 's kék és veres színnel. Edényei közt még findza is állt, és tintatartó, vendégeinek, nem magának. Feleségének zöld selyem¹⁴⁵ bundája, fejér nyúllal prémezve 's fejér báránnyal¹⁴⁶ béelve, és szorosan a' tafota bunda mellett anyjának elnyűtt veres-rokás, sötétzöld posztó mentéje, melyben fél-század előtt lépett vala Plebanusának elébe, – [170] mint midőn a' Wakefield' Horátza mellett egy Nürnbergi kiadású másikat látunk¹⁴⁷ a' szép kiadáson kapó, de Minelliusra szorúlt ifjú könyvei közt.

[171] 'S ez idén a' gazdag szegényember is retteg hogy éhin fog meghalni. A' két utolsó nehéz esztendőben eladogata minden marháját, 's nem marada egyebe két ökrénél, két tehenénél.

XXVIII.

Szpatára csinátlan és járatlan úton 's nehéz kapaszkodókon jövék. Ezt és a' szomszéd Lapusnyikot a' sógorom' atyja D' Ellevaux Úr, a' Budai Kamara Tanácsosa, vevé meg. Vad táj, vadak lakosai; útja nyárban is rettenetes.

[172] Az oláh alatt közönségesen rabláshoz, gyilkolásokhoz szokott népet képzelnek,¹⁴⁸ 's ámbár¹⁴⁹ magamat az igen ijedősek közzé számlálni nem merném, kénytelen vagyok vallást tenni, indulásomkor megkörnyékezett a' félelem, hogy érhet baj. Most másként gondolkozom, 's e' járatlan ismeretlen¹⁵⁰ úton, magyar cselédimmal, olly bátran megyek, mint a' Szkárosi hegyek közt Kassára. Jók és nem jók minden nép és minden nem, minden osztály között vannak, 's nagy szerencse, hogy német, szász, oláh végre is úgy ember, mint a' magyar; és – ha a' szó keresettnek nem vétetnék, kimondanám, hogy Epaminondaszt és Pindárt Théba szülé, 's hány gonoszt, hány undokot Athén. Londonban, Párizsban, Rómában kevesebb gonosztságot követnek el mint nálunk, de irtózatosabbakat.

Az oláh vad, mert teljes elhagyatásban nevedik, 's nem lát követésre méltó példákat. Vallásos ismértei abban határozódnak, hogy a' kihirdetett napokat munkátlanságban kell eltölteni, hogy böjtöt szegni nagy bűn; pedig ő kétszáz harmincznyolcz napot

¹⁴⁴ mit <ennyi> ennie

¹⁴⁵ selyem A főszöveggel párhuzamos, a lap tetejére írt betoldás, a főszövegben jelezve: 7

¹⁴⁶ báránnyal ék. em.

¹⁴⁷ látunk<, >

¹⁴⁸ népet <lel> képzelnek

¹⁴⁹ ambár ék. em.

¹⁵⁰ járatlan <úton> ismeretlen

bőjtől esztendőtt által. 'S ez maga is segíti romlottságát, mert éhen csapszékeket keres, 's koplalása' kínjait pályinkával enyhítgeti. – Szegény, szegény nép!

Fél nap utazván Erdélynek egyik részében, három vagy négy akasztófát láték, de még is üresen. Azoknak felállítását nyomos okok fogták tanácsolni; az nélkül¹⁵¹ ki juthatna olly gondolatra? annyi mindazáltal tagadhatatlan, hogy a' látás felette szomorú. Oktatás nélkül maradt, munkához nem szoktatott, és azért gonosz ember nem lehet fenyíték nélkül, mint a' gyermekek, kik közzül a' vesszőt a' nagy Apostol is hasznos pedagógiai szernek hirdeti. De a' melly háznál vesszőt látunk minden szögben, és még is rossz gyermekeket, ott bizonyosan nem jól megy a' dolog. A' mindég suhogtatott vessző a' rossz gyermeket még rosszabbá teszi.

[173] Látni akarám a' hely papját. Sógorom ebédre hívatá. De annak érzése¹⁵² hogy ő 131, 287, 401 kicsiny, nem engedé elfogadni a' meghívást. Látogatására tehát mi menénk. Áltövedzett hosszú ingében, posztó ruha nélkül, bocskorban, egyedül az által tetszheték egyébnek mint a' minék nézmem kelle, hogy szakálacskát nevelt, 's kalap földözte fejét, melly két füle mellett egyenlő távolban vala felkötvé. Szilvásában járt minden munka nélkül. Bibliothecája két Ritualéból állott. Oláh nyelven kívül soha nem halla mást.

[174] Midőn Sípos Pál Tordosi Predikátorra leve, 's Eggyházi Előljáróji megjelentek 287, 401 beiktatására, előjőve a' helybeli oláh Pap is, mint Patrónusához, mert a' hely ott a' Reform. Papé, 's jobbját a' Sípos' keze után nyújtotta ki. Ez úgy hitte, hogy a' Pap azt tisztvársi illetés végett kívánja, 's alig maradt ideje elrántani csókja elől. Az helyett a' szeretetre-méltó ember, némelly vendégeinek nagy botrányozására, megcsókolá a' Papot. Az csaknem lerogyott ijedtében. – Szegény, szegény nép!

XXIX.

[175] Útam Szpatáról Lugosra fél nap tartott. A' föld termékeny, még az egymást 131, 287, 401 érő igen nagy dombokon is; de minden nyomon látni, hogy a' lakosok nem rég olta ébredednek szorgalomra. Ennek egyik ága a' pályinkafőzés. Szilvásaik tehát nagyok,¹⁵³ mint a' Hegyaljai szőlőkertek; 's minthogy azt minden háznál főzik, 's az úczára töltik olajszagú moslékaikat, az egész falu bűdöslik.

Az oláh' felesége olly igen munkás a' hogyan maga dologtalan, 's a' nő itt nevezi férjét kettős jelentésben urának. Az anyák teknőcskéikben vagy kosarakban viszik fejeken csecsemőjüket, 's ollyankor egyik kezekben valamelly gazdasági szerszám, a' másikon másik; 's mikor azt vagy edényt nem visznek, öveikhez van szúrva guzsalyok, 's járva is fonják a' gypjat. Ingeik szertelenül bővek és tászlisok; kebleiken 's karjaikon szélesen ki vannak cifrázva veres és kék pamuttal. Testeikre elől hátul egy egy szőnyeget kötnek, egyikét szoknya, másikat kötény gyanánt. Az csíkokkal és virágokkal

¹⁵¹ az <o> nélkül

¹⁵² annak <látása> érzése

¹⁵³ nagyok nagyobb-ból javítva.

tarka 's térdig ér; onnan fogva bokáig rojtok függenek alá,¹⁵⁴ 's rendes látni, a' tömött egygarasznyi rojtok minden lépéseikre mint rázkódnak. Lyányok, asszonyok ezen oprégyeket magok szövik. [176] A' hajadonok' keble rakva üveg klárizsokkal. Míg még tarta az arany idő, 's a' Belgrádi háború¹⁵⁵ alatt 1788. e' tájon is sok pénz forgott, a' szép fáta nem üveg klárizst hordott, hanem arany és ezüst pénzeket, 's olykor három 's négy sorra fűzve.

[177] Minthogy az oláh beszédben¹⁵⁶ sok deák szó fordul elő, 's Erdélyben egykor Rómaiak harczoltak és gyarmatoltak, az oláh magát Római maradéknak¹⁵⁷ szeretné tekintetni, 's annál több bizakodással, mert neve is *Rumjun*. Consil. Thököli Szabba egy Értekezésében: *Erweis, dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind, und dies nicht aus ihrer italienisch-slavischen Sprache folgt*. Halle, 1823. tagadja ezt. Az oláh a' szerint nem Római maradék, ugymond, noha beszéde összekorcsosult a' Rómaival, mint a' spanyol, portugall és franczia nem az, noha nyelve ezeknek is összekorcsosult az azokéval. – Az Értekezés szerint a' Kara Vlach (fekete oláh – a' Török-, Horvát-, és Tót-földön lakó) nem egyéb mint Dáciai és Moesiai szláv, mint a' Czinczár Görögországi, noha nyelvét ez és az összekeverte az olasszal. – [178] A' kérdést döntse el a' Historicus. – Hogy az oláh nyelvben sok latin szó vagyon, 's hogy a' Római katona oláh leányt is vett 's mellette itt maradt. – *turpis maritus conjuge barbara* – hogy ugyan az történt Galliában, a' két Hispániában, Britanniában, és hogy e' népek magokat még is Római maradéknak tartatni nem akarják, nem szenved kérdést. De ezek magokat nem nevezék el Rómaiaknak: igen az oláh.

[179] Már van Grammaticájok és Lexiconok, Alaxi Jánostól, 's 1829. Zsebkönyvet nyomtattak Budán, 's Moldvában Újságlevelek adatnak. – [180] Ki ne örvendjen hogy az emberi nemnek egyik osztálya emelkedik a' műveltség' pályáján, 's nyelve fejtegit erejét?

Imhol egy dalok, magyar orthographiával, 's fordításával:

Leere Zeile. kleinere Schrift.

In csáj vergye gregyinucze
Segy o dalbe kokonyicze,
Pe vátre gye kálámir
Szujot umbre gye trándáfir.

Segye mindra a durmite
Kovor vergye veluite
Otyi jij ká zafiru,
Buzele ká rubinu.

¹⁵⁴ alá<;>, A vessző a kettőspontból javítva.

¹⁵⁵ háború ék. em.

¹⁵⁶ oláh <nyelvben> beszédben

¹⁵⁷ Római <maralék> maradéknak

Vojnyik pe a kolo trécse
Si gyin gráj a se grejestye:
Ále dele kokonyicze!
Szpunye mie ku kregyincze,
Jeszty tu fáte?
Jeszty nyevaszte?

“Nics nusz fáte,
“Nics nyevaszte;
“Jó misz flare gye pe mare
“Csiny’ me végye gye dor mare.”

Gy’aj flare gye pe mare
N’aj segye gyin csáj kremáre
S’ aj jesi pe lumá fáre.

Ama’ zöld kertben
Űl eggy fejár asszonyszemély,
Pázsit pamlagon
Rózsa’ árnyéka alatt.

Űl a’ Szép andalogva
Zöld lepellel beburkolva
Zafír szemekkel,
Rubín ajkakkal.

Vitéz mégyen el mellette,
’S ezt adja ki lehellete (fohásza):
Halod e te, asszonyszemély,
Mondjad nekem jó lélekkel:
Leány vagy?
Menyecske vagy?

“Nem vagyok lyány,
Nem vagyok menyecske;
Hanem virág tengerentúlról;
A’ ki lát, meghal kívántában.”

Ha tengertúli virág volnál,
Nem úlnél mindég rejtekedben,
’S kijönnél világosságra.

'S lexiconi jelentése a' dal' szavainak: *Csáj*, amaz. – O, egyy. – *Gye*, nota genitivi casus. – *Mindra*,¹⁵⁸ szép in femin; in mascul: *mindrü*. – *Kovor*, lepel, ernyő. – *Oty*, szem; a' többesb. *otyi*.¹⁵⁹ – *Buze*, ajak; – *buzele*,¹⁶⁰ ajkak. – *Vojnyik*, vitéz; *vojna*, totúl, harc. – *Si*, és *Gyin*, ból. – *Gráj*, lehelet; *a gréji*, szólani. – *Kokon*, úr, *kokóne*,¹⁶¹ úrné; *kokonyicze*, ennek diminutívuma. – Szpunye, mondd meg. – *Mie*, nekem. – *Ku*, val (*cum*). – *Kregyincze*, a' deák *credó*-tól. – *Fáte*, leány. – *Nyevaszte*, menyecske. – *Nusz*, vagyok. – *Jó*, én; mint az *io* az olasznál. – *Csinye*, a' ki. – *Végye*, lát (*videt*). – *dór*, kívány. – *Kemáre*,¹⁶² kamara, rejtek. – *Luma*, világosság (*lumen*).

XXX.

133, 289, 404, 746

[181] Kostély falunál kiszállánk szekereinkből, megtekinteni a' zsilípet, mely a' Béga vizét Becskerek felé ereszti. – *Regis opus!* Azt Gróf Mercy voná 1763, 's tizennyolcz mértföldnyire.

A' nap olvasztó hőségű vala, 's le készülé szállani, midőn Kostélytól két sor fűz között Lugosra beérünk. A' közember itt lábikráig érő fehér vászoningben jár, a' lyányok hajaikat különös fonású tekercsekben hordják, mit én még eddig sohol nem láttam. Azután csak hamar teljes fényében kele ki a' hold. – Kilopám magam a' Szolgabíró D' Ellevaux László' vendégei között, hogy Lugosnak úczájit végig járhasam. Egy második Várad, mellyhez az által is hasonlít hogy Lugost a' szép Temes a' szerint szeli ketté, mint amazt a' Körös; de Lugos szegény, 's igen szegény Várad mellett. Ennek nincs két gazdag Püspökje, gazdag Káptalana, Academiája, Vára, 's lakják Uraságok ezt is, 's tehetősek, de nem annyin mint Váradot.

289, 404

[182] Ferdő férfiakat 's asszonyokat láték a' Temesben; nem együtt, hanem mindnyájokat eggyenként, és nyugalomban. Visszatértem vendéglőmhöz, 's magamhoz vén két cselédemet, hogy míg a' vízben leszek, ruhámat őrizzék, mert a' víz' szélén sok nép jára fel és alá. A' hold' bájos fényében, melly világos vala mint ősszel a' napé, elnyúltam a' folyamban, közel a' hídhoz. Annak épen felette tündöklött teljes karimájában a' hold 's itt látni a' hold' játékát, az est' meleg gőzét,¹⁶³ az abból kinyúlólongó tornyokat, 's a' világ' és a' sötét' tündéri masszáját, olly öröm, mellyet egész nagyságában egyedül az érezhet, a' ki a' mit a' természetben lát, festés' míve¹⁶⁴ gyanánt tudja tekinteni.

133, 289, 405

[183] Más nap héti vásár tartaték, nagy, mint sok helyeken az országosok. Kimenék megnézni azt, 's ismét hír nélkül, hogy senki ne jöjön velem, 's tehessem a' mit akarok.

¹⁵⁸ *Mindra mindrá*-ból javítva.

¹⁵⁹ *többest* <otyi,> *otyi*

¹⁶⁰ *ajak*; – <*Buzele*> *buzele*

¹⁶¹ *úr*, <–> *kokóne*

¹⁶² *Kemáre kemáre*-ből javítva.

¹⁶³ *meleg* <'> *gőzét*

¹⁶⁴ *míve* <*sek*>

A' piacztot hajdan arkádok vevék körül, mint a' Lőcseit, hogy a' sétálók eső és nap ellen védve légyenek. Még némelly háznak áll az ilyen folyosója, de már kis számban.

Oláhnak nemesb portékára nincs szüksége, 's így itt kevés szép holmit láthaték. Fel és alá ögyelegtem tehát a' tolongó sokaságban, 's lesegettem arczaikat, öltözködéseiket, bánásaikat, 's beszédjeik' nem értett hangzását. Új neme vala az örömmek ott állanom, a' hol mind az a' mit láttam, hallottam, szemem és fülem előtt ismételten vala.

Mit nem hallám mindég magasztaltatni az oláh asszonyok' 's leányok' szépségét! De én sem itt, sem Dédácson, sem Szpatán, sem egész Erdélyi útamban nem láttam arcztot, nem láttam növést, melly szememet megragadhatá. Egészséges húsos test, és nem egyéb, 's az a' bővüjű ing, durva vászonból, elrejté a' talán szép tagokat is, holott a' lepelnek, a' Festőknél, az elfedett részeket magán álsugározatni kell. – Egy tót sáfrányos sátor előtt már kontyot láték egy leánygyermek' fején. Ujjatlan felső ruhája világos-kék tafota, oprégve ennek is, de vékonyabb szövédék mint a' miket eddig láték, 's hosszú rojtjai keskeny ezüst paszomántba szögvé. Ez lévén az első és utolsó oláh Kisasszony, vagy kontyáról ítélvén, Dáma tehát, melly egész útam alatt szemembe ötle, megkértem a' Nyitriai eredetű sáfrányost, ki oláhul folyva beszélt, lenne tolmácsom, 's tudja meg magától a' serdülő lyánytól, hány esztendő, mióta hord kontyot, férje ifju e, szép e, ha szereti e azt, 's ki' leánya. A' menyecskécske tizennégy esztendő; csak kevés hetek olta hord kontyot; fiatal a' férje is, 's atyja molnár. Látni akarám, ha dáma e lelkében is, 's édes semmiket mondogaték neki a' tót tolmács által; de az oláh Dámácska olyakat soha nem halla, sem el nem pirúlt, sem mosollyal nem felelé rá. – Azonban a' sokaság körülfogva; csudálkoznak a' szokatlan jelenségen, 's nem érték, mit akar az az őszülő fej a' gyermekasszonnyal. Valami kicsinységet vettem neki ajándékkul a' tót embernél, 's az én Dámám úgy nyúlt érte köszönet és minden érzés nélkül, mintha saját pénzén vásárlá vala. – Szegény, szegény nép! – Melly külömbség ezen rendes arczú, nem rossz növésű, fiatal asszonyleány,¹⁶⁵ és egy nem szép arczú, nem szép növésű, nem fiatal, de lelkes francia asszony közt!

XXXI.

[184] Özvegy Piacsekné asszonyság nagy ebédet ada, hogy alkalmam légyen a' 134 Lugosi Uraságokkal összeismerkednem, Szolgabíró D' Ellevaux pedig estve táncztot. Az ebédnél a' ház' asszonya 's a' Lugosi Oláh Esperest voltak szomszédim, a' vacsoránál özvegy Báró Bruckenthal Mihályné Excell. leánya Statum Praesidens Gróf Teleki Lajosnak, 's a' Megye' második Al-Ípánya Szy Úr. Nem szükség mondanom, hogy itt úgy látám magamat, mintha Kassán vagy Újhelyben volnék; miveltek' társasága, igen kevés külömbözéssel, mindenhol azon-egy. – A' Bároné felől a' francia fogoly Tisztek azt jegyzék meg, hogy a' magyarok magyarnak, az oláhok oláhnak, a' németek németnek, a' francziák francziának ismerhetnék, olly tökéletesen beszéli mindeniknek

¹⁶⁵ <leány>asszonyleány

nyelvét: én pedig, hogy a' magyar, a' német, és a' francia nem csak nyelvéről a' magáénak. Nagy miveltségű, lelkes Asszonyság.

133 [185] Gróf Bercsényi, utolsó csemetéje, a' Rákoczyval Franciaországba kiköltözött háznak, épen azt beszélé a' Piacsek Asszonyságnál összegyűlt vendégeknek, midőn D' Ellevauxnéval felléptem, hogy meglátogatván Párizsban hagyott anyját, miket láta a' Louvre-ben, és hogy David ötet anyja' számára egész testben festette.

[186] Kértem az Isteneket, hogy hallgatóji meg ne szaggassák kérdéseikkel beszéde' folyamatját; de kérésem csonka volt: azt is kell vala' kérnem, hogy ne aludjanak a' beszéden, 's ne ásítozzanak a' hol én csupa fül valék. De miként találhatták volna ezen hírekben örömeiket az ő hallgatóji, midőn sem a' Művészség' munkájához nem értettek, sem azt nem¹⁶⁶ tudták, hogy mi a' Louvre, mi az a' Palais Royal, a' Tuilerie, 's mi az a' St. Honoré úczája, 's ki az a' David. B. tehát azt a' drága étuist mutatá inkább nekik, a' mit a' ház' aszonyának ajándéku'l hozza, és a' kocsit, 's¹⁶⁷ az ásitók ezt nem győzők csudálni. Én később kaptam ki részemet.

133, 290, 406 [187] Lugoson a' Császár' nevét viselő Huszárság fekvék, és ezek közt Kapitány Zsejben Úr is, de a' ki az ebédnél meg nem jelenhete hideglelései miatt. Mihelyt ebéd után lehete, mentem hozzá, a' város' végén fekvő nagy kazármába. – Kapitány Úr, mondam a' hosszas betegeskedései által egészen elgyengült, igen tiszta de most elsárgult bőrrű, ébenfeketeségű¹⁶⁸ hajú 's bajszerű szép ifjúnak, 's Csehy által szeretett idegen a' Csehy' legkedveltebb barátját magáénak is nézi, 's nyúltam jobbjá után – Zsejben kiszökött ágyából, 's forrón visszonozá ölelésemet; Csehyt ölelénk meg egymásban. Egy orosz álgú 1812. Septbr. 29d. kiszakasza szívét és bal vállát. – Mit veszte nemzetünk a' lelkes és jó ifjúban és Csohányban! – [188] De életét más helyt fogom adni.

XXXII.

135, 292, 406, 751 [189] Útam innen Dédácsig másfél nap tartott. [190] A' Lugosi szőlődombokon 136, 292, 406 innen sűrű csererdőket lelék. Azok szélesen ki valának vagdalva az út mellett jobbra és balra, hogy a' menők bátorságban haladhassannak. [191] Hol az háromfelé nyílt, igen csínos, sőt épen czifra útmutató jelenté, magyar és oláh betűkkel, az útnak ez és amaz 406 ága hova viszen. [192] Oláh mindenben czifrást szeret.

292, 406 [193] A' feszületek' keresztjei Kosova táján majd fából vannak állítva, majd kőből, 's a' kő kereszttek egy darabban vannak szelve. Nem magasak, nem vékonyak, ha vékonyak volnának, megpattannának midőn felemelik. A' fakereszteken egyik karika, csillagokra osztva féldiametereik által, a' másikat éri, végig az egész gerendán, elől és oldalt és hátul, 's veres és fejér színekkel vannak bekenve, hogy ezek a' temérdek sokaságú csillagok még tarkábbak légyenek. Más szent jelek paraplúj-fedél alatt állanak, festett vagy

¹⁶⁶ *nem* <, >

¹⁶⁷ *kocsit*, <*mellyet*> 's

¹⁶⁸ *ébenfeketeségű* ék. em.

fametszésben papirosra-nyomtatott, 's durván bemázolt képekkel, a' millyeket a' csapszékek' falain látni.

[194] E' csererdők közt egyg élt asszonyember könyörögve közelíte szekeremhez. 292, 407
Arcza mutatá melly inség alatt nyög. Adtam neki valamit, 's nem fősvényen, de ő még is kére, 's igen indulatosan. Most papiros-pénzt¹⁶⁹ adtam neki; elvette azt, és még is könyörge. Úgy hittem, szekeremre kívánczozik; megnyittatám neki ajtaját, 's meghagytam, hogy az inas emelje fel; de nem akara felúlni. Beszédében végre megérténk a' pite szót, a' mi kenyeret jelent. Meghagyám, mutatnának azt neki; 's a' szerencsétlen mohón kapott utána,¹⁷⁰ 's vitte szájához. Valamit Lúgoson vétettem, kenyeret, túrót, szalonát néki adattam. Sírt örömében, térdire bukott, 's úgy köszönte alamizsnámat. – Melly borzasztó napok várják e' tájt ez idén! Lakosainak most gomba minden eledelek 's az még betegbebbé teszi őket.

[195] Illye, Bethlen Gábornak ösi birtoka 's szülő-helye balra marada egy szép lapályon. Épületeit nem lelete tisztán kivennem a' távol miatt. De ha azok kevélyek volnának is, helyt inkább nemesítené annak neve a' ki itt született, mint minden fénye, mellyet talán bír. [196] Az Erdély' kormányán lelkesb ember nem űlt. Örökre kár hogy 407
ajánlása el nem fogadtatott 's a' Dák' Királyságot fel nem állíthatá. A' Magyar-föld' most a' Fekete-tengerig terjedne.

[197] Branyicskához közelítvén, jobbra az út mellett, egy meredek magas szikla' 128, 292, 407, 740
oldalában, deszkatáblát láttam meg, melly azt hirdeti, hogy az útát itt, Hunyad Vármegyének Rendei és Fő-Ispányok Gróf Bethlen László vonatak. A' ragyogni-szerető Bethlen saját kenyerével táplálá az útát csinálókat. – Ki irigyelje, ki akadjon fel, hogy az ilyenek ragyognak. Bár sokan volnának, a' kik így akarjanak ragyogni!

Midőn Komárom 1808. új árkokat 's bástyákat kapa, kitérek Pozsonyi útból, hogy az építéseket én is láthassam. Egy élt testes Űr komoly lépésekben lépdele Felköltjeink'¹⁷¹ öltözetében, kardosan, tarsollyal, csákóval.¹⁷² Utána három fija; így öltözködve ezek is, 's egyike sántán, mankóval. Ezeket proconsuláris csoportja követé; Erdélyi ifjak, kik az öreg Űr' költségén és együtt vele menének látni a' magyar Dietát és Bécset. A' ki így öltözve vezeti így öltözött fijait; a' ki ennyi tanulni-szerető ifjat viszen olly helyre, hol van mit látni 's hallani; előttem ugyan tiszteletes, bár azon emlé'k' lidérczi kísértete, hogy ő maradéka Gábornak, Gergelynek, Ferencznek, Jánosnak, Farkasnak, Miklósnak, kicsalta volna a' korláton. A' hiuság mindég gyengeség, 's néha nevetséges, ollykor szinte útálatos; de midőn a' hiuságot vagy ész intézi, vagy eszesek, akkor a' hiuság áldott, áldott dolog, 's azon mértékben tiszteletes, mellyben az ál szerénység 's a' más ragyogása által megbántott hiuság soha nem az.

Bethlen egyike volt az Erdély' leglelkesb Szolnokjainak. Kevély lelke pirúlt volna rossznak ismertetni.

Végző éveit betegen tölté, 's lelkének gyakor eltávozásában. Vesztegette nem csak jóvedelmeit, hanem örökét is. Gyermekait tüzelék mások, hogy a' jószágot hagyják zár alá vétetni. A' szeretetre, a' csudálásra méltó philopátorok készebbek valának romlani

¹⁶⁹ papiros-pénzt ék. em.

¹⁷⁰ kapott <ve> utána

¹⁷¹ Felköltjeink felköltjeink-ből javítva.

¹⁷² csákóval ék. em.

mint szerencsétlen atyjokat ez egy örömében megháborítani. – Melly ragyogó tett, 's azon korban, mellynek bálványa a' pénz!

XXXIII.

137, 408, 751 [198] Vágytam látni Branyicskát, melly valaha Cardinál Martinúzié volt, hol még áll kápolnája, 's megtenni tiszteletmet Báró Jósika¹⁷³ János Úrnál, ki a' Cardinál által lakott házát bírja; 's Gróf Gyulainé akara vezetőm lenni. – [199] Maros-Némethiben a' mi Lajosunk vala gazdánk, mert¹⁷⁴ a' hely a' Gyulaiakat ismeri férfiágon urainak. Udvara¹⁷⁵ és a' Maros között fut el az út, 's túl ezen igen keskeny kert vonúlt el, tömve Római faragványok' töredékivel, 's a' Maroson túl vad hegy kél, mellyen az út Zaránd Várme-gyébe vezet.

126, 283, 409, 737 A' ház bírja Gróf Gyulai Józsefnek,¹⁷⁶ a' Lajos' nagyatyjának, Weickardt által 1790. Bécsben festett képét, itt egész testben, Andrásfalván karok nélkül, 's ez nem csak a' Gyulai-háznak, hanem¹⁷⁷ az egész Erdélynek is, kincse. A' Cancellárius Telekién kívül én jobban dolgozott portrét e' földön nem láttam. Ismertem a' Grófot, 's kezes lehetek, hogy a' kép el van találva. [200] Itt függ a' mi Grófnéénk is, híven, de nem szépen, 's bájai nélkül. Az efféléket nem tartom szükségtelennek a' később időkkel tudatni. 'S bár intésem mindent arra indíthatna, hogy magát festesse! Ne rettegjük azt a' hiuság' vád-ját, sőt higyük, hogy bár mi fényetlenek vagyunk,¹⁷⁸ kidőltünk után azoknak a' kik bennünket szerettek, nem hagyhatunk kedvesebb birtokot, mint képeinket.

283 [201] Wagner¹⁷⁹ pasztelfestő Erdélyt is eltölté portréjival, mint Magyar-országot, [202] 's ő igen szerencsésen dolgozott, legalább annyiban, hogy az arcot eltalálta. A' Maros-Némethiben függő képek közt legérdeklőbb a' Horvát-országi Bán és Udvari Fő Hadi-Tanács' Elöljárója Gróf Gyulai Ignátz' nőjének, Báró Edelsheim Bádeni-születésű Asszonyságnak¹⁸⁰ képe, mellyet a' nem tanúlt másoló' sem foszthata meg az elsőbb festés' szépségétől. Asszonyi méltóság és nyugalom ömlött el rajta.

138, 293, 409, 752 [203] Branyicska a' Maros' jobb szélén áll, szelíden elnyúlt halmon; az országút a' balon fut el egy vadán költ hegy alatt, melly a' folyamból látszik kiemelkedni.¹⁸¹ Lába el van seperve, 's a' régi Tirisicum' négyszögekre faragott bálványkövei¹⁸² ide hordatának, hogy az utat, a' hegy alatt, a' Maros' áskálásai ellen óvják. Ha ki nem egészen járatlan a'

¹⁷³ Jó<z>sika A név megismételve a bal margón.

¹⁷⁴ mert Sor feletti betoldás.

¹⁷⁵ 1. hely 5. férfiágon 4. ismeri 6. burainak 2. a' 3. Gyulaiakat<,> Udvara A szórend sor feletti szá-mozással javítva.

¹⁷⁶ Gyulai <Lajos> Józsefnek

¹⁷⁷ Gyulai-háznak, <kincse,> hanem

¹⁷⁸ fényetlenek <legyünk> vagyunk,

¹⁷⁹ Wagner<,>

¹⁸⁰ Bádeni-születésű <nőjének> asszonyságnak

¹⁸¹ látszik <kikelni> kiemelkedni

¹⁸² faragott <ko> bálványkövei

tájfestésben, könnyen képzelet, melly képet adna itt a' meredek hegy¹⁸³ és ezzel áltellenben Branyicska¹⁸⁴ annak, a' ki itt Dédács felől jöve mégyen Magyar-ország felé, és fényes¹⁸⁵ délben. Balra a' vakmerőben költ 's fákkal és bokrokkal borzas hegy, fekete árnyékban, 's lába¹⁸⁶ alatt az igen nagy darab négyszögű kövek által őrzött út, a' maga korlát-gerendájival. A' kép' közepében a' Maros futna el egy hídassal, melly a' menőket a' hegy alól Branyicskára viszi. Jobbra a' Jósikák' négy kastélyaik, mellyek' számában az itt említett áll legelő. A' nem nagy, de emeletes háznak, (nagyobb a' hely¹⁸⁷ nem engede) kő kerítése van a' víz felé, 's a' kerítésnek dél-nyugoti¹⁸⁸ szögében kél, a' meszelt kerítés felett, a' régiség' szennyében meghagyott kápolna. Ez a' szenny 's csuda alaku fedele bántja a' szemet: a' szívet szent érzésekkel tölti el.

[204] A' fenékben látszik a' fentebb említett perpendiculáris szikla Bethlen László-
nak emléktáblájával, és a' szelíd lapály, mellyen Illye terüle el, 's mind ez a' legvidámabb
világításban, míg a' meredek hegy feketén. 409

[205] A' ház ura, míg én Krassóba járék, elbúcsúzott Hunyadi Fő-Ispányságától, 's 293, 409
mint kinevezett Tanácsnok a' Kormányshéknél, bémenni készült Kolozsvárra. Bánffy
Györgynek elholta után Gubernii Praesesnek nevezte ki a' Felső, nem Gubernátornak,
mert illyet Erdély választ. [206] Fija Antalnak és Gróf Teleki Josephínának. – Antal, 20, 138, 294, 409
Kolozsvári Fő-Ispány, ifjú éveiben Jezsuita volt, 's a' Szerzet arra készíté, hogy
Mártonffy¹⁸⁹ József barátjával, Chinába küldessek. De eltöröltetvén a' szerzet, Jósika
visszatére a' világba, Mártonffy pedig megmarada a' papi pályán, 's végre Erdélyi Püspök lett. – A' Gubernii Praeses Excell. polgári szolgálatjaihoz rokona Cancellárius Teleki körül készült, 's 1796. Fejérvári Kanonok Cseresznyés András Úr' társaságában szándékozik megjárni Olasz- és Francia-országot, de útját az előre-tolakodó francia sereg az ifju Generalis Buonaparte Napoléon alatt elakasztotta. Turinban kénytelen vala visszafordulni.

[207] Hitvесе, leánya Gróf Csáky Jánosnak Bethlen Rosaliától, aratóji közzül elő- 21, 139, 294, 410
parancsolá a' legszebb oláhlegényeket és leányokat, hogy előttem ropják tánczaikat¹⁹⁰ a'
kert' gyertyánspallérai közt. Valóban r o p t á k , *terrae graves!* – A' barbarusoknak e'
részben nem mosolygának a' Kegye szüzek. Azt a' férfiak kezdik, és csak magokban.
Karikában járdogálnak vonogatván előbb tovább nehéz lábaikat, egyike másika után,
minden tűz, minden elragadtatás nélkül, a' mi lelke a' táncznak. Fáták, nyeveszték,
azalatt csoportra verekedve állanak, 's várják szerencséjüket. 'S most egyike ficsúr, majd
a' másik, úgy aztán a' többi, előránt egyet a' csoportból, tombol vele, 's mondogat va-
lamit a' mi gyanút támaszthat a' fülben, hogy talán vers akarna lenni; ölbe fogta tán-
czosneját, 's megforgatja. Némelly tánczosnak nem elég egy leány, kettőt ránt elő,
jobbja markolván ezeknek baljaikat 's duetto helyett triót jár. – A' táncz mint a'
börduda dongása, 's a' dongás mint tánczos és tánczosné.

¹⁸³ meredek <árnyékba nyúló árnyékában> álló hegy

¹⁸⁴ áltellenben <a' nagy fényétől naggyá> Branyicska

¹⁸⁵ és <délben> fényes

¹⁸⁶ 's <keskeny> lába

¹⁸⁷ hely <'>

¹⁸⁸ dél- Sor feletti betoldás.

¹⁸⁹ hogy <C> Mártonffy

¹⁹⁰ előttem <ropják> ropják Szétfolyó tinta miatt áthúзва, majd az áthúzott rész felé írva. tánczaikat

A' ház urának meg kelle sejténie, hogy vendégének ez a' lelketlen lomha táncz nem sok örömet ad, 's előkiáltá Mákra Antal Vice-Notáriusát, hogy gyengekoru idősb¹⁹¹ leányával tánczolna Hátszegit. – Tánczos és tánczosné két kezeiken tartják egymást, szembe egymással, 's jobb lábok' hegyével¹⁹² egyszerre mind ketten, hármat tippantanak. Most bal lábok' hegyével¹⁹³ tippantják el ismét a' hármat, és még egyszer ismét a' hármat a' jobbal. Kezeiket a' táncz' kezdete oltá ki nem eresztvén, hármat szöknek a' leány' jobbja, most balja, 's ismét jobbja felé. Ekkor ismét megteszik a' tippantásokat, melyeket most újra a' szökdelések váltják fel. Végre a' legény ölbe kapja a' kis leányt, 's megforgatja, mint a' magyarban, 's újra kezdik a' hármastippantásokat, hármast szökdeléseket. – Ebből áll a' Hátszegi, szent számjaival. –

141, 294, 410, 758

[208] A' hajdani Tiriscum (ma Veczeli vár) árkainak helyénél kikelénk szekereinkből. Mielőtt a' vár' bálvány négyszög-kövei Branyicskára, az apró darabok a' postaút' töltésére elhordattak, itt egy igen hosszú egyenes gödörnél egyebet nem látni; 's ez is annyira van már behányva hogy kevés eszt. mulva semmi nyoma nem marad.

757

Solymoson Óbester Barcsai Abrahámnak özvegyénél, Gróf Bethlen Susánánál tértem be. A' háznak nincsenek gyermekei. – 'S e' csendes falusi lakban lakhaték e az a' tüzes, az az egykor szép ifju? kérdém magamban. 'S a' ki hajdan királyi palotákban járdalt, csudálva deli növése, kedves arcza, elmésségei miatt, a' ki a' vacsoráknak életet ada, e' szelid' szóval asszonyosság' társaságában lelhet e boldogságát? De ifjúnak játék, öregnek nyugalom. – Még látám mint lövelgeté hegyes, olykor keserű nyilait, mikkel annyi ellenségeket csinált magának, de minthogy azokat mindég csak rosszakra lövé, annyi szíves barátot is a' jók között. Barcsai vétkeiben is nemes volt.

[209] Temérdek számú¹⁹⁴ szokatlanságainak az volt egyike, midőn előtalálván egy csoport francia hadi-foglyokat, kik közt egyik ing nélkül ment, leveté a' magáét, 's ennek adá. Más visszafordult volna útjából, 's hazulról küldött volna utána fél tuczetet – De¹⁹⁵ szép lelkek szeretnek megsiketülni a' hideg ész' tanácsára, 's úgy tetszenek magoknak különöségeikben,¹⁹⁶ mint áldozatjaikban.

XXXIV.

26, 142, 295, 411, 614

[210] Azon szép völgyen, mely a' Kenyérmezőn kezdve, Hunyad Vármegyén végig, Magyar-ország felé terjed, egy kisdud másik nyílik dél felé, 's az visz azon helyre, mely nemzetünk előtt örökre szent marad; mert a' legtiszteletesb magyar' birtoka, még pedig ősi birtoka is volt – Vajda-Hunyadra. Szántva vannak a' völgy körül lapos tetőji; maga a' völgy fűvet ad és kukoriczát. Sebes patak fut el rajta, 's a' patak' szélén

¹⁹¹ gyengekoru <ifjabb> idősb¹⁹² hegyé<n>vel¹⁹³ hegyével ék. em.¹⁹⁴ számú Sor feletti betoldás¹⁹⁵ 1. volna 3. fél tuczetet 2. utána<.> – De A szórend sor feletti számozással javítva.¹⁹⁶ különöségeikben ék. em.

két falu áll: Barcsa és Kis-Pestes. Hunyad megett dél felé szálas hegyek emelkednek nagy sokaságban; 's ezek közt messzére kél fel a' 7800 ölnyi Retyezát, gyalult tetőjével. [211] A' Tátra' Krivánja csak 18, a'¹⁹⁷ Lomniczi 300 öllel magasb. Eggyik nagy szépsége a' Dédácsi völgynek.

411
27, 142, 295, 411

[212] A' Grófné 's gyermekei vezetének ide is. [213] Fellegvárat reméltem találni, melly uralkodni fog az alantabb táj felett, 's megcsalva látám képzelésem? ez¹⁹⁸ itt nem előbb tűne szemembe csudás szögű, csudás fedelű magas falaival, mint midőn már előttem vala a' Mező-városka, minden dísz nélkül, hasonló egy nagyobb rendű falhoz, mellynek a' vár' nyugoti szélét foglalta el. Hatalmasabban kele fel most lelkem előtt az a' gondolat, hogy a' hol vagyok, hogy a' mit látok, ott Hunyadi János is volt, azt ő is látta, hogy lábam azon¹⁹⁹ grádicsokon fog majd lépdelni hol Hunyadi János is lépdele. Ez nagyvá tevé előttem minden tárgyat. A' hogyan gyermekes képzeletünk közönségesen nagyobbnak festi a' miért szívünk lángol, de a' mit szemünk nem látott, hogy meglátván végre, 's a' képzelt gígási nagyság közönséges mértékké lohadván, ítéletünk a' valónál is alább süllyed; 's az a' nagy félisten, kit érdemeinek csudáltában egeket-tartó Atlásznak nézénk, kisdeddé sorvad szemeink előtt, a' millyek mi vagyunk, földnek egyéb szüleményei: úgy vagynak viszont esetek, hol a' jelenés túlhaladja a' nagyító képzelés' festéseit, 's többet lelünk mint váránk, 's itt engem ez ére. Elevenebben tűnt fel lelkem előtt a' szerencsétlenek' emléke, az ő hajdani erejek, nagyságok, midőn most a' pusztá, éktelen helységbe beérénk, 's a' nyeregben-ülő oláhnék' sokaságán, mert éppen héti vásár vala, keresztül vergődénk.

[214] A' vár' udvara egyenetlen hosszas négyszög, a' szerint épülve, a' hogy azt kelni engedé a' márvány félsziget. [215] Ejszaki oldalát, honnan a' híd van áltvetve a' széles és mély gödrön, Hunyadi János építeté, az Erdélyi Vajda és Magyar-oroszági Gubernátor, keleti oldalát fíja Mátyás, a' Király, szinte a' kápolnáig, melly hihetőleg a' Vajda' építése, mert akkor nem lehete vár kápolna nélkül; a' mi azon túl van, az innen déli-nyugot felé kinyúlt bástyával, Bethlen Gábor, a' Fejedelem. – Melly három név!

21, 27, 143, 296, 412
27, 143, 296, 412

[216] Udvara [217] legemeletesb a' Bethlen' soránál, 's az itt szélesb mint áltellent vele a' Királyé. De a' Bethlen' sora csak szükségre épült, a' másik kettő pompára is. Legszebb kilátás a' Király' sora erkélyéről van, melly az épület' testéből kihasasodik.

27, 143, 296, 412
296, 412

[218] A' Hunyadi János alkotmánya egyenes sorban kél a' vár' árkanak márványsziklája' szélein. Onnan emelkedik az a' négyszögű vastag négy oszlop is melly ugyanannyi erkélyt tart, 's ezek egyszerre épülének a' magok falaikkal, és nem később. A' négy erkély kilencz ajtón nyit egy keskeny sétálót, mert az eggyik erkély a' másikához boltozattal van összeragasztva. Szédüle főm midőn innen a' vár' árka' mélyébe lepillanték, [219] 's az erkélyek vastag pilasztereit 's a' hídát tartó, termés-kőből rakott, magas és izmos oszlopot elnézém. A' híd' oszlopának magassága 87 láb, ugyanannyi a' vár' faláé, hol az legtetősebb; 's így a' vár' foka 29 öllel volna fenntebb mint [220] a' Zalasd pataka, melly kétfelé válván a' Bethlen' sora felett, a' híd alatt fut el, 's ott malmot forgat.

296, 412

21, 27, 143, 296, 412

¹⁹⁷ 18, <öllel magasb,> a'¹⁹⁸ ez<'>¹⁹⁹ lábam <majd> azon

21, 27, 144, 296, 412

[221] A' palota, földszint, a' Vajda' tágas lakó-szobái alatt áll. Ablaka az árok felé nincs. Boltozatját négylábnyi diameterű, háromlányi magasságú, nyolcszögekre faragott veres márvány oszlopok tartják, a' palotát hosszában két egyenlő részre osztván. A' hol a' boltozatok' éles szöglei bezárják egymást, rózsákat látni, az Ország', a' Hunyadiak', Szilágyiak' címereikkel. Az ajtóhoz legközelebb oszlopra e' szökat faragták: hoc opus fecit fieri Magnif. dominus Joannes de Hunyad, Regni Hungariae Gubernator anno dni 1452.

Zu diese lateinische, aber mit deutschen Lettern geschriebene Zeilen nehme der Setzer deutsche Lettern, aber neugegossen

27, 143, 297, 413
22, 297, 413

[222] Csaknem áttellent a' híddal áll a' templomocská. [223] A' Hunyadiak' hollója a' gyűrűvel, 's a' Szilágyiak' vadkecskéje itt is sokat láttatja magát. Az udvaron a' grádics mellett veres márványban látni a' Hunyadi-ház' megújított, megbővített czímerét:²⁰⁰ felül a' koronában a' két sasszárnyat, alól a' négy egyenlő részre szelt paizs első és utolsó mezejében²⁰¹ a' koronát-tartó oroszlánt, a' második és harmadik mezőben a' hollót a' gyűrűvel.

144, 297, 413

297, 413

A' Mátyás' sora mellett egy bástya kél mellyet a' magyar Buzogány-bástyának, az oláh Pisztricának, azaz tarkának, mond, mert külsője apró négyszögekre van felosztva, 's azok ismét háromszögekre, bemázolva feje, kék és veres festéssel. Ennek tölcser-tetőjéről az ég' tüze 1815. Június' 11d. lehasítá vitorláját, a' kétfejtű sast, azolta pedig a' tölcser-tetőt is megemésztette az idő. [224] Az Urodalom' akkori Kamarai Adminisztrátora Osdolai Bögözi Antal Úr sokat költe saját erszényéből, hogy a' mi romlani elkezdett, épségben maradjon. [225] De még vígasztalóbb, hogy mostani Uralkodónk 1817. harmad' napot múltván itt, ennek szükséges igazításaira harmincz ezer fntot rendele.

Másik bástyája Nyebojsza (nefély) nevet visel. Ez a' maga kéményalaku tetőjével folyosó által van a' Bethlen Gábor' sorához csatolva.

A' várat Borbátvízi Bája István Úr, Hunyad Várm. Táblabírája, festette, nagy hűséggel. Ezen látni a' Hunyadi János által épített négyerkélyű sort és a' hídat; a' Mátyás' sora' előre hasasodó erkélyét, a' Buzogány-bástyát és Nyebojszát; a' kápolna' oltárvégét, és a' helységben a' Franciscánusok' templomát.

Mi volt valaha Hunyad, és mi most! Palotája, hol a' Gubernátor-Vajda' Nagyjai öszszegyülekeztek, most söt és vasat áruló rekeszték. – Nagy és tiszta lelkű férfi, melly kevés örömekeket érzél vala te munkás és örök tusakodások közt töltött életedben, ha láthatád vala, bétékintvén a' végzések' könyvébe, mi várja hűnytod után hazádat²⁰² és házádat!²⁰³

Nem hagyhatám el a' helyt azon emlékezés nélkül hogy itt egy ifjú szolgálja a' konyhákon, hogy itt egy ifjú fűjtögete kemenczéket, ki később Várad Püspökké, Királyi Kincstartóvá, Ministerré, az özvegy Királyné' Corregensévé, királyi-barátja' gyermekének gyámjává, Esztergomi Érsekké, Magyar-ország Prímásává, Cardinálissá leve;

²⁰⁰ czímerét<, >:

²⁰¹ a' négy egyenlő részre szelt paizs első és utolsó mezejében A főszöveggel párhuzamos, a lap aljára írt betoldás, a főszövegben jelezve: L

²⁰² hazádat házádat-ból javítva.

²⁰³ házádat hazádat-ból javítva.

kit Királyának ellensége ennek inkább irigyle mint sergeit; kit egész Európa csudált – a’ nagy Martinúzi.

kleine Schrift

Szirt, rendíthetetlen, mint karja és keble rakódnak,
Nagy mint Ő, nagy, mint társai, mint fija nagy!
Hol van urad? hol van Mátyása? hová leve László?
Hol van az egykori fény? hol van az egykori zaj.
„Nincsenek!” így dörmög falaidnak kriptai csende.
Nincsenek? ah! – de mi ez? látom e nyilni kapud’?
Látom; zászlóját már szélnek ereszti Capistrán;
Íme indúl, ’s vezeti győzödelemre hadát.
Szól a’ tarogató ’s a’ síp ’s a’ trombita, ’s a’ hős
Néma haragjában most maga léptet elő.
Jobbja és balja körül László szökdelleti ménét;
Atyjának vészi és osztja parancsolatit.
Szirt, mi vagy, és mi valál egykor! megborzadozok. A’ hű
Érzi a’ szent jelentést, ’s felriad álmaiból.

XXXV.

[226] Heltai Gáspár Hunyadi Jánost (*Chronic.* CXI. Rész) a’ Zsigmond Császár’ és 32, 34, 343, 646
Morzsinai Erzsébet gyermekének hirdeté, azok szerint, ugymond, a’ miket maga ő
hallott a’ nagy Hunyadi alatt szolgált vitézekről. De Zsigmond 1437. hala meg, Heltai
pedig 1575. írta ’s nyomtatta Chronicáját, ’s a’ két év között száz és harmincz nyolcz
esztendőnyi hézagocska van. Heltai meg nem gondolá mit mond, állatásának hitelessé-
get igyekezett szerzeni.

A’ Havas-elvői Vajda (*elvő* hajdan *tulsót* jelente) megholt, ’s Dán és Mircse fiai
visszálkodának. Dánt a’ Török védé, Mircsét Zsigmond, mert Transalpína koronánktól
függe, ’s Zsigmond 1392. megjelent a’ seregnél. Eljutván a’ Sztrigyhez, előhozata egy
nemes leányt, ’s annak karjaiban feledé az özvegység’ unalmát. Visszatérvén a’ tábor-
ból, ismét előhozatá a’ leányt, ’s teherben találván, egy gyűrűt ada neki és egy czédu-
lát, hogy gyermekét e’ jegyekkel hozná fel Budára. [227] Heltai elmondja az egész dia-
logust, mellyet gondolnám, nem hallott a’ nagy Hunyadi’ vitézeitől. Tetszett neki a’
regécske, ’s feledé hogy historiót ír, nem drámát.

[228] Egy Havas-alföldi Bojér,²⁰⁴ neve Buti, Hunyad Vármegyébe voná magát a’ 34, 343
háború bajai elől, melly honjában lángola. Megszerette a’ nemleány leányt, elvette azt,

²⁰⁴ B <ó> jér Az ékezet áthúzza.

's vége lévén a' háborúnak, haza ment vele, 's a' gyermek ott megszületék, 's ő azt Jankulának keresztelteté.

34, 343 [229] De Buti hamar meghala, 's Butiné a' csecsemővel szüleihez költözék. Ott kéré Gáspár' testvérét, hogy őt kísérné el a' Királyhoz Budára. Útjuk nem lesz haszontalan. Gáspár megígéré, 's Morzsinaí Erzsébet szappanozza ruhájit a' hosszú útra.

És vala egy holló, és az meglátá a' bölcsőben fekvő gyermek' kezében a' csillámló kárbunkulust, és elkapta azt a' gyermektől, és felszállott vele egy fára. De Gáspár legény vala ám! vette tegzét, nyilat, lelőtte a' hollót, 's a' gyűrűt vissza adta hűgának. Zsigmond hallá mi történt a' gyűrűvel, 's a' hollót a' gyűrűvel czímerül adá Jankulának,

343 's neki ajándékozá Hunyadot és a' Hunyad körül fekvő falukat. – [230] Így Heltai.

35, 343 [231] Benkő József sok ideig perle azokkal, kik a' mesét hinni nem pirúltak. De leveré a' világosság, 's ezentúl ő vitatá mérgesen, a' mit eddig mérgesen tagadott. (*Transilv.* I: 559.) Ellentállhatatlan okai ím ezek:

1. Mert az egész Erdély így beszéli: – És így valónak kell e lennie?

2. A' Cilleyi Ulrich Hunyadit oláhnak szidta, 's ebfajtájúnak. – És így Hunyadi gyermeke vala Zsigmondnak?

3. Mert Jankula még bölcsőjében kapta Hunyad felől a' Kir. Adománylevelet. – De ha kapta e? – Igaz, azt Benkő állítani nem meri, sőt jámborúl vallást tesz, hogy azt emberi szem sem ereitijében, sem másolatában nem látta, 's annak a' Historiophilusoknál semmi nyoma nincs: erős hittel azt hiszi azonban, hogy azt valaha, valaki, valahol, fel fogja még találni. – Úgy hinné az ember, hogy Benkő dévajkodik.

4. Mert Zsigmondnak erkölcsi felől az affélét feltehetni. – És így a' mi megtörténhetett, megtörtént?

5. Mert midőn Mátyás' halála után némellyek azért nem szavalának a' derék Hanzlikóra, mivel ő papi áldást nem nyert ágyból vette származását, a' jók azt felelék a' kájánoknak, hogy a' Gubernátor Hunyadi is így terme. – [232] 'S Benkő fel nem érheté e, hogy a' jók ezt *per inconcessum* felelék, és még örültek hogy ezt felelheték, bár nem hitték. – Benkőt itt egészen elhagyá a' jó lélek.

Azonban még is való, hogy a' rege beszéltetett, 's az igazság' barátjának tiszte kéri, hogy az eredetét hol vehette.

36 [233] Nékem úgy látszik, hogy nem a' történet szülte a' czímet, hanem a' czímer szülte a' történetet.

36, 344 [234] A' még ifju Hunyadi János Zsigmond alatt leve Lovaggá 's Szentelt-vitézzé; Zsigmond alatt játszék pánczéjátékokat, 's pajzsán, a' szokás szerint, famíliájának czímere, a' gyűrűt tartó holló, vala festve. 'S a' magyar Troubadour versekben mondá el a' mit akart, 's poetai ihletésében tudott, a' holló és a' gyűrű 's a' Zsigmond' fijasága felől. 'S a' regét a' jó Troubadournak senki nem hitte, mert hihetetlen volt, de minden beszélte, mert rendes volt.

38, 344 [235] Hunyadi öt legényt vive táborba midőn szolgálni elkezdedt. Ötöt vitt volna e csak, vagy ötvent inkább, 's talán ötszázat, ha már bölcsőjében övé volt volna Hunyad és környéke?

37, 344 [236] Ötödik László Király Hunyadinak öseiről reá-maradt hollós és gyűrűs czímerét, egy koronát-tartó oroszánál bővítette meg, és két emelkedő sasszárnyakkal a' pánczélfőn, 's Diplomájában (Pozsony, 1453. Február. elsőjén) ezeket mondja: "Hac-tenus siquidem ex gratia praedecessorum nostrorum divorum Hungariae regum prae-

fatus Comes Johannes pro armis, seu nobilitabis insigniis *progenitoribus suis et domni* benefico munere collatis, corvum in campo flavo seu coelestino alas paululum elevantem, suo colore naturali depictum, ac formam arnuli aurei in ore gestantem habuit.”.. *Katona, Hist. Critic.* XIII: 866. – [237] Tudva van, hogy nálunk czímereket Zsigmond²⁰⁵ oszto- 344 gata nagy számban, de hogy Zsigmond előtt is voltak már czímereink; 's a' mit a' Diploma itt a' Hunyadi János' eleji 's familiája felől mond, érdemel hitelt.

[238] Kercselicsnél (*Notit. Praelimin. de Regnis Dalm. Croat. Slav.* I. 270.) a' Zagrábi 33, 344 és Varasdi Nemesek panaszt tettek Hunyadi János Gubernátor ellen 1447. a' Magyar Rendek előtt: „Noveritis quod Magnif. *Johannes Székely de Hunyad* Gubernator regni Hung...”, és alább *per eundem Székely* potentialiter occupatas...” De a' Hunyadi-Székely ház Zsigmond előtt már virágzott, 's a' Budai Káptalannak egy 1331. költ levele említ egy Hunyadi Mihályt, Hunyadi-Székely Jánosnak fiját. Ez szerint a' Gubernátor Hunyadi-Székely Jánost ezen ház' tagjának, a' Hunyadi-Székely János' kisunokájának, a' Hunyadi-Székely Mihály' unokájának, 's a' Hunyadi-Székely és Oláh és Buti Vojk' fijának szabad, sőt kell, tekintenünk.

Albertnek egy 1439. költ Adománylevelében a' Gubernátor Hunyadi János és testvére, Hunyadi János ez is, a' Miles Militum, így említetnek: Joannes, et alter Joannes, uterque *filius Oláh de Hunyad*. – Egy más Adománylevélben, az elsőbb Ulászlóéban, 1440. a' két testvér felől így van szó: utrique Joanni, *filiis quondam Vojk de Hunyad*. – [239] Bonfín ezt a' Hunyadi Oláh Vojkot Butinak is mondja (*Decad. III: 9.*) – És ha ez 344 az olasz eredetű Tudós a' maga hőseit, szabadosnak vélt hazugsággal, melly Genealogiák' gyártásában még inkább nem szokatlan mint egyéb tárgyak körül, a' Római ház'²⁰⁶ maradékának hirdeti is, fel lehet e tenni, hogy ő, egy időben élván hősével, ennek nagyatyját is hazug neven merte légyen nevezni? Egy Magyar-országi Gubernátornak, Erdélyi Vajdának, eredete, az első ízben, 's ekkor midőn ez a' Gubernátor-Vajda még élt, nem lehet nem ismeretes. Melly lármát nem csináltak volna ebből az ő sok irigyei, kik azért neheztelének reá, mert születésben alantabb állott náloknál, és még is érdemei által őket túlhaladta.

Bonfín még azt beszéli, hogy Mátyás alig tűre valamit nehezebben mint midőn a' bitang hír ötlet új embernek nevezgeté; mint midőn ellenjei tagadni szerették volna, hogy eredetét régi házból vette. Ha nem Mátyásnak, hanem ezeknek volt volna igazok, a' neheztelése csak ingerlé vala a' bitang hír' beszélőjít.

A' hely nem engedi ezeket itt bővebben adnom elő, 's Olvasóimat egy kisedd mun- 298, 345 kára útasítom, mellyet Ponori Thewrewk József Úr, Pozsonyban 1825. e' czím alatt ereszte ki: „Három Értekezés Hunyadi Székely János Magyar-országi Kormányzó, Erdélyi és Havas-alföldi Vajda, Tót-országi, Temes és Szörényi Bán, Beszterczei örökös Gróf, Nándorfejérvári Kapitány törvényes ágyból lett születésének bébizonyítására.” 8ad rétbén 80 lapra. Az első Értekezés Arankáé,²⁰⁷ a' második enyém, a' harmadik a' Kiadóé.

²⁰⁵ Zsigmond Sor feletti betoldás.

²⁰⁶ Római <-> ház

²⁰⁷ Értekezés <az> Arankáé

XXXVI.

145, 301, 415, 759 [240] A' Grófné megígérte elholt férje' testvérének, özvegy Gróf Bethlen Ádám-nénak, hogy a' Gyógyi hév vizekben meg fogja látogatni, 's úgy akará, hogy én is ott legyek. [241] Engedtem kívánságának, de hogy elébb Tordost és Bábolnát lássam. [242] Lotti zálogban megtartá lyányomat.

145, 301, 415
145, 301, 415

145, 301, 415
415

301, 415

[243] Sípos álhívá Báró²⁰⁸ Naláczi Istvánt Tordosra, [244] Naláczi pedig Sípost és engem Bábolnára vitt által, 's így két napom tanulás és kaczagások alatt múlt el; mert a' ki Naláczi körül van, együtt teszi a' kettőt. [245] Sípos úgy akará, hogy az utolsó éjt töltssem álmatlanul vele, ki tudja, mikor látjuk egymást, 'S az éjt Bábolnán ágyban töltenék ugyan, de bé nem hűnyánk szemeinket.

415

[246] Síposnak három szerelme volt: a' Metaphysica, a' Mathesis, a' Classicusok. Kant vala bálvány, 's ennek tanításit a' Róma' nyelvén dolgozta fel, 's postán küldözé meg nekem, fejezetenként. Engem gyönyörködtete a' dolog, 's még inkább a' tudós nyelv, mert azok a' speculációk nekem nem szerelmeim. Kértem, adja ki nyomtatásban, 's minthogy ő nem ír olvashatólag, 's tartottam hogy a' másoló rossz orthographiával fogja leírni, magam másolám le a' nyomtató' számára. Sípos áltad a' Censornak, 's az úgy hitte, hogy a' munka²⁰⁹ nem az ő mezejére tartozik, hanem a' Theologusokéra. Kenderesi látni akará, megborzada tőle, 's Sípos és a' Consiliárius közt elkezdődtek az ellenkezések, de a' mellyeket a' Sípos' szelíd lelke nem engede keserűségekig menni Kenderesi látá hogy a' Metaphysica nem az ő dolga, 's a' kézirat a' Vallás' férfijai' ítéletek alá ment. Ezek rá azt jegyzék meg, hogy a' munka igen jó, de nem egyezik a' normával, 's így ők, Protestans Theologusok, nem engedhetik megjelenését; igen, ha világiak volnának. – [247] Sípost inkább bántá a' kérés' megtagadása, mint ha esztendei jövedelmét tűz vagy jég elemésztette volna; pedig ő gazdag jövedelmű Pap volt.

415

[248] Vévén azon fejezetet, mellyben a' metaphysicai Szabadság forga szóban, azt kérdém, ha a' sovány dolgot 's azt a' badar beszédet lehetne e adni magyarban és érthetőleg; 's egy Epistolában dolgoztam fel. Hogy a' sötét komoly tárgy elevenséget kapjon, egy Prologust és egy Epilogust vettem mellé; 's megküldém a' szeretett embernek. Tudta melly örömmel vettem dolgozásait, és még is egészen le vala verve ártatlan játékom által. Azt szenvedé a' mit a' szerelmes ifju midőn lyánykájából, bár barátjai 's bár csak ingerkedésből, tréfát űznek.

301, 416

[249] Sípost idegláza kapá ki barátjainak karjai közzül. Szül. Enyeden 1759. Octób. 16d.; megholt Szászvároson 1816. Septemb. 15d. Még gyenge gyermek érezteté, mivé leend idővel, 's szorgalma, leányi jámborsága, a' Classicusok' szeretete megnyerék Előjárójának figyelmeket; 's elébb Báró Naláczi Józsefnek József fiját, tovább a' Koronaőr' Teleki²¹⁰ Józsefét, végre a' Cancellárius' Ferenczét nevelte. A' Szászvárosi²¹¹ Collégiumnak 1783. Rectora, 1798. Rector-Professora leve. Onnan 1805. Patakra jöve Mathesist és Physicát tanítani, de 1810. Júliusban hívtalától elbúcsúzott, 's az Erdélyi Reform. Predikátorságok' leggazdagabbikát, a' Tordosit, vette által. [250] Midőn Pa-

²⁰⁸ álhívá <magához> Báró

²⁰⁹ hogy <az> a' munka Az áthúzott szó felé írva.

²¹⁰ Koronaőr' <Jó> Telekijó- Az áthúzott rész alá írva.

²¹¹ Szászvárosi Szászvárosi-ból javítva.

takra jött, szerénységet, de a' melly távoly vala minden pedantságából, gyengesége' megvallásként vettük; nem hiheténk hogy Erdélyből, hogy a' kised Szászvárosról, jó jöhessen. De Előljáróji most vele mondatának egy Halotti-beszédet, 's mosolygói elnémultak. Sípos az új Philosophiából beszéle, 's a' kaczej ismét hallatá magát. De Sípos egy epigrammát írt a' Napoleon' menyegzőjére: *Austriacae stabant acies...* 's a' kaczej tiszteletté, csudálássá vált. Sípos soha sem felelt a' bántásra, 's játszik kaczagójival. – [251] Úgy hala meg mint Newton és Kant – nőt, sőt szerelmet nem ismervén.

302, 416

[252] Autographiai Gyűjteményem néki köszönheti Berlíni Astronomus Bodénak két, 's Göttingai Prof. Kästnernek egy levelét.

146, 302

XXXVII.

[253] Gyógyon olly nagy vala a' ferdők száma, hogy ha szállásom felől Gróf Gyulainé még megérkezésem előtt nem gondoskodék vala, szekeremben fogtam volna háltni. De a' baj és elakadás által a' jó Istenek a' föld' szegény lakóinak sok ízben csak nem remélt örömeket akarnak adni, 's szívem ezt az ő örök hitét itt is igazlolttnak találá: – egy férjfiu' vendégévé tevének, kinél társaságában felejtém hogy a' mult éjszaka Bábolnán szemeimet bé nem hunytam volt, míg két szomszédinknak egy szava virradatkor mutatá, hogy a' vékony fal lassúbb hangjainkat is álteresztette. Gazdám itt Erdélynek egyik legnevezeteseb Tisztviselője vala, Baczka-Madarasi Kis József Úr. [254] Semmit nem kérheték én ettől Erdélynek Történetire,²¹² Statisticájára, hogy válaszát a' gyertyátlan szobában is készen ne találjam, 's azok eggyezének olvasásból, hallásból tett jegyzéssel. De ezt várnom lehete attól, a' kinek dicsérete eltölté Erdélyt, és [255] a' ki az öröm' és pihenés' helyére is Prayt hozá ki magával, és Smithet, a' Nemzeti Gazdagságról.

147, 302, 416

149, 302, 416

148, 302, 416

[256] Midőn Vay József először szóla II. Józseffel, a' Császár ezt mondá felőle kísé-
rőjének:²¹³ Bejártam országaimat, de illy fejet²¹⁴ még nem találtam. Szökéseket tettem
beszédemben, 's sohol nem tudtam elakasztani; mindent tud, 's mélyen lát. – Ez juta
eszembe, midőn Kissel valék.

302

[257] De Kisnek több csudálója volt mint barátja; azért e mert a' más' ragyogása
égeti a' ragyogni akarókat; vagy mivel a' Cátói lelkek nem akarnak mindentől szerettet-
ni; 's talán azért, mert gyengéjik, hibájik, vétkeik a' jóknak és nagyoknak is vannak. Kis
szegény vala 's gazdaggá, igen gazdaggá tette magát. – Nőtelen maradt, 's gyönyörű
rendelést teve hagyományai felől. A' Pataki Collégium' számára háromezer forinton
veve meg egy szőlőt.

²¹² *Történetire* ék. em.²¹³ *kísérőjének* ék. em.²¹⁴ *illy fejet*

Megholt 1830. Jún. 6d. szekerének szerencsétlen felfordulása következtetésében²¹⁵
 Alsó-Fejérnek²¹⁶ Vice-Ispánya. Szül. 1772. Octób. 31d.

XXXVIII.

148, 303, 416

[258] A' Grófné, és minden a' kivel szólék, nagy várast támasztának bennem, hogy itt Helvétziai vízszakadást fogok látni. Meglátván ezt a' magos, de szelíd dombot letetem minden várásomról, mert mint lehetne e' nem vad, e' sziklátlan helyen zuhanó? Most elszégyűnlve valom hihetlenségem' vétkét, 's nincs ember, a' ki a' természetnek e' csudáját buzgóbban hirdesse.

A' ferdő e' dombnak épen tetején van; ott a' falu is. Ott bugyog fel a' föld kebeléből a' víz' számtalan forrásokban, 's patakká válván, két ágra szakad.

Útunk ide, le a' ferdő' sok épületjei között, azon ága mellett méne el, melly egy két rossz malmot forgat, és mivel árkában apróbb 's nagyobb kődarabok állanak, zajogva 's tajtékokat fercsegetve fut tovább.

A' másik ág egy pár száz lépéssel tovább ömöl alá. A' kettő közt veteményes és gyümölcsös kertek feküsznek. Látám a' gallyak közt, hogy a' domboldal meredekké kezd válni, de hihetlenségem még el nem hagyott. Mentem, mert kívánták hogy menjek, 's bizonyos voltam benne, hogy nem fogom dicsérhetni a' mit látandok. De végre kiérénk a' kukuriczaszárak és szilvafák között, 's a' cascade előtt állánk.

A' falmeredekségű hegyoldal, nem várt, nem képzelhetett magasságban, felül el van borítva bokrokkal, alól a' a' mélységben,²¹⁷ vad surjány borítja el a' víz' futását. Első szabad esése, le a' mogyorós'sötétéből, mintegy két ölnyi; de ott osztán egy dúcz kél elébe, 's felkapja²¹⁸ az omló patakot, melly innen úgy szalad ezer apró rezgésekben, millió meg millió szikrázatok közt, alá, mint egy eleven ezüst lepel. Az Armída' kertjeinek nem lehet sebb kútfoje, 's²¹⁹ ha azt hisszük, hogy ez ott fut, a' Tündér' életét látjuk elfutni benne.²²⁰ Ama' felsőbb szökést könnyű képzelni egy kifúrt hordónál; de ezt az eleven leplet, melly a' dúczon kezde egész a' mélységig függ, és a' melly nyugalomban látszik lenni, de egyszersmind mozgni is szüntelen, e' számtalan brillant szikráztatási közt, ezt képzelni nem lehet, ezt látni kell.

És aztán az a' szédítő tető, onnan hol a' víz a' mogyoróbokrok között kicsap, adig, hol lábaink alatt a' surjány' szövedékiben elsuhan, ki vethet ahhoz! ki képzelheti eléggé nagynak!

²¹⁵ felfordulása <[olvashatatlan betű]> következtetésében

²¹⁶ Alsó-Fejérnek Felső-Fejérnek-ből javítva.

²¹⁷ alól a' mélységben th. em.

²¹⁸ 's <a' patak' omlását> felkapja

²¹⁹ kútfoje, <'s a' ki ezt oda tehetné által innen, a' bájos Tündér' életét képzelheténk <<láthatnánk>> benne elfutni.> 's A láthatnánk a sor mellett, a jobb margón, a főszövegben jelezve: ▽

²²⁰ 's ha azt [...] benne. A főszöveggel párhuzamos, a lap aljára írt betoldás, a főszöveg mellett a jobb margón jelezve: +

A' víz mészrészeket rak le, 's ezek sokára követ termenek a' hol az nem volt; de az idő viszont azt is cselekszi hogy a' hol kő vala, ne légyen. A' melly torok lábaink előtt nyílt, hogy az én barátném kénytelen vala a' gyümölcscsel gazdagon elhintett szilvafák ágaiba fogózni, ott egy leszakadt iszonyú szirtdarab fekszik, befutva sűrűsen szederinakkal 's egyéb gazzal. A' kő' terhe 's a' szakadó víz lerepeszték toronynyi (nicht toronnyi) magasságáról.

[259] Kászonyi Báro Bornemisza Leopold, Erdélynek egyik leggazdagabb birtokosa, 's egyik birtokosa Gyógyinak is, vendéglé a' ferdő szállóját, 's ezek közt engemet. De öröमित elkeseríté az a' gondolat, hogy kevés órák mulva beáll a' keserves elválás. – 148, 303

[260] Szekerem a' kisdéd falu' végén vára. A' Grófné 's négy gyermekei 's Kis József Úr elkísértek. – Némán, elfojtott szívvel csókolám meg a' legjobb asszony 's a' legjobb leány' kezét, 's még egyszer a' Grófnéét, 's lelkemnek örök kedveltjei elmaradtak. 150, 304, 417

XXXIX.

Gróf Lázár Benedek, Benczenczen, úgy hitte, hogy erántam tartozik valamivel azon részvételért, mellyet eránta, midőn katona-sebeit a' Váradi ferdőkben gyógyíttatá, anyám, egy szerencsétlen halálú katona' anyja, bizonyított, 's megígérteté velem, hogy nála ebédlek. Nem akarám elvonni örömeitől, mellyekkel a' Gyógyi ferdőkben élt; de végre is meg kelle adnom magamat, 's fél órával azután hogy Gyógyot elhagyánk, fogata Gróf Lázár is. – Gyulai Alsó-Gyógyon Gróf Kún Zsigmond Urhoz vive be, 's én az ottlétet annyira megszeretém, hogy midőn Lázár utólére és sürgeté menésünket, még én kérém, engedné hogy ott maradhassunk. Soha sem igen érztem magamban hajlóságot a' visionáriusságra, de hogy a' szív érez némelly sugallatokat, a' mik érthetetlenek az észnek, azt mindég hittem, 's ez a' szív-sugallat itt ugyan meg nem csala. Kúnt nem lehele egyszerre meg nem szeretni. – Lázár engede kéresemnek. Csak éjszakára menénk Benczenczre. 763

[261] A' reggeli mellett ülénk, elfojtott szívvel, mert érzénk a' vég elválás' megjelent pillantát, midőn Báro Bornemisza Pál betére Lázárhoz, 's beszélé hogy elhagyott barátnéink kisírt szemekkel jövének elő hálójikból, 's a' ferdőben még mindég rólunk foly a' beszéd. Vártam azt; tudtam hogy úgy lesz, és még is örültem a' hírnek, mintha váratlan jött volna. Előttem vala a' Grófné, azzal a' magába-zárt, érzéketlennek tetsző 's annál hőbb lélekkel; angyal és gyermek eggyzersmind; előtttem Lotti, Fanny és Constance, – [262] De nem! nem! Még egyszer mondom: éltünk' boldogságai sokat vesztenek becsekből, ha olly tanúji is vannak, kik nem érdemlik hogy ismerjék. 151, 304, 418

[263] Bornemisza ment. De most jelenté a' cseléd hogy készen állanak szekereink. – Lázárnak megköszöném minden hálát felülmúló jóságait, 's a' szó nem vala hideg mondás, de Gyulainak köszönni meg a' mit értem teve, arra nem lelék szót. Midőn őt ölelém meg, őt, ki csupa szív – hány-szor mondtam azt magának! hány-szor mindennek! – még inkább érzem a' mit mondtam. – Kitéptem karjaiból magamat, 's mentem. 152, 305, 418

XL.

152, 305, 419 [264] 'S íme elhagyva valék! magamban valék! – Harminczhárom napot töltöttem együtt Gyulaival, 's annyira egymáshoz szokánk, hogy az elválás nem lehet mind kettőnknek nem gyötrelmes. – Kitekinték szekeremből a' Kenyérmezőre, feltekinték a' Csórai bérce felé, hol Barcsai kedvelt almafája alatt fekszik, mint ifjusági barátja Bessenyei György is Berettyó-Kovácsiban Debreczen és Várad között, 's azonnal ismét magamba vonulék. Szívemben nem lelt helyt több érzés egynél. –

XL.

153, 305, 419 [265] Alvinczon meg akarék állni, hogy lássam a' ház' romjait, melyben Martinúzi veszett; de, elsüllyedve bánatomban, nem vettem észre hol²²¹ járok. Midőn feleszméltem, a' hely megettem volt.

Maros-Rév – mert mi szükség a' magyar helyt Maros-P o r t u s -nak mondani?

153, 305, 419 [266] el van töltve Kamarai épületekkel és sópáhókkal. Az itt szolgálók' száma, ide nem értvén a' cselédséget, de igen a' Papot, Tanítót, Orvost és Sebgyógyászt, a' Tisztikalendárium szerint harminczkét főre megyen. – A' só ide Maros-Ujvárról és Tordáról 305, 419 szállítatik, 's vizen megyen Szegednek. [267] Erdély évenként egy millió mázsát²²² ad – így mondja Gróf Bethlen Elek Ansichten von Siebenbürgen című írásában, 's Maros-Ujvár olly gazdag sóban, hogy a' mi apróbb darabokat a' feszítők kénytelenek elvetni 's a' Marosba hánynak, annyira elsőzzák a' vizet, hogy Maros-Ujvárhoz két mérföldnyire a' Marosban semmi hal nem találtatik.

153, 305, 419 [268] Fejérvár és ez a' Maros-Rév olly közel vannak egymáshoz, hogy az idegen ezt 305, 419 a' Fejérvár' külvárosának vehetné. [269] A' várdomb, innen tekintve, balra kél. A' város a' domb alatt terült el, keletre a' vártól, 's a' várhoz épen nem kis távolyban.

Itt lakának, a' várban, az Erdély' Fejedelmei, itt a' Római Proconsul; itt, a' mint ugyan én hiszem, Decebál, 's a' hely akkor Szármicz Szarmiszegethúsza, tovább Apulum, 's a' már nem Római időben Gyula-Fejérvár (Alba-Julia) nevet visele. Erősségnek a' mai Strategia' törvényei szerint nem alkalmas többé, mert közel hozzá nyugotra nagyobb hegyek emelkednek; igen arra, hogy fegyver, élelem, katonai bútorok tartassanak benne. Mert Erdélynek ma ezen egy váránál többje nincs; II. József elbontatá őket. Itt a' Pénzverő is, 's az Erdélyi verés' jegye az E betű, mint a' Kőrmöczié a' B, a' Nagy-Bányaié a' G.

153, 306, 420 [270] A' várdombot VI. Károly alatt Generál Steinville keríteté körül árkokkal és sánczokkal, 's olly pompás kaput²²³ ada neki, melly az akkori Bécsieket megszégyenítette. A' Károly' lovagszobra emelkedik felette igen merész kelésben. Alapköve 1715. Novemb. 4dikén tétetett le, 's a' hely ezentúl nem Gyula-, hanem Károly-Fejérvárnak

²²¹ észre <hogy a' hely> hol

²²² mázsát Szétfolyó tinta miatt a zs megismételve a jobb margón.

²²³ pompás <kapott> kaput

mondatott. – [271] De mint tűnik el az idegen' várakozása, midőn belépven a' királyi 306, 420
vesztegetéssel épített kapun, pusztulásnak indúlt, elrongyolt házakat, páhokká fordított templomokat lát, 's nem semmit, a' mi ama' pompához illik. A' Püspöki lak, a' Bibliothéca, az a' templom²²⁴ melly valaha az Erdélyi Fejedelmek' hamvait őrzötte, szegénységet mutatnak és teljes elhagyatást, 's a' tág piaczon szállongó katonáknál 's rongyos katonagyermeknekél egyebet nem látni.

[272] Mihelyt ide beértem, mentem a' Szent-Mihály' templomába, látni kincseit, 15, 28, 153, 306, 420, 619
míg az, a' már közelítő ebéd előtt, bezáratik. – [273] Terméskőből épült; oldalairól 306, 420
nagy darabokban pattogzik a' vakolás, 's magas tornyát alacsony zsindelezet fedi. Szegény, de nagy, de méltóságos. Ez fája szememnek; szívemnek kedves is vala. Oda hajtani fényem! ezt kiáltozá rám, 's értettem, mélyen értettem, kiáltását.

Középajtaján léptem belé, melly előtt az erősség' egyik kapujától a' másikig megyen az út, keletről nyugotnak. Ámbár gondom egyedül sírköveire volt, 's oda sieték; a' nagy oltár, minden festés²²⁵ és szobrászi munka nélkül, annyira elfogá szememet, hogy helyemből ki nem tudtam²²⁶ mozdulni.²²⁷ Az nem egyéb mint egy sor architecturái oszlop, egészen befutva arannyal, 's azt elhitet²²⁸ szememmel, hogy színaranyból van öntve, 's egygy öntésben. – Nagy gondolat, de talán csak azért hata rám illy erőben, mert illy oltári itt láttam elsőben, de ez inkább illenék az én felekezetem' templomába, melly nagy kárára a'²²⁹ Művészségnek, sőt az emberiségnek is, a' festéseket és szobrokat templomaiból kitiltotta.

[274] De most körülvivém tekintetemet a' tágas templomon, hogy megláthassam a' 15, 28, 153, 306, 420
miért jövék. Nehezen akadtam a' három sarcophagusra, túl a' székeken; mert azok minden polczozat nélkül állanak, fejjel a' templom' déli falához értetve. [275] Koporsó 28, 154, 306, 420
és koporsó közt csak annyi hézag, hogy a' néző²³⁰ közéjük férhessen. Itt fekszik a' három Hunyadi. A' Gubernátor-Vajda közben; jobbjá mellett fija, László, balja mellett testvér öccse, a' Miles Militum. – De a' három sírkő üres. Vad kezek szórák el a' nemzet' Szentjeinek hamvaikat.

[276] Felírást egyedül a' Nagy-katona²³¹ kövén látni. Annak lapos felső táblája²³² 306, 420
karimáján e szók' állanak: miles vocatus frater gubernatoris sit iunctus coelicis choris anno dni mccccxxxiii. de hunyad hic est tumulatus Iohannes miles minor de hunyad vocatus frater eius.

damit der Setzer nicht etwas fehlerhaft setze, so stehe die Inschrift hier auch mit lateinischen Lettern. miles vocatus frater gubernatoris sit iunctus coelicis choris anno dni mccccxxxiii. de hunyad hic est tumulatus Iohannes miles minor de hunyad vocatus frater eius.

²²⁴ *templom* <, >

²²⁵ *festés* <t>

²²⁶ *tudtam* Sor feletti betoldás.

²²⁷ *mozdulni* *mozdulnék*-ből javítva.

²²⁸ 's <azt> *elhitet* Az *el* sor feletti betoldás.

²²⁹ *kárára* <az emberiség> a'

²³⁰ *néző* <k>

²³¹ *Nagy-katona* *nagy-katoná*-ból javítva.

²³² *lapos* <tetejű> *felső táblája* <n>'

Ez a Miles Militum pánczélosan fekszik a sírfedél' lapos tábláján, 's lábai oroszlánt taposnak. Az oldalkövek' közepében boglár, 's mindenik bogláron czímer: jobbról madár, reppenő szárnyakkal, balról a' haza' négy folyamjai; a' lábkő' boglárában a' holló, gyűrűstül.

Táblájára van kiterítve a' Gubernátor is. [277] Szakála kerek és rövid. [278] < (Fijának Mátyásnak is kerek igen rövid. Így a' Teleki Sámuel' és Jankowich Miklós' Gyűjteményeikben,²³³ a' Telekié a' Strassburgi Prof. Schöflin' birtokában álló festés után, melly mása lehete annak, a' mellyet a' Bécsi-Német-újhely Magistrátusának maga Mátyás ajándékoza; Jankowich²³⁴ ezt is bírja; de bír egy másikat is, mellyen latin sorok bizonyítják hogy az arcz Mátyásé.) >²³⁵

[279] Fején félarasznyi magasságú süveg, nem prémes kalpag; 's a' süvegből széles hajlangó toll, mint a' spanyol sipakokon, a' mi nyilván a' faragó játéka. [280] Jobbjában kormánybot; baljáról szablya függ. Testén sarkig érő dolmány, 's annak egyik szárnya felakasztva övéhez, hogy térde kitessék, 's a' szem papi talárisnak ne ismerje a' dolmányt. [281] Az egyik oldalköven lovascsata, a' másikon törökfoglyok, hátrafűzött kezekkel. A' lábkő' felén boglár, 's azon a' Gorgon' feje, rettegést terjesztve, és halált. Valamelly később kéz, 's egy igen tanulatlan, a' fej' vánkosába ezt vészkélé: JOHANNES HUNYADI CORVIN in dem letzten Wort muß das o minuskel seyn. Ez ha a' Gubernátor' sírköve e? – Az; ezt kiáltja a' fejedelmi pallást, a' kormánybot, és a' két az oldalkő' reliefje. 'S ez és a' Miles Militum' köve egy korra mutatnak. Későbbi fejdelemnek czifrábbat faragtak volna, 's el nem maradt volna a' név. Aztán fel szabad, fel kell tenni, hogy a' ki a' három követ előbbi helyéből ide tétet, amott együtt lelé a' hármat és ott többeket is talált, 's e' hármat a' többi közzül azért hozatá, mert ezek már akkor is a' két János és a' László' köveinek ismertetének.

László is oroszlánt tapos a' maga tábláján. A' kő' jobb oldalán Génusz tartja a' Hunyadi-ház' czímerét; a' tulsón egy másik egy oroszlánfőt, melly nyelvét kínosan nyújtotta ki a' lábköven²³⁶ valamelly állat' lába, áltlőve láncsával. A' szűk képzeletű szobrász ide nem tudta jobbat találni, mint egyik oldalra a' vitézség' spóliumát, a' láb-helyre lábakat; hanemha talán az elcsapott oroszlánfő a' kínosan kinyújtott nyelvvel, azt jelentené, hogy az oroszlán-erejű hős kínos halállal vesztette el fejét, a' láncsával általlótt láb pedig, hogy a' hatalmasan előre-hágdosó lábakat a' halál elakasztotta. – A' kéretlen faragcsáló itt is hagyá keze' nyomát: LADISL. HUNYADI CORV – Porondkőből nem mind a' három sarcophagus; boglárokhoz fejér álmárvány van véve.

[282] Az orgonakar alatt van az Izabelláé, az északnyugoti szögben, 's az Izabella lábánál a' fijáé. Így a' Királynéénak csak fedelét és jobb oldalkövét, de a' János-Zsigmondénak azonfelül lábkövét is láthatni. Mind a' kettő nagy fejérségű márványból van faragva, 's a' szobrász elhintette czifrájival.

A' János-Zsigmond' lábánál sok nagy darab fekete márvány hever; úgy a' tornácban, a' torony²³⁷ alatt. Azok egykor a' Bethlen Gábor' és Rákóczy elsőbb György' sírkö-

²³³ Miklós' <Be> Gyűjteményeikben

²³⁴ ajándékoza; <úgy> Jankowich

²³⁵ A sorok balról jobbra tartó keresztirányú vonalakkal áthúzva.

²³⁶ lábköven lábköven-ből javítva.

²³⁷ a' <két> torony

veiket díszesítették. Midőn a' templom 1716. a' Reformatusoktól elvételét, Báró Mártonffy György Püspök a' két Fejedelem' emlékeit elbontatta, 's négy oltárt szelete márványokból, és még sem tudta mind feldolgoztatni.

Kevés évek előtt rá-akadának a' Fejedelem²³⁸ Bethlen István' koporsójára is, azon helyt, hol most, a' Hunyadiak' során, az elsőbb márványoltár áll. E' szerint nem szenved kérdést, hogy ennek 's testvér bátyjának Gábornak, oda voltak temetve tetemei, hol az említett oltárt látjuk. A' Rákóczyé, csak a' symmetria miatt is, az ezzel áttellent-állóval foghatott helyt.

[283] Martinúzinak nincs emléke, és nem is volt. A' rettegők eltemetni sem nem merék testét. Haki a' torony alatt lép a' templomba, 's megáll az orgona' karját tartó oszlopok' sorában az előtt, melly itt jobbra első, hamvai felett fogja magát lelteni. 16, 28, 308, 422

[284] Az Ország' Levéltára a' templom' déli-nyugati szögében őriztetik. – A' Püspöki lak, úgy merem gyanítani, egy része a' hajdani Fejedelmek' lakjának. Szűk, alkalmatlan, rongyos. 308, 422, 624

XLI.

A' Csillagnézőre vezető nélkül rá nem akadhaték. – Batthyáni fukar pazarló volt.

VI. Károly, oda hagyván Cataloniát, Trinitáriusokat hozza ki magával, 's ezeknek itt templomot és klostromot ada. II. József eltörlé a' szerzetet, 's a' templom és klostrom katonaispotállyá 's hadi-páhóvá²³⁹ levének. II Leopold visszáda Papnevelőül. Batthyáni ezeknek meghagyá a' klostromot, a' templomból Bibliothecát csinált.

A' templom' hajója tehát felső és alsó sorra osztatott, 's végéhez egy szoba toldaték. A' felsőbb sort könyvek foglalák el, az alsót a' Természeti-dolgok' és a' Régiségek' Muzéuma. Templom' és ragaszték' hossza tizenhat öl, szélessége hat. [285] A' két torony' csutorás fedelét elhordák, 's mi a' kettő közt áll, a' Bibliotheca' Őrjének adatott nappali szállásul. Az egyik torony csigagrádiccsá leve, a' másik az Őr' hálósobájává. 11, 29, 155, 308, 422

[286] A' Csillagnéző az Őr' nappalija felett van, ezen egyszerű, de csonka felírással: VRANIAE POS. COMES IGNATIVS BATTHYÁNI EPISC. TRANSILVAN. MDCCXCIII. – [287] Elmarada a' MVSISQVE SORORIBVS. A Csillagnéző itt legkissebb tekintetű kincs. 156, 308, 422

[288] Batthyáni, fija Imrének, Pinkafelden, előbb Egri Nagyprépost, ifjabb²⁴⁰ éveiben Jezsuita, ide nem hozza könyveket, 's itt nem talált. Előbb Lőcsén veve meg egy Bibliothécát, tovább Bártfán egy másodikat; egy harmadikat Cardinális Migazzitól, scholastica Theologia' és Jus Canonicum' hatalmas tanítójit. Jó könyveket az az osztály ad, a' mellyet később Olasz- és Német-országban Cardinál Garampi által vásároltata; 's még jobb az, a' mit Rómában, Nápolyban, Velenczében, az oda²⁴¹ küldött Dániel 11, 156, 308, 423

²³⁸ Fejedelem Sor feletti betoldás.

²³⁹ hadi-páhóvá A kötőjel sor feletti betoldás.

²⁴⁰ Nagyprépost <[olvashatatlan szó]> ifjabb

²⁴¹ az <is> oda

Imre pap szedett, később Örje e' Gyűjteménynek. Konstantinápolyból is veve kincseket.

29, 156, 309, 423 [289] A' Könyvtár Erdélynek van hagyva [290] azon idves tilalommal,²⁴² hogy sem
29, 156, 309, 423 egészben sem egyenként el ne idegeníthessék, [291] 's egy harmincznyolcz ezer két-
29, 156, 309, 423 száz forinton vett fekvő jószággal az intézet' fenntartására. [292] A' könyvek' száma,
11, 29, 309, 423 midőn én láttam, húsz ezer Kötetet teve.

29, 156, 309, 423 [293] Az igazi kincset a' kisebb szoba őrzi. Itt vannak a' Magyar-dolgok, itt az Incunabulák.

14, 29, 159, 309, 423 [294] A' Dobai (Székely) Sámuel²⁴³ Gyűjteményét a' Pécsi Püspöki-Bibliothéca bírja
ugyan; azonban az is figyelmet érdemel a' mit ezen Eperjest nyugalomban lakott
14, 29, 157, 309, 423 Kapitánytól ez a' Könyvtár bír. [295] Mi itt minden egyéb azon XVI. fólio-kötethez,
14, 157, 309, 423 [296] mely az Uralkodóknak, Fejedelmeknek, Generálisoknak, Tudósoknak tulajdon
14, 157, 309, 423 kezekkel írt vagy neveik' aláírásával jegyes leveleiket foglalja magában! – [297] Itt láték
többeket Cardinál Pázmánytól, tulajdon sebes kezével írva, 's magyar nyelven, [298] 's
309, 423 volt olyan közöttök, mellyen mosolyogtam is, de forró tisztelettel, 's felejtém, hogy
felekezetemet nyomta, még pedig kegyetlenségekkel is. [299] Itt áll tinta-'s por-tartója
is tányérostúl.

12, 157, 309, 423 [300] Az elsőbb Rákóczy György feljegyzé Vizsolyi kiadású Bibliája' utolsó lapján,
hogy ő az e g é s z Biblia' olvasását Patakon végzé el 1619. August. 4d. hat és hét óra
12, 157, 423 közt. [301] Jegyzése mellett még hálákat ad az ő kegyelemes Istenének, hogy azt neki
309, 423 kegyelmesen megengedé. – [302] Bethlen Gábor is szorgalmasan eljárta a' dologban, 's²⁴⁴
a' szent könyvet, még ott is a' hol nem érthette a' mit olvasott, huszonhat ízben olvas-
ta végig. De akkor, mint némellyeknél még ma is, elég vala megolvasni, akár értették 's
423 értik, akár nem. – [303] Apafi a' reggeli pensummal róva le estveli elázását, míg estve
magát ismét leitta hogy reggel legyen mit leróvni.

12, 157, 310, 423 [304] Heltai Gáspárnak Bibliáját, Kolozsvár 1551. 4. Erősen elnyűve találtam. Ve-
zetőm mint ritka különösséget láttatá velem, hogy a' betűszedő a' Tíz-parancsolat'
eggyikét kifelejtette. Erre én beszélém el, hogy egy Hálai kiadású Biblia, a' mit a' VI.
diknak tiltania kellene, a' betűszedőnek vagy vigyázatlansága, vagy elmétlen pajkossága
miatt, parancsolja; – a' verbum elől kihagyá a' *nicht* particulát.

14, 29, 157, 310, 424 [305] Bethlen Gábornénak, az elsőbbnek, eggyik levele férjéhez saját kezével signál-
va, e' szókon végződik: – „a' Kegyelmed' szolgáló leánya” – a' mi következik, azt a'
Fejedelmné saját kezével vetette alá: – „az²⁴⁵ Felséghes Betthlen Gabrielné Károli
Susánna. m.pr.”

310, 424 [306] Az Incunabulák' és Princseps Editiók' száma nagyobb mint reményleni mer-
tem – (Incunabuláknak neveztetenek az 1499ig nyomtatott könyvek, 's ezek egybe-
csúiek a' régi kéziratokkal; a' Princeps edítio'k a' Classicusoknak legelső kiadásai.)²⁴⁶ –
Legrégibb itt Apulėjus és Gellius, 's Plinius Hist. Natur.; ez Velenczében, a' két elsőbb
13, 29, 156, 310, 424 Rómában, 's mind a' hárma 1469. [307] Homérnak minden Munkáji, Florentziában

²⁴² idves <té> tilalommal

²⁴³ (Székely) <István> Sámuel

²⁴⁴ dologban, <a> 's

²⁴⁵ alá: – „az A gondolatjel sor feletti betoldás.

²⁴⁶ kiadásai.) <. >

1488., két Kötet, in fol., s a' min örvideni kell, olly ember' birtokából, ki a' könyvet soha meg nem nyitotta; mert így azt szenny, gúzsolatok 's firkák nélkül bírjuk.

[308] Némelly vendégét a' Bibliothecárius egy drága kézirat' előmutatásával mulat- 11, 29, 156, 310, 424
ja: a' két elsőbb Evangelista' munkájával. Az pergamenre van írva, unciális betűkkel, in folio, hasított oszlopokban; anno Christi DCCC. – Festése²⁴⁷ az oszlopok' korlátjain 's az aranytinta nem lehetne elevenebb ha tegnap készült volna is. Batthyáni ezért nyolcz-száz aranyat adott.

[309] Bír a' Könyvtár egy magyar Psaltériomot is, [310] melyet siettem tudatni 29, 158, 310, 424
nyelvünk' barátjaival. (Tudom. Gyűjt. 1817. IV. Köt. 35. lap.) – [311] Fordítója ekként 310, 424
jegyzé nevét: [wo im MS. das hier ein o vorkommen wird, kehre der Setzer sein Ó um]
„Bertalan pap, bereg varmegyei, halabori faluból nemzett, ez zoltart írta ziletés²⁴⁸ után 12, 29, 158, 310, 424
ezer ötaz nolc eztendőben.” [nirgends Accent.] – [312] Zsoltárjai mellett az úgy ne- 13, 29, 158, 310, 424
vezett Passio, a' négy Evangélista szerint. – [313] Rossz magyarság, de gyönyörű, 's 13, 158, 311, 424
mutatja mit nyerénk, ha elhagyánk articulussainkat, és ha mi is éreznék, mint Halabori Bertalan, mi adhat Nyelvünknek nemességet.

Eine Zeile leer. Der Titel hier mit²⁴⁹ etwas grösserm Lettern.²⁵⁰

“ZENT DAVID ZIDOSAGNAK KIRAL' A ZERZETTE ZOLTAR.

„Bodog ember ki nem iart keg'etleneknek tanacaba,
es ki dögnek zekiben nem v'lt. De v' akaratt'a urnak
toruen'iben ijel es nappal v' neki toruen'ebe gondolkodik.
Es ol'an lezen mikint fol'o vizek mellett v'ltetett fa,
ki v' idein v' g'omolciit ag'a. Es v' levele le nem
hull, es valamit teuend, zerenceztetik.”

leere Zeile.

Ugyan-ezt harmincz évvel később, 1539., fordítá Frater Paulus de Pápa:

leere Zeile.

„Boldog ember, kÿ keg'etleneknec tanachÿaba nem ÿarth,
ees kÿ bÿneseknec wtaba nem alloth, es kÿ vezedelemnec
zekÿbe nem wlth. De w akaratÿa²⁵¹ wrnac terwe
nÿebe gondolkodÿk; wneki terwenÿebe eÿel es nappal.
Es lezen mÿkeppen folÿo viznec mellethe ÿltetett fa, ki
w ideÿebe adÿa w gyemolchet. Es w lewele el nem hwl,
ees mindeneket tezen bewltethnec” (bővültnek) –

²⁴⁷ Festés <é> Az ékezet áthúzva.

²⁴⁸ zilet <é> s ziletés Az ékezet áthúzva.

²⁴⁹ mit Sor feletti betoldás.

²⁵⁰ grössern <ab> Lettern

²⁵¹ w <akaratja> akaratja

Vessük össze a' kettőt a' Károli Gáspár' fordításával, 's egyiket a' másikával, 's érez-
zük a' mit kell.

155, 312, 425, 619

[314] Még egyszer mentem el a' Gubernátor-Vajda és a' fija' sírkövéhez, 's rá tet-
tem ősi zsebórámat és gyűrűmet, hogy gyermekeimre megszentelve mehessenek²⁵²
által.

XLII.

312, 425, 767

[315] BÁRCZAY FERENCZHEZ,

Bárczán és Kérben,

Abaujban.

kleinere Schrift.

Sztrigy' s' Maros' Istenei, kiket a' gyp' szőnyege szólít
Tánczra, és tí, kiket az agg szilas' éje földöz,
És te, kies völgy itt, sziklás vadonidnak ölében,
Mellyre a' Dévai vár' orma busongva tekint,
Vendégtek megyen; ő titeket most lát meg utolszor.
Oh, de ti hagyjátok zengeni néha nevét!
És mikor Ő ide lép 's a' víz' szélére hanyatlik,
És mikor a' szeretett Lotti kiáltja Zsenit*);
Zúgjátok neki: „Távozik az, 's messzére! de lelke
Hozzád, élte' kegyes asszonya, vissza sohajt.”

*) Eugénia.

noch kleinere Schrift.

Dédácsnak gyönyörű félszigetébe tevém által magamat, édes barátom, hol kevés
napok előtt még oly boldog valék, 's akarám, boldogságomnak maradjon fel valamely
emléke, hogy ha ügyem' barátjai közzül valaki a' szent helyre lép, nevezze itt nevemet,
hogy a' hely, ez a' kedves gyp a' Sztrigy és a' Maros között, legyen enyém mikor én
többé nem leszek is, hogy azt barátim nevezzék az én gypemnek; – 's lángjaim e' so-
rokban ömlének elő keblemből; és, ha²⁵³ minden érzésem²⁵⁴ meg nem csal, oly igazán,
olly melegséggel, hogy merem reményleni a' mit óhajtok. Igen is, barátom, elhitetém
magammal, lészen idő, mellyben ügyemnek velem rokon barátja, elmenvén e' tájon,
keresni fogja nyomaimat; keresni a' helyt, hol Ő, kedves almafája alatt a' Sztrigy' és a'
Maros' összeömlésénél, szalmakalapjában, fejér öltözetében üle, 's gyermekei és én

²⁵² megszentelve <vehet> mehessenek

²⁵³ keblemből; <ha> és, Az áthúzott rész felé írva.

²⁵⁴ érzésem <, >

összegyűlénk körülé és lábainál. 'S akkor az mondja el epigrammomat a' hol Őket látam, 's árnyékom Elysium' nyugalmaiban is gyönyörködve fogja hallani hogy nevem e' szép gyepen 's a' Maros' habjain ismét zeng.

[316] Te, édes barátom, ifjuságom' kedves társa, kedves társa öregségemnek is, melly 426
gyakorta lebegél előttünk! Ó és te, két testvérek' gyermekei, eggyütt nevedétek, ját-
szó-társak már gyermekéveitekben; tovább csak rokonok, de ismét szerelmesek, míg a'
hű leány eltilta annak úzésétől a' mit óhajtott,²⁵⁵ akart, de remélni mások miatt nem
mere. Hymen őt elkapá a' szeretett ifjútól, 's e' messze földre tölünk. De míg a'
könnyen-gyúladt tüzek olly hamar elalszanak másoknál a' melly hamar lángot kaptak,
az Ő hűsége teerántad és a' tiéd Őránta el nem alvék, 's szép tavaszunk' emlékezete a'
gazdag nyár' és ősz' napjaiban újult erővel rohan ránk, 's addig kísér, míg a' tél bé kö-
vetkezik, 's szemeinket álomra szenderíti. [317] Oh hogy te, boldog férj, atya és nagy-
atya, még megláthasd Őtet, a' hogy Őtet nékem engedtetett meglátnom...²⁵⁶

'S megengedetett! Feljőve Kassára 1820. Octóberben. – De 1826. Június 23dikán
Isten viaszszívá leheletét, 's Süsie megholt. – Theréz, kit Ő minden mások felett sze-
rete, repült meglátni ifjusága' barátnéját, 's még életben lelé, de némán. Jobbjába²⁵⁷ fogá
jobbát, 's mind addig ki nem eresztette, míg minden érzései az étellel el nem hagyák.
– Teste Kolozsvárról az Andrásfalvi tetőre vitetett által, férje' tetemei mellé. – Légyen
az ő lelke örök védje maradékinak, a' hogy neve örök dísze marad.

XLIII.

[318] Fejérvárról Gáldtőnek kerültem ki útból, hogy láthassam Gróf Bethlen 159, 427, 768
Imre, akkor Küküllői, később Alsó-Fejér Vármegyei Fő-Ispányt, Szent-István Keresz-
tesét, Titkos Belső Tanácsost, az Enyedi Collégium' Fő-Curátorát, 's szépségéről 's
nagy kimiveltetéséről híres hitvesét, Gróf Bethlen Rosáliát. [319] Üresen lelé a' házat; 427
de Gáldtő el nem úntatja vendégeit urának 's asszonyának távolylétében is.

[320] A' hely a' rontó Küköllő' partján fekszik nem szűk lapályon. Gyönyörű he- 162, 314, 427
gyek veszik körül, mellyeknek kékelő sorában a' szirtes Kecsekő' csúcsai tündökle-
nek ki magasságok és kopaszságok által. A' kastélyt vadon-nőtt topolyliget veszi körül
eggyfelől másfelől a' gondban tartott kert, mellyhez most egy szomszéd nagy rét fo-

²⁵⁵ mit <akart> óhajtott

²⁵⁶ engedtetett <me glátnom – –> me glátnom...

²⁵⁷ némán. <Megfogá> Jobbjába

gaté. – A' kert egykor négyszögü táblákra vala osztva, 's annak még most is látni némelly jeleit. De a' kastélytól távolb szakok felejtetik a' nem mindenütt hibátlan²⁵⁸ változtatásokat. – Oh az a' Dédácsi delta! az a' Dédácsi szilas! A' mesterségnek ott semmi egyéb nyoma nincs, mint tekerő útjai.

163, 314, 427 [321] Egyik nagy szépsége a' helynek a' zuhanója, ha a' nevet ennek is adhatom, minekutána a' Gyógyit neveztem így. – A' kerten egy kised patak fut keresztül. Egy helyt elkapartatott előtte a' hajlani kezdő föld, 's egy egyölnyi hosszúságú 's magasságú fal rakatott elébe, 's a' fal elébe két oszlop, melyet a' fallal architráv kapcsol együvé, hogy így itt egy cabinetcske áll a fel, melynek három oldalai nyitva maradtak. A' patak most bádog medren vonatott a' cabinet felibe, hogy közt szakadjon alá. Haki a' cabinetbe lép, 's kinéz a' szakadó vizen, mely itt egy eleven kárpit gyanánt omlik le medréből,²⁵⁹ csudaalakban lát minden tárgyat; a' ki pedig kívülről tekint keresztül a' vizen bé a' cabinetbe, a' lebegő vízkárpitot²⁶⁰ ezer szikrázatokban fogja látni a' szerint a' mint azzal szél és nap játszanak. A' kertész a' hely' szépségét azzal neveli hogy virágcsuprait a' két oszlop' sorában rakogatja le. – [322] Gessner így adja Erythiáját Idylljeinek négyrétű pompás kiadásában.

165 [323] Harmad napra megérkezik a' Gróf és a' Grófné Dicső- Szent-Mártonból, hol
168, 314 Küküllő Gyűléseit tartja. – [324] A' Gróf teljesíté kérésemet, 's azalatt míg a' ház' idősb leánya füleimet töltötte el a' szomszéd szobában fortepianója' gyönyörű zengésével, láttatá velem a' Kormányshéknél a' Vármegyékhez ereszteti szokott Rendeléseit,
428 [325] a' Megye' Jegyző-Könyvét, és megismértete a' közdolgok²⁶¹ folytatása' formájival.²⁶² – Itt teszem le egy újabbnak²⁶³ mását minden kihagyás nélkül.

Kivül: – "4549. Incl. Universitati Incl. Cottus de Küküllő consignandum. Ex Offo Dicső-Szent-Márton."

Belül: – "4549: 1828. – Sacrae Caes. Reg. et Apost. Mattis, Magni Principis Transilvaniae et Siculor. Comitatus, Dni Dni nostri clementissimi nomine. – Incl. Universitas! Salutem et gratiae Caes. Reg. incrementum. – Idei Július' 21d. napjáról ide tett azon jelentésekre, mely szerint Serbán²⁶⁴ Péter' részére Virág András ellen 5000 Rfor. tiszta adósság' felvétele végett Vármegyei erőt ajánlottak rendeltetni, a' záratékok' leküldése mellett visszaíratik ezennel Kglmeteknek, hogy a' Királyi Gubernium az ajánlott Vármegyei erőt mai napon megadatni határozta, 's azt annál fogva Kgltek az ellentálló adós Virág Ádám ellen egy előre való tizenötöd-napi megintés után kivitethetik. In reliquo altefata Sua Mattas Ssma benigne propensa manet. E Regio Magni Principatus Transilv. Gubernio. Claudiopoli, die 5ta Septembr. 1828. – Baro Joannes Jósika, m. pr. – Comes Ladislaus Lázár, Cancellarius, m. pr. – Baro Franc. Kemény, Secretarius m. pr.²⁶⁵

167, 313, 427 [326] Most a' Bethlen-ház eránt óhajtottam venni híreket, 's előmutatám jegyzéseimet a' Benkő' Transilvaniájából, és a' miket Dr. Gyarmathy Úr ada tollamba. – Mind az

²⁵⁸ mindenütt <szerencsés> hibátlan

²⁵⁹ le <a' két> medréből

²⁶⁰ vízkárpitot ék. em.

²⁶¹ megismértete <az Erdélyi> a' közdolgok A köz sor feletti betoldás.

²⁶² folytatása' <mi> formájival

²⁶³ egy <leg>újabbnak

²⁶⁴ szerint <Serban> Serbán

²⁶⁵ <m>pr. m. Az áthúzott rész felé írva.

a' mit Benkő beszél, mind a' mit Dr. Gy. Úr közle velem, igazításokat kíván, 's úgy tetszik, hogy itt olly hézagok vannak a' família' Historiájában, melyeket²⁶⁶ még ki kell pótlani.

[327] Én kivált Miklós felől óhajtottam venni²⁶⁷ bővebb és igazabb híreket. Melly 167, 313, 427 nagy férfi, 's már ifju korában is melly nagy, 's Párizsban, és Zrínyinél! És még is utolsó éveiben melly kicsiny! Nem vádolhatom a' kinek okait 's könyülállásait nem ismerem, 's irtózom azt látván hogy a' jóktól lehetetlent is kívánnak, 's azok leginkább, kik a' lehető sem teszik; de azt hiszem egyszersmind, hogy az igazán jót semmi bántások nem keseríthetik el honja eránt, 's Bethlent szánom midőn megtiltá, hogy tetemei se vitessenek le Erdélybe. – Egy emlékkönyvbe ezt írta: „Per multas afflictiones oportet nos ingredi in regnum Dei. Actor. XIV: 22. In se quotidie experiens scripsit magnis mundi honoribus indutus et exutus, vano titulo Comes Nicolaus de Bethlen. Anno Salv. Nati 1711., scribentis septuagesimo, captivitatis dei octavo, Viennae 21. Septembr.” – Végre kiszabadult, 's inkább akara Bécsben maradni mint Erdélyt látni. – Mint férhet becsületes szívhez illy érzés?

[328] Bethlen Jánost nyugalmasb lelkűnek festi egyy Apafihoz írt levele, melyet 167, 428 Gyűjteményem Gróf Kornis Mihály Úr' ajándékából bír. Melly hív lélek, és melly mérséklettel bír gyáva²⁶⁸ Fejedelme²⁶⁹ eránt. Imhol mása:

[329] Kivül: Az Méltóságos Erdély Fejedeleme nekem kegyelmes Uramnak adasék. – Belől: Kegjelmes uram. Az Nsgd meltosagos levelet az töb levelekkel elgyüt ma kilencz óra tajba alazatosan vettem. Az Szekelyhidi sok irasokat megh olvastam, ahoz valo jedzest Nagysagodk jnclusive elis kültem az Vajdane eo Nsga felől valo Ngd jrasatis latom. Két extremum van egyszersmind fen az dologban. Kls²⁷⁰ uram egyfelől az kereszténység, mellynek serelme nélkül aligh lehet aszszonyállatot illjen óránként várandós allapattjába be nem fogadni, másfelől az hatalmas nemzetnek félelme, ha kezében kezdi kérni. Valamit ad az Ur In, itt kevesed magaua 's igen titkon én helt adatnak nekj, sok czeledgyeit boczatana el, joait eö dolga volna hova tenni. Az én tetczesem, Kgl's Uram, ez; mindazáltal alljon az Msgs kegls dispositiójan, consulalljon Ngd más böczületes hívejt is rolla, 's ha ez fog teczeni, titkon éjjel Zerneszről Pojana Marul felé, onnét Fogarasba mehetne az Vajdáné, ottjs az varba fel fele lehetne három negy házan, 's állaná német az külső aitot, senki oda ne járna, Georgj Deák Uram tudna erről dispositiot tenni. Nem tudgya senki mit ér; megjs kel halni embernek; de az mint felljeb²⁷¹ járam, Ngd consulallja töb böczületes hívejt is; nem árt. Ajanlom ezek utanna Ngdot Innek gondviselese ala. Ex Kis-Bún 21. Novembr. 1664. Nagysagodk legh kisebb híve Bethlen János. m. pr. – Saját sebes kezével az egész levél.

²⁶⁶ *Historiájában, <a'> mellyeket*

²⁶⁷ *venni* Sor feletti betoldás.

²⁶⁸ *bír <eggy> gyáva*

²⁶⁹ *Fejedelme* th. em.

²⁷⁰ *dologban* <, > *Kls*

²⁷¹ *felljeb*

XLIV.

166, 315, 428 [330] Gróf Bethlen azzal tetézé erántam megbecsülhetetlen jóságait, hogy itt léte-
met előre tudatá az Enyedi Collégium' Professoraival, 's oda maga vive bé, 's gondja²⁷²
volt, hogy a' mi méltó vala a' látásra, láthassam.

169, 315, 429, 775 [331] Enyednek fekvése sokat hasonlítana a' mi Ujhelyünkéhez, ha hegyei sokkal
tetősebbek volnának, 's tére keletfelé tágasabb; annak tudnillik, a' ki itt Gáldtő és Tövis,
amott Patak felől jó. Collégium²⁷³ és a' Professorok' lakásai egész hosszú úczát foglal-
nak el, a' város' éjszaki szélében, a' szőlőkertek' lábaikig. A' Togátusok' lakásai, az
315, 429 Auditóriumok, a' Bibliothéca, irtóztató. [332] De el lesz törölve a' szenny; az új Col-
légium' alapköve 1827. van letéve, 's az Enyedi Múzsák²⁷⁴ kétszáz esztendő, földbe
sippadt szurdékjaikból díszes lakba költöznek.

170, 315, 429 [333] Az iskola ide Fejérvárról jött. Ottan az Unitáriusoké volt, hihetőleg számokra
János-Zsigmond által építve. Birtokába 1580. a' Reformátusok következtek. Bethlen
Gábor újra teremtette, 's megajándékozta Décse, Miriszló, Felenyed, Murzsina, Orbó,
Henningfalva egész helységekkel, 's elnevezé Fejérvári Bethlenianum Collegiumnak,
mint a' Német-orzági Fejedelmek a' magok' iskolájkát a' magok neveikről. Tanító-
székeikbe nevezetes férfiakat híva be; illyenek valának Opitz, a' németeknek akkor első
Költőjök, 's Alstéd, és Biesterfeld. De az iskolát gazdag Bibliothecájával 's a' várossal,
felégeték a' Rákóczy II. Györgyöt űző tatárok, 's Tanítók és tanulók' elszéledtenek. –
Cancellárius Bethlen János őket 1663. Kolozsvárról, a' maga Apafija által visszahívatá,
316, 429 [334] 's az iskola' igazi újabb státora Pariz-Pápai Ferencz, a' Lexicographus.

170, 316, 429 [335] Rendes Professora Enyednek hét vagyon, 's tanulóinak száma az ezret meg
316, 429 nem haladja. Tógás és tógatlan ifju a' legfelsőbb osztályokban, mintegy kétszáz; [336]
kevesebb mint Debreczennek, mint Pataknak.

170, 316, 429 [337] Könyveinek száma, midőn ott valék, nyolczezer. [338] A' nagyon előregedett
316, 429 Prof. Benkő Ferencz ezer forint tőkepénzt hagyta az iskolának, hogy annak kamatai az
új meg új philosophiai munkák' megvételére fordítassék. Tudta ez az öreg Philosophus
hogy az új nem mindég jobb mint a' régi; de azt is tudta, hogy az idővel haladni kell, 's
úgy ismerni a' jó vagy rossz újat mint a' jó vagy rossz régít.

A' Bibliotheca Bod Péternek három munkáját tartja nagy becsben;²⁷⁵ 's nyomtat-
lanúl mind hármát: 1. Historia Literaria Hung. III. Köt.; 2. Antiquitates Hungaricae;
3. A' Magyar Ecclesiák' Története; valamint mind azt, a' mit Benkő Józseftől írott vagy
nyomtatott könyvekben veve. Illyen az a' fólio-Kötet, mellyben az első Teleki Mihály'
316, 429 levelei és az ehhez írottak állanak. [339] Erdélynek Speciális Geographiáját Consil. Ken-
316 deresi engedé végig forgatnom. [340] Azt némelly közre akarák eresztetni, de a' szándék
elakadott.

Kevés idő előtt Transilvájának újabb kiadása eránt bocsátá közre hirdetést a' Ko-
lozsvári Typographia; de, a' mint látszik, elmarada, 's azt nem lehet sajnálni minden
tekintetben. Jobb volna ha Erdélynek valamely Tudósa, még pedig a' Tisztviselők' ren-

²⁷² 's <itt> gondja

²⁷³ Collégium <'>

²⁷⁴ Enyedi <Múzsák két> Múzsák

²⁷⁵ becsben <;>, A vessző a kettőspontból javítva.

déből, azt egészen újra dolgozná, megigazítva, kibővítve, 's a' történeteket a' mai idő-
kig levonva. [341] Benkő a' sok hasznos és való mellett, sok haszontalant, bugyogót, 429
hamisat, csonkát is adott.

[342] A' Báróczi' hagyománya latin és francia Classicusokból áll, és theosophiára 170, 317, 430
tartozó nyomtatott és írott munkákból. [343] A' Kórháznak tízezer fntot; [344] a' 317, 430
Collégiumnak, könyvein kívül, [345] Fuchs által már 1786. előtt festett, képét.²⁷⁶ De az 172, 317, 430
neki nem hív képe, mint mind azok, melyeket rézbe metszve bírunk. [346] Egy van
igen hív, de annak nyomtatványival csak legszorosb barátinak kedveskedett.

[347] A' Bibliothéca Báró Bánffy Farkas Erdélyi Kincstartó 's Szent-István' Kö- 173, 317, 430
zépkeresztése, 's Gróf Bethlen Gergely Kormányzéki Tanácsnok Fő-Curátoraitól is
nagybecsű ajándékokat veve: az elsőbbitől az 1462. pergamenre írt Magyar Chronicont,
mellyből Thuróczi szóról szóra vevé által az elsőbb Fejezeteket, 's magának Bánffynak
tulajdon kezével írt Autobiographiáját, 's Hollandiában írkált iskolai füzeteit: Bethlentől
egygy gazdag Ásvány-gyűjteményt.²⁷⁷

XIV.

[348] Vasárnap vala, 's templomba harangozának az Unitáriusoknál, midőn Tordára 174, 318, 430, 779
beértem. – Látni fogom, mondám; 's mentem Prof. Abrudbányai Szabó Sámuel Úrhoz,
kérni, hogy vinne magával. Nem vala házánál. Most Predikátor Barabás Úrhoz mentem.
Azért jövök, mondám, hogy templomba vezettessem magamat, 's hallgatója lehessen az
Úrnak. Bejárom Erdélyt, 's vágytam hallani egyikét vagy másikát azoknak a' nálunk
nagyon dicsért és nagyon nem dicsért predikátióknak, 's sohol nem hallottam azt. –
Itt nem lesz, felele, mert ma nem én tartom a' tanítást, hanem Kolozsvári Deákunk, ki
az aratási segedelem' beszédésére van kiküldve. – Legalább hát az Urak' cultusát fogom
megtekinteni, engedje hogy az Úrral mehessek, hogy az Úr mellett foghassak ülést. –
Predikátor Úr elébb mint bé harangoztak, egy rakás Theologusaival akara megajándé-
kozni, hihetőleg mivel hallá, Rector-Professor Úrtól, hogy dogmájik eránt kértem vala
felvilágosításokat; de szekerem annyira meg vala tömve hogy ajándékit el nem fogad-
hatám.

Bemenvén a' templomba, Predikátor Ur befordúla székébe, 's állva 's alapját szeme
elébe tartva, elmondá Invocatióját, a' hogy mi szoktuk, Kalvín' fiai, és a' hogy ezt ta-
valy a' Prussziai Királyt is tenni láttam a' Cleynmann' predikátiója alatt, Bécsben.
Körültekintvén itt, a' magam felekezetem közt gondolhattam volna magamat; templo-
mi szereik, énekes-könyvök, melodiájok épen az a' mi nekünk. De az ő asszonyaik,
belépvn székeikbe, elébb leülnek, 's azután görbülnek meg elmondani Invocatziójikat,
míg a' mieink azt talpon állva teszik.

²⁷⁶ festett, <el nem talált,> képét

²⁷⁷ Ásvány-gyűjteményt A kötőjel sor feletti betoldás.

A' Supplicans a' mi székünkben ült, annak végében, hogy tolakodások nélkül léphessen cathedrájában. Öltözte fekete rövid dolmány, sinórból vert ővvel, sarkat-verő francia-kék színű, Erdélyi fekete-báránnyal prémzett magyar mentében, melyet vállain pallást gyanánt lebegtete; az Unitárius Deákoknak ez a' tógájok. Elmondá miről teend tanítást, 's azután imádkozott, azután olvasta fel leczkéljét. A' predikátzio collegiomosan²⁷⁸ vala felczifrázva az Egyiptombeli, Görög, Zsidó, Perzsa, Asszyriai Királyok', Bölcsék', Hadi-Vezérek' neveikkel, 's olly tanításban, mellynek tárgya a' mezei munkásság akara lenni. Nagyön megbánám, hogy életemnek két becses óráját minden haszon és minden öröm nélkül vesztém el.

Kegyetlenül elúnván magamat, physionómiai 's vestiáriai lesegetéseknek eredék, 's mustrát tartottam a' férfiak' és asszonyok' rendein, arcaikon, öltözeteiken, bánásaiakon. Egy leányarczon 's növésen kívül nem láttam többet, a' mint a' szem megnyughatott volna; a' többi, férfiaknál, asszonyoknál, ifjaknál, öregeknél, mindennapi, mesteremberi; lélek és gondolat nélkül. Templomban voltak, mert szokás ott lenni, de nem hallgatók a' mit hallottak, hullongatták fejeiket, szunnyadoztak a' nélkül hogy az álom bántotta volna, mert nem tudtak tenni jobbat; ha azt látám vala, hogy egyike szól a' másikához ámbár azt isteni-tisztelet' helyén tenni nem illik, inkább meg tudtam volna bocsátani mint ezt a' rettenetes elfásúlást. De végre valahára a' Supplicans Áment mondott. – De²⁷⁹ most, most! Nem; az Optimistáknak igazok van! Bizony ez a' rossz világ igen jó világ!

Az Ámen után a' mi Supplicánsunk buzdítást tarta hallgatójához, hogy bizonyos szász (szász Erdélyben annyi mint Lutheránus; mert Erdélyben nincs más Lutheránus mint szász) felekezetet segélnének²⁸⁰ keresztyéni szeretettel temploma' építése' terheiben. – Hallván a' gyönyörű intést, egy kísértetet érztem magamban, melyet kimondani sem merek; mert úgy hittem, hogy effélét csak Unitáriusok tesznek; de kétségem támadt, hogy talán nem jól értém a' hirdetést. – Oh Uram, mi Erdélyiek, felelekem mingyárt ott Barabás Úr, mi másképen vagyunk mint ti Magyar-országiak; itt, ha valamely felekezet templomot akar építeni vagy igazítani, béjeleni szükségét a' Kormányshéknél, 's az, szükségesnek találván a' segédet, akármely felekezethez tartozzék az esedező hely, Erdélynek²⁸¹ minden templomaiban kihirdettetik 's mi kölcsönösen segéljük egymást. – Melly édes pótolék az elveszett két óráért!

XIVI.

180, 318, 431, 783

[349] Consil. Kenderesinek számot kelle adnom azokról a' miket útam alatt láttam, hallottam, tapasztoltam, megkedveltem, vagy meg nem kedveltem, javaltam vagy nem

²⁷⁸ *collegiomosan collegiomosan*-ból javítva.

²⁷⁹ *mondott*. – De A kötőjel sor feletti betoldás.

²⁸⁰ *segélnének segélnék*-ből javítva.

²⁸¹ *hely, <azt> Erdélynek*

javalhattam. – Megfedde hogy a' Demsusi templomot meg nem tekintém, 's nem vala²⁸² meglegedve mentségemmel,²⁸³ hogy az nem Római építés, hanem Római faragványokból rakott alkotmány; sőt meggyőze az felől, hogy valóban²⁸⁴ Római építés, de hogy rajta az újabb időkben változtattak. Még inkább fedde azért, hogy Ulpia-Trajánát, a' mai Várhelyt, meg nem tekintettem, hol nyilván igazoknak találtam volna, a' mit Hóhenhausen a' helyről beszél.

[350] A' Consil. ebédre Gróf Toldalagi Lászlónéhoz vala meghíva, 's engemet is oda 178, 319, 431, 782

vive. Ez a' gazdag éltes asszonyosság örömet lát vendégeket, noha közzéjek ki nem jó; [351] 's gyönyörű, hogy bizonyos számú ifjaknak szabad megjelenést enged asztalánál, 178, 319, 431

's így ezeknek nem csak enni ad, a' mi erszényeiken könnyít, hanem alkalmat is tanulni, kisimulni, és a' nagyokkal magokat megismertetni.

'S az ebédnél komoly és dévaj kedv változtaták egymást; mert Kenderesi és az egyéb tekintetesb vendégek (az ifjak némán ültek, 's azt nem tették rosszul) nevetni is tudtak.

[352] 'S azok az apró elmésségek, melyeket kedvem volna lélek' perczengésinek 179, 319, 431

nevezni; azok az apró bohó történetek, melyek papirosra vetve és nyomtatásban alacsonyoknak tetszhetnének, de élő szóval, barátok közt, az öröm' helyén mondva, életünk' igen szép pillantásit teszik. – Próbát teszek, tisztelt barátom, ki a' társaságokban facetiáid²⁸⁵ által úgy bájolsz el mindeneket, a' hogy Megyéink' és az Ország' Gyűlésein ragadozál mindent csudálásodra, ha elmondásom azon hatást tehetné e Olvasóimnál, mellyet e' dolgok rám a' Kenderesi társaságában tevének.

Eggy szíve, lelke, tudományai által tekintetet érdemlő, de különösségeket kedvelgető²⁸⁶ valaki bővebben költe mint szokás, 's az abnormis bölcset egy Excellenzias rokona jónak látá meginteni, hogy élne mint mások. A' levél nagyocskán találá éreztetni a' tanácsló' felsőbbbségét; a' szeretetre-méltó bűnös tehát, áltesvén teljes nyugalomban a' levél' megolvasásán, gyertyája' felibe tartotta azt, 's vígan nézé, mint ég hamuvá. Ekkor vevé a tollat, 's az inkább feddeni mint tanácslani - akarónak ezt írta: „Megismerem hogy a' tanács igen bölcs, 's egyenesen az én hibám, hogy nincsen sikere. Ha ifjabb éveimben vehettem vala azt, nálam is volt volna. De épen jut eszembe, hogy Excellenziaádnak még közelebbi rokonai vannak mint én, hogy épen olly gondolatlanok, mint én, hogy ifjabbak mint én. A' bölcs tanács nem fogja eltéveszthetni hatóságát ha ezeknek dózisokra osztott porokban fog beadatni. Mire nézve az engem tanácsló' kegyes levelet hamuvá égetve visszaküldöm. Öregebb vagyok, mint hogy egyéb tudjak lenni, mint eddig voltam!”

A' költés sequestert vona²⁸⁷ birtokára. Azonban némelly hitelezőji újabb adósságai eránt tevének panaszt, 's abból kívánák kifizettetni magokat, a' mi neki élelmére vala hagyva. – A' bevádolt egyességre lépe hitelezőjivel, 's áltadván nekik bizonyos számú czigányait, teljesen kielégítette. 'S ekkor jelentést is teve a' kielégítés felől, 's igazlá

²⁸² *nem <eléglé meg hogy> vala*

²⁸³ *melegedve <azon> mentségemmel*

²⁸⁴ *hogy <az> valóban*

²⁸⁵ *társaságokban <is> facetiáid*

²⁸⁶ *különösségeket <szerető> kedvelő*

²⁸⁷ *sequestert <va> vona*

bánását. Czigányokkal elégittem ki hitelezőimet, ugymond, 1. Mert míg az adósság mobilis jószágból kitelik, immobilis fundust illetni nem szabad; már pedig mobilisabb portéka széles e' világon, a' czigánnynál nincs. 2. Minthogy hitelezőimnek sötét arcza világos bizonyosága az ő atyafiságoknak a' czigányokkal; ezeknek hatalmokban eresztvén által czigányimat, a' Humanitas' sugallatit is követém. Atyafi új urak alatt ezeknek bizonyosan jobb dolgok lesz mint alattam volt, mert vér vízzé nem változik. – Két három franczia-játékú okait kénytelen vagyok felejtetni.

320, 432 [353] És még egy történetet másról, és másneműt. – Udvarhely Székben a Fő-Ispány (a' Székelyeknél Fő-Királybíroknak 's Fő-Tiszteknek mondatnak) meghala. A' Székelyek e' hívatásokra magok választanak. Összegyülekezének tehát, és erről meg' amarról tévén szót, végre is abban állapodának meg, hogy nekik más Fő-Tiszt nem kell, mint a' lelkes, nagy birtokú, éltes Báró Kordáné. – Minthogy a' dolog komolyan vite-tett, sokan kérik őket, gondolnák meg mit csinálnak; a' Gubernium az ő választásokra soha sem áll; asszony úgy nem lehet Fő-Ispánnya mint Pappá. – Jobban tudjuk mi azt, mondák ezek a' természet' jámbor gyermekei; ha asszony lehet Király, még pedig jobb mint sok férfi-király lehet Udvarhelyszéki Fő-Tiszt is. –

[354] Szeretném látni azt a' Logices Professort, a' ki syllogismusokat hibáson-font-nak merné állítani.

XLVII.

432, 785 [355] A' szegény halandót néha öröm, néha baj veszi űzőbe; nem mintha érdemlette volna a' kedvezést vagy a' bosszút, hanem mivel a' szerencse szabadon szilajkodik, 's az a' láthatatlan kéz bennünket örömeinknél fogva vezet inségekbe, 's örömekbe bajok kö-zött. Nem bölcs az, és nagy ellensége magának, a' ki erről meggyőződve nincs; a' ki magát erről el nem hitette. Az erőt ad tőrnünk a' mit kell, 's örömet keresni bajaink közt; 's ha nagyot nem kapunk, kicsinyt. A' kicsiny öröm is enyhíti a' terhet, 's olykor inkább mint a' nagy. –

182, 320, 432 [356] Mint Kolozsvárról Tordáig nem találtam vala semmi falut, úgy itt nem, egész nap menve, Esküllőig. Mentem el néhány falu mellett, de az út egyikén sem méne keresztül.

'S reggel olta estig esett az eső; lomhán, szomorúan, hidegen; nem víg csapatokban, menve, jőve; nem villámlásokkal, dörgésekkel. Az ilyen retenti a' lelket, de éleszti is, és mulattatja: az a' lassú csak bússá teszi, leveri.

182, 320, 432 [357] Inasom Enyeden megbetegedett. Kolozsvárt harmad napot tölték gyógyítá-sáért, 's jó gondviselés alatt akarám hagyni, de jobban lenni hazudta magát, 's még kért, hogy induljak. De útban lévén nem titkolhatá, hogy nincs ereje felúlni és leszállani. – Egész nap nem találék embert, kit segédemre fogadhassak, 's valahol görbült az út, magamnak kelle a' székérből kiszállanom.

Betegem miatt lassúan lelete haladnom, 's íme béestveledék, 's olly sötét leve, hogy sem eget, sem földet nem lelete látni. Sem magam, sem kocsisom nem ismerénk a' helyt 's így magunkat lovaim' vezérlésére bízánk.

[358] Füleink ollykor hallának ugatást, 's az bízata hogy jó helyt járunk. A' mezei 432 komondorok után végre apró ebek is hallaták magokat, 's ez gyanút támaszta, hogy falut érének. De nem hallatszék semmi emberi szó; nem látszék semmi világ, 's ez vígasztaló hitünket eloltá.

[359] Igen sokáig czipégének lovaink, a' mindég eggyeránt omló esőben, midőn tót- 182, 320, 433 nyelvű kocsisom felkiálta hogy valami ollyat lát mint egy tüzes laptá. Kifakadtam²⁸⁸ az esztelen emberen,²⁸⁹ ki végre boszorkánytréfákat fog látni; de a' mit neki nem hittem, kénytelen valék tulajdon szememnek hinni; a' mysticus gömbölyűség valóban sárgálott előttem a' szörnyű sötétben. Kevély philosophiám tántorgani kezdte a' kocsisomé felé.

De tovább menvén eggyserre világosodék fel előttem a' nagy titok. A' mit magam is boszorkány jelenésnek hittem egy oláh házikó' üvegkarikája²⁹⁰ volt. Lakója ezt az egy kis karikát tapasztá háza' falába.

Megkönnyült lélekkel, leszállítám nyergéből a' kocsist, hogy menjen be 's kérjen szállást; mert én tovább nem megyek.

A' tót ember, sok sohajtgatásai után, ment, 's addig tapogata a' sötétben, míg végre rá-talált²⁹¹ az ajtóra. –

„Scseszcze²⁹² vám Bozse dáj!” mondá, 's a' tüze' pislogása mellett ülő oláhné elré-műlve a' soha nem halott nyelv' hangjától vette a' fazekát, 's a' tüzet eggyserre eloltotta, 's némán vontá meg magát egy szögbe. A' tót vitéz azon mértékben réműle meg eggyserre sötétében látván magát, mellyben az oláhné az ő kies beszédétől, 's alig várá hogy a' küszöbön kikotorhasson, 's jött, szórta zsebi *ho siczki peru*-jait, felült nyergébe, 's eggyet csördíte mérgében²⁹³ ostorával.

Láttam hogy a' legény magán kívül van ijedtében, 's türtem bajomat a' mint lelete. – Sokáig ballagdogálván, billegdegelvén a' hígsárú úczán, íme most egy udvaron tüzet látánk 's fűtöző emberalakokat a' tűz körül. Szépen kértem a' feléledni kezdő kocsist, légyen olly jó, menjen a' fűtözőkhöz; azok ott nem boszorkányok; 's hozzon hozzám valakit.

A' tót-ember az oláh-embert 's az oláh a' tótot nem értette, de azért jól hallám hogy köztök hatalommal folyt a' conversatio; az én vitézem a' maga tót beszédét még magyar phrásisokkal is czifrázgatta. Végre az oláh fellépe szekerem' hágójára, béütötte fejét szekerem' felkapcsolt első fedele alá, 's megértvén így tőlem, hogy szállást keresek, én pedig tőle hogy azt nem adhat; pénzt nyomtam tenyerébe; mert ő magyarul egy szót sem tudá, mint én nem egy szót is oláhl. Erőnek erejével visszatolta azt; úgy hitte, hogy ha elveszi, jusom leend megkívánni a' mit adni nem akar. Sok ideig elkínózáván füleimet idomtalan beszédével, utolsó szavai közzé a' *Mohai* nevet fonta be, 's min-

²⁸⁸ *laptá*. <Nevettem> *Kifakadtam*

²⁸⁹ *ember* <t>en Az áthúzott rész felé írva.

²⁹⁰ *házikó* <ablak> *üvegkarikája*

²⁹¹ *végre* <reá> *rátalált*

²⁹² <„Saze”> „Scseszcze

²⁹³ *mergében* ék. em.

den búcsúvétel nélkül a' hágóról szállott 's eltűnt. – Az én mérges kis kocsiom újra neki kezdé a' maga *sztrelájit* és *siczki gyáblíjait*, 's hajta a' szakadó esőben az Egyiptus' minden setéségeit ezer mértékben felülmúló homályában.

Valljuk meg, az én víg kedvem e' nyomorúságok' nyomorúságai közt nem egyéb volt, mint a' midőn a' francia énekel ha éhen van – ha²⁹⁴ tudnillik való a' német jegyzés. De íme most a' kocsis felkiálta, hogy jobbra valami olyat lát a' setétben mint egy galambbúczos²⁹⁵ kapu. – Hajts be! Kiáltám neki. – A' jó szerencse Mohai Úrhoz vive be. De Mohai Úr betegem fekvék.

Átalgással közelíték ágyához; elpanaszlám hogy inasom' betegsége 's az eső elkészletetett; hogy Drágra szándékoztam éjszakára, Báró Wesselényi István Obester Úrhoz; ... Csendesen hallgatá végig peroratóziómat, 's akkor leczkét ada, hogy becsületes ember becsületes emberhez bízakodással, és nem mentegetőzésekkel, szokott közelíteni; 's ámbár rosszúl vala, felkölt, ölette tulkait madarait, 's olly melegen láta magánál, hogy bajomnak nem lehete nagyon nem örvidenem. A' nélkül egy becsülésemet nagy mértékben érdemlő ember' ismeretségével nem dicsekedhetném.

Más nap alamizsnával ereszte útra. – Erdélyben úgy szokás.

XLVIII.

183 [360] Drágon nem lelém Báró Wesselényi István Obester Urat, László testvér öcsémnek katonai-barátját.

183, 321, 434 [361] Egy igen kies völgyen, mellyet játékos csapongásokban fut végig az Almás vize, hogy rajta több ízben kelle keresztül-mennem, [362] éjszakára Erdélynek egyik leglelkesebb férfinához, tisztviselőjéhez, szolnokjához, Nagy-Ajtai Cserei Miklós Úrhoz juték, Tihóra. [363] Életemnek ez vala egyik igen szép órája, mellyben a' rég olta szeretett és csudált férfiút láthatám, hallhatám. Többet én senki beszédeiből nem tanultam²⁹⁶ mint a' Generális Vay Miklóséból: nem senki' leveleiből többet mint a' Cserei Miklóséból; ítéletei felvilágosodtak, gondolkodása tiszta és férfias, érzése hív és 434 szent. [364] 'S Csereit Wesselényi Miklós mind haláláig méltónak²⁹⁷ ismeré szeretére és bizodalma, méltónak mások is, 's egy időben közönségesen. De a' mindenek' szeretét megnyerni olykor igen is könnyű, sokáig állandóan bírni nehéz, megtartani csaknem lehetetlen, elveszteni némelly esetekben nem rút. Cserei nagy tekintetben állott Cancellárius Teleki és Septemvir Vay előtt, 's a' ki e' kettőnek tetszhetett, annak²⁹⁸ nem juta rossz osztályrész.

²⁹⁴ van – <legelébb> ha

²⁹⁵ bb A jobb margón megismételve.

²⁹⁶ nem <hal> tanultam

²⁹⁷ haláláig <szeretetre> méltónak

²⁹⁸ tetszhetett, <a' nem> annak

[365] Cserei sok ideig Assessora volt, a' Kir. Táblának Maros-Vásárhelyt. Azután a' 321, 434
Háromszéknek nevezett Székely-földi megyében Fő-Ispányi hatalommal viselé a' Gróf
Nemes Ádám' képét, 's nagy dicsérettel végze be némelly nem kedvetlen, de nehéz-
tárgyú Bíztoasságot. Onnan a' Guberniumhoz tétetett által Tanácsosnak, míg végre
címjét 's fizetését megtartván, nyugalomba tért. [366] Üres órájnak, most és hívata- 434
laiban, a' Classicusok voltak szerelmei, 's Tacitus ő is fordítá, mint nálunk Ócsai Balogh
Péter Zólyomi Fő-Ispány.

XLIX.

[367] Cserei áltkísére Zsibóra,²⁹⁹ mely hozzá két órányira fekszik. A' völgy Zsibó 186, 321, 434, 790
és Tihó közt nevezetes honunk' történeteiben. [368] A' Nagy-Szamos, Dézs felől jőve, 185, 321, 434
megkerüli a' Turbucza hegyet, 's ezt annak a' ki Tihó felől jó jobbjára, Karika helységet
baljára hagyja. Rákóczy a' dombon sánczolá körül magát, hogy a' közelítő ellenséggel,
míg Bercsényi a' várt lengyel-serget előhoza, megütközni kénytelen ne légyen. Hadaival
megtömé a' völgyet, meg nem gondolván, hogy a' szoros vápákon meglepethetik, 's
eggy oláh pap az ellenséget a' nyitva hagyott résnek vezeté. A' győzők itt leginkább a'
Fejedelem' elfogására törekedtek. Ez áltuszá lován a' Szamost, 's a' Turbuczai-hegynek
vévén útját, Kővár vidékén és Máramaroson keresztül méne Lengyel-országba. – Így
adja a' hír.

[369] A' Zsibói istáló úgy díszé Erdélynek mint a' Vásárhelyi és Fejérvári Könyvtár 188, 322, 435, 789
és a' Szebeni Képgyűjtemény, 's érdemli hogy emlékezetét fenn tartsam, kivált minek-
utána kevés esztendőök olta nagy változást látott.

Ménest itt Pál állíta, nagyatyja a' most élő második Miklós' nagyatyjának, 1660 kö-
rül, Erdélyi válogatott anyalovakból.

Pálnak fija István, Rendek' Elölülője, látá a' szerencsés kezdetet, 's ménesét török
és tatár kanczák által nemesítette.

Istvánnak két fiai, Ferencz és István, megosztóznak a' lovakban. István Nápolyi
lovakat hoza be, hogy a' török apró faj szálasabbá váljon. De látta hogy a' két faj³⁰⁰
eggyüvé nem illik, 's valami megkorcsosult, kihányta. – Most megveve Generális Bren-
tánótól egy 28 esztendőös Galant nevű mént, kétszáz aranyon, és tizennégy³⁰¹ darab
harmadfű csikón. Ennek atyját a' VI. Károly Barcelonai koronázásakor 1711. hozák ál-
tal a' Pyrenéeken. Ezentúl minden Zsibón-ellett lovak' törzsatya, atyai vagy anyai ágon,
ez a' Galant, más nevével Brentáno, leve.

Istvánnak özvegye, Vargyasi Bárány Polyxena, a' ménest gondosan óvta min-
den nemtelen lovaktól, megkülömböztette a' fajokat, Jegyző-könyveit híven vitette, 's
az ifju lovakat költségesen neveltette, taníttatta. Ügyes Lovászmestereket fogada szol-
gálatjába, nevezetesen Gründelt, ki mestere lett az első Miklósnak.

²⁹⁹ áltkísére <Tihóról> Zsibóra

³⁰⁰ f<á>j-ból javítva.

³⁰¹ és <tizennyolcz> tizennégy

Ez, Kapitány a' Bethlen Ádám' húszárai közt, 1775. egy Monarch, egy Brillant, és egy török eredetű mént hozza a' Lengyel Király³⁰² istállójából.

Anyja' halála után, 1776. megvevé Cicerót a' Haller János Gorbói istállójából, mely I. Ferencz Császárnak³⁰³ spanyol ménű és spanyol kanczájú méneséből erede; tovább 1783. egy négyesztendő Alexander szürke ángoly mént; 1790. Herczeg Kaunitz Domokostól egy Andalúzo nevűt, melyet a' Herczeg' atyja, a' Minister, hozza ki Madridból; végre 1792. megveve Gróf Mikótól egy Müzír nevű szürke originális arábot.

Zsibó nem tartá meg a' Monarch' és Brillant' maradékait; de annál nagyobb gonddal nevelé a' Galant', a' Cicero', az Andalúzo' fáját, és egy Ángoly fajt Alexandertől, [370] 's egy arábot Müzírtől.

324, 435 [371] Miklósnak Miklós fja 1822. Februáriusban utazott Angliába, együtt Gróf Széchenyi Istvánnal, 's onnan hozta ki magával Cátót és Dittót, 's Hippodamia kanczát, a' híres Phantóm' leányát. Atyjáról reá-maradott spanyol fajtájú kiadott, mert az idő nem ollyakat kíván többé; 's ezentúl³⁰⁴ az Angliából kihozott ménnek, 's Hippodamiája, South-Downja, a' Rubens' leánya, 's a' két testvér Alborak és Ibla fognak apalovakat nevelni; és nyolcz³⁰⁵ félvérű. Ezeknek kanczaczikóji fajra neveltetnek, méncsikóji eladatnak. [372] Áll tovább istállója Cátónak Zsibói anyáktól nemzett³⁰⁶ öt leányaiból, végre 29. darab fiatalabb kanczákból, melyek már a' Cátó' és Ditto' gyermekei az Alexander' ángoly és Almansor' arab³⁰⁷ fáján. – Az ángoly tele- és fél-vérűekhez járul 12 darab Csikban vett székely kancza.

L.

192, 325, 436, 792 [373] Gróf Kornis Mihály és Buczy Emíl áltjövénnek Zsibóra, Szent-Benedekről, 325 Dézs mellett, hogy Erdélyben töltendő utolsó napjaim' örömét neveljék. [374] E' szerencsém a' Gróf' tiszteletes anyjának a' Kincstartó Gróf Teleki Károly' leányának, köszönhetem.

192, 325 [375] A' kertben ülénk a' gyönyörű csorgó mellett, hol a' víz két sor olasz-nyárfák 193, 325 közt egy szép medencze' lábkövéből foly elő, [376] 's a' megholt Wesselényi felől folya 325 beszédünk, 's én elmondám a' mit önmagától hallottam volt. [377] Buczy nem hagyta 193, 325 nyugtot míg megígérém hogy a' mit felőle tudok; papirosra teszem. [378] Teljesítem ígéretemet.

193, 326 [379] Született Zsibón 1750. Decemb. 11d.; megholt ugyan-ott, 1809. Octób. 25d. Még nem vala hét esztendő, midőn atyját elvesztette. Anyja Bárá Daniel Polyxena,

³⁰² Lengyel Király Lengyel-*király*-ból javítva.

³⁰³ Császárnak ék. em.

³⁰⁴ ezentúl Sor feletti betoldás.

³⁰⁵ és <Ezentúl> nyolcz Az és sor feletti betoldás.

³⁰⁶ anyáktól <nevelt> nemzett

³⁰⁷ arab<'>

egy deákul olvasó, beszélő, író, 's lelke' nemességéről 's nehéz természetéről ismeretes asszonyság, általvette nevelését.

Házi-Tanítója Cornides Daniel volt, később Professor a' Pesti Universitásban; 's minden veszedelmeinek ez a' tiszteletet érdemlő Tudós vala egyik nagy oka. A' ki tanulni szeret, nem mindég szeret tanítani. A' fényes ház' egyetlen fia magára hagyva, nem tanult, hanem parancsolgatott, 's lelke azok körül kik³⁰⁸ kéjeinek hízelkedtek, mint azok körül a' kik azt ingerlették elmérgesedett.

[380] Tizenhét eszt. korában katonai szolgálatba lépe az akkor Bethlen, tovább Bar- 194, 326
kó, majd Stipsics,³⁰⁹ 's a' Bécsi Congressus olta (1815.) Friedrich-Wilhelm (Prussziai Király) nevet viselő huszárok közt. Galiciának elfoglalásakor 1772. már Kapitány volt; derék katona 's közönségesen szeretett Tiszt. Embereit a' zaklatásig gyakorlotta; olykor holdvilágnál fuvatá meg nekik a' trombitát; ellenben hópénzeiket pótlotta, a' Zsibói posztófabrikából nekik új öltözeteket csináltata, 's maga is tanítgatta legszilajb paripájikat.

[381] A' ház' egyetlen fia nem maradhata nőtelen. Referendárius Csereinek nagy 194, 326
szépségű, 's ritka kimiveltetésű Heléna leánya leve hitvese 1777. Ezt kivitte a' Siléziai táborba.

Óbestere, kivel W. külömben sem álla a' legbarátságosb lábon, egy estve, már ágyban fekvén, emlékezteté Wesselényit, a'³¹⁰ kiadott parancsra, hogy a' Tisztek' hitveseiknek el kell távozni a' táborból; W. ellenben az Óbestert, hogy katonai parancsok nem ágyban fekvé szoktak adatni. Mind ketten tűzbe jövének, és ha mások nem futának elő a' hangos összeszólalkozásra, meg vala téve a' nem jó. W. elúná az aggatózásokat, 's szolgálatjától búcsút veve, sajnálva, siratva mindentől, csak ez egytől nem.

Most ménese' nemesítése volt minden gondja. Szomszéd barátjától megvevé a' már említett Cicerót. A' lovon kiüté magát, 's már nyolczad napra a' collera, 's nem leheté tagadni hogy a' ló' baja Gorbón tudva volt, 's titkolva volt. W. irtózott a' nem tiszta tettektől 's szerette a' nemes bosszút; megleglé tehát hogy a' bajt áltizenheté. De nem sokára nem lelék a' külföldről sok költséggel hozatott Lovázmestert, 's kivilágosodék hogy az Gorbón lépe szolgálatba. Majd megint egy lovász tűnt el, 's azt is Gorbó fogadta be. W. visszakívánta embereit, 's tagadták hogy ott vannak, hogy ott voltak. W. a' más' cselédjét, annál inkább barátja' cselédjét bé nem fogadta volna, ha cseléd nélkül maradt volna is, 's pirúlt volna tagadni a' mit tevé; 's feltette magában hogy egy keserű tréfával veszen elégtételt. Felparancsolván egy egész sereg embert Zsibóról és szomszéd jószágiból, 's maga mellé vévén husszonnégy udvari hajdúját, paripára ült, 's 1781. Octób. 16d. hadát Gorbóra vezette. A' Lovázmestert és lovászt fogva akará vinni Zsibóra, 's a' pompásan felszerszámozott vezetéken a' tetteit-tagadót, hogy ezt megvendégli, 's ebéd után békével haza ereszti. De az, közelíteni látván a' hadat, a' két szökött cseléddel, elillanta, 's W. üresen lelék a' házat. Így tehát csak a' ház' Cancellistáját ültette fel a' triumphális paripára, áltvitte Zsibóra, megvendégelte 's bántás nélkül haza küldötte.

³⁰⁸ azok <közt> körül<, > kik

³⁰⁹ majd <Síp> Stipsics

³¹⁰ Wesselényit, <hogy> a'

A' megfutamlott vádat teve a' Kormányshéknél polgári³¹¹ nyugalma' megtámadtatá-sáért, 's Gróf Kemény Farkas kiküldetett, hogy vádlót és vádlottat békéltessen össze. A' vádló kikerülé a' Békéltetőt,³¹² sőt megújítá panaszát, 's pere lefolyt a' Kir. Tábla előtt. Wesselényi kétesztendei házi-fogságra vala ítélve. A' Kormányshék azt esztendeire szállította le. De a' házi-fogság Tyrolisivá változtatott, még pedig határozatlan ideire.

Wesselényi, gondolatlanul, az erdőkbe vonta magát, 's³¹³ onnan tön ígérte, hogy magát áldadja a' Kormányshéknek, 's Szeben felé megindult.

Midőn ezen útja alatt Dátoson, Radnót mellett, meghála, a' Savoyi dragonyosok' egy százada körülfogá hajnal előtt a' házat, 's Wesselényi vasan vitetett, nem Szebenbe, a' Kormányshékhez, hanem Vásárhelyre, a' Kir. Tábla' helyére. Nehány hetekig ott tartóztatva, 1785. Marz. 13d. Tyrolis felé elindítatott.

195, 328 [382] Szabadsága 1789. Decemb. 15d. adatott meg. A' két holnap mulva azután elholt Fejedelem visszaadatá Kamarási kolcsát, 's egy szabad-sereg' felállításával kínálta meg. W. nyugalomra vágott.

Tiszteletre méltó hitvese Bécsig ment elébe. – W. kiszállván Zsibón szekereből, egyenesen istállójába ment. Amico lova nyerítve fogadá urát. „Rám ismere, mint az eb a' haza-tért Ulysszre!” kiálta, kihozata a' kedves lovat, 's öröme vala látni, hogy a' ló, mellyen öt esztendő olta nem vala nyereg, minden iskolájit hiba nélkül csinálta. – „Ah! ugymonda, leszállván a' lóról, te engem megbékéltetsz sorsommal.”

Mingyárt az első napokban áltizene³¹⁴ Hallerhez, hogy ha neheztelés nélkül fogadhatja, látogatására jó. Megújult egykori barátságok, 's fel nem háborodva tartott mind addig míg Haller elhala.

Érdemlettem büntetést,³¹⁵ mondá W. egykor számos vendégei előtt, az én jelenlétemben, mert bírámnak lenni ügyemben nem vala szabad. – De hát az nem e, a' ki illy vétekre okot ada? – Való, hogy büntetlen az sem maradt: vádlá lelke, 's együtt szenvedé amannak szenvedésit, 's pirúlva ment elébe. De az nem elég büntetés.

197, 328 [383] W. az 1794diki Dietán Követe vala azon Megyének, mellyben Zsibó fekszik, 328 még pedig fényes, ragyogó Követe; [384] 's az által is fényes és ragyogó, hogy Erdély 200, 328 ötöt nézé első Szolnokának. [385] Beszédit a' gyorsírók papirosra vivék által.

198 [386] Házi nyugalmanak tudományos dolgozások is adának örömet. Illyen Atila, 's Hippiasz, és Hipparchusz, és Regulusz; az utolsó Collin, a' két elsőbb Fessler után dolgozva; 's eredeti Tragediája: Wesselényi Ferencz, a' Nádor. Versekben fordítá Hallernek két Ódáját: a' Becsület – és az Ész, Vakság, és Hitetlenség felől.

197, 328 [387] Utolsó éveiben Fő-Ispányi Helytartó leve Közép-Szolnokban; [388] 's az Erdélyi Dietán Ország' Generálisának volt másokkal együtt ajálva.

197, 329 [389] Nem kis számú gyermekei közzül egyedül Miklós fija maradván életben, ezt 197, 329 készíté nagy céljaira, 's leggyengébb esztendeijiben már. [390] Felköltek parancsoltatván 1809. megyéje' sergének maga leve vezére; tizenhárom évű fíját pedig Kapitányává és Segédtsíztjévé nevezte. Martz. 23d. megjelenvén József Fő-Herczeg Nádoorunk

³¹¹ Kormányshéknél <meg> polgári

³¹² a' <Kiküldött> Békéltetőt

³¹³ magát, <végre> 's

³¹⁴ ált<küldé>izene Az áthúzott rész felé írva.

³¹⁵ Érdemlettem <a'> büntetést

Károlyban, atyjának sergét a' tizenhárom évű Kapitányka gyakorlá, 's közönséges csudálást nyerve.

[391] Képe, Wagnernek pasztelje után, a' Neidl' rezén, híven el van találva. Erős al- 329
kotású, zömök, barna hajú és szemű deli férfi. Szava, tekintete, mozdulása mutaták
mind a' nagy embert, mind a' nagy urat. – Lelke el van találva e' sorban – úgy hiszik a'
kik ismerék:

kleinere Schrift

... Ott fene Cátó

'S lágy szívű Brútusz, itt Wesselényi valék.

LI.

[392] Wesselényi, 's Bölönyi-Farkas Sándor paripákon, Kornis és Buczy szekeren 204, 330, 437
kísérének által Hadadig. [393] Itt engem az örömnék az a' neme ért, melly után 204, 330, 437
Andrásfalva és Gáldtő olta mindég sohajtottam: Caudéla, híres hangasz Báró Wesselényi
Farkasnál, 's Ménard ügyes énekész, mulattatának, 's az első reggel olta éjfélig, 's nem
csak a' módi darabokkal, hanem azokkal is, a' mit Gluck, a' két Bach, Pergolese adtak.

[394] Melly irígylést érdemlő szerencse juta nékem, hogy Erdélyt végre láthatám, és 330, 437
hogy így láthatám! Ezt kiáltottam, visszatekintve Károly mellett az elhagyott halmok
felé, 's áldást könyörgék az annyi jó fiak', az annyi jó leányok' szülőjére.

Jó föld, tiszták és nem tiszták vannak, valahol emberek vannak; nálad mint nálunk,
nálunk mint nálad. De te nem romlál meg olly igen mint mi, 's a' te színed jobb mint a'
miénk. – E' vallással tértem haza, 's úgy hiszem hogy a' ki Erdélyt látni fogja, valónak
fogja ismerni szavamat, ha megérti.

JEGYZETEK

1. SZÖVEGFORRÁSOK ÉS KELETKEZÉSTÖRTÉNET

1.1. A szövegforrások áttekintése

Kazinczy Ferenc az *Erdélyi Levelek*ben 1816-os erdélyi körutazását örökítette meg. Az életművet bemutató sorozat harmadik önéletrajzi kötete a *Pályám emlékezetéhez* (KAZINCZY 2009) és a *Fogságom naplójához* (KAZINCZY 2011) hasonlóan a szöveg genetikus elveket érvényesítő kritikai kiadását adja közre.¹

Kazinczy Ferenc más műveihez hasonlóan az *Erdélyi Levelek*nek is számos részleges és teljes változata született. Egy-egy variáns azonban csak addig volt érvényes, míg a cenzúráztatás, a baráti tanácsok vagy a személyes ízlés igényeinek megfelelően el nem készült egy újabb változat. A széphalmi mester élete végéig nem jelölt ki egyetlen véglegesnek tekintett variáns sem. A kiadók 1831 után az ultima manus elvét sem tudták érvényesíteni, mivel Kazinczy az utolsó években egyszerre több variánsban is dolgozott. Így legtöbbször egyetlen szövegvariáns által mutatták be a három hónapos erdélyi utazást.

A Magyar Tudományos Akadémián vagy az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárchájában található, néhol bekötött, néhol bekötetlen *Erdélyi Levelek* csonka, illetve teljes autográfjainak előkerülésével nemcsak a kérdőjelek szaporodtak meg az életmű e darabja körül, hanem az is bebizonyosodott, hogy a műnek több szövegforrása áll rendelkezésünkre, mint amennyiről eddig tudni lehetett. Kazinczy javítgató munkamódszerét figyelembe véve ez nem is tűnik annyira meglepőnek, hiszen az életmű csak elvétve tartalmaz egyetlen variánsban előforduló alkotást. A kéziratok szövegforrásokat feltáró kutatás során azonban azzal szembesültünk, hogy a mű nem pusztán az „*Erdélyi Levelek*” címet viselő részleges és teljes variánsok összességét jelenti, hanem egy-egy részlete, narratív mozzanata, rendszerint azonos megfogalmazásban az életmű egészen más darabjaiban is megjelenik. A szóba jöhető kéziratok számának növekedésével a mű egyre inkább egy darabokra tört egészre kezdett hasonlítani, melynek szilánkjaira az életmű legapróbb zugaiban is rábukkanhattunk, és itt nemcsak a párhuzamosan készülő autobiografikus szövegek egymást átfedő részeit említhetjük (l. KAZINCZY 2011, 209), hanem az erdélyi utazást megelőzően született, ahhoz tematikailag nem illeszkedő, eltérő műfajú és modalitású szövegeket is. Ezek az apró, szilánkokra emlékeztető szövegmozzanatok egyrészt saját primer környezetükbe ágyazódtak, másrészt az utazási élmény által összekötve már az *Erdélyi Levelek* részeként is megjelentek. Ezek a Kazinczy-kéziratok új arcát mutatták meg az életműnek, és egy olyan belső struktúra látszott körvonalazódni a hagyatékban belül, amely ellentmondott az alkotások hagyományos elkülönítésének és részben a Kazinczy nevével fémjelzett, soktónusú műfaji-stílusbeli követelményeknek.

Ide köthető Kazinczy sajátos munkamódszerének egy másik aspektusa is. A szövegformálás éveit alatt az utazási élményeket nemcsak levélformában, hanem más műfajban is megörökítette. Az erdélyi vendéglátókhoz írt episztolákat (*Gróf Buczy Emilhez*, *Sipos Pálhoz*), vagy az utazás pillanatképeit felvillantó epigrammákat (*Vajda-Hunyad*, *Búcsúzás Erdélytől*) egy olyan rizomatikus szövegcsoporthoz tartoznak, amelyekben egy-egy vers, vagy egy Erdélyből elküldött magánlevél az emlékek újabb rögzített pontját jelölik. Sőt, az utazás kapcsán felmerült emlékek egy része – például a zsidói lovak jellemzése vagy Vay Miklós külföldi látogatása – nyomtatásra szánt műveiben (*Pályám emlékezte*), illetve kéziratos *Pandekta* kötetekben is felbukkannak. Az erdélyi utazás lenyomataiként megjelenő, a művekben szétszóródó emlékek az életmű egyes autobiográfiai és poétikai darabjait láthatatlan hálóként kötik össze. Ez a fajta fragmentáltság az olvasót állítja a

¹ A szövegidentitás alakulástörténete és a kéziratok keletkezéstörténete kapcsán felmerülő számos filológiai probléma Debreczeni Attila szakmai útmutatásának köszönhetően tisztázódott; gyakorlatilag társszerzőjévé vált a 24. [Erdélyi Levelek Tudományos Gyűjteményben megjelent részletei 1817–1818], a 25. [Kazinczynek Erdélyi Levelei], a 7–9. kidolgozást tárgyaló és az 1.5. Az Erdélyi Levelek szöveggállapotai és változatai című fejezeteknek. A négy szövegváltozatot, a mutatványokat bemutató, illetve a szövegváltozatokat, a kidolgozásokat és a szövegforrásokat egymás mellé rendelő táblázatok az ő javasolatainak megfelelően készültek.

középpontba, az összefüggések, átfedések meglátását teljes mértékben rábízta. Kötetünk ezt a fajta látásmódot, olvasói pozíciót szeretné felszínre hozni.

Az eltérő szöveghorrások azonos szövegrészletei két rendhagyó esetben további kontextusokhoz is köthetők. Az első, amikor Kazinczy a lejegyzett sorokat más szerző művéből emelte át, így a szöveghorrásokat az életmű keretein kívül is keresnünk kellett. A másik esetben olyan fizikai szöveghordozóval nem bíró, lehetséges kontextus részeként is láttuk az azonos szövegegységeket, amelyek mindvégig tervek maradtak az alkotói évek alatt és soha nem tudtak formát öltetni. Kazinczy az útja során gyűjtött tájnyelvi kifejezésekből egy önálló *Erdélyi Idioticont* szeretett volna kiadni, a tervezett tájszótár azonban valószínűleg sohasem készült el. Így a *Nyelv és Literatura* (MTAKK M. Nyelvtud. 4-r. 42/II.) című autográfban sorjázó erdélyi tájszavak mögött már nemcsak az *Erdélyi Levelek* és az előbb említett kézirat szövegidentitása rajzolódik ki, hanem a szavak holdudvarában egy másik lehetséges szövegidentitás, a tájszótár egysége is felismerhetővé vált.

Mivel az *Erdélyi Levelekre* úgy tekintettünk, mint az utazási élmény által összekapcsolt szövegegyüttesre, a kézirat kutatás a legapróbb szövegrészletektől a több oldalas feljegyzésekig sorba vett mindent, ami az erdélyi utazáshoz, a végleges formába öntött változatokban megjelenített emlékekhez, az ott említett témákhoz kapcsolódik. Több olyan feljegyzés, rajz tanúskodik az utazásról, amelyeket Kazinczy később elhagyott egy-egy változat megformálásánál, illetve amint már említettük, több olyan kézirat szöveg feljegyzés is a hagyatéka része, amely nem az erdélyi látogatás kapcsán született, de a szövegek és a köztük lévő erős tartalmi kötődések miatt mégis számot kellett velük vetni az alakulástörténet vizsgálata során. Az *Erdélyi Levelek* szövegvariánsai előtt először ezeket tekintjük át. A kézirat szövegei esetében hét önálló csoportot tudunk elkülöníteni, amelyek valamilyen formában kötődnek az *Erdélyi Levelek* szövegvilágához.

A) Autobiografikus töredékek

Az erdélyi utazást megelőző autobiografikus szövegrészletek, feljegyzések, melyeket később Kazinczy az erdélyi élményekkel összekötve újra felhasználta. A különböző időpontokban született, eltérő műfajú szövegekben felbukkanó hasonló narratív mozzanatok összegyűjtése új utakat nyithat meg akár az emlékeztetnarratívák kutatása, akár a szerzői önzonosság vizsgálata terén.

B) Utazási vázlatok

Az utazás során készített feljegyzések és azok tisztázott autográfjai. Kazinczynak maradtak fenn vázlatos rajzai és feljegyzései a látottakról. Ezeket minden bizonnyal még az utazás alatt készítette, majd hazaérve letisztázta azokat és bizonyos részeit felhasználta az *Erdélyi Levelek* készítése során. A formálódó mű első nyomainak tekinthető, az utazási élményekkel összefüggő szövegek, rajzok az MTAKK K 638/I. és K 638/II. jelzet alatt maradtak fenn, ezeket *Feljegyzések* címmel külön közöltük.

C) Emlékeztető információ-töredékek

Nyelvészeti, történelmi, informatív, emlékeztető feljegyzések. Ezen apró információ-töredékek, sebtében lejegyzett szavak, megjegyzések közös jellemzője, hogy a jegyzetelés szabályainak megfelelően az utazással kapcsolatos információkat lényegre törően közlik, csak a legszükségesebb adatokat tartalmazzák. Szerepük kizárólag funkcionális: a Kazinczyt befogadó szállásadók nevei, a városok közötti kilométerekben mérhető távolság vagy a felsorolásszerűen megjelenő erdélyi tájszavak olyan információk, amelyeket a későbbiekben Kazinczy felhasznál a szövegek megalkotásánál. A feljegyzések helyi értéke a „végleges” formába öntés során azonban megváltozott, a jegyzethalmazokat alkotó elemek narratív közegbe kerülve már nem együttesen, hanem egy-egy történethez kapcsolódva külön-külön jelentek meg. Elsődleges emlékeztető funkciójuk megszűnt, egy-egy név már szereplőként, egy-egy város már helyszínként köszön vissza a történetben.

D) Erdély történelmével kapcsolatos feljegyzések

Tartalmi egyezések miatt ide kellett sorolnunk ezeket a feljegyzéseket is. Ebben az esetben nehéz volt meghúzni a határt, hogy mi kerüljön be, illetve mit hagyjunk ki a válogatásból, hiszen

Kazinczy számos szövege egyszerre tájékoztat bennünket művészeti, történelmi vagy nyelvészeti érdeklődéséről. Így azokat a szövegeket vettük be ebbe a csoportba, amelyek az *Erdélyi Levelek*ben is megemlített történelmi forrásokra vezethetők vissza.

E) Más szerző szövege

A Kazinczy-autográfokon kívül ide soroltuk még Cseresznyés Andrásnak a gyulafehérvári Hunyadi-síremlékekről szóló feljegyzését. A vélhetően levélmellékletként küldött szöveget, melyben Cseresznyés a Hunyadi-sírokat jellemezte, Kazinczy szinte változtatás nélkül emelte át művébe, még a Hunyadiak sírfeliratát azonos formában közlő betűkön sem változtatott.

F) Magánlevelezés

A Váczy-féle kiadásban is megtalálható, Kazinczyhoz írt magánleveleket, amelyek az Erdéllyel kapcsolatos kérdéseire adott válaszokat, baráti javításokat tartalmazták, itt nem lajstromoztuk külön, de a keletkezéstörténeti részben feldolgozásuk megtörtént. Felvettük azonban a listára az alakulástörténet szempontjából megkerülhetetlen dokumentumokat, a Váczy-kiadásban nem közölt, feltételezhetően levélmellékletként küldött Döbrentei-autográfot, a Wesselényi Miklóshoz írt leveleket, illetve jeleztük a Váczy-féle kiadásban szintén nem közölt Gyulay Karolina és Kazinczy Eugénia között váltott leveleket, hiszen baráti levelezésük egyértelműen az andrásfalvi személyes találkozás után indult meg.

G) Ábrák, vázlatos rajzok

Az utazás alatt Kazinczy nemcsak feljegyzéseket készített, hanem a fontosabb látnivalókat vázlatokban is megörökítette. A Vajdahunyad váráról vagy Hunyadi sírjáról készített ábráit közöljük.

A következő fejezetben (1.2.) sorra vesszük a feljegyzések azon kéziratos szövegforrásait, amelyek kapcsolatba hozhatóak erdélyi helyszínekkel, az ott meglátogatott emberekkel, átélt eseményekkel és a későbbiekben szépirodalmi formába öntött utazási élményekkel. Jelezzük, ha a kézirat megtalálható a Kazinczy-bibliográfiában, és a jelen kötet kapcsolódó oldalszámait is feltüntetjük. A közgyűjteményekben őrzött egyes kéziratos tételeket itt a jelzet szerinti növekvő rendben tekintjük át, a továbbiakban a megállapított időrendet követjük. A következő fejezet (1.3.) az *Erdélyi Levelek* azon szövegforrásait tárja fel, amelyek csak részleteket tartalmaznak a műből, az egésznek egyfajta mutatóványaiként értelmezhetők. A jelen kötetben közölt mutatóvány-forrás a *Tudományos Gyűjteményben* öt részletben megjelent kilenc levelet foglalja magában, a jelen kötetben nem közöltek egységesen levelekben találhatóak, Kazinczy a műben érintetteknek vagy a körülményeket ismerő személyeknek küldte a vonatkozó részleteket előzetes revízióra. Az *Erdélyi Levelek* szövegforrásaival, vagyis a kötetbe válogatott, illetve a terjedelmi korlátok miatt innen kihagyott, s csak az elektronikus kiadásban hozzáférhetővé teendő szövegekkel tételeken a következő fejezetben (1.4.) foglalkozunk. Mindegyik fejezetben először a közölt szövegforrásokat tárgyaljuk, így e részek tárják fel a jelen kötet forrásainak alapvető filológiai adatait (Kézirat, Megjelenés, Keletkezés). Végül a szövegforrások filológiai vizsgálatából levezetve, az egyes források változatokba rendezését végezzük el (1.5.), feltárva így az alakulástörténet fő szakaszait.

A kötetbe válogatott szövegeket legnagyobbbrészt kéziratos szövegforrásokból adtuk ki, a fel-sorolt kéziratokat és az *Erdélyi Levelek* ma ismert részleges és teljes szövegvariánsait öt, hazai és határon túli közgyűjteményben őrzik:

- Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (MTAKK K)
- Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZK K)
- Biblioteca Academiei Romane Filiala Cluj-Napoca, Román Akadémia Könyvtára, Kolozsvári Fiókszervezet (Filiala Bibliotheca Cluj)
- Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltára, jelenleg a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának őrzetében (Direcția Județeană Cluj ale Arhivelor Naționale) (ENMI)
- Lucian Blaga Bibliotheca, Cluj (Kolozsvári Egyetemi Könyvtár)

1.2. A Feljegyzések szövegforrásai

1.2.1. A kötetünkben közölt szövegforrások

MTAKK K 638/I.

Cím: „Töredékek I.”

„Magy., ném., lat., franc. Autogr., idegen kéz írása, ill. nyomt. 128 f.” (KazKat, 95–99.)

Az életrajzokat, nyelvi feljegyzéseket, nyomtatványokat, különböző történeteket tartalmazó gyűjtemény több bejegyzése is az erdélyi utazással kapcsolatos. Ezek a szövegrészletek nem a megszokott levélformában, hanem külön cím alatt, a *Pandekta* kötetek (MTAKK K 633 I–VI.) elrendezéséhez hasonlóan, sorszámozva jelennek meg, eredetileg azok részei voltak (eredeti, egybefüggő oldalszámozásuk: 118–134., az utolsó oldalszám áthúzva). Kötetünkben ezeket az utazási élmény kapcsán összetartozó, egyben kezelt szakaszokat a *Feljegyzések* részben közöljük.

- 82b–83a: 1. *Károly fejérvár, 1816. Augusztus 19 és 20d.*
- 83a: 2. *Cseresznyés András*
- 83a–83b: 3. *Heltai Gáspár Magyar Bibliája, Kolozsvártt 1551. in 4°*
- 83b: 4. *Első Rákóczy György Fejedelem nagy Biblia-olvasó*
- 84a–84b: 5. *Psalterium hungaricum MS. de anno 1508.*
- 84b: 6. *Holval*
- 85ab: 7. *[Homeri Opera]*
- 85b: 8. *[Domokos Lajos levele]*
- 86ab: 9. *[Bethlen Gáborné és Pázmány Péter]*
- 86b: 10. *[Pázmány Péter levele]*
- 86b: 11. *Pázmány Péter így írta nevét*
- 87a–88b: 12. *A' Károlyfejérvári Nagy Templom*
- 88b: 13. *[Erdélyi Mappa]*
- 89b–90b: 14. *Branyicska*

Kiadatlanok.

Kötetünkben: 11–18.

MTAKK K 638/II.

Cím: „Töredékek II.”

„Magy., ném., lat., franc., gör. Autogr., idegen kéz írása, ill. nyomt. 143. f.” (KazKat, 99–102.)

A MTAKK 638/I. jelzetű, vegyes szövegeket tartalmazó kötethez hasonlóan a gyűjtemény egyben kezelt, témánkba vágó szakaszai nem a megszokott levélformában, hanem külön cím alatt, a *Pandekta* kötetek (MTAKK K 633 I–VI.) elrendezéséhez hasonlóan, sorszámozva jelennek meg, a 89a–91b oldalak eredetileg egybefüggőek voltak, oldalszámozásuk: 105–110. A két kötetben található két egybefüggő rész közötti eredeti oldalszámok (111–117.) megtalálhatóak a K 638/I. kötetben a 79a–82a oldalakon, itt azonban egy hosszú francia nyelvű verskijegyzés olvasható, amelynek jelenleg nem látszik kapcsolata az erdélyi tematikájú *Pandekta*-jegyzetekkel.

- 41a–41b: 15. *[Települések, szállásadók]*
- 41b: 16. *[Jósika János]*
- 55a: 17. *[A települések közötti út távolsága]*
- 55b: 18. *[Tájszavak jelentése]*
- 56a: 19. *Erdély*
- 89ab: 20. *Branyicska, Hunyad Vgyében Augusztus 11d. 1816.*
- 90a–91a: 21. *Vajda Hunyad. Augusztus 13. 1816.*
- 91b: 22. *[A mázsaházban.]*
- 91b: 23. *[Arany- és vasbányászat]*

Kiadatlanok. (A 21. kézirat fotója: KAZINCZY 2009, 260–261.)

Kötetünkben: 18–24.

1.2.2. A kötetünkben nem közölt szövegeforrások

MTAKK K 604/I.

Cím: „*Apróságok I.*”

„Ném., fr., lat., magy. Autogr., több más kéz írása, ill. nyomt. I–II. köt. 235 + 94 f.” (KazKat, 27–32.)

A többnyire fordításokat, levélmásolatokat, apróbb feljegyzéseket tartalmazó kéziratos kötet csak részben őrzi Kazinczy eredeti szövegelrendezését. A kötetben belül váltakozó oldalszámozás arra utal, hogy a szövegek eredetileg a *Pandekták* részeit képezték.

78b–79a: „*Képeim.*” Az egyoldalnyi felsorolás Kazinczy 1816-ig készült portréit veszi sorra. A lista a képek keletkezési idejét, készítőjét és tulajdonosát közli. A 22-es és 23-as tétel szerint két Donát János által készített portré az erdélyi vendéglátókhoz került: „22.) *Gyulay Carolinának Dónát 1816. / 23) Wesselényinek Dónát 1816.*” Az utóbbi portré azonban annyira megnyerte Kazinczy tetszését, hogy nem küldte el Wesselényinek, mert saját családjának kívánta megtartani (Kazinczy Ferenc Gyulay Lajosnak, Széphalom, 1816. december 13., KazLev, XIV. köt., 3340. lev.). Egy későbbi autográf bejegyzés szerint a kép nem maradt a család birtokában, hanem Döbrentei Gáborhoz került (MTAKK K 608, 92b, l. alább). Gyulay Karolinának viszont nemcsak saját, hanem lánya, szintén Donát János által készített portréját is elküldte (l. Kazinczy Ferenc Gyulay Karolinának, [h. és é. n. – 1816. december 13. körül], KazLev, XIV. köt., 3338. lev.). Az említett két portré 1817 januárjában érkezett meg Andrásfalvára (l. Kazinczy Eugénia Gyulay Karolinának, Széphalom, 1816. december 12., MTAKK Magy. Ir. Lev. 4-r. 5., 76b.).

MTAKK K 608.

Cím: „*Cikkek, versek, családi emlékek.*”

„Magy., ném., lat. Autogr., több más kéz írása, ill. nyomt. 152 f.” (KazKat, 34–37)

Vegyes, különböző témájú autográfokat, nyomtatványokat tartalmazó kötet.

91a–92b: *Az én Képeim.* A 34 tételből álló lista 22-es és 23-as pontján két, erdélyi vendéglátónak szánt portré van felsorolva: „22, 23, *Dónát copirizta a' Kreutzinger által festett képet, egyiket Gróf Gyulay Carolinának, a' másikat B. Wesselényi Miklósnak, de ez Döbrentéi leve*” (92b).

152a: „*Kéziratos térkép Erdélyről.*” Az autográf térkép az utána következő, Erdélyt ábrázoló képeslapról (152b) készült, amely a Széphalomtól délkeletre fekvő erdélyi területek településeit, nagyobb folyóit, határvonalait mutatja be vázlatosan. A fekete tintával rajzolt térkép leegyszerűsítve ugyan, de szinte mindenben követi a képeslap jelrendszerét, az erdélyi városokon túl vastag tollvonásokkal jelzi a nagyobb folyókat és szaggatott vonalakkal a határvonalakat. A képeslap és a kéziratos térkép között azonban két fontos különbség érzékelhető. Míg a képeslap a nagyobb városok nevét német nyelven közli (Bistritz, Klausenburg, Karlsburg, Hermanstadt, Kronstadt stb.), a kisebb településeknek a magyar nevét tünteti fel (Szőkefalva, Oláhfalva stb.), addig a térképen kizárólag magyar elnevezésekkel (Kolozsvár, Szeben stb.) találkozunk. A másik meghatározó eltérés, hogy a képeslap a magyar területek topográfiáját nem részletezi, az Erdély határain kívül eső északi és nyugati területeket „Hungarn” felirattal jelöli. Kazinczy térképén viszont az erdélyi területektől északnyugatra fekvő magyar vidékek nagyobb városai is fel vannak tüntetve (Széphalom, Sátorajújhely, Sárospatak, Tokaj, Debrecen).

Kazinczy a képeslap méretarányait jelző számokat is átmásolta: „40–43”, „46–48”. A képeslap jelöléséhez hasonlóan az autográf térkép is kétféle szimbólumot társít a településekhez. Virágfejhez hasonló jelölést kapott: Debrecen, Kolozsvár, Máramarossziget (a térképen: Sziget), Munkács, Nagykároly (a térképen: Károly), Nagyszeben (a térképen: Zeben), Nagyvárád (a térképen: Várad), Sárospatak, Sátorajújhely, Tokaj, Torda. Kör alakú jelzést tett: Abrudbánya, Andrásfalva, Arad, Beszterce, Bethlen, Borgó, Brassó, Dédács, Déva, Dézs, Dobra, Drág, Ebesfalva, Enyed, Érsemlyén, Gyalu, Gyulafehérvár (a térképen: Fejérvár), Hátszeg, Illye, Illyefalva, Kraszna, Lippa, Lugos, Marosvásárhely, Meggyes, Nagybánya, Radnót, Segesvár, Szamosújvár, Szatmárnémeti, Széphalom, Tasnád, Temesvár, Tihó, Vajdahunyad és Zsibó mellé.

152b: *Nyomtatott térkép Erdélyről.* Erdély térképét ábrázoló képeslap. Feliratai: „*G. Bogdánffy K. K. Post Meister*” (balra fent, ovális körben), „*Zum Andenken*” (középen fent), „*Post Charte von*

Siebenbürgen Gestoch v. Nagy. in Klausenburg” (jobbra fent, részben a postakürtben). A képeslap két példányban található meg a hagyatékban (a másik: MTAKK K 638/II., 56a.).

MTAKK K 624.

Cím: „*Magyar Dolgok. Széphalom, 1830.*”

„Magy., ném., lat. Autogr., idegen kéz másolata, ill. nyomt. 152 f. Vegyes tárgyú feljegyzések, kivonatok, levélmások stb.” (KazKat, 51–52.)

A többnyire biografikus szövegrészeket tartalmazó kötet (KAZINCZY 2009, 814) több darabja is kapcsolatos az *Erdélyi Levelekkel*. A címben jelzett 1830-as datálás valószínűleg a kolligátum egy bizonyos részének összeállítására vonatkozik, mivel a gyűjtemény 1831-ben keltezett szövegeket is tartalmaz.

A több belső címmel is ellátott kéziratgyűjtemény eleje minden bizonnyal Kazinczy szerzői akaratát tükrözi, hiszen az összefűzött feljegyzéseket Kazinczy külön sorsámozta. A sorsámozás a kötet első felében a 35. feljegyzésig folyamatos, majd két számozatlan feljegyzés után a számozás újra indul 1-től 40-ig. A kötet korabeli oldalszámozása nem, levéltári számozása viszont folyamatos.

Az *Erdélyi Levelekben* tematikusan megjelenő szövegegységek:

13a: *Bécsi zavar, 1805. Októberben.* – *Generális Vay.* A kétoldalas, 1805-ös bécsi eseményekről szóló feljegyzés Vay Miklós felesége, Adelsheim Johanna bemutatásával kezdődik. A főúri származású hölgy alakját, uralkodói körökben töltött gyermekéveit Kazinczy hasonló szavakkal írja le itt, mint az *Erdélyi Levelekben*.

Vö. 261.

77a: *Erdély, Benkő Comitia Transilvanica.* A háromnegyed oldalas, töredékes leírás Erdély megyerendszerét, annak alakulástörténetét tárgyalja Szent István idejétől 1741-ig, felsorolásszerűen.

78a: *Erdély.* Két darab, egyhasábos újságkivágás az 1822-es *Magyar Kurir*ből: 1. Gróf Haller Gábor néhány mondatos nekrológja. 2. Köztisztviselőben álló erdélyi férfiak előléptetéseit felsoroló lista. Az egyik újságkivágást Kazinczy tintával kiegészítette: 1822. *Octób.*

79a–80b: *Cseresznyés András autográf feljegyzése a gyulafehérvári Hunyadi-sírkövekről a károlyi-fehérvári templomban.* A négyoldalas csonka kézirat elején Kazinczy címadása olvasható: „*A' Hunyadi' sírköve felől a' Károlyi fejérvári Templomban Bibliothecarius Cseresznyés András Úr' keze.*” A megszólítás és datálás nélküli, feltehetően levélmellékletként küldött kézirat keletkezési időpontját pontosan nem tudjuk meghatározni, de közelebből két évszámhoz köthető. 1819 elején Kazinczy megkérte Kápolnay Antalt, hogy írassa le neki a Hunyadi-sírköveken olvasható sírfeliratokat, mert szeretné azokat felhasználni készülő munkájában (Kazinczy Ferenc Kápolnay Antalnak, Széphalom, 1819. január 8., XXII. köt., 5564. [3687/a.] lev.). Amennyiben a levélben említett „*értelmes ember*” Cseresznyés András volt, akkor a kézirat 1819 körül keletkezett. Ennek a ténynek viszont ellentmond, hogy a Hunyadi-sírkövek felirata, amelyeket Kazinczy bizonyíthatóan Cseresznyés leveléből emelt át, csak 1824 után jelent meg az *Erdélyi Levelekben*.

Vö. 306, 420, 497.

109a: *Joannes Baptista Castaldus Nádasdi Tamáshoz, a' Martinuzzi' halála felől.* V. Károly, majd I. Ferdinánd szolgálatában álló császári tábornok Nádasdi Tamásnak írt, latin nyelvű levelét Kazinczy Pray György *Epistolae procerum regni Hungariae* I–III. (Bécs, 1805) című művéből emelte át (*Ad Thomom de Nádasd*, PRAYB, II., 131. lev., 317–318.). Martinuzzi halálát Kazinczy az *Erdélyi Levelekben* is részletesen tárgyalja, ennek kapcsán idézi a levelet művében.

Vö. 225.

MTAKK K 633/I.

Cím: „*Az én Pandektám I.*”

„Magy., lat., franc., ném., gör. Autogr., ill. nyomt. 195 f.” (KazKat, 65–68.)

Az *én Pandektám* I–VI. című vegyes tartalmú kolligátumokat a Magyar Tudományos Akadémia munkatársa, Jakab Elek állította össze a 19. század végén. A kötetet végig jellemző eltérő autográf oldalszámozás miatt a szövegek keletkezési körülményeiről nehéz pontos megállapításokat tenni. Az eddig kevesek által kutatott, bár annál értékesebb kéziratok olvasmányanyagát Gra-

nasztói Olga dolgozta fel adatbázisban (elérhető a következő címen: <http://deba.unideb.hu/deba/pandektak/>). Granasztói Olga kutatásai szerint Kazinczy jegyzetelési technikája mögött már 1806-ban kiforrott, tudatos munkamódszer állt. Kazinczy az évek során felhalmozódott hatalmas, négy és fél kötetnyi anyagot 1810-ben tárgykörök szerint újrendezte. 1831 után az anyag unokaöccséhez, Kazinczy Gáborhoz, majd az MTA állományába került, ahol Jakab Elek 1880-ban megpróbálta rekonstruálni az eredeti állapotot, erőfeszítéseit azonban nem koronázta siker (a kötetek keletkezéséről részletesebben l. Granasztói Olga bevezetését a Pandekták-adatbázishoz). A rendezetlen gyűjtemény egyes lapjai más kéziratok forrásokba, így például a K 604, K 608, K 638 jelzetű kötetekbe kerültek.

136b: *Apáczai Csere János*. A féloldal terjedelmű feljegyzés Apáczai Csere János enciklopédiájának keletkezési körülményeiről, valamint Apáczai és Christian Thomasius pedagógiai munkásságáról szól. Thomasius, aki saját hazájában az anyanyelvi oktatás úttörője volt az *Erdélyi Levelek*ben is együtt jelenik meg Apáczaiával.

Vö. 268, 382, 462.

MTAKK K 633/V.

Cím: „*Az én Pandektám V.*”

„Magy., lat., franc., ném., gör., ol. Autogr., több idegen kéz írása, ill. nyomt. 207 f.” (KazKat, 76–81.)

A feljegyzéseket, újságkivágásokat tartalmazó kötet vegyes tematikájú szövegeket tartalmaz, melynek keletkezési körülményei tisztázatlanok. Az egyik oldal az *Erdélyi Levelek* XXV. levelének címsorát és keltezését tartalmazza.

143a: „*XXV. Levél. Szpata, Augusztus <3>4d.*”

MTAKK K 636/I.

Cím: „*A' Szirmay-ház a' Magyar Nemzet' Európába költözése olta a' mai időkig.*”

„Magy., lat., Autofogalm. 186 f.” (KazKat, 94.)

A családtörténeti gyűjtemény részletes ismertetése: KAZINCZY 2009, 815.

1b: A helytelen kötés következtében került ide az *Erdélyi Levelek* egyik címlapja: „*Erdélyi Levelek. Ötödszöri dolgozásom. 13. január 1818. I. Kötet.*” A címlap bizonyíthatóan egy olyan változaté, amely ma nem áll a rendelkezésünkre, és amelyet Dessewffy József igazításai, javításai alapján kezdett meg Kazinczy 1818. január elején (l. Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1818. január 20., KazLev, XV. köt., 3547. lev.). Az 1a oldalon a Szirmay-házról szóló szöveghez készült címlap található, mely a fent idézett címen kívül még két adatot tartalmaz. „*(I példány.) 1820.*” Megállapítható, hogy a két címlap írásképe megegyezik, s autográfiajuk megkérdőjelezhető, a Szirmay-cím megtalálható a 2a oldalon is, az azt követő, bizonyosan autográf szöveg lejegyzésével egyező írással. Ugyanezzel a bizonytalan autográfiajú írással készült a K 611-es kötetben található két belső címlap is (1a, 87a), melyek az „*Erdélyi Levelek I. füzet*” és az „*Erdélyi Levelek II. füzet*” felírást tartalmazzák. E címlapok egyikét sem lehet teljes bizonyossággal valamely szövegforráshoz rendelni.

MTAKK K 639.

Cím: „*Történelmi jegyzetek és emlékek.*”

„Lat., magy., ném. Autogr., több idegen kéz írása, ill. nyomt. 167 f.” (KazKat, 103–104.)

1a–32b: Idegen kézzel írt kézirat, melynek 2b oldalára Kazinczy a következőket jegyezte: „*Megajándékoza ezzel Gubernális Consiliárius Kenderesi Mihály Úr. Kazinczy Ferencz Kolozsvár, 1816. Július.*” A kézirat I. Rákóczi György 1632-es naplókönyvének (1632. április 16. – július 23.) Benkő József által készített másolata. A napló szövegét Benkő négyoldalas előszava előzi meg (*Előljáró-beszéde a' Kibotsátónak* – Közép-Ajta, 1780. május 1.). A Kazinczy-hagyatékából előkerült szöveget kiadta: ABAFI Lajos–BENKŐ József, *Naplókönyv 1632-ből (első közl.)*, Történelmi Tár, 1883/3., 519–542., ABAFI Lajos–BENKŐ József, *Naplókönyv 1632-ből (második, befejező közl.)*, Történelmi Tár, 1883/4., 645–655.

MTAKK K 641.

Cím: „Történeti és egyéb jegyzetek.”

„Magy., ném., lat., gör. Autogr., több idegen kéz írása, ill. nyomt. 230 f.” (KazKat, 105–107.)

A kéziratos feljegyzéseket, életrajzokat, újságkivágásokat tartalmazó kolligátum tematikailag összetartozó részei Kazinczy elrendezését tükrözik, de az egyes szövegek keletkezési idejéről, körülményeiről nem rendelkezünk pontos adatokkal. A kéziratos kötet 52a–59b oldalai főleg Napóleonnól szóló feljegyzéseket tartalmaznak.

52a: *Francia Revolutio. Klopstock*. A háromnegyed oldalas feljegyzés Vay Miklós párizsi útját eleveníti fel, amelyet Klopstockkal és a Stolberg grófokkal együtt tett meg. A francia forradalom idején tett utazást Kazinczy az *Erdélyi Levelekben* is megörökíti.

Vö. 64.

55b: *Wesselényi Miklósnak 9. eszt[en]dős Miklós fja*. A kufsteini fogságból szabaduló Kazinczyt id. Wesselényi Miklós 1805-ben vendégül látta zsbói birtokán. Kazinczy itt találkozott először az ifjú Wesselényi Miklóssal. A látogatás pillanatai közül az itt rögzített, közösen eltöltött este jelenik meg az *Erdélyi Levelekben* is.

Vö. 187.

58a: *De Nuptiis Napoleonis Magni et Mariae Ludovicae Austriacae*. A Mária Lujza és Napóleon menyegzőjét ünneplő Kézy-vers alakulástörténete az *Erdélyi Levelekben* is hasonlóan jelenik meg, mint ahogy Kazinczy ezen az oldalon rögzítette.

Vö. 122.

MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 5.

Cím: *Kazinczy Ferenc levelei 1782–1830*. [Kazinczy Eugénia leveleivel]

Magy. autogr.

Kazinczy Ferenc 1811-től haláláig 47 levelet írt gróf Gyulay Karolinának. Személyes találkozásuk alkalmával az erdélyi grófkisasszony lányává fogadta Kazinczy kislányát, Eugéniát. A két lány barátságának nemcsak a *Dédácson, Hunyad vármegyében* című epigramma (GERGYE/KAZINCZY 1998, 65.) állít emléket, hanem azok a Váczy-féle kiadásból kihagyott levelek is, amelyeket találkozásuk után váltottak. A Kazinczy Ferenc és Gyulay Karolina között zajló levélváltáshoz hasonlóan a választleveleket nem ismerjük, a hagyatéék csak Kazinczy Eugénia leveleit őrzik.

Eugénia kezdetben apja leveleit folytatva, szülői felügyelet mellett írta sorait. Ekkor még a vonalvezetővel írt, a nagybetűs sorokba Kazinczy gyakran belejavított, vagy saját gondolatait tolmácsolta Lottinak a lányán keresztül. Később Eugénia már önállóan írta a leveleket barátnőjének, ekkor a formális, sokszor udvariaskodó üdvözléseket szeretetteljes, baráti sorok váltják fel. Az erdélyi emlékeket, a közös élményeket szinte az összes levelében felidézi Eugénia, így az utazást egy másik perspektívából, egy gyermek emlékein keresztül is megismerhetjük.

A következőkben az önállóan és a Kazinczy-levelek részeként küldött leveleket soroljuk fel:

37a–164b: „*Gyulay Károlina Kisasszonyhoz 1811–1830*.” [Kazinczy Ferenc és Kazinczy Eugénia levelei.]

63b: Kazinczy Eugénia gróf Gyulay Karolinának, [h. és é. n.] Eugénia sorait Kazinczy levele előzi meg: Kazinczy Ferenc Gyulay Lajosnak s Karolinának, Kolozsvár, 1816. augusztus 26., KazLev, XIV. köt., 3252. lev.

71a: Kazinczy Eugénia Gyulay Karolinának, 1816. október 21.

72a: Kazinczy Eugénia Gyulay Karolinának, [h. és é. n.].

73a: Kazinczy Eugénia Gyulay Karolinának, [h. és é. n.].

74ab: Kazinczy Eugénia Gyulay Karolinának, Széphalom, 1816. november 4. A levelet Kazinczy saját, gróf Gyulay Lajosnak küldött leveléhez csatolta: „Ma Lolottnak nevenapja van, s Zseni egyet álmoda hozzá a nélkül, hogy tudta volna, melly nap ez. – Küldd által neki ez idezárt levelét.” (Kazinczy Gyulay Lajosnak, Széphalom, 1816. november 4., KazLev, XIV. köt., 3315. lev.)

76ab: Kazinczy Eugénia Gyulay Karolinának, 1816. december 12. A hozzá tartozó, a Váczy-féle levelezésben datálatlan Kazinczy-levél első mondata csak Eugénia levelének fényében értelmezhető:

Kazinczy Eugénia gróf Gyulay Karolinának:

„Tisztelő atyádnak ’s szerető leányodnak képe harmad nap előtt érkezett-meg hozzánk Pestről, ’s Januáriusban Döbrenteinek kezénél lesz, hogy néked megküldje.” (76a)

Kazinczy Ferenc gróf Gyulay Karolinának:

„A’ mi Zsenink valót ír: igen nagy vala örömnünk, hogy Dónát valaha megküldé a’ képeket, és hogy azok alkalmasint jól készültek.” (Kazinczy Gyulay Karolinának, Széphalom, [h. és é. n.], KazLev, XIV. köt., 3338. lev.)

81ab: Kazinczy Eugénia gróf Gyulay Karolinának, Széphalom, 1817. január 31.

84a–85b: Kazinczy Eugénia gróf Gyulay Karolinának, Széphalom, 1817. április 19. Eugénia sorait követi: Kazinczy Gyulay Karolinának, Széphalom, 1817. április 19., KazLev, XV. köt., 3420. lev.

88a: Kazinczy Eugénia gróf Gyulay Karolinának, Széphalom, 1817. november 24. A Váczy-féle levelezés a levelet Kazinczy soraival együtt közli: Kazinczy Gyulay Karolinának, Széphalom, 1817. november 24., KazLev, XV. köt., 3511. lev.

91a: Kazinczy Eugénia gróf Gyulay Karolinának, [h. és é. n. – 1818. január 20. körül (Sz. Á.)]. A Váczy-féle levelezés jelzi Eugénia sorait Kazinczy levelében: „[Elöl, az első lapon, Kazinczy Eugénia levele, azután a mint következik, Kazinczyé].” Kazinczy Gyulay Karolinának, [h. és é. n. – 1818. január 20. körül (Sz. Á.)], KazLev, XV. köt., 3552. lev.

95a–96b: Kazinczy Eugénia gróf Gyulay Karolinának, Széphalom, 1818. július 2. A levelet Kazinczy sorai követik: Kazinczy Gyulay Karolinának, Széphalom, 1818. július 2., KazLev, XVI. köt., 3621. lev.

125b: Kazinczy Eugénia Gyulay Karolinának, Széphalom, 1823. január 18., Eugénia sorait Kazinczy levele előzi meg: Kazinczy Gyulay Karolinának, Széphalom, 1823. január 18., KazLev, XVIII. köt., 4152. lev.

135a–136b: Kazinczy Eugénia Gyulay Karolinának, Széphalom, 1829. április 4. Az utolsó ismert levél részleteit l. 727.

MTAKK Magy. Irod. Lev. 4-r. 27.

Cím: *Kazinczy Ferencz levelei.*

Magy., ném. Autogr., ill. nyomt. 164 f. – Lev. 4° 27/IV: *Jegyzések az Erdélyi Levelekre Döbrentei Gábertől és Kazinczy Ferenc válasza ezekre.* Saját kézirat, 16r., 2 lev. és 4-r., 2 lev.

Döbrentei Gábor többször is átolvasa a készülő művet. Jegyzéseit valószínűleg levélmellékletként küldte, de mivel a négyoldalas autográfon sem a címezett, sem a keltezést nem tüntették fel, nem tudjuk, hogy melyik levéllel érkezett meg Kazinczyhoz. A kéziratot a Váczy-féle levelezés sem jelzi. Döbrentei a javításra szoruló mondatokat a hozzájuk tartozó oldalszámmal együtt másolta ki feljegyzéseibe. Pontos hivatkozásaiból megállapítható, hogy a *Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dezsőffy Józsefhez 1816.* című, ma az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött, OSZK Quart. Hung. 4053. jelzetű variáns járt nála (l. *A kötetben nem közölt részleges és teljes variánsok*). A kéziratot változtatott 1822. augusztus 2-án vette át Pesten (Döbrentei Gábor Kazinczynak, Pest, 1822. augusztus 3., KazLev, XVIII. köt., 4100. lev.), majd az átolvasást követően Kazinczy kérésére továbbküldte Igaz Sámuelnek Bécsbe (Döbrentei Gábor Kazinczynak 1822. október 19., KazLev, XVIII. köt., 4117. lev.).

A címben jelzett Döbrentei-kéziratot Kazinczy válasza követi, melyben részletesen reflektál Döbrentei megjegyzéseire. A négyoldalas autográf bizonyíthatóan eljutott Döbrenteihez még azelőtt, hogy Döbrentei a nála lévő *Erdélyi Leveleket* továbbította volna Pestre, mivel a Kazinczy-kézirat utolsó oldalán olvasható utasítás szerint Döbrenteinek ki kellett egészítenie a zsbói istálló leírását azzal, hogy Wesselényi 1822 szeptemberében vásárolta meg Cátó nevezetű lovát. A külön lapra feljegyzett kiegészítést Döbrentei a kötet 216. és 217. oldala közé illesztette, ezért ez a Kazinczy-kézirat leginkább 1822 szeptemberének második felében, esetleg október elején keletkezhetett, csak így tudott Döbrentei a kérésnek megfelelően eljárni. Ezek szerint a mű nemcsak közvetlenül Kazinczy kezei alatt formálódott a baráti tanácsok vagy az olvasott művek nyomán, hanem egy-egy aktuális információ Kazinczy utasításai szerint közvetetten is beépült a műbe.

Vö. 323, 324, 435, 514.

MTAK. M. Irod. Lev. 4r. 28., t/ jelű fogás

Cím: *Igaz Sámuel levelei Kazinczyhoz, Kazinczy autográfkommentárjaival.*

Magy. Autogr.

Igaz Sámuel 1822. október 29-én és 1823. január 31-én írt leveleinek egy-egy részletét Kazinczy saját autográf kommentárjaival hagyta ránk. Kazinczy első feljegyzése szerint Igaz Sámuel 1822. október 18-án kapta kézhez *Erdélyi Leveleinek* kézírását. A bejegyzés alatt láthatjuk Igaz Sámuel első 1822. október 29-én keltezett levélrészletét, amelyben elismerően szól az *Erdélyi Levelekről* és fájjalja, hogy a mű kiadását nem tudja felvállalni (KazLev, XVIII. köt., 4120. lev.). A kicsiny papíron olvasható sorokat Igaz Sámuel 1823. január 31-én datált levele követi, melyben Ferenczy Istvánról ír Kazinczynak (KazLev, XVIII. köt., 4158. lev.). A beragasztott levélrészlet alatt ismét két olyan bejegyzést olvashatunk Kazinczy tollából, amely készülő művével kapcsolatos. 1823. február 7-én jegyezte fel Kazinczy, hogy Jung János cenzor megadta az *Erdélyi Leveleknek* a kiadási engedélyt.

MTAKK Magy. Irod. Lev. 4-r. 53. I.

Cím: *Kazinczy Ferencz levelei Döbrenteihez s azé amához.*

I. Kötet. 1–[1]37. levél és más irat 1808-tól 1826-ig.

Magy., ném. Autogr.

112. sz. Jegyzések az *Erdélyi levelekre, Kassán, Octób. 8dikán kezdve. 1820.*

Döbrentei Gábor 1820 október elején látogatta meg Kazinczyt Széphalmon, Itt kezdett hozzá az *Erdélyi Levelek* olvasásához, a műhöz fűzött észrevételeit és Kazinczy kéziratot kötetét október 20-án küldte vissza (KazLev, XVII. köt. 3905. lev.). Döbrentei 3 teljes íven és egy megkezdett féllapnyi szövegen keresztül szinte minden egyes levélhez fűzött megjegyzést, az utolsó kommentár a XXXVI. levelet érintik. A befejezetlenségre vagy a kézirat hiányosságára utal az is, hogy a kézirat utolsó, szűk egy oldalnyi szövegét szemmel láthatóan a Jegyzetek többi részétől eltérő, sötétebb színű tintával írták, valamint az is valószínű, hogy az utolsó ívet jelölő 4. számot nem Döbrentei írta fel a lap tetejére, hiszen az előző ívszámokat (2–3) aláhúzták, míg az utolsó szám nincs aláhúzva. A kézirat önmagában, kísérő levél nélkül áll.

MTAKK M. Nyelvtud. 4-r. 42/II.

Cím: „*Nyelv és literatura.*”

„Magy., ném., lat., franc. Autogr., ill. nyomt. 187 f.” (KazKat, 132–133.)

A kisebb nyelvészeti tárgyú feljegyzéseket, újságkivágásokat tartalmazó kötet belső utalásaiból és az eltérő autográf oldalszámozásból arra utal, hogy a kötet számos oldala egykor a Pandekták részét képezte.

107a: A nyelvi feljegyzéseket tartalmazó, vonalakkal hét részre osztott oldal legutolsó bekezdése Lucius Cornelius Scipio sírversét tartalmazza.

Vö. 32, 96, 257, 374, 454.

Kazinczy egy erdélyi tájnyelvi szótárt szeretett volna összeállítani, de az *Erdélyi Idioticon* soha nem állította össze. Valószínűleg a mű részét alkották volna az *Erdélyi Levelekben* is felhasznált alábbi feljegyzések:

135b: Az 'arcz' és a 'lépik', 'lépdelik' szó használata Erdélyben.

Vö. 263, 377, 456.

142a: a 'gar' szó jelentése Erdélyben.

Vö. 263, 377, 456.

145b: Pataki Mózes a „szállásolni” főnévi igenevet használja Kolozsváron.

A 'pityirkó' és 'picsóka' használata 1816. június 29-én Bogártelken.

Vö. 98.

146a: Erdélyben hallott szavak magyar jelentése.

Vö. 263, 377, 456.

MTAKK Tört. 2-r. 21.

Cím: „Kazinczy Ferenc hagyatékából, ill. gyűjteményéből származó iratok.”

Kéziratok, nyomtatványok, pecsétek. (KazKat, 134.)

A kötete elején lévő levéltári (tehát nem autográf), a gyűjtemény kéziratait felsoroló lista (*Kazinczy gyűjteményéből. Kéziratok*) 15. tétele Kelemen Márton alábbi szövegét jelzi: *Kelemen Márton: Teleki Sámuel Bibliothekájának külső leírása 2r. 3 lev.* Kelemen kézirata a jelzett helyen nem található, s a hagyaték más kötetekben sem bukkantunk rá, ezt ma csak Clauser Mihály közléséből ismerjük (CLAUSER Mihály, *Nagy-Ernyei Kelemen Márton leírása a Teleki Tékáról*, MKSz 1940/1., 9–14.). A tétel címében jelzett leírást a Szabó Andrást követő könyvtáros, Nagy-ernyei Kelemen Márton készítette. Az irat csak 1826-ban jutott Kazinczy birtokába, mivel a széphalmi mester ekkor szervezte meg Dessewffy József fiainak erdélyi körútját. A két fiúnak szánt útítvány mellé egy „a marosvásárhelyi bibliothecáriusnak” szóló levelet is csatolt, talán ebben a levélben kérte meg Kelement, hogy jellemezze az épület külső kiképzését. A levél, amelyet Aurélnak és Marcellnak személyesen kellett átadnia (Kazinczy Dessewffy Aurélnak, Újhely, 1826. augusztus 31., KazLev, XX. köt., 4675. lev.) minden bizonnyal célba ért, mivel Kazinczy egyik későbbi levélében már azt írta Dessewffy Aurélnak, hogy megkapta a „Vásárhelyi Bibliothecáriusnak két árkusnyi írását is, póstán.” (Kazinczy Dessewffy Aurélnak, Széphalom, 1826. november 6., KazLev, XX. köt., 4707. lev.)

Vö. 29, 93, 255, 372, 452.

1.3. A mutatóványok szövegforrásai

1.3.1. A kötetünkben közölt szövegforrások

24. [Az Erdélyi Levelek Tudományos Gyűjteményben megjelent részletei, 1817–1818]

Töredékek Kazinczynak Leveleiből (1. Bogártelke, 1816. június 29., 2. Dédács, 1816. augusztus 13.) In: TudGyűjt, 1817/2, 91–96.

Kazinczynak Erdélyi levelei közzül (Károlyfejérvár, 1816. augusztus 19.) In: TudGyűjt, 1817/4, 32–35.

Erdélyi Cancellárius Gróf Teleki Sámuel Excell. Bibliothecája Maros-Vásárhelyt. In: TudGyűjt, 1817/7, 3–8.

Megcáfolása azon bitang híreknek, hogy Hunyadi János Magyar-Országi Kormányzó és Erdélyi Vajda vad ölelésből eredett, (Dédács, 1816. augusztus 14.) In: TudGyűjt, 1818/1, 39–53.

Az Erdélyi Szászok: Gubernátor Báro Bruckenthal Sámuelnek Bibliothecája, Kép-gyűjteménye. (1. Ebesfalva, 1816. július 18., 2. Szelindek, 1816. július 19., 3. Szerdahely, július 21., 4. Kenyér'vize mellett, 1816. július 22.) In: TudGyűjt, 1818/8, 91–112.

Kézirat: A 4. közlemény esetében felvethető, hogy az egyik kéziratos szövegforrással genetikus kapcsolatban áll, de ez az összes körülményt figyelembe véve mégsem látszik valószínűnek (Kolozsvári Egyetemi könyvtár, Ms 328.; l. az ennek keletkezéséről írottakat a következő alfejezetben).

Keletkezési idő: 1816–1818

Elbeszélte időtartam: 1816. június 29.–1816. augusztus 19.

Kötetünkben: 25–49. oldal.

Az *Erdélyi Levelek* részletei a *Tudományos Gyűjtemény* 1817-es és 1818-as évfolyamában jelentek meg, párhuzamosan a teljes mű formálódásának első szakaszával. Ezeket összehasonlítva a teljes szöveget megőrzött forrásokkal az is megállapítható, hogy a közölt részek nem feleltethetők meg valamely teljes szövegű forrás részleteivel, s a keletkezéstörténet adatai arról vallanak, hogy a publikációk még csak nem is a műbeli időrend szerint születtek meg. Mivel a folyóirat belső szabályzatai csak 1817 végével léptek életbe (l. erről CZIFRA 2012), ezért részletes dokumentáció csak az utolsó közleményre nézve maradt fenn, a korábbiak esetében elsősorban Kazinczy levelezésére és a mű kéziratos mutatóványaira (l. a következő alfejezetet) hagyatkozhatunk.

Az *első közlemény* (amely ezzel a keltezéssel egyébként később nem is tűnik fel, csak későbbi levelekbe beépülve olvashatók részletei) a levelezésben már nagyon hamar szóba kerül, tehát megírása a legkorábbra tehető. Cserey Farkas 1816. október 31-én így válaszol Kazinczy (fenn nem maradt) levelére: „*October 17kén költ Leveledbe irt kívánságod szerint a Dessöffynek Bogártelkére irt Leveledre jegyzéseimet következendőbe tészem meg:*” s itt jönnek a megjegyzések (KazLev, XIV. köt., 3312. lev.). Kazinczy november 1-jén nyolc pontba szedve kérdéseket fogalmaz meg ugyan-ezen levél tárgykörében, ezek nem maradtak fenn, csak Cserey november 30-án kelt válasza (KazLev, XV. köt., 3332. lev.). E levélben felel Kazinczy november 3-i és 16-i leveleire is, amelyek közül az egyik a mű egy újabb részletét is tartalmazta: „*Nagyob gyönyörűséget lehetetlen annál érezni, meljet Erdéji utazásodnak 2dik levele élesztet szivembe*”, ez Cserey utalásai alapján a „Kraszna, Június 26dikán.” keltezésű levéllel azonosítható (a jelen kötet 25. szövegeként közölt forrásban valóban a második levél). Ez azonban nem került közlésre a *Tudományos Gyűjteményben*.

A Cserey által október 31-én írott levéllel egy napon írt Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek, méghozzá a folyóirattal kapcsolatban: „*Ki írja a' Tudom. Gyűjteményt, vagy inkább ki a' Redacotra, nem tudom. Úgy hiszem egy kis Areopagus álla öszve Pesten, mellynek Prof. Fejér és Kulcsár bizonyosan tagja lett. Trattner engem is megszólította, 's küldöttem is valamit. De én annyira el vagyok foglalva, hogy most semmi nevezetést nem adhatok.*” (KazLev, XV. köt., 3310. lev.) Akár a szóban forgó Bogártelkéről keltezett erdélyi levélre is gondolhatunk itt, de egy Gyulay Lajosnak szóló, november 4-i levélben pontosabb információ található: „*A Pesti Tudom. Gyűjtemény számára beküldém Manicheusi Epistolámat, mert egyebem nem volt, s Trattner kért, hogy adjak valamit.*” (KazLev, XIV. köt., 3315. lev.) Mivel más hasonló adat nem maradt fenn, így nem rendelkezünk biztos információval arra nézve, hogy e közlésre szánt erdélyi levelet mikor küldte Kazinczy Pestre.

Az bizonyos, hogy a kinyomtatott lapszámot, mint Kis Jánosnak 1817. március 19-én írja, aznap vette kézhez: „*Ma hozá hozzám a' posta a' Tud. Gyűjtem. második Füzetét.*” (KazLev, XV. köt., 3401. lev.) „*Látád e a' Tudom. Gyűjt. 2dik Füzetét?*” – kérdezi március 23-i levelében Berzsényitől, majd hozzáfűzi: „*Én negyed nap olta bírom. Benne két megcsonkított Erdélyi Levelem.*” (KazLev, XV. köt., 3405. lev.) Hogy mit értett a megcsonkításon, a beküldött kézirat hiányában nem mondható meg teljes bizonyossággal. Ha abból indulunk ki, amit Cserey Farkas válaszolt Kazinczynak október 31-én e levél kapcsán, akkor leginkább a nagymási várral és gróf Wass Sámuelnével kapcsolatos részre gondolhatunk. Cserey kommentárjának első fele ugyanis olyan szövegre vonatkozik („Egyedül egy hegy üté ki magát a merre Belgrádot képzelém etc. etc.”), amely megtalálható mind a folyóiratban, mind a jelen kötet 25. szövegeként közölt forrásban, az előbbiben „Bogártelke, Június 29-d.”, az utóbbiban „Nyíres, Június 29d.” keltezéssel (ez az ötödik levél itt). Cserey kommentárjának folytatása viszont csak ez utóbbi forrásban van meg (a „Bács, Június 30d.” keltezésű 6. levél vége), a folyóiratban nem, így arra kell gondolnunk, ha a Csereynek elküldött változatban ez benne volt, akkor benne lehetett a *Tudományos Gyűjteménynek* adott közleményben is, de a publikációból valamilyen oknál fogva kimaradt. (Cserey javításai, pótlásai egyébként, amelyeknek a nyomtatott változatban még nincs nyomuk, a 25. szövegforrásban megtalálhatóak.)

Az *első közlemény* második fele (a „Dédács, Augusztus 13d.” keltezésű levél) és a *második közlemény* („Károly Fejérvár. Augusztus 19 ikén.”) keletkezéséről nem találtunk adatokat a levelezésben, mintha ezeket nem küldte volna el ismerőseinek ellenőrzésre. Ezek ugyanakkor a *Pandekták* anyagában található egybefüggő feljegyzésekkel mutatnak tematikai-tartalmi kapcsolatot, több esetben szövegszerű egyezéseket (l. az 1–14. és 20–23. számú szövegeket jelen kötetünkben). Mindez megenged egy olyan feltételezést, hogy Kazinczy azért nem küldte barátainak megvitatásra e részeket, mert megvoltak az úton készített feljegyzései, melyek alapján kidolgozhatta e leveleket (a Pandekta-jegyzetek persze ezen eredeti, s utóbb bizonyára szokás szerint elégetett feljegyzések tisztázatai). Adatok hiányában ezt persze nem állíthatjuk biztosan, de a feltevés logikus magyarázatot kínál az adott helyzetre. Arról viszont semmit nem tudunk mondani, mikor küldhette be a folyóirat szerkesztőjéhez a második közlemény szövegét, csak azt tudjuk, hogy május elején már több levélben szó van a *Tudományos Gyűjtemény* negyedik füzetének olvasásáról (KazLev, XV. köt., 3424–3427. lev.).

A harmadik közlemény esetében ismét vannak adatok a levelezésben. Ezt a marosvásárhelyi Teleki-tékáról szóló részt megküldte Teleki Sámuelnek, 1817. február 8-án írott leveléhez csatolva, de már 1816 októberében és novemberében, valamint e levelet követően, februárban is voltak levélváltások e tárgyban. Sőt, a Teleki Sámuelhez írott 1816. október 11-i levél éppen azt bizonyítja, hogy e részlet kidolgozásához a legelsők között fogott hozzá (KazLev, XXII. köt., 5551. [3293/a] lev.; l. minderről részletesen a következő alfejezet első szöveghorrása kapcsán mondottakat). A folyóirathoz való beküldés pontos idejéről nincs adatunk, de 1817. május 29-én már arról értesíti Prónay Sándort, hogy „A' Tudom. Gyűjt. Júliusi Füzetében lesz szó Cancell. Gróf Teleki Sám. Exc. Bibliothecájá felől.” (KazLev, XV. köt., 3442. lev.) Ezek szerint a beküldésre a februári levélváltásokat követően, legvalószínűbben márciusban, esetleg április folyamán kerülhetett sor.

1817. június 11-én aztán arról számol be Dessewffy Józsefnek, hogy „Erdélyi Leveleimből ismét küldék egyget a' Tudom. Gyűjt. be” (KazLev, XV. köt., 3450. lev.), s ez logikailag a negyedik közlemény kell legyen, csak hogy Döbrentei Gábornak azt írja 1817. november 1-jén, hogy „A' Hunyadi János felől szóló Levelet már beküldém Octób. 23dikán a' Tudom. Gyűjteménybe” (MOL P91 10. cs. 75., 15a–16b.; a levelet Vaderna Gábor találta meg, Orbán László dolgozta fel a kritikai kiadás új levelezés kötetében). Vagyis ezek szerint, ha ugyanarról a levélről van szó mindkét alkalommal, akkor kétszer küldte be azt Kazinczy a folyóirathoz, vagy pedig az egyik alkalommal mégsem. A „Hunyadi János felől szóló Levelet” megfogalmazás esetleg felvetheti, hogy ebben az esetben a most vizsgált közleményünket közvetlenül követő, ugyancsak Kazinczytól származó közleményről van szó: *Halics-Országi Kormányzéki Tanácsos, és Kerületbeli Kapitány (Eperjesi születésű) Kriebel János Urnak levele Kazinczyhoz, Brzezán, Octób. 26-dikán, 1817. Hunyadi Jánosnak születése eránt (Tudományos Gyűjtemény, 1818/1, 53–59.; a KazLev is innen közli: XV. köt., 3502. lev.)*. Az októberi beküldést visszaigazoló levelek Trattnerrel és Fejér Györgytől (KazLev, XV. köt. 3503., 3506., 3509. lev.) azonban egyértelműen az *Erdélyi Levelek* részét képező levélről tesznek említést, így a fenti lehetőség kizárható.

Ebből következően októberben bizonyosan eljutott a szerkesztőségbe a küldött részlet (és ez a részlet jutott el), a júniusi alkalomról viszont nincs visszaigazolás, sőt. A június 29-én Wesselényi Miklóshoz írott levél mellékleteként küldött mutatóvány (mely éppen ezt a részt tartalmazza, szinte szó szerint egyezve a megjelent szöveggel) kéziratán olyan egymásnak ellentmondó címzések olvashatóak, amelyek alapján levonható az a következtetés, hogy júniusban talán mégsem küldte el e részletet, bár a küldésre előkészítette azt (l. minderről részletesen a következő alfejezet harmadik szöveghorrásának keletkezéséről írottakat). E részlet keletkezésének okairól 1817. szeptember 5-én Cserey Miklósnak ír: „Arankának sok érdemei lehetnek, 's voltak is bizonyosan; de alig ha nem nyert volna neve, ha ezelőtt harmincz esztendővel idvezült volna. Sokba avatta magát, a' mire nem született, 's nem akara haladni. Az a' históriai Értekezése, mellyet Sógorod Gróf Lázár Fő Strázsa Mester ada-ki 1811. és a' mellyben Hunyadi Jánosnak születése felől szól, olly zavarral 's olly rossz magyarságban van írva, hogy nem győzöm eléggé csudálni, mint mer az úgy író ítélni arról, mi van jól, mi van rosszul magyarul. Azonban az az Értekezés engem arra segélt, hogy a' mit ő akara megmutatni, én apodictice megmutathatám. Látni fogod azt a' Tudom. Gyűjt. egyik Füzetében, vagy az Erd. Muzéumban.” (KazLev, XV. köt., 3485. lev.) Ez utóbbi mozzanat, vagyis hogy nem tudja biztosan, hol is jelenik majd meg értekezése, szintén arra vall, hogy júniusban nem küldte azt el a szerkesztőknek. A levél fogadtatásáról, mely a folyóirat januári számában jelent meg, utóbb több levelében is érdeklődött (l. pl. a 3563. lev. alább).

Az ötödik közlemény megjelenéséről a levelezésben két adatot találtunk. 1818. június 28-án Wesselényi Miklóst értesíti Kazinczy, hogy „Most a' tisztes szászok felől jó-ki egy levelem ugyanott. Nem tudom mit mond rá Szeben” (KazLev, XV. köt., 3619. lev.), majd Bay Györgynek 1818. szeptemberében írott levelében már a közlemény fogadtatása kerül szóba: „Uram Öcsém nekem Complimenteket teszen az eránt a' mi a' Tud. Gyűjt. Augustusi kötetében tőlem áll” (KazLev, XV. köt., 3638. lev.). Közlebbit tudhatunk meg a folyóirat ekkorra már pontosan vezetett dokumentációjából. A bekerülési könyv vonatkozó adata: „205. szám. 1818. május 25. Kazinczy Ferentz Erdélyi Szászok. – Gubern. B. Bruckenthal Bibliothécája etc. Megjelent: 1818. 8.” (OSZK Fol. Hung. 3., 8b.), vagyis május 25-én 205. sorszáma alatt regisztrálták a beérkezett kéziratot és az azévi 8. számában jelent meg. Egy másik dokumentumból pedig az derül ki, hogy a szöveget az 1818. július 7-i

szerkesztőségi ülésen fogadták el közlésre: „Nr 205. Az Erdély Szászok G. Teleki Jósef. helybe-hagyatik” (OSZK Fol. Hung. 4., 56a.). Ez a bejegyzés azt is megvilágítja, hogy Teleki József volt a bíráló, ezt a bírálóknak kiosztott kéziratok listája is alátámasztja: „205 Az Erdélyi Szászok – M. Gróf Teleky J.” (OSZK Fol. Hung. 4., 72a., ezt és a hivatalos iratokra vonatkozó összes adatot Czifra Mariann bocsátotta rendelkezésemre, köszönet érte). A jelen közlemény viharos fogadtatásáról l. az 1.5.2 fejezetet.

1.3.2. A kötetünkben nem közölt szövegforrások

[Részlet a Teleki Sámuelnek 1817. február 8-án írott leveléhez csatolva]

– Szent Benedek Jul. 9dikén

Kézirat: A levelet, egy másikkal együtt, Gulyás Károly „Eredetijük a marosvásárhelyi Teleki könyvtárban” megjegyzéssel adta közre, de ott ezt ma nem sikerült fellelni.

Kiadás: ItK 1910., 99–101.; KazLev, XXII. 331–333.

A marosvásárhelyi Teleki-tékáról szóló fejezet a mű egyik legkorábban kidolgozott része, a téka berendezésének, festményeinek aprólékos jellemzése arra utal, hogy Kazinczy már a helyszínen készített feljegyzéseket. A teljes leírást 1817. február 8-án küldte el Teleki Sámuelnek (Kazinczy Ferenc Gróf Teleki Sámuelnek, Széphalom, 1817. február 8., KazLev, XXII. köt., 5553. [3376/a.] lev.), azzal a kéréssel, hogy a gróf javítsa ki a hibás adatokat. Az erre adott válasz nem ismeretes, de egy korábbi levélváltásról tudunk ugyanezen tárgyban, erről Kazinczy 1816. november 10-én számolt be Wesselényi Miklósnak: „*Cancell. Teleki Sám. Exc-nak Octób. 30dikán írt válaszáat vettem a' Bibliothecáját illető tudósításokkal, melyeket azért kértem, hogy elmondhassam Erdélyi útam megírásában. Nagy képét a' Bécsi Galéria akkori Custósa Tusch János festette, úgy írja ő Exc.*” (KazLev, XIV. köt., 3321.; ez az október 30-i Teleki-levél válaszol Kazinczy október 11-én kelt levelére, l. KazLev, XXII. köt., 5551. [3293/a.] lev.) Későbbi levélváltásról is vannak adataink (l. Kazinczy Ferenc Gróf Teleki Lászlónak, 1819. február 23., KazLev, XXII. köt., 5565. sz. lev.), de ez nem ismeretes. Az 1817. február 8-i levélhez csatolt fejezet szinte változtatás nélkül jelent meg ugyanabban az évben a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain (Erdélyi Cancellárius gróf Teleki Sámuel excell. Bibliothecaja, Maros-Vásárhelyt, TudGyűjt, 1817/VII, 3–8.).

[Részlet a Wesselényi Miklósnak 1817. június 14-én írott leveléhez csatolva]

ERDÉLYI LEVELEK Gróf Dezsőffy Józsefhez. 1816.

– XXXVIII. LEVÉL., Zsibó, Augusztus 30d.

– XXXIX. LEVÉL., Augusztus 31d.

– XXXX. LEVÉL., Zs. Sept. 2d.

– XLI. LEVÉL., Hadad Sept. 5.

Kézirat: ENML, Fond Familial Wesselényi din Jibou 250 – inv. nr. 1303., Correspondenta prima de baronul Wesselényi Miklós II – Lit. K. (1814–1848.), 160a–173b. Autográf.

Kiadás: KAZINCZY 1874.

A 30 oldalas, Wesselényi Miklósnak címzett Kazinczy-autográf kék színű, A/5-ös méretű papírlapokon található, eredeti (1–29) és levéltári oldalszámozása folyamatos (160–173). A részlet Kazinczy 1817. június 14-én Wesselényihez írott leveléhez tartozik, amely a kézirat számozatlan 30. oldalán található, a Váczy-féle kiadásban csak ez a kísértőszöveg szerepel (Kazinczy Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1817. június 14., KazLev, XV. köt., 3457. lev.). A levél azonban az előtte álló autográf szövegrészlettel lesz teljes, alábbi mondata csak a kézirat fényében értelmezhető: „*Nagyon kérek, olvassd meg ezeket nagy gondnal, pótold ki hézagjait, parancsolj, mit változtassak, 's azon felül a' mit a' levelekben kértem tőled, írd-meg nekem azon 10 helység nevét, melly Zsibó körül fekszik.* – *Ne halaszd válaszodat.*” Magában a mutatóványban befoglalt kérdések szakítják meg a szöveg folytonosságát, leginkább a lovakkal kapcsolatban (pl. „*Minek hívták ezt a' törököt?*”), ezekre vonatkozik a fenti kérés a hézagok kipótolása iránt. Egy másik helyen pedig azt a kérést fogalmazza a szövegbe Kazinczy, hogy Wesselényi olvastassa meg a példányt Cserey Miklóssal, s kérjen tőle is

pótlásokat. Az e részlet kapcsán megkezdett konzultáció egy másik levélhez csatolt mutatóvány kapcsán folytatódott (l. a következő tételt).

[Részlet a Wesselényi Miklósnak 1817. június 29-én írott leveléhez csatolva]

– „Megczáfolása azon bitang hírnek, melly Hunyadi János Erdélyi Vajdát 's Magyar-országi Kormányzót meg nem szentelt ágy' gyermekének tartatja. (Kazinczynak Gróf Desöffy Józsefhez írt Erdélyi Leveleiből.)” [Dédács, Augusztus 14-dik 1816., utóbb a Toldalékok között]

Kézirat: Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, Ms 328.

Kiadás: Kisebb eltérésektől és egy nagyobb pótlástól eltekintve egyező szöveggel jelent meg a *Tudományos Gyűjtemény* vonatkozó kiadása, de ennek ellenére az a valószínű, hogy nem a jelen szövegforrás alapján készült a kiadás.

A nyolcadrét, kartonba kötött, tizenöt oldalas, kék színű papírra írt, Kazinczy és a levéltár által is oldalszámozott kézirat címlapként használt számozatlan első oldalán a cím alatt több, későbbi írással készült, de ugyancsak autográf szövegegység található. A címhez alcímként később jegyezte oda Kazinczy az alcímet (*Kazinczynak Gróf Desöffy Józsefhez írt Erdélyi Leveleiből.*), majd ez alá folytatólagosan a levél keltezését (*Dédács, Aug. 14d. 1816.*), s az első mondatot, amelyet német nyelvű jegyzés követ, utalva arra, hogy a folytatás a következő lapon található. Az eddigiek az oldal felső felét foglalják el, az alsó lapfélén egy vonal alatt két autográf jegyzés található. Az első Trattner János Tamásnak szóló címzés, mely az oldal közepére szellősen van írva: „für die Redaction des *Tudományos Gyűjtemény* / Pesth, bey Trattner” ('A Tudományos Gyűjtemény kiadójának / Pestre, Trattnernek.')

A másik, egy újabb vonallal elválasztottan, a lap aljára szorítva található: „*Kedves barátom, Tekint. Döbrentei Gábor Úr kérettik, hogy ezen Értekezést Mélt. Kenderesi Mihály Gubern. Consiliarius Fő Notar. Tek. Barcza-Madarasy Kis József Urakkal 's a' kikkel magának tetszend, közölni méltóztassék, hogy ítéleteket érthessem, 's vétkes állításokat ne terjesszek-el.*” Ez nem szólhat Trattnernek, de hogy kihez szól valójában, az csak Kazinczy levelezése alapján valószínűsíthető. A kézirat papírja és a megszólítás formulája Wesselényi Miklósról terelheti figyelmünket, ugyanis a Wesselényihez írott levelekhez Kazinczy igen gyakran használt finomabb minőségű kék papírost, ezt látjuk a június 14-i levél esetében is, s abban ugyancsak a 'kedves barátom' megszólítást alkalmazta (egyébként általában ezt használta). Ha a pár soros kísérőlevélke tartalmi összefüggéseit vizsgáljuk más levelekkel, akkor az 1817. június 29-i, ugyancsak Wesselényihez szóló levél szolgáltat támpontokat (KazLev, XV. köt., 3465. lev.).

Ebben Kazinczy először visszautal a június 14-én küldött részekre, jelezvén, hogy továbbiakat is készít előzetes megítélésre: „*Kedves barátom, Minekutána azon Leveleimet mellyek Zsibórról szólnak és Hadadról, neked megküldöttem, azt a' fáradtságot vevém magamnak, hogy minden egyéb Leveleimet is leírák, a' mellyeket ismernetek kell, hogy botlásaimat megigazíthassatok, hézagaimat kipótolhassatok, 's eltilthassatok a' hol olyat mondok, a' mit ti nem akarhattok hogy elmondva legyen.*” Sőt, küld is e levéllel részleteket: „*Kérlek olvassd-meg ezeket, és valami itt is a' Zsibói 's Hadadi Levelekben is hiányos, hibás, azt nekem jegyezzd-fel, 's vessd mellé az igazításokat. Add által osztán Döbrenteinek, hogy ő olvassa-fel Gróf Gyulainénak 's gyermekeinek a' mi felőlök mondatik; 's közölje a' Branyicska felől szólót Mélt. B. Jósika János Urral, a' Gáldtő felől szólót Bethlen Imre Fő Ispán Urral 's ő Nagyságával a' Grófnéval, Fő Notar. Kis Ur pedig olvassa-meg mind, 's mutassa-ki a' hol megbotlottam. Ennek az Urnak 's Consil. Kenderesinek kívált azt kell megolvasniok, a' melly Levél Hunyadinak születését illeti.*” Mindez egyezni látszik a vizsgált kéziratunkra jegyzett kísérő sorok tartalmával, hiszen ott is Döbrentei kéri fel a közvetítésre, s az ugyancsak egyezőleg említett Kis és Kenderesi urak pedig a kéziratban a Hunyadiról szóló levelet kaphatták kézhez bírálatra. Az is adatható, hogy e levél eljutott a címzettekhez, Döbrentei írja Kazinczynak 1817. július 16-án: „*Wesselényi Miklós épen benn vala 's ő váltotta-ki leveledet. Általad, hogy újra én is olvassam-el, 's újra kérjelek azokra, a' mikre már kértünk. Minthogy leveletem, a' Kenderesyével együtt vetted, abban megírtuk ohajtásunkat, 's kérünk ne szegd-meg azt.*” (KazLev, XV. köt., 3471. lev.)

Két probléma merülhet fel a kézirat illetén azonosítása kapcsán. A Wesselényinek írott június 29-i levélben Kazinczy egy 56 oldalas kéziratról beszél, a szóban forgó kolozsvári kézirat pedig nem ennyi. Magyarázat lehet erre az eltérésre az, hogy a küldött részeket, mint láttuk, más-más

személyeknek szánta olvasásra, tehát lehet, hogy a nagyobb kézirategységeket ilyen módon megbontva küldte el Wesselényinek, s rajta, illetve Döbrentein keresztül a címzetteknek, csak a többi nem maradt fenn. A másik homályos vonatkozást a Wesselényinek szóló sorok mellett található, Trattnernek szóló címzés jelenti, ráadásul a kézirat végén Kazinczy egy másik hozzá intézett jegyzése is olvasható: „Wenn am Titel dieses Aufsatzes die Parenthese bleibt, so muss die Unterschrift sein ausgelassen werden.” (‘Amennyiben a címben ez a parentézis marad, úgy ki kell hagyni az aláírást.’) Ez a megjelenésre vonatkozó utasításként értelmezhető, ugyanis ha a címben szerepel az, hogy a részlet ‘Kazinczynak Erdélyi Leveleiből’ való, akkor fölösleges a szöveg végén az aláírás. Ha tehát ugyanez a kézirat Trattnernek is volt szánva a kiadás nyilvánvaló szándékával, akkor feltevődik a kérdés: Hogyan jutott vissza Kazinczyhoz Kolozsvárról? Egyáltalán visszajutott-e, hiszen ma is ott található? Vagy netán arra kell gondolnunk, hogy előbb akarta Trattnernek elküldeni, de az elküldés előtt meggondolta magát?

Ez utóbbról látszik utalni a Dessewffy Józsefnek 1817. június 11-én (tehát éppen a kérdéses időszakban) írott, korábban már idézett levél („*Erdélyi Leveleimből ismét küldék egyet a’ Tudom. Gyűjt. be*”). A rendelkezésre álló adatok szerint ekkor a Hunyadiról szóló részletet küldhette volna, s ebben az esetben a jelen kézíraton szereplő címzés is értelmezhetővé válik. Amit Dessewffynek a levélben tényként írt meg, az valójában csak folyamatban volt éppen (a küldeményt is elkészíthette már, csak még nem küldte el, ahogy az gyakran megesett vele). Időközben aztán meggondolhatta magát, s inkább Döbrenetihez juttatta el a kéziratot Wesselényi útján, további megvizsgálást kérvén általa Kis és Kenderesi uraktól. Hogy így történt-e, az a jelen adatok alapján nem dönthető el teljes bizonyossággal, az ugyanazon a kézíraton lévő két, egymással ellentmondásban lévő címzés, illetve kísérőszöveg problémájára adott megoldás így csak feltevésként (noha nagyon valószínű feltevésként) értelmezhető. Bizonyosan azt állíthatjuk, hogy e kézirat szövegével csaknem egyező változat jelent meg a *Tudományos Gyűjteményben* (de egy „*Széphalom, Octób. 12-d. 1817.*” datálású megjegyzéssel kiegészítve), s szeptemberben még bizonytalanul nyilatkozott arról, hol is jelenik meg e részlet, valamint hogy Kazinczy ezt a részletet végül október 23-án küldte be a folyóirathoz (l. az 1.3.1. alfejezet vonatkozó részét).

[Részlet a Cserey Miklósnak 1818. március 2-án írott leveléhez csatolva]

– XXXII. LEVÉL. Gáldtő. Augusztus 22d. 1816.

(a’ régi Bethlenek felől van szó a’ Levél első felében.)

Kézirat: MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 26., 49. darab

Kiadás: KazLev, XV. 498–502. (a részlet az 501–502. oldalakon).

A levélben Kazinczy először a Hunyadiról szóló levél fogadtatásáról érdeklődik: „*Mit mondasz azon Értekezésemre, a’ mellyet a’ Tud. Gyűjt. Januáriusi Kötete vevé fel, a’ Hunyadi János származása felől?* – Gróf Desöffi József pajkos glosszákat csinált Erdélyi Leveleim’ Manuscriptumának Margójára ezen tárgyról. *Én úgy hiszem hogy megmutattam a’ mit kelle.*” Ezt követően, a levél végén említi meg az utolsó, üresen maradt lapra bemásolt részletet: „*Erdélyi Leveleim már sajtó alatt volnának, de megígértem Cserei Farkasnak, hogy azokat neki elébb felolvasom, hogy botlásokat ne ejtsek [...] Mit ítélsz arról a’ mi itt következik a’ tulsó oldalon? Ird meg szabadon, meghagyjam e?*” Cserey 1818. március 15-én válaszol Kazinczy levelére, de az *Erdélyi levelek* és annak elküldött részlete kapcsán megfogalmazott kérdésekre nem tér ki (KazLev, XV. köt., 3570. lev.). Ezt követően Kazinczy (pl. a Seivert Jánoshoz szóló, 1818. március 8-i levélben, KazLev, XV. köt., 3567. lev.) már csak rövid részletekről kér véleményt (ezt korábban is megtette), de a mutatóványok küldözgetésével egészeben felhagy, vagy legalábbis nem ismerünk ilyet a későbbi időkből. Ezután már a teljes művet küldte előbírálatra barátainak, ismerőseinek.

1.4. Az Erdélyi Levelek szövegforrásai

1.4.1. A kötetünkben közölt szövegforrások

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei]

Kézirat: MTAKK Tört-Föld. 4-r. 3. sz. Autográf fogalmazvány.

Keletkezési idő: 1816–1818

Elbeszélte időtartam: 1816. június 25.–1816. október 13.

A kézirat utolsó pár lapja hiányzik, a 129b oldal erősen áthúzott mondatait Kazinczy külön beragasztott lapon tisztázta le. A levelek számozása a XXXIII. levélig folyamatos, majd egy kivétellel (XXXVI.) üres hely van kihagyva a sorszámnak. A folyamatos számozás ugyanakkor nem jelenti a sorszámok folyamatosságát is: a IV. és a XXIX. levelek ki vannak húzva, s helyükre nem került pótlás, továbbá a dátumok javításai is megbontják a levelek folyamatosságát (pl. a XXXIII. levél a harminckettedik javításából lett, de a keltezésben az Augusztus át lett húzva, helyére Július került, ami így az időrendet borítja fel). Mindezek alapján e forrás szövegállapota nem tekinthető lezártnak, befejezettnek, még akkor sem, ha Kazinczy bizonyíthatóan (l. alább) több fázisban javíttatott is a szöveget: összességében fogalmazványnak minősíthető.

A mintegy negyven levél (a hiányzó lapok és a sorszámozás következtetlenségei miatt a levelek végső számát nem tudjuk meghatározni) itt még önmagában, az 1820-as évektől megfigyelhető Előbeszéd, Bevezetés és Toldalékok nélkül található, viszont tartalmaz egy „*Széphalom, Octób. 13d.*” keltezésű levelet is, amely a műben korábban említett két személy haláláról számol be, ez a későbbi forrásokban nincs benne. A *Tudományos Gyűjteményben* közölt részletekhez hasonlóan minden levél keltezéssel kezdődik. A kézirat idegen kezű vagy cenzori bejegyzést nem tartalmaz, címe nincs (vagy csak nem maradt fenn címlapja), ezért a Kazinczy által a *Tudományos Gyűjteményben* legtöbbször használt, a későbbihez képest rövidebb címet vettük át.

A forrás keletkezésének meghatározásában meglehetősen pontoság érhető el. A második levél egy helyéhez a lejegyzéssel egyidejű lábjegyzet készült: „*Ez a' szelídlelkű szeretett asszony, leánya Gróf Haller Gábor Erdélyi Kincstartó Exc.nak, ez idén (1816) Decemb. 4dikén megholt, magzatok nélkül*” (55. oldal). Ezek szerint a jelen szövegforrás megírásának kezdete december 4. utánra, de még 1816-ra, azaz december hónapra tehető (annak inkább a közepére, második felére, ha a hír vételéhez szükséges időt is számításba vesszük). 1817 januárjában és februárjában több levelében is említi, hogy intenzíven dolgozik az *Erdélyi Leveleken* (KazLev, XV. köt., 3357., 3358., 3359., 3376., XXII. köt. 5553. [3376/a.] lev.), de ezek az adatok konkrét kéziratra nem vonatkoztathatóak. Magának a kézirat befejezési idejének behatárolásához sem rendelkezünk közvetlen adattal, de az utolsó, „*Széphalom, Octób. 13d.*” keltezésű levél tartalmának összevetése Kazinczy Dessewffy Józsefhez 1817. február 25-én írott levelének utalásaival érdemi adatokkal szolgálhat.

Kazinczy itt a mű befejező munkálatairól számol be: „*Martzius közepéig kész leszek Erdélyi, hozzád intézett, Leveleimmel. [...] Tegnap a' Zsibói Ménes históriáját 's a' Wesselényi Biographiáját dolgoztam-fel [...] Ma el fogom végezni Zsibón töltött napjaim leírását, 's úgy osztán csak Hadad marad hátra. – De Magyar országról még hozzá adom Mária-Poocsot, 's toldalékképen itt írom meg a' Tordai Gyöngyösi János Leoninus Poeta Biographiáját, 's az Erdély Históriáját, Geographiáját 's Statisticáskáját, a' három utolsó cikekyllt egygy Levélben.*” (KazLev, XV. köt., 3386. lev.) Ezek az utalások így és ilyen sorrendben egyetlen más ismert szövegforrásra sem vonatkoztathatóak, csak a most vizsgált fogalmazványra (egyedül Mária-Poocs leírása nem szerepel itt sem). Különösen a Gyöngyösi Jánosra vonatkozó utalás perdöntő ebből a szempontból, mert a műben említést tesz Kazinczy Gyöngyösi két, hozzá intézett leveléről, amelyek anyagát bedolgozta saját szövegébe (210. oldal). E két levél fenn is maradt, az egyik 1816. október 31-i, a másik december 16-i keltezésű (KazLev, XV. köt., 3311. és 3343. lev.), tartalmuk egyező a jelen szövegforrás utolsó, „*Széphalom, Octób. 13d.*” keltezésű levelével, amely a későbbi forrásokban nem szerepel.

Ha pedig a Dessewffyhez szóló levél utalásait csak erre a kéziratra tudjuk vonatkoztatni (legalábbis addig, míg egy másik hasonló tartalmú és szerkezetű kézirat fel nem bukkan), akkor ez azt

jelenti, hogy ennek „Zsibó, Augusztus 30d.” és „Zsibó, Augusztus 31dikén.” keltezésű levelei 1817. február 24-én készültek, a „Zsibó, Septemb. 2dikén.” és a „Hadad, Septemb. 5dikén.” keltezésűeket pedig február 25-én tervezte megírni, a Gyöngyössiról szólót (azaz a „Széphalom, Octób. 13d.” keltezésűt) pedig ezt követően valamikor. Március 8-án már ezt írja Pápay Sámuelnek: „Kész vagyok ezen útam’ leírásával, ’s még ez idén nyomtatva lesz, de csak minekutána azt Erdélyben megolvassák.” (KazLev, XV. köt., 3393. lev.) Ez explicite nem jelenti azt, hogy megírta az összes tervezett részt, de azt igen, hogy az addig megszületett kéziratot késznek nyilvánítja. A jelen szövegforrás megírásának időszakát így 1816. december közepe és 1817. március eleje közé tehetjük.

Egyedül az vethető fel problémaként, hogy Kölcsénynek írott 1817. június 14-i levelében Kazinczy megemlíti Gyöngyössi János levelei feldolgozásának szándékát: „Ha elolvasta Uram Öcsém Erd. Leveleimet, kérem küldje vissza most. [...] Úgy a’ Pandectát és a’ Gyöngyösi János Leveleit, hogy feldolgozhassam Erdélyi Leveleimben.” (KazLev, XV. köt., 3455. lev.) A megfogalmazás azonban egyrészt nem zárja ki, hogy a Gyöngyössiről szóló erdélyi levél részben készen legyen már korábban (láttuk, a korábbi tervek az ismert szöveg egyébként sem valósítja meg teljesen), másrészt ha e levél tényleg később született volna márciusnál, az sem kérdőjelezné meg a Dessewffyhez írott februári levél alapján végrehajtható kéziratazonosítást, legfeljebb csak a kézirat továbbírását bizonyítaná, amire egyébként más bizonyítékaink is vannak.

Kazinczy e szövegforráson ugyanis még 1818 elején is végzett javításokat, pedig ekkorra már újabb és újabb változatok létrejöttéről adott hírt leveleiben, melyek (az ezekből azonosíthatóak és fennmaradtak szerint) egészen eltérő szövegállapotot mutattak, mint a jelen fogalmazvány. Dessewffy József, mint 1818. január 7-én írja (KazLev, XV. köt., 3537. lev.), Kazinczy kérését teljesítve jegyzeteket fűz a műhöz, a kéziraatra. Ez a példány nem áll rendelkezésünkre, de ismerjük Kazinczy válaszát január 10-i keltezéssel, amelyben a következőképpen reflektál Dessewffy két jegyzésére: „Én is tapasztaltam, hogy az Onkel nem kedves, ’s elkerülném ha lehetne. De a’ nagybátyja vagy atyai bátya nem jó, mert circumscribál. A’ Purismus, ha tűrhetetlenkedik, bolondoskodik. Azt kell tudnunk, hogy a’ Stylisticának csak némelly nemei szenvedik meg az idegen szót. A’ frappant pillantás rezzentővé leve; mert a’ szó kifejezi a’ mit a’ franczia, és gyönyörű szó.” (KazLev, XV. köt., 3538. lev.) Az ’onkel’ és a ’frappant’ az ismert szövegforrások közül csak ebben szerepel, a későbbiekben nem, s különösen fontos az utóbbi esetben Kazinczy javítása, ugyanis a *frappant* szó át van húzva a kéziratban, fölé a *rezzentő* szó került (l. a 263. szövegkritikai lábjegyzetet a 67. oldalon), vagyis e kéziratban történik meg a javítás, amiről Kazinczy Dessewffynek ír 1818. január 10-én kelt válaszlevelében, s a megfogalmazás alapján e javítás időben is e napokra tehető. Ez ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy a kézirat javításai több fázisban készültek, erre egyébként az írásképe önmagában is elég egyértelműen utal.

A jelen kézirat tehát fogalmazvány, nem tekinthető véglegesnek, utalhatunk itt elsősorban a levelek számozásának hiányaira, vagyis hogy a mű végén még nincsenek beszámozva, illetve a cím hiányára (ami persze adódhat abból is, hogy a címlap elkallódott). Ebből következően arra gondolhatunk, hogy az első kidolgozást őrizte meg, amely még nem volt teljesen lezárt. Ennek a feltevésnek az sem mond ellent, hogy e kéziratban találjuk a *frappant rezzentővé* javítását, amely a negyedszeri kidolgozás után történt csak meg, ugyanis a szövegforrás több fázisban készült, benne világosan elkülöníthető későbbi javítások vannak. Ez alapján leginkább az tehető fel, hogy ez volt az első teljes példány, amelyet megőrzött magánál Kazinczy, s felhasználta a későbbi kidolgozások alkalmával, amelyek új és új fizikai példányok létrejöttét is jelentették, jelenthették. Ugyanakkor az is látszik, hogy nem ez volt az egyetlen megőrzött és a javítások elvégzésére használt példány, mert tudunk olyan javításokról ebben az időszakban, amelyeknek itt nincs nyoma (l. pl. a Kazinczy Döbrentének 1817. szeptember 5-én írott levelében részletezett javítássorozatot, amely ráadásul éppen a júniusban küldött mutatványokra érkezett bírálatok következtében született, KazLev, XV. köt., 3486. lev.). Hogy tehát a jelen kézirat egyfajta háttérpéldányként szolgált (vagy legalábbis az egyik háttérpéldányként), azt teljes bizonyossággal nem állíthatjuk, de ez tűnik a legvalószínűbb magyarázatnak a kézirat sajátosságainak és a levelezésből kivehető időrendi adatoknak a figyelembe vételével.

Kiadatlan.

Kötetünkben: 50–212. oldal.

26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI.

Kézirat: MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 52. sz. III. köt. Autográf tisztázata.

Keletkezési idő: 1827–1830

Elbeszélte időtartam: 1816. június 25.–1816. szeptember 5.

A kötetgerincen és a címlap elé bekötött lapon olvasható „III. dolgozás” megtevesztő, hiszen a levéltárosok által feltüntetett szám nem a kidolgozás sorrendjére, hanem a bekötés sorszáma utal. A 25. levelet tartalmazó kötet XX. levelében Kazinczy egy 1827. június 23-án keltezett bejegyzést tett közzé. A megjegyzés kontextusából és a magánlevelekből ítélve a dátum nem egy korábbi variánsból átmásolt évszám, hanem Kazinczy valóban az írás pillanatában rögzítette sorait, így a szöveg nagy részének keletkezését erre az időpontra tehetjük, de az eltérő autográf oldalszámozás arra utal, hogy a mű ebben a formában utólagos rendezés eredménye. A 206. oldal margójára Kazinczy feljegyezte, hogy Ráday Gedeon, Nógrád megyei főispán és Széki Teleki Borbála 1829-ben kötött házasságot. Ezek szerint még két évvel az újírás után is javította, formálta a szöveget (MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 52. sz. III. köt., [227b], 206). A tisztázott autográf 1–32. oldala levéltári, a 33–228. autográf, majd a 229–241. oldala ismét levéltári számozással van ellátva.

A tisztán olvasható kézirat a korábbi variánsoktól eltérően számos új bővítménnyel közli a szöveget. A címlapot az Előbeszéd, a Mutató és egy belső címlap követi. A belső címlap után a Bézvezetés, majd rövidebb fejezetek (Erdély ország adója táblázatban, Erdélynek történetei, A Rákócziak, A Báthoryak, Királyaink) következnek. A levelek után itt is a Toldalékok állnak. A Toldalékok 217. és 225. oldala között olvasható fejezet nagy része idegen kéztől származik (218–224.). A Bethlen családról szóló részt valószínűleg a familia genealógiájával foglalkozó Gyarmathi Sámuel egészítette ki, akit Kazinczy még 1818-ban kért meg, hogy pótolja a hiányzó adatokat (KazLev, XVI. köt., 3622. lev.). A kéziratos kötetet Kis József levele, majd a „Jegyzések az Erdélyi Levelekre” című jegyzetei zárják (1827. július 15-én kapta meg Kis József Alsó-Fehér vármegyei főjegyző Nagyenyeden, majd az átolvasást követően saját javításaival együtt 1828. február 24-én küldte vissza azt Kazinczynak Pestre; l. KazLev, XX. köt., 4808. lev. és KazLev, XXIII. köt., 5898. lev.).

A kötetben két, eltérő évszámmal datált imprimálási engedélyt láthatunk. A kötet utolsó veróján olvasható cenzori utasítás szerint a kézirat 187. és 188. oldalán található, Wesselényi kufsteini fogságáról szóló részt törölnie kell a szerzőnek. Az engedélyt 1830. szeptember 5-én adják ki, Zádor György erről a variánsról beszélt, amikor Kazinczynak a következőket írta 1830. szeptember 6-án: „Az Erdélyi Levelek most kerültek vissza a Censortól, s én az utasítás szerint Bártfay barátunknak adtam vissza. Azon kívül a mi Wesselényi kufsteini fogságáról s ott kapott fő fájásáról mondván volt, úgy tetszik a Censor nem törült ki valami nevezetést.” (KazLev, XXI. köt., 5211. lev.) A másik, nyomtatásra feljogosító engedély a kötet 117. oldalán olvasható, az íráskép arra utal, hogy az engedélyt nyolc évvel az első cenzúráztatás után, 1838-ban ugyanaz a cenzor adta ki. Az utóbbi engedély gyakorlatilag megerősíti az első engedély döntését, és nem követel újabb változtatásokat. Toldyék szövege az első cenzúráztatási engedélynek megfelelően a Wesselényi fogságáról szóló rész nélkül jelent meg. Kötetünkben a cenzor által áthúzott rész is olvasható.

Kiadás: KAZINCZY 1839.

Kötetünkben: 213–355. oldal.

27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816.

Kézirat: MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 52. sz. II. köt. (226a–291b). Autográf tisztázata.

Keletkezési idő: 1828–1829

Elbeszélte időtartam: 1816. június 25.–1816. szeptember 5.

A tisztázott kézirat cenzori, illetve idegen kezű bejegyzést nem tartalmaz. Az *Erdélyi Levelek* teljes formai változtatásáról azután döntött Kazinczy, hogy 1828-ban részletek jelentek meg a *Pályám emlékezetéből* a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain (TudGyűjt, 1828/I., 32–59.; II., 3–24.; XI., 43–79.; XII., 74–103.; l. KAZINCZY, 2009, 471–531.). A napvilágot látott autobiográfiához hasonlóan az *Erdélyi Leveleket* is szakaszokra bontotta. Ahogy a belső címlap is jelzi, a 12 Szakból és 104 Szakaszból álló szöveg a *Pályám emlékezete* Hetedik könyveként, egy nagyobb egység része-

ként került volna az olvasók kezébe. A beolvasztással ugyanakkor megszűnt volna az addig önálló mű független státusza. Kazinczy az átdolgozásról pesti tartózkodása alatt, 1829. január 8-án írott levelében számol be Guzmics Izidornak: *„Dolgozom éjjel nappal; reggel négykor már ég lámpám, ’s nem ritkán éjfél után oltom-el. Szemere csala rá hogy Autobiographiámat adjam; azt bérekesztém a’ Tudom. Gyűjtem. Decembri darájában, ’s most írom a’ többit. A’ mit nem vala szabad illetnem, el-mellőztem, az Erdélyi Leveleket ide vettem által, mint kiegészítő részt. Fele életemnek kész, a’ másik fele kész lesz Februáriusban. Biographiai jegyzéseimet lehoztam, mert Szemere körül akarám azt dolgozni. Hiszed e, édes barátom, hogy egy hetvenesztendő ember egy holnap alatt hetven ívet írhasson-be? ’s nem papirosról papirosra, hanem alkotgatva ’s tisztongatva. Ha ezekhez veszem, a’ mit el kelle hánynom, elmondhatom, hogy miolta itt vagyok, írtam száz ívet.”* (KazLev, XXI. köt., 4961. lev.) A munkálatok tehát 1828 decemberében és 1829 januárjának elején folytak, az *Erdélyi Levelek* átdolgozása is ekkorra tehető, de nem zárható ki, hogy ez is csak a későbbiekben nyerte el végső formáját (februárban, ha teljesültek Kazinczy tervei).

Kiadatlan.

Kötetünkben: 356–437. oldal.

28. [Utazások] Erdélybe. 1816.

Kézirat: MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 52. sz. II. köt. (1–175), az 1–5. számok lapszámok (tehát 1a–5b), a többi oldalszám. Autográf tisztázata, a szedőnek szóló utasításokkal.

Keletkezési idő: 1831

Elbeszélt időtartam: 1816. június 25.–1816. szeptember 5.

Az 51 levélre osztott szöveg saját oldalszámozással nem rendelkezik, levéltári számozása folyamatos. A kötetgerincen és a címlap elé bekötött lapon feltüntetett „II. dolgozás” nem a kidolgozás sorrendjére, hanem a bekötés sorrendjére utal. A 20–21. lap, valamint a 45–46. lap között más kötetbe illő, prózai szöveget tartalmazó, félig kivágott, csonka lapokat találunk. A szövegforrás Előbeszéd, Bevezetés és Toldalékok nélkül, 51 levélben mutatja be az utazást. A szerkesztőnek szóló utasítások szerint ez a változat is sajtó alá készült, de a forrás cenzori vagy idegen kezű bejegyzést nem tartalmaz. A szöveget az *Erdélyi Levelek* másik variánsa (l. 356–437.) és a magyarországi utazások követik (*Pannonhalma, Esztergom, Vác, 1831.* [176–213.]; *Nógrád, Gömör, 1831.* [216–224.]).

Az egyenletes írásképet mutató autográf bizonyíthatóan egy olyan nagy szerkezeti átalakítás eredményeként jött létre, amely egyrészt az 1820-as években tervezett kötetkompozícióhoz tért vissza, másrészt az utolsó évekre jellemző kontextusképző tervek jegyében az azonos műfajú szövegek, a magyarországi utazások csoportjában képzelte el az erdélyi út leírását is. A magánlevelek utalásából arra következtethetünk, hogy a szövegen 1831 júliusában még dolgozott Kazinczy (Kazinczy Desseffy Józsefnek, Széphalom, 1831. július 26., KazLev, XXI. köt., 5369. lev.), 1831. augusztus 8-án írott levelében aztán arról értesítette Szemere Pált, hogy *„Erdélyi, Pannonhalmi, Nógrádi Utak egy tobusban készek”* (Széphalom, KazLev, XXI. köt., 5378. lev.).

Kiadatlan.

Kötetünkben: 438–517. oldal.

1.4.2. A kötetünkben nem közölt szövegforrások

Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dezsőffy Józsefhez 1816. [A.]

Kézirat: OSZK Quart. Hung. 4053., Autográf fogalmazvány, illetve nyomtatványok.

Keletkezési idő: 1822

Az erősen szennyezett, megrongált, félbe vágott lapokat, újságkivágásokat tartalmazó kötet az *Erdélyi Levelek* többször javított, beszúrással, külön beragasztott lapokkal kiegészített variánsát tartalmazza. Ugyanakkor ez mégis nyomdai példánynak készült, ezt a szedőnek szóló utasítások, és a több helyen is található imprimálási engedélyek bizonyítják. A kötetben belüli belső utalások, illetve az autográf oldalszámozás esetlegességei jól példázzák Kazinczy folyamatosan alakító

munkamódszerét. Számos esetben az oldalak két vagy három oldalszámot is tartalmaznak, amelyek közül egy vagy kettő át van húzva (116a–125b). Ezek az oldalak, valamint a kötetbe ragasztott szövegrészletek arra utalnak, hogy Kazinczy itt is egy korábbi variánsát/variánsait használta fel az újraírás során úgy, hogy a megfelelő oldalakat egyszerűen átemelte korábbi példányaiból és hozzáillesztette azokat az aktuális variáns megfelelő részeihez, talán éppen ez magyarázza, hogy a kötet rengeteg áthúzást, szétszabdalt oldalt, autográf javítást tartalmaz.

A kéziratos lapok között bekötött nyomtatványok a levelek tematikájának megfelelően következnek. A kézirat két nyomtatott szövegforrást, a *Gubernátor Hunyadi Jánosról meg-bizonyittatik: hogy nem volt Szerelem' Gyermeke, Hogy ugyan azon egy Apától Hunyadi Oláh Vojktól még egy Testvére volt leg alább, és az-is Hunyadi János nevű, és hogy Ős neve Székely volt* (írta ARANKA György, Kolo'sváron Nyomt. a' Réf. Koll. betűivel, 1811.) című önálló nyomtatványt (21a–24b) és az *Erdély A' Kolosvári nemzeti Játékszín építésének történetei, 's annak mostani állapota* (Magyar Kurír, 1821. december 409–410., 415–418.) című cikket tartalmazza (csak a cikk első felét, 161a–161b.). Valószínűleg ezek közül az elsőre vonatkozik az a töredékes lap (1ab), amely a szöveg elé van kötve, legalábbis a rajta lévő kérdésekből fennmaradt részletek erre látszanak utalni. A korábbi variánsokból felhasznált részletek miatt az egyes levelek keletkezési idejéről nehéz pontos megállapításokat tenni, de a szöveg döntő többsége feltételezhetően 1822-ben született, a lezárást pedig pontosan meghatározza az előbeszéd datálása: „Széphalom Június 23d. 1822.” (3b). Ezzel van összhangban a 224. oldalon olvasható utalás is: „[iff. Wesselényi Miklós...] ki most (1822.) Angliában mulat”, valamint Kazinczy egy kéziratos feljegyzése, amely az *Erdélyi Levelekre* vonatkozó egyéb jegyzetek hátlapján maradt fenn: „1822. Február 28d. Bárá Wesselényi Miklós, egyetlen gyermeke Miklósnak és Cserei Helenának, Bécsből Február 26d. indult Londonba [...] visszajött Septemberben.” (MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 28., t/ jelű fogás).

Döbrentei Gábornak a műhöz fűzött megjegyzései ugyancsak 1822-ben készültek (*Jegyzések az Erdélyi Levelekre Döbrenteitől és Kazinczy Ferencz válasza*, MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 27., 1a–2b), s a kézirat oldalszámai és félmondattai alapján bizonyítható, hogy Döbrentei kezében az itt vizsgált kötet járt. A Döbrentei-irat első megjegyzése a kötet 3. oldalán olvasható „vádolnánk” szóra vonatkozik (1a). A hivatkozás pontos, a javított szó a kötet mai elrendezése szerint is az Előbeszédben, a kötet 3. oldalán olvasható. A megjegyzések következő tétele szerint az 5. és 14. oldal között olvasható Bővezetés „így igen jó” (1a). Az OSZK Quart. Hung. 4053. jelzetű kézirat jelenlegi kötése szerint a Bővezetés az 1–22. oldal között található. Ezt viszont nem az újrakötés során elkövetett hibákból fakadhat, hanem abból, hogy 1822. augusztus 19-én Kazinczy újabb adatokra hivatkozva visszakérte a Bővezetést barátjától (KazLev, XVIII. köt., 4102. lev.). A továbbiakban felsorolt, javításra szoruló szavak, kifejezések az *Erdélyi Levelek* megjelölt oldalszámain szerepelnek, így a kötet majdnem abban a formában járt Döbrentei és az erdélyi barátok kezében, ahogy ma ismerjük.

Döbrentei 1822. augusztus 3-án vette át a kéziratot (KazLev, XVIII. köt., 4100. lev.) és vitte magával Erdélybe, ahol Kazinczy kérésére vélhetően Gyulay Lajos, Kornis Mihály és Cserey Farkas is elolvasta a művet (KazLev, XVIII. köt., 4098. lev.). Döbrentei 1822. október 19-én küldte tovább a kötetet Igaz Sámuelnek Bécsbe (KazLev, XVIII. köt., 4117. lev.). Igaz Sámuel december 5-én nyújtotta be a cenzúrának a kéziratot (KazLev, XVIII. köt., 4132. lev.), ahol előbb Jung János és Batthyány Vince, majd Franz Sartori cenzor bírálta. Igaz Sámuel 1823. május elején kaphatta vissza a művet, mert május 20-án írt levelében (KazLev, XVIII. köt., 4204. lev.) közölte a cenzor által kitörölt, piros ceruzával áthúzott részeket. A kötet 29b. és utolsó, 164b. oldalán Sartori impimálási engedélye látható.

[Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dezsőffy Józsefhez 1816.] [B.]

Kézirat: MTAKK K 611, 88a–192a. Autográf fogalmazvány, a szedőnek szóló utasításokkal.

Keletkezési idő: 1824

A Bővezetést, Előbeszédet, 26 levelet és Toldalékokat tartalmazó írás tisztázott, gondos, nyugodt betűvezetést mutató kézirat, cenzori bejegyzés, idegen kezű beírás nem található benne. Fennmaradt címlapja belső címlap: Kazinczy a mű tagolásában más kéziratokban azt az elvet kö-

vette, hogy a hosszú címet címlapszerűen alkalmazta, utána jött a tartalomjegyzék és az Előbeszéd, majd a belső címlap a rövid megnevezéssel (mint itt is: Erdélyi Levelek 1816.), aztán a hosszú Bevezetés, a levelek maguk és a Toldalékok (az Előbeszéd a jelen kötetben beszorult a Bevezetés után, de a számozás mutatja különállását). Az itt említett, a 88a oldalon található belső címlap előtti másik címlap bizonytalan autográfájú, s nem köthető egyértelműen e szövegforráshoz (l. erről az MTAK K 636/I. lelőhelyű feljegyzés kapcsán). Mindezek miatt a mű címként a többi korabeli szövegforrásban egységesen használt címvariánst vettük át.

A teljes szöveget tartalmazó variáns az 1823-ban lefolyt cenzúráztatás után készült, de ahhoz, hogy ezt bizonyítani tudjuk, az előbbi szövegforrást kell ismét szemügyre vennünk. A levelek adatai szerint az OSZK Quart. Hung. 4053. jelzet alatt ismert példányt 1823-ban előbb Jung János, a bécsi egyetem és a Terézianum jogi tanára, majd a másodellenőr, gróf Batthyány Vincze, végül Franz Sartori cenzúrá-igazgató vette kézbe. Az eredeti tervek szerint az engedélyeztetés után Igaz Sámuel nem küldte volna vissza a kéziratot Széphalomra, hanem Kazinczyval egyeztetve ő javított volna ki a cenzor által kifogásolt sorokat, annak érdekében, hogy a mű minél hamarabb sajtó alá kerüljön. Éppen ezért 1823. május 20-án írt levelében pontokba szedve közölte Kazinczyval a javítandókat.

A IX. levél egyik részletéről ezt írja: „90. hol a' Küküllő Vármegyei szász falukról van szó, kitöröltetett ez: »s' minthogy politicaí úton Erdélyi ember a' dologban nem teheté lépést.« Consil. Puky küldetett-le Budáról »hogy a' dolgot mint királyi Biztos, vizsgálja-meg, 's e' foglalatosság tartóztatja itt«. Az elvont hely ki van törölve 's alól ez a NB. NB. áll: Puky ist gestorben, nach dessen Tode wurde die Beylegung dieses Gegenstandes, einem Siebenbürger, dem dermaligem Hofrath Alexius von Nopcsa übertragen.” (KazLev, XVIII. köt., 4204. lev.) Az említett kötet 90. lapján valóban megtalálható a német nyelvű bejegyzés (OSZK Quart. Hung. 4053. 79b), de csak Igaz Sámuel magánlevele utal arra, hogy itt nem egy Kazinczy által felkért olvasó megjegyzése, hanem a cenzor közbeszúrása olvasható. A cenzor által megjelölt sor után Kazinczy később ezt a mondatot szorította oda: „Puky meghala Kolozsvárt 1816. Septemb., 's a' vizsgálat' folytatása akkor Hunyad Várm. Fő-Ispán, most Referendárius Nopcsa Elek Úrra bízott” (OSZK Quart. Hung. 4053. 79b). Ugyanez az adat van feljegyezve a most vizsgált szövegforrás előtt található, bizonytalan autográfájú címlapra is (MTAK K 611, 87a).

A szóban forgó szövegforrás ezt a cenzori törlést figyelembe véve készült, a IX. levélben már az átdolgozott szöveget olvashatjuk: „A tizenhárom falu most ismét békételenkedék, nevezetesen a' törvényes-úton felosztott erdők eránt, 's panaszaikat Urbáriumi panaszokkal vegyítették-össze; 's Consil. Puky beküldetett Budáról, hogy a' dolgot, mint Kir. Biztos vegye vizsgálatba. Puky meghala Kolozsvárt 1816. Septemb., 's a' vizsgálat' folytatása akkor Hunyad Várm. Fő-Ispán, most Referendárius Nopcsa Elek Úrra bízott” (MTAKK K 611, 128b). Így a jelen szöveg keletkezését 1823 májusa utánra datálhatjuk. Az átdolgozás egésze azonban inkább 1824-re esett, az előbeszéd datálása legalábbis egyértelműen ezt az évet jelöli meg (104b), s ezzel látszik összhangban lenni Kazinczy Dulházy Mihálynak 1824. április 9-én írott levelének utalása is: „Erdélyi Leveleimet újra dolgozám. Tegnap végeztem-el az utolsó lapot. Az új Manuscriptum 179 lap in 4to.” (KazLev, XIX. köt., 4341. lev.). Vizsgált autográfunk megfelel leírásnak, így feltehetően 1824 áprilisára tehetjük elkészültét.

Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dezsőffy Józsefhez 1816. [C.]

Kézirat: MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 52. sz. I. köt. Nyomtatásra előkészített, utólag javított autográf.

Keletkezési idő: 1824–1825

Az autográf oldalszámok többszöri javításából, a változó írásképből, a tinta eltérő erősségéből arra következtethetünk, hogy a variáns utólagos rendezés eredménye. A kötetet a levéltári kötetrenddel és a primer szövegben megemlített könyvekkel kapcsolatos levéltári feljegyzések nyitják (1a, 2a, 4a, 5a). Az elkülöníthető írásmódok alapján ezek a feljegyzések két idegen kéztől származnak. A 2a feloldal méretű lapon valószínűleg a hagyaték rendezését felügyelő Jakab Elek írását olvashatjuk: „Kazinczy Ferencz Erdélyi levelei I. dolgozás. 48.” A levéltári jelzés megtevesztő, hiszen az „I. dolgozás” nem a variáns számára, hanem a bekötött variánsok kötetssorrendjére utal.

Ugyanilyen megtévesztő számozással más autobiografikus műveknél is találkozhatunk (l. KAZINCZY 2009, 815.). A levéltári feljegyzések között találjuk a kötet első Kazinczy-autográfját (3a), amely azonban nem az *Erdélyi Levelek*hez kapcsolódik, a lap feltételezhetően a helytelen kötés következtében került a kötet elejére. A többnyire születési és halálozási évszámokat tartalmazó lapon Kazinczy Kis József halálát is megemlíti, így a szóban forgó feljegyzések 1827. július 13. után keletkezettek.

Az 5a oldalon található címlapot, az utána következő Előbeszédet és Mutatót folyamatos autográf római számozás köti össze (I–X.). A címlapon évszám: „1825.,” az Előbeszédet (III–V.) pedig 1824. október 15-ei dátummal látta el Kazinczy. Ezután következik a mai értelemben vett annotált tartalomjegyzékhez hasonló Mutató (VII–X.), amely a kötet XXIV levelét foglalja össze pár sorban, de a levelek után következő Toldalékokat már nem tünteti fel. A Mutatót egy belső címlap, az Előbeszéd, XXIV levél és a Toldalékok követik. Az autográf oldalszámozás a belső címlaptól (1) a Toldalékok 208. oldaláig folyamatos. Az utána következő, a Bethlen-ház elágazását tárgyaló lapon már két autográf oldalszámot láthatunk, egy áthúzott 189-est és a mellé írt 209-est. A kétféle oldalszámozás egy darabig (196/216) párhuzamosan fut egymás mellett. Majd a 217-es oldalszám önmagában áll, de az azt követő 218-as oldaltól a kötet végéig a lapok megint egy másik variánsból lettek átemelve úgy, hogy az eredeti 278–282-t Kazinczy az új kialakításnak megfelelően átjavította 218–222-re. Az átjavított oldalszámok alapján megállapítható, hogy Kazinczy minimum két variáns egyesítéséből hozta létre ezt a szövegállapotot.

A kötet több oldalán idegen kezű bejegyzéseket találunk. A 73., 75. és 164. oldalon a helyesírássra vonatkozó ceruzás bejegyzések valószínűleg levéltárosi megjegyzések. A 194., 195. és 222. oldalon olvasható, a Bethlen-házra vonatkozó adatokkal és az Erdély gubernátorait felsoroló 9 pontos listával feltételezhetően Ponori Thewrewk József egészítette ki barátja sorait. A kézirat 155. oldalán alábbi bejegyzését pedig Horváth István fűzte Kazinczy munkájához: „*Székelly eredeti gyűjteménye Pétssett van Klimo Püspök Gyűjteményében. Horváth Ist.*” Az előbb említett bejegyzésből és a kéziratban említett évszámokból arra következtethetünk, hogy Kazinczy ezt a variáns akarta Igaz Sámuelnek Bécsbe küldeni Thaisz András és Teleki László segítségével (Kazinczy Thaisz Andrásnak, Széphalom, 1824. október 30., KazLev, XXII. köt., 5601. [4412/b.] lev.), akiket megkért, hogy előbb adják át azt Horváth Istvánnak, Jankovich Miklósnak és Ponori Thewrewk Józsefnek (Kazinczy Horvát Istvánnak, Széphalom, 1825. január 4., KazLev, XIX. köt., 4441. lev.). A kéziratcsomó végül nem került el Bécsbe, s Kazinczyhoz sem jutott vissza (l. erről részletesen az 1.5.4 fejezetben, a 11. kidolgozásról mondottakat).

Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dezsőffy Józsefhez. 1816. [D.]

Kézirat:

– MTA KK K 611 (*Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dezsőffy Józsefhez. 1816.*), 1a–86b. Autográf fogalmazvány.

– OSZK Quart. Hung. 2994. (*Töredékek Kazinczy Ferencz Erdélyi Leveleinek Legelső dolgozásából.*) Autográf fogalmazvány.

Keletkezési idő: 1825–1826

A K 611 jelzetű kéziratcsomó csonkán maradt ránk, a 23 levelet tartalmazó és a Toldalékokat részben őrző kézirat hiányzó oldalait ma az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárban találjuk meg OSZK Quart. Hung. 2994. jelzet alatt. A több belső címlapot is tartalmazó tizenhat oldalas autográf első rectóján olvasható idegen kezű megjegyzés szerint az *Erdélyi Levelek* legelső variánsát tartalmazza a kemény kartonba kötött kéziratcsomó: „*Töredékek. Kazinczy Ferencz Erdélyi Leveleinek Legelső dolgozásából.* A Nagy Tekintetű b. e. Szerző kezétől írva. <Kazinczy Gáborom ajándékából birva Cs. O. L. 1833. Január 20.> Órmós László Barátom ajándékából birom. B. Györy[?] Dániel mk. 27. Őszutó 1836.” A belső címlapot Kazinczy Gábor egyik legkedvesebb sárospataki barátja, a fiatalon elhunyt író-társ, Cs. Ormos László készítette, amelyet később Báró Györy[?] Dániel egészített ki a fentebb idézett mondattal. Ormos László több ízben is részt vett a Kazinczy-hagyaték rendezésében, ő fűzte például egybe *Kazinczy Ferencz’ saját kezével írt Autobiographiája 1785^{ig}* című, MTA KK Tört. 4-r. 65. jelzetű munkát (ORBÁN 2002, 634). Az *Erdélyi*

Levelek néhány részlete hat oldalnyi folyószöveg-töredék után következik és az MTAKK K 611 jelzetű kézirat része, amit az oldalszámozások egyértelműen bizonyítanak.

A fekete tintával és piros ceruzával írt oldalszámok Kazinczyhoz, míg a szürke grafitval jelzett számok a levéltárosokhoz köthetők. A töredékes csomón (OSZK) a ceruzás levéltárosi számozást fekete tintával írt oldalszámok váltják fel és az utolsó lapon egy áthúzott és egy vele párhuzamosan futó fekete tintával írt autográf oldalszámot olvashatunk. A levéltárosi számozásból és a hiányzó oldalakból több fontos tanulság vonható le. Egyrészt ez a variáns is kompilálás eredménye, az Előbeszédet, a több autográf oldalszámot is tartalmazó utolsó leveleket és a Toldalékokat Kazinczy egy korábbi variánsból emelte át. Másrészt Kazinczy összeállítása után a munkát minimum egyszer újrakötötték, minden bizonnyal ennek köszönhető, hogy a mű egyes oldalai elvesztek, és hogy az eredetileg összetartozó lapokat ma két közgyűjteményben őrzik. Az autográf oldalszámozás alapján a lapok helyes sorrendje a következő:

Lelőhely, jelzet	Levéltári, ceruzás oldalszámok	Autográf, fekete tintás oldalszámok	Autográf, piros ceruzás oldalszámok
MTAKK K 611	1a–16b.	[számozatlan lapok]	–
MTAKK K 611	17a–30a.	1–27	–
MTAKK K 611	30b.	[számozatlan oldal]	–
MTAKK K 611	31a–47b.	29–62.	35–68.
MTAKK K 611	47a(r)–47a(v).	[külön beragasztott lap, javítások a 63. oldalhoz]	–
MTAKK K 611	48a.	63.	69
MTAKK K 611	48b.	64.	69. [sic!]
MTAKK K 611	49a–60b.	65–88.	70–92.
MTAKK K 611	61a(r)–61a(v).	[külön beragasztott lap, javítások a XIII. levélhez]	–
MTAKK K 611	62a–73b.	89–112.	93–116.
OSZK Quart. Hung 2994.	7a–8b.	113–116.	117–120.
Hiányzó oldalak	–	[117–128.]	[121–132.]
MTAKK K 611	74a.	129.	133.
MTAKK K 611	74b–79b.	130–140.	134–144.
MTAKK K 611	80a–80b.	141 <143>–142 <144.>	145–146.
MTAKK K 611	86a–86b.	143 <145>–144 <146.>	147–148.
MTAKK K 611	82a–85b.	145 <147>–152 <154.>	149–156.
MTAKK K 611	81a–81b. [külön beragasztott lapon]	153 <155>–154 <156.>	157–158.
Hiányzó oldalak	–	[155–158.]	[159–162.]
OSZK K Quart. Hung 2994.	9a–9b.	253 <159>–254 <160.>	163–164.
Hiányzó oldalak	–	[161–?]	–

A szövegforrás keletkezési idejének meghatározásához a Dessewffy Aurél és Dessewffy Marcell erdélyi útjával kapcsolatos levelezés szolgáltatók támpontokat. 1826. augusztus 3-án Aurél azzal

a kérrsel fordult Kazinczyhoz, hogy készítsen egy útitervet számukra és küldje el nekik az *Erdélyi Leveleket* (KazLev, XX. köt., 4663. lev.). Kazinczy postafordultával ígérte a kérések teljesítését (KazLev, XX. köt., 4664. lev.; minderről részletesen l. a 13. kidolgozás kapcsán mondottakat). Leveleikben többször szóba került a készülő mű, Aurél olvasta és megjegyzésekkel látta el az egyik változatot. Kiegészítéseit azokra az üres lapokra írta, melyeket Kazinczy fűzött a szöveg elé („Papirosat varrtam ide, hogy a’ Mélt. Gróf mindenütt tehessen jegyzéseket legalább ólommal.”, 4a.).

A jelen szövegforrás paratextusait vizsgálva megállapítható, hogy Kazinczy nemcsak a leveleket rendezte úgy, ahogy ma láthatjuk, hanem a mű peritextusait is. A kötet főcíme után találhatjuk az ifjú grófoknak szóló hatoldalas *Úti-jegyzést* (2a–4b), amely lényegében egyezik a Váczy-féle levelezésben közölt útitervekkel, majd az üresen hagyott oldalakon Dessewffy Aurél jegyzeteit, melyekben többször az Erdélyben hallott adatokra hivatkozik, feltételezhető, hogy utazása alatt, az erdélyiek körében olvasta a munkát. Egyik utolsó megjegyzéséből: „168 lapon pedig veressel 172 [...]” nemcsak azt tudjuk meg, hogy a két különböző színű oldalszámozás Kazinczyhoz köthető, hanem azt is, hogy a munka minimum 168 oldalas volt.

Mindebből levonható az az összegző következtetés, hogy a jelen szövegforrás volt az ifjú Dessewffy-grófok kezében, így ez tekinthető az 1826 körül érvényesnek változatnak. Ugyanakkor Kazinczy „szerencsémre még kezemben van” megjegyzése ennek korábbi keletkezésére utal, s ezzel pedig az tűnik összhangban lenni, hogy az előbeszéd végén 1825-ös keltezés található. Mint az eddigi szövegforrások esetében is láttuk, az adott kézirat készítése, majd lezárása sokszor elhúzódoán zajlott, s ettől a nyomtatás előkészítése, a cenzúráztatás időben is elvált. Ebben az esetben is ezt feltételezhetjük: az 1825-ben valamikor lezárt kézirat került 1826-ban a Dessewffy-grófokhoz, s ezt dolgozta tovább aztán azok megjegyzései alapján.

1.4.3. Az Erdélyi Levelek szövegállapotai és változatai

A számbavett szövegforrások szövegállapotainak vizsgálata során az alakulástörténet megrajzolására tehetünk kísérletet, hiszen az egyes szövegállapotok hasonlóságai és különbségei alapján szövegváltozatok elkülönítésére és ezek egymásutánjának meghatározására nyílik lehetőség. Az alapkérdés mindig az kell legyen, hogy milyen kritériumok tűnnek adekvátnak az adott forráscsoportra nézve a szövegváltozatok határainak kijelöléséhez. Egy rövid szöveg esetében egyetlen szó is lehet ilyen jelentőségű (pl. Kazinczy verseiben az eltérő női nevek), hosszabb és összetett szövegeknél viszont akár nagyszámú szövegtérítés sem feltétlenül képez alkalmas kritériumot (ezt láthatjuk éppen *Erdélyi Levelek* szövegforrásainak összevetése során).

Az *Erdélyi Levelek* szövegforrásait összevetve az állítható, hogy egyrészt még az egymáshoz közelállóak is mutatnak érdemi szövegtérítéseket, másrészt pedig a típusos szövetszerű hasonlóságok és különbségek nem mindig ugyanazon szövegforrások között figyelhetők meg. Mindebből következően nemigen lehet kijelölni a szövegtérítéseknek azt a mennyiségét, jellegét avagy szintjét, amely biztonsággal megalapozhatná a szövegállapotok szövegváltozatokba rendezését. Más alapvetésre van szükség, s ezt a szerkezeti felépítésben véljük megtalálni, amely több egyértelmű indikátorral jellemezhető. Ezek a következők:

1. az adott szövegforrás koncepcionális pozicionálása, vagyis hogy *önálló* műként határozódik meg az *Erdélyi Levelek*, más mű *részeként*, avagy csak valamilyen célt szolgáló *kivonata* egy teljesebb szövegnek;

2. hány és milyen elnevezésű egységre van bontva az adott szövegforrás;

3. tartalmaz-e paratextusokat, elsőrendűen az előbeszédet, a bēvezetést és a toldalékokat.

A fentiek alapján meglehetősen markáns hasonlóságok és eltérések rajzolódnak ki, amelyek alapján az *Erdélyi levelek* összefoglaló címen emlegetni szokott szövegidentitás alakulástörténete négy szövegváltozat egymásutánjánban rajzolható meg. Ezeket foglalja össze az alábbi táblázat:

Változat	Koncepció	Részek	Paratextusok	Szövegforrások	A jelen kötetben
I.	önálló	~ 40 levél (keltezéssel)	nincsenek	[Kazinczynak Erdélyi Levelei] (a vége hiányzik)	25.
II.	önálló	24 levél	vannak	Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dezsőffy Józsefhez 1816. [A.]	–
	önálló	26 levél	vannak	[Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dezsőffy Józsefhez 1816.] [B.]	–
	önálló	24 levél	vannak	Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dezsőffy Józsefhez 1816. [C.]	–
	önálló	24 levél	vannak	Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dezsőffy Józsefhez 1816. [D.]	–
	önálló	25 levél	vannak	Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI.	26.
III.	rész	12 szak, 104 szakasz	nincsenek	[Pályám emlékezete] Hetedik Könyv. 1816.	27
IV.	rész	51 fejezet	nincsenek	[Utazások] Erdélybe. 1816.	28.

Az önálló mű koncepciója jegyében formálódott első és második változat különbözik a levelek számában, a levél jelleg keltezéssel történő hangsúlyozásában (mely a második változatban elmarad), valamint a paratextusok meglétében, illetve hiányában. A harmadik és negyedik változat megszünteti a mű önállóságát, s a *Pályám emlékezete*, illetve az *Utazások* részeként határozza meg azt, elhagyva a paratextusokat. A belső tagolás azonban különbözik, igazodván a befogadó mű belső rendjéhez. A teljes szövegforrások mellett létező mutatványok mindegyike az első változat körébe vonható ugyanezen fő jellemzők alapján, mint azt az alábbi táblázat mutatja:

Változat	Koncepció	Részek	Paratextusok	Szövegforrások	A jelen kötetben
I.	mutatvány	9 levél (keltezéssel)	nincsenek	[Az Erdélyi Levelek Tudományos Gyűjteményben megjelent részletei]	24.
	mutatvány	1 levél (keltezéssel)	nincsenek	[Részlet a Teleki Sámuelnek 1817 február 8-án írott leveléhez csatolva]	–
	mutatvány	4 levél (keltezéssel)	nincsenek	[Részlet a Wesselényi Miklósnak 1817 június 14-én írott leveléhez csatolva]	–
	mutatvány	1 levél (keltezéssel)	nincsenek	[Részlet a Wesselényi Miklósnak 1817 június 29-én írott leveléhez csatolva]	–
	mutatvány	1 levél (keltezéssel)	nincsenek	[Részlet a Cserey Miklósnak 1818. március 2-án írott leveléhez csatolva]	–

A fennmaradt szövegforrásoknak ezen szerkezeti jellemzők alapján történő változatokba sorolása egyben megalapozza a jelen kötetben közlendő szövegek kiválasztását. A teljes szövegűek közül azon szövegforrásokat, amelyek egyedül reprezentálnak egy változatot, természetesen közreadjuk, a második változathoz sorolható öt szövegforrás közül pedig az utolsót választottuk közlésre, mint az alakulástörténet utolsó ismert dokumentumát. A mutatóanyagok közül a *Tudományos Gyűjteményben* publikált részleteket hatástörténeti jelentőségük miatt közöljük, a többi egyébként funkciójában is eltérő jellegű, hiszen csak véleményezésre küldte ezeket barátainak, ismerőseinek. E válogatást a terjedelmi korlátok tették szükségessé, az elektronikus kiadásban minden szövegforrás hozzáférhető lesz.

1.5. A mű keletkezéstörténete Kazinczy levelezése alapján

1.5.1. Az Erdélyi Levelek pályafordulatként való értelmezése

A számos szövegforrást áttekintve joggal merülhet fel a kérdés, hogy Kazinczy miért nem tekintette véglegesnek egyik variánsát sem, és miért nem került a mű teljes terjedelmében a közönség elé még a szerző életében. A recepciótörténet legtöbbször Kazinczy „jobbító szándékával” magyarázta a megjelenés sorozatos elmaradását és a „sajátosként” aposztrofált munkamódszernek tulajdonította a számos változatot. Ilyen mennyiségű szöveg esetén azonban indokolt közelebbről is szemügyre venni a kiváltó okokat, hiszen tudjuk, hogy Kazinczynál az egyre tökéletesebb szöveg létrehozásánál csak az örökhagyás szándéka, a mediális térben elnyerhető halhatatlanság utáni vágy volt az erősebb. A mű alakulástörténete éppen arra a kulturális szerepmintára, helyesebben szerepminta-váltásra irányíthatja figyelmünket, amelyet közelről szemlélve érthetővé válhat a több évtizedes szövegalkatás.

1816-os erdélyi utazását Kazinczy Ferenc élete egyik legszebb élményének nevezte (KazLev, XIV. köt., 3264. lev.). A három hónapos utazás nemcsak feledhetetlen emlékeket jelentett, hanem irodalmi munkásságában is döntő változásokat hozott. A kiadás éveire derült ki ugyanis, hogy a korábban megjelentetett Szép Literatura-sorozat írást (Kazinczy Ferenc' Munkái, 1–9, Trattner János Tamás, Pest, 1814–1816.) a vártnál jóval csekélyebb számú olvasótábor érdeklődik (KazLev, XI. köt., 2562. lev.). Az *Erdélyi Levelek* teljes kiadásától vélhetően ezért lépett vissza Trattner: „János Tamás, ki Superintendens Báthorynak Egyházi Beszédeiért épen ezen hetekben fizete ezer forintot, az Erdélyi Leveleket nem vállalja föl. Hiszen, ugymond, a' Szép Literatura köteteinek esztendő alatt alig vagyon egy két vevője. Minthogy tehát nincs reménye, hogy az Erdélyi Levelek által egy második Petrozét szerezhessen, bocsássunk meg nékie!” – írja Szemere Pál Kazinczy Ferencnek 1820. augusztus 18-án (KazLev, XVII. köt., 3882. lev.).

Az 1810-es évek közepén az erdélyi utazást megörökítő művét új kezdetként, szinte önálló irodalmi munkásságának nyitányaként ünnepelték Kazinczy barátai: „A' mit Szemere Pál Erdélyi utazásodról ír, azt könnyen elhiszem. Te, barátom, vétettél Magad és ditsőséged ellen, mikor fordítónak lettél. Ennyi időskorodban is a' legszebb élevenígyben 's kellemekekkel tetézve minden erőltetés nélkül ömlenek elmédből akármébből eredeti írásodban, még leveleidnek legmondatlanabbul elsórt soráiban is a' szép gondolatok. Mi vált volna belőled, ha első Ifjuságodtól fogva a' saját szárnyaiddal repülésben gyakorlottad volna Magadat. Hogy a' Téged oly igen interesszáló tárgyakról, a' millyeneket Erdélyi utazásodban festesz, az a' minden Szépet 's Jót mélyen érző, 's oly bájolva enyelegni, elmésen mardosni, 's bőszen ditsérni tudó Lélek, melly ötvennyöltz esztendőskorában a' szerentsébb Ifjak' erejével bir, ditső munkát fogott alkotni, azt igen könnyen elhiszem” – írja Kis János Kazinczynak (KazLev, XV. köt., 3444. lev.). A hasonlóan lelkes elismerések ismeretében úgy tűnik, mintha Kazinczy a fordítások és a retrospektív visszaemlékezések árnyékából kilépve ekkor találta volna meg tolla számára a legmegfelelőbb hangot és szépirodalmi formát.

A sokszínű műfordítói program háttérbe szorította az önálló munkák létrejöttét. Az idegen minták másolása az alkotói önbizalom megcsappanásával járt együtt – mondja Dávidházi Péter –, ezért Kazinczy legeremtebb életkorában nem vállalkozott nagyobb művekre (DÁVIDHÁZI 2004,

301.). Az *Erdélyi Levelek* 1817–1818 fordulójára a fordítót túlszárnyaló szerző kiteljesedését szimbolizálta. „*Szemere és Kölcei olvasták Erd. Leveleimet; azt hiszi mind a' kettő, hogy ez a' Munkám lesz koronája eddig ismert dolgozásaimnak, mind a' kettő kér, hogy ezután ne fordítsak, 's ez vala szándékom magamnak is; de Hamletet és Iphigeniát (Göthétől) elvégezem*” – írja Kazinczy Döbrentének 1817 júniusában (KazLev, XV. köt., 3458. lev.). Az elkészült részekről szóló baráti beszélőket hallgatva a magát mindig jobb fordítónak, mint szerzőnek tartó Kazinczy egy olyan új szerepkörben találta magát, amely merőben ellentmondott addigi irodalomkonceptiójának, illetve új utakat nyitott meg az elitista irodalom kiteljesítése terén. Mindez azért lehet különösen fontos a számunkra, mert ha a problémát Kazinczy klasszicizmus-felfogásának egyik legfontosabb kérdése felől, a „fordítás” és az „eredetiség” ellentétének tágabb kontextusában értelmezzük, viszonylag könnyen belátható, hogy a fordítói szerepkörben hangoztatott programot, vagyis, hogy a fordítások mintájára születő literatúránk lesz táptalaja eredetiségünknek, még annak a szerzőnek is nehéz volt átültetni a gyakorlatba, aki a legtöbbet tette az ilyen irányú fejlődésért. A szerepminta-váltás és a minta által megkövetelt „irodalom” felépítése tehát korántsem ment olyan zökkenőmentesen, mint ahogy az *Erdélyi Levelek*et kísérő első reakciók és az írói lendület alapján várni lehetett. A fentebb stíl jegyében meghirdetett, a fordításoknál hatékonyan működő programot a saját széppropra esetében az önálló szerzői hang keresése váltotta fel.

Az útkereséssel járó vívódásokról, a szöveg alakulását befolyásoló töprengésekről Kazinczy többször is beszámolt barátainak: „*Egyébiránt nekem magamnak is épen az a négy kérdés forgott mindig szemem előtt, valamikor Erdélyi Leveleimet olvasám, a melyeket Te tészesz előmbbe, 1) megfelelek-e a magyarországi olvasók várakozásának, kik előbeszédem ígérete után ezen levelekből reménylik ismerhetni Erdélyt? 2) mit lehet azoknak fordításokban a külföld és a németül olvasó magyar? 3) mit mond rá Erdély? 4) mi háramlik ezen munkából reám?*” – írja Ponorinak 1825-ben (KazLev, XIX. köt., 4468. lev.). A magánlevelezés beszámolóit olvasva egyértelműen látszik, hogy annyi más szerzővel folytatott pennacsata után Kazinczynak önmagával is meg kellett küzdenie: „*Én részemről senkinek nem kívánok inkább tetszeni mint enmagamnak, s nincs bizonyosabb mint az, hogy minden javallás közül épen ezt legnehezebb megnyerni, hanemha azon szerencsés bohók közé tartozunk, a kiknek minden jó, a mi náluk terem*” – írja Ponori Thewrewk Józsefnek 1823-ban (KazLev, XVIII. köt., 4165. lev.).

Az angol útirajzok fordítása, a Goethe *Itáliai utazásaiban* való elmélyülés, vagy az Erdélyt fedező kutatók eredményeinek alapos ismerete természetesen itt sem hagyható figyelmen kívül, amikor a mű előzményeit, kanonikus mintáit keressük. Hol zsebben elférő útirajzként képzelte el a művet, hol Goethe *Aus meinem Leben* című alkotásának mintájára dolgozta át. Egy „eredeti” alkotás egyértelműen saját alkotói invenciót feltételez, ugyanakkor a szöveg újabb és újabb átirása, teljes szerkezeti átformálása éppen a szöveg létrejöttében szerepet játszó invenció létjogosultságát kérdőjelezi meg, és arra utal, hogy Kazinczynak végső soron nem sikerült megbirkóznia azzal a feladattal, amely világirodalmi példaképeit nagyra tette (FRIED 2009, 405), a szerzőség sarokpontjait nem sikerült kijelölni. A sorozatos szerzői korrigálás nemcsak a főszereplő belülről felépített önazonosságát kérdőjelezi meg, hanem a szerzői státusz folyamatos újraértékelésére, illetve az újraértékelés pontos határait ki nem jelölő mozzanatokra is felhívja a figyelmet. Több levélben az öntörvényű alkotást még merni nem vállaló, de lehetőségeivel próbálkozó szerzői hangot fedezhetjük fel: „*Édes barátom, Te Erdély fia vagy, s Erdélyt tudósan ismered. Illő vala tehát hogy Erdélyi Leveleimet veled megolvastassam, s arra kérjelek, hogy minden tévedésimet nekem leveledben kimutasd, házajaimat kipótold, és a mi bővítést kíván, kibővítsd, s erre nagyon kérlek. Feleségem azt szokta mondani, hogy munkám elveszté érdekességét, mert utam után sok eszt[endő] múlva jelen meg; s a megjegyzés igaz. De mennyivel jobb most mint elsőbb dolgozásiban volt! Ohajtom hogy érzéseim sikerrel menjenek által olvasóim lelkeikbe. Ha dolgozásimnak van valamely érdeme, úgy az, a mint ugyan én hiszem, egyedül abban áll, hogy a mit írok, lángoló szívvel írom; s az Erd. Levelek így íratnak*” – írja Ponori Thewrewk Józsefnek (KazLev, XIX. köt., 4412. lev.).

Az átdolgozás mértékét, az eredeti szerzői szándék módosulását tökéletesen szemlélteti egy Kápolnay Antalnak írt 1819-es levél: „*Tartván tőle, hogy olyat találók elmondani egygyről vagy másról, a mi annak, a ki felől szölok, egy vagy más tekintetben kedvetlen lesz, az elmúlt Júniusban beküldém M[anu]s[criptum]omat Erdélybe, s csak Deczemb[er] első napján kaptam-vissza. Követém*

a mit ezek kívántak, s mindent elhagytam a mit nem javallottak; s így azt nyерem, hogy a munka a tónus gravissága által pótolja-ki, a mit előbbi dolgozásom naivetéje és stilusa által nyert volna, s a megváltoztatás által egészen elvesztett. Barátimnak igaza van: nem minden szereti, hogy portréja a szemlélés végett mások elébe tétessék, s azt mások, a szokás szerint nem mindég kedvezve, glosszálgassák. Egyedül a genialis Báro Naláczinak képét adom úgy, a' hogy festettem volt. Ő az az ember, a ki ezt nekem megbocsátja." (KazLev, XXII. köt., 5564. [3687/a.] lev.) Ennek az alkotói kísérletezésnek köszönhetjük azokat az esetenként csonka, javításoktól szinte olvashatatlan szövegeket, amelyeket ma *Erdélyi Levelek* cím alatt ismerünk.

1.5.2. A mű fogantatása és a mutatványok fogadtatása

Döbrentei kisebb-nagyobb megszakításokkal 1816 elejétől folyamatosan szervezte barátja utazását. Kazinczy elsőként Cserey Farkast kérte fel, hogy dolgozzon ki számára egy útitervet: „Cserei Farkas barátomat arra kértem, hogy dolgozzon-ki nekem egy úti-plánt, melly szerint Kolozsvárt, Vásárhelyt, Andrásfalvát, Cserei Miklóst, Szebent, B. Naláczi Istvánt, a' ki valaha a' Gárdában volt (mert talán van egy ifjú is), Sipos Pált láthassam; jegyezze-fel, hogy némelly helyeken kiket lesz illő látnom” – írja Gyulay Karolinának 1816. január 28-án (KazLev, XIII. köt., 3114. lev.). Miután Cserey többször is udvariasan visszautasította barátja kérését, Kazinczy Döbrenteihez fordult, hogy segítsen neki az előkészületekben (KazLev, XIII. köt., 3133. lev.). Ezekben a hónapokban szinte csak az utazási előkészületekről társalkodnak Kazinczyék: „Az Erdélyi út engem éjjel nappal elfoglalva tart. De mikor menjek oda? mikor mehetek oda? nem tudom. Pünkösdkor látni benneteket leginkább lehet reménylenem. De úgy meg leszek fosztva azon nagy örömtől hogy Carlósz, 's téged, Lajost sokáig bírhasalak, hogy egyiketeknek vagy másiktoknak társaságában láthassam-meg Erdélyt 's annak nevezetesebb helyeit, és a' mi helyeinknél még érdeksebb, embereit” – írja Döbrenteiének márciusban (KazLev XIV. köt., 3167. lev.).

Döbrentei márciusban több útitervet is készít, az eredetileg tervezett tavaszi indulás elmaradása után Kazinczy Döbrentei javaslatára az utazás júniusi megkezdése mellett dönt (KazLev, XIV. köt., 3155. lev.). Március 26-án erről értesíti gróf Gyulay Karolinát: „Én júniusban látom-meg Andrásfalvát, Pünkösdt Zsibón töltöm Lajossal, Döbrenteivel; onnan Krasznára, Kolozsvárra, Vásárhelyre, Gernyeszegre, Bonyhára megyek; onnan az Erdély Mennyországba [...] s' Andrásfalváról Szebenbe, megnézni a' Galleriet, úgy Tordosra 's Bábolnára, 's ki Aradnak. Ez a' plánom. De Döbrentei Zsibón még sokat fog változtatni; előbbe adván, hol kell mit megtekintennem.” (KazLev, XIV. köt., 3166. lev.) A készülődés hónapjai alatt mindkét fél többször módosította az indulás időpontját. Széphalomról hol az egyik családtag betegsége, hol pénzzavar miatt volt lehetetlen megkezdni az utat, Döbrentei pedig az előkészületlenségre hivatkozva kérte Kazinczyt a halasztásra, aki végül 1816. június 11-én indult el Erdélybe.

Már ekkor tervezte az utazás megörökítését: „Útamat írni fogom és kiadom... utazásom, ha nyomtatásban jelend meg, nem lesz sem gyönyör, sem haszon nélkül” – írja Dessewffy Józsefnek (KazLev, XIV. köt., 3237. lev.). Az egy hónaposra tervezett körút három hónaposra nyúlt. Közben Kazinczy kislányával, Eugéniával végiglátogatta Erdélyt, folyamatosan tudósította barátait élményeiről. Az utazás időszakában természetesen Kazinczy jóval kevesebb számú levelet küldött szét, mint amennyit megszoktunk tőle, de ezek a magánlevelek így is értékesek számunkra. Általuk az utazást egy másik perspektívából, nem a nyilvánosság számára megörökített emlékeken keresztül közelíthetjük meg. A hagyatékban található rajzok és a magánlevelek visszaemlékezései arra utalnak, hogy már a helyszínen megkezdte az erdélyi események rögzítését. Feljegyzéseket készített például a városok közötti távolságról és a megtett utak hosszúságáról, vagy vázlatos rajzokat skiccelt fel például a Hunyadi síremlékről (l. *Feljegyzések*). Utazásáról nemcsak ezekkel a vázlatokkal tért haza, hanem ekkor kapta meg I. Rákóczi György 1632-es naplókönyvének Benkő József által készített másolatát Kenderesy Mihálytól (MTAKK K 639, 1–32.).

A hazatérést követően Kazinczy vissza akart térni Erdélybe, ottani barátaival együtt akarta olvasni, javítgatni művét: „Nagy kedvem volna nekem, édes barátom, ha majd ezen leveleim készen lesznek, Semlyénből által szaladni hozzád, hogy ketten olvassuk-meg azokat. Osztán akkor lóra ül-

nénk, 's felmennénk a' Pajk tetejére, hogy azt a' szép scénát, mellyet festek, még egyszer láthassam. De mikor lesz, mikor lehet az! Onnan egyet kerülnék Zsibóra, vissza jövé, sajtó alá adhatnám a' leveleket” – tolmácsolja elképzeléseit Cserey Farkasnak (KazLev, XV. köt., 3482. lev.). A második erdélyi körutazásról szőtt terveket Kazinczy sokáig dédelgette, de a visszatérésre soha nem került sor. Feltételezhetjük, hogy már az elindulás pillanatában is tudatában voltak mind az erdélyiek, mind az időződő Kazinczy, hogy az 1816-ban tett látogatás egyszeri és megismételhetetlen lesz.

A tervekől vágyakká szelídülő elképzelések kapcsán Kazinczy sokszor hangoztatta, hogy ha már nem a helyszínen, erdélyi barátai körében írhatja művét, legfőbb óhaja, hogy élményeit minél méltóbban adja vissza olvasóközönségének. Az évek múlásával azonban nemhogy közelebb került volna a minél tökéletesebb megörökítéshez, hanem egyre inkább eltávolodott tőle: „*Oh barátom, mit adnék érte, ha tudniillik volna mit adnom, ha még vagy 30 esztendeig olly erőben élhetnék mint most!* Ezután még tízezerben állanék a' dolgozásnak. De sera est in fundo parsimonia, ezt mondja bölcs Seneca, 's nagyon tartok tőle, hogy ez a' nagy tűz, melly most szálla-meg, titkon jelenti, hogy nem sokára Deus fio — a' mint Suetónnál egy Császár mondja. Gyermekeim és Irásaim forognak szünetlen szemeim előtt. Mind a' kettőből azt a' jót szeretném csinálni, a' mi tőlem kitelik” – panaszkodik Dessewffy Józsefnek 1818-ban (KazLev, XV. köt., 3547. lev.).

A reprezentációs célok változásával a tartalom is folyamatosan változott. Kazinczy olyan művet szeretett volna létrehozni, amely egyszerre tanítja és szórakoztatja az olvasókat, de amelyet bárki kézbe vehet kétszáz év múlva is, ha Erdélybe utazik. Ezért, hol csak személyes élményeit részesítette előnyben, hol Erdély történelmét, geográfiáját vagy szociokulturális megosztottságát akarta ismertetni, hol a Királyhágón túl élők nyelvi sajátosságait szerette volna érzékeltetni: „*S belé szövöm a' Munkába Religiói, Philosophiai, Aesthetikai, Philologiai, sőt még Politikai gondolkodásomat is, úgy legalább, hogy a' kinek a' hallásra füle van, érthesse*” – írja Kis Jánosnak 1817-ben (KazLev, XV. köt., 3384. lev.). A személyes emlékek és Erdély sokszínűségének bemutatása között Kazinczy valószínűleg nem találta meg a számára megfelelő egyensúlyt és talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy egyedül a *Tudományos Gyűjtemény*ben jelentek meg részletek Kazinczy életében.

A megjelent szövegrészletek hatása kettős: egyrészt a közönség és a szövegben érintettek reakciói további megfontolásokra, átdolgozásokra adtak okot, másrészt a medialitással járó népszerűség, az erdélyi körökben szerzett ismertség és az anyagi haszonszerzés lehetősége a szöveg lezárására és kiadására ösztönözte Kazinczyt. A megjelent részletek olyan népszerűségnek örvendtek Kolozsváron, amelyet Kazinczy talán csak a *Bácsmegyei* kapcsán tapasztalhatott egykor: „*A Tudományos Gyűjteménybe kijött Erdélyi Szászokrol szóló czikkelyed itt nagy figyelmet csinált. Nem győzöm ezen Gyűjtemény Darabját a keresőknek általadni. [...] Várom Erdélyi Leveleid megjelenését, közöttünk ez nagy sensatiót fog tenni. Ha Előfizetéssel lesz kiadva, utasítsd hozzám Trattnert, nekem néhányan ígérték az Előfizetést*” – írja Bölöni Farkas 1819 elején (KazLev, XVI. köt., 3692. lev.; l. még a 3718. lev.). A mű népszerűségét nem lehetett többé pusztán a kéziratban terjedő szöveg népszerűségéhez mérni: „*Erdélyi Leveleimet olly alakban fogom kiereszteni hogy annak külsője is támaszthasson kedvet a' megvételre [...] sok vevőket fog találni; ezzel bíztatnak mind azok a' kik eddig olvasták, ezzel bíztat az a' részvétel, mellyet a' Tud. Gyűjt. megjelent egy két Levél az országban mindenfelé talált*” – írja Döme Károlynak 1824 májusában (KazLev, XIX. köt., 4352. lev.).

Külön kell beszélni a fentebb említett, szász-magyar vitát kiváltó *Az Erdélyi Szászok: Gubernátor Bárá Bruckenthal Sámuelnek Bibliothecája, Kép-gyűjteménye* (1. Ebesfalva, 1816. július 18., 2. Szelindek, 1816. július 19., 3. Szerdahely, július 21., 4. Kenyér'vize mellett, 1816. július 22., In: *TudGyűjt*, 1818/8, 91–112.) című részletről. A szászokat bemutató részletben Kazinczy vad, kulturálatlan „medvefajnak” nevezte a szászokat, akik Kazinczy sorait nemzetük elleni támadásként értelmezték és egy védőírral, az ún. „Szász-Mentséggel” léptek fel ellene. Erről Döbrentei értesítette barátját 1820-ban, miután egy heves szász-magyar vitának volt fül- és szemtanúja Kolozsváron. Beszámolója szerint a kolozsvári kávéházban történt incidens során a szászok megfenyegették Kazinczyt, hogy ha még egyszer Erdélybe akarna jönni, bizony pofozkodásra kerülne sor. Döbrentei itt értesült arról is, hogy a szászok „*Hochmeister Provinzialblätterében fogják közzé tenni Szász-Mentségüket*” (KazLev, XVII. köt., 3875. lev.).

A Szász-Mentség kézírata ma a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban található (Filiala Bibliotheca Cluj, Ms. c. 510.). A tisztán olvasható, német nyelvű, anoním, 42 oldalas manuscriptum cím-

lapján Szepessy Ignác 1820. december 14-i kiadási engedélye látható. A kézirat Kazinczy durva kritikájára utaló magyar nyelvű mottóval indul: „»Sértegetni egész Nemzetet vakmerő, hogy ne mondjam vétkes, tselekedet; megtámadni századokig boldoggátévő Törvényeket, káros viszketeg; a Törvényhozó Hatalom jusainak gyakorlásokba hívatlanul bégyeledni, több, mint szemtelen artzát-lankodás.« Tud. Gyűjt. 18. Kötet, 1819. 74. lap. Horváth István.» (A hivatkozott tanulmány teljes szövege: HORVÁTH István, *Észrevételek a' Magyar Országi Vártartás Törvényes Kötelességét védő Értekezésre*, TudGyűjt, 1819/4, 73–101.) A védekezés először nem a Döbrentei által említett Siebenbürgische Provinzialblätterben jelent meg németül, hanem a Tudományos Gyűjtemény 1821-es kötetében *Megtáfolások és Igazítások: Kazinczy Úrnak Az Erdélyi Szászokról írt leveleiről; az Erdélyi Szász Nemzet helyesebb betsüillésére való toldalék címmel* magyarul, „S” szerzői szignóval, a kéziratban szereplő magyar nyelvű mottó nélkül (TudGyűjt, 1821/6, 102–128., TudGyűjt, 1821/7, 120–126., ezt a cikket idézi: *Még egy szó az Erdélyi Szász Nemzet helyesebb betsüillésére*, TudGyűjt, 1821/12, 125.). Ugyanez a cáfolat három évvel később is napvilágot látott az eredetileg tervezett helyen, Hochmeister Márton Siebenbürgische Provinzialblätterben *Ein Beytrag zu einer Würdigung der Sächsischen Nation in Siebenbürgen* (Adalék az erdélyi szász nemzet méltatásához) címen, szintén szerzői név nélkül, de már a kézirat mottójával és egy szerzői előszóval (Siebenb. Provbl. 1824/5, 117–173.). A feltételezhetően Schuster Márton által írt Mentségre Kazinczy soha nem válaszolt nyilvánosan, magánleveleiben azonban mindvégig kitartott a szászokról alkotott véleménye mellett.

1.5.3. A koncepció és a narratíva formálódása

A mediális közegben való megjelenésen túl Kazinczy levelezésével, a variánsok szétküldésével számos olvasóhoz eljutatta művét. Az olvasótábor kiszélesítésére kínált lehetőséget Majláth János is, aki 1821-ben Döbrentei értesítése szerint (KazLev, XVII. köt., 3960. lev.) az *Erdélyi Leveleket* németre kezdte fordítani. Az erdélyi és a német ajkú olvasói piacok leendő megszerzése megelégedéssel töltötte el Kazinczyt, igaz, a fordítás elkészültéről nincsenek információink. Az olvasók megnyerésének szándéka azonban nem készítette Kazinczyt álláspontja megváltoztatására vitás kérdésekben. Amikor a *Tudományos Gyűjtemény*ben közölt egyik levél nemzetkarakterológiai vitát robbantott ki a szászok és a magyarok között, Kazinczy lelkiismeretére hivatkozva kijelentette, hogy nem áll szándékában mást leírni, mint amit érez. Ekkor a nyelvi harcokban is megszokott, kardot öltő író szerepében lépett ismét színre: „*Farkas barátunktól tudom, hogy a szászok felől szóló levél nálatok javallást nyert, és hogy én is ismét a régi vagyok*” – írja Gyulay Lajosnak (KazLev, XVI. köt., 3717. lev.). Más kérdésekben azonban erdélyi barátaival is vitát folytatott, már a kezdetektől fogva.

A Gyulay családnál nevelősködő Döbrentei az *Erdélyi Múzeum* megalapításával saját útját járta. Tudományos tevékenységéért egész Erdélyben tisztelet övezte, a kultúra területén kifejtett erőfeszítéseiért Cserey Miklós 1817-ben emlékérmet veretett számára. A Döbrentei körül kialakult alkotó-fordító csoport, úgymint Bölöni Farkas Sándor vagy Simó Károly egyértelműen Döbrenteit tekintette mesterének. A másik, kezdetben biztosnak tűnő erdélyi bátya, Cserey Farkas egyre inkább Bécsben élt, miután elveszítette feleségét, Haller Krisztinát. Az utazás során felkeresett arisztokrata körök támogatása sem volt olyan egyértelmű, mint amennyire Kazinczy szerette volna. Idősebb Wesselényi Miklóssal személyesen már nem találkozhatott. A gróf fia, ifj. Wesselényi Miklós a Gyulay család egyetlen fiú gyermekéhez, Gyulay Lajoshoz hasonlóan még csak tanuló éveiben jár. A Telekiek vagy a Bethlenek bár szívélyesen fogadták a széphalmi mestert, az utazás után anyagi segítséggel nem járultak hozzá a mű kiadásához.

Kazinczy kezdetben megszívlelendő tanácsként fogadta az erdélyieket jobban ismerő levelezőpartnerek figyelmeztetéseit: „*A' mint látom, imádandó barátám, én azt a' vádat vontam magamra, hogy mindent dicsérek, 's ez azt mutatja hogy nem vagyok nagy emberismerő. Azt ezer tapasztalásból tudom: de talán az a' tekintet is érdemel valamit, hogy az idegen egy két óra alatt nem ismerhet ki mindent, vagy azt, hogy én szeretem azokban, a' kik nem egészen rosszak, inkább látni a' szép oldalt mint a' nem szépet. De ezekben követni fogom barátimnak intéseket, 's az egész Munkát az első soron*

kezdvén az utolsóig újra dolgozom. Barátim érzeni fogják, hogy intéseik nem volt[!] haszontalanul adva. 'S ezeknek számokban Döbrenteiének 's mingyárt ő utána Mélt. Cserai Miklós Urnak köszönhetek igen sokat" – írja Gyulay Karolinának 1818 decemberében (KazLev, XVI. köt., 3676 lev.). Idővel ezek a diplomáciai körök terhekké váltak mindkét fél számára.

A formálódó narratíva részletei felett egyre nehezebben tudott Kazinczy az erdélyiekkel egyezsége jutni. Mindkét fél egyre kevésbé engedett a másiknak, Döbrentei Gábor abban az időben, mikor befejezte az *Erdélyi Múzeum* kiadását, egy kritikusi kirohanással nyíltan követelt engedelmességet egykori mesterétől: „Jegyzéseimet Krasznán hagytam, kérlek, meg ne vessd azokat. Sőt solenniter, barátságunk fennmaradására emlékeztetve kívánom-meg, hogy semmi, semmi is jegyzéseim ellen ne tétessék [...] Minden egyéb, még egyszer kérlek, úgy mint én kívánom, kitöröltessék. Azért töprengek pedig e felett annyira, mert közlék már Velede kihagyásra valókat 's Te még is meghagyád leveleid soraiiban. Töröld, töröld a' miket kijegyzék, a' világeért nem akarnám, hogy publice kellenék ellened 's Leveleid megcsalatkozott hírei ellen szóllanom.” (KazLev, XVI. köt., 3648 lev.) Kazinczy végül megelégedte a baráti tanácsokat és megpróbálta a szöveg feletti uralmát visszaszerezni: „Az a' sok tanácsló kivert eszemből; kiballgattam őket, 's már most magamat követem, szabadon.” – írja Dessewffynek 1822-ben (KazLev, XVIII. köt., 4054. lev.).

Az 1820-as években mindezek miatt egyre inkább a hazai ismerősök felé fordult. Kezdetben inkább Horvát Istvánra és Ponori Török Józsefre, utóbb Bártfay Lászlóra és Toldy Ferencre támaszkodott, tőlük várta a kiadás megvalósítását. Az elkötelezettség azonban már itt sem volt feltétlen Kazinczy iránt, Toldy például bírálattal illette az állandó átdolgozásokat: „Egy férfit, kinek ítéletét igen nagyra becsülöd, azt állítja, hogy Erdélyi leveleid minden revízióval vesztettednek, 's hogy az utolsó az elsővel össze nem hasonlíthatatik. Ezt megmagyarázni könnyű. Mikor valamit írsz, lelked egészen el van telve a' tárggyal, akkor erő, tűz és eszrit minden, 's nyelved akkor legbájlóbb, 's legtöbb stúdium' resultátumának látszik, midőn vele csak játszol. Változtatásaid pedig – bocsáss-meg – igen ritkán hithetiek-el az olvasóval, hogy szükségesekek, vagy csak, hogy hasznosak voltak, 's az ember 100 esetben 98szor kísértetbe jön azt hinni, hogy azok nem voltak egyéb okból megtéve, mint egy bizonyos viszketegből mindent megváltoztatni.” (KazLev, XXI. köt., 5268. lev.)

Élete végén Kazinczy már saját szerzői gyakorlatát is az átdolgozások mennyiségének függvényében értelmezte: „Én az Erdélyi Leveleket olly sokszor dolgoztam újra 1816 olta, hogy a' sok közt azt a' legújabbat nem is ismerem igazán. Isten neki! Menjen ki valaha kezeim közzül. Ha sok olly Olvasóji volnának, mint az Úr, hogy örvendhetnék szerencsémnek” – írja 1830-ban Szalay Lászlónak (KazLev, XXI. köt., 5205. lev.). Valóban, egészen sokáig igyekszik pontosan követni, hogy éppen hanyadik átdolgozásnál tart éppen, de az utolsó években már nem ad meg számot. A 'dolgozások' ezen említései sokszor nem azonosíthatóak valamely ma létező kézirrattal, több esetben pedig nem világos, hogy vajon az új 'dolgozás' egy fizikailag is testet öltő új kéziratot hozott-e létre, avagy csak egy már létezőn képezett új szövegállapotot a javítások által. Az alábbiakban Kazinczy említései alapján próbáljuk megállapítani a kidolgozások időrendjét.

1.5.4. Az Erdélyi Levelek Kazinczy által említett kidolgozásai

1–3. kidolgozás

Az első három kidolgozást kénytelenek vagyunk együtt vizsgálni, mert Kazinczy először csak a mű harmadszori átdolgozását említi meg, ennek létrejötté köthető időponthoz. Kis Jánosnak írja március 19-én: „Erdélyi utazásommal készen vagyok, de most harmadszor dolgozom újra” (KazLev, XV. köt., 3401. lev.), s ezt ismétli meg Berzsényinek március 23-án: „Erdélyi Utazásomat most dolgozom harmadikszor [...] Mihelytt elvégzem a' Munkát, azonnal küldöm be Döbrenteihez és Kenderesihez, hogy a' hol hamis vagy csonka a' tudósítás, igazítsák-meg. Úgy tetszik, 4dikszer nem lesz szükségem dolgozni. Két Kötetet fog adni a' Munka.” (KazLev, XV. köt., 3405. lev.) Abban nem lett igaza, hogy többször nem dolgozza majd át, s a két kötetbe rendezés is csak később valósul meg (átmenetileg). Azt viszont teljesítette, hogy Döbrenteihez és Kenderesihez és még másokhoz is mutatványokat küld (l. az 1.3.2. fejezetet).

Abból, hogy a harmadszori dolgozást folyamatban lévőnek mondja, az következik, hogy ekkorra a második kidolgozással készen volt. 1817. március 8-án, mint azt korábban idéztük, Pápay Sámuelnek számol be a mű elkészültéről (KazLev, XV. köt., 3393. lev.), március 13-án pedig ugyanezt írja meg Döbrentének: „*En kész vagyok Erdélyi Utazásom leírásával: de leveleimet nem postán olvastatom meg veletek, hanem beküldöm az egész MSt. Így jobb, mint darabonként.*” (KazLev, XV. köt., 3397. lev.) S mivel február 25-én még bizonyosan dolgozott a művön, hiszen Dessewffynek írja: „*Martzius közepéig kész leszek Erdélyi, hozzád intézett, Leveleimmel*” (KazLev, XV. köt., 3386. lev.), kijelenthető, hogy a második kidolgozás befejezése március első hetére tehető. Ekkoriban már a kiadás is szóba kerül, Trattner kéri Kazinczyt a mű elküldésére, de ő azt csak Dessewffy engedélyével akarja megtenni, mert az *Erdélyi Levelek* hozzá vannak intézve (Kazinczy Dessewffy Józsefnek, 1817. február 7. és Dessewffy Kazinczynak, 1817. március 7., KazLev, XV. köt., 3376. és 3392.).

A gondok az első két kidolgozás azonosításával és időponthoz kötésével vannak. A kötetünkben 25. sorszámmal közölt autográf fogalmazványról ugyanis megállapítottuk (éppen Dessewffy idézett levele segítségével), hogy 1816. december közepe és 1817. március eleje között keletkezett, s hogy jellege alapján az első kidolgozásnak tűnik, amelyet aztán Kazinczy utóbb többször átvitelt, egészen 1818 elejéig. Ebből következően a március 8. és 19. közötti rövid időben meg kellett történnie a második kidolgozásnak, hogy 19-én már a harmadszoriról adhasson hírt. Ez kétféleképpen képzelhető el: vagy letisztázta azt egy új kéziratban (ilyen nem maradt fenn), vagy az első kéziratot javította végig újolag (az általunk ismert fogalmazvány utólagos javításainak egy része akár keletkezhett ekkor és így is).

Más levelek alapján inkább az első eshetőségre gondolhatunk, ugyanis 1817. május 6-án Kazinczy arról számol be Döbrentének, hogy „*Szemere Május elsőjén belépe hozzám [...] elvitte Erd. Leveleimnek első kidolgozását is, a' másodikat is*” (KazLev, XV. köt., 3426. lev.), majd idéz Szemere ezekről írott véleményéből, melyet a közeli Lasztócról aznap vett. Szemere szintén 6-án írott levele is fennmaradt, ebben a következő, Kazinczy által nem idézett információkat olvashatjuk: „*A' levelek első dolgozását egészen keresztül olvasám; a' másod dolgozásba helyel helyel pillanték-be. Sok helyeken jobb az utolsó, némelly passzázsokban az első érdekesebb. Bár mind a' két dolgozást megtartaná Uram Bátyám, hogy ítéletemet 's ítéleteinket egykor igazoltathatnánk!*” (KazLev, XV. köt., 3427. lev.) Ezen leírások egyértelműen fizikailag önállóan létező két példányt sejtetnek. Azt azonban ennyi információ alapján nem tudjuk eldönteni, hogy az (általunk a kézirat jellegzetességei alapján az elsőnek tartott) fogalmazvány volt-e Szemere kezében, vagyis hogy ezt nevezték-e az első dolgozásnak (vagy akár a másodiknak). Ezért is kell ezt a fogalmazványt egyfajta háttérpéldányként értelmeznünk.

A helyzetet némileg még bonyolíthatja az az egyébként első ránézésre kézenfekvő feltevés, mely szerint a Tudományos Gyűjteményben megjelent részletek (legalábbis az 1817. januári és áprilisi számban közöltek) egy elsőnek tekinthető változathoz valók. Minthogy azonban megállapítottuk a mutatványok vizsgálata során, hogy e részletek nem a műbeli időrendet követve készültek, szerkezetileg és szövegszerűen sem feleltethetők meg egyértelműen az elsőként létrejöttként említett fogalmazvánnyal, így azokat nem értelmezhetjük úgy, mint folytatásos közléseit egy kész vagy folyamatosan készülő műnek. Ezt a különállást egyébként Kazinczy barátai is érzékelték, Szemere Pál, idézett május 6-i levelében egyenesen így fogalmaz az első két dolgozást összefoglalóan jellemezvén: „*Melly sok és sokféle tudomány 's nem a' Tudom. Gyűjtemény extractjainak manierjokban*” (KazLev, XV. köt., 3427. lev.). A megjelent mutatványok tehát inspirációjukban és jellegükben önállóak, vagyis megírásuk részben független a teljes mű megírásának folyamatától.

Szemere május 6-i levelével kapcsolatosan az a kérdés is felmerülhet, hogy miért az első két dolgozást vette magához, mikor a harmadik átdolgozás majd két hónapja megkezdődött. Netán az még nem készült volna el ekkorra, s Kazinczy félig készen nem adta ki a kezéből a kéziratot? A harmadik kidolgozás előrehaladtáról március 19. és 23. után március 26-án tesz említést, ezúttal Döbrentének: „*Erdélyi Leveleimet most 3dikszor dolgozom újra, 's ma épen Gáldtőn vagyok. Mennyivel jobb ez a' második az elsőnél! Ha szükség lesz reá, újra dolgozom 4szer is; de talán nem lesz szükség, 's elég lesz ha kipótolom, megigazítom.*” (KazLev, XV. köt., 3408. lev.) (A Szemere-levél megfogalmazásai után az itt említett első és második kidolgozás némi magyarázatra szorulhat: Kazinczy a

munka közben reflektál az első két változat különbségére, tehát ezúttal nem az éppen elvégzett harmadszori újradolgozás váltja ki elégedettségét, mint oly sokszor máskor, a 'jobb' minősítés így nem arra vonatkozhat.) A gáldtői levél augusztus 20-i dátumot visel, s a teljes szövegnek mintegy a kétharmada körül helyezkedik el. A befejezésről azonban egészen május 29-ig nem tesz említést Kazinczy, ekkor Prónay Sándornak azt írja: „*Utazásomat Gróf Dezsőffy Józsefhez írt levelekben adom-ki. Azok készek, 's Szemere azt ítéli felölök, hogy ez a' Munkám jobb mint mind az a' mit eddig dolgoztam. Most küldöm-be Erdélybe, hogy ott némelly barátim megtekintsék, 's a' botlásokat kimutassák.*” (KazLev, XV. köt., 3442. lev.) Ezt megismétli június 14-én Wesselényi Miklósnak, majd másnap Döbrenteiének is, jelezvén azonban, hogy még folyamatosan javítgat a szövegen (KazLev, XV. köt., 3457. és 3458. lev.). Június 14-én kéri és kapja vissza Kölcsénytől is a mű elolvasott és megbírált kéziratát, valamint a Pandektákat és Gyöngyössi János leveleit, amelyeket szintén be akar dolgozni művébe (KazLev, XV. köt., 3455. és 3456. lev.).

S valóban, az egyik fennmaradt mutatvány a június 14-i levélhez van csatolva, s a másik ugyan-csak erre a hónapra tehető. Azt is kiemeli azonban e levelekben, hogy nem az eredeti kéziratot küldi, nehogy elvesszen, csak annak másolatát és csak az adott személyt érintő részeket, akikől visszajelzést vár. Folytatja tehát az előző évben megkezdett előbírálati gyakorlatát. Akkor még a *Tudományos Gyűjteményben* közlendő részekhez és az első két kidolgozás valamelyikéhez kért segítséget, s ezt tette februárban, márciusban is, a harmadik átírás megkezdésével egyidejűleg ugyancsak. Döbrentei például 1816. március 16-án számol be Kazinczynak arról, hogy „*Cons. Kenderessytől tegnap hozám vissza Erdélyi leveleidet, hogy Csereynk a' maga jegyzéseit kimenetele előtt megtehesse. Kenderessynél egy hétig voltak, de ő még gubernialis foglalatosságai miatt nem tehette-meg azt, a' mire általam kéréd.*” (KazLev, XV. köt., 3400. lev.) Hogy itt nem a teljes műről van szó, azt egy későbbi levél egyértelműsíti: „*Kenderessy azért nem teve velem együtt még reflexiókat beküldött leveleidre, mivel azt irád, hogy újra dolgoztad, 's az Egészet küldöd-bé, 's akkor tegyünk holmit kívánságod szerint hozzá.*” (KazLev, XV. köt., 3432. lev.)

Döbrentéiék valójában Kazinczy intencióját követve késlekednek, hiszen az március 13-án és 19-én is az egész mű olvasásra való átadását ígérte (KazLev, XV. köt., 3397. és 3402. lev.). Kenderessy végül mégis küldött megjegyzéseket: „*Itt mennek Erdélyi leveleidre némely jegyzések, – azért olly későn, mivel Kenderessynek nem volt ideje*” – írja Döbrentei június 13-án, de ekkor már Kazinczy, mint láttuk, készen állt a ténylegesen befejezett harmadik változat mutatványainak kiküldésére (KazLev, XV. köt., 3454. lev.) A harmadik kidolgozás elkészítését így az 1817. március közepe és május vége közötti időszakra tehetjük. E kézirat kivonatolásával küldözgette júniusban ma ismert mutatványait Wesselényihez és a ma nem ismerteket is többi erdélyi barátjához, várván bírálatukat, hogy azok birtokában készíthesse kiadásra művét. De közben is folyamatosan alakíttgatta művét, így a különböző kidolgozásokra érkező reflexiók összecsúsztak.

4. kidolgozás

Kazinczy Dessewffy Józsefnek 1817. július 21-én már újabb átdolgozásról számol be: „*Erdélyi Leveleimet most negyedszer dolgozom, 's Augusztus elsőjéig elvégzem, ha Erdélyből a' kívánt hírek megérkeznek.*” (KazLev, XV. köt., 3473. lev.) A hírek, melyeket várt, a júniusi levelekben küldött mutatványokkal, az azokban megfogalmazott kérdésekkel kapcsolatosak, s csak nem akartak érkezni. Még szeptember 3-án is arról panaszkodik Dessewffy Józsefnek, hogy ezek nélkül nem tudja lezárni munkáját: „*Talán öt levél, mellyet Erdélyből várok, véget éret.*” (KazLev, XV. köt., 3438. lev.) Pedig ekkor már a negyedik kidolgozással is készen volt, legalábbis idézett levelében ennek elolvastatásáról számol be: „*Kapitány Sisak Ur tegnap Septbr. 2dikán nálam vala. Visszahozá Erdélyi Leveleim' negyedikszéri dolgozását, mellyet vele azért közlöttem, mivel ő ismeri Erdélyt, 's kimutathatja botlásaimat, házajaimat kipótolhatja.*” Ezt a történetet a negyedszéri dolgozásról és a kapott véleményt két másik, szeptember 5-én kelt levelében is ugyanilyen részletesen leírja, csak a kapitány nevét nem említi (Cserey Miklósnak, Döbrentei Gábornak, KazLev, XV. köt., 3485., 3486. lev.).

A harmadik és a negyedik kidolgozás befejezése között tehát három hónap telt el (május vége és augusztus vége), de a negyedikhez már júliusban hozzálátott. A hozzá ebben az időszakban érkező reflexiók között azonban még egy korábbi mutatványra vonatkozó váltja ki a legnagyobb vi-

tát, amely áthúzódik ez év őszére is. Mint láttuk, Döbrentei június 13-án küldi Kenderessy és a maga jegyzéseit Kazinczynak, s ezek még egy olyan mutatvány kapcsán készültek, amelyeket valamikor az év elején, úgy február táján küldött Kazinczy, legalábbis Döbrentei március 16-i levele alapján erre gondolhatunk. Kazinczy a jegyzéseket június 24-én vette: „*Tegnap estve vevém nagy leveledet. Köszönöm barátságodat kimondhatatlanul, 's kérlek, hogy addig Kolozsvárról el ne távozzál, míg Mélt. Consil. Kenderesy Urral is közlöd ezen szíves köszönetemet. Intéseinek hasznokat fogom venni.*” (Döbrentei Gábornak, 1817. június 25., KazLev, XV. köt., 3462. lev.) A továbbiakból azért kiderül, hogy nem mindennel ért egyet: „*Tudtam én hogy sokaknak nem lesz az kedves hogy én vagy egyet vagy mást tisztelettel 's hálával említek. De azért nekem nem lehet másként szólanom mint szólék.*” Elhárítja továbbá Döbrentei javaslatát is a történelmi-statisztikai jegyzetek beépítésére, mondván, hogy levelei inkább „sentimentális, humoristicus” természetűek (ami nyilvánvalóan sterne-i fogalomhasználat).

Ettől kezdve Kazinczy mindenkinek panaszolja az őt ért bírálatot, de lényegében mindenki Döbrenteinek ad igazat. Wesselényinek az újabb mutatványok küldésével egyidejűleg, június 29-én írja: „*Némelyek nem javallják hogy én olyakat is tisztelőleg említek a' kiket ők nem tisztelnek*” (KazLev, XV. köt., 3465. lev.), de az e küldeményre július 16-án reflektáló Döbrentei útján arról értesül, hogy Wesselényi is „neheztel” a „nem annyira érdemesek' dicsérete” miatt, s hogy Kazinczy válaszeveleében nem hajlott a bírálatok elfogadására. Döbrentei új jegyzéseket nem ír, vagyis a harmadik kidolgozás mutatványaira nem reflektál, csak a korábbiak kapcsán kipattant vitát folytatja. Mire azonban ezt Kazinczy kézbeveszi, addigra már a negyedik kidolgozás van munkában, s már annak vége felé jár, mikor Cserey Farkasnak még mindig a korábbiak miatt panaszkodik, igen hosszan érvelve álláspontja mellett: „*Az én Erdélyi leveleimről az én kedves Döbrenteim rettenetes igazságtalansággal ítélt, de én ezért nem neheztelek. Ismerem az ő lelke hevesességét, 's barátoknak barátja előtt szabadon illik szólni. Az a' panasza ellenem, hogy mindent magasztalok. Ha mindent, úgy nekik az én magasztalásom nem kell, azt írja.*” (KazLev, XV. köt., 3482. lev.) Cserey Farkas azonban ugyancsak Döbrenteinek ad igazat szeptember 15-én kelt válaszában (KazLev, XV. köt., 3492. lev.).

Közben, szeptember elején a negyedik kidolgozást átolvasó és az egész művet lelkesen dicsérő Sipak kapitány véleményét is megismeri Kazinczy, s erről beszámoló mindhárom (már idézett) levelében leírja, hogy a vitás kérdésben ezúttal is a másik fél álláspontja nyert támogatást. Sőt, Döbrenteinek, először a vita során, visszakozerásáról számol be: „*neked azt mondom, a' mit a' Magy. példabeszéd tart: Ha magadat betegnek nem érzed is, ha mindennek azt mondják hogy beteg vagy, feküdj ágyba 's szedd az orvosságokat. – Elmenvén tőlem ez az Úr, elővevém az Erd. Leveleket, 's a' helyet így igazítottam-meg:*” (KazLev, XV. köt., 3486. lev.), s ezt követően leírja, hogy az egyik vitatott helyet hogyan javította át. A kérdéses mondat a nagymási látogatás kapcsán hangzik el (ez a 25. sz. fogalmazványban a hatodik levél utolsó bekezerzésében található, 71. oldal). E helyet megvizsgálván az általunk ismert kéziratokban megállapíthatjuk, hogy sem a Kazinczy levelében eredetiként lejegyzett mondat, sem a javítások nem egyeznek meg teljes mértékben egyik forrás megoldásával sem. Noha a javítás levélben jelzett iránya pontosan kivethető, legalább egy-egy apró, szónyi eltérés mindig van, ami értelemszerűen következik abból, hogy itt már a negyedik kidolgozás változatához képest végrehajtott javításról van szó, melyet ma nem ismerünk.

Szeptembertől decemberig aztán megritkulnak adataink, októberben inkább csak a *Tudományos Gyűjtemény*be szánt, Hunyadiról szóló levél lezárásával foglalatostkodott Kazinczy. Kérdéseket tett fel Döbrenteinek idézett szeptember 5-i levelében, Döbrentei október 9-én részletesen válaszolt ezekre (KazLev, XV. köt., 3495. lev.), majd Kazinczy lezárta szövegét és október 23-án el is küldte azt a folyóirathoz. Az ezt a tényt közlő, Döbrenteikhez szóló november 1-jei levélben azonban egy újabb tervéről is számol: „*Erdélyi Leveleim mellé egy rövid Munka lesz téve illy cím alatt: DÉDÁCSI ESTVÉK. Ímé ez a' Praefatio eleje: »Gróf Gyulai Lajos Dédácson múltatomban magának 's szeretett Nevelőjének azon házban hagyta vetni ágyat, a' hova engem anyja, a' Grófné, szállított volt, hogy haszonba menjen mind az az idő, melyet közelgetvén az elválás' órája, míg az álom bennünket el nem nyom, 's mihelytt reggel szemekinkről elreppen. Döbrentei nappal el-elvesze közölünk, 's a' Sztrigy és Maros félszigetének sötétlombú szilasában olvasgatta papírosaimat, 's illyenkor azok felől folyt közöttünk a' szó, a' miket azokban lele. Itt osztán azt mondom, hogy Te*

kényszerítél, mondanám-el, a' mit Ráday 's más Írók felől tudok, adnám-elő gondolkozásomat a' Nyelv eránt, etc. etc. 's midőn nem tudám, melly formát válasszak, mert egész Grammaticát 's Lexicont írni, sem kedvem, sem időm, sem tehetségem nincs, 's Gyulai adá a' tanácsot, hogy kövessem Gelliust, a' ki Atticai éjekeket adott. 'S így levenek a' Dédácsi estvék.» (MOL P91 10. cs. 75., 15a–15b.) E tervet az Erdélyi Levelekkel kapcsolatosan nem emlegette többé, de egy „Dédácsi Reggelek” címen tervezett értekezésről egy évvel később találunk adatot levelezésében (Kazinczy Döbrentének, Széphalom, 1818. október 29., KazLev, XVI. köt., 3655. lev.), ez azonban a leírásból kivehetően már az *Ortológus és neológus...* tervének egyik első megfogalmazása volt (l. erről Czifra Mariann kiadás előtt álló disszertációját).

Október közepétől december közepéig teljesen leáll a munkálatokkal, mint Dessewffy Józsefnek írja 1817. december 15-én: „Erdélyi Leveleimbe ezen 2 holnap olta belé sem tekintettem.” (KazLev, XV. köt., 3523. lev.) Ekkor azonban elküldi a kéziratot, nagy körültekintéssel, hogy el ne vesszen: „olvassd meg ezeket; tégy jegyzéseket reá, 's zárd a' csomóba, 's pecsét alatt küldd nekem említett Fő Notár. Úr által. Ha addig el nem olvashatnád, ám maradjon nálad addig, míg ismét bemegyén Kassára. Akkor kibozhatja. – Ne akadj-fel holmin. Ez negyedszeri dolgozása ezeknek a' Leveleknek, 's még nem utolsó. Még sok meg fog változni benne.” (KazLev, XV. köt., 3524. lev.) Dessewffy december 27-én arról számol be, hogy már olvassa a szöveget, ekkor írja megjegyzéseit az *onkel* és a *frappant* szavak kapcsán, melyekre reagálva Kazinczy az utóbbit javítja (KazLev, XV. köt., 3528., 3538. és 3542. lev.; l. erről a fogalmazvány keletkezése kapcsán mondottakat, 538). 1818. január 7-én már az egész mű átolvasása után van Dessewffy, a megjegyzetelt példányt, vagyis a negyedik kidolgozást január 13-án kapta vissza tőle Kazinczy (KazLev, XV. köt., 3537., 3538. és 3540. lev.).

5–6. kidolgozás

Mikor 1818. január 15-én a kézirat visszaérkezéséről értesíti Döbrenteit, egyúttal már az újbóli átdolgozás megkezdéséről is beszámol: „Most hát már elkezdem ö t ö d i k s z e r dolgozni ezen Munkámat [...]” (KazLev, XV. köt., 3540. lev.) Ugyanezt a hírt január 17-én Nagyváthy Jánossal, 20-án Dessewffy Józseffel is tudatja (KazLev, XV. köt., 3544. és 3547. lev.) Ez utóbbinak írott levelében reflektál a megküldött jegyzésekre is, kiemeli hogy „Orthographiai, Grammaticai vélekedéseink összevegyeztetetetlenek”, majd megjegyzi, hogy „Hunyadi Jánosnak születése felől tett Jegyzéseidre nevettem.” A Döbrenteivel folytatott vita közben elsimulni látszik, noha Döbrentei igen nagy nyomatékkal kéri, hogy a megjelenés előtt láthassa még az újabb átdolgozást: „Kimondhatatlanul örvendek hogy Erdélyi leveleidnek férjfiui tökéletességet adni törekedel. Szép az, és megérdemlik előadásokra nézve, a' mit Dessewffy ír felőlek, 's most már én is fogom szeretni, hogy a' tömjén ritkábban gyúl. Valóban ohajtanám én is látni Cserey Farkas házában, de oda mennem lehetetlen. Kész volnék a' leíróit kifizetni, csak nyomtatás alá az utolsó kézzel kidolgozva, egészen láthatnám.” (1817. február 6. és 26.; KazLev, XV. köt., 3554. lev.) Az ötödik átdolgozás viszonylag hamar elkészülhetett, március 2-án már a kész példányról beszél többször is: „Ha leveled megérkezésekor itt voltál volna, eggyeszerre elődbe tettem volna Erdélyi Leveleim MSát”; „Erdélyi Leveleim már sajtó alatt volnának, de megígértém Cserei Farkasnak, hogy azokat neki elébb felolvasom, hogy botlásokat ne ejtsek” (KazLev, XV. köt., 3563. lev.). Ekkor még egy újabb mutatványt küld leveléhez csatoltan Cserey Miklósnak, a Gáldtői levelet (l. az 1.3.2 fejezet utolsó tételét).

Ennek az ötödik kidolgozásnak csak a címlapja maradt fenn: „Erdélyi Levelek. Ötödszöri dolgozóm. 13. január 1818. I. Kötet.” (MTAKK K 636/I., 1b.) E címlap egyrészt igazolja a munka megkezdésének időpontjáról levelében közölt adatot, másrészt mintha fizikailag önálló kézirat létrehozását jeleznék, noha nem zárható ki, hogy egy korábbi példányon végrehajtott javítássorozatról, vagyis fogalmazvány jellegű kéziratról van szó, harmadrészt felhívja a figyelmünket arra, hogy ezúttal két kötetbe rendezte munkáját Kazinczy, aminek lehetőségét egy évvel korábban már felvetette, mint azt említettük is (KazLev, XV. köt., 3405. lev.). További adataink szintén megerősítik, hogy ekkoriban két kötetben létezett a munka, de ez ugyanakkor összefonni látszik az ötödik kidolgozást a hatodikkal, amely, úgy tűnik, csak félig készült el.

Kazinczy 1818. március 21-i levelében Döbrentének írja: „Erdélyi Leveleim letisztázásokhoz még ma hozzá fogok” (KazLev, XV. köt., 3573. lev.). Ezt érthetjük úgy is, hogy a fogalmazványként

(esetleg a korábbi kidolgozás példányának átjavításaiban) létező ötödik kidolgozást akarja letisztázni, de úgy is, hogy a hatodik kidolgozáshoz lát hozzá, mert a letisztázás új szövegforrás létrehozását eredményezi, s Kazinczy kétszer ugyanúgy nem írt le semmit. Mindenesetre két nap múlva már Szabó Sámuelnek a hatodik kidolgozásról beszél: „*Én ezeket most dolgozom hatodik izben*” (MÁTRAY, 1870), s ezt megismétli április 1-jén Dessewffynek is: „*Most h a t o d i k s z o r dolgozom már nem egészen újra, de sok igazításokkal.*” (KazLev, XV. köt., 3581. lev.) Döbrentének írott március 29-i leveléből pedig egyértelművé válik, hogy az ötödik letisztázása közbeni javítgatásokkal készítette a hatodikat: „*Hogy neked elküldhessem az Erd. Lev. 5dszöri dolgozását, már Tordát meghaladtam a' 6dikszori dolgozásban. Venni fogod nem sokára. De készülj a' jegyzésekhez.*” (KazLev, XV. köt., 3576. lev.)

Ez a 'nem sokára' azonban majd csak hónapokkal később érkezik el, s akkor sincs még készen a teljes átdolgozás. Június 16-án írja Döbrentének: „*Ma reggel indítottam Krasznára két emberemet az Erdélyi Levelekkel. Csereihez van utasítva a' két Kötet MS. viaszasz[!] vászonba úgy becsinálva, hogy az eső meg nem ronthatja. Mihelytt e' Levelemet veszed, küldj te is expressus embert Krasznára érte*”, majd később hozzáteszi: „*El ne vesszen a' MS. mert ámbár itt az I. Kötetnek 6dikszori dolgozását veszed, a' IIdiknak 5dikszert, ez úgy a' hogy itt meg, nálam meg nincs.*” (KazLev, XVI. köt., 3613. lev.) Ebből a közlésből válik egyértelművé, hogy felemás példány indult jó fél éves erdélyi útjára, hiszen a hatodik átdolgozásban csak a mű feléig jutott Kazinczy, noha időközben már a kiadást szervezte. Május 21-én ugyanis ezt írja Döbrentének, miközben (ekkor még) a kézirat küldését ígéri: „*egy holnap olta sürget Vályi Nagy Fer., hogy adjam Censurára, mert azután az ő Homérját veszi munkába a' nyomtató. – Erd. Leveleim Patakon nyomtattatnak.*” (KazLev, XVI. köt., 3613. lev.)

A felemás kézirat két kötetének Cserey Farkashoz való eljuttatását követő fél évben a levelezésben jól nyomon követhető annak útja. Először Cserey választ olvashatjuk, két részletben, június 22-i és 28-i leveleiben (KazLev, XVI. köt., 3614. és 3620. lev.). A részletes, Kazinczy kérésének megfelelően különállóan, levelenkénti bontásban megtett jegyzések alapján megállapítható, hogy az ötödik és hatodik kidolgozás egyik ma ismert forrással sem azonosítható. Ezt követően Döbrenteihez kellett volna eljutnia a kéziratnak, de a nyár folyamán ez nem történt meg (KazLev, XVI. köt., 3627., 3635. lev.), majd csak szeptemberből van hír arról, hogy „Döbrentei olvassa” (KazLev, XVI. köt., 3638. lev.), s Cserey Farkas leveléből az is kiderül, hogy Döbrentei a műre készített jegyzéseit szeptember 26-án végezte be, s „*jegyzéseit Leveleidre itt hagyta nálam 2 árkus-
ra írva*” (KazLev, XVI. köt., 3644. lev.).

Erre Döbrentei is utal október 16-án, méghozzá elég különös hangsúllyal: „*Jegyzéseimet Krasznán hagytam, kérlek, meg ne vedd azokat. Sőt solenniter, barátságunk fennmaradására emlékeztetve kívánom-meg, hogy semmi semmi is jegyzéseim ellen ne tétessék.*” (KazLev, XVI. köt., 3648. lev.) Egyúttal jelzi azt is, hogy a kézirat még Wesselényihez is elkerült. Kazinczy erre két november 10-én írott levelében reflektál, némileg értetlenkedve Döbrentei kívánságán (KazLev, XVI. köt., 3665. és 3666. lev.). Cserey november 25-én küldi vissza Kazinczy egy nála lévő emberével: „*Erdélyi Leveleid Sibón voltak, utánnok küldöttem, és az estve hozták elő [...]* Ezen csomóba vészed Erdélyi Leveleidet, a Döbrentey azokon tett jegyzéseit [...] A viaszos vászont nem tudom Döbrentey vagy Wesselényi, egyike elhagyta – nem kaptam vissza, és így nem borithattam abba.” (KazLev, XVI. köt., 3672. lev.) A kétkötetes kéziratot az ötödik és hatodik dolgozással így majd csak decemberben kapja vissza, fél évi barangolást követően: „*elmúlt Júniusban beküldém Msomat Erdélybe, s csak Deczemb. első napján kaptam-vissza.*” (Kápolnay Antalnak, 1819. január 8., KazLev, XXII. köt., 5564. lev.) Ezt követően fogott hozzá az újabb átdolgozáshoz.

7. kidolgozás

Az új kidolgozás egy hónapon belül el is készült, erről Kis Jánost 1819. január 3-án értesíti: „*Erdélyi Leveleim Manuscriptuma egy holnap olta van ismét kezembe. Beküldém Erdélyi barátimnak, hogy tekintenék-meg. Kitérletik velem felölök tett festéseimet, az irigység' fogaitól rettegvén. Így munkám tónusa gravissabb lesz, de sokat elveszt naívetéjéből 's interesszánsságából. Most végzem épen hetedikszori újra dolgozását.*” (KazLev, XVI. köt., 3686. lev.) Megjegyzéséből látszik, hogy az 1817 júniusában kipattant vita valójában nem oldódott meg, csak hevéssége csillapodott. Ugyancsak

erről tanúskodik Döbrentei 1819. március 19-i levele, amelyben további törléseket kér, miközben örömmel nyugtázza Kazinczy egy fenn nem maradt január 29-i levelét, amely az új kidolgozásban végrehajtott javításokról számolt be: „*Meg vagyok győződve ezen levelednél fogva, hogy a' mint a' mi dicsértetéseinket elhagyád, úgy elmaradtak a' leveledben nem említettekéi is.*” (KazLev, XVI. köt., 3716. lev.). Januárban és februárban Cserey Farkason keresztül további levelek, információk érkeznek Kazinczyhoz Erdélyből, melyeket még jóval korábban kért (KazLev, XVI. köt., 3689., 3701. lev.), így az átdolgozás lezárásának pontos időpontját csak a mű cenzúrára adása határoolja be.

Már egy március 7-i levelében a készülő könyv metszeteinek alapul szolgáló rajzok elkészítését szervezi (KazLev, XVI. köt., 3716. lev.; a történet folytatását l. a 3736., 3771. levelekben), de március 16-án még ezt írja Gyulay Lajosnak: „*Az én Erd. leveleim még sem nyomtattnak, mert nem érkeztek meg a betűk a Pataki Typographiába; pedig itt akarom nyomtattni, hogy magam lehessek a Corrector.*” (KazLev, XVI. köt., 3717. lev.) Ez egyben arról tanúskodik, hogy továbbra is Sárospatakon akarja kiadni művét, ennek megfelelően az ottani cenzorhoz nyújtja be majd április közepén: „*Erdélyi Leveleimet holnap adom Cenzurára Patakon*” – írja Dessewffy Józsefnek április 15-én (KazLev, XVI. köt., 3726. lev.). Ettől kezdve szeptember végéig leveleiben folyamatosan azt kénytelen jelezni, hogy „*Erdélyi Levelemmel még sem kész a' Censor*” (KazLev, XVI. köt., 3746. lev., valamint 3736., 3744., 3749., 3752., 3755., 3783.).

Szeptember 28-án aztán végre jelentheti, hogy Tulsiczky András megadta a nyomtatási engedélyt: „*Erdélyi Leveleim Manuscriptumát végre megkaptam a' Censortól. Keveset törle-ki, 's rendezeket.*” (KazLev, XXII. köt., 5568. lev.) Ezen törlésekről Kazinczy itt és korabeli leveleiben részletesen beszámol barátainak (KazLev, XVI. köt., 3789., 3794., 3795.), de még a továbbiakban is vissza-visszatér erre, immár rövidebb összefoglalásban: „*Erdélyi Leveleim által estek a' Pataki Plebánus és Kir. Censor' rostáján. A' nagy tudományú 's szép lelkű férjfi keveset törle-ki, de olyakat, a' miket nem örömet hagyok-ki. Fájt neki hogy Bocskait nagy Fejedelemnek mondtam 's egyyűvé fogtam Bátori Istvánval és Bethlen Gáborral, 's azt írta a' lap' szélére, hogy az rebellis volt és erkölcs-telen. Bethlen Gábor felől azt akarja elmondani velem, hogy Magyar Királynak választatott per rebelles. Isten neki! legyen a' mit akar*” – írja Kazinczy Cserey Miklósnak 1820. február 4-én (KazLev, XVII. köt., 3823. lev.).

A kinyomtatás munkálatait mégsem ezek a cenzor által előírt javítások hátráltatják: „*Erdélyi Leveleim valaha kiszabadultak ugyan a' Pataki Plebánus Censor kezeiből; de megígervén Gróf Teleki Lászlónak, hogy az ő megtekintése előtt ki nem eresztsem, még egyszer kénytelen leszek újra dolgozni*” – írja Kis Jánosnak 1819. november 10-én, s ezt megismétli Döbrentének is november 14-én (KazLev, XVII. köt., 3795., 3799. lev.). Teleki Lászlónak korábban megígérte, hogy a megjelentetés előtt felolvassa neki művét, de ahogy február 23-i levelében írja, akkor nem tudta teljesíteni ígéretét: „*De ezen utam elmarad sok okaim miatt, 's azért is, mert a' nyomtatást tovább halasztanom lehetetlen. Hatszor dolgozám újra meg újra a' Munkát, 's mutassák-ki, a' mit vagy kihagynom, vagy meg változtatnom, vagy hozzá-tennem kell. Azolta ismét egészen újra dolgoztam az öt koncz papirosból álló Munkát, 's úgy tetszik, ezen hetedikszori dolgozások sajgó alá mehet már, kivált minekutána azt ott egy nagy férjfi megtekintette.*” (KazLev, XXII. köt., 5565. [3706/a.] lev.) Ígéretére a cenzori vélemény vételét követően mégiscsak visszatér: „*E' szerint kezemben lévén már a' Munka, sietni fogok azt a' Méltóságos Grófhhoz leküldeni, 's esedezem alázatosan, méltóztassék minden észre-vételeit a' legnagyobb szabadsággal közölni velem, 's a' munkát bővítései által becsebbé tenni. És oh bár azt nyerhetném-meg, hogy a' Kézírást Ó Excellenciája az Erdélyi Cancellárius [Teleki Sámuel] is láthatná!*” (KazLev, XXII. köt., 5568. lev.) Erre a függőben lévő ígéretre utalhatott novemberben is, de nyilván az amúgy is szükségessé vált átdolgozás miatt került ez ismét elő.

A Telekinek tett ígéret mellett ekkor azért előkerül a régi vitatéma is, de most (ahogy azt Döbrentének írja december 10-én) az aktuális literátori viták kontextusában: „*Jól esett, hogy az Erd. Levelek meg nem jelentek. A' jövő Januáriusban még egyszer fogom újra dolgozni, 's kihagyom a' magasztalásokat mind azért a' mit legutolsó leveled kívánt, mind azért a' mi velem Pesten történik, vagy inkább a' Duna jobb szélén (Verseghy Füredi) és a' Duna jobb felén (a' Himfyanusok; ezekhez tartozik Verseghy is.)*” (KazLev, XVII. köt., 3799. lev.) Kazinczy tehát 1819 végén új átdolgozásra szánja el magát, azt követően, hogy a hetedik kidolgozás kézírata három-négy hónap alatt, 1819 áprilisára elkészült, mintegy félévet a sárospataki cenzornál volt, s törlések előírásával ugyan, de

megkapta a nyomtatási engedélyt. Arra nézve azonban nincs információ, hogy ez a kézirat eljutott-e Telekihez, Kazinczynál maradt avagy elkerült tőle (az is lehet, hogy e példány került a sárospataki kollégiumba, l. a 10. kidolgozásról mondottakat).

8. kidolgozás

A cenzori és baráti kíváncsagságnak megfelelően azonban már hamarabb elkészült az újabb, nyolcadik változat, nem januárban, ahogy tervezte. 1820. január 2-án már a kéziratot küldi Szabó Jánosnak, hogy Pesten olvastassa el többekkel, köztük kitüntettet módon Teleki Lászlóval (KazLev, XVII. köt., 3806. lev., XXII. köt., 5571. [3808/a.] lev.). Levelében jelzi, hogy ez már nyolcadik kidolgozása műnek. Szabó január 11-én visszaigazolja a kézirat vételét, s közreműködését ígéri. Ezt Kazinczy csak január 23-án kapja meg: *„Tegnap vala szerencsém venni nyugtalansággal várt barátságos levelét, mind azért mert a’ Requisitoriumra nagy szükségem volt; mind azért is, hogy elenyészheszen rettegésem, ha Erdélyi Leveleim Manuscriptuma nem vészett e el. Nyolczadszor dolgoztam újra ezt a’ Munkát, mert az egyik azt kívánta hogy az Erdélyieket ’s magokat azokat a’ kik szólottak, ne magasztaltam; a’ másik a’ másoknak magasztalását kevésnek is találta; a’ harmadik örült hogy a’ Szászokat vagdalom, de nem akarta hogy azt a’ balgátagnak Mágnásocskát, a’ ki a’ szász leánnyal tánczolni nem méltóztatott, megcsopoljam; végre mert Censorom, a’ Pataki Plebánus, nem tűrhette, hogy Bocskay Istvánt nagy Fejedelemlélem mondottam, ’s a’ Polytheista ’s Pantheista Philosophus felől bolmit ravaszúl állítottam, ’s több eff. – és ha a’ Publicummal nem tudattam volna hogy a’ Munkát nyomtatás alá készítem, elégettem volna a’ Mst”* (KazLev, XVII. köt., 3818. lev.; l. 3811.). Ha nem is kell teljesen komolyan vennünk Kazinczy elégetésre vonatkozó utalását, az azért érezhető, mint ha kezdene beleunni a sokféle tanácsba, s az ennek nyomán végrehajtott átdolgozásokba.

De a tanácsoknak nincs vége, sőt, Kazinczy maga veszi rossz néven, hogy Telekitől nem kap érdemi feleletet. Mikor árpilis 19-én végre megkapja annak február 21-én kelt levelét a mű kéziratával együtt, akkor azt írja Szabó Jánosnak, hogy *„a’ Kézírás a’ Gróftól ’s atyja Urától úgy szólván semmi igazító vagy pótoló, bővítő jegyzéseket nem kapott. Pedig én olyakat szomjúztam.”* (KazLev, XVII. köt., 3847. lev.) Más vonatkozásban viszont kap tanácsot, igaz, egy másik Telekitől, Józseftől, méghozzá arra nézve, hogy a sárospataki kiadás az ottani nyomtatás minősége miatt nem kívánatos (KazLev, XVII. köt., 3863. lev.). Kazinczy ismét Trattner felé hajlik: *„Gróf Teleki József sürgeti kiadását, ’s arra int, hogy a’ Bártfai Levelek betűjével ’s papirosára ne nyomtattassam. De Trattner is sürgeti, azt sugván, hogy a’ melly könyv ára több mint 4 ft, nem kap vevőt. Az Erd. Leveleké több lesz, és még is úgy hiszem, hogy elkél belőle 500 expl. De hol vegyek pénzt kiadására, ’s a’ hat rész metszésére?”* (Kazinczy Dessewffy Józsefnek, 1820. július 22., KazLev, XVII. köt., 3872. lev.) A pénzügyi gond miatt végül kútbaesett a terv: *„János Tamás [...] az Erdélyi Leveleket nem válallya föl. Hiszen, ugymond, a’ Szép Literatura kötetinek esztendő alatt alig vagyon egy két vevője”* – írja Szemere Pál Kazinczy Ferencnek 1820. augusztus 18-án (KazLev, XVII. köt., 3882. lev.).

Közben Kazinczy a hiányzó információk megszerzése végett újra erdélyi barátaihoz fordul: *„Csak két kevés tekintetű hézagjaimat pótolta-ki [Teleki László], a’ többit úgy hagyta a’ mint lelte. Tudod ha nem mondom is, mi kényszerítte ezen lépésemre; szükség volt hogy ezen tudós Gróf eránt tiszteletemnek ezt a’ jelét adjam. Kénytelen vagyok tehát a’ Munkát még egyszer beküldeni hozzátok, mellyre Döbrenteink kér is. Engedd hogy addig hozzád tehessek némely kérdéseket”* (Cserey Miklósnak, 1820. június 20., KazLev, XVII. köt., 3860. lev.). Döbrenteivel váltott levelei pedig arról tanúskodnak, hogy Kazinczy igyekszik megfelelni az erdélyi elvárásoknak. Döbrentei ezt megelégedéssel veszi, de azért jelzi, hogy látni szeretné kiadás előtt a művet, s Kazinczy ígéretet tesz erre (KazLev, XVII. köt., 3816., 3833., 3837., 3851. lev.), majd küldi is a kéziratot: *„Az Erdélyi Levelek MSmát általadom Patakon az Examenkor a’ Gróf Degenfeld Nevelőjének Péterfi Úrnak, hogy vigye Zsibóra. Ti lássátok, hogy a’ MS. el ne vesszen, ’s hogy vissza kerüljön, még pedig ne per Debreczen.”* (KazLev, XVII. köt., 3859. lev.). Döbrentei azonban ekkor nem tudja elolvasni, s a kézirat valami módon visszakérül Kazinczyhoz (KazLev, XVII. köt., 3860., 3872., 3883. lev.).

Döbrentei végül október legelején, széphalmi látogatása során veheti kézbe, ahogy erről Kazinczy Dessewffy Józsefnek írott, 1820. október 22-i levelében beszámol: *„Döbrentei nevem napján este belépe hozzám, ’s 48 óra múlva tért-vissza Kassára. Erdélyi Leveleimen végig futott, ’s itt hagyta jegyzéseit. Most írom végső dolgozással. Azután mingyárt nyomtattatom.”* (KazLev, XVII.

köt., 3907. lev.) Egész pontosan az történt, hogy Döbrentei elvitte Kassára a kéziratot, ott látogatása másnapján, október 8-án hozzáfogott a jegyzésekhez, írt belőle három ívnyit, majd ezt a kéziratral együtt október 14-én átküldte Kazinczynak (KazLev, XVII. köt., 2902., 3904., 3905. lev.; e jegyzetek nem szerepelnek a Váczy-kiadásban, l. erről az 1.2.2. fejezet MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 53. I. jelzetű kéziratáról mondottakat).

Mint a Dessewffyhez írott levélből látszik, e jegyzések alapján látott hozzá az újabb átdolgozáshoz, még akkor, 1820 októberében, s nem sokára végezhetett is vele, mert amint írja: „*Döbrentei Octób. 4dikén betoppana nálam 's 7dikben ment-el. Újra megolvasá Erdélyi Leveleimet 's Jegyzéseket tevé rá. Azt azolta Gróf Mailáthnak küldöttem által, ki németre akarja fordítani.*” (Kazinczy Kis Jánosnak, 1821. január 20., KazLev, XVII. köt., 3939. lev.) Másutt némileg pontosabban fogalmaz: „*Még Novemberben általküldém Gróf Majláthnak az Erd. Levelek felét, minthogy a' Grófparancsolá, hogy küldjem által (németre akarja fordítani).*” (Kazinczy Dessewffy Józsefnek, 1821. február 4., KazLev, XVII. köt., 3952. lev.) A levelekből az is nyomon követhető, hogy egy ideig hányódott ez a mű felét tartalmazó kézirat (ennek esetleges önálló státuszáról l. a következő kidolgozás kapcsán összefoglalólag mondottakat). Márciustól kezdve arról érkeznek a hírek, hogy Majláth fordítja azt (KazLev, XVII. köt., 3943., 3952., 3960., 3969., 3978. lev.), a nyártól kezdve azonban ez a vonal elhal a levelezésben. Sőt, a műre általában sem nagyon történik utalás, legfeljebb csak a kérdések hangzanak el időről időre: „*Mi történik az Erdélyi levelekkel?*” (Dessewffy József Kazinczynak, 1821. szeptember 1., KazLev, XVII. köt., 4008. lev.)

9. kidolgozás

Ez a kérdés mintegy másfél évig, 1820 novemberétől 1822 márciusáig érvényesnek tekinthető, előrelépés nem történik; mint 1821. november 30-án írja: „*September olta nem írtam egyy árkuşt; egészen elfoglal a' házi gond és perem*”, majd 1822. január 11-én, ismét Döbrentei Gábornak: „*Ha ismét megjó kedvem dolgozni valamit, az Erdélyi Leveleket veszem-elő, 's rövidebbre szedve dolgozom-fel.*” (KazLev, XVII. köt., 4027. és XVIII. köt., 4038. lev.) A munkakedve március elején tért vissza, legalábbis Kazinczy Dessewffy Józsefnek, 1822. március 5-én, Eperjesről Kassára küldött levele alapján erre kell gondolnunk: „*A' Sógorom Prókátora csak tegnap jöve haza Homonna tájékáról. Így én haszontalan éltam itt napjaimat, de csak peremre nézve, mert különben elzárkózva űlök a' fogadóban Numero 7, 's Erdélyi Leveleimet készítem nyomtatás alá. Ha így tart a' munka a' hogy elkezdtem, két hét alatt kész leszek vele. Az a' sok tanácsló kiveret eszemből; kihallgattam őket, 's már most magamat követem, szabadon. A' többek között azt a' változást teszem, hogy a' Leveleket öszvefoglalom, 's így az 50 Levél talám 20 Levelet fog tenni, a' nélkül, hogy a' Munka vékonyabbá váljon e' miatt.*” (KazLev, XVIII. köt. 4054. lev.) Nemcsak a munka folytatása, a kiadásra való előkészítés bejelentése jelzi a fordulópontot a másfél éves szünetet követően, hanem a koncepció és a szerkezet lényeges megváltozása is: a levelek számát radikálisan csökkenteni kívánja, s fel akar hagyni a folytonos előrevíziókkal és az azokat követő átdolgozásokkal.

Az előbbihez ettől kezdve következetesen tartotta magát, a tanácskérésekkel azonban, mint látni fogjuk, újra és újra feltörő berzenkedése ellenére sem volt képes felhagyni. A március elején elkezdett átdolgozás egészen nyárig elhúzódott. Március 27-én Döbrentéinek még bizakodósan nyilatkozik: „*Négy hetet töltvén Eperjesen, üres óráimban Erdélyi Leveleimet dolgoztam újra. Nem képezed mennyivel jobb most. Sokat egészen kihagytam, 's nem csak a' hors d'oeuvreket, hanem a' Moralizálgatásokat is. Két harmad rész készen van. Mihelytt kész lesz, kiadom.*” (KazLev, XVIII. köt. 4068. lev.) Aztán megint szünet áll be, végül június 18-án (és a következő napokban) többeknek jelenti levélben elkészültét: „*Mart. 25dikén értem haza onnan [Eperjesről], 's a' mi rajtam soha még meg nem történt, elmúlt öt hat hét, hogy egygy sort nem írtam. Kertem foglalt-el, hogy elverjem nyomasztó gondjaimat. De Májusnak vége felé új dübhel esett nekem az írkálás' lelke, 's Erdélyi Leveleim, Eperjesen nyolczadik ízben kezdve, elkészültek*” (KazLev, XVIII. köt. 4089. lev.; l. még 4088., 4091., 4092., 4097.). Az előbeszéd keltezése („Széphalom Június 23d. 1822.”) megerősíti a levelekben közölt információt.

Kazinczy e levelekben egységesen a *nyolcadik kidolgozásról* beszél, amint tette azt mindig a korábbi átdolgozás kapcsán is. Legutóbb tehát 1819 decemberében írta újra művét, azt küldte Pestre, majd az erdélyiekhez, végül azt olvasta el 1820 októberének legelején Döbrentei, s tette meg

rá jegyzéseit. Az 1822. márciusban kezdett és júniusban befejezett kidolgozás előtt azonban még a Majláthnak küldött változat is elkészült 1820. október-november körül, ha ezt is beszámolnánk, akkor már az új változatot nem is a kilencediknek, hanem a tizediknek kellene tartanunk. Ebben az áttekintésben azonban a Kazinczy által kijelölt és megnevezett csomópontokat vizsgáljuk, ő pedig a Majláthnak küldött, a fél művet tartalmazó kéziratot nem számította be, továbbá erről a néhány idézett levélén kívül semmi egyebet nem tudunk (az sem biztos, hogy átdolgozott szöveget küldött, s nem korábbi verziót), így ezt önálló kidolgozásként nem vesszük számításba, a 8. kidolgozás amolyan leágazásaként tekinthetünk rá.

A 8. kidolgozás megnevezést azonban maga Kazinczy használja két újrírás alkalmával is. Elvileg arra gondolhatnánk, hogy a korábbi volt érvényben még 1822-ben is, s az újabb átdolgozás nem hozott létre új forrást, csak a régi javításaiban létezett, s ezért nyolcadik a megnevezése két év elteltével is. Ezt az elvi lehetőséget azonban el kell vesszük, mert mint Kazinczy leveleiben olvashatjuk, épp ekkor történik az eddigi legjelentősebb változás: a levelek számának radikális lecsökkentése a korábbi 50 levélről 20-ra. Ez persze felveti azt a problémát is, hogy 50 levelet magában foglaló forrást nem ismerünk még a leírásokból sem. Az elsőként számításba vehető autográf fogalmazvány mintegy 40 körüli levelet tartalmazhatott (a véglegesítés elmaradása miatt nem adható meg pontos szám), a mutatóványokban található legnagyobb sorszám a 41., s ez a levél már a szeptember 5-i dátum alapján mű végén kellett következzen, valamint a további változatokra készült jegyzetek Döbrenteitől és Csereyvtől nem mennek túl a 36., illetve a 38. levélen. Nem ismerünk tehát olyan adatot, amely az 50-es levélszámot igazolná, vagy megközelítené, de adataink hiányossága alapján nem is lehet kizárni, hogy létezett ilyen. Mindez nem változtatja meg azt a tényt, hogy ekkor, 1822. március-június folyamán egy szerkezetében is döntően új szövegváltozat született meg, s hogy Kazinczy ezt ugyanúgy 8. kidolgozásnak nevezte, mint a korábbi. Azt, hogy megtévedt a számozásban, a kézirat további útjával és Kazinczy erre vonatkozó reflexiójával lehet bizonyítani.

Noha, mint láttuk, Kazinczy fogadkozott, hogy immár csak a saját feje után megy a mű befejezésében, alighogy elkészült vele, máris kéri barátai előzetes véleményét (KazLev, XVIII. köt., 4088., 4089., 4092., 4098. lev.). De még mielőtt beszámol annak elkészültéről, s pár nap múltán az előbeszéd alá írja a dátumot, már a nyomtatást kezdi előkészíteni Igaz Sámuelnél, azaz Sárospatak és Pest után ezúttal Bécsben (KazLev, XVIII. köt., 4091., 4092., 4098. lev.). A szóban forgó kidolgozás kéziratának az útja elég pontosan nyomon követhető. Első lépésként Döbrenteihez juttatja el Pestre, amint azt hozzá szóló, 1822. július 27-i levelében olvashatjuk: „*Erdélyi Leveleimet a' Pataki examenben Július 14–19d. Prof. Rozgonyi Úrnak adtam által, hogy a' nála szállásolt Prezenszki nevezetű Juristának adja azon kéréssem mellett, hogy ő, ki Pesti születésű, és Pestre szándékozott, vinné neked; te pedig állj mingyárt megolvasásának, 's valami hibásan talált mondatni, teljes szabadsággal töröld-ki 's igazítsd. [...] Te, édes barátom, a' MSt küldd minél előbb Igaznak*” (KazLev, XVIII. köt., 4099. lev.).

A kéziratot Döbrentei augusztus 2-án vagy 3-án kapja kézhez Trattnerrel (KazLev, XVIII. köt., 4100. lev.), aki előtt pedig titkolni kellett volna a dolgot, hiszen Kazinczy írja előző levelében erre nézve: „*Erdélyi Leveleim felől ne szólj, Igaz által nyomtattatom azt*”. Később okát is adja ennek: „*Ne hidd, hogy Trattner eránt egyéb volnék mint voltam. De nem szeretem hogy az én portékám nem az én akaratom szerint jelenjen-meg; nem azt, hogy míg a' Munka sajtó alatt van, már piszkáljanak némellyek benne; leginkább nem azt, hogy egyg kértetlen Corrector neki menjen, és lopva változtasson holmit.*” (Kazinczy Döbrenteinek, 1822. augusztus 19., KazLev, XVIII. köt., 4102. lev.). Ugyanekkor még újabb adatok beépítésének szükségességére hivatkozva Kazinczy visszakérte a mű Bevezetését, s közben Teleki Lászlótól is újra kért adatokat, jelezvén neki is, hogy a mű éppen akkor (azaz szeptember 16-án) Döbrenteinél van (KazLev, XXII. köt., 5582. [4110/a.] lev.).

A kézirat vétele és továbbküldése, azaz 1822. augusztus 3. és október 14. között további javítások történtek a kéziratban, ezt Döbrentei fennmaradt jegyzetei és Kazinczy ezekre tett reflexiói alapján állíthatjuk (MTAKK M. Irod. Lev. 4-r., 27/IV.). E jegyzeteket Döbrentei elküldte Kazinczynak, aki valamikor szeptember második felében véleményezhette azt, mert egy friss szeptemberi adat beépítését is kérte egyúttal, s Döbrentei eleget tett e kérésnek a kézirat Bécsbe küldése előtt. Döbrentei jegyzetei azonban azért is fontosak számukra, mert az általa megadott oldal-számok segítségével azonosítható e szövegforrás: ez a *Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dezsőffy*

Józsefhez 1816. címet viseli, s ma az OSZK Quart. Hung. 4053. jelzetű kézirata (l. minderről részletesen az 1.2.2. alfejezet vonatkozó részét).

Döbrentei, mint levelében írja, a példányt október 14-én Bécsbe küldte alkalmatossággal, október 29-én Igaz Sámuel visszaigazolja Kazinczynak a kézirat vételét, Kazinczy pedig ezt nyugtázza november 3-án, jelezvén, hogy a toldalékoz Döbrentének küldte el (KazLev, XVIII. köt., 4117., 4120., 4124. lev.). Ennél pontosabb dátumot ad meg Kazinczy egy kéziratos jegyzete, amely az e kézírral kapcsolatos eseményeket rögzíti az Igaz Sámuel idézett leveleiből kivágott és beragasztott részleteket kommentálva, vagyis inkább azt, ami a kivágott részben volt: „1822. Oct. 18d. 14 óra előtt vette Erdélyi Leveleim Kézírást [...]” (MTAK. M. Irod. Lev. 4-r. 28., t/ jelű fogás).

Igaz Sámuel arról számol be december 3-án, hogy „Holnapután Censurára adom Erdélyi Leveleidet.” (KazLev, XVIII. köt., 4132. lev.) Hogy ez pontosan a tervezett időben történt-e, nem bizonyos, mert az időközben Bécsbe érkező Döbrentei december 13-án azt írja, hogy az *Erdélyi Levelek* „Itt vannak Igaz Sámuel barátunknál” (KazLev, XVIII. köt., 4137. lev.). Kazinczy és barátai mindenesetre úgy tudják, hogy folyik a cenzúráztatás, s ismerik a cenzor személyét is (KazLev, XVIII. köt., 4139., 4167.). A cenzorálás vélhetően hamarosan csak elkezdődött, mert február 23-án már arról számol be Dessewffynek, hogy „Erdélyi Leveleim szerencsésen által estek a' Censúrán Bécsben. Jung Juris Hung. Prof. in Univ. Vienn. censurázta. De pro superrevisione Gróf Batthyányi Vincze van kinevezve. Így hát majd nyomtatják.” (KazLev, XVIII. köt., 4169. lev., l. 4173. levelet is) Az engedély, mint az a kéziratos feljegyzésből kiderül, február 7-én született meg: „1823. Február 7d. Az Erdélyi Leveleket censeálta J u n g, Professora a' Magy. Törvénynek a' Bécsi Universitásnál. Rá írta az Admittiturt. Onnan a' Hofstellére; vagy Kánonok Majerhez, vagy Gróf Batthyányi Vincze Referendáriushoz.” (MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 28., t/ jelű fogás) Erre az újabb vizsgálatra azért került sor, mert „az illy nemű Munkák egygy Super-Revisor' kezébe adatnak, hogy ha az első' szeme valamin elsiklott, ez észre vehesse.” (Kazinczy Cserey Miklósnak, 1823. március 6., KazLev, XVIII. köt., 4173. lev.) Ezen superrevisio májusra zajlott le, Igaz Sámuel május 20-án számol be erről, s megírja a törlésre előírtakat, Kazinczy a hírt május 26-án veszi (KazLev, XVIII. köt., 4204., 4208. lev.).

A kéziratnak ez az útja és a cenzúrázás Kazinczy egy későbbi levelében is felidéződik, 1826. október 25-én így ír Zádor Györgynek: „Erdélyi leveleimet felküldém Bécsbe, Censurára. Jung Professora a' magyar Törvényeknek a' Bécsi Universitásnál és osztán Gróf Batthyányi Vincze nagy libertalitással bánának a' 9dik dolgozással, most ez a' 12dik még inkább remélheti azt. Mind ezek, mind Szallust csalhatatlanul megjelennek 1826” (KazLev, XIX. köt., 4540. lev.). A cenzorok személye egyezik, így nyilvánvalóan az 1822 márciusában kezdett és júniusban befejezett kézíratról van itt szó kilencedik kidolgozásként, amelyet korábban tévesen nyolcadiknak mondott néhány levelében, vagyis a korrekció magától Kazinczytól származik.

A cenzori engedély megszerzését követően a kiadás szervezése foglalja el a következő majdnem egy évet 1823 májusától 1824 márciusáig. Az, hogy nem Bécsben jelenik meg a mű, hamar kiderült Kazinczy számára, Igaz Sámuel már a cenzúrára adás előtt, 1822. október 29-én jelezte neki: „feleltem ohajtom, ezeknek megjelenéseket 's felette fájlalom környülállásaimat, hogy magam nem adhatom ki” (KazLev, XVIII. köt., 4120. lev.). Kazinczy így a kassai nyomtatás lehetőségei iránt kezdett érdeklődni már a cenzúráztatás ideje alatt (KazLev, XVIII. köt., 4139., 4180. 4197. lev.), s noha Igaz Sámuel ezt követően tett még egy kísérletet a bécsi nyomtatás megszervezésére, hamar kiderült, hogy ez sem járható út (KazLev, XVIII. köt., 4206., 4221., 4230. lev.). Kazinczy a saját kiadás lehetőségén kezdett gondolkodni, Vitkovits Mihály júniusban háromszáz forintot gyűjtött össze a kiadás támogatására, s ezt Kazinczy szeptember 5-ig bizonyosan kézhez kapta (KazLev, XVIII. köt., 4211., 4233. lev.). Novemberben még Erdélyből, Kis Józseftől újabb jegyzéseket vett is vett, de ennek előzményeiről és esetleges hatásairól nem tudunk továbbiakat (KazLev, XVIII. köt., 4250. lev.).

A kiadás előkészítésének munkálatai az év végével gyorsultak fel. Kazinczy a kassai Werfer nyomdással kívánt szerződéses viszonyba lépni, a közvetítője ott Dulhazy Mihály volt, Dessewffy József „embere”. E néhány hónap novembertől áprilisig rendkívül intenzív levelezésben telt, s e levelekből kibontakozik előttünk a kiadás minden részletére gondosan ügyelni kívánó Kazinczy. Tárgyal a frissen öntött betű leszállításáról, a könyv lehetséges formátumairól, a kiadvány oldal-

tükréről, a metszetekről éppúgy, mint a finanszírozás lehetőségeiről, megerősítvén, hogy hasznot remél könyvtől. Mindennek részletekbe menő feldolgozása önálló tanulmányt igényelne, s nagyon tanulságos lenne, de mivel végül is egy elvetélt kiadási tervről van szó, így itt csak a forrásként szolgáló leveleket soroljuk fel (KazLev, XVIII. köt., 4266., 4271., 4282., 4288., 4289., 4292., 4294., 4296., 4302., 4308., 4317., 4319., 4323., 4326., 4332., 4341. lev.) Most csak a szempontunkból legfontosabb tényt emeljük ki mindebből: a Bécsben a cenzúrán járt kézirat, amely ma az OSZK-ban található és amelyet ekkor Kazinczy a nyolcadik kidolgozásnak nevezett, de amely valójában már a kilencedik volt, 1824. március közepén érkezett vissza Kazinczyhoz Igaz Sámuelről Dulházy Mihályon át.

10. kidolgozás

Kazinczy 1824-ben kétszer dolgozta át az *Erdélyi Leveleket*, először tavasszal, másodszor a nyári hónapokban. Az első átdolgozásra a kassai nyomdász iránti bizalmának megrendülése idején került sor, előzetes híradás nem maradván fenn a munkáról, csak a befejezésről értesülünk: „W. eránt én egészen el vagyok bidegűlve. Erdélyi Leveleimet újra dolgozám. Tegnap végeztem-el az utolsó lapot. Az új Manuscriptum 179 lap in 4to. Most már azt kell tudnom, itt cenzurázhatják e, vagy Bécsbe kell küldenem” – írta Dulháznak április 9-én (KazLev, XIX. köt., 4341. lev.). Kazinczy kéziratleírása a hagyatékban fennmaradt autográfok közül csak egyre, az MTAKK K 611 88a–192a. jelzetűre illik, így feltételezhetjük, hogy ez volt a 10. kidolgozás. Igaz, ezt Kazinczy ekkor még a kilencedikként nevezte meg Döme Károlynak írott 1824. május 8-i levelében: „Erdélyi Leveleimet olly alakban fogom kiereszteni hogy annak külsője is támaszthasson kedvet a’ megvételre, ’s a’ Munka, mellyet kilenczszor dolgoztam újra meg újra ’s kétszer olvastattam-meg Erdélyben, hogy nem-való, vagy csak félig való híreket ne terjesszek-el, ’s a’ mellyet tele tömtem olly dolgokkal a’ miket minden Magyar, még a’ rossz is, örömmel hall, sok vevőket fog találni; ezzel bíztatnak mind azok a’ kik eddig olvasták, ezzel bíztat az a’ részvétel, mellyet a’ Tud. Gyűjt. megjelent egy két Levél az országban mindenfelé talált.” (KazLev, XIX. köt., 4352. lev.)

Közben arról is van adatunk, hogy Kazinczy Sárospatakra küldte kéziratát: „Sok dolgot adván Gróff Dezsőffyhez irt Erdélyi Leveleim’ kidolgozások, a’ kéziratot általküldém Patakra prof. Szombati Jánoshoz, hogy iratná-le a’ bibliothéca számára, ha az még nem bírja. Kevés napok múlva vissza kapám azt azon jelentéssel, hogy a’ Collégium bírja, még pedig jobb exemplárban és tovább terjesztve a’ beszéllést. Én sem iratám-le tehát” (Kazinczy Jankovich Miklósnak, 1824. április 19., KazLev, XXIII. köt., 5870. lev.). Ez az adat azért érdekes, mert rávilágít arra, hogy a mű egy példánya megvolt a pataki kollégiumban, talán a pataki cenzoráltatás alkalmával tettek szert rá (l. erről a 7. kidolgozás kapcsán mondottakat). Az azonban bizonyosnak látszik, hogy az első szövegváltozathoz kapcsolódó szövegállapotot tartalmazó szövegforrás lehetett a Sárospatakon meglévő, legalábbis a „tovább terjesztve a’ beszéllést” utalás alapján így sejtethető. E példány ma nem található meg ott, s a 10. kidolgozásról sem készült így másolat.

11. kidolgozás

Hamarosan ismét arról számol be Kazinczy, hogy éppen átírja szövegét, s ki akarja azt adni egy fordításával együtt a következő évben: „Én 1825. érem-el jubiléumom’ 50dik esztendejét mint Író. Sallustom ’s Erdélyi Leveleim akkorára jelennek-meg. [...] Most dolgozom újra Erdélyi Leveleimet [...] Erdélyi Leveleimet addig igyekeztem a’ mások kedve szerint írni, hogy az a’ magamét egészen elvesztette, félig a’ munkával készen vagyok, ’s látom hogy így sokkal jobb” – írta pesti barátainak 1824. július 8-án és 14-én (KazLev, XIX. köt., 4369. lev.). Leveleiben a következő időben ismét a bécsi nyomtatás lehetőségéről, metszetekről és a folytatódó átdolgozásról esik szó (KazLev, XIX. köt., 4372., 4375., 4397., 5595. lev.), Ponori Thewrewk Józsefnek 1824. október 12-én pedig azt írja, hogy „Novemberben venni fogod, ha Pesten léssesz, Erdélyi Leveleimet, mellyeket miolta a Bécsi Censor engedelmét megnyerték, kétszer dolgoztam újra. Kérni foglak, hogy ha valamit a munka tökélyére adhatsz, add; te ismered Erdélyt, s nem egyedül onnan, hogy ott születél.” (KazLev, XIX. köt., 4407. lev.) Október 14-étől már a munka befejezéséről számol be (KazLev, XIX. köt., 4407., 5876. lev.), október 30-án és november 2-án kelt levelei pedig a kéziratok Pestre küldéséről és további sorsáról rendelkeznek (KazLev, XIX. köt., 4411., 4412., XXII. 5601., 5602., 5603. lev.).

A levelek közül a Teleki Lászlónak írott a leginformatívabb, több más levelet is rajta keresztül kívánt Kazinczy eljuttatni a címzettekhez. „*Itt nyújtom-által a' Méltós. Gróf Úrnak Erdélyi Leveleimnek egy régibb, és a' legújabb dolgozását, azon alázatos kéréssel, hogy annak minden tévedéseit olly kegyesen is bölcsen is, mint már eggyeszer, kimutatni méltóztassék. [...] A' régibb MS. csak azért megyen egygyütt ezen újjabbal, hogy a' kettő Igaz Sámuel Úr' kezébe küldethessék, mert nem lehetetlen, hogy ha majd ez az újjabb MSt a' Censor kezébe adja, ez kívánni fogja Igaztól, hogy mutassa-e elő ezen régibbet.*” (KazLev, XXII. köt., 5602., lev.) Kazinczy tehát két példányt küld, s ebből az egyik az, amelyik megírta a bécsi cenzúrát, vagyis a 9. kidolgozás, amely ma az OSZK-ban található.

A másik kézirat azonosításához az szolgál támpontul, hogy kikkel szeretne volna előzetesen elolvasatni művét. Erről az idézett levél folytatásában így ír: „*De minekelőtte ez Bécsbe küldetnék, akarom, hogy azt Bibliothecarius Horvát István barátom is megolvassa. Ez a' széles tudományú férfi nékem sokat mondhat, a' mit Munkámhoz adjak. Méltóztassék tehát a' Mélt. Gróf Úr az újjabb dolgozást Horvát Úrnak ide zárt levelemmel által adni, 's ha majd Horvát a' MSt visszaadja, mind a' két explt Bécsbe küldeni, de nem a' posta székeren, hanem valamelly biztos alkalmatosság által, mellyre Pestről minden pillanatban van mód. Thaisz Úr nekem e' részben sem fogja megtagadni szolgálatját.*” Telekin, Horváton kívül Thaisz András, Ponori Thewrewk József és Jankovich Miklós is azok között volt, akiktől Kazinczy előzetes olvasást, véleményt vagy különféle könyveket, kéziratokat kért a mű befejezéséhez. A MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 52. sz. I. kötetben található kéziraton idegen kezű bejegyzések olvashatóak, ezek egy része valószínűleg Ponoritól származik, a 155. lapon pedig Horvát István a nevét is odaírta egy bejegyzéshez. E kézirat előbeszédének datálása egybeesik az itt megállapított időrenddel: 1824. október 15., a címlapon szereplő 1825 a tervezett jubileumi kiadási dátum. Előre nem tervezett olvasói is voltak a műnek, Fáy András 1825. március 18-i levelében számol be Kazinczynak arról, hogy „*Én is azon szerencsések közül való vagyok kik a kedves Uram bátyam Erdélyi leveleit lathaták.*” (MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 38., a levélre, mely a Kazinczy-levelezés új kötetében fog megjelenni, Orbán László hívta fel figyelmemet). E levél utalásai megerősítik az iménti kéziratazonosítást, ugyanis a Fáy által szóba hozott részletek oldalszámai minden esetben a MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 52. sz. I. jelű kézirat oldalszámaival egyeznek meg.

A kéziratok egyike sem igen jutott el Bécsbe, s vissza Kazinczyhoz sem. Teleki november folyamán kaphatta azokat kézhez Kazinczy fiatal rokonai közvetítésével, épp ezért a felkért előlvasókkal ekkor még, sőt az új év elején is a példányokhoz való hozzájutás módjairól levelezik Kazinczy (KazLev, XIX. köt., 4417., 4422., 4441., XXII. köt., 5603., lev.). 1825. február 26-án Ponoritól aztán kap is jegyzeteket, ezt örömmel veszi, a későbbieket mérsékeltbb lelkesedéssel fogadja (KazLev, XIX. köt., 4468., 4508. lev.). Közben februártól már a kéziratok visszaküldését szervezi a Telekivel találkozni készülő Dessewffy József útján, de Teleki nem küldi a kéziratokat, mert Ponoritól azt az információt kapta, hogy csak személyesen Kazinczynak adja át, s ez a huza-vona eltart nyárig (KazLev, XIX. köt., 4454., 4466., 4472., 4501., XXII. köt., 5608. lev.). Végül nemigen érkezhettek vissza Kazinczyhoz, mert 1825. augusztus 22-én Zádor György arról ír neki, hogy Fáy Andrásnál olvasta a művet (KazLev, XIX. köt., 4516. lev.), sőt, egy évvel később, Toldy Ferenc 1826. június 23-i levelében, mikor Ponorit és másokat az „írói test salakjainak” nevezi, hozzáteszi: „*Mennyire fájlaljuk, hogy Te ilyekkel összeköttetésbe keveredél, s a közönség előtt mutatsz hajlandóságot irántok. T[örök] kávéházakban mutogatja Erdélyi Leveleidet, s dicsekszik hogy reá bíztad kijavítás végett*” (KazLev, XX. köt., 4639. lev.). Ez a kézirat nemigen lehet más, mint a Pestre küldött 11. kidolgozás, s az a tény, hogy az ezzel együtt küldött korábbi verzió pedig az OSZK-ba került, arra utal, hogy azt sem küldték tovább Bécsbe, de Kazinczynak sem Széphalomba.

12. kidolgozás

Közben azonban már egy újbóli kidolgozás van folyamatban: „*Szalluszt és az Erdélyi Levelek még sem készek egészen. Ponori Thewrewk mult postán küldö sok igazításokat, bővítéseket, de a' mellyeknek alig veszem hasznokat. Mélt. Szilasy Urat fogom kérni, hogy vigye-fel. Mert Bécsben kell kiállaniok a' Censúrát*” – írja Dessewffy Józsefnek 1825. július 23-án (KazLev, XIX. köt., 4508. lev.). A munka folytatásának hírért augusztusban többször megerősíti (KazLev, XIX. köt., 4510.,

4516. lev.), szeptemberben pedig elkészül vele. Zádor Györgynek írja 1825. szeptember 25-én: „Erdélyi Leveleimet a’ t i z e n k e t t e d s z e r t e t t ú j r a d o l g o z á s u t á n , é p e n m o s t i n d í t o m a’ B é c s i C e n s u r á r a . V i s s z a v é v é n o n n a n , h a l a d é k n é l k ü l m é g y e n s a j t ó a l á ” (KazLev, XIX. köt., 4529. lev.), majd éppen egy hónap múlva már múlt időben említi a felküldést Zádornak (ez az a már idézett levél, mely igazolja, hogy a korábban nyolcadikként említett kidolgozás valójában a kilencedik).

A Bécsbe küldésre ezúttal is Dulházy Mihály segítségét vette igénybe Kazinczy október 2-án: „Erdélyi Leveleimet itt küldöm azon bizodalmas kéréssel, hogy azt a’ legbizonyosabb és legelső alkalommal Igaz Úrnak kezébe juttatni méltóztassék. Az Úr, édes barátom, Pozsonyi sok bajai közt is, az effélék vivésébe van szöve, ’s úgy hiszem, hogy kérésem teljesítése nem esik terhére; valamint azoknak általadása sem, a’ miket ide zárok.” (KazLev, XIX. köt., 4535. lev.) Igaz Sámuel november 8-án igazolja vissza a küldemények megérkezését: „Vettem minden küldöttöket; tegnap az Erdélyi Leveleket.” (KazLev, XIX. köt., 4451. lev. A Váczy-kiadásban e levél 1825. február 8-i dátummal szerepel, de a tartalmi-időrendi összefüggések alapján kijelenthető, hogy novemberi a levél; a kézíraton a keltezésben a 11 az íráskép alapján II-nek is olvasható.)

Kazinczy komolyan tervezi a mű kiadását, november 22-én Teleki Lászlónak írja: „Erdélyi Leveleim’ hasznát gyermekeimnek tartom. Ez a’ Munka is nyomtathatik; mibelytt pénzem lesz.” (KazLev, XXII. köt., 5611. lev.) Bécsben azonban még a cenzúrára sem kerül el a kézirat, kézzel jár, mint az Cserey Farkas 1825. december 16-i és Igaz Sámuel 1826. március 31-i leveléből kiderül (KazLev, XIX. köt., 4563., 4615. lev.). A fő ok azonban nem is ez, hanem az (mint Igaz Sámuel végül megírja), hogy „a’ Censurára nézve itten olly rendelés tétetett, hogy a’ kéziratoknak két párban kell bé adattatni. Ha M. Országban egy elég, talán csak ottan kellene censuraltatni.” Egyúttal utasítást vár, mi legyen a kézirrattal, ilyen utasítást tartalmazó levél azonban nem maradt fenn, így csak a párhuzamos történésekből következtethetünk arra, hogy Kazinczy új példány készítésére és Bécsbe küldésére szánta el magát (l. a következő kidolgozásról írottakat). Közben azonban június 7-én meghalt Igaz Sámuel, s a hagyatékát a felhalmozott adósságai miatt zár alá vették.

A mű kézírata végül, 1827 elején „Concipista Szentgyörgyi Ur” közvetítésével Cserey Farkas-hoz került, aki hosszas szervezés után elküldte Kazinczynak, s az május legelején vissza is érkezett hozzá (KazLev, XIX. köt., 4728., 4734., 4743., 4746., 4759., 4776. lev.). Jó lenne persze tudni, azonosítható-e ez a Bécsset ugyancsak megjárt példány valamely ma ismert kézirrattal. Az előzőekben vázoltak alapján ez bizonyosan nem lehet sem a kilencedik, sem a tizenegyedik kidolgozás kézírata (mert azok Pesten rekedtek), így leginkább a tizedikre gondolhatunk, amelyet alapul vehetett Kazinczy a 12. kidolgozás során. A kézíraton jól láthatóan későbbi javítások találhatók, így nem lehet kizárni azt a lehetőséget, hogy magát a 10. kidolgozást javítgatta át, s ezt tekintette 12. kidolgozásnak. Ennek ellentmondani látszik, hogy az előbeszéd 1824-es keltezése javítatlan maradt, így tehát a másik lehetőség sem vethető el, mely szerint a 12. kidolgozás egy fizikailag is új, önálló kézíratos példányt eredményezett. Ebben az esetben ezt jelenleg ismeretlenként kell számon tartanunk (s talán inkább ez a valószínűbb lehetőség).

[13. kidolgozás]

A bécsi cenzúráztatás a megkívánt második példány hiánya miatt nem kezdődhetett el, s erről Igaz Sámuel, mint fentebb idéztük, 1826. március 31-én értesítette Kazinczyt, s javasolta, hogy ezért esetleg ne az ottani cenzúrára adja be művét. Kazinczy közvetlen válasza nem ismert, de egy 1826. júliusi levele mintha mégis jelezné döntését. A tőle nemrég elutazott Bártfay Lászlónak írja, hogy „Erdélyi Leveleimnek felküldését Bécsbe újra ajánlom barátságodba. Bár olvasása Néked valami örömet csinált volna! ’s bár a’ Te javallásod engem bizonyossá tehetne az eránt, hogy a’ Munka, ha majd megjelen, kedvelőket talál.” (KazLev, XIX. köt., 4656. lev.) Arra nézve egyértelmű tehát az információ, hogy Igaz Sámuel időközben bekövetkezett halála ellenére (erről Kazinczy június 27-én már biztosan tudott, l. KazLev, XIX. köt., 4641. lev.) is Bécsben akarja a művet cenzúráztatni, s a körülményekből arra kell gondolnunk, hogy éppen a hiányzó második példány küldéséről van szó ebben a levélben. A szövegből önmagából azonban az nem világos, hogy Bártfay elvitte magával a mű kézírát (mint több más nyomtatványt és iratot), s ennek Bécsbe való továbbítására emlékezteti őt Kazinczyt, vagy kérését újítja meg későbbi műve iránt, melyet így Bártfay csak korábbi személyes találkozásuk alkalmával olvashatott.

A levél további részében azonban a statisztikai-históriai bevezetésről van szó, amelyen Kazinczy még nyilvánvalóan dolgozni kíván, mert Bártfaytól is könyveket kér kölcsön, ez pedig inkább arra utal, hogy a kéziratot még nem küldte el. Egy pár nappal későbbi levélváltás ugyancsak ezt látszik megerősíteni: Dessewffy Aurél, aki testvérével erdélyi útra indult, augusztus 3-án ajánlólevelet és útítvert kért Kazinczytól, valamint az *Erdélyi Levelek* egy kéziratot példányát, Kazinczy augusztus 5-én mindegyiket ígérte: „*Legnagyobb örömmel fogom teljesíteni a' Méltós. Gróf Úr parancsolatját, 's a' leveleket elkészítem, 's Erdélyi Leveleimnek egy Exemplárjával, melly szerencsémre még kezemben van, még e' holnapban Szent Mihályban leküldöm.*” (KazLev, XIX. köt., 4664. lev.) A 'szerencsémre még kezemben van' megfogalmazás arra enged következtetni, hogy egy olyan kézitról van szó, melyet küldeni akart vagy akar, vagyis ez vonatkozhat arra a kézira, amelynek Bécsbe küldését Bártfaytól kérte, de egyben arra is utal, hogy még nem adta azt át Bártfaynak.

Dessewffynek augusztus 25-én még arról ír, hogy majd szeptember 5-én Szent Mihályba küldi a kért leveleket, kéziratokat, s ott átveheti, Dessewffy ezt előre is köszöni (KazLev, XIX. köt., 4672., 4674. lev.). Az *Erdélyi Levelek* kézirta bizonyosan eljutott a Dessewffy-fiúkhoz, amint azt az MTA KK K 611, 1a–86b. kézirat elején található autográf útítver és az utána szabadon hagyott lapokra Dessewffy Aurél által tett jegyzések is bizonyítják. Hogy pontosan mikor került vissza ez Kazinczyhoz, nem tudjuk, 1827. január elején még bizonyosan nem (KazLev, XIX. köt., 4725. lev.). Közben azonban már novemberben és decemberben, vagyis az Erdélyből való visszaérkezésük után is váltottak leveleket, s ezekben már olyan adatok pontosítására is sor került, amelyek a jegyzésekben is szerepeltek (KazLev, XIX. köt., 4709., 4718. lev.). Az útítver és a Dessewffy-jegyzetek előtt azonban van még egy érdekes autográf jegyzés is, amelynek ez az utolsó mondata: „*En kiadtam kölcsön e' czímű könyvem: Histoire des Révolution de Hongrie, 's a' könyvet elvesztették. 's tájamon senki nincs, a' ki bírná.*” (1b) Ez a könyv az egyik, melyet Bártfay Lászlótól kölcsön kért már idézett 1826 júliusi levelében. A jelen feljegyzés tehát 1826 július előtt készült, s ez összhangban van azzal, hogy maga a kézirat 1825-ös, ez a dátum áll az előbeszéd alatt (15b) és a szövegben is egy helyütt (74b).

Az elmondottakból tehát arra következtethetünk, hogy a Bécsbe küldött 12. kidolgozás mellé a cenzúrára beadandó másik példányt is ki akarta küldeni 1826 nyarán. Egy 1825-ös kézirta bizonyosan volt (a jelen MTA KK K 611, 1a–86b jelzetű), s általában is törekedett arra, hogy megőrizzen a kézirtatosan küldött műből egy tartalékpéldányt. Feltehető, hogy ezt akarta kijavítva elküldeni (tartaléknak még ott lehetett a 10. kidolgozás is). A cenzúrára benyújtandó két példánynak azonosnak kellett lennie, ezt az 1825 októberében Bécsbe küldött kézirat hiányában nem tudjuk ellenőrizni, de szóban forgó szövegforrásunk maga is 1825-ös szövegállapotot őrzött meg, így nem állhatott nagyon távol az elküldött forrás szövegállapotától. Mindez persze csak feltevés, de a rendelkezésre álló adatok alapján elég valószínű feltevés. Az viszont bizonyos, hogy ezt a példányt, a 13. kidolgozást adta át Dessewffy Aurélnak, aki jegyzetekkel látta el azt Kazinczy instrukcióinak megfelelően; hogy mikor került vissza Kazinczyhoz, nem tudjuk adatolni. Az is bizonyos, hogy Kazinczy ezt és a továbbiakat már nem számolta, a kidolgozások sorát tizenkettőtől vezette.

[14. kidolgozás]

Igaz Sámuel halála után, 1827 januárjában Cserey Farkashoz került az *Erdélyi Levelek* bécsi kézirta s egész tavasszal, mint említettük a 12. kidolgozásról szólván, lényegében csak annak visszaszerzéséről folyt a levelezés, ami május elején meg is történt. A Dessewffy Aurélnál járt példányról nem esett szó, ahogy egy új kézirat készítéséről sem, egészen 1827. július 14-ig. Ekkor Gyulay Karolinát arról értesíti, hogy „*Erdélyi Leveleim végre nyomtattni fognak, [...] Magát a' munkát Fejér Vármegyei Fő Notárius Kis József Urnak fogom holnap általadni, hogy olvassa-meg, 's akkor végre sajtó alá adom. Tizenegyet eszt. olta hever kezem közt, 's Sophie jól ítél, midőn azt mondja, hogy elveszté az újság' kecsét. [...] Nekem igen kedves volna, ha Nagysád Kézírásomat megolvassná. Egyedül arra kérem Nagyságodat alázatosan, hogy azt senkinek kiadni ne méltóztassék. A' ki olvasni akarja, olvassa Nagyságodnál. A' kiadott könyv bizonyosan elvesz, kívált az ilyen. Leginkább szeretném, ha azt Gróf Bethlen Elek Ur olvashatná-meg, kinek nagy elkészüléseit én is ismerem. Ezek a' Levelek még egyszer újra lesznek írva, 's akkor mind a' Compositio vétkeit eltörlöm, mind a' stílusé-*

it.” (KazLev, XX. köt., 4808. lev.). Látható, hogy még ekkor sem tekinti véglegesnek szövegét, megolvasztatásra küldi ismét, s tervezi átdolgozását.

Hogy mikor kezdte e kidolgozást, nem tudjuk, annyi adatolható, hogy június végén dolgozott rajta, s ennek bizonyítása egyben a kézirat azonosítását is jelenti. Az MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 52. sz. III. kötet XX. levelében olvashatjuk a következő bejegyzést: „*Ma olvasám, a' mit itt írtam, Erdélyi Leveleimnek Bécsből visszaérkezett Manuscriptumában, 's a' Gróf Gyulainé emlékezete, mint a' tör járja keresztül lelkemet. Ma esztendeje hala-el Kolozsvártt.*” (170.) Gyulay Ferencné Kácsándy Zsuzsanna halálának napja június 23. volt (KazLev, XX. köt., 4808. lev.), így e bejegyzés 1827. június 23-án kelt, s mivel a mű vége felé, a XX. levélben található, a kezdés jóval korábbra tehető. Talán kapcsolatba hozható ez a bécsi kézirat május eleji visszakapásával, erre a példányra utal ugyanis az idézett részben, mint amit a jelen kidolgozás közben olvas.

A kézirat további útjára nézve azt tudjuk, hogy Kis Józsefhez nemcsak tervezte elküldeni, hanem el is küldte (KazLev, XX. köt., 4813. lev.), s Kis fél év múlva, 1828 februárjában végzett a mű javításával: „*Az Erdélyi Leveleket a' rendelés szerint küldöm Pestre, melléjek téve apróság megjegyzéseimet is.*” (KazLev, XXII. köt., 5898. lev.) Kis József fennmaradt jegyzeteit ma a példány mellé kötve találjuk meg, tehát a küldemény célhoz ért. S azért Pestre, mert Kazinczy úgy kérte, hiszen oda készült. Közben január 28-án azt írja Toldynak, hogy „*Szallusztot, az Erdélyi Leveleket, viszem magammal, még pedig úgy, hogy ha majd Ti négyen adjátok ítéleteteket, megigazítom, és végre kiadom. A mi az Erdélyi Levelekből bejő, az egyenesen fundusúl fog hét gyermekeimnek szolgálni; hadd mondják, hogy azt atyjok azon úton szerzé nekik, a' mellyért az illiterátusok vádolgatták.*” (KazLev, XX. köt., 4897. lev.) Ebből az egyértelműen kiderül, hogy a kiadás határozott szándékával tervezte megával vinni a kéziratot, az viszont nem, hogy január 28. előtt vagy után instrualta úgy Kis Józsefet, hogy Pestre küldje a nála lévő példányt: ha előtte, akkor egy másik példányt akart Pestre vinni, ha utána, akkor nem biztos.

Hogy pontosan mi zajlott Pesten e körül, nem tudjuk, ebből az időből mindössze Ponori valamely Erdélyre vonatkozó tudósításáról esik szó (KazLev, XX. köt., 4908. lev.). A nyáron felmerül, hogy esetleg a *Pályám emlékezetébe* vagy az *Utazásokba* dolgozná bele művét (KazLev, XX. köt., 4927., 4932. lev.), s 1829 januárjában az előbbi meg is valósítja (KazLev, XXI. köt., 4961. lev., l. a következő kidolgozásról mondottakat). De 1830 júliusában megint ezt a kéziratot, vagyis az önálló mű koncepcióját képviselő 14. kidolgozást küldi cenzúrára, ahonnan szeptember 5-én kelt engedéllyel vissza is kapja azt (KazLev, XXI. köt., 5192., 5198., 5199., 5202., 5203., 5205., 5211., 5214., 5237. lev.). Ezek után 1830. december 17-én jelenti Toldy Ferencnek: „*Erdélyi Leveleim teljesen készek.*” (KazLev, XXI. köt., 5256. lev.) Toldy januárban kéri, hogy vigye magával Pestre (KazLev, XXI. köt., 5268. lev.), s ez az utolsó adat e kidolgozás sorsára nézve, amely így 1827 és 1830 között formálódott.

[15. kidolgozás]

Az újabb változat terve, mint említettük, 1828 nyarán merül fel: „*De küldd által nekem most Göthének Aus meinem Leben mindenik Kötetét. A' mit belőle tegnap olvastam, világot ad nekem, mint óhajtja Pali az Erdélyi Leveleket újra dolgozva látni*” – kéri Bártfay Lászlót (KazLev, XX. köt., 4927. lev.). Ekkor Kazinczy teljes formai változtatást hajtott végre, a leveleket szakokra bontva a *Pályám emlékezetéhez* csatolta. Ezt az új, tizenötödik változatot 1829 elején fejezte be: „*Szemere csala rá hogy Autobiographiámat adjam; azt bérekesztém a' Tudom. Gyűjtem. Decembéri darajában, 's most írom a' többi. A' mit nem vala szabad illetnem, elmellőztem, az Erdélyi Leveleket ide vettem által, mint kiegészítő részt.*” (KazLev, XXI. köt., 4961. lev.) A *Pályám emlékezete* mintájára átalakított variáns ma a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található (MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 52. sz. II. köt., 226–291).

[16. kidolgozás]

A kiadásra megszerzett cenzori engedély ellenére Kazinczy 1831-ben ismét változtatott a koncepción, némileg követve az 1828. július 23-án Burián Pálnak is felvetett elképzelést: „*Én mostani Pesti Utazásomat úgy írom meg hogy az Erdélyivel együtt valaha végre kiadhasam, mint Erdélyi Utazásomat.*” (KazLev, XX. köt., 4932. lev.) Végül ezen is módosított, s összes utazását együtt

akarta kiadni, ennek megfelelően egybe is dolgozta a szövegeket. 1831. július 26-án így ír Dessewffynek: „Azolta hogy itthon vagyok megírtam Nógrádi és Gömöri útamat is, 's az Erdélyiekkel valaha valahára ezidén kiadom.” (KazLev, XXI. köt., 5369. lev.) A munkát augusztus elején fejezte be: „Az Erdélyi, Pannonhalmi, Nógrádi Utak egy tonusban készek” – írja egyik utolsó levelében Szemere Pálnak 1831. augusztus 6-án (KazLev, XXII. köt., 5374. lev.). A ma ismert utolsó, tizenhatodik átdolgozást a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában találjuk M. Irod. Lev. 4-r. 52. sz. II. köt. (1–175) jelzet alatt.

1.5.5. Változatok, kidolgozások és időrend

Az alábbi táblázatban összefoglaljuk az 1. fejezetben mondottakat a fő összefüggésekre és azok időrendi viszonylataira nézve. Egymáshoz rendeljük tehát a szövegváltozatokat és a kidolgozásokat, azonosítjuk ezeket a ma ismert szövegforrásokkal, majd megadjuk keletkezési idejüket, jelezzük felhasználásukat és további útjukat, végül Kazinczyhoz való esetleges visszakerülésük dátumát. Az üresen hagyott cellák azt jelzik, hogy arra nézve nem áll rendelkezésünkre releváns információ, a gondolatjel (–) az információk alapján megállapított hiányra, a kérdőjel (?) az információkból le-szűrhető következtetések bizonytalanságára utal. Szögletes zárójelbe az általunk adott számozást tettük.

Szöveg-változat	Kidolgozás	Szövegforrás	Keletkezés	Felhasználás	Visszakerülés Kazinczyhoz
I.	1.	?	1816. december–1817. február	előbírálát Szemere (1817. május)	1817. május
	2.	–	1817. március első fele		1817. május
	3.	?háttérpéldány: [25.] Tört. Földr. 4r. 3.	1817. március–május	mutatványok előbírálata Erdélyben	
	4.		1817. július–augusztus	előbírálát Sisak, majd Dessewffy	1818. január
	5.		1818. január–február	előbírálát Cserey, majd Döbrentei, Wesselényi	1818. december
	6.	– (félig készült el)	1818. március–június		
	7.	–	1818. december–1819. április	előbírálát, majd cenzor Patakon	1819. szeptember
	8.	–	1819. december	előbírálát Pesten, Erdélyben majd Döbrentei (fordítás: Majláth)	1820. április 1820. október –
II.	9.	OSZK Quart. Hung. 4053.	1822. március–június	Döbrentei előbírálata, cenzor Bécsben, kiadás Kassán; újra Pest (1824. okt)	1824. március –
	10.	MTAKK K 611 (88a–192a.)	1824. március–április	?	
	11.	MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 52. sz. I.	1824. július–október	előbírálát Pesten	–

Szöveg- változat	Kidol- gozás	Szövegforrás	Keletkezés	Felhasználás	Visszakerülés Kazinczyhoz
II.	12.	?	1825. július– szeptember	cenzor Bécs	1827. május
	[13.]	MTAKK K 61l. 1a–86b. (+OSZK. Quart. Hung. 2994.)	1825– 1826. augusztus	előbírálát Dessewffy-fiúk	?
	[14.]	[26.] MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 52. sz. III.	1827. május–július	előbírálát Erdély, cenzor Pest	1828. február 1830. szeptember
III.	[15.]	[27.] MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 52. sz. II. köt., 226–291	1828. nyár– 1829. eleje	Pályám emlékezete	
IV.	[16.]	[28.] MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 52. sz. II. köt., 1–175.	1831. nyara	Utazások	

2. KÉZIRATHAGYATÉK ÉS KIADÁSTÖRTÉNET

2.1. Guzmics, Döbrentei, Toldy öröksége

A széphalmi mester halála után felesége, Török Sophie kezdte el férje hagyatékát rendszerezni, a kéziratok összegyűjtéséhez Guzmics Izidor ajánlotta fel a segítségét. Guzmics a Kazinczy-hagyaték összegyűjtése, elsősorban a levelezés megmentése és kiadása érdekében nemcsak Török Sophie-val vette fel a kapcsolatot, hanem a Kazinczy köréhez tartozó személyekkel is. Sürgető levelekkel hívta fel Kis János, Döbrentei Gábor vagy Toldy Ferenc figyelmét, hogy az elhunyt mester hagyatékának kiadása nem tűr haladékot. A levelezés mellett az *Erdélyi Levelek* és a Sallustius-fordítás kiadását tartotta fontosnak: „*Barátom régolta szándékozik két munkáját: Erdélyi Leveleit, és Szallustját, kiadni [...] Ezeket minél hamarabb ki kell adatni*” – írja az özvegynek (MTAKK M. Irod. RUI 4-r. 261., 44). Guzmics nemcsak a leveleket és az említett műveket akarta megjelentetni, hanem az egész Kazinczy-hagyaték gondozását felvállalta: „*Ha Nagyságod jobbat nem talál, kire a kéziratokat bízza, én örövendeni fogok a megbizottságnak, hívségben, szíveségben Kazinczyra nézve senkinek nem engedek*” (uo.).

Az átdolgozások és előbírálatok során a mű annyi kézben megfordult, hogy 1831 októberében Kazinczyné is bizonytalan volt az *Erdélyi Levelek* hollétéről: „*Anélkül, hogy Főtisztelendőség akaratáról értesültem volna, összekerestem minden levelét, s Szemerével akartam odaküldeni. Sallustiusnak, s az Erdélyi Leveleknek nála, vagy Bártfaynál kell lenniök*” – írta Guzmicsnak (V. BUSA–Z. SZABÓ 1986, 7. lev., 31). Guzmics válaszlevelében már a Kazinczy életére vonatkozó gyűjtőmunka részleteiről tudósította Török Sophiet: „*Ha Erdélyi Levelei előtt állának ahoz dátumok, szeretném ha azokat velem közlené Bártfai Úr, mellyre nézve jól esnék ha Neki Nagyságod is írna*” (V. BUSA–Z. SZABÓ 1986, 8. lev., 34). Guzmics hiába írt sürgető leveleket, tervét nem sikerült megvalósítania. Egyházi teendői nem engedték, hogy a hagyatékkal kellőképpen foglalkozzon, az első hónapok fényében pedig világossá vált, hogy Kazinczy műveinek teljes körű összegyűjtése és feldolgozása éveket vett volna igénybe.

A hagyaték gondozását mások is felvállalták: „*Elhunyt barátunk levelei eránt irtam Szemerének is Toldynak is, tudván hogy levelezésben állottak vele mind a ketten. Egyik sem felelt*” – panaszkodik Guzmics Török Sophie-nak (MTAKK M. Irod. RUI 4-r. 261., 47b). Három hónappal Kazinczy halála után világosan érzékelhetővé vált, hogy a hagyaték ellenőrzését Török Sophie és Guzmics Izidor már nem tudja kézben tartani. Az özvegy azonban továbbra is Guzmicsot támogatta: „*Most arra kérem, amint megkapta leveletem, azonnal írjon Dessöffy grófnak, mostanáig hajlott arra, hogy Kazinczy Életét és Levelezését Ön adja ki, de itt irigység játszik közre. A pesti barátok azt kívánnák, hogy a kiadás előját ne veszítenék el, így azaz ötletük támadt, hogy Sallustius, Erdélyi Leveleket és az Életét gyűjteményesen adják el, s akkor természetesen minden veszendőbe mehet. Forduljon Ön, érdemes Barátom Dessöffy és Teleki grófokhoz, hogy Ön megtartsa az előjogot, mert senki Kazinczy-t olyan biven nem tudná bemutatni [...] Azt is kérem már most, ha Ön atyám Sallustius, az Erdélyi Leveleket, s az Életét kiadja, hogy Kazinczy saját kézírására a családnak visszaadassék [...] Az Erdélyi Levelek nem Bártfaynál, hanem Kis-Szalaynál és Sallustius Szemerénél (csak a szenvedése vagyon Bártfaynál)*” – írta Kazinczyné Guzmicsnak (V. BUSA–Z. SZABÓ 1986, 9. lev., 35–36).

A hagyaték feletti felügyeletet nem sikerült megtartaniuk. Toldy 1831. december 6-án már közös célként fogalmazta meg a művek kiadását: „*Mi, kikhez ő szíves indulattal viseltetett, tartozunk árvaínak, tartozunk hamvainak mindennel, a' mi tehetségünkben áll; [...] Kazinczy leveleinek összegyűjtése felette kívánatos mind barátaira mind a' literatúrára nézve [...]*” (V. BUSA–Z. SZABÓ 1986, 84–85). Toldy akarata erősebbnek bizonyult Guzmicsénál, a hagyaték gondozása nem maradt egyedül Guzmics kezében. 1832 januárjában Toldy, Döbrentei és Guzmics felosztotta egymás között a hagyatékot. A megállapodás értelmében a Kazinczy-levelek összegyűjtésére felhívó leveleket mindenki a hozzá legközelebb álló, Kazinczyval levelezett személynek küldte el. Majd a címzettektől beérkezett leveleket újsághirdetés által szerzett levelekkel bővítik, és a gyűjtés költségeit mindannyian számon tartják. Guzmicsnak kellett értesítenie azokat, akik az *Erdélyi Leveleket* olvasták: Kis Jánost, Ponori Thewrewk Józsefet vagy Horváth Istvánt.

A szóbeli megállapodás ellenére a munka még a következő hónapban sem indult el. Döbrentei Toldyt vádolta, amiért még mindig nem sikerült írásban is megegyezniük: „*Schedel ez előtt 2 héttel magára vállalta a' Kazinczy levelei iránt feltett meghívást. Még tegnap se végeztette a' köre metszését*”. Guzmicsot azonban nem kedvetlenítette el, hogy elvesztette a kiadás és a hagyaték gondozásának egyedüli jogát. Tovább folytatta a gyűjtést annak ellenére, hogy ekkor már mások is fontolgatták a levelek kiadását (V. BUSA–Z. SZABÓ 1986, 87). Fáy András például ezt írta Guzmicsnak: „*Ezt felosztom szívesen köztetek és Fenyéry között, ki szinte ezeknek összegyűjtésiben és kiadásában fáradozik*” (V. BUSA–Z. SZABÓ 1986, 86). 1832 márciusában a megállapodást sikerült írásban is rögzíteni. Az *Előleges egyezés Kazinczy levelei iránt* című iratban foglalt tervek megvalósítása azonban nagyon nehezen haladt, éppen ezért 1832-ben Török Sophie az egész hagyatékot felajánlotta az Magyar Tudományos Akadémiának. A kiadás tervezetét áprilisban tűzte napirendre az Akadémia, majd egy évvel később határozatban fektették le Bajza és Toldy javaslatait.

A tervek szerint 1834-től folyamatosan, évenként jelentek volna meg a művek két osztályban. Elsőként kerültek volna sorra Kazinczy eredeti művei és kiadatlan fordításai, a második osztályba került volna az irodalmi levelezés. Finanszírozási nehézségek miatt az első kötet azonban csak 1835 végén látott napvilágot, és 1836-ban jelent meg *Kazinczy Ferenc Eredeti poetai munkái* címmel. 1839-ben látott napvilágot a második kötet, amely tartalmazta az *Erdélyi Levelek* első teljes kiadását.

2.2. Irányadó kiadások

A kéziratok kronológiájának meghatározását több tényező is nehezítette. Egyrészt a szakirodalom eltérően nyilatkozott az autográfok pontos számát illetően, másrészt a Kazinczy-hagyatékban található variánsok összevetése sem történt meg. Míg Abafi Lajos – aki 1880-ban adta ki a művet (KAZINCZY 1880) – tizenkétszeres átdolgozást említett, addig Szauder Mária, 1979-es kiadásának utószavában (KAZINCZY 1979) nem zárta ki egy tizenharmadik változat meglétét sem. Ilyen mennyiségű szövegvariáció esetén sem a kortársak, sem a kiadók nem voltak képesek kiemelni egyetlen autorizált példányt. A folyamatos átdolgozások miatt nem érvényesíthették az ultima manus elvét, és egy Kazinczy által véglegesített szövegrendezésről sem beszélhettek. Bajza József és Toldy Ferenc (KAZINCZY 1839) például azt az 1827-es változatot adta ki, amelyet ugyan maga Kazinczy rendezett sajtó alá, de a későbbiekben még átdolgozott. Így a kiadók legtöbbször saját szövegváltozatukra, vagy egy előző kiadásra építettek.

Két kiadás vált irányadóvá:

a) Toldy és Bajza 1839-es, valamint

b) Abafi Lajos 1880-as kiadása.

A Toldy–Bajza-féle 1839-es kiadás a Magyar Tudományos Akadémia által tervezett összkiadás keretén belül született meg. Ezt a változatot adta ki Ráth Mór 1873-ban (KAZINCZY 1873) és 1885-ben (KAZINCZY 1885), és ugyancsak ezt a variánszt közölte Vajthó László 1931-ben és 1942-ben (KAZINCZY 1931/1942). A Toldyék birtokában lévő autográfától eltérő kéziratot jelentetett meg Abafi Lajos 1880-ban. A XX. századi kiadások szinte kivétel nélkül az ő szövegváltozatát dolgozták fel. A szerkesztők néhol más forrásokból származó pótlásokkal bővítették a szöveget, vagy az olvasói igényeknek megfelelően elhagytak bizonyos részeket, de a levelek gerincét mindvégig az Abafi-kiadás képezte. Abafi szövegét vette át Kristóf György 1944-ben (KAZINCZY 1944), Szauder József 1960-ban (KAZINCZY 1960), Szauder Mária 1979-ben (KAZINCZY 1979), és legújabban Kovács Dániel 2008-ban (KAZINCZY 2008). A teljes utazást bemutató kiadások mellett természetesen számos olyan töredékes kiadás is napvilágot látott, amely csak apróbb részleteket, pár levelet közölt az előző kiadásokból. Mivel ezek soha nem fordítottak gondot az eredeti szövegforrásokra, így a kánon képző kiadások vizsgálata során ezekkel nem foglalkozunk. A részletközlések közül csak két folyóiratbeli kiadást veszünk számításban, melyek ma már nem hozzáférhető kéziratosszövegforráson alapultak.

2.2.1. A Toldy–Bajza-kiadás, 1839

Toldy Ferenc és Bajza József nyolc évvel Kazinczy halála után sem tudott teljes képet alkotni az *Erdélyi Levelek* keletkezéstörténetéről és variánsairól. A szerkesztéskor öt kéziratos példány állt rendelkezésükre: „Az Erdélyi Leveleknek nem kevesebb mint öt példánya volt előttünk, t. i. a második dolgozás, nem tudjuk, mely évből (az első tűz emészté el), a harmadik, 1824-ből, melyet már 1827-ben követett egy negyedik, még levélalakban, de már számos beiktatásokkal, mik az egésznek időbeli egységét nem ritkán zavarják; egy ötödik, 1828-ból, a levélalak felbontásával, szakokra osztva, s azon rendeltetéssel, hogy a megindított „Pályám emlékeztetéhez” hetedik könyvül soroztassék; míg végre 1831-ben belőle, az ugyanazon évi pannonhalmi stb. naplókkel együtt, egy új kötet alakult „Utazásim” czím alatt: s ez a hatodik dolgozat, ötödik a meglévőök között.” (KAZINCZY 1839, V–VI.) Az idézett szövegrész alapján a következő kéziratok lehettek Toldyék birtokában:

- Tört. Földr. 4r. 3. (Toldyék leírása az ismertek közül erre a kéziratra illik leginkább, de az azonosítás bizonytalan, mert más, ma nem ismert korai kézirat is lehetett Toldyék kezében);
- egy évszám nélküli kézirat 1824-ből, tehát: vagy az MTAKK K 611, 88a–192a;
vagy az MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 52. sz. I. köt.;
- 1827-ből az MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 52. sz. III. köt.;
- az MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 52. sz. II. köt., 226–291;
- az MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 52. sz. II. köt., 1–175.

Bár a hagyaték teljes feldolgozása még 1839-ben sem indult meg, Toldyék valószínűleg tisztában voltak vele, hogy ezek a kéziratok csak töredékes részét képezik az eredeti korpusznak. Választásuk az 1827-es variánsra esett: „Ennyi, s ily különböző kéziratok között mindazáltal nem volt nehéz a választás. A második, a leggazdagabb, s melyen az első benyomások frissessége legelénkebben ömlik el, nem fogadtathatott el számos nagy és kisebb hézagai miatt, melyek be nem töltettek, hanem a begyűlt adatok már új dolgozásba szövettek. A két utolsó felette sokat vesztett a hosszú úton, s nem csak eredeti kedvesebb formájából van kivéve, hanem sokszor egyenesen kivonattá összezsugorítva. Így a két középsőről lehetett csak szó, melyek legalább teljesek voltak, de ezek közül is inkább az utóbbról, mely az udvari censura alá levén készítve, némileg ultimatumnak vétethetett.” (KAZINCZY 1839, VI.)

Az 1839-es kiadásban megjelent szöveg és annak szövegforrása (MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 52. sz. III. köt.) között csak minimális, de annál lényegesebb eltéréseket tapasztalhatunk. Toldyék kihagyták a Kazinczy által kihúzott részeket, nem köztölték a cenzori bejegyzéseket és a cenzor által törölt mondatokat, nem jelölték a szerzői javításokat. Valószínűleg a két sajtó alá rendezőben is maradt némi kétség szövegválasztásuk jogosultságát illetően, hiszen kiadásukkal egyetlenegy változatot részesítettek előnyben, miközben a feltáratlan változatok láthatatlanná váltak. A megkérdőjelezhető kiadói eljárás legitimációra szorult, a kéziratok összevetésének hiányát Toldyék azzal próbálták ellensúlyozni, hogy óvatos ígéretet tettek az elmaradt filológiai munka elvégzésére: „nekünk nem volt szabad toldani, raggatni; s mit adunk, híven kellett. Másutt – egy, talán e kiadás bevégezése után valamelyikünk által készítendő bővebb történetében Kazinczy munkáinak – lesz alkalmunk a külön kéziratok s kiadások közt párhuzamot vonni; s az elmaradt figyelemre méltó helyeket összehöngészni.” (KAZINCZY 1839, VII.) Ha figyelembe vesszük az 1833-as akadémiai határozatot, mely szerint Kazinczy műveit évenként adták volna ki, érthető, hogy 1839-ben, amikor még csak a II. kötetet rendezték sajtó alá, Toldyék inkább a gyors megjelentetést preferálták, mintsem a kéziratok összevetését.

2.2.2. Az Abafi-kiadás, 1880

Az Abafi Lajos által szerkesztett kötet *Kazinczy Ferenc összes műveinek* negyedik köteteként a Nemzeti Könyvtár című sorozatban jelent meg 1880-ban. Ez volt az első kiadás, amely a Toldyék által megfogalmazott céloknak eleget akart tenni. A Kazinczy-sorozat első kötetében Abafi így írt szándékairól: „Főfeladatunkká tettük, hogy hű s pontos szövegeket nyújtsunk az olvasónak, és e célból

a megjelent művek összes kiadásait, a mennyire lehetséges, az eredeti kéziratokkal összevetjük, és a lényegesebb eltéréseket jegyzetek alakjában közöljük; a felvilágosítást igénylő helyeket pedig magyarázatokkal kísérjük [...] Egyedül a helyesírára nézve térünk el az eredetiktől.” (KAZINCZY 1879, II.) Az Erdélyi Levelekhez fűzött előszavában (KAZINCZY 1880, VII–XXVI) Abafi megpróbálta tisztázni a mű keletkezéstörténetét is, elsősorban Kazinczy levelei alapján. Mivel akkor még nem létezett a Váczy-féle levelezés, szemmel láthatóan számos információ elkerülte Abafi figyelmét, a magánlevelezés kusza szálai nyomán nem sikerült teljes mértékben végigkövetnie a mű alakulástörténetét. Kötete azonban több szempontból is úttörőnek tekinthető. Itt fogalmazódott meg elsőként a kritikai szövegkiadás igénye, Toldyék kiadását filológiai és szerkesztői szempontból sok tekintetben megkérdőjelezhetőnek vélte.

A felkutatható autográfok összevetését azonban Abafi sem végezte el. Kiadása alapvetően egy kéziratra épült: „az 1824-ki szolgált jelen kiadásunk szövegéül (Kazinczy Gábor sajtókész másolata szerint).” (KAZINCZY 1880., XXII–XXIII.) Ez a megnevezés azonban két szempontból is problémákat vet fel, ugyanis 1824-ből két autográf kéziratot ismerünk, a tavaszi és az októberit, egyáltalán nem ismerünk viszont Kazinczy Gábortól származó másolatot a műről. Ebből következően vagy létezett egy ilyen másolat, vagy pedig Abafi az autográf kéziratot minősítette másolatnak, ezt eldönteni nem tudjuk. Azt viszont igen, hogy a két 1824-es kidolgozás közül a tavaszi szolgált kiadása alapjául, vagyis az, amit fentebb 10. kidolgozásként regisztráltunk, s ma az MTAKK K 611 88a–192a jelzetű kézirattal azonosítható. Ennek a szövegállapota felel meg leginkább az Abafi-kiadásban közölt forrás szövegállapotáéval. Abafi azonban alapul vett forrását kiegészítette a Tudományos Gyűjteményben, a Toldy-féle kiadásban, a Felső Magyar Országi Minervában és a Történeti Lapokban megjelent részletek egyes mondataival. Az általa érdekesnek vélt, már megjelent részeket szögletes zárójelben beillesztette a levelek megfelelő mondatai közé, így a végleges szöveg nagyobb terjedelmű, mint maga az 1824-es kézirat, több levelet is tartalmaz. A más kiadásokból származó részletek származási helyét lábjegyzetekben tüntette fel, egyéb szövegkritikai vagy magyarázó jegyzeteket nem fűzött Kazinczy művéhez. A szöveget névmutató követi.

A kéziratok változatok elkülönítésekor Abafi említ egy ma nem hozzáférhető, csonka autográfot is, amelyet Kazinczy állítólag 1830. július 11-én küldött Drescher Frigyesnek, és amelyet Kozák Gusztáv Gyula adott kölcsön Abafinak (KAZINCZY 1880, XXIV). Abafi az eredetileg 32 levelet tartalmazó autográfot már csonkán, az első tizenöt levél nélkül látta, valamint a kéziratból kivágták a 157–160., 181–184., 191–206. oldalakat, az előre jelzett nyolc függelékből csak öt volt olvasható. Abafi szerint ezt a kéziratot küldte tovább Kazinczy a Felső Magyar Országi Minervának, miután Drescher Frigyes cenzortól visszakapta, ennek alátámasztására jegyzetben közöl egy német nyelvű kísérőlevelet, amely a kézirat utolsó tiszta lapjára volt jegyezve, s feltételezi, hogy az Dessesffynek szült (KAZINCZY 1880, XXV). A megszólítás és a levél egészének hangneme alapján ez azonban kevéssé valószínű, bizonyosabbat azonban a kézirat és a körülmények ismerete nélkül nem mondhatunk.

A Minerva lapjain 1831-ben és 1832-ben egyébként valóban jelentek meg részletek az Erdélyi Levelekből, és mivel Guzmics Izidor szerint a periodikumban nem Kazinczy kívánságának megfelelően közölték a leveleket, a szerkesztőségben darabolhatták szét a művet: „Nem jól esik, hogy a Minerva Szerkesztője, Erdélyi Leveleit darabolja. Hogyan s miért történik ez? Azoknak egy részben kell vala kijönniök” – írja Guzmics Török Sophie-nak 1832. március 18-án (MTAKK M. Irod. RUI 4-r. 261., 59). Az autográf hiányában Abafi állítása nagyon nehezen igazolható, annyi azonban bizonyos, hogy a szóban forgó kézirat nem lehetett a Drescher Frigyesnek küldött, hiszen az ma is a birtokunkban van (MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 52. sz. III. köt.). Alapja lehetett viszont a Minervában közölteknek, mivel 1831-ben 22 levél, majd 1832-ben öt darab függelék jelent meg (KAZINCZY 1831, KAZINCZY 1832). Abafi a Kozák-féle autográfból négy, ott áthúzott mondatot közölt (KAZINCZY 1880, 186, 202, 264, 271). A négy ismeretlen apró szövegrészlet azonban kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a teljes autográfrol közelebbi megállapításokat tudjunk tenni.

2.3. Az irányadó kiadásokat követő kiadások

2.3.1. A Toldy–Bajza-kiadást követő kiadások

A) Kazinczy Ferenc Utazásai, kiadta Ráth Mór, 1873.

B) Kazinczy Ferenc Utazásai, kiadta Ráth Mór, 1885.

Ráth Mór népszerűsítő kiadásai az 1839-es akadémiai kiadást követték. Az 1873-ban kiadott, címében is a Toldyék kötetét követő *„Uj lenyomás”* a Magyar Nemzet Jutányos Családi Könyvtára című sorozatban látott napvilágot. Az 1885-ben megjelent kiadás (Magyar Nemzet Családi Könyvtára 28.) pedig a szöveg változatlan újraközlését tartalmazza B. Eötvös József 1859. október 27-én „Kazinczy Ferenc fölött” elmondott emlékbeszédével együtt.

C) Kazinczy világa, kiadta Vajthó László, 1932.

D) Kazinczy válogatott műveiből, válogatta és bevezetéssel ellátta Vajthó László, 1942.

Az első kiadást Vajthó László Kazinczy halálának 100 éves évfordulójára szerkesztette, de a kötet csak a centenárium után egy évvel, 1932-ben jelent meg *Kazinczy világaként*, a Magyar Irodalmi Ritkaságok X. füzeteként. A kiadás nem a teljes utazást tartalmazza, Vajthó csak az általa érdekesnek vélt történeteket, találkozásokat, tájelírásokat emelte át Toldyék kötetéből. Az 1942-es kiadás az 1932-es újranyomásának tekinthető, a Magyar Klasszikusok sorozat 24. füzeteként jelent meg.

2.3.2. Az Abafi-kiadást követő kiadások

A) Erdélyi Levelek I–II köt., szerk. Jancsó Elemér, bev. Kristóf György 1944.

Az Abafi kiadását újraközlő munka két kötetben látott napvilágot 1944-ben Kristóf György és Jancsó Elemér szerkesztésében. A II. kötet 192. oldalán olvasható szerkesztői bejegyzésben Abafi Lajos 1880-as kiadását nevezték meg szövegforrásul. A kéziratok összevetésétől, feldolgozásától ők is eltekintettek. Abafi szövegét követve az I–XXVI. Levelet és az I–VIII. Toldalékot közölték. Az egyre szakszerűbb filológiai munkát kívánó, az autográfokkal operáló szöveggondozói munka jegyében Szauder Mária már az Abafi-kiadás pontatlan reprodukálásának nevezte a szöveget (SZAUDER 1975, 901), legújabbban pedig Tapodi Zsuzsa az eredeti szerzői invenció kitapinthatatlanságára hívta fel a figyelmet: „*Nehezen eldönthető kérdés, hogy aki az Erdélyi Ritkaságok sorozat 1944-es köteteiben fellapozza a Kristóf György által közreadott szöveget, valóban teljes egészében a Kazinczy gondolatait találja-e benne. [...] Nem mindig világos ugyanis, hogy mi a későbbi közreadók hozzájárulása, és mi a szerzői szándékot kifejező eredeti gondolat, szerkesztési elv*” (TAPODI 2010, 19).

A sok helyen megkérdőjelezhető szerkesztői döntésekkel már a kortársak is szembesítették Kristóf Györgyöt. Egy évvel a megjelenés után Kristóf az *Erdélyi Múzeum* hasábjain védekezett az őt támadó kritikák ellen (KRISTÓF 1945). Recenziójában a szövegkiadás felelősének Jancsó Elemért nevezte meg, majd azzal védekezett, hogy a kötet címlapján megjelenő „*bevezetéssel ellátta Kristóf György egyetemi tanár*” értelmében neki csak a szöveg keletkezéstörténetének kritikai vizsgálata és ismertetése volt a feladata. Bevezetése azonban nem több Abafi ismertetésénél, a szövegközlés pedig sok helyütt pontatlan. Jancsó nyomdahibáknak kevésbé elfogadható eltérésekkel közölte az 1880-as kiadást, néhol teljesen más szavakat használt, mint Abafi. Míg az Abafi-szöveg I. levelében ezt olvashatjuk: „*Friedrichnek feje azon márvány papagályra emlékeztete, melyet 1805-ben már láttam*” (KAZINCZY 1880, 57), az 1944-es kiadás így közli a mondatot: „*Friedrichnek feje azon arany papagályra emlékeztete, melyet 1805-ben már láttam*” (KAZINCZY 1944, 32).

B) Kazinczy válogatott művei, kiadta Szauder Józsefné és Szauder József, 1960.

C) Kazinczy Ferenc művei, I–II. kötet, kiadta Szauder Mária, 1979.

A két egyforma Szauder-féle kiadás számos módosítással közölte Abafi szövegét. Szauder Mária az *Erdélyi Levelek*hez fűzött jegyzeteiben a korábbi kiadásoktól eltérően már sokkal több,

tizenháromszoros átdolgozással számolt. Abafi kiadását a lehető legteljesebb közlésnek tekintette, de szövegeközlése eltért az 1880-as kiadástól. Kihagyta az „*irodalmilag meg nem formált, statisztikai vagy értekező jellegű*” és „*a nacionalista hangvételű részeket*” (SZAUDER 1979, 901), illetve teljesen figyelmen kívül hagyta a Toldalékokat. Válogatásában az 1–6, 8–12, 14–17, 20–26-os levelekből találunk szemelvényeket.

D) Erdélyi Levelek, kiadta Kovács Dániel, 2008.

Az ezredfordulót követően az *Erdélyi Levelek*nek egy újabb kiadása jelent meg (KAZINCZY 2008). A Kovács Dániel által szerkesztett kiadás Abafi szövegét közli újra. A leveleket azonban kiegészítette a Toldyék által kiadott, a *Tudományos Gyűjteményben*, a *Felső Magyar Országi Minervában* és a *Történeti Lapokban* megjelenő érdekesebb részekkel, így ez a szöveg is nagyobb terjedelmű, mint bármelyik autográf vagy nyomtatott szövegforrás. A kiadás inkább a peritextusaival nyújt újdonságot az olvasóknak. A minimális életrajzot közlő névmutató mellett a szöveget szómagyarázat kíséri. A levelek között Erdélyt ábrázoló korabeli illusztrációkat és Kazinczy-autográfokról készült fotókat láthatunk. Az utószóban közölt Kazinczy-életrajz pedig átfogó képet kívánt adni a széphalmi mester munkásságáról.

2.4. Folyóiratbeli forrásközlések

2.4.1. *Felső Magyar Országi Minerva*, 1831–1832.

1831-ben és 1832-ben az *Erdélyi Levelekből* részletek jelentek meg a *Felső Magyar Országi Minervában* (KAZINCZY 1831, KAZINCZY 1832). A periodika szerkesztője, Ellinger István a leveleket szétszabdalva tette közzé. Török Sophie így írt a megjelentetésről Szemere Pálnénak 1832. március 3-án: „[...] felkerestem Ellingert, és megkérdeztem, hogy jutott az *Erdélyi Levelek*hez, amelyek a *Minervában* kiadott. Azt mondta, hogy Kazinczy küldött neki egy kisebb erdélyi életrajzot és a leveleket. Ki gyanította volna, hogy Ellinger ilyen nemtelen lesz, hogy 6 hónapig hallgat és nem jelentkezik nálam, hogy megengedem-e vagy sem.” (V. BUSA–Z. SZABÓ 1986, 12. lev., 39.) A periodikumban megjelent részletek kéziratos szövegforrása jelenleg nem áll a rendelkezésünkre (l. fentebb).

2.4.2. *Történeti Lapok*, 1874.

A *Történeti Lapok* hasábjain K. Papp Miklós folytatásokban közölte Kazinczy leveleit (KAZINCZY 1874). Papp a zsidói levéltárban található Fond Familial Wesselenyi din Jibou 250. (inv. nr. 1303.) jelzetű kéziratot közölte (l. erről az 1.3.2. részben, a [*Részlet a Wesselenyi Miklósnak 1817. június 14-én írott leveléhez csatolva*] szövegforrás kapcsán írottakat). A szerkesztő a kéziratról a következőképpen nyilatkozott: „A régebb kiadásokban e levelek csak hézagosan jelentek meg, s az itt Kazinczy Ferencznek eredeti kézírata utána közlöttekől lényegesen különböznek. Szabó Károly barátom abban a véleményemben van, hogy e levelek az első kidolgozásból valók, melyről Bajza és Toldy azt jegyzék fel, hogy elégett. Minden esetre ez a l a k b a n most jelennek meg először. E leveleket Kazinczy Ferencz 1817. jun. 14. br. Wesselenyi Miklós benső barátjához [...] küldé” (KAZINCZY 1874, 7). Az új forrásközlés a periodikum arculatához igazodott, a szöveget sem tárgyi, sem szövegkritikai jegyzetekkel nem látták el.

3. A JELEN KIADÁSRÓL

3.1. A szövegválogatás elvei

A XIX. és XX. századra jellemző kiadói gyakorlat a legtöbb esetben nem végezte el a szövegforrásokat feltáró filológiai munkát, így az *Erdélyi Levelek* alakulástörténetét sem követték végig a korábbi szövegkiadások (KAZINCZY 1839), a korra jellemző szövegfeldolgozás jegyében egy kiválasztott variánst emeltek fősöveggé. A XX. században megfogalmazott kiadói koncepciók már törekedtek a több formában létező szöveg bemutatására, de az igény legtöbbször „összeollózott” kiadásokat eredményezett (KAZINCZY 1979), amelyek még mindig nem az eredeti kéziratok variabilizálását tükrözték, hanem inkább az előző kiadások eltérő szövegváltozataira hívták fel a figyelmet.

A kritikai életműkiadás ezen kötete a *Pályám emlékezetével* (KAZINCZY 2009) megkezdett szöveggondozói módszert kívánja követni, amely a klasszikus és genetikus szövegközlés módszerét ötvözve Kazinczy autobiografikus szövegeinek újrastrukturálására tett kísérletet. A kiadásnak köszönhetően érzékeltetőbbé vált az a „Kazinczy-jelenség” (KAZINCZY 2009, 785), melynek lényege James Olney szavaival ragadható meg: az önéletírás nem az irodalom egyik megnyilvánulási formája, hanem ellenkezőleg, az irodalom az egyik megnyilvánulási formája az önéletírásnak (BÉNYEI 2010, 151).

Minden papíralapú formátumhoz hasonlóan ennek a kiadásnak is meg kellett birkóznia a könyv szabta keretekkel, ezért az *Erdélyi Levelek* összes, ma hozzáférhető variánsát nem emelhettük be (azok majd az elektronikus változatban lesznek hozzáférhetőek). A jelen kötetben csak a szövegváltozatokat reprezentáló, az előzőekben részletesen bemutatott variánsokat közöljük. A kronológikus rendben egymást követő változatok közötti eligazodást a szélső margókon látható oldal-számok segítik, ezek a számok a variánsok kapcsolódó szöveghelyeit kötik össze, illetve a szöveghelyekhez tartozó jegyzeteket jelölik. Így az olvasás történhet hagyományos módon, lineráisan, vagy a margináliákat követve egy-egy történet változatainak végigkövetésével, hálózatosan. A fejléc adatai a keletkezési időről és az elbeszélő tartamról nyújtanak információkat. A szövegek után található jegyzetek a szövegmezőkhöz tartozó szövegegységek tematikus magyarázatait tartalmazzák.

3.2. A szövegközlés elvei

A szövegközlésnél a legfontosabb szempont az volt, hogy az autográf állapotát minél hitelesebben adjuk vissza. Szöveggondozói beavatkozásaink a következőkben foglalhatók össze:

1. Jelöletlenül oldottunk fel:

- minden magyar tulajdonnevet és köznevet, illetve idegen eredetű, de magyar ragozású (*ppdicularis lineáb* = *perpendicularis lineában*) szót, ahol a rövidítést ponttal [*b* = *hogy*] vagy ligatúrával [*h* = *hogy*, *võn* = *volna*; *bm̃* = *hanem*] jelölték, vagy ahol külön írásjel nem utal a rövidítés szándékára [*Bth* = *Bibliotheca*]. Az ilyen jellegű jelöletlen feloldásokat nem alkalmaztuk a Feljegyzések szövegeiben, ahol a rövidített forma a szövegtípus lényegi ismérve.

2. Változatlanul hagytuk a szövegben:

- a hónapok neveit (*Augusztus*, *Oct.*);
- a dátumok esetében a napok neveit (*21d.*);
- a ma is egyértelműen érthető, közvetlenül személynevek előtt álló rangokat, tisztségeket (*Tek.*, *Tettes.*, *Nsga*, *Mgos*, *Br.*, *Brné*, *Cs.*, *özv.*) stb.;
- gyakran előforduló, egykor közkeletű hivatalos megnevezéseket, rangokat, rövidítéseket (*Vgye*, *V. Isp.*, *Cons.*, *Supr.*, *Asses.*, *Pred.*, *Prof.*, *Gen.*, *Kir.*, *Cs.*, *Kam.*, *Herc.*, *H.*);
- a könyvek terjedelemre vonatkozó latin rövidítéseket (*p.*; *pag.*, *fol.*, *f.*, *köt.*);
- a ma is egyértelmű rövidítéseket (*p.o.*; *ti.*, *ft.*, *lat. fr.*, *gör.*);
- a születésre és halálra vonatkozó rövidítéseket (*szül. 1809-ben mh. 1822-ben*);

– mindenféle szó- és ragrövidítést, ahol a ragot csak egy ligatúra jelzi (*özv=özvegy; levelekb=levelekben*).

3. A rövidítéseket a jegyzetmezőkben magyarázzuk.

– A latin etc-t jelentő ligatúrát feloldottuk.

– A később kiegészítésre szoruló adatoknál Kazinczy gyakran alkalmazta a görög γ betűt. Ezt a karaktert a lábjegyzetben közöltük.

4. A szöveg korrigálása során Kazinczynak többször elkerülte a figyelmét, hogy abban a részben is hibát ejtett, amellyel egy-egy áthúzott szövegrészletet akart javítani. Az áthúzott szavak, félmondatok felé írt kiegészítés esetében rendszerint elfelejtette kitenni a helyes ragokat, vagy a javítandó rész felé ugyanazokat a szavakat írta le újra, amelyeket már egyszer lehúzott. Ezekben az esetekben kiigazítottuk a tévedést és helyes formában közöltük az adott részt. Javításunkat []-lel jeleztük: A' *madár nyakán* <*örv áll*, 's azt ott> *álló*[...] A lehúzott rész felé írva: *örv ki lehet srófolni*[...] Javítás: *örv[et] ki lehet srófolni*.

5. Változatlan formában közöljük azokat a rövidítéseket, amelyeknek van megfelelő nyomdai karakterük: # = *arany*. Így jártunk el azon kéziratos karakterek jelölésénél is, amelyek a betoldásokat jelölik: $\sqcap$, $\sqcup$, $\sqsubset$, $\sqsupset$, Ψ . Kazinczy jelöléseit lábjegyzetben jelezzük.

6. A kéziratos aláhúzásokat a mai kiadási eljárásokhoz hasonlóan mi is kurziválással adtuk vissza.

7. A kéziratban ritkított vagy nagyobb betűkkel írott szavakat mi is ritkított, illetve kiskapitális szedéssel közöljük.

8. Kazinczy megjegyzéseit, saját szövegéhez fűzött magyarázó lábjegyzeteit mi is a kéziratos szövegoldal után közöljük, követve Kazinczy lábjegyzetjelöléseit [*; *); *)). A Kazinczy lábjegyzeteihez fűzött szerkesztői megjegyzéseket a lap alján közöljük, a lábjegyzetek között.

9. A nem egységes helyesírással írt rövidített szavak feloldásánál az adott változatban másutt teljesen kiírt, legközelebbi szóalakot vettük figyelembe (*Cserey, Cserei, angol, ángoly*).

10. Csak az egyértelmű tollhibákat emendáltuk (*epülettel = épülettel*), azokat a szavakat, ahol Kazinczy következetesen alkalmazott egy-egy helyesírási elvet, nem javítottuk (*nehány*).

11. Azoknál a rövidítéseknél, ahol a feloldás nem egyértelmű és több szóalak is helyes lett volna az adott mondatban, más, olyan változatokat vettünk alapul, ahol Kazinczy teljesen kiírta a szóalakot. Először a cenzúrázott példányhoz nyúltunk vissza, ha ebben sem szerepelt a keresett feloldás, akkor a kronologikusan legközelebbi változatot vizsgáltuk. Ha nem találtunk ilyen változatot, akkor a nyomtatott változatokat vettük alapul, ha olyan szövegrészeknél találkoztunk ilyen problémával, amelyeknek sem kéziratos megfelelője, sem nyomtatott változata nem volt, lábjegyzetben közöltük a lehetséges eltéréseket.

12. Az idegen nyelvű, görög, latin, német idézeteket teljesen betűhíven adjuk vissza. A latin idézetek esetében nem változtattunk az írásban v-v-el jelölt, u-értékű betűkön. (*fvisse=fuisse*)

13. Kazinczy főszövegben közölt helyesírási megjegyzéseit mi is a főszövegben közöljük. [*asszony (asszony nicht asszony) hozta*].

14. A szövegkritikai lábjegyzetekben kurzívval szedtük a primer szöveg szavait, és normál szedéssel a saját szerkesztői megjegyzéseinket.

15. Azokat az összetett szavakat, ahol Kazinczy a szó felett vagy alatt összehúzással külön megerősítette az egybeírást, mi elhagytuk a jelölést [*asszony*∩*személy*=*asszonyszemély*], így jártunk el azoknak a többszörösen összetett szavaknak vagy többtagú szókapcsolatoknak az esetében is, ahol a középső tagot kitörölte Kazinczy [*meg <valék> fosztva*].

16. Az új bekezdéseket jelölő hullámos vonalakat nem közöljük, csak érvényesítjük.

17. Az egyetlen nyomtatott szövegforrás (*Tudományos Gyűjtemény*) egyértelműen súlyos sajtóhibáit emendáltuk és a lábjegyzetben megadtuk a téves nyomtatott alakot.

18. Jelöletlenül emendáltuk viszont az aposztrófhibákat (*a=a'*), az ékezethibákat (*Baró=Báró*), de meghagytuk a szövegközlésben azonos formában közölt, más kéziratokra is jellemző szóalakokat (*Predikátor*) és eltérő írásmódú személyneveket (*Pálm=Palm*). Továbbá jelöletlenül közöljük a folyóirat ma már nem használatos betűformáinak mai változatát (*ű=ü*).

19. A kéziratban < >-be tett szövegrészeket csak abban esetben közöltük a főszövegben, ha az koherensen illeszkedik a többi mondathoz, így feltételezhető, hogy csak az újraolvasásnál húzta át Kazinczy.

Szövegkritikai rövidítések:

< >	áthúzott szó vagy mondatrész
<< >>	az áthúzásban áthúzott szó vagy mondatrész
[olvashatatlan szó]	olvashatatlan szó
[?]	bizonytalan olvasat

3.3. Filológiai apparátus

3.3.1 A szövegmező

Kivéve az elsőként közölt *Feljegyzéseket*, a kiválasztott öt *Erdélyi Levelek* teljes szövegeit szövegmezőkre osztottuk, és ezeket folyamatos számozással láttuk el: [1], [2], [3] stb. Minden szöveg első szövegmezője 1-essel kezdődik, majd eggyel növekvő számsorrendben gyarapszik: [2], [3], [4]. Egy ilyen egység vagy szövegszerű egyezéseket mutat más változatokban előforduló szövegmezőkkel, terjedelme a minimum két variánsban kimutatható hasonlóság mértékétől függ, vagy ha egyetlen variánsban fordul elő, önmagában áll. Az eltérő variánsok kapcsolódó szövegegységei tehát nem mindig ugyanazt a szövegmezőszámot viselik, hiszen lehetséges, hogy az első variáns elején olvasható [1] sorszámmal ellátott szövegegység, a második variáns [28] szövegegységével azonos (*Erdélyi Levelek* I., [1] = *Erdélyi Levelek* II., [28]). Ritka esetben egy szövegrészlet önmagában áll, ez azt jelenti, hogy vannak olyan történetek, gondolatok, leírások stb., amelyek csak egyetlen variánsban fordulnak elő.

Az átjárást a számozott szövegegységek között a *Szövegmezők összefoglaló táblázata* biztosítja, amely egymás mellett közli az összetartozó szövegegységeket. A táblázatban a szövegmezőszámokat a legbővebb *Erdélyi Levelek* II. [1]-től indítjuk, a többi szövegváltozatot (*Erdélyi Levelek* I., III–V.) az átdolgozások sorrendjét követve hozzá viszonyítjuk. Ennél fogva a táblázatban az *Erdélyi Levelek* III–V. szövegmezőinek sorrendje tehát nem folyamatosan növekvő, hanem az *Erdélyi Levelek* II-höz viszonyítva a szövegmezők mozgását érzékelteti.

A szövegmező-hálózatban való közlekedést a lapszélre írt, azonos szövegrészekhez vezető oldalszámok is megkönnyítik. Egy-egy szövegmező általában egybeesik az eredeti levélformátum természetes határával, de mivel a szövegszerű egyezések sokszor nem köthetők sem mondatokhoz, ssem bekezdésekhez, a szövegtartományt jelölő számok mondatok közepén is felbukkanhatnak.

A következőkben egy szövegmező, a változatokban azonos szövegegység alakulását követhetjük végig, példáulként:

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei]

[403] „’S hol tölthetném jobban hátra-maradt órám, mint az én Kenderesimnél, ’s mivel tölthettem volna jobban mint némely hazai történetekre tartozó Írások’ nézésével ’s olvasásával? melyeknek számokban Benkő Józsefnek Erdélyi Geographiáját ’s Fesslernek a’ Consiliáriushoz _____ írt levelét kell említenem. F. a’ Consiliáriust bizonyos könyveknek megszerzésére ’s beküldésére kérte-meg, melyekre hazánk’ Historiájának írása alatt leszen szüksége. Ez a’ Győri-születésű ember nem felejteti azt a’ földet, melly őtet nem nekünk, hanem a’ külföldi Literaturának adta, ’s úgy hiszen, nem felejténé, ha a’ sors neki ott inkább kedvezett volna.”

26. *Kazinczynak Erdélyi Levelei*
Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI.

[377] „Kenderesinek számot kelle adnom, mit láték, hallék, tapasztalék. Akarta volna, hogy leveleimben ne mellőztem volna el a’ Statisticai híreket; de makacsúl megállapodtam feltétemben; az affélék inkábbára gyanúsak. E’ végre előmbbe tevő Benkőnek már feljebb említett bővebb Geographiáját, hogy forgatnám-végig.”

27. *[Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816.*
98.

[335] „Consil. Kenderesinek szoros számot kelle adnom mind arról a’ mit láttam, hallottam, tapasztaltam, ’s megszerettem vagy meg nem szerethettem. Megigazítá a’ mi jegyzésimben hibás volt, ’s kibővítette a’ mi csonka.”

28. *[Utazások] Erdélybe. 1816.*
XLVI.

[349] „Consil. Kenderesinek számot kelle adnom azokról a’ miket útam alatt láttam, hallottam, tapasztoltam, megkedveltem, vagy meg nem kedveltem, javaltam vagy nem javalhattam. – Megfedde hogy a’ Demsusi templomot meg nem tekintém, ’s nem vala megelégedve mentségemmel, hogy az nem Római építés, hanem Római faragványokból rakott alkotmány; sőt meggyőze az felől, hogy valóban Római építés, de hogy rajta az újabb időkben változtattak. Még inkább fedde azért, hogy Ulpia-Trajánát, a’ mai Várhelyt, meg nem tekintettem, hol nyilván igazoknak találtam volna, a’ mit Hóhenhausen a’ helyről beszél.”

A példák alapján láthatjuk, hogy az idézett szövegegységek terjedelmükben és kidolgozottságukban is különböznek egymástól. Az aktuális látogatás, beszélgetés más-más kontextusba ágyazódik. A legkorábbi variánsban Kenderesi Mihály Kolozsváron Erdély történelmi forrásaival ismerteti meg barátját, míg a második variánsban a készülő mű mikéntjéről vitatkoznak, Kenderesi a kanonikus rendhez igazodó, Benkő József *Transilvania specialisát* követő statisztikai bemutatást vár barátjától, míg az írás jelenéből szabályozott megörökítést olvasva úgy tűnik, hogy Kazinczy itt is a szépirodalmi jelleget akarta hangsúlyozni és „makacsúl” ellenezte a száraz adatismertetést. A harmadikban Kazinczy utazási élményei és a készülő mű alakulástörténete, jegyzeteinek javíthatása kerül előtérbe. A negyedik variáns különös elege az előzőeknek. Itt Kazinczy élménybeszámolóját úgy bontja ki, hogy azokat a helyeket sorolja fel, amelyeket nem látott, de az első szövegrészletben felsorolt történelmi forrásokból valószínűleg ismert. Kenderesi Mihály feddése mögött nem csak azt kell észrevenni, hogy barátja nem az elvárásoknak megfelelően választotta ki célpontjait, hanem kettejük között a kulturális emlékek közötti rangsorolás, a történelmi múlthoz való viszonyulás ellentéte, illetve Kazinczy más-ként gondolkodása, egyéni magatartásformája is kirajzolódik.

Kiadásunk nemcsak a vertikális genetikus, a hagyományos kritikai, illetve a digitális kiadások szöveggközlésének lényegi mozzanatait emelte át magába, hanem filológiai apparátusa is azokhoz hasonlóan épül fel. A tárgyi, nyelvi és a szövegek alatt közölt szövegkritikai jegyzetek mellett a kiadás célja, hogy a primer szövegek és jegyzetek kapcsolatát könnyebben kezelhetővé tegye.

Az oldalmargókon kétféle oldalszám, leggyakrabban több normál szedésű és egy kurzivált látható. A normál szedésűek az adott szövegegységnek megfeleltethető másik szövegegységhez utalják az olvasót. Ha például a 43. oldalon Kazinczy Szebenbe érkezéséről szóló bekezdés mellett a 113, 275, 389 és 467 oldalszámokat látjuk, akkor ez azt jelenti, hogy a feltüntetett oldalakon szintén a szebeni megérkezésről olvashatunk.

Az azonos szövegmezőkhöz tartozó tematikus jegyzeteket a primer szövegek után találjuk, erre, vagyis a jegyzetmezőre utal a kurzivált oldalszám. Itt közöltünk minden nyelvi, tárgyi, szó- és fogalommagyarázatot.

A teljes körű átdolgozásoknak köszönhetően vannak olyan szövegegységek, amelyek csak egyetlen változatban fordulnak elő, egy ilyen esetben az adott történetet, gondolatot egyetlen variánsban örököltette meg Kazinczy, a többi változatban már nem tartotta fontosnak. Az ilyen típusú szövegrészek esetében csak egyetlen kurzivált számot, a szövegrészhez tartozó jegyzetmező kezdő oldalszámát fogja látni az olvasó.

3.3.2. Az oldaltükör

ÉLŐFEJ felépítése:	A primer szöveg sorszáma. A szövegvariáns általunk adott száma. A szöveg címe, megjelenés helye, vagy az a nagyobb korpusz, amelynek részét képezte volna a szöveg). A kézirat keletkezésének ideje. Az elbeszélrt időtartam, jelen esetben a fiktív levelek datálása.
---------------------------	---

→ 24. [Az Erdélyi Levelek Tudományos Gyűjteményben
megjelent részletei, 1817–1818]
Kelt: 1816–1817. Tartam: 1816. júl. 21.

113, 275, 389, 467, 661 Nagy-Csűr mellett meglátánk a' szép Szebent. Éjszokról délre hosszú lapály vonúl el, 's annak alig érezhető emelkedésén fekvék előttünk a' Város; túl rajta a' Karpát' magas tetőji meredeztenek kis távolságban. Még messzéről látni, hogy a' hon' jövedelmei régolta itt kötetének el, hogy Szeben századok olta hízik. Igazítva vala az út, jobbra és balra gazdag gabonájú holdak húzódtak-el.

43
oldalszám
az azonos szövegegység margóján újra megjelenik

MARGINÁLIÁK	a normál szedésű oldalszámok a kötet azonos szövegmezőjéhez vagy szövegrészhöz utalnak, a kurzív oldalszámból pedig azt láthatjuk, hogy az adott szövegrész jegyzeteit tartalmazó <i>Jegyzetmező</i> hol kezdődik.
--------------------	--

LÁBJEGYZET	Szövegkritikai lábjegyzetek. (Az adott példához nem tartozik.)
-------------------	--

A 43. lap margóján olvasható 113. oldalra lapozva a fentebb idézett szövegrészletnek megfelelően szövegrészlet jelenik meg:

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei]
Kelt: 1816. dec.–1817. márc. Tartam: 1816. júl. 21.

43, 275, 389, 467, 661 Nagy-Csűr körül előttünk fekvék a' szép Szeben. Túl rajta a' Karpathus magas és sziklás hegyei állanak; a' város egy tágas lapályt foglal el, alig érezhető emelkedésben. Megtetszik rajta hogy az Országnak jövedelmei itt költettek-el, 's ezer esztendőök olta hízik. Az út jó, 's jobbra balra jól-mívelt szántó-földek vonultak-el mellette.

113
oldalszám
a 43. oldal margóján olvasható első oldalszám

MARGINÁLIÁK	a normál szedésű oldalszámok a kötet azonos szövegmezőjéhez vagy szövegrészhöz utalnak, a kurzív oldalszámból pedig azt láthatjuk, hogy az adott szövegrész jegyzeteit tartalmazó <i>Jegyzetmező</i> hol kezdődik. Jelen esetben elsőként a 43. oldalszámot láthatjuk, ahol a fentebb idézett, azonos szövegrészt találjuk.
--------------------	--

Bizonyos esetekben az élőfej adatai eltérnek a megszokottaktól, ez két esetben fordulhat elő. Kazinczy miközben az 1816-os eseményeket rögzítette többször egy-egy olvasóhoz intézett mondat kapcsán feljegyezte az írás jelenének dátumát is. Másik esetben Kazinczy olyan nagyobb szöveg egységeket iktatott be, amelyek szorosan nem az erdélyi utazáshoz, hanem Erdély történelméhez, emblematikus figuráihoz, arisztokrata családjaihoz köthetők.

Az egyik ilyen nagyobb, elkülönülő szöveg egység Hunyadi János születésének legendája. A gubernátor oláh származását cáfoló értekezést Kazinczy alapos történelmi előtanulmányok után írta meg, és mind a *Tudományos Gyűjteményben*, mind Ponori Thewrewk József 1825-ös gyűjteményes kötetében (PONORI 1825) megjelent, így az *Erdélyi Levelek* kontextusától független szöveg egységként is kezelhető. A *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain megjelenő részletben Kazinczy az utazás idejére (1816. augusztus 14.) datált fiktív levélben 1817. október 12-én pár mondatos megjegyzést tett, melyben arra kérte olvasóit, hogy pontosabban határoznák meg a gubernátor születési évét. A fejlécben a levelek keletkezési idejét (1816–1817) jeleztük, a tartamnál pedig a narratív események időpontját, Hunyadi János születési és halálozási évszámát tüntettük fel.

Az oldal felépítése:

ÉLŐFEJ felépítése:	A primer szöveg sorszáma. A szövegvariáns általunk adott száma. A szöveg címe, (megjelenés helye, vagy az a nagyobb korpusz, amelynek részét képezte volna a szöveg). A kézirat keletkezésének ideje. Az elbeszélte időtartam, jelen esetben Hunyadi János születésének ideje.
-------------------------------	--

→ 24. [Az *Erdélyi Levelek Tudományos Gyűjteményben* megjelent
részletei, 1817–1818]
Kelt: 1816–1817. Tartam: 1367 körül–1456.

A levél kezdő mondata:

„Dédács, Augusztus 14-dik 1816.
Hunyadinak születése felől különböző vélekedésben vagynak Történet-Iróink: némellyike ötöt vad ölelés' gyümölcsének adja-ki, mások alacsonyorsú szülék' gyermekének, 's ismét mások majd Havas-alföldi, majd Lengyel, majd Romai Nemesek' maradékának tartják; 's minthogy a' lelketlenség mindég hajlandó a' legrosszabbat venni való gyanánt, a' mi Hunyadink felől is elhatalmazott közöttünk a' gyáva bitang hír.”

A levél utolsó, az olvasókhoz intézett mondata:

„Széphalom, Octób. 12-d. 1817. Távol lakván a' nagy Bibliothecától, meg kelle elégednem azzal, a' mit könyveimből 's a' Dédácson találtakból szedhettem-össze. Azt a' mit itt megmutatnom kellett, úgy hiszem, alkalmasint megmutattam: de óhajtánám, hogy azok, a' kik Történeteinkben járatosak, 's közel laknak nagy Bibliothecáinkhoz, határoznák meg közelebből a' Vajda' születése' idejét.”

3.4. A jegyzetmező és a magyarázatok

3.4.1. A jegyzetmezőkről

A jegyzetek összeállításánál is a már megkezdett hagyományokat kívántuk követni. Egyrészt a hagyományos, illetve a genetikus kiadásokra jellemző jegyzetelés elveit próbáltuk meg úgy ötvözni, hogy az a gyakorlatban könnyen kezelhető szöveget eredményezzen, másrészt a már kiadott *Pályám emlékezetében* megfogalmazott elvekhez igazodtunk (l. KAZINCZY 2009, 797–798).

Egy minden variánst külön kezelő szövegkiadás metodológiája egyértelműen azt kívánta volna meg, hogy minden egyes variánshoz külön-külön csatoljuk a személyi, tárgyi, nyelvi stb. magyarázatokat. Ez a megoldás azonban több szempontból sem egyezett meg a kiadás alapkoncepciójával. Könnyen belátható, hogy egy ilyen jellegű jegyzetelési technika megvalósítása szinte lehetetlen a könyvformátumon belül, a rengeteg ismétlés miatt, másrészt ez a megoldás kizárta volna annak a lehetőségét, hogy az olvasó a szövegvariánsokat egy alkotási folyamat részeként érzékelje.

Az ismétlések kiküszöbölése érdekében egy másik megoldás tűnt kézenfekvőnek, az, hogy a különböző variánsok összetartozó szövegcsoportjainak jegyzeteit egy helyen, egy csoportban közöljük. A számos szövegmező azonban olyan sok különálló adatsoportot eredményezett volna, amely szintén túllépte volna a kezelhetőség és az átláthatóság határait. Ezért a jegyzetcsoportokat az utazás kronológiájának megfelelően alakítottuk ki. A jegyzetcsoportok több szövegmezőt átkarolva egy-egy erdélyi attribútumhoz kapcsolódnak, legyen az úti cél (Andrásfalván), szállásadó (Vacsora Toldalagi Lászlóné Korda Annánál), kulturális intézmény (Teleki téka), vagy akár esemény (A' Kolozsvári Játékszín' történetei). Ezek a jegyzetcsoportok az ún. jegyzetmezők. A jegyzetmezők tartalmazták a primer variánsok szövegmezőihez tartozó nyelvi, tárgyi és személyi magyarázatait.

Ezek az egyes tárgyi, nyelvi stb. magyarázatok is többszintűek, attól függően, hogy az adott szöveghely milyen mélységű magyarázatot kívánt. Így a megszokott, általános adatokkal ellátott jegyzeteken kívül kétféle, más jellegű jegyzetet is elkülönítettünk:

Az erdélyi utazás alatt szinte állandóan jelenlévő (Döbrentei Gábor), vagy gyakran emlegetett személyek (id. Wesselényi Miklós) pályafutását a jegyzetmezők előtt közöltük. Bár ezek a személyek természetesen nem szerepelnek mindenhol azonos, teljes életrajzt követelő súllyal, de Kazinczy életében vagy olyan meghatározó szerepet játszottak (pl. Kácsándy Súsie), vagy olyan gyakran szerepelnek (pl. Gyulay Lajos), hogy felesleges lett volna minden egyes személyt minden egyes esetben megjegyezteni. Ezeket a személyeket a jegyzetmezők előtt láttuk el a legbővebb életrajzzal, és az egyes jegyzetmezőkön belül a jegyzetmező elé irányítottuk az olvasókat. Ily módon egyrészt nem terheltük túl a jegyzeteket ismétlésekkel, másrészt a primer szöveghelyeknek megfelelőbb, koncentráltabb jegyzeteket tudtunk egy-egy személyhez kapcsolni.

A jegyzetmezők elé kiemelt személy:

Kácsándy Súsie (Kácsándy Zsuzsanna) (1767–1826): Kazinczy fiatalkori szerelme, az utazás alatt dédácsi vendéglátója. Az 1780-as évek közepén Kazinczy kassai kedvese, kit leveleiben és önéletrajzi írásában Súsie-nek nevez. (KOVÁTS/VÁCZY 2011, 92–94.) 1790-től Gyulay Ferenc felesége. Férje halála után, 1807-től újra levelezett Kazinczyval, akinek élete végéig levelezőtársa, barátja marad. Részben hozzá köthető az 1810-es évek erotikus versciklusa (GERGYE 1992). Gyermekei: Gyulay Lajos, Gyulay Karolina, Gyulay Constantia, Gyulay Franciska.

26. jegyzetmező (Andrásfalván)

(100), (263), (379), (459) **Grófné, ifjúságom barátnéja / Gyulai Ferenczné:** Gróf Gyulay Ferencné Kácsándy Zsuzsanna (1767–1826). Kazinczy fiatalkori szerelme, kit leveleiben és önéletrajzi írásában Súsie-nek nevez. L. a jegyzetmezők előtt.

Ezt a kiemelést nem alkalmaztuk azoknál a gyakran emlegetett történelmi alakoknál, akik nem voltak annyira függetleníthetők a kontextustól, mint a Kazinczyhoz köthető személyek. Ebben az esetben mindenhol minimális adatokat közöltünk a személyről és egyben a leginformatívabb jegyzethez utaltuk az olvasót. A részletezett kiemelést csak személynevek esetében alkalmaztuk. Van olyan szöveghelyek is, amelyek bár többször előfordulnak a műben, mégsem emeltük ki őket a jegyzetmezők elé, mivel minden egyes előfordulásuk más-más mélységű jegyzetelést követelt volna. Egy történelmi emlék vagy helyszín esetében például az irányította a jegyzetelést, hogy Kazinczy éppen csak megemlítette, olvasott róla, vagy a helyszínén sétálva írta le mindazt, amit látott. Az ilyen esetekben annak érdekében, hogy a jegyzetapparátust tehermentesítsük egy helyen közöltük a legbővebb jegyzetanyagot és minden más esetben a legbővebb jegyzetanyaghoz utaltuk az olvasót.

3.4.2. A jegyzetmező felépítése

A jegyzetmezőket az utazás kronológiájának megfelelően sorszámmal és egy általunk adott címmel láttuk el. A primer szöveghez kapcsolódó jegyzetmezőket a lap szélére írt kurzív oldalszámok jelzik.

ÉLŐFEJ felépítése:	Cím Fejzet cím (A jegyzetmező sorszáma és általunk adott címe)
	<i>JEGYZETEK</i>
	→ 4.4. Jegyzetmezők (54. jegyzetmező: beszámoló Kenderesinél)
A jegyzetmező sorszáma és általunk adott címe	→ 54. jegyzetmező (Beszámoló Kenderesinél)
– A szövegvariáns általunk adott sorszáma, címe – a jegyzetelt szöveg oldalszáma ()-ben	25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei] [XXXIV. Levél], Kolozsvár, Aug. 26dikán (180–181) 26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI, XXII. Levél (318–319) 27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Tizedik Szak, 98. szakasz. (431) 28. [Utazások] Erdélybe. 1816. XLVI. Levél. (508–509)
– a jegyzetelt szövegrész oldalszáma ()-ben – a jegyzetelt szövegegy-ség félkövéren – a szövegegy-séghez fű-zött magyará-zat normál szedéssel	(180), (318), (431) Kenderesi Mihály / Consil. Kenderesi (Felsőszál-láspatak, 1758 – Kolozsvár, 1824): táblabíró, író, valóságos, belső titkos tanácsos. 1781-től kancellista Szebenben, 1791-ben az erdélyi országgyűlés Hunyad vármegye követe, majd kormánybiztosi titkár. 1807-től az erdélyi kormánybiztosi valóságos, belső titkos tanácsosa. (181), (318) Benkő Józsefnek Erdélyi Geographiáját: / Benkőnek [...] Geographiáját: BENKŐ József <i>Transilvania specialis</i> , Bécs, 1790. (181) Fessler Ignác Aurél (Zarándfalva, 1756 – Szentpétervár, 1839): egyetemi tanár, püspök. (181) portentózus (lat.): természetellenes. (509) Demsusi templom: A XIII. században román stílusban épült Szent Miklós-templom Erdély egyik legrégebbi, ma is használatos egyházi műemléke. Demsus: R, Hunyad m., ma: Densuş.

Köszönetnyilvánítás

Mindenekelőtt Debreczeni Attilának és Hász-Fehér Katalinnak szeretném kifejezni a hálámat, mert az ő szakmai és emberi támogatásuk nélkül nem készült volna el a könyv, ösztönzésük és segítségük nélkül valószínűleg több szövegváltozatot hoztam volna létre a kötet anyagából, mint maga Kazinczy az *Erdélyi Levelekből*.

A szövegek ellenőrzéséhez és a hagyaték átnézéséhez rendkívül nagy segítséget nyújtott Czifra Mariann áldozatos munkája, amelynek köszönhetően szinte az egész Kazinczy-életmű digitalizálása és archiválása már megtörtént. Szeretnék köszönetet mondani Orbán Lászlónak, kötetünk sok tekintetben az ő általa kiadott *Pályám emlékezetét* követi. Az autobiografikus szövegek precíz feldolgozása és kiadása a szerkesztői feladatokat is megkönnyítette és átláthatóbbá tette. Nagyon hálás vagyok Ötvös Péternek, a lektori munka, a szövegek összevetése, a jegyzetek ellenőrzése és a német nyelvű részek fordítása során tanúsított figyelméért és segítőkészségéért.

Köszönöm a két kiváló fordító munkáját. Balázs Péter a francia, Szabó Ádám a görög és latin részeket fordította és vetette egybe az eredetivel. A térképek elkészítését nagyon köszönöm Szabó Gergelynek.

Végezetül, de nem utolsósorban szeretném megköszönni a Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport és az SZTE Klasszikus Magyar Irodalom Tanszék munkatársainak, hogy ötleteikkel, észrevételeikkel hozzájárultak a kötet elkészüléséhez.

4. MAGYARÁZATOK

4.1. Kronológia

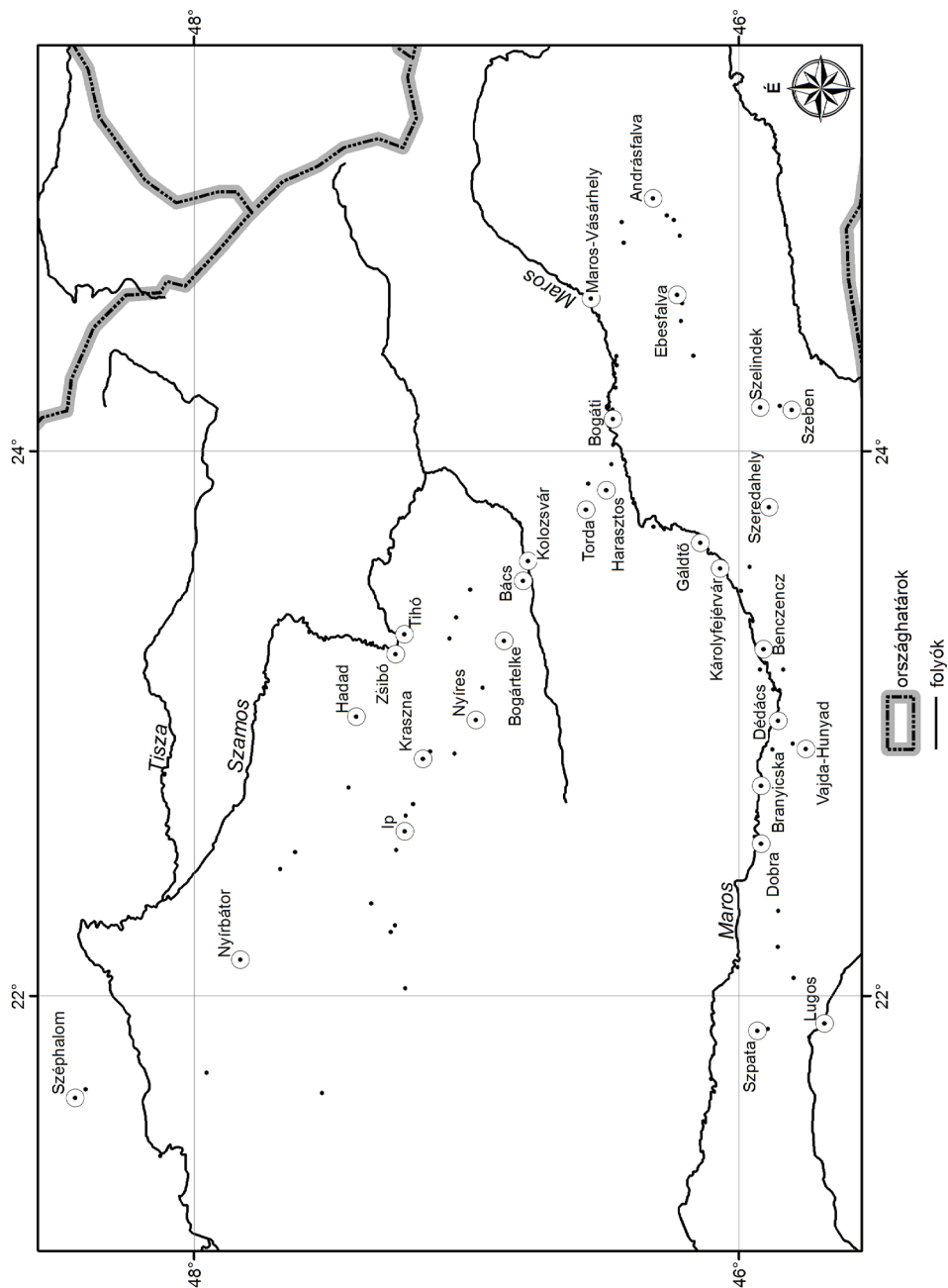
Időpont	A települések Kazinczy által feltüntetett nevei	A települések mai elnevezése, elhelyezkedésük
1816. június 11.	Széphalom Sátoraljaújhely Anarcs Petneháza Levelek Máriapócs Szakoly Debrecen Vámospércs Szalárd Micske Margita Vámos-Láz Széplak	Szalárd: R, Bihar m., ma Sălard Micske: R, Bihar m., ma: Mișca Margita: R, Bihar m., ma: Marghita Vámosláz: R, Bihar m., ma: Chișlaz Berettyószéplak: R, Bihar m., ma: Suplacu de Barcău
1816. június 24.	Ip	Ip: R, Szilágy m., ma: Ip
1816. június 25.	Ip Zovány Nagyfalu Kraszna	Ip: R, Szilágy m., ma: Ip Szilágyzovány: R, Szilágy m., ma: Zăuan Szilágynagyfalu: R, Szilágy m., ma: Nușfalău Kraszna: R, Szilágy m., ma: Crasna
1816. június 26–28.	Kraszna	Kraszna: R, Szilágy m., ma: Crasna
1816. június 29.	Kraszna Horváti Perje Királyhágó Nyíres Nagy-Almás Bogártelke	Kraszna: R, Szilágy m., ma: Crasna Krasnahorváti: R, Szilágy m., ma: Horoatu Crasnei Perje: R, Szilágy m., ma: Pria Almásnyíres: R, Szilágy m., ma: Mesteacănu Nagyalmás: R, Fehér m., Almașu Mare Bogártelke: R, Kolozs m., ma: Băgara
1816. június 30.–július 4.	Bács Kolozsvár	Kisbács: R, Kolozs m., ma: Băciu Kolozsvár: R, Kolozs m., ma: Cluj Napoca
1816. július 4.	Feleki-tető Felek Torda	Feleki-tető Erdőfelek: R, Kolozs m., ma: Feleacu Torda: R, Kolozs m., ma: Turda
1816. július 5.	Gyéres-Szent-Király Gerend Kecze Mezőség Ludas	Gyéres Szentkirály: R, Torda m., ma: Ghiriș-Sâncrai Aranyosgerend: R, Kolozs m., ma: Luncani Maroskecze: R, Kolozs m., ma: Chețani Mezőség Marosludas: R, Maros m., ma: Luduș
1816. július 6–8.	Bogáti	Marosbogát: R, Maros m., ma: Bogata de Mureș

Időpont	A települések Kazinczy által feltüntetett nevei	A települések mai elnevezése, elhelyezkedésük
1816. július 8.	Kutyfalva Szent-Pál Radnót Ugra Maros-Vásárhely / Vásárhely	Kutyfalva: R, Maros m., ma: Cuci Kerelőszentpál: R, Maros m., ma: Sânpaul Radnót: R, Maros m., ma: Iernut Marosugra: R, Brassó m., ma: Ungra Marosvásárhely: R., Maros m., Tirgu Mures
1816. július 9.	Koronka Szent-Benedek	Koronka: R. Maros m., ma: Corunca Szentbenedek, Nyárádszentbenedek: R, Kolozs megye, ma: Murgești
1816. július 10–11.	Szent-Benedek Gyalakuta Szent-György	Szentbenedek, Nyárádszentbenedek: R, Kolozs megye, ma: Murgești Gyalakuta: R. Maros m., ma: Fântânele Erdőszentgyörgy: R, Maros megye, ma: Sângeorgiu de Pădure
1816. július 11–15.	Andrásfalva	Oláhandrásfalva: R, Hargita m., ma: Săcel
1816. július 15.	Fejéregyháza / Fejér- Egyháza Kis-Bún / két Bún Nagy-Bún / két Bún	Fehéregyháza: Maros megye, R, ma: Albești Kis-Bún (Bún): R., Küküllő m., ma: Boiu Nagy-Bún (Bún): R., Küküllő m., ma: Boiu
1816. július 16–17.	Andrásfalva	Oláhandrásfalva: R, Hargita m., ma: Săcel
1816. július 18.	Fejéregyháza / Fejér- Egyháza Segesvár Ebesfalva / Erzsébetváros	Fehéregyháza: Maros megye, R, ma: Albești Segesvár: R, Maros m., ma: Sighișoara Ebesfalva = Erzsébetváros: R, megye ma: Dumbrăveni
1816. július 19.	Sáros Almakerek Meggyes Szelindek	Szászsáros: R., Szeben m., ma: Șaros de Târnave Almakerék: R, Szeben m., ma: Mălâncrav Meggyes: R, Szeben m., ma: Mediaș Szelindek: R, Szeben m., ma: Slimni
1816. július 20.	Nagy-Csűr Szeben	Nagycsűr: R, Szeben m., ma: Șure Mare Nagyszeben: R., ma: Sibiu
1816. július 21–22.	Szeben Szerdahely	Nagyszeben: R., ma: Sibiu Szerdahely: R, Szeben m., ma: Miercurea Sibiuului
1816. július 23–24.	Szászsebes Kenyérmező / Kenyér- mező Bencencz Gyalmár Szászváros Dédács	Szászsebes: R, Szeben m, ma: Sebeș Kenyérmező Bencenc: R, Hunyad m., ma: Aurel Vlaicu Gyalmár: R, Hunyad m., ma: Gelmar Szászváros: R, Hunyad m., ma: Orăștie Dédács. Ma a romániai Piski (Simeria) városrésze, R, Hunyad m., Biscaria

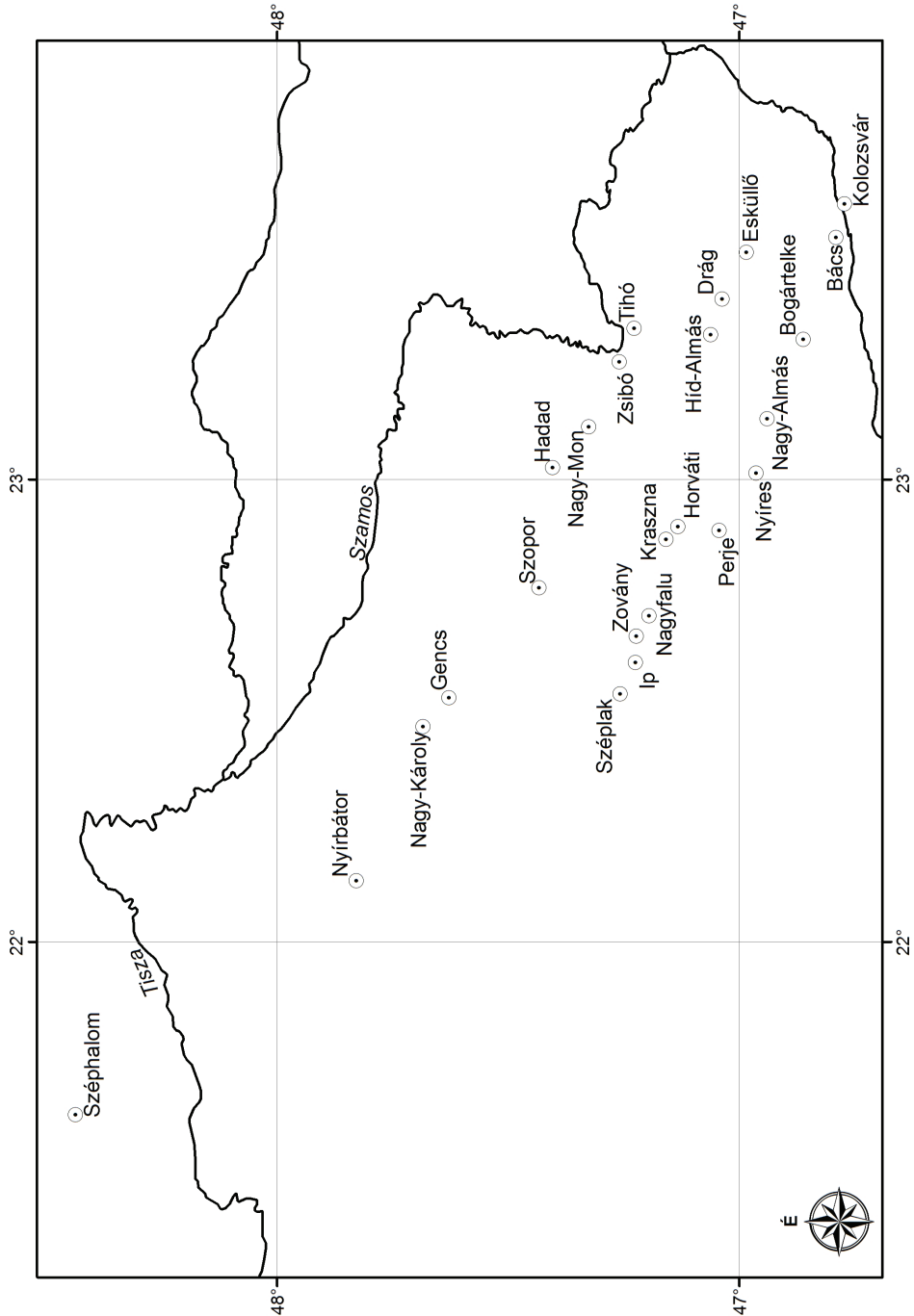
Időpont	A települések Kazinczy által feltüntetett nevei	A települések mai elnevezése, elhelyezkedésük
1816. július 25–27.	Maros-Németi Dobra Branyicska Kossova Facset Bulcs	Marosnémeti: R, Hunyad m., ma: Mintia Hunyaddobra: R, Hunyad m., ma: Dobra Branyicska: R, Hunyad m., ma: Branișca Kosovafalva, Kozsó: R, Temes m., ma: Coșava Facsád: R, Temes m., ma: Făget Bulcs: R, Arad m., ma: Bulci
1816. július 27.–aug. 5.	Szpata	Bégapata: R, Temes m., ma Spata
1816. augusztus 7.	Szpata Kostély Lugos	Bégapata: R, Temes m., ma Spata Lunka lapály Kostély: R, Temes m., ma: Costeiu. Nagy- és Kiskostély egyesüléséből Lúgos: R, Temes megye, ma: Lugoj
1816. augusztus 8–9	Bosúr Kossova Csöszed Cséj	Bozsorfő: R, Temes m., ma: Traian Vuia Kosovafalva, Kozsó: R, Temes m., ma: Coșava Csöszed: további adatokat nem találtunk Cséj: további adatokat nem találtunk.
1816. augusztus 10–13.	Branyicska Solymos Déva Barcsa Al-Pestes / Kis-Pestes Hunyad / Vajda- Hunyad Dédács	Branyicska: R, Hunyad m., ma: Branișca Veczeli-vár (Tiriscum) Solymosvár: R, Arad m., ma: Șoimoș Déva: R, Hunyad m., ma: Deva Barcsa: R, Hunyad m., Bircea Mare Al-Pestes mellett: Kis-Pestes (Alsó- és Felső-Pestes) ma Vajdahunyadhoz tartozó települések. R, Hunyad m., Peștișul Mare Vajdahunyad: R, Hunyad m., ma: Hunedoara Dédács: R, Hunyad m., Biscaria, ma Piski (Simeria) városrésze
1816. augusztus 13–14.	Dédács	Dédács: R, Hunyad m., Biscaria, ma Piski (Simeria) városrésze
1816. augusztus 15.	Tordos	Tordos: R, Hunyad m., ma: Turdaș
1816. augusztus 16.	Bábolna	Bábolna: R, Hunyad m., ma: Bobâlna
1816. augusztus 17–18.	Gyógy Benczencz	Algyógy, Gyógy: R, Hunyad m., ma: Geoagiu Bencenc: R, Hunyad m., ma: Aurel Vlaicu
1816. augusztus 19.	Alvincz Maros-rév Fejérvár / Károly- Fejérvár / Károlyvár	Alvinc: R, Fehér m., ma: Vințu de Jos Marosrév / Maros-Portus: Maros kikötő Gyulafehérvár: R, Fehér m., Alba Iulia
1816. augusztus 20–23.	Gáldtő	Gáldtő: R, Fehér m., Galtiu
1816. augusztus 24–25.	Harasztos Tövis Enyed Torda Kolozsvár	Harasztos: R, Kolozs m., ma: Hărăstaș Tövis: R, Fehér m., ma: Teiuș Nagyenyed: R, Fehér m., ma: Aiud Torda: R, Kolozs m., ma: Turda Kolozsvár: R, Kolozs m., ma: Cluj Napoca

Időpont	A települések Kazinczy által feltüntetett nevei	A települések mai elnevezése, elhelyezkedésük
1816. augusztus 26–29.	Kolozsvár Esküllő Drág Híd-Almás Tihó	Kolozsvár: R, Kolozs m., ma: Cluj Napoca Esküllő: R, Kolozs m., ma: Așchileu Drág: R, Szilágy m., ma: Dragu Hídalmás: R, Szilágy m., ma: Hida Tihó: R, Szilágy m., ma: Tihău
1816. augusztus 30.– szeptember 3.	Zsibó	Zsibó: R, Szilágy m., ma: Jibou
1816. szeptember 4–5.	Zsibó Nagy-Mon Hadad	Zsibó: R, Szilágy m., ma: Jibou Nagymon: R, Szilágy m., ma: Naimon Hadad: R, Szilágy m., ma: Hodod
1816. szeptember 6.	Szopor Gencs Károly / Nagy-Károly	Szopor: R, Szatmár m., ma: Supuru Gencs: R, Szatmár m., ma: Ghenci Nagykároly: R, Szatmár m., ma: Carei
1816. szeptember 7.	Nyír-Bátor	
1816. szeptember 11.	Széphalom	

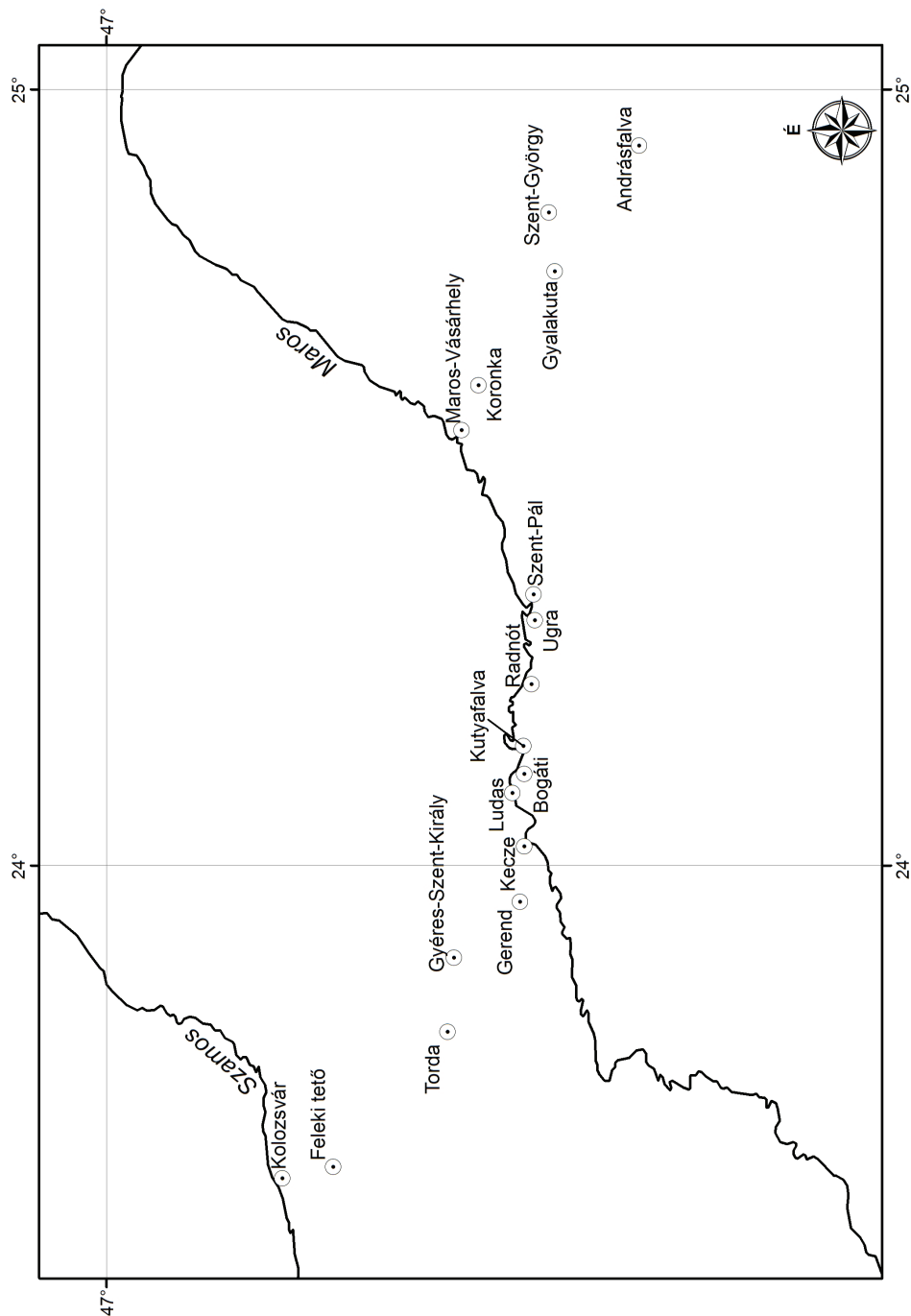
4.2. Térképek

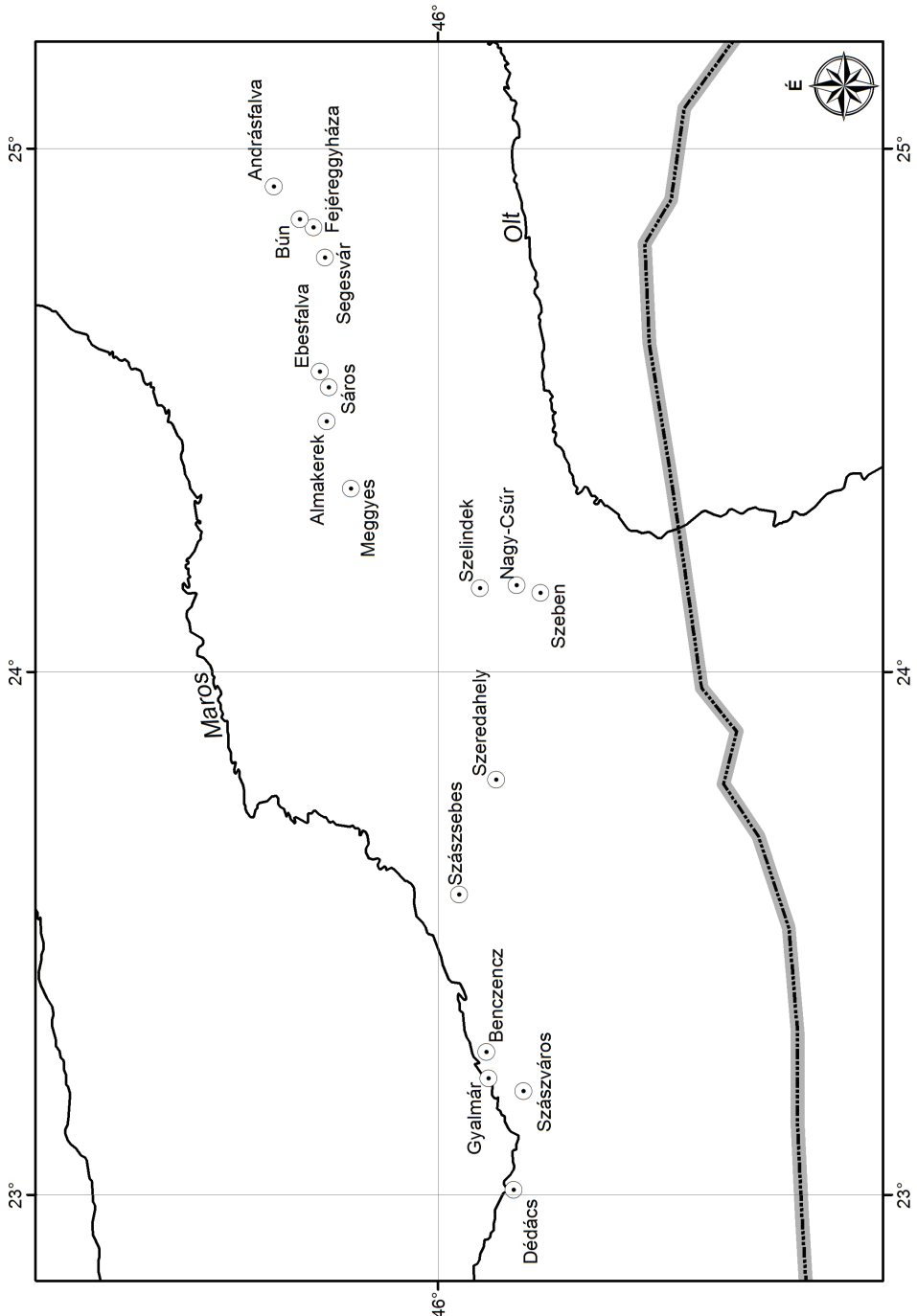
1. Összefoglaló térkép a teljes útvonalról

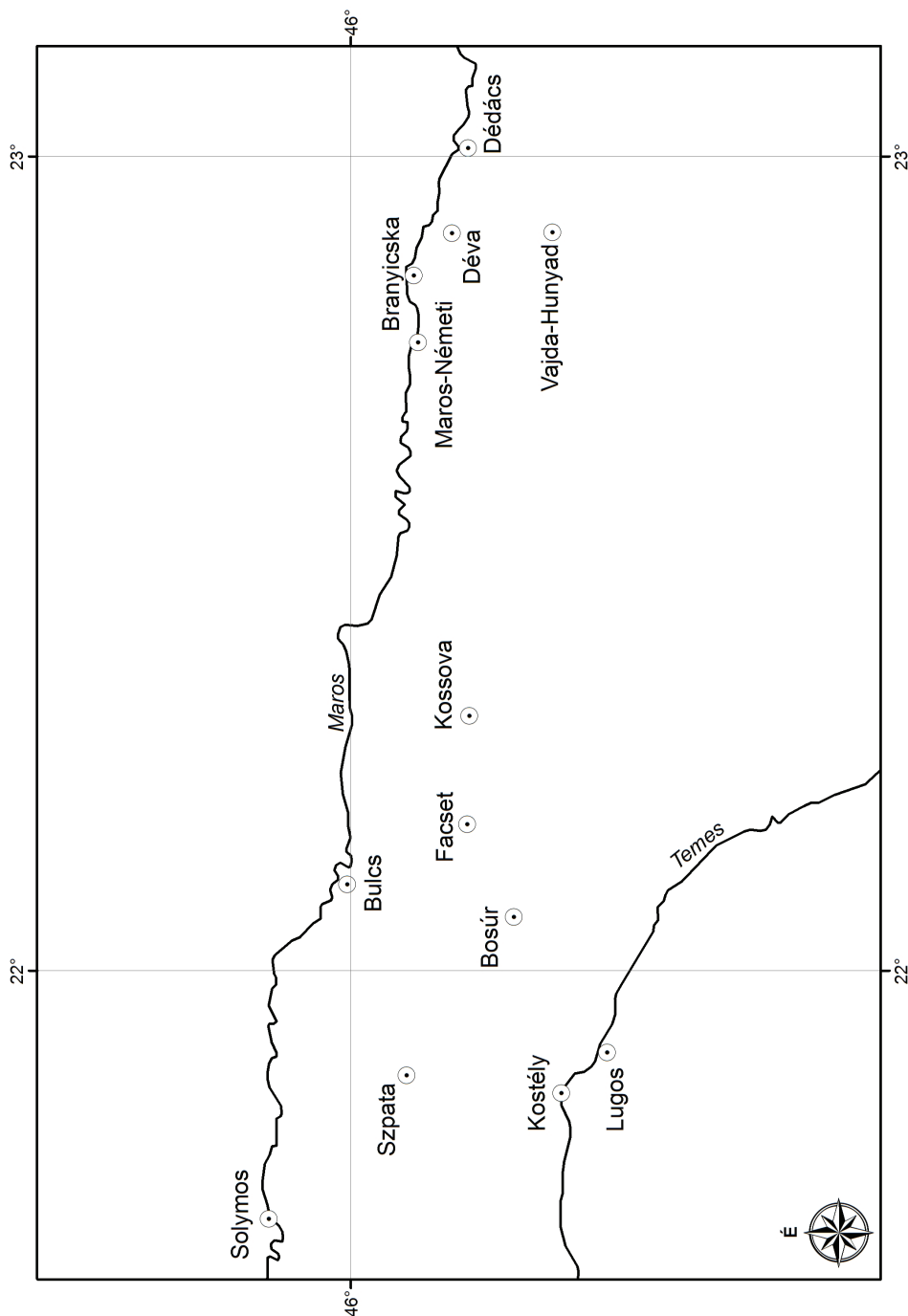
2. Széphalomtól Kolozsvárig (1816. jún. 11-től júl. 4-ig) és
Kolozsvártól Széphalomig (1816. aug. 26-tól szept. 11-ig)

3. Kolozsvártól Andrásfalváig (1816. júl. 4-től júl. 15-ig)

4. Andrásfalvától Dédácsig (1816. júl. 15-től júl. 24-ig)

5. Dédáctól Solymosig (1816. júl. 24-től aug. 10-ig)

4.3. A szövegekben gyakran előforduló személyek

Cserei / Cserey Farkas, ifj. Nagyajtai (Bécs, 1773 – Bécs, 1842/1846): császári és királyi kamarás, író, őrnagy, botanikus, szabadkőműves. Életéről viszonylag keveset tudunk, pályájáról még nem készült alapos monográfia. Id. Cserey Farkas és Boros Klára fia. Ifj. Wesselényi Miklós sógora, Cserey Heléna öccse. Élete első felében tevékenyen részt vett Erdély szellemi életében, támogatta a színjátszást. 1800 körül tasnádi birtokán gazdálkodott. Tagja volt a Királyi Természettudományi és a Jénai Mineralógiai Társulatoknak. A kolozsvári páholy főmestere, 1787-ben felvételt nyert a St. Andreas zu den 3 Seebältern (Szent András, a 3 tengeri levélhez) nevű nagyszabasi páholyba. 1805-ben ő szorgalmazta a Csokonai-síremlék felállítását, így az Árkádia-pör kapcsán Kazinczy egyik legbizalmasabb levelező társává vált (Kazinczy Nagy Gábornak, [h. n.], 1805. ápr. 30., KazLev, III. köt., 751. lev.). 1807-ben Kazinczy rövid életrajzot közölt róla a *Hazai Tudósítások*ban (1807, II. félév, Boldog Asszony hava [január], Nro. XI, 5, 85), majd 1810-ben episztolával (*Cserei Farkas úrhoz*, GERGYE/KAZINCZY 1998, 141) köszönte meg az ajándékba küldött, Mária Terézia aláírását is tartalmazó kéziratgyűjteményt. 1806-ban Kazinczy tanácsára Barcsay Ábrahám hagyatékának rendezésébe kezdett. Anyja halála után nevelőházat állíttatott fel Krasznán. Miután 1816-ban elvesztette feleségét, Haller Krisztinát, egyre többet tartózkodott Bécsben, majd 1820-ban végleg oda költözött. Költséges életmódja, bőkezű adakozásai révén anyagilag egyre rosszabb helyzetbe jutott. Adósságait nem sikerült rendezni, ezért nem lehet kizárni, hogy amikor a császári udvar figyelemmel kísérte ifj. Wesselényi Miklós felfelé ívelő karrierjét, a császári titkosrendőrségnek küldött jelentésekből tartotta fenn magát (GYÖRE 1944).

Dessewffy József (Krevián, 1771 – Pest, 1843): gróf, országgyűlési követ, költő, író, a Magyar Tudós Társaság tiszteletbeli tagja. Iskoláit Kassán, Kolozsváron és Pesten végezte, majd jogi tanulmányokat folytatott Kassán. Jogi gyakornokoskodását 1790-ben kezdte meg leendő apósa, Sztáray Mihály mellett, amikor az említett szabolcsi főispánt az országgyűlésre kísérte. 1792-ben Pászthory Sándor kormányzó mellett fogalmazóként dolgozott Fiumében. 1793-ban beutazta Olaszországot, majd 1795-ben itthon a szabolcsi felkelő sereg kapitányaként részt vett a franciák elleni háborúban. 1802-ben Sáros, 1803-ban és 1807-ben Zemplén, 1811-ben és 1825-ben Szabolcs vármegye követe. 1830-tól az MTA tiszteletbeli tagja. Kazinczyhoz fűződő mély barátságáról: VADERNA 2009. Életéről: FERENCZY 1897.

Döbrentei Gábor (Somlósőzlős, 1785 – Buda, 1851): irodalomszervező, műfordító, író. Kezdetben Pápán és Sopronban tanult, majd a wittenbergi és lipcsei egyetemen hallgatott történelmi, hit-tudományi, bölcsészeti, valamint esztétikai előadásokat. Kazinczy ajánlására 1807-től 1819-ig Gyulay Ferenc és Kácsándy Zsuzsanna gyermekeinek (Constantia, Franciska, Karolina, Lajos) nevelője (SZÉCHY 1887). Az itt töltött évek alatt az erdélyi tudományos élet meghatározó alakjává vált. 1814-ben indította meg *Erdélyi Muzéum* című periodikumát. A tudományos életben kifejtett munkájáért 1817-ben Hunyad megye táblabírájává nevezték ki, majd egy év múlva érdemei elismeréséért barátja, Cserey Miklós emlékérmét veretett számára. Ebben az időben akarta feltámasztani Aranka György nyomdokain az Erdélyi Nyelvímélő Társaságot, de tervezete nem nyert megerősítést. 1820-ban Pestre, majd 1823-ban Bécsbe költözött és Hormayr *Archívójába* írt többek között irodalomra vonatkozó cikkeket. 1824-ben tartományi másodalbiztossá nevezték ki és ezért Budára költözött. 1828-ban az Akadémia rendszabályait átdolgozó országos küldöttség jegyzője lett. 1831-től 1835-ig akadémiai titkár. Kapcsolatban állt a kor legtöbb irodalmárával és tudományszervezőjével. Kazinczyval, akihez irodalmi és nyelvészeti nézetei miatt szoros barátság fűzte, 1804-től levelezett. 1814-től ő szervezte meg teljes egészében Kazinczy erdélyi körútját. Kapcsolatuk a későbbiekben az akadémiai titkárság és a Conversations Lexicon-i pör miatt megromlott.

Gyulai / Gyulay Lajos (Oláhandrásfalva, 1800 – Pest, 1867): marosnémeti gróf. Gyulay Ferenc és Kácsándy Zsuzsanna fia. Édesapja halála után, 1807-től 1819-ig Döbrentei Gábor tanítványa. 1822–1830 között Bécsben kancelláriai hivatalnok. Ebben az időben Szőke Lajos álnéven írásai jelentek meg a *Magyar Kurír*ban és a *Kedveskedő*ben (a *Magyar Kurír* melléklapja 1824-től), de

a későbbiekben nem folytatott nyilvános irodalmi működést. 1830-ban hazatért családi birtokára. 1834-ben, 1837-ben, 1846–1847-ben erdélyi ellenzéki követ, majd Pesten a Főrendiház tagja. 1838-ban keleti utazást tett, 1843–1844 között Nyugat-Európába látogatott. Az 1848-as forradalom- és szabadságharc idején Pesten tartózkodott, majd 1850-től folyamatosan a pesti Tigris szállodában élt. Mecénási szerepe kiemelkedő, anyagilag több egyházi- és közintézményt támogatott, így például a kolozsvári és pesti színházat. Élete végén hazatérését, a marosnémeti kastély kibővítését tervezte. A XIX. századdal foglalkozó munkák szinte kivétel nélkül megemlítik naplóíró tevékenységét, amelyet 1809-től élete végéig folytatott, közel 140 kötetnyi naplót hagyva az utókorra. A még ma is nagyrészt kéziratban olvasható hagyaték kétségkívül kuriózum a kor kutatói számára, feltárása nemcsak a kor művelődéstörténeti, eszméletörténeti hátterét világíthatja meg, hanem mikrohistóriai vizsgálatoknak is egyedülálló forrása lehet. Leveleiben és naplóiban a családjával és Döbrentei Gáborral töltött időszakot tartja élete legszebb időszakának. Egykori nevelőjével később sem szakadt meg kapcsolata, Döbrentei haláláig szoros barátság fűzte őket egymáshoz. Többek között erről tanúskodnak azok a párhuzamos naplófeljegyzések, amelyben Gyulay kommentálta Döbrentei korábbi feljegyzéseit: GYULAY–DÖBRENTÉI 2011. Kazinczy látogatásakor vezetett naplóiban, a *Tarka könyvben*, illetve a *Tokos két könyvben* nem emlékezik meg a közös erdélyi kórutórról. Naplóit a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban (Jelzet: Ms 1450/10–77) és a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának (Direcția Județeană Cluj ale Arhivelor Naționale) őrizetében lévő Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárban találhatjuk meg (Jelzet: Gyulay–Kuun Fond 351). Részletes életrajz: CSETRI 2004. Naplói: www.gyulaynaplok.hu.

Gyulai/Gyulay Lotti (Gyulay Karolina) (Oláhandrásfalva, 1792 – Nagypacal, 1862): Gyulay Ferenc és Kácsándy Zsuzsanna lánya. Gyulay Constantia, Gyulay Franciska és Gyulay Lajos testvére. Kazinczy levelezőtársa, fogadott lánya, több művét illető műzsája. Kazinczy hozzá írja a *Mezei virágok* (GERGYE/KAZINCZY 1998, 97) című epigramma-füzért, illetve a *Gróf Gyulay Carolinához* című töredékben maradt episztolát (GERGYE/KAZINCZY 1998, 196). 1816-os személyes találkozásukat követően levelezésük intenzitása csökkent, de Karolina ekkor már nem csak az irodalmi vezérrel, hanem az erdélyi találkozás során lányává fogadott Kazinczy Eugéniával is levelezett. 1830-ban feleségül ment Frimont Péter katonatiszthez, akitől 1835 körül elvált. Ekkor Döbrentei segítségével költözött haza Feldbachból Nagypacalra. A személyes találkozás után Kazinczy a lány metszetével akarta megjelentetni az *Erdélyi Leveleket*, ennek érdekében megkérte Döbrenteit, hogy örökítse meg Lottit, de nincs arról tudomásunk, hogy a metszet elkészült volna (Kazinczy Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1818. júl. 2., KazLev, XVI. köt., 3622. lev.). Kapcsolatukról bővebben: SZAUDER 1970.

Kácsándy Süsie (Kácsándy Zsuzsanna) (1767–1826): Kazinczy fiatalkori szerelme, az utazás alatt dédácsi vendéglátója. Az 1780-as évek közepén Kazinczy kassai kedvese, kit leveleiben és ön-életrajzi írásaiban Süsie-nek nevez (KOVÁTS/VÁCZY 2011, 92–94). 1790-től Gyulay Ferenc felesége. Férje halála után, 1807-től újra levelezett Kazinczyval, akinek élete végéig levelezőtársa, barátnéja maradt. Részben hozzá köthető az 1810-es évek erotikus versciklusa (GERGYE 1992). Gyermekai: Gyulay Lajos, Gyulay Karolina, Gyulay Constantia, Gyulay Franciska.

Wesselényi Miklós, id. (Zsibó, 1750 – Zsibó, 1809): zsidói nagybirtokos, Kazinczy Iphigénia keresztapja. 1772–1778 között huszárkapitány, 1791-től az erdélyi országgyűlés ellenzéki vezetője. 1798-tól színigyet mecénás, 1804-től közép-szolnoki főispáni helytartó. Gróf Haller János (†1790 körül) ellen vezetett ún. gorbói csatában a Haller-ház egyik kapitányát elfogatta, amiért II. József nyolcvévi kufsteini fogságra ítélte 1781-ben. Szabadulása után, az 1790-es országgyűlésen királyi regalista, az ország egyik legnépszerűbb szónoka. Ekkor az ország generálisának jelölték, valamint tagja lett az egyházügyi bizottságnak. Az 1794–1795-ös országgyűlésen követként a nemzeti színház ügyében felállított bizottság tagja. A kufsteini rabságból szabadult Kazinczyt 1805-ben vendégül látta zsidói birtokán. A politikai hadszíntérről 1795-től fokozatosan visszaszorult. 1808-ban birtokain nemesi felkelés szervezésébe fogott. Az 1809-es országgyűlésen az insurgensek generálisjelöltjei közé sem került be. Halála alkalmából írta Kazinczy a *Báró Wesselényi Miklós* című epigrammát (A' zsidói nagy Megholtra, megjelent: *Hazai 's Külföldi Tudóstítások*, Nro. 13., 1810, Böjt elő hava 14., 102, GERGYE/KAZINCZY 1998,

101), melynek keletkezési körülményeiről Cserey Farkasnak, Döbrentéinek, illetve Dessewffy Józsefnek is beszámolt (K. F. Cserey Farkasnak, 1810. jan. 28., KazLev, VII. köt., 1656. lev., K. F. Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1810. jan. 22., KazLev, VII. köt., 1647. lev. és K. F. Gr. Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1810. jan. 25., KazLev, VII. köt., 1653. lev.). Kazinczy eredetileg egy emlékkötetet szeretett volna összeállítani Wesselényi halálára (Kölcsy Ferencz Kazinczynak, Pest, 1810. máj. 6., SZABÓ G. 2005, 98–100), de a kötet végül nem készült el, ellenben Wesselényi síremlékével és szarkofágjával, amelyet szintén Kazinczy tervezett és melynek részletes leírását és ábrázolását leveleiben olvashatjuk (K. F. Ifj. B. Wesselényi Miklósnak Széphalom, 1810. márc. 25., KazLev, VII. köt., 1691. lev.). Kazinczy elkészítette nekrológiát (*Annalen der Oesterreichischen Literatur und Kunst*, 1810, II, 517–518) és kiadta arcképét (*KAZINCZY Ferencz' Munkái. Szép Literatura*, VII, Pest, 1815). Felesége: Cserey Ilona (1754–1831).

Wesselényi Miklós, ifj. (Zsibó, 1796 – Budapest, 1850): zsidói birtokos, a reformkori főrendiház tagja, az ellenzék vezére. Kazinczy 1809-ben episztolát írt hozzá *Báró Wesselényi Miklós úrhoz* címmel (Buda, 1809, önálló nyomtatvány), melynek háttérében az 1808-as pozsonyi országgyűlést követő felkelés állt, amelyhez erdélyi seregük élén a Wesselényiek is csatlakoztak (GERGYE/KAZINCZY 1998, 139–141, jegyzetek: 374–377). Közzereplése az 1813–1817 között Erdélyben dúló inség idején kezdődött, ekkor az éhező tömegeket saját költségén ékeztette több erdélyi főnemessel együtt. Az éhezés idején inségkonyhát állítatott fel Zsibón. Ez idő alatt segélygabona-raktárakat akart felállítani, de tervét az Erdélyi Udvari Kancellária visszautasította. Ebben az időben jelent meg a megyei közéletben, az adóügyi bizottság élén. 1820-ban ismerkedett meg Széchenyi Istvánnal, akivel 1822-ben nyugat-európai körutazást tett (SZÉCHENYI–WESSELÉNYI 2004). Franciaországból és Angliából újdonságnak számító mezőgazdasági eszközöket, technikákat hozott haza, hogy modernizálja zsidói birtokát. Utazási emlékeiről utazási naplót vezetett (WESSELÉNYI 1998). Hazatérése után a főrendű ellenzék élére állt. Az 1834-es országgyűlés után mind a magyar, mind a marosvásárhelyi királyi tábla perbe fogta. Az erdélyi, ún. táblai büntető per az *Országgyűlési Napló* előzetes cenzúrázás nélküli nyomtatása miatt indult meg. A magyar táblán pedig az örökváltság ügyében mondott beszéde miatt fogták perbe a bárót. A Habsburgok értelmezése szerint a szatmár megyei gyűlésen Wesselényi azzal vádolta meg a kormányzatot, hogy direkt politikai céllal veti el az örökváltság ügyét, annak érdekében, hogy a megbuktatás felháborodáshoz, majd felkeléshez vezessen. A felkelés leverésével pedig az alkotmányos szabadságjogokat vonhatná meg a kormány (PAJKOSSY 1997). A perben Kölcsy Ferenc védelmezte, aki összegyűjtötte a mentőtanúk vallomásait, valamint haláláig dolgozott a Wesselényi védelmét szolgáló beszéden (SZABÓ G. 2007, 479). Elítélése előtt, 1838-ban a pesti árvíz károsultjait támogatta. Fogságát 1839-től a budai várban, majd önkéntes száműzésben, Gräfenbergben töltötte, ahol egyre súlyosbodó szembetegségét is gyógyította. 1848-ban hazatért, de korábbi tekintélyes pozícióit már nem sikerült visszaszereznie, ezért újra visszatért Gräfenbergbe. 1850-ben újra haza felé tartott, amikor útközben megbetegedett, majd meghalt. Jelentős érdemeket szerzett a selyemhernyó- és a lótenyésztés terén, valamint a zsidói gazdaságát az átalakuló főnemesi társadalom új vállalkozói igényeinek megfelelően modernizálta. A lótenyésztéssel nemcsak gyakorlatban, hanem elméletben is foglalkozott. 1829-ben jelent meg Pesten *A régi bíres ménesek egyik megszüntetésének okairól* című értekezése, melyet Kazinczy ismertetett a *Felső Magyar Ország Minervájában* (1829/III, 624–628).

4.4. Jegyzetmezők

1. jegyzetmező

(Előbeszéd, Bevezetés, Erdélynek történetei, A' Rákóczyak, A' Báthoryak)

26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Desseffy Józsefhez MDCCCXVI., Előbeszéd, Bevezetés, Erdélynek történetei, A' Rákóczyak, A' Báthoryak (213–234)

- (213) *Teleki Domonkos kevés lapokat bagya* (Teleki Domonkos / Domokos) (SároMBERKE, 1773 – Marosvásárhely, 1798): A könyvtáralapító Teleki Sámuel és Bethlen Zsuzsa fia. 1793–1796 között hazai és külföldi utazásairól írt beszámolójában először ismertette magyar nyelven a XVIII. század végének Magyarországot. Művében (*Egynehány hazai utazások le-írása Tót és Horváth országoknak rövid esmértetével* egygyütt Bécs, 1796. Németül: *Reisen durch Ungarn und einige anglänzende Länder*, Pest, 1805) részletesen beszámolt a felvidéki, erdélyi, dél-dunántúli és horvátországi útajairól, kitért az egyes települések nemzetiségi, vallási és nyelvi összetételére, bemutatta a városok gazdasági jellemzőit, természeti kincseit, valamint felhívta a figyelmet a művelődés- és művészettörténeti emlékekre is.
- (213) *Batthyány Vinczének [...] útja*: Említett mű: *Reise durch einen Theil Ungarns, Siebenbürgens, der Moldau und Bukowina im Jahre 1805*. (Pest, 1811.) Magyar fordítása: BATTHYÁNY Vince Gróf utazása Magyarországnak, Erdélynek, Moldáviának és Bukovinának egy részén által 1805. eszt. Magyarra fordítva egy hazafi által. Pesten 1818. *Batthyány Vince* (Graz, 1772 – Bécs, 1827): császári és királyi tanácsos, az udvari kamara alelnöke, 1809–1819 között Esztergom vármegye főispáni helytartója.
- (215) *Karacsnak Lipszky után [...] metszett [...] Abrosza*: Karacs Ferenc (1768–1838) a legismertebb XIX. századi rézmetsző. Lipszky János (1766–1826) egységes méretarányú térképének (*Mappae generalis regni Hungariae partiumque adnexarum Croatiae, Slavonie et confiniorum militarium magni item principatus Transylvaniae*, Pest, 1804–1808) rézmetszeteit 4 táblában adta ki gróf Teleki László támogatásával. (Életről: NAGY 1874, 88–90. Térképművészetéről: ECSEDI 1912, PATAKY 1951, 41–42.)
- (215) *Benkő Józsefnek Transilvania*: Benkő József (Bardóc, 1740–Közéapaja, 1814) lelkész, tanár, botanikus. Említett műve: *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus, olim Dacia Mediterranea dictus*, I–II, Bécs, 1778. A továbbiakban: BENKŐ (I) 1778 / (II) 1778. Harmadik kötete: *Transilvania specialis*, Bécs, 1790. Általunk használt magyar fordítása: *Erdély földje és népe*, I–II, ford., bev. tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi SZABÓ György, Bukarest–Kolozsvár, 1999.
- (215) *Bethlen János*, bethleni (Kisbún, 1613–Nagyszeben, 1678): erdélyi kancellár (1659–1676, 1677–1678). Idézett műve: *Rerum Transylvanicarum in Libri Quator, Continentes res gestas Principum ejusdem ab Anno 1629. usque ad Anno 1663*. (Az erdélyi történelem négy könyve, amely tartalmazza fejedelmeinek cselekedeteit 1629-től 1663-ig), Nagyszeben, 1664. Általunk használt modern kiadása: BETHLEN János, *Erdély története 1629–1673*, szerk. JANKOVICS József, Bp., 1993. A továbbiakban: BETHLEN 1993. (Életről és kancellárságáról: JANKOVICS 1993, 605–619.)
- (215) *Farkas* (Bethlen Farkas) (Bethlenszentmiklós, 1639–1679): Bethlen Ferenc fahéri főispán és Kemény Kata fia. Erdélyi kancellár, történetíró. II. Rákóczi György udvarában nevelkedett. 1663-tól I. Apafi Mihály tanácsosa, 1678-tól Erdély kancellárja. Több kötetben megörökítette Erdély 1525–1609 közötti történelmét (*Historia de Rebus Transsylvanicis – Erdély története*, Nagyszeben, 1782–1789). RMK II, 2036. A munkát a szerző testvére Bethlen Elek (1643–1696) kezdte el nyomtatni a keresdi várban felállított nyomdájában 1684-ben. Thököli Imre 1690-es támadása miatt a nyomtatást a 832. lapon megszakították és a példányok egy részét a nyomdával együtt Segesvárra szállították. Ezeknek a példányoknak jelentős részét később a Bethlen család visszavitte Keresdre és elajándékozta. A keresdi példányok másik részét ládába zárták és a vár pincéjébe falazták, ahol idővel tönkrementek. A Segesváron maradt kötetek közül a Rákóczi-szabadságharc alatt sok megsemmisült vagy szétszóródott. A mű több példánya felbukkant Erdélyben a XVIII–XIX. század folyamán. Általunk használt modern kiadása: BETH-

LEN Farkas, *Erdély története* I–V, ford. BODOR András, ill. KASZA Péter és S. VARGA Katalin, a jegyzeteket és a mutatókat írta PÁLFFY Géza, ill. KRUPPA Tamás, szerk. JANKOVICS József, Bp., 2000–2010. A továbbiakban: BETHLEN I.

- (215) **Miklós** (Bethlen Miklós) (Kisbún, 1642 – Bécs, 1716): bethleni gróf, erdélyi kancellár, emlékiró. Diákéveiben Apáczai Csere János tanítványa. 1661-től nyugat-európai egyetemeken tanult. 1667-ben megnősült és Udvarhelyszék főkapitányaként az állam szolgálatába állt. 1681-től főstrázsamester, később Kővár főparancsnoka és máramarosi főispán. 1696-tól gróf. 1691–1704 között Erdély kancellárja. *Önéletírását* 1708–1710 között írta. Megjelent: SZALAY László, *Gróf Bethlen Miklós önéletírása*, I–II, (*Magyar Történeti Emlékek* II–III), Bp., 1858. Általunk használt modern kiadása: *Bethlen Miklós Önéletírása*, I–II, (*Magyar Századok*), Bp., 1955. A továbbiakban: BETHLEN 1955.
- (215) *Histoire des Revolutions...*: Az említett munka: Anton Dominik Martin BRENNER, *Histoire des Revolutions de Hongrie, où L'on donne une idée juste de son legitime gouvernement*, I–VI, Hága, 1739. (A továbbiakban: BRENNER I–VI.) Az utolsó kötetben közölt emlékiratokat (Dominique RÉVÉREND, *Bethlen Miklós emlékiratai*, ford. TOLDY István, Bp., 1984, a továbbiakban: BETHLEN 1984) nem Bethlen Miklós (l. feljebb), hanem Dominique Révérend (1648–1734) teológus, diplomata, erdélyi követ (1676–1680) szerezte. Véltetően személyes ismeretségük, Bethlen „franciás” életmódja és nem utolsósorban politikai rokonszerne indította arra az abbét, hogy Bethlent tegye meg kalandregénye hősév. Az irodalomtörténet évtizedekig nem tisztázta a *Memoires* címen emlegetett mű szerzősége körüli kérdéseket, a XIX. században még Bethlent tartották a munka szerzőjének, majd a XX. században Köpeczi Béla kutatásai révén tisztázódott végérvényesen, hogy Bethlen kalandos történeteit a francia származású abbé szerezte. Első kiadását (*Memoires Historiques Bethlem Miklos, contenant L'Histoire des derniers troubles de Transilvanie*, Amsterdam, 1736) 1804-ben fordították le magyarra: Gróff *Bethlen Miklós' ifjúkori életének, úgy Erdélyország' akkori történeteinek, tulajdon magától Frantzia Nyelven való le-írása. Magyarra fordítottat, és ki-adatott a' Magyar Nemzeti Játzó Szín' haszná-ra* (Kolozsvár, 1804). Kazinczy vélhetően személyesen is kézbe vette az 1736-ban kiadott köteteket, mivel egyik 1826-os levelében kölcsönkérte azokat Bártfay Lászlótól (KazLev, XX. köt., 4656. lev.). Az itt szóban forgó *Memoires* a határozottan Habsburg-ellenes, 1739-ben kiadott *Histoire* utolsó kötetében, Rákóczi György *Emlékiratai* mellett jelent meg (*Memoires Historiques du Comte Bethlen Niklos*, BRENNER VI, 93–380).
- (215) *Rumynak Monumenta Hungarica*: Rummy Károly György (1780–1847) történész, tanár. Említett műve: *Monumenta Hungarica az-az Magyar emlékeztetes írások* (Pest, 1815–1817. A továbbiakban: RUMY I/II/III.) című munkájában külföldi könyvtárakban fellelhető magyar vonatkozású kéziratokat és könyvanyagokat közölt. A mű második kiadása 1817-ben Kazinczy előbeszédével jelent meg.
- (215) *Práynak Epistolae Procerum Hungariae*: Pray György (Érsekújvár, 1723 – Pest, 1801) történetíró, apátkanonok. Említett műve: *Epistolae procerum regni Hungariae 1490–1711. – Az az a Magyar Királyság nemeseinek levelei 1490–1711* (Bécs, 1805). Általunk használt kiadás: I–III, Pozsony, 1806. A továbbiakban: PRAYb I/II/III.
- (215) *Bethlen Elek* (Üreg, 1777 – Pest, 1841): Bethlen Pál lovassági tábornok és báró Kemény Krisztina fia. Az erdélyi felkelő nemesség egyik őrnagya, Miksa főherceg hadsegédje, 1835-től az erdélyi királyi főkormányzók tanácsosa. Már tanulói éve alatt Göttingenben kezdett érdeklődni az Erdélyi Magyar Nyelv- és Művelődési Társaság iránt. Az erdélyiek munkáját Németországban több helyen ismertette, valamint levélben felajánlotta szolgálait Aranka Györgynek. Németországban megismerkedett Herderrel, Klopstockkal, Schillerrel és Wielanddal. Vigjátékokat fordított, foglalkozott magyar történelemmel, diplomatikával és közgazdasággal. Munkái magyar, latin, ill. német nyelven a *Hasznos Mulatságokban*, a *Hon és Külföldben* és Hormayr *Archívjában* jelentek meg. Művei közül keveset adtak ki, kéziratban maradt pl. göttingai vagy koppenhágai útinaplója 1795–1797-ből, vagy emlékiratai az erdélyi insurrekcióról 1809–1810-ből. Itt említett műve: *Ansichten von Siebenbürgen*, Pest, 1818. (Életéről bővebben: FERENCZI 1897, 77–80.)

- (215) **Engelnek:** Johann Christian von Engel (1770–1814) az erdélyi kancellária tisztviselője, történétíró. Említett műve: *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*, I–IV, Halle, 1797–1804.
- (215) **Fesslernek:** Fessler Ignátz Aurél (Zarándfalva, 1756 – Szentpétervár, 1839) egyetemi tanár, püspök. Pozsonyban és Győrben végezte iskoláit, majd külföldi egyetemeken tanult. 1781-től kapucinus barátként Bécsben tevékenykedett, majd kilépett a rendből. 1784-ben Martinovics kollégája a lembergi egyetemen, ahol keleti nyelveket és ószövetségi hermeneutikát oktatott. 1788-ban Boroszlóban vállalt nevelői állást. 1791-ben áttért az evangélikus hitre. 1792-től az Evergéták Szövetségének tagja. 1796-tól Berlinben élt. 1809-től a keleti nyelvek oktatója a szentpétervári egyetemen. 1813-tól a szaratovi kormányzóságban (Szareptában) élt és dolgozott. 1820-tól evangélikus püspök. 1831-től a Magyar Tudós Társaság levelező tagja. Szabadkőművesi tevékenységéről ő maga is beszámolt *Actenmässige Aufschlüsse über den Bund der Evergenten in Schleisen* (Freyberg, 1804) és *Fesslers sämtliche Schriften über Freymaurerey* (Freyberg, 1805) című műveiben (BENDA (I) 1957, 587). Nagyszabású 10 kötetes munkája előtt három magyar tematikájú művet írt: *Mathias Corvinus, König der ungar und Grossherzog von Schleisen*, Breslau, 1793–1794, *Attila, König der Hunnen*, Breslau, 1794. (magyar fordításban: Pest, 1811), *Die drey grossen Könige der Hungarn*, Breslau, 1808. Említett nagyszabású történelmi műve: *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen* (Leipzig, I–X, 1815–1825).
- (215) **Hormayr József:** Joseph Hormayr (1782–1848) osztrák politikus, történétíró, udvari levéltári igazgató. Említett politikai életrajz-sorozata a sokszínű Habsburg Birodalom egységes történelmi tudatát volt hivatott szolgálni: *Oesterreichischer Plutarch oder Leben und Bildnisse aller Regenten und der berühmtesten Feldherren, Staatsmänner, Gelehrten und Künstler der Österreichischen Kaiserstaates*, I–XX, Bécs, 1807–1814.
- (215) **Mednyánszky Alyoz [...]** *Hisztóriai Zsebkönyveikkel:* Mednyánszky Alajos (1784–1844) politikus, történétíró. Hormayrrel 1820–1829 között közösen szerkesztett évkönyve: *Taschenbuch für vaterländische Geschichte* (1811–1848).
- (215) **Tiszti Kalendárium:** az erdélyi tiszti kalendáriumról bővebb adatokat nem találtunk.
- (215) **Diplóma Benkónél, az eml. b. I. 38.:** *Diploma Theresianum* (BENKŐ, (I) 1778, 38–43).
- (215) **Comit[atus]. Albensis Superior** (lat.): Felső-Fehér vármegye.
- (215) **Interior** (lat.): belső.
- (215) **Mediocris** (lat.): közép.
- (215) **Districtus** (lat.): járás, közigazgatási kerület.
- (216) **Dist. Terrae Fogaras:** Fogaras földje.
- (216) **Sedes** (lat.): székek.
- (216) **cum filiali** (lat.): fiókszék.
- (216) **Sedes Cibiniensis** (lat.): szebeni szék.
- (216) **Hermannstädter Stuhl** (ném.): szebeni szék.
- (216) **conventionális pénz:** Mária Terézia és III. Maximilián 1753. szept. 21-én új, egységes mértéket teremtő pénzverési egyezményt kötött, melynek értelmében 1 kölni márka 900 ezrelékes ezüstjéből vertek 10 tallért. Ez a mérték az ún. konvencionális pénzláb.
- (216) **xr.:** krajcár.
- (217) **Perceptor** (lat.): a város bevételeit biztosító hivatalnok, adószedő.
- (220) **II. Lajos** (Buda, 1506 – Mohács, 1526): II. Ulászló fia, 1508-tól magyar, 1509-től cseh király. A mohácsi csatából menekülve hunyt el.
- (220) **Zápolya János** (Szápolyai / Szapolyai / I. János) (Szepesvár, 1487/1490 k. – Szászsebes, 1540): Szapolyai István nádor és Hedvig tescheni hercegő fia. 1510 k.–1526 között Liptó vármegye ispánja, koronaőr, erdélyi vajda és székely ispán. 1514-től szörényi bán. 1509–1526 között szepesi ispán és gróf, 1526-tól haláláig magyar király.
- (220) **Nagy Lajos** (1326–1382): magyar (1342–1382), lengyel király (1370–1382).
- (220) **az atyja, István** (Szapolyai / Zápolya István) (?–1499): szepesi gróf, nádor, Szilézia főkormányzója, Szepes vármegye örökös főispánja. 1489–1490 között az osztrák tartományok kormányzója, 1492-től haláláig nádor. I. Szapolyai János király apja. Felesége: Hedvig tescheni hercegnő (†1521).

- (220) *ennek testvére, Imre* (Szápolya / Szapolya / Szapolyai Imre) (?–1487): Szapolyai István nádor testvére. 1459–1464 között kincstartó, horvát–szlavón–dalmát bán, 1464–1465 között Bosznia kormányzója, 1465-től Szepes vármegye örökös főispánja. 1475-től királyi helytartó, 1486-tól 1487-ig nádor.
- (220) *Mátyás királyunk* (Hunyadi Mátyás) (Kolozsvár, 1443 – Bécs, 1490): 1458–1490 között magyar király, 1469-től cseh király, 1486-tól Ausztria hercege.
- (220) *Hedvig Tescheni Hercegaszony* (1469 – Trencsén, 1521): 1483-tól Szapolyai István (†1499) felesége. Gyermekük: János, György, Borbála, Magdolna.
- (220) *Borbála* (Szapolyai Borbála) (Trencsén, 1495 – Krakkó, 1515): I. Szapolyai János húga, 1512-től Jagelló (1467–1548) lengyel király felesége.
- (220) *Zsigmond Lengyel Király* (Jagelló Zsigmond) (Kozinice, 1467 – Krakkó, 1548): IV. Kázmér lengyel király és Habsburg Erzsébet fia. 1506-tól haláláig lengyel király.
- (221) *a' mi Ulászlónk* (II. Ulászló) (Krakkó, 1465 – Buda, 1516): IV. Kázmér lengyel király és Habsburg Erzsébet fia. 1490–1516 magyar és cseh király. Az 1490-es rákosmezei országgyűlésen választották királlyá.
- (221) *Újlaki Lőrinc* (1459/1460–1524): 1511–1513 között nándorfehérvári bán, 1516-ban a kormányzótanács tagja, 1518-tól haláláig országbíró.
- (221) *Vranchich Antal* (Verancsis Antal) (Sebenico, 1504 – Eperjes, 1573): királyi helytartó (1572–1573), pécsi püspök (1549–1557), egri püspök (1557–1569), esztergomi érsek (1569–1573), történetíró. Kezdetben a Szapolyai család diplomatája, majd 1549-től a Habsburgokat szolgálta. Halála évében nevezték ki bíborossá. Nagyszabású kortörténeti munkát tervezett Magyarországról, de művét csak vázlatosan készítette el.
- (221) *Dózsa György pórhadát*: I. Szapolyai János erdélyi vajdaként Dózsa seregeit Temesvár mellett győzte le 1514-ben.
- (221) *Szolimán* (I. Szulejmán) (1495–1566): 1520-tól haláláig török szultán. A török birodalom legnagyobb hódítója. Csapataival eljutott Bécsig, elfoglalta Nándorfehérvárt (1521), Mohácsot (1526), Örményország jelentős részét és Mezopotámiát. 1541-ben bevette Budát.
- (221) *Tomori Pál* (1475 körül – Mohács, 1526): fogarasi és munkácsi várnagy, Bereg és Bács vármegye ispánja, 1523-tól kalocsai–bácsi érsek, a mohácsi csata hadvezére.
- (221) *Frangepán Kristóf* (1470 k. – Varasd, 1527): 1526–1527 között Sopron vármegye ispánja, horvát–szlavón bán és főkapitány. A mohácsi vész előtt hadvezérrül választották, de a mohácsi csatában nem vett részt. Haláláig I. Szapolyai János híve maradt.
- (221) *Gracchus-Verbőczy: Tiberius Gracchus* (Kr. e. 164 – Kr. e. 133), római államférfi, Caius Gracchus testvére. A kisbirtokosoknak kedvező földreformját a senatus teljes kizárásával emelte törvényre, miután megfosztotta hivatalától a vele szembeszálló néptribunust, Marcus Octavianust, aki vétőjogát akarta érvényesíteni a törvényjavaslat ellen. Tiberius a háborúkban szerzett földeket szét akarta osztani a szegényebbek között, a törvény megszavazásával azonban a nagybirtokosok kezében kevesebb vagyon összpontosult volna, így kezdetben mindent megtekintek, hogy eltérítsék Tiberiust eredeti szándékától. Ekkor Tiberius elvetette eredeti törvényjavaslatát és olyat terjesztett elő, amely ellenszolgáltatás nélkül fosztotta meg földjeiktől azokat a nagybirtokosokat, akik szerint jogtalanul birtokoltak bizonyos területeket. Plutharkosz szerint az ellene irányuló népzendülést a gazdagok haraga és gyűlölete irányította (PLUTHARKOSZ (II) 1978, 645–656). *Verbőczy István* (1458–1541): jogtudós, 1525–1526 között Mo. nádora, 1526–1541 között I. Szapolyai János tanácsosa és főkancellárja. 1541-től Mo. főbírája. Első joggyűjteményünk, a Hármaskönyv (*Tripartium*, Bécs, 1517) összeállítója. Fő tézise Tiberius törvényéhez hasonlóan a mágnások hatalmát csökkentette volna. Verbőczy a prelátusok, a mágnások és nemesek részére azonos szabadságot akart biztosítani, a tényleges társadalmi tagozódás ellenére azt mondta, hogy valamennyien azonos rangban képviselik az „országot” és azonos módon tagjai a Szent Koronában megtestesített államiságnak. Az *una eademque libertas* tézise azonban a ténylegesen uralkodó mágnás osztály hatalmát csökkentette volna, így valószínűleg a mágnások befolyása miatt nem emelkedhetett soha törvény szintre a mű (BÓNIS/VERBŐCZY 1990, XIII).

- (221) **1505. végzést-bozata:** A Werbőczy István által megfogalmazott ún. rákosi végzést 1505. október. 13-án a Rákosmezőn tartott országgyűlésen mondták ki. A végzés értelmében a magyar rendek az uralkodók leányági öröklését nem ismerték el és abban az esetben, ha II. Ulászló fiú utód nélkül halt volna meg, csak magyar származású királyt választottak volna. A király azonban nem ratifikálta a végzést, így az nem emelkedhetett törvényerőre. Kazinczy Kovachich Márton György (1744–1821) *Vestigia Comitiorum* (Buda, 1790) című művéből ismerte a törvényt (MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 52. I. 14).
- (221) **1491. Novemb. 23d. költ Alku:** 1491. nov. 7-én II. Ulászló (*Dobzse-Ulászló*, 1490–1516 között magyar király) és Miksa főherceg (*I. Maximilián Császár*, 1493–1519 között német-római császár) Pozsonyban megerősítette az 1463. július 19-én Mátyás király és III. Frigyes (*IV. Frigyesként / IV. Friedrichként* 1440–1493 között német-római császár) császár között létrejött ún. pozsonyi békeszerződést, melynek értelmében a magyar és cseh trón magyar királyi örökös nélkül a Habsburgok kezébe száll (BETHLEN I, 50).
- (221) **1515. Júl. 22d.:** A bécsi házasságkötési szerződés időpontja. I. Miksa császár, II. Ulászló magyar király és I. Zsigmond lengyel király (1506–1548) között létrejött Habsburg-Jagelló házassági szerződés szerint Habsburg *Ferdinánd* osztrák főherceg feleségül vette II. *Lajos* húgát, Jagelló *Annát* (1503–1547), Lajos király pedig Ferdinánd testvérét, Habsburg *Máriát* (1505–1558). (A szerződésről bővebben: HERMANN 1961.)
- (221) **Alku és Kötés a' Bonfin' Magy. Történ.:** „Így aztán hosszan és alaposan meghányva-vete a dolgot, a király beleegyezésével e feltételeket fogadták el: hogy a Mátyás királlyal a korona visszaadásakor kötött szerződés visszaállítassék; hogy ha Ulászló törvényes fiak nélkül hunyna el, a magyar királyság Miksára vagy halála esetén törvényes örököseire szálljon; [...]” (BONFINI 1995, 5.2.74–80)
- (221) **Istvánffy pedig beszéli a' VI. Könyvben, mik következenek:** „Másnap Bécsbe érkeztek, július 22-én Mária Magdolna napján a Sz. István templomába vezette. Hol Tamás esztergomi bíbornok-érsek Máriát a császár Fülöptől született unokáját Lajosnak, Ulászló fiának eljegyzé. A császár pedig Károlynak vagy inkább Ferdinándnak ugyancsak Fülöptől unokáinak Annát, Ulászló leányát jegyesül nyilatkoztatá, oly feltétellel mindkét részről, hogy Magyarország, ha mint történt Lajosnak magva szakadna, a császár azon unokájára, ki Annát elveszi szálljon örökségül. [...] Az ügyeket így rendezvén, a császár szeretete s jóakarátának kitűnő jeleivel Ulászlót néhány nap mulva elbocsátá. [...]” (ISTVÁNYI 1871, 95–96)
- (221) **Siehe unten:** lásd fent (szerk.).
- (221) **Práynál, Annal. T. V. p. 134.:** „Iustificatio, & fundamentalis deductio, quod Clementissimi Domini mei, Sereniss & Potentiss. Princeps, & Dominus Ferdinandus Hungariae, & Bohemiae &c. Rex, Infans Hispaniae, ac Archidux Austriae &c. & ipsius conthoralis serenissima Domina D. Anna Hungariae, Bohemiaeque & Regina, sint & esse debeant, legitimus Rex, Regina, & haeres coronae Hungariae [...]” (PRÁYA V, 135)
- (222) **II. Szolimán:** Helyesen: I. Szolimán (I. Szulejmán) (1495–1566). 1520-tól haláláig török szultán.
- (222) **Várdai Pál** (Kisvárdá, 1483 – Pozsony, 1549): Báthory István tanácsosa (1528–1530), főkan-cellár (1527–1549) esztergomi érsek (1526–1549) 1527-ig a Szapolyai család híve, részt vett a mohácsi csatában majd I. Ferdinándhoz pártolt, aki megerősítette őt érseki székeben és helytartónak nevezte ki. 1543-ban Esztergom török kézre kerülésekor az érseki székhelyet Nagyszombatba helyeztette át.
- (222) **Perényi Péter** (1502 – Bécs, 1548): koronaőr (1519–1529), erdélyi vajda (1526–1529), felső-magyarországi főkapitány (1537–1540), kancellár (1540–1542), 1542-ben a magyar hadak főkapitánya. 1527-ben átpártolt I. Ferdinándhoz, akinek átadta a koronát. Jutalmul Sárospatakot és az egri püspökség javainak haszonélvezetét kapta.
- (222) **Szolimán elbagyá Budát:** 1526. szept. 25.
- (222) **Lajos testét:** (II. Lajos) (Buda, 1506 – Mohács, 1526). II. Ulászló fia, 1508-tól magyar, 1509-től cseh király. A mohácsi csatából menekülve hunyt el.
- (222) **Cseddi Bátor István** (? – Dévény, 1530): Szatmár (1506–1507), Zala (1506–1527), Somogy vármegye (1516–1530) ispánja, budai várnagy (1510), temesi ispán és az alsó részek főkapitánya

- (1511–1523), királyi tanácsos, magyarországi nádor (1519–1523, 1524–1525, 1526–1530), I. Ferdinánd helytartója (1528–1530).
- (222) *Várdai Pál által*: Szapolyait 1526-ban nem Várdai Pál, a frissen kinevezett esztergomi érsek, hanem Podmaniczky István nyitrai püspök koronázta az esztergomi és kalocsai érsekek mohácsi eleste miatt. 1527. július 29-én kelt oklevelében maga I. Ferdinánd írja, hogy Szapolyai fejére Podmaniczky helyezte a Szent Koronát (BETHLEN I, 59).
- (223) *Lasky Jeroním* (Lasky Hieronim Jaroslaw) (1496–1541): I. Zsigmond lengyel király (1506–1548), Szapolyai János, majd 1536-tól I. Ferdinánd diplomatája. 1530–1534 között erdélyi vajda és székely ispán.
- (223) *Prior Censtochow*: Fráter György a lengyel *Collegium Monachorum Czenstochovia* nevű pálos rendi szerzetes kollégium tagja volt.
- (222) *Anton. Szirmay Notit. Hist. Cott. Zemplin*: A szóban forgó Szapolyai-levél a gyűjtemény 159. levele (SZIRMAY 1804, 49–50).
- (223) *Eredetével önmaga ismertet-meg bennünket* (Práy Annal. T. V. p. 271.): „*patria mihi est Kamisacz [...]*” (PRÁY V, 271–272).
- (223) *elfogott Szent Koronát, pártfogolt barátjának hagyá*: Szolimán a bécsi ostrom után visszatért Budára és több oszmanista által hamisítványnak tartott oklevéllel nyilvánította Szapolyait Magyarország királyává (BETHLEN I, 110–112).
- (224) *Sforzia Bouna* (Bona Sforza) (Olaszország, 1494 – Bari, 1557): 1518–1557 között lengyel királyné, I. Zsigmond felesége, Izabella királyné anyja. Férje halála után, kisfia II. Zsigmond gyámjaként ő volt Lengyelország tényleges uralkodója.
- (224) *Isabella* (Izabella / Jagelló Izabella) (Krakkó, 1519 – Gyulafehérvár, 1559): magyar királyné, I. Zsigmond lengyel király leánya, 1539-től I. Szapolyai János király felesége. 1540-től János Zsigmond gyámjaként az ország kormányzója. Buda eleste után udvarával Lippára, Dévára majd Gyulafehérvárra költözött. Miután 1551-ben Fráter György lemondatta, Lengyelországban távozott. 1556-ban Fráter halála után az erdélyi rendek visszahívták Erdélybe, ahol fia, János Zsigmond nevében kormányzott.
- (224) *János Zsigmond* (János Zsigmond / II. János) (Buda, 1540 – Gyulafehérvár 1571): választott magyar király, Erdély első fejedelme. Apja halála után 1540-ben a rákosi országgyűlésen II. János néven koronázzák magyar királlyá. 1566-ban biztosította az erdélyi szabad fejedelemsválasztás jogát. Uralkodása alatt 1568-ban mondták ki a vallásszabadságot a tordai országgyűlésen. Az 1570-ben kötött speyeri egyezményben rögzítette, hogy Erdély a Magyar Királyság elidegeníthetetlen része. Ezután lemondott a magyar királyi címről, amiért Miksa császártól megkapta az erdélyi fejedelem (princeps) címet.
- (224) *Szász-sebesen gyógyíttatá egészségét*: I. Szapolyai János 1540. június 21-én orvosi tanácsára Szászsebesre ment, hogy ott kúrálja magát. Itt értesült arról, hogy felesége 1540. július 7-én fiút szült (BETHLEN II, 37–38).
- (224) *Rogendorff* (Wilhelm von Roggendorf) (1481 – Somorja, 1541): diplomata, Bécs védőinek kapitánya (1529), I. Ferdinánd csapatainak magyarországi főhadparancsnoka (1530–1531), magyarországi királyi csapatok főkapitánya (1541), Ferdinánd tábornoka.
- (224) *Rogendorff álgúyztatá Budát*: A császári csapatok Roggendorf vezetésével 1541. május 3-án értek Buda alá, hogy a váradi békének megfelelően I. Ferdinánd nevében átvegyék a hatalmat. R. két állásból folyamatosan lövette a várfalakat, amelyek annyira meggyöngültek, hogy június 2-án általános rohamot indíthatott (BETHLEN II, 64).
- (224) *katonáját éjjel a várbá fellépdelteté*: Roggendorf csapatai több hetes sikertelen ostrom után csellel akarták bevenni Buda várát. Bornemissza Péter, a város parancsnoka 1541. június 13-án a Szent Mihály-templom zsidótemetőjére nyíló kiskaput megnyitotta Roggendorf katonái előtt. Az éjszaka belopódzó németeket azonban felfedezték és lemészárolták (BETHLEN II, 67–68).
- (224) *magyar Révaihoz* (Révay Péter) (1568–1622): Turóc vármegye főispánja, 1608-tól koronaőr, 1610-től főudvarmester, majd főasztalnok.

- (224) *Ezt, anyját [...] Erdélybe küldé:* Izabella a budai várból először Lippára, majd Erdélybe indult, onnan visszafordulva Dévára ment. Végül Gyulafehérváron rendezte be fejedelmi rezidenciáját (BETHLEN II, 90).
- (224) *Petrovics Péter* (1485 körül – Kolozsvár, 1557): tiszántúli nagybirtokos főnemes, Szapolyai János gyámja. Fráter György halála után ő segített visszatérni Izabellának és János Zsigmondnak a trónra. 1556-tól Erdély helytartója.
- (224) *pauper et egens Monachus* (lat.): szegény és nélkülöző barát.
- (224) *Práy. Epíst. Procer.:* Georgicus PRAY, *Epistolae procerum regni Hungariae* (Bécs, 1805). Altalunk használt kiadás: PRAYb I/II/III.
- (225) *1551. Decemb. 17d. [...] Práy szerint:* Martinuzzi meggyilkolása: PRAYa V, 445–446. A gyilkosság részleteiről: BORBÉLY 1909.
- (225) *o Domine, quare hoc mihi?* (lat.): Ó, Uram, Miért ezt nekem? (PRAYa V, 445.) Bethlen Farkasnál a barát utolsó szavai: „*Testvérek, mit követtem el, mit vétettem?*” (BETHLEN II, 151.)
- (225) *Castaldo ezt írta Nádasdi Tamásnak* (lat.): *Giovanni Battista Castaldo* (1493–1563), császári tábornok, előbb V. Károly császár, majd I. Ferdinánd osztrák főherceg szolgálatában. A császári csapatok élén 1551-ben Erdélybe érkezett, hogy a korábbi gyalui, illetve nyírbátori egyezmény értelmében átvegye az Erdély fölötti uralmat. *Nádasdi* (Nádasdy) *Tamás* (1498–1562): 1554-től a Magyar Királyság nádora. Castaldo Nádasdi Tamáshoz írott levelének idézett része: „*Placuit omnipotenti Deo, Illustrissimum Dominum Cardinalem Varadiensem, felicis recordationis ad aliam vitam ducere, morte quadam repentina. [...] Marcus Antonius, primus inter omnes pugione in gutture bis transfixit Reverendissimum.*” (Ad Thomom de Nadasd, PRAYb, II, 131. lev., 317–318.) „*Tetszett a mindenható Istennek, hogy a boldog emlékeztű Váradai Méltóságos Bíborost hirtelen halállal egy másik életbe vezesse. [...] Marcus Antonius elsőként közülük kétszer szúrta torkon az apátot.*” Kazinczy kéziratos jegyzeteiben is megtalálható az idézett Pray-levél: MTAKK K 624, 109a.
- (226) *Honesto loco natus libertatem meam semper amavi, quam nunc etiam tueri est animus. Volo itaque regnare, rex esse, non fictus, pictus, sed verus; bonis bonus, malis malus* (lat.): Jó családból származom, a szabadságomat mindig szerettem, most is védeni törekszem, ezért akarok uralkodni, király lenni, nem festett báb, hanem igazi, jó a jókhoz, gonosz a rosszakhoz.
- (226) *II. Maximilián* (Bécs, 1527 – Prága, 1576): I. Miksa néven magyar király, II. Miksa / II. Maximilián néven német-római császár. Ferdinánd császár fia. 1553-ban koronázták magyar királlyá és apja halála után 1564-ben foglalta el a magyar trónt.
- (226) *Békési* (Bekes) *Gáspár*, kornyiati (1520 – Grodnó, 1579): János Zsigmond kincstartója és főkomornyikja (1567–1571), erdélyi vajda, Fogaras örökös grófja (1566–1573), Báthory István tanácsosa, majd II. Miksa kapitánya, majd ismét Báthory István tanácsosa és kapitánya (1577–1579). Petrovics Péter apródjaként kezdte katonai, politikusi pályáját. Nagy szerepe volt az 1570-es speyeri egyezmény megkötésében, amelyben először ismerték el Erdély államiságát. János Zsigmond halála után a Habsburg-párt erdélyi fejedelemjelöltje, de Báthory Istvánnal szemben vesztett a kerelöszentpáli csatában. Később mégis csak Báthoryt szolgáltatta, aki a lovaság parancsnokának nevezte ki.
- (226) *Báthory István*, somlyói (Szilágyisomlyó, 1533 – Grodno, 1586): erdélyi fejedelem (1571–586), Lengyelország királya (1576–1586), váradi főkapitány (1561–1571). I. Ferdinánd udvarában nevelkedett. 1571-ben erdélyi fejedelemmé választották, az előző fejedelem, János Zsigmond végakarásával szemben, aki Békési Gáspárt nevezte meg utódjául. 1576-ban a megyesiek országgyűlésén, bátyját Báthory Kristófot nevezte ki erdélyi utódjául. Halálakor a császári udvar elfogadta testvére trónra lépését, engedélyezve ezzel a szabad fejedelemválasztást (BETHLEN III, 109).
- (226) *kucsmát, buzogányt, kardot, zászlót, paripát:* A fejedelemválasztás előtt Ahmed császár Báthory számára hozta meg a szultáni fermánt, ezzel II. Szelim szultán semmibe vette a szabad fejedelemválasztás jogát, amit János Zsigmondnak még megígért. A választás után 1571-ben II. Szelim fejedelmi jelvényeit Mehmed főmadarász adta át Báthorynak. Ezek pontosan: aranyba foglalt fejedelmi jelvény, zászló, jogar, forgóval díszített fejedelmi süveg és egy feldíszített telivér (BETHLEN II, 268 és BETHLEN III, 12).

- (226) *bíteszegett Székelyeket orr és fül nélkül*: A székelyek Bekes Gáspár támogatásával azt remélték, hogy visszaszerezhetik János Zsigmond idejében elvesztett szabadságjogaikat. A Bekes-mozgalom után Báthory 1575-ben több összeesküvőt fej- és jószágvetésre ítélt, 34 székelyt felakasztatott, 34-nek pedig levágatta az orrát és fülét (BETHLEN III, 17, 86).
- (226) *Jagello (Zsigmond)* (1467–1548): 1506–1548 között lengyel király.
- (226) *testvérbátyjának Kristófnak: Báthory Kristóf* (1530 – Gyulafehérvár, 1581): váradi főkapitány (1564–1571), János Zsigmond hadvezére (1566), erdélyi vajda (1576–1581). 1571-ben bátyja erdélyi fejedelemmé történő kinevezésekor ő lett Várad kapitánya. 1576-tól Erdély kormányzó fejedelme. Őt fia, Báthory Zsigmond követte őt a trónon.
- (226) *Zsigmondot, Erdélyi Fejedelemmé választatá (Báthory Zsigmond, somlyói)* (1572 – Prága, 1613): erdélyi fejedelem (1586–1602), Báthory Kristóf fia. Apja halálakor 1581-ben lépett a trónra, de kiskorúsága miatt csak 1588-tól gyakorolta ténylegesen hatalmát. 1594-ben egyik tanácsosa, Carillo Alfonz és nagybátyja Bocskai István biztatására szakított a Portával, majd 1595-ben a törökellenes szövetséghez, a Keresztény Ligához csatlakozott. A szövetségért birodalmi hercegi címmel jutalmazták, illetve I. Rudolf császártól elnyerte Habsburg Károly főherceg leánya, Mária Krisztierna kezét. Az erdélyi rendek azonban nem fogadták el a Ligához való csatlakozást, így lemondott címéről, unokatestvére Báthory Boldizsár javára. De miután a Habsburg-ellenes főurakat unokaöccse Bocskai kivégeztette, visszavette hatalmát és 1595-ben aláírta a Habsburg Birodalom és Erdély közötti törökellenes szövetséget. Azonban a törököktől nem tudta megvédeni Erdélyt, így 1597-ben az oppelni-ratibori hercegségért cserébe átadta Erdélyt a császárnak és elhagyta annak területét. 1598-ban Bocskai segítségével visszatért Kolozsvárra és elfoglalta a trónt. 1599-ben az uralkodást unokabátyjára, Báthory András bíborosra bízta, de miután Báthory hét hónapos uralkodás után meghalt, 1601-ben Zsigmond ismét újráválasztatta magát. Uralkodása alatt négyszer mondott le fejedelmi címéről.
- (227) *Rudolf felé szíta*: Báthory Zsigmond 1597. december 23-án kötött szerződést II. Rudolfal, amelynek értelmében családja többi tagját kizárta a hatalomgyakorlásból és Erdélyt a császári ortalom alá helyezte.
- (227) *Rudolf* (Bécs, 1552 – Prága, 1612): II. Rudolf néven magyar király (1576–1608) és német-római császár (1576–1612), cseh király. Miksa császár fia. Erdélyt egyesíteni akarta az anyaországgal és a törökök ellen közös csapatokat akart küldeni. 1595-ben egyezményt kötött Báthory Zsigmonddal, amelyben elismerte Zsigmondot Erdély szabad fejedelmeként. Együttal Zsigmond kimondta, hogy ha utód nélkül hal meg, Habsburg fennhatóság alá kerül az ország. 1606-ban Rudolfot letaszították a trónról és öccsét, II. Mátyást választották meg uralkodónak. Rudolf azonban nem ismerte el testvérét törvényes uralkodónak, így II. Mátyás 1608-ban egyesülve magyarokkal és a morvakkal fegyverrel győzte le Rudolfot. Az ő nevéhez fűződik a 15 éves háború is, amelynek célja a törökök Európából való kiszorítása volt. Az 1591-től 1606-ig tartó háborúhoz Báthory Zsigmond is csatlakozott.
- (227) *Illustrissimus [...] 's Sacri Rom. Iump. Princeps címet*: A „Princeps” Habsburgoktól kapott cím Báthory szuverenitását fejezte ki. Az általa használt pontos cím: „*Zsigmond, Isten kegyelméből Erdély, Moldva, Havasalföld fejedelme, a Szent Római Birodalom hercege, Magyarország részeinek ura, a székelyek ispánja – Sigismundus Princeps, Dei gratia regnorum Transylvaniae, Moldaviae, Valachiae Transalpiniae, et Sacri Romani Imperii, partium regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes.*” (BETHLEN IV, 121, és KRUPPA 2004, 103.)
- (227) *Arany Gyapjat kapa bozzá*: Zsigmond fejedelem Rudolf császártól 1597-ben kapta meg az aranygyapjas rend lovagja titulust (BETHLEN IV, 180).
- (227) *Maria Krisztierna* (Maria Christierna) (Graz, 1574 – Hall, 1621): Habsburg főhercegnő, II. Ferdinánd húga. 1595-től Báthory Zsigmond felesége. Férje többször is a Kővárba száműzte. 1598-ban férje lemondása után pár hónapig ő kormányozta az országot. A források szerint férjével kötött házassága sikertelen volt, férje vérbaja miatt gyermektelenül, szűzen vált el tőle 1599 augusztusában. Miután a Vatikán felbontotta házasságukat Maria visszatért Ausztriába, hátralevő életét a halli Damenstift zárdájában töltötte.
- (227) *elsőször [...] negyedszer megszöge*: Báthory Zsigmond uralkodása alatt négyszer, elsőször 1598. április 12-én, a gyulafehérvári országgyűlésen mondott le fejedelemségéről.

- (227) *Cardinálissá vágyott lenni*: Báthory Zsigmond miután bejelentette válási szándékát feleségétől, Maria Kristiennától, bíborosi címet követelt magának. Báthory szándékát igazoló levél: KRUPPA 2004, 140–141, 90. levél.
- (227) *Báthori András* (Endre), somlyói (1566 – Csíkszentdomokos, 1599): bíboros, erdélyi fejedelem. Varmiai püspök, majd 1584-től bíboros. Báthory Zsigmond unokatestvére. 1599-ben az ő javára mondott le Zsigmond Erdély fejedelemségéről. 1599. okt. 28-án csatát veszített Szeben mellett Sellenberknél Mihály havasalföldi vajda és a székelyek egyesített csapataival szemben. *agyon veretett 1599. Novemb 3d.*: A menekülő Báthoryt a fellázadt székelyek közül Ördög Balázs gyilkolta meg Csíkszentdomokos mellett. Halála után ismét Báthory Zsigmond foglalta el a trónt (BETHLEN V, 203. és KRUPPA 2004, 209).
- (227) *Báthori Boldizsár*, somlyói (?–1594): 1589-től Fogaras örökös grófja, Báthory Zsigmond tanácsadója.
- (227) *Mihály Moldvai Vajdának* (Vitéz Mihály / Mihai Viteazul) (Aranyosgyéres, 1558 – 1601): 1593–1601 között Havasalföld, 1599–1600 között Erdély, 1600-tól Moldva fejedelme. Rudolf császár helytartója Erdélyben. Báthory Zsigmond uralkodása alatt kihasználva a rendek szembenállását 1599-ben hadaival bevonult Gyulafehérvárra és császári kormányzónak ismertette el magát.
- (227) *Bászta György* (Basta György) (Roccabb, 1544 – Bécs, 1607): császári hadvezér, Magyarország főkapitánya. Rudolf császár megbízottjaként Vitéz Mihály vajdával együtt kormányozta Erdélyt, miután 1599-ben megölette Báthory Andrást. 1601-ben Mihály vajdával együtt legyőzte Goroszlónál Báthory Zsigmond seregeit, majd két hét múlva Mihály vajdát is meggyilkoltatta. 1602-ben Tövísnél végleg legyőzte Báthory Zsigmondot, aki ezután Prágába távozott. Basta 1605-ben Bocskai csapatai elől Bécsbe vonult vissza.
- (227) *Székely Mózes* (Lövéte, 1550 – Brassó, 1603): erdélyi fejedelem. Báthory Zsigmond lemondása után Báthory András oldalán harcolt Vitéz Mihály ellen, majd annak fővezére. 1601-ben azonban szembefordult Mihály vajdával és a goroszlói csatában a császárellenes csapatok, illetve Báthory Zsigmond kapitányaként vett részt. 1603-ban Bektás temesvári pasa segítségével kiűzte Basta csapatait Erdélyből, majd felvette a fejedelmi címet, de még ugyanebben az évben Basta egyesítette seregeit Radul oláh vajda csapataival és Brassónál legyőzte Székely seregeit.
- (227) *Radula*: 1535–1544 között havasalföldi vajda.
- (227) *Bethlen Gábor*, iktári (Marosillye, 1580 – Gyulafehérvár, 1629): Erdély fejedelme (1613–1629), Mo. királya (1620–1621). Báthory Zsigmond udvarában nevelkedett. Basta rémuralmának idején Székely Mózeshez csatlakozott, majd Bocskai Istvánt és Báthory Gábort támogatta, az utóbbinak bizalmas tanácsadója és fejedelemségének előkészítője is volt. 1613-ban a szultán támogatásával az erdélyi rendek fejedelmmé választották, majd 1620-ban a besztarcebányai országgyűlésen magyar királlyá is kikiáltották. A harminc éves háborút lezáró nikolsburgi békében lemondott királyi címéről, amiért II. Ferdinándtól német birodalmi hercegi címet és további hét vármegyét (Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Bereg, Zemplén, Borsod, Abaúj) kapott. 1626-ban feleségül vette Brandenburgi Katalint (†1649), a brandenburgi választófejedelem lányát.
- (227) *Bocskai István* (Kolozsvár, 1557 – Kassa, 1606): váradi főkapitány (1592–1596), Belső- és Közép-Szolnok (1595/1597–1599), Kraszna (1597) vármegyék főispánja, erdélyi fejedelem (1605–1606). A bécsi udvarban apródként kezdte katonai pályafutását. 1592-től váradi kapitány, 1595-ben Gyurgyevónál megverte Szinán pasa hadait és felszabadította a török uralom alól Havasalföldet. Basta kegyetlen rémuralma miatt kapcsolatba lépett a török területekre menekült erdélyi főurakkal és vezetőjükkel, Bethlen Gáborral. Levelezésük azonban Giacomo Barbiano kassai kapitány kezébe került, aki megtámadta Bocskait. A védekezés során 1604-ben a hajdú seregekkel egyesülve Álmosdnál megverte a császáriakat. 1605-ben a szerencsi országgyűlésen mindhárom nemzet (magyar, szász, székely) egyhangúan Mo. fejedelmévé választotta. 1606-ban I. Rudolf császárral megkötötte a bécsi békét, amely biztosította a magyar rendi jogokat és a vallásszabadságot. A császári udvar ugyanebben az évben Bocskai közreműködésével megkötötte a 15 éves háborút lezáró zsitvatoroki békét is. Életéről alapvető munkák: BENDA 1993, BENDA 1955.

- (227) *I. Testamentomát Rumynál*: *Testamentaria dispositio serenissimi principis Stephani Bocskai, Hungariae Transilvaniaequae Principis facta et celebrata anno 1606.* – *Az-az: Az 1606 esztendőben történt Bocskai István, Magyar és Erdély országi fejedelemnek testamentomi rendelése* (BOCSKAY 1816, 315–344).
- (227) *Belgiojősa* (Giacomo Barbiano / Barbian Belgiojoso): kassai kapitány, Felső-Magyarország kormányzója. Bethlen Gábor leveleit, amelyben Habsburg-ellenes felkelésre buzdította Bocskait, megszerezte és ezért felségárulás címen megtámadta Bocskai szentjóni várát. Bocskai 1604-ben Álmosd és Diószeg között legyőzte Belgiojosot.
- (227) *két Balázs, Lippai és Német*: Németi Balázs és Lippay Balázs. Hajdúkapitányok, akik 1604-ben az álmosdi csata idején csatlakoztak Bocskai seregeihez. *Németi* a felkelés során fogságába esett, 1604-ben Basta kivégeztette. *Lippay* a felkelés első szakaszában jelentős katonai érdemeket szerzett, de 1605-ben Bastával folytatott titkos levelezése miatt őt is kivégezték.
- (227) *Mátyás Fő-Herczeg* (II. Mátyás, Habsburg) (1557–1619): német-római császár, 1608-tól magyar király.
- (227) *Illésbázy István* (1541 – Bécs, 1609): magyar királyi tanácsos, magyar királyi udvarmester, Lipót és Trencsén megye örökös főispánja, Magyarország első protestáns nádora. 1605-ben lengyelországi száműzetéséből visszatérve, amelyet felségárulás vádjai miatt kapott, Bocskaihoz csatlakozott, aki visszaadta neki elkobzott javait. A bécsi béke megkötése idején ő volt a Bocskai-küldöttség vezetője.
- (228) *Kátai* (Kátay) *Mihály* (Kassa, 1607): Bocskai kancellárja, Kálló végvár kapitánya. A Bocskai-felkelés idején titokban kapcsolatba lépett a császáriakkal és a törökökkel is, ezért 1606-ban Bocskai fogságba vetette. Később őt gyanúsították Bocskai megmérgezésével.
- (228) *Drugeth Bálint*, homonnai (1577–1609): A Bocskai-felkelés idején a magyarországi hadak fővezére, országbíró. Bocskai őt jelölte ki utódjául (BOCSKAY 1816, 336–337), de mivel a végakarat sértette a szabad fejedelmválasztás jogát, a rendek nem adtak hatalmat Homonnai kezébe.
- (228) *Rákóczy Zsigmond* (1544 – Felső-Vadász, 1608): erdélyi fejedelem. 1604-ben Bocskaihoz csatlakozott, Bocskai halála után a Homonnai-ellenes párt vezetője, majd a rendek segítségével 1607-től Erdély kormányzója. A következő évben lemondott fejedelmi címéről Báthory Gábor javára, mivel Báthory maga mellé állította a hajdúkat. Fia, Rákóczi György 1630-ban lett erdélyi fejedelem.
- (228) *Báthori Gábor*, somlyói (Nagyvárad, 1589 – Nagyvárad 1613): erdélyi fejedelem (1608–1613). Ifj. Báthory István váradi kapitány fia. A Báthory család utolsó fejedelme. 1608-ban a hajdúk támogatását megnyerve lemondatta Rákóczi Zsigmondot és megszerezte Erdély fejedelmi címét. Havasalföldre hadjáratot indított, melynek fővárosát Tirgovistét katonai összecsapás nélkül foglalta el majd Havasalföld fejedelmévé nyilvánította magát. Elfoglalta a szászok központját, Szeben és hatalmának megtartásáért a Portának felajánlotta Nagyváradot, mire a hajdú csapatok meggyilkolták.
- (228) *Géczi András* (Giczzy András) (†Fogarás, 1614): munkácsi, váradi várkapitány. 1612-ben Báthory Gábor követeként Konstantinápolyban járt, de ahelyett, hogy ura érdekeit képviselte volna az erdélyi rendek nevében, saját magának követelte a fejedelmi címet. A következő évben Báthory szétverte csapatait, majd megkegyelmezett neki és visszahívta udvarába.
- (228) *Lutherános, elevenen éjjen-meg*: az 1525-ös rákosi országgyűlés IV. törvénycikke: „*Minden lutheránus az országból kiirtassék s bárhol találtnak, nemcsak az egyházi, de a világi személyek által is bátran elfogattassanak és megégethessenek.*”
- (228) *Pálffy István* (erdődi): Pozsony vármegye főispánja, dunántúli főkapitány, 1608-tól koronaőr.
- (228) *Forgács Zsigmond* (1565–1621): 1606-tól országbíró, 1611-től felső-magyarországi főkapitány, 1618-tól nádor.
- (228) *Eszterházy Miklós* (1582–1645): Bereg és Zólyom vármegye főispánja, országbíró, 1625-től Mo. nádora.

- (229) *Kemény Autobiograph. Rumynál: Kemény János, Erdély Ország Fejedelmének Autobiographiája*, KEMÉNY 1816, 1–188, *Kemény János Autobiographiájának folytatása és végezése*, KEMÉNY 1817, 1–272.
- (229) *Károlyi Susánna* (1585 – Kolozsvár, 1622): Bethlen Gábor első felesége, házasságukból származó két gyermekük még csecsemőként meghalt.
- (229) *Brandenburgi Katalin* (Königsberg, 1604 – Schöningen, 1649): 1626-tól Bethlen Gábor második felesége. 1629-ben a gyermektelen fejedelem utódjaként őt nevezte ki a gyulafehérvári országgyűlés. Férje halála után Bethlen Gábor testvérével, Bethlen Istvánnal és 12 tanácsosával kormányzott két hónapig.
- (229) *Menyegzője ezzel Kassán. L. Rumyt: Bethlen és Brandenburgi házasságkötéséről: RUMY II*, 81–86.
- (229) *Csáky István* (Regeteruszka, 1603 – Szepesvár, 1662): tárnokmester, nagybirtokos, főnemes, Brandenburgi Katalin tanácsadója. Csáky István (†1606) főgenerális és Wesselényi Anna fia. A Habsburgokkal kiegyezésre törekedett, de miután a rendek Brandenburgi Katalint 1630-ban lemondatták, majd Rákóczi Györgyöt emelték a fejedelmi székbe, Csáky Mo.-ra menekült. Életéről: DEÁK 1888.
- (229) *Rákóczy György* (I. Rákóczi György) (Szerencs, 1593 – Gyulafehérvár, 1648): 1630-tól 1648-ig Erdély fejedelme. A 1644-től svéd támogatással a harmincéves háborúban csapatokat indított a császáriak ellen. A kezdeti sikerek ellenére 1645 elején III. Ferdinánddal megkezdte a béketárgyalásokat. A *linzi béke* biztosította Rákóczinak a nikolsburgi békében foglalt hét vármegyét, valamint örökös birtokként megkapta Tokajt, Tarcalt, Ecsedet és a regéczi uradalmat.
- (229) *Fija, a' II. György* (II. Rákóczi György) (Sárospatak, 1621 – Nagyvárad 1660): erdélyi fejedelem, I. Rákóczi György fia. 1642-ben apja fejedelemmé választatta, 1648-ban lépett trónra. 1653-ban hűbéri fennhatóság alá vonta Moldvát és Havasalföldet. 1657-ben Károly Gusztáv svéd király csapataival háborút indított János Kázmér ellen a lengyel korona megszerzéséért. A könnyű győzelemmel kecsegtető hadjárat azonban a lengyel nemzeti ellenállás miatt vereséggel zárult. Miután a hazafelé tartó erdélyi sereget a fejedelem magára hagyta, az egész sereg a tatárok fogságába került. A fogságba esett katonákat Rákóczi – ígérete ellenére – később sem váltotta ki. Mivel a lengyel háborút a Porta nem támogatta, a szultán Rákóczit megfosztotta fejedelemségétől. A rendek Bethlen Gábor unokaöccsét, Rhédey Ferencet választották meg, de Rákóczi 1658-ban lemondásra kényszerítette ellenfelét és visszaült fejedelmi trónjába. A Porta azonban nem ismerte el Rákóczi uralmát és 1659-ben Köprülü Mehmed nagyvezér felszólította a rendeket, hogy Barcsai Ákost válasszák meg. Ekkor Rákóczi haddal indult Barcsai ellen. A következő évben a sikertelen lengyelországi hadjáratot megtorló török csapatok a szászfenesi csatába legyőzték Rákóczit.
- (229) *Rhédey Ferenc* (Nagyvárad, 1616 – Huszt, 1667): Máramaros főispánja, fejedelmi tanácsos, erdélyi fejedelem (1657–1658). 1657-ben a gyulafehérvári országgyűlésen a rendek fejedelemmé választották a Porta utasítására, de már a következő év elején lemondott Rákóczi javára.
- (229) *Gyulai Ferenc*: váradi, dévai, jenei kapitány, zarándi főispán, 1651-től váradi vicekapitány, majd főkapitány. II. Rákóczi György az 1658-as országgyűlésen az ő segítségével került vissza a trónra (BÁNÓ 2009, 184).
- (229) *Ujlaki Lőrinc* (1459/1460–1524): 1511–1513 között nándorfehérvári bán, 1516-ban a kormányzótanács tagja, 1518-tól haláláig országbíró.
- (230) *Barcsai Ákos* (1619 – Kozmatelke, 1661): 1658–1661 között erdélyi fejedelem, diplomata. 1653-tól az országgyűlés és a Fejedelmi Tábla elnöke. II. Rákóczi György sikertelen lengyelországi hadjárata után Erdély fejedelme. Barcsai a béke érdekében óriási hadisarcot és évi adót ígért a Portának, valamint átadta Lugos és Karánsebes várait. Az óriási adóterhek miatt a rendek őt hibáztatták és 1660-ban a trónkövetelő Kemény János ellenében lemondatták. Kemény egy év múlva megölette elődjét.
- (230) *Ortelius*, Hieronimus (1543–1616): nürnbergi történétíró. *Chronologia oder Historische Beschreibung* (I–III, Nürnberg, 1602) című munkája a XVII. század egyik legnépszerűbb Magyarországgal foglalkozó kiadványa, amely 1395-től foglalta össze a török elleni küzdelmet,

- 1592-től részletesen ismertette a csatákat és a 15 éves háború eseményeit. A század folyamán további bővített kiadásai születtek. Az 1660-as évek eseményeit a mű harmadik, egyben utolsó kiadása tartalmazza: ORTELIUS, *Redivivus et Continuatus oder Ungarische Kriegs-Empörungen, Historische Beschreibung von die 1607 bis an der 1665 Jahr* (Bécs, 1665).
- (230) *Barcsait [...]* megöleté: Barcsait 1661 elején gyilkolták meg, mikor Kemény János Görgény várából Kővárra szállította, de Kemény szerepe mindmáig tisztázatlan (CSEREI 1983, 54, 481).
- (230) *Ali Apafit öltöztet é' nyusztos kaftányba*: I. Apafi Mihályt 1661. szept. 14-én nevezték ki Erdély fejedelmévé a Porta utasítására és november 20-án iktatták be tisztségébe.
- (230) *Kuczuk Basa* (Kucsuk / Kücsük Mehmed) (†1668): Manisza helytartója, 1663-tól Várad beglerbégje, majd ruméliai beglerbég. (Magyarországi tevékenységéről: TÓTH 1999.)
- (230) *Apafi Mihály, I.* (1632 – Fogaras, 1690): erdélyi fejedelem, székely ispán (1661–1690). Erdély trónjára török pártfogással került 1662-ben, miután Nagyszőlősnél legyőzte elődjét, Kemény Jánost. Ali pasa pusztítása után helyreállította Erdély politikai, gazdasági és művelődési életét. Részt vett a Habsburgok törökellenes hadjárataiban (1663, 1683). Támogatta a magyar bujdosók mozgalmát és Thököly Imrét. 1688-ban I. Lipót (Leopold) a Habsburg fennhatóság elismerésére kényszerítette Apafit, így a fogarasi szerződésben Erdély felmondta a török védnökségét és I. Lipót és I. József hatalma alá helyezte magát. A fogarasi nyilatkozat ratifikálása után Apafi visszavonultan élt.
- (230) *Caraffa Antal* (Nápoly, 1646 – Bécs, 1693): császári udvari hadi tanácsos, 1687-től a felső-magyarországi részek császári főparancsnoka. Az 1670-es évektől harcolt magyarországi hadszíntereken. 1685-től tábornagy. 1687-ben állította fel hírhedt eperjesi törvényszékét (eperjesi méiszárlás), hogy leleplezzen egy állítólagos császár elleni összeesküvést. A kényszervallatások alatt 24 embert végeztetett ki. Caraffa kegyetlenkedései olyan közfelháborodást váltottak ki, amely hatására I. Lipót három hónap múlva leállította a vizsgálatokat, de még ebben az évben felső-magyarországi főparancsnokká nevezte ki Caraffát. 1688-ban háromévi ostrom után elfoglalta Zrínyi Ilonától Munkács várát. Ezután az erdélyi részek főparancsnoka lett, 1688-ban több, törökök által elfoglalt területet sikerült neki visszaszereznie. 1690-ben visszatért Bécsbe és a francia fronton harcolt tovább.
- (230) *II. Mihály* (II. Apafi Mihály) (1676 – Bécs, 1713): erdélyi fejedelem. 1681-ben 14 esztendősen választották fejedelemmé azzal a feltétellel, hogy a kormányzást 20 évesen veheti át. III. Szulejmán azonban nem őt, hanem Thököly Imrét nevezte ki fejedelemmé. 1701-ben hivatalosan is lemondott fejedelmi címéről.
- (230) *Bethlen Kata*: Bethlen Gergely országos főkapitány lánya, II. Apafi Mihály felesége.
- (230) *Thököli* (Thököly) *Imre* (Késmárk, 1657 – Nikodémia, 1705): Felső-Magyarország és Erdély fejedelme. 1680-tól a Habsburg-ellenes harcok vezére, a kuruc csapatok vezetésével elfoglalta Felső-Magyarországot és Erdélyt. 1682-ben feleségül vette Zrínyi Ilonát, majd szövetséget kötött a Portával. Apafi halála után fejedelemmé választották, a *zernyestyei* csatában megverte a császáriakat, de az erdélyi fejedelemséget nem tudta megtartani. 1699-ben szárműzték.
- (230) *Teleki Mihály* (Nagyvárad, 1634 – Zernyest, 1690): I. Apafi Mihály erdélyi kancellárja. 1662-től kővári kapitány, majd tanácsúr, a fejedelemség irányítója. 1685-ben titkos szövetséget kötött a császári udvarral, amely a török szövetség felmondásával belső önállóságot ígért Erdélynek. I., II. Rákóczi György követője, majd Kemény János híve.
- (230) *Ferencz, é' II. György' fija* (I. Rákóczi Ferencz) (1645–1676): gróf, római birodalmi herceg, erdélyi fejedelem. II. Rákóczi György és Báthory Zsófia fia. Még apja uralkodása idején, 1652. február 18-án választották fejedelemmé, de méltóságát soha sem viselte. 1667-ben feleségül vette Zrínyi Ilonát. A Wesselényi-összeesküvés egyik résztvevője, de anyja közbenjárására kegyelmet kapott.
- (231) *Zrínyi Heléna* (Ilona) (1650 k. – Nikodémia, 1703): 1667-től I. Rákóczi Ferenc, 1682-től Thököly Imre felesége. 1685–1688 között Munkács várát védte a császáriaktól, majd követte férjét a száműzetésbe.
- (231) *Zrínyi Péter* (Petar Zrinski) (Verbőc, 1621 – Bécsújhely, 1671): Zrínyi Miklós testvére, a Wesselényi-féle összeesküvésben résztvevő horvátországi főúr. Lefordította bátyja *Szigeti veszedelem* című eposzát horvát nyelvre. Felesége *Frangepán Anna Katalin*.

- (231) **II. Ferencz** (II. Rákóczi Ferenc) (Borsi, 1676 – Rodostó, 1735): német birodalmi herceg, 1704-től választott erdélyi fejedelem. 1700-ban XIV. Lajostól segítséget kért a Habsburgok ellen, de miután elfogták, bécsújhelyi börtönéből Lengyelországba menekült. Az 1703-tól 1711-ig tartó, Habsburg-ellenes Rákóczi-szabadságharc vezére. Testvére: **Rákóczi Julianna**.
- (231) **Munkácson 1688. január. 14d.**: Zrínyi Ilona 1688. január 17-én adta át Munkács várát.
- (231) **Kolonics Leopold** (Leopold Karl von Kollonitsch) (1631–1707): esztergomi érsek, 1692-től a bécsi udvari kamara elnöke, a magyarországi ellenreformáció egyik vezéralakja.
- (231) **Csáky István**, gróf (1669–1720): Bereg és Ugocs vármegye főispánja, kuruc kapitány, Hadad parancsnoka (1710), Kolozs megye főispánja (1711), Rákóczi megválasztása után a fejedelem híve. Első felesége: Mikola Ágnes, második felesége: Haller Borbála (PAPP 2006, 102).
- (231) **Austria' bússágében neveltetik**: Rákóczi Ferenc és testvére Juliánna 1688. március 27-én érkezett meg Bécsbe.
- (231) **meg nem házasodhaték**: mivel a császári udvar ellenezte, hogy II. Rákóczi Ferenc fejedelmi házból nőüljön, első menyasszonyának, a császári házzal is rokon Magdolna hessen-darmstadti hercegnőnek halálhírét keltette a külföldön tartózkodó Rákóczi előtt.
- (231) **Herczegnek nem bívatott**: II. Rákóczi Ferencnek 1697-ben sikerült elérnie az udvarnál, hogy a római szent birodalmi rangját használja.
- (231) **Longueval**, François Joseph (†1719): belga származású császári kapitány, aki II. Rákóczi György segélykérő levelét nem **XIV. Lajos**nak, hanem a császári csapatoknak adta át. Ezért harmincezer forintot, alezredesi előléptetést és bárói rangot kapott jutalmul.
- (231) **Rákóczyus non longe Tokajino diversatus, cum Steph. Szirmay et Adamus Vay 29. Maji comprehensus...** (lat.): Rákóczit nem messze Tokajtól Szirmay Istvánnal és Vay Ádámmal május 29-én fogták el.
- (231) **Lehmann Kapitány** (Lehmann Godofréd): porosz származású császári kapitány. II. Rákóczi Ferenc az ő segítségével szökött meg bécsújhelyi börtönéből.
- (231) **Rescrudescunt**: Rákóczi fegyverbe szólító kiáltványa: *Rescrudescunt vulnera inclytae gentis Hungariae – Fölrepedeznek a nemes magyar nemzet sebei*, (h. n., 1703), RMK II, 2198.
- (231) **Bercsényi Miklós** (Temetvény, 1665 – Rodostó, 1725): kuruc főgenerális, a Rákóczi-szabadságharc szervezője. Felső-Mo. főhadbiztosa (1696–1698), 1691-től Ung megye főispánja, II. Rákóczi Ferenc bizalmasa és tanácsadója. Kezdetben császárpárti, majd I. Lipót abszolutista politikájával szembe fordulva II. Rákóczi Györgyhez csatlakozott. 1701-ben Lengyelországba menekült. A szatmári béke után Rodostóra távozott.
- (231) **A' Rákóczyak**: Kazinczy a Rákóczi család genealógiáját Carl WAGNER (1732–1790), *Collectanea Genealogica – Historica illustrium Hungariae Familiarum, quae jam interciderunt* (Decas I – Decas IV, Buda, 1778. Kazinczy által használt 2. kiadás: Pozsony–Pest–Lipcse, 1802) című műve alapján (*Rákóczy de Felső Vadász*, WAGNER IV, 88–104) ismerteti itt és a Felső Magyar Országi Minerva hasábjain: K. F., *Tudóstítások a' Rákóczy-ház' genealógiai ismertetének megigazítására, kibővítésére* (FMOM, 1826. Nov., 941–960).
- (233) **A' Báthoryak**: Kazinczy a a Báthoryakat Carl WAGNER (1732–1790), *Collectanea Genealogica – Historica illustrium Hungariae Familiarum, quae jam interciderunt* (Decas I – Decas IV, Buda, 1778) műve alapján ismerteti (*De Báthor*, WAGNER I, 27–55). Kazinczy által használt 2. kiadás: ua., Pozsony, 1802. (Malovecká 2006) .

2. jegyzetmező (Királyaink az Austriai dynastiából)

26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI.,
Királyaink az Austriai dynastiából (234–235)

- (234) *I. Ferdinánd* (Habsburg, 1503–1564): osztrák főherceg, 1556-tól haláláig német-római császár, 1526-tól magyar király.
- (234) *II. Maximilián* (II. Miksa, 1527–1576): német-római császár, 1564–1576 között I. Miksa néven magyar király.
- (234) *II. Rudolf* (1552–1612): 1576–1608 között magyar király, 1576–1612 között német-római császár, cseh király.
- (234) *II. Mátyás* (1557–1619): német-római császár, 1608-tól magyar király.
- (235) *II. Ferdinánd* (1578–1637): német-római császár, 1618-tól magyar király.
- (235) *III. Ferdinánd* (1608–1657): német-római császár, cseh, 1625-től magyar király.
- (235) *IV. Ferdinánd* (1633–1654): 1647-től magyar király, 1653-tól római király.
- (235) *I. Leopold* (I. Lipót) (1640–1705): 1657-től magyar király, 1658-tól német-római császár.
- (235) *I. József* (1678–1711): 1705-től haláláig német-római császár és magyar király.
- (235) *VI. Károly* (1685–1741): 1711–1741 között német-római császár, német király, III. Károly néven magyar király, II. Károly néven cseh király.
- (235) *Maria Theresia* (1717–1780): magyar és cseh királynő, I. Lotharingiai Ferenc német-római császár felesége, a Habsburg-Lotharingiai ház feje.
- (235) *II. József* (1741–1790): osztrák herceg, 1765-től német-római császár, 1780-tól 1790-ig magyar és cseh király.
- (235) *II. Leopold* (II. Lipót) (1747–1792): osztrák főherceg, 1790-től magyar és cseh király, német-római császár.

3. jegyzetmező (Királyhágón)

24. [Az Erdélyi Levelek Tudományos Gyűjteményben megjelent részletei, 1817–1818], [1817. 2. szám], Bogártelke, Jún. 29.-d. (25–26)
25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Ötödik Levél, Nyíres, Jún. 29d. (66–68)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., II. levél (239–241)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Első Szak, 3. szakasz (358–359)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., II. levél (439–440)

- (25) *Bogártelke*: Árpád-kori település. 1569–1577 között Forgách Ferenc nagyváradi püspök birtoka, 1581-ben Báthory Zsigmond Kajántóval és Tiborccal együtt a kolozsvári jezsuita rendház részére megvásárolta. 1638 körül a gyalui vártartomány birtoka. R, Kolozs m., ma: Băgara.
- (66) *Nyíres* (Almásnyíres): Bánffyhunadtól északkeletre, Váralmás községben fekvő falu. 1370-ben az almási várbirtokhoz tartozott. R, Szilágy m., Mesteacănu.
- (67), (239), (358), (439) *Perje*: A település Kraszna falutól délre, Bolyha és Bagolyfalu között fekszik. A források a XVI. században említik először a Valkó várához tartozó Alsó- és Felsőperjét. 1519-ben Losonczy-Bánffy László más birtokok ellenében átengedte a települést fiának, Miklósnak. A falu határában, a Magura nevű erdőben ered a Kraszna folyó. R, Szilágy m., ma: Pria.
- (25), (67), (239), (358), (439) *Kraszna*: Zilahtól 14 km-re északnyugatra, Szilágysomlyótól 11 km-re délkeletre fekvő partiumi település, amelyet a Kraszna folyó szel ketté. Ispánjait és főespereit már a XI. századtól ismerjük. A vármegye központjának számító Krasznavár védelmi és igazgatási szerepét a tatárjárás után Valkó új kővára vette át. A XVI. században a Bánffyaktól a Báthory család birtokába kerül a település, majd 1648-tól Rákóczi György és felesége Báthory Zsófia birtoka. Az 1876-ig fennálló, a Kraszna és a Berettyó felső szakaszának vidékét magába foglaló Kraszna vármegye egykori székhelye. R, Szilágy m., ma: Crasna.
- (25), (67), (239), (358), (439) *szarvas-forspont / lóforspont / ökörforspont / batókrú forspont* (forspont) (ném.): előfogat, a katonák számára kiállított lovaskocsi váltás.

- (25), (67), (239), (439) **Csereim** (Bécs, 1773 – Bécs, 1842/1846): l. a jegyzetmezők előtt.
- (439) **Kolozsvár**: Erdély történelmi központja. R, Kolozs m., ma: Cluj-Napoca.
- (240), (439) **Meszes**: A Meszes-hegység az Erdélyi-középhegység része, a Bihar-hegység északi oldalága. Szilágy megye délkeleti részén nyugatról északi irányba húzódik. Északon a Szamos, illetve a Szilágyság, keleten az Almás-hegység és az Almás-patak, délen a Bihar-hegység, nyugaton pedig a Réz-hegység határolja. A hegységet a lezúduló patakok mély völgyei kisebb egységekre tagolják.
- (25), (67), (239) **Horváti** (Krasznahorvát): Árpád-kori település, amelyet a XIII. században krasznai várbirtokként említenek. R, Szilágy m., ma: Horoatu Crasnei.
- (25), (67), (239) **Teleki Lajos** (1745?–1815): gróf Teleki Lajos és bethleni Bethlen Kata fia. Császári királyi kamarás, guberniumi tanácsos, valóságos belső titkos tanácsos, a Lipót-rend középkeresztese, az erdélyi rendek elnöke. 1794-től Teleki Ferenc mellett a kolozsvári színházi bizottság tagja. Wesselényivel az erdélyi színjátszás egyik irányítója.
- (25), (67), (239) **Gróf Teleki Lajos' gyermekeinek birtoka**: Gróf széki Teleki Lajos és Gróf Toldi Sára gyermekei: Gróf Teleki József, Bruckenthál Mihályné Teleki Krisztina, Tisza Lászlóné Teleki Kata, Teleki Gróf Toroczka Pálné Teleki Juliánna, Gróf Teleki Józsefné Teleki Zsófia (TELEKI 1819, 30). A család birtokügyi iratait (1786–1834) a Kolozsvári Református Gyűjtőlevéltára őrzi (*H részleg. Letétek. A levéltár gyűjtőkörén kívüli fondörvedékek – H4 Teleki Lajos birtokügyi iratai*). Az 1816-os birtokösszeírás szerint Teleki Lajos és felesége Toldi Sára birtokai: Krasznahorvát, Magyar- és Oláhkecel, Sereden, Palicka, Kraszna, Kispacal, Magyarcsaholy, Domszló, Nagykágya, Sámson, Acsád, Ábrahám, Ártánháza, Buzita és Geszteréd. Utolsó letöltés: http://portal.reformatus.ro/index.php?option=com_content&task=view&id=484&Itemid=81 (2012. 01. 25.)
- (239) **Praetoriális** (pretoriális) *bely* (lat.): a városhoz, ill. a megyéhez tartozó.
- (25), (67) **Sztropkó**: Eperjestől 57 km-re északkeletre, az Ondava folyó bal partján fekvő község. A település XIII. században épült várát és a vár körüli települést Zsigmond király 1404-ben Perényi Péternek adományozta. 1568-tól 1764-ig, I. Miksa adományozásának köszönhetően a Gersei Pethő család birtoka lett. 1703-ban a kurucok elfoglalták, majd 1711-ben a császáriak visszafoglalták, lerombolták és felgyújtották a várat. Csak a vártemplom és egy épületszárny élte túl a pusztítást. A romokra a XVIII. század elején kastély épült. SzK, Zemplén m., ma: Stropkov.
- (67) **Tyrolis** (Tirol): ma Ausztriához és Olaszországhoz tartozó közép-európai terület.
- (240), (358), (439) **Helvetzia** (Helvécia): a mai Svájc nyugati részének ókori római neve.
- (240), (358), (439) **Gessner, Salomon** (Zürich, 1730 – Zürich, 1788): író, költő, képzőművész. A szentimentális költészet képviselője. 1788-ban jelentette meg prózai idilljeit *Gessner' Idylliumi* címmel (KAZINCZY: FORDÍTÁSOK 2009, 35–115). Kazinczy 1815-ben és 1816-ban megjelentette Gessner életét és munkáit (*KAZINCZY Ferencz' Munkái. Szép Literatura*, II. és III. kötet, Pest, 1815). (Életről és művészetéről: *Maler und Dichter der Idylle Salomon Gessner*, Zürich, 1980.)
- (25), (67), (240), (358), (439) **Bánffy-Hunyad / Bánffy-Hunyad**: Kolozsvártól 48 km-re északnyugatra, Nagyváradtól 100 km-re délkeletre fekszik a Bánffyhunyadi-fennsíkon a Sebes-Körös és a Damos patak találkozásánál, a Vlgyásza-hegység lábánál. Az Árpád-kori település Zsigmond királyig királyi birtok volt, majd a XV. században a Losonczy-Bánffy család birtokába került. 1640-től I. Rákóczi György birtoka. R, Kolozs m., ma Huedin.
- (240) **Újbelyiek**: sátoraljaújhegyi hegység. Például az önéletrajzi írásaiban többször megjelenő Hecsketető (KAZINCZY 2009, 433).
- (67) **Keresztúri 's Zombori hegyek**: A bodrogkeresztúri és mezőzombori csúcsok Mo. legmagasabb hegységéhez, az Északi-középhegységhez tartoznak.
- (25), (67), (240) **szeretett gyermekkel / Lyányom**: Kazinczy Eugenia (Kazinczy Eugénia Petronella Nicolaissa Barbara, később Kraynik Imréné / Genie, Zseni) (Széphalom, 1807 – Budapest, 1903): Kazinczy Ferenc és Török Sophie második lánya, Kazinczy legkedvesebb gyermeke. Ferje, Kazinczy Klára fia, Kraynik Imre egyben másodunokatestvére is volt (VAYK 1903, 322). Kazinczy elsősorban tapasztalatszerzés, tanulás miatt vitte az akkor még csak 9 esztendőes lá-

- nyát Erdélybe, másodsorban, hogy találkozzon egykori szerelmének leányával, Gyulay Lottival (Kazinczy Ferenc Gróf Gyulay Karolinának, Széphalom, 1816. márc. 26., KazLev, XIV. köt., 3166. lev.).
- (25), (67), (240) *Sophie / anyja' nevét* (Török Sophie) (1780–1842): Kazinczy felesége. Kazinczy szabadkőműves beavatója, Török Lajos lánya.
- (25), (67), (240) *Thalie / testvéreiét* (Anna Sophronia Thalia Therezia, később Hrabovszky Sándorné) (1809–1864): Kazinczy Ferenc és Török Sophia harmadik gyermeke.
- (25), (67), (240) *Emil / testvéreiét* (Marcus Aemilius Ferenc) (1811–1890): Kazinczy Ferenc és Török Sophia negyedik gyermeke. Osztrák szolgálatban álló katona, a forradalom után nyugalmazott kapitányként visszavonult, de később újra szolgálatba állt. Egykorú jellemzése: PÁLFFY 2008, 166.
- (25), (67), (240) *Antonínt / testvéreiét* (Antonin Sophron Ferenc) (1813–1879): Kazinczy Ferenc és Török Sophia ötödik gyermeke.
- (25), (67), (240) *Prónay Phigie / barátnéja' nevét* (Prónay Iphigenia Sophie, Csáky Ágostonné) (1807–1874): Kazinczy keresztlánya, akit Kazinczy korán elhunyt első gyermeke, Iphigenia után neveztek el (Kazinczy Gróf Gyulay Ferencnének, Széphalom, 1808. okt. 29. KazLev, XVI. köt., 1365. lev.).
- (25), (67), (240), (358), (440) *Elöttem fekvők az egész Erdély / Elöttem terült el Erdély*: Kazinczy Erdély és Magyarország határán, az 582 méter magasan kanyargó Király-hágón tekintett le Erdélyre. Az Erdély kapujának is nevezett hágó nemcsak Bihar és Kolozs vármegye, hanem 1557–1867 között Erdély és Magyarország határa is volt.
- (25), (67), (240), (358), (440) *a' tájfestés szóval, és nem rajzolatban, / és nem ecsettel mindég sikeretlen*: A tájfestés természetéről az 1810-es évek második felében Kazinczy az *Erdélyi Levelek* fiktív címzettjével, Dessewffy Józseffel intenzív vitát folytat. Kazinczy, Lessing Laokoón-elemzésében (LESSING 1999, 7–150) kifejtett nézeteit követve a festő feladatának tekinti a tájfestést, szerinte csak azt lehet egy írónak megmutatni, ami szavakkal jobban kifejezhető, mint képekkel (Kazinczy Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1818. szept. 18., KazLev XVI. köt., 3640. lev.). Dessewffy Lessinggel ellentétben indokoltnak tartja a hosszan kifejtett természetábrázolást, mivel szerinte a táj szemlélése és felfogása az olvasáshoz hasonlít, amely szintén percről percre történik (Dessewffy József Kazinczynak, Szentmihály, 1818. okt. 4., KazLev, XVI. köt., 3647. lev.).
- (440) *metaphysicáló* (gör., lat.): metafizikus, azaz a fizikai, tapasztalható törvényektől eltérő.
- (240), (358), (440) *az efféle leírások nem az Űr', hanem az Idő' tárgyai / az afféle leírások az Idő' és nem az Űr' tárgyai / az efféle leírások nem idő', hanem űr' tárgyai*: Kazinczy itt a lessingi paradigmában rejlő ellentétet ragadja meg. Vajon egy térben kiterjedő objektív jelenség lehet-e a költészet, tágabb értelemben az írás tárgya, vagy azt csak a festészet jelenítheti-e meg? Az Űr jelen esetben a teret, a térbeliséget, ezáltal a festészetet jelenti, míg az Idő a cselekményességet megragadó írásra utal (LESSING 1999, 7–150).
- (26), (68), (240), (359), (440) *spallér* (ném.): sor, sorfal; gyümölcsfák és szőlők felkötözésére szolgáló rács.
- (240), (359), (440) *Karpát' ága*: A Máramarosi-havasok Kárpátalja legnagyobb és legmagasabb hegyvonulata, amely Románia és Ukrajna területén fut végig.
- (26), (68), (240), (359), (440) *eggy hegy / Vlagasza / Blagyasza* (Vlegyasza-hegység): Az Erdélyi-középhegység, ezen belül a Bihar-hegység része, amelyet északon a Sebes-Körös, nyugaton a Fekete-Körös, keleten a Kis-Szamos és délen az Aranyos fog közre.
- (440) *Lomnicz* (Kakaslovníc): Késmárktól 6 km-re délnyugatra fekvő település, a Poprád folyó bal partján. SzK, ma: Vel'ká Lomnica.
- (240), (359), (440) *Késmárk / Késmárk*: a Poprád folyó partján fekszik. Kazinczy 1768-ban itt kezdte meg iskolai tanulmányait. SzK, ma: Kežmarok.
- (240), (359), (440) *Máramaros*: A Magyar Királyság északkeleti részének közigazgatási egysége, amelyet Románia és Ukrajna között osztottak fel. Szinte teljes területét az északkeleti Kárpátok foglalja el.

- (240), (359), (440) *Fogaras*: 1291-ben uradalmi központ, váráról, várnagyairól csak 1455-től tudunk. 1530-ban János király Nádasdy Tamásnak adományozta a birtokot, annak Budavár ostrománál szerzett érdemeiért. I. Apafi Mihály idején a fejedelemség tényleges székhelye, itt halt meg a fejedelem 1690-ben. R, Brassó m., ma: Făgăraș.
- (240), (359), (440) *Abrudbánya*: Az Erdélyi-középhegység részét képező Erdélyi Érchegységben fekvő település. R, Fehér m., ma: Abrud.
- (240), (359), (440) *Hátszeg*: A Sztrigy és a Nagy-patak által határolt dél-erdélyi hegyi medence centruma. R, Hunyad m., ma: Hațeg.
- (241) *staffírozva* (ném.): bőségesen ellátva valamivel.
- (68), (241), (359) *Claude-Lorrain / Claudokat* (Claude Gellée) (Chamagne, 1600 körül – Róma, 1682): Kazinczy egyik legkedveltebb festője, az európai tájképfestészet egyik legjelentősebb mestere. A fényhatásokkal kitűnően játszó művész részletgazdag tájképfestészete a realizmus illúzióját keltette. Érzékeny, nosztalgikus képei az antik Róma világát idézik. Kazinczy több művében is megidézi festményeit (*Nagy Gáborhoz*, GERGYE/KAZINCZY 1998, 158, KAZINCZY 2009, 526). A festő alkotásairól készült másolatokat gyűjtötte.
- (68), (241), (359) *Vernét*, Claude Joseph (Avignon, 1714 – Párizs, 1789): francia tájképfestő, aki idealizált tájfestményeivel az egész kor tájszemléletét befolyásolta. A festészet alapjait édesapja, Antoine Vernet mellett tanulta meg. 1734-től Rómában élt. Behatóan tanulmányozta a víz és a levegő ábrázolásának lehetőségeit. Romantikus kikötő ábrázolásai, holdfényes tengeri tájai vagy a naplementébe olvadó tájat ábrázoló festményeivel nagy sikert aratott római körökben. 1753-ban Párizsban királyi megbízásra a francia kikötőket kezdte el festeni. Udvari festőként halt meg. Claude Lorrain mellett Kazinczy egyik legkedveltebb festője, a műveiről készült másolatokat gyűjtötte (KAZINCZY 2009, 291). Több művében megidézi festményeit, kedvelt témáit (*Nagy Gáborhoz*, GERGYE/KAZINCZY 1998, 158, 291).

4. jegyzetmező (A demsusi templom)

24. [Az Erdélyi Levelek Tudományos Gyűjteményben megjelent részletei, 1817–1818] [1817. 2. szám], Dédács, Aug. 13d. (26)
25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Dédács, Aug. 10dikén. (140)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XVII. levél (299)
- (26), (140), (299) *Demsus*: Hátszegtől 12 km-re fekszik nyugatra. Árpád-kori település, amelyet először 1360-ban említenek a források. R, Hunyad m., ma: Densuș.
- (140) *azt nem tartá méltónak*: Jósika János (1778–1843): báró, az erdélyi Gubernium elnöke. 1804-től számfelletti bíró, 1812-től 1816-ig Hunyad vármegye főispánja, 1816-tól főkörmányszéki tanácsos, 1819-től titkos tanácsos, a főkörmányszék alelnöke, 1822-től Bánffy György gubernátor halála után 1834-ig guberniumi elnök. Kazinczyval 1816. augusztus 11-én találkozott branyicskai birtokán. A főispáni címétől elköszönő Jósika 1816. aug. 5-én Kazinczyt Hunyad megye assessori címével akart kitüntetni, de Kazinczy az ünnepség idején sógoránál Lugoson tartózkodott, így nem kapta meg a kitüntetést (Kazinczy Dessewffy Józsefnek, Dédács, 1816. aug. 10., KazLev, XIV. köt., 3244. lev.). Kazinczy hozzá írja *Branyicskán, Hunyadban* című versét (GERGYE/KAZINCZY 1998, 65), melyet a báró a Martinuzzi-kápolnába vésetett (Kazinczy Kis Jánosnak, Széphalom, 1817. Felesége Grófnéjának: Gróf Csáky Rozália (1784–1850) 22., KazLev, XV. köt., 3384. lev.). Jósika közéleti pályájának alakulásáról és Kazinczyval való levelezéséről: ENYEDI 1999. Kazinczy Jósikáról alkotott véleményéről: PAPP 2008b, 251.
- (26), (140), (299) *templom, melly Római műnek tartatik / az épület nem Római / Római alkotmányának tekintetik*: A XIII. században román stílusban épült Szent Miklós-templom Erdély egyik legrégebbi, ma is használatos egyházi műemléke. Építéskor számos római kori sírkövet, vízvezeték, töredéket, márványt, téglát, oszlopot használtak fel, ezért sokáig vitatott volt a templom eredete és kora. Az eredetileg négyzet alakú, félkör alakú apszissal és négy pillérrel

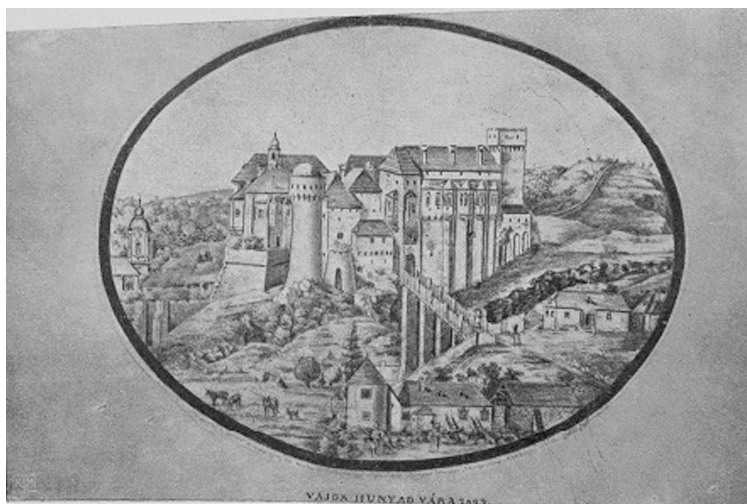
- rendelkező templomot a XIV–XV. században kibővítették, 1466-ban készült freskóit a XVI. században lemeszelték. A templom különlegessége, hogy görögkeletiek és reformátusok a XVI. századtól egyaránt használták (LÉSTYÁN 2000).
- (26), (299) *Vajda-Hunyad*: Dévától 20 km-re délre, a Zalasd a Cserna összefolyásánál fekvő település. R, Hunyad m., ma: Hunedoara.
- (26), (299) *Hohenhausen Majórnak*: Az említett mű: Sylvius-Joseph, baron de HOHENHAUSEN, *Die Alterthümer Daciens in dem heutigen Siebenbürgen, aus den Zeiten der Roemer. Auf Befehl un Kosten Ihrer Majestaet der Kaiserin* (Bécs, 1775).
- (299) *Hohenhausen*, Sylvius Maximilian Freiherr von (1738–1814): magas rangú osztrák katonatiszt, aki a XVIII. század végén bejárta Hátszeg és Hunyad vidékét régészeti, felirattani kutatásokat végezve. Említett műve sok téves helyrajzi adatot és hamis feliratot tartalmaz. (BODOR 1995, 71.)
- (140) *Károlyvár / Fejérvár* (Károlyfehérvár, Gyulafehérvár): Kolozsvártól 95 km-re délre, az Om-poly és a Maros összefolyásánál fekvő település. Erdély történelmi fővárosa. A város püspökségét Kézai szerint Szent István alapította 1009-ben. Szent Mihály templomában található, „a legnagyobb Magyar” Hunyadi János síremléke. R, Fehér m., ma: Alba Iulia.
- (299) *Harczok’ Istene tiszteltetik*: Hohenhausen a római maradványokból következtetve tévesen nevezte a templomot Mars templomának (TÉGLÁS 1897, 544).
- (299) *Seivert*, Johann (Nagyszeben, 1735 – Szenterszébet, 1785): erdélyi szász lelkész, történész. Tanulmányait többek között Szebenben és Helmstädtben végezte, hazatérve a szebeni szász gimnázium tanára lett, majd szenterzsébeti papi és esperesi teendőit is ellátta. A szász művelődéstörténet jelentős képviselője, az erdélyi szászság eredetének, történetének kutatója. 1777-ben jelent meg *Die Sächsischen Stadtpfarrer zu Hermannstadt* című munkája, amelyben Nagyszeben szász lelkészeit mutatta be. Halála után, 1790-ben adták ki az Erdélyi Nagyfejedelemség földrajzáról szóló *Geographie des Grossfürstenthums* című munkáját. Fő műve, az erdélyi szász írói lexikon 1785-ben jelent meg *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften* címmel. A század egyik legjelentősebb óorkutatási kiadványa is a nevéhez köthető, a Dácia feliratait közlő könyve Bécsben jelent meg 1773-ban (*Inscriptiones monumentorum Romanorum in Dacia Mediterranea*).
- (299) *Mesericius* (Mesericius) János (15–16. sz.): Geréb László erdélyi püspök titikára. Ő volt az első, aki Ulpia Trajánát Várhelyre és környékére helyezte el.

5. jegyzetmező (Vajda-Hunyad)

21. Feljegyzések (Vajda Hunyad. Aug. 13. 1816.) (21–23)
24. [Az Erdélyi Levelek Tudományos Gyűjteményben megjelent részletei, 1817–1818], [1817. 2. szám és 1817. 4. szám], Dédács, Aug. 13d. – Károly Fejérvár, Aug. 19-ikén. (26–28)
25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], 25. levél. Dédács, Aug. 13d. (142–145)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI, XVI. levél. (295–298)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Hetedik szak, 73. szakasz (411–414)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XXXIV. levél (486–489)
- (21), (26), (142), (295), (411), (486) *Vajda-Hunyad / Hunyad*: Az Árpád-kori település a XI. században a megye legfontosabb települése, majd a megyei esperesség központja is egyben. A sáncvárral rendelkező település a XIII. századtól a kő várépítéssel elterjedésével elveszítette vezető szerepét, mivel az ispán ekkor már Déva várában, az esperes pedig a gyulafehérvári káptalanban székel. R., Hunyad m., ma: Hunedoara.
- (26), (142), (295), (411) *Szeben* (Nagyszeben): Az erdélyi szászok kulturális és kereskedelmi központja. 1703-tól 1791-ig az erdélyi Gubernium székhelye. R, Szeben m., Sibiu.
- (411), (486) *Kenyér-mező / Kenyérmező*: Szászváros és Szászsebes között fekvő mező.

- (26), (142), (295), (411) *Dédács*: Az itt található Gyulay-kastély 67 hektáros parkjában a mai Románia egyik legértékesebb és egyik legrégebbi honos és egzotikus fa- és cserjegyűjteménye található. A parkot Gyulay Ferenc 1736-ban alapította és a XVIII. század folyamán különleges növényfajokkal telepítette be megváltoztatva az addig tölgyfákból és szilvafákból álló Marosmenti flórát. A források többek között vadgesztenye alléról szólnak és feltételezhetően itt jelent meg legelőször a szomorúfűz Erdélyben. A dedácsi birtok egészen az 1880-as évekig volt a Gyulayaké, majd a Kuun család birtokába került (FEKETE 2007, 139–145 és MOLNÁR 2006). R, Hunyad m., Biscaria, ma Piski (Simeria) városrésze.
- (26), (142), (295), (411), (487) *Barcsa*: A település neve először 1295-ben bukkan fel forrásainkban. Innen származik Barcsai Ákos erdélyi *fejedelem*. R, Hunyad m., Bîrcea Mare.
- (26), (142), (295), (411), (487) *Kis-Pestes / Al-Pestes* (Alsó- és Felső-Pestes): Vajda-Hunyadhoz tartozó települések. R, Hunyad m., Peștișul Mare.
- (26), (142), (295), (411), (487) *Retyezár / Retyezát*: A Déli-Kárpátokhoz tartozó, Erdélyen végighúzódó hegylánc.
- (411), (487) *A' Grófné 's gyermekei*: l. a jegyzetmezők előtt.
- (27), (143), (295), (412), (487) *Hunyadi / Hunyadi János* (1407 körül – Zimony, 1456): kormányzó, a Magyar Királyság legkiemelkedőbb hadvezére, Hunyadi Mátyás és Hunyadi László apja, nevéhez fűződik az 1456-os nándorfehérvári győzelem. Hunyadi János nemcsak a magyar történelem, hanem a magyar építészettörténet egyik legfontosabb alakja is. Bár építkezései Zsigmond és Mátyás király vállalkozásai mellett elmaradtak, a neki tulajdonított építkezések, illetve átépítések terelték a művészettörténészek figyelmét az udvari építkezésekről a főúri építkezésekre. Az ő feyülete alatt folyt a vajdahunyadi és temesvári várak, a kolozsvári domonkos, a vajdahunyadi és tövisi ferences kolostorok, a gyulafehérvári székesegyház, illetve a marosszentimrei és alsóorbói templomok építése (RADU 2005). Férje halála után Szilágyi Erzsébet (1410–1483 körül) építette tovább a vajdahunyadi várat, nevéhez elsősorban a dekorációs festések, illetve a várudvar lakótereinek megnagyobbítása fűződik. Az északi sarok első várának lakóházát az ún. Aranyház földszintjét beboltoztatta és emeletet rakatott rá, a déli oldalon pedig olasz stílusú loggiát építtetett. Idejében került sor a vár külső falainak geometrikus idomokat felhasználó dekorációs festésére. Építkezéseihez kizárólag téglát használt, ezért a váron folyt munkálatai jól elkülöníthetők a korábbi munkálatoktól.
- (21), (27), (142), (295), (412), (487) *a' vár / a' Vár*: A hunyadi birtokot Hunyadi János nagypapjának, Serbe vitéznek Zsigmond király adományozta 1409-ben. Itt kezdte meg a törökverő Hunyadi az 1440-es évek elején Erdély legszebb lovagvárának emelését. Az arisztokratikus rezidencia fényét az akkor újdonságnak számító építészeti megoldások is emelték, így például az itáliai loggiákat idéző kiegészítések vagy a várat és az ún. Nebojsza-tornyot összekötő folyosó, illetve felvonóhíd. A „Ne félj” nevet viselő torony a családtagok vagy vagyontárgyak védelmét szolgálhatta, kitűnő funkcionálását mutatja az 1854-es tűzvész, amikor az egész vár lángok martaléka lett, de a Nebojsza-torony teljes mértékben érintetlen maradt. Hunyadi 1456-os halálát követően a vár átalakítása félbe maradt, mígnem Mátyás király 1482-ben házasságon kívüli fiának, Corvin Jánosnak adományozta a várat (RADU 2008). A következő jelentős átalakítás Bethlen Gábor nevéhez fűződik, aki 1618-ban lett Vajdahunyad tulajdonosa. A vár a XV–XVI. század folyamán kétszer leégett, majd újra felépült. 1659-ben I. Rákóczi György foglalta el a várat. 1775-től a kincstári uradalom felügyelete alá helyezték, majd hivatali helyek kialakítása miatt belső átalakításokat végeztek benne. Miután I. Ferenc 1817-ben Erdélyben járt feleségével, Vajdahunyadon három napot töltött és elrendelte a vár restaurálását. A 30 000 forint adományból még a látogatás évében elkezdték a munkálatokat, de egy 1818-as tűzvésznek köszönhetően a helyreállítás nem fejeződött be. Ekkor Tordai Lengyel István vajda-hunyadi járási bánya felügyelő Igaz Sámuel *Kedveskedőjében* megjelent költeményével („A halhatlan emlékeztű Hunyady Jánostól, magyar Ország Vitéz és hív Gubernatorától, V.-Hunyadon 1452-dik esztendőben építtetett híres kastélynak panasza, Megjelent: 1823. jún. 29. Közli: ARÁNYI 1867, 88–89). közadakozásra buzdította Erdély lakosságát. A befolyt összegből báró Miske József 1824-ben végeztette el a szükséges munkálatokat. A kiegyezést követően 1868-tól megkezdődött a vár helyreállítása. A magyar műemlékvédelem egyik legkiemelkedőbb vállalkozása egészen az

I. világháború kezdetéig folyt, míg azt Möller István a román frontok előrenyomulása miatt kénytelen volt abbahagyni. A vár a XIX. század folyamán a középkori építészeti referenciapontjává vált és Möller munkássága nyomán összefonódott a Hunyadi család eredettörténetével, mivel Möller a Mátyás-loggia freskójeleterein látta a család eredetmondájának, Hunyadi János Zsigmond királytól való származásának bizonyítékát. A vár Bája István által készített metszetét Kazinczy szerette volna közölni az *Erdélyi Levelek*ben, de anyagi okok miatt erre nem került sor. Bája István 1819-ben küldte meg a vár látképét a dévai vár metszetével együtt (Kazinczy Gyulay Ferencznének, Széphalom, 1819. aug. 22., KazLev, XVI. köt., 3778. lev.). A metszet egyik 1823-as kiadását Möller István közölte 1913-ban (MÖLLER 1913, 13).

51. A vár képe 1823-ból, következő felirattal: Rajzolta a szerint a hogy ezen Vár mostan áll Borbátvizi Bája István Hunyad Vármegye Insurg. Lovas Kapitány s Tábla Bíró.

16. kép

Aláírás: „Rajzolta a szerint a hogy ezen Vár mostan áll Borbátvizi Bája István Hunyad Vármegye Insurg. Lovas Kapitány s Tábla Bíró.” (MÖLLER 1913, 13)

- (295), (412), (487) *Atlász* (Atlas): a földgolyót tartó titán a görög mitológiában.
- (27), (143) *Kánt*, (Immanuel Kant) (Königsberg, 1724 – Königsberg, 1804): író, filozófus. Eszméit Sípos Pál közvetítette Kazinczynak.
- (27), (143) *Friedrich* (Voltaire, Francois-Marie Arouet) (Párizs, 1694 – Párizs, 1778): író, filozófus.
- (27), (143) *ifjúságom barátnéjával*: Kácsándy Grófnéval. L. a jegyzetmezők előtt.
- (27), (143) *Comtesse Constantzia* (Gyulay Constanzia, gróf Kuun Lászlóné) (Oláhandrásfalva, 1802 – Görcz, 1873): Gyulay Ferenc és Kácsándy Zsuzsanna lánya, Gyulay Lajos, Gyulay Lotti és Gyulay Franciska testvére.
- (22), (27), (143) *Buzogánybástya / Buzogány-bástya*: a vár legmagasabb, fedett, boltozott bástyája, más néven Buzogány-torony vagy Hímestorony.
- (21), (27), (143), (296), (412), (487) *Zalasd*: Hunyadi vára a Csernába torkolló Zalasd patak mentén, a Ruzska-havasok keleti lejtőjének magaslatán épült.
- (27), (143), (296), (412), (487) *Mátyás Király / Mátyás / Mátyás a' Király / Mátyás a' Király*: Hunyadi Mátyás (Koloszvár, 1443 – Bécs, 1490): 1458–1490 között magyar király, 1469-től cseh király, 1486-tól Ausztria hercege. Mátyás király főként az uralkodói reprezentáció jegyében folytatta a vajdahunyadi vár átépítését. A munkálatok uralkodásának első felében háttérbe szorultak, a vár szerepe az 1470-es évek végén értékelődött fel, amikor is egyértelművé vált, hogy

Mátyás egyetlen örököse házasságán kívül született fia, Corvin János lesz. 1479-ben két örökös ispánságot, Lipótot és Hunyadot adományozta fiának, majd 1482-ben a várat is átengedte neki. Az adományozás Corvin János teljes körű jogainak elfogadását, a Hunyadi családba való beemelését szimbolizálta.

- (27), (143), (296), (412), (487) *Bethlen Gábor*, iktári (Marosillye, 1580 – Gyulafehérvár, 1629): Erdély fejedelme (1613–1629), Mo. királya (1620–1621). Építkezéseit a gyakorlati szempontok határozták meg, mivel hatalmas udvartartása számára az eredeti méretek szűkösek bizonyultak. Ezért elsősorban bővítési munkálatok folytak. Szilágyi Erzsébet munkáját folytatva az Aranyházra egy második emeletet épített, a felső lovagtermet három új helyiséggel bővítette, a védő falakat több helyen megemeltette és a nyert területeket betetőztette.
- (27), (143) *Capistrán* (Giovanni da Capestrano / Kapisztrán János) (1386–1456): itáliai teológus, hitszónok, Magyarország védőszentje, pápai követ. 1455-ben III. Calixtus pápa kérésére érkezett Magyarországra, hogy Konstantinápoly 1453-as eleste után a törökök elleni nemzetközi összefogásra buzdítsa az országot. 1456-ban részt vett a nándorfehérvári csatában, majd Hunyadihoz hasonlóan ő is a táborban dülő pestis áldozata lett.
- (22), (27), (143), (297), (413), (488) *Osdolai Bögözi Antal* (helyesen *Osdolai Bögözi Ádám*): kamarai adminisztrátor. Egész vagyonát a vár restaurációjára fordította.
- (27), (144) *Kis-Pestes, Barcsa*: lásd feljebb.
- (22) *Cameralis Administrator* (lat.): kamarai adminisztrátor.
- (413) *Franciscánusok' temploma* (lat.): ferencesek temploma.
- (144) *gothusi ízlésű*: gótikus.
- (296) *Corridór* (lat.): folyosó.
- (413), (487) *pillaszter* (lat.): falba épített pillér.
- (144) *oszlop' kapitelye* (ném.): oszlopfejezet, az oszlop oldalának díszes része.
- (21), (27), (296), (423), (488) *hoc Opus csináltata Magnificus... / Gubernátor Hunyadi... / Magnificus Dominus Joannes de Hunyad 1452 / Hoc opus fecit fieri Magnificus] D[omi]nus Jo[h]ann[es] de Hunyad, Regni Hungar[ia]e Gubernator anno d[omi]ni 1452* (lat.): Nagyságos Hunyadi János Úr 1452 / Ezt a művet nagyságos Hunyadi János Úr Magyarország kormányzója készítette az Úr 1452. évében.
- (488) *Zu diese lateinische, aber mit deutschen Lettern geschriebene Zeilen nehme der Setzer deutsche Lettern, aber neugegossen.* (sic!) (ném.): Ezekhez a latin, de német betűkkel írott sorokhoz a szedő német betűket szedjen, de újraöntötteket.
- (144) *vas páhbó, sópáhbó* (ném.): raktár.
- (22), (144) *Magazín* (ném.): raktár, tároló.
- (144) *bércz (Wage)* (ném.): mázsza, mérleg.
- (144) *tölgydonga*: A hordó vagy kád, jelen esetben a márványoszlop oldalait alkotó deszka.
- (144) *Gyulai*: Gyulay Lajos. L. a jegyzetmezők előtt.
- (144) *vashámor*: A három nagy mennyiségű vasat vagy vörösrezt feldolgozó ipartelep. A szó a német der Hammer (pöröly, kalapács) szóból ered. A hámorokat mindig folyóvíz mellé telepítették, mivel a nagyméretű kalapácsokat a víz erejével mozgatták meg. Vajdahunyad jelentős hámoriparral rendelkezett.
- (145) *laurus* (lat.): babér.
- (145) *Nincs szükség reá; a' borostyán nem laurus*: a két szó referenciájának azonosítása az ún. „babér-perhez”, a Csokonai és Kazinczy között lezajló vitához kapcsolódik. Kazinczy bíráló megjegyzésekkel illette Csokonai *Dr. Földi sírhalma felett* (*Magyar Hírmondó*, 1802. jan. 16, Toldalék, 81–84) című versét, amiért Csokonai a versben a laurust a babérnak feleltette meg, mivel Kazinczy meg akarta akadályozni a babér szó pantheonizációs elterjedését. Szerinte a laurus a borostyán megfelelője. A verset tévesen kritizálta Kazinczy, mivel ott a költői hírnevet éppen a borostyán szimbolizálta, de az utána következő *Virág Benedek Úr*hoz című műben valóban szerepelt a babér szó. Itt Kazinczy korábbi álláspontjától eltérően a laurust tartja a babér megfelelőjének. Korábban, 1802-ben Földi János saját sírversét (*Földy' sírja felett*) kritizálva kifogásolta, hogy Földi versében a laurus és a babér egyet jelent: „Ezt a' rútszót Földi hozta-bé a' Szépség' szavai közzé. Elakadván tudnillik azon, hogy a' laurust a' hederától megkülönböztetni

nem tudta (mert a' kettőt, noha az egyike fa, a' másika csemete, siető Irónk borostyánnak nevezgetté) 's a' maga etymologiai elborúlásaiban azt vévén észre, hogy a' borostyán szó' első három betűje jól illik a' Bacchusnak és Kómusnak szentelt hedera' ideájához, a' hederát borostyánnak hagyta, a' laurust pedig, a' konyhák' Lexikona szerint, babérnak nevezte. el. Tudnia kellett vala Földinek, hogy a' borostyán szót nem a' bortól vették, hanem a' tótok' brestyánától, (tótul is laurust teszen) 's érzeni, hogy a' patikai búzú babér kedvetlen leszsz a' Múzsáknak. A' hedera' neve magyarul repkény, és azt e' név alatt esméri (úgy tudom azt Közép Ajtai Botanicus Benkő József Úrnak leveléből) (Benkő József Kazinczynak, Közép-Ajta, 1784. Ápr. 15., KazLev, I. köt., lev.) az egész Erdély' köznépe. E' szerint a' lauruson bízvást megmaradhat az ötlet illető régi borostyán név továbbá is." (Magyar Kurír, Nro. 23., Mártziusnak 19-ik napján 1802-ik esztendőben, 367–368. Közli: BORBÉLY 2006, 20.) A babér–laurus–borostyán hármásáról és az Árkádia-pert megelőző ún. „babér-perről” bővebben: BORBÉLY 2006, 20–21, CSOKONAI 1999, 743–744 és KARDOS 1930.

(145) *syrix* (lat.): orgona A latin név a görög „cső”, „síp” jelentésű *syrix* szóból ered. A görög mitológia szerint a kecskelábú Pán isten elől menekülő *Syrinx* nimfa karcsú, az orgona fiatal vesszőihez hasonló nádszállá változott át, amelyből Pán sípsort készített.

(297), (413), (488) *Bája István* (1775–1833): Hunyad megyei táblabíró, az erdélyi *insurgens* sereg kapitánya, református főkurátor (BÖJTJE 1891, 96).

(22), (297), (413), (488) *Hunyadiak régi... / A' Hunyadiak' hollója a' gyűrűvel, 's a' Szilágyiak' vadkecskéje*: A lángokból kiemelkedő vadkecskét ábrázoló címert a Szilágyi családdal rokon Garázda nemzetség kapta Zsigmond királytól 1409-ben.

(412) *diameter* (lat.): átmérő.

(22), (297), (413), (488) *Hunyadiak új címere / a' Hunyadi-báz' megújított, megbővített címere*: A család címerbővítését az 1453. évi grófi diplomában engedélyezte V. László, amikor Beszterce örökös grófságát ajándékozta Hunyadi Jánosnak. Az új címeren látható négy részre osztott, balra dülő pajzs első és negyedik negyedében a régi címer félig nyitott szárnyú fekete hollója lebeg csőrében a fehér köves aranygyűrűvel. A második és harmadik negyedben balra fordult vörös oroszlán ágaskodik baljában arany leveles koszorút tartva. A pajzson látható koronás arany csősisakot zárt, arany sasszárnpár díszíti. Az oklevél szerint az újonnan adományozott vörös oroszlán Hunyadi János bátorságát és hűségét, az oroszlán által magasra emelt korona pedig a király kiskorúsága idején hűségesen megőrzött és fenntartott királyi hatalmat jelképezte. A megbővített címert azonban a Hunyadiak sohasem használták, feltehetően azért, mert V. László lefejeztette Hunyadi Lászlót. A teljes címert kőből kifaragva csak egyetlen helyen, a vajdahunyadi vár csigalépcsőjének udvari ajtaja felett láthatjuk, valamint a címerben szereplő koronát tartó vörös oroszlán már koronás fővel Mátyás nagy birodalmi címerében, a házassági címert körülvevő 9 címer között is látható Turóczi krónikájának 1488-as ausburgi kiadásában. (A címerről bővebben: KÖPECZI 1927, 16–17 és G. VARGHA 1936.)

(297), (414), (488) *Corregens* (lat.): társuralkodó.

(297), (414), (488) *Martinuzi, Fráter György* (családi nevén Utiešenović, anyja családi nevéől Martinuzzi) (Kamičić/Kamicsács 1482/1484 körül – Alvinc, 1551): 1500–1504 között Corvin Jánosnak, majd 1504–1512 között Szapolyai János anyjának Hedvig hercegnőnek apródja és familiárisa, 1512-től pálos szerzetes, 1532-től nyolc évig Szapolyai tanácsosa, budai udvarbíró, 1533–1541 között várnagy, 1534-től 1551-ig I. és II. János kincstartója, 1534-től 1551-ig váradi püspök és Bihar megye örökös ispánja, kormányzó, valamint 1541-től tíz évig országos főbíró, bíboros, 1551-től kinevezett esztergomi érsek. Jelentős szerepet játszott a váradi béke megkötésében 1538-ban, miszerint Szapolyai János halála után Ferdinánd örökölte volna az országot. De 1541-ben Szapolyai fiát, János Zsigmondot kiáltatta ki Magyarország királyává, és nem adta át a Habsburgoknak az országot. Miután Szolimán elfoglalta Budát, Martinuzi ismét megegyezett Ferdinánddal a váradi béke végrehajtásáról, mert a török fennhatóság megszüntetését Habsburg segítséggel képzelte el. 1551-ben Izabella (özvegy királyné) és János Zsigmond lemondásával átadta az országot Ferdinándnak. Jutalmul Ferdinánd erdélyi vajdává és esztergomi érsekké nevezte ki. Miután Ferdinánd hadai nem bizonyultak elegendőnek, Fráter megpróbált a délvidéki pasákkal egyezkedni. Ekkor Castaldo, a császári parancsnok árulást sejtve meg-

- gyilkoltatta. Több életrajza is megjelent a korban: KOVACSÓCZY Mihály: *Martinuzzi György élete*, Felső Magyar-Országi Minerva, 1827. Mártziusz, Harmadik Füzet, 1097–1106. KAZINCZY Ferenc: *Cardinalis Martinuzzi*, TudGyűjt, 1820/XI, 87–97.
- (297) *Ximenész* de Cisternos (1436–1506): a spanyol királyi udvar főembere, a katolikus inkvizíció egyik vezetője. A könyvnyomtatás egyik jelentős eseménye, az első többnyelvű biblia kiadása fűződik nevéhez. 1502-ben a régi római Complutum város helyén épült Alcala város egyetemét bízta meg egy poliglotta (többnyelvű szentírás) kiadásával. A hat kötetes, *Complutensis* néven elterjedt bibliát 1514–1517 között adták ki.
- (297), (489) *kleinere Schrift* / *kleine* (ném.): apróbb betű.
- (297), (414), (489) *Szirt, rendűhetetlen*: A *Vajda-Hunyad* című vers az 1823-ban megjelenő *Hébében* látott napvilágot (GERGYE/KAZINCZY 1998, 30).
- (297), (414), (489) *Mátyás*: Hunyadi Mátyás (Hunyadi Mátyás) (Kolozsvár, 1443 – Bécs, 1490): 1458–1490 között magyar király, 1469-től cseh király, 1486-tól Ausztria hercege.
- (297), (414), (489) *László* (Hunyadi László) (Kolozsvár, 1433 – Buda, 1457): Hunyadi János és Szilágyi Erzsébet elsőszülött fia. 1453-tól pozsonyi gróf, horvát-szlavón bán és temesi ispán. Hunyadi János halála után Cillei Ulrich, a király bizalmas embere László ellen kezdett szervezkedni, mire Hunyadi emberei megölték Cilleit. V. László ezért felségárulás vádjával fővesztésre ítélte Hunyadiat. Az ítéletet a budai Szent György téren hajtották végre. 1458-ban Mátyás király kihantoltatta testvérét és apjuk mellé temettette a gyulafehérvári kápolnában. Tragikus sorsa és halála a magyar művészet számos alkalommal feldolgozott témájává vált.
- (297), (414), (489) *Kapisztrán* / *Capisztrán* / *Capistrán*: lásd feljebb.

6. jegyzetmező (Károly Fejérvár)

12. Feljegyzések (A' Károlyfejérvári Nagy Templom) (15–16)
13. Feljegyzések [Erdélyi Mappa] (17)
24. [Az Erdélyi Levelek Tudományos Gyűjteményben megjelent részletei, 1817–1818], [1817. 4. szám], Károly Fejérvár, Aug. 19-ikén. (28)
25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Huszonhetedik Levél. Károlyvár, Aug. 19dikén. – Huszonnyolcadik Levél, Gáldtő, Aug. 20dikán. (153–155, 161)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XIX. levél (306–308, 312)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Kilenczedik Szak, 84–89., 92. szakasz (420–422, 425)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XLI., XLI. levél (497–499, 502)
- (15), (28) *Károly Fejérvár* / *Károlyfejérvár* (Károlyfehérvár, Gyulafehérvár): Kolozsvártól 95 km-re délre, az Ompoly és a Maros összefolyásánál fekvő település. Erdély történelmi fővárosa. A város püspökségét Kézai szerint Szent István alapította 1009-ben. R, Fehér m., Alba Iulia.
- (15), (28), (153), (306), (497) *Nagy Templom* / *Sz. Mihálynak van szentelve* / *Szent Mihály' Templomába* / *Szent-Mihály' templomába*: A Szent Mihály arkangyal tiszteletére felavatott mai székesegyház a XII–XIII. században épült. A székesegyház alapjai egy korábbi székesegyház területén épültek, de a régi alapok a templom belterületére estek. A háromhajós, egy kereszthajós, központi tornyos érseki székesegyház Erdély legmonumentálisabb román kori műemléke. A történelem során a templom többször tűzvész, vagy az országot ért támadások áldozata lett. 1440-ben és 1442-ben Hunyadi János misealapítványként Bolgárcserged, Diómál és Tinód falut a székesegyháznak adta azzal a feltétellel, hogy öccsét és őt a székesegyházba temessék. A templomot többször kibővítették, szinte az összes építészeti kor jegyeit magán viseli. 1443–1444 között Hunyadi gótikus ízlés szerint építette át. A reformáció idején 1565-ben a protestánsok elfoglalták a főtemplomot. A katolikus papságot elűzve az oltárképeket, a főtemplom kétorgonáját elégették és csupán négy díszes síremléket hagytak sértetlenül, a két Hunyadi Jánosét, Izabelláét és Martinuzzi Györgyét. 1603-ban végzetes tűzvész sújtotta a várost és a

templomot. 1716-ban újra katolikus kézbe került a templom és Mártonffy György püspöksége alatt megkezdődött a restaurációja. Az 1750-es évek táján Sztoyka Zsigmond püspök a főszentély helyreállítását végezte el, 1758-ban azonban az egész templom a püspöki palotával együtt leégett. A tűz a székesegyház belsejét érintetlenül hagyta, de a füst és a korom beszennyezte a falakat, a faragványokat, ezért ekkor újabb tisztítási, festészeti munkákat kellett végezni. A XIX. század elején készülhettek a kereszthajók kettős ablakai és a karzattartó kőoszlopok. 1848-ban Gyulafehérvár lövetése alatt a torony és a tető újra leégett. Műemlékvédelmi helyreállítása Möller István vezetésével folyt 1907–1918 között. A székesegyházban több jeles történelmi nagyság nyugszik. Hunyadi János, Erdély kormányzója, fia, Hunyadi László, a kormányzó öccse, ifj. Hunyadi János, János Zsigmond, Izabella, Bocskai István, Károlyi Zsuzsanna, Bethlen Gábor és öccse, István, Martinuzzi Fráter György, Báthory Ede (JUNG 2006).

(153) *grádics* (lat.): lépcső.

(497) *architekturai oszlop* (lat.): építészeti jellegű, azaz nem szobrászati.

(306) *sztílbén* (lat.): stílusban.

(15), (28), (153), (161), (306), (420), (497) *három Sarcophagus / három kő-koporsó / három sarcophagus / A' Hunyadiak' Sarcophágja / Hunyadi sarkofágjaik / három Hunyadi üres kőkoporsóji*: A gyulafehérvári főtemplomban három Hunyadi-síremlék látható: a gubernátor Hunyadi Jánosé, öccsének, a Milesnek, azaz Vitéznek nevezett ifjabb Jánosé és Hunyadi Lászlóé. Mátyás trónra lépése után már Székesfehérváron temették el a család tagjait. A székesegyház eredeti berendezését az évszázadok alatt részben az idegen betörések (Mihály vajda és Basta XV–XVII. századi dúlásai, 1658-as török–tatár pusztítás), részben a természeti csapások, részben a különböző felekezetek igényei miatt többször átrendezték, így az erdélyi vajdaság és az önálló erdélyi fejedelemség nagyjainak eredeti nyughelyéről csak szórványos adatokat ismerünk. A Hunyadi-sírokat Bonfiniótól kezdve a XVI–XVII. századi források gyakran említik. 1601-ben Rácz György hajdú dúlták fel a székesegyházat, a síremlékeket felfeszítették és kirabolták. 1658-ban tatárok támadtak Gyulafehérvárra, melynek során valószínűleg a síremlékeket is megrongálták. A szarkofágokat Mártonffy György püspök tetette a jelenlegi helyükre, így amikor Bajtay József Antal 1766-ban felnyitatta a sírokat és mélyen leásatott a szarkofágok alá, a tetemeiket nem lelhetette meg (FORSTER 1905, 82). Azóta a szarkofágokat nem bántották, az 1770-es, 1784-es és 1826-os leltárak már a mai helyükön említik (ENTZ 1958, 139). Szabó Péter a *Felső Magyar Országi Minervában* megjelent részletek (KAZINCZY 1831) és az Abafi-kiadás (KAZINCZY 1880) alapján, Kazinczy megfigyeléseit is felhasználva dolgozta ki a fejedelmi síremlékek rekonstrukciós modelljét. Megállapítása szerint a síremlékek egy olyan szakrális tér részesei, amelyben a glorifikálás aktusa a fejedelmek egymás közötti viszonyának szimbolikus összefüggéseiben értelmezhető. Szabó Péter tolmácsolásában: „A főkapun keresztül érkező – előre haladva – először a főhajó tengelyébe, a főszentély elé állított Hunyadi János síremlékével találkozhatott, mely gondolatilag visszavezethette őt Erdély régmúltjába, a törökverő bajnok hazájába, mely akkor még az egységes Magyarországot jelentette. Ezen az útvonalon találkozhatott az erdélyi állam alapítójának tartott Fráter György sírhelyével, valamint az ehhez közel fekvő Báthoryak (Boldizsár és András) temetkezőhelyével, s itt elmélkedhetett arról, hogy milyen értelme volt a véraldozatnak az erdélyi hatalmi harcokban. A négyzet környékéről az érdeklődő már láthatta Izabella királynő, János Zsigmond valamint Bocskai István tumbáit, amelyek egyrészt az erdélyi fejedelemség elődjére, a keleti királyságra emlékeztethették s szívébe juttathatták a Bocskai nevéhez köthető függetlenségi hagyományokat is. [...] Visszafordulva – a főhajóból jobbra nézve – a Rákócziak síremlékére eshetett tekintete, majd balra fordítva fejét a másik nagy fejedelmi dinasztia, a Bethlenek monumentumát láthatta. A két dinasztia emlékhelye között állva sejtései támadhattak arról, hogy mit jelenthetett a fejedelemség fénykora.” (SZABÓ 2006, 24–25.)

Kézirat forrásaink arról tanúskodnak, hogy Kazinczy nemcsak emlékeire, hanem Cseresznyés András leírására is támaszkodott a sírhelyek elemzésénél. Cseresznyés részletesen ismertette a szarkofágok elhelyezkedését, díszítését, korabeli állapotukat, még a feliratok tipográfiáját is utánozta leírásában. A kolligátumba kötött, négyoldalas, megszólítás nélküli és feltehetően töredékes leírás: MTAKK K 624, 79a–80b.

- (306), (420), (497) *Miles vocatus frater Gubernatoris sit iunctus coelicis choris anno dni MCCCCXXXIII. De Hunyad hic est tumulatus iohs miles minor de Hunyad vocatus frater eius* (lat.): A kormányzó Vitéznek nevezett fivére az Úrnak 1434. esztendejében egyesült az égi karokkal. Hunyadról itt temették el a kisebbik Hunyadi Jánost, s az ő fivérét.
- (497) *damit der Setzer nicht etwas fehlerhaft setze, so stehe die Inschrift hier auch mit lateinischen Lettern* (ném.): a szedő nehogy valamit hibásan szedjen, a sírfelirat álljon itt latin betűkkel is.
- (498) *Teleki Sámuel* (Gernyeszeg, 1739 – Bécs, 1822): gróf, erdélyi udvari kancellár. 1802-ben nyitotta meg a nagyközönség előtt marosvásárhelyi tékáját.
- (498) *Schöpflin* (Schöpflin) Johann Daniel (Sulzburg, 1694 – Strassburg, 1771): A strassburgi egyetem ékesszólás és történelem professzora, Európa elismert tudósa. Goethe egyetemi oktatója, Bél Mátyás levelezőtársa. Teleki Sámuel 1760 őszén Bázelen találkozott először Schöpflinnel, akivel később is barátságban állt. Schöpflin 12 000 kötetes állományát régészeti tárgyakkal egészítette ki, majd halála előtt a városnak ajándékozta (BIÁS/TELEKI 1908, 60–66).
- (498) *a' Bécsi-Német-újhely Magistrátusának maga Mátyás ajándékoza*: Amikor Mátyás 1463-ban bekét kötött Frigyes császárral, a városnak ajándékozta díszes billikomát (ívóserleg) és a festményt. A XIX. század közepén a festmény hitelességét egy ismeretlen szerző cáfolta a *Vasárnapi Újság* hasábjain: „Mátyás király itt létező arcképe szerfölött silány és meggyőződésem szerint későbbi korból származik, látszik, hogy nem is eredeti. Fején borostyánkoszorú van.” (L–R, 1859).
- (498) *Jankovich Miklós* (Pest, 1772 – Vadaspuszta, 1846): bibliofil, bibliográfus, régisművészeti és iparművészeti gyűjtő, régész, történészkutató, irodalom- és tudományszervező. 1791-ben fejezte be történeti-jogi tanulmányait a Pozsonyi Kir. Akadémián. Nemzeti tudományos gyűjtő-programját egészen fiatal korában kezdte meg, kezdetben a magyar történelmi múltra vonatkozó emlékeket gyűjtötte, és egy *Universalis Bibliotheca Hungarica* létrehozását tervezte. A XIX. század fordulójára gyűjtőtevékenysége azonban túllépte az eredeti elképzelés határait és egy közép-európai könyvgyűjtemény kialakítását tűzte ki célul (BERLÁSZ 1973). Birtokában két Mátyás királyt ábrázoló festmény is volt. 1: Olajfestmény, vászon. Méretei: 80 × 68 cm. Színezése: sötét háttér, barna haj és szakáll, barna szem, kékes-szürke páncél arany díszítéssel, fehér nyakfodor, vörös palást. Provenienciája: ausburgi Fugger-gyűjtemény. Felirata: O Mathia tuae gentis fort / issime dvctor / ivsticia atque armis qvis / et tibi conferat vnquam / cvm tibi dat sonitv bel / lanti bvccina signvm. / victor e qvos atque / arma petis, nova praelia misces / prosternis tvrcas armis / qvoqve deycis hostem / te superis astrae a plagis / transcribit et ipsa / iam tibi pterpctos divvm / concessit honores. Pannoniae regis vtinam contingere talis / avsint at similis nvllvs monstrabitvr orbi. 2. Olajfestmény, vászon. Méretei: 75 × 61 cm. Provenienciája: Marczibányi István gyűjteménye. Felirata: Mathias Corvinvs Rex Hvngariae. A festmény állítólag 1490-ben Prágában készült és Podjebrád György tulajdonából került Mo.-ra. (Bővebben: BALOG 1940, 522, 524.)
- (421) *cartouche* (fr.): boglár, azaz ék, díszítmény.
- (307), (421), (498) *Johannes Hunyadi Corvin* (lat.): Hunyadi Corvin János.
- (421) *in dem letzten Wort muss der o minuskel setzen alles übrige Versal* (ném.): az utolsó szóban az o minuszkulának kell állnia a többi nagybetű között.
- (307), (421), (498) *LADIS[LAUS]. HUNYA[DI]. CORV[IN]* (lat.): Hunyadi Corvin László.
- (307), (421), (498) *Gorgon' feje* (Gorgó, Gorgók): a görög mitológia rémséges szörnyei, akiknek pusztaság látása is kővé dermedti az embert. Az eredetileg szépségükről híres leányokat: Sthenot, Euryalet és Medusat Athéné csúfította el haragjában, mert megsértették. A Gorgók az alvilág kapuját őrizték.
- (307) *in dem letzten Wort muß das o minuskel genommen werden* (ném.): az utolsó szóban az o betűt minuszkulának kell venni.
- (498) *in dem letzten Wort muß das o minuskel seyes* (ném.): az utolsó szóban az o minuszkulának kell állnia.
- (307) *das o auch hier minuskel* (ném.): az o itt is minuszkula.
- (307), (421) *bas-relief* (fr.): dombormű, amely csak félig emelkedik ki az anyag síkjából.
- (16), (28), (154), (307), (421), (498) *Isabella / Izabella (Jagelló Izabella)* (Izabella / Jagelló Izabella) (Varsó, 1519 – Gyulafehérvár, 1559): királyné, I. Zsigmond lengyel király leánya, 1539-

- tól Szapolyai János (*Zapolya János*) király felesége és magyar királyné, 1556–1559 között Erdély kormányzója.
- (16), (28), (154), (307), (421), (498) *Joannes Sigism. / Szápolya* (Szapolyai) *János Zsigmond*: II. János / János Zsigmond (Buda, 1540 – Gyulafehérvár 1571): 1540–1570 között választott magyar király, 1565–1571 között erdélyi fejedelem.
- (307), (421) *lábkő' boglárán F. C. A. K.* (helyesen: *F. & A. K.*): A felirat a Kendi család Izabella királyné által 1558-ban kivégeztetett két tagját rejtí: Franciscus & Antoninus Kendi. Hunyadi János síremléke eredetileg csak emlékkőnek (kenotaphium) készült, álló helyzetben süllyesztették volna a falba, de amikor a templomot restaurálták, téglából aljat építettek alá, hogy egyenlő magasságú legyen az ifjabb Hunyadiéval. A javításoknál szükség volt a megrongálódott részek kijavítására, ekkor került a lábkőhöz a 77×46 cm-es Kendi-címeres kőlap.
- (16), (28), (154), (307), (421), (498) *Első Rákóczy György / Rákóczy elsőbb György* (I. Rákóczi György) (Szerencs, 1593 – Gyulafehérvár, 1648): 1630-tól 1648-ig erdélyi fejedelem.
- (16), (28), (308), (422), (499) *Martinusius / Martinuzi, Fráter György / Martinuzius* (családi nevén Utiesenović, anyja családi nevével Martinuzzi) (Kamicić/Kamicsács 1482/1484 körül – Alvinc, 1551): a XVI. század egyik legbefolyásosabb embere, János Zsigmond gyámjaként gyakorlatilag ő irányította az országot.
- (16), (28), (154), (307), (421), (498) *Bethlen Gábor*, iktári (Marosillye, 1580 – Gyulafehérvár, 1629): Erdély fejedelme (1613–1629), Mo. királya (1620–1621).
- (28), (154) *Johannes Miles de Hunyad / Joannes miles* (lat.): János vitéz Hunyadról / János vitéz.
- (307), (421), (498) *Miles-Militum* (lat.): vitézek vitéze.
- (307), (421), (498) *spólium* (lat.): fegyverzet, zsákmányolt fegyver.
- (16), (28), (154), (307), (421), (498) *A' Gubernátor vállára pallást / Testén ... dolmány / A' Vajda fején*: Kazinczy Magyar Öltözet című írásában szintén ismerteti Hunyadi ruházatát a magyar öltözködés török szabású ruhadarabjait ábrázolva: „Hunyadi János Gubernátor' sarcophagusan, a' Károly-Fejérvári általa-épített templomban, ötet sarkig érő dolmányban látjuk.” (KAZINCZY 2009, 90.)
- (154) *Szigethi Zrínyi Miklós* (1508 körül – Szigetvár, 1566): 1542–1556 között horvát bán, I. Ferdinánd hadvezéréként részt vett Bécs 1539-es törökök elleni védelmében. A túlerőben lévő török csapatok ellen hősiiesen védte Szigetvár várát, a belső várba szorult 300 emberével I. Szulejmán csapataira tört. Hőstettét dédunokája, Zrínyi Miklós a *Szigeti veszedelemben* örökítette meg.
- (16), (28), (154), (307), (421), (498) *Süveg a' fején, tollal / Süveg / Schwungfeder* (ném.): evezőtoll. A madarak szárnyain elhelyezkedő csapótoll, amelyet ruhák díszítésére használtak. Hosszúságuk szerint első-, másod- és harmadosztályú evezőtollakat különítünk el.
- (154) *costume* (fr.): kosztum.
- (28), (154), (307), (421), (498) *porondkő*: faragható kagylós mészkö.
- (28), (154) *Kisfaludynak Hunyadija elébe rajzoló / Kisfaludi' Hunyadija*: A szóban forgó irodalmi mű Kisfaludy Sándor *Hunyadi János* című történelmi drámája (*Hunyady János*. Történelmi dráma. Írta KISFALUDY Sándor Budán. A Királyi Magyar Universitas' betűivel, 1816). A mű elején látható Hunyadi János-metszetet Karacs Ferenc (Karats Ferenc) készítette. A 11×16,5 cm méretű metszet alján a „*Karacs script*” (Karacs írta) latin felirat olvasható. (Karacs munkásságáról: NAGYDIÓSI 1958, PATAKY 1951, 147–153.)
- (154) *spanyol Albáé* (Ferdinando Alvares de Toledo) (Piedrahtia, 1508 – 1582): spanyol hadvezér, 1531-től Alba hercege. V. Károly és II. Fülöp uralkodása alatt Spanyolország határait kiterjesztette, leigázta Németalföldet és elfoglalta Portugáliát, amely 1640-ig a spanyol koronához tartozott. Alakja Schiller *Don Carlos* drámájában bukkan fel, melynek fordításával Kazinczy is megpróbálkozott.
- (28) *feljegyzette volna Bonfin, kitől tudjuk, hogy ptyos-arczú, tölt képű, fodor hajú 's magas nyakú volt*: „Középtermetű férfi volt, nagy fejú, göndör, gesztenyeszín hajú, nagy szemű, derűs tekintetű, pirrospozsgás, igen kellemes arcú, csinos és kedves megjelenésű. [...]” (BONFINI 1981, 3.8.136.)
- (16), (28), (307), (422), (499) *1716. midőn a' Templom a' Kalvinistáktól elvételét / 1716. ez a' templom' a' Reformátusoktól elvételét*: A Rákóczi-szabadságharc után 1715-ben az uralkodó

elrendelte a püspöki javak visszaadását, így 1716-ban Mártonffy Györgyöt III. Károly ünnepélyesen visszahelyezte székébe.

(16), (28), (307), (422), (499) *Mártonfi / Mártonffi György* (Karcfalva, 1663 – Gyulafehérvár, 1721): erdélyi katolikus püspök. A bécsi Pázmáneumban tanult. 1708-tól Nagyszombat plébános. A Rákóczi-szabadságharc után III. Károly ünnepélyesen visszahelyezte székébe 1715-ben. Kazinczy téved, Mártonffy 1716-ban nem a reformátusoktól, hanem az unitáriusoktól szerezte vissza a Szent Mihály-templomot. Püspöksége idején (1713–1721) kezdődtek meg a templom nagy átalakításai. A régi sekrestyét kápolnána alakították át, elfalazták a XIII. században készült bejáratot és a déli oldalt két ablakkal nyitották meg.

(16), (28), (161), (307), (421), (499) *négy Oltárt faragtata / négy oltárt szeldeltete / négy nagy oltárt szelete / négy nagy oltárt szeldeltek / négy oltárt szelete / Mártonffi György Első Püspök széllyel bányatta ezt a két koporsót / Báró Mártonffy György Püspök a két Fejedelem' emlékéből négy nagy oltárt szelete / fekete márványából négy oltárt faragtata*: Mivel korábban a protestánsok, később az unitáriusok által használt berendezések jórészt használhatatlanok voltak a katolikus liturgia számára, Mártonffy püspöksége alatt jelentős belső átalakításokat végeztek a székesegyházban. Bril Ferenc olasz származású építész irányította a templom felújítási munkálatait. (Az átalakításról: ENTZ 1958, 124.) Az Erdélyi Nyelv-mívelő Társaság közlése szerint Bril számos síremléket eltávolíttatott a templomból, a négy mellékoltárt (Szent Mihály-, Boromei Szent Károly-, Szent Mihály- és boldogságos Szűz Mária-oltár) I. Rákóczi György 12 feketemárvány oszlopának felhasználásával készítette 1717–1718 között. (A Nyelv-mívelő Társaság beszámolóját közli: FORSTER 1905, 82.)

(16) *A' Rákoczy' deák versekkel felig eltöltött*: l. az előző jegyzetet.

(16) *János Zsigmond*: l. feljebb.

(161) *cenotaphium* (gör., lat.): jelképes síremlék.

(161) *Garnizonnak* (ném.): a helyőrségnek.

(16), (28), (161), (307), (422), (499) *Bethlen István / testvérének Istvánnak*, iktári (1582 – Ecsed, 1648): bátyja, Bethlen Gábor halála után annak feleségével, Brandenburgi Katalinnal az ország kormányzója (1629–1630).

(161), (308), (422), (499) *Rákóczyék* (I. Rákóczi György) (Szerencs, 1593 – Gyulafehérvár, 1648): 1630–1648 között Erdély fejedelme.

(16), (28), (154), (161), (307) *Bethlen Gábor / testvér bátyjának Gábornak* (iktári) (Marosillye, 1580 – Gyulafehérvár, 1629): Erdély fejedelme (1613–1620).

(16) *Zemlinben Belgrád mellett... Transilv. I. K. lap. 182. / szül. 1402. [...] Zemlinben*: „A sors 1456. szeptember 10-én (és nem augusztus 11-én) Zemlinben vagy Zemlinben ragadta ki az emberek közül, [...]” (BENKŐ (I) 1999, 482.) Hunyadi valóban Zimonyban hunyt el, a szöveg korábbi részeiben Benkő helyesen nevezte meg a várost, csak ezen a helyen tévedett.

(16) *Erdélyi Archivum Capitulare* (lat.): a királyi rendeletek archívuma.

(17) *Gáldtő*: R. Fehér m., Galtiu.

(17) *Erdélyi Mappát* (lat.): erdélyi térképet.

(17) *Bethlen Imre* (?–1834): az iktári Bethlen család Balás ágához tartozó családtag. B. Sándor (†1793) és Bethlen Karolina fia. Bethleni gróf, cs. kir. kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, előbb Küküllő, majd Alsó-fehér megye főispánja.

(17) *Nagy Sámuel* (Kolozsvár, 1783–1845): rézmetsző, szobrász, kalligráfus.

(425), (502) *Hunyadi János / Gubernátor Vajda* (1407 körül – Zimony, 1456): kormányzó, a Magyar Királyság legkiemelkedőbb hadvezére, Mátyás király apja, nevéhez fűződik az 1456-os nándorfehérvári, törökök feletti győzelem.

(425), (502) *Hunyadi László / Gubernátor Vajda [...] fija* (Kolozsvár, 1433 – Buda, 1457): Hunyadi János és Szilágyi Erzsébet elsőszülött fia. 1453-tól pozsonyi gróf, horvát–szlavón bán és temesi ispán.

(312), (425) *Martinuzzi, Fráter György* (családi nevén Utiešenović, anyja családi nevéről Martinuzzi) (Kamicić/Kamicsács 1482/1484 körül – Alvinc, 1551): a XVI. század egyik legbefolyásosabb politikai személyisége.

(308), (422) *Cseresznyés András* (1768–1834) kanonok, tanulmányait Padovában végezte, később a Batthyáneum igazgatója.

(155) *Voltaire* (François-Marie Arouet): (Párizs, 1694–Párizs, 1778): író, filozófus.

(422) *Fejérvárt*: Károlyfejérvár. I. feljebb.

7. jegyzetmező (Batthyániánium)

1. Feljegyzések (Károly fejérvár. 1816. Aug 19 és 20d) (11)
2. Feljegyzések Cseresznyés András (11)
3. Feljegyzések Heltai Gáspár Magyar Bibliája, Kolozsvártt 1551. in 4° (12)
4. Feljegyzések Első Rákóczy György Fejedeleme nagy Biblia-olvasó. (12)
5. Feljegyzések Psalterium Hungaricum MS. de anno 1508. (12)
6. Feljegyzések HOLVAL (13)
7. Feljegyzések [Homeri Opera] (13)
8. Feljegyzések [Domokos Lajos levele] (14)
9. Feljegyzések [Bethlen Gáborné és Pázmány Péter] (14)
10. Feljegyzések [Pázmány Péter levele] (14)
11. Feljegyzések Pázmány Péter így írta nevét. (15)
24. [Az Erdélyi Levelek Tudományos Gyűjteményben megjelent részletei, 1817–1818], [1817. 4. szám], Károly Fejérvár, Aug. 19-ikén. (29)
25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Huszonhetedik Levél. Károlyvár, Aug. 19dikén. Huszonnyolczadik Levél. Gáldtő, Aug. 20dikán. (155–158, 159)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XIX. levél (308–312)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Kilenczedik Szak, 89–92. szakasz (422–425)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XL–XLI. levél (499–502)

(155) *Döbrentei*: I. a jegyzetmezők előtt.

(155) *Mártonffy József* (Csíkmindszent, 1746 – Gyulafehérvár, 1815): erdélyi püspök. Az 1760-as évektől a kolozsvári jezsuitáknál tanult. 1779-től az erdélyi katolikus iskolák főigazgatója, 1786-tól gyulafehérvári kanonok, kormánybiztos tanácsos. II. József megbízásából ő állította össze a *Ratio Educationis* mintájára az erdélyi iskolaügyet megreformáló oktatásügyi szabályzatot, a *Norma Regiát*, melynek végrehajtására az Erdélyi Tanulmányi Bizottságot állították fel. 1799-től haláláig erdélyi püspök. Saját költségén szerelte fel a kolozsvári csillagvizsgálót, továbbá színműrással is foglalkozott, művei kéziratban maradtak.

(155) *Erd. Muzeum' II. Füzeté 8dik lapján már le vagy nyomatva*: DÖBRENTÉI Gábor, *Gróf Batthyáni Ignác élete*, ErdMuz, 1815/II, 1–9.

(155) *Batthyány Ignác* (Németújvár, 1741 – Kolozsvár, 1798): erdélyi katolikus püspök, egyháztörténész, a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár alapítója. Tanulmányait Nagyszombatban, Grazban a jezsuitáknál és Rómában végezte. Római tanulmánya során a vatikáni könyv- és levéltár hungarika anyagával foglalkozott, VI. Pius pápa engedélyével. Történeti kutatásait hazatérése után is folytatta. 1760-tól jáki apát, 1767-ben egri kanonok, 1773-ban egri nagyprepost, 1780-ban erdélyi püspök lett. Erdélyben püspöksége elején egy erdélyi tudós társaságot akart felállítani, amelynek legfőbb feladata a történelmi kutatások lettek volna. Hazatérése után megalapította a Batthyány-könyvtárat, Eszterházy Károly egri mintái alapján csillagvizsgálót, nyomdát és könyvkötő műhelyt építtetett a könyvtár mellé. Döbrentei Gábor közli életét és metszetét: *Gróf Batthyáni Ignác*, ErdMuz, 1815/I, 1–9. (VARJÚA 1899, BIRÓ 1941.)

(11), (29), (155), (308), (422), (499) *Bibliotheca/Batthyániánium* (Batthyáneum): Batthyány Ignác által létrehozott tudományos gyűjtemény, amely ma fele részben egyházi, fele részben magántulajdonban áll Gyulafehérváron. Legjelentősebb egysége, a 63 000 kötetes könyvtár mellett ásvány-, kagyló- és érmegyűjteménye, illetve csillagvizsgálója is egyedülálló Erdélyben. Batthyány eredeti szándéka szerint a téka tudományos és közművelődési feladatokat látott vol-

na el, de a kellő fejlesztések hiányában a gyűjtemény muzeális jellegűvé vált. Batthyány tanulóévei alatt 1763–1766 között Rómában kezdte meg gyűjteményének kialakítását 22 kódex megvásárlásával, majd hazatérve a felvidéki plébániák régi könyveivel szaporította könyvtárát. Miután 1780-ban erdélyi püspök lett, megbízta Dániel Imrét, hogy Itáliában és Felső-Ausztriában könyveket szerezzen be számára. A legelső nagyobb gyarapodás Dobai Székely Sámuel gyűjteménye jelentette. A magyar tudományosság szempontjából a legbecsesebb szerzemény az 1775–1784 között megvásárolt lőcsei parókia kollektója. 1781–1782-ben Migazzi bécsi herceg-érek (1714–1803) könyvtárával bővült a kollektó. A gyűjtemény magját Batthyányi 18 000 kötete alkotja, az 1711 előtti magyar nyelvű és mo.-i nyomtatványok meghaladják a 200-at. Az ex libris gyűjteménye is több száz darab. A kódexek között különös értékű a IX. században készült arany betűs Máté és Márk evangéliumát tartalmazó *Codex aureus* és a IX–X. században keletkezett Lukács-evangélium. Itt található a *Gyulafehérvári kódex*, amely a harmadik legrégebbi összefüggő magyar nyelvemlékünk, az ún. *Gyulafehérvári Sorokat* tartalmazza. A gyűjtemény része volt szintén a magyar nyelvű bibliarészeket tartalmazó *Döbrentei kódex* is és a legrégebbi ismert kéziratos magyar nyelvű protestáns énekeskönyv, a *Batthyány-kódex*. Ösnyomtatványainak katalógusa megjelent: KULCSÁR Péter, *Catalogus incunabolorum Bibliothecae Batthyányanae*, Szeged, 1965.

(308), (422), (499) **VI. Károly** (Bécs, 1685 – Bécs, 1740): 1711–1741 között német-római császár, német király, III. Károly néven magyar király, II. Károly néven cseh király.

(308), (422), (499) *bagyván a' spanyol-koronát*: VI. Károlyt a spanyol örökösödési háború (1701–1714) folyamán 1706-ban spanyol királlyá koronázták. A harcokat lezáró béketárgyalások idején azonban le kellett mondania trónjáról.

(308), (422), (499) **Trinitáriusok**: Legszenőbb Szentháromság Fogolykiváltó Rendje (Ordo Sanctissima Trinitatis Redemptionis Captivorum). Az Ágoston-féle regulát tartó kolduló szerzetesrendet III. Ince pápa 1198-ban erősítette meg. Fő céljuk a keresztes háborúk idején foglyul esettek kiváltása, a betegápolás és a lelki gondozás volt.

(308), (422), (499) **II. József** (Bécs, 1741–1790): osztrák herceg, 1765-től német-római császár, 1780-tól 1790-ig magyar és cseh király.

(308), (422), (499) **II. József eltörlé a szerzetet**: II. József 1781-ben megtiltotta az újoncok felvételét a trinitárius rendbe, majd a birodalomra káros tevékenységű rendként 1782. jan. 12-én betiltotta működésüket. Vagyonukat és ingóságait az államkincstár tulajdonába utalta.

(308), (422), (499) *katoná-ispotály*: katonakórház.

(308), (422), (499) *katonai-pábo / hadi-pábo*: deszkából összeállított pajta, amelyet raktárként használtak.

(308), (422), (499) **II. Leopold** (II. Lipót) (Bécs, 1747 – Bécs, 1792): osztrák főherceg, 1790-től magyar és cseh király, német-római császár.

(308), (422), (499) *a' Templomot Bibliothecává változtatá / a templomból Bibliothécát csinált*: A trinitáriusok 1718–1719 között épített kéttornyú barokk templomát a rend 1782-es feloszlatása után katonai kórházzá alakították és valószínűleg ekkor osztották az épületet emeletekre. A földszinten és az első emeleten a papnevelő, további részeiben a Batthyáneum és a csillagvizsgáló kapott helyet.

(155) **Mártonfi** (Mártonffy) **Antal** (? , 1740 k. – Gyulafehérvár, 1799): Mártonffy József testvére, 1782-től a gyulafehérvári szeminárium egyházjogi tanára és Batthyány csillagvizsgálójának első igazgatója. A csillagvizsgáló kialakítása az ő tervei alapján készült, ő választotta ki és szerezte be a szükséges készülékeket, úgy mint a Dollond-féle és a Gregorius távcsöveket, a mozgatható érc kvadránsokat és az órákat. 1797-ben a püspök csillagász-kanonokká nevezte ki. Az alapító akarata szerint a csillagvizsgáló működéséről Mártonffynak egy évente megjelenő kötetben kellett volna beszámolnia. Az egyetlen ilyen kötet Mártonffy halála előtt, 1798-ban jelent meg: MÁRTONFY Antonius, *Initia Astronomica Speculae Batthyanianae Albensis in Transilvania* (Gyulafehérvár, 1798).

(155) **Observatorium** (lat.): csillagvizsgáló.

(155) **Bede Úr** (Bede József) (? – Gyulafehérvár, 1826): teológus, a gyulafehérvári líceum tanára, fizikusa, Dániel Imrét követő könyvtáros a Batthyáneumban, a csillagvizsgáló vezetője. 1801–

- 1805 között Bécsben csillagászatot tanult, majd befejezte az obszervatórium berendezését, megindította a rendszeres időmérést, és Mártonffy József megbízásából csillagászati módszerekkel földrajzi meghatározásokat végzett.
- (155) *muralis quadrans* (Quadrans Muralis): falikvadráns. Negyedkör alakú csillagászati műszer, amelynek segítségével az égitestek delelési magasságát lehet meghatározni.
- (155) *editio* (lat.): kiadás.
- (155) *cimélium* (gör.): könyvtárak és egyházi kincstárak régiségei, kincsei.
- (155) *Museum Naturalium és Antiquitatum* (lat.): Természeti Dolgok és Régiségek Múzeuma.
- (422), (499) *csutorás fedél*: A csutora többjelentésű szó: 1. a pipaszár csontból készült szópókája; 2. cserépből vagy fémből készült apró lábakon álló kulacs. Itt valószínűleg a cserép színönimájaként szerepel.
- (11), (155), (422), (499) *csigagrádics* (lat.): csigalépcső.
- (155) *Hene úr* (Hene Xavér Ferenc) (1732 k. – Gyulafehérvár, 1835): nagyprépost. 1777-ben avatták pappá. 1779-től Teke plébánosa, 1782-től Gyulafehérváron teológiai tanár. 1798-tól gyulafehérvári kanonok, 1810-től kerci apát, 1826-tól nagyprépost.
- (155) *francia Tisztek voltak itt fogságban*: a francia háborúk idején jelentős számú francia hadifogoly került Mo.-ra, jelentős részüket a Bánságba és Erdélybe szállították, annak érdekében, hogy Franciaországtól minél távolabb, a polgári lakosságtól elzárt területeken tartózkodjanak. 1792–1815 között kb. 37 000 francia katonát irányítottak az osztrák birodalom délkeleti tartományaiiba. Ebben az időszakban Ion Georgescu kutatásai szerint Gyulafehérváron 750 főt tartottak fogva. Az adatokat közli: CSETRI 1996, 37.
- (155) *M. m. pr.* (lat.): Manuscriptum manu propria – kézirat, saját kezűleg.
- (155) *Cseresznyés András* (1768–1834) kanonok, tanulmányait Padovában végezte, később a Batthyáneum igazgatója.
- (308), (422), (499) *Uraniae Pos[ui]t. C[omes] Ignat[ius] Batthyáni Episc[opus]. Transilvan[iae]. MDCCXCIII / MDCCXC* (lat.): Urániának állíttatta Gróf Batthyáni Ignác, Erdély Püspöke, 1794/1790.
- (11), (29), (156), (309) *Titus Livius* (Kr. e. 59–Kr. u. 17): római történetíró. Fő műve az „*Ab urbe condita*” (*A város alapításáról*) című munka, amely a Kr. e. IX. századig követi végig Róma történelmét.
- (156), (309) *Princeps Editio / editio princeps* (lat.): első kiadás.
- (308), (423), (499) *Musisque sororibus* (lat.): A Múzsáknak és nővéreinek.
- (423) *Batthyáni Imre* (Polgárdi, 1781 – Szabadbattyán, 1874): németújvári gróf, Zala megye főispánja, valódi belső titkos tanácsos.
- (308), (423), (499) *előbb Lőcsén vevő meg egy Bibliothecát, tovább Bártfán egy másodikat*: A magyar tudományosság szempontjából a lőcsei parókia kollekciójának megszerzése volt a legjelentősebb vétel. A 250–300 kötetes gyűjtemény legértékesebb része a közel 60 darabos hazai eredetű középkori kéziratgyűjtemény volt. Emellett a bártfai ciszterciáktól és a várostól is vásárolt könyveket Batthyány, innen szerezte meg többek között Luther, Melancthon és Erasmus munkáit.
- (308), (423), (499) *Migázzitól / Migázzi Kristóftól* (1714–1803): bécsi hercegérsek.
- (308), (423), (499) *Scholastica Theologia és Jus Canonicum* (lat.): skolasztikus teológia és kánonjog.
- (308), (423), (499) *Car. Garampi* (Garampi József) (Rimini, 1725–1792): 1751-től a vatikáni, 1759-től az angyalvári levéltár igazgatója. 1776–1785 között nuncius Bécsben, 1785-től bíboros. Jelentős könyvgyűjteménye, a Garampi J. Bibliotheca híres volt a korban. Támogatta Batthyány könyvgyűjtését, ő tette lehetővé, hogy Szent Gellért *Deliberatió*jának egyetlen fennmaradt kéziratát B. lemásoltassa és kiadja.
- (308), (423), (499) *Daniel Imre*: a Batthyáneum könyvtárosa. Batthyány elsősorban nyelvismerete és a paleográfia területén szerzett tudása miatt választotta. 1784-ben Olaszországba küldte, hogy minden magyar vonatkozású iratot másoltasson le. Két év múlva Daniel tizennégy köteg másolattal tért vissza.

- (29), (156), (309), (423), (500) *Hazának ajándékozá 38,200 forint árú fekvő jószággal / A Könyvtár Erdélynek van hagyva*: Batthyány az alapítólevélben 38 200 forint értékű ingatlant hagyott az intézetre. Az okirat teljes szövegét közli: VARJÚ 1899b, 168–171.
- (309), (423), (500) *Incunábula* (inkunábulum): ősnymtatvány, 1501 előtt megjelent nyomtatvány.
- (310), (424), (500) *Apulejus*: A szóban forgó mű: APULEJUS Madaurensis, Lucius: *Opera*, Romae, (Conradus SCHWEINHEIM et Arnoldus PANNARTZ), 1469. Egykorúan, igen szépen rubrikált példány, elején nagy festett kezdőbetűvel (VARJÚ 1899c, 233. és KULCSÁR 1965, 21., 45. tétel).
- (423), (499) *fija Imrének* (Batthyáni Imre) (1707–1774): a család pinkafői (Pinkafeld, Au.) ágának megalapítója.
- (310), (424), (500) *Gellius*: A szóban forgó mű: *Noctes Atticae*. Romae. (Conradus SCHWEINHEIM et Arnoldus PANNARTZ), 1469. Rubrikált, szép példány (VARJÚ 1899c, 233.).
- (310), (424), (500) *Plinius Természeti História / Plinius Hist. Natur.*: Cajus Plinius, *Historia naturalis*, Venetiis. Johanness de Spira, 1468. (Első kiadás) „Szép példány, első oldalán csinosan festett lombozatos kerettel és nagy L kezdőbetűvel, melyben egy emberi alak van. A festés nem sokkal későbbi a nyomtatásnál. Az első oldal felső szélén: Christophorus Pirchaimer Viennensis. Viennae 11 f. 1560.” (VARJÚ 1899c, 233.)
- (11), (29), (156), (309) *Mártonfi / Megholt Püspök / Mártonffy*: Mártonffy József. L. feljebb.
- (11), (29), (156), (308) *Titus Liviusnak legelső kiadását / 1809. egy Fő Vendégének adá a' Livius' princeps Kiadását / Titus Liviusnak princeps Editióját / 1809 egy Vendégének kedveskedek*: Kazinczy egyik magánlevele szerint Mártonffy püspök *Maximilián hercegnek* ajándékozta a könyvet (Kazinczy Gróf Teleki Sámuelnek, 1816. okt. 11., KazLev, XXII. köt. 5551. [3293/a.] lev.). Az ajándékozásról kéziratban maradt jegyzeteiben is megemlékezik (MTAKK K 638 I, 83).
- (14), (29), (159), (309), (423), (500) *Székely Sámuel Gyűjteménye*: a könyvtár legszámottevőbb gyarapodása Dobai Székely Sámuelnek köszönhető, a kéziratok közt legalább 15 kötet Székely könyvjelzőjét tartalmazza. A kéziratokért és nyomtatványokért Batthyány 600 pengő forintot fizetett.
- (14), (29), (159), (309), (423), (500) *Dobai Székely Sámuel / Dobay Székely Sámuel* (Hunfalva, 1704 – Eperjes, 1779): kapitány, érem-, oklevélgyűjtő, bibliofil. Jogi tanulmányait Sárospatakon és Eperjesen végezte. A porosz háborúban főhadnagyként szolgált, majd részt vett Prága ostromában. 1743-ban az altdorfi akadémia tagjává nevezték ki. 1746–1750 Itáliában katonáskodott, ahol elsajátította az olasz és a francia nyelvet. 1753-ban vonult nyugalomba.
- (14) *Domokos Lajos levele / Domokos Lajosnak írt levelét Székelyekhez*: további adatokat nem találtunk.
- (309) *Klimó György* (Lopassó, 1710 – Pécs, 1777): katolikus pécsi megyéspüspök. Ő hozta létre az első magyar közkönyvtárt. A 15 ezres állományt 1774-ben nyitották meg a közönség előtt.
- (11), (29), (156), (310), (424), (501) *Sz. Máté és Sz. Márk Evangéliumok / két elsőbb Evangélista' Munkája*: A IX. században készített *Codex aureus* a könyvtár egyik legbecsesebb darabja. A fehér hártára írt aranybetűs, fényes miniatűrökkel díszített kódex az Újszövetség két evangéliumát tartalmazza, melyet a Migazzi-féle gyűjteményből vásárolt meg Batthyány. A kódex provenienciájáról nem rendelkezünk biztos adatokkal (CSONTOSI 1879, 153 és VARJÚ 1899b, 222).
- (29), (156), (424), (501) *literis uncialibus / unciális betűkkel* (lat.): hüvelyknyi nagyságú (?) [betűkkel].
- (11), (310), (424), (501) *anno post Christum / anno Christi DCCC* (lat.): Krisztus után 800.
- (13) *mane* (lat.): jókor, valamikor.
- (13) *aliqvando* (lat.): valamikor, egyszer, néha.
- (13) *Szemerének levelet dto 4. Nov. 1816*: Szemere Pál Kazinczynak, Péczel, 1816. nov. 4., KazLev., XIV. köt., 3317. lev.
- (13), (29), (156), (310), (424), (500) *Homérnek első Kiadása / Homért görögül / Homérnak minden Munk.*: Homeros: *Opera I–II* (Graece). Florentiae, per Bernardum Nerlium, 1488. Hain 2. vol. In folio. A példányban található kéziratok könyvjelző szerint a kötet Conrad Celtésé volt (VARJÚ 1899c, 332. és KULCSÁR 1965, 58. old., 288. tétel). Kazinczy megjegyzése a munkához

- egy kötetünkben nem közölt autográf szerint: „Csonkaság, szenny, tisztázások nélkül, mintha ma bagyta volna el a' sajátót.” (MTAKK K 611, 167b.)
- (13), (156) ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ Ο / ΜΗΡΟΥ / ΙΑΙ / Α / ΔΟΣ (gör.): Vége van Homérosz Íliaszának.
- (14), (157) Η ΤΟΥ Ομηρου ποιητης (gör.): Homérosz teljes költeménye kinyomtatott formában immár véget ért Isten nevében, Firenzében nemes és derék férfiak költségén, és a firenzei Bernardos, valamint [a szintén firenzei] Nerios Tanais, Nerilios fia görög nyelvvel kapcsolatos fáradozásainak köszönhetően, a milánói Démétrios, a tudós férfiak [krétos]-a fáradsága és jósága jóvoltából, mely a görög nyelvnek is elismerést szerez. Krisztus születése után ... évben.
- (14), (157), (309), (429), (500) *Pázmány Péter* (Nagyvárad, 1570 – Pozsony, 1637): a magyarországi ellenreformáció vezető alakja, író, esztergomi prímás-érsek, bíboros. A Pázmány-aláírást tartalmazó gyűjteményről így ír Kazinczy: „Kézírások közül leginkább irigyletem azon XVI. kötetföliót, mellyben Card. Pázmánynak Levelei állanak a' Királyokhoz's Erdélyi Fejedelmekhez.” (Kazinczy Gróf Teleki Sámuelnek, 1816. okt. 11., KazLev, XXII. köt. 5551. [3293/a.] lev.) Pázmány aláírásáról bővebben: DEBRECZENI 2011.
- (14) *Bisterfeld*, Johann Heinrich (1605–1655): teológus. I. Rákóczi György tanácsadója.
- (14), (29), (157), (310), (424), (500) *Bethlen Gáborné* (Károlyi Zsuzsanna) (1585 – Kolozsvár, 1622): 1605-től Bethlen Gábor felesége, házasságukból két gyermek született, akik csecsemőkorukban meghaltak.
- (14), (29), (157), (310), (424), (500) *m. pr.* (manu propria) (lat.): saját kezűleg.
- (15) *Copisáltam* (lat.): másoltam.
- (15), (157) *Bthecarius*: Szabó András (Nemes-Nyék, 1738 – Zsibó, 1817): bölcséleti és teológiai doktor, a Teleki-téka vezetője. Előbb Teleki László gyermekei mellett nevelősködik, majd 1810–1816 között Wesselényi Miklós nevelője. Döbrentei egyik levele szerint Szabó 1815-ben lett a Teleki-téka vezetője (Döbrentei Gábor Kazinczynak, Kolozsvár, 1815. nov. 10., KazLev, XIII. köt., 3043. lev.). Könyvtárosi állását „kedvetlen története miatt” elhagyta és életének utolsó időszakát Zsibón töltötte (Döbrentei Gábor Kazinczynak, Marosvásárhely, 1818. febr. 6., KazLev, XV. köt., 3554. lev.). *Philosophiára vezető értekezések* (ErdMuz, 1814/I, 90–113, 1814/II, 53–93 és 1815/IV, 46–90) című filozófiai írásáról Kazinczy dicsérrettel szolt, és az erdélyi út előtt itthonról küldött, utolsó levelében azt írta, hogy Szabó Andrással akar leginkább találkozni Erdélyben (Kazinczy Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1816. jún. 11. KazLev, XIV. köt., 3231 lev.). (TRÓCSÁNYI 1970, 21, DEÉ NAGY 1997, 190.) Szabó András értekezéseiről legújabbán I. FÖRIZS 2009.
- (310) *die 3 Zeilen aus einer grössere antiqua Minuskel Schrift* (ném.): ezt a 3 sort nagyobb antikva betűkkel (minuszkuálával) írni.
- (12), (157), (309), (423), (500) *Rákóczy György, Első* R. Gy. (I. Rákóczi György) (Szerencs, 1593 – Gyulafehérvár, 1648): 1630–1648 között Erdély fejedelme.
- (12), (157), (309), (423), (500) *Visolyi Biblia*: Az első teljes református bibliafordítást Károlyi Gáspár 1590-ben Vizsolyban adta ki. RMy I., 652.
- (12), (157) *Apocalypsisz* (gör.): a világ végéről szóló messianisztikus jövendölések, itt: a Biblia utolsó könyve, a Jelenések könyve.
- (309), (423), (500) *Bethlen Gábor*, iktári (Marosillye, 1580 – Gyulafehérvár, 1629): Erdély fejedelme (1613–1620).
- (309), (423), (500) *Apafi Mihály* (I. Apafi) (Ebesfalva, 1632 – Fogaras, 1690): erdélyi fejedelem, székely ispán (1661–1690).
- (423), (500) *pensum* (lat.): előre meghatározott, kimért feladat.
- (309) *Vendelinus*: Mark Friedrich Wendelin (1584–1652): tanár, református teológus. Az anthalti hercegségben található zerbsti gimnázium tanára, itt írta logika, politika tankönyveit, csillagászati, illetve bölcséleti és teológiai munkáit. Erdélyben elterjedt és közkedvelt szerző volt.
- (309) *Vendelinus Theológiája*: Marcus Fridericusnak Wendelinusnak, a' Keresztyen isteni Tudományról írott ket könyvei. Mellyek mostan, Isten dicsossáegére, az Erdélyi és Magyar-országi Reformata Ecclesiáknak, és minden Isteni dolgokban épulni igyekezo Keresztyén Embereknek idvességes hasznára, Magyar nyelvre fordittattanak. Apafi Mihaly, Isten kegyelméből Erdély-országnak Feidelve, Magyar-ország részeinek Ura; és Székelyeknek Ispannya által. Kolosvaratt,

Nyomtatott Veres-egyházi Szentey Mihály által. Anno M.DC. LXXIV. 4r. 1010 lap. (RMK I. 1161.) Vendelinus eredeti, Apafi által fordított műve: *Systema theologicum majus et minus*. A fordítást nemes egyszerűséggel a „magyar Vendelinusként” szokták emlegetni (SEBESTYÉN 1999).

(309) *grabsa* (grapsa) (lat.): felhalmozott iromány, értéktelen papírhalom.

(423) *trinkoskodás* (ném.): ivászat.

(12), (157) *Non est currentis, neque volentis, sed miserentis Dei. Rom. 9. v. 16. Scrips: GRákóczy* (lat.): *Nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené.* (Pál levele a Rómaiakhoz 9, 16). Írta: GRákóczy. A bibliai idézet I. Rákóczi György jelmondata.

(12), (157), (310), (423), (500) *Heltai Gáspár Magyar Bibliája*: Heltai Gáspár lelkésztaisaival együtt szakaszonként fordította a Bibliát. Az elkészült részek előbb külön kötetenként jelentek meg. 1551-ben látott napvilágot Mózes öt könyve: *A Biblianac eső resze, az az Msesne öt könyve, mely magyar nyelvre fordította a régi es igaz szent könyuekből.* Colosvarba 1551 (Helthai es Hoffgreff) RMNy I, 90.

(12), (157) *Matthison*: Friedrich von Matthison (1761–1831): Kazinczy egyik legkedvesebb német költője.

(424), (500) *verbum* (lat.): ige.

(424), (500) *particula* (lat.): a ragozhatatlan szófajok összefoglaló neve, itt: tagadószó.

(12), (158) *ehebrechen / Du sollst ehebrechēn* (ném.): Paráználkodj!

(12), (29), (158), (310), (424), (501) *Psalterium Hungaricum / Magyar Psaltérium*: A szóban forgó munka a magyar nyelvű bibliareszleteket tartalmazó középkori nyelvemlékünk, a Döbrentei-kódex. Az 1508-ban készült kódex keletkezési körülményeiről igen keveset tudunk, feltételezhetően a sárospataki klarisszáknak készítette Halábori Dobos Bertalan. A kódex különböző egyházi szövegeket tartalmaz, egy Krisztus-passiót, a teljes psaltériumot, egyházi himnuszokat, Jób könyvének egyes részleteit és a teljes Énekek énekét. Nevét Döbrentei Gáborról kapta, aki az MTA számára lemásoltatta. A kódex a gyulafehérvári Batthyány Könyvtár tulajdona, jelzete: R. III. 76. Kazinczy után (*TudGyűjt 1817/IV, 35*) Cseresznyés András ismertette a kódexet: CSERESZNYÉS András, *Bertalan Pap 1508-dik esztendőben Magyar nyelvre fordított Bibliája*, TudGyűjt, 1819/III, 75–81. A kódex újabb kiadásai: VOLF 1884.; ABÁFFY–T. SZABÓ 1995.

(29) *Nemzeti Újság' [...]* *Kiadója*: további adatokat nem találtunk.

(310), (424), (501) *wo im MS. ein Q vorkommen wird, kehre der Setzer sein Ó üm / wo im Ms. dashier ein Q ... Ó üm* (ném.): Ahol a kéziratban Q következik, [ott] a nyomdász Ó betűre fordítsa / Ahol a kéziratban ez: Q előfordul, a nyomdász fordítsa meg erre: Ó.

(424), (501) *nirgends accent* (ném.): itt: ékezet nélkül.

(424), (501) *Eine Zeile leer / Eine Zeile leer. Der Titel hier mit etwas grössterm Lettern* (ném.): egy üres sor / Egy üres sor. A cím valamilyen nagyobb betűvel.

(425), (501) *Eine Zeile leer. / leere Zeile* (ném.): üres sor.

(13), (158) *Kultsár István* (Komárom, 1760 – Pest, 1828): újságíró, szerkesztő, színigazgató, tanár. Bencés szerzetes, 1787–1799 között a szombathelyi gimnázium tanára. 1800–1806 között Festetics Györgynél nevelő. 1806-ban indította el a *Hazai Tudósítások* című folyóiratát. 1813–1815 között a pesti magyar társaság igazgatója. Tervei között szerepelt egy nemzeti színház létesítése.

(13), (158) *Psalterium de 1539 per Fratrem Paulum de Pápa / Psalterium Anno domini 1539. per fratrem Paulum de Pápa*: A Kultsár István birtokában lévő kódexet *Beregszászi* Nagy Pál említi az egyik legfontosabb nyelvújítás ellenes munkában, a *Dissertatio philologica de vocabulorum derivatione ac formatione in lingua magyarica* (Pest, 1815.) című művében. A keleti nyelveket kutató Beregszászi 1814-től Kultsár Istvánnál élt Pesten. Bár Beregszászra itt konkrét utalást nem láthatunk, Kazinczy kéziratos jegyzeteiből tudjuk, hogy Beregszászi a Kultsárnál lévő kódexet ismertette (MTAKK K 638 I, 84a). Emellett sokat mondó az az orthologusok ellen irányuló érvelés, amely a kódex nyelvezete kapcsán történeti perspektívába helyezi a neologizálást. Kazinczy felelete Beregszászi (és Sípós József) nyelvújítást támadó munkájára: *Hazai Literatura*, TudGyűjt, 1817/XII, 87–105.

- (158), (311), (424), (501) *articulus* (lat.): itt: névelő.
- (158) *Bartolomeus Sacerdos, in pago Halabor Comitatus Beregiensis natus* (lat.): Bereg vármegyei Halabor faluban született Bertalan pap.
- (158) *Museum Napoleon*: Jelzett kötet: S. C. CROZE-MAGNAN, *Le Musée françois, Recueil complete des Tableaux, Statues et Bas-Reliefs, qui composent la Collection Nationale* (I–IV, Párizs, 1803–1809). Kazinczy 1815-ben a gyűjtemény megvásárlását tervezte (Kazinczy Döbrentei Gábornak, 1815. márc. 14., KazLev, XII. köt., 2889. lev.). „Az Akademie der bildenden Künste Bibliothecájában irigylést érdemlő szerencsém vala látni a’ Musée-Napoleont, melly már XVI Kötetből áll. Mosolyogtam a’ Németeket, a’ kik kevélyen néznek a’ francziákra még e’ részben is, holott ilyen munka németektől ki nem telhet.” (Kazinczy Kis Jánosnak, Széphalom, 1815. jún. 17., KazLev, XII. köt., 2923. lev.) A kötet a Wesselényi család birtokában is megvolt, Bölöni Farkas beszámolója szerint a Zsibón töltött utolsó napok alatt Kazinczy elragadtatással lapozta át újra a kötetet.
- (502) *Károli Gáspár’ fordításával*: Károlyi Gáspár, *Szent Biblia*, Vizsoly, 1590. Az első magyar teljes bibliafordítás. RMNy I, 652.
- (311) *Káldiét*: Káldi György (1573–1634): katolikus jezsuita hitszónok, a pozsonyi jezsuita kollégium rektora. Nevéhez fűződik az első magyar bibliafordítás, amelyet 1605–1607 között készített el. (*Szent Biblia*, ford. KÁLDI György, Bécs, 1626. RMNy II, 1352.)
- (311) *Purista* (lat.): a purizmus híve. A purizmus a nyelvtisztaságot túlzóan előtérbe helyező törekvés, legfőbb célja a teljes nyelvtisztaság.
- (15), (312) *Rudnay Sándor / Búcsút vevék a’ Püspöktől, hazánknak mostani Prímásától*: Rudnay Sándor (Szentkereszt, 1760 – Esztergom, 1831): bíboros, hercegprímás-érsek. 1785-ben szentelték pappá. 1805-től esztergomi kanonok. 1809-től szenttamási prépost, udvari tanácsos és kancelláriai előadó. 1815-től erdélyi püspök, 1816-os erdélyi látogatása alatt szinte az összes plébániát, községet meglátogatta. Ebben az évben megnyitatta magtárait az erdélyi éhezők előtt. Kiemelten támogatta az erdélyi papnevelést. 1819-től esztergomi érsek. 1819–1831 között Magyarország hercegprímása. 1822-ben az esztergomi bazilika építésére saját vagyonából jelentős összeget adományozott. 1828-tól bíboros. 1830-ban ő koronázta meg V. Ferdinándot. (Életrajza: BEKE 2003, 358–360.)
- (15), (312) *Kanonok Döme / Döme Károly* (Komárom, 1768 – Pozsony, 1845): író, egyházi író, fordító. 1790-ben szentelték katolikus pappá, 1800-tól Izsa plébánosa. 1816–1817 között Rudnay Sándorral (1760–1831) Erdélyben tartózkodott, ahol tiszteletbeli kanonok címmel tüntették ki. 1817-ben visszatért Pozsonyba, amelynek 1818-tól kanonoka lett. 1828-tól az esztergomi egyházmegye pozsonyi szemináriumának, az Emericanumnak a rektora lett, ahol korábban segédgondnokként dolgozott. 1831-től az MTA tiszteletbeli tagja.
- (312) *Born Ignátz* (Gyulafehérvár, 1742 – Bécs, 1791): geológus, udvari tanácsos, mineralógus, a bécsi Zur wahren Eintrach (Igaz Egyetértéshez) nevű szabadkőműves páholy vezetője. Egyetemi tanulmányait Bécsben és Prágában folytatta. 1770-ben a prágai pénzverő és bányászati hivatal ülnökének nevezték ki. Többször bejárta Magyarországot, útjáról az 1774-ben kiadott *Briefe uber die Mineralogische Gegenstande aufseiner Reise durch das Temesvarer, Banat, Siebenburgen, Ober und Nieder-ungarn* című könyvben számolt be. 1776-ban a bécsi birodalmi gyűjtemény rendezésével bízták meg. 1779-től a bécsi Udvari Kamara bányafőtanácsosa.

8. jegyzetmező (Teleki-téka)

24. [Az Erdélyi Levelek Tudományos Gyűjteményben megjelent részletei, 1817–1818], [1817. 7. szám], I. Értekezések. Erdélyi Cancellárius Gróf Teleki Sámuel Excell. Bibliothecája Maros-Vásárhelytt (29–32)
25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Tizenkettedik Levél. Szent-Benedek, Júl. 9dikén (93–96)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., V. levél (255–257)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Második Szak, 29–30. szakasz (372–375)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XI. levél (452–455)

(29), (93), (255), (372), (452) *Teleki Sámuel / Cancellárius* (Gernyeszeg, 1739 – Bécs, 1822): gróf, erdélyi udvari kancellár, bibliofil. Teleki József apjának, Lászlónak féltestvére. Unokaöccséhez Teleki Józsefhez és Teleki Ádámmal szoros baráti szálak kötötték. Mária Terézia alatt kamarás, majd küllői főispán és erdélyi fiókszéki tanácsos. II. József alatt belső titkos tanácsos, 1784–1790 között az akkor alkotott nagyváradi kerületben kir. biztos. Szabolcs-, Békés-, Arad-, Csanád-, Csongrád megye főispáni helytartója. 1785-től 1787-ig Bihar vm. főispánja, 1792-ben magyar alkancellár és Máramaros vm. főispánja. II. Lipót uralkodása alatt erdélyi főkancellár és 1791-től ismét Bihar vm. főispánja is. 1802-ben nyitotta meg az 50 000 kötetnél többre bocsúlt marosvásárhelyi Teleki-könyvtárat, melynek darabjait 1763-tól gyűjtötte. 1771–1787 között gróf iktári Bethlen Zsuzsannától kilenc gyermeke született, de közülük a felnőttkort csak hárman érték meg: Domokos (1773–1798), Mária (1777–1826) és Ferenc (1787–1861). (DEÉ NAGY 1997)

(29), (93), (255), (372), (452) *Teleki Sámuel Excell. Bibliothecája*: Teleki Sámuel könyvgyűjteményét 1759-től, külföldi tanulmányútjai során kezdte el gyűjteni. A gyűjtemény 1797-ig Bécsben volt, mivel tisztsége Telekit az udvarhoz kötötte. 1797–1804 között építette meg marosvásárhelyi könyvesházát. Mivel a könyvtárat Teleki kezdettől fogva közművelődési célokra szánta, a gyűjtemény nagy része korabeli könyvekből állt. Kazinczy a könyvesházat megalapításától fogva figyelemmel kísérte és mindvégig szíven viselte sorsát. Már a megnyitáskor két értékes darabbal gazdagította a könyvesházat, Brockhusius verseinek díszes kiadását és Oporin Bucolicus 1546-os poétai munkáit ajándékozta 1802-ben Telekinek (Kazinczy Teleki Sámuelnek, Széphalom, 1802. aug. 2., KazLev, II. köt., 527. lev.). 1808-ban *Marmontel, szívképző regéit* saját kezű dedikációval küldte el és szándékában állt a *Hazai Tudósításokban* népszerűsíteni, bemutatni a könyvesházat: „mert gyalázat, hogy azt a' Magyar a' maga periodicus írásaiból nem ismerheti, 's én magam is a' Bécsi Annálisokból.” (Kazinczy Cserey Farkasnak, Széphalom, 1808. febr. 3., KazLev, V. köt., 1229. lev.) 1826-ban a Szabó Andrást követő könyvtárnok Nagyerneyi Kelemen Márton megküldte a téka pontos ismertető leírását Kazinczynak (Kazinczy Dessewffy Aurélnak, 1826. nov. 6., KazLev, XX. köt., 4707. lev.), amelyet Kazinczy minden bizonnyal adatai pontosítása miatt kért a könyvtárostól. Kelemen kéziratát, amely eredetileg a Kazinczy-hagyaték részét képezte, ma csak Clauser Mihály 1940-es közléséből ismerjük (CLAUSER 1940). A népszerűsítésen túl Kazinczy többször könyvadományokkal is segítette a könyvtár fejlődését. Legjelentősebb az a 45 kötet, melynek jegyzékét a Teleki-téka jelenleg kéziratban olvasható katalógusának V. kötetében találjuk „*Consignatio Librorum, quos spectabilis ac perillustis Franciscus Kazinczy Bibliothecae donavit*” cím alatt. A listát a kötetek helyrajzi számával Deé Nagy Anikó nyomán közöljük (DEÉ NAGY 1998):

- Csáky /Emanuelis Comitit/ Sermo, in Generali Congregatione habitus. in Folio. Leutschoviae. 1809. [Tf-445 c/3 (59)]
- Sermones in Generali Congregatione Comitatus Scepusiensi, habiti sub praesidis Caroli Ambrosii. in Folio. Leutschoviae. 1809. Exempl. 2. [Tf-445 c/3 (58)]
- Modalitas Repartitionum tempore Diaetre Anni 1792. in Folio. [Tf-1147 b/coll. 5]
- Kézy /Moysi/ Carmen summis honoribus a meritis Domini Petri Klobusiczky dicatum. in quarto. Sarospatakini. 1816. [Tq-507 d/3 (63)]

- Manes Priscæ Pronay Elegia ad Ill. et Magnif. D. Gabrielem Lonyai. in 4°. Sarospatagini. 1816. Exempl. 2 [Tq-507 d/3 (62)]
- Kazinczy /Ferentz/ Munkái. in 8°. Pest. 1819. Tom. IX. [To-1548 r-q]
- Báro Wesselényi Miklos Urhoz Miklosnak Fiához, midőn mint Kapitány-segédtsiztye az Attyának Századját gyakorlotta. in 4°. Budán. 1809. [Tq-507 d/3 (65)]
- Magyar Régiségek és Ritkaságok. Kiadta Kazinczy Ferentz. in 8°. Pesten. 1808. Tom. I. [To-3612 c/3]
- Zrínyinek minden Munkái. Kiadta Kazinczy Ferentz. in 8°. Pesten. 1817. Tom. I. [To-3583 b]
- Újhellyi Dajka Gábor Versei. öszve szedte és kiadta Kazinczy Ferentz. in 8°. Pesten. 1813. accessit: Berzsényi Dániel Versei. Kiadta Helmezy Mihály. in 8°. Pest. 1813. [To-1548 ¼] [414]
- G. Dessewffy Josef és Kazinczy Ferentz Vélemények Zemplény Vármegye Rendeihez a Győrnél el-esett Vitézeknek állitando Emlék dolgában. in 8°. S.Patak. 1811. [To-1050 b/3 (13)]
- Szabó Dávid Mejképe le-festve 1788. Julius 24-kén. festette Kazinczy Ferentz.
- Tövisék és Virágok. Széphalom. in 8°. 1811. 2 Exemplumba. [To-1050 b/9 (14)]
- Szemere /Paul/ Gedicht an den Herrn Ladislaus Vida übersetzt von Andreas Haliczky. in 4-to. Pest. 1809. [Tq-507 d/3 (64)]
- W. Jankovich Miklos. Magyar Szo-Nemzés. in 8°. Pesth. 1812. [To-3611 b]
- Zaid! vagy Negyedik Mahumed Török-Császárnak szerencsétlen Szerelme. Kotzebue után Magyarul. in 8°. Pest. 1803. [To-1548 o]
- Baicsi /Joan/ Epigrammatum Libri II. in 8°. Comáromii. 1795. [To-1050 b/9 (6)]
- Nagy Ferentz Odái Horázt Mértékein. in 8°. Kassán. 1807. [To-1548 g]
- Bion és Moschus Idylliumai fordította Vályi Nagy Ferentz. in 8°. S.Patak. 1811. [To-1050 b/9 (7)]
- Beregszászi /Paul/ Ueber die Selbstkentniss. in 8°. Erlangen. 1795. [To-1050 b/9 (8)]
- Egy Proba az Igazgatás formáiról, és az Uralkodók Kötelességeiről. in 8°. Kolosvár. 1791. [To-1050 b/9 (9)]
- Liturgia, vagy a Közönséges Isteni tiszteleteknek és az arra tartozó rendtartásoknak modja. in 8°. S.Patakon. 1814. [To-105 b]
- Funkens /Jo. Casp./ Reformations-Historie. in 8°. Ulm. 1717. [To-499 b]
- Az új Hadi Tudomány Leleke. fordította Zalárdi Jalko László. in 8°. Pest. 1809. [To-3656 é]
- Poëtai Gyűjtemény. Öszve szedte Nagy Josef. in 8°. S.Patakon, 1813. [To-1548 p.]
- Berchthold /Leop. Graf. v./ Versuch die Grenzen der Wohlthätigkeit gegen Menschen und Thiere zu erweitern. in 8°. Wien. 1765. [To-830 b]
- Cristiani /Aloys. Gr./ Prosaisches Gedicht nach dem Claudianus. in 8°. Wien. 1765. [To-1050 b/9 (12)]
- Bajcsi /Jo./ Bregatias; sive Poëmata in memoriam Praesulum Jaurinensium. in 8°. Comaromii. 1794. [To-1050 b/9 (10)]
- Örom-érzések, midőn Grof Széchény Pál, Grof Guilford Károly Kis-Aszszonyt el-jegyezte. in 8°. Sopron. 1811. [To-1050 b/9 (11)]
- Musen-Almanach 1-ter Jahrgang. in 8°. Leutschau. 1801. [To-3636 d/3]
- Fuchs /Jo. Sam./ Elementa Juris Naturae. in 8°. Leutschoviae. 1803. [To-668 c]
- Falusi Mihály Okos Gyermekek Nevelés-példája. in 8°. Pososn. 1805. [To-2312 a/10]
- Chazár /And./ Dissertatio de Gallicia et Lodomeria, item Dalmatia veneta dicta, Regno Hungariae incorporanda. in 8°. s. l. 1805. [To-1050 b/9 (15)]
- Virgilius Eneisse. Fordította Baroti Szabo Dávid. in 8°. Pest. 1813. Tom. II-dus. [To-1548 c/2]

Közel félszáz könyvről és egy 1788-ban készült Baróti Szabó Dávidot ábrázoló mellképről bizonyítható, hogy Kazinczy adományaként került az állományba. A téka katalógusai nyomtatásban is megjelentek: *Catalogus Bibliotheca Samuelis Com. Teleki de Szék. I-IV. Viennae, 1796–1819.* és *Bibliothecae Samuelis com. Teleki de Szék pars quinta. Libros inde ab anno*

MDCCCXIX post typis vulgatum catalogi partam quartam comparatos comlexa. Curam gerebat Anikó DEÉ NAGY, Budapest–Marosvásárhely, 2002.

Kazinczy bemutatását Bajza József többször idézi *A Telekiek tudományos hatása*, című munkájában (*A Telekiek tudományos hatása*, Olvastatott a Magy. Tud. Akademia könyvtár megnyitó-ünnepélyén, Dec. 23. 1844. 140–180., *Bajza Összegyűjtött Munkái*. Második, bővített kiadás, Toldy Ferenc által. Harmadik kötet. Pesten, 1862. Kiadja Heckenast Gusztáv).

(29), (255), (372), (452) *Maros-vásárhely / Vásárhely*: R., Maros m., Tirgu Mures.

(29), (93) *Custos* (lat.): őr.

(30), (93) *almárium* (almárium) (lat.): könyves szekrény.

(256), (373), (453) *pilaszter* (fr.): falba épített és falból kiugró négyszögletes pillér, a görög-római és a reneszánsz építészet egyik jellemző eleme.

(373), (453) *corridór* (lat.): folyosó.

(29), (93), (255), (373), (453) *Musis Patriis Gratisque Posteris D. D. Sam. S. R. I. Comes Teleki* (lat.): A hálás műzsáknak és a hálás utókornak ajánlja Teleki Sámuel, a Szent Római Birodalom grófja.

(30), (93), (255), (373), (453) *Szent István Nagy keresztesének*: A Szent István Rendet Mária Terézia alapította 1764-ben. A Rend háromfokozatú (nagykereszt, középkereszt, kiskereszt) érdemrendje a Habsburg Birodalom legjelentősebb kitüntetésévé vált és Magyarországhoz köthető polgári és egyházi személyek kaphatták meg. Nagykereszttel azonban csak azokat tüntették ki, akik negyedigiglen tudták kimutatni ősiségüket. A rendi szabályzat alapján csupán 100 vitéz tartozhatott a rendbe. A rendjel nyolcszögletes, zöld zománcozott, arany szélékbe foglalt kereszt, melynek közepén a hármashalmot, a rajta lévő aranykoronát és a koronából kiinduló kettős keresztet lehet látni. Ezt az apostoli keresztet jobbról és balról Mária Terézia nevének kezdőbetűi határolják és a rend jelmondata veszi körül: „*Publicum meritorium praeium*” (Az érdemnek vagy érdemeseknek nyilvános jutalma.). A kereszt a magyar korona barokk stílusú másán csüng. Az érdemjelvény a kitüntetett halála után visszaszállt az udvarra. A nagykereszttel a kitüntetett valóságos belső titkos tanácsosi címet is nyert, a középkeresztesek királyi tanácsosok lettek és a kiskeresztesek grófi vagy kérésükre bárói rangra emelkedhettek. Teleki Sámuel a 333. kitüntetettként 1808-ban vehette át érdemrendjét (FELSZEGHY [é. n.], 292).

(30), (93), (255), (373), (453) *Tusch János* (Johann Tusch) (Tírol, 1738–Bécs, 1817): Kazinczytól tudjuk, hogy a bécsi galéria őre. Teleki Sámuelről készített nagyméretű, fűzerkoszorúval díszített képét aranyozott rájánban a nagyerem bejáratával szemben helyezték el. Mivel a festmény a kancellárt a Szent István-rend díszruhájában ábrázolja, a kép minden bizonnyal 1808 után készült. Ferenc fiához írott 1815-ös leveleiben szó esik róla, hogy a festményt központi helyre szánja. Ekkor rendelik meg a kerethez illő bronz girlandot és a háromszögbe helyezett Isten szem-emblémát is, amely erős szabadkőművesi kötődésre utal (DEÉ NAGY 1997, 225).

(30), (93) *A CS. K. Galéria' Custosa / Custósa* (lat.): A Császári és Királyi Galéria őre.

(30), (93), (255), (373), (453) *Hickel*, Joseph (Böhmisch-Leipa, 1736 – Bécs, 1807): II. József császár udvari festője. A művészcsaládból származó Hickel testvérek (József és Antal) 1756-tól a bécsi akadémián tanult, majd József Olaszországba utazott. 1769-ben a firenzei akadémia tagja lett, 1771-ben elnyerte a cs. és kir. udvari és kamarai festő címet. Állítólag több mint 3000 portrét festett. Teleki 1772 táján több családi képet is rendelt a festőtől.

(30), (93), (255), (373), (453) *Várad*: Nagyvárad R, Bihar m., ma: Oradea.

(30), (93), (255), (373), (453) *Petersburg*: Szentpétervár, Oroszország.

(30), (93), (255), (373), (453) *Czetter* (Tzetter) *Sámuel* (Felpéc, 1765 – Oroszország, 1820 után): korának legtehetségesebb rézmetszője. 1783-tól a bécsi képzőművészeti akadémián Jakob Schmutzernél tanult, majd 1798-ban Bécsben telepedett le. 1800-ban megházasodott, felesége nevét nem ismerjük. 1809-ben Sándor cár meghívására Oroszországba ment, ahol állítólag vagyont és őrnagyi rangot szerzett, de életének utolsó szakaszáról nincsenek pontos adataink. Kezdetben a bécsi magyar folyóiratokat illusztrálta, illetve reprodukciós metszeteket készített. Legelső munkái a Görög-féle *Hadi és Más Nevezetes Történetekben* jelentek meg. Számos XIX. századi irodalmártól, tudóstól kapott megrendeléseket, Báróczy Sándorról, Dugonics Andrásról, Schedius Lajosról vagy Eszterházy Miklósról készített pontozó modorú arcképeket.

Kazinczyval már ifjú éveiben levelezésben állt. A széphalmi mester arra kérte, hogy vezetéknevét elhagyva nevezze magát Orosházinak. Czetter ezt nem tette meg, de neve után rendszert odaírta az „Orosházi Fi”, „magyar” „békésmegyei” jelzőket (Kazinczy Ferenc Cserey Farkashoz, Széphalom, 1807. jún. 29., KazLev, V. köt., 1130. lev.). (Életről és munkásságáról: RÓZSA 1952, RÓZSA 1980 és PATAKY 1951, 93.)

(30), (93), (255), (373), (453) *metszé a' Catalogus' Első Kötetéhez a' rezet / Catalogusa előtt áll:* pontozómódorú rézmetszet, papír, 184×118 mm.

Jelezve jobbra lent: Sam. Tzetter Hungarus sc. 1796.

Felirata körben: SAM. S. R. I. COM. TELEKI DE SZEK. S. C. R. M. CAMER CONSIL. STAT. A. INCORRUPTA. FIDE. SECUNDIS. TEMPORIBUS. DUBIISQUE. RECTUS.

In Bibliotheca Sam. Teleki... Viennae, 1796., 1. köt. Címkép.

A metszet Joseph Hickel (1736–1807) a nagyváradi megyeháza számára készített egészalakos, reprezentatív képmásának mellkép részletét emelte ki. Czetter metszetén az arckép egy falmélyedés előtt függ, tehát, mint kép a képben jelenik meg. Teleki ősz parókában, zsinóros ruhában, kissé jobbra fordulva látható. A falon függő kép keretdíszének tölgylevelei a hírnevet szimbolizálják, kép mellett látható mérleg az igazságosságra, a homokóra pedig a múlandóságra utal (RÓZSA 1980).

(453) *Ehrenreich*: Ehrenreich Sándor Ádám (Pozsony, 1784 – Bécs, 1844): réz- és acélmetsző, műkereskedő, kiadó. A rézmetszés művészetét valószínűleg édesapjától, a pecsétvéső E. Izsáktól sajátította el. 1802-től a bécsi akadémián tanult, majd hazatérve Trattner nyomdájában dolgozott. A kor egyik legkeresettebb metszőjévé vált. 1823-tól arcképsorozatot indított jeles magyarjainkról *Icones Principum, procerum ac praeter hos illustrium Virorum Matronarumque veteris et praesentis aevi, quibus Hungaria et Transsylvania clarent* címen, amelyből 1835-ig 95 kép jelent meg. 1825-ben Bécsbe költözött. 1840 és 1842 között Pesten műkereskedést és kiadóvállalatot nyitott. 1842–1844 között történelmi jeleneteket ábrázoló sorozatot jelentetett meg *Képek Mo. történetéből* címmel. Teleki Sámuelről készített metszetét Kraft festménye után készítette (PATAKY 1951, 115).

(30), (93), (255), (373), (453) *pílaszter* (fr.): falba épített és falból kiugró négyszögletes pillér, a görög-római és a reneszánsz építészet egyik jellemző eleme.

(30), (93), (255), (373), (453) *Iktári Gróf Bethlen Susana* (Bethlen Zsuzsanna) (1754–1794): Teleki Sámuel felesége. Maga is könyvgyűjtő volt, a Teleki-téka közel félezer kötete őrzi saját kezű bejegyzését.

(255), (373), (455) *büsz* (gör.): mellszobor.

(30), (94), (255), (373), (453) *F[ranz] Thaller Tyrolensis fec[it] Vindob[onae] 1805.* (lat.): A tiroli Franz Thaller készítette 1805.

(30), (94) *balüsztrád* (lat.): mellvéd.

(30), (94), (256), (373), (453) *Teleki Mihály* (Nagyvárad, 1634 – Zernyest, 1690): széki gróf, erdélyi kancellár, Teleki Sámuel atyai nagyapja. Birtokos nemes család sarja. I. Apafi Mihály uralkodása alatt előbb kővári kapitány, majd tanácsúr, a fejedelemség politikájának tulajdonképpeni irányítója. 1685-ben titkos szövetséget kötött a császári udvarral, amely a török szövetség felmondásával belső önállóságot ígért Erdélynek. I., II. Rákóczi György követője, majd Kemény Jánoshoz csatlakozott. Később I. Apafi Mihály kancellárja.

(30) *Teleki Sándor*: tordai főispán, guberniumi tanácsos. Teleki Sámuel és Teleki László apja. F. Csanak Dóra szerint Teleki László édesapja kemény természete miatt kötődött jobban felesége családjához, a Rádayakhoz (F. CSANAK Dóra 1974).

(30), (94), (256), (373), (453) *Bethlen Gábor*, iktári (Marosillye, 1580 – Gyulafehérvár, 1629): Erdély fejedelme (1613–1620). Báthory Zsigmond udvarában nevelkedett. Később Székely Mózeshez csatlakozott, majd Bocskait és Báthory Gábort támogatta. 1605-ben vette feleségül Károlyi Zsuzsannát. 1613-ban az erdélyi rendek őt választották meg fejedelmüknek, 1620-ban magyar királlyá is kikiáltották, de a harmincéves háborút lezáró nikolsburgi békében lemondott királyi címéről és ezért II. Ferdinándtól német birodalmi hercegi címet kapott. II. Ferdinánd király továbbá átengedett Bethlennek hét magyarországi vármegyét (Szabolcs, Szatmár,

- Ugocsa, Bereg, Zemplén, Borsod, Abaúj). 1626-ban vette feleségül második feleségét, Brandenburgi Katalint, a brandenburgi választófejedelem lányát.
- (255), (373), (453) *Hunyadi Mátyás / Mátyás* (Kolozsvár, 1443 – Bécs, 1490): 1458–1490 között magyar király, 1469-től cseh király, 1486-tól Ausztria hercege.
- (373), (453) *Eugén / Eugénius Sabaudiai Herczeg* (Szavoyai Jenő) (Párizs, 1663 – Bécs, 1763): német-római császári hadvezér, a Habsburg Birodalom legjelesebb hadvezére. Az ő vezetésével űzték ki a török csapatokat véglegesen Európából és ő vezette győzelemre csapatait a spanyol örökösödési háborúban. Jeles művészetpártoló volt, a bécsi Belvederét az ő palotájából alakították ki. *Sabaudiai Herczeg*: Sabaudia, vagyis a Szárd-Piemonti Királyság a spanyol örökösödési háborút lezáró békeszerződéseket követően alakult meg 1720-ban Savoya, Piemont, Nizza és Szardínia tartományok összevonásával. Az önálló itáliai állam a Savoyai család fennhatósága alatt állt.
- (373) *Musagéta* (gör.): „Múzsákat vezető”, vagyis a művészetekhez, tudományokhoz értő, beavatott személy.
- (30), (94), (256), (373), (453) *Apafi Mihály / idősebb Apafié* (I. Apafi Mihály) (Ebesfalva, 1632 – Fogaras, 1690): erdélyi fejedelem, székely ispán (1661–1690). Erdély trónjára török pártfogással került 1661-ben, miután Nagyszőlősnél legyőzte elődjét, Kemény Jánost. Ali pasa pusztítása után helyreállította Erdély politikai, gazdasági és művelődési életét. Részt vett a Habsburgok törökellenes hadjárataiban (1663, 1683). Támogatta a magyar bujdosók mozgalmát és Thököly Imrét. Felesége Bornemissza Anna és kancellárja, Teleki Mihály befolyásolták politikai döntéseit. 1688-ban I. Lipót a Habsburg fennhatóság elismerésére kényszerítette Apafit. A fogarasi szerződésben Erdély felmondta a török védnökségét és I. Lipót, valamint utódja, I. József hatalma alá helyezte magát. A fogarasi nyilatkozat ratifikálása után Apafi visszavonult életet folytatott.
- (30), (94), (255), (373), (453) *Brukenthal Sámuel* (Újegyház, 1721 – Nagyszeben, 1803): erdélyi kormányzó. Édesapja, Breckner Mihály szász királybíró 1712-ben bárói címet kapott, majd nevét 1724-ben Brukenthalra változtatta. Sámuel testvére, az elsőszülött Mihály örökölte a családi vagyont, míg ő Kolozsváron, Haléban, Jénában és Bécsben jogi, történelmi, filozófiai és teológiai tanulmányokat folytatott. Már hallei tartózkodása idején megkezdte pénzérem-gyűjteményének kialakítását. 1745-ben hazatért, feleségül vette Sophia von Klocknernt, egy szebeni arisztokrata leányát és Nagyszeben város tanácsosa lett. 1751-től a szászok küldöttje a bécsi udvarban, majd Mária Terézia guberniumi titkára. 1760-tól tanácsos, majd bíró, 1762-től tartományi kancellár, a szászok grófja. Tanácsára 1765-ben Mária Terézia Erdélyt a nagyfejedelem-ség rangjára emelte. 1774-től guberniumi elnök. 1777–1787 között Erdély kormányzója. 1787-ben II. József felmentette guberniumi tisztsége alól, mivel Brukenthal nem értett egyet a császár reformpolitikájával.
- (30), (94) *Poeta/Poéta Lázár* (Lázár János) (Segesvár, 1703 – 1772): gyalakuti gróf, erdélyi író, császári és királyi belső tanácsos, főkormánymentő tanácsos, 1736-tól az erdélyi királyi tábla ülnöke, a református konzisztórium elnöke, a művészeti és gazdasági egyesület elnöke, királyi fővadászmester. Párizs Pápai tanítványaként a nagyenyedi kollégiumban tanult, majd 1716-ban Nagyenyeden hivatalnokoskodni kezdett. 1719-ben került az erdélyi kormánymentőhöz. 1725-től Bécsben, majd Margburgban folytatott természettudományi tanulmányokat. 1731-ben hazatért. 1733-ban bárói rangra emelkedett. 1737-ben feleségül vette gróf Teleki Katalint. 1738-ban az uralkodó elleni összeesküvés vádjával letartóztatták. Szabadulása után, 1739–1742 között assessori hivatalát folytatta. 1743-tól 1746-ig Szolnok megye főispánja. 1746-tól királyi táblai elnök és főkormánymentő tanácsos. Ekkor nyert meg grófi címet is. 1748-tól a református egyházkerület főgondnoka. 1749-től a három nemzet országos elnöke. Legismertebb műve a *Florinda* (Szeben, 1766) a XVIII. század egyik legnépszerűbb olvasmánya. Latinos költészete miatt „erdélyi Vergiliusnak” nevezték (LÁZÁR 1858, 90–100).
- (30), (94), (256), (373), (453) *Batthyány Ignác* (Németújvár, 1741 – Kolozsvár, 1798): erdélyi katolikus püspök, egyháztörténész, a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár alapítója.
- (256), (373), (453) *Bergmann* (Franz Bergmann): német származású, főleg az erdélyi arisztokrácia körében kedvelt arcképfestő. Munkássága azonban nem szorítkozott csupán az arcképfestésre.

- 1807-ben készítette a szamosfalvai katolikus templom Szent Erzsébet-képét. Munkái közül a nagyenyedi kollégiumba került Bánffy Farkas főkurátor képmása, valamint gróf Bethlen Gergelyt (†1816) ábrázoló festménye (LYKA 1981, 212).
- (30), (94), (256), (373), (453) *Teleki József / Koronaőr* (Huszt, 1738 – Szirák, 1796): főispán, koronaőr, műgyűjtő, író. Teleki László és Ráday Eszter fia. Felesége Roth Johanna (†1813). Bod Péter tanítványa. 1759-től kétéves nyugat-európai tanulmányutat tett Svájcban, Hollandiában és Franciaországban. 1766–1776 között az erdélyi Királyi Tábla bírása. 1769-ben unokaöccsével, Teleki Lajossal és titkárával, Cornidesz Dániellel körbeutazta Olaszországot. 1782-től Békés megye adminisztrátora, 1782–1784 és 1790–1796 között Ugocsa megye főispánja. 1785-től pécsi tankerület főigazgatója és a Dunamelléki Egyházkerület főgondnoka. Az 1790–1791-es országgyűlésen fontos szerepet játszott, a rendek az ő hatására szavazták meg az erdélyi jobbágyság szabad költözködési jogát. Felszólalt a felekezeti megkülönböztetés megszüntetésének érdekében. 1792-ben németországi utazást tett, amelyről a *Magyar Kurir* és a *Magyar Hírmondó* több beszámolójában is értesítette olvasóit. 1793-tól titkos tanácsos, 1795-től a Szent Korona őre. Protestáns nézetei és humánus társadalmi céljai miatt Bécsben többször keveredett udvarellenes gyanúba, megítélése sokszor nem volt egyértelmű. Kazinczy az ugocsai vármegyéhez intézett beszédét közölte az *Orpheusban* (Orpheus, 2001, 162–167), több versét kiadta a *Felső Magyar Országi Minervában* (FMOM 1829, 752–779), valamint közölte arcképét fordításainak 8. kötetében (*Kazinczy Ferenc' Munkái. Szép irodalom, VIII. köt., Pest, 1816; Kreutzinger rajza után Adam rézmetszete 1791-ből*). Könyvtárában megtalálható volt a *Magyar Museum* és a Kazinczy-féle *Heliconi virágok*.
- (453) *Ádám vezetéknévű* (Jacob Adam) (1748–1811): rézmetsző.
- (256), (373), (453) *Non est mortale, quod opto* (lat.): Nem hal meg, aki bízik. Bíró József *Erdélyi kastélyok* című munkájában a metszet jelzéséből (I. Kreutzinger pinx 1791, Jacob Adam sculps. – Kreutzinger festette 1791, Jacob Adam metszette.) arra következtet, hogy Kazinczy tévesen ítéli Clemens Kohlnek, a neves bécsi rézmetszőnek a művet. (BÍRÓ 1943, 189, 55. képhez fűzött jegyzet.)
- (256), (373) *Kohl, Clemens* (Prága, 1754 – Bécs, 1807): rajztanár és rézmetsző. Kazinczy levelezőtársa.
- (30), (94), (256), (373), (453) *Kreutzinger, Joseph* (Bécs, 1751 – Bécs, 1829): bécsi festő és rézmetsző. Franciás, könnyed stílusú olajképeit, illetve miniatűrjeit az előkelő körök kedvelték. Bécsben, Münchenben, majd rövid ideig Szentpétervárt dolgozott. Az uralkodóház több tagjáról készített arcképet. Kazinczy legtöbbet sokszorosított képmását 1808-ban készítette. A festményről és annak másolatairól l. KAZINCZY 2010, 113–115.
- (30), (94), (256), (373), (453) *Palatinus Wesselényi / Wesselényi Ferenc* (1605 – Zólyomlipcse, 1667): hadadi és murányi gróf, 1655-től Mo. nádora. Wesselényi Istvánnak, II. Ferdinánd királyi udvari tanácsosának fia. 1644-ben bevette Murány várát, majd feleségül vette segítőjét, Széchy Máriát. Számos törökellenes csatában vett részt. Nevéhez fűződik a század közepén szerveződő, I. Lipót ellen irányuló Wesselényi-összeesküvés, de a fegyveres felkelés előtt meghalt. Kazinczy két metszetet őrzött Wesselényiről, az egyik a pesti vármegyházán lévő festményről készült, a másik az itt említett marosvásárhelyi arcképről. (A metszetek lelőhelye: Zemplén vármegye levéltára, Sátoraljaújhely, Autographa II. Közl: HÖGYE 1992, 46. és 47. képmelléklet.) A marosvásárhelyi arcképről bővebb ismertetést olvashatunk a *Pályám emlékezetében*: „Wesselényi nádorunkon, a' Maros-Vásárhelyi Bibliothecában függő képén, zöld bársony bugyogó újjú dalmányt látunk; [...]” (KAZINCZY 2009, 90), illetve Kazinczy Wesselényi-életrajzában: „Felső öltözte, olajban-festett képein, zöld bársony kaftán, fél-könyököig érő ujakkal.” (Kazinczy Ferenc, *Hadadi Gróf Wesselényi Ferencz, Muránynak örököse*, FMOM, 1827/IV, 1387–1392.)
- (373), (454) *Wiedmann* (Elias Wiedemann / Widmann / Widenmann) (Olmütz/Augsburg, 1619 – Bécs, 1652): rézmetsző, arcképfestő. 1645–1652 között Bécsben dolgozott. Magyarország hőseiről, nemeseiről és a törökök elleni védelem nagyjairól száz képet tartalmazó gyűjteményt jelentetett meg (*Illustrissimus Hungariae Heroum Icones [...]*, Bécs, 1652). (RÓZSA 2004.)
- (373), (454) *ad vivum pinx. et sculps* (lat.): Az élő után festette és metszette.

- (373), (454) *Kassai Minerva' egyik Kötete előtt áll*: Minden bizonnyal a Felső Magyar Országi Minerva kötetéről van szó, de a keresett képet egyik kötetben sem találtuk.
- (454) *Hormayr' és Mednyánszky Zsebkönyve*: Az említett mű Joseph Hormayr (1782–1848) osztrák politikus, történétíró, bécsi udvari levéltári igazgató és Mednyánszky Alajos (1784–1844) politikus, történétíró 1820–1829 között közösen szerkesztett évkönyve: *Taschenbuch für vaterländische Geschichte* (1811–1848).
- (30), (94) *Rhédey Zsigmond* (1722–1758): Rhédey Ferenc fia, Wesselényi Kata férje.
- (30), (94) *Wesselényi Kata* (1735–1788): Wesselényi Ferenc és Rhédey Zsuzsánna lánya, 1751-től Rhédey Zsigmond felesége. A Teleki-tékát kiépítő Teleki Sámuel feleségének nagynénje. Fiatalon, 23 évesen maradt özvegy, majd pár év múlva elvesztette egyetlen fiát, a 15 éves Ferencet is. Lelkes könyvgyűjtő, elsősorban magyar nyelvű munkákkal gyarapította könyvtárát. Halála után két könyvlistát is készült gyűjteményéről (*Néhai Gróf Rhédei Sigmundné, B. Wesselényi Kata Könyveinek listája és Néhai Mlgs. Gróff Rhédei Sigmundné, Aszony halála után maradt Könyvei Catalogussa*), a gondosabb 2. kötet 279 kéziratos és nyomtatott könyv címét tartalmazza. Unokahúgára, így a Teleki-tékára hagyta házi könyvgyűjteményét és a marosvásárhelyi Rhédey-házat, amelynek 1799–1802 közötti kibővítésével épült meg a Teleki könyvesház (DEÉ NAGY 1996, 135–147).
- (30), (255), (373), (453) *Széchenyi Ferencz* (Fertőszéplak, 1754 – Bécs, 1820): 1798-tól Somogy vármegye főispánja, 1800-ban helyettes országbíró, 1808-tól az Aranygyapjas rend lovagja, múzeum- és könyvtáralapító. 1802-ben 11 884 nyomtatványból, 15 000 kötet könyvből és 1152 kéziratból megalapította az Országos Széchényi Könyvtárat és a Magyar Nemzeti Múzeumot. A gyűjteményhez később cenki állományát, 6000 rézmetszetet és 9206 kötetet csatolt. Bőkezű adományát és szolgálatainak elismerését az országgyűlés 1807-ben törvénybe iktatta. Kazinczyt 1789. nov. 13-án vendégül látta Bécsben, találkozásukat *Gróf Széchényi Ferencz* című önéletrajzi írásában (KAZINCZY 2009, 83–84) és a *Pályám emlékezete* szövegeiben is megörökítette (KAZINCZY 2009, 515–516 és 622), valamint toldalékokat fűzött az 1821-es *Tudományos Gyűjteményben* megjelent életrajzához (KAZINCZY Ferencz, *Toldalék a' nagy Széchényi Biographiájához*, TudGyűjt, 1822/III, 124–125).
- (30), (255), (373), (453) *Festetics György* (Ság, 1755 – Keszthely, 1819): Fiatalon a bécsi Collégium Theresianumban tanult, itt a bécsi Zur wahren Eintracht (Igaz egyetértés) páholy tagja. Iskolái befejezése után rövid ideig a pesti pénzügyigazgatóságnál gyakornokoskodott. Ezt követően a horvát királyi tanács számfőlötti tanácsosa. 1778-ban elhagyta hivatali szolgálatait és katonai pályára lépett. 1782-ben feleségül vette Sallér Juditot, akitől négy gyermeke született. 1786-tól a magyar nemesi testőrség tagja. II. József halála után az országgyűlésre hazatérő Festetics elvesztette II. Lipót bizalmát, mivel a hazafias rendek élére állt, követeléseiket kérvényben juttatta el az uralkodóhoz. Ezért az uralkodó Brüsszelbe, majd Milánóba helyeztette Festeticset, aki 1791-ben kérte nyugdíjaztatását. 1794-ben alapította meg a csurgói református gimnáziumot. A keszthelyi gazdasági akadémiát, a Georgikont 1797-ben nyitotta meg, ezzel a magyar mezőgazdasági szakoktatás alapjait fektette le. A Kufsteinből szabaduló Kazinczy 1802-ben felajánlotta versfordításait Festeticsnek, annak reményében, hogy a gróf pénzügyi segítséget nyújt majd szorult helyzetében, de a gróftól elutasító válasz érkezett. Utolsó évtizedeit az iskolák körüli teendők, illetve birtokainak ügyintézése töltötte ki. 1817-től rendezte meg a helikoni szokásokat felelevenítő ünnepségeit, a magyar irodalom jeles eseményét. Kazinczy ennek kapcsán írja meg *Gróf Festetics György*höz című episztoláját (GERGYE/KAZINCZY 1998, 171–172). (KURUCZ 2009.)
- (256) *Igaz Sámuel az 1821diki Zsebkönyvet Mátyás Királynak képével ékesítette*: Igaz Sámuel 1821-ben jelentette meg szépirodalmi almanachját, a *Zsebkönyvet*. Az 1820-as években meginduló magyar almanachirodalom sokszor nagy költségekkel készített portrékkal igyekezett a német nyelvterületen megjelenő zsebkönyveket túlszárnyalni. Ilyen volt Blaschke János (1770–1833) címlapképként megjelenő rézmetszete is. A rézmetszet Tiroli Ferdinánd főherceg (1529–1595) festménye után készült, mely egykor ambrasi kastélyát (a gyűjteményről l. VISKOLCZ 2010) díszítette. (A fényőre húzott papíron készült olajfestmény méretei: 13,5×10,5 cm, színe-

- zése: barna szemek, barna haj, zöld babérkoszorú arany szalaggal átkötve, piros szalaggal a végén. Aranszegélyű ing, zöld ruha, hermelinpalást. Felirata: Mathevs Rex / Vng – A leírást közli: BALOG 1940, 498.) Blaschke János rézmetszete: 87×73 mm. Jelezve: <Blaschke János metsz.>. Ferdinánd főherceg festménye és Blaschke munkája is egy XVI. századi német festő arcképére vezethető vissza, amely a laxenburgi császári kastély gyűjteményének részét képezte. Az arckép a királyt félprofilból, félhosszú hullámos hajjal, borostyánkoszorúval, uralkodói hermelinben mutatta be. Ezért is mondhatta Kazinczy alább a *Zsebkönyv* metszetéről, hogy „német arcz, soha magyar-ember olly arczot nem viselt” (PAPP 2008a).
- (256) *Igaz Sámuel* (Erdőbénye, 1786 – Bécs, 1826): újságíró, szerkesztő, író. Tanulmányait Lőcsén és Miskolcon kezdte meg, majd 1805-től a Debreceni Ref. Koll. diákja. 1810-től Tisza Lajos nevelője Geszten. Később Bécsben Márton Józsefnek, a bécsi egyetem magyartanárának lett munkatársa. 1821-től Páczél Dániel mellett a *Magyar Kurír* társszerkesztője. 1821-ben Kazinczy biztatására Bécsben *Zsebkönyv* címmel szépirodalmi almanachot alapított, amely 1823–1826 között *Hébe* címen jelent meg.
- (30), (94), (256) *Mátyás Királyé is, mellyet a' Cancellárius Strassburgban / melly a' Strassburgi Prof. Schöfflin' Bibliothecájában*: A festmény a Mátyás-ábrázolások egyik, a XVI. században kialakult hagyományát követi, amely Mátyást sötét háttér előtt, barna szemmel, barna hajjal és szakállal, kékes-szürke arany díszítésű páncélban, fehér nyakfodorral ábrázolja. Ez a típusú ábrázolásmód nem a Mátyás életében készült ábrázolások, az ún. hiteles arcképek szabályait követi. A megszokott koronás félprofil főtől vagy a páncélba öltözött katona-királytól eltérően a XVI. századtól kezdve egy ismeretlen német festőnek köszönhetően reneszánsz emberként, a görög büsztökre emlékeztetően festették meg az uralkodót. Ezt a típusú képet másoltatta le Teleki is, aki 1759–1763 közötti tanulmányútja során látogatott el a neves történész könyvtárába. Útinaplóiban, leveleiben már ekkor foglalkozott egy köz- és magánkönyvtár gyűjtésével. A könyvtárról és az itt lemásoltatott Mátyás király-portréről útinaplójában (BIÁS/TELEKI 1908) a következőképpen számol be: „Itt láttam Mátyás királynak egy igen szépen festett képit, az Magyar Historiárais szép Könyveket és rész szerint ritkákat láttam.” A festmény lemásoltatásáról Arankának is beszámolt 1805. jan. 25-én. A festmény lemásoltatásának ügyében 1804. dec. 15-én írt Jakob Oberlinnek, a Schöplín-hagyaték gondozójának. Levelében arra kérte Oberlint, hogy a közjő érdekében másoltassa le a képet és küldje el Marosvásárhelyre. (A levél kézírata: F. CSANAK 2006, 101.) Kazinczy a képet valószínűleg nem látta, mivel egyik Telekinek írt levelében bevallja, hogy a képet nem találta Marosvásárhelyen (Kazinczy Gróf Teleki Sámuelnek, Széphalom, 1817., febr. 8., KazLev, XXII. köt., 553. [3376/a.] lev.). A marosvásárhelyi képről másolat is készült: Tyroler József acélmetszete. 120×90 mm. Jelzése: <<Tyroler J. metz.>> Közölve: Teleki (III) 1853, a borítót követő tiszta lap versóján.
- (30), (94), (256) *Schöfflin/Schöfflin*: Schöplín, Johann Daniel (Sulzburg, 1694 – Strassburg, 1771): A strassburgi egyetem ékesszólás- és történelemprofesszora, Európa elismert tudósa. Goethe egyetemi oktatója, Bél Mátyás levelezőtársa. Teleki Sámuel 1760 őszén Bázelen találkozott először Schöplinnel, akivel később is barátságban állt. 12 000 kötetes állományát, valamint régészeti tárgyait még halála előtt a városra hagyta. (BIÁS/TELEKI 1908, 60–66.)
- (94), (256), (374), (454) *Szabó Úr* (Szabó András) (Nemes-Nyék, 1738 – Zsibó, 1817): bölcséleti és teológiai doktor, a Teleki-téka vezetője. Előbb Teleki László gyermekei mellett nevelősködik, majd 1810–1816 között Wesselényi Miklós nevelője. Döbrentei egyik levele szerint Szabó 1815-ben lett a Teleki-téka vezetője (Döbrentei Gábor Kazinczynak, Kolozsvár, 1815. nov. 10., KazLev, XIII. köt., 3043. lev.). Könyvtárosi állását „kedvetlen történetei miatt” elhagyta és életének utolsó időszakát Zsibón töltötte (Döbrentei Gábor Kazinczynak, Marosvásárhely, 1818. febr. 6., KazLev, XV. köt., 3554. lev.). *Philosophiára vezető értekezések* (ErdMuz, 1814/I, 90–113., 1814/II, 53–93 és 1815/IV, 46–90.) című filozófia írásáról Kazinczy dicsérettel szolt, és az erdélyi út előtt itthonról küldött, utolsó levelében azt írta, hogy Szabó Andrással akar leginkább találkozni Erdélyben (Kazinczy Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1816. jún. 11. KazLev, XIV. köt., 3231 lev.). (TRÓCSÁNYI 1970, 21, DEÉ NAGY 1997, 190.) Szabó András értekezéseiről legújabbban I. FÖRIZS 2009.
- (256), (374), (454) *Wesselényi Miklós*, Ifj.: L. a jegyzetmezők előtt.

- (30), (94), (256), (373), (454) *Baróti Szabó Dávidnak olajban Klimesch Tamás által Kassán 1788*: A Teleki-téka katalógusa szerint a festmény 1788. júl. 24-én készült. Baróti Szabó Dávid, Klimesch Tamás: I. lejjebb.
- (30), (94), (256), (373), (454) *Baróti Szabó Dávid* (Barót, 1739 –Virt, 1819): költő, jezsuita pap. 1757-től a jezsuita rend tagja. Egyetemi éveit alatt görög és latin nyelvet, filozófiát, valamint matematikát tanult, majd teológiai tanulmányokba kezdett. 1769-ben szentelték pappá. A jezsuita rend 1773-as feloszlása után világi pap, 1774-től Komáromban, 1777-től Kassán tanította a felső osztályokat. 1799-ben nyugalomba vonult és haláláig egykori tanítványánál, Pyber Benedek virti birtokán tartózkodott. Batsányival és Kazinczyval együtt szerkesztette a *Magyar Museumot*. Nevéhez fűződik az ún. deákiskola megjelenése, amely az antik versformák elterjedését szorgalmazta a magyar költészetben és a prozódiai harc, melynek során Rájnis Józseffel és Révai Miklóssal tisztázta a magyar verstan törvényszerűségeit. Költészete mellett jelentős fordítói munkát is végzett. Lefordította Vergilius összes eklogáját, és 1810–1813 között elkészítette az *Aeneis* első teljes magyar fordítását. (*Virgilius Énéisse* I. [I–V, Bécs, 1810.], II. [VI–XII, és az Eklogák], Pest, 1813.)
- (454) *Vinzenz Georg Kininger* (Regensburg, 1767 – Bécs, 1851): rézmetsző, litográfus, festő. 1780-ban a bécsi akadémián Jakob Schmutzer tanítványaként kezdte meg tanulmányait. 1807-től a metszés vakaró/hántoló modorú eljárását oktatta. Legtöbbet a miniatűrfestészetben és a sokszorosított grafika műfajában alkotott, saját és idegen mintaképek után készült miniatűr és metszet-arcképei Bécs előkelő köreiből nagyon népszerűek voltak. 1803-ban készítette el Kazinczy képmását (LYKA 1942, 185).
- (454) *Teleki László*, széki gróf (Gernyeszeg, 1710 – 1778): 1741-től cs. és kir. kamarás, majd 1751-től főkormánybiztos tanácsos és erdélyi főpohárnok. 1732-ben feleségül vette Ráday Gedeon nővérét, Ráday Esztert. Döbrentei egyik levelében tisztázza, hogy a festmény a család idősebbik tagját, a koronaőr Teleki József édesapját ábrázolta (Döbrentei Gábor Kazinczy Ferencnek, Marosvásárhely, 1817. nov. 29., KazLev, XV. köt., 3512. lev.).
- (454) *Donát János* (Neuzelle an der Oder, 1744 – Pest, 1830): rézmetsző, festő, a klasszicista stílusirányzat képviselője. 1766-tól a bécsi akadémián Meytens, Weirötter és Schmutzer tanítványaként kezdte meg tanulmányait. Mitológiai és vallásos tárgyú kompozíciói mellett főként arcképeket festett. 1810 körül Pestre költözött. A kéziratos feljegyzések szerint 1816-ban Kazinczynak két arcképét is elkészítette, melyeket Gyulay Karolinának és az ifj. Wesselényinek ajándékozott (MTAKK K 604/I, 79a).
- (454) *Johnból bírtjuk* (Friedrich John) (Marienburg, 1769 – Marburg, 1843): Bécsben dolgozó reprodukciós rézmetsző, a pontozómodorú technika népszerűsítője.
- (256) *Cagliostroí görbült fej* (Alessandro di Cagliostro) (eredeti nevén: Giuseppe Balsamo) (Palermo, 1743 – Róma, 1795): okkultista, Európa-szerte ismert hírhedt kalandor. Okkultista tudását papnövendékként, majd keleti utazásai nyomán szerezte. Európa főúri köreiből többek között jövedőléssel, szellemidézőssel, varázslással, gyógyítással szerzett magának hírnevet.
- (256) *Klimesch, Thomas / Klimes Tamás* (18. sz. vége): morva eredetű bécsi festő. 1787-ben Kazinczy ösztönzésére Magyarországra érkezett. Kazinczyról 1786-ban és 1788-ban készített két-két portréja elveszett. Ő készítette Török Sophie Kazinczy szobájában függő leánykori képét, amely *Az ő képe magának távolléte alatt* című szonett ihletője volt. Ő készítette el Ráday Gedeon portréját is, amely az *Orpheus II.* kötetében jelent meg (ORPHEUS 2001, 305).
- (454) *Kohl, Clemens* (Prága, 1754 – Bécs, 1807): rajztanár és rézmetsző. Kazinczy levelezőtársa.
- (30), (94) *Gróf Gyulay Ferenczné*: Kácsándy Súsie. L. a jegyzetmezők előtt.
- (30) *Lajosát*: Gyulay Lajos. L. a jegyzetmezők előtt.
- (31) *Szeben* (Nagyszeben): Az erdélyi szászok kulturális és kereskedelmi központja. 1703-tól 1791-ig az erdélyi Gubernium székhelye. R, Szeben m., ma: Sibiu.
- (31) *Haller Gábor* (1749 – Nagyszeben 1822): hallerkői gróf. Haller László fia, cs. kir. kamarás, erdélyi kincstartó, val. belső titkos tanácsos, a Leopold-rend nagykeresztese, Haller Krisztina, Cserey Farkasné apja. 1769-től Marosvásárhely inspectora. 1785-ben a Küküllő megyével egyezett Marosszék követével Bécsbe indult a rendek tiltakozó feliratával, amely a nemzeti nyelvet eltíró törvénytelen rendeletek ellen irányult. 1790-től küküllő megyei alispán, ő elnökölt az

egyesített székek ülésén, amelyen felolvasták a II. József rendeleteinek visszavonásáról szóló határozatot és a magyar nyelvet tették kötelezővé a széki közigazgatásban. 1805-től táblai elnök. Szívügyeként kezelte a marosvásárhelyi színjátszás meghonosítását. Kazinczyval 1806-tól levelezett, ekkor kérte el Kazinczy Barcsay halálára írt *Előgiumát*, hogy lefordítsa (*Barcsay Ábrahám emlékezete*, Írta franczia nyelven Gróf HALLER Gábor, ErdMuz, 1814/I, 33–42).

- (256) *Bodóni Virgiljét*: Giambattista Bodoni (1740–1813): a klasszicista nyomdászat egyik legjelesebb alakja. Nevéhez fűződik a XVIII. század számos művészi kiadású könyvalkotása. 1791-ben Horatius műveit, 1793-ban pedig Vergilius munkáit adta ki. Bodoni díszítő elemeket egyik kiadásában sem használt, műveit a nemes egyszerűség jellemzi. A könyvoldalak szigorú szerkezeti felépítését mesterien oldotta meg a belső címlap és a címsorok tökéletes arányaival. A betűk vékony és vastag vonalainak kialakítása szabályos ritmikuságot kölcsönzött a fehér margókkal szegélyezett oldalaknak, amelyeket letisztult formájú kőtesekbe illesztettek.
- (31), (256) *Virgil* (Publius Vergilius Maro) (Kr. e. 70–Kr. e. 21): római költő, Ovidius és Horatius mellett az augusti aranykor költőtriászának epikus költője. Legismertebb műve az *Aeneis* című eposz. Elégikus költeményei a pásztori életet megénekelő eklogák. Jelzett kötet: P. VIRGILIUS Maro, typ. Bodonianis in fol. mai. ch. levig. Parmae. 1793. Tom. II. Specimen elegantiae typographicae omnib. numeris absolutum. (BIBL. TELEKI I, 107.)
- (31), (256) *Horátz*: Quintus Horatius Flaccus (Kr. e. 65–Kr. e. 8): római költő, legérettebb alkotásai az ódáknak vagy carmeneknek nevezett költemények. Feltehetően Bodoni kiadására gondolt Kazinczy: Q. HORATIUS Flaccus, typis maioribus Bodonianis, in fol. mai. ch. levig. Parmae. 1791. Specimen elegantiae typographicae omnibus numeris absolutum. (BIBL. TELEKI I, 113.)
- (31), (94), (256) *Don Gabriel Spanyol Infans' Sallutja*: Jelzett kötet: C. SALLUSTIUS Crispus, ex edit. Ibarrae c. vers. hisp. et fig. eleg. in fol. min. Madriti. 1772. rar. et splend. edit. (BIBL. TELEKI I., 104.) Kazinczy a spanyolországi Sallust-kiadást saját fordításánál is felhasználta (Kazinczy Guzmics Izidornak, Széphalom, 1824. ápr. 28., Kazlev, XIX. köt., 4348. lev.).
- (31) *Biblia Sacra. Cod. MS. Sec. XI. in memtenuiss.* (lat.): Szent Biblia, XI. századi kéziratos kódex, hártavékony pergamenre írva. Jelzett kötet: Biblia Sacra V. & N. Testamenti. Codex MS. in membrana tenuissima eaque levigata literis minusculis Gothicis eleganter exaratus & picturis, auro coloribique variegatis, nitide exornatus, Seculi ut videtur XI. Accessit eadem manu; Interpretatio Hebraicorum nominum. (BIBL. TELEKI II, 2.)
- (31), (256), (374), (454) *Tacitus Cod. MS. ex Bibliotheca Matthiae Corvini regis / Tacitus a' Mátyás Budai Bibliothecájából* (lat.): Tacitus, kéziratos kódex Mátyás király könyvtárából. Jelzett kötet: Corn. TACITUS Codex MS in membrana tenui, caractere, minuto, romano, elegante; ex Bibliotheca Mathiae Corvini, Regis Hungariae fol. min. corio rubro tectus et deauratus, cum Insignibus Mathiae Regis. (BIBL. TELEKI III, 411.) A könyvtár egyik legértékesebb darabja a Mátyás király könyvtárából származó Tacitus-kódex (Publius Cornelius TACITUS, *Annalium libri XI–XVI. Historiarum libri I–V*). A kódexet feltehetően Jacob Spiegel ajándékozta a humanista Beatus Rhenanusnak 1518-ban, majd háromszáz évi lappangás után a XIX. században bukkant fel ismét. Jeremias Jacob Oberlin, a strassbourgi egyetem tanára, Daniel Schöpflin hagyatékának gondozója 1801-ben sajtó alá rendezte Tacitus munkáit és az előszóban megemlítette, hogy a sokáig elveszettnek hitt Tacitus-corvina egy szerencsés véletlennek köszönhetően a tulajdonába került. Teleki nemcsak innen, hanem a *Göttingische Anzeigen*ből is tudomást szerezhetett a kéziratos könyvről, hiszen Oberlin Tacitus-kiadásáról és a Teleki-katalógus második, 1800-ban megjelenő darabjáról a *Göttingische Anzeigen* két, ugyanazon a napon megjelenő számai közöltek ismertetőt (*Göttingische Anzeigen für gelehrte sachen*, 1801. 154. sz. 1536., ill. 155. sz. 1549–1551.) Kazinczy a *Magyar Kurir* hasábjain számolt be a Marosvásárhelyre érkező kódexről (*Magyar Kurir*, 1805. Februárius 15-ik napján 1805-ik esztendőben, Nr. 14, 210–211). A kódex az egyszerűbb Corvinák közé tartozik, kötése egykorú préselt barna bőr. Különlegessége, hogy Mátyás király címerét a borítótáblákon a megszokottnál eltérő ábrázolásban láthatjuk. A címeren a magyarországi attribútumok és a cseh oroszlán helyét a gyűrűs holló tölti ki egymagában. Teleki kódexvásárlásának részleteit l. F. CSANAK 1996. (A kódexről bővebben: DEÉ NAGY 1997, 52. és CSONTOSI 1879.)

- (31), (257), (374), (454) *Servetus* (Szervét Mihály) (Villanueva de Sijena, 1509/1511 – Genf, 1553): spanyol származású antitrinitárius vallásfilozófus, földrajztudós, orvos. Egyik legnagyobb hatású műve a *Christianismi Restitutio* (*A kereszténység visszaállítása*) című teológiai értekezés, amelyben a szentháromságot és a lélek halhatatlanságát cáfolta. Eretnekségnek bélyegzett tanai miatt máglyahalálra ítélték és műveit megsemmisítették.
- (31), (257), (374), (454) *Restitutio Christianismi 1553. itt nincsen meg többé; azt a' Gróf II. Józsefnek ajándékozta a' Bécsi Bibliothéca' számára*: A másolatban őrzött művek egyik legértékesebb darabja. Miután Servetust eretnekség vádjával műveivel együtt máglyán megégették, a fellelhető példányokat is megpróbálták megsemmisíteni. Így a közel 1000 kötetből csak három darab (Párizs, Edinburg, Bécs) maradt fenn, a negyedik, a kasseli nyomtalanul eltűnt. A második példány 1793-ban De Lavallière herceg könyvtárának árverésén bukkant fel. A harmadik példány egy Angliában tanuló peregrinus diáknak, Szentiványi Márkos Dánielnek (1636–1689) köszönhetően az erdélyi unitárius egyház birtokába került (MIKÓ 1976). Márkos hazatérése után a kolozsvári unitárius kollégium rektora, majd 1684-ben püspök lett. Servetus művét mindenkor utódjára bízta. Lázár István (1742–1811) püspöksége alatt 1780-ban azonban Teleki birtokába került a mű. Az adományozásra feltehetően azért került sor, mert a püspök Teleki segítségével remélt nemesi rangot az udvartól. Lázár személyes indíttatású adományozását a legújabb kutatások, ha nem is cáfolják, de rámutatnak, hogy körülményei nehezen fejthetők fel, az ajándékozás nemcsak személyes érdekek következtében történhetett, hanem az egyház sérelmeiért Bécsben történő orvoslása érdekében is (KOVÁCS 2009a, 32). 1786-ban II. József „parancsoló kérésére” Teleki a bécsi udvarnak ajándékozta a művet, melyet Gerhard van Swieten (1700–1772) udvari orvos és könyvtárvezető egy gyémántgyűrűvel viszonzott. II. József ügynökei egyébként már a második példányért is versenybe szálltak, de azt a francia Királyi Könyvtár vásárolta meg 4120 francia fontért. (A kódex történetéről: DEÉ NAGY 1997, 222, KOVÁCS 2003.)
- (31), (257), (374), (454) *Vitéz József / János*: Debreceni tógátus diák, később udvari ágens. Servetus *Restitutio*járól két példányban is másolatot készített, mielőtt a művet Teleki a bécsi udvarnak ajándékozta volna. A források ellentmondóak: Deé Nagy Anikó Vitéz Jánosról és nem Józsefről beszél, valamint nem említi, hogy Vitéz udvari ágens lett volna később (DEÉ NAGY 1997, 223), Spielmannék viszont Vitéz Józsefként emlegetik a másolót (SPIELMANN–SEBESTYÉN–DEÉ NAGY 1981).
- (31), (257), (374), (454) *Murr*, Christoph Gottlieb de (1753–1811): nürnbergi tudós, polihisztor. 1781-ben a pozsonyi *Ungarisches Magazin* hírt adott, hogy Telekinek sikerült megszereznie Servetus művét. Murr levélben kérte Telekit, hogy küldje meg neki a *Restitutiot* és ő lemásoltatja. Teleki nem engedett a kérésnek, de Vitéz Jánossal lemásoltatta a művet a tudós számára. Ebből a másolatból született meg a mű 1790-es nürnbergi kiadása. (DEÉ NAGY 1997, 223.)
- (31), (94), (256), (374), (454) *Pio-Clementinum*: E. Q. Visconti olasz művészettörténész és régiségbúvár által összeállított antik emlékeket bemutató gyűjteményes kötet. Jelzett kötet: *Il Museo Pio Clementino con spiegazione e Descrizione* da E. Q. VISCONTI c. fig. fol. max. Roma. 1780. Tom. VI. (BIBL. TELEKI II, 315.)
- (256), (374) *Herculánumi Régiségek*: Herculánium városa Kr. sz. 79-ben a Vezúv kitörése miatt Pompejivel egyidejűleg pusztult el. A XVIII. században megkezdődő ásátások révén előkerült leletek nagy hatással voltak a klasszicizmus esztétikájára. Az itt található tárgyi emlékek különlegessége, hogy bámulatos épségben maradtak fenn, mivel az iszap légmentesen vett körül mindent, majd a Vezúv XVII. századi újabb kitörésekor újabb burkolat képződött az egykori város felett (CASTIGLIONE 1979, 33).
- (256), (374), (454) *Catull és Propertz*: Caius Valerius Catullus (Verona, Kr. e. 87 – Róma, Kr. e. 57/54) és Sextus Propertius (Assisium, Kr. e. 50 – Róma, Kr. e. 15): római költők. Jelzett kötetük: C. Valerius Catullus cum Tibullo et Propertio, Codex MS. ex Bibl. Mathiae Corvini Reg. Hungariae. (BIBL. TELEKI I, 96.)
- (31), (94), (256), (374), (454) *Piranési Rómájának kötetei foglalák el*: Teleki Sámuel 1795-ben ismerkedett meg Johannes von Müllerrel, akit 1800-ban a Császári Könyvtár első őrének neveztek ki. Müller fontos szerepet játszott a könyvtár és a múzeum anyagának kialakításában.

Kiváló szaktudásával irányította Teleki gyűjtőszenvedélyét, könyvek beazonosításánál vagy ritka példányok beszerzésénél segített Telekinek. Ő hívta fel barátja figyelmét Giovanni Battista (1720–1778) és Francesco (1758–1810) Piranesi metszetgyűjteményére is, amely az antik világ maradványait, főleg Róma fennmaradt épületeit, romjait örökítette meg. Giovanni halála után rézkarcainak kiadását fiai Francesco és Pietro folytatták. A két testvér az 1798-as Római Köztársaság bukása után a forradalom híveként Párizsba menekült, ahol 1800–1807 között huszonhét kötetben jelentették meg az anyagot. 1810-től 1839-ig a párizsi Didot cég szerezte meg a lemezeket és nyomtatta folyamatosan a köteteket. 1839-ben XVI. Gergely pápa vásárolta meg a hagyatékot a római Calcografia Camerale, a pápai kiadó számára, így a nyomólemezek visszakérültek hazájukba (Cs. DOBROVITS 1993, 230–238). A teljes Piranesi-gyűjtemény 1808–1810 között kerülhetett a Tékába. Jelzett kötet: PIRANESI (J. B. et Fr.) *Oeuvres calco-graphiques in max. et reg. fol. Tomi XIII. contin. és uő Antiquités de la grande Grece.* fol. max. Tom. II. Paris. 1804. contenantes les découvertes faites dans les fouilles de Pompea, en LXXIII Planches. (BIBL. TELEKI III, 595–596.)

(31), (94), (257), (374), (454) *László testvérének és Rháday Eszternek a' Cancelláriusnál idősb fiával, a' Korona örrel 1759. kiment:* Teleki Sámuel két unokaöccsével, *Teleki Ádámmal és Teleki Józseffel* indult külföldi tanulmányútra. Mária Terézia a hétéves háború (1756–1763) kezdetén betiltotta a protestáns ifjak peregrinációját, de 1759-től a baráti vagy szövetséges államokba újra engedélyezték a kiutazást. A három Teleki külön engedéllyel hagyhatta el az országot (DEÉ NAGY 1997, 22).

(31), (94), (257), (374), (454) *Korona örrel:* Teleki József (Huszt, 1738 – Pest, 1796). Teleki László (1710–1778) és Rháday Eszter fia, Teleki Sámuel unokatestvére, koronaőr, 1781-től a marosvásárhelyi királyi tábla ülnöke, 1782-től Békés megye főispáni helytartója, Ugocsa megye főispánja. II. József alatt protestáns létére a pécsi főiskola kerületi igazgatója és még 1772-ben a marosvásárhelyi ref. kollégium főgondnokává nevezték ki. 1792-től valóságos belső titkos tanácsos, majd 1795-től a Szent Korona öre. 15 éves koráig magánnevelőknél Losoncban tanult, majd 16 éves korától Bod Péternél Magyariban filozófiát, teológiát és történelmet hallgatott. 1759-ben a bázeli és leydeni egyetemeken folytatta tanulmányait. Több ízben tett nyugat-európai körutazásokat, bejárta Svájcot, Hollandiát, Német- és Franciaországot. 1798-ban Teleki Lajossal és Cornides Dániellel Olaszországban, majd Németországban járt. Két évig tartó külföldi utazása idején jegyzeteket készített, melyek a külföldi nyelvekben jártas, művelt arisztokrátáról árulkodnak. 1790–1791-es országgyűlésnek az egyik legtekintélyesebb tagja. Gazdag könyvtárát 1763-ban helyezte el Marosvásárhelyen, amelyhez megvásárolta Cornides Dániel magyar történelemre vonatkozó anyagát. A könyvtár mellett kitömött ritka állatokból, matematikai és fizikai műszerekből álló múzeumot rendezett be (HERNER 1991).

(31), (94), (257), (374), (454) *Teleki Ádám* (1740–1792): Belső-Szolnok és Doboka megye főispánja, kővárvidéki kapitány. Haláláig az egyik legnagyobb tekintéllyel rendelkező protestáns politikus Erdélyben. Teleki József útítársa peregrinációja idején. A *Cid* magyar fordítója.

(31), (95) *Catalogusainak már kijöttek három Kötetei:* *Bibliotheca Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék, Pars Prima*, Viennae Excud. Fr. Markid PULIO, Typis per Sam FALKA Bikfalvenssem Transilvanum sculptis, in Typographeo BAUMEISTER, 1796. – *Pars Secunda*, Viennae typis Mathiae Andreae SCHMIDT, 1800. – *Pars Tertia, cum Catalogo librorum Hungaric. conjugis desideratissimae Susannae com. Bethlen de Iktar*. Viennae, typis Antonii PICHLER, 1809.

(31), (94), (257), (374), (454) *Grófné / A' Cancelláriusné / Iktári Gróf Bethlen Susana / bitvese* (1754–1794): Teleki Sámuel felesége. Maga is könyvgyűjtő volt, a Teleki-téka közel félezer kötetét őrizi saját kezű bejegyzését, elsősorban magyar nyelvű könyveket gyűjtött.

(257), (374), (454) *Rádayné / Szent Péteri Katalin* (Szentpétery Katalin) (1720–1799): 1737-től Ráday Gedeon felesége. Kizárólag magyar műveket gyűjtött.

(257), (374), (454) *férje / Ráday Gedeon* (Ludány, 1713 – Pécel, 1792): Költő, irodalomszervező, országgyűlési követ, Orczy Lőrinc „a magyar literatúra atyjának” nevezte. Széleskörű levelezést folytatott korának íróival, támogatta az irodalmi művek és folyóiratok kiadását. 1782-ben II. Józseftől bárói rangot kapott, majd II. Lipóttól 1790-ben grófi címet nyert. Kazinczy barátja és támogatója. A könyvek szeretét apjától, gróf Ráday Páltól, II. Rákóczi Ferenc diplomatá-

jától örökölte, aki a szatmári béke után a Rákóczi-levéltárát gondozta és tekintélyes könyvgyűjtemény birtokosa volt. Fia 1730-tól, külföldi tanulmányútja alatt kezdte meg a könyvek gyűjtését, majd itthon Pécelen barátai, könyvügynökei segítségével folytatta. Enciklopédikus jellegű könyvtárának teljes anyaga kb. 6500 mű kb. 12 000–15 000 kötetben.

(31), (95), (257), (374), (454) *Teleki Ádám* (1740–1792): Belső-Szolnok és Doboka megye főispánja, kővárvidéki kapitány. Haláláig az egyik legnagyobb tekintéllyel rendelkező protestáns politikus Erdélyben. Teleki József útítarsa peregrinációja idején. A *Cid* magyar fordítója.

(31), (95), (257), (374), (454) *Teleki Domonkos / Domokos* (SároMBERKE, 1773 – Marosvásárhely, 1798): A könyvtáralapító Teleki Sámuel és Bethlen Zsuzsa fia. Tanulmányait Martin Liebttag, majd a nagyenyedi kollégium bölcséleti tanára, Benke Mihály nevelő mellett végezte. 1780 körül írátták be a marosvásárhelyi református kollégiumba, ahol kb. 1783-ig tanult. 1785-től Nagyváradon folytatta tanulmányait házi tanítók vezetésével, majd 1789-től a bécsi egyetemen humán és természettudományi előadásokat hallgatott. 1793-tól Pesten a Királyi Kúriánál, majd Nagyváradon aljegyzőként gyakornokoskodott. 1796-tól cs. kir. kamarás és guberniumi titkoknok. 1797-től a marosvásárhelyi királyi tábla ülnöke. 1798-tól a marosvásárhelyi ref. kollégium főgondnoka. 1793–1796 között hazai és külföldi utazásokat tett, melynek élményei 1796-ban magyarul (*Egynéhány hazai utazások le-írása – Tíz rézmetszettel*. Bécs, 1796), majd 1805-ben németül is megjelentek (*Reisen durch Ungarn und einige anglänzende Länder*, Pest, 1805). Először ismertette magyar nyelven a 18. század végének Magyarországot. Részletesen beszámolt felvidéki, erdélyi, dél-dunántúli és horvátországi útvjáról, kitért az egyes települések nemzetiségi, vallási és nyelvi összetételére, bemutatta a gazdasági, természeti jelenségeket és felhívta a figyelmet a művelődés- és művészettörténeti jelenségekre is. 1796-ban Karlsbadban és Szászországban is járt. 1798-ban választották meg a Jénai Ásványtani Társaság (Societät für die gesammte Mineralogie zu Jena) első elnökének. Még ebben az évben jegyezte el unokahúgát, Teleki Anikót. Gazdag kéziratos hagyatéka és ásványgyűjteménye a Teleki-téka állományába került (DEÉ NAGY 1994).

(31), (95) *Numisma* (lat.): érem.

(31), (95), (257), (374), (454) *Teleki Ádám* (1740–1792): Belső-Szolnok és Doboka megye főispánja, kővárvidéki kapitány. Haláláig az egyik legnagyobb tekintéllyel rendelkező protestáns politikus Erdélyben. Teleki József útítarsa peregrinációja idején. A *Cid* magyar fordítója.

(31), (95), (257), (374), (454) *Fidei-comissum gyanánt hagyatik*: 1687-ben elfogadott (9.tc.) örökletes jogi intézmény, hitbizomány, melynek legfőbb hatása a fiúról fiúra szálló leköötött vagyon örökös élvezetében áll. A hitbizomány sajátossága, hogy oszthatatlan javakból állt, vagyis mindig egyetlen személy volt a jogutód. (PERES 2009) Teleki Sámuel 1800. október 10-én Váradolasziban végrendelkezett, melyhez később két codicillust (adalékot) fűzött. A könyvtárra vonatkozó rész: „*Ifjúságomtól fogva nagy költséggel, szorgalmatossággal és fáradtsággal szerzett, és ez után is, a míg élek, Isten segedelmével szerzendő könyveimet, ezekhez kötvén boldogult Feleségemnek Magyar-Könyv-Gyűjteményét is, maga Kívánsága és Rendelése szerint, Mineralogica Collectionommal hagyom és legálom, mint hazám- és Familiámbeli – örökös- Fidei Comissumot, Maradékimmnak és Successoraimnak gondviselések és jótállások alatt, a Tudományoknak Nemzetemben s hazámban elő-mozdittásokra; kötelességekben tévén Maradékimmnak és Successoraimnak: hogy azokat, és azoknak editioit Szám és Catalogusok szerint, nevezett M. Vásárhelyi Házzamnál a végre készített épületemben, az én Nevem alatt tarcsák, jó gondviseléssel conserválják, azokból soha egyet is el-ne idegenítsenek, el- ne adjanak, azokat egy-más között is el- ne osszák.*” (TELEKI 1931.)

(257), (374), (454) *eggyetlen fíjára Ferenczre*: Teleki Ferenc (Nagyvárad, 1787–1861). Teleki Sámuel és gróf iktári Bethlen Zsuzsanna fia. Tanulmányait SároMBERKÉN, majd BéCSben végezte. 1795–1796 között az erdélyi filozófus, Sípos Pál oktatja. Már fiatalkorában kialakul természet-tudományos, főleg matematikai, optikai és földmérési érdeklődése. Később a császári és királyi székhely huszárezred hadnagyaként különböző magyarországi városokban földméréseket végzett, majd 1812-ben feltalált egy szögek mérését megkönnyítő és a naptávolságot meghatározó, távcsővel ellátott csillagászati eszközt. 1811-ben vette feleségül Bánffy Erzsébetet.

- Gyermekeik: Teleki Sámuel Ferenc (1817–1882), Teleki Erzsébet (1812–?), Teleki Ágnes (1814–?) és Teleki Róza (1818–?).
- (31), (95), (257), (374), (454) **Teleki Ádám** (1740–1792): Belső-Szolnok és Doboka megye főispánja, kővárvidéki kapitány. Haláláig az egyik legnagyobb tekintéllyel rendelkező protestáns politikus Erdélyben. Teleki József útitársa peregrinációja idején. A *Cid* magyar fordítója.
- (31), (95), (257), (374), (454) **Szabó András** (Nemes-Nyék, 1738 – Zsibó, 1817): bölcséleti és teológiai doktor. Előbb Teleki László gyermekeit oktatta, majd 1810–1816 között Wesselényi Miklós nevelésével foglalkozott.
- (31) **Wesselényi Miklós**, Ifj. (Zsibó, 1796 – Budapest, 1850): zsibói birtokos, a reformkori főrendház tagja, az ellenzék vezére. L. a jegyzetmezők előtt.
- (31), (95) **Tompa János** (1770–1834): teológiai professzor Marosvásárhelyen, majd Nagyenyedén.
- (95) **Csicserónék** (ol.): Olaszországi idegenvezetők, akik a látnivalókat mutatták be az érdeklődőknek. Cicero ékesszólására utalva hívták őket így.
- (95), (375) **Aranka György** (Szék, 1737 – Marosvásárhely, 1817): az erdélyi királyi tábla ülnöke, az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság vezetője, költő, műfordító. Iskoláit a marosvásárhelyi ref. kollégiumban, majd a nagyenyedi Bethlen kollégium jogi fakultásán végezte. Irodalmi, közéleti szerepe az 1780-as években bontakozott ki. Művei többek között a *Magyar Hírmondóban*, az *Orpheusban*, a kassai *Magyar Múzeumban* jelentek meg. Szépirodalmi műveken túl írt nyelvészeti, történeti, bölcséleti értekezéseket is, műfordítóként főleg franciából és latinból fordított. Ráday Gedeon révén ismerte meg Kazinczyt (KIRÁLY 2004). A széphalmi mester fontos szerepet szánt Arankának irodalompolitikai terveiben, szerette volna, ha Aranka az erdélyi és a magyar tudományos élet szorosabb együttműködésén munkálkodott volna. Aranka 1788-ban felajánlotta műveit a *Magyar Museum*nak. 1789-ben már Kazinczy is olvasta fordításait, verseit. *Orpheus*ában több versét is közölte. 1791-ben létrehozta a Magyar Nyelvművelő Társulatot (PERÉNYI 1927). Öregkori tudományos tevékenységét inkább már gúny és élcelődés kísérte, mintsem érdeklődés. Halála után megjelent életrajza: SZÉKELY Márton, *Méltóságos Aranka György Úrnak élete*, TudGyűjt, 1818/XII, 68–91.
- (32) **Socratiusi ebéd**: Szókratész (Kr. e. 470–Kr. e. 399 k.): ókori görög filozófus, aki társas együttlétek alkalmával beszélgetve tanított.
- (95) **Purista** (lat.): a purizmus híve. A purizmus a nyelvtisztaságot túlzóan előtérbe helyező törekvés, legfőbb célja a teljes nyelvtisztaság.
- (95) **Neologusz** (lat.): a neologizmus, a nyelvújítás híve.
- (95) **Idealizmusz** (lat.): a filozófiai idealizmus hívei a világ működését az eszme, a szellem működésével, nem pedig az anyagi világ jelenségei alapján magyarázzák.
- (96) **Kraszna**: Zilahtól 14 km-re északnyugatra, Szilágysomlyótól 11 km-re délkeletre fekvő partiumi település, amelyet a Kraszna folyó szel ketté. Ispánjait és főespereseit már a XI. századtól ismerjük. A vármegye központjának számító Krasznavár védelmi és igazgatási szerepkörét a tatárjárás után Valkó új kővára vette át. A XVI. században a Bánffyaktól a Báthory család birtokába kerül a település, majd 1648-tól Rákóczi György és felesége Báthory Zsófia birtoka. Az 1876-ig fennálló, a Kraszna és a Berettyó felső szakaszának vidékét magában foglaló Kraszna vármegye egykori székhelye. R, Szilágy m., ma: Crasna.
- (96) **Bergmann** (Franz Bergmann): német származású, főleg az erdélyi arisztokrácia körében kedvelt arcképfestő. Munkássága azonban nem szorítkozott csupán az arcképfestésre. 1807-ben készítette a szamosfalvai katolikus templom Szent Erzsébet-képét. Munkái közül a nagyenyedi kollégiumba került Bánffy Farkas főkurátor képmása, valamint gróf Bethlen Gergelyt (†1816) ábrázoló festménye (LYKA 1981, 212).
- (375) **Kánt** (Immanuel Kant) (Königsterg, 1724 – Königsterg, 1804): író, filozófus.
- (96), (375) **Zejk Dániel** (Zeyk Dániel) (1780–1846): 1804-től marosvásárhelyi királyi táblabíró, 1835-től főkormányzszéki tanácsos. 1837-ben Alsó-Fejér vármegye követe.
- (96) **Vay József Úr leánya**: Vay Katalin (1785–1871): Vay József (1752–1821) és Mocsáry Erzsébet (†1813) lánya. Zejk Dániel felesége.
- (32), (96), (253), (374) **a' 493. esztendőbeli Consul Scipio' kövére metszetének fel**: Lucius Cornelius Scipio Barbatus (Kr. e. III. század): római politikus, hadvezér. Kr. e. 259-ben (Róma város

alapításának 493. esztendejében) az I. pun háború idején római konzul. Sírfelirata a kezdődő római költészet egyik első sírverse, legnagyobb tetteiről, Szardínia és Korzika elfoglalásáról szól.

(32), (96), (257), (374), (454) *Honc oinom plurimei cosentient duonorum optimom fuisse virom* (lat.): A legtöbben egyetértének abban, hogy ez a férfi a jók között a legjobb volt.

(32), (96) *Bethlen Gábor*, iktári (Marosillye, 1580 – Gyulafehérvár, 1629): Erdély fejedelme (1613–1629), Mo. király (1620–1621).

(32), (96) *Wesselényi Ferenc* (1605 – Zólyomlipcse, 1667): hadadi és murányi gróf, 1655-től Mo. nádora.

(32), (96) *Királyi Commisáriusság*: a közigazgatási kerületek megbízott vezetője II. József uralkodása idején. II. József reformintézkedéseivel megszüntette a vármegyék önállóságát és bevezette a kerületi igazgatási rendszert. Az 1785-ben életbe lépett törvény értelmében a vármegyei főispán helyére a kerületi királyi biztosok léptek. Az ország területét 10 kerületre osztották. A kerületi biztosok széles hatáskörrel rendelkeztek, az igazságszolgáltatást és a kamarai igazgatást felügyelték. II. József 1785-ben nevezte ki Bécsben Teleki Sámuel a nagyváradi kerület biztosának és Bihar megyei főispánnak. Ezután Teleki végigjárta a nagyváradi kerülethez tartozó megyéket, és 1782-ben Váradon ismét személyesen találkozott II. Józseffel. Tisztségét 1787. március 4-ig viselte, amikor is második alkancellárnak nevezte ki a császár, helyét Haller József vette át.

(32), (96), (455) *Göttingi Tudományos Társaság*: Telekit a műzsák barátjaként és irodalom pártoló mecénásként választották a Göttingai Királyi Tudós Társaság (Societas Regia Scientiarum Göttingensis) tiszteletbeli tagjává 1799-ben.

(32), (96), (455) *Jénai Tudományos Társaság*: Telekit 1802-ben választották meg a Jénai Ásványtani Társaság (Societas für die gesammte Mineralogie zu Jena) tagjává. Az 1797-ben alakult társasággal Telekinek már kezdetektől fogva szoros kapcsolata volt. Alapítója Johann Georg Lenz (1745–1832), a jénai ásványtan professzor a kancellár fiát, Domokost is tanította. Teleki megválasztása után ásványokat ajándékozott a társaságnak, melynek értékelésekként a jénai ásványcabinet bejárati ajtaja felé a két erdélyi tudós (Teleki Sámuel és Domokos) arcképét függesztették.

(32), (96), (455) *Varsói Tudományos Társaság*: Teleki tiszteletbeli oklevelét 1811. április 28-án állította ki a Varsói Királyi Tudományos Társaság (Societas Regia Literaria Varsaviae). Teleki Sámuel tagja volt még az Angol Királyi Tudományos Társaságnak 1799-től és a Jénai Latin Társaságnak (Societas Latina Jeneensis), amely a latin nyelv ápolásáért fogadta tagjai közé 1806-ban.

(257), (374), (455) *Orosházi*: Orosházi Czetter Sámuel. L. feljebb.

(257), (374), (455) *Secundis temporibus dubiisque rectus* (lat.): [...] „jó időben, rossz időben állhatatos vagy ítéletedben” (HORATIUS, *Lollius Consulhoz*, Ódák, IV. könyv, IX, 35–36. sor. (BEDE/HORATIUS 1989, 148.))

(257), (374), (455) *Recte factorum merces est fecisse* (lat.): „A helyes cselekedetnek az a díja, hogy megtettük.” Az eredeti idézet: „Recte facti fecisse merces est.” (SENECA, *Erkölcsei levelek*, LXXXI. levél, 19. A levelet fordította: KURCZ Ágnes, TAKÁCS/SENECA 2002, 358.)

(257), (374), (455) *Therésia* (Mária Terézia) (Bécs, 1717 – Bécs, 1780): magyar és cseh királynő, I. Lotharingiai Ferenc német-római császár felesége, a Habsburg-Lotharingiai ház feje.

(257), (374), (455) *József* (II. József) (Bécs, 1741 – Bécs, 1790): osztrák herceg, 1765-től német-római császár, 1780-tól magyar és cseh király.

(257), (374), (455) *Leopold* (II. Lipót) (Bécs, 1747 – Bécs, 1792): osztrák főherceg, 1790-től magyar és cseh király, német-római császár.

(257), (374), (455) *Ferenc* (Firenze, 1768 – Bécs, 1835): 1792-től Ausztria uralkodó főhercege, I. Ferenc néven magyar király, II. Ferenc néven német-római császár és cseh király, majd 1804-től I. Ferencként osztrák császár.

(257), (374), (455) *Albert* (Albert Kázmér) (Moritzburg, 1738 – Bécs, 1822): szász-tescheni herceg, 1765-től a Habsburg-fennhatóság alatti cseh hercegség uralkodó hercege, 1765–1780 között Mo. császári helytartója, 1780–1793 között osztrák főkormányzó.

- (257), (374), (455) **Károly**: Habsburg-Lotaringiai Károly Lajos (Firenze, 1771 – Bécs, 1847): osztrák főherceg, magyar és cseh királyi herceg, a napóleoni háborúk jelentős hadvezére, katonai érdemeiért I. Ferenc császár 1822-ben a tescheni hercegség örökösének ismerte el és Teschen első hercegének nevezte ki.
- (455) **Pálffy (Pálffy) Károly** (Bécs, 1735 – Bécs, 1816): 1757-től császári és királyi tanácsos. 1774-től az udvari kamara elnöke, 1780-tól királyi biztos. II. József 1783-ban főudvarmesterének nevezte ki. 1787-től Mo. és Erdély udvari kancellárja. Pozsony vármegye örökös főispánja, a pozsonyi vár főkapitánya. 1807-ben megkapta az uralkodói birodalmi hercegi címet. Szabadkőművesként a magyar tartományi nagypáholy nagymestere.
- (455) **Majláth József** (Nagyszombat, 1735 – Nustár, 1810): gróf, alkancellár 1776-ban Fiume, majd Szerén megye kormányzója. 1783-ban a magyar udvari kamara alelnöke, 1784–1787, majd 1790–1810 között Borsod megye főispánja. 1789-ben grófi címet kapott. 1787–1791 között alkancellár, 1794-től cs. kir. udvari biztos és galíciai helyettes kormányzó. 1795-ben tárnokmester. 1797-ben Galícia kir. udvari kancellárjává nevezték ki. 1802-ben államminiszter. (Életről: BENDA (I) 1957, 450.)
- (455) **II. Leopold alatt ismét külön választott** (II. Lipót) (Bécs, 1747 – Bécs, 1792): osztrák főherceg, 1790-től magyar és cseh király, német-római császár. Az országgyűlés tiltakozása ellenére 1791 elején különválasztotta a Magyar Udvari Kamarát és a helytartótanácsot, valamint a Magyar és az Erdélyi Udvari Kancelláriát és 1791. március 13-án berekesztette az országgyűlést.
- (455) **Heyne** (Christian Gottlob Heyne) (1729–1812): göttingai klasszika-filológus. Heyne négy ízben jelentett meg ismertetést Teleki Sámuel kiadványairól (Janus Pannonius műveinek 1784-es kiadásáról, valamint a Teleki-könyvtár nyomtatott katalógusairól) a Göttingai Királyi Tudós Társaság folyóiratában (*Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachsen*). A filológus kezdeményezésére nyert felvételt Teleki a göttingai tudós társaságba (FUTAKY 1997).

9. jegyzetmező (Hunyadi János)

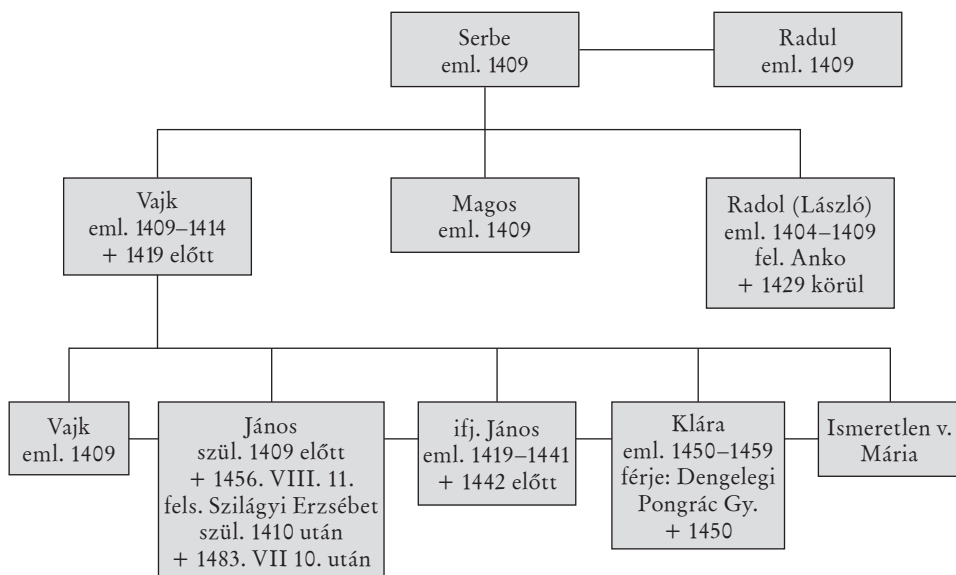
24. [Az Erdélyi Levelek Tudományos Gyűjteményben megjelent részletei, 1817–1818], [1818. 1. szám], Megcáfолása azon bitang hírnek, hogy Hunyadi János Magyar-Országi Kormányzó és Erdélyi Vajda vad ölelésből eredett. Dédács, Aug. 14-dik, 1816 (32–38)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XVII. levél és Toldalékok.
A' XVII. Levélhez Hunyadi János, a vajda és gubernátor, törvényes ágy' gyermeke. (298, 343–345)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XXXV. levél (489–491)
- (32) **Hunyadinak születése felől**: Hunyadi János származása a XV. század kezdve a magyar történelemírás egyik gyakori témája. A törökverő hős kultuszának megalapítása többek között Antonio Bonfini nevéhez köthető, aki a Hunyadi-család eredetéről három történetet is elmesélt Krónikájában. Ezek szerint Hunyadi János vagy a római Corvinusoktól származott (BONFINI 3.9.205.), vagy a román Buti és egy bizánci uralkodói családból származó nő kapcsolatából született (BONFINI 3.9.190.), valamint Bonfini szerint a Zsigmond királytól való származás sem kizárható (BONFINI 3.9.290.). A *Magyar Történelem tizedeiben* felkínált lehetőségek közül Heltai Gáspár a Zsigmondtól való származás lehetőségét emelte ki *Chronica az magyaroknac dolgairól* (RMNy I, 360) című művében (*Az Hunyadi Jánosról, erdéli vajdáról, és annak jeles dolgairól*, I–IV, HELTAI 1981, 197–202). A Zsigmondtól való származást a későbbi történeti diskurzus már Heltai nevéhez kötötte. A XVIII. századi kutatások már történeti forráskiadványok ismeretében alakították tovább a krónikás irodalomból ismert Hunyadi származástörténetét. Kazinczy és Aranka György értekezései a nemzeti identitás jegyében az addigi kutatások két mozzanatát erősítették fel: egyrészt a törvénytelen származást hirdető nézetek ellen léptek fel, másrészt a törökverő Székely vezetőknél próbálták Hunyadi oláh származását cáfolni (JUNG 2006).

- (32), (343), (489) *Heltai Gáspár* (Nagydisznód, 1510 körül – Kolozsvár, 1574): történetíró, nyomdász, műfordító. 1543-tól a wittenbergi egyetem diákja, majd a kolozsvári evangélikus szászok lelkésze. Csatlakozott a kálvinistákhoz, amiért az evangélikus egyház kizárta, majd az 1560-as évektől az unitáriusok hitelveit vallotta. 1550-ben Hoffgreff Györggyel nyomdát alapított. 1550-től kezdve 15 éven át dolgozott bibliafordításán. 1559-től önállóan vezette nyomdáját. 1565-ben nyomtatta ki Bonfini művét, amely alapja volt az 1575-ben kiadott *Chronicájának* (RMNy I, 360). A krónikát egy háromkötetesre tervezett történeti munka első köteteként adta ki, amely a mohácsi vészig tárgyalja a magyar történelem eseményeit. A Hunyadi János születéséről szóló fejezetet tartja a szakirodalom az egyik legszebb, az irodalomra és a köztudatra legmélyebb hatást gyakorló fejezetnek. (Az *Hunyadi Jánosról, erdéli vajdáról, és annak jeles dolgairól*, I–IV, HELTAI 1981, 197–226.)
- (34), (343), (489) *Heltai Gáspár Hunyadi Jánost (Chronic. CXI. Rész a' Zsigmond Császár és Morzsina Erzsébet gyermekének hirdeté: „Az Hunyadi Jánosról, erdéli vajdáról, és annak jeles dolgairól”* (HELTAI 1981, 197–226).
- (34), (343), (489) *Zsigmond Császár* (I. Luxemburgi Zsigmond) (Nürnberg 1368 – Znojmo, 1437): magyar (1378–1437), német-római császár (1410–1437), cseh király (1419–1437). 1385-ben feleségül vette az utolsó Anjou-házi uralkodó, Nagy Lajos lányát, Máriát, így 1387-ben magyar királlyá koronázták. Az ő uralkodása alatt nyitotta meg kapuit 1395-ben az óbudai egyetem. 1397-ben súlyos vereséget szenvedett a törökök ellen Nikápolynál. 1408-ban a befejezett budai várba költöztette udvarát. 1410-ben német uralkodóvá, 1419-ben pedig cseh királlyá kiáltották ki. Ezután hívta össze a konstantini zsinatot (1414–1418), amelynek célja az európai egyházszakadás megszüntetése volt. Második feleségétől, Bona Sforzától született Izabella lánya.
- (34), (343), (489) *Morzsina (Morsina) Erzsébet*: Hunyadi János anyjáról megbízható adataink nincsenek.
- (32) *Benkő József* (Bardóc, 1740 – Középpajta, 1814): lelkész, tanár, botanikus. A nagyenyedi főiskola elvégzése után 1767-től Középpajta református lelkésze. 1781-től a haarlemi holland Tudós Társaság tagja. 1787-től 1789-ig a székelyudvarhelyi kollégium tanára. 1813-ban életfogytig tartó börtönrre ítélték, mert ellenkező felekezetekhez tartozó személyeket esketett össze.
- (32) *Benkő József (Transilvania. Viennae, 1778. – Tom. 1. pag. 559.) Heltait követi: „Véleményünk szerint Corvin János természetes fia volt Zsigmond magyar királynak, egy Morsina nevű román nemes lányától. Ezt a nézetet támasztják alá: 1) a magyar történetírók tanúságai, akik közül első helyre állítjuk Heltai Gáspárt (I. 271. §. 2.); a Magyarok krónikájában, amelyet 1575-ben Kolozsvárt adtak ki, Hunyadi János származását így összegzi: [...]” Benkő a továbbiakban Heltait idézi. (BENKŐ (I) 1999, 471–484.)*
- (344), (489) *per inconvincum* (lat.): nem bizonyított módon.
- (32), (343), (489) *Heltai Gáspár* (Nagydisznód, 1510 – Kolozsvár, 1574): nyomdász, műfordító, történetíró, prédikátor. 1575-ben elkészült *Chronica az magyaroknak dolgairól* (RMNy I, 360). című műve egy háromkötetesre tervezett történeti munka első kötete, amely a mohácsi vészig tárgyalja a magyar történelem eseményeit.
- (33), (344), (491) *Bonfini* (Antonio Bonfini) (1427/1434–1502): itáliai történetíró, humanista. A magyar történelem feldolgozásával Mátyás király 1488-ban bízta meg. A *Magyar Történelem tizedei* című krónikáján körülbelül 1497-ig dolgozott. Szolgálataiért 1492-ben Mátyás címeres magyar nemességgel jutalmazta.
- (32) *Benkő által példaképpen felhozott Jephthán kívül is vagynak*: Benkő Hunyadi Jánost a bibliai vitézhez, Jephthéhez hasonlítja házasságon kívüli származása és erényei miatt: „Ámde születésének ezt a feltétlét erényeivel annyira letörülte, hogy a magyarok Jephthé [Bírák 11, 1] néven kell nevezni.” (BENKŐ (I) 1999, 477.) Idézett rész a Bibliából: „A gileádi Jefe erős vitéz volt, egy parázna nőnek volt a fia. Jephthé Gileád nemzete.” (Bírák 11,1.)
- (32), (298) *Zágoni Aranka György* (Szék, 1737 – Marosvásárhely, 1817): az erdélyi királyi tábla ülnöke, az Erdélyi Magyar Nyelvűvelő Társaság vezetője, költő.
- (32), (298) *eggy Értekezésével*: A szóban forgó mű: *Gubernátor Hunyadi Jánosról meg-bizonyítatik: hogy nem volt Szerelm’* Gyermeké, *Hogy ugyan azon egy Apától Hunyadi Oláh Vojtától*

még egy Testvére volt legalább , és az is Hunyadi János nevű, és hogy Ős neve Székely volt. Írta ARANKA György, Kolosváron, Nyomt. A' Ref. Koll. Betüivel, 1811.

- (32), (298), (343), (491) *Hunyadi Oláh Vojk / Vojk de Hunyad* (Vajk): Hunyadi János apja, Zsigmond udvari vitéze. Kiléteiről keveset tudunk, de Bonfini és az oklevelek is egyértelműen őt nevezik meg Hunyadi édesapjának. Vajk 1409-ben nyerte el katonai szolgálataiért Hunyadvárát Zsigmond királytól, akinek udvarába feltehetően 1395-ben, a Havasalföld elleni hadjárat idején került. A birtokátadást őrző adománylevél Vajk testvéreit, Magost és Radult, valamint unokatestvérét, a szintén Radult is megemlíti. Feleségéről, Morzsinai Erzsébetről nem rendelkezünk biztos adatokkal. Gyermekeik: 1. Hunyadi János, a kormányzó és törökverő. 2. ifj. Hunyadi János, a kormányzó öccse. 3. Vajk, aki korán elhunyt. 4. Klára, dengelegi Pongrác György erdélyi alvajda felesége lett. 5. Ismeretlen nevű leány.

A családfa Karácsonyi János kutatásai szerint (KARÁCSONYI 1901, 50):

- (33), (344), (491) *a' szerint a' mit Bonfin (Dec. III. 9.) mond / Hunyadi Oláh Vojkot Butinak is mondja:* „Mint fõntebb mondtuk, Mátyás királynak az oláh But fia, Corvinus János volt az apja, az aki az atyai faluban született, melyet a mi idõnkben is Corvinumnak mondanak, [...]” (BONFINI 1995, 3.9.190.)

- (33), (344), (491) *Aranka, Kerzelich után elbeszéli: / Kercselicsnél (Notit. Praelimin. de Regnis Dalm. Croat. Slav. I. 270.):* Kerzelich Ádám következő művéről van szó: *De regnis Dalmatiae Croatiae Slavoniae notitiae praeliminares. [...] Studio, labore, ac impensis nobilis honorabilisque viri Balthazaris Adami Kercselich de Corbavia. [...] Zagrabiae. Typis demum Antonii Jandera, V. C. E. Z. Typographi.* Idézett rész: „Leg-világosabb és ellene mondhatatlan világosítást veszek pedig a' Zágrábi és Várasdi Nemeseknek 1447^{ben} a' Magyar országáig Rendekhez Hunyadi János Gubernátor ellen irt panaszló Leveléből. Ebben Hunyadi János, nem báta megett, hanem szemben az egész Ország színe előtt, tisztán Székelynek neveztetik.” (ARANKA 1881, 30–31.)

- (33) *praedicatūmāt* (lat.): előnév.

- (35) *Bán Ferenc:* Zsigmond király rábízta Morzsinai Erzsébet és Jankulát, amikor megérkeztek Budára (HELTAI 1981, 201).

- (33), (344), (491) *Noveritis, quod Magnus Johannes Székely de Hunyad, Gubernator Regni Hungariae ... és per eundem Székely sic potentialiter occupatas* (lat.): Aranka csak részleteket közöl a varasdi nemesek panaszából, a teljes szöveget Kerzelichnél olvashatjuk: „<<Spectabiles

Magnifici Viri, caeterique Regni Hungariae Nobiles, Domini honorandi. Fidele obsequium cum promptitudine famulatus. Noveritis quod Magnus Joannes de Zekel de Hunyad, Gubernator Regni Hungariae, circa Festum Beati Michaelis Archangeli, nunc proxime praeteritum, his disturbiorum temporibus, missis & destinatis jobagyonibus, hominibusque & familiaribus suis in possessione Bosjako commorantibus, quasdam posseffiones & portiones possessionarias Nicolai, filii Ladislai de Ladomerecz; nec non Gregorii, Pauli & Ladislai filiorum scilicet psius Nicolai de eadam videlicet Lodomerecz praedictum, ac Lakthecz & Glavnicza vocatas: ac portiones Possessionarias in possessione Belavar vocata, in Comitatu Zagrabiensi habitas & existenses, per ipsos omnes, jure & titulo, nunc & ab antiquo spectantes, & pertinentes, culpa eorum sine omni, simul cum molendinis, fluviis, nemoribus, & aliis suis utilitatibus & pertinentiis universis occupari fecisset, occupatisque uterentur etiam de praesenti contra Tregvam publicam non pridem sancitam, consequenter potentia mediante. Super quo rogamus ipsas Vras Magnificentias, quatenus praefatas possessiones & portiones ipsorum possessionarias, per eundem Zekell, sic potentialiter occupatas, juxta vim & formam Decreti, nunc per vestram universitatem Nobilium Regni Hungariae stabiliti & ordinati, eisdem exponentibus remitti & restitui facere dignemini & velitis justitiâ medinate.>> Scripta Zagrabiae in Octavis Festi Epiphaniarum Domini proximè praeteriti, Anno Dni 1447.” (KERCSELICH é. n., 270 és ARANKA 1811, 31.) Aranka által kiemelt részek: „Amit Nagyságos Hunyadi Székely János, a magyar királyság kormányzója” ... „ugyanazon Székely által nagy erővel elfoglaltakat.”

Karácsonyi János szerint a varasdi nemesek panaszát megfogalmazó 1447-es levelet valószínűleg Marnavics Tomkó János (Ivan Tomko Mrnavić) (1580 k.–1639) boszniai püspök, történetíró hamisította. Marnavics több okiratot, bullát is hamisított, nevéhez fűződik annak az oklevélnek a hamisítása is, amelyet II. Szilveszter pápa intézett I. Istvánhoz (KARÁCSONYI 1901, 52).

(33), (344), (491) *Budai Káptalannak 1331. költ Levele említ egy Hunyadi Mihályt*: „legelső Hunyadit talállok egy Hunyadi Mihályt a’ Hunyadi Székely János fiát, a’ Budai Káptalannal egy 1331^{ben} költ Levelében; [...]” (ARANKA 1811, 25).

(33), (344), (491) *Albert* (Bécs, 1397 – Neszmély, 1439): osztrák herceg (1404–1439), II. Albert néven német király (1438–1439), I. Albert néven Csehország (1428–1439) és Mo. királya (1437–1439).

(33), (344), (491) *Albertnek 1439. költ Adomány levele*: „1439^{ben} kél Albert Királynak Hunyadról egy ujj Ajándék levele. Kérték tőlle azt egy Hunyadinak két fiai, mindenik János nevű „Johannes et alter Johannes, uterque filii „Oláh de Hunyad” János és a’ más János, mindenik Hunyadi Oláh fiai.” (ARANKA 1811, 27.) Albert király adományozó levelét 1439. május 9-én adta ki Pozsonyban. A levél értelmében Albert a két Hunyadinak adományozta a 2757 forintra becsült Komjáti nevezetű mezővárost és kerületet, amiért a Hunyadiak többször segítettek rajta kölcsönnel. Orsova, Szörény, Görény és Miháld várának védelme fejében pedig, szintén zálogként, a Hunyadiak Bodrog megyei birtokokat kaptak, valamint a Temes megyei Ikus vidékét is megszerzték.

(33), (344), (491) *Miles Militium* (lat.): Vitézek vitéze.

(33), (344), (491) *Johannes, et alter Johannes, uterque filii Oláh de Hunyad* (lat.): János, és a másik János, mindkettő az oláh Hunyadi fiai.

(33), (344), (491) *1440. költ Ulászló’ Adomány levele*: „1440^{ben} Lengyel László ismét ujj Ajándék Levelet ád nékiek <<utrique Johanni, filiis quondam Voyk de Hunyad,>> mind a’ két Jánosnak; néhai Hunyadi Voyk fiainak.” (ARANKA 1811, 27.)

(33), (344), (491) *utrique Johanni, filiis quondam Voyk de Hunyad* (lat.): mindkét Jánosnak, néhai Hunyadi Voyk fiainak.

(33) *itt találván Heltait, Bonfínt, Práyt, Katonát*: A szóban forgó művek általunk használt kiadásai: HELTAI Gáspár, *Krónika az magyaroknak dolgairól*, (Bibliotheca Historica), s.a.r. KULCSÁR Margit, a bev. írta KULCSÁR Péter, Bp., 1981.

Antonio BONFINI, *A Magyar Történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., 1995.

PRAY György, *Annales Regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII ad annum MDLXIV. Deducti ac maximam partem ex scriptoribus coaevis, diplomatibus, tabulis publicis et id genus litterariis instrumentis congesti* I–V, Bécs, 1763–1770.

KATONA István, *Historia Critica Regum Hungariae striptis mixtae*. Ex fide Domesticorum et Exterorum scriptorum concinnata, A. Stephano Katona, Aa. Ll. et Philos Doctore, presbytero strigoniensi. Tomulus VI. ordine XIII. Pestini, typis Ioannis Michaelis Landerer nobilis in Fűskút. MDCCXC

- (34) *Palmák*: A szóban forgó mű: PALMA Ferenc Károly, *Notitia Rerum Hungaricarum* I–III, Nagyszombat, 1770. Hunyadi eredetmondáját csak az 1785-ben megjelent harmadik, átdolgozott és bővített kiadás tartalmazza. (Editio III, Pars II, 317–320, családja: 317.) (SZÖRÉNYI 1999.)
- (34) *Ulrich* (Cillei Ulrik) (1406–1456): cseh helytartó, magyar főúr. 1452-től V. László gyámja, a Hunyadiak politikai ellenfele. Bonfini szerint ő terjesztette Hunyadi János törvénytelen származását. (BONFINI 1995, 3.9.290.)
- (34) *Heltai a' CXI. részben úgy adja elő a' történetet*: „Az Hunyadi Jánosról, erdéli vajdáról, és annak jeles dolgairól.” (HELTAI 1981, 197–226.)
- (35) *kólya* (magy.): gyaloghintó.
- (35) *A' történetet nem Heltai költötte; Bonfin is említi azt (III. 9.) Matthias, antiqui sui generis haud incius [...] ni[hil] molestius ferre videbatur, [...] hunc esse donaturum?*: Bonfini ide vágó szakasza: „Mátyás, aki jól ismerte törzsének régiségét, talán semmit sem viselt nehezebben, mint amikor irigyei közül valaki származásának ismeretlenségét hozta fel ellene, vagy barbár nemességgel pöffeszkedve nem saját erőnyeinek érdemével akart elébe tolatkodni. [...] A magyarok iránt természetből ellenséges alemannok a néhai Cillei gróf jóvoltából kiagyaltak egy meglehetősen szellemes mesét, amely szerint Mátyás apja nem a Corvinus familiából született, mint ahogy a nemesség hollós címere tanúsítja. Azt modják, hogy az Erdélyben tartózkodó Zsigmond összefeküdt egy nemes oláh intelligens és bájos lányával [...]” (BONFINI 1981, 3.9.290.)
- (35), (344) *Hanliko / Hanzlikóját*: azaz törvénytelen gyermekét, Corvin Jánost.
- (35) *Ötödik Károly* (Gent, 1500 – Yuste, 1558): Spanyolország, Nápoly és Szicília királya, német-római császár. A Habsburg Birodalom uralkodása alatt érte el legnagyobb kiterjedését. Feleségétől, Portugália Izabellától hét, ágyasaitól négy gyermeke született.
- (35) *Austriai János* (Don Juan d'Austriai) (1547–1578): spanyol hadvezér, Németalföld kormányzója. V. Károlynak és ágyasának, Barbara Blombergnek gyermeke.
- (35) *megemlékezőn Siklósról*: Zsigmond a bárói ligák támogatásával került trónra. De uralkodása kezdetén politikai szövetségei helyett a köznemeseket támogatta, ezért 1401-ben Zsigmondot a magyar bárók fogságba ejtették. 1401 júniusától októberéig a siklósi várban raboskodott (SZALAY 1824).
- (35) *Donáció* (lat.): ajándékozás.
- (35) *Benkőt, Pálmát, de nem Práyt, nem Katonát*: BENKŐ József, *Transilvania sive magnus Transilvaniae principatus, olim Dacia Mediterranea dictus* (Erdély, avagy Erdély nagyfejedelemsége, amelyet hajdan Dacia Meditteraneának neveztek.) I–II, Bécs, 1778. Harmadik kötete: *Transilvania specialis*, Bécs, 1790. (Erdély földje és népe, I–II, ford., bev. tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi SZABÓ György, Bukarest–Kolozsvár, 1999, I–II.) A többi említett névhez kapcsolódó műveket l. feljebb.
- (36) *Bonfin' meséjét is, hogy a' mi Vajdánk Római Corvínusok' maradéka, és ama' másikat, hogy a' mi Vajdánk Hollóson született*: „[...] Mátyás királynak az oláh But fia, Corvinus János volt az apja, aki az atyai faluban született, melyet a mi időnkben is Corvinumnak mondanak [...]. Ahogy felcseperedett, azt állította, hogy római nemzetségből született, ahogy szüleitől gyakran hallotta, törzsét a Corvinusokra vezette vissza, akik a rómaiak ősi családjai közé tartoztak.” (BONFINI 1981, 3.9.193–194.)
- (344), (490) *magyar Troubadour*: költő, azaz Heltai Gáspár.
- (38) *Csolnakos*: Hunyad m., R, ma Cinciș.
- (36) *Pericles' hazájában*: Görögországban.
- (36) *Pericles* (Kr. e. 495–Kr. e. 429): görög politikus, az athéni demokrácia megteremtője.

- (36) **Jupiter**: a római mitológia főistene, a görög Zeus megfelelője. Bonfini szerint a Hunyadiak a római Corvinusoktól származtak, akik egyenesen Jupiter leszármazottai: „*Ilyenformán a Corvinusok nemcsak hogy léteztek már a város alapítása előtt, hanem rendkívüli régiségük folytán származásukat Jupiterre tudták visszavezetni.*” (BONFINI 1981, 3.9.209.) (A leszármazásról bővebben: TELEKI (I) 1852, 36–43.)
- (36) **Macedo Sándor** (Nagy Sándor) (Kr. e. 356 – Kr. e. 323): Makedónia királya, az ókor egyik legnagyobb hadvezére.
- (36) **Olympia** (Olympias / Olümpia) (Kr. e. 380 k. – Macedónia, Kr. e. 316): Neoptolemus epirusi király lánya, Macedonai Fülöp felesége. Nagy Sándor anyja.
- (36) **Olympia’ és a kígyó-Isten szerelemben voltak**: Plutharkosz szerint Nagy Sándor nem Macedonai Fülöptől származott, hanem Ammontól (Zeusztól), aki kígyó alakjában csillapította Olympia szerelmi vágyát. (Az isteni származásról bővebben: PLUTHARKOSZ (I) 1978, 582.)
- (36) **Donáció** (lat.): adomány.
- (36) **Statutoria** (lat.): birtokba iktatás vagy rendelkezés.
- (36) **Quod si contingat, omnis de Joannis ortu controversia terminabitur – akkor magunk is apostatákká válunk – terminata jam nobis** (lat.): Ami ha megtörténik, minden, János származásával kapcsolatos vita meg fog szűnni – akkor magunk is apostatákká válunk – számunkra máris megszűnt.
- (36), (343), (490) **Ulrich** (Cillei Ulrik) (1406–1456): cseh helytartó, magyar főúr. 1452-től V. László gyámja, a Hunyadiak politikai ellenfele. Bonfini szerint ő terjesztette Hunyadi János törvénytelen származását. (BONFINI 1995, 3.9.290.)
- (36) **hércz** (ném.): mérleg.
- (36) **Benkővel és Pálmával**: a nevekhez fűződő munkákat l. feljebb.
- (37), (344), (490) **Ötödik László** (V. László) (Komárom, 1440 – Prága, 1457): magyar és cseh király, Ausztria hercege, 1451-től 1453-ig III. Frigyes német-római császár foglya, aki 1453-ban adta át a gyermek királyt Cillei Ulrik grófnak. A király ekkor országgyűlést hívott össze, ahol Hunyadi Jánost királyi főkapitánnyá és a királyi jövedelmek kezelőjévé nevezte ki, ezzel megszűnt Hunyadi kormányzói tisztsége. Ezenkívül kibővítette a Hunyadiak címerét, mivel Hunyadi János megtartotta számára a koronát.
- (36), (490) **Ötödik Lászlónak Pozsonyban 1453. Februárius’ elsőjén költ Diplomája**: Az 1453. évi grófi diplomátában V. László a címerbővítés mellett Hunyadi Jánosnak ajándékozta a beszercei örökös grófságot. A megbővített címet a Hunyadiak sohasem használták, feltehetően azért, mert később V. László parancsára végezték ki Hunyadi Lászlót.
- (37), (344), (490) **Ha[re]ctenus siquidem ex gracia precessorum nostrorum divorum Hungariae regum prefatus Comes Johannes pro armis seu nobilitatis insigniis progenitoribus suis et domui beneficio munere collatis, corvum in campo flaveo seu celestino, alas paululum elevantem, sub colore naturali depictum, ac formam annuli aurei in ore gestantem habuit...** (Katona Hist. Crit. Tom. XIII. p. 866.) (lat.): A fent említett János gróf Magyarországnak korunkat megelőző dicső királynak kegyelméből címerként avagy ősei nemességének jelvényeként övéi és háznépe számára adományul kapott egy természetes színekben festett hollót gyönyörű sárga réten, amint szárnyait kissé megemeli, csőrében aranygyűrűfélét tart... (KATONA 1790, XIII, 873.)
- (37) **Práy (Annal. III. 186.) azt állítja, hogy a’ Vajda Hunyadi ...volt ifjabb** (lat.): „*Sed hunc, qui turpi assentationis studio gratiam Mathiae potius, quam veritatem sectatus est, nihil moramur: ut nec eorum nobis probari sententia potest, qui patrem illi Sigismundum tribuunt: quod Sigismundo aetate aut aequalem, aut tribus, quatuorve annis juniorem fuisse, multis, certisque eorum temporum indiciiis compertum habemus.*” „De evvel egyáltalán nem foglalkozunk, mert a hízelgés gyalázatos vágyától áthatva inkább Mátyás kegyét, mintsem az igazságot kereste; ahogy azoknak a véleményét sem fogadjuk el, akik azt állítják, hogy Zsigmond volt az apja; ugyanis számos megbízható, korabeli forrásból tudjuk, hogy Zsigmonddal egykorú volt, vagy három-négy évvel fiatalabb.” (PRAYb III., 186)
- (37) **Pray György** (Érsekújvár, 1723 – Pest, 1801): történetíró, apátkanonok, a Budai Egyetemi Könyvtár igazgatója. Pozsonyi tanulóévei után Bécsben belépett a jezsuita rendbe. 1777-től könyvtárvezető. 1775–1785 között az oklevéltan, 1785–1790 között a címer- és pecséttan egye-

- temi tanára. 1790-től nagyváradi kanonok. A történelemtudomány terén széleskörű tevékenységet fejtett ki.
- (37) *Bonfin szerint (III. 4.): „Ezután Demeter zágrábi püspök pártfogoltja lett, de mert tunya tétlenséget nem állhatta, mihelyt meghallotta, hogy Zsigmond császár Itáliába készül, azonnal mellé szegődött, hogy római eleit, a világ urait meglátogassa.”* (BONFINI 1981, 3.9.195.)
- (37) *Zecchy Demeter* (Szécsi Demeter / Demeter püspök) (?– Esztergom, 1387): politikus és főpap. Származásáról keveset tudunk. Nagy Lajossal együtt nevelkedett. 1356-tól királyi pecsétőr, 1359-től kincstartó, majd pécsi kanonok. 1376-ban XI. Gergely pápa a zágrábi püspökségbe helyezte át. 1376–1387 között királyi kancellár. 1378-tól a Szentszék mo.-i követe és esztergomi érsek. 1382-ben ő koronázta meg Nagy Lajost követő Mária királynőt.
- (37) *Synchronus Barthósius Chronica*: Utalás Kerzelich művére: *De regnis Dalmatiae Croatiae Sclavoniae notitiae praeliminaries*. [...] Studio, labore, ac impensis nobilis honorabilisque viri Balthasaris Adami Kercselich de Corbavia. [...] Zagrabiae. Typis demum Antonii Jandera, V. C. E. Z. Typographi.
- (37) *Hunyadi Zimonyban Belgrád mellett (nem Zemplényben, mint Benkő mondja: „A sors 1456. szeptember 10-én (és nem augusztus 11-én) Zemlinben vagy Zemlinben ragadta ki az emberek közül, [...]”* (BENKŐ (I) 1999, 482.) Hunyadi valóban Zimonyban hunyt el, a szöveg korábbi részeiben Benkő helyesen nevezte meg a várost, csak ezen a helyen tévedett.
- (37) *Capistrán* (Giovanni da Capestrano / Kapisztrán János) (1386–1456): itáliai teológus, hitszónok, Magyarország védőszentje, pápai követ. 1455-ben III. Calixtus pápa kérésére érkezett Magyarországra, hogy Konstantinápoly 1453-as eleste után a törökök elleni nemzetközi összefogásra buzdítsa az országot. 1456-ban részt vett a nándorfehérvári csatában, majd Hunyadihoz hasonlóan ő is a táborban dülő pestis áldozata lett.
- (37) *Szalankemen* (Szalánkemen): 1456. július 14-én itt ütköztek meg Hunyadi János seregei a törökökkel. Szerém m., Sz., ma: Sztari Szlankamen.
- (37) *Callistus*, III. (Xativa, 1378 – Róma, 1458): a katolikus egyház 209. pápája. Pontifikátusságát szinte teljes mértékben a törökök elleni keresztes hadjáratok megszervezésére fordította. 1456-ban a nándorfehérvári csata előtt elrendelte a déli harangszót, hogy mindenütt imádkozzanak a törökök elleni győzelemért. A győztes ütközet emlékére elevenítette fel az ún. színévaltozás ünnepét, amelyet 1457-ben az egész egyházban egyetemessé tett.
- (37) *Hunyadi László* (Kolozsvár, 1433 – Buda, 1457): Hunyadi János és Szilágyi Erzsébet elsőszülött fia. 1453-tól pozsonyi gróf, horvát–szlavón bán és temesi ispán. Hunyadi János halála után Cillei Ulrich, a király bizalmas embere László ellen kezdett szervezkedni, mire Hunyadi emberei megölték Cilleit. V. László ezért fővesztésre ítélte Hunyadi felségárulása miatt. Az ítéletet a budai Szent György téren hajtották végre. 1458-ban Mátyás király kihantoltatta testvérét és apjuk mellé temettette a gyulafehérvári kápolnában. Tragikus sorsa és halála a magyar művészet számos alkalommal feldolgozott témájává vált.
- (37), (344), (490) *Mátyás* (Hunyadi Mátyás) (Kolozsvár, 1443 – Bécs, 1490): 1458–1490 között magyar király, 1469-től cseh király, 1486-tól Ausztria hercege. Központosított királyi hatalmat épített ki, létrehozta az első magyar állandó hadsereget, a fekete sereget. Híres volt művészpártolásáról. A róla szóló számos legenda és monda igazságos uralkodóként tartja számon.
- (38), (345), (491) *Bonfínnal Római ösök’ maradékává / Római ház’ maradékának: „Abogy felcseperedett, azt állította, hogy római nemzetségből született, abogy szüleitől gyakran hallotta, törzsét a Corvinusokra vezette vissza, akik a rómaiak ősi családjai közé tartoztak.”* (BONFINI 1981, 3.9., 193–194.)
- (38) *Cornidesszel Lenygyekek’ rokonává: „Vagyon még ma is Lengyel-országban, egy Corvín nevű nagy és régi familia; mellynek czímere, egy veres mezőn, vagy udvaron orrában arany gyűrűtartó holló.”* (PONORI 1825, 38.) Cornides Dániel véleményét Budai históriájából ismerjük (BUDAI II, 247).
- (38) *Budai (Hist. Lexic. II. Darab 239–247)*: Az említett oldalakon Hunyadi János szócikke olvasható. (A teljes szócikk: 239–274.) A Kazinczy által említett oldalakon a Hunyadi származásáról szóló eltérő véleményeket közli: 1. Pethő Gergely 1392-es véleménye szerint Zsigmond és Morzsina Erzsébet gyermeke. 2. Bonfin és Razán szerint Hunyadi a római Corvinus fami-

- liájából származik. 3. Hunyadi oláh származású. 4. Cornides Dániel véleménye a lengyel származásról. (BUDAI II, 239–247.)
- (38), (344), (490) *Hunyad*: A hunyadi birtokot Hunyadi János nagyapja, Serbe vitéz kapta Zsigmond királytól 1409-ben. Hunyadi itt szervezte meg a családi uradalmat, és itt kezdte meg az 1440-es évek elején a váremelést.
- (38) *Szilágyi Erzsébet* (1410–1483 körül): Hunyadi János felesége, Hunyadi Mátyás és Hunyadi László édesanyja.
- (38) *Benkő felbozza (Transilv. 1. p. 567.) felbozza...Exemptionálist*: A Csolnakosi család számára kiállított 1447-es adománylevélről van szó, amelyben Hunyadi páratlan kiváltságokkal, hadkötelezettség és az adófizetés alóli felmentéssel ajándékozta meg az említett családot és az uradalmi falut. Az adománylevelet később Báthory Gábor és Apafi Mihály megerősítette. Idézett rész: BENKŐ (I) 1999, 488.
- (38) *Exemptionális* (lat.): adománylevél.
- (38) *1446. adott Statutoriáját említi*: Az idézett részben Benkő Morzsinai Erzsébet második férjétől, Jariszlótól született leszármazottainak nemesi kiváltságait részletezi. A szóban forgó utódok: Csolnakosi Dán, Vojk, Péter és János. Idézett rész: BENKŐ (I) 1999, 487.
- (38) *Statutória* (lat.): birtokba iktatás vagy rendelkezés.
- (38) *Nobilium Daan, filii quondam Jariszló de Chionakos, necnon Vojk ac Petri et Joannis...: „[...] a néhai Csónakosi Jariszló fiának, Dánnak, nemkülönböztetve Vojknak, Péternek és Jánosnak.”* (BENKŐ (I) 1999, 487.)
- (38) *Respublica* (lat.): köztársaság.
- (38) *Status in Statu* (lat.): állam az államban.
- (38) *Jósika János* (1778–1843): báró, az erdélyi Gubernium elnöke. 1804-től számfeletti bíró, 1812-től Hunyad vármegye főispánja, 1816-tól főkormánymentő tanácsos, 1819-től titkos tanácsos, a főkormánymentő alelnöke, 1822-től Bánffy György gubernátor halála után 1834-ig guberniumi elnök. Kazinczyval 1816. augusztus 11-én találkozott branyicskai birtokán.
- (38) *Kenderesi Mihály* (Felsőszálláspatak, 1758 – Kolozsvár, 1824): táblabíró, író. 1781-től kancellista Szebenben, 1791-ben az erdélyi országgyűlésen Hunyad vármegye követe, majd kormánymentő titkár. 1807-től az erdélyi kormánymentő valóságos, belső titkos tanácsosa. Kazinczy nyelvújítási törekvéseit nem támogatta.
- (38) *Coloni bujus vici, tributum non solvunt; Comitatus jurisdictioni non subjacent; Causae eorum Criminales coram Dominis suis Terrestribus vertuntur salva appellatione ad Tabulam Regiam Mandata Regia apud eos virtute destituuntur, nisi Sigillum majoris fratris Dominorum Csolnakosiorum, tanquam Inspectoris (Kenézii) Loci accesserit* (lat.): „Ennek a falunak a jobbágyai ugyanis adót nem fizetnek, nincsennek alávetve a vármegye hatáskörének, bűnügyeik az úriszéken, vagyis földesuraik előtt folynak, és megvan a felfolyamodási joguk a nemes Királyi Táblához. A királyi pecsétek és parancsok náluk a hatályukat veszítik, ha nem járul hozzájuk a csolnakosi urak nagyobb pecsétje mint ellenjegyzés.” (BENKŐ (I) 1999, 487.)
- (38) *San Marinos*: A világ egyik legkisebb és legrégebben fennálló állama, Olaszország enklávéja.
- (345), (491) *Mátyás alig tűre valamit nehezebben mint midőn a' bitang hír ötlet új embernek nevezgeté*: „[...] Mátyás, aki jól ismerte törzsének régiségét, talán semmit sem viselt nehezebben, mint amikor irtigyei közül valaki származásának ismeretlenségét hozta fel ellene, vagy bárbar nemességével pöffeszkedve nem saját erőnyeinek érdemével akart elébe tolazkodni.” (BONFINI 1981, 3.9.290.)
- (298), (345), (491) *Ponori Thewrewk [...] kiereszti / ereszté-ki*: Ponori által kiadott munka: *Három értekezés Hunyadi Székely János születéséről* (h. n., 1825). A mű a kiadó Előszavát (I–XXII), Aranka György Gubernátor Hunyadi Jánosról értekeződs, melyben megbizonyítatik, hogy nem volt szerelem gyermeke (Kolozsvárt, 1811, egy más Értekezéssel 32 lapra. 8.) című értekezését (3–15), Kazinczy Megczáfólása azon bitang hírnek, hogy Hunyadi János Magyarországi Kormányzó és Erdélyi Vajda vad ölelésből eredett. Kazinczynak Gróf Dessewffy Józsefhez írt Erdélyi levelei közül című munkáját (19–41) és Kriebel János Kazinczyhoz írt levelét: *Halicsországi Kormánymentő Tanácsnok, és Kerületbeli Kapitány (Eperjesi születésű) Kriebel*

János Úr' Levele Kazinczyhoz, Brezsán, Octóber' 26-án, 1817. Hunyadi János' születése eránt (45–60) tartalmazza.

- (298), (345), (491) *Kriebel János / a' harmadik a' Kiadóé* (Eperjes, ? – Brezán, 1853): császári és kormányshéki tanácsos, történész. A Ponori kiadásban (I. előző jegyzet) megjelent levele (KazLev, XV. köt., 3502. lev.) a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain is napvilágot látott. (*Halics-Országi Kormányshéki Tanácsos, és Kerületbeli Kapitány* (Eperjesi születésű) *Kriebel János Úrnak Levele Kazinczyhoz, Breznán, Octób. 26-dikán 1817. Hunyadi János születése eránt.* TudGyűjt, 1818/I., 53–59.)

10. jegyzetmező (Szász föld)

24. [Az Erdélyi Levelek Tudományos Gyűjteményben megjelent részletei, 1817–1818], [1818. 8. szám] Ebesfalva, Júl. 18d. 1816. (39–43)
25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Tizenötödik Levél Ebesfalva, Júl. 18dikán – Tizenhatodik Levél Szelindek, Júl. 19dikén. (108–113)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI, IX Levél (270–274)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Harmadik Szak, 42–45 szakasz (384–389)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XX–XXII. Levél (463–466)
- (39), (108), (270), (384), (463) *Segesvár*: A Magyar Királyság önálló közigazgatási területeinek, a szász székek központja. A szász székek bíráskodását saját választott törvényszék irányította. A székeket a szabad bíróválasztás, a katonáskodás rendjének egyedi szabályozása és a várme-gyektől eltérő társadalmi hierarchia jellemezte. R, Maros m., ma: Sighişoara.
- (384), (463) *Schässburg és Sabesum* (ném., lat.): Kazinczy téves adatokat közöl. Schässburg Szeben német neve, Sabesum pedig Szászsebes latin megfelelője.
- (39), (270) *Fejér-eggyháza*: Fehéregyháza. Maros megye, R, ma: Albeşti.
- (39) *Ocelli* (lat.): szemfény.
- (39), (270) *Gróf Was / Vas* (Wass György) (? – Szentgotthárd, 1836): A nagy múltú cegei Wass család leszármazottja. Életéről szórványos adatokkal rendelkezünk. 1807-ben a kolozsvári Lí-ceumban jogot tanult. Bölöni Farkas Sándor leírása szerint részt vett a napóleoni háborúban. Katonai szolgálata miatt szentgotthárdi, szentegyedi, pulyni és göci jószág részeit bérbe adta Petricevich Horváth Dánielnek. Kapcsolatban állt Wesselényi Miklóssal, több alkalommal vadásztak együtt annak zsidói birtokán. 1826-ban feleségül vette Gyulay Lajos nővérét, Gyulay Franciskát. Négy gyermekük született: Gizella, Lajos, Zsuzsanna és Otília. (W. KOVÁCS 2004, 36. és W. KOVÁCS–VALENTIN 2006.)
- (108), (270) *Gyulay* (Gyulay Lajos) (Oláhandrásfalva, 1800 – Pest, 1869). Gyulay Ferenc és Kácsándy Zsuzsanna fia, Döbrentei Gábor tanítványa L. a jegyzetmezők előtt.
- (108), (270) *Döbrentei Gábor* (Somlósölös, 1785 – Buda, 1851): irodalomszervező, fordító, író. A Gyulay család gyermekeinek nevelője, tanítványával, Gyulay Lajossal Kazinczy útitársa Erdélyben. L. a jegyzetmezők előtt.
- (39), (108), (270), (385), (464) *Prof. Binder* (Binder György Pál) (Segesvár, 1784 – Berethamón, 1867): A tübingiai egyetem elvégzése után 1808-tól tanár Segesváron. 1843-tól az erdélyi evan-gélikus egyházkerület szuperintendense.
- (39), (108), (270), (385), (464) *grádics* (lat.): lépcső.
- (39), (385), (464) *193 lépcsőjű*: Biró József szerint a fedett iskolalépcső csak 172 fokos. (BIRÓ 1989, 47).
- (270), (385), (464) *sphaera* (lat.): gömb, föld- illetve éggömb, innen: kozmosz, a mindenség.
- (39), (270), (385), (464) *Luther*, Martin (Eisleben, 1483 – Eisleben, 1546): német származású teo-lógus, bibliafordító, a reformáció elindítója.
- (39), (270), (385), (464) *Szent-Miklós' temploma*: A szász erődtemplom az erdélyi késő gótika kiemelkedő alkotása. A XIII. századi domonkos templom helyére a szászok 1350-ben három-

hajós, hálóboltozatos, gótikus templomot kezdtek emelni, amelynek hálóboltozatát 1480-ban fejezték be.

(39), (270), (385), (464) *Oltár-tábláját Stock András Szebeni festő dolgozta 1788 körül*: A szóban forgó *Krisztus az Olajfák hegyén* című oltártáblát nem Stock András, hanem *Stock János Márton* festette.

(39), (270), (385), (464) *Stock János Márton* (Johann Martin Stock) (Nagyszeben, 1742 – Nagyszeben, 1800): festő, rézmetsző, képkereskedő, restaurátor. A XVIII. század legkiválóbb erdélyi származású festője. Tanulmányait a bécsi akadémia festészeti osztályán kezdte meg Meytensnél, majd a Rézmetsző Akadémián tanult tovább. Bécs után Pozsonyban élt és dolgozott, ahol kapcsolatba került Mária Krisztina főhercegnővel és Albert herceggel. 1770-től Bruckenthal Sámuel segített műgyűjteményének gyarapításában. 1778-ban fogott hozzá Magyarországnéprétegeit bemutató első hazai metszetsorozathoz (*Abbildungen verschiedener Inwohner Ungars und Siebenbürgens – Magyarország és Erdély különböző lakosainak képei*). Horányi Elek *Memoria Hungarorum* című művét metszeteivel illusztrálta (Bécs, 1775). 1786-tól Erdélyben dolgozott, ahol elsősorban szász nemesek és patríciusok arcképeit festette meg. 1794-től Nagyszebenben élt, itt is arcképeket és oltárképeket festett. Műveinek jelentős részét a Bruckenthal Múzeum őrzi, amelynek restaurátora is volt (LYKA 1981, 215 és BIRÓ 1989, 154–155).

(39), (109) *Mecczenző*: Kassa melletti város. A XIX. század elején túlnyomórészt szepességi németek lakták. Kazinczy szerint nyelvük a szlovák nyelv hatására egyfajta „romlott” németté vált (BIRÓ 2010, 340). Mecenzéf Sz, ma Medzev.

(39) *Kassa*: Sz, ma Košice.

(39), (109) *Physionomia*: fiziognómia, a görög phüszisz, (lelki alkat, jellem) és a gnóma (értelmezés, megítélés) szavak összetétele. A fiziognómia alapvetése, hogy az ember külső megjelenése, elsősorban arckifejezése belső tulajdonságairól, karakteréről, jelleméről árulkodik.

(39), (270) *Journal des Modes* (*Journal des Dames et des Modes*): 1786–1827 között megjelenő párizsi divatlap.

(39), (109), (270) *Togatus* (lat.): református kollégiumok diákja, aki jellegzetes ruhájáról kapta a nevét.

(40), (109) *Monasticus* (lat.): szerzetesi, papi.

(270), (385) *Monachus* (lat.): szerzetes, pap.

(40), (109), (271), (386), (464) *Luther*: l. feljebb.

(271), (386), (464) *rekruta* / *Novítius* (lat.): újonc, itt: diák.

(40), (109) *Calvin* / *Kalvín*, Jean (Noyon, 1509 – Genf, 1564): svájci reformáció elindítója.

(40) *Prof. Binder*: l. feljebb.

(40), (271), (385), (464) *Nagy-Szőlős* (Keménynagyszőlős): Segesvártól nyugati irányban 8 km-re fekvő település. Forrásainkban a XIII. században tűnik fel, amikor királyi udvarnokok lakták, de 1273-ban már a váradi püspök és káptalan közös birtoka. R, Maros megye ma: Seleuş.

(40), (109), (271), (385) *Kemény János* (Bükkösd, 1607 – Nagyszőlős, 1662): erdélyi fejedelem. Bethlen Maros udvarában nevelkedett. I. Rákóczi György alatt a mezei hadak generálisa és fejedelmi tanácsos. 1631-től Fehér megye főispánja és fogarasi főkapitány, 1637–1646 között kincstartó, 1645-től főgenerális. 1657-ben ő vezette a lengyelországi hadjáratot. 1661–1662 között erdélyi fejedelem, II. Rákóczi György első tanácsosa.

(40), (109), (271), (385), (464) *I. Apafi Mihály* (Ebesfalva, 1632 – Fogaras, 1690): erdélyi fejedelem, 1661–1690 között erdélyi fejedelem és székely ispán. Erdély trónjára török pártfogással került 1661-ben.

(40), (109), (271), (385), (464) *Kemény János Fejedelem 1661. Január 23-d. az Apafit védő Törökökkel megütközött*: I. Apafi Mihály nem 1661-ben, hanem 1662. január 23-án verte le Kemény János seregeit Nagyszőlősnél, miután 1661-ben Ali pasa támogatásával a marosvásárhelyi országgyűlésen fejedelemmé választották. Kemény János hiába várta a császár felmentő csapatait, egyedül kellett szembenéznie Apafi és Kücsük Mehmed jenői beglerbég seregeivel. Kemény holtestét nem találták meg, a hagyomány szerint azért, mert Apafi Mihály a szásznádasi temetőben titokban eltemettette (BICSOK 2008).

- (271), (385), (464) *Kucsuk Basa* (Kücsük Mehmed): Kemény János ellenében I. Apafi Mihályt támogató jenői beglerbég. Az 1662-es nagyszőlősi csata résztvevője.
- (385), (464) *perpendicularis* (lat.): függőleges.
- (385), (464) *Rembrandt anyja*: A bécsi Kunsthistorisches Museum gyűjteményébe tartozó olajfestményt Rembrandt 1639-ben festette édesanyjáról.
- (40) *Autographiája*: Kemény tatár fogsága idején, 1657–1659 között írta meg önéletírását (KEMÉNY 2000).
- (271), (386), (465) *Szent-Erzsébet*: Egykor Nagyszeben mellett önálló település, ma Nagyszeben része. R, Szeben m., ma: Gușterița.
- (40), (109), (271), (386) *Ebesfalva*: Erzsébetváros, 1733-ig Ebesfalva, R, megye ma: Dumbrăveni. Segesvár és Meggyes között helyezkedik el a Nagy-Küküllő jobb partján. 1447-től az Apafi, majd a Bethlen család birtoka. A XVIII. században betelepülő örmények az egykori Apafi uradalmat megvették és fejlett gazdaságú várost építettek, amely szabad királyi városi kiváltságokat szerzett. A város története: ÁVEDIK 2004.
- (40), (110) *Örmény lakóji / lakóji gazdagok*: Ebesfalva fejlődésében fontos szerepet játszottak a községbe betelepülő örmények, akiknek első csoportja 1654-ben II. Rákóczi György idejében érkezett a faluba. A második jelentősebb örmény hullám a XVII. században érte el Erdélyt, amikor Duka moldvai fejedelem 1659-ben leverte az örmények lázadását és kegyetlen megtorlással válaszolt tettükre. A moldvai földekről menekülő örmények az erdélyi havasokban telepedtek le. I. Apafi Mihály szívesen befogadta őket a török dúlások következtében megritkult erdélyiek közé. Az ebesfalvi örmények nemcsak kereskedelmi tevékenységet folytattak, hanem addig Erdélyben nem ismert szakmákat is, mint a szőcs, ötvös, szabó, szappanos, mészáros mesterségeket is meghonosították, melynek következtében a falu gazdag kereskedő központtá és az erdélyi örmények közigazgatási központjává vált. A falut 1733-ban III. Károly Erzsébetváros néven örmény várossá emelte, amely az egész birodalmon belül megkapta a szabad kereskedés jogát (ÁVEDIK 2004, 59–61).
- (40), (271) *Apafiak' kastélya elpusztult / Kastélyának nyoma sincs*: Az ebesfalvi uradalom (Ebesfalva, Szászernye, Hundorff, Ujfalu, Rudány) központját jelentő ebesfalvi várkastélyt Apafi Gergely, Doboka megye várispánja és Fráter György főudvarmestere kezdte el építtetni 1552-ben. A kastély a XVII. század folyamán leégett. Az Apafiak halálával a kastély a kincstár, majd a Bethlen Gábor tulajdona lett (BIRÓ 1943, 44).
- (271), (386), (465) *Bornemissa Anna* (Bornemissza Anna) (? , 1636(?) – Ebesfalva, 1688): erdélyi fejedelemasszony. 1650-től I. Apafi Mihály felesége, II. Apafi Mihály anyja. Családi életéről: HERNER 1988, 31–32.
- (110) *Benkő József a' maga Erdélyében (Bécs, 1778. lap. 484) mond*: Az Erdélybe betelepülő örményeket Illés András említi meg elsőként *Ortus et Progressus variarum in Dacia gentium et religionum* (Kolozsvár, 1730) című munkájában. A 3000 bevándorló családról, azaz kb. 15 000 örményről szóló kétes adatot Benkő átvette Erdélyről szóló művébe (*Transilvania sive magnus Transilvaniae principatus* I, Bécs, 1778), rögzítve ezzel egy téves történetírási tradíciót. (KOVÁCS 2006, PÁL 1997, PÁL 2006.)
- (40), (110), (271), (386), (465) *III. Leó* (1289 – Anazarbe, 1307): örmény király.
- (40), (110), (271), (386), (465) *1672.*: I. Apafi Mihály ekkor adta ki letelepítő okmányát az örményeknek.
- (465) *Bethlen János*, bethleni (Kisbún, 1613 – Nagyszeben, 1678): Bethlen Miklós apja. 1659–1676, 1677–1678 között erdélyi kancellár. Első felesége Váradi Borbála, Miklós és Pál anyja, második felesége Fekete Klára, Sámuel anyja.
- (40), (110), (271), (386), (465) *I. Apafi Mihály*: Az erdélyi fejedelem szívesen látta Ebesfalván, az egykori Apafi-birtokon az örményeket. A letelepedő örmények tőle és fiától, II. Apafi Mihálytól megkapták a szabad bíróválasztás és a szabad kereskedelem jogát, valamint kereskedelmi ügyekben a görög kompániánál fellebbezhettek.
- (40), (110), (271), (386), (465) *I. Leopold* (I. Lipót) (Bécs, 1640 – Bécs, 1705): III. Ferdinánd fia, 1675-től magyar király, 1658-tól német-római császár és 1656-tól cseh király.

- (40), (110), (271), (386), (465) *Szamos-Újvár* (Szamosújvár): Az örmény katolikus püspökség székhelye, az erdélyi örmények legjelentősebb központja. Amikor az örmények korábbi székhelyén, Besztércén 1712-ben pestis tört ki, a város lakossága az örményeket hibáztatta a pestis megjelenéséért és kitiltotta őket a városból. Ekkor vándoroltak Szamosújvárra. R, Szeben m., ma: Gherla.
- (110) VI. *Károly* (Bécs, 1685 – Bécs, 1740): 1711–1741 között német-római császár, német király, 1706–1714 között spanyol király. III. Károly néven magyar király, II. Károly néven cseh király. Mária Terézia apja. Károly diplomáciai tevékenységének az örmények sokat köszönhettek, 1726-ban Szamosújvárnak, 1733-ban Erzsébetvárosnak adott kiváltságlevelet, amely önkormányzatot, elsőfokú bíraskodási jogot, valamint kvártély- és előfogat-mentességet biztosított.
- (110), (271), (386), (465) *Eutyichusz* (Eutyichies / Eutükhész): A monofizitizmus („egy természet”) krisztológiai tanítás teoretikusa, aki Jézus isteni és emberi természetét egységesnek vélte, és benne egy ún. istenemberi személyiséget látott. Az 1733-as Erzsébetváros számára kiállított oklevél elutasította az euticianizmust. Azokat az örményeket, akik a katolikus egyházzal való unió után továbbra is Eutyichusz tanait hirdették, keleti szakadároknak tekintették.
- (386), (465) *Arménia* (lat.): Örményország.
- (110), (271), (386), (465) *Oxendius Verzireski* (Oxendius / Oxendio Virziresco) (Moldvai Fejedelemség, Botosan, 1655 k. – Bécs, 1715): aladiai püspök, apostoli vikárius, az örmények vallási vezetője. 15 évesen Rómában teológiai tanulmányokat hallgatott. 1685-ben kezdte meg egyházszervezési munkáját Erdélyben. 1690-ben uniót kötött a katolikus egyházzal, melynek értelmében megtarthatták a gregoriánus gyökerű ősi rítusaikat, hasonlóan a görög katolikus románokhoz, és az egyházi nyelv továbbra is örmény maradt. Annak ellenére, hogy a katolikus egyházzal való szövetség megkönnyítette az újabb kiváltságok megszerzését, illetve az örmények beilleszkedését Erdély rendi társadalmába, az egyház hosszú éveken át az etnikai tudat megerősítését szolgálta.
- (40), (271) *Almakerék*: Segesvár mellett fekvő település. Az Apafi család egyik legrégibb birtoka és temetkezőhelye. R, Szeben m., ma Mălâncrav (SZÁDECZKY 1909).
- (40), (271) *Apafi György* (1588–1635): I. Rákóczi György titoktanácsosa, Küküllő vármegye főispánja, I. Apafi Mihály apja.
- (40), (271) II. *Mibály / Mibály, a' Fejedelem*: II. Apafi Mihály (Gyulafehérvár, 1676 – Bécs, 1713): Erdély utolsó fejedelme. 1681-ben választották fejedelemmé azzal a feltétellel, hogy a kormányzást hűszévesen veheti át. III. Szulejmán azonban nem őt, hanem Thököly Imrét nevezte ki fejedelemnek. 1701-ben hivatalosan is lemondott fejedelmi címéről.
- (40), (271) *Almakereken, négy-órányira Segesvártól [...] vannak eltemetve / Ennek nincs koporsó-köve, Györgynek van*: Az erdélyi fejedelemség legszebb síremlékét Petki Borbála, Apafi György felesége állította. A szürke márványból faragott tumbát Elias Nicolai (Nikolai Illés) nagyszombeni kőfaragó 1638-ban készítette. A legszebb XVII. századi síremléknek tartott tumba fedőlapján az elhunyt teljes páncélzatban, hanyattfekve látható. Apafi bal karja kardjának markolatán, jobbra párnán lévő feje alatt nyugszik, testét szőlőindák veszik körül. A szarkofág négy szegletében a hit, a remény, a szeretet és az igazság allegorikus figurái helyezkednek el. A síremlék 1902-ben a Magyar Nemzeti Múzeumba került. Az oldallapokon több szimbolikus alak közt felbukkan a halált jelképező csontváz is (SZÁDECZKY 1909).
- (40) *Teleki Domonkos / Domokos* (Sáromberke, 1773 – Marosvásárhely, 1798): A könyvtáralapító Teleki Sámuel és Bethlen Zsuzsa fia. 1793–1796 között hazai és külföldi utazásairól írt beszámolójában először ismertette magyar nyelven a XVIII. század végének Magyarországot. Művében (*Egynéhány hazai utazások leírása – Tíz rézmetszettel*. Bécs, 1796. Németül: *Reisen durch Ungarn und einige anglänzende Länder*, Pest, 1805) részletesen beszámolt felvidéki, erdélyi, dél-dunántúli és horvátországi útról, kitért az egyes települések nemzetiségi, vallási és nyelvi összetételére, bemutatta a városok gazdasági jellemzőit, természeti kincseit, valamint felhívta a figyelmet a művelődés- és művészettörténeti emlékekre is. Életéről bővebben: DEÉ NAGY 1994.
- (40) *Ismertem azt Gróf Teleki Domonkosnak utazásaiból*: Az Apafiak síremlékéről Teleki Domonkos részletes leírást ad (TELEKI 1796, 64–66).
- (41), (111), (272), (387), (466) *gébely fal* (gébér, ill. gébér-fal): tűzfal.

- (111) *Köpcsény*: Pozsony melletti, ma Ausztriához tartozó falu. Au, ma: Kittsee.
- (111) *feudumi systema*: feudális rendszer, földesúri hatalom.
- (41), (272), (387) *Domi nobiles / domi satis nobiles (Sallust)* (Sallustius) (lat.): helyi, azaz itáliai nemesek / helyi előkelők.
- (41) *Sallustius*: (Kr. e. 86. k. – Kr. e. 35 k.): római történetíró, politikus.
- (272) *Gergely barátunk* (Berzeviczy Gergely) (Kakaslomnic, 1763 – 1822): közgazdász, szakíró. Iskoláit Késmárkon, Pesten és Göttingenben végezte. 1783-ban felvételt nyert a miskolci szabdkőműves páholyba. 1794-ben a Reformátorok Társaságának tagja. 1795-ben, hogy elkerülje a Martinovics-féle mozgalom megtorlását, lemondott helytartótanácsi állásáról és hazatért kakaslomnici birtokára. Névtelen röpiratban tiltakozott a császári önkény ellen (*Der Majestätsprozess in Ungarn*, h. n., 1800. A szöveget magyarul kiadta: BENDA (III) 1952, 326–353). Az 1780-as évek végén tett nyugat-európai utazásai során a fejlettebb államok gazdaságát tanulmányozta. 1797-ben jelent meg első jelentősebb munkája a *De commercio et industria Hungariae* (Leutschoviae, 1797, későbbi német kiadása: *Ungarns Industrie und Commerz*, Weimar, 1802). 1802-től a Göttingeni Tudós Társaság tagja. 1819-ben készült el politikai közgazdaságtanával (*De oeconomia publico-politica*), amely csak 1902-ben jelent meg (HORVÁTH 2006). A Berzeviczy-vita néven ismert polémiában Kazinczytól eltérő álláspontot képviselt a jobbágyszabadság és az alkotmány sérthetetlenségének kérdésében. A vita kiindulópontja Berzeviczy *De conditione et indole rusticorum in Hungaria – A parasztok állapotáról és természetéről Magyarországon* (Lipscse, 1806) című művének recenziója volt, amelyben Kazinczy a jobbágyszabadság és az alkotmánymódosítás helyett reformpolitikát és a jobbágyok felvilágosult nevelését tartotta követendőnek. Az 1807-ben megszülető recenziót sem a *Leipziger Literaturzeitung*, sem a *Bécsi Annalen* nem volt hajlandó közreadni, míg 1817-ben Rumy Károly György közölte azt névtelenül Hormayr Archivjának mellékletében (*Freymüthige Berichtigungen der Abhandlung des Herrn Gregor von Berzeviczy de conditione indoleque rusticorum in Hungaria*, Ungarische Miscellen, 1817/I, 52–65). Mivel Berzeviczy és Kazinczy álláspontjai nem közelítettek egymáshoz, Kazinczy nem szólalt meg többé nyilvánosan a vitában. Az *Erdélyi Levelek* ezen része azonban egyértelműen a Berzeviczy-vita folytatásaként is értelmezhető. (Bővebben: BIRÓ 2010, H. BALÁZS 1967., és H. BALÁZS 2005b. Hadszervezeti, politikai szerepéről l. POÓR 2010.)
- (40), (110), (388) *Bács* (Kisbács): R, Kolozs m., ma: Baciú.
- (41) *Nyires* (Almásnyíres): R, Szilágy m., Mesteacănu.
- (272), (386), (465) *Meggyes* (Medgyes): Ebesfalvától nyugatra, az oltmelléki hegység nyugati részében, a Nagy-Küküllő bal partján fekszik, Segesvártól 39 km-re. Meggyest az oklevelek először 1283-ban említik. A XIV. századtól szász közigazgatási központ. A XVI. és XVII. században több jelentős országgyűlés színhelye. 1545-ben itt csatlakoztak a szászok az ágostai hitvalláshoz. 1552-ben a település I. Ferdinándtól szabad királyi városi kiváltságot kapott. 1576-ban Báthory István itt jelentette be lengyel királlyá választásának hírét. R, Szeben m., ma: Mediasz.
- (136) *Media, Mediasch*: Meggyes latin és német neve.
- (272), (386), (465) *crócus-színű* (lat., magy.): sáfrány színű, azaz kénsárga.
- (386), (465) *Rákóczy II. György* (II. Rákóczi György) (Sárospatak, 1621 – Nagyvárad 1660): I. Rákóczi György fia, erdélyi fejedelem. A rendek Rhédey Ferencet választották fejedelemmé, de Rákóczi 1658. jan. 22-én a meggyesi országgyűlésre rátörve lemondásra kényszerítette ellenfelét és visszaült fejedelmi trónjába.
- (386) *Rhédey Ferenc* (Nagyvárad, 1616 – Huszt, 1667): Máramaros főispánja, fejedelmi tanácsos, Bethlen Gábor unokaöccse, 1657-ben a Porta támogatásával erdélyi fejedelemmé nevezték ki, de a következő évben lemondott II. Rákóczi György javára.
- (466) *questa* (lat.): keresés, kutatás.
- (466) *Bocskai*: Bocskai István 1605. dec. 14-én Meggyesen esküdött meg Erdély alkotmányára és a szultán követétől itt vette át a fejedelemség jelvényeit.
- (41), (274), (388) *puszli* (puszrik, pusztik, pruszli) (lat.): juhprémből készített ujjas vászonkabát.
- (274), (388), (466) *laconicus* (gör., lat.): tömör, rövid, szűkszavú.
- (42) *Patrónus* (lat.): pártfogó, támogató.
- (42) *Paterfamiliás* (lat.): (paterfamilias) a családtagok felett rendelkező római családfő.

- (42), (111) **IV. Henrich** (IV. Henrik) (Navarra, 1553 – Párizs, 1610): 1589–1610 között Franciaország első Bourbon királya. A trón megszerzése érdekében elhagyta protestáns vallását és katolizált. Ekkor hangzott el szállóigévé vált mondata: „Párizs, megér egy misét.” Alattvalói körében kedvelt uralkodó volt, az anekdoták szerint azt kívánta népének, hogy vasárnaponként minden francia családnál tyúk főjön ebédre.
- (42), (111) **Orczy József** (Tarnaözs, 1746 – Gyöngyös, 1804): költő, politikus, cs. kir. kamarás. Orczy Lőrinc (†1789) és Podmaniczky Judit (†1758) fia. 1770-től kapitány. 1790–1791 között Békés vármegye adminisztrátora, majd 1792-től 1799-ig Zemplén megye főispánja. Felesége gróf Berényi Borbála (†1819). A pesti *Nagyszívűség* páholy tagja és a budai *Hallgatóság* vezetője. (FÖLDI 2009, 55–60., H. KAKUCSKA 2003, 63).
- (42), (111) **Palocsay (Palochay) József**: 1790–1794 között Győr megyei alispán, királyi tanácsos.
- (273), (388) **Bokros paripán ülni, mely mindenre megbortyan [...] Tiszt a' Pro és Contra által**: Kazinczy Laurence Sterne *Érzékeny utazásaiból* idéz: „A' Prók és Contrák mindenütt honn vagynak. A' jó és rossz minden nemzetnél ellensúlyban áll; a' való mesterség az hogy látni tudjunk. Ez az igazi préservatif azon idegenség ellen melyet a' tapasztalatlan fogdos-fel mások eránt. A' ki országokat lát, összehasonlítja az embereket, 's az ő erkölcsüket 's szokásaikat, 's élettudományt szed belőle. A' visszanos türedelem tisztünné teszi az egymás'-szeretését.” (KAZINCZY Ferencz' *Munkái. Szép literatúra*, IV, Pest, 1815, 217), és „Eggyeránt alkalmatlan mind a' lovagra mind a' paripára ha az utolsó mindég neki-meresztett füllel ballag 's útjában 's az útja mellett mindentől elbokrosodik a' mit nem látot. (i. m. 217.)
- (273), (388) **Yorick**: Laurence Sterne (1713–1768): angol származású szentimentális író Elizabeth Draperhez írt tíz levelének a *Letters from Yorick to Eliza* (1773) füzereplője és egyben Sterne írói neve. A magyarországi Sterne-recepció elindítása Kazinczyhoz és Döbrenteihez fűződik. Fordítói munkájuk kapcsán leginkább három Sterne-mű vált ismertté: Kazinczy és Döbrentei fordítása nyomán a *Yorick és Eliza levelei*, Kazinczy fordításában az *Érzékeny utazások Francia- és Olaszországban* és külföldi fordításokban a *Tristram Shandy* című pamflet (*Yorick Levelei Elizához és viszont, Érzékeny Utazások, KAZINCZY Ferencz' Munkái. Szép literatúra*, IV, Pest, 1815, 1–80). A XVIII. század végétől magát Sterne-t és műveit is leggyakrabban „Yorickként” emlegették, ezért sokszor teljes bizonyossággal nem lehet eldönteni, hogy melyik műre vonatkozik az utalás. Kazinczy az *Érzékeny utazásokat* és a *Leveleket* is „*Joricknak*” nevezi (pl.: Kazinczy Helmecky Mihálynak, Széphalom, 1815. jan. 12., KazLev. XI. köt., 2828. lev.). Döbrentei Gábor az angol író élettrajzát közreadta: *Sterne Lőrincz' élete* M. Németiben, Hunyad Várm. 1816, ErdMuz, 1817/VII, 183–191.
- (388) **regula** (lat.): szabályzat.
- (388) **Szabács**: A Száva bal partján, Belgrádtól 65 km-re nyugatra fekvő város. Szerbia, ma: Sabac.
- (273), (388) **II. József** (Bécs, 1741 – Bécs, 1790): osztrák herceg, 1765-től német-római császár, 1780-tól 1790-ig magyar és cseh király.
- (273), (388) **guba**: durva posztóból készült, hosszú vagy rövid felsőkabát, a szegényparasztok jellegzetes viselete.
- (273), (388) **Magistrátus** (lat.): tisztségviselő.
- (273), (388), (466) **Szelindek**: Nagyszebentől 16 km-re északra, a Szelindek patak mellett fekvő község. R. Szeben m., ma: Slimnic.
- (41), (274), (388), (466) **nápész**: A francia niais szóból ered. Jelentése: együgyű, bárgyú.
- (274), (389), (466) **Townson**, Robert (1762–1827): utazó, polihisztor, nyelvész. 1792-ben és 1793-ban Magyarországra látogatott. *Travels in Hungary with a short account of Vienna in the year 1793* című könyve 1797-ben jelent meg Londonban. Townsonnak úttörő szerepe volt a Kárpát-medence természettudományos feltárásában. Leírásait elsősorban botanikai tevékenysége és ásvány-kőzettani megfigyelései miatt ismerik. Debrecen, ahol 1793-ban járt, Európa legnagyobb falujának, illetve legutolsó városának nevezte, lakosságát pedig rideg, visszahúzódo embereknek tartotta. Townson munkásságáról és debreceni utazásáról l. RÓZSA 1999 és CSOKONAI 1999, 614.
- (274), (389), (466) **lugubris** (lat.): baljóslatú, gyászt okozó. Csokonai ugyanezt a jelzőt emeli ki Townson leírása kapcsán. „Ez a' lugubris Tónusú Debretzen ugyan, a' mint Townson nevezi, nem

- igen ébreszti ugyan a' Poétai Lelket [...]*" (Csokonai Festetics Györgynek, Debrecen, 1801. április 10. k., CSOKONAI 1999, 123.)
- (274), (389), (466) *epithé* (gör.): jelző.
- (112) *bandurka*: gumós burgonya (*solanum tuberosum*).
- (112) *Sáros* (Szászsáros): Ebesfávtól 3 km-re délnyugatra fekvő falu. R., Szeben m., ma: Șaros de Târnavă.
- (112) *az én Lottim*: Gyulay Karolina. Gyulay Ferenc és Kácsándy Zsuzsanna lánya. Kazinczy levelezőtársa, fogadott lánya, több művét ihlető múzsája. L. a jegyzetmezők előtt.
- (112) *leányát megölelni*: azaz Kazinczy Eugéniát megölelni. Gyulay Lotti fogadott lányaként tekintett a kis Zsenire. Az ekkor még csak 9 esztendőes Zseni az utazás alatt, majd kettejük közti levelezésükben „kicsiny mamájának” szólította Lottit.
- (112) *Gróf Was* (Wass György) (? – Szentgotthárd, 1836): A nagy múltú cegei Wass család leszármazottja. Életéről szórványos adatokkal rendelkezünk. 1807-ben a kolozsvári Líceumban jogot tanult. Bölöni Farkas Sándor leírása szerint részt vett a napóleoni háborúban. Katonai szolgálata miatt szentgotthárdi, szentegyadi, pulyoni és göci jószágrészeit bérbe adta Petrichevich Horváth Dánielnek. Kapcsolatban állt Wesselényi Miklóssal, több alkalommal vadásztak együtt annak zsidói birtokán. 1826-ban feleségül vette Gyulay Lajos nővérét, Gyulay Franciskát. Négy gyermekük született: Gizella, Lajos, Zsuzsanna és Otília. (W. KOVÁCS 2004, 36. és W. KOVÁCS–VALENTIN 2006.)
- (112) *Meggyes*: R, Szeben m., ma: Mediaș.
- (112) *Grófné*: Kácsándy Süsie. L. a jegyzetmező előtt.
- (112) *Küküllővár*: A Küküllőközi-dombvidék nyugati részében, a Kis-Küküllő bal partján fekvő település. R, Fehér m., ma: Cetatea de Baltă.
- (112), (272), (387) *Szilasi János' Erdélyi Tarquín' összekoncsolóji*: 1613. okt. 27-én Báthory Gábor meggyilkolásában résztvevő hajdúhadnagy.
- (112), (272), (387) *Nadányi* (Ladányi) *Gergely' Erdélyi Tarquín' összekoncsolóji*: 1613. okt. 27-én Báthory Gábor meggyilkolásában résztvevő hajdúhadnagy. Szilasi Jánossal együtt megjelent az 1614. március 3-án kezdődő megyesi országgyűlésen, hogy Báthory megöléséért jutalomban részesüljön. Bethlen Gábor és a rendek azonban a hajdúkat kiszolgáltatták a katonaságnak és a közembereknek. A hajdúk a megyesi templomtoronyba menekültek, ahonnan a nép levetette őket. Az 1614-es megyesi eseményekről bővebben: TOLDALAGI/SEBESTYÉN 2010.)
- (272) *Brútusza és Cassiusza*: Marcus Iunius Brutus (Kr. e. 85 – Kr. e. 42) és Caius Cassius Longinus (Kr. e. 87 – Kr. e. 42): a Julius Caesar (Kr. e. 100 – Kr. e. 44) elleni összeesküvés szervezői.
- (113), (387), (465) *Tarquínus' Tarquín*: (Lucius Tarquinius Superbus) (? – Kr. e. 495) Az ókori Róma utolsó királya, hatalmát erőszakkal tartotta fenn.
- (112), (465) *Bethlen Gábor*, iktári (Marosillye, 1580 – Gyulafehérvár, 1629): 1613-tól 1629-ig Erdély fejedelme, 1620-tól 1621-ig Mo. királya.
- (113), (387), (465) *Bátori* (Báthory) *Gábor' Erdélyi Tarquín* (Nagyvárad, 1589 – Nagyvárad 1613): 1608–1613 között Erdély fejedelme. A Báthory család utolsó uralkodója.
- (272), (387), (466) *Gritti Lajos* (Ludovico Gritti) (Konstantinápoly, 1480 – Meggyes, 1534): kereskedő, bankár, 1530–1534 között Mo. kormányzója. 1534-ben a török csapatok élén tört be Erdélybe, hogy Szapolyai uralmát megdöntse. 1534 augusztusában megölette Szapolyai vajdáját, Czibak Imre váradi püspököt. Ezután a felháborodott erdélyi nemesség Meggyes várába szorította Grittit, kiéhezette és szeptemberben lefejeztette. Korabeli leírása: BORSOS/SEBESTYÉN 2010, 32.
- (112) *A' Bátori ház egy semmire való emberben éré végét*: Báthory regnálását az eddigi történetírás szinte egyöntetűen dicstelen korszakként aposztrofálja. Ennek legfőbb oka, hogy Bethlen Gábor udvari történetíróinak elmarasztaló ítélete erősen meghatározta a későbbi Báthory-képet. Bojti Veres Gáspár és Keserői Dajka János a fejedelemségre méltatlan, romlott erkölcsű, kicsapongó életű, kíméletlen, zsarnok uralkodóként jellemezték a fejedelmet. Bársony István találóan jellemezte az elmúlt időszak Báthory-képet, miszerint a történetírók a „*gyűlölet mérgebe mártott tollal*” festették meg a fejedelmet, még a természeti csapásokért is őt tették felelőssé (BÁRSONY 2009).

- (113), (387), (465) *a' Város' közepén álló templom tornyáról / torony ... lerepéttették*: A védőfallal övezett szász evangélikus erődtemplom a XIV. századi Antiochiai Szent Margit tiszteletére épült csarnoktemplom kibővítésével keletkezett feltehetően a XV. században. 1550–1551 között a templomtornyot három szinttel magasították meg.
- (42) *Calvin*, Jean (Kálvin János) (Noyon, 1509 – Genf, 1564): svájci reformáció elindítója.
- (42) *Typographia* (gör.): könyvművészet, itt: nyomda.
- (42) *saxoniai*: szász.
- (43) *examen* (lat.): feladat, munka.
- (43) *Pázmány* (Pázmány Péter) (Nagyvárad, 1570 – Pozsony, 1637): a magyarországi ellenreformáció vezető alakja, író, esztergomi prímás-érsek, bíboros.
- (43) *Bakacs* (Bakócz Tamás) (Erdőd, 1442 – Esztergom, 1521): egri, majd esztergomi prímás érsek, bíboros. 1483-tól Mátyás király titkára, 1490-től haláláig királyi kancellár. II. Gyula pápától 1507-ben konstantinápolyi pátriárka címet kapott, kinek halála után esélyes volt a pápai trón megszerzésére. Fényűző életmódja miatt a szászok esperességét és a milkovi püspökséget az esztergomival egyesítette és saját érseksége alá vonta. Lelkes támogatója volt a művészetnek, ő építette az esztergomi Mária-kápolnát, amely egyik legszebb reneszánsz műemlékünk.
- (43) *Oláh* Miklós (Nagyszeben, 1493 – Pozsony, 1568): esztergomi prímásérsek, politikus, történész. II. Ulászló apródja, majd kispap. A mohácsi csata után Habsburg Mária királyné titkára. I. Ferdinánd udvari kancellárja, 1551-től esztergomi érsek. 1561-ben betelepítette a jezsuitákat, 1562-től Mo. királyi helytartója.
- (43) *Dóczi* (Nagylucsei Orbán) (Nagylucse – Eger, 1491): megyéspüspök, nádor. 1481-től győri, majd egri és végül bécsi püspök. Szapolyai Imre halála után Magyarország nádora. Mátyás halálakor egy erősebb államszövetségben bízva Jagelló II. Ulászlót támogatta.
- (43) *Eszterbázy Károly* (Pozsony, 1725 – Eger, 1799): püspök, galánthai gróf. Iskoláit Pozsonyban, Nagyszombatban, majd Rómában végezte. 1752-től esztergomi kanonok és szenttamási prépost. 1755-től a magyar helytartótanács tagja és pozsonyi prépost. 1760-tól váci megyéspüspök. 1762-től egri megyéspüspök és Heves megye főispánja. Megreformálta a váci papnevelőt, majd Egerben könyvtárral és csillagvizsgálóval liceumot alapított. Az 1790–1791-es országgyűlésen a katolikus párt vezetője, ellenezte a protestánsok jogainak elismerését.
- (43) *Andrásy Antal* (Románfalva, 1742 – Rozsnyó, 1799): megyéspüspök. 1776-tól rozsnyói kanonok, 1777-től nagyprépost, 1780-tól püspök. 1794-ben a világi törvényszék házasságbontó joghatósága ellen tiltakozott, ezért javadalmát lefoglalták. Ezután a rozsnyói ferences kolostorba vonult vissza.
- (43) *Dréta* (Dréta Antal) (1763–1824): cisztercita szerzetes, előbb zirci kormányzó-perjel, majd 1812-től pilis-pásztói apát, 1814-től az egyesített zirci-pilisi-pásztói apátság apátja. Az ő vezetése alatt vált a zirci rendház a magyarországi cisztercita rend központjává. Ő építette ki az apátság körül látható angolkertet.
- (43) *Pseudo Philosophus* (lat.): álfilozófus.

11. jegyzetmező (Brukenthal Galéria)

24. [Az Erdélyi Levelek Tudományos Gyűjteményben megjelent részletei, 1817–1818], [1818. 8. szám], Szerdahely, Júl. 21. (43–49)
25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Tizenhetedik levél Szeben, Júl. 21dikén. (113–119)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., X Levél. (275–278)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Harmadik Szak 46–50 szakasz (389–393)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XXIII–XXIV. levél (467–471)
- (43), (113), (275), (389), (467) *Nagy-Csűr*: Nagyszeben és Meggyes között található település, Szebentől 8 kilométerre északi irányban. A XIV. században említik először Magnum Horreum néven. R, Szeben m., ma: Şure Mare.

- (43), (113), (275), (389), (467) *Szeben* (Nagyszeben): Az erdélyi szászok kulturális és kereskedelmi központja, amely a XIV. században vált gazdag kereskedőtelepüléssé, mivel a város szász lakosai Lajos királytól megkapták az ország egész területére szóló szabad költözködés jogát a szokásos vámok fizetése ellenében. Mátyás király engedélyével 1464-től saját maguk választották meg királybíráikat. 1703-tól 1791-ig az erdélyi gubernium székhelye. Szeben m. R., ma Sibiu.
- (43), (275), (389), (467) *Szeben, mely a' Városnak nevet ada, vagy talán nevet veve a' Várostól:* A város nevének eredetével kapcsolatban több teória is létezik. Egyesek a Szeben-patakból származtatják, amely a szláv som „svbina” névből származik, mások szerint a város a 765–767-ben uralkodó bolgár Sebin fejedelem nevét őrzi.
- (43), (113) *Döbrentei Gábor* (Somlósózlós, 1785 – Buda, 1851): irodalomszervező, fordító, író. Gyulay Lajos nevelője. L. a jegyzetmezők előtt.
- (43), (113) *Haller Gábor* (1749 – Nagyszeben 1822): hallerkői gróf. Haller László fia, cs. kir. kamarás, erdélyi kincstartó, val. belső titkos tanácsos, a Leopold-rend nagykeresztese, Haller Krisztina, Cserey Farkasné apja. 1769-től Marosvásárhely inspectora. 1785-ben a Kükköllő megyével egyesített Marosszék követeivel Bécsbe indult a rendek tiltakozó feliratával, amely a nemzeti nyelvet eltipró törvénytelen rendeletek ellen irányult. 1790-től kükköllő megyei alispán, ő elnökölt az egyesített székek ülésén, amelyen II. József rendeleteinek visszavonásáról szóló határozatot felolvasták és a magyar nyelvet tették kötelezővé a széki közigazgatásban. 1805-től táblai elnök. Szívügyeként kezelte a marosvásárhelyi színjátszás meghonosítását. Kazinczyval 1806-tól levelezett, ekkor kérte el Kazinczy Barcsay halálára írt *Előgiumát*, hogy lefordítsa. (*Barcsay Ábrahám emlékezete, Írta francia nyelven Gróf HALLER Gábor*, ErdMuz, 1814/I, 33–42.)
- (43) *Szász Ispán:* Tartler János (Brassó, 1753 – 1825): Szász királybíró, kormányzéki tanácsos, a cs. és kir. Lipót- rend lovagja, szász ispán. Az 1770-es években Jénában, Göttingenben és Bécsben politikai tanulmányokat folytatott, hazatérése után 1775-től a brassói tanács titkára. 1787-ben a királyi tábla titkára. 1790-ben Brassó város követeként részt vett az erdélyi országgyűlésen. Az országgyűlés befejeztével 1791 után többször járt Bécsben, a szászokon esett sérelmekért jogorvoslatot követelt. 1794-ben az erdélyi udvari kancellárián kormányzéki titkár. 1809-ben rész vett az erdélyi nemesi felkelésben, majd az 1811–1812-es országgyűlésen. 1812-től kormányzéki tanácsos. 1816-tól a szászok ispánja. Beiktatása 1816. júl. 15-én volt.
- (43), (113) *A Szász Ispán* (Comes Saxonum): Az erdélyi szász önkormányzati szerv, a Szász Universitas grófja, egyben a nagyszebeni királybíró és az erdélyi főkormányzók tanácsosa.
- (43), (113) *Naláczi István* (Nagyenyed, 1770 – Kolozsvár, 1844): nagybirtokos, báró, író. Nagyenyedi tanulmányai befejezése után négy évet töltött a bécsi egyetemen. Hazatérése után Nagyenyed megyei assessor, székbíró és megyei jegyző. Felesége Balintih Ilona. Vele halt ki a család bárói ága.
- (114) *nankin* (nanking) *nadrág:* eredetileg erős, tömött vászonszövet, a XVIII. század végén és a XIX. század elején divatos csónadrág. Nevét Nanking, kínai városról kapta.
- (114) *abond* (ném.): illem, módor, viselkedés.
- (43) *Sipos Pál* (Nagyenyed, 1759 – Szászváros, 1816): költő, református lelkész, matematikus, tanár. 1764-től a nagyenyedi református Bethlen-kollégium diákja. 1781-től ugyanitt a költői osztály vezetője. 1783–1787 között a nagyenyedi kollégium szászvárosi részlegének rektora és báró Naláczy József fiának nevelője Bábólnán. 1787-től három évig a koronaőr Teleki József fiának nevelője a Telekiek sziráki birtokán. 1791-től Oderafrankfurtban, majd Göttingenben teológiai tanulmányokat, 1793-tól a bécsi főiskolán matematikát hallgatott. Egyetemi évei alatt elmélyülten foglalkozott Kant kozmológiájával és metafizikájával. Ettől az évtől 1797-ig elvállalta Teleki Sámuel fiának, Ferencnek a nevelését. A bécsi akadémia 1795-ben kinyomtatta és aranyéremmel jutalmazta egyik matematikai tárgyú dolgozatát. 1797-ben tér vissza Erdélybe és itt báró Kemény Simon gyermekei mellett nevelősködött. 1798-tól a szászvárosi kollégium rektora. Itt matematikát, filozófiát, vallást, történelmet, poézist és latin literatúrát oktatott. 1805-től 1810-ig a sárospataki főiskola főkurátora. A matematika új szellemű oktatására tervezetet dolgozott ki. 1806-tól levelezett Kazinczyval, aki filozófiai művek alkotására biztatta, hatására szerkesztette egybe *A keresztyén vallásnak és világosodásnak együtt való terjedéséről* című érte-

kezését. 1810-től Tordos lelkipásztora. 1816. szept. 15-én halt meg hideglelésben. Kazinczy több alkalommal is kiemelte Sípós írói tehetségét. A *Hazai Tudósítások*ban Komáromi György sárospataki vicekurátor tiszteletére mondott prédikációját méltatta (*Hazai Tudósítások*, 1807/II., Nro. IX., Szent Jakab hava, 29., 67–68.), valamint hozzá írta *Prof. Sípós Pálhoz* című epistoláját (GERGYE/KAZINCZY 1998, 172–177). (Kazinczyval való kapcsolatáról: MAKKAI 1944. Filozófiai nézeteiről: EGYED 2011.)

(43) *némelly Erdélyi barátim által magasztalt 's melegen szeretett embert, de a' kit olly sokan mosolyganak, kevélyen szánnak*: Cserey Farkas egyik 1808-as levelében részletesen jellemezte Naláczi Istvánt, akit Kazinczy akkor még csak hallomásból ismert. Cserey szerint Naláczi rokonai bolondnak nyilvánították, hogy ne nőülhessen meg és így a hatalmas családi birtokot egyben maradjon. A királyi gubernium pedig, amiért a báró egykor gúnyos szatírárt írt Báró Bánffy József halálára, igazolta a gyengeelméjűséget (Cserey Farkas Kazinczy Ferencnek, Kraszna, 1808. ápr. 21., KazLev, V. köt., 1274. lev.). A történet részletesen: B. Naláczi István' Epigrammája, MTAKK K 638/I, 30b.

(44), (275), (390), (467) *Labota / Lavotta János* (Pusztafödemes, 1764 – Tállya, 1820): zeneszerző, hegedűművész, a verbunkos zene úttörője. 1792–1793 között a pest-budai színtársulat muzsika-direktora, 1797–1799 között Miskolcon élt és dolgozott. 1801–1804 között Kolozsváron karnagy. 1816-ig különböző nemesi kúriákban zenélt, majd Debrecenben zeneműboltot nyitott.

(44), (275), (390) *Vendégek között a' Világ' el nem súlt vége felől folya a' beszéd /világ vége forga beszédben*: Az 1816-os esztendő az évkönyvek „nyár nélküli évként” emlegetik az indonéziai Tambora vulkán 1815-ös kitörése miatt. A vulkánból szétszóródó porréteg annyira eltakarta a Napot világszerte, hogy júniusban Európában és Észak-Amerikában még havazás is előfordult. A kitörés azonkívül, hogy súlyos gazdasági és társadalmi problémákat okozott, felerősítette a világégvévárast. Erdélyben 1816. július 18-ára jósolták a világvégét (V. S. 1894).

(44) *D. felkele székéről*: Döbrentei felkele székéről.

(44), (275), (390), (467) *Kézy Mózes* (Fehérgyarmat, 1781 – Sárospatak, 1831): pedagógus, költő. Tanulmányait Sárospatakon, majd Göttingenben végezte, 1813-tól a sárospataki ref. kollégium matematika- és fizikaprofesszora, valamint a kollégium alkönyvtárnoka. Kazinczy nagyra becsülte latin nyelvű költészetét.

(44), (275), (390), (467) *Székelly Mózes / Székelly Miklós*: Valószínűsíthető, hogy Kazinczy ótordai Székelly Miklósról beszél. Székelly Miklós 1786-ban született Ótordán. 1804-ig itt, majd a kolozsvári unitárius kollégiumban tanult. 1810-ben szentelték pappá. 1812–1814 között a göttingeni egyetemen tanult többek között fizikát, geometriai eszközök használatát és teológiát. Értékes adatokat közölt leveleiben a hallei egyetem feloszlásáról, a franciák mellett fegyvert ragadó diákokról, tanárokról. Hazatérése után 1814 szeptemberétől a kolozsvári unitárius kollégium matematika- és fizikaprofesszora. 1832-től 1836-ig az iskola rektora. 1836-ban helyettes egyházi főjegyző, majd egy év múlva püspöki adminisztrátor. 1838-ban a tordai zsinat püspöké választotta. (ARANY RÁKOSI 1839, 174–175 és GÁL (II) 1935, 470–475.)

(275), (390) *Keresztes István*: Nagyszebeni prédikátora, 1816–1817-ben a nagyenyedi református kollégium teológiaprofesszora.

(44), (276), (390), (467) *Diminutivum* (lat.): kicsinyítő képző.

(44), (114), (276), (390), (467) *Báró Naláczi*: Naláczi István, I. feljebb.

(44), (114), (276), (390), (467) *Bruckentháli Képgaléria*: Brukenthal Sámuel Európa-szerte egyedülálló gyűjteménye a szász arisztokrácia rangját és az erdélyi nemesség jelentőségét reprezentálta. A báró nemcsak a kor enciklopédikus igényeit akarta kielégíteni, hanem gondot fordított az erdélyi vonatkozású anyagok gyűjtésére is. A galéria könyv- és kéziratgyűjteményből, érmekollekcióból, valamint kép- és grafikatárból állt. Brukenthal a pénzérmék iránt már hallei tanulmányai alatt érdeklődött, de gyűjteményének szisztematikus kialakítását bécsi szolgálatának megkezdésekor, az 1750-es években kezdte meg. Könyvtárának alapját apja és apósa könyvei jelentették, akik a külföldi peregrinációból hazatért diákokat bízták meg könyvvásárlásokkal. Ezeket a műveket Brukenthal nagyszebeni palotájának első emeletén helyezte el, ahol olvasókabinetet is berendezett. Állománya 1790-ben 13 ezer kötetre becsülhető. Képgyűjteménye az 1770-es évektől gyarapodott a legszámottevőbben. 1772-től Johann Martin Stock

nagyszombati festő és rézmetsző intézte a galéria festménygyűjtésével kapcsolatos teendőket. 1773-ban az *Almanach de Vienne* az egyik legjelentősebb privát gyűjteményként említi meg a kollektíót. Az értékesebb darabokat elsősorban bécsi árveréseken szerezte meg Stock a galériának. 1772-ből fennmaradt egy árverési katalógus, amelynek 312 tétele közül Brukenthal a németalföldi festészet jelentős művészeinek (Van Dyck, Teniers, Wouwermans, Brueghel) darabjait akarta megszerezni. Bár Brukenthal, amint azt Kazinczy is megjegyzi, nem volt igazán szakértő a festészet terén, igyekezett minél jobban megismerni festményeit. Több műgyűjtő-szakértővel is levelezésben állt. Adolf Braun császári biztos és műtárgygyűjtő hívta fel Brukenthal figyelmét több festményre. Johann Melchior von Birkenstock császári tanácsadó értesítette a bárót a bécsi piacon feltűnt flamand festményekről, valamint szót ejtett báró Kaunitz herceg jelentős műgyűjtői tevékenységéről is. A bécsi piac közvetítette Brukenthal felé az 1777-ben eladott genfi, brüsszeli és antwerpeni jezsuita tulajdonú festményeket is. 1785-ben és 1786-ban műtárgyvásárlási céllal Brukenthal Bécsbe utazott. 1788-ban befejeződött nagyszombati palotájának építése, amelyet Johann Seivert és Martin Hochmeister 1790-ben kiadott albuma ismertetett. Az első emeleten helyezték el a régiség- és éremgyűjteményt, a második emeleten négy termet itáliai, hatot németalföldi és három német festők munkáival töltöttek meg. A festmények elrendezését a báró Stockra bízta, aki követve Christian von Mechel 1777-ben a bécsi Belvedereben alkalmazott elrendezését, kronológia szerint, a művésziskolák fejlődését bemutató helyre helyezte el a festményeket. A legkorábbi gyűjteménykatalógust 1813 előtt Franz Neuhäuser készítette, amelyet Joseph Hormayr 1826–1827-ben öt cikkben jelentetett meg az *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*-ban. Brukenthal végrendeletében unokaöccsére, Brukenthal József-re bízta gyűjteményét, 36 000 aranyat adományozva a további fejlesztésekre. Ez az összeg azonban a napóleoni háborúk idején devalválódott, így további fejlesztésekre nem nyílt lehetőség. A galéria Erdély első nemzeti múzeumaként 1817. február 25-én nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt. Ekkor 15 972 kötettel rendelkezett. A képgyűjtemény anyagát 1894-ben kezdte feldolgozni Theodor von Frimmel, aki kritikai jegyzeteit a *Kleine Galerie-studien, Neue Folge* című kötetében adta ki, amelynek első fejezete csak a képtárral foglalkozik. Ezt követte 1903-ban a képtár negyven legértékesebb képének fotójával ellátott ismertető *Baron Brukenthalische Gemäldegalerie* címmel (Kiadja Csáki M. ör., Nagyszombati, 1903). A munka 1911-es kiadása megemlékezik Kazinczy látogatásáról is (11–12). Életéről, könyvtáralapításáról: BALLA 2003, KELECSÉNYI 1998.

- (44), (114) *Gyulai* (Gyulai Lajos) (Oláhándrásfalva, 1800 – Pest, 1869): Gyulai Ferenc és Kácsándy Zsuzsanna fia, Döbrentei Gábor tanítványa. L. a jegyzetmezők előtt.
- (45), (114), (276), (391), (467) *Chosieul-Gouffier* (Párizs, 1752 – Aix-la-Chapelle, 1817): Choiseul-Gouffier grófja, francia diplomata, konstantinápolyi nagykövet, államminiszter. Görögországban folytatott régészeti kutatásainak köszönhetően a Francia Akadémia tagja. 1792-ben konstantinápolyi követ. Feladata lett volna a francia–török közeledés előkészítése, de Chosieul, ahelyett hogy XVI. Lajost (1754–1793) képviselte volna a Portán, információit az emigránsoknak szolgáltatta ki és titokban II. Katalin cárnőhöz Oroszországba menekült. I. Pál cár orosz tanácsosnak, műakadémiai igazgatónak és levéltárnoknak nevezte ki. A restauráció után Franciaország államminiszterévé nevezték ki. Értékes régiséggyűjteményét a Louvre-nak ajándékozta.
- (45), (114), (276), (391), (467) *On pourroit former un joli petit cabinet de tout cela* (fr.): Az ember egy szép kis gyűjteményt alakíthatna mindebből.
- (276) *Le-Brune* (Guillaume Marie-Anna Brune) (1763–1815): A napóleoni háborúk marsallja, Plaisance hercege. Incze Béla szerint Kazinczy összetéveszti Le Brune tábornokot Peter Le Brune francia lírai és drámai költővel, aki egyik keleti utazásáról visszatérve találkozhatott Naláczival (INCZE 1904, 329).
- (276) *Ita vir bonus est, convivaque comis*: „Hű vendég s jó férfin vagy te!” (Eredetileg: Ita vir bonus es convivaque comis, HORATIUS *Szatírák Második Könyve* VIII, 76. sor, BEDE/HORATIUS 1989, 86.)
- (45), (114) *Euphemismuss* (eufémizmus) (gör.): megszépítő, finomító kifejezőmód.
- (45) *fiacredialect* (fr.): bérkocsisnyelv.

- (45), (114), (276), (391), (467) **Brukenthal Sámuel** (Újegyház, 1721 – Nagyszeben, 1803): erdélyi kormányzó. Édesapja Breckner Mihály szász királybíró 1712-ben bárói címet kapott, majd nevét 1724-ben Brukenthalra változtatta. Sámuel testvére, az elsőszülött Mihály örökölte a családi vagyont, míg ő Kolozsváron, Halléban, Jénában és Bécsben jogi, történelmi, filozófiai és teológiai tanulmányokat folytatott. Már hallei tartózkodása idején megkezdte pénzéremgyűjteményének kialakítását. 1745-ben hazatért, feleségül vette Sophia von Klocknernt, egy szebeni arisztokrata leányát és Nagyszeben városi tanácsosa lett. 1751-től a szászok küldöttje a bécsi udvarban, majd Mária Terézia guberniumi titkára. 1760-tól tanácsos, majd bíró, 1762-től tartományi kancellár, a szászok grófja. Tanácsára 1765-ben Mária Terézia Erdélyt a nagyfejedelem-ség rangjára emelte. 1774-től guberniumi elnök. 1777–1787 között Erdély kormányzója. 1787-ben II. József felmentette guberniumi tisztsége alól, mivel Brukenthal nem értett egyet a császár reformpolitikájával.
- (45), (276), (391), (467) **Theresia**: Mária Terézia (Bécs, 1717 – Bécs, 1780) 1740–1780 között magyar és cseh királynő, I. Lotharingiai Ferenc német-római császár felesége.
- (45) **II. József** (Bécs, 1741 – Bécs, 1790): osztrák herceg, 1765-től német-római császár, 1780-tól 1790-ig magyar és cseh király.
- (45), (114), (276) **Szent István' Nagy Keresztje**: A Szent István Rendet Mária Terézia 1764-ben alapította, keresztje a Habsburg Birodalom legjelentősebb kitüntetésévé vált. A háromfokozatú (nagykereszt, középkereszt, kiskereszt) érdemrendet Magyarországhoz köthető polgári és egyházi személyek kaphatták. Nagykereszttel pedig csak azokat jutalmazták, aki negyedízigen ki tudták mutatni ősiségüket. Teleki Sámuel 1808-ban kapta meg az érdemrendet.
- (45), (114) **Mummiusz a' Korinth' kirablásakor / Mummius Corinthban**: Lucius Mummius hadvezér, római konzul. Kr. e. 146-ban földig romboltatta Korinthuszt. A legendák szerint a műkinceseket szállító katonáit megfenyegette, hogy amit eltörnek, azt nekik kell majd megcsinálniuk.
- (45), (114), (276), (391), (468) **Tennier** (David Teniers/Tenniers/Tenier) (Antwerpen, 1610 – Brüsszel, 1690): festőművész. A festészetet a szintén festő édesapja mellett sajátította el. 1650 körül udvari festő. Leghíresebb témái a flamand parasztokat ábrázoló jelenetei és bibliai tárgyú témái.
- (45), (114), (276), (391), (468) **Keresztelő Szent Jánoskáját**: Tennier *Johannes der Doper als Kind* című festményéről van szó. A festmény közölve: *Die Baron Brukenthalische Gemäldegalerie, Sonderabdruck aus den „Karpathen“, halbmonatschrift für Kultur und Leben, IV. Jahr, [h. n.], 1911, 3.*
- (114) **onkel** (ném.): nagybátyja.
- (114) **connoisseur** (fr.): szakértő, a korban a „dilettant” ellenpárja.
- (45) **Guido Reni** (Calvenzano, 1575 – Bologna, 1642): olasz festő, rézmetsző és szobrász. Kazinczy egyik legkedveltebb művésze, klasszicizáló antik hatású műveit nagyra becsülte. 1595 körül lett tagja a Carracci akadámiának, ahol Raffaello és Annibale Carracci hatása után festett. 1602-ben Rómába költözött, ahol V. Pál pápa pártfogoltja lett. Jelentős megbízatásokat teljesített a Vatikánban.
- (45) **Correggio** (Antonio Allegri da Correggio) (1489–1534): festőművész. Az érett reneszánsz egyik legkiválóbb itáliai képviselője. 1511 után a mantovai, művészetpártoló Gonzaga-családnak, majd Isabella d'Este hercegnőnek és Federico hercegnek dolgozott. X. Leó pápa megválasztása után 1517–1519 között Rómában tartózkodott. 1520-ban Pármában a Sao Paolo apácakolostor mennyezetét mitológiai elemekkel díszítette. Kazinczyt *Io és Jupiter* című epigrammáját (GERGYE/KAZINCZY 1998, 95) a művész *Io* című festménye ihlette, amelyet Kazinczy bécsi útján többször is megcsodált (KAZINCZY 2009, 424).
- (45) **Rubens** (Pieter Pauwel Rubens) (Siegen, 1577 – Antwerpen, 1640): a XVII. századi flamand festészet egyik legkiemelkedőbb képviselője. 1598-ban vált mesterré. 1600-ban itáliai körutazásra indult. Itt 1608-ig Vincenzo Gonzaga mantovai herceg szolgálatában állt. 1609–1620 között Antwerpenben dolgozott, főleg bibliai témájú oltárképeket festett. Gyakori témája volt Mária mennybemenetele, valamint a szenteket ábrázoló események. Figurái méltóságteljesek, szinte természetfeletti erővel bírnak, eseményeit pedig valósszerűen és drámai módon ábrázolta. 1621-ben kapta meg élete legnagyobb megbízatását IV. Henrik özvegyétől, Medici Máriától,

a királynő életét ábrázoló Medici-sorozatot. Festményeivel Kazinczy a bécsi Belvederében ismerkedett meg (KAZINCZY 2009, 484).

- (45) *Van-Dyck*, Anthony (1599–1641): flamand festő. A csodagyerekek tartott művész Rubens műhelyében kezdte pályafutását. Korai művei Rubens, Giorgione és a kései Tiziano hatását tükrözik. Az 1620-as évektől egyre markánsabban érzékelhető egyéni stílusa. Portréfestészete az emberi lélek érzékenységének megragadásával emelkedik ki a kor portréfestészete közül. 1621-ben Rubenshez hasonlóan Itáliába utazott. 1625–1627 között Genovában dolgozott, ahol a városi arisztokrácia kedvelt festője lett. Képein Tizianóhoz hasonlóan szerette a fénylő, eleven színeket, figuráit természetes eleganciájukban ábrázolta. 1632-től I. Károly udvari festője Londonban. Számos portrét festett a királyról és családjáról. Kazinczy 1777-es első bécsi útján elismerően nyilatkozott Van-Dyck festményeiről. Festészetét többre becsülte a korban inkább elismert holland festők művészeténél (KAZINCZY 2009, 424, 574).
- (45) *Gráphisz* (gör.): rajzolás. Kazinczy ebből a szóból képezi Graphidion, a rajzolás megtestesítőjének görög nevét. Ferenczy István *Pásztorleánykáját* köszöntő epigrammája kapcsán így ír Gyulay Karolinának: „A’ Művészek’ Mythológiája a rajzolást feltalált Leánynak még nem ada nevet, név nélkül szállani pedig a’ Státua felől bajos. Én Graphidionnak nevezém el, melly görög szó kedves kis Rajzoltót jelent, [...]” (Kazinczy Ferenc Gyulay Karolinának, Széphalom, 1823. jan. 18., KazLev, XVIII. köt., 4152. lev.)
- (45) *Apollón hűgái*: Apolló a görög mitológiában a fény és a költészet istene, Zeusz és Léthó fia. Hűgái a Múzsák.
- (45) *Cytheréa*: itt Aphrodité, a szerelem és a szépség istennője. Zeusz és Dioné lánya. Hesiodosnál Cythéra szigeténél a tenger habjaiból emelkedett ki. Kísérői a Hórák, a természet rendjének fenntartói és a Charisok, azaz a Gráciák, a kellem, a szépség és a báj megtestesítői.
- (45) *Híd völgyi*: azaz Brukenthal Sámuel. A név a német híd (die Brücke) és völgy (das Tal) szavakat összetételéből ered.
- (45) *A’ mi Híd völgyink’ idejében a’ Bécsiek sem igen dicsekedhetének azzal*: Kazinczy a bécsi állapotokat elmarasztaló érvelése erőteljesen hasonlít egy 1791-es Batthyány-Strattmann Alajosnak címzett levélben megfogalmazottakhoz: „Nézzük azt a’ chaósi kietlenséget, a’ melly I. FERENTZ császárnak augustusi uralkodása előtt a’ szomszéd Bétsét el-borítva tartotta! Frantziák voltak mesterei, s a’ gyáva bétsi német utólérhetetlennek vélte az idegen miveit. FERENTZ és KAUNITZ parantsolta, hogy légyen világosság; – ’s SWIETEN a józan-értelem szövétnekével elő-jöve ’s el-választa a’ világosságot a’ setétségtől. De még nebezen gyarapodott a’ fény, mind addig mig a’ FERENTZ fija alatt a SWIETEN fija vette-általt atyjától a’ szövétneket, ’s BORN és SONNENFELS embereket jobb sárból nem gyurt.” (Kazinczy Batthyány-Strattmann Alajosnak, Regmetz, 1791. jan. 7., KazLev, XXIII. köt., 5665. lev.)
- (45) *I. Ferenc*, Lotharingiai (1708–1765): német-római császár, Mária Terézia férje. 1731-től szobakörműves.
- (45) *Eugén Szavóji Herczeg*: Szavoyai Jenő (Párizs, 1663 – Bécs, 1763) német-római császári hadvezér, a Habsburg Birodalom legjelesebb hadvezére. Az ő vezetésével űzték ki a török csapatokat véglegesen Európából és ő vezette győzelemre csapatait a spanyol örökösödési háborúban. Jelentősen támogatta a művészetet, a bécsi Belvedere az ő tulajdona volt.
- (45) *Schmutzer*, Jacob Matthias (Bécs, 1733 – Bécs, 1811): osztrák festő, rézmetsző. Czetter Sámuel mestere. Kaunitz pártfogásával Johann Georg Willénél a porosz, francia, német udvarok metszőjénél sajátította el ismereteit Párizsban. 1767-ben visszatért Bécsbe és megalapította a Bécsi Művészeti Akadémia elődjét, a Rézmetsző Akadémiát (Erzverschneiderschule), majd az ezzel egyesült Képzőművészeti Akadémia (K. K. Akademie der vereinigten bildenden Künste) igazgatója lett. Említett *Theodosius* művét Rubens *Szent Ambrus kiutasítja Theodosiust a templomból* című festménye után készítette 1784-ben. Theodosius császárt Thesszaloniki lerohanása után Szent Ambrus püspök kitiltotta a milánói katedrálisból és nyilvános bocsánatkérésre szólította fel. 1786-ban találkozott Kazinczyval és végigvezette őt a Bécsi Akadémián. Személyes találkozásukról a *Pályám emlékezetében* olvashatunk (KAZINCZY 2009, 498).
- (45) *Kaunitz*, Wenzel Anton (Bécs, 1711 – 1794): osztrák államférfi. 1731-től Lipcsében tanult, 1732 végén nyugat-európai körutazásra indult. 1750-től 1753-ig a Habsburg Birodalom párizsi

- nagykövete. 1753-tól államkancellár, 1764-től német birodalmi herceg. Jeles művészetpártoló, a bécsi művészeti akadémia első protektora. (Életről, tevékenységéről: H. BALÁZS Éva 2005a.)
- (45) **Sonnenfels**, Joseph von (Nikolsburg, 1733 – Bécs, 1817): jogtudós, császári tanácsos, gazdasági szakember, a bécsi Képzőművészeti Akadémia elnöke. 1744-ig a piaristáknál tanult szülővárosában, majd rövid katonai szolgálat után 1755-ben apjához költözött Bécsbe, aki a jeles orientalista, Johann von Dietrichstein gróf pártfogoltjaként élt a császárvárosban. 1746-ban nemességet kapott Mária Teréziától és felvette a Sonnenfels nevet. Részt vesz a hétéves háborúban, 1763-tól az igazgatási és gazdasági tudományok professzora az újonnan alakult Lehrkanzel für Politzei- und Kameralwissenschaften élén. Itt tanította őt Mária Terézia felvilágosult abszolutizmusának egyik kidolgozója, több államelméleti munka szerzője, Karl Anton von Martini. 1779-től udvari tanácsos, majd a bécsi Képzőművészeti Akadémia elnöke. 1782-től szabadkőműves a „Zur wahren Eintracht” (Igaz Egyetértéshez) páholyban, a szabadkőműves lap, a *Journal für Freymauer* megalapítója. Többek között Sonnenfels nevéhez köthető az iskolakötelezettség bevezetése a Monarchiában, amely a nevelő állam eszményét megvalósítva a művelődés terjesztését és az állampolgárok nevelését tartotta elsődlegesnek. A közboldogság elérését szolgáló új szakigazgatás elméleti alapjait Sonnenfels dolgozta ki. Politzeiwissenschaft-tankönyvét (igazgatóstudomány) 1848-ig kötelező oktatási segédletként használták. A Sonnenfelsi oktatási elveknek Kazinczy elkötelezett híve volt (PÉTERFY 2007, 84).
- (45) **Albert Lengyel Királyfi** (I. János Albert) (Krakkó, 1459 – Toruń): lengyel uralkodó. Mátyás király halála után trónkövetelőként lépett fel testvérével, II. Ulászlóval szemben, de Kinizsi Pál és Báthory István seregei ellen vesztett, így kénytelen volt Ulászlóval megegyezni. Apja, IV. Kázmér halála után 1492-ben lengyel királlyá koronázták.
- (45), (276), (391), (468) **Seivert Mihály** (Nagyszeben, 1755 – Nagyszeben, 1832): fiatal korában az erdélyi kormányzóságnál szolgabíró, majd kormányiszéki titkár. Brukenthal Sámuel anyai unokaöccse. A Brukenthal könyvtár alapítványának gondozója. Ő mutatta be Kazinczynak a galéria nevezetességeit. Miután Kazinczy a megjelentette a szászokat gúnyoló levélrészleteit, kapcsolatuk megromlott. (Bővebben: BIRÓ 2010.)
- (45), (114) **Róth Úr** (Róth János József) (1787–1866): nagyszebeni tanár, könyvtáros.
- (46), (276), (391), (468) **Bruckentháli háromsor ablakú ’s két udvarra osztott palotában / A palota két udvarra osztottat**: A Brukenthal-palota Erdély legnagyobb méretű városi palotája volt a korban. 1778–1779 között készült el a főhomlokzat és az udvari szárny, a kereszttraktusra és a második udvarra 1785-ben került sor. A nagyszabású palota az osztrák barokk jegyeit viseli magán. Biró József „feszés, fagyos, idegen alkotásként” jellemzi az épületet. (BIRÓ 1989, 139.)
- (46), (276), (391), (468) **Brukenthal József Mihály / József öccsének** (1716–1773): báró, cs. kir. kamarás, a Lipót-rend lovagja, udv. tanácsos, országgyűlési törvényszéki elnök.
- (46), (114), (276), (391), (468) **Magyar Szent, Hieronymusz** (Szent Jeromos, Hieronimus) (Stridon, Dalmácia, 347 k. – Betlehem, 420): a Szentírás latin fordítója, szövegét a XIII. századtól kezdték Vulgatának, azaz „elterjedtnek” nevezik. Leginkább a négy nyugati egyházatyja (Szent Ágoston, Szent Ambrus, Nagy Szent Gergely, Szent Jeromos) egyikeként szakrális szimbólumokkal (oroszlán, koponya, galamb, bíborosi süveg, oroszlán, feszület) időskorúan vagy bűnbánó remeteként ábrázolták. Magyarországi kultusza származásának legendájával és szerzetesi munkásságával magyarázható, ugyanis a legendák szerint Szent Jeromos **Csáktornyáról** származott, valamint megírta az egyetlen magyar alapítású szerzetes rend alapítójának, Remete Szent Pálnak az életét. 1735–1786 között telepedtek meg Szélnán a hieronimiták. A németalföldi indíttatású szerzetesi közösség nagyban hozzájárult Szent Jeromos kultuszának elterjedéséhez. A szóban forgó 1635 körül készült *Szent Hieronymusz* című képet azonban a művésztörténet nem tartja egyértelműen Guidó alkotásának.
- (276), (391), (468) **prolepsisz** (gör.): előreutalás, előreugrás.
- (46), (114), (277), (391), (468) **musculatúra** (lat.): izomzat.
- (46), (277), (391), (468) **skarlát** (lat.): vörös, itt: vörös színű posztó.
- (46), (276), (391), (468) **Anachoréta** (gör.): visszavonult. A Római Birodalom keresztényüldözései elől a pusztába menekült aszketikus életet folytató remetékét nevezték így.

- (46), (114), (277), (391), (468) *Szent Sebestyén* (?–287): keresztyén szent. Diocletianus római császár keresztyénüldözéseinek mártírja.
- (277), (391), (468) *Alföldi iskola*: azaz a németalföldi festők művei.
- (114), (468) *staffeleji darab* (ném.): festőállványon lévő.
- (46) *Albano* (Albani) *Francesco* (Bologna, 1578–1660): itáliai barokk festő. A Carracci család műhelyében kezdte meg festészeti tanulmányait. 1601-től Annibale Carraccival dolgozott együtt Farnese palotán és megnyitotta saját festőműhelyét. 1617-től Rómában élt és dolgozott. Vallásos és mitológiai tárgyú feldolgozásait árkádiai környezetben festette meg. Kifinomult természetábrázolása lorraini és poussini hatásról árulkodik. Munkái közül a *Négy évszak* és *Európa elrablása* a legismertebb.
- (46) *Correggio*: l. feljebb.
- (46) *Mengs*, Anton Raphael (Aussing, 1728 – Róma, 1779): festő, művészeteoretikus. A német klasszicizmus egyik legnagyobb hatású festője. A festészet alapjait édesapja mellett sajátította el. Többször járt Rómában az antik művek tanulmányozása céljából, majd III. Ágost lengyel uralkodó festőjeként szolgált Drezdában. Később a Római Akadémia növendéke. Az 1760-as és 1770-es évek elején Spanyolországban dolgozott III. Károly udvari festőjeként. 1764-ben jelent meg a *Geschichte der Kunst des Altertums* című műve. Kazinczy ismerte műbírálatait, klasszicizmusról vallott nézeteit, Winckelmann mellett Mengs eszméi befolyásolták a legjobban.
- (46) *az isteni gyermekkel a' Bécsi Belvederében*: Mária a gyermek Jézussal és két anyuval című képet Mengs 1770 körül festette. L. KAZINCZY 2010, 112.
- (46), (115) *Rubens, Van-Dycki, Rembrandti / Van Dycknak 's Rembrandtnak*: A XVII. század legjelentősebb németalföldi festői.
- (46), (115), (277), (392), (468) *Correggiónak Ióját is / Io és Jupiter*: Zeusz kedvesének legismertebb ábrázolását Correggio 1531-ben festette meg. A kép Kazinczy *Ió és Jupiter* című epigrammáját ihlette (GERGYE/KAZINCZY 1998, 95).
- (46), (115), (277), (392), (468) *Maytens / Meytens* (Martin van Meytens) (Stockholm, 1695 – Bécs, 1770): festő. A festészet alapjait édesapjától tanulta, majd Itáliában élt és dolgozott. 1730-ban Bécsben telepedett le, itt 1732-től udvari festő. 1757-től a Művészeti Akadémia vezetője lett. A reprezentatív, franciás ízlésű udvari portré legjelentősebb képviselője volt. A Brukenthal Múzeum részére egy színes olajfestmény kópiát készített Correggio festményéről.
- (46), (115), (277), (392) *két utolsó Bécsben létem alatt / Bécsi Belvedér szép mását*: Kazinczy az erdélyi út előtt Vay Ábrahámmal 1812. okt. 14–27. között, majd feleségével és Eugenie lányával 1815. ápr. 25.–máj. 7. között tartózkodott Bécsben (KAZINCZY 2009, 324, 328–329).
- (277) *Van Huysum*, Jan (Amszterdam, 1682 – Amszterdam, 1749): németalföldi festőcsaládból származó művész. Leginkább a tájkép-, virág- és portréfestészetben alkotott.
- (277) *Potter*, Paulus (Enkhuizen, 1625 – Amszterdam, 1654): németalföldi tájképfestő, tájképein háziállatokat, szarvasmarhákat, teheneket ábrázolt.
- (277) *Salvator Rosa* (Arenella, 1615 – Róma, 1673): olasz származású tájképfestő, aranykort idéző tájképeivel a romantika előkészítője. Kazinczy egyik legkedveltebb festője.
- (277) *Hamilton*, Johann Georg (Brüsszel, 1672 – Bécs, 1737): skót eredetű festőcsaládból származó csendéletfestő. 1721–1728 között kamarai festő Bécsben. Udvari szolgálata alatt a legtöbb főúr lovát megfestette.
- (46), (277), (392) *Heinz* (Heintz) *Joseph* (Bázel, 1564 – Prága, 1609): festő. 1585–1587 között Rómában tanult, majd 1591-től Prágában II. Rudolf császár udvari festőjeként teljesített szolgálatot.
- (46), (277), (392) *Heinz copiója*: Kazinczy 1777-es bécsi látogatása alkalmával látta a festményt a Belvederében. A Heinz által készített másolat lappang. A festő feltehetőleg elhagyta Correggio manierizmusának jellemző jegyeit, mivel Kazinczy egyik levelében bírálta Heinz eljárását: „Az én theoriám ez: Mesteri műveket nem az új idők' ízlése szerint kell másolni a' Mesterség' barátjainak, hanem a' nagy Mester sajátosságai szerint – noha Heinz nem így másolá a' Correggio' Ióját a' Bécsi Belvederben.” (Kazinczy Ferenc Döme Károlynak, Széphalom, 1824. júl. 3. Kazlev, XIX. köt., 4366. lev.)

- (46) *callipygosz* (gör.): szépfenekű. Aphrodité jelzője, amely a IV. századi mezitelen Aphrodité-ábrázolások kapcsán lett az egyik attribútuma az istennőnek.
- (46) *Jupiter (Zeusz)*: a görög mitológia főistene.
- (46), (115), (277), (392), (468) *Ió*: Hera papnője Argosban. Ragyogó szépségével felkeltette Jupiter érdeklődését. Jupiter később tehénné változtatta Iót, hogy megmentse felesége, Héra féltékenységétől, Héra azonban rátalált a papnőre, aki bosszújától hajtva bebarangolta az egész földet.
- (47) *véknya*: vékonya, azaz a dereka.
- (47) *skurzírozott* (skurzolt) (ném.): a féltartás által megrövidített.
- (277), (392), (469) *Nadrágfestő*: Daniele da Volterra (1509–1566): Michelangelo barátja és festőtársa. IV. Pál pápa rendeletére Michelangelo *Utolsó ítéletének* aktjaira drapériákat festett, ezért társai a „*Braghettonenak*”, azaz nadrágfestőnek nevezték.
- (47), (115), (277), (392), (469) *Rákóczy Ferenc* (I.) (Gyulafehérvár, 1645 – Zboró, 1676): 1652–1657 között Erdély fejedelme. II. Rákóczi György fejedelem és Báthory Zsófia egyetlen fia. Még apja életében, 1652-ben választották meg fejedelemnek a gyulafehérvári országgyűlésen. 1657-ben azonban Rhédey Ferenc került Erdély élére, aki 1658-ban lemondott Rákóczi javára.
- (47), (115), (277), (392), (469) *Kupeczky János* (Bazin, 1667 – Nürnberg, 1740) cseh származású festő. 1687-től a holicai Czobor gróf támogatásával Bécsben tanult, majd 1687-től Rómában, Bolognában, Mantuában és Velencében tanulmányozta az antik mesterek munkáit. Valószínűleg 1706-tól tartózkodott Rákóczi udvarában, itt festette meg a fejedelmet. 1709-ben Liechtenstein Ádám herceg meghívására Bécsben telepedett le. 1716-tól VI. Károly császár udvari festője. Művészetének korszakait Rembrandt, valamint a németalföldi festők határozták meg. *Kuruc vitéz* című festményét I. Rákóczi Ferenc portréjának tekintették. Döbrentei a festő életrajzában a Rákóczi-képnek otthont adó Brukenthal Galériát is megemlíti. (Korabeli összefoglalók: Döbrentei Gábor, *Kupeczky János. Mejjképfestő élete. Szül. 1666 † 1740.*, ErdMuz, 1817/VIII, 95–104. és *Kupeczky János 1667–1733.*, in: Egynehány megholt Magyar Képiróról, TudGyűjt, 1828/IV, 19–35.) (MALONYAY 1905, NYÁRI 1906).
- (47), (115), (277), (392), (469) *Kupeczky által festett képével*: Kupeczky János *Kuruc vitéz* című festményéről van szó.
- (47) *Mányoki Ádám* (Szokoly, 1673 – Drezda, 1757): korának legnagyobb hatású magyar festője. A festészet alapjait Hamburgban, majd Hannoverben sajátította el. A francia festők közül legelőszörben Larguilliere hatott rá. 1707-től 1709-ig II. Rákóczi Ferenc udvari festője. Az itt készített képei közül azonban csak egy, a fejedelemről 1709 körül készült első arcképe maradt fenn. 1709-ben diplomáciai megbízatást teljesített Hollandiában. 1712-től Erős Ágost szász választófejedelem és lengyel király udvarában szolgált, ahol számos lengyel főurat örökített meg. Ekkor, Rákóczi gdanski tartózkodása idején készült portréfestészetének legkiemelkedőbb alkotása, a fejedelem közismert ábrázolása. A fejedelem méltóságteljes tartása, a karakterét megragadó aprólékos belső rajz Mányoki hollandiai iskolázottságára vall (GALAVICS 1969). 1713–1724 között Varsóban, Drezdában és Berlinben dolgozott. 1724-ben visszatért Magyarországra, de a főnemesi családok, főként a Rhédeyek és a Podmaniczkyak megrendelése nem jelentettek számára biztos megélhetést, így 1732-től Berlinben és Lipcsében élt és dolgozott.
- (392), (469) *tituláris* (lat.): címzetes.
- (47) *Füger*, Friedrich Heinrich (Heilbronn, 1751 – Bécs, 1818): festő. Festészeti tanulmányait Itáliában kezdte meg. 1784-től a Belvedere képtárának igazgatója.
- (47) *Kreutzinger*, Joseph (Bécs, 1751 – Bécs, 1829): bécsi festő és rézmetsző. Franciás, könnyed stílusú olajképeit, illetve miniatűrjeit az előkelő körök kedvelték. Bécsben, Münchenben, majd rövid ideig Szentpétervárott dolgozott. Az uralkodóház több tagjáról készített arcképet.
- (47) *Krafft*, Peter (Hanau, 1780 – Bécs, 1856): festő. Az 1810–1820-as évek legnépszerűbb bécsi művésze. 1801-től Párizsban, majd 1807–1808 között Rómában dolgozott. Sikereit nagyformátumú történeti képeinek és csatajeleneteinek, illetve szentimentális zsánerképeinek köszönhet. Magyarországon az 1816-ban festett nagyméretű császárképe révén vált ismertté. József

- nádor megbízására megfestette I. Ferenc császár koronázását (1822) és Zrínyi Miklós kirohását (1826). (LACZHÁZI 1999.)
- (47), (115), (277), (392), (469) *Artaria*: az olasz származású Artaria család 1765-ben nyitotta meg rézmetsző, képkereskedő, zenemű- és könyvkiadó cégét Mainzbán. 1775-ben Bécsben, a Kohlmarkt 9-es szám alatt nyitotta meg újabb kereskedését. Az Artaria Verlag alapítója Pasquale Artaria, a „*Zur gekrönten Hoffnung*” (Koronázott Reményhez) páholy tagja volt. Fivérével együtt adta ki a „*Zur wahren Eintrach*” (Igaz Egyezséghez) páholy tagjainak zeneműveit (PÉTERFY 2007, 53). Kazinczy 1791-es bécsi útján betért az üzletbe, és több „tájdarabot” is vásárolt. A boltot vezető Artaria elismerően szólt Kazinczy műértéséről (KAZINCZY 2009, 526).
- (47), (115), (277), (392), (469) *Westermayer*, (Westermayer) Paul (1756–1825): bécsi rézmetsző, festő.
- (47), (115), (277), (392), (469) *metszeté vonásos (schraffirt) munkában / által rézre-metszett / rézben is*: Az említett, Rákóczi-ról készített munka: rézmetszet, 13,3×11 cm. Jelezve: Joh. Georg Lumnitzer sc. 1804. Felirata: Franciscus Rákóczy. A metszet Kupeczyky János *Kuruc vitéz* című műve alapján készült. Közvetlen előképe pedig Paul Westermayer eredetiről készült metszete volt. Lumnitzer a képet kisebbre méretezte, és az eredeti „Ragoczy” feliratot kijavította. A metszet kísérletező jellege a „schaffirt” (stafirt), azaz a vonásos modorban érhető tetten, amely a metszőkessel vésett különböző tónusértékű vonalak hatásának kipróbálására szolgált.
- (47) *Kininger*, Vincenz Georg (Regensburg, 1767 – Bécs, 1851): Rajzoló, festő, rézmetsző, grafikusművész. 1780-tól a bécsi akadémián Jakob Schmutzer tanítványa. Miniatúráit és metszet-archépeit Bécs előkelő körei kedvelték. 1803-ban készítette tusrajzát Kazinczyról, amelyet 1804-ben Friedrich John sokszorosított.
- (47) *Born Ignátz* (Gyulafehérvár, 1742 – Bécs, 1791): geológus, udvari tanácsos, mineralógus, a bécsi Zur wahren Eintrach (Igaz Egyetértéshez) nevű szabadkőműves páholy vezetője. Egyetemi tanulmányait Bécsben és Prágában folytatta. 1770-ben a prágai pénzverő és bányászati hivatal ülnökének nevezték ki. Többször bejárta Magyarországot, útjáról az 1774-ben kiadott *Briefe über die Mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temesvarer, Banat, Siebenburgen, Ober und Nieder-ungarn* című könyvben számolt be. 1776-ban a bécsi birodalmi gyűjtemény rendezésével bízták meg. 1779-től a bécsi Udvari Kamara bányafőtanácsosa.
- (47), (277), (392), (469) *bánytott (geschabt)* (ném.): hántoló, kaparó eljárással készült rézmetszet. A XVII. századtól használt mélynyomású technika, amelyet főleg festmények másolásánál használtak.
- (47) *Volumen* (lat.): írástekerces.
- (47) *Grund* (ném.): előtér, a kép alsó része.
- (47) *Isis Multimammia* (lat.): a sokemlős Isis. A képen Isis egyiptomi istennő jelenlétét Born szabadkőművesi tevékenysége magyarázza. A XIX. századi szabadkőművesség különös figyelemmel fordult az egyiptomi ezoterikus kultúra felé, mivel saját hagyományainak forrását az egyiptomi szertartásokban, többek között Isis istennő tiszteletére tartott misztériumokban látta. Born 1784-ben *Journal für Freymauerben* megjelent „*Über Mysterien der Ägyptier*” (Az egyiptomi misztériumokról) című tanulmányában Apuleiust követve az egyiptomi papok és a szabadkőművesek hasonlóságait emelte ki (PÉTERFY 2007, 54., BENEDEK 2006, 12).
- (47) *Czirkalom*: körző. A pontosság és a megbízhatóság szimbóluma a szabadkőműveseknél (S. 1915, 11).
- (47), (115) *D. egyg vásznan tollas állatokat [...] / Tudni akará a Művész nevét*: Gyulay Lajos szerint ezen a látogatáson vette kezdetét Döbrentei Gábor és Kazinczy ellenségeskedése: „*Kazinczy volt a kezdő, mikor Döbrenteit kimókázta a Bruckenthal Galériában tett megjegyzéseieért a képekről. – A barátság ellenségeskedéssé válik, ha nincs kémélet [...]*” (GYULAY–DÖBRENTÉI 2011, 113, 214.) A gúnyolódás minden bizonnyal akkor kezdődött Kazinczy részéről, amikor Döbrentei nem ismerte fel Hondekoetert a madarakat ábrázoló festmény alapján. Döbrentei a jeleket a *Jegyzések az Erdélyi Levelek* című, 1822-ben készült autográfjában idézi fel: „*A’ Hondekoeter tyukjait csak nem felejtet. Igasságtalanul bánsz velem mert én azt az egész akkori kérdést olly serio nem tettem, mint a’ hogy te veszed.* (MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 27/IV, [4].)

Kazinczy kitérő válasza erre: „*Én magamnak gyakran hívtelen emlékezetemen azzal segítek, hogy a' minék megtartásához nem bízom, feldolgozom. Úgy tartottam-meg egy részét annak a' mit tudok. Itt nem volt az az eset; de ez a' fortély egy másikra emlékeztet. Mi Magyarok nem ismerjük a' festést, mert nem láthatunk festési munkákat. A' mi keveset tehát én tudhatok, jónak látom elpredikálni. Ezért említém a' H. tyukjait, hogy sok Olvasóm megkapja, 's ha effélét lát képen, tudja a' mit kell.*” (MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 27/IV, [7].)

(47) **Roth Úr** (Róth János József) (1787–1866): nagyszebeni tanár, könyvtáros.

(48), (115) **Hondekoeter**, Melchior d' (Utrecht, 1636 – Amszterdam, 1695): holland csend- és mádképfestő.

(48) **Bruegel**, ifj. Pieter (Brüsszel, 1564 – Antwerpen, 1638): manierista ízlésű németalföldi festő. Pokoljeleneteit groteszk szörnyek, túlvilági figurák népesítették be.

(48) **Virgil** (Publius Vergilius Maro) (Kr. e. 70–Kr. e. 21): római költő, Ovidius és Horatius mellett az augustusi aranykor költőtriászának epikus költője. Legismertebb műve az *Aeneis*. Elégikus költeményei a pásztori életet megéneklő költemények, az eklogák.

(48) **Horátz** (Quintus Horatius Flaccus) (Kr. e. 65–Kr. e. 8): római költő, legérettebb alkotásai az ódáknak vagy carmeneknek nevezett költemények.

(115) **Hesiodusz** (Hesiodos): Homérosz mellett az ókori görög költészet nagy alakja.

(115) **Gödöllőben**: Utalás Grassalkovich Antal (1694–1771): gödöllői kastélyára és gyűjteményére.

(115) **Cancellárius Telekiével**: Teleki Sámuel (Gernyeszeg, 1739 – Bécs, 1822): Erdélyi udvari kancellár. A marosvásárhelyi Teleki-téka létrehozója.

(115) **Püspök Batthyáni** Batthyány Ignác (Németújvár, 1741 – Kolozsvár, 1798): Erdélyi katolikus püspök, egyháztörténész, a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár alapítója.

(115) **Bruckenthál**: Bruckenthal Sámuel.

(116) **Seivert Úr** (Johann Seivert): (Nagyszeben, 1755 – Nagyszeben, 1832): Fiatal korában az erdélyi kormányzósnál szolgabíró, majd kormányiszéki titkár. Bruckenthal Sámuel anyai unokaöccse. A Bruckenthal könyvtár alapítványának gondozója.

(116) **Döbrentei és Gyulai**: Döbrentei Gábor és Gyulay Lajos. L. a jegyzetmezők előtt.

(116), (469) **Haller Gábor** (1749 – Nagyszeben 1822): hallerkői gróf. Haller László fia, cs. kir. kamarás, erdélyi kincstartó, val. belső titkos tanácsos, Cserey Farkasné Haller Krisztina apja.

(469) **Atyja László, a' Telemach fordítója**: (Haller László, hallerkői) (1717–1751): műfordító, Máramaros főispánja. François de Salignac de La Mothe-Fénelon (1651–1715) *Les aventures de Télémaque* (Párizs, 1699) című erkölcsi-politikai tanregényét fordította le, amely *Telemakhus bujdosásának története*i címen jelent meg (Kassa, 1755).

(470) **antidotum** (lat.): ellenszer.

(470) **XIV. Lajos** (1638–1715): 1643-tól Franciaország és Navarra királya.

(470) **mon maître** (fr.): Uram.

(470) **religióus** (lat.): vallásos, áhítatos.

(470) **sansculott** (fr.): alacsony származású francia forradalmár.

(470) **József** (hallerkői Haller József): Haller Sándor és Szent-Iványi Franciska fia. Kir. és császári kamarás, valóságos belső tanácsos, Bihar vármegye és Máramaros főispánja, Szabolcs, Békés, Csanád Csongrád, Arad vármegye adminisztrátora és királyi biztosa. Felesége Csáky Anna (KAZINCZY 2011, 431).

(116) **Teleki**: Teleki Sámuel.

(116) **Orczy József** (Tarnaözs, 1746 – Gyöngyös, 1804): költő, politikus. Orczy Lőrinc (†1789) és Podmaniczky Judit (†1758) fia. 1770-től kapitány. 1790–1791 között Békés vármegye adminisztrátora, majd 1792-től 1799-ig Zemplén megye főispánja. Felesége gróf Berényi Borbála (†1819). A pesti *Nagyszívűség* páholy tagja és a budai *Hallgatagság* vezetője (FÖLDI 2009, 55–60, H. KAKUCSKA 2003, 63).

(116) **Orczy László** (Tarnaözs, 1750 – Pest, 1807): A költő Orczy Lőrinc és Podmaniczky Judit (†1758) fia, O. József testvére, főispán, kamarás, valóságos belső titkos tanácsos. Egerben, majd Bécsben tanult. 1773-tól a kassai kamaránál tanácsos, 1787-től valóságos belső titkos tanácsos és helytartótanácsos. 1790–1807 között Abaúj vármegye főispánja. 1791-től a Magyar Kamara elnöke. 1805-től államtanácsos. A Bécsből hazahozott korona őrzésére érkező nemesi bandériu-

- mok vezetője. A pozsonyi szabadkőműves páholy tagja. Az Orczy-kertet Pest városának adományozta. Felesége Traum Teréz. (Életéről bővebben: FÖLDI 2009, 53.)
- (116), (470) *Tartler János / Tartler Úr* (Brassó, 1753 – 1825): kormányszéki tanácsos, a cs. és kir. Lipót-rend lovagja, 1816-tól szász ispán.
- (470) *Seivert Úr*: Seivert János.
- (116) *Nürnbergből [...] Hallernek nevével és képével van megjegyezve*: A Haller család címerajzokkal és viseletképekkel gazdagon illusztrált nemzetségekönyve, a *Haller codex* a német földről származó hallerkői ágat a XII. századtól tartja számon. Ekkor a Nürnberg mellett megrendezett tornajátékokon négy Haller vett részt, akik VI. Henrik német-római császár uralkodása alatt (1191–1197) katonai szolgálatuk fejében a legelőkelőbb német családok közé emelkedtek. Leszármazottaik szintén előkelő tisztségeket viseltek, egyesek a legbensőbb császári tanácsban, a „hetek tanácsában” foglaltak helyett. Az egyre nagyobb vagyont és hatalmat szerző Hallereknek mintegy ötven férfi tagja élt Nürnbergben a XVI. században. A *Haller codex* a család erdélyi ágának megalapítójáról, a szebeni szászok grófjáról, Haller Péterről (†1570) is megemlékezik (SZÁDECZKY–BONCZ 1886).
- (116) *Feldmarschall-Lieutenant* (ném.): altábornagy.
- (116) *Splényi Ferenc*: további adatokat nem találtunk.
- (116) *Macskásy Anikó*: Macskásy Pál főstrázsamester lánya, báró Splényi Ferenc felesége.
- (117) *Székely Mózes / Székely Miklós*: A kolozsvári unitárius kollégiumban szinte ugyanabban az időben három Székely nevű, Ótordai Székely Miklós, Aranyrákosi Székely Sándor és Aranyrákosi Székely Mózes is tanított, ezért nehéz eldönteni, hogy Kazinczy kiról is beszél pontosan. Aranyrákosi Székely Mózes az iskola igazgatója volt 1847–1852 között, de mivel 1805-ben született, az erdélyi utazás idején még nem lehetett tanár (GÁL (II) 1935, 486–487). Feltételezhetően Kazinczy Ótordai Székely Miklósról ír végig a szövegben (Ótorda, 1786–1840 k.). Iskoláit Tordán, Kolozsvárott, majd Göttingenben és Bécsben végezte. 1814 végén foglalta el a kollégium fizika és matematika katedráját. 1832–1836 között az iskola igazgatója volt. Esetleg Aranyrákosi Székely Sándorról (1797–?), a kedvelt epikai költőről is szó lehet. Székely filozófiai és teológiai tanulmányait 1814-ben kezdte meg az unitárius kollégiumban (GÁL (II) 1935, 475–477).
- (117) *Kézy Úr* (Kézy Mózes) (Fehérgyarmat, 1781 – Sárospatak, 1831): pedagógus, költő. Tanulmányait Sárospatakon, majd Göttingenben végezte, 1813-tól a sárospataki ref. kollégium matematika- és fizikaprofesszora. Kazinczy nagyrabecsülte latin nyelvű költészetét.
- (117), (470) *Hochmeister' Könyváros-boltjába / Szebeni Könyváros* (Hochmeister Márton) (Nagyszeben, 1767 – Nagyszeben, 1837): nyomdász, kiadó. Sípos Pál „Erdély Trattneréeként” emlegeti (Sípos Pál Kazinczynak, Tordos, 1814. április 7., KazLev, XI. köt., 2636. lev.). 1789-ben vette át apja üzletét Nagyszebenben. 1790-ben Kolozsváron nyomdát és könyvkereskedést is alapított.
- (117), (470) *Rajnis* (Rájnis József) (Kőszeg, 1741 – Keszthely, 1812): jezsuita szerzetes, költő, tanár. 1757-ben lépett a jezsuita rendbe, az 1760-as 1770-es években Esztergomban, Kassán, Pozsonyban, Székesfehérváron és Győrben tanított. 1808-tól Keszthelyen hittanár. A klasszikus mértékű magyar verselés megteremtője. Baróti Szabó Dáviddal és Révai Miklóssal a klasszikus triász tagja. Részben nevéhez köthető az ún. prozódiai vita, amely során az időmértékes verselés szabályait tisztázták.
- (117), (470) *Rajnis Virgilius Eclogájit: Magyar Virgilius. Első darab. Máro Virgilius Publiusnak eklogái. Az az: válogatott pásztori versei*, Pozsony, 1789.
- (117), (470) *Landerer* (Landerer Mihály János): nyomdász, könyvkiadó. Az ország egyik legnagyobb könyvkiadó dinasztiajának tagja, egy ideig elvállalta az *Erdélyi Levelek* nyomtatását is, de később, mivel anyagi haszonra nemigen számíthatott, visszalépett a kiadástól.
- (117), (470) *La Rochefoucauld' Maximájit / nyomtatványát*: Francois La Rochefoucauld (Párizs, 1613 – 1680) hercegi családból származó memoárríró, esszéista. Párizsban 1665-ben megjelent műve (*Reflexions ou Sentences et Maximes morales*) itthon Kazinczy fordításában jelent meg: *Herczeg Rochefoucauldnak maximái és morális reflexiói, három nyelven*. Németre fordította

- SCHULTZ, magyarra KAZINCZY Ferenc, Bétsben és Triestben, Geisztinger Könyvárosnál, 1810. Kritikai kiadás: KAZINCZY: FORDÍTÁSOK 2009, 517–616.
- (117), (470) *Geistinger*: Joseph Geistinger (1769–1829): bécsi származású könyvkereskedő és könyvkiadó. La Rochefoucauld maximáit 1809-ben Haykul Antal kezdte kinyomtatni, majd tőle Geistinger felvásárolta a köteteket (Kazinczy Pápay Sámuelnek, Széphalom, 1809 nov. 13., KazLev, VII. köt., 1587. lev.) és 1810-ben ő folytatta a kiadást. Bővebben: KAZINCZY: FORDÍTÁSOK 2009, 851.
- (470) *Voltaire*: Francois-Marie Arouet (Párizs, 1694 – Párizs, 1778) író, filozófus.
- (470) *Superint Kis*: Kis János (Rábaszentandrás, 1770 – Sopron, 1846): evangélikus püspök, irodalomszervező, műfordító, az MTA alapszabályát kidolgozó bizottság tagja. Tanulmányait Sopronban kezdte, majd a jénai és a göttingeni egyetem diákja. 1793-tól a Próny családnl nevelősködött. 1794-től Győrben tanító. 1796-ban szentelték pappá, előbb nagybaráti, kövágőörsi, majd nemesdömölki evangélikus lelkész. 1808-tól Sopron lelképásztora. 1812-től haláláig a dunántúli egyházkerület evangélikus püspöke. 1822-ben nemességet, 1840-ben királyi tanácsosi címet kapott. 1830-tól a Magyar Tudós Társaság, 1842-től a Kisfaludy Társaság tagja. Kazinczy bizalmas barátja, Virág Benedekkel együtt Kazinczy legszűkebb alkotói köréhez tartozott az 1800-as évek elejéig (HÁSZ-FEHÉR 2010). Kazinczy 1815-ben kiadta verseit: *Kis János versei*, I–III, Pest, 1815.
- (117) *Tituláre* (lat.): Tiszti Kalendárium.
- (117), (470) *Cserai Mihály*: Cseray Elek és Boér Krisztina fia. Kincstartói tanácsos, felesége: Macskásy Teréz.
- (117) *Gyulai*: Gyulay Lajos. L. a jegyzetmezők előtt.
- (117) *A' ház fja volt, József*: Cseray Józsefről, Cseray Mihály és Macskásy Teréz fiáról van szó.
- (470) *culminál* (lat.): itt: csúcson vagyunk, kiteljesedtünk.
- (117), (470) *A' Wellingtoni Uniformis adatott / Kotzebúnek egyikik mázolása*: A szóban forgó egyfelvonásos vígjáték: *Vellington tábornagy formaruhája*. Kazinczy nem kedvelte Kotzeube darabjait, sem fordításra, sem olvasásra nem tartó méltónak (Kazinczy Vida Lászlónak, Széphalom, 1810. szept. 3., KazLev, VIII. köt., 1830. lev.).
- (117) *Lúgos* (Lugos): R, Temes megye, ma: Lugo.
- (118) *Nalácz* (Nalácz István) (Nagyenyed, 1770 – Kolozsvár, 1844): nagybirtokos, báró, író.
- (118) *Seivert*: Johann Seivert. L. fentebb.
- (118) *Comes*: a Szász Nemzet Grófja. Tartler János (Brassó, 1753 – 1825), szász királybíró, kormányzó tanácsos, a cs. és kir. Lipót-rend lovagja, szász ispán. Beiktatása 1816. július 15-én volt.
- (118), (470) *Báró Rosenfeld* (Rosenfeld András): Báró R. András fia.
- (118), (470) *Báró Rosenfeld András* (?–1808): Az erdélyi szászország egyik vezető családjának leszármazottja. 1786-tól 1790-ig a munkácsi kerület királyi biztosa, Ugocsa megye királyi biztosa. 1794-től báró. Felesége Entzenberg Mária-Karolina.
- (118) *Horváth Dániel*, Petrichevich (1760–1842): cs. kir. főstrázsamester, az erdélyi magyar színházat jeles pártfogója. A kolozsvári színház létrehozásáért felállított bizottság tagja. 1813–1814 között a Wesselényi-féle löistállóból átalakított színház igazgatója. 1814-ben főúri műkedvelő társaságot, az ún. Uri Játszó Társaságot alapított, amely leggyakrabban Bánffy György szalonjában tartott előadást. Ennek a színjátszó körnek fordította le Körner *Zrínyiét* prózában, amely a kormányzó névnapján került bemutatásra, majd 1821-ben ezzel a darabbal nyitották meg a Farkas utcai színházat. 1824-ben megalapította a főúri részvényesekből álló Actionaria Társaságot, amely a kolozsvári színház működését segítette. (A Petrichevich család színházpártolásáról: BARTHA 2010, 148.)
- (118) *Menénusz Agrippa* (Agrippa Menenius Lanatus): Kr. e. 503-ban Róma konzulja.
- (118) *Menénusz Agrippa isméretes Allegóriája szerint*: Agrippa a test apológiájáról szóló tanmeséjében a társadalmi berendezkedés összefüggéseire világított rá. Példázatában az emberi test az állam megfelelője, a végtagok a plebejusokat, a szegényeket, a gyomor a gazdagokat jelképezi. A testrészek fellázadtak a gyomor uralma ellen és elhatározták, hogy nem táplálják tovább élelemmel, de amikor azt tapasztalták, hogy az éhség az egész testet elsorvasztotta, rájöttek,

- hogy a gyomor is nélkülözhetetlen feladatokat lát el. Agrippa ezzel a társadalmi rétegek együttműködését és az egymás közötti szolidaritását akarta példázni (LIVIVS 1982, II, 32).
- (119) **Lázár Pál** (Máramarosziget, 1778 – Nagyszeben, 1820): szárhegyi gróf, császári és királyi kamarás, királyi tanácsos, kincstári titkár. Lázár István és gróf Haller Erzsébet fia. 1800 körül Selmechányán bányászatot tanult, majd 1808-ig a zalatnai bányász-törvényszéknél titkárként tevékenykedett. 1812-ig Körösbánya bányanagyja. 1813-tól kincstári titkár, majd cs. kir. kamarás és tanácsos. 1815-ben vette feleségül bethleni Bethlen Terézt (LÁZÁR 1858, 258).
- (119) **Bethlen József** (1757–1815): Erdélyi kincstárnok, guberniumi tanácsos, az Erdélyi nyelvmívelő Társaság tagja. Felesége: Zichy Jozefa (†1841). Gyermekeik: Lipót, József, Albert, Ferenc.
- (119) **Lictor** (lat.): A büntetés-végrehajtásban segédkező római törvényszolga.
- (119) **Báró Splényitől, Döbrentei és Gyulai:** Splényi Ferenc, Döbrentei Gábor és Gyulay Lajos. L. fentebb.
- (470) **Wesselényi Miklósné** (Cserey Heléna, nagyjaitai) (1754–1831): Id. Cserey Farkas lánya, ifj. Cserey F. testvére. Fiának hozzá írt levelei: PAPP 1906.
- (470) **Zsibó:** R, Szilágy m., ma: Jibou.
- (470) **Miklós** (nagyjaitai Cserey Miklós) (1780 körül – 1844): kormányzékeni tanácsos. 1809-től a királyi táblánál számszelelt bíró. 1815-től táblai ülnök. 1817-től Háromszék főkirálybírói helytartója. 1819-ben guberniumi tanácsos. 1826-ban nyugalmazták. Színházbarát, tudománykedvelő, az erdélyi színjátszás pártfogója.
- (470) **Farkas** (ifj. Cserey Farkas, ifj.) (Bécs, 1773 – Bécs, 1842): császári, királyi kamarás, őrnagy, botanikus, író. Elévülhetetlen érdemei vannak az erdélyi botanika fejlesztésében, ő javasolta először a kolozsvári füvészkert felállítását. A Nyelvmívelő Társaság tagja és pártfogója. Idősebb Cserey Farkas (1719–1782) fia. Kazinczy levelezőtársa és barátja. L. a jegyzetmezők előtt.
- (470) **Kraszna:** R, Szilágy m., ma: Crasna.
- (119) **Cserei Elek:** Cserey Elek és Boér Krisztina fia. Cserey Mihály testvére.
- (48) **Hidvölgyinek tiszteletére most készül egy Emlékpénz Seivert Urnak találmanya után:** Brukenthal emlékére kiadott érméről nem találtunk adatokat. POSTA–TERGINA 1893.
- (48) **Hercules Musarum** (lat.): A Múzsák Herculese. Tudomásunk szerint Hercules a Múzsák társaságban Quintus Pomponius Musa római pénzverő Kr. e. 64-ben veretett denariusain jelent meg először. Az érmecsallád egyik fele Apollo babérkoszorús fejét ábrázolta, másik felén pedig a jobb lábán álló, oroszlánbórt viselő, lanton játszó Herculest, a továbbiakon pedig a kilenc Múzsát láthattuk.
- (48) **Lemma** (lat.): bizonyítás nélkül átvett tétel. Itt: felirat.
- (48) **In via virtuti nulla est via** (lat.): „Úttalan út – hol erény él – nincs!” (OVIDIUS, *Sibylla*, in: OVIDIUS 1975, 397., 113. sor.)
- (48), (278), (392), (469) **almárium** (almárium) (lat.): könyvesszekrény.
- (48), (278), (393), (469) **Dem folgt ein Ruhm, der ewig bleibt** (ném.): „Ezt olyan hírnév követi, amely örökre megmarad.” Eredetileg: „Uns folgt ein Ruhm, der ewig bleibt.” KLOPSTOCK, *Der Vogler*, In: KLOPSTOCK 1798., 77., 41. sor.
- (278), (393) **kleine / kleinere Schrift** (ném.): apró írás, itt: kisebb betűméret.
- (49) **nagy Friedrich** (II. Frigyes) (1712–1786): 1740–1786 között porosz király.
- (49) **Rollin** (Charles Rollin) (Párizs, 1661 – Párizs, 1741): történész, pedagógus. 1694-től a párizsi egyetem rektora. Említett műve: *Histoire Romaine, depuis la fondation de Rome jusqu'à la bataille d'Actium* (Római Történetek) 1738–1741. Kazinczy a francia szerző 16 kötetes művének egyes részeit már az 1800-as évek elején ismerte (Kazinczy Teleki Sámuelnek, 1802. aug. 6., KazLev, II. köt., 527. lev.), de a teljes kiadást csak 1817-ben sikerült megszereznie gróf Bethlen Gergely (†1816) hagyatékából (Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek, 1817. ápr. 19., KazLev, 15. köt., 3419. lev.). Kazinczy az ifjak nevelésében Rollinnak kiemelt szerepet tulajdonított, a francia szerző neve a gróf Gyulay Lajosnak ajánlott *A' szép tudományok ' befolyásáról a' felsőbb tudományokra*. Herder' Pálya-írása. *Vt hominis decus ingenium, sic ipsus ingenii eloquentia*. Cicero. Gróf Gyulay Lajosnak című esszéjében is megjelent (ErdMuz, 1815/IV, 7–28). Rollin neve nemcsak a humán, hanem a reáltudományok terén is összefonódott a pedagógiai célzatossággal.

Gyermekeknek szóló természetrajzi tankönyvét Szőnyi Benjamin fordította le a XVIII. század végén (*Gyermekek fizikája*, Pozsony, 1766?).

- (49) *Perolál* (lat.): beszédet tart, valami mellett beszéddel érvel, a latin peroratio főnévből származik, amely nyilvános beszédet, különösen iskolai gyakorlatot jelent.
- (49) *Canulėjusz* (Canulejus Gaius): római néptribun. Kr. e. 445-ben javaslatot tett (*Lex Canuleja*) a patríciusok és a plebejusok közti házasság elfogadtatására, valamint szorgalmazta, hogy a plebejusok is konzuli méltóságot tölthessenek be. Előbbi azonnal, az utóbbit módosításokkal fogadták el.
- (49) *Hibernus* (lat.): ír. A Hibernia szóból származik, amely Írország latin neve.
- (49) *Alsatai lakos* (lat.): elzászi, azaz Franciaország északi régiójában élő német kisebbséghez tartozó lakos.
- (278), (393), (471) *Deo [...] S[acrum] [...] Confess / Deo [...] Conf* MDCCCLXXVI. (lat.): A teremtő, megváltó, megszentelt Istennek a helvét hitvallású hívek gyülekezete, 1776.

12. jegyzetmező (Szalárdtól Krasznáig)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Első Levél. Ip, Jún. 25d. – Második levél, Kraszna, Jún. 26dikán. (50–55)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., I. levél (235–238)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Első Szak, 1–2. szakasz (356–357)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., I. Levél (438)

- (50), (235), (356) *Szalárd*: R, Bihar m., ma Sălard.
- (50), (235), (356) *Csáky Antal Brúnó* (Bécs, 1785 – Bécs, 1863): körösszegi és adorjáni gróf, cs. és kir. kamarás.
- (50), (235), (356) *Wécsey Nincsi / szép bitvesének* (Wécsey Anna) (1785–1851): Wécsey Miklós Szatmár megyei főispán lánya. Csáky Antal B. felesége, Kazinczy sógornőjének, Wécsey Máriának testvére. A magyar irodalomban útleíróként ismeretes, *Utazási vázlatok Olaszországban* című műve 1873-ban jelent meg Kolozsváron.
- (356) *gouache* (fr.): vízfestés.
- (50), (235), (356) *Ér-Semlyén*: Kazinczy szülőfaluja és gyermekeinek helyszíne. R, Bihar m., ma: Șimian.
- (236) *Hajdu-városig – Districtus Oppidorum Hajdonicalium Szabolcs* (lat.): Hajdu-városig – a hajdú városok kerülete.
- (236), (356) *sárcsa* (szárcsa), *cséve*, *libucz* (bíbic): madárfajták.
- (51) *Baranyi Gábor* (1713–1775): 1739-től a váradi járás főszolgabírája. 1757–1773 között Bihar megye alispánja. 1751-ben 1764/1765-ben országgyűlési követ. Kazinczy önéletrajzi írásában külön is megemlékezik az alispánról (KAZINCZY 2009, 20–23) és 1807-ben megjelentette életrajzát: *Magyarok' emlékezete. Baranyi Gábor. Bihar Vice Ispány 's igen híres Dietai követ 1751-ben és 1764-ben*, in: Hazai Tudósítások, 1807/I, Nro. XXI, Bőjt más havának 14, 170–171.
- (51) *Anyai nagyatyám*: Bossányi Ferenc (1703–1786): Bihar vármegyei főjegyző, főbíró. 1751-ben 1764/1765-ben ő is országgyűlési követ. Kazinczy a két országgyűlési követet nagyrabecsülte, *Pályám emlékezetének* szövegeiben többször is megemlékszik kettejükéről. Baranyi Gábor és Bossányi Ferenc emlékére írta Kazinczy *Biharnak két nagyja* című epigrammáját (GERGYE/KAZINCZY 1998, 97).
- (51) *Patatich Ádám* (Zajezda, 1715 – Kalocsa, 1784): báró, érsek. Zágrábban, Grácban és Bécsben tanult. 1759-től 1776-ig Bihar vármegye főispánja és nagyváradi megyés püspök. Itt folytatta a székesegyház építését és befejezte a püspöki palotát. 1776-tól kalocsai érsek. 1777-től a budai egyházi kir. tanácsának elnöke, a hétszemélyes tábla ülnöke. Kalocsai érseki kastélya 1780-ban lett kész. 17 ezres gyűjteményével megalapította a mai kalocsai főszékesegyházi könyvtárat. Vay Sándor visszaemlékezései szerint Patatich idejében oly „zajos és víg élet folyt a váradi püspöki palotában, zeneakadémiákkal, olasz énekművészekkel [...] püspöki zenekarral, operákkal s

lakodalmi jeleneteket ábrázoló népszínművel, hogy [...] Mária Terézia saját magántitkárával rá-
üzent a mulatók püspökekre.” (NAGY 1992, 534.)

(51) *cum imperio* (lat.): itt: hivatallal.

(51) *sine imperio* (lat.): itt: hivatal nélkül.

(51) *Kalvín* (Calvin / Kalvín, Kálvin Jean / János) (Noyon, 1509 – Genf, 1564): svájci reformáció
elindítója.

(51) *patkoncza* (magy.): magas.

(51) *Vámos-Láz* (Vámosláz): R, Bihar m., ma: Chişlaz.

(52), (238), (357), (438) *Széplak* (Berettyószéplak): R, Bihar m., ma: Suplacu de Barcău.

(55) *Kraszna*: R, Szilágy m., ma: Crasna.

(50), (238), (357), (438) *Zovány* (Szilágyzovány): R, Szilágy m., ma: Zăuan.

(238), (357), (438) *Bánffyak által lakott Nagyfalu* (Szilágynagyfalu): R, Szilágy m., ma: Nuşfalău.
A Bánffyak a XIV. századtól éltek a faluban.

(52), (238), (357), (438) *Ip*: R, Szilágy m., ma: Ip.

(52), (238), (357), (438) *Tusza*: A földrajzi tájegységek, községek elhelyezkedését Cserey Farkas
írta meg Kazinczynek, aki itt szinte szó szerint idézte barátja levelét: „Azon a réten, mely *Ip* és
Széplak közt Magyar országot Erdéltől el választtya, nem a *Kraszna*, hanem [a] Berettyó vize folj
keresztül *Széplakon* által Margitának nevén directioját, és ennek eredete vagyon egy *Tusza*
nevezetű Erdőmbé.” (Cserey Farkas Kazinczy Ferencnek, Kraszna, 1816. nov. 30., KazLev,
XIV. köt., 3332. lev.)

(52) *az én Csereimnek*: ifj. Cserey Farkas (Bécs, 1773 – Bécs, 1842/1846): császári, királyi kamarás,
őrnagy, botanikus, író. Idősebb Cserey Farkas (1719–1782) fia. Kazinczy levelezőtársa és ba-
rátja. L. a jegyzetmezők előtt.

(52) *Mecenző*: Kassa melletti város. A XIX. század elején túlnyomórészt szepességi németek
lakták. Mecenzéf Sz, ma: Medzev. (BIRÓ 2010, 340.)

(53) *zsendicze*: A tej forratlan, első savója, amelyet a benne lévő túróval hidegen fogyasztottak.

(53) *Ip törzshelye a Büdöskúti háznak*: Báthory Zsigmond 1598-ban ajándékozta Bideskúti/Bydes-
kúti/Büdöskúti családnak a községet.

(53) *eszterha* (eszterhéj, eszterhaj): nádból, szalmából készült tető.

(53) *1805. Octób.* Kazinczy először 1805. okt. 24-én indult Erdélybe, ahol okt. 28-ától november
2-ig Wesselényi Miklós zsisbói birtokán tartózkodott (KAZINCZY 2009, 211–213).

(53) *Zsisbó*: A zsisbói birtokot Hadad várával és további 16 faluval együtt Báthory István adomá-
nyozta lengyelországi kincstartójának, Wesselényi Ferencnek. 1820-ban 81 adózó családot írt-
tak itt össze, lakossága ebben az időben 400–450 fő lehetett. R, Szilágy m., ma: Jibou.

(54) *Berényi György*: báró. 1802-ben tért haza Párizsból. Eleinte különködő, majd a magyarok
által is követett, divatossá vált ízlését, haj- és bajuszviseletét Kazinczy többször is emlegette a
nemzeti karakterológia kapcsán: „Az a’ kérdés mi a’ Nemzeti? Te azt tartod, hogy a’ te bajuszod
és három csombókod Nemzeti: én azt, hogy az én beretvált bajuszom is az; ’s azt kiáltom, hogy a’
három csombók még a’ parókákon is megvala, ’s bajuszt I. Leopold és XIV. Lajos is horda szakál
nélkül; pedig ők Magyarok nem voltak. 1802. Gróf Berényi György hónapig érő nadrágot hozza
Párizsból ’s mentéjét egygy arasznnyivá csinálta. Akkor az idegen és anti-nemzeti volt. 1804ben már
Consiliáriusok is olyan nadrágot ’s olyan mentét hordtak, ’s ime az már ma Nemzeti.” (Kazinczy
Ferenc Horváth Ádámnak, Széphalom, 1817. márc. 19., KazLev, XV. köt., 3403. lev.)

(54) *Wesselényi Miklós (id.)* (Zsisbó, 1750 – Zsisbó, 1809): zsisbói nagybirtokos.

(54) *Előbozódott a háború*: a napóleoni háborúk (1799–1815) ún. „harmadik koalíciós” időszaká-
ban zajló csatákról van szó. Miután Napóleon az ellene alakuló katonai koalíciókat sorra lever-
te, 1805-ben létrejött az ún. Harmadik koalíció (LEFEBVRE 1975, 214–230) az Orosz Birodalom,
Svédország, az Egyesült Királyság és a Habsburg Birodalom szövetségéeként. 1805 szeptembe-
rében a szövetséges csapatok megtámadták a franciákkal együtt harcoló Bajorországot. De ez
év októberében Napóleon az osztrák seregeket térdre kényszerítette Ulmban, majd a francia
seregek Bécset is elfoglalták. Nov. 15-én a győztes seregek Pozsony mellett átlépték a határt és
nov. 30-áig megszállás alatt tartottak magyar területeket. Napóleon decemberben legyőzte az
egyesített orosz–osztrák hadsereget is, majd Pozsonyban békét kötött I. Ferenczel.

- (54) *magát Császárrá koronáztatá*: Bonaparte Napóleon koronázási ünnepségét 1804. dec. 2-án tartották a Notre-Dame székesegyházban. Napóleon a ceremónián VII. Pius kezéből kivette a koronát és maga helyezte a fejére. Miután VII. Pius visszavonult, esküt tett a szabadságra és az egyenlőségre (LEFEBVRE 1975, 200–201).
- (54) *nápészság*: A francia niais szóból ered, jelentése: együgyűség, bárgyúság.
- (55), (238), (357), (438) *Cserey Farkas József Kamarás és Major Úr*, ifj. (Bécs, 1773 – Bécs, 1842/1846): császári, királyi kamarás, őrnagy, botanikus, író. Idősebb Cserey Farkas (1719–1782) fia. Kazinczy levelezőtársa és barátja. L. a jegyzetmezők előtt.
- (55), (238), (357), (438) *Haller Christine / hitvese*: Haller Gábor erdélyi kincstartó leánya. A meginduló *Erdélyi Múzeum*nak előfizetőket toborzott. Fáradozásait Döbrentei nyilvánosan köszönte meg a periodikum elején: *M. Gróf Haller Krisztina Ő Nagyságához M. Cserey Farkas, Cs. Kir. Kamarás és Major Úr Hitveséhez*. ErdMuz 1815/II, I–II [számozatlan lapok].
- (238), (357), (438) *Thesaurárius Gábor / Haller Gábor* (1749 – Nagyszeben 1822): hallerkői gróf. Haller László fia, cs. kir. kamarás, erdélyi kincstartó, val. belső titkos tanácsos, a Leopold-rend nagykeresztese, Cserey Farkasné Haller Krisztina apja. Kinevezéséről és beiktatásáról: *Hazai és Külföldi Tudósítások*, Nro. 52. 1816. jún. 29., 413. és Nro. 27. okt. 2., 214.

13. jegyzetmező (Krasznán, Cserey bibliotheca)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Második levél. Kraszna, Jún. 26dikán – Negyedik levél. Kraszna, Jún. 28d. (Vay Miklós történetének kivételével) (55–63, 65–66)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Desseffy Józsefhez MDCCCXVI., I–II. levél. (238–239)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Első Szak, 2. szakasz (357–358)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., I. levél (438–439)
- (55) *Somlyó* (Szilágysomlyó): A Magura-hegy déli tövében, a Kraszna-patak mentén fekszik az egykori Kraszna vármegye központja. 1351-től a valkói várral együtt Báthory Lászlóné Meggyesi Anna birtoka. 1658-ig a somlyai Báthoryak birtoka marad, majd Báthory András leánya, II. Rákóczy Györgyné Báthory Zsófia révén a Rákócziak kezébe kerül. A XVII. században fontos iparos céhközponttá vált. A községben minorita zárda működött. A XVIII. század végén ókorból származó római kincseket találtak a községben. R, Szilágy m., ma: Șimleu Silvaniei.
- (55) *Zovány* (Szilágyzovány): Berettyó partján fekvő Árpád-kori település. A XV. századtól a valkói vár tartozéka. Később Bánffy-birtok. R, Szilágy m., ma: Zăuan.
- (55) *Vlgyásza nevű hegy* (Vlgyásza-hegység): Az Erdélyi-középhegység, ezen belül a Bihar-hegység része, amelyet északon a Sebes-Körös, nyugaton a Fekete-Körös, keleten a Kis-Szamos és délen az Aranyos határol.
- (56) *Nagyfalu* (Szilágynagyfalu): Árpád-kori település. A középkor folyamán többször volt megyeszékhely. Nagyvárad eleste után a török hódoltság peremvidékéhez tartozott. A Losonczy-Bánffy család a XV. században telepedett itt le, ezután kezdték meg a kastély és udvarház építését. R, Szilágy m., ma: Nușfalău.
- (56) *Flóra*: a tavasz, a virágzás szabin istennője. Később a görög Chlorisszal azonosították.
- (56) *nomenclatio* (lat.): fogalomjegyzés, megnevezés.
- (56) *Boos*, Franz (1753–1832): császári kerti direktor, botanikus. Kertész családban nevelkedett. 1771-ben Dietrichsteini Leopold hercegnél szolgált a csehországi Seelowitzban. 1776-ban Bécsbe költözött és a schönbrunni császári kertekben dolgozott. 1782-ben részt vett a II. József által szervezett, amerikai trópusi növényeket és állatokat gyűjtő expedíción. 1783-ban és 1784-ben philadelphiai, floridai és bahamai expedíciókon vett részt. 1785-ben tért vissza Bécsbe, majd három évet töltött Kelet-Afrikában, ahonnan ezres nagyságú herbáriumi különlegességeket, 12 emlőst és 250 madarat hozott haza. Hazatérése után császári kerti direktornak nevezték ki. 1816-ban publikálta fiával, Joseph Boossal a schönbrunni növények katalógusát.

- (239), (358), (439) **Baumgarten**, Johann Christian (Luckau, 1765 – Segesvár, 1843): jeles erdélyi botanikus, segesvári fizikus, a kor legnagyobb erdélyi növénygyűjteményének tulajdonosa. Egyetemi tanulmányait Drezdában kezdte meg, majd Lipcsében folytatta. 1790-ben filozófia, 1791-ben orvosi doktorátust szerzett, majd Lipcsében botanikát tanított. 1801-től Segesvár orvosa. 1807-től kizárólag botanikai kutatásainak szentelte életét. Beutazta Erdély nagyrészét, kezdetben saját költségén, majd 1810-től állami és az erdélyi nemesség támogatásával. (Az erdélyi fogadtatásról bővebben: [N. n.], *Serkentések*, ErdMuz, 1814/I, 165.) 1813-ban Kolozs, Bihar, Szolnok Doboka megyében, a Gutin-hegységben, a Rodnai havasokban kutatót. Ekkor látogatta meg a krasznai kertet is, ahonnan Cserey Farkas elkísérte a Kraszna környéki kirándulásokra. Az erdélyi nemesség mindenhol szeretettel fogadta, Baumgarten többek között a Hallerleknél, a Bethleneknél vendégeskedett. 1814-től Erdély keleti részén, Udvarhely környékén, Hargitában, Csíkbán kutatót. Kutatásait rendszerezve 1815-ben megírta Erdély flórájának ma is legfontosabb forrását: *Enumeratio Stirpium Magno Transsilvaniae*, Bécs, I–III, 1816, IV. köt., Nagyszeben, 1846. 1829-től 1841-ig újra segesvári orvos (GOMBOCZ 2007, 367–368).
- (239), (358), (439) **Silene Csereia**: cserjefajta, amelyet Baumgarten írt le először. A cserjét barátjáról, Cserey Farkasról nevezte el.
- (56), (239), (358), (439) **Willdenow**, (Willdenow) Karl Ludwig (Berlin, 1765 – Berlin, 1812): botanikus, rendszertanász, a német dendrológia egyik megalapítója. 1806-tól a berlini botanikus kert igazgatója. Cserey levelezőpartnere. 1808-ban Berlinből meglegházi palántákat küldött a krasznai birtokra. Cserey lefordította *Anleitung zum Selbststudium der Botanik (Bevezetés a botanikába)*, Berlin, 1804) című munkáját 1811-ben, amelyről Kazinczyval is levelezett (Cserey Farkas Kazinczynak, Kolozsvár, 1811. jún. 25., KazLev, VIII. köt., 2027. lev.).
- (56), (239), (358), (439) **Klaproth**, Martin Heinrich (Wernigerode, 1743 – Berlin, 1817): kémikus. 1787-től a porosz királyi tűzértség kémianára. 1810–1817 között a berlini egyetem professzora. Ő fedezte fel a cirkóniumot, titánt és az uránt, valamint a tellur fölfedezése is részben az ő nevéhez fűződik.
- (56), (239), (358), (439) **Regnault / Regnaut**: francia botanikus, Journal Universel de Sciences Médicales Institutum vezetője, királyi gyógyszerész (*Médecin consultant du roi*) és a francia gárda főorvosa. Cserey levelezőpartnere. Az ő közvetítésével szerzett meg Cserey Farkas Joséphine császárné malmaisoni kertjéből egy szalmavirágot (*Xeranthemum bracteatum*).
- (239), (358), (439) **Xeranthemum bracteatum** (lat.): szalmavirág.
- (239) **Josephina császárné** (1763–1814): Napóleon első felesége, 1804–1810 között Franciaország császárnéja. *Malmaisoni* kastélyába válása után, 1810-ben költözött. Cserey külön felhívta Kazinczy figyelmét a francia palántára: „*Malmaisonbul is hogy kaptam egy szép plántát, el ne felejtse, kérlek, említeni.*” (Cserey Farkas Kazinczynak, Kraszna, 1816. nov. 30., KazLev, XIV. köt., 3332. lev.)
- (56) **Otto**: A berlini királyi botanikus kert igazgatója. További adatokat nem találtunk.
- (56), (239), (358), (439) **Gróf Canal**: prágai természetbúvár, Prága mellett parkot létesített. Erdélyi ércekért és ásványokért jelentős számú növénycserjét és szaporító anyagot adott Csereynek (SIPOS 1994, 98).
- (56), (239), (358), (439) **Nowodworski**: prágai professzor, további adatokat nem találtunk.
- (57) **Et heic dii sunt**: „és itt vannak az Istenek.” Lessing *A Bölcs Nathán* (1779) című drámájának mottója. A nevezetes mondatot Lessing Aulus Gellius *Attikai éjszakák* című művéből kölcsönözte. Gellius (130–180) római író, polihisztor. Főműve a latin és görög szerzőktől származó, jogi, történelmi, filozófiai kérdésekkel foglalkozó olvasmányainak kivonatgyűjteménye. A mottó német fordítása: [Tretet ein,] denn auch hier sind Götter! (LESSING, *Nathan der Weise, Ein dramatisches Gedicht in fünf Aufzügen, mit Materialien*, ausg. Joachim BARK, Stuttgart, 1981, 3.) (Gelliusról és művéről: A. G. *Attikai éjszakák*, vál. SIMON Róbert, Bp., 1968, 234–239.)
- (239), (439) **Wied-Neuwiedi / Neu-Wiedi** (Prince Alexander Philipp Maximilian zu Wied-Neuwied / Wied-Neueiedy Sándor) (Neuwied, 1782 – 1867): etológus, földrajzi felfedező, természetbúvár. 1815–1817 között braziliai expedícióban vett részt. Cserey a herceggel családi összeköttetése útján vette fel a kapcsolatot (NAGY 2001).
- (57) **Cserey**: Cserey Farkas. L. lejjebb.

- (57) *Vásárhely*: Marosvásárhely. R., Maros m., Tirgu Mures.
- (57) *Szeben*: Nagyszeben. R, Szeben m., Sibiu.
- (57) *Döbrentei* (Döbrentei Gábor) (Somlószőlős, 1785 – Buda, 1851): irodalomszervező, fordító, író. A Gyulay gyerekek nevelője. L. a jegyzetmezők előtt.
- (57) *Gyulay Lajos* (Oláhandrásfalva, 1800 – Pest, 1869): Gyulay Ferenc és Kácsándy Zsuzsanna fia, Döbrentei Gábor tanítványa. L. a jegyzetmezők előtt.
- (57) *Kolozsvár*: R, Kolozs m., ma: Cluj-Napoca.
- (57) *Grófné*: Kácsándy Súsie (1767–1826): Kazinczy fiatalkori szerelme, az erdélyi úton Kazinczy több napot töltött a grófnéval és a Gyulay gyerekekkel a család dédácsi birtokán. L. a jegyzetmezők előtt.
- (238) *Grófné* (Haller Krisztina) (1780–1816): Haller Gábor erdélyi kincstartó leánya. A meginduló *Erdélyi Múzeum*nak előfizetőket toborzó gesztusát Döbrentei nyilvánosan köszönte meg a periodikum elején: *M. Gróf Haller Krisztina Ő Nagyságához M. Cserey Farkas, Cs. Kir. Kamarás és Májor Úr Hitvésehez*. ErdMuz 1815/II, 1–2 [számozatlan lapok]. A halálról megjelent nekrológot valószínűleg férje szerezte: *Hazai Dolgok és egyéb Toldalékok*, Magyar Kurir, 1816., dec. 20., Nro. 50., 365–366.
- (438) *Prusszok*: poroszok.
- (58), (238), (357), (438) *nagy Király / Nagy Friedrich* (II. Frigyes) (1712–1786): 1740–1786 között porosz király.
- (58), (238), (357), (438) *Referendárius Cserey Farkas* id. (Kraszna, 1719 – Bécs, 1782): Cserey József és László Erzsébet fia. Erdélyi udvari tanácsos, Cserey Farkas és Cserey Heléna édesapja. Iskolai tanulmányait Kaprinay tanítványaként a kolozsvári jezsuitáknál kezdte meg. 1742-től joggyakornok. Az 1753-as szebeni országgyűlésen Csík szék követe. 1754-től az erdélyi udvari kancellárián irattáros, majd titoknok. 1761-től referendáriusi tanácsos. 40 évig Mária Terézia egyik legfontosabb bizalmi embere. Szolgálataiért 1777-ben megkapta a krasznai és tasnádi uradalmakat. 1779-ben saját kérésére nyugdíjazták, de II. József trónra lépése után visszahívta az udvarba. Kapcsolatban állt a bécsi magyar testőrség tagjaival, támogatta a Bécsben tanuló, vagy hivatalt vállaló magyar ifjakat, Barcsayval és Báróczyval szoros barátságot kötött. Fia fáradhatatlan szorgalmú, nyájas, társaságban vidám emberként jellemezte: „*Hivataltól nagy szorgalommal folytatta – és meg tántoríthatatlan volt Hazájához való szeretete, melytől buzdítatván, fejedelmének is gyakran bátran megmondotta az igazat és el rontotta tekintete által a Haza árulóknak, és a gyáva tanács adóknak a Haza ellen intézett alacsony incselkedéseit.*” (Cserey Farkas Kazinczy Ferencnek, Kraszna, 1807. máj. 7., KazLev, V. köt., 1116. lev.) Életről: DÖBRENTÉI Gábor, *Nagy-ajtai Cserey Farkas erdélyi udvari tanácsos és referendárius élete*, ErdMuz, 1815/IV, 153–169.
- (58) *Voltaire*: Francois-Marie Arouet (Párizs, 1694 – Párizs, 1778): író, filozófus.
- (58) *büszk* (gör.): mellszobor.
- (58) *Dont la... connoisseiur* (fr.): „[...] Kinek termete, darunyaka és sovány, beesett arca, nevetség tárgya lesz a hozzáértők számára?” VOLTAIRE, *Épitre XCVI. A. M. Pigalle’ in: Oeuvres complètes de Voltaire*. XI. *Épitre et stances*, (Párizs 1819) 226. Eredetileg a *Fassent* helyett az azonos jelentésű *Feront* áll. A fordítást közli: KOVÁTS 2008, 35.
- (58) *Rousseau, Jean Jacques* (1712–1778): író, filozófus.
- (58) *connoisseurség* (fr.): szakértelem, hozzáértés, a korban a „dilettantizmus” ellenpárja.
- (58) *srófol* (ném.): csavar.
- (58), (438) *Fridericus Rex* (lat.): Frigyes király.
- (438) *polychrestus* (lat.): ásványi.
- (438) *pelüche* (fr.): plüss, puha.
- (438) *Cuningbám festése után Cunego metszette*: Az 1786-ban készült metszet II. Frigyes álló testhelyzetben kissé jobbra fordulva ábrázolja. A király lábainál agarai várakoznak. A képet Edward Francois Cuningham (Kelso, 1741/1742 – Berlin, 1793) festette és Domenico Cunego (Verona, 1726 – Róma, 1803) metszette.
- (58), (66) *Intaglió* (ol.): véséssel mintázott drága-, illetve féldrágakő.

- (58), (66), (238), (357), (438) *Wedgewood*, (Wedgwood) Joshua (Burslem, 1730 – Burslem, 1795): angol fazekas, keramikusművész, keramikustechnikus, több kerámiafajta kidolgozója. Miután a burslemi Ivy House manufaktúrában tökéletesítette a zöld ónmáz egyik továbbfejlesztett változatát, saját üzemét alapított. 1765-ben Charlotte királyné megrendelésére dolgozott. 1769-ben új üzemében, az Etruriában dolgozta ki a görög vörösalakos modernkori mását. Fekete, mázatlan vörösalakos vázái Európa-szerte híressé tették. Tudatos üzletpolitikája a tömeggyártásra fektette a hangsúlyt, gyárában az antik és reneszánsz dísztárgyakat ezres példányszámban készítették. Az antik szobrok, büsztök másolatait és íróról készített szobraikat főleg házikönyvtárak részére vásárolták. Életéről, munkásságáról bővebben: WILLS 1980.
- (238), (357), (438) *Herculánumi Régiségek*: Herculánium a Vezúv kitörése miatt Pompejivel egyidejűleg pusztult el Kr. sz. 79-ben.
- (59), (66) *proportió* (lat.): arány.
- (59), (66) *alabaszter-medencze*: az alabástrom a márványnál puhább, nemes kőfajta.
- (59) *Lipsia*: Lipcse latin neve. No., ma: Leipzig.
- (59) *Rost*: lipcsei képkereskedő és antikvárius. Cserey Farkas több értékes antik darabot vásárolt boltjából (Cserey Farkas Kazinczynak, Kraszná, 1816. nov. 30., KazLev, XIV. köt., 3332. lev.).
- (59), (66) *bátán ülő Szerelem a' lanttal*: A jelenethez Kazinczy *Ámor az oroszlánon* című epigrammája (GERGYE/KAZINCZY 1998, 96) kapcsolódik, amelyet Kazinczy Montfaucon egyik művéből (I. a köv. jegyzetet) ismert (Kazinczy Ferenc Cserey Farkasnak, Széphalom, 1807. ápr. 6. KazLev, IV. köt., 1095. lev.).
- (59), (66) *Montfaucon*, Bernand de (Aude, 1655 – 1741): francia bencés szerzetes, archeológus. Kazinczy 1792-ben a pesti egyetem könyvtárában képeket másolt ki *L'antiquité expliquée et représentée en figures* (I–XV köt., Párizs, 1719–1724) című művéből, ezek között található az epigrammát ihlető kép is. (A forrásról bővebben: RADNÓTI 2008.)
- (59) *Wesselényinek emelt köre*: Id. Wesselényi Miklós (1750–1809) tiszteletére emelt köre Kazinczy *Báró Wesselényi Miklós* című epigrammáját vették (GERGYE/KAZINCZY 1998, 101). Az emlékkő állításáról az *Erdélyi Múzeum* első füzete is beszámolt: „Mélt. Krasznai Cserey Farkas Úr, a' maga Krasznai kertjében, néhai B. Wesselényi Miklósnak, a' kinek hazafiúi neve mindég fennmarad, egy emlékkövet állíttatott. Az emlékkő egy csinos kis halom tetején áll, jobbról egy nagyra felnőtt Platanusnak méltósággal teljes ágai hajlanak reá.” (ErdMuz, 1814/I, 166.)
- (59) *Tatár-Lonicéra* (Lonicera tatarica): Szibériából és Oroszországból származó, a bodzafélék családjába tartozó cserje. A két-három méter magas, bokrosan növe cserje meztelen levele halványzöld, virága rózsaszín vagy fehér, bogyója piros.
- (60) *Gróf Vondernothné* (Van der Nathné): Splényi Petronella, Splényi Gábor (1734–1818) szabolcsi főispán lánya. Eugénia keresztanya. Szilvási kertje több botanikai ritkaságoknak is otthont adhatott (Kazinczy Ferenc Kandó Gábornak, [h. n.] 1821. jún. 26. KazLev, XXIV. köt., 7147. lev.).
- (60) *Szilvás* (Szilváspáthi): Sz, ma: Vyšné Opátske.
- (60) *Crataegus coccinea* (lat.): skarlátgalagonya.
- (60) *Gleditschia* (Gledícsia / lepényfa / tövisakác / krisztusakác): Észak-Amerikából és Ázsiából származó fa, melynek csavarodott, barna termése nyár végétől télig nagy számban terem az ágakon. A fa Johann Gottlieb Gleditschia (1714–1786) német származású botanikusról kapta a nevét.
- (60) *Liriodendron Tulipifera* (lat.): tulipánfa. Akár 20–25 méterre is megnövő dísznövény.
- (60) *Báffy György* (Piski, 1746 – Kolozsvár, 1822): losonci gróf, Brukenthal Sámuel követő erdélyi kormányzó. 1776-ban cs. és kir. tanácsos, majd Kolozs vármegye főispánja. 1777-ben az erdélyi kormányzás tanácsosa. 1782-ben Erdély kincstartója, 1783-ban alkancellárja, 1787-től haláláig kormányzója. 1781-től a négy tartományi nagypáholy egyikének vezetője. Az irodalom, a tudományok és a színészet támogatója. Az ő engedélyével működött az Erdélyi Nyelv-művelő Társaság. 1792-ben Szent István nagykeresztjével, 1810-ben a Lipót-renddel, 1815-ben a polgári anyakeresztel tüntették ki. Felesége: Josephine von Palm.
- (60) *Báró Vay Miklósné* (Adelsheim Johanna) (Pforzheim, 1776 – Golop, 1863): Adelsheim Kristóf (†1784) pforzheimi főerdőmester, majd kamarás és Ellrichshaussen Luiza (†1782) lánya. Első

férje Puky András gránátos kapitány (†1797). 1798-ban ismerkedett meg második férjével, báró Vay Miklóssal a zsolcai szüreten. 1799-től a báró felesége. A művelt és a magyar nyelvet kiválóan elsajátító asszony gazdasági, vegytani és mezőgazdasági olvasmányok alapján segítette az ekkor 43 éves Vay Miklós munkáját. Arcképét és életét közli: SZAKÁLY 2003, 219, 236. Visszaemlékezései: *Emlékek B. Vay Miklósné, Adelsheim Johanna báróné leveleiből*. Közrebocsátja: JÓKAI Etelke, Bp., 1888.

(60) *Neckar*: a Rajna mellékfolyója.

(60) *Kraszna*: Zilahtól 14 km-re északnyugatra, Szilágysomlyótól 11 km-re délkeletre fekvő partiumi település, a Kraszna nevű folyó szeli ketté. Cserey itt alakította ki birtokát és botanikus kertjét.

(60) *az Idvezítő megszánta a' szenvedőt*: Az újszövetségi történet szerint Jézus egy gadarai szenvedőből a romlott lelkeket egy disznónyájba üzte. Ettől a kétezer megvadult disznó a sziklapartról a tengerbe vetette magát, majd megfulladt. (Márk 5, 1–20.)

(60) *az én Csereim* (ifj. Cserey Farkas) (Bécs, 1773 – Bécs, 1842/1846): császári, királyi kamarás, őrnagy, botanikus, író. Idősebb Cserey Farkas (1719–1782) fia. Kazinczy levelezőtársa és barátja. L. a jegyzetmezők előtt.

(61) *Splényi és [Benyovszky] Regementnek*: Cserey Farkas alapítványt hozott létre a Splényi és Benyovszky Regementek nevelő házai számára, melynek értelmében a krasznai birtokán található háromkereki vízimalma hasznát szombatonként a nevelő házak kapták. Az adományozásról beszámolt a *Hazai 's Külföldi Tudósítások* (Nro. 36., 1816. nov. 2., 281) és a *Magyar Kurir* is (1816. nov. 1. Nro. 36. *Hazai dolgok és egyéb Toldalék*, 262). Cserey adakozásairól, nagylelkű tetteiről: *Újabb példája a' nagylelkűségnek a' Köznép eránt*, TudGyűjt, 1819/I, 115–116.

(61) *Rost*: lipcsei kép- és könyvkereskedő.

(61) *Lipsia*: Lipcse latin neve. No., ma: Leipzig.

(61) *Fyt / Fitt, Jan* (1611–1661): flamand barokk festő, rézmetsző. Fyt képeit legtöbbször állatok népesítik be, népszerűek voltak vadászjelenetei. A képek Cserey kanapéja felett függtek (Cserey Farkas Kazinczy Ferencnek, Kraszna, 1816. nov. 30., KazLev, XIV. köt., 3332. lev.).

(61) *Teleki Sámuel* gróf (Gernyeszeg, 1739 – Bécs, 1822): erdélyi udvari kancellár. A marosvásárhelyi Teleki-téka létrehozója.

(61) *Teleki József* (Huszt, 1738 – Szirák, 1796): Ugocsa megye főispánja, koronaőr, műgyűjtő, író. Teleki László és Ráday Eszter fia.

(61) *Referendárius Cserey Farkas* (id.) (Kraszna, 1719 – Bécs, 1782): erdélyi udvari tanácsos, Cserey Farkas és Cserey Heléna édesapja. Mária Terézia egyik bizalmi embere.

(61) *Kaprinai / Kaprinay István* (Érsekújvár, 1714 – Nagyszombat, 1785): tudós jezsuita és történetíró. Idősebb Cserey Farkas nevelője. 1731-től Sárospatakon, majd 1737–1738 között Kolozsváron tanár. 1745-ben Nagybányán, 1746-ban Nagyváradon hitszónok. Az 1750-es 1760-as években több város hitszónoka és tanára. 1773-ban az esztergomi főegyházmegye papja. A magyar történelemre vonatkozó okmányok és egyéb adatok gyűjtője volt. Összegyűjtött anyagának kritikai elemzését és közreadását Mátyás király uralkodásának első négy évéből származó oklevelek kiadásával kezdte meg (*Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae*, I–II, Bécs, 1767–1771).

(61) *Cserey Lőrinc* (1754 – Köln, 1783): ifj. Cserey Farkas testvére. Nagyszombaton és a bécsi Theresiánumban kezdte iskoláit, később németországi és holland egyetemeken hallgatott főként természettudományi előadásokat. Hazatérése után az Erdélyi Udvari Kancellária fogalmazója lett. 1779-ben nyugalomba vonuló édesapját, id. Cserey Farkast kísérte krasznai birtokukra, ekkor kezdte meg a botanikus kert kiépítését. Mikor apja II. József kérésére újra szolgálatba állt, ő is Bécsbe utazott. Testvére szerint „*fáradhatatlan munkásságú volt, és szüntelen tudományi dolgok körül forgolódott [...]*” (Cserey Farkas Kazinczy Ferencnek, Kraszna, 1807. máj. 7., KazLev, V. köt., 1116. lev.)

(61) *Wesselényi Miklós*, id. (Zsibó, 1750 – Zsibó, 1809): zsibói nagybirtokos, 1772–1778 között huszárkapitány, 1791-től az erdélyi országgyűlés ellenzéki vezetője. L. a jegyzetmezők előtt.

(61) *Bánffy György* (Piski, 1746 – Kolozsvár, 1822): losonci gróf, Brukenthal Sámuel követő erdélyi kormányzó. 1776-ban cs. és kir. tanácsos, majd Kolozs vm. főispánja. 1777-ben az erdélyi

kormányzóság tanácsosa. 1782-ben Erdély kincstartója, 1783-ban alkancellárja, 1787-től haláláig kormányzója.

- (61) *Brukenthal Sámuel* (Újegyház, 1721 – Nagyszeben, 1803): erdélyi kormányzó. 1751-től a szászok küldöttje a bécsi udvarban és Mária Terézia guberniumi titkára. 1760-tól tanácsos, majd bíró, 1762-től tartományi kancellár, a szászok grófja. Tanácsára emelte 1765-ben Mária Terézia Erdélyt nagyfejedelemségi rangra. 1774-től guberniumi elnök. 1777–1787 között Erdély kormányzója.
- (61) *Aranka György* (Szék, 1737 – Marosvásárhely, 1817): az erdélyi királyi tábla ülnöke, az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság vezetője, költő.
- (61) *Haller Gábor* (1749 – Nagyszeben 1822): hallerkői gróf. Haller László fia, cs. kir. kamarás, erdélyi kincstartó, val. belső titkos tanácsos, a Leopold-rend nagykeresztése, Cserey Farkasné Haller Krisztina apja. 1769-től Marosvásárhely inspectora.
- (61) *Gyulay Ignátz* (Nagyszeben, 1763–1831): Gróf Gyulay Sámuel és Bornemissza Anna fia. 1781-től katona. 1797-től tábornok, majd 1800-ban altábornagy, a 60. gyalogezred tulajdonosa, Mária Terézia középkeresztése. 1806-tól valóságos belső titkos tanácsos és horvát–szlavón bán. A napóleoni háborúkban többször sikeresen visszaverte a franciákat, amiért Leopold nagykeresztjével tüntették ki. 1823-tól Csehország vezénylő tábornagya, 1830-tól a császári királyi hadi tanács elnöke. Felesége Báró Edelsheim Júlia (†1830), egyetlen gyermeke: Gyulay Ferenc (1798–1858) tábornaszernagy, az olaszországi császári hadsereg fővezére.
- (61) *Vay József* (1752 – Bugyi, 1821): szeptemvir, udvari tanácsos, szabadkőműves. Báró Vay Miklós testvére. Fiatalkoráról nem sokat tudunk. Feltételezések szerint Budán jogot hallgatott, majd Szathmáry Király György mellett pártvaristáskodott. 1784-től 1786-ig a miskolci református egyház főgondnoka. 1786–1789 között Szabolcs megye első alispánja. 1786-tól 1789-ig helytartótanácsos, majd 1806-tól a Hétszemélyes Tábla ülnöke. Az 1790-es országgyűlésen Borsod vármegye követe, a tiszántúli református nemesség vezéralakja. A Habsburg trónfosztásról a brit és a porosz udvarral tárgyaló magyar nemesi csoport egyik tagja. Ekkor Kazinczy epigrammát írt hozzá az országházban: *Impromptu helytartói Consil. Vay József úrra, midőn a' meg-hasonlott Ország' Rendjeit egy értelemre hozta* (GERGYE/KAZINCZY 1998, 71) és 1827-ben született meg *A' Vay József' képénél* (GERGYE/KAZINCZY 1998, 97) című epigramma. 1796-tól haláláig a tiszáninneni református egyházkerület főgondnoka. Működése idején az egyházkerület hét egyházmegyére bontották. Az 1802-es, 1805-ös, 1807-es és 1811-es országgyűlésen Szabolcs vármegye követe. 1796-tól 1821-ig a sárospataki kollégium főgondnoka, mecénása, az iskolai oktatás reformátora. 1810-ben új tantervet fogadtatott el az iskolában. A miskolci szabadkőműves páholy vezetője. A Hétszemélyes Tábla ülnöke, 1805-től udvari tanácsos. Felesége Mocsáry Erzsébet (†1813). Két fiuk (Ábrahám, József) és három lányuk (Erzsébet, Johanna és Katalin) élte meg a felnőttkort. (Életről: KAZINCZY Ferenc, *Vay József*, KAZINCZY [1884], 263–265, és *Kihalt Tudósok és Írók*, TudGyűjt, 1822/I, 126–127.)
- (61) *Wesselényi Miklós*: L. a jegyzetmezők előtt.
- (62) *Wagner, 1790 táján*: Wesselényi Miklós arcképét Johann Joseph Neidl (1776–1832) metszette Johann Wagner bécsi festő pasztel festménye után (KAZINCZY Ferencz' *Munkái*. Szép Literaturá, VII, Pest, 1815). Az arckép metszését íj. Wesselényi Miklós készítette Bécsben Kazinczy útmutatása szerint: „*Atyádnak képe eránt még azt vagyok bátor Neked tanácsolni, hogy azt nagyobb formában festessed mint Wagner festette, péld: ok: ülve, kezekkel, 's asztallal. Így asztalára lehetne tenni holmi írásokat, melyben hívatalja tetszenék-ki, 's a' Zsibói épület rajza. Az alagban (Grund) én még a' Laocoon' statuáját szeretném látni. – Így a' kép akár szobáidban fényesen függhetne, akár a' Tempelben melly felől azt jövendőlöm, hogy idővel ott fognak függeni a' Wesselényiek' képei.*” (Kazinczy Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1814. dec. 6., KazLev, XII. köt., 2791. lev.)
- (62) *Referendárius*: Id. Cserey Farkas. L. feljebb.
- (63), (239), (357) *Kaprinai*: L. feljebb.
- (62) *Pesti Pantheon*: Nemzeti Múzeum. „*Köszönöm, hogy aszt [!] a gyönyörű kötelességre felébresztél, hogy a Kaprinai képe mássát a Nemzeti Muzeumba küldgyem; e meg lesz bizonyosan, és*

- ocsmány vétek volna, ha meg nem tenném.” (Cserey Farkas Kazinczy Ferencnek, Kraszna, 1816. nov. 30., KazLev, XIV. köt., 3332. lev.)
- (63), (239), (357) *Lőrinc*: Cserey Lőrinc. L. feljebb.
- (63), (239), (357) *Erdélyi magányos Bibliothecák*: A könyvtárról kizárólag Kazinczy leírásaiból értesülünk, mivel a közel 4000 kötetes, hungarica anyagokat is tartalmazó értékes gyűjtemény nagyrészt Cserey Farkas még életében eladta, megmaradt része pedig beolvadt az Erdélyi Múzeum Egyesület Könyvtárába.
- (239), (357), (439) *első ittlétemkor (1805)*: Kazinczy először 1805. okt. 24-én indult Erdélybe. Okt. 28-ától november 2-áig Wesselényi Miklós zsbói birtokán tartózkodott. (KAZINCZY 2009, 211–213.)
- (239), (358), (439) *Broglie-báz*: francia arisztokrata család.
- (239), (439) *Incunábula* (inkunábulum) (lat.): ősnymtatvány, 1501 előtt megjelent nyomtatvány.
- (239), (439) *princeps editio* (lat.): első kiadás.
- (63), (239), (439) *Báthory András [...] Breviáriuma*: A római szertartáskönyvet a királytól 1583-ban kapta ajándékba Báthory (VERESS 1905, 5).
- (239), (439) *Bethlen Farkas Historiajának Keresdi kiadása*: Bethlen Farkas (1639–1679) *Historia de Rebus Transsylvanicis* (Nagyszeben, 1782–1789, RMK II, 2036.) című munkáját a szerző testvére, Bethlen Elek (1643–1696) kezdte el nyomtatni a keresdi várból felállított nyomdájában, 1684-ben. Thököli Imre 1690-es támadása miatt a nyomtatást a 832. lapon megszakították és a példányok egy részét a nyomdával együtt Segesvárra szállították. Ezeknek a példányoknak jelentős részét később a Bethlen család visszavitte Keresdre és elajándékozta. A keresdi példányok másik részét ládába zárták és a vár pincéjébe falazták. Ezek idővel tönkrementek. A Segesváron maradt példányok közül a Rákóczi-szabadságharc alatt sok megsemmisült vagy szétszóródott. A XVIII–XIX. század folyamán több példány is felbukkant Erdélyben. Eddig megjelent, általunk használt modern kiadása: BETHLEN Farkas, *Erdély története* I–V., ford. BODOR András, KASZA Péter, S. VARGA Katalin, a jegyzeteket és a mutatókat írta PÁLFFY Géza, ill. KRUPPA Tamás, szerk. JANKOVICS József, Bp., 2000–2010.
- (63), (239) *Don Quixotte első spanyol kiadása: El ingenioso hidalgo Don Quixote de la Mancha – Az elmés nemes Don Quixote de la Mancha*, Madrid, 1605.
- (63) *Birkenstock*, Johann Melchior Edler von (Heiligenstadt, 1738 – Bécs, 1809): császári udvari tanácsos, iskolareformátor. A könyvet a Birkenstock fia ajándékozta Csereynek: „*Don Quixotnak első kiadása Spanyol nyelven; eszt nékem a híres Birkenstock fia ajándékozta, hogy Bibliothecámat diszesítse.*” (Cserey Farkas Kazinczynak, Kraszna, 1816, okt. 16., KazLev, XIV. köt., 3312. lev.)
- (63) *Teleki József* (1778–?): kamarás. Gróf Teleki Lajos és Gróf Toldi Sára gyermeke. Felesége: Szerencsy Franciska.
- (63) *Teleki Lajos* (?–1815): széki gróf, erdélyi kormányshéki elnök, az erdélyi főkormányshék valóságos belső tanácsosa, kamarás. Felesége: Toldi Sára. Gyermekeik: Krisztina, Kata, József, Zsófia, Juliánna (TELEKI 1819, 30).
- (63) *Toldi Sára*: Gróf Teleki Lajos felesége. A kamarás Teleki József (1778–?) édesanyja.
- (63) *Szerencsy Franciska* (Fanni) (1784–?): Teleki József (1778–?) felesége. Szerencsy József és Radvánszky Terézia (1766–1840), Kazinczy kassai barátjának lánya.
- (63) *Teleki Józsefné* (Teleki Zsófia): A kamarás Teleki József (1778–?) testvére, Gróf Teleki Lajos és Toldi Sára lánya, a főkormányshéki tanácsos, gróf Teleki József (†1817) felesége. Apósa: a koronaőr és ugocsaí főispán, Teleki József (†1796).
- (63) *Comáromy* (Komáromy) *György*, kőji (?–1807): Abaúj megye főjegyzője, majd táblabírója. 1793-tól haláláig a sárospataki kollégium főgondnoka. Vay Anna férje. A miskolci Erényes Világpolgárok szabadkőműves páholy tagja.
- (63) *Vay Anna*: Vay Ábrahám (†1796) és gróf Teleki Eszter lánya. Bárónő, Komáromy György felesége.
- (63) *Otomány*: R, Bihar m., ma: Otomani.
- (63) *cousine* (fr.): unokatestvér.
- (63) *A' Gróf*: azaz a kamarás Teleki József (1778–?).

- (63) *Teleki József* (1738–1796): koronaőr és ugocsai főispán.
- (63) *Teleki László* (Szirák, 1764 – Pest, 1821): Teleki József (†1796) és Roth Johanna (†1813) fia. 1787-ben tért haza nyugat-európai útiról, melyre ügyvédi vizsgái után indult. Másfél évet töltött Göttingenben, majd Németországban, Franciaországban, Hollandiában és Svájcban időzött. 1787-től az erdélyi kormányzék tiszteletbeli titkára, 1791-től kamarás, 1792-ben erdélyi kir. táblai ülnök. Az 1790-es országgyűlésen Máramaros követe, majd a Kolozsvári Református Kollégium kurátora. 1802-ben a Duna-melléki kerület református egyház világi főgondnoka. 1803-tól a Királyi Tábla bírója. 1811-ben Somogy megye főispáni helytartója. A Marczibányi jutalomosztó bizottság elnöke. 1819-től a Hétszemélyes Tábla bírása. Felesége: báró Mészáros Johanna. Kuun Géza szerint az 1820-as évek „*legmagyarabb szellemű főura*” Pesten (KUUN 1902, 8).
- (63) *Kormányzékai Tanácsos* (Teleki József) (1777–1817): Teleki József (†1796) és Roth Johanna (†1813) fia. Felesége: Teleki Zsófia, általa a kamarás Teleki József (1778–?) sógora.
- (65) *John metsze rézbe*: Friedrich John (Marienburg, 1769 – Marburg, 1843) Bécsben dolgozó reprodukciós rézmetsző, a pontozómodorú technika népszerűsítője. 1804-ben készítette el Kíninger nyomán Kazinczy rézmetszetét.
- (65) *Rost*: lipcsei képerkeskedő és antikvárius. Cserey Farkas több értékes antik darabot vásárolt boltjából, 1808-ban ő készítette Cserey számára Friedrich John Kazinczy-arcképét ábrázoló gyűrűjét: „*Most képedet fel küldöttem Lipsiába Rosthoz, hogy a szerint gyűrű kőbe fel emelt munkával ki metczettessen. Bal kezem mutató újján fogom azt gyűrűbe viselni – szívem részin – meljbe holtig lakozol úgy is.*” (Cserey Farkas Kazinczynak, Kraszna, 1808. aug. 17., KazLev, VI. köt., 1338. lev.)
- (65) *wie folgt* (ném.): ahogy következik.
- (65) *dieser & kommt in dem vom Zsibó datierten* _____ *Brief* (ném.): ez a & a zsbói datált _____ levélből származik.
- (65) *Zsibói Caesar*: a zsbói istálló egyik lova.
- (357), (438) *wie folgt* (ném.): ahogy következik.
- (238), (357), (438) *Balechou*, Jean Joseph (Arles, 1715 – Avignon, 1764): rézmetsző. Kazinczy kedvelte Vernet festményeiről készült rezeit, Bécsben Artaria könyvkiadó és antikváriusnál vett néhány darabot belőlük (KAZINCZY 2009, 291).
- (238), (357) *két India*: Elő- és Hátsó-India. Elő-India maga az Indiai-félsziget, amely a XIX. század első felében szinte teljesen egészen brit gyarmat. Hátsó- vagy Utó-India a legkeletibb fekvésű félsziget Dél-Ázsiában, Elő-India északnyugaton határolja. A mai Thaiföld és Maláj-félsziget.
- (239), (357), (438) *Sickel*: Feltételezhetően Friedrich Ludwig von Sckellről (1750–1823) van szó. Sckell kertészdinasztia gyermeke, a pfalzi választófejedelemség építészeti és kertészeti főigazgatója, 1804-től udvari kertész (BUTTLAR 1999, 194).
- (357), (438) *Vernet' Zivatarát, is találtam, de nem Csendét is, és a' Ferdőket*: Vernet (1714–1789) francia tájképfestő, a plein air festészet úttörője. Említett művei: 1. *Viharos tó hajótöröttekkel / Zivatar. 2. Csend / Szélcsend – Mer Calme. 3. Fürdőzők – Les Baigneuses.* A Balechou által metszett Vernet-képeket Kazinczy 1808-ban Bécsben vásárolta meg. (A festményekről bővebben: KAZINCZY 2009, 291.)

14. jegyzetmező (Vay Miklós külföldi utazásai, a vacsora, Pallásthyék)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Negyedik levél, Kraszna, Jún. 28d (63–65)

26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., VI. levél (259–262)

- (63), (259) *Emlékeztetém a' Grófot azon vacsorára / leülünk a' vacsorához*: A vacsoráról szóló beszámolólt szinte teljesen megegyező megfogalmazásban a *Pályám emlékezete* szövegeiben is olvashatjuk (KAZINCZY 2009, 109 és 676–679). A vacsora résztvevői: Gróf *Teleki Lajos* (†1815), fia, gróf *Teleki József* (1778–?), Teleki Sámuel (†1822), Vay Miklós (†1824) és Teleki Lajos veje, Teleki Zsófia férje: Teleki József (†1817).

- (63) *Teleki Sámuel* (Gernyeszeg, 1739 – Bécs, 1822): erdélyi udvari kancellár. 1802-ben nyitotta meg a nagyközönség előtt marosvásárhelyi tékáját.
- (64), (259) *Vay Miklós / Generális* (Serke, 1756 – Pest, 1824): császári és királyi kamarás, dandártábornok. 1762 körül a sárospataki kollégium diákja, 1776-ban kezdte meg hadi tanulmányait a bécsi akadémián és felvételt nyert a bécsi Koronázott Reményhez szabadkőműves páholyba, ahol 1781-ben már mesterként jegyzik. Baráti kapcsolatot tartott fenn a bécsi magyar testőr-írókkal, Báróczy Sándor (1737–1809) egyik legjobb barátja volt. 1779-ben tanulmányai befejezése után alhadnagyként szolgált Aradon, majd 1781-től Észak-Csehországban állomásozott. 1783-ban II. József bárói ranggal ajándékozta meg, így a család protestáns ága is felemelkedett az arisztokrácia közé. 1784-től Németalföldön, majd ismét Csehországban és Szlavóniában szolgált. 1785–1788 között franciaországi és nagy-britanniai körutat tett. 1787. november 22-én a Royal Society tagja lett, így Köleséri Sámuel (1729) és Podmaniczky József (1780) után ő lett a brit tudós társaság harmadik magyar tagja. Londoni tartózkodása idején találkozott Széchényi Ferencel. 1804-től a Tisza- és Körös-vidék folyószabályozásának királyi biztosa. Angliából korszerű gépeket hozott haza, amelyekkel fejleszteni tudta gazdaságát. Felesége: Adelsheim Johanna (1776–1863). Az ő tiszteletére keresztelték Kazinczy Eugéniát Nicolaissának is (Kazinczy Ferenc Cserey Farkasnak, 1807. dec. 8., KazLev, V. köt., 1199. lev.). Kazinczy megemlékezett róla Pantheonjában: KAZINCZY [1884], 266–278. (Életéről: SZAKÁLY 2003.)
- (64), (261) *Generális' szeméi Belgrádnál annyira elgyengültek*: Vay Miklós jobb szeme a török háborúban sérült meg, amikor ott tüzérkapitányként szolgált.
- (64) *Genie Corps* (ném.): hadmérnöki kar.
- (64), (259) *Instrumentum* (lat.): műszer, eszköz.
- (64), (259) *Ramsden*, Jesse (Salterhebble, 1735 – Brighton, 1800): fizikus, tudományos technikai műszerek feltalálója, készítője, 1786-tól a Royal Society tagja, csillagász. Tudományos körökben az általa tökéletesített szögmérő szerkezettel, a teodolittal vívott ki magának elismerést. Jelentős érdemei vannak az optikai lencsék csiszolása fejlesztésében. Vay több műszert is vásárolt tőle, valamint Vay egyik találmányát, egy távolságmérő eszközt együtt tökéletesítették (SZAKÁLY 2003, 79).
- (64), (259) *Herschel*, Friedrich Wilhelm (Hannover, 1738 – 1822): angol csillagász, optikus. 1781-ben felfedezte az Uránuszt, majd 1787-ben a bolygó két holdját, a Titániát és az Oberont. 1781-től a Royal Society tagja.
- (64) *Hajmérő*: A mikroszkóp elődjének tekinthető nagyító, amely a „*hajszálat 120szor vastagabbnak mutatja*”. Részletes leírást l. KAZINCZY 2009, 109.
- (64), (259) *Klopstock*, Friedrich Gottlieb (1724–1803): német költő, Kazinczy költészetének egyik ihletője.
- (64), (260) *két Kir. Herczeg / két Királyfi* (III. György) (1738–1820, uralk.: 1760–1820): két fiáról van szó. III. Györgynek nyolc fia volt.
- (64), (261) *XVI. Lajost Cherbourgig kísérté*: Vay nem XVI. Lajos kíséretével érkezett Cherbourgba. Vay korábban, 1786. május 23-án érkezett a francia halászfaluba. XVI. Lajos (1754–1793, uralk.: 1774–1792) pedig 1786. június 22-től június 26-áig tartózkodott itt kíséretével. Vay ezt megelőzően összeismerkedett a királyi látogatást előkészítő arisztokraták egyikével, így a látogatás alatt végig az uralkodó közelében tartózkodhatott (KAZINCZY 2009, 679 és SZAKÁLY 2003, 66, 72–74).
- (64) *Jäger* (ném.): vadász.
- (64), (259) *Zsolcza*: Alsózsolca, a Borsod megyei település, a Vay család birtoka.
- (259) *experimentum* (lat.): tudományos kísérlet.
- (260) *solidus Tudományok* (lat.): természettudományok.
- (260) *Landsdow*: Vay Landsdowne első őrgrófjával, Fitzmaurice William Pettyvel akart találkozni. Petty 1782–1783 között Nagy-Britannia miniszterelnöke volt.
- (260) *Banks*, Joseph. III. György bizalmi embere, botanikus, Cook kapitány utazótársa, politikus. 1773-tól a kew-i királyi botanikus kert igazgatója, 1778-tól haláláig a Royal Society elnöke. Vayval először 1786 őszén találkozott. 1790-es londoni látogatásán Banks közvetítésével próbált a brit miniszterelnök, íj. William Pitt közelébe férkőzni, hogy a Habsburg trónfosztást

- követelő rendi mozgalmak szövetségeként megnyerje Magyarország számára Angliát. (Vay-val való kapcsolatáról: SZAKÁLY 2003, 113–133, illetve SZAKÁLY 2005.)
- (260) **Fonó-szer**: Az első folyamatos fonásra alkalmas gépet Vay 1787-ben vette meg Stephensontól. A gép műszaki leírása és szabadalomlevele megjelent a *Hadi és Más Nevezetes Történetekben* 1789-ben. Közli: SZAKÁLY 2003, 165–166.
- (260) **ferslág** (ném.): rekesz, rejtekhely. A textilipari találmányok kivitelét a brit kormány nem engedélyezte, ezért Vay a gépkatrészeket könyvesládákba rejtette. A legújabb kutatások szerint a gépkatrészeket nem Fiumén, hanem Hamburgon keresztül hozatta haza (SZAKÁLY 2003, 165).
- (260) **Praeceptor** (lat.) (publicus praeceptor): köztanító, tanár. (KAZINCZY 2009, 678–679).
- (260) **Cellárius** (Christoph Cellarius) (1638–1707): a hallei egyetem retorika- és történelemprofesszora, tankönyvíró, latin nyelvű történeti művek szerzője. A *Pályám emlékezetéből* tudjuk, hogy Vayt Cellarius *Vocabularium*-ával „kínózták” (KAZINCZY 2009, 678). Az idézett mű: *Liber memorialis contractus vocabula, primitiva, nec non derivatia, cum compositis familiarioribus exhibens* (Győr, 1743). L. KAZINCZY 2009, 1146.
- (260) **Leingrúbeni Academia**: bécsi mérnökképző főiskola. (KAZINCZY 2009, 1146.)
- (261) **Bernoulli tanítványa**: A holland–svájci származású Bernoulli családból több kiváló matematikus- és fizikusprofesszor is származott. Johann (1667–1748) és Jacob (1654–1705) a család legnevezetesebb természettudós tagjai, Leibniz tanítványai. A testvérpár elsőként tanította Leibniz tanait a bázeli egyetem matematika tanszékén, amelynek előbb Jacob, majd Johann volt a vezetője.
- (261) **Szilágyi Márton**, piskárosi (1748–1770): Szilágyi Sámuel fia. 1773-tól haláláig a sárospataki kollégium fizika- és matematikatanára.
- (261) **Debreczeni Szuperintendens**: Szilágyi Sámuel (1719–1785) 1765-től haláláig tiszántúli református püspök, műfordító, a debreceni kollégium tanára. Kazinczy közli életét: K. F., *Debreczeni Szuperintendens Piskárosi Szilágyi Sámuel’ Élete*, TudGyűjt, 1822/3, 124–125.
- (261) **Leopoldnak Frankfurti koronázására jelent-meg**: Vay miután beteg szemét sem Párizsban, sem Londonban nem tudta meggyógyíttatni, Göttingenben kereste fel Richter professzort, majd Frankfurton keresztül tért haza Magyarországra. Időközben részt vett II. Lipót 1790. szept. 30-ai koronázási ünnepségén (SZAKÁLY 2003, 135).
- (261) **Iement Languedokba, a’ csatornát szemlélni**: A szigetország első csatorna-vállalkozását Bridgewater hercege létesítette Languedoc csatornáin. A herceg a Worsleyben található szénlelőhelyeit azzal tette versenyképpé, hogy bányájától víziutat építtetett ki Manchesterig (SZAKÁLY 2003, 84).
- (261) **a’ Hasonlíthatatlan**: Báró Vay Miklósné Adelsheim Johanna (Pforzheim, 1776 – Golop, 1863): 1799-től báró Vay Miklós felesége.
- (261) **Atyjának testvére Fő-Vadászmester**: Kazinczy itt vélhetően Adelsheim Lipótra, Johanna egyik nagybátyjára gondol. Johanna édesapja Adelsheim Kristóf (†1784) 1775-től pforzheimi főerdőmester és Frigyes Károly őrgróf kamarása. 25 testvére közül 12 élte meg a felnőttkort. A Johannához legközelebb álló nagybácsi, Adelsheim Lipót a szardíniai sereg kapitányaként szolgált, de 1784 körül elhagyta a hadi szolgálatot és úgy döntött, hogy a természettudományoknak és az erdészetnek szenteli életét (ADELSHEIM 1888, 9). Valószínűleg belőle lett később fővadászmester. Kazinczy kéziratos jegyzetei is erre utalnak: „*Generális Báró Vay Miklós elvette Báró Adelsheim Joannát, kinek atyja testvére volt a’ Bádeni Herceg Fő-Erdő-Mesterének (ez ott Ország-Bároi méltóság), és első ember az egész Nagy-Hercegség’ Tisztviselőji közt, ’s a’ Generálisné a’ Nagy-Herceg udvarában neveltetett.*” (MTAKK K 624, 13a.)
- (261) **azon Udvarnál neveltetett, hol az Orosz Császárné, Svéd és Bajor Királynék**: Miután Adelsheim Johanna szülei korán meghaltak, a kislányt előbb apjának egyik rokona, Stetten főudvarmester özvegye vette pártfogásba. Itt ismerkedett meg Amáliával, Karolinával, a későbbi bajor királynével és Luizával, aki később Oroszország cárnéje lett. Az 1780-as évek második felétől 1790-ig keresztanyjánál, Draiss kormánytanácsos házában nevelkedett Karlsruhéban, majd Frigyes Károly udvarában tanult, mivel keresztapját, Draiss-t más hivatalba helyezték. Az udvar-

ban együtt nevelkedett Friderikával a későbbi svéd királynéval, és Máriával, a braunschweigi hercegnével (ADELSHEIM 1888, 10–14).

- (261) *Két gyermekeket, Miklóst és Lajost: Vay Miklós* (1802–1894). A szabadságharc előtt, illetve a kiegyezés után fontos politikai posztokat betöltő politikus. Az 1820-as években Zala vármegye főispánja, 1831-ben, a koleralázadások idején kormánybiztos, majd koronaőr, helytartótanácsos. A szabadságharc bukása után visszavonult a közélettől. A kiegyezés után ismét koronaőr, a főrendiház elnöke. *Vay Lajos* (1803–1888): borsodi főispán. (KAZINCZY 2009, 1147.) Kazinczy 1815-ben Zsolcán találkozott a két fiúval, akiknek kiváló képességeikről, példás neveltetésükről több levelében is megemlékezik (pl.: Kazinczy Helmezy Mihálynak, Széphalom, 1815. jún. 2., KazLev, XII. köt., 2914. lev.).
- (261) *Pestalozzi*, Johann Heinrich (1746–1827): pedagógus. Korának leghatásosabb pedagógia módszerét dolgozta ki, amely az emberi képességek fejlesztésére fektette a hangsúlyt. Kazinczy követendő nevelési elvként tekintett Pestalozzi módszerére.
- (261) *Szilvási* (Váradi) *Szabó János* (1783–1864): a Vay család nevelője. Vay Miklós 1807-ben a heidelbergi egyetemre küldte, hogy tanulmányozza Pestalozzi módszerét. Az egyetemi évek után Szabó 1810-től 1811-ig Pestalozzi yverdoni intézetében bővítette ismereteit. 1816-ban cikket jelentetett meg Pestalozzi módszeréről, melyben bejelentette, hogy Pestalozzi módszertan könyveinek lefordítására készül (VÁRADI SZABÓ János, *Jelentés a' két Magyar Hazához, Hazai 's Külföldi Tudósítások*, Nro. 45. Toldalék, 1816. dec. 4.). Pestalozzi elveit ismertető és helyeslő cikke sajtóvitát váltott ki a nevelésügy körében. Erről l. FEHÉR 1999. 1831-től a család salétromvállalkozásának vezetője. Arcképét közli: SZAKÁLY 2003, 237.
- (261) *A' Septemv'ir Vay József* (1752–1821): szeptemv'ir, udvari tanácsos, szabadkőműves. Báró Vay Miklós testvére.
- (261) *idősebb fija, József* (1782–1809): Vay József és Mocsáry Erzsébet gyermeke (KAZINCZY 2009, 109).
- (261) *Banks*: l. feljebb.
- (261) *Campe*, Joachim Heinrich (1746–1818): író, műfordító, pedagógus, kiadó, a német felvilágosodás egyik polihisztorja. Vay József (†1809) barátja. Campével kötött barátságáról és külföldön folytatott tanulmányairól bővebben: Kazinczy Cserey Farkasnak, Széphalom, 1809. aug. 21. KazLev, VI. köt., 1537. lev.
- (64) *Barczafalvi Szabó Dávid* (Bodrogkeresztúr, 1752? – Sárospatak, 1828): tanár, író. 1786-tól az első magyar hírlap, a *Magyar Hírmondó* szerkesztője. Külföldi tanulmányai befejezése után 1791-től a sárospataki kollégium matematika- és fizikaprofesszora. Lefordította Johann Martin Miller *Siegwart, eine Klostergeschichte – Siegwart, egy klastromi történet* (Lipscse, 1776) című regényét (Pozsony, 1787).
- (64) *Et heic dii sunt: „és itt vannak az Istenek.”* Lessing *A Bölcs Nathán* (1779) című drámájának mottója. A nevezetes mondatot Lessing *Aulus Gellius Attikai éjszakák* című művéből kölcsönözte. Gellius (130–180) római író, polihisztor. Főműve a latin és görög szerzőktől származó, jogi, történelmi, filozófiai kérdésekkel foglalkozó olvasmányainak kivonatgyűjteménye. A mottó német fordítása: [Tretet ein,] denn auch hier sind Götter! (LESSING, *Nathan der Weise, Ein dramatisches Gedicht in fünf Aufzügen, mit Materialien*, ausg. Joachim BARK, Stuttgart, 1981, 3.) (Gelliusról és művéről: A. G. *Attikai éjszakák*, vál. SIMON Róbert, Bp., 1968, 234–239.)
- (64) *Füger*, Friedrich Heinrich (Heilbronn, 1751 – Bécs, 1818): bécsi udvari festő. Festészeti tanulmányait Itáliában kezdte meg. 1784-től a bécsi Belvedere képtárának igazgatója.
- (64) *három Teleki*: a vacsora résztvevőit l. feljebb.
- (64) *Klopstock, Friedrich Gottlieb*: l. feljebb.
- (64) *Gróf Stolberg*: Christian (1748–1821) és Friedrich Leopold Stolberg (1750–1819) német költők, műveik közösen jelentek meg.
- (261) *Ábrahám atyától* (Vay Ábrahám) (1697–1762): 1735-től 1761-ig a tiszántúli református egyházkerület világi főgondnoka, a sárospataki kollégium mecénása. 1751-től királyi tanácsos. Első felesége: Gyulaffy Borbála (†1743). Szakály Orsolya családtörténeti kutatásai során Adelsheim Johanna család bibliáját megvizsgálta, melyben Vay Ábrahám születési dátuma: 1702 (SZAKÁLY 2003, 16).

- (261) *Czegei Gróf Vas anyától*: gróf Wass Anna (†1776). 1746-tól Vay Ábrahám második felesége. Anyja, Vay Judit révén férje másodunokatestvéré (SZAKÁLY 2003, 17).
- (262) *Pallásthy (Palásthy) Márton* (1754–1789): Koppi Károly tanítványa. A Bécsi Magyar Királyi Udvari Kancellária hivatalnoka. Tanulmányait a piarista rend váci Theresianumában kezdte, 1781-től a pozsonyi *Zur Verschwiegenheit* szabadkőműves páholy, majd 1784-től Born Ignác bécsi páholyának tagja. 1781-től kancelláriai hivatalnok. 1782-től az Egyházügyi Bizottság tagja, de innen az exjezsuiták támadásai miatt egy év múlva távozott. 1784-től kancelláriai titkár. 1785–1788 között peregrinációs utakat tett Berlinbe, Göttingenbe, Londonba, Párizsba és Olaszország több városába. Nekrológját Kazinczy közli (ORPHEUS 2001, 34). Életéről: BALOGH 2008.
- (262) *Koppi Károly József* (Vác, 1744–1801): piarista pap, történész, szabadkőműves. 1759-től a piarista rend tagja. 1767-ben szentelték pappá, majd Nagykárolyban és Vácon tanított. Később Dessewffy József (1771–1843) nevelője, erre utal Kazinczy áthúzott lábjegyzete. 1785-től a pesti egyetem világtörténelem-tanára, 1800-ban az egyetem rektora. Szabadkőműves beavatásának helye és időpontja nem ismert. 1786-ban a pesti Magnanimitas páholy újraalakulásánál már beavatottként vett részt. A Martinovics-féle összeesküvés után perbe fogták és nyugalmazták. 1795-től haláláig történelmi munkáin dolgozva visszavonultan élt. Életéről: KAZINCZY Ferenc, *Koppi Károly*, KAZINCZY [1884], 306. és BALOGH 2008, 20–25. Dessewffy és Koppi kapcsolatáról: FERENCZY 1897, 9.
- (262) *nagy Széchényi* (Széchényi Ferenc) (Fertőszéplak, 1754 – Bécs, 1820): Tolna és Somogy megye főispánja, 1799-től haláláig főkamrás, 1800-tól országbíró-helyettes. 1808-ban az Aranygyapjas-renddel tüntették ki. 1802-ben könyv- és kézirat-gyűjteményét, később nagy-cenki rézmetszeteit felajánlotta a nemzet számára, ezzel megalapította a mai Magyar Nemzeti Múzeumot és az Országos Széchényi Könyvtárat.
- (262) *nagy Pásztory*: Pásztory Sándor (1749–1798) jogász, a Magyar Udvari Kancellária legbefolyásosabb tanácsosa. II. József idején a magyarországi iskolaügyek referense. 1790-től a rendi ellenállás egyik vezető alakja. Szabadkőművesként a Draskovics-féle varasdi, majd a pozsonyi páholy tagja (BORECZKY 1977, 218).
- (262) *Swieten*, Gottfried van (Leiden, 1734 – Bécs, 1803): Gerhard von Swieten fia. 1772-től a bécsi udvari könyvtár vezetője. 1781-től a tanulmányi és könyvvizsgáló udvari bizottság elnökeként a monarchia oktatásügyi és felsőoktatási reformjának vezetője.
- (262) *Jénában E...t*: Johann Gottfried Eichhorn (1752–1827) orientalista, teológus és történétíró, a jénai és göttingai egyetem professzora. Pallásthy, Hissmann és Eichhorn történetével a *Pályám emlékezete* szövegeiben is találkozhatunk. Legrészletesebben: KAZINCZY 2009, 764.
- (262) *Hissmann Mihály* (Nagyszeben, 1752 – Göttinga, 1784): szász származású filozófus, történétíró. 1776-tól a göttingai egyetem professzora. 1784-ben Swieten meghívta a pesti egyetem tanszékére, de korai halála miatt már nem tudta elfoglalni a katedrát. Az erdélyi születésű professzort Swieten meghívása után a hannoveri kormány is maradásra akarta bírni. Fizetését megemelték 200 tallérral és véglegesítették a göttingai egyetemen, ennek ellenére Hissmann a pesti egyetem meghívását fogadta el.
- (262) *Weimári Herceg* (Károly Ágost) (1757–1828): 1775-től a weimari fejedelemség nagyhercege. Goethe tisztelője, támogatója, barátja.
- (262) *általok kedvelve, szolgáltam*: 1784. aug. 9-től Kazinczy Sáros vármegye ülnökeként, majd aug. 30-tól Zemplén megye vizenotáriusaként (aljegyzőként) tevékenykedett. Nov. 29-én Zemplén megye tiszteletbeli aljegyzője lett (KAZINCZY 2009, 978).

15. jegyzetmező (Királyhágótól Nagyalmásig)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Ötödik levél. Nyíres, Jún. 29d. – Hatodik levél, Bács Jún. 30. (68–70)

- (68) *Acer rubrum*: a juharfa latin neve. Kazinczy valószínűleg összetévesztette a fát egy ahhoz hasonló, ún. korai juharral (acer platanoides). A szöveghez fűzött lábjegyzetben említett kéré-

sét Cserey teljesítette: „Egyik leveledbe emlékeztél volt, hogy a Várad felől Nyíresre vivő paiki ut mellett job kézről két *Acer rubrum* állana és én ebből lapjukot külgyek néked – a minapiba Kolosvárra menvén – a leg nagyobb szorgalmatossággal vigyáztam – de sebul az uthoz közel *Acer* fát semmineműt nem találtam – hanem beljeb az utnál, egy rétes völgynek széllén ál egy szép acer isolalva – ennek lapjaibul vettem, és küldök is ide zárva, de ez nem *rubrum*, hanem *Acer platanoides*.” (Cserey Farkas Kazinczynak, Kraszna, 1816. aug. 31., KazLev, XIV. köt., 3255. lev.)

(68) *Tyról*: ma Ausztriához és Olaszországhoz tartozó közép-európai terület.

(68) *Baváriai szélek*: Bavária a mai Németország délnyugati tartománya.

(69) *Csereinek*: Cserey Farkas. L. a jegyzetmezők előtt.

(69) *Gróf Haller János* (Rét, 1774 – Fehéregyháza, 1843): hallerkői gróf, császári királyi kamarás. Haller Zsigmond és Toldalaghy Krisztina fia. Iskoláit Marosvásárhelyen és Kolozsváron végezte. 1806–1807 között nyugat-európai utazást tett, legfőképp azért, hogy az 1801-ben átvett fehéregyházai adósságokkal terhelt, elmaradott birtokát külföldi minták alapján továbbfejlessze. 1809-től cs. kir. kamarás. Első felesége Bethlen Jozefina. Második feleségétől Kleischt Zsuzsannától négy gyermeke született. Elhanyagolt fehéregyházi birtokán hazatérése után Erdély egyik legpéldásabb mintagazdaságát építette ki, amiért „Erdély legjelesebb gazdájaként” emlegették (D. F. 1859).

(69) *Nyíres* (Almásnyíres): Bánffyhunadtól északkeletre, Váralmás községben fekvő falu. 1370-ben az almási várbirtokhoz tartozott. R, Szilágy m., Mesteacănu.

(69) *darunyakú Apoll*: Voltaire (Párizs, 1694–1778) író, filozófus. Utalás a Cserey Farkasnál látott Voltaire-büsztre és Voltaire-idézetre. Apollus a költészet görög istene, ő uralkodik a törvények, a jogrend felett, mindenben, ami szép és jó a világon.

(69) *Algarotti*, Francesco (Velenca, 1712–1764): filozófus, művészetkritikus.

(69) *O détesable Westphalie [...] territoire*: „Ö gyűlöletes Westfália.

Sem jó borod,

Sem jó ágyad, sem

Nincsenek szórakozó helyeid.

Aki tehát ivás

Alvás és evés nélkül akar élni

Az jól teszi, ha a te

Kutya országodban utazgat.” (Balázs Péter fordítása.)

Voltaire, *Épître* LXVIII., 1–3. és 5–9. sor (*Épîtres, stances, et odes, par Voltaire*. I., Párizs, 1823, 164).

(70) *sódarok* (sódár): szárított, füstölt sonka.

(70) *Ugolino*: Dante *Isteni színjáték*ában a pokolban szenvedő alak, aki jégbe fagyva, állati falánk-ságtól vezérelve harapdálta a mellette szenvedő érsek fejét. (Dante, *Isteni színjáték*, Pokol, XXXII. 125.)

16. jegyzetmező (Nagymáson Wass Sámuelnél)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Hatodik levél, Bács, Jún. 30. (70–71)

26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Desseffy Józsefhez MDCCCXVI., II. levél (241–242)

27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Első Szak, 4–5. szakasz (359–360)

28. [Utazások] Erdélybe. 1816., III. Levél (440–441)

(70), (241), (359) *vápa* (ol.): homorúság, hajlat.

(70), (241), (359) *grádicsos* (lat.): lépcsős.

(70), (242), (360), (441) *Nagymás* (Váralmás, Almásvár): R, Fehér m., Almaşu Mare.

(70), (242), (360), (441) *Was / Vas Sámuelné szül. Bethlen Rosália* (1754–1826): grófnő, Bethlen Miklós kincstárnok és Csáky Katalin lánya. Papp Klára kutatásai szerint Csáky Katalin a család erdélyi és magyarországi ágának a birtokszerzési perei következtében bírta rá lányát, hogy

menjen hozzá a felvidéki ághoz tartozó Csáky Antal fiához, Jánoshoz. A házasság azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, Bethlen Rozália nem sokkal apja halála után (1781) elindította a válópert. A Vatikán közel tíz évig tartó per után engedélyezte a válást (PAPP 2009, 66). Második férje: Was Sámuel (1754–1812). A házaspár Nagyalmáson lótenyésztéssel foglalkozott, feljuttatta a cegei kisebbik kúriát (W. KOVÁCS 2004, 24–25). Was Sámuelné jellemzéséről elég korán, már 1817-ben megkezdődtek a viták Kazinczy és az erdélyiek között. Döbrentei, Fricsi Fekete Ferenc és Cserey Farkas élesen ellenezte az asszony magasztalását (Kazinczy Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1817 szept. 5., KazLev, XV. köt., 3486. lev.), míg Cserey Miklós helyesnek vélte a dicsérő szavakat (Cserey Miklós Kazinczynak, Kolozsvár, 1826. febr. 18., KazLev, XIX. köt., 4593. lev.).

- (71) **Bethlen Miklós** (1720–1781): Bethlen János erdélyi kancellár dédunokája, Bánffy György erdélyi gubernátor unokája, Bethlen Ádám (1691–1748) és Bánffy Klára fia. 1751-től kamarás, 1760 körül guberniumi és udvari kamarai tanácsos, 1761-től tartományi főbiztos. Csáky Kata második férje, Was Sámuelné Bethlen Rozália apja.
- (242), (360), (441) **II. József** (Bécs, 1741–1790): osztrák herceg, 1765-től német-római császár, 1780-tól 1790-ig magyar és cseh király.
- (242), (360), (441) **Herczeg' Grasalkowics / Herceg ******: Grassalkovich Antal (1734–1794). Koro-naőr, valóságos belső titkos tanácsos, Bodrod és Zólyom vármegye főispánja. 1783–1794 között főlovászmester. 1784-től birodalmi herceg.
- (71) **Csáky Kata** (1726–1794): Csáky Zsigmond (†1735) kolozsi főispán és Haller Katalin (†1752) lánya, Csáky Borbála testvére. Előbb Bornemissza János Ferenc (†1747), majd Bethlen Miklós erdélyi kincstartó felesége. Imádságos könyvek szerzője, életében három munkája jelent meg (*Mennyei igyekezet [...]*, Kolozsvár, 1768; *Ájzatosság kalauza [...]*, Kolozsvár, 1781.; *Mennyei oltalom [...]*, Kolozsvár, 1788.), majd halála után unokája, Csáky Rozália (†1850) karolta fel a hagyaték gondozását, nagyanyja műveinek kiadását. Első házasságából született Bornemissza Annamária lánya. Második férjétől, Bethlen Miklóstól (1720–1781) 1752-ben született Bethlen Rozália (†1826). Életéről: PAPP 2006., különösen: 24–45.

17. jegyzetmező (A nagyalmási vár, Wass Sámuel emlékköve)

26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., II. levél. (242)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Első Szak, 5. szakasz. (360)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., III. Levél. (441)

- (242), (360), (441) **kisdéd vár / régi váracska** (almásvári vár, Dezsővár): A XIII. század elején a Szent Benedek rendnek volt itt monostora. A várat jelentős uradalmi központként 1370-ben említik először forrásaink, amely a Sebes-Körös vidékéről a Szilágyság felé vezető útvonal ellenőrzését végezte. Építtetője feltehetőleg „Almásmelléki” Györk (1295) fia, Dezső. 1509-ben a Somi család kezére jutott vár. Somi Anna férje, **Balassa Imre** lakta a várat. 1540-ben Balassa Szapolyai János-elleni összeesküvésbe keveredett, Szapolyai hívei elfoglalták a várat. 1594-ben Báthory Zsigmond fejedelem **Csáki** Istvánnak adományozta a várat. A XIV–XVII. század között jelentős magyar főurak, illetve a királyi udvar birtokában állt, míg 1658-ban a Szilágyságba tartó török–tatár sereg felgyújtotta. A megmaradt kövek nagy részét a nagyalmási birtok kiépítésénél használták fel (KARCZAG–SZABÓ 2010, 393–394).
- (242), (360), (441) **bely' asszonya**: Bethlen Rozália (1754–1826): grófnő, gróf Bethlen Miklós erdélyi kincstartó és Csáky Katalin (†1794) lánya. Első férje: **Csáky János** kolozsi főispán. **Második férje**: Wass Sámuel.
- (242), (360), (441) **egy félbe tört, vastag diameterű, 's hornyolt oszlop**: Cserey Farkas tudósítása szerint Wassné Hirschfeld periodikumából (*Theorie der Gartenkunst*, I–V, Lipcse, 1775–1780) keresett mintát férje síremlékéhez (Cserey Farkas Kazinczynak, Kraszna, 1814. márc. 23., KazLev, XI. köt., 2628. lev.). A Cserey-levélben említett Haller-monumentum metszete: HIRSCHFELD, *Theorie der Gartenkunst* (Band 3) Leipzig, 1780. Tab. II. (148.c.).

- (242), (360), (441) *nicht W sondern zwey VV neben einander / vv nicht w / nicht w, sondern vv* (ném.): nem w, hanem vv., / nem w, hanem két vv egymás után.
- (242), (360), (441) *Felírásait a' piedestál / Felírásait a' lábkő*: Was Sámuel halálakor Kazinczy epigrammapárossal emlékezett meg az elhunytól és annak feleségéről: *Gróf Wass Sámuel emlékezetkövére* (GERGYE/KAZINCZY 1998, 85), *Az özvegy* (GERGYE/KAZINCZY 1998, 96). A két verspár először a Haller Gáborral közösen megjelentetett latin és magyar nyelvű kötetben jelent meg: *Groff Vass Samuel emlékezet kövére Jo Barátyai által szerzett gondolatok* (Kolozsvár, 1815). Az emlékkőre Kazinczy *Gróf Wass Sámuel emlékezetkövére* (GERGYE/KAZINCZY 1998, 85) című versét vették: *Grof Wass Samuelnek / Királyi kamarásnak / Hitvesse / Grof Bethlen Rosalia / emelte / MDCCCXIV-ben. / Elrepül Az Élet, Mint a Reggel Édes Álmai / De A Szeretet S A Baráti Hűség / Meggyőzi A Halált S Tuléli A Koporsót. / Szeretet Férj És Barát / Bús Hitvesed E Kőnél Sőhajt Utánad / Ah Emlékezed / Édessé Teszi A Legmérgesebb Fájdalmat.* A sírfeliratot Orosz Endre kutatásai (*A nagymási Dezsővár*, Kolozsvár, 1930) alapján közli: W. KOVÁCS – VALENTIN 2006, 71.
- (242), (360), (441) *megholt férjének / második férjének* (Wass Sámuel) (1752–1812): életéről keveset tudunk. Wass György egyetlen gyermeke, 1790–1809 királyi követ a kolozsvári országgyűlésen. Kamarás támogatta a kolozsvári színház és református kollégium építését, az Erdélyi Magyar Nyelvemelő Társaság és az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság tagja (W. KOVÁCS – VALENTIN 2006, 70–71).
- (242), (360), (441) *Haller Gábor* (1749 – Nagyszeben 1822): hallerkői gróf. Haller László fia, cs. kir. kamarás, erdélyi kincstartó, val. belső titkos tanácsos, a Leopold-rend nagykeresztese, Cserey Farkasné Haller Krisztina apja.

18. jegyzetmező (Bács)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Hetedik levél, Kolozsvár, Jún. 30. (71)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., III. levél (242)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Első Szak, 6. szakasz (360)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., IV. Levél (441–442)

- (71), (242), (360), (441) *Bács*: Sz, ma: Bač.
- (360), (441) *Hunyadi Mátyás* (Kolozsvár, 1443 – Bécs, 1490): 1458–1490 között magyar király, 1469-től cseh király, 1486-tól Ausztria hercege.
- (360), (442) *Bocskaí István* (Kolozsvár, 1557 – Kassa, 1606): 1605–1606 között Erdély fejedelme.
- (71), (242), (360), (441) *Traján* (Marcus Ulpius Trajanus) (53–117): 97-től haláláig a Római Birodalom császára. Uralkodása a római császárság második fénykora. Az első dák háború idején, 101–102 között leigázta a mai Erdély területén élő őslakosságot, a dákokat, elfoglalta a fővárosukat, Sarmizegethusát, majd az ún. második dák háborúban, 105–107 között végleg leigázta királyukat, Decebalust.

19. jegyzetmező (Kolozsváron)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Hetedik levél Kolozsvár, Jún. 30. – Nyolczadik levél, Kolozsvár, Júl. 3. (71–72, 73–77)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., III. levél (243–245, 247)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816, Első Szak, 6–9., 15. szakasz (361, 362–363, 365)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., IV., VI. Levél (442–443, 445)

- (71) *Kraszna*: R, Szilágy m., ma: Crasna.
- (243) *Gubernátor' czifra [...] palotáját*: a kolozsvári főtér keleti oldalán (ma: Főtér 30.) álló barokk stílusú palota 1773–1785 között épült Johann Eberhard Blaumann nagyszebeni szobrász,

- építész tervei alapján. A faragott kövekkel, szobrokkal díszített, teraszos díszes épület a főtér egyetlen barokk stílusú épülete. Itt szállt meg 1817-ben I. Ferenc császár és Karolina Augusztia császárné (GAÁL 1995).
- (71), (243) *Wesselényiék-háza*: A lakóépület (Belső Magyar utca 9.) az 1770-es évek közepén került a Wesselényi család birtokába. Az épület a mai formáját a XVIII. században nyerte el, tágas termeit, ablakos utcafrontját a főúri család igényeihez igazították.
- (71), (243) *Wesselényi / W.* (ifj. Wesselényi Miklós) (Zsibó, 1796 – Budapest, 1850): zsibói birtokos, a reformkori főrendház tagja, az ellenzék vezére. L. a jegyzetmezők előtt.
- (71), (243) *Gyulai Lajos* (Oláhandrásfalva, 1800 – Pest, 1869): Gyulay Ferenc és Kácsándy Zsuzsanna fia, Gyulay Constantzia, Gyulay Lotti és Gyulay Franciska testvére. L. a jegyzetmezők előtt.
- (71), (243) *Döbrentei* (Döbrentei Gábor) (Somlósózlós, 1785 – Buda, 1851): irodalomszervező, fordító, író. A Gyulay család gyermekeinek nevelője, tanítványával, Gyulay Lajossal Kazinczy útítársa Erdélyben. L. a jegyzetmezők előtt.
- (71), (243) *Farkas Sándor a' Bölöni* (Bölöni Farkas Sándor) (Bölön, 1795 – Kolozsvár, 1842): író, műfordító, művelődésszervező. 1810-től a kolozsvári unitárius kollégium tagja, majd joghallgató. 1816 őszétől Wesselényi Miklóssal együtt a marosvásárhelyi ítélőtáblán joggyakornokoskodott. Már fiatalkorában kapcsolatba került Döbrenteivel és Kazinczyval, akik támogatták fordítói tevékenységében. Többek között Schiller *Don Carlos*-át és Goethe *Az ifjú Werther szenvedéseit* is lefordította. Béli Ferenc társaságában Nyugat-Európába, majd 1830–1832 között Észak-Amerikába utazott. Emlékeit *Utazás Észak-Amerikában* (Kolozsvár, 1842) című művében örökítette meg. Nevéhez fűződik Erdély történetének legelső nagyszabású modern kori feldolgozása, amely töredékekben maradt fenn (*Erdély története*i, Marosvásárhely, 2006.). Bölöni Mátyás királytól kezdve a mohácsi vészen át az 1540-es évekig tekinti át Erdély történetét. Az alig száz évet átölelő munkához 1826-ban foghatott hozzá. Erről tanúskodhat 1826-os Kazinczyhoz írott levele, melyben történeti érdeklődéséről ír és Martinuzzi megítéléséről érdeklődik (Bölöni Farkas Sándor Kazinczynak, Kolozsvár, 1826. okt. 12., KazLev, XX. köt., 4693. lev.). Kolozsvár közeleti életében tevékenyen részt vett. Az ő javaslatára indult meg 1833-ban a Nemzeti Casino, egy évvel később pedig a Vívó Intézet. Titkárságot vállalt a kolozsvári játékszínben és ő kezdeményezte 1834-ben a *Vasárnapi Újság* kiadását. Kazinczy 1815 körül írt *Bölöni Farkas Sándorhoz* című versében (GERGYE/KAZINCZY 1998, 130) nagyreményű ifjú tehetségként mutatta be Bölönit. Kis Jánosnak szóló levelében pedig azt írja róla, hogy „*Nékiünk ebben Schillerünk nevededik.*” (Kazinczy Kis Jánoshoz, Széphalom, 1816. márc. 6., KazLev, XIV. köt., 3147. lev.) (Kazinczy és Bölöni kapcsolatáról: GÁL 1932. Fordításairól: LABÁDI 2002a. Felekezeti hovatartozásáról és észak-amerikai útja során tett egyházpolitikai lépéseiről legújabbban: KOVÁCS 2009b.)
- (243) *Bölöni; legelébb ölelének-meg*: ahogy Kazinczy élete egyik legszebb emlékeként tartotta számon az estét, úgy Bölöni számára is meghatározó volt ez a találkozás. Személyes élményeiről Szemere Pálnak számolt be 1816. jún. 30-án: „*Megálj! megálj! Szent tárgy a' miről írni akarok, égi örömek rengnek bennem; o haljad mi történt vélem. – Sietve hívaannak Döbrenteihez, megyek, beléptem; egy öreg nyakamba borul, meg s megcsokol, en vagyok, azt mondja Kazinczy; o hogy állottam előtte, rebegve, elfogodva, csak egy Jó sem jutott eszembe az egész világ tárgyaiból hogy neki szoljak [...]*” (Szemere-Tár, VI. kötet, 1816. [Irodalmi levelezés, versek], 49. sorszám, 424.)
- (71) *lajbli*: ujjatlan felsőruha.
- (72) *nankinet* (nanking) *nadrág*: eredetileg erős, tömött vászonszövet, a XVIII. század végén és a XIX. század elején divatos csónadrág. Nanking, kínai városról nevezték el.
- (72), (243) *Pataki Mózes* (1786–1815): író, a Wesselényi családnál házi tanító. Ifjabb éveiben lefordította Goethe *Egmont*-ját és Schiller *Don Carlos*-át. 1806-tól három évig, majd 1809 végétől az ifj. Wesselényi Miklós házi tanítója. Az ifjú Wesselényi apjaként szerette nevelőjét, halála után a Wesselényi-kriptában temettette el. „*[...] ő azon órától fogva magát nekem; termékeny lelkét, szép érzéseit száraz tudományokba el ölte, 's bé zárta maga előtt a' szép pályát; Ifjusága ró'sa örömeit, szép Ideáljai közt való élését, a' ditső koszorút, 's a' balhatalanságot, mind ezeket tsak egy el rejtett könnyel, de nem reszkető karral vette bé a' barátság oltárán égő emésztő lángokba. – Mit*

adhattam volna én mind ezekért neki? Az egeket áldva adtam volna életemet érte, – de nem – csak adósságot engedett rakni a' haragos ég, 's most midőn leg alább édesíthettem volna napjait, el ragadja ötét, a' nélkül hogy magának 's hazájának élhetett 's nevét nagygyá 's áldottá tehetné volna; – ez a' gondolat nekem nagyon kínos, hogy, az a' ki anyira érdemlené a' fényt, annak áldott neve rut feledékenységbe mennyen. – Miért nem lehetek egy nagy, egy hatalmas ember; hogy az egész Világ előtt nevét imádottá tehetném!” 1814. nov. 3–6. között tanítványával együtt látogatta meg Kazinczyt Széphalmon. Pataki és Wesselényi kapcsolatáról: VÁCZY 1904.

- (72) *Báróné* (nagyajtai Cserey Heléna) (1754–1831): id. Cserey Farkas lánya, ifj. Cserey F. testvére. 1777-től id. Wesselényi felesége. Az erdélyi színjátszás pártfogója. Férje halála után 1811-ig birtokáról intézte a színház ügyeit. Ezzel kapcsolatos levelezéséből kevés maradt fenn. (Kiadva: *Id. W. M. színházi lev.*, Bp., 1983., 100–107. lev.) 1811 után Kolozsváron tanuló fiától értesült a színház ügyeiről.

- (72), (243) *Buczy Emil* (Kolozsvár, 1782 – Kolozsvár, 1839): költő, piarista pap, gyulafehérvári kanonok, Döbrentei Gáborral az *Erdélyi Múzeum* egyik alapítója, szerkesztője. 1801-től 1806-ig a piarista rend tagja. A kolozsvári és beszercei gimnáziumban tanított, majd Bécsben teológiát tanult és világi pap lett. Hazatérve 1816-ig Nagyszebenben retorikát oktatott. Kazinczyval 1805-től állt kapcsolatban. 1816-tól Kornis Ignácéknál, majd Haller Jánoséknál nevelő, végül Nagyszebenben tanár. 1821-től erkölcstant tanított a gyulafehérvári papnevelőben. 1829-től a Batthyáneau könyvtár őre. 1832-től az MTA tagja. 1833-ban bécsi csillagászati tanulmányai után a gyulafehérvári csillagász-torony őre lett. Ebben az időben nevezték ki kanonokká. Tagja volt a Jénai Ásványtani Társaságnak. Kazinczy hozzá írta 1816-ban a *Buczy Emilhez* (GERGYE/KAZINCZY 1998, 177) című episztolát, melyben az együtt töltött erdélyi napokat idézte fel. Az episztolát és az ahhoz fűzött magyarázó jegyzeteit leveleiben közli (Kazinczy B. Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1817, jan., 28. és Kazinczy Ferenc gróf Gyulay Ferenczné, Széphalom, 1816. nov. 18.).

- (72), (243) *Kornis Ignáz gyermekeinek/Kornis' Nevelőjével*: Kornis Ignác (Szeben, 1760–1819) és Teleki Anna gyermekei: Kornis Mihály (Dés, 1796 – Héderfája, 1835), Kornis Károly Ignác (Szentbenedek, 1797 – Buda, 1868).

- (72), (243) *Kenderesi Mihály* (Felsőszálláspatak, 1758 – Kolozsvár, 1824): táblabíró, író. Tanulmányait a nagyenyedi kollégiumban végezte. 1781-től kancellista Szebenben. Az 1791-es erdélyi országgyűlésen Hunyad vármegye követe, majd kormánybiztos titkár. 1807-től az erdélyi kormánybiztos valóságos, belső titkos tanácsosa.

- (72) *Virág Benedek* (Dióskál, 1754 – Buda 1830): költő, műfordító. A pálos rend szerzetese, felszentelése után 1781-ben Székesfehérváron kezdett tanítani, majd a rend feloszlatása után világi papként folytatta az oktatást. 1794-től a Batthyány családnál nevelő. Üdvözlő verssel köszöntötte Kazinczyt kufsteini fogsága után és Kis Jánossal együtt Kazinczy legszűkebb alkotói köréhez tartozott 1808-ig (HÁSZ-FEHÉR 2010, 375–377). Ekkor azonban Budára költözött és visszavonultan élt. Ódaköltészete és fordítói tevékenysége is jelentős. Életében kétszer is megjelentek munkái (Pest, 1799, és uo. 1822).

- (73) *Báró Wesselényiné [...] a' Báró*: Cserey Heléna és fia, ifj. Wesselényi Miklós.

- (73) *Consiliárius*: tanácsos, azaz Kenderesi Mihály.

- (73) *Erdély' legnagyobb reményű ifjúja*: Az 1805–1806-os megyegyűlésen tartott beszédet Kazinczy megjelentette. A beszédet ifj. Wesselényi Miklósnak „princeps juventutis Hungaricae-nak” (a legelső magyar ifjúnak) ajánlotta.

- (73) *Dónát János* (Neuzelle an der Oder, 1744 – Pest, 1830): rézmetsző, festő, a klasszicista stílus-irányzat képviselője. 1766-tól a bécsi akadémián Meytens, Weiröter és Schmutzer tanítványaként kezdte meg tanulmányait. Mitológiai és vallásos tárgyú kompozíciói mellett főként arcképeket festett. 1810 körül költözött Pestre.

- (73) *Ami Freron* (Élie Catherine Fréron) (Quimper, 1719 – Párizs, 1776): kritikus, újságíró. 1754-ben indította *Année littéraire* című folyóiratát, melyben a francia filozófusokat, főleg Voltaire-t támadta. Neve összeforrt az író személyét rágalmozó kritikával. Ami Freron mögött Kisfaludy Sándor alakja rejtőzik. Kazinczy egyik magánjellegű levelében a készülő *Erdélyi Levelek*ről azt írja, hogy művével még az az Ami Freron is elégedett lesz, aki 1816. ápr. 14-én Ruszek Jó-

zsefnek írt levelében kritizálja az ő szépirói tevékenységét (Kazinczy Kis Jánosnak, Széphalom, 1817. febr. 22., KazLev, XIV. köt., 3384. lev.). A kor legnépszerűbb költőjének poétikai teljesítményét Kazinczy nem sokra értékelte. Nemtetszésének 1809-ben az *Annalen*ben, az *Erdélyi Múzeumban*, majd a *Tövisek és vinágokban* híres epigrammájával hangot is adott. A *Mondolat* megjelenése után Kisfaludyt gyanúsította annak szerzőségével. Miután kiderült, hogy Kisfaludynak nincs köze a nyelvújítási kísérleteket támadó műhöz, Kazinczy többször is kísérletet tett a feszült viszony enyhítésére. Próbálkozásai azonban sikertelenek maradtak. Kisfaludy 1816-ban Rumyhoz írt levelében egy újabb békülési kísérletet utasított vissza. Miután a Kazinczyt sértegető levél eljutott Széphalomra is, Kazinczy nem tett több lépést a békülés érdekében (BÍRÓ 2010, 546–553).

- (73) **Bátori István**, ifj., Somlyói, Somlyai (Szilágyssomlyó, 1533 – Grodno, 1586): erdélyi fejedelem (1571–586), Lengyelország királya (1576–1586), váradi főkapitány (1561–1571).
- (73) **bonis bonus, malis malus** (lat.): A jókhoz jó, a rosszakhoz gonosz. Báthory István jelmondata.
- (74) **Füger**, Friedrich Heinrich (Heilbronn, 1751 – Bécs, 1818): festő.
- (74) **Fügernek egy tuschban másolt darabja volt: Antiochusz és Stratonice**: Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzaiban* olvasható szerelmi történet szerint Antiochus a Szíriai Birodalom hercege beleszeret apja fiatal feleségébe, Sztratonicéba. Szerelmi sóvárgását nem meri bevallani sem apjának, sem szerelmének, ezért úgy dönt, hogy elhanyagolja magát és ágyban fekvé várja a halált. Orvosa azonban rájön, hogy a fiú a szerelemtől szenved és elmondja az uralkodónak. Erre a király fiához adja Sztratonicét és őket teszi meg Felső-Ázsia uralkodó párjának (PLUTARKOSZ (II) 1978, 728–730). A szerelmi történetet a képzőművészet számtalanszor feldolgozta. A téma legkorábbi ábrázolásai a reneszánszból ismertek. Füger 1790-ben készült festményét Nagy Sámuel még bécsi tanuló éve alatt másolta le, amelyért a bécsi akadémia jutalommal díjazta.
- (74) **porte-feuill** (fr.): portréfüzet.
- (74) **Avenarius**: kasseli származású festőművész. Párizsi és római tanulmányai után zongora- és rajztanárként került az erdélyi arisztokrata családhoz. 1820-ban Budára költözött. 1951-ig egyetlen munkája sem volt ismeretes, ekkor azonban Hunyady Ferenc a Szépművészeti Múzeumban letétbe helyezte Brunszvik Julianna festményét, amelyen az „Avenarius pinx.” jelzés olvasható. (BÍRÓ 1952)
- (74) **Haller János** (Rét, 1774 – Fehéregyháza, 1843): hallerkői gróf, császári királyi kamarás. Haller Zsigmond és Toldalaghy Krisztina fia. Iskoláit Marosvásárhelyen, majd Kolozsváron végezte. 1806–1807 között nyugat-európai utazást tett, legfőképp azért, hogy az 1801-ben átvett fehéregyházai adósságokkal terhelt, elmaradott birtokát külföldi minták alapján továbbfejlessze. 1809-ben cs. kir. kamarássá nevezték ki. Első felesége Bethlen Jozefína. Második feleségétől, Kleischt Zsuzsannától négy gyermeke született. Hazatérése után elhanyagolt fehéregyházi birtokán Erdély egyik legpéldásabb mintagazdaságát építette ki, amiért „Erdély legjelesebb gazdajaként” emlegették (D. F. 1859).
- (74) **Bethlen Imre** (?–1834): az iktári Bethlen család Balás ágához tartozó családtag. B. Sándor (†1793) és Bethlen Karolina fia. bethleni gróf, cs. kir. kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, előbb Küküllő, majd Alsó-fehér megye főispánja. A Szent István-rend kiskeresztése. Külföldi tanulmányai idején, az 1790-es évek végén élénk levelezést folytatott Aranka Györggyel, Németországban akarta megvetni annak a tervnek az alapjait, amely beszámolója szerint az „egész magyar Litteraturát felsegítette” volna, de tervét nem sikerült megvalósítani (PERÉNYI 1918, 39). Irodalommal is foglalkozott, 1793-ban Ayrenhof mintájára kiadott egy vígjátékot (*A postazúg, vagy a nemesen uralkodó indulatok*), illetve romantikus drámát írt (*A szép Abellina, avagy a bölts öreg*). Idősebb korában a történelmi tanulmányok érdekelték, II. Rákóczi György kora felé fordult. Felesége: Bethlen Rozália. (Életről bővebben: LUKINICH 1927, 494.)
- (74) **Nagy Sámuel** (Kolozsvár, 1783–1845): rézmetsző, szobrász, kalligráfus. A kolozsvári és nagyenyedi kollégium rajz- és szépirás tanára. 1803-ig Nagyenyeden tanult, majd 1804–1809 között a bécsi akadémia növendéke volt. Bethlen Gáborról készült 1806-os képe felkeltette Döbrentei érdeklődését. 1811–1812-ben Teleki József gernyeszegi kastélyának szobáit márvá-

nyozta. 1812-ben gróf Bethlen Gergely (†1816) segítségével a kolozsvári kollégium rajz-professzorává léptették elő. 1814-től Döbrentei az induló *Erdélyi Múzeum* több metszetét is vele készítette. (Bethlen Gergely – 1814/I. füz., (melléklet); Batthyány Ignác – 1815/II. füz.; gróf Teleki József – X. füz. Tervezett, de a folyóiratban nem közölt metszetek: id. Cserey Farkas – IV. füz., Haller László – VI. füz., gróf Teleki Ferenc – VII. füz.) 1815-ben Döbrentei erdélyi körútra szeretne volna vinni tanítványával, Gyulay Lajossal, hogy Erdély legszebb tájait megfesse. Elfoglaltsága miatt azonban az út nem valósult meg (Döbrentei Kazinczynak, Kolozsvár, 1817. jan. 14. KazLev, XV. köt., 3355. lev.). Döbrentei az évek elteltével egyre inkább elégedetlen lett Nagy munkáival (NAGY 1903/1908).

(74) *Académiai examen* (lat.): akadémiai vizsga.

(75) *Döme* (Döme Károly) (Komárom, 1768 – Pozsony, 1845): író, egyházi író, fordító.

(75) *Rudnay Sándor* (Vágstentereszt, 1760 – Esztergom, 1831): hercegprímás-érsek, bíboros. 1809-től szenttamási prépost, udvari tanácsos és kancelláriai előadó. 1815-től erdélyi püspök. 1819–1831 között Magyarország hercegprímása. 1820-tól esztergomi érsek. Az ő idején kezdtek meg az esztergomi bazilika építését. 1830-ban ő koronázta királlyá V. Ferdinándot.

(75) *Batthyányi és Mártonffi* (Batthyány Ignác és Mártonffy József): Erdély korábbi püspökei.

(75) *Szabó János* (Köszvényes, 1767 – Kolozsvár, 1858): királyi tanácsos, kolozsmonostori apát, kanonok. A gimnáziumot Marosvásárhelyen végezte, a bölcsészkart Kolozsváron, majd a teológiát Pesten. 1791-ben szentelték fel pappá. Marosvásárhelyen, majd Kolozsváron segédlelkész. 1796-tól egyházi jogot és egyházi történelmet tanított a károlyfehérvári líceumban. 1798-tól gróf Eszterházy János fiainak, Dénesnek és Lászlónak nevelője. 1809-től károlyfehérvári plébánus és kanonok. 1813-tól kolozsvári plébánus. 1819-től kolozsmonostori apát és királyi tanácsos.

(75) *D.*: Döbrentei Gábor.

(75) *A' Szent Írás és a' Természet*: Említett munka: SZABÓ János, *A Szent Írás és a természet szava a földnek és az emberi nemnek némely főbb változásairól*, Kolozsvár, 1803.

(75) *Kenderesi Mihály* (Felsőszálláspatak, 1758 – Kolozsvár, 1824): táblabíró, író, valóságos, belső titkos tanácsos.

(75) *Zsombori László*: (Sombori László) (Szentgyörgy, 1755/1756 – Szentgyörgy, 1812): ügyvéd, költő, Kenderesi barátja. Tanulmányait Nagyenyeden végezte, majd a marosvásárhelyi királyi táblánál hivatalnokoskodott. Később ügyvédként helyezkedett el. Az 1809-es erdélyi országgyűlésen követként vett részt. Kazinczy *Sylvester* című művében Aranka és Buczy Emil mellett a klasszikus mértékes verselés erdélyi meghonosítójaként emlegeti. Barátja halála után ki akarta adni Kenderesi műveit. (Életről bővebben: OROSZ 1991.)

(75) *Buczy*: Buczy Emil.

(75) *Elekes János* (Gyergyóújfalu, 1770 – Veszprém, 1816): 1801-től a piarista rend tagja, 1804-től Szegeden, 1809-től 1811-ig Kolozsváron felügyelőtanárként oktatott. 1813–1814-ben Nyitrán és Szentgyörgyön volt teológus. Alkalmi verseléssel foglalkozott. Több magas rangú erdélyi számára írt köszöntő- vagy gyászverset.

(76) *Vályi Nagy Ferenc* (Felsővály, 1765 – 1820): költő, műfordító, filológus, református lelkész, professzor. Iskoláit a sárospataki, majd a miskolci református kollégiumban kezdte, majd ugyanitt tanár és igazgató. Nagyon korán, 1787–1788 között jelentkezett rövidebb, vegyes műfajú alkotásaival a *Magyar Musa* hasábjain. 1793-ban jelent meg Miskolcon első önálló kötete, a *Hunyadi László története*. 1793-tól 1795-ig a zürichi egyetemen teológiát, görög és római irodalmat, filozófiát és fizikát tanult. Hazatérve Mezőcsáton segédlelkész, majd Tiszadorogmán prédikátor. 1798-tól a sárospataki kollégium klasszika-filológia tanára. 1807-ben jelent meg *Ódák Horátz' mértékein* című önálló verses kötete. 1819-től a kollégium exegetikai és egyháztörténeti tanszékének professzora. Kazinczyval 1801-ben került kapcsolatba, aki a műfordítások felé terelte. 1809-ben jelent meg a *Homér' Batrachomyomachiaja*, a Békaégérharc, majd két év múlva *Bion' és Moschus' idylliumai*. 1813–1817 között fordította le Homérosz *Ilíaszát*, amely csak halála után, Kazinczy bevezetésével jelent meg. A műhöz köthető az első magyar plágium-vita, az ún. *Ilíasz-per*.

- (76) *Kanyó László* (?–1815): gyámügyi fogalmazó az erdélyi színházi bizottságban, id. Wesselényi Miklós helyettese. 400 forintot ajánlott fel Vályi-Nagynak az Iliász fordításáért. (Kazinczy Sípós Pálnak, Széphalom, 1815. jan. 4., KazLev, XXII. köt., 5537. [2840/a.] lev.)
- (76) *Consiliarius*: tanácsos, azaz Kenderesy Mihály.
- (76) *dissonantia* (lat.): az összhangzás ellentéte.
- (76) *quantitás* (lat.): mennyiség.
- (76) *consonáns* (lat.): mássalhangzó.
- (76) *vocalis* (lat.): magánhangzó.
- (76) *Sípós Pál* (Nagyenyed, 1759 – Szászváros, 1816): költő, református lelkész, matematikus, tanár. Kant filozófiáját közvetítette Kazinczynak.
- (76) *Locke* (John Locke) (1632–1704): angol filozófus, orvos, politikus, az empirizmus képviselője.
- (76) *antagonismus* (lat.): feloldhatatlan ellentét.
- (77) *Báró Wesselényi Miklós és Gróf Gyulai Lajos*: ifj. Wesselényi Miklós és Gyulai Lajos.
- (77) *Daniel Istvánné, szül. _____ Bánffy Ágnes* (1731–1754): Gróf Bánffy György dobokai főispán és Toroczky Ágnes lánya. 1750-től ifj. Daniel István (†1788) udvarhelyi főkirálybíró és cs. kir. kamarás felesége. Fiuk, báró Daniel István a francia ízlésű irodalom erdélyi képviselője, a *Belisarius* fordítója.
- (77) *Molnár Borbfála* (Sátoraljaújhely, 1760 – Hajdúbagos, 1825): a XVIII. század legnépszerűbb költője. 1795-től 1817-ig Mikes Anna grófnő társalkodónője.
- (77) *Kornis Ignácné, szül. Teleki Anna* (?–1818): gróf Teleki Károly és gróf Haller Júlia leánya. Férjétől két fia született: Kornis Mihály (Dés, 1796 – Héderfája, 1835), Kornis Károly Ignác (Szentbenedek, 1797 – Buda, 1868).
- (77) *Epistolám' Íróját*: Kazinczy *Gróf Török Lajos*hoz című episztolájáról van szó (ErdMuz, 1815/II, 93–97. és GERGYE/KAZINCZY 1998, 153–156).
- (77) *Teleki Károly*: gróf, erdélyi kincstartó.
- (77) *Takács Judit* (Duka, 1795 – Sopron, 1836): költőnő. Rokoni szálak fűzték Berzsenyi Dánielhez. Sopronban zenét, nyelveket és gazdasági ismereteket tanult. 1815 körül már elismert költőnő. 1818-ban férjhez ment Göndöcz Ferenc vas megyei birtokoshoz és egyre kevesebbet foglalkozott a költészettel. Második férjéhez, Patthy Istvánhoz 1832-ben ment feleségül. Első nyomtatásban megjelent versét Döbrentei közölte az *Erdélyi Múzeumban* (*Barátomhoz, Erdélybe*, ErdMuz, 1815/III, 40–41).
- (77) *Cancellarius* (gróf Teleki Sámuel) (Gernyeszeg, 1739 – Bécs, 1822): erdélyi udvari kancellár.
- (77) *megholt fja Domok* (Teleki Domokos / Domonkos) (Sáromerke, 1773 – Marosvásárhely, 1798): A könyvtáralapító Teleki Sámuel és Bethlen Zsuzsa fia.
- (77) *Wartensleben* (Teleki Klára) (1750–1798): 1773-tól Wilhelm Wartensleben (1734–1798) generális felesége.
- (77) *1807ben megholt Oberstet, Lászlót* (Kazinczy László) (1763–1807): Kazinczy öccse, ezredes. 1782-ben kezdte meg katonai pályáját Wilhelm Wartensleben regimentjében. A francia–török háború után őrnagy. 1805-től a bihari nemesi felkelők ezredese. Élete: *Óberster Kazinczy László halála's életének némelly történetei, Hazai Tudósítások*, 1807. II. félév, Nro XXII. Szent Mihály hava, 12., 176–179.
- (80), (243), (361), (442) *Cathol. templom/Nagy-Templom... [...] Zsigmond királyunk építtette 1342*: Erdély egyik legszebb gótikus alkotása. A kolozsvári főtéren található Szent Mihály-nagytemplomnak az alapjait az 1320-as 1330-as években fektethették le, első okleveles adatunk 1349-ből származik. Luxemburgi Zsigmond (1368–1437) templomot érintő építkezései 1419–1437 között folyhattak, ezért Kazinczy datálása helytelen.
- (243), (361), (442) *János Zsigmond* (Buda, 1540 – Gyulafehérvár, 1571): 1540–1570 között választott magyar király, 1565–1571 erdélyi fejedelem. Ellenébe Habsburg Ferdinándot is megválasztották.
- (244) *siehe die letzte Zeile an dieser Seite* (ném.): l. ennek az oldalnak az utolsó sorát.
- (244) *die talp in dem Text gehört* (ném.): a talp a szöveghez tartozik.
- (244), (361), (442) *In honorem solius Dei* (lat.): az egyetlen Isten dicsőségére.
- (244), (361), (442) *pleonasticus / pleonasmus* (lat.): terjengős, túláradó / terjengősség.

- (244), (361), (442) *polytheista / polytheismus* (gör.): többistenhitű / többistenhitőség.
- (244), (361), (442) *pantheista / pantheismus* (gör.): hívő, aki a világban ismeri fel Istent / a világban Istent felismerő hit.
- (244), (361) *Septemvīratus* (lat.): Hétszemélyes Tábla. Végrehajtó hatalmi testület, a legfőbb ítélőszék, a királyi kúria része. 1723-ig 7, majd 15 személyből állt.
- (244), (361) *Gubernium 1820. két részre oszlott: Politicumra és Juridicumra* (lat.): politikára és jogra.
- (244), (362) *Vice-praeses* (lat.): alelnök.
- (244), (362) *Consiliārius* (lat.): tanácsos.
- (244), (362) *Erdélyi Cancellária* (lat.): az Erdélyi Udvari Kancellária 1690–1848 között a legfelsőbb erdélyi kormányhatóság. Feladata az udvar és az erdélyi kormányhatóságok közötti rendelkezések, jelentések, felterjesztések közvetítése. II. József 1782-ben egyesítette a Magyar Kancelláriával, majd 1791-től ismét önállóan látta el feladatát.
- (244), (362) *Borbereki Fabián / Fabján* (Fábián) *Daniel* (? , 1748 – Szászsebes, 1830): szerkesztő, erdélyi főkormányiszéki hivatalnok, szabadkőműves. Az első erdélyi magyar nyelvű lap, az *Erdélyi Magyar Hirvivő* (1790–1791) szerkesztője (KOVÁCS 1975).
- (244), (362) *Illustrissimus Excelsi Gubernii Regii Consiliarius Actualis Intimus* (lat.): Méltóságos királyi főkormányzóság tényleges kiváló belső tanácsosa.
- (244), (362) *I. Leopold* (I. Lipót) (Bécs, 1640 – Bécs, 1705): III. Ferdinánd fia, 1675-től magyar király, 1658-tól német-római császár és 1656-tól cseh király.
- (244), (362) *Fija Károly / VI. Károly* (Bécs, 1685–1740): 1711–1741 között német-római császár, német király, III. Károly néven magyar király, II. Károly néven cseh király.
- (244) *kein neuer Endepunkt* (ném.): ez nem mondat végi pont.
- (244), (362) *II. József* (Bécs, 1741 – Bécs, 1790): osztrák herceg, 1765-től német-római császár, 1780-tól 1790-ig magyar és cseh király.
- (244), (362), (442) *Bánffy György* (Piski, 1746 – Kolozsvár, 1822): losonci gróf, 1787-től haláláig Erdély kormányzója. A Szent István Rend 250. tagjaként 1792-ben kapta meg a nagykeresztet. 1810-ben a Lipót-renddel, 1815-ben polgári aranykeresztrel jutalmazták. Felesége: Josephine von Palm.
- (245), (362), (442) *Szent István csillaga*: A Szent István Rendet Mária Terézia 1764-ben alapította. A Rend háromfokozatú (nagykereszt, középkereszt, kiskereszt) érdemrendje a Habsburg Birodalom legjelentősebb kitüntetésévé vált. A kitüntetést Magyarországhoz köthető polgári és egyházi személyek kaphatták meg. Nagykeresztrel azonban csak azokat tüntették ki, akik negyedíziglen tudták kimutatni ősiségüket (FELSZEGHY [é. n.], 292).
- (245), (362), (442) *Szent Leopoldé*: A háromfokozatú rendet (nagykereszt, középkereszt, lovagkereszt) I. Ferenc császár 1808-ban alapította, amikor feleségül vette Mária Lujza hercegnőt. A rendet apjáról, II. Lipótról nevezte el. A rendalapítás célja az volt, hogy ne csak a nemesek részesülhessenek kitüntetésben, hanem a polgári érdemeket is lehessen jutalmazni születésre és rangra való tekintet nélkül. A rendjelvényeket olyan polgári vagy katonai személyek kaphatták meg, akik az állam és az uralkodóház javát szolgálták a tudomány, a honvédelem vagy a kultúra területén. A rendtagok száma nem volt meghatározva. A rend jelvénye piros zománcozott, fémhírszegélyű nyolcszögű aranykereszt, melynek elülső oldalán az „*F. I. A.*” (Franciscus Imperator Austriae) betűk és a következő jelmondat olvasható: „*Integritati et Merito*” – *Fedbetelenségnek és Érdemnek*. A hátulsó oldalra II. Lipót jelmondatát vészték: „*Opes Regum Corda Subditorum*” (A királyok hatalma az alattvalóik szíveiben rejlik.) (FELSZEGHY [é. n.] 314.)
- (245), (362), (442) *polgári arany kereszt/polgári érdem' arany keresztje*: I. Ferenc a Polgári Díszkeresztet az 1813–1814. évi háború szerencsés eseményeinek emlékére 1814-ben alapította. Erre emlékeztetett a kitüntetés elülső („*Libertate Europae asserta MDCCCXIII – MDCCCXIV*” – *Európa szabadságának visszaállításáért*) és hátulsó („*Grati Princeps et Patria. Franc. Imp. Aus.*” – *A hálás fejedelem és haza*) oldalán olvasható felírás. A kitüntetést csak egyszer adták át. A király 1815. május 26-án személyesen osztotta ki olyanoknak, akik bár személyesen nem vettek részt a hadjáratban, de a siker érdekében sokat tettek. A rendre érdemeseket külön mi-

niszterekből és tanácsosokból álló káptalan jelölte ki. Az odaítélés szigoráról tanúskodik, hogy a 4000 folyamodó közül csak 200-at tartottak alkalmasnak a megítéltetésre. A kitüntetés nagy megbecsülésnek örvendett, a két legnagyobb érdem után, a Katonai Mária Terézia Rend és a Szent István Rend után sorolták. A Rend egyedüli nagykeresztese Metternich államminiszter volt, az alapítási szabály szerint nem is lehetett több nagykereszt. A kitüntetettek arany- vagy ezüstkeresztet kaptak, amelyet haláluk után megtarthattak az örökösök. (FELSZEGHY [é. n.], 436.)

(244), (362), (442) *Bánffy Dienes*: Bánffy György és Thoroczkay Ágnes fia.

(244), (362), (442) *Barcsay Ágnes*: Bánffy Dienes felesége.

(244), (362), (442) *Cancellárius Teleki*: Teleki Sámuel (Gernyeszeg, 1739 – Bécs, 1822): gróf, erdélyi udvari kancellár, bibliofil.

(245), (362), (443) *Herceg Palm*: Jozefine Palm édesapja.

(245) *Püspök, hazánknak tiszteletes Prímása* (Rudnay Sándor) (Szentkereszt, 1760 – Esztergom, 1831): bíboros, hercegprímás-érsek. 1783-ban szentelték pappá. 1805-től esztergomi kanonok és a nagyszombati szeminárium rektora. 1809-től prépost, udvari tanácsos és kancelláriai előadó. 1815-től erdélyi püspök és titkos tanácsos. VII. Pius megerősítése után 1816. július 14-én vonult be Gyulafehérvárra. 1816-os erdélyi látogatása alatt szinte az összes plébániát, községet meglátogatta. Újjászervezte az oktatást, az éhínség által sújtott területeken adományokat osztott. 1818-tól az erdélyi katolikus oktatás igazgatásával bízta meg I. Ferenc. 1819-től esztergomi érsek, 1828-tól bíboros. (BEKE 2003, 358–359.)

(245) *als ein Wort zu Setzen* (ném.): egy szóként szedni.

20. jegyzetmező (Carolina Augusta)

26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI.,

Toldalékok I., I. Ferenc és Carolina Augusta, Kolozsvártt, 1817. August. (331–332)

28. [Utazások] Erdélybe. 1816., IV. levél (443)

(331) *I. Ferenc* (Firenze, 1768 – Bécs, 1835): 1792-től Ausztria uralkodó főhercege, I. Ferenc néven magyar király, II. Ferenc néven német-római császár és cseh király, majd 1804-től I. Ferencként osztrák császár.

(331), (443) *Carolina Augusta* (Charlotte Auguste von Bayern) (Mannheim, 1792 – Bécs, 1873): I. Ferenc negyedik felesége. 1816-tól Karolina Augusta néven osztrák császárné, magyar és cseh királyné. Házasságukból nem született gyermek.

(331), (443) *Kolozsvártt, 1817. August / 1817*: I. Ferenc osztrák császár és felesége Carolina Augusta császárné 1817. aug. 18–27. között látogatta meg Kolozsvárt. A császárné érdeklődéssel fordult a napóleoni háborúk során elszegényedett, éhínség sújtotta erdélyi területek iránt. Kolozsvári tartózkodásuk idején támogatta a kolozsvári közkórházat. Látogatásuk emlékére Toppler Imre kolozsvári polgár 1831-ben emlékoszlopot állíttatott a főtéri nagytemplom közelében. A körutazásról a korabeli sajtótudósításokat összefoglalva részletes bemutatást nyújt: TELEKI 1869. Az utazás gazdasági és politikai háttéréről bővebben: TABORSKY 1937.

(331) *Es gibt kein' schönren* (sic!) [...] *befohlen wird* (ném.): „Van-e szebb látvány, mint így látni egy / okosan kormányzó uralkodót, / birodalmat, hol büszkén engedelmes / mindenki, s hittel szolgál önmagának, / mert helyes parancsokat kap csupán.” (GOETHE, *Torquato Tasso* 1. felv. 4. jel., GOETHE 1982, 455.)

(331) *kleinere Schrift* (ném.): apróbb betű.

(331) *Kienmayer, Michael von* (Bécs, 1755 – Bécs, 1828): a hétéves háború kiemelkedő osztrák altábornagya.

(331) *Bánffy György* (Piski, 1746 – Kolozsvár, 1822): 1787-től haláláig Erdély kormányzója.

(331) *Kemény Sámuel* (?–1817): 1786-tól Belső Szolnok és Doboka megye alispánja. 1790-től Torda megye főispánja. 1795-től főkormányshéki tanácsos és cs. kir. kamarás. 1804-től gróf. 1816-tól országos elnök.

- (331) *Was Sámuelné szül. Bethlen Rosália* (1754–1826): Bethlen Miklós kincstárnok és Csáky Katalin lánya, grófnő. Első férje: gróf Csáky János. Második férje: Was Sámuel (1754–1812).
- (331) *Eszterházy Jánosné szül. Bánffy Ágnes* (1756 k.–1831): Bánffy Dénes (†1780) királyi főlovászmester és Barcsay Ágnes lánya. A korabeli legenda szerint 1767 körül Teleki Sámuel feleségül akarta venni, de amikor ezt a császári udvar megtudta, Örményesről elraboltatta a lányt és Bécsbe vitette. Az elhurcolt lány zárkájában gombostűvel védekezett a bécsi kardok ellen, de később Bécsben katolizálásra kényszerítették és Eszterházyhoz adták nőül (KONCZ 2006, 618).
- (331), (443) *Kemény Sámuelné, szül. Gróf Iktári Bethlen Katalin / eggy éltes Asszonyság* (?–1836): Kemény Sámuel felesége.
- (331), (443) *Idegen nyelveket nem tudni, nem szégyen*: Kisfaludy Károly 1822-es *Auroráját* Augusztia császárné díszmagyar ruhás arcképével és szállóigévé vált mondatával („*Idegen nyelvet tanulni nem kötelesség, a' Hazai nyelvet nem tudni, szégyen!*”) (Aurora Hazai Almanach, kiadá KISFALUDY Károly, 1822.)

21. jegyzetmező (Bárczay Ferenc vad szava)

28. [Utazások] Erdélybe. 1816., IV. levél (443)

- (443) *sansculött* (fr.): alacsony származású francia forradalmár. A szó „térdnadrág nélkülit” jelent, mivel a sansculöttek hosszú pantallóban jártak, szemben a felsőbb osztálybeli térdnadrágot (culott) viselőktől.
- (443) *B... Ferenc*: Bárczay Ferenc (1726–1801): A Kazinczy család Szirmay ágához tartozó távoli rokon. L. Bárczay Ferenc I. KAZINCZY 2009, 883.
- (443) *„Kentek miatt már Úr sem lehet az ember”*: A mondat báró Bárczay Ferenc szájából hangzott el 1785 körül. Bárczay az arisztokrácia közé feltörekvő új, alacsonyabb és nyilvánvalóan iskolázatlanabb rétegről nyilváníttotta ki lesújtó véleményét, amikor így búcsúzott egy „sansculotte-tól”: „*B—m a' lelkét Kentek miatt már az ember Úr sem lehet.*” (Kazinczy Dessewffy Józsefnek, Újhely, 1825. jún. 30., KazLev XIX. köt., 4501. lev. és Kazinczy Lónyay Gábornak, [h. n.] 1831. jan. 30., KazLev., XXI. köt., 5276. lev.)
- (443) *egy azzal, amit Plátó monda a' szőnyegtaposónak*: Platon Diogeneszhez intézett szavai: „*Ha jobban tudnád használni tehetségeidet, a' te éles elméd sok szép gyümölcsöt teremne az emberiségnek.*” In: *Plátó és Diogenesz.* (ErdMuz, 1816/V, 123.)

22. jegyzetmező (Kolozsváron)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Hetedik levél, Kolozsvár, Jún. 30d. – Nyolczadik levél, Kolozsvár Júl. 3dikán (72, 77–81)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., III–IV. levél (243, 244–246, 248–250)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Első Szak, 6., 10–14., 14–19. szakasz. (361, 363, 364, 365–367)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., IV., V–VI. levél (442, 443–446)

- (77), (245), (363), (443) *Teleki Józsefet, a' Koronaőr József' fiját* (1777–1817): főkormányzékai tanácsos. A koronaőr Teleki József (†1796) és Roth Johanna (†1813) fia. Felesége Teleki Zsófia. Négy fiuk közül csak Domokos (Marosvásárhely, 1810–Kolozsvár, 1876) élte meg a felnőtt-kort. Minden bizonnyal vele találkozott Kazinczy.
- (245), (443) *László* (Teleki László) (Szirák, 1764 – Pest, 1821): Teleki József (†1796) és Roth Johanna (†1813) fia. 1811-től Somogy megye főispáni helytartója.
- (363), (443) *Teleki Lajos* (1745?–1815): gróf. Teleki Lajos és bethleni Bethlen Kata fia. Császári királyi kamarás, guberniumi tanácsos, valóságos belső titkos tanácsos, a Lipót-rend középkeresztese, az erdélyi rendek elnöke. 1794-től Teleki Ferenc mellett a kolozsvári színházi bizott-

ság tagja. Wesselényi mellett az erdélyi színjátszás egyik irányítója. Lánya, Zsófia Teleki József felesége volt.

(443) *Statuum Praesidens* (lat.): a Rendek elnöke.

(77) *Insp-Curátora* (Inspector-Curátor) (lat.): felügyelő gondnok.

(77), (246), (363), (443) *kiskorú fija / Teleki Domokos* (Marosvásárhely, 1810 – Kolozsvár, 1876): Tízévesen a marosvásárhelyi iskola diákja. Az 1834-es és 1837-es erdélyi országgyűlésen Küllüllő vármegye követe. 1843-ban egykori tanárával, Szász Károllyal külföldi utazást tett. Hazatérése után a *Pesti Hirlapban* és az *Erdélyi Híradóban* jelentek meg cikkei. A forradalom idején visszavonult a közélettől és a marosvásárhelyi Teleki-téka kéziratanyagát rendezte. 1861-től főrendházi tag és az MTA tiszteletbeli tagja.

(245), (443) *Cancellarius Teleki*: (Teleki Sámuel) gróf (Gernyeszeg, 1739 – Bécs, 1822): erdélyi udvari kancellár. A marosvásárhelyi Teleki-téka létrehozója.

(245) *Királyfalvi Róth Johanna* (†1813): Teleki József (†1796) felesége.

(246), (443) *Cincinnatusi kevélység*: Lucius Quintius Cincinnatus (Kr. e. 519 – Kr. u. 438): a római patríciusi előjogok védelmezője.

(443) *Marcellus, Marcus Claudius* (Kr. e. 268 k. – Kr. e. 208): Róma ötször megválasztott konzulja, hadvezér.

(246), (363), (444) *Rumford leves*: Az erdélyi ínség felszámolására irányuló kísérletek megemlékezésénél rendre találkozunk ezzel a levestel. Trócsányi Zsolt szerint a népkönyhai leves gondolatával először az ifj. Cserey Farkas foglalkozott, az éhezők megsegítésére azonban Teleki József kezdte el főzetni. A konyhák felállításhoz 1817-ben több arisztokrata (Kendeffy Ádám, Gyulay Lajos vagy Wesselényi Miklós) is csatlakozott. (Az arisztokrácia feladatvállalásáról: TRÓCSÁNYI 1970, 26.) Szociális indíttatásból az arisztokrácia a bálkon és farsangokon is ún. báli alamizsnát gyűjtött a szegények számára, amelyet a Rumford-leves főzetésére fordítottak (KOVÁCS Kiss 2008, 152). Gyulay Lajos is többször megemlékezik az erdélyi éhezéstről és a levestől naplóiban (GYULAY 2008b, 19). A levest eredetileg a bajor katonák és szegények megsegítésére főzték. A leves Rumford Benjamin Thompson (1753–1818 k.) Rumford grófja, brit miniszterhelyettes, a bajor hadsereg reformátora, bajor hadügyminiszter és királyi tanácsadó, termodinamikával foglalkozó fizikus nevét őrzi. Thompson, miután az angolok oldalán részt vett az amerikai szabadságharcban, Londonban államtitkári rangra emelkedett. Amikor azonban Észak-Amerika és a Brit Birodalom békét kötött egymással, elhagyta az angol szolgálatot és a palái választófejedelem Karl Theodor (†1799) meghívására Münchenben telepedett le. Itt megreformálta a bajor hadsereget és megpróbálta a városokat elárasztó nyomorgó tömegeket felszámolni. Több városban szegényházat nyitattott, itt a szegények ingyen meleg leveshez és munkához jutottak. A leves 2 rész árpagyöngyből, 2 rész sárgaborsóból, 8 rész burgonyából, sóból, sörécet és víz keverékéből állt, amelyet a besűrűsödés után kenyérszeletekre kanalazva tálalták. (Korabeli beszámoló: A' *Rumford tápláló leveséről*, A' mezei gazdaságot tárgyzó jegyzések, szerk. D. DECSY Sámuel, 1801, II. csomó, 88–95. Az erdélyi 1817-es éhezéstről: KANYARÓ 1905 és DANKANITS 1983.)

(246), (363), (444) *Bocskai István* (Kolozsvár, 1557 – Kassa, 1606): 1605–1606 között Erdély fejedelme.

(246), (363), (444) *régi kő deák versekben birdeti annak a' születési nap' szerencsés péntekét*: Bocskai István címerkövét 1606. október 25-én helyezték el szülőházán. A XIX. század elején a feliratot őrző házat és annak szomszédjában lévő kúriát Teleki József vette meg és köttette össze egy klasszicista stílusú kapualjjal, ahová a kőfaragványokat mentették. A három egymás alá helyezett kőtábla felirata két részből állt: az olvasóhoz intézett dedikációból, valamint Bocatius (Bock) János (1549–1622), Bocskai István tanácsadójának panegirikuszaiból (KOVÁCS 2008, 151).

(363) *A Tudom. Gyűjt 18__ közlötte a' felírást*: JANKOVITS Miklós, *Bocskai István szerencsés péntek napjait hírlelő kolosvári kőírásról*. TudGyűjt, 1818/I, 68–73 és LÉTAVAY Sándor, TudGyűjt, 1818/V, 132–133.

(246), (363), (444) *Heltai szerint, szemben azon úczával*: „Ersébet asszony akkor Kolosvárott szállott vala, [...] egy szőlőműves kazdag embernél, ki lakik vala az Óvárba, egyenest arról, mikor bemennek az Óvárban, egy kőházban.” (HELTAI 1981, 203.)

- (246), (363), (444) *Szilágyi Erzsébet* (1410–1483 körül): Hunyadi János felesége, Hunyadi Mátyás és Hunyadi László édesanyja.
- (246), (363), (444) *Hunyadi János* (1407 körül – Zimony, 1456): kormányzó, a Magyar Királyság legkiemelkedőbb hadvezére, Mátyás király apja, nevéhez fűződik az 1456-os nándorfehérvári győzelem.
- (246), (363), (444) *Mátyás fiját*: Hunyadi Mátyás (Kolozsvár, 1443 – Bécs, 1490): 1458–1490 között magyar király, 1469-től cseh király, 1486-tól Ausztria hercege.
- (78) *Grótiusz nagy könyve*: Hugo de Groot (1583–1645): németalföldi jogtudós, klasszika-filológus. Említett műve (*A háború és béke jogairól*, Párizs, 1625) a nemzetközi jog alapműve.
- (246), (364), (444) *II. József* (Bécs, 1741 – Bécs, 1790): osztrák herceg, 1765-től német-római császár, 1780-tól 1790-ig magyar és cseh király.
- (78) *Döbrentei*: Döbrentei Gábor.
- (78), (246), (364), (444) *Gubernátor / Gubernátor Bánffy*: Bánffy György (Piski, 1746 – Kolozsvár, 1822): 1787-től haláláig Erdély kormányzója. 1792-ben kapta meg a Szent István Rend nagykeresztjét. 1810-ben a Lipót-renddel, 1815-ben a polgári aranykeresztrel tüntették ki. Felesége: Josephine von Palm. Négy fiuk született: Dienes (†1854), József, György (†1832), Ferenc.
- (78) *ki menyének*: vagy Bánffy Dénes (†1854) felesége: Josephine Schilling von Canstatt, vagy Bánffy Ferenc (†1813) felesége: Maria Josepha von Donnersmarck (1789–1824).
- (78), (245), (362) *Sz. István Rendének csillaga 's' a' Sz. Leopoldé*: A *Szent István Rendet* Mária Terézia alapította 1764-ben. A rend háromfokozatú (nagykereszt, középkereszt, kiskereszt) érdemrendje a Habsburg Birodalom legjelentősebb kitüntetésévé vált és Magyarországhoz köthető polgári és egyházi személyek kaphatták meg. A *Szent Leopold* háromfokozatú rendet (nagykereszt, középkereszt, lovagkereszt) I. Ferenc császár 1808-ban alapította, amikor feleségül vette Mária Lujza hercegnőt. A rendet apjáról, II. Lipótról nevezte el.
- (246), (364), (444) *Fejedelmünk és Carolina August Bajor Királyi Herczegasszony / I. Ferenc Császár fels. hitvesével: I. Ferenc* (Firenze, 1768 – Bécs, 1835): 1792-től Ausztria uralkodó főhercege, I. Ferenc néven magyar király, II. Ferenc néven német-római császár és cseh király, majd 1804-től I. Ferencként osztrák császár. *Carolina August* (Charlotte Auguste von Bayern) (Mannheim, 1792 – Bécs, 1873): I. Ferenc negyedik felesége. 1816-tól Karolina Augusta néven osztrák császárné, magyar és cseh királyné. 1817. aug. 18–27. között látogatták meg Kolozsvárt.
- (246) *Czirjék Mihály* (Százazberek, 1753 – Cegléd, 1797): testőríró. 1775-től a bécsi testőrség tagja. Említett fordítása: *Érzékeny Levelek*, melyeket franciából magyarra fordított C. M. Bécs, 1785. (BALLAGI 1872, 219.)
- (81), (246), (364), (444) *Nalácz József* (id.) (1748 – Batiz, 1822): mecénás, műfordító, kapitány, a franciás ízlésű klasszicista irodalom képviselője, a nagyszebeni szabadkőműves páholy tagja. Nalácz István kapitány és gróf Toldalaghy Zsuzsanna fia. 1755-től a nagyenyedi kollégium diákja, majd 1766-tól Hadik András meghívására a bécsi magyar testőrség tagja. (Fiatalkoráról bővebben: NALÁCZI 1941.) 1773–1778 között huszárszázados a sepsiszentgyörgyi hatáőrrezrednél, 1788-tól a kolozsvári királyi kerületi tábla alelnöke és az erdélyi királyi gubernium tagja. 1787-ben a nagyszebeni páholytagokkal együtt egy erdélyi enciklopédia összeállításán fáradozott, a terv azonban nem valósult meg. 1790-től Hunyad megye tiszteletbeli első ülnöke. 1791-től Kálnoky Antal huszárezredében főkapitány. 1792-től 1809-ig Zaránd megye főispánja. 1793-tól a nagyenyedi református főiskola főgondnoka. Az Erdélyi Nyelv-mívelő Társaság tiszteletbeli tagja, 1791-ben jelentős összeget adományozott a Társaságnak. Ő volt az első, aki Bessenyei János szándéka után egy nagyobb összeget ajánlott fel egy magyar tudós társaság felállítására. 1795-ben az erdélyi magyar színhátság ügyét is támogatta. Az ő meghívására tért vissza Erdélybe Sípos Pál és vállalta el az 1780-as évek végén ifj. Nalácz József nevelését (Döbrentei Gábor Kazinczynak, Kassa, 1820. okt. 20., KazLev, XVIII. köt., 3924. lev.). Ballagi Aladár szerint már a bécsi testőrség éveit foglalkozott versírással, de saját szerzeményeit kettő kivételével elégette. Jászberényi József közölte egyik, addig ismeretlen ódáját: JÁSZBERÉNYI 2003, 97. Verseléséről bővebben: LABÁDI 2007. Irodalmi pályafutása fordítói tevékenységével vált jelentőssé. Legkiemelkedőbb darabja 1801-ben jelent meg Nagyszebenben (*Jóang éjelei avagy siralmi*, melyet francziából fordított báró naláci NALÁCZY József, I. darab) (BALLAGI

- 1872, 211–215). Itt említett műve a szerelem és a vallás közötti küzdelmet mutatja be a főhősnek lelki vívódásain keresztül: *Euphemia vagy a vallás győzedelme. Szomorú darab D'Arnaud által, mely francziából fordítatott* (Pozsony, 1783). Fordításairól bővebben: BÍRÓ 1978.
- (246) *rapíert* (fr.): vívótőr.
- (246), (364), (444) *Báróczi Sándor* (Ispánlaka, 1737 – 1809): író, szabadkőműves, alkimista. A nagyenyedi ref. kollégium elvégzése után Szebenben joggyakornok, majd 1760-tól a bécsi királyi testőrség első erdélyi tagja.
- (246) *Baróti Szabó Dávid* (Barót, 1739 – Virt, 1819): költő, jezsuita pap.
- (246), (444) *Barcsai Ábrahám* (Piski, 1742 – Csóra, 1806): testőríró, ezredes. Nagyenyeden folytatott tanulmányai után 1762-től a bécsi magyar testőrség kötelékébe lépett. Részt vett a török-francia háborúban. 1790-től ezredes. Ebben az időben katolizált, majd 1794-ben nyugalomba vonult. Halála után versei kiadását Cserey Farkas vállalta magára, Kazinczy hosszú időn át biztatta ez ügyben barátját, de a kiadás nem valósult meg. Életéről: DÖBRENTAI Gábor, *Barcsay Ábrahám*, ErdMuz, 1814/I, 17–33 és *Barcsay Ábrahám emlékezete*, írta francia nyelven Gróf HALLER Gábor, ford. KAZINCZY Ferenc, ErdMuz, 1814/I, 33–42.
- (246), (444) *Bessenyei György* (Tiszabercel, 1746 – Pusztakovácsi, 1811): író, költő, a bécsi magyar testőrség tagja. 1753-tól a sárospataki kollégium diákja. 1765-től a bécsi magyar testőrség tagja. 1772-ben adta közre *Ágis tragédiája* című emblematikus drámáját. 1775-ben olaszországi utazást tett. 1779-ben katolizált és a cs. kir. udvari könyvtár másodőre lett. 1784-ben nyugalomba vonult.
- (78) *Fekete Ferenc*, fritsi (1744?–1823): országgyűlési követ, szabadkőműves, mecénás. 1781-től a szebeni páholy nagymestere. 1784-ben alapította meg a kolozsvári szabadkőműves páholyt, hogy az elhanyagolt természettudományos kutatásokat fellendítse, a páholy azonban 1785-ben megszűnt II. József korlátozó intézkedései miatt. 1790–1795 között az erdélyi országgyűlés királyi hivatalnokja, az itt kinevezett színházi bizottság tagja. 1792-ben a királyi tábla számfeletti bírója. 1811-ben a kolozsvári színház építésére felállított bizottság tagja. Röpirataiban, értekezéseiben a magyar nyelvű irodalmat, tudományosságot, egy tudós társaság felállítását szorgalmazta (*Egy tudós társaság iránt való jámbor szándék, Magyarság, Magyar Néző*). 1790–1820 között szinte minden erdélyi művelődési kezdeményezésben részt vett, 1793-tól a Magyar Nyelvmívelő Társaság tagja.
- (79) *Anglus Spectator*: 1711–1714 között megjelenő angol periodika. Döbrentei az *Erdélyi Múzeum* első számában a *Spectator* névtelen fordítójáról adott hírt (ErdMuz, 1814/I, 164). Az itt bejelentett, később fordítás azonban nem látott napvilágot. Az ismeretlen fordítót Döbrentei egyik, két évvel későbbi levele alapján Feketével azonosítják (Döbrentei Gábor Kazinczy Ferencnek, Kolozsvár, 1816. ápr. 16., KazLev, XIV. köt., 3181. lev.). (Modern kiadása: SZEMLELŐ 2005.)
- (79) *Kemény ____*: Báró Kemény Katalin (?–1844): Báró Kemény Sándor lánya, Inczédi László felesége.
- (248), (364), (444) *Az Első-Consult*: Napóleont a francia szenátus 1804. május 18-án nyilvánította császárrá, a koronázásra dec. 2-án került sor.
- (79), (364), (444) *Aux armes!* (fr.): Fegyverbe!
- (79) *Szilágyi Ferenc*: történész, a kolozsvári református kollégium rektora, a görög és római irodalom tanára. Az *Erdélyi Múzeum* munkatársa. Ifjabb Szilágyi Ferenc (1797–1876) apja.
- (79) *Carnót*: Lazare Carnot (Nolay, 1753 – Magdeburg, 1823): tábornok, politikus. 1799–1807 között Napóleon hadügyminisztere.
- (79) *Publicus Praeceptor* (lat.): tanító.
- (79) *Cynoscephalae* (gör.): kutyafejre hasonlító kopár, meredek sziklák a görög Tesszáliában. Itt verte meg Kr. e. 365-ben a pheraei Alexander Pelopidast és Kr. e. 197-ben a római hadsereg III. Fülöp macedóniai király seregeit.
- (79) *tout comme chez nous* (fr.): egészen úgy van, mint nálunk.
- (79) *Est bene, non poterat dicere* (lat.): Jól van, nem mondhatta.
- (80) *Virgíl*: Publius Vergilius Maro (Kr. e. 70–Kr. e. 21): római költő, Ovidius és Horatius mellett az augusti aranykor költőtriászának epikus költője. Legismertebb műve az *Aeneis* című eposz. Elégikus költeményei a pásztori életet megéneklő eklogák.

- (80) **Heyne**, Christian Gottlob (Chemnitz, 1729 – Göttingen, 1812): német klasszika-filológus, archeológus, göttingai professzor. A régi kollégium típusú merev iskolarendszer megreformálni kívánó neohumanizmus híve. Új alapokra kívánta helyezni a görög-latin stúdiumokat. Ennek érdekében a formálissá váló nyelvtani-stilisztikai gyakorlatok helyett a művek átélt elsajátítását szorgalmazta. 1787-ben jegyzetekkel kiadta Vergilius összes művét. (P. Vergilli Maronis: *Opera varietate lectionis et perpetua adnotatione illustrata a Chr. Gottl. Heyne*, I–IV, Lipcse, 1787–1789.)
- (80) **Horáitz**: Quintus Horatius Flaccus (Kr. e. 65–Kr. e. 8): Római költő, legérettebb alkotásai az ódáknak vagy carmeneknek nevezett költemények.
- (80) **Mitscherlich** (Christ. Guil. Mitscherlich): pedagógus, klasszika-filológus. 1780–1800 között Göttingenben tanított. Az 1790-es években dolgozott Horatius-kiadásán: *Q. Horatii Flacci opera*. I–II., Lipcse, 1800. A kiadásról, Mitscherlich munkásságáról és magyarországi hatásáról: BALOGH 2002.
- (80) **Nitsch**, Paul Friedrich (Glauchau, 1754 – Bibra, 1794): lelkész, irodalomtörténész. Filozófiai és teológiai tanulmányait Leipzigben végezte, majd Bibra város lelkésze lett. Horatius kiadása: *Vorlesungen über die Oden des Horatz* (bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva).
- (80) **Minnellius**, Johann (Rotterdam, 1625 – Rotterdam, 1683): holland nyelvész és pedagógus. Számos ókori szerző (Vergilius, Horatius, Sallustius stb.) művét adta ki rövid jegyzetekkel.
- (80) **Kézy Mózes** (Fehérgyarmat, 1781 – Sárospatak, 1831): pedagógus, költő. Tanulmányait Sárospatakon, majd Göttingenben végezte, 1813-tól a sárospataki ref. kollégium matematika- és fizikaprofesszora, tankönyvszerző. *Elementa physicae* című tankönyvét Sárospatakon adták ki 1818-ban. Négy évvel később látott napvilágot *Opuscula poetica* című műve, szintén Sárospatakon. 1830-ban *A fizikának rövid rajzolatja* és 1831-ben az *Elementa geometriae purae* című munkája jelent meg. Kazinczy nagyra becsülte latin nyelvű költészetét.
- (79), (246), (364), (444) **Inczédi László** (1776–1829): 1810-től az erdélyi gubernium titkára, 1827-től valóságos belső titkos és kormányiszéki tanácsos.
- (80) **Mokri**: Mokry / Mokri Benjámin (1774 – Pest, 1826): lexikoníró, tanár. Iskoláit a sárospataki kollégiumban kezdte, majd Jénában és a göttingai egyetemen tanult. Hazatérése után a pápai kollégiumban görög és római irodalmat, majd természetrajzot és egyetemes történelmet tanított. 1821-ben *Közönséges históriai biográphiái lexikonát* (Pest, 1819–1820, I–IV) Marczibányi-díjjal jutalmazták. Egyéb művei: *Deák-magyar etymologiai lexikon* (Pest, 1823), *Építetotnak kézi könyvecskéje* (Pest, 1825). Élete végén egy görög–magyar szótáron dolgozott, de ezt már nem fejezte be. Rövid nyomtatott nekrológja: MTA KK 638/I, 88a.
- (80) **Solymosi Dániel**: Bázelen tanuló ifjú. 1816-ban adta közre az Barthelémy *Anacharsis*ából fordított részleteit: *A' Délusi Filoklesnek a' Boldogságról való Beszélgetése*. Egy kis darab a' Barthelémy Anacharsisából, fordítva német nyelvből Solymosi Dániel által, Posonyban, Füst-kuti Landerer örökösének betűivel. 1816.
- (80) **Ungvár-Németi Tóth László** (Kistokaj, 1788 – Bécs, 1820): költő, drámaíró. Tanulmányait Miskolcon kezdte, majd Sárospatakon teológiát hallgatott református lelkésznek készülve. 1810-ben Eperjesen ismerkedett meg Kazinczyval. Klasszikus mértékű verseit magyar, latin és görög nyelven szerezte. 1816-ban jelent meg első verseskötete (*Versei*), melyben első drámája (*Nárcisz vagy a gyilkos önszeretet: Három nyílásban*) is napvilágot látott. Később Kultsár Istvánval szerkesztette a *Hasznos Mulatságokat*. 1818-ban jelent meg második verseskötete (*Görög versek. Magyar tolmácsolattal*), amelyben görög nyelvű verseit magyarul is közölte. 1819-ben Bécsbe költözött, itt akarta orvosi tanulmányait is befejezni. 1820-ban a kolera áldozata lett.
- (80) **Vályi Nagy Ferenc** (Felsővály, 1765 – 1820): költő, műfordító, filológus, református lelkész, professzor. Az *Iliász* fordítója, több klasszikus mértékű mű szerzője.
- (80) **ifjabb Swieten**: Gottfried van Swieten (Leiden, 1734 – Bécs, 1803): 1781-től a tanulmányi és könyvvizsgáló udvari bizottság elnökeként a monarchia oktatásügyi és felsőoktatási reformjának vezetője.
- (81) **Liedemann Márton** (Igló, 1767 – Marosvásárhely, 1837): pedagógus, evangélikus lelkész. Tanulmányait Lőcsén, majd Pozsonyban kezdte. 1788-tól a jénai, 1791-től a göttingai egyetem diákja. Hazatérése után Lőcsén igazgató tanár. 1815-től evangélikus lelkész Kolozsváron.

- (81) *Schedius Lajos* (Győr, 1768 – Pest, 1847): egyetemi tanár, lapalapító, nyelvész, az MTA tagja. Pozsonyban, Sopronban és Göttingenben tanult. 1792-től a pesti egyetemen esztétikát, görög nyelvet és irodalmat, valamint pedagógiát oktat. 1816-ban az evangélikus iskolák számára neohumanista tantervet készített. Részt vett Kármán Józseffel az *Uránia* szerkesztésében. 1797–1799 között szerkesztette a *Literarischer Anzeiger für Ungarn* című lapot, majd 1802-ben megalapította *Zeitschrift von und für Ungarn* című lapot. Célja az volt, hogy a külföldi tudományos körök előtt megismertesse Magyarországot és a magyar viszonyokat. 1835-től az egyetem rektora. 1841-ben a Kisfaludy Társaság másodelnöke.
- (81) *Kis János* (Rábaszentandrás, 1770 – Sopron, 1846): evangélikus püspök, irodalomszervező, műfordító, az MTA alapszabályát kidolgozó bizottság tagja.
- (81) *Jobbaházi Német László* (Jobbaháza, 1770 – 1806): tanár, tankönyvszerző. Tanulmányait a sopron vármegyei Vadosfán kezdte, majd 10 éves korától a soproni gimnáziumban tanult. 1791-től 1794-ig a göttingeni egyetemen folytatta tanulmányait. 1795-ben jelent meg első tankönyvfordítása (*A' Világ Történeteinek Tudományára való készület*. Írta gyermekek számára Slötzer Augustus Lajos. Magyarra fordította Németh László. Soprony, 1795). 1796-tól a győri evangélikus gimnázium tanára és igazgatója. Ebben az évben jelent meg Sopronban *Az Európai nevezetesebb országoknak rövid leírása Német László által*. című munkája. 1799-ben pedig *Rövid deák Grammatikáját* adta ki tanítványai számára Győrben. (Munkásságáról: *Némelly ezen Században kimult Evangelikus Írók a' Dunántuli Kerületből*, TudGyűjt, 1826/X, 69–94.)
- (81) *cannelírt*: a francia cannelé szóból származik. Jelentése: barázdált.
- (81) *Teleki Lászlóé is, a' Reform. Collégium úczáján*: A kolozsvári házat Joseph Leder barokk stílusú tervei alapján gróf Teleki Ádám kezdte el építtetni 1790-ben, de mivel ő utód nélkül halt meg, az építkezést 1795-ben már rokona, Teleki László (1764–1821) fejezte be. Az egykori Farkas utcai házat László fia, Teleki József történetíró, erdélyi gubernátor örökölte.
- (81) *Toldalagi Lászlónéának adnám*: A Toldalagi–Korda palotát Carlo Justi (1768–1808) barokk stílusú tervei alapján építették 1803–1808 között. 1812-ben kiadták Hegedűs Sámuel házavató beszédét: *Egy elmékedésben. Mellyet elmondott az idevezült Toldalagi László által elkezdett, és kegyes özvegye gróf Korda Anna úr aszszony ó nagysága által elvégzett házban, midőn a' tisztelt özvegy grófné abban való lakását isteni tisztelettel elkezdette volna* (Kolozsvár, 1812).
- (247) *Belisairt ketten fordíták*: Marmontel *Bélisaire* (Párizs, 1767) című művét az 1770-es években ketten is lefordították Erdélyben: 1. *Bélisárius, Melly A Frantzia nyelv mívelésére rendeltetett Társaság egyik tagja Marmontel Uram által, azon Nyelven ki-adatott, Mostan pedig Magyarra fordította Z[alányi]. P.* Kolosvarott, 1773. 2. *Belisarius Melly A Frantzia mívelésére rendeltetett Académiának egyik Tagja Marmontel Uram ált ugyan azon nyelven ki-adatott, az után pedig Magyarra fordított Baro Vargyasi Leg-Ifjabb Dániel István által*, Kolosvárott, 1776. A két fordító személyéről nem sokat tudunk, Zalányi előbb gróf Lázár János családjánál nevelő, majd felvinci református lelkész. Vargyasi Dániel István (1750 k.–1772) báró vargyasi Dániel István (†1788) és Bánffy Ágnes fia, császári tisz, fiatalon, az 1772-es lengyelországi hadjáratban esett el. 1769-ben készítette fordítását (BODOR 2008). Zalányi fordítását mint „literatúránk becses produktumát” Kazinczy a *Pályám emlékezetében* is megemlíti (KAZINCZY 2009, 427).
- (247) *Czidet Teleki Ádám* (1740–1792): műfordító, író kapitány említett Corneille-fordítása: *Czid. Szomorújáték, melyet hajdon Corneille Péter francia nyelven készített, mostan pedig magyar versekbe foglalt Gróf T. Á. Kolozsváratt 1773.*
- (247) *Teleki József, egy felejtethetlen Elégiában*: Teleki József gróf (1738–1796) főispán, koronaőr, műgyűjtő, író említett műve: *Atya-füüi barátságának oszlopa. Mellyet a' maga nemének, és emberi nyomának díszére éltt, minden a' jót betsülni tudóknak szomorúságára 1778. eszt. pünkösöd havának 26. napján ki-multt néh. r. sz. b. gróf Széki Teleki Eszter aszszonynak [...]* (Kolozsvár, 1779). 1779-ben Teleki személyesen adta át Kazinczynak a művet, melyről elragadtatással nyilatkozott a *Pályám emlékezetében* (KAZINCZY 2009, 576). A két Telekiről és említett műveikről Kazinczy *Berzsenyihez* című episztolájában (GERGYE/KAZINCZY 1998, 148) is megemlékezik.
- (247) *Gyöngyösi János* (Kraszna, 1741 – Újtorda, 1818): református lelkész, alkalmi verselő, a leoninus legsikeresebb XIX. századi művelője.

- (72), (247), (365), (445) **Kenderesi Mihály** (Felsőszálláspatak, 1758 – Kolozsvár, 1824): táblabíró, író, valóságos, belső titkos tanácsos. 1781-től kancellista Szebenben, 1791-ben az erdélyi országgyűlés Hunyad vármegyei főbírája, majd országgyűlési követe, később kormányzékai titkár. 1807-től az erdélyi kormányzék valóságos, belső titkos tanácsosa. Kazinczy nyelvújítási törekvéseit nem támogatta. Buzgó mecénása volt a magyar értelmiségnek. Támogatta Virág Benedeket (1752–1830), az ő pártfogása alatt kezdte meg Kőrösi Csoma Sándor (1784–1842) keleti utazásait és ő buzdította Vályi-Nagyot (1765–1820) az *Iliász* fordítására is (INCZE 1904, 331). Vályi-Nagy *Méltóságos Kenderessy Mihály Urhoz az Erdélyi Gubernium titoknokához* címmel 1811-ben ódát írt hozzá (V-Nagy Kazinczynak, Sárospatak, 1811. jan. 29., KazLev, VIII. köt., 1918. lev.).
- (247), (365), (445) **Kovachich Márton György** (Senkőc, 1744 – Buda, 1821): levéltáros, jogtörténész, szabadkőműves, a tervei között szerepelt a történetkutatás intézményes kereteinek felállítását. Kezdetben a nagyszombati egyetem filozófiatanára. 1765-ös itáliai utazása után jogot és teológiát hallgatott. 1774-től az egyetemi könyvtár írnoka, majd 1784-től kincstári lajstromozó. 1786–1787 között a *Merkur von Ungar* szerkesztője. Programjában történelmi társaság megalapítását, könyvtár, illetve középkori anyagok és elbeszélői szövegeket összegyűjtő központi gyűjtemény felállítását javasolta. Terve nem valósult meg, de fiával 1810–1815 között jogtörténeti kutatásokat végzett az ország levéltáraiban, illetve több forráskiadás is a nevéhez fűződik. Több neves történész, többek között Johannes von Müller levelezőtársa, Aranka György barátja, a Nyelvemelő Társaság történeti osztályának egyik legjelesebb személye. A hazai jogtörténeti emlékekről készített iratmásolatait Széchényi Ferenc vásárolta meg (V. WINDISCH Éva 1968).
- (247), (365), (445) **Fessler Ignác Aurél** (Zarándfalva, 1756 – Szentpétervár, 1839): egyetemi tanár, püspök. Fessler a Volga-menti Szarepta városából küldte leveleit barátjának, ekkor dolgozott a magyar történelmet feldolgozó monumentális munkáján: *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsessen* (Leipzig, I–X, 1815–1825).
- (247), (365) **Benkő József** (Bardóc, 1740 – Középpajta, 1814): lelkész, tanár, botanikus. A nagyenyedi főiskola elvégzése után 1767-től Középpajta református lelkésze. 1781-től a haarlemi holland Tudós Társaság tagja. 1787-től 1789-ig a székelyudvarhelyi kollégium tanára. 1813-ban életfogytig tartó börtönre ítélték, mert ellenkező felekezetekhez tartozó személyeket esketett össze.
- (247), (365), (445) **Kant**, Immanuel (Königsberg, 1724 – Königsberg, 1804): író, filozófus. Eszméit Sípos Pál közvetítette Kazinczynak.
- (72), (247), (365) **Virág Benedek** (Dióskál, 1754 – Buda 1830): költő, műfordító.
- (76), (247), (365), (445) **Vályi Nagy Ferenc** (Felsővály, 1765 – 1820): költő, műfordító, filológus, református lelkész, professor.
- (248), (365), (445) **Nagy Sámuel metszé:** Szállás-pataki Kenderesi Mihály metszete: »Deutscher fest. Nagy Sámuel metszette Kolozsvárott, 1815. Eszt.« A metszetet az *Erdélyi Múzeum* III. füzetéhez készítette Nagy, de a mellékletnek szánt képet nem adták közre (NAMÉNYI 1908a, 246).
- (445) **Deutschmeister** (Deutscher Albert Kristóf) (Holics, 1755 – 1822): festő. Nem tudjuk, hogy járt-e Erdélyben, vagy csak megrendelésre dolgozott. Valószínűleg ő festette gróf Bethlen Gergely (†1816) képmását is, amelyet Nagy Sámuel 1814-ben metszett részbe (LYKA 1981, 215).
- (248) **Teleki Józsefét:** Nagy Sámuel metszete Kolozsvart / R. SZ. B. / Gróf Széki Teleki József / Cs. Kir. Arany-Kolcsos. / Erdélyi Kormányzékai Tanácsos / 's a' Kolozsvári Ref. Kollégium egyik / Fő Kurátora / Született 1777. Dec. 25 Megholt 1817. Apr. 7. / Az Erdélyi Múzeum Xdik Füzetjéhez (ErdMuz, 1818/X, [2]).
- (248) **Telemach fordítója:** Haller László (hallerkői) (1717–1751) műfordító, Máramaros főispánja. Metszetét Nagy Sámuel készítette az *Erdélyi Múzeum* mellékleteként (DÖBRENTAI Gábor, *Gróf Haller László*, ErdMuz, 1817/VI, 177–180). Nagy Sámuel a Haller-képet csak Döbrentei többszöri felszólítására, késve készítette el. Döbrentei emiatt egyre ritkábban foglalkoztatta a metszőt, akivel korábban nagyon elégedett volt. A képért azonban nagy összeget, nagy évi fizetésének harmadát, 100 rénesforintot fizetett (NAMÉNYI 1908a).

- (248) *Tudom. Gyűjt. egyik Kötete előtt*: Kenderessy Mihály metszetét Farkasfalvi Barkas József réz- és acélmetsző készítette. Megjelent: TudGyűjt, 1825/XI, [2]. (A metszetről bővebben: NAMÉNYI 1905.)
- (81), (248), (366), (445) *Neuhäuser / Neuhauser*: A Neuhauser család a XIX. század legismertebb erdélyi festőcsaládja. A családfő, Neuhauser Ferenc (†1807 k.) tájképeiről, illetve két arcképéről ismeretes. Fia, ifjabb Ferenc (1763–1836) a Brukenthal-képtár őre, majd a nagyszebeni iskola rajztanára. 1821–1823 között néhány rajzoktatási segédanyagot írt, majd kormánybiztosi támogatással beutazta Erdélyt és körrajz-sorozatot készített a tájakról „*Malerische Resie durch Siebenbürgen*” címmel. Ő tervezte id. Cserey Farkas síremlékét. A művész öccse, József (†1815) a szebeni árvaház rajztanára volt, tervezett nagyszabású ruhaviseletekről szóló könyvének csak az első kötete jelent meg. Gottfried (†1836) a kolozsvári iskola rajztanára volt (BÍRÓ 1989, 156).
- (248), (366), (445) *Normális iskola*: Az alapfokú oktatási rendszer egyik iskolatípusa a falusi és a nemzeti iskolák mellett. Az alapfokú ismereteken túl hivatali, kereskedelmi, magántanítói, katonai és gazdasági pályákhoz szükséges gyakorlati ismereteket is oktattak, valamint a negyedik osztályban tanulókat képezték. Az első ilyen típusú iskola Bécsben 1771-ben, az első magyar tanintézmény Pozsonyban 1774-ben nyílt meg (FINÁNCZY 1899/II, 48–50 és 101).
- (248), (366), (445) *Nagy Sámuel* (Kolozsvár, 1783 – Kolozsvár 1845): rézmetsző, szobrász, kalligráfus. A kolozsvári és nagyenyedi kollégium rajz- és szépírási tanára.
- (248), (366), (445) *Bergmann, Franz*: német származású, főleg az erdélyi arisztokrácia körében kedvelt arcképfestő. Munkássága nem szorítkozott csupán az arcképfestésre. 1807-ben készítette a szamosfalvai katolikus templom Szent Erzsébet-képét. Munkái közül a nagyenyedi kollégiumba került Bánffy Farkas főkurátor képmása, valamint gróf Bethlen Gergelyt (†1816) ábrázoló festménye (LYKA 1981, 212).
- (248), (366), (445) *Avenarius / Avenárius / Avenáriusz*: kasseli származású festőművész. (Életéről: BÍRÓ 1952, 113–114.)
- (445) *abrosz* (magy.): térkép.
- (248), (366), (445) *Schmelzer*: bécsi szobrász. Bethlen Lajos meghívására érkezett Erdélybe 1816-ban. A gróf vele készítette a kerlési parkjának szobrait 400 rénesforintért. Döbrentei elbeszélése szerint Schmelzer nem szeretett Kerlésen élni, így visszatért Kolozsvárra, és megígérte a grófnak, hogy a munkát onnan végzi el. Ekkor a gróf haragjában kardot rántott, így akarta kényszeríteni Schmelzert, hogy továbbdolgozzon, de Schmelzer így sem költözött vissza, amiért a gróf a kastélytoronyba záratta a szobrászt. Ezért Schmelzer a gubernátornál panaszolta be a grófot. Az indulatok lecsillapodása után Schmelzer Kolozsvárról végezte el a park kiépítését, majd vissza akart térni Bécsbe. Ekkor Jósika Miklós bírta meg a fenesi park kialakításával, így Schmelzer Erdélyben maradt (Döbrentei Gábor Kazinczynak, Kolozsvár, 1816. nov. 17., KazLev, XIV. köt., 3326. lev.). Megélhetését leginkább apró nippjei biztosították, amelyeket Tieltsch könyvtárus boltjában árult. Kazinczyról gipszlenyomatot is készített. Ebből dolgozott később Marschalkó János, amikor Ferenczy félbehagyott Kazinczy-képmását befejezte (LYKA 1942, 281–282).
- (248), (366), (445) *Szimon* (Johann Baptist Simon / Simon János): nürnbergi származású erdélyi művész. Kezdetben Batthyányi Ignác erdélyi püspök 1783-ban megvásárolt kolozsvári nyomdájában dolgozott, majd rézmetszeteket és pecsétlenyomatokat készített. Batthyány a nyomda betűit ígérte munkáiért, de azokat valószínűleg nem kapta meg, mert Döbrentei szerint Simonnak pereskedni kellett a betűkért (Döbrentei Gábor Kazinczynak, Kolozsvár, 1816. nov. 17., KazLev, XIV. köt., 3326. lev.). Az igazi népszerűséget gliptikai művészezte hozta meg számára, híres volt Mária Terézia arcképével díszített karneolja. Egyik ékszerének sikeréről az Erdélyi Múzeum is beszámolt: „*Egy Magyar Mágnás, Kisfaludy Regéjéből, Bakacsnak Lórájától való elválását, metszette vele gyűrüje kövére.*” (ErdMuz, 1814/I, 166.) Kazinczy sokra becsülte művészetét, biztatta Csereyt, hogy pártfogolja a művészt (Kazinczy Cserey Farkasnak Széphalom, 1807. jún. 29., KazLev, V. köt., 1130. lev.). (NAMÉNYI 1904, NAMÉNYI 1908b és LYKA 1981, 217.)
- (445) *Batthyányi Püspök*: Batthyány Ignác (Németújvár, 1741 – Kolozsvár, 1798): Erdélyi katolikus püspök, egyháztörténész, a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár alapítója.

- (248), (366), (445) *carniöl* (karneol): ékszerek készítésére alkalmas vöröses színű kristály.
- (248) *Petersburg*: Szentpétervár, Oroszország.
- (248) *kleinere Schrift. die mittlere / Zeile mehr rechts* (ném.): kisebb betű, a középső sort még jobbra.
- (366) *A' Dieu mon ame, Ma vie au roi, Mon coeur aux dames, l' honneur à moi* (fr.): A lelkem Istené, életem a Királyé, a szívem a hölgyeké, a becsületem az enyém. Royalista felkiáltás.
- (248) *perigraphia* (lat.): kézi gravírozás[?]
- (249), (366) *Typographiája* (lat.): nyomdája.
- (249) *Erdélyben nyomtatott Munka' megpillantására monda*: „Bizony Erdélynek olly ifjai nevednek, a kik elfogják Virág Benedekkel felejtetni azt a szavát, a melyet Cserei Farkashoz írt Epistolám megpillantásakor az Erd. Typographiára mondott Szemerének: Őcsém, az az Erdély nagyon szereti az *Antiquitätscht.*” (Kazinczy Gyulay Lajosnak, Széphalom, 1818. jan. 5., KazLev., XV. köt., 3533. lev.)
- (249) *heterographiájára* (lat.): itt: helyesírás.
- (366) *Prof. Méhes* (Méhes Sámuel) (Kolozsvár, 1785 – Kolozsvár, 1852): tanár, nyomda- és laptulajdonos. Miután heidelbergi tanulmányait befejezte, a kolozsvári főiskola mennyiség- és természettan-tanára lett. Kiadta apja, Méhes György *Arithmeticáját* 1814-ben, 1819-ben és 1833-ban. Deáki Filep Sámuel fordítását (*Az ifjú Anacharsis utazása Görögországban*, Kolozsvár, 1820–1821) az európai sikerre való tekintettel 1020 példányban nyomtatta ki. A könyvre mindösszesen 333 előfizető jelentkezett, így legnagyobb kiadói vállalkozását jelentős veszteséggel zárta. 1831-től 1848-ig kiadója és szerkesztője volt az *Erdélyi Híradónak*, melyet magas színvonalú lappá fejlesztett. Ennek melléklapját, a *Nemzeti Társalkodót*, majd 1834-től 1848-ig a *Vasárnapi Ujságot* is ő szerkesztette (FERENCZI 1896, 109).
- (367) *Deáki Filep Sámuel* (Kolozsvár, 1784 – Kolozsvár, 1855): drámaíró, műfordító. 1795-től az erdélyi színházi bizottságban Wesselényi Miklós helyettese. 1804-től guberniumi írnok. 1816-tól Puky László (1753–1816) magyar királyi helytartótanácsos segédje. 1835-től a bécsi erdélyi udvari kancellária fogalmazója, nyugalmazása után 1852-ben visszatért Erdélybe. 1826–1831 között Pethe Ferenc mellett szerkesztette az *Erdélyi Híradót*. Említett műve: *Az ifjú Anacharsis utazása Görögországban*. Barthelémy apátur után ford. Kolozsvár, 1820–1821, I–VII. Könyvismertetés: THAISS András, *Könyv-esmertetés*, TudGyűjt, 1821/X, 98–100. (A fordításról bővebben: GYÖRGY 1930.)
- (367) *Anacharszisznek Utazása*: Deáki Filep munkáját azzal a Falka-féle betűkészlettel nyomtatták, amelyet Döbrentei az *Erdélyi Múzeum* számára hozatott. Bikfalvi Falka Sámuel a pesti egyetem nyomdájának mészője és az öntőműhely vezetője volt. (Élete és egyik táblanyomata: KÁROLY Herczeg, *Bikfalvi Falka Sámuel*, ErdMuz, 1816/V, 177–182.) A nyomda nehézkes működése miatt Döbrentei az *Erdélyi Múzeum* további kiadásait Pesten nyomatta és a betűkészletet 1814-ben eladta a nyomdaalapításra készülő unitárius egyháznak, de miután az egyház nyomdaalapítási kérelmét elutasították, a református kollégiumhoz került a készlet. Az *Anacharsist* ezekkel a betűkkel nyomták. (Munkásságáról bővebben: FERENCZI 1896, 118.)
- (249), (367) *chirurgus* (lat.): seborvos.
- (367) *prothonotárius* (lat.): ítélőmester, az országos bírák helyettese.
- (249) *protocollum* (lat.): jegyzőkönyv.
- (367) *systbéma* (lat.): szisztéma, rendszer.
- (367) *suffixum* (lat.): a szó végén elhelyezkedő toldalék.
- (367) *Kammerdienerség* (ném., magy.): kamaraszolgaság.
- (367) *Galanteriebändler* (ném.): díszműáru-kereskedő, díszműves.
- (249), (367) *shwalponyva*: a shwal keleti származású ruhaanyag, melyből legtöbbször övet vagy turbánt készítenek.
- (249) *fichű* (fr.): kis kendő.
- (367) *eau de Cologne* (fr.): kölnivíz.
- (81), (249), (367) *Tielsch* János: Kolozsvári pipereboltjában az 1810-es években német könyveket is árult. Később az egész boltot könyvkereskedéssé alakította át, amely „Tilsch és fia” néven működött. Ők rendszeresítették a könyvhirdetéseket is (FERENCZI 1896, 99).

- (446) *sebe jeder, wie er treibe – Und der steht, dass er nicht falle!* Lásza mind, miként csinálja – és hogy áll, hogy ő nem zuhant el! Goethe *Beherzigung* című verse utolsó sorainak parafrázisa.
- (249) **Kenderesi Mihály:** (Felsőszálláspatak, 1758 – Kolozsvár, 1824): táblabíró, író. 1781-től kancellista Szebenben, 1791-ben az erdélyi országgyűlésen Hunyad vármegye követe, majd kormányzékai titkár. 1807-től az erdélyi kormányzék valóságos, belső titkos tanácsosa.
- (249) **Fricsi Fekete Ferenc** (1744?–1823): szabadkőműves, művészetpártoló. 1784-ben alapította meg a kolozsvári páholyt, 1790–1795 között az erdélyi országgyűlések aktív résztvevője, az itt kinevezett színházi bizottság tagja, 1790–1820 között szinte minden erdélyi művelődési kezdeményezésben benne volt, így a Magyar Nyelvmívelő Társaság munkájában is részt vett. Valószínűleg ő fordította le a *Spectator*t, amely azonban nem jelent meg (ENYEDI 1983, 172).
- (250) **Dayka Gábor** (Miskolc, 1768–1796): költő, tanár. Tanulmányait Miskolcon, Egerben és Kasán folytatta. 1792-től a lőcsei, 1795-től az ungvári gimnáziumban tanított. Életműve kitüntetett szerepet képviselt Kazinczy irodalompolitikájában. Verseit és életrajzát 1813-ban adta ki Kazinczy: *Újhelyi Dayka Gábor' Versei*. Összeszedte 's kiadta barátja KAZINCZY Ferencz. Pesten, Trattner Mátyásnál, 1813. A témáról bővebben: HÁSZ-FEHÉR 2003. Művei: DAYKA 2009.
- (250) **Sípos** (Sipos /Sipos Pál) (Nagyenyed, 1759 – Szászváros, 1816): költő, református lelkész, matematikus, tanár.

23. jegyzetmező (Kolozsvári Játékszín' történetei)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], [XXXVII. Levél, Zsibó, Aug. 31dikén] (196)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., Toldalakok IX. A' Kolozsvári Játékszín' történetei (353–355)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., VII. levél (446–447)
- (353), (446) *A' Kolozsvári Játékszín:* Az itt közölt adatokat Kazinczy a Magyar Kurír hasábjain megjelenő cikkből emelte át. (KOLOSZVÁRI JÁTEKSZÍN, 1821.) A cikket beragasztva l.: MTAKK K 611, 227–228.
- (353), (446) *A' Szín 1804 kezde épülni:* A kolozsvári kőszínház felépítése elsősorban Wesselényi Miklósnak köszönhető, akinek nagyhatású beszéde miatt már az 1794–1795-ös erdélyi országgyűlés is foglalkozott a színházépület tervével, de teljes támogatást még itt sem kapott a színházügy a vétőjoggal rendelkező szászok miatt. 1801-ben általános gyűjtést szerveztek és az összegyűlt összegből 1802-ben megvásárolták Szacsvey Sándor félreeső telkét, de a telekkel többen elégedetlenek voltak, így 1803-ban egy újabb építési területet szemeltek ki a színház számára a Farkas utcán. Az előző telek értékesítésére tett kísérletek hosszú pereskedést indítottak el Szacsvey és Wesselényiek között. 1802-ben az adományok számontartásával Teleki Ferencet bízták meg, aki a sorra beérkező felajánlásokat megfelelően kezelte. 1803-ban az evangélikus egyháztól 5000 rénes forinton megvásárolt Farkas utcai telken megkezdték az építkezést, amely azonban 1807-ben az anyagi tartalékok csökkenése miatt megszakadt. Ettől fogva a színjátszó társulatoknak főúri családok vagy ideiglenes deszkaszínházak adtak otthont, egészen a kőszínház befejezéséig. A kolozsvári színügyi bizottságot 1820-ban újrászervezték, amely 12000 rénes forint kölcsönt vett fel a színházépület befejezésére. Az első előadást 1821. március 12-én tartották (ENYEDI 1972, 99).
- (196), (353), (446) *Wesselényi Miklós, id.:* Wesselényi az erdélyi színjátszás ügyét 1795. márc. 20-án karolta fel először, amikor a színjátszás állandósítását indítványozta az országgyűlés 55. ülésén (FERENCZI 1897, 95). Az előterjesztést követően az országgyűlés megválasztotta az első „theátrális directiót”, melynek tagjai: Wesselényi, ifj. Bethlen Farkas és Fricsi Fekete Ferenc. 1797-ben Wesselényi teljes egészében átvette a színtársulat vezetését és kifizette a társulat adósságait. Új szabályzatban fektette le a színészek kötelezettségeit. A kőszínház megnyitásáig Wesselényi a kolozsvári színtársulatot többször szerződtette Debrecenbe és Nagyváradra, hogy a színészeknek megélhetést biztosítson. Haláláig igazgatta és anyagilag támogatta a színjátszást. Életét l. a jegyzetmezők előtt.

- (446) *a' mi Miklósnak* (ifj. Wesselényi Miklós) (Zsibó, 1796 – Budapest, 1850): zsibói birtokos, a reformkori főrendház tagja, az ellenzék vezére. L. a jegyzetmezők előtt.
- (446) *két eszt. múlva magok közzé meghívták*: „A szindarabok (comedia) előadására magokat elszánt nemes ifjak társulata” 1792. október 1-jén kérte meg a főkormányshíki engedélyt. Bánffy György október 2-án adott kedvező választ. A *Magyar Kurir* nov. 6-i száma tudósítást közölt a színtársulat felállításáról és az első adakozókról. Itt láthatjuk először Wesselényi Miklós nevét a színházüggyel összefonódva (*Magyar Kurir*, Nro. 88., 1792. nov. 6., 1397–1398).
- (353), (446) *Az 1794-es Dieta felvevő az ügyöket [...] szabad adakozásként gyűjtessék-össze*: Az erdélyi országgyűlés 1795. márc. 28-án tárgyalta Fricsi Ferenc a színház felállítására tett javaslatát: „Fekete Ferencz Atyánkfia az ötven ötödik Ülésben lett végzés szerint bé-adgya a' Nemzeti Játék Színnel jó móddal léendő fel-állítás, és állandóságának meg.szervezhetése iránt készült vélekedését, és azoknak Lajstromát, a' kik ezen Tzélnek fel-segíllésére magokat önként való segedelemelekötelték [...]” (KOLOZSVÁR 1795, 358–361.)
- (353), (446) *Fricsi Fekete Ferenc* (1744?–1823): szabadkőműves, művészetpártoló. 1784-ben alapította meg a kolozsvári páholyt, 1790–1795 között az erdélyi országgyűlések aktív résztvevője, az itt kinevezett színházi bizottság tagja, 1790–1820 között szinte minden erdélyi művelődési kezdeményezésben benne volt, így a Magyar Nyelvemlék Társaság munkájában is részt vett. Valószínűleg ő fordította le a *Spectator*t, amely azonban nem jelent meg (ENYEDI 1983, 172).
- (353), (446) *Teleki Lajos* (1745?–1815): gróf Teleki Lajos és bethleni Bethlen Kata fia. Császári királyi kamarás, guberniumi tanácsos, valóságos belső titkos tanácsos, a Lipót-rend középkeresztje, az erdélyi rendek elnöke. 1794-től Teleki Ferenc mellett a kolozsvári színházi bizottság tagja. 1795–1797 között ő vezette leginkább a társulat ügyeit. Wesselényi mellett az erdélyi színjátszás egyik irányítója. Anyagi juttatásai mellett ruhatárral is segítette a színészek munkáját. Színházügyi levelezéséből ma keveset ismerünk (ENYEDI 1983, 171).
- (354), (446) *Teleki Ferenc* (1744–1808): alezredes, Teleki Pál és Haller Borbála fia. A háromtagú erdélyi színházi bizottsághoz (Wesselényi, Fekete Ferenc, ifj. Bethlen Farkas) a gubernium küldöttként csatlakozott 1795-ben.
- (354), (446) *Toroczka József* (?–1815): báró, az erdélyi színjátszás pártfogója. Többször támogatta anyagilag a kolozsvári színház építését. Ő vállalta magára az épülethez szükséges vasszükséglet felének finanszírozását. 1803-ban pedig hozzájárult az erdélyi színház telkének megvásárlásához (ENYEDI 1983, 168 és FERENCZI 1897, 97).
- (354), (446) *Bánffy (Bánffy) József*: Az 1802-től tartott színházi bizottság ülésein Wesselényi Ferenc meghatalmazottja (FERENCZI 1897, 116). Ő készítette el a bizottság 1803-as szabályzatát, amely Wesselényi 1797-es szabályzatán alapult. Közölve: FERENCZI 1897, 117–125.
- (354), (446) *A' Dieta 1811 / 1811diki Dieta egy-egy telektől*: A színház ügyét 1811. febr. 18-án, a 104. ülésen kezdték el tárgyalni. Jún. 26-án (163. ülés) elhatározták, hogy az építés befejezéséhez szükséges összeget egyenlő részre osztják a nemesek között. A soron következő júl. 4-ei ülés 40 krajcárban határozta meg ezt az összeget és kimondta, hogy az 1809. évi insurrectionalis összeírás értelmében minden lovas vagy gyalogszolgálatra kötelezett nemesi telekre kivetik és az insurrectionalis pótdadóval hajtják majd be. Ezen az ülésen újjáalakult a színházügyi bizottság. Az időről időre újabb tagokat felvevő bizottság elnöke Teleki Lajos, tagja Kemény Ignác lett. A tagok névsorát közli: FERENCZI 1897, 175. A meghatározott összeget az aug. 9-én tartott 189. ülésen felemelték 50 (xr) krajcárra.
- (354), (446) *Kemény Ignác*: Kolozs megye kormánybiztosa.
- (354), (446) *Nagy Lázár* (Alsóháza, 1772 – 1837): mecénás, színházügyi szakember, színigazgató. 1807–1809 között Kolozs megye alispánja, majd 1809–1811 között főbírája. A színházi bizottság 1811-es újjáalakulása után megkezdődött a színház építésének második üteme, melynek vezetésére jún. 22-én öt neveztek ki. Posztját 1813 nyaráig töltötte be. 1820-ban ő lett a színházügyi bizottság vezetője, 1821-ben az igazgatóbizottság tagja és pénzügyi vezetője (FERENCZI 1897, 175). Színház-történeti visszaemlékezései: *Az erdélyi magyar színészet bőskeora (1792–1821) Káli Nagy Lázár visszaemlékezései* (Erdélyi Ritkaságok), szerk. JANCÓS Elemér, Kolozsvár, 1942 (KÁLI NAGY, 1942).
- (354), (446) *Jósika János* (1778–1843): báró, az erdélyi gubernium elnöke.

- (354), (446) *fát ígére / megígéré a' szükséges fát*: 1812-ben a színház gerendázásához szükséges faanyag beszállítására és kifaragására Kolozs megye közgyűlése ingyen robotmunkát és rabmunkát rendelt ki. A rendeletet azonban a főkormánysszék tekintettel a háborús időszakra, visszavonta. 1813 elején Kemény Ignác, hogy az épület fedetlen részei be ne ázzanak, a gubernium tiltó határozata ellenére Bánffyhungyadról ingyen fuvarmunkával elhozatta a szükséges faanyagot. Ezután a főkormánysszék felszólította Keményt, hogy az ingyen dolgozó fuvarosokat fizesse ki, vagy munkaóráikat robotként számolja el (FERENCZI 1897, 182).
- (354), (446) *Mártonffi / Mártonffy József* (Csíkmindszent, 1746 – Gyulafehérvár, 1815): 1799-től haláláig erdélyi püspök. 1813-ban, amikor a színház építésére szánt összeg teljesen elfogyott, a gubernium az akkori két püspöktől, Mártonffytól és Babb Jánostól kért anyagi támogatást. Babb nem nyújtott anyagi támogatást, Mártonffy pedig 1813. márc. 24-én és ápr. 23-án küldte meg az összeget.
- (354), (446) *a' Koronaőr fiai: Teleki László és Teleki József*: Teleki József (†1796) és Roth Johanna (†1813) gyermekei. *Teleki László* (Szirák, 1764 – Pest, 1821) 1791-től kamarás, 1792-től erdélyi királyi táblai ülnök, Máramaros követe. 1802-ben a duna-melléki kerület református egyház világi főgondnoka. 1811-től Somogy megye főispánja, 1819-től hétszemélyelnök, majd a Marczibányi jutalomosztó bizottság elnöke. *Teleki József* (1777–1817) Felesége: Teleki Zsófia, általa a kamarás Teleki József (1778–?) sógora.
- (354), (447) *tizenkét ezer / tizenkétezer fntot kölcsönzött*: a főkormánysszék 1820. máj. 15-én szavazta meg Kemény Ignácnak a kért kölcsönt azzal a kikötéssel, hogy Kemény személyesen felel az épület befejezéséért (FERENCZI 1897, 264.).
- (354), (447) *Zrínyi adatott / Zrínyi Miklós volt*: A megnyitón Theodor Körner *Zrínyi* című, 1812-ben készült, 5 felvonásos szomorújátékát tűzték műsorra. A darabot Petrichevich Horváth Dániel fordította eredetileg az 1814-ben alapított főúri műkedvelőkből álló *Uri Játszó Társaság* számára, amely főleg a kormányzó szalonjában adott elő német, francia és magyar darabokat. A darabot először 1819-ben, Bánffy György névnapján mutatták be, majd a kolozsvári színház megnyitóján 1821-ben újra műsorra tűzték. A darabban maga Petrichevich alakította Zrínyit. Az előadást Petrichevich verses *Előszava* nyitotta meg (BARTHA 2010, 148).
- (354), (447) *Másnap Hunyadi Mátyás / Mátyást más nap a' Sznésznek*: Március 13-án a színház társulata Szentjóni Szabó László 3 felvonásos *Mátyás király vagy a nép szeretete jámbor fejedelmek jutalma* című érzékenyjátékát tűzte műsorra.
- (355) *Amíssis pag. 187 et 188 deletis admittitur Pestini 7/5[?] 1830. Reseta.* (lat.): A 187. és 188. oldalak törölt részeinek elhagyásával engedélyezve. Pest, 1830. 7/5[?]

24. jegyzetmező (Bogáthi környékén)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Kilenczedik levél. Torda, Július' 4dikén. – Tizenegyedik levél. Vásárhely, Júl. 8dikán (82–89, 90–92)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., IV–V. levél. (250–255)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Második Szak, 20–29. szakasz (367–372)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., VIII–X. levél (447–452)
- (82) *Torda*: Kolozsvártól 32 km-re fekszik az Aranyos folyó és Rákos-patak összefolyásánál. Az itt talált régészeti leletek szerint már az őskorban is lakott környék. R, Kolozs m., ma: Turda.
- (82), (250) *mi négyen*: az utazás résztvevői: Kazinczy Ferenc, Kazinczy Eugénia, Döbrentei Gábor és Gyulay Lajos.
- (82) *fullajtár* (ném.): eredetileg királyi követ, aki ura előtt járt vagy lovagolt.
- (82) *butellia* (butélia): hosszú nyakú italos üveg.
- (82), (250), (367), (447) *Felek* (Erdőfelek) Kolozsvártól 7 km-re délre fekvő falu, amely a Felekitetőn fekszik. A települést a Torda felé vezető országút őrzésére alapították 1367-ben. R, Kolozs m., ma: Feleacu.

- (82), (250), (367), (447) *Vlagyásza / Blagyásza*: Az Erdélyi-középhegység, ezen belül a Bihar-hegység része.
- (447) *Cosmopolíta* (lat.): világpolgár, világfi.
- (250), (368), (447) *Nagy-Almási emlék*: Wass Sámuel tiszteletére emelt síremlék.
- (251) *ein Wort* (ném.): egy szó.
- (84), (251), (368), (447) *Salinae* (lat.): sóbánya, sótelep, itt: a terület ókori neve.
- (82) *porondkő*: faragható kagylós mészkő.
- (83) *az ismeretes rege szerint*: A tordai népi legendák szerint a *Patkóskő*nek nevezett szikla alatt található barlangba egykor római kincseket rejtettek, ezért egy Kis nevű kéményseprő köteleit csomózott a derekára és leereszkedett a feltáratlan barlangba. Itt azonban úgy beszorult egy kürtősrű szűk üregbe, hogy a segítségére siető lakosok képtelenek voltak kihúzni a barlangból. A mentési kísérletek eredménytelenek voltak, a kéményseprő hétnapi szenvedés után meghalt. Azóta nevezik a barlangot a *Kéményseprő barlangjának*. Gyöngyössy János gyászverssel emlékezett meg az esetről (*Tordai kéményseprő Kis János epitaphiuma*, KOVÁCS 1999, 186–187).
- (83), (253) *Keresztesmező / nyíltni látám a' völgyet*: erdélyi kistérség, az Aranyos folyó medence-szerű lapálya, fontos történelmi események, az erdélyi fejedelemség idején összeseregglő rendek táborhelye. Itt gyülekezett 1600-ban a Mihály vajda elűzésére induló nemesség. Csak valószínűsíthetjük, hogy Decebál (87. k.–106) dák királyt itt győzte le Traján (53–117) római császár.
- (253), (450) *Ritu Trajánulu / Trejannulu / Trajánulu* (rom.): Traján rétje.
- (83) *Alsó-Szent Mihályfalva*: Sk, ma: Šarišské Michal'any.
- (83) *Gedő József*, homoródszentmártoni (Abrudbánya, 1778 – Kolozsvár, 1855): bibliofil, művelődésszervező. 1791–1798 között a kolozsvári unitárius kollégium, majd a római katolikus líceum diákja, de az iskolát apja halála miatt később, magánúton végezte el. A közélet tevékeny résztvevője, Aranyosszék pénztárnoka, abrudbányai tanácsos, itt és Kolozsváron választott képviselőtestületi tag, több megye és szék táblabírája. 1834 óta az erdélyi országgyűléseken regalistaként, királyi meghívottként vett részt. 1848-ban az Unió kikiáltása után a közös országgyűlés főrendi házának tagja. Felesége, Szathmári Anna halála után 1841-ben teljesen visszavonult és a könyvszerzésnek élt. Értékes darabjait Bölöni Farkas Sándor segítségével szerezte be. 1846-tól Kolozsváron élt és dolgozott. 1849-ben több mint ötezer kötetes könyvtárát a kolozsvári unitárius kollégiumnak ajándékozta. Közéleti tevékenységéhez hozzátartozott a mecénáskodás, több íróat támogatott anyagilag, segítette az *Erdélyi Múzeumot*. Feltételezhetően szépírói és tudományos munkásságát is folytatott, de művei ismeretlenek. Kozma Gergellyel (†1849) és Szabó Sámuellel (†1856) együttműködve végezte irodalmi, mecénási tevékenységét (LABÁDI 2002b és GÁL (I) 1935, 364–365).
- (83) *Szacsvay Sándor* (Marosvécs, 1752 – Kolozsvár, 1815): lapszerkesztő. Ráth Mátyással 1781–1782 között, majd 1784-től egyedül szerkesztette a *Magyar Hírmondót* (1780–1788). 1786-ban indította el a *Magyar Kurírt* (1784–1837), a második magyar nyelvű folyóiratot. Ezt 1793-ig szerkesztette.
- (83) *Anachio Pittorát kiáltoza ránk*: Helyesen: Anch'io Pittore. Kazinczy azonos című epigrammájának címe. Az epigramma: „Mert én is Művész vagyok ám! úgymonda Correggio. / Fess mint ő, s akkor mondhatod a mit akarsz.” (GERGYE/KAZINCZY 1998, 125, 349.) Szacsvay névtelen, kézíratos recenziójában Sípos elbeszélése szerint kritizálta az *Erdélyi Múzeum* első számában megjelenő Kazinczy-epigrammákat (ErdMuz, 1814/I, 69–71). Szerinte a szerző a fentebb stílus, unalmas epigrammáiban csak görög–latin, illetve művelődéstörténeti tudását akarta megcsillogtatni (Sípos Pál Kazinczynak, Tordos, 1814. szept. 8., KazLev, XII. köt., 2734. lev.).
- (83), (251), (368), (447) *Gyöngyösi* (Gyöngyössi / Gyöngyössy) *János* (Kraszna, 1741 – Újtorda, 1818): református lelkész, alkalmi verselő, a leoninus legsikeresebb XIX. századi művelője. A leydeni egyetem elvégzése után 1774-től Újtorda református lelkésze. Verseit először Szacsvay Sándor tette közzé Bécsben (*Gyöngyössi Jánosnak Magyar Versei, mellyeket külömb-külobbféle alkalmatosságokra készített* Bécs, 1790), majd őt követően a Kilián fivérek is kiadták (*Gyöngyösi Jánosnak Magyar versei*, Pest 1802). Kazinczy változóan ítélte meg a költőt az évek folyamán, közkedvelt leoninusai miatt kezdetben a szerző ellen fordult, versformáját *A' magyar verselésnek négy nemeiről* című esszéjében (ErdMuz, 1815/II, 122–128) nem sokra becsülte.

Magánleveleiben (Kazinczy Édes Gergelynek, 1791. aug. 17., KazLev, II. köt., 382. lev.) többször támadta a rimes distichonos alkalmi költészet miatt és *Kocantyussi* című epigrammájában a nyilvánosság előtt is megfosztotta költői babérjaitól (GERGYE/KAZINCZY 1998, 117). Később megenyhült és többször is elismerte Gyöngyössy tehetségét. Nekrológiát a *Tudományos Gyűjteményben* (TudGyűjt, 1818/IV, 140) közölte. (Életről: KESZEG 2006, KESZEG 2007 és BÍRÓ 2010, 461.)

(251) *Antistes* (lat.): főpap, valaminek mestere.

(251), (368), (448) *koczanóji* (magy.): rímei.

(251), (368), (448) *úgy írá nekem később*: Gyöngyössy János Kazinczynak, Torda, 1816. dec. 15., KazLev, XIV. köt., 3343. lev.

(84) *Czetter* (Tzetter) *Sámuel* (Felpéc, 1765 – Oroszország, 1820 után): korának legtehetségesebb rézmetszője. Gyöngyössyről készített pontozómodorú rézmetszete a másodszor kiadott Gyöngyössy-versek élen (*Gyöngyösi Jánosnak Magyar versei*, Pest, 1802) jelent meg 1802-ben. Felirata: Gyöngyössi János. Ergo, etiam cum me supremus adederit ignis, Vivam; parsque mei magna superstes erit. Ovid. Am. L. I. Eleg. 15.

Szignatúra: <<Czetter sculps>>

A csak körülvagott példányban ismert kép ovális keretben ábrázolja a költőt, aki kissé jobbra fordulva, szembenéz szemlélőjével. Parókat visel, zsinóros kabátban és fodros nyakravalóban áll. Jobb kezét kabátja nyílásában tartja. Előtte lant, harsona, koszorú és ágak.

A metszet közölve: KOVÁCS 1999, 166.

(448) *Ráday* Gedeon (Ludány, 1713 – Péczel, 1792): költő, műfordító, művészetpártoló. A leoninus elleni vitában Kazinczy egyik leghívebb barátja. Gyöngyössyt és barátait verses levélben *Dieneshez*, (*Magyar Museum* I, 1788, 87), majd Édes Gergely *Keservei és nyájaskodásaiban* (1792) megjelent *Parnasszusi lecke*ben próbálta lebeszélni a leoninus-költészetről. A vitáról és Ráday szerepéről: CSETRI 1990, 160 és KECSKÉS 1991, 156–157.

(448) *Teleki József* (Huszt, 1738 – Szirák, 1796): főispán, koronaőr, műgyűjtő, író. (KESZEG 2005, 11–12, 19–23.)

(448) *Szuperint. Kis*: (Kis János) (Rábaszentandrás, 1770 – Sopron, 1846): evangélikus püspök, 1808-ig Virág Benedekkel együtt Kazinczy legszűkebb alkotói köréhez tartozott (HASZFEHÉR, 2010). Kazinczy 1815-ben kiadta verseit (*Kis János versei*, I–III., Pest, 1815).

(84), (251), (368), (448) *Bergmann* (Franz Bergmann): német származású, főleg az erdélyi arisztokrácia körében kedvelt arcképfestő.

(251) *Leánya nem neveltetett Poetriának*: Gyöngyösi Karolina. Megjelent verses kötete: *Rózsakoszorú Keczei Róza kisasszony kedves emlékezetére*, Marosvásárhely, 1806.

(251) *Dayka Gábor*: (1768–1796) költő. Életműve kitüntetett szerepet képviselt Kazinczy irodalompolitikájában. Művei: DAYKA 2009.

(251) *Poétai Berek*: Kazinczy *Poetai Berke* Dayka Gábor verseivel jelent meg. *Újhelyi Dayka Gábor' Versei*. Öszveszedte 's kiadta barátja KAZINCZY Ferencz. Pesten, Trattner Mátyásnál, 1813. – KAZINCZYNAL *Poetai Berke*. Pesten, Trattner Mátyásnál 1813.

(84), (368), (448) *Gyulai Lajos*: Döbrentei Gábor tanítványa, Gróf Kácsándy Súsie fia. L. a jegyzetmezők előtt.

(84), (368) *Döbrentei Gábor*: L. a jegyzetmezők előtt.

(368) *Budai Provinciális Comissárius* (lat.): Budai tartományi megbízott. Döbrenteit 1824. nov. 5-én nevezték ki a tartományi másodalbiztossá.

(369) *Franciscánusok* (lat.): ferences rendi szerzetesek.

(369), (448) *In omni autem bene constituta civitate curandum imprimis, ne plurimum valeant plurimi. / In omni bene ordinata civitate curandum imprimis, ne plurimum valeant plurimi.* (lat.): Minden jól kormányzott városban arra kell a legfőképpen törekedni, hogy a többség ne nyomja el a kiválóakat. Az idézet második fele Cicero-parafrazis: CICERO, *Re publica*, II, XXII, 172. p., (3. sor). 1831-es leveleiben máshogy idézi ezt a mondatot: In omnia ordinata civitate cavendum imprimis, ne plurimum valeant plurimi (5303. és 5308. lev.).

(369), (448) *Cicero*, Marcus Tullius (Kr. e. 106 – Kr. e. 43): római író, filozófus, államférfi, szónok. *Az államról* című műve az ideális állam sajátosságaival foglalkozik.

- (369), (448) **Angelo Máji** (Mai) (Schilpario, 1782 – Castal Gandolfo, 1854): jezsuita bíboros, klasz-szika-filológus. 1813-tól a milánói Ambrosian könyvtár felügyelője, 1819-től a vatikáni könyvtár vezetője.
- (369), (448) **Cicero, az Angelo Máji által feltaláltakban**: Angelo Mai kommentárokkal adta ki Cicero *Az állam* című munkáját 1822-ben: *M. Tullii Ciceronis De re publica quae supersunt edente Angelo MAIO Vaticanae Bibliotheca praefecto* (Stuttgartiae et Tubingae, 1822).
- (369) **perpendicularis** (lat.): függőleges.
- (84), (251), (369), (448) **Szabó Sámuel**, abrudbányai (Abrudbánya, 1756–1856): 1778-tól a kolozsvári eklézsia segédkantora. 1781-től torockói tanító. 1790–1792 között nyugat-európai egyetemeken, többek között Bécsben és Göttingenben tanul. 1796-tól a székelykeresztúri gimnázium tanítója, és igazgatója. A felsőbb osztályokban szinte mindent ő tanított. 1815-től 1832-ig a tordai gimnázium igazgatója. 1830–1832 között a kolozsvári unitárius gimnázium hittan tanára és a kolozsvári unitárius kollégium rektora. Egyházi munkássága mellett irodalmi, fordítói tevékenysége is jelentős. Gedő Józseffel és Kozma Gergellyel egy kisebb „literátori társaságot” alkotott, amely rendszeres fordítói tevékenységet folytatott. *Magyar Auróra* címen folyóiratot akartak indítani, de tervük nem valósult meg. Több darabot fordított németből Landerer számára, foglalkozott német komédiák magyarra átültetésével, Pope *Esszé az emberről* című alkotásának fordítását 1792-ben fejezte be. Döbrentei folyóiratában jelent meg Jacob Vernet filozófiai dialógusának fordítása *Az ember’ és fejedelem kötelességei* címen (ErdMuz, 1815/IV, 174–182). Életről bővebben: SÁNDOR 1874, 105–117 és SÁNDOR 1881, 375–377. Munkásságáról bővebben: ARANYRÁKOSI 1839, 180–183, GÁL (II) 1935, 548 és SÁNDOR 1896, 124–127.
- (448) **Molnos Dávid** (Nagyajta, 1778 – Kolozsvár, 1836): A kolozsvári unitárius kollégium főjegyzője, 1805-től a kolozsvári unitárius kollégium földrajz- és történelemtanára. 1812-től haláláig a kollégium rektora. Az *Erdélyi Múzeum* közölte munkáit: *Herceg Libu története*, (ErdMuz, 1815/II, 9–46) és *Rövid előadása, micsoda lépések tettek eleitől...* (ErdMuz, 1817/IX, 117–145). Kazinczy 1826-os leveléből ismerte az unitárius egyház tanait, a levél mását a sárospataki kollégium könyvtárában is elhelyezte (Molnos Dávid Kazinczynak, Kolozsvár, 1826. márc. 13., KazLev, XIX. köt., 4604. lev. – „Az Unitáriusok. Dogmájok, Történeteik, Iskolájok és Ecclesiái Kormányok Erdélyben 1826.” A Sárospataki Ref. Főiskola Könyvtár Kézirattára, 73/3). A sárospataki kéziratról: *Apróságok – Kazinczy emlékeiből*, Sárospataki Füzetek, szerk. HORVÁTH Cyrill, 1904/II, 126–128. Molnos életrajzírói Kazinczyra hivatkoznak, amikor Thucydides fordítását említik. Fordítói tevékenységéről: Kazinczy Dessewffy Aurélnak, Újhely, 1826. aug. 31., KazLev., XX. köt., 4675. lev.) (GÁL (II) 1935, 466–470.)
- (449) **textus** (lat.): szöveg, itt: téma.
- (252), (369), (449) **zelótai lángolás**: türelmetlen, vakbuzgó lángolás. A zelóták a Római Birodalom ellen fegyverrel szervezkedők közössége. Ők vezették a palesztinai zsidók felkelését a rómaiak ellen 66–70 között.
- (449) **teológiai erudíció** (lat.): teológiai képzettség, műveltség.
- (252), (369), (449) **Professió / Fidei Proffesióval, melly Erdélyben nem sok eszt. előtt magyar nyelven és negyedrében jöve ki**: A történet háttéréhez: „Prof. Szabó elkezdé mondani, a mit hallani vágytam, de bennem gyanú támadta, hogy szépítgetéssel bán velem s kimondám neki, hogy én azelőtt mintegy húsz esztendővel olvastam egy magyar nyelven írt s Erdélyben nyomtatott Fidei Professiojokat s az egészen egyebet hirdet. Megszeppene a Professor s kevés ideig hallgatván, így szólt: Nem hiszszük mi azt, hanem csak valljuk.” (Kazinczy Molnos Dávidnak, Széphalom, 1826. márc. 31., KazLev, XIX. köt., 4604. lev.) Valószínűleg az alábbi műről van szó: *A keresztyény hitről való vallás-tétel az unitáriusoknak értelmé szerént*, Nagyszében 1782. (8. old., negyedré) Latinul is megjelent: *Confessio Fidei Christianae secundum Unitarios*, Kolozsvár, 1741 és Szeben, 1782. A császárhoz is eljuttatott munkát a kolozsvári reformátusok nyomdájában nyomtatták (KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ [II] 2009, 511).
- (369), (449) **Luther**, Martin (Eisleben, 1483 – Eisleben, 1546): német származású teológus, Bibliafordító, a reformáció elindítója.
- (369), (449) **Calvin**, Jean (Noyon, 1509 – Genf, 1564): svájci reformáció elindítója.
- (369) **Zwingli**, Ulrich (Wildhaus, 1484 – Kappel, 1531) svájci reformátor.

- (252), (369), (449) *sociniánusi, antitrinitáriusi*: egyistenhívő.
- (369), (449) *Zápolya János Királynénk*: Isabella (Varsó, 1519 – Gyulafehérvár, 1559): Jagelló Zsigmond lengyel király és Bona Sforza királyné leánya. Blandrata előbb a királyné szüleinél, a lengyel udvarban szolgált, majd 1541-től Izabella udvari orvosaként tevékenykedett.
- (369), (449) *Blandrata György* (Bianrata Giorgio) (Saluzza, 1515 – 1588): János Zsigmond fejedelem udvari orvosa és diplomatája. Servetus tanainak hirdetője, hatására terjedtek el a spanyol szerző művei Erdélyben. Dávid Ferenc mellett az antitrinitáriusok XVI. századi teoretikus vezetője. Élete végén azonban eltávolodott Dávid Ferenc krisztológiai tanaitól és bevádolta őt Báthory Kristóf fejedelemnél.
- (369), (449) *János Zsigmond* (II. János) (Buda, 1540 – Gyulafehérvár, 1571): választott magyar király, erdélyi fejedelem.
- (369), (449) *Dávid Ferenc* (Kolozsvár, 1520 körül – Déva, 1579): teológus, az erdélyi unitárius egyház megalapítója. 1548-tól a wittenbergi egyetem diákja, 1552-től Kolozsváron iskolamester, 1555-től a kolozsvári szászok plébánosa. 1557–1559 között az erdélyi magyar protestánsok püspöke. 1564-től János Zsigmond udvari lelkésze. Ezekről az évektől meghatározó szerepet játszott az erdélyi antitrinitáriuság kialakulásában. Az 1566–1571 között megrendezett erdélyi hitviták egyik főszereplője. Ezek során fejtette ki Blandrata Györggyel együtt a szentháromság tagadó nézetét. (Életéről és egyházi tevékenységéről: BALÁZS 2008, 176, 180, 208 és KÉNOSI TÖZSÉR – UZONI FOSZTÓ (I) 2005, 271–324.)
- (369), (449) *felállta egy lapos köre*: A kőhöz fűződő legenda szerint miután Dávid Ferenc hazatért a II. gyulafehérvári hitvitáról (1568. márc. 8–18.), felállt egy kerek köre és Kolozsvár egész lakosságát unitárius hitre térítette. Az unitárius egyház a mai napig őrzi ezt a Dávid Ferencnek tulajdonított követ (BALÁZS 2008, 198).
- (369), (449) *Deismus* (gör.): istenfelfogás, vallási rendszer.
- (369), (449) *Heltai Gáspár* (Nagydisznód, 1510 körül – Kolozsvár, 1574): író, nyomdász, unitárius lelkész, Dávid Ferenc előtt Kolozsvár vezető prédikátora. 1544-től a kolozsvári szász egyház-közösség lutheránus lelkésze. 1550-ben Hoffgreff Györggyel nyomdát alapított.
- (85), (252), (369), (449) *Marmontel Inkáji / Enkájit / Les Incas: Marmontel* (1723–1799): francia költő, író regénye: *Les incas ou la Destruction de l'empire du Pérou dédiée au roi de Suède* (Párizs, 1777). A fordítás kéziratban maradt (ErdMuz, 1816/V, 67).
- (85), (252), (369), (449) *Mezei-Éjek*: Szabó 1792. febr. 26-án így ír a műről: „Sztintén végzek „Mezei éjszakák” nevezete alatt egy gyönyörűséges elmélkedést; ezt ha semmim se marad is kinyomattatom, hogy megbizonyithassam, mind igyekezetemet, mind pedig jóltevőimhez tartozó háládatosságomat.” (A levelet közli: SÁNDOR 1896, 127.)
- (85), (252), (369), (449) *Felejtethetlen / Megkacagata annak előbeszélése által / Hangos kacagásra fakasztta bennünket*: A történet bővebb kifejtése: *Kazinczynak Molnos Dávid levelére írt megjegyzései*, Széphalom, 1826. márc. 31., KazLev, XIX. köt., 4604. lev.
- (85), (252), (369), (449) *Spalding*, Johann Joachim (1714–1804): evangélikus lelkész. 1749-től Lasahnban, majd 1757-től Barthban lelkész. 1764-től berlini prépost és főkonzisztoriumi tanácsos (HUBBES 2004, 114).
- (449) *Confiteor, Illustrissime Praesul, me esse Unitarium* (lat.): Bevallom Méltóságos Elöljáró, unitárius vagyok.
- (252) *Rákosi Székely Sándor* (Székelykál, 1797 – Marosszentkirály, 1852): 1832-től a kolozsvári unitárius kollégiumban tanít hittant, hébert és görögöt, majd később történelmet és földrajzot is. 1836–1838 között rektor. 1838-ban a tordai zsinat főjegyzője. 1843-ban Székely Miklós püspök halála után püspökhelyettségé nevezik ki, majd 1845-től püspök. Egyháztörténeti szerzeményei mellett jelentős irodalmi munkássága is. Költeményei többek között *Hébében* (A' székelyek Erdélyben, 1823, 123–151), az *Erdélyi Muzéumban* és a *Koszorúban* jelentek meg.
- (252) *Gens aeterna est, in qua nemo nascitur* (lat.): A nemzet örökkévaló, amelyben senki nem születik. (Plinius, *Naturalis Historia – Természet története* V. 15. fejezet, 73. (Szabó Ádám fordításában.)
- (85), (252), (370), (449) *Torda*: R, Kolozs m., ma: Turda.

- (85), (252), (370), (449) *Aranyos vizén egy akkor zsindeellyel*: Az 1804-ben épült tordai Aranyos-híd joggal lehetett a város büszkesége, ugyanis, jóval a Széchenyi Lánchídja előtt az ívhidak elmélete szerint épült, azaz a híd víz feletti feszülését a víz partján lévő lábai biztosítják. A hidat 1798-ban kezdték építeni, 1812-ben fedték le cseréppel és 1815-ben adták át véglegesen (HINTS 2005, 16–19).
- (252), (370), (449) *Erdélyi ácsmester / Erdélyi ember*: Kövecsi János. 1810-től megyei mérnök, valószínűleg a megye előző földmérője, Kovács Ferenc mellett sajátította el mérnöki tudását (HINTS 2005, 16–19).
- (450) *sok sorokból álló felírás van*: „Íme ez híd / Erdélynek remek alkotmánya / nagy költséggel / de nagyobb gondnal, s' / legnagyobb közhaszonra / Isten segedelme által / római sz. birodalombéli groff / Széki Teleki Domokos / nms Torda vármegye fő ispánnya / közben járásával / a felsőeges királyi fő kormánysszék / kegyes jóváhagyásával / Miklos László / Csehi Boldizsár és / Ostrovicz Joseff / n. Torda várossa fő hadnagyjainak / munkas felvigyázatjak alatt varosi köz pénzél / a ív alkosok' segéd munkájokkal / sok joltevő megyebéliektől is / meg nem vontt nemes adományokból / Követsi Janosnak / hazafi fő építő mesternek / ritka elme munkájával / hat esztendőig folyt verejtékek után / állítattott fel 1804ben / ohajtott véget ért / Ostroviczi Joseff / fő hadnagy kormányssa alatt 1815ben / Csudáld itt utazó a' természet bajnokját a mesterseget / ezt a víz győző remek alkotmányt / melyen / maga a folyo-is / herculesi erő alatt mormolva / bámul” Közli: HINTS 2005, 16–19.
- (450) *Voltaire*: Francois-Marie Arouet (Párizs, 1694 – Párizs, 1778): filozófus, író.
- (370), (450) *Enyed* (Nagyenyed) R, Fehér m., ma: Aiud.
- (86), (253), (370), (450) *Erdély gondoskodék / legközelébb tartott Dietájának, gondoskodott az emberiségnek classisa felől*: „[...] azon Vándor népnek tulajdon állapotja' jobbittása [...] azt kívánván, meg határozatit; Hogy ez Hazában minden [...] Földes Uraságokhoz tartozó, vagy minden Urasághoz tartozás nélkül lézengő, vagy vándorló Czigányok is állandó lakhelyekre telepíttessenek, Föld mivelésre, 's egyéb hasznos mesterségek' folytatására szoríttassanak, és magok 's hozzájuk tartozóik élelmek' keresésére azon határozandó Lakhelyeikben, 's azoknak környékeiben, a' nélkül, hogy távol helyekre kóborolni élelmek' keresése kényszerítte, alkalmatosság szolgáltatassék.”, (695). Törvényre emelt articulus: *Articulus XL. De Domiciliatione Zingarorum.* (943–945). Erdélyi országgyűlés, 186. ülés, 1811. aug. 1. (Az Erdélyi Nagy Fejedelemség' MDCCCIX^{dik} Esztendőről MDCCCX^{dikre} által-nyújtatott, és Sz. Jakab Havának 9^{dik} napjától fogva, Kolosvár városában folytatva tartatott ország gyűlésének jegyző könyve. Kolosváronn, Nyomtatattott a' Réformátum Kollégium' Betűivel, TÖRÖK István által 1811dik Esztendőben). Újkori történetükről: Kiss 2003, 239–253.
- (253), (450) *Gyöngyösi István / Murányi Vénus éneklője* (Rozsnyóbánya, 1629 – Csetnek, 1704): költő, 1686-tól alispán. Idézett művének Gerendre vonatkozó részlete: „Gerendre is bétér erdélyi útjában, / Aranyas vizének fekszik ez folytában,” (Porából meg-éledett Phoenix, Első könyv, Második rész, 4–5. sor, Lőcse, 1693). Az erdélyi fejedelemtől szóló eposza miatt az erdélyi nemesség egyik legkedveltebb költője. Említett műve: *Marsal Társalkodo Murányi Venus* (Kassa, 1664).
- (87), (253), (371), (450) *Gerend* (Aranyosgerend): R, Kolozs m., ma: Luncani. 1647-től a XX. századig a Kemény család tulajdonában álló birtok. A kastélyról és parkjáról bővebben: FEKETE 2007, 112–117.
- (87) *Kecze* (Maroskecze): R, Kolozs m., Chețani.
- (87) *Bogáti* (Bogát, Marosbogát): A Maros szögkanyarulatában fekvő település. R, Maros m., ma: Bogata de Mureș.
- (85) *Wesselényi József* (1769–1816): báró. Közép-Szolnok vármegye főispáni adminisztrátora.
- (86) *Toroczkai [József]* (?–1815): báró, az erdélyi színjátszás pártfogója. 1803-ban ő is hozzájárult az erdélyiínház telkének megvásárlásához (ERNYEI 1983, 168).
- (86) *Gyéres-Szent-Király* (Szentkirály): R, Torda m., ma: Ghiriș-Sâncrai.
- (86) *Helóta*: politikai jogokkal nem rendelkező réteg az ókori Spártában.
- (86) *Reisen eines Russen, von Nicolai Karamsin, Leipzig, 1802.*: Nicolai Karamsin (1766–1826) oroszországi tudós, történetíró munkájáról van szó: *Briefe eines reisenden Russen.* Aus dem

- Russ. v. Johann Richter. I–VI. Leipzig 1799–1802. Karamsin 1789–1791 között európai körutat tett.
- (86) **Thersitesz**: Homérosz Iliászának legrútabb akháj harcosa. Torz termete, kancsal szeme, horpadt teste gonosz lélekkel párosult.
- (86) **Alcibiád** (Alcibiades) (Kr. e. 452–404): korának egyik legnagyobb szónoka és hadvezére, Socrates barátja. Szépsége ismert volt egész Athénban. Alakja megjelenik Kazinczy *Alcibiád, vagy a' magam* című Marmontel-fordításában (*Marmontelnek Szívképző Regéji*, KAZINCZY: FORDÍTÁSOK 2009, 442–454).
- (86) **classis** (lat.): osztály, itt: réteg, népcsoport.
- (86) **Projektmacher** (ném.): tervkészítő.
- (87) **partia** (lat.): rész, szakasz.
- (88), (253), (371), (454) **Gubernátor**: Bánffy György (Piski, 1746 – Kolozsvár, 1822): losonci gróf, Brukenthal Sámuel követő erdélyi kormányzó.
- (87) **kalangya** (szl.): gabonakereszt, szénarakás.
- (87) **Leányom**: Kazinczy Eugénia. L. a jegyzetmezők előtt.
- (87) **Ritkán kelő bíves szellő fúj tebenned, Kolozsvár**: A Rákóczi-szabadságharc hőskölteményét 1706-ban szerezte Felvinczi György (?–1713 körül) tanár, költő, szintársulat-szervező (SZABÓ T. 1932, 422–423).
- (87) **Szent János oltá**: 1816. június 24.
- (87) **spallér** (ném.): sor, sorfal; gyümölcsfák és szőlők felkötözésére szolgáló rács.
- (87) **Kemény Farkas** (1741–1805): Kemény László és Teleki Zsuzsanna fia, országos elnök, a királyi tábla ülnöke, guberniumi tanácsos. Felesége: gróf Kornis Mária. Lányuk: Kemény Anna (†1835) Bánffy György hitvese.
- (87) **Kemény Sámuel** (?–1817): 1780-tól 1784-ig nyugat-európai körúton vesz részt és külföldi akadémiákon tanul. 1786-tól Belső Szolnok és Doboka megye alispánja. 1790-től Torda megye főispánja. 1795-től főkormányzéki tanácsos és cs. kir. kamarás. 1804-ben grófi címet kap. 1810-től ideiglenes, majd 1815-től valóságos kir. táblai elnök. Ekkor megkapta a Lipót-rend középkeresztjét. 1816-tól országos elnök. Felesége: Iktári Bethlen Katalin.
- (451) **Bethlen Katalin** (?–1836): Kemény Sámuel felesége.
- (87), (254), (372), (452) **Gyulay István** (†1816): Gyulay Ferenc (†1807) testvére, Gyulay Lajos nagybátyja. Május 29-én halt meg.
- (87), (372), (452) **Gyulay Ferenc / atyjának** (1765–1807): gróf, kamarás. A naplóíró Gyulay Lajos édesapja. Felesége 1790-től Kácsándy Súsie. Gyulay Lotti, Gyulay Lajos, Gyulay Fanny és Gyulay Constance édesapja.
- (254), (372), (452) **Amadiszi menet**: Amadis a XVI. században újra népszerűségnek örvendő ún. Amadis-lovagregények főszereplője. Szerelméért hősi kalandokat élt át.
- (88) **Cayenne**: dél-amerikai folyó.
- (88), (253), (371), (451) **Ludas** (Marosludas): R. Maros m., ma: Ludus
- (88) **Towson** (Robert Townson) (1762–1827): utazó, polihisztor, nyelvész.
- (88), (253), (371), (451) **Gubernátor menyje, Gróf Bánffy Györgyné**: Kemény Anna (?–1835) Kemény Farkas és Kornis Mária lánya, a gubernátor Bánffy György harmadik fia, gróf Bánffy György (†1832) felesége.
- (253), (371), (451) **Majoratusi és Senioratusi birtok**: A hitbizományi vagyon, az az el nem idegeníthető, meghatározott öröklési rendnek alávetett vagyon. Átöröklítése két módon lehetséges: Majoratus: ha az elsőszülött fiú az apa előtt hal meg és fiúgyermeket hagy hátra, akkor a vagyont nem ő öröklí, hanem az elhunyt második fia és az ő leszármazottai. Senioratus: az alapítótól leszármazó fiúk közül a legidősebb örököl, függetlenül attól, hogy a család melyik ágához tartozik.
- (451) **Boufflers**, Louis-Francois, duc de (1738–1815): francia költő. Utazásait megörökítő leveleit Kazinczy lefordította: *Boufflers' levelei a' Schweitzből* (Hébe, 1824, 203–224). Boufflers itt említett mondatát Kazinczy magánlevelében magyarázza: „Ez más szókkal ezt teszi: *Csak rajzolván legyen igazán, ha a' colorírozásban hiba esik is, azt a' Művész szeme elérti és tudja úgy nézni hogy ne lássa.*” (Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek, Széphalom, 1811. nov. 6., KazLev. IX. köt., 2091. lev.)

(254), (371), (451) *Kemény Farkas*: lásd feljebb.

(254), (371) *Kemény László* (1709–1774): 1758–1762 között Erdély főkormányzója. Kemény Farkas apja.

(88) *Csáky Miklós* (Nagylak, 1465 k. – 1514): kinevezett és megerősített, de föl nem szentelt püspök. 1495–1498 között Páduában tanult. 1500-tól haláláig csanádi püspök, 1507-től Körösszeg várának birtokosa. Az apátfalvi ütközet (1514. máj. 23.) során legyőzte Dózsa György egyik előseregét, amiért Dózsa másnap a nagylaki várban ünneplő sereget bekerítette és számos foglyot kivégeztetett, Csákyt pedig karóba húzatta.

(88), (254), (371), (451) *A' Keménynek érzik, [...] egyikik ősök Erdélynek uralkodó székén ült / Kemény Jánosét / Fejedelem Kemény*: Kemény János (Bükkösd, 1607 – Nagyszőlös, 1662): II. Rákóczi György első tanácsosa. 1661-ben a rendek Erdély fejedelmévé választották, de a Porta nem ismerte el hatalmát. Ekkor osztrák szövetségeseivel, I. Lipót csapataival akarta megszerezni Erdély trónját, de a törökök ellen vezetett nagyszőlősi csatát elvesztette.

(254), (371) *Senki nem tudá megmondani, ki' feje*: Cserey Farkas szerint a festmény valószínűleg a Kemény-család egyik tagját Kemény Lászlót ábrázolja: „*A Ludasi házokba soha se jártam és nem tudhatom, micsoda kardinal képe fűg ott – de valjon azon kép kardinal é vagy más Pap – mert ezen Keménynek volt egy László nevű testvére, ki abbas és kánonok volt N. Szombatba. NB. az apja, László, Gubernator volt Erdélybe.*” (Cserey Farkas Kazinczynak Kraszna, 1817. ápril. 16., KazLev, XV. köt., 3417. lev.)

(88) *Barcsainak' szemének kell*: Barcsai Ákos (1610–1661): I. Rákóczi György követe a Portán, majd karánsebesi és lugosi bán. 1658–1661 között erdélyi fejedelem. 1658-ban török nyomásra az erdélyi országgyűlés fejedelemnek választotta, majd 1661-ben a trónkövetelő Kemény János ellenében lemondatták. Kemény fogságba ejtette és egy év múlva megölette.

(452) *Mednyánszky Aloyz*: Mednyánszky Alajos (1784–1844): politikus, történetíró. Említett műve a Vág völgyének festői tájait ábrázolja 16 látképpel: *Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungern – Festői utazás a Vág mentében*, Pest, 1826. Kazinczy ismertetést közölt róla a *Felső Magyar Országi Minervában* (FMOM 1827/VIII, 1340–1341).

(254), (372), (452) *Kutyfalva*: A Maros bal partján elterülő község. A XVI–XVIII. századi Pekri várkastély maradványait a Degenfeld család építette ki klasszicista stílusú kastéllyá a XIX. század folymán. R, Maros m., ma: Cuci. (A településről bővebben: FEKETE 2007, 108–111.)

(254), (372), (452) *Wouwerman*, Philips (Haarlem, 1619 – Haarlem, 1668): holland származású tájképfestő.

(89), (375) *Gyulainé*: Gyulay Ferencné Kácsándy Süsie. L. a jegyzetmezők előtt.

(89) *Én nem tudtam levonni szemeimet* _____: Kerelőszentpál R, Maros m., ma: Sânpaul.

(89) *Szent-Páli Urak' lakóháza*: A Haller család várkastélya. Szentpált (ma: Kerelőszentpál) Báthory Gábor fejedelem 1609-ben Haller Istvánnak és testvéreinek, Györgynek és Zsigmondnak adományozta. A Haller család egészen 1949-ig volt Szentpál birtokosa. A források 1575-ben említik először a várkastélyt. A jelenlegi kastély kialakítása a nyugat-európai barokk kastélyok elrendezését követte, építése 1784-ben fejeződött be. A díszudvar barokkos kialakítása feltehetően egészen későn, a XIX. század elején kezdődött. Meg nem erősített források szerint a kert kiterjedése több, mint 3000 hektárnyi volt, abban az időben, amikor a legimpozánsabb európai barokk kert, a versaille-i is 8000 hektáron terült el. A kastély előtt lovasbemutatók számára fenntartott külön rész terült el, a kastély mellett pedig kőistálló állt. Az első részletes leírás nem sokkal Kazinczy látogatása után, 1819-ben készült, amikor a Haller-örökösök felosztották egymás között a birtokokat. A leírás a kastélytól délre elterülő konyhaketről, az ún. „kertész kertről”, a domboldalon látható „nyári loóskoláról”, az árok feletti hidacsokról, egy kőistállóról, kertészlakról és üvegházról tudósít. (A birtokról bővebben: FEKETE 2007, 91–95, KERESZTES 1995, 31–33.)

(89) *tableau* (fr.): tabló, azaz kép.

(89), (255), (372) *Radnót*: A Maros bal partján, Ludastól délre fekvő település. Bethlen Gábor uralkodásától fogva az Erdélyi Fejedelemség bukásáig a mindenkor uralkodó kedvelt tartózkodási helye, az egyik legrégebb erdélyi főúri birtok. A várkastély az évszázadok során több főúri család birtokában állt. A XIII. századtól kezdve 1575-ig Bogáthi-birtok, majd Kornis Gáspáron,

Báthory Zsigmondon keresztül 1621-ben a fejedelmi kincstár kezelésébe kerül. 1626–1629 között Bethlen Gábor jelentős építéseket hajtott végre. Munkáját halála után II. Rákóczi György folytatta 1649 őszétől. A sikertelen lengyelországi hadjárat és Rákóczi lemondása után Bornemissza Anna, majd II. Apafi Mihály kezébe került. 1758-ban Apafi özvegyétől, Bethlen Kától Bethlen Miklós kancellár szerezte meg. A radnóti uradalom 1887-ig volt Bethlen kézen, tőlük Haller János szerezte meg. Az uradalom legszebb idejét Bethlen Gábor és Rákóczi uralkodása alatt élte. Az Apafiak uralkodása idején már felújításra szoruló területként emlegeti a kertet az 1684-es radnóti leltár és Apafi halálával (1713) az uradalom végérvényesen elvesztette korábbi pompáját. R. Maros m., ma: Iernut. (A település bemutatásáról bővebben: FEKETE 2007, 102 és KERESZTES 1995, 34–35.)

(255), (372), (452) **Bethlen Gábor**, iktári (Marosillye, 1580 – Gyulafehérvár, 1629): Erdély fejedelme (1613–1629).

(255), (372), (452) **Báthori István** ifj., Somlyói, Somlyai (Szilágysomlyó, 1533 – Grodno, 1586): 1571–1586 között erdélyi fejedelem, 1576–1586 között Lengyelország királya, 1561–1571 között váradi főkapitány.

(255), (372), (452) **Békési Gáspár** kornyiati (? , 1520 – Grodno, 1579): 1567–1571 között János Zsigmond kincstartója és főkomornikja, erdélyi vajda, 1566–1573 között Fogaras örökös grófja, 1573-ig Báthory István tanácsosa, majd II. Miksa kapitánya és utóbb Báthory István tanácsosa és kapitánya (1577–1579).

(255), (372), (452) **Radnótnál veré meg / e' tájon veré meg**: A csata Radnót közelében, Kerelőszentpálon zajlott 1579. július 9-én. Kerelőszentpál, Maros m., ma: Sânpaul.

(89) **Bethlen József** (1757–1815): kincstartó, guberniumi tanácsos, az Erdélyi Nyelvvelő Társaság tagja. A radnóti uradalmat a halmágyi uradalommal együtt már 1779-ben bérbe adta Issekutz Antal és Gergely Erzsébet városi kereskedőknek 15 évre, így nem csoda, hogy Kazinczy elhanyagolt birtokot látott. Felesége: Zichy Josepha, gyermekeik: Lipót, József, Albert, Ferenc.

(89) **Bethlen László**: 1790–1792 Doboka, majd 1804–1807 között Hunyad megye adminisztrátora. 1807-től Hunyad megye főispánja. Felesége Bánffy Klára. A Nyelvvelő Társaság tervezetének 1796-os tagnévsorában szerepel, mint aki „versben és folyóbeszédben” lehet segítségére a tudományos társaságnak. (DÁVID PÉTER 73, 348. lábjegyzet.)

(89) **Rákóczyak [...] kastélyok**: A négyszögletes sarokbástyás kastélyt Bethlen Gábor és I. Rákóczi György építtetések követően II. Rákóczi György fejezte be Agostino Serena tervei alapján. A reneszánsz kastély a XVII. században az egyik legtagásabb és legkényelmesebb várkastélya lett. (KERESZTES 1995, 34–35.)

(89), (262), (376), (456) **Gyalakuta**: A Kis-Küküllő jobb partján fekvő település. Kezdetben a Lázár-család birtoka, majd iktári Bethlen és Bánffy kézen lévő birtok. R. Maros m., ma: Fântânele.

(89) **Rhédey** _____: **Rhédey László** (1773–1835): Az erdőszentgyörgyi kastély építtetője.

(89) **Szent-György** (Erdőszenygyörgy): A Kis-Küküllő jobb partján fekvő település. A XVII. század elején Báthory Gábor a Kornis családnak adományozza az uradalmat. A XIX. században többek között Teleki Sámuel, báró Kemény Pál, özv. Zeyk Jánosné birtokolta. A Rhédey grófok birtokába 1647-ben került az uradalom. Gróf Rhédey László és felesége, báró Inczédi Ágnes 1807–1809 között építtette a birtok későbarokk-klasszicista kastélyát. A kastélyhoz tartozó kert a kevert stílusú, architektonikus és tájképi elemeket is felvonultató kertek sorába tartozik. A kert csillagszerűen osztott boszkeít (bosquet – átláthatatlan növényzettel körbevett terület, lugas), szökőkutait, a délnyugati fenyvesből kiemelkedő Pán-templomát már tájképi jellegű, kanyargós utak választják el egymástól. A kert Burey Ferenc belga kertész munkáját dicséri. A kastélyról: KERESZTES 1995, 44–45. R. Maros m., ma: Sângeorgiu de Pădure.

(89) **C. R.** (lat.): Cripta Rhédey. A kastélytól északra elhelyezkedő magaslát szolgált a Rhédey család temetkezési helyeül (FEKETE 2007, 88).

(90), (372) **Haller Gábor** (1749 – Nagyszeben 1822): hallerkői gróf. Haller László fia, cs. kir. kamarás, erdélyi kincstartó, val. belső titkos tanácsos, a Leopold-rend nagykeresztese, Cserey Farkasné Haller Krisztina apja.

- (90), (372) *Ugra* (Marosugra): Az Olt jobb partján fekvő település Marosra néző kastélya a kerekszentpáli Haller-uradalom része volt. A hallerkői Haller család erdélyi birtokain jelentős építkezéseket hajtott végre. A XVIII. században épült barokkos-klasszicizáló egyemeletes kastélyépület 32 méteres homlokzatával a Marosra nézett. A kastélyhoz fasorral szegélyezett allé vezetett, az épület közvetlen környezete rendezett kerttel rendelkezett. R, Brassó m., ma: Ungra. (FEKETE 2007, 97 és KERESZTES 1995, 33–34.)
- (90), (372) *Tartler János / Szász Ispán* (Brassó, 1753 – 1825): szász királybíró, kormányszéki tanácsos, a cs. és kir. Lipót-rend lovagja, szász ispán. Beiktatása 1816. július 15-én volt.
- (90), (372) *A Szász Nemzet Cómeszi székébe beiktatni / beiktatni* (Comes Saxonum): Az erdélyi szász önkormányzati szerv, a Szász Universitas grófja (elnöke), egyben a nagyszebeni királybíró és az erdélyi főkormányzók tanácsosa.
- (90) *Fenelon Telemachja*: François de Salignac de La Mothe-Fénelon (Périgord, 1651–1715) *Les aventures de Télémaque* (Párizs, 1699) című erkölcsi-politikai tanregénye. A kor legkedveltebb politikai regénye, amely állambölcséleti nézeteit Odüsszeusz fiának, Telemakhosznak utazásai kapcsán fejti ki. Fénelon elítélte benne XIV. Lajos hódító politikáját, a versailles-i udvartartás luxusát és a király erkölcstelen uralkodását. Haller László *Telemakhus bujdosásának történetei* című fordítása (Kassa, 1755) olyan nagy népszerűségnek örvendett, hogy 1758-ban, 1770-ben és 1775-ben újranyomták, de nemcsak az olvasók, hanem a kortársak is nagyra értékelték a munkát. Kazinczy azonban bírálta a fordítás barokkos nyelvezetét: „A’ leggyönyörűbb egyszerűség és praecisio haszontalan cifrává ’s bugyogó beszéddé változott.” (Kazinczy Zádor Györgynek, Ujhely, 1825. dec. 16., KazLev, XIX. köt., 4562. lev.) Haller után ő is próbálkozott a fordítással: „Igy belé fogtam a’ Fenelon’ Telemachjába, nem hogy egészen lefordítsam, hanem hogy egy két Könyvvel éreztsem, mennyire ment Nyelvünk a’ Haller’ ideje olta.” (Kazinczy Kis Jánosnak, Széphalom, 1819. febr. 16., KazLev, XVI. köt., 3702.) A mű modern kiadása: FÉNELON, *Telemachnak az Uliisses fiának csudálatos történetei*, ford. DOMOKOS Lajos, a szöveget gondozta és a bev. tan. írta KÖPECZI Béla, Bp., 1980.
- (90) *religiosus tisztelettel* (lat.): vallásos tisztelettel, áhítattal.
- (90) *grádics* (lat.): lépcső.
- (90) *Haller László* (hallerkői) (1717–1751): műfordító, Máramaros főispánja. A francia ízlésű klasszicista irodalom jegyében lefordította Francois Fénelon (1651–1715) *Les aventures de Télémaque* (Párizs, 1699) című politikai regényét. Megjelent: *Telemakus bujdosásának története* (Kassa, 1755).
- (90) *Báráczai Sándor* (Ispánlaka, 1735 – 1809): író, szabadkőműves, alkimista. A nagyenyedi ref. kollégium elvégzése után Szebenben joggyakornok, majd 1760-tól a bécsi királyi testőrség első erdélyi tagja. 1774-ben fordította le La Calprenède *Cassandra* című regényét (Bécs, 1774), majd Marmontel *Contes moraux* című művét ültette át magyarra *Erköltési mesék* címen (Bécs, 1775). Utóbbi művét Kazinczy fogsága idején átdolgozta, majd hatására újabb Marmontel regéket fordított (KAZINCZY: FORDÍTÁSOK 2009, 843). Báráczy bécsi évei alatt ismerkedett meg az aranykészítés tudományával, szenvedélye miatt a későbbiekben eltávolodott az irodalomtól. A bécsi Három Szellemhez és a Koronázott Reményhez páholy tagja. Az irodalomhoz és az alkímiához való viszonyát örökítette meg Kazinczy *Báráczy* című epigrammájában (GERGYE/KAZINCZY 1998, 119). 1790-ben jelentette meg *A védelmezett magyar nyelv, vagyis a deákság mennyire szükséges voltáról való kettős beszélgetés* (Bécs, 1790) című művét. 1790-től őrnagy, majd 1802-től őrmester, 1809-ben ezredesként fejezte be pályafutását. Kazinczy Helmechzy segítségével nyolc kötetben adta ki műveit (*Báráczinak Minden Munkái* I–VIII köt., Pest, 1813–1814) életrajzával együtt (*Báráczai Sándor’ élete Kazinczytól*. e. m. VIII. kötet, 1–35). (Életről: BALLAGI 1872, 190–211.)
- (90) *Szemere Pál* (Pécel, 1785 – Pécel, 1861): költő, MTA, Kisfaludy Társaság tagja.
- (90) *Kölcsi* (Kölcsy) Ferenc (Szódemeter, 1790 – Szatmárcseke, 1838): költő, politikus.
- (90) *Szent-Miklósi* (Szentmiklósi) Alajos (Királyi, 1793 – Erdőtarcsa, 1849): költő, ügyvéd. Miután Vácon bölcsészetet hallgatott, 1813-ban Egerben jogtudományi tanulmányait kezdte meg. 1816-tól gyakornok ügyvéd. 1817-től Borsod megye tiszteletbeli aljegyzője, 1818-ban törvényszéki bíráló választották meg. 1819-ben Nógrád megye másodaljegyzője. Írói pályáját

Kazinczy egyengette. Lírai költeményei, epigrammái, meséi, Schiller-, Boileau- és Batteux-fordításai több folyóiratban is megjelentek. A Tudományos Gyűjtemény, az Erdélyi Múzeum, a Szépliteratúrai Ajándék vagy a F. M. Minerva is közölte műveit. Kazinczy hozzá írta Szentmiklósy című versét (GERGYE/KAZINCZY 1998, 135).

- (90) *Farkas* (Bölöni Farkas Sándor) (Bölön, 1795 – Kolozsvár, 1842): író, műfordító, művelődés-szervező.
- (90) *Helmeczim* (Helmeczi Mihály) (1788–1852): író, műfordító. Az 1810-es években Kazinczy rá bízta *Munkájának* kiadásával kapcsolatos pesti teendőket.
- (90) *Berzsenyi* Dániel (Egyházashetye, 1776 – Nikla, 1836): költő. 1813-ban Kazinczy útmutatásai szerint adta ki verses kötetét.
- (90) *Franciscánus* (lat.): ferences szerzetes.
- (90) *Diogenes hordaja*: Szinópei Diogenes, a Kr. e. IV. században élt görög filozófus hordójáról van szó, amelyben a legendák szerint a fennálló társadalmi berendezkedést ostromozva, az emberi szükségletekről lemondva, vagyontalanul élt. A Diogenész-kunyhónak is nevezett hordó az angol kertek tipikus kelléke volt. (Ludwig von Bentheim-Steinfurt gróf 1780-as években kialakított angol kertjében található Diogenész-kunyhóról készített korabeli metszet: BUTTLAR 1999, 170.)
- (90) *paraplű* (fr.): ernyő, esernyő.
- (90) *Gróf fegyver által elesett fijának*: Haller Gábor fia. További adatokat nem találtunk.
- (90) *Haller László*: l. feljebb.
- (90) *Nagy Sámuel* (Kolozsvár, 1783 – Kolozsvár 1845): rézmetsző, szobrász, kalligráfus. A kolozsvári és nagyenyedi kollégium rajz- és szépírást tanára.
- (91) *Haller Zsigmondné* (Toldalagi Krisztina): Toldalagi László (†1779) kir. táblai ülnök, a ref. kollégium felügyelő főgondnoka és czegei Wass Kata lánya. Haller Zsigmond (†1803) kir. táblai ülnök felesége. Kácsándy Süsie barátnéja. Döbrentei így jellemezte az asszonyt Kazinczynak: „Gróf Haller Zsigmondné, született Gróf Toldalagi Kristina (melly csúf név ez a' Kristina magyaráúl!) M. Vásárhelytől lakik említett Urának halála óta özvegységben, de innét sokszor kimegyen, mint tavasszal, nyáron által többnyire, Mosonba egy kis jószágába. Most is ott van. A' hely, a' mint G. Gyulai Ferenczné mondja, szép. Minden gyönyörűsége a kártya (l'hombre) 's az olvasás. Általában a' kártyázás Erdélyben csak[em] minden idő töltés, 's fás hideg viziták, 's csacsakások Csak Magyarúl, (tán Oláhul is) tud, 's egy időtől fogva könyveket tölem kér. [...] Esztendőjire nézve 40–50 lez. Termete nagy, kövér, de nem felette, orcája vonásai ifjabb korában festett portraitján szépek, de most nem. Gyermeke soha sem volt. Jó háztartó. Gróf Haller Gábor mondá hogy a' törvényekben is jártas, vagy talán gyakorlás által, pereit által belé jött.” (Döbrentei Gábor Kazinczyhoz, 1804. nov. 30., KazLev, III. köt., 704. lev.)
- (91) *a' ki érántam sok esztendők óta kegyességet érze*: Döbrentei tudósításai szerint művelt, a törvényekben jártas, olvasni szerető asszony volt Hallerné, aki a Gyulai családnál vendégeskedve többször megemlékezett Kazinczyról (Döbrentei Gábor Kazinczynak, Oláhandrásfalva, 1810. febr. 7., KazLev, VII. köt., 1663. lev.). Többször érdeklődött Kazinczy hogyané felől és foglalkoztatta a széphalmi mester fogsága: „A' Tekintetes Urat nekem sokszor élőhozta, 's irám, mint sajnálá elfogattatását, 's hogy még álmaiban is arról gondolkozott.” (Döbrentei Kazinczy Ferencnek, 1812. máj. 28., KazLev, II. köt., 199. lev.)
- (91) *Vásárhely*: Marosvásárhely. R., Maros m., Tirgu Mures.
- (91) *Cancellárius' háza, hol könyvei tartatnak*: gróf Teleki Sámuel (1739–1822) erdélyi udvari kancellár tékája.
- (91) *Gróf Kendefié*: A házat 1789-ben Bethlen Krisztina, Kendeffy Elek özvegye építtette téli rezidenciának. Az eklektikus, barokk és klasszicista stílusban épült kétszintes ház 1826-ban az Erdélyi Királyi Tábla székhelye lett.
- (91) *Haller Gábor* (1749 – Nagyszeben 1822): hallerkői gróf. Haller László fia, cs. kir. kamarás, erdélyi kincstartó, val. belső titkos tanácsos, a Leopold-rend nagykeresztese, Haller Krisztina, Cserey Farkasné apja. Az L alakú, téli rezidenciaként szolgáló kétszintes lakóházát a XVIII–XIX. század fordulóján építtette.

- (91) *Szabó András* (Nemes-Nyék, 1738 – Zsibó, 1817): bölcséleti és teológiai doktor. 1810–1816 között ifj. Wesselényi Miklós nevelője. 1815-től a Teleki-téka vezetője.
- (91) *Kemény Sámuel* (?–1817): 1786-tól Belső Szolnok és Doboka megye alispánja. 1790-től Torda megye főispánja. 1795-től főkörmányszéki tanácsos és cs. kir. kamarás. 1804-ben grófi címet kap. 1816-tól országos elnök.
- (91) *Teleki Domokos* (1750–1824): széki gróf, cs. kir. kamarás és Torda megye főispánja. Teleki Lajos és iktári Bethlen Kata fia. Fiatal korában katonáskodott, majd közhivatalokban szolgált. Előbb Torda megye főispánja, a gyulafehérvári ref. egyházmegye, majd a marosvásárhelyi ref. kollégium főgondnoka. Felesége malomvízi Kendeffy Zsuzsanna, kitől két gyermeke, Elek és Lajos született. 65. születésnapján *Az emberi-sorsnak változandósága* (Kolozsvár, 1815) című verses önéletrajzával lepte meg környezetét. A mű ismertetése: EGYED 2007.
- (91) *Cseréi Miklós*, nagyjait (1780 körül – 1844): kormányzéki tanácsos. 1809-től a királyi táblánál számfeletti bíró. 1815-től táblai ülnök. 1817-től Háromszék főkirálybírói helytartója. 1819-ben guberniumi tanácsos. 1826-ban nyugalmazták. Színházbarát, tudománykedvelő, az erdélyi színjátszás pártfogója.
- (91) *Cseréi Farkas*, ifj. (Bécs, 1773 – Bécs, 1842/1846): császári, királyi kamarás, őrnagy, botanikus, író. Idősebb Cseréy Farkas (1719–1782) fia. Kazinczy levelezőtársa és barátja. L. a jegyzetmezők előtt.
- (91) *Kovács András* (Kovács Antal): orvos. „*Dr. Kovács Antalnak én két kedves barátom megtartását, felgyógyítását köszönhetem; 1816. Cseréi Farkast, 1817. Gróf Gyulai Lajost tartotta-meg.*” (Kazinczy Gyulay Karolinának, Széphalom, 1817. dec. 21., KazLev, XV. köt., 3526. lev.) A doktorról további adatokat nem találtunk. A doktor keresztnévét Cseréy Farkas írta meg Kazinczynak (Cs. F. Kazinczynak, Kraszna, 1816. nov. 30. KazLev, XIV. köt., 3332. lev.).
- (92) *Viczay József* (1746–1810): kassai orvos. 1761-ben tért haza Bécsből, ahol egyetemi tanulmányait folytatta. A kassai és a város környéki szegények gyógyíttatását ingyen vállalta. Alapító tagja volt a Török Lajos által alapított kassai Intrepida Virtutis (Rettenthetetlen Erényhez) nevű szabadkőműves páholynak. 1794-ben a páholy főmestere. Halála után páholytársai emléktemplomot emeltek barátjuk emlékére. A templom közepén elhelyezett Viczay-büsztt felíratát Dessewffy József készítette. Életét és arcképét közli: DULHÁZY Mihály, *Kis-Viczai Viczay József, Tek. Torna Vármegye’ és Szab. Kir. Kassa Városa’ rendes Orvos-Doctora’ Életrajza*, FMOM, 1827, Július, Augusztus, Szeptember, 1267–1272. (Életéről legújabbban: KRÁSZ 2009, 103–104.)
- (92) *Pomologus* (lat.): gyümölcskertész.
- (92) *Guckkasten* (ném.): kukucskalódoboz, kandikáló ládika. A vándormutatóványosok, vásári kereskedők által elterjesztett optikai eszköz, amely a XIX. században az egyik legelterjedtebb szórakoztató eszköz volt. A zárt vagy félig zárt dobozban egy képet vagy képsorozatot helyeztek el, amelyet egy betekintő nyíláson keresztül lehetett megtekintetni. Ha a dobozba tükröt is építettek, a kép térelményt, mélységillúziót nyújtott. Az első magyarországi guckasten Sárospatakon működött 1760–1770 között. Martin Engelbrecht kukucskalódoboz 72 kép segítségével különböző színházi jeleneteket mutatott be (KOLTA 2003).
- (92) *az én kedves ipam*: Kazinczy apósa, Török Lajos.

25. jegyzetmező (Szent Benedek környékén)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Tizeneggyedik levél, Vásárhely, Júl. 8dikán – Tizenharmadik levél, Andrásfalva, Júl. 14d. (89, 97–99)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., VI. levél, VII. levél. (257–258, 262–265)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Második szak, 30–34. szakasz (375–379)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XIII–XIV. levél (455–459)
- (97) *Bethlen Ádámné*: Gyulay Kata (1760–1844): grófnő. Gyulay József (†1799) és Jósika Mária lánya, a naplóíró Gyulay Lajos édesapjának, Gyulay Ferencnek nővére, Bethlen Ádám (†1789)

- felesége. „Erdély országában általánosan tisztelt, lelkes szép hölgy volt.” (GYULAY 2009, 81). Kuun Géza is megemlékezett róla emlékirataiban (KUUN 1904a). Halotti címerét Kovács András közli (HALOTTI CÍMEREK). Életéről: TORMA 1887.
- (97) **Bonyhád:** (Bonyha, Szászbonyha), R, Maros m., ma: Bahnea. A XVI. századtól a bethleni Bethlen család birtoka.
- (97) **Haller Sigmondné:** Toldalagi László (†1779) kir. táblai ülnök, a ref. kollégium felügyelő főgondnoka és czegei Wass Kata lánya. Haller Zsigmond (†1803) kir. táblai ülnök felesége. Kácsándy Süsie barátnéja.
- (97) **Koronka:** R. Maros m., ma: Corunca. Marosvásárhely keleti határában, a Poklos-patak mellett terült el. 1453-ban kapta Alaghi András a birtokot és ekkor vette fel a Tholdalagi nevet. A koronkai birtokról és háztartásról l. TOLDALAGI Rózsa grófnő (későbbi Schleinitz báróné) *memoárjai*. Letölthető: www.familyhistory.ro. „Tanulmányok”. (Letöltés: 2010. 09. 15.) (A birtokról: FEKETE 2007, 65–69.)
- (375) **melly ισοθεος ember** (gör.): istennel egyenlő, istenszerű.
- (375) **Kemény Sámuel** (?–1817): 1786-tól Belső Szolnok és Doboka megye alispánja. 1790-től Torda megye főispánja. 1795-től főkormánybiztos tanácsos és cs. kir. kamarás. 1804-től gróf. 1816-tól országos elnök.
- (375) **Bethlen** _____: Bethlen Katalin (?–1836): Kemény Sámuel felesége.
- (257) **digressio** (lat.): kitérő, elkanyarodás az elbeszélés, a cselekmény fő vonalától.
- (97), (258), (375), (455) **Szent Benedek** (Szentbenedek, Nyárádszentbenedek): Marosvásárhelytől 10 km-re délkeletre, a Nyárad folyó jobb partján fekvő település. A Toldalagi család birtoka. R, Kolozs megye, ma: Murgesti. (A településről bővebben: FEKETE 2007, 69–71 és KERESZTES 1995, 34.)
- (97), (258), (375), (455) **Szent-Kereszti** _____ / **Sámuel:** (?–1819): ezredes. Nagy Iván adatának ellentmondva Cserey Miklós 1824-ben közli halálhírét Kazinczyval (Cserey Miklós Kazinczynak, Kolozsvár, 1824. jan. 5., KazLev, XIX. köt., 4281. lev.).
- (97), (258), (375), (455) **Tholdalagi Zsigmond** (?–1846): huszárhadnagy a török háborúban, nagyercsei gróf. 1815-től a marosszéki református egyházkerület-felügyelő. Felesége: Vay Kata. Alakját, unokája Toldalagi Róza örökölte meg visszaemlékezéseiben. TOLDALAGI Rózsa grófnő (későbbi Schleinitz báróné) *memoárjai*. Letölthető a www.familyhistory.ro. „Tanulmányok”. (Letöltés: 2010. 09. 15.)
- (97), (258), (375), (455) **Gyulai:** Gyulay Lajos. L. a jegyzetmezők előtt.
- (97), (258) **Döbrentei:** Döbrentei Gábor. L. a jegyzetmezők előtt.
- (97), (258), (375), (455) **Kozma Gergely** (Szentgerice, 1774 – Kövend, 1849): lelkész, műfordító, író. Fiatal korában a Brukenthál családnál nevelő Nagyszebenben. 1798-tól unitárius pap. 1810-ben tábori pap Besztercén. 1817-től esperes, majd egyházi közigazgató. 1833-tól Kövesden haláláig lelkész. Főleg Kotzeube- és Kleist-darabokat fordított. 1805-ben ódát írt Teleki Mihályhoz *Új Kertéske* címen, gyermekek számára készült ABC-s könyvet rendezett sajtó alá, amely valószínűleg nem jelent meg. Az 1800-as évek elején lefordította REIMAR Sámuel, *A természeti vallás, főbb ágazatairól* írt elmélkedéseit (1754), de a mű kéziratban maradt (ErdMuz/II, 173). Életéről: KOZMA 1876.
- (258), (375), (455) **a' Gályarabok fordítója:** Kotzeube *Die Negersklaven* című darabja *Szeretsen rabok* (Pozsony, 1802) címmel jelent meg Kozma fordításában. A darabot többször előadták Kolozsváron. 1809-ben Pesten, 1814-ben *Gályarabok* címen Székesfehérváron mutatták be. Kazinczy a fordításra vonatkozó jegyzeteit l. Kazinczy Kozma Gergelynek, Regmec, 1802. dec. 19., KazLev, 2. köt., 556. lev.
- (258) **neuer Paragraph** (ném.): új paragrafus, azaz új bekezdés.
- (97) **tizennégy esztendővel megszólított vala:** Kozma Gergely Kazinczynak, 1802 szept.(?), KazLev, II. köt., 533. lev.
- (376) **Dózsa Úr:** Dózsa Gergely (1794–1826): a marosvásárhelyi evangélikus kollégium első jogtanára, a Nyelvművelő Társaság tagja. Tanulóéveiben Bethlen Sándor fiainak nevelője, majd jogi tanulmányait a göttingai egyetemen végezte. Jogtörténeti munkáját saját kutatásaival együtt

- halála után fia, Dózsa Elek adta ki (*Erdélybani jogtudomány*, Kolozsvár, 1861). (KONCZ 2006, 204–205.)
- (262), (376), (456) *Lázár János* (Segesvár, 1703–1772): gyalakuti gróf, erdélyi író. Említett műve: *Florinda az az Spanyol országnak ezen gróf kis-aszszony miatt lett romlása, mellyel együtt Olasz, Frantzia, Spanyol országokban talaltató ritkaságok is le irattatnak Gróf LAZÁR János Erdély három nemzetből álló Státusinak Praesidense által* (Nagyszeben, 1766).
- (262), (376), (456) *Gyalakuta*: R. Maros m., ma: Fântânele.
- (262), (376), (456) *Szent-György*: (Erdőszentgyörgy): A Kis-Küküllő jobb partján fekvő település. R. Maros m., ma: Sângeorgiu de Pădure.
- (376), (456) *Ura' neve első betűji / neve két első betűjinek*: Rhédey László (1773–1835) gróf monogrammjá.
- (263), (376), (456) *kevélykedve tekint tisztelt ösére*: Rhédey Ferenc (Nagyvárad, 1616 – Huszt, 1667) 1657–1658 között erdélyi fejedelem. Sírja kapcsán a patrióta hőskultusz és a természet kapcsolatáról I. PÁL 1985.
- (263), (376) *tuteláris* (lat.): óvó, védelmező.
- (376) Αἰ ἀγορευεν (gör.): mindig a legjobbnak lenni. A mondat Homérosz-parafrazis: „*az öreg Péleusz intette fiát, nagy Akhilleuszt, hogy legyen első mindig, a többi fölél kimagasló*” (Homérosz, Iliász, XI. 784.)
- (97), (258), (456) *Vay Kata / Vay leány / Vay születés*: Tholdalagi Zsigmondné. További adatokat nem találtunk.
- (97), (258) *Septemvir* (lat.): a hétszemélyes tábla bírāja.
- (97), (258), (456) *Vay József* (1752 – Bugyi, 1821): szeptemvir, udvari tanácsos, szabadkőműves. Báró Vay Miklós testvére.
- (97), (258) *testvér öccse Generális Báró Vay*: Vay Miklós (Serke, 1756 – Pest, 1824): császári és királyi kamarás, dandár tábornok, báró.
- (97), (258) *A szeptemvir' fija, Ábrahám*: Vay Ábrahám (1789–1835). Vay József és Mocsáry Erzsébet fia. Borsod vármegye alispánja, 1825-ben országgyűlési követe, királyi kamarás, 1830-tól gróf és Bereg vármegye főispáni helytartója, az MTA egyik alapítója. (Életről bővebben: SZAKÁLY, 2003, 26.)
- (258) *atyám' testvérének, Péternek*: Kazinczy Péter (1747–1827), Kazinczy nagybátyja, édesapjának, Kazinczy Józsefnek az öccse. Zemplén megyei táblabíró, alispán, 1802-ben zemplén megye országgyűlési követe (KAZINCZY 2009, 876).
- (97), (258) *Kazinczy Sophie* (1794–?): Kazinczy unokatestvére, 1810-től Vay Ábrahám felesége (KAZINCZY 2009, 364 és 876).
- (98) *Andrásfalva* (Oláhandrásfalva): Székelykeresztúrtól 9 km-re, a Mogyorós-patak völgyében fekvő település. A Gyulay család birtoka. R. Hargita m., ma: Säcel.
- (98) *Bethlen Miklós* (Kisbún, 1642 – Bécs, 1716): bethleni gróf, politikus, emlékiró. Diákéveiben Apáczai Csere János tanítványa. 1661-től nyugat-európai egyetemeken tanult. 1667-ben meg nősült és Udvarhelyszék főkapitányaként az állam szolgálatába állt. 1681-től főstrázmester, később Kővár főparancsnoka és máramarosi főispán. 1696-tól gróf. 1691–1704 között Erdély kancellárja. Az osztrák hatóságok börtönében írta meg *Önéletírását* (1708–1710) Megjelent: SZALAY László, *Gróf Bethlen Miklós önéletírása*, I–II, (*Magyar Történeti Emlékek* II–III), Bp., 1858. Modern kiadása: *Bethlen Miklós Önéletírása*, I–II, (*Magyar Századok*), Bp., 1955.
- (98), (263), (376), (456) *Helvétzia's Tyrolis / Tyról*: a mai Svájc nyugati részének ókori római neve és a mai Ausztriához és Olaszországhoz tartozó közép-európai terület.
- (99), (264), (378) *ellipsis / hyperellipszis* (lat.): olyan kihagyás, amely a nyelvi kontextusból rekonstruálható.
- (99) *moduláció* (lat.): hangnemek közötti váltás.
- (99), (263), (376), (456) *Báráczai Sándor* (Ispánlaka, 1737 – 1809): író, szabadkőműves, alkimista. A nagyenyedi ref. kollégium elvégzése után Szebenben joggyakornok, majd 1760-tól a bécsi királyi testőrség első erdélyi tagja.
- (263) *fél-recitativó* (lat.): A recitálás emelt hangú, dallamos szövegmondás, átmenetet képez az éneklés és beszéd között.

- (376), (456) *Erdélyi Idioticon* (lat.): Erdélyi Tájszótár.
- (456) *Eine Zeile leer* (ném.): egy üres sor.
- (457) *adverbium* (lat.): határozószó.
- (263), (377) *in statu absol[uto]* (lat.): itt: alanyesetben.
- (377), (457) *in statu non constructo* (lat.): itt: nem esetben, azaz alanyesetben.
- (377) *genea* (lat.): orcája. A költői nyelvhasználatban az orca jelentésű főnév. Leginkább az orr feletti részre és a szem környékére értették.
- (99) *Hienecz*: Heanzen városából származó, Vas és Sopron vármegye területén letelepedő német-ség. Dialektusuk jelentősen eltért a soproni németektől. Jellemző volt rájuk az erős difton-gizálás és a tonikus akcentus, amely éneklővé tette beszédjüket.
- (377), (457) *Úrné, Herrin, megvan már Párizpápainál*: „Úrné: Domina, Hera, eine Herrin, Haus-Frau” Pápai Páriz Ferenc, *Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungaro-Latino-Germanicum*, Bp., 1995, 394.
- (263), (377) *carpio* (Cyprinus carpio) (lat.): ponty.
- (377) *incantare* (ol.): megbűvölni.
- (377) *accentus nélkül* (lat.): ékezet nélkül. A XVIII–XIX. század fordulóján elsősorban a szótag feletti megvonást, azaz hosszúságjelző ékezetet értettek. A szó „hangsúly” jelentése az 1810–20-as évekre tehető. A szó bővebb értelmezéséről: HOVÁNSZKI 2009, 83.
- (457) *der Galgen* (ném.): bitófa.
- (457) *Nominatívs* (lat.): alanyeset.
- (264) *Hollunder* (ném.): bodza.
- (264), (378), (457) *Syringa / Syrinx* (lat.): orgona.
- (378), (458) *villicus* (lat.): jószágigazgató.
- (264), (378), (458) *Így már Heltai is*: Heltai Gáspár (Nagydisznód, 1510 körül – Kolozsvár, 1574): történetíró, nyomdász, bibliafordító. Heltai megfogalmazásában: „Erősen olvassa vala a szent-írást.” (HELTAI 1981, 86.)
- (264), (378), (458) *Homér is így* Δι δε κρατερως ενεμεσσα (gör.): bizony erősen haragudtam Ze-uszra.
- (458) *dieses würde mit lateinischer Schrift so geschrieben werden Dii de kraterws enemessa. dieses stebe hier für den Setzer zur Leitung* (ném.): ez a latin átírással így lenne: Dii de kraterws ene-massa. Ez álljon itt a szedő számára irányadóként.
- (458) *substantívum* (lat.): főnév.
- (458) *adjectívum* (lat.): melléknév.
- (264) *wird abgegangen seyn* (ném.): elment lesz.
- (264) *suspirii vox* (lat.): felkiáltás.
- (264), (378), (458) *Hekuba / Hecuba*: Priamos trójai király felesége az ókori mitológiában. Trója bukása után Odüsszeuszt rabnóként követte.
- (264), (378), (458) *pleno titulo / plenissimo titulo* (lat.): teljes titulusában.
- (264), (378), (458) *Mein Herr, mein Frau* (ném.): Uram, Asszonyom.
- (264), (378), (458) *Verba valent usu* (lat.): A szavaknak a használat adja meg az értéküket (*latin közmondás*).
- (378), (458) *titulus* (lat.): előnév.
- (264), (378), (458) *Eine Zeile leer* (ném.): egy üres sor.
- (264), (378), (458) *Gaudent praenomine molles auriculae*: „...az előnév / a kényes fülnek öröm” HORATIUS, *Teiressias jóshoz*, Szatírák II/5. (BEDE/HORATIUS 1989, 255.)
- (99) *Vilmányi Libécz Mihály*: Székely István *Chronica az Vilagnac Yeles dolgairól* című művének (Krakkó, 1559) kiadását felügyelő személy, költő. 1558-ban a krakkói egyetem regestrumában találjuk nevét. A krónika hátlapján álló Némethi Ferenc címerét és magát a krónikát köszöntő-versekkel üdvözölte. A székely dialektusban megírt krónika nyelvezetében a tiszta magyarság forrását látta.
- (99) *pentmetere eránt viseltetem*: VILMÁNYI LIBÉCZ M: *Corrector Pio Lectori* című disztichonját Székely István világhírnévének (I. feljebb) közölte. Idézett rész: „Mindjárt az régi Székelyek

- nyelvére tekintsen, / Kiknél tiszta Magyar nyelv maradéka vagyon.*” (RMKT VI, 255.) L. erről: Kazinczy Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1811. márc. 27., KazLev, VIII. köt., 1968. lev.
- (264), (379), (459) *Hofrath* (ném.): udvari tanácsos.
- (264), (379) *nomenclálás / nomencláció* (lat.): megnevezést.
- (264), (379), (459) *Und was machen Sie her?* (ném.): És mit csinál Ön itt?
- (265), (379), (459) *Dicasterium* (lat.): kormányzék. Az uralkodónak alárendelt, nem rendi jellegű kormány szerv.
- (459) *zwei úú nach einander* (ném.): két ú egymás után.

26. jegyzetmező (Andrásfalván)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Tizenharmadik Levél, Andrásfalván, Júl. 14d. (100–103)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., VIII. levél (265–268)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Harmadik szak, 35–38. szakasz. (379–382)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XV–XVIII. levél (459–462)
- (100), (265), (379), (459) *Grófné, ifjúságom barátnéja / Gyulai Ferenczné*: Gróf Gyulai Ferencné Kácsándy Zsuzsanna (1767–1826). Kazinczy fiatalkori szerelme, kit Kazinczy leveleiben és ön-életrajzi írásaiban Süsie-nak nevez. L. a jegyzetmezők előtt.
- (100), (265), (380), (459) *Lotti*: Gyulai Karolina. Gyulai Ferenc és Kácsándy Zsuzsanna lánya. Gyulai Constantia, Gyulai Franciska és Gyulai Lajos testvére. Kazinczy levelezőtársa, fogadott lánya, több művét ihlető műsaja. L. a jegyzetmezők előtt.
- (265), (379), (459) *Psyche*: a lélek megtestesítője a görög mitológiában, Amor földi kedvese. Kazinczy számos művében megjelenik alakja. (Pl: *Psyche, a lepével, Canováttól*, GERGYE/KAZINCZY 1998, 94.)
- (265), (379) *Mon coeur est étonné de se voir sans désirs.* „Elréml a [fa] szív, hogy már nincs semmi vágya!” (VOLTAIRE, *Épîtres*, XV. *œuvres complètes de Voltaire*, Tome XIV, Paris, 1829, 38.).
- (265), (379), (459) *Léthe*: a feledés folyója a görög mitológiában, amelyből a túlvilági lelkek ittak, hogy elfelejtsék földi életüket.
- (100), (379), (460) *Feleségem / Sophie / Felőled Sophie* (Török Sophie) (1780–1842): Kazinczy felesége.
- (379) *impossible* (fr.): lehetetlen.
- (100), (265), (380) *Előttém vala az a' szép kor / aranykor / boldog óráim*: Kazinczy az 1780-as évek közepén többször találkozott a Török családdal Kassán és Bécsben. A kassai háznál vendégeskedő Kazinczyt szívesen látták, ebben az időben többször megfordult itt Kácsándy Süsie is. A találkozók célja elsősorban a baráti kapcsolatok fenntartása volt, de Törökék lakásán tartották ebben az időben a magyarországi Rózsa-rend kassai páholyának gyűléseit. A kassai páholy megalakulásáról bővebb adatokkal nem rendelkezünk, csak egyetlen 1788-as jegyzőkönyve maradt ránk, melyet Kazinczy szerkesztett. A páholy elnökségét Török Lajos és felesége Rogendorff Aloizia közösen viselték, a rendnek tagja volt többek között Radvánszky Teréz, Kácsándy Süsie, Kácsándy Teréz és Kazinczy (ABAFI 1886). Az idézett történetet, mely szerint a hétéves Sophie már ekkor társaként tekintett későbbi férjére, Kazinczy a *Pályám emlékezetének* szövegeiben és magánlevelezésében is többször megörökíti. L. KAZINCZY 2009, 523 és Kazinczy Gyulai Ferencnének, Széphalom, 1807. dec. 11., KazLev, V. köt., 1200 lev.
- (459) *két Ferencz*: Valószínűleg a két Bárczayról, apjáról és fiáról van szó. Idősebb Bárczay Ferenc (1726–1801) Kazinczy sárospataki iskolatársa. Ifj. Bárczay Ferenc (1766–1836) a kassai években Kazinczy legkedvesebb barátja, majd abauj megyei szolgabíró (KAZINCZY 2011, 421). Kazinczy neki és feleségének, Bernáth Klárának (Jenny) ajánlotta *Sztella*-fordítását. (KAZINCZY 2009, 883).
- (100), (265), (380) *atyá / ipam / atyád' és anyád gyermekinek*: apósom, *Török Lajos* (1748–1810) 1785–1796 között a kassai tankerület főigazgatója. Szabadkőműves, a miskolci Erényes Világpolgárok páholy alapítója.

- (100), (265) *napam*: anyósom, *Rogendorff Aloysia* (Bécs, 1754 – 1817).
- (100), (265), (380) *Theréz / Eggyetlen*: Radvánszky Terézia, Szerencsy Józsefné (Radvány, 1766 – 1840): Radvánszky János zólyom megyei nemes és Prónay Éva lánya, 1783-tól Szerencsy József felesége. 1790-ben megözvegyült. Kazinczyval valószínűleg 1785. június 12-én ismerkedett meg gróf Török Lajosék kassai házában. Kazinczy ebben az időben abaúj megyei táblabíróként a megyei levéltár rendezését végezte és bejáratos volt a kassai tankerület igazgatójának, leendő apósának házába. A kassai években Kazinczy és Kácsándy Súsie barátnéja (BAROS 1908). Fogsága után, 1807-től újra összeköttetésben állnak. Erdélybe Radvánszky képét vitte ajándékba (BAROS 1908, 38., I. a Döbrenteihez írt levelet) és Erdélyből hazatérve is neki írta első levelei egyikét. 1817-től kapcsolatuk intenzitása csökken, a levélváltások egyre ritkábban fordulnak elő (erről I. Kazinczy Gyulay Karolinának, Széphalom, 1817. dec. 21., KazLev, XV. köt., 3526. lev.).
- (100), (265), (380) *Grófné és megholt testvére / szerencsétlen testvére*: Kácsándy Súsie és Kácsándy Teréz, később Rhédey Lajosné (Kohány, 1764 – Nagyvárád, 1804).
- (380) *Goethe Lillije*: utalás Goethe (1749–1832) *Lili parkja* című költeményére. (*Goethe válogatott művei*, Versek, Bp., 1982, 312–316. A verset ford. SZABÓ Lőrinc.)
- (100), (265), (380), (459) *elválaszthatatlanok / fogadott lánya lesz / Lyányod elválhatatlan az én kedves Lottimól*: Gyulay Lotti lányává fogadta a fiatal Kazinczy Eugéniát, aki ezután „Édes Kicziny Mamámnak” szólította hozzá írt leveleiben. Kazinczynek köszönhetően a két lány már 1813-ban kapcsolatban állt egymással. (L. erről: *Gróf Gyulay Karolina emléklappjai*, MTAKK K Tört. Naplók kis 8-r. 7. és TOLNAI 1932.) A gyermekkorban váltott leveleket, az udvarias formulákat sorjázó, Lottihoz szóló sorokat Kazinczy leginkább írásgyakorlat céljából diktálta lányának. Egy 1824-ben datált levél a két lány bensőséges, igaz baráti viszonyáról árulkodik: „Hidjed Édesem hogy ha vissza emlékezem Erdélyre, 's látom mint egy álmát magam előtt nem mindent, de még is sokat, hol jártam, 's kikkel voltam, 's hogy néztek azok ki, 's hogy szerettek bennünket az áldott elfelejthetetlen emberek. Ollykor édes érzés fogja el szívemet, kíváncskodom megint köztök, olly jó és kellemes napokat élni, de az már tudom, hogy soha sem lehet meg többé. Sokszor olvasom atyám Erdélyi Leveleit, melly nyomán felhozza eszembe azokat, mellyeket már a' hosszú idő olta majd elfelejtém, 's nem tartóztathatom könnyeimet. Látlak még édes Lottim mint jöttél le Andrásfalvára érkezésünkkor, testvéreiddel a' partrúl, mellyen le kell jönni a' Cseresznyébúl a' kis Szőlő kert mellett, 's engemet szegény jó Anyád a' Szoba ajtaja megé dugott. Hogy tisztálgattuk ketten a' nagy kertben az iszaptúl bé lepet virágaidat. Hát Dédácson a' szép Maros mellett, menyit jártunk a' kis erdőben. Melly Isteni napokat éltünk Veletek. De most tudom mind megváltozott, mert jaj – hagyja halgatnom édesem, mert az érzés nem engedi kezemnek azt a' fájdalmat le írni. Ti pedig mind elszakadtatok egymástul.” (Kazinczy Eugenia Gyulay Karolinának, Széphalom, 1824. április 24., MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 5. Kazinczy Ferenc levelei Gyulay Karolinának, 135a–136b.)
- (380) *cz und nicht cs* (ném.): cz és nem cs.
- (460) *Salesiának kezeik közt*: Török Sophie a bécsi szalézi nővérek (Ordo de Visitatione Beatae Mariae Virginis – Szűz Mária Látogatásáról Nevezett Rend) klostromában nevelkedett 1786-tól 1795-ig. Az 1610-ben megalapított rend beteggondozással, nevelőmunkával, valamint kontemplációval foglalkozott. A XVII. században élte fénykorát. A francia forradalom után a XIX. században újra megerősödött.
- (100) *Gyulai [...] Döbrentei*: Gyulay Lajos és Döbrentei Gábor. L. őket a jegyzetmezők előtt.
- (100), (460) *Fanny és, nicht Constance*: Gyulay Fanny és Gyulay Constance.
- (265) *durchschossen, nicht cursiv* (ném.): áthúзва, nem kurzív.
- (100), (266) *Puky László* (1753–1816): 1784-től Abaúj vármegyei főszolgabíró, majd másod- és első alispán. 1810-től helytartótanácsos. A Nagy Lelkűség pesti páholy és a miskolci páholy tagja. 1816. szeptember 10-én halt meg Kolozsvárt.
- (266) *Nopcsa Elek*: 1816-tól Hunyad megye főispánja, 1819-ben kormányzó, 1822-től udvari tanácsos, 1831-ben a Szent István Rend keresztjével tüntették ki. 1832-ben kir. táblai elnök, 1834-ben az országos rendek elnöke, 1837-től erdélyi udvari főkancellár és valóságos belső tanácsos. 1855-től ausztriai birodalmi báró. Felesége Naláczy Borbála.

- (101) *Tacitus*, Cornellius (55–120 k.): római consul, történetíró. Apósa Iulius Agricola (40–93) római hadvezér, a Britanniában állomásozó légio főparancsnoka.
- (101) *rara animi moderatione maluit invenisse bonos, quam fecisse* (lat.): „[...] ritka mértéktartással inkább azt a látszatot keltette, hogy jó katonákat vett át, és nem ő tette őket olyanná.” TACITUS, *Iulius Agricola élete*, VII. fejezet. (BORZSÁK/TACITUS 1970, 11.)
- (101), (268), (380), (460) *Gyarmati* (Gyarmathy) *Sámuel* (Kolozsvár, 1751 – Kolozsvár, 1830): orvos, nyelvész, a magyar összehasonlító nyelvtudomány úttörője, szabadkőműves, műfordító. Iskoláit többek között a nagyenyedi és a kolozsvári református kollégiumban végezte. 1783-ban szerezte meg orvosi diplomáját Bécsben, majd bejárta Németország nevezetesebb helyeit. Hazatérése után egy évig Ráday Gedeon két fiú unokájának (Pál és Gedeon) nevelője. 1787-től Hunyad megye fizikusa, főorvosa és gróf Bethlen Gergely (†1792) házi orvosa. Nyelvészeti munkásságát 1788-ban kezdte meg, első művét Görög Demeter és Kerekes Sámuel pályázatára írta. A *Hadi és Más Nevezetes Történetekben* egy magyar nyelvtan megírását tűzték ki. Bár Gyarmathy a pályázatot nem nyerte meg, az erdélyi rendek azon az 1790–1791-es diétán, amelyen Aranka György Nyelvmívelő Társaságát is elfogadták, a grammatika kinyomtatására szavaztak. (*Okoskodva tanító magyar nyelvmester*, I–II, Kolozsvár és Szeged, 1794). 1793-ban és 1794-ben fordította le Campe gyermekeknek szóló munkáit. (*Amerikának fel-találásáról [...]*, Kolozsvár, 1793. és *Ifjabbik Robinzon*, Kolozsvár, 1794.) 1795-ben ismerkedett meg Bethlen Elekkel, akivel újra bejárta Németországot. Göttingenben kezdett el érdeklődni a lapp nyelv iránt. Fő művével európai elismerést vívott ki magának, művéért már megjelenése előtt a göttingai tudós társaság tagjává választották. Ebben a magyar és a finn, a lapp, az észti, valamint több oroszországi finnugor nyelv rokonságát bizonyítja a szókészlet összevetésével, valamint alak- és mondatnani példákkal (*Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata*. Göttinga, 1799). (Magyarul: *Affinitas, a magyar nyelv grammatikailag bizonyított rokonsága a finn eredetű nyelvekkel*, Bp., 1999.) 1800-tól 1809-ig a zilahi református kollégium rektora. 1810-ben vonult vissza a Bethlen család nagybúni birtokára. Visszavonulása után került közelebbi kapcsolatba Döbrenteivel és Kazinczyval. A nagybúni birtok ugyanis közel volt Oláhandrásfalvához, így az öreg nyelvész gyakran meglátogatta a Gyulay gyerekeket, sokszor heteket töltött a Gyulay-birtokon. Kazinczy kezdetben tartózkodó volt a nyelvész ízlésével és grammatikai munkáival szemben. 1815-ben grammatikailag átvizsgálta Kazinczy addig megjelent munkáit, de a vastag kéziratot Kazinczy csak erdélyi látogatása után kapta meg. Életében utolsó megjelent művében a magyar és a finnugor nyelvek kapcsolatát vizsgálta (*Vocabularium*, Bécs, 1816). (M. NAGY 1944.)
- (101), (266), (380), (460) *Zsombori József* (Zetelaka, 1783 – Székelyudvarhely, 1822): katolikus pap, költő. Tanulmányait Székelyudvarhelyen, Kolozsváron, majd a nagyszombati egyetemen végezte. 1806-ban misepappá szentelik, ezután öt évig volt marosvásárhelyi káplán, majd 1811-től a gyulafehérvári papnevelő intézet egyháztörténet és jog tanáraként dolgozott. 1816-tól Székelyudvarhely plébánosa, majd ugyanitt főesperes, címzetes kanonok, 1817–1822 között a székelyudvarhelyi gimnázium igazgatója. Több írása megjelent az Erdélyi Muzéumban (*Egy két észre-vétel a' magyar nyelv mostani állapotjáról*, ErdMuz, 1815/III, 152–170; *Jegyzetek. Egy nemzeti jeles író' készüléte*, ErdMuz, 1817/VIII, 171–179). (HERMANN 2006.)
- (101) *Ertekezéséből ismerem: Egy két észre-vétel a' magyar nyelv mostani állapotjáról*, ErdMuz, 1815/III, 152–170. A tanulmány Kazinczy ellenérzéseit váltotta ki, mivel Zsombori a nyelv birtokosaként nem a költőtől nevezte meg, hanem azt állította, hogy a nyelv „a miénk”, vagyis mindenkié, megfosztva ettől a magyar írókat, hogy szabadon bánjanak a nyelvvel. Kazinczy a kérdésre még a vitákat lezáró *Orthológusok és neológusok nálunk és más nemzeteknél* című művében is visszatért, hogy a nyelvet nemcsak a közösség, hanem az egyén is birtokolja. Bővebben: BÍRÓ 2010, 535.
- (101), (266), (381), (460) *eggy Kötet szépen-írt Predikátiójából: Tizenkét keresztényi elmélkedések, melyeket készített és el mondott... Sz. Kir. Vár. Maros-Vásárhelyi Káplány 1810*, Kolozsvár, 1811. Zsombori az egyik legjelesebb szónok volt a korban, a teljes katolikus hitrendszer elveinek megtartását, a vallásosságot és a keresztény gondolkodást emelte ki beszédeiben (LUKÁCS 2008).

- (101), (266), (380), (460) *Erdély' Jezsuitájának legöregebbike* / *Vízi Ferenc*: Xaverius Vizi Ferenc (Magyarlápós 1740 k.–1816. aug. 2.): 1770-ben a Mária Kongregáció elnöke. 1788-tól katolikus kanonok Gyulafehérváron, 1793-tól brassói plébános, esperes. 1807-ben székelyudvarhelyi plébános, esperes (VARGA 2007, 233).
- (266), (381), (460) *széltében / egyre tanulják*: Döbrentei az *Erdélyi Levelek*hez fűzött jegyzeteiben cáfolja, hogy a prédikációkat tanulták volna: „*Hogy Zsombori predikázióját Reform. 's Unitarius deákok megtanulván elmondának, abban nagyon kételkedem. Zsombori kénytelen volt cathol. dogmákat szövegetni mondásaiban 's bihetni, hogy ezeket 's ezekből folyó állításait a' Ref. és Unitar. elmondja?*” Döbrentei Gábor Kazinczynak, Kassa, 1820. okt. 8., KazLev, XVII. köt. 3924. lev.
- (101) *Zsnek*: Zsomborinak.
- (101) *Ráday Pál és megholt öccse*: Ráday Gedeon unokája. *Ráday Pál* (Pécel, 1768 – Pest, 1827), az eperjesi tábla elnöke, 1821–1827 között a Dunamelléki Református Egyházkerület világi felügyelője. A pesti magyar színtársulat pártfogója. *Ráday Gedeon* (1766 k.–1797).
- (101) *Ráth Mátyás* (Győr, 1749 – 1810): Az első magyar nyelvű hírlap, a pozsonyi Magyar Hírmondó szerkesztője 1780-tól 1783-ig.
- (101) *Révai Miklós* (Nagyszentmiklós, 1750 – Pest, 1807): nyelvész, lapszerkesztő, a klasszikus triász tagja, a deákos költészet egyik meghonosítója. 1783-tól 1784-ig a *Magyar Hírmondó* szerkesztője. 1802-től a pesti egyetem magyar tanszékének tanárává nevezték ki.
- (101) _____ *Nagy-Búnon lakik*: Gyarmathi Sámuel a Bethlen család orvosaként 1810-ben költözött Nagybúnra és itt is élt haláláig. Gyarmati három nemzedéken keresztül szolgálta a Bethlen családot.
- (101) *Bethlen Gergely* (1778–1835): Bethlen Lajos (†1787) és Wesselényi Anna (†1807) fia, Rozália, Lajos, József és Anna testvére. Apja korai halála után nagyapja, Bethlen Gergely és nagyanyja, Naláczy Borbála nevelték. Iskolái elvégzése után rövid ideig a gubernium szolgálatában állt, de hamarosan visszavonult a közélettől. Feleségétől, Bethlen Klárától (†1844) négy gyermeke született (LUKINICH 1927, 536).
- (101) *Pánczél Dániel* (Méra, 1759 – Bécs, 1827): lapszerkesztő. Tanulmányai után Bécsben élt és dolgozott. 1798-tól Decsy Sámuel szerkesztőtársaként részt vesz a *Magyar Kurír* szerkesztésében, melyet 1815-től egyedül, majd 1821-től 1824-ig Igaz Sámuellel szerkesztett.
- (101), (267), (381), (460) *Etymológiai Lexicon: Vocabularium in quo plurima Hungaricis vocibus consona variarum linguarum vocabula collegit S. Gy.* – Szótár, melyben sok magyar szókhöz hasonló hangú idegen nyelvbeli szokat rendbe szedett Gyarmathi Sámuel. Orvos doctor és a' Göttingai Tudos Társaság tagja. (Bécs, 1816.) Az etimológiai szótár ábécérendben közli a finn-ugor eredetű, vagy idegen nyelvekből átvett szavainkat (ZSIRAI 1952, 46–49).
- (101) *subscribens* (lat.): megrendelő, előfizető.
- (461) *leere Zeile* (ném.): üres sor.
- (267) *was folgt, kleinere Schrift* (ném.): a következőket kisebb betűvel.
- (101), (267), (381), (461) *couleur de bai* (fr.): pej szín.
- (101), (267), (381), (461) *falb* (ném.): fakó.
- (267), (381), (461) *Tézsza* (magy.): 4-es vagy 6-os ökörfogatoknál használt pótrúd.
- (267), (381), (461) *Deichsel* (ném.): kocsirúd.
- (102) *zsufa* (magy.): különböző összetételű, színükben közös, fakó sárga levesek.
- (102), (267), (381), (461) *couleur de soupe* (fr.): „leves szín”, a leves sárgás színe.
- (268) *der Strich bleibt nicht eng* (ném.): a vonal nem szoros.
- (382) *Seges etc nicht Segges etc* (magy., ném.): Seges stb. nem Segges stb.
- (462) *nicht mit doppeltem g sondern wie es geschrieben steht* (ném.): nem dupla g-vel, hanem úgy írjuk, ahogy itt áll.
- (102) *Sándor István* (Luka, 1750 – Bécs, 1815): író, folyóirat-szerkesztő, műfordító. Tanulmányait a nagyszombati jezsuitáknál végezte. 1791-től 1808-ig jelent meg Sokféle című enciklopédikus folyóirata. 1792-ben Ovidius *Metamorphosis*át fordította le. Fő műve az 1803-ban Győrött megjelent *Magyar Könyvesház, avagy a magyar könyveknek kinyomatások ideje szerint való*

rövid említésök. 1808-ban adta közre korábbi szótárak kiegészítéseként a *Toldalék a magyar-deák Szókönyvből* című művét.

(102) *Cons. Puky* (Puky László) (1753–1816): Abaúj vármegye főszolgabírája, majd alispánja. 1810-től helytartói tanácsos.

(102) *Gróf Wass*: Was / Vas / Wass György (? – Szentgotthárd, 1836): a nagy múltú cegei Wass család leszármazottja. Kazinczy egyik vendéglátója.

(102) *Fekete Ferenc*, Fricsi (1744? – 1823): szabadkőműves, művészetpártoló. 1784-ben alapította meg a kolozsvári szabadkőműves páholyt, 1790–1795 közötti erdélyi országgyűlés aktív résztvevője, az itt kinevezett színházi bizottság tagja.

(102) *Acturiusság* (lat.): jegyzőség.

(102) *orientális politesse* (fr.): keleti udvariasság.

(268), (382), (462) *Bethlen János*, bethleni (Kisbún, 1613 – Nagyszeben, 1678): erdélyi kancellár (1659–1676, 1677–1678).

(268), (382), (462) *Miklós Cancellárius*: Bethlen Miklós (Kisbún, 1642 – Bécs, 1716): bethleni gróf, politikus, emlékiró. 1691–1704 között Erdély kancellárja. Az osztrák hatóságok börtönében írta meg *Önéletírását* (1708–1710). Nevelője Apáczai Csere János.

(268), (382), (462) *Apáczai Csere János* (Apáca, 1625 – Kolozsvár, 1659): pedagógus, a hazai művelődés, tudományosság úttörője, tevékenységével elsősorban az erdélyi közoktatási, műveltségi viszonyait próbálta javítani. Az első magyar enciklopédia (*Magyar Encyclopedia*, Utrecht, 1653 [1655]), illetve több pedagógiai mű, tankönyv szerzője (*Magyar logikácska*, Gyulafehérvár, 1654).

(268), (382), (462) *Thomásius a' Németeknél / 1653, mint a' németeknél 1694. Thomásius*: Apáczai 1653-ban érkezett haza Hollandiából Gyulafehérvárra, ahol a kollégium poétikai osztályának tanárává nevezte ki II. Rákóczi György. Christian Thomasius (1655–1728) német pedagógus, filozófus, az első német logika szerzője. Az 1600-as évek végén Lipcsében német nyelvű felolvasásokat tartott, elsőként oktatott német nyelven. A magyar filozófiatörténet szerint Apáczai úttörő szerepét az anyanyelvi oktatás terén éppen Kazinczy Ferencnek kanonizálta, de megkérdőjelezhető, hogy az anyanyelvi oktatás fontosságára Apáczai ébresztette volna rá a németeket, hiszen Nyugat-Európában már a XVI. századtól születtek anyanyelvű filozófiai munkák.

27. jegyzetmező (Fehéregyházán és Nagy-Búnon, Gyarmathi Sámuellel)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Tizennegyedik levél, Andrásfalva, Júl. 16d. – Tizenötödik Levél, Ebesfalva, Júl. 18dikán. (103–108)

26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Desseffy Józsefhez MDCCCXVI., VIII. levél (268–269)

27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Második szak, 39–41. szakasz (382–384)

28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XVIII–XIX. levél (462–463)

(103) *vápa* (ol.): homorúság, hajlat.

(103) *cul de sac* (fr.): zsákutca.

(103), (268), (382), (462) *Fejér-Eggyháza* (Fehéregyháza): Az Oltmelléki hegység területén, a Nagy-Küküllő bal partján fekszik. Maros megye, R, ma: Albești (KARCZAG–SZABÓ 2010, 132).

(103), (268), (382), (462) *Gloriette*: pavilon, vagy kilátónak használt, belvedere-jellegű épület.

(104), (269), (383), (462) *Józsa Praefectus / Vezetőm*: további adatokat nem találtunk.

(104), (268), (383) *Grófja nincs a' bálnál / Haller János*: (Rét, 1774 – Fehéregyháza, 1843): hallerkői gróf, császári királyi kamarás. Fehéregyházi birtokán Erdély egyik legfejlettebb mintagazdaságát épített ki. 1806-ban és 1807-ben a német gazdasági rendszereket tanulmányozta külföldi útjain. 1809-től cs. kir. kamarás, ezért „Erdély legjelesebb gazdájának” hívták.

(104) *Krietsch*: további adatokat nem találtunk.

(104) *Jupiter*: a római mitológia főistene.

(104) *aequum mi animum ipse parabo*: „s én megszerzem lelkem nyugodalmát” HORATIUS Episztolák, 1. könyv, XVIII., (*Lollius*hoz), 112. sor. (BEDE/HORATIUS 1989, 307.)

- (104) *kapitel* (ném.): oszlopféjezet, az oszlop oldalának díszes része.
- (104), (383), (462) *architráv*: főgerendázat, amely az oszlopfők fedőlemezén fut körbe. A görög templomok kialakításánál használták.
- (269) *balüsztrád* (lat.): mellvéd.
- (269), (383) *Loyola Ignác* (1491–1556): a jezsuita rend megalapítója.
- (269), (383), (462) *baret* (ol.): sapka.
- (104), (269), (383), (463) *négyujnyi vastagságú foliántja / családi könyv*: A Haller család címerajzokkal és viseletképekkel gazdagon illusztrált nemzetségekönyve a család őseit 1198-tól egészen a XIX. századig jeleníti meg. Minden családtagra két lapot szenteltek. Az egyikben az illető családtag rövid életrajzát olvashatjuk, a másikon a gyermekei nevét és a hozzájuk tartozó oldal-számokat láthatjuk. Az egyedülálló történelmi forrást Szádeczky Lajos mutatta be a nagyközönségnek 1885-ben a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság ülésén, majd Boncz Ödönnel közösen elemezték a Turul hasábjain (BONCZ Ödön, *A Haller grófok nemzetség-könyve*, I. Címerek, Turul 1886/1, 1–11. SZÁDECZKY Lajos, II. *A család története*, Turul 1886/2, 49–72. III. *A Haller-család művelődéstörténeti szempontból és nemzetségekönyvük magyar viselet-képei*, Turul, 1886/3, 105–123. Különnyomatként: *A gróf Haller-család nemzetség-könyve. Czimertan, család-történet, művelődéstörténet és viselettan szempontjából*, ismertetik: SZÁDECZKY Lajos és BONCZ Ödön, Bp. 1886.) A nemzetségekönyv történetiségére, elbeszélő voltára reflektáló elemzés: SZABÓ 2008.
- (463) *László, a' Gubernátor*: Kazinczy itt valószínűleg Haller Jánosra (†1756) gondol, aki előbb Csík, Gyergyó és Kászon szék főkirálybírája volt, majd 1734-től 1755-ig erdélyi gubernátor.
- (105) *gyep-partiák* (lat.): gypeszakaszok.
- (105) *Delphinium* (lat.): szarkaláb.
- (105) *spallér* (ném.): sor, sorfal; gyümölcsfák és szőlők felkötözésére szolgáló rács.
- (105), (269), (384), (463) *Kis-Bún* (Bún): R., Küküllő m., ma: Boiu. Kezdetben a Bethlen, majd a Haller család birtoka.
- (269), (383), (463) *Péter Nürnbergi Patrícus* (Buda, 1500 – Nagyszeben, 1570): Az erdélyi ág megalapítója. Állítólag 26 évesen részt vett a mohácsi csatában. I. Ferdinánd hadi biztosa és leghívebb embere. A mohácsi vész után Erdélyben, Nagyszebenben telepedett le. 1543-ban vette feleségül a magyar családból származó Kemény Katalint. 1543-tól 1546-ig és 1550-től 1553-ig nagyszebeni polgármester. 1551-től országos tanácsos és Fejér megye főispánja. 1552-ben száz királybíró és Martinuzzi meggyilkolása után az ország kincstárnoka. 1556-ban Izabella átvette az erdélyi kormányt, őt országos tanácsosnak nevezte ki és 1557-ben megerősítette jószágaiban.
- (269), (383), (463) *I. Ferdinánd* (1503–1564): a Habsburg-ház spanyol származású hercege. 1522-től Ausztria főhercege, 1526-tól magyar és cseh király, 1558-tól német-római császár.
- (269), (384), (463) *Izabella / Isabella* (Jagelló Izabella) (Varsó, 1519 – Gyulafehérvár, 1559): királyné, I. Zsigmond lengyel király leánya, 1539-től Szapolyai János király felesége és magyar királyné, 1556–1559 között Erdély kormányzója.
- (384), (463) *József* (Haller József): 1787-től 1790-ig nagyvárad kerületi királyi biztos, cs. kir. kamarás. Lemondásának körülményeiről: KERESZTESI 1992.
- (463) *Bethlen János*, bethleni (Kisbún, 1613 – Nagyszeben, 1678): erdélyi kancellár (1659–1676, 1677–1678).
- (463) *Miklós Cancellárius*: Bethlen Miklós (Kisbún, 1642 – Bécs, 1716) bethleni gróf, politikus, emlékiró, 1691–1704 között Erdély kancellárja. Az osztrák hatóságok börtönében írta meg *Önéletírását* (1708–1710). Nevelője Apáczai Csere János.
- (384), (463) *Telemach fordítója [...]* *Máramarosi Fő-Ispán*: (Haller László, hallerkői) (1717–1751): műfordító, Máramaros főispánja.
- (384) *Lararium* (lat.): családi szentély. A rómaiaknál a családi, házi istenek, a Lárook szoboregyüttese.
- (105), (269), (384), (463) *Bethlen Sándor* (1777–1863): 1814-től kamarás. Az udvarhelyszéki református egyházmegye és az udvarhelyi kollégium főgondnoka (LUKINICH 1927, 497).
- (105) *Kemény Mária* (1781–1854): Bethlen Sándor felesége (LUKINICH 1927, 497).

- (105), (269), (384), (463) **Bethlen Gergely** (1778–1835): Bethlen Lajos (†1787) és Wesselényi Anna (†1807) fia, Rozália, Lajos, József és Anna testvére. Apja korai halála után nagyapja, Bethlen Gergely és nagyanyja, Naláczy Borbála nevelték. Iskolái elvégzése után rövid ideig a gubernium szolgálatában állt, de hamarosan visszavonult a közélettől. Feleségétől, Bethlen Klárától (†1844) négy gyermeke született (LUKINICH 1927, 536).
- (105), (269), (384), (463) **Bethlen Lajos** (?–1787): Idősebb Bethlen Gergely (†1792) és Naláczy Borbála fia. Bethlen László, Gergely, Ferenc és Borbála testvére. Feleségétől, Wesselényi Annától (†1807) öt gyermeke született: Gergely, Rozália, Lajos, József (†1787) és Anna (†1787).
- (105) **Bethlen Klára** (1784–1844): Bethlen Pál tábornok és báró Kemény Krisztina lánya. Bethlen Gergely (†1835) felesége.
- (106) **Ebesfalva**: Erzsébetváros, 1733-ig Ebesfalva. Segesvár és Meggyes között helyezkedik el a Nagy-Küküllő jobb partján. R, ma: Dumbrăveni.
- (106) **Andrásfalva** (Oláhandrásfalva): R, Hargita m., ma: Săcel. Székelykeresztúrtól 9 km-re, a Mogyorós-patak völgyében fekszik. A Gyulay család birtoka.
- (106) **Wass György, Dr. Gyarmathi**: l. feljebb.
- (106) **kalangya** (szl.): gabonakereszt, szénarakás.
- (106) **Flamula Jovis** (Flammulae Jovis, Clematis erecta): ép levelű bérce, más néven szívó fű. A boglárkafélékbe tartozó mérges növény.
- (107) **Sigmond** (Haller Zsigmond) (?–1803): hallerkői gróf, 1770-től aransarkantyús vitéz, kir. táblai ülnök. 1796-tól táblai elnökhelyettes. Felesége: nagycsersei gróf Toldalagi Krisztina.
- (107) **Dr. Baumgarten**: Baumgarten, Johann Christian (Luckau, 1765 – Segesvár, 1843): jeles erdélyi botanikus, segesvári fizikus, a kor legnagyobb erdélyi növénygyűjteményének tulajdonosa.
- (107) **Flora Transilvanica**: Johann C. Baumgarten korszakalkotó műve, Erdély flórájának ma is legfontosabb forrása: *Enumeratio Stirpium Magno Principatu Transsilvaniae*, Bécs, I–III, 1816, IV. köt., Nagyszeben, 1846.
- (107) **Leopold Trattinick** (1761–1849): osztrák botanikus. Említett munkája feltehetően az *Ausgeählte Tafeln aus dem Archiv der Gewächskunde* című munka, amely igazi könyvritkaság. A szerző a négykötetes munkát saját kiadásban adta ki, az első füzet 1812-ben jelent meg Bécsben, az előszó szerint csak 20 példányban, mivel ekkor nagyon kevés festő értett a botanikához és ezek megkeresése, felkérése igen sok időbe és pénzbe került.
- (108) **a' világ elsüllyedése vala jövendőve**: Az 1816-os esztendő az évkönyvek „nyár nélküli évként” emlegetik, mivel egy évvel korábban kitört az indonéziai Tambora vulkán, melynek szét-szóródó porrétege Európában és Észak-Amerikában annyira eltakarta a Napot, hogy júniusban még havazás is előfordult. A kitörés azon kívül, hogy súlyos gazdasági és társadalmi problémákat okozott, felerősítette a világvégvárását. Erdélyben 1816. július 18-ára jósolták a világvégét. (Bővebben: V. S. 1894.)
- (269), (384) **Eszterházy Püspök / Egri Püspök**: Eszterházy Károly (Pozsony, 1725 – Eger, 1799). 1762-től egri megyéspüspök és Heves megye főispánja.
- (269), (384), (463) **A' két házban hemzsegték a' gyermekek**: A kisbúni Bethlen Sándor (†1863) és Kemény Mária (†1854) gyermekeik: 1. Karolina (†1891), 2. Erzsébet (†1875), 3. Johanna (†1898), 4. Sándor (†1888), 5. Mária (†1895), 6. Katalin (†1854 k.), 6. János (†1879). Bethlen Gergely (†1835) és Kemény Klára (†1844) gyermekeik: 1. Krisztina (†1849), 2. Polyxena (†1885), 3. Lajos (†1872), 4. László (†1875). (Életükről bővebben: LUKINICH 1927, 497 és 536.)
- (269) **Gaudebis minus, et minus dolebis: Gaudebis magis, et magis dolebis** (lat.): Kevesebb öröm, kevesebb fájdalom: Nagyobb öröm nagyobb fájdalom. A mondat egy latin közmondás parafrázisa: „Hogy véle ne nevens és ne bánkódjál.”
- (269) **Pepromene** (gör.): fátum, sors, a sors istenasszonya.
- (269) **Theodicéai hit** (theodicea): Filozófiai istenigazolás. A Leibniz által először használt fogalom a görög „isten” és „helyes” szavakból ered. Isten létének észérvekkel való igazolása.

28. jegyzetmező (Szeredahely és környéke)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Tizennyolczadik Levél, Dédács, Júl. 24dikén (120)

26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XI. Levél (278–279)

27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Negyedik szak, 51. szakasz (393–394)

28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XXV. levél (471)

(120), (279), (393), (471) *Dédács*: Ma a romániai Piski (Simeria) városrésze. Az itt található Gyulay-kastély 67 hektáros parkjában a mai Románia egyik legértékesebb és egyik legrégebbi honos és egzotikus fa- és cserjegyűjteménye található. A parkot Gyulay Ferenc 1736-ban alapította és a XVIII. század folyamán különleges növényfajokkal telepítette be megváltoztatva az addig tölgyfákból és szilvafákból álló Maros-menti flórát. A források többek között vadgesztenye alléról szólnak és feltételezhetően itt jelent meg legelőször a szomorúfűz Erdélyben. A dedácsi birtok egészen az 1880-as évekig volt a Gyulayaké, majd a Kuun család birtokába került. R, Hunyad m., Biscaria, ma Piski (FEKETE 2007, 139–145 és MOLNÁR 2006).

(278) *Szent-Mibály*: 1771-től egészen a XX. század közepéig a Dessewffy család birtoka.

(279) *Bacchusz' szobra*: Bacchusz a bor és a vidámság istene a római mitológiában. Kazinczy valószínűleg az isten egyik leghíresebb ábrázolására, Michalengalo Bacchus szobrára (1496–1497) gondol.

(120) *Cimméra* (Kiméra): A görög mitológia oroszlánfejű, kecsketestű, kígyófarkú szörnyetege.

(279), (393), (471) *Vajda-Hunyad*: Dévától 20 km-re délre, a Zalasd és Cserna összefolyásánál fekvő település. R, Hunyad m., ma: Hunedoara.

(279), (393), (471) *Fejérvár* (Károlyvár, Károlyfehérvár, Gyulafehérvár): Kolozsvártól 95 km-re fekszik délre, az Ompoly és a Maros összefolyásánál. Erdély történelmi fővárosa. R, Fehér m., Alba Iulia.

(393), (471) *Demsusi templom*: A XIII. században román stílusban épült Szent Miklós-templom Erdély egyik legrégebbi, ma is használatos egyházi műemléke. Demsus: R, Hunyad m., ma: Densuş.

(279), (393), (471) *Hunyadiak' sírköve*: A Hunyadi család sírkövei a gyulafehérvári templomban találhatók.

(393) *Ulpia Trajana' romjai*: A rómaiak által elfoglalt terület tartományi fővárosa, melyet a Kr. e. II. században építettek. Az ókori város egyes részletei, az amfiteátrum és a fórum maradványai még ma is láthatók.

(279), (393), (471) *Gróf Gyulayné / az én Grófném*: Kácsándy Süsie. L. a jegyzetmezők előtt.

(279) *Marusius* (lat.): Maros.

(120), (279), (393), (471) *Szeredahely* (Szerdahely): R, Szeben m., ma: Miercurea Sibiului.

(120) *Meggyes* (Medgyes): Ebesfalvától nyugatra, az oltmelléki hegység nyugati részében, a Nagy-Küküllő bal partján fekszik, Segesvártól 39 km-re. R, Szeben m., ma: Mediaş.

(120) *parallela lineák* (lat.): párhuzamos vonalak.

(120) *perpendicularis* (lat.): függőleges.

(120), (279), (393), (471) *Szász-Sebes*: R, Szeben m, ma: Sebeş. A Sebes folyó két partján elterülő település.

(279), (394), (471) *Szászváros*: R, Hunyad m., ma: Orăştie. Kenyérmező nyugati peremén fekvő település.

29. jegyzetmező (Kenyérmező)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Tizennyolczadik Levél, Dédács, Júl. 24dikén (120–121)

26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI, XI. Levél (279–281)

27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Negyedik szak, 52 szakasz. (394)

28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XXV–XXV. levél (471–473)

(120), (279), (394), (471) *A Kenyérmezei csata / a' csata a' dicső:* 1479. október 13. A csata részletes leírását és korabeli szemtanúk visszaemlékezéseit l. SZAKÁLY–FODOR 1998.

(120), (279), (394), (471) *Báthory István* (1430–1493): országbíró (1471–1493), erdélyi vajda (1479–1493). II. Ulászló híve. Hunyadi Mátyás király halála után 1490-ben legyőzte Corvin Jánost Kölesdnél, majd 1491-ben részt vett a pozsonyi béketárgyaláson Ulászló követeként. A kenyérmezei csata idején az Erdélybe rendelt királyi csapatok főparancsnoka.

(279), (394), (471) *ex voto* (lat.): fogadalomból.

(120), (279), (394), (471) *Kinizsi Pál* (Temeskenéz, 1431 – Szent-Kelemen, 1494): hadvezér, Máramaros főispánja, temesi ispán A kenyérmezei győzelem után Mátyás király a déli végek védelmével bízta meg.

(120), (279), (394), (471) *Ali bég* (Ali Kodzsa): nagytekintélyű, legendás török hadvezér. A vég-szendrói és vidini szandzsák parancsnoka.

(279), (394), (471) *Fejérvár* (Károlyfehérvár, Gyulafehérvár): Erdély történelmi fővárosa. R, Fehér m., Alba Iulia.

(279), (394), (471) *Branyicska*: Marosnémeti közelében, a Maros jobb partján fekvő település. R, Hunyad m., ma: Branişca.

(279), (394), (471) *Ali, Bonfin szerint, [...] Szászt és Olábot elnyele:* „A magyarok közül nyolcezer veszett oda, a törökök közül mintegy harmincezer esett el, emellett a hegyek lejtőin mindenütt feltűnnek a megöltek csontjai; körülbelül kétezer szász és oláh esett a folyóba, [...]” (BONFINI 1995, 4.6.109.)

(121), (279), (394), (471) *Kinizsi miként táncola itt / fogai közzé foga / tánczolt vele örömeben:* „Pált is táncba vitték, ő pedig a kör közepére úgy szökött ki, hogy egy földön elnyúlt ellenséges hullát a keze segítségével nélkül a fogával felragadott a derekánál, és a nézőknek inkább megdöbbenését, mint mulatságára szaporán körbejárta, és önmagához mint valami Herkuleshez méltó táncot mutatott be. Ez az éj a tomboló vigasságban álmatlanul telt el.” (BONFINI 1995, 4.6. 106–107.)

(121), (279), (394), (471) *kápolnának alapköve látszanak [...] a' ló / kápolnát / paripája [...] megbotlott:* Az 1480-ban megépített emlékkápolnáról csak szórványos adataink vannak, maradványairól még ábrázolás sem maradt fenn. A legendák szerint Báthory Iova a csatában felbotlott, maga alá temetve gazdáját. Amikor a sebesülésnek híre ment, az erdélyi katonák a csata zűrzavarában menekülni kezdtek. A bajba jutott vajda segítségére Nagy Antal nevű katona sietett, akinek személyéről eddig semmit sem sikerült kideríteni. Báthory megmenekülésének és a csata győzedelmének emlékére építette a kápolnát, később 100 aranyforintnyi alapítvánnyal biztosította az épület fennmaradását és fenntartását, restaurálását Szászváros előjáróira bízta. A kápolnában 1750-ben még misét celebrált Sztojka Zsigmond gyulafehérvári püspök, azonban 1786–1787-ben Eperjesi Gergely szászvárosi királybíró leromboltatta a kápolnát, hogy a Kenyérvíz patak fölé kőhidat emelhessen. Azonban a következő évi árvíz a kőhidat is elsodorta, a maradék kövekből ekkor a postaház mellett istállófalat kezdtek el építeni, de ez a fal is megsemmisült. 1780-ban Batthyányi Ignác új kápolnát akart építtetni, de halála miatt nem teljesíthette a feladatot (ÉRI 2006).

(279), (394), (471) *Baczka-Madarasi Kis József* (1772–1830): Alsó-Fehér megye főjegyzője, majd alispánja. 1780-ban javasolta Batthyány Ignácnak egy új kápolna építését.

(279), (394), (472) *Batthyáni Ignác* (Németújvár, 1741 – Kolozsvár, 1798): erdélyi katolikus püspök, egyháztörténész, a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár alapítója.

- (280), (394), (472) *Mártonffy József* (Csíkmindszent, 1746 – Gyulafehérvár, 1815): 1799-től haláláig erdélyi püspök.
 (280), (394), (472) *Ossziáni ízlésű Éneket / Ódájával: A' Kenyérmezei Diadal*, Aurora, 1822, 87–132.
 (280), (472) *kleinere Schrift / kleine* (ném.): kisebb betű.
 (280), (394), (472) *Szabadon libegsz: A' szabad Erdély (a' Török' elűzése után)*, Aurora, 1822, 261–262.

30. jegyzetmező (Bencenc, Orbán Antalné filagóriája)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Tizennyolczadik Levél és Huszonhatodik Levél (121 és 151)

- (151) *Gróf Lázár*: Lázár Benedek (1783–1837): 1800-ban kezdte meg katonai szolgálatát, majd 1813-ban kapitányként leszerelt. 1812-ben vette feleségül gróf Bethlen Máriát. 1827-től Fejér megye alispánja, majd főkirálybírája. Később cs. kir. kamarás, a megye adminisztrátora és 1835-től valóságos főispánja.

17. kép

[A bencenci filagória]

KUBINYI-VAHOT 1985, 133.

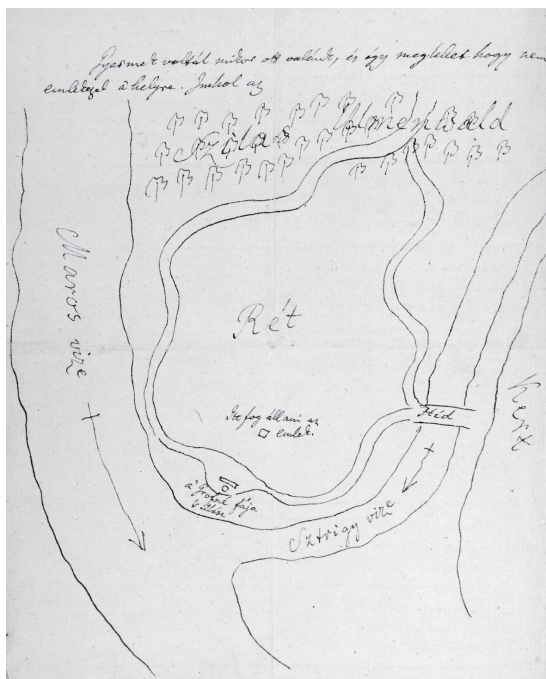
(121), (151) *Benczencz (Bencenc)*: R, Hunyad m., ma: Aurel Vlaicu.

(121), (151) *Orbán Antalné [...] törökök' testeikből / testek' balmán [...] az Múzeum a' 5dik Füzetében*: 1797-ben Bencenc falu földesura, Orbán Antal a kenyérmezei sírhalomnak tartott dombra 8×8 méteres francia stílusú kerti filagóriát építtetett, melynek külső falait Herepei János szászvárosi lelkész verseivel díszíttette. A verseket közli: DÖBRENTÉI Gábor, *A' Benczenczi filegória, Kenyérmezeje szélén*, ErdMuz, 1816/V, 184–187. (ÉRI 2006, 40.) A filagóriát Jókai Mór is megörökítette utazásai alatt, a rajtot közli: KUBINYI-VAHOT 1985, 133.

31. jegyzetmező (Dédácsi időtöltés)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Tizenkilenczedik Levél, Dédács, Júl. 24dikén (123–125)
 26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XII. Levél (281–282)
 27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Negyedik szak, 52. szakasz (395–396)
 28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XXVI. levél (473)

- (123), (281), (395), (473) *Dédács*: R, Hunyad m., Biscaria, ma Piski (Simeria) városrésze.
 (123) *Grófné kertje*: A Gyulay család birtokán kialakított kert alaprajzát Kazinczy lányának írt magánlevelében örökölte meg:

18. kép

[A dédácsi kert alaprajza]

MTAKK Ms 4750/65b (Kazinczy Ferenc Kazinczy Eugéniának, [h. n.], 1824. febr. 9.)

- (123), (281) **Déva**: A Ruszka-havasok északkeleti lábánál, Gyulafehérvártól 71 km-re délnyugatra, a Maros bal partján fekszik. R, Hunyad m., ma: Deva.
- (281), (395), (473) **Sargetia / Sargetina** (lat.): Sztrigy.
- (395), (473) **Marusius** (lat.): Maros.
- (123) **Fejérvár** (Károlyfehérvár, Gyulafehérvár): Erdély történelmi fővárosa. R, Fehér m., Alba Iulia.
- (123) **Tordos**: R, Hunyad m., ma: Turdaș.
- (123), (281), (395), (473) **Vajda-Hunyad**: Dévától 20 km-re délre, a Zalasd és Cserna összefolyásánál fekvő település. R, Hunyad m., ma: Hunedoara.
- (123), (281), (395), (473) **Retyezát**: A Déli-Kárpátokhoz tartozó Erdélyen végighúzódnó hegylánc.
- (281), (396), (473) **Dávid Ferenc 1565. tömlőczre veretett: Dávid Ferenc** (Kolozsvár, 1520 körül – Déva, 1579): teológus, az erdélyi unitárius egyház megalapítója. 1579-ben hiteleiért a dévai börtönbe zárták, ahol még ebben az évben meghalt.
- (281), (396), (473) **Barcsai Ákos** (1610–1661): 1658–1660 között erdélyi fejedelem.
- (281), (396), (473) **Bánffy Erzsébet**: helyesen Bánffy Izabella. Bánffy Zsigmond, a rendek elnökének lánya, 1660-ban a segesvári gyűlés alkalmával vette feleségül Barcsai Ákos. 1662-ben ment feleségül második férjéhez, Rhédey Lászlóhoz, ki előbb máramarosi főispán, majd váradi főkapitány.
- (281), (396), (473) **Bethlen Miklós** bethleni gróf, (Kisbún, 1642 – Bécs, 1716): politikus, emlékiró. 1691–1704 között Erdély kancellárja. Az osztrák hatóságok börtönében írta meg *Önéletírását* (1708–1710). Megjelent: SZALAY László, *Gróf Bethlen Miklós önéletírása*, I–II, (*Magyar Történeti Emlékek* II–III), Bp., 1858. Modern kiadása: *Bethlen Miklós Önéletírása*, I–II, (*Magyar Századok*), Bp., 1955.

- (281), (396), (473) *Hist. des révolut. de Hongrie T. VI.*: A francia sorozat (*Histoire des Révolutions de Hongrie, où L'on donne une idée juste de son légitime gouvernement*, I–VI, Hága, 1739. Magyarul: Dominique RÉVÉREND, *Bethlen Miklós emlékiratai*, ford. TOLDY István, Bp., 1984.) utolsó kötetében közölt emlékiratokat nem Bethlen Miklós, hanem Dominique Révérend (1648–1734) teológus, diplomata, 1676–1680 között erdélyi követ szerzte. Véltetően szemé-lyes ismeretségük, Bethlen „franciás” életmódja és nem utolsósorban politikai rokonszenve indíthatta arra az abbét, hogy Bethlent tegye meg kalandregénye hőségé. Az irodalomtörténeti kutatások évtizedekig nem tisztázták a *Mémoires* szerzősége körüli kérdéseket, a XIX. században még Bethlent tartották a munka szerzőjének, majd a XX. században Köpeczi Béla kutatása révén tisztázódott végérvényesen, hogy Bethlen kalandoz történeteit a francia származású abbé szerzte. Első kiadását (*Mémoires Historiques Bethlen Miklos, contenant L'Histoire des derniers troubles de Transilvanie*, Amsterdam, 1736) 1804-ben fordították magyarra: Gróffy Bethlen Miklós' ifjúkori életének, úgy Erdélyország' akkori történeteinek, tulajdon magától Frantzia Nyelven való le-írása. Magyarra fordítottat, és ki-adatott a' Magyar Nemzeti Játtzó Szín' haszná-ra (Kolozsvár, 1804). A Bethlen Miklós nevét viselő *Mémoires*-ok az 1739-es, határozottan Habsburg-ellenes *Histoire* utolsó kötetében is megjelent. Az emlékirat a kor irodalmi ízlésének megfelelően gálans szerelmi históriát mesél el történelmi keretbe ágyazva, amelyben a francia modorú Bethlen az erdélyi fejedelem Barcsai Ákos feleségébe, Bánffy Izabellába (az 1804-es magyar kiadás szerint Barcsay Ágnesbe) lesz szerelmes. A történelmi források és Bethlen *Önéletírása* szerint Bethlen nem volt szerelmes Bánffy Izabellába.
- (124) *Lolotte és Zseni [...]* *Fanny és Stanzi*: Kazinczy lánya és a Gyulay gyerekek.
- (281) *postaút néhány száz lépésnyire*: 1749-től Magyarországon 454 mérföldnyi vonalon, 165 postaállomással 10 levélpostajáratot rendszeresítettek. A VI. postaútvonalon helyezkedett el Nagyszeben és Brassó: Bécs – Buda – Ócsa – Örkény – Kecskemét – Félegyháza – Kistelek – Szeged – Béba – Szentmiklós – Pakác – Kisbecskerek – Temesvár – Köveres – Lugos – Facset – Kossova – Dobra – Déva – Szászváros – Sibot – Szászsebes – Szerdahely – Mák – Nagyszeben – Porumbák – Szombatfalva – Sárkány – Vledény – Brassó (VAJDA 1967, 289).
- (281) *Haller Gábor* (1749 – Nagyszeben 1822): hallerkői gróf. Haller László fia, cs. kir. kamarás, erdélyi kincstartó, val. belső titkos tanácsos, a Leopold-rend nagykeresztése.
- (124), (281) *Zejk / Zeyk Miklós*: nagyenyedi tanár.
- (124) *Sípos Pál* (Nagyenyed, 1759 – Szászváros, 1816): költő, református lelkész, matematikus, tanár, filozófus.
- (124) *Nalácz István* (Nagyenyed, 1770 – Kolozsvár, 1844): nagybirtokos, báró, író.
- (124) *Kéménd*: Sz, ma: Kamenin.
- (124), (281) *Bája István* (1775–1833): Hunyad megyei táblabíró, az erdélyi insurgents sereg kapitánya, református főkurátor (BÖJTŐ 1891, 96).
- (124) *Déva*: R, Hunyad m., ma: Deva.
- (124) *Bánát* (Bánát): földrajzi és történelmi régió a Kárpát-medence délkeleti részén, melyet keletről a Ruszka-havasok határolnak.
- (125) *Hunyad Vármegye [...]* *főispánja* (Jósika János) (1778–1843): báró, az erdélyi Gubernium elnöke. 1804-től számfeletti bíró, 1812-től 1816-ig Hunyad vármegye főispánja, 1816-tól főkormányzó tanácsos, 1819-től titkos tanácsos, a főkormányzó alelnöke, 1822-től, Bánffy György gubernátor halála után 1834-ig guberniumi elnök. Kazinczyval 1816. augusztus 11-én találkozott branyicskai birtokán.
- (125) *Teleki József* (1777–1817): főkormányzó tanácsos. A koronaőr Teleki József (†1796) és Roth Johanna (†1813) fia. Felesége: Teleki Zsófia.
- (125) *Katona Mihály*: további adatokat nem találtunk.
- (282) *kleinere Schrift* (ném.): apróbb betű.
- (282) *Cantantis [...]* *labor*: „énekeszóval fonja kimért gyapját a cselédlány, / könnyebbnek tűnik így a nehéz feladat,” (OVIDIUS, *Tristia*, [Keszervek] IV. 1. 13–14, ADAMIK/OVIDIUS 2002, 81.) Az eredeti idézetben a *fila* (szál, fonál) helyett *pensa* (napi gyapjúmennyiség, kimért munka) áll.

32. jegyzetmező (Topánfalva)

26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Desseffy Józsefhez MDCCCXVI., XII. Levél. (282)

27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Negyedik szak, 53. szakasz (396)

28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XXVI. levél (473–474)

(473) Coxe, Wilhelm (1747–1828): utazó, történész. Itt említett műve valószínűleg a *Reise durch Polen, Russland, Sweden und Dänemark, Mit historischen Nachrichten und politischen Bemerkungen* (Zürich, 1785) című munka.

(282), (396), (473) *Topánfalva*: R, Fehér m., ma: Câmpeni.

(282), (396), (473) *vásár*: A Gajnai-hegycsúctól északra lévő Gajnai fennsíkon tartották egykor a Fehér-Körös és Aranyos felső vidékén elszórtan élő lakosság eljegyzését, házasságkötését. A leányvásárokat minden évben ugyanazon a napon július 13-án, Péter-Pál napját követő vasárnap tartották. A vásárról bővebben: GÓG 2000.

(396) *arithmetikai calculusok* (lat.): aritmetikai számítások.

(282), (396), (474) *Laetus sorte tua vives sapienter et beate* (lat.): „Sorsoddal békélj meg” és légy megelégedett! Az idézet első fele Horatiustól származik: Horatius, *Aristius Fuscushoz*, Epistolák I/10. (BEDE/HORATIUS 1989, 292.)

(282) *Admittitur Pestini 6/3 838 Reseta Supplens Censor Regius* (lat.): Helyettes Királyi Censor – engedélyezve Pest, 6/3 1838.

33. jegyzetmező (Marosnémeti)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Huszadik levél, Dobra, Júl. 25dikén (125–127)

26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Desseffy Józsefhez MDCCCXVI, XIII. Levél (283)

27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Hatodik szak, 68. szakasz (409)

28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XXXIII. Levél (484)

(125) *Dobra*: R, Hunyad m., ma: Dobra.

(125), (283), (409), (484) *Maros-Németi* (Marosnémeti): A Gyulay-család birtoka, Dédáctól 15 km-re északnyugatra, a Maros bal partján helyezkedik el. Kastélya, amelyet Gyulay Lajos az 1860-as években átalakított, Erdély legnagyobb klasszicista kastélya. Az átalakítás után itt helyezte el Gyulay Lajos gazdag római kori gyűjteményét és lapidáriumát (kőtárát). A település határában feküdt Micia nevű római castrum, melynek romjai a daciai várak közül az egyik legjobb állapotban maradt fenn. Köveit többek között Gyulay Lajos lapidáriumában helyezték el. R, Hunyad m., ma: Mintia.

(283) *Nemesisz*: a bűnök és vétkek büntető istennője a görög mitológiában.

(283), (409), (484) *a’ mi Lajosunk*: Gyulay Lajos. L. a jegyzetmezők előtt.

(125), (283) *praedicátum* (lat.): nemesi előnév.

(283) *Gyulay Ferencz* (1765–1807): gróf, kamarás. Gyulay Lajos édesapja. 1790-ben veszi feleségül Kácsándy Süsiet. Gyulay Lotti, Gyulay Lajos, Gyulay Fanny és Gyulay Constance édesapja.

(125), (283), (409) *Gyulay István* (?–1816): Gyulay József (†1799) és Jósika Mária fia. Gyulay Ferenc (†1807) és Gyulay Katalin (†1844) testvére, a naplóíró Gyulay Lajos nagybátyja. Felesége báró Bánffy Borbála, később Toldalagi Józsefné, majd Nagy Györgyné. Gyulay István Kazinczy látogatásának évében, 1816. május 29-én halt meg.

(283) *Gyulai Sámuel* (1723–1802): A Gyulay család horvátországi ágához tartozó családtag. Gyulay Ferenc és gróf Bánffy Mária fia. 1740-es években léphetett katonai pályára, 1766-tól altábornagy. 1773-tól a 32. számú gyalogezred tulajdonosa. 1777-től a horvát határszél hadparancsnoka. 1780-ban Zeng város patríciusa. 1755-ben feleségül vette Bornemissza Annát (†1772). Gyermekének írt intelmei: *Marus-Némethi Gróff Gyulai Sámuel élete*, Ex libris et Manuscriptis, Herausgeber István NÉMETH, András VIZKELETY, Bp., 1994, 230–261.

(283) *Ignác*: Gyulay Ignác (Nagyszeben, 1763–1831): A család horvátországi ágához tartozó családtag. Gróf Gyulay Sámuel és Bornemissza Anna fia. 1781-től katonai szolgálatban áll. 1797-től

tábornok, 1800-tól altábornagy és a 60. számú gyalogezred tulajdonosa, Mária Terézia közepkeresztése. 1806-tól valóságos első titkos tanácsos és horvát–szlavón bán. 1813-tól tábornok. A napóleoni háborúkban többször visszaverte a franciákat, amiért Leopold nagykeresztjével tüntették ki. 1823-tól Csehország vezénylő tábornagya, 1830-tól a császári királyi hadi tanács elnöke. Felesége: Báró Edelsheim Júlia, egyetlen gyermeke: Gyulay Ferenc (1798–1858) tábornok, az olaszországi császári hadsereg fővezére.

(283) **Albert**: Gyulay Albert (1766–1835): a család horvátországi ágához tartozó családtag. Gyulay Sámuel és Bornemissza Anna fia, Gyulay Ferenc unokaivére. Császári–királyi altábornagyként a 21. számú gyalogezred tulajdonosa. Felesége: Wynanata Jusztina.

(125) **Veczeli-vár** (Tiriscum): Veczel (Micia) római tábor Dáciában, neve csak feliratokból ismert, melyek Veczelről és/vagy környékéről (Marosnémeti, Déva, Vajda-Hunyad) kerültek elő. A veceli romok feltárásáról korabeli beszámoló: GYULAY 2010a, 73–74. A veczeli római feliratokról: TORMA 1861–1863, 129–134, különösen: 132–133. A Marosnémetiben található antik eredetű emlékekről: MÜNSTERBERG–OEHLER 1902, 127–137, különösen: 126–130, illetve KUUN 1904b.

(125) **Szamos-útvár** (Szamosútvár): R, Kolozs m., ma: Gherla.

(125) **Pán**: a görög mitológiában a pásztorok istene. Kultuszát nem templomokban, hanem barlangokban ünnepezték. Valószínűleg ezt szimbolizálta a gömbölyű kápolna.

(126) **Barcsai Ábrahám' vad hegye** (Piski, 1742 – Csóra, 1806): testőrőr, ezredes.

(126), (283), (484) **Wagner**, Johann: bécsi festő.

(126) **Nagy-Bún** (Bún): a Bethlen család birtoka. R, Küküllő m., ma: Boiu.

(126), (283) **a' két testvér Gyulaynak, Istvánnak / bátyja István** (?–1816): Gyulay József és Jósika Mária fia. Gyulay Ferenc (†1807) és Gyulay Katalin (†1844) testvére, a naplóíró Gyulay Lajos nagybátyja. Felesége báró Bánffy Borbála. Május 29-én halt meg.

(283) **Gyulay Ferenc / atyjától Ferenctől** (1765–1807): gróf, kamarás. Gyulay Lajos édesapja.

(126) **testvéreknek [Gyulay Kata] Özvegy Gróf Bethlen Ádámné** (Gyulay Kata) (1760–1844): grófnő. Gyulay József (†1799) és Jósika Mária lánya, a naplóíró Gyulay Lajos édesapjának, Gyulay Ferencnek nővére, Bethlen Ádám (†1789) felesége. „Erdély országában általánosan tisztelt, lelkes szép hölgy volt.” (GYULAY 2009, 81.). Kuun Géza is megemlékezett róla emlékirataiban (KUUN 1904a). Halotti címerét Kovács András közli (HALOTTI CÍMEREK). Életéről: TORMA 1887.

(126) **Haller Jánosné**: Bethlen Jozefa / Jozefin (1783–1810): Bethlen Ádám (†1789) és Gyulay Kata (†1844) lánya. Ifjabb Bethlen Ádám testvére. Haller János (†1843) hallerkői gróf, császári királyi kamarás, „Erdély legjelesebb gazdájának” első felesége.

(126), (484) **Gy. Ignázt Bánné, szül. Báró Edelsheim [Júlia] / Edelsheim Bádeni-születésű asszonyságnak** (1779–1830): **Gyulay Ignác** (1763–1831) horvát–szlavón bán, a császári királyi hadi tanács elnökének felesége.

(126) **Báró Vayné szül. Báró Edelsheim Joanna** (Pforzheim, 1776–1863): 1799-től báró Vay Miklós (†1824) felesége.

(126) **Gyulay Ferencnek, ez az én Lajosom' nagatyjának**: Az itt említett Gyulay Ferenc (1714–1787) tábornok, cs. kir. kamarás, szabadkőműves. 1759-től a Gyulay-gyalogezred tulajdonosa, amelyet id. Gyulay Ferenc (†1728) alapított 1709-ben. Ehhez a gyalogezredhez tartozott Erdély 1742-től hadkiegészítő területként. 1752-től tábornok, 1753-tól erdélyi földjein gazdálkodik. 1755-ben házasságkötésekor katolizál. Több szabadkőműves páholy tagja. 1770-től a bécsi Három sas nevű páholyban tevékenykedik, 1777-ben a pozsonyi Hallgatagság gyűlésein vesz részt, később a szintén pozsonyi Egyesüléshez főmestere. Naplója a XVIII. századi Erdély egyik kiemelkedő hadászati és történeti forrása [Gróf Gyulai Ferenc tábornok emlékiratai, 1714–1787. Közli: TORMA Károly, *Házánk*, 1886/1, 403–413, (I.); 1886/2, 509–522, (II.); 1886/3, 590–603, (III.); 1886/4, 681–692 (IV.); 1886/5, 740–752, (V.); 1888. június (X. kötet, 1. füzet, 54–66), (VI.). Felesége Haller Karolina (†1809).] Egyetlen gyermekük, Antal (1744 k.–1785). A szóban forgó Gyulay Ferenc nem az ifjú naplóíró Gyulay nagyapja, hanem nagyapjának, Gyulay Józsefnek az egyik testvére (GYULAI SÁMUEL 1994, 258, GYULAI FERENC 1888, 58–66 és TORMA 1887, 707).

- (283), (409), (484) *Józsefnek, a' Lajos nagyatyjának / Józsefnek, Lajos' nagyatyjának*: Gyulay Ferenc apja, a naplóíró Gyulay Lajos nagyapja. Fogaras és Kővárvidéke főkapitánya. Felesége Jósika Mária. Gyermekeik: Ferenc (†1807), István (†1816), Kata.
- (126), (283), (409), (484) *Weickart / Weikardt / Weickard* (Johann Georg Weickert / Weikert / Weickhart) (Bécs, 1745 k. – Bécs, 1799): A bécsi arisztokrácia legkedveltebb portréfestője, az Eszterházy család tagjairól számos portrét festett. Ifjabb éveiben az ifj. Martin van Meyers tanítványa.
- (126), (484) *Andrásfalva*: Székelykeresztúrtól 9 km-re, a Mogyorós-patak völgyében fekvő település. A Gyulay család birtoka. R, Hargita m., ma: Săcel.
- (126), (283), (409), (484) *Cancellárius nagy képe / Cancellárius Telekié*: Johann Tusch Teleki Sámuelről (†1822) készített mellképe a Teleki-tékában függött.
- (126) *Ludason függő Cardinalisén: Ludas*: Bánffy György és Kemény Anna birtoka. R, Maros m., ma: Luduş. *Ludason függő*: A festmény egy ismeretlen férfi arcképét, feltehetően egy kardinálisét ábrázolta. Cserey Farkas levele szerint a Kemény család egyik tagját, az egyház szolgálatában álló Kemény Lászlót örökítették meg a festményen (Cserey Farkas Kazinczynak, Kraszna, 1817. ápr. 16., KazLev, XV. köt., 3417. lev.). A festményt Kazinczy római másolatnak tartotta.
- (126), (283), (484) *Wagner*, Johann: bécsi festő.
- (126) *Wess. és Pataki Donát által Pesten festett képei*: Az ifjú báró Wesselényi Miklós és nevelőjének, Pataki Mózesnek festményét Kazinczy 1815-ben, Pataki halála után küldette Donáthoz az ifj. Wesselényin keresztül Döbrentei segítségével, hogy másolatokat készíttessen magának (Kazinczy Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1815. márc. 4., KazLev, XII. köt., 2881. lev.).
- (126) *Donát János* (Neuzelle an der Oder, 1744 – Pest, 1830): rézmetsző, festő, a klasszicista stílusirányzat képviselője.
- (126) *Oclenhajnz*: Friedrich Oclenhainz a XIX. század elején alkotó festőművész. További adatokat nem találtunk.
- (126) *Orczy László* (Tarnaözs, 1750 – Pest, 1807): báró. A költő Orczy Lőrinc és első felesége, Podmaniczky Judit fia, O. József (†1804) testvére, Abaúj vármegye főispánja, aranykulcsos kamarás, valóságos belső titkos tanácsos (H. KAKUCSKA 2003, 63).
- (126) *Hickel*, Joseph (Böhmisch-Leipa, 1736 – Bécs, 1807): II. József császár udvari festője.
- (126) *Splényi Mihály*: miháldi báró, altábornagy, 1794-től a bécsi testőrség ideiglenes parancsnoka. (Életéről: MARKÓ 1929.)
- (126) *Nagy-Mihály* (Nagymihály): Sz, ma: Michalovce.
- (126) *baza' legszebb 's legmíveltebb lelkű leánya, a' napadat*: Eszterházy Eleonóra (1758–1820). Eszterházy Ferenc és Durville Antonia leánya. Második férjétől, Sztáray Mihálytól (1749–1798) született Eleonóra nevű lánya és Albert nevű fia. Sztáray Eleonórát 1806-ban Dessewffy József vette feleségül.
- (126) *Eszterházy Ferenc* (1715–1785): 1760–1770 között Moson vármegye főispánja, csász. kir. kamarás, val. belső titkos tanácsos, magy. kir. helytartósági igazgató tanácsos, a Szent István rend nagykeresztese és kancellárja. Mosoni főispán.
- (126) *Kreutzinger*, Joseph (Bécs, 1775 – Bécs, 1829): bécsi festő és rézmetsző.
- (127) *Stunder*, Johann Jakob (1760–1811): dán származású portréfestő. 1791-ben és a századforduló környékén portrét készített Kazinczyról, valamint több jeles személyről, Verseghyről, Virág Benedekről és Úza Pálról is készített festményt.
- (127) *Neugast* (Isidor Neugass) (1784–1847): Mo.-n dolgozó német származású festő. Berlinben tanult, majd Bécsben és Pesten vállalt munkákat. Élete végén Temesváron dolgozott.
- (127) *Kahrlling*, Johann Tobias (Kärling / Kaergling, Kährling, Kagerling, Görlling) (?–1845): A Kährling festőcsalád első tagja. Az augsburgi születésű mester 1809-ben telepedik Bécsből Pestre. Lánya és öccse is foglalkozott festészettel. Egyik korai munkája Berzsenyi arcképe.
- (127) *Cancig* (Cancingh) Ágost Elek (1808–1866): badeni születésű festőművész. Bécsben, Németországban majd Párizsban végezte tanulmányait.

34. jegyzetmező (Úton Branyicska felé, Bethlen László)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Huszadik levél, Dobra, Júl. 25dikén. (127–128)

26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XV. levél (292–293)

27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Ötödik szak, 67. szakasz (407–408)

28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XXXII. Levél (483–484)

(127), (407), (483) *Branyicska*: Marosnémeti közelében, a Maros jobb partján fekvő település. R. Hunyad m., ma: Branişca. (FEKETE 2007, 146–147.)

(127) *Veczeli Római vár* (Micia): római tábor Dáciában, neve csak feliratokból ismeretes, melyek Veczéről és/vagy környékéről (Marosnémeti, Déva, Vajda-Hunyad) kerültek elő. A veczeli romok feltárásáról korabeli beszámolót l. GYULAY 2010a, 218–219. A veczeli feliratokról: TORMA 1861–1863, 129–134, különösen: 132–133.

(127) *Jósikák' négy kastélya*: Branyicskát Báthory Zsigmond 1595-ben adományozta a Jósika családnak.

(293) *Gergely barátunk* (Berzeviczy Gergely) (Kakaslovnícz, 1763–1822): közigazdász, szakíró.

(127), (292), (407), (483) *Bethlen László*: 1790–1792 Doboka, majd 1804–1807 között Hunyad megye adminisztrátora. 1807-től Hunyad megye főispánja. Felesége Bánffy Klára. A Nyelv-művelő Társaság tervzetének 1796-os tagnévsorában szerepel, mint aki „versben és folyóbeszédben” lehet segítségére a tudományos társaságnak. A Nyelv-művelő Társaságban betöltött szerepéről: DÁVID PÉTER 73, 348. lábjegyzet. Hunyad megyei beiktatásáról: BETHLEN 1901, 126–127.

(293) *Et heic dii sunt: „és itt vannak az Istenek.”* Lessing *A Bölcs Nathán* (1779) című drámájának mottója. A nevezetes mondatot Lessing Aulus Gellius *Attikai éjszakák* című művéből kölcsönözte. Gellius (130–180) római író, polihisztor. Főműve a latin és görög szerzőktől származó, jogi, történelmi, filozófiai kérdésekkel foglalkozó olvasmányainak kivonatgyűjteménye. A mottó német fordítása: [Tretet ein,] denn auch hier sind Götter! (LESSING, *Nathan der Weise, Ein dramatisches Gedicht in fünf Aufzügen, mit Materialien*, ausg. Joachim BARK, Stuttgart, 1981, 3.) (Gelliusról és művéről: A. G. *Attikai éjszakák*, vál. SIMON Róbert, Bp., 1968, 234–239.)

(293), (408), (483) *Midőn Komárom 1808.*: Kazinczy 1808. szept. 23-án érkezett Komáromba, a szept. 27-ei országgyűlési ülésen látta Bethlent (KAZINCZY 2009, 229).

(293), (408), (483) *proconsularis* (lat.): helytartói.

(293), (408), (483) *Erdély... Fejedelmének / Gábornak*: (Bethlen Gábor, iktári) (Marosillye, 1580 – Gyulafehérvár, 1629): 1613–1629 között Erdély fejedelme, 1620–1621 között Mo. királya.

(293), (408), (483) *Gergelynek*: Bethlen Gergely (1641–1697): erdélyi főnemes, huszti és somlai főkapitány, táblai ülnök, majd országos főkapitány. Előbb II. Rákóczi György, majd Kemény János híve. Leánya, Bethlen Kata II. Apafi Mihály felesége.

(293), (408), (483) *Ferencznek* (Bethlen Ferenc) bethleni (?–1654): Rákóczi György főudvarmestere és tanácsosa. 1639-től Fejér megye főispánja.

(293), (408), (483) *Jánosnak* (Bethlen János, bethleni) (Kisbún, 1613 – Nagyszeben, 1678): 1641-től vállalt szerepet az államirányításban, 1649-ben a fejedelmi tábla ülnöke. 1651-től 1656-ig Torda megye főispánja. 1656-tól küllői főispán. 1653-ban II. Rákóczi György követe a lengyel udvarban, arról próbálta meggyőzni János Kázmér lengyel uralkodót, hogy a török–tatar hadak ellen Rákóczit támogassa. 1657-ben részt vett Rákóczi sikertelen lengyelországi hadjárataiban, majd a hadjáratot követő országgyűlésen a Rákóczit leváltó ellenzék vezére, majd az új fejedelem, Rhédey Ferenc fejedelmi tanácsának tagja, később Barcsai Ákos bizalmasa. 1661-től Kemény János fejedelem, majd 1662-től Apafi fejedelem kancellárja. (Életről és politikai szerepéről: JANKOVICS 1993.)

(293), (408), (483) *Farkasnak*: Bethlen Farkas (Bethlenszentmiklós 1639 – 1679): erdélyi kancellár, történetíró. Rákóczi György udvarában nevelkedett. 1663-tól I. Apafi Mihály tanácsosa,

- 1678-tól Erdély kancellárja. 1525–1609 között megörököltette Erdély történelmét (Nagyszeben, 1782–1785).
- (293), (408), (483) *Miklósnak*: (Bethlen Miklós) (Kisbun, 1642 – Bécs, 1716): Bethlen János fia, Apáczai Csere János tanítványa. 1691-től Erdély kancellárja. Az osztrák hatóságok börtönében írta meg *Önéletírását* (1708–1710). Megjelent: SZALAY László, *Gróf Bethlen Miklós önéletírása*, I–II, (*Magyar Történeti Emlékek* II–III.), Bp., 1858. Modern kiadása: *Bethlen Miklós Önéletírása*, I–II, (*Magyar Századok*), Bp., 1955.
- (293), (408), (483) *philopátor* (gör.): apja által szeretett.
- (127) *postaszekér Szebenig és Brassóig erre jár*: 1749-től Magyarországon 454 mérföldnyi vonalon, 165 postaállomással 10 levélpostajáratot rendszeresítettek. A VI. postaútvonalon helyezkedett el Nagyszeben és Brassó: Bécs – Buda – Ócsa – Örkény – Kecskemét – Félegyháza – Kistelek – Szeged – Béba – Szentmiklós – Pakác – Kisbecskerek – Temesvár – Köveres – Lugos – Facset – Kossova – Dobra – Déva – Szászváros – Sibot – Szászsebes – Szerdahely – Mák – Nagyszeben – Porumbák – Szombatfalva – Sárkány – Vledény – Brassó (VAJDA 1967, 289).
- (127) *Cancellárius Teleki*: Teleki Sámuel (Gernyeszeg, 1739 – Bécs, 1822): gróf, erdélyi udvari kancellár, bibliofil.
- (127) *Gubernátor Bruckenthal*: Brukenthal Sámuel (Újegyház, 1721 – Nagyszeben, 1803): 1777–1787 között Erdély kormányzója.
- (127) *Püspök Batthyányi*: Batthyány Ignác (Németújvár, 1741 – Kolozsvár, 1798): erdélyi katolikus püspök, egyháztörténész, a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár alapítója.
- (128) *crócus-színével*: a krókusz virág színe, legtöbbször sárga.
- (128) *campanula* (lat.): harangvirág.

35. jegyzetmező (Marosillye)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Huszadik levél, Dobra, Júl. 25dikén. (128)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XV. Levél (292)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Hatodik szak, 66. szakasz (407)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XXXII. levél (483)
- (128), (292), (407), (483) *Illye* (Marosillye): az uradalom először a XIII. században bukkan fel a forrásokban. 1576-ban Báthory István hűséges emberének, iktári Bethlen Farkasnak adományozta. A birtok a XVII. század végén a Thökölyek kezére, majd innen II. Apafi Mihály tulajdonába kerül. A XVIII. század elején a bécsi udvar alkancellára, Kászoni János (†1742) szerezte meg Illyét. Fia, Ignác (†1769) építtette fel az uradalom klasszicista kastélyát. Az építkezések a középkori épületegyüttesből csak az ún. Veres-bástyát hagyták meg, ahol a közhiedelem szerint Bethlen Gábor született. R, Hunyad m., ma: Illia. [FEKETE 2007, 148–153., KOVÁCS 2004.]
- (128), (292), (407), (483) *Erdélynek leglelkesebb Fejedelme*, / *Bethlen Gábor* (iktári) (Marosillye, 1580 – Gyulafehérvár, 1629): Erdély fejedelme (1613–1629), Mo. királya (1620–1621).
- (407) *II. Ferdinánd* (Graz, 1578 – Bécs, 1637): német-római császár, (1619–1637) Magyarország (1618–1637) és Csehország királya (1617–1619, 1620–1627).
- (407) *Eszterházy Miklós* (1583 – 1645): 1613-tól báró, Regéc ura. 1625-től Mo. nádora. 1626-tól Fraknóvár örökös grófja, Sopron vármegye főispánja.
- (407) *Kemény Autobiogr. Rumynál*: Kemény János (1607–1662): erdélyi fejedelem (1661–1662) önéletírását tatár fogsága idején, 1657–1659 között írta meg. Rumi Károly György a *Monumenta Hungarica* című kötetben adta közre az önéletírást: *Kemény János, Erdély Ország Fejedelmének Autobiographiája*, KEMÉNY 1816, 1–188. és *Kemény János Autobiographiájának folytatása és végzése*, KEMÉNY 1817, 1–272. Idézett rész: „[...] az akkor palatinus Esterházy Miklós [...] íratott levelét ezen palatinus az portára küldte vala, akarván nemcsak hitelét és tekintetét azzal az török előtt elrontani, hanem ugyan egyébiránt is fejedelemséget megbolygatni; melyet arccal küldtek volt az fejedelemre; nyomható le nehezen azzal, hogy nem ő kezeírása, az mint hogy nem is az, hanem hiteles deákja manusa volt, subscriptióját is pedig és pecsétit hogy csak imitálták volna; tudván

- azok is palatinust lenni nagy ellenségének, úgy hívék, az mint hívék; de mivel ez dologban bala-dékban méne, azalatt az fejedelem is másra fordítá elméjét.” (KEMÉNY 1959, 137.)
- (128) *Rákóczy Elsőbb György* (I. Rákóczi György) (Szerencs, 1593 – Gyulafehérvár, 1648.): 1630-tól 1648-ig erdélyi fejedelem.
- (128) *Wendelinus Theologiájának lefordítására: Marcus Fridericusnak Wendelinusnak, a' Keresztyen isteni Tudományról írott két könyvei. Mellyek mostan, Isten dicsőségére, az Erdélyi és Magyar-országi Reformata Ecclesiáknak, és minden Isteni dolgokban épulni igyekezo Keresztyén Embereknek id-vességes hasznára, Magyar nyelvre fordittattanak. Apafi Mihály, Isten kegyelméből Erdély-országnak Feidelme, Magyar-ország részeinek Una; és Székelyeknek Ispannya által.* Kolosvaratt, Nyomtatott Veres-egyházi Szentyelel Mihály által. Anno M.DC. LXXIV. 4r. 1010 lap. (RMK I. 1161.) Vendelinus eredeti, Apafi által lefordított művének címe: *Systema theologicum majus et minus*. A fordítást nem-es egyszerűséggel a „magyar Vendelinusként” szokták emlegetni (SEBESTYÉN 1999, 221–226).
- (128) *Mark Friedrich Wendelin* (1584–1652): tanár, református teológus. Az anthalti hercegségben található zerbsti gimnázium tanára, itt írta logikai, politikai tankönyveit, csillagászati, illetve bölcséleti és teológiai munkáit. Erdélyben elterjedt és közkedvelt szerző volt.
- (128) *Apafi Mihály* (? 1632 – Fogaras, 1690): 1661–1690 között Erdély fejedelme.
- (128) *Enyedi Collégiumnak is bagya valamit*: I. Apafi Mihály 1662-ben uradalmának középpontjába, Nagyenyedre helyezte át a kollégiumot. Bethlen Gábor után ő támogatta leginkább az iskolát, kincstári sóbányáiból évenkénti sóadományt rendelt számára, új kollégiumszárnyat és tanárlakásokat építtetett és rendbe hozatta az iskola birtokait is. Főkurátorrá nevezte ki Bethlen János kancellárt. Az 1682-es enyedi gyűlésen alkották meg az iskola törvényeit. A tanárok fizetését a pénz mellett terményekben és borban határozták meg (LUKINICH 1926, 144–146).
- (128) *Bája Úr*: Bája István (1775–1833): Hunyad megyei táblabíró, az erdélyi insurgents sereg kapitánya, református főkurátor (BÖJTJE 1891, 96).
- (128) *dibócz-szekerek*: „kereskedő-szekerek gyakran 16–21 lovakkal” (MTAKK K 638/I, 90b.)

36. jegyzetmező (Szpata)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Huszonegyedik Levél, Szpata, Júl 28dikán – Huszonkettedik Levél, Szpata, Aug. 4dikén. (129–132)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XIII–XIV. Levél (283–288)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Ötödik szak, 54– 60. szakasz (397–404)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XXVII–XXIX. levél (474–480)
- (129), (474) *Szpata* (Bégapata), R, Temes m., ma Spata. Kazinczy sógorának, D’Ellevaux birtoka.
- (129) *Sógorasszonyomat ’s férjét*: Török Marie Susie, D’Ellevaux Jánosné (1783–?) (KAZINCZY 2009, 885) és férje D’Ellevaux János Fülöp, krassó vármegyei donatárius. 1807-ben költöztek Szpatára (Kazinczy Cserey Farkasnak, 1807. szept. 6., KazLev, V. köt., 1165. lev.).
- (129) *Csēj*: további adatokat nem találtunk.
- (129), (283), (397), (474) *Kossova* (Kosovafalva, Kozsó): R, Temes m., ma: Coşava.
- (129) *Banát* (Bánát / Bánság): Az erdélyi tartományt 1718-ban vonták osztrák fennhatóság alá, előtte évszázadokig török uralom alatt állt.
- (129) *Gyika Emanuel* (1780–1825): táblabíró, erdélyi birtokos. Jellemzését Horváth Ádám tollából ismerjük: „Gyika olyan gazdag ember, Bétsben, mint M. Crassus volt Romában: ez pénztelen embernek tartott akarkit, a’ ki a’ Romai hadi népet maga’ jövedelmiből esztendőnként el nem tudta tartani; Gyika a’ közelebbi háborúkban Ő Sz. Felsége’ táborát egynehányszor fel ruházta, költsönben, vagy hitelben: az Ó-Hitűek közt ötet tartják Bétsben leg gazdagabbnak: Zala Vármegyében a’ Bellatinczi Dominiumot (mellynek örökeje Cseh’ Familiájé) arendában, de nagy pénznek interestében bírta, mellyben már most ha nem tulajdonosnak is, leg alább zálogos birtokosnak tartjuk: a’ múltt esztendőben a’ Vármegye rajta hajtott, hogy mint nemtelen ember fizessen a’ jószágátul adót; ezen ő meg szomorodott, és mivel könnyen tehetett, tett is róla: Armalist vett, mellyet

- publicáltatván, meg szünt a' Kints Tár az adót rajta követelni. Tudományos ember ő, és gyermekeit méltóságosan neveli; van Bellatinczon szép Bibliothecája is: Bisztriczsei faluját a' minap nagyon meg rongálván a' gyakor ki öntésű Mura vize, a' Ns Vármegye engem' küldött oda egy regulázó Deputatio' Praesessének; és én sok tekintetekből, de kivált az ő kedvéért örömet mentem: dolgunk' végeztével a' Bellatinczi Kastélyba szállítottak; maga otthon nem lévén, kértem a' Számtartóját, hogy vezessen be engem a' Bibliothecájába; de (a' kalmár legényből lett Számtartó) nem tselekedte: Gyika talán meg teszi, ha magát találandom. A' közelebbi, Bétsi inneplő Deputatióra ötet is ki rendelte a' Ns Vármegye, mint különben is Bétsi tüzes házasság embert, és akkor egyszerű Assessornak is neveződött ez tehát neki a' Polgári titulusa: kereszt neve pedig Constantinus Emmanuel." (Horváth Ádám Kazinczynak, [h. n., 1814. aug.], KazLev, XII. köt., 2708. lev.)
- (129) *az én Csehym:* Cseh József (Olgya, 1778 – Lubló környéke, 1812): író, lovaskapitány. Arcképe: KAZINCZY Ferencz' Munkái, Szép irodalom, IV, Pest, 1815.
- (129), (283), (397), (474) *Facset* (Facsád): R, Temes m., ma: Fäget.
- (129), (283), (397), (474) *Karacs' Mappája / Karacsnak Magyar-országi Mappája [...] Lipszky után / Karacsnak Abrosza:* Karacs Ferenc (1768–1838) a legismertebb XIX. századi rézmetsző. Lipszky János (1766–1826) egységes méretarányú térképének (*Mappae generalis regni Hungariae partiumque adnexarum Croatiae, Slavonie et confinium militarium magni item principatus Transylvaniae*, Pest, 1804–1808) rézmetszeit adta ki Teleki László gróf támogatásával. (NAGY 1874. Térképművészetéről: Ecsedi 1912.)
- (397), (474) *Magyar Hírmondó szerkesztői / Kiadói / Vármegyéink [...] Atlásza:* A Hadi és Más Nevezetes Történetek folytatásaként megjelenő Magyar Hírmondó szerkesztőinek nevéhez, Görög Demeterhez és Kerekes Sámuelhez fűződik. Görög Demeter (1760–1833) császári és királyi kamarás, udvari tanácsos, Szent István-rend középkeresztese, az MTA tiszteletbeli tagja. 1787–1795 között ifj. gróf Kolonits László, majd Eszterházy Pál nevelője. 1790-ben adta ki *Europa közönséges táblája* címmel nagyméretű térképét. 1796-ban Eszterházy Pál nevelőjeként a hercegi palotában állította fel a első magyar térképkiadót. Itt dolgozott 1800-ban bekövetkezett haláláig Kerekes Sámuel is. 1798-ban kezdték kiadni a *Magyar Átlás* „Görög-Kerekes” atlaszként emlegetett munkát. 1803-ig 35 lap jelent meg, ekkor azonban Görög a trónörökös nevelője lett, így a továbbiakban nélküle folytak a térképkiadás munkálatai. 1803-ban a már megjelent térképlapokhoz egy címlapot készített. A megyei atlasz anyagát átadta Márton Józsefnek, aki 1811-ben befejezte az összes vármegyei lap kiadását, majd a Repertórium című névmutatót az atlaszhoz csatolta. Márton később ezeket a lapokat a *Magyar Kurir* mellékleteként is megjelentette 1828-tól. A lap 1834-es megszűnéséig 28 lap jelent meg. Ezután a nyomólemezeket Hartlén vásárolta meg és 1839-től 1860-ig négyszer is megjelentette a Görög-Kerekes atlaszt.
- (283), (397) *Quartély* (lat.): szállás.
- (283), (397), (474) *Lippa:* R, Arad m., ma: Lipova.
- (129), (283), (397), (474) *Bulcs* (lat.): R, Arad m., ma: Bulci. A Ruszka-havasokhoz tartozó Lippa-hegycsoport északi lábánál fekvő település. Tőle észak-nyugatra folyik a Maros. (KARCZAG – SZABÓ 2010, 100.)
- (129) *Arenda:* haszonbér, itt: a csapszék.
- (284), (398), (475) *impertinentzia* (*impertinencia*) (lat.): illetlenség, szemtelenség.
- (130) *Was Teufel?* (ném.): Mi az ördög?
- (475) *im ganzen Ernst* (ném.): egészen komolyan.
- (130) *Processus* (lat.): előrehaladás.
- (130) *questonálás* (lat.): vizsgálat, kíváncsiság, kérdegetés.
- (284) *asztrakáni bárány:* göndör bárány bőréből készített finom prém.
- (130) *ich bin Nichts* (ném.): Semmi vagyok.
- (284), (398) *stieblette* (fr.): a kucsma formája, szabása.
- (284), (398) *Musáron:* Kazinczy kedves költőjének, Wielandnak verses elbeszélése, amely költészet, gráciakultuszát jelentős mértékben befolyásolta: *Musarion oder die Philosophie der Grazien* – *Musarion, avagy a gráciák filozófiája*, Lipcse, 1768.
- (284), (398) *Wieland, Christoph Martin* (1733–1813): német költő, író.

- (284), (398) *Mich dünkt, ein weiser Mann trägt sich wie andre Leute* (ném.): „Úgy tűnik nekem, egy bölcs ember úgy viselkedik, mint mások.” (WIELAND, *Musarion oder die Philosophie der Grazien*, Reutlingen, 1780, *Erstes Buch*, 31.)
- (285), (399) *Res Vestiariai* (lat.): az öltözködés ügye. A vestimentum, vestis szavakat kimondottan az ókori rómaiak viseletével kapcsolatban használták.
- (285), (399) *imposturáji / impostorok* (lat.): hazugságai, szélhámosságai / szélhámosok.
- (130), (399) *ör gar á Grundherr / od'r gár a Grundherr?* (ném.): vagy éppen földesúr?
- (285), (399), (475) *Forspont* (ném.): előfogat, eredetileg a jobbágyok által biztosított lovaskocsi-váltás a katonák számára.
- (285), (399), (475) *Questionneuröm* (fr.): faggatóm, kérdezőm.
- (130), (285) *Alter Her [...] Domine Spectabilis / Tóminé Spectáábilis* (lat., ném.): Uram, mondá Ön mégis csak egy nemes ember. – Talán egyenesen egy földesúr? – Úgy? Elnézést kérek; Tekintetes Uram, igazán, nagyot tévedtem, Tekintetes Uram. Még egyszer bocsánatot kérek Tekintetes Uram.
- (130), (285) *Bitte um Vergebung* (ném.): Bocsánatot kérek.
- (130), (285) *Grundherr* (ném.): földesúr.
- (130) *titulus* (lat.): cím, méltóság.
- (285), (399) *Chirurgus* (lat.): seborvos, orvos, itt inkább kuruzsló, szélhámos.
- (285), (399), (475) *Dea Lutétia*: itt: Párizs.
- (286), (400), (476) *Wakefield' Horátza*: Gilbert Wakefield, (Nottingham, 1756 – 1801): Klasszika-filológus. Ókori, illetve keresztény szerzők műveit jelentette meg jegyzetekkel. Horatius-kiadása: *Opera Q. Flaccus Horatius I–II.* (London, 1794.)
- (286), (400), (476) *Minnellius, Johann* (Rotterdam, 1625 – Rotterdam, 1683): holland nyelvész és pedagógus. Számos ókori szerző (Vergilius, Horatius, Sallustius stb.) művét adta ki rövid jegyzetekkel.
- (130) *Máriszója*: Valószínűleg Nagy Marisról (1788 k.–?), a család szolgálólányáról van szó, aki a *Pályám emlékezetének* szövegeiben is többször felbukkan (KAZINCZY 2009, 123–128).
- (131), (286), (400), (476) *Lapusnyik*: D'Ellevaux birtoka.
- (131) *D'Ellevaux Filep*: D'Ellevaux János Fülöp, Kazinczy sógora.
- (286), (400), (476) *Epaminondász* (Epaminondas) (Kr. e. 410 – Kr. e. 362): legendás tébai fővezér.
- (286), (400), (476) *Pindár* (Pindaros) (Kr. e. 522–Kr. e. 438): görög költő.
- (286) *Bája*: Bája István.
- (131), (286), (400) *Consiliárius* (lat.): tanácsos.
- (287) *Jurista* (lat.): jogász.
- (287), (400), (477) *Apostol is [...] birdeti / tekinti*: A Biblia több helyen is említi a testi fenytést alkalmazó nevelés hasznosságát, de az Újszövetségben egyik apostol sem utal konkrétan a veszővel történő nevelésre. Péld 22,15. Péld 29,15.
- (131) *Spitzbart* (ném.): kecskeszakáll.
- (287) *parallele* (lat.): párhuzamosan.
- (287), (401), (477) *Sípos Pál* (Nagyenyed, 1759 – Szászváros, 1816): költő, református lelkész, matematikus, tanár. 1810-től Tordos lekipásztora.
- (131), (287), (401), (477) *Lugos*: R, Temes megye, ma: Lugoj.
- (131) *Nouvallista français' Füzetjei*: további adatokat nem találtunk.
- (131) *Gróf Morksi*: lengyel gróf. Kazinczy és Dessewffy barátja. Alakja megjelenik Dessewffy útleírásában (*Bártfai Levelek*, írta Döbrentei Gáborhoz Erdélybe, Gróf Desőfi József. 1817-ben, Sárospatak, 1818, 146–147) és a *Pályám emlékezetének* szövegeiben is (KAZINCZY 2009, 177).
- (131) *Griselíni Temesvári Banátja*: A Bánság több évszázadig tartó török uralom után 1718-ban osztrák fennhatóság alá került. Ettől kezdve egyre több külföldi utazó és császári hivatalnok kereste fel az addig elszigetelt területet. A XVIII. századtól az útleírások mellett megszapordtak a császári adminisztráció felmérései alapján készített beszámolók, jelentések. Ebben az évszázadban két olyan jelentős korrajz született, amelyekben szerzőik saját megfigyeléseiket rögzítették és forrásértékű információkat közölnek a helyi, főleg román és szerb lakosságról. Az első leírás Johann Jakob Ehler nevéhez fűződik, aki 1769-től tartózkodott ezen a területen

magas rangú hivatalnokként. (*Das Banat von Ursprung bis Jetzt*, Temesvár, 1774). A második ismertetés *Francesco Grisellini* (1717–1787) nevéhez fűződik, aki a helyi lakosságot tanulmányozva mutatta be a helyiek életmódját, a foglalkozásokat, az építkezési hagyományokat, természeti és gazdasági jellemzőket. A szerző Giuseppe de Brigido báró, a tartomány közigazgatási elnökének meghívására látogatott el 1773-ban a Bánságba és 1774–1777 között írta meg a Temesi Bánság történetét: *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeswarer Banats in Briefen an Standenperson und Gelehrte* I–II, Bécs, 1780. (Munkásságáról bővebben: GRISELINI 1994 és KAKUCS 2001.) A szóban forgó művet Kazinczy fogsága idején olvasta (MTAKK K 638/II, 88a–88b).

(132) *D'Ellevaux László*: Kazinczy sógorának öccse.

(401) *epithetum* (lat.): jelző.

(287), (401) *tászlí* (magy.): különálló nyakfodor.

(132) *orientálisi módra* (magy.): keleti módra.

(132), (288), (401), (478) *opreggyzs / oprég / opréggy* (opreg) (rom.): keskeny szöttes rojtkötény.

(478) *fáta* (Fata) (lat.): a sors istennő.

(401), (478) *Belgrádi háború alatt 1788.*: a harmadik osztrák–török háború (1788–1790) alatt 1789-ben Belgrád Habsburg fennhatóság alá került.

(288), (402), (478) *Thököli Szabba / Tököli Szabba*: Tökölyi Száva (1761–1842): szerb püspök, jogi doktor. Tanulmányait Budán, majd Pesten végezte. Doktorrá avatása után Oroszországba utazott, majd Magyarországon vállalt állami szolgálatot. Idézett művében a dákó-román kontinuitás ellen érvelt.

(288), (402), (478) *Er weis, [...] folgt* (ném.): Bizonyítása annak, hogy az oláhok nem római származékok, és nyelvük nem az itáliai-szláv nyelvből származik. Halle, 1823 és Pest, 1827.

(402), (478) *conjuge barbara turpis maritus / turpis [...] barbara*: római hős fogoly / [élhetne e] barbár nő [puha] férjeként[?] Horatius, *Hős Regulus példája, Ódák* III. könyv, V, 5–6. sor. (BEDE/HORATIUS 1989, 93.)

(288), (402), (478) *Alaxi János* (Ioan Alexi, Alexi János) (Perecsen, 1801 – Szamosújvár, 1863): szamosújvári görög katolikus püspök, nyelvész. Említett munkája: *Grammatica daco-romana sive valachica latinitate donata, aucta, ac in hunc ordinem redacta*, Bécs, 1826.

(288), (402) *kleinere Schrift* (ném.): kisebb betű.

(402), (478) *In csáj vergye*: A ballada magyar szövege az első román népköltészeti fordítás irodalmunkban. A népballadát, amely a román nyelvű kéziratok kódexekben és énekeskönyvekben két strófával hosszabban szerepel, a *Felső Magyar Országi Minervában* megjelent *Erdélyi Levelekben* teljes egészében közölték (FMOM, 1831/VIII, 605). A ballada teljes változatát mai román átírásban közli: DOMOKOS 1985, 15.

(288) *Zsombori László*: költő. A versről bővebben: Kazinczy Ponori Thewrewk Józsefnek [h. és é. n.], KazLev, XIX. köt., 4468. lev.

(288) *diphthongus* (lat.): kettőshangzó.

(288) *accentus* (lat.): hangsúly.

(288) *kleinere Schrift* (ném.): kisebb betűkkel.

(478) *leere Zeile, kleinere Schrift* (ném.): üres sor, apróbb írás.

(403) *Zwischen diese (sic!) zwey Zeilen eben so viel leeren Platz zu lassen wie bey den übrigen Strophen* (ném.): E két sor között éppen annyi üres helyett kell hagyjunk, mint a többi strófa esetében.

(403) *Dieser Strich muss stehen* (ném.): Ennek a vonalnak itt kell állnia!

(404) *terminatio genitivi* (lat.): birtokhatározó.

(480) *nota genitivi casus* (lat.): birtokos eset.

(404), (480) *genesis femin / in femin* (lat.): nőnemben.

(404), (480) *mascul / in mascul* (lat.): hímnemben.

(480) *diminutivum* (lat.): kicsinyítő képző.

(480) *cum* (lat.): -val, -vel.

(404), (480) *videt* (lat.): lát.

(404), (480) *lumen* (lat.): világosság.

(131) *Maeander* (méandre) (fr.): tekervényes, kacsakaringós [út].

(131) *Lugos* (Lugos): R, Temes megye, ma: Lugoj.

(131) *Lippa*: R, Arad m., ma: Lipova.

37. jegyzetmező (Lugos)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Huszonharmadik Levél, Lugos, Aug. 7dikén. (133–135)

26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XIV. Levél. (289–292)

27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Ötödik szak, 61–64. szakasz (404–406)

28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XXX–XXXI. levél. (480–482)

(133), (289), (404), (480) *Kostély*: R, Temes m., ma: Costeiu. Nagy- és Kiskostély egyesüléséből.

(133), (289), (404), (480) *zsilip*: A Béga folyóval párhuzamosan kialakított csatorna a mai Románia és Szerbia között biztosítja a vízi forgalmat, eredeti célja a Temesvár és Pétervárad közötti hajózás megteremtése volt. Az udvari kamara 1727-ben fogadta el a Béga szabályozási munkálatait Mercy Claudius Florimund tervei alapján. A Temes és Béga szabályozását és a környező mocsarak lecsapolását 1758–1760 között fejezte be Maximilien Frémaut flamand hadmérnök. 1758-ban nyitották meg a Temes-Béga torkolatánál kialakított zsilipet. A csatorna a polgári és katonai hajózást szolgálta, illetve kereskedelmi célokat is kielégített. A folyó szabályozásáról és a zsilipről: FEJÉR 2001, JANCsó 2007.

(289), (404), (480) *Regis opus!*: Királyi mű! (lat.)

(289), (404), (480) *Gróf Mercy*: Mercy Claudius Florimund (1666–1734): császári fővezér, tábornok, 1718-tól a Temesköz kormányzója. 1724-től ő indította meg a Temesség mocsár-lecsapolási, vízszabályozási munkálatait, javaslatára a Bégának Temesvár felett 100 km hosszan, Temesvár alatt pedig 71 km hosszan új medret ástak. A felső szakaszt faúsztatásra, az alsót mocsárlecsapolásra és hajózás céljára használták (FEJÉR 2001, 30).

(133) *Longuedoki csatorna*: Anglia első vízi vállalkozása indult meg ezen a csatornán.

(133), (289), (404), (480) *Várad*: Nagyvárad R, Bihar m., ma: Oradea.

(133), (289), (404), (480) *a' város / Lugos*: R, Temes megye, ma: Lugoj.

(289), (404), (480) *D'Ellevaux László*: Kazinczy sógorának öccse.

(289), (404) *Wutky*, Michael (1739–1823): német származású festőművész, egy ideig a Bécsi Képzőművészeti Akadémia tanára. Mestere volt a nocturne, az éjszaka művészeti ábrázolásának. Leghíresebb, Európa-szerte közkedvelt képei a XVIII. században aktivitást többször mutató Vezúvról készültek. 1779-ben egy különösen erős kitörés idején vázlatokat készített, melyekről élete végéig készítette festményeit. A kékes-ezüstös, sötét színekkel harcoló vörösen izzó tűzlángok drámai, fenyegető hangulatot kölcsönöznek képeinek.

(289), (404), (480) *Temes*: A Déli-Kárpátokban, Temesfő környékén eredő folyó, amely a mai Romániai és Szerbiai keresztül Pancsovánál ömlik a Dunába. Románul Timiş.

(289) *Vernet*, Claude Joseph (Avignon, 1714 – Párizs, 1789): francia tájképfestő, aki idealizált tájfestményeivel az egész kor tájszemléletét befolyásolta. Claude Lorrain mellett Kazinczy egyik legkedveltebb festője, a műveiről készült másolatokat gyűjtötte (KAZINCZY 2009, 291).

(405) *Fischer*, Joseph: A Bécsi Akadémia tanára, grafikus, festőművész. 1816-ban megjelent *Malierische Reise auf dem Waagflusse in Ungern* című albuma 16 látképet tartalmaz a Vág völgyéről. A képek később Mednyánszky *Festői utazásaiban* jelentek meg. Kazinczy ismertetést közölt róla a *Felső Magyar Országai Minervában*, FMOM, 1827/8, 1340–1341.

(405) *Mednyánszky Aloyz* (Mednyánszky Alajos) (Prikopa, 1784–1844): politikus, történétíró. Pályáját a m. kir. udvari tanácsnál kezdte, majd később nyitrai birtokán gazdálkodott. 1825–1827-es országgyűlésen a főtábla ellenzéki soraihoz csatlakozott. 1830-tól helytartósági tanácsos, 1834-től udvari tanácsos és előadó, majd Trencsén vármegye főispáni helytartója. 1831-től az MTA tagja. 1837-től nyitrai főispán, valóságos belső tanácsos és a m. kir. udv. kamara alelnöke. 1839-től a tanulmányi bizottság és a könyvvizsgáló szék alelnöke, 1842-ben m. kir. főkincse-

tárnok. Irodalmi pályáját 1810 körül kezdte. 1820-tól Hormayerrel együtt szerkesztette a *Taschenbuch für Vaterländische Geschichte* (Bécs, 1820–1829) című történeti zsebkönyvet. Itt említett műve a Vág völgyének festői tájait ábrázolja: *Festői utazás a Vág mentében*, Pest, 1826 és Pest, 1843.

(405) **Orczy László** (Tarnaözs, 1750 – Pest, 1807): báró, a költő Orczy Lőrinc fia, O. József testvére, abaúj vármegyei főispán, kamarás, valóságos belső titkos tanácsos. Az Orczynál látott képekről nem találtunk adatokat.

(405) **Anatoli (keleti) nyugalom**: Anatólia (Kis-Ázsia) Európát és Ázsiát összekötő félsziget, itt található a mai Törökország.

(405) **indolentia** (lat.): közönyösség, nyugalom.

(289), (405) **Ganymed**: a görög mitológiában minden halandók legszebbike, akit egyesek szerint az istenek, mások szerint maga Zeusz rabolt el, hogy a főisten pohárnoka legyen.

(289), (405) **Jupiter**: a római mitológia főistene, a görög Zeusz megfelelője.

(405), (481) **Dédács**: R, Hunyad m., Biscaria, ma Piski (Simeria) városrésze.

(405) **Andrásfalva** (Oláhándrásfalva): R, Hargita m., ma: Säcel.

(133), (289), (405), (481) **oprége / oprégye** (rom.): keskeny szőttes rojtkötény.

(133), (290) **courteoun / courteaund** (courtier) (fr.): itt: katona.

(133), (290), (406), (482) **Zsejben György / Sejben**: főhadnagy. További adatokat nem találtunk.

(406) **Lugos**: R, Temes megye, ma: Lugoj.

(133), (406) **quartély** (lat.): szállás.

(290), (406), (482) **Csehy / Csehi József**: Csehy József (Olgya, 1778 – Lubló környéke, 1812): író, lovaskapitány. Arcképe: *KAZINCZY Ferencz' Munkái. Szép irodalom*, IV, Pest, 1815.

(133), (481) **Piacsekné**: Valószínűleg a trencsén megyei birtokos család egyik leszármazottjáról, Piacsek Miklós krassó megyei alispán, királyi tanácsos, udvari tanácsos feleségéről van szó.

(133) **Obristlieutenánt** (ném.): alezredes.

(133), (482) **Bercsényi László** (Párizs, 1781 – Kassa, 1835): A XVIII. század végén a bécsi Theresianumban tanult, 1799-től alhadnagy. A napóleoni háborúkban vakmerő haditettei miatt 1814-ben számfelletti őrnaggyá nevezik ki. 1815-től cs. kir. kamarás, és a Habsburg Birodalom hadseregének részét képező császári-királyi 7. számú Lichteinstein-huszárezred őrnagya. 1816-ban és 1817-ben az ezred békeállomásain szolgált, így találkozott Kazinczyval. 1823-tól a császári-királyi 10. számú Stipsicz-huszárezred alezredese. Katonai szolgálatának utolsó éveit 1823–1831 között Zemplén megyében töltötte. 1831-ben a lengyel forradalom elleni küzdelemben nem akar részt venni, ezért visszavonult kassai birokára. A *Turul* hasábjain életrajzírója így jellemzi: „Személyes bátorságát, magasabb hadiképességeit, a történelemben és földrajzban való szép jártasságát, olvasottságát, s a társaséletben – bizonyos büszke tartás mellett is – megnyerő modorát, főlebbvalói úntalan dicsérik. Magyarúl, németül, francziául tökéletesen beszélt, írt. Daliás szépségű férfiú vala, mindvégig nőtelen.” [N. N.] 1885 és MARKÓ 1957.

(482) **Rákóczyval Franciaországba kiköltözött háznak**: Bercsényi Miklós (Temetvény, 1665 – Rodostó, 1725) Szeged várának kapitánya, Ung vármegye örökös főispánja, cs. kir. tanácsos, kamarás, a kurucok főgenerálisa, a Rákóczi-szabadságharc egyik irányítója. Az 1711-es béke után Törökországba emigrált. Rodostón halt meg 1725-ben. Fia, László (†1761) már Franciaországban huszárezredet alapított. Az ő fia, Antal már Bécsben lakott és a család hazatérésén fáradozott.

(133), (482) **Anyja ötet egész nagyságában festet / anyja' számára egész testben festette**: Prudence Thérèse Adelaide. Bercsényi Ferenc Antal felesége, Santo Domingo hercegasszonya. Kezdetben a párizsi udvarban élt, majd a francia forradalmárok elől elmenekült és Hollandiában telepedett le.

(134), (482) **David**, Jacques Louis (1748–1825): a klasszicista festészet kiemelkedő képzőművésze. A francia forradalom híve, Napóleon udvari festője, a császár bukása után száműzetésben, Brüsszelben élt. Kazinczy a kortárs francia festők közül őt tartotta a legtöbbre (CSATKAI 1983, 32, 103).

(134) **Vatikáni Apoll**: Apolló a fény és a világosság istene a görög mitológiában. Zeusz és Létó fia. A Belvederei Apollón nevű ókori márványszobrot, mely a Vatikán Belvedere részén állt, a XV.

- század végén találták meg, feltehetően Kr. sz. II. században készült római másolat. Kazinczy ezt a szobrot tartotta a görög művészet csúcspontjának (CSATKAI 1983, 32).
- (134) *Medicziek' Venusa*: a szerelem és a szépség istennője. A korahellenisztikus szobor gipszmásolatát Kazinczy Bécsben látta. A Medicziek Venusa Praxitelész knidoszi Kr. e. III. században készült Aphrodité-szobra után, Kleomenész Kr. e. I. században készült athéni szobráról készített másolat (CSATKAI 1983, 128).
- (134) *Szent-Ilona lakosa*: Bonaparte Napóleon (1769–1821), 1804-től 1815-ig Franciaország császára. Hódító hadjáratai során szinte egész Európát elfoglalta. 1812-től kelet felé terjeszkedett, de Oroszországot már nem sikerült lefegyvereznie. 1814-ben Elba szigetére száműzték, ahonnan 1815-ben visszatért Párizsba. Hatalmától az ún. száznapi uralom után fosztották meg, miután seregei 1815. jún. 18-án a waterlooi csatában vereséget szenvedtek. Ezután haláláig száműzetésben élt Szent Ilona szigetén. Kazinczy már 1805-ben Franciaország legnagyobb uralkodójának tartotta, amiért „religiót és erkölcsöt” adott a terrort átvészelő francia népnek (Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek, Érsemlyén, 1805. márc. 13., KazLev, III., 733. lev.).
- Kazinczy egyik 1806-os levelében egyetlen művet említ meg, amelyet a császárról olvasott: *Napoleon Bonaparte und das französische Volk unter seinem Consulate, Germanien im Jahr 1804.* (Kazinczy Cserey Farkasnak, Széphalom, 1806. dec. 21., KazLev, IV. köt., 1049. lev.)
- Korabeli életrajzok: Johann Renatus BECK: *Bonapártének, a francia republika első konzuljának élete, és külső s belső megismerhető jeleinek leírása* (Pest, 1802). A mű második kiadása eltérő címmel: *Bonaparte Napóleon a Francia Köztársaság első Konzuljának élete s tulajdonságai.* (Pest, 1804). Ebben a munkában olvashatjuk a császár egyik elhíresült válaszát, mely szerint Davidnek „egy ágaskodó lovon csendesen ülve” kellett megfestenie. (Pest, 1804, 82.) (A történetet idézi: SZIGETHY 2004, 53–71.) *Napoleon Frantzia Birodalom Tsászáranak s Olasz-ország Királynak élete s tulajdonságai* (Pest, 1808); *Bonaparte Napoleon volt Frantzia császár életének leírása. Születésétől Sz. Heléna szigetébe való által viteléig* (Pest, 1815). Hét évvel a császár bukása után megjelent verses életrajza: *Bonaparte Napoleon volt Frantzia Tsászár életének leírása, születésétől fogva haláláig* (Révkomárom, 1822). *Napóleon Önéletrása. Saját keze és dictálása után. A Frantzia kiadás szerint híven magyarázta* FÁBIÁN GÁBOR (Pest, 1829). A korabeli életrajzok Napóleon-ábrázolásairól bővebben: SZIGETHY 2004, 53–71, illetve a magyarországi értelmiség Napóleon-képéről: KOSÁRY 1977.
- (134) *Isabey*, Jean Baptiste (1767–1855): Francia származású miniatűr- és portréfestő. Napóleonról több festményt is készített. A császárról készített egyik profilképének másolatát Kazinczy is megvásárolta. (Kazinczy Ferenczy Istvánnak, Széphalom, 1825. jan. 4., KazLev, XIX. köt., 4442. lev.)
- (482) *Lowvre*: Franciaország nemzeti múzeuma, itt található a világ egyik leghíresebb és legnagyobb művészeti gyűjteménye.
- (482) *Palais Royal* (fr.): a királyi palota. Richelieu bíboros építtette. Itt nőtt fel XIV. Lajos, a napkirály.
- (482) *Tuilerie*: az egykori francia uralkodók palotáját körülvevő kert. A kertet Medici Katalin számára 1564-ben alakították ki, hogy növényeivel szülőhazájára, Toscanára emlékeztesse.
- (482) *St. Honoré úczája*: A franciaországi forradalom jakobinus résztvevőinek központja ebben az utcában volt.
- (134), (481) *Vice-Ispán Szi / Megye' második Al-Ispánya Szy*: további adatokat nem találtunk.
- (482) *B.*: Bercsényi László.
- (482) *étuis* (fr.): a szónak két eltérő jelentése van: *a*) evőeszközök, *b*) dobozok, táskák.
- (134) *Petrovics*: további adatokat nem találtunk.
- (134) *Zirsics*: további adatokat nem találtunk.
- (134) *Yorick' Utazásai*: Laurence Sterne (1713–1768) angol származású szentimentális író Elizabeth Draperhez írt tíz levelének a *Letters from Yorick to Eliza* (1773) főszereplője és egyben Sterne írói neve. A magyarországi Sterne-recepció elindítása Kazinczyhoz és Döbrenteihez fűződik. Fordítói munkájuk kapcsán leginkább három Sterne-mű vált ismertté: Kazinczy és Döbrentei fordítása nyomán a *Yorick és Eliza levelei*, Kazinczy fordításában az *Érzékeny utazások Francia- és Olaszországban* és külföldi fordításokban a *Tristram Shandy* című pamf-

- let (*Yorick Levelei Elizához és viszont, Érzékeny Útazások, KAZINCZY Ferencz' Munkái. Szép literatúra*, IV, Pest, 1815, 1–80). A XVIII. század végétől magát Sterne-t és műveit is leggyakrabban „Yorickként” emlegették, ezért sokszor nem lehet eldönteni teljes bizonyossággal, hogy melyik műre vonatkozik az utalás. Kazinczy az *Érzékeny útazásokat* és a *Leveleket* is „*Joricknak*” nevezi (pl: Kazinczy Helmechy Mihálynak, Széphalom, 1815. jan. 12., KazLev. XI. köt., 2828. lev.). Döbrentei Gábor az angol író életrajzát közreadta: *Szterne Lőrincz' élete* M. Németiben, Hunyad Várm. 1816, ErdMuz, 1817/VII, 183–191.
- (134) *Fő-Notárius P. Úr*: Petrovics. További adatokat nem találtunk.
- (134) *Schwarzenberg*: Karl Philipp zu Schwarzenberg (Bécs, 1771 – Lipcse, 1820): császári-királyi tábornagy, a Napóleon elleni haderők főparancsnoka.
- (134) *Vgybeli*: vármegyebeli.
- (134) *Asbóth*: Schwarzenberg plenipotentiarius, azaz meghatalmazottja, követte (Kazinczy Desseffy Józsefnek, Széphalom, 1822. szept. 13., XVIII. köt., , 4107. lev.).
- (134) *Piacsekné*: Valószínűleg a trencsén megyei birtokos család egyik leszármazottjáról, Piacsek Miklós krassó megyei alispán, királyi tanácsos, udvari tanácsos feleségéről van szó.
- (134) *D'Ellevaux*: D'Ellevaux László, D'Ellevaux János Fülöp testvére.
- (134), (481) *Báró Bruckenthalné szül. Gróf Teleki* _____: Teleki Krisztina. Brukenthal Mihály (†1813) szász ispán felesége, Teleki Lajos főkormánybiztos tanácsos és Toldy Sára leánya.
- (481) *Statum Praesidens* (lat.): a Rendek elnöke.
- (135), (481) *Atyjának [...] Lajosnak / Teleki Lajosnak* (?–1815): Teleki Lajos (†1758) és gróf iktári Bethlen Kata fia. 1793-tól a főszámvveői hivatal elnöke, cs. kir. kamarás, majd főkormánybiztos tanácsos és valóságos belső titkos tanácsos. A Leopold császári rend középkeresztese és a rendek elnöke. Felesége nagyszalontai gróf Toldy Sára.
- (135) *férje' okelének Galériája felől*: Brukenthal Sámuel galériája.
- (135) *Szent Sebestyén*: keresztyén szent.
- (135) *staffeleyi* (ném.): festőállványon álló darab.
- (135) *Ecossais*: A XVIII. század végén és a XIX. század elején főleg Franciaországban és Angliában közkedvelt tánc, amelyet az arccal szemben álló párok gyors 2/4-es ütemben jártak.
- (291), (406) *Mihály / Cserei Mihály*: Cserey Elek és Boér Krisztina fia. Kincstartói tanácsos, felesége: Macskásy Teréz.
- (291), (406) *Cserey József / József fja*: Cserey József: Cserey Mihály és Macskásy Teréz fia.
- (406) *Cserei Miklós*, nagyjait (1780 k.–1844): kormánybiztos tanácsos. 1809-től a királyi táblánál számfelvető bíró. 1815-től táblai ülnök. 1817-től Háromszék főkirálybírói helytartója. 1819-ben guberniumi tanácsos. 1826-ban nyugalmazták. Színházbarát, tudománykedvelő, az erdélyi színjátszás pártfogója.
- (406) *Farkas*: ifj. Cserey Farkas (Bécs, 1773 – Bécs, 1842/1846): császári, királyi kamarás, őrnagy, botanikus, író. Idősebb Cserey Farkas (1719–1782) fia. Kazinczy levelezőtársa és barátja.
- (406) *Kraszna*: R, Szilágy m., ma: Crasna.
- (290) *Curális Ügyész*: a kuriális község ügyésze. Ezek a községek olyan falvak, amelyekben kizárólag nemesi jogállású vagy nemesi telekre telepített jobbágyságok, zsellérek, illetve nemesek laktak.
- (290) *Pálffy*: erdődi, grófi és hercegi család.
- (290) *Berényi' ház*: a Karancs-Berényi grófi család.
- (290) *stipendium* (ném.): ösztöndíj.
- (290) *Dugonics* András (Szeged, 1740 – Szeged, 1818): piarista szerzetes, író, tanár. 1774-től a nagyszombati egyetem matematikatanára. 1777-től az egyetem áthelyezése után Budán tanít, 1788-tól egyetemi rektor. Magyar nyelven írt tankönyveivel (*A tudakosságnak [...] könyvei I–IV*, Pest, 1798.) a magyar matematikaoktatás alapjait teremtette meg.
- (290) *Dominy*: további adatokat nem találtunk.
- (290) *Schédius* Lajos (Schedius) (Győr, 1768 – Pest, 1847): író, nyelvész, az MTA tagja, egyetemi tanár. 1792-től a pesti egyetem esztétika tanára.
- (290) *Schönwieser* István (Schönwiesner, Schoenvisner) (1794–1818): nagyváradi kanonok, régész, egyetemi tanár. 1756-tól jezsuita szerzetes, a rend feloszlata után filozófiai tanulmányokat

- folytatott. 1777-től a budai egyetemi könyvtár másodőre, 1780-ban az egyetem régészeti katedráján tanít. 1794-től a könyvtár igazgatója, 1802-től termovai apát és nagyvárad kanonok. Ő végezte hazánkban az első tudományos ásatásokat, kutatásai során fedezte fel Aquincumot.
- (290) **Koppi** Károly József (Vác, 1744 – 1801): piarista pap, történész, szabadkőműves. 1800-tól a pesti egyetem rektora.
- (290) **Generális Walther**: további adatokat nem találtunk.
- (290) **Bárá Mohr** (Johann Friedrich Mohr): altábornagy, huszárezred parancsnok.
- (290) *ezt írja egyik levelében*: „Éppen most tévém félre *La Caillet a' Mathematicusok Tacitussát* 's *Dugonicsnak csúcsos szeletein mentem keresztül.*” (DUGONICS András, *A tudakosságnak IV. könyve: a csúcsos szelesekéről*, Pest, 1798.) (Cseh József Kazinczynak, Przemysl, 1813. márc. 30., KazLev, III. köt., 587. lev.)
- (290) **La-Caille csúcsos vágásai** (Nicolas Louis de Lacaille) (1713–1762): francia származású csillagász, matematikus. A déli féltéke csillagképeit térképezte fel, 1739-től a párizsi Mazarin kollégium matematikaprofesszora. Hell Miksa csillagász levelezőtársa, Teleki József barátja. (L. erről: MTAKK K 638/II, 70a.) Itt említett műve valószínűleg a *Leçons élémentaires de Mathématiques*, Párizs, 1741.
- (290) **Le-Blond Fortificatiója** (lat.): Le-Blond erődítménye. **Jean-Baptiste Alexandre Le Blond** (1679–1719): francia építész, kerttervező, 1716-tól haláláig Szentpétervár építészeti vezetője.
- (290) **Robertson** (William Robertson) (1721–1793): egyházi vezető, Skócia történetírója (*History of Scotland*, 1759), több szempontból a felvilágosodás századának szintetikus alakja. V. Károly uralkodásának története című munkája (*History of Charles V.*, 1769.) Erdélyben is népszerűségnek örvendett, Fricsi Fekete Ferenc próbálkozott fordításával. Egyik leghíresebb művében az európai jog kialakulásának történetét követte végig. (*A View of the Progress of Society in Europe from Subversion of the Roman Empire to the Beginning of the Sixteenth Century* – Az európai társadalom fejlődésének áttekintése a római birodalom megdöntésétől a tizenhatodik század kezdetéig). Európa és az Újvilág kereskedelmi és kulturális kapcsolatait tekintette végig 1777-ben megjelenő *History of America* című művében. (Életről: KONTER 2005.)
- (290) **Schwartner Márton** (Késmárk, 1759 – Pest, 1823): egyetemi tanár. Tanulmányait Göttingenben fejezte be, majd a báró Prónay családnál nevelősködött. 1786-tól Késmárkon, majd Sopronban tanított. 1788-tól a pesti egyetem oklevéltan (diplomatika) és címertan tanára és az egyetem könyvtárosa. Itt említett műve a leghosszabb ideig, egészen a XIX. század közepéig használt tankönyv a történeti segédtudományok terén: *Introductio in artem diplomaticam praecipue Hungaricam – Bevezetés az oklevéltanba, különös tekintettel a magyar oklevéltanba*, Pest, 1790. (Munkásságáról: MUSZKA 1971.)
- (290) **nulla dies sine linea** (lat.): Ne múljon el nap ecsetvonás nélkül. (Ne múljon el nap munkálkodás nélkül.) A mondatot Apellésznek, Nagy Sándor udvari festőjének tulajdonítják.
- (290) **Szuperint Kis** Kis János (Rábaszentandrás, 1770 – Sopron, 1846): evangélikus püspök, irodalomszervező, műfordító, az MTA alapszabályát kidolgozó bizottság tagja.
- (291) **Prof. Kresznerics** (Kresznerics Ferenc) (1766–1832): esperes, nyelvtudós, tanár. Iskoláit Szombathelyen, Sopronban, majd Pozsonyban végezte. 1790-ben szentelték pappá, ezt követően több községben is káplán volt. 1793-tól az akkor alapított Királyi Bölcséleti Liceum matematikaprofesszorává nevezték ki. Itt építészetet és dinamikát is tanított. 1794-ben szerezte meg filozófiai doktorátusát. Később Széchényi Ferenc fiait, a magántanulóként végzett Istvánt és Pált vizsgáztatta. Nyelvészeti és numizmatikai munkássága is jelentős.
- (291) **Éltemet a' Szerencse**: Cseh József Kazinczynak, Peresba, 1812. szept. 11., KazLev, X. köt., 2314. lev.
- (291) **E' csatázás felől Hadnagy Ladányi**: Cserey Farkas Ladányi levelét elküldte Kazinczynak (Cserey Farkas Kazinczynak, Kraszna, 1815. febr. 15., KazLev, XII. köt., 2860. lev.).
- (291) **Hadnagy Ladányi**: további adatokat nem találtunk.
- (291) **Spargite humum foliis...** „Fedd be levéllel ezért a lapályt” (Vergilius, Ötödik ekloga, 40. sor., LAKATOS-SZABÓ/VERGILIUS 1967, 88).
- (291) **Emánuel Gyika Constantin** (1780–1825): táblabíró, erdélyi birtokos.
- (291) **Virág Benedek** (Dióskál, 1754 – Buda 1830): költő, műfordító.

- (291), (406) *Cserey* (Cserei) *József*: Cserey Mihály ítélőmester és Macskásy Teréz fia. József fiuk fiatalon hunyt el.
- (291) *Thesauratiatusz' Tanácsosának, Mihálynak*: Cserey Mihály. Cserey Elek (†1771) táblai ülnök és Boér Krisztina fia. Kincstartói tanácsos, felesége: Macskásy Teréz.
- (291) *Auréled, Marcelled, Emiled*: Dessewffy József és Sztáray Eleonóra gyermekei.
- (291) *Emilem* (Marcus Aemilius Ferenc) (1811–1890): Kazinczy Ferenc és Török Sophia negyedik gyermeke. Osztrák szolgálatban álló katona, 1848 után nyugalmazott kapitányként visszavonult, majd később újra szolgálatba állt (PÁLFFY 2008).
- (291) *Antonine* (Antonin Sophron Ferenc) (1813–1879): Kazinczy Ferenc és Török Sophie ötödik gyermeke.
- (291) *Bálint* (1818–1883): Kazinczyék hatodik gyermeke.
- (291) *Lajos* (1820 – Arad, 1849): Kazinczyék hetedik gyermeke, a kilencedik huszárezred főhadnagya, az 1848-as forradalom katonai vezetője, a tizenötödik aradi vértanú. Csapataival a zsidói Wesselényi kastélyban tette le a fegyvert az orosz-osztrák csapatok előtt. (Életét feldolgozó monográfia: PÁSZTOR 1979.)
- (292), (482) *Csobány József*: Főkapitány, Csehy József barátja. Neve Kazinczy leveleiben és a *Pályám emlékezetében* többször felbukkan (KAZINCZY 2009 324, 327).

38. jegyzetmező (Lugostól Dédácsig)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Huszonnegyedik Levél, Dédács, Aug. 10dikén. (135–137)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XV. Levél (292)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Ötödik szak, 65. szakasz, Hatodik szak, 68. szakasz (406–407, 408)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XXXII. és XXXIII. levél (482–483, 484)
- (135), (292), (406), (482) *Lugos / innen*: R, Temes megye, ma: Lugoj.
- (135), (292), (406), (482) *Dédács*: R, Hunyad m., Biscaria, ma Piski (Simeria) városrésze.
- (406), (482) *diameter* (lat.): átmérő.
- (292), (482) *paraplűj-fedél* (ném.): ernyőből, valamilyen vízhatlan anyagból készült fedél.
- (407) *Knaut Klaviermesterünk' mostani özvegye*: Knautné Mária, a Kazinczy család zenetanára, Friedrich Knaut felesége (KAZINCZY 2009, 343, 1259).
- (135) *Grófné*: Kácsándy Súsie. Kazinczy dédáci vendéglátója, ifjúkori szerelme. L. a jegyzetmezők előtt.
- (135) *Döbrentei Gábor*: Gyulay Lajos és a Gyulay-lányok nevelője. L. a jegyzetmezők előtt.
- (136) *Lotti*: Gyulay Karolina. L. a jegyzetmezők előtt.
- (136) *Zseni*: Kazinczy Eugénia. L. a jegyzetmezők előtt.
- (136) *Jósika János* (1778–1843): báró, az erdélyi Gubernium elnöke. 1804-től számfeletti bíró, 1812-től 1816-ig Hunyad vármegye főispánja, 1816-tól főkormányászeki tanácsos, 1819-től titkos tanácsos, a főkormányászek alelnöke, 1822-től Bánffy György gubernátor halála után 1834-ig guberniumi elnök. Kazinczyval 1816. augusztus 11-én találkozott branyicskai birtokán.
- (136) *Laudari a viro laudatissimo*: Eredeti idézet: *Laetus sum laudari me abs te, pater, a laudato viro* – „Örvendek, hogy megdicsértél, te, sokat dicsért atyám” (CICERO/VEKERDI 2004, 192.)
- (136) *Ennius*: Ennius Quintus (Kr. e. 239 – Kr. e. 169): Az augustusi aranykorig Róma legnagyobb költője.
- (136) *Cicero*, Marcus Tullius (Kr. e. 106 – Kr. e. 43): római író, filozófus, államférfi, szónok.
- (136) *Branyicska*: Marosnémeti közelében, a Maros jobb partján fekvő település. R, Hunyad m., ma: Branişca.
- (136) *Bosúr* (Bozsorfő): Lugostól 1 km-re fekvő falu, R, Temes m., ma: Traian Vuia.
- (292), (406), (482) *Kosova / Kosova* (Kosovafalva, Kozsó): R, Temes m., ma: Coşova.
- (136) *Csöszed*: a településről további adatokat nem találtunk.

- (137) *Kézy Ur* (Kézy Mózes) (Fehérgyarmat, 1781 – Sárospatak, 1831): pedagógus, költő. Tanulmányait Sárospatakon, majd Göttingenben végezte, 1813-tól a sárospataki ref. kollégium matematika- és fizikaprofesszora, valamint a kollégium alkönyvtárnoka. Kazinczy nagyra becsülte latin nyelvű költészetét.
- (137) *Marcza* (Máriszó): valószínűleg Nagy Marisról (1788 k.–?), a család szolgálólányáról van szó, aki a *Pályám emlékeztetének* szövegeiben is többször felbukkan (KAZINCZY 2009, 123–128).
- (137) *Csáj*: a településről további adatokat nem találtunk.
- (137) *Lajosom*: Gyulay Lajos, Kácsándy Zsuzsanna fia, Döbrentei Gábor tanítványa. L. a jegyzetmezők előtt.
- (408), (484) *Gyulayné*: Kácsándy Süsie. L. a jegyzetmezők előtt.
- (408), (484) *Jósika János* (1778–1843): báró, az erdélyi Gubernium elnöke. 1804-től számfeletti bíró, 1812-től 1816-ig Hunyad vármegye főispánja, 1816-tól főkormányszéki tanácsos, 1819-től titkos tanácsos, a főkormányszék alelnöke, 1822-től Bánffy György gubernátor halála után 1834-ig guberniumi elnök. Felesége: gróf Csáky Rozália (1784–1850), Csáky János és Bethlen Rozália lánya. Gyermekeik: Samu (†1860), Lajos (†1891), János, Antónia, Josepha, Druzsina. (Életről: PAPP 2008b, 257.)
- (408), (484) *Martinuzzi/Cardinál* (1482/1484 körül – Alvinc, 1551): a XVI. század legbefolyásosabb politikusa. Izabella és János Zsigmond lemondása után Ferdinánd császár erdélyi vajdává nevezte ki.
- (408) *Szpata* (Bégapata): R, Temes m., ma Spata.
- (137), (408) *Bája* István (1775–1833): Hunyad megyei táblabíró, az erdélyi insurgentsereg kapitánya, református főkurátor. Bája Vajdahunyd és a dévai vár metszetét 1819-ben küldte meg Kazinczynak (Kazinczy Gyulay Ferencznének, Széphalom, 1819. aug. 22., Kazlev, XVI. köt., 3778. lev.). Vajdahunyd metszetét l. 616.
- (137) *Albert Hercege* (Albert Kázmér) szász-tescheni herceg (Moritzburg, 1738 – Bécs, 1822): 1765-től a Habsburg fennhatóság alatt álló cseh hercegség uralkodó hercege, 1765–1780 között Mo. császári helytartója, 1780–1793 között osztrák főkormányzó.
- (137) *Schmutzer*, Jacob Matthias (Bécs, 1733 – Bécs, 1811): osztrák festő, rézmetsző.
- (137) *Szathmári József* (1750–1819): Szabolcs vármegye alispánja, a miskolci Erényes Világpolgárok szabadkőműves páholy tagja.
- (137) *e' nevű fja*: Szathmári József (1792–1833): a tiszántúli kerületi tábla ülnöke.
- (137) *Kövy Sándor* (1763–1829): jogtudós, 1793-tól a sárospataki kollégium tanára, hazánkban elsőként oktatott jogot.

39. jegyzetmező (Branyicska, a tánc)

14. Feljegyzések Branyicska (17–18)

20. Feljegyzések Branyicska, Hunyad Vgyében Aug. 11d. 1816. (20–21)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Huszonnegyedik Levél, Dédács, Aug. 10dikén. (138–140)

26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XV–XV. levél (293–294)

27. [Pályám emlékeztete] Hetedik könyv. Hatodik szak, 69–70. szakasz (409–410)

28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XXXIII. levél (484–486)

- (17), (20), (138), (293), (409), (485) *Jósika János / A' hely' Ura / A' ház Ura / Jósika János* (1778–1843): báró, az erdélyi Gubernium elnöke. 1804-től számfeletti bíró, 1812-től 1816-ig Hunyad vármegye főispánja, 1816-tól főkormányszéki tanácsos, 1819-től titkos tanácsos, a főkormányszék alelnöke, 1822-től Bánffy György gubernátor halála után 1834-ig guberniumi elnök. A főispáni címétől elköszönő Jósika 1816. aug. 5-én Kazinczyt Hunyad megye assessor címevel akart kitüntetni, de Kazinczy az ünnepség idején sógoránál Lugoson tartózkodott, így nem kapta meg a kitüntetést (Kazinczy Dessewffy Józsefnek, Dédács, 1816. aug. 10. KazLev,

XIV. köt., 3244. lev.). Kazinczy hozzá írja *Branyicskán, Hunyadban* című versét (GERGYE/KAZINCZY 1998, 65), melyet a báró a Martinuzzi-kápolnába vésetett (Kazinczy Kis Jánosnak, Széphalom, 1817. febr. 22., KazLev, XV. köt., 3384. lev.). Jósika közéleti pályájának alakulásáról és Kazinczyval való levelezéséről: ENYEDI 1999. Kazinczy Jósikáról alkotott véleményéről: PAPP 2008b, 251.

(17) *B. Jósika Jánoshoz*: A verssel kapcsolatban és a vers értelmezéséről: GERGYE/KAZINCZY 1998, 65.

(17), (20), (138), (293), (409), (484) *Branyicska*: Marosnémeti közelében, a Maros jobb partján terül el. XVI. századi kastélyát Báthory Zsigmond 1595-ben a Jósika-családnak adományozta. A kastély az 1840-es években nyerte el végleges alakját. A családnak a kastély közelében két uradalma is volt. R, Hunyad m., ma: Branişca. (A településről bővebben: FEKETE 2007, 146–147)

(17), (138), (293) *Cardinalis Martinusius / Martinúzi* (Martinuzzi, Fráter György) (1482/1484 körül – Alvinc, 1551): a XVI. század legbefolyásosabb politikusa. Izabella és János Zsigmond lemondása után Ferdinánd császár erdélyi vajdává nevezte ki.

(293), (409), (485) *Jósikák' négy kastélya / három Kastélyaival*: Branyicskát Báthory Zsigmond 1595-ben adományozta a Jósika családnak.

(293) *hiú, makacs asszony*: Izabella királyné (Jagelló Izabella) (Varsó, 1519 – Gyulafehérvár, 1559): királyné, I. Zsigmond lengyel király leánya, 1539-től Szapolyai János király felesége és magyar királyné, 1556–1559 között Erdély kormányzója.

(138) *spallér* (ném.): sor, sorfal; gyümölcsfák és szőlők felkötözésére szolgáló rács.

(138) *szkárp* (ang.): az angol scarp szóból ered. Jelentése: a sáncárok gát felőli oldala, meredek lejtő, szakadék, részsű.

(409), (484) *Veczeli-vár / Tiriscum*: római tábor Dáciában.

(409), (485) *Bethlen László*: 1790–1792 Doboka, majd 1804–1807 között Hunyad megye adminisztrátora. 1807-től Hunyad megye főispánja.

(409), (485) *Illye* (Marosillye): R, Hunyad m., ma: Illia.

(20) *Bánffy György* (Piski, 1746 – Kolozsvár, 1822): gróf, Brukenthal Sámuel követő erdélyi kormányzó. 1776-ban cs. és kir. tanácsos, majd Kolozs vármegye főispánja. 1777-ben az erdélyi kormányzóság tanácsosa. 1782-ben Erdély kincstartója, 1783-ban alkancellárja, 1787-től haláláig kormányzója.

(293), (409), (485) *Gubernii Praeses* (lat.): a Gubernium elnöke.

(20), (138), (294), (409), (485) *Atyja Jézsuita volt / Atyja _____ volt / Antalnak / atyja, Antal*: Jósika Antal. Jósika János apja. 1759-től a kolozsvári jezsuita gimnázium diákja. 1775-ben főkormányzéki fogalmazó, 1778-ban titoknok, majd kolozsi főispán. Felesége Teleki Mária-Jozefa. (PAPP 2008b 251, VARGA 2007, 269.)

(294), (409), (485) *Teleki Josepha / Josepha* (Mária-Josepha): Teleki Pál (†1773) dobokai főispán és gróf Haller Borbála lánya.

(294), (409) *a' Ferencz testvérének / Teleki Ferencz* (1744–1808): alezredes Teleki Pál és Haller Borbála fia. A háromtagú erdélyi színházi bizottsághoz (Wesselényi, Fekete Ferenc, ifj. Bethlen Farkas) a gubernium küldötteként csatlakozott 1795-ben.

(138) *Mártonffy* (Mártonfi) *György* (? – Gyulafehérvár, 1721): 1713-tól haláláig erdélyi katolikus püspök. 1715–1718 között Alsó-Fehér vármegye alispánja. 1718-tól erdélyi főkormányzéki tanácsos. Jósika Antallal nem M. György, hanem Mártonffy József tanult együtt a kolozsvári jezsuita kollégiumban.

(20), (294), (409), (485) *Mártonfy Püspök / Mártonffy József* (Csíkmindszent, 1746 – Gyulafehérvár, 1815): az 1760-as évektől a kolozsvári jezsuitáknál tanult. 1779-től az erdélyi katolikus iskolák főigazgatója, 1786-tól gyulafehérvári kanonok, kormányzéki tanácsos, 1799-től haláláig erdélyi püspök.

(20) *Hell. Maxim. alatt*: Hell Miksa (Maximilian Hell) (1720–1792): csillagász, jezsuita szerzetes. A kolozsvári egyetem csillagászat- és matematikatanára.

(485) *Excell.* (lat.): Excellence, azaz Méltósága.

(21), (294) (409), (485) *Eltöröltetvén a' Szerzet / A' Szerzet' eloltása után*: A XVI. századtól hazánkban jelen lévő jezsuita rendet II. József rendelete alapján 1773-ban oszlatták fel.

- (21), (138), (485) *Gróf Teleki* _____ *nek leányát*: Teleki Pál (†1773) dobokai főispán leánya: Teleki Mária-Jozefa. L. feljebb.
- (21), (294) *Hora és Kloska*: *Hora*: Vasile Ursu Nicola és Ion Oarga Cloșcă (*Kloska*), az 1784-es erdélyi román parasztfelkelés vezetői.
- (20), (138), (410), (485) *Teleki / Cancell. Teleki / Cancellárius Gróf Teleki / Teleki Sámuel* gróf (Gernyeszeg, 1739 – Bécs, 1822): erdélyi udvari kancellár.
- (21) *Bánffy György* (Piski, 1746 – Kolozsvár, 1822): losonci gróf, Brukenthal Sámuel követő erdélyi kormányzó.
- (20), (138), (294), (410), (485) *Cseresznyés Andr / Cseresznyés András* (1768–1834): gyulafehérvári kanonok, a Batthyaneum igazgatója.
- (20) *Bthecárius* (lat.): Bibliothecárius, azaz könyvtáros.
- (20) *Gróf Bercsényivel*: Bercsényi László (Párizs, 1781 – Kassa, 1835) a XVIII. század végén a bécsi Theresianumban tanult, 1799-től alhadnagy. A napóleoni háborúkban vakmerő haditettei miatt 1814-ben számfeletti őrnaggyá nevezik ki. 1815-től cs. kir. kamarás, és a Habsburg Birodalom hadseregének részét képező császári-királyi 7. számú Lichteinstein-huszárezred őrnagya. 1816-ban és 1817-ben az ezred békeállomásain szolgált, így találkozott Kazinczyval is.
- (21) *Lúgos* (Lugos): R, Temes megye, ma: Lugoj.
- (21), (138), (294), (410), (485) *Turin*: Torino.
- (18), (21), (138), (410) *Joh. v. Müller / Johannes von Müller* (1752–1809): svájci származású történétíró, publicista, politikus. 1786-tól a mainzi fejedelem udvari könyvtárosa. 1793–1804 között osztrák állami szolgálatban áll, eleinte diplomáciai és politikai ügyek felelőse volt, több politikai témájú röpiratot szerzett, később svájci származása és protestáns vallása miatt fokozódott körülötte a bizalmatlanság, ekkor hivatalát elhagyva a császári udvari könyvtár első őrkeént tevékenykedett tovább.
- (18), (21), (410) *Magy. Országi Históriát / Magyar Ország Históriáját*: A történetről bővebben: Kazinczy Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1817. febr. 25., KazLev, XV. köt., 3386. lev. A mű rendkívül érdekelte Kazinczyt, kéziratos jegyzeteiből tudjuk, hogy nagyon szeretne volna látni a művet Erdélyben, de végül is nem jutott hozzá: „*Joh. V. Müller látatá vele Bécsben az által dolgozott Magy. Országi Históriát, de kiköté, hogy azt B. Jósika le ne írassa. Erdélyben megvan kézírásban ez a' História: de kinél? azt a' Báró el nem mondá.*” (MTAKK K 638/II, 89a.)
- (294), (410), (485) *Napoléon* (1769–1821): Hadvezér, 1804-től 1815-ig Franciaország császára.
- (21), (138), (293), (410), (485) *A' Grófné / hely asszonya / Csáky János' gyermeke / Hítvese*: Csáky Rozália (1784–1850). Bethlen Rozália (†1826) és Csáky János (†1806) lánya. Báró Jósika János (1778–1843) felesége.
- (21), (138), (294) *Gyermekei / Gyermekei négyen vannak*: A házaspárnak több gyermeke is született. Sámuel (1805–1860), később udvari kancellár. Lajos (1807–1891), Torda vármegye majdani főispánja és János, későbbi tábornok. A legidősebb lány Antónia (*Tónie*) volt. Testvére, Jozefína (*Pepie*) (†1843) korábban elhunyt, mint édesanyja, de férjétől Petrichevich Horváth Jánostól születtek gyermekei. Harmadik lányuk, Druzsina valószínűleg Kazinczy látogatása után született, később báró Bornemisza János felesége lett. Antal és Rozália nem élte meg a felnőttkort (PAPP 2009).
- (21), (294), (410), (485) *Gróf Gyulainé*: Kácsándy Súsie. L. a jegyzetmezők előtt.
- (21), (294), (410), (485) *terrae graves* (lat.): gazdag föld.
- (410), (485) *fátá* (f'atã) (rom.): lány.
- (410), (485) *nyeveszta* (nev'astã) (rom.): nő, feleség.
- (21), (138), (485) *Csáky János és Bethlen Rozália*: Házasságuk a Csáky család erdélyi és magyarországi ága között folyó birtokszerzési perek lezárása érdekében jött létre. Bethlen Rozália (1754–1826) anyja Csáky Kata (1726–1794) kérésére ment feleségül a család felvidéki ágához tartozó Csáky Antal fiához, Csáky Jánoshoz (?–1806). Csáky János a házasság révén kolozsi főispán lett, három gyermekük (Kata, József és Rozália) pedig a két ág végleges megbékélését eredményezhette volna, ha a házasság beváltja a hozzá fűzött reményeket. De a férj halátlansága és a házasságban tanúsított magatartása miatt Bethlen Rozália nem sokkal apja halála után (1781) beadta a válókeresetet férje ellen. A Szentszék tíz évig tartó pereskedés után engedé-

lyezte a házasság felbontását. Bethlen Rozália ezután lehetett csak a református vallású Wass Sámuel felesége. (PAPP 2008b, 249–269., PAPP 2009, 66.)

(138) *Csáky Antal*: Csáky Antal abaúji főispán (†1764) fia, Csáky János (†1806) kolozsi főispán testvére, felesége Szunyogh Jozefa. (PAPP 2009.)

(139) *Puky László* (1753–1816): Abaúj vármegye főszolgabíró, majd alispán. 1810-től helytartói tanácsos.

(139) *Gouvernante* (fr.): nevelőnő.

(139) *A' Báró*: Jósika János.

(139) *Andrásfalva*: R, Hargita m., ma: Säcel.

(139) *Dédács*: R, Hunyad m., Biscaria, ma Piski (Simeria) városrésze.

(21), (139), (294), (410), (486) *Vice Notar. Mákra Antal* (lat.): Vice Notarius: aljegyző. Mákra Antaltól további adatokat nem találtunk.

40. jegyzetmező (Települések, szállásadók)

15. Feljegyzések Települések, szállásadók (18–19)

(18) *Kraszna*: Zilahtól 14 km-re északnyugatra, Szilágyosmlyótól 11 km-re délkeletre fekvő partiumi település, amelyet a Kraszna folyó szel ketté. Ispánjait és főespereseit már a XI. századtól ismerjük. A vármegye központjának számító Krasznavár védelmi és igazgatási szerepkörét a tatárjárás után Valkó új kővára vette át. A XVI. században a Bánffyaktól a Báthory család birtokába kerül a település, majd 1648-tól Rákóczi György és felesége Báthory Zsófia birtoka. Az 1876-ig fennálló, a Kraszna és a Berettyó felső szakaszának vidékét magában foglaló Kraszna vármegye egykori székhelye. R, Szilágy m., ma: Crasna.

(18) *Kolozsvár*: Erdély történelmi központja. R, Kolozs m., ma: Cluj-Napoca.

(18) *Policzka*: további adatokat nem találtunk, de minden bizonnyal egy Szilágy megyei településről van szó.

(18) *Perje*: A település Kraszna falutól délre, Bolyha és Bagolyfalu között fekszik. A források a XVI. században említik először a Valkó várához tartozó Alsó-és Felsőperjét. 1519-ben Losonczy-Bánffy László más birtokok ellenében átengedte a települést fiának, Miklósnak. A falu határában, a Magura nevű erdőben ered a Kraszna folyó. R, Szilágy m., ma: Pria.

(18) *Nyíres* (Almásnyíres): Bánffyhunyadtól északkeletre, Váralmás községben fekvő falu. 1370-ben az almási várbirtokhoz tartozott. R, Szilágy m., Mesteacănu.

(18) *Nagy Almás* (Váralmás, Almásvár): R, Fehér m., Almaşu Mare.

(18) *Kis-Petri*: Váralmás melletti település R, Szilágy m., ma: Petrinzel.

(18) *Egeres*: R, Kolozs m., ma: Aghireş.

(18) *Gyerő. Vásárbely*. (Gyerővásárhely): R, Kolozs m., ma: Dumbrava.

(18) *Haller Gábor* (1749 – Nagyszeben 1822): hallerkői gróf. Haller László fia, cs. kir. kamarás, erdélyi kincstartó, val. belső titkos tanácsos, a Leopold-rend nagykeresztese, Haller Krisztina, Cserey Farkasné apja.

(18) *Kapus* Feltételezhetően a mai Kiskapusról van szó. R, Szeben m., ma: Copşa.

(18) *Gyalu*: R, Kolozs m., ma: Gilău.

(18) *Rákóczi és két Cserei*: II. Rákóczi György, 1648–1660 között Erdély fejedelme. II. Rákóczit Gyalu és Kolozsvár között Szászfenestől győzték le 1660. május 22-én a török seregek. Itt esett el a Cserey család két tagja is. Róluk bővebb adatot nem találtunk.

(18) *Szász-Fenes* (Szászfenest): R, Kolozs m., ma: Floreşti.

(19) *Wesselényi háza*: A lakóépület (Belső Magyar utca 9.) az 1770-es évek közepén került a Wesselényi család birtokába. Az épület a mai formáját a XVIII. században nyerte el, tágas teremt, ablakos utcafrontját a főúri család igényeihez igazították.

(19) *Teleki József* (1777–1817): főkörmányszéki tanácsos. A koronaőr Teleki József (†1796) és Roth Johanna (†1813) fia. Felesége: Teleki Zsófia.

(19) *Katona Zsigmond*: az Erdélyi Kormányzók tisztségviselője az 1820-as években.

- (19) **Inczédi:** Inczédi László (1776–1829): 1810-től az erdélyi gubernium titkára, 1827-től valóságos belső titkos és kormányászéki tanácsos. Egy ideig a kolozsvári ref. kollégium igazgatója.
- (19) **Kenderesi:** Kenderesi Mihály (Felsőszálláspatak, 1758 – Kolozsvár, 1824): táblabíró, író. 1781-től kancellista Szebenben, 1791-ben az erdélyi országgyűlés Hunyad vármegye követe, majd kormányászéki titkár. 1807-től az erdélyi kormányászék valóságos, belső titkos tanácsosa.
- (19) **Koros:** további adatokat nem találtunk.
- (19) **Buzna:** további adatokat nem találtunk.
- (19) **Buczi** (Buczy Emil) (Kolozsvár, 1782 – Kolozsvár, 1839): költő, piarista pap, gyulafehérvári kanonok.
- (19) **Prof. Szilágyi** (Szilágyi Ferenc): történész, a kolozsvári református kollégium rektora, a görög és római irodalom tanára. Az *Erdélyi Múzeum* munkatársa. Ifjabb Szilágyi Ferenc (1797–1876) apja.
- (19) **Lemény:** R, Szilágy m., ma: Lemniu.
- (19) **Körmöczi Unitar. Superint.:** Körmöczi János (Kissáros, 1762 – Kolozsvár, 1836): unitárius püspök, filozófus. 1798-tól a kolozsvári unitárius kollégiumban matematikát és fizikát tanít. 1812-től unitárius püspök. *Unitárius Superintendens* (lat.): azaz az egyházkerület vezetője, itt: püspök.
- (19) **Simon** (Johann Baptist Simon / Simon János): nürnbergi származású erdélyi művész.
- (19) **Protomedicus Pataki:** Pataki Sámuel (Kolozsvár, 1765 – Kolozsvár, 1824): orvos, királyi tanácsos. 1812-től országos főorvos. 1814-től királyi tanácsos, rangját az 1814-ben dúló pestis leküzdéséért kapta. *Protomedicus* (lat.): a főkormányászéki egészségügyi tanács előljárója.
- (19) **Patikárius Mankfeh.:** további adatokat nem találtunk.
- (19) **Bodor Pál** (1773 – 1828): Pomológus. Az első magyar faiskolai jegyzék kiadója (*Eladó válogatott gyümölcsfa – oltványok lajstroma*, 1812, Kolozsvár, 1812).
- (19) **Cseh János:** további adatokat nem találtunk.
- (19) **Pomologus:** Pomológiával foglalkozó. Pomológia: Gyümölcstermő fákkal és cserjékkel foglalkozó tudományág, a gyümölcsismeret tana.
- (19) **Kanonok Szabó:** Szabó János (Köszvényes, 1767 – Kolozsvár, 1858): királyi tanácsos, kolozsmonostori apát, kanonok. 1809-től károlyfehérvári plébánus és kanonok. 1813-tól kolozsvári plébánus. 1819-től kolozsmonostori apát és királyi tanácsos.
- (19) **Secretárius Lázár:** Lázár Pál (Máramarossziget, 1778 – Nagyszeben, 1820): szászhegyi gróf, császári és királyi kamarás, királyi tanácsos, kincstári titkár. Lázár István és gróf Haller Erzsébet fia. 1800 körül Selmechbányán bányászatot tanult, majd 1808-ig a zalatnai bányász-törvényszéknél titkárként tevékenykedett. 1812-ig Körösbánya bányanagyja. 1813-tól kincstári titkár, majd cs. kir. kamarás és tanácsos. 1815-ben vette feleségül bethleni Bethlen Terézt.
- (19) **Daniel Istvánné** Mikes Anna (1736–1817): 1779-től Daniel István (†1788) cs. kir. kamarás, udvarhelyi főkirálybíró második felesége. Id. gróf Mikes István és Petki Róza lánya, korábban báró Bornemissza Pál özvegye. Első házasságából született gyermekei: tinkovai Macskásy Pálné Bornemissza Anna, Gyulay Sámuelné Bornemissza Borbála és Bornemissza József (DANIEL 1896, 283).
- (19) **Gyulay Sámuelné:** Báró Bornemissza Borbála. Mikes Anna (†1817) és Bornemissza Pál lánya.
- (19) **Kenderesi Mihály** (Felsőszálláspatak, 1758 – Kolozsvár, 1824): táblabíró, író. 1781-től kancellista Szebenben, 1791-ben az erdélyi országgyűlés Hunyad vármegye követe, majd kormányászéki titkár. 1807-től az erdélyi kormányászék valóságos, belső titkos tanácsosa.
- (19) **Fekete Fer.:** Fekete Ferenc (1744?–1823): országgyűlési követ, szabadkőműves, mecénás. 1781-től a szebeni páholy nagymestere.
- (19) **Katona:** Feltételezhetően Katona Zsigmond. L. feljebb.
- (19) **Maros Vásárhely** (Marosvásárhely): R., Maros m., Tirgu Mures.
- (19) **Teleki József** (Teleki József) (1777–1817): főkormányászéki tanácsos. A koronaőr Teleki József (†1796) és Roth Johanna (†1813) fia. Felesége Teleki Zsófia.
- (19) **Gernyeszeg:** R, Maros m., ma: Gornești.
- (19) **Bornemissza József:** Mikes Anna (1736–1817) és báró Bornemissza Pál fia (DANIEL 1896, 283).
- (19) **Kraszna:** l. feljebb.

- (19) *Daniel István*: l. feljebb.
- (19) *Mikes kiasassz. És elébb B. Bornemiszáig*: további adatokat nem találtunk.
- (19) *Bojér a' Festő*: további adatokat nem találtunk.
- (19) *Kovács Antal*: orvos. „*Dr. Kovács Antalnak én két kedves barátom megtartását, felgyógyítását köszönhetem; 1816. Cserei Farkast, 1817. Gróf Gyulai Lajost tartotta-meg.*” (Kazinczy Gyulay Karolinának, Széphalom, 1817. dec. 21., KazLev, XV. köt., 3526. lev.) A doktorról további adatokat nem találtunk. A doktor keresztnévét Cserey Farkas írta meg Kazinczynak (KazLev, XIV. köt., 3332. lev. Cs. F. Kazinczynak, Kraszna, 1816. nov. 30.).
- (19) *Prof. Tompa*: Tompa János (1770–1834): teológiai professzor Marosvásárhelyen, majd Nagynyeden.
- (19) *Prof. Bolyai*: Valószínűleg Bolyai Farkas (Bólya, 1775 – Marosvásárhely, 1856) matematikus. A szintén világhírű matematikus, Bolyai János apja.
- (19) *Szabó András a' Bthecában*: Szabó András a Bibliothecában. Szabó András (Nemes-Nyék, 1738 – Zsibó, 1817): bölcseleti és teológiai doktor, a Teleki-téka vezetője.
- (19) *Zejk Dániel* (Zeyk Dániel) (1780–1846): 1804-től marosvásárhelyi királyi táblabíró, 1835-től főkörmányszéki tanácsos. 1837-ben Alsó-Fejér vármegye követe.
- (19) *Aranka*: Aranka György (Szék, 1737 – Marosvásárhely, 1817): az erdélyi királyi tábla ülnöke, az Erdélyi Magyar Nyelvűvelő Társaság vezetője, költő, műfordító.
- (19) *Cserei Farkas* (ifj. Nagyajtai Cserey Farkas) (Bécs, 1773 – Bécs, 1842/1846): császári és királyi kamarás, író, őrnagy, botanikus, szabadkőműves. L. a jegyzetmezők előtt.

41. jegyzetmező (Solymos)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Huszonnegyedik Levél, Dédács, Aug. 10dikén.
(140, 141–142)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XV. Levél
(295)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Hatodik szak, 72. szakasz (411)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XXXIII. levél (486)
- (140) *A' Grófné*: Kácsándy Süsie. L. a jegyzetmezők előtt.
- (140) *Doctor Gyarmathi*: Gyarmathi Sámuel (Kolozsvár, 1751 – Kolozsvár, 1830): orvos, nyelvész, a magyar összehasonlító nyelvtudomány úttörője, szabadkőműves, műfordító.
- (140) *szkárpolás* (ang.): Az angol scarp szóból ered. Jelentése: a sáncárok gát felőli oldala, meredek lejtő, szakadék, részsű.
- (140) *Fő-Ispán, 's Döbrentéinek 's Gyulaynak*: Jósika János, Döbrentei Gábor, Gyulay Lajos.
- (140) *Müller*, Johannes von (1752–1809): svájci származású történétíró, publicista, politikus.
- (140) *Birkenstock*, Johann Melchior Edler von (Heiligenstadt, 1738 – Bécs, 1809): császári udvari tanácsos, iskolareformátor.
- (140) *Koronaőr Teleki*: Teleki József (Huszt, 1738 – Szirák, 1796): főispán, koronaőr, műgyűjtő, író.
- (141) *te és én*: Utalás Dessewffy Józsefre. Kazinczy 1792 folyamán többször találkozik Telekivel. (KAZINCZY 2009, 95, 96, 99, 100–102).
- (141) *a' Kamarás-kolcs kedvesebb*: Kazinczy 1803 augusztusában látogatást tett Teleki József özvegyénél, Roth Johannánál. A sziráki kastélyban látott Telekit ábrázoló festmény összefügg az itt említett anekdotával: „*A' melly szobában háltam, Gróf Teleki Jósef, az Özvegy Una, régi német öltözetben vala le festve, előtte egygy könyv és – a Kamarás-kolcs*” (KAZINCZY 2009, 306).
- (141) *titulus* (lat.): cím.
- (141) *Phócion* (Phocion / Phoikon) (Kr. e. 402 k.–Kr. e. 318 k.): athéni államférfi és hadvezér.
- (141) *kezeit ritkán vette-ki palástja alól*: „*Kezét sohasem tartotta köpenyén kívül, ha történetesen köpenyt viselt.*” (*Phókión – Az ifjabb Cato*, PLUTHARKOSZ (II) 1978, 481.)
- (141) *Cicero Marcus Tullius* (Kr. e. 106 – Kr. e. 43): római író, filozófus, államférfi, szónok.
- (141) *Anekdotenkrämerey* (ném.): legendagyártás.

- (141), (295), (411), (486) *Solymos* (Solymosvár): Lippa mellett, a Maros jobb partján fekvő falu. R, Arad m., ma: Șoimoș.
- (141), (295), (411), (486) *Barcsayné, szül. Bethlen Susánna*: 1789-től Barcsay Ábrahám felesége. Férjéhez írott leveleit közli: NAGY 1893–1894. Életről, házasságáról: KRISTÓF 1911.
- (141) *Déván*: R, Hunyad m., ma: Deva.
- (141) *Báró Bánffy* _____: Bánffy György (1772–1831): főúr, Zaránd megye főispánja. Bánffy György (†1805) és Wesselényi Zsuzsa fia. *Bája Urunk sógora*: Bánffy György első felesége Naláczy Katalin (†1805), második felesége Borbátvízi Bája Mária (1786–1871), Bája István testvére.
- (141) *Bája Urunk*: Bája István (1775–1833): Hunyad megyei táblabíró, az erdélyi insurgents sereg kapitánya, református főkurátor.
- (141) *bárom Kisasszony, 's az én lányom*: A Gyulay-lányok és Kazinczy Eugénia.
- (141) *Barcsay Ábrahám* (Piski, 1742 – Csóra, 1806): testőríró, ezredes. Az erdélyi jakobinus mozgalom legkiemelkedőbb személye. 1761-től a bécsi Magyar Nemesei Testőrség tagja, 1766-tól dragonyoskapitány. 1790-től testőrezredes. A Martinovics-per alatt bebörtönzik, majd fogságából visszatérve visszavonultan élt, nem írt többé. (EGYED 1996)
- (142) *Alcibiád, 's az ő kopasz barátja* (Alcibiades) (Kr. e. 452–404): korának egyik legnagyobb szónoka és hadvezére, Socrates barátja. Szépsége ismert volt egész Athénban. Alakja megjelenik Kazinczy *Alcibiád, vagy a' magam* című Marmontel-fordításában (*Marmontelnek Szívképző Regéji*, KAZINCZY: FORDÍTÁSOK, 442–454).
- (142) *Tacitus az mondja [...] ignavia pro sapientia vétetett*: Tacitus *Iulius Agricola* című művéből idéz Kazinczy: „midőn a télettség bölcs magatartásnak számított.” (*Sub Nerone temporum, quibus inertia pro sapientia fuit.*) BORZSÁK / TACITUS 1980, 12. Az eredeti idézetben a télettséget, restséget jelentő *inertia* helyett Kazinczynál a hasonló jelentésű *ignavia* áll. *Burrhusz Africanus*: a pretorianusi (testőr) gárda vezére, Nero katonai nevelője. *Thrasea Paetus*: római sztoikus filozófus, 56-ban consul, Nero 66-ban kivégeztette.
- (142) *Pepie és Tonie*: Báró Jósika János és Csáky Rozália (†1850) lányai, Jozefina (†1843) és Antonia. (PAPP 2008b, 257–258.)

42. jegyzetmező (*Tiriscum*)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Huszonnegyedik Levél, Dédács, Aug. 10dikén (140, 141)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XV. Levél (294–295)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Hatodik szak, 71. szakasz (410)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XXXIII. levél (486)

- (140) *Fő-Ispán*: Jósika János.
- (140) *Vajda-Hunyad*: R., Hunyad m., ma: Hunedoara.
- (140) *legnagyobb Magyar*: Hunyadi János.
- (140) *Károlyvár* (Károlyfehérvár, Gyulafehérvár): R., Fehér m., ma: Alba Iulia.
- (140) *Demsus*: R., Hunyad m., ma: Densuș. Az itt található XIII. századi templom Erdély egyik legrégebbi egyházi műemléke.
- (140) *Grófnéjával*: Csáky Rozália (1784–1850).
- (140) *Fessler*: Fessler Ignác Aurél (1756–1809).
- (140) *Dédács*: R., Hunyad m., Biscania, ma Piski (Simeria) városrésze.
- (141), (294), (410), (486) *Tiriscum / Veczeli-vár*: Veczel (Micia) római tábor Dáciában, neve csak feliratokból ismeretes, melyek Veczelen és/vagy környékéről (Marosnémeti, Déva, Vajda-Hunyad) kerültek elő. A veczeli romok feltárásáról korabeli beszámoló: GYULAY 2010a, 73–74. A veczeli római feliratokról: TORMA 1861–1863, 129–134, különösen: 132–133.
- (141), (294), (410) *Traján* (53–117): 98–117 között Róma császára. Uralkodását Róma második aranykorának tartják, amely elérte az augustusi fénykor dicsőségét. Az ókori Róma utolsó nagy hódításai az ő nevéhez fűződnek. Ő tette a Birodalom provinciájává Dáciát.

(141) *Vályi Nagy Ferenc* (Felsővály, 1765–1820): költő, műfordító, filológus, református lelkész, professzor. Az Iliász fordítója, több klasszikus mértékű mű szerzője.

(141) *Döbrentei és Gyulai*: Döbrentei Gábor és Gyulai Lajos. L. a jegyzetmezők előtt.

43. jegyzetmező (Tordos, Bábolna, Sípó Pál filozófiája)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Tizennyolczadik Levél, Dédács, Júl. 24dikén és Huszonhatodik Levél, Benczencz, Aug. 18. (121–123, 145–150)

26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XVIII. Levél (301–304)

27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816. Nyolczadik szak, 74–76. szakasz (415–417)

28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XXXVI–XXXVIII. levél (492–495)

(145) *Benczencz* (Bencenc): R. Hunyad m., ma: Aurel Vlaicu.

(121) *Gyalmár*: R. Hunyad m., ma: Gelmar.

(121) *Tordos*: R. Hunyad m., ma: Turdaş.

(145), (301), (415), (492) *tiszteletre legméltóbb asszonyt / Grófné*: Kácsándy Süsie. L. a jegyzetmezők előtt.

(145) *kedves Lajos, a' kedves Döbrentei*: Gyulai Lajos és Döbrentei Gábor. L. a jegyzetmezők előtt.

(121) *Dédács*: R. Hunyad m., Biscaria, ma Piski (Simeria) városrésze.

(121), (301), (416), (492) *Sípó Pál* (Nagyenyed, 1759 – Szászváros, 1816): költő, református lelkész, matematikus, tanár. Kant tanaival ő ismertette meg Kazinczyt.

(122) *Nalácz István* (Nagyenyed, 1770 – Kolozsvár, 1844): nagybirtokos, báró, író.

(122) *Denker* (ném.): gondolkodó, bölcsele.

(122), (302), (416), (493) *Kant*, Immanuel (Königsberg, 1724 – Königsberg, 1804): író, filozófus.

(122), (415), (492) *SípóS eggy Munkát ad Censorunk' kezébe. / A' Kézirat most általadott az Egyházi Censornak / a' kézirat a' Vallás' férjijai' ítéletek alá ment*: Miskolczy Ambrus kutatásai óta bizonyítottan az *An die Freiheit, (A Szabadságról)* című, Kazinczynak kéziratban megküldött tanulmányról van szó. Az esszé két változatban is megmaradt SípóS filozófia tárgyú kéziratai között (MTAK K Egyh. és Bölc. 4–5.). Az egyik SípóS kézírásával, a másik Romy Károly György másolatában, mivel Romy kiadásra készítette elő a kéziratot, mint később kiderült, sikertelenül. Az esszé megküldéséről szóló levelet (SípóS Pál Kazinczynak, Tordos, 1812. febr. 15.) közli: MAKKA 1942/1943. SípóS eredeti kéziratát közli: MISKOLCZY 2008, 182–186. SípóS néhány filozófia tanulmányát kiadta: MAKKA Ernő, *Természet és szabadság – hat filozófiai tanulmány*, (Erdélyi Féniks), Kolozsvár, 1944/1.

(415) *Toldy felvevé Poetai Kézi-Könyvébe*: Toldy Ferenc a magyar irodalmat bemutató kézikönyvében közölte Kazinczy *Prof. SípóS Pálhoz* című episztoláját, melynek része a SípóS által ihletett ún. „szabadság-óda” (*Handbuch der ungarischen Poesie*, herausgegeben von Franz TOLDY, Zweiter Band, 19–21, Pest–Wien, 1828) A vers keletkezéséről bővebben: MISKOLCZY 2008.

(302), (416), (492) *előbb Báró Nalácz Józsefnek József fíját*: SípóS az ifjú Nalácz mellett 1783–1787 között nevelősködött Bábolnán.

(302), (416), (492) *Cancellárius Telekinek Ferenczét*: Teleki Sámuel fiát 1793–1797 között nevelte.

(302), (416), (492) *Koronaórnek *** Józsefét*: Teleki József fia mellett 1797-től 1790-ig nevelősködött.

(122) *Particula (partikula)* (lat.): kollégium felügyelete alatt álló kisebb, kihelyezett iskola.

(122) *Kóji Comáromy György* (?–1807): Abaúj megye főjegyzője, majd táblabírója. 1793-tól haláláig a sárospataki kollégium főgondnoka. Kazinczy rokona (KAZINCZY 2009, 877).

(122), (493) *Halotti-Preikázióinak kelle tartania / Halotti-Beszédet*: Kazinczy *SípóS Pál és Porokoláb István* című művében SípóS halotti prédikációját méltatja, amelyet Komáromi György sárospataki tiszteletére mondott (Hazai Tudósítások, 1807/II, 67–69 és KAZINCZY [1884], 359–361).

- (302) *Kéziratban egy deák nyelven [...] a' Kolozsvári Reform. Collégium' Bibliothecájában [...] Kanti tanítások*: a kéziratról további adatokat nem találtunk a kolozsvári könyvtárakban.
- (122), (302), (493) *Sípos most deák verseket ír / Deák verseit a' Bécsi nagy Menyegzőre / Austriacae stabant acies...*: A szóban forgó mű: *Pax et Hymen, Hazai's Külföldi Tudósítás*, 1810. Böjt második hava 31., Nro. 26. 213.
- (122) *Kézy Mózes* (Fehérgyarmat, 1781 – Sárospatak, 1831): pedagógus, költő. Tanulmányait Sárospatakon, majd Göttingenben végezte, 1813-tól a sárospataki ref. kollégium matematika- és fizikaprofesszora, Kazinczy nagyra becsülte latin nyelvű költészetét.
- (122) *Kézy Úrnak verseit: De Nuptiis Napoleonis Magni et Mariae Ludovicae Austriacae* (Sárospatak, 1810.) Az említett mű háttéréről Kézy 1810. márc. 21-én értesítette barátját, hogy a Mária Lujza (1791–1847) és Napóleon menyegzőjét ünneplő verse készen van (Kézy Mózes Kazinczyinak, Sárospatak, 1810. márc. 21., *KazLev*, VII. köt., 1684. lev.). Kazinczy elragadtatva írt Rumynak a műről, levelében 100–100, a bécsi és francia császári udvarok számára felajánlott példányról beszélt (Kazinczy Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1810. máj. 17., *KazLev*, VII. köt., 1748. lev.). Kazinczy híradása szerint Eszterházy József ígéretet tett, hogy Kézy művét újranyomtatja Bécsben, de jelenleg egyetlen példányt sem ismerünk ebből a kiadásból (Kazinczy Mándy Péternek, Széphalom, 1811. febr. 11., *KazLev*, VIII. köt., 1932. lev.). (V. BUSA 1981.) A versről: MTA KK K 641, 58a.
- (122) *Eszterházy József* (1760–1830 k.): galántai gróf, 1797–1821 között Zemplén megye főispánja, cs. kir. kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, a magyar kir. udvari kancellária referendáriusa (FALLENBÜCHL 1994, 114).
- (122) *Dégen*: Joseph Vincenz Degen (1762–1827): bécsi nyomdász. 1804-ben alapított magánnyomdája 1814-ben állami nyomdává alakult át.
- (122) *Wieland, Christoph Martin* (1733–1813): német költő, író.
- (122) *Johannes [von] Müller* (1752–1809): svájci származású történétíró, publicista, politikus. 1786-tól a mainzi fejedelem udvari könyvtárosa. 1793–1804 között osztrák állami szolgálatban áll, eleinte diplomáciai és politikai ügyek felelőse volt, több politikai témájú röpiratot szerzett, később svájci származása és protestáns vallása miatt fokozódott körülötte a bizalmatlanság, ekkor hivatalát elhagyva az udvari könyvtár első őreként tevékenykedett tovább.
- (122) *Somsich Lázár* (1739 k.–1807): költő, királyi tanácsos, udvarnok, szabadkőműves, a pozsonyi Zur Verschwiegenheit páholy tagja. 1790-ben Zala vármegye követe.
- (122) *Somsich' Ódájáról, hogy ez: Ad arma, cives, nobile fortium sanguen virorum: Fegyverbe polgárok, bajnok atyák nemes vérei (Ode ad Hungaros, 1796)* (lat.): Somsich ódájának dicsérete mögött Batsányi plágiumvádja áll, ugyanis Kazinczy állítása szerint ezt az ódát Batsányi sajátjaként mutatta be Müllernek, aki továbbküldte azt Wielandnak (Kazinczy Kis Jánosnak, Széphalom, 1807. júl. 19., *KazLev*, V. köt., 1144. lev.). Gergye szerint Kazinczy plágiumvádja az irodalomtörténet nem talált bizonyítékot (GERGYE/KAZINCZY 1998, 373). Somsich ódájának története a *Pályám emlékezetében* is olvasható (KAZINCZY 2009, 299 és 1143). Az óda háttéréről: TÜSKÉS–KNAPP 2004, 568–583, különösen: 579–580. Batsányi és Müller kapcsolatáról: ZADÁNYI 1941.
- (122) *Biestereink* (Johann Erich Biester) (1749–1816): filozófus, a berlini királyi könyvtár őre, reformpedagógus, lapszerkesztő. Christoph Friedrich Nicolajjal (1733–1811) és Friedrich Gediktével alkotta a késő felvilágosodás filozófusi triumvirátusát.
- (122) *Nicolai*ink: Friedrich Nicolai (1733–1811): kritikus, esztéta, író, könyvkiadó. Lessing, Moses Mendelssohn közeli barátja.
- (302), (416), (493) *Newton, Isaac* (1643–1727): fizikus, csillagász, matematikus, filozófus.
- (415), (492) *Kenderesi Mihály* (Felsőszálláspatak, 1758 – Kolozsvár, 1824): táblabíró, író. 1781-től kancellista Szebenben, 1791-ben az erdélyi országgyűlés Hunyad vármegyei követe, majd kormánybiztos titkár. 1807-től az erdélyi kormánybiztos valóságos, belső titkos tanácsosa.
- (145), (301), (415), (492) *Bethlen Ádám*né (Gyulay Kata) (1760–1844): grófnő. Gyulay József (†1799) és Jósika Mária lánya, a naplóíró Gyulay Lajos édesapjának, Gyulay Ferencnek nővére, Bethlen Ádám (†1789) felesége.

- (145) **Bonyha** (Szászbonyha): R, Maros m., ma: Bahnea. A XVI. századtól a bethleni Bethlen család birtoka.
- (145), (415), (492) **Lolot / Lotti**: Gyulay Lotti. L. a jegyzetmezők előtt.
- (145), (301), (415), (492) **Nalácz István** (Nagyenyed, 1770 – Kolozsvár, 1844): nagybirtokos, báró, író. Nagyenyedi tanulmányai befejezése után négy évet töltött a bécsi egyetemen. Hazatérése után Nagyenyed megyei assessora, székbíró és megyei jegyző. Felesége Balintih Ilona. Vele halt ki a család bárói ága.
- (146) **eruditus** (lat.): művelt.
- (146) **oynismus**: további adatokat nem találtunk.
- (146) **atticismus** (lat.): a görög szabályoknak megfelelő retorikát alkalmazó.
- (146) **Borsos János, nagyenyedi**: evangélikus református lelkész Szászvároson.
- (146) **Keresztes Dániel**: 1815-től szászvárosi tanár.
- (301), (415) **Ponori Thewrewk József** (1793–1870): ügyvéd, régiségyűjtő, író. Thewrewk János táblabíró és a naplóíró Götfi Borbála fia. Sípos Pál és Buczy Emil tanítványa. 1813-tól a szászvárosi gimnázium magyar- és esztétikatanára. 1817-től Marosvásárhelyen királyi tábla jegyző. 1820-tól Pesten, majd Pozsonyban élt. Idézett műve: *Magyar Pantheon*, Az 1825., 1826., 1827. Pozsonyban tartott Ország-gyűlés emlékezetére (Rézmetszetek, arcképek), 1827. A könyvet Kazinczy ismertette (FMOM 1827/8, 1339–1340). Életről: P. THEWREWK E. 1916.
- (146), (415) **F. Lészai Dániel**, fogarasi (Szászváros, 1798 – Szászváros, 1872): Szászvárosi, majd nagyenyedi diák, ahol teológiát és jogot hallgatott. 1825-től 1829-ig a bécsi egyetem orvostan hallgatója. Hazatérve szülővárosa orvosa lett. Ő gyűjtötte össze és küldte meg Sípos Pál hagyatékát Kazinczynak. Az 1841–1842-es erdélyi országgyűlésen Szászváros országgyűlési követe, majd 1848–1849-ben szintén országgyűlési követ. A forradalom után kegyelmet kapott és folytathatta praktizálását.
- (302), (416), (492) **Bábolna**: R, Hunyad m., ma: Bobálna.
- (146) **Hoffmann' Lexicona**: Johann Jakob Hoffmann (1635–1706) munkája: *Lexicon Universale* I–IV, Leiden, 1698.
- (146) **Páriz-Pápay** (Páriz Pápai) **Ferenc** (Dés, 1649–1716): filozófus, tanár, orvos. Gyulafehérváron, Marosvásárhelyen és a nagyenyedi kollégiumban kezdte meg tanulmányait, majd Lipcsében orvostudományt hallgatott és Heidelbergben bölcsészettudományi doktorátust szerzett. 1675-ben tért haza és 1678-ban a nagyenyedi kollégium filozófia-, természettan- és görög nyelv tanára lett. *Pax corporis* című munkája a korabeli orvosi ismereteket foglalta össze.
- (146), (302), (493) **Kaestner** (Abraham Gotthelf Kaestner) (1719–1800): német matematikus, epigrammaköltő.
- (146), (302), (493) **Bode**, Johann Elert (1747–1826): a berlini csillagvizsgáló igazgatója, 1801-ben jelent meg legismertebb munkája, az *Uranographia* című csillagképatlasz. Sípos ajándékozásáról: Kazinczy Romy Károly Györgynek, Széphalom, 1809. aug. 16., KazLev, VI. köt., 1533. lev.
- (147) **Propria haec mihi munera sunt**: „legyen maradandó kedves ajándékom” Horatius, *Szatírák*, II. könyv, VI. 5. sor. Az eredeti idézetben a *sunto* helyett *faxis* áll. A verset ford. BEDE Anna. (BORZSÁK–DEVECSERI/HORATIUS 1961, 464.)
- (147) **Lucián** (Lucianus, Lukianosz) (120 k.–180 k.): asszír származású rétor, filozófus.
- (147) **Polygraphus**: további adatokat nem találtunk.
- (147), (415) **Non amo eruditum Pri-ismum / Non amo eruditum. – smum** (lat.): Nem szeretem a művelt [...] Kazinczy kéziratos jegyzeteiből (MTAKK K 638/I, 5a.) derül fény a teljes mondatra: Non amo eruditum Priapismum. (lat.) Nem szeretem a művelt priapizmust.
- (147) **Bornemisza Leopold** (†1836): kászoni báró, királyi kamarás. Pályáját katonai szolgálattal kezdte, de Belgrád mellett fiatalon megsebesült és hazatért.
- (148), (302), (416), (493) **Baczka-Madarasi Kis József** (1772–1830): Alsó-Fejér megye főjegyzője, majd alispánja.
- (148), (302), (416), (493) **Práy [...] Magyar-országi Históriaja / Prayt hozá ki magával**: Pray György (Érsekújvár, 1723 – Pest, 1801) történetíró, apátkanonok. Idézett munkája: *Annales regum Hungariae [...] Opera et studio Georgii PRAY. I–V.* (BÉCS, 1763–1770) (PRAYA I/II/III/IV/V).

- (148), (302), (416), (493) *Smith, a' Nemzet Gazdasága felől*: Adam Smith (1723–1790) közgazdász és filozófus, a modern közgazdaságtan atyja. 1776-ban megjelent műve a közgazdaságtan első összefoglaló műve, amely már a szabad kereskedelemben, a munkamegosztásban látja a gazdaságok mozgatórugóit. (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. – *A nemzetek gazdasága; e gazdaság természetének és okainak vizsgálata*, I–II, London, 1776.)
- (148), (302) *Siehe die folgende Seite* (ném.): l. a következő oldalon.
- (149) *Vay József* (1752 – Bugyi, 1821): szeptemvir, udvari tanácsos, szabadkőműves. Báró Vay Miklós testvére.
- (149) *Siehe die folgende Seite bey dem Zeichen* (ném.): l. a következő oldalon a következő jelnél: Ø Ø.
- (149) *Siehe die vorbergehende Seiten bey dem Zeichen* (ném.): l. az előző oldalakon a Ø Ø jelnél.
- (148) *Generális Kerekes*: Kerekes Timót, altábornagy, Ürményi József (1741–1825) veje, Ürményi Jozsepha férje.
- (148) *Ürményi József* (1741–1825): politikus, a Ratio Educationis egyik megalkotója, több vármegye, Bihar, Nyitra, Bács, Fejér megye főispánja. 1801-től Galícia kormányzója, 1806–1825 között országbíró. Felesége: Komjáthy Anna (†1830). Kazinczy nekrológja: Ürményi József, FMOM, 1826, 2. negyed, 4, 643–648. Élete: KAZINCZY [1884], 169–177.
- (148) *Bornemisza Pál*: a kászoni bárói ág tagja. Királyi számfelveti ülnök, majd királyi kamarás.
- (148) *Bethlen Pál*: Bethlen László fia, felesége Bornemisza Kata.
- (148) *Lászlónak* (Bethlen László): 1790–1792 Doboka, majd 1804–1807 között Hunyad megye adminisztrátora. 1807-től Hunyad megye főispánja.
- (148) *Lázár Benedek* (1783–1837): Lázár István és gróf Haller Erzsébet fia. 1800-ban kezdte meg katonai szolgálatát, 1813-ban azonban kapitánnyá lépett. 1812-ben vette feleségül gróf Bethlen Máriát, kivel leszerelése után Bencencre költözött és birtokain gazdálkodott. Két gyermekük, Johanna és Kálmán élte meg a felnőttkort. 1827-től Alsó-Fejér megye alispánja, majd főbírája. Később cs. kir. kamarás, a megye adminisztrátora és 1835-től valóságos főispánja. Két gyermekük, Johanna és Kálmán élte meg a felnőttkort. (Életről bővebben: LÁZÁR, 1858, 265–267.)
- (148) *Grófné*: A szövegkörnyezetből nem derül ki pontosan, hogy Haller János melyik testvéréről van szó. Kazinczy valószínűleg itt gróf Lázár Benedek feleségére, gróf Bethlen Máriára, Bethlen László és Domokos Krisztina lányára gondol, aki azonban nem volt Haller János testvére. A Hallerekhez legszorosabban köthető személy, Lázár Benedek édesanyja, Haller Erzsébet (†1819), a Telemachus fordítójának, Haller Lászlónak (†1751) és gróf Forgács Rozáliának a lánya, akinek azonban szintén nem volt János nevű testvére. Haller János személye is kérdéses. Egyrészt szóba jöhet Haller György (†1737) és Csáky Borbála egyetlen fia, aki 1790. körül halt meg és aki ellen id. Wesselényi az ún. gorbói csatát vezette. Testvéréről, Juliánáról életrajzi adatok híján csak feltételezhetjük, hogy még élt Kazinczy látogatásakor. Másrészt Haller Zsigmond és Toldalagi Krisztina fiáról (1774–1843) is szó lehet, akiről Erdély legjelesebb gazdájaként emlékeztek. Az ő testvére Haller Karolina, később tinkovai Macskásy Lajosné szintén ott lehetett a találkozóon.
- (148) *Haller János* (Rét, 1774 – Fehéregyháza, 1843): hallerkői gróf, császári királyi kamarás.
- (148) *Gróf Stubenberg*: Valószínűleg Stubenberg Gusztáv Adolfról (†1833) cs. kir. kamarásról van szó. Felesége: báró Staudach Fanni.
- (148) *Helvetzia* (Helvécia): a mai Svájc nyugati részének ókori római neve.
- (303) *Claude Lorraini éj*: Utalás Claude Lorrain tájképeire. Lorrain az európai tájképfestészet egyik legjelentősebb képviselője volt.
- (148), (303), (417), (494) *cascád / cascade / Kaszkád*: lépcsős vízesés.
- (303), (417), (494) *Armida' kertjei*: Armida Tasso *Megszabadított Jeruzsálem* című művének elbűvölő szépségű damaszkuszi hercegnője. A keresztények lovagját, Rinaldót kertjébe csalva tartotta távol a harcoktól.
- (147), (303), (495) *Bornemisza Leopold* (†1836): Bornemisza János nagykászoni főispán fia. Felesége: Bornemissza Róza.

- (148) **Aberli**, Johann Ludwig (Winterhur, 1723 – Bern, 1786): svájci származású tájképfestő, rézmetsző. Svájcra készített színes metszetei Európa-szerte népszerűek voltak.
- (148) **Gessner**, Salomon (Zürich, 1730 – Zürich, 1788): író, költő, képzőművész. A szentimentális költészet képviselője.
- (149) *incrustatio* (lat.): bekérgezés, az oldalfalról víz vagy levegő hatására kivált ásványok, melyek más ásványokra, vagy kőzetek felületére kérges formában lerakódnak.
- (417), (493) *toronynyi nicht toronnyi / nicht toronnyi* (magy., ném.): toronynyi nem toronnyi.
- (149), (304), (417), (495) **Kis József**: (1772–1830): Alsó-Fejér megye főjegyzője, majd alispánja.
- (149) **Kenderesi Mihály** (Felsőzálláspatak, 1758 – Kolozsvár, 1824): táblabíró, író. L. feljebb.
- (149) **Fő Notárius** [és] **Generális Úr**: Baczka-Madarasi Kis József és Kerekes Timót. L. őket feljebb.

44. jegyzetmező (Bencenc, Lázár Benedek)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei] Huszonhatodik Levél, Bencencz, Aug. 18d. (150)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XVIII. Levél (304)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Nyolczadik szak, 77. szakasz (418)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816. XXXIX. levél (495)
- (150), (304), (418), (495) **Bencencz** (Bencenc): R. Hunyad m., ma: Aurel Vlaicu.
- (150), (304), (418), (495) **Lázár Benedek** (1783–1837): 1800-ban kezdte meg katonai szolgálatát, majd 1813-ban kapitánnyá lépett elő. 1812-ben vette feleségül gróf Bethlen Máriát. 1827-től Fejér megye alispánja, majd főkirálybírája. Később cs. kir. kamarás, a megye adminisztrátora és 1835-től valóságos főispánja.
- (150), (304), (418), (495) *anyám eránt viseltetik / anyám, egy szerencsétlen halálú katoná' anyja: Bossányi Zsuzsanna* (1740–1812): Kazinczy Ferenc anyja, Kazinczy József felesége. Kazinczy nekrolója: *Bossányi Zsuzsanna emlékezete*, KAZINCZY [1884], 192–199. *katoná*: Bossányi Zsuzsa ezredesi rangra emelkedett, csontszűben elhunyt fia: *Kazinczy László* (1763–1807). (KAZINCZY Ferenc, *Öbester Kazinczy László*, KAZINCZY [1884], 200–205.)
- (150), (304), (418), (495) **Kún Sigmund / Zsigmond** (Kuun Zsigmond): oszloai gróf Kuun Zsigmond és Inczedy Ágnes fia. Első felesége: Barcsai [?]. Második felesége: Tornya Klára, 1813-tól harmadik felesége: Thoroczka Zsuzsanna (1766–1827). (Gy. R. 1903.)
- (150), (304), (418), (495) **Alsó-Gyógy** (Algyógy, Gyógy): R. Hunyad m., ma: Geoagiu. Maros jobb oldali folyójáról a Gyógy-patakról nevezték el, a Dévától északkeletre található települést. A XVI. századtól a Kuun család birtoka. A falutól nem messze fakadó négy meleg vizes forrás köré már a római korban fürdőhelyet létesítettek. A meleg vizes gyógyforrás az Apafi fejedelmek és Bethlen Gábor kedvelt pihenőhelye volt (HANKÓ 1884).
- (150), (304) *egy felszolgált Barcsait / ifjú Barcsai Úrtól*: Valószínűleg Kuun Zsigmond első feleségének leszármazottja.
- (150), (304) *Fejedelem ösére*: (Barcsai Ákos) (1610–1661): 1658–1660 között erdélyi fejedelem.
- (150), (304) *Barcsai ház [...]* *Abrahámtól szülte / Ábrahámra, a' Költőre* (Barcsai Ábrahám) (Piski, 1742 – Csóra, 1806): testőrirő, ezredes.

45. jegyzetmező (Bencencről Károlyvárig, a búcsúzás)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Huszonhetedik Levél, Károlyvár, Aug 19dikén. (151–153)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XIX. levél (304–306)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Kilencedik szak, 78–83. szakasz (418–420)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., X–XL. levél (495–497)
- (304), (416) **Bencencz** (Bencenc): R. Hunyad m., ma: Aurel Vlaicu.
- (151), (304), (418), (495) **Bornemisza Pál**: A kászoni bárói ág család tagja. B. József és Barcsay Anna fia. Királyi kamarás és királyi számfeletti ülnök.

- (151), (304), (418), (495) *Grófné*: Kácsándy Süsie. L. a jegyzetmezők előtt.
- (151), (304), (418), (495) *Lolotte / örök barátném / Lotti*: Gyulay Lotti. L. a jegyzetmezők előtt.
- (151), (304), (418), (495) *Fanny*: Gyulay Fanny. Gyulay Ferenc és Kácsándy Süsie lánya.
- (304), (418), (495) *Constance [...] Kún Lászlóné*: Gyulay Constantia, 1828-tól Kuun László felesége. Férje Kuun László és báró Bruckenthal Zsuzsa fia.
- (418) *Gyógy* (Alsó-Gyógy, Algyógy): R, Hunyad m., ma: Geoagiu. Maros jobb oldali folyójáról a Gyógy-patakról nevezték el a Dévától északkeletre található települést. A XVI. századtól a Kuun család birtoka.
- (151) *Desarmírozva voltam* (fr.): le voltam fegyverezve.
- (152), (305), (418), (495) *Gróf Lázár*: Lázár Benedek. 1800-ban kezdte meg katonai szolgálatát, majd 1813-ban kapitánnyként leszerelt. 1812-ben vette feleségül gróf Bethlen Máriát. 1827-től Fejér megye alispánja, majd főkirálybírája. Később cs. kir. kamarás, a megye adminisztrátora és 1835-től valóságos főispánja.
- (152), (305), (418), (495) *Gyulai*: Gyulay Lajos. L. a jegyzetmezők előtt.
- (152), (305), (419) *Zseni / lyányom*: Kazinczy Eugénia. L. a jegyzetmezők előtt.
- (305), (419) *Barcsai kedvelt almafája*: Barcsait Csórán 1806-ban kívánsága szerint vadaskertjében, kedves almafája alá temették el.
- (305), (419) *Bessenyei György* (Tiszabercel, 1746 – Bakonszeg, 1811): író, költő, a bécsi magyar testőrség tagja.
- (419) *Marcsájával*: Valószínűleg Nagy Marisról (1788 k.–?), a család szolgálólányáról van szó, aki a *Pályám emlékezetének* szövegeiben is többször felbukkan (KAZINCZY 2009, 123–128).
- (153), (305), (419), (496) *Alvincz* (Alvinc): R, Fehér m., ma: Vințu de Jos.
- (153), (305), (419), (496) *Cardinális Martinúzi* (Martinuzi, Fráter György) (családi nevén Utiešenović, anyja családi nevééről Martinuzzi) (Kamicić/Kamicsács 1482/1484 körül – Alvinc, 1551): 1500–1504 között a XVI. század legbefolyásosabb embere, János Zsigmond gyámjaként gyakorlatilag ő irányította az országot.
- (153), (305), (419), (496) *Maros Portus* (lat.): Maros Kikötő.
- (153) *Thuanus*: Jacques Auguste de Thou (Párizs, 1553 – Párizs, 1617): francia történetírő, a válásháborúk jelentős politikusa és diplomatája, III. és IV. Henrik bizalmi embere. 1594-től a párizsi parlament elnöke és a királyi könyvtár őre. Fő műve: *Historiarum sui temporis* (1543–1607), London, 1733.
- (153), (305), (419), (496) *páhó / sópáhó* (ném.): raktár.
- (153) *Tituláre* (lat.): tiszti kalendárium.
- (305), (419), (496) *Bethlen Elek* (Üreg, 1777 – Pest, 1841): Az erdélyi felkelő nemesség egyik őrnagya, Miksa főherceg hadsegédje, 1835-től az erdélyi királyi főkormánysszék tanácsosa. Németországi tartózkodása alatt Klopstock, Herder, Wieland és Schiller barátja. Említett műve: *Ansichten von Siebenbürgen* (Pest, 1818).
- (305), (419), (496) *Erdély évenként egy millió mázsát ad, így mondja Gróf Bethlen Elek* (ném.): „Das ganze Salzerzeugnis in Siebenbürgen kann jährlich auf eine Million Centner geschätzt werden, [...]” (Az egész Erdély sóállománya közel egymillió mázsa évente.) (BETHLEN Elek, *Ansichten, von Siebenbürgen*, Pest, 1818, 49.)
- (305), (419), (496) *Maros-Ujvár* (Marosújvár) R, Fehér m., ma: Ocna Mureș.
- (305) *Torda*: R, Kolozs m., ma: Turda.
- (153), (305), (419), (496) *Károlyvár / Alba Carolina / Fejérvár* (Gyulafehérvár): Kolozsvártól 95 km-re fekszik délre, az Ompoly és a Maros összefolyásánál. Erdély történelmi fővárosa. R, Fehér m., ma: Alba Iulia.
- (305), (419), (496) *itt laktanak / várban lakának / lakának, a' várban*: Gyulafehérváron már a honfoglalás idején is vár állt, amelyet feltehetően római alapokra építettek. A tatárjárás után lerombolt, majd újra felépített várban 1291-ben III. Endre országgyűlést tartott, a XIV. században azonban megtorpant a város fejlődése. Mátyás király idején már annyira rossz állapotba került a vár, hogy Mátyás leromboltatta, majd utódja II. Ulászló 1516-ban elrendelte a vár újjáépítését. A vár a XVI–XVII. században élte fénykorát, 1614-től Bethlen Gábor székhelye lett, ekkor, majd I. Rákóczi György uralkodása idején, az 1630-as években folytak jelentős építke-

- zések. Buda elfoglalása után itt lakott Izabella királynő. 1704-ben itt nyílt meg Erdély utolsó fejedelemsválasztó gyűlése, ahol II. Rákóczi Ferencet kiáltották ki fejedelemmé (KARCZAG–SZABÓ 2010, 167).
- (306), (420), (497) *Püspöki-lak*: Gyulafehérvár 1009-től adott otthont az erdélyi püspökségnek, a vár a székesegyház mellett épült fel. A reformáció idején megszüntetett püspökséget 1715-ben állították vissza.
- (306), (420), (496) *II. József* (Bécs, 1741 – Bécs, 1790): osztrák herceg, 1765-től német-római császár, 1780-tól 1790-ig magyar és cseh király.
- (306), (420), (496) *Erdélyi verés' jegye az E betű*: A gyulafehérvári pénzverde megalapítása feltehetően Károly Róbert nevéhez köthető, az első veretek a XIV. századból származnak. Miután VI. Károly 1712-ben megszüntette a nagyszebeni pénzverdét, ez lett Erdély egyetlen pénzverdéje és ettől kezdve a pénzverés folyamatosan üzemelt. 1766-tól az egységes birodalmi verdejelölés bevezetésétől kizárólag E verdejeggyel és H-G mester és ellenőrző jeggyel vertek itt pénzeket egészen 1871-ig, a verde felszámolásáig.
- (153), (306), (420), (496) *VI. Károly* (Bécs, 1685 – Bécs, 1740): 1711–1741 között német-római császár, német király, III. Károly néven magyar király, II. Károly néven cseh király.
- (153), (306), (420), (496) *a' vár alatt / várdomb*: A ma is látható vár alapjait Ulászló király parancsára 1516-ban tették le. A török dúlások után VI. Károly 1715-ben elrendelte a vár erődítménnyé való átépítését. A hétszögű bástyákkal megerősített vár építését gróf Steinville vezetése alatt 1738-ban fejezték be. 1812-ben még kiegészítő munkálatokat végeztek el a birtokon, de új épületeket már nem húztak fel (KARCZAG–SZABÓ 2010, 168).
- (306), (420), (496) *Generális Steinville*: Stephan Steinville: Erdélyi császári hadak főparancsnoka, ő irányította 1715-től 1738-ig a gyulafehérvári erődítmény átépítését.
- (306), (420), (496) *pompás kapuja / épített kapun*: A gyulafehérvári erődöt déli irányból két bejáraton kerestül, az ún. Alsó- és Felső-Károly kapun át lehet megközelíteni, melyek gazdag díszítésén Kunig János dolgozott 1717–1720 között. Károly lovasszobra a Felső diadalkapun látható. (A kapun végzett munkálatokról: KARCZAG–SZABÓ 2010, 169.)
- (153) *Fő-Notárius Kis Úr*: Kis József (1772–1830): Alsó-Fehér megye főjegyzője, majd alispánja.

46. jegyzetmező (A károly fejérvári mise)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], Huszonnyolczadik Levél Gáldtő, Aug. 20dikán. (159–160)

- (159) *Bethlen Imre* (?–1834): bethleni gróf, cs. kir. kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, előbb Kükküllő, majd Alsó-fehér megye főispánja, a Szent István Rend kiskeresztese.
- (159) *Gróf Gyulainé*: Kácsándy Súsie. L. a jegyzetmezők előtt.
- (159) *Gáldtő*: R, Fehér m., Galtiu.
- (159) *Cseresznyés Úr*: Cseresznyés András (1768–1834), kanonok, a Batthyaneum igazgatója.
- (159) *Jósika János* (1778–1843): báró, az erdélyi Gubernium elnöke.
- (159) *XVI. Kötet Magyar Dolgoznak, mellyeket már említék*: a Batthyányi könyvtár a legszámottevőbb gyarapodását Dobai Székely Sámuelnek köszönhetette, a kéziratok közt legalább 15 kötet Székely könyvjelzőjét tartalmazza. A kéziratokért és nyomtatványokért Batthyány 600 pengő forintot fizetett.
- (159) *Dobai Székely Sámuel* (Hunfalva, 1704 – Eperjes, 1779): kapitány, érem- oklevélgyűjtő, bibliofil. Jogi tanulmányait Sárospatakon és Eperjesen végezte. A porosz háborúban főhadnagyként szolgált, majd részt vett Prága ostromában. 1743-ban az altdorfi akadémia tagjává nevezték ki. 1746–1750 Itáliában katonáskodott, ahol olaszul és franciául tanult meg. 1753-ban vonult nyugalomba.
- (159) *Vivit siliquis et pane secundo*: „barnás kenyeret, zöldséget eszik ebédre.” (Q. HORATIUS Flaccus Episztolák 2. könyve I. 123. ford. MURAKÖZY György, BORZSÁK–DEVECSERI/HORATIUS 1961, 555.)
- (159) *Fejérváry Károly* (1743–1794): Sáros megyei, komlóskeresztési földbirtokos. A nemzeti múlt írott és nyomtatott dokumentumait elkötelezetten gyűjtötte. Hagyatéka 1070 tételnyi nyom-

- tatott könyvet, 126 kötet oklevél-, irat- és levélananyagot tartalmaz. Az oklevelek zömmel XIII–XV. századiak, egyéb dokumentumai főleg XVII–XVIII. századbeliek. Számottevő részt képeznek a Sáros megyére és a felvidéki evangélikusok történetére vonatkozó iratok. Hagyatékát Jankovich Miklós vásárolta meg. (Életéről: BERLÁSZ 1973, 109–173.)
- (159) *Kovachich Márton György* (Senkőc, 1744 – Buda, 1821): levéltáros, jogtörténész, a pesti egyetem könyvtárának őre, szabadkőműves, Jankovich mentora. Kezdetben a nagyszombati egyetem filozófiatanára volt, majd 1765-ös itáliai utazása után jogot és teológiát hallgatott. 1774-ben az egyetemi könyvtár írnoka lett, majd 1784-től kincstári lajstromozó. 1786–1787 között a *Merkur von Ungar* szerkesztője. 1810 és 1815 között jogtörténeti kutatásokat végez az ország levéltáraiban. Aranka György barátja, a Nyelvmívelő Társaság történeti osztályának egyik legjelesebb személye. A hazai jogtörténeti emlékekről készített íratmásokait Széchényi Ferenc vásárolta meg. Az 1790-es években szoros barátságban állt Jankovichcsal, akivel egy nagyívű tudományos kutatásba kezdett. Együtt kezdtek szerkeszteni egy teljességre törekvő magyar nemzeti bibliográfiát (*Bibliotheca Hungarica universalis*). (V. WINDISCH Éva, 1968.)
- (159) *Jankovich Miklós* (Pest, 1772 – Vadaspusztá, 1846): bibliofil és bibliográfus, szépművészeti és iparművészeti gyűjtő, régész, történész-kutató, irodalom- és tudományszervező.
- (159) *Cornides Dániel* (1732–1787): 1784-től haláláig a pesti egyetem tanára és az Egyetemi Könyvtár őre. A magyar történelmi források jeles kutatója és gyűjtője. Hagyatéka 2000 kötet magyar történeti tárgyú könyvet, illetve kéziratot tartalmazott.
- (159) *Teleki József* (Teleki József) (Huszt, 1738 – Pest, 1796): Teleki László (1710–1778) és Rháday Eszter fia, Teleki Sámuel unokatestvére, koronaőr. Bibliothecáját 1763-ban helyezte el Marosvásárhelyen, amelyhez megvásárolta Cornides Dániel magyar történelemre vonatkozó anyagát.
- (159) *fiját Lászlót* (Teleki László) (Szirák, 1764 – Pest, 1821): Teleki József és Roth Johanna (†1813) fia. 1785-től 1787-ig Cornides Dániellel és testvérével, Istvánnal nyugat-európai körutazást tett. Az 1790-es országgyűlésen a kolozsvári református kollégium kurátora. 1791-től kamarás, 1792-től erdélyi királyi táblai ülnök, Máramaros követe. 1802-ben a duna-melléki kerület református egyház világi főgondnoka. 1811-től Somogy megye főispánja, 1819-től hét-személyelnök, majd a Marczibányi jutalomosztó bizottság elnöke.
- (159) *Weszprémi István* (Veszprém, 1723 – Debrecen, 1799): orvos doktor, a magyar orvostörténet-írás hazai megalapítója, bibliofil. Gyűjteményét Cornides Dániel segítségével állította össze.
- (159) *Nagy Gábor* (1770–1861): Kazinczy és Csokonai barátja, debreceni ügyvéd. Könyv- és kéziratgyűjteménye az 1811-es debreceni nagy tűzvészben megsemmisült. A tűzvészt Kazinczy Nagy Gáborhoz szóló episztolájában is felidézi (*Nagy Gáborhoz*, GERGYE/KAZINCZY 1998, 158–160).
- (159) *Articulus*: törvénycikk.
- (160) *Kánonok* Cs.: Cseresznyés András.
- (160) *Specula* (lat.): kémlelő, vizsgáló, azaz csillagvizsgáló.
- (160) *schleppes* (ném.): uszályos.
- (160) *casula* (lat.): miseruha. A szentmisét tartó pap legfelső ruházata.
- (160) *dalmatika*: A diakónusok felső ruházata, kezdetben Dalmáciából származó fehér szövetből készítették, innen kapta nevét.
- (160) *Püspök*: Rudnay Sándor (Szentkereszt, 1760 – Esztergom, 1831): bíboros, hercegprímás-érsek. 1783-ban szentelték pappá. 1805-től esztergomi kanonok és a nagyszombati szeminárium rektora. 1809-től prépost, udvari tanácsos és kancelláriai előadó. 1815-től erdélyi püspök és titkos tanácsos. VII. Pius megerősítése után 1816. július 14-én vonult be Gyulafehérvárra. 1816-os erdélyi látogatása alatt szinte az összes plébániát, községet meglátogatta. Újjászervezte az oktatást, az éhínség által sújtotta területeken adományokat osztott. 1818-tól az erdélyi katolikus oktatás igazgatásával bízta meg I. Ferenc. 1819-től esztergomi érsek, 1828-tól bíboros (BEKE 2003, 358–359).
- (160) *Döme Úr*: Döme Károly (Komárom, 1768 – Pozsony, 1845): író, egyházi író, fordító. 1790-ben szentelték katolikus pappá, 1800-tól Izsa plébánosa. 1816–1817 között Rudnay Sándor

(1760–1831) erdélyi püspökkel Erdélyben tartózkodott, ahol tiszteletbeli kanonok címmel tüntették ki. (A kinevezésről: Hazai 's Külföldi Tudósítások, Nro. 18., 137. 1816. márc. 2.)

1817-ben visszatért Pozsonyba, amelynek 1818-ban kanonoka lett.

(160) *Jupiter*: a római mitológia főistene, a görög Zeusz megfelelője.

47. jegyzetmező (A dédácsi vers)

26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Desseffy Józsefhez MDCCCXVI., XX. levél és a XX. levél után következő 1827. jún. 23-án keltezett betoldás. (312–313, 315)

27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Tizedik Szak, 93. szakasz (425–426)

28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XLII. levél. (502–503)

(425), (502) *Bárczay Ferenc* (1766–1836): Ifj. Bárczay Ferenc (1766–1836) a kassai években Kazinczy legkedvesebb barátja, majd abaúj megyei szolgabíró (KAZINCZY 2011, 421). Kazinczy neki és feleségének, Bernáth Klárának (Jenny) ajánlotta *Sztella*-fordítását (KAZINCZY 2009, 883).

(425), (502) *Bárcza* (Bárca): SzK, ma: Barca.

(425), (502) *Kér*: Abaújkér, Abaúj-Torna vármegye.

(425), (502) *kleinere Schrift* (ném.): kisebb írás, azaz apróbb betűvel.

(502) *noch kleinere Schrift* (ném.): még kisebb írás, azaz még apróbb betűvel.

(312) *diminutivum* (diminutivum) (lat.): kicsinyítő képző.

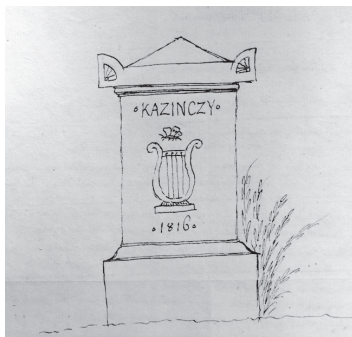
(312), (425), (502) *Sztrigy', 's Maros Istenei; Dédácson, Hunyad Várm.* című verset Kazinczy 1823. márc. 22-én fejezte be. (GERGYE/KAZINCZY 1998, 65, 256.)

(312), (426), (502) *Lotti kiáltja Zsenit*: Gyulay Lotti és Kazinczy Eugénia.

(312), (426), (502) *Dédács*: R, Hunyad m., Biscaria, ma Piski (Simeria) városrésze.

(312), (426), (502) *Süsie*: Kácsándy Zsuzsanna. L. a jegyzetmezők előtt.

(313), (426), (502) *keresni fogják nyomaimat*: Kazinczy saját kezűleg tervezett emlékkövet a dédácsi rétre (Kazinczy Gyulay Karolinának, Széphalom, 1824. jan. 20., KazLev, XIX. köt., 4286. lev.):

19. kép

[A dédácsi emlékmű] MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 5., 131b.

A rajz két példányban található meg a hagyatékban. A másik: MTAKK Ms 4750/65c (Kazinczy Ferenc Kazinczy Eugéniának, [h. n.], 1824. febr. 9.).

[Az emlékművet a Hunyadmegyei Történelmi Társulat állíttatta fel 1881. szept. 25-én Kazinczy elképzelésének megfelelően. Az emlékkőről bővebben: TÉGLÁS 1881.]

(426), (503) *Elysium*: a nyugalom szigete, a földi paradicsom a görög mitológiában.

(426), (503) *Hymen* (Hümen, Hümenaiosz): a nász, a házasságkötés istene a görög mitológiában.

- (426) *Létbe*: a feledés folyója a görög mitológiában, amelyből a túlvilági lelkek ittak, hogy elfelejtsék földi életüket.
- (315), (426), (503) *Isten visszaszívá magába lehelletét / 1826. Június 23dikán Isten [...]*: Kácsándy Zsuzsanna 1826. jún. 23-án hunyt el.
- (503) *Theréz* (Radvánszky Terézia, Szerencsy Józsefné) (Radvány, 1766 – 1840): Radvánszky János lánya, 1783-tól Szerencsy József felesége. 1790-ben megözvegyült. A kassai években Kazinczy és Kácsándy Süsie barátnéja.
- (315) *ipamat*: apósomat. Török Lajos (1748–1810) Kazinczy apósa, 1810. jún. 23-án hunyt el.

48. jegyzetmező (Gáldtőn, Bethlen Imrénél)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], XXX. levél, Gáldtő, Aug 21dikén, reggel. – XXXII. Levél (162–169)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XX. levél (313–315)
27. [Pályám melékezete] Hetedik könyv. 1816., Tizedik Szak, 94–95. szakasz (427–428)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XLIII–XLIV. levél (503–506)
- (427), (503) *Fejérvár* (Károlyfejérvár, Károlyfehérvár, Gyulafehérvár): R, Fehér m., ma: Alba Iulia.
- (162), (313), (427), (503) *Gáldtő*: R, Fehér m., ma: Galtiu.
- (162), (313), (427), (503) *A' Fő-Ispán / Bethlen Imre* (?–1834): Bethlen Sándor (†1793) és Bethlen Karolina fia. Bethleni gróf, cs. kir. kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, előbb Küüllő, majd Alsó-fehér megye főispánja, Szent István Rend kiskeresztése. (Életéről: LUKINICH 1927, 494.)
- (314), (427), (503) *Bethlen Rosália / Imréné / asszonya* (Rozália) (1779–1832): Bethlen Lajos (†1787) és Wesselényi Anna (†1807) lánya. 1799-től Bethlen Imre felesége. Gyermekeik: Imre, Miklós, Anna, később báró Bánffy Zsigmondné, *Róza*, (†1844) később Somogyi Ferencné és Lujza, később Haller Györgyné. (LUKINICH 1927, 536.)
- (427) *Kemény Simon* (?–1442): A marosszentimrei csata hőse, aki Hunyadi páncélját magára öltve esett el a harcban. Alakját ismert krónikáink mellett (BONFINI 1995, 3.5.50., THURÓCZY 1980, 358–359), a XIX. század történeti (BENKŐ (I) 1999, 353–354.), és szépirodalmi műveink is meg-elevenítik (Kisfaludy Sándor *Hunyadi János*, Vörösmarty Mihály, *Kemény Simon*).
- (314), (427), (504) *Gessner Salomon* (Zürich, 1730 – Zürich, 1788): író, költő, képzőművész. A szentimentális költészet képviselője. 1788-ban jelentette meg prózai idilljeit *Gessner' Idylliumi* címmel. (KAZINCZY: FORDÍTÁSOK, 35–115, *Erythia* 78–80.) Az *Idylljeinek négyrétű pompás kiadása*: Gessner *Idyllen* című műve 1772-ben saját rajzaival jelent meg, a becses kötetet Kazinczy Gessner özvegyétől kapta ajándékba: „S ennyi ajándékkal együtt ma kapám meg azon exemplárját a' Gessner Irásainak, melyet 1808ban Udó. Könyvkötő Kraus Fridrichnél hagytam vala, hogy veres maroquinba kösse. Ez az, melyet a' Gessner' özvegye 1793ban nékem ajándékban küldé férjének képével. Húsz egész réztábla 's 40 vignette ékesíti a' pompás négyrétű kiadást, 's a' rezekek, az elsőn kezdve az utolsóig, maga Gessner rajzolta 's véste.” (Kazinczy Pápay Sámuelnek, Széphalom, 1811. jún. 21., KazLev, XVIII. köt., 2023. lev.)
- (315) *Süsie és Theréz*: Kácsándy Süsie (L. a jegyzetmezők előtt) és Kácsándy Teréz, később Rhédey Lajosné (Kohány, 1764 – Nagyvárád, 1804).
- (428), (504) *Dicső-Szent-Márton*: R., Hunyad m., ma: Tárnáveni.
- (162) *paraplú* (fr.): ernyő, esernyő.
- (162), (314) *Wesselényi Anna* (1757–1807): Gróf Bethlen Imréné Bethlen Rozália anyja, Bethlen Lajos felesége.
- (162) *bív leánya / leánya*: bethleni Bethlen Rozália. L. feljebb.
- (162) *Peripteron*: görög templomforma, amelynél a templom centrumát oszlopcsarnok veszi körbe.
- (162) *Gleditschia* (Gledícsia / lepényfa / tövisakác / krisztusakác): Észak-Amerikából és Ázsiából származó fa, melynek csavarodott, barna termése nyár végétől télig nagy számban terem az

ágakon. A fa Johann Gottlieb Gleditschia (1714–1786), német származású botanikusról kapta a nevét.

(162) *fenyőcsoport* (magy., ném.): fenyőcsoport.

(163), (504) *architráv*: főgerendázat, amely az oszlopfők fedőlemezén fut körbe. A görög templomok kialakításánál használták.

(163) *Prof. K. / Prof. Kovásznai*: Kovásznai Tóth Sándor (Fintaháza, 1730 – Marosvásárhely, 1792): Tanulmányait Somosdon, majd Marosvásárhelyen kezdte. 1755–1760 között Lázár János (†1772) tehetséges, latinul verselő fia, Imre (1743–1761) mellett nevelő, majd 1760-tól a leydeni egyetem diákja. 1764-től a marosvásárhelyi evangélikus református gimnáziumban tanít. Megbízható, alapos latin műveltsége miatt 1769-ben az egyház főkonvizstériumának irodalmi bizottsága megbízta, hogy Bél Mátyás (†1749) hallei tanárának, Christophorus Cellarius grammatikáját (*Grammatica latinae facilitati restituta... ad modum... Celarii – Könnyű latin nyelvtan Cellarius módszere szerint*, Lőcse, 1717) dolgozza át latin–magyar kétnyelvű kiadássá. 1783-ban Teleki Sámuelnek segédkezett Janus Pannonius műveinek teljes kiadásánál (I–II, *Jani Pannonii poemata*, Trajecti ad Rhenum [Utrecht], 1784). 1788 körül Gyöngyösi István költeményeinek újrakiadását tervezte, ez ügyben többször váltott levelet Ráday Gedeonnal, így a Gyöngyösi-filológia egyik kezdeményezőjének tekinthetjük. (Erről bővebben: Kiss 1876.) Kéziratban maradt tantervei szerint az oktatásban a természettudományok mellett nagy szerepet kaptak volna az ókori szerzők. Fordítói tevékenysége során többek között Cicero, Plautus, illetve Terentius műveit ültette át magyarra. *Temetési beszédei és Versei*: 1. *Carmina exequialia et paucula quaedam alius argument*, Utrecht, 1782. Ajánlva: Teleki Sámuelnek. 2. *A kutyáknak a macskák felett való dicsérete*, Szeged, 1796. (A munkákról: KONCZ 2006, 173–175.)

(163) *B. Nalácz*: Nalácz István (Nagyenyed, 1770 – Kolozsvár, 1844): nagybirtokos, báró, író. Nagyenyedi tanulmányai befejezése után négy évet töltött a bécsi egyetemen. Hazatérése után Nagyenyed megyei assessora, székbíró és megyei jegyző. Felesége: Balintih Ilona. Vele halt ki a család bárói ága.

(163) *Brydonnak Sicíliai Utazásaival*: Peter Brydon a XVIII. századik második felében örökítette meg dél-európai utazásainak élményeit (*Tour throught Sicily and Malta – Túra Szicilián és Máltán keresztül*, I–II, London, 1773). Brydon *Az Etna* című műve Kazinczy fordításában jelent meg. KAZINCZY Ferencz' *Munkái. Szép Literatura*, IX, Pest, 1816, 267–284.

(163) *saltare elegantius, quam necesse est probae* (lat.): „táncolni ékebben tudott, mint ahogyan [tisztességes nőbőz] illik” (SALLUSTIUS, *Catilina összeesküvése*, 25. sor. KURCZ/SALLUSTIUS 1978, 24).

(163) *quod praefiscine dixerim* (lat.): hogy irigység nélkül legyen mondva; hogy szabad legyen ilyesmit mondanom. (Akkor használták, ha valaki magáról valami dicsekvésnek ható dolgot mondott.)

(163) *homo infantissimus* (lat.): igen „fiatal”, gyerekes ember (az infans szó felsőfokú alakjának használata meglehetősen szokatlan).

(163) *Illustrissimus Comes adolescens* (lat.): Ifjú Méltóságos Gróf.

(163) *I. Ferenc Császár* (1708–1765): német-római császár, Mária Terézia férje.

(163) *Erdély legnagyobb főjához*: Teleki Sámuel, gróf (Gernyeszeg, 1739 – Bécs, 1822) erdélyi udvari kancellár, bibliofil.

(163) *Qui memoriam summorum [...] audire velle* (lat.): Akik temetési beszédekben szokták felidézni a legnagyobb államférfiak emlékezetét, azok többnyire, jeles hallgatóim, mindjárt az elején (a végzet kemény kényszerűségén és kegyetlenségén felindulva), keservesen panaszkodni szoktak, hogy milyen sanyarú az emberi sors, milyen korlátozott az emberi természet, amelyet még a fejedelmek evilági méltósága sem tehet örökké tartóvá és halhatatlanná. Semmi sem biztosabb a számunkra, mint hogy az élet meghatározott feltételei között létezzünk: bármennyire is alátámasztja azt akár a legnagyobb mértékű szerencse, a reményeink csalfák, az emberi dolgok sorsa törekeny, és ahogy felér a csúcra, összeomlik és lehanyatlik egy olyan csapástól, amire még csak nem is számítottunk. Bár emberemlékezet óta senki nem bizonyította jobban, hogy ezek a megállapítások mennyire igazak, mint éppen Ferenc István, e néven az első, a rómaiak legszentebb császára, akit csak nemrég ragadtott el a halál, én – akinek jelen beszédben

kell szólnom e nagy fejedelem dicséretéről –, mégsem az emberi dolgokról és az élet bizonytalan körülményeiről akarok panaszkodni, mint inkább először a legjobb és legnagyobb Istenhez könyörögni, hogy a rengeteg dicséretre méltó dolog hatalmas tömegéből (amelyekben ő még életében kitűnt), kiválaszthassam azokat, amelyek az erényességének méltatására a leginkább alkalmasak. Mert akik semmilyen mértéket nem szabnak a gyásznak, és a családtagjaik temetésén sosem fejezik be a siránkozást és a vénasszonyos zokogást, azok – úgy tűnik – nem viselkednek igazán keresztényhez illően.

Így tehát mindenekelőtt attól tartok, hogy ha túlságosan kegyetlenül szólnék a végzet és a természet ellen, amelyek ezzel a tiszta, szent és Istenhez olyannyira hasonlatos fejedelemmel igazságon bántak, akkor az a vád érhetne, hogy a természet teremtetője és védelmezője, a végzet Ura ellen követtem el igazságtalanságot. De azoknak a módszerét sem szívesen követném a beszédemben, akik a nagy férfiak és az egész emberi nem legjelesebb érdemeiket szerzett tagjaiknak dicséretét egy népes gyülekezett előtt készülnek elmondani, és válogatott szónoki eszközökkel mindenekelőtt azt akarják elérni, hogy a jelenlévők tetszését kiérdemeljék – ezért szabadkoznak, hogy erejüket meghaladó terhet raktak rájuk. Én azonban – elmondani is hihetetlen – meg tudom kímélni magam a fáradságtól, hogy a bocsánatokatért esdekellek, és egyáltalán nem riasztanak el a hatalmas császár erényeiről való beszéd nehézségei. Mert akiknek szokása, hogy fiatal korukkal vagy az idővel mentegessék magukat, azok meg vannak győződve róla, hogy a hallgatóik, akik előtt szónokolni akarnak, akkora elvárásokat támasztanak velük szemben, és olyan jó véleménnyel vannak róluk, hogy képesnek tartják őket nemcsak az elhunyt erényeinek teljes megértésére, de arra is, hogy ragyogóan felékesített beszédet tartsanak. Nekem viszont, ha számot vetek a felséges császár isteni erényeivel, vagy a ti bölcsességekkel, egészen másfajta módon kell ma szólnom. Biztosan tudom ugyanis, hogy senki, aki ismer engem, nem vár tőlem díszes és a királyi magasságokhoz méltó beszédet; teljesen ismert számotokra szónoklásbeli fogyatékoságom, így ezt a gondot leveszi rólam, mivel bármennyire is alulmúlja majd szónoklatom a császár felségét, ezzel senkinek a tehetségemről alkotott véleményét nem fogom meghazudtolni.

Mármost a dicséretre méltó dolgoknak az a bőséges és hatalmas tömege, amelyekben urunk a leginkább tündökölt, és amelyek méltán váltották ki a [szónoklásban] legtehetségesebb és leggyakorlottabb emberek félelmét, számomra nagy könnyebbséget és gyönyörűséget jelentenek. Mert akik túlságosan bíznak a tehetségükben, úgy gondolják, hogy még Busiridest is az egekig tudnák magasztalni; ellenben fejedelmünk dicséretével kapcsolatban még egy igen fiatal embert sem hagynának cserben a szavak annyira, hogy a jó dolgok áradó változatosságából ne tudna legalább egy kis részt kiválasztani, és – amennyire csekély erejéből telik –, ha nem is dicsőíteni, de legalább bemutatni azt. Ehhez járul még, hogy nem magamtól jutottam erre a kiemelt helyre, hanem annak a férfinak a parancsára, aki tekintélyénél fogva minden irodalmi tevékenységet irányít a városunkban. Én tehát, ahogy tudtam, engedelmeskedtem a parancsnak, de nem a dicsőség vagy a tudás kedvéért, hanem a szükség és a kötelesség iránti meggondolástól hajtva – a ti feladatokat, jeles hallgatóim, hogy engem, míg röviden és egyszerűen teljesítem ezt a szent temetési kötelezettséget, amellyel a császár emlékének tartozom, úgy, ahogyan elhatároztatok, jóindulatúan és figyelmesen meghallgassatok.

(164) *Busirides*: A görög mitológiában Poszeidón és Lízianassza fia, Egyiptom királya, aki évente emberáldozatot mutatott be Zeusznak. Kegyetlen uralmának végül Héraklész vetett véget. (Szabó Ádám jegyzete.)

(164) *Pracedunt juvenes [...] perlabitur aures* (lat.): Elöl ifjak jönnek, kettő-kettő, togába öltözve, a sort tartva haladnak, és vezetik az érkező csapatokat, együtt énekelve, együtt mozdítva lépteiket. Melletük megy az énekvezető, aki elsőként kezdi el az ének minden sorát; azután egy kis ideig hallgat. De amikor már jön a következő szótag, hirtelen elkezdi azt, és míg a többiek várnak, édes hangon egymaga vezeti azt elő számos változatban. Végre megszólal, és – ahogy a következő ütemtől indul a dallam – hirtelen újra felzendül az egész énekkar. Ő [ti. az énekvezető] hallgat, magában sétál, egyszer-egyszer krárog, vagy szóval irányítja és fegyelmezi azokat, akik túl halkán énekelnek. Eközben azonban felváltva ér a fülekhez az éneklők kíséret nélküli hangja és a toronyból érkező harangzúgás.

- (165) *Inde sacerdotum [...] crine decora* (lat.): Ezután következik a papok tiszteletre méltó csoportja, amely ránézésre eléggé változatos: kétféle köntöst öltöttek magukra. Az, aki idegenben, Athénban tanult, köpenyt visel, és parókával fedi be a fejét. A másik rész atyjának viseletét hordja, őrizve még valamennyit a régi szokásokból: a nyakában és a szegélyén a róka fehér torokából, vagy rozsdaszínű nyakszőréből, vagy éppen a juh fekete, göndör szőréből összeszőtt togát visel, és természetes hajzatában pompázik.
- (164) **Lázár János** (Segesvár, 1703–1772): gyalakuti gróf, erdélyi író, császári és királyi belső tanácsos, főkormányiszéki tanácsos, 1736-tól az erdélyi királyi tábla ülnöke, a református konzisztórium elnöke, a művészeti és gazdasági egyesület elnöke, királyi fővadászmester.
- (164) **Tennier**: Teniers, David (Antwerpen, 1610 – Brüsszel, 1690): festőművész. A szintén festőművész édesapja tanítványa. 1650 körül udvari festő lett. A flamand parasztokat ábrázoló jeleket, valamint bibliai tárgyú képei híresek.
- (165) **Virgil**: Publius Vergilius Maro (Kr. e. 70–Kr. e. 21): római költő, Ovidius és Horatius mellett az augustusi aranykor költőtriászának legnagyobb epikus költője.
- (165) **Chodowický**, Daniel (Chodowieczky / Chodowieczki) (1726–1801): gdanski származású festő és grafikus, a XVIII. század egyik legismertebb képzőművésze. A berlini utcaképeket megörökítő rézmetszeteivel vált híressé, majd a Berlini Művészeti Akadémia tagja, majd igazgatójaként többek között Klopstock, Lessing, Diderot és Rousseau könyveit illusztrálta.
- (165) **Hogarth az Éneklők' seregéhez**: William Hogarth (London, 1697 – 1764) festőművész, grafikus, rézmetsző. Idézett műve: *A zenélő társaság* (1741).
- (165) **Fő-Ispán**: Bethlen Imre (?–1834) Bethlen Sándor (†1793) és Bethlen Karolina fia. Bethleni gróf, cs. kir. kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, előbb Küküllő, majd Alsó-fehér megye főispánja, Szent István Rend kiskeresztese.
- (166) **Grófné** (Bethlen Rozália) (1779–1832): Bethlen Lajos (†1787) és Wesselényi Anna (†1807) lánya. 1799-től Bethlen Imre felesége.
- (166) **Bethlen Gergely** (1778–1835): gróf. Bethlen Lajos (†1787) és Wesselényi Anna (†1807) fia. Apja korai halála után nagyapja, Bethlen Gergely és nagyanyja, Naláczy Borbála nevelték. Kolozsváron és Nagyenyedén végezte tanulmányait, majd a Guberniumnál hivatalnoki pályára lépett, végül visszavonultan élt. Felesége Bethlen Klára.
- (166) **Nagy-Bún** (Bún): a Bethlen család birtoka. R, Küküllő m., ma: Boiu.
- (166) **czirkalmot** (lat.): körzöt.
- (166) **guzsaly**: rúd, amelyre fonásnál a rostcsomót kötötték.
- (166) **Madame de Chatelet** (Gabrielle Émilie Le Tonnelier de Breteuil, marquise du Châtelet) (Párizs, 1706 – Lunéville, 1749): matematikus, fizikus, a francia felvilágosodás egyik emblematikus nőalakja. Voltaire élettársa. 1738-ban együtt írták a *Newton filozófiájának alapelemei* (*Eléments de la philosophie de Newton*) című művet.
- (166) **Architect** (lat.): építész.
- (166) **Lessing Orsinája**: Lessing *Emilia Galotti* (1772) című drámájának egyik szereplője Orsina grófnő. A dráma a római történelem egyik Liviustól ismert epizódját, Virginia történetét dolgozza fel modern, polgári környezetben (Livius, Róma történelméről, 3. könyv, 44–48. rész). A plebejus származású Virginiát, miután kiszemelte magának egy római patrícius, apja leszúrja, hogy megmentse lányát a becsstelenségtől. Az apa ezzel elindítójává válik egy plebejus felkelésnek, amely megdönti a patrícius uralmat. Lessing változatában Orsina grófnő az Emiliához alantas szándékkal közeledő Guastalla herceg elhagyott kedvese, aki megérteti Emilia apjával, hogy lánya becsülete forog kockán, mire Odoardo Galotti leszúrja saját lányát az Orsina grófnőtól kapott tőrrel. A dráma első kiadása Kazinczy fordításában 1830-ban jelent meg Bajza József Külföldi Játékszín I. kötetében. (A darabról bővebben: KAZINCZY: KÜLFÖLDI JÁTSZÓSZÍN, 121–171 és 377–383.)
- (166) **Berkenyes**: R, Kolozs m., ma: Berchiesu.
- (166), (314), (504) **Nina**: Bethlen Imre (†1834) és Bethlen Rozália (1779–1832) lánya.
- (166), (314) **Avenáriusz** (Avenárius): kasseli származású festőművész. Párizsi és római tanulmányai után zongora- és rajztanárként került erdélyi arisztokrata családoknál. 1820-ban költözött Budára. 1951-ig egyetlen munkája sem volt ismeretes, ekkor azonban Hunyady Ferenc a Szép-

- művészeti Múzeumba helyezte letétbe Brunszvik Julianna festményét, amelyen az <<Avenarius pinx.>> jelzés olvasható (Bíró 1952, 113–114).
- (166), (315), (428), (506) *Fő-Ispán* (Bethlen Imre) (?–1834): l. feljebb.
- (166) *Bod Péter* (1712–1769): református lelkész, pedagógus. Tanulmányait a nagyenyedi kollégiumban végezte, majd 1736-tól a kollégium könyvtárának őre lett, majd 1737-től a héber segéd-tanára. 1743-tól Teleki Józsefné Bethlen Kata udvari lelkésze, 1749-től Magyarigenben teljesített lelkészi szolgálatot.
- (166) *Báróczi Sándor* (Ispánlaka, 1737 – 1809): író, szabadkőműves, alkimista. A nagyenyedi ref. kollégium elvégzése után Szebenben joggyakornok, majd 1760-tól a bécsi királyi testőrség első erdélyi tagja.
- (428), (504) *Inclytæ [...] Ex offo* (lat.): A neves Küküllő vármegye egyetemének (nemesi közösségének) átadandó. Hivatalból.
- (428), (504) *Sacrae Caes. Reg. [...] incrementum* (lat.): A Szent Császári, Királyi és Apostoli Felségének Erdély Nagyfejedelmének és a székelyek Ispánjának, a mi legkegyelmesebb Urunk nevében. Nemes Vármegye! A Császári királyi felség üdvözlét és kegyét...
- (428), (504) *Serbán Péter*: további adatokat nem találtunk.
- (428), (504) *Virág András*: további adatokat nem találtunk.
- (504) *Kglmetek / Kgltek*: Kegyelmeteknek / Kegyelmetek.
- (428), (504) *Virág Ádám*: további adatokat nem találtunk.
- (428), (504) *In reliquo altefata sua Majfestas]. S[acrat]is[s]i]ma b[eni]gne propensa manet. Secretarius, m[anu]. pr[opria].* (lat.): Ófelsége kegyesen jóindulattal marad. Erdély Nagy Fejedelemség Királyi Kormányzóságától, Kolozsvár, 1828. szept. 5. Báró Jósika János, gróf Lázár László kancellár, és báró Kemény Ferenc, titkár, saját kezűleg.
- (428), (504) *Johannes Jósika / Jósika János* (1778–1843): báró, az erdélyi Gubernium elnöke.
- (428), (504) *Ladisló Lázár / Lázár László*: további adatokat nem találtunk.
- (428), (504) *Franc. Kemény / Kemény Ferenc*: további adatokat nem találtunk.
- (167) *a' két Historicus Bethlen*: Bethlen Farkas és Bethlen Miklós. *Bethlen Farkas* (Bethlenszentmiklós 1639 – 1679): Bethlen Ferenc féhéri főispán és Kemény Kata fia. Erdélyi kancellár, történetíró. *Bethlen Miklós* (Kisbún, 1642 – Bécs, 1716): bethleni gróf, Erdély kancellárja, emlékiró.
- (504) *Benkő József* (Bardóc, 1740 – Középpajta, 1814): lelkész, tanár, botanikus. A nagyenyedi főiskola elvégzése után 1767-től Középpajta református lelkésze. 1781-től a haarlemi holland Tudós Társaság tagja. 1787-től 1789-ig a székelyudvarhelyi kollégium tanára. Említett műve: *Transilvania specialis – Erdély földje és népe*, I–II. Ford., bev. tanulmánnyal és jegyzetekkel közlést teszi SZABÓ György, Bukarest–Kolozsvár, 1999.
- (504) *Dr. Gyarmathy* (Gyarmati) *Sámuel* (Kolozsvár, 1751 – Kolozsvár, 1830): orvos, nyelvész, a magyar összehasonlító nyelvtudomány úttörője, szabadkőműves, műfordító.
- (167), (505) *Bethlen János*, bethleni (Kisbún, 1613 – Nagyszeben, 1678): *Bethlen Farkas* (l. lejjebb) és *Kemény Anna* fia. Kemény Anna Kemény Boldizsár lánya, a későbbi fejedelem, Kemény János féltestvére. (Kazinczy tévesen Kemény Katát ír.) Erdélyi kancellár (1659–1676, 1677–1678). Idézett műve: *Rerum Transylvanicarum in Libri Quator* (Az erdélyi történelem négy könyve, amely tartalmazza fejedelmeinek cselekedeteit 1629-től 1663-ig), (Nagyszeben, 1664. Modern kiadása: BETHLEN János, *Erdély története 1629–1673*, Bp., 1993). Első felesége: *Váradai Borbála*, Miklós és Pál anyja, Kolozsvár többször megválasztott bírájának lánya. Második felesége: *Fekete Klára*, Sámuel anyja. (Életéről: JANKOVICS 1993.)
- (167) *Pekri Lőrinc* (†1709): Bethlen János mostoha fia. A Rákóczi-féle szabadságharc idején az erdélyi kuruc hadak főparancsnoka.
- (167) *Bethlen Farkas* (1560–1618): Bethlen János és Benedek Anna fia. Küküllői főispán, szamosújvári kapitány, fejedelmi tanácsos, az udvari lovashadak kapitánya. Kezdetben Székely Mózes mellett harcolt, majd Bocskai mellé állt. A bűni Bethlen kastély építtetője. Felesége: Kemény Anna.
- (167) *Bethlen Farkas* (Bethlenszentmiklós 1639 – 1679): Bethlen Ferenc féhéri főispán és Kemény Kata fia. Erdélyi kancellár, történetíró. Rákóczi György udvarában nevelkedett. 1663-tól I.

- Apafi Mihály tanácsosa, 1678-tól Erdély kancellárja. 1525–1609 között megörököltette Erdély történelmét. (*Historia de Rebus Transsylvanicis*, Nagyszeben, 1782–1789) Felesége: Ostrosith Borbála. Gyermekük: László, (†1717), Kata, István, Druzsina. *Historiája Keresden: Historia de Rebus Transsylvanicis (Erdély története)* című munkáját a szerző testvére, Bethlen Elek kezdte el nyomtatni a keresdi várban felállított nyomdában, 1684-ben. Thököli Imre 1690-es támadása miatt a nyomtatást a 832. lapon megszakították és a példányok egy részét a nyomdával együtt Segesvárra szállították. A példányok másik részét egy ládába téve a vár pincéjébe falazták, ahol tönkrementek. Később a segesvári példányok egy részét a Bethlen család visszavitte Keresdre, ahol elajándékozta. A Segesváron maradt példányok a Rákóczi-szabadságharc idején megsemmisültek, vagy szétszóródtak. A XVIII–XIX. század folyamán több példánya bukkant fel Erdélyben. RMK II, 2036. Eddig megjelent modern kiadása: BETHLEN Farkas, *Erdély története* I–V, ford. BODOR András, ill. KASZA Katalin, a jegyzeteket és a mutatókat írta PÁLFFY Géza, ill. KRUPPA Tamás, szerk. JANKOVICS József, Bp., 2000–2010.
- (167), (313), (427), (505) **Bethlen Miklós / Miklós** (Kisbún, 1642 – Bécs, 1716): bethleni gróf, Erdély kancellárja, emlékiró. Diákéveiben Apáczai Csere János tanítványa. 1661-től 1663-ig nyugat-európai egyetemeken tanult. 1667-ben megnősült és Udvarhelyszék főkapitányaként az állam szolgálatába állt. 1681-től főstrázmester, később Kővár főparancsnoka és máramarosi főispán. 1696-tól gróf. 1691–1704 között Erdély kancellárja. Első felesége: Kún Ilona (1652–1685). Gyermekük: József, Mihály, Miklós és Borbála. *Magyar nyelven írta Autobiographiáját*: Bethlen az osztrák hatóságok börtönében írta meg *Önéletírását* (1708–1710). Megjelent: SZALAY László, *Gróf Bethlen Miklós önéletírása*, I–II, (*Magyar Történeti Emlékek* II–III), Bp., 1858. Modern kiadása: *Bethlen Miklós Önéletírása*, I–II, (*Magyar Századok*), Bp., 1955.
- (505) **Párizsban**: Bethlen egyetemi tanulmányainak befejezése után bejárta Nyugat-Európa országait. Párizsban a királyi udvarból Colbert miniszter és Turenne, Franciország első marsallja fogadta. Innen indult haza Erdélybe 1664. április 24-én. (BETHLEN 1955, 198–200.)
- (505) **és Zrínyinél**: Bethlen 1664. november 13-ától nov. 17-éig Zrínyi Miklós vendége volt Csáktornán, részt vett azon a vadászaton, ahol Zrínyi halálos sebet szenvedett. A látogatás körülményeit, a vendégeskedést *Önéletírásában* is megörökítette: BETHLEN 1955, 205–208.
- (167) *Histoire de Troubles de Hongrie / Hist. des révolut. de Hongrie T. VI*: A francia sorozat (*Histoire des Revolutions de Hongrie, où L'on donne une idée juste de son legitime gouvernement*, I–VI, Hága, 1739. Magyarul: Dominique RÉVÉREND, *Bethlen Miklós emlékiratai*, ford. TOLDY István, Bp., 1984) utolsó, VI. kötetben közölt emlékiratokat (*Memoires Historiques du Comte Betlem Niklos*, VI, 93–380) nem Bethlen Miklós, hanem Dominique RÉVÉREND (1648–1734) teológus, diplomata, 1676–1680 között erdélyi követ szerezte. Vélhetően személyes ismeretségük, Bethlen „franciás” életmódja és nem utolsósorban politikai rokonszenve indíthatta arra az abbét, hogy Bethlent tegye meg kalandregénye hőisévé. Az irodalomtörténeti kutatások évtizedekig nem tisztázták a *Mémoires* szerzősége körüli kérdéseket. A XIX. században még Bethlent tartották a munka szerzőjének, míg a XX. században Köpeczi Béla kutatása révén tisztázódott végérvényesen, hogy Bethlen kalandos történeteit a francia származású abbé szerezte. Első kiadását (*Memoires Historiques Bethlem Miklos, contenant L'Histoire des derniers troubles de Transilvanie*, Amsterdam, 1736) 1804-ben fordították magyarra: *Gróffy Bethlen Miklós' ifjúkori életének, úgy Erdélyország' akkori történeteinek, tulajdon magától Frantzia Nyelven való leírása. Magyarra fordíttatott, és ki-adatott a' Magyar Nemzeti Játtzó Szín' hasznára* (Kolozsvár, 1804).
- (314) **Fáy János** (1773–1833): 1816-tól debreceni tanácsos, majd 1822-től a város polgármestere. (KAZINCZY 2009, 112.)
- (314), (428), (505) *Per multas afflictiones [...] Dei Actor XIV. 22.*: „[...] sok nyomorúságon át kell bemennünk Isten országába.” (ApCsel 14,22)
- (314), (428), (505) *In se quotidie experiens [...] Viennae 21. Septemb.*: Magában megtapasztalva írta ezt a köztiszteltetben álló, üres címekekkel nem hivatkozó 70 éves Bethlen Miklós gróf, a Megváltó születésének 1711., fogsága 8. évében, Bécsben. Szept. 21-én.
- (167) **Noé galambja nevet viselő munkája**: Bethlen idézett műve: *Olajágat viselő Noé galambja, avagy a magyarországi és erdélyi gyulladásoknak eloltására, és a németekkel, magyarokkal, erdélyi*

lyiekkel, törökökkel, oláhokkal és moldvaiakkal való örökös és tökéletes békesség megszerzésére készített korsó víz, mely a felséges Leopoldus római császárnak, Annának, Nagy-Britannia királynéjának és az több keresztény királyoknak, fejedelmeknek, republikáknak, népeknek és nemzeteknek bemutatatik Fridericus Gotefridus által, Hágában Theophilus Philadelphus betűível a kigyó címere alatt, anno pacis mundi MDCCIV. A mű az önálló, mind a Habsburgoktól, mind a török Portától független Erdély gondolatával foglalkozik. Bethlen bízva a Rákóczi-féle szabadságharc sikerében, Erdély élére egy Leopold császár által kinevezett protestáns herceget kívánt, aki a törököknek és a császári udvarnak is adót fizetett volna. A műért a szerzőt Rabutin császári generális elfogatta. Bethlen előbb Nagyszebenben, majd Eszéken, végül Bécsben raboskodott. A munkát kiadta: SZALAY László, *Gróf Bethlen Miklós önéletrása*, I–II, (*Magyar Történeti Emlékek* II–III), Bp., 1858, II, 396–415.

(167) **Bethlen Ádám** (†1748): Bethlen Sámuel (†1708) és Nagy Borbála fia. Fejér megyei főispán, kormányzékai tanácsos, a rendek elnöke. Felesége gróf **Bánffy Klára**, **Bánffy György** (†1708) erdélyi guberniumi elnök lánya. Gyermekük: **Gábor** (l. lejjebb), **Ádám**, ezredes (l. lejjebb), **Miklós**, kincstárnok.

(167) **Gábor** (Bethlen Gábor): Bethlen Ádám (†1748) és Bánffy Klára első gyermeke. Udvari kancellár, a szász-tescheni lengyel királyi hercegnek és magyarországi helytartónak főudvarmestere, később udvari kancellár és arany-gyapjas lovag, katolizált. Felesége: **Kbwenhiller Josepha** (Kevenhüller asszony). Egyetlen gyermekük **József** (†1815), kincstárnok. József felesége: **Zichy Josepha**.

(167) **Miklós** (Bethlen Miklós): kamarás, guberniumi és udvari tanácsos, tartományi főbiztos. Felesége **Csáky Kata**. Lánya: **Was Sámuelné Bethlen Rozália**.

(167) **Ádám** (Bethlen Ádám): Bethlen Ádám (†1748) és Bánffy Klára fia. Felesége **Bánffy Zsuzsa**.

(505) **Apafi** (I. Apafi Mihály) (Ebesfalva, 1632 – Fogaras, 1690): 1661–1690 között erdélyi fejedelem és székely ispán. Erdély trónjára török pártfogással kerül 1661-ben.

(505) **Kornis Mihály** (Dés, 1796 – Héderfája, 1835): Az Erdély történelmében jelentős tisztségeket viselő, nagy múltú Kornis család leszármazottja. Ősei a Bethlen családot és Apafi fejedelmet is szolgálták. 1826-tól kővárvidéki, 1829-től kolozs megyei adminisztrátor. 1832-től magyar királyi kincstári tanácsos. Hozzá írja **Kazinczy Gróf Kornis Mihályhoz** című episztoláját (GERGYE/KAZINCZY 1998, 178).

(505) **Nsgd** – **Nsga**: Nagyságod – Nagysága.

(505) **inclusive** (inclusive) (lat.): egyben.

(505) **extremum** (lat.): szélsőséges álláspont.

(505) **Kls** – **Kgls**: Kegyelmes.

(505) **Msgs**: Méltóságos.

(505) **Zernes** (Zernyest): R., Brassó m., ma: Zárnești

(505) **Pojana Marul**: Almásmező, R., Brassó m., ma: Poiana Măruului.

(505) **m. pr.** (lat.): (manu propria) saját kezűleg.

(168), (314), (504) **Fő-Ispán** (Bethlen Imre) (?–1834): bethleni gróf, cs. kir. kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, előbb Küüllő, majd Alsó-fehér megye főispánja. A nagyenyedi kollégium főkurátora. Felesége Bethlen **Rozália** (1779–1832) Gyermekük: **Imre**, Miklós, **Nina**, később báró Bánffy Zsigmondné.

(168) **Harasztos**: R, Kolozs m., ma: Călărași.

(168) **Gáldtő**: R, Fehér m., Galtiu.

(168) **a' ház' Urának 's Asszonyának**: Bethlen Imre és Bethlen Rozália. L. őket feljebb.

(168) **Gouvernante** (fr.): nevelőnő.

(169) **út, [...] mellyet [...] Bécsig tévék**: Kazinczy feleségével és Eugenie lányával 1815. ápr. 25 – máj. 7. között tartózkodott Bécsben (KAZINCZY 2009, 328–329).

(169) **Dédácsi anyját**: Gyulay Lotti. L. a jegyzetmezők előtt.

(169) **decenniumokban** (lat.): tizenévesen.

49. jegyzetmező (Nagyenyed)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], [XXXII. Levél, Harasztos, Aug 24dikén. – Harminczharmadik Levél], Kolozsvár, Júl. (sic!) 25dikén. (169–173)
 26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XXI. Levél. (315–318)
 27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Tizedik Szak, 96. szakasz (429–430)
 28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XLIV. Levél (506–507)

(169), (506) *Tövis*: R, Fehér m., ma: Teiuș.

(169), (315), (429), (506) *Enyed* (Nagyenyed): R, Fehér m., ma: Aiud.

(429), (506) *Gáldtő* R, Fehér m., Galtiu.

(169) *Reform. nagy és Luther kisebb templom*: Református nagy és Lutheránus kisebb templom.

(170), (316), (429), (506) *Opitz / Opítz* (Martin Opitz) író, pedagógus. 1622-től 1623-ig a gyulafehérvári kollégium vendég klasszika-filológia professzora. Bethlen Gábor meghívására érkezett Erdélybe.

(170), (316), (429), (506) *Alstédius* (Johann Heinrich Alsted) (1588–1638): teológus, a gyulafehérvári kollégium professzora. Bethlen Gábor meghívása után Bisterfelddel együtt érkezett Erdélybe.

(170), (316), (429), (506) *Bisterfeld*, Johann Heinrich (1605–1655): teológus, I. Rákóczi György tanácsadója, Rákóczi Zsigmond nevelője, filozófus, fizikus. 1629-ben kezdte meg a nagyenyedi kollégiumban a kísérletező fizika oktatását.

(170), (316), (429), (506) *Rákóczy II. György* (II. Rákóczi György) (Sárospatak, 1621 – Nagyvárad, 1660): 1648–1660 között erdélyi fejedelem.

(170), (316), (429), (506) *berontván Erdélybe / tatár és török sereg elégette*: II. Rákóczi György sikertelen lengyelországi hadjárata után 1658-ban a tatárdúlás elől menekülve a kollégium megmaradt 35 tanulója Gyulafehérvárról Kolozsvárra menekült, majd 1662-ben *Apaffi Mihály* fejedelem a kollégiumot Nagyenyedre helyezte át (LUKINICH, 1926, 144).

(315), (429), (506) *János Zsigmond* (II. János / János Zsigmond) (Buda, 1540 – Gyulafehérvár 1571): 1540–1570 között választott magyar király, 1565–1571 között erdélyi fejedelem. A reformáció után János Zsigmond és Izabella gondoskodott arról, hogy a lefoglalt papi javakból iskola létesüljön. János Zsigmond tervei között szerepelt az iskola színvonalának emelése, mivel Blandrata Györgyöt Baselbe majd Párizsba küldte, hogy tanárokat hívjon Gyulafehérvárra (LUKINICH 1926, 139–140).

(315), (429), (506) *Bethlen Gábor*, iktári (Marosillye, 1580 – Gyulafehérvár, 1629): Erdély fejedelem (1613–1629), Mo. királya (1620–1621). Bethlen a gyulafehérvári alapítás mellett azért döntött, mert itt már volt elemi iskolánál magasabb fokú intézet. Az intézet színvonalas oktatásával Gyulafehérvárt „keleti Heidelbergé” akarta emelni (LUKINICH, 1926, 139–140).

(316), (429), (506) *Bethlen János* bethleni (Kisbún, 1613 – Nagyszeben, 1678): 1659–1676, 1677–1678 között erdélyi kancellár.

(170) *Hac virtute redemptus* (sic!) *a criminibus dirissimis* (lat.): Ezzel az érdemmel a legszörnyűbb bűnökből váltotta ki magát.

(170) *Státor* (lat.): szellemi atya.

(170), (429), (506) *Pariz-Pápai Ferenc* (1649–1716): filozófus, tanár, orvos. Gyulafehérváron, Marosvásárhelyen és a nagyenyedi kollégiumban kezdte meg tanulmányait, majd Lipcsében orvostudományt hallgatott és Heidelbergben bölcsészettudományi doktorátust szerzett. 1675-ben tért haza és 1678-ban a nagyenyedi kollégium filozófia-, természet- és görög nyelv tanára lett. *A Lexicographus*: Említett műve: *Dictionarium Latino-Hungaricum*, (Lőcse, 1708) RMK I. 1746.

(170) *monachális* (lat.): szerzetesi, papi.

(170), (316), (429), (506) *Benkő Ferenc* (Magyarláros, 1745 – 1816): az első magyar ásványtan szerzője, a nagyenyedi kollégium tanára. Iskoláit Nagyenyeden, Kolozsváron, majd Marosvásárhelyen végezte. 1776-tól 1778-ig a zürichi egyetemen tanult. 1779-ben szentelték pappá.

- 1780-tól 1782-ig nyugat-európai körutazást tett Ribitzei Ádám két fia, Károly és Dániel társaságában. 1784-től a Kendeffy családnál udvari pap és nevelő. Hazatérése után 1783-ban és 1784-ben végigjárta Erdélyt. Utazásait *Egy kis hazabéli utazás* címmel jelentette meg 1800-ban. 1786-ban jelent meg legfontosabb munkája, a *Magyar Mineralógia*. 1784-től a Református Főkonzisztórium tagja és a nagyszebeni eklázsia lelkésze. 1790-től a nagyenyedi kollégium professzora, történelmet, földrajzot, természetrajzot és teológiát tanított. 1793–1800 között *Parnassusi időtöltés* (I–VII) címmel évente megjelenő füzeteket adott ki, amelyekben tudományos eredményeit, földrajzi munkáit közölte. A VII. darabban látott napvilágot erdélyi útírajza is, amelynek „*Enyedi Ritkaságok*” című fejezetében írta le a kollégium könyvtárát. (A mű hasonló kiadása: BENKŐ 2010.) Benkő munkája Vita Zsigmond szerint „egyik első, tudományos célkitűzésű erdélyi útírajzunk”. Korabeli életrajza: D. BARITZ, 1817. (VITA 1986, SZABÓ 2010.)
- (316), (429), (506) *Bod Péter* (1712–1769): református lelkész, pedagógus. Tanulmányait a nagyenyedi kollégiumban végezte, majd 1736-tól a kollégium könyvtárának őre lett, 1737-től segéd-tanár. 1740-től 1742-ig Leydenben tanult. 1743-tól Teleki Józsefné Bethlen Kata udvari lelkésze, 1749-től Magyarigenben teljesített lelkészi szolgálatot. (Életről korabeli beszámoló: DÖBRENTEI Gábor, *Hírek: Bod Péter felől*, ErdMuz, 1817, VII, 174–183.)
- (316), (429), (506) *kéziratban mind a hárma / három munkája*: „*Bod Péternek a' Magyar Nemzetnek belső és külső állapotjáról írt Históriaja, három darabokban fol.*” (BENKŐ 1800/2010, 38–39.)
- Historia Litteraria Hungariae III. Köt.: további adatokat nem találtunk.
- Antiquitates Hungaricae: további adatokat nem találtunk.
3. Magyar Ecclesiák' Történetei: A magyarországi egyházak történetét Bod külföldi kutatók számára írta. Részletes leírását Mikó Imre kutatásai nyomán ismerjük: „*Historia Hungarorum ecclesiastica inde ab initio novi Testamenti ad nostra usque tempora deducta. [...] Három kötetből áll ívrét alakban, mindenik négy új vastag, a kötetek ionnal vannak lapozva, az Iső áll 533. a II-ik 442. a III-ik 510 oldalból.*” (MIKÓ 1862, 36–39.) A művet a XIX. század végén kiadták: *Historia Hungarorum Ecclesiastica inde ab exordio Novi Testamenti ad nostra urque tempora...*, ed. L[odewijk] W[illem] E[rnst] Rauwenhoff, Car[olus] Szalay, I–III, (Leyden, 1888–1890).
- (317), (429), (430) *Hermányi Dienes József* (Olasztelek, 1699 – 1763): evangélikus lelkész. 1720-tól a nagyenyedi kollégium diákja, később Torockószentgyörgyön és Nagyenyeden teljesített lelkészi szolgálatot. Írásai főleg kéziratban maradtak, a 158 kötetes, prédikációkból, történelmi feljegyzésekből, fordításokból álló hagyaték jórésze mára elkallódott. Fő műve: *Nagyenyedi író Heraklitus és hol mosolygó's hol kacagó Demokritos* (Bp., 1992).
- (317), (430) *Prytaneum* (pritanéion): a városi tűzhelynek otthont adó épület az ókori görögöknél, ahol a jeles polgárokat és idegen követeket látták vendégül. Itt tanácskozott a város vezető testülete, a pritánia is.
- (316), (429), (506) *Benkő József* (Bardóc, 1740 – Közéapajta, 1814): lelkész, tanár, botanikus. A nagyenyedi főiskola elvégzése után 1767-től Közéapajta református lelkésze. 1781-től a haarlemi holland Tudós Társaság tagja. 1787-től 1789-ig a székelyudvarhelyi kollégium tanára.
- (316) *Kovacsics* (Kovachich Márton György) (Senkőc, 1744 – Buda, 1821): levéltáros, jogtörténész, szabadkőműves.
- (316), (429), (506) *első Teleki Mihály* (Nagyvárad, 1634 – Zernyest, 1690): széki gróf, erdélyi kancellár. Teleki Sámuel atyai nagyapja. II. Rákóczi György testőreinek kapitánya. I. Apafi Mihály uralkodása alatt előbb kővári kapitány, majd tanácsúr, kancellár és az ország generálisa, a fejedelemség tulajdonképpeni irányítója. A kéziratos gyűjteményről: „*Az Enyedi Collégium Bthcájában, nevezetesen a' Benkő József Gyűjteményében, 214 Origin. Levelelt leltem a' Fejedelmeknek Teleki Mihályhoz. Benkő azt vagy kikérte 's nála felejtetett, vagy ellopta, mint néha a Tudósok szoktak.*” (Kazinczy Teleki Sámuelhez, Széphalom, 1816. okt. 11., KazLev, XXII. köt., 5551. [3293/a.] lev.)
- (316) *Rabutin*, Johann Ludwig (Párizs, 1642 – 1717): 1696-tól Erdély katonai parancsnoka. 1704-től tábornagy, a felkelő kurucokkal szemben védte Erdélyt, illetve magyarországi területeken segítette a császári csapatokat inkább kevesebb, mint több sikerrel. 1707-ben visszatért Erdélybe, de a következő évben felmentették parancsnoki tisztségéből.
- (316), (429), (506) *Speciális Geográfiáját*: BENKŐ József, *Transilvania specialis*, Bécs, 1790.

- (316), (506) *Transilvaniája*: BENKŐ József, *Transilvania sive magnus Transilvaniae principatus...*, I–II, Bécs, 1778. Harmadik kötete: *Transilvania specialis*, Bécs, 1790.
- (316) *Historiam Transilvaniae Theresianam*: Benkő József *Transilvania sive magnus* (Bécs, 1778) című művének kéziratban maradt Mária Teréziához szóló ajánlása 1777. május 20-án született. Az ajánlás szerint Benkő tervei között szerepelt az *Erdélyi Teréziánus története* című munka megírása, amely saját születésétől kezdve mesélte volna Erdély fontos történelmi eseményeit, mivel Benkő József Mária Terézia megkoronázásának évében született. Végül a *Transilvania* ajánlás nélkül, az olvasóhoz intézett előszóval jelent meg.
- (316), (429), (506) *Kenderesi Mihály* (Felsőszálláspatak, 1758 – Kolozsvár, 1824): táblabíró, író, valóságos, belső titkos tanácsos. 1781-től kancellista Szebenben, 1791-ben az erdélyi országgyűlés Hunyad vármegye követe, majd kormányshéki titkár. 1807-től az erdélyi kormányshék valóságos, belső titkos tanácsosa.
- (317) *elsőbb Rákóczy György* (I. Rákóczi György) (Szerencs, 1593 – Gyulafehérvár, 1648): 1630-tól 1648-ig erdélyi fejedelem.
- (317) *Cornicz* (Kornis) *Zsigmond* (1578 k.–1648): báró, 1624-től bihari, majd 1630-tól zarándi főispán és generális. 1629-től haláláig fejedelmi tanácsos.
- (317) *Kapi András*: 1575-ben Kolozs megye főispánja, az erdélyi fejedelem belső tanácsosa.
- (317) *Alstedius*: Johann Heinrich Alsted (1588–1638): teológus, a gyulafehérvári kollégium professzora.
- (170), (317), (430), (507) *Báróczi* (Báróczi Sándor) (Ispánlaka, 1737 – 1809): író, szabadkőműves, alkimista. A nagyenyedi ref. kollégium elvégzése után Szebenben joggyakornok, majd 1760-tól a bécsi királyi testőrség első erdélyi tagja.
- (170) *Alchymia* (alkímia) (gör.): az aranycsinálás művészete.
- (171) *A' mostani Adeptus...*: *A mostani Adeptus vagyis a szabadkőművesek valóságos titka. Franziából fordította Báróczi Sándor magyar nemes testőrző* (Bécs, 1810). Modern kiadás: E. m., Magyar aranycsinálók, írások a felvilágosodás korából, Bp., 1980, 99–233.
- (171) *celebris error / error* (lat.): tévedés, híres tévedés.
- (171) *francia Originál*: Az eredeti francia rózsakeresztes regény: *L' Adepte moderne ou Le vrai secret des francs-maçons* (Londres, 1777).
- (171) *Mutter-witz* (ném.): természetes / józan ész.
- (172) *didactrum* (lat.): tanulópénz, tandíj.
- (172) *mágiai tükrökből való jövődőlgetés*: a túlvilággal kapcsolatba lépő, szellemidéző tükrök üveglemezre festett alakokat tett láthatóvá egy nagyító lencse és egy lámpa segítségével. A tükrök pontos működéséről: SZATHMÁRY 1935.
- (172) *Philadelphia*: további adatokat nem találtunk.
- (172) *Philiódor*: további adatokat nem találtunk.
- (172) *Schröpfer*: további adatokat nem találtunk.
- (172) *Sz. Cloudi ház' titkait*: Feltehetően itt, a Kazinczy levelezésben is többször említett *Geheime Geschichte des Hofes und Cabinetes zu St. Cloud* [Lewis GOLDSMITH], *Frey aus dem Englischen übersetzt* [von Christian August WICHMANN] (I–II., London, 1806.) című műről van szó. A st. cloud-i kastély a francia történelem egyik fontos színtere. Itt oszlatta fel Bonaparte Napóleon 1799-ben az Ötszázak, illetve az Öregek Tanácsát, mielőtt első konzulként átvette Franciaország teljes kormányzását. Kazinczy a regényt Napóleont meghazudtoló, „*Prellerei*”-nek, azaz csalásnak tartotta (Kazinczy Cserey Farkasnak, Széphalom, 1807. okt. 17., KazLev, V. köt., 1182. lev.).
- (172) *Cagliostro* (Alessandro di Cagliostro) (1743–1795): Alessandro di Cagliostro (eredeti nevén: Giuseppe Balsamo) (Palermo, 1743 – Róma, 1795) okkultista, parafenomén, Európa-szerte ismert hírhedt kalandor.
- (317), (430) *theosophia* (teozófia) (gör.): a görög eredetű szó jelentése isteni bölcsesség, a világról alkotott titkos tudás.
- (172), (317), (430), (507) *Fuchs*: festőművész. Bárócziról készült képét 1786 előtt készítette. További adatokat nem találtunk.

- (172) *Hegedűs Sámuel* (Torda, 1781 – Szászváros, 1844): református lelkész, 1814-től a nagyenyedi kollégium széptan, római irodalom, világtörténelem, statisztika és politika professzora. 1827-től a kollégium igazgatója.
- (172) *Siehe die folgende Seite bey* (ném.): l. a következő oldalon ennél a jelnél.
- (172) *Thuróczi András Chronikája: Thuróczi János* (1435–1489): *Chronica Hungarorum* című művéről van szó, amely Zsigmond királytól a szerző korszakáig meséli el Magyarország történetét (BENKÓ1800, 32).
- (172) *Oratio Dominica centum lingu[arum]* (lat.): Vasárnapi szentbeszéd 100 nyelven. London, 1700. (BENKÓ 1800/2010, 33.)
- (172) *Biblia lingua Zingalica*: Említett mű: BENKÓ 1800/2010, 33. További adatokat nem találtunk.
- (172) *Komjáti Benedek' Szent Pál' levelei. Krakkó, 1533.*: A legrégebb teljes szövegében magyar nyelvű nyomtatvány (BENKÓ 1800/2010, 41), RMNy I, 13.
- (172) *Pesti Gábor Négy Evangyeliom, Bécs, 1536.*: BENKÓ 1800/2010, 41, RMNy I, 16.
- (173) *Székely István Kis Katechézis*: Eredeti címe: *Keresztységnek fundamentomáról való tanúság*, Krakkó, 1538. Evangélikus katekizmus (BENKÓ 1800/2010, 41), RMNy I, 26.
- (173) *Sz. Dávidnak Zsoltára, Krakkó, 1548.*: A mű főrésze a százötven bibliai zsoltár prózai fordítását tartalmazza (BENKÓ 1800/2010, 41), RMNy I, 74.
- (173) *Serestély János Új Testamentoma, Szeged, 1541.*: Sylvester János Újszövetség fordítása. Mivel Benkó összetévesztette (Űj)Szigetet Szegeddel, Kazinczy is tévesen közölte a kiadás helyét. (BENKÓ 1800/2010, 41.) RMNy I, 49. A példány 1849-ben elpusztult.
- (173) *Dávid Ferencz Tudománya. Fejérvár, 1568*: Gyulafehérváron 1568-ban számos Dávid Ferenc nevéhez köthető unitárius vitairat, illetve bibliamagyarázat jelent meg (BENKÓ 1800/2010, 41). RMNy I, 247., RMNy I, 248., RMNy I, 249., RMNy I, 250., RMNy I, 251., RMNy I, 252., RMNy I, 253.
- (173) *Magyar Verseik 1201. eszt. nyomt. Kolozsvártt 1577.*: Az idézett mű: Valkai András, *Bánk bán históriája*. Valkai kiadását Benkó Ferenc *Parnassusi időtöltésének* Hetedik darabjában (BENKÓ 1800/2010, 41) ismertette ugyanolyan szűkszavúan, mint Kazinczy, ezért vélhetően a széphalmi mester Benkótól kölcsönözte a leírást, maga nem találkozott a művel. A mű utolsó, ismert példánya a nagyenyedi kollégium könyvtárával elpusztult, ezért a kutatók sokáig arra következtettek, hogy egy 1201-ből származó, Kolozsváron 1577-ben újra nyomtatott műről van szó, később Szabó Károly vette észre (RMK I, 112), hogy az évszám az események idejére vonatkozik. L. bővebben: RMNy I, 392.
- (173) *Bornemissza' Dominikáji. 1584.: Predikatioc egesz esztendo által minden vasarnapra rendeltet euangeliombol.* Evangélikus postillák (BENKÓ 1800/2010, 41). RMNy I, 541.
- (173) *Rákóczy Ferenc' mindennapi Könyörgése, 1705.*: A fejedelem imádságos könyve (BENKÓ 1800/2010, 41). RMK I, 1709.
- (173) *Bethlen Gábor és Apafi I. Mihály [...] Rákóczy II. György*: Erdély fejedelmei.
- (173) *Prof. Ajtai*: Ajtai Abód Mihály: a nagyenyedi kollégium mecénás tanára. A kollégium könyvtárát érmegyűjteménnyel és ritka könyvekkel gyarapította. Végrendeletében 8000 forintot adományozott az iskolának.
- (173) *Borosnyai*: Borosnyai Nagy Zsigmond (? – Nagyenyed, 1774): hittudós, pedagógus, Leidenben, Utrechtben és Amszterdamban tanult. 1738-tól az enyedi kollégium teológiaprofesszora.
- (173), (317) *Gyarmati* (Gyarmathy) *Sámuel* (Kolozsvár, 1751 – Kolozsvár, 1830): orvos, nyelvész, a magyar összehasonlító nyelvtudomány úttörője, szabadkőműves, műfordító.
- (173) *Gyöngyösi János* (Kraszna, 1741 – Újtorda, 1818): református lelkész, alkalmi verselő, a leoninus legsikeresebb XIX. századi művelője.
- (173), (317), (430) *Bethlen Gergely* (1760–1816): gróf, id. Bethlen Gergely (1717–1792) és Nalácz Borbála fia. 1794-től kormányzó tanácsos. A nagyenyedi kollégium főgondnoka 1794-től. A kollégium ásványgyűjteményének megalapozója. Döbrentei első *Erdélyi Múzeum*ában az ő képmását közölte elismerésül a tudományos működéséért.
- (173), (317), (430), (507) *Bánffy / Bánffy Farkas* (1724–1794): losonci gróf, királyi táblai ülnök, kolozsvári főispán, a rendek elnöke, királyi udvarmester, kincstárnok. A nagyenyedi kollégium főkurátora. A Szent István Rend középkeresztjével 1783-ban tüntették ki.

- (173), (317), (430) *Szent István Rendeek Commandeurje / Commendátora* (fr.): Sz. I. Rendeek kom-mendátora, azaz középkeresztese.
- (173) *Bergmann*: Franz Bergmann: német származású, főleg az erdélyi arisztokácia körében ked-velt arcképfestő.
- (173) *scapula* (skapuláré) (lat.): a felső ruhát borító szövetsáv. A ruhadarab neve a szó eredeti „váll” jelentéséből származik.
- (173) *Benkő Ferenc* (Magyarlápós, 1745 – 1816): az első magyar ásványtan szerzője, a nagyenyedi kollégium tanára.
- (173) *Jupiter*: a római mitológia főistene.
- (173) *bas-relief* (basrelief) (fr.): dombormű, amely csak félig emelkedik ki az anyag síkjából.
- (173) *Apafi I. Mihálynak mindennapi Könyörgése, 1690.*: A 28 számozatlan levelet tartalmazó könyv nem I., hanem II. Apafi tulajdonában állt, de Benkő Ferenc is I. Apafi-ban jelöli meg a mű tulajdonosát, így Kazinczy valószínűleg tőle vette a helytelen adatot. (BENKŐ 1800/2010, 37.) (Az imakönyvről bővebben: KRISTÓF 1930.)
- (173), (317), (430), (507) *Régi Magyar Krónika, 1462. / Magyar Chronicon*: Az ún. Nagyenyedi kódexet nem Bánffy Farkas, hanem Teleki Józsefné Bethlen Kata adományozta a nagyenyedi kollégiumnak 1739 körül. A 106 lapból álló kódex a Képes Krónika szövegén kívül egy Nagy Sándor-históriát és egy János pap országáról szóló történet tartalmaz. (BENKŐ 1800/2010, 37–38.) (JAKÓ 1997, 209–217.)
- (173), (317), (507) *Thuróczi szóról szóra vevé által*: Thuróczi János (1435–1489) *Chronica Hunga-rorum* című művéről van szó, amely Zsigmond királytól a szerző korszakáig meséli el Magyar-ország történetét.
- (173) *Rákóczy Ferencznek [...] „Rákótzai Ferentznek az ország Gyűlése által lett meg-fosztattatása a’ Fejedelemségtől, 1703. Originálisban”* (BENKŐ 1800/2010, 38).
- (317), (430), (507) *Biographiáját / Autobiographiáját*: Bárány Losontzi Bánffy Farkas naplója az 1749–1750-es bécsi útján született. A kéziratot ma az OSZK őrzi (BENKŐ 1800/2010, 34).
- (317) *Károly-fejérvártt [...] a’ Museum Napoleont*: Jelzett kötet: S. C. CROZE-MAGNAN, *Le Musée françois, Recueil complete des Tableaux, Statues et Bas-Reliefs, qui composent la Collection Na-tionale* (I–IV, Párizs, 1803–1809).
- (318) *Mártonffy József* (Csíkmindszent, 1746 – Gyulafehérvár, 1815): Erdélyi püspök.

50. jegyzetmező (A tordai unitárius istentisztelet)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], [Harminczharmadik Levél],
Kolozsvár, Júl. (sic!) 25dikén (174–175)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XXII. Levél (318)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Tizedik Szak, 97. (430–431)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XLV. Levél. (507–508)

- (174), (318), (430), (507) *Torda / Torna*: R. Kolozs m., ma: Turda.
- (174), (507) *Szabó Sámuel*, abrudbányai (Abrudbánya, 1756–1856): 1778-tól a kolozsvári eklézsia segédkantora. 1781-től torockói tanító. 1790–1792 között nyugat-európai egyetemeken, töb-bek között Bécsben és Göttingenben tanul. 1796-tól a székelykeresztúri gimnázium tanítója és igazgatója. A felsőbb osztályokban szinte mindent ő tanított. 1815-től 1832-ig a tordai gimnázium igazgatója. 1830–1832 között a kolozsvári unitárius gimnázium hittan-tanára és a kolozs-vári unitárius kollégium rektora. Egyházi munkássága mellett irodalmi, fordítói tevékenysége is jelentős.
- (174), (318), (430), (507) *Barabás Sámuel / Predikátor Barabás / Barabás Úr*: Torockói pap, 1811-től proszenior, haláláig generális fiscus. 1813-tól 1821-ig Torda unitárius lelki pásztora (KÉNOSI TÓZSÉR–UZONI FOSZTÓ (I) 2005, 342, 343, 346).
- (174), (318), (430) *Invocatio* (lat.): az istentiszteleti liturgia kezdeti szakasza.
- (174) *tout comme chez nous* (fr.): egészen úgy van, mint nálunk.

- (174) *Molnár Albert' Zsoltárjai: Szent Dávid királynak és prófétának ötven zsoltári a francia nótáknak és verseknek szerént. Magyar versekre fordítottak és rendeltettek Szenci Molnár Albert által*, Herborn, 1607. RMNY II, 962. A Szenczi által kidolgozott zsoltárokat az unitárius egyház fordításbeli hibák miatt csak a 18. században fogadta el (KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ (I) 2005, 811–812).
- (318), (507) *Prussziai Királyt is tenni láttam a' Cleynmann' predikatioja alatt, Bécsben*: Kazinczy 1815. május 4-én, áldozó csüttörtökön vett részt egy istentiszteleten *III. Frigyes Vilmos* (1770–1840) porosz királlyal (uralk.: 1797–1840) (KAZINCZY 2009, 328). *Clynnmann* (Cleinmann / Kleinmann) Károly (1772–1833) német evangélikus lelkész, 1793-tól Bécsben teljesített lelkészi szolgálatot (KAZINCZY 2009, 1234).
- (318) *Socín*: Faustus Socinus (1539–1604): az unitárius egyházatya. Blandrata György hívására 1578-ban Erdélybe utazott, ahol Blandrata és Dávid Ferenc hitvitájának döntőke lett. (A teológia álláspontokról bővebben: KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ (I) 2005, 281–286.) 1579-ben Lengyelországban szervezte meg az unitárius egyházat.
- (318) *Luther*, Martin (Eisleben, 1483 – Eisleben, 1546): német származású teológus, Biblia-fordító, a reformáció elindítója.
- (430), (508) *Supplicans* (lat.): legátus, az istentiszteletet tartó egyetemi hallgató.
- (175), (318), (430) *religióbeli* (lat., magy.): vallásbeli, felekezeti.
- (508) *physionomia* (lat.): külalak, fizikai felépítés.
- (508) *vestiaria* (lat.): öltözködés.
- (175) *falbala* (fr.): fodor.
- (175) *nappaizs*: napernyő.
- (175) *Kláríka, míg megláta Egmontot*: Goethe *Egmont* című öt felvonásos drámáját 1787-ben fejezte be Rómában. A történelmi dráma főhőse Lamoral Egmont (1522–1568) II. Fülöp spanyol király diplomatája, Artois és Flandria helytartója, akit a németalföldi, spanyol uralom ellen irányuló felkelések idején Alba herceg felségsértés vádjával kivégeztetett, mivel Egmont a békekötés mellett foglalt állást. A darabot Kazinczy is fordította (KAZINCZY Ferencz' *Munkái. Szép Literaturá, VIII*, Pest, 1816, 103–292).
- (175) *Joshua Reynolds* (1723–1792): a XVIII. századi angol portréfestészet meghatározó alakja. Az 1786-ban megnyíló angol Királyi Képzőművészeti Akadémia első elnöke.
- (175) *Bause*, Johann Friedrich (1738–1814): német származású rézmetsző. Kezdetben Párizsban tanult, majd rézmetszést oktatott a lipcei Művészeti Akadémián. A Reynolds után készült (Das schalkhafte Mädchen közismertebb nevén La petite Rusée) metszetét 1784-ben készítette.

51. jegyzetmező (Gyulay Sámuelné, Bornemisza Borbála)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], [Harminczharmadik – Harmincznegyedik Levél], Kolozsvár, Júl. (sic!) 25dikén – Kolozsvár, Aug. 26dikán. (175–178)

- (175) *Cathol.*: katolikus.
- (176) *Gyöngyösi János* (Kraszna, 1741 – Újtorda, 1818): református lelkész, alkalmi verselő, a leoninus legsikeresebb XIX. századi művelője.
- (176) *Communio* (lat.): a szó jelentése közösen tesz valakivel valamit, megoszt valakivel valamit. A szó a találkozást, az együtt átélt szenvedést, a közösséget, az egyház, Krisztus és a szentek közösségét, egységét is magában hordozza.
- (176) *Wesselényi sem Gyulay*: Wesselényi Miklós és Gyulay Lajos.
- (176) *Consil K. Úrboz*: Consiliárius (tanácsos) Kenderesy Mihály (Felsőszálláspatak, 1758 – Kolozsvár, 1824): táblabíró, író, valóságos, belső titkos tanácsos. 1781-től kancellista Szebenben, 1791-ben az erdélyi országgyűlés Hunyad vármegye főbírája, majd országgyűlési követe, később kormányzékai titkár. 1807-től az erdélyi kormányzék valóságos, belső titkos tanácsosa. Kazinczy nyelvújítási törekvéseit nem támogatta. Buzgó mecénása volt a magyar értelmiségnek. Támogatta Virág Benedeket (1752–1830), az ő pártfogása alatt kezdte meg Kőrösi Csoma Sándor (1784–1842) keleti utazásait és ő buzdította Vályi-Nagyot (1765–1820) az Iliász fordí-

- tására is (INCZE 1904). Vályi-Nagy *Méltóságos Kenderessy Mihály Urhoz az Erdélyi Gubernium titoknokához* címmel 1811-ben ódát írt hozzá. (L. erről: V-Nagy Kazinczynak, Sárospatak, 1811. jan. 29., KazLev, VIII. köt., 1918. lev.)
- (176) *Inczédi Úr*: nagyvárad *Inczédi László* (1776–1829): 1810-től az erdélyi gubernium titkára, 1827-től valóságos belső titkos és kormányiszéki tanácsos. Egy ideig a kolozsvári ref. kollégium igazgatója.
- (176) *Gróf Gyulainé*: Kácsándy Süsie. L. a jegyzetmezők előtt.
- (176) *Fiscalis* (lat., magy.): jogász.
- (176) *Toldalagi Lászlóné, szül. Korda [Anna]*: Korda Anna (†1820). Gróf Toldalagi László (1748–1805) felesége. Bihari és szilágysági nagybirtokos család sarja. Korda György guberniumi tanácsos és kolozsi főispán lánya. A családnak Mária Terézia 1779-ben adományozta a grófi címet.
- (177) *Splényi Ferenczné*: Gróf Macskásy Anikó. A kászoni báró Bornemissza család leszármazottja. Nagyapja Bornemisza Pál (†1770) csíkszéki főkirálybíró, nagyanyja Mikes Anna (†1817). Szüleiről, a korán elhunyt Bornemisza Annáról és Macskásy Pálról bővebb adatokat nem találunk.
- (177) *tántja*: nagynénje. Macskásy Anikó édesanyja Bornemisza Anna és Gyulay Sámuelné Bornemisza Borbála testvérek voltak.
- (177) *Gyulai Sámuelné*: Báró Bornemisza Borbála. Mikes Anna (†1817) és első férje, Bornemisza Pál lánya. (Mikes Anna második férje: báró vargyasi Daniel István.)
- (177) *Szimon Kőmetsző* (Johann Baptist Simon / Simon János): nürnbergi származású erdélyi művész.
- (177) *Grófné*: Gróf Gyulay Sámuelné Bornemisza Borbála. Férje: Gyulay Sámuel (1763–1831).
- (177) *Dániel Istvánné* (Mikes Anna) (1736–1817): 1779-től Daniel István (†1788) cs. kir. kamarás, udvarhelyi főkirálybíró második felesége. Id. gróf Mikes István és Petki Róza lánya, korábban báró Bornemissza Pál özvegye. Első házasságából született gyermekei: tinkovai Macskásy Pálné Bornemisza Anna, Gyulay Sámuelné Bornemisza Borbála és Bornemisza József (DANIEL 1896, 283).
- (177) *Generálisné*: Splényi Ferencné gróf Macskásy Anikó.
- (177) *nem a' születés és neveltetés által Protestáns*: Mikes Anna és Daniel István felekezetiileg vegyes házassága a katolikus egyház ellenérzéseit váltotta ki, mivel a gróf protestáns, a megözvegyült báróné katolikus vallású volt. Daniel István azonban magas életkorára hivatkozva azzal nyerte meg a katolikus egyház támogatását, hogy házasságból várhatóan úgysem születik gyermek. Ennek ellenére Mikes Anna később fiút szült férjének, akit titokban reformátusnak kereszteltek meg. Egy 1783-as levél szerint maga Mikes Anna is lépéseket tett átkeresztelkedése érdekében. (A levelet közli: DANIEL 1896, 283–284.)
- (177) *megholt Gróf vala* (Gyulay Sámuel, II.): a család horvátországi ágához tartozó katonatiszt. Gyulay Sámuel és Bornemisza Anna fia.
- (177) *a' mostani Bánnak* (Gyulay Ignác) (1763–1831): Gyulay Sámuel és Bornemisza Anna fia. 1806-tól horvát–szlavón bán, 1813-tól tábornagytábornagy. 1823-tól Csehország vezérőrnagy. 1830-tól a császári királyi hadi tanács elnöke.
- (177) *Gyulai Albert* (1766–1835): Gyulay Sámuel és Bornemisza Anna fia. Altábornagy, a 21. számú gyalogezred tulajdonosa. Felesége: gróf Wynants Jusztina.
- (177) *Sámuel* (Gyulay Sámuel, I.) (1723–1802): a Gyulay család horvátországi ágához tartozó családtag. Gyulay Ferenc és gróf Bánffy Mária fia. 1740-es években léphetett katonai pályára, 1766-tól altábornagy. 1773-tól a 32. számú gyalogezred tulajdonosa. 1777-től a horvát határszél hadparancsnoka. 1780-ban Zeng város patríciausa. 1755-ben vette feleségül Bornemissza Annát (†1772). Gyermekeik: Ignác, Sámuel, Krisztina és Albert.
- (177) *Splényiné*: Splényi Ferencné gróf Macskásy Anikó.
- (177) *nagyanyjához ment által*: Dániel Istvánné Mikes Anna (1736–1817): l. feljebb.
- (178) *Barátom, mi szép látni*: Kazinczy itt Dessewffy Józsefet, az *Erdélyi Levelek* címzettjét szólítja meg.
- (178) *Molnár Borbála* (Sátoraljaújhely, 1760 – Hajdúbagos, 1825): a XVIII. század legnépszerűbb költőnője. 1795-től 1817-ig Dániel Istvánné Mikes Anna grófnő társalkodónője. A kapcsolatról bővebben: HÁSZ-FEHÉR 1996.

52. jegyzetmező (Vacsora Toldalagi Lászlóné Korda Annánál)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], [Harmincznegyedik Levél], Kolozsvár, Aug. 26dikán (178–180)
 26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XXII. Levél (319–320)
 27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Tizedik Szak, 98. szakasz (431–432)
 28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XLVI. Levél (509–510)

- (178), (319) *Gróf Toldalaginé / Toldalagi Lászlóné*: Toldalagi Lászlóné Korda Anna (†1820). Gróf Toldalagi László (1748–1805) felesége. Bihari és szilágysági nagybirtokos család sarja. Korda György guberniumi tanácsos és kolozsi főispán lánya. A családnak Mária Terézia 1779-ben adományozta a grófi címet.
 (178) *Fernéy* (Ferney): franciaországi város, itt töltötte utolsó húsz évét Voltaire.
 (179), (319) *Gyárfás és Sebes Urak*: Valószínűleg a székely eredetű léczfalvi Gyárfás család, valamint a zilahi Sebes család tagjairól van szó.
 (179), (319), (431), (509) *Consil. Kenderesi, bitvesével 's Kisasszonyával / Consiliáriusné*: Consiliárius (tanácsos) Kenderesy Mihály: l. feljebb. *bitvese*: Kenderesy első felesége: Balia Rebeka, második felesége: Szotyori Mária. Lányáról nem találtunk adatokat.
 (319), (431), (509) *facetia* (lat.): a humanizmus közkedvelt irodalmi műfaja, latin nyelven előadott szellemes, vidám történet.
 (179), (319), (431), (509) *szívére 's fejére nézve tiszteletes ember*: Bárány István (Nagyenyed, 1770 – Kolozsvár, 1844): nagybirtokos, báró, író. Kazinczy kéziratos jegyzeteiben is megemlékezik az esetről: MTAKK K 638/I, 5a–5b.
 (178), (431), (509) *valaki, a' ki jönnek látá*: Gróf Bethlen Gergely (1760–1816): id. Bethlen Gergely (1717–1792) és Naláczai Borbála fia. 1794-től kormányzósági tanácsos. Kazinczy kéziratos jegyzeteiben is megemlékezik az esetről: MTAKK K 638/I, 5a–5b.
 (179), (320), (431), (509) *sequester* (lat.): zárlat.
 (510) *fundus* (lat.): vagyon.
 (180), (320) *executio* (lat.): végrehajtás, teljesítés.
 (320), (432), (510) *Bárány István*: Korda György (†1786) kolozsvári főispán felesége. Teleki Domokos jellemzése: „Erdélynek legtisztelőre méltóbb öreg Matronája B. Kordáné, [...] egy Asszony, kit az Erdélyi Uri Asszonyok számában a' leg öregebbnek tartanak, de a' kit az öregség az ifjabb esztendőnek elevenességétől meg nem fosztott.” In: *Egynehány hazai Utazások' le-írása Tót és Horváth országoknak rövid esmértetésével egygyütt*. Ki adatott G. T. D. által, Bécs, 1796. 70.

53. jegyzetmező (Ismét Kolozsváron)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], [Harmincznegyedik Levél], Kolozsvár, Aug. 26dikán (180)

- (180) *Ő Exc. a' Gubernátor* (Bánffy György) (Piski, 1746 – Kolozsvár, 1822): gróf, Brukenthal Sámuel követő erdélyi kormányzó. 1776-ban cs. és kir. tanácsos, majd Kolozs vármegye főispánja. 1777-ben az erdélyi kormányzóság tanácsosa. 1782-ben Erdély kincstartója, 1783-ban alkancellárja, 1787-től haláláig kormányzója.
 (180) *Báthori Gábort*: 1608–1613 között Erdély fejedelme.
 (180) *Gyalu*: R, Kolozs m., ma: Gilău.
 (180) *Rákóczi*: (II. Rákóczi György) 1648–1660 között Erdély fejedelme. II. Rákóczi Gyalu és Kolozsvár között Szászfenesnél győzték le 1660. május 22-én a török seregek.
 (180) *Bánffyt*: losonci Bánffy Dénes (1630 k. – Bethlen, 1674): erdélyi főúr, 1659-től a fejedelmi tábla ülnöke, Doboka megye főispánja, 1666-tól Kolozsvárnak, majd egy év múlva Szamosújvár kapitánya. I. Apafi Mihály és Kemény János tanácsadója, 1664–1674 között az erdélyi fejedelmi tanács tagja. Fia: Bánffy György, az első erdélyi gubernátor.

- (180) *Teleki József* (1777–1817): főkörmányszéki tanácsos. A koronaőr Teleki József (†1796) és Roth Johanna (†1813) fia. Felesége: Teleki Zsófia.
- (180) *sophizma* (szofizma) (gör.): hibás vagy álkövetkeztetés.
- (180) *László bátyjának*: (Teleki László) (Szirák, 1764 – Pest, 1821): Teleki József (†1796) és Roth Johanna (†1813) fia. Kamarás, 1811-től Somogy megye főispáni helytartója.
- (180) *Fekete Ferenc*, fritsi (1744?–1823): országgyűlési követ, szabadkőműves, mecénás.
- (180) *Szabó János* (Köszvényes, 1767 – Kolozsvár, 1858): királyi tanácsos, kolozsmonostori apát, kanonok. 1809-től károlyfehérvári plébánus és kanonok. 1813-tól kolozsvári plébánus. 1819-től kolozsmonostori apát és királyi tanácsos.
- (180) *Molnos Dávid* (Nagyajta, 1778 – Kolozsvár, 1836): A kolozsvári unitárius kollégium főjegyzője, 1805-től a kolozsvári unitárius koll. földrajz- és történelemtanára. 1812-től haláláig a kollégium rektora.
- (180) *Prof. Szilágyi Úr*: Szilágyi Ferenc történész, a kolozsvári református kollégium rektora, a görög és római irodalom tanára. Az *Erdélyi Múzeum* munkatársa. Ifjabb Szilágyi Ferenc (1797–1876) apja.
- (180) *Kelemen Lajos* (1801–1849): A nemes nagyernyei Kelemenek leszármazottja. A kolozsvári unitárius kollégium diákja, majd a lécium jogi karának hallgatója. 1821-től főkörmányszéki írnok, 1836-tól 1842-ig az erdélyi udvari kancellária hivatalnok. 1838 körül katolizált, hogy egy megüresedett udvari fogalmazói állást megnyerjen, de az állást nem kapta meg. Hivatali teendői mellett gróf Pálffy Ferdinánd Lipót vízszabályozási királyi biztos unokaöccsét, Pált nevelte. 1848-ban a megalakult Magyar Királyi Belügyminisztérium titkára lett, de a kormányt Debrecenbe már nem követte, így állását elvesztette. Az idézett verse mellett *Hunyadi János, A' Török zajban* című költeménye a Szépliteratúrai Ajándékban jelent meg (*Szépliteratúrai Ajándék*, 1821., 18–19), majd az 1831-es kolozsvári *Aglája* (Kolozsvár, 1831. IV. köt., 97–110) című zsebkönyvben látott napvilágot az *Az Angyalok' Szerelmei. Költemény Moore-tól* című angol műfordításának első része. Az 1834–1835-ös *Erdélyi Társalkodóban* is jelentek meg cikkei (JAKAB 1882a). *Hazám* című verse a Kazinczy-hagyatékban is megtalálható. A vers alá ezt írta Kazinczy: „Kelemen Lajos. 1816. Júliusban.” (MTAKK K 638/II, 134a.)
- (180) *Odáron*: N. N. [Kelemen Lajos], *A' Szabadságról*, ErdMuz., 1817/VIII, 80–82.
- (180) *Lycéum*: A mai Báthory István Elméleti Líceum a fejedelem által 1579-ben alapított kolozsmonostori jezsuita iskola jogutódja. A jezsuita rend 1773-as megszüntetése után 1776-tól a piaristák oktattak az iskolában, amely ekkor már Királyi Akadémiai Líceumként működött jogi és orvosi karral.
- (180) *Sigmond* (Kelemen Zsigmond): főkörmányszéki kancellista.
- (180) *Istvánffy Mária*: Kelemen Lajos édesanyja. További adatokat nem találtunk.
- (180) *Farkas Sándor* (Bölöni Farkas Sándor): Kelemen Lajost Bölöni mutatta be Döbrentének. (Döbrentei Kazinczynak, Kolozsvár, 1816. ápr. 8., KazLev, XIV. köt., 3180. lev.)

54. jegyzetmező (Beszámoló Kenderesinél)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], [Harmincznegyedik Levél], Kolozsvár, Aug. 26dikán. (180–181)
 26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XXII. Levél (318–319)
 27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Tizedik Szak, 98. szakasz (431)
 28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XLVI. Levél (508–509)
- (180), (318), (431) *Kenderesi Mihály / Consil. Kenderesi* (Felsőszálláspatak, 1758 – Kolozsvár, 1824): táblabíró, író, valóságos belső titkos tanácsos. 1781-től kancellista Szebenben, 1791-ben az erdélyi országgyűlés Hunyad vármegye követe, majd kormányiszéki titkár. 1807-től az erdélyi kormányiszék valóságos belső titkos tanácsosa.
- (181), (318) *Benkő Józsefnek Erdélyi Geographiáját*: BENKŐ József, *Transilvania specialis*, Bécs, 1790.

- (181) *Fessler Ignác Aurél* (Zarándfalva, 1756 – Szentpétervár, 1839): egyetemi tanár, püspök.
- (181) *portentózus* (lat.): természetellenes.
- (509) *Demsusi templom*: A XIII. században román stílusban épült Szent Miklós-templom Erdély egyik legrégebbi, ma is használatos egyházi műemléke. Demsus: R, Hunyad m., ma: Densuş.
- (509) *Ulpia-Trajána*: A rómaiak által elfoglalt terület tartományi fővárosa, melyet a Kr. e. II. században építettek. Az ókori város egyes részletei, az amfiteátrum és a fórum maradványai még ma is láthatók.
- (509) *Höhenhausen*: Az említett mű: Sylvius-Joseph, baron de HOHENHAUSEN, *Die Alterthümer Daciens in dem heutigen Siebenbürgen, aus den Zeiten der Römer. Auf Befehl un Kosten Ihrer Majestaet der Kaiserin*. Wien, bey Johann Thomas von Trattner, 1775.
- (319) *kleinere Schrift* (ném.): apróbb írás.
- (319) *Narratur et prisci [...] caluisse virtus*: „Catóban is – mondják – gyakorta / bor bevitette a bátor érzést.” HORATIUS, *A kancsóhoz, Carminák*, III. 21. A verset ford. KARDOS László. (BORZSÁK–DEVECSERI/HORATIUS 1961, 235.)

55. jegyzetmező (Inczédi László Kemény Simon című tragédiája)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], [Harmincznegyedik Levél], Kolozsvár, Aug. 26dikán. (181)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XX. Levél (313)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Első Szak, 14., 94. szakasz (364, 427)

- (181), (364) *Inczédi László*, nagyvárad (1776–1829): 1810-től az erdélyi gubernium titkára, 1827-től valóságos belső titkos és kormányzói tanácsos. Egy ideig a kolozsvári ref. kollégium igazgatója.
- (181), (364) *Inczédi László [...] felolvasá előttem Tragoediájának*: A történetet bővebben előadó levél: „Az Erdélyi Kormányshéknak vagy egy Secretáriusa, a' ki most felolvasá előttem egy Tragoediája' Skizzét. Neve Inczédi László, 's látta Göttingát és Párizst. Ez nekem egy igen közélről való rokonomat vette-el, Bárá Kemény Kisasszonyt, 's talán ez a' név vezeté a' munkára. Halld ezt. Erdélyi Leveleimben elbeszélem a' dolgot. Hunyadi János Vajdához annyira hasonlíta egy Kemény Simon nevű Vitéz, hogy a' ki a' kettőt igen jól nem ismerte, öszve téveszteté őket. Szent-Imrénél a' Törökök irtóztató nagy számban csapnak öszve a' kevés Magyarokkal, 's el akarják fogni Hunyadit. Kemény feláldozza magát az önkényi balálra, 's kéri a' Vajdát, engedné-meg hogy az ő ruhájába öltözhessen. Hunyadi reá áll alacsonyosság nélkül. Minden jól van motíválva. Kemény megjelen, a' Törökök csak ötet nyomják, 's így ő elesik, de a' Magyarok győznek, 's 200,000 török meglakol a' személyek összetévesztéséért. A' skizz jó. Bár az legyen a' dialogus is.” (Kazinczy Berzsenyi Dánielnek, Széphalom, 1817. márc. 23., KazLev, XV. köt., 3405. lev.)
- (181), (313), (364), (427) *Kemény Simon* (?–1442): A marosszentimrei csata hőse. Hunyadi páncélját magára öltve esett el a harcban. Alakját ismert krónikáink mellett (BONFINI 1995, 3.5.50., THURÓCZY 1980, 358–359) a XIX. századi műveink is megelevenítik (Kisfaludy Sándor *Hunyadi János* című drámája, Vörösmarty Mihály *Kemény Simon* című balladája).
- (364) *Istvánffy*: Istvánffy Miklós (1538–1615): politikus, humanista történetíró, alnádor. Szóban forgó munkája: *Pannoi Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV., Ab a. 1490 ad a. 1606*, Köln, 1622. – *Magyarország története 1490–1606*. Írta ISTVÁNYI Miklós, ford., VIDOVIČ György, Debrecen, 1871. Kemény Simont azonban nem Istvánffy, hanem Thuróczy krónikája említi Kamonyai Simonként. Istvánffy krónikájában meg sem jelenik Kemény.
- (181) *Lessing Dramaturgiája*: Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781) színházesztétikájáról, a *Hamburgi dramaturgia* című, 1768-ban készült műről van szó.
- (181) *Lessing*: Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781) német költő, drámateoretikus.
- (181) *Göthe és Schiller*: Johann Wolfgang Goethe (1710–1782), Friedrich Schiller (1759–1805) német származású költők, drámaírók, Kazinczy munkásságának meghatározó példaképei.
- (181) *bamarább ne bocsássa közre, mint Horázt engedi!*: Horatius kilenc évet javasolt a mű tökéletesítésére: „Te kilenc évig tartsd vissza a műved, / jól elzárva. Amit ki nem adsz, azon egyre törőhetsz” HORATIUS, *Ars poetica*, Episztolák II. 3. (BORZSÁK–DEVECSERI/HORATIUS 1961, 595.)

(181) *Fügerek' és Davidok' mezejébe*: Friedrich Heinrich Füger (Heilbronn, 1751 – Bécs, 1818) és Jacques Louis David (1748–1825). Kazinczy kedvelt festőművészei.

56. jegyzetmező (Tibón, Cserey Miklósnál)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], [Harminczötödik Levél],
Tihó, Aug. 28dikán. – [XXXVI. Levél], Zsibó, Aug. 30d. (182–187)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Desseffy Józsefhez MDCCCXVI.,
XXIII–XXIII. levél (320–322)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Tizeneggyedik Szak, 100–102. szakasz
(432–434)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XLVII–XLIX. Levél (510–513)

(182) *Bácsi út*: Bács, Sz, ma: Bač.

(182) *Felekinél* (Erdőfelek): Kolozsvártól 7 km-re délre fekvő falu, amely a Feleki-tetőn fekszik. A Torda felé vezető országút őrzésére 1367 táján alapította Kolozsvár. R, Kolozs m., ma: Feleacu.

(182) *Tibó*: R, Szilágy m., ma: Tihău.

(182) *Zsibó*: R, Szilágy m., ma: Jibou.

(182) *Raphael Angyal*: Az Úr trónja körül álló arkangyalok közül Raphael az utazók védőangyala, mivel a beteg apjához siető ninivei ifjúhoz, Tóbiáshoz szegődött (Tóbiás 5) a Szentírás ószövetségi Tóbiás könyvében. Raphaelt legtöbbször utazóként, szandálban, utazóköntőssel és egyéb úti felszerelésekkel ábrázolják.

(182), (320), (432) *Esküllő*: R, Kolozs m., ma: Așchileu.

(320), (510) *Enyed* (Nagyenyed): R, Fehér m., ma: Aiud.

(433) *nimbus* (lat.): dicsfény, fénykoszorú.

(433), (511) *Scseszcze vam Bozse dáj!* (szl.): Adjon Isten, jó szerencsét!

(433), (511) *Zsebi ju siczki peruni ...siczki gyabli / zsebi bo siczki peru* (szl.): Hogy az ördög vigye el ... gyerünk, gyí!

(433), (511) *Strela bo* (szl.): Sztrela, menj!

(512) *sztreájit és siczki gyáblijait* (szl.): gyerünk Sztrela, gyerünk, gyí!

(182), (321), (434), (511) *Mobai Úr*: esküllői birtokos. További adatokat nem találtunk.

(434) *Kandíd' Irója*: Voltaire *Candide, avagy az optimizmus* című tézisregényének Pangloss mesetere az örök optimizmus megtestesítője.

(434) *Wesselényi Miklós* (Zsibó, 1750 – Zsibó, 1809): zsibói nagybirtokos, 1805-ben vendégül látta Kazinczyt zsibói birtokán.

(183), (321), (434), (512) *Wesselényi István* (1770 – Drág, 1840): hadadi báró, kapitány. Wesselényi Farkas (†1811) és Bethlen Júlia fia. Felesége: Kemény Rozália.

(183), (321), (434), (512) *László öcsém / öcsémet / László testvér*: Kazinczy László (1763–1807): Kazinczy öccse. 1782-ben kezdte katonai pályáját, Wilhelm Wartensleben regimentjében szolgált. A francia–török háború után őrnagy. 1805-től a bihari nemesi felkelők ezredese. *Óberster* (sic!) *Kazinczy László halála 's életének némelly történetei*, Hazai Tudósítások, II. félév, 22. sz., 176–179.

(182), (321), (434), (512) *Drág*: Kolozsvártól északra fekvő helység és uradalom. Kastélyát előbb a Serediek, majd a Wesselényiek birtokolták. R, Szilágy m., ma: Dragu. (A településről: CsÁKY 2006, 222.)

(183), (321) *roszólis / rozólis* (rosoglio) (ol.): A főzni, aszalni jelentésű, olasz rosolare-ból származó szó. Magyarországon és Erdélyben kedvelt fűszeres likőr.

(321) *gourmánd* (fr.): eredetileg: falánk. Finom ízlésű, ínycsikéket kedvelő.

(321) *Epikürnak az a' hízni-szerető álatocskája, mellyet Horátz [...] nevén nevez*: „És ha nevetni akarsz, nézz rám, hájasra, kopaszra: Imár Epicurus csúrbéjét gyarapítja barátod!” (HORATIUS, *Episztolák I. 4.* 15–16. sor. BEDE/HORATIUS 1989, 281.)

- (183), (321), (434), (512) **Cserei (Cserey) Miklós** (1770 körül – 1844): kormányezéki tanácsos. 1809-től a királyi táblánál számszeletti bíró. 1815-től táblai ülnök. 1817-től Háromszék főkirálybírói helytartója. 1819-ben guberniumi tanácsos. 1826-ban nyugalmazták. Irodalompártoló, művelődésszervező. A Nyelvművelő Társaság pártfogója, az Erdélyi Múzeum anyagi támogatója. 1810-ben kinyomtatatta Kazinczy Cserey Farkashoz szöveg epizstoláját, többször fogadta Kőrösi Csoma Sándort, aki a magyarság őstörténetére vonatkozó gyűjteményét tanulmányozta. Ez a gazdag kéziratyűjtemény, valamint Cserey saját, a magyarság eredetéről szöveg munkája Monostorszegen elégett. Egyetlen művet hagyott hátra fordításban (*Cajus Cornelius Tacitus történetének öt könyvei*, Kolozsvár, 1841). (Erről l. Kazinczy Döbrentei Gábornak, 1810. szept. 19., KazLev, VIII. köt., 1838. lev.) Cserey saját pályafutását megírta Kazinczynak (Cserey Miklós Kazinczynak, Illyefalva, 1816. márc. 18., KazLev, XIV. köt., 3159. lev.).
- (434), (513) **Tacitus**, Cornelli (Kr. u 55–120 k.): római consul, történetíró.
- (434), (513) **Balog (Balogh) Péter** (1760 k.–1818): 1773-ban Nógrád megye főszolgabírója, 1783-ban helyettes alispán, majd a hétszemélyes tábla ülnöke, valóságos belső titkos tanácsos, 1802-től Zólyom vármegye főispánja, a magyarországi evangélikus iskolák és eklézsiák felügyelője.
- (434), (513) **Tacitust ő is fordítá**: Balog maga adott hírt Kazinczynak Tacitus-fordításáról (Balogh Péter Kazinczynak, Pozsony, 1812. jún. 1., KazLev, IX. köt., 2242. lev.). Kazinczy véleménye Balog próbálkozásáról: „ő (tudniillik Balogh) Tacitust készűl fordítani. – Ebből semmi nem lesz, vagy ha lesz, rosszabb lesz a’ Semminél; mert Tacitust nem 60 esztendő korunkban kell készűlnünk fordítani, hanem 60 esztendei fordítgatás, igazítgatás után kell kiadni.” (Kazinczy Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1812. ápr. 8., KazLev, IX. köt., 2200 lev.)
- (183) **Hidalmás**: R, Szilágy m., ma: Hida.
- (183) **Lolott**: Gyulay Lotti. L. a jegyzetmezők előtt.
- (184) **strátum** (sztrátum) (lat.): réteg.
- (512) **Vay Miklós** (Serke, 1756 – Pest, 1824): császári és királyi kamarás, dandártábornok.
- (184), (434), (512) **Wesselényi Miklós** (id.) (Zsibó, 1750 – Zsibó, 1809): zsibói nagybirtokos, 1772–1778 között huszárkapitány, 1791-től az erdélyi országgyűlés ellenzéki vezetője. 1798-tól színügyi mecénás, 1804-től Közép-Szolnoki főispáni helytartó. Gróf Haller János (†1790 körül) ellen vezette a gorbói csatát, amelynek során a Haller-ház egyik kapitányát elfogatta. Ezért a jogsértésért II. József 8 évi kufsteini fogságra ítélte 1781-ben. Szabadulása után politikai pályára lép és az erdélyi ellenzékiiség meghatározó alakja lesz, Erdély egyik legnépszerűbb szónoka.
- (184) **Mikes Borbála**: Cserey Miklós harmadik felesége.
- (184) **Druzšina**: Cserey Miklós és Mikes Borbála lánya.
- (184) **diminitívja** (diminitivum) (lat.): kicsinyítő képző.
- (184) **két elsőbb hitvesei, Gróf Lázár testvérek**: Lázár Rozália (1767–1801) és Lázár Klára (Ugra, 1776–1804). Szárhegyi gróf Lázár István és Haller Erzsébet gyermekei. Klára 1801-ben ment hozzá elhunyt nővére férjéhez, akitől Mihály fia született.
- (434), (512) **Cancellárius Teleki** (Teleki Sámuel) gróf (Gernyeszeg, 1739 – Bécs, 1822): erdélyi udvari kancellár. A marosvásárhelyi Teleki-téka létrehozója.
- (434), (512) **Vay József / Septemvir Vay** (1752 – Bugyi, 1821): a hétszemélyes táblabíró (septemvir), udvari tanácsos, szabadkőműves. Bárá Vay Miklós testvére.
- (184) **Referend. Cserei**: Referendárius (kancelláriai főtisztviselő) Cserey Farkas, id. (Kraszna, 1719 – Bécs, 1782): Cserey József és László Erzsébet fia. Erdélyi udvari tanácsos. Életről: DÖBRENTÉI Gábor, *Nagy-ajtai Cserey Farkas erdélyi udvari tanácsos és referendárius élete*, ErdMuz, 1815/IV, 153–169.
- (434), (513) **Nemes Ádám**: Háromszék főkirálybírája, az ő ajánlására lett Cserey Miklós Háromszék adminisztrátora.
- (184) **Mibálynak, a’ Thesaur. Consiliariusnak** [Cserey] Mihálynak, a’ Thesauratus Consiliariusnak. Cserey Elek (†1771) táblai ülnök és Boér Krisztina fia. 1771-től ítélmester, kincstartói tanácsos. Felesége: Macskásy Teréz.
- (185) **Wieland’ négyrétű kiadása**: Christoph Martin Wieland (1733–1813) német költő, író. Meghatározó szerepe volt Kazinczy költői fejlődésében. *Négyrétű kiadása*: valószínűleg a Christian Gottlieb Geyser által illusztrált ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΜΑΙΝΟΜΕΝΟΣ [Sokrates Mainomenos],

- oder, *Die Dialogen des Diogenes von Sinope* (Lipcse, 1770) című kötetről van szó, amelyet Kazinczy 1790-ben lefordított (*Sokrates Mainimenos az az a' Szinopei Diogenes' dialogusai*, Pest, 1793) (KAZINCZY 2009, 47–50).
- (185) *Klopstockot Göschén*: Friedrich Gottlieb Klopstock (1724–1803) német költő műveit Georg Joachim Göschén (1752–1828) a német felvilágosodás legnagyobb szerzőinek kiadója adta ki: *F. G. Klopstock Werke*, Bd. 1–6, Lipcse, 1798–1799. A kiadáshoz Friedrich John készítette a metszeteket Friedrich H. Füger és H. V. Friedrich Schnorr után.
- (185) *John* (Friedrich John) (1769–1843): bécsi rézmetsző. Több jeles személy, többek között II. József, Batsányi, Pászthory vagy Csokonai képét metszetét készítette el. Idealizált, pontozó-modorú Kazinczy-arkképét Vincenz Georg Kininger után 1803-ban metszette.
- (185) *Füger* (Friedrich Heinrich Füger) (1751–1818): rézmetsző. Bécsi udvari festő, 1784-től a Belvedere igazgatója, majd a bécsi művészeti akadémia vezetője.
- (185) *Schnorr* (Hans Veit Friedrich Schnorr von Carolsfeld) (1764–1841): rézmetsző, portréfestő. Klopstock *Oberon* (Lipcse, 1781) című regényes eposzát is ő illusztrálta.
- (185) *schraffirozott* (staffírozott): ún. vonásos modor, melynek során a metszet művészi hatását a metszőkéssel különböző tónusértékű vonalakkal érték el.
- (185) *punktírozott*: ún. pontozó modor.
- (185) *Dréta Apát* (Dréta Antal) (1763–1824): cisztercita szerzetes, zirci perjel, 1812-től pásztori apát, majd 1814-től az egyesített zirci-pilisi-pásztori apátság apátja. Kazinczy Antonín fiának keresztapja. Füger által festett arkképét Kazinczy Pápay Sámuelről kapta ajándékba (Kazinczy Pápay Sámuelnek, Széphalom, 1814. szept. 21., KazLev, XII. köt., 2738. lev.).
- (185) *Batsányi fejeiken*: Batsányi metszetét Füger 1808-as festménye után készítette: „Az annyira idealisált, hogy B-ra alig lehet ismerni. 'S haragszik, szenved, mint a' tragicus Schiller' büszkje.” (Kazinczy Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1815. aug. 15., KazLev, XIII. köt., 2965. lev.)
- (185) *Josephína Császárné* (1763–1814): Napóleon első felesége, 1804–1810 között Franciaország császárnéja.
- (185) *Teleki Domokosnak Élete önn-magától, versekben*: Teleki Domokos (1750–1824): széki gróf, cs. kir. kamarás és Torda megye főispánja. Teleki Lajos és iktári Bethlen Kata fia. Fiatal korában katonáskodott, majd közhivatalokban szolgált. Előbb Torda megye főispánja, a gyulafehérvári ref. egyházmegye majd a marosvásárhelyi ref. kollégium főgondnoka. 65. születésnapján *Az emberi-sorsnak változandósága* (Kolozsvár, 1815) című verses önéletrajzával lepte meg környezetét. (Erről bővebben: EGYED 2007.)
- (185) *Zsombori József XII. Predikátiója egy Kötet szépen-írt Predikátiójából: Zsombori József* (Zetelaka, 1783 – Székelyudvarhely, 1822): katolikus pap, költő. Említett műve: *Tizenkét keresztényi elmélkedések, melyeket készített és el mondott...Sz. Kir. Vár. Maros-Vásárhelyi Káplány* 1810, Kolozsvár, 1811.
- (185) *Predikátiókat eltanulják*: Döbrentei az *Erdélyi Levelek*hez fűzött jegyzeteiben cáfolja, hogy a prédikációkat tanulták volna: „Hogy Zsombori predikátióját Reform. 's Unitarius deákok megtanulván elmondának, abban nagyon kételkedem. Zsombori kénytelen volt cathol. dogmákat szövögetni mondásaiban 's hihetni, hogy ezeket 's ezekből folyó állításait a' Ref. és Unitar. elmondja?” Döbrentei Gábor Kazinczynak, Kassa, 1820. okt. 8., KazLev, XVII. köt., 3924. lev.
- (185) *Fekete János versei*: Fekete János (1741–1803): költő, tábornok, műfordító. Fiatalon, 1767 körül lép katonai pályára, 1774-től ezredes, majd 1779-ben tábornokként vonul nyugalomba. 1790-ig, II. József haláláig többször itáliai utazásokat tesz, hosszabb ideig tartózkodik Triestben. 1790-ben a koronát őrző zala megyei bandériumok vezetője, majd 1796-ig Arad vármegye országgyűlési követe. 1767–1769 között Voltaire levelező partnere, két művének fordítója. (*La Pucelle d' Orleans – Az orleani szűz; Poème sur la loi naturelle – Poéma a természet törvényeiről*, 1796 körül.)
- (185) *két Kötet Rhapsodiákat*: Feketének két kötetben jelentek meg franciául írt versei: *Mes Rapsodies...* (I–II, Genf, 1781). A kötetben megjelent verseket Voltaire nem minősíthette a to-kaji boroknál rosszabbnak, hiszen az említett mű három évvel Voltaire halála után jelent meg. Így az anekdotát valószínűleg maga Fekete terjesztette. Levelezésük idején Fekete 100

- üveg tokajit küldött a francia filozófusnak 1767. június 10-i levelével. Ugyanez a történet megjelenik a *Pályám emlékeztetőben* is (KAZINCZY 2009, 106–107). (MORVAI 1903.)
- (185) **Voltaire** (Francois-Marie Arouet Voltaire) (Párizs, 1694 – Párizs, 1778): író, filozófus.
- (185) **Cserei**: Cserei Miklós. L. feljebb.
- (185) **Neuhäuser / Neuhauser**: A Neuhauser család a XIX. század legismertebb erdélyi festőcsaládja. A családfő Neuhauser Ferenc (†1807 k.) tájképei mellett két arcképe is ismeretes. Fia ifjabb Ferenc (1763–1836) a Brukenthal-képtár őre, majd a nagyszebeni iskola rajztanára. 1821–1823 között írt néhány rajzoktatási segédanyagot. Kormányiszéki támogatással beutazta Erdélyt és körrajz-sorozatot készített tájairól „*Malerische Resie durch Siebenbürgen*” címmel. Cserey Farkas vele tervezette apja síremlékét. A művész öccse, József (†1815) a szebeni árvaház rajztanára volt, tervei között szerepelt egy ruhaviseletekről szóló könyv megjelentetése, amelynek csak 1. kötete jelent meg. Gottfried (†1836) a kolozsvári iskola rajztanára volt (BÍRÓ 1989, 156).
- (185) **Zsibó**: R, Szilágy m., ma: Jibou.
- (186), (321), (434), (513) **Tihó**: R, Szilágy m., ma: Tihău.
- (185) **Wesselényi** (ifj. Wesselényi Miklós) (Zsibó, 1796 – Budapest, 1850): zsibói birtokos, a reformkori főrendház tagja, az ellenzék vezére. L. a jegyzetmezők előtt.
- (185) **Rákóczy Ferencz, a' Második, tudta [...] vára hajdan Tobot várának nevezetett**: Kazinczy II. Rákóczi Ferenc menekülését, valamint Tihó jellemzését Cserey Miklósnak egyik, 1815-ben keltezett leveléből emeli át: *Tihóról és Vidékéről*, Cserey Miklós Kazinczynak, Illyefalván, 1815. jan. 5., KazLev, XII. köt., 2820. lev.
- (185), (321), (434), (513) **Rákóczy Ferencz, a' Második / Rákóczy** (II. Rákóczi Ferenc) (Borsi, 1676 – Rodostó, 1735): A Rákóczi-szabadságharc vezetője. 1704–1711 között Erdély és Magyarország fejedelme. A Rákóczi-szabadságharc során a fejedelem fővezére Forgách Simon 1704 végén szólította fegyverbe az erdélyi vármegyéket és székeket, de felállított seregei 1705. nov. 11-én vereséget szenvedtek a tihói bécen. Rákóczi a Szamoson átúsztatva lovával a turbucai hegyek alá, Szamosújvár felé húzódott. Nov. 21-én érkezett meg Kővárba, majd nov. 24-én magyarországi területre lépett. Az ezt követő decemberi segesvári országgyűlésen a császárhű erdélyi rendek hűségesküt tesznek I. Józsefre és semmissé nyilvánítják Rákóczi erdélyi fejedelemségét. Miután a következő év elején császári kézre került Görgény és Déva, a kuruc nemesség azon része, amely nem kötött békét a császáriakkal, követte a fejedelmet Magyarországra. A vezetes erdélyi hadjáratról Kazinczy Cserey Farkastól kért információkat közvetlenül erdélyi utazása után: „*Nagyon kérlek, édes barátom, ülj mingyárt asztalodhoz, s tedd papirosra a' mit nekem azon ütközet felől beszéllél, melly Tihó és Zsibó között történt, és a' mellynek az volt a' következése, hogy Rákóczi által lovagla a Szamoson és meg mászván a nem tudom micsoda helységnek nevezted volt, hegyét, Lengyelországba szökött. Ki igazgatta az egyik sereget, ki a' másikat, 's mint mult a dolog? s melly esztendőben történt az.*” (Kazinczy Cserey Miklóshoz, Széphalom, 1816. nov. 5.) A levelet közli: ENYEDI 1994. (Rákócziról: MÁRKI 1907., ASZTALOS 1934.)
- (185), (321), (434), (513) **Karika**: R, Szilágy m., ma: Creaca. A XVII. századtól a Wesselényi család birtoka.
- (185), (321), (434), (513) **Bercsényi** (Bercsényi Miklós) (Temetvény, 1665 – Rodostó, 1725): Szeged várának kapitánya, Ung vármegye örökös főispánja, cs. kir. tanácsos, kamarás, a kurucok főgenerálisa, a Rákóczi-szabadságharc egyik irányítója. Az 1711-es béke után Törökországba emigrált. Rodostóban halt meg 1725-ben.
- (513) **vápa** (ol.): homorúság, hajlat.
- (185), (322), (434) **eggy oláh Pap**: Rákóczi szerint kuruc szökevények segítettek a császári csapatoknak. (Erről l. *Mémoires de François II. Rákóczi – II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai*, ford. VAS István, jegyzeteket írta KÖPECZI Béla, a szöveget gondozta KOVÁCS Ilona, Bp., 1978, 368.) A Kazinczyék által is forgatott *Erdély históriája* szerint pedig egy oláh kémnek köszönhették a császáriak a segítséget: „*Kivált egy vén oláh kémjek vala, ravasz, tanult parasztember, ez jovallá, hogy Sibó felé fogjanak, ott jobban bejöhetnek Erdélyben.*” (CSEREI 1983, 363–364.)
- (186), (321), (434), (513) **Dees / Dézs** (Dés): Kolozsvártól északra, a Kis-Szamos és a Nagy-Szamos összefolyásánál fekvő falu. R, Kolozs m., ma: Dej.

- (186) *eggy régi vár' omladéki láttatnak*: Dés keleti részén fekvő Rózsahegyen a XIX. században egy római vármokkra épült vár maradványait találták, amely valószínűleg Basta tábornok erődítménye volt 1602-ből (KARCZAG–SZABÓ 2010, 424).
- (186) *Genio Septimi Metri* (lat.): Septimus Metrus géniusának.
- (186) *Anus. Aug. Pr. P.*: feloldhatatlan latin nyelvű rövidítés. Cserey Mikós Tihóról szóló, fentebb említett levelében jelzi a felirat töredékességét: „a' másik tsak fél darab; 's az el kopott betűk közül ennyit lehet ki venni.” (Cserey Miklós Kazinczynak, Illyefalván, 1815. jan. 5., KazLev, XII. köt., 2820. lev.)
- (186) *Bebek Vajda* (I. vagy II. Bebek Imre): 1379–1382-ben Horvát- és Dalmátország bánja, országbíró és erdélyi vajda, Imre nevű fia szintén erdélyi vajda volt.
- (186) *Cserei* (Cserey Miklós): l. feljebb.
- (186) *Szent-Benedek* (Szentbenedek, Nyárádszentbenedek): R, Kolozs megye, ma: Murgești.
- (186) *Buczy* (Buczy Emil) (Kolozsvár, 1782 – Kolozsvár, 1839): költő, piarista pap, gyulafehérvári kanonok.
- (186) *Wesselényi* (ifj. Wesselényi Miklós): l. a jegyzetmezők előtt.
- (186) *Kornis Mihály* (Dés, 1796 – Héderfája, 1835): 1826-tól kővárvidéki, 1829-től kolozs megyei adminisztrátor. 1832-től magyar királyi kincstári tanácsos. Hozzá írja Kazinczy *Gróf Kornis Mihályhoz* című episztoláját.
- (186) *Ignátnak* (Kornis Ignác) (Szeben, 1760 – 1819): Kornis Zsigmond (†1778) és Haller Anna fia.
- (186) *öreg Wesselényim*: Id. Wesselényi Miklós (Zsibó, 1750 – Zsibó, 1809): zsisbói nagybirtokos. Kazinczyt 1805-ben vendégül látta zsisbói birtokán.
- (187) *arabeszk*: keleti eredetű faldíszítés.
- (187) *Cserei, 's Mihály fija*: Cserey Miklós (l. feljebb) és Lázár Klára fia.
- (187) *ennek Piarista nevelője*: további adatokat nem találtunk.
- (187) *Farkas* (ifj. Cserey Farkas) (Bécs, 1773 – Bécs, 1842/1846): császári, királyi kamarás, őrnagy, botanikus, író. Idősebb Cserey Farkas (1719–1782) fia. Kazinczy levelezőtársa és barátja.
- (187) *Klopstock*, Friedrich Gottlieb (1724–1803): német költő, Kazinczy költészetének egyik ihletője.
- (187) *W*: Wesselényi Miklós.
- (187) *declamál* (lat.): szónokol, szaval.
- (187) *musculósus* (lat.): izmos.
- (187) *barriért* (fr.): ugrat a lóval.
- (187) *nankín* (nanking) *nadrág*: Eredetileg erős, tömött vászonszövet, a XVIII. század végén és a XIX. század elején divatos csónadrág. Nanking, kínai városról nevezték el.

57. jegyzetmező (A zsisbói istálló)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], [XXXVI. levél], Zsibó, Aug. 30d. (188–190)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., XXIII. levél (322–325)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Tizenegyedik Szak, 102–103. szakasz (435–436)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., XLIX. levél (513–514)

(188), (322), (435), (513) *Az istálló*: Ifj. Wesselényi Miklós fiatal korától kezdve élénken érdeklődött a lótenyésztés iránt. A magyar lovászatot, a lóversenyzést angliai minta szerint szeretne volna fejleszteni. Angliai utazása során Széchenyivel részt vett a newmarketi futtatáson, ahol barátjával együtt tanulmányozta a modern lóversenyzést, a trénerek és a lovak életét. Itthon az első magyar lóversenyek futamait 1827-ben Wesselényi és Széchenyi lovai nyerték meg, így a közvélemény meglepődve tapasztalta, hogy 1828. okt. 1-jén árverésre bocsátották a zsisbói ménest. A zsisbói ménes eladása kapcsán írta meg Wesselényi *A' régi híres ménesek egyike megszünésének okairól* (Pest, 1829) című munkáját, amelyet Kazinczy a *Felső Magyar Országi Miner-*

vában (FMOM, 1829, III, 624–628) ismertetett. 1847-ben foglalta össze ismereteit a *Teendők a lötenyésztés körül* című munkájában (Kolozsvár, 1847). A zsidói lötenyésztésről Bethlen Elek is megemlékezett az *Ansichten von Siebenbürgen* című művében (Pest, 1818) és rövid korabeli ismertetőt John Pagetnél is olvashatunk (*Hungarian and Transylvania*, London, 1839. Modern kiadásban: PAGET 1987, 188–193.). Kazinczy a zsidói istálló ismertetését már korábban, id. Wesselényi Miklós halála körül is tervezte. Pataki Mózzsal folytatott levelezése folytán már erdélyi útja előtt számos információval rendelkezett a lovakról (Kazinczy Pataky Mózesnek, Széphalom, 1815. jan. 16., KazLev, XII. köt., 2830. lev.).

(188) **Pataki Mózes** (1786–1815): író, házi tanító. 1809-től haláláig Wesselényi Miklós nevelője.

(188), (322), (435), (513) **Pál / Wesselényi Pál** (1654–1694): báró, W. István (†1656) és Lónyay Anna fia. Részt vett a nagybátyjáról, Wesselényi Ferenc nádorról elnevezett Habsburg-ellenes összeesküvésben 1670-ben, majd a hódoltsági területekre menekült és a Thököly Imre (†1705) által vezetett felkelő kurucok vezére lett. 1688-ban I. Lipóttól kegyelmet kapott, majd visszavonultan élt.

(188), (322), (435) **most élő Miklós**: ifj. Wesselényi Miklós (Zsidó, 1796 – Budapest, 1850): Id. Wesselényi Miklós (†1809) és Cserey Heléna fia. Zsidói birtokos, a reformkori főrendház tagja, az ellenzék vezére. L. a jegyzetmezők előtt.

(188), (322), (435), (513) **István Pálnak fija / István Rende Elölülője**: Wesselényi István (†1734): Wesselényi Pál (†1694) és Beldi Zsuzsanna fia. Közép-Szolnok vármegye főispánja, kormányzó tanácsos, királyi táblai ülnök. 1710-től kolozsi főispán, 1716-tól országos elnök. Felesége: losonci gróf Bánffy Kata.

(188), (322), (435), (513) **Ferenc**: Wesselényi Ferenc (1705–1770): W. István (†1734) és losonci gróf Bánffy Kata fia. 1734-től Közép-Szolnok vármegye főispánja, 1736-tól cs. kir. kamarás és a nagyenyedi református kollégium főgondnoka. 1760-tól valóságos belső titkos tanácsos. Felesége: Rhédey Zsuzsanna.

(188), (322), (435), (513) **István**: Wesselényi István: (1708–1758): W. István (†1734) és losonci gróf Bánffy Kata fia. Kapitány, majd a kolozsvári ref. egyházkerület és ref. iskola főfelügyelője. 1742-ben vette feleségül vargasi báró Dániel Polixenát, akitől tizenkét gyermeke maradt.

(322), (435), (513) **VI. Károly** (Bécs, 1685 – Bécs, 1740): 1711–1741 között német-római császár, német király, III. Károly néven magyar király, II. Károly néven cseh király. A spanyol örökösödési háború (1701–1714) folyamán 1706-ban spanyol királlyá koronázták, de trónjáról a lezáró béketárgyalások idején 1714-ben le kellett mondania. 1711-ben testvérét, I. Józsefet követte a német-római császári trónon.

(188), (322), (435), (513) **Daniel Polixena** (1720–1775): Daniel István (†1774) és Pekri Polixéna lánya. Anyja korai halála után hallerkői gróf Haller Jánosné harmadik felesége, Daniel Zsófia (†1783) vette magához. Latin és görög műveltsége, nyelvismerete kiemelkedő a korban. Többek között vallásos tárgyú munkák fordításával, valamint magyar verseléssel foglalkozott. 1742-ben feleségül ment Wesselényi Istvánhoz, kinek zsidói birtokán telepedtek le. Házasságukból tizenkét gyermek született. (Életről bővebben: DANIEL 1896, 290–294.)

(188), (322), (435), (513) **a’ mi Miklósunk’ atyját / első Miklós**: id. Wesselényi Miklós. (Zsidó, 1750 – Zsidó, 1809): W. István (†1758) és Dániel Polixéna fia. Zsidói nagybirtokos, az 1790-es évektől Kazinczy levelező partnere, kufsteini börtönévei után egyik pártfogója. Míg az 1800-as évek elején Festetics György és Széchényi Ferenc is óvakodott attól, hogy ápolja kapcsolatát Kazinczyval, Wesselényi levélben biztosította barátságáról: „Ne gondolja az Úr, Barátom Uram, hogy rédm is elragadott volna az új betegség, melly meg szokott némely embereket környékezní, midőn az Úrral találkoznék, és azért nem feleltem volna mind eddig. Koránt sem: hanem rész szerint a Báró Brukkenthal Úr válaszára várakoztam, rész szerint pedig a környül állásaim még eddig meg nem engedték.” (Wesselényi Miklós, Kazinczynak, Zsidó, 1802. ápr. 15., KazLev, II. köt., 518. lev.) 1805-ben vendégül látta zsidói birtokán és támogatásával jelent meg Kazinczy fordításainak 4. kötete, melyet Kazinczy a zsidói bárónak ajánlott. 1805-ben Kazinczyt vendégül látta zsidói birtokán. (Erről bővebben: KAZINCZY 2009, 211–213.)

(322), (435), (514) **Ez ... Kapitány**: id. Wesselényi Miklós (†1809) 1772–1778 között szolgált huszárkapitánként.

- (188), (322), (435), (514) **Haller János** (†1790 körül): Gróf Haller György és Csáky Borbála egyetlen fia. Wesselényi Miklós zsidói birtokszomszédja. Wesselényi ellene vezette az ún. gorbói csatát 1790-ben. Felesége: Nemes Zsuzsánna (†1820). (KÓVÁRI 1901, 215.)
- (188), (322), (435), (514) **I. Ferenc**, Lotharingiai (1708–1765): német-római császár, Mária Terézia férje.
- (188), (322), (435), (514) **Kaunitz Domonkos**: Kaunitz, Wenzel Anton (†1794): osztrák államkancellár (1753–1792) fia.
- (323) *grösser, aber auch Minuskel* (ném.): nagyobb [betűvel] vagy ide is minuszkuła.
- (323) *wie oben* (ném.): mint fent.
- (323) *leere Zeile* (ném.): üres sor.
- (322), (435), (514) **Gróf Mikó**: minden bizonnyal az egyik legrégebbi székely eredetű család egyik tagjáról van szó. A család a XVIII. században nyert grófi címet és házasság révén rokoni kapcsolatokban állt a Wesselényi családdal is.
- (189) **Wesselényi Istvánné**: Daniel Polixéna. L. feljebb.
- (189) **Daniel István** (1724–1788): Id. Daniel István és Pekri Polixéna fia. 1751-től cs. kir. kamarás, 1775-től udvarhelyszéki főkirálybíró, 1783-tól 1786-ig főkormánymentő tanácsos, 1786-tól belső titkos tanácsos. Első feleségét, Bánffy Ágneszt (†1754), gróf Bánffy György gubernátor unokáját 1750-ben vette feleségül. Második felesége 1779-től Mikes Anna. (Életről bővebben: DANIEL 1896, 273–287.)
- (189), (323), (436) *courbettoló* (fr.): hajlongó, hajbókoló.
- (324), (435), (514) **1822. Februáriusában [...] Széchenyi Istvánnal, 's onnan hozta ki magával Cátót**: Wesselényi Miklós és Széchenyi István 1822. áprilisában érkezett meg Angliába. Wesselényi feljegyzése Cátóról: „Megvevém Catót 200 sovereignért (200 guinea). Azt hiszem, nagyon olcsón vettem, nem kaphattam volna jobb mént ménesemnek és erdélyi kancáinknak. Feje gyönyörű, egy arabs lóhoz hasonlító; jó és nem túl vastag nyak, nagyszerű mar, a legrövidebb lábak s legerősebb csontok, mit valaha telivérnél látték. Legjobb s bámulatra legméltóbb részei háta és keresztcsontja. Kétségtelenül a legjobb eddig vásárolt lovaink között.” (1822. aug. 1.) (SZÉCHENYI–WESSELÉNYI 2004, 210.)
- (514) **South-Down**: Wesselényi Hampton Courtban 1822. május 20-án vásárolta meg a csikót 50 guinea-ért. (SZÉCHENYI–WESSELÉNYI 2004, 184.)
- (324) **General Studbook**: James Weatherby által összeállított első méneskönyv, amely az Angol Királyság törzskönyvezett lovait sorolta fel. A munka lezárása után csak az a ló minősülhetett angol telivérnek, amelynek leszármazottja szerepelt a méneskönyvben. (*Introduction to a General Stud Book*, 1791.; *The General Stud Book, containing pedigrees of races horses*, I. köt., 1793.; II. köt., 1822, III. köt., 1827; IV. köt., 1836; V. köt., 1845; VI. köt., 1849.)
- (189), (435) **özvegy Báróné / Referendárius Csereynek Heléna leánya**: Cserey Heléna (1754–1831): Id. Cserey Farkas lánya, ifj. Cserey Farkas testvére.
- (189) **Három eszt. előtt, a' midőn Pataki nekem e' jegyzést küldötte**: bővebb adatokat nem találtunk.
- (189) *perpendicularis linea* (lat.): függőleges vonal.
- (190), (323), (436) **Károli / Károlyi József** (Bécs, 1768 – Bécs, 1803): Békés, majd Szatmár vármegye főispánja. Nagykárolyban 1794. július 7-én iktatták be Szatmár megye főispáni székébe. Itt találkozott Kazinczy Wesselényivel és itt ismerkedett meg Szentmarjayval, mivel a beiktatás az északkeleti megyék uralkodóellenes arisztokráciájának találkozója is volt egyben. (A találkóról bővebben: BENDA 1957, 1057 és FRIED 1997, 161.)
- (190) **W.**: id. Wesselényi Miklós. L. feljebb.
- (190), (324), (436) **Salamon Király / Salamon idejéig**: Dávid és Betsabé fia, a 12 törzsből egyesített Izrael utolsó királya.
- (436) *courteand* (fr.): előzékenység, szívélyesség, itt: ajándék.
- (324), (435), (514) **Cátó**: A lóról bővebb információt az egyik kéziratban maradt variánsában találtunk, amely a General Studbook alapján részletezi a ló családfáját: „Miklós, a' Miklós' fíja 1822. ment-ki Londonba és Párizsba, 's <onnan haza> Angliából hozza egy CÁTÓ nevezetű, sötétbarna 15 marok és 3 hüvelyk magasságú mént. Szül. 1809. Lord Stawelnél (General Studbook II. K.

133. l.) *Atyja Sancho, anyja Gipsy. Gipsynek atyja Trumpator, ennek Conductor, 's ez unokája volt Matchimnak, Cadenak másod-unokája. Cade Godolphin arabsz atyától származott (I. K. 169. l.) Gipsy anyja <volt> Herodtól <szül.> és Snap leányától való, ki Childersnek volt unokája (II. K. 342. l.) Sancho' atyja Don Quixot; ennek High-flyer volt az anyja (I. K. 155. l.) Don Quixot Chaunters' fija volt, 's Eclips' unokája. (I. K. 86. l.)*" (OSZK Hung. Quart. 4053, 144c.) (190), (325), (436), (514) *lovak*: Kazinczy eredetileg az *Ansichten von Siebenbürgen* című műből is akart közölni egyes részleteket: „Ide tészem-le a' mit az *Ansichten von Siebenbürgen*' Írója a' 62–69 lapokon mond az Erdélyi lovak és méneseik felől. Az Erdélyi lovak' igazi honja a' Csyk, a' Székely-földnek hegyes völgyes része, 's Erdélynek legterméketlenebb tartománya. De azt a' fajt ritkán találhatni már a' maga" [a szöveg itt megszakad] (OSZK Quart. Hung. 4053, 144b.).

58. jegyzetmező (Utolsó napok, id. Wesselényi Miklós élete)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], [XXXVII. Levél, Zsibó, Aug. 31dikén. – Harminczkilenczedik Levél, Hadad, Septemb. 5dikén.] (191–196, 196–205)
26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., IV., XXIV–XXXV. levél (250, 325–330)
27. [Pályám emlékezete] Hetedik könyv. 1816., Tizeneggyedik Szak, 103–104. szakasz (436–437)
28. [Utazások] Erdélybe. 1816., L–LI. levél (514–517)

(191), (325), (437), (514) *Zsibó*: R, Szilágy m., ma: Jibou.

(191), (514) *Dees* (Dés) Kolozsvártól északkeletre, a Kis-Szamos és a Nagy-Szamos összefolyásánál fekvő falu. R, Kolozs m., ma: Dej.

(191) *Rákóczy' begyét Turbucznál*: II. Rákóczi Ferenc csapatai 1705. nov. 11-én szenvedtek vereséget a tihói bérceen, a turbucai hegyek alatt.

(191) *Karika*: R, Szilágy m., ma: Creaca. A XVII. századtól a Wesselényi család birtoka.

(191) *Zilaj*: R, Szilágy m., ma: Zalău.

(191) *Kraszna*: R, Szilágy m., ma: Crasna.

(192) *kértem Wesselényit* (ifj. Wesselényi Miklós) (Zsibó, 1796 – Budapest, 1850): Id. Wesselényi Miklós (†1809) és Cserey Heléna fia. Zsibói birtokos, a reformkori főrendház tagja, az ellenzék vezére.

(192) *atyjának sírhelyéhez*: id. Wesselényi Miklós sírhelyéhez. Id. Wesselényi Miklós (Zsibó, 1750 – Zsibó, 1809): zsibói nagybirtokos, 1772–1778 között huszárcapitány, 1791-től az erdélyi országgyűlés ellenzéki vezetője. 1798-tól színügyi mecénás, 1804-től Közép-Szolnoki főispáni helytartó.

(192) *Pataki Mózes* (1786–1815): író, házi tanító. 1809-től haláláig Wesselényi Miklós nevelője.

(192), (250) *Carlos és Posa / Karlósz és Póza*: Török Sophie Schiller *Don Carlos*ából kölcsönzött nevet Wesselényinek és tanítójának. A dráma főszereplői: Carlos herceg, II. Fülöp spanyol király fia és barátja, Posa márkai máltai lovag. A látogatás részletes ismertetése: Kazinczy Helmezy Mihálynak, Széphalom, 1814. nov. 9., KazLev, XII. köt., 2763. lev.

(192) *Tézte*: tegezte.

(192), (250) *bírt küldé / elhala*: „Póza elesett. Nincs többé. Ma esti 6 óra tájban holt meg. – Ne kívánj többet, hogy írjak, a' könnyek elöntik szememet. Temetése 28dikán leszen. Patakym nincs többé!” (Döbrentei Gábor Kazinczynak, Kolozsvár, 1815. jan. 25., KazLev, XII. köt., 2841. lev.)

(250) *Öreg' ágya körül eltöltött*: id. Wesselényi Miklós (1750–1809).

(250) *koporsót Erdélynek első emberei vitték a' szekérhez*: Patakit Kenderessy Mihály az erdélyi kormányzóval való, belső titkos tanácsosa, több jeles magyar mecénása, Wesselényi József báró, Cserey Farkas, császári, királyi kamarás, őrnagy, botanikus, író és gróf Bethlen Sándor maroszséki főispán kísérte utolsó útjára. Döbrentei Gábor Kazinczynak, Kolozsvár, 1815. febr. 21. KazLev, XII. köt., 2866. lev.

(250) *misantrópia* (gör.): embergyűlölet.

- (192) **Báróné** (Cserey Heléna, nagyajtai) (1754–1831): Id. Cserey Farkas lánya, 1777-től Wesselényi Miklós felesége.
- (192) **közel az obeliszkhez**: A Wesselényi emlékére emelt kőről: kő.
- (192), (325), (435), (514) **Kornis Mihály** (Dés, 1796 – Héderfája, 1835): Kornis Ignác (†1819) és Teleki Anna fia.
- (192), (436) **tanítványának / testvér öccse**: Kornis Károly Ignác (Szentbenedek, 1797 – Buda, 1868): Kornis Ignác (†1819) és Teleki Anna fia.
- (192), (325), (436), (514) **Buczy**: Buczy Emil (Kolozsvár, 1782 – Kolozsvár, 1839): költő, piarista pap, gyulafehérvári kanonok, Döbrentei Gáborral az *Erdélyi Múzeum* egyik alapítója, szerkesztője.
- (193) **Scribe tui [...] bonumque**: „[...] írd nyájadhoz, s bidd el, jó s igaz ember.” HORATIUS, *Epistolák*, 1. 9. A verset ford. MURAKÖZY Gyula. (BORZSÁK–DEVCSERI/HORATIUS 1961, 513.)
- (325), (435), (514) **Szent-Benedek** (Szentbenedek, Nyárádszentbenedek): R, Kolozs megye, ma: Murgesti.
- (325), (514) **Teleki Károly**: széki gróf. 1777-től tartományi kancellár, 1782-től a rendek elnöke, 1783-ban Erdély kincstárnoka, a Szent István rend középkeresztése.
- (325), (514) **Teleki Károly leánya** (Gróf Kornis Ignácné Teleki Anna) (1796–1818): Gróf Teleki Károly kincstárnok és Haller Júlia lánya. Kornis Ignác (†1819) felesége. Kornis Mihály és Kornis Károly Ignác anyja.
- (193), (326), (514) **atyja**: Wesselényi István (1708–1758): W. István (†1734) és losonci gróf Bánffy Kata fia. Kapitány, majd a kolozsvári ref. egyházkerület és ref. iskola főfelügyelője. 1742-ben vette feleségül vargasi báró Dániel Polixenát, akitől tizenkét gyermeke maradt.
- (325) **Omnia adsentiri [...] uberrimus**: Eredeti idézet: „omnia adsentari is quaestu’ nunc est multo uberrimus” – „Mindenben egyetértetek. S ez fizet.” Publius TERENTIUS Afer, *Eunuchok*, II. felvonás, 3. jel., 286. sor. (KIS/TERENTIUS 1895, 220.)
- (325) **Rembrandt** (1606–1669): A németalföldi festészet meghatározó festője. Arcképei a fényhatásoknak és a részletes kidolgozásnak köszönhetően erőteljesen plasztikusak.
- (193), (326) **Istvánnak, [...]**: Wesselényi István (†1734): Wesselényi Pál és Béli Zsuzsa fia. 1710-től kolozsi főispán, majd 1716-tól országos elnök. Felesége: **Bánffy Kata**.
- (193) **legelső Gubernátor Gróf Bánffy György** (1660–1708): 1681-től Doboka, 1687-től Fehér megye főispánja, 1687–1690 között tanácsúr. 1696-ban grófi rangra emelkedett. 1693-tól haláláig Erdély gubernátora.
- (193), (326), (514) **Daniel Polyxena** (1720–1775): Daniel István (†1774) és **Pekri Polixéna** lánya, anyja korai halála után nagynénje, Haller Jánosné Daniel Zsófia (†1783) nevelte. 1742-től Wesselényi István (†1758) felesége. Házasságukból tizenkét gyermek született, kik közül öten éltek meg a felnőttkort (Kemény Simonné Wesselényi Polyxéna, Bánffy Györgyné W. Zsuzsanna, Teleki Ádámné Wesselényi Mária, Wesselényi Anna, id. Wesselényi Miklós). Korának egyik legműveltebb asszonya. Alakját Bod Péter örökítette meg Loránffy Zsuzsa, Petrőczy Kata és Bethlen Kata mellett *Magyar Athenas* című művében (Szeben, 1766). (Életéről bővebben: DANIEL 1896, 290–294.)
- (193), (326) **Istvánnak** (Daniel István) (1684–1774): főkirálybíró, kapitány. A Rákóczi-szabadságharc idején a császáriak, majd a kurucok oldalán harcolt. Miután részt vett a szatmári béke kidolgozásában, az uralkodótól kegyelmet kapott és bárói rangot nyert. 1746-tól haláláig Udvarhelyszék főkirálybírája, a nagyenyedi és székelyudvarhelyi kollégiumok főgondnoka.
- (193), (326), (515) **Historicus Cornides / Cornides Daniel** (1732–1787): 1784-től haláláig a pesti egyetem tanára és az Egyetemi Könyvtár őre. A magyar történelmi források jeles kutatója és gyűjtője.
- (193), (326) **Deáki Pál** (Deáki Filep Pál) (?–1799): kolozsvári református lelkész, Deáki Filep Sámuel testvére.
- (193) **Martiális tűz** (lat., magy.): harcias tűz.
- (194) **flautraver** (ném.): harántfuvola.
- (194) **escadron** (fr.): lovasszázad.
- (326) **svadron** (ném.): lovasszázad.

- (194), (326) *József Császárnak / II. József* (Bécs, 1741 – Bécs, 1790): osztrák herceg, 1765-től német-római császár, 1780-tól 1790-ig magyar és cseh király.
- (194), (326), (515) *Referendárius Csereinek*: id. Cserey Farkas (1719–1782): Cserey János és László Erzsébet fia. Udvari referendárius és tanácsos.
- (194), (326), (515) *Cserei Farkasnak [...] leányát / Heléna lánya*: Cserey Heléna, nagyjaitai (1754–1831): Id. Cserey Farkas lánya, ifj. Cserey F. testvére. 1777-től Wesselényi Miklós felesége. Kazinczy első lányának, Iphigenia keresztanyja.
- (194), (327), (515) *Gorbó* (Csáki gorbó): R, Szilágy m., ma: Gárbou.
- (327) *triumphus* (lat.): diadalmenet.
- (195) *Turbucza* (Turbuca) R, Szilágy m., ma: Turbuc. A XVI. századtól Hadad várának birtoka.
- (195) *Oculáns* (fr.): A francia coulant, illedelmes, udvarias jelentésű szó fosztóképzős alakja. Jelentése: nem illedelmes, ellenszegülő.
- (195) *Faustrecht* (ném.): ököljog.
- (195), (327), (516) *Kemény Farkas* (1741–1805): Kemény László és Teleki Zsuzsanna fia, országos elnök, a királyi tábla ülnöke, guberniumi tanácsos. Felesége: gróf Kornis Mária.
- (195) *H. [...] W.*: Haller János és Wesselényi Miklós.
- (195), (327), (515) *néki ment Gorbónak / ment elégtételt venni / badát Gorbóra*: id. Wesselényi 1781. okt. 16-án szólította fegyverbe 600 emberét, mivel Haller János nem adta vissza a főúr megszökött lovászát. Haller a kormányhatóságoknál keresett magának védelmet, és évekig folyó pereskedés vette kezdetét. Bár tűzharcra nem került sor, Haller megtámadásáért Wesselényit az erdélyi királyi tábla háromévi fogságra és bírságra ítélte. A fellebbezés után a Gubernium, majd a legfelsőbb bírói szerv, a Kancellária vette át Wesselényi ügyét. A Gubernium egyévi várfogságán és bírságán a Kancellária súlyosbított, kétévi várfogságot szabott ki Wesselényire. II. József személyes döntése azonban ezt a kiszabott ítéletet is felülírta. Ezzel akart példát statuálni, hogy a felvilágosult abszolutizmus törvényei még a legrangosabbakra is vonatkoznak. Úgy döntött, hogy Wesselényi addig marad fogságban, míg „meg nem szelídül”. A báró azonban minden eszközzel akadályozta az ítélet végrehajtását, elvonult zsisbói házából, fegyveresen kergette szét az ellene küldött csapatokat, majd bujdosni kezdett a császáriak elől. 1785 februárjában azonban a Szeben felé tartó bárót Dátoson elfogták, majd börtönbe vetették. 1789 végén szabadult Kufsteinből. Fogsága idején családja újra és újra megpróbálta kiszabadítani, de II. József rendre elutasította a kéréseket. Eközben Wesselényit hazájában az abszolutizmus áldozataként kezdték el tisztelni és hazatérve a politikai elit vezetőjeként tekintettek rá. Az 1790-es országgyűlésen főrangja révén már regalistaként (királyi hivatalnokként) jelent meg.
- (195), (327), (516) *Kufstein nevezetett-ki / Tyrolisívá változtatott*: Wesselényit hűtlenség miatt ítélték fej- és jószágvesztésre Werbőczy *Hármas Könyve* (I. rész, 16. cím) alapján. A császár a halálbüntetést azonban a várható megjavulásáig tartó várfogságra változtatta meg (KARDOS 1905).
- (195), (327), (516) *Radnót*: R, Maros m., ma: Iernut.
- (195), (327), (516) *Savoyi Dragonosoknak egy századja / Savoyi [...] Dragonosakinak*: Miután báró Bruckenthal Sámuel értesült, hogy Wesselényi Dátoson lakó rokonánál, báró Dániel Istvánnál bujdosik, Mosch kapitányt, 24 dragonyost és 2 káplárt rendelt ki Wesselényi elfogatására, akit Gorbó megostromlása után négy évvel 1785. febr. 2-án tartóztattak le.
- (327) *Savoyi Herczeg Eugénius*: Szavoyai Jenő (Párizs, 1663 – Bécs, 1763): német-római császári hadvezér, a Habsburg Birodalom legjelesebb hadvezére.
- (195) *eggy kis leányával*: Wesselényi Susánna (Zsibó 1783. március 2. – Zsibó 1785. május 20.): Id. Wesselényi Miklós és Cserey Heléna gyermeke.
- (195) *szülé Pál fiját*: Wesselényi Pál (Zsibó 1785. március 16. – Zsibó 1785. május 4.): Id. Wesselényi Miklós és Cserey Heléna gyermeke.
- (195) *Montesquieu* (1689–1755): francia író, filozófus.
- (195) *Bánffy György* (1739–1805): ezredes, Kraszna megye főispáni helyettese. Felesége: Wesselényi Zsuzsa, az id. Wesselényi Miklós nővére volt.

- (195), (328), (516) *Ulysszesre az eb / az eb a hazatért Ulysszra*: Utalás Homérosz Odüsszeia című eposzára. Az álruhában hazatérő főhőst elsőként öreg kutyája, Argosz ismerte fel (HOMÉROSZ, *Odüsszeia*, XVII. ének, 301–302. sor).
- (195) *Bánffy György* (Piski, 1746 – Kolozsvár, 1822): 1787-től haláláig Erdély kormányzója.
- (196), (328), (516) *Haller János* (†1790 körül): Gróf Haller György és Csáky Borbála egyetlen fia. Wesselényi ellene vezette az ún. gorbói csatát. Felesége Nemes Zsuzsánna (†1820).
- (329) *Arthurig 's az ő kerek-asztaláig*: a brit krónikások Artúr-mondakörében megénekelt V. századi legendás uralkodó. Bajtársai az egyenlőséget szimbolizáló kerekasztal-lovagjaiként váltak ismertté.
- (200), (329) *Oberster Barcsay* (ném.): ezredes Barcsay.
- (329) *Franklin*: Benjamin Franklin (Boston, 1706 – Philadelphia, 1790): demokrata politikus, író, filozófus, feltaláló, az utolsó polihisztorok egyike. Wesselényi a mondást valószínűleg az 1796-ban megjelent Franklin-autobiográfiából ismerte: *Der Weg zum Glück, oder, Das leben von Dr. Benj. Franklin beschreiben von ihm selbst*, Ephrata, 1796. (Eredeti kiadása: B. Franklin, *Autobiography*, London, 1793.)
- (329) *porphyrogenitusz* (gör.): az uralkodók eredetileg vörös-lilás színű építőanyagával, a porphyronnal (porfír) összefüggő szó. Jelentése: teljesen porfírral borított helységben született, „bíborban született”.
- (196) *Erdélyi Magyar Játzó Társaság*: bővebben 23. jegyzetmező.
- (196) *Patkó Kocs János* (1771–1842): színész, rendező, 1794–1808 között kisebb megszakításokkal a kolozsvári színház igazgatója.
- (196) 1794. *Dieta 55 Ülésben*: 1794. november 12-én megnyílt erdélyi országgyűlésen Wesselényi a magyar színjátszás ügyéért szólalt fel: „*Tekintetes Statusok! Midőn valamely nemzet magának halhatatlanságot és a pallérozott népek között helyt akar szerezni, nyelvének művelésére fordította legalább is igyekezeit; a mely nemzetek ezt elműllették, nyelvek feledékenységre menvén, vagy egy műveltebb nyelv által elnyomatván, lételeket szapora lépéssel elvesztették. A játékszín legjobb iskolája a nyelv-művelésnek, s a mi több, gyönyörködtetve jobbitja az erkölcsöt, fenntartja a nemzeti caractert, melyek első oszlopai a társaságnak. Segítsük tehát a játékszínt! mely némely szegény ifjak iparkodásai és bizonyos bazaarfiak segedelme által folydogál ugyan, de ha hathatósabban elő nem mozdíttatik, az eloszláshoz közel vagyon.*” (Idézi: ENYEDI 1983, 16.)
- (196) *entreprenőrség* (fr.): vállalkozás.
- (196) *kormányzását [...] vevék által*: Wesselényi az erdélyi színjátszás ügyét 1795. márc. 20-án az országgyűlés 55. ülésén is felkarolta és indítványozta a színjátszás állandósítását (FERENCZI 1897, 95). Az előterjesztést követően az országgyűlés megválasztotta az első „theátrális directiót”, melynek tagjai: *Wesselényi, ifj. Bethlen Farkas és Fricsi Fekete Ferenc*. 1797-ben Wesselényi a színtársulat vezetését teljes egészében átvette és kifizette a társulat adósságait. Új szabályzatban fektette le a színészek kötelezettségeit. A kőszínház megnyitásáig Wesselényi a kolozsvári színtársulatot többször szerződtette Debrecenbe és Nagyváradra, hogy a színészeknek megélhetést biztosítson. Haláláig igazgatta és anyagilag támogatta a színjátszást.
- (196) *Teleki Lajos* (1745? – 1815): gróf Teleki Lajos és bethleni Bethlen Kata fia. 1794-től Teleki Ferenc mellett a kolozsvári színházi bizottság tagja. 1795–1797 között ő vezette leginkább a társulat ügyeit.
- (196) *végre az annyira eladósodott*: A kolozsvári játékszín eladósodása összefüggött azzal, hogy 1795 után nem hívtak össze újabb országgyűlést Erdélyben, így az 1795-ös országgyűlésen kinevezett színházi bizottságnak nem kellett senkinek elszámolnia. A társaság feletti szoros felügyelést az is nehezítette, hogy a bizottság tagjai közül csak Fekete Ferenc élt Kolozsváron. 1795 után a színházi bizottság tagjai ideiglenes helyetteseket neveztek ki maguk helyett. Id. Wesselényi Miklós K. Boér Sándor író és Deáky Filep Sámuel guberniumi fogalmazót, ifj. Bethlen Farkas pedig Kanyó László gyámügyi fogalmazót bízta meg a gyakorlati teendők intézésével. 1797-re a színház alig tudta magát fenntartani.
- (197) *Ernyi Mihály* (1770–1820): 1792-től Kelemen László pest-budai társulatának tagja, ennek felbomlása után, 1796-tól Erdélyben folytatta színészi pályáját. A kolozsvári társulattal együtt Debrecenben, Nagyváradon és Szegeden játszott. 1799-től a társulat pénztárosi teendőit is el-

- látta. Egy ideig a kolozsvári társulat igazgatója, de 1806-ban szembekerült a Pesten játszó színésztársaival és Wesselényi visszarendelte Kolozsvárra. 1808-ban társulatával Marosvásárhelyen, majd Debrecenben szerepelt. 1810-ben tért vissza Kolozsvárra (ENYEDI 1983, 184).
- (197), (329), (516) *Nádorunk / József / Fő-Herczeg* (Joseph Anton Johann Baptist von Österreich / Habsburg József Antal) (Firenze, 1776 – Buda, 1847): 1795–1796 között Mo. helytartója, majd 1796-tól haláláig Mo. nádora.
- (197), (329), (517) *Nagy-Károly / Károly* (Nagykároly): R, Szatmár m., ma: Carei.
- (197) *Tökés Mihály*: helyesen: Tökés János. 1804–1806 között és 1809-től ifj. Wesselényi Miklós nevelője. A családdal kötött szerződésről, nevelői munkásságáról: SÁNDOR 1911.
- (197) *Pataki Mózes*: 1809-ben ő veszi át az ifj. Wesselényi nevelését.
- (198), (516) *Attila [...] Fessler után: Attila, a hunnosok királya*, Fessler nyomán fordította id. Wesselényi Miklós. Kézirata ismeretlen. Eredeti mű: FESSLER Ignác Aurél, *Attila, König der Hunnen* (Breslau, 1794). (A darabról bővebben: ENYEDI 1983, 28.)
- (198), (516) *Hippiás, és Hipparchus: Hypparchus és Hypiás vagyis a Megszabadult Attica*. A négyfelvonásos szomorújáték forrása ismeretlen, valószínűleg német színmű (GÁLOS 1938, 58 és ENYEDI 1983, 28).
- (198), (516) *Regulusz*: Említett mű: COLLIN, *Regulus*. Történeti szomorújáték öt felvonásban. Fordította id. WESSELÉNYI Miklós. Kiadta és bevezetéssel ellátta RÉCSEY Viktor (Győr, 1900). Collin öt felvonásos történelmi tragédiája az erkölcsnemesítés, a népoktatás jegyében Wesselényi fordításában került először magyar színpadra Marosvásárhelyen 1804. június 29-én: „A Reguluszt két énekesjáték közzé azért tettem, hogy faluról is az énekesjátékokért az emberek bégyülekezvén, innep is lévén a legnagyobb gyülekezet légyen jelen, midőn előadódik.” (ENYEDI 1983, 90.) Collin drámáját Metastasio 1740-ben született *L’Attilio Regolo* (*Attilius Regulus*) című műve ihlette (RÉCSEY 1901).
- (198), (516) *Collin*, Heinrich Joseph von (1771–1811): osztrák drámaíró, ismertebb művei közé tartozik a *Regulus*, amelyet Bécsben az udvari színház mutatott be először 1801. október 3-án.
- (198), (516) *eredeti Tragediája: Wesselényi Ferencz, a’ Nádor*: további adatokat nem találtunk. *Wesselényi Ferenc* 1655-től Mo. nádora, Habsburg-ellenes fölkelés vezetője.
- (198) *Fesslernek Arisztidje és Themistocles szerént: Aristides und Themistocles. Vom Verfasser des Marc. Aurels* (I–II, Berlin, 1792).
- (198), (516) *Hallerból lefordítá ezeket / Hallernek két Ódáját*: Albrecht von Haller (1708–1777): elsősorban a természettudományok terén kifejtett kutatásairól ismert tudós, filozófus, botanikus, költő. 1732-ben jelent meg *Versuch Schweizerischer Gedichte* című verseskötete, amelyből Wesselényi a következő darabokat fordította: *Ueber die Ehre* (A Becsületről), *Ueber Vernunft* (Gedanken über Vernunft, Aberglauben und Unglauben – Elmélkedés az Észről, a Vakságról és a Hitetlenségről), *Die Tugend* (Az Erény).
- (198) *Siehe das Ms.* (ném.): l. a manuscriptumot.
- (197), (329), (516) *1809. Martzius / 1809. megyéje’ sergének maga leve vezére*: Az 1808-as pozsonyi diéta után Wesselényi Miklós 1600 főnyi sereget szolgált fegyverbe megyéjében. Kazinczy verssel üdvözölte a nemesi ellenállás megszervezését és az ifjú Wesselényit: *Kazinczy Ferenc méltóságos báró Wesselényi Miklós Úrhoz, Miklósnak fiához, midőn tizenharmadik esztendejébe belépvén, a’ Közép-Szolnok Várm. felköltek között, mint kapitány-segédtsitzje az atyjának, szolgálni kezdett, ’s századját mart. 23d. 1809. Nagy-Károlyban Nádor-Ispán Ó. Cs. Kir. Fennsége előtt a’ fegyverben gyakorlotta* (Buda, 1809).
- (198) *Tholdi Sigmund* (Tholdy Zsigmond) (†1806): A nagyszalontai és feketebátori Tholdi család leszármazottja. Tholdi Ádám és Teleki Krisztina fia. Közép-Szolnok vármegye főispánja, cs. kir. kamarás. Felesége: Bánffy Ráchel.
- (198) *Kir. Perceptor* (lat.): királyi adószedő.
- (198) *Dicastérium* (lat.): igazságügyi, politikai, pénzügyi és hadügyi országos központi hatóság.
- (198) *propositio* (lat.): javaslat.
- (198) *Hatfaludi Ferencz* (Hatfaludy Ferenc): 1794-től Közép-Szolnok vármegye alispánja.
- (199) *Csedő László*: királyi kormányzó titkár, Barcsay Ábrahám egyik legjobb barátja.
- (200) *Siehe die folgende Seite bey dem Zeichen* (ném.): l. a következő oldalon.

- (201) *Fülöp János*: további adatokat nem találtunk.
- (329), (517) *Képe a' Neidl' rezén, Wagnernek pasztele után / Képe, Wagnernek pasztelje után*: A metszet megjelent: *KAZINCZY Ferencz' Munkái. Szép Literaturá, VII, Pest, 1815.*
- (330), (517) *Ott fene Cátó / Kéted e, bogy lelkünk*: Kazinczy Bárá Wesselényi Miklós (GERGYE/KAZINCZY 1998, 101) című görögös epigrammája 1810. jan. 22-én született Wesselényi Miklós halálának alkalmából. A vers keletkezéseinek körülményeiről, saját szándékáról legrésztetesebben Zabolai Kiss Sámuelnek számolt be (Kazinczy Z. Kiss Sámuelnek, Széphalom, 1810. márc. 28., KazLev, XXII. köt., 5506. 1695/a. lev.). A verset ifj. Wesselényi az apja emlékére állított kőre vésette.
- (330), (437), (517) *Bölöni-Farkas Sándor / Bölönyi-Farkas Sándor* (Bölön, 1795 – Kolozsvár, 1842): író, műfordító, művelődésszervező. 1810-től a kolozsvári unitárius kollégium tagja, majd joghallgató, 1816 őszétől Wesselényi Miklóssal együtt a marosvásárhelyi ítélőtáblán joggyakornokoskodott.
- (201) *Cserei Miklós*, nagyjait (1780 körül – 1844): kormányzéki tanácsos. 1809-től a királyi táblánál számszeletti bíró. 1815-től táblai ülnök. 1817-től Háromszék főkirálybírói helytartója. 1819-ben guberniumi tanácsos. 1826-ban nyugalmazták. Színházbarát, tudománykedvelő, az erdélyi színjátszás pártfogója.
- (201) *Hidalmás R*, Szilágy m., ma: Hida.
- (201) *Cserei Farkas* (ifj. Cserey Farkas) (Bécs, 1773 – Bécs, 1842): császári, királyi kamarás, őrnagy, botanikus, író. Elévülhetetlen érdemei vannak az erdélyi botanika fejlesztésében, ő javasolta először a kolozsvári füvészkert felállítását. A Nyelvmívelő Társaság tagja és pártfogója. Idősebb Cserey Farkas (1719–1782) fia. Kazinczy levelezőtársa és barátja. L. a jegyzetmezők előtt.
- (201) *acer platanoides* (lat.): korai juhar.
- (202) *rubrum* (acer rubrum) (lat.): juharfa.
- (202) *Kornis*: Kornis Mihály. L. feljebb.
- (202) *anyjának mellyképét*: Gróf Kornis Ignácné Teleki Anna (1796–1818): Gróf Teleki Károly kincstárnok és Haller Júlia lánya. Kornis Ignác (†1819) felesége. Kornis Mihály és Kornis Károly Ignác anyja.
- (202) *felőle Kolozsvári első leveleimben írtam*: „Eggy széplelkű, németül nem tudó Asszonyság. – Gróf Kornis Ignácné látni kívánta a' Gróf Török Lajoshoz írt Epistola' Iróját; ezt azért írom, bogy lássd bogy az Erdélyi Magyar Asszony jobb e' részben mint a' Magyar Országí” (Kazinczy Dessewffy Józsefhez, Andrásfalva, 1816. júl. 16., KazLev, XIV. köt., 3237. lev.)
- (202) Τηλυμων ἄσπερ (gör.): hősiesség.
- (202) *Dio Cassius XLII. Részére* (Kr. e. 150 k.–Kr. u. 230 k.): görög származású történetíró, a római szenátus tagja, konzul. 80 részből álló *Római történelem* című művében a város alapításától saját koráig örököltette meg Róma történelmét.
- (203) *kurtírozva van* (ang.): kurtírozott, azaz megcsontkított [lófarok]. Az angol lótenyésztésben elterjedt szokás, bizonyos fajtáknál pedig egyenesen követelmény volt a farokcsontkítás.
- (203) *Zsibó*: R, Szilágy m., ma: Jibou.
- (202) *képzeltetetlen veszteség*: 1815 folyamán a zsibói istálló lovait szőrféreg tizedelte.
- (203) *Háfiz* (1318–1389): a klasszikus perzsa költészet legnagyobb lírikusa. A felvilágosodás kedvelt költője.
- (203) *Az álom éjfélt után nem jöve szemeinkre*: A Zsibón töltött napokról Bölöni Farkas Sándor is beszámolt Szemere Pálnak. 1816. szept. 16-án írt levelében néhány Kazinczy által elhallgatott eseményt is megemlít. A levelében közöltek ismét felhívják arra a figyelmet, hogy a korban a személyes találkozásnak milyen meghatározó szerepe volt: „Kazinczy 30dik Aug. érkezett ide, s más nap Prof. Buczy Kornisal egy hétig mulattak itt. Leírhatatlan az a' milyen órákat együtt töltöttünk. egy Laubé-ba szent óráink voltak, nem egyszer ülök (sic!) keresztül az éjfélt beszélgetve. Kazinczy elbeszélte fogságát nekünk. Ő igen gyönyörködött a Zsibói szép lovakba könyvekbe, s kívált a Múzeum Napoleont elragadva nézte mégegyszer által. [...]” (Szemere-Tár VI. kötet, 1816, [Irodalmi levelezés, versek], 57. sorszám, 490).
- (203) *Buczy*: Buczy Emil. L. feljebb.

- (203) *Teleki Sámuel* (Gernyeszeg, 1739 – Bécs, 1822): gróf, erdélyi udvari kancellár, bibliofil.
- (203) *rása*: ruha alapanyag.
- (204) *harmadnappal látám Buczyt*: Kazinczy 1808. október 8-án találkozott először Buczyval (KAZINCZY 2009, 230).
- (330), (517) *Kornis és Buczy*: Kornis Mihály és Buczy Emil. L. feljebb.
- (330), (437), (517) *Wesselényi*: Ifj. Wesselényi Miklós. L. a jegyzetmezők előtt.
- (330), (437), (517) *Farkas*: Bölöni Farkas Sándor. L. feljebb.
- (330), (437), (517) *Nagy-Mon* (Nagymon): R, Szilágy m., ma: Naimon.
- (330), (437), (517) *Wesselényi József* (1769–1816): báró. Közép-Szolnok vármegye főispáni adminisztrátora.
- (330), (437), (517) *Hadad* R, Szilágy m., ma: Hodod. Mezőváros, a XVI. századtól a Wesselényi család birtoka.
- (437), (517) *Andrásfalva*: R, Hargita m., ma: Säcel.
- (437), (517) *Gáldtő*: R, Fehér m., Galtiu.
- (330), (437), (517) *B. Wesselényi Farkas* (?–1851): Id. *Wesselényi Farkas* (†1811) és Bethlen Júlia fia. 1770-től Közép-Szolnok megye főispánja. Zenekedvelő, Beethoven tisztelője, szoros barátság fűzte Polz Antalhoz, az 1819-ben alapított Kolozsvári Muzsikai Konzervatórium igazgatójához és Ruzitska György, Kolozsváron oktató zongoratanárhoz (LAKATOS 1939). Felesége: Bánffy Mária.
- (204) *Józsefnek, ’s Istvánnak*: Wesselényi József és Wesselényi István: W. Farkas (†1811) és Bethlen Júlia gyermekei, ifj. W. Farkas testvérei.
- (204), (330), (437), (517) *Caudélla*: Philippe Caudella (1771–1826): zeneszerző és művész. Pályafutását templomi orgonistaként kezdte Bécsben. Eszterházy Mihály zenetanára, majd Alexander Kurakin herceg, orosz nagykövet karmestere. 1814–1817 között ifj. Wesselényi Farkas muzsikusa Kolozsváron és Hadadon. (Életéről bővebben: LÁSZLÓ 1980, valamint PAPP 1983.)
- (204), (330), (437), (517) *Ménárd / Menard*: további adatokat nem találtunk.
- (204), (330), (437), (517) *Gluck*: Christoph Willibald Gluck (1714–1787): Kezdetben Bécsben, Milánóban és Londonban mutatta be műveit. 1774-től királyi és császári udvari zeneszerző.
- (330), (437), (517) *két Bach*: Johann Christoph és Johann Sebastian Bach. A XVII. század kiemelkedő zeneszerzői, a zeneművészet meghatározó alakjai.
- (204) *Bethőven*: Ludwig van Beethoven (1770–1827) az európai klasszicizmus egyik kiemelkedő zeneszerzője.
- (204) *Mozart*, Wolfgang Amadeus (1756–1791): osztrák származású zeneszerző, az európai klasszicizmus egyik kiemelkedő zeneszerzője.
- (204) *Toldalagi Józsefné, testvére a’ Bárónénak*: Bánffy Borbála: Wesselényi Farkasné Bánffy Mária testvére. 1816-tól Toldalagi József felesége, majd Nagy Györgyné. Első férje Gyulay István 1816. május 29-én halt meg.
- (205) *Báró Wesselényi Ferencz, ezen két itt lakó Uraknak testvére* (1772 k.–1793): Wesselényi Ferenc (†1770) és Rhédey Zsuzsanna fia, id. Wesselényi Farkas testvére.
- (205) *öcsém’ companiájában*: Kazinczy László (1763–1807): Kazinczy öccse. 1782-ben kezdte katonai pályáját, Wilhelm Wartensleben regimentjében szolgált. A francia–török háború után őrnagy. 1805-től a bihari nemesi felkelők ezredese. Élete: K. F., *Hazai Tudósítások*, II. félév, 22. sz., 176–179.
- (205) *ágyú-golyó elsodorta*: az esetet Kazinczy önéletírásában is jegyzi: KAZINCZY 2009, 176.
- (205) *Valenciennes*: a francia város, az osztrákok 1793-ban foglalták el.
- (205) *Wesselényi Farkas* (1744–1811): Wesselényi Ferenc (†1775) és Rhédey Zsuzsanna fia. Közép-Szolnok vármegye főispánja. Felesége: Bethlen Júlia (CSÁKY 2006, 228).
- (205) *Istvánnak a’ Praesidensnek*: Wesselényi István (1674–1734) valóságos belső kormányzó tanácsos, királyi táblai ülnök, Közép-Szolnok vármegye főispánja. Felesége: losonci Bánffy Katalin.
- (205) *Ferencz atyja*: Wesselényi Ferenc (1705–1775): Wesselényi István (†1734) és Bánffy Katalin fia. Közép-Szolnok megyei főispánja. Id. Wesselényi Farkas testvére. Felesége Rhédey Zsuzsanna.

- (205) *Non vixit male, [...] felfellit*: Horatius-parafrázis. Az eredeti verssorban *non* helyett *nec* áll. „*nem balul élt, aki feltűnés nélkül született-halt.*” HORATIUS, *Episztolák*, I. 17. A verset ford. MURAKÖZY Gyula. (BORZSÁK–DEVESERI/HORATIUS 1961, 531.)
- (205) *Rhédei Susána*: Rhédey Zsuzsanna (1716–1771): kisérdi grófné, Wesselényi Ferenc felesége.
- (330), (437), (517) *Pergolése*: Giovanni Battista Pergolesi (1710–1736): itáliai származású zeneszerző, orgonista, hegedűművész. 1732-től kamaramester Stigliano herceg nápolyi udvarában.
- (330) *Dessewffy József* (1771–1843): Kazinczy barátja, az *Erdélyi Levelek* címzettje. L. a jegyzetmezők előtt.
- (330), (437) *Nagy-Károly / Károly* (Nagykároly): R, Szatmár m., ma: Carei.

59. jegyzetmező (Hazafelé, Magyarországon)

25. [Kazinczynak Erdélyi Levelei], [Negyvenedik Levél, Nyír-Bátor, Sept. 7dikén. – Negyvenegyedek Levél, Széphalom, Octób. 13d.] (206–212)

- (206) *Szopor*: R, Szatmár m., ma: Supuru.
- (206) *Wesselényi Farkas* (?–1851): Id. Wesselényi Farkas (†1811) és Bethlen Júlia fia. 1770-től Közép-Szolnok megye főispánja.
- (206) *Károly / Nagy-Károly* (Nagykároly): R, Szatmár m., ma: Carei.
- (206) *Gencs*: R, Szatmár m., ma: Ghenci.
- (206) *W.*: ifj. Wesselényi Miklós. L. a jegyzetmezők előtt.
- (206) *Hadad*: R, Szilágy m., ma: Hodod. Mezőváros, a XVI. századtól a Wesselényi család birtoka.
- (206) *Lolott*: Gyulay Lotti. L. a jegyzetmezők előtt.
- (206) *Károlyi kastély*: A nagykárolyi kastélyt 1794-ben kezdte meg Károlyi József építtetni az uradalom régi, XV. századi kastélyának helyén.
- (207) *Rhus Coriaria* (lat.): ecetfa.
- (207) *Isaac Sámuel* (Izsák Sámuel): Szatmár megye követe, alispán.
- (207) *Beregszászi Pál* (Nagymuzsaly, 1758 – Beregszász-Végardó, 1828): Sárospatakon tanul, majd Erlangában és Göttingenben nyelvészeti és hittudományi tanulmányokat folytat. 1796-tól a sárospataki kollégium tanára, de katedráját csak 1798-ban foglalta el. Keleti nyelveket és teológiát tanított. 1800-tól a kollégium rektora, majd Kazinczy egyik fia, István mellett nevelő. 1801-ben a Göttingai Tudós Társaság tagjává választották. 1822-ben Pesten élt, majd élete utolsó éveit báró Perényi udvarában töltötte Beregszász-Végardón. Nyelvészként a nyelvújítás ellenzője volt.
- (207) *de vocabulorum [...] Magyarica*: BEREGSZÁSZI NAGY Pál, *Dissertatio philologica de vocabulorum derivatione ac formatione in lingua magyarica* (Pest, 1815). Az egyik legfontosabb nyelvújítást ellenző munka.
- (207) *ezer forintnál többel*: Szatmár vármegye Beregszászt megjutalmazta munkájáért. „*asztalomon találám az Ajtay Sámuel levelét, azon hírrel, hogy Szatbmár Vármegye Beregszászinak ezer forintnál többet gyűjtte jutalmúl azon hazafüi hűségéért, hogy a' Nyelvet annak gonosz rontóji ellen védelmezte. Nézzd barátom, mennyire megyen a' Vitkoviczhoz írt ártatlan Epistolán támadott bosszu. Legrendesebb az, hogy a' dolgot ott Subst. V. Ispán Isaak Sámuel vitte, ki nekem barátom. Veszekedni senkivel nem fogok, mert becsülöm magam 's bízom ügyemhez: az ugyan soha el nem akasztatik többé. De szükség, hogy ezek a' jó szívű de eléggé fel nem világosított emberek lássák mi rosszat tettek.*” (Kazinczy Berzsényi Dánielnek, Széphalom, 1815. dec. 29., KazLev., XIII. köt., 3084. lev.)
- (207) *B. Úr*: Beregszászi Nagy Pál. L. feljebb.
- (207) *1815. April. 19dikén*: Kultsár István ezen a napon ebédre hívta a nyelv kérdésében eltérő nézetű táborokat, hogy a nyelv megújítását más és más módon szorgalmazók bizonyos kérdésekben közelítsenek egymáshoz. A fehér asztal melletti beszélgetés után a két tábor ellentétei tovább mélyültek. Kazinczy ingerülten kirohant Beregszászi Nagy ellen, amiért a keleti nyelve-

ket kutató tudós úgy nyilatkozott a nyelvújítás kérdéseiben, hogy nem hallott Baróti Szabó Dávidról vagy Pápay Sámuelről. Az ominózus találkozó egyértelműen befolyásolta Kazinczy erdélyi útjának stratégiai lépéseit, jelentős szerepet játszott abban, hogy Kazinczy Erdélyben személyes jelenlétével biztosítsa a „nyelv barátainak” toborzását és indokoltabbá tette az elmélyültebb együttműködést az *Erdélyi Múzeum* körével.

(207) *Baróti Szabó Dávid* (Barót, 1739 – Virt, 1819): költő, jezsuita pap.

(207) *Pápay Sámuel* (Felsőörs, 1770 – Pápa, 1827): nyelvész, tanár, ügyvéd, Kazinczy nyelvújítási programjának ösztönzője.

(207) *existált* (lat.): itt: élt.

(207) *Abhandlung über die Aenlichkeit der hungarischen Sprache mit den Morgenländischen*: Beregszászi Nagy Pál munkája Lipcsében jelent meg 1796-ban. A magyar nyelvet a sémi, az indoeurópai és az altái nyelvekkel vetette össze, mellőzve az északi nyelveket. Munkájával elsősorban Sajnovics János nyelvészeti álláspontjait akarta cáfolni.

(207) *Károli Gáspár és Szenczi Molnár Albert Magyarsága*: Károlyi fordításában jelent meg az első magyar protestáns biblia (Vizsoly, 1590). Szenczi Molnár zsoltárfordító, szótárkészítő, nyelvész.

(207) *Usus* (lat.): használat, szokás.

(207) *Horátz*: Quintus Horatius Flaccus (Kr. e. 65–Kr. e. 8.) római költő.

(208) *proselytusok* (lat., gör.): térítő tevékenység.

(208) *S.*: további adatokat nem találtunk.

(208) *Ötvös Sándor*: további adatokat nem találtunk.

(208) *Ajtay Sámuel* (Nagyvárad, 1774 – Szatmárnémeti, 1881): jogász, Szatmár vármegye szolgabírája, műfordító. *Löhr' Világ Történetei* című említett művet (*A világ történetei a tereméstől fogva a legújabb időkig*, Löhr után németből fordítva, I–II, Pest, 1814) Kazinczy 1815-ben kapta Helmechzy Mihálytól: „*Kibeszélhetetlen gyönyörrel nézem én, mely hasznos, mely derék munkával ajándékozá meg Uram Öcsém a Nemzetet, s nem lelem nyugtot, míg ezt az örömet Uram Öcsémnek meg nem köszönöm.*” (Kazinczy Ajtay Sámuelnek, Széphalom, 1815. márc. 4., KazLev, XIII. köt., 2934. lev.)

(208) *Mándy Péter*: Szatmár vármegye aljegyzője, Kazinczy levelező partnere.

(208) *kedvetlen megtévedése által*: Szatmár vármegyében 1812-ben elterjedt az a hír, hogy Kazinczy paszkvillust készített a megye ellen (Kazinczy Rummy Károly Györgynek, 1812. márc. 4., KazLev, IX. köt., 2166. lev.).

(208) *Vitkovics Mihály* (1776–1829): ügyvéd, költő. Horvát István (1784–1846) és Szemere Pál (1785–1861) mellett Kazinczy pesti triászának tagja.

(208) *Cyryll és Metódíusz* (Cyrill és Method): A 800-as években élő bizánci szerzetesek, hittérítők, a bolgár és a morva keresztény misszió vezetői, a szláv nyelvű liturgia megteremtői.

(208) *Epistolát írtam Vitkovicshoz*: A hozzá írt episztola a nyelvújítási program jegyében született: *Poetai epistola Vitkovics Mihály barátomhoz, a budai görög püspökség consistóriumai físcálisához, azon felekezetből első, sőt mind eddig egyetlen trónkhoz* (Pest, 1811). (GERGYE/KAZINCZY 1998, 160–166 és 394–404). Az episztola mintája Horatius „*Ibam forte via sacra*” (*Éppen a szent úton sétáltam... – Szatírák* I. 9.) kezdetű satírája.

(208) *egy bohót teremtette velem*: A történet háttéréhez: „*Én a' Vitkovicshoz írt Epistolában egy bohót teremtettem, ki az én kedves hitem' sorsosainak, a' Kalvin János fíjainak, esztelenségeket pengesse, hogy csak Kalvinista tud magyarul; 's minthogy ezt a' bohót valahol kelle születni hagnom, még pedig Debreczen táján, – Szatmárban születtetém. Szatmárba így jutottam: Nevet kell-vén neki adnom, féltem, hogy ha Ferencznek, Jánosnak, Istvánnak mondom, valamelly Ferencz, vagy János vagy István magára veszi; szokatlan nevet kerestem, 's a' Máté tolta magát előmbbe, 's így az én bohóm Máté leve. A' Máté ismét emlékeztetett, 's hogy a' keresztnevét motiválva legyen, ezt adtam neki lakóul. – Kijöve Epistolám, 's egész Szatmár tűzbe jött. Egy egész sereg méne az Onkeledhez felpanaszlan, hogy Kazinczy az Ő Excja Vármegyéjén melly mocskot ejte.*” (Kazinczy Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1815. dec. 14., KazLev, XIII. köt., 3064.)

(209) *H. H. M. nevet*: Hőgyészi Hőgyész Márton. A Vitkovics-episztola tudatlan, újításokat elutasító fűzfapoétája.

- (209) *Horázt a' Fundi Város Bíróját [...] bolondnak mondja: „Fundit s Aufidius Luscus praetort vele vígan / otthagytuk, mosolyogva az esztelen és biu írnok / széntartó táján s bíbor csíkos tunicáján.”*, HORATIUS, *Szatírák*, I. 5. A verset ford. BEDE Anna. (BORZSÁK–DEVECSEI/HORATIUS 1961, 393.)
- (209) *Moliere eggy Limonizi születésű*: Argan, Moliere *Képzelt beteg* című vígjátékának főszereplője.
- (209) *Episztolával felelt Episztolámra*: Kazinczyhoz 1813 áprilisában jutott el Szatmár vármegye névtelenül közölt válasza: *Máté-Szalkai Hőgyész Máté válasza a' poetai episztolára, Költt Szathmár vármegyéből 1811-dik esztendőben, Nyomtatott Nagy Károlyban*. A választ Mándy Imre írta. Az episztola nyelvújítási szerepéről: BÍRÓ 2010, 489–493.
- (209) *Czirjék János és Mihály*: Czirjék Mihály (1753–1797), tanulmányait a sárospataki református kollégiumban végezte, majd 1775-től 1787-ig a bécsi nemesi testőrség tagjaként a székely huszároknál szolgált. 1788-tól főhadnagy. Bessenyei és Báróczi biztatására készítette el és jelentette meg *Érzékeny levelek, melyeket francziából magyarra fordított Cziriek Mihály magyar nemes testőr* (Bécs, 1785) című munkáját. Czirjék Jánosról további adatokat nem találtunk.
- (209) *Hanulik János* Krizosztom (1745–1816): Több középiskola poézis, szintaxis, retorika, illetve bölcsélet tanára. Piarista rendtag, latin nyelvű szerző, az ifj. Cserey Farkas nevelője és barátja. 1770-től tanított Nagykárolyban, 1800-tól a nagykárolyi gimnázium igazgatója. Haláláról: Kazinczy Ferenc, *Hazai 's Külföldi Tudósítások*, Nro. 51., 1816. dec. 25., 403.
- (209) *Cserei Farkas* ifj. Cserey Farkas, ifj. (Bécs, 1773 – Bécs, 1842/1846): császári, királyi kamarás, őrnagy, botanikus, író. Idősebb Cserey Farkas (1719–1782) fia. Kazinczy levelezőtársa és barátja. L. a jegyzetmezők előtt.
- (209) *Rector Endrődi* (Endrődy János) (Érd, 1756 – Kalocsa, 1824): piarista pap, tanár. 1787–1789 között Csáky János nevelője Kassán. A napóleoni háborúk idején 1793–1805 között tábori lelkész, majd Nagykárolyban piarista rendfőnök és a gimnázium igazgatója.
- (209) *Erdélyből érkező leveleim*: Kazinczy Puky László haláláról személyesen értesült Kassán (Kazinczy Gyulay Ferencznének, Széphalom, 1816. szept. 28., KazLev, XIV. köt., 3272. lev.). Sípos halálát Döbrentei közölte vele: Döbrentei Gábor, Kazinczynak, Dédács, 1816. szept. 17., KazLev, XIV. köt., 3266. lev.
- (209) *Puky László* (1753–1816): Abaúj vármegyei főszolgabíró, majd alispán. 1810-től helytartói tanácsos. A Nagy Lelkűség pesti páholy és a miskolci páholy tagja.
- (209) *Sípos Pál* (Nagyenyed, 1759 – Szászváros, 1816): költő, református lelkész, matematikus, tanár.
- (210) *pályámat megfutottam! ez vala utolsó szava*: Kazinczy panteonizációs gesztusához: „A' Tisztartó azt mondja, hogy este borlevest ett, azután azt mondta, ez az utolsó vacsorám, ezzel befordult, 's megholt. Semmi rendelést nem tett.” (Döbrentei Gábor Kazinczynak, Dédács, 1816. szept. 17., KazLev, XIV. köt., 3266. lev.)
- (210) *Spinoza* (1632–1677): portugál származású racionalista filozófus.
- (210) *Gyöngyösi Úr*: Gyöngyösi János (Kraszna, 1741 – Újtorda, 1818): református lelkész, alkalmi verselő, a leoninus legsikeresebb XIX. századi művelője.
- (210) *két levele által*: 1. Gyöngyösi János Kazinczynak, Újtorda, 1816. okt. 31., KazLev, XIV. köt., 3311. lev. 2. Gyöngyösi János Kazinczynak, Újtorda, 1816. dec. 15., XIV. köt., 3343. lev.
- (210) *Láttam már gyermekkoromban [...] kárhoztatnám előbbi bűnömet*: A Gyöngyösiről szóló rész az 1816. dec. 15-én írt levél (XIV. köt., 3343. lev.) szinte változatlan közlése.
- (211) *cadentia* (lat.): rím.
- (212) *Ratschky* (Joseph Franz von Ratschky) (1757–1810): osztrák költő. Rímes verselését Kazinczy példaértékűnek tekintette. Versegly *A baktai paraszt* című népies elbeszélésének hexameteres verselését kritizálva állította verselését követendő mintának (Kazinczy Rummy Károly Györgynek, 1808. nov. 8., KazLev, VI. köt., 1369. lev.).
- (212) *Alcaeuszi dal*: Alkaios (Kr. e. 620 k.–Kr. e. 580 k.) görög költő, könnyed hangvételű dalai a XIX. század kedvelt alkotásai.

60. jegyzetmező (A' Bévezetéshez)

26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI.,
Toldalékok II. (332–342)

- (332) *Puky Úr* (Puky László) (1753–1816): Abaúj vármegyei főszolgabíró.
 (332) *Maria Theresia* (1717–1780): magyar és cseh királynő.
 (332) *Sacrum Diploma Leopoldi*: I. Lipót császár hitlevele, amely Erdély belügyeinek rendezését szolgálta. A diplomát 1691. dec. 4-én adták ki.
 (332) *Vice-Ispán* (lat.): alispán, közigazgatási vezető.
 (332) *Regius Perceptor* (lat.): királyi adószedő.
 (332) *Cassa Domestica* (lat.): házi pénztár.
 (332) *Rectificator Commissarius* (lat.): adófelügyelő.
 (332) *rectifikál* (lat.): beszedi az adót.
 (332) *Dicalis Conscriptio* (lat.): adóösszeírás.
 (332) *Fő-Notárius* (lat.): főjegyző.
 (332) *Vice-Notárius* (lat.): aljegyző.
 (332) *Archivárius* (lat.): levéltáros.
 (332) *Protocollista* (lat.): jegyzőkönyvvezető, írnok.
 (332) *Scriba* (lat.): írnok.
 (333) *Ordinarii Assessores, in Sedibus Generali et Filiali* (lat.): a fő- és a fiúszékek kirendelt ülnökei.
 (333) *Fiscalis Procurator* (lat.): kincstári jogász.
 (333) *Pauperum Advocatus* (lat.): szegényeket képviselő ügyvéd.
 (333) *Viarum Inspector* (lat.): útbiztos.
 (333) *Vice-Inspector* (lat.): albiztos.
 (332) *Arendae Decimarum Perceptor* (lat.): tizedárendának az adószedője.
 (333) *Fiscus* (lat.): államkincstár.
 (333) *dézsma-kalangya* (kalangya) (szl.): gabonakereszt, szénarakás.
 (333) *Stationális Commissárius* (lat.): kormánybiztos.
 (333) *Silvarum Director* (lat.): erdőfelügyelő.
 (333) *Geometra* (lat.): földmérő.
 (333) *Chirurgus* (lat.): orvos.
 (333) *Carcerárius* (lat.): tömlőctartó, fogházőr.
 (333) *Districtus* (lat.): járás, közigazgatási kerület.
 (333) *Nationis Saxonicae Comes* (lat.): a szász nemzet grófja.
 (333) *Assessor* (lat.): ülnök, táblabíró.
 (333) *Guberniumi Consiliárius* (lat.): kormányszéki tanácsos.
 (333) *Gubernium' Praeses* (lat.): a Gubernium elnöke.
 (334) *Vice-Praeses* (lat.): alelnök.
 (334) *consanquimens* (fr.): vérrokon.
 (335) *praedicátum* (lat.): előnév.
 (334) *A' Teleki-ház*: A Teleki család genealógiáját Kazinczy Benkő művéből (Benkő (II) 1789, 412–418), illetve a *Néhai R. Sz. Birodalombéli Gróf Méltóságos Széki Teleki József úr sírhalma* (Pest, 1819) című műből meríti. A Teleki József halálára írt munkát gróf Teleki József ajánlotta figyelmébe (Gróf Teleki József Kazinczynak, h. és. é. n.) [Szirák, 1822. szept. körül – Sz. Á.].
 (335) *Quem non livor edax*: A XVIII. században ismertté vált sírfeliratot 1507-ben metszették a gyulafehérvári templom egyik márványtáblájába. Az epitáfium szerzőjét Bod Pétertől (*Hungarus Tymbaules*, h. n., 1764) kezdve Janus Pannoniusszal, majd Garázda Péterrel (1433 k.–1507) és Vitéz Jánossal azonosították. A későbbi kutatásoknak köszönhetően azonban bebizonyosodott, hogy a feliratot Megyericsi János (1470–1517) írta és állíttatta magának még életében (BARABÁS 1907). A feliratot közli: TELEKI 1819, 7–8. A sírfelirat történetéről: MIKÓ 1983.
 A vers műfordítását Tóth István fordításában, Imre Mihály közlése alapján tesszük közzé:

Ha nem emészt az Irígység, és más hírneve nem bánt,
nézd e nyugodt betűket a kőbe faragva e dalt:
hárman lettünk híres költők rokoni vérből,
merre a Dráva vize öntözi Pannoniát.
Első volt Janus, ki először hozta hazánkba
a gyönyörű Helikon zöld koszorús szüzeit.
Másik költő volt a Garázda család fia, Péter,
ki hazahozta utóbb a dalos Aoniát.
Végül is én, az utolsó költő rokoni nemből,
jöttem a Pieridák harmadik éke gyanánt.
Esztergom fala közt áll Péter sírköve; Jánost
főpapi székhelye: Pécs őrzi a sír fenekén.
Hogyha a sors úgy engedi, csontjaimat ide ássák;
Hogyha nem egyre megyen: bárhol is lesz a gödör.

Iratott az Úr 1507. esztendejében
a maga életének 37-ik évében.

Megenechen kolozsi főesperes
(A verset ford. TÓTH István. IMRE 1985.)

- (335) *Arco* (Archidiaconus Colosiensis) (lat.): kolozsi főispán.
 (335) *siehe S. 199. ganz unten* (ném.): l. lejjebb, a 199. oldalon.
 (335) *wie hier folgt, gehört zur Seite 198.* (ném.): ami itt következik, az a 198-as oldalhoz tartozik.
 (337) *Statuum praeses* (lat.): állami főhivatalnok.
 (337) *Exactorátus Praeses* (lat.): számvédség elnöke.
 (337) *Assessor* (lat.): ülnök.
 (338) *wie S. 201.* (ném.): wie Seite 201., mint a 201-es oldalon.
 (338) *Kir. Commissarius* (lat.): királyi megbízott, a vármegyéből alakult tíz közigazgatási kerület egyikének vezetője.
 (339) *Inspector-Curátora* (lat.): egy egyházi közösség megbízott világi gondnoka, aki tanulmányi, fegyelmi, illetve anyagi ügyekben döntött.
 (339) *József, a' II. szül. 1740. Augst. elsőjén:* Teleki József 1738-ban született Szirákon.
 (339) *Septemvir* (lat.): a Hétszemélyes Tábla bírása.
 (339) *Superintend. Fő-Curátora* (Superintendentia) (lat.): egyházkerület főgondnoka.
 (339) *Tudom. Gyűjt. 1823. Január. I. 87–105:* THAISZ András, *Gróf Széki Teleki László Életírása*, TudGyűjt, 1823/I, 87–106. Idézett rész: 88–89.
 (340) *Siehe S. 228.* (ném.): Siehe Seite 228., l. a 228. oldalt.
 (340) *Erd. Muzeum előtt:* DÖBRENTÉI Gábor, *Gróf Teleki József*, ErdMuz, 1818, 78–105.
 (340) *Sz. Leopold Rend' Commendátora* (fr.): Szent Leopold Rend' commendátora, azaz középkeresztese.
 (341) *Sur la foiblesse des esprits-forts:* Teleki József (1738–1796) *Essai sur la foiblesse des esprits-forts – Esszé az erős lelkek gyöngeségéről* című hitvédelmi munkája 1760-ban jelent meg Leidenben először, majd Amszterdamban adták ki újra 1762-ben.
 (342) *Pesti Synodus* (lat.): Pesti egyházi zsinat.
 (342) *Hymen* (Hümén / Hümenaios): a nász és házasságkötés istene a görög mitológiában.
 (342) *At genus inmortale [...] avorum:* „házi szerencsájuk túlél tenger sok időket, / áll, nem enyészve, nemük s az ükapja őket ki-ki tudja.” VERGILIUS, *Georgicon*, 4. könyv, 208–209. sor. Ford. Lakatos István (LAKATOS 1973, 103).

61. jegyzetmező

(Ulpia Trajána, Erdélynek püspökei, VII. Gróf Kemény Sámuel, VIII. A' Bethlen-ház.)

26. Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf Dessewffy Józsefhez MDCCCXVI., Ulpia Trajána – A' XIX. levélhez – Gróf Kemény Sámuel – A' Bethlen-ház (345–353)

- (345) *Ulpia Trajána*: A rész minden bizonnyal Cserey Miklós tudósítása miatt lett áthúzva: „Várbeljen két padimentom találtatott Musiv munkába etc. A hely Birtokossai Referend. Noptsa és Csebi-Nagy Klopotivai Pogány László etc. Hibás tudósítást vevél ez iránt – a hely csupán egyedül Referend. Noptsa Elek Uré, és ő fedeles építményt állítottat a felibe, és be zárva tartattya.” (Cserey Miklós Kazinczynak, Bécs, 1825. dec. 16., KazLev, XIX. köt., 4563. lev.)
- (346) *Mártonffy* (Mártonffy) *György* (1663–1721): erdélyi püspök. A teológiát a Pázmáneumban végezte. 1708-tól Nagyszombat plébánosa. 1713-tól erdélyi püspök.
- (346) *Antalffy* (Antalffy) *János* (1664–1728): A teológiát Nagyszombatban végezte, 1716-tól gyulafehérvári kanonok. 1724-től erdélyi püspök és báró.
- (346) *Sorger János*. Helyesen: Sorger Gergely (1665–1739): A teológiát a Pázmáneumban végezte. 1729-től erdélyi püspök és főkormányzói tanácsos, később valóságos belső titkos tanácsos.
- (346) *Klobusiczky Ferenc* (1707–1760): 1741-től erdélyi püspök. 1748-tól zágrábi püspök, 1751-től kalocsai érsek. Kalocsán papnevelő intézetet alapított. 1751-től a hétszemélyes tábla ülnöke.
- (346) *Sztojka Zsigmond* (1699–1770): Eredetileg görög keleti vallású, majd katolizált. 1729-től Kassa plébánosa, majd 1749-től erdélyi püspök, főkormányzói tanácsos és báró. 1759-ben lemondott és kisludasi birtokára vonult vissza.
- (346) *Batthyány József* (1727–1799): Batthyány Lajos nádor fia. A teológiát Nagyszombatban végezte. 1759-től erdélyi püspök, de egy év múlva áthelyezték a kalocsai érsekségre. 1776-tól esztergomi érsek. 1778-ban II. József türelmi, vagyonjogi rendelete, illetve a rendek eltörlése ellen tiltakozott. 1782-től bíboros.
- (346) *Bajtay József Antal* (1717–1773): A pesti piarista gimnáziumban kezdte tanulmányait, majd Szentgyörgyön, Nagykarolyban és Rómában tanult. 1749-től a Theresianum magyar nyelv és irodalom tanára, valamint II. József történelemtanára. 1760-tól erdélyi püspök és báró.
- (346) *Pius Manzanor* (1706–1774): A középiskola befejezése után belépett a paulánusok rendjébe. 1772-től erdélyi püspök.
- (346) *Congreg. Clericor. Regul. S Pauli* (Congragatio Clericorum Regularium S. Pauli Decollati – Szent Pál fiai szerzetesrend): Ők a barnabíták vagy más néven paulánusok. Nevüket Szt. Barnabás kolostorról kapták, ahová alapítójuk visszavonult. A klerikus rendet 1550-ben alapították, céljuk elsősorban az erkölcsös élet elősegítése és a vallásos szellemiség ápolása volt. A XVII. századtól ifjak nevelésével is foglalkoztak.
- (346) *Kolonics László* (1736–1817): 1760-tól váradi és alamóci kanonok, 1775-től erdélyi püspök. 1787-től kalocsai érsek.
- (346) *Batthyáni Ignác* (1741–1798): A Batthyáneum és a gyulafehérvári csillagászati torony alapítója. 1780-tól erdélyi püspök.
- (346) *Rudnay Sándor* (1760–1831): bíboros, hercegprímás-érsek. 1785-ben szentelték pappá. 1805-től esztergomi kanonok. 1809-től szenttamási prépost, udvari tanácsos és kancelláriai előadó. 1815-től erdélyi püspök.
- (346) *Szepesi Ignác* (1780–1838): 1820-tól erdélyi püspök és valóságos belső titkos tanácsos.
- (346) *Kemény Sámuel* (?–1817): 1786-tól Belső Szolnok és Doboka megye alispánja. 1790-től Torda megye főispánja. 1795-től főkormányzói tanácsos és cs. kir. kamarás. 1804-től gróf. 1816-tól országos elnök.
- (346) *grösser als das übrige* (ném.): nagyobb, mint a többi.
- (347) *Májor Cserei Farkas*: ifj. Cserey Farkas. L. a jegyzetmezők előtt.
- (347) *Kraszna*: R, Szilágy m., ma: Crasna.
- (347) *1817diki nagy éhségben*: az éhezés okairól L. a 22. jegyzetmező.
- (347) *nagy Szécsényi, 's a' nagy Szécsényi' fija*: Széchenyi István és Széchenyi Ferenc.

- (347) **Bánffy György** (Piski, 1746 – Kolozsvár, 1822): gróf, Brukenthal Sámuel követő erdélyi kormányzó. 1776-ban cs. és kir. tanácsos, majd Kolozs vármegye főispánja. 1777-ben az erdélyi kormányzóság tanácsosa. 1782-ben Erdély kincstartója, 1783-ban alkancellárja, 1787-től haláláig kormányzója.
- (347) **Kassai Minerva II. Füzetében lap 155:** Idézett levél: „Az Erdély’ Rendjei’ Elölülőjöknek Gróf Kemény Sámuel Excell. Hazafiúi nemes cselekedete, Felső Magyar Országi Minerva, 1825. április 155–157. A Bánffy Györgynek címzett 1825-ben kiadott levél a Kazinczy-hagyatékban is megtalálható: MTAKK K 608, 47a–48a.
- (347) **Abban Harasztosi jószágát [...] özvegyének, árvájiknak:** „Hogy ezen jószág tíz – az ellenség-gel való csatázás közben terhes sebből vett romlás miatt – élelme teljes megkeresésére alkalmatlan-ná tétetett – Insurgens nemes és Székely atyánkfiai, vagy a’ csata-piaczon elesteknek özvegyei ’s árvái között osztassék-ki egyenlő részekben.” (Az Erdély’ Rendjei’ Elölülőjöknek Gróf Kemény Sámuel Excell. Hazafiúi nemes cselekedete, Felső Magyar Országi Minerva, 1825, április 156. old.)
- (347) **Judicális Periódus** (lat.): törvénykezési időszak.
- (347) **Tabuláris Cancellista (az az Jurátus)** (lat.): ítélőtáblai joggyakornok.
- (347) **hitvесе:** Gróf Iktári Bethlen Katalin (?–1836): Kemény Sámuel felesége.
- (348) **A’ Bethlen-ház:** A Bethlen család genealógiáját Kazinczy Benkő József *Transylvania sive magnus...* című művéből emeli át szinte változtatás nélkül. A részletes genealógiát l. BENKŐ (II) 1778, 364–379.
- (350) **nagy szépsége miatt Absolonnak nevezte:** Dávidnak, Izrael második királyának fia. „Nem vala pedig az egész Izráelben olyan szép ember, aki annyira dicsértek volna, mint Absolon.” (2Sám, 14, 25)
- (350) **Zilay András [...] Benkő mind én vevénk bíreinket:** A Bethlen család genealógiáját kutatók Zilay Sebes András marosvásárhelyi vendégprofesszor, Bethlen László fölött tartott temetési beszédét tekintik kiindulópontjuknak (*Bethlen László fölött 1717. magyar oratio*). Zilay adatait Benkő József beépítette *Transylvania sive magnus...* című művébe. (BENKŐ (II) 1778, 364–379). (Erről bővebben: JAKAB 1882b.)
- (350) **Dr. Gyarmathy Urral:** „Dr. Gyarmathi Urhoz ma indúl levelem, mellyben a’ Bethlen familia’ hézagjainak kipótlását kérem.” (Kazinczy Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1818. júl. 2., KazLev, XVI. köt., 3622. lev.) A korai dátum is megerősíti, hogy az utolsó változatoknál Kazinczy visszatért eredeti szándékához, azokat a témákat dolgozta fel művében, amelyeket közvetlen hazaérkezése után is fontosnak tartott.
- (351) **b)_____ Lázár Györgyné:** A kihagyott helyen Benkőnél Judit szerepel. „Jud-itham, prius Georgii Lázár, post Samuelis Köleséri conjugem.” (BENKŐ (II) 1778, 375.)
- (351) **Mint gyors Szarvas kit vadász sért:** Bethlen Katalin imádságos könyvének bevezető verse (*Bujdosásnak emlékezet-köve...*, Lőcse, 1726).
- (351) **Bethlenek neki köszönhetik elágazások’ kinyomozását:** Bethlen Elek (1643–1696) gyűjtötte össze és gondozta családja emlékeit. (Bethlen Elek szerepéről: LUKINICH 1927, 364–365.)
- (351) **Farkas testvérének Históriaját:** (*Historia de Rebus Transsylvanicis – Erdély története*, (Nagyszeben, 1782–1789) *Erdély története* című munkáját a szerző testvére, Bethlen Elek (1643–1696) kezdte el nyomtatni a keresdi várban felállított nyomdában, 1684-ben. Eddig megjelent modern kiadása: BETHLEN Farkas, *Erdély története* I–V., ford. BODOR András, ill. KASZA Péter és S. VARGA Katalin, a jegyzeteket a mutatókat írta PÁLFFY Géza, ill. KRUPPA Tamás, szerk. JANKOVICS József, Bp., 2000–2010.
- (351) **Erdélynek történetét 1629 óta 1663ig deák nyelven megírta:** *Rerum Transylvanicarum in Libri Quator* – Az erdélyi történelem négy könyve, amely tartalmazza fejedelmeinek cselekedeteit 1629-től 1663-ig, Nagyszeben, 1664. Benkő Kazinczyval ellentétben közli a szóban forgó mű címét. A mű modern kiadása: BETHLEN 1993.
- (352) **’s jelen volt a vadászaton 1664. novemb. 18d.:** Bethlen Miklós *Önéletrása*, I, (Magyar Századok), Bp., 1955, 205–208.
- (352) **Gemebunda Transylvania ad pedes [Augusti Caesaris proiecta]:** [h. n.], 1685.

- (352) *Columba Noe ramo*: Olajágat viselő Noé galambja, avagy a magyarországi és erdélyi gyűlladásoknak eloltására, és a németekkel, magyarokkal, erdélyiekkel, törökökkel, oláhokkal és moldvaiakkal való örökös és tökéletes békeség megszerzésére készített korsó víz, mely a felséges Leopoldus római császárnak, Annának, Nagy-Britannia királynéjának és az több keresztyén királyoknak, fejedelmeknek, republikáknak, népeknek és nemzeteknek bemutatattik Fridericus Goteфридus által, Hágában Theophilus Philadelphus betűivel a kígyó címere alatt, anno pacis mundi MDCCIV. (SZALAY (II) 1858, 396–415.)
- (352) *Sudores et Cruces Nicolai [comitis] Bethlen*: Gróf Bethlen Miklós szenvedései és gyötrelmei, Bécs, 1708.
- (352) *Apologia pro ministris [Helveticae Confessionis]*: 1675. A művet Benkő nem jelzi (BENKŐ (II) 1778, 383).
- (352) *Histoire des troubles*: Anton Dominik Martin BRENNER, *Histoire des Revolutions de Hongrie, où L'on donne une idée juste de son legitime gouvernement*, I–VI, Hága, 1739. (Dominique RÉVÉREND, *Bethlen Miklós emlékiratai*, ford. TOLDY István, Bp., 1984.) A művet Benkő nem jelzi (BENKŐ (II) 1778, 383).
- (352) *Autobiographiája, magyar nyelven*: SZALAY László, Gróf Bethlen Miklós önéletírása I–II, (*Magyar Történeti Emlékek* II–III), Bp., 1858. Modern kiadása: *Bethlen Miklós Önéletírása* I–II, (*Magyar Századok*), Bp., 1955.
- (352) *Ezeztől levének 1 Miklós 2. Daniel [...]* Haller János megbolt hitvesének, Fejéreggyházán: A geneológia ezen részét már nem tartalmazza Benkő munkája.
- (353) *Das bleibt* (ném.): ez marad. Az áthúzás, majd a szerkesztőnek írt utasítás vélhetően Cserey Farkas helyreigazításának köszönhető, aki egyik Kazinczyhoz írt leveléből (Cserey Farkas Kazinczynak, Bécs, 1825. dec. 16., *KazLev*, XIX. köt., 4563. lev.) bizonyíthatóan ezt a változatot látta Bécsben Nopcsa Eleknél, mivel a kézirat 214. oldalán olvasható *Ulpia Trajánára* vonatkozóan közöl információkat: „Várhelyen két padimentom találtatott Musiv munkába etc. A hely Birtokossai Referend. Noptsa és Csebi-Nagy Klopotivai Pogány László etc. Hibás tudósítást vevél ez iránt – a hely csupán egyedül Referend. Noptsa Elek Uré, és eö fedeles építményt állított a felelibe, és be zárva tartattya. Ezen Musiv munkájú Táblákrul Erdélybe készítettett, és itt in folio majori azon Táblák ábrázolásokkal ki nyomtattatott: [...] Csebi Klopotivai Pogány Urnak ezen egész helyhez csak annyi köze [van], mint Néked vagy nekem; jónak látnám az ő nevét ki hagyni.” A levél második helyreigazítása a kézirat 118. oldalára, a Bethlen család genealogiájára vonatkozik. A Bethlen család megfelelő része azonban nem a kézirat 118., hanem a 218. oldalán található (Cserey Farkas Kazinczynak, Bécs, 1825. dec. 16., *KazLev*, XIX. köt., 4563. lev.).

5. TÁBLÁZATOK ÉS MUTATÓK

5.1. A szövegmezők összefoglaló táblázata

24. szöveg		25. szöveg		26. szöveg		27. szöveg		28. szöveg	
Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal
				[1]	213	[1]	356		
				[2]	214				
		[1]	50	[3]	235	[2]	356		
				[4]	236				
		[2]	51						
		[3]	52	[5]	238	[3]	357	[1]	438
		[4]	52	[6]	238				
		[5]	52						
		[6]	55	[7]	238	[4]	357	[2]	438
		[7]	55						
		[8]	56	[14]	239	[10]	358	[8]	439
		[9]	57						
		[10]	58	[8]	238	[5]	357	[3]	438
		[11]	58	[9]	238	[6]	357	[4]	438
				[12]	239	[8]	358	[6]	439
		[12]	59	[13]	239	[9]	358	[7]	439
		[13]	59						
		[14]	63	[10]	239	[7]	357	[5]	439
		[15]	63	[11]	239				
		[16]	63	[105]	259				
		[17]	63	[106]	259				
		[18]	64	[113]	261				
		[19]	64	[108]	259				
		[20]	64	[110]	259				
		[21]	64	[114]	261				
				[115]	261				
		[22]	64	[111]	260				
				[112]	260				
		[23]	64	[109]	259				
		[24]	64	[107]	259				
		[25]	64						
		[26]	66	[9]	238	[6]	357	[4]	438
[2]	25	[27]	66						
[1]	25	[28]	66						
		[29]	67	[15]	239	[11]	358	[9]	439
[3]	25	[30]	67	[16]	239				
[4]	25	[31]	67	[17]	239			[10]	439
[5]	25	[32]	67			[12]	358	[11]	439
				[18]	239				

24. szöveg		25. szöveg		26. szöveg		27. szöveg		28. szöveg	
<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>
				[19]	240	[13]	358	[12]	439
[6]	25	[33]	67						
[7]	25	[34]	67	[20]	240	[14]	358	[13]	439
				[21]	240	[15]	358	[14]	439
[8]	25	[35]	67	[23]	240	[17]	358	[16]	439
				[24]	240	[18]	358	[17]	439
		[36]	67						
[9]	25	[37]	67	[25]	240	[19]	358	[18]	439
				[26]	240	[20]	358	[19]	439
						[21]	358	[20]	439
[10]	25	[38]	67	[22]	240	[16]	358	[15]	439
[11]	25	[39]	67	[27]	240				
[12]	26	[40]	67			[22]	358	[21]	440
[13]	26	[41]	67	[28]	240	[23]	358	[22]	440
				[29]	241				
				[30]	241	[24]	359	[23]	440
[14]	26	[42]	68	[31]	241	[25]	359	[24]	440
				[32]	241	[26]	359	[25]	440
[15]	26	[43]	68						
		[44]	68						
		[45]	70	[33]	241	[27]	359	[26]	440
				[34]	242	[28]	360	[27]	441
		[46]	71	[35]	242	[29]	360	[28]	441
				[38]	243	[30]	361	[29]	442
		[47]	71	[36]	243				
		[48]	72						
		[49]	72	[55]	247	[45]	365	[43]	445
				[56]	247	[46]	365	[46]	445
				[57]	247	[47]	365	[44]	445
				[60]	248	[51]	366	[47]	445
		[50]	73						
		[51]	74	[37]	243				
		[52]	74						
		[53]	76	[58]	247	[48]	365	[45]	445
		[54]	76						
				[59]	247	[49]	365		
						[50]	365		
		[55]	77	[48]	245	[39]	363	[38]	443
				[49]	246	[40]	363	[39]	443
		[56]	77						
		[57]	79	[51]	246	[44]	364	[42]	444
		[58]	79						
		[59]	80	[39]	243	[31]	361	[30]	442
		[60]	80	[42]	243	[34]	361	[33]	442
		[61]	81						

24. szöveg		25. szöveg		26. szöveg		27. szöveg		28. szöveg	
Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal
		[62]	81	[43]	244	[35]	361	[34]	442
		[63]	81	[40]	243	[32]	361	[31]	442
		[64]	81	[41]	243	[33]	361	[32]	442
				[44]	244	[36]	361		
				[45]	244	[37]	362	[35]	442
				[46]	245	[38]	363	[37]	443
				[47]	245				
		[65]	81	[64]	249				
				[65]	249				
		[66]	81						
		[67]	81	[63]	249	[54]	367		
		[68]	81	[50]	246	[41]	364	[40]	444
				[52]	246				
				[53]	246	[42]	364	[41]	444
				[54]	247				
		[69]	81	[61]	248	[52]	366	[48]	445
				[62]	249	[53]	366		
		[70]	82	[67]	250				
		[71]	82	[68]	250	[55]	367	[50]	447
		[72]	83						
		[73]	83	[70]	251	[57]	368	[52]	447
				[71]	251	[58]	368	[53]	448
				[72]	251				
		[74]	84						
		[75]	84	[69]	251	[56]	368	[51]	447
		[76]	84	[73]	251	[59]	368	[54]	448
				[74]	251	[60]	369	[55]	448
		[77]	84	[75]	251	[61]	369	[56]	448
		[78]	84	[76]	251	[62]	369	[57]	448
						[63]	369	[58]	449
		[79]	85	[77]	252	[64]	369	[59]	449
				[78]	252				
		[80]	85						
		[81]	85	[79]	252	[65]	370	[60]	449
								[61]	450
		[82]	85	[80]	252	[66]	370	[62]	450
		[83]	86						
		[84]	86	[81]	253	[67]	370	[63]	450
		[85]	87						
		[86]	87	[82]	253			[64]	450
		[87]	87						
		[88]	87	[83]	253				
		[89]	87						
		[90]	88	[84]	253	[68]	370		
		[91]	88						

24. szöveg		25. szöveg		26. szöveg		27. szöveg		28. szöveg	
<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>
		[92]	88	[85]	253	[69]	371	[65]	451
		[93]	88						
		[94]	88	[86]	253	[70]	371	[66]	451
				[87]	253				
				[88]	253	[71]	371	[67]	451
		[95]	88	[89]	254	[72]	371	[68]	451
		[96]	88						
		[97]	89			[87]	375		
						[88]	375		
		[98]	89	[90]	254	[73]	371	[69]	451
		[99]	89	[116]	262	[90]	376	[86]	456
		[100]	90						
		[101]	90			[74]	372		
		[102]	90						
		[103]	91			[86]	375		
		[104]	91						
[65]	29	[105]	93	[91]	255	[75]	372	[70]	452
				[92]	255	[76]	372	[71]	452
[66]	29	[106]	93	[93]	255	[77]	373	[72]	453
				[94]	255	[78]	373	[73]	453
[67]	30	[107]	94						
[68]	30	[108]	94	[95]	255	[79]	373	[74]	453
[69]	30	[109]	94						
				[96]	256			[75]	454
				[97]	256				
				[98]	256	[80]	374	[76]	454
[70]	31	[110]	94	[99]	256	[81]	374	[77]	454
[71]	31	[111]	95						
		[112]	95			[85]	375		
[72]	31	[113]	95						
		[114]	95						
[73]	32	[115]	96	[100]	257	[82]	374	[78]	454
				[101]	257	[83]	374	[79]	454
								[80]	455
						[84]	374	[83]	455
[74]	32	[116]	96						
[75]	32	[117]	96					[81]	455
								[82]	455
		[118]	97						
				[102]	257				
		[119]	97	[103]	258	[89]	375	[84]	455
		[120]	97	[104]	258			[85]	456
		[121]	98						
		[122]	98	[117]	263	[91]	376	[87]	456
				[118]	263	[92]	376	[88]	456

24. szöveg		25. szöveg		26. szöveg		27. szöveg		28. szöveg	
Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal
		[123]	98	[124]	264	[98]	378	[94]	458
		[124]	99	[123]	264	[97]	378	[93]	458
		[125]	99	[120]	263	[94]	376	[90]	456
		[126]	99	[119]	263	[93]	376	[89]	456
		[127]	99	[121]	263	[95]	376	[91]	456
				[122]	263	[96]	376	[92]	456
		[128]	99						
				[125]	264	[99]	378	[95]	458
						[100]	379	[96]	459
		[129]	100	[126]	265				
		[130]	100	[127]	265	[103]	380	[98]	459
		[131]	100					[101]	460
		[132]	100						
		[133]	100			[101]	379	[97]	459
						[102]	379		
		[134]	100						
						[104]	380	[100]	460
						[105]	380	[102]	460
								[103]	460
		[135]	100	[128]	265	[106]	380	[99]	459
				[129]	266	[107]	380		
						[108]	380		
				[130]	266				
		[136]	101	[131]	266				
		[137]	101	[132]	266	[109]	380	[104]	460
		[138]	101						
				[133]	266	[110]	380	[105]	460
		[139]	101	[134]	267	[111]	381	[106]	460
		[140]	102						
		[141]	103	[135]	268	[112]	382	[107]	461
				[136]	268	[113]	382	[108]	462
		[142]	103	[137]	268	[114]	382	[109]	462
				[138]	268	[115]	383	[110]	462
		[143]	103	[139]	268				
		[144]	104	[140]	268	[116]	383	[111]	462
		[145]	104	[141]	268				
		[146]	104	[142]	268	[117]	383	[112]	462
		[147]	105						
						[118]	383		
				[143]	269	[119]	383	[113]	463
						[120]	384	[114]	463
		[148]	105	[145]	269	[121]	384	[115]	463
				[144]	269	[122]	384		
		[149]	105						
[95]	39	[150]	108	[146]	270	[123]	384	[116]	463

24. szöveg		25. szöveg		26. szöveg		27. szöveg		28. szöveg	
<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>
[102]	40			[153]	271	[124]	385	[117]	464
[96]	39	[151]	108	[147]	270	[126]	385	[119]	464
[98]	39	[152]	108	[149]	270	[127]	385	[120]	464
[99]	39			[150]	270				
[100]	39	[153]	108	[151]	270	[129]	385	[122]	464
[97]	39	[154]	109	[148]	270	[128]	385	[121]	464
		[155]	109						
[101]	39	[156]	109	[152]	270	[130]	385	[123]	464
		[157]	109						
[103]	40	[158]	109	[154]	271	[125]	385	[118]	464
[104]	40	[159]	109	[155]	271	[131]	386	[124]	465
				[156]	271	[132]	386	[125]	465
[105]	40	[160]	110						
[106]	40								
[107]	40	[161]	110						
[108]	40			[157]	271				
[109]	40	[162]	110	[158]	271	[133]	386	[126]	465
				[159]	271	[134]	386	[127]	465
		[163]	110	[160]	271	[135]	386	[128]	465
[110]	40			[161]	271				
[111]	41	[164]	111						
[112]	41	[165]	111	[163]	272	[137]	387	[130]	466
[113]	41	[166]	111	[164]	272	[138]	387		
				[165]	272				
[114]	41			[166]	272	[139]	387		
				[167]	273	[140]	388		
[116]	42	[167]	111						
[117]	43								
		[168]	112	[162]	272	[136]	386	[129]	465
[115]	41	[169]	113	[168]	274	[141]	388	[131]	466
		[170]	113						
				[169]	274	[142]	389	[132]	466
[118]	43	[171]	113	[170]	275	[143]	389	[133]	467
[119]	43			[171]	275	[144]	389	[134]	467
[120]	43	[172]	113						
[121]	44	[173]	113	[172]	275	[145]	389		
[122]	44	[174]	114	[173]	275	[146]	390	[135]	467
		[175]	114						
[123]	44	[176]	114	[174]	276	[147]	390	[136]	467
[124]	44	[177]	114	[176]	276				
[125]	45	[178]	114	[175]	276	[148]	390	[137]	467
				[177]	276				
		[179]	114						
[126]	45	[180]	114	[178]	276	[149]	391	[138]	467
[127]	45	[181]	114						

24. szöveg		25. szöveg		26. szöveg		27. szöveg		28. szöveg	
Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal
[128]	45								
[129]	45			[179]	276	[150]	391	[139]	468
[130]	46	[182]	114	[180]	276	[151]	391	[140]	468
				[181]	277	[152]	391	[141]	468
[132]	46	[183]	115	[182]	277	[153]	392		
[133]	46	[184]	115	[183]	277	[154]	392	[142]	468
[131]	46	[185]	115						
[136]	47	[186]	115						
[134]	47	[187]	115	[184]	277	[155]	392	[143]	469
[135]	47								
[137]	48	[188]	115	[185]	278	[156]	392	[144]	469
				[186]	278	[157]	393	[153]	470
				[187]	278				
		[189]	116						
		[190]	116					[145]	469
								[146]	470
		[191]	116						
		[192]	117					[150]	470
		[193]	117					[148]	470
		[194]	117						
								[151]	470
		[195]	117					[152]	470
		[196]	117						
		[197]	118					[147]	470
		[198]	118						
[138]	48								
[139]	48	[199]	119						
[140]	49								
		[200]	119					[149]	470
		[201]	119						
				[188]	279	[158]	393	[154]	471
		[202]	120	[189]	279	[159]	393	[155]	471
		[203]	120						
				[190]	279	[160]	393	[156]	471
		[204]	120	[191]	279	[161]	393	[157]	471
		[205]	120						
		[206]	120	[192]	279	[162]	393	[158]	471
		[207]	120	[194]	279	[164]	394	[160]	471
				[195]	279	[165]	394	[161]	471
		[208]	121	[193]	279	[163]	394	[159]	471
		[209]	121						
		[210]	123	[196]	281	[166]	395	[162]	473
				[197]	281	[167]	395	[163]	473
				[198]	281				
				[200]	282	[168]	396	[164]	473

24. szöveg		25. szöveg		26. szöveg		27. szöveg		28. szöveg	
<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>
				[201]	282				
				[206]	283	[169]	397	[165]	474
		[211]	123						
		[212]	124	[199]	281				
		[213]	124						
		[214]	125	[202]	283				
		[215]	125						
		[216]	126	[203]	283	[206]	409	[199]	484
		[217]	126						
		[218]	129	[207]	283	[170]	397	[166]	474
				[208]	283	[171]	397	[167]	474
		[219]	129						
		[220]	129	[209]	283	[172]	397	[168]	474
		[221]	129						
		[222]	129	[210]	284	[173]	397	[169]	474
				[211]	286	[174]	400	[170]	476
		[223]	131	[212]	286	[175]	400	[171]	476
				[213]	286	[176]	400	[172]	476
		[224]	131	[214]	287	[177]	401	[173]	477
		[225]	131						
				[215]	287	[178]	401	[174]	477
		[226]	131	[216]	287	[179]	401	[175]	477
				[217]	288	[180]	401	[176]	478
		[227]	132	[218]	288				
		[228]	132						
				[219]	288	[181]	402	[177]	478
						[182]	402	[178]	478
				[220]	288	[183]	402	[179]	478
						[184]	402	[180]	478
				[221]	288				
		[229]	133	[222]	289	[185]	404	[181]	480
				[223]	289	[186]	404	[182]	480
						[187]	405		
				[224]	289	[188]	405		
		[230]	133	[225]	289	[189]	405	[183]	480
		[231]	133	[226]	290	[190]	406	[187]	482
				[227]	290	[191]	406	[188]	482
				[228]	291	[192]	406		
		[232]	133					[185]	482
								[186]	482
		[233]	134						
		[234]	134					[184]	481
		[235]	135						
				[229]	291				
		[236]	135	[230]	292	[193]	406	[189]	482

24. szöveg		25. szöveg		26. szöveg		27. szöveg		28. szöveg	
Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal
		[237]	135						
		[238]	136	[231]	292	[194]	406	[190]	482
		[239]	136						
		[240]	136	[232]	292	[195]	406	[191]	482
						[196]	406	[192]	482
				[233]	292	[197]	406	[193]	482
				[234]	292	[198]	407		
				[235]	292	[199]	407	[194]	483
				[236]	292				
				[237]	292	[200]	407	[195]	483
						[201]	407	[196]	483
						[202]	407		
				[238]	292	[203]	407	[197]	483
		[241]	136						
		[242]	137			[204]	408	[198]	484
		[243]	137			[205]	408		
								[200]	484
				[204]	283			[201]	484
				[205]	283				
								[202]	484
		[244]	138	[239]	293	[207]	409	[203]	484
						[208]	409	[204]	485
				[240]	293	[209]	409	[205]	485
		[245]	138	[242]	294	[210]	409	[206]	485
		[246]	138			[211]	410		
		[247]	138	[241]	293				
		[248]	138						
		[249]	139	[243]	294	[212]	410	[207]	485
		[250]	140						
[16]	26	[251]	140	[263]	299				
				[264]	299				
[17]	26								
		[252]	140						
		[253]	141	[244]	294				
		[254]	141						
		[255]	141	[245]	294	[213]	410	[208]	486
								[209]	486
		[256]	142						
[18]	26	[257]	142	[246]	295	[214]	411	[210]	486
						[215]	411	[211]	487
[19]	26	[258]	142						
						[216]	411	[212]	487
[20]	27	[259]	142	[247]	295	[217]	411		
[21]	27	[260]	142	[248]	295	[218]	411	[213]	487
[22]	27	[261]	143						

24. szöveg		25. szöveg		26. szöveg		27. szöveg		28. szöveg	
<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>
[23]	27	[262]	143	[249]	296	[219]	412	[214]	487
[24]	27	[263]	143						
[25]	27	[264]	143	[256]	296	[226]	412	[220]	487
[26]	27	[265]	143	[250]	296	[220]	412	[215]	487
[27]	27	[266]	143	[258]	297	[228]	413	[222]	488
[28]	27	[267]	143						
[29]	27	[268]	143	[251]	296	[221]	412	[216]	487
[30]	27	[269]	143						
		[270]	143						
				[252]	296	[222]	412	[217]	487
[31]	27	[271]	143						
				[253]	296	[223]	412		
[32]	27	[272]	143	[254]	296	[224]	412	[218]	487
[33]	27	[273]	144						
				[255]	296	[225]	412	[219]	487
		[274]	144						
[34]	27	[275]	144	[257]	296	[227]	412	[221]	488
		[276]	144						
[35]	28	[277]	144						
		[278]	144						
				[259]	297	[229]	413	[223]	488
		[279]	144	[260]	297	[230]	413	[224]	488
		[280]	144						
				[261]	297	[231]	413	[225]	488
				[262]	298				
[76]	32			[441]	343				
[77]	32								
[80]	34			[442]	343			[226]	489
								[227]	489
[81]	34			[443]	343			[228]	489
[82]	34								
[83]	34			[444]	343			[229]	490
				[445]	343			[230]	490
[84]	35								
[85]	35			[446]	343			[231]	490
[86]	35								
				[447]	344			[232]	490
[87]	36							[233]	490
[88]	36								
[89]	36			[448]	344			[234]	490
[90]	36								
[93]	38			[449]	344			[235]	490
[94]	38								
[91]	37			[450]	344			[236]	490
[92]	37								

24. szöveg		25. szöveg		26. szöveg		27. szöveg		28. szöveg	
Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal
[78]	33			[451]	344			[237]	491
[79]	33			[452]	344			[238]	491
				[453]	344			[239]	491
				[454]	345				
		[281]	145						
		[282]	145	[265]	301	[232]	415	[240]	492
		[283]	145	[267]	301	[233]	415	[241]	492
		[284]	145						
		[285]	145	[266]	301	[234]	415	[242]	492
		[286]	145	[268]	301	[235]	415	[243]	492
		[287]	145						
		[288]	146	[270]	301	[236]	415		
						[237]	415	[244]	492
				[269]	301	[238]	415	[245]	492
						[240]	415	[246]	492
								[247]	492
						[241]	415	[248]	492
				[272]	301	[242]	416	[249]	492
				[273]	302				
								[250]	492
				[275]	302				
				[276]	302	[243]	416	[251]	493
		[289]	146						
		[290]	146	[274]	302			[252]	493
		[291]	146						
		[292]	147	[271]	301				
		[293]	147						
		[294]	147			[239]	415		
		[295]	147						
		[296]	147	[277]	302	[244]	416	[253]	493
		[297]	148	[280]	302	[246]	416	[255]	493
				[278]	302			[256]	493
								[257]	493
		[298]	148	[281]	303			[259]	495
		[299]	148	[282]	303	[247]	416	[258]	494
		[300]	149						
		[301]	149	[283]	303	[248]	417		
		[302]	149	[279]	302	[245]	416	[254]	493
		[303]	150	[284]	304	[249]	417	[260]	495
		[304]	150						
		[305]	150	[285]	304				
		[306]	151						
		[307]	151	[286]	304	[250]	418	[261]	495
		[308]	151						

24. szöveg		25. szöveg		26. szöveg		27. szöveg		28. szöveg	
<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>
				[287]	305	[251]	418	[262]	495
		[309]	152	[288]	305	[252]	418	[263]	495
		[310]	152						
		[311]	152	[289]	305	[253]	419	[264]	496
		[312]	152	[290]	305	[254]	419		
		[313]	153	[291]	305	[255]	419	[265]	496
		[314]	153						
		[315]	153	[292]	305	[256]	419	[266]	496
		[316]	153						
				[293]	305	[257]	419	[267]	496
		[317]	153	[294]	305	[258]	419	[268]	496
				[295]	305	[259]	419	[269]	496
		[318]	153	[296]	306	[260]	420	[270]	496
		[319]	153						
				[297]	306	[261]	420	[271]	497
[36]	28	[320]	153	[298]	306	[262]	420	[272]	497
				[299]	306	[263]	420	[273]	497
[37]	28	[321]	153	[300]	306	[264]	420	[274]	497
[44]	28	[322]	154	[307]	307	[271]	421	[282]	498
[45]	28			[308]	308	[272]	422	[283]	499
				[309]	308	[273]	422		
				[310]	308	[274]	422	[284]	499
[38]	28	[323]	154	[301]	306	[265]	420	[275]	497
				[302]	306	[266]	420	[276]	497
[39]	28	[324]	154	[304]	307	[268]	421	[279]	498
[41]	28	[325]	154	[303]	307	[267]	421	[277]	498
								[278]	498
[43]	28	[326]	154	[305]	307	[269]	421	[280]	498
				[306]	307	[270]	421	[281]	498
[42]	28	[327]	154						
[40]	28	[328]	154						
		[329]	154						
		[330]	155	[340]	312	[303]	425	[314]	502
				[341]	312				
				[342]	312	[304]	425	[315]	502
						[305]	426	[316]	503
						[306]	426		
								[317]	503
		[331]	155						
[46]	29	[332]	155						
[47]	29	[333]	155	[311]	308	[275]	422	[285]	499
[48]	29	[334]	156	[321]	309	[283]	423	[293]	500
		[335]	156						
		[336]	156	[312]	308	[276]	422	[286]	499
				[313]	308	[277]	423	[287]	499

24. szöveg		25. szöveg		26. szöveg		27. szöveg		28. szöveg	
<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>
[49]	29	[337]	156	[315]	309	[279]	423	[289]	500
[51]	29	[338]	156	[316]	309	[280]	423	[290]	500
[52]	29	[339]	156	[317]	309				
[50]	29	[340]	156	[318]	309	[281]	423	[291]	500
[64]	29			[319]	309	[282]	423	[292]	500
				[320]	309				
[61]	29			[331]	310				
		[341]	156	[314]	308	[278]	423	[288]	499
[62]	29	[342]	156	[334]	310	[297]	424	[308]	501
		[343]	156						
[63]	29								
[60]	29	[344]	156	[333]	310	[296]	424	[307]	500
		[345]	156						
[53]	29	[346]	157	[323]	309	[285]	423	[295]	500
		[347]	157	[324]	309	[286]	423	[296]	500
		[348]	157						
		[349]	157	[325]	309	[287]	423	[297]	500
								[298]	500
				[326]	309	[288]	423	[299]	500
		[350]	157						
[55]	29	[351]	157	[330]	310	[294]	424	[305]	500
				[332]	310	[295]	424	[306]	500
		[352]	157	[327]	309	[289]	423	[300]	500
				[328]	309	[290]	423	[302]	500
		[353]	157			[291]	423	[301]	500
						[292]	423	[303]	500
		[354]	157	[329]	310	[293]	423	[304]	500
[56]	29	[355]	158	[335]	310	[298]	424	[309]	501
				[336]	310	[299]	424	[310]	501
[57]	29	[356]	158	[338]	310	[301]	424	[312]	501
[59]	29	[357]	158						
		[358]	158	[339]	311	[302]	424	[313]	501
[58]	29	[359]	158	[337]	310	[300]	424	[311]	501
		[360]	158						
		[361]	159			[307]	427	[318]	503
				[343]	313				
				[344]	313	[308]	427		
						[309]	427	[319]	503
		[362]	159						
[54]	29	[363]	159	[322]	309	[284]	423	[294]	500
		[364]	159						
		[365]	162	[351]	314	[310]	427	[320]	503
		[366]	162						
		[367]	163	[354]	314	[311]	427	[321]	504
				[352]	314	[312]	427	[322]	504

24. szöveg		25. szöveg		26. szöveg		27. szöveg		28. szöveg	
<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>
				[353]	314				
		[368]	163						
		[369]	165					[323]	504
		[370]	165						
		[371]	166	[350]	314				
		[372]	166						
				[355]	315				
		[373]	166	[356]	315	[318]	428	[330]	506
		[374]	167						
		[375]	167	[347]	313	[313]	427	[326]	504
		[376]	167			[315]	428	[328]	505
								[329]	505
						[316]	428		
						[317]	428	[325]	504
		[377]	167						
		[378]	167	[348]	313	[314]	427	[327]	505
		[379]	167						
		[380]	168	[349]	314			[324]	504
		[381]	168	[346]	313				
		[382]	168						
		[383]	169	[357]	315	[319]	429	[331]	506
				[358]	315	[320]	429	[332]	506
		[384]	170	[359]	315	[321]	429	[333]	506
				[360]	316	[322]	429	[334]	506
		[385]	170						
		[386]	170	[361]	316	[323]	429	[335]	506
				[362]	316	[324]	429	[336]	506
		[387]	170	[363]	316	[325]	429	[337]	506
				[364]	316	[326]	429	[338]	506
				[365]	316				
				[366]	316	[327]	429	[339]	506
				[367]	316			[340]	506
				[368]	316				
						[328]	429	[341]	507
				[369]	317	[329]	429		
		[388]	170	[370]	317	[330]	430	[342]	507
				[372]	317	[331]	430	[343]	507
								[344]	507
		[389]	170						
		[390]	172	[371]	317	[332]	430	[345]	507
								[346]	507
		[391]	172						
		[392]	173	[374]	317				
				[375]	317				
		[393]	173	[373]	317	[333]	430	[347]	507

24. szöveg		25. szöveg		26. szöveg		27. szöveg		28. szöveg	
Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal
		[394]	173						
		[395]	174	[376]	318	[334]	430	[348]	507
		[396]	175						
		[397]	178	[380]	319	[336]	431	[350]	509
		[398]	178						
		[399]	178	[381]	319	[337]	431	[351]	509
		[400]	179						
		[401]	179	[382]	319	[338]	431	[352]	509
				[383]	320	[339]	432	[353]	510
								[354]	510
		[402]	180						
		[403]	180	[377]	318	[335]	431	[349]	508
		[404]	181	[378]	319				
				[379]	319				
		[405]	181	[345]	313	[43]	364		
		[406]	181						
						[340]	432	[355]	510
		[407]	182	[384]	320	[341]	432	[356]	510
		[408]	182						
		[409]	182	[385]	320	[342]	432	[357]	510
						[343]	432	[358]	511
		[410]	182	[386]	320	[344]	433	[359]	511
		[411]	183						
		[412]	183					[360]	512
		[413]	183						
		[414]	183	[387]	321	[345]	434	[361]	512
		[415]	183						
		[416]	184	[388]	321	[346]	434	[362]	512
		[417]	184						
								[363]	512
				[389]	321	[347]	434	[365]	513
						[348]	434	[366]	513
						[349]	434	[364]	512
		[418]	185	[391]	321	[351]	434	[368]	513
		[419]	185						
		[420]	186	[390]	321	[350]	434	[367]	513
		[421]	186						
		[422]	188	[392]	322	[352]	435	[369]	513
				[393]	323				
		[423]	189	[394]	323	[353]	435	[370]	514
				[403]	324	[354]	435	[371]	514
								[372]	514
		[424]	189	[395]	323	[355]	436		
				[396]	323	[356]	436		
		[425]	189						

24. szöveg		25. szöveg		26. szöveg		27. szöveg		28. szöveg	
<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>	<i>Mező</i>	<i>Oldal</i>
		[426]	189	[397]	323	[357]	436		
				[398]	323	[358]	436		
		[427]	189	[399]	323	[359]	436		
		[428]	189	[401]	324	[361]	436		
		[429]	189						
		[430]	190	[400]	323	[360]	436		
		[431]	190						
		[432]	190	[404]	324	[362]	436		
				[405]	324	[363]	436		
				[406]	324				
				[402]	324	[364]	436		
		[433]	190						
		[434]	192	[66]	250				
		[435]	192	[407]	325	[365]	436	[373]	514
				[408]	325			[374]	514
		[436]	192	[409]	325			[375]	514
		[437]	192						
		[438]	193	[410]	325			[376]	514
				[411]	325			[377]	514
		[439]	193	[412]	325			[378]	514
				[413]	325				
		[440]	193	[414]	326			[379]	514
		[441]	194						
		[442]	194	[415]	326			[380]	515
		[443]	194	[416]	326				
		[444]	194	[417]	326			[381]	515
				[418]	327				
		[445]	195						
		[446]	195	[419]	328			[382]	516
		[447]	196						
		[448]	196	[455]	353			[49]	446
		[449]	197	[420]	328			[383]	516
				[424]	328			[384]	516
		[450]	197	[421]	328			[387]	516
								[388]	516
		[451]	197						
		[452]	197	[430]	329			[389]	516
		[453]	197						
				[431]	329				
		[454]	197	[432]	329			[390]	516
				[433]	329			[391]	517
		[455]	197						
		[456]	198					[386]	516
		[457]	198						
		[458]	198	[423]	328				

24. szöveg		25. szöveg		26. szöveg		27. szöveg		28. szöveg	
Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal	Mező	Oldal
		[459]	198						
		[460]	198	[422]	328				
		[461]	199	[429]	329				
		[462]	200						
		[463]	200	[427]	328				
		[464]	200	[425]	328				
		[465]	200	[428]	328				
		[466]	200	[426]	328			[385]	516
		[467]	200						
		[468]	204	[434]	330	[366]	437	[392]	517
		[469]	204						
		[470]	204	[435]	330	[367]	437	[393]	517
				[436]	330				
				[437]	330	[368]	437	[394]	517
		[471]	204						
				[438]	331				
				[439]	331			[36]	443
				[440]	331				
				[456]	355				

5.2. Bibliográfia

A bibliográfiában használt rövidítések:

ErdMúz: Erdélyi Múzeum
FMOM: Felső Magyar Országai Minerva
It: Irodalomtörténet
ItK: Irodalomtudományi Közlemények
KerMag: Keresztény Magvető
MKSz: Magyar Könyvszemle
TudGyűjt: Tudományos Gyűjtemény
VU: Vasárnapi Ujság

- ABAFFY–T. SZABÓ 1995: *Döbrentei-kódex*, (Régi magyar kódexek 19.), szerk. ABAFFY Csilla–T. SZABÓ Csilla, Bp., 1995.
- ABAFI 1886: ABAFI Lajos, *A Rózsa-rend*, Hazánk, 1886/V, 12–30.
- ADAMIK/OVIDIUS 2002: P. OVIDIUS Naso, *Keservek (Tristia)*, ford. ADAMIK Tamás et alii, Bp., 2002.
- ADELSHEIM 1888: *Emlékek B. Vay Miklósné, Adelsheim Johanna báróné leveleiből*, közrebocsátja JÓKAI Etelke, Bp., 1888.
- ARANKA 1811: *Gubernátor Hunyadi Jánosról meg-bizonyittatik: hogy nem volt Szerellem' Gyermeke, Hogy ugyan azon egy Apától Hunyadi Oláh Vojktól még egy Testvére volt leg alább, és az-is Hunyadi János nevű, és hogy Ős neve Székely volt*, írta ARANKA György, Kolo'sváron Nyomt. a' Réf. Koll. betüivel, 1811.
- ARÁNYI 1867: *A Vajda-Hunyad vára 1452. 1681. 1866. szóban és képben*, szerk. és kiad. ARÁNYI Lajos, Pozsony, 1867.
- ARANYRÁKOSI 1839: *Az unitária vallás' története Erdélyben*, írta AR. RÁKOSI Székely Sándor, Kolozsvár, 1839, [a címlapon: 1810].
- ASZTALOS 1934: ASZTALOS Miklós, *II. Rákóczi Ferenc és kora*, Bp., 1934.
- ÁVEDIK 2004: *Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája 1896*, írta ÁVEDIK Lukács, Bp., 2004.
- B. NAGY 1973: B. NAGY Margit, *Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták*, Bukarest, 1973.
- BALÁZS 2008: BALÁZS Mihály, *Dávid Ferenc életútja*, in: *Reneszánsz Kolozsvár, Kolozsvár*, 2008, 176–210.
- BALLA 2003: BALLA Loránd, *A nagyszebeni Brukenthal Múzeum és Könyvtár*, Magyar Múzeumok, 2003/2, 23–27.
- BALLAGI 1872: BALLAGI Aladár, *A magyar királyi testőrség története*, Pest, 1872.
- BALOG 1940: BALOG Jolán, *Mátyás király arcképei*, in: *Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára*, I. köt., szerk. LUKINICH Imre Bp., 1940, 435–549.
- BALOGH 2002: BALOGH Piroska, *Horatius Noster. Schedius Lajos Horatius-előadása 1794–1795-ből*, *Antik tanulmányok*, 2002/1–2, 297–309.
- BALOGH 2008: BALOGH Piroska, *Fejezetek egy leveleskönyvből. Paláthy Márton levelei Koppi Károlyhoz 1780–1783*, (Fiatal Filológusok Füzetei, XVIII–XIX. század, 3.), Szeged, 2008, 12–20.
- BÁNÓ 2009: BÁNÓ Attila, *A magyar nemes vitézsége*, Bp., 2009.
- BARABÁS 1907: BARABÁS Miklós, *Megyericsei János kolozsi főesperes*, ErdMúz, 1907/2, 111–131.
- BAROS 1908: BAROS Gyula, *Kazinczy Ferenc és Radvánszky Teréz*, Klny. a Kisfaludy-Társaság Év-lapjainak XLII. kötetéből, Bp., 1908.
- BÁRSONY 2009: BÁRSONY István, *Báthory Gábor alakja a történetírásban*, in: *Báthory és kora*, Debrecen, 2009, 11–28.
- BARTHA 2010: BARTHA Katalin Ágnes, *Shakespeare Erdélyben – XIX. századi magyar nyelvű recepció*, Bp., 2010.
- BEDE/HORATIUS 1989: *Horatius összes művei*, BEDE Anna fordításában, Bp., 1989.

- BEKE 2003: BEKE Margit, *Esztergomi érsekek 1001–2003*, Bp., 2003.
- BENDA (I) 1957: *A magyar jakobinus mozgalom iratai*, I. köt., s. a. r. BENDA Kálmán, Bp., 1957.
- BENDA (II) 1952 / (III) 1952: *A magyar jakobinus mozgalom iratai*, II–III. köt., s. a. r. BENDA Kálmán, Bp., 1952.
- BENDA 1955: BENDA Kálmán, *Bocskai-szabadságharc*, Bp., 1955.
- BENDA 1986: BENDA Kálmán, *Erdély végzetes asszonya*, Gyomaendrőd, 1986.
- BENDA 1993: BENDA Kálmán, *Bocskai István*, Bp., 1993.
- BENEDEK 2006: BENEDEK Szabolcs, *A szabadkőművesség eredete*, Bp., 2006.
- BENKŐ (I) 1778 / (II) 1778: *Transsilvania sive magnus Transilvaniae Principatus, olim Dacia Mediterranea dictus*, I–II. köt., Bécs, 1778.
- BENKŐ 1822: Közép Ajtai és Árkosi Nemes Benkő Jó'sef' a' Hárlemi Tudós Társaság' Tagja' és a' Sz. Udvarhelyi Ref. Fő Oskola' volt Professora' Biographiája. Készítette Közép-Ajtán 1820^{ban} Oct. 4-kén Árkosi Benkő Ferentz most szószólló M. Vásárhelyen. Kolo'sváron, Nyomtatott a' Ref. Kollégium' betűivel 1822. TÖRÖK István által.
- BENKŐ (I) 1999 / (II) 1999: BENKŐ József, *Transsilvania specialis – Erdély földje és népe*, I–II., ford., bev. tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi: SZABÓ György, Bukarest–Kolozsvár, 1999.
- BENKŐ 1800/2010: BENKŐ Ferenc, *Enyedi ritkaságok 1800*, (A Tudástár Füzetek 1.), szerk. KISS Erika, VISKOLCZ Noémi, Szeged, 2010.
- BÉNYEI 2010: BÉNYEI Péter, *Tükör, által...* (Az önéletírás változatai és antropológiai távlatai a Jókai-prózában), in: Tanulmányok a klasszikus magyar irodalom köréből, (Studia Litteraria), Tomus XLVIII, Debrecen, 2010, 150–181.
- BERLÁSZ 1973: BERLÁSZ Jenő, *Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa*, in: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970–1971, szerk. KOVÁCS Ilona, Bp., 1973, 109–173.
- BETHLEN 1818: BETHLEN Elek, *Ansichten von Siebenbürgen*, Pest, 1818.
- BETHLEN 1901: Gróf Bethlen László főispán beigtatása 1807-ben, in: Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Tizenkettedik Évkönyve, szerk. VERESS Endre, Déva, 1901.
- BETHLEN 1955: Bethlen Miklós Önéletírása, I–II. köt., (Magyar Századok), az előszót írta TOLNAI Gábor, s. a. r. és a jegyzeteket írta V. WINDISCH Éva, Bp., 1955.
- BETHLEN 1984: Dominique RÉVÉREND, *Bethlen Miklós emlékiratai*, ford. TOLDY István, Bp., 1984.
- BETHLEN 1993: *Rerum Transylvanicarum in Libri Quator, Continentes res gestas Principum ejusdem ab Anno 1629. usque ad Anno 1663.*, Nagyszeben, 1664. Általunk használt modern kiadása: BETHLEN János, *Erdély története 1629–1673*, szerk. JANKOVICS József, Bp., 1993.
- BETHLEN I/II/III/IV: BETHLEN Farkas, *Erdély története*, I–V. köt., ford. BODOR András, ill. KASZA Péter és S. VARGA Katalin, a jegyzeteket és a mutatókat írta PÁLFFY Géza, ill. KRUPPA Tamás, szerk. JANKOVICS József, Budapest, 2000–2010. (Kötetünkhöz az első négy kötetet használtuk.)
- BIÁS/TELEKI 1908: Gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár Úti naplója 1759–1763, s. a. r. ifj. BIÁS István, a bevezetést írta Dr. IMRE Sándor, Maros-Vásárhely, 1908.
- BIBL. TELEKI I: *Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék*, Pars Prima, Viennae Excud. Fr. Markid PULIO, Typis per Sam FALKA Bikfalvenssem Transilvanum sculptis, in Typographeo BAUMEISTER, 1796.
- BIBL. TELEKI II: *Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék*, Pars Secunda, Viennae typis Mathiae Andreae SCHMIDT, 1800.
- BIBL. TELEKI III: *Bibliothecae Samuelis S. R. I. Com. Teleki de Szék*, Pars Tertia, cum Catalogo librorum Hungaric. conjugis desideratissimae Susannae com. Bethlen de Iktar. Viennae, typis Antonii PICHLER, 1809. Általunk használt kiadás: Uő, ua, 1811.
- BICSOK 2008: BICSOK Zoltán, *A nemes városok kialakulása Erdélyben*, Korunk, 2008/11, 63–75.
- BIRÓ 1941: Gr. Batthyány Ignác 1741–1798. Emlékezés születésének kétszázéves évfordulóján, írta BIRÓ Vencel, Kolozsvár, 1941.
- BIRÓ 1943: BIRÓ József, *Erdélyi kastélyok*, Bp., 1943.
- BIRÓ 1989: BIRÓ József, *Erdély művészete*, Bp., 1989.

- BÍRÓ 2010: BÍRÓ Annamária, *Kazinczy esete a szászokkal*, in: Ragyogni és munkálni, szerk. DEBRECZENI Atila, GÖNCZY Monika, Debrecen, 2010, 338–350.
- BÍRÓ 1952: BÍRÓ Béla, *Egy Avenarius-festmény*, in: A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség évkönyve, Bp., 1952, 113–114.
- BÍRÓ 1978: BÍRÓ Ferenc, *A legérzékenyebb nemzedék, Báróczi Sándor és „testőrőró” barátai*, ItK, 1978/1, 16–31.
- BÍRÓ 2010: BÍRÓ Ferenc, *A legnagyobb pennaháború*, Bp., 2010.
- BOCSKAY 1816: *Testamentaria dispositio serenissimi principis Stephani Bocskay, Hungariae Transilvaniaeque Principis facta et celebrata anno 1606. Az-az: Az 1606 esztendőben történt Bocskay István, Magyar és Erdély országi fejedelemnek testamentomi rendelése*, in: RUMY Károly György, Monumenta Hungarica az-az Magyar emlékezetes írások, II. köt., Pest, 1816, 315–344.
- BODOR 1978: BODOR András, *Erdély ókori történetének kutatása a XIX. század közepéig*, ErdMúz, 1995/3–4, 56–82.
- BODOR 2008: BODOR Béla, *Egy többértelmű szó: tehetőség*, Korunk, 2008/7, 103–108.
- BONCZ–SZÁDECZKY 1886: BONCZ Ödön–SZÁDECZKY Lajos, *A Haller grófok nemzetségekönyve*, I. Címerek, Turul, (4)1886, 1–11. II. A család története, Turul, (4)1886, 49–72. III. A Haller-család művelődéstörténeti szempontból és nemzetségekönyvük magyar viselet-képei, Turul, (4)1886, 105–123. A három részben közölt tanulmány különnyomatként is megjelent: BONCZ Ödön–SZÁDECZKY Lajos, *A gróf Haller-család nemzetségekönyve. Címertan, család-történet, művelődéstörténet és viselettan szempontjából*, Bp., 1886.
- BONFINI 1995: Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., 1995.
- BÓNIS/WEBBŐCZY 1990: WEBBŐCZY István, *Tripartium*, (latin–magyar nyelvű kétnyelvű kiadás), a bevezető tanulmányt írta BÓNIS György, Bp., 1990.
- BORBÉLY 1909: BORBÉLY István, *Fráter György megöletéséhez*, Századok, 1909, 152–153.
- BORBÉLY 2006: BORBÉLY Szilárd, *Árkádiában*, (Alföld könyvek 19.), Debrecen, 2006, 20–21.
- BORECEZKY 1977: BORECEZKY Beatrix, *A magyar jakobinusok*, Bp., 1977.
- BORSOS/SEBESTYÉN 2010: BORSOS Sebestyén *krónikája*, NAGY SZABÓ Ferenc bevezetőjével és kiegészítéseivel, in: Marosszéki krónikák, I. köt., (Erdélyi ritkaságok sorozat 5.), vál. és s. a. r. SEBESTYÉN Mihály, Marosvásárhely, 2010, 21–75.
- BORZSÁK/TACITUS 1980: TACITUS Összes művei, I. köt., ford. BORZSÁK István, Bp., 1980.
- BORZSÁK–DEVECSERI/HORATIUS 1961: Q. HORATI Flacci Opera Omnia – Q. HORATIUS Flaccus összes versei, szerk. BORZSÁK István és DEVECSERI Gábor, Bp., 1961.
- BÖJTJE 1891: BÖJTJE Ödön, *Húnyadmegye sztrigymelléki részének és nemes családainak története, tekintettel a birtokviszonyokra*, Bp., 1891.
- BRENNER I/II/III/IV/V/VI: BRENNER, *Histoire des Revolutions de Hongrie, où L'on donne une idée juste de son legitime gouvernement*, I–VI. köt., Hága, 1739.
- BUDAI I/II: BUDAI Ferenc, *Magyar ország polgári historiájára való lexikon, a XVI. század végéig. Készítette néhai tiszteletes tudós Budai Ferentz úr, a' szováth ref. ekklé'sia predikátora*. Kiadta Budai É'saiás, a' debreczeni ref. collegiumbann historiát, görög nyelvet, és deák ékesennszóllást tanító professor. I. darab, (1804), Nagy-Váradonn, Máramarossi Gottlieb Antalnál. II. darab, (1805).
- BUSA/KAZINCZY: KAZINCZY Ferenc bibliográfia, összeáll: BUSA Margit, Miskolc, I. köt. 1981., II. köt., 1990. 1991-től a Kazinczy Ferenc Társaság Széphalom c. Évkönyveiben.
- BUTTLAR 1999: Adrian von BUTTLAR, *Az angolkert: a klasszicizmus és a romantika kertművészete*, szerk. GALAVICS Géza, ford. HAVAS Lujza, Bp., 1999.
- CASTIGLIONE 1979: CASTIGLIONE László, *Pompeji – Herculaneum, A Vezúv kitörésének ezerkilencszázadik évfordulójára*, Bp., 1979.
- CICERO/VEKERDI 2004: CICERO *Tusculumi eszmecsere*, ford. VEKERDI József, Bp., 2004.
- CLAUSER 1940: CLAUSER Mihály, *Nagy-Ernyei Kelemen Márton leírása a Teleki-tékáról*, MKSz 1940/1, 9–14.
- CZIFRA 2011: CZIFRA Mariann, *A kéziratok Tejútrendszere – foliális olvasás a Kazinczy-hagyatékban*, Korall, 2011/43, 42–65.

- CZIFRA 2012: CZIFRA Mariann: *Szövegek hálójában – A Kazinczy-levelezés kánonképző szerepe a nyelvújítás narratívájában*, Széphalom – a Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 2012 (22), 51–74.
- CS. DOBROVITS 1993: CS. DOBROVITS Dorottya, *Piranesi*, Bp., 1993.
- CSÁKY 2006: „Minden örömöm elegyes volt bánattal” Csáky Kata levelezése, összeállította, a szöveget gondozta és a bevezető tanulmányt írta PAPP Klára, Debrecen, 2006.
- CSATKAI 1983: CSATKAI Endre, *Kazinczy és a képzőművészetek*, Bp., 1983.
- CSEREI 1983: CSEREI Mihály, *Erdély története [1661–1711]*, s. a. r., a bev. írta és a jegyzeteket készítette BÁNKÚTI Imre, Bp., 1983.
- CSERESZNYÉS 1819: CSERESZNYÉS András, *Bertalan Pap 1508-dik esztendőben Magyar nyelvre fordított Bibliája*, TudGyűjt, 1819/3, 75–81.
- CSETRI 1990: CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Bp., 1990.
- CSETRI 1996: CSETRI Elek, *Francia hadifoglyok Erdélyben. 1800–1815*, Hadtörténelmi Közlemények, 1996/4, 37–55.
- CSETRI 1997: CSETRI Elek, *Wesselényi Miklós, a politikai és gazdasági reformer*, in: Előadások és tanulmányok Wesselényi Miklósról, Debrecen, 1997, 9–36.
- CSETRI 2004: CSETRI Elek, *Gyulay Lajos élete és művei*, in: GYULAY Lajos, *Napló (1820–1848)*, szerk. CSETRI Elek, Kolozsvár, 2004, 7–26.
- CSOKONAI 1999: CSOKONAI Vitéz Mihály *összes művei, Levelezés*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Bp., 1999.
- CSONTOSI 1879: CSONTOSI János, *A könyvtári bizottság jelentése. A Magyar Történelmi Társulat 1879. évi aug. 23–30-ki vidéki kirándulása Maros-Torda vármegyébe s Maros-Vásárhely és Segesvár városaiiba*. Melléklet a Századok 1879/8. számhoz, szerk. SZILÁGYI Sándor.
- D. BARITZ 1817: D. BARITZ, *Benkő Ferentz élete*, TudGyűjt, 1817/12, 112–117.
- D. F. 1859: D. F., *Gróf Haller János*, VU, 1859/9, 97–98.
- DANIEL 1896: DANIEL Gábor, *A vargyasi Daniel család eredete és tagjainak rövid életrajza*, Bp., 1896.
- DANKANITS 1983: DANKANITS Ádám, *A hagyományos világ alkonya Erdélyben*, (Nemzet és emlékezet), Bp., 1983, 12.
- DÁVID PÉTER: DÁVID Péter, „Itt van a’ legvégső oltára Pallásnak” Erdélyi tudományos intézmények a XVIII. század végén, Doktori értekezés, kézirat, 2010.
- DAYKA 2009: *Dayka Gábor összes művei*, (RMKT, XVIII. század, X.), s. a. r. BALOGH Piroska, BÓDI Katalin, SZÉP Beáta, TASI Réka, Bp., 2009.
- DEÁK 1888: DEÁK Farkas, *Egy magyar főúr a XVII. században*, Bp., 1888.
- DEBRECZENI 2011: DEBRECZENI Attila, *Egy adalék Pázmányhoz és Kazinczyhoz*, in: *Eruditio, virtus et constantia*, (Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére), szerk. IMRE Mihály, OLÁH Szabolcs, FAZAKAS Gergely, SZÁRAZ Orsolya, Debrecen 2011, 160–164.
- DEÉ NAGY 1994: DEÉ NAGY Anikó, *Ifjú gróf Teleki Domokos*, ErdMúz, 1994/1–2, 25–50.
- DEÉ NAGY 1996: DEÉ NAGY Anikó, *Könyvgyűjtő asszonyok a XVIII. században*, in: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, szerk. KOVÁCS András, SIPOS Gábor, TONK Sándor, Kolozsvár, 1996, 135–147.
- DEÉ NAGY 1997: DEÉ NAGY Anikó, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Kolozsvár, 1997.
- DEÉ NAGY 1998: DEÉ NAGY Anikó, *Kazinczy Ferenc könyvei Marosvásárhelyen*, MKSz, 1998/4, 411–415.
- DEÉ NAGY 2002: *Teleki Téka Emlékkönyv, 1802–2002*, szerk. DEÉ NAGY Anikó–SEBESTYÉN-SPIELMANN Mihály, VAKARCS Szilárd, Marosvásárhely, 2002.
- DOMOKOS 1985: DOMOKOS Sámuel, *Magyar-román irodalmi kapcsolatok*, Bp., 1985.
- ECSEDI 1912: ECSEDI István, *Karacs Ferenc térképész élete és művei*, Debrecen, 1912.
- EGYED 1996: EGYED Emese, *A Barcsay-ügy*, in: *Folytonosság vagy fordulat*, szerk. DEBRECZENI Attila, Debrecen, 1996, 145–157.
- EGYED 2007: EGYED Emese, „*Fátumimról írott verseim*”. Gróf Teleki Domokos főispán verseskönyve, Nyelv- és irodalomtudományi közlemények, 2007/1–2, 29–57.

- EGYED 2011: EGYED Péter, *A nemzeti filozófia kezdetei. Filozófiaoktatás a protestáns gimnáziumokban Erdélyben a XVIII–XIX. század fordulóján*, letölthető: <http://www.pointernet.pds.hu/kissendre/magyarfilozofia/20061009234217237000000711.html>. Utolsó letöltés dátuma: 2012. 12. 19.
- ENTZ 1958: ENTZ Géza, *A gyulafehérvári székesegyház*, Bp., 1958.
- ENYEDI 1972: ENYEDI Sándor, *Az erdélyi magyar színjátszás kezdetei, 1792–1821*, Bukarest, 1972.
- ENYEDI 1983: *Id. Wesselényi Miklós színházi levelezése*, (Színháztörténeti könyvtár 14.), összeáll., a bev. tan. és a jegyzeteket írta ENYEDI Sándor, Bp., 1983.
- ENYEDI 1994: ENYEDI Sándor, *Kazinczy Ferenc három ismeretlen levele Cserey Miklóshoz*, ItK, 1994/5–6, 763–767.
- ENYEDI 1999: ENYEDI Sándor, *Kazinczy Ferenc és Jósika János levelezése*, ItK, 1999/1–2, 205–210.
- ÉRI 2006: ÉRI István, *Kenyérmező emlékhelyei*, Honismeret, 2006/4, 39–40.
- F. CSANAK 1974: F. CSANAK Dóra, *Teleki József könyvtára*, in: Irodalom és felvilágosodás: tanulmányok, szerk. SZAUDEK József, TARNAI Andor, Bp., 1974, 401–445.
- F. CSANAK 1996: F. CSANAK Dóra, *Hogyan vásárolta meg Teleki a Tacitus-corvinát?*, in: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára, szerk. KOVÁCS András, SIPOS Gábor, TONK Sándor, Kolozsvár, 1996, 99–107.
- F. CSANAK 2006: F. CSANAK Dóra, *Két korszak határán – Teleki József, a hagyományőr és a felvilágosult gondolkodó*, Bp., 2006.
- FALLENBÜCHL 1988: FALLENBÜCHL Zoltán, *Magyarország főmértékai*, Bp., 1988.
- FALLENBÜCHL 1994: FALLENBÜCHL Zoltán, *Magyarország főispánjai, 1526–1848*, Bp., 1994.
- FEHÉR 1999: FEHÉR Katalin, *Sajtóvita Pestalozzi módszeréről 1817-ben*, MKSz, 1999/1, 97–103.
- FEJÉR 2001: *Vizeink krónikája*, szerk. FEJÉR László, Bp., 2001.
- FEKETE 2007: FEKETE Albert, *Az erdélyi kertművészet – Maros menti kastélykertek*, Kolozsvár, 2007.
- FELSZEGHY [é. n.]: *A rendjelek és kiüntetések történelmünkben*, szerk. FELSZEGHY Ferenc, Bp., [é. n.].
- FERENCZI 1896: *A kolozsvári nyomdászat története*, írta FERENCZI Zoltán, Kolozsvár, 1896.
- FERENCZI 1897: *A kolozsvári színészet és színház története*, írta FERENCZI Zoltán, Kolozsvár, 1897.
- FERENCZY 1897: FERENCZY József, *Gróf Dessewffy József életrajza*, Bp., 1897.
- FINÁNCZY 1899: FINÁNCZY Ernő, *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*, I–II. köt., Bp., 1899.
- FÓRIZS 2009: FÓRIZS Gergely, *„Álpeseken Álpesek emelkednek”*, Bp., 2009.
- FORSTER 1905: *Magyarország műemlékei I. köt.*, szerk. BÁRÓ FORSTER Gyula, Bp., 1905.
- FÖLDI 2009: FÖLDI Viktória, *Erdőkövesd arisztokratái, A település és az Orczy család története*, Miskolc, 2009.
- FRIED 1997: FRIED István, *Kazinczy Ferenc episztolája ifj. Wesselényi Miklóshoz*, in: Előadások és tanulmányok Wesselényi Miklósról, Debrecen, 1997, 159–170.
- FUTAKY 1997: FUTAKY István, *Teleki Sámuel és Göttinga*, ErdMúz, 1997/3–4, 354.
- G. VARGHA 1942: G. VARGHA Zoltán, *Angol eredetű-e a Hunyadiak címere?*, Turul, 1936, 83–84.
- GAÁL 1995: GAÁL György, *Magyarok utcája, A kolozsvári egykori Bel- és Külmagyar utcák telkei, házai, lakói*, Erdélyi Tudományos Füzetek, 221. A sorozatot szerk. DÁVID Gyula, Kolozsvár, 1995.
- GÁL 1932: GÁL Kelemen, *Kazinczy és Bölöni Farkas Sándor*, KerMag, 1932/2, 49–57.
- GÁL (I) 1935 / (II) 1935: GÁL Kelemen, *A kolozsvári unitárius kollégium története (1568–1900)*, I–II. köt., Bp., 1935.
- GALAVICS 1969: GALAVICS Géza, *Mányoki Ádám: II. Rákóczy Ferenc arc képe*, Művészet, 1969/9, 42–44.
- GÁLOS 1938: GÁLOS Rezső, *Id. Wesselényi Miklós ismeretlen színműve*, ItK, 1938/1, 58.
- GÁLOS 1951: GÁLOS Rezső, *Bessenyei György életrajza*, Bp., 1951.
- GERGYE 1992: *A kassai gráciák reinkarnációja, (Kazinczy nőideáljai)*, ItK, 1992/3, 275–294.
- GERGYE 1993: GERGYE László, *Kazinczy Ferenc kéziratok hagyatéka*, Bp., 1993.
- GERGYE/KAZINCZY 1998: *Kazinczy Ferenc Összes költeményei*, s. a. r. GERGYE László, (RMKT, XVIII. század, II.), Bp., 1998.

- GESSNER 1980: *Maler und Dichter der Idylle: Salomon Gessner*, katalogred. Martin BICHER, Eckhard SCHINKEL, Zürich, 1980.
- GOETHE 1982: GOETHE *Válogatott művei, Drámák*, ford. SZABÓ Ede, Bp., 1982.
- GÓG 2000: GÓG Imre, *A régi gajnai leányvásárokról*, Honismeret, 2000/1, 50–52.
- GOMBOCZ 2007: GOMBOCZ Endre, *A magyar botanika története*, Sopron, 2007.
- GRISELINI 1994: F. GRISELINI, *A Temesi Bánság történetéből*, közli: KOVÁCS Kiss Gyöngy, Korunk, 1994/2, 5–11.
- GY. R. 1903: Gy. R., [GYULAI Rikárd], *Osdolai gróf Kún Géza leszármazása*, Genealógiai füzetek, 1903/3, 37–40.
- GYÓRE 1944: GYÓRE Pál, *Ifjabb Cserey Farkas, (1773–1846)*, Nagykőrös, 1944.
- GYÖRGY 1930: GYÖRGY Lajos, *A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben*, ErdMúz, 1930/1–3, 69–88.
- GYULAI FERENC 1886: *Gróf Gyulai Ferenc tábornok emlékiratai, 1714–1787*, közli: TORMA Károly, Hazánk, 1886/1, 403–413, (I. közl.); 1886/2, 509–522, (II. közl.); 1886/3, 590–603, (III. közl.); 1886/4, 681–692 (IV. közl.); 1886/5, 740–752, (V. közl.).
- GYULAI FERENC 1888: *Gróf Gyulai Ferenc tábornok emlékiratai, 1714–1787*, közli: TORMA Károly, Hazánk, 1888. június, (X. köt., 1. füzet), 54–66, (VI. közl.).
- GYULAI SÁMUEL 1994: *Marus-Némethi Gróff Gyulai Sámuel élete*, in: Ex libris et Manuscriptis, herausgeber István NÉMETH, András VIZKELETY, Bp., 1994.
- GYULAY 2008a: *Gróf Gyulay Lajos maga keze és könyve – Lotty! – Fanny!*, (1867. január 21. – 1867. március 3.), s. a. r. LABÁDI Gergely, Szeged, 2008.
- GYULAY 2008b: *Gróf Gyulay Lajos maga keze és könyve – Kis tükör*, (1832. augusztus 12. – 1851. augusztus 26.), s. a. r. SZABÓ Ágnes, Szeged, 2008.
- GYULAY 2009: *Gróf Gyulay Lajos maga keze és könyve – Ő szerint Constantia*, (1867. június 2. – 1867. június 27.), s. a. r. SZABÓ Ágnes, Szeged, 2009.
- GYULAY 2010a: *Gróf Gyulay Lajos maga keze és könyve – Egy századja!*, (1867. szeptember 2. – 1867. november 4.), s. a. r., a bevezetőt írta BARANYAI Zsolt, Szeged, 2010.
- GYULAY 2010b: *Gróf Gyulay Lajos maga keze és könyve – Izlet*, (1851. október 10. – 1851. december 31.), s. a. r. ZENTAI Mária, SZALISZNYÓ Lilla, a bevezetőt írta Szalisznyó Lilla, Szeged, 2010.
- GYULAY–DÖBRENTÉI 2011: *Gróf Gyulay Lajos maga keze és könyve – „...barátom a túlvilágon is”*, *Döbrentei Gábor és gróf Gyulay Lajos naplófeljegyzései (1835. május–1861. október 28.)*, s. a. r., bev. HÁSZ-FEHÉR Katalin, Szeged, 2011.
- H. BALÁZS 1967: H. BALÁZS Éva, *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus, 1763–1795*, Bp., 1967.
- H. BALÁZS 2005a: H. BALÁZS Éva, *A Herceg – Anton Kaunitz, az államférfi*, in: Életek és korok, Bp., 2005, 161–166.
- H. BALÁZS 2005b: H. BALÁZS Éva, *Berzeviczy Gergely (1763–1795)*, in: Életek és korok, válogatott írások, Bp., 2005, 314–321.
- H. KAKUSKA 2003: H. KAKUSKA Mária, *Orczy Lőrincz és leveleskönyve*, Bp., 2003.
- HALOTTI CÍMEREK: KOVÁCS András, *Halotti címerek a kolozsvári Farkas utcai templomból*, letölthető: <http://www.kolozsvar.ro/Cimerek/index.html>. Utolsó letöltés dátuma: 2010. 09. 15.
- HANKÓ 1884: HANKÓ Károly *Hunyadmegye melegforrásai*, in: Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve, Déva, 1884, 51–55.
- HÁSZ-FEHÉR 1996: HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Molnár Borbála levelező társasága*, Irodalomismeret, 1996/1–2, 38–44.
- HÁSZ-FEHÉR 2003: HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Tanulmányfejek*, in: Klasszikus-magyar-irodalom-történet. Tanulmányok, szerk. LABÁDI Gergely és DAJKÓ Pál, Szeged, 2003, 33–73.
- HÁSZ-FEHÉR 2010: HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Szabadkőműves mintázatok Kazinczy Ferenc fogsága utáni kapcsolatrendszerében*, in: Ragyogni és munkálni, szerk. DEBRECZENI Attila és GÖNCZY Monika, Debrecen, 2010, 371–390.
- HELTAI 1981: HELTAI Gáspár, *Krónika az magyaroknak dolgairól*, s. a. r. KULCSÁR Margit, a bev. írta KULCSÁR Péter, Bp., 1981.

- HERMANN 1961: HERMANN Zsuzsa: *Az 1515. évi Habsburg-Jagelló szerződés. Adalék a Habsburgok mo-i uralmának előtörténetéhez*, in: *Értekezések a történeti tudományok köréből*, (Új sorozat, 21.), Bp., 1961.
- HERMANN 2006: HERMANN Gusztáv Mihály, *Az erdélyi felvilágosodás elfelejtett alakja: Zsombori József*, in: *Areopolisz*, (Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok V.), szerk. HERMANN Gusztáv Mihály, KOLUMBÁN Zsuzsanna, RÓTH András Lajos, Csíkszereda, 2006, 74–87.
- HERNER 1988: HERNER János, *Bornemisza Anna megbűvöltetése*, Budapest–Szeged, 1988.
- HERNER 1991: *Teleki Sámuel albuma*, (Peregrinatio Hungarorum, 8.), szerk. HERNER János, kísérő tanulmánnyal közreadja JANKOVICS József, Szeged, 1991.
- HINTS 2005: HINTS Miklós, *Épült itt helyben, Tordán. Adalékok a nevezetes tordai fahíd történetéhez*, Művelődés, 2005/11–12, 16–19.
- HORVÁTH 2006: *BERZEVICZY Gergely, A közigazdaságról*, a bevezetőt írta és a magyar nyelvű fordítást korszerűsítette HORVÁTH László, Bp., 2006.
- HOVÁNSZKI 2009: HOVÁNSZKI Mária, „Hogy kezdhessenek Énekeembe...” PhD-értekezés, 2009, 83.
- HÖGYE 1992: HÖGYE István, *Kazinczy Ferenc metszetgyűjteménye Zemplén levéltárában*, I. sorozat, gyűjtötte és összeállította HÖGYE István, szerk. B. BALSAI Jolán, Sátoraljaiújhely, 1992.
- HUBBES 2004: HUBBES Éva, *Benkő Ferenc egyetemjárása*, Rudabánya, 2004.
- IMRE 1985: IMRE Mihály, *Magyar humanista költők emlékezete XVIII. századi prédikációs irodalmunkban*, ItK, 1985/4–5, 485–497.
- INCZE 1904: INCZE Béla, *Irodalmi munkások Hunyad vármegyében a múlt század elején*, ErdMúz, 1904/6, 320–333.
- ISTVÁNFI 1871: ISTVÁNFI Miklós, *Magyarország története 1490–1606.*, ford. VIDOVICH György, Debrecen, 1871.
- JAKAB 1882a: JAKAB Elek, *Kelemen Lajos életének ismertetése*, Századok, 1882, 760–769.
- JAKAB 1882b: JAKAB Elek, *A XIX. századi erdélyi halotti beszédek bibliográfiájához*, MKSz, 1882/1–4, 102–113.
- JAKÓ 1997: JAKÓ Zsigmond, *Írás, könyv, értelmiség*, Bukarest, 1997.
- JANCÓS 2007: JANCÓS Árpád, *A Bega, A Bánság elkényeztetett folyója*, Temesvár, 2007.
- JANKOVICS 1993: JANKOVICS József, *Bethlen János, a politikus és a történetíró*, in: BETHLEN János, *Erdély története 1629–1673*, szerk. JANKOVICS József, Bp., 1993.
- JÁSZBERÉNYI 2003: JÁSZBERÉNYI József, „A Sz: *Sophia* templomában látom én felszentelve nagysádat”, Bp., 2003.
- JUNG 2006: JUNG Károly, *Hunyadi János, származáslegendájának/származáslegendáinak kérdéséhez*, Létünk, 2006/2, 26–52.
- KAKUCS 2001: KAKUCS Lajos, *Adatok a bánsági néprajzi kutatás történetéhez*, in: *Studia Ethnographica – Néprajzi tanulmányok (A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvei)*, Szeged, 2001, 29–44.
- KÁLI-NAGY 1942: *Az erdélyi magyar színpad hősora (1792–1821) Káli Nagy Lázár visszaemlékezései* (Erdélyi Ritkaságok), szerk. Jancsó Elemér, Kolozsvár, 1942.
- KANYARÓ 1905: KANYARÓ Ferenc, *Inség 1817-ben*, KerMag, 1905/2, 92–93.
- KARÁCSONY 1932: KARÁCSONY Sándor, *Vajthó László: Kazinczy világa*, Protestáns Egyházi Szemle, 1932, 4.
- KARÁCSONYI 1901: Dr. KARÁCSONYI János, *Adalék Hunyadi János származásához*, Turul, 1901/2, 49–53.
- KARDOS 1905: KARDOS Samu, *Báró Wesselényi Miklós élete és munkái*, I–II. köt., Bp., 1905.
- KARDOS 1930: KARDOS Albert, *Csokonainak babér, Kazinczynak borostyán*, Debreceni Szemle, 1930/9, 481–483.
- KATONA 1790: KATONA István: *Historia Critica Regum Hungariae striptis mixtae*. Ex fide Domesticorum et Exterorum scriptorum concinnata, A. Stephano Katona, Aa. Ll. et Philos Doctore, presbytero strigoniensi. Tomulus VI. ordine XIII. Pestini, typis Ioannis Michaelis Landerer nobilis in Fűskút. MDCCXC.
- KAZINCZY 1820: KAZINCZY Ferenc, *Cardinális Martinúzi*, TudGyűjt, 1820/11, 87–97.
- KAZINCZY 1826: KAZINCZY Ferenc, *Tudósítások a Rákóczy-ház' genealógiai ismertetének megigazítására, kibővítésére*, FMOM, 1826/11, 941–960.

- KAZINCZY 1831: KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi utazások*, FMOM, 1831/10, 561–610, 737–762, 810–822.
- KAZINCZY 1832: *Erdélynek és az Erdélyiek Isméréte*, FMOM, 1832/1, 1–31.
- KAZINCZY 1839: KAZINCZY Ferenc *Eredeti munkái*, II. köt., Utazások, összeállította BAJZA–SCHEDEL, Bp., 1839.
- KAZINCZY 1873: KAZINCZY Ferenc, *Utazásai*, összeállította: RÁTH Mór, Bp., 1873.
- KAZINCZY 1874: *Erdélyi levelek Gróf Dezsőffy Józsefhez, 1816*. Közli PAPP Miklós, *Történeti Lapok*, 1874, 7–10, 20–22, 35–36, 50–53, 67–68, 83–84.
- KAZINCZY 1879: KAZINCZY Ferenc *összes költeményei*, (Kazinczy Ferencz művei), szerk. ABAFI Lajos, Bp., 1879.
- KAZINCZY 1880: KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi levelek*, (Kazinczy Ferencz művei), szerk. ABAFI Lajos, Bp., 1880.
- KAZINCZY [1884]: KAZINCZY Ferenc, *Magyar Pantheon. Életrajzok és életrajzi jegyzetek*, kiad. Abafi Lajos, Bp., [1884].
- KAZINCZY 1885: KAZINCZY Ferencz, *Utazásai*, összeállította: RÁTH Mór, Bp., 1885.
- KAZINCZY 1931/1942: KAZINCZY világa, szerk. VAJTHÓ László, Bp., 1931. Változatlan utánnyomás: Uő, ua, 1942.
- KAZINCZY 1944: KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi levelek*, bev. KRISTÓF György, szerk. JANCsó Elemér Kolozsvár, 1944.
- KAZINCZY 1960: SZAUDER József–SZAUDER Józsefné, *Kazinczy válogatott műveiből*, 1960.
- KAZINCZY 1979: KAZINCZY Ferenc *művei*, I–II. köt., vál., szöveggond., jegyz. SZAUDER Mária, (Magyar Remekírók sorozat), Bp., 1979.
- KAZINCZY 2008: KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi Levelek*, szerk. KOVÁTS Dániel, Bp., 2008.
- KAZINCZY 2009: KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, s. a. r. ORBÁN László, (Kazinczy Ferenc Művei. Első osztály. Eredeti művek. Kritikai kiadás.), Debrecen, 2009.
- KAZINCZY 2010: *A Szép és a Jó – Kazinczy és a művészetek*, szerk. KOVÁCS Ida, Bp., 2010.
- KAZINCZY 2011: KAZINCZY Ferenc, *Fogságom naplója*, s. a. r. SZILÁGYI Márton, (Kazinczy Ferenc Művei. Első osztály. Eredeti művek. Kritikai kiadás.), Debrecen, 2011.
- KAZINCZY: FORDÍTÁSOK: KAZINCZY Ferenc, *Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig*: Önállóan megjelent fordításkötetek, s. a. r. BODROGI Máté, BORBÉLY Szilárd, (Kazinczy Ferenc Művei. Második osztály. Fordítások. Kritikai kiadás.), Debrecen, 2009.
- KAZINCZY: KÜLFÖLDI JÁTSZÓSZÍN: KAZINCZY Ferenc, *Külföldi Játsszószín*, s. a. r. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, (Kazinczy Ferenc Művei. Második Osztály. Fordítások. Kritikai kiadás.), Debrecen, 2009.
- KECSKÉS 1991: KECSKÉS András, *A magyar verselméleti gondolkodás története*, Bp., 1991.
- KELECSÉNYI 1998: KELECSÉNYI Gábor, *Múltunk neves könyvgyűjtői*, Bp., 1998.
- KEMÉNY 1816/1817: KEMÉNY János, *Erdély Ország Fejedelmének Autobiographiája*, in: RUMY Károly György: *Monumenta Hungarica az-az Magyar emlékezetes írárok*, II. köt., Pest, 1816, 1–188, és *Kemény János Autobiographiájának folytatása és végeztése*, in: RUMY Károly György, *Monumenta Hungarica az-az Magyar emlékezetes írárok*, III. köt., Pest, 1817, 1–272.
- KEMÉNY 1959: KEMÉNY János *önéletrírása és válogatott levelei*, szerk. TOLNAI Gábor, Bp., 1959.
- KEMÉNY 2000: KEMÉNY János *művei*, szerk. V. WINDISCH Éva, Bp., 2000.
- KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ (I)2005 / (II)2009: KÉNOSI TÖZSÉR Árpád–UZONI FOSZTÓ István, *Az erdélyi unitárius egyház története*, I. köt., Kolozsvár, 2005. Uő, ua. II. köt., 2009.
- KERCSELICH [é. n.]: De regnis Dalmatiae Croatiae Sclavoniae notitiae praeliminares. [...] Stúdio, labore, ac impensis nobilis honorabilisque viri Balthasaris Adami Kercselich de Corbavia. [...] Zagrabiae. Typis demum Antonii Jandera, V. C. E. Z. Typographi.
- KERESZTES 1995: KERESZTES Gyula, *Maros megyei kastélyok és udvarházak*, Marosvásárhely, 1995.
- KERESZTESI 1992: KERESZTESI József *református lelképásztornaplójából*, in: Boldog Váradi, szerk. BÁLINT István János, 1992, 393–394.
- KESZEG 2005: KESZEG Anna, *Mit látott Kazinczy Tordán: Az 1816-os Kazinczy–Gyöngyössi találkozásról*, Művelődés, 2005/11–12, 19–23.

- KESZEG 2006: KESZEG Anna, *A Gyöngyössy Jánosról szóló biografikus szövegekről*, ItK, 2006/6, 591–613.
- KESZEG 2007: KESZEG Anna, *Kiket ismerhetett Gyöngyössy János*, ErdMúz, 2007/3–4, 219–232.
- KIRÁLY 2004: KIRÁLY Emőke, *Eleven és holt képek (emlék)képek Aranka Györgyről*, in: Aranka György gyűjteménye I. – Tanulmányok Aranka György köréről, szerk. EGYED Emese, Kolozsvár, 2004, 7–27.
- KIS/TERENTIUS 1895: *Publius Terentius Afer vígjátékai*, ford. Kis Sándor, Bp., 1895.
- KISS 1876: KISS Áron, *Kovácsnai Sándor három levele b. Ráday Gedeonhoz Gyöngyösi István munkáiról*, Figyelő, 1876/1, 366–374.
- KISS 2003: KISS András, *Források és adatok a kolozsvári cigányok XVI–XIX. századi történetéhez*, in: KISS András, *Más források – más értelmezések*, Marosvásárhely, 2003, 239–253.
- KLOPSTOCK 1798: *KLOPSTOCKS Werke, Oden, Erster Band*, Leipzig, Bey Georg Joachim GÖSCHEN, 1798.
- KOLOZSVÁR 1795: *Az Erdélyi három nemzetből álló rendeknek 1794dik esztendőben Szent András havának 11-dik napjára szabad királyi városban Kolosvárra hirdtetett, és több következő napokban tartott közönséges gyűléseikben lett végzéseknél és foglalatosságoknak jegyző könyve*, Kolozsvár, 1795.
- KOLTA 2003: KOLTA Magdolna, *Képmutogatók, avagy a fotográfiai látás története*, Bp., 2003.
- KOLOZSVÁRI JÁTEKSZÍN 1821: *Erdély. A' Kolosvári Nemzeti Játékszín építésének történetei, 's annak mostani állapota*, Magyar Kurír, 1821/28, 409–410.
- KONCZ 2006: KONCZ József, *A Marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története (1157–1895)*, Marosvásárhely, 2006.
- KONTER 2005: KONTER László, *Az idő és fejlődés – az idő mint fejlődés*, Aetas, 2005/3, 3–55.
- KOSÁRY 1977: KOSÁRY Domokos, *Napóleon és Magyarország*, (Gyorsuló idő), Bp., 1977.
- KOVÁCS 1975: KOVÁCS József László, *Egy szabadkőműves emlékkönyv magyar bejegyzői*, MKSz, 1975/3–4, 309–313.
- KOVÁCS 1999: KOVÁCS Sándor Iván, *Mesterkedők*, Bp., 1999.
- KOVÁCS 2003: KOVÁCS Sándor, *Adalékok a Szervét-irodalom, -ikonográfia és -kultusz történetéhez*, KerMag, 2003/3–4, 176–192.
- KOVÁCS 2004: KOVÁCS András, *A marosillyei Veres-bástya*, (Erdélyi művelődéstörténeti források 2.), Kolozsvár, 2004.
- KOVÁCS 2006: KOVÁCS Bálint, *Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de propaganda Fide a 18. század első évtizedeiben*, in: Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében, szerk. ÖZE Sándor, KOVÁCS Bálint, Piliscsaba, 2006, 47–69.
- KOVÁCS 2007: KOVÁCS András, *Épületek emlékezete – Nevezetes épületek Erdélyben*, Bp., 2007.
- KOVÁCS 2008: KOVÁCS András, *Szülőház az erdélyi régiségben, A kolozsvári Bocskai István-emléktábla (1606)*, in: *A reneszánsz Kolozsvár*, összeáll. KOVÁCS András, Kolozsvár, 2008, 146–161.
- KOVÁCS 2009a: KOVÁCS Sándor, *Lázár István külföldi tanulmányútjának főbb állomásai és eredményei*, in: *Unitárius Egyháztörténet*, Kolozsvár, 2009, 32–36.
- KOVÁCS 2009b: KOVÁCS Sándor, *Gondolatok egy észak-amerikai utazó házsongárdi sírjánál*, in: *Unitárius Egyháztörténet*, Kolozsvár, 2009, 39–41.
- KOVÁCS KISS 2008: KOVÁCS KISS Gyöngy, *Kolozsvári bálók a bécsi kongresszust követő években (1815–1820)*, in: *Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára*, szerk. SIPOS Gábor, Kolozsvár, 2008, 147–161.
- KOVÁTS/VÁCZY 2011: *Kazinczy Ferenc és kora I–II. köt.*, Debrecen, 2011.
- KOVACSÓCZY 1827: KOVACSÓCZY Mihály: *Martinuzzi György élete*, FMOM, 1827/3, 1097–1106.
- KOZMA 1876: KOZMA Ferenc, *Kozma Gergely. 1774–1849 (Életrajz, irodalmi történeti adalékokkal)*, KerMag, 1876, XI. köt., 15–61.
- KÖPECZI 1927: KÖPECZI Sebestyén József, *A brassai fekete templom Mátyás-kori címerei*, Erdélyi Irodalmi Szemle 1927/1, 13–32.
- KÖVÁRI 1901: KÖVÁRI László, *A millenium századában Erdélyben kibalt főúri családok s visszaemlékezés végső sarjai szereplésére*, (Harmadik közlemény), ErdMúz, 1901/4, 202–217.

- KRÁSZ 2009: KRÁSZ Lilla, „*Miképpen kellessék az egészséget őrizni és becsülni*” Kazinczy Ferenc és orvos barátai, Sic Itur ad Astra, 2009 (61), 97–117.
- KRISTÓF 1911: KRISTÓF György, *Adatok Barcsay Ábrahám életéhez*, ErdMúz, 1911/5, 249–268.
- KRISTÓF 1930: KRISTÓF György, *II. Apafi Mihály fejedelem könyörgéses könyve*, ErdMúz, 1930/1–3, 49–68.
- KRISTÓF 1945: KRISTÓF György, *Egy megjegyzés Kazinczy »Erdélyi levelek« című művének legújabb kiadásához*, ErdMúz, 1945, 107.
- KRUPPA 2004: KRUPPA Tamás, *Erdély és a Szentszék a korszakban. Kiadatlan iratok (1574–1599)*, (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 37.), s. a. r. KRUPPA Tamás, Szeged, 2004.
- KUBINYI–VAHOT 1985: KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre, *Magyarország és Erdély képekben*, II. köt., a kötetet gondozta SEBESTYÉN Lajos, Bp., 1985.
- KULCSÁR 1965: *Catalogus incunabolorum Bibliothecae Battyányanae*, szerk. KULCSÁR Péter, Szeged, 1965.
- KURCZ/SALLUSTIUS 1978: C. *Sallustius Crispus összes művei*, ford. KURCZ Ágnes, Bp., 1978.
- KURUCZ 2009: KURUCZ György, „*Én tehát keszthelyi ember vagyok!*” Kazinczy Ferenc és a helikoni ünnepségek, Sic Itur Ad Astra, 2009 (61), 79–89.
- KURUCZ 2006: KURUCZ György, *Kényszer és szolgálat. Portrévázlat Festetics Györgyről*, Századok, 2006/6, 1341–1375.
- KUUN 1902: KUUN Géza, *Budapest 1820-ban*, ErdMúz, 1902/1, 1–18.
- KUUN 1904a: Gr. KUUN Géza, *Gyermekeivéim*, ErdMúz, 1904/9, 485–499.
- KUUN 1904b: KUUN Géza, *Két római szobor a maros-németi kertben*, in: Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Tizennegyedik Évkönyve, szerk. KOLUMBÁN Samu, Déva, 1904, 17–20.
- KUUN 1905: *Az 1834-iki erdélyi országgyűlés: Töredékek gróf Gyulay Lajos naplójából*, (Második közlemény), közli KUUN Géza, ErdMúz, 1905/5, 271–281.
- LABÁDI 2002a: LABÁDI Gergely, *Böloni Farkas Sándor Schiller-fordítása*, KerMag, 2002/2–3, 217–227.
- LABÁDI 2002b: LABÁDI Gergely, *Gedő József és az irodalom*, KerMag, 2002/2–3, 227–237.
- LABÁDI 2007: LABÁDI Gergely, *Nalácz József versei?*, Kolligátum, Bp., 2007, 249–264.
- LACZHÁZI 1999: LACZHÁZI Gyula, *Zrínyi, Dorfmeister, Krafft, Kazinczy*, Irodalomismeret, 1999/1–2, 228–233.
- LAKATOS 1939: LAKATOS István, *A muzsikus-Ruzitskák Erdélyben*, (Erdélyi Tudományos Füzetek), Kolozsvár, 1939.
- LAKATOS 1973: LAKATOS István, *VERGILIUS összes művei*, Bp., 1973.
- LAKATOS–SZABÓ/VERGILIUS 1967: *VERGILIUS összes művei*, ford. LAKATOS István, SZABÓ Kálmán, Bp., 1967.
- LÁSZLÓ 1980: LÁSZLÓ Ferenc, *Adatok Philipp Caudella életrajzához*, Zenetudományi írások, szerk. BENKŐ András, Bukarest, 1980, 120–152.
- LÁZÁR 1858: LÁZÁR Miklós, *A gróf Lázár család*, Kolozsvár, 1858.
- LEFEBVRE 1975: Georges LEFEBVRE, *Napóleon*, Bp., 1975.
- LESSING 1999: Gotthold Ephraim LESSING, *Laokoön, Hamburgi dramaturgia*, Bp., 1999.
- LÉSTYÁN 2000: LÉSTYÁN Ferenc, *Megszentelt kövek, A középkori erdélyi püspökség templomai*, Bp., 2000.
- LIVIVS 1982: Titus LIVIVS, *A Római nép története a város alapításáról*, I–II. köt., ford. Kiss Ferencné, MURAKÖZY Gyula, Bp., 1982.
- L-R 1859: L-R, *Mátyás király fennmaradt holmije a bécs-ujhelyi régiségtárban*, VU, 1859/5, 54.
- LUKÁCS 2008: LUKÁCS Zoltán, *Sombori József egyházi beszédei, A katolikus prédikáció útkeresése a felvilágosodás korában*, Egyháztörténeti Szemle, 2008/1, 3–24.
- LUKINICH 1926: *Nagyenyedi album*, szerk. Dr. LUKINICH Imre, Nagyenyed, 1926.
- LUKINICH 1927: LUKINICH Imre: *A Bethleni gróf Bethlen család története*, Bp., 1927.
- LYKA 1942: *Magyar művészet 1800–1850.*, Bp., 1942.
- LYKA 1981: LYKA Károly, *A táblabíró világ művészete*, Bp., 1981.

- M. NAGY 1944: M. NAGY Ottó, *Gyarmathy Sámuel élete és munkássága* (Erdélyi Tudományos Füzetek, 182.), Kolozsvár, 1944.
- MAKKAI 1942: MAKKAI Ernő, *Adalékok a magyar philosophia történetéhez, Sipos Pál három ismeretlen levele Kazinczy Ferenchez*, Szellem és Élet, 1942/3, 166–170.
- MAKKAI 1944: MAKKAI Ernő, *Sipos Pál és Kazinczy Ferenc*, (Erdélyi Tudományos Füzetek, 174.), Kolozsvár, 1944.
- MALONYAY 1905: MALONYAY Dezső, *A magyar képzés úttörői*, Bp., 1905.
- MALOVECKÁ 2006: Milota MALOVECKÁ, *Karol Wagner – egy történész patriotizmusa*, ford. DEMMEL József, Sic itur Ad Astra, 2006/3–4, 113–124.
- MÁRKI 1907: MÁRKI Sándor, *II. Rákóczi Ferenc*, I–III. köt., Bp., 1907.
- MARKÓ 1929: Markó Árpád, *Két mozgalmas év a magyar nemestestőrség életéből*, Századok, 1929/9–10, 365–383.
- MARKÓ 1957: MARKÓ Árpád, *A Bercsényi család legutolsó tagja Gróf Bercsényi László huszárezredes*, Hadtörténeti Közlemények, 1957/1–2, 227–240.
- MÁTRAY 1870: Mátray Ernő: *Kazinczy Ferenc egy ismeretlen levele*, a „Magyar Polgár” Nagy Nap-tára, Kolozsvár, 1870, 121–123.
- MIKÓ 1862: MIKÓ Imre, *Bod Péter élete és munkái*, Pest, 1862.
- MIKÓ 1976: MIKÓ Imre: „Úly vesztég itt, ha olyan szép vagy!”, Hét, 1976/5.
- MIKÓ 1983: MIKÓ Árpád, *Két világ batárán (Janus Pannonius, Garázda Péter és Megyericsi János síremléke)*, Ars Hungarica, 1983/1, 49–77.
- MISKOLCZY 2008: MISKOLCZY Ambrus, *Kazinczy Ferenc és Sipos Pál barátsága, avagy a Szabadság-óda születése*, in: Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára, szerk. SIPOS Gábor, Kolozsvár, 2008, 169–201.
- MOLNÁR 2006: MOLNÁR Tünde, *Erdély legszebb arborétuma*, Művelődés, 2006. nov., 28–30.
- MORVAI 1903: MORVAI Győző, *Galánthai Gróf Fekete János*, Bp., 1903.
- MÖLLER 1913: *A Vajda Hunyadi vár építési korai*, írta MÖLLER István, Bp., 1913.
- MUSZKA 1971: MUSZKA Erzsébet, *A történelmi segédtudományok egyetemi oktatása a reformkorban*, MKSz, 1971/1, 12–23.
- MÜNSTERBERG–OEHLER 1902: MÜNSTERBERG Rezső–OEHLER János, *Hunyadmegye római régiségei*, in: Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Tizenharmadik Évkönyve, szerk. VERESS Endre, Déva, 1902.
- [N. n.] 1885: [N. n.], [Thaly Kálmán], *A székesi gróf Bercsényi-család nemzedékrendje*, Turul, 1885/2, 60–63.
- NAGY 1874: NAGY Iván, *Magyarországi képzőművészek*, Századok, 1874/2, 88–90.
- NAGY 1903/1908: *Nagy Sámuel rézmetsző*, Művészet, 1903/4, 282. és 1908/2, 246.
- NAGY 1992: NAGY Márton, *Dr. Schlauch Lőrinc Várad bíboros püspöke 1824–1902*, in: Boldog Várad, szerk. BÁLINT István János, Bp., 1992, 533–534.
- NAGY 2001: NAGY Károly, *ifj. Cserey Farkas, mint aktív botanikus*, Kraszna, 2001. máj. 6.
- NAGY: *Mo. családai* – NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, I–XII. és pótkötet, Pest, 1857–1868. (Cd-Rom)
- NAGYDIÓSI 1958: NAGYDIÓSI Géznáné, *Karacs Ferenc rézmetsző-munkássága halálának 120. évfordulójára*, in: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1958, Bp., 1959, 310–339.
- NALÁCZI 1941: *Báró Nalácz József emlékirata*, in: Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről VIII. A másik magyar haza 1750–1790, szerk. MAKKAI László, Bp., 1941, 123–135.
- NAMÉNYI 1904: NAMÉNYI Lajos, *Simon János*, Művészet, 1904/4, 125.
- NAMÉNYI 1905: NAMÉNYI Lajos, *Adatok művészetünk történetéhez*, Művészet, 1905/1, 148.
- NAMÉNYI 1908a: NAMÉNYI Lajos, *Nagy Sámuel*, Művészet, 1908/2, 246.
- NAMÉNYI 1908b: NAMÉNYI Lajos, *Simon*, Művészet, 1908/4, 261.
- NYÁRI 1906: Dr. NYÁRI Sándor, *Kupeczky János és Mátyók Ádám a Szépművészeti Múzeumban*, Művészet, 1906/4, 249–258.
- ORBÁN 2002: ORBÁN László: *Kazinczy Ferenc Pályám emlékezete címen ismert önéletírásának kéziratai és kiadásai*, ItK, 2002/5–6, 627–650.
- OROSZ 1991: OROSZ László, *Sombori Lajos – Sombori László!*, ItK, 1991/5–6, 605–606.

- ORPHEUS 2001: *Első folyóirataink: Orpheus (Csokonai Könyvtár. Források 7.)*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, 2001.
- OVIDIUS 1975: OVIDIUS, *Átváltozások*, (Bibliotheca Classica), ford. DEVECSERI Gábor, Bp., 1975.
- P. THEWREWK E. 1916: P. THEWREWK E, *Ponori Thewrewk önéletrajza*, ItK, 1916/2, 187–201.
- PAGET 1987: JOHN PAGET: *Magyarország és Erdély válogatás*, ford. RAKOVSKY Zsuzsa, vál., szerk. MALLER Sándor.
- PAJKOSSY 1997: PAJKOSSY Gábor, *Wesselényi és hűtlenségi pere*, in: Előadások és tanulmányok Wesselényi Miklósról, szerk. TAKÁCS Péter, Debrecen, 1997, 59–65.
- PÁL 1985: PÁL József, *Az Árkádia-pör vonatkozásairól*, ItK, 1985/4–5, 498–507.
- PÁL 1997: PÁL Judit, *Az erdélyi örmény népesség számának alakulása és szerkezete a 18. században*, ErdMúz, 1997/1–2, 104–121.
- PÁL 2006: PÁL Judit, *Az örmények Erdélyben a 18–19. században*, in: Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében, szerk. ŐZE Sándor, KOVÁCS Bálint, Piliscsaba, 2006, 27–39.
- PÁLFFY 2008: *Magyarországi és erdélyi urak, PÁLFFY János emlékezése*, s. a. r. SZABÓ T. Attila, kibővítette BENKŐ Samu, Bp., 2008.
- PAPP 1906: PAPP Károly, *Br. Wesselényi Miklós levelei anyjához, Cserey Helénához*, ErdMúz, 1906/3, 198–217, 1906/4, 278–298.
- PAPP 1983: PAPP Géza, *Philipp Caudella magyar táncai*, Zenetudományi írások, szerk. BENKŐ András, Bukarest, 1983, 268–272.
- PAPP 2006: PAPP Klára, *„Esze, kardja, s házasa után boldogul az ember” Tanulmányok a Csáky család 17–19. századi történetéből*, Debrecen, 2006.
- PAPP 2008a: PAPP Júlia, *Illusztrátorok, írók és könyvkiadó csoportok Bécsben és Pest-Budán a 18–19. század fordulóján – Blaschke János rézmetsző munkásságának tükrében*, MKSz, 2008/2, 141–170.
- PAPP 2008b: PAPP Klára, *Anyja, lánya, unokája, Vázlat a három generáció történetéhez*, in: Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik születésnapjára, szerk. SIPOS Gábor, Kolozsvár, 2008, 249–269.
- PAPP 2009: PAPP Klára, *Az erdélyi Csákyak birtok viszonyai és családi stratégiája*, in: Arisztokrata életpályák és életviszonyok, szerk. PAPP Klára, PÜSKI Levente, Debrecen, 2009, 57–80.
- PÁSZTOR 1979: PÁSZTOR Emil, *A tizenötödik aradi vértanú*, Bp., 1979.
- PATAKY 1951: PATAKY Dénes, *A magyar rézmetszés története, a XVI. századtól 1850-ig*, Bp., 1951.
- PERÉNYI 1918: PERÉNYI József, *Aranka György magyar nyelvűvelő társasága*, (I. közl.), ItK, 1918/1, 14–59.
- PERÉNYI 1927: PERÉNYI József, *Aranka György és Kazinczy Ferenc: Egy fejezet a magyar irodalom erdélyi múltjából*, Erdélyi Irodalmi Szemle, 1927/1, 1–12.
- PERES 2009: PERES Zsuzsanna, *A magyar „hitbizományi” jog kezdetei*, Doktori értekezés, Pécs, 2009. Letölthető: http://doktori-iskola.ajk.pte.hu/files/tiny_mce/File/Archiv2/Peres_Zsuzsanna_ertekezés_nyilvanos_vitara.pdf. Utolsó letöltés dátuma: 2012. 12. 19.
- PÉTERFY 2007: PÉTERFY Gergely, *Orpheus és Massinissa*, Doktori értekezés, Miskolc, 2007. Letölthető: <http://www.scribd.com/doc/18285742/Peterfy-Gergely-ORPHEUS-ES-MASSINISSA>. Utolsó letöltés dátuma: 2012. 12. 19.
- PLUTHARKOSZ (I) 1978 / (II) 1978: PLUTHARKOSZ, *Párhuzamos életrajzok*, I–II. köt., (Bibliotheca Classica), ford. MÁTHÉ Elek, Bp., 1978.
- PONORI 1825: PONORI Thewrewk József: *Három Értekezés Hunyadi Székely János Magyar-országi Kormányzó, Erdélyi és Havasalföldi Vajda, Tóth-országi, Temesi és Szörényi Bán, Beszterczei örökös Gróf és Nándor-Fejérvári Kapitány törvényes ágyból lett születésének bebizonyítására*, Pozsony, 1825.
- POÓR 2010: POÓR János, *Berzeviczy Gergely Magyarországról, Ausztriáról és Napóleonnól*, in: Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves, szerk. HÁDA Béla, LIGETI Dávid Ádám et alii, Bp., 2010, 473–486.
- POSTA–TERGINA 1893: POSTA Béla, TERGINA Gyula, *Erdély emlékérméi*, (I–II. közl.), Történelmi Társ, 1893, 559–576, 719–736.

- PRAYA I/ II / III / IV / V: PRAY György, *Annales Regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII ad annum MDLXIV. Deducti ac maximam partem ex scriptoribus coaevis, diplomatibus, tabulis publicis et id genus litterariis instrumentis congesti* I–V. köt., Bécs, 1763–1770.
- PRAYB I / II / III: *Epistolae procerum regni Hungariae 1490–1711* (Bécs, 1805.) Általunk használt kiadás: Uő, ua, I–III. köt., Pozsony, 1806.
- RADNÓTI 2008: RADNÓTI Sándor, „*Xenidion s Etelke*” A magyar winckelmanniánizmus határai, Holmi, 2008/11, 1428–1454.
- RADU 2005: Lupescu RADU, *Hunyadi János alakja a magyar és román történetírásban*, Századok, 2005/2, 385–420.
- RADU 2008: Lupescu RADU, *Vajdahunyad vára a Hunyadiak korában*, Honismeret, 2008/6, 55–58.
- RÉCSEY 1901: RÉCSEY Viktor, *Collin „Regulus”-a Wesselényi Miklós báró kiadatlan fordításában*, Egyetemes Philologiai Közlöny, 1901, 20–32.
- RITOÓKNÉ 2000: RITOÓKNÉ Szalay Ágnes, *A Corvinus-legenda és a régészeti emlékek*, in: Történelem – kép, Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon, szerk. JÁVOR Anna, Budapest, 2000, 258–261.
- RMK I/II: *Régi Magyar Könyvtár*, I. köt., Az 1573–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve, szerk. SZABÓ Károly, Bp., 1879. és Ua., II. köt., Az 1473–1711 megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve, szerk. SZABÓ Károly, Bp., 1885.
- RMKT: *Régi Magyar Költők Tára*, közléteszi: DÉZSI Lajos, SZILÁDY Áron, Bp., 1877–1930.
- RMNy I/II: *Régi Magyarországi nyomtatványok*, I., 1473–1600, összeáll. BORSA Gedeon et alii, Bp., 1971. és Ua., II, 1601–1635, összeáll. BORSA Gedeon et alii, Bp., 1983, (Arcanum Adatbázis).
- RÓZSA 1952: RÓZSA György, *Czetter Sámuel (Egy magyar rézmetsző a 18–19. század fordulóján)*, in: Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve 1952, Bp., 1953, 97–139.
- RÓZSA 1980: RÓZSA György, *Arcképfestészet katalógus, Magyar művészet Magyarországon, 1780–1830*, Bp., 1980.
- RÓZSA 1999: RÓZSA Péter, *Robert Townson magyarországi utazásai*, Debrecen, 1999.
- RÓZSA 2004: „*Hírneves magyarok arcképcsarnoka*” – (*Icones illustrium Heroum Hungariae*). Elias Wideman 1652-ben, Bécsben megjelent metszetsorozatának hasonmás kiadása, szerk. W. SALGÓ Ágnes, a kísérő tanulmány szerzője RÓZSA György, Bp., 2004.
- RUMY I/ II / III: RUMY Károly György: *Monumenta Hungarica az-az Magyar emlékezetes írások*, I–III. köt., Pest, 1815–1817.
- S. 1915: *A szabadkőművesi szimbólumok magyarázata*, összeáll. S., Bp., 1915.
- SÁNDOR 1874: SÁNDOR János, *Szabó Sámuel életrajza*, KerMag, 1874, IX. köt., 2. füz., 105–117.
- SÁNDOR 1881: SÁNDOR János, *Beszéd Szabó Sámuel sírköve felállítására alkalmával Gagyban 1881. június 19-én*, KerMag, 1881, XVI. köt., 6. füz., 375–377.
- SÁNDOR 1896: SÁNDOR János, *A székelykeresztúri unitárius gymnasium történelme*, Székelykeresztúr, 1896.
- SÁNDOR 1911: SÁNDOR Imre, *Magyarosi Tőkés János (B. Wesselényi Miklós első nevelője)*, ErdMúz, 1911/4, 233–236. és 1911/5, 275–278.
- SEBESTYÉN 1999: SEBESTYÉN Mihály, *Apaffy Mihály könyvajándéka a marosvásárhelyi scholának*, MKSz, 1999/2, 221–226.
- SERDÜLT 2008: SERDÜLT Benke Éva, *A marosvásárhelyi Teleki Téka*, melléklet: az Általvető 68. számának Teleki-melléklete, 2008. dec., 7–11.
- SPIELMANN–SEBESTYÉN–DEÉ NAGY 1981: SPIELMANN József–SEBESTYÉN Mihály–DEÉ NAGY Anikó, *Miquel Servetus műve és Erdély*, Korunk, 1981/7–8, 599–602.
- SZABÓ 2006: SZABÓ Péter, *Térszimbólika a gyulafehérvári főtemplomban, Rekonstrukciós kísérlet a fejedelmi sírok eredeti helyének meghatározásához*, Ars Hungarica, 2006/1, 19–28.
- SZABÓ 2008: SZABÓ András Péter, *A magyar Hallerek nemzetségek könyve. Egy különleges forrás keletkezésének történelmi háttere*, Századok, 2008/4, 897–943.
- SZABÓ 2010: SZABÓ Emília, *Erdély első mineralógus utazója*, Művelődés, 2010/8, 21–25.
- SZABÓ G. 2005: *Kölcey Ferenc Levelezés I. 1808–1818*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., 2005.

- SZABÓ G. 2007: *Kölcsey Ferenc Levelezés II. 1820–1831*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., 2007.
- SZABÓ T. 1932: SZABÓ T. Attila, *Adatok Felvinczi György életéhez*, ItK, 1932/4, 422–423.
- SZÁDECZKY 1909: SZÁDECZKY Lajos, *Az Apafiak sírboltja és hamvai*, Századok, 1909, 185–202, 265–280.
- SZAKÁLY 2003: SZAKÁLY Orsolya, *Egy vállalkozó főnemes, Vay Miklós báró (1756–1824)*, Bp., 2003.
- SZAKÁLY 2005: SZAKÁLY Orsolya, *A brit-magyar kapcsolatok egy ismeretlen fejezete, báró Vay Miklós londoni küldetése 1790-ben*, Századok, 2005/5, 1207–1232.
- SZAKÁLY–FODOR 1998: SZAKÁLY Ferenc–FODOR Pál, *A kenyérmezei csata (1479. október 13.)*, Hadtörténelmi Közlemények, 1998/2, 1–43.
- SZALAY 1824: SZALAY Antal, *Siklósról*, TudGyűjt, 1824/12, 19–57.
- SZALAY 1858: SZALAY László, *Gróf Bethlen Miklós önéletírása*, I–II. köt., (Magyar Történeti Emlékek II–III. köt.), Bp., 1858.
- SZATHMÁRY 1935: SZATHMÁRY László, *Báróti Sándor testőrezredes-író mágikus tüköre*, Búvár, 1935/8, 549–551.
- SZAUDEK 1970: *Veteris vestigia flammae, Kazinczy szerelme*, in: Az estve és Az álom, Felvilágosodás és klasszicizmus, szerk. SZAUDEK József, Bp., 1970, 347–432.
- SZAUDEK 1979: KAZINCZY Ferenc *Művei* (Magyar remekírók), I. köt., a válogatás, szöveggondozás és a jegyzetek SZAUDEK Mária munkája, Bp., 1979.
- SZÉCHENYI–WESSELÉNYI 2004: SZÉCHENYI István–WESSELÉNYI Miklós, *Feleselő naplók – Egy barátság kezdetei*, Bp., 2004.
- SZÉCHY 1887: SZÉCHY Károly, *Döbrentei mint nevelő*, Az Erdélyi Múzeum-Egylet bölcselet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztályának kiadványai. Negyedik kötet, Kolozsvárt, 1887, 24–52.
- SZEMLELŐ 2005: *Szemlélő. A Spectator fordítása (1783)*, s. a. r., bev., jegyz. BALÁZS Péter, LABÁDI Gergely, Szeged, 2005.
- SZIGETHY 2004: SZIGETHY Gábor, *Ellenségünk, barátunk: Napóleon*, in: SZIGETHY Gábor, *Reform, kor, társaink*, Szombathely, 2004, 53–71.
- SZIRMAY 1804: SZIRMAY Antal, *Notita Historica Comitatus Zempleniensis per Antonium SZIRMAY de Szirma*, Buda, 1804.
- SZÖRÉNYI 1999: SZÖRÉNYI László, *Palma Ferenc Károly történetírói munkássága*, in: A modern politikai gondolkodás kezdetei, szerk. KUKOVECZ György, Szeged, 1999, 165–174.
- T. SZABÓ 1994: T. SZABÓ Csilla, *Előkészületben a Döbrentei-kódex új kiadása*, ErdMúz, 1994/3–4, 65–70.
- TABORSKY 1937: TABORSKY Ottó, *Művelődéstörténeti adatok Ferenc király 1817-i erdélyi utazásához*, in: Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére, Bp., 1937, 562–576.
- TAKÁCS/SENECA 2002: *Seneca prózai művei*, I. köt., ford. BOLLÓK János, KOPECZKY Rita, KURCZ Ágnes et alii, Bp., 2002.
- TAPODI 2010: TAPODI Zsuzsa, *Mi és más Kazinczy Ferenc Erdélyi Leveleiben*, in: Kultúrák határán II., (Hungarológiai kutatások 3.), szerk. BÁNYAI Éva, Bukarest–Sepsiszentgyörgy, 2010, 19–27.
- TÉGLÁS 1881: TÉGLÁS Gábor, *Kazinczy-ünnep Dédácson*, Fővárosi Lapok, 1881/221, 1306–1307.
- TÉGLÁS 1897: TÉGLÁS Gábor, *Torma Károly érdemeinek méltatása Dácia aldunai úthálózatának ki-nyomozásában*, ErdMúz, 1897/10, 542–549.
- TELEKI 1796: Teleki Domokos, *Egynéhány hazai utazások leírása – Tíz rézmetszettel*. Bécs, 1796. Modern kiadása: Uő, ua, (Régi Magyar Könyvtár Források 3.), Bp., 1993.
- TELEKI 1819: *Néhai R. Sz. Bivodalombéli gróf méltóságos Széki Teleki József Úr sírhalma*, Pesten, Trattner János Tamás betűivel, 1819.
- TELEKI 1869: Gróf TELEKI Domokos, *Ferenc osztrák császár magyar király és Erdély fejedelmének erdélyi útja*, Budapesti Szemle, 1869/45, 83–101.
- TELEKI 1931: *A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története*. Írta: Dr. TELEKI Domokos gróf, Cluj-Kolozsvár, 1931, 8–9.
- TELEKI (I) 1852: Gróf TELEKI József, *Hunyadiak kora Magyarországon*, I. köt., Pest, 1852.
- TELEKI (III) 1853: Gróf TELEKI József, *Hunyadiak kora Magyarországon*. III. köt., Pest, 1853.

- THURÓCZY 1980: THURÓCZY János, *A magyarok krónikája*, ford. HORVÁTH János, Bp., 1980.
- TOLDALAGI/SEBESTYÉN 2010: TOLDALAGI Mihály *emlékirata*, in: Marosszéki krónikák I. köt., vál. és s. a. r. SEBESTYÉN Mihály, (Erdélyi ritkaságok sorozat 5.), Marosvásárhely, 2010, 281–331.
- TOLNAI 1932: TOLNAI Vilmos: *Egy Kazinczy-ereklye*, ItK, 1932/1, 62–64.
- TORMA 1861–1863: TORMA Károly, *Tizenkét római felirat Dáciából*, in: Az Erdélyi Múzeum-Egylet évkönyvei 1861–1863, II. köt., 1. füz., 129–134.
- TORMA 1887: TORMA Károly, *Kijegyzések három erdélyi családi levéltár lajstromaiból*, Történelmi Társ., 1887/3, 701–719.
- TÓTH 1999: TÓTH Sándor László, *Kücsük Mehmed magyarországi tevékenységéhez*, Aetas, 1999/4, 89–99.
- TRÓCSÁNYI 1965: TRÓCSÁNYI Zsolt, *Wesselényi Miklós*, Bp., 1965.
- TRÓCSÁNYI 1970: TRÓCSÁNYI Zsolt, *Wesselényi Miklós és világa*, Bp., 1970.
- TRÓCSÁNYI 1986: TRÓCSÁNYI Zsolt, *Wesselényi Miklós hűtlenségi pere*, Bp., 1986.
- TÜSKÉS–KNAPP 2004: TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva, *Jacob Balde magyarországi befogadás-történetéhez*, ItK, 2004/5–6, 568–583.
- V. BUSA–Z. SZABÓ 1986: KAZINCZY Ferencné Török Sophie levelezése, összeáll. V. BUSA Margit és Z. SZABÓ László, Győr, 1986.
- V. BUSA 1981: V. BUSA Margit, *Kazinczy Ferenc kéziratgyűjteménye Münchenben*, ItK, 1981/4, 442–458.
- V. WINDISCH 1968: V. WINDISCH Éva: *Kovachich Márton György, a forráskutató*, Bp., 1968.
- V.S. 1894: V. S.: *Ó-év – Új-év*, VU, 1894/52, 885.
- VÁCZY 1904: VÁCZY János, *Wesselényi Miklós ifjúsága*, ErdMúz, 1904/1, 1–15, 1904/2, 61–75, 1904/3, 132–146.
- VÁCZY 1905: VÁCZY János, *Kazinczy Ferencz erdélyi utazása*, ItK, 1905/1, 1–28.
- VADERNA 2009: VADERNA Gábor, *Egy érzékeny barátság természetrajza*, in: A leleplezett mellszobor, szerk. CZIFRA Mariann, Bp., 2009, 108–146.
- VAJDA 1967: Dr. VAJDA Endre, *A posta története*, Bp., 1967.
- VARGA 2007: VARGA Júlia, *A kolozsvári jezsuita gimnázium és akadémia hallgatósága 1641–1773 (1784)*, Bp., 2007.
- VARJÚ 1899a: VARJÚ Elemér, *A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár*, (első közlemény), MKSz, 1899/2, 134–175.
- VARJÚ 1899b: VARJÚ Elemér, *A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár*, (második közlemény), MKSz, 1899/3, 209–243.
- VARJÚ 1899c: VARJÚ Elemér, *A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár*, (harmadik közlemény), MKSz, 1899/4, 329–345.
- VAYK 1903: VAYK [VAY Sarolta], *Kazinczy Eugénia*, Új Idők, IX. évfolyam, 41. szám, 1903. okt. 4., 321–323.
- VERESS 1905: Dr. VERESS Endre, *Báthory András B. püspök könyvtára*, MKSz, 1905/1, 1–26.
- VERESS 1917: *A göncz-ruszkai gróf Kornis-család anyakönyve (1446–1917)*, összeáll. VERESS Endre, Bp., 1917.
- VISKOLCZ 2010: VISKOLCZ Noémi, *Természettudományi gyűjtemények Európában és Magyarországon a 16–18. században*, in: Tudáskapu Az Interaktív Természetismeretei Tudástár kincsei, Szeged, 2010, 8–15.
- VITA 1986: VITA Zsigmond, *Benkő F. élete és munkássága*, Magyar Mineralogia, 1986, XII–XXXI.
- VOLF 1884: *Döbrentei-kódex*, (Nyelvelméltár 12.), szerk. VOLF György Bp., 1884.
- W. KOVÁCS András 2004: W. KOVÁCS András, *A cegei gróf Wass család története (16–20. század)*, ErdMúz, 2004/3–4, 1–56.
- W. KOVÁCS–VALENTIN 2006: W. KOVÁCS András–VALENTIN Antal, *A Wass család cegei levéltára*, Kolozsvár, 2006, 91–92.
- WAGNER I / II / III / IV: Carl WAGNER, *Collectanea Genealogica – Historica illustrium Hungariae Familiarum, quae jam interciderunt* Decas I – Decas IV., Buda, 1778. Kazinczy által használt 2. kiadás: Uő, ua, Pozsony–Pest–Lipce, 1802.

- WERTNER 1901: Dr. WERTNER Mór, *Még egyszer Hunyadi János származásáról*, Turul, 1901, 142–144.
- WESSELÉNYI 1998: WESSELÉNYI Miklós, *Útinapló 1820–1822*, Bp., 1998.
- WILLS 1980: Geoffrey WILLS, *Wedgwood*, London, 1980.
- ZADÁNYI 1941: ZADÁNYI Éva, *Batsányi János és Johannes von Müller*, (Minerva K., 137.) Bp., 1941.
- ZSIRAI 1952: ZSIRAI Miklós, *A modern nyelvtudomány magyar úttörői (Sajnovics és Gyarmathi)*, I. köt., Bp., 1952.

5.3. Névmutató

- Aba (Aba Sámuel) 348
 Abaffy Csilla 629, 824
 Abafi Lajos 527, 571–575, 725, 824, 831
 Aberli, Johann Ludwig 148, 763
 Adam, Jacob 453, 636
 Ábrámfi Margit (Iktári Bethlen Gergelyné) 348
 Ádám 42, 111
 Adamik Tamás 736, 824
 Adamus Vay → Vay Ádám
 Adelaide, Prudence Thérèse 133, 482, 747
 Adelsheim Johanna (Vay Miklósné) 60, 126, 261, 526, 680, 681, 685, 686, 687, 738, 824
 Adelsheim Kristóf 261, 680, 686
 Adelsheim Lipót 261, 686
 Ajtai Abód Mihály 173, 778
 Ajtay Sámuel 208, 799, 800
 Alaghi András 722
 Alaghi Judit 232
 Alaxi János 288, 402, 478, 745
 Alba → Toledo, Ferdinando Alvares de
 Albert → I. János Albert
 Albert herceg → Albert Kázmér
 Albert, I. 33, 344, 350, 491, 649
 Albert, II. → I. Albert
 Albert Kázmér 137, 167, 257, 374, 455, 645, 655, 752
 Alboín (Alboin) (longobárd király) 220
 Alcaeus (Alkaiosz) 212, 801
 Alcibiád (Alcibiad) 86, 142, 716, 758
 Aldorich (gepida király) 220
 Alexander (pheraei) 702
 Alfonz, Carillo 604
 Algarotti, Francesco 69, 689
 Ali bég / Ali pasa → Kodzsa, Ali
 Almás-melléki Dezső 690
 Almás-melléki Györk 690
 Alom (Álmos) 220
 Alstéd, Alstédius → Alsted, Johann Heinrich
 Alsted, Johann Heinrich 170, 316, 317, 429, 506, 775, 777
 Amália 686
 Ammon → Zeus
 Ámor 66, 680, 725
 Ampringen János Gáspár 225
 András → Rakamazi András
 Andrásy Antal 43, 661
 Anna → Habsburg-Tiroli Anna
 Anna (bajor hercegnő) → Mária Anna
 Antalffy János 346, 804
 Antiochusz 74, 694
 Apáczai Csere János 268, 352, 382, 462, 527, 598, 723, 729, 730, 741, 773
 Apafi-Bethlen Olivér 348, 349
 Apafi Boldizsár (Apafi György [†1635] és Petki Borbála fia) 349
 Apafi Boldizsár (Apafi-Bethlen Gergely fia) 349
 Apafi Farkas (Apafi Miklós [†1520] fia) 349
 Apafi Ferenc (1468–1526) (Apafi Mihály erdélyi vajda fia) 349
 Apafi Ferenc (Apafi Boldizsár és Barcsay Éva fia) 349
 Apafi Ferenc (Apafi György [†1635] fia) 349
 Apafi Ferenc (Apafi Miklós [†1530] fia) 349
 Apafi Ferenc (Apafi Miklós [†1600] fia) 349
 Apafi Gábor (Apafi György [†1550] fia) 349
 Apafi Gergely → Apafi György (†1637)
 Apafi Gergely (Apafi Farkas fia) 349, 656
 Apafi Gyegyus (Gegös, Gergely) 349
 Apafi György (†1550) (Apafi Lénárd [†1510] fia) 349
 Apafi György (†1635) (Apafi Miklós [†1600] fia) 40, 271, 349, 657
 Apafi György (†1637) (Apafi György [†1635] fia) 349
 Apafi György (†1688) (Apafi István főispán és Lorántffy Katalin fia) 349
 Apafi György (Apafi Miklós fia) 349
 Apafi György (Apafi Péter [†1395/1399] fia) 349
 Apafi Imre (Apafi László [†1556] fia) 349
 Apafi István (†1584) (Apafi Farkas fia) 349
 Apafi István (†1688) (Apafi György [†1635] fia, főispán) 349
 Apafi János (†1374) (Apafi Gegös fia) 349
 Apafi László (†1386) (Apafi János [†1374] fia) 349
 Apafi László (†1556) (Apafi Lénárd [†1510] fia) 349
 Apafi László (Apafi Miklós fia) 349
 Apafi Lénárd (†1510) (Apafi Mihály erdélyi vajda fia) 349
 Apafi Lénárd (Apafi Gergely fia) 349
 Apafi Mihály (Apafi László fia, erdélyi vajda) 349, 350
 Apafi Mihály, I. 30, 40, 94, 170, 173, 230, 256, 271, 309, 316, 336, 349, 350, 373, 385, 386, 423, 428, 429, 453, 464, 465, 500, 505, 506, 597, 608, 613, 628, 629, 634, 635, 653, 655–657, 740, 742, 763, 773, 774, 776, 778, 779, 782

- Apafi Mihály, II. 40, 109, 110, 128, 230, 271, 349, 351, 386, 465, 608, 656, 657, 718, 740, 741, 779, 833
- Apafi Miklós (†1520) (Apafi Mihály erdélyi vajda fia) 349
- Apafi Miklós (†1530) (Apafi Ferenc [†1526] fia) 349
- Apafi Miklós (†1600) (Apafi Gergely tanácsos fia) 349
- Apafi Miklós (Apa János fia) 349
- Apafi Miklós (Apafi István főispán és Lorántffy Katalin fia) 349
- Apafi Miklós (Apafi Péter [†1395/1399] fia) 349
- Apafi Péter (†1395/1399) (Apafi János [†1374] fia) 349
- Apafi Péter (Apafi Miklós fia) 349
- Apafi Zsigmond (Apafi Mihály erdélyi vajda fia) 349
- Apa János (Apafi-Bethlen Olivér fia) 349
- Apellész (Apelles) 750
- Aphrodithe 45, 666, 669, 748
- Apoll (darunyakú) → Voltaire
- Apollo (Apollón) 45, 666, 674, 689
- Apollus → Apollo
- Apuleius, Lucius 310, 424, 500, 670
- Arad vezér 33
- Aranka György 19, 32, 33, 37, 61, 95, 96, 298, 345, 375, 491, 533, 541, 594, 598, 638, 644, 646–649, 653, 682, 694, 695, 705, 727, 757, 766, 824, 832, 835
- Arányi Lajos 615, 824
- Aranyrákosi Székes Mózes → Székely Mózes, Aranyrákosi
- Armida (Armida) 303, 417, 494, 762
- Árpád → Árpád (fejedelem)
- Árpád (fejedelem) 186, 215, 220
- Artaria, Pasquale 47, 115, 277, 392, 469, 670
- Arthur (király) 329, 795
- Asbóth (?) 134, 749
- Aspremont Ferdinánd (Ferdinand Gobert Aspremont–Lynden von Reckheim) 232
- Aspremont Mária Gobertina (Erdődy Györgyné) 232
- Asztalos Miklós 788, 824
- Athene 621
- Atlasz (Atlas) 295, 412, 487, 616
- Ausperg Mária József 333
- Austriai János (Don Juan d' Austriai) 35, 650
- Ávedik Lukács 656, 824
- Avenarius (Avenáriusz) 74, 166, 248, 314, 366, 445, 694, 706, 771, 772, 826
- Ayrenhof (Ayrenhoff), Cornelius Hermann von 694
- B. → Binder György
- B. → Buczy Emil
- Babb János 710
- Bach, Johann Christoph és Johann Sebastian 204, 330, 437, 517, 798
- Baczka-Madarasi Kis József → Kis József, Baczkamadarasi
- Baicsi (Bajcsi) János 632
- Bája István 124, 128, 137, 141, 281, 286, 297, 408, 413, 488, 616, 618, 732, 736, 742, 744, 752, 758
- Bája Mária, Borbátvízi 758
- Bajtay József Antal 346, 620, 804
- Bajza József 571, 572, 574, 575, 633, 771, 831
- Bajzát 350
- Bakacs → Bakóc Tamás
- Bakóc Tamás 43, 661
- Balamber 215
- Balassa Imre 242, 360, 441, 690
- Balázs Éva, H. 658, 667, 829
- Balázs Mihály 714, 824
- Balázs Péter 584, 689, 837
- Balechou, Jean Joseph 66, 238, 357, 438, 684
- Balia Rebeka (Kenderesi Mihály 1. felesége) 177(?), 178(?), 782
- Bálint István János 831, 834
- Balintih Ilona (Naláczi Istvánné) 43, 113, 662, 761, 769
- Ballagi Aladár 701, 719, 824
- Balla Loránd 664, 824
- Balog (Balogh) Péter, Ócsai 434, 513, 786
- Balog Jolán 621, 638, 824
- Balogh Pirooska 688, 703, 824
- Balon Péter 317
- Balsai Jolán, B. 830
- Bán Ferenc 35, 648
- Bánffy Ágnes (Daniel Istvánné) 19, 77, 696, 704, 791
- Bánffy Ágnes (Eszterházy Jánosné) 331, 699
- Bánffy Borbála (Gyulay Istvánné, majd Toldalagi Józsefné) 204, 737, 738, 798
- Bánffy Dénes (†1674) 180, 782
- Bánffy Dénes (†1854) 701
- Bánffy Dienes (Dénes) (†1780) 244, 362, 442, 698, 699, 782
- Bánffy Drusina (Druzsina), Losonci (Bethleni Bethlen Elekné) 350
- Bánffy Erzsébet → Bánffy Izabella
- Bánffy Erzsébet (†1707) (Felsővadászi Rákóczi Lászlóné) 232
- Bánffy Erzsébet (†1853) (II. Széki Teleki Ferenc felesége) 341, 643

- Bánffy Farkas 173, 317, 430, 507, 636, 644, 706, 779
 Bánffy Ferenc 701
 Bánffy György (†1708) 193, 326, 333, 690, 774, 782, 791, 793,
 Bánffy György (†1780) 244, 696, 698
 Bánffy György (†1805) 195, 758, 794
 Bánffy György (†1822) 21, 60, 61, 78, 81, 87, 88, 167, 180, 196, 197, 243–246, 253, 331, 334, 347, 354, 362, 364, 371, 442, 444, 451, 485, 613, 653, 673, 680, 681, 697, 698, 701, 709, 710, 716, 736, 739, 751–754, 758, 782, 795, 805
 Bánffy György (†1831) 141, 758 *B. Gy és Wess. Zsuzsa fia*
 Bánffy Izabella 281, 396, 473, 735, 736
 Bánffy József 663
 Bánffy József György (†1832) 354, 446, 709
 Bánffy Katalin (id. Wesselényi Istvánné) 193, 326, 790, 793, 798
 Bánffy Klára (†1767) (Bethleni Bethlen Ádám [†1748] felesége) 167, 353, 690, 774
 Bánffy Klára (Bethlen Lászlóné) 718, 740
 Bánffy Mária (Gyulay Ferencné) 737, 781
 Bánffy Mária (ifj. Wesselényi Farkasné) 204, 798
 Bánffy Zsuzsanna (Bethlen Ádámné) 167, 774
 Banks, Joseph 260, 261, 685, 687
 Bánkúti Imre 827
 Bánó Attila 607, 824
 Barabás Miklós 802, 824
 Barabás Sámuel 174, 318, 430, 507, 508, 779
 Baranyai Zsolt 829
 Baranyi Gábor 51, 675
 Barczafalvi Szabó Dávid 64, 687
 Bárczay Ferenc, id. 459, 725
 Bárczay Ferenc, ifj. 425, 443, 459, 502, 699, 725, 767
 Barcsai (Barcsay) Ágnes (Bánffy Dénes [†1780] felesége) 244, 362, 442, 698, 699
 Barcsai (Barcsay) Éva (Apafi Boldizsárné) 349
 Barcsai [?] (ifj. Kuun Zsigmond 1. felesége) 150, 304, 763
 Barcsai Ábrahám 126, 141, 150, 200, 246, 295, 304, 305, 329, 364, 411, 419, 444, 486, 496, 594, 640, 662, 679, 702, 738, 758, 763, 764, 795, 796, 833
 Barcsay (Barcsai) Ákos 109, 142, 150, 230, 281, 304, 396, 473, 607, 608, 615, 717, 735, 736, 740
 Barcsay Ábrahám → Barcsai Ábrahám
 Barcsay Ágnes 736
 Barcsay Anna (Bornemisza Józsefné) 764
 Baritz György 776, 827
 Bark, Joachim 678, 687, 740
 Barkas József, Farkasfalvi 706
 Barkó (?) 194
 Barkóczy Ferenc 100
 Báróczi Sándor 90, 99, 166, 170–172, 246, 247, 263, 317, 364, 376, 430, 444, 456, 507, 633, 679, 685, 702, 719, 723, 772, 777, 801, 826
 Baros Gyula 726, 824
 Baróti Szabó Dávid 30, 94, 207, 247, 256, 373, 454, 632, 639, 672, 702, 800
 Bárony István 660, 824
 Bártfay László 539, 552, 565, 566, 567, 570, 598
 Bartha Katalin Ágnes 673, 710, 824
 Bászta (Basta) György 227, 605, 606, 620, 789
 Báthory András (†1345) 233
 Báthory András (†1566) 234
 Báthory András, Ecsedi (†1496) 226, 234
 Báthory András, Ecsedi (†1534) 234
 Báthory András, Somlyói (†1563) 233
 Báthory András, Somlyói (†1599) 63, 227, 228, 233, 239, 439, 604, 605, 620, 683, 838
 Báthory András, Somlyói (†1637) 233, 677
 Báthory Anna, Somlyói (Ecsedi Báthory György 3. felesége) 233, 234
 Báthory Bereck (†1320) 233
 Báthory Boldizsár, Somlyói 227, 233, 234, 604, 605, 620,
 Báthory Ede 620
 Báthory Erzsébet, Ecsedi (†1614) 234
 Báthory Erzsébet, Somlyói (†1562) 233
 Báthory Gábor, Somlyói 113, 180, 228, 233, 234, 272, 349, 465, 605, 606, 634, 653, 660, 717, 718, 782, 824
 Báthory Grizeldis, Somlyói 226, 335
 Báthory György, Ecsedi 234
 Báthory Hedvig, Somlyói 233
 Báthory István, Ecsedi (†1444) 234
 Báthory István, Ecsedi (†1493) 120, 226, 234, 279, 394, 471, 733
 Báthory István, Ecsedi (†1530) 222, 226, 234
 Báthory István, Ecsedi (†1605) 234
 Báthory István, Somlyói (†1453?) 233
 Báthory István, Somlyói (†1534) 226, 233, 667
 Báthory István, Somlyói (†1586) 16, 73, 226, 227, 233, 255, 335, 348, 372, 452, 601, 603, 604, 658, 676, 694, 718, 783
 Báthory István, Somlyói (†1601) 228, 233, 234, 606, 741
 Báthory János, Ecsedi (†1416) 234
 Báthory János, Somlyói (†1350) 233
 Báthory Katalin, Somlyói (†1516) 233
 Báthory Klára, Ecsedi 234

- Báthory Kristóf, Somlyói (†1581) 226, 227, 233, 335, 603, 604, 714
 Báthory László, Ecsedi 234
 Báthory László, Somlyói (†1373/79) 233
 Báthory Lewkes (Lucas) → Báthory Lőkös
 Báthory Lőkös, Ecsedi 233, 234
 Báthory Margit, Ecsedi (Szilágyi Mihályné) 234
 Báthory Miklós (†1584) 234
 Báthory Miklós, Ecsedi 234
 Báthory Miklós, Somlyói (†1516) 233
 Báthory Péter, Ecsedi (†1358) 234
 Báthory Szaniszló, Somlyói (†1453) 233
 Báthory Zsigmond, Somlyói (†1613) 226, 227, 233, 335, 604, 605, 610, 634, 676, 690, 718, 740, 753
 Báthory Zsófia, Somlyói (†1526) 233
 Báthory Zsófia, Somlyói (†1680) (II. Rákóczi Györgyné) 47, 232–234, 608, 610, 644, 669, 677, 755
 Batsányi János 185, 639, 760, 787, 839
 Batteux, Charles 720
 Batthyányi Ignác 11, 29, 30, 75, 115, 127, 155, 156, 256, 279, 280, 308, 309, 346, 373, 394, 422–424, 445, 453, 472, 499–501, 624–627, 635, 671, 695, 706, 733, 741, 804, 825
 Batthyányi Imre 346, 423, 499, 626, 627
 Batthyányi József 346, 804
 Batthyányi Lajos 346, 804
 Batthyányi Vince 213, 356, 541, 542, 562, 597
 Batthyány-Strattmann Alajos 666
 Baumgarten, Johann Christian 107, 239, 358, 439, 678, 731
 Bause, Johann Friedrich 175, 780
 Bay György 534
 Bebek Imre 186, 242, 360, 441, 789
 Bebek Sónia → Bebek Zsuzsanna
 Bebek Vajda → Bebek Imre
 Bebek Zsuzsanna (Somlyói Báthory István [†1601] 1. felesége) 233
 Beck, Johann Renatus 748
 Bede Anna 645, 664, 724, 729, 737, 745, 761, 785, 801, 824
 Bede József 155, 625
 Beethoven, Ludwig van 204, 798
 Beke Margit 630, 698, 766, 825
 Békési (Bekes) Gáspár 226, 255, 372, 452, 603, 604, 718
 Béli Ferenc 692
 Béli Zsuzsanna [Wesselényi Pál [†1694] felesége] 790, 793
 Belgiojosa → Belgiojoso, Barbian
 Belgiojoso, Barbian (Giacomo Barbiano) 227, 606
 Bél Mátyás 621, 638, 769
 Bencze (Lőrinc fia) 348
 Benda Kálmán 599, 605, 646, 658, 791, 825
 Bene (?) 166
 Benedek Anna (Bethlen János [†1589] felesége) 772
 Benedek Szabolcs 670, 825
 Benke Mihály 643
 Benkő András 833, 835
 Benkő Ferenc 170, 171, 173, 316, 429, 506, 775, 776, 778, 779, 825, 827, 830, 838
 Benkő József 16, 32–38, 110, 166, 181, 215, 247, 298, 300, 316–318, 343, 344, 350, 365, 429, 430, 490, 504–507, 526, 527, 549, 578, 579, 583, 597, 599, 618, 623, 647, 650–653, 656, 705, 768, 772, 776, 777, 783, 802, 805, 806, 825
 Benkő Samu 832, 834, 835
 Bentheim-Steinfurt, Ludwig von 720
 Bényei Péter 576, 825
 Berchényi → Bercsényi Miklós
 Berchthold, Leopold Graf von 632
 Bercsényi Ferenc Antal 747
 Bercsényi László (†1761) 747
 Bercsényi László (†1835) 21, 133, 134, 482, 747, 748, 754, 834
 Bercsényi Miklós 185, 231, 232, 321, 434, 609, 747, 788
 Beregszászi Nagy Pál 13, 207, 629, 632, 799, 800
 Berényi Borbála (Orczy Józsefné) 659, 671
 Berényi György 54, 676
 Bergmann, Franz 84, 96, 173, 248, 251, 256, 366, 368, 373, 445, 448, 453, 635, 644, 706, 712, 779
 Berlász Jenő 621, 766, 825
 Bernáth Klára (ifj. Bárczay Ferencné) 725, 767
 Bernoulli, Jacob és Johann 261, 686
 Bertalan pap → Halabori Bertalan
 Berzeviczy Gergely 272, 293, 658, 740, 829, 830, 835
 Berzsényi Dániel 90, 532, 552, 632, 696, 704, 720, 739, 784, 799
 Bessenyei György 246, 305, 364, 419, 444, 496, 701, 702, 764, 801, 828, 831
 Bethlen (Lőrinc fia) 348, 349
 Bethlen Ádám, Bethleni (†1748) 352, 353, 690, 774
 Bethlen Ádám, Bethleni (†1789) 353, 721, 738, 760
 Bethlen Ádám, Bethleni (†1863) 353, 738
 Bethlen Ádám, Bethleni (Bethleni Bethlen Ádám [†1748] fia) 167, 352, 353, 774

- Bethlen Ádámné → Gyulay Katalin
 Bethlen Albert, Bethleni 352, 674, 718
 Bethlen András, Bethleni (Bethleni Bethlen András fia) 350
 Bethlen András, Bethleni (Bethleni-Bethlen 'Nagy' Jakab fia) 350
 Bethlen Anna (Bánffy Zsigmondné) 166, 168, 314, 504, 768, 771, 774
 Bethlen Anna, Bethleni 728, 731
 Bethlen Antal, Bethleni (†1468) 350
 Bethlen Antónia, Bethleni (Haller Gáborné) 352
 Bethlen Apát, Bethleni (Bethleni-Bethlen 'Nagy' Jakab fia) 350
 Bethlen Balázs (†1536) 350, 351
 Bethlen Bernárd (†1493) 350
 Bethlen Borbála, Bethleni (Bethleni Bethlen Gergely [†1792] lánya) (Bánffy Lászlóné) 350, 731
 Bethlen Borbála, Bethleni (Bethleni Bethlen Gergely [†1835] lánya) 269, 350, 384, 463
 Bethlen Borbála, Bethleni (Bethleni Bethlen Miklós [†1716] lánya) 773
 Bethlen Dániel, Bethleni (†1822) 352
 Bethlen Dávid, Bethleni (†1779) 352
 Bethlen Dénes, Bethleni 350
 Bethlen Domokos, Iktári (erdélyi vajda 1452 k.) 348, 349
 Bethlen Domokos, Iktári (Iktári Bethlen János fia) 348, 349
 Bethlen Domokos, Iktári (Iktári Bethlen Sámuel [†1818] fia) 349
 Bethlen Domokos, Iktári (Iktári Bethlen Sámuel [†1767] fia) 349
 Bethlen Druzsina 773
 Bethlen Elek (†1841) 215, 305, 419, 496, 566, 698, 727, 764, 790, 825
 Bethlen Elek, Bethleni (†1549) 350
 Bethlen Elek, Bethleni (†1696) 350, 351, 597, 683, 773, 805
 Bethlen Elek, Bethleni (†1783) 352
 Bethlen Elek, Bethleni (Bethleni Bethlen Pál generális fia) 351
 Bethlen Elisa (Erzsébet) (†1875) 269, 352, 384, 463, 731
 Bethlen Eustachiusz, Bethleni 350
 Bethlen Éva, Bethleni (Haller Györgyné, majd Csáky Lászlóné) 350
 Bethlen Farkas (†1618) 167, 772
 Bethlen Farkas, Bethleni (†1679) 167, 215, 239, 293, 350, 351, 408, 439, 483, 597, 603, 683, 772, 740, 772, 773, 805, 825
 Bethlen Farkas, Bethleni (Bethleni Bethlen László fia) 352
 Bethlen Farkas, Bethleni (Bethleni Bethlen Pál fia) 351
 Bethlen Farkas, Bethleni (Bethleni Bethlen Sámuel [†1708] fia) 352
 Bethlen Farkas, ifj. 196, 446, 718, 753, 795
 Bethlen Farkas, Iktári (†1590) 348, 741
 Bethlen Farkas, Iktári (Iktári Bethlen István [†1648] fia) 348
 Bethlen Ferenc, Bethleni (†1654) 229, 293, 350, 408, 483, 597, 740, 772
 Bethlen Ferenc, Bethleni (†1812) 350, 731
 Bethlen Ferenc, Bethleni (†1825) (Bethleni Bethlen László [†1814] fia) 351
 Bethlen Ferenc, Bethleni (†1852) 352, 674, 718
 Bethlen Ferenc, Bethleni (Bethleni Bethlen Elek [†1549] fia) 350
 Bethlen Ferenc, Bethleni (Bethleni Bethlen Gergely [†1697] fia) 351
 Bethlen Ferenc, Bethleni (Bethleni Bethlen László [†1717] fia) 350
 Bethlen Ferenc, Bethleni (Bethleni Bethlen Mihály fia) 350
 Bethlen Ferenc, Bethleni (Bethleni Bethlen Sámuel [†1755] fia) 353
 Bethlen Gábor, Bethleni (†1768) 167, 352, 774
 Bethlen Gábor, Bethleni (Bethleni Bethlen Pál fia) 351
 Bethlen Gábor, Iktári (†1520 k.) 348
 Bethlen Gábor, Iktári (†1629) 16, 27, 28, 30, 32, 94, 96, 112, 128, 143, 154, 161, 170, 173, 179, 227–229, 232, 255, 256, 272, 292, 293, 296, 297, 307, 309, 315, 348, 349, 372, 373, 387, 407, 408, 412, 413, 421–423, 429, 452, 453, 465, 483, 487, 498, 499, 500, 506, 558, 605–607, 615, 617, 620, 622, 623, 628, 634, 645, 655, 656, 658, 660, 694, 717, 718, 740–742, 763, 764, 775, 778
 Bethlen Gábor, Iktári (budai várnagy) 348
 Bethlen Gábor, Iktári (Iktári Bethlen István [†1648] fia) 348
 Bethlen Gergely (Gyegyus), Apafi 349
 Bethlen Gergely, Bethleni (†1393) (Bethleni Bethlen János fia) 350
 Bethlen Gergely, Bethleni (†1444) (Bethleni Bethlen János fia) 350
 Bethlen Gergely, Bethleni (†1500) (Bethleni Bethlen Antal [†1468] fia) 350
 Bethlen Gergely, Bethleni (†1567) (Bethleni Bethlen Balázs [†1536] fia) 351
 Bethlen Gergely, Bethleni (†1613) (Bethleni Bethlen György [†1584k.] fia) 351
 Bethlen Gergely, Bethleni (†1697) 293, 350, 351, 408, 483, 608, 740

- Bethlen Gergely, Bethleni (†1792) 350, 728, 731, 771, 778, 782
- Bethlen Gergely, Bethleni (†1816) 173, 317, 350, 430, 507, 636, 644, 674, 694, 695, 705, 706, 727, 731, 778, 782
- Bethlen Gergely, Bethleni (†1835) 101, 105, 106, 126, 166, 179, 269, 319, 350, 384, 431, 463, 509, 728, 731, 771
- Bethlen Gergely, Bethleni (Bethleni Bethlen József [†1742] fia) 352
- Bethlen Gergely, Iktári (†1397) (Iktári Bethlen János fia) 348
- Bethlen Gergely, Iktári (Iktári Bethlen Domokos fia) 348, 349
- Bethlen Gergely, Iktári (karánsebesi bán) (Iktári Bethlen Gergely fia) 348
- Bethlen György, Bethleni (†1584k.) (Bethleni Bethlen Gergely [†1567] fia) 351
- Bethlen György, Bethleni (†1636k.) (Bethleni Bethlen György [†1584k.] fia) 351
- Bethlen György, Bethleni (Bethleni Bethlen Elek [†1549] fia) 350
- Bethlen György, Bethleni (Bethleni Bethlen Farkas fia) 352
- Bethlen György, Bethleni (Bethleni Bethlen Ferenc) 350
- Bethlen György, Bethleni (Bethleni Bethlen György fia) 352
- Bethlen György, Bethleni (Bethleni Bethlen Sámuel [†1708] fia) 352, 768
- Bethlen Imre (†1834) 17, 74, 159, 162, 165, 166–168, 313–315, 352, 427, 428, 503, 504, 506, 535, 623, 694, 765, 768, 771, 772, 774
- Bethlen Imre (Bethlen Imre [†1834] fia) 768, 774
- Bethlen Imre, Bethleni (Bethleni Bethlen Sámuel [†1708] fia) 352
- Bethlen István, Bethleni (Bethleni Bethlen Farkas [†1679] fia) 773
- Bethlen István, Bethleni (Bethleni Bethlen Ferenc fia) 350
- Bethlen István, Bethleni (Bethleni Bethlen Mihály [†1706] fia) 352
- Bethlen István, Bethleni (Bethleni Bethlen Sámuel [†1708] fia) 352
- Bethlen István, Iktári (†1633) (Iktári Bethlen István [†1648] fia) 348
- Bethlen István, Iktári (†1648) 16, 28, 161, 229, 307, 348, 422, 499, 607, 620, 623
- Bethlen István, Iktári (Iktári Bethlen Domokos fia) 348, 349
- Bethlen István, Iktári (Iktári Bethlen Gergely karánsebesi bán fia) 348
- Bethlen Jakab, Bethleni (Bethleni-Bethlen 'Nagy' Jakab fia) 350
- Bethlen János Bethleni (†1879) (Bethlen Sándor [†1863] fia) 269, 352, 384, 731
- Bethlen János, Bethleni (†1589) (Bethleni Bethlen Gergely [†1567] fia) 351, 772
- Bethlen János, Bethleni (†1678) 167, 215, 268, 293, 316, 351–353, 382, 408, 428, 429, 462, 463, 465, 483, 505, 597, 656, 690, 729, 730, 740–742, 772, 775, 825, 830
- Bethlen János, Bethleni (†1712) (Bethleni Bethlen Pál [†1686] fia) 352
- Bethlen János, Bethleni (†1788) (Bethleni Bethlen Sámuel [†1755] fia) 353
- Bethlen János, Bethleni (†1851) (Bethleni Bethlen Sámuel fia) 352
- Bethlen János, Bethleni (Bethleni Bethlen András fia) 350
- Bethlen János, Bethleni (Bethleni Bethlen Gergely fia) 350
- Bethlen János, Iktári (Iktári Bethlen Domokos fia) 348
- Bethlen János, Iktári (Iktári Bethlen Péter fia) 348, 349
- Bethlen Johanna, Bethleni (†1898) 269, 352, 384, 463, 731
- Bethlen Josepha (Jozefa), Bethleni (†1869) (Miske Józsefné) 352
- Bethlen Jozefa, Bethleni (†1810) (Haller János 1. felesége) 126, 353, 738
- Bethlen József Bethleni (Bethleni Bethlen Miklós [†1716] fia) 167, 352, 773
- Bethlen József, Bethleni (†1815) 89, 119, 167, 352, 674, 718, 774
- Bethlen József, Bethleni (†1846) 352, 674, 718
- Bethlen József, Bethleni (†1868) 293, 408, 483
- Bethlen József, Bethleni (Bethlen Lajos [†1787] fia) 728, 731
- Bethlen József, Bethleni (Bethleni Bethlen László [†1814] fia) 351
- Bethlen Judit (I. Széki Teleki Domokos 2. felesége) 340
- Bethlen Judit, Bethleni (Lázár Györgyné) 351
- Bethlen Júlia (†1712) (II. Széki Teleki Sándor 1. felesége) 338, 339
- Bethlen Júlia (id. Wesselényi Farkasné) 785, 798, 799
- Bethlen Julianna, Bethleni (Katona Zsigmondné) 351
- Bethlen Karolina (†1826) (Bethleni Bethlen Sándor [†1793] felesége) 623, 694, 768, 771
- Bethlen Karolina, Bethleni (†1891) 269, 352, 384, 463, 731

- Bethlen Károly, Bethleni (Bethleni Bethlen Pál generális fia) 351
- Bethlen Katalin (†1759) (Haller Lászlóné, majd I. Széki Teleki Józsefné) 338, 772, 776, 779, 793
- Bethlen Katalin (Bethlen Farkas és Ostrosith Borbála lánya) 773
- Bethlen Katalin (II. Apafi Mihály felesége) 230, 351, 608, 718, 740, 805
- Bethlen Katalin, Bethleni (†1854) (Naláczi Józsefné) 269, 352, 384, 463, 731
- Bethlen Katalin, Bethleni (Kapy Györgyné) 350
- Bethlen Katalin, Iktári (†1790) (I. Széki Teleki Lajosné) 340, 611, 699, 709, 721, 749, 787, 795
- Bethlen Katalin, Iktári (†1836) (Kemény Sámuelné) 331, 347, 375, 377(?), 451, 457, 699, 716, 722, 805
- Bethlen Klára (†1844) (Bethleni Bethlen Gergely [†1835] felesége) 105, 350, 351, 728, 731, 771
- Bethlen Klára (IV. Széki Teleki Mihályné) 337
- Bethlen Klára, Bethleni (Bánffy Györgyné) 351
- Bethlen Klára, Bethleni (Bethleni Bethlen Lajosné) 352
- Bethlen Krisztina (Kendeffy Elekné) 91, 720
- Bethlen Krisztina, Bethleni (†1849) (Bethleni Bethlen Gergely [†1835] lánya) 269, 350, 384, 463, 731
- Bethlen Krisztina, Bethleni (Bethleni Bethlen Gergely [†1697] lánya) 351
- Bethlen Krisztina, Bethleni (Bethleni Bethlen Pál generális lánya) (Bíróné) 351
- Bethlen Lajos, Bethleni (†1787) 105, 269, 350, 384, 463, 731, 768, 771
- Bethlen Lajos, Bethleni (†1867) 101?, 351, 728, 731
- Bethlen Lajos, Bethleni (†1872) 350, 731
- Bethlen Lajos, Bethleni (Bethleni Bethlen Gergely [†1697] fia) 351
- Bethlen Lajos, Bethleni (Bethleni Bethlen László [†1717] fia) 350
- Bethlen László, Berhidai 148, 336
- Bethlen László, Bethleni (†1717) 350, 773, 805
- Bethlen László, Bethleni (†1790) (Bethleni Bethlen György fia) 352
- Bethlen László, Bethleni (†1814) 89, 127, 148, 293, 350, 351, 407, 408, 409, 483, 485, 718, 731, 740, 753, 762, 825
- Bethlen László, Bethleni (†1875) (Bethleni Bethlen Gergely fia) 269, 350, 384, 463, 731
- Bethlen László, Bethleni (Bethleni Bethlen István fia) 352
- Bethlen László, Bethleni (Bethleni Bethlen László [†1717] fia) 350
- Bethlen Leopold (Lipót), Bethleni (†1861) 352, 674, 718
- Bethlen Ludovika, Bethleni (Bethlen Pálné) 352
- Bethlen Lujza (Haller Györgyné) 768
- Bethlen Mária (†1895) (Bethlen Sándor [†1863] lánya) 269, 352, 384, 463, 731
- Bethlen Mária, Bethleni (Bethleni Bethlen Gergely [†1697] lánya) 351
- Bethlen Mária, Bethleni (Lázár Benedekné) 351, 762
- Bethlen Márk, Bethleni (†1472) 350
- Bethlen Mihály, Bethleni (†1706) 352, 773
- Bethlen Mihály, Bethleni (Bethleni Bethlen Elek [†1549] fia) 350
- Bethlen Mihály, Bethleni (Bethleni Bethlen Gergely [†1697] fia) 351
- Bethlen Miklós (Bethlen Imre küüllői főispán és Bethlen Rozália fia) 768, 774
- Bethlen Miklós 71, 98, 99, 167, 689, 690, 774
- Bethlen Miklós, Bethleni (†1440) (Bethleni Bethlen János fia) 350
- Bethlen Miklós, Bethleni (†1518) (Bethleni Bethlen Miklós [†1440] fia) 350
- Bethlen Miklós, Bethleni (†1716) (Bethleni Bethlen János [†1678] fia) 167, 215, 268, 281, 293, 313, 314, 337, 339, 351, 352, 382, 396, 408, 427, 428, 462, 463, 473, 483, 505, 598, 656, 690, 718, 723, 729, 730, 735, 772, 774, 805, 806, 825, 837
- Bethlen Miklós, Bethleni (†1781) 167, 353, 690, 699, 730, 735, 774
- Bethlen Miklós, Bethleni (Bethleni Bethlen András fia) 350
- Bethlen Miklós, Bethleni (Bethleni Bethlen Ferenc fia) 350
- Bethlen Miklós, Bethleni (Bethleni Bethlen Miklós [†1716] fia) 773
- Bethlen Miklós, Bethleni (Bethleni-Bethlen 'Nagy' Jakab fia) 350
- Bethlen Miklós, Bethleni 352
- Bethlen Miklós, Iktári [I.] 348, 349
- Bethlen Olivér, Bethleni 352
- Bethlen Pál, Bethleni (†1686) 351, 352, 656, 772
- Bethlen Pál, Bethleni (†1866) 148, 293, 351, 408, 483, 762
- Bethlen Pál, Bethleni (Bethleni Bethlen Elek [†1696] fia) 351

- Bethlen Pál, Bethleni (Bethleni Bethlen Pál fia) 105, 350, 351, 598, 731
- Bethlen Péter, Iktári (†1646) (Iktári Bethlen István [†1648] fia) 348
- Bethlen Péter, Iktári (Iktári Bethlen Gergely tanácsos fia) 348, 349
- Bethlen Polyxena, Bethleni (†1885) 269, 350, 384, 463, 731
- Bethlen Rozália (†1826) (Csáky Jánosné, majd Wass Sámuelné) 18, 19, 21, 70, 71, 138, 167, 242, 331, 353, 360, 441, 443, 485, 532, 689, 690, 691, 699, 752, 754, 755, 774
- Bethlen Rozália (†1844) (Somogyi Ferencné) 168, 768
- Bethlen Rozália, Bethleni (†1832) (Bethlen Imréné) 162, 166, 168, 313, 314, 351, 503, 504, 694, 731, 768, 772, 774
- Bethlen Sámuel, Bethleni (†1708) 351–353, 656, 772, 774
- Bethlen Sámuel, Bethleni (†1755) (Bethleni Bethlen Sámuel [†1708] fia) 352, 353
- Bethlen Sámuel, Bethleni (1762–?) (Bethleni Bethlen Elek [†1783] fia) 352
- Bethlen Sámuel, Bethleni (Bethleni Bethlen József [†1742] fia) 352
- Bethlen Sámuel, Iktári (†1767) (Iktári Bethlen István fia) 349
- Bethlen Sámuel, Iktári [II.] (Iktári Bethlen Sámuel [†1767] fia) 349
- Bethlen Sámuel, Iktári [III.] (†1818) (II. Iktári Bethlen Sámuel fia) 349
- Bethlen Sándor, Bethleni (†1793) (Bethleni Bethlen Dávid [†1779] fia) 352, 623, 694, 768, 771
- Bethlen Sándor, Bethleni (†1863) (Bethleni Bethlen Sándor [†1793] fia) 105, 250, 269, 352, 384, 463, 722, 730, 731, 792
- Bethlen Sándor, Bethleni (†1888) (Bethleni Bethlen Sándor [†1863] fia) 269, 352, 384, 463, 731
- Bethlen Sára, Bethleni (Feketéné) 351
- Bethlen Terézia, Bethleni (Lázár Pálné) 352, 674, 756
- Bethlen Zsuzsanna (Barcsai Ábrahámné) 141, 295, 411, 486, 758
- Bethlen Zsuzsanna, Iktári (†1794) (II. Széki Teleki Sámuelné) 30, 93, 95, 255, 341, 373, 374, 453, 454, 597, 631, 634, 643, 657, 696
- Bethlen, Nicolaus de → Bethleni Bethlen Miklós (†1716)
- Bethleni-Bethlen 'Nagy' Jakab (†1367) (Apa János fia) 349, 350
- Bethun (?) (Felsővadászi Rákóczi György [†1756] 1. felesége) 233
- Bethün (Bethün), Marquise de 233
- Betsabé 791
- Biás István 621, 638, 825
- Bicher, Martin 829
- Bicsok Zoltán 655, 825
- Biester, Johann Erich 760
- Binder György Pál 39, 40, 108, 109, 270, 385, 464, 654, 655
- Birkenstock, Johann Melchior Edler von 63, 140, 664, 683, 757
- Biró Annamária 655, 667, 676, 712, 826
- Biró Béla 694, 706, 772, 826
- Bíró Ferenc 658, 694, 702, 727, 801, 826
- Biró József 654, 655, 656, 667, 706, 788
- Biró Vencel 624, 825
- Bisterfeld (Biester), Johann Heinrich 14, 122, 170, 316, 429, 506, 628, 775
- Blandrata György 369, 449, 714, 775, 780
- Blaschke János 637, 638
- Blomberg, Barbara 650
- Bocz (Lőrinc fia) 348
- Boczon (Lőrinc fia) 348
- Bocskai (Botskai) István 227, 228, 242, 246, 335, 360, 363, 442, 444, 465, 558, 559, 604–606, 620, 634, 658, 691, 700, 772, 825, 826, 832
- Bocskai Erzsébet (Báthory Kristófné) 227
- Bocskai György 246, 363, 444
- Bocskay (Bocskai) Gábor 232
- Bod Péter 166, 316, 338, 429, 506, 636, 642, 772, 776, 793, 802, 834
- Bode, Johann Elert 146, 302, 493, 761
- Bódi Katalin 827
- Bodoni, Giambattista 256, 640
- Bodor András 598, 614, 683, 773, 805, 825, 826
- Bodor Béla 704, 826
- Bodor Pál 19, 756
- Bodrogi Ferenc Máté 831
- Boér Krisztina 673, 674, 749, 751, 786
- Boér Sándor 795
- Boeribista 220
- Bogdánffy G. 526
- Boileau, Nicolas 720
- Bojér (festő) 19, 757
- Bojthi Veres Gáspár 660
- Bollók János 837
- Bolyai Farkas 19, 757
- Bolyai János 757
- Bonaparténé (Josephina császárné) 185, 239, 678, 787
- Bonaventura → Báthory András (†1566)
- Boncz Ödön 672, 730, 826

- Bonfini, Antonio 28, 33, 35, 36, 37, 38, 221, 279, 344, 345, 394, 471, 491, 601, 620, 622, 646, 647–653, 733, 768, 784, 826
- Bónis György 600, 826
- Boos, Franz 56, 677
- Boos, Joseph 677
- Borbély István 603, 826
- Borbély Szilárd 618, 826, 831
- Boreczky Beatrix 688, 826
- Born Ignác 47, 312, 630, 670, 688
- Bornemisza Anna (†1678k.) (I. Széki Teleki Jánosné) 336
- Bornemisza Anna (†1688) (I. Apafi Mihály felesége) 271, 336, 349, 386, 465, 505, 635, 656, 718, 830
- Bornemisza Anna (†1772) (id. Gyulay Sámuelné) 682, 737, 738, 781
- Bornemisza Anna (Macskásy Pálné) 781
- Bornemisza Annamária 690
- Bornemisza Borbála (Gyulay Sámuelné) 19, 126, 177, 178, 780, 781
- Bornemisza János 754, 762(?)
- Bornemisza János Ferenc (†1747) 690
- Bornemisza József 19(?), 781
- Bornemisza Kata (Bethlen Pálné) 762
- Bornemisza László 336
- Bornemisza Leopold 147, 148, 303, 495, 761, 762
- Bornemisza Pál (királyi kamarás) 148, 151–153, 304, 305, 418, 495, 756, 762, 763, 781
- Bornemisza Pál 336, 349
- Bornemisza Péter 173, 602, 778
- Bornemisza Róza (Rozália) 762
- Boros Klára (id. Cserey Farkasné) 60, 594
- Borsa Gedeon 836
- Borsos János 146, 761
- Borsos Sebestyén 660, 826
- Borzsák István 784, 793, 799, 801, 826
- Bossányi Ferenc 51, 259, 675
- Bossányi Zsuzsanna 150, 304, 418, 495, 763
- Boufflers, Louis-François, duc de 451, 716
- Bögözi Ádám, Osdolai 22, 24, 27, 143, 144, 297, 413, 488, 617
- Bögözi Antal → Bögözi Ádám
- Böjthe Ödön 618, 736, 742, 826
- Bölöni Farkas Sándor 71–73, 90, 176, 180, 187, 193, 202, 204, 243, 330, 437, 517, 550, 551, 630, 654, 660, 692, 711, 720, 783, 797, 798, 828, 833
- Brandenburgi Katalin (Iktári Bethlen Gábor 2. felesége) 229, 605, 607, 623, 635
- Braun, Adolf 664
- Breckner Mihály 635, 665
- Breczenheim Ferdinánd 222
- Brenner, Anton Dominik Martin 598, 806, 826
- Brentano (Brentánó) (generális) 322, 435, 513
- Brockhusius 631
- Bruckenthal József Mihály 635, 665, 667
- Bruckenthal Mihály 45, 135, 276, 391, 468, 635, 664, 665, 749
- Bruckenthal Sámuel 30, 45, 46, 48, 61, 81, 94, 114, 115, 127, 135, 255, 276, 334, 373, 391, 393, 453, 467, 468, 469, 531, 533, 550, 635, 655, 663–667, 671, 674, 680, 682, 716, 741, 749, 753, 754, 782, 790, 794, 805
- Bruckenthal Zsuzsanna (Kuun Lászlóné) 764
- Brueghel, Pieter 48, 664, 671
- Brune (Le-Brune), Guillaume Marie-Anne 276, 664
- Brune, Peter Le 664
- Brunszvik Antal 337
- Brunszvik József 337
- Brunszvik Julianna 694, 772
- Brunszvik Karolina (II. Széki Teleki Imréné) 337
- Brutus, Marcus Iunius 202, 272, 330, 517, 660
- Brydon, Peter 163, 769
- Bua (ifjabb Gyula fia) 220
- Buccow Adolf Miklós 333, 334
- Bucolicus, Oporin 631
- Buczy (Buczi) Emil 19, 72, 73, 75, 77, 176, 186, 192, 202–204, 243, 325, 330, 436, 514, 517, 521, 693, 695, 756, 761, 789, 793, 797, 798
- Budai Ferenc 38, 652, 653, 826
- Bukna (ifjabb Gyula fia) 220
- Buonarotti, Michalengalo 669, 732
- Burey Ferenc 718
- Burrhusz Africanus 142, 758
- Busa Margit, V. 570, 571, 575, 760, 826, 838
- Busirides 164, 770
- Buthi → Hunyadi Vajk
- Buthi Vojk → Hunyadi Vajk
- Buti → Hunyadi Vajk
- Buttlar, Adrian von 684, 720, 826
- Buzna (?) 19, 756
- Cagliostro, Alessandro di (Giuseppe Balsamo) 172, 256, 639, 777
- Callistus 37, 652
- Calvin, Jean → Kálvin János
- Campe, Joachim Heinrich 261, 687, 727
- Canal (Canál) 56, 239, 358, 439, 678
- Cancig (Cancingh) Ágost Elek 127, 739
- Canstatt, Josephine Schilling von 78, 701
- Canulejus (Canuléjusz), Gaius 49, 675
- Capi András → Kapi András
- Capistrán → Kapisztrán János

- Caraffa Antal (Antonio) 230, 608
 Carillo Alfonz 604
 Carnot, Lazare 79, 702
 Carolina Augusta (Charlotte Auguste von Bayern, Karolina Augusta) 246, 331, 332, 364, 443, 444, 698, 701
 Carolina-Amália (Charlotte Amalie von Hessen-Wanfried-Eschwege) 233
 Carracci, Annibale 668
 Cassius Dio 202, 797
 Cassius Longinus, Caius 272, 660
 Castaldo, Giovanni Battista 225, 603, 618
 Castiglione László 641, 826
 Cato (Cátó), Marcus Portius C. Censorius 319, 330, 517, 797
 Catullus (Catull), Caius Valerius 256, 374, 454, 641
 Caudella (Caudéla), Philippe 204, 330, 437, 517, 798, 833, 835
 Cellarius, Christophorus 260, 686
 Cervantes, Miquel de 209
 Charlotte of Mecklenburg-Strelitz 680
 Chatelet, de (Gabrielle Émilie Le Tonnelier de Breteuil, marquise du Châtelet) 166, 771
 Chazár András 632
 Chionakos, Jariszló de (Csolnakosi Jariszló, Csónakosi Jariszló) 38, 653
 Chionakos, Johannes de (Csolnakosi János, Csónakosi János) 38, 653
 Chionakos, Petrus de (Csolnakosi Péter, Csónakosi Péter) 38, 653
 Chionakos, Vojk de (Csolnakosi Vojk, Csónakosi Vojk) 38, 653
 Chloris (Chlorisz) → Flóra
 Chodowicky (Chodowieczki, Chodowieczky), Daniel 165, 771
 Choiseul-Gouffier 45, 114, 276, 391, 467, 664
 Christiani, Aloysius Gr. 632
 Christierna → Krisztina
 Christiernus → II. Keresztély
 Christus → Jézus Krisztus
 Cicero, Marcus Tullius 136, 141, 369, 448, 644, 712, 713, 751, 757, 769, 826
 Cillei (Czillei/Cilleyi) Ulrik (Ulrich) 34–36, 343, 490, 619, 650–652
 Cincinnatus, Lucius Quinctius 700
 Clauser Mihály 531, 631, 826
 Cleyermann (Cleinmann, Kleinmann) Károly 507, 780
 Colbert, Jena-Baptiste 773
 Collin, Heinrich Joseph von 198, 516, 796, 836
 Comáromy György → Komáromy György
 Cook, James 685
 Cornicz Zsigmond → Kornis Zsigmond
 Cornides Dániel (Cornidesz) 38, 159, 193, 326, 515, 636, 638, 642, 652, 653, 766, 793
 Correggio, Allegri da 45, 46, 115, 277, 392, 468, 665, 668, 711
 Corvin (Corvinus) János → Hunyadi János (kormányzó)
 Corvin János (Hunyadi Mátyás fia) 35, 36, 344, 490, 615, 617, 618, 650
 Cotisó 220
 Coxe, Wilhelm 473, 737
 Crassus M. 742
 Cunego, Domenico 438, 679
 Cuningham, Edward Francois 438, 679
 Cyrill 208, 800
 Cythera → Aprodithe
 Czegei Vas → Wass Anna
 Czetter Sámuel, Orosházi 30, 84, 93, 255, 257, 373, 374, 453, 455, 636, 634, 645, 666, 712, 836
 Czibak Imre 660
 Czibula Katalin 831
 Czifra Mariann 531, 534, 556, 584, 826, 827
 Czirják János 209, 801
 Czirjék Mihály 209, 246, 701, 801
 Cs. → Cseresznyés András
 Cs. → Cserey Farkas ifj.
 Cs. (?) 125
 Csák (Lőrinc fia) 348
 Csáki Krisztina, Mihályi (Iktári Bethlen István [†1648] 1. felesége) 348
 Csáki M. 664
 Csáky Anna (Haller Józsefné) 671
 Csáky Antal (†1764) 690, 754, 755
 Csáky Antal (szepesi főispán) 138, 755
 Csáky Antal Brúnó 50, 235, 356, 675
 Csáky Borbála (Haller Györgyné) 690, 762, 791, 795
 Csáky Emánuel 631
 Csáky István (†1606) 607
 Csáky István (†1662) 229, 607
 Csáky István (†1720) 227, 231, 609
 Csáky János (†1806) 21, 138, 167, 293, 360, 441, 485, 689, 690, 699, 752, 754, 801
 Csáky József 754
 Csáky Katalin (Bethleni Bethlen Miklós [†1781] felesége) 71, 167, 353, 690, 689, 699, 754, 774, 785, 798, 827
 Csáky Miklós 88, 126, 254, 371, 451, 717
 Csáky Rozália (Jósika Jánosné) 18, 138–140, 142, 293, 410, 485, 613, 690, 752, 754, 758
 Csáky Sándor 51

- Csáky Zsigmond 690
 Csanak Dóra, F. 634, 638, 640, 828
 Csedő László 199, 796
 Cseh János 19, 756
 Csehi Boldizsár 715
 Csehy András 290
 Csehy József 127, 133, 290, 291, 292, 406, 482, 673, 743, 747, 750, 751
 Cserei Mihály 608, 788, 827
 Cserszényes András 11, 15, 21, 29, 138, 155–157, 159, 160, 161, 294, 308, 310, 410, 422, 424, 485, 500, 501, 523, 524, 526, 620, 624, 626, 629, 754, 765, 766, 827
 Cserey Elek, id. 673, 749, 751, 786
 Cserey Elek, ifj. 119, 674
 Cserey Farkas, id. 58, 61–63, 66, 183, 194, 214, 238, 239, 326, 357, 435, 438, 439, 515, 594, 674, 676–679, 681, 682, 693, 695, 706, 721, 749, 786, 788, 789, 791, 793, 794, 797, 801
 Cserey Farkas, ifj. 19, 25, 52, 55–67, 69, 91, 92, 203, 209, 214, 238, 239, 243, 250, 291, 347, 357, 358, 438, 439, 406, 470, 594, 596, 611, 631, 634, 663, 674, 676–681, 683–685, 687, 689, 690, 693, 700, 702, 706, 707, 717, 721, 739, 742, 748–750, 757, 777, 786, 788, 789, 791, 792, 794, 797, 801, 804, 806, 829, 834
 Cserey Heléna (Ilona) 72, 73, 187, 189, 192, 194, 195, 197, 199, 201, 202, 214, 250, 325, 326, 327, 435, 515, 516, 541, 594, 596, 674, 679, 681, 693, 790–794, 835
 Cserey János 794
 Cserey József 117, 291, 406, 749, 751
 Cserey József 679, 786
 Cserey Lőrinc 61, 63, 239, 358, 439, 681, 683
 Cserey Mihály (kincstartói tanácsos) 117, 119, 184, 185, 291, 406, 470, 673, 674, 749, 751, 786
 Cserey Mihály 187, 786, 789
 Cserey Miklós 91, 183, 184, 185, 186, 187, 194, 201, 321, 406, 434, 470, 512, 513, 594, 674, 690, 721, 722, 749, 785, 786, 788, 789, 797, 804, 828
 Csetri Elek 595, 626, 827
 Csetri Lajos 712, 827
 Csohány József 292, 482, 751
 Csokonai Mihály 594, 617, 618, 659, 660, 766, 787, 827, 830, 835
 Csontos János 627, 640, 827
 D. → Döbrentei Gábor
 D. Baritz → Baritz György
 D. F. 689, 694, 827
 D'Ellevaux (?) 286, 400
 D'Ellevaux (?) 286, 400, 476
 D'Ellevaux János Fülöp (Filep), ifj. 129, 131, 132, 286, 287, 400, 401, 476, 477, 742, 744, 749
 D'Ellevaux László 132, 134, 287, 404, 480, 481, 745, 746, 749
 Dajka Gábor 632
 Dalberg, Karl Theodor von 374, 455
 Dán (Daan, Csolnakosi Dán, Csónakosi Dán) 34, 38, 343, 489, 653
 Daniel Gábor 756, 781, 790, 791, 793, 827
 Daniel Imre 309, 423, 499
 Daniel István (†1772) 247, 696, 704
 Daniel István (†1774) 189, 193, 326, 790, 791, 793
 Daniel István (†1788) 696, 744, 756, 781, 791, 794
 Daniel Istvánné → Bánffy Ágnes
 Daniel Polyxéna 188, 189, 193, 194, 322, 326, 435, 513, 514, 790, 791, 793
 Daniel Zsófia (Haller Jánosné) 790, 793
 Dankanits Ádám 700, 827
 Dávid (Dávid király) 13, 158, 173, 311, 424, 501
 Dávid Ferenc 173, 281, 369, 396, 449, 473, 714, 735, 778, 780, 824
 Dávid Péter 718, 728, 740, 827
 David, Jacques Louis 134, 181, 482, 747, 748, 785
 Dávidovics (?) 304
 Dayka Gábor 250, 251, 708, 712, 827
 Deáki (Filep) Pál 193, 326, 793
 Deáky Filep Sámuel 367, 707, 793, 795
 Debreczeni Attila 521, 584, 628, 826, 827, 829, 835
 Decebalus (Decebalusz, Decebál) 83, 220, 253, 300, 305, 370, 419, 450, 453, 496, 691, 711
 Decsy Sámuel 700, 728
 Deé Nagy Anikó 628, 631, 633, 637, 638, 640–643, 657, 827, 836
 Degen, Joseph Vincenz 122, 760
 Degenfeld Miksa (?) 559
 Demeter Júlia 831
 Démétrios 157, 628
 Demmel József 834
 Dencsik 220
 Dessewffy Aurél 178, 291, 426, 531, 544, 545, 566, 569, 631, 713, 751
 Dessewffy Emil 178, 291, 426, 751
 Dessewffy József 25, 32, 56, 60, 63, 92, 96, 112, 114, 116, 119, 138, 141, 145, 146, 159, 169, 178, 184, 193, 197, 201, 206, 213, 240, 257, 262, 265, 266, 278, 319, 330, 356, 426, 503, 527, 533, 536, 537–540, 546, 549, 550, 552–

- 554, 556–560, 562, 564, 568, 573, 579, 583, 594, 596, 597, 610, 612–614, 619, 624, 631, 632, 646, 654, 661, 675, 677, 684, 688–691, 698, 699, 708, 710, 721, 725, 729, 732–734, 737, 739–742, 744, 746, 749, 751, 752, 754, 757–759, 763, 767, 768, 775, 779, 781–785, 789, 792, 797, 799, 800, 802, 804, 828
- Dessewffy Marcel 178, 291, 426, 544, 545, 566, 569, 751
- Dessewffy Virginie 178, 426
- Deutschmeister (Deutscher Albert Kristóf) 445, 705
- Devecseri Gábor 761, 765, 784, 793, 799, 801, 826, 835
- Décsi Lajos 836
- Diderot, Denis 771
- Dietrichstein, Leopold von 677
- Diogenes 90, 443, 699, 720
- Dobrovits Dorottya, Cs. 642, 827
- Dóczi → Nagylucsei Orbán
- Dominy (?) 290, 749
- Domitian 220
- Domokos Krisztina (Bethlen Lászlóné) 762
- Domokos Lajos 14, 524, 624, 627, 719
- Domokos Sámuel 745, 827
- Domonkos (Csák fia) 348
- Don Gabriel 31, 94, 256, 640
- Donat (Dónát) János 73, 126, 454, 525, 529, 639, 693, 739
- Donatus Heisler Heiters–heimbi → Heisler Dónát
- Donnersmarck Maria Josepha von (Bánffy Ferencné) 78, 701
- Dorpaneus 220
- Dózsa Ágnes (V. Széki Teleki Mihályné) 337
- Dózsa Elek 723
- Dózsa Gergely 376, 722
- Dózsa György 221, 600, 717
- Döbrentei Gábor 23, 43, 44, 47, 48, 57, 71–75, 77–79, 82–84, 87–92, 97–104, 107, 108, 112, 113, 116–121, 123, 124, 127, 135, 137, 140–142, 144, 145, 147, 148, 150–152, 155, 166, 174, 176, 180, 183, 192, 243, 246, 250, 258, 268, 270, 275, 280, 297, 305, 368, 523, 525, 529, 530, 533, 535, 536, 538, 541, 548–562, 568, 570, 571, 582, 594–596, 624, 625, 628–630, 638, 639, 654, 659, 662–664, 669–671, 674, 677, 679, 690, 692–696, 701, 702, 705–707, 710, 712, 713, 720, 722, 726–728, 734, 739, 744, 748, 749, 751, 752, 757, 759, 776, 778, 783, 786, 787, 792, 793, 801, 803, 805, 824, 829, 837, 838
- Döme Károly 15, 75, 160, 161, 312, 550, 563, 630, 668, 695, 766
- Drágfi (Drágffy) Julianna 226
- Drais (kormánytanácsos) 686
- Drauth Amália (VI. Széki Teleki Mihály 2. felesége) 337
- Dréta Antal 43, 185, 661, 787
- Drugeth Bálint, Homonnai 228, 606
- Dugonics András 290, 633, 749, 750
- Dulházy Mihály 542, 562, 563, 565, 721
- Dunott (Dunot) 336
- Durville Antónia (Eszterházy Ferencné) 739
- E... → Eichhorn, Johann Gottfried
- Ecsedi István 597, 743, 827
- Edelsheim Júlia (Gyulay Ignácné) 126, 484, 682, 738
- Édes Gergely 712
- Egmont (Lamoral Egmont) 175, 780
- Egyed Emese 721, 758, 787, 827, 832
- Egyed Péter 663, 828
- Ehrenreich Izsák 634
- Ehrenreich Sándor Ádám 453, 634
- Eichhorn, Johann Gottfried 262, 688
- Elekes János 75, 695
- Eleonóra Magdaléna (Pfalz-Neuburgi Eleonóra Magdolna Terézia) 235
- Elisabetha-Christína → Erzsébet Krisztina
- Ellák 220
- Ellrichshaussen Lujza 680
- Előd 220
- Endre, III. 764
- Endrődy János 209, 801
- Engel, Johann Christian von 215, 221, 599
- Engelbrecht, Martin 721
- Ennius Quintus 136, 751
- Entz Géza 620, 623, 828
- Entzenberg Mária-Karolina 673
- Enyedi Sándor 613, 708, 709, 753, 788, 795, 796, 828
- Eötvös József 574
- Eötvös Mária (I. Széki Teleki Sámuelné) 337
- Epaminondász (Epaminodas) 286, 400, 476, 744
- Epikuros (Epikúr) 321, 785
- Erasmus, Desiderius 626
- Erdődyek (Ádám és György) 232
- Éri István 733, 734, 828
- Ernyi Mihály 197, 795
- Erzsébet Krisztina 235
- Este, Isabella d' 665
- Eszterházy Albert 739

- Eszterházy Dénes 695
 Eszterházy Eleonóra 126, 739
 Eszterházy Ferenc 126, 739
 Eszterházy János 695, 699
 Eszterházy József 122, 760
 Eszterházy Károly 43, 269, 384, 624, 661, 731,
 Eszterházy László 695
 Eszterházy Mihály 798
 Eszterházy Miklós 228, 229, 407, 606, 633, 741
 Eszterházy Pál 743
 Etele (Etele) 220
 Eugén Szavóji → Szavolyai Jenő
 Eugénus → Szavolyai Jenő
 Euryale (Eurüalé) 621
 Eutyhusz (Eutükhész, Eutychie, Eutychs)
 110, 271, 386, 465, 657
- Fábíán Dániel, Borberek 244, 362, 697
 Fábíán Gábor 748
 Fallenbüchl Zoltán 760, 828
 Falusi Mihály 632
 Farkasfalvi Barkas József 706
 Fáy János 314, 773
 Fazakas Gergely Tamás 827
 Federico (herceg) 665
 Fehér Judit (Garázda János de Mechynche felesége) 335
 Fehér Katalin 687, 828
 Fejér László 746, 828
 Fejérváry Károly 159, 765
 Fekete Albert 615, 715, 717–719, 722, 732, 740, 741, 753, 828
 Fekete Ferenc, Fricsi 19, 78, 79, 102, 180, 196, 249, 353, 446, 690, 702, 708, 709, 729, 750, 753, 756, 783, 795
 Fekete János 185, 787
 Fekete Klára (Bethleni Bethlen Jánosné, majd Pekri Lőrincné) 167, 656, 772
 Felszeghy Ferenc 633, 697, 698, 828
 Fénelon (Fenelon), François de Salignac de La Mothe 90, 671, 719
 Ferdinánd főherceg → II. Ferdinánd (†1595)
 Ferdinánd, I. (†1564) 221–228, 234, 269, 350, 383, 463, 526, 601–603, 610, 618, 622, 658, 661, 696, 730, 752, 753
 Ferdinánd, II. (†1595) (osztrák főherceg, tirol gróf) 226, 234, 637, 638
 Ferdinánd, II. (†1516) (aragóniai király) 222
 Ferdinánd, II. (†1637) 227, 228, 235, 407, 604, 605, 610, 634, 636, 741
 Ferdinánd, III. (†1657) 235, 350, 607, 610, 656, 697
- Ferdinánd, IV. (†1654) 235, 610
 Ferdinánd, V. 630, 695
 Ferdinandus → II. Ferdinánd (aragóniai király)
 Ferenc → II. Ferenc (Lotharingiai)
 Ferenc, I. (Habsburg-Lotharingiai) (†1835) 246, 257, 297, 312, 331, 332, 374, 444, 455, 488, 625, 645, 646, 670, 676, 692, 697, 698, 701, 766
 Ferenc, I. (Lotharingiai) (†1545) 222
 Ferenc, I. (Lotharingiai) (†1765) 45, 163, 188, 235, 322, 341, 435, 514, 666, 769, 791
 Ferenc, II. (Lotharingiai) (†1632) 222
 Ferenc Lotharingiai → I. Ferenc (Lotharingiai) (†1545)
 Ferenczi Zoltán 598, 707–710, 795, 828
 Ferenczy István 530, 666, 706, 748
 Ferenczy József 594, 688, 828
 Ferrari, Marco Antonio 225
 Fessler Ignác Aurél 140, 181, 198, 215, 247, 365, 445, 516, 578, 583, 599, 705, 758, 784, 796
 Festetics György 30, 255, 373, 453, 629, 637, 660, 790, 833
 Filep → Szép Fülöp
 Finánczy Ernő 706, 828
 Fischer, Joseph 405, 746
 Fitzmaurice, William Petty 685
 Flóra 56, 677
 Florimund, Mercy Claudius 289, 404, 480, 746
 Fodor Ferenc 733, 837
 Folti Mária (Bethleni Bethlen László [†1717] felesége) 350
 Forgács (Forgách) Simon 232, 788
 Forgács Rozália (Haller Lászlóné) 762
 Forgács Zsigmond 228, 606
 Fórizs Gergely 628, 638, 828
 Forster Gyula 620, 623, 828
 Földi János 618, 619
 Földi Viktória 659, 671, 672, 828
 Földvári Druzsina (VII. Széki Teleki Mihályné) 341
 Francesco, Albano (Albani) 46, 668
 Frangepán Katalin (Zrínyi Péterné) 231, 608
 Frangepán Kristóf 221, 223, 600
 Franklin, Benjamin 329, 795
 Fráter György 16–18, 21, 28, 138, 153, 161, 223–225, 293, 297, 305, 308, 312, 336, 408, 410, 414, 419, 422, 425, 484, 488, 489, 496, 499, 526, 602, 603, 618–620, 622, 623, 656, 692, 730, 752, 753, 764, 826, 830, 832
 Frater Paulus de Pápa → Pápai Pál
 Fréron, Ami → Fréron, Élie Catherine
 Fréron, Élie Catherine 73, 693

- Friderika (svéd királyné) 687
 Fried István 548, 791, 828
 Friedrich → II. Frigyes
 Friedrich, IV. (IV. Frigyes) (†1493) 221, 601, 651
 Friedrich Wilhelm → I. Frigyes Vilmos
 Frigyes, II. (nagy Friedrich) 49, 57, 58, 214, 238, 342, 357, 438, 674, 679
 Frigyes, III. → IV. Friedrich
 Frigyes Károly 686
 Frigyes, V. (pfalzi választófejedelem) 232
 Frigyes Vilmos, I. 515
 Frigyes Vilmos, III. 318, 507, 780
 Frimmel, Theodor von 664
 Frimont Péter 595
 Fuchs 172, 317, 430, 507, 777
 Fuchs, Johann Samuel 632
 Funkens (Funkce), Johann Caspar 632
 Futaky István 646, 828
 Füger, Friedrich Heinrich 47, 64, 74, 181, 185, 445, 669, 687, 694, 785, 787
 Fülöp, II. (spanyol király) 622, 780, 792
 Fülöp, III. (macedón király) 702
 Fülöp János 201, 797
 Fűzi (Füzy) Mária (Rákóczi Rákóczi Andrásné) 233
 Fyt (Fitt), Jan 61, 62, 238, 357, 681
- Gaál György 692, 828
 Gál Kelemen 663, 672, 692, 711, 713, 828
 Galavics Géza 669, 826, 828
 Gálos Rezső 796, 828
 Ganyméd (Ganymed) 289, 405, 747
 Garampi József 309, 423, 499, 626
 Garázda Anna (Széki Teleki Mihályné) 334, 335
 Garázda Dénes 334
 Garázda János de Mechynche (Mecsenics) 335
 Garázda Miklós 334
 Garázda Péter 335, 802, 803
 Géczi (Giczy) András 228, 606
 Gedikte, Friedrich 760
 Gedő József 83, 711, 713, 833
 Geistinger, Joseph 117, 470, 673
 Gellée, Claude → Lorrain, Claude
 Gellius, Aulus 310, 424, 500, 556, 627, 678, 687, 740
 Georgescu, Ion 626
 Geréb László 614
 Gerendi Anna (Rákóczi Zsigmond 2. felesége) 232
 Gergely → Berzeviczy Gergely
 Gergely (Apa János fia) 349
- Gergely, XI. 652
 Gergely, XVI. 642
 Gergye László 528, 582, 594–596, 613, 619, 637, 663, 665, 668, 675, 680, 682, 691–693, 696, 704, 711, 712, 719, 720, 725, 753, 760, 766, 767, 774, 797, 800, 828
 Gerhárd Katalin (I. Széki Teleki Miklósné) 339
 Gerogj Deák → György deák
 Gessner, Salomon 148, 240, 314, 358, 427, 439, 504, 611, 763, 768, 829
 Geyser, Christian Gottlieb 786
 Giorgione Castelfranco da 666
 Gleditschia, Johann Gottlieb 680, 769
 Gloska → Kloska
 Gluck, Christoph Willibald 204, 330, 437, 517, 798
 Goethe (Göthe, Góthe), Johann Wolfgang von 181, 331, 380, 548, 621, 638, 688, 692, 698, 708, 726, 780, 784, 829
 Goldsmith, Lewis 777
 Gombocz Endre 678, 829
 Gottlieb Antal 826
 Góg Imre 737, 829
 Gönczy Monika 826, 829
 Görög Demeter 727, 743
 Göschen (Göschen), Georg Joachim 185, 787, 832
 Göthe / Góthe → Goethe
 Gr. → Grassalkovich Antal
 Gracchus, Caius 600
 Gracchus, Tiberius 221, 600
 Granasztói Olga 527
 Grasalkovics (Grassalkovich) Antal 45, 242, 360, 441, 671, 690
 Griselini, Francesco 131, 744, 745, 829
 Gritti Lajos 272, 387, 466, 660
 Grotius (de Groot) Hugo 78, 701
 Gründel (lovász) 188, 322, 435, 513
 Guda 348
 Guido, Reni 36, 45, 46, 114, 277, 391, 468, 665, 667
 Guilford Karolina 632
 Gulyás Károly 534
 Guthkeled 233
 Guzmics Izidor 540, 570, 571, 573, 640
- Gy. → Gyarmati Sámuel
 Gy. → Gyulay Lajos
 Gyapoly 231
 Gyárfás (?) 179, 319, 782
 Gyarmati (Gyarmathi, Gyarmathy) Sámuel 101, 102, 105, 106, 140, 173, 266, 267, 317, 348,

- 350, en Gergel, Iktári 3488380, 381, 460, 504, 505, 539, 727–729, 731, 757, 772, 778, 805
- Gyelo (Gyelő) 220
- Gyéza (Géza fejedelem) 220
- Gyéza, II. (Géza) 215
- Gyika Constantin Emanuel 129, 291, 742, 743, 750
- Gyöngyösi (Gyöngyössi, Gyöngyössy) János 83, 173, 176, 210, 247, 251, 368, 447, 537, 538, 554, 704, 711, 712, 778, 780, 801, 830, 831
- Gyöngyösi István 253, 371, 450, 715, 769, 832
- Gyöngyösi Karolina 251, 712
- Győre Pál 594, 829
- György deák 505
- György, III. 685
- György Lajos 707, 829
- Györy (?) Dániel 543
- Gy. R. → Gyulai Rikárd
- Gyula (Zombor fia) 220
- Gyula, II. 661
- Gyula vezér (Horka fia) 220
- Gyulaffy Borbála 687
- Gyulai Ferenc → Gyulay Ferenc (†1650 k.)
- Gyulai Rikárd 763, 829
- Gyulay Albert 177, 283, 738, 781
- Gyulay Antal 738
- Gyulay Constance 23, 27, 100, 102, 120, 124, 135, 141, 143, 145, 148, 152, 265, 304, 315, 417, 418, 426, 459, 487, 495, 582, 595, 616, 679, 692, 716, 725, 726, 727, 736, 737, 751, 758, 764
- Gyulay Ferenc (†1650 k.) 229, 607
- Gyulay Ferenc (†1728) 178(?), 738, 781
- Gyulay Ferenc (†1787) 126, 615, 732, 738, 829
- Gyulay Ferenc (†1807) 87, 120, 126, 283, 301, 372, 415, 452, 492, 582, 594, 595, 616, 654, 660, 664, 692, 716, 721, 725, 737, 738, 739, 760, 764
- Gyulay Ferenc (†1858) 682, 738
- Gyulay Franciska (Fanny) 23, 100, 102, 120, 124, 135, 141, 145, 148, 151, 152, 265, 304, 315, 417, 418, 426, 459, 487, 495, 582, 595, 616, 654, 679, 692, 716, 725, 726, 727, 729, 736, 737, 751, 758, 764
- Gyulay Ignác 61, 126, 177, 283, 484, 682, 737, 738, 781
- Gyulay István 87, 125, 126, 254, 283, 372, 452, 716, 737, 738, 739, 798
- Gyulay József 126, 283, 409, 484, 721, 737, 738, 760
- Gyulay Karolina (Carolina, Lotti) 23, 100, 102, 112, 120, 124, 135, 136, 141, 145, 148, 150, 151, 152, 169, 183, 206, 265, 304, 312, 315, 380, 415, 417–419, 426, 459, 460, 487, 495, 502, 523, 525, 528, 529, 549, 552, 566, 582, 595, 612, 616, 639, 660, 666, 679, 692, 716, 721, 725–727, 729, 736, 737, 738, 751, 757, 758, 761, 764, 767, 774, 786, 799
- Gyulay Katalin 97, 126, 145, 148, 301, 353, 415, 492, 721, 737, 738, 739, 760
- Gyulay Lajos 23, 27, 30, 44, 57, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 82, 84, 86–89, 92, 97, 100, 102, 103, 108, 114, 116–119, 121, 123–126, 135, 137, 140, 142, 144, 145, 148, 152, 176, 243, 250, 254, 258, 265, 270, 283, 294, 305, 315, 368, 370–372, 375, 380, 409, 417–419, 426, 444, 448, 451, 452, 455, 459, 460, 470, 484, 487, 495, 496, 525, 528, 532, 541, 551, 558, 582, 594, 595, 616, 617, 639, 654, 660, 662, 664, 670, 671, 673, 674, 679, 692, 695, 696, 700, 707, 710, 716, 722, 725, 726, 727, 736–740, 751, 752, 757–760, 764, 780, 829
- Gyulay Sámuel, id. 177(?), 178(?), 283, 682, 737, 738, 781, 829
- Gyulay Sámuel, ifj. 781
- H. → Haller János (gorbói) 195
- Habsburg Erzsébet (IV. Kázmér felesége) 600
- Habsburg Ferdinánd → I. Ferdinánd
- Habsburg Izabella (†1526) (II. Keresztély felesége) 222
- Habsburg Károly → II. Károly
- Habsburg-Lotharingiai Károly Lajos 257, 374, 455, 646
- Habsburg-Lotharingiai Mária Krisztina 655
- Habsburg Mária (†1558) 221, 222, 601
- Habsburg Mária (†1603) (I. Miksa felesége) 234
- Habsburg-Tiroli Anna (†1618) (II. Mátyás felesége) 234
- Habsburg-Tiroli Mária Leopoldina (†1649) (III. Ferdinánd 2. felesége) 235
- Háda Béla 835
- Hadik András 333, 701
- Hagag (Hagág) 40, 110, 271, 386, 465
- Hagymási Katalin (Varkucs Istvánné, majd Bocskai Istvánné) 227
- Halabori Bertalan 12, 29, 158, 310, 311, 424, 501, 629, 630
- Haliczky András 632
- Haller (?) 90, 720
- Haller Borbála (Csáky István [†1720] 2. felesége) 609

- Haller Borbála (II. Széki Teleki Pálné) 337, 709, 753
Haller Erzsébet (Lázár Istvánné) 674, 756, 762, 786
Haller Gábor 18, 31, 43, 55, 61, 90, 91, 113, 116, 118, 238, 242, 281, 357, 360, 372, 438, 441, 469, 470, 526, 537, 639, 640, 662, 671, 677, 679, 682, 691, 702, 718, 720, 736, 755
Haller György (†1737) 762, 791, 795
Haller György 717
Haller István 717
Haller János (†1756) 333, 463, 730
Haller János (†1790k.) 188, 194–196, 322, 328, 435, 514–516, 595, 762, 786, 791, 794, 795
Haller János (†1843) 69, 74, 103, 104, 107, 108, 148(?), 268, 353, 383, 462, 689, 693, 694, 729, 738, 762, 806
Haller János 718
Haller József 384, 463, 470, 645, 671, 730
Haller Júlia (Széki Teleki Károlyné) 339, 696, 793, 797
Haller Julianna 762
Haller Karolina (Gyulay Ferenc [†1787] felesége) 738
Haller Karolina (Macskásy Lajosné) 762
Haller Katalin 690
Haller Krisztina (Christíne) (ifj. Cserey Farkasné) 55, 57, 61, 66, 238, 239, 357, 358, 438, 551, 594, 639, 662, 671, 677, 679, 691, 718, 720, 755
Haller László 90, 238, 248, 384, 469, 639, 662, 671, 677, 682, 691, 695, 705, 718–720, 730, 736, 755, 762
Haller Péter 269, 383, 463, 672, 730
Haller Sándor 671
Haller Zsigmond (†1803) 107, 689, 694, 720, 722, 731, 762
Haller Zsigmond 717
Haller Zsigmondné → Toldalagi Krisztina
Haller, Albrecht von 198, 516, 796
Hamilton, Johann Georg 277, 668
Hankó Károly 763, 829
Hanulik János Krizosztom 209, 801
Hanzlikó → Corvin János (Hunyadi Mátyás fia)
Hász-Fehér Katalin 584, 693, 712
Hatfaludi Ferenc 198, 796
Havas Lujza 826
Haykul Antal 673
Heckenast Gusztáv 633
Hedvig (Tescheni) (Szapolyai Istvánné) 220, 223, 599, 600, 618
Hegedűs Sámuel 172, 704, 778
Heinz (Heintz), Joseph 46, 277, 392, 668
Heisler Donát 233
Hekuba (Hecuba) 264, 378, 458, 724
Hell Miksa (Maximilian Hell) 20, 750, 753
Hell. Maxim → Hell Miksa
Helmezy Mihály 90, 632, 659, 687, 719, 720, 749, 792, 800
Heltai Gáspár 12, 32–36, 38, 157, 246, 264, 298, 310, 311, 343, 363, 369, 378, 423, 444, 449, 458, 489, 490, 500, 524, 624, 629, 646–650, 700, 714, 724, 829
Hene Xavér Ferenc 155, 626
Henrietta Mária (Felsővadászi Rákóczi Zsigmond [†1652] felesége) 232
Henrik, III. 764
Henrik, IV. 42, 111, 659, 665, 764
Henrik, VI. 672
Hera (Héra) 669
Héraklész 770
Herceg *** → Grasalkovics Antal
Hermann Gusztáv Mihály 727, 830
Hermann Zsuzsa 601, 830
Hermányi Dienes József 317, 429, 776
Herner János 642, 656, 830
Hernyák 220
Herschel, Friedrich Wilhelm 64, 259, 685
Hesiodusz (Hesiodos) 115, 671
Hetesi Pethe Anna (Felsővadászi Rákóczi Pálné) 232
Heyne, Christian Gottlob 80, 455, 646, 703
H. H. M. → Hőgyési Hőgyész Márton
Hiám 188, 189, 322, 323, 435
Hickel Antal 633
Hickel, Joseph (Hickel József) 30, 93, 126, 255, 373, 453, 633, 634, 739
Hídvölgyi → Bruckenthal Sámuel
Hieronymusz → Szent Jeromos
Hints Miklós 715, 830
Hirschfield, Christian Cay Lorenz 690
Hissmann Mihály 262, 688
Hochmeister Márton (Martin) 117, 470, 550, 551, 664, 672
Hoffmann, Johann Jakob 146, 761
Hogarth, William 165, 771
Hohenhausen, Sylvius Maximilian Freiherr von 299, 300, 301, 509, 579, 614, 784
Hohenwart, Sigmund Anton von 257, 374, 455
Homeros (Homér, Homérosz) 13, 29, 156, 264, 310, 378, 424, 458, 500, 627, 628, 671, 695, 716, 723, 795
Hondekoeter, Melchior d' 48, 115, 277, 670, 671
Hora (Vasile Ursu Nicola) 21, 294, 754
Horatius (Horátz) 31, 48, 80, 181, 205, 207–209, 257, 286, 321, 374, 400, 455, 640, 645,

- 664, 671, 702, 703, 724, 729, 737, 744, 745,
761, 765, 771, 784, 785, 793, 799, 800, 801,
824, 826
- Horka 220
- Hormayr József (Joseph Hormayr) 215, 454,
594, 598, 599, 637, 658, 664
- Horváth Ádám 676, 742, 743
- Horváth Cyrill 713
- Horváth Dániel, Petrichevich 118, 654, 660, 673,
710
- Horváth István 543, 551, 570
- Horváth János 838
- Horváth János, Petrichevich 754
- Horváth Júlia (IV. Széki Teleki Ádám 2. felesé-
ge) 341
- Horváth László 658, 830
- Hovánszki Mária 724, 830
- Hőgye István 636, 830
- Hőgyész Márton, Hőgyészi (Böngész Márton)
209, 800
- Hubbes Éva 714, 830
- Hunyadi (?) (id. D'Ellevaux János Fülöpné)
286, 400
- Hunyadi János → Corvin János (Hunyadi Má-
tyás fia) 35, 615, 617
- Hunyadi János (ifjabb) (Joannes Miles de Hun-
nyad, Miles Militum) 15, 28, 33, 37, 154,
306, 307, 344, 420, 421, 471, 491, 497, 498,
523, 526, 541, 619–621, 648, 649, 653, 753
- Hunyadi János (kormányzó) 15, 16, 21, 23, 27,
28, 32–38, 140, 143, 144, 154, 155, 161, 181,
223, 246, 281, 295–298, 306, 307, 312, 313,
334, 343–345, 363, 364, 395, 411–414, 420,
421, 425, 444, 471, 472, 487–489, 497, 498,
502, 523, 526, 531, 533, 535, 536, 541, 549,
555, 556, 581, 615–623, 646–654, 701, 732,
758, 768, 784
- Hunyadi Klára (Pongrácz Györgyné) 648
- Hunyadi László 15, 16, 27, 28, 37, 38, 143, 154,
155, 161, 297, 298, 306, 307, 414, 420, 421,
425, 471, 489, 497, 498, 502, 523, 526, 615,
618–621, 623, 651–653, 701, 753
- Hunyadi Magos 648
- Hunyadi Mária (?) 648
- Hunyadi Mátyás (Mátyás Király, Matthias) 23,
27, 28, 30, 31, 35–38, 94, 143, 144, 154, 155,
161, 220, 226, 231, 242, 246, 255, 256, 296,
297, 344, 345, 360, 363, 373, 374, 412, 413,
414, 441, 444, 447, 453, 454, 487–490, 498,
600, 601, 614–616, 618–621, 623, 635, 637,
638, 640, 647, 648, 650–653, 691, 701
- Hunyadi Mihály (Hunyadi Székely Mihály) 33,
344, 491, 649
- Hunyadi Radul (László, Radol) 648
- Hunyadi Székely → Hunyadi János (kormányzó)
- Hunyadi székely János → Hunyadi János (kor-
mányzó)
- Hunyadi Székely János (Hunyadi János ükap-
ja) 33, 344, 491, 649
- Hunyadi Vajk (Buti / Buthi / Oláh / Székely
Vojk) 32–34, 36, 37, 343, 344, 489, 490, 491,
541, 646, 648–650
- Hunyadi Vojk → Hunyadi Vajk
- Hunyady Ferenc 694
- Hymen (Hümen / Hümenaios) 342, 426, 503,
767, 803
- Ibrányi Mária (†1835) (I. Széki Teleki Imréné)
337
- Igaz Sámuel 256, 529, 530, 541, 542, 543, 561–
566, 615, 637, 638, 728
- Illésházy Gáspár 348
- Illésházy István 228, 606
- Illésházy Katalin (†1648) (Iktári Bethlen Far-
kasné) 348
- Imre Mihály 802, 803, 827, 830
- Imre Sándor 825
- Ince, III. 625
- Incze Béla 664, 705, 781, 830
- Inczédi (Inczédy) László 19, 79, 176, 181, 246,
313, 364, 444, 702, 703, 756, 781, 784
- Inczédi Ágnes (Rhédey Lászlóné) 718
- Inczédy Ágnes (id. Kún Zsigmondné) 763
- Io (Ió) 46, 115, 277, 392, 468, 668, 669
- Isaac (Issak, Izsak) Sámuel 207, 799
- Isabella → I. Izabella 222
- Isabella (Jagello) 16, 28, 154, 224–226, 269,
293, 297, 307, 308, 349, 350, 369, 384, 414,
421, 449, 463, 488, 498, 602, 603, 618, 619–
622, 647, 714, 730, 752, 753, 765, 775
- Isabey, Jean Baptiste 134, 748
- István, I. 649
- István, II. 348
- Istvánffy Mária 180, 783
- Istvánffy Miklós 221, 364, 601, 784
- Izabella, I. (†1504) (kasztíliai királynő) 222
- Jagello Anna (†1547) (I. Ferdinánd felesége)
221, 234, 601
- Jagello Anna (†1596) (Báthory István felesége)
226
- Jakab → Bethleni-Bethlen Jakab (Apa János fia)
- Jakab Elek 526, 527, 542, 783, 805, 830
- Jakó Zsigmond 779, 830
- Jalkó László 632
- Jancsó Árpád 746, 830

- Jancsó Elemér 574, 709, 830, 831
 Jankovich (Jankowich) Miklós 159, 498, 543, 563, 564, 621, 632, 700, 766
 Jankovics József 597, 598, 683, 740, 772, 773, 805, 825, 830
 Jankula → Hunyadi János (kormányzó)
 János Albert, I. 45, 667
 János, I. → Szapolyai János
 János pap 779
 János Zsigmond (II. János, Joannes Sigismundus) 16, 28, 154, 155, 224–226, 243, 297, 307, 308, 315, 348–351, 361, 369, 414, 421, 422, 429, 442, 449, 488, 498, 506, 602–604, 618, 620, 622, 623, 696, 714, 718, 752, 753, 764, 775
 Jariszló → Chionakos, Jariszló de
 Jászberényi József 701, 830
 Jávor Anna 836
 Jephthe 32, 647
 Jeronym → Szent Jeromos
 Jézus Krisztus 11, 29, 156, 157, 220, 300, 314, 385, 428, 464, 500, 505, 628, 780
 Joannes Hunyadi → Hunyadi János (kormányzó)
 Joannis → Chionakos, Johannes de
 Jobbaházi Német László → Németh László, Jobbaházi
 Johanna, Örült 222
 John, Friedrich 65, 185, 454, 639, 670, 684, 787
 Josephína → Bonaparténé
 Jósika (Józsika) Antal 20, 21, 138, 294, 337, 409, 485, 753
 Jósika Antal, ifj. 754
 Jósika Antónia (Tonie) 18, 21, 138–140, 142, 294, 752, 754, 758
 Jósika Druzsina (Bornemisza Jánosné) 21, 752, 754
 Jósika János, id. (Joannes, Johannes Jósika) 11, 17–21, 38, 125, 136, 138–142, 159, 293, 294, 334, 337, 354, 408–410, 428, 446, 484, 485, 504, 535, 613, 653, 709, 736, 751–755, 757, 758, 765, 772
 Jósika János, ifj. 752, 754
 Jósika Josephine (Pepie) 21, 138–140, 142, 294, 410, 752, 754, 758
 Jósika Lajos 21, 752, 754
 Jósika Mária (Gyulay Józsefné) 721, 737–739, 760
 Jósika Miklós 706
 Jósika Rozália 754
 Jósika Sámuel 21, 752, 754
 Józsa (prefektus) 104, 269, 383, 462, 729
 József (nádor) 197, 329, 516, 796
 József, I. 221, 235, 608, 610, 635, 788, 790
 József, II. 31, 45, 64, 96, 194, 195, 235, 242, 246, 257, 262, 264, 265, 273, 276, 306, 326, 328, 334, 338, 341, 346, 360, 362, 364, 374, 378, 379, 388, 420, 422, 441, 444, 454, 455, 458, 459, 469, 470, 493, 496, 499, 516, 595, 610, 624, 625, 631, 633, 635, 637, 640–642, 645, 646, 659, 662, 665, 677, 679, 681, 685, 688, 690, 697, 701, 702, 739, 753, 765, 786, 787, 794, 804
 Józsika János → Jósika János
 Jung János 530, 541, 542, 562, 642
 Jung Károly 620, 646, 830
 Jupiter 36, 46, 47, 104, 160, 173, 277, 289, 392, 405, 651, 665, 668, 669, 729, 747, 767, 779
 Justi, Carlo 704
 K. → Kovásznai
 Kácsándy Teréz (Rhédey Lajosné) 100, 265, 380, 459, 725, 726, 768
 Kácsándy Zsuzsanna (Gyulay Ferencné) 21, 27, 30, 57, 84, 89, 94, 97, 100–103, 112, 120, 121, 123–125, 127, 135, 137, 139, 141–143, 145, 147, 148, 150–152, 159, 176, 243, 265, 266, 268, 279, 282, 283, 301, 302, 304, 313–315, 375, 379, 380, 382, 393, 396, 408, 411, 415–418, 426, 427, 460, 461, 471, 473, 484, 487, 492–495, 503, 567, 582, 594, 595, 612, 616, 639, 654, 660, 664, 679, 692, 712, 716, 717, 720, 722, 725, 726, 732, 737, 751, 752, 754, 757, 759, 764, 765, 767, 768, 781, 801, 844
 Kaestner (Käestner), Abraham Gotthelf 146, 302, 493, 761
 Kahrling, Johann Tobias 127, 739
 Kakucska Mária, H. 659, 671, 739, 829
 Kakucs Lajos 745, 830
 Káldi György 311, 630
 Káli Nagy Lázár 709, 830
 Kalvín → Kálvin János
 Kálvin János 40, 42, 51, 109, 160, 369, 449, 507, 655, 661, 676, 800
 Kamuthi (Kamuthy) Zsuzsanna (Bethleni Bethlen Ferenc 1. felesége) 350
 Kant, Immanuel 27, 122, 143, 247, 302, 365, 375, 415, 416, 492, 493, 616, 644, 662, 696, 705, 759
 Kanyaró Ferenc 700, 830
 Kanyó László 76, 696, 795
 Kapi András 317, 777
 Kapisztrán János (Giovanni da Capestrano) 27, 37, 143, 297, 414, 489, 617, 619, 652

- Kápolnay Antal 526, 548, 557
 Kaprinai (Kaprinay) István 61–63, 214, 239, 357, 439, 679, 681, 682
 Karacs (Karats) Ferenc 129, 215, 283, 397, 474, 597, 622, 743
 Karácsonyi János 648, 649, 830
 Karácsony Sándor 830
 Karamsin, Nicolai 58, 86, 715, 716
 Karczag Ákos 690, 729, 743, 765, 789
 Kardos Albert 618, 830
 Kardos Samu 830
 Kármán József 704
 Károli Gáspár 207, 311, 502, 630, 800
 Károli (Károlyi) József 190, 323, 436, 502, 791, 799
 Karolina (bajor királyné) 686
 Károly → Habsburg-Lotharingiai Károly Lajos
 Károly, II. → III. Károly
 Károly, II. (†1590) 227, 235, 604
 Károly, III. 110, 153, 221, 233, 235, 244, 306, 308, 322, 362, 420, 422, 435, 496, 499, 513, 610, 623, 625, 636, 657, 668, 697, 765, 790
 Károly, V. (†1558) 35, 221, 222, 234, 526, 603, 622, 650, 750
 Károly, VI. → III. Károly
 Károly Ágost 262, 688
 Károly, Lotharingiai → Lotharingiai Károly
 Károly Münsterbergi → Münsterbergi Károly
 Károlyi Zsuzsanna (Bethlen Gáborné) 14, 29, 157, 229, 310, 424, 500, 620, 628, 634
 Kasza Péter 598, 683, 773, 805, 825
 Kászoni Ignác 741
 Kászoni János 741
 Kátai (Kátay) Mihály 228, 606
 Katalin, II. 664
 Katona István 33, 35, 37, 344, 491, 649–651, 830
 Katona Mihály 125, 736
 Katona Stephano → Katona István
 Katona Zsigmond 19, 755, 756
 Kaunitz Domokos (Kaunitz herceg) 188, 322, 435, 514, 664, 791
 Kaunitz, Wenzel Anton 45, 189, 322, 435, 514, 666, 791
 Kazinczy Aemilius (Emil) 25, 67, 178, 240, 278, 291, 312, 425, 502, 612, 751
 Kazinczy Antonin 25, 67, 178, 240, 278, 291, 312, 425, 502, 612, 751
 Kazinczy Bálint 291, 312, 425, 502, 751
 Kazinczy Dienes (Dénes) 259
 Kazinczy Eugénia (Genie, Zseni) 18, 21, 23, 25, 53, 56, 67, 77, 82, 86, 87, 97, 100, 106, 107, 112, 117, 122, 128–130, 135–139, 141, 142, 144, 145, 148, 151, 152, 168, 169, 173, 175, 178, 183, 204, 206, 240, 250, 258, 265, 266, 278, 284, 289, 292, 301, 305, 312, 376, 380, 397–399, 404, 405, 415, 419, 425, 426, 459, 460, 474, 475, 492, 502, 523, 525, 528, 529, 549, 595, 611, 660, 668, 680, 685, 710, 716, 726, 735, 736, 751, 758, 764, 767, 838
 Kazinczy Ferenc 17, 23, 25, 28, 29, 32, 39, 50, 53, 54, 56, 64, 67, 82, 86, 92, 100, 106, 114, 132, 134, 137–139, 141, 144, 146–148, 150, 151, 159, 161, 169, 171, 173, 178, 181, 183, 193, 196, 203, 206, 207, 213, 220–222, 225–227, 229, 231, 237, 241, 245, 249–251, 256, 257, 259, 265, 266, 280, 284, 285, 289, 291, 295, 298, 301, 304, 309, 312, 314, 324–326, 335, 350, 356, 360, 370, d 350ás 350n) 374, 380, 387, 390, 391, 397, 405, 406, 408, 415, 418, 426, 432–434, 437, 438, 456, 467, 491, 502, 517, 521–588, 594–598, 601, 603, 609–614, 616–620, 622–624, 627–634, 636–640, 642, 644, 646, 652–655, 658–668, 670–696, 698, 699, 701–708, 710–714, 716–723, 725–730, 732–737, 739–754, 757–769, 771–792, 794, 796–802, 804–806, 824, 826–835, 837, 838, 844
 Kazinczy Gábor 527, 543, 573
 Kazinczy Iphigénia 595, 612, 794
 Kazinczy József 169, 258, 723, 763
 Kazinczy Lajos 291, 751
 Kazinczy László 77, 183, 205, 304, 321, 418, 434, 495, 512, 696, 763, 785, 798
 Kazinczy Péter 258, 723
 Kazinczy Sophie (Vay Ábrahámné) 97, 258, 723
 Kazinczy Thalie 25, 67, 240, 278, 612, 751
 Kázmér, IV. 600, 667
 Kecser (Keczer) Dorottya (Felsővadászi Rákóczi Ferenc felesége) 232
 Kecskés András 712, 831
 Kelecsényi Gábor 664, 831
 Kelemen Lajos 180, 783
 Kelemen László 795
 Kelemen Márton 531, 631
 Kelemen, XII. 233
 Kelemen Zsigmond 180, 783
 Kemény Anna (Bethlen Farkas [†1618] felesége) 167, 772
 Kemény Anna (ifj. Bánffy György [†1832] felesége) 78, 88, 253, 254, 371, 451, 716, 739
 Kemény Boldizsár 350, 772
 Kemény Farkas 87, 88, 195, 254, 327, 371, 451, 516, 716, 717, 794
 Kemény Ferenc 428, 504, 772

- Kemény Ignác 354, 446, 709, 710
Kemény János 40, 88, 109, 167, 229, 230, 254, 271, 350, 371, 385, 407, 451, 464, 607, 608, 634, 635, 655, 656, 717, 740–742, 772, 782, 831
Kemény Kata → Kemény Anna 167
Kemény Katalin (Bethleni Bethlen Ferenc 2. felesége) 350, 597, 731, 772
Kemény Katalin (Haller Péterné) 730
Kemény Katalin (Inczédi Lászlóné) 79, 702, 784
Kemény Klára (Bethlen Gergelyné) 731
Kemény Krisztina 598, 731
Kemény László, id. 254, 333, 371, 716, 717, 794
Kemény László, ifj. 717, 739
Kemény Mária (Bethlen Sándor [†1863] felesége) 105, 730, 731
Kemény Rozália (Wesselényi Istvánné) 785
Kemény Sámuel 87, 91, 331, 346, 375, 451, 698, 699, 716, 721, 722, 804, 805
Kemény Sándor 702
Kemény Simon (báró) 662
Kemény Simon 181, 313, 364, 427, 768, 784
Kendeffy Ádám 700
Kendeffy Anna (III. Széki Teleki Lajosné) 341
Kendeffy Elek 720
Kendeffy Ráhel (†1752) (VII. Széki Teleki Mihályné) 337
Kendeffy Zsuzsanna (†1821) (I. Széki Teleki Domokos 3. felesége) 340, 721
Kenderesi (Kenderesy) Mihály 19, 38, 72, 73, 75, 76, 81, 125, 149, 176, 177, 179–181, 243, 247–250, 316, 318, 319, 365, 415, 429, 431, 445, 492, 506, 508, 509, 527, 535, 536, 549, 552, 554, 555, 578, 579, 583, 653, 693, 695, 696, 705, 706, 708, 756, 760, 763, 777, 780–783, 792
Kendi Antal 622
Kendi Ferenc 622
Kénosi Tőzsér Árpád 713, 714, 779, 780, 831
Kerekes Sámuel 727, 743
Kerekes Timót 148, 149, 762, 763
Keresztelő János 45, 114, 276, 391, 468, 665
Keresztély, II. (dán király) 222
Keresztes Dániel 146, 761
Keresztes Gyula 717, 718, 719, 722, 831
Keresztes István 275, 390, 663
Keresztesi József 730, 831
Keresztesi József 730, 831
Keresztúri Pál 352
Kerzelich (Kercselich) Ádám 33, 344, 491, 648, 649, 652, 831
Keserői Dajka János 660
Keszeg Anna 712, 831, 832
Kewenhüller (Khewenhiller / Khewenhüller) Josepha (Maria-Josephine von Khewenhüller-Metsch) (Bethleni Bethlen Gábor [†1768] felesége) 167, 352, 774
Kézai Simon 614, 619
Kézy Mózes 44, 80, 117, 122, 137, 275, 390, 467, 528, 631, 663, 672, 703, 752, 760
Kienmayer, Michael von 331, 698
Kígyó Isten → Zeusz
Kininger, Vincenz Georg 47, 65, 454, 639, 670, 684, 787
Kinizsi Pál 120, 121, 279, 394, 471, 667, 733
Király Emőke 644, 832
Kisfaludy Károly 699
Kisfaludy Sándor 28, 154, 622, 693, 694, 768, 784
Kis János (kéményseprő) 711
Kis János 81, 290, 448, 470, 532, 547, 550, 552, 557, 558, 560, 570, 613, 630, 673, 692, 693, 704, 712, 719, 750, 753, 760
Kis József, Baczkamadarasi 148–150, 153, 279, 302–304, 394, 416, 417, 471, 493, 495, 733, 761, 763
Kis Sándor 793, 832
Kiss András 715, 832
Kiss Áron 769, 832
Kiss Erika 825
Kiss Sámuel, Zabolai 797
Klaproth, Martin Heinrich 56, 239, 358, 439, 678
Kleischt Zsuzsanna (Haller János 2. felesége) 689, 694
Kleist, Heinrich von 722
Kleomenész 748
Klimesch Tamás 30, 94, 256, 373, 454, 639
Klímó (Klimo) György 309, 314, 543, 627
Klobusiczky Ferenc Xavér 346, 804
Klobusiczky Péter 631
Klocknern, Sophia von 635, 665
Klopotivai Pogány László → Pogány László, Klopotivai
Klopstock, Friedrich Gottlieb 48, 64, 65, 185, 187, 260, 278, 393, 469, 528, 598, 685, 687, 764, 771, 787, 789
Kloska (Ion Oargă Cloșca) 21, 294, 754
Knapp Éva 760, 838
Knaut, Friedrich 407, 751
Knautné Mária 407, 751
Kodza, Ali 120, 279, 394, 471, 733
Kohl, Clemens 256, 373, 454, 636, 639

- Kolonics (Kolonits) László (püspök) 346, 743, 804
 Kolonics Leopold (Leopold Karl von Kollonitsch) 231, 609
 Kolta Magdolna 721, 832
 Kolumbán Zsuzsanna 830
 Komáromy György 63, 122, 663, 683, 759
 Komjáthy Anna (Ürményi Józsefné) 762
 Komjáti Benedek 172, 778
 Komonya → Kemény Simon
 Koncz József 699, 723, 769, 832
 Konter László 750, 832
 Kopeczky Rita 837
 Koppi Károly 262, 290, 688, 750
 Korda Anna (Toldalagi Lászlóné) 81, 176, 178, 179, 319, 431, 509, 582, 704, 781, 782
 Korda György 781, 782
 Korda Györgyné → Teleki Zsuzsanna, Széki Kornis Gáspár 717
 Kornis Ignác (†1819) 186, 693, 789, 793, 797
 Kornis Károly Ignác (†1868) 72, 202, 693, 696, 793, 797
 Kornis Mária (Kemény Farkasné) 716, 794
 Kornis Mihály 77, 186, 192, 193, 202, 204, 243, 325, 330, 436, 514, 517, 541, 693, 696, 774, 789, 793, 797, 798
 Kornis Zsigmond (†1648) 317, 777
 Kornis Zsigmond (†1731) 333
 Kornis Zsigmond (†1778) 789
 Koros (?) 19, 756
 Kosáry Domokos 748, 832
 Kostka, Sophia (Somlyófi Báthory István [†1601] 2. felesége) 233
 Kosztka Sónia → Kostka, Sophia
 Kotzeube, August Friedrich Germanus 470, 632, 673, 722
 Kovachich Márton György 159, 247, 316, 365, 445, 601, 705, 766, 776
 Kovács András → Kovács Antal
 Kovács András 700, 722, 738, 741, 829, 832
 Kovács András, W. 654, 660, 690, 691, 838
 Kovács Antal 19, 91, 92, 757
 Kovács Bálint 656, 832, 835
 Kovács Ferenc 715
 Kovács Ida 831
 Kovács Ilona 788, 825
 Kovács József László 697, 832
 Kovács Kiss Gyöngy 700, 829, 832
 Kovács Sándor 641, 692, 832
 Kovács Sándor Iván 711, 712, 832
 Kovacsics → Kovachich Márton György
 Kovacsóczy Mihály 619, 832
 Kovásznai Tóth Sándor 163, 769
 Kováts Dániel 571, 575, 582, 595, 679, 831, 832
 Kozma Ferenc 722, 832
 Kozma Gergely 97, 258, 375, 376, 455, 711, 713, 722
 Kölcsi → Kölcsy
 Kölcsy Ferenc 90, 596, 719, 836
 Köleséri Sámuel 685
 Köpeczi Béla 598, 719, 736, 773, 788
 Köpeczi Sebestyén József 618, 832
 Körmöczy János 19, 756
 Körner, Theodor 673, 710
 Kőrösi Csoma Sándor 705, 780, 786
 Kővári László 791, 832
 Kövecsi János 252, 370, 449, 715
 Kövy Sándor 137, 752
 Krafft (Kraft), Peter 47
 Krász Lilla 599, 721, 833
 Kraus Mária → Ibrányi Mária
 Kresznerics Ferenc 291, 750
 Kreutzinger, Joseph 30, 47, 94, 126, 256, 373, 453, 525, 636, 669, 739
 Kriebel János 298, 345, 533, 653, 654
 Krietsch 104, 108, 729
 Kristóf György 571, 574, 758, 779, 831, 833
 Krisztina (dán hercegnő) (†1590) 222
 Krisztus → Jézus Krisztus
 Kruppa Tamás 598, 605, 683, 773, 805, 825
 Kubinyi Ferenc 734, 833
 Kuczuk (Kucsuk / Kücsük Mehmed) 230, 271, 385, 464, 608, 655, 656
 Kuhn (Kuun) Borbála (I. Széki Teleki Józsefné) 338
 Kukovecz György 837
 Kulcsár Margit 649, 829
 Kulcsár Péter 625, 649, 826, 829, 833
 Kultsár István 13, 158, 629, 703, 799
 Kunig János 765
 Kún (Kuun) Ilona (Bethleni Bethlen Miklós [†1716] 1. felesége) 352, 773
 Kún (Kuun) Zsigmond id. 763
 Kún (Kuun) Zsigmond ifj. 150, 304, 418, 495, 763
 Kupeczky (Kupeszky) János 47, 115, 277, 392, 469, 669
 Kurakin, Alexander 798
 Kurcz Ágnes 645, 769, 833, 837
 Kurta Borbála → Kuhn Borbála
 Kurucz György 637, 833
 Kuun Géza 684, 722, 738, 833
 Kuun László, id. 764
 Kuun László, ifj. 764
 Kücsük Mehmed → Kuczuk

- La Rochefoucauld, François 117, 470, 672
 Labádi Gergely 692, 701, 711, 829, 833, 837
 Lacaille (La-Caille), Nicolas Louis de 290, 341, 750
 Laczházi Gyula 670, 833
 Ladányi (hadnagy) 291, 750
 Lajos, II. (†1526) 36, 220, 221, 222, 228, 599, 601
 Lajos, XIV. 231, 470, 609, 671, 676, 719, 748
 Lajos, XV. 341
 Lajos, XVI. 64, 261, 685
 Lakatos István 750, 798, 803, 833
 Landerer Mihály János 117, 470, 650, 672, 703, 713, 830
 Lasky Jeroním (Hieronim Jaroslaw) 223, 602
 László → Teleki László (†1778) 31
 László (†1351 k.) (szabolcsi főispán) 233
 László (gubernátor) → Haller János (†1756) 463, 730
 László Erzsébet (Cserey Józsefné) 679, 786, 794
 László Ferenc 798, 833
 László, IV. 231
 László, V. 37, 344, 490, 618, 619, 650–652
 Lavotta (Lahota) János 44, 275, 390, 467, 663
 Lázár Benedek 148, 150–152, 304, 305, 418, 495, 734, 762–764
 Lázár Druzsina, Szárhegyi (Iktári Bethlen Farkasné) 348
 Lázár Georgius → Lázár György
 Lázár György 805
 Lázár Imre 769
 Lázár István 533, 641, 674, 756, 762, 786
 Lázár János 30, 94, 164, 255, 262, 373, 376, 453, 456, 635, 704(?), 723, 769, 771
 Lázár Johanna 762
 Lázár Kálmán 762
 Lázár Klára (Cserey Miklós 2. felesége) 786, 789
 Lázár Ladislaus → Lázár László
 Lázár László 428, 504, 772
 Lázár Mária (Bethleni Bethlen Sámuel [†1755] felesége) 353
 Lázár Miklós 635, 674, 762, 833
 Lázár Pál 19, 119, 674, 756
 Lázár Rozália (Cserey Miklós 1. felesége) 786
 Le-Blond, Jean-Baptiste Alexandre 290, 750
 Leder, Joseph 704
 Lefebvre, Georges 676, 677, 833
 Lehmann Godofréd 231, 609
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 686, 731
 Lengyel István, Tordai 615
 Lengyel László → I. Ulászló
 Lenz, Johann Georg 645
 Leo, III. 40, 110, 271, 386, 465, 656
 Leó, X. 665
 Leopold, I. → I. Lipót
 Leopold, II. → II. Lipót
 Leopoldína → Habsburg-Tiroli Mária Leopoldína
 Lessing, Gotthold Ephraim 166, 181, 612, 678, 687, 740, 760, 771, 784, 833
 Léstyán Ferenc 614, 833
 Lészai (Lészay) Dániel, Fogarasi 146, 415, 761
 Létavay Sándor 700
 Léthó 666
 Liebtág, Martin 643
 Liedemann Márton 81, 703
 Ligeti Dávid Ádám 835
 Lipót, I. 40, 110, 230, 235, 244, 336, 351, 362, 386, 465, 608, 610, 656, 676, 697, 717, 774, 790, 802, 806
 Lipót, II. 235, 245, 257, 261, 308, 342, 362, 374, 422, 442, 455, 499, 610, 625, 645, 646, 686, 697, 701
 Lipót, V. (†1632) (oszlák főherceg, tiroli gróf) 235
 Lippay Balázs 227, 606
 Lipszky János 215, 397, 474, 597, 743
 Lísianassza 770
 Livius, Titus 11, 29, 156, 309, 626, 627, 674, 771, 833
 Locke, John 76, 696
 Longueval, François Joseph 231, 609
 Lónyai Gábor 632
 Lorántffy Zsuzsanna (I. Rákóczi György felesége) 229, 232, 793
 Lorántfi (Lorántffy) Katalin 349
 Lorrain, Claude (Claude Gellée) 68, 241, 303, 359, 613, 746, 762
 Lotharingiai Károly 230
 Lotti → Gyulay Karolina
 Loyola Ignác 269, 383, 462, 730
 Löhr 208, 800
 Lőrinc (Péter fia) 348
 L-R 621, 833
 Lucian (Lucianus, Lukianosz) 147, 761
 Luiza (Lujza) (oroszcárné) 261, 686
 Lukács Zoltán 727, 833
 Lukinich Imre 694, 728, 730, 731, 742, 768, 775, 805, 824, 833
 Luptovski (?) 233
 Luther, Martin 39, 40, 109, 270, 271, 318, 369, 385, 386, 449, 464, 626, 654, 655, 713, 780
 Lyka Károly 636, 639, 644, 655, 705, 706, 833

- M → Fráter György
Macedoniai Fülöp 651
Macedo Sándor → Nagy Sándor
Macskási Judit (Iktári Bethlen Istvánné) 349
Macskási Klára (II. Széki Teleki Pálné) 339
Macskásy Anikó (Splényi Ferencné) 116, 119, 177, 672, 781
Macskásy Pál 672, 781
Macskásy Teréz (Cserey Mihályné) 673, 749, 751, 786
Magdolna (hessen–darmstadt hercegnő) 609
Mai (Máji) Angelo 369, 448, 713
Mailáth (Majláth) Anna (Báthory András [†1563] felesége) 233
Majláth János 551, 560, 561, 568
Majláth József 455, 646
Makkai Ernő 663, 759, 834
Makkai László 834
Mákra Antal 21, 139, 294, 410, 486, 755
Maller Sándor 835
Malonyay Dezső 669, 834
Malovecká, Milota 609, 834
Mándy Imre 801
Mándy Péter 208, 760, 800
Mankfeh. (?) 19
Manzador (püspök) 346, 804
Mányoki Ádám 47, 669
Marcellus, Marcus Claudius 177, 443, 700
Marco Antonio Ferrájo → Ferrari, Marco Antonio
Marczibányi István 621
Marhárd (gróf) 348
Maria → Habsburg Mária (†1603)
Mária (Anjou) 647
Mária (braunschweigi hercegné) 687
Mária Anna (†1616) 235
Mária Krisztierna 227, 604
Mária Krisztina (főhercegnő) 655
Mária Lujza 528, 697, 701, 760
Mária Terézia (Therésia) 45, 215, 235, 246, 257, 276, 320, 341, 374, 391, 432, 455, 467, 510, 594, 599, 631, 633, 635, 642, 645, 657, 665–667, 676, 679, 681, 682, 697, 698, 701, 706, 738, 769, 777, 781, 782, 791, 828
Máriskó (Marcsa, Nagy Maris) 25, 67, 87, 130, 137, 168, 206, 404, 419, 744, 752, 764
Markó Árpád 739, 747, 834
Márkos Dániel, Szentiványi 641
Marmontel, Jean-François 85, 252, 369, 449, 631, 704, 714, 716, 719, 758
Marnavics Tomkó János 649
Mars 299, 614
Marschalkó János 706
Martinovics Ignác 599, 658, 688, 758
Martinuzi (Martinusius) → Fráter György
Martinuzi Anna 223
Martius, Galeottus 234
Márton József 638
Mártonfi (Mártonffy) Antal 155, 625
Mártonfi (Mártonffy) György 16, 28, 138, 161, 307, 318, 346, 422, 499, 620, 623, 753, 804
Mártonfi (Mártonffy) József, 11, 20, 29, 75, 155, 156, 280, 294, 309, 354, 394, 409, 446, 471, 485, 624–627, 635, 695, 710, 734, 753, 779
Máté (Bencze fia) 348
Máthé Elek 835
Mathisson (Matthison) Friedrich von 12, 157, 629
Mátray Ernő 557, 834
Mátyás főherceg → II. Mátyás
Mátyás, II. (Habsburg Mátyás, Mátyás főherceg) 227, 228, 234, 604, 606, 610
Maximilián (herceg) 11, 627
Maximilián (Neu–Wiedi / Wied–Neuwiedi) → Wied–Neuwiedy Sándor
Maximilián, I. (†1519) 221, 222, 601
Maximilián, II. → I. Miksa
Maximilián, III. 599
Maytens (Meytens), Martin van 46, 115, 277, 392, 639, 655, 668, 693
Mechel, Christian von 664
Mednyánszky Aloyz (Alajos) 215, 405, 452, 454, 599, 637, 717, 746
Medusa (Medusza) 621
Megyericsi János 802, 824
Meggyesi Anna (Báthory Lászlóné) 233
Méhes Sámuel, Deáki 366, 707
Mehmed (főmadarász) 603
Mehmed, Köprülü 230, 607
Mehmet (pasa) 227
Melanchton, Philipp 626
Ménárd (Menard) 204, 330, 437, 517, 798
Mendelssohn, Moses 760
Menenius (Menéniusz) Lanatus, Agrippa 118, 673
Mengs (Mengsz), Anton Raphael 46, 668
Mercy → Florimund, Mercy Claudius
Mesericus János 299, 614
Mészáros Johanna (III. Széki Teleki László 2. felesége) 340, 342, 684
Metastasio, Pietro 796
Methódusz (Method) 208, 800
Metternich, Klemens von 698
Mezet (Mezid) bég 313, 364
Mezid bég fia (?) 313, 364
Migazzi Kristóf 308, 309, 423, 499, 625, 626, 627

- Mihály → Vitéz Mihály
Mihály (Bence fia) 348
Mihály (Péter fia) 348
Mikes Anna (Bornemisza Pálné, majd Daniel Istvánné) 19, 177, 178, 696, 756, 757, 781, 791
Mikes Borbála (Cserey Miklós 3. felesége) 184, 786
Mikes István 756, 781
Mikes Mária (†1846) (II. Széki Teleki Józsefné) 337
Mikes Zsuzsanna (V. Széki Teleki Jánosné) 337
Miklós (Bethlen fia) → Bethlen Miklós, Iktári [I.]
Miklós László 715
Mikó (?) 322, 323, 435, 514
Mikó Árpád 802, 834
Mikó Imre 641, 776, 834
Mikola Ágnes (Csáky István [†1720] 1. felesége) 609
Miksa, I. (†1576) 226, 228, 234, 601, 603, 610
Minnellius, Johann 80, 286, 400, 476, 703, 744
Mircse (Csolnakosi Mircse) 34, 343, 489
Miske József 615
Miskolczy Ambrus 759, 834
Mitscherlich, Christian 80, 703
Mocsáry Erzsébet 644, 682, 687, 723
Mohai (?) 182, 183, 321, 433, 434, 511, 512, 785
Mohr, Johann Friedrich 290, 750
Mokri Benjámin 80, 703
Molière (Jean-Baptiste Poquelin) 209, 801
Molnár Albert → Szenczi Molnár Albert
Molnár Borbála 77, 178, 781
Molnár Tünde 615, 732, 834
Molnos Dávid 180, 448, 713, 714, 783
Montafaucon, Bernard de 59, 66, 680
Montesquieu, Charles Louis de Secondat 195, 794
Morksi (lengyel gróf) 131, 744
Morvai Győző 788, 834
Morzsinai Erzsébet (Buthi Vojkné) 32–35, 38, 343, 489, 490, 647, 648, 652, 653
Morzsinai Gáspár 34, 35, 343, 490
Mosch (kapitány) 794
Mozart, Wolfgang Amadeus 204, 798
Möller István 616, 620, 834, 844
Mummus, Lucius 45, 114, 665
Murr, Christoph Gottlieb de 31, 257, 374, 454, 641
Muszka Erzsébet 750, 834
Müller, Johannes von 18, 21, 122, 138, 140, 410, 641, 705, 754, 757, 760
Münsterberg Rezső 738, 834
Münsterbergi Károly 234
Nadányi Gergely 112, 387, 660
Nádasdi (Nádasdy) Ferenc 234
Nádasdi (Nádasdy) Tamás 225, 226, 336, 342, 526, 603, 613
Nagy Borbála (Bethleni Bethlen Sámuel [†1708] felesége) 774
Nagydiósi Gézáné 622, 834
Nagy Gábor 159, 594, 613, 766
Nagy György 798
Nagy Iván 597, 743, 834
Nagy János (esküdt) 103
Nagy József 632
Nagy Károly 678, 834
Nagy Lajos 220, 226, 599, 647, 652
Nagy Lázár 354, 446, 709
Nagylucei Orbán 43, 661
Nagy Margit, B. 824
Nagy Márton 676, 834
Nagy Ottó, M. 727, 834
Nagy Sámuel 17, 74, 90, 248, 366, 445, 623, 694, 705, 706, 720, 844
Nagy Sándor 36, 220, 651, 750, 779
Nagy Szabó Ferenc 826
Nagy Zsigmond, Borosnyai 173, 778
Nalácz (Naláczy) Borbála (Bethleni Bethlen Gergely [†1792] felesége) 350, 728, 731, 771, 778, 782
Nalácz István 43, 44, 113, 114, 118, 122, 124, 145–147, 163, 179, 276, 301, 319, 320, 390, 415, 431, 467, 492, 509, 549, 662–664, 673, 701, 736, 759, 761, 769, 782
Nalácz József, id. 81, 246, 302, 364, 416, 444, 492, 701, 759
Nalácz József, ifj. 302, 416, 492, 759
Naláczy Borbála (Nopcsa Elekné) 726
Naláczy Katalin (Bánffy György főispán 1. felesége) 758
Naményi Lajos 705, 706, 834
Napoleón (Bonaparte) 54, 134, 185, 246, 270, 294, 364, 385, 410, 444, 485, 493, 528, 676–678, 702, 747–749, 754, 760, 777, 787
Neidl, Johann Joseph 329, 517, 682, 797
Nemes Ádám 434, 513, 786
Nemesisz (Nemesis) 283, 737
Németh István 737, 829
Németh László (Jobbaházi) 81, 704
Némethi Ferenc 724
Németi Balázs 227, 606
Neptún (Neptunus) 190

- Nerilios 14, 157, 628
 Nerios Tanais 14, 157, 628
 Nerlium, Bernardum 13, 29, 156, 627
 Neugass, Isidor 127, 739
 Neuhauser (Neuhäuser) Gottfried 81, 126, 185, 248, 366, 445, 706, 788
 Neuhauser Ferenc, id. 706, 788
 Neuhauser Ferenc, ifj. 185, 248, 366, 664, 706, 788
 Neuhauser József 185, 706, 788
 Neuhauser, Franz → Neuhauser Ferenc, ifj.
 Neu-Wiedi Maximilián → Wied-Neuwiedy Sándor
 Newton, Isaac 166, 302, 416, 493, 760
 Nicolai, Christoph Friedrich 122, 760
 Nicolai, Elias 657
 Nikolai Illés → Nicolai, Elias
 Nína → Bethlen Anna (Bánffy Zsigmondné)
 Nitsch, Paul Friedrich 80, 703
 N. n. → Thaly Kálmán
 Noe 167
 Nopcsa, Alexius von → Nopcsa Elek
 Nopcsa Elek 266, 345, 726, 542, 804, 806
 Nowodworski (Nowodworszky) 56, 239, 358, 439, 678

 Nyári Sándor 669, 834

 Oberlin, Jeremias Jacob 638, 640
 Oclenhainz (Oclenhajnz), Friedrich 126, 739
 Ócsai Balog Péter → Balog (Balogh) Péter, Ócsai
 Ocsin (Oksin, Oscin, Oxin) 40, 110, 271, 386, 465
 Odüsszeusz 195, 328, 516, 719, 724, 795
 Oehler János 738, 834
 Oláh → Hunyadi Vajk
 Oláh Miklós 43, 226, 661
 Oláh Szabolcs 827
 Olivér (Bethlen fia) → Apafi-Bethlen Olivér
 Olympia (Olümpia, Olympias) 36, 651
 Opitz, Martin 170, 316, 429, 506, 775
 Orbán Antalné 121, 151, 734
 Orbán László 533, 543, 564, 584, 831, 834
 Orczy József 42, 111, 116, 659, 671, 739, 747
 Orczy László 116, 126, 405, 671, 739, 747
 Orczy Lőrinc 642, 659, 671, 739, 747
 Ormós László, Cs. 543
 Orosházi → Czetter Sámuel, Orosházi
 Orosz László 695, 834
 Orseolo Péter 233
 Ortelius, Hieronomus 230, 607, 608

 Ostrosith (Ostrosics) Borbála, Gelentinci (Gile-
 tinczy) (Bethleni Bethlen Farkas [†1679] fe-
 lesége) 167, 350, 773
 Ostrovicz József 715
 Otto (?) 56, 678

 Ögyög 220
 Ökrész Balázs (esküdt) 268, 258, 382, 462
 Ötvös Mária → Eötvös Mária
 Ötvös Péter 584
 Ötvös Sándor 208, 800
 Őze Sándor 832, 835

 P. → Palocsay József 111
 P. → Pataki Mózes 192
 Paetus, Thrasea 142, 758
 Paget, John 790, 835
 Pajkossy Gábor 596, 835
 Pál (Boczon fia) 348
 Pál (Gyapoly fia) 231
 Pál, I. 664
 Pál, IV. 669
 Pál József 723, 835
 Pál Judit 656, 835
 Pál, V. 665
 Pálffi (Pálffy) Károly 455, 646
 Pálffy Ferdinánd Lipót 783
 Pálffy Géza 598, 612, 683, 751, 773, 805, 825, 835
 Pálffy István 228, 606
 Pálffy János 612, 751, 835
 Pálffy Pál 783
 Pallásthy Márton 262, 688
 Palm (?) 60, 245, 362, 443, 698
 Palma Ferenc Károly 34, 35, 36, 38, 650, 651
 Palm, Josephine von (Bánffy Györgyné) 60, 245, 362, 443, 680, 697, 701
 Pálóczi Antal 222
 Palocsay József 42, 111, 659
 Pán 125, 618, 738
 Pánczél Dániel 101, 728
 Pannartz, Arnoldus 627
 Pannonius, Janus 335, 646, 769, 802
 Pápai Pál 13, 158, 311, 425, 501, 629
 Pápai-Páriz Ferenc → Páriz Pápay Ferenc
 Pápay Sámuel 207, 538, 553, 673, 768, 787, 800
 Papp Géza 798, 835
 Papp Júlia 638, 835
 Papp Károly 674, 836
 Papp Klára 609, 613, 689, 690, 752, 753–755, 758, 827, 835

- Papp Miklós 575, 831
Páriz Pápay Ferenc 146, 316, 377, 429, 457, 506, 635, 724, 761, 775
Pászthory (Pásztory) Sándor 262, 594, 688, 787
Pásztor Emil 751, 835
Pásztory → Pászthory Sándor
Pataki Mózes 72, 73, 126, 188, 189, 192, 197, 201, 243, 250, 325, 530, 692, 693, 739, 790–792, 796
Pataki Sámuel 19, 756
Pataky Dénes 597, 622, 634, 835
Pataich Ádám 51, 675
Patkó Kocsi János 196, 795
Pázmány Péter 14, 15, 43, 157, 309, 423, 500, 524, 624, 628, 661, 844
Pekri (Pekry) Ferenc, Pekrovicz (Pekrovinai) 336
Pekri (Pekry) Zsófia, Pekrovicz (Pekrovinai) (II. Széki Teleki Mihály 1. felesége) 336
Pekri Lőrinc 167, 772
Pekri Polyxéna 193, 326, 790, 791, 793
Pelopidas 702
Pepie → Jósika Antónia
Pepromene 269, 731
Perén, Petrus de → Perényi Péter
Perényi (báró) 799
Perényi (Prényi) Péter 222, 223, 601, 611
Perényi József 644, 694, 835
Peres Zsuzsanna 643, 835
Pergolesi (Pergolése), Giovanni Battista 330, 437, 517, 799
Pericles (Periclesz) 36, 650
Pestalozzi, Johann Heinrich 261, 687
Pesti Gábor 172, 778
Péter (Bethlen fia) → Bethlen Péter, Iktári
Péter (gróf) 348
Péter (német király) → Orseolo Péter
Péter (nürnbergi) → Haller Péter
Péterfi Károly (?) 559
Péterfy Gergely 667, 670, 835
Pethe Ferenc 707
Pethő Gergely 652
Petki Borbála, Derzsi (Apaí György [†1635] felesége) 349, 657
Petki János 349
Petki Nagy Zsuzsanna (†1748) (II. Széki Teleki Sándor 2. felesége) 338, 341, 374
Petki Rozália (id. Mikes Istvánné) 756, 781
Petrovics (főnotárius) 134, 748
Petrovics Péter 224, 225, 603
Petrus Garázda → Garázda Péter
Phócion (Phocion / Phoikon) 141, 757
Piacsek Miklós 747, 749
Piacsek Miklósné 133, 134, 481, 482, 747, 749
Pindár (Pindaros) 286, 400, 476, 744
Piranesi, Francesco és Giovanni Battista 31, 94, 256, 374, 454, 641, 642
Pirchaimmer, Christophorus 627
Pius, VI. 624
Plátó (Platon) 443, 699
Plautus 769
Plinius, Caius P. Secundus (Maior) 310, 424, 500, 627, 714
Podjebrád György 621
Podmaniczky István 602
Podmaniczky József 685
Podmaniczky Judit 659, 671, 739
Pogány László, Klopotivai 345, 804, 806
Polz Antal 798
Ponori Thewrewk József 298, 345, 415, 491, 543, 548, 552, 563, 564, 567, 570, 581, 652–654, 745, 761, 835
Poór János 658, 835
Pope, Alexander 713
Portugáliai Izabella 650
Posa (Póza) → Pataki Mózes
Posta Béla 674, 835
Poszeidón 770
Potter, Paulus 277, 668
Praxitelész 748
Pray (Práy) György 33, 35, 37, 148, 215, 221, 223–225, 231, 302, 416, 493, 526, 598, 601–603, 649–651, 761, 836
Priamos 724
Prónay Éva (Radvánszky Jánosné) 726
Prónay Phigie (Prónay Iphigenia) 25, 67, 240, 612
Prónay Sándor 533, 554
Propertius (Propertz), Sextus 256, 374, 454, 641
Psyche 265, 379, 459, 725
Puky (?) 266
Puky András 681
Puky László 100–102, 139, 209, 210, 266, 332, 542, 707, 726, 729, 755, 801, 802
Puky Lászlóné 266
Püski Levente 835
R. → Ramsden 64
R. → Róth János József 48
Rabutin, Johann Ludwig 316, 774, 776
Rádai (Ráday Pál) 336
Ráday (Rháday) Eszter (Teleki Lászlóné) 31, 339

- Ráday Eszter (II. Széki Teleki Lászlóné) 339, 636, 639, 681
 Ráday Gedeon (†1792) 101, 257, 374, 454, 556, 639, 642, 643, 644, 712, 728, 769
 Ráday Gedeon (†1873) 339, 539
 Ráday Gedeon 727, 728
 Ráday Pál (†1827) 101, 448, 727, 728
 Ráday Pál 339, 642
 Radnóti Sándor 680, 836
 Radu, Lupescu 615, 836
 Radul (Radula) 227, 605
 Radvánszky János 726, 768
 Radvánszky Terézia (Szerencsy Józsefné) 100, 265, 314, 315, 340, 380, 459, 503, 683, 725, 726, 768
 Rájinis József 117, 470, 639, 672
 Rakamazi András 233
 Rákóczi András, Rákóczi 233
 Rákóczi Anna-Mária, Felsővadászi 232
 Rákóczi Erzsébet (Homonnai Bálintné) 232
 Rákóczi Erzsébet, Felsővadászi 232
 Rákóczi Ferenc, I. 47, 115, 191, 229–233, 277, 392, 469, 608, 669
 Rákóczi Ferenc, II. 173, 180, 185, 191 231–233, 321, 322, 342, 434, 482, 513, 609, 642, 669, 670, 765, 747, 778, 779, 788, 792
 Rákóczi György (†1739) 233
 Rákóczi György, I. 12, 16, 28, 128, 154, 157, 161, 229, 232, 307–309, 316, 317, 349–351, 421–423, 498–500, 524, 527, 549, 606–608, 611, 615, 622–624, 628, 629, 634, 655, 657, 658, 717, 718, 740, 742, 764, 772, 775, 777, 844
 Rákóczi György, II. 18, 47, 128, 154, 170, 173, 180, 229, 230, 232–234, 336, 350, 351, 386, 429, 465, 506, 597, 598, 607–610, 634, 644, 655, 656, 658, 669, 677, 694, 717, 718, 729, 755, 775, 776, 778, 782
 Rákóczi György, Felsővadászi 232
 Rákóczi János, Felsővadászi (I.) 232
 Rákóczi János, Felsővadászi (II.) 232
 Rákóczi József, Felsővadászi 233
 Rákóczi Julianna Barbara 231, 232, 609
 Rákóczi László, Felsővadászi 232
 Rákóczi Pál, Felsővadászi 232
 Rákóczi Zsigmond, Felsővadászi 228, 229, 231, 232, 606, 775
 Rakonczai András 231
 Rakonczai Benedek
 Rakonczai Gábor 231
 Rakonczai Gáspár 231
 Rakonczai István 231
 Rakonczai László 231
 Rakonczai Menyhért 231
 Rakonczai Mihály 231
 Rakonczai Pál 231
 Rákosi Székely Sándor → Székely Sándor, Arany-rákosi
 Rakovszky Zsuzsanna 835
 Ramsden, Jesse 64, 259, 260, 685
 Raphael (angyal) 182, 785
 Ráth Mátyás 101, 711, 728
 Ráth Mór 571, 574, 831
 Ratschky, Joseph Franz von 212, 801
 Rauwenhoff, Lodewijk Willem Ernst 776
 Razán 652
 Récsey Viktor 796, 836
 Regnault (Regnaut) 56, 239, 358, 439, 678
 Rembrandt 115, 325, 385, 464, 656, 668, 669, 793
 Révai (Révay) Péter 224, 228, 602
 Révai Miklós 101, 639, 728
 Révérend, Dominique 598, 736, 773, 806, 825
 Reynolds, Joshua 175, 780
 Rhédey Ferenc 229, 230, 386, 465, 607, 658, 669, 723, 740
 Rhédey Júlia (†1716) (Bethleni Bethlen Miklós [†1716] 2. felesége) 352
 Rhédey László 89, 262, 376, 456, 718, 723, 735
 Rhédey Zsigmond 30, 94, 637
 Rhédey Zsuzsanna (id. Wesselényi Ferencné) 205, 637, 790, 798, 799
 Ribitzei Ádám 776
 Ribitzei Dániel 776
 Ribitzei Károly 776
 Richter (professzor) 686
 Richter, Johann 716
 Ritoókné Szalay Ágnes 836
 Robertson, William 290, 750
 Rogendorff Aloysia 100, 265, 380, 459, 460, 725, 726
 Roggendorf, Wilhelm von 224, 602
 Rollin, Charles 48, 674
 Rosa, Salvator 277, 668
 Rosenfeld András, id. 118, 470, 673
 Rosenfeld András, ifj. 118, 119, 470, 673
 Rost 59, 61, 65, 680, 681, 684
 Róth (Roth) János József 45, 47, 48, 114, 276, 667, 671
 Róth (Roth) Johanna, Királyfalvi (Széki Teleki Józsefné) 245, 339, 363, 443, 636, 684, 699, 700, 710, 736, 755–757, 766, 783
 Róth András Lajos 830
 Rousseau, Jean-Jacques 58, 101, 679, 771
 Róza → Bethlen Róza (†1844) (Somogyi Ferencné)

- Rozgonyi József 561
Rózsa György 634, 636, 836
Rózsa Péter 1999 659, 836
Rubens, Pieter Pauwel 45, 665, 666, 668
Rudnay Sándor 15, 75, 160, 161, 245, 312, 331, 346, 630, 695, 698, 766, 804
Rudolf, I. 604, 605
Rudolf, II. 227, 234, 604, 610, 668
Rumy Károly György 215, 227, 229, 232, 407, 598, 606, 607, 658, 694, 725, 741, 759–761, 800, 801, 826, 831, 836
- S. (?) 208, 800
S. 670, 836
Sajnovics János 800
Salamon (Péter fia) 348
Salamon király 190, 324, 436, 792
Salgó Ágnes, W. 836
Sallustius, Cajus Crispus 31, 41, 94, 640, 658, 703, 744, 769, 833
Salvator → Jézus Krisztus
Sándor Imre 796, 836
Sándor János 713, 836
Sarmis (király) 220
Sarolta (Géza fejedelem és Sarolta lánya, Aba Sámuel felesége) 348
Sartori, Franz 541, 542
Schedel Ferenc → Toldy Ferenc
Schédius (Schedius) Lajos 81, 290, 633, 704, 749
Schiller, Friedrich 181, 598, 622, 692, 720, 764, 784, 787, 792
Schinkel, Eckhard 829
Schlözer, August Ludwig 57
Schmelzer (?) 248, 366, 445, 706
Schmutzer, Jacob Matthias 45, 137, 633, 639, 666, 670, 693, 752
Schnorr von Carolsfeld, Hans Veit Friedrich 185, 787
Schönweiser (Schoenvisner, Schönwiesner) István 290, 749
Schöpfung (Schöfflin), Johann Daniel 30, 94, 256, 498, 621, 638, 640
Schwartner Márton 290, 750
Schwarzenberg, Karl Philipp zu 134, 749
Schweinheim, Conradus 627
Scipio Barbatus, Lucius Cornelius 32, 96, 257, 374, 454, 530, 644
Sebes (?) 179, 319, 782, 431, 509
Sebes András, Zilay 350, 805
Sebestyén Mihály 629, 660, 742, 826, 827, 836, 838
Sebin (fejedelem) 662
- Seivert János (Johann) (†1832) 45, 46, 48, 113, 114, 116, 118, 276, 391, 468, 470, 536, 664, 671–674
Seivert, Johann (†1785) 299, 614
Sejben György 133, 290, 291, 406, 482, 747
Seneca, Lucius Annaeus 257, 374, 455,
Serbán Péter 428, 504, 772
Serbe vitéz 615, 653
Serdült Benke Éva 836
Serena, Agostino 718
Serényi Franciska (†1833) ([III.] Széki Teleki Sámuelné) 337, 340
Serestély János → Sylvester János
Servetus, Miquel → Szervét Mihály
Sforza Mária (I. Maximilián felesége) 222
Sforza Pallavicini 225
Sforzia Bouna (Sforza Bona) 224, 602, 647, 714
Sickel (Sckell) Friedrich Ludwig von 58, 239, 357, 438, 684
Sigismundum → I. Zsigmond
Simon Róbert 678, 687, 740
Simon, Johann Baptist (Simon János, Szimon) 19, 177, 248, 366, 445, 706, 756, 781
Sipos Gábor 832, 835
Sipos József 629
Sipos Pál 43, 45, 76, 121–124, 141, 145–147, 209, 210, 250, 287, 301, 401, 415, 416, 477, 492, 493, 521, 549, 616, 643, 662, 663, 672, 696, 701, 705, 708, 711, 736, 744, 759–762, 801
Sisak (kapitány) 554, 568
Smith, Adam 148, 302, 416, 493, 762
Sobiesky János (III. János, Sobieski János) 336
Socín (Socinus) Faustus 318, 780
Socrates (Szókratész) 58, 644, 716, 758
Solari (generális) 231
Solymosi Dániel 80, 703
Somi Anna (Balassa Imréné) 690
Somsich Lázár 122, 760
Sonnenfels, Joseph von 45, 666, 667
Sorger Gergely 346, 804
Sorger János → Sorger Gergely
Spalding, Johann Joachim 85, 252, 369, 449, 714
Spiegel, Jacob 640
Spielmann József 641, 827, 836
Spielmann Mihály 827
Spinoza, Baruch 210, 801
Spira, Johaness de 627
Splényi Ferenc 116, 119, 672, 674
Splényi Gábor 680
Splényi Mihály 126, 739
Staudach Fanni (Stubenberg Gusztáv Adolfné) 762

- Stawel 324, 791
 Steinvill, Stephan 306, 420, 496, 765
 Stephan Szirmay → Szirmay István
 Sterne, Laurence 659, 748, 749
 Stetten (főudvarmester) 686
 Stheno (Sztheno) 621
 Stigliano (herceg) 799
 Stúriai Károly → II. Károly (†1590)
 Stock András → Stock János Márton
 Stock János Márton (Johann Martin Stock) 39, 270, 385, 464, 655, 663, 664
 Stolberg, Christian és Friedrich Leopold 64, 528, 687
 Stubenberg Gusztáv Adolf 148, 762
 Stunder, Johann Jakob 127, 739
 Sulyok Krisztina (Bocskai Györgyné) 246, 363, 444
 Swieten, Gerhard van 641, 688
 Swieten, Gottfried van 80, 262, 666, 688, 703
 Sylvester János 173, 209, 778
 Syrinx (nimfa) 618

 Szabó Ádám 584, 714, 770
 Szabó Ágnes 829
 Szabó András 19, 31, 32, 91, 94–96, 256, 257, 374, 454, 531, 628, 631, 638, 644, 721, 757
 Szabó András Péter 730, 836
 Szabó Csilla, T. 629, 824, 837
 Szabó Ede 829
 Szabó Emília 776, 836
 Szabó Gergely 584
 Szabó György 597, 650, 772, 825
 Szabó János 19, 75, 180, 559, 695, 756, 783
 Szabó János, Szilvási (Váradí) 261, 687
 Szabó Kálmán 833
 Szabó Károly 836
 Szabó László, Z. 570, 571, 575
 Szabó Péter 620, 836
 Szabó Sámuel, Abrudbányai 84, 85, 174, 251, 252, 369, 448, 449, 507, 557, 711, 713, 779
 Szabó T. Attila (I.) 716, 837
 Szabó T. Attila (II.) 835
 Szabó Tibor 690, 729, 743, 765, 789
 Szacsuvay (Szacsvai) Sándor 77, 83, 708, 711
 Szádeczky Lajos 672, 730, 826
 Szakály Ferenc 733, 837
 Szakály Orsolya 681, 685, 686, 687, 688, 723, 837
 Szalay Antal 650, 837
 Szalay Carolus (Károly) 776
 Szalay László 552
 Szalay László 598, 723, 735, 741, 773, 774, 806, 837
 Szalisznyó Lilla 829
 Szapolyai Borbála 220, 223, 600
 Szapolyai György 600
 Szapolyai Imre 220, 600, 661
 Szapolyai István 220, 599, 600
 Szapolyai János (†1540) 16, 28, 155, 220–224, 226, 233, 246, 348, 363, 444, 599, 600, 602, 603, 618, 622, 660, 690, 730, 753
 Szapolyai Magdolna 600
 Száraz Orsolya 827
 Szathmári Anna (Gedő Józsefné) 711
 Szathmári József (†1833) 137, 752
 Szathmári József (†1819) 137, 752
 Szathmáry Király György 682
 Szathmáry László 777, 837
 Szauder József 571, 574, 595, 828, 831, 837
 Szauder Mária 571, 574, 575, 831, 837
 Szavolyai Jenő 45, 256, 327, 373, 453, 635, 794
 Széchény Pál 632
 Széchényi Ferenc 30, 255, 262, 324, 347, 373, 453, 637, 685, 688, 705, 750, 766, 790, 804
 Széchényi István 324, 347, 435, 514, 596, 715, 750, 789, 791, 804, 837
 Széchényi Pál 750
 Széchy Károly 594, 837
 Széchy Mária 636
 Székely István 173, 724, 778
 Székely Márton 644
 Székely Miklós, Ótordai 39, 117, 275, 390, 467, 663, 672, 714
 Székely Mózes → Székely Miklós, Ótordai 117
 Székely Mózes (†1603) 227, 605, 634, 772
 Székely Mózes, Aranyrákosi 672
 Székely Sámuel, Dobai 14, 29, 159, 309, 423, 500, 543, 625, 627, 765
 Székely Sándor, Aranyrákosi 232, 672, 713, 824
 Székely Vojk → Hunyadi Vajk
 Szeleptsényi (Szelepcsényi) György 352
 Szemere Pál 13, 90, 540, 547, 548, 553, 554, 559, 567, 568, 570, 575, 627, 632, 692, 707, 719, 797, 800
 Szcenci Molnár Albert 174, 207, 780, 800
 Szent Ambrus 666
 Szent Antal 62, 66
 Szent Dávid → Dávid király
 Szent Hieronymusz → Szent Jeromos
 Szent István (István király, I. István) 220, 245, 331, 348, 362, 442, 453, 503, 507, 649
 Szent István (keresztény vértanú) 221, 601
 Szent János 158, 311, 424, 501
 Szent János, Keresztelő 45, 114, 665
 Szent Jeromos 46, 114, 276, 391, 392, 468, 667
 Szent Leopold → II. Lipót

- Szent Lukács 158, 311, 424, 501
Szent Margit, Antiochiai 661
Szent Márk 11, 29, 156, 158, 310, 311, 424, 501, 625, 627
Szent Máté 11, 29, 156, 158, 310, 311, 424, 501, 625, 627
Szent Mihály 28, 306, 420, 497, 619
Szent Miklós 39, 270, 385, 464
Szent Pál 172, 667
Szent Sebestyén 46, 114, 276, 277, 391, 392, 668, 749
Szentgyörgyi József 532, 565, 674, 716, 748
Szentiványi Franciska 671
Szentiványi Márkos Dániel → Márkos Dániel, Szentiványi
Szentjóni Szabó László 710
Szentkereszti Sámuel (†1819) 97, 258, 375, 455, 722
Szent-Kereszti → Szentkereszti Sámuel
Szentmarjay Ferenc 791
Szent-Miklósi → Szentmiklósi Alajos
Szentmiklósi Alajos 90, 719
Szentpéteri (Szentpétery) Katalin (Ráday Ge-
deonné) 257, 374, 454, 642
Szentzel Mihály 629, 742
Szép Fülöp 221, 222, 601
Szepesi Ignác 346, 804
Szerencsy Fanny (Franciska) (V. Széki Teleki
Józsefné) 63, 340, 683
Szerencsy József 340, 683, 726, 768
Szervét Mihály 31, 257, 374, 454, 641, 714
Szi / Szy (?) 134, 481, 748
Szigethy Gábor 748, 837
Szilády Áron 836
Szilágyi Erzsébet 38, 246, 334, 363, 444, 615, 617, 619, 623, 648, 652, 653, 701
Szilágyi Ferenc 19, 79, 80, 180, 702, 756, 783
Szilágyi Ferenc, ifj. 702, 756, 783
Szilágyi László (Horogszegi) 334
Szilágyi Márton 261, 686
Szilágyi Márton 831
Szilágyi Mihály, Horogszegi 234, 334
Szilágyi Sámuel 261, 686
Szilágyi Sándor 827
Szilasi (Szilassy) János 112, 272, 387, 564, 660
Szilvási (Várad) Szabó János → Szabó János, Szilvási (Várad)
Szilveszter, II. 649
Szimon → Simon, Johann Baptist
Szirmay Antal (Anton) 159, 222, 602, 837
Szirmay István 231, 609
Szolimán, I. (Szulejmán) 221–224, 600–602, 618
Szolimán, II. → I. Szolimán
Szotyori Mária (Kenderesy Mihály második fe-
lesége) 177(?), 178(?), 782
Szőke Lajos → Gyulay Lajos
Szörényi László 650, 837
Sztáray Eleonóra (Dessewffy Józsefné) 278, 739, 751
Sztáray Mihály 594, 739
Sztójka Zsigmond 346, 733, 804
Szunyogh Jozefa (Csáky Antalné) 755
Szűz Mária 46
Taborsky Ottó 698, 837
Tacitus, Cornellius 31, 101, 142, 256, 374, 434, 454, 513, 640, 727, 750, 758, 786, 826
Takács Judit 77, 696
Tanais, Nerios 157, 628
Tapodi Zsuzsa 574, 837
Tarquinius Superbus, Lucius 113, 387, 465, 660
Tartler János 31, 43, 48, 90, 116, 118, 245, 372, 470, 662, 672, 673, 719
Tas (Toxus) 220
Tasso, Torquato 762
Téglás Gábor 614, 767, 837
Teleki Ádám, Széki (I.) (†1769) (I. Széki Teleki Pál fia) 338
Teleki Ádám, Széki (II.) (†1792) (I. Széki Te-
leki Ádám fia) 247, 338, 631, 642–644, 704
Teleki Ádám, Széki (III.) (†1851) (III. Széki
Teleki László fia) 339, 342
Teleki Ádám, Széki (IV.) (†1851) (III. Széki
Teleki Sándor fia) 341
Teleki Adolf, Széki (1816–?) 337
Teleki Ágnes, Széki (†1847) (VI. Széki Teleki
Mihály lánya) 337
Teleki Ágnes, Széki (†1881) ([III.] Széki Teleki
Ferenc lánya) 341, 644
Teleki Ágnes, Széki (IV. Széki Teleki János lá-
nya) (Berzenczey Jánosné) 337
Teleki Anikó 643
Teleki Anna, Széki (†1807) (Toroczka Ger-
gelyné, majd Ozmann Villhelmné) 337
Teleki Anna, Széki (†1836) (Kornis Ignácné)
77, 202, 325, 339, 514, 693, 696, 793, 797
Teleki Anna, Széki (†1841) (Dégenfeld Maxi-
miliánné) 338
Teleki Anna, Széki (†1851) (Kemény Simonné)
340
Teleki Anna, Széki (Apafi Miklósné, majd Ke-
mény Jánosné) 336
Teleki Anna, Széki (Czegei Wass Lászlóné, majd
Keresztúri Jánosné) 336
Teleki Anna, Széki (III. Széki Teleki Mihály
lánya) 337

- Teleki Anna, Széki (IV. Széki Teleki János lánya) (Hollakiné) 337
- Teleki Augusta, Széki (†1876) (III. Széki Teleki László lánya) 340
- Teleki Bianca, Széki (Blanka) (†1862) (II. Széki Teleki Imre lánya) 337
- Teleki Borbála, Széki (†1819) (Zejkfalvi Zejk Dánielné) 340
- Teleki Borbála, Széki (1811–?) (Ráday Gedeonné) 340, 539
- Teleki Borbála, Széki (II. Széki Teleki Mihály lánya) (Vay Lászlóné) 337
- Teleki Borbála, Széki (III. Széki Teleki Mihály lánya) 337
- Teleki Borbála, Széki (IV. Széki Teleki János lánya) (Boldogfalvi Czöbel Lászlóné, majd Vay Jánosné) 337
- Teleki Domokos 698, 837
- Teleki Domokos, Széki (I.) (†1824) (I. Széki Teleki Lajos fia) 91, 185, 340, 715, 721, 787
- Teleki Domokos, Széki (III.) (†1876) (III. Széki Teleki József) 77, 246, 340, 363, 443, 699, 700
- Teleki Domonkos (Domokos), Széki (II.) (†1798) (II. Széki Teleki Sámuel fia) 31, 40, 77, 95, 213, 257, 341, 374, 454, 597, 631, 643, 645, 657, 696, 782, 837
- Teleki Edvárd, Széki (†1875) (II. Széki Teleki Ferenc fia) 337
- Teleki Elek, Széki (†1866) (I. Széki Teleki Domokos fia) 340
- Teleki Erzsébet, Széki (†1881) (II. Széki Teleki Ferenc lánya) 341, 644
- Teleki Erzsébet, Széki (II. Széki Teleki Mihály lánya) (Macskásy Lászlóné) 337
- Teleki Eszter, Széki (†1778) (Toroczka Zsigmondné) 247, 339
- Teleki Eszter, Széki (†1812) (Vay Ábrahámné) 340, 683
- Teleki Éva, Széki (I. Széki Teleki Pál lánya) (Wass Miklósné) 338
- Teleki Ferenc, Széki (†1831) (V. Széki Teleki Mihály lánya) 337
- Teleki Ferenc, Széki (I.) (†1808) (II. Széki Teleki Pál fia) 294, 302, 337, 354, 409, 446, 611, 695, 699, 708, 709, 753, 795,
- Teleki Ferenc, Széki [II.] (†1861) (II. Széki Teleki Sámuel fia) 257, 302, 341, 374, 416, 454, 492, 631, 643, 662, 759
- Teleki Ferenc, Széki [IV.] (†1853) (III. Széki Teleki Sámuel fia) 340
- Teleki Gábor, Széki (†1822) (III. Széki Teleki József fia) 340
- Teleki Imre, Széki (I.) (†1802) (I. Széki Teleki Sámuel fia) 337
- Teleki Imre, Széki (II.) (†1848) (I. Széki Teleki Imre fia) 337
- Teleki István, Széki (I.) (†1827) (III. Széki Teleki József fia) 340
- Teleki János, Széki (I.) (1614–?) (I. Széki Teleki Mihály fia) 336
- Teleki János, Széki (III.) (†1772) (III. Széki Teleki Mihály fia) 337
- Teleki János, Széki (IV.) (III. Széki Teleki János fia) 337
- Teleki János, Széki (V.) (II. Széki Teleki József fia) 337
- Teleki János, Széki [II.] (†1681) (II. Széki Teleki Mihály fia) 336
- Teleki Johanna, Széki (†1812) (Prónay Sándorné) 339, 342
- Teleki Johanna, Széki (†1836) (V. Széki Teleki József lánya) 340
- Teleki Josepha (Mária-Jozefa), Széki (†1813) (Jósika Antalné) 21, 138, 294, 337, 409, 485, 753
- Teleki Josepha, Széki (III. Széki Teleki József) 340
- Teleki József, Széki (†1796) 30, 31, 61, 63, 77, 94, 140, 141, 159, 180, 245–247, 255–257, 259, 302, 339, 341, 342, 354, 363, 373, 374, 416, 443, 446, 453, 454, 492, 631, 636, 639, 642–644, 662, 681, 683, 684, 695, 699, 700, 704, 705, 710, 712, 736, 750, 755–757, 759, 766, 783, 803
- Teleki József, Széki (†1817) (II. Széki Teleki Lajos fia) 25, 63, 64, 67, 259, 340, 611, 683, 684, 687, 694, 710, 802
- Teleki József, Széki (I.) (†1732) (II. Széki Teleki Mihály fia) 337, 338
- Teleki József, Széki (II.) (†1809) (IV. Széki Teleki János fia) 337
- Teleki József, Széki (III.) (†1817) 19, 63, 67, 77, 81, 125, 180, 245, 246, 248, 259, 302, 339, 340, 342, 354, 363, 416, 443, 444, 446, 448, 492, 683, 684, 687, 699, 700, 710, 736, 755, 756, 759, 783
- Teleki József, Széki [IV.] (†1855) 340, 342, 534, 638, 651, 704, 802, 837
- Teleki József, Széki [V.] (†1809) (III. Széki Teleki Sámuel fia) 340
- Teleki Judit, Széki (II. Széki Teleki Mihály lánya) (Pongrácz Jánosné) 337
- Teleki Judit, Széki (II. Széki Teleki Sándor lánya) (Vargyasi Daniel Istvánné) 339

- Teleki Julianna, Széki (†1811) (Kemény Zsigmondné) 339
- Teleki Julianna, Széki (†1837) (Toroczkai Pálné) 25, 67, 340, 611, 683
- Teleki Julianna, Széki (†1863) (III. Széki Teleki József lánya) 340
- Teleki Karolina, Széki (I.) (†1867) (II. Széki Teleki Ferenc lánya) 337, 340
- Teleki Karolina, Széki (II.) (1815–?) (II. Széki Teleki Ferenc lánya) 337
- Teleki Karolina, Széki (III.) (II. Széki Teleki Imre lánya) 337
- Teleki Károly, Széki (†1811) (I. Széki Teleki Miklós fia) 77, 325, 338, 514, 696, 793, 797
- Teleki Károly, Széki (III. Széki Teleki József fia) 340
- Teleki Katalin, Széki (†1758) (Lázár Jánosné) 337, 635
- Teleki Katalin, Széki (†1775) (Naláczai Károlyné) 340
- Teleki Katalin, Széki (†1820) (Boros-Jenői Tisza Lászlóné) 25, 67, 340, 611, 683
- Teleki Katalin, Széki (I. Széki Teleki János lánya) (Stepán Ferencné) 336
- Teleki Katalin, Széki (II. Széki Teleki Mihály lánya) (Bánffy Pálné) 336
- Teleki Klára, Széki (†1761 k.) (VII. Széki Teleki Mihály lánya) 337
- Teleki Klára, Széki (†1779) (III. Széki Teleki János lánya) (Bethlen Dávidné) 337
- Teleki Klára, Széki (†1798) (II. Széki Teleki László lánya) (Wartensleben Wilhelmné) 77, 339, 696
- Teleki Krisztina, Széki (†1777) (Tholdi Ádámné) 338, 796
- Teleki Krisztina, Széki (†1835) (Bruckenthál Mihályné) 25, 67, 134, 340, 481, 611, 683, 749
- Teleki Krisztina, Széki (1785–?) (III. Széki Teleki Sámuel lánya) 340
- Teleki Krisztina, Széki (1803–?) (I. Széki Teleki Domokos lánya) 340
- Teleki Krisztina, Széki (II. Széki Teleki Mihály lánya) (Kendeffy Pálné, majd Barcsai Ábrahámné) 336
- Teleki Lajos, Széki (I.) (†1758) 339, 340, 611, 699, 709, 721, 749, 787, 795
- Teleki Lajos, Széki (II.) (†1815) 25, 63, 67, 135, 196, 239, 245, 257, 259, 340, 353, 354, 363, 443, 446, 481, 611, 636, 642, 683, 684, 687, 699, 709, 749, 795
- Teleki Lajos, Széki [III.] (†1810) (VII. Széki Teleki Mihály fia) 341
- Teleki Lajos, Széki [IV.] (†1842) (III. Széki Teleki Lajos fia) 341
- Teleki László, Széki (I.) (II. Széki Teleki Mihály és Weér Judit fia) 337, 338
- Teleki László, Széki (II.) (†1778) (II. Széki Teleki Sándor fia) 31, 94, 247, 257, 339, 341, 374, 454, 628, 631, 634, 636, 638, 639, 642, 643, 681
- Teleki László, Széki (III.) (†1821) 63, 81, 159, 180, 245, 339, 342, 354, 446, 534, 558, 559, 561, 564, 597, 684, 699, 704, 710, 743, 766, 783
- Teleki László, Széki (IV.) (†1861) (III. Széki Teleki László fia) 340
- Teleki László, Széki (VI. Széki Teleki Mihály fia) 337, 543
- Teleki Lujza, Széki (VI. Széki Teleki Mihály lánya) 337
- Teleki Mária, Széki (†1791) (Bánffy Péterné) 337
- Teleki Mária, Széki (†1800) (III. Széki Teleki László 1. felesége) 338, 339
- Teleki Mária, Széki (†1826) (Rhédey Ádámné) 341, 631
- Teleki Mária, Széki (†1877) (VI. Széki Teleki Mihály lánya) 337
- Teleki Maximilián, Széki (II. Széki Teleki Imre lánya) 337
- Teleki Mihály, Széki (I.) (†1640k) 316(?), 335, 429(?), 506(?)
- Teleki Mihály, Széki (II.) (†1690) 30, 94, 230, 255, 256, 336, 373, 453, 608, 634, 635, 776
- Teleki Mihály, Széki (III.) (†1720) (II. Széki Teleki Mihály fia) 336, 337
- Teleki Mihály, Széki (IV.) (†1745) (III. Széki Teleki Mihály fia) 337
- Teleki Mihály, Széki (V.) (II. Széki Teleki Pál fia) 337
- Teleki Mihály, Széki (VI.) (†1823) (V. Széki Teleki Mihály fia) 337
- Teleki Mihály, Széki (VII.) (†1761) (IV. Széki Teleki Mihály fia) 337
- Teleki Mihály, Széki (IX.) (†1806) (III. Széki Teleki Lajos fia) 341
- Teleki Mihály, Széki (VII.) (†1826) (I. Széki Teleki Lajos fia) 340, 341, 772
- Teleki Miklós, Széki (I.) (†1746) (II. Széki Teleki Sándor fia) 339
- Teleki Miklós, Széki (II.) (†1884) (III. Széki Teleki Lajos fia) 341
- Teleki Pál, Széki (I.) (†1712) (II. Széki Teleki Mihály fia) 337, 338

- Teleki Pál, Széki (II.) (†1773) (III. Széki Teleki János fia) 21, 138, 337, 709, 753, 754
- Teleki Pál, Széki (III.) (†1831) (Széki Teleki Károly és Haller Júlia fia) 339
- Teleki Polyxéna, Széki (†1797) (Kendeffy Jánosné) 338
- Teleki Polyxéna, Széki (†1829) (Kemény Miklós-né) 340
- Teleki Ráhel, Széki (†1758) (VII. Széki Teleki Mihály lánya) 337
- Teleki Rákhel, Széki (1795–?) (I. Széki Teleki Domokos lánya) (Kemény Pálné) 340
- Teleki Róza, Széki (†1890) (II. Széki Teleki Ferenc lánya) 341
- Teleki Rozália, Széki (†1875) (VI. Széki Teleki Mihály lánya) 337
- Teleki Sámuel Ferenc, Széki (†1882) (II. Széki Teleki Ferenc fia) 341, 644
- Teleki Sámuel, Széki (I.) (†1783) (III. Széki Teleki Mihály fia) 337
- Teleki Sámuel, Széki (III.) (†1853) (I. Széki Teleki Lajos fia) 337, 340
- Teleki Sámuel, Széki [II.] (†1822) 21, 29–32, 61, 63, 77, 91, 93–96, 115, 116, 126, 127, 138, 140, 163, 203, 204, 244, 255–257, 259, 283, 302, 341, 342, 362, 372–374, 409, 410, 416, 434, 442, 443, 452–455, 484, 492, 498, 512, 531, 533, 534, 546, 558, 597, 621, 627, 628, 631, 633, 634, 637, 638, 640–643, 645, 646, 657, 662, 665, 671, 674, 681, 684, 685, 687, 696, 698–700, 718, 720, 739, 741, 754, 759, 766, 769, 776, 786, 798, 825
- Teleki Sámuel, Széki [V.] (†1857) (III. Széki Teleki László fia) 340
- Teleki Sándor, Széki (I.) (†1770) (III. Széki Teleki János fia) 337
- Teleki Sándor, Széki (II.) (†1754) (II. Széki Teleki Mihály fia) 30, 337, 338, 374, 454
- Teleki Sándor, Széki (III.) (†1800) (II. Széki Teleki Sándor fia) 341, 634
- Teleki Sára, Széki (Bethlen Pálné) 337
- Teleki Tamás, Széki (†1807) (Teleki Pál [†1773] fia) 337
- Teleki Zsófia, Széki (†1844) (III. Széki Teleki Józsefné) 25, 63, 67, 259, 340, 611, 683, 684, 699, 700, 710, 736, 755, 756, 783
- Teleki Zsófia, Széki (III. Széki Teleki József lánya) 340
- Teleki Zsuzsanna, Széki (†1712k) (Vay Mihály-né) 336
- Teleki Zsuzsanna, Széki (†1762) (Kemény László-né) 338, 716, 794
- Teleki Zsuzsanna, Széki (†1778) (Korda György-né) 320, 338, 432, 510, 782
- Telemakhosz 719
- Tell Vilmos 48
- Tennier, David (David Teniers / / Tenniers/ Tennier) 45, 114, 276, 391, 468, 665, 771
- Terentius Afer, Publius 769, 793
- Tergina Gyula 674, 835
- Thaiss (Thaisz) András 543, 564, 707, 803
- Thaller, Franz 30, 94, 255, 373, 453, 634
- Thaly Kálmán 678, 747, 834
- Thelegdi (Telegdi) Kata (Somlyói Báthory István [†1534] felesége) 226, 233
- Thelegdi Borbála (Rákóczi Zsigmond 3. felesége) 232
- Theodor, Karl 700
- Therésia → Mária Terézia
- Theréz → Radvánszky Terézia
- Thersítész 86, 716
- Tholdi (Tholdy) Zsigmond (†1806) 197, 198, 796
- Tholdi Ádám 796
- Tholdi Borbála (Bethleni Bethlen János [†1788] felesége) 353
- Tholdi Sára (II. Széki Teleki Lajosné) 340
- Thomasius, Christian 268, 382, 462
- Thoroczkai Zsuzsanna (†1827) (ifj. Kuun Zsigmond 3. felesége) 763
- Thoroczkay Ágnes 698
- Thou (Thuánus), Jacques Auguste de 153, 764
- Thököli Imre 230, 233, 336, 597, 608, 683, 773
- Thököli Szabba Tökölyi Száva (1761–1842) 288, 402, 478, 745
- Thucydides (Thükodides) 448, 713
- Thuróczi (Thuróczy) János 172, 173, 317, 507, 778, 779, 838
- Thuróczi András → Thuróczi János
- Thurzó Angalit (Angelika) (Bethleni Bethlen Balázs [†1536] felesége) 351
- Tieltsch János 81, 249, 367, 706, 707
- Tihó (Tohó / Tuhutum vezér) 186, 220, 321, 434
- Tisza Lajos 638
- Tiziano, Vecellio 666
- Tóbiás (nininei ifjú) 785
- Toldalaghy Zsuzsanna (Nalácz Istvánné) 701
- Toldalagi Ágnes (†1828) (VI. Széki Teleki Mihály 1. felesége) 337
- Toldalagi József (Bánffy Borbála 2. férje) 798
- Toldalagi Krisztina (Haller Zsigmondné) 91, 97, 689, 694, 720, 731, 762
- Toldalagi Krisztina (IV. Széki Teleki Ádám 1. felesége) 341
- Toldalagi László (†1779) 720, 722

- Toldalagi László (†1805) 781, 782
Toldalagi Mihály 660, 838
Toldalagi Róza 722
Toldalagi Zsigmond (†1848) 97, 258, 375, 455
Toldy Ferenc 415, 539, 552, 564, 567, 570–575, 633, 759, 831
Toldy István 598, 736, 773, 806, 825
Toldy Sára (Széki Teleki Lajosné) 63, 749
Toledo, Ferdinando Alvares de 154, 622
Tolnai Gábor 825, 831
Tolnai Vilmos 726, 838
Tomori Pál 221, 600
Tompai János 19, 31, 95, 644, 757
Tonie → Jósika Antónia
Torma Julianna (II. Széki Teleki Mihály jegyese) 336
Torma Károly 722, 738, 740, 758, 829, 838
Tornya Klára (ifj. Kuun Zsigmond 2. felesége) 763
Toroczkai (Torockay) Katalin (III. Széki Teleki Mihályné) 337
Toroczkai József 86, 354, 446, 709, 715
Toroczkai Klára (I. Széki Teleki Ádám 2. felesége) 338
Toroczky Ágnes 696
Tóth István 802
Tóth Sándor László 608, 838
Townson, Robert 88, 274, 389, 466, 659, 716
Towson → Townson, Robert
Tőkés János 197, 796
Tőkés Mihály → Tőkés János
Török Bálint 234
Török István 715, 825
Török Lajos 77, 92, 100, 118, 265, 315, 380, 459, 612, 721, 725, 726, 768
Török Marie (Mária) Zsuzsanna (D'Ellevaux Jánosné) 129, 131, 133, 482, 742
Török Sophie (Kazinczy Ferencné) 25, 100, 116, 168, 169, 240, 250, 278, 379, 380, 459, 570, 571, 573, 575, 611, 612, 639, 668, 725, 726, 751, 792
Traján (Traianus császár) 71, 83, 220, 242, 253, 294, 300, 360, 370, 402, 410, 441, 450, 691, 711, 758
Trattinick, Leopold 107, 731
Traum Teréz (Orczy Lászlóné) 672
Traut Amália → Drauth Amália
Trócsányi Zsolt 628, 638, 700, 838
Tulsiczky András 558
Turenne, Henri de La Tour d' Auvergne de 773
Tusch János (Johann Tusch) 30, 93, 255, 373, 453, 534, 633, 739
Tüskés Gábor 760, 838
Tyroler József 638
Tyrolisi Ferdinánd → II. Ferdinánd (†1595)
Tyrolisi Leopold → V. Lipót (†1632)
Udvarnok Rosália (Rozália) (Csehy Andrásné) 290
Ugolino 70, 689
Ujlaki Lőrinc 221, 230, 600, 607
Ulászló, I. 33, 344, 491, 649
Ulászló, II. (Dobzse Ulászló) 36, 221, 229, 231, 351, 599–601, 661, 667, 764, 765
Ulrich → Cillei Ulrik
Ulysszes → Odüsszeusz
Ungvárnémethi Tóth László 80, 703
Ungvár–Németi → Ungvárnémeti Tóth László
Uránia 156, 308, 423, 499, 626
Utisenics György 223
Úza Pál 739
Uzoni Fosztó István 713, 714, 779, 780, 831
Ürményi Jozepha (Kerekes Timótné) 762
Ürményi József 148, 762
Váczy János 523, 528, 529, 534, 545, 560, 565, 573, 582, 595, 693, 832, 838
Vaderna Gábor 533, 594, 838
Vahot Imre 734, 833
Vajda Endre 736, 741, 838
Vajk → Szent István
Vajthó László 571, 574, 830, 831
Vakarc Szilárd 827
Valentiny Antal 654, 660, 691, 838
Valkai András 778
Vályi Nagy Ferenc 76, 80, 247, 365, 445, 557, 632, 695, 696, 703, 705, 759, 780, 781
Van-Dyck, Anthony 45, 115, 664, 666, 668
Van Huysum, Jan 277, 668
Váradi (?) 167
Váradi Borbála (†1661) (Bethleni Bethlen János [†1678] felesége) 167, 351, 656, 772
Várdai Pál 222, 223, 601, 602
Varga Júlia 728, 753, 838
Varga Katalin, S. 598, 683, 773, 805, 825
Vargha Zoltán, G. 618, 828
Varjú Elemér 624, 627, 838
Vas → Wass György
Vas Ferenc (szolga) 225
Vas István 788
Vasné → Bethlen Rozália
Vay Ábrahám (†1762) 261, 687, 688
Vay Ábrahám (†1835) 97, 258, 456, 668, 682, 723

- Vay Ádám 231, 342, 609
 Vay Anna (I. Széki Teleki Lászlóné) 338
 Vay Anna (IV. Széki Teleki Jánosné) 337
 Vay Anna (Komáromy Györgyné) 63, 683
 Vay Borbála (III. Széki Teleki Jánosné) 337
 Vay Erzsébet 682
 Vay Johanna 682
 Vay József (†1809) 261, 682, 687
 Vay József (†1821) 61, 96, 97, 258, 261, 302, 434, 456, 493, 512, 644, 682, 687, 723, 762, 786
 Vay Judit 688
 Vay Katalin (†1768) (I. Széki Teleki Pálné) 338
 Vay Katalin (†1831?) (Toldalagi Zsigmondné) 97, 258, 456, 722, 723
 Vay Katalin (†1871) (Zejk Dánielné) 96, 644, 682
 Vay Lajos (†1888) 261, 687
 Vay László 231
 Vay Mihály 231
 Vay Miklós (†1824) 64, 97, 258–261, 512, 521, 526, 528, 677, 681, 682, 684–687, 723, 738, 762, 786, 837
 Vay Miklós (†1894) 261
 Vay Sándor 675
 Vay Sarolta 611, 838
 Vayk → Vay Sarolta
 Vécsey Mária 77, 675
 Vécsey Miklós 77, 675
 Vekerdi József 751, 826
 Vér Judit, Köröstárcsai (Köröstárcsai) (II. Széki Teleki Mihály 2. felesége) 336
 Veres Balázs 173
 Veress Endre 683, 825, 834, 838
 Vergilius, Publius Maro 31, 48, 80, 165, 256, 277, 392, 470, 635, 639, 640, 671, 702, 703, 750, 771, 803, 833
 Vernet Claude Joseph 66, 68, 238, 241, 289, 357, 359, 405, 438, 613, 746
 Vernet, Antoine 613
 Vernet, Jacob 713
 Verseggy (Versegi) Ferenc 263, 558, 739, 801
 Verzireski, Oxendius (Oxendius / Oxendio Virziresco) 110, 271, 386, 465, 657
 Viczay József 92, 100, 721
 Vida László 632
 Villers, Charles de 160
 Vilmányi Libécz Mihály 99, 724
 Virág Ádám 428, 504, 772
 Virág András 428, 504, 772
 Virág Benedek 72, 73, 247, 291, 365, 673, 693, 705, 707, 712, 739, 750, 780
 Virgil → Vergilius, Publius Maro
 Visconti, Ennio Quirino 641
 Viskolcz Noémi 637, 825, 838
 Vita Zsigmond 776, 838
 Vitéz János (I.) 31, 257, 374, 454, 641
 Vitéz János (II.) 335, 802
 Vitéz József → Vitéz János (I.)
 Vitéz Mihály (Mihai Viteazul) 227, 605
 Vitkovics Mihály 208, 799, 800
 Vízi (Vizi) Ferenc, Xaverius 101, 266, 380, 460, 728
 Vizkelety András 737, 829
 Volf György 629, 838
 Voltaire, François-Marie Arouet 27, 57, 58, 69, 143, 153, 155, 183, 185, 450, 470, 616, 624, 673, 679, 689, 693, 715, 725, 771, 782, 785, 787, 788
 Volterra, Daniele da ('Nadrágfestő') 277, 392, 469, 669
 Vondernothné (Van der Nathné, Splényi Petronella) 60, 680
 Vranichich (Verancsis) Antal 221, 600
 V. S. 663, 731, 838
 W. → Wesselényi Miklós, id. 195–201, 515
 W. → Wesselényi Miklós, ifj. 71–73, 187, 190, 192, 201–203, 206
 Wagner, Carl 609, 838
 Wagner, Johann 62, 126, 283, 329, 484, 517, 682
 Wakefield, Gilbert 286, 400, 476, 744
 Walther (generális) 290, 750
 Wartensleben, Wilhelm 77, 696, 785, 798
 Wartenslebenné → Teleki Klára
 Was (Vas) György 39, 42, 100, 102, 106, 112, 270, 654, 660, 691, 729, 731
 Was (Wass) Sámuel 242, 360, 441, 690, 691, 699, 711, 755
 Wass Anna (Czegei) (Vay Ábrahám [†1762] felesége) 261, 688
 Wass Katalin 720, 722
 Wécsey Anna (Vécsey Nincsi, Csáky Antalné) 50, 235, 356, 675
 Wedgwood, (Wedgewood) Joshua 58, 66, 238, 357, 438, 680
 Weickart (Weickert), Johann Georg 126, 283, 409, 484, 739
 Weiröter, Franz Edmund 639, 693
 Weiss, Friedrich 187
 Welser Philippine (II. Ferdinánd felesége) 226
 Wendelin (Wendelínus), Mark Friedrich 128, 742
 Werbőczy István 221, 600, 601, 794, 826
 Wertner Mór 839
 Wesselényi Anna (Bethleni Bethlen Lajos [†1787] felesége) 105, 162, 166, 314, 350, 384, 463, 728, 731, 768, 771, 793

- Wesselényi Anna (id. Csáky Istvánné) 607
Wesselényi Farkas (†1811) 204, 205, 785, 798, 799
Wesselényi Farkas (†1851) 204–206, 330, 437, 517, 798, 799
Wesselényi Ferenc (†1667) 30, 32, 94, 96, 256, 373, 453, 454, 608, 636, 645, 796
Wesselényi Ferenc (†1770) 188, 322, 435, 513, 637, 676, 790, 798, 799
Wesselényi Ferenc (†1775) 205, 637, 790, 798
Wesselényi Ferenc (†1793) 205, 798
Wesselényi István (†1734) 188, 193, 205, 322, 326, 435, 513, 790, 793, 798
Wesselényi István (†1758) 188, 193, 322, 326, 435, 513, 790, 793
Wesselényi István (†1840) 183, 204, 434, 512, 785, 798
Wesselényi István 636
Wesselényi József 85, 204, 250, 715, 798
Wesselényi Katalin (Rhédey Zsigmondné) 30, 94, 637
Wesselényi Mária (†1784) (II. Széki Teleki Ádámné) 338
Wesselényi Mária (Széki Teleki Ádámné) 793
Wesselényi Miklós id. 19, 54, 55, 59, 61, 62, 184, 186–190, 192–201, 203, 250, 322, 323, 325–330, 338, 353, 354, 434–436, 446, 514–517, 528, 537, 539, 541, 551, 582, 595, 596, 611, 632, 676, 680–683, 693, 700, 707–709, 753, 762, 785, 786, 789–797, 827, 828, 830, 835, 836, 838
Wesselényi Miklós ifj. 31, 71–73, 76, 77, 91, 126, 176, 185, 187–190, 192, 193, 197, 199, 201–204, 243, 246, 250, 256, 322–325, 329, 330, 374, 435–437, 444, 446, 454, 470, 513, 514, 516, 517, 523, 525, 528, 529, 533–536, 541, 546, 551, 554, 555, 557, 568, 575, 594, 596, 628, 632, 638, 639, 644, 654, 660, 682, 692, 693, 696, 700, 709, 721, 739, 780, 788–792, 796–799, 828, 835–839
Wesselényi Pál (†1660 k.) 188, 322, 435, 513, 790, 793
Wesselényi Pál 195, 794
Wesselényi Polyxéna (Kemény Simonné) 793
Wesselényi Susánna (Zsuzsanna) (†1783) 195, 794
Wesselényi Zsuzsa (Bánffy György (†1805) felesége) 758, 794
Wesselényi Zsuzsanna (†1739) (I. Széki Teleki Ádám 1. felesége) 338
Wesselényi Zsuzsanna (Bánffy Györgyné) 793
Westermeyer (Westermayer), Paul 47, 115, 277, 392, 469, 670
Weszprémi István 159, 766
Wiedemann Beatus 221
Wiedmann (Widemann, Widmann Wiedemann), Elias 373, 454, 636
Wied-Neuwiedy Sándor (Alexander Philipp Maximilian zu Wied-Neuwied) 239, 358, 439, 678
Wieland, Christoph Martin 58, 122, 185, 284, 398, 598, 743, 744, 760, 764, 786
Wildenow, Karl Ludwig 56, 239, 358, 439, 678
Wille, Johann Georg 666
Wills, Geoffrey 680, 839
Winckelmann, Johann Joachim 668
Windisch Éva, V. 705, 766, 825, 831, 838
Wouwerman, Philips 372, 717
Wransics (?) 194
Wutky, Michael 289, 404, 746
Wynants Jusztina (Gyulay Albertné) 738, 781
Ximenes de Cisternos 297, 619
Zabolai Kiss Sámuel → Kiss Sámuel, Zabolai
Zadányi Éva 760, 839
Zádor György 539, 562, 564, 565, 719
Zakreska (Zakrzewska) Anna (Somlyó Báthory Andrásné) 233
Zalányi Péter 247, 704
Zamosci → Zamoyski, Jan
Zamoyski, Jan 226, 335
Zápolya János → Szapolyai János
Zápolya, Johannes de → Szapolyai János
Zecchy (Szécsi) Demeter 37, 652
Zejk (Zeyk) Dániel 19, 96, 375, 644, 757
Zejk (Zeyk) Miklós 124, 281, 736
Zeusz 36, 264, 378, 458, 651, 724, 747, 767, 770
Zichy Josepha (†1841) (Bethleni Bethlen József [†1815] felesége) 167, 352, 674, 718, 774
Zilay Sebes András → Sebes András, Zilay
Zirsics (főszolgabíró) 134, 748
Zoltán (Árpád fia) 220
Zoltán (ifjabb) 220
Zombor (Horka fia) 220
Zrínyi Boldizsár 233
Zrínyi Heléna (Ilona) (I. Rákóczi Ferenc, majd Thököli Imre felesége) 231–233, 608, 609
Zrínyi Miklós (†1566) 28, 154, 318, 447, 622, 670, 710
Zrínyi Miklós (†1644) 352, 505, 608, 622, 632, 773
Zrínyi Péter (Petar Zrinski) 231, 233, 608
Zwingli, Huldrych 369, 713

- Zs. → Zsombori József
Zsejben → Sejben György
Zsigmond (Felsővadászi) → Rákóczi Zsigmond,
Felsővadászi
Zsigmond (Jagello) 220, 223, 224, 226, 601,
602, 621, 622, 730, 753
Zsigmond, I. (†1548) → Zsigmond (Jagello)
Zsigmond, I. (Luxemburgi) 32–37, 243, 334,
343, 344, 348, 350, 361, 442, 489, 490, 491,
616, 647, 651, 696
Zsigmond, II. 602
Zsirai Miklós 728, 839
Zsombori (Sombori László) 75, 288, 695, 745
Zsombori József 101, 185, 266, 380, 460, 727,
728, 787

5.4. Helynévmutató

- Ábrahám 611
Abrudbánya 85, 162, 240, 252, 354, 447, 525,
613, 711, 713, 779
Acsád 611
Aix-la-Chapelle 664
Alba Carolina → Károlyfehérvár
Alcala (Alcalá de Henares) 234, 619
Alcala 619
Almakerek 40, 271, 586, 657
Almásmező 505, 774
Álmosd 605, 606
Alsójára 709
Alsókápolna a 350
Alsószentmihályfalva 83, 711
Alvinc 153, 225, 305, 419, 496, 587, 618, 622,
623, 752, 753, 764
Amsterdam 341, 351, 352, 598, 668, 671, 736,
773, 778, 803
Anarcs 50, 236, 337, 356, 585
Andrásfalva (Oláhandrásfalva) 70, 98, 99, 100,
103, 106, 120, 126, 139, 150, 151, 210, 265,
379, 405, 437, 459, 463, 484, 517, 525, 549,
582, 586, 591, 592, 594, 595, 616, 654, 664,
679, 692, 720, 721, 723, 725–727, 729,
731, 739, 747, 755, 797, 798
Antwerpen 665, 671, 771
Apáca 729
Apanagyfalva 349
Apulum → Károlyfehérvár
Arad 20, 525, 549, 587, 685, 751
Arany 123
Aranyosgyéres 605
Arenella 668
Arles 684
Ártánháza 611
Aspern 340
Assisium 641
Athén 45, 165, 286, 400, 476, 716, 758, 771
Aude 680
Aussing 668
Avignon 613, 684, 746
Bábolna 70, 146, 301, 302, 415, 416, 492, 493,
549, 587, 662, 759, 761
Bács (Kisbács) 41, 69, 71, 98, 113, 242, 360, 441,
532, 585, 658, 688, 689, 691, 785
Bagolyfalva 610, 755
Bakonszeg 764
Balásfalva (Balázsfalva) 165
Bánffyhunad (Bánffi-Hunyad, Bánffyhunad)
25, 67, 240, 358, 439, 610, 611, 689, 710, 755
Bara (Barafalva) 132
Bárca 425, 502, 767
Barcsa 26, 27, 142, 144, 295, 411, 487, 587, 615,
617
Bardóc 597, 647, 705, 772, 776
Bari 602
Barót 639, 702, 800
Bártfa 222, 308, 423, 499, 626
Batiz 701
Bázel (Basel) 31, 94, 621, 638, 668, 703, 774
Béba 736, 741
Bécs 21, 30–32, 41, 45, 46, 56, 64, 72, 78, 80, 81,
94, 101, 103, 110, 111, 115, 117, 124, 133, 138,
142, 146, 153, 155, 158, 162, 169, 170, 172,
192, 195, 203, 210, 215, 220, 223, 226, 228,
230, 231, 233–235, 248, 255, 260–263, 267,
272, 277, 293, 299, 302, 313–315, 318, 327,
328, 341, 352–354, 366, 373, 374, 380, 381,
387, 408, 428, 439, 445, 453–455, 460, 466,
469, 483, 484, 505, 507, 516, 526, 529, 541,
543, 551, 561–569, 583, 594, 597–606, 608,
609, 611, 614, 616, 619, 621, 622, 625–627,
630–639, 641–643, 645–647, 649–652,
655–657, 659, 662, 664–672, 674–679, 681–
685, 687, 688, 690, 691, 693, 694, 696–701,
703, 706, 711, 713, 719, 721, 723, 725–731,
735, 736, 739, 741, 745, 747–749, 752, 754,
757, 760, 761, 765, 769, 772–774, 776–780,
782–786, 789–791, 794, 796–798, 801, 804,
806, 825, 836, 837
Bécsi-Újhely (Bécsújhely) 30, 498, 608, 621
Becserek 289, 404, 480
Bél 20
Belgrád 16, 26, 37, 50, 64, 68, 203, 235, 240, 261,
273, 356, 359, 388, 440, 532, 623, 652, 659,
685, 745, 761
Bellatinc 743
Bencenc 121, 145, 150, 151, 152, 304, 418, 495,
586, 587, 734, 759, 762, 763
Beregszász-Végardó 799
Berencenc 351
Berethamon 654
Berettyókovácsi 305, 419, 496
Berkenyes 166, 351, 771
Berlin 56, 85, 101, 239, 252, 358, 439, 599, 669,
678, 679, 688, 739, 796
Bern 763

- Beszterce 110, 127, 216, 525, 618, 657, 722
 Besztercebánya 228
 Bethlen 350, 525, 782
 Bethlenszentmiklós 350, 597, 740, 772
 Bibra 703
 Bistritz 525
 Bodrogheresztúr 687
 Bogártelke 25, 98, 530–532, 585, 610
 Bogáti (Bogát, Marosbogát) 85, 87, 88, 89, 254, 371, 372, 451, 452, 585, 715
 Boldva 137
 Bolgárcsereg 619
 Bologna 11, 665, 668, 669
 Bólya 757
 Bononia → Bologna
 Bonyha (Bonyhád, Szászbonyhád) 97, 549, 722, 761
 Borgó 525
 Borossebes 20
 Boroszló 599
 Borsi 127, 232, 609, 788
 Boston 795
 Bosúr (Bozsorfü) 136, 587, 751
 Böhmisch-Leipa 633, 739
 Bölön 692, 720, 797
 Böszörmény → Hajdúböszörmény
 Brád 20
 Branyicska 17, 20, 21, 127, 128, 136–138, 141, 169, 279, 293, 294, 394, 407–410, 471, 483–486, 535, 587, 613, 733, 740, 751–754
 Brassó 102, 127, 230, 279, 306, 393, 434, 471, 525, 605, 662, 672, 673, 719, 736, 741
 Breslau (Wrocław) 599, 796
 Brezán 654
 Brighton 685
 Brünn 172
 Brüsszel 637, 665, 668, 671, 747, 771
 Buda 34, 35, 101, 127, 222–224, 244, 266, 291, 340, 343, 362, 402, 458, 478, 489, 490, 542, 594, 596, 599–602, 609, 618, 619, 622, 623, 632, 648, 652, 654, 662, 679, 682, 692–694, 696, 705, 714, 730, 736, 741, 745, 749, 750, 765, 766, 771, 775, 776, 793, 796, 837, 838
 Bugyi 682, 723, 762, 786
 Bujtúr 20
 Bukarest 279, 393, 471, 597, 650, 772, 824, 828, 830, 833, 835
 Bulcs 129, 283, 284, 397, 398, 474, 587, 743
 Burslem 680
 Buzita 611
 Bükkösd 655, 717
 Calvenzano 665
 Castal Gandolfo 713
 Cegléd 701
 Chamagne 613
 Chemnitz 703
 Cherbourg 64, 261, 685
 Claudiopoli → Kolozsvár
 Complutum 619
 Corinth (Korinth, Korinthosz) 45, 114, 276, 391, 665
 Csáktornya 276, 391, 468, 667, 773
 Cséj 129, 587, 742, 752
 Csernavoda (Cservena Voda) 233
 Csetnek 715
 Csíkmindszent 624, 710, 734, 753, 779
 Csíkszentdomkos 605
 Csíkszépvíz 110
 Csolnakos (Chionakos) 38, 650
 Csóra 702, 738, 758, 763, 764
 Csöszed 136, 137, 587, 751
 Dátos 327, 516, 794
 Dea Lutétia → Párizs
 Debrecen 50, 82, 98, 99, 112, 128, 159, 170, 183, 187, 196, 197, 236, 237, 250, 270, 273, 274, 292, 305, 316, 356, 385, 387, 389, 419, 429, 464, 464, 466, 496, 506, 525, 585, 659, 663, 708, 783, 784, 795, 796, 824, 825–832, 836
 Déce (Marosdéce) 170, 315, 429, 506
 Dédács 26, 32, 39, 70, 103, 120, 121, 123, 135, 139, 140, 142, 145, 150, 152, 159, 206, 279, 281, 286, 292, 294, 295, 312, 393, 395, 405, 406, 411, 426, 471, 473, 481, 482, 485, 502, 525, 528, 531, 532, 535, 555, 581, 586, 587, 592, 593, 613–615, 646, 726, 732–734, 737, 747, 751, 752, 755, 757–759, 767, 801, 837
 Dees (Dés, Dézs) 77, 186, 191, 321, 339, 434, 513, 514, 525, 693, 696, 761, 774, 788, 789, 792, 793
 Demsus 26, 140, 299, 583, 613, 732, 758, 784
 Déva 20, 123–125, 137, 141, 142, 279, 281, 306, 332, 393, 395, 408, 471, 473, 525, 587, 602, 603, 614, 714, 732, 735, 736, 738, 740, 741, 758, 763, 764, 788, 825, 829, 833, 834
 Dévény 601, 733
 Dicsőszentmárton 159, 428, 504, 768
 Diómál 619
 Dióskál 693, 705, 750
 Diószeg 120, 606
 Dobra 125, 525, 587, 736, 737, 740, 741
 Dobsza 70

- Domoszló 611
Drág 182, 183, 321, 434, 512, 525, 588, 785
Dresda (Drezda) 56, 668, 669, 678
Duka 696

Ebesfalva (Erzsébetfalva, Szent-Erzsébet) 39, 40, 106, 109, 110, 219, 271, 354, 386, 446, 465, 525, 531, 550, 586, 628, 635, 654–658, 660, 729, 731, 732, 774
Ecsed 229, 234, 607, 623
Edinburg 641
Eger 661, 671, 708, 719, 731
Egeres 18, 755
Egyházashetye 720
Eisleben 654, 713, 780
Enkhuizen 668
Eperjes 159, 231, 309, 423, 500, 560, 600, 611, 627, 654, 703, 765
Ephrata 795
Érd 801
Erdőbénye 638
Erdőd 661
Erdőtarcsa 719
Erlanga 799
Erlangen 632
Ermenonville 101, 105
Érsekújvár 15, 598, 651, 671, 761
Érsemlyén 50, 235, 236, 356, 525, 549, 675, 748
Erzsébetváros → Ebesfalva
Esküllő 182, 183, 320, 432, 510, 588, 786
Eszék 774
Esztergom 312, 335, 601, 630, 652, 661, 672, 695, 698, 766, 803

Facset (Facsád) 129, 283, 397, 474, 587, 736, 741, 743
Fehéregyháza 39, 43, 69, 74, 103, 108, 112, 126, 268–270, 353, 382–384, 462, 463, 586, 654, 694, 729, 762, 806
Fehérgyarmat 663, 672, 703, 752, 760
Fejéregyháza, Fejéreggyháza → Fehéregyháza
Fejérvár → Székesfehérvár
Félegyháza (Kiskunfélegyháza) 736, 741
Felek (Erdőfelek) 82, 219, 250, 367, 447, 585, 710, 785
Felenyed 170, 315, 429, 506
Felfalu 110
Felpéc 633, 712,
Felsőlő 800
Felsőzálláspatak 583, 653, 693, 695, 705, 708, 756, 760, 763, 777, 780, 783
Felsővadász 228, 231, 606
Felsővály 695, 703, 705, 759

Fernéy (Ferney) 178, 782
Fertőszéplak 637, 688
Fintaháza 769
Firenze 13, 29, 156, 157, 310, 424, 500, 627, 628, 645, 646, 698, 701, 796
Fiume 260, 594, 646, 686
Florentiae (Florentzia) → Firenze
Fogaras 240, 306, 351, 359, 440, 505, 599, 603, 605, 606, 608, 613, 628, 635, 655, 718, 739, 742, 774
Folt 350
Frankfurt 686
Freyberg 599

Gáldtő 17, 151, 159, 162, 165, 168, 169, 313, 351, 427, 429, 437, 503, 506, 517, 535, 536, 553, 587, 619, 623, 624, 765, 768, 774, 775, 798
Gencs 206, 588, 799
Geneva → Genf
Genf 42, 641, 655, 661, 676, 713, 787
Genova 666
Gent 650
Gerend 87, 253, 371, 450, 585, 715
Gernyeszeg 19, 338, 339, 549, 621, 631, 639, 671, 681, 696, 698, 700, 741, 751, 756, 769, 786, 798
Geszt 638
Gesztéréd 611
Glauscha 703
Golop 680, 686
Gomba 209
Gorbó (Csákgigorbó) 194, 195, 327, 328, 515, 794
Gödöllő 115
Gömrő 339
Görcz 616
Görgény 110, 608, 788
Göttinga (Göttingen) 44, 63, 64, 79, 85, 101, 117, 124, 146, 246, 252, 260–262, 275, 282, 364, 369, 390, 444, 449, 460, 467, 598, 658, 662, 663, 672, 684, 688, 703, 704, 713, 727, 750, 752, 760, 779, 784, 799
Gräfenberg 596
Graz (Grác) 233, 597, 604, 624, 675, 741
Grodno 603, 694, 718
Guravoj 20

Gyalakuta 89, 262, 376, 456, 586, 718, 723
Gyalmár 121, 586, 759
Gyalu 18, 180, 230, 525, 755, 782
Gyéresszentkirály 86, 87, 585, 715
Gyergyóújfalu 695
Gyergyószentmiklós 110
Győróvásárhely 18, 755

- Gyógy (Algyógy, Alsó-Gyógy) 145, 147, 150, 303, 304, 313, 415, 416, 418, 493, 495, 587, 763, 764
 Gyöngyös 659, 671
 Győr 127, 183, 599, 672, 673, 686, 704, 728, 749, 796, 838
 Gyula 20
 Gyulafehérvár → Károlyfehérvár
 Gyula-Fejérvár → Károlyfehérvár
- Haarlem 717
 Hadad 204, 206, 241, 330, 437, 517, 534, 535, 537, 538, 588, 609, 676, 792, 794, 798, 799
 Hága 598, 736, 773, 806, 826
 Hain 627
 Hajdúbagos 696, 781
 Hajdúböszörmény 236
 Halabor 158, 630
 Hall 604
 Halle 288, 402, 478, 599, 665, 745
 Halmagy 20
 Hamburg 64, 101, 260, 261, 669, 686
 Hampton Court 791
 Hanau 669
 Hannover 669, 685
 Harasztos 168, 587, 774, 775
 Harina 337
 Hátszeg 299, 300, 525, 613, 614
 Hatvan 356
 Heanzen 724
 Héderfája 693, 696, 774, 789, 793
 Heidelberg 261, 352, 761, 775
 Heilbronn 669, 687, 694, 785
 Heiligenstadt 683, 757
 Helmstädt 614
 Heningfalva (Henningfalva) 170, 315, 429, 506
 Herculanum 641, 680
 Herepe 351
 Hermanstadt 525
 Hídalmás 183, 201, 588, 786, 797
 Holics 705
 Hollós 36, 650
 Horváti (Krasznahorvát) 25, 67, 239, 585, 611
 Hosszúfalva (Kővárhosszúfalva) 337
 Hundorff → Hunfalva
 Hunfalva 627, 656, 765
 Hunyad → Vajdahunyad
 Huszt 636, 642, 658, 681, 712, 723, 757, 766, 607, 636, 642, 658, 681, 712, 723, 757, 766
- Illye (Marosillye) 128, 292, 407, 409, 483, 485, 525, 605, 617, 622, 623, 628, 634, 645, 660, 718, 740, 741, 753, 775
 Illyefalva 525, 786, 788, 789
 Ip 50, 52, 53, 55, 238, 357, 438, 585, 675, 676
 Ispánlaka 702, 719, 723, 772, 777
 Izsa 630, 766
- Jéna 262, 635, 662, 665, 703
 Jobbaháza 704
 Józás 20
- Kakaslovníc 612, 658, 740
 Kálló (Nagykálló) 120, 606
 Kalocsa 675, 801, 804
 Kamienyec 110
 Kappel 713
 Kapus 18, 755
 Karánsebes 38, 300, 607
 Karcfalva 623
 Karika 185, 191, 321, 434, 513, 788, 792
 Karlsburg → Károlyfehérvár
 Karlsruhe 686
 Károlyfehérvár (Alba Carolina, Alba Julia, Fejérvár, Gyulafehérvár, Gyulay-Fejérvár, Károlyfejérvár, Károlyvár) 11, 13, 15, 21, 28, 40, 70, 84, 120, 123, 138, 140, 151, 153, 155, 156, 170, 173, 176, 188, 219, 225, 232, 243–245, 279, 293, 294, 300, 305, 306, 309, 313, 315–317, 322, 335, 352, 354, 362, 364, 382, 393, 394, 410, 419, 420, 425, 427, 429, 435, 447, 462, 471, 485, 496, 503, 506, 513, 524, 525, 531, 587, 602–605, 607, 614, 617, 619, 620,–626, 628, 630, 634, 645, 657, 660, 669, 670, 696, 698, 710, 714, 718, 728–730, 732–735, 740–742, 753, 758, 761, 764–766, 768, 775, 777–779
- Kassa 30, 39, 70, 92, 100, 118, 126, 127, 176, 201, 209, 225, 227–229, 231, 232, 241, 243, 256, 266, 286, 359, 361, 373, 400, 426, 442, 459, 470, 476, 481, 503, 530, 556, 559, 560, 568, 594, 605–607, 632, 639, 655, 671, 672, 676, 691, 700, 701, 708, 715, 719, 721, 725, 728, 747, 754, 787, 801, 804
- Kece (Maroskece) 87, 253, 371, 585, 715
 Kecze → Kece
 Kecskemét 464, 736, 741
 Kelso 679
 Kéménd 124, 736
 Kendilóna 338
 Kér (Abaújkér) 425, 502, 767
 Kercesesora 338
- Igló 703
 Ikland 351

- Kerelőszentpál 586, 717, 718
Keresd 167, 350, 597, 683, 773
Kerlés 351, 706
Késmárk 240, 295, 359, 440, 608, 612, 658, 750
Keszthely 637, 672
Kézmárk → Késmárk
Királyi 719
Kisbecskerek 736, 741
Kisbún 103, 105, 126, 268, 269, 352, 382, 462, 463, 505, 586, 597, 598, 656, 723, 729, 730, 735, 740, 741, 772, 773, 775
Kispacal 611
Kispestes (Al-Pestes és Felső-Pestes) 23, 26, 27, 142, 144, 295, 411, 487, 587, 615, 617
Kispetri 18, 755
Kissáros 756
Kistelek 736, 741
Kistokaj 703
Kisvárdá 601
Klausenburg → Kolozsvár
Kobryn (Kobrin) 291
Kohány 726, 768
Kolozsvár 12, 17–19, 32, 37, 44, 57, 66, 68, 70–72, 74, 80–82, 84, 87, 100, 101, 113, 117, 122, 124, 152, 157, 170, 173, 174, 176, 180, 182, 183, 192, 193, 195–197, 199, 209, 210, 219, 230, 242–244, 248–253, 266, 275, 279, 303, 306, 310, 315, 316, 320, 331, 334, 340, 351, 352, 354, 360–362, 366–370, 390, 393, 416, 418, 423, 428, 429, 432, 439, 441, 442, 445, 447–450, 471, 485, 500, 503, 504, 506, 510, 524, 525, 527, 528, 530, 536, 541, 542, 549, 550, 555, 567, 579, 583, 585, 587, 590, 591, 594, 597, 598, 600, 603–605, 607, 611, 614, 616, 619, 623, 624, 628, 635, 638, 647, 650, 652–654, 656, 662, 663, 665, 671–673, 675, 678–681, 689–711, 713, 714, 716, 720–724, 726, 727, 729, 732, 733, 735, 736, 741, 753–757, 759, 760, 761, 763, 764, 769, 771–773, 775, 777–790, 792, 795, 796, 798, 805, 824, 825, 827, 828, 830–835, 837, 838
Komárom 183, 224, 293, 408, 483, 629, 630, 632, 639, 651, 695, 740, 748, 766
Konstantinápoly 45, 114, 229, 276, 309, 423, 467, 500, 606, 617, 652, 660
Korinthosz 665
Koronka 97, 586, 722
Kosova (Kosova, Kosovafalva, Kozsó) 129, 136, 292, 397, 406, 474, 482, 587, 736, 741, 742, 751
Kostély 133, 289, 404, 480, 587, 746
Kozinice 600
Kozmatelke 607
Kölesd 733
Köln 681, 784
Königsberg 607, 616, 705, 759, 607, 616
Köpcsény 111, 127, 658
Köröm 52
Körösbánya 20, 674, 756
Kőszeg 672
Köszvényes 695, 756, 783
Kövend 722
Köveres 736, 741
Középafta 597, 647, 705, 772, 776
Krakkó 172, 173, 226, 600, 602, 667, 724, 778
Kraszna 18, 19, 25, 52, 53, 55, 56, 59, 60, 63, 66, 67, 71, 96, 97, 191, 209, 210, 214, 217, 238–240, 251, 258, 291, 333, 340, 347, 357, 358, 368, 406, 438, 439, 448, 470, 525, 532, 549, 552, 557, 585, 594, 605, 610, 611, 644, 663, 674, 676–681, 683, 684, 689–691, 711, 717, 721, 739, 749, 750, 755, 756, 778, 786, 792, 801, 804, 834
Krevián 594
Kronstadt 525
Kufstein 195, 233, 327, 637, 794
Kutyfalva 254, 372, 452, 568, 717
Landsdowne (Lansdowne) 260, 685
Languedok (Languedoc) 261, 686
Lapusnyik 131, 286, 400, 476, 744
Leiden 210, 352, 688, 703, 761, 776, 778, 803
Leipzig → Lipcse
Lejda → Leiden
Lemény 19, 756
Leutschau → Lőcse
Leutschoviae → Lőcse
Levelek 50, 236, 356
Leyda → Leiden
Liechtenstein 133
Linz 229, 231
Lipcse 59, 86, 609, 658, 666, 669, 678, 680, 681, 687, 690, 703, 729, 743, 749, 761, 775, 787, 800, 838
Lippa 132, 225, 283, 397, 474, 525, 602, 603, 743, 746, 758
Lipsia → Lipcse
London 63, 64, 172, 259–261, 324, 476, 541, 659, 666, 686, 688, 700, 744, 762, 764, 769, 771, 777, 778, 790, 791, 795, 798, 839
Londres 777
Longodár 269, 383, 463
Lopasso 627
Losonc 642
Lőcse 127, 228, 308, 405, 423, 499, 626, 631, 632, 638, 658, 703, 715, 769, 775, 805

- Lövéte 605
 Lövéte 605
 Lubló (Lublín, Luboml) 291, 743, 747
 Luckau 678, 731
 Ludány 642, 712
 Ludas (Marosludas) 88, 126, 253, 371, 451, 585, 716, 717, 739
 Lugos (Lúgos) 21, 117, 127, 131–136, 287, 289, 292, 401, 404, 406, 407, 477, 480, 482, 483, 525, 587, 607, 613, 673, 736, 741, 742, 744, 746, 747, 751, 752, 754
 Luka 728
 Lunéville 771
 Madrid 514, 640, 683
 Magdeburg 702
 Magyarcsaholy 611
 Magyarkecel 611
 Magyarlápós 728, 775, 779
 Mainz 670
 Mák 736, 741
 Manchester 686
 Mannheim 698, 701
 Mantua 669
 Máramarossziget 525, 674, 756
 Marburg 639, 684
 Margita 51, 585, 676
 Máriapócs 50, 236, 356, 585
 Marienburg 639, 684
 Marosnémeti 20, 125, 283, 409, 484, 587, 733, 737–740, 751, 753, 758
 Marosújvár 153, 305, 419, 496, 764
 Marosvécs 711
 Marosszentkirály 714
 Mátészalka 208, 209
 Meggyes (Media, Mediasch, Média, Médiasch, Medgyes) 41, 48, 99, 112, 113, 120, 227, 230, 263, 272, 376, 386, 456, 465, 471, 525, 586, 656, 658, 660, 661, 731, 732
 Ménes 20
 Méra 728
 Mezőcsát 695
 Micske 51, 585
 Milánó 637, 798
 Miriszló 170, 315, 429, 506
 Miskolc 183, 232, 638, 663, 695, 703, 708, 826, 828, 835
 Mohács 36, 221, 222, 348, 599, 600, 601
 Moritzburg 645, 752
 Munkács 231, 525, 608, 609
 Musina (Muzsina, Muzsnaháza) 170, 315, 429
 München 636, 669, 700
 Nagyajta 713, 783
 Nagymás (Váralmás, Almásvár) 18, 70, 242, 353, 360, 441, 585, 610, 689, 690, 755
 Nagybánya 337, 525, 681
 Nagybún 101, 103, 105, 106, 126, 166, 269, 314, 350, 351, 382, 384, 462, 463, 586, 728, 729, 731, 738, 771
 Nagycsűr 43, 113, 275, 389, 467, 580, 586, 661
 Nagydisznód 647, 714, 724
 Nagyenyed (Enyed) 146, 166, 169, 209, 248, 275, 301, 315–317, 320, 351, 365, 366, 370, 390, 416, 429, 430, 445, 450, 492, 506, 510, 525, 539, 587, 635, 644, 662, 673, 694–696, 702, 708, 715, 736, 742, 744, 757, 759, 761, 769, 771, 775, 776, 778, 782, 785, 801, 833
 Nagyfalu (Szilágynagyfalu) 56, 238, 357, 438, 585, 676, 677
 Nagykánya 611
 Nagykaroly (Károly) 197, 206, 329, 330, 437, 517, 525, 588, 688, 791, 796, 799, 801, 804
 Nagylak 717
 Nagylucse 661
 Nagymihály 126, 739
 Nagymon 204, 798
 Nagymuzsaly 799
 Nagypacal 595
 Nagyszentmiklós 728, 736, 741
 Nagyszombat 228, 601, 623, 624, 646, 650, 661, 681, 804
 Nagyszőlős (Keménynagyszőlős) 40, 230, 385, 464, 608, 635, 655, 717
 Nándorfehérvár 600, 607
 Nanking 662, 692, 789
 Nápoly 56, 309, 423, 499, 608
 Názáret (Názáreth) 122
 Nemesnyék 628, 638, 644, 721, 757
 Németújhely [Bécsújhely] 231, 256, 352, 498, 608, 621
 Németújvár 624, 635, 671, 706, 733, 741
 Neszmély 649
 Neuwied 678
 Neuzelle an der Oder 639, 693, 739
 Nicodémia (Nikodémia) 233, 608
 Nikápoly 350, 647, 669
 Nikla 720
 Nikodémia 608
 Nikolsburg 667
 Nolay 702
 Nottingham 744
 Noyon 655, 661, 676, 713
 Nustár 646
 Nürnberg 116, 607, 647, 669, 672

- Nyírbátor 206
Nyíregyháza 253
Nyíres (Almásnyíres, Nyírjes) 18, 25, 41, 66,
69, 70, 98, 214, 241, 359, 440, 610, 658, 689,
755
Ócsa 736, 741
Oderafrankfurt 662
Oláhfalva 525
Oláhkecel 611
Olgya 290, 743, 747
Olmütz 636
Orbó 315, 429, 506
Otomány 63, 683
Ótorda 663, 672
Ökrös 20
Örkény 736, 741
Örményes 699
Padova 624, 626
Pakác 736, 741
Palermo 639, 777
Palicka 611
Pancsova 746
Pápa 594, 800
Párizs (Páris) 31, 45, 54, 56, 63, 64, 74, 79, 94,
133, 134, 185, 197, 231–233, 239, 246, 257,
260, 261, 285, 324, 341, 352, 358, 364, 374,
399, 439, 444, 450, 454, 467, 475, 476, 482,
505, 613, 616, 624, 630, 635, 641, 642, 659,
664, 666, 669, 671–674, 676, 679, 680, 686,
688, 689, 693, 701, 704, 714, 715, 719, 739,
744, 746–748, 750, 754, 764, 771, 773, 775,
776, 779, 780, 784, 788, 791, 794
Parma 640, 665
Paszmos 337, 340
Patak (Sáros-Patak, Sáros Patak, Sárospatak)
12, 77, 78, 80, 121, 122, 137, 157, 210, 222,
229, 232, 260, 261, 302, 309, 316, 401, 416,
423, 428, 429, 492, 500, 506, 525, 558, 561,
563, 601, 607, 627, 631, 632, 658, 663, 672,
681, 687, 703, 705, 721, 744, 752, 760, 765,
775, 781, 799
Pavia 11
Pécel (Péczel) 339, 454, 627, 642, 712, 719, 728
Pécs 309, 423, 543, 627, 803, 835
Perecsen 745
Périgord 719
Perje 18, 25, 67, 239, 240, 358, 439, 585, 610, 755
Pest (Budapest, Pesth, Pesthini) 13, 35, 50, 126–
128, 207, 208, 224, 235, 260, 261, 279, 282,
292, 339, 355, 393, 446, 453, 471, 529, 532,
535, 539, 547, 558–561, 563–565, 567–570,
594–599, 609, 611, 621, 629, 632–634, 636,
639, 642–644, 651, 654, 657–659, 664, 671,
673, 682, 684, 685, 692–695, 699, 703, 704,
707–712, 717, 719, 722, 723, 728, 737, 739,
740, 743, 745, 747–750, 759, 761, 764, 766,
769, 780, 783, 786–790, 792, 796, 797, 799,
800, 802, 824–826, 831, 833–838
Petele 110
Petersburg (Szentpétervár) 248, 255, 373, 453,
583, 599, 633, 636, 669, 705, 707, 750, 784
Pétersvárad 746
Petneháza 50, 236, 356, 585
Pforzheim 680, 686, 738
Philadelphia 777, 795
Piedrahtia 622
Pinkafeld 423, 499, 627
Piski 586, 587, 615, 680, 681, 697, 698, 701, 702,
716, 732, 734, 738, 747, 751, 753, 754, 755,
758, 759, 763, 767, 782, 795, 805
Pojana Marul → Almásmező
Polgárdi 626
Policzka 18, 755
Pompej (Pompeji, Pompey) 641, 680
Porumbák 736, 741
Pozsony 37, 41, 101, 222, 228, 244, 272, 290,
293, 362, 387, 490, 491, 598, 599, 601, 606,
609, 628, 630, 632, 634, 649, 651, 655, 658,
661, 672, 675, 676, 687, 695, 702, 703, 722,
731, 750, 761, 766, 786, 824, 835, 836, 838
Prága 56, 225, 227, 234, 239, 358, 439, 603–605,
621, 627, 630, 636, 639, 651, 668, 670, 678,
765
Predmér 209
Prikopa 746
Pusztafödemes 663
Pusztakovácsi 702
Quimper 693
Rábaszentandrás 673, 712, 750
Radnót 89, 195, 255, 327, 372, 452, 516, 717,
718, 794
Radvány 726, 768
Rákóczi 233
Regensburg 56, 639, 670
Regmec (Alsó-Regmec) 304, 722
Rét 689, 694, 729, 762
Révkomárom → Komárom
Rimini 626
Roccabb 605

- Rodostó 609, 747, 788
 Róma 11, 29, 49, 74, 110, 119, 177, 184, 200, 220, 271, 309, 310, 326, 374, 386, 423, 424, 441, 465, 472, 476, 492, 499, 500, 613, 624–626, 639, 641, 642, 644, 652, 657, 660, 661, 665, 668, 669, 673, 679, 700, 742, 751, 758, 771, 777, 780, 797, 804
 Románfalva 661
 Rotterdam 703, 744
 Rozsnyó 661
 Rozsnyóbánya 715
 Rudány 656
 Ság 637
 Sajólad 223
 Salinae → Torda
 Salterhebble 685
 Saluzza 714
 Sámsom 611
 Sárd 11, 103, 106, 156, 268, 382, 462
 Sárkány 736, 741
 Sármás 337
 Sarmizegethusa, Szarmicz, Szarmiszegethúsa, Szármicz, Szármiszegethúsa → Várhely
 Sáromberke 374, 455, 597, 643, 657, 696
 Sáros (Szászsáros) 112, 231, 254, 371, 451, 586, 660
 Schilpario 713
 Schönbrunn 56
 Schöningen 607
 Sebenico 600
 Segesvár 39–42, 103, 108, 109, 112, 216, 229, 268, 270, 271, 382, 384, 385, 462–464, 525, 586, 597, 635, 654–658, 678, 683, 723, 731, 732, 771, 773, 827
 Sellenberk 605
 Selmebánya 674, 756
 Senkőc 705, 766, 776
 Sepsiszentgyörgy 837
 Sereden 611
 Serke 685, 723, 786
 Sibot (Alkenyér) 736, 741
 Siegen 665
 Siklós 35, 650
 Solymos (Solymosvár) 141, 295, 411, 486, 587, 593, 757, 758
 Somlósőzlős 594, 654, 662, 679, 692
 Somlyó (Szilágysomlyó) 55, 233, 603, 610, 644, 677, 681, 694, 755
 Somorja 602
 Somosd 769
 Sopron 594, 632, 673, 696, 704, 712, 750, 829
 Stockholm 668
 Strassburg 30, 94, 621, 638
 Strigonium → Esztergom
 Stuttgart 678, 687, 740
 Sulzburg 621, 638
 Szabács 388, 659
 Szabadbattyán 626
 Szakoly 50, 236, 356, 585
 Szalankemen (Szalánkemen) 37, 652
 Szalárd 50, 55, 235, 238, 356, 357, 585, 675, 676
 Szamosújvár 40, 110, 125, 219, 271, 306, 354, 386, 446, 465, 525, 657, 738, 745, 782, 788
 Szászberek 701
 Szászernye 656
 Szászfenes (Fenes) 18, 230, 755
 Szászrégen 230
 Szászsebes (Zaz-Sebes) 120, 121, 216, 224, 225, 279, 393, 394, 471, 586, 599, 602, 654, 697, 736, 741
 Szászváros 121, 147, 209, 279, 301, 393, 394, 415, 416, 471, 492, 493, 586, 662, 696, 708, 732, 733, 736, 741, 759, 761, 778, 801
 Szatmárcseke 719
 Szatmárnémeti 525, 800
 Szeben (Nagyszeben, Schässburg) 19, 26, 29, 31, 41, 43, 45, 46, 48, 57, 70, 81, 90, 102, 103, 111–113, 117–120, 122, 123, 127, 142, 180, 188, 243, 244, 268, 269, 275, 276, 278, 279, 281, 295, 327, 332, 351, 361, 362, 372, 382, 384, 389–391, 393, 395, 406, 411, 417, 462, 463, 466–468, 470, 471, 473, 516, 525, 533, 549, 579, 580, 583, 586, 597, 605, 606, 614, 615, 635, 639, 653–656, 659, 661–665, 667, 671, 672, 674, 677–679, 682, 683, 688, 691, 693, 701, 705, 708, 713, 718–720, 722, 723, 727, 729–731, 736, 737, 740, 741, 755, 756, 760, 769, 772–775, 777, 780, 783, 789, 793, 794, 805, 825
 Szeben (Sáros vm.) 85, 112
 Szeged 173, 196, 197, 221, 305, 419, 496, 625, 736, 741, 747, 749, 778, 788, 795, 824, 825, 829, 830, 833, 837, 838
 Szék 96, 334, 644, 647, 682, 757
 Székelykál 714
 Székelykeresztúr 723, 731, 739, 836
 Székelyudvarhely 727, 787
 Székesfehérvár 222–224, 620, 672, 693, 722
 Szélakna 667
 Szelindek 41, 111, 274, 388, 466, 531, 550, 586, 654, 659
 Szentbenedek (Nyárádszentbenedek) 77, 93, 97, 98, 186, 258, 325, 339, 375, 436, 455, 514, 534, 586, 693, 696, 722, 789, 793

- Szenterzsébet → Ebesfalva
Szentgerice 375, 455, 722
Szentgotthárd 654, 660, 729
Szentgyörgy (Erdőszentgyörgy) 89, 262, 376,
456, 586, 695, 718, 723, 804
Szentimre (Szentimre) 181
Szentjób 227
Szentkelemen 733
Szentkereszt (Vágszentkereszt) 630, 695, 698,
766
Szentmihály 231, 278, 612
Szentmiklós → Nagyszentmiklós
Szepesvár 599, 607
Széphalom 17, 39, 87, 126, 209, 291, 315, 525–
529, 531, 534, 536, 537, 540–543, 549, 556,
560, 564, 581, 585, 588, 590, 595, 596, 611–
613, 616, 628, 630–632, 634, 638, 640, 659,
666, 668, 673, 676, 680, 682, 687, 690, 692,
693, 696, 706, 707, 713, 714, 716, 719, 721,
725, 726, 739, 748, 749, 752–754, 757, 760,
761, 767, 768, 776, 777, 784, 786–788, 790,
792, 797, 799–801, 805
Széplak (Berettyószéplak) 52, 238, 357, 438,
585, 676
Szerdahely (Szeredahely) 43, 120, 121, 279, 393,
471, 531, 550, 586, 661, 732, 736, 741
Szerencs 227, 232, 607, 622, 623, 628, 742, 777
Szigetvár 622
Szilvás (Szilvásapáti, Szilvásapáthi) 126, 680
Szirák 339, 636, 681, 684, 699, 710, 712, 757,
766, 783, 802, 803
Szokoly 669
Szombatfalva 736, 741
Szopor 206, 588, 799
Sződemeter 719
Szőkefalva 525
Szpata 129, 131, 132, 283, 286, 287, 397, 400,
401, 408, 474, 476, 477, 481, 527, 587, 742,
743, 744, 745, 752
Sztropkó 25, 67, 611

Tállya 663
Tarcál 607
Tarnaözs 659, 671, 739, 747
Tarnic, Tarnicz → Károlyfehérvár
Tasnád 525
Teke 626
Telek 334
Temesfő 746
Temeskenéz 733
Temesvár 127, 128, 276, 292, 525, 600, 736, 739,
741, 745, 746, 830
Temetvény 609, 747, 788

Tenke 20
Théba 286, 400, 476
Tihó (Diód, Tohó) 182, 183, 184, 185, 186, 187,
321, 434, 512, 513, 525, 588, 785, 786–789
Tinód 619
Tirgoviste 606
Tiriscum → Vecel
Tiszabercel 702, 764
Tiszadorogma 695
Tokaj 50, 67, 127, 222, 227, 231, 235, 236, 253,
285, 356, 399, 475, 525, 607, 609
Topánfalva 282, 396, 473, 474, 737
Torda 82–87, 153, 173–175, 185, 210, 215, 217,
251, 252, 305, 318, 320, 332, 336, 340, 368,
370, 419, 430, 447–450, 496, 507, 510, 525,
557, 585, 587, 672, 710, 712, 714, 715, 764,
778, 779, 785, 830, 831
Tordos 70, 121, 123, 301, 302, 415, 416, 492,
549, 587, 663, 672, 711, 735, 744, 759
Torino 11, 21, 138, 294, 410, 485, 754
Torna → Torda
Torockószentgyörgy 723
Toronya 127
Toruń 667
Tóthalmás 339
Tölcsvár → Töröcsvár
Töröcsvár 230, 233, 336
Tövis 169, 506, 587, 605, 775
Trajecti ad Rhenum → Utrecht
Trencsén 600
Triest (Trieszt) 673, 787
Trója 724
Turin → Torino

Udvarhelyszék 598, 678, 723, 793
Ugra (Marosugra) 19, 90, 91, 372, 470, 586, 719,
786
Újegyház 635, 665, 682, 741,
Újfalva 656
Újhely (Sátorlajújhely) 127, 169, 202, 232, 286,
315, 429, 481, 506, 525, 531, 585, 636, 696,
699, 713, 719, 781, 830
Újsziget 778
Újtorda 704, 711, 778, 780, 801
Ulm 56, 632, 676
Ulpia-Trajana → Várhely
Utrecht 352, 671, 729, 769, 778

Üreg 598, 764

Vác 688, 719, 750
Vadaspusztá 621, 766

- Vajdahunyad 5, 20–22, 25–27, 33, 35, 37, 38, 102, 123, 140, 142, 223, 247, 279, 281, 295–297, 299, 343, 344, 393, 395, 411, 412, 414, 471, 473, 486–488, 490, 521, 523–525, 587, 614–618, 621, 622, 649, 653, 732, 735, 738, 740, 752, 758, 824
- Vámosláz 585, 676
- Vámospércs 50, 236, 356, 585
- Várad (Nagyvárad) 20, 30, 50, 64, 68, 93, 113, 133, 134, 223, 227, 228, 230, 236, 243, 255, 259, 279, 289, 305, 336, 346, 356, 373, 393, 404, 419, 453, 455, 471, 480, 496, 525, 604, 606–608, 611, 628, 633, 634, 643, 645, 658, 660, 661, 677, 681, 689, 708, 723, 726, 746, 768, 775, 776, 795, 800, 826
- Váradolaszi 643
- Varasd 600
- Várhely 127, 299–301, 305, 345, 509, 579, 614, 678, 691, 732, 784, 804–806
- Varsó 229, 621, 669, 714, 730, 753
- Vásárhely (Marosvásárhely) 19, 29–31, 32, 57, 70, 84, 89, 91, 92, 94, 95, 180, 195, 219, 225, 232, 244, 255, 258, 298, 306, 327, 332, 338, 340, 341, 347, 350, 362, 372, 374, 452, 454, 455, 469, 513, 516, 586, 597, 625, 628, 631, 633, 638, 639, 640, 642–644, 647, 657, 662, 679, 682, 689, 692, 694, 695, 696, 699, 700, 703, 710, 712, 720–722, 756, 757, 761, 766, 775, 796, 825–827, 831, 832, 838
- Veczel (Vecel) 293, 294, 409, 410, 484, 486, 738, 740, 758
- Velenice 250, 309, 310, 423, 424, 499, 500, 669, 689
- Verbőc 608
- Verona 641, 679
- Veszprém 695, 766
- Vienna → Bécs
- Világos 20
- Villanueva de Sijena 641
- Vindobonae → Bécs
- Virt 639, 702, 800
- Vizsoly 628, 630, 800
- Vledény 736, 741
- Weimar 658
- Wernigerode 678
- Wien → Bécs
- Wildhaus 713
- Winterhur 763
- Worsley 686
- Yuste 650
- Zágorhíd 334
- Zágráb 346, 648, 675, 831
- Zajezda 675
- Zarándfalva 583, 599, 705, 784
- Zboró 232, 669
- Zemlin (Zemplény) 16, 37, 623, 652
- Zeng 737, 781
- Zernyeste (Zernyest, Zernest) 230, 505, 608, 634, 774, 776
- Zetelaka 727, 787
- Zilaj 191, 792
- Zimony 37, 615, 623, 652, 701
- Znojmo 647
- Zólyomlipcse 636, 645
- Zovány (Szilágyzovány) 50, 55, 238, 357, 438, 585, 676, 677
- Zurich (Zürich) 86, 611, 695, 737, 763, 768, 829
- Zsibó 53, 65, 71, 182, 185, 186, 188–191, 193, 195, 196, 201, 203, 204, 206, 248, 250, 256, 321–323, 325–328, 330, 434–436, 454, 470, 513–516, 525, 534, 535, 537, 538, 549, 550, 559, 588, 595, 596, 628, 630, 638, 644, 674, 676, 681, 682, 684, 692, 709, 721, 757, 785, 786, 788–790, 792, 794, 797
- Zsolca 64, 259, 685, 687

5.5. Képjegyzék

1. „Első Rákóczy György Fejedeleme nagy bibliaolvasó.” Kazinczy Ferenc feljegyzése Rákóczy aláírásának másolatával.
Lelőhely: MTAKK K 638/I 83b
2. Kazinczy Ferenc feljegyzései Bethlen Gábornéról és Pázmány Péterről. Alatta: Pázmány Péter aláírásának másolata.
Lelőhely: MTAKK K 638/I 86b
3. „A' Károlyfehérvári Nagy Templom.” Kazinczy Ferenc erdélyi útján készített feljegyzései a gyulafehérvári székesegyházról.
Lelőhely: MTAKK K 638/I 87a
4. Hunyadi János portréja.
Lelőhely: MTAKK K 638/I 88a
5. „Erdély.” Térkép. Nagy Sámuel metszete.
Lelőhely: MTAKK 638/II 56a
6. „Vajda Hunyad.” 1816. aug. 13. Kazinczy Ferenc feljegyzései rajzokkal.” A Hunyadi család címerei.
Lelőhely: MTAKK 638/II 90a
7. „Vajda Hunyad.” 1816. aug. 13. Kazinczy Ferenc feljegyzései rajzokkal.” A Hunyadi család címere hollóval.
Lelőhely: MTAKK K 638/II 90a
8. „Vajda Hunyad.” 1816. aug. 13. Kazinczy Ferenc feljegyzései rajzokkal.” A Buzogány-bástya vitorlája.
Lelőhely: MTAKK K 638/II 90b
9. „A vár fekvése.” „Vajda Hunyad. 1816. aug. 13. Kazinczy Ferenc feljegyzései rajzokkal.”
Lelőhely: MTAKK K 638/II 91a
10. [A székely moduláció]
Lelőhely: MTAKK Tört-Föld. 4-r. 3. sz. 48a
11. Cenzori engedély, 1838.
Lelőhely: MTAKK M. Irod. Levelezés 4-r. 52. sz. III. köt. 117
12. Cenzori engedély, 1830.[?]
Lelőhely: MTAKK M. Irod. Levelezés 4-r. 52. sz. III. köt. 228
13. „Plattz zur Vignette.”
Lelőhely: MTAKK M. Irod. Levelezés 4-r. 52. sz. II. köt. 271a
14. „Plattz zur Vignette.”
Lelőhely: MTAKK M. Irod. Levelezés 4-r. 52. sz. II. köt. 271b
15. [Gyulay Ferencné pihenője]
Lelőhely: MTAKK M. Irod. Levelezés 4-r. 52. sz. II. köt. 282b
16. „Vajda Hunyad Vára 1823.”
Lelőhely: MÖLLER 1913, 13
17. [A bencenci filagória]
Lelőhely: KUBINYI-VAHOT 1985, 133
18. [A dédácsi kert alaprajza]
Lelőhely: MTAKK Ms 4750/65b
19. [A dédácsi emlékmű]
Lelőhely: MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 5., 131b

A kéziratok fotóit a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának engedélyével közöljük, amiért köszönetet mondunk.

